T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

TURGUT ÖZAL ULUSLARARASI EKONOMİ VE SİYASET KONGRESİ IV

KÜRESEL SİYASETTE YENİ YÖNELİMLER

BİLDİRİLER KİTABI

TURGUT OZAL INTERNATIONAL CONFERENCE ON ECONOMICS AND POLITICS IV

NEW TRENDS IN GLOBAL POLITICS

CONFERENCE BOOK

EDİTÖRLER

Prof.Dr. Ahmet KARADAĞ

Yrd.Doç.Dr. Hakan ÖZDEMİR Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA

Yrd. Doç. Dr. Abdullah TORUN Yrd. Doç. Dr. Süleyman EKİCİ

Araş.Gör. Zekeriyya AKDAĞ Araş.Gör. Fadime KAR AKYOL

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları İnönü Üniversitesi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır.

© 2017

Kitabın tümü ya da bölümü/bölümleri İnönü Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

ISBN 978-975-8573-19-6

Yayına Hazırlama ve Dizgi
Yrd.Doç.Dr. Hakan ÖZDEMİR

Mayıs 2017
İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İnönü Üniversitesi Yerleşkesi
Elazığ Yolu 12. Km 44280 Malatya Tel: +90 422 341 00 43
https://cms.inonu.edu.tr/tr/cms/ozal.congress

BİLİM KURULU

Abdulkadir BAHARÇİÇEK	İnönü Üniversitesi
Ahmet DEMİREL	Marmara Üniversitesi
Ahmet KARADAĞ	İnönü Üniversitesi
Ahmet İÇDUYGU	Koç Üniversitesi
Ali ŞEN	İnönü Üniversitesi
Ali Yaşar SARIBAY	Uludağ Üniversitesi
Alpaslan ÖZERDEM	Coventry Üniversitesi
Arshi KHAN	Aligarh İslam Üniversitesi
Burak Samih GÜLBOY	İstanbul Üniversitesi
Charles MARTINEZ	Oregon Üniversitesi
Faruk ATAAY	Akdeniz Üniversitesi
Füsun ÜSTEL	Galatasaray Üniversitesi
Hakan ERKUŞ	İnönü Üniversitesi
Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi
Hayati AKTAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Hikmet KAVRUK	Gazi Üniversitesi
Imad EL-ANIS	Nottingham Trent Üniversitesi
İbrahim CANBOLAT	Uludağ Üniversitesi
İlhan UZGEL	Ankara Üniversitesi
Jan Aart SCHOLTE	Gothenburg Üniversitesi
Johnny LAKE	Northwest Christian Üniversitesi
Mahmud SHAFİEE	Mufid Üniversitesi
Mary KALDOR	London School of Economics
Mehmet DEMİRBAĞ	Essex Üniversitesi
Mehmet GÜNGÖR	İnönü Üniversitesi
Muhittin ATAMAN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Mücahit BİLİCİ	John Jay College
Nazım CAFEROV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Neslihan DERİN	İnönü Üniversitesi
Nihat AKBIYIK	İnönü Üniversitesi
Recep GÜNEŞ	İnönü Üniversitesi
Saadet Gülden AYMAN	İstanbul Üniversitesi
Selma KARATEPE	İnönü Üniversitesi
Serkan BENK	İnönü Üniversitesi
Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Siret HÜRSOY	Ege Üniversitesi
Suna BAŞAK	Gazi Üniversitesi
Surendra SUBRAMANI	Oregon Üniversitesi
Süleyman Seyfi ÖĞÜN	Maltepe Üniversitesi
Tayyar ARI	Uludağ Üniversitesi
Türel YILMAZ ŞAHİN	Gazi Üniversitesi

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ahmet KIZILAY (Rektör-Onursal Başkan)

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ (Düzenleme Kurulu Başkanı)

Doç.Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA

Yrd.Doç.Dr. Abdullah TORUN

Yrd.Doç.Dr. Hakan ÖZDEMİR

Yrd.Doç.Dr. Süleyman EKİCİ

Arş.Gör. Zekeriya AKDAĞ

Arş.Gör. Fadime KAR AKYOL

KONGREYE SPONSOR OLARAK KATKIDA BULUNAN KURULUŞLAR

İnönü Üniversitesi

Malatya Büyükşehir Belediyesi

Yeşilyurt Belediyesi

Halk Bankası

İÇİNDEKİLER

Dünyada Çok Boyutlu Tehdit Algıları ve Ulusal Güvenlik
Prof. Dr. Davut Ateş……8
Türkiye İsrail İlişkilerinde Gerilimden Normalleşmeye Giden Yol: 2010-2017
Prof. Dr. Sibel Turan, Armağan Örki……...16
Turgut Özal'ın Önemli Bir Başarısı: İran Irak Savaşında Türkiye'nin Tarafsızlık Politikası
Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya……..……29
Malatya İlinde Bulunan Suriyeli mülteciler İçin Hazırlanan Beydağı Konaklama Tesislerinde Sportif Faaliyetler
Doç. Dr. Mahmut Açak, Doç. Dr. Recep Karabulut……...38
Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Maliyeti (2011-2017)
Doç. Dr. Recep Karabulut, Doç. Dr. Mahmut Açak……...46
Göçün Yarattığı Sağlık Sorunları ve Hemşirelik Bakımı
Araş.Gör. Kevser Işık, Araş.Gör. Hilal Yıldırım……....56
Akıllı Kentler ve Kentsel Yönetişim
Prof. Dr. Berkan Demiral, Doç. Dr. Hakan Evin……....63
Yöneticilerin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Karahan, Ayşe Oktay……..80
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İş Verimliliği Üzerine Etkisi
Öğr.Grv.Dr. Semiha Kılıçaslan……...96
Şirketler Topluluğunda Özel Denetim
Yrd. Doç. Dr. Hediye Bahar Sayın……...104
Göçmen Kaçakçılığı Suçu
Yrd. Doç. Dr. Nazmiye Özenbaş……..121
Düzensiz Göç Hareketleri ve İnsan Ticareti İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme
Dr. Tahir Baysal……136
Avrupa Birliği İle Türkiye Arasında Göç Yönetimi
Doç. Dr. Nalan Demiral……150
Kamu Hizmetlerinde Demokrasi ve İnsan Hakları Konusuna Farklı Bir Bakış: Göçmen-Kamu Personeli Etkileşimi Üzerine Bir İnceleme
Dr. Esra Ebru Mavi, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Burhanettin Coşkun……..162
Devlet Dışı Aktörlerin Türkiye'de Kamu Politikası Sürecine Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Küresel ve Ulusal Medya ve Finans Kurumları Örneği
Yrd. Doç. Dr. M. Burhanettin Coşkun, Yrd. Doç. Dr. Tuğba Yolcu……178

ABD'de Yapılan Son Seçimlerin STA'lara ve Girişimcilik Niteliklerine Etkileri
Doç. Dr. Nesrin Demir, Doç. Dr. M. Nezih Özmutaf, Bülent Ergani……..198
Uluslararası İlişkilerde Devletimsi Yapılar: Kuzey Suriye (Rojava) Örneği
Yrd.Doç. Dr. Serkan Kekevi…….216
Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye'nin Üyelik Olasılığı
Gökhan Tekir……236
Avrupa'da Göçmenlerin Siyasal Katılımı
Yrd. Doç. Dr. Yahya Demirkanoğlu…….258
Türkiye'deki Suriyeli Göçmen Gençlerin Entegrasyonu Bağlamında Üniversite Eğitimi Sorunsalı
Yrd.Doç.Dr.Yeliz Polat……276
Temel Hak ve Hürriyetler Bağlamında Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlere Dair Bir Değerlendirme
Hakan Ömer Tunca……...290
Ülkemizdeki Mültecilere Transkültürel Hemşirelik Yaklaşımı
Araş. Gör. Seher Tanrıverdi, Araş. Gör. Neslihan Söylemez, Ömer Tanrıverdi…….313
İslamofobi Söylemleri ve ABD'de Seçim Sürecine Etkisi
Yrd. Doç. Dr. Tuğba Yolcu, Yrd. Doç. Dr. M. Burhanettin Coşkun……319
Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: Nedenler ve Sonuçlar
Araş. Gör. Özkan Gökcan…….339
21. Yüzyıl Uluslararası Siyasetinde Din Ve Terör Neden Sıkça Bir Arada Görülmeye Başladı? (Sosyolojik Perspektifler)
Prof. Dr. Mustafa Arslan……...360
İslamofobi Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme
Arş. Gör. Yunus Emre Karaca……..370
Avrupa Birliği'nin Geleceği: Hegemonya, İmparatorluk veya Dağılma
Araş.Gör. Zekeriyya Akdağ……..387
Türkiye'nin Küreselleşme Açısından Avrupa Birliğine Stokastik Yakınsamanın Ampirik Olarak İncelenmesi
Doç. Dr. Fatma Zeren, Doç. Dr. Oğuzhan Göktolga……...410
Türkiye'de Haziran ve Kasım 2015 Seçimlerinde Kadın Temsiliyeti
Doç. Dr. Murat Aktaş, Fatma Betül ŞENGÖNÜL……...419

Küresel Siyasette Demokratik Katılım Örneği Olarak: Yurtdışındaki Vatandaşların Siyasal Katılımı

Doç.Dr. Mehmet Güneş……....438

Aşkıncılıktan İçkinciliğe 15 Temmuz 2016 Sonrası Türkiye'de Demokrasi, Sosyal Sermaye, Sivil Toplum ve Sosyal Hareketler

Yrd.Doç.Dr. Hasan Hüseyin Akkaş…….….456

Türkiye'de Demokratikleşme Anlamında Değişim Dinamikleri Işığında 1999 Helsinki Zirvesi'nden Sonra Türkiye'nin Demokratikleşmesinde AB Etkisi

Dr. Sami Zariç……..….477

Küreselleşme Çağında Yükselen Aşırı Uçlar, Popülizm ve Demokrasinin Sürdürülebilirliği "Türkiye Örneği: Genç Parti"

Yrd.Doç.Dr. Süleyman Ekici, Nuri Gök……...497

Kü-Yerelleşme ve Yerel Demokrasi

Doç. Dr. Murat Aktaş, Ar. Gör.Fatma Betül Şengönül……....520

Yeni Büyükşehir (Bütünşehir) Belediye Kanunu (6360) İle Köylerin Mahalleye Dönüştürülmesinin Olası Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Haydar Albayrak, Prof.Dr. Yusuf Karakılçık……....539

"Kardeş Şehir" Uygulamasının Yerel Yönetimler Tarafından Dış İlişkiler Aracı Olarak Kullanımı

Araş. Gör. Merve Sevinç Sakar, Uzm. Murat Kaymaz……....562

Halkla İlişkiler Boyutu ile Malatya Kent Konseyinin Yerelleşme Alanındaki Avantajları ve Dezavantajları

Hasan Batar……...577

İdeoloji ve Pragmatizm Kıskacında Beşar Esad Dönemi Suriye-Rusya İlişkileri

Yrd.Doç.Dr. Abdullah Torun, Araş.Gör. Fadime KAR AKYOL……607

ABD Liderliğindeki Liberal Uluslararası Düzenin Sonu mu?: Batı ve Düzen Sonrası Çağda Düzen Bozucu Trumpizm Liberal Yerleşik Düzene Karşı

Doç.Dr. Ömer Kurtbağ…….618

Küresel Sistem Değişiminde Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türkiye ABD İlişkilerinin Ekonomi Politiği

Öğ.Gör.Dr. Ahmet Salih İkiz……....638

Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Avrasyacılığın Yeri ve Önemi

Yrd. Doç. Dr. Osman Ağır, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Tunç, Meram Takar……...645

1982 Anayasası Çerçevesinde Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması ve Fırat Kalkanı Operasyonunun Anayasal Boyutu
Araş. Gör. Kürşat Akça…….665
Jandarma Genel Komutanlığı'nın Yapı Ve İşlevlerindeki Değişikliklerin Türkiye'nin Güvenlik Sistemine Olası Etkileri
Yrd. Doç. Dr. Osman AĞIR, Sinan KOCAMAN……....704
Terör ve Güvenlik Alanında Sivil Havacılık Güvenliğinin Önemi ve Riskler
Öğr.Gör. A. Kenan Sayın……..725
Siber Güvenlik Politikalarının Türk Kamu Yönetimine Yansıması
Doç.Dr. S. Mustafa Önen, Salim Kurnaz…….732
Almanya'nın 2016 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi (Beyaz Kitap)'nin Niteliksel İçerik Analizi ve Uluslararası Sistemin Geleceği
Yrd.Doç.Dr. Fikret Birdişli, Emre Baran Pak……..….753
Küreselleşme ve Güvenlik: Türkiye Üzerindeki Etkileri
Cihangir Kanat……..784
Çalışan Kadın Bakış Açısıyla Kadınların İş ve Aile Yaşamında Karşılaştığı Sorunlar Hakkında Bir Uygulama
Yrd.Doç.Dr. Halim Tatlı, Yrd.Doç.Dr. Beşir Koç……....800
Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algılarını Etkileyen Demografik Niteliklerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma
Prof.Dr. Lütfiye Özdemir, Bekir Uçar, Öğr.Gör. Burcu Batga……....822
Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları
Doç.Dr. Rukuye Aylaz…….844
Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları
Öğr.Gör. Emral Gülçek, Doç.Dr. Rukiye Aylaz……...854
Türkiye'de Cinsiyet Uçurumu Endeksinin 10 Yıllık Değişiminin İncelenmesi
Doç.Dr. Rukiye Aylaz, Prof.Dr. Gülsen Güneş……863
İktisat Bölümü Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rolleri Hakkındaki Düşünceleri
Araş.Gör. Çiğdem Tekin, Prof.Dr. Gülsen Güneş, Doç.Dr. Rukiye Aylaz……..871
Türkiye'de Çalışma Hayatında Cinsiyet Ayrımcılığı
Öğr.Gör. Nurten Ebru Özdemir……879
Türkiye'de 2002 Yılından İtibaren Kadın İstihdamına Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar
Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY, Bahar Menteşe……...898
Bilgi Ekonomisi Olma Yolunda Türkiye'de Kadın İşgücünün İstihdam Yapısı
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA, Doç. Dr., Bahar BURTAN DOĞAN, Dr. Sadık SERÇEK……....937

Enerji Tüketimi ve Enerji Fiyatları Bağlamında Türkiye'nin OECD Ülkeleri İçindeki Yeri
Yrd.Doç.Dr. Halim Tatlı, Yrd.Doç.Dr. Beşir Koç……..…….950
Uluslararası Enerji Lojistiği Açısından Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Türkiye-AB Açısından Önemi
Doç.Dr. Mustafa Yücel, Dilan AYDIN……972
Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının Paylaşım Sorunu ve Bölgesel ve Küresel Politikalara Etkileri
Yrd. Doç. Dr. Osman TEKİR……...991
2001 ve 2008 Ekonomik Krizlerinin Türk Kamu Yönetimi Üzerine Etkisi
Araş.Gör. Ferda Koç, Erdem Özgür, Araş.Gör. Aydoğan Kutlu……1010
Türkiye'de 1980'den Sonra Yaşanan Krizlerin Toplumun Gelecekle İlgili Beklentilerine Etkileri
Gülistan KABA……...1024
Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Vergi Denetimi ve Parasal Oran Yöntemiyle Analizi
Doç.Dr. Ahmet UĞUR, Yrd.Doç.Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ, Yrd.Doç.Dr. Canan SANCAR……..1042
Sınır Ticareti ve Türkiye Ekonomisine Etkileri
Doç.Dr. Ahmet UĞUR, Yrd.Doç.Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ……1061
Türkiye'nin Turizm Gelirleri ve Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi
Doç.Dr. Suzan ERGÜN, Öğr.Gör. Cebrail TELEK……..……1074
Liberalleşme, Yabancı Banka Girişleri ve Türkiye Ekonomisine Etkisi
Doç.Dr. Suzan ERGÜN, Prof. Dr. Levent GÖKDEMİR……...1088
Politika Faiz Oranının Bankaların Kârlılıkları Üzerine Etkisi: 2011-2016 Dönemi Üzerine Bir İnceleme
Yrd.Doç.Dr.M.Cem DANACI, Yrd.Doç.Dr. Mustafa ŞİT, Öğr.Gör. Ahmet ŞİT…….....1112
Neo–Liberal Politika Yaklaşımlı Kırsal Alanda Destek Projesi'nin (KASDEP) Eleştirisi: Şanlıurfa Örneği
Öğr.Gör.Gönül SEVİNÇ, Yrd.Doç.Dr. Mehmet Reşit SEVİNÇ, Yrd.Doç.Dr., Mustafa Hakkı AYDOĞDU, Öğr.Gör., Mehmet CANÇELİK, Öğr.Gör. Mustafa SERT, Okt. Mehmet Emre EREN……..……1121
Geçmişten Günümüze Malatya'nın Ekonomik ve Sosyal Konumu ve Önemi: Özal'lı Yıllar ve Sonrası Bir Analiz
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz, Öğr.Gör. Ali Fatih Gündüz……1135
Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Sosyal Devlet Uygulamaları: Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarları Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme
Yrd.Doç.Dr. Hakan ÖZDEMİR, Yrd.Doç.Dr. Süleyman EKİCİ……...1148

Küreselleşme, Bireysel Toplum ve Kişiselleşen Siyaset
Öğr.Gör. Yücel ÖZDEN, Yrd.Doç.Dr. Işıl, ARPACI……..…..1166
Küresel Sorunun Ulusal Boyutu: Türkiye'de Kadın ve Çocuk Yoksulluğu
Doç. Dr. Selahaddin BAKAN, Öğr. Gör. Sıla SABANCILAR EREN…….1174
İnsani Müdahale Bağlamında Üçüncü Dünya'nın Egemenlik Sorunu
Sinem Arslan……...1191
Türkiye'de İtici ve Çekici Faktörler Kapsamında Kırsal Göçler
Yrd.Doç.Dr. Ertuğrul Güreşçi…….1214
Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Aracılık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi – Kayısı Tarımı Örneği
Ahmet Aslan, Doç.Dr. Orhan Gündüz, Dr. Salih Atay, Züleyha Duran, Yrd.Doç.Dr. İbrahim Görücü……..…..1221
Tekstil Sektöründe Çalışan Suriyeli İşçilerin İşe ve Örgüte Uyum Problemleri
Doç.Dr.Neslihan Derin, Neslihan Ilkım Şimşek…….1230
Süryani Toplumunda XX. Yüzyılda Yaşanan Sorunların Tarihsel, Kültürel, Hukuksal ve Sosyal Boyutları
Prof.Dr. Mehmet Bülent Uludağ, Doç.Dr. Nesrin DEMİR……....1246
Siyasetin Toplumsal Tabanını Aktifleştirici Bir Araç: Fonksiyonel Muhalefet
Doç.Dr. Gökhan Tuncel, Hasan Yılmaz.…….1260
Vatandaşlığa Erişim Politikalarında Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Portekiz, İsveç, İrlanda, Japonya, Estonya
Yrd.Doç.Dr. Veysel ERAT, Araş.Gör. Yakup Özkaya……..1274
Dialogue and the Graceful Act of Reconciliation
Asst. Prof. Johnny Lake……..1291
The Political Implications of The Syrian Refugee Crisis To Jordan
Dr. Mohammed T. Bani Salameh, Dr. Aymen Hayajneh……...1317
Enerji Piyasasında Fiyat Ayarlamalarının Enflasyonist Etkilerinin Input-Output Modeli ile Analizi
Doç.Dr. Meral Özhan, Prof.Dr. Gazi Özhan……..1345
Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin SURADF Birim Kök Testi ile Sınanması
Araş.Gör. Gökhan KONAT, Araş.Gör. Esra CANPOLAT, Mustafa GÖKÇE……..1365
Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin Sınanması
Araş.Gör. Gökhan KONAT, Araş.Gör. Esra CANPOLAT, Araş.Gör. Abdullah GÖV……1372
Ahlak Ekonomisi: Yolsuzluk Algı Endeksinin Panel Birim Kök Testi İle İncelenmesi
Araş.Gör. Gökhan KONAT, Araş.Gör.Mustafa Ercan KILIÇ……...1379

Küresel Mali Krizi Öncesi ve Sonrasında (2005-2015) Türkiye'de İktisadi Büyüme-Devlet Borcu İlişkisi: Ekonometrik Bir İnceleme

Prof. Dr İrfan Kalaycı, Araş.Gör. Abdullah GÖV……...…1386

AB Üyesi Balkan Ülkelerinde İhracat-Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisinin (1995-2015) Panel Nedensellik Testi ile İncelenmesi

Araş.Gör. Abdullah GÖV, Prof. Dr İrfan Kalaycı……..1395

Arap Baharının Türkiye Turizmine Etkisi

Yrd.Doç.Dr. Hulisi Binbaşıoğlu, Yrd.Doç.Dr .Mehmet Ozan Saray……1403

Dünyada Çok Boyutlu Tehdit Algıları ve Ulusal Güvenlik

Davut ATEŞ

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, davutates333@gmail.com

Öz

Uluslararası ilişkiler literatüründe ‘‘ulusal güvenlik’’ kavramı çok merkezi bir yere sahiptir. Klasik anlamıyla ulusal güvenlik, ulus-devletlerden oluşan dünyada her bir devletin bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün garanti altında olması demektir. Her bir devlet için bu şartın sağlanmış olduğu durum ‘‘uluslararası güvenlik’’ kavramıyla tanımlanan barış ve istikrarı anlatır. Fakat son birkaç on yıl içinde ulusal güvenliğin söz konusu geleneksel içeriği oldukça genişlemiştir. Üstelik dünyadaki her bir ülkenin ulusal güvenliğinin benzer tehditlerle karşılaştığı yolundaki varsayımın geçerliliği de artık ciddi bir sorgulama sürecindedir. Bu çerçeve içinde dünyada var olan tehditlerin her devlete benzer biçimde yansımadığı, ayrı coğrafyalardaki çeşitli devletlerin birbirlerinden tamamen farklı tehdit algılamalarına sahip olduğu ve bunları bertaraf etmek için geleneksel ulusal güvenlik kavramlaştırmasının içeriğinde köklü dönüşümler yaşandığı görülmektedir. Bu kısa sunumda içinde bulunduğumuz dünyadaki bu durum resmedilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Ulusal güvenlik, tehdit algısı, çok boyutluluk, dünya siyaseti

Absract

The term ‘‘national security’’ has a central locus in international relations literature. In conventional wisdom the term means guaranteeing independence, sovereignty and territorial integrity of each state in a world of nation-states. Where every state provides its own national security refers to a world of stability and peace which is stated by the term ‘‘international security’’. However, for the last few decades traditional content of national security has quietly changed. In additiona, the assumption that national security of every state has similar ingredients is under question. It is obsevable that every threat in the world does not affect every state in similar way, states in various geographies confront threats drastically different from each other, so that there happens radical changes in the content of traditional national security. In this presentation, I will try to picture this position.

Keyword: National security, threat perception, multi-dimensional, world politics.

1. Klasik Ulusal Güvenlik Kavramlaştırması

Avrupa'da 30 yıl savaşlarını takip eden dönem içerisinde tanıklık ettiğimiz modern uluslararası ilişkiler içerisinde ortaya çıkan ulusal güvenlik, ulus-devlet tanımına uygun devletin kontrol etmiş olduğu toprak parçası ve insan nüfusu üzerindeki egemenliğinin, diğer devletlere karşı bağımsızlığının sürdürülebilir olması durumudur. Bilindiği üzere, daha önceki hiyerarşik siyasal yapılanma içerisinde batı Avrupa'daki devletler nihai bir egemenliğe sahip değildir. Egemenlik üç güç merkezi tarafından bölünmüştür: En üstte yer alan imparatorluk yapılanması, ortada yer alan krallıklar ve en altta yer alan yerel feodal beylikler. 30 yıl savaşları sonrasında üst yapıdaki imparatorluk dağılmış, alt tarafta yer alan yerel beylikler özerk statülerini kaybetmiş, böylece Avrupa'da mutlakıyetçi devletler dediğimiz modern ulus-devletler ortaya çıkmıştır.

Bu devletin tam egemen statüsünün devam ettirilmesinin dayandığı en önemli araç elbette sahip olduğu askeri güçtür. Hem dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı hem de içeriden ortaya çıkabilecek isyancı ve ayrılıkçı girişimlere karşı askeri güç kullanılarak karşı konulmuş, mutlakıyetçi hükümdarlıklar siyasal bağımsızlıklarını, egemenliklerini ve ülkelerinin toprak bütünlüğünü koruyabilmişlerdir.

Dikkat edilirse bu şekilde tanımlanmış olan ulusal güvenlik olgusu yalnızca batı Avrupalı devletler için geçerli olmuştur. Oysa aynı dönemde söz konusu mutlakıyetçi hükümdarlıklar Avrupa dışında sömürgeleştirme savaşlarına girişmişler ve dünyanın diğer coğrafyalarındaki siyasal yapıları yerinden ederek oradaki coğrafya ve nüfusu kendi egemenliklerine katma uğraşı vermişlerdir.

Nihayet İkinci Dünya Savaşı neticesinde sömürgecilik uygulamaları sona ermeye başlamış, eski sömürgeler yeni bağımsız devletler haline gelmiş, böylece yüzyıllardır yalnızca Avrupalı devletler için geçerli olan ulusal güvenlik olgusu yeni devletler için de geçerli olmaya başlamıştır. Eski sömürgelerde bağımsızlığını kazanan her bir devlet ulusal güvenliklerini tıpkı batı Avrupalı selefleri gibi tanımlamış, yeni kazandıkları bağımsızlıklarını ve egemenliklerini yerel, bölgesel veya diğer uluslararası güçlere karşı koruma gayretine girmişlerdir.

Bugün ister batılı ister doğulu olsun fark etmez, dünyadaki her bir devlet için klasik ulusal güvenlik olgusunun temel unsurları gayet açıktır: Bağımsızlığın, egemenliğin ve toprak bütünlüğünün korunması ve bunun için gerekli önlemlerin alınması. Bir ulusal savunma

politikası belirlenmesi ve gerektiğinde uygulanması ulusal güvenlik için vazgeçilmezdir. Bu hedefin sağlanmasında en büyük pay tabi ki silahlı kuvvetler ve onlarla bağlantılı olarak devletin diğer güvenlik birimlerinindir. Ordu, emniyet güçleri, istihbarat ve sahip olunan silahlar. Bu bağlamda klasik tehdit algıları gayet açıktır: Komşu bir devlet veya bir büyük gücün işgaline veya saldırısına uğrama riski ya da ülke içerisinde toprak bütünlüğüne son vermeyi hedefleyen ayrılıkçı isyan hareketleri. Bu nedenle klasik ulusal güvenlik aynı zamanda özellikle askeri önlemlerle özdeşleştirilmiştir: Ordunuz ne kadar güçlüyse o kadar güvendesiniz.

Klasik ulusal güvenlik kavramlaştırmasında şöyle bir varsayım vardır: Herhangi bir devletin egemenliği, bağımsızlığı veya toprak bütünlüğüne yönelik tehditler merkezden kaynaklanabilir. İlki diğer devletlerdir. İşgale uğrama veya saldırıya maruz kalma durumu ortaya çıkabilir. Diğer ise ülke içerisindeki ayrılıkçı isyanlardır. Bunlar yeni bir devlet kurma peşindeki hareketlerdir ve devletin toprak bütünlüğünü doğrudan tehdit ederler.

Klasik kavramlaştırma doğal olarak devamında ikinci bir varsayıma sahiptir: Her bir devlet kendi ulusal güvenliğini sağladığı ölçüde uluslararası güvenlik temin edilmiş olur. Yani devletler arasında saldırganlık, savaş, işgal gibi çatışma riskleri asgari düzeye çekilmiş olur. Sonuca devletlerin sınırları dahilindeki toplumlar barış ve güvenlik içerisinde hayatlarını idame ettirirler ve kendilerini geliştirme imkanına kavuşurlar.

2. Soğuk Savaş Sonrası Çeşitlenen Tehdit Algıları

Soğuk Savaş yılları klasik ulusal güvenlik kavramlaştırmasının en hararetle uygulandığı bir dönemdir. Batı Avrupalılar bir gün sabah uyandıklarında Sovyet tanklarını ve askerlerini sokaklarda görme kabusuyla geceleri geçirmişlerdir. Yalnızca doğrudan bir Sovyet işgal tehlikesinin de ötesinde tarafların sahip oldukları nükleer silahların kullanıldığı ölümcül saldırılara maruz kalma tehdidini sıcak biçimde hissetmişlerdir. Ki bu silahlar bütün dünyayı bir ‘‘dehşet dengesi’’nde bırakmıştır.

1991 yılı sonunda Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte klasik ulusal güvenlik risklerine bambaşka tehlikeler eklenmiştir (yeni tehditler):

2.1. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki **etnik ve dini çatışmalar** zuhur etmiştir, ki bunların çoğu Soğuk Savaş atmosferinde dondurulmuştur (Eski Yugoslavya, Kafkasya, Ukrayna, Ortadoğu, Afrika’da birçok ülkede olduğu gibi).

2.2. Çatışma yaşanan birçok bölgede geleneksel devlet yapıları çökmüş ve **başarısız devletler ortaya çıkmıştır** ki bunlar başka birçok tehdidi beraberinde getirmiştir (Bosna-Hersek, Afganistan, Somali, Yemen gibi).

2.3. **Kitle imha silahlarının (nükleer, biyolojik, kimyasal) kontrolü meselesi** hassasiyet kazanmıştır. Bunlar birçok devletin elinde zaten bulunuyordu, fakat bu devletler önünde sonunda ABD veya Sovyetler tarafından kontrol edildiğinden bir tehlike oluşturmuyordu. Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesi bu kontrolü sonlandırmış ve bu silahların bazı başarısız devletlerde devlet-dışı aktörlerin eline geçmesi tehlikesi ortaya çıkmıştır.

2.4. **Terörizmin yaygınlaşması** için daha uygun bir ortam oluşmuştur. Terörizm Soğuk Savaş döneminde de önemli bir sorundu, fakat bu sorun o zaman devletlerin ulusal güvenlik kavramlaştırmaları ekseninde uluslararası sistem içerisinde kontrol altında tutulabiliyordu. İki tür terör örgütünün ikisi de bir biçimde devlet haline gelmeye çalışıyordu. Bir tarafta devrimci terör, diğer yanda ise ayrılıkçı terör başarılı oldukları takdirde bu örgütler ve onların liderleri uluslararası sistemin meşru aktörleri haline geliyordu (Cezayir-FLN, Filistin-FKÖ, Kıbrıs-EOKA, İrlanda-IRA bunlardan bazılarıdır). Fakat yeni dönemde yaygınlaşan terör uluslararası sistemin kontrol mekanizmaları dışına taşma riskine sahiptir. Nitekim El-Kaide ve IŞİD örnekleri bunu göstermiştir.

2.5. **İnsan kaçakçılığı ve yasadışı göç** yaygınlaşmıştır. Azgelişmiş coğrafyalardaki iç çatışmalar ve diğer sorunlar insanların kitleler halinde yer değiştirmesine neden olmuştur. Bu harekelilik hem göç koridorunda yer alan ülkeler hem de hedef ülkeler açısından yönetilmesi güç bir sorun oluşturmaktadır.

2.6. İnternetin gelişmesi ve yaygınlaşmasına paralel olarak **siber suçlar** yepyeni bir tehdit olarak belirmiştir. Artık sanal ortamdaki iş, işlem ve bilgilerin güvenliği hem sıradan insanlar hem de devlet kurumları için ulusal güvenliğin önemli bir unsuru haline gelmiştir.

2.7. **Azgelişmişlik** başlı başına bir tehdit haline gelmiştir. Her ne kadar ilk etapta bu durum yalnızca söz konusu ülkeyi ilgilendiren bir tehditmiş gibi algılansa bile birçok örnek göstermiştir ki, yukarıda özetlemeye çalıştığımız yeni tehditlerin pek çoğu doğrudan azgelişmişlikten ve refahın dünya üzerinde adil dağıtılmamasından kaynaklanmaktadır. Azgelişmişlik genellikle sadece ekonomik refah düzeyinin düşüklüğü ile ifade edilse bile, bugün başka unsurlar da azgelişmişlik kapsamında ele alınmaktadır. Eğitimsizlik, sosyal

güvenliğin olmaması, ekonomik sorunların varlığı, çevre kirliliği, işsizlik, ayrımcılık, siyasal baskılar gibi.

2.8. Sanayileşmenin yaygınlaşmasına paralel olarak **çevre kirliliğine** bağlı biçimde güvenli yaşam alanlarının daralması önemli bir sorun haline gelmiştir. Bugün pek çok ülke bu konuyu ulusal güvenliğe karşı bir tehdit olarak ele almama eğiliminde olsa da, dünyadaki birçok ülke açısından bu konu bir ulusa güvenlik sorunu haline gelmiştir. Zira yaşanabilir alan ne kadar daraldıysa, insanların yaşanabilir alanlar için rekabete girişmeleri, bunun zaman zaman iç çatışmaları beslemesi söz konusudur.

2.9. Sanayileşmenin ve modern yaşam tarzının yaygınlaşması devasa boyutlarda bir **enerji ihtiyacı** doğurmuştur. Çağımızda enerjiden yoksun bir beşeri hayatı tahayyül etmemiz olanaksızdır. Enerji kaynaklarının kıtlığı doğrudan bir ulusal güvenlik meselesi olmuştur. Bu kapsamda bir kısım ülkeler bu konuda diğerlerine bağımlılığı azaltmak için yenilenebilir kaynaklara yoğunlaşırken, başka coğrafyalarda enerji kaynaklarını kontrol mücadelesi çok çetin olabilmektedir.

Söz konusu yeni tehditleri dünyadaki her ülke benzer biçimde hissetmemektedir. Özellikle ülkenin içinde bulunduğu bölgenin özelliklerine ve de ülkenin gelişmişlik seviyesine göre ulusal güvenliğe ilişkin geleneksel kavramlaştırma ile yeni tehditlerin algılanma biçimi kendisini çok farklı boyutlarda ortaya koymaktadır.

3. Tehditlerin Ülke Gruplarına Göre Öncelik Sıralaması

Günümüzde devletlerin ulusal güvenliğine tehdit oluşturduğu düşünülen sorunların ne ifade ettiğini anlamak için bunları ülke grupları ekseninde resmetmekte yarar var. Aksi halde sanki her bir sorun her bir ülke için aynı derecede geçerliymiş gibi bir tekdüzelik tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Oysa uluslararası güvenliğin istikrarlı biçimde inşa edilebilmesi için hangi sorunun hangi devletler için öncelikli olduğu tespit edilerek bir analiz yapmamız gerekir.

Bu kapsamda ülkeleri iki grup halinde ele alarak ulusal güvenliğe yönelik geleneksel ve yeni tehditlerin nasıl algılandığına ilişkin küresel bir tabloya erişebiliriz.

3.1. Gelişmiş bölgeler ve küresel güçler

Geleneksel ulusal güvenlik algısı çok istisnai hallerle sınırlandırılmıştır. Bunlar arasında bir savaş çıkması veya birbirlerini işgal etmesi görünür gelecek pek mümkün

görünmemektedir. Yalnızca kitle imha silahlarının bir kısım istenmeyen devletlerin eline geçmesi neticesinde bir saldırıya maruz kalma tehdidiyle karşı karşıyadırlar. Kuzey Kore ve İran bu kapsamdaki örneklerdir. Bu kapsamda klasik askeri önlemler alınmaya çalışılmaktadır.

Yeni tehditlerde bu ülke grubunun önceliği terörizm, kitle imha silahlarının devlet dışı aktörlerin eline geçmesi ve yasadışı göçtür. Bu ülkelerin üzerinde hassasiyetle durdukları nokta, bugüne kadar söz konusu coğrafyalarda elde edilmiş olan barış, huzur ve refahın korunması kaygısıdır. Terörizm ve kitle imha silahları riski barış ve güvenliği tehlikeye atarken, yasadışı göç de gelişmiş ülkelerin refahına tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler yeni tehditlere bu çerçeve içinde bakmaktadırlar. Onlar için örneğin azgelişmişlik, enerji kıtlığı, çevre sorunu yada diğer coğrafyalardaki etnik-dini çatışmalar ulusal güvenlik meselesi kapsamında öncelikli değildir. Bunlar yalnızca terörizmi ve yasadışı göçü beslediği ölçüde ciddi birer sorun olarak ele alınır.

Diğer coğrafyalardaki devletlerle kurulan ilişkiler öncelikle gelişmiş ülkelerin güvenliğini temin edecek biçimde yönlendirilmeye çalışılır.

3.2. Gelişmekte Olan ve Azgelişmiş Bölgeler

Gelişmekte olan ve azgelişmiş coğrafyalardaki geleneksel ulusal güvenlik algısı canlılığını hala korumaktadır. Komşu bir ülkenin saldırısına veya işgaline maruz kalma ya da ülke içerisinde ayrılıkçı terör gruplarının toprak bütünlüğüne yönelik tehditleri hala birçok noktada çok acil tehditler oluşturmaktadır. Üstelik saldırıya veya işgale uğrama tehdidi yalnızca komşulardan değil, belki daha önemli olarak küresel güçlerden kaynaklanmaktadır.

Bu ikinci bölgedeki ülkeler için askeri önlemlere dayalı geleneksel ulusal güvenlik kavramlaştırması yerel, bölgesel ve küresel şartlar tarafından devama zorlanmaktadır. Halbuki gelişmiş ülkelerin en azından kendi topraklarında yaygın ve sürekli yerel terör tehdidi (IRA ve ETA gibi) yok denecek kadar azdır, bölgesel çatışma riskleri görünür gelecekte öngörülmemektedir ve küresel düzeyde algılanan tehditler de istisnaidir (Kuzey Kore, İran).

Yeni tehditler penceresinden konuya bakıldığında gelişmekte olan ve azgelişmiş bölgelerin önceliği azgelişmişlikle bağlantılı kalkınma sorunları (siyasi baskılar, işsizlik, fakirlik, eğitimsizlik, altyapı yetersizliği vs), etnik ve dini çatışma riskleri, başarısız devlet tehlikesi ve tabi ki çevre sorunlarının her geçen gün dayanılmaz boyutlara ulaşmasıdır. Dolayısıyla gelişmişler için öncelikli tehditler olan terörizm, kitle imha silahları ve yasadışı

göç bu ülke grupları için az önce saydıklarımızla karşılaştırıldığında çok da öncelikli sorunlar değildir. Üstelik azgelişmiş ülkelerin yaşadığı tehditlerin ortaya çıkış serüveni kısmen gelişmiş ülkelerle kurulan ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır. Sömürge geçmişi, doğal kaynakların sömürülmesi, insanların yerinden edilmesi, doğal kaynakların kullanımı için baskıcı rejimlerin işbaşında tutulması, hatta siyasal sınırların sömürge döneminde suni olarak belirlenmiş olması gibi.

İki farklı bölge grubu açısından öncelikler birbirinden oldukça farklıdır. Somut bir örnek vermek gerekirse, yasadışı göç gelişmiş ülkeler için bir ulusal güvenlik tehdidi konumundadır. Halbuki bu durum azgelişmiş coğrafyalar için sahip olunan sorunların kısmen de olsa azaltılmasının bir yoludur. Diğer bir örnek çevre meselesidir. Çevre sorunları azgelişmiş ülkelerde insanları yerlerinden etmekte ve yaşanabilir alanları daraltmaktadır. Bu kirliliğin en önemli sebebi elbette hantal ve çevreyi kirletici (madencilik ve ağır imalat sektörleri gibi) üretimin yabancı yatırımcı eliyle özellikle azgelişmiş bölgelerde yapılıyor olmasıdır. Hatta gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan sanayi atıkları yasadışı yollarla azgelişmiş coğrafyalara boşaltılmaktadır. Azgelişmiş ülke yöneticileriyle çokuluslu şirketler bu işi birlikte yapmaktadır.

Azgelişmiş ülkelerde ‘‘rejim güvenliği’’ ile ‘‘ulusal güvenlik’’ kavramlaştırmasının özdeşleştirilmesi söz konusudur. Oysa gelişmiş ülkelerde böyle bir özdeşleştirme bulunmaz, zira rejim yüzyıllar içerisinde yerleşmiş ve iktidar sahipleri değişse bile rejimin işleyişi konusunda toplumda bir güvensizlik algısı ortaya çıkmaz Azgelişmiş ülkelerdeki bu özdeşleştirmenin yaratmış olduğu birçok sorun bulunmaktadır ve bahsettiğimiz yeni tehditler bu özdeşliğin sonuçlarından bazılarıdır.

4. Küresel Dünyada Uluslararası Güvenlik Ne Kadar Mümkün?

Son iki asırlık sanayileşme içinde bulunduğumuz dönemde iki farklı dünya yaratmış durumdadır. Bir tarafta refah seviyesi oldukça yüksek gelişmiş ülkelerin oluşturduğu bir dünya, diğer yanda ise refah seviyesi oldukça düşük azgelişmiş ülkelerin oluşturduğu öteki dünya. Elbette bu ikisi arasında farklı gelişmişlik tonlarında başka ülkeler de yer alıyor, fakat konuyu anlaşılır kılmak açısından iki grup halinde incelemek elverişli diye düşünüyorum.

İkiye bölünmüş bir dünyada uluslararası güvenliğin tesis edilmesinin ne kadar mümkün olduğu bugün bizim karşılaştığımız en temel sorunlardan biridir. Öte yandan bölünmüş dünya içerisinde ticaret, yatırımlar, bilgi, teknoloji, iletişim gibi pek çok alanda

küreselleşme olgusuna tanıklık ediyoruz. Eğer küreselleşme insanlığın sınırlardan ari biçimde bir arada bulunma hali ise, çok farklı refah seviyesine sahip toplumların veya çok farklı ulusal güvenlik algılarına sahip devletlerin bir arada bulunması kendiliğinden çatışmacı bir ortamı doğurmaktadır. Yani nasıl ki küreselleşmenin nimetlerinden herkes faydalanmaya çalışıyorsa, onun maliyetinden de aynı biçimde herkes kaçmaya çalışıyor.

Türkiye – İsrail İlişkilerinde

Gerilimden Normalleşmeye Giden Yol: 2010 - 2017

Sibel TURAN, Armağan ÖRKİ

Prof. Dr., Trakya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü; sibelturan1@gmail.com

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Doktora Programı Öğrencisi; armaganorki@gmail.com

Öz

Türkiye ve İsrail arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkiler değerlendirildiğinde, reel politik çerçevesinde uyumlu bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bunun belirleyicileri olarak iki devletinde uluslararası ortaklarının benzer aktörler olması ve siyasal rejimlerinin diğer bölge devletlerinden farklı olması görülebilir. Buna karşın 2010 yılında Mavi Marmara Krizi ile ilişkilerde ciddi bir bozulma yaşanmıştır. Üç yıllık bu dönemin ardından, 2013'te ilk adım atılmış ve 2016'da ilişkilerin normalleşme süreci başlamıştır.

Çalışmada öncelikle Türkiye ve İsrail ilişkilerinin tarihine kısaca değinilmiş ve ilişkilerin neden ve nasıl bozulduğuna yer verilmiştir. Her iki devleti oluşturan toplumların önceden de süren ilişkilerine bu başlıkta yer verilmiş ve ağırlıkla Türkiye açısından ikili ilişkilerin nasıl belirlendiği üstünde durulmuştur. Ana bölümdeyse normalleşme sürecinin başlangıcı açıklanmıştır. Ardından bölgesel ve küresel olaylar ile bunların etkileri üstünde durulmuştur. Suriye İç Savaşı ve getirdiği istikrarsız ortamdan beslenen terör ile Doğu Akdeniz enerjisi üstünde ayrıca durulmuş ve son olarak ticaret ve turizm verilerine yer verilmiştir. Suriye'deki durumun iki devletin güvenlik ilişkilerine olan yansımasına, Doğu Akdeniz enerjisi konusundaysa Türkiye'nin edineceği role yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye – İsrail ilişkileri, Doğu Akdeniz, Ortadoğu, bölgesel işbirliği, normalleşme süreci

The Road from Tension to Normalization in Relations Between Turkey and Israel: 2010 - 2017

Abstract

When the political and economic relations between Turkey and Israel are assessed, a coherent picture emerges in the real political context. The determinants of that picture can be regarded as the similarity between their international partners and the difference of their political systems from other regional states. On the other hand, the relations were seriously worsened in 2010. Following the period of three years, the first step was taken in 2013 and the normalization process began in 2016.

In our study, we briefly mentioned the history of the relations between Turkey and Israel and why and how the relations deteriorated. The ongoing relations between the societies forming the two states were included under this title and it was emphasized how the bilateral relations were determined in terms of Turkey. In the main part, the beginning of the normalization process was explained. Then regional and global events and their effects were emphasized. The terror caused by the Syrian civil war and fed on the unstable environment it brought about as well as the Eastern Mediterranean strategy were underlined and lastly trade and tourism data were included. The reflection of the situation in Syria on the security relations of the two states and Turkey's role regarding Eastern Mediterranean energy were mentioned.

Keywords: Turkey – Israel Relations, Eastern Mediterranean, Middle East, regional cooperation, normalization process

1. Giriş

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler, uluslararası ilişkilerin kavranması için önemli bir modeldir; çünkü iki devlet arasındaki ilişkilerin belirleyicileri genel olarak en baştan günümüze dek geçen sürede üçüncü taraflar olmuştur. Bu durum, uluslararası sistemin, devletler özelinde karar alabilmelerinde başka etkenlerin de olduğunu göstermiştir. Her ne kadar devletler kendi kararlarını kendileri alabiliyor olsa da, diğer koşulları da göz önünde tuttukları anlaşılmaktadır.

Türkiye ve İsrail'in 2010 ile 2017'nin ilk iki ayındaki ilişkileri de bu örneklemeye uygundur. İki devlet arasındaki sorunların ortaya çıkışı, birbirlerine dönük doğrudan etki yaratan unsurlar olmamış; bölgelerinde yaşananlar ve bunlara tepkileri belirleyici olmuştur.

Diğer yandan uzlaşının sağlandığı normalleşme sürecinde de başka aktörlerin yer aldığı görülmüştür.

Çalışmada Türkiye ve İsrail ilişkilerinin geçmişi kısaca incelenmiştir. 2010 yılında ikili ilişkilerin nasıl olumsuz yönde geliştiği aktarılmış ve devamında normalleşme süreciyle 2016 yılındaki uzlaşı üstünde durulmuştur. 2013 ile 2016 arasındaki normalleşme süreciyle yakın geçmişine ilişkin bazı ekonomik veriler paylaşılmış; dış ticaret ve turizme ilişkin veriler sunulmuştur. Aynı dönemde iki devletin paylaştığı bölgeyi etkileyen Suriye İç Savaşı ve Doğu Akdeniz'de bulunan doğalgaz rezervleriyle ilgili gelişmeler de aynı bölümde ele alınmıştır.

2. Türkiye – İsrail İlişkilerinin Geçmişi

Çalışmanın bu aşamasında Türkiye ve İsrail ilişkilerinin geçmişine kısaca yer verilmiş ve ikili ilişkilerin bozulduğu Mavi Marmara Krizi'ne değinilmiştir. Çalışma konusu ilişkilerin normalleşme süreci olsa da, iki devlet arasındaki ilişkilerin öncesine de genel olarak bakmak yararlı görünmüştür.

2.1. Kısa Tarihi

Osmanlı Dönemi'nde, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde sıkıntı yaşayan Yahudilerin hoşgörüyle karşılandığı ve Osmanlı topraklarına göç etmelerine izin verildiği bilinmektedir. Bunlar içinde ilk ve en önemlisi, 1481 ile 1512 yılları arasında hüküm sürmüş II. Bayezid dönemine denk gelmiştir. Sultan, İspanya'da kıyıma uğrayan Yahudileri şartsız bir şekilde ülkesine davet etmiştir (Arslan, 2016, 203). İzleyen dönemlerde de benzer olaylar yaşanmış ve Batı Avrupa ile Osmanlı arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerde Yahudiler önemli bir yer tutmuştur (İnalcık, 2002, 12).

Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti de aynı hassasiyeti göstermiş ve İkinci Dünya Savaşı'nda önemli adımlar atarak birçok sivilin yaşamını güvence altına almıştır. Savaşın sonuna dek tarafsız kalan ve taraflarla görüşmeler de yaparak diplomatik bir başarı sağlayan Türkiye, bu süreçte, Avrupa'daki diplomatları aracılığıyla binlerce kişiye vize vermiş ve soykırımdan kurtulmalarını sağlamıştır.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler bünyesindeki 1945 ile 1948 yılları arasında genel tutumu, dönemin Arap devletleriyle paralellik göstermiş, Filistin'in bağımsızlığı yönünde

oluşmuştur; ancak takip eden dönemde, ABD'nin İsrail politikalarından etkilenilerek Arap devletlerinden ayrışmıştır (Yılmaz, 2010b, 10). 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'in bağımsızlığını tanıyan Türkiye'nin ikili diplomatik ilişkileri, bölgesel savaşların etkisiyle değişken bir tablo izlemiştir (T. C. Dışişleri Bakanlığı, 2017). 1990'lı yıllara kadar genel olarak önemli bir etkileşim ise iki devlet arasında bulunmamaktadır; ancak belirleyici noktaların Kıbrıs ve Filistin konuları olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, Kösebalaban'ın (2016) ifadesiyle, Türkiye'nin ABD'deki Yunan ve Ermeni lobiciliğine karşı İsrail lobiciliğinden yararlandığı da anlaşılmıştır.

1990'lı yıllarda her iki devletin bölgedeki devletlerle olan ilişkileri, kendi aralarındaki ilişkilerin iyileşmesine olanak tanımıştır. Türkiye'nin özellikle PKK terör örgütüyle olan mücadelesinde Irak, İran ve Suriye tarafından yalnız bırakılması, askeri anlamda ihtiyaçlarını dış Dünya'dan kolaylıkla temin edememesi ve diğer yandan İsrail'in de benzer güvenlik endişelerinin bulunması, iki devleti işbirliğine yöneltmiştir (Tür, 2013, 27). Türkiye'nin Arap Dünyası yerine İsrail'i koymasının özel nedenleri arasında Kıbrıs konusunda beklediği desteği alamaması, 1980'li yılların ikinci yarısında benzer eksikliği Bulgaristan konusunda da hissetmesi ve PKK ile mücadelesi bulunmaktadır (Yılmaz, 2010a, 52). İsrail için ise ayrıca, toplumunun neredeyse tümü Müslüman olan bir devletle iyi ilişkiler geliştirmek, stratejik bir kazanım olarak yorumlanmıştır (Oğuzlu, 2009, 16).

2000'li yılların başında İsrail ile Türkiye arasında Filistin eksenli fikir ayrılıkları tekrar ortaya çıkmıştır; ancak askeri ve ekonomik anlamda ilişkileri iyi şekilde sürmüştür ve işbirlikleri devam etmiştir (Tür, 2009, 24). Kısacası Türkiye açısından İsrail bir dengeleyici unsur olarak görünmüş ve ilişkilerde Kıbrıs ile Filistin konuları ve bu iki konuya diğer üçüncü tarafların yaklaşımı belirleyici olmuştur. İsrail için ise Türkiye ile ilişkiler bölgesindeki güvenliği açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur. İkili ilişkilerin bozulduğu döneme yaklaşırken, ayrıca Türkiye'nin İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer madde zenginleştirme programına yeşil ışık yakması da ikili ilişkilerin seyri üstünde etkili olmuştur (Fraser vd., 2011, 387). Üçüncü tarafların belirleyiciliği üstüne somut örneklerden biri ise, her iki devletin Hamas'a olan yaklaşımı olmuştur.

2.2. İkili İlişkilerin Bozulması

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin bozulması 2010 yılında gerçekleşmiştir. Her ne kadar 30 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos şehrinde gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu'nda yaşanan ve yazına "Davos Krizi" olarak geçen olay diplomatik anlamda olumsuz bir gelişme olarak yorumlansa da, dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, tepkisinin İsrail'e veya toplumuna dönük değil, oturumun yöneticisine olduğunu açıklamıştır (CNN Türk, 2009). 2010 Ocak'ta alçak koltuk krizi yaşanmıştır ve birkaç ay sonrası başka bir olaydan ötürü tamamen gerilime girmiştir. İkili ilişkiler, iki devletin büyükelçilerini geri çektiği 2010'da, "Mavi Marmara Krizi" ile bozulmuştur. Öte yandan ikili ilişkilerin gerginleşmesinde, Türkiye'nin kırmızı çizgi olarak gösterdiği Ortadoğu'da PKK terör örgütü öncülüğünde veya desteğinde bir devlet kurulmasına dönük oluşan kaygılarında yer aldığı kimi zaman basında işlenmiştir.

31 Mayıs 2010'da, uluslararası sularda cereyan eden Mavi Marmara Krizi, Gazze'ye gitmeye çalışan altı gemiye İsrail güçlerince müdahale edilmesiyle oluşmuştur. Bu altı gemiden biri olan Mavi Marmara isimli gemide bulunan kişilerden onu öldürülmüş ve her iki taraftan yaralılar olmuştur. Bu olayın ardından her iki devletin söylemleri kamuoyuna yansıdığı şekliyle sertleşmiş ve beklentiler ile olası soruşturmalar gündeme getirilmiştir.

3. Normalleşme Süreci

Çalışmanın bu bölümünde normalleşme süreci üstünde durulmuş ve bu dönemdeki bazı gelişmeler incelenmiştir. Öncelikle normalleşme sürecinin başlaması ve 2016'da duyurulan uzlaşı üstünde durulmuş, ardından geçen süre zarfında yaşanan Suriye İç Savaşı ve Doğu Akdeniz enerjisi konularına yer verilip ticaret ve turizm verileri incelenmiştir.

3.1. Sürecin Başlangıcı ve 2016 Uzlaşısı

İki devlet arasındaki normalleşme sürecinin ilk adımı 2013'te İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla arayarak özür dilemesiyle olmuştur. Netanyahu, buna gerekçe olarak Suriye'deki krizin şiddetlenmesini ve kimyasal silahların teröristlere geçme riskinden ötürü iki devlet arasında iletişimin önemli olduğunu göstermiştir (NTV, 2013). Görüşmede ayrıca Mavi Marmara Krizi

sırasında yaşamını yitirenlerin ailelerine de tazminat ödeneceği açıklanmıştır (Gürcanlı, 2013).

2014 yılında ABD'nin o dönemki Dışişleri Bakanı John Kerry'nin iki devlet arasında uzlaşı arayışında bulunması ve 2016 yılında İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Türkiye ile uzlaşı konusundaki açıklamaları sürecin somutlaşmasına işaret etmiştir (Oryszczuk, 2016). ABD açısından bölgedeki iki müttefikinin ilişkilerini dondurmuş olması sıkıntılıdır ve bu yüzden ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde çaba sarf etmesi olağan görünmektedir.

2013'te başlayan süreç, 2016'da tamamlanmış ve iki devlet uzlaşıyı yakalamıştır. İkili ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin 26 Haziran 2016'da mutabık olunmuş ve iki gün sonra, 28 Haziran'da Tazminata İlişkin Usul Anlaşması imzalanmıştır (T. C. Dışişleri Bakanlığı, 2017). Dönemin Türkiye Başbakanı Binali Yıldırım, varılan uzlaşıyı şöyle açıklamıştır: (T. C. Başbakanlık, 2016)

> *"(...) Türkiye'nin şartları sadece özür ile sınırlı değil, iki tane daha önemli şartı vardı. Bunlardan birisi özellikle Filistin'e, Gazze'ye uygulanan ambargoların hafifletilmesi ve buraya yapılacak insani yardımların ve yatırımların önünün açılması... Diğer konu da Mavi Marmara baskınında hayatını kaybeden vatandaşlarımıza tazminat ödemesi. Bu iki husus da bu mutabakat metninde karar altına alınmıştır. Hayatını kaybeden vatandaşlarımızın yakınlarına tazminat ödenecektir. Bu tazminat miktarı da 20 milyon dolar tutarındadır. Mutabakatın bu kadar uzun sürmesinin asıl maddesi ise Filistin'de, Gazze'de yaşayanların günlük yaşamında karşı karşıya kaldığı zorluklardır, izolasyondur ve dış dünyadan gerekli yardımları İsrail'in engellemesinden dolayı elde edememesidir. Bu hususta uzun uzun görüşmeler yapıldı ve nihayet burada bir karara varılmış durumda. Bu amaca yönelik önümüzdeki cuma günü ilk gemimiz İsrail'in Aşdod Limanı'na 10 bin tonu aşkın insani yardım ile hareket edecektir. Dolayısıyla oradaki ambargo da Türkiye'nin öncülüğünde ortadan kalkmış oluyor."*

Türkiye'nin hemen hemen aynı dönem içinde hem İsrail, hem de Rusya'yla ikili ilişkilerini geliştirmesi stratejik anlamda Türkiye için bir artı olmuştur. Diğer yandan bu iki önemli ve olumlu gelişme sonrasında, 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ/PDY isimli terör örgütüne mensup kişilerin darbe girişiminde bulunması, Türkiye'nin dış ilişkilerini kısa

süreliğine de olsa geciktirmesine neden olmuştur. Bu noktada, yapılan bu terör eylemiyle PKK ve DEAŞ saldırıları birlikte ele alındığında, Türkiye'ye dönük veraset savaşının ve terör korumacılığının boyutu anlaşılabilmektedir.

2016 Kasım'da Kemal Ökem ve Eitan Naeh, yaşanan olaylar sonrası büyükelçilerini geri çeken iki devlet tarafından tekrar büyükelçi olarak atanmıştır. 1987 yılından beri yapılan; ancak altı yıllık bir kesintiye uğrayan Türkiye ile İsrail Dışişleri Bakanlıkları Müsteşarları Düzeyindeki Siyasi İstişareler, 2017 yılında tekrar başlamıştır (Al Jazeera Turk, 2017). Bunu izleyen günlerdeyse Türkiye Kültür ve Turizm Bakanı Nabi Avcı, Şubat 2017'de bir fuar açılışı için İsrail'e gitmiş ve İsrail Turizm Bakanı Yariv Levin ile bir araya gelmiştir (Aktaş ve Boyraz, 2017).

3.2. Süreci İzleyen Bölgesel Olaylar ile Etkileri

Türkiye ile İsrail'in normalleşme sürecine girmesinde kuşkusuz birden fazla neden bulunmaktadır. Bunların içinde yer alan Suriye İç Savaşı'nın getirmiş olduğu boşluktan yararlanan terör örgütlerinin yarattığı güvenlik riski, Doğu Akdeniz'de birden fazla devletin taraf olduğu enerji alanındaki gelişmeler ve iki devlet arasındaki ticaret ve turizm durumu bu başlık altında ayrıca ele alınmıştır. Diğer yandan başka itici güçler olduğunun da altı çizilmelidir. Örneğin ABD'nin Obama yönetimi altında İran'la ilişkilerinde yeni bir sayfa açması, İsrail'in Türkiye'ye ya da Türkiye'nin Rusya'yla olan ilişkilerinde iyileşmelerin yaşanması; ancak İran'ın Ortadoğu'daki gelişmelere Türkiye'den farklı bir açıdan yaklaşması da Türkiye'nin İsrail'e olan tavrında değişikliğe yol açmış olabilir. Her iki devlet açısından da terör ve güvenlik, enerji ve nakliyatı gibi konuların doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği şartlar ve diğer devletlerle olan ilişkilerinin etkisi olduğu değerlendirilebilir. Öte yandan terör ve enerji konuları görece daha önemli görünmektedir.

3.2.1. Suriye İç Savaşı ve Terör

2010 yılının sonunda Kuzey Afrika'da başlayıp ardından Ortadoğu'nun geneline yayılan ve her ülke için farklı nedenlerin bulunabileceği Arap Baharı, 2011'de Suriye'ye ulaşmış ve kısa süre içinde bir iç savaşa dönüşmüştür. Suriye uzun yıllar Hatay üstünde hak iddia etmiş, Türkiye karşıtı terör örgütlerine ev sahipliği yapmış ve 2000'li yıllarda Türkiye ile ilişkileri olumlu yönde gelişmiştir. Suriye, İsrail'e karşı özellikle 2000'li yıllara dek Arap Dünyası'nın önemli ölçüde desteğini almıştır. Sonraki yıllarda mezhepsel ve Doğu-Batı bloğu

nedenlerinden ötürü bu destek azalmış veya bitmiştir. Buna karşın İsrail ve Suriye arasında çözülemeyen sorunlar bugün de bulunmaktadır. Gerek Türkiye'nin, gerekse İsrail'in Suriye'de İran etkisini yüksek perdede görmek istemeyişi göre işbirliğini sağlayan etkilerden biri olmuştur (Han'dan aktaran Girit, 2016).

Suriye'deki iç savaşta Türkiye'nin bazı beklentileri bulunmaktadır. 2017 itibariyle anlaşıldığı üzere, DEAŞ ile sınırdaş olmayarak Türkiye'ye sızmaları önlemek ve PKK'nın Suriye'nin kuzeydoğu ve kuzeybatı bölgelerinde yer edinen güçlerinin birleşerek bir koridor oluşmasını önlemek Türkiye'nin en önemli iki beklentisidir. Hem güvenli bölge oluşturarak milyonlarca mülteciyi tekrar ülkesine döndürmek, hem de iki önemli beklentisi ışığında, 2016'da Fırat Kalkanı Harekâtı ile bölgeye girmiştir. Türkiye'nin terörle mücadele kapsamında başlatmış olduğu Fırat Kalkanı Harekâtı için İsrail, Türkiye'yi desteklediğini açıklamış ve böylelikle bölgede Türkiye'nin operasyonuna destek veren az sayıdaki unsurdan biri olmuştur (Şengül ve Zengin, 2016). *"Sürecin Başlangıcı ve 2016 Uzlaşısı"* bölümünde değinildiği üzere, Netanyahu'nun Türkiye'yle olan ilişkileri tekrar başlatmaktaki amacı da zaten Suriye'de bulunduğuna inanılan kimyasal silahların terör örgütlerinin eline geçmesini önlemek olmuştur.

Suriye İç Savaşı boyunca İsrail ile Suriye güçleri arasında, özellikle Golan Tepeleri çevresinde çeşitli kısa süreli çatışmalar yaşanmıştır. 2016 yılında da İsrail Başbakanı Netanyahu birkaç kez Moskova'ya giderek Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşmüştür.

3.2.2. Doğu Akdeniz Enerjisi

Doğu Akdeniz enerjisi, hem Türkiye, hem de İsrail açısından önem barındırmaktadır. Türkiye açısından önemi, doğalgaz ihtiyacının yarısından fazlasını Rusya'dan temin etmek yerine, kendisine farklı seçenekler yaratmak ve Doğu Akdeniz doğalgazının Avrupa'ya naklinde bir liman görevi görerek yarar sağlamaktır. İsrail için enerji konusu nakil maliyetlerini düşürebilmek üzerine şekillenmiştir. Son yıllarda İsrail'in Doğu Akdeniz'deki doğalgaz rezervleriyle kendine yeter duruma gelip bunu ihraç edebilme arayışı, Çelikkol'a (2016) göre enerji başlığını da ikili ilişkilere dahil etmiştir. Kulu'nun (2015) tespiti, Güney Kıbrıs ve Mısır'ın ekonomik münhasır bölgelerinde bulunan rezervlerle birlikte İsrail doğalgazının Mısır'a sevk edilip sıvılaştırılarak deniz yoluyla Avrupa'ya nakli veya

Yunanistan'a aktarılıp Avrupa'ya nakli seçenekleri Türkiye'ye ulaştırılıp ardından Avrupa'ya nakline göre çok daha masraflıdır.

Tespit edilen doğalgaz rezervlerinin Türkiye üstünden dağıtımı hem Türkiye, hem de İsrail ile birlikte diğer rezerv sahipleri için bir artı olarak okunmaya elverişlidir. Bu noktada, Lübnan, Suriye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile ilgili gelişmelerin yaşanması da olası görünmektedir.

3.3. Ticaret ve Turizm

Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkelerden birisi İsrail'dir. TÜİK (2017c) verilerine göre İsrail'e yapılan ihracatın toplam ihracattaki payı 2007'den 2016'ya %1.5 seviyesinden %2.1 seviyesine ulaşmış; ancak bu pay 2012'de önceki yıla göre 0.3 puan düşmüştür. Aynı raporda verilen ihracat rakamları incelendiğindeyse, 2009'da, 2012'de ve 2015'te bir önceki yıla göre düşüşler olduğu tespit edilmiştir. Toplam ihracattaki pay ve ihracat rakamlarının böyle bir görüntü vermesinde küresel ekonomik krizin 2009'a yansıması öncelikli bir neden olarak değerlendirilebilir; ancak 2011 yılında 2010'a göre ihracat rakamındaki düşüşe karşın ihracat payında değişikliğin olmaması, ikili ilişkilerin bozulmasının doğrudan Türkiye ihracatına etkisi olmadığı izlenimini vermiştir.

İsrail'in yaptığı ihracatta da Türkiye önemli bir ortaktır. 2007'den 2014'e dek Türkiye'nin İsrail ihracatındaki payı %1.8 seviyesinden %5.2'ye ulaşmıştır (OEC, 2017). Türkiye açısındansa, İsrail'in ithalattaki oranı 2016 yılı için %1.1 seviyesinin altında yer almıştır (TÜİK, 2017d). Oranlar karşılaştırıldığında, Türkiye, İsrail için önemli bir ihracat noktası olup Türkiye'nin ithalat oranları değerlendirildiğinde benzer bir varsayım kurulamamıştır.

Turizm, Türkiye için önemli bir sektör olup bu bağlamda Rusya, Avrupa ve Ortadoğu genel olarak Türk turizminin hedef aldığı pazarları oluşturmaktadır. Kıyı Ege ile Akdeniz ve İstanbul, özellikle yaz mevsiminde yoğun şekilde yabancı turist ağırlamaktadır. Ayrıca havayolu firmalarının artması ve getirdiği rekabet ile diğer olanaklar, yurtdışına tatile gitme eğilimini de arttırmıştır. Ticaret verilerinde olduğu gibi 2007'den 2016'ya uzanan dönemde Türkiye'den yabancı devletlere gidenleri gösteren TÜİK (2017a) verileri incelendiğinde, 2007'de önceki ve sonraki yıllara göre çok büyük bir artış olduğu ve takip eden üç yılda normal seviyede kalıp 2011'de ciddi şekilde düştüğü ve dalgalanmaların 2017'ye dek devam

ettiği tespit edilmiştir. Yalnızca ikili ilişkiler dikkate alındığında, İsrail'e giden ziyaretçiler üstünde etkili olduğu; ancak benzer dalgalanmaların diğer ülkelere dönük olduğu da anlaşılmıştır.

Türkiye'ye gelen yabancı uyruklular incelendiğinde de ikili ilişkilerin kısmen etkili olduğu anlaşılmıştır. TÜİK (2017b) verilerine göre 2007 ve 2008 yılında yoğun bir ziyaretçi oluşmuş, 2009'da neredeyse yarısına inmiş, 2010 ve 2011'de düşüş devam edip ardından yükselişe geçmiştir. Davos Krizi ve ardından Mavi Marmara Krizi ile birlikte yine küresel ekonomik krizin etkileri olduğu bu bağlamda değerlendirilmeye uygun görünmüştür.

2009'da her iki devletin ihracat ve ithalat rakamlarının diğer devletlerde olduğu gibi 2008 yılına göre düşüşü, Türkiye – İsrail ilişkileri yerine 2008 küresel ekonomik kriziyle ilişkilendirilmiştir. İlişkilerin ticaret verilerine doğrudan yansıyan bir etkisi tespit edilememiştir. Öte yandan turizmle ilgili verilerde, ilişkilerin turizm noktasında etkili olduğu anlaşılmıştır. Buna karşın görüşmelerin başlaması ve ardından normalleşme uzlaşısının duyurulduğu yılla birlikte bu alanda da tekrar iyileşmelerin dalgalanmalara karşın olduğu bulunmuştur.

4. Sonuç

Türkiye ve İsrail ilişkileri her iki devletin de stratejik hamlelerinden oluşup bölgesel ve uluslararası gelişmelerden ayrı tutulamayacak kadar etkileşime açıktır. Toplumlar ve devletler karşı karşıya gelmemiş ve hatta birçok defa birbirlerine yardım da etmiştir. Diğer yandan Türkiye için Filistin ve Kıbrıs, İsrail için güvenlikli bölge belirleyici olmuş ve ilişkileri şekillendirmiştir. 2010 yılı sonrasındaki gelişmeler ise, iki devletin mutlak surette daha iyi ilişkiler tesis etmesini gerektirmiş ve bu çerçevede Suriye'den ABD'ye, Rusya'dan Yunanistan'a dek bölgesel ve uluslararası unsurların da bir şekilde bu etkileşime dahil olduğu anlaşılmıştır.

2010 yılında bozulan ikili ilişkiler ortalama üç yıl sürmüş ve ardından taraflar arasında görüşmeler başlayıp 2016 ortasında uzlaşı sağlanmıştır. Bu diplomatik ilişkiler için son derece önemlidir. Diğer yandan etkilenen turizm sektörüne dönük iyileşmeler de bununla ilişkili olarak beklenmektedir. Her şeye karşın ticaret verileri göstermiştir ki rakamları etkileyen bir olay iki devlet arasında yaşanmamıştır.

Kaynaklar

AKTAŞ, Yıldız ve BOYRAZ, Turgut Alp; "Bakan Avcı ile İsrailli Mevkidaşı Arasında 'Karar' İddiası" 7 Şubat 2017, http://aa.com.tr/tr/dunya/bakan-avci-ile-israilli-mevkidasi-arasinda-karar-iddiasi/743234 (erişim: 11 Mart 2017)

Al Jazeera Turk, "Türkiye ve İsrail Siyasi İstişarelere Yeniden Başladı" 1 Şubat 2017, http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-ve-israil-siyasi-istisarelere-yeniden-basladi (erişim: 11 Mart 2017)

ARSLAN, Hammet; "Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, (2016), ss: 197-224.

BEN-DOR, Calev; "Can Israel Remain Secure in a World of Arab Disintegration, American Retreat, and Iranian Ambition?" Bahar 2016, http://fathomjournal.org/can-israel-remain-secure-in-a-world-of-arab-disintegration-american-retreat-and-iranian-ambition/ (erişim: 7 Mart 2017)

CNN Türk; "Davos'ta Kriz" 29 Ocak 2009, http://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html (erişim: 6 Mart 2017)

ÇELİKKOL, Oğuz; "Türkiye-İsrail İlişkilerindeki Normalleşme ve Sorular" 14 Haziran 2016, http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-israil-iliskilerindeki-normallesme-ve-sorular (erişim: 11 Mart 2017)

FRASER, T. G. ve MANGO, Andrew ve MCNAMARA, Robert; (2011), Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu, Çev. Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul.

GİRİT, Selin; "5 Soruda Türkiye-İsrail İlişkileri Neden Normalleşti?" 19 Ekim 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37703220 (erişim: 12 Mart 2017)

GÜRCANLI, Zeynep; "İsrail Türkiye'den Özür Diledi" 23 Mart 2013, http://www.hurriyet.com.tr/israil-turkiyeden-ozur-diledi-22876115 (erişim: 7 Mart 2017)

Hürriyet; “Alçak Koltuk Krizi Çözüldü” 13 Ocak 2010, http://www.hurriyet.com.tr/alcak-koltuk-krizi-cozuldu-13470462 (erişim: 13 Mart 2017)

İNALCIK, Halil; (2002), “Foundations of Ottoman - Jewish Cooperation” Ed. Avigdor LEVY, Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century, Syracuse University Press, New York, pp: 3-14.

KÖSEBALABAN, Hasan; “Türkiye-İsrail Normalleşmesinden Stratejik İttifak Çıkar mı?” 27 Haziran 2016, http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-israil-normallesmesinden-stratejik-ittifak-cikar-mi (erişim: 10 Mart 2017)

KULU, Muhammed Mustafa; “Türkiye-İsrail Normalleşmesinde ‘Enerji’ Etkisi” 18 Aralık 2015, http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-israil-normallesmesinde-enerji-etkisi (erişim: 11 Mart 2017)

NTV; “Netanyahu'dan 'Özür' Açıklaması” 23 Mart 2013, http://www.ntv.com.tr/dunya/netanyahudan-ozur-aciklamasi,1l1G-oC_yE22tseOfRb5fA (erişim: 7 Mart 2017)

OEC; “Israel” http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/isr/ (erişim: 13 Mart 2017)

OĞUZLU, H. Tarık; “Türkiye-İsrail İlişkileri’nin Değişen Dinamikleri”, Ortadoğu Analiz, Cilt: 1, Sayı: 4, (2009), ss: 14-21.

ORYSZCZUK, Stephen; “Israel and Turkey Sign Agreement to Normalise Relations” 27 Haziran 2016, http://jewishnews.timesofisrael.com/israel-and-turkey-sign-agreement-to-normalise-relations/ (erişim: 7 Mart 2017)

ŞENGÜL, Ebru ve ZENGİN, Dilara; “İsrail’den Türkiye’ye Cerablus Desteği”, 25 Ağustos 2016, http://aa.com.tr/tr/dunya/israilden-turkiyeye-cerablus-destegi/635036 (erişim: 9 Mart 2017)

T. C. Başbakanlık; “İlişkilerin Normale Döndürülmesi Süreci Başladı” 27 Haziran 2016, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=20c8f1b3-d0c8-4e8d-a40d-4d6a9c8dd565 (erişim: 8 Mart 2017)

T. C. Dışişleri Bakanlığı; "Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri" http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa (erişim: 11 Mart 2017)

TÜİK; "Gidilen Ülkelere Göre Yurt Dışına Giden Vatandaşlar" http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1611 (erişim: 12 Mart 2017)

TÜİK; "Milliyetlerine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı" http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1610 (erişim: 12 Mart 2017)

TÜİK; "Ülkelere Göre Yıllık İhracat (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke)" http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1545 (erişim: 12 Mart 2017)

TÜİK; "Ülkelere Göre Yıllık İthalat (En çok İthalat Yapılan 20 Ülke)" http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1546 (erişim: 13 Mart 2017)

TÜR, Özlem; "İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri", Ortadoğu Analiz, Cilt: 5, Sayı: 54 (2013 Haziran), ss: 26-34.

TÜR, Özlem; "Türkiye - İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?", Ortadoğu Analiz, Cilt: 1, Sayı: 4 (2009 Nisan), ss: 22-29.

YILMAZ, Muzaffer Ercan; "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye - İsrail İlişkileri", Akademik Orta Doğu, Cilt: 4, Sayı: 2, (2010), ss: 49-66.

YILMAZ, Türel; "Türkiye - İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", Akademik Orta Doğu, Cilt: 5, Sayı: 1, (2010), ss: 9-24.

Turgut Özal'ın Önemli Bir Başarısı: İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin Tarafsızlık Politikası

Alaeddin YALÇINKAYA

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, alaeddin.yalcinkaya@marmara.edu.tr

Öz

İran'da 1979 Humeyni devriminden sonra ülkede bir dönem iç savaş yaşanmış, eski rejim kurumları direnirken yeni rejim bir süre yerleşememiştir. Yarım asırlık Şahlık rejiminin kalıntıları bir şekilde varlığını sürdürürken, yeni rejim el yordamıyla kadrolarını oluşturmaya, düzeni kurmaya çalışmıştır. Asayiş ve ekonominin derinden sarsıldığı bu dönemde bölgesel sorunlar da gündeme gelmiştir. Bunu fırsat bilen Irak lideri Saddam Hüseyin, sınırdaki anlaşmazlıkları ileri sürerek İran'a, yıllarca sürecek savaş açtı.

İran'ın savaş gücü Şah döneminden kalan Amerikan silahlarına dayanmaktaydı. Savaş ilerledikçe yedek parça, sarf malzemesi ve yeni silahlar gerekmektedir. Ancak İran daha başta ABD'yi, İsrail'i, Rusya'yı büyük şeytanlar, büyük düşmanlar olarak ilan etmiştir. Bu süreçte Irak'ın savaşı bitirmesi bekleniyordu. Başta ABD olmak üzere batılı ülkeler genellikle tarafsızlık tercihine karşın Irak'ın yanında görünmekteydi. Çünkü Irak yenilirse "Humeyni tehlikesi" başta Suudi Arabistan olmak üzere bütün Körfez ülkelerini ezecek, Türkiye'yi de zorlayacaktır. Bu aşamada bir Mossad ajanı David ile bir Kürt Yahudisi Nimrod aracılığı ile ABD'li Deniz Yarbayı O.North'un koordinatörlüğünde İran'ın istediği silahlar temin edilmiş, böylece savaş yıllarca sürmüştür.

Savaşın başından itibaren batı bloku genel hatlarıyla tarafsız görünürken başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerini Irak'a destek vermeye teşvik etmiştir. Tam da bu dönemin başında 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşmiştir. Darbenin temel gerekçelerinden birisi laikliği korumak olup İran'ın yayılmacı politikaları bu konuda son derece önemlidir. Buna karşın gerek Turgut Özal'ın ekonomiden sorumlu devlet bakanı olduğu Bülent Ulusu döneminde gerekse Özal'ın başbakanlığından itibaren Türkiye son derece başarılı bir şekilde tarafsızlık stratejisi izlemiştir. Bu dönemde Türkiye hem İran'a hem de Irak'a ihracatını kat kat artırmış, dönem başında yaklaşık 2 milyar dolar olan toplam ihracat dönem sonunda 18 milyar dolara kadar çıkmıştır. Özellikle tekstil ihracatı bu yıllarda gelişmiş ve yükselmiştir. Bunun yanında her iki ülkeye de tarımsal ve tarım dışı ihracat katlanarak artmıştır.

Buna karşın savaşın sona ermesi için iki ülke arasında Türkiye tarafından birçok diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Nihai barış anlaşması önemli ölçüde Türkiye'nin arabuluculuk gayretleri sonunda imzalanmıştır. Çünkü bu süreçte örneğin ABD ve İsrail'in bu savaşın uzaması için zannedilenin aksine İran'a silah temin etmesi, reelpolitiğin en ilginç örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

İran-Irak Savaşı esnasında Türkiye'nin diğer bir diplomatik başarısı ise her iki ülke nezdinde diğeri adına akredite olmasıdır. Bilindiği gibi savaş esnasında diplomatik ilişkiler kesildiği halde zorunlu işler akredite edilen bir üçüncü ülke tarafından yapılır. Ancak bu süreçte genellikle her ülke diğeri nezdinde farklı bir ülkeyi akredite eder. Halbuki Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği Irak Hükümeti nezdinde aynı zamanda İran'ı temsil ederken, Tahran Büyükelçiliği ise İran nezdinde Irak'ı da temsil etmekte, konsolosluk işlemleri de Türk temsilcilikler üzerinden yürütülmekte idi. Daha çok

Özal'ın dış politik başarısı olarak görülen bu tarafsızlık politikasının anlamı günümüzde yaşanan ilişkiler açısından daha önemli hale gelmiştir.

Tebliğde, öncelikle İran-Irak Savaşı ve Türkiye'nin her iki ülke ile ilişkileri özetlenecektir. Tarafsızlık stratejinin anlamı ve uygulama biçimleri kısaca anlatılacaktır. İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlık politikası, farklı açılarıyla ele alınacak ve günümüzde yaşanan gelişmeler açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İran-Irak Savaşı, Türk Dış Politikası, Turgut Özal'ın Dış Politikası, Tarafsızlık Stratejisi, Bölgesel Savaş

An Important Success of Turgut Özal: Turkey's Neutrality Policy in the Iran-Iraq War

Abstract

After the Khomeini revolution in Iran, there was a civil war in the country for a while. On the one hand the old regime institutions resisted on the other hand the new regime could not settle for years. While the remains of a half-century-old Shah regime continue to exist in the presence of some sort, the new regime is trying to form its staff by means of manual procedures. This process, which has been deeply shaken by the public order and the economy, has also come up with regional problems. Saddam Hussein, the Iraqi leader who knows this opportunity, argued for disputes at the border and opened a war to Iran for years.

Iran's war force was based on American weapons from the Shah era. As the war develops demands for spare parts, consumables and new weapons increased. However, Iran has declared US, Russia and Israel to be the greatest demons and great enemies. In this process, Iraq was expected to finish the war. If Iraq is defeated, "Khomeini's danger" will affect all Gulf countries, especially in Saudi Arabia, and Turkey will be forced. At this stage, a Mossad agent David, a Kurdish Judaist Nemrod, and the US Marine Corps O.North coordinated the weapons that Iran wanted. So the war lasted for years.

From the outset of the war, the western bloc has encouraged regional countries, including Turkey, to support Iraq in general. At the beginning of this war the September 12, 1980 coup occurred. One of coup's main reasons is to maintain secularism. Iran's expansionist policies are extremely important in this respect. Turgut Ozal was the minister responsible for the economy during the period of Bülent Ulusu, and then he had been prime minister. In this war Turkey had followed the strategy of neutrality very successfully. In this period, Turkey increased its total exports to 18 billion dollars at the end of the period of exports which was about 2 billion dollars at the beginning of the period. Textile exports in particular have developed and increased in these years. In addition, agricultural exports to both countries have increased exponentially.

Many diplomatic initiatives have been made in Turkey. The ultimate peace treaty has been signed to a considerable extent at the end of Turkey's mediation efforts. For this reason, contrary to what the USA and Israel foresee for the prolongation of this war, the giving of weapons to Iran has passed for the most interesting examples of reelpolitics.

Another diplomatic success of Turkey during the Iran-Iraq War is the accreditation on behalf of the other two countries. As it is known, when diplomatic relations are cut off during the war,

obligatory works are carried out by a third country which is accredited in the country. However, each of the warring state generally accords a different country to the other. However, while the Turkish Embassy in Baghdad was accredited by Iran, the Embassy of Tehran in Iran was also accredited by Iraq. The meaning of this neutrality policy, which is seen as the success of Özal's foreign policy, has become more meaningful in terms of the present-day possibilities.

In this paper, the Iran-Iraq War and its relations between the two countries of Turkey will firstly be summarized. The meaning and application of the impartiality strategy will be briefly explained. The policies applied in the Iran-Iraq War will be dealt with at different angles and will be evaluated from today's perspective.

Keywords: Iran-Iraq War, Turkish Foreign Policy, Foreign Policy of Turgut Özal, Strategy of Impartiality, Regional War

1. Giriş

İran'da 1979 Humeyni liderliğindeki Şii ihtilalinden sonra devlet kurumlarının yeni döneme adapte olması sürecinde istikrarsızlık yaşandı. Nüfusunun önemli bir kısmı Şii olan Irak'ın da bundan etkilenme endişesi ortaya çıktı. İran'daki karışıklıkları fırsat bilen Irak lideri Saddam Hüseyin İran'daki Arap bölgesi (İran Arabistanı) Huzistan'a özerklik verilmesini istedi. Irak ordusu 500 km uzunluğundaki sınırı geçti ve Şattülarab bölgesindeki iddialarını yeniden gündeme getirdi. İran başlangıçta zorlandı ancak zaman kazanma stratejisi ile Irak'ın kısa sürede zafer hedefini sonuçsuz bıraktı. 1980'başlayan çatışma 8 yıl sürdü (Sander, 2008: 560-563).

Bu savaşta ABD'nin doğal müttefikleri durumundaki Suudi Arabistan ve Körfez emirlikleri Irak'ın yanında yer aldı. ABD ve Avrupa ülkeleri tarafsız görüntüsü verdiler, ancak uygulamada dünya barışı için tehdit kabul edilen İran'a karşı söylemler kullanıldı. Aynı zamanda laiklik tehdidine karşı 12 Eylül 1980 askeri darbesini yapmış olan yönetim de bütün baskılara karşın tarafsızlık stratejisi izledi. 1980'de askeri darbe hükümetinde ekonomiden sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olup 1983 seçimleri ile iktidara gelen Turgut Özal yönetiminin savaşı durdurma temelli tarafsızlık stratejisi ve bunun sonuçları, bölge ve savaş tarihi açısından en başarılı örneklerden biri durumundadır.

ABD'nin görünüşte savaşı durdurma veya tarafsızlık stratejisine karşın Irangate skandalı ile ortaya çıkan, savaşın devamı için en büyük tehdit kabul edilen İran'a dahi acil ihtiyacı olan silah ve mühimmatı sağlaması, Özal dönemindeki stratejinin çok daha önemli boyutlarını ortaya koymaktadır. Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerekçelerinden biri olan laikliği ve Kemalizmi korumak olduğu halde İran'ın İhtilal sonrasında Türkiye'yi de hedef alan eylem ve söylemleri, ilişkileri doğal olarak olumsuz etkilemiştir. Bu şartlar altında 1979 İhtilali ile kurulan Humeyni rejiminden son derece rahatsız olmasına rağmen Türkiye, İran'ı karşısına almayarak onun Sovyetler Birliği ile zorunlu ittifak yapmasını da önlemiştir. Bu süreçte örneğin Tahran'daki ABD diplomatik görevlilerinin rehin alınmasından sonra bu ülkeye Washington'un ambargo uygulamasına katılmamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 444-445).

2. İran-Irak Savaşı

İran ve Irak arasında, Basra Körfezi ve Şattü'l-Arap üzerinde egemenlik mücadelesine dayalı anlaşmazlık, özellikle İngiltere'nin 1970'de bölgeden çekilmesinden sonra gittikçe şiddenlendi. İki ülkenin etnik ve dini/mezhepsel özellikleri ve iktidarları, bu gerginliği tırmandırmaktaydı. İran'da gerçekleşen 1979 İhtilali ile bu gerginlik için yeni zeminler ortaya çıktı (Uçarol, 2000: 800-803).

İran'ın Şattü'l-Arap üzerindeki egemenlik iddiaları Osmanlı dönemine kadar gitmektedir. 1913'te imzalanan Osmanlı-İngiliz Anlaşması ile İngiltere, bölgede etkinlik kurmaya başlamış ve bu durum, 1970'e kadar devam etmiştir (Uçarol, 2000: 901).

Irak'ın Mart 1970'de Kürtlere muhtariyet vermesiyle bu sorunu çözme girişimi neticesiz kaldı ve Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Kuzey Irak Kürtleri yönetime karşı savaş açtı. Yıllarca süren bu çatışmada İran, sürekli Kürtleri destekledi ve onlara gerekli silahları verdi. Zaman zaman zor durumdaki Kürtlerin İran'a sığınmasını kabul etti, bunların eğitilmesinden sonra yeniden Irak yönetimine karşı savaşması için bölgeye gönderdi. Bu süreçte Irak yönetimi oldukça güç kaybetti (Armaoğlu 1987: 773-774).

Öte yandan Şah döneminde artan petrol gelirleriyle de silahlanan İran, Hürmüz Boğazı civarındaki adaları işgal ederek Basra Körfezi'ndeki etkinliğini güçlendirdi. Irak'ın iç sorunlarından da yararlanarak 1975 Cezayir Anlaşması ile Şattü'l-Arap bölgesini tek başına kontrol etme hakkını elde etti, buna karşın isyancı Kürtlere yardımı kesmek durumunda kaldı (Akgün, 1991: 38). İran'da yaşanan 1979 İhtilali sürecinde halk ve ordu içinde yaşanan çekişmeler ordunun zayıflamasına yol açmış ve bu durumu fırsat bilen Irak yönetimi, tartışmalı bölgedeki iddiaları gündeme getirerek savaşı başlatmıştır. Savaşın başında Irak tarafının mutlak üstünlüğü görüldü ise de İran bir müddet sonra toparlandı ve savaş sekiz yıl sürdü.

İran-Irak Savaşı'nda Suriye ve Libya, İran'ı; başta Suudi Arabistan ile Kuveyt olmak üzere ABD etkinliğinin ağırlıklı olduğu diğer Arap ülkeleri Irak'ı destekliediler. ABD, diplomatik beyanlarında savaşın başlarından itibaren tarafsız kalmayı ve İran ile Irak'ın toprak bütünlüğünü esas alan bir tutumu deklare ettiyse de aşağıda ele alındığı üzere İrangate Skandalı'nda ortaya çıktığı üzere bu savaşın sona ermemesi, bölge ülkeleri arasında çatışmanın sürüp gitmesi için, sömürgeciliğin ilkelerinden "zayıf duruma düşen"i destekleme ilkesinden hareketle İran'a silah desteği verdi.

Avrupa ülkeleri, savaşta tarafsız kalmayı tercih ettilerse de İran'daki yeni rejimin tehdit ve davranışlarından dolayı Irak'a daha yakın göründüler. 12 Eylül 1980 darbesi ile yönetimi ele geçiren askeri hükümetin darbe gerekçelerinden biri de laikliği korumak idi. İran'ın laiklik karşıtı devrim ihraç söylemlerine ve ABD yanlısı bölge ülkelerinin Irak yanında yer almalarına karşın Türkiye askeri yönetimin ilk yıllarında olduğu gibi Turgut Özal liderliğindeki sivil hükümetler döneminde de her iki ülkeye karşı tarafsızlık stratejisini başarıyla uyguladı.

Irak'ı, savaşı başlatmaya sevkeden en önemli faktör, Humeyni yönetiminin batı karşıtı politikaları ile savaşta yalnız kalacağı ümidi idi. İran'daki devrim rejimini kolayca yeneceğini düşünen Saddam yönetimi, kolayca bir zafer kazanak ve Arap dünyasında büyük bir prestij elde edecek idi. Buna sevkeden diğer önemli bir gerçek ise İran ordusunun, ihtilal sonrasındaki zayıf ve dağınık durumu idi. Öte yandan ordunun temel teçhizatı esas itibariyle Amerikan silahları olup ABD ise iki yıldır İran'a yedek parka vermemekte idi. Ancak Irak'ın ümidi gerçekleşmeyip İran'ı dize getiremediği gibi savaşın başında sahip olduğu bazı toprakları ilerleyen süreçte İran'a geri vermek zorunda kaldı (Armaoğlu, 1987: 778). İrangate skandalında da ortaya çıktığı üzere ABD ve İsrail'in İran'a gizli silah temini sonucu İran daha fazla prestij kazandı.

2.1. Tarafsızlık Stratejisi

Tarafsızlık stratejisi, iki ülke arasında savaş çıkması durumunda veya ilişkilerin gerginleşmesi ile savaş ihtimalinin güçlenmesi sürecinde üçüncü bir devletin mevcut veya muhtemel savaşta tarafsız kalacağını ilan etmesi, savaşan veya savaşacak olan tarafların da bu devletin tarafsızlık statüsünü tanıması anlamına gelmektedir. Savaş hukuku kapsamında, tarafsızlığını ilan eden ve bu statüsü savaşan taraflarca kabul edilen ülke açısından haklar ve sorumluluklar bulunmaktadır. Özellikle komşu ülkeler arasındaki savaşta diğer bir komşunun tarafsızlık stratejisini uygulamada sorunlar sözkonusu olup zaman zaman biri veya öteki ile zorunlu olarak süren ilişkiler bu statüyü tartışma konusu yapabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonuna kadar bütün baskılara karşın tarafsızlık stratejisini uyguladığı görülmektedir. Almanya ve Japonya'nın mağlubiyeti kesinleştikten sonra BM kurucu üyesi olabilmek için her iki ülkeye karşı savaş ilan edilmesi, diplomatik bir beyandan öteye bir anlamı olmamıştır.

Belirtmek gerekir ki Tarafsızlık stratejisi, savaş veya savaşa giden süreçte sözkonusu olan bir politika olup hem savaş hem barış döneminde uygulanan Sürekli Tarafsızlık stratejisi ile ilgisi yoktur. Tarafsızlık stratejisi devletlerin kendi iradeleriyle uygulanan bir politika olduğu halde Sürekli Tarafsızlık diğer devletlerin bir devlete dayattığı politikadır. Avrupa'nın büyük güçlerinin 1815 Viyana Kongresi'nde İsviçre'yi Sürekli Tarafsız ülke statüsüne koymaları bunun en başarılı örneğidir.

Genellikle eski sömürgeler, üçüncü dünya ülkeleri veya batı dışındaki devletler arasında çatışmaya giden yolda veya çatışmanın başlamasından sonra diğer bir ülkenin savaşa katılmaya zorlanması sıkça rastlanan bir olaydır. Eski sömürgecilerin bölgeyi kontrol etme, bir sonraki aşamada kendi çıkarlarına uygun yönetimlerin kurulmasını sağlama, bölge kaynaklarının piyasalara girmesinde söz sahibi olma, klasik gerekçe olarak ise savaşları kışkırtarak silah sanayiini canlı tutma gibi nedenler sözkonusu olabilmektedir. Günümüzde resmi beyanlar, diplomatik belgeler bir bölgede çıkan çatışmanın sona ermesi talebinde bulunsa da uygulamada özellikle batı dışında savaşların teşvik edildiği, birçok azgelişmiş ülkeler arası savaşta aslında batılıların çıkar çatışması veya dengesinin sözkonusu olduğu bilinmektedir. Batı dışındaki savaşlarda batılı silah şirketlerinin pazarı canlı tutma stratejileri

yanın eski sömürgecilerin hedef bölgeyi istikrarsızlaştırarak müdahale ve kontrol sağlama politikaları da yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.

Bu bağlamda başta ABD ve İngiltere olmak üzere önde gelen NATO üyelerinin Afganistan, Irak ve genel olarak Arap Baharı sonrası Orta Doğu'da çatışmaları teşvik yolundaki faaliyetleri son derece önemlidir. Suriye İç Savaşı döneminde Türkiye ile Rusya'nın bir şekilde çatışmaya girmesi yolunda önde gelen NATO ve ABD yetkililerinin anlamı sonradan ortaya çıkan stratejileri, iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiş, fakat 15 Temmuz 1016 darbe girişimi ile bu plan sonuçsuz kalmıştır.

İran-Irak Savaşı'nın başından itibaren ABD güdümündeki Arap ülkeleri, İran'daki Şii devrimin ülkelerini tehdit etmesi karşısında bir bakıma zorunlu olarak Irak tarafında yer almışlardır. ABD ve genel olarak batının bu savaşta tarafsız kaldıklarını deklare etmeleri, İrangate skandalı ile ortaya çıktığı üzere dünya kamuoyu nezdinde bir taktik veya propaganda aracı durumuna gelmiştir. Halbuki Tarafsızlık stratejisinin gereği hiçbir tarafa yardımda bulunmamak olup bir şekilde savaşın uzamasına katkıda bulunmayı bu strateji ile bağdaştırmak mümkün değildir.

Bu savaşta Türkiye için sözkonusu olan "Aktif Tarafsızlık" ise "Tarafsızlık Hukuku"nun gereği olarak savaşan tarafların birine müzahir olmamak (onu desteklememek) için uzak durmak yerine her iki tarafla ticari ve diplomatik ilişkileri çok daha yoğun hale gelmesi demektir (Altunışık ve Tür, 2005: 113). Aşağıda tabloda görüldüğü üzere her iki ülke ile ticaret hacmi katlandığı gibi örneği pek fazla olmayan başarılı bir uygulama daha sözkonusudur: Savaşan ülkeler arasında bütün diplomatik ilişkiler kesildiği halde özellikle vatandaşların zorunlu hizmetleri için her savaşan taraf, bir üçüncü ülke büyükelçiliğini hasım ülkedeki zorunlu vatandaş ilişkilerini takip etmek üzere akredite eder. İran-Irak savaşında Bağdat'taki Türkiye'nin diplomatik misyonu aynı zamanda İran'ın tanıdığı diplomatik kurum olup Tahran'daki ise Irak ile ilgili müracaat ve işlem mercii olmuştur.

2.2. Irangate Skandalı

Yukarıda belirtildiği üzere Irak'ı saldırıya teşvik eden saiklerden biri, İran'ın silahlarının ABD yapımı olmasına karşın henüz kurulmakta olan Humeyni rejiminin ABD ve batı ile düşmanlık stratejisidir. Buna göre bir aşama sonra eldeki silahların yedek parça ve sarf malzemesini ABD'nin vermesi mümkün olamayacağından İran savaşı kaybedeckti.

Daha sonra Birinci Körfez Savaşı'nda yine ABD'nin teşviki ile Irak'ın Kuveyt'i işgalinde sözkonusu olduğu gibi, Orta Doğu'da özellikle Müslüman ülkeler arasında bir şekilde çatışma çıkarmak ve çatışmayı sürdürmek için batının sömürgecilik, Hıristiyanlık gibi dinsel veya tarihi takıntıları yanında birçok güncel veya reelpolitik yahut ekonomik gerekçeler bulunabilmektedir. Bu bağlamda Irak yönetiminin hesap hatası, bir anlamda küçük hesaplara güvenerek büyük ve köklü bağlantıları görememesi, bu anlamda oyuna gelmesi, bu savaşın temel saiklerindendir.

Orta Doğu'da, hatta bütün İslam dünyasında genellikle gıptayla izlenen İran-İsrail veya İran-ABD kutuplaşmasına karşın, bu sürecin en şiddetli dönemi kabul edilen 1979 İhtilali'nden sonra başlayan İran-Irak Savaşı'nda Washington'un İsrail üzerinden İran'a silah satışı, bütün hesapları altüst etmektedir. Bu konu aynı zamanda her üç ülkenin de (İran, ABD, İsrail) dış politika dinamiklerini kavrama açısından önemli bir temel teşkil etmektedir. Çünkü iktidarlar, yöneticiler değiştiği halde İsrail ve İran'ın birbirini yok etme temelli söylemleri zaman zaman bölgenin gerilmesine yol açmış ancak hiçbir zaman sıcak çatışma aşamasına gelmemiştir. Bu kapsamda İran'ın en sıkıntılı döneminde ABD gizli servisi ile birlikte İran'a silah vermesi, savaşın genel seyri açısından da son derece önemlidir. Halen İsrail'in baş hedefi halinde tutulan İran'ın, bundan büyük avantaj sağladığını unutmamak gerek. Zira birkaç milyonluk İsrail, bütün İslam dünyasını karşına alarak kutsal makamların bulunduğu bölgede egemenliğini güçlendirirken ciddi tepkiler görülmemektedir. Bu boşluğı İran'ın doldurduğu görüntüsü ise son derece önemlidir. Dolayısıyla İsrail'in on yıllardır süren diplomatik saldırısı, bu ülkenin İslam dünyası nezdinde prestijini yükseltmiş, İran'ın İsrail'e karşı söylemleri ise bu geniş coğrafyadaki halkın İsrail'e karşı hiddetini hafifleterek bir bakıma birikmiş gazını almıştır (Yalçınkaya, 2014).

İran-Irak Savaşı sürerken 1985'de Tahran yönetimi, ABD'den silah satın almak için gizlice başvuruda bulundu. Bu dönemde İran'a karşı silah ambargosu uygulandığı halde konu değerlendirmeye alındı. İran'a silah satışı ile ABD'nin sadece İran ile değil aynı zamanda Lübnan ile de ilişkilerinin gelişeceği, bölgedeki etkisinin artacağı sonucuna varıldı. Bu arada Lübnan'da rehin tutulan yedi Amerikalının serbest bırakılması ile Reagan prestij kazanacaktı. Bununla beraber yönetimde karşı görüşler de gündeme geldi. Reagan ile birlikte CIA başkanının da içinde bulunduğu grup İran'a silah satışının büyük fırsat olduğunu kabul etti. Belirtmek gerekir ki bu süreçte İsrail'in de işin içinde olması, Beyaz Saray'da alınan kararda İsrail'in desteği olduğu anlamına gelmektedir. İlk partide 1500 füze İran'a gönderildi. Bir Lübnan gazetesinin konuyu Kasım 1986'da gündeme getirmesi üzerine Reagan önce, kesinlikle böyle bir satışın olmadığını söyledi, ancak kamuoyu buna inanmadı. Skandal, başkanlık çevrelerini aşınca sorgulama başladı ve Başsavcılık böyle bir satışın gerçekleşmesine karşın İran'ın ödediği 30 milyon doların sadece 12 milyonluk kısmının hükümet kasasına girdiğin tespit etti. Ve skandalın merkezindeki isim Albay Oliver North'a ulaşıldı. Kayıp 18 milyon doların Nikaragua'da hükümete karşı mücadele eden Kontra gerillalarına aktarıldığı ortaya çıktı. Soruşturma sürecinde North, kendisine verilen talimatları yerine getirdiğini söyledi ve bu konuda delillerini ortaya koyarak mahkum olmaktan kurtuldur (The Iran-Contra Affair, 2017).

2.3. Türkiye'nin Başarılı Tarafsızlık Stratejisi ve Sonuçları

İran'da Humeyni devrimi sonrası rehine krizi ve başta ABD olmak üzere batı karşıtı söylemleri ve Şii radikalizmini bölge ülkelerine de ihraç etme stratejisine karşı Türkiye, ABD'nin bölgedeki müttefiki durumunda idi. Buna karşın ABD'de Reagan'ın Beyaz Saray'da bulunduğu dönem boyunca Özal yönetimi bu savaşta taraf tutmaktan dikkatle kaçınarak her iki ülke ile özellikle de ticari ilişkilerini sürdürmeye çalıştı. Bu bağlamda, ABD,

İsrail ve genel olarak Batılılar ile ABD etkisindeki Körfez ülkelerinin İran karşıtı, Irak yanlısı sayılan politikalarında yer almadı. ABD'nin rehine krizinden dolayı İran'a yönelik eylemlerde de rol almaktan kaçındı (Sönmezoğlu, 2006: 392).

Savaşın başından itibaren İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Arap Ligi gibi uluslararası örgüt yanında birçok İslam ülkesi lideri çatışmayı durdurmak üzere arabuluculuk girişimlerinde bulundu. Pakistan Devlet Başkanı Ziya-ül Hak başkanlığında oluşturulan üç kişilik İKÖ barış heyeti Tahran ve Bağdat'ı ziyaret etti. İKÖ, her iki tarafa da ateşkes teklif etti. Bunlardan sonuç çıkmayınca Ocak 1981'de Taif'te toplanan III. İKÖ Zirve Konferansı, Pakistan, Bangladeş, Gambia ve Gine devlet başkanları, o zamanki Türkiye Başbakanı Bülent Ulusu ve Malezya ve Senegal dışişleri bakanları, Yasir Arafat ve İKÖ Genel Sekreterinden oluşan bir aracılık komitesi oluşturuldu. Komitenin Tahran ve Bağdat arasında birçok temasından sonuç çıkmadı (Armaoğlu, 1987: 780).

Türkiye'nin savaş yıllarında her iki komşusuyla çok yönlü ilişkileri sözkonusu olup genel olarak İran'ın yayılmacı/devrim ihracatçı politikalarına karşın Irak'ın yanında yer alması yönünde baskılara karşı koyması yanında her iki ülkenin de güvenini kazanan bir komşu olması, dış politika açısından son derece önemlidir. Kerkük-Yumurtalık boru hattı, aynı zamanda Irak'ın önemli bir ekonomik kaynağı olarak savaşın stratejik hedeflerinden halde bu hat için İran saldırısı sözkonusu olmamış ve petrol akışı bu dönemde başarıyla sürdürülmüştür. Türkiye'nin bu dönemde uyguladığı "aktif tarafsızlık" stratejisi her iki ülke ile ilişkilerini başarıyla yürüttüğü anlamına gelmektedir. Böylece Türkiye hem savaştan olumsuz etkilenmeye karşı kendini garantiye almış hem de global ve bölgesel güçler nezdinde önemini ve etkinliğini artırmıştır. İlginçtir ki bu dönemde Türkiye her iki ülkenin de önde gelen ticaret ortağı ve geçiş ülkesi haline gelmiş, böylece iki ülke ile olan ticaretinde tabloda görüldüğü üzere büyük artış gerçekleşmiştir (Altunışık ve Tür, 2005).

Türkiye'nin 1981-1988 Arasında İran ve Irak ile Dış Ticaret Rakamları (milyon dolar)
Türkiye'nin İran ve İrak'a İhracatı

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
İran	233	791	1087	751	1079	564	439	546
Irak	559	610	319	934	961	553	945	986

Türkiye'nin İran ve İrak'tan İthalatı

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
İran	514	748	1222	1565	1264	221	948	659
Irak	1564	1417	946	926	1137	769	1154	1440

(Akgün, 1991: 53-54)

Belirtmek gerekir ki gizli veya açık baskılara karşın Türkiye'nin aktif tarafsızlık stratejisini ticaretini artırma kaygısına bağlamak yetersiz kalır. ASALA terörünün 1970'ler sonu itibariyle bitmesinden sonra PKK terörü başlamış, Suriye, Irak ve İran politikaları bu dönemde son derece önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda Ankara, Bağdat'a daha yakın olduğu

halde, Şam ve Tahran ile dolaylı çatışma içindeydi. Buna karşın savaşın başlamasından itibaren iki tarafla da diplomatik güven çerçevesi korundu, ticari ilişkiler savaşan her iki ülkenin doğal ihtiyaçları ve üretiminin yetersizliği yüzünden hızla gelişti. Irak petrolünün geçtiği Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın kapasitesi arttırıldı. Mart 1983'te ise İran ile "Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması" imzalandı, İran'da ihtilal döneminde etkinliğini yitirmiş olan Bölgesel Kalkınma için İşbirliği Örgütü (RCD) yerine Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) oluşturuldu (Sönmezoğlu, 2006: 442-444)

3. Sonuç

İran'da 1979 Humeyni liderliğindeki Şii ihtilalinden sonra nüfus çoğunluğu Şii olup yönetimde ise Sünni lider Saddam Hüseyin'in olması nedeniyle İran-Irak Savaşı'na mezhep savaşı da denmektedir (Armaoğlu, 1987: 773). Türkiye, 1980 yılında başlayan ve sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı'nda tam tarafsızlık stratejisini başarıyla uygulamıştır. Bunun sonuçlarından biri olarak, savaşan iki taraf, savaşa rağmen sürdürdükleri diplomatik ilişkilerini Temmuz 1987'de kesince, birbirlerinin ülkesindeki çıkarlarının korunması işini Türkiye'ye bırakmışlardır (Uçarol, 2000: 893).

Türkiye savaş boyunca her iki ülkeye ihracatını katlayarak sürdürdüğü gibi her iki ülkenin dış ticaretinde önemli ölçüde ulaşım hattı haline gelmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin özellikle tekstil ve gıda sektöründeki ihracatı gittikçe artmıştır. Savaş süresince her iki ülke ile güven esasına dayalı ilişkilerin bu artışta önemli etkisi olmuştur. Bununla beraber Türkiye'nin bu savaştaki tarafsızlık stratejisini ticari çıkarları ile açıklamak son derece yetersiz olup belki bu sonuç daha geniş stratejinin doğal bir çıktısı durumundadır. Asıl "Büyük Strateji" ise komşular arasında çıkan bir savaşın bölgeye yayılma ve bölge güvenlik ve ticaretini olumsuz etkilemeyi önlemektir. Böylece bölgeselleşme ihtimali de olan bir savaşın birçok olumsuz etkilerinden Türkiye'nin kaçınması mümkün olamayacağı öngörüsüne dayanarak bu bir savaşın bir an önce durdurulması, savaşın devamında bir şekilde katkısının bulunmaması basiretli bir tercihtir. Başta ABD ve İsrail olmak üzere bölge dışı veya Orta Doğu'yu karıştırarak çıkar sağlama stratejisini güden güçlerin dolaylı veya dolaysız etkilerine karşın Türkiye'nin Özal dönemindeki başarılı tarafsızlık stratejisi, bundan sonraki bölgesel çatışmalar açısından da örnek teşkil etmektedir.

Kaynaklar

Akgün, Mansur, "İran-Irak Savaşı, Bölge Dengeleri ve Türkiye", *Orta Doğu Sorunları ve Türkiye,* Der.: Haluk Ülman, TÜSES, İstanbul, 1991; ss.34-58.

Altunışık, Meliha Benli and Özlem Tür, *Turkey: Challneges of Continuity and Change*, RoutledgeCurzon, London and New York, 2005.

Amaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987.

Sander, Oral, Siyasi Tarih (1918-1994), Ankara, İmge Yayınevi, 2008.

Sönmezoğlu, Faruk, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 2006.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih, 1789-1999*, Beşinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

The Iran-Contra Affair, http://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/reagan-iran/ 02.05.2017

Yalçınkaya, Alaeddin, "İran: Orta Doğu'nun Yükselen Gücü", http://www.turkishnews.com/tr/content/2014/09/19/iran-ortadogunun-yukselen-gucu/ 02.05.2017

Malatya İlinde Bulunan Suriyeliler İçin Hazırlanan Beydağı Konaklama Tesislerindeki Sportif Faaliyetler

Mahmut AÇAK, Recep KARABULUT

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, BESYO, mahmut.acak@inonu.edu.tr
Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, recep.karabulut@inonu.edu.tr

Öz

Bu çalışma; Malatya ilinde bulunan Suriyeliler için kurulan kampın sportif faaliyetleri hakkında bilgilendirme amaçlı yapılmıştır. Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için 23 tane kamp merkezi bulunmakta bunların bir tanesi de Malatya'dadır. Malatya Beydağı Konaklama Tesisleri barınma merkezinde bulunan mültecilerin demografik yapısına bakıldığında: 10.244 kişi barınırken bunların 5346'sı kadın, 4898'i erkektir. Spor tesisi olarak 1 tane branda ile kapatılmış halı saha tarzı beton zemin kapalı spor salonu olarak kullanılan 3 adet ise beton zemin açık saha olarak kullanılmaktadır. Açılan branşlar ve antrenör sayısı; badminton 1, futbol 1, voleybol 1, satranç 1, hentbol 1 ve masa tenisi 1toplam 6 antrenör görev yapmaktadır. Her bir branş için hafta da 6 gün toplam 30 saat antrenman yapılıyor. Antrenör ücretleri Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından ödenmektedir. Yapılan gözlemlerde çocukların antrenman yapılan zemin, ısınma, yeterli araç gereç, çocukların spor yapımında kullandığı giyim şartlarının olumsuz olduğu, ders veren hocaların Arapça bilmediği için iletişim sorunu olduğu, zeminden kaynaklı yaralanmaların fazlaca olduğunu söyleyebiliriz. Çocuk ve veli memnuniyetinin çok olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Daha farklı neler yapılabilir; Branş sayısı arttırılabiliniz, tesisler spor alanına uygun hale getirilip, yetenekli çocuklara destek verilerek performans sporcusu olarak kazandırılabilir.

Anahtar kelimeler: Spor, Sportif Faaliyetler, Suriyeli Mülteciler, Beydağı Konaklama Tesisleri-Konteynırkent

Sports Activities at the Accommodation Center Prepared for Syrians Residing in the City of Malatya

Abstract

This study was conducted in order to provide information about the sports activities at the accommodation center prepared for Syrians residing in the City of Malatya. In Turkey, there are 23 accommodation centers prepared for Syrian refugees and one of them is located in Malatya. In the investigation of the demographic structure of refugees in Malatya Beydağı Accommodation Centers, it was determined that there are 10.244 people residing which consist of 5346 females and 4898 males. In the literature on the subject, the common opinion is that children, as well as the old, should regularly spend 30 min/day for 3-4 times/week for physical activities. The best exercise is the one that children do regularly. This helps them to find entertaining and rewarding activities. As a sports facility, a concrete-grounded one, Astroturf-style, covered with an awning is used while as an indoor gym, 3 concrete-grounded ones are used as open fields. As for the active branches and trainers, there is a total of 6 trainers on duty consisting of 1 badminton, 1 football, 1 volleyball, 1 chess, 1 handball and 1 table tennis trainer. For each branch, a total of 30 hours of exercise is carried out during 6 days in a week. The wages of trainers are funded by the Management of Public Education Center. In addition to this function, sports positive effects on individual's social and personal character development are obvious. Suggestions for the other activities to be carried out include increasing the number of branches and bringing up children as performance athletes by making the facilities appropriate for sports and supporting talented children.

Keywords: Sports, Sports Activities, Syrian Refugees, Beydağı Accommodation Center – Container City

1. Giriş

Türkiye'de göç araştırmaları hem akademide hem de genel kamuoyunda son yıllarda daha fazla ilgi odağı haline gelen konulardan biri durumundadır. Türkiye göç hareketleri konusunda hem tarihsel olarak hem de günümüzde kaynak ülke olmasının yanında önemli bir hedef ülke durumundadır (Alper ve ark, 2010). Bu konumsal özelliğiyle ve kendine özgü nüfus dinamitleriyle Türkiye dünya göç coğrafyasının, göç sisteminin ve siyasasetinin önemli bir parçasıdır. Yasal yollarla göç etmenin zorlu bir süreç halini aldığı günümüzde bu durum Türkiye'de giderek artan bir düzensiz göçmen nüfus bombardımanına tutulmuştur. Düzensiz göçün göstergelerinden birisi de kolluk kuvvetlerince yakalanan kayıt dışı göçmenlerin sayısını bildiren istatistiklerdir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 1995 ila 2013 yılları arasındaki 19 yıllık dönemde toplam 960.974 kayıt dışı göçmen yakalanmıştır (Sirkeci & Martin, 2014). Ancak, 2011 yılında Ortadoğu'da "Arap Baharı" olarak ortaya çıkan süreç Tunus, Libya, Mısır gibi ülkelerle birlikte Suriye'yi de etkilemiş ve Suriye'de ortaya çıkan kriz ve iç çatışmalar, Türkiye ve bazı bölge ülkelerini önemli ölçüde etkilemiştir (Cagaptay ve Menekşe, 2014; İçduygu, 2015; Akgül ve ark, 2016).

Bu süreçte yüzbinlerce Suriyeli rejimden kaçıp bölge ülkelerine (Lübnan, Ürdün ve Türkiye gibi) sığınmış ve Türkiye son 5 yıl içerisinde çok büyük mülteci akınına uğramıştır. (www.regents.ac.uk/tmc). Suriye'de 15 Mart 2011 yılında başlayan iç karışıklıklarda, aralarında sivillerin de bulunduğu, en az 400 bin insan hayatını kaybetti. Bu süreçte nüfusu 20 milyon olan Suriye'de 13,5 milyon insan, yardıma muhtaç hale geldi. 6,1 milyon insan yerinden edilirken, 4,8 milyon insan ise kurtuluşu komşu ülkelere sığınmakta buldu. Türkiye, Suriye Krizi mağdurları için ilk günden beri din, dil, ırk ayrımı yapmadan "Açık Kapı Politikası" uyguladı. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre Türkiye'de geçici kamplarda kalan Suriyelilerin sayısı yaklaşık 279.000, şehir merkezlerinde yaşayan Suriyelilerin sayısı ise 3 milyon civarındadır. Bu göçmen nüfusun maliyeti Türkiye, Suriyeli sığınmacıların yaralarının sarılması ve yeniden hayata tutunmaları için BM standartlarında 25 milyar ABD dolarını aşkın bir kaynak harcadı. Uluslararası toplumun, Türkiye'nin bu fedakârlığına katkısı 526 milyon ABD doları olmuştur (www.afad.gov.tr, 2017).

Bu göç beraberinde kendine özgü bir sosyal çevre oluşturmuştur. Toplumun tüketici davranışları, toplumun eğitim durumu, nüfus oranı, yaş dağılımı, doğum ve ölüm oranları,

toplumun kültürel ve etik değerleri gibi konularda çok geniş değişiklikler olmuştur.. Suriye krizi ile ilişkili olarak ortaya çıkan sosyal konular; İskân politikası (Kamp ve kent yaşamı - bina, kira vb.), Sağlık politikası (Hasta sayısı, bütçe, ücret, doğum sayısı vb.), Eğitim politikası (Öğrenci sayısı, müfredat, dil sorunu vb.), Çalışma politikası (Çalışma izni, istihdam alanı vb.), Nüfus hareketliliği (Ülke içinde göç eden, başka ülkeye göç eden vb.) ve Entegrasyon politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. Suriyeli mültecilerin ülke geneline yayılmaları barınma, sağlık, eğitim ve entegrasyon (uyum, bütünleşme) gibi bir çok sorunu beraberinde getirmiştir. Mülteciler arasında ekonomik yönden iyi durumda olanlar kent merkezlerinde ev tutmakta ve birçok kentte kendi sosyal çevrelerini oluşturmaktadırlar. Oldukça fazla sayıda mültecinin ülkeye gelmesiyle konut talepleri artmış ve özellikle mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde dengesizlikler oluşmuştur (Akgül ve ark, 2016). Biz bu çalışma ile gider olarak gösterilmeyen kamplarda spor etkinliğinin nasıl yapıldığı ve yansımalarını araştırmak amacıyla yapılmıştır.

2. Materyel Metod

Bu çalışma; Malatya ilinde bulunan Suriyeliler için kurulan kampın sportif faaliyetleri hakkında bilgilendirme amaçlı yapılmıştır. Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için 23 tane kamp merkezi bulunmakta bunların bir tanesi de Malatya'dadır.

Toplumun sosyal yapısı içinde uyma ve çatışma modellerinin yanı sıra, huzursuzlukların, sapma (deviant) davranışların azaltılması ve bunların normlarla ahenkleştirilmesi, gerginliklerin toplum yararına yöneltilebilmesinde spor önemli faktörlerden biridir. Ayrıca spor; Modern toplumların en belirgin özelliği olan sosyal farklılaşma, artan işbölümü ile sosyal bütünleşme arasındaki uyumun sağlanmasında spor, aktif bir ajandır. Bu bağlamda Suriyeli sığınmacıların sportif faaliyetlerde bulunabilmeleri için Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu konuyu nasıl bir hizmet verdiğini tespit etmek için Malatya Valiliği izniyle Malatya İl AFAD ve Acil Durum Müdürlüğü tarafından Malatya Beydağı Konaklama Tesisleri içerisinde yapılmakta olan spor etkinliklerini yerinde belirlenmiştir. Bu amaçla Malatya Beydağı Konaklama Tesislerinde çalışan antrenör, idareci, tercüman ve kamp sakinleriyle mülakat yapılmıştır.

3. Bulgular

Bu çalışma; Malatya ilinde bulunan Suriyeliler için kurulan kampın sportif faaliyetleri hakkında bilgilendirme amaçlı yapılmıştır. Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için 23 tane kamp merkezi bulunmakta bunların bir tanesi de Malatya'dadır. Malatya Beydağı Konaklama Tesisleri barınma merkezinde bulunan mültecilerin demografik yapısına bakıldığında: 10.244 kişi barınırken bunların 5346'sı kadın, 4898'i erkektir. 12 yaşın altı çocuk sayısı 5600 ve kampa bulunan engellilerin sayısı bilinmemektedir.

Suriyeli sığınmacıların sportif faaliyetlerde bulunabilmeleri için Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu konuyu Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğümüzün kontrolünde Halk Eğitim Merkezi tarafından desteklenmektedir. Güvenlik gerekçesi ile Malatya İl AFAD ve Acil Durum Müdürlüğü tarafından Malatya Beydağı Konaklama Tesisleri içerisinde yapılmaktadır.

Kampta 2085 konteynır mevcut olup bunların 1950 konteynır aktif olarak kullanılmaktadır. Spor tesisi olarak 1 tane branda ile kapatılmış halı saha tarzı beton zemin kapalı spor salonu olarak kullanılan 3 adet ise beton zemin açık saha olarak kullanılmaktadır. Açılan branşlar ve antrenör sayısı; badminton 1, futbol 1, voleybol 1, satranç 1, hentbol 1 ve masa tenisi 1toplam 6 antrenör görev yapmaktadır. Düzenli olarak bu antrenmanlara katılan öğrenci sayısı ve branşları; Badminton 53, futbol 70, voleybol 61, satranç 56, hentbol 37 ve masa tenisi 43 toplam: 320 (Toplam çocuk sayısının % 5,71) kişidir. Ancak kampta her yaşa uygun sportif faaliyetlerin yapıldığı eğlendirici eğitsel oyunların yapıldığı tespit edilmiştir.

Her bir branş için hafta da 6 gün toplam 30 saat antrenman yapılıyor. Antrenör ücretleri Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından ödenmektedir. Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğünce sportif faaliyetler için verilen malzemeler; hentbol topu 4 adet, voleybol topu 5 adet, voleybol filesi 2 adet, yelek 19 adet, duba 10 adet, masa tenisi raketi 20 adet, masa tenisi topu 100 adet ve satranç takımı 10 adet tespit edilmiştir.

Kampta bulunan bireylerin sosyal etkinliklere katıldığı tespit edilmiştir. Çocuk ve veli memnuniyetinin çok olumlu olduğunu görülmüştür.

4. Tartışma

Günümüzde modern ve gelişmiş ülkelerde göçmenlere yapılan davranışların hiç olumlu olmadığı bilinmektedir. Bu topluluklar göçmenlerin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılanması aşamasında da çok zorlandıkları veya kötü muamele yapıldığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleri 2015 yılında mili gelirinin 0,37'sini insani yardım için ayırarak, bir kez daha, "Dünya'nın En Cömert Ülkesi" olmuştur (www.afad.gov.tr). Bu çalışmada Malatya Beydağı Konaklama Tesisleri barınma merkezinde bulunan mültecilerin temel yaşam ihtiyaçlarının karşılandığı ve barınma merkezlerinde yaşayan bireylerin sosyal gelişim ve ihtiyaçlarında karşılandığı görülmektedir. Bilindiği gibi spor; kişilerin psiko-sosyal gelişiminde önemli bir yeri olduğu insanların sosyal ve psikolojik bakımdan aktif kılmanın en kolay yolunun spordan geçtiği bilinmektedir. Çünkü insanlar spor sayesinde birçok farklı ortamda, farklı düşünceden ve farklı kültürden insanlarla bir araya gelerek etkileşimde bulunabilmektedir. Bu bakımdan gerek insanların sosyalleşmesinde gerekse kendini ifade edebilmesinde kullanabilecekleri en kolay yollardan biriside spordur. Spor bireyin dinamik sosyal çevrelere katılımı sağlayan bir sosyal etkinlik olması özelliğinden dolayı kişinin sosyalleşmesinde önemli bir role sahiptir (Küçük ve Acet, 2002).

Sosyal gelişim, kişinin doğumdan yetişkin oluncaya kadar, başka insanlarla olan ilişkilerinin ve onlara karşı geliştirdiği bilgi ve duygular bütünü olarak ifade edilir (Binbaşıoğlu, 1982). Bir başka tamıma göre ise sosyalleşme kişinin grup normlarına uyması ve bunları öğrenmesini sağlayan süreçtir (Aslantürk, 2000). Sosyalleşme sayesinde insan, toplumun ortaya koyduğu tavır ve hareket modellerini, örnekleri ve düşünme biçimlerini öğrenmektedir. Böylece sosyalleşme, kişinin toplumsal kültürle bütünleşmesini ve içinde yaşadığı toplumla uyum sağlamasını mümkün kılan bir mekanizmadır. Kişinin toplum içinde diğerleri ile birlikte ortak bir hayat sürdürebilmesi, toplumun örf ve adetlerine, geleneklerine, göreneklerine itaat etmesi, yeme, içme, giyinme, uyuma, oynama, çalışma bakımından asli bir takım teknikleri kabul etmiş bulunması, sosyal hayatın normlarına uyması ve grup içinde kendisine verilecek rolleri gereğince yerine getirebilmesi ile mümkün olabilir (Dönmezer, 1994). İlgili literatürlerden de anlaşılacağı gibi sportif faaliyetler Malatya Beydağı Konaklama Tesisleri barınma merkezinde bulunan mültecilerin sosyalleşmelerine katkıda bulunduğunu söyleye biliriz.

Barınma merkezinde bulunan mültecilere daha farklı neler yapılabilir sorusuna; Branş sayısı arttırıla bilinir, tesisler ve spor alanlarının standartları yükseltile bilinir, yetenekli çocuklara destek verilerek performans sporcusu olarak kazandırıla bilinir.

Kaynaklar

AKGÜL, Arif; KAPTI, Alican, DEMIR, OĞUZHAN Ömer. Göç ve Kamu Politikaları: Suriye Krizi Üzerine Bir Analiz. The GLOBAL: A Journal of Policy and Strategy, 2016, 1.2.

ALPER Sözer, OĞUZHAN Ömer Demir, SÜLEYMAN Özeren, (2010). Yerelden Küresele Sınıraşan Suçlar. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, sf. 103-132.

ASLANTÜRK Zeki. ve AMMAN Tayfun (2000). *Sosyoloji.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)

BİNBAŞIOĞLU Cavit (1982). Eğitim Psikolojisi, Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.

CAGAPTAY Soner., & MENEKSE Bilge. (2014). The Impact of Syria's Refugees on Southern
Turkey. Washington Institute for Near East Policy, 1.

DÖNMEZER, Sulhi. (1994). *Toplumbilim.* İstanbul.

ERKAL Mustafa, GÜVEN Özbay ve AYAN Dursun, (1998), Sosyolojik Açıdan Spor (Üçüncü Baskı), İstanbul: Der Yayınları.

İÇDUYGU, Ahmet. (2015). Syrian refugees in Turkey: The long road ahead. *Washington, DC: Migration Policy Institute*.

KÜÇÜK Veysel ve ACET Mehmet (2002). *"Bir Kişilik Özelliği Olarak Suçluluk ve Sporla İlişkisi",* DPÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, 7: 369-375.

SİRKECİ, İbrahim. & MARTİN, Philip L. (2014). "Sources of Irregularity and Managing Mig-ration: The Case of Turkey". Border Crossing: Transnational Working Papers, No. 1401, sf.1-16. [http://tplondon.com/journal/index.php/bc/ arti-cle/view/373].

www.regents.ac.uk/tmc. Erişim tarihi 10.05.2017.

https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Erişim tarihi, 23 Mart 2017.

Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Ekonomik Maliyeti (2011-2017)

Recep KARABULUT, Mahmut AÇAK

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, BESYO, mahmut.acak@inonu.edu.tr
Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, recep.karabulut@inonu.edu.tr

Öz

15 Mart 2011 yılında başlayan iç karışıklık sürecinde nüfusu 20 milyon olan Suriye'de 13,5 milyon insan, yardıma muhtaç hale geldi. 6,1 milyon insan yerinden edilirken, 4,8 milyon insan ise kurtuluşu komşu ülkelere sığınmakta bulmuştur. Türkiye, Suriye krizi mağdurları için ilk günden beri din, dil, ırk ayrımı yapmadan **"Açık Kapı Politikası"** uyguladı.

Bugün, dünyanın en çok sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkesi olan Türkiye, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda, savaştan kaçan Suriyeli sığınmacılara yeni bir hayat sunmaktadır. Tüm Suriyeli sığınmacılara sağlık hizmetleri ücretsiz olarak sunulmakta ve kayıp bir neslin oluşmaması için Suriyeli çocuklar okula kazandırılmaktadır.

Suriyeli mültecilerin tüm ihtiyaçları, AFAD'ın koordinasyonunda; İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Milli Eğitim, Gıda Tarım ve Hayvancılık, Ulaştırma ve Maliye Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve Kızılay'ın ortak çalışmalarıyla yürütülmektedir.

Başbakanlık AFAD'ın Suriyeli sığınmacılar için 10 ilde kurulan, 22 barınma merkezinde, insanın ihtiyacı olan ve bir şehirde bulunması gereken tüm fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar karşılanmaktadır. AFAD barınma merkezlerinde, barınma ve sağlık gibi temel ihtiyaçların yanında, market, ısınma, güvenlik, ibadet, altyapı, haberleşme, itfaiye, tercümanlık, psiko-sosyal destek ve bankacılık hizmetleri de verilmekte olup ayrıca çamaşırhane, bulaşıkhane ve duş ihtiyaçları da karşılanmaktadır.

Suriyeli sığınmacılar için inşa edilen konteynır kentlerin, çadırların ve bölmelerin kuruluş altyapı maliyetleri maliyetlerin yanında geçici olarak kiralık evde kalanların kira giderleri maliyetler de söz konusudur. Barınma merkezlerinde insani ihtiyaçların dışında Suriyeli misafirlerin sosyal ihtiyaçlarına yönelik eğitim ve mesleki kurs faaliyetleri de yürütülmektedir.

16 Mart 2017 İtibariyle Türkiye'de yaşayan, Suriyeli sığınmacıların sayısı 2.963.636, bunlardan barınma merkezlerinde yaşayanların sayısı ise; 256.038 (%8,64). Toplam Suriyeli sığınmacıların yaklaşık, %46'sı 0-18 yaş aralığında ve %14,73'ü ise 19-24 yaş aralığında yer almaktadır.

Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye maliyetini dört ana başlıkta toparlamak mümkün:

Genel Maliyetler
Eğitim Maliyetleri
Meslek Eğitimi Maliyetleri
Sağlık Maliyetler

Anahtar kelimeler: Türkiye, Suriyeli sığınmacılar, Sığınmacıların Maliyeti, AFAD

Cost of Syrian Refugees in Turkey (2011- 2017)

Abstract

In the process of the domestic conflict which started on March 15, 2011, 13.5 million people out of 20 millions in Syria became in need of help.6.1 million people have been forced to flee, and 4.8 million people have found salvation in neighboring countries.

For the victims of the Syrian crisis, Turkey applied the "Open Door Policy" without distinction of religion, language or race since the first day. Today, Turkey, the world's most host to asylum seekers, offers a new life to the Syrian asylum seeker who escaped from the war in coordination with the Prime Ministry Disaster and Emergency Management Authority (AFAD).

All Syrian asylum health services are provided free of charge, and Syrian children are enrolled in schools to prevent them from being ignorant. All the needs of Syrian refugees are coordinated by AFAD; Ministry of Interior, Foreign Affairs, Health, National Education, Food and Agriculture and Livestock, Ministry of Transportation and Finance, General Staff, Presidency of Religious Affairs, Under secretariat of Customs and Kızılay (Red Crescent).
Services Provided:

Prime Ministry AFAD's Syrian Asylum seekers meet all the physical, social and psychological needs that need to be found in a city and in need of human settlement in 22 settlement centers established on 10 different cities. In addition to basic needs such as housing and health care, the AFAD centers also provide services such as markets, heating devices, security service, mosques, Internet access, telephone, fire department, translation service and banking services as well as laundry, dishwashing and showering facilities. Apart from the humanitarian needs, there are training and vocational courses for the social needs of the Syrian guests.

The number of Syrian asylum seekers living in Turkey as of March 16, 2017 is 2,963,636 and the number of people living in these centers is; 256.038 (8.64%) Approximately 46% of total Syrian asylum seekers are between 0-18 years of age.

The cost of Syrian asylum seekers to Turkey can be categorized into four groups, which are;

Cost in general
Cost for education
Cost for job counseling for adults
Cost for health care

Key Words: Turkey, Syrian Refugees, Cost of Syrian Refugees, AFAD

1. Giriş

Suriye'de 15 Mart 2011 yılında başlayan iç karışıklıklarda, aralarında sivillerin de bulunduğu, en az 400 bin insan hayatını kaybetti. Bu süreçte nüfusu 20 milyon olan Suriye'de 13,5 milyon insan, yardıma muhtaç hale geldi. 6,1 milyon insan yerinden edilirken, 4,8 milyon insan ise kurtuluşu komşu ülkelere sığınmakta buldu.

Türkiye, Suriye Krizi mağdurları için ilk günden beri din, dil, ırk ayrımı yapmadan "Açık Kapı Politikası" uyguladı.

Bugün, dünyanın en çok sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkesi olan Türkiye, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda, savaştan

kaçan Suriyeli sığınmacılara yeni bir hayat sundu. Tüm Suriyeli sığınmacılara sağlık hizmetleri ücretsiz olarak sunuluyor; Suriyeli çocuklar okula kazandırılıyor.

Başbakanlık AFAD'ın Suriyeli sığınmacılar için kurduğu 22 barınma merkezinde, bir şehirde bulunan tüm fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar karşılanıyor. AFAD barınma merkezlerinde, barınma ve sağlık gibi temel ihtiyaçların de ötesinde; demokratik seçimler yapılıyor, meslek kursları veriliyor, erken yaşta evlilik ile ilgili farkındalık kampanyaları yürütülüyor. Suriyeli mültecilerin tüm ihtiyaçları, AFAD'ın koordinasyonunda; İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Milli Eğitim, Gıda Tarım ve Hayvancılık, Ulaştırma ve Maliye Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve Kızılay'ın ortak çalışmalarıyla yürütülmektedir.

2. Verilen Hizmetler

- AFAD barınma merkezlerinde, market, ısınma, güvenlik, ibadet, altyapı, haberleşme, itfaiye, tercümanlık, psiko-sosyal destek ve bankacılık hizmetleri de verilmekte olup, ayrıca çamaşırhane, bulaşıkhane ve duş ihtiyaçları da karşılanmaktadır.
- Barınma merkezlerinde insani ihtiyaçların dışında Suriyeli misafirlerin sosyal ihtiyaçlarına yönelik eğitim ve mesleki kurs faaliyetleri de yürütülmektedir.
- Dinlenme merkezleri, çocuk ve oyun parkları, televizyon odaları ve internet hizmetleri sunulmakta.
- Ayrıca barınma merkezlerinde su deposu, arıtma merkezi, trafo ve jeneratör gibi donatılar yer almaktadır.
- Suriyeli çocuklar okullara kazandırılmakta.
- Türkiye'ye sığınan Suriyeli çocukların okullarına devam etmeleri her zaman öncelikli olmuştur.
- AFAD barınma merkezlerinde 80.742 bin çocuk eğitime kazandırıldı. Milli Eğitim Bakanlığı işbirliğiyle atılan adımlar neticesinde anaokulundan lise son sınıfa kadar yaklaşık 700 bin çocuk sokaklardan alınarak okula devam etmeleri sağlandı.

2.1. Meslek eğitimi

Ayrıca AFAD barınma merkezlerinde yabancı dil, bilgisayar okuryazarlığı, halı dokuma gibi çeşitli sertifika programlarında 225 bin Suriyeli eğitim kurslarına katıldı.

3. Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Mevcut Durumu

Fotoğraf 1. Barınma merkezlerinde bulunan yaklaşık 250 bin Suriye vatandaşının günlük insani ihtiyaçları ve sağlık hizmetleri AFAD koordinasyonunda sağlanmaktadır.

Kamplardan bir görünüm

Grafik 1.

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

Tablo 1.

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERİN GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI

BARINMA MERKEZLERİ 16/03/2017 TARİHİ İTİBARİYLE (10 İLDE 22 BARINMA MERKEZİ)		
SURİYE	ŞANLIURFA	112.268
	GAZİANTEP	38.454
	KİLİS	35.783
	KAHRAMANMARAŞ	18.417
	MARDİN	3.393
	HATAY	20.022
	ADANA	555
	ADIYAMAN	9.629
	OSMANİYE	7.302
	MALATYA	10.215
	TOPLAM	256.038
	GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİ DIŞINDA KALAN SURİYELİ SAYISI	2.707.598
	ÜLKEMİZDE BULUNAN TOPLAM SURİYELİ SAYISI	2.963.636

***Kaynak**: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)*

Kaynak: https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum 20 Mart 2017

Grafik 2.

GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİ İÇİNDE VE DIŞINDA KALAN SURİYELİLER

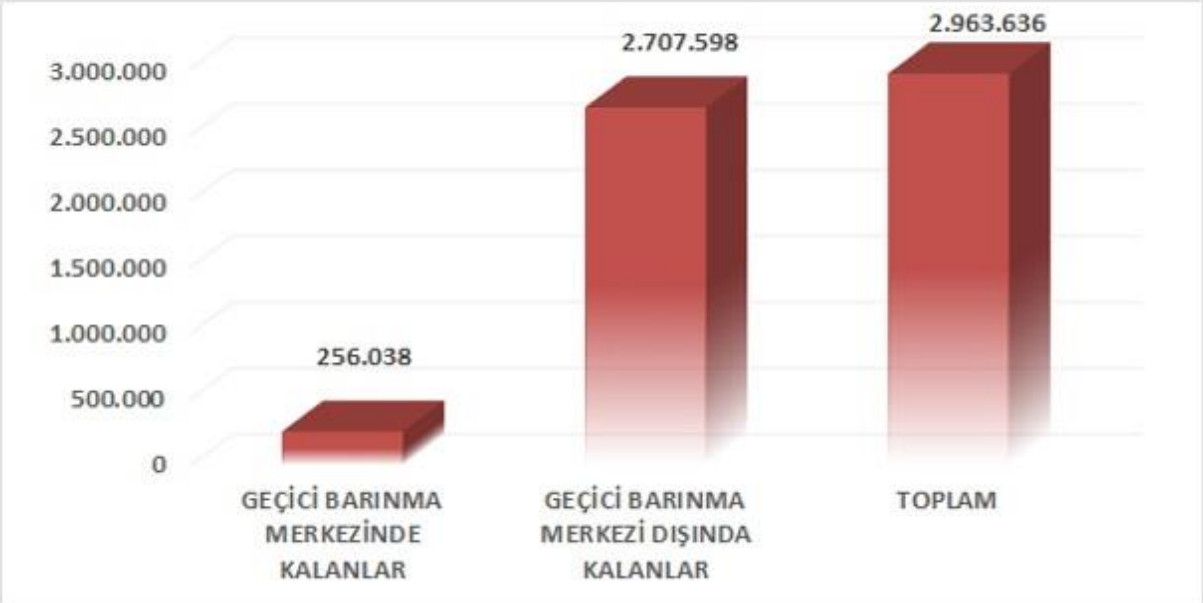

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

Grafik 3.

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDA BULUNAN SURİYELİLERİN İLK 10 İLE GÖRE DAĞILIMI

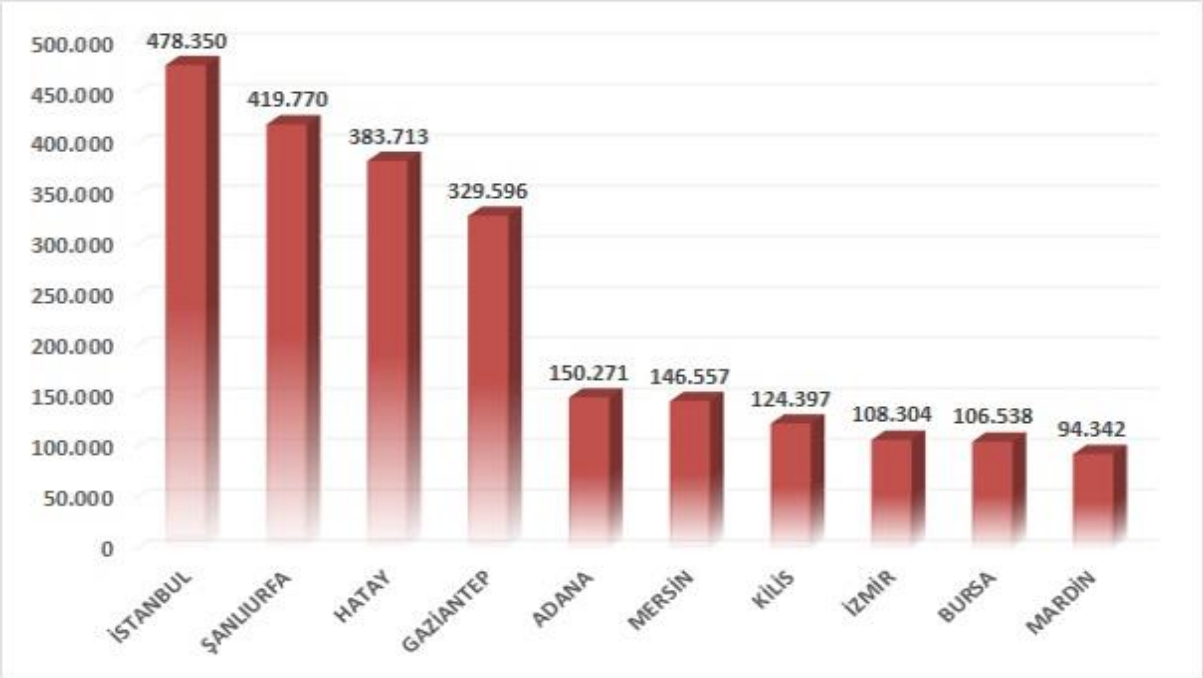

Kaynak: **http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017**

Tablo 2.

BİYOMETRİK VERİLERİ ALINARAK KAYIT ALTINA ALINAN SURİYELİLERİN YAŞ VE CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI (16.03.2017)

YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.584.004	1.379.632	2.963.636
0-4	185.639	172.523	358.162
5-9	219.080	206.313	425.393
10-14	166.033	153.213	319.246
15-18	136.586	115.505	252.091
19-24	246.999	189.551	436.550
25-29	160.596	125.665	286.261
30-34	135.292	106.401	241.693
35-39	96.035	79.554	175.589
40-44	67.550	63.255	130.805
45-49	52.055	47.919	99.974
50-54	41.988	40.251	82.239
55-59	28.174	28.081	56.255
60-64	19.587	20.016	39.603
65-69	13.033	13.409	26.442
70-74	6.959	7.713	14.672
75-79	4.318	5.147	9.465
80-84	2.274	2.873	5.147
85-89	1.228	1.524	2.752
90+	578	719	1.297

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

Yaş Grubuna Göre Toplam Dağılım

- 0-4 yaş gurubu 358.162 (%12,08)
- 0-18 yaş gurubu 1.354.892 (% 45,71)
- 5-18 yaş grubu 996.730 ilk ve orta öğretim (% 33,63)
- 19-24 yaş grubu 436.550 üniversite öğrenim (% 14,73)
- 18 yaş ve üstü 1.608.744 (% 54,28)
- 19-64 yaş grubu 1.548.969 iş gücü (% 52,26)
- 65 yaş ve üstü 59.775 yaşlı (% 2,01)

Tablo 3.

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERİN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

ÜLKEMİZDE GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDA BULUNAN SURİYELİLERİN DAĞILIMI 16.03.2017									ALFABETİK
İL SIRA	İLLER	KAYIT EDİLEN	NÜFUS	İL NÜFUSU İLE KARŞILAŞTIRMA YÜZDESİ	İL SIRA	İLLER	KAYIT EDİLEN	NÜFUS	İL NÜFUSU İLE KARŞILAŞTIRMA YÜZDESİ
TOPLAM		2.963.636	79.814.871	3,71%		TOPLAM	2.963.636	79.814.871	3,71%
1	ADANA	150.271	2.201.670	6,83%	42	KAHRAMANMARAŞ	90.001	1.112.634	8,09%
2	ADIYAMAN	25.623	610.484	4,20%	43	KARABÜK	483	242.347	0,20%
3	AFYON	4.664	714.523	0,65%	44	KARAMAN	582	245.610	0,24%
4	AĞRI	917	542.255	0,17%	45	KARS	184	289.786	0,06%
5	AKSARAY	1.475	396.673	0,37%	46	KASTAMONU	909	376.945	0,24%
6	AMASYA	244	326.351	0,07%	47	KAYSERİ	58.840	1.358.980	4,33%
7	ANKARA	73.042	5.346.518	1,37%	48	KIRIKKALE	794	277.984	0,29%
8	ANTALYA	401	2.328.555	0,02%	49	KIRKLARELİ	2.120	351.684	0,60%
9	ARDAHAN	98	98.335	0,10%	50	KIRŞEHİR	870	229.975	0,38%
10	ARTVİN	40	168.068	0,02%	51	KİLİS	124.397	130.825	95,09%
11	AYDIN	7.928	1.068.260	0,74%	52	KOCAELİ	32.037	1.830.772	1,75%
12	BALIKESİR	2.171	1.196.176	0,18%	53	KONYA	73.401	2.161.303	3,40%
13	BARTIN	33	192.389	0,02%	54	KÜTAHYA	362	573.642	0,06%
14	BATMAN	19.685	576.899	3,41%	55	MALATYA	21.979	781.305	2,81%
15	BAYBURT	42	90.154	0,05%	56	MANİSA	6.649	1.396.945	0,48%
16	BİLECİK	554	218.297	0,25%	57	MARDİN	94.342	796.237	11,85%
17	BİNGÖL	694	269.560	0,26%	58	MERSİN	146.557	1.773.852	8,26%
18	BİTLİS	737	341.225	0,22%	59	MUĞLA	9.474	923.773	1,03%
19	BOLU	1.143	299.896	0,38%	60	MUŞ	856	406.501	0,21%
20	BURDUR	8.055	261.401	3,08%	61	NEVŞEHİR	6.586	290.895	2,26%
21	BURSA	106.538	2.901.396	3,67%	62	NİĞDE	3.424	351.468	0,97%
22	ÇANAKKALE	3.774	519.793	0,73%	63	ORDU	722	750.588	0,10%
23	ÇANKIRI	372	183.880	0,20%	64	OSMANİYE	43.688	522.175	8,37%
24	ÇORUM	1.881	527.863	0,36%	65	RİZE	661	331.048	0,20%
25	DENİZLİ	7.884	1.005.687	0,78%	66	SAKARYA	8.078	976.948	0,83%
26	DİYARBAKIR	29.753	1.673.119	1,78%	67	SAMSUN	4.281	1.295.927	0,33%
27	DÜZCE	612	370.371	0,17%	68	SİİRT	3.372	322.664	1,05%
28	EDİRNE	6.511	401.701	1,62%	69	SİNOP	82	205.478	0,04%
29	ELAZIĞ	5.803	578.789	1,00%	70	SİVAS	2.520	621.224	0,41%
30	ERZİNCAN	179	226.032	0,08%	71	ŞANLIURFA	419.770	1.940.627	21,63%
31	ERZURUM	669	762.021	0,09%	72	ŞIRNAK	14.400	483.788	2,98%
32	ESKİŞEHİR	2.480	844.842	0,29%	73	TEKİRDAĞ	6.440	972.875	0,66%
33	GAZİANTEP	329.596	1.974.244	16,69%	74	TOKAT	852	602.662	0,14%
34	GİRESUN	153	444.467	0,03%	75	TRABZON	2.173	779.379	0,28%
35	GÜMÜŞHANE	78	172.034	0,05%	76	TUNCELİ	89	82.193	0,11%
36	HAKKARİ	1.000	267.813	0,37%	77	UŞAK	1.315	358.736	0,37%
37	HATAY	383.713	1.555.165	24,67%	78	VAN	1.848	1.100.190	0,17%
38	IĞDIR	88	192.785	0,05%	79	YALOVA	2.879	241.665	1,19%
39	ISPARTA	6.385	427.324	1,49%	80	YOZGAT	3.349	421.041	0,80%
40	İSTANBUL	478.350	14.804.116	3,23%	81	ZONGULDAK	330	597.524	0,06%
41	İZMİR	108.304	4.223.545	2,56%					

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

4. Maliyetler

- Barınma merkezlerinin inşası
- İaşe
- Sağlık Hizmetleri
- Poliklinik
- Yatan hasta
- Doğum
- Ameliyat
- Eğitim
- Öğrenci
- Kursiyer
- Hizmet veren personel ücretleri
- Elektrik su tüketimi

- Ulaşım hizmetleri
- Bakım onarım giderleri
- Temizlik hizmetleri
- Güvenlik hizmetleri

4.1. Maliyetlerin Hesaplanması

Malatya Beydağı konteynırkenti barınma merkezi'nde bulunan sığınmacıların sayıları ve maliyetleri esas alınarak Türkiye'deki toplam göçmenlerin maliyetlerin ne kadar olduğu hesaplanmaya çalışılmıştır.

- Barınma inşası için harcamalar kişi başı: 3000 TL, bir kereye mahsus

- İaşe giderleri kişi başı 100 TL bir aylık

Malatya barınma merkezi'nde bulunan sığınmacıların sayısı **10.215 kişi**

- **Bu kampın 1 aylık gideri** **3.300.000 TL** (Valilik verileri)
- **Verilen aylık alış veriş çeki** **1.021.500TL** (kişi başı 100 TL)

(her bir mülteciye verilen alış veriş çeki, 50 TL Kızılay, AFAD 50 TL= 100TL *10.215)

- **Aylık gider toplamı: 4.321.500 TL** (3.300.000TL + 1.021.500 TL)
- **Yıllık gider: 51.858.000 TL** (4.321.500*12)

Barınma merkezi'nde **kişi başı:**

Yıllı maliyet: **5076,6 TL (51.858.000/10.215)**
Aylık maliyet: **423 TL**
Günlük maliyet: **14,10 TL** Olarak hesaplanmaktadır.

4.1.1. Barınma ve İaşe Maliyeti

Barınma Maliyeti: 768.114.000 TL (256.038 kişi için-kişi başı 3000 TL bir kereye mahsus)

- **2017 yılı maliyeti** **389.940.753 TL** (5.076,6*256.038*0,3) (Ocak-Şubat-Mart ayları için)
- **2016 yılı maliyeti** **1.299.802.510 TL** 256.038 kişi
- **2015 yılı maliyeti** **1.312.488.934 TL** 258.537 kişi
- **2014 yılı maliyeti** **1.114.288.317 TL** 219.495 kişi
- **2013 yılı maliyeti** **1.067.791.738 TL** 210.336 kişi
- **2012 yılı maliyeti** **754.012.168 TL** 148.527 kişi
- **2011 yılı maliyeti** **46.085.375 TL** 9.078 kişi

Toplam barınma maliyet: 6.752.423.795 TL (http://www.kdk.gov.tr)

4.1.2. Eğitim Maliyeti

Türkiye'de 2017 yılı itibariyle ilk ve orta öğretimde öğrenim gören Suriyeli öğrenci sayısı yaklaşık 750 bin kişidir.(http://www.kdk.gov.tr)

OECD verilerine göre Türkiye'de tüm eğitim kademelerinde öğrenci başına ortalama 1.614 ABD dolar harcama yapılmaktadır. Eğitim kademeleri baz alındığında bu miktarın;

- Yükseköğretimde 4 bin 648 dolar,
- Mesleki ve teknik ortaöğretimde 2 bin 293 dolar,
- Genel ortaöğretimde bin 531 dolar,
- İlköğretimde bin 130 dolar olduğu kaydedilmiştir.
  İlk ve öğretimde öğrenim gören bir öğrencinin ortalama yıllık maliyeti yaklaşık 1.330 dolar olarak kabul edilmiştir.(http://meb.gov.tr)

Yıllara göre ilk ve orta öğretimde eğitim alan Suriyeli mültecilerin eğitim maliyetleri aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

5-18 yaş grubu Suriyeli mülteci sayısı 996.730 kişi. İlk ve orta öğretim öğrenci sayısı 750.000 kişi. (5-18 yaş grubunun toplam nüfusa oranı % 33,63) (okullaşma oranı 750.000/996.730 = %75,25)

- **2017** yılı için (2.963.636 kişi*0,3363*0,7525= 750.000 öğrenci)
- **2016** yılı için (2.834.441 KİŞİ*0,3363*0,7525 = 718.153 öğrenci)
- **2015** yılı için (2.503.549 KİŞİ*0,3363*0,7525 =634.316 öğrenci)
- **2014** yılı için (1.519.286 KİŞİ*0,3363*0,7525 =384.936 öğrenci)
- **2013** yılı için (224.655 KİŞİ*0,3363*0,7525 =56.920 öğrenci)
- **2012** yılı için (14.237 KİŞİ*0,3363*0,7525 =3.607 öğrenci)
- **2011** yılı için (9.078 KİŞİ*0,3363*0,7525 = 2.300 öğrenci)

- **Toplam öğrenci sayısı 2.550.232**
- **Bir öğrencinin yıllık maliyeti *1.330 dolar**

Toplam eğitim maliyeti: 12.210.510.816 TL
(3.391.808.560 dolar 1ABD $=3,60 TL)

4.1.3. Sağlık Maliyeti

İlk Suriyeli sığınmacının Türkiye'ye gelmesinden itibaren bugüne kadar (Mart 2017) Suriye ve Iraklı sığınmacıların tedavileri kapsamında;

- Gerçekleştirilen ameliyat sayısı 841.118 adet. (Her bir ameliyat maliyeti çok değişkendir. Sağlık Uygulama Tebliğlerinde (SUT) bunlar ayrı ayrı incelenebilir)
- Yatan hasta sayısı 1.016.261 (Bir gecelik sadece normal yatak ücreti 30 TL)
- Poliklinik hizmet sayısı 22.497.207 adet (Ayakta tedavi maliyeti ortalama 36,5 TL)

- Doğan Suriyeli bebek sayısı 197.948. (Normal bir doğum maliyeti yaklaşık 530 TL) Bunlara göre;

- **Poliklinik hizmeti maliyeti: 821.148.056 TL (22.497.207*36,5)**
- **Yatan hasta maliyeti (ortalama 5 gün): 152.439.150 TL (5*30*1.016.261)**
- **Doğum maliyeti: 104.912.440 TL (197.948*530)**
- **Ameliyat maliyeti: 841.118.000 TL ((841.118*1000 TL**) bir ameliyat maliyeti 1000TL olarak kabul edilmiştir).

Toplam sağlık maliyeti: 1.919.617.646 TL

4.1.4. Türkiye'ye Toplam Maliyeti

Aşağıda her biri hesaplanmış üç ana maliyet kalemlerinden oluşmuş olan Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye toplam ekonomik maliyeti **20.882.552.257 TL** kadardır. Bu maliyetlere kurumların, derneklerin şirket ve bireylerin yapmış olduğu ayni ve/veya nakdi yardımlar dâhil edilmemiştir.

- **BARINMA ve İAŞE MALİYET: 6.752.423.795 TL**
- **EĞİTİM MALİYETİ: 12.210.510. 816 TL**
- **SAĞLIK MALİYETİ : 1.919.617.646 TL**

5. Sonuç

Suriye'de 15 Mart 2011 yılında başlayan iç karışıklıklar sonrasında Türkiye, Suriye krizi mağdurları için ilk günden beri din, dil, ırk ayrımı yapmadan "Açık Kapı Politikası" uyguladı. Bugün, dünyanın en çok sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkesi olan Türkiye, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda, savaştan kaçan Suriyeli sığınmacılara yeni bir hayat sundu.

Başbakanlık AFAD'ın Suriyeli sığınmacılar için kurduğu 22 barınma merkezinde, bir şehirde bulunan tüm fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar karşılanmaktadır.
Türkiye'de geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı yaklaşık 3 milyon kadardır. Bunların yaklaşık 250 bin kişi kadarı geçici barınma merkezlerinde ağırlanmaktadırlar.

Mart 2011 yılından itibaren Türkiye'ye sığınmacı olan Suriyelilerin Türkiye'ye ekonomik maliyeti, her ne kadar, Suriyeli sığınmacıların sağlık maliyetleri-özellikle ameliyat maliyetleri- sağlıklı olarak belirlenememiş ise de maliyetler; Barınma merkezlerinin inşası, iaşe giderleri, sağlık hizmetleri ve eğitim hizmetleri maliyetleri toplamı **20.882.552.257 TL** kadardır.

Kaynaklar

http://meb.gov.tr/444-egitim-sisteminden-geri-donus-yok/haber/10707/tr 24Mart 2017

http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

http://www.kdk.gov.tr/haber/suriyeli-misafirler-3-yildir-kardes-topraklarinda/463

https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum 20 Mart 2017

https://tr.sputniknews.com/turkiye/201509181017818224/
Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye maliyeti belli oldu 24 Mart 2017

http://www.milligazete.com.tr/turkiyenin_suriyeliler_icin_harcadigi_para/459833, **Türkiye'nin Suriyeliler için harcadığı para** 30.04.2017

http://www.sonpiyasa.com/2017/03/23/suriyelilere-harcanan-para-25-milyar-dolar-oldu-haber/ **Suriyelilere Harcanan Para 25 Milyar Dolar Oldu** 23.04.2017

http://www.ntv.com.tr/ekonomi/bir-milyon-suriyeliye-her-ay-100er-lira-destek-verilecek,GRl9iGRkLE6I6Kgy9n8HPg, **Bir milyon Suriyeliye her ay 100'er lira destek verilecek** 26.09.2016

https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3493/xfiles/suriyeli-misafirlerimiz.pdf **Suriyeli Misafirlerimiz KARDEŞ TOPRAKLARINDA** 20.03.2017

Göçün Yarattığı Sağlık Sorunları ve Hemşirelik Bakımı

Kevser IŞIK, Hilal YILDIRIM

Araş.Gör., İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği Bölümü e- mail: kevser.işik@inonu.edu.tr
Araş.Gör., İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği Bölümü e- mail: firat.hilal@inonu.edu.tr

Öz

Göç günümüz dünyasının en önemli sorunları arasında yer almaktadır. İlk olarak 1923 yılında Yunanistan'dan Türkiye'ye göç olmuştur. İkinci dünya savaşından sonra ise Balkanlardan Türkiye'ye göç dalgası olurken en son 2011 yılında Suriye'den Türkiye'ye zorunlu göç hareketi meydana gelmiştir. Göç bireyleri sosyal, kültürel ve fiziksel olarak etkilemekte bu nedenle sağlık üzerinde önemli etkilere sebep olmaktadır. Göç eden bireyler az gelişmiş yada gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye göç ettiklerinde sağlıkları olumlu yönde etkilenmektedir. Fakat göç edilen bölgede yeterli sağlık kuruluşunun olmaması, göç edenlerin ekonomik düzeyinin düşük olması, yetersiz beslenme ve dil problemleri gibi faktörler ise göç eden bireylerin sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Göç nedeniyle sadece göç eden bireylerin değil göç ettikleri ülkede yaşayan bireylerinde sağlıkları etkilenebilmektedir. Göç eden bireylerin sağlık düzeyleri düşük olduğunda göç ettikleri bölgede daha önceden var olmayan sağlık sorunlarını taşıyabilirler. Bu nedenle göç edilen ülkenin sağlık sistemi göç nedeniyle olumsuz etkilenebilir. Ayrıca savaş ve bölgede yaşanan saldırı olayları sebebiyle meydana gelen yaralanmalar, acil sağlık bakım hizmeti gereksinimini ve iş yükünü arttırmıştır. Hemşireler çalışma ortamındaki bu iş yükü ve kötü şartlardan etkilenen en önemli sağlık çalışanlarıdır. Bu nedenle hemşirelerin içinde bulunduğu çalışma ortamında uygun koşulların sağlaması verilecek hemşirelik bakımının kalitesinin arttırılmasında büyük önem taşımaktadır.

Bu derlemenin amacı göçün yarattığı sağlık sorunları ve hemşirelik bakımının incelenmesidir.

Anahtar kelimeler: Göç, Sağlık, Hemşirelik bakımı

Health Problems Caused by Migration and Nursing Care

Abstract

Migration is one of the most important problems of today's world. Firstly in 1923, migration from Greece to Turkey. After the Second World War, there was a wave of immigration from Balkans to Turkey, but the last forced migration from Syria to Turkey in 2011. Immigration affects the social, cultural and physical aspects of individuals, thus causing significant health effects. When migrants

migrate from an underdeveloped or developing country to a developed country, their health is positively affected. However, factors such as the lack of adequate health care facilities in the migrated area, low economic status of migrants, poor nutrition and language problems negatively affect the health of migrants.

Due to immigration, not only those who migrate but also the people living in the country where they migrate can be affected by their health. When the health status of migrants is low, they may carry pre-existing health problems in the area they are migrating. For this reason, the health system of the migrated country can be adversely affected by migration. In addition, the injuries caused by the attacks on the wars and the region have increased the need for emergency medical care and the workload. Nurses are the most important health care workers affected by this workload and poor conditions in the working environment. For this reason, it is of great importance to increase the quality of the nursing care to be provided by the appropriate conditions in the working environment in which the nurses are located.

The aim of this review is to examination health problems caused by migration and nursing care.

Key words: Migration, Health, Nursing care

1. Dünyada ve Türkiye' de Göç ve Nüfusa Etkisi

Göç, hemen hemen tüm ülkeleri etkileyen ve küreselleşen dünya üzerinde önemi giderek artan önemli bir olaydır (Çevik Akköz, 2016: 80-83, Türkiye Göç Raporu, 2017:19-25). Bireylerin bulundukları yerden ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel sebepler nedeniyle başka bir yere hareket etmelerine göç denilmektedir (Koçak, Terzi, 2012: 163-184). Ekonomik ve sosyal durumlarını iyileştirmek kendileri veya ailelerinin gelecekten beklentilerini arttırmak gibi nedenlerle kendi ülkeleri dışında başka bir ülke veya bölgeye göç eden kişiler ise göçmen olarak nitelendirilmektedir (Göç istatistik raporu, 2017: 1-21). Birleşmiş Milletler verilerine göre son yarım yüzyılda hızlı bir artış gösteren göçmen nüfusunun 2050 yılında dünya genelindeki sayısının 405 milyona ulaşması beklenmektedir (Türkiye Göç Raporu, 2017: 19-25).

Ülkemiz hem ulusal hem de uluslararası boyutta göç olaylarının merkezi olan ülkelerden biridir Türkiye'de göç olgusu, 1950'li yıllarda sanayileşmenin etkisiyle ve kentleşmenin ortaya çıkmasıyla hız kazanmıştır. Göç olayı, ülke içinde meydana gelirse iç göç olarak nitelenmekte olup son yüzyılda yaşanan en yaygın iç göç olayı, kırsal alanlardan

kentsel alanlara doğru yapılan göçlerdir. Özellikle modernleşmeye bağlı olarak yoğun iç göçler 1950'li yıllarda başlamış, 2000'li yıllara kadar hızlı ve yoğun bir şekilde süregelmiştir. Bu iç göçler Türkiye'nin özellikle kuzey ve doğusundan batı, güney ve kuzeybatı yönünde meydana gelmiştir. TÜİK verilerine göre, 1950 yılında Türkiye nüfusunun %25'i kentlerde yaşarken, 2015 yılında bu oran %92,1'e yükselmiştir. (Aksoy, 2012: 292-303, Koçak, Terzi, 2012: 163-184, Dücan, 2016: 167-183). Dış göçler ise daha uzun mesafeli göçler olup ülkelerin büyüklüğüne, ekonomik kalkınmışlık düzeyine ve nüfus hareketlerine bağlı olarak çeşitli sebeplerle meydana gelmektedir (Akıncı, Nergiz, Gedik, 2015: 58-83). Uluslararası göçler düzenli ve düzensiz olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. Düzenli göç yasal kanallar kullanarak gerçekleşen göç hareketini ifade ederken, düzensiz göç ise yasa dışı yollarla gerçekleştirilen göç hareketidir (Akıncı, Nergiz, Gedik, 2015: 58-83).

2016 yılında ülkemizde yakalanan düzensiz göçmen sayısı 2015 yılına göre % 19'luk bir artışla 174.466 olmuştur (Türkiye Göç Raporu, 2017:19-25).

2. Göç ve Göçün Çeşitleri

Geçmişte ve günümüzde, insanlar genel olarak daha gelişmiş olanaklara sahip olabilmek için hareket etmişlerdir. Bireyleri yaşadıkları ülkeyi değiştirmeye sebep olan birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar;

İklim kaynaklı göç; İnsanların iklim koşullarından ve doğa olaylarından kaynaklanan göç hareketleridir. Kuraklık, kıtlık, doğal afet gibi olaylar insanların yer değiştirmesinde önemli bir güç oluşturmaktadır.

Ekonomik kaynaklı göç; İnsanların iş, gelir ve buna bağlı olarak daha iyi bir yaşam arzusundan kaynaklanan göç olaylarıdır. Çağdaş dünyada bölgeler ve ülkeler arasındaki göç hareketlerinin en önemli etmenini ekonomik koşullar oluşturmaktadır.

Siyasal kaynaklı göç; Ülkeler arasındaki siyasal rejim farklılıkları, savaş, terör, siyasal baskı gibi yaşamı tehdit eden olayların yol açtığı göçlerdir. Bu göçler ülkeler arasında olabildiği gibi, bir ülkenin farklı bölgeleri arasındaki sorun ve dengesizliklerden de kaynaklanabilmektedir.

Eğitim kaynaklı göç; İnsanların eğitim amacıyla belirli bir süre için gerçekleştirdikleri göç olayıdır. Eğitim süresinin tamamlanmasıyla geriye göç yapılabildiği gibi eğitim alınan ülkede çalışma hayatının sürdürülmesi amacıyla yerleşik olarak kalınmaya devam edilmesi de söz konusu olabilmektedir.

Beyin göçü; Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin iyi eğitim görmüş, nitelikli, alanında uzmanlaşmış bireylerinin daha iyi çalışma koşullarına, daha uygun bir statüye ve daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olmak amacıyla gelişmiş ülkelere yerleşmeleridir. Beyin göçü, eğitim kaynaklı göçün devamı niteliğinde gerçekleşebildiği gibi; sınırlı kaynakları ile uzun sürede yetiştirdiği kalifiye insan gücünü gelişmiş ülkelere kaybetme şeklinde de gerçekleşebilmektedir (Aksoy, 2012: 292-303).

3. Göçün Yarattığı Sağlık Sorunları

Türkiye bugün hem göç veren hem de göç alan bir ülke konumundadır. Geniş kara ve deniz sınırları ülkeyi sadece ekonomik nedenlerle göç edenler için değil mülteciler ve yasadışı göçmenler için de hedef haline gelmiş durumdadır. Artan uluslararası göçler, zengin ve yoksul ayrımı yapmaksızın tüm halkları tehdit eden, göç veren ülke refahını olumsuz etkileyen uluslararası ekonomik kriz, terör, iç savaş, iklim değişiklikleri, ekolojik sorunlar gibi küresel sorunların gerçekleşmesine neden olmaktadır. Kitlesel göç hareketleri, kentlerin sosyo-kültürel yapısını, demografik özelliklerini ve ekonomisini etkilemektedir. Göç alan kentlerde kitlesel olarak yapısal ve kültürel değişmeler, istihdam, işgücü, kent yönetimi ve gelir dağılımı konularında değişmeler yaşanmaktadır (Uluslararası Göç ve Güvenlik Konferansı Sonuç Raporu, 2016: 10-40, Aksoy, 2012: 292-303). Uluslararası göç ile dil, din, gelenek, kültür vb. pek çok açıdan birbirinden tümüyle farklı geçmişlere sahip bireyler aynı ortamda yaşamını sürdürmek durumunda kalmaktadır. Bu durum çok çeşitli iletişim ve uyum sorunlarını beraberinde getirmekte; zamanla çözümü zorlaşan problemlerin ortaya çıkmasına neden olmakta, hatta bazen ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel dengelerini bozmaktadır (Aksoy, 2012: 292-303). Bir yerden başka bir yere göç etmek sağlık, gıda, istihdam ve benzeri ihtiyaçları beraberinde getirmektedir. Bu ihtiyaçların içinde en temelde yer alanı barınmadır. İnsanı dış dünyaya karşı güvenli kılmanın bir diğer adı olan barınma ihtiyacı karşılanmaz ise insan için sağlıklı ve güvenli bir yaşamdan da söz edilemez. Plansız ve ani gelişen göç hareketlerinde genellikle bulaşıcı hastalıklar sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı 3 milyona yakın insanın Türkiye'ye sığınmasına neden olmuştur. Türkiye, savaştan kaçan bu sığınmacılara yönelik olarak hem tarihi ve kültürel birlikteliğinin gereği insani bir perspektifle yaklaşmış, hem de Cenevre Sözleşmesi gibi uluslararası anlaşmalara taraf olmasının gereği olarak savaştan kaçan insanlara açık kapı

politikası uygulamıştır. Açık kapı politikasının bir sonucu olarak ülkemize gelen 3 milyona yakın kitlesel göçmenin Türkiye'ye giriş yaptığı andan itibaren en başta gelen ihtiyacı barınma sorunu olarak ortaya çıkmaktadır (Uluslararası Göç ve Güvenlik Konferansı Sonuç Raporu, 2016: 10-40, Türk Tabipleri Birliği, 2016: 10-95). Bunun yanında ülkelerindeki savaş nedeniyle yetersiz beslenme, temizlik için yeterli su bulamama gibi olumsuz koşulların yanında bir de savaşın psikolojik etkilerinden dolayı sağlık sorunu yaşayan Suriyeli sığınmacılar gittikleri bölgelere de bu sağlık sorunlarını taşımaktadırlar. Suriyeli sığınmacılar sağlık kurumlarının yükünü artırmakta ve sağlık insan gücünü yetersiz kılmaktadır. Bunun yanında dil engeli, sağlık sigortasına sahip olunmaması gibi nedenlerle sağlık kuruluşuna başvurulmaması bu insanların sağlığını olumsuz etkilemektedir. Özellikle koruyucu hizmetler aksamış, bu durumdan kadın ve çocuklar daha fazla etkilenmişlerdir. Orsamın 2015 raporuna göre Türkiye 'de görülmeyen hastalıklar ve çocuk felci sınır illerinde görülmeye başlanmış, bu kapsamda 0-5 yaş arası çocuklara çocuk felci aşısı yapılmıştır. Yine bu raporda kızamık ve şark çıbanı gibi hastalıkların yeniden görülmeye başlandığı, 2013 yılında kızamık vakasının en fazla yaşandığı ilin Gaziantep olduğu belirtilmektedir (Çevik Akköz, 2016: 80-83).

4. Göçten Etkilenen Hemşirelik Bakımı

Göç nedeniyle meydana gelen sağlık sorunlarıyla mücadelede en fazla etkilenen grubu hemşireler oluşturmaktadır. Hemşireler çalışma ortamındaki iş yükü ve kötü şartlardan etkilenen en önemli sağlık çalışanlarıdır. Bu nedenle hemşirelerin içinde bulunduğu çalışma ortamlarında uygun koşulların sağlanması son derece önemlidir (Korkmaz, 2014: 37-42). Ayrıca göçmenlerin tıbbi ve psiko-sosyal bakımlarını iyileştirmek için hemşirelere büyük sorumluluklar düşmektedir. Hemşireler bu anlamada;

- ✓ Göçmen bireyleri özel bir grup olarak kabul etmeli ve sağlıklarının korunmasına destek olmalıdır,
- ✓ Göçmenlerin karşılaştıkları sorunlarla etkin baş edebilmeleri için yardımcı olmalıdır,
- ✓ Özellikle kadın göçmenlerin doğurganlıkla ilgili sorunlarını çözmede ve kontreseptif yöntemlerini kullanmayı öğrenmeleri konusunda eğitimler vermeli,
- ✓ Göç sürecinde etkilenen aile ve çocuklara psikolojik destek verme yönünde rehberlik etmelidir (Gümüş, Bilgin, 2015: 63-67).

Kaynaklar

ÇEVİK AKKÖZ, Semra; "Suriye'den Türkiye'ye Göç'ün Etkileri" , *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi,* vol. 5 no. 2 (2016), ss: 80-83.

Göç Politika Ve Projeleri Dairesi Başkanlığı; (2017) "2016 Türkiye Göç Raporu" *T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları,* no. 40 ss:19-25.

KOÇAK, Yüksel, TERZİ, Elvan; "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri" *KAÜ-İİBF Dergisi,* vol. 3 no. 3 (2012), ss:163-184.

Türk Kızılayı *''Göç İstatistik Raporu''*(2017), ss:1-22.

AKSOY, Zeynep; "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* vol. 5 no. 20, (2012) ss: 292-303.

DÜCAN, Engin*;" Türkiye'de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenlerinin Bölgesel Analizi" Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* vol. 12, no. 2, (2016), ss:167-183.

AKINCI, Buket, NERGİZ, Ahmet, GEDİK, Ercan;" Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul" *Göç Araştırmaları Dergileri*, vol. 1, no. 2, (2015), ss: 58-83.

Uluslararası Göç ve Güvenlik Konferansı Sonuç Raporu; (2016) "Uluslararası Kitlesel Göçler ve Türkiye'deki Suriyeliler" *Polis Akademisi Yayınları,* Rapor. 6 ss:10-40.

Türk Tabipleri Birliği; (2016) "Savaş, Göç ve Sağlık" *Türk Tabipleri Birliği Yayınları*, ss:20-95.

KORKMAZ, Çiçek; ''Sığınmacıların Sağlık ve Hemşirelik Hizmetlerine Yarattığı Sorunlar'', *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi,* vol. 1, no. 1, (2014), ss: 37-40.

GÜMÜŞ, Yasemin, BİLGİN, Naile; "Göçün Sağlık Üzerine Etkileri", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,* vol. 18, no. 1, (2015), ss: 63-67.

Akıllı Kentler ve Kentsel Yönetişim

Berkan DEMİRAL, Hakan EVİN

Prof.Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü
Doç. Dr.,Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmetler Bölümü

Öz

Özellikle kalkınmakta olan ülkelerde ve gelişmiş ülkelerin az gelişmiş bölgelerinde anahtar kavram kentler olmuştur. Kentler bu yeni dönemin rekabetçi anlayışına en uygun yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bir taraftan yerkürenin giderek artan oranlı kentleşmesi, öte taraftan merkeziyetçi devlet yapılarının zayıflaması kentlerin önemini bir kat daha arttırmıştır. Ancak geleneksel yapıları ve yönetim anlayışıyla küresel sermayeden pay alacak kent sayısı çok azdır. Bu nedenle kentlere yönelik bir dönüşüm zorunlu görünmektedir. Son dönemlerde kentlere yönelik olarak ortaya konulan çözümlerin başında onların akıllı kent olmaları gelmektedir. Akıllı kentler bir taraftan daha iyi bir yönetişime ve altyapı idaresine sahip olmak için öte taraftan ise girişimciliğin ve stratejik uzmanlaşmanın kazandırdıklarından hızlı ve etkin bir biçimde yararlanmak adına kentsel teknolojileri kullanan kentler olarak görülebilirler. Bu yeni politika oluşturma biçimi, birbirleriyle çatışan gündem ve taleplerle karşı karşıya kalınan son dönemlerde akılcılığın bir yansıması olarak görülmektedir.

Kentlerin akıllı kentlere dönüşmesi olgusu yalnızca New York, Amsterdam, Tokyo, Londra, Paris gibi kentlerin değil alan yazının (literatürün) daha az incelemeye değer gördüğü kentleri de yakından ilgilendirmektedir. Çünkü yalnızca merkezdeki kentler değil çevredeki kentlerde kendilerine uluslararası arenada bir yer edinmeye çalışmaktadırlar. Sınır ötesi işbirlikleri, çeşitli politik gündemlere sahip kent ağlarına katılım ya da geçici nitelikli de olsa ayrıcalıklı bazı statülere (ör. Avrupa Kültür Başkenti) sahip olma çabası bu yüzdendir.

Akıllı kentlere ilişkin olarak kurulan Uluslararası Akıllı Kentler Birliği bir kentin akıllı kent olup olmadığını bu 6 bileşeni 31 alt bileşen ve 72 göstergeyle test etmektedir. Bu çalışmada akıllı kentler, kentsel yönetişim açısından irdelenirken Türkiye'deki Akıllı kentler de bu kriterler açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı kentler, kentsel yönetişim, küreselleşme, kentsel rekabet, yerelleşme

Smart Cities and Urban Governance

Abstract

In developing countries and underdeveloped regions in developed countries cities are the key concept because they are the most suitable structures for the competitive approach of the new period. They gained mor importance as a result of the increasing rate of urbanization and the weakness of central governments. But there are only a few cities that can take a part from the global capital due to their traditional structures and administration so a transformation is necessary. Being a smart city is one of the solutions for this. Smart cities are the cities that use urban Technologies in order to have good governance and infrastructure management and also to use the benefits of enterprises and

strategic spacialization efficiently. This new type of policy formation can be seen as a reflection of rationalism against the corresponding agendas and claims in recent times.

Turning cities to smarts cities is not an interest for only New York, Amsterdam, Tokyo, London and Paris but also for the less examined cities in literature. Because not only the central but pheripherical cities are trying to find themselves aplace in international area. Crossborder cooperations, participation in city nets of different political agencies and having priviliged statues (ex Europe Culture Capital) is a result of this. Although there is a lot of interest about the value, functions and future of smart cities there is not a conman definition.

The international smart cities Associations tests a smartcity with these 6 dimensions, 31 sub dimensions and 72 indicators. In this study smarts cities will be examined through governance and smart cities in Turkey will be evaluated through these critics.

Key Words: smart cities, urban governance, globalisation, urban competition, localisation.

1.Giriş

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru iki önemli olay meydana gelmiştir. Bunlar kentleşmenin yeniden hız kazanması ve Bilgi İletişim Teknolojilerinde (BİT) meydana gelen gelişmelerdir. Seksenli ve doksanlı yıllardaki teknolojik gelişmeler ve ekonomik büyümeler başta anakent merkezlerinde olmak üzere refah artışına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu durum kırın terkedilerek iş, eğitim, toplumsal yaşam vb. konularında büyük fırsatlar sunan büyük kent merkezleri ve ana kentsel alanlara yönelmek suretiyle kentleşmeyi teşvik etmiştir. İnsanların kentlerde yoğunlaşma eğilimi küresel düzeyde hem olumlu hem de olumsuz etkilere neden olmuştur (Coragliu vd.: 2011). Bir taraftan kültürel seviyenin yükselmesi yeni iş olanakları yaratılması ve ekonomik koşulların iyileştirilmesi gibi olumlu sonuçlara ulaşılırken; diğer taraftan ise, trafik sıkışıklığı, karbondioksit ve sera gazı salınımlarının artışı, atıkların imhası gibi sağlık koşullarına ilişkin sorunlara neden olmaktadır. Bu işin kent boyutu enerji ve doğal kaynak taleplerini, bölgelerin yeniden düzenlenmesini ve yeterli altyapı olanağını içermektedir. Bu bakış açısından "Akıllı kent" düşüncesi dünyanın ve insanların sağlığını korumak için ortaya çıkmıştır, yani çevreye gereken önemi vererek kentsel sorunları çözmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle doksanlı yıllarda "akıllı büyüme" kavramı yaygınlaşmaya başlamıştır. Akıllı kentler; trafik tıkanıklığı, okullardaki aşırı kalabalık, hava kirliliği, kamuya açık alanların azalması, kamu kurumlarının yüksek maliyetleri gibi sorunların çözümü için toplumun verdiği bir reaksiyondur (Pardo ve Taewoo: 2011).

Akıllı kent örnekleri çok çeşitli boyut ve türlerden oluşmaktadır. Bu durum akıllı kent düşüncesinin son derece yeni ve gelişmekte olan bir düşünce olması ve kavramın çok geniş olmasından kaynaklanmaktadır. Her kent kendi tarihsel gelişim biçimiyle, mevcut özellikleri ve gelecekteki dinamiğiyle benzersizdir. Kendilerini 'Akıllı' olarak adlandıran ya da başkaları tarafından böyle adlandırılan kentler çok büyük değişkenlik göstermektedirler. Akıllı kent kavramının gelişimi, teknolojilerin karmaşık bir karışımı, toplumsal ve ekonomik etmenler, yönetişim düzenlemeleri, politikalar ve örgütlere yön veren amaçlar tarafından şekillendirilmiştir. Bu nedenle Akıllı kent düşüncesinin uygulanması, her kentin özel politikalarına, hedeflerine, finansmanına ve kapsamına bağlı olarak çok çeşitli yol izlemektedir.

Temelde akıllı kentler düşüncesi daha iyi ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve daha iyi bir yaşam kalitesi sağlamak için BİT'ler, beşeri ve toplumsal sermaye arasında bağlantı oluşturmak için kök salmıştır. Akıllı kentler 6 bileşen üzerine kurulmuşlardır: (1)Akıllı ekonomi, (2)Akıllı hareketlilik, (3) Akıllı çevre, (4) Akıllı toplum, (5)Akıllı yaşam ve (6)Akıllı yönetişim (Cohen: 2012).

Akıllı Kentler Konseyi'ne göre (SCC: 2015), akıllı kent uygulamaları yaşam kalitesini daha da arttırmaktadır. Akıllı kentlerde bireyler daha konforlu, daha temiz, katılımcı ve sağlıklı ve güvenli bir yaşam biçimine geçmektedirler. Bu yaşam biçiminin etkilediği unsurlar arasında ucuz enerji, uygun toplu taşıma, kaliteli okullar, hızlı ilkyardım sistemleri, temiz hava ve su, düşük suç oranları, farklı eğlence biçimleri ve kültürel yapılara ulaşabilmek yatmaktadır. Bütün bu sayılan unsurlar beraberinde çalışma kalitesini de getirecektir. Çalışma kalitesi de beraberinde ekonomik kalkınma anlamına gelmektedir. Bu da daha fazla iş olanağı, daha iyi iş olanağı ve GSMH'de artış anlamına gelmektedir.

Akıllı kentlerde yaşayan bireyler, dünya ekonomisi içerisinde rekabet edebilme olanağı sağlayan temel altyapı hizmetlerine de erişebilmektedirler. Bu hizmetler, geniş bant bağlantısı, temiz, ucuz ve güvenilir enerji, eğitim fırsatları, karşılanabilir konaklama alanları ve etkin ulaşımı içermektedir (SCC: 2015).

Ancak akıllı kentlerin kenttaşlarına sağladığı belki de en önemli katkılardan biri onların yönetimde karar verme ve uygulama olanaklarına erişebilmelerini sağlamalarıdır. Bu

durum bir taraftan demokrasi kültürünü geliştirirken öte yandan vatandaşların sisteme inancını arttırarak sisteme bağlılıklarını pekiştirir.

Akıllı kent yönetişimine ilişkin yapılacak olan bir tarama bize bu konuya ilişkin olarak 4 farklı tip bileşen ortaya koyacaktır. Bunlar; (1) Akıllı kent idaresi, (2) Akıllı karar verme, (3) Akıllı Yönetişim ve (4) Akıllı kentsel işbirliğidir. Bu kavramsallaştırmalar, çağdaş bir toplumda yönetimlerin rolü konusunda farklı kuramsal bakış açıları yansıtmaktadır. Bu modeller, ağları oluşturan yapılar tarafından yönetilmekten (kendi kendini yönetmek) yerel yönetim yapılarının son derece merkezileşmiş bir ağ aracı ya da yöneticisi olarak hareket ettikleri ve akıllı kentlerin gelişimini yönettikleri biçimlere (hiyerarşik-yukarıdan aşağı) doğru sıralanabilmektedirler (Osborne, 2006; Torfing vd: 2012).

Buna karşılık yönetişim yelpazesinin başka bir yerinde bürokratik yönetişim modelleri de bulunmaktadır. Bürokratik yönetişim modeli uyarınca; yerel yönetimler akıllı girişimlerin yönetimi ve uygulamasında öncü rol oynamaktadırlar. İlaveten, belediye yönetimi akıllı girişimlerin uygulanması için strateji tasarlar ve farklı aktörler arasındaki etkileşimleri doğrudan yönetir. Son olarak, Bürokratik model hükümetin gözetimine dayanır ve bu nedenle vatandaşlar akıllı girişimler üzerinde daha az söz sahibidirler ve akıllı şehirlerde daha pasif bir role sahiptirler. Bunlar yalnızca kentte bilinen akıllı teknolojilerin alıcılarıdır. Özetle bu yönetişimin bu modeli özellikle kıta Avrupası ülkelerinde geçerli olan kamu yönetimi anlayışında, geçmişte iyi bir kamu yönetiminin vereceği hizmetlere ilişkin olarak öngörülen örgüt modeli olan Weberyan bürokratik üretim modelinin halefi olarak adlandırılabilir. Bununla birlikte kimi yazarlar merkezi yönetime bağlı teşvik yapısı ve riskten kaçınma nedeniyle(Madriz: 2013) akıllı kentlerde bu tür bir yapının başarısız olacağından dolayı uygulamada mevcut olmadığını ileri sürmektedirler (Mulligan: 2013).

Yaygın kanaat odur ki yönetim anlayışındaki ve işleyişindeki dönüşüm istenen ve kentlerin akıllı hale gelmesi için gerekli bir durumdur. Akıllı kentlere dönüşümde mevcut yapının korunmasından kurumsal değişime doğru bir geçiş söz konusudur. Kimi araştırmacılar; vatandaş katılımının arttırılmasına ve açık işbirliği biçimlerine odaklanırken, kimileri de sağlık, refah ve sürdürülebilirlik politikaları aracılığıyla daha iyi sonuçlar ürettiğini göstermek suretiyle kentsel yönetişimin gerekli olduğunu kanıtlamaya odaklanmışlardır.

Akıllı kentlere ilişkin çalışmalara bakıldığında; bu çalışmalarda da e-devlet ve bilgi sistemlerine ilişkin mevcut kör noktalar ya da hatalı bakışların tekrar ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle akıllı kent yönetişimine illişkin olarak şu önerilenler mutlaka yapılmalıdır: (1) Akıllı kent yönetişimi sosyo-teknik uygulamaların bir sonucu olarak kavramlaştırılmalıdır (2) kentsel yönetişim kurumlarının hem mevcut varlığının sürdürülmesine hem de dönüşümüne birlikte odaklanılmalıdır (3) Akıllı kent yönetişiminin hem ekonomik kalkınma diğer kamusal değerlere katkısı ortaya konulmalıdır (4) Akıllı kent yönetişim politikaları ayrıntılı biçimde incelenmelidir.

2.Türkiye'de Akıllı Kent Strateji ve Politikaları

Türkiye'nin e-devlet süreci bir otomasyon projesi olan MERNİS üzerinden 1970'lere kadar götürülse de ilk internet bağlantısı 1993 yılında ODTÜ'de gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl içerisinde de Türkiye Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon projesi başlatılmıştır. Türkiye'de e-devlet çalışmalarının etkinleştirilmesi amacıyla Ulusal Bilgi Merkezi'nin kurulması kapsamında Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı bünyesinde Başbakanlık Yönetim Bilişim Sistemi Merkezi (BYBS) kurulması bu konudaki kapsamlı adımlardan ilki sayılabilir (Banger: 2011, 4). Arkasından ise kamu kurumlarındaki bilgisayar sistemlerini birleştirmeyi hedefleyen TUENA (Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı) 1999'da yürürlüğe konulmuştur. Sonrasında ise Türkiye'nin e-devlet serüveni AB sürecinin yönlendirmesiyle e-Avrupa girişimine paralel olarak yönlenecektir. Bu kapsamda Türkiye'nin e-Dönüşüm Türkiye kapsamında 2003 yılından itibaren ortaya koyduğu çabalar önemlidir.

Türkiye'de e- devlet süreci bir taraftan AB üyeliği çerçevesinde şekillenirken öte yandan bilişim teknolojileri ise mobil cihazlar temelinde evrilmişlerdir. Mobil devlet anlayışı ve bu anlayışa uygun uygulamalar özellikle dünya genelinde yerel yönetim temelinde yaygın bir uygulama alanı bulsalar da Türkiye'de son derece dar alanlarda ve sınırlı sayıda gerçekleşebileceklerdir.

Akıllı kent uygulamaları e-devlet anlayışının üçüncü dalga gelişiminin yereldeki karşılığı olarak görülebilir. Bu anlayışla 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de kimi zaman kalkınma plan ve programlarında kimi zamanda çeşitli strateji belgelerinde akıllı kentlere ilişkin öncü ifadelere ve yönlendirmelere rastlanabilmektedir. Bunlar içerisinde X. Kalkınma Planı'nın (2014-2018) İkinci Bölümü'nde yer alan Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme hedefi altındaki Bilgi ve İletişim Teknoloji başlığının politikalar alt başlığında

"Akıllı uygulamaların sağlık, ulaştırma, bina, enerji ile afet ve su yönetimi gibi alanlar başta olmak üzere kullanımı yaygınlaştırılacaktır. Şehirlerin bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki altyapı, kapasite ve beceri düzeyleri artırılarak akıllı kentlere dönüşmesi desteklenecektir" ifadesine(No.731). Bununla birlikte aynı hedefin Lojistik ve Ulaştırma başlığının politikalar alt başlığında ise *"Karayolu Trafik Güvenliği Stratejisi ve Eylem Planı'nda yer alan trafik kazası nedeniyle meydana gelen ölümlerin yüzde 50 oranında azaltılması hedefi doğrultusunda Trafik Elektronik Denetim Sistemlerinin kullanımı Akıllı Ulaşım Sistemleriyle entegre bir şekilde yaygınlaştırılacaktır "*ifadesine (N0.841) ve yine aynı bölümde Yaşanabilir Mekanlar ve Sürdürülebilir Çevre başlıklı hedefin Kentsel Altyapı başlığının altında yer alan Durum Analizi alt başlığında *"Başta büyükşehirler olmak üzere birçok kentimizde karayolu araç mobilizasyonunu artırıcı alt-üst geçit, tünel ve köprü gibi altyapı yatırımları ile Trafik Elektronik Denetleme Sistemi (TEDES) gibi akıllı ulaşım ve trafik yönetim modelleri yoluyla ana arterlerde ortalama araç hızlarında artış sağlanmıştı*r*..."* dedikten sonra bu konunun devamı olarak kabul edilebilecek Politikalar alt başlığında da *"Kentiçi ulaşımda trafik yönetimi ve toplu taşıma hizmetlerinde bilgi teknolojileri ve akıllı ulaşım sistemlerinden etkin bir şekilde faydalanılacaktır"* ifadesine yer verilmiştir (Kalkınma Bakanlığı: 2013).

Belirtmek gerekir ki X. Kalkınma Planı 2016 Yılı Programı'nın Bilgi ve İletişim Teknolojileri başlığı altında bu ana kadar sözünü ettiğimiz politikalara ilişkin ne gibi tedbirler alınacağına yönelik tek bir satır ifade dahi bulunmamaktadır. Ancak yine de bu Program'ın Hedef ve Politikaları içerisindeki "Yaşanabilir Mekânlar ve Sürdürülebilir Çevre" hedefinde Bölgesel Gelişme ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik başlığı altında yer alan 431 ve 433 nolu tedbirler akıllı kentlere ilişkin yapılacaklara yönelik ipuçları taşımaktadır. Tedbir 431 vatandaşların elektronik ortamda belediye hizmetlerinden yararlanabilmesi için bir bulut belediye projesi uygulanmasını önermekte; tedbir 433 ise Anakent belediyelerinin akıllı kent uygulamalarına yönelik fizibilite çalışmalarına ilişkin katkıların kalkınma ajansları aracılığıyla teknik ve mali destek yapılarak gerçekleştirileceği belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı: 2015).

Bu konuda ayrıca belli başlı bazı strateji belgeleri de söz konusudur. Örneğin Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi-Vizyon 2023, Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planları ilk etapta öne çıkanlardır. Vizyon 2023 belgesinde Türkiye

Vizyonunu destekleyecek hedefler içerisinde; yaşam kalitesinin yükseltilmesi hedefi doğrultusunda Sağlıklı ve Çağdaş Kentleşme Altyapısını Kurabilme Yeteneği Kazanma başlığının altında 5 numaralı madde de "*Yapıların enerji gereksinimlerini azaltmak ve yenilenebilir kaynaklardan sağlamak* "cümlesi ile Sürdürülebilir Kalkınma hedefi doğrultusunda Çevre teknolojilerinde yetkinlik kazanma bahsi ile Bilgi Toplumuna Geçiş İçin Teknolojik Altyapının Güçlendirilmesi hedefi doğrultusunda iki (*Bilgi yönetimi ve iletiminde yüksek hizmet kalitesinin sağlanması)* ve altıncı *(Geniş Bant İletişim Ağı'nın kurulması)* maddeler akıllı kentlere referans olarak düşünülebilirler.

Varol (2017:48) akıllı uygulamalar konusunda yol gösterici stratejik bir diğer belgenin de 2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı olduğunu belirtmektedir. Ancak belgede akıllı kentlere ilişkin doğrudan bir ifade bulunmamaktadır. Bu planın temel amacı bilgi toplumu için altyapı hazırlık çalışmaları yapmaktır. Belgede konuya ilişkin olarak kent paydaşlarının durumu irdelenmekte ve Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşümüne ilişkin yapılacaklara vurgu yapılmaktadır.

Oysa 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı içerisinde Bilgi ve İletişim Teknolojileri Destekli Yenilikçi Çözümler içerisinde yer alan eylemlerden 279-289 arasındaki maddeler akıllı kentlere ilişkindir. Bu planda temel olarak Kamu kurumları ve yerel yönetimlerin ulaşım, kentsel hizmetler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Kent Bilgi Sistemi (KBS) standartlarının belirlenmesi, enerji ve güvenlik alanlarında akıllı kent çözümleri kapsamında değerlendirilecek çalışmalarda bulunmakla birlikte akıllı kent alanında bütüncül politika, strateji ve hedefler belirlemediği ifade edilmektedir. Uygulamaya geçirilen eylemlerin izlenmesine ve performans takibine yönelik süreç, araç ve yönetişim yapısında bulunmadığı belirtildikten sonra küresel örnekler incelendiğinde, akıllı kent uygulamalarının tümleşik ve bütüncül bir şekilde hayata geçirilmesi için ciddi finansal kaynaklar ile uzun vadeli bir öngörüye ve stratejiye gerek duyulduğuna vurgu yapılmaktadır.

Dolayısıyla, akıllı kentler konusunda odaklanılacak stratejilerin ve standartların belirleneceği ve yerel yönetimlere akıllı kent uygulamaları desteklerinin sağlanacağı kapsamlı bir akıllı kent programının uygulanması gerekmektedir. Bu eksende BİT destekli yenilikçi çözümler ile ekonomik, sosyal ve çevresel faydaların elde edilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması temel amaç edinilmiş ve bu kapsamda, özellikle akıllı kentler, çevre, enerji ve yeşil bilişim, e-sağlık ve nitelikli sayısal içerik konularının öncelikli olarak ele alınacağı belirtilmiştir. Yine 280 numaralı maddede "*Akıllı kentlere dönüşüm için gerekli tedbirler*

alınacaktır. Bu amaçla strateji ve hedefler tespit edilecek, bütünleşik çalışma prensipleri ile gerek duyulan yönetişim modellerinin hayata geçirilmesine yönelik politikalar belirlenecektir. Metropol bölgelerinde ve kentsel dönüşüm kapsamındaki bölgelerde akıllı kent uygulamalarına öncelik verilecek ve buna ilişkin bir yol haritası oluşturulacaktır" ifadesi bulunmaktadır. Akıllı Kentler Geliştirme Programı çerçevesinde buna ilaveten Akıllı ulaşım sistemleri geliştirilerek farklı kurumların bu alandaki uygulamaları arasında eşgüdüm sağlanması hedeflenmiştir. Bunun hemen ardından 281 numaralı maddede Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Kent Bilgi Sistemi (KBS) çözümlerinin yerel yönetimlerde yaygınlaşmasına yönelik destek verileceği ve bunun için de 2018 yılına kadar CBS altyapısı tamamlanan belediye sayısının tüm belediyeler içerisindeki oranının %30'a çıkarılması hedeflenmiştir. Bu amaçla İLBANK AŞ'nin yerel yönetimlere sağladığı kaynaklar başta olmak üzere kamu kaynaklarıyla akıllı kent uygulamaları desteklenecektir.

Yine aynı planda Akıllı Uygulamaların Desteklenmesi başlığı altında merkezi kurumlar ve yerel yönetimlerin ürettiği kamu verisi kullanılarak akıllı uygulamaların geliştirilmesi için çağrı temelli destek sağlanması da bu konudaki bir diğer politika olarak belirlenmiştir. Bu politikanın uygulanması da Kalkınma ajansları tarafından kent düzeyinde geliştirilecek akıllı uygulamalara ilişkin öncelikler ve gerekli finansmanın sağlanması üzerinden düzenlenecektir.

Planda konuya ilişkin olarak belirlenen bir diğer politika başlığı Yaşayan Laboratuvarlar Programı Geliştirilmesidir. Yaşayan laboratuvar uygulamaları kentlerde yaşayan vatandaşların ihtiyaçlarının ortaya konması, ihtiyaçlara uygun ürün tasarlanması ve geliştirilmesi ile geliştirilen ürünlerin gerçek hayatta denenmesine imkân sağlayan oluşumlar olarak tanımlanmaktadır. Bu sayede vatandaşların ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi aşamasında yenilik sürecine dâhil olması sağlanmaktadır. Akıllı kent uygulamalarının hayata geçirilmesinde önemli bir rolü olan yaşayan laboratuvar uygulamasının başlıca örnekleri Paris, Amsterdam, Barcelona ve Malaga gibi belli başlı Avrupa kentlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Kalkınma Bakanlığı: 2015-b, 126).

Hükümetler tarafından geliştirilen akıllı kentlere yönelik bu, strateji, politika, program ve hedefler hükümet dışı yapılarda da karşılık bulmuş konu çok sayıda platformda konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Ancak akıllı kentlere ilişkin uygulamaların belediyelere yansıması aynı hız ve çabuklukta olmamıştır.

3.Türkiye'de Akıllı Kent Uygulamaları

Birleşmiş Milletler (BM) yirminci yüzyılı kentler yılı olarak ilan etmişti. Aynı zamanda yeni bin yılda daha şimdiden kentler binyılı olarak ilan edildi bile. BM'nin yaptığı çalışmalara göre dünya nüfusunun %50'si kentlerde yaşamakta, 2050'ye gelindiğinde ise bu oran %70'e çıkacaktır. Yine BM verilerine göre dünyadaki kentlerin nüfusu yaklaşık 15 yıl sonra iki katına çıkacaktır (UN, 2014).

Yine Dünya Bankası'nın (DB) verilerine göre ise Türkiye nüfusunun yaklaşık %72'si kentsel alanda yaşamaktadır. 2030 yılında ise bu oranın %80'i geçmesi beklenmektedir. Türkiye ve Dünya nüfusunun bir taraftan artışı diğer taraftan ise belli mekânlarda yoğunlaşması kaynakların şimdiden daha etkin kullanılmasını gerekli kılmaktadır (WB: 2016).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının kentlere yansıması olarak tanımlanan sürdürülebilir kent uygulamaları kentlerin bu değişimlerinin etkisiyle gittikçe zorlaşmaktadır. İklim Grubu Küresel e-Sürdürülebilirlik İnisiyatifi (GeSI) 2012 raporunda BİT'lerin CFC gaz emisyonlarını azaltmadaki rolüne vurgu yapmışlardır. Buna göre, CFC emisyonları BİT yardımıyla 9.1 Gigaton azalacak olup, bunun mali değerinin yaklaşık olarak 1.9 trilyon ABD doları olarak belirlenmiştir (GeSI: 2012).

Türkiye'de de giderek popülerleşen bir olgu olan akıllı kentler konusunda mevcut durumu ortaya koyan kapsamlı çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Bu çalışma bu konuya ilişkin ihtiyaçlara kısmi bir cevap verebilme amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye'de akıllı kent uygulamalarına bakıldığında dört grupta toplamak olanaklıdır. Bunlar belediyelerde enerji (akıllı elektrik sayaçları, akıllı elektrik şebekesi, enerji dağıtım ve ara istasyon otomasyonu, Bina/konut enerji yönetim sistemleri, akıllı sokak aydınlatma sistemleri) %21, Ulaşım (sıkışma bölgeleri ve şeritler, akıllı kavşaklar, akıllı parkmetreler ve ücretlendirme, akıllı duraklar, filo takibi, bakım, konum belirleme hizmetleri, bütünleşik toplu taşıma ücret ödemesi, park yönlendirme sistemleri, ileri yolcu bilgi sistemleri) %36, Su (akıllı su sayaçları ve talep yönetimi, sızıntıların tespiti ve önleyici bakım, su kalitesi takibi, erken uyarı sistemleri) %34 oranında ve diğer kamu hizmetleri (akıllı katı atık toplama, hava kalitesi takibi, acil müdahale ve afet merkezleri, suçla mücadele, kent sakinlerinin katılımı, kültür ve turizm hizmetleri) %4 oranında görülmektedir.

Kenttaşların katılımı konusunda 36 belediyenin 2013 tarihli ankette uygulamaya alındığını söylemesi bu alanda en yüksek katılım oranı olarak kabul edilebilir. Türkiye'de

Akıllı kentlerin uygulamasının amaçları olarak vatandaşların hayatının kolaylaştırılması (%21), kentin marka değerinin yükseltilmesi (%17), kaynak tasarrufu sağlanması (%15), çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması (%11), enerji tüketiminin düşürülmesi (%9), akıllı kentler konusunda bilgi ve deneyim (%8), CO_2 emisyonunun düşürülmesi (%6), su tüketiminin azaltılması (%6), motorlu araç trafiğinin azaltılması (%5) ve diğer (%3) olarak belediyeler tarafından ifade edilmiştir. Burada vatandaşın yönetime karar ve uygulama mekanizmaları üzerinden katılımını sağlamak bir amaç olarak belirtilmemiştir. Oysa akıllı yönetişim akıllı kentlerin altı ana bileşenden bir tanesi olarak tanımlanmıştır. Bu rakamlar büyükşehirler de değişim göstermektedir. Örneğin en yüksek ilk üç amaç vatandaşın hayatını kolaylaştırmak (%20), Kentin marka değerini yükseltmek (%19) ve akıllı kent konusunda bilgi ve deneyim ise (%13) biçiminde ortaya çıkmıştır.

Tablo.3. Belediyelerde Akıllı Kent Uygulamaları Üzerine Yapılan Çalışmalar

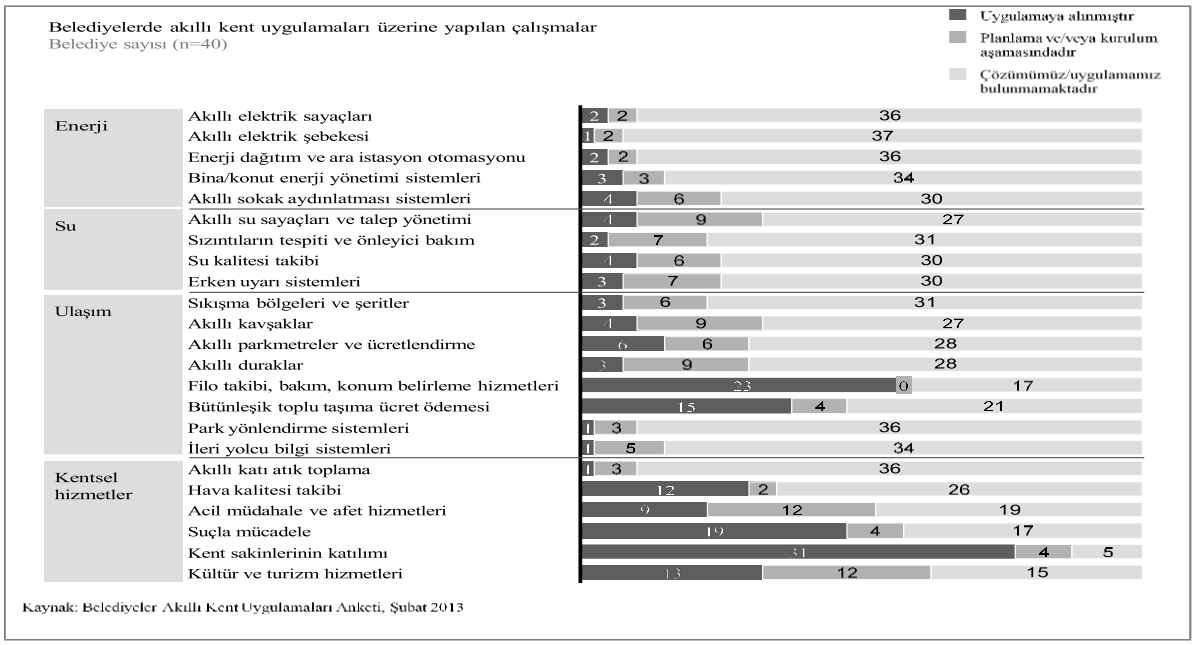

Türkiye'de Türkiye Bilişim Vakfı'nın yaptığı araştırmaya göre belediyelerin akıllı kent uygulamalarında kullandığı teknoloji öğeleri Nesnelerin interneti (%23), Mobil Uygulamalar (%33), Sosyal medya (%21), Büyük veri ve analitik (%15), Bulut Bilişim (%7) ve diğer (%1) olarak belirlenmiştir. Mobil uygulamaların bu alanda en yaygın olarak kullanılan teknolojik obje olması ülkemizde akıllı cep telefonu, tablet vb. gibi mobil araçların yaygınlığı ile yakın alakalıdır. Yine aynı araştırmada CBS kullanımının %52 oranında olduğu %15'lik kısmı ise kullanmayı planlamaktadır. Aynı araştırmada üretilen verilerin açık veriye

dönüştürülmesine %89 oranında evet denmiştir. Açıklık konusunda belediyelerin bu kadar olumlu olması yönetişim açısından son derece önemlidir (TBV: 2016, 19-28).

Belediyeler akıllı kent uygulamalarında başarıyı etkileyen kritik etmenler olarak yenilikçi yaklaşım, uzmanlık, CBS altyapısı, kurumlar arası işbirliği, vatandaşın sürece uyumu, finansal yeterlilik, vizyoner liderlik, hukuki düzenlemeler ve politik unsurlar gösterilmiştir. Buna karşın uygulamada karşılaşılan önemli güçlükler olarak da finansal yeterlilik, kurumlar arası işbirliği, CBS altyapısı, vatandaşın sürece adaptasyonu, bilgi ve deneyim, politik unsurlar, yenilikçi yaklaşım vb. gösterilmiştir TBV: 2016, 38).

Türkiye'de belediyeler kenttaşlarının akıllı kent uygulamalarına yeterli düzeyde katılmadıklarını bunun da en önemli nedeninin vatandaşın akıllı kent uygulamalarına uyum sağlayamaması olarak görmektedirler. Oysa Tablo. Bakıldığında görülecektir ki belediyelerin vatandaşları aktif bir biçimde yönetime katmaya pek niyetleri bulunmamaktadır. Bu konuda yapılan uygulamalar hem sayıca hem de içerik açısından çok yetersizdir. Oysaki yerel yönetimlerin en temel amaçlarından biri halkın yerel demokrasiye olan inançlarını arttırmaktır. Bu anlamda Türkiye belediyelerinin karnesi son derece kötüdür. Ne yerel gündem 21 çerçevesinde kurulan kent konseyleri üzerinden ne de başta yeni yerel yönetim yasaları olmak üzere konuya ilişkin son düzenlemeler üzerinden bir katılımcılık sağlama kaygısı bulunmamaktadır. Oysa temsili değil doğrudan demokrasinin en az maliyetli ve en kolay yolu olan akıllı kent yönetişimi belediyelere bu fırsatı vermektedir.

Tablo.4. Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin Akıllı Yönetişim Uygulamaları

Sütun1	a	b	c	a2	b3	c4	d	a5	b6	c7
İstanbul	İBB CepTrafik, Beyazmasa, İBBRadyo, Mobil İSKİ, İstanbul Şehir Haritası, İstanbul'u Seyret, İBB Simultane,Miniatürk, İstanbul Bülteni,İstanbul'un Metrosu, İSBM, İbbimarbor, İstanbul Eczanesi (App ve IOS UYGULAMALARI). Beyaz masa (app ve ios olarakta var), Mükellef rehberi, e-sorgulama, e-ödeme, e-beyanname, e-bilgi, e-	İhtiyaç Sahibi Aileler 0212 444 00 93 nolu danışma hattımız üzerinden, merkezimize bizzat başvurarak, muhtarlıklar ve çeşitli Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ya da gezici saha ekiplerimiz tarafından durumlarını merkezimize ileterek, kurumumuza başvurmuş oluyorlar.(ELEKTRONİK OLARAK SOSYAL YARDIM ÖDEMESİ YOK).	elektronik ortamda yok. Zaten istanbulkent konseyide yok.	Ücretsiz İnternet Projesi 1 Nisan 2014 tarihinde 27 lokasyonda aynı anda hizmete girmiştir. Aralık 2015 itibariyle ise 139 adet lokasyon, 136 Metrobüs ve 972 otobüste İBB Wi-Fi hizmeti verilmektedir. Sunulan Ücretsiz İnternet Hizmetinin Özellikleri; • Tümnoktalarda aynı SSID ile Wi-	a.yok b.yok	trafik te akıllı sistem var. Akıllı Park yeri uygulaması var. Katı atık, su ve sokak aydınlatması yok. Günlük Hava kalitesi için cevre bakanlığına yönlendiriyor.	bütünleşmiş hizmet var.ALO 153 BEYAZ MASA.	var. İBB CepTrafik, Beyazmasa, İBBRadyo, Mobil İSKİ, İstanbul Şehir Haritası, İstanbul'u Seyret, İBB Simultane,Miniatürk, İstanbul Bülteni,İstanbul'un Metrosu, İSBM	var. kurumsal CBS uygulaması var. Coğrafi bilgi sistemi.	VAR: İstanbul Büyükşehir belediyesi'nin web sayfasının en altındaki "Site Kullanım Koşulları" tıklandığında, 11 maddelik web sitesi gizlilik politikası karşımıza
Ankara	APP VE İOS UYGULAMASI SADECE (Mobil Uygulamalar: EGO CEP'te Mobil ABB Trafik Mobil ABB Trafik Windows)	YOK	Kent konseyi var. (akıllı kentlerle ilgili bir çalışma grubu da var).	yok	yok	Akıllı otobüs durakları, on-line trafik yoğunluğu haritası, itfaiye araçları için on-line takip sistemi var.	mavi masa 153 var.	var.	yok	yok.
İzmir	APP VE İOS UYGULAMASI SADECE (Mobil Uygulamalar: İzmir Büyükşehir Belediyesi güncel haberlerine, *İzmir Büyükşehir Belediyesi duyurularına, *İzmirde bulunan güncel	yok	izmir kent konseyi var.	var. Veyalın ilçelerede yaygınlaştırılıyor.	yok	var. Hava kalitesi günlük kendisi veriyor.	HİM 158 var.	var	yok.	yok.
Bursa	APP VE İOS UYGULAMALARI: kurumsal, güncel, ulaşım, e-belediye, şikayet ve öneri, kent rehberi, şehir	yok	bursa kent konseyi var.	var.	yok.	akıllı durak, nasıl giderim ve otobosum nerede var. (BURSARAY,OTOBÜS,TRAMVAY,DENİZ OTOBÜSÜ, DENİZ UÇAĞI,HELİTAKSİ,	alo 153 var.	var. App ve ios ve web üzerinden.	yok	var.
Antalya	web üzerinden e-belediye uygulamaları var. APP VE IOS YOK.	YOK.	antalya kent konseyi.	var.	yok	araç filo takip sistemi var. Görme engelliler sinyalizasyon sistemi var.	bütünleşik bir alo hizmet hattı yok.	yok	yok	yok.
Adana	APP VE IOS UYGULAMALARI: - Adana Büyükşehir	YOK.	Kent konseyi var.	İnternet 50 megabyte. Adana'daki 11 parkta faaliyet gösteriyor. Otobüslerde de var wifi.	yok.	yok.	alo 153 var.	WEB VE APP ve IOS ÜZERİNDEN UYGULAMALAR VAR.	YOK	VAR.
Konya	app ve ios uygulaması var. E-belediye hizmetleri var.	yok	kent konseyi var.	Büyükşehir Belediyesi sadece tramvaylarda ücretsiz internet hizmeti veriyor.	yok	APP ve IOS ta Otopark Bul Menüsündeki Akıllı Ulaşım Bölümünden	Açık Kapı 153 var.	WEB VE APP ve IOS ÜZERİNDEN UYGULAMALAR VAR.	yok	yok.
Gaziantep	APP VE IOS YOK. WEB ÜZERİNDEN E- HİZMET ADI ALTINDA HİZMET VAR.	YOK	KENT KONSEYİ VAR.	Tramvay hattındaki akıllı duraklar, tramvay ve otobüslerdeki ücretsiz wi-fi hizmeti , 7/24 ulaşılabilen çağrı merkezi , belediyenin	yok	e-a da açıklaması var bunların.	Alo 153 çağrı merkezi	WEB VE APP ve IOS ÜZERİNDEN UYGULAMALAR VAR.	yok	yok.
Şanlıurfa	APP VE IOS VAR. WEB ÜZERİNDEN E- HİZMET ADI ALTINDA HİZMET VAR.	YOK	KENT KONSEYİ VAR	wifi hizmeti genelde yok. Sadece belediyenin toplu taşıma araçlarının yanında ücretsiz wifi hizmeti var.	YOK	AKILLI DURAK VE OTOBÜSÜM NEREDE VAR	alo 153 Çağrı merkezi var.	WEB VE APP ve IOS ÜZERİNDEN UYGULAMALAR VAR.	YOK	yok.
Kocaeli	e-Kocaeli iOS, Android ve Windows cihazlarda var. E-belediye dilik var:	yok	kent konseyi var.	Akıllı direkler sayesinde ücretsiz olarak hem telefon şarj etme hem de Wi-fi hizmetinden faydalanabiliyor. Kocaeli	yok	E-KOMOBİL VAR: TOPLU TAŞIMA, TRAFİK YOĞUNLUĞU VE BİSİKLET	ÇAGRI MERKEZİ VAR AMA 153 DEĞİL : 444 11 41	WEB VE APP ve IOS ÜZERİNDEN UYGULAMALAR VAR.	YOK	yok.
Mersin	Mersin ulaşımı sadece app ve ios'da var. WEB üzerinden e-belediye	yok	kent konseyi var.	wifi hizmeti genelde yok.	yok	Mersin Ulaşım var mobil olarak ve web üzerinden. Başkada bir şey yok.	ÇAGRI MERKEZİ VAR AMA 153 DEĞİL : 444 2 153	Mersin ulaşımı sadece app ve ios'da var. WEB üzerinden e- belediye	yok	yok.
Diyarbakır	Mobil uygulama app ve ios üzerinden Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ile	yok	kent konseyi var	Dicle Üniversitesi hattında çalışan 25 otobüste vatandaşlara	yok	web üzerinden ve mobil uygulamada otobüs hareket saatleri var	alo 153 var.	WEB üzerinden e-belediye hizmetleri var.	Hem fotoğraf çekme hemde resim galerisinden resim yükleme	yok.
Hatay	Mobil uygulama app ve ios yok. Web üzerinden hizmetler var diyor ama	yok	kent konseyi var.	park alanlarında ücretsiz wifi hizmeti var. O da bir ay boyunca 1 gb.	yok	yok.	alo 153	WEB üzerinden e-belediye hizmetleri yapım aşamasında.	yok	yok.

4.Sonuç

Akıllı kentler hâlihazırda çözülmemiş pek çok soruna sahiptirler. İlk anahtar soru bu kentlerde yönetimlerin (hükümetlerin) rolüne ilişkindir. Hükümetler (merkezi yönetimler) bu kentlerde lider bir role sahip olmalı mıdırlar? Akıllı girişimlerde bulunmak için akıllı girişimleri kolaylaştıran teknolojik altyapılarla yalnızca işbirliği mi yapmak zorundadırlar? Ya da piyasa yaklaşımını kullanarak akıllı girişimlerden ayrı mı tutulmak zorundadır?

Önceki araştırmaların hiçbirinde bunlara ilişkin kesin sonuçlar bulunamamıştır. Aslında AB'deki araştırmalar göstermektedir ki her bir akıllı kent kendine ait özellikleri ve çevresinin durumuna göre gelişme göstermektedir. İlginçtir ki, bu kentlerde oyuncuların ortak davranış ve çalışma alışkanlığı gösterecekleri belirgin bir yöntem bulunmamaktadır (Alcatel-Lucen: 2012). Bu nedenle akıllı kent olabilmek için bir model var mıdır? Yerel yönetimleri böyle mevcut bir yönergeye uymaya zorlamalı mıyız?

Her hâlükârda önceki dönemlerde yapılan tüm araştırmalar göstermiştir ki, kentsel süreçlerin dönüşümü ancak daha iyi bir kentsel yönetişim ile başarılabilir (Puppim de Oliveira vd: 2013). Bu nedenle kentler giderek artan bir biçimde yalnızca ekonomik büyüme ve yeniliğin bir motoru olarak değil aynı zamanda tehlikeli sorunlara çözüm üretme gerekliliği olan bir seviye olarak da görülmektedir (Koppenjan ve Klijn: 2004). Akıllı kent yönetişimi düşüncesi, toplumsal sorunların çözümünde önemli noktanın yalnızca nasıl güçlü politikalar geliştirileceğinden çok hükümetin paydaşlarıyla arasında nasıl güçlü bir işbirliği gerçekleştireceğine yönelik yönetsel bir sorun olarak gören kamu işletmeciliği bakış açısıyla da uyuşmaktadır (Torfing vd: 2012). Aslında kent yönetimleri sürdürülebilir ve akıllı kent girişimleri yaratmak, olası proje fikirleri geliştirmeye yardımcı olacak sanayici oyuncuları çekmek ve ortak gibi hareket etmek konusunda kilit bir rol oynarlar. Aslında hükümet biçimleri, toplumların sürdürülebilir hale gelebilmesi için gerekli yaklaşımlar üzerinde doğrudan önemli bir etkiye sahiptir (Bae ve Feiock: 2013). Bu bağlamda akıllı yönetişim ilkeleri, akıllı ve açık hükümete ilişkin geleneksel durağan ve esnek olmayan yönetişim yaklaşımlarından daha akıllıca yapılan nispeten karmaşık yönetsel yasalara yol gösterebilmektedir (Scholl ve Scholl: 2014) .

Bu durum vatandaşlara anlatılırsa daha uygun olacaktır. Yönetişim her zaman vatandaş katılımına dayalı olmuştur, bundan sonra da öyle olacaktır. Bu nedenle akıllı vatandaşlara odaklanmak akıllı kent modelinin teknokratik gerekirciliğine cazip bir alternatif olarak görülmektedir. Bu noktada vatandaşın ne istediğine bakılması gerekmektedir? Ancak bu nokta sanki unutulmuş gibi durmaktadır. Bu nedenle akıllı kentler kendi fikirleri sorgulayan ve eskiden karar verme sürecine nasıl katıldığına angaje olan akıllı vatandaşlarla başlar.

Sonuç olarak BİT'lerin kullanımı akıllı kent olmak için tek başına yeterli değildir. Bir kentin akıllı kent olabilmesi için hükümetin ve vatandaşların tam katılımı gerekmektedir. Chourabi ve arkadaşlarını da (2012) belirttiği gibi gelecekteki araştırmalarda üzerinde durulması gereken sekiz kritik etmen vardır: yönetim ve organizasyon, teknoloji, yönetişim politik bağlam, toplumlar ve topluluklar, ekonomi, altyapı inşası ve doğal çevre. Bu etmenler, yerel yönetimlerin akıllı kent girişimlerini nasıl tasarladığını ve bu konuya ilişkin sorunlarla nasıl başa çıktıklarını incelemek için kullanılabilecek bütünleyici bir çerçevenin temelini oluşturmaktadırlar (Chourabi vd: 2012). Gelecekteki çalışmalar hükümetlerin akıllı kentler

geliştirmedeki rolü üzerine odaklanmalıdırlar. Bunu yaparken de yalnızca hükümetleri şeffafa hale getirecek BİT'leri oluşturmak ya da akıllı kentlerin çerçevesini çizecek akıllı e-hizmetlerin bir içerik sağlayıcısı olarak değil, aynı zamanda akıllı kentlerdeki akıllı girişimleri yönetme ve organize etmenin bir unsuru olarak da hareket ettiklerini görmelidirler.

Türkiye'de akıllı kentler konusunda bazı tedbirlerin alınması şarttır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Öncelikle Türkiye'de akıllı kentler konusunda eşgüdümü sağlayacak denetim mekanizmaları son derece yetersizdir. Bu nedenle öncelikle akıllı kentler konusunda merkezi ulusal bir yapının ve işleyişin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu mekanizma ulusal strateji, akıllı kente dönüşüm stratejileri, standartlar belirleme, işbirliği ve iş bölümü, sistemlerin ortak çalışabilirliği, üretilen verinin açık paylaşımı gibi konularda yerel yönetimlerle ilgili kuruluşlara yönlendirmelerde bulunması gerekmektedir.

Kent düzeyinde BİT ile ilişkili strateji, plan, program, yatırım ve proje konularında eşgüdüm sağlayacak bir mekanizmada ayrıca oluşturulmalıdır. Son dönemlerde özellikle 2000'li yıllarda konuya ilişkin bir takım stratejiler ve hedefler ortaya konmuş olmakla birlikte bu mekanizmalara ilişkin ne bir ifade ne de bir uygulama çabası görülmemektedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz mekanizmaların karşılıklı olarak birbirleriyle uyumlaştırılmaları ve güncellenmeleri gerekmektedir. Bu sayede yatırım ve kaynak kullanımında önemli tasarruflar sağlanmış olacaktır.

Akıllı kent projeleri çoğunlukla yüksek bütçeli projelerdir. Türkiye belediyelerinin de bu yükseklikteki projeleri yaşama sokmak konusunda mali olanakları son derece yetersizdir. Pek çok konuda merkezin kendisine ayırdığı genel bütçe paylarına muhtaç olan belediyelere bu konuda da merkezi kaynakların yardımıyla bir fon oluşturulması gerekmektedir.

Yalnız akıllı kentler de değil tüm kentsel alanlarda kenttaşların karar verme mekanizmalarına ve uygulamalara katılımı kentsel yönetişimin temel anlamıdır. Bu konuda atılacak her adım son derece olumu geri dönüşümler yaşayacak ve yaşatacaktır. Ne yazık ki ülkemizde ne merkezi yönetimlerde ne de yerel yönetimlerde vatandaşları karar alma ve uygulama mekanizmalarına vatandaşların katılımına ilişkin bir eğilim yoktur. Hatta yasal düzenlemelerle zorlamalar da dahi çoğu zaman yasalara aykırı uygulamalar yaygın bir

biçimde görülmektedir. Belki de akıllı kentlerde vatandaş odaklı toplumsal yenilikleri hedefleyen bir yapı oluşturulursa bu sorunu çözmede ilk kez olumlu bir aşama kaydedilmiş olacaktır.

Türkiye'de geçmişten gelen bir alışkanlıkla kamu kurum ve kuruluşlarının ellerinde bulunan ya da ürettikleri verileri başkalarıyla (kamu ya da özel fark etmeksizin) paylaşma alışkanlıkları ve isteklerinin olmadığı görülmektedir. Oysaki akıllı kentlerin temel uygulama mekanizmalarının başında açık veri paylaşımı gelmektedir. Bu nedenle kurumların mevcut verilerinin sakınca bulunmayanlarını başka bilgi sistemleri tarafından da okunabilecek biçimde kullanıma açmaları son derece gereklidir.

Ülke çapında ve özellikle kalkınmakta olan yörelerde hem akıllı kentler konusunda bilgi e deneyim eksikliğini giderecek hem de BİT konusunda uzmanlığı ve kapasiteyi arttıracak eğitimler verilmesi gerekmektedir. Bu konudaki etkinliklerin kurumlaşması adına sertifika eğitimi biçiminde değil meslek liselerinin bu mekanizmaya uyum sağlayacak biçimde evrilmesi suretiyle başlanmalıdır. Sonrasında da özellikle iki yıllık meslek yüksekokulları ve dört yıllık yüksekokul ve fakültelerinde sisteme dâhil edilmesi sağlanmalıdır.

Kamu yönetimi uygulamalarında reform ve dönüşüm çabalarının Türkiye'deki en eksik yönlerinden biri aniden ülkeye uygulanmasıyla ortaya çıkar. Oysa yapılması gereken şey öncellikle dünyadaki başarılı önceliklerin iyice incelenerek küçük ölçeklerde Türkiye'de uygulanması ve sonrasında ise başarılı olanların ülke geneline yayılmasının sağlanmasıdır.

Kaynaklar

Alcatel-Lucen (2012) Getting Smart About Smart Cities, http://www2.alcatel-lucent.com/knowledge-center/admin/mci-files1a2c3f/ma/Smart_Cities_Market_opportunity_MarketAnalysis.pdf. (erişim tarihi: 8.12.2016).

Avrupa Parlamentosu (2014) Mapping Smart Cities in EU, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507480/IPOL-ITRE_ET(2014)507480_EN.pdf (erişim tarihi 10.04.2017).

Bae, J., & Feiock, R. C. (2013). Forms of government and climate change policies in U.S. cities.Urban Studies, 50(4), 776–788.

Banger, G (2011); Türkiye Ulusal Bilgi Sistemi: Genel Esaslar, http://www.hssgm.gov.tr/content/documents/belgeler/T%C3%BCrkiye%20Ulusal%20Bilgi%20Sistemi%20Esaslar%C4%B1.pdf (erişim tarihi: 25.04.2017).

Caragliu A, Del Bo C and Nijkamp P (2011) Smart cities in Europe. Journal of Urban Technology 18(2): 65–82.

Centre for Cities. (2014). What does it mean to be a smart city? http://www.centreforcities.org/blog/what-does-it-mean-to-be-a-smart-city (erişim tarihi 10.03.2017)

Chourabi H, Nam T, Walker S, Gil-Garcia JR, Mellouli S, Nahon K, Pardo TA ve Scholl HJ (2012) Understanding Smart City Initiatives: An Integrative and Comprehensive Theoretical Framework, içerisinde: Proceedings of the 45th Hawaii International Conference on System Sciences. pp. 2289–2297.

Chourabi, H., Nam, T., Walker, S., Gil-Garcia, Mellouli, S., Nahon, K., Pardo, T. A., & Scholl, H.J. (2012) Understanding Smart Cities: An Integrative Framework. 2012 45th Hawaii International Conference on System Sciences, Hawaii, USA.

Cohen, B. (2012) 'The Top 10 Smart Cities On The Planet', Co.Exist, 11 January, http://www.fastcoexist.com/1679127/the-top-10-smart-cities-on-theplanet (erişim tarihi: 25.03.206)

GeSI (2012); GeSI Smarter 2020: The Role of ICT in Driving a Sustainable Future, http://gesi.org/assets/js/lib/tinymce/jscripts/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/uploaded/SMARTer2020-report.pdf, (erişim tarihi: 27.04.2017).

Kalkınma Bakanlığı (2013) Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Kalkınma Bakanlığı, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2015a) Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) 2016 Yılı Programı, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/680/2016_Program%C4%B1.pdf (erişim tarihi: 20. 04. 2017).

Kalkınma Bakanlığı (2015b) 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, Bilgi Toplumu Dairesi, Ankara.

Koppenjan, J. ve Klijn, E.-H. (2004) Managing Uncertainties in Networks, London: Routledge.

Madriz, M. (2013) Implementing Civic Innovations: A Political Challenge. İçerisinde D. Hemmet ve A. Townsend (Editörler), Smart Citizens 2013 Future Everything (pp. 67–70). Manchester: Future Everything Publications.

Meijer A ve Bolivar MPR (2013) Governing The Smart City: A Review of The Literature on Smart Urban Governance, International Review of Administrative Sciences, Sage 0(0) 1-17

Mulligan, C. (2013) Citizen Engagement in Smart Cities. içerisinde D. Hemmet ve A. Townsend (Editörler), Smart Citizens 2013 Future Everything (pp. 83–86). Manchester: Future Everything Publications.

Nam T and Pardo TA (2011) Smart City as Urban Innovation: Focusing On Management, Policy and Context. içerisinde: Proceedings of the 5th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance. pp. 185–194.

Nam, T Pardo T A (2011) Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People and Institutions, The Proceedings of the 12th Annual International Conference on Digital Government Research, https://www.researchgate.net/publication/221585167_Conceptualizing_smart_city_with_dimensions_of_technology_people_and_institutions (erişim tarihi 25.03.2016).

Osborne SP (2006) The New Public Governance? Public Management Review 8(3): 377–387.

Scholl, H., & Scholl, M. (2014). Smart Governance: A Roadmap for Research and Practice. İçerisinde iConference 2014 Proceedings, 2014 iSchools, pp. 163–176. Berlin: iSchools.

Schuurman D, Baccarne B, De Marez L and Mechant P (2012) Smart Ideas for Smart Cities: Investigating Crowdsourcing for Generating and Selecting İdeas for ICT Innovation in A City Context, Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research 7(3):49–62.

Smart Cities Council (SCC) (2015); Smart Cities Readiness Guide, http://smartcitiescouncil.com/resources/smart-cities-readiness-guide (erişim tarihi: 27.04.2017).

Torfing JB, Peters G, Pierre J and Sorensen E (2012) Interactive Governance: Advancing the Paradigm. Oxford: Oxford University Press.

Türkiye Bilişim Vakfı (TBV) (2016) Türkiye'de Akıllı Şehirler: Değerlendirme Raporu, http://tbv.org.tr/sehrin-akilli-hali,DP-1102.html, (erişim tarihi: 10.04.2017)

United Nations (2014); World Urbanization Prospects, United Nations, https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.Pdf erişim tarihi: 20.04.2017)

World Bank (WB) (2016); Urban Population, World Bank, http://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL erişm tarihi. 20.04.2017)

Yöneticilerin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi

Mehmet KARAHAN, Ayşe OKTAY

Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: m.karahan@firat.edu.tr
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: ayseeoktay@gmail.com

Öz

Çevresel olumsuzlukları en aza indirmek, bu gün toplumsal sorumlulukların belki de en önemlilerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden günümüz yöneticilerinden öncelikli olarak bu tür sorumlulukları ele almaları, aldıkları kararlarda çevre konularına daha duyarlı bir yaklaşım göstermeleri ve insan yaşamı ile çevre konularını birlikte değerlendirmeleri beklenmektedir. Yöneticilerin dünyadaki çevre sorunlarının çözümünde önemli sorumlulukları bulunduğundan, yöneticiler çevre sorunlarının çözümünün bir parçası olmalı ve tüm yönetsel faaliyetlerinin merkezine çevre duyarlılığını koymalıdırlar.

Yapılan bu çalışmada, yöneticilerin çevre konusunda yeterince duyarlı olabilmeleri için gerekli olan farkındalık düzeyleri, konuyla ilgili faaliyetlere katılımları, aldıkları tedbirler ve bu tür faaliyetlerde karşılaştıkları sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Analizler sonucunda, yönetici görüşlerine göre eğitim kurumlarında hava, su ve toprak kirliliği konusunda yeterli eğitimin verilmediği ve bazı kişisel özelliklere göre yöneticilerin çevre duyarlılıkları arasında farklar olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Yine araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, yöneticilerin çevre kirliliğine dair görüşlerinin, eğitim düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı, yöneticilerin çevre ile ilgili mevzuat hakkında bilgi sahibi olmalarıyla çevrenin korunmasına yönelik düşünce ve uygulamaları arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu yorumları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre duyarlılığı, Çevre performansı, Kirliliği önleme teknolojileri

Investigation of Environmental Awareness of Managers

Abstract

Reducing environmental negativity is considered to be one of the most important of social responsibilities today. When managers have significant responsibilities in solving environmental problems, they must be part of the resolution of these problems and should put environmental sensitivity at the center of all their managerial activities.

In this study, it was tried to determine the levels of awareness necessary for managers to be sufficiently sensitive about the environment, their participation in related activities, the precautions they have taken on the subject and the problems they encountered in such activities. According to the results of the research; it has been determined that the administrators are not educated enough about environmental pollution in educational institutions and that some personal characteristics of managers are related to environmental sensitivities. Also; according to the results obtained from the research, it was found that there was a significant relationship between the environmental sensitivity and the education levels of the managers, and there was a meaningful relation between the managers having knowledge about the environmental legislation and the ideas and applications for protecting the environment.

Keywords: Environmental awareness, Environmental performance, Pollution prevention technologies.

1. Giriş

Geçmişten günümüze ekonomi tarihi; çevre sorunlarının insanın üretim ve tüketim gücündeki artışla ilişkili olarak bir seyir izlediğini göstermektedir. Çevre kavramı ve çevreye bakış açıları, dünyada yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmelere ve çevre sonuçlarının yol açtığı sonuçlara paralel olarak son 25 yılda önemli ölçüde değişime uğramıştır. İnsanın son 200 yıldır uygulamaya koyduğu üretim tarzı ve tüketim alışkanlığı dünyanın ekolojik dengesini alt üst etmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte batı ülkelerinde gelişerek devam eden ve daha sonra diğer dünya ülkelerinde de yayılan seri üretim tarzı, sanayinin baca gazları, kimya sanayinin zehirli atıkları başta olmak üzere üzerinde yaşadığımız dünyayı büyük ölçüde kirletmiştir. Yaygınlaşan bu kirlenme sorunu 21. yüzyıla girerken ülkeleri dünyanın nasıl temizleneceği konusuna uluslararası bağlayıcı çözümler aramaya sevk etmiştir.

Son yıllarda doğal çevredeki bozulmaların sonuçları iklim değişikliği, hava kirliliği, sağlık sorunları, doğal kaynakların tükenme tehlikesi gibi gelişmelerle günlük hayatta daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Bu durum toplumda çevre ile ilgili konuların daha fazla ilgi çekmesine, çevre bilincinin gelişmesine yol açmıştır. Günümüzde bireyler, tüketici haklarından birisi olan "Sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkı" ile uygun bir biçimde çevreye duyarlılık göstermektedir. 1972 tarihleri arasında Stockholm'de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonucunda hazırlanan Stockholm Deklarasyonu, "Çevre hakkı" konusunda uluslararası düzeydeki ilk ve en önemli belge olma niteliğini taşımaktadır. Konferans'ta doğal çevrenin korunması ve geliştirilmesi düşüncesini bütün insanlara yayacak, onlara yol gösterecek ortak karar ve görüşlere gereksinim duyulduğu dikkate alınarak bu konuda bazı ilkeler belirlenmiştir.

Çevrenin korunmasında toplumu oluşturan tüm bireylerin ve bütün kuruluşların sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluklar "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" veya "Kurumsal Vatandaşlık" olarak isimlendirmekte ve ekonomik, yasal, ahlâki ve insancıl sorumluluklar olarak gruplandırılmakta ve doğal çevreye karşı sorumluluklar yasal sorumluluklar içerisinde incelenmektedir.

2. Çevre Duyarlılığı

Çevre, en genel anlamıyla, bir canlının yaşam ortamı olarak tanımlanmakta, ekolojik anlamdaysa bireyle ilişkili canlı-cansız her şeyi kapsayan bir terimdir. Teknolojik ilerlemelerde ve sanayileşmede dikkatsizce ve duyarsızca davranılması, dünyadaki ekolojik

dengeleri alt üst etmiş, bunun sonucunda kirlenme, canlı türlerinin yok olması, enerji kaynaklarının tükenmesi, kullanılabilir tarım alanlarının azalması, nükleer tehlike, hızlı nüfus artışı gibi çevre sorunları ortaya çıkmıştır. İnsan ve doğa arasındaki bu etkileşim, insanın yeryüzünde yaşamaya ve kendisine ait yapay çevre oluşturmaya başlamasından bu yana sürekli devam etmektedir. Doğal çevre ve yapay çevre arasında adeta bir savaş yaşanmakta bir yandan doğal çevre daralmaktayken diğer yandan da yapay çevre büyümektedir (Çevre Bakanlığı,http://www.csb.gov.tr/gm/cygm/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=266, 2017).

Küresel etkiler oluşturabilen çevre sorunları, karmaşık bir nitelik göstermekte ve çoğunlukla sosyo-ekonomik konularla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Hava ve su kirliliği, katı ve tehlikeli atık üretimi, toprak bozulması, ormansızlaşma, iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çevre sorunları siyasi sınırlar tanımamakta ve insanların güvenliği, sağlığı ve üretkenliği üzerinde ciddi bir tehdit meydana getirmektedir (Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/i_-temel-cevre-sorunlari.tr.mfa, 2017). Hızla artan dünya nüfusu, plansız endüstrileşme ve sağlıksız kentleşme, nükleer denemeler, bölgesel savaşlar, verimi artırmak amacıyla kullanılan tarım ilaçları, yapay gübreler ve deterjan gibi kimyasal maddeler yoluyla çevre kirliliği giderek artmaktadır. Bunun sonucu olarak büyük oranda kirlenen hava, su ve toprak, canlılar için zararlı olabilecek boyutlara ulaşmıştır. Her geçen gün üretim, doğal kaynakların tüketimi, nüfus artışı, savaşlar, bilinçsiz teknolojik gelişmelerle kirletilen hava, su, toprak ve yok edilen ormanlar sonucu oluşan hastalıklar ve ölümlerle, dünya, insan sağlığını ve insanlığın geleceğini tehdit eden düzeylere çıkarmıştır (Çabuk ve Karacaoğlu, 2003).

Çevre sürdürülebilir bir şekilde kullanılırsa, insanların bugünkü ihtiyaçları, gelecek nesillerin yaşamı tehlikeye atılmadan karşılanabilir. Çevreye dair değerler, tutumlar ve davranışlardaki değişiklikler nihayetinde daha nitelikli bir yaşamla sonuçlanacaktır. Sürdürülebilir temiz bir çevre için gerekli olan çevre eğitimi, her ne kadar toplumun bütün üyeleri için vazgeçilmez olsa da, çevre sorunlarından en çok etkilenecek kesim olması nedeniyle çevre eğitiminin öncelikli hedef kitlesi genç nesildir. Bu nedenle, genç neslin çevre duyarlılığı ve farkındalığının artırılması, çevresel değerleri korumaya aktif olarak katılmak için motivasyon ve istek sahibi olması önemlidir (Taştepe ve Aral, 2014).

Sağlık ve gelecek için etkileşim içinde bulunulan çevrenin korunması, tüm insanların kendini sorumlu hissetmesi gereken bir konudur. Bu sorumluluğu taşıyan, bilinçli ve nitelikli insanlar yetiştirme görevini üstlenen eğitimcilere bu konuda daha fazla sorumluluk düşmektedir. Çünkü, bireylerin çevreye karşı olan bu sorumluluğunu geliştirebilmenin en etkili yolu eğitimdir. Bu eğitiminin verilebileceği temel alan; ev, yerel toplum ve okullardır. Birbirine saygılı, insancıl değerlere sahip bireylerin yetiştirilmesi ve böylece çevrenin tüm öğelerinin tam ve doğru olarak bilinmesi, çevreye sahip çıkılması ancak bu yolla sağlanabilir (Çabuk ve Karacaoğlu, 2003). Çevre bilinci; doğanın anlaşılması, sevilmesi ve ona saygılı davranılmasını gerektiren bir bakış açısı, doğaya karşı bilinçli olarak sevgi ve saygıyı içeren bir yaklaşım tarzıdır. Bu bilince ulaşılabilmesi için; doğanın güzelliklerinin, doğadaki hassas dengenin nasıl oluştuğunun, dışarıdan bir takım müdahalelerle, bu dengenin bozulmasının ortaya çıkarabileceği olumsuzlukların açıklanması gerekmektedir (Türk, 2010; Gök ve Türk, 2011).

Bir süreç olarak bakıldığında çevreyi koruma bilincinin önce insanlarda düşünce olarak kabul görmesi, duygusal olarak olumlu duyguların geliştirilmesi ve bu duyguların davranışa dönüşmesine ihtiyaç vardır. Çevreyi koruma bilincine sahip bireyler günlük hayatla ilgili işlerde, satın alma ve tüketim esnasında bu bilinçle davranabilecektir. Tüketicinin bilgilendirilmesinde ve eğitiminde devlete, üniversitelere, özel kuruluşlara ve tüketici örgütlerine önemli görevler düşmektedir ve bu birimler arasında uyumlu bir işbirliğinin oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Çevre eğitimi, ölçümleri ve yönetim stratejilerinin belirlenmesinde firmaların ve tüketicilerin ortak tavır takınmaları gerekmektedir. Bu bağlamda atıkların azaltılması, kirliliği önleme, geri dönüştürme, yeniden kullanım, çevreye duyarlı ürün tasarımı gibi konularda yapılan araştırmalar hızla artmış, iş dünyasında "Temiz Üretim" kavramı daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır (Yücel ve Ekmekçiler, 2008).

Çevreye zarar veren bu faktörlerin ortadan kaldırılması ya da en aza indirilmesi, çevre sağlığını ve kamu düzenini yakından ilgilendireceğinden günümüz yöneticilerine büyük görevler düşmektedir. Bu açıdan yöneticilerin, çevre sorunlarına yönelik farkındalık düzeylerinin artırılması ve çevreye yönelik olumlu tutum ve davranışların geliştirilmesinde sorumlulukları bulunmaktadır (Ünver, Avcıbaşı ve Özkan, 2015). Ayrıca, tüketicilerin bilinçlendirilmesinde ve eğitiminde; devlet, üniversite, özel kuruluşlar ve tüketici örgütlerine

önemli görevler düşmektedir ve bu birimler arasında uyumlu bir iş birliğinin oluşturulması da oldukça önemlidir (Taştepe ve Aral, 2014).

Özellikle, üniversite öğrencilerinin eğitimleri sırasında edindikleri çevre ile ilgili bilgi, beceri, tutum ve değerleri meslek hayatlarına başlamalarıyla birlikte kişisel ve sosyal yaşamlarında uygulamaları, üniversite öğrencilerinden beklenen bir sorumluluk olarak görülmektedir. Bu nedenle, yükseköğretim programlarında yer alacak çevre eğitimi ile ilgili derslerle öğrencilerin, çevre meselelerinin altında yatan nedenleri anlayabilmesi ve ekonomik, yasal, politik mekanizmaların çevre sorunları ile ilişkilendirebilmesi sağlanmalıdır (Keleş, 2007; Çimen, 2013; Öztürk, 2013; Taştepe ve Aral, 2014).

Yöneticilerin vereceği mesajların, dikkat çekici uygulama ve etkinliklerin, tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyebilme gücü olduğunda, tüketicilerin bu bilinci gündelik alışkanlık ve davranışlarına yansıtmaları sağlanabilir. Bu bağlamda yapılacak çalışmalarla, yeşil ürünler ve bunların çevre açısından yararlarının duyurulması, tüketicilerde çevre bilincinin oluşmasına önemli katkılar sağlayabilecektir. Yöneticilerin kişisel tavırlarının yanında bu konuda ortak bir tavır belirlenmesi ve ortak politikalar uygulaması, çevre bilincinin yaygınlaştırılmasına önemli katkılar sağlayabilecektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, yöneticilerimizin çevre duyarlılıkları ve bilinciyle ilgili farkındalıklarının ve bilgi düzeylerinin belirlenmesidir. Bu çalışma ile çevre duyarlılığı ve yeşil ürün kavramları detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmaya bilgi sağlamak amacıyla hazırlanan çevre duyarlılık düzeyini ölçmeye yönelik bir anket ile Elazığ ilinde görev yapmakta olan yöneticilerin konuyla ilgili farkındalık düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili karşılaşılan sorunlar, eksiklikler ve yapılması gerekenler de tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Şubat 2017 tarihinde Elazığ ilinde görev yapmakta olan yerel, kamu ve özel sektör yöneticilerinin tümü olup bu evrenden örneklem olarak 252 yönetici seçilmiştir. Örnekler rastgele örnekleme yöntemiyle seçilmiş ve bunların ildeki yöneticilerin tümünü temsil ettiği varsayılmıştır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yüz yüze anket yöntemi seçilmiştir. Anketin hazırlanmasında öncelikle ilgili yazın taranmış, daha önceki araştırmalarda kullanılan anketler incelenmiş (Nakıboğlu, 2003; Keleş, 2007; Kuduz, 2011; Şua, 2012) ve bu bilgiler ışığında "Yöneticilerin Çevre Duyarlılıklarını İnceleme Anketi" isimli yeni bir anket formu" geliştirilmiştir.

Hazırlanan bu anket iki bölümden oluşmakta olup bunlar; demografik özellikler ve yöneticilerin çevre bilinç düzeyini ölçme bölümleridir. Soruların değerlendirilmesinde yöneticilere beşli likert tipi (1.Kesinlikle Katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Kararsızım, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle Katılıyorum) seçenekler sunulmuş ve yöneticilerin verdikleri cevaplar gerekli hesaplamalar yapılarak puana dönüştürülmüştür.

Ankette toplam 34 soru yer almakta olup, bunlardan 10 tanesi yöneticilerin demografik bilgilerine ait, 24 tanesi yöneticilerin çevre duyarlılık düzeyini ölçmeye yönelik sorulardır. Ankette bulunan 34 madde üzerinde yapılan Alfa güvenirlik katsayısı 0.92 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin çok güvenilir olduğu söylenebilir. Anket uygulaması sonunda, öğrencilerden elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS 18 paket programıyla istatistiksel değerlendirmeleri yapılmıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirme

Araştırmaya katılan yöneticilerden toplanan veriler SPSS paket programında analiz edilerek elde edilen sonuçlar iki başlık halinde yorumlanarak aşağıda; yöneticilerin demografik özellikleri ve çevre duyarlılık düzeyleri başlıkları altında ayrıntılı olarak yorumlanmıştır.

3.4.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan Elazığ ilinde görev yapmakta olan 252 yöneticinin yeşil pazarlama ve çevre duyarlılığı düzeyi on tam puan üzerinden, ortalama 3,71 puan olarak hesaplanmıştır. Bu ortalama yöneticilerin konuyla ilgili farkındalık düzeylerinin iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Aşağıda araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgileri aşağıda özetlenmiştir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çoğunluğu %35(88)'i 31-40 yaş grubunda, yöneticilerin %60(151) bayan, %40(101) baydır. Yöneticilerinin eğitim durumlarına göre

dağılımı ise %36(91)lise mezunu, %29(74) lisans mezunu, %27(67) ön lisans mezunu, %6(16) lisansüstü, %2(4) ilköğretim mezunudur.Yöneticilerin%39(99) kişisi6-10 yıl, %33(84) kişi 1-5 yıl, %19(49) kişi 11-15 yıl, %8(20) kişi 15 yıl ve daha fazla tecrübeye sahiptir. Yöneticilerin görev yaptığı kurum %59(149) özel kurumlarda, %27(68) kamu kurumlarında, %7(18) belediyede ve %7(17) sivil toplum kuruluşlarındadır.

Araştırmaya katılan yöneticilerin görev pozisyonlarına göre dağılımları; %59(149) alt düzey, %28(70) orta düzey, %13(33) üst düzey yöneticilerdir.Yöneticilerin toplantı, konferans gibi faaliyetlere katılım durumları; %40(102) birkaç faaliyete katılmamış, %37(93) hiçbir faaliyete katılmamış, %20(50) mümkün olduğunca katılmış, %3(7) hiçbir faaliyeti kaçırmadığını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan yöneticilerin sivil toplum kuruluşlarına üyelikleriyle ilgili; %72(181) üye değil, %28(71) evet üyeyim cevabını vermişlerdir. Araştırmaya katılan yöneticilerin konuyla ilgili ders yada eğitim alıp almama sorusuna; %70(177) hayır, %30(75) evet cevabı vermişlerdir. Araştırmaya katılan yöneticilerin doğa dostu ürün bilgisi olup olmama durumuna göre dağılımı; %67(168) evet, %19(48) hatırlamıyorum, %14(36) evet cevabı vermişlerdir.

3.4.2. Yöneticilerin Çevre Duyarlılık Düzeyleri

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Küresel ısınmanın sebeplerinden biri de bilinçsizce satın alınan zararlı içerikli ürünlerdir" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Bilinçsiz Satın Alınan Zararlı Ürünlerin Küresel Isınmaya Sebep Olma Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	02	01
2. Katılmıyorum	41	16
3.Kararsızım	29	11
4. Katılıyorum	85	34
5. Kesinlikle Katılıyorum	95	38
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 2'de araştırmaya katılan yöneticilerin, bilinçsiz satın alınan zararlı ürünlerin küresel ısınmaya sebep olduğu düşüncesine; %38(95)'i Kesinlikle Katılmamakta, %34(85)'i Katılıyorum, %16(41)'i Katılmıyorum, %11(29)'i Kararsız, %1(2)'i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin büyük çoğunluğu bilinçsiz satın alınan zararlı ürünlerin küresel ısınmaya sebep olduğu düşüncesine sahiptir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Bir ürünü satın aldığımda kullanım şeklinin, çevreyi ve diğer tüketicileri nasıl etkilediğini düşünürüm" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Ürünü Satın Alırken, Çevreyi Nasıl Etkilediğini Düşünme Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	02	01
2. Katılmıyorum	63	25
3.Kararsızım	23	09
4. Katılıyorum	73	29
5. Kesinlikle Katılıyorum	91	36
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 3'de araştırmaya katılan yöneticilerin, bir ürünü satın alırken, çevreyi ve tüketicileri nasıl etkilediğini düşünme durumu; % 36(91)'i kesinlikle katılmakta, % 29(73)'i katılıyorum, % 25(63)'i katılmıyorum, % 9(23)'i kararsız, % 1(2)'i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin büyük çoğunluğu bir ürünü satın alırken, çevreyi ve tüketicileri nasıl etkilediğini düşünmektedir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Çevreye olumsuz etkisi olduğunu öğrendiğim ürünü satın almayı bırakırım" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Çevreye Olumsuz Etkisi Olan Ürünleri Satın Almama Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	08	03
2. Katılmıyorum	31	12
3.Kararsızım	47	19
4. Katılıyorum	44	18
5. Kesinlikle Katılıyorum	122	48
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 4'de araştırmaya katılan yöneticilerin, çevreye olumsuz etkisi olduğu öğrenilen ürünlerin satın alınmasının bırakılması gerektiği düşüncesine; %48(122)'i kesinlikle katılmakta, %19(47)'i kararsız, %18(44)'i katılıyorum, % 12(31)'i katılmıyorum, %3(8)'i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu çevreye olumsuz etkisi olduğu öğrenilen ürünlerin satın alınmasının bırakılması gerektiği düşüncesine sahiptir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Doğal kaynakları elimden geldiğince tasarruflu kullanırım ve doğal kaynakları kirletmem" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Doğal Kaynakların Kirletilmemesi ve Tasarruflu Kullanılması Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	03	01
2. Katılmıyorum	15	06
3.Kararsızım	45	18
4. Katılıyorum	107	43
5. Kesinlikle Katılıyorum	82	32
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 5'de araştırmaya katılan yöneticiler, doğal kaynakların kirletilmemesi ve tasarruflu kullanımı düşüncesine; %43(107)'si katılmakta, %32(82)'si kesinlikle katılmamakta, %18(45)'i kararsız, %6(15)'sı katılmamakta, %1(3)'i kesinlikle katılmamaktadır. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu doğal kaynakların kirletilmemesi ve tasarruflu kullanılması gerektiği düşüncesine sahiptir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "mümkün olduğunca geri dönüşümlü ambalajları (cam, plastik, kâğıt) biriktirerek belediyelerin toplama noktalarına bırakılması" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6. Geri Dönüşümlü Ambalajları Biriktirerek Toplama Noktalarına Bırakma Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	14	05
2. Katılmıyorum	22	09
3.Kararsızım	57	23
4. Katılıyorum	95	38
5. Kesinlikle Katılıyorum	64	25
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 6'de araştırmaya katılan yöneticilerin, mümkün olduğunca geri dönüşümlü ambalajları (cam, plastik, kâğıt) biriktirerek belediyelerin toplama noktalarına bırakılması gerektiği düşüncesine; %38(95)'i katılmakta, %25(64)'i kesinlikle katılmakta, %23(57)'ü kararsız, %9(22)'u katılmamakta, %5(14)'si kesinlikle katılmamaktadır. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu

mümkün olduğunca geri dönüşümlü ambalajları (cam, plastik, kâğıt) biriktirerek belediyelerin toplama noktalarına bırakılması gerektiği düşüncesine sahiptir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Ürün satın alırken üzerinde çevreye duyarlı işaret,logo yada amblem olmasına dikkat ederim" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Ürünlerde Çevreye Duyarlı İşaret, Logo ve Ambleme Dikkat Etme Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	37	15
2. Katılmıyorum	27	11
3.Kararsızım	79	31
4. Katılıyorum	84	33
5. Kesinlikle Katılıyorum	25	10
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 7'de araştırmaya katılan yöneticilerin, bir ürün satın alırken üzerinde çevreye duyarlı olduğuna dair işaret, logo yada amblem olmasına dikkat edilmesi gerektiği düşüncesine; %33(84)'ü katılmakta, %31(79)'i kararsız, %15(37)'i kesinlikle katılmamakta, %11(27)'i katılmamakta ve %10(25)'i kesinlikle katılmaktadır. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu bir ürün satın alırken üzerinde çevreye duyarlı olduğuna dair işaret, logo yada amblem olmasına dikkat edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "elektrikli ev eşyası (buzdolabı, fırın, çamaşır makinesi, ütü, elektrikli süpürge vb.) satın alırken enerji tasarruflu olanın tercih edilmesi" düşüncesine katılıma durumları aşağıda Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Elektrikli Ev Aletleri Alınırken Enerji Tasarruflu Olanın Tercih Edilmesi Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	07	02
2. Katılmıyorum	02	01
3.Kararsızım	28	11
4. Katılıyorum	138	55
5. Kesinlikle Katılıyorum	77	31
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 8'de araştırmaya katılan yöneticilerin, elektrikli ev eşyası (buzdolabı, fırın, çamaşır makinesi, ütü, elektrikli süpürge vb.) satın alırken enerji tasarruflu olanının tercih edilmesi gerektiği düşüncesine; %55(138)'i katılmakta, %31(77)'i kesinlikle katılmakta,

%11(28)'i kararsız, %2(7)'si kesinlikle katılmamakta, %1(2)'i katılmamaktadır. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu elektrikli ev eşyası (buzdolabı, fırın, çamaşır makinesi, ütü, elektrikli süpürge vb.) satın alırken enerji tasarruflu olanının tercih edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "medyada yayınlanan çevre ile ilgili konular/sorunlar satın alma davranışlarını etkiler" görüşüne katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Medyadaki Çevreyle İlgili Yayınların Satınalma Davranışını Etkileme Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	03	01
2. Katılmıyorum	27	11
3.Kararsızım	52	21
4. Katılıyorum	81	32
5. Kesinlikle Katılıyorum	89	35
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 9'de araştırmaya katılan yöneticiler, medyada yayınlanan çevre ile ilgili konular/sorunlar satınalma davranışlarını etkileme düşüncesine; %35(89)'i kesinlikle katılıyorum, %32(81)'si katılmakta, %21(52)'i kararsız, %11(27)'i katılmıyorum, %1(3)'i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu medyada yapılan yayınların satın alma davranışlarını etkilediğini düşünmektedir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Çevre dostu ürün satın almak için daha fazla para ödenmesi gerektiği" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 10'de gösterilmiştir.

Tablo 10. Çevre Dostu Ürün Satın Almak İçin Daha Fazla Para Ödenmesi Gerektiği Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	101	40
2. Katılmıyorum	36	14
3.Kararsızım	50	20
4. Katılıyorum	29	12
5. Kesinlikle Katılıyorum	36	14
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 10'de araştırmaya katılan yöneticilerin, çevre dostu ürün satın almak için daha fazla para ödenmesi gerektiği düşüncesine; %40(101)'ı kesinlikle katılmamakta, %20(50)'si kararsız, %14(36)'ü katılmamakta, %14(36)'ü kesinlikle katılmakta, %12(29)'si

katılıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu çevre dostu ürün satın almak için daha fazla para ödenmesi gerektiği düşüncesine kesinlikle katılmamaktadırlar.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Çevre dostu ürünler diğer ürünlere göre daha pahalıdır" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Çevre dostu ürünlerin diğer ürünlere göre daha pahalı olma durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	01	00
2. Katılmıyorum	02	01
3.Kararsızım	35	14
4. Katılıyorum	136	54
5. Kesinlikle Katılıyorum	78	31
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 11'de araştırmaya katılan yöneticilerin, çevre dostu ürünlerin diğer ürünlere göre daha pahalı olduğu düşüncesine; % 54(136)'ü katılmakta, %31(78)'i kesinlikle katılmakta, %14(35)'ü kararsız, %1(2)'i katılmıyorum, %0(1)'ı kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu çevre dostu ürünlerin diğer ürünlere göre daha pahalı olduğu düşüncesine sahiptir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "çevre dostu ürünlere her yerden ulaşılamıyor" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. Çevre Dostu Ürünlere Her Yerden Ulaşılamaması Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	02	01
2. Katılmıyorum	04	02
3.Kararsızım	107	42
4. Katılıyorum	81	32
5. Kesinlikle Katılıyorum	58	23
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 12'de araştırmaya katılan yöneticilerin, çevre dostu ürünlere her yerden ulaşılamadığı düşüncesine; %42(107)'i kararsız, %32(81)'si katılmakta, %23(58)'ü kesinlikle katılmakta, %2(4)'si katılmıyorum, %1(2)'i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu çevre dostu ürünlere her yerden ulaşılamadığı düşüncesine sahiptir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "ürün ya da hizmet satın alırken çevreci faaliyetlerde bulunan ve çevrenin korunmasına önem veren işletme ya da markanın tercih edilmesi gerektiği" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13. Çevrenin Korunmasına Önem Veren İşletme/Markayı Tercih Etme Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	05	02
2. Katılmıyorum	40	16
3.Kararsızım	55	22
4. Katılıyorum	77	30
5. Kesinlikle Katılıyorum	75	30
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 13'de araştırmaya katılan yöneticilerin, çevrenin korunmasına önem veren işletme ya da markayı tercih etmek gerektiği düşüncesine; %30(77)'i katılmakta, %30(75)'u kesinlikle katılmakta, %22(55)'si kararsız, %16(40)'sı katılmıyorum, %2(5)'si kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu çevrenin korunmasına önem veren işletme ya da markanın tercih edilmesi gerektiği düşüncesine sahiptir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Ülkemizdeki çevre kirliliğini önleyici tedbirler yeterli değildir." düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 14'de gösterilmiştir.

Tablo 14. Çevre Kirliliğini Önleyici Tedbirlerin Ülkemizde Yeterli Olmaması Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	07	03
2. Katılmıyorum	12	05
3.Kararsızım	36	14
4. Katılıyorum	100	40
5. Kesinlikle Katılıyorum	97	38
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 14'de araştırmaya katılan yöneticilerin, ülkemizdeki çevre kirliliğini önleyici tedbirler yeterli olmadığı düşüncesi; %40(100)'i katılmakta, %38(97)'i kesinlikle katılmakta, %14(36)'i kararsız, %5(12)'i katılmıyorum, %3(7)'ü kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu ülkemizdeki çevre kirliliğini önleyici tedbirlerin yeterli olmadığı düşüncesine sahiptir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin çevre duyarlılığı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışması sonucunda, "Dünyadaki çevresel problemlerin endişe verici düzeyde olduğu" düşüncesine katılım durumlarıyla ilgili, elde edilen bilgiler aşağıda Tablo 15'de gösterilmiştir.

Tablo 15. Dünyadaki Çevresel Problemlerin Endişe Verici Düzeyde Olması Durumu

Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1. Kesinlikle Katılmıyorum	12	05
2. Katılmıyorum	35	14
3.Kararsızım	34	13
4. Katılıyorum	44	18
5. Kesinlikle Katılıyorum	127	50
Toplam	252	100

Yukarıda Tablo 15'de araştırmaya katılan yöneticilerin, Dünyadaki çevresel problemlerin endişe verici düzeyde olduğu düşüncesine; % 50(127)'si kesinlikle katılmakta, %18(44)'i katılmakta, %14(35)'i katılıyorum, %13(34)'i kararsız, %5(12)'i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu Dünyadaki çevresel problemlerin endişe verici düzeyde olduğu düşüncesine sahiptir.

4. Sonuç

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin büyük çoğunluğu; bilinçsiz satın alınan zararlı ürünlerin küresel ısınmaya sebep olduğu, bir ürünü satın alırken, çevreyi ve tüketicileri nasıl etkilediğini düşünmek gerektiğini, çevreye olumsuz etkisi olduğu öğrenilen ürünlerin satın alınmasının bırakılması gerektiğini, doğal kaynakların kirletilmemesi ve tasarruflu kullanılması gerektiği, çevreye zarar veren ürünlerin alınmaması için çevrelerindekilerin uyarılması gerektiğini, mümkün olduğunca geri dönüşümlü ambalajları biriktirerek belediyelerin toplama noktalarına bırakılması gerektiğini düşünmektedir.

Araştırmadan elde edilen verilere göre; araştırmaya katılan ve Elazığ ilinde görev yapan yöneticilerin çoğunluğu bir ürün satın alırken üzerinde çevreye duyarlı olduğuna dair işaret, logo yada amblem olmasına dikkat edilmesi gerektiğini, deterjan satın alırken içerdiği fosfat ya da zararlı metal olmamasına dikkat edilmesi gerektiği, elektrikli ev eşyası satın alırken enerji tasarruflu olanının tercih edilmesi gerektiğini, kullanım sonrası ürünlerin kaplarını, kutularını ve ambalajlarını yeniden kullanılarak değerlendirilmesi gerektiği, çevre dostu ürünlerin reklamının ve medyada yapılan tüm yayınların satın alma davranışlarını

etkilediğini, çevre dostu ürün satın almak için daha fazla para ödenmesi gerektiği, çevre dostu ürünlerin diğer ürünlere göre daha pahalı olduğu, çevre dostu ürün satın alınarak çevrenin korunmasına katkı sağlanacağına, çevre dostu ürünlerin reklamlarının yeterince ve etkin yapılmadığı, çevre dostu ürünlere her yerden ulaşılamadığını, çevrenin korunmasına önem veren işletme ya da markanın tercih edilmesi gerektiği, iki ürün arasında seçim yaparken çevre dostu olanın tercih edilmesi gerektiği, ülkemizdeki çevre kirliliğini önleyici tedbirlerin yeterli olmadığı, Dünyadaki çevresel problemlerin endişe verici düzeyde olduğu, çevreyi kirleten ürünlerden daha fazla vergi alınması gerektiği, insanlar hayatta kalabilmek için doğayla uyum içinde yaşamaları gerektiği düşüncesine sahiptir.

Kaynaklar

AYTEKİN, Pınar; (2007), Yeşil Pazarlama Stratejileri, Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Sosyal Bilimler Cilt: 5, Sayı: 2, s.1-20. Manisa.

ÇABUK, Burcu ve Cem, KARACAOĞLU; (2003), Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 36, Sayı: 1-2, s.189-198.

Çevre Bakanlığı (2017), Görev, Misyon ve Mevzuatlar, http://www.csb.gov.tr/gm/cygm/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=266, Erişim Tarihi: 30.04.2017

ÇİMEN, Osman; (2013), Dönüşümsel öğrenme kuramına dayalı çevre eğitiminin biyoloji öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik algılarına etkisi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı (2017), Temel Çevre Sorunları, http://www.mfa.gov.tr/i_-temel-cevre-sorunlari.tr.mfa, Erişim Tarihi: 30.04.2017

GÖK**,** Ayda ve Mevlüt, TÜRK; (2011), Perakendeci İşletmelerde Çevreyi Koruma Bilinci Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:16, Sayı: 2, s.125-152.

HUSSEIN, Azize TUNÇ ve Duran, CANKÜL; (2010), Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Kapsamında Çevreye İlişkin Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi Yıl: 2010 Sayı: 1, s.50-67.

KELEŞ, Ceyda; (2007), Yöneticilerin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi, Çukurova Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana

KUDUZ, Necla; (2011), Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya.

NAKIBOĞLU, Burak; (2003), Çevreci Pazarlama Anlayışı ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi İle İlgili Bir Uygulama.Yüksek Lisans Tezi.Adana:Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZTÜRK, E. (2013), Uluslararası bir çevre eğitimi projesinin fen ve teknoloji öğretmen adaylarının çevre bilincine etkisi, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ŞUA, Esra, (2012); Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri.Yüksek Lisans Tezi.İstanbul:İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TAŞTEPE, Taşkın ve Neriman, ARAL; (2014), Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Bilgi Ve Tutumlarının İncelenmesi, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Kasım 2014 Cilt: 3, Sayı: 4, s.142-153.

TÜRK, Mevlüt; (2010), Çevre Bilinci, Nobel Yayınevi, Ankara.

ÜNVER, Seher, İlker Murat Avcıbaşı, Zeynep Kızılcık Özkan; (2015), Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Çevre Tutumu Ve Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi, Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 2015;18:4

YÜCEL, Mustafa ve Ümit Serkan, EKMEKÇİLER; (2008), Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım: Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Güz-2008 Cilt 7 Sayı 26 s.320-333.

Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İş Verimliliği Üzerine Etkisi

Semiha KILIÇASLAN

Öğ.Grv. Dr. İnönü Üniversitesi, Arapgir MYO, semiha.kilicaslan@inonu.edu.tr

Öz

Sosyal, kültürel ve ekonomi alanlarında yaşanan hızlı değişimler, örgütleri de iş yapma yol ve yöntemlerinde değişime zorlamıştır. Bu değişimlerden en önemlisi yönetim alanında gerçekleşmiş ve "Toplam Kalite Yönetimi" (TKY) anlayışı yeni bir yönetim felsefesi olarak örgüt yönetimleri tarafından benimsenmiştir. TKY, örgütlerin yönetim felsefesinde önemli bir çığır açmış, çalışanları ve müşterileri yönetimin odak noktası haline getirmiştir. TKY, yapılan işlerin her aşamasında sıfır hata ilkesini benimseyerek müşteri istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilen, örgütün hem iç hem de dış çevresinin katılımını sağlayan bir yönetim felsefesidir (Bolat, 2000). Stahl (1995)'a göre TKY, örgütsel süreçleri ve sistemleri, sürekli değer yaratmayı amaçlayan bir yönetim felsefesidir. TKY uygulamalarının örgütler üzerindeki en önemli etkisi iş verimliliği üzerine olmaktadır. En genel anlatımıyla verimlilik, üretim sürecine sokulan çeşitli faktörlerle (girdiler) bu sürecin sonunda elde edilen ürünler (çıktılar) arasındaki ilişkiyi ifade eden verimlilik, savurganlıktan uzak, kaynakları en iyi biçimde değerlendirerek üretmek demektir (Yükçü ve Atağan, 2009).

Anahtar Kelimeler: Toplam kalite yönetimi, Verimlilik.

Effects of Total Quality Management Applications on Job Productivity

Abstract

Rapid changes experienced in social, cultural and economic fields forced organizations to make changes about their business practices. The most important change has been made within the area of management and the sense of "Total Quality Management" (TQM) has been adopted by the organizations as a new management philosophy. TQM made a breakthrough in management philosophy of the organizations, and turned customers and employees into a focal point of the management. TQM is a management philosophy which enables both internal and external environment of the organization to participate in the management, and to answers customer needs and requirements, adopting the "zero defect policy" (Bolat, 2000: 26). According to Stahl (1995: 4), TQM is a management philosophy which aims to make organizational processes and systems a continuous value. The most important effect of TQM applications on organizations is about labor productivity. In the most general sense, productivity means the relationship between the factors included within the production process (inputs) and the products obtained at the end of this process (output). In other words, it means to make production, using the resources in the best way possible and avoiding extravagance (Yükçü ve Atağan, 2009).

Key Words: Total Quality Management, Productivity.

1. Giriş

Üretim ve bilgi teknolojisindeki gelişmeler hem zihinlerde hem de pazarlarda kalitenin egemen olmasına neden olmuştur. Kalite, pahalı lüks ve standart olmaktan çıkmış; bir düşünce tarzı, çalışma yöntemi, yaşam biçimi ve iç ve dış müşteri tatminine dönüşmüştür. Bu bağlamda mal üreticilerinin "ne üretirsem satarım" ilkesi, 1970'li yıllardan sonra satabildiğini üreten ya da müşteri isteklerine uygunluk ilkesine dönüşmüştür. (Peker, 1996). Bu bağlamda kalite kavramı, klasik anlamından bir diğer ifadeyle sadece ürün veya hizmetin kalitesini ifade etmekten çok daha öteye, yönetimin kalitesi anlamında da daha geniş olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü bir mal veya hizmetin kaliteli olabilmesi, içinde oluştuğu sürecin kalitesine bağlıdır. Bu anlamda kalite artık teknik bir kavram olmaktan çıkmış, "stratejik" bir kavram haline gelmiştir. İstenilen kalite hedefine ulaşılabilmesi için, ürün veya hizmetin tasarımından üretimine, müşteriye sunumundan satış sonrası hizmetlere kadar her süreçte, bu süreci etkileyen her hususta, kalite bilincinin olması gerektiği öne çıkmıştır (Akt: Nalbant, 2014). Toplam Kalite Yönetiminin kamu ve özel sektörde yeni bir yönetim anlayışı olarak benimsenmesinin en önemli nedeni ise, verimlilik üzerinde yarattığı etkiden kaynaklanmaktadır.

Verimlilik eldeki kaynakların ne derece etkin kullanıldığını gösteren bir kavramdır. Verimliliğin artırılması için kaynakların daha etkili kullanılmaları gerekir. Verimliliğin artırılması en az kaynak kullanımı ile en çok çıktıyı elde etmek anlamına gelmektedir.

Çalışmada yerel yönetimlerde toplam kalite yönetimi uygulamaları ve verimlik üzerine etkileri kuramsal açıdan incelenmeye çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Toplam Kalite Yönetimi

Master'a göre Toplam Kalite Yönetimi; katılımcı yönetimi uygulayan ve tüketicilerin gereksinimlerine odaklanan sürekli iyileştirme sistemidir (http://catalogue.nla.gov.au/Record/5595346. Erişim: 29/04/2017). Master'a göre toplam kalite yönetiminin temel bileşenleri; çalışanların katılımı, problem çözme takımları, istatistiksel methodlar ve uzun dönemli amaçlar olarak sıralanmaktadır.

Toplam kalite yönetimi, üretim süreçlerinde kusursuzluğun sıfır hata prensibine dayalı olarak sürekli kılınmasını ve bu sürekliliğin, işletmenin iç ve dış çevresini oluşturan tüm unsurların katkısıyla gerçekleştirilmesini hedefleyen, yönetsel ve örgütsel yapıda insan unsurunu sürekli gelişme ve eğitim yoluyla ön plana çıkaran, bütün bunlarında ancak en üst düzeyde sorumluluk bilincine sahip bir yönetimle sağlanabileceğini savunan bir yaklaşımdır (Seymen, 1999).

"Toplam Kalite Yönetimi, işgörenlerin ve müşterilerin ihtiyaç, istek ve beklentilerinin en üst düzeyde karşılanması ve işletme mükemmelliğinin sağlanarak topluma hizmet edilmesi amacıyla tedarik aşamasından başlayarak, sıfır hata prensibiyle ürünün veya hizmetin son müşteriye kadar sunulması süreci içerisinde mükemmelliğe ulaşmayı ve bunu sürekli kılmayı kurumsal eğitim ve işbirliği içerisinde gerçekleştiren ve bu yolla rakiplerine rekabet üstünlüğü sağlamayı amaçlayan bir yönetim anlayışıdır" şeklinde tanımlanmaktadır (İnce, 2008).

Toplam kalite yönetiminin diğer yönetim anlayışlarından en önemli farkı, yöneticilerin rolü konusundaki anlayıştır. TKY anlayışına göre yöneticilerin karar verme ve kontrol etme fonksiyonları daralmış, daha çok koç'luk ve danışmanlık görevleri artmıştır. Uygulamada çalışanların güçlendirilmesi olarak ortaya çıkan bu anlayış, düşünen ve karar veren ile işi fiilen yapan arasındaki ayrımı ortadan kaldırmış veya en azından bulanık hale getirmiştir (Koçel, 2007).

"Toplam kalite yönetimi uygulamalarında başarılı olmak için, işletmelerin uyması gereken birtakım ilkeler mevcuttur:

Dış Müşteri Odaklı Olmak: Nihai ürün ve hizmetleri alan insanların istek ve beklentilerinin sürekli takip edilmesi ve giderilme çabası.

İç Müşteri Odaklı Olmak: Tedarikçiler, çalışanlar ve yöneticilerin istek ve beklentilerinin sürekli takip edilmesi ve giderilme çabası.

Üst Yönetimin Liderliği: Örgütte üst yönetim konumundaki bireylerin TKY'yi öğrenmesi, uygulama çabalarına liderlik etmesi.

Çalışanların Eğitimi: Çalışanların hem TKY ile ilgili hem de işleriyle ilgili olarak sürekli eğitim ve geliştirmeye tabi tutulması.

Takım Çalışması: Mümkün olduğunca takımlarla işleri yürütmek ve kalite geliştirme çabalarını takımlarla gerçekleştirmek.

Sürekli İyileştirme: Örgütteki süreçleri, maliyetleri, insan kaynaklarını yavaş ilerleyen adımlarla ve sürekli geliştirme çabası içerisinde olmak.

Hataları Önleme: Örgütte potansiyel hata kaynaklarını tespit edip, hatalar oluşmadan önlem almak. **İstatistikî Verilerle Yönetim**: Sezgilerle değil, verilerle ve bu verilerin bilimsel analizleriyle kararları vermek.

Tedarikçilerle İşbirliği Yapmak: Örgüte ürün ve hizmet sağlayan kişi yâda diğer örgütlerin sağladığı ürün ve hizmetlerin kalitesini iyileştirme açısından tedarikçilerle birlikte çalışmak (Eren, 2001).

Toplam kalite yönetimi ile ilgili amaçları şu başlıklar altında toplamak mümkündür (Akdağ, 2005):

- Savurganlığı önleme
- Verimliliği artırma
- Kaliteyi artırma
- Maliyetleri Düşürme
- İşlem zamanını kısaltma
- Sürekli iyileştirme ve geliştirme

TKY'nin tüm bu amaçlarının, hem müşterilerinin istek ve beklentilerini tam ve zamanında karşılayabilmek, hem de kendi faaliyet alanında bulunan diğer işletmeler karşısında rekabet avantajı yakalamak olduğu söylenebilir.

TKY'nin sürekli iyileştirme ve gelişmeyi gerekli Kılması, bu felsefenin zaman içinde demode olması bir yana yeni yönetim felsefelerinin gelişimine de önderlik ettiğini söylemek mümkündür (Budak ve Budak, 2013: 118).

2.2. Verimlilik

OECD verimlilik kavramını dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlamıştır. Dar, anlamda verimlilik çıktının üretim faktörlerinden birine bölünmesine eşittir. Geniş anlamda verimlilik ise, ekonomik amaçlara ulaşmada araçların duyarlılık ve etkinliğini ölçen soyut bir kavramdır (Doğan, 1987: 20). Verimlilik olgusu çıktının girdiye oranı olmakla beraber, kaynakların ne oranda etkili ve etken olarak kullanıldığına dair bir ölçüdür (Aybar, 2011). Verimlilik en genel anlamıyla insan ihtiyaçlarını tatmin eden kaynakların etkinliğinin ölçüsü, daha teknik ve dar açıdan, üretilen mal ve hizmet miktarı ile bu üretimde kullanılan faktör miktarı arasındaki ilişki şeklinde tanımlanabilir (İleri: 1999). Çıktı ve girdi arasındaki oran (Verimlilik=Çıktı/Girdi) verimlilik olarak adlandırılmaktadır (Çoban, 2007: 22).

3. Yerel Yönetimlerde Toplam Kalite Yönetimi ve Verimlilik İlişkisi

Toplam kalite yönetimi ile verimlilik iç içe geçen bir ilişkiye sahiptir. Bu anlamda literatürde toplam kalite yönetimi ve verimlilik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Toplam kalite yönetimi önceleri özel sektör kuruluşlarının ilgisini çeken bir yönetim yaklaşımı olmasına karşılık, günümüzde kamu sektöründe de geniş anlamda uygulanan bir yönetim anlayışı olarak dikkat çekmektedir. Toplam kalite yönetiminin belediyelerde uygulanabilirliği ve verimliliğe etkisi birçok çalışmada ele alınmıştır.

Gök (2014), toplam kalite yönetiminin özel sağlık kurumlarında iş verimliliği üzerindeki etkisini incelediği araştırması sonucunda, TKY uygulamalarının zaman yönetimi verimliliğini ve örgüt üyelerinin verimliliğini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Çalışanlar tarafından zamanın en iyi şekilde kullanılması, zaman tasarrufu sağlayarak, çalışanların boşa enerji harcamamalarının önüne geçmektedir. Bu durum gerekli durumlarda

daha verimli çalışmalarını olanaklı kılmaktadır. TKY uygulamalarıyla beraber sağlık personelinin verimlilik algısı da yükselmektedir.

Altınok ve Saçlı (2009), mobilya işletmelerinde TKY uygulanmalarının hem üretim hatalarının azaltılmasında hem de üretim verimliliğinin ve miktarının artırımında etkili olduğunu tespit etmişlerdir. TKY uygulamaları işletme verimliliğinin minimum maliyetle maksimize edilmesini sağlayacaktır. Buradan yola çıkarak verimliliği artırmak için yapılacak yüksek maliyetli makine, teçhizat yatırımlarının yapılmasından önce TKY' uygulaması ile maksimum verimin alınması, daha sonra ihtiyaca göre makine, teçhizat yatırımlarının yapılması önerilmektedir.

Yılmaz (2003), üniversitelerin bilgi merkezlerinde (kütüphanelerinde) TKY uygulamalarının, yürütülen faaliyetlerde doğru, yerinde, zamanlı ve etkili kararlar verilmesine yardımcı olan bir araç olarak öne çıktığını belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında TKY'nin, bilgi merkezlerinde rasyonel ve felsefesine uygun şekilde uygulanmasının, hizmette kaliteyi ve verimliliği arttırmakla birlikte kullanıcı/okuyucu (müşteri) memnuniyetini de beraberinde getireceği ileri sürülmektedir.

Nalbant (2014) Üsküdar Belediyesinde 2000 yılından bu yana TKY anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığını belirterek, mevcut lider olarak Belediye Başkanı'nın, TKY' ye inançla sahip çıktığını ve ulaşılabilir bir lider olarak da TKY ilkeleri ile uyumlu olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Başkanın, TKY bilinciyle oluşturulan çalışmalarının her kademesinde çalışanlarla birlikte olduğunu, yorumlar yaparak çalışmalara yön verdiğini de bulgularında ifade etmektedir. TKY'nin en temel ilkelerinden birisi olan müşteri memnuniyeti ilkesi, Üsküdar Belediyesi'nce en çok üzerinde durulan ilkelerden biri olarak görülmüş; müşterilerin memnuniyetini sürekli arttırabilme amacıyla vatandaşların belediye hizmetlerinden memnuniyetlerini izlemek ve ölçmek için çeşitli kanalların etkin kullanıldığı ifade edilmiştir. Üsküdar Belediyesi'nde eğitim faaliyetlerine genel olarak önem verildiğine de araştırma bulgularında yer verilmiştir.

Çetintürk (2011), Antalya Büyükşehir Belediyesinde TKY uygulamalarını incelediği araştırmasında, Belediyenin müşteri odaklı bir yönetim anlayışı gereği hizmetlerini kentin ve kentlinin ihtiyaç ve beklentilerine göre planlamakta ve uygulamakta olduğunu ifade etmiştir. Büyükşehir Belediyesinde sürekli iyileştirme ve geliştirme ile ilgili olarak hizmet içi eğitim çalışmalarıyla birlikte takım çalışması ve motivasyonla ilgili çalışmalar da yapılmakta olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Belediyenin eğitim çalışmalarını da gerçekleştirmekte olduğu, fakat bu eğitimlerin daha çok üst düzey yöneticiler ve ofis çalışanlarına yönelik olduğu ifade edilmiştir.

Coşğun (2010), Pendik Belediyesinde yaptığı araştırmasında ise, TKY'nin en önemli ilkelerinden olan takım çalışması konusunda herkesin üzerine düşen görevi özenle yaptığını gözlemlemiştir. Belediye'de çeşitli toplantılar yapılarak birimler arası iletişimin sağlandığını ve bir bütün olarak bir birimin diğer birimle etkileşim içinde olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Pendik Belediyesinde takım çalışmasını sağlayan kalite çember faaliyetlerinin de

uygulandığını, çeşitli toplantı, anket ve yüz yüze görüşmeler yoluyla sorunların tespit edilerek çözüm önerilerinde bulunulduğunu belirterek sürekli iyileştirme sağlandığını ifade etmiştir.

Sonuç

Kamu yönetiminde özellikle 1980'lerden sonra başlayan yeniden yapılanma hareketleriyle yeni bir kamu yönetimi anlayışından söz edilmeye başlanmış ve toplumdan gelen taleplerin belediyelerin hizmet kapasitesini zorlaması ile yeni yönetim modellerinin uygulanabilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Kamu kurumlarının ayakta kalabilmelerinin; vatandaş odaklı yönetim anlayışına sahip olmaları ve kamu hizmetlerinde kalitenin artırılması ile mümkün olabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Hizmet kalitesinin artırılması, yeterli verimliliğin sağlanması gibi konularda başarısız olması kamuda kalite arayışlarına yön vermiş ve vatandaş odaklı yönetim anlayışına geçiş hızlanmıştır (Nalbant, 2014). Bu yeni yönetim anlayışı ise Toplam Kalite Yönetimi olarak ortaya çıkmıştır. Toplam kalite yönetimi her şeyden önce müşteri istek ve beklentilerini dikkate alan müşteri odaklı bir yönetim felsefedir. Bu noktadan hareketle de ürün ya da hizmet üretiminde öncelikli hedef müşteri tatminini sağlamaktır. TKY'de müşteri kavramı ile sadece ürün ya da hizmeti kullanan son tüketici değil, aynı zamanda örgütün çalışanları da akla gelmekte ve iç müşteri olarak adlandırılmaktadır. Buna neden olarak ise, müşterileri memnun edecek kaliteli ürün ya da hizmetin çalışanlar eliyle ortaya çıktığı, dolayısıyla çalışanlarında tıpkı bir müşteri gibi istek ve beklentilerinin göz önüne alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca çalışanların eğitimine ve işi fiilen yerine getiren kişiye TKY anlayışında yetki ve sorumluluk verilmesi, TKY'nin insana değer veren bir yönetim felsefesi olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

TKY felsefesi, mümkün olan en düşük maliyetle müşteri memnuniyeti ile firma değerini maksimize etmeye çalışmaktır. Bu amaçlar, firma içindeki bütün süreçlerin sürekli olarak iyileştirilmesi ve çalışanların katılımı yani yetkilendirilmesi ve demokratik bir örgüt yapısının oluşturulması ile başarılabilmektedir. TKY'nin rekabet gücünü yükseltmesinin temel nedeni, kaliteyi yükseltirken verimliliği artırmasıdır. Yükselen kalite her aşamada oluşması olası hataları önler ve böylece kayıplar azalır. Fire, ıskarta, gereksiz stok ve teslimattaki gecikmeler gibi olumsuzluklar ortadan kalkarak maliyetler düşer ve sonuç olarak da müşteri beklentileri tam olarak karşılanmış olur. (Budak ve Budak, 2013: 119-120).

Kalitedeki yükselmenin, verim artışıyla doğru orantılı bir süreç içinde olduğu görülmektedir. Daha az parasal ve insan gücü kaynağı kullanarak aynı işi ya da daha çok iş yapmak verimliliği artırmanın amacı olarak görülmektedir (Üstün, 1998). Kalite yatırımları, ürün ya da hizmetin değerini artırarak, müşteri tatminini sağlamaktadır. Artan müşteri tatmini ise satışların yükselmesini ve kar seviyesinin artmasını sağlayarak verimliliğin de yükselmesine neden olmaktadır.

Örgütlerin amaçlarına ulaşabilmeleri ve rakipleri karşısında rekabet avantajı yaratmaları, her şeyden önce faaliyetlerini verimli bir şekilde yerine getirmeleriyle mümkün görünmektedir. Bu ise, çalışanların katılımını öngören, müşteri odaklılığı temel alan, ürün ve süreçlerde sürekli iyileştirme ve geliştirmeyi ilke kabul eden toplam kalite yönetimi anlayışını, örgütler için yönetimsel anlamda gerekli kıldığı söylenebilir.

Kaynaklar

Akdağ, M. (2005). Toplam Kalite Yönetimi ve Örgüt İçindeki Yeri. Selçuk İletişim, *4*(1). 159-170.

Altınok, M. ve Saçlı, C. (2009). Toplam Kalite Yönetiminin Verimliliğe Etkisi- Panel Mobilya Üreten Bir İşletmede Çerçeve Uygulama. Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Sayı: 18. 63-86.

Aybar, S. (2011). İşletmelerde Öğrenen Örgütler ve İş Verimliliği İlişkisinin Analizi: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Bolat, T. (2000). Toplam Kalite Yönetimi (Konaklama İşletmelerinde Uygulanması). Beta Basım Yayım.

Budak G., ve Budak, G. (2013). İşletme Yönetimi. Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi. İzmir.

Coşğun, M. (2010). Yerel Yönetimlerde Toplam Kalite Yönetimi (Pendik Belediye Örneği). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.

Çetintürk, V. E. (2011). Belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi: Antalya Büyükşehir Belediyesi Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Isparta.

Çoban, O. (2007). Türk Otomotiv Sanayiinde Endüstriyel Verimlilik ve Etkinlik. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi. Sayı: 29. 17-36.

Doğan, Üzeyme (1987). Verimlilik Analizleri ve Verimlilik Ergonomi İlişkileri, İzmir Ticaret Borsası, Yayın No:31, İzmir: İstiklal Matbaası.

Eren, E. (2001). Yönetim ve Organizasyon. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Gök, D. (2014). Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Özel Sağlık Kuruluşlarında İş Verimliliği Üzerine Etkisi: Elazığ Medikal Park Hastanesi Örneği. THK Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

İleri, H. (1999). Verimlilik, Verimlilik İle İlgili kavramlar ve İşletmeler Açısından Verimliliğin Önemi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi. Sayı: 2. 9-24.

İnce, C. (2008). Toplam Kalite Yönetimi ve Otel İşletmelerinde İşgören Tatminine Etkileri. Turizm Araştırmaları Dergisi. 9 (1): 57-70.

Koçel, T. (2007). İşletme Yöneticiliği. Arıkan Yayınevi. Ankara.

Masters, D.G. Total Quality management in Libraries. http://www.eric.ed.gov/contentdelivery/servlet/ERICServlet?accno=ED396759.

Nalbant, F. (2014). Belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi: Üsküdar Belediyesi Örneği. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Peker, Ö. (1996). Toplam Kalite Yönetimi ve Kamu Hizmetinde Kalite. Çağdaş Yönetimler Dergisi. Cilt: 5 Sayı: 6- 43-57.

Seymen, O.A. (1999). Toplam Kalite Yönetimi ve Yeniden Yapılanma Karşılaştırmalı Bir Analiz. Human Resources İnsan Kaynakları ve Yönetim Dergisi. Yıl: 3 Sayı: 4. 54-63.

Üstün, A. (1998). Bilgi Kurumlarında Toplam Kalite Yönetimi ve Verimlilik. Türk Kütüphaneciliği. 12(1): 8-20.

Yılmaz, M. (2003). Bilgi Merkezleri ve Toplam Kalite Yönetimi İlişkisi: Bir Uygulama. Doğuş Üniversitesi Dergisi. 4 (2): 257-268.

Yükçü, S. ve Atağan, G. (2009). Etkinlik, Etkililik ve Verimlilik Kavramlarının Yarattığı Karışıklık. Atatürk Üniversitesi İİBf Dergisi. 23(4): 1-13.

Şirketler Topluluğunda Özel Denetim

Hediye BAHAR SAYIN

Yrd. Doç Dr. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi. Ticaret hukuku Anabilim Dalı, hediyeb@anadolu.edu.tr

Öz

Ulusal ve uluslararası birçok şirket çeşitli sebeplerle birbirine bağlı şirketlerden oluşan topluluklar içerisinde faaliyet göstermektedir. Şirketler arasındaki bu ilişki ve yoğunlaşmalar şirketler topluluğu olarak adlandırılmaktadır. Bu oluşumların sözleşmeye dayalı veya fiili bir durum olarak ortaya çıkması mümkündür. Kanundaki genel tanıma göre ise, hâkim şirkete doğrudan veya dolaylı olarak bağlı bulunan şirketler onunla birlikte şirketler topluluğunu oluşturur (TTK m. 195/4). Şirketler topluluğuna ilişkin düzenlemenin amacı, ana ve yavru ortaklıklar arasındaki ilişkilerin şeffaflık, hesap verilebilirlik ve menfaat dengesi temelinde kurallara bağlanmasıdır. Merkeziyetçi bir yaklaşımla yönetilen şirketler topluluğunda, hâkim şirket menfaatinin bağlı şirket menfaatlerinin veya topluluk menfaatlerinin önüne geçmesi, azınlık oluşturan pay sahiplerinin zarara uğramasına sebep olabilmektedir. TTK, uluslararası gelişmelere uyum hedefleri açısından özellikle güvenilir şirketlerin oluşturulmasında topluluğun denetiminin gerçekleştirilmesine önem verilmiştir. Denetim faaliyetlerinin oldukça geniş ve ayrıntılı olması, çalışma konusunun sınırlarının olarak özel denetim belirlenmesine yol açmıştır. Bu denetim, topluluk içi ilişkilerden kaynaklanan bir sorunun tespiti için mahkemece atanacak bağımsız bir denetçi tarafından gerçekleştirilir. Çalışma kapsamında, şirketler topluluğuna ilişkin temel bazı kavramların açıklanmasının ardından, şirketler topluluğunda denetim ve bu noktada TTK m. 207 bağlamında hileli işlemler sebebi ile özel denetim ve TTK m. 406 bağlamında denetimdeki olumsuz sonuçlar ve denkleştirmenin yapılmaması sebebi ile özel denetim konuları hakkında ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şirketler Topluluğu, Özel Denetim, Küreselleşme

Private Auditing in Group of Companies

Abstract

Many domestic and international companies operate within group of companies composed of interdependent companies. This relation and concentration among companies, is called group of companies. These compositions may occur based on agreements as well as actual state. According to general definition in law, companies that are directly or indirectly connected to dominant company,

compose the group of company together with it (Art. 195/4 of TCC). The purpose of the arrangement subject to group of companies is to determine the rules of relation between main and juvenile corporation on the basis of transparency, accountability and utility balance. In group of companies administrated with a central approach, considering the interests of dominant company before the interests of dependent companies, may cause damage to shareholders, which compose the minority. Within this context, importance is attributed to composing of establishing liability mechanisms in group company law in Turkish legislation as well as in international law. In operating these mechanisms, liability to disclosure to public, taking information and right to demand private auditing have special importance. Thus, TCC, considering the adaptation objectives, attributes significant importance to realization of auditing of enterprise especially in composing of reliable companies. This auditing is being undertaken by an independent auditor assigned by the court for determining problems deriving from intra group of company relations. Within the scope of study, after explaining some basic concepts related with group of company, detailed information will be given on auditing in group of companies and at this point within the framework of TCC article 207, private auditing cause of fraudulent acts and within the framework of TCC article 406, private auditing due to negative results in auditing and unable to make equalizing.

Key Words: Group of Companies, Auditing, Globalization

1. Şirketler Topluluğu Kavramı

Bir veya birden fazla şirketin bir hâkim şirkete doğrudan veya dolaylı olarak kanunda öngörülen kontrol ölçütüne veya bir sözleşmeye göre, hâkim şirketle birlikte oluşturulan topluluğa "şirketler topluluğu" adı verilir (Pulaşlı, 2016: 159). Dolayısıyla, şirketler topluluğu, hâkim şirket ile ona doğrudan veya dolaylı olarak bağlı bulunan şirketlerden meydana gelir (TTK m. 195/4). Bu bağlamda, şirketler topluluğunun oluşması için en az bir hâkim şirket ile en az bir bağlı şirketin bulunması gerekir (Bahtiyar, 2017: 75; Okutan Nilsson, 2009: 67[1]). Şirketler topluluğu fiili veya sözleşmeye dayalı olarak kurulabilir. Fiili topluluk ilişkisinin meydana gelmesi için bir ticaret şirketinin, diğer ticaret şirketinin, doğrudan veya dolaylı olarak; oy haklarının çoğunluğuna sahip olması veya şirket sözleşmesine göre yönetim organında karar alabilecek çoğunluğu oluşturan sayıda üye seçimi sağlayabilme hakkının var olması veya kendi oy hakları yanında bir sözleşmeye dayanarak,

[1] Bu konuda aksi görüş için bkz. (Akın, 2014: 31 vd.). Ticaret Sicil Yön m. 105 "…bir şirketler topluluğu, bir ticareti ile buna doğrudan veya dolaylı olarak bağlı bulunan en az iki ticaret şirketinden meydana gelir…" ifadesi ile kanuna aykırı şekilde şirketler topluluğunun meydana gelmesi için en az üç ticaret şirketinin varlığını zorunlu kılmıştır.

tek başına veya diğer pay sahipleri/ortaklar ile birlikte oy haklarının çoğunluğunu oluşturması gerekir. Sözleşmeye dayalı topluluk ilişkisinin oluşması için ise bir ticaret şirketinin, diğer ticaret şirketini bir sözleşme gereğince veya başka yollardan (pay sahibi sözleşmeleri, birleşme, bölünme gibi) hâkimiyetinde tutması gerekir (TTK m. 195/1). Bu ilişkilerin sonucu hâkim şirkete doğrudan veya dolaylı olarak bağlı şirketler "şirketler topluluğunu" oluşturur. Bağlı şirketlere topluluk şirketi adı verilir ve bağlı şirketlerin tek elden yönetim altında olduğu kabul edilir. Somut olayda ortak politikalar ve diğer araçlarla bir kontrolün olup olmadığı araştırılmaz (Pulaşlı, 2016: 163). TTK m. 195/2'de hâkimiyetin/kontrolün varlığına karine oluşturan iki durum düzenlenmiştir. Bunlarda ilki bir şirketin, başka bir şirketin paylarının çoğunluğuna sahip olması ikincisi ise başka bir şirketi yönetebilecek kararları alabilecek oranda paylarına sahip olması halleridir. Bu iki hal de ilk şirketin, diğer şirket üzerinde hâkimiyet/kontrolünün varlığına karine teşkil etmektedir (Bahtiyar, 2017: 75 vd.)

2. Özel Denetçi

Denetimin, denetim iradesinin şirket içinden ve dışından gelmesine göre dış ve iç denetim olmak üzere ayrılması mümkündür: Dış denetim, dışarıdan ve yetkili bazı kişi ve kurumlarca gerçekleştirilen denetimdir. Bu denetim türünün *devlet* [2] , *bağımsız denetçiler/denetim kurumları*[3] ve *özel denetçi* tarafından yapılan denetim olarak üçe ayrılması mümkündür. TTK, *özel denetimi* ayrıntılı şekilde düzenler:

[2] *Devlet tarafından gerçekleştirilecek denetim* kapsamında, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, TTK'nın şirketlere ilişkin hükümlerinin uygulanmasına ilişkin hususlarda tebliğ yayımlamaya yetkili olup, ticaret şirketlerinin bu kapsamdaki işleri Bakanlığın denetim elemanlarınca denetlenir (Alışkan, 2007: 37 vd.). Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nca yayımlanan tebliğ ile belirlenecek anonim şirketlerin kuruluşu ve ana sözleşme değişiklikleri Bakanlık iznine tabidir (TTK m. 333) "Anonim ve Limited Şirketlerin Sermayelerini Yeni Asgari Tutarlara Yükseltmelerine ve Kuruluşu ve Esas Sözleşme Değişikliği İzne Tabi Anonim Şirketlerin Belirlenmesine İlişkin Tebliğ" (15.11.2012 tarih ve 28468 sayılı RG). TTK m. 210/3 uyarınca Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın, kamu düzenine veya işletme konusuna aykırılık ve kanunda belirlenen diğer şartların gerçekleşmesi halinde, şirketin feshini dava etme yetkisi vardır.

[3] TTK'da uzman bilgisi bulunmayan denetim organınca gerçekleştirilen denetim yerine bağımsız denetim sistemi getirilmiştir. TTK m. 398 kapsamında bağımsız denetime tabi olacak şirketler Bakanlar Kurulunca belirlenmiştir. (Bağımsız Denetime Tabi olacak Şirketlerin Denetlenmesine İlişkin Karar için bkz. Bakanlar Kurulu 2012/4213 sayılı kararı (23.01.2013 tarih ve 28537 sayılı RG). TTK m. 397/5'e göre ise, 4. fıkra kapsamı dışında kalan şirketler (bağımsız denetime tabi olmayan) 5. fıkra hükümlerine göre denetlenecektir (Anonim Şirketler İle Tarım Ve Satış Kooperatifleri Ve Üst Kuruluşlarının Denetlenmesine Dair Yönetmelik Taslağı). Bağımsız denetime tabi anonim şirketlerin denetimi TTK m. 400'e göre, yeminli mali müşavir, serbest muhasebeci mali müşavir veya Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (Kamu Gözetimi Kurumu) tarafından yetkilendirilen kişiler ve/veya ortakları, bu kişilerden oluşan sermeye şirketleri tarafından gerçekleştirilecektir.

Her pay sahibi, pay sahipliği haklarını kullanabilmesi için gerekli olduğu takdirde[4] ve bilgi alma ve inceleme hakkını önceden kullanmış olmak kaydı[5] ile belirli olayların[6] özel denetim ile açıklığa kavuşturulmasını *gündemde yer almasa bile* genel kuruldan talep edebilir. Genel kurul talebi kabul eder ise şirket veya pay sahibi otuz gün içinde mahkemeden özel denetçi atanmasını isteyebilir (TTK m. 438/1, 2)[7]. Kanun koyucu, özel denetçinin mahkemece atanmasını düzenleyerek, hâkim pay sahiplerine yakın kişilerin, genel kurulca denetçi olarak atanmasının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Genel kurul, özel denetçi atanması talebini reddeder ise azınlık[8] veya payların itibari değeri toplamı en az bir milyon Türk Lirası olan pay sahipleri üç ay içinde mahkemeden özel denetçi atanmasını talep edebilir. Mahkemece özel denetçi/denetçiler atanabilmesi için; *kurucuların veya şirket organlarının kanunu ve anasözleşmeyi ihlal ettiklerinin ve şirketi zarara uğrattıklarının ikna edici şekilde*[9] ortaya

[4] Özel denetimin talep edilebilmesi için pay sahipliği haklarının özellikle oy hakkının kullanımı yönünden özel denetimin gerekli olması şartı aranmaktadır. Çünkü pay sahibinin oynu kullanabilmesi için konu hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Böyle bir sınırlama getirilerek şirket dışı menfaat sağlamak, bir kararı önlemek veya takdik üstünlük sağlamak amacı ile özel denetimin kötüye kullanılması önlenmeye çalışılmıştır (TTK madde 438 gerekçesi).

[5] TTK bilgi alma ve inceleme hakkını ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Finansal tablolar, konsolide finansal tablolar, yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporu, denetleme raporları ve yönetim kurulunun kâr dağıtım önerisi, genel kurulun toplantısından en az onbeş gün önce, şirketin merkez ve şubelerinde, pay sahiplerinin incelemesine hazır bulundurulur. Pay sahipleri bu belgeleri 1 yıl süre ile inceleyebilir (TTK m. 437/1). Pay sahibi genel kurulda, *yönetim kurulundan*, şirketin işleri; *denetçilerden* denetimin yapılma şekli ve sonuçları hakkında bilgi isteyebilir. Bilgi verme yükümü, TTK m. 200 çerçevesinde şirketin bağlı şirketlerini de kapsar. Verilecek bilgilerin, hesap verme ve dürüstlük ilkeleri bakımından özenli ve gerçeğe uygun olması gerekir (TTK m. 437/2). Bilgi talebi ancak istenilen bilgilerin şirket sırlarının açıklanacağı veya şirket menfaatlerinin tehlikeye girebileceği gerekçesi ile reddedilebilir. Bilgi alma veya inceleme istemleri cevapsız bırakılan, haksız olarak reddedilen, ertelenen ve bu fıkra anlamında bilgi alamayan pay sahibi, reddi izleyen on gün içinde, diğer hâllerde de makul bir süre sonra şirketin merkezinin bulunduğu asliye ticaret mahkemesine başvurabilir. Mahkeme bilginin verilmesi konusunda karar verir. Mahkeme kararı kesindir (TTK m. 437/5). (Bahtiyar, 2017: 305 vd.). Özdamar, belirli hallerde bilgi alma ve incelem hakkı kullanılmadan azınlığa özel denetim talep etme hakkının tanınması gerektiğini savunmaktadır (Ulusoy/Özdamar, 2014: 57).

[6] Özel denetim pay sahibinini belirli konularda bilgilendirmek amacı ile kullanılabilir. Yoksa kar-zarar durumu, şirketin gidişatı hakkında bilgi almak amacı ile kullanılamaz. Bu sebeple pay sahibinin ilgli olayları somut ve anlaşılabilir şekilde belirtmesi gerekir (Ulusoy/Özdamar, 2014: 54).

[7] Bu halde şirket de özel denetçi atanmasını kabul ettiği için mahkemeye özel denetçi belirlenmesi konusunda yapılan başvuru çekişmesiz yargı işi olarak kabul edilmelidir (Değirmencioğlu Aydın 2015: 51).

[8] Pay sahibi özel denetim talebinde bulunmuş fakat talep genel kurulca reddedilmiş ise artık tek pay sahibi değil, azınlık mahkemeye başvurabilir ve denetim talep edebilir (Narbay ,2007: 314 vd.).

[9] Moroğlu, daha başlangıçta bu koşulun yerine getirilmesinin imkânsız olduğunu, hükmün "şirketin veya pay sahiplerinin zarara uğradıkları konusunda belirtiler bulunması halinde" şeklinde yumuşatılması gerektiğini savunur. (Moroğlu 2016 256). Aynı yönde görüş için bkz. (Ulusoy/Özdamar, 2014: 58; Değirmencioğlu Aydın, 2015: 139).

konması gerekir. Mahkemenin vereceği karar kesindir (TTK m. 439, 440)[10]. Mahkemenin pay sahiplerinin taleplerini uygun görmesi halinde özel denetimin konusunu belirleyerek, yeteri kadar uzman görevlendirecektir. Özel denetçi, denetim faaliyeti sonunda hazırladığı raporu, şirket sırlarını[11] koruyarak mahkemeye teslim eder. Raporda şirket sırlarını ve menfaatlerini zarara uğratacağı iddiasında bulunulur ise, bu konuda mahkeme karar verir (TTK m. 442). Sonuç olarak, özel denetçi, bilgi alma hakkının bir uzantısı olarak düzenlenmiş olup, denetçinin bağımsızlığının sağlanması ve işini gereği gibi yapması için gerekli düzenlemelere yer verilmiştir (Narbay, 2007: 324).

3. Şirketler topluluğunda özel denetim

Şirketler topluluğunun denetimi, TTK'da yer alan genel denetimin bir parçasıdır. Konuya ilişkin ayrı düzenlemeler mevcut olmayıp, topluluğa ilişkin özel şartların dikkate alınması suretiyle denetlemenin yapılması kabul edilmiştir (Okutan Nilsson, 2009: 542). Bu sebeple, şirketler topluluğunda özel denetimin şartları bazı farklılıklar ve benzerlikler arz etmektedir.

Şirketler topluluğunda hâkimiyetin yüzde yüz olduğu hallerde sadece bağlı şirket alacaklıları korunması gerekirken, hâkimeyetin bu şekilde olmadığı şirketlerde ayrıca bağlı şirket pay sahiplerinin de korunması gerekir. Pay sahiplerinin korunması, hâkim şirketin bağlı şirkete verdiği talimatlar ve bu şirketler arasında gerçekleşebilecek hileli işlemler açısındandır (Pulaşlı, 2016: 187). Özel denetçinin yapacağı denetim sonucunda elde edilen bilgiler, pay sahiplerinin TTK m. 202'de yer alan haklarını kullanmaları bağlamında önem taşır (Okutan Nilsson, 2009: 542).

TTK'da özel denetim, 207 ve 406. maddelerinde düzenlenmiştir. Özel denetim talebinde, TTK m. 207'de denetim sonucu hile ve dolanın varlığı, TTK m. 406'da denetçinin denetim raporunda olumsuzlukların olması veya yönetim kurulunun denkleştirmenin yapılmadığını açıklaması ön şart olarak aranmıştır. Her iki düzenlemede de bağlı şirket pay sahibinin talebi üzerine mahkemece denetçi atanması öngörülmektedir. Bu denetçi, topluluk içerisindeki ilişkiler çerçevesinde gerçekleşen karar ve işlemlerin denetimini yapmakla

[10] Dava çekişmeli yargı işi olduğundan özel denetim talep eden tarafa temyiz hakkı verilmesi gerekir (Değirmencioğlu Aydın, 2015: 139).

[11] Şirket sırrı; yatırım, alan itibariyle genişleme, rekabet ve hedef kitlelere yönelme, onları elde etme stratejisi gibi konularla yeni işbirliği olanaklarının araştırılması, işbirliği olanakları ile ilgili temasların değerlendirilmesi, sağlanması düşünülen teknoloji ve fikri mülkiyet hakları, yeni ürünler, maliyet ve fiyat ve benzeri hususları kapsar (Tekinalp, 2013: 379).

görevlidir. Bu görevi yerine getirirken, hâkim ve bağlı şirket arasındaki ilişkileri göz önünde bulundurması denetimin gerçekçi sonuçlar elde etmesine katkı sağlayacaktır (Akın, 2014: 166).

3.1.Hileli işlem sebebi ile özel denetim

3.1.1. Genel Olarak

TTK m. 207'de denetçinin[12], özel denetçinin veya riskin erken saptanması ve yönetimi komitesinin[13], bağlı şirketin hâkim şirketle veya diğer bağlı bir şirketle ilişkilerinde hilenin ve dolanın varlığını belirtir şekilde görüş bildirmesi halinde, bağlı şirketin her pay sahibi, bu konunun açıklığa kavuşturulması amacı ile özel denetçi atanmasını isteme hakkına sahip olduğu düzenlemesine yer verilmiştir. İlgili hükmün gerekçesinde, hükmün Kanun'un tam hâkimiyete[14] ilişkin hükümlerinin uygulanabilmesini sağlamak amacıyla öngörüldüğü belirtilmiştir. Fakat gerekçenin aksine hükmün tam hâkimiyet halinde uygulanması mümkün

[12] TTK m. 400'e göre denetçi, "bağımsız denetim yapmak üzere, 01/06/1989 tarihli ve 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'na göre ruhsat almış, yeminli mali müşavir veya serbest muhasebeci mali müşavir ünvanı taşıyan ve Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nca (KAMUDESK) yetkilendirilen kişiler ve/veya ortakları bu kişilerden oluşan sermaye şirketi olabilir. Buna göre, bağımsız denetçi, bağımsız denetim yapmak üzere, 3568 sayılı Kanuna göre YMM yada SMMM ruhsatını almış meslek mensupları arasından KAMUDESK'ce yetkilendirilen kişileri, bağımsız denetim kuruluşu ise bağımsız denetim yapmak üzerer KAMUDESK tarafından yetkilendirilen sermaye şirketlerini ifade eder (Korkut 2015 230). Denetimin, Uluslararası Denetim Standartlarıyla uyumlu Türkiye Denetim Standartları'na, meslek etiğine uygun şekilde, özenle gerçekleştirilmesi gerekir. Denetimde şirketin ve varsa şirketler topluluğunun finansal tabloları, yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporunun finansal tablolara ilişkin bölümünün Türkiye Muhasebe Standartlarıyla, TTK ve esas sözleşme hükümleriyle uyumlu olup olmadığı incelenmektedir. (Korkut, 2015: 288). Denetçi inceleme sonucu değerlendirme yaparken şirketin, denetleniyorsa ana şirketin ve topluluğun finansal tablolarını esas alır. Raporda öncelikle, şirketin ve topluluğun finansal durumuna ilişkin yönetim kurulunun değerlendirmesi hakkında görüş açıklanır. Bu görüşte, özellikle şirketin ve ana şirketin finansal tablolarının denetimi bağlamında, şirketin ve topluluğun varlığını sürdürebilmesine ve gelecekteki gelişmesine ilişkin analiz yer almalıdır (Akın, 2014: 162).

[13] Riskin erken saptanması komitesi önemli bir iç denetim aracıdır. Risk yönetiminde uzman olan bu komite, şirketin karşılaşabileceği risklerin analizini yapar, bunlara karşı önlem ve çaralar belirleyebilir. Böylece kurumsal yönetimin yerleşmesine katkıda bulunur. Kapalı tip anonim şirketlerde ve pay senetleri borsaya kote olmamış halka açık anonim şirketlerde, riskin erken saptanması ve yönetimi komitesinin kurulması zorunlu değildir. Bağımsız denetime tabi şirketlerde şirket denetçisi, denetim esnasında, şirketi tehdit eden riskleri göstererek bu komitenin kurulmasınıın gerekli olduğunu yazılı olarak yönetim kuruluna bildirir ise bu komitenin kurulması zorunlu hale gelir (TK m. 378/1). Komite, iki ayda bir yönetim kuruluna sunacağı raporlarla işlevini icra eder. Bu raporun aynı zamanda denetçiye de verilmesi gerekir (TK m. 378/'). İlk raporunu komitenin kurulmasını izleyen ay sonunda vermesi gerekir. Raporlara uygun şekilde haret etmek yönetim kurulunun yaptıkları iş ve işlemlere özen derecesine ve dolayısıyla sorumluluklarına işaret eder (Demir, 2016: 91 vd.).

[14] TTK m. 203'de tam hâkimiyetten bahsedilir "bir ticaret şirketi bir sermaye şirketinin paylarının ve oy haklarının doğrudan veya dolaylı olarak yüzdeyüzüne sahipse tam hâkimiyet" söz konusu olur. Burada dolaylı hâkimiyetin ne şekilde gerçekleşeceği sorusu akla gelebilir. Dar anlamda dolaylı hâkimiyet, TK m. 195bir veya birkaç bağlı şirket aracılığı ile hâkim olma durumu geniş anlamda dolaylı hâkimiyet ise payların ve veya oy haklarının bağlı şirket konumunda olmayan üçüncü işilerce hâkim şirket hesabına elde tutulması ve oy haklarının hâkim şirket talimatı ile ile kullanılmasının kabul edilmesi durumudur (Okutan Nilsson, 2009: 155 vd.).

değildir. Tam hâkimiyet bir ticaret şirketinin, bir sermaye şirketinin paylarının ve oy haklarının doğrudan veya dolaylı olarak %100'üne sahip olması durumunda söz konusu olur. Bu durumda ise TTK m. 207'de yer alan özel denetimi talep etmek isteyecek bir pay sahibi bulunmamaktadır. Dolayısı ile bu madde kapsamında, bir özel denetçi atanması ancak tam hâkimiyetin söz konusu olmadığı şirketlerde mümkün olabilir. Çünkü ancak bu şirketlerde azınlık pay sahiplerince TTK m. 202 kapsamında açılacak davalarda delillere ulaşılmasına olanak sağlayabilir (Kendigelen, 2016: 190).

Doktrinde hükmün denetçi üstüne denetçi düzenlemesi olduğu hususu eleştirilmektedir. Çünkü TTK m. 207'de yer alan düzende denetçinin[15], özel denetçinin veya riskin erken saptanması ve yönetimi komitesinin hile ve dolanlı hareketin varlığını tespit etmesi özel denetim talebinin ön şartıdır. Yani özel denetim öncesinde başka bir denetim gerçekleşmektedir. Gerçekleşen bu denetimlerin ardından aslında yapılması gereken özel denetim talep etmek değil, hileli ve dolanlı iş ve işleme ilişkin doğrudan gerekli davaları açmaktır. Ayrıca atanan özel denetçi hileli ve dolanlı hareketi tespit eder şekilde rapor verilir ise yine aynı davaların açılması söz konusu olacaktır (Moroğlu, 2016: 120). Kanun koyucunun ibesle iştigal etmeyeceği dikkate alındığında düzenlemedeki denetçi, özel denetçi ve riskin erken saptanması ve yönetimi komitesi ibaresinin, hâkim şirketin denetçi, özel denetçi ve riskin erken saptanması ve yönetimi komitesi olarak kabul edilmesi daha doğru olur (Bilgili/Demirkapı, 2016: 109). Çünkü aksi halde bağlı şirket denetçisi, özel denetçisi veya riskin erken saptanması ve yönetimi komitesinin hile ve dolanın varlığını tespit etmesi halinde, ilgili işlemlere karşı doğrudan gerekli olan davaların açılması için harekete geçilmesi

[15] TTK m. 400'e göre denetçi, "bağımsız denetim yapmak üzere, 01/06/1989 tarihli ve 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'na göre ruhsat almış yeminli mali müşavir veya serbest muhasebeci mali müşavir ünvanı taşıyan ve Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nca (KAMUDESK) yetkilendirilen kişiler ve/veya ortakları bu kişilerden oluşan sermaye şirketi olabilir. Buna göre, bağımsız denetçi, bağımsız denetim yapmak üzere, 3568 sayılı Kanuna göre YMM yada SMMM ruhsatını almış meslek mensupları arasından KAMUDESK'ce yetkilendirilen kişileri, bağımsız denetim kuruluşu ise bağımsız denetim yapmak üzerer KAMUDESK tarafından yetkilendirilen sermaye şirketlerini ifade eder (Korkut, 2015: 230). Denetimin, Uluslararası Denetim Standartlarıyla uyumlu Türkiye Denetim Standartları'na, meslek etiğine uygun şekilde özenle gerçekleştirlmesi gerekir. Denetimde şirketin ve varsa şirketler topluluğunun finansal tabloları, yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporunun finansal tablolara ilişkin bölümünün Türkiye Muhasebe Standartlarıyla, TTK ve esas sözleşme hükümleriyle uyumlu olup olmadığı incelenmektedir (Korkut, 2015: 288). Denetçi inceleme sonucu değerlendirme yaparken şirketin, denetleniyorsa ana şirketin ve topluluğun finansal tablolarını esas alır. Raporda öncelikle, şirketin ve topluluğun finansal durumuna ilişkin yönetim kurulunun değerlendirmesi hakkında görüş açıklanır. Bu görüşte, özellikle şirketin ve ana şirketin finansal tablolarının denetimi bağlamında, şirketin ve topluluğun varlığını sürsürebilmesine ve gelecekteki gelişmesine ilişkin analiz yer almalıdır (Akın, 2014: 162).

gerekir. Raporun hâkim şirkete ait olması halinde ise bu raporların doğru olup olmadığının tespitinde bağlı şirket pay sahiplerinin yararı bulunmaktadır.

TTK m. 438'de yer alan genel özel denetçi talebinden farklı olarak burada genel kurul kararına ihtiyaç duymadan özel denetçi atanması talep edebilecektir (Şener, 2016: 200; Akın, 2014: 165 vd.). Özel denetçi atanması talebinin pay oranı ne olursa olsun bağlı şirketin her bir pay sahibince ileri sürülmesi mümkündür (Okutan Nilsson, 2009: 542). TTK m. 438'de düzenlenen genel özel denetim için genel kurul kararına ihtiyaç olacaktır. Genel kurulun talebi onaylamaması veya azınlığın talebi mahkemeye götürmemesi halinde hüküm işlemez bir hal alacaktır. Bu açıdan her bir pay sahibi lehine özel denetim anlamında istisna getirilmiştir (Tekinalp, 2014: 598). Burada özel denetçi atanması için genel kurul kararı şartı aranmamasının sebebi hâkimiyetin yoğun olduğu şirketlerde pay sahibinin genel kurula başvurmasının bir anlam ifade etmeyecek olması sebebi ile sürecin uzamasının engellenerek, pay sahibi haklarının korunmak istenmesidir.

3.1.2. Denetimin Şartları, Konusu ve Amacı

Bağlı şirketin, hâkim şirket ve diğer bağlı şirketlerle ilişkileri hakkında gerçekleştirilen denetimde, söz konusu şirketler arasındaki ilişkilerde hileli bir durumun varlığı tespit edilebilir. TTK m. 207 gereğince, bu tespitin denetçisi, özel denetçi veya riskin erken saptanması ve yönetimi komitesi tarafından gerçekleştirilmiş olması şarttır (Kendigelen, 2016: 190). Tespitin bizzat pay sahibi tarafından örneğin kişisel ilişkiler sebebi ile yapılmış olması halinde bu hüküm kapsamında pay sahibinin özel denetçi talep etme hakkı yoktur (Okutan Nilsson, 2009: 543). İlgili pay sahibinin TTK m. 438 vd. düzenlenen özel denetçi atama şartlarını yerine getirerek özel denetim talep etmesi ise mümkündür.

Hükümde yer alan hile veya dolan, şirket malvarlığını kayba uğratabilecek veya paysahiplerinin menfaatlerini zedeyebilecek nitelikler taşıyan aldatıcı, muvazalı iş ve işlemler olarak anlaşılmalıdır (Okutan Nilsson, 2009: 542). Dolayısıyla bu kavramlar ceza hukuku veya borçlar hukuku anlamında değil, ortaklığı zarar sokan, kanunlara aykırı işlem olarak anlaşılmalıdır (Tekinalp, 2014: 598). Örneğin, bağlı şirketin zararını denkleştirmek amacı ile hâkim şirketin taahhüt ettiği gayrimenkulün değerinin olduğundan yüksek gösterilmesi durumunda olduğu gibi. Hâkim şirket, gayrimenkul değerini yüksek göstererek bağlı şirketin kaybını gidermemekte ve pay sahiplerinin zarara uğramasına sebep olmaktadır (Akın, 2014: 166).

Tespit edilen hileli durumun açıklığa kavuşturulması amacı ile ancak bağlı şirket pay sahipleri şirket merkezinin bulunduğu yer asliye ticaret mahkemesinden özel denetçi atanması talebinde bulunabilir (Akın, 2014: 166 vd). Kanımızca bu talebin hâkim şirket pay sahiplerince ileri sürülme olanağı yoktur. Çünkü bu hak, TTK m. 207'de açık şekilde, bağlı şirket pay sahiplerine tanınmıştır. Kanunda'ki düzenleme aslında yerindedir. Çünkü bir çok zaman hâkim şirketin hâkimiyet sebebi ile gerçekleştirdiği işlemlerden bağlı şirket pay sahipleri olumsuz olarak etkilenecektir. Hâkim şirketin her bir pay sahibi eğer işlemlerde kendi çıkarlarını etkileyen bir husus olduğunu düşünüyor ise TTK m. 437'de yer alan genel bilgi alma hakkının uzantısı olan TTK m. 200'de[16] düzenlemeden yararlanabilecektir. Bu bağlamda, hâkim şirketin her bir pay sahibi genel kurulda, bağlı şirketlerin finansal ve malvarlığıyla ilgili durumları ile hesap sonuçları, hâkim şirketin bağlı şirketlerle, bağlı şirketlerin birbirleriyle, hâkim ve bağlı şirketlerin pay sahipleri, yöneticileri ve bunların yakınlarıyla ilişkileri, yaptıkları işlemler ve bunların sonuçları hakkında, özenli, gerçeği aynen ve dürüstçe yansıtan hesap verme ilkelerine uygun, doyurucu bilgi verilmesini isteyebilir. Ayrıca bu hak ilgililerce kullandıktan sonra TTK m. 438'de yer alan genel özel denetçi hükümlerine başvurulabilir.

3.2. Denetimdeki olumsuz sonuçlar ve denkleştirmenin yapılmaması sebebi ile özel denetim

TTK 397-406 maddeleri, anonim şirketlerde denetime ilişkin hükümlerin yer aldığı üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Genel olarak, bu bölümde bağımsız denetim esaslarına yer verilmiştir. TTK m. 406'da ise "topluluk ilişkileri için özel denetçi denetimi" düzenlenmiş ve bu başlık altında, özel denetim talebinin ileri sürülmesi iki koşula bağlanmıştır. Bu bağlamda "*Denetçi, şirketin hâkim şirketle veya topluluk şirketleriyle ilişkileriyle ilgili olarak sınırlı olumlu görüş veya kaçınma yazısı yazmışsa veya yönetim kurulu, şirketin topluluk tarafından, bazı belirli hukuki işlemler veya uygulanan önlemler dolayısıyla kayba uğratıldığını ve bunlar dolayısıyla denkleştirme yapılmadığını açıklamışsa özel denetim talep edilebilecektir*". Maddede düzenlenen koşulların, denetim raporunda yer alan olumsuz durumların incelenmesi amacı ile gerçekleştirilecek özel denetim ve bağlı şirketin kayba uğratıldığının veya kaybın denkleştirilmediğinin yönetim kurulu tarafından açıklanması halinde gerçekleştirelecek özel

[16] TTK m. 200'de yer alan bilgi verme yükümü TTK m. 437'den farklı olarak bağlı şirketleri de kapsamaktadır. Bu durumda, pay sahipleri TTK m. 437'ye dayalı olarak bilgi talep edecekler, talep ettikleri bilginin içeriğinin TTK m. 200'e uygun olması gerekecektir (Akın, 2014: 161 vd.).

denetim olarak özetlenmesi mümkündür. TTK 406 madde gerekçesinde "*Durumun açıklığa kavuşturulması için her pay sahibine özel denetçi atanması hakkı tanıyan bu hüküm, yeni ve güçlü bir bireysel hakkı öngörmüştür. Genel kurulun talebi reddetmesi mümkün değildir*" ifadelerine yer verilmiştir. Gerekçe yerinde değildir. Çünkü burada kararı verecek merciiğin mahkeme olması sebebi ile gerekçe madde ile uyum arz etmemektedir (Kendigelen, 2016: 304).

TTK m. 406/1,a'da düzenlenen denetçinin vermiş olduğu rapora ilişkin olarak özel denetim talep edilmesi imkanının denetim bölümünde yer alması uygun olmasına rağmen, yönetim kurulunun denkleştirme yapılmadığını açıklaması halinde özel denetim talep edilmesi imkanın aynı bölümde düzenlenmesi yerinde olmamıştır. Bu düzenlemenin yeri şirketler topluluğuna ilişkin TTK m. 195-209 ve özellikle özel denetimin yer aldığı 207. madde olmalıdır.

TTK m. 406 /son'da 207'den farklı olarak, denetçinin mahkemece "*hâkim şirket veya hâkim şirkete bağlı şirketlerden biriyle olan ilişkisini*" incelemek üzere atanacağı vurgulanmıştır. Dolayısı ile burada TTK m. 207'de olduğu gibi somut bir hile veya dolana ilişkin inceleme değil, bağlı şirketin hâkim şirket veya diğer bağlı şirketlerle olan ilişkisi bağlamında genel olarak inceleme söz konusu olabilecektir. Elbetteki denetimin kapsam ve sınırı somut olaya göre mahkemece tayin edilecektir. Mahkemenin belirleyeceği sınırlar için ise denetçinin vermiş olduğu sınırlı olumlu görüş/ kaçınma yazısı ve yönetim kurulunun denkleştirme yapılmadığına ilişkin açıklaması yol gösterici olacaktır. Bağlı şirketin, hâkim şirket veya hâkim şirkete bağlı şirketlerden biriyle olan ilişkisinin genel olarak incelenip denetlenmesinde hukuki yarar olmayacağı kanaatindeyiz. Hâkim şirket veya hâkim şirkete bağlı şirketlerden biriyle olan ilişkisi bağlılık raporu[17] ve hâkimiyet rapoları[18] ile doğru ve şeffaf şekilde ortaya konması gerektiği TTK m. 199'da açık şekilde düzenlenmiştir. Bu konudaki genel bilgiler bu raporlardan elde edilebilir. Ayrıca, denetim kapsamının

[17] Bağlılık raporu, bağlı şirket yönetim kurulu tarafından düzenlenen ve topluluk içerisindeki ilişkileri bağlı şirket açısından değerlendiren bir rapordur (TTK m. 199/1, 3). Bu rapor bağlı şirketin kayıplarını ortaya koyması sebebi ile söz konusu kayıplara bağlı olarak hâkim şirkete karşı açılacak davalar bakımından büyük öneme sahiptir (Akın, 2014: 133).

[18] TTK m. 199/4'de düzenlenen hâkimiyet raporu, topluluk içerisindeki ilişkileri daha geniş bir perspektiften, hâkim şirket açısından görme imkanı sunar. Düzenleme hâkim şirket yönetim kurulu üyelerinin, bağlı şirketler hakkında bilgi alma ve ilişkileri sorgulamasına imkan verir. Amaç, hâkim şirketin yönetim kurulu üyelerine konsolide bir finansman ve malvarlığı resmi vererek, denetim ve gözetim yapma, gereğinde önlem alma imkanı sağlamaktadır. Düzenleme bağlı şirket ilişkilerinde şeffaflığa yardımcı olur (Akın, 2014: 156).

somutlaştırılması TTK m. 441/1 gereği denetimin amaca yararlı süre içinde gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.

3.2.1. Denetim raporundaki olumsuzlukların incelenmesi

Denetçi, yönetim kurulunun şirketin veya şirketler topluluğunun durumu hakkında (esasları TTK m. 516'da belilenmiş olan) yıllık faaliyet raporunda yer alan irdelemeleri, finansal tablolar ile tutarlılığı ve gerçeğe uygunluğu açısından ayrı bir rapor halinde değerlendirilir (TTK m. 402/2). Denetçinin denetim raporunda şirketin hâkim şirket veya diğer bağlı şirketlerle ilişkileri hakkında "sınırlı olumlu görüş[19]" veya "kaçınma[20]" raporu vermesi durumunda (TTK m. 406), her bir bağlı şirket pay sahibi, konunun incelenmesi amacı ile şirket merkezinin bulunduğu yer asliye ticaret mahkemesinden özel denetçi atanmasını talep etme hakkına sahiptir. Çünkü ilgili hallerde söz konusu ilişkilerin kanuna aykırı şekilde bağlı şirketi zarara uğratmış olması ve bu durumun pay sahiplerinden saklanmış olması ihtimali yüksektir (Akın, 2014: 166 vd.). Ayrıca şu husus da vurgulanmalıdır ki denetçinin olumsuz görüş vermesi halinde de özel denetçi talep edilmesi mümkündür (Şener, 2016: 201). Görüş vermekten kaçınma, olumsuz görüşün sonuçlarını doğurduğundan ve görüş vermekten kaçınma halinde özel denetim talep edilmesi mümkün olduğundan, olumsuz görüş verilmesi halinde evleviyetle özel denetim talep edilmesi mümkün olmalıdır (Okutan Nilsson, 2009: 544).

3.2.2. Denkleştirmenin yapılmaması

Yönetim kurulunun şirketin topluluk tarafından kayba uğratıldığını ve bunun denkleştirmesinin yapılmadığını ilgili raporunda açıklamış olması halinde de özel denetim talep edilebilir. Böyle bir duruma işaret edilmesi halinde, bağlı şirkette her bir pay sahibi mahkemeden özel denetçi atanması talebinde bulunabilir (Okutan Nilsson, 2009: 544).

---

[19] Bağımsız denetçi tarafından sınırlı olumlu görüş; finansal tabloların şirketin yetkili kurullarınca düzeltilebilecek aykırılıklar içerdiği ve bu aykırılıkların tablolarda açıklanmış sonuca etkilerinin kapsamlı ve büyük olmadığı hallerde verilebilir. Sınırlamanın konusu ve düzeltmenin yapılış şekline de raporda yer verilir. Bu halde, genel kurul gerekli önlemler ve düzeltmeler hakkında karar alacaktır (Özkorkut, 2015: 292).

[20] Şirket defterlerinde, denetlemenin TTK'nın denetleme bölümündeki hükümlere uygun şekilde yapılmasına ve sonuçlara varılmasına olanak vermeyen ölçüde belirsizliğin olması halinde veya şirket tarafından denetlenecek hususlarda önemli kısıtlamaların yapılması halinde denetçi bunları ispat edecek deliller olmasa bile gerekçeleri açıklayarak görüş vermekten kaçınabilir. TTK m. 403/3 gereği görüş vermekten kaçınma, olumsuz görüş sonuçlarını doğurur (Özkorkut, 2015: 292).

TTK m. 199'a göre, bağlı ortaklığın yönetim kurulu, faaliyet yılının ilk üç ayı içinde ortaklığın hâkim ve bağlı ortaklıklarla ilişkilerine ilişkin rapor düzenler. Bu raporda bağlı ortaklığın geçmiş faaliyet dönemi içerisinde hâkim ortaklıkla, hâkim ortaklığın bağlı ortaklıkla, hâkim ortaklığın yönlendirmesi[21] ile onunla veya başka bir bağlı ortaklık yararına yaptığı tüm hukuki işlemler ve hâkim ortaklığın veya başka bir bağlı ortaklığın yararına alınan veya alınmasından kaçınılan tüm önlemler açıklanır. Ayrıca yönetim kurulu raporunda, bağlı ortaklığın hukuki işlemin yapıldığı veya önlemin alındığı veya alınmasından kaçınıldığı anda kendisince bilinen hal ve şartlara göre, her bir işleme ilişkin karşı edim sağlanıp sağlanmadığını ve alınan veya alınmasından kaçınılan önlemin şirketi zarara uğratıp uğratmadığını açıklar. Raporda ortaklık zararı mevcut ise bunun denkleştirilip denkleştirilmediğine de yer verilmesi gerekir (Şener, 2016: 202). Denkleştirme, hâkim şirketin yönlendirmesi nedeniyle bağlı şirketin yaptığı veya yapmaktan kaçındığı işlem veya önlemler sebebi ile uğradığı kaybın giderilmesidir. Giderim iki yolla gerçekleştirebilir. İlki "fiilen" giderimin yapılmasıdır. Hâkim şirket faaliyet yılı içerisinde meydana gelen kayba göre bir giderim gerçekleştirir. Örneğin, iş yapma imkanının kaçırılması halinde başka bir iş yapma imkanının sağlanması. İkincisi ise "talep hakkı tanıma" yoluyla giderimdir. Hâkim şirket, kayba sebep olan iş veya işlemin yapıldığı yıl içerisinde denkleştirmenin nasıl gerçekleşeceğini ve zamanını bildiren ve bağlı şirkete bu fiili denkleştirmeyi talep hakkı veren bir taahhütte bulunur. Denkleştirme taahhütte bulunulması ile değil, taahhüt koşullarına uygun ifanın gerçekleşmesi ile meydana gelir (Okutan Nilsson, 2009: 285 vd.).

[21] TTK m. 202/I,a'da, hâkim şirketin hâkimiyetini bağlı sirketi kayba uğratacak sekilde kullanamayacağı düzenlenmiştir. Hâkim sirket, bağlı sirketin verimliliğini ya da faaliyetini olumsuz etkileyen kararlar veya önlemler almaya yahut gelismesini sağlayacak önlemleri almaktan kaçınmaya yöneltemez. Düzenlemede, hâkimiyetin hukuka aykırı kullanılması halleri sınırlı sayıda olmaksızın sayılmıstır. Bu halleri iki kategoride toplamak mümkündür. Bunlardan ilki bağlı sirkete yaptırılan is, varlık, fon, personel, alacak ve borç devri gibi hukuki islemler ile tesisleri yenilememek gibi maddi fiillerdir. Gerekçede sayılan söz konusu haller sınırlı sayıda olmadıgı için, farklı bir durumun ortaya çıkması halinde somut olayın özelliklerine göre karar verilecektir. İkinci kategori hukuka aykırılık hali ise TTK m. 202/II'de düzenlenen, hâkimiyetin kullanılması nedeniyle gerçeklestirilen ve bağlı sirket açısından açıkça haklı bir sebebi bulunmayan önemli genel kurul kararlarına iliskindir. Hükümde sınırlı sayıda olmaksızın önemli nitelikteki kararlar, birlesme, bölünme, tür değistirme, fesih, menkul kıymet çıkarılması ve önemli esas sözleşme değisiklikleri olarak sayılmıştır (Gürbüz Usluel, 2012: 288).

4. Özel Denetçi Atanması

Şirketler topluluğuna ilişkin özel denetçi atanaması[22] halinde de TTK m. 440 vd. öngörülen düzenlemeler niteliğine uygun olduğu ölçüde uygulanır. Mahkeme talebin niteliği ve sorunun şekline göre inceleme konusu belirleyerek bir veya daha fazla bağımsız özel denetçi atanmasına karar verebilir (Kendigelen, 2016: 343). Denetçinin belirlenen denetim konusuna ilişkin raporunu "amaca yararlı" bir süre içinde hazırlaması gerekir (TTK m. 441/1). TTK m. 441/3 doğrultusunda, hâkim ortaklığın denetçiye bilgi vermesi gerekir (Şener, 2016: 202). Özel denetim giderleri ortaklıkça ödenir (TTK m. 444) Bu giderler hâkim ortaklıkça mı, bağlı ortaklıkça mı ödeneceğine ilişkin açıklama yoktur. Talep bağlı ortaklık pay sahiplerince ileri sürüldüğü için bağlı ortaklıkca karşılanması düşüncesi daha akla yatkındır.

4.1. Özel Denetçinin Konusunda Önem Arz Eden Hususlar

Özel denetçi belirli konularla ilgili sınırlı denetim yapan, belirli olayların açıklığa kavuşmasını sağlayan kişidir. Denetçi içeriği ve sınırları belli olan, genel nitelik taşımayan olayları inceleme konusunda atanır. Herhangi bir yolsuzluğun olup olmadığını tespit etmek üzere atanamaz. Denetimin konusu bağlı şirketin herhangi bir işi, işlemi, kararı ve finansal durumu olabilir. TTK denetçide mesleki unvan aramamakla birlikte konusunda uzman bir bilirkişi olması uygun olur[23]. Mahkemece atanan bilirkişinin görevine son verilmesi mahkeme tarafından mümkündür fakat haklı nedenlerle ilgili denetçinin atanmasına itiraz edilmesi ve değiştirilmesinin talep edilmesi mümkündür (Moroğlu, 1976: 355).

4.2. Özel Denetçinin Bilgi Alma ve İnceleme Hakkı

Özel denetçinin denetim yetkisi belli bir konu ile sınırlıdır ve bu konu kapsamında bilgi ve belgeleri inceleyebilir. Şirket yönetim kurulu, denetçinin ihtiyaç duyduğu defter, yazı, kıymetli evrak ve mallarını denetçinin incelemesine sunmak ve ilgili belgeleri vermekle yükümlüdür. Yine kurucular, organlar, vekiller, çalışanlar, kayyımlar özel denetçiye bilgi vermekle yükümlüdür (TTK m. 441/2-3). Talep edilen bilgi ve belgelerin denetim kapsamı dışında olması halinde ilgili şirketin bilgi ve belge verme zorunluluğu olmadığı gibi talebi red

[22] Özel denetçi ile şirket arasındaki ilişkinin niteliğine de bakmak gerekir. Doktrinde ilişkinin hizmet veya vekalet (Moroğlu, 1976: 86), vekalet benzeri bir hukuki ilişki (Narbay, 2007: 168; Güven, 2011: 158) ve isimsiz iş görme sözleşmesi (Değimencioğlu Aydın, 2015: 88 vd.) olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır.

[23] Özel denetçi konunun uzmanı kişiler arasından seçilecektir. Mühendis, hukukçu, mali müşavir olabilir. (Ulusoy/Özdamar, 2014: 58; Narbay, 2007: 321).

etme yetkiside bulunmaktadır (Değirmenci Aydın, 2015: 96). Bu hususta bir uyuşmazlık çıkması halinde, denetçinin denetim yapması için gerekli belge ve bilgiler konusunda mahkemece karar verilecektir (Toroslu, 2015: 495 vd.; Ulusoy/Özdamar, 2014: 61). Özel denetçi, raporunu hazırlama sırasında sınırsız araştırma yapma imkanına sahip olduğundan, ticari sır kapsamına giren bilgi ve belgeler özel denetçiye sunulamaz ve bu konuda bilgi vermekten kaçınılabilir (Ulusoy/Özdamar, 2014: 61).

Burada iki hususun açıklığa kavuşturulması gerekir. Öncelikle özel denetçi sadece bağlı şirketin defter ve belgelerini mi inceleyebilir? Hâkim şirketin veya diğer bağlı şirketlerin defter ve belgelerini incelemesi mümkün olabilir mi? Yine hâkim şirketin veya bağlı şirketlerin kurucular, organlar, vekiller, çalışanlar, kayyımlarının özel denetçiye bilgi verme yükümlülüğü bulunmakta mıdır? Özellikle TTK m. 406 kapsamında gerçekleştirilecek özel denetimde denetimin konusunu "hâkim şirket veya hâkim şirkete bağlı şirketlerden biriyle olan ilişkisi" oluşturduğu dikkate alındığında, atanan denetçinin hâkim şirket ve diğer bağlı şirket defter ve belgelerini incelemesinin mümkün olması gerekir. Çünkü, bu defter ve belgeler incelenmeksizin doğru bir denetim yapılması söz konusu olamayacaktır. TTK m. 441'de bilgi vermekle yükümlü olan kişilerin "önemli konular hakkında bilgi verme yükümlülüğü" olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, hâkim şirket ve bağlı şirketlerin kurucuları, organları ve vekilleri denetim konusu kapsamında bilgi yükümlülükleri bulunmaktadır. TTK m. 207 kapsamındaki özel denetimde ise özel denetçi talebi zaten hakim şirket denetçisi, özel denetçi veya riskin erken teşhis komitesinin hile ve dolanın bulunduğuna ilişkin raporu doğrultusunda başlatılabilecektir. Bu kapsamda, bu raporlara esas hakim şirket teşkil eden defter ve belgrleri inceleme yetkisinin özel denetçide olması gerekmektedir.

4.3. Denetim Raporunun Sunulması

Özel denetçi, rapora son şeklini vermeden önce şirketin görüşünü alır (TTK m. 441). Ardından yaptığı inceleme sonucu hakkında, şirketin sırlarını koruyacak şekilde bir rapor düzenler ve raporunu mahkemeye sunar. Rapor tek taraflı hazırlandığından belirli hsuusların açıklığa kavuşturulması rapordan beklenen menfaatin sağlanması açısından faydalı olur. Bu sebeple, kanun koyucu, raporun açıklanmasından önce şirket görüşünün alınmasını zorunlu tutmuştur. Eğer özel denetim raporunun açıklanması şirket sır veya menfaatlerini ihlal edecek nitelikte ise şirket raporun talep sahiplerine sunulmamasına ilişkin bir istem ileri sürebilir. Bu konuda mahkeme karar verecektir (TTK m. 442). Bu bağlamda, TTK, mahkemeye raporda

talep sahiplerine neyin açıklanacağını belirleme yetkisi vermiştir (Toroslu, 2015: 499 vd.). Mahkemenin konuya ilişkin kararının ardından rapor özel denetim talep eden pay sahiplerine tebliğ edilecektir. Kanunda ayrıca şirket ve talep sahiplerine, rapora ilişkin değerlendirmelerini bildirmek ve ek soru sorma imkanı tanınması düzenlenmiştir (TTK m. 442/3). Bu imkan sürecin uzmasına sebep olabilir (Değirmencioğlu Aydın, 2015: 109). Fakat aynı zamanda bazı hususların aydınlığa kavuşmasına ve özel denetimden beklenen faydanın sağlanmasına da katkıda bulunabilir (Ulusoy/Özdamar, 2014: 64).

4.4. Özel Denetim Raporunun Niteliği

TTK'da özel denetim raporunun niteliğine ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. TTK m. 443 gerekçesinde, "raporun, yönetim kurulu veya azlık talep etmedikçe bir genel kurulun kararına konu olmayacağı, çünkü raporun bir yönlendirme, başvuru ve bilgi alma kaynağı, bir mütalaa olduğu, bağlayıcılığının bulunmadığı, bir sorumluluk davası açıldığında da bu niteliğini koruyacağı" belirtilmiştir. TTK m. 207 ve 406 bağlamında gerçekleştirilecek denetimin amacı delil elde etmektir. Çünkü özel denetçinin vereceği rapor TTK m. 202'den kaynaklanan sorumluluk davalarında özel öneme sahiptir (Şener, 2016: 200 vd.). Bu rapor, kanuni delil niteliği taşımamaktadır (Toroslu, 2015: 499 vd.; Yavuz, 2012:114). Raporun niteliğine ilişkin doktrinde çeşitli görüşler vardır. Denetçi raporunu bilirkişi raporu veya delil tespiti niteliğinde olup, takdiri delil olarak kabul eden (Toroslu, 2015: 499 vd.) ve raporu HMK md. 199'da düzenlenen "belge[24]" niteliğinde olduğunu savunan yazarlar olduğu gibi (Narbay, 2007: 265), raporun daha sonra açılacak davalarda hâkimin dikkate alması gereken deliller arasında yer alan belge olduğunu savunan yazarlarda vardır (Ulusoy/Özdamar, 2014: 63).

5. Sonuç

Bir veya birden fazla şirketin bir hâkim şirkete doğrudan veya dolaylı olarak kanunda öngörülen kontrol ölçütüne veya bir sözleşmeye göre, hâkim şirketle birlikte oluşturulan topluluğa "şirketler topluluğu" adı verilir. Merkeziyetçi bir yaklaşımla yönetilen şirketler topluluğunda, hâkim şirket menfaatinin bağlı şirket menfaatlerinin veya topluluk menfaatlerinin önüne geçmesi, azınlık oluşturan pay sahiplerinin zarara uğramasına sebep

[24] Uyuşmazlık konusu vakıaları ispata elverişli yazılı veya basılı metin, senet, çizim, plan, kroki, fotoğraf, film, görüntü veya ses kaydı gibi veriler ile elektronik ortamdaki veriler ve bunlara benzer bilgi taşıyıcıları bu Kanuna göre belgedir (HMK m. 199)

olabilmektedir. Bu bağlamda TTK, uluslararası gelişmelere uyum hedefleri açısından özellikle güvenilir şirketlerin oluşturulmasında topluluğun denetiminin gerçekleştirilmesine önem verilmiştir. TTK'nın denetim amacı ile yıllık bağımsız denetim ve özel denetim düzenlemelerine yer verdiği görülmektedir. TTK m. 438'de düzenlenen genel özel denetim kapsamında her pay sahibi, pay sahipliği haklarını kullanabilmesi için gerekli olduğu takdirdeve bilgi alma ve inceleme hakkını önceden kullanmış olmak kaydıile belirli olayların özel denetim ile açıklığa kavuşturulmasını *gündemde yer almasa bile* genel kuruldan talep edebilir. Şirketler topluluğunun özel denetimi, TTK'da yer alan genel denetimin bir parçasıdır. Konuya ilişkin ayrı düzenlemeler mevcut olmayıp, topluluğa ilişkin özel şartların dikkate alınması suretiyle denetlemenin yapılması kabul edilmiştir. TTK'da özel denetim, 207 ve 406. maddelerinde düzenlenmiştir. Özel denetim talebinde, TTK m. 207'de denetim sonucu hile ve dolanın varlığı, TTK m. 406'da denetçi raporunda olumsuzlukların ve denkleştirmenin yapılmadığının ortaya çıkması ön şart olarak aranmıştır. Her iki düzenlemede de TTK m. 438'den farklı olarak genel kurul kararına gerek olmaksızın tek bir bağlı şirket pay sahibinin talebi üzerine mahkemece denetçi atanması öngörülmektedir. Mahkemece atanacak bu denetçi, topluluk içerisindeki ilişkiler çerçevesinde gerçekleşen karar ve işlemlerin denetimini yapmakla görevlidir. Özel denetçinin yapacağı denetim sonucunda elde edilen bilgiler pay sahiplerinin TTK m. 202'de yer alan haklarını kullanmaları bağlamında önem taşımaktadır.

Kaynaklar

AKIN, İrfan; (2014). *Şirketler Topluluğu Sorumluluk Hukuku*, Seçkin Yayınevi, Ankara.

ALIŞKAN, M.; (2007). *Türk Ticaret Kanunu'na göre Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Anonim Şirketleri Denetlemesi Ve İlgili Fesih Davaları*. İstanbul: Legal Yayınevi.

BAHTİYAR, Mehmet; (2017). *Ortaklıklar Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul.

DEĞİRMENCİOĞLU AYDIN, Nihan; (2015). *Anonim Şirketlerde Özel Denetim İsteme Hakkı*. Legal Yayınevi, İstanbul.

DEMİR, Evin Emine; (2016). *Anonim Şirket Yönetim Kurulu Bünyesinde Oluşturulan Komiteler*, Adalet Yayınevi, Ankara.

GÜRBÜZ USLUEL, Aslı E.; (2012). "Şirketler Topluluğunda Denkleştirme" *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (MÜHF-HAD)*, Cilt: 18, Sayı: 2, 281-311.

GÜVEN, Şirin; (2011). "6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu Çerçevesinde Anonim Şirketler Hukukunda Özel Denetim", *Çankaya Üniversity Journal of Law*, C. 8, S. 2, 133-175.

KENDİGELEN, Abuzer; (2016). *Türk Ticaret Kanunu Değişiklikler, Yenilikler Ve İlk Tespitler 3. Baskı)*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul.

MOROĞLU, Erdoğan; (1976). "Anonim Ortaklıkta Özel Denetçi", *İstanbul Üniveristesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 43, S. 1-4, 341-358.

MOROĞLU, Erdoğan; (2016). *6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu Değerlendirmeler ve Öneriler* (8. Baskı). Onikilevha Yayıncılık, İstanbul.

NARBAY, Şafak; (2007). "Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'na göre, Anonim Ortaklıkta Özel Denetim Yapılması Ve Özel Denetçinin Atanması Usulü". *Prof. Dr. Hüseyin Ülgen'e Armağan. C. I.* Vedat Kitapçılık, İstanbul.

OKUTAN NILSSON, Gül; (2009). *Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Şirketler Topluluğu Hukuku*, XII Levha Yayınevi, İstanbul.

ÖZKORKUT, Korkut; (2015). *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Açısından Anonim Şirketlerde Bağımsız Denetim.* Banka Ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara.

PULAŞLI, Hasan; (2016). *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*, Adalet Yayınevi, Ankara.

ŞENER, Oruç Hami; (2017). *Teorik Ve Uygulamalı Ortaklıklar Hukuku Ders Kitabı*. Seçkin Yayınevi, Ankara.

TEKİNALP, Ünal; (2013). *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku*. Vedat Kiatpçılık, İstanbul.

TOROSLU, M. Vefa; (2015). *Türk Ticaret Kanunu Kapsamında Anonim Şirketlerde Denetim*. Adalet Yayınevi, Ankara.

ULUSOY, Erol ve ÖZDAMAR, Mehmet; (2014). Anonim Şirketlerde Azınlık Hakları "Anonim Şirketlerde Özel Denetim", Bilge Yayınevi, Ankara, 45-74.

YAVUZ, Mustafa (2012). "Türk Ticaret Kanunu'an göre Anonim Şirket Pay Sahiplerinin Özel Denetim İsteme Hakkı". *Mali Çözüm*. Sayı: 6,7, 103-118.

Göçmen Kaçakçılığı Suçu

Nazmiye ÖZENBAŞ

Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku öğretim üyesi
e-mail: nozenbas@anadolu.edu.tr

Öz

İnsanlar, ülkeler arasındaki hayat standartlarının farklılığı, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik sorunlar, çeşitli ülkelerde uygulanan baskıcı rejimler, yaşanan iç savaşlar, coğrafi olumsuzluklar dolayısıyla, vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları ülkelerden ayrılarak sosyal ve ekonomik bakımdan daha ileri düzeyde olan ülkelerde yaşamak istemektedirler. Başka ülkeye göç, bazen yasal yollarla gerçekleşse de genellikle yasadışı yollardan gerçekleşmektedir.

Hızla artmaya devam eden göç olgusu uluslararası toplum düzeni ve ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı ve sınır güvenliklerini tehdit etmektedir. Bu durum tüm devletleri yasa dışı göçle mücadeleye yönelik bir işbirliğine ve kendi mevzuatlarında etkin düzenlemelere yöneltmiştir. Hukuki düzenleme ihtiyacını doğuran bir başka neden ise, suçun mağduru olarak kabul edilmeleri gereken göçmenlerin yasa dışı göç olgusunda karşılaştıkları ve tabi tutuldukları insanlık dışı muamelelerdir. Ülkeler de bu kontrolsüz göç akımını engellemek amacıyla mevzuatlarında "göçmen kaçakçılığı" suçuna yer vermektedir. Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan bir ülke olması nedeniyle Türkiye'de, göçmen kaçakçılığı suçunun çok sık işlendiği görülmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak göç ve göçmen kaçakçılığı kavramı üzerinde durulacak, suçun uluslararası mevzuatta ve Türk hukukundaki düzenlenişi incelenecektir. Ardından Türk Ceza Kanunu'ndaki düzenleme itibariyle suçun yapısal unsurları üzerinde durulacaktır. Son olarak suça ilişkin genel değerlendirme ve yapılabilecek öneriler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yasadışı göç, Pasaport, Göçmen kaçakçılığı suçu, Göçmen, Uluslararası Suçlar.

The Crime of The Smuggling of Migrants

Abstract

People desire to leave the countries to which they are connected as citizens and live in countries that are better in terms of social and economics due to differences between life standards of the countries, economic issues in the developing countries, oppressive regimes in various countries, civil wars and geographical obstacles.

Increasing migration phenomenon threatens the international social orders, along with countries' economic, social and cultural structures and their border securities. This case has prompted all countries to work together to fight against illegal migration and efficient regulations in their own

legislations. Another reason requiring legal arrangement is the inhumane treatments the immigrants, who should be considered as the victims of the crime, come across and suffer during the illegal migration. Countries, on the other hand, includes migrant smuggling in their legislations to prevent unchecked flow of migration. It is observed that the crime of migrant smuggling is committed a lot in Turkey due to the fact that she connects Europe to Asia as a country.

In this study, firstly the concepts of migration and migrant smuggling will be elaborated, the regulation of the crime in international legislation and Turkish Law will be examined. And then, the crime's structural elements of the crime as a result of the regulation in Turkish Criminal Code will be elaborated. Finally, a general assessment about the crime and possible suggestions will be brought about.

Keywords: Illegal Immigration, Passport, the Crime of the Smuggling of Migrants, Immigrant, International Crimes.

1. Giriş

Savaşlar, ekonomik sıkıntılar, ülkelerindeki yönetimin baskıcı nitelikte olması, iklim ve coğrafi yapıdaki olumsuzluklar, doğal felaketler gibi sebepler insanları vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları veya doğup büyüdükleri topraklardan ayrılıp ekonomik, siyasi veya kültürel olarak daha iyi konumda olan ülkelere yerleşmek niyetiyle göç etmeye zorlamaktadır. Göç hareketlerinde insanlar genellikle gittikleri ülkeye ya yasal olmayan yollardan gitmekte ya da yasal olarak gitmelerine rağmen o ülkede bulunmak için verilmiş olan süre geçmiş olmasına rağmen o ülkede yasadışı olarak kalmaya devam ederek gerçekleştirilmektedir. O halde göç yasal olabileceği gibi yasadışı da olabilmektedir.

Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol (Göçmen Kaçakçılığına Karşı Ek Protokol)'ün (30.01.2003 tarihli 4803 sayılı kanun ile iç hukuka alınmıştır) "Tanımlar" başlıklı 3. maddesinin (a) bendinde; "göçmen kaçakçılığı", "doğrudan veya dolaylı olarak, mali veya diğer bir maddi çıkar elde etmek için, bir kişinin vatandaşlığını taşımadığı veya daimi ikametgâh sahibi olmadığı bir taraf devlete yasadışı girişinin temini" şeklinde tanımlanmıştır.

Türkiye'nin çevresindeki ülkelerde söz konusu olan savaşlar ve baskıcı rejimler, ekonomideki ve can ve mal güvenliğindeki problemler nedeniyle ve Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir geçiş bölgesinde bulunması dolayısıyla göçmen kaçakçılığı suçunun sıklıkla işlendiği bir ülkedir.

Göçmen kaçakçılığına ilişkin ilk düzenleme iç hukukumuza ilk kez 765 sayılı TCK döneminde 03.08.2002 tarih ve 4771 sayılı Kanun'un 2. maddesinin (B) bendi ile getirilmiştir. Yapılan bu değişiklik, "Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi"ne ek olarak hazırlanan "Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol"ün 6. maddesinde yer alan ve sözleşmeye taraf devletlere iç hukuklarında göçmen kaçakçılığı fiillerini suç olarak düzenleme mükellefiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda 765 sayılı TCK'nın 201. maddeden sonra gelmek üzere, göçmen kaçakçılığına ilişkin 201/a maddesi ilave edilmiştir.

Bu maddenin yürürlüğünden önceki dönemde göçmen kaçakçılığı fiilleri, örgütsel yapının varlığı göz önünde tutularak, 765 sayılı TCK'nın 313. maddesinde yer alan cürüm işlemek için teşekkül oluşturmak suçu kapsamında değerlendirilmekteydi. Eğer fiil bir suç örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlenmemişse, Pasaport Kanununun 36. maddesi çerçevesinde faillerin sorumluluğu karar verilmekteydi.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda "göçmen kaçakçılığı" özel hükümlere ilişkin ikinci kitabın, "uluslararası suçlar" başlıklı birinci kısmında, "göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti" başlıklı ikinci bölüm içerisinde 79. maddede düzenlenmiştir. Ancak göçmen kaçakçılığı suçunun uluslararası suç niteliği tartışmalıdır. Adalet veya sözleşme ile tesis edilen uluslararası bir norm aracılığıyla suç haline getirilen davranış tiplerine uluslararası suç denir (Önok: 2005: 177). Uluslararası suçlar, Uluslararası Ceza Divanı'nın kurulmasını sağlayan 17 Temmuz 1998 tarihli BM Uluslararası Ceza Divanı roma Statüsü'nde soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları, saldırı suçu olarak sayılmıştır (m. 5) (Tezcan, 200: 271 vd.).

Uluslararası Adalet Divanı'na göre ise bir eylemin uluslararası suç olarak kabul edilebilmesi için örf ve adet hukuku veya devlet uygulamaları sonucunda suç olarak kabul edilmiş olması, antlaşma veya uluslararası sözleşme ile suç olarak kabul edilmiş olması, temel adalet ilkelerini çiğnemesi ve uluslararası topluma büyük zararlar vermesi gerekmektedir (Özbek vd., 2016: 56-57).

Göçmen kaçakçılığı temel adalet ilkelerine ve uluslararası topluma zarar vermektedir ancak, soykırım, insanlığa karşı suç, savaş suçları, saldırı suçu gibi diğer uluslararası suçlar kadar büyük zarar vermemektedir. Göçmen kaçakçılığı ayrıca uluslararası örf ve adet gereği olarak suç olarak kabul edilmemiştir. Uluslararası suçlardaki maddi unsur aynı davranışların genel ve sürekli olarak tekrar edilmesini gerektirmektedir. Ancak göçmen kaçakçılığı suçunun bir kez bile gerçekleştirilmesi iradesi suçtan bahsedebilmek için yeterlidir. Manevi unsur

yönünden ise bir uluslararası örf ve adet teşkil eden davranışın devletlerarasında uygulamada bir hukuki zorunluluk teşkil ettiği kanaati bulunmalıdır Bu özellikler göçmen kaçakçılığı bakımından söz konusu değildir (Özbek vd., 2016: 57).

2. Kanuni Düzenleme

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda göçmen kaçakçılığı şu şekilde düzenlenmiştir:

"Madde 79- (1) Doğrudan doğruya veya dolaylı olarak maddi menfaat elde etmek maksadıyla, yasal olmayan yollardan; a) Bir yabancıyı ülkeye sokan veya ülkede kalmasına imkan sağlayan, b) Türk vatandaşı veya yabancının yurt dışına çıkmasına imkan sağlayan, Kişi, üç yıldan sekiz yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adlî para cezası ile cezalandırılır. (Ek cümle: 22/7/2010 - 6008/6 m.) Suç, teşebbüs aşamasında kalmış olsa dahi, tamamlanmış gibi cezaya hükmolunur.

(2) (Ek fıkra: 22/7/2010 - 6008/6 d.) Suçun, mağdurların; a) Hayatı bakımından bir tehlike oluşturması, b) Onur kırıcı bir muameleye maruz bırakılarak işlenmesi, hâlinde, verilecek ceza yarısından üçte ikisine kadar artırılır.

(3) Bu suçun bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, verilecek cezalar yarı oranında artırılır.

(4) Bu suçun bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, tüzel kişi hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur."

5237 sayılı TCK'da göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti suçlarının uluslararası hukukta yer alan suçlardan olmadığı ve bu nedenle her iki suça "uluslararası suçlar" kısmında yer verilmesi eleştiri konusu yapılmıştır. Ayrıca, göçmen kaçakçılığı suçunun 'sınıraşan suç'(Transnational crime) niteliğinde olduğu, bu nedenle Ceza Kanunu'nda değil Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun'da düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir (Doğan, 2008: 93).

3. Benzer Suç Tipleriyle Mukayesesi

3.1. Genel Olarak

Korunan hukuki yarar ve eylemlerin işleniş şekilleri itibariyle göçmen kaçakçılığı suçu ile aşağıda inceleme konusu yapılan bir takım suçlarla benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

3.2. İnsan Ticareti Suçu

Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti suçları arasında; ortaya çıkış nedenleri, işleniş şekilleri ve korunan hukuki menfaat yönünden benzer özellikler bulunmaktadır. Her iki suçta da failler, maddi çıkar veya fayda elde etmek amacıyla hareket etmekte; göçmen kaçakçılığında mağdurun mal varlığının fail tarafından verilen ya da verileceği vaat edilen hizmet karşılığı alınması, insan ticaretinde zorla çalıştırmak, hizmet ettirmek, esarete tabi kılmak, fuhşa sürüklemek, beden organlarının verilmesini sağlamak şeklinde maddi menfaat temini söz konusu olmaktadır. Her iki suçun da konusunu da genellikle yabancılar oluşturmaktadır. Her iki suç bakımından da mağdurların bir yerden diğer bir yere nakli söz konusudur. Göçmen kaçakçılığında olduğu gibi, insan ticaretinde de (zorunlu olmamakla birlikte) sınır aşan bir karakter mevcuttur. Her iki suç tipi de genellikle organize suç şeklinde işlenir.

Göçmen kaçakçılığı suçunda yasadışı olarak bir ülkeden başka bir ülkenin sınırlarına nakledilen göçmen, bu eyleme rıza göstermektedir. Bu suçtan fayda sağlayacak kişilerden birisi de, ülke sınırlarını aşarak, hedef ülkeye yasadışı giriş yapan kişidir. Ancak insan ticareti suçunda ya rıza mevcut değildir ya da rıza hukuken geçerli bir rıza değildir.

Göçmen kaçakçılığı suçu, yapısı gereği bir ülke sınırının geçilmesini gerektirir. İnsan ticareti suçunda ise, kişilerin ülkeye sokulması veyahut ülke dışına çıkarılması seçimlik hareketlerden olmakla birlikte, suçun oluşması bakımından mağdurların ülke sınırları içerisine veya dışarısına nakli zorunlu değildir. Yasada yer alan diğer seçimlik hareketlerin (tedarik etmek, kaçırmak, bir yerden başka bir yere götürmek veya sevk etmek ya da barındırmak gibi) varlığı açısından ülke sınırlarının geçilmesi şart değildir. Tehdit, baskı, şiddet ve cebir unsurlarının varlığı suçu göçmen kaçakçılığı suçunda zorunlu bir unsur değilken insan ticareti suçunda suçun varlığı için aranan unsurlardır.

3.3.Pasaport Kanunu'nda Düzenlenen Suçlar

Vatandaş olsun, yabancı olsun, kişilerin ülkeye girişlerine ilişkin kurallar, 5682 sayılı Pasaport Kanunu'nda düzenlenmiştir. Bu kurallara uyulmaksızın ülkeye girilmesi ilgililerin Pasaport Kanunu'nun 33 vd. maddeleri uyarınca idari ve cezai sorumluluğunu doğurur.

Pasaport Kanunu ile ülkeye giriş ve çıkışlar kontrol altına alınarak devletin sınır güvenliği ve olası suçlarla etkin mücadele amaçlanmaktadır. Oysa göçmen kaçakçılığı

suçunda bu amacın yanı sıra, suçun konusunu oluşturan göçmenlerin vücut dokunulmazlıkları, hareket özgürlükleri ve malvarlıkları da korunmak istenmektedir.

Pasaport Kanunu'nun 33. Maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti Sınırlarını Pasaportsuz veya Pasaport Yerine Geçen Bir Belge Olmaksızın Terk Etmek veya Buna Teşebbüs Etmek"; Pasaport Kanunu'nun 34. Maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti Sınırlarından Pasaportsuz Olarak Girme"; Pasaport Kanunu'nun 35. Maddesinde "Bakanlar Kurulu'nca Tayin Olunan Mahallerden Başka Yerlerden Türkiye'ye Girme veya Türkiye'den Çıkma"; Pasaport Kanunu'nun 36. Maddesinde "Yolcuları, Pasaport ve Diğer Belgelerin Yoklanması İçin Hükümetçe Belirlenen Yerlerin Dışındaki Yerlere Nakletme, Kara, Deniz ve Hava Taşıtlarını Sevk ve İdare Etme veya Bu Hususta Kılavuzluk Yapma" fiilleri düzenlenmiştir.

4. Suçla Korunan Hukuki Yarar

Göçmen kaçakçılığı suçunda birden çok hukuki yarar korunmaktadır. Korunan hukuki yararın ilki, ulusal kamu düzeni ve kamu ekonomisi, ilgili devletlerin egemenlik yetkisi ve uluslararası toplum düzenidir. Korunan ikinci yarar ise göçmenlerin vücut bütünlükleri, mal varlıkları, haysiyetlerinin dokunulmazlığı ve kişi hürriyetleridir (Tezcan; Erdem; Önok, 2007: 66).

Söz konusu suçta mağdurlar maddi menfaat sağlanmak üzere, insan onuruna yakışmayacak şekil ve koşullarda başka ülkelere kaçırılmakta veya yasal olmayan yollarla ülkeye sokulmakta ve çaresizliklerinden faydalanılmakta, bu şekilde malvarlıkları ile vücut bütünlüklerini kısmen veya tamamen kaybetmektedirler (Arslan, 2003: 119).

4.1.Suçun Faili

Ceza kanunlarında yer alan suçlar istisnai bazı durumlar dışında kural olarak herkes tarafından işlenebilir ve (çok failli suçlar hariç olmak üzere) tek kişi tarafından işlenebilir. Kanuni tanımında faille bağlantılı olarak "kişi", "kimse", "bir kimse" veya "her kim" ifadelerinin kullanıldığı suçlar bu nitelikte suçlardır.

Göçmen kaçakçılığı suçu faillik yönünden özgü bir suç değildir. Kanunda "kişi" ifadesi kullanıldığından suç herkes tarafından işlenebilen bir suçtur. Suçun failinin Türk veya yabancı olması arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Suçun gerçekleşmesi için birden fazla kişinin birlikte hareket etmesi aranmadığından, çok failli suç niteliği taşımamaktadır. Suçun bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi, suçun daha ağır cezayı gerektiren nitelikli hal olarak öngörülmüştür (TCK m. 79/2). Failin kamu görevlisi olması hali özel bir

ağırlaştırıcı neden olarak öngörülmemekle birlikte, TCK'nın 266. maddesi gereğince, kamu görevine ait araç ve gereçlerin suçta kullanılması halinde ceza artırılacaktır. Suçun bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde tüzel kişinin organ veya temsilcileri tarafından işlenmesi halinde tüzel kişi hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirleri uygulanacaktır (TCK m. 79/3).

5. Suçun Mağduru ve Suçun Maddi Konusu

Suçun mağduru, suçla korunan hukuki yararın sahibidir. Suçun maddi konusu ise suçun üzerinde işlendiği kişi veya şeydir. Öğretide ve uygulamada göçmen kaçakçılığı suçunun mağdurunun göçmenler mi yoksa uluslararası toplum mu olduğu hususu tartışmalıdır. Bir görüşe göre suçun mağduru göçmenlerdir (Evik, 2005: 140-141). Suçun asıl mağdurunun uluslararası toplum ve onu oluşturan devletler olduğunu ifade eden başka bir görüş de bulunmaktadır (Doğan, 2008: 114-116).

Bir başka görüş ise, göçmenlerin suça ne mağdur olarak ne de fail olarak katılmalarının mümkün olmadığı, onların sadece suçun konusu oldukları ve bu nedenle zincirleme suçun söz konusu olamayacağı ancak göçmen sayısının cezanın miktarı belirlenirken yargıca arttırıcı neden olarak yol göstereceği vurgulanmıştır (Donay, 2007: 127).

Yargıtay ise "sosyal olarak suçtan zarar gören durumunda bulunan göçmenlerin göçmen kaçakçılığı suçunun yasal mağduru durumunda bulunmayıp, suçun konusu oldukları, suçun yasal mağdurunun uluslararası toplum olduğu"nu kabul etmiştir (Y. 8. CD., 2.12.2008, 12556/13820).

6. Suçun Maddi Unsuru

TCK'nın 79. maddesinde yaptırım altına alınan fiil; a. bir yabancının yasal olmayan yollardan ülkeye sokulması, b. bir yabancının yasal olmayan yollardan ülkede kalmasının sağlanması veya c. bir Türk veya yabancının yasal olmayan yollardan yurt dışına çıkmasına imkân sağlanmasıdır.

Göçmen kaçakçılığı, icrai hareketle işlenebileceği gibi, ihmali hareketle de işlenebilir. Örneğin, pasaportsuz olarak ülkeye girmek isteyen yabancılara, maddi menfaat sağlamak için müdahale etmeyen gümrük görevlileri ihmal suretiyle göçmen kaçakçılığı suçunu işlemiş olurlar (Hakeri, 2004: 4).

Göçmen kaçakçılığı suçu seçimlik hareketli bir suçtur. Bu fiillerden birisinin işlenmesi suçun oluşması için yeterlidir. Yasal olmayan yollardan ülkeye sokulan kişinin yine yasal

olmayan yollarla çıkarılması ya da Türkiye'de kalmasının sağlanması halinde fail, suçun birden fazla seçimlik hareketini gerçekleştirmesine rağmen tek bir suçtan cezalandırılacaktır. Yasada öngörülen seçimlik hareketlerden birisinin yapılması ile suç oluşacaktır, suç soyut tehlike suçudur.

Yabancının Yasal Olmayan Yollardan Ülkeye Sokulması

TCK'nın 79. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde; "bir yabancıyı yasal olmayan yollardan ülkeye sokan" kişinin cezalandırılacağı düzenlenmiştir. Yabancıların ülkemize giriş-çıkış yol ve şekilleri 5682 sayılı Pasaport Yasası'nda düzenlenmiştir. Dolayısıyla anılan yasa hükümlerine aykırı yapılan girişler bu kapsamda değerlendirilecektir. Bu seçimlik hareket bakımından suçun konusunu sadece yabancılar oluşturmaktadır. Vatandaşların yasadışı yollardan ülkeye sokulması durumunda ilgililer hakkında Pasaport Kanunu hükümleri uygulanır (Yenidünya, Alşahin, 2009: 18).

5237 sayılı TCK'nun 79. maddesinde "Göçmen Kaçakçılığına Karşı Ek Protokol"den farklı olarak "yasadışı girişin temini" yerine "ülkeye sokmak" ifadesinin kullanıldığı tespiti yapıldıktan sonra, bu ifadenin göçmen kaçakçısıyla birlikte sınırın geçilmesi şeklinde yorumlanabilecek bir kavram olması nedeniyle hatalı bir kullanım olduğu ifade edilmiştir. Göçmen kaçakçısının neticesinin gerçekleştiği anda olayın meydana gelmiş olduğu yerde olması zorunlu değildir. Maddi menfaat karşılığında ön hazırlıkların yapılarak kişilere yasal olmayan yolların gösterilmesi, kişiye araç temin edilmesi de göçmen kaçakçılığı olarak kabul edilir. Bu nedenle "yasadışı girişin temini" ifadesi BM Ek Protokolü'ne de uygun bir ifade olacaktır (Doğan, 2008: 123).

5237 sayılı TCK.nun "Yer bakımından uygulama" başlıklı 8/2 madde ve fıkrasında hangi suçların Türkiye'de işlenmiş sayılacağı düzenlenmiştir. Buna göre suç;

a) Türk kara ve hava suları ile Türk karasularında,

b) Açık denizde ve bunun üzerindeki hava sahasında, Türk deniz ve hava araçlarında veya bu araçlarla,

c) Türk deniz ve hava savaş araçlarında veya bu araçlarla,

d) Türkiye'nin kıt'a sahanlığında veya münhasır ekonomik bölgesinde tesis edilmiş sabit platformlarda veya bunlara karşı işlendiğinde Türkiye'de işlenmiş sayılacaktır.

Bu düzenleme uyarınca Türk ülkesinin toprakları, iç suları (nehirler, göller, koylar, limanlar, kapalı denizler), karasuları ve bunların üstündeki hava tabakasından oluşan yeryüzü parçası gerçek anlamda ülkeyi oluşturmaktadır. Buna karşılık devletin savaş gemileri, açık

denizde bulunan ticaret gemileri, hava vasıtaları, kıta sahanlığında veya münhasır ekonomik bölgede tesis edilmiş sabit platformlar ise, farazi anlamda ülkeyi teşkil etmektedir.

Göçmen kaçakçılığı suçunda özellikle suçun tamamlanması bakımından ancak gerçek anlamda ülke sınırlarının geçilmesiyle suç tamamlanır. Farazi anlamda ülke sayılan yerlere girmek ile örneğin, Türk bayrağını taşıyan bir gemiye göçmenlerin açık denizde başka bir gemiden nakli halinde suç tamamlanmaz.

Her devlette olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti devleti de giriş ve çıkışları, devlet olmanın bir gereği olarak düzenlemiştir. Yabancıların ülkeye alınıp alınmaması tamamen devletin takdir ve yetkisindedir. Türkiye'ye geçerli ve usulüne bir giriş yapabilmek için gerekli şartlar şöyledir:

a) Türkiye'ye giriş, Bakanlar Kurulu tarafından tayin edilen "Giriş kapılarından" olmalıdır.

b) Pasaport veya pasaport yerine geçen bir belge ibraz edilmesi gereklidir.

c) Ülkeye girmek isteyen kişi Türkiye'ye girişi yasak olan kişilerden olmamalıdır.

d) Giriş vizesi alınmış olmalıdır.112

Şu halde, bu şartlara aykırı olarak yabancının ülkeye sokulması yasal olmayan yollardan ülkeye giriş olarak kabul edilmelidir (Şen, Y. F., 2006: 29).

Yabancının Yasal Olmayan Yollardan Ülkede Kalmasına İmkân Sağlamak

Suça konu seçimlik hareketin kapsamını ülkedeki yasal mevzuata göre belirlemek gerekir. Bu konuda ülkemizdeki başlıca düzenlemeler, 5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun, 442 sayılı Köy Kanunu ve 2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Belgeleri Kanunu'dur.

Ülkede yani Türkiye'de bulunmak, çeşitli nedenlerle ikamet etmek, çalışmak, gezmek, öğrenim görmek şeklinde olabilir. Türkiye'de kalmanın ön koşulu, ülkeye geçerli ve usulüne uygun bir şekilde girmiş olmaktır. Ancak bu koşulun varlığı halinde ülkeye giren kimse, kendiliğinden ülkede ikamet etmek, çalışmak, gezmek, öğrenin görmek vs. haklarına sahip olamaz. "Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun" (YİSHK) ve ilgili diğer mevzuata göre temel kural, Türkiye'ye bir aydan fazla kalacak yabancıların ikamet tezkeresi almalarıdır (Evik, A.H., 2005: 153-155).

Maddenin açık hükmü karşısında bu seçimlik hareketin maddi konusunu sadece yabancılar oluşturabilecektir. Türk vatandaşları yönünden suç söz konusu olamaz. Türk

vatandaşlarının ülkede ikametleri bir izine bağlı değildir ve Anayasa'nın 23/son maddesi uyarınca vatandaşların sınır dışı edilemeyecekleri ifade edilmelidir.

Bu seçimlik hareket yönünden suç, kesintisiz suç niteliği taşır. Kesintisizliği ifade eden süreye ilişkin belirli bir süre koymak doğru olmaz. Her olayda kesintisiz suçun unsurlarının gerçekleşip gerçekleşmediği ayrıca değerlendirilmelidir. Bu anlamda, yabancılara bir defaya mahsus olmak üzere maddi menfaat karşılığında yemek verilmesinin bu suçu oluşturmayacağı ileri sürülmüştür (Doğan, 2008: 130, 136). Bununla birlikte, sahte nüfuz cüzdanı temin etmek veya sahte ikamet izni temin etmek gibi hallerde bu seçimlik hareketin ani hareketle işlenebilmesinin de mümkün olduğu belirtilmektedir (Doğan, 2008: 130).

"İmkan sağlama" ise çeşitli şekillerde olabilir. İmkan sağlamanın maddi yani somut yardımlar olarak yorumlanması gerektiği, yabancıları yasadışı olarak ülkede kalma konusunda teşvik etmenin veya ülkede yabancıların yasadışı olarak kalma kararlarını kuvvetlendirmenin, "imkan sağlamak" anlamına gelmeyeceği belirtilmektedir (Doğan, 2008: 123).

Suçun oluşması için failin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak maddi menfaat elde etmek amacıyla hareket etmesi gerekir. Bu nedenle yasal olmayan yollardan ülkede kalan bir yabancıyı bu durumunu bilerek ancak normal ücretini vererek evinde veya iş yerinde çalıştırma halinde suçun oluşmayacağı, bununla birlikte failin, yabancının bu durumundan yararlanarak normal koşullarda ödemesi gerekenden çok düşük bir ücretle çalıştırmak, karşılığında da ülkede kalmasını bu yolla sağlamak suretiyle maddi menfaat temin etmesi halinde ise diğer koşulların da varlığı halinde suçun oluşabileceği ileri sürülmüştür (Erel, 2007: 275).

Türk Vatandaşı veya Yabancının Yasal Olmayan Yollardan Yurt Dışına Çıkmasına İmkân Sağlamak

TCK'nın 79. maddesinin 1. fıkrasının (b) bendinde suçun, Türk vatandaşı veya yabancının yasal olmayan yollardan yurt dışına çıkmasına imkân sağlamak olarak belirlenen şekli tanımlanmıştır. Bu seçimlik hareket açısından suçun konusu yabancı olabileceği gibi Türk vatandaşı da olabilir.

Ülkeden çıkışa ilişkin koşullar Pasaport Kanunu'nda düzenlenmiştir. Hukuka uygun bir çıkış için öncelikle ülkeden çıkışın belirlenen çıkış kapılarından yapılması (m. 1/1) ve pasaport bulundurulması (m. 2/1) gerekir. Ülkeye girişten farklı olarak çıkışta vize şartı

aranmamaktadır (m. 7/1). Bu şartlar yerine getirilmeksizin kişilerin ülke dışına çıkmasına imkân sağlanması durumunda, göçmen kaçakçılığı suçu oluşacaktır.

Pasaport Kanunu'nun 22. maddesinde, yurt dışına çıkmaları, mahkemelerce yasaklananlara, memleketten ayrılmalarında genel güvenlik bakımından sakınca bulunduğu İçişleri Bakanlığınca tespit edilenlere, pasaport veya seyahat vesikası verilmeyeceği ve bu surette bu kişilerin yurt dışına çıkışlarının engelleneceği belirtilmiştir.

5271 sayılı CMK'nın 109. maddesinde de, şüpheli veya sanık hakkında mahkeme tarafından yurt dışına çıkış yasağı getirilebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu kanunlara göre yurt dışına çıkmaları yasaklanmış kişilerin yasal olmayan yollardan yurtdışına çıkmalarına imkân sağlayan kişiler de göçmen kaçakçılığı suçundan sorumlu tutulmalıdır. Madde metninde yer alan "imkan sağlama" ifadesi belirsizliği dolayısıyla uygulamada suçun tamamlanma anı ve imkan sağlamanın içeri ile ilgili olarak sorunlara yol açmaktadır. Öncelikle belirtilmelidir ki imkan sağlama maddi yardımda bulunmayı gerektirir, manevi destekler bu suçu oluşturmayacaktır.

Bu seçimlik hareket bakımından önemli olan göçmenin yurt dışına çıkmasına imkan sağlayıcı hareketin yapılmış olduğu anda, örneğin sahte pasaportun temin edildiği anda, suçun tamamlanacağı ileri sürülmüştür (Doğan, 2008: 136).

7. Suçun Manevi Unsuru

Göçmen kaçakçılığı suçu kasıtlı bir suçtur, suçun taksirle işlemesini kanun açıkça düzenlemediğinden, bu suç taksirle işlenemez. Suçun olası kastla işlenmesinin de olanaklı olmadığı zira kanuni unsurda fiilin belirli bir amaç veya saikle işlenmiş olmasının arandığı hallerde – ki göçmen kaçakçılığı suçunda bu saik doğrudan doğruya veya dolaylı olarak maddi menfaat elde etmek olarak ifade edilmiştir - suçun olası kastla işlenemeyeceğinin kabul edilmesi gerektiği kabul edilir (Yenidünya – Alşahin, 2009: 64).

Göçmen Kaçakçılığı suçu kazanç sağlama amacıyla yapılmalıdır. Dolayısıyla suçun manevi unsuru, "doğrudan doğruya veya dolaylı olarak maddi menfaat elde maksadı" ile fiilin işlenmesidir. Failde maddi menfaat elde etme saiki yok ise suçun manevi unsuru oluşmayacaktır. Suçun tamamlanması için menfaatin elde edilmesi şart değildir. Eğer failin amacı mağdurdan maddi olmayan çıkar elde etmekse bu suç oluşmayacaktır (Turhan: 9; Evik, 2005: 167).

Madde metninde failin haksız menfaat elde etmesinden bahsedilmemiştir. Buna göre, evini yasal olmayan yollardan ülkede bulunan kişilere bilerek ve isteyerek kiralayan kişi, haksız bir menfaat sağlamamış olsa dahi maddi menfaat sağlamak için bu kişilerin ülkede kalmasına imkan sağladığından göçmen kaçakçılığı suçundan sorumlu tutulacaktır (Artuk; Gökcen; Yenidünya, 2009: 1941-1942).

8. Hukuka Uygunluk Sebepleri

Göçmen kaçakçılığı suçu bakımından ilgilinin rızası hukuka uygunluk sebebi üzerinde durmak gerekir. Bu suçta göçmen, gerçekleştirilen yasa dışı giriş, bulunma ve çıkış eylemlerine rıza göstermektedir. Ancak mağdurun rızası eylemi hukuka uygun hale getirmeyecektir çünkü, " mağdurun rızası " suçun unsurlarındandır ve kanunda açıkça belirtilmemiş olsa da suç ancak mağdurdaki rıza ile işlenebilecektir.

Bu suç bakımından hakkın kullanılması hukuka uygunluk nedeni ise söz konusu olmayacaktır. Şöyle ki, TCK'nın 79. maddesinde yasaklanan eylemler bakımından, yerleşme ve seyahat hürriyetinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bu hürriyet kanun tarafından yasal olan yollardan gerçekleştirildiği hallerde söz konusu olmaktadır. İlgili kanun maddesinde ise yerleşme ve seyahat etme hürriyeti yasal olmayan yollar doğrultusunda gerçekleştirildiğinden kanun dışı kabul edilmektedir. Ayrıca fail, göçmenler değil, yasadışı göçe bir anlamda yardım edenlerdir (Evik, 2005:165).

9. Suçun Özel Görünüş Şekilleri

9.1.Teşebbüs

Yaşa dışı yollardan yabancının ülkeye sokulması ya da yabancının veya Türk vatandaşının ülkeden çıkmasına imkân sağlanması açısından teşebbüs mümkündür. Fail, göçmen kaçakçılığının icra hareketlerine başlamış olmasına rağmen, elinde olmayan nedenlerle fiili tamamlayamamış ise, suç teşebbüs aşamasında kalır (Y. 8. CD. 16.9.2008, 168/9636).

Ülkede kalmaya imkan sağlamaya yönelik hareketin, örneğin yer tahsisinin varlığına rağmen, bu imkan makul süre için sunulamamışsa bu hareket açısından teşebbüs hali gerçekleşir (Artuk – Gökcen – Yenidünya, 2009: 1946). Ancak unutulmamalıdır ki eğer fail bu kişileri Türkiye'ye yasadışı yollardan sokmuş ise artık göçmen kaçakçılığı suçunun

seçimlik hareketlerinden bir diğeri oluştuğu için tamamlanmış suçtan sorumludur (Yenidünya; Alşahin, 2009: 67).

Bu suç bakımından suç, teşebbüs aşamasında kalmış olsa dahi, tamamlanmış gibi cezaya hükmolunur (TCK m. 79/1).

9.2.İştirak

Göçmen kaçakçılığı suçu iştirak açısından bir özellik arz etmez ve bu anlamda suça iştirakin her türü mümkün olup genel kurallar uygulanır.

9.3.İçtima

Göçmenlerin ülkeye yasal olmayan yollardan giriş veya çıkışlarının sahte pasaport veya sahte vize kullanılarak sağlanması halinde, TCK'nın 212. maddesi gereğince, "sahte resmi veya özel belgenin bir başka suçun işlenmesi sırasında kullanılması halinde, hem sahtecilik hem de ilgili suçtan dolayı ayrı ayrı cezaya hükmolunur" şeklindeki açık düzenlemesi nedeniyle fail, hem göçmen kaçakçılığı ve hem de sahtecilik suçundan dolayı sorumlu tutulacaktır.

Tek bir hareket ile ülkeye sokulmak veyahut ülke dışına çıkarılmak istenen birden fazla göçmenin varlığı halinde göçmenleri suçun mağduru kabul eden anlayışa göre zincirleme suç hükümleri uygulanabilir (Yenidünya; Alşahin, 2009: 72). Göçmenlerin bu suçun mağduru değil konusunu oluşturduklarını kabul eden anlayışa göre ise zincirleme suç hükümleri uygulanamaz (Artuk; Gökcen; Yenidünya, 2009: 1951).

10. Yaptırım Ve Güvenlik Tedbirleri

Suçun temel şekli, üç yıldan sekiz yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adlî para cezası ile cezalandırılır. Suçun, mağdurların hayatı bakımından bir tehlike oluşturması veya onur kırıcı bir muameleye maruz bırakılarak işlenmesi hâlinde, verilecek ceza yarısından üçte ikisine kadar artırılır. Bu suçun bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, verilecek cezalar yarı oranında artırılır. Bu suçun bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, tüzel kişi hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur. Örgütün faaliyeti çerçevesinde suç işlenmiş olması halinde ayrıca bu suçlardan (TCK m. 220) dolayı da cezaya hükmolunur.

TCK'nın 13. maddesine göre, göçmen kaçakçılığı suçu hakkında; evrensellik prensibinin bir gereği olarak nerede işlenmiş olursa olsun, failin Türk vatandaşı ya da yabancı

olup olmamasına bakılmaksızın, yabancı ülkede mahkûmiyet veyahut beraat kararı verilmiş olsa da Türkiye'de Adalet Bakanı'nın talebi ile yargılanır.

Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 12. maddesine göre taraf devletlerin, iç hukuklarının elverdiği en geniş biçimde müsaderenin sağlanması için gerekli önlemleri almaları gerekir. Bu durumda, göçmen kaçakçılığı suçunda eşya ve kazanç müsaderesine ilişkin hükümlerin uygulanması mümkündür. Mağdurların naklinde veyahut barındırılmasında kullanılan taşınır veya taşınmazlar, iyi niyetli üçüncü kişilere ait olmamak koşuluyla müsadere edilir (TCK m. 54). Benzer şekilde, yasal olmayan yollardan, yabancının ülkeye sokulması, ülkede kalması veya vatandaş ya da yabancının ülkeden çıkması için alınan her türlü maddi menfaat ya da kazanç ile bunların değerlendirilmesi veya dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkan ekonomik değerler de müsadereye tabidir (TCK m. 55). Bu suçun bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, tüzel kişi hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur. Bu çerçevede tüzel kişiye verilen iznin iptali veya müsadere yoluna gidilebilir.

Kaynaklar

Arslan, Ç. (2003). Göçmen Kaçakçılığı Suçları. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S.1, s. 113-145.

Artuk, M.E., Gökcen, A., Yenidünya, C. (2009). TCK Şerhi, Ankara, Turhan Kitabevi.

Doğan, K. (2008), Göçmen Kaçakçılığı Suçu, 2. Baskı. Ankara, Seçkin Kitabevi.

Donay, S. (2007), Türk Ceza Kanunu Şerhi, 1. Baskı. İstanbul, Beta Yayınları.

Erel, K. (2007). Yargıtay Kararları Işığında Göçmen Kaçakçılığı Suçu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 71, s. 264-299.

Evik, A.H. (2005). Göçmen Kaçakçılığı Suçu, AÜEHFD, C. IX, S. 3-4, s. 125-179.

Hakeri, H. (2004). "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti Suçları (TCK 201/a ve 201/b)", KHukA, S. 1, Mart 2004, Y. 7., s. 1-18.

Önok, R. M. (2005). "5237 Sayılı Yeni TCK'ya göre Uluslararası Suçlar," Hukuk ve Adalet Dergisi, Yıl 2, Sayı 5, Nisan 2005, s. 176- 215.

Özbek, V.Ö., Doğan, K. Bacaksız, P. ve Tepe, İ. (2016). Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, 10. Baskı, Ankara, Seçkin yayınevi.

Şen, Y. F. (2006), Dünya ve Türkiye Perspektifinden Göçmen Kaçakçılığı İnsan Ticareti Organ-Doku Ticareti, Ankara, Kom/Tadoc Yayınları.

Tezcan, D. (2000). “Uluslararası Suçlar ve Uluslararsı Ceza Divanı”, Hukuk Kurultayı 2000, Ankara.

Tezcan, D., Erdem, M. R., Önok R. M. (2007). 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’na Göre Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, 5. Baskı. Ankara, Seçkin Kitabevi.

Turhan, F. Yeni Türk Ceza Kanunu’nda Uluslararası Suçlar. http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/101.doc (e.t. 10.06.2017).

Yenidünya, C. ve Alşahin, M.E. (2009). “Göçmen Kaçakçılığı Suçu (TCK m.79)”, TBB dergisi, Sayı. 82, s. 1-50.

Düzensiz Göç Hareketleri ve İnsan Ticareti İlişkisi:

Türkiye Üzerine Bir İnceleme

Tahir BAYSAL

Dr. Türkiye İstatistik Kurumu Malatya Bölge Müdürlüğü, thrbysl@gmail.com

Öz

Bireylerin ülkelerini değiştirme arzusu, ülkelerindeki ekonomik, politik, sosyal vb. sorunlara dayanmaktadır. Kendi ülkesindeki sorunların mağduru haline gelen insanlar, yasal yollardan ülke değiştiremediğinde yasa dışı yollara başvurmaktadır. Beklenildiği gibi, yasa dışı yolların tercih edilmesi, bireylerin hedef ülkeye ilişkin beklentilerini karşılayamamasına, daha büyük zorluk ve sıkıntılar yaşamalarına, insan ticareti suçunun mağduru haline gelmelerine neden olmaktadır. Düzensiz göç, hedef ülkeler açsından da ekonomik, sosyal, siyasal açıdan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum, tüm dünyada ulusal ve uluslararası ölçekte plan ve politikalar üretilmesini, önlem alınmasını ve yasal düzenlemelere gidilmesini zorunlu kılmaktadır.

Düzensiz göç hareketlerinin yol açtığı en önemli sorunlardan biri, insan ticaretinin ortaya çıkmasına elverişli bir ortam yaratmasıdır. Göçmen kaçakçılığı, son dönemlerdeki küresel ölçekli sorunlar nedeniyle, insan ticaretinin en önemli ayaklarından biri haline gelmiştir. Göçmenler açısından en büyük tehlike ise organ ticareti, zorla çalıştırma, fuhuş, çocuk pornosu gibi suçların mağduru olmalarıdır.

Hedef ülke olarak Türkiye de bu sorunların olumsuz sonuçlarından etkilenmektedir. Bu sorunların çözümlenmesi adına ulusal ve uluslararası ölçekte çeşitli girişimlerde bulunulmaktadır. Ancak bu girişimlerin sorun çözme kapasitesi ve etkinliği tartışmaya açıktır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen, Suç Mağduru, İnsan Ticareti, Düzensiz Göç

Abstract

The desire of individuals to immigrate is based on economic, political, social etc. problems at their countries. People, who become victims of problems in their own country, resort to illegal means when they cannot immigrate by legal means. As expected, the choice of illegal means causes individuals to become unable to meet expectations of the target country, become more vulnerable to difficulties and troubles, and become victims of human trafficking. Irregular migration also has negative economic, social and political consequences in terms of target countries. This situation

necessitates the creation of national and international schedules and policies, the taking of measures and legal regulations all over the world.

One of the most important problems caused by irregular migration is creating a favorable environment for the emergence of human trafficking. Because of the recent global problems, migrant smuggling has become one of the most important pillars of human trafficking. In terms of immigrants, the most important danger is to be victims of crimes such as organ trafficking, forced labor, prostitution, child pornography.

For this reason, new regulations are being made on prevention of human trafficking both nationally and internationally. Furthermore, it is aimed to minimize the negative effects of this problem by international agreements and legal arrangements.

As a target country, Turkey is affected by the negative results of these problems. There are various initiatives on the national and international scale in order to solve these problems. But, the problem-solving capacity and effectiveness of these initiatives are open to debate.

Key Words: Immigrant, Crime Victim, Human Trafficking, Irregular Migration

1. Giriş

İnsan ticareti ve düzensiz göç konuları tüm dünya için en önemli ve en yakıcı sorunlardandır. Günümüzde, en önemli küresel sorunlar arasında ilk sıralarda yer alan bu iki soruna karşı ulusal ve uluslararası ölçekte politikalar gerçekleştirilmekte, uluslararası anlaşmalar ve hukuki düzenlemeler yoluyla bu sorunların giderilmesi için çaba gösterilmektedir.

Düzensiz göç hareketleri, insan tacirleri için bulunmaz bir fırsat konumunda olduğundan, düzensiz göç hareketlerinin yoğun bir biçimde yaşandığı coğrafyalarda insan ticareti de gelişmektedir. Öyle ki göçmen kaçakçılığı, insan ticaretinin en önemli kaynağı haline gelmekte ve bu nedenle iki kavram birbirine karıştırılmaktadır. Bu çalışma, insan ticareti ile düzensiz göç hareketleri arasındaki ilişkiyi Türkiye örneği üzerinden inceleyerek geleceğe dönük bir perspektif oluşturulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, sorunların ortaya çıkış nedenleri ile sonuçları birlikte değerlendirilmekte, yapılan yorum ve değerlendirmeler istatistikî verilerle desteklenmektedir.

2. Düzensiz Göçün Tanımı, Nedenleri ve Sonuçları

Göç olgusu, insanlık tarihi kadar eskidir. Öyle ki insanlık tarihi, göçlerin tarihi olarak ifade edilebilmektedir (Koçdemir, 1999: 86). Toplum içerisindeki bireylerin coğrafi olarak bulunduğu yerden ayrılarak başka bir yere doğru hareket etmesi olarak tanımlanan göç, genel olarak iç göç (ülke içi) ve dış göç (ülkelerarası) olarak iki şekilde gerçekleşmektedir.

Çalışmamızda konu edilen düzeniz göç hareketleri, dış göçün bir unsurudur. Düzensiz göç, hedef ülke açısından ve gönderen ülke açısından olmak üzere iki şekilde açıklanabilir. Hedef ülkeler açısından düzensiz göç, bir ülkeye yasa dışı yollardan girmek, kalmak ya da çalışmak olarak tanımlanabilir. Burada esas olan bir ülkeye giriş yapmak, kalmak ya da çalışmak için gereken hukuki prosedürlerin yerine getirilmemiş olmasıdır. Gönderen ülke açısından düzensiz göç ise ülkeden yasa dışı yollarla ayrılmak ya da sınırı geçmek olarak ifade edilmektedir (IOM, 2009: 15).

Düzensiz göç, yukarıdaki tanımlamalarda yer alan temel unsurlar itibarı ile yasa dışı göç olarak da ifade edilebilmektedir. Ancak iki kavramın tam anlamıyla aynı olmadığı da ifade edilmektedir. Örneğin Topcuoğlu (2016: 11), yasallık ve yasa dışılık kavramlarının keskin bir biçimde karşıt olduğunu ancak düzensiz ifadesi ile ikisi arasında gri bir alana işaret edildiğini ya da yasa dışılığın da kendi içinde farklılaştırıldığını savunmaktadır.

Yasadışı göç hareketlerinin tarihin her döneminde belli ölçüde gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Ancak son dönemlerde, düzensiz göç hareketlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun nedenleri, itici faktörler ve çekici faktörler olarak iki biçimde açıklanmaktadır (Everett, 1969: 285). Az gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar, savaş, iç savaş, bölgesel gerilim gibi siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklı güvenlik endişeleri (Yılmaz, 2014; 1689) itici nedenlerdir. Avrupa ülkeleri ve ABD gibi ülkelerdeki nüfusun yaşlanmasından ve diğer nedenlerden kaynaklanan işgücü ihtiyacı (Yılmaz, 2014; 1689), bu ülkelerin daha iyi bir yaşam standardı vadeden gelişmişlik düzeyleri (Tapia, 2003: 16) ve buna kaynaklık eden ekonomik, toplumsal ve siyasal dinamikleri (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 250) de çekici nedenler olarak değerlendirilmektedir.

3. İnsan Ticareti, Nedenleri ve Türleri

İnsan ticaretinin tanımı konusunda literatürde genellikle, ülkemizin de taraf olduğu, 'Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne ek 'İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Palermo Protokolü'nün 3 üncü maddesine atıf yapılmaktadır. Buna göre;

(a) "İnsan ticareti", kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması anlamına gelir. İ*stismar terimi, asgari olarak, başkalarının fuhşunun istismar edilmesini veya cinsel istismarın başka biçimlerini, zorla çalıştırmayı veya hizmet ettirmeyi, esareti veya esaret benzeri uygulamaları, kulluğu veya organların alınmasını içerecektir.*

(b) İ*nsan ticaretinin (a) bendinde belirtilen yöntemlerden herhangi biriyle yapılmış olması halinde, mağdurun bu istismara razı olup olmaması durumu değiştirmeyecektir.*

(c) Bu maddenin (a) bendinde öngörülen yöntemlerden herhangi birini içermese bile, çocuğun istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması "insan ticareti" olarak kabuledilecektir.

(d) Onsekiz yaşının altındaki herkes "çocuk" kabul edilecektir".

Palermo Sözleşmesi'nin bu tanımında göre öne çıkan kavramlar; yer değiştirme, şiddet, emek ve beden sömürüsüdür (Topcuoğlu, 2013: 84). İnsanların, zorla ya da içinde bulunduğu zorluklardan yararlanılarak kandırılması sonucu bir yerden başka bir yere götürülmesi, kazanç veya çıkar sağlamak üzere emek ve bedensel sömürüye maruz bırakılması, insan ticaretinin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bu tanım itibariyle, sadece bir suç değil aynı zamanda insan hakları ihlali olduğu da söylenebilir (Seyhan, 2012: 3). Kişinin metalaştırılması ve alınıp satılır bir eşya gibi görülmesi, suç ve insan hakkı ihlali olarak değerlendirilmesinin temel dayanağıdır (Koca, 2003; 142).

İnsan ticaretine yol açan çok çeşitli faktörler bulunmaktadır. Ekonomik sıkıntılar, yaygın işsizlik, cinsiyet ayrımcılığı, fırsat eşitsizliği, kadın ve çocuklara yönelik şiddet,

küreselleşme, etnik çatışmalar, iç savaş, fuhşa olan talep, daha iyi bir yaşam vaadi ile insanların kandırılması, çözülmüş aile yapısı gibi unsurlar insan kaçakçılığına kaynaklık etmektedir (Kızılsümer, 2007: 114-115).

İnsan ticareti, çıkış nedenlerinin çeşitliliğinin yanında ortaya çıkış şekilleri itibarıyla da çok boyutlu bir kavramdır. Ana hatları ile insan ticareti, fuhuş ya da cinsel sömürü amaçlı; zorla çalıştırma ve işgücü sömürüsü amaçlı; çocuk istismarı ve çocuk pornosu amaçlı; organ ve doku kaçakçılığı kaynaklı olarak gerçekleştirilmektedir (Yenidünya, 2007; Kocasakal, 2003; Doğan, 2005; Kelly, 2005; Miller, 2006).

Görüldüğü gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilen insan ticareti, farklı şekillerde kendini gösterebilmektedir. İnsan ticaretinin gerçekleşebilmesi için en uygun ortam, çeşitli nedenlerle ortaya çıkan düzensiz göç hareketlerinin yaşanmasıdır. Bu nedenle, insan ticareti ile göçmen ticareti çoğunlukla birbirine karıştırılmakta ya da birbirinin yerine kullanılmaktadır (Doğan, 2005: 22).

Bu kavram kargaşasının giderilebilmesi için 1994 yılında düzenlenen Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansında 'düzensiz göçmen' yerine 'belgesiz ya da kayıt dışı göçmen' teriminin kullanılması önerilmiştir (Toksöz, 2006: 117). Yine de literatürde çoğunlukla düzensiz göç/göçmen terimi kullanılmaktadır.

4. Türkiye'de Düzensiz Göç ve İnsan Ticaretinin Boyutları

Türkiye, coğrafi konumu dolayısıyla önemli bir kavşak noktası olarak kendini göstermektedir. Bu konumu nedeni ile hem hedef ülke, hem transit ülke (Ay vd., 2007: 75) hem de kaynak ülke olarak değerlendirilmelidir (İçduygu & Aksel, 2012:7). Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin her dönem yaşandığı, bununla birlikte ülkemizden de özellikle batı ülkelerine göç edildiği görülmektedir (Toksöz vd., 2012:12).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, mübadele süreci dâhil edilmediği takdirde dahi ülkemize yönelik dış göç hareketlerinin yaşandığı söylenebilir. Osmanlı hinterlandında bulunan Bulgaristan, Yunanistan gibi çevre ülkelerden ve Kafkaslardan cumhuriyetin ilk yıllarından beri bir göç hareketliliği yaşanmış, bu göç hareketleri devlet teşviki ile gerçekleşmiştir. 1990'lı yıllara kadar 1,6 milyon kişinin bu şekilde ülkemize göç ettiği tahmin edilmektedir (Erder, 2007: 6; İçduygu & Biehl, 2009: 93).

1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'ye yönelik göçün kaynağı değişmeye başlamıştır. Doğu Bloğunun çökmeye başlamasıyla eski Sovyet ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye hedef ülke ya da transit ülke olarak yoğun göç hareketleri yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'nin 1999 yılında AB tarafından aday ülke olarak ilanının ardından transit ülke olarak göçün yoğunlaştığı görülmektedir (Kirişçi, 2007: 93; Erder, 2007: 9).

Türkiye'nin kaynak ülke olma konumu, genellikle gelişmiş batı ülkelerine yönelik işgücünün akışı ile açıklanmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Avrupa ülkelerinin kalkınma süreci için ihtiyaç duyduğu işgücünün temini noktasında, Anadolu'dan yoğun bir göç hareketi başlamıştır (Abadan, 1995: 81).

Son yıllarda, Libya ve Irak'a yapılan müdahale, Arap Baharı süreci, Suriye'deki kaos ortamı gibi uluslararası etkileri olan bölgesel sorunlar, Türkiye'ye göçü arttıran en önemli faktör olma konumuna yükselmiştir. Söz konusu göç hareketliliğinin önemli bir bölümünün düzensiz göç hareketlerinden kaynaklı olduğunu belirtmek gerekir. Bu göç hareketlerinin yoğunlaşmasının yarattığı sorunlar neticesinde çok sayıda yasal düzenleme yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi 11.04.2013 tarih ve 28615 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'dur. Bu kanun ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) kurulmuştur.

Söz konusu kanunda GİGM kuruluş gerekçesi; "Göç alanına ilişkin politika ve stratejileri uygulamak, bu konularla ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak, yabancıların Türkiye'ye giriş ve Türkiye'de kalışları, Türkiye'den çıkışları ve sınır dışı edilmeleri, uluslararası koruma, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunmasıyla ilgili iş ve işlemleri yürütmek…" olarak tanımlanmıştır (6458 sayılı Kanun md. 103).

GİGM tarafından yayımlanan istatistikî veriler, Türkiye'de düzensiz göç hareketlerinin yıllar itibarı ile seyrini ortaya koymaktadır. Bu verileri paylaşmadan önce, verilerin sadece yakalanan kişiler üzerinden oluşturulduğunu, yani gerçekleşen rakamların bunun çok üzerinde olmasının beklendiğini, aynı zamanda bir kişinin birden fazla kez yakalanması durumunda yakalandığı sayı adedince verilere yansıdığını (Kaya, 2008: 27-28) belirtmek yerinde olacaktır.

Aşağıdaki grafik, 2005 yılından bu yana ülkemizdeki düzensiz göç hareketlerinin seyrini yansıtmaktadır (Grafik 1). Bu grafikte net bir biçimde görülebileceği gibi 2013 yılına kadar inişli çıkışlı ama yatay seyir izleyen düzensiz göçmen sayısı, bu yıldan sonra büyük ölçüde artmıştır. Bunun ana nedeni, 2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayıp kısa sürede Ortadoğu ülkelerine yayılan (Uzun, 2013: 148-149) Arap Baharı süreci ve bu sürecin en büyük sorun alanı konumuna gelen Suriye'deki istikrarsızlık olarak görülmektedir.

Grafik 1. Yılara göre düzensiz göçmen sayısı (Türkiye)

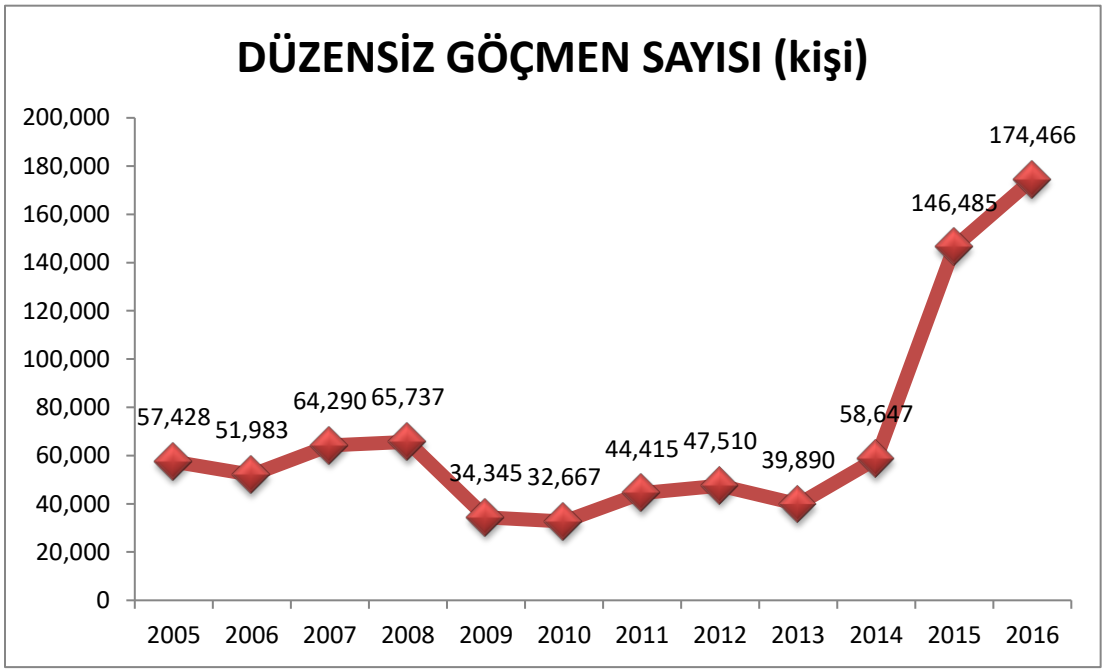

Kaynak: GİGM, http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik (İndirilme Tarihi: 14/03/2017)

Belirtmek gerekir ki bu veriler, komşu ülkelerdeki iç savaş mağduru insanlara sınırlarını açan ülkemize prosedürlere uygun olarak gelen kişileri değil, yasa dışı yolları kullanarak ülkeye giriş yaptığı tespit edilen kişileri içermektedir. 2016 yılı verileri incelendiğinde, yakalanan düzensiz göçmenlerin yaklaşık % 40'ının Suriye uyruklu, % 18'inin Afganistan, yine yaklaşık % 18'inin Irak, % 11'inin Pakistan uyruklu olduğu görülmektedir (GİGM, 2017). Sadece bu rakamlar bile, düzensiz göçün asli kaynakları hakkında fikir vermek için yeterlidir.

GİGM, 2010 yılından bugüne göçmen kaçakçılığı yaparken yakalanan kişilerin istatistiklerini de açıklamaktadır. Aşağıdaki grafikten takip edilebileceği gibi, göçmen

kaçakçılarının sayısı da aynı yılda artmıştır (Grafik 2). 2016 yılında kaçakçı sayısı bir miktar azalırken düzensiz göçmen sayısında artma eğilimi devam etmiştir.

Grafik 2. Yıllara göre göçmen kaçakçıları (Türkiye)

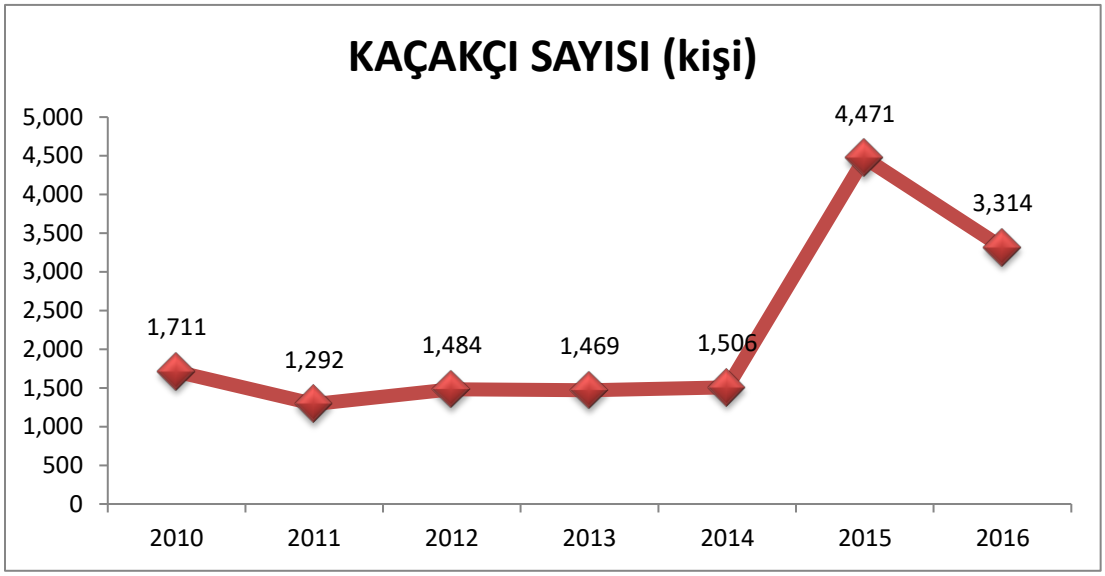

Kaynak: GİGM, http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik (İndirilme Tarihi: 14/03/2017)

Göçmen kaçakçılığı, insan ticareti ile iç içe bir kavramdır. Yukarıda özetlenmeye çalışılan nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan ülke değişikliği taleplerinin yasal süreçlerle gerçekleşememesi durumunda ortaya çıkan düzensiz göç hareketleri, göçmen kaçakçılığına ve dolayısıyla insan kaçakçılığına en uygun zemini hazırlayan unsur haline gelmektedir.

Düzensiz göç hareketleri ile insan ticaretini birbirinden ayrın temel farklılık ise kişinin rızası unsurudur. İnsan ticaretinde kişinin kandırılması ya da zor kullanılarak yer değiştirilmesi söz konusu iken göçmen kaçakçılığında kişinin rızası ve talebi söz konusudur (Kızılsümer, 2007: 124; Arık, 1965: 76). Ancak, kişinin kendi rızasıyla yasa dışı göçünün ardından insan ticaretinin mağduru haline gelmesi de olasıdır. Kavram kargaşasına yol açan temel mesele de budur.

Bunun temel nedeni, göçmenin içinde bulunduğu zorlukların istismara açık olması ve göç edilen ülkede tutunmak için yardıma ihtiyaç duymasıdır. Bu noktada insan tacirlerinin kapsama alanına giren düzensiz göçmenler, gerek cinsel sömürü gerekse işgücü sömürüsü bağlamında mağdur konumuna gelmektedir (Derks, 2000: 11).

Düzensiz göç ile insan ticareti arasındaki farklardan biri de düzensiz göçte bir ülkeden başka bir ülkeye yer değiştirmenin zorunlu olması, insan ticaretinde ise herhangi bir sınır geçme olayının şart olmamasıdır. Aynı ülkenin farklı yerleri arasında bir yer değişikliği olabileceği gibi, göç edilen ülke içinde kalma ya da orada barınma koşuluna bağlı olarak da insan ticaretinin mağduru olma söz konusu olabilir (Yenidünya, 2009: 40-41). Ayrıca, düzensiz göçte hedef ülkeye varılması ile süreç tamamlanırken, insan ticaretinde cinsel sömürü ya da işgücünün sömürülmesi eylemi devamlılık arz etmektedir (Alpkaya. 2002: 62).

Dünyada ve Türkiye'de insan ticaretinin boyutları tam olarak bilinememektedir. Eldeki veriler, düzensiz göçte olduğu gibi, kayıtlara girmiş olaylar üzerinden derlenmektedir. Aşağıda GİGM tarafından yayınlanan insan ticareti mağdur sayısı istatistikleri yer almaktadır (Grafik 3). Gerçek rakamların bunun çok ötesinde olduğu tahmin edilmekle birlikte, yıllara göre artış ya da azalış eğilimlerinin izlenebilmesi anlamında bu veriler değerlidir.

Grafik 3. Yıllara göre insan ticareti mağdur sayısı (Türkiye)

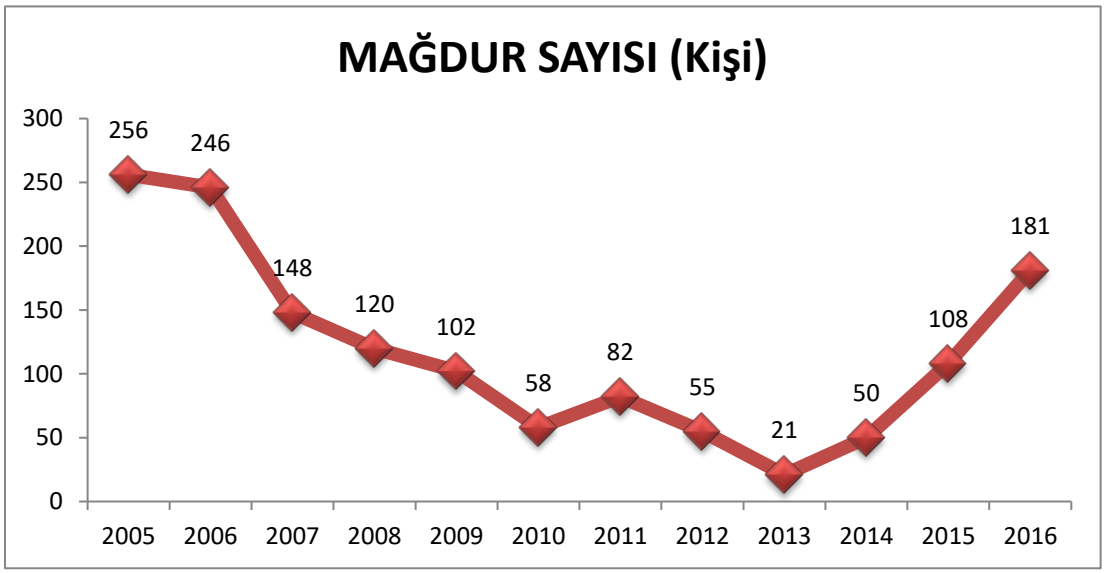

Kaynak:GİGM,http://www.goc.gov.tr/icerik6/insan-ticareti-ile-mucadele_363_378_4714_icerik (İndirilme Tarihi: 14/03/2017)

Grafikten net bir biçimde görülebileceği gibi insan ticareti mağdurlarının sayısı 2013 yılına kadar yıllar itibarıyla azalırken, 2013 ve sonrasında artış eğilimine girmiştir. Bu yapı, düzensiz göç verileri ile paralellik arz etmektedir. Sadece bu verilerin zaman serisi itibarı ile gösterdiği paralellik bile düzensiz göç ile insan ticareti arasındaki yakın ilişkiyi ispatlar niteliktedir.

Türkiye, son dönemlerde yoğunlaşan düzensiz göç hareketleri ve insan kaçakçılığının önlenmesi adına çeşitli adımlar atmaktadır. Özellikle uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve bu yükümlülüklerin iç hukuk düzenlemeleri ile somutlaştırılması çabaları devam etmektedir.

Ülkemiz için bu sorunların önemli bir gündem maddesi haline gelmesi ilk olarak, I. Körfez Savaşı ile ülkemize giriş yapan sığınmacılar dolayısıyla gerçekleşmiştir. Yasal düzenlemeler yapılması ise çoğunlukla AB ile ilişkiler çerçevesinde ve müzakere sürecinde gerçekleşmiştir (Kirişçi, 2007; İçduygu & Aksel, 2012; Erder, 2007).

AB ile müzakere sürecinde konuya ilişkin dört ana çerçevede düzenlemeler yapılması benimsenmiştir. Bunlar; üye devletlerle ve toplulukla geri kabul anlaşmasının imzalanması, vize/Schengen prosedürlerinin yerine getirilmesi, Türkiye sınır yönetiminde daha sıkı tedbirler alınması ve Avrupa dışından gelen sığınmacılara yönelik coğrafi sınırlamaların kaldırılmasıdır (İçduygu & Aksel, 2012: 64).

Bu kapsamda, Palermo Protokülü'nün Türkiye tarafından 2000 yılında imzalanıp 2003 yılında onaylanması; 2004 yılında Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM) üye olunması; 2002 yılındaki Türk Ceza Kanunu (TCK) değişikliğinin ardından 2004 yılında çıkarılan yeni TCK ile düzenleme yapılması ve çeşitli kanunlarda yapılan düzenlemeler belirleyici olmuştur (Kızılsümer, 2007: 139-143).

Yapılan düzenlemeler ile alınan önlemlerin sorunlara belli ölçüde katkı sağladığı ifade edilebilir. Bu durum istatistiklere de yansımıştır. Özellikle 2005- 2012 arası dönemde hem düzensiz göç hareketlerinde hem de insan kaçakçığı mağdur sayısında gözle görülür bir azalma yaşanmıştır. Ancak Arap Baharı ile başlayan yeni göç dalgası, sorunları derinleştirici bir etki yapmıştır.

5. Sonuç

Düzensiz göç hareketlerinin en önemli kaynağı, dünyanın çeşitli coğrafyalarında yaşanan ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlardır. Bu sorunların sonucu olarak bulundukları ülkeden ayrılıp görece daha iyi konumdaki ülkelere yerleşme isteğinde bulunan insanlar, yasal süreçleri takip ederek bu hedeflerine ulaşamadıklarında yasa dışı yollara başvurabilmektedir.

Düzensiz göç hareketleri olarak ifade edilen bu yapı, başta hedef ülkeler olmak üzere tüm dünyayı olumsuz etkilemektedir.

Bir diğer küresel sorun olan insan ticareti, son yıllarda büyük boyutlara ulaşmıştır. Düzensiz göç hareketlerine neden olan siyasi, sosyal, ekonomik sorunlar, insan ticaretinin gelişmesine de kaynaklık etmektedir. Aynı zamanda düzensiz göç hareketleri, bizatihi insan ticaretinin en önemli kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Hem kaynak ülke, hem transit ülke hem de hedef ülke olarak Türkiye de bu sorunların olumsuz sonuçlarından etkilenmektedir. Eldeki istatistiki veriler, Türkiye'de düzensiz göç hareketleri ile insan ticareti arasındaki yakın ilişkiyi doğrular bir seyri ortaya koymaktadır. Türkiye, bu sorunların çözümlenmesi adına ulusal ve uluslararası ölçekte çaba göstermekte, taraf olduğu uluslararası anlaşmaların gereğini yerine getirmek adına hem iç hukuk düzenlemeleri yapmakta hem de bu düzenlemelere bağlı olarak ek tedbirleri hayata geçirmektedir.

2005- 2016 yılları arası döneme ait istatistiki veriler incelendiğinde, 2012 yılına kadar bu çabaların olumlu sonuç verdiği görülmektedir. Ancak Arap Baharı ile birlikte Ortadoğu coğrafyasındaki istikrarsızlık göç hareketlerini tetiklemiş ve 2012 yılından sonra hem düzensiz göçmen sayısında hem de insan ticareti mağduru sayısında yeniden bir yükseliş yaşanmaya başlamıştır.

Son dönemdeki bu artış eğilimin temel nedeni Arap Baharı ile başlayan bölgesel istikrarsızlık olmakla birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan gerilimler de sürece olumsuz yansımaktadır. Geri kabul anlaşmasının uygulanması, vize serbestisinin sağlanması gibi kritik konularda yaşanan sorunlar, sürece olumsuz etki yapmaktadır.

Türkiye'nin düzensiz göç ve insan ticareti konularında çözüm yönünde mesafe kaydedebilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde daha fazla çaba harcaması gerekmektedir. Ortadoğu coğrafyasındaki istikrarsızlığın giderilmesi ve sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi için gösterdiği çabalar takdire değer bulunmakla birlikte, çözüme henüz yaklaşılamamış olmasının en çok Türkiye'yi olumsuz etkilediği unutulmamalıdır.

AB ile ilişkiler konusunda da yeni bir sürecin başlatılması, diyalog kanallarının açılması ve genişletilmesi yönünde hem Türkiye'nin hem de AB'nin gereken adımları

atmaktan imtina etmemesi önemlidir. AB ile ilişkilerin geliştirilmesi, bütüncül politikaların hayata geçirilmesini kolaylaştıracaktır.

Öte yandan, ülkemizde iç hukuk düzenlemeleri açısından yapılması gerekenler ihmal edilmemelidir. Sınır güvenliğinin sağlanması, mültecilerin barınma, gıda, eğitim, sağlık gibi yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması, kayıt dışı istihdamla mücadele, göçmenlerin kayıt altına alınması, Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün etkinliğinin arttırılması gibi önlemler, bu sorunların olumsuz etkilerini azaltacaktır.

Kaynaklar

ABADAN UNAT, Nermin; (1995), "Turkish Migration To Europe", *The Cambridge Survey of World Migration*, R Cohen (ed.), Cambridge University Press, Cambridge.

ALPKAYA, Gökçen; (2002), *Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi*, Turhan Kitabevi, Ankara.

ARIK, Kemal Fikret; (1965), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme*, AÜSBF Yayınları, Ankara.

ARSLAN, Çetin; (2003), "Göçmen Kaçakçılığı Suçları", *Yargıtay Dergisi*, Cilt 29, Sayı 3, ss. 113-144.

ATASÜ TOPCUOĞLU, Reyhan; (2013), "İnsan Ticareti ile Mücadelede Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetlerin Gelişimi: Ukrayna Örneği", *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, Cilt 24, sayı 1, (Nisan 2013), ss. 83-99.

ATASÜ TOPCUOĞLU, Reyhan; (2016), "Göç Yazınındaki Düzenli/ Düzensiz Göç Kavramları: İnsan Hakları Temelinde Bir Kavramsal Sorgulama", *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 34, ss. 1-20.

AY, M. Kadir; ÖZCAN Mehmet & İŞGÖREN, Fikret; (2007), *Avrupa Birliği Müktesebatına Uyumluluk Açısından Türkiye Cumhuriyeti Hukuku Boşluk Analizi: Yasadışı Göç ve İnsan Ticareti*, Ankara.

DERKS, Annuska; (2000), "Combating Trafficking in South-East Asia, A Review of Policy and Programme Responses", *International Organization for Migration*, Switzerland.

DE TAPIA, Stephane; (2003), “New Patterns of Irregular Migration in Europe”, *Seminar Report 12 and 13 November 2002,* Council of Europe, Strasbourg.

DOĞAN, Koray; (2005), *Göçmen Kaçakçılığı Suçu*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

IOM, (2009), *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Yayınları, Cenevre.

ERDER, S. (2007), “Yabancısız Kurgulanan Ülkenin Yabancıları”, *Türkiye’de Yabancı İşçiler*, Derin Yayınları, İstanbul.

EVERETT, S. Lee; (1969), "A Theory of Migration", *Migration*, London: Cambridge University Press.

İÇDUYGU, Ahmet & BIEHL, Kristen; (2009), “Turkey”, *Managing International Urban Migration, Country Reports Turkey, Italy, Spain*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İÇDUYGU, Ahmet & SİRKECİ, İbrahim; (1999), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

İÇDUYGU, Ahmet & AKSEL, Damla; (2012), *Türkiye’de Düzensiz Göç*, IOM Türkiye Yayınları, Ankara.

GİGM; (2017), *Düzensiz Göç*, http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik, İndirilme Tarihi: 14/03/2017.

GİGM; (2017), *İnsan Ticareti ile Mücadele*, http:// www.goc.gov.tr/icerik6/insan-ticareti-ile-mucadele_363_378_4714_icerik, İndirilme Tarihi: 14/03/2017.

KAYA, İbrahim, (2008), “Undocumented Migration, Counting the Uncountable Data and Trends Across Europe”, *Clandestino Project*, Oxford University, UK.

KELLY, Lizz; (2005), “You Can Find Anything You Want: A critical reflection on research on trafficking in persons within and into Europe”, *International Migration* 43(1/2),, ss. 235-264.

KIZILSÜMER, Deniz; (2007), "İnsan Ticareti ile Mücadele: Uluslararası Belgeler ve Türkiye'nin Çabaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, ss. 113-145.

KİRİŞÇİ, K. (2007), “Turkey: A Country of Transition from Emigration to Immigration”, *Mediterranean Politics* 12 (1), ss. 91-97.

KOCA, Mahmut; (2003), "İnsan Yağması (Sömürüsü) Suçu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 2, ss. 141-172.

KOCASAKAL, Ümit; (2003), "İnsan Ticareti Suçu", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S;2, ss 39-79.

KOÇDEMİR, K., (1999), "Yeni Binyılın Derdi Göç ve İltica", *Türk İdare Dergisi*, Sayı 423, Cilt 71, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MILLER, John R.; (2006), “Slave Trade Combating Human Trafficking”, *Harvard International Review*; 27 (4): 42-79.

SEYHAN, Osman; (2012), "Kaos ve Kamu Politikası Oluşumu: Türkiye'de İnsan Ticareti Politikaları Örneği" , *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 30, ss. 1-20.

TOKSÖZ, Gülay; (2006), *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TOKSÖZ, Gülay; ERDOĞDU, Seyhan; KAŞKA, Selmin; (2012), *Türkiye’ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları*, IOM Yayınları, İsveç.

UZUN, Özüm S. (2013), “The “Arab Spring” and Its Effect on Turkish-Iranian Relations*”, Ortadoğu Etütleri,* Volume 4, No 2, January 2013*, ss.145-164.*

YENİDÜNYA, Ahmet Caner; (2007), *İnsan Ticareti Suçu*, Turhan Yayınevi, Ankara.

YENİDÜNYA, Ahmet Caner; (2009), *Türk Hukukunda İnsan Ticareti Suçu El Kit*abı, *Türkiye’nin İnsan Ticareti ile Mücadele Çabalarının ve Tüm İnsan Ticareti Mağdurlarının Adalete Erişimlerinin Desteklenmesi Projesi*, IOM Yayınları, Ankara.

YILMAZ, Abdurrahman; (2014), "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 9/2 Winter 2014, ss. 1685-1704.

11.04.2013 tarih ve 28615 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren *6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*.

Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Göç Yönetimi

Nalan DEMİRAL

Doç, Dr. Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü,
nalandemiral@trakya.edu.tr

Öz

Göç insanlık tarihinin her döneminde var olmasına rağmen, son zamanlarda yaşanan göç gerek pek çok unsuru ve aktörü içinde barındırması, gerekse de acil çözüm bekleyen sorunları ve geleceğe yönelik tedbirleri içinde barındırması nedeniyle farklılık arz etmektedir.

Göç konusu artık göç veren ülkenin sadece kendi durumundan kaynaklanmadığı gibi ortaya çıkan sorunların çözümünün de küresel, bölgesel ve yerel çözümler içermesi nedeniyle eşgüdümü gerektiren bir yapıyı gerektirmektedir.

Türkiye ile AB arasındaki göç yönetiminde ise her iki tarafın da yerine getirmesi beklenen uluslararası ve ulusal düzeyde yasal, idari, sosyal ve etik sorumluluklar gündeme gelmektedir.

AB tarafından 13 Mayıs 2015 tarihinde ortaya konan göç gündemine göre bu doğrultuda AB öncelikle göç esnasında yaşanan ölümleri önlemeli, arkasından ortak politikalar çerçevesinde göçmen kabulü ve yerleştirilmesi doğrultusunda bütün paydaşların katılımıyla çalışmalar yapılmalı ve son olarak da göçün azaltılması ve mümkünse tamamen durdurulması için gerekenler yapılmalıdır.

Hem bir geçiş hem de hedef ülke olan Türkiye ile AB arasında yapılan çalışmalar ve toplantılarda Türkiye'den beklentiler de bu doğrultuda ortaya çıkmış ve para yardımı başta olmak üzere pek çok yardım sözü verilmiştir.

İşte bu doğrultuda bu çalışmada göç olgusunu uluslararası bir kuruluş olan AB ve taraf ülkelerden Türkiye açısından ortaya konulacak ve mevcut durum değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Göç, AB, Türkiye, AB'nin göç politikaları.

Migration Management Between The European Union And Turkey

Abstract

Although migration is a historical phenomenon, the latest migration movement seems different from the others as it concludes many elements and actors as well as immediate problems to be solved and precautions to be taken.

As the migration concept is no longer a problem of the origin country, the problems also need global, regional and local solutions in a coordinated structure. Beginning from the origin country, the migration concept has dimencions beyond the target country. The dissolutions of problems that cause the migration movement start in the origin country and prevention of problems that can occure in the target country needs so much effort.

In the migration management process between the EU and Turkey bothsides have international and national legal bureaucratic, social and ethical responsibilities.

In this context, the EU through its migration agenda published in 13 May 2015 have to in first hand prevent the deaths during the migration process and then make arrengaments about the acceptance and settlement of the migrants according to common policies including the all other actors.

As a transit and target country, Turkey has been through all of these above as mentioned in the meeting held with EU and promises have been made for help including the money transfer.

As a result, a very hard and long journey both physically and mentionally;the migration problems should be solved on a multilevel approach and all actors must take an active role. So in this study, the migration concept will be evaluated from the view of EU as an international organization and Turkey as a contracting government and the recent situation will be put forward.

Key Words: migration, EU, Turkey, migrations policies in EU.

1. Giriş

Dünya üzerindeki hiçbir ülke çağımızın en önemli problemlerinden biri olan göçün ortaya çıkardığı ve çözüm bekleyen sorunları tek başına çözme durumunda da, kapasitesinde de değildir. Göç konusu ve probleminin çok bileşenli olması, çözümünün de çok aktörlü ve çok düzlemli bir şekilde çözülmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda bütün ortakların mümkün olduğu kadar adil bir sorumluluk paylaşımında bulunmaları da elzemdir.

Göç konusuyla ilgili pek çok ülkenin gündeme geldiği mevcut ortamda, Türkiye, en fazla muhatap olan ve olunan ülkelerin başında gelmektedir. Uzun dönemdir ilişki içinde olduğu ve sonunun ne olacağı kestirilemeyen üyelik müzakere sürecinde gelgitli bir rota izlediği Avrupa Birliği(AB) de göç konusunda en fazla çaba göstermek durumunda kalan uluslararası kuruluşlardan biri durumundadır ve iki eski ortağın yolları mecburen göç konusunda ve rotasında kesişmektedir. Bu nedenle artık bu ikilinin göç konusunda sıkı bir ortak program izlemeleri hem insanlık hem de taraflar açısından büyük önem arz etmektedir.

2. Göçmen Gözünde ve Güzergâhında Avrupa Birliği ve Türkiye

Türkiye gerek stratejik ve jeopolitik konumu gerekse de insani tutumu ve göçmenlere sunduğu yaşanabilir koşullarla doğru orantılı olarak tarih boyunca göç dalgalarına maruz kalmış ve çok sayıda göçmene yeni hayatlar sunmuştur. Türkiye bu duruma hemen hemen alışıkken, diğer muhatap AB ise daha önce karşı karşıya kalmadığı bir sorun olan göçün boyutları ve beraberinde getirdiği sorunların büyüklüğüyle biraz hazırlıksız yakalanmış olsa

da hem uluslararası bir kuruluş olmanın gereklerini yerine getirme zorunluluğu hem de Birlik içindeki ülkelerin cazibe merkezi olarak görülmeleri nedeniyle göç konusuyla ilgili hızlı ve etkin biçimde politikalar üretmeye ve uygulamaya başlamıştır.

AB ve Türkiye tarafından göç konusunda ortak politikalar oluşturulması doğrultusunda pek çok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Bunlar arasından AB tarafından ortaya konulan en önemli çalışmaların başında 13 Mayıs 2015 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan Avrupa Göç Ajandası (Gündemi) gelmektedir.(European Agenda On Migration 13.5.2015)

Sözü geçen Ajandaya giriş kısmında; Akdeniz'i hayatları pahasına geçmeye çalışan binlerce kişinin herkesi şok ettiği ve önceliğin bu insanları korumak olduğu belirtildikten sonra; bu konuda Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu ve üye devletlerin de destek verdiği vurgulanmıştır. Göçle ortaya çıkan bu insanlık dramının üstesinden gelebilmek için AB'nin küresel rolünü iyi oynaması ve pek çok yöntemin kullanılması ve bu doğrultuda göçü ortaya çıkaran sorunların temeline kadar inilmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. Küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bu konudaki umutları arttırdığı ancak Ukrayna'dan Orta Doğu'ya, Asya'ya ve Kuzey Afrika'ya kadar olan coğrafyadaki savaşların ve olumsuz koşulların süreci zorlaştırdığı ve yoksulluğun ve çatışmaların artık ulusal sınırları çoktan aştığı vurgulanmıştır. Bu sorunların çözümü için de temel ilkelerin belirlenmesi ve ortak çabaların önemi vurgulanmış; hiçbir üye devletin göç ve beraberinde getirdiği sorunlarla tek başına başa çıkamayacağı belirtilerek; AB'nin hiç olmadığı kadar birlik halinde hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bütün aktörlerin; üye devletler, AB kurumları, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum, yerel otoriteler ve üçüncü ülkeler olmak üzere; Avrupa Göç Ajandası'nı gerçek kılmak için beraber çalışmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Bu doğrultuda Komisyonun bir acil hareket planı uygulamaya koyacağı vurgulanmış ve amaçları şu şekilde sıralanmıştır:

- Denizde yaşam savaşı verenleri kurtarmak:

Bu doğrultuda, **Frontex (**Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarının Yönetimi için Operasyonel İşbirliği Ajansı) Triton Ve Poseidon adı verilen ve AB'nin sınırlarını

korumaya yönelik operasyonlar doğrultusunda kendisine ayrılan bütçeyle hem hayat kurtaracak hem de sınırların aşılmasını engellemeye çalışacaktır.

-Kaçakçılık ağlarının ortadan kaldırılmasını sağlamak:

Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası doğrultusunda kaçakçılar tarafından kullanılan iletişim kanallarının ve her türlü aracının ve yöntemin belirlenmesi ve bunların önlenmesi temel amaçtır. Bu doğrultuda uluslararası hukuk kuralları doğrultusunda, Frontex ve Europol (Avrupa Polis Teşkilatı) beraber çalışacaklar ve kaçakçılık rotalarını ve faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışacaklardır.

-Çok sayıda göçmenin Avrupa'ya erişmesi sonucu bunların geçici iskânı için yapılacaklar:

AB göçün bir süre daha aynı hızda devam edeceğini öngörerek, göçmenlerin vardıkları yerlerdeki yerel kurumlarının kapasitelerinin arttırılmasına ağırlık vermeyi amaçlamaktadır. Göçmenlerin daha sonra ise üye ülkelerin nüfuslarına, kişi başına düşen milli gelirlerine, işsizlik oranlarına ve daha önceden kabul ettiği göçmen sayılarına bakılarak adil bir biçimde dağıtılmalarına çalışılacaktır.

-Göçmenlerin kalıcı iskânı için yapılması gerekenler:

Bu konuda AB, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile ortak çalışmaları gerektiğini vurgulamakta ve Komiserliğin 2020 yılına kadar her yıl için 20,000 göçmenin AB ülkeleri tarafından kabul edilmesi hedefini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Göçmen kabulü konusunda isim vermeden bazı ülkeler de hiçbir çaba göstermedikleri konusunda eleştirilmektedir. Bu 20,000 kişinin çeşitli kriterler göz önünde tutularak AB genelinde bir şemanın hazırlanarak, bu şemanın gerçekleştirilmesi için de 50 milyon Avro bütçe ayrılacağı öngörülmüştür.

-Üçüncü ülkelerle göç konusunda işbirliği yapmak:

Bu konuda AB felaketle sonuçlanan ölümcül yolculukların önüne geçmek için göçün kaynağı ülkeden başlayıp, hedef ülkeye varan rotada Komisyon ve Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi ve ortak ülkelerle işbirliğini ön plana çıkarmakta ve özellikle Lübnan, Ürdün, Türkiye ve Irak'a yapılacak yardımlardan bahsedilmektedir.

-Göçmen rotasında ön cephede bulunan üye devletlere yapılacak yardımlar:

Bu durumda ilk önce yapılacak olan, Etkin Nokta yaklaşımını ortaya koymak ve bu çerçevede Avrupa Birliği İltica Destek Ofisi, Frontex ve Europol ile ortak çalışmaktır .Öncelikle yapılacak iş, göçmenlerin kimliğini tespit ederek, bunları kayda geçirmek ve parmak izlerini almaktır. İltica talebinde bulunanlar derhal iltica prosedürüne yönlendirilmeli ve bu süreç mümkün olduğunca çabuk sonlandırılmalıdır. Bu talepte bulunmayan ve korunma ihtiyacı da bulunmayan kişilerin ise Frontex yardımıyla ülkelerine dönmeleri sağlanmalıdır.

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için de Avrupa Birliği dört temel ilke ortaya koymuştur. Aşağıda sıralanacak olan bu ilkelere uygun hareket edilmesi halinde hem AB'nin hem de göçmenlerin kazançlı çıkacağı, AB'nin insani saiklerle hareket ederken, göçmenlerin de belirli kurallara uyması durumunda kabul gördükleri ülkeye daha kolay uyum sağlayabilecekleri belirtilmiş ve ancak bu şekilde ortak göç politikasının zamana ve şartlara yenik düşmeyeceği vurgulanmıştır.

Birinci ilke: Düzensiz göçü harekete geçiren faktörleri azaltmak

Düzensiz göçün arkasında, insanları ölüme kadar sürükleyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bunların en önemlileri arasında iç savaş, siyasi dini, fikri farklılıklar nedeniyle uğranılan zulüm, yoksulluk ve iklim değişikliği sayılmakta ve bunların önlenmesi ya da en azından etkilerinin azaltılması göç konusunda temel öncelikler haline gelmektedir. Göç sorununun kaynağı olan ülkeler ve transit ülkeler arasında ortaklaşa çabalar bu konuda çok önemlidir. Bu konuda söz konusu ülkelerde bulunan AB delegasyonları da aktif rol oynayacaktır. AB tarafından görevlendirilen Göç İrtibat Görevlileri özellikle anahtar konumundaki üçüncü ülkelerde konumlandırılacak ve hem Göç İrtibat Görevlileri ağıyla hem de bulundukları ülkedeki yerel otoriteler ve sivil toplum kuruluşlarıyla bilgi değişimi ve analizi konusunda beraber çalışacaklardır. Bu konuda en iyi örnek Türkiye ile yapılacak işbirliğidir.2014 yılından itibaren Türkiye göç yönetimi ve ölümcül yolculukların önlenmesi konusunda 79 milyon Avroluk bir yardım almış ve bir irtibat görevlisi burada görevlendirilmiştir.

2014-2020 yılları arasını kapsayan dönemde AB tarafından dış işbirliği yardımına ayrılan 96.8 milyar Avro da yoksulluk, güvencesizlik, eşitsizlik ve işsizlik gibi göçe zorlayan sebeplerin bertaraf edilmesinde kullanılacaktır.

Yine göçün önlenmesi için yasadışı insan kaçakçılığının önlenmesi için ilgili bütün ülkelerle işbirliği yapılarak, hem ölümlerin azaltılması hem de kişilerin Avrupa'ya yasal ve güvenli yollardan ulaşımını sağlayacak çözümlerin üretilmesi amaçlanmaktadır.

İltica durumunun olmadığı göçmenler konusunda ise, AB yetersiz kaldığını itiraf etmekte ve bu konuda inisiyatifin vatandaşlarına sahip çıkmaları gereken ülkelerde olduğunu belirtmekte fakat burada Suriye'den bahsetmemekte ve Pakistan ve Bangladeş hükümetlerine vatandaşlarına geri dönmeleri konusunda destek olmaları ve imkân sağlamaları konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır.

AB de bu konuda eksikliklerini gidermek adına üye devletlerin geri gönderme konusunda hareket etmeleri için bir Geri Gönderme Direktifi hazırlayacak ve uygulamaya koyacaktır.

İkinci İlke: Sınır yönetimi: Hayat kurtarmak ve sınırları güvende tutmak

AB'nin bu konuda sınır yönetimi standartları getirmesi ve üye ülkelerin sınırlarını bu standartlar çerçevesinde yeniden yapılandırması için 2014-2020 arasındaki dönem için 2.7 milyar avro bütçe ayırması beklenmektedir. Deniz sınırları konusunda ayrıca sahil güvenlik birimlerinin güçlendirilmesi öngörülmektedir.

Üçüncü İlke: Güçlü bir ortak iltica politikası belirlemek:

Bunun için AB yeni bir takip ve değerlendirme sistemi kurmayı ve göçmen kabulü ve iltica taleplerinin uzamadan ve istismara varmadan ivedilikle sonlandırılması için yapılması gerekenleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Tam olarak uygulanmayan Dublin Düzenlemesi burada kilit faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Buna göre, iltica başvurusunun muhatabı olan ülke başvuruda bulunan kişinin AB'ye yasal yollarla girip girmediğinden, aile durumuna kadar incelenen birtakım kriterler çerçevesinde kişinin durumunu değerlendirerek en kısa sürede kabul ya da red kararını vermek durumundadır.

Dördüncü ilke: Göç konusunda yeni bir politika oluşturmak

Bu ilke doğrultusunda Birlik içinde giderek yaşlanan nüfusa dikkat çeken AB, kalifiye göçmenlerin hem işgücü piyasasına hem de sosyal güvenlik politikasına olumlu katkıları olacağını düşünmekte ve oluşturulacak yeni politika çerçevesinde AB tarafından ihtiyaç duyulan kişilerin profilinin çıkarılması ve bunun dijital ortama aktarılarak tarafların bu ortamda buluşması öngörülmektedir. Halihazırda uygulanan Mavi Kart uygulamasının geliştirilerek daha fazla göçmene ulaşması ayrıca vize politikasının modernize edilmesi bu ilkenin hedefleri arasındadır. Bunun için ayrılan bütçe de 30 milyon Avro'dur.

Son olarak da, Ajanda'da tüm bu hedeflenenlerin gerçekleştirilmesi durumunda, kısa ve orta vadede çözümler elde edilebileceği fakat daha etkin bir göç yönetimi için daha fazla ortak çaba gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır .

Genel olarak göç konusunda yapılması gerekenler AB tarafından bu şekilde belirlenirken, çözümün en büyük ortaklarından biri olarak görülen Türkiye ile AB arasında 15 Ekim 2015 tarihinde bir Ortak Eylem Planı uygulamaya konulmuştur.(EU-Turkey Joint Action Plan 15 October 2015)

İki ana bölüme ayrılan planın birinci bölümünün başlığı geçici koruma altındaki Suriyelileri ve onlara barınma olanağı sağlayan Türk otoriteleri desteklemek olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda;

AB'nin geçici koruma altına alınan 2.2 milyon Suriyeli mültecinin acil ihtiyaçlarının giderilmesi için -ki bu durumda öncelik barınma sorununa, arkasından yasal, idari düzenlemelere verilmiştir-en hızlı ve esnek şekilde AB fonlarından maddi yardım yapacağı vurgulanmış, temel ihtiyaçların karşılanmasından sonra ise; Suriyelilerin eğitim ve iş gücüne katılımı konularına ağırlık verileceği belirtilmiştir.

Türkiye'nin de, aynı amaçlar doğrultusunda Suriyelilerin düzgün bir şekilde kayıt altına alınmasından, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşımına kadar yapacağı her türlü girimle ilgili yasal mevzuatı geliştirmesi ver ülke içindeki dinamikleri bu doğrultuda yönlendirilmesi beklenmektedir.

Planın ikinci bölümünde ise, yasadışı göçün önlenmesi konusundaki ortak çabalara dikkat çekilerek;

AB'nin göç konusunda ilgili bütün tarafları yasadışı göçün riskleri ve AB'ye yasal yollardan erişimin sağlanması konusunda bilgilendirmesi ,Türkiye'yi yasadışı göçün önlenmesi için özellikle Türk Sahil Güvenliğinin kapasitesinin arttırılması konusunda desteklemesi öngörülmektedir. Ayrıca Türkiye ile AB arasında Vize Serbestisi Diyalogu kapsamında Türkiye'nin bu konudaki eksikliklerini gidermesi için maddi olarak desteklenmesi ve bütünleşik bir vize, göç ve iltica mekanizması oluşturulması tavsiye edilmektedir.

Türkiye'nin de bu doğrultuda Bulgar ve Yunan sınır birimleriyle ortak çalışarak yasadışı göçü engellemeye çalışması, Türk Sahil Güvenliği kuvvetlerini güçlendirmesi ve Vize Serbestisi Diyalogu kapsamında üzerine düşenleri yapması beklenmektedir.

Ortak Eylem Planı'nda hedefler bu şekilde belirlendikten sonra, 29 Kasım 2015 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. İzleyen yılda ise Türkiye ile Avrupa Birliği arasında göç konusundaki işbirliğine son şeklini vermek amacıyla 18 Mart 2016 tarihli AB-Türkiye Bildirisi yayınlanmıştır.

Bildiri yayınlanmadan önce 7 Mart'ta AB liderleri ve zamanın başbakanı Davutoğlu bir araya gelmiş ve hem AB Türkiye ilişkileri hem de Ortak Eylem Planı'nın gidişatı değerlendirilerek, düzensiz ve yasadışı göçün azaltılması, göçmenlere daha iyi yaşam koşulları sunulması ve göç gerçeğinin geleceğine dair çalışmaların yapılması konularını tartışmış ve bu toplantının ardından göç konusunda AB-Türkiye ilişkilerine yeni ve nihai bir yön veren 18 Mart 2016 tarihli bildiri yayınlanmıştır.(EU-Turkey Statement 18 March 2016)

Bildiriye göre;

1-20 Mart 2016 tarihinden itibaren Türkiye'den Yunanistan'a geçmeye çalışan tüm yeni göçmenler uluslararası hukuk ve AB kanunlarına uygun şekilde Türkiye'ye geri gönderilecektir. Yunan Adaları'na gelip iltica talebinde bulunmayan ya da bulunup da talebi kabul görmeyen göçmenlerin hepsi bu muameleye tabi tutulacaktır. İltica talepleri ise Yunan Adaları'nda Yunan görevliler tarafından BM VE AB tarafından ortaya konulan iltica prosedürlerine uygun bir şekilde incelenecektir. Türkiye ve Yunanistan gereken bütün adımların atılması adına ikili görüşmeler ve anlaşmalar yapmayı taahhüt etmekte ve bu

doğrultuda Türkiye'de Yunanlı, Yunanistan'da ise Türk görevliler bulunmasına olur vermektedir.

2-Yunan Adaları'ndan Türkiye'ye gönderilen her bir göçmen karşılığında Türkiye'den bir mülteci AB 'ne gönderilecektir. Bu durumda da öncelik AB'ne yasadışı yollardan girmemiş göçmenlerde olacaktır. AB üyesi devletlerle yapılan daha önceki görüşmelerde ortaya konulan kabul edilecek göçmen sayısı 54.000 olarak belirlenmiş ve önlemlerin ve sayının yetersiz kalması durumunda mevcut durumun yeniden gözden geçirileceği ve devamında da sorun aşılamazsa bu mekanizmanın devamının mümkün olmayacağı vurgulanmıştır.

3-Türkiye yeni yasal olmayan ve düzensiz göç yollarının ortaya çıkmaması için gereken bütün önlemleri alacak ve bu konuda AB ve komşu ülkelerle işbirliği içinde olacaktır.

4-Türkiye ile AB arasındaki düzensiz göç azalmaya başladığında, AB üyesi devletlerin gönüllü olarak katılacağı Gönüllü İnsani Kabul Mekanizması'nın faaliyete geçirileceği ve üye devletlerin gönüllü olarak bu mekanizmaya katılımlarının beklendiği vurgulanmaktadır.

5-Vize serbestisi çerçevesinde en geç Nisan 2016'ya kadar Türkiye'nin bütün şartları yerine getirmesi beklenmekte ve yine en geç Temmuz 2016'da Avrupa Parlamentosu ve Komisyonu'nun nihai kararı doğrultusunda, üye ülkelerin de katılımıyla Türk vatandaşlarına uygulan vizeler kaldırılacaktır.

6-Türkiye ile yakın işbirliği çerçevesinde AB ilk etapta 3 milyar Avroluk yardımı hızlandıracak ve bu yardımın göçmenlerin eğitim, sağlık, altyapı ve temel insani ihtiyaçların giderilmesi için kullanılmasını gözetecektir. Yardımlar tam anlamıyla amacına ulaştığında ise bir 3 milyar Avroluk yardım daha 2018 yılı sonuna kadar serbest bırakılacaktır.

7-Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin geliştirilmesi için çalışmalar hızlandırılacaktır.

8-Türkiye ile AB aynı zamanda katılım sürecine yeni bir ivme kazandırılması konusunda da hemfikirlerdir ve bu doğrultuda müzakere sürecinde yeni başlıkların açılması öngörülmektedir.

9-AB ve üye devletler Suriye'deki mevcut insani durumun iyileştirilmesi çerçevesinde, Türkiye ile ortak çalışmalar yapılacağını ve Türkiye sınırına yakın belirli alanlarda kişilere güvenli yaşam alanları oluşturulabileceğini öngörmektedirler.

Bildirinin şartları bu şekilde sıralandıktan sonra gidişatın belirli aralıklarla takip edileceği belirtilmiş ve bu doğrultuda yayınlanan raporların beşinci ve sonuncusunda şu tespitler yer verilmiştir: (Fifth Report on the Progress made in the implementation of the EU-Turkey Statement)

8 Aralık 2016-26 Şubat 2017 tarihleri arasında Türkiye'den Yunan Adaları'na toplam 3449 geçiş olmuş ve günlük olarak bunun 43 kişiye denk düştüğü tespit edilmiştir. Geçmiş yılın aynı dönemine göre ki o dönemde 20.000 geçiş olmuştur, ciddi anlamda göçmen sayısında düşüş olmuş ve yine insani bir dram olmasına rağmen, aynı dönemde 1.100 olan kayıp sayısı 70 e kadar inmiştir.

27 Şubat 2017 itibari ile Türkiye'den AB'ye 1:1 anlaşması çerçevesinde gönderilen Suriyeli sayısı 3.565 olarak belirlenmiş ve bunlardan 965 i Belçika, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Litvanya, Lüksemburg ve Hollanda'ya yerleştirilmiştir ve 965 kişi de sırada beklemektedir. Plan çerçevesinde 34.000 kişinin AB üyesi ülkelere kabulü öngörülmektedir.

Yeni göç rotalarının önlenmesi konusundaki çabalar yetersiz görülürken yine de Türkiye'den Bulgaristan ve Yunanistan'a geçişlerde azalma olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda Gönüllü İnsani Kabul Mekanizması'nın yürürlüğe girmesinin zor olduğu belirtilmiştir.

Bir başka zor durum da vize serbestisi olarak belirtilmiş ve bu durumda Türkiye'nin biometrik pasaport uygulamasından, yolsuzluğun önlenmesine, bilgilerin korunmasından, terörle ilgili yasal düzenlemelerin Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesine, Europol ile operasyonel işbirliğinden, AB üyesi devletlerle suç konusunda yasal işbirliğine kadar ve son olarak da Geri Kabul Anlaşması'nın uygulanmasına dair konularda yapması gerekenlerin olduğu belirtilerek vize serbestisi başka bir bahara ertelenmiştir. Gümrük Birliği'nin modernizasyonu konusunda Komisyon hazırlıklarını tamamladıktan sonra Türkiye ile

müzakerelerin başlayacağı öngörülmüş ve katılım müzakereleri konusunda da son ilerleme raporundaki durumun devam ettiği belirtilmiştir.

Suriyelilere insani yardım için ayrılan 3 milyar Avronun 1.5 milyarlık kısmının aktarıldığı bilgisi de yine bu son raporda paylaşılmış ve Suriyelilerin yaşam şartlarının iyileştirilmesi için çeşitli projeler ağırlık verileceği öngörülmüştür.

Suriye içindeki mevcut durumun ise vahim olduğu, ateşkes ve yardım çabalarının yetersiz kaldığı vurgulanarak, AB'nin 2017 yılında 425 milyon Avroluk yardımı Suriye'deki ihtiyaç sahipleri için ayırdığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak da raporda ,AB-Türkiye arasındaki anlaşmada ilerlemeler kaydedildiği fakat uygulamada daha başarılı olabilmek için daha fazla çaba ve kararlılık gösterilmesi vurgulanmıştır.

3. Sonuç

Günümüzün en büyük uluslararası sorunlarından biri olan göç probleminin bütün tarafların yararına ya da en az zararına sebep olacak şekilde çözülebilmesi için göçün en başta insani sonra da güvenlik, sosyal, ekonomik, kültürel olmak üzere pek çok açıdan dikkatli bir şekilde ele alınması ve hem göç eden hem de göç alan tarafları tatmin edecek çözümlerin bulunması gerekmektedir. Öncelikle göç veren ülkede insanları canları pahasına göçe zorlayan koşulların ortadan kaldırılmasına ya da en azından iyileştirilmesine çalışılmalı, bu da yapılamıyorsa o ülkenin insanları göçe gerek bırakmayacak güvenli bölgelerde barındırılmaya çalışılmalıdır. Bütün bu çabalara rağmen insanların yine de göç etme durumunda kaldıkları göz önünde bulundurulduğunda ise, bu kişilerin insan kaçakçılarının eline düşmemesi için gereken önlemler alınmalı, AB'nin kendi ifadesiyle" bir kayığa binmekle, Avrupa'da kalmak arasındaki bağlantı ortadan kaldırılmalıdır". Göçmenler ülke sınırlarına geldiğinde ise, ivedilikle gönderileceklerin ve kalacakların işlemleri sonlandırılmalı, her iki tarafa da insanca hayatlarını sürdürme imkanları tanınmalıdır. Bunun için de göç alan ülkelerin kendi iç dinamiklerinin de zarar görmemesi için azami ölçüde desteklenmeleri gerekmektedir. Bu destek de hem uluslararası kuruluşlar hem de sorunun muhatabı olsun ya da olmasın bu konuda yapabilecek bir şeyleri olduğuna inandırılmaları gereken tüm ülkeler tarafından verilmelidir. Aksi takdirde özellikle sorunun insani boyutuyla kaybeden tüm dünya olacaktır.

Kaynaklar

Communication from the Commission to the European Parliament ,the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions European Agenda On Migration 13.5.2015)

EU-Turkey Joint Action Plan 15 October 2015

EU-Turkey Statement 18 March 2016

Report from the Commission to the European Parliament ,the European Council and the Council Fifth Report on the Progress made in the implementation of the EU-Turkey Statement)

Kamu Hizmetlerinde Demokrasi ve İnsan Hakları Konusuna Farklı Bir Bakış: Göçmen-Kamu Personeli Etkileşimi Üzerine Bir İnceleme

Esra Ebru MAVİ, Mehmet Burhanettin COŞKUN

Dr, Uzman,Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, e-posta: esraebrumavi@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü e-posta: burhanettincoskun@osmaniye.edu.tr

Öz

Küreselleşme, neo-liberal politikalar ekseninde iktisadi, siyasi, idari, sosyo-kültürel birçok alan üzerinde etkilidir. Soğuk Savaş'ın bittiği 1990'lı yılların başından itibaren ivme kazanan siyasal çatışma ve çözülmeler sonucunda ortaya çıkan yaygın kriz ortamında, artan oranda öncelikle siyasal ve ekonomik nedenlerden olmak üzere dünyanın bir ucundan diğer ucuna insan hareketliliğinde artma söz konusu olmuştur.

Yönetim yazını açısından göçmenlik ve göç politikalarını birkaç temel kırılma noktasıyla ele almak önemlidir. Kamu hizmetlerinde dönüşüm birçok çalışmada ekonomik boyutla ilişkilendirilerek ele alınmakta; buna karşın kamu hizmetinin görülmesi ve alınması konusunun demokrasi ve insan hakları ile ilişkilendirilmesi göz ardı edilebilmektedir. Çalışmanın konusu kamu hizmetlerinde göçmen- kamu personeli ilişkisinin demokrasi ve insan hakları açısından yeri ve önemidir.

Demokrasi ve İnsan hakları kavramları, gündelik hayatta ve akademide birlikte sıkça anılan iki kavramdır. Göçmen hareketliliğindeki artış, temelde kendi vatandaşlarına odaklı yürütülmesi kurgulanan kamu hizmeti anlayışı üzerinde ciddi zorlamalara yol açmıştır. Göçmenlerin, yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaları ile toplumsal, siyasal vb. diğer ihtiyaçlarını karşılamaları konusuna mevcut kamu hizmeti anlayışının yanıtı, mevcut siyasal sistemin demokrasi ve insan hakları boyutuna göre şekil almaktadır. Çalışmanın amacı, yönetsel sistemin göçmenlere yönelik kamu hizmetlerine odaklanarak, son yıllarda ivme kazanan kamu hizmetlerinde dönüşümü demokrasi ve insan hakları odaklı incelemektir. İnceleme, betimleyici ve tanımlayıcı yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kamu Hizmeti, Kamu Yönetiminde Değişim, Demokrasi ve İnsan Hakları, Göçmen, Göçmen Politikaları.

A Different Overview of Democracy and Human Rights in Public Services: An Analysis on Migrant-Public Staff Interaction

Abstract

Globalization is influential on many economic, political, administrative, socio-cultural areas in the light of neo-liberal politics. In the context of the widespread crisis that emerged as a result of the political conflicts and resolutions that have accelerated since the early 1990s, when the Cold War ended, the increasing momentum of human mobility has been on the other side of the world, primarily for political and economic reasons.

In terms of management literature, it is important to address the immigration and immigration policies. Transformation in public services is related to economic dimension in many studies; It is possible to ignore the relationship between democracy and human rights. The issue of work is the place and importance of democracy and human rights in relation to immigrant-public personnel relations in public services.

The concepts of democracy and human rights are two concepts frequently mentioned in daily life and in academia. It is important that immigrants meet basic needs such as eating, drinking, and housing and social, political etc. The answer to the current understanding of public service in terms of meeting other needs is shaped by the democracy and human rights dimension of the current political system.

Key Words: Public Service, Change in Public Administration, Democracy and Human Rights, Immigrant, Immigrant Politics.

1. Kamu Hizmeti-Demokrasi ve İnsan Hakları İlişkisi

Küreselleşme toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel pratiklerde büyük dönüşümlere yol açmıştır. Bu daha çok, devlet ve devlete bağlı olarak kamu yönetimi ve kamu hizmeti anlayışında dönüşüme işaret eder. Küreselleşmenin kamu yönetimi üzerindeki etkisi, akademide yeni kamu yönetimi, yönetişim gibi yeni yaklaşımlarda karşılık bulmaktadır.

Kamu yönetiminin iki temel faaliyeti söz konusudur: kolluk faaliyeti ve kamu hizmeti faaliyeti. Kolluk ile kamu hizmeti arasında bazı farklar ve benzerlikler vardır. İkisi arasında temel fark, amaçları bakımındandır. Kamu yönetimi, kamu hizmeti ile kamu yararı gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Diğer yandan, yine kamu yönetimi, kolluk faaliyetleri ile kamu düzenini korumayı amaçlar. Kamu hizmeti ile kolluk arasındaki ikinci fark, bu faaliyetlerin yerine getiriliş araçları bakımındandır. Kolluk faaliyetleri, düzenleyici veya bireysel nitelikte olan emir ve yasaklar yoluyla yerine getirilir. Bu işlemler, kamu gücüne dayanan tek yanlı idari işlemlerdir. Buna karşın, kamu hizmetini idare, bir edimde bulunarak, yani hizmet sunarak yapar. Örneğin, sağlık, eğitim hizmetleri vb. Kolluğun amacı kamu düzeni, kamu hizmetinin amacı kamu yararı olsa da ikisinin de ortak amacı kamu yararıdır. Bu nedenle kolluk faaliyetlerinin de kamu hizmeti faaliyeti olduğu söylenebilir (Gözler, Kaplan, 2012:225). Kamu yönetimi anlayışında kamu hizmetlerinin kamu düzeni içinde kamu yararına dönük gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Kamu yönetiminin kolluk faaliyetinin amacını oluşturan kamu düzenini sağlamak için, çalışmanın konusunu oluşturan göçmenlere, sadece güvenlik odaklı bakmak yerini, günümüzde değişen koşullarla birlikte güvenlik odaklı kamu düzeni oluşturmanın yanında, demokrasi ve insan hakları odaklı bakış açısının da kazandırılmasını gündeme getirmiştir.

Kamu yönetiminin diğer bir faaliyetini oluşturan kamu hizmeti kavramı, kamu yönetimciler ile idare hukukçular arasında en çok tartışılan ve tanımı ve sınırları üzerinde fikir birliği olmayan konulardan biridir. Kamu hizmeti kavramının maddi ve organik anlamda iki karşılığı bulunduğu söylenir: organik anlamda kamu hizmeti, bir teşkilatı, örgütü anlatır. Maddi anlamda kamu hizmeti kavramı, kamu yararına dayanan bir faaliyeti anlatır (Gözler, Kaplan, 2012:226). Aslında kamu hizmetinin bu iki karşılığı, kendisini

oluşturan iki bileşeni ifade eder. Böylece, kamu hizmeti hem kamu yararına dönük faaliyetlerden ve bu faaliyetleri yerine getiren örgütsel yapıdan oluşur. Kavramın öğeleri, sınırları, kısacası içeriği konusunda, üzerinde çalışanlar arasında ciddi fikir ayrılıkları söz konusudur. Devleti kamu hizmeti yoluyla açıklamak Duguit ile birlikte söz konusu olmuştur. Derbil (1943:28), kamu hizmetini kısaca, kamusal görev ve kamusal teşkilatın birleşmesi olarak tanımlar. Kendini oluşturan bileşenlerden yola çıkarak kamu hizmetini şöyle tanımlayabiliriz: Bir kamu tüzel kişisi tarafından üretilen ve doğrudan doğruya onun tarafından ya da onun görevlendirmesi ve denetimi altında bir özel kişi tarafından yürütülen kamu yararı amacına yönelik faaliyetlerdir (Gözler, Kaplan, 2012:227). Kamu personeli ve göçmen etkileşiminde, kamu personeli, bir kamu tüzel kişisi tarafından bir kamu hukuku bağıyla istihdam edilen görevlileri ifade eder (Gözler, Kaplan, 2012:263).

Ozansoy (2017: 99-100), Türkiye'de kamu hizmeti tartışmalarındaki en büyük engelin, devletin kamu yararı gerekçesiyle tüm kamusal alanı işgal etmesiyle toplum ile devlet arasında hiç bir zemin bırakılmamasından kaynaklandığını söyler. Bunun sonucu, devlet ve resmi alandan ayrı bir kamu kavramı oluşamamış, "varsayılan alanlar" da resmi dilin retoriğince işgal edilmiştir. Böyle bir sonucun da, kamu hizmeti tartışmalarının -hiç bir boyutta toplumun kurucu iradesini içermeyen- devlet ve piyasa ikilemine hapsedilmesine neden olduğunu anlatır. Bu durum, yukarıda da vurgulandığı gibi, kamu hizmeti tartışmalarının yalnızca küresel ve neoliberal politikalarla birlikte devletin piyasa ekonomisine terk edilmesi üzerinden yürütülmesine zorlanmasına yol açmaktadır.

Kamu hizmetlerine demokrasi ve insan hakları odaklı yaklaşarak göçmen ve kamu personel ilişkisi üzerinden gerçekleştirilen bu çalışma için yalnızca neoliberal yaklaşımın kamu yönetimine etkileri üzerinden yapılacak değerlendirmelerin yetersiz kalacağı açıktır. Kamu hizmetleri ile demokrasi ve insan hakları ilişkisinde, kamu hizmetlerinde değişimin kaynağı olan küreselleşme ve neoliberal yaklaşımları da içeren postmodern paradigma ön plana çıkmaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de birçok nedenle insan hareketliliğinin artması, devletleri bu hareketliliği yönetmede birtakım önlemler almaya itmektedir. Göçlerin hız kazanması, ulusal sınırlar içinde kamu idaresinin iki özelliğinde karşılık bulur. Bunlardan ilki, idarenin yürüttüğü kamu hizmetlerinin toplumsal, siyasal, ekonomik koşullardaki bu değişikliklere uyum sağlaması, kamu hizmetlerinin değişebilirlilik ilkesiyle yerine

getirilmektedir. Değişebilirlilik ilkesinin diğer adı uyum ilkesidir. Bu ilkeye göre, kamu hizmetlerinin kolektif ihtiyaçlardaki ve kamu yararı gereklerindeki değişime uyum sağlaması gerekmektedir (Gözler, Kaplan, 2012:232). Kamu hizmetlerinin bu özelliği hizmetlerin, günün koşullarına göre şekillenmesine yardımcı olmaktadır. Göç olgusuna uyum sağlamada kamu yönetiminin diğer bir özelliği de eşitlik ilkesidir. Eşitlik ilkesi, kanun önünde eşitlik ilkesinin bir uzantısıdır. Anayasa'nın 10 uncu maddesinde "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar." hükmü yer almaktadır. Bu ifadenin kamu hizmeti açısından karşılığı, gerçek veya tüzel bütün kişilerin kamu hizmetleri karşısında eşit olduklarıdır (Gözler, Kaplan, 2012:232-233).

Anayasadaki ilgili hükümlere paralel olarak, 1948 yılında ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (Türkiye 1949 yılında kabul etmiştir) 2 inci maddesinde "Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayrım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca, ister bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurttaşı olsun, bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayrım gözetilmeyecektir." hükmü ile 3 üncü maddesinde "Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır." hükmü yer alır. Beyanname'nin 13 üncü maddesinin 2 inci bendinde: " Herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir." (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948) hükmü çalışmanın da odağındadır.

Geçmişten günümüze dünyada yaşanan derin ve kapsamlı değişim/dönüşüm sürecini ifade eden küreselleşme, neoliberalizm gibi kavramlar daha çok ekonomik düzlemdeki

değişikliklere ve dönüşümlere vurgu yapsa da, söz konusu dönüşümü hareket noktasını oluşturan sanat ve estetikle birlikte kültürel, yönetsel, ekonomik, teknolojik, sanatsal vb. bütün alanlarda kucaklayan düşünce modeli postmodernizmdir.

Küreselleşmenin kamu yönetimi ve dolayısı ile kamu hizmetlerine yönelik "hantal ve verimsiz bürokratik yönetim anlayışı" eleştirilerine postmodern düşüncenin karşılığı hizmet süreçlerini yeniden inşa etmek olmuştur. Kamu yönetimi ayrı bir disiplin alanı olarak ele alınmaya başlandığı 1887 yılından günümüze kadar toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda büyük dönüşüm yaşamıştır. 1970'li yıllardan başlayarak küresel neoliberal politikaların düşünsel temellerini oluşturan postmodern düşünüşe özgü siyasal ve yönetsel yönetim tarzlarının pratiğe aktarılması ile gündeme gelen yeni kamu yönetimi anlayışı geleneksel kamu yönetimi anlayışının yerini almıştır.

Günümüzde bir devlette meydana gelen bir olay, kısa sürede diğer ülkelere de sıçramakta; bu durumda, kamu yönetimi yeni duruma kendini uyumlaştırma yoluna gitmektedir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışındaki ussallık, merkezcilik ve bütünsellik yerini, merkezden kaçış, orantısızlık, çoğulculuk, bölünme ve parçaların bir araya gelmesini öngörür. Benzerliklerden çok benzemezliklere, farklılıklara ve alt kültürlere odaklanır (Ergun, 1997:13). Tek tipleşme yerine alt kimlikler öne çıkmaktadır.

Postmodernizmin tartışma alanlarından biri olan toplumsal kimlik sorunsalının temelinde bireyin veya topluluğun bilinçli inşası vardır. Kimlik, öbürlerinin olmadığını olmak ya da öbürlerinde olmayan özelliklere sahip olmak anlamındadır. Dünyayı ve insanın dünyadaki yerini algılamasını sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde yerleşik normlar değişmekte; bireyler, toplumlar kendilerini yeniden tanımlama ihtiyacı duymaktadır. Modernizmin en önde gelen kimlik türü olan ulusallığa yeni birçok rakip kimlik türü ortaya çıkmakta ve siyasal hayatı dizayn etmeye çalışmaktadır (Şaylan, 2002:298-300). Bu rakip kimlik türlerini tetikleyen olaylardan biri de göç hareketleridir.

Postmodern söylemin toplumsal düzeye yansıyan birkaç önemli yanı vardır. Postmodernistler tek birey ya da yan yana bireyler değil, başkasıyla etkileşim halinde olan kişilerin söz konusu olduğunu söylerler. Burada ötekiyle bütünleşmeden söz etmektedirler. Böyle bir yapının demokratik olacağı, enformasyonun v iletişimin arttığı

böyle bir ortamda geleneksel demokrasinin gecikmeli temsili kurumları yerine, halkın istek ve tercihlerinin anında belirlenmesinin mümkün olduğu, halkın bilgilere hemen ulaşmasının olanaklı olduğu demokratik bir ortamın oluştuğu öne sürülmektedir. Habermas, bu ortamda, siyasetin konusunun da değiştiğini, ekonomik ve sosyal güvenlik ile iç-dış güvenlik temeline dayanan siyasetten, yaşamın kalitesiyle ilgili eşit hak ve bireysel kendini gerçekleştirme, katılma ve insan hakları gibi konuların ele alındığı siyasete dönüldüğünü ifade eder. Bu gelişme, kültürel olanın ekonomik ve sosyal olanın önüne geçtiği bir toplumsal dönüşüme tekabül etmektedir. Habermas'a göre yeni sorunlar, ekonomik olmaktan çok kültürel alanla ilişkili olup sosyal bütünleşme, sosyalleşme vb. alanlarda ortaya çıkmakta, yaşam dünyasının savunulması ve restore edilmesi çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Bu tesbitiyle Habermas, ekonomik alanın başarısızlığının toplumu olumsuz etkilemeyeceğini söylememektedir, tam tersi ekonomik sıkıntıların kolaylıkla sistem ve kimlik krizine yol açabileceğine vurgu yapar (Yılmaz, 1996).

Habermas'ın, siyaset için yaptığı tesbitin, yukarıda kamu yönetiminin kolluk görevinin iç-dış güvenlik odaklılığı ile kamu yararını sağlama amacına, insan hakları ve demokrasi gibi kavramları da dahil edilmesine ve böylece kamu yönetimine derinlik kazandırdığı söylenebilir.

Demokrasi ve insan hakları kavramları, gündelik hayatta ve akademide birlikte sıkça anılan iki kavramdır. Demokrasi, insan haklarının gerçekleştirildiği bir siyasal sistemdir. İnsan hakları da doktrin olarak demokrasinin düşünsel temellerini oluşturur. Genel olarak halkın yönetimi biçiminde dile getirilen demokrasiyi açıklama çabaları, hep halk kavramı ile olmamış, daha sonraları, özellikle 21 inci yüzyılda insan hakları kavramı öne çıkmıştır. Halk'ın soyut ve belirsiz bir kavram olduğu öne sürülmüş, bu kavram yerine insan kullanılmış ve insanın daha net ve gerçeklik olması karşısında demokrasiyi insan haklarının gerçekleştirdiği ve en ileri düzeyde geliştirebildiği bir düzen olarak tanımlamışlardır. Günümüzde demokrasi üzerine yapılan çalışmalarda insan gerçeği ve insan sorunları ön plandadır (Çeçen, 67-74-75).

Kamu hizmetlerinin iki faaliyet alanından birincisi olan kolluk faaliyetinin amacının temelde güvenlik kaygısı üzerinden kamu düzeni oluşturmak olduğu yukarıda anlatılmıştı. Postmodernist bakış açısının siyaset ve kamu yönetimi üzerinden hizmetlerine yansımasının da "çok kültürlülük" olarak isimlendirilen etnik çeşitliliğin yasal ve politik

uyumu ile ilgili fikirlerin eski etnik ve ırksal hiyerarşi formlarının yerine demokratik vatandaşlığın yeni ilişkileri getirme aracı olduğu; çok kültürlülüğün, insan hakları ideallerinden ilham alan ve o haklarla sınırlanan yeni demokratik vatandaşlık ilişkileri arayışına karşılık geldiği söylenir (Kymlicka, 2011:297)

Birey, herhangi bir ülke sınırları içinde ya devletin vatandaşıdır ya da yabancıdır. Yabancı ise, ya başka bir devletin vatandaşıdır ya da vatansızdır. Yabancıyı vatandaştan ayıran en önemli özellik, sadakat bağıdır ki buna gönül bağı da denir. Vatandaşın devlete sadakat bağı ile bağlı olması için bu duyguyu hissetmesi önemlidir. Vatandaşın devlete aidiyet duygusunu hissettirmesi için de devletin vatandaşa hizmet etmesi önemlidir. Kamu hizmetlerini demokratikleşme, insan hakları ve göçmenler üzerinden anlatırken, yukarıda ifade edilen vatandaş kavramı yeterli olmamaktadır. Bu noktada, vatandaş kavramının geniş perspektiften yeniden tanımlanması çok kültürlülük kavramı ile sağlanır. Bunun bazı şartları vardır: İlki "güvensizlik hali" dir. Devletler kendilerini jeopolitik olarak güvende hissetmezse, ülkedeki azınlıklara adil davranmaz. Azınlıklar güvenlik tehdidi olarak algılandığında, etnik ilişkiler "güvenlik konusu" haline gelir. Devletler ve azınlıklar arasındaki ilişkiler normal demokratik tartışma ve pazarlık konusu olarak görülmeyip, devletin güvenlik meselesi olarak görüldüğünde, bu çerçevede devlet kendisini korumak için demokratik süreci sınırlar. Konu güvenlik konusu haline getirildiğinde bu şartlar altında, azınlık politikalarının harekete geçirilmesi yasaklanabilir, hatta azınlıkların söylem olarak arzularını ifade etmeleri bile toplumun çoğunluğu ve devletçe reddedilecektir. Bütün bunlardan sonra, sadakatsiz azınlık gruplarının devlete karşı nasıl meşru talepleri olabilir? Böylece etnik ilişkilerin güvenlik meselesi haline gelmesi azınlık taleplerinin erozyona uğramasına ve çok kültürlü vatandaşlık fikrinin de tehlikeye girmesine yol açar.

İkinci ön şart ise insan haklarının korunmasıdır. Bu güvenlikle ilgili olarak ortaya çıkar. Fakat bu da azınlık grubundaki bireylerin azınlıkların kendi kendini yönetmesiyle alakalı olan kurumlarla muhatap olduğu durumlar içindir. Kapsamlı bir demokratik devlette şayet azınlıkların otonomisi varsa ve devletlerin de bu şekil bir korkusu varsa bu otonomiyi kabul etme eğiliminde değildirler. Geçmişte, liberal olmayan kültürün taşıyıcısı olarak görülen milli azınlıklar ve yerli insanlara daha çok hak verilmesine karşı çıkılmasının gerekçesi de bu olmuştur (Kymlicka, 2011:322, 323).

1970'lerden 1990'ların ortalarına kadar Batı demokrasilerinde birçok çok kültürlülük politikası ve azınlık hakları vasıtasıyla artan bir şekilde çeşitliliğin tanınması ve uyumuna doğru bariz bir eğilim vardı. Ancak 1990'ların ortalarından beri çok kültürlülüğün gerilediğini ve millet inşa etme fikirlerinin, ortak değerlerin ve kimliğin ve üniter vatandaşlığın yeniden doğrulandığı görülür. Bu gerileme kısmen çoğunluk grubunun arasındaki, çeşitliliğin uyumunun "çok ileri gittiği" ve onların yaşam biçimini tehdit ettiği korkularından kaynaklanıyor. Bu korku genelde yerlileri tutan ve sağcı politik hareketlerin yükselişiyle ortaya çıkmakta; bunun sonucunda, Avrupa'daki sosyal demokrat partiler gibi başta çok kültürlülüğü savunan orta-sol politik hareketler bile ondan geri adım attılar ve "sivil toplumun", "toplumsal bütünleşmeyi", "ortak değerleri" ve "paylaşılan vatandaşlığı" vurgulayan bir söyleme geçtiler. "Çok kültürlülük sonrası" terimine genellikle bu yeni yaklaşıma işaret etmek için başvurulur. Bu yaklaşım bir yandan milliyetçi ideolojileri homojenleştirmenin yeniden doğrulanmasından kaçınırken denenmemiş ya da yanlış yönlendirilmiş çok kültürlülüğün sınırlarını aşmayı hedefler (Kymlicka, 2011:300).

Çok kültürlülüğü etkileyen bazı faktörler:

1. Etnik ilişkilerin güvensiz hale gelmesi (Güvenlik Tedbirlerinin Azaltılması): Çok kültürlülük devlet ve azınlıklar arasındaki ilişkiler bir devlet güvenliği değil de bir sosyal politika meselesi olarak görüldüğünde en iyi sonucu verir. Eğer devlet göçmenleri bir güvenlik tehdidi olarak algılarsa çok kültürlülüğe verilen destek azalır.
2. İnsan hakları: Çok kültürlülüğe verilen destek etnik ve dini sınırlar arasında insan haklarına ortak bir bağlılık olduğu varsayımına dayanır. Eğer devletlerde bazı grupların insan hakları normlarına saygı duyamayacakları ya da bu konuda isteksiz oldukları algısı olursa onlara çok kültürlülük haklarını ya da kaynaklarını vermeleri muhtemel değildir.
3. Sınır kontrolü: Çok kültürlülük vatandaşların sınırları üzerindeki kontrolleri yitireceklerinden korktukları durumlarda, örneğin ülkelerin çok sayıda yasadışı göçmen ya da mülteci ile karşı karşıya kaldığı ülkelerde daha da tartışmalı hale geliyor.
4. Göçmen gruplarının çeşitliliği: Çok kültürlülük muhtemelen gerçekten çok kültürlü olduğu zaman, yani göçmenler ezici bir çoğunlukla tek bir gönderici ülkeden değil de

(ki bu durumda çoğunlukla daha kutuplaşmış (polarize) ilişkiler kurulması kuvvetle muhtemeldir) birçok farklı gönderici ülkeden geldiklerinde en iyi şekilde çalışır.

5. Ekonomik katkılar: Çok kültürlülüğe destek göçmenlerin kendi üzerlerine düşeni yaptıkları ve topluma-özellikle ekonomik anlamda- katkıda bulunmak için iyi niyetli bir çaba içerisinde oldukları algısına bağlıdır (Kymlicka, 2011:298-299).

2. Kamu Personeli-Göçmenler

Dünyada insanların bir yerden başka bir yere göç etmeleri, hem göç edenler açısından hem de göç ettikleri bölge/devletlerde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Bu değişiklikler, göçmenler açısından başta sosyal ve kültürel olmak üzere göç edilen yerlerdeki ekonomik, politik, yönetsel, teknolojik düzeylerde ciddi sıkıntıları beraberinde getirmektedir.

Mülteci, göçmen, iltica eden, sığınmacı gibi ifadeler birbirinin yerine sıkça kullanılan ve çokça da birbirine karıştırılan kavramlardır. Ülkelerindeki ekonomik yetersizliklerden veya ekonomik yoksunluklardan dolayı daha iyi yaşam standartları elde etmek ve maddi açıdan içinde bulundukları güçlükleri yenmek, ekonomik ve sosyal zorluklara katlanmamak için başka ülkelere iltica eden kişilere ise göçmen denir (Kalaycı, 2017:4). Göç, kişilerin ya da toplulukların yeni yerleşim yerlerine doğru çoğunlukla kalıcı hareketini ve buradaki toplumlarla yine çoğunlukla kalıcı ilişkilerini içerir.

Göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde yaşadıkları sıkıntılarla baş etme ve bulundukları ortama uyumlarında kültürleşme kavramı gündeme gelmektedir. Kültürler arası psikoloji, kültürel bağlam ve bireysel davranışsal gelişim arasındaki bağlantıyı kanıtlamıştır. Graves tarafından, toplumsal ya da grup düzeyinde bir olgu olarak kültürleşme ile psikolojik kültürleşme arasında ayrım yapılmıştır. Kültürleşme önceleri, grubun kültürünün değişmesi olarak ele alınırken, daha sonradan kültürleşme, bireylerin psikolojisinde bir değişiklik olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Berry, 1997).

Göçmenlerin, sığınmacıların, mültecilerin, gittikleri ülkelerde karşılaştıkları sorunlar genel olarak iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan en önemlisi, yaşamlarını devam ettirmek için gittikleri ülkelerde karşılaştıkları sorunlardır. Diğeri de gittikleri ülkelerde sığınma talebi, iş bulma vb. siyasi ya da bürokratik mekanizmalarla kurdukları ilişkilerde karşılaştıkları sorunlardır.

Türkiye'ye gelen sığınmacılar ülkelerinde ve kaçış sırasında sıkıntılı süreçler yaşamışlardır. Gündelik hayatta karşılaştıkları sorunlar çok çeşitlidir. Tüm sığınmacı ve mülteciler için geçerli olan barınma, beslenme ve giyim gibi temel ihtiyaçların; psikososyal yardım, dil öğrenme gibi ihtiyaçlarının; anksiyete, depresyon, somatizasyon, uyku düzensizliği, dikkat eksikliği, PTSB gibi psikolojik sıkıntıların Türkiye'deki sığınmacılar için de geçerli olduğu söylenmektedir. Siyasal ve bürokratik süreçte karşılaştıkları en temel sorunların başında kimlik yokluğu, sığınma başvurusu yapmada gecikme gibi durumlar olduğu söylenebilir (Buz, 2008:4). Sığınmacıların ve mültecilerin gündelik hayatta ya da siyasal- bürokratik süreçte karşılaştıkları sıkıntıların aslında bütün sığınmacılar, mülteciler ve göçmenler için geçerli olduğu söylenebilir.

Göç edenlerin yerleşmek istedikleri ülke toplumlarına gündelik hayattaki uyumlarını anlatan kavram, psikoloijk kültürelleşmedir. Psikolojik kültürelleşme, farklı kültürlere sahip gruplar arasında devam eden, ilk elden temastan kaynaklanan kültür değişiklikleri yaşayan bireylerdeki değişikliklerdir. Toplumsal öğrenme perspektifinden dayanan sosyokültürel uyum, kültürel açıdan uygun bilgi ve becerileri edinmek ve böylece yeni kültüre etkileşim kurma ve günlük yaşama sorunlarıyla başa çıkma becerisini anlatır. Göçmenler, yeni kültürel ortamda sosyal açıdan vasıfsızdırlar. Yerleştikleri kültürü öğrenme sürecine girerler. Öğrenme sürecindeki ilişkileri olumlu ise göçmenler kendilerini iyi hissederler (Ataca, Berry, 2002) ve toplumsal kabul görmeleri, göçmenlerin görev ve sorumluluklarını yerine getirmede daha başarılı ve istekli olmalarına yol açar.

Göçmenlerin, bir ülkeye göç ettiklerinde yukarıda da belirtildiği gibi, yerleştikleri ülkelerde yaşamsal ihtiyaçlarına ilişkin ya da siyasal-yönetsel süreçlerde karşılaştıkları sorunlar karşısında, yerleşilen toplumlarda muhatapların göçmenlere karşı tutum ve davranışlarını anlatan kavram, göçmen çok kültürlülüğüdür. İster göçmenlerin temel ihtiyaçlarını karşılamaları konusundaki ilişkileri, isterse de sığınma ya da vatandaşlık başvurusu gibi siyasal-yönetsel taleplerine ilişkin ilişki biçiminde olsun fark etmez, çok kültürlülük kavramını anlamak, göçmenlerin yerleşmek istedikleri toplumdaki ilişki biçimlerini anlamaya yardım etmektedir. Bu bakımdan, çok kültürlülük kavramına ait olan faktörlere bakmak önem taşır:

1- Sınırlar Üzerinde Kontrol: Çok kültürlülük yerleşmiş göçmenler için tartışmalıdır. Vatandaşlar, kendi ülkelerine gelenlerin kontrol edilmesinin gerekli olduğunu

düşünürler ve ülkelerinin beklenmedik sayıda ve zamanda yasadışı göçmen ya da mülteci ile karşı karşıya kaldığı durumlarda çok kültürlülüğe karşı çıkmaktadırlar. Sınırların kontrol edilmesi ile ülkeye giren göçmenlerin sayısının bilinmesi ile ülkelerinin bu sayıyı kaldırma kapasitesinin farkındalığını anlatır. Bu durumun bilinmesi, vatandaşların tedirginliğini azaltır. Diğer bir durum da, ülkeye yasa dışı yollardan girenlerin kaçış nedenleri konusunda yalan beyanda bulunmalarıdır ki bu durumda vatandaşlar bu kişilere göçmenliğin verilmesini ahlaki bulmamakta ve ülkeye kanuni yollardan girip aynı süreci yaşayanlara haksızlık edildiğini düşünmektedirler. Uzun vadede de bu durumun yasa dışı göçmenlik girişimlerini cesaretlendireceği konusunda tedirginliğe yol açacağı düşünülmektedir.

2- Göçmenlerin Aynılığı ya da Farklılığı: Çok kültürlülük anlayışının gerçek karşılığı, gerçekten çok kültürlülük durumunda söz konusudur. Şöyle ki, göçmenlerin birçok değişik ülkelerden gelmesi, bu grupların kendi aralarında aynı hedef ve mücadele için bir araya gelmelerine yardımcı olur. Bir araya gelme durumu, yerleşilen ülkenin dili ve kurumlarıyla aynı düzeyde ilişki kurulmasına yol açacağından, bütünleştirici etkisinin olacağı olasıdır.

3- Ekonomik Katkı: Çok kültürlülük kavramı, göç edenlerle göç edilen ülke arasında karşılıklı haklar ve sorumlulukların parçası olarak görülen; devletin iyi niyetli olarak nitelendirilebilecek çabaları ile göçmenlere ortam sağladığı ve göçmenlerin de buna karşılık olarak iyi niyetli çabalarıyla bütünleşmeye çalıştığı ve demokratik vatandaşlık ilişkilerinin sağlanmasında araçtır. Bunun açık karşılığı, ekonomik katkılardır. Fakat, bu durumun tehlike oluşturması, göçmenlerin çalışmaktan kaçarak ekonomik desteği almaya devam etmeye çalışan kişiler olarak algılanmalarıdır. Çok kültürlülüğün başarılı olması için devletin görünür şekilde göçmenlere iyi niyetli gayretle yardımcı olması önemli bir etkendir (Kymlicka, 2011:323,324,325).

Göçmenlerin yerleşmek istedikleri ülkelerdeki siyasal-yönetsel ilişkileri, yerleşilen ülkede devleti temsil eden kamu görevlileri ile kurdukları ilişki biçimi üzerinden yürümektedir. Önceki bölümde de ayrıntılı ele alındığı üzere, göç olgusunun birçok devlet için kaçınılmaz olması nedeniyle kamu yönetiminin bu duruma vereceği yanıt kamu düzenini koruma ve kamu yararını sağlama çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kamu yönetimi, bu durum karşısında yürüteceği idari işlemlerin

zeminini, konu hakkındaki uluslararası düzenlemelere uyumlu bir ulusal mevzuat ile sağlama yoluna gitmektedir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de ulusal mevzuatın uluslararası gelişmeler çerçevesinde doğan ihtiyaçlara yanıt vermesi için birtakım çabaların olduğu görülmektedir. Türkiye'nin nüfus hareketlerine yönelik olarak izlediği politikaya uygun araçlar, 1994 İltica ve Sığınma Yönetmeliğinde kısmen düzenlenmiştir. Avrupa Birliği uyum sürecinde Türkiye, birçok konuda olduğu gibi bu çabanın bir göstergesi olarak 2006 yılında bir Ulusal Eylem Planı oluşturulmuş ve konu hakkında "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısı" ve gerekçesi 3 Mayıs 2012 tarihinde TBMM Başkanlığına sunulmuştur. Kanun tasarısının ve ikincil düzenlemelerin göç ve iltica alanındaki uygulamaların uluslararası insan haklarına daha uygun hale getirilip hukuki, idari ve fiziki altyapıların geliştirilmesi amaçlanmıştır (Poyraz, 2012:67-68). Tasarı, Mecliste görüşülüp 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu olarak kabul edilmiştir.

Kanunun gerekçesi şöyle sıralanmaktadır: "Göç alanı, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği ve koordinasyon gerektiren, çok boyutlu, Türkiye'nin ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik yapısını, kamu düzeni ve güvenliğini derinden ilgilendiren dinamik bir konudur. Buna rağmen, ülkemizde münhasıran göç alanında uzmanlaşmış bir kamu kurumu bulunmamaktadır. Göç sorunlarının etkin yönetimi açısından, dünyadaki örnekleri gibi, görev alanına yönelik strateji ve güncel politikaları geliştirip uygulayan, insan hakları odaklı, nitelikli personel ve sağlam bir maddî alt yapıyla donanmış, yetkin bir kurumsal yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır."(Göç İdaresi, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Gerekçesi, 2017).

Kanunun temel ayağını, konuyu idari anlamda yürütecek bir örgütsel yapının kurulması oluşturmaktadır. Göç yönetiminden sorumlu olan Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarının düzenlenmesi, teşkilat ve personel yapısının belirlenmesi söz konusu olmuştur. İçişleri Bakanlığına bağlı bir kuruluş olarak faaliyet gösteren bu kurum, göç konusunda tüm kurum kuruluşlarla ilişkileri yürütmekte ve koordinasyonu sağlamaktadır. Kanunun gerekçesinde sıkça vurgulanan konu, uluslararası insan hakları standartlarına uyumlu göç sistemini hayata geçirmek olarak belirtilmiştir. Düzenli göç sisteminin kurularak bürokratik

işlemlerin olabildiğince azaltılması, tutarlı ve güvene dayalı bir göç yönetimi anlayışının hâkim kılınmasının sağlanacağı ifade edilmektedir. Göç konusunda, insan hakları temelinde, özgürlük ve güvenlik arasındaki hassas dengenin korunduğu, uluslararası insan hakları normlarına ve AB müktesebatına uyumlu, göç alanında ihtiyaç duyulan hukukî, idarî ve fizikî alt yapıya uygun etkin ve yönetilebilir bir göç sistemi kurulacağı söylenmiştir (Göç İdaresi, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Gerekçesi, 2017).

Sonuç

Dünyada ve Türkiye'de siyasal ve yönetsel mekanizmalar, göç olgusuna politika yapma ve uygulama noktasında uzunca bir süre kayıtsız kalmıştır. Fakat özellikle düzensiz ve kontrolsüz göç süreçleri, bütün ülkelerde başta kamu güvenliği gibi gerekçelerle idareleri bu süreci etkin bir şekilde yönetme zorunluluğunu hissettirmiştir.

Göç konusuna devletlerin, kamu güvenliği ya da kamu düzeni odaklı klasik yaklaşımlarının yerini, günümüzde demokrasi ve insan hakları odaklı yaklaşımları sergiledikleri bir gerçektir. Bu konuda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin açık hükmü söz konusudur. Beyanname'nin 14 üncü maddesinde "Herkesin zulüm karşısında sığınma hakkı vardır" hükmü dikkat çekicidir. Böylece, sığınma, temel bir insan hakkı olarak görülmektedir. Bu hüküm, Beyannameye taraf olan ülkeler için bağlayıcılık teşkil etmektedir. Ülkeler, göç politikalarının temeline bu hükme göre oluşturulan ulusal mevzuat uyumlaştırmasını koymalıdır.

Devletlerin, göç konusuna kamu düzeni ve kamu güvenliğinden öte, insan hayatına sahip çıkan politikalar üretme noktasından yaklaşmaları ve bu konuda istekli olmaları çok önemlidir. Bu duyarlılıkla politika üreten ve bürokrasisi yoluyla politikalarını uygulayan devletler, göçmenlerin insan olmalarından kaynaklı çok temel haklarını sağlamalarına kaynaklık edecek kazanımlar elde edecektir.

Göçle gelen insanlara, olanaklarını dengeli bir şekilde kullanan ülkelerin ulusal politikalarını bu yönde oluşturduğunu söylemek yerinde olur. Ulusal politika ve idari işlemlerle devlet tarafından göçmenlere yapılacak her türlü destek ve yardımlar, göçmenlerin kültürleşmelerine katkı sağlamaktadır. Göçmenlerin yaşamsal

ihtiyaçlarını karşılamalarında toplumun kucak açması; göçmenleri, toplumsal kabul için de siyasal-yönetsel süreç için oluşturulacak politikalar ve bu politikaları uygulayacak sağlıklı ve adaletli bir idari yapının kurulması bir gerekliliktir.

Kaynaklar

ATACA, Bilge, BERRY W. John, "Psychological, Sociocultural, and Marital Adaptation of Turkish Immigrant Couples in Canada", *International Journal of Psy*chology, 37 (1), (2002), ss.13-26.

BERRY, W. John, "Immigration, Accultarition and Adaptation", *Psychology: An International Review*,46 (1), (1997), ss.5–68.

BUZ, Sema, "Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profilleri", *Polis Bilimleri Dergisi*, C.10 (4), (2008), ss.1-14.

ÇEÇEN, Anıl "Demokrasi ve İnsan Hakları", *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, S.5-6, (1984), ss.67-97.

DERBİL, Süheyp, "Kamu Hizmeti Nedir?", C.7, S.3, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1943), ss.28-36.

ERGUN, Turgay, "Postmodernizm ve Kamu Yönetimi", *Amme İdaresi Dergisi*, C.30, S.4, (1997), ss.3-15.

GÖZLER, Kemal, KAPLAN, Gürsel (2012), *İdare Hukukuna Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, (1948), http://www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyannamesi.pdf (Erişim:21.04.2017)

KALAYCI, Sami, "Sığınmacıların Korunmasına Yönelik Türk Sivil Toplum Kuruluşları", s.1-19 http://insamer.com/wp-content/uploads/2014/03/siginmacilarin-korunm.-y%C3%B6n.-t%C3%BCrk.-stk...pdf (Erişim:17.04.2017)

KYMLICKA, Will, "Çok Kültürlülük: Başarı, Başarısızlık ve Gelecek", (Çev.Fatih Öztürk, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.70, S.2, (2012), ss.297-332.

OZANSOY, Cüneyt, "Türkiye'de Kamu Hizmeti Tartışmaları: Bir Hamaset ve Habaset Alanı", ss.85-100, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/296/2702.pdf (Erişim:17.04.2017).

ŞAYLAN, Gencay, (2002), *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara.

YILMAZ, Aytekin, (1996), *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi Yayınları, Konya.

POYRAZ, Yasin, "Suriye Vatandaşlarının Geçici Korunması ve Uluslararası Mülteci Hukuku", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.20, S.2, (2012), ss.53-69.

Göç İdaresi, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Gerekçesi, 2017, http://www.goc.gov.tr/icerik3/yukk_327_328_329 (Erişim:30.04.2014).

Devlet-dışı Aktörlerin Türkiye'de Kamu Politikası Sürecine Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Küresel ve Ulusal Medya ve Finans Kurumları Örneği

M. Burhanettin COŞKUN, Tuğba YOLCU

Yrd. Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

e-posta: burhanettincoskun@osmaniye.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

e-posta: tyolcu@osmaniye.edu.tr

Öz

Kamu politikası süreci o ülkede mevcut siyasal sistemin bireylerin gereksinim duyduğu tüm sosyal, bireysel ve siyasal imkânların sunulmasıdır. Mevcut imkânların o ülkeye ait olan ulusal, bölgesel ve küresel özellikler sayesinde genişlemesi ve kesintiye uğramadan sürdürülmesi önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı durum ülke sınırları içinde faaliyet gösteren medya ve finans kuruluşları için de benzerlik arz etmektedir. Küresel ve Ulusal Medya ve Finans Kuruluşlarının Türkiye'nin "Kamu Politikası" üretme sürecindeki etki alanı anlamında yeri ve önemi araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Araştırmanın temel amacı Türkiye'nin ülke içinde ve dışında sürdürdüğü kamu politikalarını küresel ve ulusal anlamda etkileyen medya ve finans kurumlarının bu becerilerinin ortak ve genel özelliklerini ortaya koymak ve Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı ile ulusal ve uluslararası siyaset içindeki yerini tartışmaktır. Bununla birlikte uluslararası finans ve medya kuruluşlarının etkisi ülke içi ve dışında yaşanan çeşitli siyasi, ekonomik ve yönetsel çıktıların kamu kesiminde ve küresel ortamda karşılaşılabilecek önem taşıyan yeni bir çalışma alanı olmaktadır.

Türkiye'nin mevcut kamusal düzeni ve bürokrasisinin ulusal, bölgesel ve uluslararası politikaları şekillendirmedeki reform anlayışı dünya ülkeleri arasında belirgin bir değer yaratmaktadır. Türkiye'nin çoğunlukla bölgesindeki ve yakın havzalardaki ülkelere de etki oluşturmaya devam etmesi bunun önemli bir göstergesi haline gelmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kamu Yönetimi, Kamu Politikası, Küresel Finans Kuruluşları, Medya.

An Examination on The Effectiveness of Public Policies in Non-State Actors in Turkey: Case of Global and National Media and Finance

Abstract

The process of public policy is to present all the social, individual and political opportunities that the individual needs in the political system present in any country. The expansion of existing opportunities through the national, regional and global characteristics belonging to that country and the continuation without interruption constitute an important controversy In this sense, especially new media technologies have taken place in many aspects of everyday life and have become a very

important force in the development of social, cultural, economic and political life in that country. It is the main theme of researching the role and place of global and national media and financial institutions in terms of the domain of Turkey's "public policy" production process. The main aim of the research is to reveal the common and general characteristics of these skills of media and financial institutions that affect the public policies that are being carried out in Turkey and abroad both globally and nationally and to discuss Turkey's economic, social and cultural life and its place in national and international politics. Nevertheless, the impact of international financial and media organizations is a new field of study where various political, economic and administrative outputs, both inside and outside the country, can be encountered in the public and global environment. It is an important administrative and political responsibility to consider the role of Turkish public administration as a tool beyond the evaluation of global and national media and financial institutions, which can significantly influence the power of policy production in direct and other ways. Turkey's existing public order and reform understanding of the bureaucracy, shaped by national, regional and international politics, creates significant value among the world's countries. It has become an important indicator that Turkey continues to exert influence on the countries mostly in the region and in the neighboring countries

Key Words: Public Administration, Public Policies, Global Financial Instutions, Media.

1. Giriş

Devletin içinde bulunduğu siyasal sistemin vatandaşların bireysel alanlarına ve kamusal noktaların zenginleşmesinde uygulamaya koyduğu kamu politikalarının önemli bir yer tuttuğu büyük bir gerçektir. Bu gerçeklik birçok anlamda sürdürülen büyüme, kalkınma ve refah hedeflerine doğru uzanan önemli bir kamusal düzlemdir. Devletlerin siyaset üreten ve bu siyasetin tartışma noktalarıyla ilişkili tüm ilgi alanlarının merkezinde gelişmiş insan, gelişmiş toplum ve gelişmiş bir siyasal sistem haline gelme arzusu yatmaktadır. İktidar sahipleri bu arzularını yerine getirirken birçok ekonomik, sosyal ve siyasal alanı da kullanmaya ve bunları faydalı hale getirmeye çaba göstermektedirler.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki iktidarın faaliyet alanının ve kamu politikası oluşturma yetisinin şekillenmesinde ulusal ve uluslararası medya ve finans kurumlarının etki derecesini ortaya koymaktır. Güncel durumun ortaya konulması maksadıyla söz konusu kurum ve kuruluşlar ile ilgili arka plan incelenerek küresel konumları ortaya konulmuştur. Türkiye'de sıkça gündeme gelen kredi değerlendirme kuruluşları başta olmak üzere küresel ve ulusal finansal aktörler ile medya kuruluşlarının devlet ile bireyin kamusal ilişki ağındaki rolleri tanımlanmıştır. Sonuç bölümünde ise söz konusu medya ve finans kuruluşlarının

günümüzde oluşan kamu politikalarının vatandaşın ve devletin özel alanlarına etkisi tartışılarak acil olarak alınması gereken öneriler sunulmuştur.

2. Küreselleşme Araçları Olarak Devlet Dışı Aktörler

Küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte devletler artık bütünüyle tekil kalkınma yollarından fazlasını düşünmek zorunda kalmışlardır. Bu fazlalık devletlerin oluşturduğu güncel kamu düzeninin ötesinde vatandaşların sosyal menfaat alanlarının yeniden elden geçirilmesiyle şekillenen reformist yaklaşımların mevcut sorunların çözülmesinde sağladığı olanakları artıran bir genel çözüm kümesi özelliği taşımaktadır. Artık birçok alanda gücünü sürdüren devlet yerine daha etkili ve güçlü hakem durumundaki devlet yönetimi vardır. Bu yönetim anlayışının ulusal ve uluslararası anlamda iki yönü vardır. Gerek ülke içi ve gerekse ülke dışında yer alan önemli aktörler arasında ekonomik ve sosyal gücü temsil eden finans ve medya kuruluşlarının gün geçtikçe dünya çapında bilgiyi depolayan ve bunu gelecekte kullanabilen bu iki ana başlığa sahip olarak görülme zorunluluğu oluşmuştur. Bu güç, insanları ekonomik, psikolojik ve sosyal alanlarda yönlendirebilme gücüdür. Bunun psikolojik sonuçları olarak sıralanacak en önemli çıktı kamu politikalarının şekillenmesi ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasının dünyanın diğer ülkeleriyle benzerlik içerisinde yaşatılmasıdır.

Küreselleşme birçok biçimde tanımlanmakla birlikte, genel olarak, "iktisadın, siyasetin, kültürün ve bir ülke ideolojisinin diğerine etki etmesini sağlayan ulusal ve uluslar üstü yapı ve süreçlerin oluşması" olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre küreselleşme, ülkeler arası siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, siyasi zıtlaşmalara dayalı ayırımların ortadan kalkması farklı toplum ve kültürlerin, inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, uluslararası gelişmelerin yoğunlaşması gibi başlıkları içermektedir. (Günsoy ve Kar, 2008: 388). Bu anlamda, küreselleşme ile beraber ülkeler birbiriyle yaklaşmakta ve dünya adeta tek düzlemli bir hal almaktadır. Bu ise büyük medya ve finans kuruluşlarının ve bunların yer aldığı ülkelerin güç artırımı ve küresel siyasette önemli bir güç merkezi olmalarına imkân sağlamaktadır.

Küreselleşmenin oluşturduğu en önemli değişimlerden biri çok uluslu şirketlerin gücünün giderek artış göstermesidir. Yani küreselleşme süreci içinde çok uluslu şirketlerin önemli bir yeri vardır. Uluslararası ekonominin yönlendiricisi işlevini üstlenen bu şirketler

dünyanın dört bir yanına dağılarak, küreselleşme eğiliminin en önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Konunun ünlü teorisyeni Michael Porter'a göre, çokuluslu ya da yeni gelişmeler karşısında kullanmayı tercih ettiği çok ülkeli bir bakışı olan şirket, birçok yabancı pazarda üreten ve satan ama dünya ekonomisin de çok ülkeli şirketidir. Porter'a göre çokuluslu ya da çok ülkeli şirkette, aynı ana şirketin diğer ülkelerde bulunan yan kuruluşları o ülkenin pazarları için çalışmaktadır (Büyükbaykal, 2004:26).

Başlangıçta gelişmiş ülkelerin ve sonrasında gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketlerini düzenleyen kuralları serbest hale getirmeleri ve buna benzer şekilde iletişim ve elektronik teknolojisindeki hızlı gelişmelerin yaşanması, bankalar dışındaki diğer finansal kuruluşların küresel finans piyasalarına girmesi ile finansal araçların çeşitlenmesi de finansal küreselleşmenin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında etkin rol oynamıştır (Günsoy ve Kar, 2008: 399).

Bunlara ek olarak devletin kalkınma yolunda gerçekleştireceği adımlara etkisi olan bir başka tartışma konusu ise medya güçleridir. Medya güçleri gerek ülke içindeki etki alanı olan ulusal medya kuruluşları ve gerekse küresel ortamda adını duyuran uluslararası medya kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin yarattığı asimetrik zeminlerde kendisine hareket alanı bulan bu kuruluşlar dönemsel olarak günümüze kadar etkilerini artırmışlardır.

İletişim şekilleri ve araçları insanlığın tarihsel gelişmesine benzer bir seyir takip etmiştir. Doğal olan toplumsallaşmanın bir öğesi olan iletişim etkinliğinin dışında bir mesajı herhangi bir araç kullanarak başka birine ulaştırma eylemi sanılandan çok eskilere dayanır (Crowley ve Heyer, 2011: 18). Bununla birlikte iletişimin araçlar yoluyla ulaştırılması, esas gücünü yakın zamanlarda göstermiştir. Önce matbaanın icadı, ardından elektrik enerjisinin kullanıma başlanılması günümüz iletişim araçlarının genişlemesinde hızlandırıcı bir etkiye sahiptir. Matbaa gazeteyi, gazete ise haber ticareti olgusunu orta çıkarmış, radyo ve televizyon, nihayet internet, iletişim araçlarının hayatın her anına ve her alanına dokunan araçlara dönüştürdü. (Crowley ve Heyer, 2011: 142-465).

Medya, özünde iletişimin bir tanımıdır. Ancak doğal iletişimin bir parçası sayılamaz. Kimileri bu ayrımı kişisel iletişim ile kitle iletişimi biçiminde yapmaktadır (Bostancı, 2011: 82).

Medya şekil ve içerikleri planlanan, tasarlanan, yer ve zamanı, olası sonuçları hesaplanarak gerçekleştirilen özel bir iletişim türüdür. Medyanın bir diğer önemli özelliği yapısı ve işleyişi gereği kitlesel olmasıdır. Hem modern medyanın hem de bilgisayarların gelişimin yaklaşık eş zamanlı olması şaşılacak bir durum değildir. Medya cihazları da hesaplama cihazları da modern kitle toplumları için gerekli olmuşlardır. Aynı metinleri, ses ve görüntüleri dolayısıyla aynı ideolojik inançları milyonlarca insana yayma yeteneği, bu insanların doğum, çalışma, tıbbi ve polis kayıtlarını tutmak kadar önemliydi. Fotoğraf, film, ofset baskı, radyo ve televizyon ilki için olanak yaratırken bilgisayarlar da diğerini olanaklı kıldı. Kitle medyası ve veri işleme birbirini tamamlayan teknolojilerdir, birlikte ortaya çıkarlar ve gelişirler ve böylece modern kitle toplumunu olanaklı kılarlar (Crowley ve Heyer. 2011: 468). Medya kitle toplumu ile olan zorunlu bağı kadar, piyasa ekonomisinin koşulları göz önünde tutularak ve piyasa ekonomisinin işlerliğini kolaylaştırmak üzere oluşturulan ticari kuruluşlar ve işletmelerdir. Hatta günümüzde medya bir iletişim aracından çok bir güç olarak düşünülmektedir. Bu yönüyle gücün sahibinin amaçlarına hizmet edeceği kaçınılmaz bir durumdur (Göka, 2011: 22).

Şirketler, genelde ulusal, uluslararası ve çok uluslu şirketler olarak üçe ayrılır. Ulusal işletmeler; ülke içinde kurulmuş, sermaye ve yönetim bakımından dışa bağımsız özel veya kamu işletmeleridir. Uluslararası işletmeler, yalnız ülke içinde değil yabancı ülkelerde de çeşitli faaliyet dallarından biri veya birkaçında üretim veya satış yapan özel veya kamu işletmeleridir. Çok uluslu şirketler, çeşitli ülkelerde yatırımı olan bir uluslararası işletmenin diğer ülkedeki üretim, kâr ve istihdamının belli bir düzeye ulaşmasıdır. Çokuluslu işletmelerde esas şirket, kendisine bağlı diğer işletmelere dağıttığı sermaye, teknoloji patent ve insan gücü gibi kaynaklar ve uzun ve kısa dönemli plan ve bütçeleri onaylama hakkı vasıtasıyla kontrol eder (Mucuk, 2001: 46-47). Bir ülkenin hatta ülkelerin ekonomik yapısını etkileyecek derecede öne çıkan bu tür sermaye mülkiyeti, genel olarak birkaç ülkenin özel kesime ait sermayelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Bunun sonucunda ürettikleri ürünlerin yalnızca yerel değil aynı zamanda da küresel tasarımını, üretimini ve dağıtımını planlayıp organize etmeye çalışan küreselleşmiş şirketler ortaya çıkmaktadır (Went, 2001: 25). Şirket evliliklerinden sonra oluşan çok uluslu şirketler, büyüklük ve mali yapının sağlamlığı açısından birçok geri kalmış ülkenin çoğundan daha büyük sermaye kullanımı olanağına sahiptir.

Küresel çapta etkinlik gösteren ekonomik, siyasal ve kültürel kurumlara bakıldığında özel bir yapı gösterdikleri görülmektedir. Bunlar, etkinlik gösteren politika sahipleri ve belirlenen politikaya bağımlı politika uygulayıcılarıdır. Küreselleşme süreci, politika uygulayıcılarını daha çok politika yapıcılarına bağımlı hale getirmektedir. Uluslararası ilişkiler, değişik etki ve ağ ilişkileriyle sarılmıştır. Yeni paradigma, hem sistem hem de hiyerarşidir; merkezi normların kuruluşu ve dünya genelinde meşruiyet üretimidir (Hardt ve Negri, 2001:37). Örgütlerin ilk etki alanları, diğerlerine oranla az gelişmiş ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özel işletmeler, ulus devletleri salt kendi harekete geçirdiği mallar, paralar ve insanların akışını tutan araçlar haline getirmek istemektedir (Hardt ve Negri, 2001: 57). Bu, çoğunlukla uluslararası şartlara yanaşmayan devletleri, uyum sağlamalarına zorlama şeklinde kendini göstermektedir. Sermaye piyasaları, çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütler, doğrudan ya da dolaylı olarak iktidarların politika belirleme olanaklarını kısıtlamaktadır. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte ulus-devletlerin yetkileri daha çok meşru müdafaa, denetleme ve gözetleme hakkı gerekçeleriyle bu örgütler tarafından kısıtlanmaktadır. Küreselleşen dünyada demokrasinin en önemli kurumlarından olan siyasal partilerin de uluslararası örgütlerin isteklerini karşılamak durumunda kaldıklarına şahit olunmaktadır. Sonuç olarak çokuluslu şirketler de hükümetleri etkileyecek kadar kontrol alanı oluşturabilmektedirler.

3. Medya Kuruluşları ve Türkiye

Günümüzde medya, devletin temel organları olan yasama, yargı ve yürütmenin yanında dördüncü büyük ve etkili bir güç olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise insanların günlük yaşantılarını ele geçiren ayrıcalıklı bir araç olmasında görülmektedir. Günümüzde yaşanan bu önemli durumun çıkış noktası medyanın yaptığı yayınların hem bireysel hem de kamu politikaları anlamında vatandaşlar üzerinde etki derecesine sahip olmasıdır. Medyanın en önemli işlevi devlet ile halk arasında bir bilgilendirme köprüsü inşa etme yeteneğine sahip olmasıdır. Demokratik toplumlarda ortaya çıkan medyanın birkaç önemli işlevi bulunmaktadır. Bunlar arasında halkın ihtiyaçlarının iktidar sahiplerine aktarılması, desteklenen hükümetin yanında durmak ve güçlendirici faaliyet alanları oluşturmak ve muhalif olunması durumunda iktidar sahiplerinin hatalarını tarafsız şekilde kamuoyuna bildirmek sayılabilir. Özetleyecek olursak medya yönetilenler ve yönetenler arasındaki iletişimin sağlanmasını sağlar.

Daniel Katz, Graeme Burton ve Denis McQuail'e göre medyanın beş temel işlevi vardır. Bunlar; bilgilendirme, kültürel devamlılık, toplumsallaştırma, kamuoyu yaratma ve eğlendirme (Özdemir, 1998: 35-36). Çok net bir şekilde görülmektedir ki bu işlevler gelişmekte olan ülkelerin vatandaşlarında hedeflenen özelliklerin gelişmelerinde belirleyici olabilecek önemli tartışma alanlarıdır. Türkiye'de yaşayan vatandaşların medyanın etkisi altına girilmesinde etki derecesini keşfeden yabancı yatırımcılar kamu politikalarına da yön verecek siyasi davranışlar gösterebilmektedir. Vatandaşların alışkanlıklarını şekillendirmeyi amaçlayan film, reklam, belgesel vb. yayınlar ticari amaçlar taşıyan birer ekonomik araç olmaktadır. Bu durum ise önemli ekonomik güçlerin daha fazla "Pazar" arayışındaki etkinlik yaratma gayretleridir. En geniş anlamda malların pazarlanabileceği ortamlar yaratılarak bireyler ve kamunun politik sürecindeki vatandaş beklentileri küresel etki alanı içerisine alınmaktadır.

Robertson'a göre dört farklı yaşam düzeyi bulunmaktadır. Bunlar, birey olarak insan, ulusal toplumlar, toplumlardan oluşan dünya sistemi ve insana dair her şeyi saran kolektivitedir. Küreselleşme ise, bu düzeyler arasında giderek artan etkileşimdir. Küresel tek bir dünya, bu yaşam düzeylerinin giderek artan bir şekilde birbirlerini belirleyici ve bağlayıcı olmaları sonucu dönüşüm geçiriyor olmasından kaynaklanmaktadır (Tomlinson, 2004: 24).

Yirminci yüzyılda ticari kültürün aşırı yayılması ile kapitalist pazar güçleri ve kapitalizmle bağlantılı ideolojilerinde yayılmasını sağlamıştır. Birçok toplumda radyo ve televizyon, film üretimi ve her düzeyde dağıtım ve basım dev tekeller ve çokuluslu şirketlerin denetimi altındadır. Bu eğilimin en belirgin sonucu olarak reklam gelirlerini artırmak için tiraj ve reytingi yükseltecek toplumun çoğunluğunu oluşturan kitlenin ilgisini çekecek düzeysiz, içi boş yayınları çoğaltmaktır. Kapitalist üretim anlayışı ile medya, ticari başarının peşinde hızlı bir değişme göstererek, asal işlevi ekonomik çıkarları tatmin etmek olan programlarla kitle kültürüne hizmet eden bir yapıya bürünmüştür (Swingewood 1996: 165, 170).

Batı medyası iki yönlü ve sürekli olarak gelişmektedir. Ticari kurallara göre çalışmaktadır ve geliri itibari ile de reklâmlara bağımlıdır. Gerek yapısı, gerekse destekçileri itibari ile genel ekonomiye bağlıdır. Medya, başlı başına bir endüstridir. Biri diğerinden bağımsız çalışan birimler bütünü değildir. Farklı ürünler sunmaz. Verdikleri imajlar ve mesajlar, tasarımları ve hedefleri itibari ile amaçları diğer işletmelerden farksızdır. Bu

amaçlar, kârlılık ve özel mülkiyet esasına dayalı tüketim düzeninin kabulünü ve devamlılığını sağlamak doğrultusundadır (Schiller 1993: 40).

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) verilerine göre Türkiye'de karasal yayın lisansına sahip 23 ulusal, 17 bölgesel ve 205 yerel televizyon, 38 ulusal, 100 bölgesel, 921 yerel radyo kuruluşu bunmaktadır. 139 kablo, 293 uydu lisansıyla yayın yapan televizyon kuruluşu vardır. Gazetelerdeki okuyucu kaybının aksine Türkiye'de televizyon halen en popüler medyadır. Araştırmalar televizyon izleme sürelerinin de son üç yılda artış gösterdiğini (2014'te 4,42 saat, 2015'te 4,57 saat, 2016'da 4,81 saat) tespit etmiştir (Marketing Türkiye, 2017).

Medyanın temel işlevi karmaşık modern toplumlarda, toplum üyelerine, kendi deneyimleri dışında kalan dünyanın olgu ve olayların bilgi ve deneyimini aktarmasıdır (Kaya, 2001: 1). Kitle iletişim araçları, 20. yüzyılın en önemli dinamikleri olarak, inandırmaya dönük her türlü iletişim etkinliklerinden, uluslararası sıcak ve soğuk savaş çatışmalarına kadar uzanan çok geniş bir alanda kullanım gücü elde etmiştir. 20. yüzyılın sonlarında yaşanan küreselleşme toplumların ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarında etkili olmuştur. Kitle iletişim araçlarına sahip medya işletmeleri hem teknolojik gelişmelerle hem de konjonktürel işlevleriyle etkinliklerini giderek arttırmıştır. Birleşmeler ve satın almalarla sayıları azalırken büyüklükleri artan birkaç medya işletmesi, dünya kültür endüstrisinin de hâkimi konumuna gelmiştir.

Tablo 1. 2012 Yılı Verilerine Göre Dünyanın En Büyük Beş Medya Şirketi

Şirket	BAŞLICA YATIRIMLARI	BAŞLICA GELİR KAYNAĞI	KARLILIK (milyar $)	GELİR (milyar $)
Walt Disney	TV ve film	Medya ağları	4,8	40,89
Comcast	Kablo tv, İnternet, Telefon	Kablolu iletişim	4,16	55,84
Time Warner	TV, gazetecilik, Film	TV eğlence, Film	2,89	28,97
News Corporation	TV, Yayıncılık, Film	Kablo TV, Film	2,73	33,4
Viacom	Film, Kablo TV	Medya ağları	2,13	14,9

Kaynak: (http://www.businesspundit.com/the-worlds-10-biggest-media-companies)

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) verilerine göre Türkiye'de karasal yayın lisansına sahip 23 ulusal, 17 bölgesel ve 205 yerel televizyon, 38 ulusal, 100 bölgesel, 921 yerel radyo kuruluşu bunmaktadır. 139 kablo, 293 uydu lisansıyla yayın yapan televizyon

kuruluşu vardır. Gazetelerdeki okuyucu kaybının aksine Türkiye'de televizyon halen en popüler medyadır. Araştırmalar televizyon izleme sürelerinin de son üç yılda artış gösterdiğini (2014'te 4,42 saat, 2015'te 4,57 saat, 2016'da 4,81 saat) tespit etmiştir (Marketing Türkiye, 2017).

Küresel medya işletmelerinin büyük çoğunluğunun dünyanın birçok noktasında yatırım alanları vardır. Bu sayede farklı dillerin konuşulduğu coğrafyalara dahi ulaşmış olurlar. Aynı zamanda farklı coğrafyalarda olmaları habercilik ve medya içeriklerinin toplanması ve dağıtılması açısından getiriler de sağlar. Şirketler medya sektöründe gerçekleştirdikleri birleşmelerle üretim kaynakları ile dağıtım kanalları arasında bağlantı kurabilmişlerdir. Birbirlerinin ürettikleri programları ve arşivlerini ortaklarının dağıtım kanalları ile pazarlayabilmekte, böylece daha hızlı ve daha az maliyetle daha büyük kitlelere ulaşabilme imkânı yakalamaktadırlar.

Mevcut küresel ekonomik sistemin medya endüstrisi ile ilişkisi birkaç açıdan ele alınabilir. İlkin; medya kuruluşları, küresel kapitalist sistemin kurallarıyla işleyen ve sistemin diğer öğeleri gibi ticari kaygılarla ve kar güdüsüyle işleyen işletmelerdir. Medya işletmeleri, kamuoyu yaratma gücü, fikir, davranış ve tutumları yönlendirebilme gücü gibi özelliklerinin sağladığı avantajları ticari çıkarlarında kullanabilirler. Diğer konu; küresel kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan en önemli tartışma konusu olan tüketici davranışlarını şekillendirme üzerindeki medyanın gücüdür. Mevcut ekonomik sistemin devamlılığı, tüketim toplumunun yaratılması ve davranışların sürekli tekrarlanmasına bağlıdır. Bu noktada kitle iletişim araçları hem reklam taşıyıcıları olarak hem de tüketimin sürekliliğini sağlayan propaganda aracı olarak oldukça etkilidir. Kitle iletişim araçları ile sunulan içerikler sayesinde ortak davranışlar ve alışkanlıklar oluşturulur. Böylece küresel düzenin güçlü oyuncuları şirketleri için mümkün olduğu kadar kendilerine uygun bir piyasa bulabileceklerdir.

4. Türkiye ve Ulus Üstü Kuruluşlar

Gerçekte küreselleşmeye yönelik ilk adım, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1944 yılında yapılan Bretton Woods konferanslarında alınan kararlar üzerine başta Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletlerin (UN) kurulması ile atılmıştır. Ancak, küreselleşme, dünyada 1980'li yıllarda piyasa ekonomisi ve liberalleşmeye geçişle birlikte uygulama alanı bulmuştur. Buna uygun olarak devletin ekonomideki ağırlığının

azaltılması istenmiş, mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımına ilişkin adımlar atılmıştır. Böylece, dünyada başta ekonomik olmak üzere siyasi, sosyal ve kültürel alanda küreselleşme sürecine girilmiştir. Bu süreç 1990'lı yıllarla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu NATO ve Varşova Paktı çatısı altında birleşen iki temel kutuplaşmanın ortadan kalkması sonucu daha da gelişmiştir. Ayrıca; bu süreç içerisinde başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Avrupa Serbest Ticaret Alanı (EFTA), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) gibi bölgesel ekonomik bütünleşmeler de gerçekleştirilmiştir (Bakan ve Yıldırım, 2008: 145). Tüm bu bağlantı ve ilişkilere ek olarak Türkiye açısından bölgesel ve küresel anlamda ulusüstü kuruluşlara yakın olunması küresel bir koşul haline gelmiştir. Uluslararası barış ortamının şekillenmesi ile ekonomik ilişkilerin oluşmasında üye ülke olmak bir takım politikaların ortak sürdürülmesi ve geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'nin de içinde önemli bir aktör olarak yer aldığı aşağıda belirtilmiştir;

Afrika Birliği (AfB), AGİT, Akdeniz için Birlik (AiB), Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ), Arap Devletleri Ligi (AL), Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (APEC), Asya İşbirliği Diyaloğu (AİD), Avrupa Hava Seyrüsefer Emniyeti Teşkilatı (EUROCONTROL), AVRUPA KONSEYİ, Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA), Avrupa ve Akdeniz Bitki Sağlığını Koruma Örgütü (EPPO), Baltık Denizi Devletleri Konseyi (CBSS), Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu - (Economic Community of West African States-ECOWAS), Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye, Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarına Yaklaşımımız ve Katkılarımız, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-HABITAT), Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (WFP), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), Bölgesel İşbirliği Konseyi (BİK), Daimi Hakemlik Mahkemesi (PCA), Doğu Afrika Topluluğu (EAC), DOĞU VE GÜNEY AFRİKA ORTAK PAZARI (COMESA), Dünya Gümrük Örgütü (DGO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), G-20, Gelişen Sekiz Ülke (D-8), GUAM-DEKÖ, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), Güney Amerika Ulusları Birliği (UNASUR), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ), Güney Ortak Pazarı

(MERCOSUR), Güvenlik İşbirliği Merkezi (RACVIAC), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Karayip Devletleri Birliği (KDB), Karayipler Topluluğu (CARICOM), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK), Lahey Uluslararası Özel Hukuk Konferansı (HCOPIL), Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu (CELAC), Mağrip Arap Birliği (MAB), MIKTA (Meksika, Endonezya, Kore, Avustralya), Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması Örgütü (CTBTO), Nükleer Enerji Ajansı (NEA), Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (CEEAC-ECCAS), Orta Amerika Entegrasyon Sistemi (SICA), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Türk Konseyi, Uluslararası Adalet Divanı (UAD), Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu (BIPM), Uluslararası Aşı Enstitüsü (IVI), Uluslararası Ceza Divanı ve Türkiye (UCD), Uluslararası Demiryolları Birliği (UIC), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Uluslararası Yasal Ölçüler Örgütü (OIML), Uluslararası Zeytin Konseyi (IOC) .

5. Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Türkiye

Yaşadığımız yüzyıl boyunca çok az sayıda kredi derecelendirme kuruluşu faaliyet göstermiştir (Mullard, 2012: 13). Kredi derecelendirme kuruluşlarının tarihi 1837 yılına kadar gitmektedir. 1837-1841 tarihleri arasında ABD ekonomisindeki büyük çöküş nedeniyle şirketler yükümlülüklerini yerine getirememiş, birçok yatırımcı zor durumda kalmıştır. Bu mağdur yatırımcılardan biri Mercantile Agency şirketini kurmuştur. Tappan, sonraları şirketini daha profesyonelleştirip borçluların kredi değerliliğinin belirlenmesi amacıyla Doğu ve Batı eyaletlerinde çoğunluğu avukat olan 180 muhabiri kapsayan bir ağ kurmuştur. Bu muhabirler kendi bölgelerinde bulunan borçlular ve işler hakkında bilgi toplayıp Tappan'a bildirmişlerdir (Karagöl ve Mıhçıokur, 2012: 10).

Daha sonra 1900 yılında John Moody şirket bilgilerini derlediği "Moody's Manual of Industrial and Corporation Securities" adlı yatırımcılara yön veren kitabı yayınlamıştır. Derecelendirme kavram olarak ilk defa Moody tarafından 1909 yılında semboller kullanılarak yapılmıştır. Şirketlerin performanslarını inceleyen Fitch, 1913 yılında kurulmuştur.1924'de ise şimdi kullanılmakta olan üç harfli derecelendirme skalasını piyasaya çıkartmıştır. 1931 yılında Wall Street'in çöküşünün ardından ilk kez derecelendirmeler düzenleyici amaçlarla kullanılmıştır. Derecelendirmelerin resmi olarak kabulü ile derecelendirme ABD finans

piyasasının önemli bir parçası haline gelmiştir. 1932'de Duffand Phelps; 1941'de de Standard and Poor"s kurulmuştur.

Sermaye piyasalarında aktörlerin doğru, güvenilir ve anlaşılabilir bilgiye ihtiyaçları vardır. Ama bu bilgiye ulaşmak ve değerlendirmek zaman kaybına neden olduğu gibi maliyeti yükseltmektedir. Bu nedenlerden dolayı aktörlerin işlerini kolaylaştıracak ülkelerin ve firmaların mevcut ekonomik durumlarını bildirip finansal varlıklarının gelecekteki durumlarını doğru yansıtacak kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Başta ABD olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde büyük fonlar bu notlara göre değerlendirilmektedir. Avrupa ve ABD'deki fonların içtüzüğünde yer alan yatırım yapılabilir seviyede olan ülkelere yatırım yapılabilmesi, fon arz ve talep edenleri derecelendirmeye bağımlı hale getirmektedir. Türkiye gibi uluslararası kabul gören kredi derecelendirme kuruluşları tarafından yatırım yapılabilir seviyede olmayan ülkelere fonların girişi engellenmektedir. Bu ülkeler yatırım yapılabilir notu aldıklarında söz konusu fonlar çözülecek ve ülkeye düşük maliyetli önemli bir kaynak sağlanmış olacaktır. Bu nedenle kredi derecelendirmenin notu hem borçlanma maliyetlerini hem de yabancı fonların ülkeye girişini etkilemektedir (Karagöl ve Mıhçıokur, 2012: 14). Bu açıdan değerlendirildiğinde kredi derecelendirme kurulumlarının ülkelerin potansiyel sermaye hareketlerini belirleyen önemli kuruluşlar olduğu söylenebilir (Calvo ve Mendoza, 2000).

Tablo 2. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Derecelendirme Kurumları.

Türkiye'de kurulan ve SPK tarafından yetkilendirilen derecelendirme kuruluşları	**Türkiye'de derecelendirme faaliyetinde bulunması SPK tarafından kabul edilen uluslararası derecelendirme kuruluşları**
Fitch Ratings Finansal Derecelendirme Hizmetleri AŞ	Standards and Poor's Corp.
JCR Avrasya Derecelendirme AŞ	Moody's Investor Service Inc.
TCR Kurumsal Yönetim ve Kredi Derecelendirme AŞ	Fitch Ratings Ltd.
Saha Kurumsal Yönetim ve Kredi Derecelendirme Hizmetleri AŞ	
Kobirate Uluslararası Kredi Derecelendirme ve Kurumsal Yönetim Hizmetleri AŞ	
Turkrating İstanbul Uluslararası Derecelendirme Hizmetleri AŞ	

Kaynak: (Sermaye Piyasası Kurulu, 2017)

Türkiye'nin kredi derecelendirme kuruluşlarınca değerlendirilmeleri ve bunun ulusal ve uluslararası pazar ekonomilerindeki sonuçları başta Türk iş ortamınca dönemsel olarak dikkate alınmış ancak istikrarlı kamu politikalarıyla stresi azaltılmıştır. Türkiye'nin yatırım almadaki ve kamu politikası üretmedeki etkinliğinin derecelendirme sınavından başarıyla geçtiği düşünülebilir. Ancak siyasal sistem bütünlüğü içerisinde uygulama alanlarının çıktılarının olumlu sonuçlarının en son karar vericisi toplumdur. Finans ve medya sarmalının devletlerin küresel duruşlarının belirleyicisi olduğu bir tür politika kıskacı yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aşağıda yıl bazında Türkiye'nin kredi değerlendirme kuruluşlarınca belirtilen tablo yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye'nin Kredi notları (2003-2017)

Tarih	Fitch	Moody's	S&P	Not
*30/01/2017**	*BB+*	*Ba1*	*BB*	*Fitch Türkiye'nin notunu yatırım yapılabilir seviyenin altına indirdi*
*23/09/2016**	*BBB-*	*Ba1*	*BB*	*Moody's Türkiye'nin notunu yatırım yapılabilir seviyenin altına indirdi*
*20/07/2016**	*BBB-*	*Baa3*	*BB*	*S&P Türkiye'nin notunu BB'ye indirdi*
16/05/2013	BBB-	Baa3	BB+	Moody's Türkiye'nin notunu yatırım yapılabilir seviyeye yükseltti
27/03/2013	BBB-	Ba1	BB+	S&P Türkiye'nin notunu to BB+'ya yükseltti
05/11/2012	BBB-	Ba1	BB	Fitch Türkiye'nin notunu yatırım yapılabilir seviyeye yükseltti
20/06/2012	BB+	Ba1	BB	Moody's Türkiye'nin notunu Ba1'e yükseltti
19/02/2010	BB+	Ba2	BB	S&P Türkiye'nin notunu BB'ye yükseltti
08/01/2010	BB+	Ba2	BB-	Moody's Türkiye'nin notunu Ba2'ye yükseltti
03/12/2009	BB+	Ba3	BB-	Fitch Türkiye'nin notunu 2 not birden artırarak BB+'ya yükseltti
14/12/2005	BB-	Ba3	BB-	Moody's Türkiye'nin notunu Ba3'e yükseltti
13/01/2005	BB-	B1	BB-	Fitch Türkiye'nin notunu BB-'ye yükseltti
17/08/2004	B+	B1	BB-	S&P Türkiye'nin notunu BB-'ye yükseltti
09/02/2004	B+	B1	B+	Fitch Türkiye'nin notunu B+'ya yükseltti
16/10/2003	B	B1	B+	S&P Türkiye'nin notunu B+'ya yükseltti
25/09/2003	B	B1	B	Fitch Türkiye'nin notunu B'ye yükseltti
28/07/2003	B-	B1	B	S&P Türkiye'nin notunu B'ye yükseltti
25/03/2003	B-	B1	B-	Fitch Türkiye'nin notunu B-'ye indirdi

Kaynak: www.bloomberght.com (30 Ocak 2017)

*Görüldüğü gibi 2002 genel seçimlerinden itibaren tabloda tüm kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi derecelendirme notunun seyrinde artış görülmektedir. Bu artışın 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen darbe girişiminden sonra her üç kuruluş tarafından dönemsel olarak not indirilmesi şeklinde gerçekleştiği dikkat çekmektedir. İstikrar riskinin belirmesiyle birlikte AB ve diğer ülkeler değişen kredi derecelendirme notunun da tetiklemesiyle politik anlamda bu belirsizlikten yararlanmaya çalışmaktadır.

6. Medya ve Finans Sarmalında Türk Kamu Politikaları

Gerek jeopolitik gerekse jeostratejik olarak dünyanın en önemli coğrafyasında bulunan Türkiye geçmişte olduğu kadar günümüzde de önemli bir ekonomik ve siyasi aktör olma özelliğini taşımaktadır. Bu açıdan dünyanın önemli finans yatırımlarının sektörel anlamda da cazibe merkezi haline gelmiş olması oldukça doğaldır. Türkiye'nin mevcut uluslararası konumunun hem finans hem de medya dünyasıyla ilişkisi küreselleşme çabalarıyla bütünleşik bir durumda seyretmektedir. Ulusal ve uluslar arası çevrelerce bu baskı gruplarının etki alanına giren ülke sayısında yıllar boyunca bir artış meydana gelmiş ve sıklıkla sosyal, kültürel ve ekonomik küreselleşme örnekleri çoğalmıştır. Türkiye'de bu ulus üstü kuruluşların ve uluslar arası finans ve medya ağının etkisinden nasibini alan bir ülke konumundadır. Uluslar arası piyasaların yatırım alanlarını genişletmeye çalıştıkları Türkiye'de başta görsel medya olmak üzere internet reklamcılığı, film, dizi, eğlence vb. bir dizi medya araçlarında yabancı yatırımlarla birlikte yayılan finans-medya etki ağını ulusal ortaklarla bir arada görmek mümkün hale gelmiştir.

Ekonomik küreselleşmenin dünya reel ve finansal piyasaları ile bunlara ilişkin faaliyetlerin birbiriyle bütünleşmesi sonucu ortaya çıktığı ve mal, hizmet, sermaye ve bilginin serbest dolaşımı suretiyle dünya ekonomisinin birbiriyle bütünleşerek tek bir piyasa halini aldığı daha önce dile getirilen bir gerçektir. Buradan, üretim faaliyetlerinin, diğer bir deyişle, ülkeler arası mal akışkanlığının sağlanmasının küreselleşmenin birinci adımı olduğu görülmektedir.

Dünya ekonomisinden küresel ekonomiye geçiş yapan ekonomik güçler, öncelikle kendi aralarındaki bir takım engelleri ortadan kaldırmaktadırlar. Söz konusu engelleri, ülke sınırlarını oluşturan somut siyasi engeller, gümrük sınırlarını oluşturan ekonomik engeller, değerler sistemindeki farklılıktan kaynaklanan kültürel engeller, ulaşım ve iletişimin önündeki fiziki engeller ile farklı düzenlemelerden kaynaklanan yasal engeller olarak sıralanabilir (Karagül, 2010: 154). Büyük ölçüde uluslararası biçime dönüşen ve çoğunluğu büyük şirketlerin kontrolünde bulunan küresel ya da yerel medya organları ekonomik sisteme aşağıdaki şekillerde etki etmektedirler. Bu durumda medyalar varlığını sürdürmek için finans kaynaklarıyla iki tür ilişki içinde olabilirler. Birincisi medyanın finansal güç odaklarının mülkiyetinde yer alarak var olması, ikincisi ise finansmana hükmedenler için işlevsel bir hizmet sunmasıyla mümkündür.

Birinci durumda kitle iletişim araçları birçok iktisadi alanda faaliyet gösteren şirketlerin medya alanında faaliyet gösteren unsuru olarak konumlanırlar. Örneğin Amerika'da 1983 ile 1990 arasında yedi yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede büyük ölçüde finansal zorluklardan kaynaklanan gerekçelerle elli olan firma sayısı yirmi üçe kısa bir süre sonra da yapılan muazzam anlaşmalar dalgası ve hızlı küreselleşme, medya endüstrisinin daha fazla tekelleşmesine yol açarak sadece dokuz ulus ötesi grupta merkezileşmesiyle sonuçlanmıştır (Herman ve Chomsky, 2006: 17). İkinci durumda ise iktisadi hayata yön veren aktörlere reklam hizmeti vererek varlığını sürdürebilmeye çalışması yoludur. Bunlara ilave olarak Kamu bünyesinde faaliyet gösteren kitle iletişim araçlarını unutmamak gerekir. Medya tekelinin kamunun elinde bulunduğu siyasal düzenlerde ve çoğulcu toplumlarda finansmanı kamu tarafından yapılan kitle iletişim araçlarını belirtmek gerekir. UNESCO tarafından yayınlanan bir raporda çarpıcı bir tespite yer vermektedir. Rapora göre Batı ülkelerinde Gayri safi milli hasılanın yaklaşık yüzde 50 sinden fazlası enformasyon endüstrisine ayırmaktadır (Hepkon ve Aydın, 2011: 143). Yeni teknolojilerin eşlik ettiği yeni üretim süreçleri ile üretilen mal ve hizmetlerin devamlılığı için, sürekli bir şekilde ve küresel ölçekte en geniş manada enformatik araçlara özelde de medyalara duyulan ihtiyaç açıktır. Uluslar arası şirketlerin küresel iletişim endüstrisinde giderek önem kazanması yatırım sermayesinin giderek farklı kaynaklardan beslenmiş olması medya üzerindeki ekonomik egemenliği uluslararası hale dönüşmüştür (Thompson, 2008: 257). Bu anlamda ekonomik küreselleşme düşüncesinde finans ve medya kuruluşlarını ikiz kardeş olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Türkiye'de ve dünyada son dönemde yaratılan yatırım alanlarında bir takım ulus üstü kuruluşların veya finans ve medya birlikteliklerinin sermaye evliliklerinden ve konsorsiyumlarından söz etmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında yabancı yatırımların Türkiye'nin karakteristik özelliklerine yakın olacak şekilde ülkenin kriz ortamında yaşadığı sektörlere yönelmesi kaçınılmaz olacaktır. Yatırım alanlarında ülkenin yaşayabileceği muhtemel bir krizin takipçisi olarak arka planda yer alan büyük finansal kuruluşların piyasa belirleyici etkileri mevcut siyasi ve yönetsel çözüm yollarında kendini göstermektedir. Türkiye bu strese ekonomi ve para politikalarında attığı önemli adımlarla dayanmaktadır.

Örnek olarak Fitch, Kasım 2012'de Türkiye ekonomisindeki olumlu gelişmeleri gerekçe göstererek ülke notunu yatırım yapılabilir seviyeye yükselten ilk kurum olmuştu.

Ardından Moody's Mayıs 2013'te benzer bir adım atmış ve Türkiye'ye fon girişi hızlanmıştı. Düşük riskli varlıklara yatırım yapan emeklilik fonları gibi büyük fonlar, bir ülkeye yatırım yaparken en az iki kurumdan yatırım yapılabilir seviye notu olmasını istemektedir.

2002-2017 tarihleri arasında ülkemizde gerçekleşen Uluslararası Doğrudan Yatırımların yüzde 74.2'si Avrupa ve yüzde 16.5'i Asya ülkelerince, yüzde 8.9'u ABD tarafından gerçekleştirilmiş olup sadece yüzde 0.4'ü Afrika ülkelerince gerçekleşmiştir (TCMB, 2017).

Ülkemizin AB ile yaşadığı tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda yatırım alanlarının şekillenmesinde yaşanan öngörünün biçimlenmesinde dış ticaret başta olmak üzere ekonomik hayatın gerekliliklerinde Avrupa ve ABD menşeili şirketlerin, kredi derecelendirme kuruluşlarının etkisi ortaya çıkmaktır. Ancak bu kuruluşların tarafsız değerlendirme ve rapor sunma faaliyetlerinin şeffaf ve doğru bir biçimde kamuoyuna duyurulması önem arz etmektedir. Bunun sonucunda ülkelerin iç ve dış politika oluşturma gücünün oluşması ve buna göre ilişkilerin kapsama alanlarının şekillenmesi esas olmaktadır. Dünya üzerindeki önemli ekonomik aktörlerin bu kuruluşların sağladığı verileri kullanarak hareket etmeleri birbirine bağlı olarak gelişen medya-finans ilişkilerince sağlanan bir ortam olmaktadır.

7. Sonuç

Kamu politikası oluşturma meselesi tüm siyasal sistemlerin değişmez uğraş alanıdır. Bu alanda yaşanan sorunların çözülmesi ve sürekli bir biçimde kamu menfaatinin korunarak refah düzeyinin yükseltilmesi kamu düzeninin en temel amacıdır. Devletlerin kamu politikası üretme, geliştirme ve sürekli hale getirme çabalarının merkezinde yer alan bireyin devlet ile bütüncül biçimde yaşayabilmesi özgür kamusal alanların oluşturulması ile gerçekleşebilmektedir.

Küreselleşmenin olumlu ve olumsuz sonuçlarından yola çıkan düşünceler, devlet mekanizmasının postmodern dönem ve sonrasında ulus üstü kuruluşlarca oluşturulan serbest ortamdan etkilenme derecelerinin arttığını göstermektedir. Devletler dönemsel olarak bu kuruluşlarca oluşturulan başlıklara politika üretme sürecinde başvurarak mevcut uygulama alanlarına giriş yapabilmektedir. Dikkat artırılması gereken önemli nokta bu süreçlerin bireyde bıraktığı etki ve toplumun şekillenmesindeki yönün tespit edilebilmesidir.

Devletlerin kamu politika oluşturma süreçleri incelendiğinde başlıca etkenlerin finansal ve medya kurumları olduğu anlaşılmıştır. Toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerinin şekillenmesinde çok önemli bir yer tutan medya ile devletlerin makro politikalarının etkilenebildiği finansal aktörlerin küresel bir zemin yaratarak dünya kamuoyu oluşturma çabaları göz önüne çıkmıştır. Batılı devletlerin sanayileşmenin de etkisiyle büyüyen sanayi hacimleri ürettiklerini satabilecekleri pazar arayışına doğru bir eğilim içerisinde olmaktadır. Bunun yerine getirilebilmesi için kullanılan en önemli oyuncular medyanın yayılmacılığı ve finans otoritelerinin caydırıcılığıdır.

Türkiye'nin geçmiş dönemlerdeki ekonomik kırılganlığının azaltılmasında küresel uyumun rolü çok büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte küresel olumsuzluklara karşı ülkenin medya araçlarının ve finans kuruluşlarının da devletin yapacağı hakemlik ve düzenlemelerle ülke dışından gelecek sert kriz hamlelerine dayanıklı hale gelecektir. Bilinçli bir bakış açısıyla medyanın film, reklam, belgesel, eğlence vb. oyunlarıyla değiştirilmeye çalışılan alışkanlık ve davranışların ülke içerisinde denetimin sağlıklı yapıldığı ulusal finans ve bankacılık uygulamaları ve toplumun her hücresini kapsayacak medya aksiyonlarının tüketim toplumu olmanın yollarını kapayabileceği düşüncesi yaygınlaşmalıdır.

Kamu politikası üreticileri toplumun önemli katmanlarını incelemek ve değişebilecek tüketici ve davranış özelliklerini kontrol altında bulunduracak tedbirler almalıdır. Ulusal ve uluslararası yatırım olanaklarını kolaylaştıracak tedbirleri çoğaltarak ekonomi dinamiklerine işlerlik katmalıdır. İster ulusal ister uluslararası finans ve medya kuruluşları olsun birbirleriyle olan irtibatları unutulmamalıdır. Bu kuruluşlar insanlar ve özellikle Türkiye'de ihtiyaç olunan en temel alışkanlık konusu olan tüketim ve yatırım alışkanlığında önemli aktörlerdir. Batılı patronların ülkemizde aynısı ve hatta daha kalitelisi üretildiği halde kendi malını satmasına, pazarlamasında ve bununla ilgili TV, radyo, internet medyası vb. araçları ele geçirerek vatandaşımıza etki sağlamasına engel olunmalıdır.

Toplumsal ihtiyaçlarımızın başında devlete olan güven duygusu gelmektedir. Mevcut siyasal sistem içerisinde bireyin yerinin önemsendiği, farklı yaşam standartlarının mevcut kamu düzeni içerisinde temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı ve özgürlüklerin, katılımcılığın demokratik bir biçimde yaşandığı bir Türkiye'de istenmeyen finansal ve medyatik bağımlılıkların doğmaması için bu kuruluşların birbirleriyle olan bağına ve tarafsızlığına politik ve kamusal bir dikkat yöneltmek gerekmektedir.

Kaynaklar

BAKAN, S. ve Yıldırım, Z. (2008). "Dünü ve Bugünü ile Türkiye'nin Küreselleşme Süreci", Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Ekim 2008, Isparta**,** ss. 145-155.

BOSTANCI, M. N. (2011). Siyaset ve Medya, Özgür Yayınları, İstanbul.

BÜYÜKBAKKAL, I. (2004), Türkiye'de Televizyon Alanında Küresel Yerel Birlikteliği CNN Türk ve CNBC-e Örneği, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

CALVO, G. A. ve Mendoza, E.G. (2000) "Rational Contagion and The Globalization of Securities Markets", Journal of International Economics, 51 (1), pp: 79-113.

CROWLEY, D., Heyer P. (2011). İletişim Tarihi, teknoloji-Kültür-toplum, çev. Berkay Ersöz, Siyasal

Kitabevi, Ankara.

GÖKA, Ş. (2011). Siyaset, Medya ve Zihnime Yansımalar, Birleşik Yayınevi, Ankara.

GÜNSOY, B. ve Kar, M. (2008). "Küreselleşme ve Kalkınma", Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular (Ed.) Taban, S.ve Kar, M., Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

BLOOMBERGHT, (2017), http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1995339-moodys-turkiyenin-kredi-notu-gorunumunu-dusurdu Erişim Tarihi 14.04.2017

HARDT, M. ve Negri A. (2001), İmparatorluk, Abdullah Yılmaz (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

HEPKON, Z., ve Aydın, O. (2011). Medya Okuryazarlığı ve Yetişkinlerin Öğrenmesi. M., Şimşek, ve N., Türkoğlu (Ed.), Medya okuryazarlığı (ss. 87-97). İstanbul: Parşömen.

HERMAN, E., ve Chomsky, N., (2006), Rızanın İmalatı, Kitle Medyasının Ekonomi Politiği, Aram Yayınları, Diyarbakır.

KARAGÖL, E. ve Mıhçıokur, Ü. (2012) "Kredi Derecelendirme Kuruluşları; Alternatif Arayışlar", Seta Rapor.

Marketing Türkiye (2017). "Araştırma: TV izleme süresi artıyor!", Marketing Türkiye, 15 Mart 2017, http://www.sbtanaliz.com/images/userfiles/file/Marketing Erişim Tarihi 14.04.2017

MUCUK, İ. (2001), Modern İşletmecilik, Turhan Kitabevi, İstanbul.

MULLARD, M. (2012) "The Credit Rating Agencies and Their Contribution to the Financial Crisis", The Political Quarterly, Vol.83, No.1.

ÖZDEMİR, Sadi (1998), Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme, İstanbul: Timaş Yayınları.

SCHILLER, Herbert (1993), Zihin Yönlendirenler, İstanbul: Pınar Yayınları.

SWİNGEWOOD, Alan (1996), Kitle Kültürü Efsanesi, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
SERMAYE PİYASASI KURULU, SPK, 2017,
http://www.spk.gov.tr/indexcont.aspx?action=showpage&showmenu=yes&menuid=6&pid=10&subid=1&submenuheader=10 Erişim Tarihi 14.04.2017
TCMB, (2002). Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.
THOMPSON, J. B. (2008). Medya ve Modernite, çev. Serdar Öztürk, Kırmızı yayınları, İstanbul.
TOMLINSON, John (2004), Küreselleşme ve Kültür, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
WENT, R. (2001), Küreselleşme, Emrah Dinç (Çev.), Yazın Yayıncılık, İstanbul.

ABD'de Yapılan Son Seçimlerin STA'lara ve Girişimcilik Niteliklerine Etkileri

Nesrin Demir, M. Nezih Özmutaf, Bülent Ergani

Doç. Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi,nesrinrgs@gmail.com
Doç. Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, nezih.metin.ozmutaf@ikc.edu.tr
Doktora Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, bulenter_3543@hotmail.com

Öz

II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1960'lı yıllardan sonra dünyada bölgesel ekonomik birleşmelere yönelik hareketler giderek yaygın hale gelmeye başlamıştır. Bu oluşumlar 1980'lerden sonra daha da belirgin bir biçimde kendini göstermeye başlamıştır.

Konuya ABD açısından bakılacak olursak, önemli bir bölgesel ve ekonomik hareketin içinde yer aldığı görülmektedir. Üye ülkelerin arasındaki ticareti yeniden düzenleyerek yeni avantajlar elde etmek amacıyla ABD ve Kanada arasında (STA) 1992 yılında anlaşma yapılmış daha sonra 1994 yılında Meksika da katılarak Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) adı altında faaliyete geçmiştir. 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından, ABD ekonomisindeki yavaşlama ve istihdam yaratma isteği ve yine Avrupa'da görülen ekonomik durgunluk, tarafları 2011 de bir araya getirmiştir. AB-ABD Zirvesinde, küresel ekonomik krizden sarsılan AB ve ABD'de büyümeyi canlandırmak ve istihdam yaratmak için en iyi çözümün 2 bölge arasında kapsamlı bir STA oluşturarak ticaret ve yatırım ilişkilerinin güçlendirilmesi olacağı kararı alınmıştır.

Ancak bilindiği gibi ABD başkanlık seçimlerinde iktidara gelen Cumhuriyetçi partinin başkan adayı olan Donald Trump'ın her türlü serbest ticaret anlaşmalarına karşı mesafeli durduğu hatta anlaşmalara karşı çıktığı, adaylık döneminde olduğu gibi başkan olduktan sonrada dile getirdiği görülmektedir. Tarihsel süreç içinde Amerikan dış politikasında uluslararası sistem değişikliği bir vizyon arayışını beraberinde getirdiği söylenebilir.

Bu çerçevede, çalışmanın temel amacı son ABD politikaları kapsamında STA'ların durumuna genel bir bakış açısıyla ele aldıktan sonra, uluslararası çerçevede faaliyet gösteren yöneticilerin/ girişimcilerin girişimci niteliklerine olan etkilerine yönelik algılarının belirlenmesidir. Hazırlanan anket formu uluslararası çapta faaliyet gösteren firma yöneticileri/ girişimcileri kapsamında uygulanmıştır. Araştırma sonucunda ABD'de bu konular çerçevesindeki vizyon değişiminin uluslararası çerçevede kar elde etme, risk alma, fırsatları yakalama gibi girişimci niteliklerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: STA, ABD, Girişimcilik

The Effect of Last US Elections on Free Trade Agreement and quality of Entrepreneurship

Abstract

Regional economic union organizations had been formed in the World after II World War especially at 1960s. These formations began to manifest themselves even more prominently after the 1980s. If the issue is to be looked at from the US point of view, it appears to be involved in an important regional and economic movement. An agreement was signed between the United States and Canada (FTA) in 1992 to regain trade between the member states and to gain new advantages. In 1994, Mexico joined the United States of America under the name of the American Free Trade Agreement (NAFTA). Following the economic crisis in 2008, the slowdown in the US economy and the desire to create jobs and the economic stagnation in Europe have brought the parties together in 2011. At the EU-US Summit, it was decided that trade and investment relations would be strengthened by creating a comprehensive FTA between the two regions, the best solution to revive growth in the EU and the US and to create jobs, which is plagued by the global economic crisis.

However, it is apparent that Donald Trump, who is the presidential candidate of the Republican party who was in power in the US presidential elections, is distant from all kinds of free trade agreements and even opposed the agreement, as it is during the nomination period. It can be said that international system change in American foreign policy in the course of history has brought a search for a vision.

In this context, the main purpose of the study is to determine the perceptions of the influences of the managers / entrepreneurs operating on the international framework to the entrepreneurial qualities, after having addressed the general view of the situation of the FTAs as part of the last US politics. The prepared questionnaire has been applied within the scope of company managers / entrepreneurs operating internationally. As a result of research, these issues have reached the conclusion that changing the vision in the US affects entrepreneurial qualities such as profit making, risk taking and opportunities in the international arena.

Key Words: FTA, US, Entrepreneurship

1.Giriş

Genel olarak bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1960'lı yıllardan sonra dünyada bölgesel ekonomik birleşmelere yönelik hareketler giderek yaygın hale gelmeye başladığı görülmektedir. Bu oluşumlar 1980'lerden sonra daha da belirgin bir biçimde kendini göstermeye başlamıştır. Ekonomik birleşmelerin temelinde ticaretin serbestleştirilmesi yatmaktadır. Uluslararası ekonomik birleşmelerin amacı, ülkeler arasında başta mal ve hizmet ticaretine konan engelleri ortadan kaldırmak veya asgari düzeye indirmektir.

Serbest Ticaret Anlaşmalarında (STA) ise uluslararası ekonomik ve ticari ilişkilerde yaşanan küreselleşme olgusunun da etkisiyle Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyelerin sayısında artış görülmektedir. Mevcut DTÖ üyesi ülkeler arasındaki ticaretin yaklaşık yarısı STA'ları kapsamında gerçekleştirilmektedir. STA'ları taraflar arasında rekabet ve etkinliği artırmaları, yerli üreticiler yabancı pazarlara daha kolay ve elverişli koşullarla girme imkanı sağlamaları, tüketicilere de fiyatları tarifesiz ya da düşük tarifeli oldukları için daha elverişli ithal ürünlere erişebilme imkanı sunmaları dolayısıyla giderek daha çok sayıda ülkenin katılmaya çalıştıkları anlaşmalar haline gelmektedirler

Bilindiği gibi, ABD, dünyanın en güçlü ekonomisi olarak görülmektedir ve aynı zamanda dünyayla en çok ticaret yapan ülke olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte, ABD ticari ve siyasi nedenlerle bir yandan DTÖ çerçevesinde çok taraflı ticaret müzakerelerine aktif bir şekilde katılırken diğer taraftan bölgesel ve ikili serbest ticaret anlaşmaları yaparak çıkarlarını garanti altına almaya çabaladığı görülmektedir.

Konuya ABD açısından bakılacak olursak, önemli bir bölgesel ve ekonomik hareketin içinde yer aldığı görülmektedir. Üye ülkelerin arasındaki ticareti yeniden düzenleyerek yeni avantajlar elde etmek amacıyla ABD ve Kanada arasında (STA) 1992 yılında anlaşma yapılmış daha sonra 1994 yılında Meksika da katılarak Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) adı altında faaliyete geçmiştir. NAFTA'nın kapsamına giren başlıca düzenlemeler öncelikle sanayi ürünleri ve tarım ürünleri ticaretine ilişkindir.

ABD ticaret politikasını STA'lar ile yaymaya çalışırken bu süreçte iki önemli STA'nın hem ABD hem de dünyanın geri kalan bölgeleri için çok köklü değişiklikler getireceği

öngörülmektedir. 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından, ABD ekonomisindeki yavaşlama ve istihdam yaratma isteği ve yine Avrupa'da görülen ekonomik durgunluk, tarafları 2011 de bir araya getirmiştir. AB-ABD Zirvesinde, küresel ekonomik krizden sarsılan AB ve ABD'de büyümeyi canlandırmak ve istihdam yaratmak için en iyi çözümün 2 bölge arasında kapsamlı bir STA oluşturarak ticaret ve yatırım ilişkilerinin güçlendirilmesi olacağı kararı alınmıştır. Bu doğrultuda, Avrupalı ve Amerikalı yetkililer tarafından Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı(TTIP) süreci başlamıştır. Temmuz 2013 yılında başlayan TTIP müzakereleri tamamlandığında, AB ve ABD'nin dünyadaki en kapsamlı ve en büyük ikili ticaret ve yatırım anlaşması oluşması beklenmekteydi. Jeopolitik ve Jeo-ekonomik temelli bir ilişki biçimi olarak ele alınacak olursa 'transatlantik' Atlantik okyanusunun iki tarafında kuzeyde yer alan kıyıların, yani ABD ile Avrupa ülkelerinin siyasal ve ekonomik etkileşimi ifade ettiği görülebilir. TTIP yürürlüğe girecek olursa dünya ticaretinin yaklaşık üçte birini ve Dünya Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının yaklaşık %40'ını oluşturacak olan bir serbest ticaret bölgesi kurulacaktır.

Diğer yandan ABD, 12 pasifik ülkesi (Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Peru, Singapur, Güney Kore, Vietnam ve Japonya) ile ticaret engellerini kaldıracak ve uluslararası ticarette ortak kurallar belirleyecek olan Trans Pasifik Ortaklığı (TTP) 6 Ekim 2015 tarihinde imzalamıştır. TPP'nin yürürlüğe girebilmesi için, 2018 yılının şubat ayından önce bölge ekonomisinin % 85'ini kapsayarak en az 6 ülke tarafından onaylanması gerekmektedir.

Ancak bilindiği gibi ABD son başkanlık seçimlerinde iktidara gelen Cumhuriyetçi partinin başkan adayı olan Donald Trump'ın her türlü serbest ticaret anlaşmalarına karşı mesafeli durduğu hatta anlaşmalara karşı çıktığı, adaylık döneminde olduğu gibi başkan olduktan sonrada dile getirdiği görülmektedir. Tarihsel süreç içinde Amerikan dış politikasında uluslararası sistem değişikliği bir vizyon arayışını beraberinde getirdiği söylenebilir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır; 1. Bölümde ABD'de yapılan son seçimlerin STA'lara etkisine yer verilmiştir. Burada özellikle henüz yürürlüğe girmemiş etki son derece büyük olabilecek ABD ve AB arasında planlanmış olan Transatlantik Yatırım Ortaklığı (TTIP) ve Trans Pasifik Ortaklığı (TTP) üzerinde üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, konuya girişimcilik açısından yaklaşılarak yine son seçimlerin girişimcilik

nitelikleri etkilerine yer verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşen dünyada her alanda ve gerçekleştirilen faaliyetlerde değişim ve dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Doğal olarak küreselleşmeye uyum kapsamında işletmeler açısından değişim ve dönüşüm için önemli bir boyutta girişimcilik olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda bizzat girişimci niteliklerinin ülkelerin politikalarından bu süreçte etkilendiği ortaya konulabilir.

Bu kapsamda bu çalışmanın amacı uluslararası faaliyet gösteren firma yöneticilerinin son ABD seçimleri çerçevesinde oluşturulacak politikaların kapsamında temel girişimci niteliklerine yönelik algılarının belirlenmesi olarak ortaya konulmuştur. Araştırmaya yönelik olarak hazırlanan anket formu yüz yüze anket yöntemi ile Şubat 2017 – Nisan 2017 tarihleri arasında 12 farklı ülkeden 63 uluslararası faaliyette bulunan üst düzey yöneticiye uygulanmıştır.

2. Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ve Son ABD Seçimleri

Genel olarak bakıldığında, 1980'li yılların başında teknoloji alanındaki baş döndürücü gelişmelerle ortaya çıkan küreselleşme, serbest ticaretin dayanakları olarak kabul edildiği görülmektedir. Küreselleşme, dünya ölçeğinde kapsamlı değişikliklere yol açarak teknolojik, ekonomik ve tüm bunlarla ilintili olarak siyasi ve sosyal boyutu olan yeni dönüşümlere yol açmıştır.

Küreselleşme olgusunun iki ayrı doğrultuda geliştiği görülür. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), çerçevesindeki görüşmelerle başlayan ticaretin serbestleştirilmesine dayanan küresel oluşum, diğer taraftan ekonomik birleşme hareketlerini içeren bölgesel yaklaşımdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işlerliğini yitiren dünya ticaretini yeniden canlandırmak amacıyla ABD'nin öncülük ettiği Batı'lı ülkeler, GATT olarak bilinen ve üye ülkeler arasında ticaretin tedricen serbestleştirilmesiyle yıllar içinde artmasını sağlayacak bu örgütü kurmuşlardır. GATT'a üye olan ülkeler, aralarında ticarete engel olan her türlü vergi, kota uygulamaları, ayrımcılık vb. muameleleri kaldırmayı planlamışlardır. Ayrıca üye ülkeler arasında ticaretin daha serbest olarak yapılmasını sağlayarak dünya ölçeğinde ticaretin artmasını ve savaşın etkisini yok etmek amaçlanmıştır. GATT sisteminde üye ülkeler, Tur'lar aracılığıyla müzakere yaparlar bazen bu müzakereler yıllarca sürmektedir.

1995 yılında GATT yeni bir yapıya (WTO) dönüşerek sadece sanayi malları ticaretinin serbestleştirilmesini öngörmeyerek, tarım ürünlerinden çevre korumaya, patent hakkı ve fikri mülkiyet haklarına kadar GATT'tan daha geniş kapsama sahip ve ayrıca gerektiğinde yaptırım gücü olan bir kuruluş haline gelmiştir (Şanlı, 2004:163).

WTO, anlaşmaları da üye ülkelerin müzakereleri ve ortak bir karara varmaları neticesinde ortaya çıkmaktadır. GATT, DTÖ'nün mal ticaretinde temel rehberi görevi görmektedir. 1994 yılında tamamlanan Uruguay Turu sonucunda hizmetler, fikri mülkiyet konusundaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve ticaret politikası gibi konularda yeni kurallar kabul edilmiştir.

GATT sistemi kurulduğundan itibaren sekiz kez yapılan Tur'lar ile dünyadaki ticari alanda serbestleşme ve ticari faaliyetlerin önemli oranda arttığı bilinmektedir. Ancak bu serbestleşme ve artıştan süreç içerisinde tüm ülkelerin eşit biçimde yararlandığını söylemek pek mümkün değildir. Özellikle gelişmiş ülkeler yapılan reformlara daha kolay uyum sağlayabilirken, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin WTO'nun yükümlülükleri ile daha sorunlu ilişkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumum temel nedeni ise, ticari alanda daha fazla serbestleşmenin ülkelerin kendi ekonomik gelişimlerine zarar vereceği endişesidir. Tam da bu noktada var olan bu endişeyi gidermek ve onları da sistemin aktif birer parçası yapmak amacıyla Doha Turu Müzakereleri 'kalkınma' gündemi ile toplanmıştır.

Doha Kalkınma gündemi 2001 yılında Katar'ın başkenti 9. Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ile başlamıştır. Doha müzakereleri tarım, endüstriyel tarifeler, tarife dışı engeller ve hizmetler gibi önemli konularda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında aşılamayan farklılıklar olarak tanımlanmaktadır. ABD ve AB çoğunlukla gelişmekte olan ülkeleri özellikle Çin, Brezilya ve Hindistan pazarlarını hizmetlere ve işlenmiş ürünlere daha fazla açmaları konusunda teşvik edip, onların kendi tarımsal pazarlarını koruma için birtakım önlemler alma konusunda ortak çıkarları paylaşmaktadırlar (Raymond, 2012:10).

Doha müzakerelerinde, gerek dünya ticaretindeki serbestleşmenin taraflara sağlayacağı yararlara, gerekse 'kalkınma' temeline dayalı bir hedefe yönelik olmasına rağmen istenilen sonuca ulaşılamamıştır (Akman, 2008: 29).

Doha Turu'nda özel nedenler dışında daha önceki turlardan farklı olarak bir lider eksikliği de göze çarpmaktadır. Daha önceki turlarda AB ve ABD'nin müzakerelerinin arkasında yer alan itici güç oldukları bilinmekteydi. Ancak bu turda etkileri daha sınırlı bir biçimde olmuştur. Bunun da temel sebebi, gelişmekte olan ülkelerin sistem içerisinde ağırlıklarının artması ve ayrıca ABD'nin bölgesel ticari anlaşmalara yönelmesi olarak görülebilir.

ABD, özellikle Uruguay Turu'ndan sonra çok taraflı ticaret anlaşmalarının yavaş ilerleyişi ve üye sayısının artmasıyla beraber örgüt içinde fikir ayrılıklarının çoğalması sonucunda ülkelerle birebir serbest ticaret anlaşmaları imzalamaya başlamıştır. İkili ve Bölgesel Serbest Ticaret Anlaşmalarına yönelmiştir. Bunu ilk olarak Kanada ve Meksika ile yaparak NAFTA'yı oluşturmuştur. Daha sonra da Şili, Güney Kore gibi ülkelerle Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamıştır.

ABD Başkanı Trump'ın seçim dönemindeki vaatlerine dair girişimleri çerçevesinde Avrupalılar ile girdiği argümanların temeli ticari dengeler bakımından ABD'nin öne çıkma isteğidir. Öteden beri bu konudaki temel mesele Avrupa'nın özellikle tarım sektöründeki korumacı yaklaşımları olmuştur. Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşunun 1995'e kadar gecikmesinin de temel nedeninin bu olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Doların küresel hegemonyasının olduğu dönemlerde Avrupa'nın ve Uzak Doğu'nun gelişimi için Amerikan pazarlarının ardına kadar açılması süreci, 1971-73 döneminde Bretton-Woods sabit kur-altın paritesi sisteminin çöküşü ile sona ermiştir. 1973 petrol krizi, tesadüfi bir olgu değildir ve doların geçer akçe olmasının sürdürmenin bir başka yolu olarak altının yerini petrolün alması anlamına da gelmekteydi. ABD borçlanması ve dolar sirkülasyonu da bu sayede artmaya devam etmiştir. Ronald Reagan döneminde yüksek faiz politikası bu sürecin bir başka aşaması olmuştur. ABD'nin dünyanın en büyük pazarı ve dolar merkezi olmasının doğal sonucu ülkeden çıkan devasa miktarda sermaye olmuştur. En ucuz üretim noktalarına giden bu sermaye Çin, Hindistan, uzak Doğu ve Avrupa'da üslenmiştir. Bu kaçışın bedeli işsizlik ve durgunluk olarak ABD ekonomisine yansımıştır. ABD'nin dünyanın savunma harcamaları toplamından daha fazla savunma harcaması yapması ve devasa bütçe açıklarının da temel nedeni ulusal ekonomiyi ayakta tutma çabası olmuştur.

Konuya iki önemli STA açısından bakıldığında; ABD ile AB arasında yürürlüğe girmesi beklenen hem küresel ticaretin değişen dengelerine karşı Batı ittifakının bir karşı atağı olarak, hem de İkinci Dünya Savaşı sonrasında ivme kazanan çok taraflı müzakerelerden bölgesel ticari bloklara geçiş sürecinde kritik bir dönemde oluşturulmak istenen TTIP (Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı) görülmektedir. Jeopolitik ve Jeo ekonomik temelli bir ilişki biçimi olarak düşünüldüğünde 'transatlantik' Atlantik okyanusunun iki tarafında kuzeyde yer alan kıyıların, yani ABD ile Avrupa ülkelerinin siyasal ve ekonomik etkileşimini ifade eder.

ABD ve AB arasında imzalanması planlanan TTIP aslında yaklaşık yirmi yıl önce her iki taraf arasında başlatılan transatlantik ilişkilere dayanmaktadır. Ancak gerek bugünkü ekonomik koşullar, Avrupa'daki ekonomik durgunluk gerekse ABD'nin ekonomisinin büyümesindeki yavaşlama ve istihdam yaratma zorunluluğu ve ayrıca Cenevre'deki çok taraflı ticaret müzakerelerindeki yavaşlama, TTIP müzakerelerine hız vermiştir (Schott, 2013).

DTÖ nezdinde başlatılan Doha Kalkınma Turu çok taraflı ticaret müzakerelerinin tıkanması sonucunda ABD gibi AB de ikili ticaret anlaşmalarına odaklanmıştır. Bu politika 2006 tarihli Küresel Avrupa Stratejisi ile birlikte somut hale gelmiştir (Avrupa Komisyonu, Global In The World, 2016 http://www.etuc.org/documents/communication % E2%80%9Cglobal-competing-world%E2 %80%9D.V-KUZvmLTIU,(24.04.2017).

Küresel düzeyde yükselişe geçen başta Çin olmak üzere G.Kore, Brezilya, Hindistan gibi ülkeler yeni rakiplerin rekabetçi baskısı hem ABD hem de AB'yi üçüncü ülkelerle kendi çıkarları doğrultusunda STA imzalamaya sevk etmiştir.

2011 Kasım ayında düzenlenen AB-ABD Zirvesi'nde, ekonomik krizden sarsılan AB ve ABD'deki ekonomik büyümeyi canlandırmak ve istihdam yaratmak için en iyi çözümün iki bölge arasında kapsamlı bir STA oluşturarak ticaret ve yatırım ilişkilerinin güçlendirilmesi olacağı yönünde karar alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Avrupalı ve Amerikalı yetkililer tarafından TTIP sürecinin geciktirilmeden başlatılması için yoğun hazırlık süreci başlatılmıştır. 2013 yılının Temmuz ayında başlayan TTIP müzakereleri tamamlanacak olursa, AB ve ABD'nin dünyadaki en kapsamlı ve en büyük ikili ticaret ve yatırım anlaşması ortaya çıkacaktır. Bu anlaşmayla birlikte, dünya GSYİH' sinin %50'sini ve yine dünya

ticaretinin üçte birini kapsayacak ortak bir pazar oluşumu söz konusu olacaktır. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle AB ekonomisinin yılda 119 milyar, ABD ekonomisinin ise yılda 95 milyar Euro kazanç sağlamaları beklenmektedir. TTIP'nin her iki kıtada ve dünya çapında ekonomileri canlandırmak için eşsiz bir fırsat sunduğu, yetkililerce vurgulanmıştır. TTIP ile işletmelerin rekabet gücünün artacağı, büyüme artışı ve en önemlisi istihdam artışı sağlanacağı öngörülmektedir (IKV, 2014:3-4).

TTIP'nin öncelikli alanları ; Piyasa erişimi, küresel ortak sorunlara hitap edecek ticaret kuralları, yatırımların önündeki engellerin kaldırılması, hizmet ticaretinin zenginleştirilmesi, düzenleyici alanlarda yakınlaşmanın sağlanması ve tarife-dışı engellerin azaltılması/ kaldırılması, kamu alımları piyasalarının karşılıklı olarak açılması olarak öne çıkmaktadır (Dillon and Eustace, 2016:3).

Avrupa Birliği ve ABD arasındaki ilişkiler ve anlaşmayla ilgili birçok sorun ve tartışmalarda varlığını sürdürmektedir. Bu görüş ayrılıkları TTIP anlaşmasını olumsuz etkileyebilecek oranda zaman zaman ciddi ve tahrip edici olabilmektedir. Temel kaynaklı anlaşmazlıklar daha çok düzenlemelerdeki farklı yaklaşımlar ve farklı sosyal tercihlerden kaynaklanmaktadır.

Özellikle çevre, iklim değişikliği, tarımsal destekler, hava taşıtlarının karbon salınımları, çözülmesi gereken en önemli konuların başında yer almaktadır. Bu arada kapsam STA kapsamı dışında tutulan alanlar da tartışmalar ve endişeler söz konusudur. AB'nin isteği üzerine kültür ürünleri kapsam dışında tutulmuştur. Ayrıca ABD'nin talebiyle finansal hizmetler anlaşmaya dahil edilmemiştir.

ABD, diğer taraftan bir diğer STA olan Trans Pasifik Ortaklığı (TPP) ABD ve 11 Pasifik ülkesi(Avusturalya, Brunei, Kanada, Şili, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Peru, Singapur, Vietnam ve Japonya) ile imzalamıştır. 2015 yılında Güney Kore de katılarak üye sayısı 12'ye yükselmiştir. Asya Pasifik bölgesi, hızlı büyüyen alan olarak ABD ile birlikte tüm tarafların milli gelirlerinin toplam dünya gelirinin %40'ına tekabül etmektedir. 6 Ekim 2015 tarihinde imzalanan anlaşmanın yürürlüğe girmesi için 2018 yılından önce en az 6 ülke tarafından onaylanması gerekmektedir. Trans-Pasifik Ortaklığı'nda müzakere edilen ticari başlıklar DTÖ'de alışılagelmiş ticari konuların da ötesine geçerek yeni nesil ticari sorunları ele almaktadır (http://www.bbc.com/news/business-32498715,27.07.2016).

DTÖ'de genel olarak tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması konuları ele alınırken, bu anlaşmada ise çevre, işçi hakları, kamu iktisadi teşebbüsleri, yatırım, rekabet politikası gibi konular tartışılmıştır. Ayrıca fikri mülkiyet hakkı konusu da özel bir önem kazanmış durumdadır. ABD Patent ve Marka Ofisi'nin rakamlarına göre ABD ekonomisinde, 2010 yılında 27 milyon kişinin istihdamının fikri haklarla doğrudan ilişkili olduğu, yani toplamda ABD toplam istihdamının dörtte birinden fazlasının doğrudan ve dolaylı olarak fikri haklarla ilişkili olduğunu göstermektedir (http:www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file /küreselleşme-iş-dünyası-Tr.pdf,17.10.2013).

Genel olarak bakıldığında iki anlaşmada dünya çapında köklü değişiklikler getireceği dolayısıyla üçüncü ülkeler tarafından da yakından izlenmektedir.

ABD'de yapılan son seçim sürecinde henüz Cumhuriyetçi partinin başkan adayı olan Donald Trump, her türlü STA'ya karşı çıktığını belirten açıklamalar yapmıştır. Seçimi kazandıktan sonra 20 Ocak 2017 tarihinde göreve başlayan Trump'ın bu konudaki söylemlerine devam etmesi TTIP ve TPP'in geleceğinin belirsiz olduğuna dair yorumları da beraberinde getirmiştir.

Trump yönetime geldiğinden bu yana söylemlerinin kutuplaştırıcı bir tarz içinde olduğu söylenebilir. Özellikle dış politika ile ilgili konular dışında, küreselleşme, sermaye hareketlerine ve göçmenlere karşı çıkan bir tavır içinde olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmanın konusu açısından önemli bir noktaya işaret ederek ticari korumacılığı savunan görüşlerini de her fırsatta dile getirmektedir. Yeni başkan, söylemlerini özellikle, Çin'i hedef olarak sık sık dile getirmektedir. Ona göre; yeni dünya düzeninde ABD'nin karşı karşıya olduğu en önemli ekonomik ve siyasi tehdidin Çin'den geldiğini vurgulamaktadır. Ona göre, küreselleşme süreci sermaye transferi nedeniyle Amerikan ekonomisinin altını oyarken, Çin'in sermayesini güçlendirdiğini belirterek, Çin'in elde ettiği bu avantajı ekonomik ve askeri gücünü artırmak için kullandığını düşünmektedir (www.aljazeera.com.tr/görüş/trump, 28.02.2017).

Trump yönetimi, ABD'nin taraf olduğu 14 STA'nın tümünü gözden geçirmek ve kamu alım politikalarını ABD'li şirketlerin yararına olacak şekilde tekrar ele almak için yeni başkanlık kararnameleri üzerinde çalışmaktadır. ABD yönetiminden iki yetkilinin verdiği bilgiye göre gözden geçirilecek STA'ların başında Meksika ve Kanada'yı kapsayan NAFTA

geliyor. Kararnameler üzerinde çalışmalar devam ettiği için isimlerinin açıklanmasını istemeyen yetkililer, ticaret anlaşmaları ve kamu alımları alanlarının, Trump yönetiminin ticaret politikaları hakkında hazırladığı kararnamelerin ilk ikisi olduğunu belirtmişlerdir (www.paraanaliz.com/2017/ekonomi/trrump).

Dünyada korumacı eğilimlerin endişe verici boyutlara ulaştığını değerlendiren DTÖ'nün Ekim 2015- Mayıs 2016 döneminde hazırladığı raporda G-20 ülkelerinin 145 yeni ticari tedbirin uygulamaya girdiği vurgulanmaktadır. Dünya ticaretindeki korumacılık rüzgarlarını sertleştiren diğer bir gelişme ise Trump'ın söylemleri olmuştur. Donald Trump'ın ilk icraatı yukarıda sözü edilen TPP'den ABD'nin çıkmasını onaylayan kararı imzalamak olmuştur. Bu durum, TTIP'nin geleceğinin ne olacağı konusunda merak uyandırmaktadır. TTIP'nin yürürlüğe girmesi durumunda dünya ticaretinin %40'ının etkileneceği ve AB ile ABD'nin önemli kazançlar sağlayacağı bilinmektedir ancak diğer ülkelerin olumsuz etkileneceği tahmin edilmektedir. Ör; Çin ve Hindistan'ın 35 milyar dolar, Rusya'nın ise 45 milyar dolar zarar etmesi beklenmektedir (haber.evrim.com/files/7141.pdf, 26.04.2017). Her ne kadar Trump'ın ivme kazandırması beklenen korumacılık rüzgarlarının TTIP'nin üçüncü ülkeler için doğuracağı olumsuz sonuçları engellemesi beklense de anlaşmada gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla küresel ekonominin önemli kazançlar sağlayabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Trump'ın NAFTA, Trans-Pasifik ve Trans-Atlantik anlaşmalarına getirdiği eleştirilerde de, mukayeseli üstünlükler gereği ABD'nin bu anlaşmalarla zarar ettiği ve ticari açıkların rekor seviyelere uzandığı, Amerikalıların işsiz kaldıkları biçiminde bir savunmacı tavır göze çarpmaktadır. Benzer şekilde de NATO'ya yönelik eleştirel söyleminin temelinde savunma harcamalarının arttırılması fikri yatmaktadır. Bunun bir başka ifadesi ABD'den daha fazla silah alınması ve ABD'deki toplam talebin, sınai çıktısının artması işsizliğin azalmasıdır. Benzer baskıları Japonya ve Güney Kore için de yıllardır yapmaktadır. Kuzey Kore krizi, bir müsibet olarak bin bir baskıdan daha tatminkar sonuçlar verdiği söylenebilir.

Ancak tüm bunlara rağmen unutulmaması gereken bir durum ABD başkanlarının seçildikten sonra özellikle dış politika stratejisini belirlemede tek başına hareket edemedikleri gerçeğidir. ABD başkanı dışında dış güvenlik stratejisini etkileyen diğer faktörler; Amerikan devlet geleneği ve uluslararası sistemin yapısıdır.

Bir ABD başkanının davranışının nasıl olacağı bu davranışları belirleyen faktörlerin ele alınmasıyla mümkün olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu faktörlerden hangisinin ne oranda etki edeceğiyle ilgili değerlendirme yapmadan gelecek için konuşmak doğru sonuca götürmeyebilir. Bu konuyla ilgili olarak iki grup faktörden söz edilebilir; ilki Trump'ın dışındaki faktörler, ikincisi ise Trump ile ilişkili olan faktörlerdir. ABD dış politikasına Trump'ın dışındaki faktörlerin yön vereceği söylenebilir. Trump ile ilgili olanlar ise bu dış politikaya rengini vereceğini söylemek yerinde olur. Özetle; Soğuk Savaş sonrası tüm Amerikan başkanlarının genel tavrını etkileyen uluslararası sistemdeki merkezi rolü tüm başkanları etkilediği gibi elbette Trump'ın yönünü de belirleyecektir (Yalçın ve İlhan, 2017:11).

3. Son ABD Seçimlerinin Girişimci Niteliklerine Etkileri: Uluslararası İşletme Yöneticileri Kapsamında Araştırma

Küreselleşen dünyada her alanda ve gerçekleştirilen faaliyetlerde değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Doğal olarak küreselleşmeye uyum kapsamında işletmeler açısıdan değişim ve dönüşüm için önemli bir boyutta girişimcilik olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda bizzat girişimci niteliklerinin ülkelerin politikalarından bu süreçte etkilendiği ortaya konulabilir.

Bu kapsamda bu çalışmanın amacı uluslararası faaliyet gösteren firma yöneticilerinin son ABD politikaları kapsamında temel girişimci niteliklerine yönelik algılarının belirlenmesi olarak ortaya konulmuştur. Araştırmaya yönelik olarak hazırlanan anket formu yüz yüze anket yöntemi Şubat 2017 – Nisan 2017 tarihleri arasında 12 farklı ülkeden 63 uluslararası faaliyette bulunan üst düzey yöneticiye uygulanmıştır.

3.1. Girişim ve Girişimci Kavramlarına Yönelik Literatür Özeti

Girişim emek, doğa ve sermayenin birleşiminden meydana gelen bir bütüncül yapıdır. Girişim çeşitli amaçlarla (kar vb.) pazarlamak için mal ve / veya hizmet üretmek ya da fon sağlama amacıyla oluşturulan hukuki ve finansal kişiliği bulunan, süreklilik arz eden organizasyondur. Girişim sonucu işletme oluşur Ancak girişimin kar amacı güden örgütlerin yanı sıra kamu (örneğin KİT'ler) ve STK'lar (vakıf, dernek vb. kapsamındaki sosyal

girişimler vb.) için de gereçerli bir kavram olarak görülmesi rasyonel bir yaklaşım olabilecektir (Akdemir, 2014: 23-24).

Girişimci, temel olarak yeni bir örgütlenmeyi başlatan kişi demektir. Mintzberg bu kavramı, organizasyonel başarı ve fonksiyonel gelişim; Wakefield stratejik bir kavram olarak başarısı için sorumluluk hissetme ile açıklamaktadır (Hampton, 1986: 27). Girişimci kavramı içine sadece maddi üretim faktörleri (emel, doğa, sermeye) değil ayrıca manevi ve fikri emek de girmektedir. Bu dördüncü faktör risk ve karı da içerir (Ertürk, 2011: 17).

Diğer taraftan yönetici ve girişimci aynı ya da farklı kişiler olarak ifade olabilecektir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerde girişimci ve yönetici aynı kişi olabilmektedir İşletme ölçeği büyüdükçe girişimci ve yönetici ayrımlaşmaktadır. Diğer bir deyişle işletme ölçeği büyüdükçe risk ve kar yönetici ile ilgili değil girişimci ile ilgili konu haline gelmektedir. (Efil, 2013: 24).

İşletmelerin girişimciliği desteklemesinde değişen demografik durum ve değişimler, artan rekabet koşulları, üretimin doğasındaki değişimler, yeni çevrelerin esnekliği ve hızlı cevap vermeyi talep etmesi sayılabilir. Statikliği ortadan kaldırmak da önemli ama işletmeler bir yandan bunu da istikrar / tutarlılık adına desteklemektedir (Bateman ve Zeithaml, 1990: 332).

3.2.Girişimcinin Temel Nitelikleri

Girişimcinin nitelikleri farklı alanlar için farklı açılardan ortaya konulabilecektir. Bu bağlamda sadece birkaç nitelikle girişimciliğin doğasını açıklaklamak olası gözükmemektedir. Bu kapsamda aşağıda çeşitli açılardan girişimcilik nitelikleri ortaya konulmuştur.

Girişimcinin klasik nitelikleri arasında risk alma, fırsatları yakalama, planlar yapma, kaynaklara ulaşabilme, amaçları başarma, yeni organizasyonlar oluşturma, gönüllü olma, yeni ürünler ve fikirler geliştirme ve rekabetçi olma yer almaktadır. Ayrıca iyi tanınma, realist olma, motive edicilik ve özel konulara (etnik köken, politik vb.) saygılı olma belirtilebilir (Boone ve Kurtz, 1990: 139-140).

Girişimcinin yüklendiği belirli işlevsel nitelikler aşağıda yer almaktadır (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2016: 5);

i. Mal ve hizmet üretmek için üretim faktörlerini biraraya getirmek,

ii. İşletme politikaları oluşturmak,

iii. Kaliteyi yükseltmek ve yeni pazarlara açılmak,

iv. Yeni üretim yöntemleri, ürün ve / veya hizmet, hammadde kaynakları ve dağıtım kanalları araştırmak,

v. Risk alabilmek.

Girişimcilik saf bir misyon ve vizyonu, çağdaş uygulamaları, özel mülkiyeti, seçme özgürlüğünü, karı ve rekabeti aynı zamanda zararı göze almayı, inovasyon ve yaratıcılığı, teknolojiyi, esnekliği, ödülü, gelişmeyi, takım çalışmalarını ve küreselleşmeyi de içerir (Griffin ve Ebert, 1996: 14, 210).

Daha küçük ve orta boy işletmelerde geleceği, güçlü ve zayıf yönleri, stratejileri ve politikaları belirleme de girişimci niteliği olarak ifade edilebilmektedir (Eren, 2010: 412).

Girişimci nitelikleri arasında kendi kendinin patronu olma, geliştirme, yenilikçilik, güven, risk alma, çalışkanlık, geleceğe bakma ve başarma istekliliği, istihdam yaratma ve fırsatları görme de ifade edilebilecektir (Ceylan ve Ambar, 2014: 3).

4. Araştırma

Araştırmanın temel amacı, uluslararası faaliyet gösteren firma yöneticilerinin ABD'de yapılan son seçimlerin sonucu oluşan politikalar kapsamında temel girişimci niteliklerine yönelik algılarının belirlenmesidir.

4.1.Veri Toplama Araçları ve Analizi

Araştırma için hazırlanan anket formu iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, araştırmanın bağımsız değişkenleri olan yaş, cinsiyet, eğitim durumu, görev alanı, çalışan sayısı ve "Sizce son ABD politikaları genel olarak girişimciliği nasıl etkiler?" sorusu yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde temel girişimci nitelikleri kapsamında 18 önerme yer almıştır. Önermelere istatistiksel değerlendirmeler için 5'li Likert ölçeği kapsamında kesinlikle katılmıyorum için 1, katılmıyorum için 2, orta düzeyde katılıyorum için 3,

katılıyorum için 4, kesinlikle katılıyorum için 5 ağırlık değeri verilmiştir. 18 önerme faktör analizi sonucu 1 faktör altında toplanmıştır.

Araştırmaya yönelik olarak hazırlanan anket Şubat 2017 –Nisan 2017 tarihleri arasında 12 (Çin, Filipinler, İsviçre, Fransa, Belçika, Avustralya, Kore, ABD, Tayland, Malezya, Danimarka, Almanya) ülkeden 63 üst düzey yönetici kapsamında yüz yüze anket yöntemi ile uygulanmıştır. Araştırmada istatistiksel analizler kapsamında SPSS yazılımı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında faktör analizi ve tek örnek t testi yapılmıştır.

4.2.Araştırmanın Temel Hipotezi

H0: Son ABD politikaları kapsamında; girişimcilik niteliği olarak …pozitif yönde etkilenmektedir.

H1: Son ABD politikaları kapsamında; girişimcilik niteliği olarak …pozitif yönde etkilenmemektedir.

5. Bulgular

5.1. Bağımsız Değişkenlere Yönelik Bulgular

Ankete katılan yöneticilerin (n=63) genel yaş (min-max=21-63) ortalaması ve standart sapması 35,04±9,14; kadın yöneticiler (n=6) için 30±7,5 ve erkek yöneticiler (n=57) için 35,5±9,19'dur.

Katılımcıların %55,6'sı (n=35) lise ve %44,4'ü (n=28) üniversite mezunudur. Yöneticilerden deneyim süresi 1-9 yıl olanlar %57,1 (n=36) ve 10 ve üstü yıl olanlar %42,9 (n=27) dilimde yer almaktadır.

Katılımcıların %88,9'u (n=56) çalışan sayısına göre küçük ölçekli (50'den az çalışan) ve %11,1'i (n=7) orta ölçekli (50-250 arası çalışan) işletmede yöneticilik yapmaktadır.

"Sizce son ABD politikaları genel olarak girişimciliği nasıl etkiler?" sorusuna katılımcıların %74,6'sı (n=47) kötü, %7,9'u (n=5) orta, %15,9'u (n=10) iyi ve %1,6'sı (n=1) çok iyi yanıtını vermiştir. Diğer bir deyişle çalışanların büyük çoğunluğu genel anlamda son ABD politikalarının genel olarak girişimciliği olumsuz etkileyeceğini düşünmektedirler.

5.2. Ölçüm Aracının Güvenirliği ve Tek Örnek T testi

Anketin ikinci bölümünde yer alan 18 önermeye faktör analizi uygulanmıştır. Temel bileşenler analizi tercih edilmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,939 ve Bartlett Küresellik Testi sonucunda sıfır hipotezi (H0: korelasyon matrisi birim matristir) reddedilmiştir (=1932,989, p=0.000). Anti imaj korelasyon matrisinin köşegen değerleri 0,961- 0,699 arasında değer almıştır. Bu bulgulardan haraketle 18 soruluk önerme faktör analizini uygunluğuna karar verilmiştir. Faktör analizi sonucu 1 faktör oluşmuştur. Faktör toplam

varyansın %84,568'ni açıklamaktadır. Tek faktörlük yapının Cronbach Alfa değeri 0.989'dur. İç tutarlılık sağlanmıştır. Bu sonuca göre ankette yer alan önermelerin işaret ettiği faktörlerin konuyu yüksek düzeyde güvenilir bir seviyede açıkladığı belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1'de yer alan t testi sonuçlarına göre 18 önerme için de H1 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle üst düzey yöneticilerin her bir önerme kapsamında "son ABD politikalarının girişimci niteliğini olumsuz etkileyeceği" algısına sahip oldukları belirlenmiştir (Tablo 1).

Diğer taraftan 18 faktörün genel ortalaması kapsamında da H1 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 1). Diğer bir deyişle üst düzey yöneticilerin 18 faktörün genel ortalaması kapsamında "son ABD politikalarının girişimci niteliğini olumsuz etkileyeceği" algısına sahip oldukları belirlenmiştir (Tablo 1).

6.Sonuç

Küreselleşen dünyada ülkelerin politikaları her alanı etkilediği gibi işletmeleri de etkisi altına almaktadır. Diğer bir deyişle bir girişim sonucu oluşan işletmeler dış çevre unsuru olarak özellikle son konjonktürde süper güce sahip ülkelerin politikalarından oldukça etkilenmektedir. Özellikle ABD kapsamında ortaya konulan ya da konulacağı düşünülen politik yaklaşım ve uygulamaların da süreci kuşkusuz etkileyeceği vurgulanabilecektir.

Dünya ticaretinde son yıllarda görülen korumacılık eğilimleri Trump'ın ABD başkanı seçilmesiyle beraber ivme kazanması beklenebilir. Trump'ın seçim söylemlerine bakılarak ABD'nin yeni bir dış politika stratejisini şimdiden söylemek yanlış olabilir. Çünkü Trump yönetiminin diğer başkanlarda olduğu gibi, dış politika stratejisini belirleyen faktörler de etkili olacaktır. Bunlardan en önemlisi başta Amerikan geleneği diğeri ise uluslararası sistemdir. Bu üç faktörden hangisinin daha etkili olacağını ise zaman gösterecektir.

AB ve ABD arasında ticari ve siyasi işbirliğini hedefleyen TTIP'nin geleceğinin ne olacağı konusu merak edilmekteyken, ABD 12 ülke ile hazırladığı TIP anlaşmasını onaylamayacağını açıklamıştır. Bundan sonra dünya ticareti ABD öncülüğünde nasıl gelişeceği uygulamada görülecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde yapılan amprik çalışma ile şu sonuçlar ortaya çıkmıştır; uluslararası faaliyet gösteren firma yöneticilerinin girişimcilik algılarının önemi elbette uluslararası ticarette büyük öneme sahiptir. Girişimcilik algısının olumsuz etkilenmesi hali hazırdaki işleri olumsuz etkileyebileceği gibi yeni yatırım yapma algısını sınırlayacak ya da engelleyebilecektir. Bu kapsamda, bu çalışma ile 12 farklı ülke vatandaşı üst düzey uluslararası yöneticinin, genel olarak son ABD politikalarının girişimci niteliğini olumsuz etkileyeceği algısına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca girişimci niteliği olarak iletişim kalitesi, küresel değerler, liderlik ve motivasyon, toplumsal güven, vizyon, toplumda saygınlık, rekabet üstünlüğü, kazanç, risk, yeniliklere uyum, fırsatlar, ürün çeşitlendirme, yeni teknolojisi, kurum imajı, yeni pazarlar, inovasyon, kalite ve yeni yatırımlar açısından da girişimciliğin olumsuz etkileneceği algısı belirlenmiştir.

Kaynaklar

Akdemir, Ali, Yeni Ekonomide ve Yeni Dünyada İşletmecilik, Umuttepe Yay., Kocaeli, 2014.

Akman, M. Sait. 'Doha Kalkınma Turu ve DTÖ: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları', M. Sait Akman Ve Şahin Yaman (der.), Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye, Ankara, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları, 2008, ss.16-54.

(Avrupa Komisyonu, Global In The World, 2016 http://www.etuc.org/documents/communication % E2%80%9Cglobal-competing-world%E2 %80%9D.V-KUZvmLTIU,(24.04.2017).

Boone, Louis E. ve Kurtz, David L., Contemporary Business, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. Saunders College Publisghing, USA, 1990.

Bateman, Thomas S. Ve Zeithaml, Carl, P., Management, Richard D. Irwin, Inc., USA, 1990.

Dillon and Eustace, The Transatlantic Trade and Investment Partnership, Dillon and Eustace Yayınları, İrlanda, Mayıs 2016.

Efil, İsmail, İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon, Dora Yay., Bursa, 2013.

Eren, Erol, Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Yay., İstanbul, 2010.

Ertürk, Mümin, İşletme Biliminin Temel İlkeleri, Beta Yay., İstanbul, 2011.

Griffin, Ricky W. ve Ebert, Ronald J., Business, Prentice Hall, Inc., USA, 1996.

Hampton, David R., Management, McGraw-Hill Book Company, New York, 1986.

İKV, Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Müzakereleri: Son Durum, İKV Değerlendirme Notu, İstanbul, Mart 2014.

Raymond J. Ahearn, ' U.S.- EU and Economic Relations: Key Policy Issues fort he 112th Congress', Congressional Research Servise, 18.01.2012, http://fas.org/sgp/crs/row/R43158.pdf, (18.04.2017).

Sabuncuoğlu, Zeyyat ve Tokol, Tuncer, İşletme, Aktüel Yay., Bursa, 2016.

Schott, Jeffrey J, Cathleen, Cimino. (2013). ' Crafting a Transatlantic Trade and Investment Partnership: What Can Be Done', Peterson Institute for International Economics, http://www.iie.com/publications/pb/pb13-8.pdf.

Şanlı, Fatma Bahar.(2004). 'Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar', Doğu Araştırmaları Dergisi, ss.160-164.

Yalçın, Basri Hasan, Bekir, İlhan, Trump'lı ABD'nin Muhtemel Dış Politika ve Güvenlik Stratejisi, Analiz, Ocak 2017 sayı:178, SETA Yayınları.

İnternet Kaynakları ve E-Gazete

http://www.bbc.com/news/business-32498715,27.07.2016,

http://www.aljazeera.com.tr/görüş/trump

http://www.paraanaliz.com/2017/ekonomi/trrump

http://tusiad.org.tr/rsc/shared/file/küreselleşme-iş dünyası-Tr.pdf.17.10.2013.

Uluslararası İlişkilerde Devletimsi Yapılar: Kuzey Suriye (Rojava) Örneği

Serkan Kekevi

Yrd.Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: serkan.kekevi@gop.edu.tr

Öz

Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplininde devletimsi yapıların incelenmesi iki kutuplu sistemin çökmesi ile beraber ortaya çıkan bir olgudur. Söz konusu çöküş ile Uluslararası İlişkiler disiplininin öncelikleri ve sorunları farklılaştırmaya başlamıştır. Bu meyanda en temel değişimlerden birini analiz düzeyi ve birimi çerçevesinde, bölgesel alt sistemlerin ve devlet dışı aktörlerin eskiye nazaran daha önemli hale gelmesi oluşturmaktadır.

Ortadoğu'da, Kuzey Irak'ta bölgesel yönetim oluşması ile başlayan devletimsi yapı konusu günümüzde ise Kuzey Suriye (Rojava) meselesi ile aynı coğrafyada bu kez farklı bir ülkede yeniden ortaya çıkmıştır. Arap Baharı ile Suriye'de başlayan iç çalkantılar dışsal müdahaleye ve sonunda vekâlet savaşına dönüşmüştür. Suriye'de merkezi yönetim otoritesini ülkenin büyük bölümünde yitirmiştir. Kuzey Suriye'de silahlı güce sahip Demokratik Birlik Partisi'nin (PYD) yönetsel erki eline geçirmiştir. Kuzey Suriye'de oluşan yönetim bölgesel politikalar açısından dikkate alınması gereken bir haline gelmiştir. Esad rejiminin Kuzey Suriye'den çekilmesi ile birlikte PYD oluşan boşluğu doldurmaya ve bağımsız bir birim gibi davranmaya çalışmıştır.

Çalışmanın amacı devletleşmek isteyen entitelerin durumunu incelemektir. Bu çerçevede yöntemsel olarak devlet olmanın temel ölçütleri ele alınacaktır. Çalışmada uygulama alanı olarak ise Kuzey Suriye (Rojava) yönetimi seçilmiştir. Kuzey Suriye (Rojava) yönetiminin kısa tarihçesi ve bölgedeki varlığı incelecektir.

Anahtar Kelimeler: Devletimsi Yapı, Devletlik, Egemenlik, Kuzey Suriye, Rojava

Quasi-States in International Relations: Northern Syria (Rojava) Example

Abstract

The study of the quasi-state structures of the discipline of International Relations (IR) is an emerging phenomenon with the collapse of the bipolar system. With the collapse, it has begun to differentiate priorities and problems in the discipline of International Relations. One of the most fundamental changes is that the regional sub-systems and non-state actors become more important than the before in the framework of analysis level and analysis unit.

In the Middle East, the state-building structure that started with the formation of regional government in northern Iraq has now re-emerged in a different country this time in the same geographical area as the issue of North Syria (Rojava). The internal turbulence that started in Syria with the Arab Spring transformed into external intervention and eventually proxy war. In Syria, the central government has lost its authority on much of the country. In North Syria, the Democratic Unity Party, which has the armed force, has passed the administrative power. The structure formed into northern Syria has become an entity that needs to be considered in the context of regional policies. After the withdrawal of Assad regime in Northern Syria, the PYD tried to dominate the region and began to act as an independent unit.

The aim of the study is to check the situation of the entities that want to become a state. In this framework, methodically, the basic criteria of statehood will be discussed; the right to self-determination and the right to secession will be examined. Northern Syria (Rojava) administration is chosen as the analysis area. In addition, territory, population, internal and external sovereignty ratio will be examined due to the criterion for statehood. Finally, the implications for the future of the administration of North Syria (Rojava) will be revealed.

Key Words: Quasi-States, Statehood, Sovereignty, Northern Syria, Rojava

1. Giriş

Suriye devlet olarak ortaya çıktığı zamandan bu yana "iç sorunları" büyük olagelmiştir. Kürtler ülkedeki ikinci büyük etnik gruptur ve Şam yönetimi ile büyük sorunlar yaşamıştır. Rejimin Kürtlere müsamahasız tavrı devam ederken Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ülkenin ciddi bir siyasi türbülansa girmesi ve iç çatışmaların baş göstermesi ile Suriye Kürtleri içinde 1980'lerin ortalarından beri örgütlenen Kürdistan İşçi Partisi'nin (Partiya Karkeren Kürdistan- PKK) 2003 yılında kurulan Suriye kolu Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekîtiya Demokrat -PYD) Kuzey Suriye'de (kendi adlandırmaları ile Rojava)

otoriteyi ele geçirmiştir. Esad rejiminin bölgedeki etkinliğinin ortadan kalkması ile PYD bölgede bir devlet nüvesi, hatta bir devletleşme pratiği oluşturmuştur. Bu çalışmada Kuzey Suriye'de ortaya çıkan yapının ne ölçüde devletleşme yolunda olduğu literatürdeki verilerden hareket ile ele alınacaktır.

2. Devletlik ve Devletimsi Yapılar: Temel Kavramlar

2.1.Devletlik

Devlet uzun yıllar boyunca Uluslararası İlişkiler disiplini içinde başat aktör olarak tartışılmış ve ana akım klasik çalışmalarda verili bir şey, ilanihaye geçerli bir kategori olarak kabul görmüştür. Ancak disiplin içinde tartışma konusu edilen analiz birimi ve analiz düzeyi tartışmalarında devlet dışında da yapıların bulunduğu ve bunların da disiplin açısından inceleme konusu olabilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Devletlik ise uluslararası hukuk açısından anlam ifade eden bir takım objektif ve sübjektif kriterleri içeren bir haldir. Bir devletin kurucu objektif kriterleri[25] olarak; insan topluluğu, ülke ve egemenlik sayılabilir (Crawford, 1977: 111). Ancak bunların yanı sıra egemenliğin tanınması ile ilgili olarak sübjektivite içeren tanınmayı da eklemek gerekecektir. Bu ögeleri açalım:

a- İnsan topluluğu: Devletlik açısından şüphesiz ki insan topluluğunun varlığı ve bu topluluğun da süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Geçici bir dönem için bir araya gelen toplulukların devletin kurucu ögesi olarak kabul edilmesi imkânsızdır. Aynı zamanda topluluğun sayısında bir üst limit veya alt limit belirtilemez. Fakat sayının bir devletin işleyişini sağlamaya yetecek kadar insanı da içinde barındırması gerektiği söylenebilir.[26]

b- Ülke: Bir devletin ülkesi ona ait kara, hava ve –varsa- deniz alanlarından müteşekkildir (Pazarcı, 1998: 12-13). Kara ülkesi devletin kurucu yapı taşıdır. Sınırları belli bir kara ülkesi olmaksızın deniz ve hava ülkelerinden bahsedilemez. Doğal olarak kara ülkesinin de sürekli olması beklenmektedir. Ülke, devletin üzerinde örgütlendiği yerdir. Bu

[25] Söz konusu kriterler 1933 Devletlerin Hak ve Görevleri Konusunda Montevideo Sözleşmesi'nin birinci maddesinde sürekli insan topluluğu, belirli bir ülke, hükümet ve diğer devletler ile ilişkiye girebilme kapasitesi şeklinde tanımlanmıştır. 20 Nisan 2017, https://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf

[26] Çin ve Hindistan'ın yüksek nüfusları karşısında Nauru, Palau, San Marino ve Vatikan gibi çok az nüfusa sahip devletlerin de dünya üzerinde bulunması bunun kanıtıdır. Günümüzde dünya üzerinde tam bağımsız on üç devletin nüfusu 100 binin altındadır. Bkz: CIA World Fact Book.

örgütlenme ve otorite sayesinde devlet hem toprak üzerinde (toprağın altında da) hem de bu toprak üzerinde yaşayan topluluk üzerinde yetkisini kullanabilmektedir (Jennings, 1963: 2).

c- Egemenlik: Modern uluslararası ilişkiler açısından diğer uluslararası aktörler ile otonom bir biçimde ilişkiye girebilmek anlamında ele alınmaktadır. Uluslararası hukuk açısından ise başka bir otoriteye bağımlı olmayan siyasal yönetim şeklinde değerlendirilmektedir (Pazarcı, 1998: 19-20). Pratikte ise egemenlik devletin yetkisi/otoritesini kullanırken uluslararası hukuk açısından yükümlülükleri[27] dışında başkaca bir otoriteye bağımlı olmamasıdır. İkinci olarak ise devletin egemenliğini ülkesi ve insan topluluğu üzerinde münhasıran kullanması anlamına gelmektedir.

Aynı zamanda egemenlik bağlamında ele alınması gereken diğer bir ölçüt ise örgütlenmiş bir kamusal otoritenin varlığıdır. Devletin oluşması için bir topluluğun kendisini yönetme ve temsil etme fonksiyonlarını üstlenmiş siyasi ve hukuki örgütlenmeye ihtiyaç vardır.

d- Tanıma/Tanınma: Teorik olarak, devlet olma şartlarını hukuki ve siyasal anlamda yerine getirdiği addedilen yapıların devletlerden müteşekkil uluslararası topluluğa girmeye hak kazandığı düşünülmektedir. Bu bağlamda yeni devlete uluslararası hukuka uygun davranılması gerekmektedir. Bir yapı, devlet olarak tanındığında onu tanıyan devletler ile uluslararası hukuk kapsamında her türlü hukuki ilişkiyi eşit bir biçimde kurabilmektedir. Fakat bu noktada her yapının devlet olarak tanınma zorunluluğu olmadığını belirtmek gereklidir. Var olan devletlerin bu yapıyı tanıyıp tanımama hususunda var olan devletlerin irade serbestiyeti [28] olduğu düşünülmektedir (Azarkan, 2008: 10). Teori içinde tanıma işleminin kuruculuğu ve açıklayıcılığı hususunda da tartışma yaşanmıştır. Kurucu yaklaşım açısından devletin varlığının diğer devletlerin onu tanımasına bağlı olduğunu savunulmaktadır.[29] Yani devletlik açısından tanıma/tanınma *"conditio sine qua non"*dur

[27] Devletlerin zaman zaman antlaşmalar vasıtası ile belli ölçüde egemenlik devri ya da bir başka devletin kendi ülkesi üzerinde sınır ötesinde yetki kullanmasına izin verdiği görülebilmektedir. Ancak burada belirleyici olan rıza ile bu ilişkinin kurulmuş olmasıdır.

[28] İrade serbestiyeti konusunda genişlik olsa da BM Güvenlik Konseyi'nin KKTC meselesinde olduğu gibi alabileceği tanıma yapılmaması gibi olumsuz bir karar devletlerin tanıma iradesini etkileyebilmektedir.

[29] Diğer yandan tanınmamış bir devlet veya entitenin yok olduğunu ve üzerinde belli düzeylerde yetki icra ettiği yeri de *terra nullius* saymak imkânsızdır. Örneğin Uluslararası Adalet Divanı'nın Batı Sahra hakkındaki danışma görüşü uyarınca bölgede yaşayan göçebe kavimlerin uluslararası hukuk açısından bir devlet veya başkaca bir birim olup olmadığını değerlendirirken temel kıstasın söz konusu göçer topluluğun kendi içlerinde meydana getirdikleri ortak siyasal örgütlenme olduğunu belirtmiştir. Bkz: International Court of Justice, Western Sahara

(Dugard; Raic, 2006: 97). Tanımanın açıklayıcılığını savunan yaklaşım açısından ise tanıma bir devletin durumunun kabul edilmesi anlamına gelmektedir (Azarkan, 2008: 17-19). Bu meyanda Eski Yugoslavya devletlerinin durumu ile ilgili olarak Badinter Komisyonu'nun bir (1) numaralı görüşünde "Devletlerin tanınmasının tamamen açıklayıcı etkiye sahip olduğu" belirtilmiştir (Pellet, 1992: 182). Ayrıca, tanıma iradesinin hukuksal bir eylem olmakla birlikte siyasal bir tercih çerçevesinde oluştuğunu da ifade edebiliriz. Çünkü tanıma işlemi ile tanıyan devlet bu noktadan itibaren tanıdığı devlet ile siyasi bir ilişkiye de girme isteğini beyan etmiş olmaktadır.

Tanıma ile ifade edilmesi gereken bir diğer unsur ise tanınan ile tanıyan arasındaki ilişkisellikte tanınanın durumunda tartışma olduğu hallerde yaşanmaktadır. Şöyle ki çekişmeli ya da sorunlu[30] bir durumda ortaya çıkan ve ayrılma suretiyle oluşan birimlerin uluslararası sistemin güçlü üyelerince tanınması onların devletliğini ve egemenliğini güçlendirici bir etki doğurmaktadır.[31] Aynı zamanda tartışmalı hallerde tanımayı yapacak "güçlü" taraf tanınacak birimden bazı ek kriterleri de yerine getirmesini isteyebilir.[32]

2.2. Devletimsi Yapılar

Fiili devlet, sanki devlet, devletimsi[33] gibi isimlerle adlandırılan politik entiteler de-kolonizasyon döneminde ortaya çıkmış olsalar da bilhassa 1990 sonrası uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukukun inceleme konularından olmuştur.[34] Klasik uluslararası ilişkiler ulus-

---

Advisory Opinion, 16.10.1975. Mahkeme bu çerçevede Batı Sahra'nın bir terra nullius olmadığını ifade etmiştir. Bu meyanda örgütlü idarenin olduğu ve sınırların belli ölçüde kesinleştiği yerlerin uluslararası hukuk açısından durumunun daha sağlam olduğunu ileri sürmek mümkündür.

[30] Mesela Filistin devletini günümüzde 137 devlet tanımaktadır. Bkz: 30 Nisan 2017, http://palestineun.org/about-palestine/diplomatic-relations/. Filistin klasik devletlik kriterleri içinde egemenlik başlığına tekabül eden etkin fiili yönetim ve sınırları belirlilik şartını mücbir sebepler dolayısıyla karşılayamamaktadır. Ancak bu durum Filistin'in onu tanıyan diğer devletler ve uluslararası örgütler nezdinde devletliğine halel getirmemektedir.

[31] Farklı düzeylerde Bangladeş, Eritre, Kosova örnekleri başarılı ayrılmalara örnek iken; Biafra, Katanga Somaliland, Güney Rodezya başarısız ayrılmalara örnek gösterilebilir.

[32] Mesela Avrupa Topluluğu Komisyonu başta Doğu Avrupa ülkeleri ve eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerine yönelik olmak üzere 16 Aralık 1991 yılında aldığı karar ile klasik devletlik ve tanıma kriterlerinin yanında demokrasiyi, hukuk egemenliğini, insan hakları, azınlık hakları, sınırların dokunulmazlığı ve uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümlenmesini devletlerin tanınması için ön şart olarak koymuştur. Bkz: (Turk, 1993:72).

[33] Litertaürde "para-state", "de facto state"," pseudo state", "quasi state", "unrecognized state" şeklinde farklı kullanımlar vardır. Bu çalışmada devlete benzeme ve devletleşmeye atıf ile "devletimsi" kavramını benimsemekteyiz.

[34] Aslında de-kolonizasyon döneminde de Biafra, Güney Rodezya, Somaliland'da bunlardan ayrıksı olarak Kıbrıs'ta yaşanan çatışma sonucunda Türkiye'nin 1974 Kıbrıs müdahalesi sonrası kurulan KKTC gibi örneklerde de benzer durumlar ortaya çıkmış idi. Ancak I. Körfez Savaşı ile Kuzey Irak'ta ortaya çıkan yapının devletleşmeye

devletler üzerine bina edilmiştir. Ancak henüz devlet olarak tanınmamış ancak devlet gibi hareket eden entite veya yapıların uluslararası ilişkiler açısından bir anlamı olduğunu yadsıyamayız. Kavram ilk olarak "de facto" devlet şeklinde Scott Pegg tarafından kullanılarak uluslararası ilişkiler terminolojisine sokulmuştur (Pegg, 1998:1-4).

Fiili devlet, halk desteğini alan ve belirli bir bölgedeki belli bir nüfusa uzun süre etkin kontrolünü elinde tutan hükümet hizmetlerini sunmak için yeterli kapasiteye ulaşan ayrılıkçı bir varlıktır (Pegg, 1998:1). Fiili devlet, kendisini diğer devletlerle ilişkiye girebilme yeteneğine sahip olarak addetmekte ve bunu gerçekleştirmek istemektedir. Aynı zamanda tam anayasal bağımsızlığı ve egemen bir devlet olarak uluslararası alanda tanınmayı hedeflemektedir. Literatürde bu yapıların ayrılarak yeni devlet kurmayı hedeflediklerine işaret edilmektedir. Rywkin ise devletimsi yapıların ortaya çıkmasında ana devlet ile yaşanan etnik-dini çatışmalara ve devletimsi yapıyı destekleyecek "dış destekçi/koruyucu" devletin varlığına vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda bu yapıların kahir ekseriyet ile uluslararası toplum tarafından tanınmadığını ancak yine de aldığı destekle varlığını devam ettirebildiklerini savunmaktadır (Rywkin, 2006: 27).

Lynch ise devletimsi yapıların ayrılıkçı özellikleri üzerinde durmaktadır. Bu yapıları "ayrılıkçı devletler" olarak adlandırmaktadır. Ek olarak bu devletlerin durumunu belirleyen objektif kriter olarak dışsal egemenliklerinin tanınmamasını göstermektedir (Lynch, 2002: 834).

Devletimsi yapıları klasik devletlik kriterlerinden bağımsızlık ilanı çerçevesinde egemenliğin dışsal yönüne, sınırlar dolayısıyla egemenliğin içsel tarafına ve diğer devletler tanınma şartlarına aynı anda sahip olamayan birimler olarak tanımlamak mümkündür. Söz konusu yapıların en temel eksiklikleri tam egemenlik eksikliği ve tanınmamaktır.

Herhangi bir devletimsi yapının devletleşmeye giden yolda sahip olması gereken kriterler olarak;

- Toprak,
- Nüfus,
- Hükümet,

doğru giden hikâyesi uluslararası ilişkiler yazınının 1990 sonrası çoğalan örnekler kapsamında ilgisini bu tip yapıların incelenmesine yöneltmiştir.

- Toplumsal yaygın destek ve meşruiyet,
- Uluslararası ilişkilere girebilme kapasitesi,
- Uluslararası destek,
- Tanınma;
- Var olan yapının sürdürülebilmesi (Kolsto (2006:726) çalışmasında bunu en az iki yıllık devam süresi olarak vermektedir.
- Bağımsızlık niyeti, sayılabilir.

Kolsto ise devletimsi yapıların uluslararası tanınmaya ve güçlü bir devlet yapısına da sahip olmamalarına rağmen varlıklarını sürdürdüğünü ve bu eksikliklerini gidermeye çalıştıklarına değinmektedir (Kolsto, 2006: 279). Söz konusu eksiklerin ortadan kaldırılmasında devletimsi yapılar; ulus inşası, düzenli emir-komuta zincirine sahip askeri güce sahip olma ve bunu arttırma, ana devleti zayıflatma, uluslararası destek sağlama gibi stratejiler takip etmektedirler.

Öz olarak, devletimsi yapılar ana devlet egemenliğini yatayına keserek farklı bir egemenlik tesis etmeye çalışan yapılardır. Dışsal destek ve tanınma ise devletimsi durumdan devletliğe geçiş açısından hayati unsurlardır.

3. Kuzey Suriye (Rojava) Örneği

3.1. Tarihsel Geçmiş

Suriye, tarihsel olarak Akdeniz'in tüm doğu kıyılarını içine alan bölgeyi tanımlamak için kullanılan coğrafi bir ifadedir. Bütün Osmanlı Ortadoğu'su ve Suriye Bölgesi için kırılma 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile olmuştur. Antlaşma hükümleri uyarınca Suriye, Fransız doğrudan kontrolü ve etki alanına terk edilmiştir (www.saylor.org, 30 Nisan 2017). 1920 San Remo konferansı ile uygulamaya geçirilmiştir. Milletler Cemiyeti döneminde ise Suriye Fransız manda yönetimine koyulmuştur. Fransızlar, Arap milliyetçiliğinden korktukları için, Suriye'de dini ve etnik azınlıkları desteklemek yolunu seçmişlerdir (Okur, 2009: 141). Manda yönetiminin tesis edilmesi ile birlikte Fransızlar Suriye'yi mezhepsel olarak farklı devletlere bölmeyi hedeflemişlerdir. Kuzeyde Nusayri, orta kısımda Sünni, güneyde ise Dürzi devleti kurulacak bu üç devlet federal yapıda Suriye çatısında birleştirilecek idi. Ayrıca 1926'da Müslümanların çoğunlukla yaşadığı yerleri içine alan ancak Maruni Hıristiyanların yönetimine dayalı bir Lübnan devleti kurulmuştur. Böylece

Fransızlar tarihsel Suriye'yi parçalamışlardır (Okur, 2009: 142). Suriye bağımsızlığını kazandığı günden beri çok etnikli, dilli, dinli ve mezhepli yapısı ve manda mirası ile beraber iç istikrarsızlıkların yaşandığı bir ülke olagelmiştir[35]. En son, Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte ülke iç savaşa sürüklenmiştir.

Etnik ve dini yapısına bakıldığında 2016 rakamlarına göre Suriye nüfusunun %90,3 Sünni Arap, %9,7'lik kısım ise Kürt, Türkmen, Ermeni, Çerkez vs. unsurlardan meydana gelmektedir (CIA World Fact Book, 2017). Kürt unsur Suriye'de nüfus açısından ikinci büyük topluluğu oluşturmaktadır. Kürtlerin büyük çoğunluğu Sünni olmakla birlikte, Yezidi ve Hıristiyan Kürtler de bulunmaktadır. Kürtler, Suriye'nin kuzeyinde üç bölgede yoğun olarak yaşamaktadır. Bu bölgeler sırasıyla Hatay ile Gaziantep arasında bulunan Suriye topraklarını kapsayan Kürt/Türkmen Dağı olarak bilinen bölgedir. Haseke olarak bilinen Cezire eyaletiyse Irak ile Türkiye hudutları arasındadır. Ayn-el Arap (Arap Pınar) ya da popüler kullanılan adı ile Kobani bölgesi ise Fırat nehrinin Türkiye'den Suriye'ye girdiği bölgenin doğusunda bulunan alandır (Akdemir, 2000: 202-203; Yıldız, 2005: 24).

Kürtler ile iktidarlar arasındaki ilişkiler daima sorunlu olmuştur. 1957 yılında yönetim, tarım reformu programı çerçevesinde birçok kanun çıkartmıştır. Söz konusu kanunlar sonucunda Kürtlerin bir kısmı vatandaşlık haklarını yitirmişlerdir (Dağ; Arslan, 2013: 237) Bu süreç içerisinde Kürtler yoğun baskıya maruz kalmaya başlamışlardır. İşte bu durumda Kürtler siyasal örgütlenmeye gitmişlerdir. Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (Partîya Demokrat a Kurdistan – Sûriye- KDPS) kurulmuştur. Partinin kurulmasının nedeni Suriye Komünist Partisi'nin Kürtlerin haklarını yeterince savunmaması idi. Partinin ana amacı Kürtlerin başta eğitim olmak üzere kültürel haklarını almaya çalışmak olarak belirlenmişti. Bu süreçte Irak'taki Kürtlerin durumu da Suriye'deki Kürt oluşum tarafından ilgi ile takip edilmiştir. Parti programını Irak'taki Molla Mustafa Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ile uyumlu hale getirmiştir. 1960 yılındaysa Şam yönetimi parti üyelerine karşı kovuşturma başlatmış üyelerin yüzlercesi tutuklanmış ve parti kapatılmıştır. (Yıldız, 2005: 32, Tejel, 2009: 63-64). Suriye yönetimi 1962 yılında ise Haseke bölgesinde nüfus sayımı yapılmasına karar vermiştir. Söz konusu sayım sonrasında Kürtler açısından şöyle bir sınıflandırma ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2005: 34).

[35] Modern Suriye tarihi Pipes tarafından 1920-45 manda dönemi: Nusayrilerin yükselişi, 1946-1963: Sünni hâkimiyeti, 1963-1970: Nusayrilerin birleşmesi, 1970 sonrası: Nusayri hâkimiyeti olarak dört merhalede değerlendirilmektedir (Pipes, 1989: 429-450).

- Suriye vatandaşlığını kanıtlayabilen Kürtler.
- Yabancı (ecnebi) olarak kaydedilen ve vatandaşlıkları iptal edilen Kürtler. Bu Kürtler daha çok Cezire bölgesinde yaşayan ve göçer olanlardır.
- Sayımda yer almayan Kürtler (maktum olarak kaydedilenler) Suriye vatandaşlığına sahip olsalar bile kayıt dışı olarak kabul edilmişlerdir.

Sayım sonucunda Kürtlerin çoğu Suriye vatandaşlığını kaybetmişlerdir. Bu meyanda Kürtlerin Suriye yönetimi tarafından sistematik bir şekilde ayrımcılığa maruz kaldığını ifade edebilir.[36]

Birleşik Arap Cumhuriyeti dağıldıktan sonra Suriye'de iktidarı Baas partisi ele geçirmiştir. 1965 yılında KDPS toparlanmaya çalışmış ancak iç bölünmeler yaşanmış ve gücünü toplayamamıştır. Baas'ın iktidarı ülkedeki bütün etnik unsurlara farklı bir bakış açısını beraberinde getirmiştir. Baas'ın önemli isimlerinden Mişel Eflak'a göre farklı unsurlar Arap bütünlüğü içinde eritilebilir idi. Arap dışı unsurlar içinde Kürtler asimilasyona en uygun grup idi (Tejel, 2009: 57). 1970 yılına değin Suriye'de ardı ardına iç istikrarsızlıklar yaşanmış ve nihayetinde Baas partisinin başına parti içindeki düzeltimci harekete yakın Hafız Esad gelmiştir (Sander, 1995: 380). Esad öncelikle ülkede iç istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Ardından 1970'lerin ortalarından itibaren rejim 1963 yılında hazırlanan Cezire Raporu[37] uyarınca "Arap Hilali"nin kurulması maksadıyla belirtilen önlemlerin bazılarını uygulamaya koymuştur. Türkiye sınırı boyunca yeni köyler kurulmuş ve 1976 yılına gelindiğinde toplamda 25 bin kadar Arap aile Haseke bölgesine iskân edilmiştir. Bu esnada yer değiştirmeye direnen Kürtler ise zorla yerlerinden çıkarılmışlardır (Kurd Watch, 2009: 13).

Hafız Esad yönetiminin Kürtlere yaklaşımının kendi içinde bir paradoksu da barındırdığını söylemek mümkündür. Komşuları Irak[38] ve Türkiye'deki Kürt hareketlerini

[36] Bu ayrımcılık Baas Partisinin Haseke bölgesinden sorumlu iç güvenlik müdürü teğmen Muhammed Talab Hilal'in 1963 yılında hazırladığı Cezire Vilayeti'nin Milli Sosyal ve Siyasal Yönleri Üzerine İnceleme adlı gizli raporda karşılığını bulmaktadır. Rapora göre Kürtler, Arap bünyesi içinde "habis ur"dan başka bir şey değildi. Onlarda kurtulmak için çeşitli tedbirle alınmalıydı. Hilal tedbirleri ise şu şekilde sıralamaktaydı: 1-Kürtler yerlerinden edilmeli 2-Kürtçe eğitim yasaklanmalı 3- Kürtlerin Türkiye'ye geri dönmesini sağlamalı 4- Kürtlere istihdam olanakları ortadan kaldırılmalı 5- Kürt karşıtı propaganda kampanyası düzenlenmeli 6-Yerel Kürt din adamları Arap din adamlarıyla değiştirilmeli 7- Kürt toplumu içinde 'böl ve yönet' politikasının uygulanmalı 8- Kürt bölgelerine Arap yerleşimi sağlanmalı 9- Türkiye sınırı boyunca bir "cordon sanitaire" kurulmalı 10- Arap yerleşimciler için kolektif çiftliklerin kurulmalı 11- Arapça bilmeyenlere oy kullanma ve memuriyet hakkı verilmemeli. 12- Bölgede Arap olmayanlara Suriye vatandaşlığının verilmemeli (McDowall, 2004:475).

[37] Üstteki dipnota bakınız.

[38] KDPS'nin kuruluşunda bulunan Celal Talabani Şam'da büro açabilmiştir. Barzani'nin KDP'sinden ayrıldıktan sonra Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) Şam'da kurmuştur. Suriye'de rejimi açısından Suriye Kürtlerinin

desteklerken kendi ülkesi içindeki Kürtlerin üzerinde kontrollü baskı uygulamıştır (Tejel, 2009: 72). Bilhassa 1984 sonrası PKK'ya verilen destek ile Esad yönetimi, Türkiye'yi sıkıştırmayı amaçlamıştır. Öte yandan Suriye'de tutunan örgüt zaman içinde Suriye'nin Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu yerleşim bölgelerinde başat aktör haline de gelecektir.[39] 2003 PKK'ya organik bağları olan ve örgüt tarafından yönetilen PYD kurulması ile Suriye'deki PKK/PYD organizasyonu yayılmaya başlayacaktır.

ABD'nin Irak'ı işgali ve Irak'ın kuzeyinde var olan "de-facto" Kürt entitesinin ABD tarafından hazırlanan yeni Irak anayasası sonucunda geniş otonomiye sahip federe devlete dönüşmesi Suriye'deki Kürt hareketini de etkilemiştir. Hafız Esad'ın ölümünden sonra iktidara gelen Beşşar Esad Irak'taki çözülmenin Suriye'yi etkilemesi karşısında Kürtler üzerindeki baskıyı artırmıştır. Suriye'de bu gelişmeler olurken 12 Mart 2004 tarihinde Kamışlı'da Arap ve Kürt futbol takımlarının maç yaptığı sırada tribünlerde yaşanan kavgalar büyümüş Arap-Kürt çatışmasına dönmüş ve 60 kişi ölmüş yüzlerce kişi de yaralanmıştır (Cumhuriyet, 13 Mart 2004). Ardından çatışmalar büyümüş ve Halep'e bağlı ilçelere de sıçramıştır (Cumhuriyet, 16 Mart 2004). Bu olaylarda Kürtler arasında öne çıkan ise güç PYD olmuştur. Gösteriler (serhildan[40]) sırasında Abdullah Öcalan posterleri ve örgüt bayrakları açılmıştır. Bu durum PYD'nin Kürtler arasındaki gücünü göstermekte idi. PYD'nin halk içindeki yaygın desteği örgütün 2011 yılında kendi yönetim bölgesini kurduğunda ortaya çıkacaktır.

"Arap Baharı" sürecinde Suriye'de rejim karşıtı ayaklanmalar başlamıştır. Bu bağlamda, Esad yönetimi Kürtlerin sürece destek vermesini engellemek için ilk elde Kürtler ile uzlaşmacı bir tavır takınmıştır. İlk olarak daha önce söz verildiği halde uygulamaya geçmeyen maktum ve ecnebi kategorisinde sayılan Kürtlere vatandaşlık verilmesi için Esad bir kararname yayımlamıştır (BBC, 7 Nisan 2011). Rejim Kürt muhalefeti ile görüşme

peşmergeye katılması, Irak'a karşı savaşması ve Irak'ı zayıflatması Suriye'nin işine gelmekteydi. Rejimin Iraklı Kürt parti/gruplara desteğinin sınırı ise Suriye'ye yönelik faaliyetlerde bulunmamaları idi (Sinclair, Kajjo, 2011).

[39] Taştekin (2016) çalışmasında bunu "Apo'cu kuşağın yetişmesi" olarak adlandırmaktadır. Burada taraflar arasında bir kazan-kazan yaklaşımı olduğunu da belirtmek gereklidir. Örgüt, Suriye'de lojistik ve stratejik destek alırken Suriye'de Türkiye'ye karşı ciddi bir koz edinmiştir. Bu karşılıklı ilişki de PKK Suriye'nin iç meselelerine ve Suriye'nin "kendi" Kürtlerine dairi tutumlarına karışmamıştır. Rejim ile örgüt, PKK'nın Suriyeli Kürtler arasında örgütlenip militan devşirmesine "mücadelenin" Türkiye'ye yönelik olma şartı ile uzlaşmıştır. Suriyeli Kürt partiler ise PKK'nın Suriye'deki konumundan memnun olmamıştır. Fakat zamanla PKK, Suriye'de Kürt milliyetçiliğini örgütlemiş ve onun taşıyıcısı konuma gelmiştir.

[40] Serhildan, Kürtçe başkaldırı anlamına gelmektedir. PKK örgüt lügatçesinde sıklıkla başvurulan bir tanımlamadır. Devrimci halk savaşına vurgu yapmak maksadıyla ve örgütün toplumun temsilcisi olduğunu imlemek maksadıyla kullanılan politik bir terimdir.

kanalları açmaya çalışmıştır. Kürtler de rejime karşı Suriye muhalefetinin diğer unsurları gibi sert bir tavır takınmamışlardır.[41] Bunun sebebi ise Kürt muhalefetinin[42] başta Müslüman Kardeşler olmak üzere bütün Arap muhalefetine duyduğu güvensizlik idi (Kıran, 2014: 107). Ek olarak, Kürtlerin hak ve özgürlükleri ile ilgili olarak Arap muhalefetinin yakın durduğu çözüm ise "ecnebi" ve "maktum" sınıfına vatandaşlık verilmesi idi. Kürtlerin ulus olarak tanınması veya özerklik konularına Arap muhalefeti uzaktı (Taştekin, 2016:102). Arap muhalefeti ile yapılan görüşmelerden de sonuç çıkmayınca[43] Kürt muhalefeti ile Suriye Ulusal Konseyi (SUK) yolları ayrılmış ve herkes kendi başının çaresine bakmaya başlamıştır.[44]

3.2. Rojava'nın İnşası: PYD'nin Yolu

Rojava coğrafi olduğu kadar politik bir tanımlamadır. Sözlük anlamı batı olan Rojava, "Batı Kürdistan" anlamındaki "Rojavaye Kurdistane" ya da "Kurdistana Rojava"nın kısaltmasıdır (Yıldırım, 2015: 27). Başta PKK/PYD tarafından Rojava; fiilen özerk; Kobani, Haseke, Kamışlı ve Afrin'den oluşan bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktadır.

[41] İslamcı Kürt Hareketleri ve Mişel Temmo'nun liderliğini yaptığı Gelecek Hareketi Esad rejimine karşı ciddi muhalefet yürütülmesi taraftarı idi. Ancak bir süre sonra Mişel Temmo'nun evinin basılarak maskeli kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürülmesi Esad karşıtı Kürt muhalefetinin gün geçtikçe zayıflamasına neden olmuştur. Temmo'nun öldürülmesinde Esad rejimi ve/veya PYD'nin dahli olduğu konusunda tartışmalar vardır (Nasname, 08 Ekim 2011).

[42] Suriye Kürt muhalefeti de kendi içinde parçalı yapı oluşturmaktadır. Suriye Kürt Muhalefeti: 1- Demokratik Birlik Partisi (PYD): PKK çizgisinde 2- Suriye Kürtleri Ulusal Meclisi (ENKS): PYD ve onun siyasi çizgisine yakın siyasi partiler dışındaki Kürt parti ve muhalefetinin oluşturduğu Mesut Barzani'nin girişimiyle kurulan yapıdır. 3- Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (KDPS): 1957 yılında kurulan parti Erbil yönetimi tarafından desteklenmektedir. 4- Suriye Kürt Demokratik İlerici Partisi (PDPKS): 1970 yılında kurulan parti Celal Talabani tarafından desteklenmiştir. Günümüzde KYB ile bağları devam etmektedir. PYD ile ilişkileri de olumludur.5- Kürt Yüksek Konseyi: PYD güdümündeki Batı Kürdistan Halk Meclisi (MGRK), Suriye Kürtleri Ulusal Meclisi (ENKS) ve Mesut Barzani'nin arabuluculuğu sonucunda Erbil'de ortak bir platform hayata geçirilmiştir. Platform görüşmeleri neticesinde 12 Temmuz 2012'de imzalanan Erbil mutabakatı ile Kürt Yüksek Konseyi kurulmuştur (Aljazeera Türk, 26 Ocak 2014).

[43] Kürtlere göre Suriye Ulusal Konseyinin "Ulusal Şart: Suriye'de Kürt Sorunu" adlı önerisi Kürtlere haklar konusunda rejimden farklı bir şey sunmamaktaydı. Bkz: "National Charter: the Kurdish Issue in Syria", 28 Nisan 2017, http://www.syriancouncil.org/en/issues/item/620-national-charter-the-kurdish-issue-in-syria.html. . Bunun yanında Araplar Kürtleri rejimle işbirliği yapmak; Kürtler ise SUK'u Türkiye güdümünde politikalar takip etmekle suçlamıştır.

[44] Suriye Kürtleri Ulusal Meclisi 12 Temmuz 2016 itibariyle SUK'tan çekildiğini ilan etmiştir (Kurdistan 24, 13 Temmuz 2016).

Harita 1: Kuzey Suriye'de PYD Kantonları

(Kaynak: http://www.nybooks.com, 28 Nisan 2017)

Kürt muhalefeti içinde gittikçe güçlenen PYD, Arap muhalefeti ile yollarını ayırınca; 2011'in sonlarından itibaren PKK'nın tutunmuş olduğu Afrin, Kobani, Serekaniye, Derik gibi bölgelerde kendi yönetim pratiklerini "demokratik özerklik" adı altında hayata geçirmiştir (Taştekin, 28 Mart 2016). Söz konusu süreçte PYD diğer Kürt parti ve organizasyonlarını bastırmış[45] otoriteyi üzerinde toplamaya başlamıştır (Acun; Keskin, 2016: 11). Rejimin bölge üzerindeki etkisi azaldıkça PYD, Abdullah Öcalan'ın sistematize ettiği KCK[46] (Kürdistan Topluluklar Birliği- Koma Civakên Kurdistan) yapısı çerçevesinde "demokratik özerkliği" Rojava'da inşa etmeye başlamıştır. Bu minvalde örgüt Esad rejimi ile çatışmasızlık stratejisi benimsemiştir. PYD zaman zaman rejime ait Muhaberat ve Şebbiha güçleri ile birlikte hareket etmiştir (Acun; Keskin, 2016: 11; Nerinaazad, 08 Ocak 2016).

Esad rejimi bölgeyi boşalttıkça PYD bölgede güçlenmiştir. PYD ve ona yakın Kürt muhalif gruplar Kamışlı yaptığı toplantıda "Rojava Genel Yönetimi Kurucu Meclisi" ilan edilmiştir (Durukan, 2013). Söz konusu toplantıda kantonal birimlerin Afrin, Cizire ve Kobani olduğu ve her kantonun bir bölgesel meclis oluşturması ve Kamışlı'daki genel meclise temsilci göndermesi kararı verilmiştir. Adı geçici olsa da bu adım ile kalıcı olması planlanan

[45] Son olarak Mart 2017 itibariyle PYD bölgedeki muhalif partilerin bürolarını kapatmıştır (Nerinaazad, 17 Mart 2017).

[46] KCK sistemi PKK'nın faaliyet gösterdiği alanlarda paralel olarak kurulması hedeflenen sınır aşan egemenlik sistemi olup nihai hedef ise bağımsız bir devlet kurmaktır (Kekevi, 2015: 113-135).

Kürt yönetiminin temeli atılmıştır.[47] Ayrıca alınan karar bir bakıma KCK sisteminin bölgede pratik anlamda uygulamaya sokulması da demektir. Şüphesiz ki asıl önemli gelişme 23 Ocak 2014 tarihinde daha önce kanton olarak belirlenen bölgelerde PYD öncülüğünde özerkliğin ilanıdır (Aljazeera, 23 Ocak 2014).

Kantonlar bir nevi anayasa olan "Rojava Toplumsal Sözleşmesi" ile yönetilmektedir. Kantonlar"demokratik öz yönetim" olarak adlandırılan KCK sistemine uygun biçimde yapılandırılmıştır. Yönetici mekanizma ise Demokratik Toplum Hareketi'dir (Tevgera Civaka Demokratîk-TEV-DEM). TEV-DEM'in koordinatörlük görevini, PYD eş başkanı Salih Müslim yürütmektedir (Acun, Keskin, 2016: 16).

Kantonların yönetimi; a- Yasama Meclisi, b- Yürütme Meclisi, c- Yüksek Seçim Komiserliği, d- Yüksek Anayasa Meclisi, e- Bölge Meclisleri'nden oluşmaktadır (Rojava Toplum Sözleşmesi, 06 Ocak 2014).

Sözleşme ile "demokratik özerkliğin" amacı açıklanmakta ve gelecekte oluşacak yeni Suriye içinde merkez ile kurulacak ilişkilerin çerçevesi belirlenmektedir (Rojava Toplum Sözleşmesi, 06 Ocak 2014).

Sözleşmenin 15. maddesi ise "silahlı kuvvetleri" düzenlemektedir. Buna göre;

> a-"Halk Savunma Birlikleri (YPG) ulusal bir kurum olarak her üç kantonun güvenliğinden ve toprak savunmasından sorumludur. Halkın çıkarlarına hizmet eder ve halkın güvenliği ile çıkarlarını korur. YPG öz savunma ilkesine göre hareket eder, merkezi ordu ile ilişkilerini Yasama Meclisi'nin çıkardığı yasalar belirler. İç güvenliğe ve merkezi sisteme yönelik tehditlere karşı da sivil yönetimleri destekler. Emirlerini de Halk Savunma Birlikleri'nden (YPG) alır.
>
> b- Asayiş Güçleri İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır.

Vergi toplama hakkı da kantonal yönetimlere bırakılmıştır (Rojava Toplum Sözleşmesi, 06 Ocak 2014).

[47] Bu oluşuma Türkiye ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi başkanı Barzani'den sert tepki gelmiştir. Mesud Barzani ise bu dönemde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bkz: (Çubukçu, 17 Kasım 2013). Esad yönetiminden ise konu ile ilgili herhangi bir tepki gelmemiştir. Rejime yakın kaynaklardan Şam'ın Kürtlere bazı haklar tanımak konusunda görüşmeye açık olduğu konusunda mesajlar gönderilmiştir (Çiviroğlu, 10 Aralık 2013).

Yasama meclisi incelendiğinde ise kantonal ya da federal bir birimi aşacak bir şekilde bağımsız bir devlete ait yetkilerin çoğunun tanımlandığı görülmektedir. Bu meyanda sözleşmenin 53. maddesi uyarınca Yasama Meclisi'nin erkleri şunlardır (Rojava Toplum Sözleşmesi, 06 Ocak 2014):

a- Meclisin tüzüğünü, işlerini ve sistemini hazırlar.
b- Bölge komiteleri ve meclisleri tarafından sunulan yasaları düzenler.
c- Yürütme kurullarının işlerini gözetler ve soruşturmalarını yürütür.
d- Uluslararası anlaşma ve sözleşmeleri onaylar.
e- Yürütme Meclisi'ne ya da bir meclis üyesine yürütme (kabine kurma) yetkisi verebilir.
f- Savaş ve barışa karar verir.
g- Yüksek Anayasa Mahkemesi'nin üyelerini belirler.
h- Genel bütçe kararı verir.
i- Genel siyaset ve ekonomik gelişim planlamasını belirler.
j- Genel af kararı verir.
k- Yürütme Meclisi'nin ilanını (tebligat) yapar.
l- Demokratik Özerk Bölgeleri'ni belirler ve onların merkez (merkezi hükümet) ile olan ilişkilerini ilgili yasa ile belirler.

Bölgesel yönetim, uluslararası alanda tanınmak açısından da çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bu meyanda PYD, radikal selefi (başta Irak Şam İslam Devleti-IŞİD/DAEŞ) gruplar ile mücadelede bölgedeki en önemli ve de tek seküler yapı olduğunu vurgulamakta bu sayede ABD, Rusya ve Avrupa Birliği ülkeleri ile ilişki kurmaya çalışmaktadır. Ayrıca Suriye'nin geleceğinin tartışıldığı toplantılara -bilhassa Türkiye'nin dâhil olduğu- taraf olarak katılmayı istemektedir.

Kuzey Suriye entitesi henüz resmi bağlamda bir tanınmışlık elde edememiş olsa da fiiliyatta başta ABD, Rusya olmak üzere birçok devletle çeşitli düzlemlerde ilişki geliştirmektedir. Özellikle Eylül 2014'te IŞİD'in PYD hâkimiyetindeki Kobani kantonuna girmesiyle, ABD Haziran 2014'ten itibaren IŞİD'e yönelik Irak'ta süren hava operasyonlarını Kuzey Suriye'ye de genişletmiştir (BBC, 15 Ekim 2014). Kobani çatışmasında IŞİD'e karşı başarısız olan PYD'nin (Özdağ; Koç, 2014) , ABD'nin yakın hava desteğiyle IŞİD'i bölgeden çıkartması ile PYD ile ABD arasındaki "stratejik ittifak" başlamıştır. ABD unsurları başta

Kobani olmak üzere PYD bölgelerinin[48] bir kısmına yerleşmiştir.[49] Obama döneminde PYD'ye ABD içinde temsilcilik açma izni verilmiştir (Akşam, 15 Ocak 2017).

Rusya ile PYD ilişkisi ise Suriye'nin Rusya'nın kendi istediği şekilde yeniden şekillendirilmesi bağlamında değerlendirilebilir. PYD üzerindeki ABD etkinliğinin azaltılması Rusya için ana amaçlardan biridir. Başta Salih Müslim olmak üzere PYD'nin üst düzey temsilcileri Rusya ile Kuzey Suriye'nin geleceği konusunda Moskova'da görüşmeler gerçekleştirmiştir (Aliyev, 2016: 4–6). Kremlin, PYD'ye temsilcilik açma izni de vermiş ve PYD de ilk resmi temsilciliğini Moskova'da açmıştır (Aljazeera, 10 Şubat 2016).

Birçok Avrupa ülkesi ve Avrupa Parlamentosu, PYD temsilcileri ile görüşmeler ve toplantılar yapmaktadır (Sabah, 12 Temmuz 2016; Milliyet, 01 Eylül 2016).

Tablo 1'de işaret edildiği üzere PYD çeşitli düzeylerde dış ilişki kurabilmeyi başarmış ve Kuzey Suriye (Rojava) Kürtlerinin temsilcisi olarak kabul görmeye büyük ölçüde muvaffak olmuştur.

Tablo 1: PYD'nin "Dış" İlişkileri

PYD Temsilciliği Olan Ülkeler	Parlamento Düzeyinde Görüşme Yapılan Ülkeler	Toplantı Gerçekleştirilen ve Çeşitli Düzeylerde Destek Veren Ülkeler
• Rusya • Almanya • Hollanda (Benelüks) • Danimarka • İsveç • Norveç • Fransa • Çekya • ABD (izin var/henüz açılmadı) • Irak	• İtalya • İngiltere	• Yunanistan • Belçika • Avusturya • İsviçre • Finlandiya*

[48] Örneğin ABD, Hasekeye bağlı Rimelan kentine bir askeri hava üssü için PYD ile ortak çalışma yapmaktadır (Nerinaazad, 10.03.2016).

[49] PYD'nin zaman zaman Türkiye ile sorun yaşadığı hallerde bölgesine ABD bayrağı çekmesi ve ABD'li askerlerin üniformalarına PYD armaları dikmeleri ve bunlarla görüntü vermeleri ilginç bir ilişki olarak değerlendirilebilir. Örneğin bkz: (Aljazeera, 26 Mayıs 2016; 16 Eylül 2016).

*IŞİD'in PYD ile yoğun olarak çatıştığı dönemde PYD lideri Salih Müslim'in Finlandiya'ya iltica ettiği yönünde haberler çıkmıştır (Milliyet, 02 Ekim 2014). Bunun üzerine Müslim, Schengen vizesi olduğu ve Avrupa'da destek aradığını ifade etmiştir (Radikal, 02 Ekim 2014).

(Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

4.Sonuç Yerine: "Rojava" Ne Kadar Devletimsi?

Çalışmamızda devletimsi yapıların amacının sonunda devletleşmek ve bu çerçevede devletleşmenin de bazı şartları karşılamaya mündemiç olduğunu ifade etmiştik. Kuzey Suriye'nin (Rojava'nın) ne ölçüde bu şartlara haiz olduğunu bir tablo yardımı ile ele alacak olursak;

Tablo 2: Kuzey Suriye (Rojava) Entitesi'nin Devletimsi'lik Durumu

Kriterler	Karşılama (+ / -)
Toprak	+
Nüfus	+
Hükümet	+
Toplumsal yaygın destek ve meşruiyet	+
Uluslararası destek	+
Uluslararası ilişkilere girebilme kapasitesi	-
Tanınma	-
En az iki yıl varlığını devam ettirebilme	+

(Yazar tarafından oluşturulmuştur)

şeklinde bir manzara ortaya çıkmaktadır. Kaba anlamda söz konusu kriterlerin Kuzey Suriye'deki yapı tarafından önemli ölçüde karşılandığını söylemek mümkündür. Söz konusu yapının devletliğe ulaşma noktasındaki tanınma ve uluslararası ilişkilerin bir tarafı olma kıstaslarını henüz karşılayamadığını ifade edebiliriz. Entitenin geleceği Suriye'nin ileride nasıl bir devlet yapısına dönüşeceğine bağlıdır. Bunu, ABD ve Rusya gibi aktörlerin Suriye ile ilgili tutumu belirleyecektir. Fakat bu entitenin uluslararası âlemde "Suriyeli Kürtlerin *de-facto* temsilcisinden", "Suriyeli Kürtlerin *de-jure* temsilcisi"ne dönüşmesi ve bu şekilde tanınması tercihini şekillendirecek önemli etken ise Türkiye'nin konumu olacaktır.

Kaynaklar

ACUN, Can; KESKİN, Bünyamin (2016), PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara.

AKDEMİR, Salih, "Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü", *Avrasya Dosyası*, 2000, No:VI/1, ss. 201-237

ALİYEV, Bayram (19 Ağustos 2016), "Rusya'nın PYD Politikası ve Türkiye", Bilgesam Rusya Analiz, No:1341, 27 Nisan 2017.

AZARKAN, Ezeli (2008), Uluslararası Hukukta Devletlerin tanınması, Adalet Yayınevi, Ankara.

CIA World Fact Book (2017), 27 Nisan 2017, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html

CRAWFORD, James ; "The Criteria for Statehood in International Law", *British Year Book of International Law*, 1977, pp.93-182.

DAĞ, Mustafa; ARSLAN, Fecri (2013), "1920'den 2012'ye Suriye Kürtleri", Edt. M. Cengiz Yıldız, Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu Kitabı 6–8 Eylül 2012, Bingöl Üniversitesi Yayınları.

DUGARD, John; RAIC, David (2006), "The Role of Recognition in the Law and Practice of Secession", Edt. Marcelo G. KOHEN, *Secession: International Law Perspectives,*Cambridge University Press, pp.94-137.

International Court of Justice, Western Sahara Advisory Opinion, 16.10.1975, 22 Nisan 2017, http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=323&p1=3&p2=4&case=61&p3=5

JENNINGS, Robert Yewdall (1963), The Acquisition of Territory in International Law, Manchester University Press, Manchester.

KIRAN, Abdullah, "Arap Baharı, Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2014, Cilt: 2, Sayı:1, ss.97-115.

KEKEVİ, Serkan, “System of Group of Communities in Kurdistan (KCK): An Assessment of State, Federalism, KCK Practices and International Developments”, *Journal of Studies in Social Sciences*, 2015, Vol.10, No:2, pp.112-149.

KURD WATCH (2009), The Kurdish Policy of the Syrian Government and the Development of the Kurdish Movement Since 1920, Berlin.

LYNCH, Dov, “Separatist States and Post-Soviet Conflicts”, *International Affairs,* 2002, No: 78, pp.831-848.

PAZARCI, Hüseyin (1998), Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, 5.Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.

PEGG, Scott, “De Facto States in the International System,” *Institute of International Relations,* 1998, No: 21, pp.1–26.

PELLET, Alain “The Opinions of the Badinter Arbitration Committee A Second Breath for the Self-Determination of Peoples”, European Journal of International Law (EJIL), 1992(3), pp.178-185.

PIPES, Daniel, “The Alawi Capture of Power in Syria”, Middle Eastern Studies, 1989, Vol.25, pp.429-450.

OKUR; Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, Kış 2009, No: 48, ss.137-156.

ÖZDAĞ, Ümit; Koç, Şanlı Bahadır (11 Ağustos 2014), IŞİD Güçleri Peşmergeleri Neden Kolaylıkla Yendi, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 30 Nisan 2017, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/irak/2014/08/11/7733/isid-gucleri-pesmergeleri-neden-kolaylikla-yendi

Rojava Toplum Sözleşmesi (06 Ocak 2014), 27 Nisan 2017, http://blog.radikal.com.tr/politika/rojava-2-rojava-toplumsal-sozlesmesi-106767

RYWKIN, Michael, “The Phenomenon of Quasi-states”, *Diogenes*, 2006, No:210, pp.23-28.

SANDER, Oral (1995), Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi, Ankara.

SINCLAIR, Christian; KAJJO, Sirwan (31.08.2011), "The Evolution of Kurdish Politics in Sykes-Picot Agreement, 30 Nisan 2017, https://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/08/HIST351-9.2.4-Sykes-Picot-Agreement.pdf

Syria", *Middle Eastern Research and Information Project*, 28 Nisan 2017, http://www.merip.org/mero/mero083111

TAŞTEKİN, Fehim (2016), Rojava Kürtlerin Zamanı, İletişim yayınları, İstanbul.

TURK, Danilo, "Recognition of States: A Comment", European Journal of International Law (EJIL), 1993 No:4, pp.66-91.

YILDIRIM, Kadri (2015), Kürt Tarihi ve Coğrafyası I: Rojava, Weşanen Şemal, İstanbul.

YILDIZ, Kerim (2005), The Kurds in Syria, Pluto Press, London.

Gazeteler ve Haber Ajansları

"Suriye'de Arap-Kürt Çatışması", *Cumhuriyet*, 13 Mart 2004.

"Çatışma Yayılıyor", *Cumhuriyet*, 16 Mart 2004.

"Syria's Assad grants nationality to Hasaka Kurds", *BBC*, 07 Nisan 2011.

"Mişel Temo Katledildi; Kürdler Ayakta!", *Nasname*, 08.10.2011, 28 Nisan 2017, http://www.nasname.com/a/misel-temo-katledildi--kurdler-ayakta

DURUKAN, Namık, "PYD Rojava'da Geçici Kürt Yönetimi Kurdu, *Milliyet*, 12 Kasım 2013.

ÇUBUKÇU, Mete, "Rojava, Hewler, Amed", *Radikal*, 17 Kasım 2013.

ÇİVİROĞLU, Mutlu, "Rojava: Geçici yönetime kim, nasıl yaklaşıyor?" *BBC*, 10 Aralık 2013.

"Cenevre-2 Öncesi Özerk Kanton İlanı", *Aljazeera*, 23 Ocak 2014.

"Suriye'de Kürt Muhalefeti", *Aljazeera Türk*, 26 Ocak 2014.

"PYD Başkanı Salih Müslim için 'Finlandiya'ya iltica etti' iddiası", *Milliyet*, 02 Ekim 2014.

"Salih Müslim: Kaçmadım, Seyahat Ediyorum", *Radikal*, 02 Ekim 2014.

"Kobani: ABD'den Yoğun Hava Saldırısı", BBC, 15 Ekim 2014.

"Kobanê'li yazar: Esad PYD sayesinde Kürt bölgesini kontrol ediyor", *Nerinaazad*, 08 Ocak 2016, 29 Nisan 2017, http://www.nerinaazad.net/news/kurdistan/rojava/kobanli-yazar-esad-pyd-sayesinde-kurt-bolgesini-kontrol-ediyor

"PYD Moskova'da Temsilcilik Açtı", *Aljaazera*, 10 Şubat, 2016.

"ABD, Batı Kürdistan'da YPG ile koordineli hava üsleri inşasını sürdürüyor", *Nerinaazad,* 10 Mart 2016, 30 Nisan 2017, http://www.nerinaazad.net/news/kurdistan/rojava/abd-bati-kurdistanda-ypg-ile-koordineli-hava-usleri-insasini-surduruyor

TAŞTEKİN, Fehim, "Federal Sistem: Kürtler İmkânsızı Zorluyor", Al-Monitor, 28 Mart 2016, 28 Nisan 2017, http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2016/03/turkey-syria-kurds-confident-their-self-rule-succeed.html

"YPG Armalı ABD Askeri", *Aljazeera*, 26 Mayıs 2016.

ARAFAT, Hisham, "Kurdish National Council Excluded from Turkey-based Syrian opposition", *Kurdistan 24*, 13 Temmuz 2016.

"PYD Mevzilerinde ABD Bayrağı", *Aljazeera*, 16 Eylül 2016.

"Obama'dan PYD'ye temsilcilik izni", *Akşam,* 15 Ocak 2017.

"PYD Rojava'da Muhalefeti Susturdu", *Nerinaazad*, 17 Mart 2017, 30 Nisan 2017, http://www.nerinaazad.net/tr/news/kurdistan/rojava/pyd-rojavada-muhalefeti-susturdu

Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye'nin Üyelik Olasılığı

Gökhan Tekir

Doktora öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi; gokhan.tekir@metu.edu.tr

Öz

İlk olarak Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın üye olduğu Şangay Beşlisi olarak 1996 yılında kurulan örgüt, Özbekistan'ın 2001 yılındaki üyeliğiyle Şangay İşbirliği Örgütü adını almıştır. ŞİÖ, Haziran ayındaki Astana toplantısında Pakistan ve Hindistan'ı yeni üyeler olarak kabul edecektir. Bu çalışma ŞİO'nun bölgesel bir örgüt olarak dünya politikasındaki rolünü, organizasyon yapısını, amaçlarını ve bölgedeki aktivitelerini araştırarak analiz etme amacındadır. Çin ve Rusya arasındaki ilişkilerin ve rekabetin örgütün işlerliğine etkisi değerlendirilecektir.

Çalışmanın ikinci kısmı, halihazırda ŞİÖ'nün 2002'den beri diyalog partneri olan Türkiye'nin ŞİO'ya tam üye olma isteğine değinecektir. ŞİO'ya tam üye olma ihtimali Türkiye'deki Kemalist Avrasyacı çevrelerce sık sık dile getirilmekteydi. ABD ve Avrupa Birliği ile gerginleşen ilişkilerden dolayı bu istek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da tekrarlanmıştır. Bu çalışma ŞİO'nun Türkiye için bir alternatif olup olmadığını ve Türkiye'nin üye olma isteğinin gerçekçiliğini değerlendirecektir. Türkiye'nin NATO üyesi olması ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin doğurduğu uluslararası yükümlülüklerinin Türkiye'nin üyelik olasılığına etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şangay İşbirliği Örgütü, Türkiye, Rusya, Çin

Abstract

Originally organized as Shanghai Five in 1996, including China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan, the organization renamed itself as Shanghai Cooperation Organization with Uzbekistan's membership in 2001. In June 2017 at Astana meeting, the SCO is expected to welcome two new members: India and Pakistan. This paper attempts to analyze the role of Shanghai Cooperation Organization (SCO) as a regional organization in world politics by investigating its structure, goals, and activities in the region. The effect of the relations between Russia and China over the effectivity of the SCO will be evaluated.

Second part of the paper deals with Turkey's desire for full membership to the SCO. Turkey is already a dialogue partner of the organization. The discussion over full membership to SCO was regularly expressed by Turkey's Kemalist Eurasianist opposition circles. Due to increasingly deteriorating relations with the USA and the EU, this desire has been expressed by the President Recep Tayyip Erdoğan. This study will examine whether the SCO as a real alternative for Turkey or Turkey's aspiration is realistic. The effects of Turkey's international requirements as a member of NATO and Turkey's membership bid to the EU over Turkey's SCO membership prospects will be discussed.

Key Words: Shanghai Cooperation Organization, Turkey, Russia, China

1. Introduction

The Shanghai Cooperation Organization (the SCO) brings together Russia and China along with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. India and Pakistan will become member in June at Astana meeting. This platform continues to attract other countries which seek alternatives to Western alliances. Nevertheless, its significance has been exaggerated. Although the SCO aims to provide a platform for peace and security in the region, it is not a military alliance. The Chinese president Xi Jinping wrote in article published in Tajik newspaper: "SCO members have created a new model of international relations -- partnership instead of alliance" (Li, 2014). This paper will examine the evolution, the history and the structure of the SCO. It will look at its activities and the relations among its members especially relations between China and Russia.

Turkey, which has the dialogue partner status, also expressed its desire to become a full member. Disillusionment with NATO and the EU caused Turkey to look for alternative alliance system. However, the SCO is far from meeting Turkey's security and economic needs. Turkey's NATO membership and EU membership process block Turkey's membership prospects. A few shared values with countries in the SCO, limited economic relations with SCO countries and geopolitical competition with Russia and China are also detrimental to Turkey's interest of joining the SCO.

2. History and Structure

During 1990s due to the dissolution of the Soviet Union demarcation issues and territorial disputes emerged between newly independent states, which are Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, and China. To discuss the settlement of those issues a loose multilateral framework was needed. The Central Asian leadership and China recognized Russia's influence and practical role in the region, thus, Moscow was also invited to these negotiations. These border talks led to signing of the Treaty of Deepening Military Trust in Border Regions in 1996. These states sought their efforts at cooperation by establishing the Shanghai Five (Aris, 2013: 1-2). Thus, the goal of foundation of Shanghai Five, which was predecessor of Shanghai Cooperation Organization was to resolve border issues emanated from the collapse of the Soviet Union instead of forming a military alliance.

On 15 June 2001, with Uzbekistan's joining, the heads of six states signed the 'Declaration on Establishment of the Shanghai Cooperation Organization. During this meeting 'The Shanghai convention on fight against terrorism, separatism and extremism' was also signed. Thus, fighting against three evils, i.e. terrorism, separatism and extremism, has been emphasized (Haas & Putten, 2007: 8).

In addition to six members, the Shanghai Cooperation Organization (SCO) has six observer states, which are Afghanistan, Belarus, India, Iran, Mongolia, Pakistan, six dialogue partners, which are Armenia, Azerbaijan, Cambodia, Nepal, Sri Lanka, Turkey. There is a status difference between dialogue partners and observer states. Dialogue partner status was created to associate states that are distant from the region but for maintaining close relations. The dialogue partner is entitled to participate in the meetings of ministry heads and senior officials and to make statements about issues related to their partnerships. Observer states have rights to attend open meetings of the Councils of Heads of State/Government/Ministries of Finance and other ministerial conferences and participate in discussions under certain rules but they do not have the right to make decisions (Song, 2016). Before full membership, observer status is required. India and Pakistan, which have observer status, are set to become full members in June at Astana meeting (Siddiqa, 2016: 3).

As an organization, the SCO is not a supranational organization. The SCO aims to facilitate intergovernmental cooperation among members and consensual approval is needed for a decision to be adapted. Structurally, the SCO is much closer to the Association of South East Asian Nations (ASEAN) than the European Union (EU) (Aris, 2013:2). There are intergovernmental and permanent bodies that operate in the SCO. Intergovernmental bodies are the Council of Heads of States, the Council of Heads of Government, the Council of Ministers of Foreign Affairs, the Council of Ministers and Heads of Agencies, and the Council of National Coordinators. The Council of Heads of States is the main strategic organ of the organization which meets once a year at a summit to discuss all topics interesting the member states. Other intergovernmental organs fulfill specific administrative tasks for the organization (Haas and Putten, 2007: 11). The permanent bodies are Secretariat in Beijing and a Regional Anti-Terrorist Structure (RATS) in Tashkent. The Secretariat is the main permanent executive body of the SCO. The SCO Secretariat coordinates the activity of the SCO and provides informational, analytical, legal, organizational and technical support. The

Secretariat headed by the Secretary General, nominated by the Council of Ministers of Foreign Affairs and approved by the Heads of State Council (The Shanghai Cooperation Organization, http://eng.sectsco.org/secretariat/, 2017). Regional Anti-Terrorist Structure is tasked to combat three evil forces, terrorism, extremism, and separatism. It is composed of two bodies. A council made up of the ministers responsible of counterterrorism efforts of member states set direction and agenda of activities. A permanent executive committee is responsible for the implementation of agenda by the council (Aris, 2013: 3-4). Thus, even permanent bodies of the SCO are under intergovernmental scrutiny. Considering the Secretary General nominated and approved by intergovernmental bodies, its independence is in question. The activities of permanent body of RATS are guided by intergovernmental body.

3. Goals and Activities

In addition to, strengthening mutual trust, friendship and good neighborliness between the member states and consolidating cooperation, the main goals of the SCO are defined as jointly counteracting terrorism, separatism, and extremism in all their manifestation, fighting against narcotics and arms trafficking and other types of criminal activity of a transnational character, and also illegal migration (Official Website of Russia's Presidency in the Shanghai Cooperation Organization, en.scorussia.ru/load/1013181846, 2017). Three evils doctrine was advanced by China. It reflects highlighting principle of territorial integrity, non-interference in external affairs, and social stability, supporting authoritarian regimes in the region (Counter-Terrorism and Human Rights: The Impact of the Shanghai Cooperation Organization, 2017: IV). While the struggle against three evils is the main goal of the SCO security agenda, the SCO recognized that holistic approach is needed for stability in the region. Thus, the SCO included other issues such as organized crime, the illegal narcotics trade, economic and social deprivation, monitoring of elections, and developing structures for the collective response to natural disasters (Aris, 2013: 5).

The permanent instability of Afghanistan, which has a potential spillover effect to its neighbors, is source of concern for the SCO. On November 4, 2005, the SCO-Afghanistan Contact Group was established to elaborate proposals and recommendations on realization of cooperation between the SCO and Afghanistan on issues of mutual interest. States and international organizations embraced the SCO's involvement in Afghanistan conflict. The July 2010 International Conference on Afghanistan, attended by more than 40 foreign

ministers and international leaders welcomed specifically the SCO's plan for coordination of Afghanistan's regional engagement. The UN Security Council, in an October 13, 2010 resolution expressed its appreciation of contribution of neighboring and regional partners as well as regional organizations such as the EU, OSCE, the SCO, the CSTO (Counter-Terrorism and Human Rights: The Impact of the Shanghai Cooperation Organization, 2017: 23-24).

Nevertheless, the SCO's counterterrorism activities are limited to declarations and exercises. The SCO secretariat repeatedly declared the SCO's determinations to pursue anti-terror operations. To counter terrorist activities the SCO members constantly establish military exercises but the SCO never turned into military alliance (Xiaodong, 2012: 15-16). Different priorities between China and Russia prevent the SCO from becoming effective player. Whereas Russia prioritizes countering narcotraffic, China is less interested in fighting narcotics. They increasingly compete for Central Asian assets (Vielmini, 2012: 5). According to Frederick Starr, Russia's obstructionism is main reason that blocks the SCO's heightened role in Afghanistan. Russia, which sees Afghanistan its exclusive zone, fears Chinese dominance in the SCO and wants to deal with security issues through the Collective Security Treaty Organization (CSTO) (Sharma, 2015). Another reason is budgetary issue. The SCO with a budget a mere 4 million has no chance of playing a significant role within Afghanistan. Its useful specialization remains conducting regional summits and in this aspect, it can serve a venue for Afghanistan (Trenin and Malashenko, 2010: 21).

Fearing of growing US military influence in Central Asia, in July 2005, in the Astana Summit, the SCO approved a declaration calling on the US to withdraw from the region, since the countries in the region can defend themselves. The US air base in Karshi-Khanabad in Uzbekistan was closed and air traffic was banned for NATO aircraft on Uzbek territory (Reis and Simionato, 2013: 138). This withdrawal, however, should be evaluated in context of Andijan events. The color revolutions in Ukraine and Georgia has spread to Central Asia. In March 2005, Aslan Akayev, leader of Kyrgyzstan was toppled by Tulip revolution. In May, when protests in Andijan started, Uzbek government declared it was terrorist attack and responded with force. The protests were brutally suppressed. When the United States called for independent inquiry, Karimov stated that this was foreign interference in the country's domestic affairs. After the SCO's call for withdrawal of US forces in Central Asia, the Uzbek

government made it clear that it intended to expel US troops (Gleason, 2006: 50-51). Uzbek government's desire to maintain its hold on power is much more determining factor in this case. If the SCO's had had any strict imposition for the countries which allowed US bases in the region, Kyrgyzstan could not have allowed continuation of activities of US base located in Manas until 2014. Still, the SCO, at least, offered to shelter one of its authoritarian member when Russia and China's interest of reducing US influence in Central Asia coincided.

4. Challenges of Cooperation

Despite Sino-Russian cooperation in some areas, there are limits to this cooperation. Russia uses its long-standing historical, cultural, political, and institutional ties to keep Central Asian states attached to its military alliance Collective Security Treaty Organization (CSTO) (Grieger, 2015: 7). The CSTO was established based on the Collective Security Treaty of 15 May 1992. Following consultations and agreements between the parties of the treaty, the Collective Security Treaty Organization (CSTO) was created on 7 October 2002. It consists of six members, Russia, Belarus, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan. Except Uzbekistan, China is the only SCO member which is not a member of the CSTO. Uzbekistan joined in 1994 but left 1999; it joined again after Andijan events in 2006 but left the organization in 2012. Unlike the SCO, the CSTO is a military alliance. Following the August war with Georgian in 2008, Russian President Dmitriy Medvedev demanded member nations to increase the military capabilities of the CSTO organization. In February 2009 Summit in Moscow, member states agreed to establish a Rapid Reactionary Force. This force, which reportedly consist of up to 16,000 troops, of which 8,000 will be Russian, is designed to deal with Central Asian security challenges and has a mandate to resist military aggression, conduct special operations to eliminate terrorists and extremists, fight against organized crime and drug trafficking, and respond to natural and industrial disasters (Mowchan, 2009: 2). The goals of the CSTO resemble the SCO's security goals. What differs is that the CSTO has a rapid reactionary force that the SCO does not have.

Russian dominance in the CSTO concerns China. Joint exercises have caused disputes between Russia and China. China prevented Peace Mission 2007 from becoming a joint SCO-CSTO exercise. Russia was allowed to invite limited number of representatives of the CSTO, Belarus and Armenia, to observe the exercise. Although Russia agreed China request which is a bigger Chinese contingent, Russia did not allow Chinese participation with tanks and other

heavy equipment. Another diverging point was ammunitions used in the exercise. China had brought its own ammunitions whereas other SCO members used Russian ammunitions. Journalists were not allowed to take pictures in the Chinese quarters, nor were they allowed to take any interviews (Haas and Putten, 2007: 43).

Economically, the SCO has provided China with a forum to develop its relations with Central Asian states. China's aim is to link its Xinjiang region to the neighboring countries through infrastructure projects. The SCO umbrella is an opportunity for China develop its bilateral ties with Central Asian countries. Starting from a low level, bilateral trade between China and other SCO countries increased from $US 12.1 billion in 2001 to $US 130 billion in 2013. Yet, China's trade with Turkmenistan, which is not a SCO member, also increased by 89.14 % while all SCO members have seen a smaller growth in trade with China. This suggests that SCO's role in Chinese economic expansion in Central Asia should not be overestimated. (Grieger, 2015: 7).

China's prime project concerning its economic linkage with Central Asia is 'One Belt, One Road' project, also named as the New Silk Road Initiative. One Belt, One Road is China's most ambitious geo-economic and foreign policy initiative, combining a land-based Silk Road Economic Belt and a sea-based 21st Century Maritime Silk Road (Casarini, 2016: 95). China's focus in three directions: West (West China, Central Asia, the Middle East and Europe), East (Southeast Asia), and South (South Asia and Africa). Just as in Ancient Silk Road, Xinjiang (particularly Ürümqi and Kashgar) and Central Asia are areas of vital importance for the New Silk Road initiative. Much to Russia's chagrin, Central Asia is core importance as well as quelling separatist tendencies in Xinjiang (Guluzian, 2017: 143). China's total commitment to this initiative is expected to $1,4 trillion. It has already contributed around $300 billion for infrastructural loans and trade financing, and $40 billion contribution to the Silk Road Fund for infrastructural development and $100 billion initial capital allocated to the China-initiated Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) (Casarini, 2016: 96).

Russia, on the other hand, focused on closer integration of former-Soviet states by seeking to establish a strong supranational organization, the Eurasian Union. On October 3, 2011, the Russian president Vladimir Putin published an article in which he suggested a creation of supranational organization which would be built on Customs Union that already existed. He argued that this space is characterized by free movement of capital, labors, goods and services

(Putin, 2011). On January 1, 2015, the Eurasian Economic Union was launched as an international body. Its members are Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Russia. Adomeit claims that Russia's main aim in creating Eurasian Union is to secure a sphere of influence in Central Asia in order to counteract the perceived growing Chinese threat (Adomeit, 2012: 1). Besides anti-Western character, Russian policy in Central Asia has anti-Chinese thrust. Russia tries to create a sphere of influence in Eurasia making it more difficult for foreign powers, especially the U.S. and China, to operate in Central Asia (Cohen, 2013: 7). Thus, both China and Russia engaged in different initiatives to project their economic power over Central Asia. This competition has an inhibiting factor in evolution of the SCO from a discussion forum into an effective cooperation institution.

Despite these shortcomings, the SCO continues to attract countries which perceive the SCO as an alternative to Western alliance. Turkey is one of these countries. Having dissatisfied with its Western partners, Turkey's SCO membership possibility, once advocated by marginal cycles, has recently expressed by the most important policy-makers.

5. Turkey's Search for Alternatives

In 2002, Turkish General Tuncer Kılınç, secretary general of National Security Council, which is Turkey's top decision body, stated that Turkey must seek alternatives to EU and NATO by making alliance with Iran and Russia. Kılınç blamed EU for failing to deliver its promises and he suggested Turkey needed to look for new alliances in east (Lin, 2014: 1). This statement is important in that an important general of a NATO army expressed its frustrations with the alliance. It also shows that Kemalism that is the guiding principle of Turkish Army which advocates Westernism, can also be compatible with Eurasianism.

Drawing on 1920s political movement, Alexander Dugin revived Eurasianist ideas in his book *Foundations of Geopolitics* (1997). He suggests creation of a political, economic, and cultural alliance among non-Western countries which include Russia, Turkey, Turkic countries China, Iran, India, and Pakistan. This idea is compatible with Turkey's post-cold war geopolitical requirements. Kemalists circles were extremely dissatisfied with EU's lack of support on Turkish claims on Cyprus, and Turkey's fight with PKK, which is a separatist Kurdish organization. These factors influenced Kemalists to embrace Eurasianism. The socialist Worker's Party (İşçi Partisi) under leadership of Doğu Perinçek took up the Kemalist

Eurasian banner by initiating close contacts with Alexander Dugin and by staging several conferences in İstanbul (Akçali and Perinçek, 2009: 558-560).

However, many prominent people within Kemalist Eurasanists were arrested due to their alleged involvement into coup attempts and being a member of *Ergenekon* organization, the name Ergenekon signifies Turkey's legendary homeland in Central Asia. A week before General Kılınç was detained in 2009 he spoke at a panel together with Şule Perinçek, wife of Doğu Perinçek, restating that Turkey should leave NATO. According to Cengiz Çandar, who is a columnist at *Yeni Şafak* newspaper, that sentiment prevails at the higher ranks of Turkish armed forces (Lin, 2014: 3). Despite imprisonment, Doğu Perinçek, the self-appointed chief ideologue of Kemalist Eurasianist circles, continued to disseminate his views. He argued that Turkey's future lies within Shanghai Cooperation Organization. Turkey-Russia-China alliance would bring stability and prosperity to Eurasia (Perinçek, 2012).

On 25 July 2012, in an interview on a TV channel, Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan stated that: 'While I was talking Putin, I made a joke by saying you should include to 'Shanghai Five' since the EU does not accept our membership.' This statement of Erdoğan was not taken seriously because he stated he joked about it. Nevertheless, on January 25, he restated Turkey's desiring to joining the SCO. This time was not a joke and people took it seriously (Gürsel, 2013). In November 2013, during a press conference with Russian president Putin, Erdoğan remarked that Russia should accept Turkey's membership into 'Shanghai Five' and put an end EU membership process misery (Hürriyet Daily News, http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-erdogan-to-putin-take-us-to shanghai.aspx?pageID=238&nID=58348&NewsCatID=359 , 2013). These statements allow us to evaluate the seriousness of Turkish desire to join the SCO. Firstly, the organization's name is not Shanghai Five, it is Shanghai Cooperation Organization, which currently has six members. Secondly, it is not Russia which would consider Turkey's membership. The foreign ministers of the SCO send memorandum concerning membership obligation to the Heads of State for consideration and signing. Erdoğan's statements about the SCO, therefore, sound more like half joke statements to amuse Putin.

Starting December 2013, Erdoğan's political war with his former ally self-exiled cleric Fethullah Gülen, who live in the USA, led him to collaborate with Kemalist Eurasianists. All imprisoned Eurasianists were released. Subsequently, they have become Erdoğan's political allies. This alliance translated into foreign policy realm. Doğu Perinçek, who is a chairmen of

Homeland Party (Vatan Partisi), successor of Worker's Party, and İsmail Hakkı Pekin, the former head of Turkish Armed Forces and current vice chairman of Homeland Party, told Foreign Policy that they had meetings with officials of Russia, China, Iran, and Syria and conveyed messages of Turkish military officers and Foreign Ministry officials (Kenar, 2016).

Following the coup attempt in July 2016, allegedly plotted by military officers who are close to Fethullah Gülen, Turkey has not found the support that it has expected from Western countries. The USA refused to extradite Fethullah Gülen. In November 2016, the president Erdoğan revived SCO discussions. He stated that there is no reason why Turkey should not be in 'Shanghai Five' (Reuters, http://www.reuters.com/article/us-turkey-europe-erdogan-idUSKBN13F0CY, 2016). Although domestic circumstances compelled Erdoğan to seek alliance with the SCO, Erdoğan still has to take into account Turkey's international obligations. Turkey's NATO membership obligations and EU membership process affect its relations with the SCO and SCO members.

6. Turkey and NATO

After its formation in 1949, NATO initiated its first enlargement in 1952 by including Turkey and Greece. The reasons of Turkey's joining NATO after the Second World War are multidimensional. The explanation of Stalin's demand of Eastern Anatolia territories and joint control over the Straits fell short of explaining Turkey's NATO membership. The reasons are far more complex. Firstly, Turkey wanted to get rid of loneliness although it did not participate in the Second World War. Except from being a founding member of the United Nations, Turkey was alone when new world order has been established. This was particularly because Turkey gained an unreliable partner status due to its diplomacy during the Second World War. Learning theory suggests that states' decisions to join alliance are influenced by war experiences. In order to gain international trust and enter NATO, whose security guarantees are much more substantial than the United Nations, Turkey sent soldiers to Korean War (1950-1953). Finally, instead of evading Western camp, Turkey wanted to be part of a Western alliance since 19th century. NATO offered the fulfillment of this aspiration (Bilge-Criss, 2012: 13). On the website of Turkish Foreign Ministry, it is stated that the NATO plays a central role in Turkey's security and contributed to the integration with the Euro-Atlantic community, Turkey, in turn, successfully assumes its responsibilities and attaches utmost

importance to NATO's role in maintaining security and stability (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, http://www.mfa.gov.tr/nato.en.mfa, 2017).

The famous Article Five of NATO states the alliance's commitment to collective defense: The Parties agree that an armed attack against one or more of them in Europe or North America shall be considered an attack against them all and consequently they agree that, if such an armed attack occurs, each of them, in exercise of the right of individual or collective self-defense recognized by Article 51 of the Charter of the United Nations, will assist the Party or Parties so attacked by taking forthwith, individually and in concert with the other Parties, such action as it deems necessary, including the use of armed force, to restore and maintain the security of the North Atlantic area (NATO, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm, 2017). Turkey benefited from NATO's protection from a possible Soviet Union invasion but in post-Cold War environment, Turkey was skeptical about the robustness of NATO's Article Five obligations. Turkey's feeling of insecurity was augmented during First Gulf War. While Turkey was intensely eager to participate in the operation, NATO was slow to deliver Patriot anti-missile batteries to Turkey. Officials in Ankara justifiably felt they were being treated as second-class members of the alliance (Stein, 2012: 1-2). In 1998, General Hüseyin Kıvrıkoğlu who was the Chief of the Turkish General Staff, released a Defense White Paper that represented a major shift in Turkish national security strategy, by articulating a Forward Defense concept to preemptively solve problems and stabilize neighbors before they could have an impact on Turkey. After Iraq's invasion US attempts to change Turkey's defense policy created ill will in Turkey and intensified Turkey's desire to become an independent power (Lin, 2014: 4).

Turkey's high diplomatic entente with Iran reflected its desire to become autonomous regional power. This irritated its relations with Western alliance. In 2010, Brazil and Turkey took the initiative and struck a deal with Iran about Iran's nuclear enrichment program. However, US rejected Iran deal. Turkey and Brazil as non-permanent members of the UN Security Council also vetoed the UN Security Council Resolution concerning sanctions over Iran in on June 9, 2010. Turkey's decision brought axis shift discussions concerning Turkey's place of international system. Yet, Turkey's responsibilities as a NATO member overwhelmed Turkey's pursuit of autonomy. In November 2010, Ankara endorsed NATO's new strategic concept which includes establishment of new ballistic system. Although Ankara won out in having other members agree on not naming Iran as a specific threat, it was clear

that new ballistic system aimed at Iran. New ballistic system would be placed in Malatya, Central East province of Turkey. Turkey's Westernness identity and its place in NATO has strengthened (Egeli and Güvenç, 2012: 26-27). Russia vehemently opposed the placement of NATO missile system even though it has limited capability. Despite Russian objection NATO missile system became operational in 2012 (Öniş and Yılmaz, 2015: 13).

In addition to NATO missile defense system, Turkey considered the purchase of a defensive missile system. This time, Iran was specifically mentioned as a threat. The system would be strategically located at a Turkish installation approximately 435 miles from Iran. The competitors for the installations were the French and Italian joint venture Eurosam Aster 30 SAMP/T, Russia's S-300, American Lockheed, and the Chinese CPMIEC FD-2000. Turkey chose Chine firm for this project claiming that the competitive price offered by China was determining factor of this decision. However, this decision drew criticism from NATO and the USA. The United States Department of State stated that Turkey ought to choose a missile system that is compatible with other systems used by NATO allies (Küntay, 2013: 30). However, after Ismail Demir, who is the head of defense industry under-secretariat said in October stated that all options were still on the table in October, Turkey announced cancellation of $3.4 billion missile defense system project with China in November 2015. Aaron Stein, a non-resident fellow at Atlantic Council, said the problem is Turkey needs a NATO inter-operable system, and China does not have it (Ant, 2015).

Placement of NATO missile defense system in Malatya and cancellation of Chinese bid to Turkish defensive missile system show that although officially NATO membership does not prohibit a country from establishing close military ties with non-member country, its membership requirements prevent the close collaboration. Despite some maneuvers, ultimately, Turkey has not jeopardized its NATO membership, which provides a collective defense.

7. Turkey and the European Union

Turkey's relations with the European integration project have been dense and contested since its outset. The prospect of full membership was set in the 1963 Association Agreement between Turkey and the European Economic Community (EEC). In 1987, Turkey submitted its full membership request but this request was declined by the European Commissions in

1989 on the grounds that Turkey manifested grave democratic deficiencies. In 1996, Turkey entered the Customs Union marking higher level of economic integration and the prelude of Turkey's full membership prospects. However, in 1997, the European Council declared that Turkey did not meet EU candidacy standards. In 1999, the watershed came when the European Council in Helsinki granted Turkey its candidacy status. To open accession process, Turkey was tasked to fulfill Copenhagen Criteria, in turn, the Commission was given a mandate to monitor process. After 2001, Turkey accelerated its reforms especially when Justice and Development Party came to power in 2002. Turkey's progress in reforms spurred the December 2004 European Council to conclude that Turkey "sufficiently" fulfilled the political criteria and that accession talks could begin in October 2005. After 2005, however, Turkey's reforms slowed down and almost stalled after 2010. By mid-2014, 14 out of 35 chapters had been opened and only one chapter (science and research) provisionally closed. Furthermore, EU itself has experienced Eurozone crisis which complicated enlargement process. German Chancellor Angela Merkel proposed privileged partnership to Turkey instead of full membership which hardened Turkey's feeling of being treated prejudicially. Strikingly, Prime Minister Erdoğan did not list EU membership as Turkey's 2023 goals. (Tocci, 2014: 2).

Although Turkey's EU membership process is in limbo, Turkey's economic relations with the EU are soaring. The EU and Turkey are linked with Custom Union agreement which came into force in 1995. Turkey is the EU's 4th largest export market and 5th largest provider of imports. The EU is by far Turkey's number one import and export partner. The EU has 44.5% share in Turkey's export partner whereas the EU has 38% share in Turkey's imports. Strong trade in goods between the EU and Turkey has been reflected in 2016 trade numbers. EU imports totaled $66.7 from Turkey and exports totaled $78 billion to Turkey in 2016. In service sector, EU imports totaled $16.7 from Turkey and exports totaled $12.2 to Turkey (The European Union, http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/, 2017). On the other hand, between January and September in 2016, Turkey imports totaled $19.3 billion from China whereas its exports totaled $1.5 billion. Over same time period, Turkey's imports from Russia totaled $11.3 billion while its exports totaled $1.22 billion (Özdemir, 2016). Turkey is in extremely in a disadvantageous position in its trade with China and Russia which are the two giants of the SCO. Thus, the SCO does not

offer a new vision for Turkey in terms of economic relations. It is not an alternative as a trading partner.

Besides economic relations, Turkey's Law on Foreigners and International Protection, promulgated as a result of EU harmonization process, contrasts with SCO requirements. SCO's counter-terrorism regulations require its members to extradite suspected members to their countries. Law on Foreigners and International Protection, limits extradition if the person will face the death penalty or ill treatment in his/her own country. When Turkey failed to observe similar requirement, it was penalized by the European Court of Human Rights (Üngör, 2013). This obligation will prevent effective cooperation in counter-terrorism with SCO members, which list fighting with terrorism as a top priority. These examples demonstrate that despite strained relations, Turkey's economy and domestic reforms have become intertwined with the EU. In addition to close relations with NATO and the EU, Turkey's geopolitical confrontation with Russia and China also complicate the possibility of SCO membership

8. Turkey and Russia

Immediately, after the end of the Cold War, in 1990s, despite increasing economic relations, Turkey and Russian relations are characterized by rivalry over energy field, ethnic problems, and regional balance of power (Özbay, 2011: 70). Turkey and Russia supported each other's perceived terrorist organizations. Turkey indirectly supported Chechen separatists whereas Russia provided indirect support to armed Kurdish group PKK. Another conflicting issue is energy. During the 1990s Turkey's major initiative in this sphere was the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline project, which reflected its desire to establish itself as an energy corridor. The realization of BTC impacted Russia's aim of monopoly of energy routes (Öniş and Yılmaz, 2015: 6).

Turkish-Russian relations have improved during the presidency of Vladimir Putin and with the election of Justice and Development Party in Turkey. There was a notable increase in diplomatic visits between two countries. In April 2011, two countries decided to abolish visa requirements (Özbay, 2011: 88) The diplomatic rapprochement affected the growth of economic relations between Russia and Turkey. The trade volume between Turkey and Russia increased from $4.5 billion in 2000 to $33.4 billion in 2012 (Öniş and Yılmaz, 2015: 8).

Spread of Arab Spring to Syria, which is Russia's strong ally, slowly deteriorated Turkish and Russian relations. Turkey strongly pushed for the overthrow of Bashar Al-Assad regime by supporting armed groups operating in Syria. Russia, on the other hand, has been supporting Al-Assad since the beginning of the civil war. Despite the existing strategies, Turkey has cooperated with NATO and the USA. The opposing camp is composed of Russia, China, and Iran (Öniş and Yılmaz, 2015: 12). Russia's military intervention in 2015 into Syria was devastating Turkish attempts to oust Al-Assad. In October, several airspace violations of Russian jets increased tension between two countries. Finally, tensions reached tipping point when Turkey shot down a Russian jet on November 24, 2015 near the Turkish-Syrian border claiming it violated Turkish airspace. The Russian President lamented 'the stab in the back by terrorist accomplices' and called the President Erdoğan 'US stooge'. In addition to these insults, Russia decided to inflict economic punishment on Turkey. Charter flights have been cancelled and agents forbidden to sell holidays in Turkey, a hugely popular destination with Russian tourists. Turkish firms have been denied access to public contracts, notably in the construction sector. Russia's food safety agency barred Turkish foods ranging from tomatoes and apricots to poultry and salt. Deputy Prime Minister Mehmet Şimşek estimates the potential loss at $ 9bn, or 0.3 to 0.4% of Turkish GDP. As of January 1, 2016, visa requirement for Turkish citizens was brought back (Bechev, 2016: 9). All improvements concerning Turkish-Russian relations that occurred in 2000s were almost lost. This indicates that how these two countries have fragile relationship due to geopolitical competition.

In June, President Erdoğan apologized for downing Russian jet. However, the real recovery was achieved after coup attempt in July in Turkey. The failed coup attempt in July 2016, led to upgrading Turkish-Russian relations since Turkey could not find expected support and solidarity from its Western allies. The conciliation with Russia enabled long-planned Turkish incursion into Syria to stop expansion of Kurdish YPG and the activities of Islamic State. Furthermore, Turkey expressed it desire to cooperate with Russia in military and defense policy and consider purchasing Russian S400 anti-ballistic missiles. Turkey and Russia intend to introduce a joint mechanism for military and intelligence cooperation (Seufert, 2017).

Nevertheless, Russian support to Rojava, the self-proclaimed Kurdish autonomous area in Northern Syria complicate Russian-Turkish relations. After the Al-Bab's capture, the Euphrates Shield's aim to take Manbij, ruled by Kurdish YPG. Russian forces rushed to

Manbij to protect YPG. Moreover, Russian forces have also arrived in Afrin. By deploying its troops to Afrin Russia sent three messages to Turkey: First, it is sending a message to Turkey, via the Kurds, that it is unhappy about Turkey not leaving al-Bab. Second, Russia will not allow a TSK move against Afrin. Third, a northern Kurdish front is developing against groups like Jabhat Fatah al-Sham in İdlib which Turkey has close relations (Taştekin, 2017). Turkey appears to receive these messages. On 30 March, Prime Minister Binali Yıldırım stated Turkey has 'successfully' ended its Euphrates Shield operation. Still, Russia does not share Turkish claim which considers YPG as a terrorist organization. This divergence will probably strain its relations with Turkey and prevent thawing relations from evolving into close relations.

9. Turkey and China

Turkey and China forged diplomatic relations in 1971. Turkey's participation to Korean War which paved the way of its membership of NATO was the reason why the relations between two countries had remained estranged for years. Even after diplomatic relations began, relations between two countries stagnated during the last two decades of the Cold War (Lavi and Lindenstrauss, 2016: 120). High level diplomatic visits between Turkish and Chinese officials have increased after 1990s by forging cooperation in economic and defense areas. However, China acted quite the opposite way against Turkey's arguments international matters such as Bosnia-Herzegovina, Kosovo, Cyprus, and Nagorno-Karabakh issues. Furthermore, Turkey and China developed opposite relations with the Kurdistan Regional Government in Iraq which caused friction in Turkish-Chinese relations. In 2007, China officially expressed its opposition to Turkish military intervention to Northern Iraq. China also adopted a negative attitude upon Turkey's membership to the SCO. Although Russia and other members supported Turkey's observer status, due to China's reserve Turkey was granted dialogue partner status (Çolakoğlu, 2013: 38-39).

Uyghur minority living Xinjiang region in China, who aspires to found Eastern Turkistan is the biggest source of tension between two countries. China considers the Uyghurs of various terrorist actions, and harasses them with frequent arrests and various restrictions. In July 2009, when 184 people were killed and 1000 people were wounded in riots in Xinjiang, Prime Minister Erdoğan said these events were like genocide. In July 2015, violent riots broke

out in front of the Chinese embassy in Turkey, following rumors that China was preventing the Uyghurs fasting (Lavi and Lindenstrauss, 2016: 122). Some Chinese observers accuse Turkey of harboring of East Turkestan forces. Turkey's this behavior was analogous to the Taliban's harboring of Osama bin Laden. To dispel such perceptions, Ankara acceded to Beijing's exhortation and cooperated with China on monitoring the activities of East Turkestan forces in Turkey for most of the 2000s but it did not extradite Uyghurs to China (Clarke, 2016). One of SCO's main goals is separatist activities in Xinjiang region. Cooperation 2003 exercise in which the SCO put its fight with terrorism, separatism, and extremism into practice focused on Xinjiang region (Haas and Putten, 2007: 20). Turkey, however, does not share SCO's concerns regarding Xinjiang. Domestic and international constrains prevent Turkey's and China's close collaboration over Xinjiang issue. This sensitive issue constitutes a major hurdle for Turkey's SCO membership.

In defense field, in 1990, due to West's refusal to sell certain weapons systems to Turkey in Turkey's conflict with PKK, Turkey obtained from China the knowledge necessary to develop artillery and ballistic missiles with a range of 100-150 kilometers (Lavi and Lindenstrauss, 2016: 120). Nevertheless, Turkey's attempt to upgrade its military cooperation with China by purchasing Chinese defense missile system has failed. US and NATO officials insisted on Turkey's defense missile system should be compatible with NATO system. These concerns were accommodated by Turkey. Turkey cancelled its deal with Chinese company. Turkey's NATO membership hindered taking Turkish-Chinese relations to the next level.

In contrast to, contentious Xinjiang issue and limited cooperation in defense field, economic relations between have constantly improved. In line with One Belt One Road initiative, China increased its infrastructure investments in Turkey. In October 2015, a high-speed railway between Ankara and Istanbul was launched, constructed by the Chinese state-owned railway company and a private Turkish company. Turkey considers Chinese aid in building a high-speed internal railway connecting eastern and western Turkey (Kars-Edirne). Chinese companies acquired 65 percent of the ownership of Kumport Terminal, which is part of Ambarli Port in Istanbul (Lavi and Lindenstrauss, 2016: 124). These are some examples of increasing Chinese investment into Turkey. Nonetheless, it is highly unlikely that this economic cooperation would translate into strategic partnership in near future considering different perspectives over sensitive issues.

10. Conclusion

The Shanghai Cooperation Organization's predecessor Shanghai Five has been founded to resolve border issues that emerged after the Soviet Union. The inclusion of Uzbekistan has offered an impetus to the organization and its aims and goals have widened. The organization has declared aims and goals which include fighting with terrorism, separatism and extremism. The Permanent Secretariat and a Regional Anti-Terrorist Structure (RATS). However, these bodies function as subordinate bodies to intergovernmental bodies. In security field, the SCO's role remains declarative. Even the nature of joint exercises created disputes. In economy field, China and Russia prefer to proceed with their own projects: One Belt One Road which China leads, the Eurasian Union which Russia leads. This suggests confrontation instead of cooperation over Central Asia for two countries. The existing rivalries between two giants, Russia and China, render the SCO's functioning ineffective.

After the end of the Cold war, Turkey has occasionally sought autonomy in its foreign policies independent of the Western bloc. SCO countries, especially Russia and China have been considered as alternatives for this pursuit. This pursuit, was firstly, advocated by small group of senior officers and academics who espoused Kemalist Eurasianist ideology. This group was imprisoned for years. When they were freed, they acted like unofficial advisers of the JDP government whose actions put itself at odds with Western camp. Although Recep Tayyip Erdoğan has become an advocate of SCO membership, his statements and actions remained in mostly rhetoric. Turkey's obligations to NATO and relations with the EU, however strained, have overcome Turkey's aspirations of becoming a member of non-Western club. This is mostly due to Turkey's almost complete political and economic attachment to Western countries. Most of Turkey's imports and exports are traded with the European Union whereas Turkey has enormous deficit in its economic relations with Russia and China.

Another important reason for Turkey's sticking to Western alliances, particularly, NATO is the SCO does not offer a collective defense since it is not a military alliance. NATO, despite questions regarding its degree of commitment, considers a collective response for a member country in case of an armed attack. This is extremely valuable for Turkey, located in a fragile and conflicted area. Furthermore, Turkey is in geopolitical competition with Russia and China, which are the two big countries of the SCO. Despite thawing relations with Russia after Turkey' downing of Russian jet, Syria continues to be source of tension between two

countries, which may trigger next major crisis. On the other hand, Uyghurs, which share similar ethnic roots with Anatolian Turks, living in Xinjian region, has caused repeated strains between Turkey and China. Turkey's disagreement with Russian and Chinese conceptions of terrorist groups hinders its membership prospects. Although Turkish officials will remark Turkey's SCO membership, these statements will most likely to remain in rhetoric.

References

ADOMEIT, Hannes; (2012), *Putin's 'Eurasian Union': Russia's Integration Project and Policies on Post-Soviet Space*, Center of International and European Studies, Istanbul.

AKÇALİ, Emel and Mehmet PERİNÇEK; "Kemalist Eurasianism: An Emerging Geopolitical Discourse in Turkey" *Geopolitics*, vol. 14, no: 3, (2009), pp: 550-569.

ANT, Onur; "Turkey Abandons China Deal to Buy $3.4 Billion Arms System" 15 November 2015, https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-11-15/turkey-abandons-planned-3-4-billion-defense-contract-with-china

ARIS, Stephen; (2013) *Shanghai Cooperation Organization*, International Peace Institute, New York.

BECHEV, Dimitar; "Russian–Turkish Relations In Crisis" *Russian Analytical Digest,* vol:179 (2016): pp: 9-12.

BILGE-CRISS, Nur; "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu" *Uluslararası İlişkiler,* vol: 9, no: 34, (2012), pp: 1-28.

CASARINI, Nicola; "When All Roads Lead to Beijing. Assessing China's New Silk Road and its Implications for Europe" *The International Spectator* vol:51, no:4 (2016), pp: 95–108.

CLARKE, Michael; "Uyghur Militants in Syria: The Turkish Connection" 4 February 2016. https://jamestown.org/program/uyghur-militants-in-syria-the-turkish-connection/

COHEN, Ariel; (2013), *Russia's Eurasian Union Could Endanger the Neighborhood and U.S. Interests*, The Heritage Foundation, Washington, DC.

Counter-Terrorism and Human Rights: The Impact of the Shanghai Cooperation Organization, 2011, Human Rights in China, New York.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk; "Turkey-China Relations: Rising Partnership" *OrtadoğuAnaliz,* vol:5, no: 52, (2013), pp: 32-45.

EGELI, Sıtkı and Serhat GÜVENÇ; "NATO'nun Füze Savunma Sistemi ve Türkiye" *OrtadoğuAnaliz* vol:4, no:40 (2012), pp:19-30.

GLEASON, Gregory; "The Uzbek Expulsion of U.S. Forces and Realignment in Central Asia" *Problems of Post-Communism,* vol:53, no: 2, (2006), pp: 49-60.

GRIEGER, Gisela; (2015), *China's leading role in the Shanghai*, European Parliamentary Research Service, Strasbourg.

GULUZIAN, Christine; "Making Inroads: China's New Silk Road Initiative" *Cato Journal* vol:37, no:1 (2017), pp:135-147.

GÜRSEL, Kadri; "Erdoğan Türkiye'yi Şanghay İşbirliği Örgütü'ne sokmak istiyor" 31 January 2013. http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2013/01/shanghai-cooperation-organization-erdogan-turkey.html

HAAS, Marcel de and Frans-Paul van der PUTTEN; (2007), *The Shanghai Cooperation Towards a full-grown security alliance?,* Netherlands Institute of International Relations , Clingendael.

Hürriyet Daily News, "Turkish PM Erdoğan to Putin: Take us to Shanghai" 22 November 2013. http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-erdogan-to-putin-take-us-to-shanghai.aspx?pageID=238&nID=58348&NewsCatID=359

KENAR, Ceren; "Turkey's 'Deep State' Has a Secret Back Channel to Assad " 12 July 2016. https://foreignpolicy.com/2016/07/12/turkeys-deep-state-has-a-secret-backchannel-to-assad/

KÜNTAY, Burak; "NATO's Missile Defense Shield: Turkey's Western Preferences" *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology* vol:4, no:13 (2013), pp:23-38.

LAVI, Galia and Gallia Lindenstrauss; "China and Turkey: Closer Relations Mixed with Suspicion" *Strategic Assessment* vol:19, no:2 (2016), pp:119-127.

LI, Li; "Commentary: Deeper SCO cooperation promises regional peace, development" 11 September 2014. http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-09/11/c_133636179.htm

LIN, Christina; (2014), *A New Eurasian Embrace Turkey Pivots East While China Marches West*, Transatlantic Academy Paper Series, Washington, DC

MOWCHAN, John A.; (2009), *The Militarization of the Collective Security Treaty Organization*, Center for Strategic Leadership, U.S. Army War College, Pennsylvania.

NATO, "Collective defence - Article " 2017. http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm

Official Website of Russia's Presidency in the Shanghai Cooperation Organization, "Charter of the Shanghai Cooperation Organization" 2017. en.scorussia.ru/load/1013181846

ÖNİŞ, Ziya and Şuhnaz YILMAZ; "Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, confict and asymmetric interdependence in a turbulent region" *Third World Quaterly* (2015), pp: 1-26.

ÖZBAY, Fatih; "The Relations between Turkey and Russia in the 2000s" *Perceptions,* vol: 16, no:3, (2011), pp:69-92.

ÖZDEMIR, Özge; "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Türkiye'ye ekonomik katkısı olur mu?" 22 November 2016. http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38067632

PERİNÇEK, Doğu; "Kürşat, Pekos Bill'in at uşağı olur mu?" 20 October 2012. https://www.aydinlik.com.tr/arsiv/kursat-pekos-billin-at-usagi-olur-mu

PUTIN, Vladimir; "Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня" 3 October 2011. http://izvestia.ru/news/502761

REIS, Joao Arthur da Silva and Guilherme Henrique SIMIONATO; "The SCO and Post-War Afghanistan: New Challenges to Regional Cooperation" *UFRGS Model United Nations Journal* (2013), pp:132-158.

Reuters, "Fed up with EU, Erdogan says Turkey could join Shanghai bloc" 20 November 2016. http://www.reuters.com/article/us-turkey-europe-erdogan-idUSKBN13F0CY

Republic of Turkey Ministry of Foregn Affairs, "Turkey's Relations with NATO" 2017. http://www.mfa.gov.tr/nato.en.mfa

SEUFERT, Günter; (2017), *Ever Further from the West: Why Ankara Looks to Moscow*, Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin.

SHARMA, Raj Kumar; "SCO's Role in Afghanistan: Prospects and Challenges" 6 June 2015. http://www.mainstreamweekly.net/article5721.html

SIDDIQA, Arhama; (2016), *Significance of the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) for Pakistan*,Institute of Strategic Studies, Washington D.C.

SONG, Weiqing; (2016), *China's Approach to Central Asia: The Shanghai Co-operation Organisation*, Routledge, New York.

STEIN, Aaron; (2012), *Turkey Embraces Missile Defense*, The Centre for Economics and Foreign Policy Studies, İstanbul

TAŞTEKİN, Fehim; "Is Turkey rattled by Russian-Kurdish deal?" 24 March 2017. http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/03/turkey-syria-russian-troops-arrive-afrin.html

The Shanghai Cooperation Organization, "General information about the SCO Secretariat" 25 February 2017. http://eng.sectsco.org/secretariat/

The European Union, "Countries and regions Turkey" 16 March 2017. http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/

TOCCI, Nathalie; (2014), *Turkey and the European Union A Journey in the Unknown*. Brookings, Washington D.C.

TRENIN, Dmitri and Alexei MALASHENKO; (2010), *Afghanistan A View from Moscow*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C.

ÜNGÖR, Çağdaş; "Turkey and the Shanghai Cooperation Organization: Few Shared Values and No Common Destiny" 15 October 2013. http://www.mei.edu/content/turkey-and-shanghai-cooperation-organization-few-shared-values-and-no-common-destiny#_ftn12

VIELMINI, Fabrizio; (2012), *The SCO-Central Asian dimension of the Afghan crisis on the eve of ISAF retreat,* Instituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale, Milano.

XIAODONG, Zhao; (2012), *The Shanghai Cooperation Organisation and Counter-Terrorism Cooperation*, Institute for Security and Development Policy, Stockholm.

Avrupa'da Göçmenlerin Siyasal Katılımı

Yahya DEMİRKANOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, yahyadmrkngl@hotmail.com.

Öz

Göçmenlerin kamusal hayatta görünürlükleri çok azdır ve çoğu ülke göçmenlerin siyasal katılımına yeterli derecede izin vermemektedir. Göçmenler ise, her ne kadar başlangıçta bu tür taleplerde bulunmasalar da belirli bir zaman sonra kamusal hayatta daha görünür olmak ve siyasal katılım araçlarını yurttaşlar gibi kullanmak istemektedir. Bu çalışmanın amacı, Avrupa'da göçmenlerin siyasal katılımını Avrupa Birliği (AB) dışından gelen göçmenler açısından incelemektir. Çalışmada Avrupa'nın seçilmesinin nedeni, göçmen hakları konusunda görece gelişmiş bir yerde durması ve bu yönde bir eğilime sahip olmasıdır. Çalışmada seçim hakları, siyasi özgürlükler, yerel ya da merkezi danışma organlarında yer edinme ve ülkelerdeki uygulanan politikalar temel göstergeler olarak kullanılacak ve bunlar üzerinden Avrupa ülkelerin göçmenlerin siyasal katılımı konusunda ne düzeyde oldukları saptanacaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle Avrupa'da göç ve göçmen konusu anlatıldıktan sonra anılan göstergelerin kavramsal çerçevesi verilecektir. Daha sonra Avrupa ülkelerinin ne düzeyde olduğu ve göçmenlerin bu göstergeler üzerinden ne durumda oldukları analiz edilecektir. Böylece Avrupa'da siyasal katılımın kapsayıcılığı ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Göçmen, Siyasal Katılım, Avrupa Devletleri.

Political Participation of Immigrants in Europe

Abstract

Immigrants have very little visibility in public life and most countries do not allow immigrants to participate politically enough. Although immigrants did not have such claims at first, they wanted to be visible in public life after some time and use the political participation tools just like the other citizens did. The purpose of this study is to examine the political participation of immigrants in Europe in terms of the immigrants coming from outside the European Union (EU) countries. The reason for selecting Europe is the fact that it is at a certain point that is relatively developed and has an inclination in this direction. The voting rights, political freedoms, have a place in local or central counseling organs and the policies applied in these countries will be used as basic indicators in the study, and the level of the immigrants in Europe in terms of political participation will be determined over these data. In this context, firstly the migration and immigrant terms will be

explained in the study, and the conceptual frame of the indicators will be given. Then, the level of European countries on this topic and their status in the indicators will be analyzed. In this way, the coverage of the political participation in Europe will be revealed.

Keywords: Immigrant, Political Participation, European States.

1. Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan göç, nüfusun bir yerden başka bir yere hareketi olarak tanımlamakla birlikte, toplumsal ve ekonomik değişim süreçlerinin hem bir sonucu hem de nedeni olarak görülen ve her şeyden önce özgüllüğü olan bir süreç olarak da nitelendirilmektedir (Koyuncu, 2012, s. 379). Sanayi toplumuyla kentlerde artan iş olanakları ile kırsal alandaki hane bazında üretimin düşmesi birleşince kırdan kente doğru yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Kentlerde yaşanan ekonomik kalkınma ile emek pazarındaki talep artışından dolayı yurt dışına doğru yeni bir göç ivmesi kendisini göstermiştir (Koyuncu, 2012, s. 379; Giddens, 2013: 549). Ekonomik temelde gerçekleşen nüfus hareketliliğinin yanı sıra 20. yüzyılla birlikte artan savaş vb. faktörler de göçü arttıran önemli nedenler arasına girmiştir.

Nedeni ne olursa olsun göç artık önüne geçilmeyecek bir olgu haine gelmiştir. Zorunlu ya da gönüllü olarak göç eden bireyler vardıkları ülkelerde öncelikle temel insani ihtiyaçlarını karşılamak için çabalarlar. Ancak süreç içinde, barınma, belirli bir gelir elde etme, vardıkları ülkelere kültürel anlamda uyum sağlama gibi birincil eşik olarak niteleyebileceğimiz imkânlara erişince göçmenlerin talepleri evirilmektedir. İlk zamanlarda daimi ikamet gibi bir düşünceleri olmasa da süreç içinde bu fikir yerleşir. Buna bağlı olarak da göçmenler vardıkları ülke vatandaşlarının eğitim, sağlık, uzun süreli ikamet ve aile bileşimini dile getirmeye başlarlar. Bunun yanı sıra, siyasal katılım ve vardıkları ülke vatandaşlığını elde etmek gibi ulus devlet açısından hassasiyet içeren taleplerde de bulunurlar.

Bu taleplerin her birisi için geliştirilen uluslararası ve ulusal düzeyde politika ve programlar bulunmaktadır. Çalışmanın amacı, göçmenlerin siyasal katılma taleplerine karşın Avrupa Devletleri'nin geliştirmiş olduğu politikaların incelenmesidir. Bu çalışmada Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi (MIPEX) verileri ile seçilen altı Avrupa ülkesi üzerinden analiz yapılmıştır. MIPEX göçmenlere ilişkin geliştirilen politikaların her birini çok olumsuzdan çok olumluya altı gruba ayırmıştır. Bu çalışmada her gruptan ortalamaya yakın olan ülkeler seçilmiştir. Bu ülkeler Norveç, İsveç, İspanya, Yunanistan, Letonya ve

Romanya'dır. Çalışma seçtiği örneklem üzerinden Avrupa'nın, göçmenlerin siyasal katılımına ilişkin bakış açısını ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. Avrupa'nın Göç Tarihi

1800'lü yıllarından başlayarak 19. yüzyılın son dönemine kadar milyonlarca Avrupalı ekonomik, dini, politik gerekçelerle ve özgürlük arayışı nedeni ile kuzey ve güney Amerika kıtasına göç etmişlerdir. Bu göç hareketi 20. yüzyılın başına kadar sürmüş olup, yaklaşık 60 milyon Avrupalı "yeni dünya" ya göç etmiştir. Bu hareketin dışında, totaliter ideolojilerin yayılma politikasının bir sebebi olan II. Dünya Savaşı öncesi, sonrası ve savaş sürecince etnik nedenlerden kaynaklı milyonlarca kişi yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Gençler, 2005: 175).

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Avrupa devletleri II. Dünya savaşına kadar göç veren ülkeler konumunda iken (Güleç, 2015: 83), II. Dünya savaşında sonrasında göç alan ülkeler konumuna gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'ya yönelen göçleri inceleyen çalışmalara bakıldığında, genellikle bu süreçler üç evrede ele alınmaktadır. Birinci evre, 1945-1973 yıllarını kapsayan dönemdir. Bu dönem, Avrupa ülkelerinin ekonomisinin inşa süreci olarak üretimin yaygınlaşması ve sanayileşme sonucunda sömürgelerden gelen göçmenler ve işgücü gereksinimini karşılamak amacıyla ikili anlaşmalarla gelen "misafir işçi" göçlerini kapsamaktadır. İkinci evre ise, 1970 ve 1980'lerin sonuna kadar süren süreçtir. Bu süreç, aile birleşmelerini kapsamaktadır. En son evre ise, 1980 sonrası dönemdir. Bu dönemin kaynağını 1980'lerin son döneminde Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Yugoslavya'daki iç savaş sonucunda ortaya çıkan sığınma göçü oluşturmaktadır (Yazan, 2016: 75-76).

Özellikle Batı Avrupa ikinci dünya savaşı sonrasında, savaş döneminde yaşadığı yıkımdan kurtulmak için yeninde yapılanma ve ekonomik kalkınma süreci içerisine girmiştir. Bundan dolayı savaşın yaratmış olduğu iş gücü açığını ortadan kaldırmak üzere üçüncü ülkelerden istihdam amaçlı göçleri teşvik eden (Hansen, 2003'den Aktaran; Samur, 2008: 3) "açık kapı" politikası uygulamıştır (Yazan,2016: 79). Bu evrede AB devletleri göç politikası ile ilgili herhangi bir işbirliği içerisinde bulunmayıp, göç olgusunun "bireysel" düzeyde ele alındığını söylememiz mümkündür (Yazan, 2016: 81). Ancak Avrupa izlediği bu politikayla birçok işçiyi ülkesinde istihdam ederken, bunun sorun teşkil edecek bir durum olarak algılamamaktaydı. Bu işçilerin geçici olduğunu varsayılıp, istenildiğinde ülkelerine herhangi

bir sıkıntı olmadan geri gitmelerinin sağlanacağı düşünülmekteydi (Hansen, 2003'den Aktaran; Samur, 2008:3).

Ancak 1973'de yaşanan ekonomik krizle birlikte birinci evre sona ermiştir. İkinci evre ile birlikte Batı Avrupa devletleri, işçi alımını durdurmanın yanı sıra, "misafir işçilerin" ülkelerine geri dönmelerini bekliyorlardı. Fakat işçiler geri dönmek yerine, istihdam edildikleri yerlerde kalmayı tercih ettiler (Şirin, 2015: 539-540). Özellikle Batı Avrupa devletleri misafir işçilerin gitmeleri için mücadele etmesine rağmen, işçilerin birçoğu kendi ülkelerine dönmemiş ve bu işçiler aileleri ile birleşmeye başlamıştır. Tabi bu durumdan rahatsız olan Avrupa devletleri, işçilerin aileleriyle birleşmelerini isteksizce bir "insan hakkı" olarak kabul etmek zorunda kalmıştır (Castles ve Miller, 2008: 110). AB bu dönemde göç konusunda birinci evrede izlemiş olduğu "bireysel aktör olarak devlet" politikasını terk ederek, farklı bir yöntemi benimsemiştir. Sömürgelerden gelen göçlerin ve misafir işçi göçlerinin ortaya çıkardığı "yasadışı göç" karşısında, AB devletleri arasında "işbirliği" üzerine inşa edilmiş politikalar izlemeye başlamıştır (Yazan, 2016: 82). Bu bağlamda göç konusunda "iç güvenlik" alanında izleyecekleri politikaları gerçekleştirmek üzere devletlerarası bir dizi anlaşmaya imza atılmıştır. Bu kapsamda 1975 yılında Avrupa Konseyi Roma Zirvesinde "Trevi Group" adlı bir örgüt oluşturulmuştur. Örgüt 1976 yılından itibaren taraf ülkelerin içişleri ve adalet bakanlıklarından yetkililerle toplanmış, sivil havacılık güvenliği, terörizm ve nükleer güvenlik gibi konular üzerine çalışmalar yürütmüştür (Orsam, 2012: 12).

1980'lerin ortalarından başlayarak günümüze denk gelen üçüncü evrede ise, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Yugoslavya'daki iç savaş ile birlikte 1990'larda Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerde yaşanan siyasi reformların (Yazan, 2016:84) etkisi ile Avrupa devletlerinde sığınmacı, mülteci ve önemli bir miktarını "kayıt dışı" göçmenlerin oluşturduğu düzensiz göçmenlerin sayısında artış yaşanmıştır (Şirin, 2015: 540). Yasadışı göçün yanı sıra, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan çatışmalardan kaçan insanların çoğu da AB üyesi ülkelere sığınmaya çalışmaktadır (Şirin, 2015: 540). AB artan göç hareketlerine karşın özellikle 1990'ların başından itibaren birlik olarak önlemler almak için ortak düzenlemelere gitmiştir. Bu bağlamda, 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'nda "ortak çıkarlar" olarak sayılmalarına rağmen; göç, sığınma, vize gibi konuların hükümetler arası bir perspektifle ele alınacak şekilde adalet ve içişlerine ilişkin kısımda (üçüncü sütun) düzenlenmesi öngörülmüştür. 1997 Amsterdam Antlaşması ile Birlik önemli bir adım atarak,

göç, sığınma ve sınır kontrollerine ilişkin düzenlemelerin ayrı bir maddeyle (Samur, 2008: 3; Şirin, 2015: 550) ele alınmasını kararlaştırmıştır. Özellikle Amerika'da yaşanan 11 Eylül saldırısı ile dünyada güvenlik kavramı abartılarak ön plana çıkarılmıştır. Tabi bu saldırıyı bir fırsat olarak değerlendiren AB, sığınmacı ve mültecilere karşı yeni önlemler alma yoluna girmiştir. Bu bağlamda 21-22 Haziran 2002 tarihinde İspanya'da gerçekleştirilen Sevilla Zirvesi'nde AB devletleri iki önemli karar almıştır. Alınan kararlardan ilki, ulusal sınırları koruyan ayrı güvenlik birimleri yerine tüm AB sınırlarını koruyacak ve güvenliğini sağlayacak ortak bir sınır güvenlik biriminin oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için, 3 Ekim 2005 tarihinde Frontex (Avrupa Birliği Sınır Güvenliği Birimi) kurulmuştur (Deniz, 2014: 179-180). Varşova'da kurulan bu birimin temel amacı AB'nin temel haklar sözleşmesi ve Entegre Sınır Yönetimi kavramına uygun olarak Avrupa sınır yönetimin teşvik etmek, koordine etmek ve geliştirmek olarak belirlenmiştir (Frontex, 2016). Aynı zamanda sığınmacı üreten ülkelere kendilerinden kaynaklanan sığınmacı sayısını azaltmaları karşılığında ekonomik yardımların yapılması öngörülmüştür (Deniz, 2014: 180). Ayrıca 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması ile iç güvenlik ve dış sınırların entegre yönetimi konuları gündeme alınarak, yasa dışı göçle mücadele edileceği ve izinsiz ikamet durumunda sınır dışı etme ve geri gönderme gibi yollara başvurulacağı belirtilmiştir (Akçadağ, 2012: 22).

3. Siyasal Katılım

İktidarın halka dayandırılması fikrinin yaygınlaşması ile birlikte, geniş halk kitlelerinin siyasal arenada daha fazla görünürlük kazandığını söylememiz mümkündür. Bu görünürlükten dolayı son dönemlerde politika biliminde "siyasal katılma" kavramı ön plana çıkmıştır (Kapani, 2009: 143). Ancak siyaset bilimciler arasında bu kavramın tanımlanması hususunda tam manada bir uzlaşı sağlandığı söylenemez. Siyasal katılmayı hukukun izin verdiği eylemlerle katılma biçimi olarak tanımlayan yazarların yanı sıra hukuk dışı eylemleri de siyasal katılma içinde değerlendiren görüşler bulunmaktadır. Ayrıca siyasal katılma kişilerin bağımsız olarak yöneldikleri eylemler şeklinde tanımlanmakla birlikte, kişilerin eyleme sürüklenmesini ya da kişinin farklı bir amaç güderek yöneldiği siyasal eylemleri siyasal katılma kapsamına alanlar bulunmaktadır (Çam, 1999: 169). Bu tanımlarla birlikte

Kışlalı (2010: 219) da siyasal katılmayı, yurttaşların, devletin çeşitli düzeylerdeki karar ve uygulamalarını etkileme eylemi olarak tanımlamaktadır.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşıldığı üzere siyasal katılımı yalnızca seçimlerde oy kullanmaktan ibaret olarak görmek eksik ve yanlış bir anlayıştır. Katılma, basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını da içermektedir. Bilindiği üzere toplumun tüm kesimleri, siyasete karşı aynı ilgiyi göstermemektedir. Bir kesim siyasete karşı oldukça ilgili duyarken, diğer kesim siyasal sorunlara karşı aynı ilgiyi göstermemektedir (Kapani, 2009: 144). Bundan dolayı siyaset bilimcilerinin çeşitli ölçütler temelinde bireylerin siyasal katılım düzeylerini inceleyerek, gruplandırdıkları görülmektedir (Akıncı, 2014: 40). Bunlardan biri de Robert Dahl'dır. Dahl, siyasal katılmanın boyutlarını dörde ayırmıştır. Birincisi, ilgi (siyasal olayları izleme); ikincisi, önemseme (siyasal olaylara önem vermeyi); üçüncüsü, bilgi (olaylar ve sorunlar hakkında bilgi sahibi olma) ve en sonuncusu ise eylem (siyasal olaylara aktif olarak karışmayı ifade eder) olarak belirtmiştir. Tabi yapılan araştırmalara göre bu dört boyutun da birbirinden kopuk olmadığı ve birbiriyle bağlantılı olduğu görülmüştür (Kapani, 2009: 144).

Milbrath, siyasal katılma eyleminin yoğunluk derecesini göz önünde tutarak hiyerarşik bir sıralama yapmıştır. *Gözlemci eylemler*, siyasal olaylara açık olmak, oy kullanmak, tartışmalara girmek, başkalarını belirli bir yönde oy kullanmaya ikna etmek, rozet takmak; *Aracı eylemler*, siyasal bir liderle ilişki kurmak, bir partiye aday ve adaya parasal yardım yapmak, siyasal bir mitinge katılmak; *Siyasal mücadeleye yönelik eylemler*, seçim kampanyalarında çalışmak, faal parti üyeliği yapmak, strateji tayin toplantılarına katılmak, siyasal fonlar toplamaya çalışmak, siyasal bir mevki için aday olmak, siyasal bir mevki sahibi olmaktır (Çam, 1999: 173-174).

Görüldüğü üzere toplum üyelerinin tamamı politikaya karşı aynı ilgiyi göstermemektedir. Bireyleri siyasal sistem karşısında farklı davranışlara iten birçok etkenden söz etmemiz mümkündür (Kapani, 2009: 146). Bu etkenler; sosyo-ekonomik etkenler, psikolojik etkenler ve siyasal etkenler diye üçe ayrılmaktadır. Sosyo ekonomik etkenler, siyasal katılmada önemli bir ölçüde haizdir. Çünkü insan, yaşamının her alanında olduğu gibi siyasal katılma sürecinde de çevresindeki toplumsal norm ve kurallarından etkilenen bir varlıktır. Kişinin sahip olduğu gelir durumu, mesleği, cinsiyeti vb. faktörler kişinin siyasal katılımını etkilemektedir (Tosun ve Tepecikoğlu, 2015: 498). Örneğin; yapılan araştırmalarda gelir, eğitim ve mesleki olarak yüksek statüde olan kişilerin siyasal katılım oranlarının yüksek

olduğu belirlenmiştir (Kapani, 2009: 146). Diğer bir faktör olan psikolojik etkenlerde ise, "etkinlik duygusu" önemli bir unsurdur. Etkinlik duygusu, bireyin gerçekleştirmiş olduğu kendi eylem ve davranışları ile çevresini ve olayların akışına etkide bulunabileceği inancını taşıyıp taşımadığını ifade eden bir kavramdır. Siyasal etkinlik duygusunun zayıf ya da güçlü oluşuna göre siyasal katılma da düşmekte veya artmaktadır (Kapani, 2009: 146-147).

Bunların dışında siyasete katılma bir takım hukuksal ve siyasi etkenlere de bağlıdır. Örneğin oy verme hakkı birtakım kriterlere bağlanmış olup, mevcut olan kriterleri taşımayanlar siyasal hayata katılmaları mümkün olmayabilir. Ayrıca demokrasilerde ve otoriter rejimlerde siyasal katılma büyük farklılıklar içermektedir. Genellikle otoriter rejimlerde siyasal katılma baskı altında gerçekleştirilen bir zorunluluk olup, hür bir insanın siyasal katılma biçiminden farklılık içermektedir. Bununla birlikte bazı demokratik ve otoriter ise rejimlerde gösteri, grev, yürüyüş yapma gibi haklarda kısıtlamalara gidildiği de görülmektedir (Tosun ve Tepecikoğlu, 2015: 499-500).

Siyasal katılma oy verme, mitinge katılma, parti üyeliği gibi yasaların öngördüğü biçimde olabileceği gibi, boykot, işgal, saldırı vb. yasadışı eylemlerle de olabilir. Yasadışı siyasal katılmanın temel gerekçelerinden birisi yasal siyasal katılım yollarının kısıtlı olmasıdır. Birey siyasal anlamda beklentilerini dile getireceği yasal bir yol bulamadığında bunu olağan dışı katılma biçimlerine başvurarak yapmaktadır (Tosun ve Tepecikoğlu, 2015: 498).

3.1.Avrupa'da Göçmenlerin Siyasal Katılımı

Ülkeler açısından siyasal katılım genellikle kendi yurttaşları açısından düşünülmektedir. Ancak giderek artan göçmen sayısı ve gelişen demokrasiler bu algının değiştirilmesine yönelik adımların atılmasının önünü açmıştır. Göçmenler vardıkları ülkede her ne kadar başlangıçta iş, barınma, dil sorununun giderilmesi şeklindeki yaşam olanaklarını kolaylaştırıcı olgulara yönelseler de süreç içinde kendileriyle ilgili alınan kararları etkileme haklarının olmasını istemektedirler. Nitekim Avrupa Konseyi'nin göçmenlerle ilgili yapmış olduğu düzenlemeler de bunu doğrulamaktadır. Konsey başlangıçta yerleşim, konut, eğitim, dil gibi konular üzerinden göçmen haklarını iyileştirmeye çalışmış 1977'den sonra göçmenlerin kamusal hayata katılımına ilişkin kararlar almaya başlamıştır (Erat, 2013: 281).

Diğer taraftan dünyada yaşanan uluslararası göç, çok kültürlü politikaların teşviki açısından önemli bir olgudur. Siyasetin hem nesnesi hem öznesi olan göçmenler, kendi

toprakları ve misafir olduğu toprağın siyasal sistemlerini birbirine bağlamaktadır (Castles ve Miller, 2008: 400). Kültürel, etnik ve dini olarak faklı gruplara ait olan göçmenler (sığınmacı ve mültecilerin) Batı'da yalnızca sayısal olarak artmakla kalmaz aynı zamanda ikinci-üçüncü nesil göçmenlerin kamusal görünürlüklerinde ve siyasal katılımlarında da bir artışın varlığından söz etmek mümkündür. Tabi bu katılım ayrıca göçmenlerin misafir oldukları topraklarda kendi geleceklerini tayin etme haklarının mevcudiyeti üzerine bir tartışma yaratmıştır (Özekmekçi,2010: 46). Bu tartışma aynı zamanda Avrupa'da göçmen karşıtı politikalar benimseyen merkez sağ partilerin giderek güçlendiğini göstermektedir (Aliyev, 2016).

Ülkelerin göçmenlerin siyasal katılımı konusunda geliştirdikleri politikalar hala yetersizdir. Birçok göçmen kendilerini günlük olarak etkileyen politikalar hakkında bilgiye ulaşma güçlüğü çekmekte ve bu politikaları etkileme konusunda çok az fırsat bulmaktadırlar. Çoğu zaman karar alıcılar göçmenler adına politikalar tasarlar ve onları haberdar etmezler. Göçmenlerin siyasi katılım konusunda elde ettiği imkânlar ülkeden ülkeye farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar konu ile ilgili geliştirilen politikalar üzerinden değerlendirilmektedir. Siyasal katılım konusunda başvurulacak önemli araçlardan birisi Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi'dir (MIPEX, 2015a).

MIPEX, göçmenlerin, Avustralya, Kanada, İzlanda, Japonya, Güney Kore, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre, Türkiye, ABD ve tüm AB üyesi ülkelere entegre edilmesine yönelik politikaları ölçen önemli bir araçtır. Ayrıca indeks göç alan bu ülkelerin göçmen politikalarını karşılaştırılmasını da sağlamakla birlikte, göçmenlerin topluma entegrasyonu etkileyen faktörlerin analizini de sağlar. Göçmenlerin topluma katılma fırsatlarını zengin, çok boyutlu bir resmini oluşturmak için 167 politika göstergesi ve 8 politika alanları (İş gücü Piyasası Hareketliliği, Sağlık, Daimi İkamet, Ayrımcılıkla Mücadele, Aile Birleşimi, Siyasal Katılım, Vatandaşlığa Erişim) geliştirmiştir (MIPEX, 2015b).

Bu çalışmada siyasal katılma konusu üzerinden Avrupa'da yaşayan göçmenlerin hakları üzerinde durulacaktır. MIPEX, siyasal katılım konusundaki analizlerini dört boyut üzerine inşa etmiştir. Merkezi ve yerel düzeyde göçmenlerin sahip olduğu "seçim hakları", göçmenlere tanınan "siyasi özgürlükler", göçmenlerin kendilerini ifade edebilecekleri "danışma organları" ve göçmenlerin politik faaliyetlerinin desteklendiği "uygulama politikaları" (Şekil 1) (MIPEX, 2015a) boyutlarıyla yukarda anılan ülkelerin durumlarını analiz etmektedir. Bu değerlendirmede ülkeler altı gruba ayrılmıştır. Sıfır (0), çok olumsuz; 1-

20, biraz olumsuz; 21-40, olumsuz; 41-59, orta düzey; 60-79, olumlu ve 80-100, çok olumlu durumunu kast edilmektedir (Dönmez ve vd., 2014: 1165).

Şekil 1: MIPEX Verilerine Göre 38 Ülkenin Siyasal Katılımı

Sayı	Ülke	Skor	Sayı	Ülke	Skor	Sayı	Ülke	Skor
1	**Norveç**	82	14	Belçika	57	27	Slovenya	23
2	Lüksemburg	81	15	**İspanya**	54	28	Macaristan	23
3	Finlandiya	79	16	Güney Kore	54	29	Estonya	21
4	Portekiz	74	17	Fransa	53	30	Çek Cumhuriyeti	21
5	Yeni Zelanda	74	18	Hollanda	52	31	Litvanya	16
6	İrlanda	73	19	Birleşik Krallık	51	32	Slovakya	16
7	**İsveç**	71	20	Kanada	48	33	**Letonya**	13
8	İzlanda	67	21	Avusturya	38	34	Hırvatistan	13
9	Danimarka	64	22	ABD	36	35	Bulgaristan	13
10	Avustralya	64	23	Japonya	31	36	Türkiye	11
11	Almanya	63	24	**Yunanistan**	30	37	Polonya	6
12	İtalya	58	25	Malta	25	38	**Romanya**	0
13	İsviçre	58	26	Kıbrıs	25			

Kaynak: (MIPEX, 2015a).

Tüm Avrupa ülkelerinin yukardaki kriterler üzerinden analiz edilmesi bu çalışmanın boyutunu aşacağından her grup için ortalamaya yakın ülkeler seçilmiştir. Bunlar Norveç (% 82), İsveç (%71), İspanya (%54), Yunanistan (30), Letonya (13), Romanya (0).

Norveç, İskandinav demokrasisi geleneğini kapsamlı bir şekilde sürdüren ülkedir. Zaman içinde Norveç doğumlular siyasette aktif bir yer alabilmektedir. MIPEX'in belirlemiş olduğu göstergeler üzerinde değerlendirildiğinde seçim hakları konusunda Norveç göçmenlere Avrupa'da en kapsamlı oy hakkını tanıyan ülkedir. 3 yıldan sonra ulusal seçimler hariç tüm seçimlerde göçmenler oy verme hakkını elde ederler. Ayrıca yerel seçimlerde aday olabilirler. Siyasi özgürlükler açısından ülkenin bütün yasal sakinleri yani vatandaşlar ve oturma izni olan göçmenler, siyasi parti ve derneklere katılabilirler ya da ayrılabilirler. Danışma organları açısından göçmenler için ulusal düzeyde katılımı teşvik eden mekanizmalar yetersizdir. Güçlü bir danışma organına sahip olmayan Norveç, bölgesel ve şehir liderleri danışma organları aracılığıyla göçmenlerle istişarede bulunurlar. 2014'te ulusal hükümet, uluslararası alanda en güçlü danışma organı olan *Göçmenler ve Yetkililer için*

İletişim Komitesi kuruluşunu kapatıp, herhangi bir yetkisi olmayan *Diyalog Konferansı'nı* kurmuştur. Buna karşın uygulama politikalarına bakıldığında, göçmenler sivil faaliyetleri için fonlar alabilmektedir. Ayrıca göçmenlerin siyasi katılımını sağlayabilmek için düzenli bilgilendirmeler yapılmaktadır (MIPEX, 2015c).

Şekil 2: MIPEX Verilerine Göre Norveç'te Siyasal Katılım

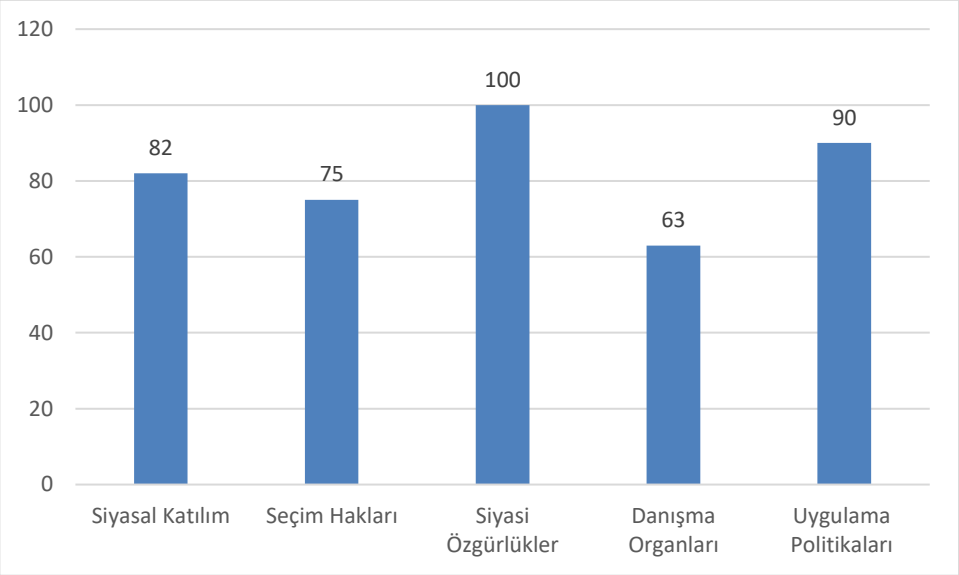

Kaynak: (MIPEX, 2015c).

İsveç uygulama politikaları açısından Norveç'ten daha iyi bir durumdadır. Göçmenler, sivil faaliyetleri için finanse edilmektedir. Ayrıca düzenli olarak siyasi katılım konusunda bilgilendirilmektedirler. Ancak danışma organları açısından diğer Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça yetersizdir. İsveç, göçmen derneklerine resmi kurumlar ile destek sağlamamaktadır. İsveç hükümeti, *Etnik Dernekler İşbirliği Grubu* ve diğer göçmen örgütlerine resmi süreçlerle değil diyalog üzerinden destek vermektedir. Büyük şehirlerde dezavantajlı alanlar için belediyeler, STK ve yetkili makamlar kendi aralarında ortaklık anlaşması imzalamıştır. Göçmen danışman yapılarının taleplerinin karşılanması hukuki bir altyapıdan ziyade hükümetin istekli olup olmamasına bağlıdır. Siyasi hürriyetler konusunda İsveç'teki gelişmeler Norveç'le paraleldir. AB vatandaşı olmayanlar temel siyasi özgürlüklere sahiptirler. Seçim hakları konusunda ise AB dışındaki vatandaşlar 3 yıldan sonra yerel ve bölgesel düzeyde aday olabildikleri gibi kapsamlı oy hakkına sahiptirler (Şekil:3) (MIPEX, 2015d).

Şekil 3: MIPEX Verilerine Göre İsveç'te Siyasal Katılım

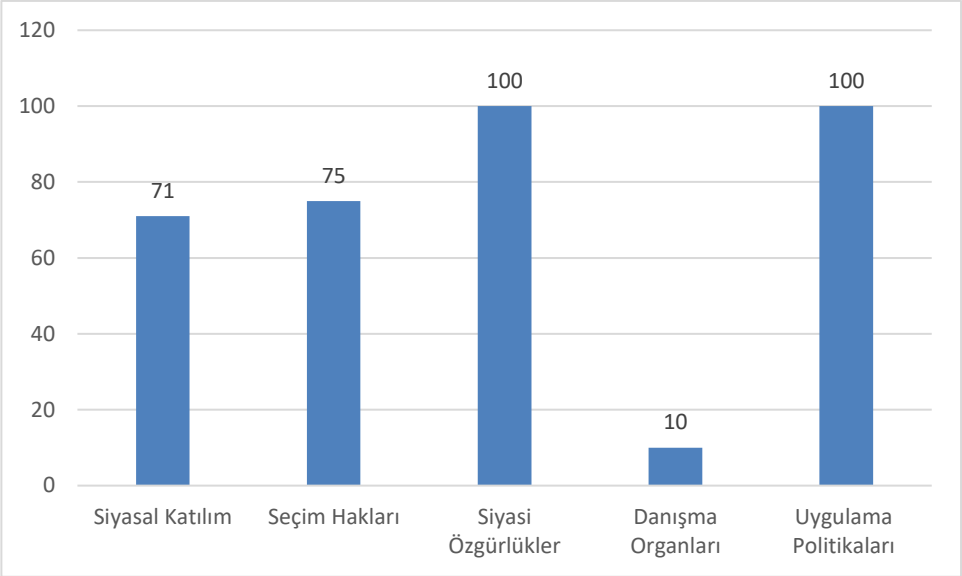

Kaynak: (MIPEX, 2015d).

İspanya'da Norveç ve İsveç'te göçmenlere tanınan seçim hakları tanınmamaktadır. İspanya göçmenlere oy hakkını mütekabiliyet esası çerçevesinde vermektedir. Ancak mütekabiliyet anlaşması yapsa dahi Anayasal değişim için göçmenlere oy hakkı vermemektedir. Her ne kadar seçim hakkı konusunda kısıtlamalar bulunsa da siyasi hürriyetler açısından göçmenler siyasi partiler ve derneklerde aktif faaliyet yürütebilirler. İspanya anayasa mahkemesi tüm sakinlerin durumuna bakılmaksızın dernek, toplantı, gösteri ve eğitim hakkından yararlanabileceğini onaylamıştır. İspanya'da çeşitli danışma organları raporlar ve tavsiyeler doğrultusunda hükümetten yanıt alabilecek güçtedirler. Ancak göçmen temsilcileri bu organlarda yer alamamaktadır. Ayrıca bu yapılar politika yapımında Avrupa'nın geleneksel demokratik organları ile karşılaştırıldığında oldukça zayıf kalmaktadırlar. Uygulama politikaları açısından ispanya göçmenlerin sivil katılımını yeterince desteklenmemekte ve sınırlı bilgi sunmaktadır. Göçmen dernekleri yerel makamlardan fon bulabilse de *İspanya Ulusal Entegrasyon Fonu'nu* tasfiye edilmesinden sonra ulusal fonlardan destek almaktan güçlük çekmektedirler (Şekil 4) (MIPEX, 2015e).

Şekil 4: MIPEX Verilerine Göre İspanya'da Siyasal Katılım

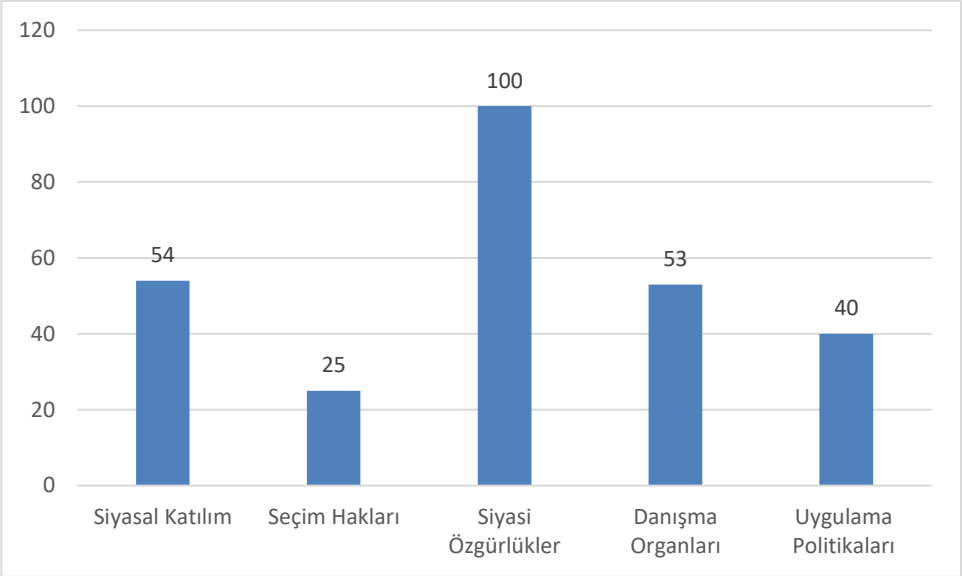

Kaynak: (MIPEX, 2015e).

İncelenen ülkelerden Yunanistan'a baktığımız da uygulama politikaları açısından göçmen örgütleri sivil olarak faal duruma gelmek için düzenli bilgi alamamaktadır. 2010 yerel seçimlerinde göçmenlere yönelik bilgilendirme toplantıları yapılsa da 2013'de 2010 yılında verilen oy haklarını kaybetmişlerdir. Bu durum AB üyeleri açısından bir ilktir. Siyasi özgürlükler konusunu açısından göçmenlerin siyasi partilere üye olması ve dernekler kurmasına herhangi bir engel yoktur. Göçmenlerin danışması için resmi Göç Entegrasyon yapıları devlet tarafından yönetilmektedir ve yerel ve ulusal düzeyde bu yapılar oldukça zayıftır. 2010 yılında çıkarılan bir yasaya göre, göçmenlerin entegrasyonu için belediyelerde konseyler oluşturulmasına karar verilse de bu oluşum gerçekleştirilmesi istenilen düzeyde olmamıştır (MIPEX, 2015f).

Şekil 5: MIPEX Verilerine Göre Yunanistan'da Siyasal Katılım

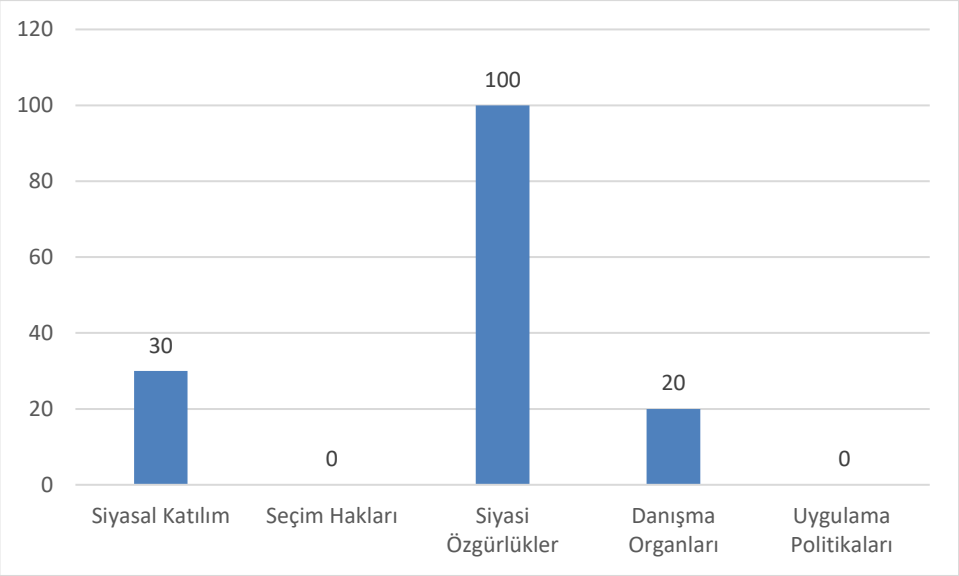

Kaynak: (MIPEX, 2015f).

Yunanistan'da göçmenlerin aktif olacağı danışma organları zayıf olsa da Letonya'da böyle bir yapıdan söz etmek mümkün değil. Herhangi bir yerel ya da ulusal danışma formu bulunmamaktadır. Bunun gibi göçmenlerin seçim hakkı da yoktur. Letonya siyasi özgürlükler açısından da oldukça geridedir. Letonya'daki göçmenlerin siyasi parti ve derneklere katılımı konusunda da kısıtlama vardır. Ayrıca göçmen dernekleri finans konusunda yeterince desteklenmemektedir. Göçmenler için bilgi edinme kanalları da açık değildir (MIPEX, 2015g).

Şekil 6: MIPEX Verilerine Göre Letonya'da Siyasal Katılım

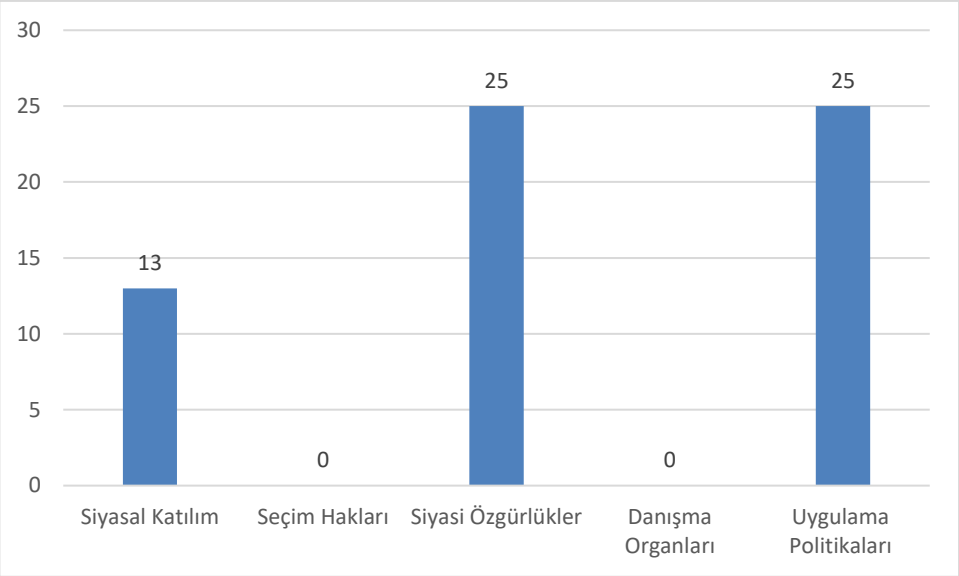

Kaynak: (MIPEX, 2015g).

Avrupa ülkelerinden siyasal katılım konusunda en düşük ülke Romanya'dır. AB vatandaşı olmayan ve uzun süredir ikamet etmeyen hiçbir göçmen oy kullanamamaktadır. Göçmenler kendi siyasi birliklerini kuramamakta ve siyasi partilere üye olamamaktadır. Göçmenlerin kendilerini etkileyen politikalarda haberdar olacakları bilgi kanalları bulunmamaktadır. Ulusal Göç Stratejisi için eylem planı bulunmasına rağmen 2010 yılından bu yana hiçbir faaliyette bulunmamıştır. Göçmen dernekleri Avrupa Entegrasyon Fonu projeleri hariç hiçbir devlet fonu elde edememektedir (MIPEX, 2015h).

Şekil 7: MIPEX Verilerine Göre Romanya'da Siyasal Katılım

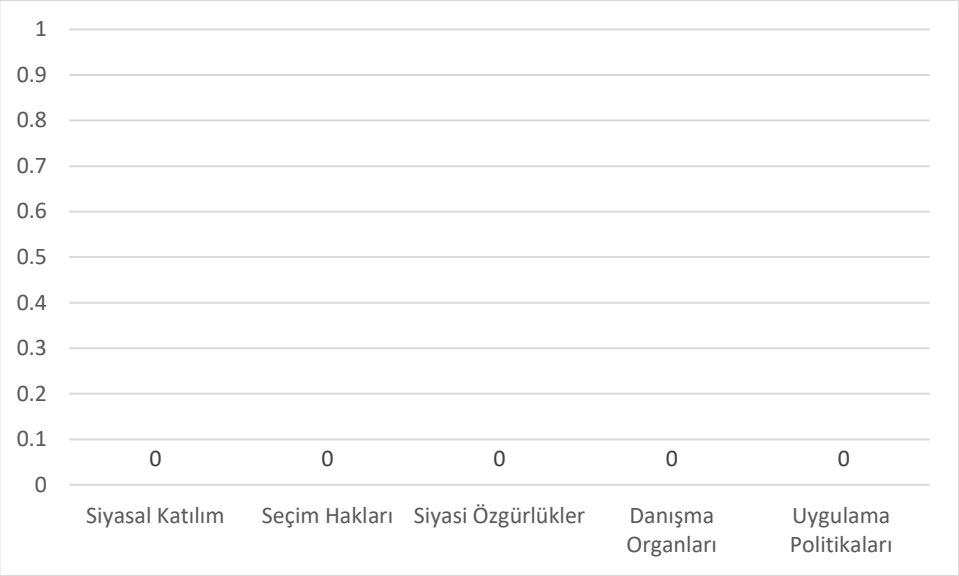

Kaynak: (MIPEX, 2015h).

4. Sonuç

Bu çalışmada siyasal haklar temelinde Avrupa'da yaşayan göçmenlerin durumu analiz edilmeye çalışılmıştır. MIPEX'in belirlemiş olduğu seçim hakları, siyasal özgürlükler, danışma organları ve uygulama politikaları verileriyle Avrupa ülkelerinden ortalamaya yakın altı ülke seçilmiştir.

Göçmen haklarına diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında daha olumlu bakan Norveç, İsveç ve İspanya'da siyasal özgürlükler konusunda kendi vatandaşlarından farklı bir uygulama söz konusu değildir ve göçmenler siyasal hayata partiler ve dernekler aracılığıyla katılabilmektedirler. Ayrıca görece daha olumlu yaklaşan Norveç ve İsveç'te göçmenler belirli bir ikamet süresini doldurduktan sonra özellikle yerel düzeyde seçimlere katılabilmekte ve genel olarak oy kullanabilmektedirler. İspanya'da ise oy hakkı konusunda kısıtlamalar vardır. Seçilen diğer Avrupa ülkeleri olan Yunanistan, Letonya ve Romanya'da ise göçmenlerin oy kullanma hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca bu ülkeler MIPEX'in diğer üç boyutu olan siyasal özgürlükler, uygulama politikaları ve danışma organları açısından da oldukça geridedir.

Bu ülkelerde herhangi bir gelişme alameti görülmediği gibi zaman zaman politikalarından geri adım atabilmektedirler. Örneğin Yunanistan bir dönem oy hakkını tanısa da bir müddet sonra kaldırmıştır. Yine göçmenlere Avrupa içinde, hatta 38 MIPEX ülkesi

arasından en olumlu yaklaşan Norveç dahi bir dönem uluslararası düzeyde göçmenlerle iletişim kuran en önemli yapısını kapatarak yerine daha zayıf bir yapı kurmuştur.

Bu durum göçmenler konusunda geliştirilen politikaların hala istikrara kavuşmadığını göstermektedir. Son olarak bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte göçmenler açısından siyasi katılımın düşük olduğu yerler diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında sosyo-ekonomik yapısı diğerlerine göre daha geride olan ülkelerdir. Araştırılmaya ihtiyaç duyulmakla birlikte ilerlemiş ülkeler ile göçmen hakları arasında bir bağlantının olması muhtemeldir.

Kaynaklar

Akçadağ, Emine (2012), "Yasadışı Göç ve Türkiye", Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Bilgesam Yayınları, Rapor 42.

Akıncı, Selçuk (2014), "Siyasal Katılım Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 17, ss: 33-45.

Aliyev, Nurlan (2016), "Avrupa Birliği'nde Göçmenler Sorunu ve Radikal Sağ Partiler İçin Yeni İmkânlar", NEWTIMES, http://newtimes.az./tr/views/4866/. (Erişim Tarihi: 25.03.2017)

Castles, Stephen ve Miller, Mark J. (2008), Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Çam, Esat (1999), Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul.

Deniz, Taşkın (2014), "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:1, Ss:175-204

Dönmez, Gökhan, Veysel Erat, Yakup Özkaya (2014), " Yerleşik Yabancıların Yerel Düzeyde Seçme ve Seçilme Hakları: Hollanda Örneği", Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışları II. Davraz Kongresi Bildiri Kitabı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, ss. 1151 -1170.

Erat, Veysel (2013), " Yerleşik Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Hayatlara Katılımlarında Bir Araç Olarak: Bilgi Edinme ve Dernek Hakkı", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı: 2, ss. 277-290.

FRONTEX (2016), "Mıssıon And Tasks", FRONTEX, http://frontex.europa.eu/about-frontex/mission-and-tasks/ (Erişim Tarihi: 25.03.2017)

Gençler, Ayhan (2005). "Avrupa Birliği'nin Göç Politikası", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S: 49, ss. 173-197.

Giddens, Anthony (2013), Sosyoloji, Şebnem Pala Güzel (Çev.), Kırmızı Yayınları, İstanbul

Güleç, Cansu (2015), "Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları Ve Türkiye'ye Yansımaları", Tesam Akademi Dergisi, cilt:2, sayı: 2, ss. 81-100

Kapani, Münci (2009), Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınları, İstanbul.

Kışlalı, Ahmet Taner (2010), Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İmge Kitabevi, Ankara

Koyuncu, Ahmet (2012), "Türkiye'de Göç ve Kentleşme", Köksal Alver (Ed.), Kent Sosyolojosi, Hece Yayınları, Ankara, ss. 379-393.

MIPEX (2015a), "Political Particibation", MIPEX, http://www.mipex.eu/political-participation (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

MIPEX (2015b), "What Is MIPEX", MIPEX, http://www.mipex.eu/what-is-mipex (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

MIPEX (2015c), "Norway", MIPEX, www.mipex.eu/norway (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

MIPEX (2015d), "Sweden", MIPEX, www.mipex.eu/sweden (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

MIPEX (2015e), "Spain", MIPEX, www.mipex.eu/spain (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

MIPEX (2015f), "Greece", MIPEX, www.mipex.eu/greece (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

MIPEX (2015g), “Latvia”, MIPEX, www.mipex.eu/latvia (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

MIPEX (2015h), “Romania”, MIPEX, www.mipex.eu/romania (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

ORSAM (2012). Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye’nin Göç Politikalarının Gelişimi. Rapor No:22, 2012.

Özekmekçi, M. İnanç, (2010), “*Tehdit Sınırını Geçemeyen Göçmen*”, Hayat Sağlık, Sayı:2, s. 44-52.

Samur, Hakan (2008), “Avrupa Birliği’nde göçe yönelik global yaklaşım”, Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, ss. 1-16

Şirin, N. Aslı (2015), “Çabalar Sonuç Verecek Mi? Avrupa Birliği'nin Ortak Bir Göç ve Sığınma Politikası Oluşturma Girişimleri”, S. Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner (Düzenleyenler), Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 539-561

Tosun, Tanju ve Tepecikoğlu, Ali Onur (2015), “Siyasi Partiler, Siyasi Katılım ve Propaganda”, Halis Çetin (Ed.), Siyaset Bilimi, Orion Yayınevi, Ankara, ss.469-506.

Yeliz, Yazan (2016), Avrupa Birliği'nin Yasadaşı Göç Politikası: Türkiye Örneği Çerçevesinde İnsan Hakları Sorunsalı, Milenyum Yayınları, İstanbul.

Türkiye'deki Suriyeli Göçmen Gençlerin Entegrasyonu Bağlamında Üniversite Eğitimi Sorunsalı

Yeliz Polat

Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ylzaktas@firat.edu.tr.

Öz

2011 yılında Suriye'de ortaya çıkan iç savaş ve bu süreçte Türkiye'nin uyguladığı "açık kapı göç politikası" sonucunda kitleler halinde Suriyeli göçmenler Türkiye'ye sığınmış ve "Suriyeli göçmen" olgusuyla karşı karşıya kalınmıştır. Geride kalan altı yıl da Suriyeli göçmen sayısı yaklaşık 3 milyona ulaşmıştır. Bu süreç neticesinde, Suriyeli göçmenler, istihdam, barınma, sağlık, güvenlik ve eğitim gibi pek çok alanda akademik araştırma konusu olarak ele alınmaya ve incelenmeye başlanmıştır. Özellikle de, Suriyeli göçmen çocuklar ve onların eğitimi araştırma sorunsalı olarak incelenmiş ve incelenmektedir. Fakat, Türkiye'de üniversitelerde okuyan Suriyeli öğrencilerin eğitim sorunsalı çok az incelenmiştir. Bu öğrencilerin sayısıda hızla artmaktadır. Bu çerçevede Suriyeli yüksek öğrenim öğrencilerinin eğitim sorunsalı araştırılması gereken önemli bir konu olarak kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Suriyeli Göçmenler, Göçmenlerin Eğitimi, Suriyeli Göçmenlerin Üniversite Eğitimi

The Research Issiue of University Education in The Context of The Integration of Syrian Immigrant Youth in Turkey

Abstract

As a result of the civil war that broke out in 2011 in Syria and the policy called 'open door migration' and implemented by Turkey, the Syrian immigrants have taken shelter in Turkey and the public came face to face with the phenomenon of 'Syrian Immigrants'. Throughout the past six-year period, the number of the Syrian Immigrants has reached to about 3 million. Within this context, Syrian Immigrants have been addressed as an academical research subject and survey in very many fields such as employment, sheltering, health, security and education. Particularly, Syrian immigrant children and their education have been studied as a research question. However, the education of Syrian youngsters who are at the age of university and their integration to the society and the city where they undergo an education have not been a research question at all. When the number of Syrian

students at Turkish universities is analyzed, it is obviously seen that this number is increasing by leaps and bounds. So the education problems of these students are crucial subjects to be examined in the long term.

Key Words: International Migration, Syrian Immigrants, Integration, Education of Immigrants, University Education of Syrian Immigration.

1.Giriş

Türkiye; 'göç alan', 'göç veren', 'transit' ve 'geçici koruma sağlayan' [50] ülke konumundadır. Yani, Türkiye uluslararası göçmenler için hedef ülke olarak göç almakta; kendi vatandaşlarını göçmen olarak ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelere göç vermekte; ayrıca bulunduğu jeopolitik konumu nedeni ile sanayileşmiş Avrupa'ya göç etmek isteyen göçmenler (geçici sığınma ve koruma izinliler) tarafından geçiş amacıyla kullanılmakta; son olarak da başka bir ülkeye gitmek istemeyen, fakat ülkelerindeki iç savaş nedeniyle kendi ülkelerine de dönemeyen göçmeler tarafından geçici ikametgah mekanı olarak kullanılmaktadır.

Türkiye, Suriye'de 2011 yılında patlak veren iç savaşla birlikte, Suriye'den gelen göçmenlere karşı temelde "açık kapı" politikası uygulamıştır ve bu politika hala da devam etmektedir. Yalnız, savaşın ilk yıllarında gelen bu göçmenlerin geçici olarak Türkiye'de kalacağı ve savaşın bitmesiyle birlikte kısa zamanda ülkelerine dönecekleri kabul edilmiştir. Yani savaşın uzayacağı ve şiddetleneceği öngörülememiştir. Bu nedenle Türkiye'nin 2011-2014 arası göçmen politikasını "Misafir[51] Suriyeli Mazlumlara Açık Kapı" politikası olarak adlandırılabilir ve bu dönemde ilgili göçmenlere geçici gözüyle bakılması sebebiyle Suriyelilerle ilgili göç politikası üretilememiştir. İç savaşın uzaması ve bu göçmenlerin geri dönüş şartlarının zorlaşması nedeni ile göçmenlerin geçici olmadığının ilk kez kabul edilmeye başlandığı 2014-2016 arası dönem ise "Göçmen Suriyelilere Açık Kapı" politikası olarak adlandırılabilir. Bu dönemde, Suriyeli göçmenlerin sorunlarının çözümünde devlet, birincil aktör olarak yer almakla birlikte, hala göç politikası üretememiş ve uluslararası aktörlerin

[50] Türkiye 2014 yılında çıkarılan 6548 sayılı yasa kapsamında kitlesel olarak ülkemize sığınan ve haklarında uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılmayan yabancılara "geçici koruma" adı altında yeni bir koruma statüsü tanımlamıştır.

[51] Suriyeli göçmenlerin misafir olarak tanımlanmasıyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Özer, Yeşim (2015) **Türkiye ve Fransa Örnekleriyle Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı**, İstanbul: Derin Yayınları, ss. 46-47.

etkisi ile düzenlemeler yapmıştır. Son olarak, 2016 ve sonrası dönem Fırat Kalkanı harekatıyla birlikte Suriye'nin kuzeyinde oluşturulan güvenli bölge uygulaması neticesinde Suriye'nin kuzeyinin o bölgede yaşayan Suriyelilere ait olduğu anlayışı kabul edilmiş ve "Eve Dönüş Açık Kapı" politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu son evrede, devlet Suriyeli göçmenlerin geçici olmadığını kabul ettiği gibi, süreç içinde 3 milyona yaklaşan göçmenlerin sorunlarının çözümünde sorumluluğu Göç İdaresinden, Çalışma Bakanlığı, YÖK ve üniversiteler, Milli Eğitim Bakanlığı ve belediyeler gibi diğer paydaşlara aktarmaya başlamıştır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin 2017 yılı Mayıs ayı verilerine göre, yaklaşık 5 milyon Suriyeli göçmen ülkesinden ayrılmış durumdadır. Bunların yaklaşık 2 milyonu Mısır, Irak, Ürdün ve Lübnan'da, 30 binden fazlası Kuzey Afrika'da ve 2,97 milyonu da Türkiye'de bulunmaktadır (data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php, İT: 27.04.2017).

Yüksek Öğrenim Kurumunun (YÖK) verilerine göre, Türkiye'deki üniversitelerde, 2013-2014 öğretim yılında 807 yeni kayıtlı ve 1785 eski kayıtlı, 2014-2015 öğretim yılında 250 ön lisans ile 2298 lisans toplam 2548 yeni kayıtlı ve 371 ön lisans ile 4597 lisans toplam 4968 eski kayıtlı, 2015-2016 öğretim yılında 288 ön lisans ile 3007 lisans toplam 3295 yeni kayıtlı ve 649 ön lisans ile 7977 lisans toplam 8626 eski kayıtlı Suriyeli göçmen öğrenci eğitim almaktadır. Bu veriler incelendiğinde, üniversitelerde okuyan öğrenci sayısı hızla artmaktadır. Ayrıca, BMMYK 2017 yılı verilerine göre, Türkiye'de Geçici Korumaya alınan Suriyeli göçmenlerin yaşlarına göre dağılımı; 5-9 yaş arası 357387 (%14,3), 10-14 yaş arası 268015, (%10,7), 15-19 yaş arası 284.688 (%11,4) ve 20-24 yaş arası 295877 (%11,8)'dir. Bu rakamlar uzun vadede yüksek öğrenime dahil olacak ya da almak için yönelecek öğrenci sayısının artacağını göstermektedir.

Sürecin başladığı 2011 yılından itibaren, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları ağırlıklı olarak Suriyeli göçmelerin yoksullukla mücadelelerinde giyecek ya da yiyecek yardımı gibi ivedi sorunların çözümünde rol almışlardır. Suriyeli gençlerin eğitimi sorunu ancak 2016 sonrası süreçte kapsamlı bir biçimde merkezi hükümet tarafından ele alınmaya başlamıştır. Önceleri sadece kampların içinde, Milli Eğitim tarafından görevlendirilmiş bir müdürün denetiminde yoğunluklu olarak Suriyeli öğretmeneler tarafından ve Lübnan'ın tedarik ettiği Suriye'deki müfredata uygun biçimde hazırlanmış kitaplarla eğitim gerçekleştirilirken; 2016 -

2017 eğitim öğretim yılından itibaren, eğitim kamp içi ve kamp dışı ayrımı yapılmaksızın, Milli Eğitimin okullarında kademeli olarak Türkçe eğitime geçişi sağlayacak biçimde ve milli eğitimin belirlediği müfredata uygun kitaplarla gerçekleştirilmektedir.

2. Suriyeli Göçmenler Bağlamında Uluslararası Göç Mevzuatı ve Türkiye'deki Göç Mevzuatının Gelişimi

1951 yılında imzalanan Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözlesmesinde mülteci, *1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar sonucunda ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba üyeliği ve politik düsünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktugu için, vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi* olarak tanımlanmıştır. Fakat, İkinci Dünya Savası sonrası savaş koşullarından çıkılması neticesinde bu tanımın güncellenmesi ihtiyacı duyulmuştur. Böylece, 1967 yılında imzalanan New York Protokolü ile bu tanımda geçen cografya (Avrupa) ve zaman (1 Ocak 1951) ibarelerinin kaldırılmış hali mülteci tanımını oluşturmuştur. Sığınmacı ise 1951 sözleşmesinde geçen beş ölçüt (ırk, din, milliyet, belli bir sosyal gruba üyelik veya politik düşünceleri) nedeniyle zulüm görmekten haklı bir korku duyduğu için kendi ülkesinden ayrılan ve başka bir ülkeye sığınan ve mülteci olarak kalıcı yerleşimi bekleme sürecindeki kişileri ifade etmekte kullanılmaktadır (Buz, 2008a: 2).

Türkiye, bu her iki belgeyi imzalamış ve bu belgeleri temel alarak 1994 yılında kendi ulusal sığınma sürecine ilişkin *Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği* yürürlüğe koymuş; ilgili yönetmelikte 1996 ve 2006 yıllarında değişikliklere gitmiştir. Türkiye'de mülteci, sığınmacı ve uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişilele ilgili uygulamalar bu mevzuata göre yürütülmektedir. İlgili yönetmelikte Türkiye coğrafi sınırlamayı korumayı seçmiştir. Bu çerçevede, 1994 İltica Yönetmeliğine göre Türkiye, Avrupalı ve Avrupalı olmayan sığınmacılara iki ayrı prosedür uygulamaktadır. Avrupa ülkelerinden gelen ve Cenevre Sözleşmesi kriterlerine uyanları *mülteci* olarak kabul etmektedir. Avrupa dışından gelen ve ilgili sözleşme kriterlerine uyanları yalnızca *sığınmacı* olarak tanımlamakta üçüncü bir ülkeye yerleştirilenedek geçici

ikamet izni ile geçici koruma sağlamaktadır (Türkdoğan, 2011: XI, 3). Türkiye tüm bu düzenlemelerde coğrafi sınırlamayı temel almakla birlikte, Avrupa sınırlarını Avrupa Konseyi üye devletleri olan Rusya ile Kafkasya'daki ülkeleri de içine alacak biçimde geniş kapsamlı kabul etmektedir (Özer, 2015: 37).

Türkiye'nin 2004 yılında AB adaylığının açıklanması ile birlikte başlayan AB uyum süreci, Türkiye'deki uluslararası göç konusunda sorunlu alanların ele alınarak, somut ve kapsamlı düzenlemelerin yapılmasının önünü açmıştır. AB tarafından hazırlanan Katılım Ortaklı Blegeleri ve İlerleme Raporları ışığında 2014 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Böylece, Türkiye'ye gelen yabancıların ülkeye kabulünün yasal çerçevesi belirlenmiş, kayıtlı olarak Türkiye'de bulunan göçmenlerin hakları yasal olarak çizilmiş ve devletin karşılaşılan sorulları çözmeye yönlik geliştirdiği ad hoc çözümler yerine, kapsamlı ve uzun vadeli uluslararası göçe yönelik politika oluşturma süreci hızlanmıştır. Bu süreci besleyen önemli bir kırılma ise Suriye'den Türkiye'ye yönelen kitlesel ani göç dalgasıdır. Zira, Cenevre Sözleşmesi'nin 33. maddesine göre, imzacı devletler çatışmadan kaçıp gelen mülteci ya da sığınmacıları çatışmanın devam ettiği ve dolayısıyla zulüm görecekleri yerlere geri gönderilmelerini veya iadelerini yasaklamaktadır[52] (Özer, 2015: 37-38, 39, 40).

Başka bir ifadeyle, 2011 yılının Nisan ayında başlayan Suriye'den kitlesel biçimde Türkiye'ye yönelen göç dalgası karşısında kapsamlı düzenlemeler olmaması nedeni ile ad hoc yani geçici çözümler üretilmeye çalışılmışsa da, 2014 yılına gelindiğinde, çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile yoğun göç akını karşısında yabancılara sağlanacak geçici koruma rejimi düzenlenerek, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak Türkiye sınırlarına gelen ya da sınırları geçen yabancılara "*geçici koruma*" sağlanabileceği belirtilmiştir. Gerekli düzenleme yetkisi Bakanlar Kurulu'na bırakılmıştır. Altı ay sonra çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği ile Suriyeli göçenlere yönelik kapsamlı bir geçici koruma rejimi uygulamaya geçirilmiştir (Özer, 2015: 40-41).Böylece, Türkiye'de 'mülteci', 'sığınmacı' ve 'uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişiler' olmak üzere üçlü bir statü tanımlanmaya başlamıştır.

Geçici Koruma Rejimi ile kişilere Türkiye'de sınırsız kalış, zorla geri göndermeye

[52] Bu yasaklamanın tek istisnası gelinen ülkenin güvenliğinin söz konusuolduğu durumları istisna olarak düzenlemiştir.

karşı korumayı ve acil ihtiyaçlara yanıt veren kabul düzenlemelerine erişimi içerecek biçimde koruma ve yardım sağlamaktadır. Yani, coğrafi sınırlama Suriyeliler açısından fiilen kalkmış durumdadır. Ancak diğer yandan, bu yönetmelik kapsamında oldukları sürece Suriyelilerin, *şartlı mültecilik* ve *ikincil koruma* gibi bireysel uluslararası koruma başvuruları işleme konulmamaktadır. Burada amaç geçici koruma tedbirlerinin etkin bir biçimde uygulanabilmesini sağlamaktır. Verilen geçici koruma kimlik belgesi, ikamet izin belgesi ya da ikamet izni yerine geçen belgelere eşdeğer sayılmamakta; süresi, ikamet izni toplamında dikkate alınmamakta ve sahibine Türk vatandaşlığına başvuru hakkı sağlamamaktadır. Bununla birlikte geçici koruma yönetmeliğinin uygulanması sona erdiğinde kişiler uluslararası koruma statülerinden birine sahip olabilmek için başvuruda bulunabilimektedir. Ayrıca, yönetmelikte geri gönderme yasağını açıkça ifade edilmesi ve Suriye'deki istikrarsız ortamın yakın zamanda düzeleceğine dair emarelerin olmaması, Türkiye'deki Suriyelilerin daha uzun süre ülkede kalacaklarını göstermektedir (Özer, 2015: 42-43).

Suiye'de 2011 yılı Nisan ayını takiben, Türkiye'ye sığınanların bir kısmı, Türkiye Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) sorumlulu altında kamplara yerleştirilmiş ve kendilerine kimlik belgeleri verilmiştir. Aynı dönemde bir taraftanda, Türkiye'ye pasaportla giriş yapıp sığınmak dorumunda kalmış tüm Suriyelilere ikamet harcı alınmaksızın bir yıl süre ile geçici ikamet izin belgesi verilmiştir. Pasaportla giriş yapan ve kamplarda kalmayan bu kişilerin kayıtlarını illerdeki Yabancılar Şube Müdürlükleri yapmış ve kendilerine kimlik belgelerini vermiştir. Ayrıca, bu dönemde Türkiye'ye yasadışı olarak giren, kamplar dışında çoğunlukla metruk binalarda ya da kamuya açık alanlarda kalan, kayıtlı olmayan, kimlik belgeleri olmayan ve kimlik belgeleri olmadığı için devlet tarafından sunulan haklardan yararlanamayan Suriyeli göçmenlerde bulunmaktaydı (Özer, 2015: 44). İlk dönemde yaşanan bu sıkıntılara birde mültecilik başvuru ve değerlendirmede yaşanan geçikmeler eklenince sorun daha da yoğunlaşmıştır. Kılıçaslan (2016: 277)'ın vurguladığı gibi, Türkiye'deki sığınma sistemine ilişkin, en ciddi eleştiri, mülteci statüsü tanıma noktasında BMMYK ve İç İşleri Bakanlığı tarafından yürütülen sığınma prosedüründeki statü tanıma sürecinin uzunluğu olarak öne çıkmaktadır.

Nitekim, 2013 yılından itibaren devlet il il bu göçmenleri AFAD ve emniyet işbirliğiyle kayıt altına almış olmasına karşın, kimlik verilmemiştir. 2014 yılında geçici koruma rejimi ile kimlik belgeleri olmayan Suriyeli göçmenlerde, devletin sağladığı

haklardan ve kamusal hizmetlerden yararlanma olanağı elde etmişlerdir. Bu noktada kayıt işleminin ana önemi, politika oluşturmada gerekli olan verilerin toplanmasına olanak sağlanmasıdır (Özer, 2015: 45).

2014 yılında yürülüğe giren yasal düzenlemeler neticesinde, Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmış Suriyeli göçmenlerden pasaportları olup, pasaportla giriş yapanlara "geçici ikametgah izni"[53] verilirken, pasaportları olmayan ve iç savaş nedeni ile ülkelerinde ikamet edemeyenlere "geçici koruma" belgesi verilmektedir. Geçici ikamet izin belgesini alan göçmenler yıllık 600 TL harç yatırmak durumundadır. Türkiye Bursları'ından öğrenim bursu alan öğrenciler ise öğrenim süresince geçici ikamet izni belgesinin harcından muaf tutulmaktadır.

3. Geçici Koruma Faydalanıcısı Suriyelilerin Yükseköğrenime Erişim Olanaklarının İrdelenmesi

Türkiye'de, temel olarak, 94/6169 sayılı Yönetmeliğin 27. Maddesine göre, 'mülteci ve sığınmacıların ülkemizde kalacakaları süre ile sınırlı olarak öğrenim görmeleri ve çalışmaları genel hükümlere tabidir'. Bununla birlikte, Suriyeli göçmen gençlerin yüksek öğrenim olaranaklarına ulaşmalarına yönelik 2013 yılından itibaren düzenlemeler yapılmıştır.

Suriyeli öğrencilerin Türkiye'deki üniversitelere başvurabilmeleri için öncelikle, Türk makamlarına kaydolmaları ve Türk makamları tarafından verilen (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü) 'İkamet İzin Belegesi', 'Geçici Koruma Kimlik Belgesi' ya da 'Yabancı Tanıtma Kartı' gibi geçerli bir kimlik belgesine ya da 'geçerli bir pasaporta' sahip olmaları gerekmektedir. Yani, Türkiye'deki üniversiteler, Türk makamları tarafından verilen belgeleri de pasaport yerine kabul etmektedir.

31.08.2013 tarihli ve 28751 sayılı resmi gazetede yayımlanmış Bakanlar Kurulu Kararının 4. maddesine göre, Suriye vatandaşı öğrencilerden birinci öğretim ve açık öğretim programlarında program süresi içnde öğrenim görenlerden ve yeni kayıt yaptıranlardan hiçbir öğrenim ücretinin alınmayacağı belirtilmiştir. Bu öğrencilerin öğrenim ücretlerinin ise, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlıkları bütçesinden karşılanacağı belirtilmiştir (2013-2014 Eğitim-Öğretim…, İT: 19.04.2017). İlgili konudaki bakanlar kurulu kararı 2016-2017 eğitim-öğretim programı içinde yenilenmiştir ve YÖK konuyla ilgili karar almıştır. Bu

[53] 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında ancak 16.01.2016 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere ikamet izni başvurularında istenecek belgelerde yeknesaklığa ancak geçilebilmiştir.

çerçevede, Suriyeli göçmen gençler, gerekli dil bilgisine sahip olmaları ve akademik gereksinimleri karşılamaları durumunda Türkiye'deki üniversitelere başvurabilmektedirler.

Suriyeli göçmen gençler, Türkiye'de yüksek öğrenimde;

1) Özel Öğrenci Statüsü'nde, Yükseköğretim Kurumlarında Önlisans ve Lisans Düzeyindeki Programlar Arasında Geçiş, Çift Anadal, Yan Dal ile Kurumlar Arası Kredi Transferi Yapılması Esaslarına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik 21.09.2013 tarih ve 28772 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmış olup, söz konusu yönetmeliğin Ek Madde 2'si uyarınca hazırlanması gereken Usul ve Esasların belirlenmesi konusu 09.10.2013 tarihli Yükseköğretim Yürütme Kurulu toplantısında görüşülmüştür. 2013-2014 eğitim öğretim döneminden önce Suriye ve Mısır'da ön lisans, lisans ve lisansüstü (Tıpta Uzmanlık ve Diş Hekimliğinde Uzmanlık programları hariç) düzeyde eğitime başlayan Türk vatandaşı, bu ülkelerin vatandaşı ile bu ülkelerdeki yabancı uyruklu öğrencilerin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarına yatay geçiş işlemleriyle ilgili karara varılmıştır. Bu karara göre; a) Öğrenciler yatay geçiş için gerekli tüm belgelere sahip olması durumunda birinci sınıfa ve son sınıf dahil yatay geçiş yapabilmelerine, b) Öğrencilerin başvurduğu bölümün ilgili yılındaki ÖSYS kontenjanının %10 nu geçmemek üzere yatay geçiş başvurularının yükseköğretim kurumları tarafından değerlendirilmesine, c) Yatay geçiş için istenen belgelere sahip olmayan öğrencilerin Gaziantep, Kilis 7 Aralık, Harran (Şanlıurfa), Mustafa Kemal (Hatay), Osmaniye Korkut Ata, Çukurova, Mersin Üniversitelerinde özel öğrenci olarak ders alabilmelerine, belgelerini sağlayanların yatay geçiş yapabilmelerine karar verilmiştir (Suriye ve Mısır…; İT: 24.02.2017).

Bu düzenleme kapsamında, geçmiş eğitimlerine ilişkin herhangi bir belgeye sahip olmayan ya da yatay geçiş sürecinin tamamlanmasını bekleyen öğrenciler üniversitelere "özel öğrenci" statüsünde kayıt olabilmektedir. Özel öğrenci statüsü, öğrencinin derslere katılabilmesine, verilen ödevleri teslim edebilmelerine ve sınavlara katılabilmesine olanak sağlamaktadır. Kayıt için gereken belgelerin teslim edilmesi ya da yatay geçiş sürecinin tamamlanmasının ardından öğrencilerin kayıt statüleri yenilenebilmekte ve geçtikleri derslerin kredileri resmi olarak tanınmaktadır.

Suriye ve Mısır'daki mevcut siyasal sorunlar[54] nedeniyle hem Türk hem de Suriye ve Mısır uyruklu olup ülkelerinde eğitim göremeyen gençlerin eğitimlerinin önünündeki engelleri kaldırmak adına yapılan bu düzenleme Türkiye'deki muhalif kesim tarafından siyasallaştırılmış ve Türk gençlere tanınmayan bir hak olarak Suriyeli göçmenlerin hiç bir belge olmadan, sadece beyanla üniversitelere kaydı yapılıyor gibi bir algı oluşturulmuştur. Oysa Tükiye, taraf olduğu uluslararası anlaşmalar ile bu anlaşmlara uyumlu bir biçimde yapılandırılan ulusal mevzuat kapsamında, göçmen çocuk ve gençlere -özelde de Suriyeli çocuk ve gençlere- eğitim olanakları sağlamakla sorumludur. Yani özellikle eğitim ve sağlık gibi temel alanlarda gerçekleştirilen çalışmalar yalnızca mevcut hükümetin bir tasarrufu değil Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin devlet sorumululuğu ile insan hakları kapsamında ele alınması gereken bir olgudur. Bu bağlamda Suriyeli göçmenler üzerinden mevcut politika ve uygulamaların "iç siyasete konu yapılması" ve "göçmenlerin ötekileştirilmesi" on yıllardır Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya dolayısıyla karşı karşıya kaldığı uluslararası göç sorunsalını daha da karmaşıklaştıracak ve sadece Suriyeli göçmenleri değil diğer göçmenleri de toplumsal bir çatışmayla karşı karşıya bırakacaktır.

2) Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından denkliği kabul edilen bir lise diplomasına sahipse 'Yabancı Öğrenci Sınavı (YÖS)'na girerek elde ettikleri puanlar üzerinden okumak istedikleri üniversite ve programa başvuru yapabilir ve üniversite kabul ederse öğrenciliği hak kazanır. Suriye uyruklu öğrenci lise diplomasının denkliğini ise,

a) Suriye'de ortaöğrenimi başarıyla tamamlamış olan ve bu öğrenimini diplomayla kanıtlayabilenler diplomalarını Milli Eğitim Bakanlığı Denklik Birimi'ne onaylatarak,

b) Türkiye dışında (Libya gibi) ortaöğrenimini tamamlamış olanların, elde ettikleri diplomalarını Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı Denklik Birimi'ne onaylatarak,

c) Türkiye'de Libya gibi ülkelerin açmış oldukları ortaöğrenim okullarından mezun olanlar diplomalarını Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı Denklik Birimi'ne onaylatarak elde edebilirler.

Türkiye'de öğrenim görmek isteyen Suriyeli göçmen öğrenciler, Yabancı Öğrenci

[54] İlgili yönetmelik, 2011'in Nisan ayında Suriye'de başlayan iç savaş ve 3 Temmuz 2013'te Mısır'da gerçekleşen darbe girişimi sonrası yürürlüğe konulmuştur.

Sınavını (YÖS)[55] adı altında yapılan matematik bilgisini ve IQ düzeyini ölçen bir sınava girmek zorundadır. 2011 yılından beri YÖS sınavı düzenlemek isteyen her üniversite kendi sınavını yapmakta ve ilk olarak bu sınavın ikinci olarak da geçerliliğini tanıdığı başka bir üniversitenin yapmış olduğu YÖS sınav puanına göre, önceden kontenjanları belilenmiş ve ilan edilmiş olan programlara öğrenci kabul etmektedir. YÖS sınavını gerçekleştiren her üniversite sınav karşılığında belirli bir ücret talep etmektedir. Örneğin Fırat Üniversitesi 2015 yılından bugüne yabancı uyruklu öğrencilerin, üniversiteye kabulüne yönelik FÜYÖS sınavını yapmaktadır ve Suriyeli öğrencileri de bu sınav sonucuna göre kabul etmektedir. 2017 yılı sınav başvuru ücreti 175 TL'dir. 2017 yılı itibari ile FÜYOS kapsamında Elazığ, İstanbul, Ankara, Gaziantep, İzmir ve Trabzon olmak üzere ülke içinde 6 merkezde ülke dışında da Afganistan, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Gana, Kazakistan, Nijerya, Makedonya, Almanya, Monaco ve Pakistan olmak üzere 10 ülkede sınavı dijital ortamda online ve eş zamanlı gerçekleştirmektedir. Fırat Üniversitesi'nin yapmış olduğu sınav 2017 yılı itibari ile Türkiye'deki 27 üniversite tarafından kabul edilmektedir.

Türkiye'de YÖS sınavının gerçekleştirilmesinin ilk kez üniversitelere bırakıldığı 2011 yılında 16 üniversite, takip eden yıllarda da sırasıyla 2012: 26, 2013: 39, 2014:38, 2015:43, 2016:37 ve 2017:38 üniversite YÖS sınavını bünyesinde gerçekleştirmiştir (metropolitankurslari.com, İT: 05.03.2017). Veriler ayrıntılı incelendiğinde 2014 yılında 39'dan 38 'e düşmüş gibi görünse debu yıl ilk kez Karabük, Bartın, Bilecik Şeyh Edebali, Bülent Ecevit, Düzce, Kastamonu, Kocaeli ve Sakarya Üniversiteleri *Batı Karadeniz Üniversiteler Birliği* adı altında toplanarak ortak YÖS sınavı düzenlemeye başlamıştır. Yani, üniversitelerin giderek daha fazla istekli ve artan bir biçimde ilgili sınavı yapma ve kendi üniversitelerinde okuyacak yabancı öğrencileri kendilerinin belirleme eğiliminde olduğu görülmektedir. Hatta bir araştırma merkezi olan İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü bile 2011 yılında sınavı ilk uygulayan kurumlar arasında yer almış ve 2013 yılda bu sınavı yapmayı bırakmıştır.

3) Eğer Suriye'de yüksek öğrenimde okuyorken, eğitimini bırakmak zorunda kalmış ise 'Yatay Geçiş Statüsü'nde yararlanarak Türkiye'de yüksek öğrenim programına kaydolabilir. Yani, Suriye uyruklu olup, Suriye'de bir üniversite programına başlamış olan gençler yatay geçiş ile ilgili düzenlemelerden yararlanarak Türkiye'de yükseköğrenimine

[55] Yabancı Öğrenci Sınavı (YÖS) önceden ÖSYM tarafından yapılmaktaydı. ÖSYM en son 2010 yılında ilgili sınavı yaptıktan sonra, bu alanda sınav yapmayı bırakmıştır.

devam edebilir. Böylece, başarıyla vermiş olduğu derslerin tanınmasıyla öğrenci eğitimine devam edebilmekte ve üniversiteye birinci sınıftan başlamak zorunda kalmamaktadır. Fakat her üniversite yatay geçiş usullerini farklı biçimde uygulayabilmektedir. Ayrıca, öğrenci bu haktan yararlanabilmek için, üniversite kaydını kanıtlaması gerekmektedir. Bu kanıtlama sürecinde, öğrencinin ilgili programa ilişkin akademik transkriptini ve lise diplamasını ibraz etmesi gerekmektedir.[56]

Türkiye'deki tüm devlet üniversiteleri Suriyeli öğrencileri başlangıçta 'misafir' veya 'özel öğrenci statüsü'nde kabul edebilmekteyken, YÖS sınavının yaygınlaşmasıyla birlikte yabancı öğrenci statüsü içinde değerlendirmekte, fakat yasal düzenlemeler kapsamında Suriyeli öğrencileri yabancı uyruklu öğrenciler içinde birlikte ele almaktadır.

Ayrıca, Türkiye dışında yüksek öğrenimini tamamlamış Suriye uyruklu öğrenci, YÖK'ten bitirdiği üniversite ve bölümle ilgili denklik aldıktan sonra, Türkiye'de yüksek lisans ya da doktora programına başvurabilir.

Türkiye'de, yükseköğrenim programlarının yanı sıra, birçok eğitim kurumu tarafından çevrimiçi (online) dersler sunulmaktadır. Fakat söz konusu dersler Türkiye ya da herhangi bir ülke tarafından resmi olarak tanınmayabilmektedir (UNCHR, 2017).

Türkiye'de, eğitim dili Arapça olan ve üçüncü ülkelerdeki (Yemen ve Sudan gibi) üniversitelerden diploma alınmasını sağlayan ancak resmi olarak geçerliliği olmayan birçok özel üniversitenin faaliyet göstermektedir. Fakat, bu kurumların diplomaları Türkiye'de geçerli sayılmamaktadır (UNCHR, 2017).

4. Geçici Koruma Faydalanıcısı Suriyelilerin Burs Olanaklarının İrdelenmesi

Türkiye'de yüksek öğrenimde okuyan Suriyeli göçmen gençlerin eğitimi için hem yurt içinden hem de yurt dışında burs sağlanmaktadır. Bunlar (UNCHR, 2017):

a) Yurt İçinden Sağlanan Burslar

***** Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim görmek üzere burs imkânlarından faydalanmak isteyen Suriyeli öğrencilere, 17.06.2014 tarihinde 29033 resmi gazete sayılı *Türkiye Bursları* kurumu oluşturulmuştur. Bu kurum tarafından, yabancı uyruklu öğrenciler

ile Suriye vatandaşı olan ve Türkiye'de *geçici koruma* veya *geçici ikametgah izni* bulunan öğrencilere burs sağlanmaktadır. Öğrencilere, aylık burs, barınma desteği, öğrenim katkı payı ödemeleri, Türkçe dil öğretimi ödemeleri, sağlık sigortası ödemeleri ve ulaşım giderleri sağlanmaktadır. Öğrenciye verilecek aylık burs 12 ay ve ilgili program eğitim süresi boyunca devam etmektedir. Türkçe dil öğretimi ödemeleri programa başlamadan önce 1 yıllık süre için verilmektedir ve dil eğitiminde devam zorunluluğu bulunmaktadır. Öğrencilere ilk geliş ve mezuniyet sonrası gidiş sırasında ulaşım desteği sağlanmaktadır. Türkiye Bursları tarafından verilen katkı, rekabete dayalıdır. Bu kapsamda yazılı ve sözlü sınavların ortak değerlendirmesi neticesinde burs verilmektedir. Burslu öğrecinin sağlık sigortası, Genel Sağlık Sigortası kapsamında karşılanmaktadır. Öğrencilerin yurt yerleştirilmeleri ve yurt ücretlerinin ödemeleri kurum tarafından gerçekleştirilir ve öğrenci öğrenim göreceği kente gittiğinde belirlenen yurda yerleşmek durumundadır. Ağırlıklı genel not ortalaması 4,00 üzerinden, ilk eğitim yılı sonunda 1,80-2,00 arası not ortalaması olan öğrencinin bursunun %25'i ve 1,80'in altında veya sınıf tekrarı yapan öğrencilerin bursu % 50 oranında kesintili ödenir; not ortalaması 1,00 altında olan öğrencinin bursu kesilir (Türkiye Bursları…, 2015). Türkiye Bursları tarafından 2016-2017 güz döneminde 600TL olarak ödenen aylık burs miktarı, 2016-2017 bahar yarıyılından itibaren 700TL'ye çıkarılmıştır. BMMYK (3RP Reginonal Refugee…, 2017: 35)'nin 2016 yılı verisine göre 814 öğrenciye yüksek öğrenimde burs verilmiştir.

***** BMMYK de Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim görmek isteyen öğrenciler için DAFI burs programını yürütmektedir.

***** Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki üniversitelerde eğitim görmek isteyen öğrencilere yönelik olarak uluslararası sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen burs programları da bulunmaktadır (http://spark-syria.eu/turkey/).

b) Yurt Dışından Sağlanan Burslar

* DAAD (Alman Akademik Değişim Programı – German Academic Exchange Programme)

* İngiltere tarafından sunulan Chevening Bursları (Chevening Scholarships).

Kaynaklar

ATEŞ, Selahattin (2011) "Türkiye ve Mülteciler" İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika, UNHCR, editör Özlem Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara: Anıl Reklam Matbaacılık.

BUZ, Sema (2008a) "Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili", *Polis Bilimleri Dergisi,* Cilt:10/4, ss. 1-14.

BUZ, Sema (2008b) "Türkiye Sığınma Sisteminin Sosyal Boyutu", *TBB Dergisi,* Sayı: 76, ss. 120-130.

KILIÇASLAN, Seher Cesur (2016) "Mülteciler, Sığınmacılar ve Göçmenler Açısından Türkiye'de Sosyal Hizmete Dair Saptamalar, Çözüm ve Öneriler", *Sosyal Hizmet ve Öteki: Disiplinlerarası Yaklaşım*, Yayına Hazırlayan: Pınar Akkuş ve Özgür Başpınar Aktükün, İstanbul: Bağlam Yayınları, No: 411, İkinci Basım.

ÖZER, Yeşim (2015) "Türkiye ve Fransa Örnekleriyle Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı", İstanbul: Derin Yayınları, Yayın No: 128.

ÖZER, Yeşim; Z. Özde ATEŞOK ve Ayşegül KOMŞUOĞLU (2016) "Türkiye'nin Göçmen ve Mültecilere Yönelik Eğitim Politikalarının Dönüşümü", Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler, edi. Edem ESEN ve Mehmet DUMAN,

TEZCAN, Mahmut (2000) "Dış Göç ve Eğitim", Ankara: Anı Yayıncılık.

TÜRKOĞLU, Elçin; Hülya Üçpınar ve Orçun Ulusoy (2011) "Mülteci ve Sığınmacıların Alıkonulma Yerleri İzleme Kılavuzu", Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayını, Yayın No:75.

"Türkiye Burslari Burluluk İşlemleri Rehberi" (2015), Ankara: Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı.

UNCHR: Türkiye'de UNCHR, Gerçekler ve Rakamlar, Ocak 2011, Sayı: 3, ss.18.

UNCHR: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler: Sıkça Sorulan Sorular, Ocak 2017, www.unh

cr.org/turkey/uploads/root/faq_for_syrians_(turkish)_02032017.pdf, Erişim Tarihi: 12.03.2017.

"Suriye ve Mısır Ülkelerinden Yurdumuzda Bulunan Yükseköğretim Kurumlarına Yatay Geçiş", yok.gov.tr/duyurular, Erişim Tarihi: 24.02.2017.

"3RP Regional Refuguee &Resilience Plan 2016-2017 in response to the Syria Crisis: 2016 Annual Report*",* (2017), 3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2017/04/3RP-2016-

Annual-Report.pdf, Erişim Tarihi: 22.04.2017.

"2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılında Yükseköğretim Kurumlarında Cari Hizmet Maliyetlerine Öğrenci Katkısı Olarak Alınacak Katkı Payları ve Öğrenim Ücretlerinin Tespitine Dair Karar", yok.gov.tr/duyurular, Erişim Tarihi: 19.04.2017.

metropolitankurslari.com, ErişimTarihi: 05.03.2017.

data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php, Erişim Tarihi: 27.04.2017.

Temel Hak ve Hürriyetler Bağlamında Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlere Dair Bir Değerlendirme

Hakan Ömer TUNCA

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail:hotunca@hotmail.com

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Türk vatandaşlarının sahip olduğu T.C. 1982 Anayasasında md.12 ile 74 arasında yer alan temel hak ve hürriyetler ile halen ülkemizde geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeli göçmenlerin hakları arasında bir karşılaştırma yapmak suretiyle sorun alanlarını tespit ederek hâlihazırdaki durumun bir değerlendirmesini yapmaktır. Çalışmada Suriye'de 2011 Mart ayında başlayan savaş ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kitlesel göç ile ülkemize misafir olan Suriyeli göçmenlere 6 yıla yakın zamandır tanınan haklar ortaya konularak bir nevi durumları açığa çıkartılacaktır. İlk olarak 2014 yılında düzenlenmeye başlayan geçici koruma altına alınan Suriyelilere yönelik çıkarılan resmi düzenlemeler ve bu düzenlemelerde yer alan özellikle temel hak ve hürriyetler kapsamındaki sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal yardım ve hizmetler ile tercümanlık, gümrük işlemleri vb. haklar incelenecektir. Söz konusu düzenlemelerde belirtilen hak ve hürriyetleri kullanmada Suriyeli Göçmenlerin yaşadıkları sorunlar tespit edilecek ve son olarak sorunların çözümü noktasında uyum ve entegrasyon politikalarına katkı sağlayabilecek bazı çözümler önerilecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriyeli Göçmenler, Temel hak ve hürriyetler, geçici koruma

An Evaluation of the Syrian Immigrants in Turkey in the context of Fundamental Rights and Freedoms

Abstract

The main purpose of this study is to make an assessment of the current situation and to find out the problem areas by making a comparison between the fundamental rights and freedoms of the 1982 Turkish Constitution articles between 12th and 74th and the rights of the Syrian immigrants who are currently in the temporary protection status in Turkey. With the war that started in Syria in March 2011 resulting mass migration, Turkey gave fundamental rights and freedoms to Syrian migrants. In this paper, the situation of Syrian migrants who are guests nearly 6 years is going to be exposed in the context of fundamental rights and freedoms. First of all, the official regulations about temporary

protection introduced for the Syrians in 2014 will be examined. Then especially basic rights and freedoms in these regulations such as the health, education, labor market access, social assistance and services and interpreting, customs procedures etc. will be examined. Next, problems experienced by Syrian immigrants in using the rights and freedoms mentioned in the aforementioned regulations will be identified and finally some solutions of the problems will be proposed in order to contribute to adaptation and integration policies.,

Keywords: Migration, Syrian Immigrants, Fundamental rights and freedoms, temprorary protection.

1.Giriş

Göç, insanlık tarihi boyunca görülen ve uygarlıkların şekillenmesinde önemli rol oynayan bir olgudur. İnsanlar tarihin eski dönemlerinden beri başta ekonomik nedenler olmak üzere siyasi çalkantılar, refah arayışı, savaşlar vb. nedenlerle göç etmişlerdir (Apak, 2014).

Türkiye, coğrafi konumu itibariyle göç yolları üzerinde bulunmaktadır ve büyük nüfus hareketleri bakımından ‘‘geçiş ülkesi’’ konumundadır. Eski Osmanlı sınırları içerisinde yer alan veya yerleşik Türk nüfusu fazla olan; Balkan, Kafkas, Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri açısından Türkiye bir varış noktasıdır. Türkiye kendi başına, Avrupa sığınmacı nüfusunun kaynak ülkesi olma konumundadır (Suriyeli Sığınmacılar Raporu, 2014). Türkiye toprakları, Osmanlı döneminde Cumhuriyet döneminde olduğu gibi bölgenin en fazla göçmen çeken cazibe merkezlerinden birisi olmuştur. Kuşku yok ki bu cazibenin önemli bir payı, “dışarıdan” gelenlerin hem devlet hem de toplum tarafından kabulünde ortaya konulan sıcak, hoşgörülü ve misafirperver yaklaşımdır. Etnik, dini, ekonomik ya da kültürel nedenlerle yaşadıkları yerden ayrılmak zorunda kalanların yönünü döndüğü Anadolu ve Rumeli toprakları toplumsal kültürde derin izler bırakmış göçmene, yabancıya, misafire yönelik “kabul kültürü” varlığını günümüze kadar sürdürmüştür (Erdoğan, Kaya, 2015).

Ülke tarihinde farklı dönemlerde nüfus hareketleri gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğuna dâhil coğrafyalarda bulunan ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte ulus devlet sınırları dışında kalan Müslüman ve çoğunlukla Türk kökenlilerin ülkeye göçü, dışarıdan gelen ilk nüfus hareketi olarak değerlendirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında da Yunanistan, Bulgaristan ve On iki Ada’dan gelen göçmenler ile Avrupa’dan

gelen 67.000 kişi civarında Yahudilerin büyük çoğunluğu kısa bir süre sonra ya yurtlarına geri dönmüş ya da başka bir ülkeye göç etmiştir (Kirişçi, 2000).

Bu dönemi 1945-1980 yılları arasında ağırlıklı olarak Bulgaristan'dan ve ardından Yugoslavya'dan gelen ikinci göç hareketi izlemiştir. Üçüncü dönem, 1980'li ve 1990'lı yıllarda Afganistan'dan gelen sığınmacıların yanı sıra Bulgaristan Türklerinin göçünü kapsamaktadır. 1980'li yılların sonunda Bulgaristan'da uygulanan asimilasyon politikası nedeniyle Türkiye'ye sığınan 300.000 civarında Türk kökenlinin yarısından çoğu ilerleyen yıllarda geri dönmüştür. 1985-2005 arasında ise ağırlıklı olarak İran, Irak ve Bulgaristan'dan olmak üzere yaklaşık iki milyon kişiyi kapsayan mülteci hareketi gerçekleşmiştir. 1979 İran devriminden kaynaklanan ve ilk büyük toplu sığınmacılık hareketi olarak değerlendirilen süreçte, yaklaşık bir milyon İranlı'nın sığınma talebi söz konusudur. Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesi gereği Avrupa dışından gelenleri mülteci olarak kabul etmemesi nedeniyle İranlılar ülkede turist vizeleri doluncaya kadar barınmış ve büyük çoğunluğu İranlı öncü göçmen bağları kanalıyla Avrupa ülkelerine göç etmiştir (İçduygu, 2000).

1988-1991 yılları arasında Irak'tan üç kitlesel göç hareketi ile Asya ve Afrika kaynaklı sığınmacı hareketi gerçekleşmiştir. 1988 yılında İran-Irak savaşının sona ermesinden sonra Türkiye'de geçici kamplarda barındırılan 50.000'den fazla Kürt Peşmerge, Irak'tan gelen akımın ilk ayağını oluşturmuştur. 1990-1991 yıllarında Körfez Krizinden kaçan ve ikinci büyük dalgayı oluşturan yaklaşık 60.000 Iraklı ve Kuveytli sığınmacı grup ise kısa bir süre sonra geri dönmüştür. Son büyük dalga kapsamında 1991 yılında Irak ordusundan kaçan ve büyük çoğunluğu oluşturan Kürtlerin yanı sıra Türkmen, Arap ve Keldanilerin de yer aldığı yaklaşık 500.000 kişilik bir sığınmacı hareketi söz konusudur. 1988 yılındaki göç akımında sıkıntı yaşayan Türkiye sınırlarını bu kitleye açmak istememiş ve Batılı ülkelerin desteğiyle topluluğun Kuzey Irak'ta barınabileceği bir kamp oluşturulmuştur (İçduygu, 2004, İçduygu, 2000).

1992'deki Bosna Hersek kaynaklı kitlesel göç hareketinde Türkiye'nin göç yolunda bir geçiş ülkesi olarak değerlendirildiği görülmüştür. Sığınmacıların sadece bir kısmı Türkiye'ye yerleşmiş, büyük çoğunluğu Dayton Antlaşması'ndan sonra geri dönmüştür (İçduygu, 2000). Buna karşın 1997'de Bosna Hersek, İran ve Irak'tan gelen 2.400 mülteci ile 2.200 sığınmacı ülkede kalmış, ilerleyen yıllarda Somali, Afganistan, Sri Lanka ve

Filistin'den kitlesel olmayan sığınma hareketleri gerçekleşmiştir (İçduygu ve Sirkeci, 1999, İçduygu ve Toktaş, 2005).

Türkiye Cumhuriyetine son yapılan kitlesel göç ise Suriye'den gerçekleşmiştir. 15 Mart 2011 tarihinde, Arap Baharı olarak bilinen gösteriler ile başlayan Suriye krizinde Nisan ayı itibariyle ortaya çıkan çatışma ortamı ülkeyi bir iç savaşa doğru sürüklemiş, iç savaşın ülke geneline yayılması ve hayatın yaşanmaz duruma gelmesiyle birlikte kendilerini risk altında hisseden, temel ihtiyaçlarını ve güvenliklerini karşılayamaz duruma düşen Suriyeliler çareyi ülkelerini terk etmekte bulmuşlardır (Tunç, 2015). Suriyeliler, güvenilir ve en yakın yer olması, akraba-aynı aşirete mensup tanıdıkları olması, misafirperverlik, kentin benimsenmesi açık kapı politikası, en iyi barınma merkezlerinin varlığı ve 2009 yılında karşılıklı vizelerin kaldırılması vb. (Erdoğan, 2015, s.9) nedenler ile Türkiye'yi tercih etmişlerdir. Türkiye'ye gelen Suriyeliler ilk aşamada sadece sınır illerinde ve kamplarda ikamet etmişlerdir. İç savaşın uzaması ile kamp sayısı yetersiz kalmaya başlamış, kamplardan bağımsız olarak bir kısım Suriyeli sınır illerinde veya ilçelerinde akrabalarının yanında ya da kiraladıkları evlerde ikamet etmeyi tercih etmeye başlamışlardır (Güçtürk, 2014). Bu durum, süreç içerisinde sayılarındaki büyük orandaki artışla birlikte ülkenin neredeyse tamamına dağılmalarına neden olmuştur. İç savaşın uzaması ise göç hareketlerini daha da artırmıştır (Tunç, 2015).

Suriye'den Türkiye'ye yönelik ilk toplu nüfus hareketi, 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay ili Yayla Dağı ilçesinde Cilvegözü sınır kapısında gerçekleşen ilk girişte 252 Suriyeli vatandaşı sınırdan içeri alınmasıyla başlamıştır (Erdoğan, 2015, s.5). Türkiye Cumhuriyeti; İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Müdürlüğünün resmi kayıtlarına göre 2011 yılı sonunda 14.237, 2012 yılı sonunda 224.655, 2013 yılı sonunda 1.519.286, 2014 yılı sonunda 2.503.549, 2015 yılı sonunda 2.834.441, 2016 yılından 13.04.2017 tarihine kadar 2.978.995 Suriye vatandaşını yıllara göre geçici koruma altına almıştır. Bunların dışında ek olarak 328.217 ön kayıt altına alınmış Suriyeli bulunmaktadır. Bu insanların %8,5'ini oluşturan 252.268'i 10 ilde 23 adet barınma merkezlerinde kalırken kalanı ise Türkiye'nin dört bir tarafına dağılmış durumdadır (GİGM Göç İstatistikleri, 2017). İlerleyen zamanla Suriyelilerin Türk vatandaşları ile birlikte barınma merkezlerinin dışında daha fazla yaşamaya başladığı görülmektedir. Göç eden sayılara bakıldığında Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinde 1920'den 2012 yılına kadar aldığı göçün toplam 1.800.000 olduğu düşünülürse hâlihazırdaki durum sadece son altı yıllık

dönemde bu rakamın iki katına yakın olduğu görülmektedir. Türkiye ile Suriye arasındaki 911 km. uzunluğunda ve kısmen de oldukça korumasız olan sınır, geçişlerin büyük bölümünün kontrolsüz ve kayıtsız gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır (Erdoğan, 2015, s.8). Bu çalışmada; T.C. vatandaşlarına 1982 Anayasası ile tanınan temel hak ve ödevler ile yaklaşık 3,5 milyon Suriyeli göçmenlere verilen haklar ve hizmetler karşılaştırılacak ve bir değerlendirme sunulacaktır.

2.1982 Anayasası Temel Hak ve Ödevler

1982 Anayasası; devletin temel kuruluşunu ve temel hakları ana hatlarıyla belirleyen bir "çerçeve anayasa" değil her şeyi her ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen bir "düzenleyici anayasa" dır (Gözübüyük, 1998, s.147). Buradan hareketle anayasamız makalemize konu temel hak ve ödevleri ayrıntılı bir şekilde tanımlamıştır. Bu tanımlamayı yaparken hürriyet-otorite seçiminde özellikle yargı bölümünde otoriteden yana olduğu söylenmekle birlikte, temel hak ve hürriyetlerle ilgili özellikle sınırlandırılması sisteminde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyum ve paralellik sağlanması için büyük çaba göstermiştir (Gözler, 2000, s.209). 1982 Anayasasında temel hak ve hürriyetler 2'nci kısımda 3 bölüm 58 maddede düzenlenmiştir. Kişinin hakları ve ödevleri bölümünde; kişinin dokunulmazlığı, zorla çalıştırılma yasağı, yerleşme ve seyahat hürriyeti hak arama hürriyeti, temel hak ve hürriyetlerin korunması vb. 24 maddede genelde devlete kişin alanına müdahalede bulunmamaya yönelik negatif özgürlük kapsamında ferdiyetçi haklar tanımlanmıştır. Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde; ailenin korunması, eğitim-öğrenim hakkı, çalışma hakkı ve ödevi, sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik hakkı vb. haklar 25 maddede pozitif özgürlük kapsamında sosyal devlet anlayışı ile devletin olumlu bir şeyler yapması gerekliliğini vurgulayarak tanımlanmıştır. Siyasi haklar ve ödevler bölümünde ise; Türk vatandaşlığı, seçme seçilme, vatan hizmeti, vergi vb. haklar 9 maddede kişilerin devlet yönetimine katılma ve siyasette bulunabilme haklarını tanımlamıştır.

3.Suriyelilere Yönelik Teşkilatlanma ve Yapılan Düzenlemeler

Türkiye'ye Suriye'den 29 Nisan 2011'de gelen ilk grup, ilk çadır kent alanı olarak Yayladağ merkeze yerleştirilmiş, daha sonrasında devam eden girişler üzerine ise 09 Haziran 2011 tarihinde Altınözü ve 12 Haziran 2011 tarihinde Boynuyoğun Çadır Kentleri kurulmuştur. Türk Hükümeti, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkalığı

(AFAD) ve Türk Kızılay'ı aracılığıyla ilk girişlerin olduğu günden itibaren bölgede, zaman zamanda "sıfır noktası" olarak tabir edilen Türkiye sınırı dışındaki bölgede insani yardım faaliyetlerine başladı (Kızılay Suriye Krizi Genel Bilgiler, 2017). Türk hükümeti, Suriye'den ilk kafile girişinden 11 ay sonra krizle mücadele etmenin yasal ve idari çerçevesini çizen bir yönergeyi yürürlüğe koymuştur. 30 Mart 2012 tarihinde İç İşleri Bakanlığı tarafından "Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge" ile ortaya çıkan bu kitlesel göç akınını yönetmenin esaslarını belirlemiştir.

Sürecin yönetilmesi için "T.C. Başbakanlık Suriyeli Sığınmacılar Genel Koordinatörlüğü" oluşturulmuş ve 20 Eylül 2012 tarihli Başbakanlık genelgesi ile "Türkiye'de bulunan Suriyeli sığınmacılar konusunda kamu kurumları arasındaki her türlü konunun koordinasyonuyla ilgilenmek üzere" Gaziantep'te görev yapan bir Koordinatör Vali atanmıştır.

Hem Türkiye'de ortaya çıkan ihtiyaç hem de başta AB olmak üzere uluslararası kurumlardan gelen talepler dikkate alınarak yapılan hazırlıklar sonrasında, mülteciler-sığınmacılar konusunda içinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün (GİGM) kurulumunu da sağlayan ilk kapsamlı yasal düzenleme 2.2.2013 tarihli 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile gerçekleştirilmiştir. GİGM, yasanın 11 Nisan 2013 tarihinde yayımı itibari ile diğer düzenlemeler ise yasanın yayımı tarihinden 1 yıl sonra 11 Nisan 2014'te yürürlüğe girmiştir. Yasa çerçevesinde kurulan ve sürecin sivilleşmesi bakımından son derece önemli olan GİGM'nin, iltica ve göç yönetimine ilişkin sorumluluğu kademeli olarak o tarihe kadar yabancılar konusundaki işlemleri yürüten Emniyet Genel Müdürlüğü'nden devralması öngörülmüştür. GİGM, Genel Müdüre bağlı Merkez Teşkilatı (Göç Politikaları ve Projeleri, Hukuk Müşavirliği, Eğitim, Bilgi Teknolojileri, Yabancılar, Strateji Geliştirme, Uyum ve İletişim, Destek Hizmetleri, Uluslararası Korum, İnsan Ticareti Mağdurlarını Koruma, İnsan Kaynakları, Dış İlişkiler Daire Başkanlıkları) ve Sürekli Kurul ve Komisyonlar (Göç Danışma ve Düzensiz ile Mücadele Kurulları ile Uluslararası Koruma Değerlendirme Komisyonu) ve Taşra Teşkilatı (81 İl Göç İdaresi Müdürlüğü) ve Yurt Dışı Teşkilatlarından (Göç Müşavirlik ve Ataşelikleri) teşkil edilmiştir (YUUK, 2013). 2013 YUKK yasası ile birlikte Türkiye'deki uluslararası koruma bakımından mevzuatta daha önce yer almayan bazı önemli kavramların yer alması sağlanmıştır. Yasa, uluslararası koruma

çeşitleri olarak "mülteci", "şartlı mülteci", "ikincil koruma" ve "geçici koruma" terimlerini getirmiştir. YUKK yasanın kitlesel göç hareketleri konusunda ise "geçici koruma"dan hareket ettiği görülmektedir. YUKK'nın önemli bir düzenlemesi de "uyum" konusundadır. Yasanın 96. Maddesi "uyum" başlığı altında son derece önemli bir düzenlemeyi gündeme getirmekte ve böylece "birlikte yaşamın devamlılığı" konusunda bir öngörüyü de ortaya koymaktadır (Erdoğan, 2015, s.50-53). Nisan 2013'te çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91.maddesi çerçevesinde 22 Ekim 2014'te çıkarılan "Geçici Koruma Yönetmeliği" Türkiye'de bulunan ve gelecek Suriyeliler konusunda yapılacak işlemleri yeniden düzenlemiştir. Yönetmeliğin 1'inci maddesi Suriye'den gelenlerin "geçici koruma" içinde yer aldığını özel olarak vurgulamaktadır. Yönetmelik ile Suriyeliler için de belirleyici olan "Geçici Koruma" hukuki dayanak kazanmıştır. Yönetmeliğe göre (15. madde) Bakanlar Kurulu geçici korumayı sınırlandırabilir ve durdurabilir. Yönetmelik, bu tür kayıt altına alma konusunda yaşanan ve yaşanacak sorunları da ortadan kaldırmak amacıyla yabancılara adres kayıt sistemine kayıt yaptırma zorunluluğu getirmiştir. Yabancılara, temel hizmetlere ve diğer sosyal yardımlara erişim hakkı da ancak kayıtlı oldukları illerde bulunmaları şartı ile sağlanacaktır. Yönetmelikte kadın ve çocuklar konusunda özel koruma önlemlerinden söz edilmektedir (Erdoğan, 2015, s.55-56).

GİGM'nin teşkilatlanmasının ardından Göç İdaresi (GİGM Suriyelilerle İlgili Çalışmalarımız, 2017) tarafından çıkarılan 13.08.2014 tarihli ve 22 sayılı Genelge; Suriyeli yabancıların kimlik tespit ve kayıt işlemleri kayıt altına almanın teşvik edilmesi, kayıt olmayanların acil sağlık hizmetleri hariç diğer haklardan faydalanamayacakları, kayıt altına alınanların ülkemizde kalış izinleri, yardım ve hizmetlere erişimleri, ülkemizde bulunan Suriyelilerin üçüncü ülkelere çıkış işlemleri, kamu düzeni veya kamu güvenliğine risk oluşturanlar, ikamet ili değişikliği talepleri, ülkemizden gönüllü olarak çıkış yapanlar veya semt-i meçhule gidenler hakkında yapılacak işlemleri belirlemektedir.

17.10.2014 tarihli ve 29 sayılı Genelge; Suriyeli yabancıların kayıt işlemlerinin en kısa sürede tamamlanması, kayıt altına alınmayan Suriyelilerin tespiti amacıyla kolluk uygulamalarının arttırılması ve kaydı olmayanların kolluk refakatinde kayıt merkezlerine götürülmesi, İl valilerince kayıt işlemlerinin bizzat takip ve denetiminde yapılması; valilikler bünyesinde kayıt işlemlerini güncel tutma işlemlerini takip etmek üzere komisyon oluşturulması hususlarını düzenlemektir.

15.12.2014 tarihli ve 36 sayılı Genelge; 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliğinin, geçici korunma kapsamına alınmayacak yabancıları düzenleyen 8'inci maddesi gereğince; kimlerin geçici koruma kapsamına alınmayacağı, anılan kişilerin takibinin sağlanması söz konusu kişilerin ülkesine gitmek istemeleri halinde gönüllü geri dönüşlerin sağlanması, ülkelerine dönmek istememeleri halinde ise Geçici Barınma Merkezlerine (GBM) sevk edilmeleri hususlarında uyulacak usul ve esasları belirlemektedir.

25.07.2014 tarihli ve 2014/429 sayılı Talimat yazı; Suriyeli yabancılardan gerek suça karışmış olanlar, gerekse diğer nedenlerle kamu düzeni ve kamu güvenliğine tehdit oluşturduğu değerlendirilenler ile uyarılara rağmen dilencilik, sokakta yaşama vb faaliyetlerde bulunanların, Valilikler tarafından Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı bünyesinde hizmet veren barınma merkezlerine kolluk refakatinde sevk edilmesi hususlarını düzenlemektedir.

23.11.2014 tarihli ve 98022 sayılı Talimat yazı; Suriyeli yabancılardan dilencilik yapan, sokakta yaşayan vb. durumda bulunanların ülkemizde kış mevsimi şartlarının hakim olması sebebiyle Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı bünyesinde hizmet veren GBM'lerine gecikmeksizin kolluk refakatinde sevk edilmesi hususlarını düzenlemektedir.

AFAD tarafından krizin başından itibaren kurulan GİGM'ye bağlı Barınma Merkezleri ile ilgili 22.04.2014 tarihinde Kabul ve Barınma Merkezleri ile Geri Gönderme Merkezlerinin kurulması, yönetimi, işletilmesi, işlettirilmesi ve denetimi hakkında yönetmelik çıkarılmıştır.

Tunç, Türkiye'deki Suriyelilere şartlı veya geçici koruma statüsü ile tanınan imkânların evrensel mülteci hakları ile benzer özellikler taşıyıp taşımadığını belirlemek için bir tablo çıkarmıştır. Suriyelilere; zorla geri gönderilmeme/zorla geri gönderilmeye karşı koruma, insani standartlarda muamele, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma, seyahat edebilme, çalışma izni, ticari işyeri açma, sosyal güvenlik (yok), oturma-konut edinme ve vatandaşlık (yok) hakkı/imkânı sağlandığı ifade edilmiştir (Tunç, 2015). Şimdi sırasıyla "geçici korumaya ilişkin yönetmelik" ana dokümanı kapsamında Suriyelilere yönelik haklar incelenecektir. Bu yönetmelik "geçici koruma" nın kapsamı, bu kapsamda değerlendirilecek kişilerin hak ve yükümlülükleri, kayıt süreci, ülkede kalışlarına ilişkin belirleyici kriterleri, haklara getirilebilecek kısıtlamaları düzenlemiştir. Söz konusu yönetmelik özellikle

Suriyelilerin hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır (GİGM 2015 Türkiye Göç Raporu, 2016).

Yukarıda kısa hatlarıyla krizin yönetimi ve ilgili mevzuattan da görüleceği üzere hem devlet kurumları hem de ulusal/uluslararası kuruluşlar ile kamu kuruluşları arasında koordinasyon karışık bir yapı 2014 yılında GİGM'lüğü asıl yetkili olana kadar sürmüştür. AFAD ve Kızılay boşlukları doldurmaya çalışmıştır. Alanda AFAD, İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), Sağlık Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Kızılay ile başta Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) olmak üzere birçok ulusal ve uluslararası Sivil Toplum Kuruluşu (STK)'lar yer almıştır. Açıklanan teşkilatlanma ve resmi düzenlemeler ardından sırasıyla Suriyelilere sağlanan haklar ve yaşanan sıkıntılar 1982 Anayasasında TC vatandaşlarına verilen temel hak ve hürriyetler ile karşılaştırılacak şekilde anlatılacaktır.

3.1.Sağlık

Suriyelilere yönelik sağlık konuları kapsamında;19.02.2011 tarihinde yürürlüğe giren Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezleri Yönetmeliğine istinaden AFAD ilk olarak gelen yabancıların barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını diğer bakanlıklarla koordine ederek yürütmüştür. Bu bağlamda, bütün sağlık giderleri AFAD tarafından karşılanmaktadır. 2013/08 numaralı genelge ile sağlık ve diğer hizmetlere erişim kapsamı genişletilmiş, Türkiye genelinde 11 ilden 81 ile çıkarılmıştır.

Sağlık hizmetleri halen AFAD tarafından yayımlanan 2015/8 sayılı genelge ve Sağlık Bakanlığı 04.11.2015 tarihli ve 9648 sayılı "Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslar" yönergesi çerçevesinde yürütülmektedir. Sağlık Bakanlığı tarafından birinci basamak koruyucu, tanı ve tedavi edici sağlık hizmetleri kapsamında; ayaktan tanı ve tedavi, bağışıklama, bulaşıcı hastalık ve salgın ile mücadele, tüberkülozla mücadele, çevre sağlığı, kadın ve üreme sağlığı, çocuk ve ergen sağlığı hizmetleri verilmektedir. Bu hizmetlerin sunumu, GBM'lerinde toplum sağlığı personeli, dışında ise başvurdukları aile ya da toplum sağlığı merkezi personeli tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sağlık hizmetlerinin alımı AFAD ile sağlık bakanlığı arasında imzalanan protokol ile sağlanmaktadır. Protokol sağlık hizmetlerine; yurt dışından getirilmesi gereken ilaçların bedellerinin geri ödeme kuralları içinde başkanlık tarafından ödenmesi, yurt dışı kemik

iliği/kök hücre/kordon kanı getirilmesi, üniversite ve araştırma hastaneleri tedavi giderlerinin ve organ nakillerinden kemik iliği nakil bedelinin ödenmesi, kısırlık tedavisi vb. bazı katkılar da sağlamıştır.

2015 yılında GBM'lerinde sağlık hizmetleri kapsamında toplam 175.882 aşılama yapılmıştır. Bu aşılama çalışmalarının 41.527'sini bebek izlem sayısı 29.031'ini çocuk izlem sayısı oluşturmaktadır. Benzer şekilde günlük 7.442 poliklinik hizmeti 96 yerli, 20 yabancı doktor ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 151.746 doğum gerçekleşmiş olup toplamda poliklinik sayısı 5 milyonu aşmaktadır (GİGM 2015 Türkiye Göç Raporu, 2017).

Kamp dışında yaşayan ve çoğunluğu oluşturan gruba ise kayıt yaptırmaları halinde sağlık hizmeti ve ilaçlara ücretsiz erişim hakkı tanınmaktadır. Çeşitli sebeplerle kayıt yaptıramayanlara ise hiçbir hak sağlanamamaktadır (Tunç, 2015). Sınır illerindeki devlet hastanelerinde toplam hizmetin %30-40'ı bir oranda Suriyelilere hizmet vermesinden kaynaklı fiziki şartlar ve sağlık çalışanları açısında kapasite sorunu yaşanmaktadır (Oytun ve Gündoğar, 2015, s.20).

BMMYK, kapasitenin üzerinde çalışan Türk sağlık sisteminin desteklenmesi kapsamında; sağlık hizmetlerinin kent merkezlerinden uzak yerlerde bulunan ilgi alanındaki kişilere sağlık hizmeti sunmak veya acil durumlarda kullanmak üzere 2016 yılında Sağlık Bakanlığına 40 ambulans ve bir mobil klinik, yaklaşık 127.500 hijyen kiti teslim etmiştir. Dil, Türkiye çapında, sağlık tesislerinde kaliteli hizmet sunumu bağlamında engel olmaya devam etmektedir. BMMYK ve ortakları mülteci nüfusun yoğun yaşadığı bölgelerdeki hastanelere tercüman desteği sağlamaktadır. Ayrıca BMMYK; sağlık bakanlığı personeline farkındalığı artırmak, uyumu tesis etmek, mevzuatın tutarlı uygulanmasını temin etmek için uluslararası hukuki koruma ve sağlık konuları ile ilgili ulusal mevzuata ilişkin eğitimler vermiştir (BMMYK Bilgi Notu, 2017). Tüm bu çabalara rağmen;

- Karmaşık sevk-yönlendirme mekanizmaları ve sürekli olarak güncellenen mevzuatı takip etmekte yaşanan zorluklar,
- Dil engeli nedeniyle hastane personeliyle yaşanılan iletişim sorunları ve tercüme hizmetlerinin sürekli olarak sağlanamıyor oluşu,
- Kayıtta yaşanılan sıkıntılar (bekleme süresi),

- MERNİS'e aktarılamayan (98-99 dönüşümü tamamlanmayan) hastaların sağlık hizmetlerine erişiminde yaşanan sıkıntılar,
- Bazı hastanelerin hala sevk istemeleri,
- Organ nakillerinde pratikte yaşanan zorluklar,
- Yüksek maliyetli tedaviler ve yurt dışından ithal edilen ilaçlara erişimdeki zorluklar,
- Psikolojik ve ruh sağlığı hizmetlerine erişimdeki zorluklar (BMMYK, İstanbul Saha Ofisi Sunumu, 2017) gibi problemler sağlık hizmetlerinde yaşanmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde sonuç olarak; Anayasada TC vatandaşlarına tanınan hakların çoğunun mevzuat ile Suriyelilere verildiği görülmekle birlikte başta kayıtlamanın tam anlamıyla gerçekleşmemesinden kaynaklı Suriyelilerin tamamına ulaşılamamış olduğu, kapasite sıkıntısının yaşandığı, genel sağlık sigortası sisteminin kurulmadığı, özellikle koordinasyon eksikliği ile ruh sağlığı hizmetlerinde eksiklik olduğu görülmektedir.

3.2.Eğitim

Suriyeli mülteci çocukların Türk okullarına ve Geçici Eğitim Merkezlerine (GEM) kayıt olmalarına ilişkin yasal çerçeve MEB 2014/21 genelgesiyle belirlenmiştir. GEM, geçici koruma altında bulunan Suriyeliler için kurulan eğitim kurumlarıdır. Bu eğitim merkezleri kamp alanlarında ya da kentte hizmet vermektedir. Eğitim dili Arapçadır ve Suriye müfredatının düzenlenmiş bir hali kullanılmaktadır. Her okul yılının sonunda katılım ve başarı belgeleri verilmektedir. MEB, Suriyeli çocukların Türk okullarında eğitim görmeleri hususunda özel bir çaba sarf etmektedir. 2016-17 eğitim yılının başlangıcından itibaren okul öncesi ya da birinci sınıfa başlayan tüm Suriyeli çocuklardan Türk müfredatına göre işlenen derslere katılmaları istenmektedir (BMMYK Eğitime İlişkin Güncelleme, 2017). GBM'de 31 Aralık 2015 itibarı ile 1.211 derslikte 315 Türk, 2.532 Arap öğretmenle 6.857 okul öncesi, 42.491 ilkokul, 20.051 ortaokul ve 9.308 lise öğrencisi olmak üzere toplam 78.707 çocuk ve gence eğitim verilmiştir (GİGM 2015 Türkiye Göç Raporu, 2016).

Suriyelilerin büyük çoğunluğu alt gelir seviyesinde ve düşük eğitim düzeyindedir. Bilimsel araştırmalar eğitim düzeyi ile kalkınmanın unsurları olan ekonomik büyüme, siyasal ve toplumsal gelişme arasında doğrusal gelişme olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Çakmak,

2008, s.33). Eğitimin bireysel ve toplumsal düzeyde gelir yaratma eğrisi (Korkmaz, 2006, s.97) dikkate alındığında Suriyeli kadınların % 64'ünün ilkokul ve altı eğitim düzeyinde olması (AFAD, 2014) ve okuma yazma bilmeyenlerin fazlalığı uzun vadede Türkiye'ye ciddi bir eğitim maliyeti oluşturma potansiyeli bulunmaktadır. Türkiye'deki Suriyeliler bakımından yaşanan en önemli sorunlardan bir tanesi ve hatta uzun ve orta vadede belki de en önemlisi çocukları eğitime ulaşma konusunda yaşadıkları sorunlardır. Türkiye'de 0-18 yaş grubundaki çocuk ve gençler kamplarda yaşayanların % 53'ünü, kamp dışında yaşayanların % 49'unu oluşturmaktadır. Buna rağmen Suriyelilerin eğitim-okullaşma oranı çok düşük düzeydedir. AFAD Raporuna (2014, s.26) göre kamplarda yaşayan Suriyeli sığınmacıların % 54'ü, kamp dışında yaşayanların % 61'i ilkokul mezunu ve alt eğitimlidir. Lise ve üstü eğitimliler kamplarda yaşayanların % 21'i iken kamp dışında yaşayanların % 19'unu oluşturmaktadır. Kadınların % 64'ünün eğitim durumları ilkokul, okul yazar veya okuryazar olmayandır. UNİCEF verilerine göre Türkiye'deki Suriyeli çocukların % 73'ü okula gidememektedir. Kamplarda çocukların tamamı okula gidebiliyorken şehir merkezlerinde yaşayanların sadece % 10'u bu imkâna sahiptir (Karaca ve Dinçer, 2013, s.36). Kamp içinde durum nispeten iyi olsa da genelde %15-20 gibi bir düzeyde kalmıştır (Erdoğan, 2015, s.13). Bunun birinci nedeni henüz bu imkânın yeterince sunulamamasıdır. Bunun kadar etkili bir diğer faktör Suriyeli ailelerin çocuklarını eğitime göndermekten ziyade çalışmaya yönlendirmeleridir.

2016 Eylül ayında 455 çocuk anaokuluna başlatılmış, 8.000 çocuğa okul malzemesi dağıtılmıştır. 5-17 yaşlarındaki 250.000 çocuk ilkokul eğitimine 123 okulda başlamıştır. Okula dönüş kampanyası kapsamında UNICEF GEM'de daha iyi bir eğitimin nasıl verilebileceği ile ilgili bir araştırma yapmış ve bu çalışma kapsamında; sınıf yönetimi, planlama, değerlendirme, psikolojik destek konularında Ekim ayında Türk öğretmenlere eğitim verilmiştir. Bunlarla birlikte 2016 Ağustos ayından itibaren 19.000 öğretmene, eğiticilere ve potansiyel eğitmenlere eğitim verilmiştir. Ayrıca Suriyeli gönüllü öğretmenleri destekleyerek 12.630 kişiye bulaşmaları sağlanmıştır. Kamplardaki öğretmenlere 600 TL dışındakilere 900 TL yardım, öğrencilere 80.000 okul çantası ve 53 GEM'e ise sıra, masa, sandalye vb. malzemeler Ekim ayında verilmiştir (2016 UNICEF Suriye Kriz Raporu).

GEM, Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan bütün kamplarda mevcuttur ve MEB yoğun mülteci nüfusuna sahip kentlerde 350'nin üzerinde GEM'in faaliyet göstermesini onaylamıştır. MEB, Suriyeli çocukların Türk okullarında eğitim görmelerine ve Türkçe

öğretilmesine artık çok vurguda bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu, 2016-2017 akademik yılı için Türkiye'deki devlet üniversitelerindeki programlara kayıtlı Suriyeli öğrencileri öğrenim harçlarından dördüncü kez muaf tutmuştur. İlave olarak yaklaşık 1.600 Suriyelinin öğrenim harcı için maddi destek sağlamıştır. Suriyeli çocukların %40'ı okula gitmemektedir, kamplardaki kayıt oranı kent ortamlarına göre daha yüksektir. Türk okullarında (160.000) ve GEM'de kayıtlı Suriyeli çocuk sayısı 500.00'e çıkmıştır. Ulusal mevzuat ve uygulamalara ilişkin olumlu gelişmeler olmakla beraber, örgün eğitim ve yükseköğrenim programlarına kayıt oranları hala düşüktür. Mevcut eğitim olanakları ile ilgili bilgi eksiklikleri, eğitime ilişkin harcamalardan ziyade temel ihtiyaçlara öncelik verilmesi ve ailelerin hane gelirine katkı sağlanması için çocuklara bağımlı olması kayıt düşüklüğünün nedenleridir. Sosyal dışlanmışlık ve başkaları tarafından rahatsız edilme endişesinin yanı sıra dil yetersizliği de kayıt yaptırma konusunda engel teşkil etmektedir. Okullaşma konusunda talep yüksektir, ancak pek çok ilde GEM ve MEB okulları tam kapasitelerine yakın faaliyet göstermekle birlikte talebi karşılayamamaktadır (BMMYK, Tematik Güncelleme, Eğitime Yönelik Güncelleme, 2017).

Temmuz 2016'da Sabancı Üniversitesi tarafından Türkiye'deki Suriyeli öğrencilerinin eğitim fırsatları ve zorlukları çalışması eğitimdeki durumun açığa çıkarılmasına alanda müdürler, öğretmenler ve öğrencilerle yapılan anketlerle katkıda bulunmuştur. Suriyeli çocukların halihazırdaki eğitimi kapsamında; GEM'in desteği Hükümet Dışı Organizasyonlar (HDO/NGO), belediyeler, MEB ve özel bağışçılardır. Bu destekler; burslar, yemek, ulaşım, öğrenci aktiviteleri, öğretmen maaşları ve eğitim merkezlerinin inşası ve idamesidir. GEM, öğrencilere ücretsiz olmasına rağmen 6 GEM müdürü durumu iyi velilerden ve bağışçılardan okul masrafları ile ilgili fakir çocuklar ve yetimler için mali destek istediklerini belirtmişlerdir. Bu miktar öğrenci başına ayda 35-250 TL'dir. HDO'ların bağışlarının düşük kaldığı, anket uygulanan okulların sadece %25'inin öğretmen maaşlarının arttırılmasını, %41.6'sının ise öğretmen maaşı, rehberlik, okul malzemesi desteği aldığını ortaya koymuştur (Aras, Yasun, 2016).

GEM'de öğretmen ve defter kitaplar yüksek kaliteli eğitim için gereklidir. Öğretmenlerin yeterli ve düzenli maaş alması sağlanmalıdır. Böyle olmama ise öğretmenler moral bozukluğu, derslere girmeme ve profesyonel eğitimden uzaklaşmaktadır. Aynı ücretlerdeki daha az çalışılan meslekleri seçmektedir. Maaşlar 900-2000 TL arasındadır.

GEM, MEB devlet okulları binaları ve HDO binalarını kullanmaktadırlar. Devlet okullarındakiler akşamüzeri uygun olmakta diğerleri tüm gündür. HDO binalarının oyun ve aktivite alanları genelde yoktur. Suriyeli çocuklar GEM'e uzakta oturduklarından servis ihtiyacı bulunmaktadır. Servis ayda 90-170 TL'ye mal olmaktadır. Bu bilgilerin ışığında bürokratlar ve müdürlerin tespit ettiği çocukların okula gitmeme sebepleri;

- Aileye gelir getirmek için çocukların çalışması gerekliliği (resmi kaynaklar çocuklarını okula göndermeyenlere bir yaptırım olmadığını belirtmişlerdir),
- Suriyelilerin eğitim fırsatları hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması,
- Başka bir ülkeye göç etmeyi planladıklarından göndermemeleri,
- Servis, kitap-defter, kayıt vb. okul masrafları,
- Öğrencilerin formalarının olmamasıdır (özellikle yaşı büyük kız çocukları için).

Eğitimde karşılaşılan diğer sıkıntılar ise;

- Sınıfların kalabalık olması (bu oran 40 çocuğa 1 öğretmen civarıdır),
- MEB'nin öğretmenlerin eğitimini incelememesi (kalitelerinin düşük olması),
- Karne ile diplomaların geçerliliği (akreditasyonu),
- Travma sonrası stres bozukluğu (PTSD),
- PTSD ile mücadele edecek rehber öğretmenin yokluğu/azlığı,
- Rehber öğretmenin PTSD çözmede güçlük çekmesi (bir rehber öğretmene 128/960 öğrenci düşmesi),
- Rehber öğretmenler ile ilgili cinsiyet kaygısı (erkek öğrenciler erkek, kız öğrenciler kadın öğretmenler rahat eder),
- Eğitimin yüksek kaliteli olmasının gerekli dinamiği Türkçe öğrenmeye "istekli olma" dır. İstekli olanlar okulda öğrenmekte, sonrasında hiç kullanmamaktadır. Türkçe öğreten öğretmenler ana dili Türkçe olmayanlara Türkçe öğretmede sıkıntı yaşamaktadır. Türkçe kitaplar MEB tarafından ücretsiz verilmemektedir. Bir sonraki yıl verileceği bildirilmiştir. Lise ve üniversite sınavları Suriyeli çocuklara çok zor gelmektedir. En iyi öğrenci bile geçen seneki sınavlardan geçememiştir.

Sonuç olarak eğitim ile ilgili mevzuatla Türk vatandaşlarına tanınan eğitim ve öğrenimde yoksun bırakılamaz hükmü paralelinde hakların tanındığı hatta sınavlar ve harçlar

vb. zorunlulukların Suriyeliler lehine kaldırıldığı tespiti ortaya çıkmaktadır. Farklılık olarak ilköğretimin zorunlu olmaması ve buna bağlı olarak ilköğretime çocuğunu göndermeyen ailelere yaptırım olmaması söylenebilir. Suriyeli göçmenler birçok rapora göre hem yetişkinlerin hem de genç ve çocukların eğitim düzeylerinin düşük olduğu (%65 okuma yazma bilmeyen/bilen ve ilkokul, %6 lise ve üzeri, kalanı ise söylemiyor) tespit edilmiştir (Aras, Yasun, 2016). Başta MEB olmak üzere kamu kuruluşları, BMMYK, UNICEF, ulusal/uluslararası STK'ların eğitim konusuna ciddi şekilde eğildiği ancak sayı, kalite, malzeme, tesis, insan gücü, koordinasyon ve farkındalık yaratma hususlarında daha çok yol alınması gerektiği söylenebilir.

3.3.İş Piyasasına Erişim

YUUK 89'uncu madde iş piyasasına erişim ile ilgili olarak;

- Başvuru sahibi veya şartlı mülteci, uluslararası koruma başvurusu tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için başvurabilir,
- Mülteci veya ikincil koruma statüsü sahibi, statü alması tarihinde itibaren bağımlı veya bağımsız olarak çalışabilir,
- Mülteci veya ikincil koruma statüsü sahibinin iş piyasasına erişimi, durum ve çalışma hayatındaki gelişmeler ile istihdama ilişkin sektörel ve ekonomik şartların gerekli kıldığı hallerde, belirli bir süre için, tarım, sanayi veya hizmet sektörleri, belirli bir meslek, iş kolu veya mülki veya coğrafi alan itibari ile sınırlandırılabilir,
- Usul ve esaslar bakanlığın görüşü alınarak ÇSGB tarafından belirlenir.

Yükümlülükler kapsamında ise başvuru sahibinin çalışma durumuna ait güncel bilgileri otuz gün içinde bildirmesi, gelirlerini, taşınır ve taşınmaz mallarını otuz gün içinde bildirmesi, adres, medeni hal değişikliklerini 20 iş günü içinde bildirmeleri, kendisine sağlanan hizmet, yardım ve diğer imkanlardan haksız olarak yararlandığının tespit edilmesi halinde, bedellerini tamamen ve kısmen geri ödemekle yükümlüdür (YUUK, 2013).

Geçici Koruma Yönetmeliği 29'uncu madde;

- Geçici korunanların çalışmalarına ilişkin usul ve esaslar bakanlığın görüşü alınarak ÇSGB teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca belirlenir,
- Geçici koruma kimlik belgesine sahip olanlar çalışma izni için ÇSGB'ye başvurabilir,

- Yabancıların çalışamayacağı iş ve mesleklere ilişkin mevzuattaki hükümler saklıdır,
- Verilen çalışma izinlerinin süreleri, geçici koruma süresinden fazla olamaz, geçici koruma sona erdiğinde izin sona erer,
- Verilen çalışma izni kanunda düzenlen ikamet izinleri yerine geçmez (GKY, 2014).

Ayrıca Bakanlar Kurulu tarafından 11.01.2016 tarihinde 15.01.2016 tarihli "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" çıkarılmıştır. Bu yönetmelik;

- Çalışma izni başvurusu geçici koruma sağlanan yabancıları çalıştıracak işverenler tarafından yapılır,
- İş yerinde geçici koruma kapsamında çalışan sayısının, aynı iş yerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının % 10'unu geçmemesi,
- Sağlık meslek mensupları için Sağlık Bakanlığı'ndan, eğitim meslek mensupları için MEB'den veya YÖK'ten izin alınması,
- Çalışma izni başvurusuna ilişkin Bakanlıkça değerlendirmenin sonucu, iş verene ve İç İşleri Bakanlığına online olarak bildirilmesi,
- Çalışma izni verilen geçici koruma sağlanan yabancının, işinin gereği olarak farklı bir ilde bulunmasının zorunlu olduğu hallerde Göç İdaresi İl Müdürlüğüne bildirmekle yükümlü olması,
- Geçici koruma sağlana yabancının çalışma izin muafiyeti veya izni olmaksızın Türkiye'de çalışamayacağı/çalıştırılamayacağı,
- Her seferinde en fazla bir yıl süreli izin verileceği hususlarını kapsamaktadır demektedir.

Mevsimlik tarım ve hayvancılık işlerinde çalışan kişiler çalışma izninden muaf tutulmuştur. Bununla birlikte geçici koruma faydalanıcılarının Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğüne başvuruları gerekli tutulmuştur. Bu süreçte BMMYK ortakları destek sağlamaktadır. Geçici koruma faydalanıcı Suriyelilerde şahsen başvurarak kayıt olmak suretiyle kendi işyerlerini açabilirler, girişimcilik eğitimi, destek ve yeni açılan işyerlerine yönelik bir kuluçka şeklinde BMMYK tarafından sağlana bir destek bulunmaktadır. Ayrıca

Türkiye Cumhuriyeti tarafından girişimcilere yönelik teşvik programı yürütülmektedir. ÇSGB ise geçici koruma altındaki kişilere İŞKUR tarafından sunulan eğitim programlarına katılma hakkı tanımaktadır (BMMYK Sıkça Sorulan Sorular, 2017).

BMYYK verilerine göre Suriyelilerin % 42,3'ü 18-59 yaş aralığındaki çalışma çağındaki insanlardan oluşmaktadır. Türkiye'de Suriyelilere çalışma izni almak için ÇSGB'ye başvurma hakkı verilmiştir. Çalışma koşulları ve sürelerinin güvence altına alınması imkânı getirilmiştir. Bunun dışında ticari işyeri açma imkânı da sağlanmıştır. Diğer taraftan Suriyelilerin gelir getirici bir mesleğe sahip olmamaları, eğitim düzeyinin düşük olması çalışma izinlerine ilişkin düzenlemelerin yetersiz olması ve bölge halkının çalışma izni ile ilgili olumsuz görüşleri zayıf yönü oluşturmaktadır (Tunç, 2015). Paraya olan ihtiyaç nedeniyle Suriyeli ailelerin çocuklarını eğitime göndermekten ziyade çalışmaya yönlendirmeleri çocuk işgücünün kullanılmasını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'deki işsizlik rakamlarında bir artışın olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre Ocak 2011'de işsizlik oranı %8,8 iken, Ocak 2017'de % 13,0'a çıkmıştır.

Suriyelilerin birinci derecedeki talebi, yasal çalışma hakkına kavuşmak olduğu tespit edilmiştir. Bir bölümü artık 3,5 senedir Türkiye'de olan Suriyeliler, ülkelerinden kaçarken getirdikleri mali birikimlerinin hızla sonuna gelmiş, yaşamlarını devam ettirebilme için de yardımlar beklemek yerine çalışmak istediklerini beyan etmişlerdir (Erdoğan, 2015, s.80).

Bazı sektörlerde ihtiyaç duyulan eleman eksikliğinin üstelik işveren lehine bir ücret karşılığında Suriyeliler tarafından kapatıldığına dair iddialarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. İşgücü piyasasının Suriyeli sığınmacıların varlığı ile çalışanlar aleyhine ucuzlaması ve hatta yerel halktan işini kaybedenlerin sayısının artması, özellikle bölgede ciddi gerginliklere de neden olmaktadır (Erdoğan, 2015, s.80-82).

Suriyelilerin % 90'ndan fazlası kamp dışında yaşamaktadır. Geçici koruma rejimi Suriyelilere temel hak ve hizmetlerin sağlanmasında fayda sağlamasına rağmen Suriyelilerin düzenli gelirinin olmaması ve şehirlerde yaşamanın pahalılığı nedeniyle fakirliklerinin devam etmesini sağlamaktadır. Birçok aile bu durumdan kurtulmak için; çocuk evlilikleri, çok eşlilik, çocuk işçiliği, kalitesiz yemek tüketimi, kötü yaşam standartlarındaki evlerde ikamet etme ve sokak dilenciliği vb. olumsuz mekanizmalar üretmiştir. Bu durumun üstesinde gelebilmek için 2017-2018 3RP Planı aileleri ve toplulukları desteklemek için aktif rol oynamak istemektedir.

Aynı zamanda genç kadın ve kızlar ile erkeklerin özel ihtiyaçlarını karşılamak, güvenlik risklerini dikkate alarak sorunları ile başa çıkma konularına ağırlık vermiştir (3RP Regional Refugee and Resilience Plan 2017-2018, 2017, p.6).

ÇSGB ile koordine edilen bir proje çerçevesinde farkındalık yaratma, yaşam becerileri eğitimi, kapasite geliştirme ve çalışma izinlerine ilişkin danışma sağlanması hedeflenmiştir. İstihdam artırımı için ulusal/uluslararası markalar ile geniş ölçekli etkinlikler düzenlenmektedir (UNHCR bilgi Notu, Ocak 2017). UNICEF Suriye Krizi Durum Raporunda 2016 yılında verilen çalışma izni kapsamında 10.000 izin verildiğini tespit etmiştir (UNICEF 2016 Suriye Kriz Raporu, 2016).

Sonuçta; çalışma hakları kapsamında da diğer konularda olduğu gibi Suriyeliler yönelik birçok düzenleme yapıldığı görülmüştür. Türk vatandaşlarının sahip olduğu çalışma hakları ile karşılaştırma yapıldığında %10 kısıtlama olması, çalışma için izin alınması, işverenin ilave birçok bürokratik işlem yapacak olması, kayıt dışı çalışmaların suiistimalleri beraberinde getirmesi, sağlık ve eğitim sektöründe ilave izin alınması gerekliliği, çalışma izninin bir yıllık olması, sendikalara üye olma ve kurma haklarının olmaması, grev ve lokavt haklarının olmaması ve ücrette adalet konularında dezavantajlı oldukları göze çarpmaktadır. Bu durumu düzeltmek mevzuatta yapılacak düzenlemeler ve yıllık 1 Milyon civarı istihdam yaratmakla mümkün görülmektedir.

3.4.Tercümanlık ve Gümrük İşlemleri

Bazı sağlık kurumlarında ve İl Göç İdaresi Müdürlüklerinde Arapça konuşabilen personel bulunmaktadır. Fakat bu personelin sayısı Türkiye'deki Suriyelilerin ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmayabilir. Bu nedenle acil durumlarda BMMYK/ortakları yardımcı olabilir. Tercüman desteği sağlayabilecek çeşitli STK'larda bulunmaktadır (BMMYK Sıkça Sorulan Sorular, 2017).

3,5 Milyona yaklaşan aynı dili konuşmayan Suriyelilere yönelik tercümanlık hizmetinin, diğer haklarda da bahsedildiği gibi hayatın sağlık, eğitim ve iş piyasasına erişim vb. her alanında ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Tercümanlık hizmetinin en düşük seviyelerde verilebildiği ancak bu sorunun uyum ve entegrasyon politikaları ile Türkçe eğitim verilerek en kolay çözülebileceği değerlendirilmektedir.

3.5.Diğer

Türkiye'deki Suriyeliler konusunda en önemli teknik sorun kayıtlama işlemlerinde yaşanmaktadır. Krizin çok hızlı gelişmesi, zaman zaman bir günde 100.000'i aşan kişinin giriş yapması önemli sayıdaki Suriyelinin kayıt altına alınmaktan çeşitli nedenlerle kaçınması Suriyelilerin çok büyük bölümünün kamplar dışında yaşıyor olması gibi nedenler kriz yönetimini de ciddi biçimde olumsuz etkilemektedir. Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 16'ncı maddesinin "bireysel başvuru" hakları konusundaki sınırlayıcı hükmü "geçici korumanın uygulandığı süre içinde… bireysel uluslararası koruma başvuruları… işleme konulmaz" gereği kayıtta çekinceyi oluşturmaktadır. Kamplarda yaşana Suriyelilerin kayıtları; AFAD sorumluluğu altında kamp görevlilerince gerçekleştirilmektedir. GEM'de kayıt anlamında herhangi bir sorun yaşanmamaktadır. Zaten kamplarda ikamet edebilmek için kayıt bir zorunluluktur. Kayıtsızlık özellikle kamp dışında kalan Suriyelilere yönelik hizmetlerin koordinasyonunu zorlaştırdığı gibi, hem ülke güvenliği hem de Suriyeliler için, özellikle de çocuk ve kadınlar için çok çeşitli güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir (Erdoğan, 2015, s.63-69).

Seyahat; kamp alanları dışında yaşayan geçici koruma faydalanıcısı bulundukları illerdeki İl Göç İdari Müdürlüğüne başvurarak yol izin belgesi talep etmektedir. Yol izin belgesi belirli sürelerde geçerlidir ve bu süre içerisinde kişinin diğer şehirlere seyahat edebilmesine olanak sağlamaktadır. Bazı yerlerde ise imza/parmak izi alınması suretiyle ilgili makamlara düzenli olarak beyanda bulunma yükümlülüğü vardır. Kamplarda yaşayan Suriyeliler ise ikamet ettikleri il içerisinde seyahat edebilmek için kamp yönetiminden izin almak zorundadır. Başka bir şehre seyahat etmek istediklerinde ise yukarıda açıklandığı şekilde izin almaları gerekmektedir.

Üçüncü ülkeye yerleştirme, Türkiye'deki mültecilerin büyük çoğunluğu için şu an erişilmesi en mümkün olan kalıcı çözümdür. Türkiye'de en az 270.000 (%10) Suriyelinin üçüncü ülkeye yerleştirilme ihtiyacı olduğu tahmin edilmektedir. BMMYK; özel ihtiyaç sahibi kişileri belirlemek için çalışmaktadır, en hassas durumdaki bireylere ve ciddi koruma riskleri bulunan bireylere odaklanmaktadır. Her yıl Türkiye'deki mülteci nüfusun %1'inden azı yerleştirme için sunulmaktadır (BMMYK, Tematik Güncelleme, Üçüncü Ülkeye

Yerleştirme, 2017). Göç idaresi istatistiklerine göre; 2014 yılında 4.923 kişiden 1.473'ü, 2015 yılında 15.540 kişiden 5.060'ı, 2016 yılında 15.100 kişiden 4.120'si üçüncü ülkelere çıkış yapmıştır. Birebir formülü ile de toplam 4.733 kişi ülkemizden (Almanya, Hollanda, Fransa, Finlandiya, İsveç, Belçika, İtalya, İspanya, Lüksemburg, Litvanya, Estonya, Portekiz, Letonya'ya) çıkış yapmıştır. (GİGM Göç İstatistikleri, 2017). 2016 yılında BMMYK güncellemesine göre ise; toplam 28.901 dosyası sunulan mülteci sayısına karşılık 15.593 kişi üçüncü ülkelere (ABD, Kanada, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık ve diğer ülkeler) çıkış yapmıştır (BMMYK, Tematik Güncelleme, Üçüncü Ülkeye Yerleştirme, 2017).

4.Değerlendirme

UNICEF 2016 son Suriye Kriz Durum raporunda "Türkiye; Suriye krizi ve buna bağlı olarak ardından gelen büyük düzensiz göçün başından itibaren göçün yönetiminde organizasyonel yapılar ve yaklaşımlarla çözmede lider konumdadır. Kapsamlı ajanslar arası koordinasyonu sağlamak için başbakan yardımcısına bir koordinatör atanmıştır. Geçici koruma, kapsamında kayıtlama ve uygulamalar ilgili kanunla GİGM tarafından yürütülmektedir. AFAD, barınma merkezlerini işletmektedir. Alanda koordinasyonu Vali emrindeki yapılar sağlamaktadır. BM ve HDO'lar Türk mevzuatına uygun mülteci başvurularına yardımcı olmaktadırlar. Ekim 2016'da Türk hükümeti başından itibaren Suriyelilere harcanan paranın 12 milyar dolar olduğunu bildirmiştir (UNICEF, 2016)" demektedir.

Gerçekten Türkiye; konu ile ilgili ilk resmi mevzuatı krizin oluşmasından bir sene sonra çıkarabilmiş olsa da geçmişte yaşanmış tecrübelerin yardımıyla oluşan birikimle tüm kamu ve STK'ları ve halkıyla 252 kişiyle başlayan ve şu an 3,5 Milyona yaklaşan göçmenlere hiçbir ülkenin yapamadığı kadar iyi bir ev sahipliği yapmıştır. Elindeki imkânları seferber ederek hak ve hürriyetleri vermeye çalışmıştır. Temel hak ve hürriyetler bağlamında Türkiye'deki Suriyeli göçmenlere;

Birçok eğitim olanaklarının mevzuatla sunulduğu, hatta sınavlardan-harçlardan ve zorunlu ilköğrenim muafiyet verildiği, ancak gelen göçmenlerin eğitim düzeylerinin düşük olmasına paralel olarak özellikle ilk ve orta öğrenim sunumunda kapasite, kalite, malzeme, tesis, insan gücü, koordinasyon ve son olarak sağlanan eğitim hizmetlerinin göçmenlere

duyurulması ve özellikle çocuklarını okula göndermelerinin ikna edilmesi konularında güçlükler yaşandığı tespit edilmiştir.

6 yıla yakın zamandır Türkiye'ye göçen Suriyelilerin ikinci en önemli sorunu çalışmak ve para kazanarak aileyi geçindirmektir. Çocukların okula gönderilmeyip çalışmaya gönderilmesi bu nedenledir. Çalışma izni verilmesinin 2016 yılında en geç verilen hak olması, bazı sınırlamaların bulunması, bürokratik işlemlerin varlığı Suriyeli göçmenlerin iş piyasasına erişimini güçleştirmekte ve kayıt dışı sisteme dâhil olmalarına sebep olmaktadır.

Sağlık haklarının acil ve temel ihtiyaçlar çerçevesinde verilmeye gayret edildiği ancak eğitimde olduğu gibi kapasite, kalite, malzeme, tesis, insan gücü ve koordinasyon hususlarında zafiyetler yaşandığı özellikle Türkiye'de doğan çocukların vatansız duruma düşmesiyle ilgili bir düzenlemenin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bir şekilde 3,5 milyon göçmenin Suriye'de kalıcı bir barışın yakın süreçte sağlansa bile büyük bir bölümünün geri dönmeyeceği düşünülerek "Vatandaşlık" konusunun her yönüyle değerlendirmesi gerekmektedir.

Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti Suriyelilere sınırlamalı hak olarak tanınmıştır. Ya Barınma Merkezlerinde yaşamaları veya bulundukları şehirde kayıt yaptırıp buradan başka bir yere giderken bildirmeleri mevzuatla hükmedilmiştir. Ancak bu durumun sıkı takibinin yapılabildiği konusu muallaktır.

Geçici koruma statüsü verilen Suriyelilerin bu durumdan kurtulmalarının en kalıcı çözümü üçüncü ülkelere yerleşme olarak görülmektedir. Uluslararası toplumla bu konunun müzakere edilmesi ve bir şekilde krizden etkilenenlerin dünya ülkeleri tarafından kabul edilmesi sağlanmalıdır.

Kaynaklar

APAK, Hıdır; (2014), Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği. Mukaddime, 5(2), 53-70.

ARAS, Bülent, YASUN, Salih, The Educational Opportunities and Challenges of Syrian Refugee Students in Turkey: Temprorary Education Centers and Beyond, IPC-Mercator Policy Brief, Sabancı University, Istanbul Policy Center, July 2016.

BMMYK, Tematik Güncelleme, Üçüncü Ülkeye Yerleştirme, http%3A%2F%2Fdata.unhcr.org% UNHCRTurkey-ResettlementUpdate-February2017-TR, Erişim Tarihi:20.04.2017.

BMMYK Bilgi Notu, http%3A%2F%2Fdata.unhcr.org%2Fsyrianrefugees%2Fdownload.php%3Fid%3D13269&usg=AFQjCNGnR0eHzg5NAnmbxL-TYaO4J3k0Tw&sig2=9IrSqzcm26uODZbIXuaZrw, Erişim Tarihi:20.04.2017.

BMMYK İstanbul Saha Ofisi Sunumu, www.istanbulsaglik.gov.tr/w/sb/saggel/belge/Av_Elif_Selen_ AY.pdf, Erişim Tarihi:30.04.2017.

BMMYK Sıkça Sorulan Sorular, http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=525, Erişim Tarihi:24.04.2017.

BMMYK Eğitime İlişkin Güncelleme, http%3A%2F%2Fdata.unhcr.org%2Fsyrianrefugees%2Fdownload.php%3Fid%3D13271&usg=AFQjCNErfgvRMjnQmU53yI8jP1RQl_dJXQ&sig2=hGLXAjV9v-Qp21clkcodqQ, Erişim Tarihi:20.04.2017.

ÇAKMAK, Özlem, Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 11, 33-41 (2008).

ERDOĞAN, Murat; (2015), Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması, Hacettepe Üniversitesi HUGO Yayınları, Ankara.

ERDOĞAN, Murat; (2015), Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ERDOĞAN, Murat, KAYA, Ayhan; (2015), Türkiye'nin Göç Tarihi: 14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'de Göçler, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Geçici Koruma Yönetmeliği (2014), 13.10.2014 tarihli 2014/6883 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

GİGM 2015 Türkiye Göç Raporu, www.goc.gov.tr, Erişim Tarihi:27.04.2017.

GİGM Suriyelilerle İlgili Çalışmalarımız, www.goc.gov.tr, Erişim Tarihi:27.04.2017.

GİGM Göç İstatistikleri, www.goc.gov.tr, Erişim Tarihi:27.04.2017.

GÖZLER, Kemal; Türk Anayasa Hukuku: Temel Hak ve Hürriyetler, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000, s.203-260, Bursa.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref; (1998), Anayasa Hukuku, Turhan Yayınevi Yayınları, Ankara.

GÜÇTÜRK, Yavuz; (2014), Sürgün ile Savaş Arasında Suriyeli Mülteciler, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara, Erişim Tarihi:20.04.2017, http://setav.org/tr/5-soru-surgun-ile-savas-arasinda-suriyeli-multeciler/yorum/18059.

İÇDUYGU, Ahmet, SİRKECİ, İbrahim (1999), Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri, Oya Baydar (Der.), (1999), 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İÇDUYGU, Ahmet; (2000). The politics of international migratory regimes: transit migration flows in Turkey. International Social Science Journal. 165/2000, 357-367.

İÇDUYGU, Ahmet; (2004). Demographic Mobility and Turkey: Migration Experiences and Government Responses. Mediterranean Quarterly, Fall 2004, 88-99.

İÇDUYGU, Ahmet, TOKTAŞ, Şule; (2005). Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar. Ankara: TUBA Raporları, Sayı 12.

Karaca, Sema, Dinçer, O.Bahadır, (2013), Genişleyen ve Derinleşen Kriz Suriyeli Mülteciler, Analist Dergisi, 34, İstanbul.

Kızılay Suriye Krizi Genel Bilgiler, https://www.kizilay.org.tr/KizilayMedya, Erişim Tarihi:20.04.2017

KİRİŞÇİ, Kemal; (2000). Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices, Middle Eastern Studies, Vol. 36, No. 3, 1-22.

KORKMAZ, Ayşe, (2006), Eğitim Bilimine Giriş:Eğitim ve Ekonomi Arasındaki İlişkiler, L.Küçükahmet (Ed.), Nobel Yayınları, Ankara.

OYTUN, Orhan, GÜNDOĞAR, Sabiha Senyücel; (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu, ORSAM-TESEV Rapor No:195, Ankara.

Suriyeli Sığınmacılar Raporu, İstanbul Örneği (Kasım 2014), İstanbul Fikir Enstitüsü.

TUNÇ, Ayşe Şebnem, Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme, Tesam Akademi Dergisi, Temmuz 2015, 2 (2). ss.29-63.

UNICEF 2016 Suriye Kriz Raporu, www.UNICEFSyriaCrisisSituationReport_September2016FINAL. pdf, Erişim Tarihi:27.04.2017.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUUK), 6458 sayılı Kanun, 2013.

3RP Regional Refugee and Resilience Plan 2017-2018, In Responce to Syria Crises, Error! Hyperlink reference not valid., Erişim Tarihi:23.04.2017.

Ülkemizdeki Mültecilere Transkültürel Hemşirelik Yaklaşımı

Seher Tanrıverdi, Neslihan Söylemez, Ömer Tanrıverdi

Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, seher.tanriverdi@inonu.edu.tr
Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, neslihan.soylemez@inonu.edu.tr
Hemşire, Akçadağ Devlet Hastanesi, shr-sym@hotmail.com

Öz

Amaç

Ülkemizdeki mültecilere transkültürel hemşirelik yaklaşımı alanında yapılmış çalışmalar incelenerek literatüre katkı sağlamak amacı ile yapılmıştır.

Yöntem

Ülkemizdeki mültecilere transkültürel hemşirelik yaklaşımı alanında yapılmış olan araştırmalar ve lisansüstü tezler incelenerek transkültürel hemşirelik incelenmiştir.

Bulgular

Sağlık ve hastalık aynı zamanda kültürel olgular olduğundan bu terimler her toplumda aynı anlamları taşımamaktadır. Toplumlar arasında farklılık gösteren kültür olgusu bireylerin hastalık, sağlık, mutluluk ve hüzün gibi durumlara yaklaşımını etkilemektedir. Toplumdaki farklı kültür yapılarındaki bireylerin sağlık bakımı alglarını etkileyen hemşirelik bu konuda çok önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple hemşire, profesyonel kimliğini kullanarak toplumda ortak bir dil oluşturma çabası içinde olmalıdır. Hemşirelerin farklı kültürlerdeki bireylere yaklaşırken, onların yaşam şartlarını farklılıklarını yargılanamadan değerlendirmeleri gerekir. Bu bağlamda modeller, toplumun kültürel yapısını tanıma ve değerlendirmede, hemşireler için rehberlerdir.

Leininger Transkültürel Hemşireliği; "hemşirelik bakımında kültürel evrensellik ve kültüre özgülük sağlayan, farklı kültürlerin karşılaştırmalı araştırma ve analizi üzerine temellenen, sağlık, hastalık, bakım, inanç ve değerlere saygılı bir şekilde, dünyada alt kültür ve kültürlerindeki farklılıkları analiz eden ve karşılaştırmalı çalışma üzerine odaklanan hemşireliğin bir kolu veya alt dalı" şeklinde tanımlamıştır.

Transkültürel hemşireliğin amacı; birey, aile ve grupların kültürel gereksinimlerini karşılamada duyarlı ve etkili bir hemşirelik bakımı sunmak, hemşirelik bilgi ve uygulamalarını kültürel olarak kavramsallaştırarak kullanılmasını sağlamaktır.
Son yıllarda savaşlar sebebiyle ülkemize mülteci göçlerinin yaşanması, farklı alanlarda olduğu gibi sağlık alanını da etkilemiştir.

Mültecilere sağlık hizmeti sunulması noktasında yaşanan en temel sorun, bu kişilerin yasal ve fiziki engeller nedeniyle sağlık hizmetine ulaşmada güçlük çekmesidir. Bu zorlukların yanısıra kültürel farklılıklar da sağlık hizmeti alan yabancılara verilen hemşirelik bakım kalitesini etkilemektedir. Hemşirelik bakımında bütüncül düşünmek en temel ilkelerden biri olduğundan bakım sırasında hastaların kültürel değerleri göz önünde bulundurulmalıdır. Transkültürel hemşirelik modelinin kullanılması ile kültürel farklılıklardan meydana gelecek sıkıntılar minimum seviyeye inebilir.

Etkin ve kaliteli bir sağlık hizmeti ancak uygun bakım standartlarıyla gerçekleştirilebilir. Standartlar bireyin hakkı olan sağlık hizmetinden, yeterli düzeyde faydalanmasını sağlar.

Ülkemize sığınan mültecilere transkültürel hemşirelik modeline uygun bakım vermek uygun standartlarda hizmet sunmayı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mülteciler, transkültürel hemşirelik, bakım.

Transcultural Nursing Approach to the Refugees in Our Country

Abstract

Aims

Studies carried out in the field of transcultural nursing approach to the refugees in our country have been examined and aimed to contribute to the literature.

Methods

Transcultural nursing has been examined by examining researches and postgraduate studies in the field of transcultural nursing approach to the refugees in our country.

Results

Since health and illness are cultural phenomena at the same time, these terms do not have the same meaning in every society. The cultural phenomenon that is different between the societies affects the approach of the individuals to the situations like illness, health, happiness and sadness. Nursing, which affects the algae of the health care of individuals in different cultural structures in

society, has a very important place in this issue. For this reason, the nurse should try to create a common language in society by using his professional identity. When nurses approach the individuals in different cultures, they have to evaluate their differences in their living conditions before they are judged. Models in this context are guides for nurses to recognize and evaluate the cultural structure of the community.

Leininger Transcultural Nursing; "A nurse who is based on comparative research and analysis of different cultures providing cultural universalism and cultural independence in nursing care and who focuses on comparative studies and analyzes differences in cultures and cultures around the world in respect of health, illness, care, beliefs and values. Branch ".

The purpose of transcultural nursing is; To provide sensitive and effective nursing care to meet the cultural needs of individuals, families and groups, and to use them culturally conceptualizing nursing knowledge and practices. Refugee migration to my country due to wars in recent years has also affected health as well as in different areas.

The most fundamental problem faced in providing health services to asylum seekers is the difficulty in reaching health care services due to legal and physical obstacles. In addition to these difficulties, cultural differences also affect the quality of nursing care given to foreigners receiving health services. Since holistic thinking in nursing care is one of the most basic principles, the cultural values of patients should be taken into consideration during care. With the use of the transcultural nursing model, the difficulties that arise from cultural differences can be reduced to a minimum level. An effective and quality health care service can only be carried out with appropriate care standards. The standard allows the individual to benefit from the health service to which he or she is entitled.

Providing appropriate care to the transcultural nursing model for refugees who take refuge in my country will provide services in appropriate standards.

Key words: refugees, transcultural nursing, care.

1.Ülkemizdeki Mültecilere Transkültürel Hemşirelik Yaklaşımı

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı (1974), ‘Yalnızca hastalık ya da sakatlığın olmayışı değil fiziksel, mental ve sosyal tam bir iyilik halidir’ şeklinde tanımlamıştır. Hastalık ise insan organizmasının çeşitli nedenlerden dolayı ruhsal, bedensel ve sosyal dengesinin bozulma

durumudur. Hastalık sadece biyolojik bir süreç değil aynı zamanda sosyal ve kültürel bir olgudur. Bir toplumda hastalık sayılan bir durum başka bir toplumda hastalık olarak sayılmayabilir. Değişik kültürlerde bireylerin hasta olarak kabul edilmesi, bazı ölçülere göre değerlendirilir. Kültürün tanımına baktığımızda bu ölçülerin neler olduğunu anlayabiliriz. Kültür bir grup insan tarafından öğrenilen, paylaşılan, nesilden nesile aktarılan değerler, inançlar, tutum ve davranışlar, örf ve adetler olarak tanımlanmaktadır (Öztürk, Öztaş 2012, 293).

Kültür dört temel özelliğe sahiptir;

1. Toplumlaşma dil yoluyla doğumdan itibaren öğrenilir.
2. Aynı kültürdeki tüm bireyler tarafından kullanılır.
3. Çevresel ve teknik faktörlerden mevcut kaynaklardan etkilenir.
4. Dinamik ve değişkendir (Canbolat, 2011).

Kültür, tanımından ve özelliklerinden anlaşılacağı üzere yazılı olmayan, kuşaktan kuşağa aktarılan ve toplumdaki bireyler arasında paylaşılan, doğuştan itibaren farkındalık olmaksızın öğrenilen güçlü bir bağdır. Kültür aynı toplum içerisindeki bireylerin ortak dilidir. Kültür toplumu oluşturan bireyler tarafından etkilendiği gibi bireylerin yaşadığı coğrafik konum ve çevre koşullarından da etkilenmektedir. Dünya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan bireyler değişik kültürlere ve dolayısıyla değişik kültürel yapılara sahiplerdir. Kişilerin davranışları, kişilerin sağlık ve hastalık algılarını oluşturduğu gibi sağlık ve hastalık durumunda kişilerin bakım alma, hizmeti talep etme ve tedaviye uyum gibi tüm sağlık uygulamalarına yön verir (Öztürk, Öztaş 2012, 296).

Hemşirelik uygulamalarında kültüre ilişkin çalışmalar, 1950'li yıllarda başlamış ve transkültürel hemşirelik akımının ortaya çıkması ile gelişmiştir. Transkültürel bakım bazen, farklı ülke veya coğrafi bölgeden gelen sağlık inançlarını veya uygulamalarını karşılaştırma gibi dar bir anlamda görülmektedir. Oysa transkültürel hemşirelik akımı; karşılaştırmalı hümanistik ve bilimsel bilgi üzerine odaklanan, tüm kültürlerdeki davranışları, uygulamaları, değerleri ve inançları taşıyan, sağlığın korunması ve hastalıkların iyileştirilmesi yöntemlerini içeren bir hemşirelik alanıdır (Canbolat, 2011).

Kültürel yaklaşımlı hemşirelik bakımında altı çizilmesi gereken şey "benim grubumdan bu grup ne kadar farklıdır" sorusuna cevap aramaktır. İnsan gruplarının özelliklerinin tek tip olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Kültürel farklılıklar etnik gruplar arasında olduğu gibi, etnik gruplar içerisinde de olabilir. Üstelik kültürel farklılıklar

farklı kuşaklar ve alt gruplar arasında da olabilir. Sağlık çalışanları, farklı kültürdeki bireylerin özelliklerini bilmelidirler. Bununla birlikte, hemşirelerin tüm bireylerin kültürel geçmişini ve özelliklerini bilmesi mümkün değildir ve her hasta için tam bir kültürel tanılama yapmak da gereksizdir. Onun yerine hemşirelerin tanılamada, temel kültürel verileri yeterince toplamaları önemli ve gereklidir. Hemşirelik bakımında kültürel yaklaşımın gerekliliğinin anlaşılmasıyla, transkültürel hemşirelik hizmetinin önemi ortaya konulmuştur (Tortumluoğlu, 2004, 48).

Hemşirelik, profesyonel kimliğini topluma en iyi şekilde gösterebilmek ve sağlık sistemi içinde görünür olmak için ortak dil oluşturma çabası içindedir. Bu amaçla hemşirelikte modellerin, sınıflandırma sistemlerinin ve rehberlerinin kullanımı yaygınlaşmaktadır.

Modeller, hemşireliğin yaşam, sağlık, hastalık ve toplumla ilgili kavram ve kurallarla ilişkisini analiz eder, düşüncelerini organize etmeyi kolaylaştırır, meslek üyeleri arasında ortak dil oluşturmayı sağlar (Canbolat, 2011).

Türkiye'de hemşirelik bakımında; yurt dışında geliştirilmiş modeller, sınıflandırma sistemleri Türkçeye çevrilerek ya da kliniklere özgü yeni rehberler geliştirilerek kullanılmaktadır. Bunlar arasında NANDA'nın tanıları, Gordon'un Fonksiyonel Sağlık Örüntüleri, NIC, NOC ve Günlük Yaşam Aktiviteleri ve OMAHA sistemi yer almaktadır. Ancak bu modeller bakıma ışık tutacak detaylı kültürel veri toplamada yetersiz kalmaktadır. Yeterli kültürel veri toplayamayan hemşire, bakım verdiği bireyin davranışlarının altında yatan kültürel nedenleri analiz edememekte ve bireylerin sağlık hizmetini kabul etmeme, hizmetten etkili yararlanmama nedenlerini değerlendirilememektedir. Konuyla ilgili olarak Türkiye'de yapılan çalışmalar göstermiştir ki hemşirelik ve ebelik öğrencileri özellikle iletişim, dini inanç ve yaşam biçimi kendisininkinden farklı olan bireylere bakım verirken güçlük yaşamaktadır (Tanrıverdi, Seviğ, Bayat, Birkök, 2009, 795).

Leininger ilk kez 1940'larda kültüre duyarlı hemşirelik bakımının gerekliliğini açıklamış ve daha sonra transkültürel hemşirelik ve kültürel bakım teorisini geliştirmiştir. Leininger: "Bakım güçtür, bakım iyileşmenin temelidir, bakım tedavi edicidir, bakım hemşirelik ve transkültürel hemşirelik kararları, eylemlerinin odağı ve merkezidir." demiştir. Onun vizyonu birçok vizyonu beraberinde getirmiştir. Yurt dışında birçok uzman hemşire kültürel model ve rehber geliştirmiştir (Canbolat, 2011).

Transkültürel açıdan hemşireliğin dört anahtar kavramı vardır.

- Hemşirelik bireylere anlamlı, uygun, kültürel değerlere ve yaşam biçimine saygılı, insana yakışır bir hizmet sunmayı amaçlayan transkültürel hizmet veren bir meslektir.
- Birey kültürel bir varlıktır, kültürel geçmişinden ayrı olarak düşünülemez.
- Birey çevresiyle bir bütündür ve çevre kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Genellikle de fiziksel, ekolojik, sosyo-politik ve/veya kültürel varlık olarak sürekli etkileşim halindedir.
- Sağlık, kültürden kültüre değişen bir kavramdır (Tortumluoğlu, 2004, 48).

Son yıllarda savaşlar sebebiyle ülkemize mülteci göçlerinin yaşanması, farklı alanlarda olduğu gibi sağlık alanını da etkilemiştir. Mültecilere sağlık hizmeti sunulması noktasında yaşanan en temel sorun, bu kişilerin yasal ve fiziki engeller nedeniyle sağlık hizmetine ulaşmada güçlük çekmesidir (Yavuz, 2015, 269). Bu zorlukların yanı sıra kültürel farklılıklar da sağlık hizmeti alan yabancılara verilen hemşirelik bakım kalitesini etkilemektedir. Hemşirelik bakımında bütüncül düşünmek en temel ilkelerden biri olduğundan bakım sırasında hastaların kültürel değerleri göz önünde bulundurulmalıdır. Transkültürel hemşirelik modelinin kullanılması ile kültürel farklılıklardan meydana gelecek sıkıntılar minimum seviyeye inebilir (Canbolat 2011, Öztürk, Öztaş 2012, 296).

Etkin ve kaliteli bir sağlık hizmeti ancak uygun bakım standartlarıyla gerçekleştirilebilir. Standartlar bireyin hakkı olan sağlık hizmetinden, yeterli düzeyde faydalanmasını sağlar. Ülkemize sığınan mültecilere transkültürel hemşirelik modeline uygun bakım vermek uygun standartlarda hizmet sunmayı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Canbolat S. "Kültüre Duyarlı Hemşirelik", ASG tarafından 12 Mayıs 2011 Hemşirelik Haftası Etkinlikleri Kapsamında Düzenlenen Panelde Sunulmuştur.

Öztürk E, Öztaş D. "Transkültürel Hemşirelik", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 2012, 1:1.

Tanrıverdi G, Seviğ Ü, Bayat M, Birkök MC., "Hemşirelik Bakımında Kültürel Özellikleri Tanılama Rehberi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2009, 6(1).

Tortumluoğlu, G. (2004), "Transkültürel Hemşirelik Ve Kültürel Bakım Modeli Örnekleri", *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2004, 8(2).

Yavuz, Ö. "Türkiye'deki Suriyeli Mültecilere Yapılan Sağlık Yardımlarının Yasal Ve Etik Temelleri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2015, 12:30.

İslamofobi Söylemleri ve ABD'de Seçim Sürecine Etkisi

Tuğba YOLCU, M. Burhanettin COŞKUN

Yrd. Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, email: tyolcu@osmaniye.edu.tr
Yrd. Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, email: burhanettincoskun@osmaniye.edu.tr

Öz

Batının çeşitli sebeplerle Müslüman coğrafya üzerinde türettiği önyargıları günümüzde korku, kuşku biçimini almasıyla İslamofobi olarak kavramsallaşmıştır. Böyle bir kavramsallaştırma Batının Müslüman coğrafya üzerinde kokularının ve kuşkularının net bir şekilde ortaya konulduğunun bir göstergesidir. Bu nedenle çalışmamızda İslamofobi'nin ABD'de seçmen kitlesini etkilemek amacıyla seçim vaadi olarak ne düzeyde kullanıldığı ortaya konulacaktır.

Siyasi partilerin amacı iktidarı ele geçirmektir. Bu nedenle seçim sürecinde öne sürülen vaatler seçmelerin istek ve beklentilerini karşılamaya yönelik olmalıdır ki bu amaçlarına ulaşsınlar. Seçim vaatlerinde İslamofobi'ye yönelik söylemlerinin olması bir anlamda seçmenlerin bu yönde bir beklentilerinin olduğunu da ortaya koyması açısından önemlidir. Çalışmanın temel amacı; ABD'de yakın zamanda seçilen ve görevine başlayan Başkan Trump'ın seçmenlerini etkilemek ve gerekli desteği almak için yapmış olduğu seçim kampanyasında İslamofobi olarak ortaya çıkacak söylemlerine yönelik bir çözümleme yapmaktır. Bu amaçla yapılan çalışma sonucunda ABD toplumu içinde de böylesi bir korku ve kuşkunun somut bir şekilde ortaya konması açısından önemlidir.

Çalışma, seçim dönemi zaman aralığında adayların İslamofobi söylemlerini yeni medya araçları vasıtası ile analizini kapsamaktadır. Böylelikle seçim kampanyalarındaki yeni medya (çevrimiçi gazeteler) araçlarında yer alan konuşmaları incelenecektir.

Çalışmamızda yöntem olarak ABD Başkanı Trump'ın seçim dönemi söylemlerinin yeni medya araçları kullanılarak söylem analizi yöntemi ile konuşmaları incelenecektir. Ayrıca İslamofobi kavramının tarihsel arka planına yer verilerek betimsel araştırma yöntemi de kullanılacaktır.

Sonuç olarak İslamofobi söylemleri günümüzde uluslararası siyasette önemli bir araç haline gelmiştir. Bu söylemlerin ABD'de toplumsal düzeyde kabul gördüğünün somut olarak ortaya

çıkarılması uluslararası siyaset parametrelerinin belirlenmesinin yanında ilgili literatüre de farklı bir bakış açısı ile katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, ABD, Seçimler, Seçmen

Islamophobic Discourses and Their Effect on Election Process in The USA

Abstract

The prejudices of Western societies against the Muslim World have come to be known as Islamophobia as they turned into fear and doubt today. This conceptualization indicates that the fears and doubts of the Western World over the Muslim World have become clear. In this paper, it is aimed to reveal out the extent Islamophobia is used as a campaign promise in the election process to influence the voters in the USA.

The goal for political parties is to become the ruler of the country. In order to achieve this goal, the promises they give in the election process shall intend to fulfill the demands and expectations of the voters. Islamophobic discourses used in election promises are important in finding out whether the voters have expectations regarding the issue. The main objective of this paper is to analyze the recently elected President of the USA, Trump's use of Islamophobic discourse in his election campaign for influencing the voters and gaining their support. This study is important for clear presentation of such fear and doubt felt by the American society.

In this study, Islamophobic discourses of the candidates that found place in new media during the election period are analyzed. Within this framework, discourses of the candidates, published on new media (online newspapers) during the election process will be studied.

The USA President Trump's discourses, which found place in new media in the election process, will be analyzed through the discourse analysis method. Furthermore; the descriptive research method will be used when discussing the historical background of the Islamophobia concept.

Finally it can be said that; Islamophobic discourse has become a significant tool in international politics today. The clear presentation of the social acceptance of such discourse in the USA will both help determination of the parameters of international politics and contribute to the literature with its different perspective.

Key Words: Islamophobia, USA, Election, Voters

1. Giriş

İslamofobi yeni bir kavram olarak ele alınsa da tarihsel arka planı çok uzun zamanlara dayanmaktadır. Batı uygarlıklarının Müslüman dünyaya karşı önyargılarının temelinde günümüzde yaşanan terör olaylarının yanı sıra tarihten gelen korkular da yer almaktadır. Özellikle ABD'de 2001 yılında yaşanan terör saldırıları milat olarak kabul edilse de bu sorunun temeli tarihsel arka planda yer alan Batı-Doğu karşıtlığıdır.

Bu önyargılar 1991 yılında SSCB'nin dağılması ve Doğu blokunun çökmesi ile birlikte iki kutuplu dünya düzenin yıkılması ve ABD'nin kendini dünya devletleri üzerinde merkeze yerleştirmesi ile sorunun çok boyutlu hale gelmesine sebep olmuştur.

Sorunun bir diğer nedeni ise kültürel anlamda yaşanan farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Doğu-Batı kavramı fiziki anlamda bir farklılığı ifade eden kavramsallaştırmanın yanı sıra aslında kültürel anlamda farklılığı da içinde barındıran bir kavramdır. Küreselleşme süreci, bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ve gelişen dünyada mesafelerin her anlamda ortadan kalkması bu iki kültürü her ne kadar birine kaynaştırsa da günümüzde bilinçli oluşturulmaya çalışılan katı ve yapay bir farklılık gözle görülür düzeydedir. Özellikle uluslararası göç, sığınmacı ve mülteci sorunları Müslüman coğrafyanın batı medeniyetinde kimlik arama arayışını gündeme getirmektedir. Bu arayış Batının ötekileştirme politikalarını daha sert bir şekilde uygulamasına sosyal, yönetsel, ekonomik ve siyasal anlamda bu kaynaşmaya keskin çizgilerle karşı çıkmasına sebep olmaktadır.

Günümüzde özellikle son yıllarda artan bir şekilde ortaya çıkan İslamofobi söylemleri, Ortadoğu üzerinde büyük etkiye sahip ABD için de önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmamızda ABD başkanı Donald Trump'ın Başkanlık seçimleri sırasında İslamofobi söylemlerinin analiz edilerek literatüre bu anlamda katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmamızda öne sürdüğümüz varsayımları temellendirmek adına öncelikli olarak İslamofobi kavramının teorik altyapısına değinilmiştir. Daha sonra ise çalışma yöntem ve bulgular kısmı ile sonuçlandırılmıştır.

2. İslamofobi Kavramı

İslamofobi kavramı, yakın geçmişte ortaya çıkmış bir kavram gibi görünse de tarihin en derin zamanlarından bu yana var olan karşıtlığın ürünü olarak süregelmektedir. Modernleşme sürecine geçen Avrupalılar, modernleşmeyi artan kentleşme, düşünce ve eylemlerin ileri derecede akla dayandırılması, büyü ve dinin gerilemesi, toplumsal farklılıkların azalarak demokratikleşmenin ilerlemesi gibi daha birçok toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik,

değişim olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımlama içinde aslında demokratikleşme sürecinde, yönettikleri ile eşit olmayı kabullenememelerinden dolayı Müslümanlardan ve görünürlüklerinden rahatsız olmaya başlamışlardı (Loo ve Reijen, 2003: 14-15). Bu rahatsızlık günümüzde İslamofobi kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kavram yeni olsa da kavramın içinde barındığı ana düşünce aslında var olan bir olguyu yeni bir kavramsallaştırma ile karşımıza çıkarmaktadır.

Caroline Fourest ile Fiammetta Venner'e bu kavramın ilk çıkış noktasını 1979'da İran devrimi ile birlikte İranlı devrim taraftarlarınca kapanmayı reddeden kadınlara karşı "kötü Müslümanlar" olarak tanımlamak amacıyla kullanıldığını ifade etmektedirler (Fourest ve Venner, 2003: 28). Bu görüş değerlendirildiğinde kavramın Müslüman coğrafya içindeki karşıtlıktan doğduğu iddia edilmektedir. Ancak günümüzde kavram Batı'nın İslam ülkelerine karşı kullandıkları anlamı ile ifade edilmektedir.

Daha genel bir kavram olarak İslamofobi 'yabancı düşmanlığı'nı ifade eden 'Xenophobia' kavramının uzantısı olarak da değerlendirilebilir (Canatan,2007:26). Ancak kavram salt düşmalıktan öte sosyolojik yapıya da sahiptir. Canatan, İslamofobi'yi sosyolojik bir kavram olarak tanımlayarak, Batılı toplumların İslam karşısında, korku, nefret, küçümseme gibi tutumları şeklinde ifade etmektedir. Bu tutumların temelindeki İslamofobi'nin iki boyutu vardır: biri güncel boyuttur. Bu boyutta tutum, kanaat ve davranışlarda görünür hale gelmektedir. Diğeri ise bu görünür olguları besleyen kültürel ve tarihsel yönüdür (Canatan, 2007: 42). Bu iki boyut içinde aile, sosyal ve siyasal çevre ile tarihi önyargılar sorunu besleyen ögelerdir.

Batı toplumda yer alan bu tutum ve kanaatler aslında sorunun öznenin kendisinde olduğunu göstermektedir. Çünkü yabancı ve buna bağlı olarak farklı olanı bir tehdit ve korku kaynağı olarak algılayan öznedir ve bu yabancı ve farklı olana her özne aynı şekilde ve oranda tepki vermemektedir. Yabancı olan tehdit ve korku kaynağı olsaydı, bu durumda herkes fobik bir yapıya sahip olacaktı. Böyle bir durum mümkün olmadığına göre, fobiler ve fobi sahipleri, aslında hastalıklı olarak tedavi edilmesi gereken kişilerdir (Canatan, 2007: 26-27). Ancak islamofobik genel yargıya bakıldığında sorun teşkil eden kesim öznenin kendisinden ziyade farklı olanın yaşam tarzı, inançları, toplumsal yapısı olarak görülmekte ve bu özelliklerinden kaynaklanan tehditler içerdiği inancı İslamofobiye sahip öznenin genel tutumu haline gelmektedir.

İngiltere'nin önde gelen düşünce kuruluşlarından Runnymede İslamofobi ile ilgili olarak yayınladığı rapordaki iddialar şöyledir: İslamofoblar, İslam'ı bir bütün olarak tek bir blok olarak görüyor ve diğer kültürlerle ortak bir yönünün olmadığını, İslam'ın farklı ve öteki olduğunu bu nedenle de değişime karşı direnç göstererek, farklı kültürlerle etkileşimde olmadıklarını belirtmektedir. İslam'ı Batı medeniyetleri ile mukayese edildiğinde geri kalmış, akla dayanmayan ve bu nedenle gelişmemiş; bu gelişmemişliğin yarattığı cinsiyet ayrımcılığı taraftarı olarak görülerek; doğası gereği İslam'ı baskıcı, tehditkâr şiddet yanlısı, terörü destekleyen ve bir medeniyetler çatışmasına girişmiş olarak kabul ediyorlar. Bir siyasal ideoloji olarak görülen İslam, İslami rejim ve partiler tarafından siyasî ve askerî kazanımlar için kullanıldığını düşünüyorlar. Ayrıca raporda Avrupalı müslümanların dinsel yaklaşımına bakılmaksızın barınma, iş ve eğitim gibi her türlü ayrımcılığa maruz kaldıklarını bunun ırkçılık ve yabancı düşmanlığı bağlamında ele alınması gereken bir konu olduğuna ve ayrımcılık, ırkçılık ve sosyal marjinalleşme, toplumsal bütünleşmeye yönelik ciddi tehditler oluşturduğuna dikkat çekmiştir (www.runnymedetrust.org).

İslam'a karşı bu önyargılar uygulamada Müslüman kökenli insanlara karşı ayrımcılığı da beraberinde getirmektedir. Paris Üniversitesi'nin araştırma bulguları bu ayrımcılığı gözler önüne sermektedir. Araştırmaya göre, Fransız toplumunun geri kalan kesimine göre, Arap ve Afrika kökenli gençlerin, işsiz kalma olasılığı beş kat daha fazladır (Celermajer, 2007: 105). Benzer bir çalışmanın sonucu uluslar arası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu 2005 yılında "AB'de Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılık" isimli raporunda da görülmektedir. Raporda, Avrupa'daki Müslümanların artık 'içimizdeki düşman' gibi görünmeye başladığını, Müslümanlara ve İslam dinine hakaret ve saldırıların arttığına, Avrupa basınının da ayrımcılığa katkısının olduğuna, Almanların yüzde 80'inin İslam kelimesini 'kadına baskı' ve 'terör' ile özdeşleştirdiğine dikkat çeken rapor, artan Müslüman karşıtlığının entegrasyon çabalarına darbe indirdiği vurgusunu yapmıştır(www.art1.nl)

Raporlardan da anlaşıldığı üzere Batılı ülkelerde yaşayan göçmenlere yönelik bu olumsuz tavır "istenmeyen göç" olgusundan kaynaklanan göçmen korkusuna zemin hazırlayarak ırkçı, ve ötekileştirici eğilimlerin ortaya çıkmasına veya ve bu unsurların gelişmesine yol açmaktadır. Bu duruma yol açan önemli bir unsur da modernleşme sürecinde ulus devletlerin homojenleşmiş bir toplumsal yapıya önem vermelerinden kaynaklanmaktadır. Ulus devlet olgusu milliyetçilik akımından beslenen bir "homojenlik miti" yaratmış olmaları da, ötekileştirici davranış ve tutum sergilenmesine, bu yönde politikalar izlenmesine neden

olmaktadır (Castels ve Miler, 2008: 420-421). Ayrıca konu sadece göç ve modernleşmenin ortaya çıkardığı ulus devlet yapılanmasının milliyetçilik düşüncesi ile ilişkilendirmek yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle konunun tarihsel arka planına değmemekte de yarar vardır.

3. İslamofobi'nin Tarihsel Arka Planı

Batının Müslüman coğrafyaya karşı savaşı aslında Endülüs Emevi Devleti'ni kurması ile yani Müslümanların Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek İspanya'ya yerleşmesi ile başlayan süreçte kendini göstermiştir. Müslümanları kendilerine bir tehdit olarak algılayan batı haçlı seferlerini de bu sebeple başlatmışlardır. 1095'te I. Haçlı Seferi'ni ilan eden Papa II. Urbanus Müslümanları şeytanın uşakları olarak görüp bu savaşı aslında Tanrı'nın düşmanları yani Müslümanlar ile dostları arasındaki bir savaş olarak algılamaktaydı (Schnapper, 2005: 43-45). Bu anlayış modernleşme süreci ile birlikte boyut değiştirmiş ve batı daha rasyonel bahaneler üreterek Müslüman coğrafya üzerindeki ötekileştirme politikasını devam ettirmemiştir.

Batı'nın bu tarihsel korkular sebebi ile doğuyu tehdit olarak görmesinin temel olarak iki boyutu vardır: birincisi haçlı seferlerinin başlamasına sebep olan dini açıdan İslam'ın Hıristiyanlık için bir rakip olarak görülmesi, diğeri ise Türklerin Avrupa'nın tümünü fethetmesinden kaynaklanan korkudur (Lewis, 1993: 72).

Bu korkuyu temellendiren araştırmalardan biri de ABD'deki araştırma kuruluşu PEW Araştırma Merkezi'nin "Küresel Müslüman Nüfusun Geleceği: 2030 Öngörüsü" raporudur. Bu raporda "her dört kişiden biri 20 yıl sonra Müslüman olacak" denilmektedir. Rapora göre; 2030 yılında Avrupa nüfusunun 2010 yılında yüzde 6'sını oluşturan Müslüman nüfusun yüzde 8'e ulaşması tahmin edilmektedir. Müslüman nüfusun artışının Belçika'da yüzde 6'dan yüzde 10,2'ye; Fransa'da yüzde 7,5'tan yüzde 10,3'e çıkmaktadır. Almanya'ya da ise ülkede yaklaşık 4 milyon 100 bin Müslüman yaşamaktadır. Bu durumun Almanya'da 2030 yılında 5 milyon 500 bine yükseleceği öngörülmektedir (www.pewforum.org). Bu rakamlara bakıldığında Batı'nın Müslüman nüfusun ülkeleri içindeki demografik ve dini temelli etkisinin artmasının korkularının yersiz olmadığını bize göstermektedir.

Tüm bu korkular batının kendi kendini koruma psikolojisi içinde aslında Dünyanın hakimi olduğu anlayışını üretmesine sebep olmuştur. Kendi bakış açısı ile Doğu yaratan batının bu düşüncesini Oryantalizm de görmekteyiz. Edward Said Oryantalizm adlı eserinde "kültürel ve siyasal bir olgu" (Said, 1995: 22) olarak tanımlamıştır. Kelime bu manası ile

kültürel bir farklılığı ifade etse de sorgulanması gereken bir kavramdır. Bu sorgulama bizi Oryantalizm kavramının, aslında "Doğunun Batı tarafından söylemsel düzeyde kurularak Batı–karşıtı geleneksel kimlik olarak ötekileştirip dünya üzerinde kendi hegemonyasını kurma süreci " olarak tanımlanmamıza yol açmaktadır (Keyman, 2002: 21).

Oryantalizm'in temel hedefi doğuyu kendisine bir uğraş olanı olarak belirlemektir. Bu uğraş 18. yüzyıl sonlarına denk gelen sömürge çağında Doğu'ya egemen olup onu yeniden yapılandıran bir gücü elinde bulunduran sistematik bir mekanizma ile birey ötesi özelliğe sahip bir olguya işaret eder (Cliford, 2007: 139). Batının doğuyu kağıt üzerinde inşasını anlatan bu kavram ile batı Doğu'ya egemen olarak sarsılmaz otoritesini kurmuştur (Parla, 1985: 11-12). Batı'nın bu anlayışını batılı birçok yazar tarafından kabul görmüş ve Batının sarsılmaz otoritesi üzerine tezler üretilmiştir.

Bu tezlerden en önemlisi "Medeniyetler çatışması" tezidir. Bu tez Samuel Huntignton tarafından ortaya atılmış ve aydınlanma sürecinin ortaya çıkardığı bilimsel, kültürel ve siyasal devrimlerin Batı'da ortaya çıktığını bu nedenle de evrensel olmadığını; Batı'ya özgü bir toplumsal, kültürel, felsefi değerler ve ilkeler bütünü olduğunu savunmaktadır. Huntigton bu tezi siyasal ve ideolojik bir karşıtlıktan çok kültürel farklılıklardan kaynaklanan bir çatışma üzerine kurmuştur. Bu farklılığın zamanla kaybolmayacağını savunan Huntington dinin toplumsal alanı belirleyen en önemli güç olduğunu öne sürerek, insan ve Tanrı, vatandaş ve devlet, özgürlük ve otorite, eşitlik ve hiyerarşi birey ve grup, çocuklar ve aileleri gibi kavramların üretim tarzının çok yönlü oluşunun sonucu olduğunu öne sürmüştür. Din konusundaki ayrımın çok keskin olduğunu insanların yarı Amerikalı yarı Arap olabileceklerini ancak hem Müslüman hem de Katolik olamayacaklarını belirtmiştir. Bu nedenle aralarında bir çatışma olması kaçınılmazdır (Huntington, 2006: 237-268).

Aydınlanmanın Batıya ait bir süreç olduğu ve aydınlanmanın oluşturduğu kültürün batıya özgü olduğunu savunan Samuel Huntigton'a öğrencisi Fukuyama farklı bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Fukuyama bu süreci şöyle ifade etmektedir: Aydınlanma döneminde geliştirilen değerlerin ve kurumların kültürlere göre değişkenlik mi gösterdiği yoksa evrensel mi sorusu etrafında şekillenmektedir. Huntington ise net bir şekilde Batı'da bulunan siyasi kurumların, Batı Avrupa Hıristiyan kültürünün tarafından ortaya çıkarıldığı bu nedenle de onların bu kültürün dışındaki yerlerde yerleşemeyeceğine inanmaktadır. (Fukuyama, 2011: 426-427). Bu anlamda Huntington "kaos"u vurguluyordu Fukuyama "düzen"i; Huntington düzensizliğin arkasında bütün diğer medeniyetleri gösteriyor, Fukuyama ise düzenin

arkasında Batı medeniyetini görüyordu (Davutoğlu, 2011: 221-222). Aslında iki teze de baktığımızda birbirini tamamladığı görülmektedir. Fukyama'nın tezi yaşanan süreçle birlikte Huntigton'ın tezine kanıt oluşturmaktadır. Batının doğu karşısında konumuna ilişkin bu tezlerde genel bir sonuç şudur ki Batı artık tün dünyayı şekillendiren ve sarsılmaz otoriteye sahip bir toplum olmuştur. Bu süreçte bu toplumu tehlikeye düşen ise Batı gibi olamayan kültürlerdir. Bu önyargıların günümüzde su yüzüne çıktığını daha net bir şekilde ifade edilmesinde 1979 İran devriminin de etkisi olmuştur.

İslam Devrimi, dini temelde gerçekleşmekle birlikte aslında etkileri bakımından büyük bir coğrafyayı ilgilendirmiştir. Bununla birlikte Batı dünyasında anti-İslami tavırları harekete geçirmiştir. Avrupa'da görünür bir şekilde İslamofobi 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi ile başlamıştır. Bu bakımdan İran Devrimi, İslam'ın ve Müslümanların batı karşısındaki görünümü açısından bir kırılma noktasıdır (Canatan, 2007:19). Bu süreçten sonra batının izlediği politika kışkırtmak ve sonrasında tehdit algısı oluşturmak şeklinde devam etmiştir. Buna verilebilecek birçok örnek vardır. Danimarka'da yaşanan karikatür krizi bunun en belirgin örneğidir.

4. Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada ABD başkanı Trump'ın seçim kampanyası süresince İslamofobi içeren sözleri söylem analizi yöntemi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmada İslam dinini çağrıştıran kelimeler olması dolayısıyla; Müslüman, İslam, İslami terör, camii gibi anahtar kelimeler içeren söylemleri derlenerek bu kavramları içeren söylemlerinde İslamofobi içeriğinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Söylem analizi yöntemi dile ve dilin kullanımına dair yöntemsel ve teorik bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu anlamda analizin konusunu oluşturan söylemler; mesajlar, metinler, diyaloglar, konuşmalar ve haberleşmeler tarafından belirlenmektedir (Van Dijk,1988: 24).

Söylem ve iletişim temelde ideolojik bir boyuta sahip olup, kelimeler, cümleler ve diğer metinsel ifadeler, arka plan bilgisine dayanılarak çıkarımda bulunulabilecek içerikleri ya da iddiaları, ima yoluyla ortaya koyabilme özelliğine sahiptir (van Dijk, 1991: 114).

Teun Van Dijk'e (1994: 274-276) göre, ideoloji toplumsal iktidarın uygulanmasının ve korunmasının bir gereği olarak söylem yoluyla kazanılır, onaylanır ya da yeniden üretilir.

Böylece iktidarın uygulanması ve meşrulaştırılması çeşitli söylem türleri, içerikleri ve stillerine, farklı erişme derecelerine sahip olunması yoluyla gerçekleşir.

Van Dijk (1988), metinleri makro ve mikro yapılar olmak üzere iki ana boyutta inceler. Makro yapının haber söylemleri üzerinden incelenmesinde ilk olarak haber başlıkları, alt başlıklar, haber girişi ve spotlar gibi bölümler tematik açıdan analiz edilir. Mikro yapı incelemesinde ise sözcük seçimleri, cümle yapıları, cümleler arasında kurulan nedensellik ilişkileri retorikle ilişkilendirilerek incelenir.

İslamofobi söylemlerinin, özellikle terör olaylarının artması ile birlikte, sıklaştığı son günlerde, siyasilerin bu tarz söylemleri seçmen beklentileri doğrultusunda seçim vaadi olarak kullanmaya başladıkları görülmektedir. Özellikle 11 Eylül terör saldırısından sonra ABD toplumu üzerindeki Müslümanlara yönelik korku ve önyargı daha da artmıştır. Bu önyargıya sahip seçmen kitlesinin beklentisi ise korkularını ve önyargılarını giderilecek politikalar üreten hükümetlerin iktidara gelmesi yönünde olacaktır. Bu nedenle Siyasal iktidarı ele geçirme yarışında bu beklentiler yönünde seçim kampanyaları yürütülmektedir. Seçim kampanyalarında ise medya önemli bir yere sahiptir. Günümüz iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişme siyaset yapma anlayışını da farklı boyutlara taşımıştır. Özellikle sosyal medya ulusal ve uluslararası siyasette önemli bir iletişim aracı haline gelmiştir.

Seçmenleri etkilemek amacıyla gerçekleştirilen İslamofobi söylemlerini ortaya çıkartabilmek amacıyla, Amerika'da en çok takip edilen günlük gazetelere ulaşılmıştır. Bu amaçla, günümüzde artık tiraj ölçümünde de önemli bir veri kaynağı olarak değerlendirilen sosyal medya takip oranları dikkate alınmıştır. Amerika'da basılı medya araçları içinde en çok takip edilen üç gazete çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Söz konusu içeriğe yönelik söylem analizi bulgularını desteklemek amacıyla, çalışmanın içeriğine uygun olarak iki temel varsayım belirlenmiştir.

> ***Varsayım-1:*** "Müslümanlar ve İslam Dini, Amerika'da terör olayları ile özdeşleştirilmekte, bu düşünce üzerinden İslamofobi söylemi üretilmektedir"
>
> ***Varsayım-2:*** "ABD başkanlık seçimlerinde Başkan Adayı Donald Trump seçmenlerini etkilemek için seçim kampanyası süresince İslamofobi söylemlerine yer vermiştir".

Çalışmanın varsayımını somutlaştırmak için konuyla ilgili rastlantısal yöntemle seçilmiş, İslamofobi söylemine örnek olduğu düşünülen Başkan adayı Donald Trump'ın İslamofobi söylemlerinin yer aldığı gazete haberleri seçilmiştir. Örnekleme dahil edilen çevrimiçi gazetelerin

okunma oranları dikkate alınmış, araştırmanın kapsam ve sınırları içinde yer alan haberlere yönelik söylem analizi uygulanmıştır.

Günümüzde özellikle reyting ve tiraj ölçümü konusunda sosyal medya önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Toplumsal alanda ekonomi, siyaset ve iletişim gibi birçok alanda yeni medyanın etkisi görülmektedir. Dijital teknolojilerin hızla gelişmesi ve yaygınlaşması, insanların yaşamını kolaylaştırmış hızlandırmış ve değiştirmiştir. Van Dijk tarafından geleneksel medyadan farklı olarak, kişiler arasında eş zamanlı iletişim kuran, dijital kodlama sistemine dayanan ve yüksek hızda karşılıklı etkileşimin gerçekleştiği multimedya özelliğine sahip iletişim araçları olarak tanımlanan "Yeni Medya", günümüzde yaşamın her alanında yer almakta ve kullanılmaktadır (aktaran Binark, 2007: 5).

Sosyal medya istatistiklerine ilişkin bilgilerin yer aldığı socialbaker.com adresine göre sosyal medya vasıtası ile ABD'de çevirimiçi okunan üç gazete çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Tablo 1'de üç gazetenin okunma istatistikleri bulunmaktadır:

Tablo 1: ABD'deki Basılı Medya İstatistikleri

Sıralama	Basılı Medya	Sosyal Medya Aracılığı ile Okunma Sayısı
1	New York Times	13 805 686
2	China Daily	12 361 461
3	Time	11 956 523

Kaynak: www.socialbakers.com

Bu amaçla ABD'de sosyal medya ağları vasıtasıyla en çok takip edilen basılı medya organlarından New York Times, China Daily ve Time gazetelerinde, Başkanlık Seçimleri süresince yapılan haberlerde yer alan, Başkan adayı Donald Trump tarafından gerçekleştirilen söylemlerin, islamofobik temalar açısından analizi yapılmıştır. Çalışmanın sınırlarını belirlemek için seçim günü olan 8 Kasım 2016 tarihine kadar olan söylemleri incelenmiştir. Bu söylemler içinde anahtar kelime olarak İslamı ifade eden kelimeler ile arama yapılmıştır.

Çalışmada söylem analizi yukarıda da belirtilen Van Dijk'in makro ve mikro düzeydeki analizinden yararlanılarak yapılmıştır. Bu çerçevede, makro düzeyde konuya ilişkin haberlerin, yer aldıkları medya ortamındaki söylem analizi yapılırken, mikro düzeyde ise haber metinlerinde yer alan ve Başkan Adayı Donald Trump'a ait söylemlerin analizi

gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Makro düzeyde Trump'ın söylemine yer veren gazete haberi ile mikro düzeyde Trump'ın söylemi analiz edilmiştir.

Tablo 2: Haberin Metninin Analizi- Makro Analiz- New York Times – 12 Haziran 2016

Tematik Yapı	
Haber Başlığı	"Donald Trump, Orlando Saldırısı Olayını Kaçırmıyor ve Müslüman Göçüne Geçici Yasak Çağrısı Yapıyor"
Haber girişi	Pazar günü Donald J Trump, Orlondo'daki bir gay kulübüne yapılan saldırıdan faydalanarak Müslümanların ABD'ye göçüne ilişkin geçici yasaklama çağrısını yineledi ve Hillary Clinton'ı "Ortadoğu'daki kabulü dramatik bir şekilde artırma" isteği yüzünden eleştirdi.
Spotlar	Tahminci Cumhuriyetçi başkan adayı Donald J. Trump, New Hampshire'da bugün Orlando saldırısı ile ilgili konuştu. Trump Orlondo saldırısı hakkında bildirim yapıyor
Şematik Yapı	
Durum Tanımı	Haber metninde Trump'ın söylemlerine yer verilerek Trump'ın olay üzerinden hem Müslümanlara hem de diğer başkan Adayı Clinton'ı eleştirdiği üzerine vurgu yapılmıştır. Haber, Trump'a yönelik olarak "demogojik politika" ve olaya ilişkin olarak "faydalanma" kavramları ile sunulmuştur. Haber'de ayrıca eleştirilere verilen cevaplara da yer verilmiştir.

Tablo 3: Söylem Analizi- Mikro Analiz- New York Times – 12 Haziran 2016

No	Söylem	Sözcük Seçimi	Cümle Yapısı	Retorik
1	"Ortadoğu'dan kabulleri önemli ölçüde arttırdı"	Artıştan duyulan rahatsızlık ve eleştiri vurgulanmıştır.	Basit Cümle	Bölgesel farklılık konusu belirtilmiştir. Ortadoğu söyleminin ABD halkı üzerindeki ikna edici özelliğini vurgulanmıştır.
2	"Ben bunun olacağını söyledim ve daha kötüye gidiyor"	Düşüncelerinin kanıtlandığına vurgu yapan ve öngörülerini ifade eden sözcükler seçilmiştir.	Sıralı cümle yapısı	Daha önceki söylemlerinin kanıtlandığını ifade ederek bu söylemlerine bir yenisini daha eklemiş ve aslında durumun düşündüğünden de kötü olacağını ifade ederek öngörüsünü temellendirmiştir.
3	"Onları elemenin, onlara ödeme yapmanın veya ikinci kuşakların radikalleşmesini önlemenin bir yolu yok"	Sorunun makul ortamda çözümsüzlüğüne vurgu yapılmıştır.	Sıralı cümle yapısı	"Onları elemenin" imkansızlığına vurgu yaparak aslında tüm Müslüman göçmenlere yaptırım yapılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca ABD'de yaşayan Müslüman çocukların radikalleşme tehdidini öngörmüştür.

	"Katilin Amerika'da olmasının tek sebebi bizim ailesinin buraya gelmesine izin vermiş olmamız"	"Katil" ve "aile" sözcüklerini kullanarak suçlama, toplumsal olarak farklı bir sınıfsal ayrım yapma üzerine vurgu yapmıştır.	Basit cümle	Terör saldırısını gerçekleştiren kişi üzerinden "göç" politikalarını eleştirmiştir. Suçlunun işlediği suçun bireyselliğini kabul etmeyerek hükümetin suçluya ve ailesine ülkeye giriş izni vermesinin olayın sebebi olarak görmektedir.

Tablo 4: **Haberin Metninin Analizi- Makro Analiz- Chine Daily – 15 Ağustos 2016**

Tematik Yapı	
Haber Başlığı	"Trump, Terörle Mücadele Planını Özetliyor ve Göçmenler İçin Aşırı Muayene Öneriyor"
Haber girişi	ABD Cumhuriyetçi başkan adayı Donald Trump, "Radikal İslamcı Terörizm" adlı savaşa tüm göçmenler ve ABD ziyaretçileri için aşırı ideolojik bir denetim önererek, terörle mücadele planını Pazartesi günü açıkladı.
Spotlar	Cumhuriyetçi ABD başkan adayı Donald Trump Youngstown, Ohio'daki Youngstown Eyalet Üniversitesi'nde 15 Ağustos 2016'da konuştu
Şematik Yapı	
Durum Tanımı	Haber metninde Trump'ın söylemlerine yer verilerek Radikal İslami Teröre karşı "soğuk savaş" ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca haber metninde Başkan adayı Trump'ın "New York Milyarderi" ifadesi ile tanıtılmıştır.

Tablo 5: Söylem Analizi- Mikro Analiz- Chine Daily – 15 Ağustos 2016

No	Söylem	Sözcük Seçimi	Cümle Yapısı	Retorik
1	"Sert ve aşırı olacağız"	Basit sözcükler kullanarak kararlı olmayı ifade etmiştir.	Basit Cümle	Müslümanlara yönelik politikaların aşırı olması noktasındaki eleştirilerin önünü kesmek adına bazı aşırılıkları temellendirmek için Terörle mücadele kapsamına almıştır.
2	"Terörist grupların sempatizanlarının tüm üyelerini taramaya ek olarak, ülkemize veya ilkelerine karşı düşman tutumları olan veya şeriat kanununun Amerikan yasasının yerini alması gerektiğine inanan herhangi bir kimseyi de taramamız gerekir"	"Ülkemiz""İlkeleri" ve "yasalar" sözcüklerini seçerek değer hukuksal yapı üzerine vurgu yapmıştır.	Sıralı cümle yapısı	Terör kavramını fiziksel şiddet tanımını genişleterek kişilerin düşünce boyutu ile de mücadele edilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.

3	"Değerlerimizi paylaşanları ve halkımıza saygıyı kabul edenleri bu ülkeye kabul etmeliyiz"	Cümledeki "değerlerimizi paylaşanlar" ve halkımıza saygıyı kabul edenler" ifadelerinde dışlama, ötekileştirme vurgusu kavramlarına vurgu yapılmıştır.	Sıralı cümle yapısı	Kültürel farklılık üzerine vurgu yaparak "halkımıza saygı" ifadesi ile ötekileştirme ve ulus üstünlüğünü ön plana çıkarmıştır.

Tablo 6: Haberin Metninin Analizi- Makro Analiz- Time – 10 Mart 2016

Tematik Yapı	
Haber Başlığı	"Donald Trump: İslam'ın Bizden Nefret ettiğini Düşünüyorum"
Haber girişi	Donald Trump, İslam'ı Batı dünyasından nefret etmekle suçladı ve Çarşamba günü Cumhuriyetçi Parti Başkan adayı tarafından dini saldırılar düzenleyen en son röportajda bulundu.
Spotlar	GOP başkan adayı Donald J. Trump, 8 Mart 2016'da Ulusal Golf Kulübünde bir basın toplantısı düzenledi.
Şematik Yapı	
Durum Tanımı	Haber metninde Trump'ın söylemlerine yer verilerek İslam dini ile nefret arasındaki bağ ortaya koyan söylemlerine yer verilmiştir.

Tablo 7: Haberin Metninin Analizi- Mikro Analiz- China Daily – 15 Ağustos 2016

No	Söylem	Sözcük Seçimi	Cümle Yapısı	Retorik
1	"Sanırım İslam bizden nefret ediyor"	İfadesindeki sanırım sözcüğü ile cümleye netlik kazandırmasa da bu yönde bir algı olduğunu ortaya koymaktadır.	Basit Cümle	Batı ile İslam arasında savaş olup olmadığı yönündeki soruya verilmiş bir cevaptır. Bu nedenle aslında bir savaş olduğunu kabul ederek savaşın kaynağının İslam'ın batıdan nefret etmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir.
2	"Bu nefreti Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Müslüman olmayanlara kabul ettirmeye izin veremeyiz"	"nefret" söylemine tekrar vurgu yaparak bu cümlede kabul etmiştir.	Sıralı cümle yapısı	Terör olaylarının İslam'ın batıya duyduğu nefretten kaynaklandığını ve bunu kabul ettirmeye izin veremeyiz diyerek mücadele edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

3	"Bunu tanımlamak çok zor" "Çünkü kim olduğunu bilmiyorsun."	Net sözcükler seçilmemiş düşmanı tanımlamanın zorluğu ifade edilerek, tüm İslam dünyası ima edilmiştir.	Sıralı cümle yapısı	Radikal İslam'ı dinin genel uygulamasından mı kaynaklandığına yönelik soruya verilmiş bir cevaptır. Verdiği cevap ile aslında radikal İslam'ın İslam dinin uygulamasından kaynaklandığını net bir şekilde kabul etmemekle birlikte bunun da bir etken olduğunu düşünmektedir.

5.Sonuç

Günümüzde özellikle artan terör olayları ile birlikte İslam coğrafyasına tarihten gelen önyargılar daha sıklıkla ve açık bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle çalışmamızda ADB Başkanı Trump'ın seçim sürecinde kullandığı İslamofobik temalı söylemlerine yönelik bir analiz gerçekleşmiştir.

Çalışmamızın temel sonucunu kısaca özetleyecek bir açıklama Detroit Üniversitesi Profesörü Khaled Baydan, tarafından dile getirilmiştir. Baydan, "2016 başkanlık kampanyası, başından sonuna kadar, İslamofobinin hiçbir zaman olmadığı derecede canlı, güçlü ve etkili olduğunu gösterdi" ve "İslam'ı günah keçisi ilan etmesi ve Müslümanları kötülemesi sadece bir kampanya mesajı olmanın ötesinde Donald Trump için seçimi kazanma stratejisiydi" olduğunu ifade etmiştir (www.bbc.com). Bu analiz de çalışmamızda öne sürdüğümüz varsayımları açıklaması açısından önemlidir.

Çalışmadaki ilk varsayımımız "Müslümanlar ve İslam Dini, Amerika'da terör olayları ile özdeşleştirilmekte, bu düşünce üzerinden İslamofobi söylemi üretilmektedir" şeklinde kurulmuştur. Çalışmamızda elde edilen bulgular incelendiğinde Başkan adayı Trump'ın söylemleri genel olarak "Radikal İslami Terör" konusu üzerine şekillenmekte ve bu konu üzerinden tüm Müslümanlara karşı islamofobi söylemleri üretmektedir. Tablo 1'deki haber analizinde Başkan adayı Trump'ın Orlondo'daki saldırıdan "faydalanarak" "demagojik

politika" yaptığı ifade edilmiştir. Haber içindeki Başkan adayı Trump'ın söylemlerine baktığımızda terör olayı üzerinden hem rakiplerini hem de mevcut hükümetin göç politikasını eleştirerek, terör olaylarını Müslüman göçüne bağlamıştır. Bu amaçla seçim kampanyası sırasında Müslüman Göçü Önleme Bildirgesi de (www.donoldjtrump.com) yayınlamıştır. Bu bildirgede anket verilerinden de yararlanarak ABD'de yaşayan Müslümanların bir kısmının küresel cihad çağrısı içinde olduklarını vurgulamış ve bu nedenle ABD'ye Müslüman göçün durdurulmasını istemiştir.

Çalışmamızdaki ikinci varsayımımız "ABD başkanlık seçimlerinde Başkan Adayı Donald Trump, seçmenlerini etkilemek için seçim kampanyası süresince İslamofobi söylemlerine yer vermiştir" Şeklinde olmuştur. Tablo 2'de görüldüğü gibi Başkan adayı Trump, sadece terör eylemlerini gerçekleştirenleri değil ABD değerlerine saygı duymayan, kültürünü benimsemeyen kişilere karşı da tedbir alınması gerektiği üzerine vurgu yapmıştır. ABD'de yaşayan halk kitlesine baktığımızda kültürel farklılığın en çok yaşandığı Müslüman toplumlarının nüfus oranının en az olduğu göze çarpmaktadır. Müslümanlar ABD yetişkin nüfusunun sadece yüzde 1'inden daha azını oluşturmaktadır (www.dunyabulteni.net) Bu nedenle ABD değerlerine uyum sağlamış olan seçmen kitlesine, ABD değerlerine uyum sağlamayanlara karşı tedbir alacağı vaadini sunmaktadır.

Başkan Trump'ın İslamofobi söylemlerini temellendirmek için aslında İslam'ın batıdan nefret ettiğini ifade etmiştir. Bu nefreti ise İslam dinin temel değeri ile ilişkilendirmiştir. Bu nedenle aslında sadece teröre bir tepkiden ziyade İslam dinin temel değerlerinden kaynaklandığını düşündüğü nefretten dolayı, tüm Müslüman göçmenlere karşı bir önyargı oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

BİNARK, Mutlu (2007), Yeni Medya Çalışmaları, Dipnot Yayınları, Ankara.

"Basılı Medya İstatistikleri", https://www.socialbakers.com/statistics/facebook/pages/total/unitedstates/media/printed-media/, Erişim Tarihi: 18.04.2017

CANATAN, Kadir (2007), "İslamofobi ve Anti-İslamizm - Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım," Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm, ed. Canatan, Kadir Hıdır, Özcan, Eskiyeni Yayınları, Ankara.

CASTLES, Stephen ve Mark J. Miller (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri. Çev., Bülent Uğur Bal–İbrahim Akbulut. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

CELERMAJER, Danielle (2007), "If Islam is our other, who are we?", Australian Journal of Social Issues, Vol. 42, No. 1, Autumn.

CLIFFORD, James (2007). "Oryantalizm Üzerine." Aytaç Yıldız (der.). Oryantalizm: Tartışma Metinleri. Ankara: Doğu Batı Yayınları: 134-159

DAVUTOĞLU Ahmet (2011), Küresel Bunalım, Küre Yayınları, 25. Baskı, İstanbul.

"Donald Trump: 'I Think Islam Hates Us", http://time.com/4253839/donald-trump-islam-hates-us-interview/, Erişim Tarihi: 01.04.2017

"Donald J. Trump Statement On Preventing Muslim Immigratıon", https://www.donaldjtrump.com/press-releases/donald-j.-trump-statement-on-preventing-muslim-immigration, Erişim Tarihi: 15.03.2017

"Dünyadaki Müslüman nüfusu ve geleceği", http://www.dunyabulteni.net/dubam/359009/dunyadaki-musluman-nufusu-ve-gelecegi, Erişim Tarihi: 01.04.2017

FOUREST, Caroline ve VENNER, Fiammetta (2003)," Islamophobie?", Prochoix, No : 26-27, AutomneHiver, Paris.

FRA, Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia, http://fra.europa.eu/en/publication/2012/muslims-european-union-discrimination-and-islamophobia, Erişim Tarihi: 15.03.2017

FUKUYAMA, Francis (2011), Tarihin Sonu ve Son İnsan, çev. Zülfü Dicleli Profil Yayınları, 2. Baskı İstanbul.

HUNTINGTON, Samuel (2006), Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, çev. Mehmet Turhan ve Cem Soydemir, Okyanus Yayınları, İstanbul

"Intolerance and Discrimination Against Muslims in the EU", http://www.art1.nl/nprd/factsheets/Intolerance%20against%20muslims%20in%20the%20EU%2003-2005.pdf, Erişim Tarihi: 15.03.2017

"Islamophobia a challenge for us all", http://www.runnymedetrust.org/uploads/publications/pdfs/islamophobia.pdf, Erişim Tarihi: 15.03.2017

KEYMAN, E. Fuat (2002). "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet." Doğu Batı, 20: 11 –33.

LEWIS, Bernard (1993), Islam and the West, Oxford University Press, New York.

LOO, Hans Van Der - REIJEN, Williem Van (2003), Modernleşmenin Paradoksları, Çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul

PEW, "The Future of the Global Muslim Population Projections for 2010-2030", Analysis, January 27, 2011, http://www.pewforum.org/The-Future-of-the-Global-MuslimPopulation.aspx, Erişim Tarihi: 15.03.2017

"Repeats Call for Temporary Ban on Muslim Migration", https://www.nytimes.com/2016/06/13/us/politics/trump-clinton-sanders-shooting-reaction.html, Erişim Tarihi: 01.04.2017

SAID, Edward. (2004), Oryantalizm, Batı'nın Şark Anlayışları, IV. Baskı, (Çev. Berna Ünler), Metis Yayınları, İstanbul.

SCHNAPPER, Dominique (2005). Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki. Çev., Aşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

"Trump outlines anti-terror plan, proposing extreme vetting for immigrants", http://www.chinadaily.com.cn/world/2016-08/16/content_26490005.htm, Erişim Tarihi: 01.04.2017

"Trump'ın ekibi İslam hakkında ne düşünüyor? http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38908308, Erişim Tarihi: 01.04.2017

VAN DIJK Teun A. (1991) Media Contents The Interdisciplinary Study of News as Discourse, in K. Bruhn-Jensen & N. Jankowksi (Eds.), Handbook of Qualitative Methods in Mass Communication Research, London: Routledge, pp. 108-120.

VAN DIJK, Teun A (1994) "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", Medya, İktidar, İdeoloji, der. ve çev. Mehmet Küçük, Ankara, ARK Yayınevi.

VAN DIJK, Teun A. (1988). News As Discourse , New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates Publication.

Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: Nedenler ve Sonuçlar

ÖZKAN GÖKCAN

Araş.Gör., Munzur Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü; ozkangokcan@gmail.com

Öz

Son çeyrek asırda Avrupa ülkelerinde ırkçılık ve yabancı düşmanlığının gözle görünür oranda yükseldiğini söylemek mümkündür. Aşırı sağ partilerin elde ettiği seçim başarılarını, kamuoyunda daha fazla karşılık bulamaya başlayan milliyetçi söylemleri ve yabancılara yönelik uygulanan ayrımcı ve dışlayıcı politikaları söz konusu yükselişi yansıtan önemli gelişmeler arasında saymak mümkündür. Irkçılığa karşı mücadeleyi toplumsal entegrasyon projesinin ve Avrupa kimliğinin en önemli unsurlarından biri olarak gören Avrupa Birliği, yasal düzenlemeler aracılığıyla yabancı düşmanlığı ile mücadele etmeye çalışmaktadır. Ancak birliğe üye devletler arasındaki koordinasyon eksikliği söz konusu mücadelenin etkililiğini önemli oranda düşürmektedir. Bu çalışmada özellikle 1980'lerden sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak, yeni kavramlar ve tanımlamalar yüklenen ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının Avrupa'daki yükselişinin neden ve sonuçları, AB düzeyinde alınan önlemler, bu önlemlerin ve mücadelenin yeterliliği genel hatlarıyla değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Düşmanlığı, Avrupa, İslamofobi, Aşırı Sağ

Abstract

It is possible to say that racism and xenophobia in European countries have increased visibly in the last quarter century. The rise electoral successes of the right-wing parties, the nationalist discourses that have begun to find more responses in the public, and the discriminatory and exclusionary policies applied to foreigners is to count among the most important developments reflecting the rise in question. The European Union, which sees the fight against racism as one of the most important elements of the social integration project and of the identity of Europe, is trying to combat xenophobia through legal regulations. However, lack of coordination among the member states of the EU significantly reduces the effectiveness of the conflict. In this study, in parallel with the developments experienced especially after the 1980s, the reasons and results of racism and xenophobia rising in Europe, which are introduced with new concepts and definitions, the measures taken at the EU level, the adequacy of these measures and the struggle are evaluated in general terms.

Keywords: Xenophobia, Europe, Islamophobia, Extreme Right

1.Giriş

Son yıllarda Avrupa ülkelerinde yapılan ulusal seçimlerde aşırı sağ partilerin elde ettiği başarılı sayılabilecek sonuçların yanı sıra, artan milliyetçi söylemler ve yabancılara yönelik uygulanan ayrımcı ve dışlayıcı politikalar, ırkçılığa karşı mücadeleyi toplumsal entegrasyon projesinin ve Avrupa kimliğinin en önemli unsurlarından biri olarak gören Avrupa Birliği'ni oldukça endişelendirmiştir. Bu çalışmada, özellikle 1980'lerden sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak, yeni kavramlar ve tanımlamalar yüklenen ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının Avrupa'daki yükselişinin temel nedenlerine ve sonuçlarına değinilmektedir. Ayrıca ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele konusunda AB düzeyinde alınan önlemler, bu önlemlerin ve mücadelenin yeterliliği ele alınmaktadır. Bu kapsamdan hareketle çalışma, birincil ve ikincil kaynak taraması üzerinden şekillendirilmektedir. Çalışmamızın birincil kaynakları, Avrupa devletlerinin ve Avrupa Birliği'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele adına hazırladığı yasal düzenlemeler ve raporlar, siyasal parti programları, siyasal parti temsilcilerinin demeçleri ve parlamento görüşmeleridir. İkincil kaynakları ise medya organlarında yer alan haberler, konu ile ilgili kitap ve makalelerdir.

Çalışmanın birinci bölümünde ırkçılık ve yabancı düşmanlığının hangi olguları tanımladığına ilişkin bir kavramsal çerçeve sunulmaktadır. İkinci bölümde Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının son çeyrek asırda hangi nedenlerle yükselişe geçtiği altı başlık altında incelemektedir. Üçüncü ve son bölümde ise Avrupa Birliği'nin ırkçılık ve yabancı

düşmanlığı ile mücadele adına ne gibi adımlar attığı ele alınmakta ve bu adımların yeterliliği değerlendirilmektedir.

2. Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: Tanımlar

Irkçılık tarih boyunca değişen koşullara ayak uydurmuş bir teori olmuştur. Bu durumun ırkçılık kavramına yönelik farklı tanımlamalar yapılmasına olanak tanıdığını söylemek mümkündür. Örneğin Todorov'a göre ırkçılık kavramı davranış ve ideoloji olarak iki farklı boyutta tanımlanmalıdır. Davranış biçimi olarak ele alınan ırkçılık, tanımlanmış fiziksel özellikleri kendilerinden farklı olan bireylerden nefret etme ya da bireyleri açıkça küçük görmenin ifadesi olarak tanımlanırken; bir ideolojinin parçası olarak tanımlanan ırkçılık ise, insan ırklarıyla alakalı bir doktrini ifade etmektedir (Todorov, 2000: 64). Irkçılık kavramı ayrıca, ırksal gruplar dışındaki etnik ve dini gruplar arasındaki önyargı ve hoşgörüsüzlüğü tanımlamak içinde kullanılmaktadır (Yılmaz, 2008: 23). Çünkü günümüz koşullarında ırkçılık kavramını sadece ırksal gruplar arası ilişkilere ve ırk kavramına dayalı bir şekilde tanımlamak yeterlilik açısından sorunlu olabilmektedir. Bu yüzden ırkçılık kavramını tanımlarken anti-semitizm, Arap fobisi, İslamofobi ve benzeri korkuları da kapsayan bir tanımlama yapılabilmektedir. Bunun yanında, ırkçılık kavramı tanımlanırken bu kavramın toplum içine yerleşmesine etki eden faktörlerden bağımsız bir ırkçılık tanımı yapılamayacağına yönelik görüşler de bulunmaktadır. Nitekim Akıllıoğlu ırkçılığı, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, hoşgörüsüzlük, kültürel rölativizm (görecelilik), köktendincilik (fundamentalism), entegrizm[57] kavramlarıyla yakından ilişkili kompleks bir fenomen olarak tanımlamaktadır (Akıllıoğlu, 1997: 105). Irkçılık ve yabancı düşmanlığının bireylerin gelecekle ilgili korku ve güvensizliklerinden doğduğunu ve aynı zamanda işsizlik ve fakirlik ile beslendiğini savunan Akıllıoğlu, ayrımcılığı her çeşit ırkçılığın etkili bir unsuru olarak değerlendirmektedir (Akıllıoğlu, 1997: 105).

Irkçılık ile mücadele etmek için hazırlanan düzenlemelerde, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı kavramları adı altında yapılana tanımlamalar bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler'in 1965 tarihli *"Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Uluslararası Sözleşme"* başlıklı insan hakları alanındaki ilk sözleşmesinde ırk farklılığına

[57] Entegrizm, dini veya siyasi olsun bir inancı, tarihin bir önceki döneminde sahip olduğu kültür yapısı veya müesseseleriyle özdeşleştirmektir. Böylece insanlar mutlak bir doğruya malik olduklarına inanmakta ve bu doğruların kabullenilmesini dayatmaktadır.

dayalı her türlü üstünlük savının yanlış bilimsellikten uzak olduğu vurgulanmış ve "ırk ayrımcılığı" kavramının tanımı madde 1 (1)'de şu şekilde yapılmıştır:

"Bu Sözleşmedeki "ırk ayrımcılığı" terimi siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal yaşamının her hangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşit ölçüde tanınmasını, kullanılmasını veya bunlardan yararlanılmasını kaldırma veya zayıflatma amacına sahip olan veya bu sonuçları doğuran ırk, renk, soy, ulusal veya etnik kökene dayanarak her hangi bir ayırma, dışlama,kısıtlama veya ayrıcalık tanıma anlamına gelir." (Birleşmiş Milletler, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin135.pdf, erişim tarihi: 17.04.2017). Bu tanımlama kapsamında görüldüğü gibi ırkçılık sadece bilinçli olarak gerçekleştirilen ırkçı saldırıları değil, sonuçları zamanla ortaya çıkabilecek ayrımcı, dışlayıcı, kısıtlayıcı uygulamaları da içermektedir.

Avrupa Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (European Commission Against Racism and Intolerance- ECRI) 13 Aralık 2002 tarihinde ırkçılık ve ırk ayrımcılığı ile etkin mücadele etmek amacıyla, Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin ulusal düzenlemelerinde yer almasını düşündüğü ilkeler ile ilgili bir tavsiye kararı kabul etmiştir. Komisyonun ulusal düzenlemelerde ırkçılık ve ırk ayrımcılığı ile mücadeleye ilişkin Irkçılık ve Hoşgörüsüzlük Karşıtı 7 No'lu Genel Politika Önerisi'nde ırkçılık kavramı şu şekilde tanımlanmıştır:

"1. Bu kararın amacı bakımından aşağıdaki tanımlar uygulanacaktır: (a) 'Irkçılık', renk, dil, din, milliyet, ulusal veya etnik köken gibi bir esasın kişiyi veya bir grup insanı hor görmeyi haklı çıkaran inanç veya kişinin veya bir grup insanın üstünlük mefhumu inancı anlamına gelmektedir.

(b) 'Doğrudan ırk ayrımcılığı' ırk, renk, dil, din, milliyet veya ulusal veya etnik köken temeline dayalı hiçbir objektif ve makul gerekçesi olmayan her türlü farklı muamele anlamına gelmektedir. Meşru bir amaç gütmüyorsa veya kullanılan araç ile amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunmuyorsa farklı muamelenin hiçbir objektif ve makul gerekçesi yoktur.

(c) 'Dolaylı ırk ayrımcılığı' bir hüküm, kriter veya uygulama gibi açıkça tarafsız bir faktöre, objektif ve makul bir gerekçesi bulunmadıkça, ırk, renk, dil, din, milliyet veya ulusal veya etnik kimlik temelinde belli bir gruba mensup kişiler tarafından kolaylıkla

uyulamayabilecek durumları ifade etmektedir. Meşru bir amaç güdüyorsa veya kullanılan araç ile gerçekleştirilmek istenen amaç arasında makul bir orantısallık ilişkisi bulunuyorsa, hukuka aykırılık söz konusu olmayacaktır." (ECRI, 2003: 5).

Sonuç olarak Yılmaz'ın toparlayıcı tanımı ile ırkçılık: "fiziksel ve kültürel farklılıkların büyük ölçüde neden olduğu önyargı ve düşüncelerle beslenen, çeşitli olumsuz unsurların etkileriyle günlük davranışlardan siyasi ve kurumsal yaşama uzanan farklı düzeylerde ortaya çıkan ve olumsuz yönde de olsa gelişim ve değişim gösteren ideolojik bir süreci içeren bir fenomenin ifadesi" olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2008: 26).

Yabancı düşmanlığı (xenophobia), "farklı" ve "yabancı" olan bireylerden duyulan korku; aynı zamanda "herkesten farklı olanlara" karşı var olan düşmanlık olarak tanımlanmaktadır (Rydgren, 2003: 48). Buna ek olarak Master ve Roy ise yabancı düşmanlığını "kültürü içinde barındıran bir ulusa özdeş kimlikle bağlantı kurularak yabancılara karşı duyulan güvensizlik, korku ve/veya nefretin ifadesi" olarak tanımlamaktadır (Master ve Roy, 2000: 425). Yabancılar gerek kültür ve kimlikleri tanınmadığı için gerekse sahip olunan kültürü değiştirecekleri, melezleştirecekleri düşünüldüğü için korku ve nefret yaratmaktadır. Dolayısıyla yabancılara karşı beslenen düşmanlığın özünde biyolojik unsurlar değil kültürel ve kimliksel unsurlar yer almaktadır. Yabancılar, kültürün ve etnik kökenin belirleyicisi olduğu ulusal kimliğe yönelik en büyük tehdit olarak görüldüğü için düşmandır.

Yabancı düşmanlığını kültürel ve kimliksel farklılıklar nedeniyle yabancılara karşı duyulan nefret olarak yapan tanımlamaların yanında, kavramı daha geniş bir kapsamda ele alan tanımlamalarda vardır. Roberto Aliboni bu tanımlamalardan birinde yabancı düşmanlığını çeşitlik ve farklılığa karşı duyulan yaygın düşmanlığın bir ifadesi olarak tanımlar (Aliboni 2006: 2). Bu tarz bir tanımlamada yabancılar olarak tanımlanan coğrafi köken, ten rengi, kültür (din, dil, vb.) olarak farklı olanların arasına cinsel kimliği farklı olanlarda girebilmektedir. Örneğin homoseksüellere duyulan düşmanlık bu tanımlama kapsamında yabancı düşmanlığının bir örneği olabilmektedir. Yabancı düşmanlığının en önemli göstergesinin korku ve nefret ile tetiklenen fiziki ve düşünsel saldırganlık olduğu düşünüldüğünde, ırkçılıkla ile yabancı düşmanlığının aynı kökenden geldiğini ve benzer faktörlerden beslendiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla yabancı düşmanlığı da ırkçılık gibi ayrımcılığa ve dışlayıcı görüş ve politikalara yol açmaktadır. Sonuç olarak, bahsettiklerimize

dayanarak, yabancı düşmanlığını, farklı olana ve bilinmeyene karşı korku ve nefretle şekillenen, temelinde önyargılı algılamaların yattığı tutum olarak tanımlayabiliriz.

3. Avrupa Birliği'nde Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığının Yükselişinin Temel Nedenleri

Son yıllarda Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde ırkçı unsurlar taşıyan şiddet eylemlerinde görülen artış ve aşırı sağ partilerin seçimlerde aldıkları oy oranlarını göreceli olarak arttırması, azınlıkların ve göçmenlerin topluma entegrasyonuna Avrupa'nın geleceği açısından büyük önem veren Avrupa Birliği'ni çok zor durumda bırakmıştır. Irkçı içerik taşıyan suç ve eylemleri kayıt altına alan resmi veriler, özellikle 11 Eylül'ün hemen ardından, AB üyesi ülkelerin birçoğunda ırkçı şiddet ve saldırıların arttığını ortaya koymuştur (FRA, 2007: 39). 11 Eylül, Londra ve Madrid saldırılarının üzerinden geçen zaman içinde ırkçı saldırılarda azalma olsa da, resmi veriler, ırkçı eğilimin süreklilik kazandığına dair bir tablo çizmiştir (FRA, 2007: 39). Tüm bunlara ek olarak, özellikle 1980'li yıllardan sonra yabancı karşıtlığını (düşmanlığını) politik duruşlarının temeline yerleştiren aşırı sağ partilerin, 90'lı yolların sonundan itibaren elde ettiği seçim başarıları, Avrupa Birliği üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Kuşkusuz ki hem aşırı sağın gösterdiği yükseliş hem de artan ırkçı saldırılar birbiri ile paralel gelişen olgulardır ve birçok sorun ve nedenden beslenmektedir.

3.1. Avrupa Bütünleşmesi Süreci

1952 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran Paris Antlaşması ile temelleri atılan AB, yarım asrı aşan bir süreden bu yana pek çok köklü değişikliği içinde barındıran bir bütünleşme süreci yaşamaktadır. AB, yarım asırdan daha uzun bir süredir devam eden bütünleşme süreci boyunca hem üye sayısını attırarak genişleyen hem de ekonomik ve siyasal birçok konuda yetki sahibi olarak derinleşen uluslar üstü bir kurum haline gelmiştir. Derinleşme ve genişleme süreçleri üzerinde şekillenen AB bütünleşmesi, uzun bir dönem bütünleşme sürecinde söz hakkı olmayan Avrupa halkları tarafından uzlaşı ile kabul edilen bir süreci ifade etmemektedir. Aksine bütünleşme süreci boyunca birçok çıkmaz yaşanmış ve Avrupa halklarının sert tepkiler gösterdiği dönemlerden geçilmiştir.

Gerek AB'nin bütünsel bir yapı olarak üye devletler karşısında yetkilerinin artmasını ifade eden derinleşme süreci, gerekse Birliğe yeni ülkelerin üye olarak kabul edilmesini ifade

eden genişleme süreci, topladıkları tepkiler ile Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının yükselişe geçmesinde oldukça etkili olmuştur. AB bütünleşmesi sürecinin bir ayağı olan derinleşme sürecinde, ulus-devletin siyasi ve ekonomik yetki ve sorumluluklarını aşama aşama AB kurumlarına devretmesi, ulus-devletlerin ekonomi politikalarının başarısızlığı ile ortaya çıkan ekonomik sorunlarla birleşince, bütünleşme süreci Avrupa halklarının kafasında soru işaretleri yaratmıştır. Ekonominin kötüye gitme eğilimi içinde olması sonucu işsizliğin artması, AB bütünleşmesinin bir unsuru olan, Birlik üyesi ülke vatandaşlarının serbest dolaşımı gibi haklara karşıyı tepkiyi arttırmaktadır. Ulus-devlet otoritesinin ve egemenlik alanının daralmasının sonucu oluşan milliyetçi reflekse işsizliğin ve ekonomik durgunluğun eklenmesi özellikle AB içinde yaşayan azınlıklara, göçmenlere, sığınmacılara büyük bir tepki duyulmasına neden olmakta, bu kişiler işsizliğin ve ekonomik refah seviyesinin düşüşünün sebebi olarak görülmektedir. Bu durum bütünleşmeye karşı olan ve seçmenlerin korkuları, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı gibi unsurlar üzerinden beslenen radikal sağ partilere hem politik hareket alanı hem de önemli bir seçim malzemesi sağlamaktadır. Buna ek olarak bütünleşme politikalarının çok-kültürlülüğü beraberinde getirmesi, radikal sağ partilerin ve aşırı milliyetçilerin ulus-devlet yapısının ve kimliğinin zayıflatıldığı söylemi ile ortaya çıkarak, yeni bir oy kapısı aralamalarına olanak sağlamaktadır (Yılmaz, 2008: 54). Bu anlayışa paralel olarak, AB içindeki yabancılar ve üçüncü ülke vatandaşları istenmeyen kişiler ilan edilmekte, ulus-devleti kimliğinin en büyük düşmanı olarak görülmektedirler.

AB bütünleşmesinin genişleme sürecine duyulan tepkinin temelinde genişleme nedeniyle refah seviyesinin düşeceği düşüncesi yatmaktadır. Genişlemenin, Birliğin içine farklı sosyal ve ekonomik refah düzeyleri olan yeni üye ülkeler katması, refah kaybının yaşanacağı düşüncesinin temel çıkış noktasıdır. Keza 2004 yılında Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katılması, önceki genişlemelere nazaran daha fazla ülke ve insanı kapsadığı için büyük bir korku yaratmıştır. Bu korku işini kaybetme, geleceğin kötüye gitmesi, refah düzeyinin düşeceği düşüncelerinden kaynaklanmıştır. Refah paylaşımına karşı duyulan isteksizlik, bireyleri aşırı uçlara, ırkçı ve yabancı düşmanı tutumlara yönlendirmektedir. Zira Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Merkezi adına Eurobarometer tarafından 2000 yılında yayınlanan özel analizde, yabancı düşmanlığına yol açan endişelerin büyük çoğunluğunun refah standartlarının kaybından kaynaklandığı tespiti yapılmıştır (Eurobarometer, 2001: 35). Kuşkusuz ki bireylerin yabancılara karşı ırkçı ve düşmanca tepkilere yönelmesinde en büyük rolü radikal sağ partilerin ve grupların populist

politikaları oynamaktadır. Zira refah düzeyine karşı algılanan tehdidin yeni üye ülke vatandaşlarından ziyade göçmen, azınlık, sığınmacılar olarak görülmesi, radikal sağın yabancı düşmanlığını tetikleyen politikalarının eseridir. Bu politikalar nedeniyle bir yandan refah düzeyinin düşeceği korkusuyla bütünleşme karşıtlığı yükselirken bir yandan da radikal sağ tarafından bütünleşmenin gerçekleşemeyecek olmasının nedeni olarak gösterilen göçmen ve azınlıklar gibi yabancılara karşı ırkçı ve yabancı düşmanı tutum ve davranışlar artmaktadır.

3.2 Küreselleşme

Küreselleşme ırkçılık ve yabancı düşmanlığını dolaylı yoldan etkileyen olgulardan biridir. Küreselleşmenin, sermaye, endüstri, işgücü ve finansal anlamda yarattığı hareketlilik ve hızlı dönüşümün, ulus-devlet yapısının yıpranmasına neden olması yabancılara karşı düşmanlığı dolaylı yoldan etkilemiştir. Küreselleşmenin yarattığı ekonomik durgunluğu ve işsizliği halklarına açılayamayan Avrupa hükümetleri, küreselleşme ile yaşanan işsizlik ve ekonomik durgunluğun suçlusunun göçmenler, azınlıklar veya diğer yabancılar ilan edilmesine engel olamamış, yabancılara yönelik hoşnutsuzluğa ve düşmanlığa zemin hazırlamıştır. Öte yandan küreselleşmenin siyasal bir sonucu olan ulus-devletin işlev ve yetkilerinin değişeme uğraması ile milliyetçi akımlar büyük ölçüde yükselişe geçmiştir. Milliyetçiliğin gösterdiği yükseliş, küreselleşme ile gelen çok-kültürlülüğe karşı etnik, dini ve ulusal kimliklere sığınılması, "biz" ve "onlar" arasındaki ayrımın giderek derinleşmesi sonuçlarını doğurmuştur. Bu yönüyle küreselleşme yarattığı kitlesel emek göçü ile kültürler arası etkileşimi artıran bir olgu olmuşken diğer yandan kültürel ve kimliksel farklılıkları daha belirgin hale getirerek, Avrupalının yabancı olanlara karşı beslediği ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını tetiklemiştir. Bunlara ek olarak küreselleşme ile beraber güvenlik sorunun da küresel hale gelmesi ırkçılık ve yabancı düşmanlığına dolaylı yoldan etki eden bir faktördür. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından küresel göç ve küresel terörün birbiri ile ilişkilendirilmesi, terörist gruplar ile göçmenler ve azınlıkların (özellikle Müslümanların) benzer tehdit unsurları taşıyan gruplar olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu durum Avrupa'da yaşayan yabancılara potansiyel terörist muamelesi yapılmasına ve yabancılara karşı korkunun, ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlerin yükselişe geçmesine zemin hazırlamıştır (Yılmaz, 2008: 65-82).

3.3. Kitlesel Göç Sonucu Yaşanan Niceliksel Artış

Avrupa'ya kitlesel göç, II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından, Avrupa'yı yeniden inşa etmek için, eski sömürge ülkeleri ve üçüncü dünya ülkelerinden Batı Avrupa'ya gelen işçiler ile başlamıştır. İlk zamanlarda, her ne kadar bu işgücü göçünün geçici süreli olduğu ve ihtiyaç bittiğinde işçilerin ülkelerine geri dönecekleri düşünülmüş olsa da, beklentiler gerçekleşmemiş, 1970'lerdeki petrol krizinde birçok misafir işçi işsiz kalmalarına rağmen ülkelerine dönmemiştir. Daha ileri ki yıllarda misafir işçiler eş ve çocuklarını aile birleşimi politikalarından yararlanarak yanlarına alarak Avrupa'da kalıcı olduklarını göstermiştir. 1980'li yıllardan itibaren gerek niceliksel açıdan, gerekse toplum içinde kültürel görünürlülük açısından daha belirgin bir grup haline gelmeye başlayan göçmenler, Avrupa ulus devletlerinin göreceli homojen bir yapıdan daha hetorojen bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Gerek yüksek doğum oranları gerekse yasal kısıtlamalarda olsa yasadışı yollardan devam eden göç, Avrupa'daki yabancıların sayısını her geçen gün arttırmış ve 2005 yılı verileri, AB–25 içinde yabancı nüfusun toplam nüfusa oranını yüzde 8,6 olarak göstermiştir (Muenz, http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?id=402, erişim tarihi: 02.04.2017).

Yabancıların niceliksel artışı, işsizlik, suç oranlarındaki artış, entegrasyon politikalarında yaşanan sorunlarla birleşince Avrupa halkı ırkçı ve yabancı düşmanı tutum ve davranışlara yönelmiş, işsizliğin, kültürel yozlaşmanın, ekonomik durgunluğun sebebi olarak radikal sağ partilerin popülist politikalarının da etkisiyle yabancıları görmeye başlamıştır. Aslında yabancıların niceliksel artışı endişe verici bir konuymuş gibi ortaya konulması da, nüfusunun yaş ortalaması her geçen yıl artan ve çalışan insan sayısı azalan Avrupa'nın yabancı iş gücüne ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Zira çalışan nüfus sayısında gelecek 50 yıl içinde 40 milyon düşüş yaşanması beklenen Avrupa'da, 2050 yılı itibari ile yaşlı nüfusun (65 yaş ve üzeri) çalışan nüfusa (15–64 yaş) bağımlığının yüzde 25'ten yüzde 50'ye çıkacağının hesaplanması bu ihtiyacın en önemli kanıtlarındandır (The Economist, 13 Mart 2003). Durum böyleyken çoğu Avrupalıyı, yabancılara karşı düşmanlığa ve ırkçı saldırılara yönelten yanlış anlamaları(işsizliğin sebebinin yabancılarmış gibi gösterilmesi gibi) ortadan kaldırmak ve bu yanlış anlamaları körükleyen kurumları(medya, aşırı milliyetçi yapılanmalar ve radikal sağ partiler gibi) uyarmak toplumsal entegrasyon açısından AB ülkelerini oldukça rahatlatan doğru hamleler olacaktır.

3.4. Sorunun Siyasallaşması ve Politik Yanlışlar

Avrupa'da ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlere zemin hazırlayan(neden olan) önemli bir faktörde toplumsal entegrasyon ile alakalı sosyal içerikli bir konu olan yabancıların durumunun siyasal rant malzemesi olarak kullanılması ve bu yüzden uygulanan popülist devlet politikalarının başarısızlığa uğramasıdır. Toplumsal entegrasyon için uygulanan politikaların oy kaygısı güderek oluşturulması, üretilen politikaların sorunlara çözüm olmak yerine olumsuz ve yanlış algılamaları güçlendirmesine neden olmaktadır.

Seçmenlerin hem kültürel ve ekonomik kaygıları hem de AB bütünleşmesine yönelik korkuları ile beslenen aşırı sağ, ürettiği söylemlerle bir yandan azınlıklara, göçmenlere, mültecilere veya sığınmacılara yönelik toplumsal entegrasyon politikalarının içeriğinin sorunlu hale gelmesine katkı sunarken bir yandan da bu grupların, kendilerinden veya hükümet politikalarından kaynaklı yaşadığı entegrasyon sorunlarını bir rant malzemesi olarak kullanmaktadır. Aşırı sağın sorunu siyasal bir rant malzemesi haline getirmeye yönelik bu tavrı, toplumdaki yabancılara yönelik ön yargılı ve düşmanca düşünceleri arttırırken, gündelik hayatta ve konut, eğitim, istihdam gibi alanlarda yaşanan ayrımcılığı daha görünür hale getirmektedir. Ayrımcı ve dışlayıcı argümanların siyasal rant malzemesi olarak kullanılması sadece aşırı sağa özgü bir anlayış değildir. Aşırı sağ kadar uç noktalarda olmasa da, merkez sağ görüşün temsilcisi partiler de zaman zaman oy kaygısıyla göç ve işsizlik konularına yönelik göçmen karşıtı ve dışlayıcı söylemlere başvurmaktadır. Bu durum yabancılarla ilişkili ayrımcı ve dışlayıcı tavır ve davranışların meşrulaşmasına katkı sunarken, uygulanan sorunlu hükümet politikalarında yaşanan sorunlar, ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlerin yükselişine neden olmaktadır.

3.5. Küresel Terör Saldırıları ve İslamofobi[58]

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de, daha sonraki yıllarda ise Avrupa'da gerçekleşen terör saldırıları, 21. yüzyılda Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının yükselişe

[58] İslamofobi'ye ilişkin ilk tanım 1997 yılında İngiltere'nin önemli araştırma merkezlerinden biri olan Runnymede Trust tarafından hazırlanan raporda yapılmıştır. Raporada İslamofobi, "… İslam'a karşı temelsiz düşmanlık. Müslüman birey ve topluluklara karşı yapılan ayrımcılığın pratik sonuçları ve Müslümanların sosyal ve politik dışlanmışlıkları…" şeklinde tanımlanmıştır. (The Runnymede Trust, *Islamophobia: A Challange For Us All*, London: Runnymede Trust Publications, 1997). Ayrıca bkz. Christopher Allen- Jorgen S. Nielsen, *Summary Report on Islamophobia*, Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) Publications, May 2002. Chris Allen, *Islamophobia, Its Meaning and Manifestations in UK and Europe*, Switzerland: University of Freiburg, December 2005.

geçmesine dolaylı yoldan etki eden olaylar olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleştirilen saldırıların ardından, 2004 yılında Madrid'de, 2005 yılında ise Londra'da gerçekleştirilen terör saldırıları, Avrupa'yı küresel terör gerçeği ile tanıştırmasının yanı sıra, yabancılara yönelik korkunun da tavan yapmasına neden olmuş, dolayısıyla yabancılara yönelik düşmanlık ve dışlama büyük bir yükselişe geçmiştir. Zira Londra'daki bombalı saldırıdan sonra Müslümanlara yönelik nefret suçlarının üç hafta içinde altı katına çıkması bunun tipik bir örneğidir (Yılmaz, 2008: 98). Buna ek olarak terör saldırılarından sonraki yıllarda yayınlanan bir dizi raporda da, Müslümanların sözlü ve fiziki birçok İslamofobik saldırıya maruz kaldığı ve barınmadan, istihdama kadar birçok konuda ayrımcılığa uğradığı elde edilen veriler aracılığı ile onaylanmıştır (EUMC, 2006). Saldırılar ile ilgili medyada çıkan ve Müslümanları karalayan haberler, kamuoyunda terörist Müslüman imajını ve İslamofobiyi güçlendirirken, Avrupa devletlerinin, saldırılar sonrasında terörle mücadele adı altında içerdeki düşman olarak adlandırdıkları Müslümanları fişlemeye başlaması, temel hak ve özgürlükler adına büyük bir sorun yaratmıştır. Nitekim Avrupa Konseyi tarafından Aralık 2001 tarihinde benimsenen Ortak Tutum[59] kararı, üye ülkelerce ulusal yasalara yansıtılmış ve içerideki tehdit olarak kabul edilen yabancılar dini kimlikleri baz alınarak fişlenmeye başlamıştır (Yılmaz, 2008: 95). Bu durum mevcut haliyle zaten sorunlu olan entegrasyon politikalarının daha da sorunlu hale gelmesine yol açmış, terörist kelimesinin tüm Müslümanları tanımlayan bir kelimeymiş gibi kullanılmaya başlamıştır.

Küresel terör saldırıları İslam korkusunu ve düşmanlığını güçlendirerek, dolaylı yoldan Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının yükselişe geçmesine etki eden olaylar olmuştur. Ancak İslam korkusu ve düşmanlığı olarak tarif edilen İslamofobi, sadece küresel terör olayları ile açıklanabilecek bir olgu değildir. Her şeyden önce Aliboni'nin de belirttiği gibi İslamofobi bir ülke vatandaşının yurtdışından gelen kişilere tahammül göstermemesinin geniş bir spektruma yansıyan ifadesinin bir parçasıdır (Aliboni, 2006: 2). Diğer bir ifade ile yabancı düşmanlığının içindeki özel bir alan olan İslamofobi, özellikle dinin temel alındığı bir korkuyu ve nefreti ifade etmektedir. Tarihin çeşitli dönemlerinde Avrupa'nın karşıtı veya ötekisi olarak kurgulanan İslam dini ve Müslümanlar, Avrupalılar tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve kurgulanmıştır. Bugün gelinen noktada ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının bir boyutu olarak karşımıza çıkan İslamofobi de, Müslümanların Avrupa için bir tehdit olduğu

[59] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Council, "Council Common Position of 27 December 2001 on the Application of Specific Measures to Combat Terrorism, (2001/931/CFSP)", Brussels, 27.12.2001, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:344:0093:0096:EN:PDF, (erişim tarihi: 04.04.2017).

düşüncesinin ürünüdür ve ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlere yol açan bir algılama şeklidir.

İslamofobi birçok unsurun etkisiyle ortaya çıkan ve eylem halini yabancı düşmanlığı ve ırkçılık olarak gösteren bir algılama şeklidir. Küresel terör saldırıları ve radikal İslamcı düşüncenin yükselişi gibi güvenlik ile alakalı unsurlar, Müslümanların tarih boyunca çoğunlukla Avrupa'nın ötekisi olarak kurgulanmış olması, Avrupa'da Müslümanların sayıca çoğalmaları (niceliksel artış), Avrupa'nın Müslüman olmayan yerli halkının Müslümanlar ve İslam hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması, ifade özgürlüğünün yanlış kullanımı ya da suistimal edilmesi, Müslümanların Avrupa'daki varlığı ile ekonomik durgunluk ve işsizlik sorunun beraber anılması gibi faktörler İslamofobiyi tetikleyen ve dolaylı olarak ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına zemin hazırlayan faktörlerdir. Özellikle radikal sağ ve aşırı milliyetçi gruplar tarafından sürekli beslenen İslamofobi, bir yandan yanlış devlet politikalarının oluşturulmasına sebep olup Müslümanların marjinalleşmeye yöneltirken, bir yandan da ırkçılık ve ayrımcılık gibi ciddi sorunların temelini oluşturup Müslümanların içerideki tehdit olarak kurgulanmasına neden olmaktadır. Yaşanan bu problemli sürecin ve İslamofobi algısının önüne geçebilmek için AB'nin sadece güvenlik odaklı değil, kültürel, sosyal odaklı önlemler de alması ve Müslümanlarla doğrudan diyaloga geçmesi atılacak önemli adımlar olacaktır.

3.6. Medyanın Etkisi

Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının artması genel itibariyle, ekonomik, kültürel ve güvenlik ile ilgili nedenlere bağlansa da, yönlendirici bir güç olan medyanın etkisini görmezden gelmek mümkün değildir. Günümüzde iletişimin başlıca unsurlarından biri olan medya, yabancılar (göçmenler, azınlıklar, mülteciler, sığınmacılar) ile ilgili yapılan olumlu veya olumsuz haberler ile Avrupa halkı ve siyasi organları üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır. Örneğin 11 Eylül sonrası medyada çizilen terörist ve köktendinci Müslüman profili hem İslamofobi'nin yükselişine hem de ayırımcı politikalara zemin hazırlamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası, Müslümanların medyada hem içerideki hem de dışarıdaki düşman ilan edilmesi Müslümanlara yönelik ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlerin yükselmesinde oldukça etkili olmuştur. Sadece yaşanan terör saldırıları değil, işsizlik, refah seviyesinin düşmesi, ekonomik durgunluk, yabancıların doğum oranlarının yüksekliği gibi konular aracılığı ile yabancılara (özellikle Müslümanlara) yönelik olumsuz haberler yapan

medya, bu sayede kamuoyu zihninde, kötüye gidişin sorumlusu olan bir yabancı profili yaratmaktadır. Danimarka gazetelerinin Kopenhag şehrinde artan göçmen sayısı nedeniyle "saatli bomba" uyarısı yapması[60], yine Danimarka'da ortaya çıkan karikatür krizi, Salman Rüşti olayı, Körfez Savaşı ve özellikle 11 Eylül olayları sonrası Müslümanlar aleyhinde medyada çıkan yazılar, medyanın kamuoyu zihninde yarattığı olumsuz Müslüman profiline katkı sunan örneklerdir. Yabancılara yönelik yaratılan bu olumsuz imaj, bir yandan yabancı düşmanlığını ve ırkçılığı tetiklerken bir yandan da devlet politikaları üzerinde bir kamuoyu baskısına yol açarak, toplumsal entegrasyon politikalarını başarısızlığa götüren bir etki yapmaktadır.

4. AB'nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadelesi: Politikalar ve Yasal Düzenlemeler

Avrupa entegrasyon süreci önündeki en büyük engellerden biri olarak görülen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, günümüzde AB'nin çeşitli yasal düzenlemeler, politikalar ve bildiriler aracılığı ile mücadele ettiği önemli bir sorundur. Birliğe üye ülkelerin kendi tarihsel gerçeklikleri ve soruna yaklaşımlarında ki farklılıkları nedeniyle, Avrupa Birliği'nin sorunla mücadele yönünde hukuki bir yetki elde etmesi ancak 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile gerçekleşmiş olsa da, Birliğin sorunla mücadele yönündeki çabaları hukuki bir yetki elde edilmesinden çok daha öncelere dayanmaktadır. 5 Nisan 1977 tarihinde, AB Parlamentosu, AB Konseyi ve AB Komisyonu tarafından yayınlanan *Temel Haklara İlişkin Ortak Deklarasyon*[61], özelde ırkçılık ve yabancı düşmanlığına ayrı bir atıf yapmamış olsa da, Birliğin temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik bağlılığını vurgulaması nedeniyle, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele politikalarının başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Bu deklarasyondan 9 yıl sonra Birlik kurumları tarafından önemli bir girişim gerçekleştirilmiş ve 11 Haziran 1986 tarihli Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına Karşı Deklarasyon[62] ile çoğunluğu göçmenlere yönelik olan ve giderek artan

[60] Ayrıntılı bilgi için bkz. Liz Fekete, "Anti-Muslim Racism and the European Security State", *Race & Class*, Vol: 46, No: 1, 2004.

[61] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Union, "Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission Concerning the Protection of Fundamental Rights and the ECHR", Luxembourg, 5 April 1977, http://www.ena.lu/joint_declaration_european_parliament_council_commission_concerning_protection_fundamental_rights_echr_luxembourg_april_1977-020006080.html, (erişim tarihi: 11.04.2017).

[62] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Union, "Joint Declaration by the European Parliement, the Council, the Representatives of the Member States, Meeting Within the Council, and the Commission Againist Racism and Xenophobia", Strasbourg, 11.06.1986,

yabancı düşmanı tavır, hareket ve şiddet eylemleri, topluluk kurumlarınca tanınmıştır. Deklarasyon ile ırk ayrımcılığını ortadan kaldırma ve insan onuruna saygı gösterme, tüm Avrupa ülkelerinin ortak kültürünün ve yasal mirasının parçaları olarak vurgulanmış, ırksal, dini, sosyal, kültürel ve milliyet bağındaki farklara dayalı olarak kişi ve kişi gruplarına karşı tüm hoşgörüsüzlük, düşmanlık, güç kullanımı kınanmış ve yabancılara yönelik her türlü ayrımcılık reddedilmiştir.

1990'lı yılların başı, komünizmin çökmesi ve Avrupa bütünleşmesinin çoğunluğu konjonktüre bağlı olarak hız kazanmasıyla birlikte artan göç dalgaları ve nüfus hareketlerine de bağlı olarak, AB üye devletleri içinde milliyetçilik ve aşırı haliyle ırkçılık akımlarının artmasına sahne olmuştur (Yılmaz, 2008: 130). Bu durum Birlik kurumlarını ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlükle mücadele için adımlar atmaya yöneltmiş ve bunun ilk adımı olarak 29 Mayıs 1990 tarihinde AB Konseyi tarafından Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadeleye İlişkin İlke Kararı yayınlanmıştır. Konsey ilke kararında etkileyici ve önleyici eğitim politikalarının önemi, medyanın rolü, göçmen işçi çocuklarının eğitim sorunu gibi konular üzerinde durmuş ve ırkçı ve yabancı düşmanı eylemlere karşı geliştirilmesi gereken önlemleri maddeler halinde sıralayarak mücadele adına daha sonra Birlik ve üye devletler tarafından atılabilecek adımlara yol göstericilik yapmıştır.

Birliğin kurucu antlaşmalarında ırkçılık ve yabancı düşmanlığı konularına gönderme yapılmamış olması, AB kurumlarını bağlayıcı önlemler almaktan alıkoymuştur. Ancak Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'ndan (AB Antlaşması) sonra, Birlik ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadeleye daha fazla önem vermeye başlamıştır. Zira 24–25 Haziran 1994'te yapılan Korfu Zirvesi ve Zirve sonrası yayınlanan Zirve Sonuç Bildirgesi[63] bunun ilk göstergesi olmuştur. Zirve sonrası yayınlanan bildirgede ırkçı ve yabancı düşmanı eylemler kınanırken, sorunla mücadele yönünde kararlılık belirtilmiştir. Ancak Zirve'de alınan en dikkat çekici karar yabancıları anlama ve hoşgörüyü teşvik etme amacıyla bir Danışma Komisyonu'nun kurulması kararı olmuştur. Zirvede kurulması öngörülen komisyon, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Danışma Komisyonu adı altında Eylül

http://www.moqatel.com/openshare/Wthaek/Molhak/MalahekEro/EMalahekEroup12_1-1.htm_cvt.htm, (erişim tarihi: 08.04.2017).

[63] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Council, "European Council at Corfu 24–25 June 1994, Presidency Conclusions" , Corfu, 25.06.1994, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00150.EN4.htm, (erişim tarihi: 03.04.2017).

1994'ten itibaren düzenli toplantılar yapmaya başlamış ve Nisan 1995'te yayınladığı final raporu ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığına yönelik birçok tespit yapmış, öneri sunmuştur (Consultative Commission on Racism and Xenophobia, http://aei.pitt.edu/1588/01/Kahn_report.pdf, erişim tarihi: 17.03.2017). Bu önerilerden bir tanesi olan ırkçılık ve yabancı düşmanlığının izlenmesi için merkezin kurulması önerisi, daha sonraki yıllarda AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı adına attığı en önemli somut adımlardan biri olmuştur.

Avrupa Birliği'ne ayrımcılıkla mücadele konusunda hukuki yetki tanıyan Amsterdam Antlaşması'na kadar geçen zamanda, Birliğe bağlı kurumlar sorunla mücadele adına pek çok bildiriye ve düzenlemeye imza atmıştır. Yukarıda kısaca değinilenlerin yanı sıra, 1995 tarihli AB Konseyi İlke Kararları, AB Komisyonu'nun 13 Aralık 1995 tarihli Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Anti-Semitizme İlişkin Komisyon Bildirisi, AB Konseyi Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadeleye İlişkin Ortak Eylem Kararı, 1997 yılının Irkçılığa Karşı Avrupa Yılı ilan edilmesi, 25 Mart 1998 tarihli AB Komisyonu Bildirisine dayanan Irkçılığa Karşı Eylem Planı, genel anlamda ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına karşı mücadele yollarını, tavsiyeleri, mücadelede yapılan hataları içeren bildiriler, düzenlemeler ve kararlar olmuştur.[64]

Ancak Birliğin yasal yetki kazanmasına kadar gelen süreçte, sorunla mücadele adına atılan en önemli adım, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Danışma Komisyonu'nun Nisan 1995'te yayınladığı final raporunda kurulmasını tavsiye ettiği Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi'nin (EUMC), 2 Haziran 1997'de 1035/97 sayılı Konsey Tüzüğü ile Viyana'da kurulması olmuştur (Yılmaz, 2008: 145). Merkezin temel amacı, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede, Birliğe veya üye devletlere Avrupa düzeyinde objektif, güvenilir ve karşılaştırılabilir veri sağlamak olarak belirtilmiştir. Bu amaç doğrultusunda birçok araştırmaya ve rapora imza atan merkez, Birlik kurumlarına ve üye devletlere ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele yolunda oldukça spesifik ve güncel veriler sunmuştur.

Birliğin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelesi sürecindeki en önemli kırılma noktalarından biri Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Antlaşma çerçevesinde Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın bünyesine dahil edilen ve ırk, etnik köken, dini inanç, cinsel konum dahil olmak üzere ayrımcılıkla

[64] Adı geçen karar ve düzenlemeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, 2008: 136–147.

mücadeleyi geniş bir kapsamda ele alan 13. madde ile ilk kez Birliğe ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele noktasında yasal yetki verilmiştir.[65] Söz konusu yasal düzenlemenin de katkısıyla, 2000'li yıllar AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede çıtayı yükselttiği yıllar olmuştur. Bunun ilk göstergesi, AT Antlaşması'nın 13. maddesi ile elde edilen yasal yetkiye dayanarak hazırlanan, *"Irk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulamaya Konmasına İlişkin Direktif"* ve *"İstihdam ve Çalışmada Eşit Muamele için Genel Çerçeve Oluşturan Direktif"* başlıklı iki direktifin Avrupa Konseyi tarafından sırasıyla Haziran 2000 ve Kasım 2000 tarihlerinde benimsenmesi olmuştur. Bu direktiflerden ilki, ırkçılık ile ilgili ilk bağlayıcı düzenleme olması, Birliğe üye ülkelerin iç hukuklarına da uyarlanan bir düzenleme olması ve önceki girişimlere nazaran, sosyal yaşamın önemli alanlarına dair daha kapsamlı bir içerik barındırması bakımından oldukça önem taşımaktadır.

Irkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele kapsamında atılan diğer bir önemli adım, 27 Kasım 2000 tarihli AB Konseyi Kararı[66] ile Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Programı'nın benimsenmesi olmuştur. Irk, etnik köken, din, inanç, özür, yaş veya cinsel yönelime dayanan her türlü dolaylı ve doğrudan ayrımcılıkla mücadele için hazırlanan programın, 1 Ocak 2001–31 Aralık 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelenin her aşamasında uluslar üstü işbirliğinin gerekliliğini vurgulayan Eylem Programı, AB üyesi olmayan ülkelerin katılımına da açık tutulmuştur.

AB, 2000'li yıllarla beraber ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelesini yasal zemine taşımış olsa da, mücadelenin başarıya ulaşması için hukuki yaptırımlar tek başına yeterli değildir. Ayrımcılığa karşı toplumsal farkındalığın yaratılması, sosyal projeler ve düzenlemeler aracılığı ile mücadeleye toplumsal desteğin sağlanması oldukça önemlidir. Bu amaçla gerçekleştirilen projelerden biri, 17 Mayıs 2006 tarihli Karar[67] ile 2007 yılının *"Herkes için Eşit Fırsatlar Yılı"* ilan edilmesi olmuştur. Bu proje ile dört temel amaç

[65] Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın 13. maddesi için bkz. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF, (erişim tarihi: 10.04.2017).
[66] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Council, "Council Decision of 27 November 2000 Establishing A Community Action Programme to Combat Discrimination (2001 to 2006)", Brussels, 27.11.2000, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000D0750:EN:HTML, (erişim tarihi: 17.04.2017).
[67] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Parliament and the Council of European Union, "Decision No 771/2006/EC of the European Parliament and Council of 17 May 2006 Establishing The European Year of Equal Opportunities for All(2007) – Towards a Just Society", Strasbourg, 17.05.2006, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:146:0001:0007:EN:PDF, (erişim tarihi: 11.03.2017).

belirlenmiştir. Bu amaçlar; ayırım gözetmeme ve eşitlik hakkına ilişkin kamu farkındalığını arttırmak, güçlendirilmiş tartışma zeminine toplumun katılımını sağlamak, çeşitliliğe yönelik hoşgörünün arttırılmasını teşvik etmek ve daha fazla dayanışmaya dayanan bir toplumun oluşumu çabalarına destek vermektir. Bu amaçlara ulaşmak için yıl boyunca sürdürülecek aktiviteler sergi, bilgilendirme ve tanıtma kampanyaları, toplantı ve konferanslar, ulusal ve AB düzeyinde yapılacak etkinlik ve anketler olarak belirlenmiştir. 2007 yılının diğer bir önemli gelişmesi, Avrupa Birliği Konseyi tarafından alınan kararla Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi'nin (EUMC) yerini Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'nın (FRA) alması olmuştur. FRA, EUMC'den farklı olarak, daha geniş görev alanına ve görevlerini bağımsız olarak yürütebilen bir yapıya sahiptir.

Ayrımcılığa karşı toplumsal farkındalığı ve kültürlerarası diyalogu geliştirmek adına atılan adımlardan biri de, AB Parlamentosu'nun ve Konseyi'nin 18 Aralık 2006 tarihli Kararı[68] ile 2008 yılının *"Avrupa Kültürlerarası Diyalog Yılı"* ilan edilmesi olmuştur. Buna ek olarak uzun yıllardır tartışma konusu olan ve 2007 yılında üzerinde uzlaşıya varılan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadeleye ilişkin Çerçeve Kararı[69], AB Adalet ve İçişleri Bakanları'nın 27–28 Kasım 2008'de yaptığı toplantıların ardından alınan kararların, Birliğin resmi gazetesinde yayınlanmasıyla resmi nitelik kazanmıştır. Birliğe üye devletlerin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele ile ilgili düzenlemelerini ve yasalarını yakınlaştırmaya çalışan Çerçeve Kararı, AB içinde yabancı düşmanlığı ve ırkçı nedenlerle nefret ve şiddete çağrı bulananlara en az 1 ila 3 yıl hapis cezası verilmesine dair cezai yaptırımı içermesi açısından oldukça önemlidir.

AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadeleye dair en önemli yasal düzenlemelerinden bir ise Lizbon Antlaşması ile yürürlüğe giren ve Birlik vatandaşlarının haklarını tek bir metinde toplayan AB Temel Haklar Şartı [70] (THŞ) kapsamında yer almaktadır. THŞ kapsamında ırkçılık ve yabancı düşmanlığına dair doğrudan bir gönderme

[68] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Parliament and the Council of European Union, "Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and of Council of 18 December 2006 Concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008), Brussels, 18.12.2006, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:412:0044:0050:EN:PDF, (erişim tarihi: 05.04.2017).

[69] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Council, "Framework Decision on Racism and Xenophobia", Luxembourg, 19.04.2007, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/93739.pdf, (erişim tarihi: 30.03.2017).

[70] Ayrıntılı bilgi için bkz. European Union, "Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01)", Nice, 07.12.2000, http://www.ena.lu/charter_fundamental_rights_european_union_nice_december_2000-020302577.html, (erişim tarihi: 05.04.2017).

olmamasına rağmen madde 21 (1) ve madde 21 (2), cinsiyete, ırka, renge, etnik veya sosyal kökene, genetik özelliklere, dile, dine veya inanca, siyasi veya her türlü düşünceye, bir ulusal azınlığa mensup olmaya, servete, doğuma, sakatlığa, yaşa veya cinsel eğilime, milliyete dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklamıştır.

5.Sonuç

Avrupa Birliği özellikle 1990'lı yılların sonlarından itibaren ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele konusunda hukuki ve toplumsal anlamda birçok ilerleme kaydetmiştir. Ancak kaydedilen bu ilerlemelere rağmen, FRA (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı) ve ENAR (Irkçılığa Karşı Avrupa Ağı) gibi ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve Anti-Semitism konuları hakkında çalışmalar yapan oluşumların ortaya koyduğu veriler ve yayınladığı raporlar, AB'nin sorunla mücadele politikalarının başarısı veya etkinliği noktasında soru işaretleri yaratmaktadır. AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelesindeki etkinliği veya etkinsizliği her ne kadar tartışmalı bir konu olsa da, AB üyesi devletlerin birbirlerinden farklı entegrasyon politikaları izlemeleri, var olan yabancı korkusunun ve düşmanlığının uygulanan kimi ulusal politikalar ve popülist siyasi söylemlerle beslenmesi gibi faktörler, AB politikalarının kağıt üstünde kalmasına ve ciddi şekilde sorgulanır hale gelmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele sadece yasa çıkarma ve çeşitli etkinlikler yapma ile kısıtlı olmayan karmaşık bir süreçtir. Sorunla mücadelenin etkin bir hale gelebilmesi için ekonomik, hukuki, sosyal ve siyasi politikaların bütüncül bir şekilde yürütülmesi oldukça önemli bir gerekliliktir. Parçalı ve dağınık yasal düzenlemelerin yanı sıra, önyargıları pekiştiren politikaların varlığı, Birliğin sorunla mücadelesini oldukça olumsuz etkilemektedir. Popülist radikal sağ söylemlerin ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını meşrulaştırmasını engellemek, sorunla mücadeleye ilişkin toplumsal farkındalığı arttırmak, mücadeleyi uluslararası işbirliği çerçevesinde yürütüp yasaları bağlayıcı hale getirmek, ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemlerin önüne geçebilmek için oldukça önem taşımaktadır.

Kaynaklar

AKILLIOĞLU, Tekin; "Contemporary Forms and Manifestations of Racism and Racial Discrimination Againist Immigrants", Perceptions, vol. 2, no. 2, (June-August 1997), pp: 104–117.

ALIBONI, Roberto; “The EU, Islamophobia and Immigration” Conflict in Focus, no. 11, (February 2006), pp: 2–4.

ALLEN, Chris; (2005), Islamophobia, Its Meaning and Manifestations in UK and Europe, Switzerland: University of Freiburg Publications.

ALLEN, Christopher Allen ve NIELSEN, Jorgen S. ; (2002), Summary Report on Islamophobia, Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) Publications.

AVRUPA TOPLULUĞU ANTLAŞMASI; http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF, erişim tarihi: 10.04.2017.

Birleşmiş Milletler; (4 Ocak 1969), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin135.pdf, erişim tarihi: 17.04.2017.

CONSULTATIVE COMMISSION ON RACISM AND XENOPHOBIA; “Final Report from: Consultative Commission on Racism and Xenophobia (Commonly Called the Kahn Report)”, Brusells, 29.05.1995, http://aei.pitt.edu/1588/01/Kahn_report.pdf, erişim tarihi: 17.03.2017.

DE MASTER, Sara and LE ROY, Michael K. ; “Xenophobia and the European Union”, Comparative Politics, vol. 32, no: 4, (June 2000), pp: 419–436.

ECRI/ European Commission Against Racism and Intolerance; (2003), General Policy Recommendation No.7: On National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination 13 December 2002, Strasbourg: ECRI Publications.

EUMC/ European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia; (2006), Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia, Vienna: EUMC Publications.

EUROBAROMETER; (2001), Attitudes Towards Minority Groups in the European Union: A Special Analysis of the Eurobarometer 2000 Opinion Poll on Behalf of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia/ Eurobarometer Tecnical Report, Vienna: Eurobarometer Publications.

EUROPEAN COUNCIL; “European Council at Corfu 24–25 June 1994, Presidency Conclusions”,Corfu,25.06.1994,http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00150.EN4.htm, erişim tarihi: 03.04.2017.

EUROPEAN COUNCIL, “Council Decision of 27 November 2000 Establishing A Community Action Programme to Combat Discrimination (2001 to 2006)”, Brussels, 27.11.2000,http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000D0750:EN:HTML,erişim tarihi: 17.04.2017.

EUROPEAN COUNCIL; “Council Common Position of 27 December 2001 on the Application of Specific Measures to Combat Terrorism, (2001/931/CFSP)”, Brussels, 27.12.2001, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:344:0093:0096:EN:PDF, erişim tarihi: 04.04.2017.

EUROPEAN COUNCIL; “Framework Decision on Racism and Xenophobia”, Luxembourg, 19.04.2007,http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/93739.pdf, erişim tarihi: 30.03.2017.

EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL OF EUROPEAN UNION; “Decision No 771/2006/EC of the European Parliament and Council of 17 May 2006 Establishing The European Year of Equal Opportunities for All(2007) – Towards a Just Society”, Strasbourg, 17.05.2006,http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:146:0001:0007:EN:PDF, erişim tarihi: 11.03.2017.

EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL OF EUROPEAN UNION; “Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and of Council of 18 December 2006 Concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008), Brussels, 18.12.2006, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:412:0044:0050:EN:PDF, erişim tarihi: 05.04.2017.

EUROPEAN UNION; “Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission Concerning the Protection of Fundamental Rights and the ECHR”, Luxembourg, 5 April 1977,http://www.ena.lu/joint_declaration_european_parliament_council_commission_concerning_

protection_fundamental_rights_echr_luxembourg_april_1977-020006080.html, erişim tarihi: 11.04.2017.

EUROPEAN UNION; "Joint Declaration by the European Parliement, the Council, the Representatives of the Member States, Meeting Within the Council, and the Commission Againist Racism and Xenophobia", Strasbourg, 11.06.1986, http://www.moqatel.com/openshare/Wthaek/Molhak/MalahekEro/EMalahekEroup12_1-1.htm_cvt.htm, erişim tarihi: 08.04.2017.

EUROPEAN UNION, "Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01)",Nice,07.12.2000,http://www.ena.lu/charter_fundamental_rights_european_union_nice_december_2000-020302577.html, erişim tarihi: 05.04.2017.

FEKETE, Liz; "Anti-Muslim Racism and the European Security State", Race & Class, vol. 46, no. 1, pp. 3-29.

FRA/ European Union Agency for Fundamental Rights; (2007), "Trends and Developments 1997–2005: Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union", Vienna: FRA Publications.

MUENZ, Rainer; "Europe: Population and Migration in 2005", June 2006, http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?id=402, erişim tarihi: 02.04.2017).

THE RUNNYMEDE TRUST; (1997), Islamophobia: A Challange For Us All, London: Runnymede Trust Publications.

RYDGREN, Jens; (2003), "Meso-level Reasons for Racism and Xenophobia Some Converging and Divering Effects of Radical Right Populism in France and Sweden", European Journal of Social Theory, vol. 6, no. 1, pp: 45–68.

THE ECONOMIST ; "Revitalising Old Europe",13 March 2003.

TODOROV, Tzveton; (2000), "Race and Racism", Theories of Race and Racism, Edt. Les Back and John Solomos, London: Routledge Publications, 2000, pp: 64–71.

YILMAZ, Fatma; (2008), Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: AB Politikalarının Etkin(siz)liği, Ankara: USAK Yayınları.

21. Yüzyıl Uluslararası Siyasetinde Din ve Terör Neden Sıkça Bir Arada Görülmeye Başladı? (Sosyolojik Perspektifler)

Mustafa ARSLAN

Prof. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.
mustafa.arslan@inonu.edu.tr

Öz

Terör günümüzde etkisini açık biçimde hissettirmektedir. Soğuk savaş sonrası iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle insanlık biraz soluk alacak derken terör sarmalı içinde daha kaotik bir ortama doğru sürüklenmektedir. Bu anlamda terör sadece devletlerarası ya da terör örgütleri ile devletler ve örgütler arası bir mesele olmaktan çıkmış çok boyutlu, "küresel bir olgu" haline dönüşmüştür. O uluslararası siyasetin de önemli faktörlerinden birisi olmuştur. Son zamanlarda terör içinde bir "dini dalga" kendisini ister istemez belli etmekte ve İslam'ın da burada bir yeri bulunmaktadır. Şüphesiz bunun iç (insanın doğası vb.) ve dış siyasi, sosyal ve ekonomik etkenleri de söz konusudur. Tebliğimizin temel problemini 21. yüzyılda uluslararası siyasette din ve terörün sıkça görülmeye başlamasının nedenleri üzerinde durmak oluşturmaktadır. Bu amaçla biz "üç kavram" çerçevesinde tebliğimizin iskeletini oluşturacağız. Bunlar, "risk toplumu", "kutsala dönüş" ve "enformasyon toplumu" kavramlarıdır. Bu üç kavramın sunumumuzda günümüzde din-terör yakınlaşmasını nasıl sağladığı üzerinde durulacaktır. İlk kavramımız olan "Risk Toplumu" kuramına göre, geç modern dönemde modernliğin getirdiği koşullar dünyayı risklere daha fazla maruz bırakmaktadır. Süreç içinde gelinen noktada "dünya risk toplumu" diye adlandırılabilecek bir olgu ile karşı karşıyayız. Bu teori küresel çaptaki dünya risk toplumundaki çatışmanın üç temel eksene ayırır. İlk eksen "ekolojik çatışmalar", ikincisi "küresel finans krizleri",

üçüncüsü de “küresel terör ağı” olarak isimlendirilir. Bu süreçte terör bir taraftan geç modernitenin getirdiği risk algılarını çeşitlendirerek dünya ölçeğinde toplumsal sisteme güvensizliğe neden olmakta, diğer yandan da finansal ve ileri teknolojik gelişmelerden faydalanarak “küresel bir olgu” haline gelmektedir. İkinci temel kavramımız gelişmiş ülkelerdeki “kutsala dönüş olgusu” dur. Din sosyologlarının tespitine göre günümüz gelişmiş ülkeleri de dâhil olmak üzere küresel ölçekte bir kutsala dönüş olgusu ile karşı karşıyayız. Din kamusal alanda, siyasal ve de uluslararası ilişkilerde daha çok görünmeye başlamaktadır. Dinin bu tezahürü küresel terör süreciyle birleşmekte ve din-terör birlikteliği eskisine oranla daha fazla iç içe bir görüntü arz etmektedir. Şüphesiz bunda ideolojilerin etkisini kaybetmesi de etkilidir. Diğer üçüncü kavram enformasyon toplumudur. Günümüzde iletişim görülmedik bir boyuttadır ve modernliğin çok farklı ve yeni evresini ifade eder. Enformasyonun geldiği boyut terörün farklı ve geniş bir hal almasında etkilidir. İşaret edilen bu üç kavram nedeniyle din-terör etkileşimini günümüzde daha belirgin hale gelmektedir. Küresel ölçekte farklı dini gruplar arasında terörü araç olarak kullananlar bulunmaktadır. Aynı şekilde İslami gruplardan bir kısmında da bu görülmektedir. Bunun nedenlerine tebliğde değinilmiştir. Günümüzde kimi Müslüman grupların yöntem olarak belirledikleri şiddet ve terörün “modern” ve “Batılı” yönüne tebliğde dikkat çekilmiştir. Şiddeti “arındırıcı bir güç” olarak anlayan, kurtuluşu “tarihte içkin” biçimde ele alan ve bu nedenle de dünyayı ancak şiddetin kurtarabileceğini düşünen gruplar - ister modern seküler ideolojiler, isterse İslami veya başka dini gruplar olsun- temelde Hıristiyan Batı kökenlidirler. Bu eğilimin temelinde Hıristiyan kültüründeki bin yılcı milenaryist eğilim bulunmaktadır. Kimi İslami gruplardaki intihar tarzı terör eylemlerinin altında Binyılcı etkiden gelen bu arındırmacı köken yatmaktadır. Bunun nedenleri tebliğde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Terör ve din, kutsala dönüş, enformasyon toplumu, küresel risk toplumu

Why did religion and terror start to be often seen together in 21st century international politics?

Abstract

Terrorist incidents are increasing every year nowadays. After the end of the bipolar world after the cold war, the world is drifting towards a more chaotic atmosphere with the terrorist incidents. Terror is not only a problem between terrorist organizations and states and between terrorist groups, but at the same time it has been a multidimensional, global phenomenon. It has become one of the important factors in international politics too. In recent times, a "religious wave" in terrorism has revealed itself, and Islam has a place here too. Undoubtedly, this situation also includes the internal (human nature, etc.) and external political, social and economic factors. The main theme of the presentation is to emphasize the reasons for the rise of religion and terror in international politics in the 21st century. For this purpose we will construct the framework of the presentation in the framework of "three concepts". These are the concepts of risk society, return to sacred and information society. In our presentation we will focus on how these three concepts provide the rapprochement of religion and terror today. According to the first conception / theory - the Risk Society-, the conditions of modernity in the late modern period expose the world more at risks. According to this theory, we are faced with a phenomenon that can be called "world risk society". This

theory distinguishes the three main axes of the conflict in global world risk society. The first axis is called "ecological conflicts", the second is called "global financial crises" and the third is called "global terror network". In this process, terror diversifies the risk perceptions of late modernity and leads to insecurity of the social system on the world scale, and on the other hand it becomes a "global phenomenon" by taking advantage of financial and advanced echnological developments. Our second basic concept is the “phenomenon of return to sacred” in developed countries. According to the findings of religious sociologists, we are confronted with a phenomenon of consecration on a global scale. Religion is beginning to appear more and more in public space, politics, and international relations. This manifestation of religion is united with the global terrorist process, and the religion-terror association seems more intertwined. Undoubtedly, the influence of ideologies in this is also effective. The other third concept is the information society. Today, communication is quite effective and represents a very different and new phase of modernity. Information is effective in different and broader state of sight. Due to these three concepts, the interaction of religion and terror becomes more active today. There are religious groups that use terror as a tool on a global scale. It is also seen in some of the Islamic groups in the same way. The reason for this is mentioned in the paper. Today, some Muslim groups have identified violence and terror as a method of "modern" and "Western". Groups that understand violence as a "purifying power" and who consider salvation "in history" and who think that only the world can save violence - modern secular ideologies, Islamic or other religious groups - are mainly Christian Western origins. This tendency is based on the millennial trend in Christian culture. Some of the suicide terrorist acts in Islamic groups lie under this purifying origin, which is influenced by millennialism. The reasons for this are addressed in the paper.

Key Words: Terror and religion, phenomenon of return to sacred, enformation society, world risk society

1.Giriş

Terör günümüz uluslararası siyasetinde açık biçimde etkisini hissettirmektedir. Soğuk savaş sonrası iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle insanlık biraz soluk alacak derken terör sarmalı içinde daha kaotik bir ortama doğru sürüklenmektedir. Bu anlamda terör sadece devletlerarası ya da terör örgütleri ile devletler ve örgütler arası bir mesele olmaktan çıkmış çok boyutlu, “küresel bir olgu” haline dönüşmüştür. O uluslararası siyasetin de önemli faktörlerinden birisi olmuştur. Son zamanlarda terör içinde bir “dini dalga” kendisini ister istemez belli etmekte ve İslam’ın da burada ismi geçmektedir. Şüphesiz bunun iç (insanın doğası vb.) ve dış siyasi, sosyal ve ekonomik etkenleri de söz konusudur.

Günümüzde terör din ve dindarlıkla iç içe bir bağlamda kendisini göstermektedir. 11 Eylül şüphesiz burada başat bir rol oynamıştır. 11 Eylül öncesi sosyal teoride din-şiddet ilişkisi çokça önemsenmeyen bir konu iken sosyal bilimciler arasında 11 Eylül sonrası bu konuya ilgi tam tersi biçimde oldukça artmıştır. Din şiddet ilişkisinin sosyal teorisyenler tarafından çokça

önemsenmemesinin sebebi 19. yüzyılda şekillenen ve 20. yüzyılda da kendisini gösteren "sosyal teorideki dinin öneminin azalacağı" beklentisidir. Sosyolojinin klasik babalarının tümünde görülen bu beklentinin bir sonucu olarak temel toplumsal reflekslerin nedenlerinin ve ilişkili faktörlerinin açıklanmasında dine bir yer verilmemiştir. Ta ki 11 Eylül'e kadar. Günümüz din sosyologları arasında trajik biçimde bu konu tartışılmaktadır (Dillon, 2014). Dillon'a göre 11 Eylül dinin sosyolojik önemi konusunda sosyologlar arasındaki şüpheyi izale etmiştir. Aynı şekilde dini fundemantalizmin insanların toplu ölümlerine yol açabileceği, insanların hayatını köklü biçimde değiştireceği kanısı da açıkça sosyologlar arasında yer etmiştir.

Dinin toplumsal önemi konusundaki şüphenin izalesi 11 Eylül ile net biçimde görülse de aslında 1970'li yıllara gelirken Batıda alttan alta bir dine ve maneviyata dönüşün varlığını ileri süren sosyologlar vardı ki buna aşağıda değinilecektir. Yine 1979'daki İran İslam Devrimi de burada dinin toplumsal anlamda dikkat edilmesi gereken bir fenomen olduğu konusunda sosyal teorisyenleri zorlamıştır. Bu nedenle 20. yüzyılın sonlarına doğru bir dine dönüşün izlerini görmek mümkündür. Bu bağlamda din-terör etkileşiminin sosyolojisini yapabilmek için dine dönüş olgusuna dikkat etmek önemlidir.

Terör-din ilişkisinin sosyolojik arka planına geçmeden terör kavramına kısaca değinmeyi gerekli görüyoruz. Şüphesiz terörün tanımında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ancak bu farklı tanımlar arasında terörün "kriminal ve siyasal amaçlı şiddet, bir mesajı yayma amaçlı cinayet, tehdit korkutma ve tedhiş" özellikleri ön plana çıkar. Terör kelimesi "korkutmak, ürkütmek, yıldırmak, sindirmek, dehşete düşürmek" anlamlarına gelen "*terrere*" kelimesinden gelir. Arapça'da terör karşılığında kullanılan "irhab" kelimesi sözlükte "korkmak" anlamına gelen "rehb" kökünden "korkutmak, içine korku salmak" anlamındadır (Özel, 2007: 16). Devletlerarası siyaset literatüründe terör, "siyasal amaçlara ulaşmak için kamuoyunu korkuya sevk eden, insanların mal ve can güvenliklerine saldırılan eylemler" şeklinde tanımlanmaktadır (Küçükcan, 2007: 134-5). Görüldüğü gibi terör, siyasal amaçlara ulaşmak için meşru mücadele yöntemlerini yok sayıp hedef kitlede ayrım yapmayan, süreklilik arz eden planlı ve periyodik aralıklarla sürdürülen bir korkutma, yıldırma, sindirme faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Terörün bu anlamaları yanında dikkat edilmesi gereken yönü günümüz uluslararası siyasette önemli bir aygıt olmaya başlamasıdır. Dünyada soğuk savaşın bitmesi ile birlikte siyasal anlamda "kaotik" bir durumun olduğu söylenmektedir. Siyaset arenasında ikili kamplaşmanın yerine çoğul aktörlerin varlığı ve savaş teknolojisindeki gelişmeler dünya siyasetinde terörü gittikçe artan biçimde ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle siyaset felsefecisi J. Gray (2013) 21. Yüzyılı "Terör çağı" olarak adlandırmaktadır. Terörün niteliklerine bakıldığında ise dini renkli terör daha çokça kendisini göstermektedir.

Din ve terör ilişkisini ele alan bir değerlendirmede aslında iki kavramın öne çıktığına dikkat etmek gereklidir. İlki "dini terör" diğeri "seküler terör" kavramıdır. "Seküler terör", dini olmayan politik, ideolojik metinsel referanslara sahiptir. Daha çok on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl seküler ideolojilerine dayalı görüşlere dayanır. Marksist, Leninist terör, Bolşevik ya da Faşist terör, etnik terör (PKK vb.) gibi. "Dini terör" kavramı ise adından anlaşılacağı üzere kendilerini bir dine, dinin ilke ve prensiplerin referans gösteren kişilerin oluşturduğu terör gruplarına atıfla kullanılmaktadır. Şüphesiz burada terörü kabul etmeyen diğer din müntesiplerinin bundan duydukları rahatsızlıklar konunun önemli bir yanını oluşturmaktadır. Diğer bir yön de dini tandanslı terör olaylarında medyada İslam'ın isminin çokça ön plana çık(arıl)masıdır. Hâlbuki İslami terör grupları yanında Yahudi (Gush Emunim, Katch), Hıristiyan (Hıristiyan kimliği hareketi), Japon (Yüce gerçek hareketi) dini terör grupları da küresel çapta bilinen ama medyada öne çıkarılmayan örnekler arasındadır.

Dini terör kavramının arkasında yatan en önemli konu görünüşün tersine arkada yatan ama ilk bakışta fark edilemeyen politik vb. faktörlerdir. Assman'ın vurguladığı gibi (2010: 53) "tektanrıcı dinlerin metinlerinde saklı olan semantik dinamit inananların elinde değil aksine kendileri için politik güç ve iktidarın peşinde olan ve şiddetin dinsel motiflerinden yararlanan fundemantalistlerin ellerinde tutuşur. Şiddetin dili, düşman imajları yapıp korku ve tehdit bilinci alevlendirmek için politik iktidar kavgasında araç olarak kötüye kullanılır."

Dinin terör kavramı ile daha sık yan yana gelişi konusunda terör uzmanlarının da tespitleri hatta öngörüleri olmuştur. Ünlü terör uzmanı David Rapoport'a göre terörün dini bir görünüm kazanacağını ikibinli yılların başında belirtmiştir. Rapoport (2004) XIX. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren terörün farklı şekillerde günümüz toplumlarının karşısına çıktığını dalga teorisine göre anlatır ve dört dalga çeşidinden bahseder. İlki "Anarşist", ikincisi "Anti-Kolonyal" üçüncüsü "Yeni Sol", dördüncüsüne ise "Dini" adını verdiği bu "dalga"lar terörün günümüze kadar ki safhalarını ifade etmektedir. Rapoport'a göre son dalga "Dini Dalga"dır ve günümüzde de etkisini devam ettirmektedir. Dolayısıyla terör konusu günümüzde dinle iç içe bir görünüm arz etmektedir ve terörün ele alındığı günümüzde din de hemen cümleye ister istemez dâhil olmaktadır.

Görüldüğü gibi günümüzde din-terör kavramlarının yan yana geldiği çok açıktır. Durum bu şekilde olmasına ve bu konu sıkça tartışılmasına rağmen bunun nedenleri üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir. Halbuki yukarıda Assman'ın belirttiği gibi ilk başta dini terör olaylarının ilk başta dinin metinlerine referansla gerçekleştirilmesi gerçek durumun bu minvalde olduğunu göstermez. Arkada farklı nedenler olabilir. Özellikle din ve terör olgusunun günümüzde neden sıklıkla yan yana görüldüğünün sosyolojik açıklamasının yapılması gereklidir. Tebliğimizin temel problemini bu bağlamda 21. yüzyılda uluslararası siyasette din ve terörün sıkça görülmeye başlamasının nedenleri üzerinde durmak oluşturmaktadır. Bu amaçla biz yenidünyada görülen "üç süreç, olgu" çerçevesinde

tebliğimizin iskeletini oluşturacağız. Bunlar, "kutsala dönüş", "risk toplumu" ve "enformasyon toplumu" kavramlarıdır. Bu üç kavramın sunumumuzda günümüzde din-terör yakınlaşmasını nasıl sağladığı üzerinde durulacaktır.

İlk kavramımız gelişmiş ülkelerdeki "kutsala dönüş olgusu" dur. Din sosyologlarının tespitine göre günümüz gelişmiş ülkeleri de dâhil olmak üzere küresel ölçekte bir kutsala dönüş olgusu ile karşı karşıyayız (Arslan, 2010). Din kamusal alanda, siyasal ve de uluslararası ilişkilerde daha çok görünmeye başlamaktadır. Dinin bu tezahürü küresel terör süreciyle birleşmekte ve din-terör birlikteliği eskisine oranla daha fazla iç içe bir görüntü arz etmektedir. Şüphesiz bunda ideolojilerin etkisini kaybetmesi ve dinin bazen bir "yumuşak güç" bazen de "sert güç" olarak işlev görmesi de etkilidir.

Sosyologlar geç ya da postmodern toplumlarda dine ve kutsala dönüşü "modernliği aşan ve zorlayan durumlara" örnek olarak verirler. Modernliği aşan diğer enformasyon, küreselleşme gibi hususlar yanında dine dönüş de bu bağlamda değerlendirilmektedir. Din alanında da hızlı değişim ve dönüşümlerin varlığı bir gerçektir. Bu dönemin temel belirleyici parametrelerinin ne olacağı ve dolayısıyla da nasıl isimlendirileceği konusunda sosyal bilimciler arasında belli bir görüş birliği yoktur. Weber'in modernliği tanımlarken kullandığı "büyü bozumu" günümüzde yavaşlamış veya tersine bir sürece girmiş görünüyor. Günümüzde dinsel ve büyüsel eğilimlere ilgide artış gözlenmektedir. Nitekim sosyal bilim alanındaki çalışmalar modern toplumlarda kutsala ilgide artış olduğundan yaygın biçimde bahsetmektedir.

Din sosyologları, dini ve ruhsal yönelimin görüldüğü (Bell, 2006) özellikle altmışlı yıllardan sonraki bu dönemi "büyük uyanış", "oryantal dini uyanış", "yeni dinsel bilinçlilik", "dinin yeniden kuruluşu" olarak adlandırmaktadırlar. Kutsala yönelik artan ilgi *a.* (İslam, Hıristiyanlık, Budizm gibi) Geleneksel, büyük dinlere yöneliş olarak; *b.* (Teolojik doktrinlere karşı deneyimi, geleneksellik ve arınmaya karşı yaratıcı yeniliği ve melezliği vurgulayan) ruhsallık biçimleri olarak iki farklı tarzda ortaya çıkmaktadır.

Dini konuların yanı sıra büyüsel temaların da sinema, TV ve edebiyat dünyasında yer almaya başladığı görülmektedir. Günümüzde bunlara Sayentoloji, Moonculuk, Satanizm, Teosofi gibi modern kültlerin yaygınlaşmasını, internette astrolojiden, el falına, medyumluktan büyüye, telepatiden psişiğe paranormal temayı işleyen sayısız sitenin ve forum gruplarının varlığını da eklemek gereklidir. Popüler kültürde ve medyadaki gelişmelerle birlikte paranormal, mistik ve büyüsel inanış ve uygulamalarda, ruhçu eğilimlerde, fal ve astroloji merakındaki artışlar, bu fenomenlerin modern toplumlarda yeniden "neden" canlandığı sorusunun sorulmasına sebep olmuştur. Modern öncesi dönemde bu tip konulara çokça değinilmesine rağmen modern dönemde bu olgularda artış olması beklenmeyen bir durum olarak görülmüştür (Arslan, 2011).

Modern seküler toplumlarda -klasik sosyolojinin babalarının öngörülerinin tersine- din ve hatta büyüsel konulara ilginin nedenleri düşünüldüğünde bunun iki nedenden olduğu ileri sürülebilir. Bunlar: "modernliğin geçirdiği krizler ve bu bağlamda gelişmiş toplumlarda gelişen "anlam arayışları" sürecidir.

Max Weber, modern toplumların, aşırı rasyonelleşmesi ve dünyanın "büyü"den arındırılması sonucunda bir "anlam problemi" yaşadıkları görüşünde idi ve bunu "büyü bozumu" ve "demir kafes" metaforları ile kavramlaştırdı. Din sosyoloğu P. Berger ise "Modernliğin hoşnutsuzlukları" kavramından hareketle modern toplumlardaki kendine has durumu "Aşırı rasyonalleşme, mekanikleşme ve aşırı bürokratikleşme ve bireyselleşmeyi getiren toplumsal yaşam dünyalarının çoğulculuğu" kavramlarından hareketle analiz etmiştir. Modernleşmenin getirdiği "hızlı değişim süreci", toplumun teknolojik ağırlıklı mekanik işleyişi, aşırı rasyonelleşme ve bireyselleşme ile birlikte bir "maneviyat boşluğu doğurmuş, bu boşluk toplumsal anlamda genişledikçe farklı ve yeni bir takım inanç hareketlerine zemin oluşturmuştur". Özellikle küreselleşme ile bu eğilimler daha da yaygınlaşmakta, farklı ruhsallıklar türemektedir. Din sosyologları Glock ve Bellah, özellikle altmışlı yıllardan sonra görülen mistik ve ruhsal nitelikli "yeni dinsel bilinçlilik" durumunun bir "anlam krizi"ni yansıttığına ve sürekliliğe sahip "yeni formlar ve anlam yapıları" oluşturduğuna vurgu yapmakta; yetmişlerde yaygınlaşmaya başlayan terapik ve dinsel hareketlerin, altmışlı yıllardaki faydacı bireyciliğe ve araçsal değerlere karşı protesto hareketlerinden sonra, onların "halef hareketleri" olarak ortaya çıktığı görüşünü ileri sürmektedir. Yeni ruhsal ve dinsel eğilimler, Batılı rasyonaliteyi, pozitivist bilimi, modern tıbbın insan bedeninde yaptığı zararlı etkileri, kapitalizmin ve teknolojinin getirdiği yıkıcı etkileri eleştirmekte ve bireyin bunlardan özgürleşmesini savunmaktadırlar. Bilim ve teknolojinin getirdiği aşırı rasyonelleşme anlam kaybına neden olmakta, bu belirsizliğin doğal sonucu olarak "büyüsünü yitiren" toplumlar adeta "modern" bir inanç patlaması yaşamaktadır.

Din ve kutsala dönüşle birlikte dinler kamusal ve siyasal hayatta da görünür hale gelmiştir. Özellikle toplumsal hayatta din sosyologlarının "Yeni dini hareketler" ismini verdiği oluşumlar farklı biçimlerde kendisini göstermektedir. Bu hareketler yukarıda belirtilen eğilimlere paralel olarak mistik, mesiyanik ve milenaryanist-binyılcı karaktere kolaylıkla bürünebilmektedirler. Bir taraftan büyük dinlerden etkilenmekte diğer taraftan mistik, esoterik ve paranormal içeriğe de sahip olmaktadırlar. Büyük dinler içinde gelişen yeni dini hareketler de geleneksel ve o dinin prensiplerine hizmet eder gibi görünseler de daha detaylı bakıldığında mistik, mehdici, mesiyanik, apokaliptik ve milenaryanist karakterleri fark edilmektedir. "Yüce gerçek hareketi", "Işid" gibi farklı dinler içindeki dini örgütlerde bu husus kolaylıkla görülebilir. Bu örgütler bir taraftan bağlı oldukları dinin emirlerine hizmet ettiklerini iddia ederken diğer taraftan apokaliptik, mesiyanik ve milenaryanist eğilimleri nedeniyle yaygın terör faaliyetlerine girişebilmektedirler.

Konumuzla alakalı ikinci kavram enformasyon toplumudur. Günümüzde iletişim görülmedik bir boyuttadır ve modernliğin çok farklı ve yeni evresini ifade eder (Sözen, 1997). Enformasyonun geldiği boyut terörün farklı ve geniş bir hal almasında etkilidir.

Günümüzde sanayi toplumundan farklı olarak artık bir enformasyon toplumunda yaşamaktayız. Enformasyon günümüz toplumlarını belirleyen temel özelliklerden en önemlisidir. Sanayi toplumundan Enformasyon toplumuna geçiş, iktisadi faktörlerin yerine "enformasyonun" kullanıldığı, fabrika yerine yüksek teknolojilerin uygulanmasına bağlı bir geçiştir. Bu aynı zamanda kelime merkezli dünyadan imaj merkezli dünyaya (TV, reklamlar, filmler, internet) bir geçişi de ifade eder. Bu toplum tipindeki insan tipi ise, "bilgi ve enformasyon bombardımanı altında kalan, çevresindeki sonsuz uyaranlara maruz kalan" insan tipidir. Buna "manipülatif insan tipi" de diyebiliriz. Bu durum, ileride değinileceği gibi dini kültür alanında da söz konusu olmaktadır.

Medya günümüzde etkinliği ve yeni iletişim araçları vasıtasıyla yeni bir gerçeklik inşa etmektedir. Medya kitleler üzerinde algı oluşturma, kitlelerin tutumlarını değiştirmede ve belli görüşleri kitlelere yaymada çok etkili olmaktadır. Medya ile terör örgütleri, sahip olamadıkları devlet gücüne eşit propaganda olanaklarına medya sayesinde ulaşmaktadır. Ayrıca dünyanın herhangi bir yerinde yapılan bir terör faaliyeti medya ile bütün dünyaya duyurulabilmekte ve bu da terörün propagandası anlamına gelmektedir. Medya terör örgütlerinin dar alanda ve küçük ölçekteki eylemlerini küresel ölçekli bir etkiye dönüştürebilmektedir.

Üçüncü kavramımız "Risk Toplumu" kavramı-kuramıdır. Kuramın sahibi Ulrich Beck kuramını artan terör olaylarıyla ilişkilendirerek yeniden düzenlemiş ve kuramın ismini "dünya risk toplumu" olarak değiştirmiş ve risk tanımı içerisine terörü de almıştır. Beck'in kuramına göre, modernliğin getirdiği koşullar dünyayı risklere daha fazla maruz bırakmıştır. Bilim ve teknolojide veya kısaca modernliğin iyileştirmelerinin sonucunda riskler daha da artmış ve küresel çapta insan hayatını etkileyen küresel bir olgu haline gelmiştir. Öyle ki Beck günümüz toplumlarını "Risk çağı" olarak adlandırmaktadır. Hatta ona göre gelinen noktada "dünya risk toplumu" diye adlandırılabilecek bir olgu ile karşı karşıyayız.

U. Becke'e göre dünya risk toplumundaki çatışma "üç temel eksen"de ele alınmalıdır. İlk ekseni "ekolojik çatışmalar", ikincisini "küresel finans krizleri", üçüncüsünü de "küresel terör ağı" olarak isimlendirmektedir. Beck küresel riskler derken dünyanın homojen bir yapıya geldiğinin değil tersine risklerin eşit olmayan tarzda dağıldığını kastetmektedir. Riskler farklı tarihsel arka planlar, kültürel ve politik modeller tarafından var kılınan somut formasyonlar tarafından farklı şekillerde ortaya çıkarlar. Ayrıca Beck, bu üç ekseni, "ekolojik ve finansal tehditler" bir tarafta, "küresel terör ağları" diğer tarafta olmak üzere "iki"ye ayırır. Ekolojik ve finansal çatışmalar modernitenin bizzat

kendisinin ürettiği tehlikelerdir. Terörist aktiviteler ise bizatihi kendinden kötülüklerdir ve başka krizlerin "istemeden" ürettikleri kötülüklerdir.

Sonuçta küresel terör algısı ona göre toplumun / toplumsallaşmanın üzerine bina olduğu "aktif güven" yerine "aktif güvensizlik" durumu yaratmaktadır. Toplumsal düzeni ayakta tutan onun görünmeyen teminatı olan 'güven'in yok olması riskleri daha da artırıcı işlev gördüğünden, risk algılarının ve fantezilerinin engellerinden kurtulup adeta boşalması nedeniyle, terörizm risklerin küresel ölçekte otomatik olarak çeşitlenmesine ve çoğalmasına da neden olmaktadır. Artık terörist gruplar, uluslarla, ekonomiler ve sivil toplumla yarışan, Beck'in adlandırımı ile, "yeni küresel oyuncular"dır ve bunların yarattığı tehdit ona göre medya tarafından sürekli yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla terör bir taraftan geç modernitenin getirdiği risk algılarını çeşitlendirerek dünya ölçeğinde toplumsal sisteme güvensizliğe neden olmakta, diğer yandan da finansal ve ileri teknolojik gelişmelerden faydalanarak "küresel bir olgu" haline gelmektedir. Modernitenin getirdiği her bir teknolojik gelişme, hatta gen teknolojisinden nano teknolojiye doğru her bir ilerleme teröristlerin araç takımı olarak kullanabileceği bir "Pandoranın kutusu"na dönüşmektedir. (Beck, 2007: 41-45).

Beck bu tespitlerden hareketle geleceğe dönük projeksiyon yapmaktadır. Bu öngörülerinde Beck, terörün günümüz ve gelecek toplumsal yaşamı için neler getireceği üzerinde durmaktadır. Beck'in (Beck, 2007: 47-51) ileri sürdüğü altı sonuç şunlardır:

1. Beck'in kuramını ifade eden Dünya Risk Toplumu, ortaya çıkan küresel terör nedeniyle, artık bir tür "tarihin sonu" değil bizzat "Dünyanın Sonu" anlamına gelmektedir.

2. Ulusal yapıların güvenlikleri artık "ulusal" bazda sağlanamayacaktır.

3. Neoliberalizmin kusur ve eksikleri bütün yönleri ile net biçimde açığa çıkmıştır.

4. Hiçbir "ulus devlet" hatta en güçlüsü bile kendi güvenliğini tek başına sağlama imkânına sahip olamayacak. Teröre karşı tek çözüm, "uluslararası" dayanışma ve yardımlaşma olacaktır.

5. Bir yanda "ulusal" veya Pax Americana gibi "küresel tektarafçılık (uniliteralizm)" ile diğer yanda "çoktarafçılık (multiliteralizm)" yani Kozmopolitan Devlet arasını açıkça ayırmak gereklidir. (Ulus devletler, sınırları ve farklılaşmaları kendi varlıklarına tehdit olarak algılarken; Kozmopolitan devletler yabancılarla içte ve dışta dayanışmayı savunur. "Öteki" ile iletişime geçerek bunu yapar, terörle değil onun nedenleri ile mücadele eder.)

6. Şayet Dünya bu yüzyılda ayakta kalacaksa, Dünya Risk Toplumunu "medenileştirmenin" yolunu ya da yollarını bulmalıdır.

Ulrich Beck'in Dünya risk toplumu teorisine göre terör eski yapıların geçersiz olmasında faal bir rol oynarken, "yeni tehditler", "yeni alternatifler" ve "yeni küreselleşmeler" de ortaya

çıkarmaktadır. Terör bunu yaparken liberalizmin özgürlük başta olmak üzere diğer birçok nimetini alabildiğine kullanmakta ve sistemin imkânları vasıtasıyla sistemi işlemez hale de getirebilmektedir.

Sonuç olarak, mevcut terör riski aktif güven yerine "güvensizlik" yaratırken aynı zamanda modernitenin risk algılarını da çeşitlendirmektedir. Bu risk algıları gelişen enformasyon teknolojileri ve medya ile üretilmekte ve yaygınlaştırılmaktadır. Terör, küresel teknolojiden yararlanarak küresel bir olgu haline dönüşmüştür. Yanı sıra "kutsala dönüş olgusu" nun küresel bir hal alması, medyanın etkin bir konumda olması ve küresel risk toplumunun mevcudiyeti birleşince günümüzde din ve terörün bir arada görünürlüğü de artmaktadır. İşaret edilen bu üç kavram nedeniyle din-terör etkileşimini günümüzde daha belirgin hale gelmektedir.

Kaynaklar

ARSLAN, M. 2010. Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi", *İnönü üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1): 195-210.

ARSLAN, M. 2011. *Paranormalizm ve Din*, BİLSAM Yayınları, Malatya

ASSMAN Jan, 2010. *Tektanrıcılık ve Şiddetin Dili*, (Çev. M. Keskin), Avesta Yayınları, İstanbul.

BECK Ulrich, 2002. The Terrorist Threat: World Risk Society Revisited, *Theory, Culture & Society*, Vol. 19(4): 39–55

BELL, D. (2006) "Kutsalın dönüşü". *Laik ama Kutsal*. (Çev. A. Köse). Etkileşim Yayınları. İstanbul.

DİLLON, Michele (ed.) (2014) *Din Sosyolojisi El kitabı,* (Çevirmen: Hüsamettin Arslan) Paradigma Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul.

GRAY John, 2013. *Kara Ayin: Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü*, (Çev. B. Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜKCAN, Talip. 2007. "Demokrasi din ve Küresel Şiddet Eylemleri", *İslam ve Şiddet,* (Ed. M. Türköne), Ufuk Kitap, İstanbul, s. 131-156.

ÖZEL, A. 2007. *İslam ve Terör*, Küre Yayınları, İstanbul.

RAPOPORT, David C. 2004. The Four Waves of Modern Terrorism, University of California, Los Angeles.

SÖZEN, Edibe, (1997) *Medyatik Hafıza*, Timaş Yayınları, İstanbul.

İslamofobi Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme

Yunus Emre KARACA

Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, y.emre.karaca@hotmail.com

Öz

Batı'nın İslam'a karşı oluşan tarihsel korkuları, bugün güncellenmiş bir şekilde tekrar ortaya çıkarılmıştır. İki kutuplu bir sistemin hakim olduğu "Soğuk Savaş" döneminde, Batı dünyası için en büyük tehdit Sovyetler ve onun ideolojisi "Komünizm"di."Soğuk Savaş"ın sona ermesi ile birlikte uluslararası politikada önemli değişimler meydana gelmiştir. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezinin de etkisiyle, "Soğuk Savaş" sonrası dönemde Batı için en büyük tehdit artık İslam'dır. Özellikle 11 Eylül terör saldırıları, Batı'nın İslama karşı olan endişelerini daha da çok artırmıştır. Bu gelişmelere parelel olarak, Müslümanlar, gerek Batılı ülkelerin işçi açığını kapatmak için 1945 sonrası uygulamaya koyduğu göç politikaları sonucu, gerekse de iç karışıklıklar ve savaşlar sebebiyle, Batılı ülkelere yoğun bir şekilde göç etmiştir. Günümüzde de devam eden bu toplumsal hareketlilik, Batılı toplumlarda aşırı sağ hareketleri güçlendirmiş ve bu da Müslümanlara karşı ırkçı ve ayrımcı saldırıları artırmıştır. Bunun sonucu olarak, Müslümanlar, günümüzde ciddi insan hakları ihlalleri karşı karşıya

kalmaktadır. Bu açıdan bu çalışma, İslamofobi üzerine eleştirel bir çözümleme yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Müslüman, Soğuk Savaş, Göç, İnsan Hakları

An Evaluation on the notion of Islamophobia

Abstract

Today, the historical fear of the West has been updatedly resurrected. In the Cold War period which refers to the bipolar international system, the most important threat for the West is the Soviet Union and its ideology of "Communism". After the end of the Cold War, international politics had significantly changed. With the influence of Huntigton's Clash of Civilisations thesis, the most important threat for the West has become Islam. Particularly, the terrorist attacks of September 11 has led to arise importantly the concerns of the West versus Islam. In parallel with these developments, Muslims intensely immigrated to Western countries both as a result of the implementation of the immigration policies of Western countries to close the labor deficit after 1945 and because of the reasons such as internal disturbance and wars. This social mobility which is continuing todays has strengthened the extreme right-wing movements in Western societies and this has led to rise of racist and discriminatory attacks against Muslim people. Therefore, Muslim people have been facing serious human rights violations. From this perspective, this study aims to make a critical analysis on the notion of 'Islamophobia'.

Key Words: Islamophobia, Muslims, Cold War, Immigration, Human Rights

1. Giriş

İslamofobi kavramı, günümüzde siyasi ve toplumsal gelişmelerin oluşmasında ve neticelenmesinde sosyolojik bir etkiye sahip fenomen haline gelmiştir. Doğal olarak sosyal bilimlerin böylesine büyük toplumsal sonuçlar doğuran bu kavrama duyarsız kalması düşünülemezdi. İslamofobi deyince neyi anlıyoruz? Liberal değerlerin beşiği olan Batı'da, bugün Müslümanlar neden İslamofobi ile karşı karşıya kalmaktadır? Hangi gelişmeler İslamofobiyi ortaya çıkarmıştır? Bütün bunlar, cevap arayan sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yalın bir şekilde İslama karşı korku ve dehşet duygusunu tasvir eden İslamofobi, bugün Batı dünyasında Müslümanların uğramış oldukları ırkçı ve ayrımcı muameleyi açıklamak için

kullanılmaktadır. Özellikle 11 Eylül terör saldırıları sonucu, Müslümanlar bugün İslamofobik saldırılara maruz kalmaktadır.

İslamofobi gibi bir toplumsal problemin ortaya çıkışına İslam ve Hıristiyan dünyası arasındaki kadim mücadeleler sonucu oluşan tarihsel korkular, 1945-90 arası Soğuk Savaşın oluşturduğu İki Kutuplu Sistem ve Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin yeni tehdit ve güvenlik algısı ve son olarak Batılı ülkelere 1945 sonrası dönemde artan göçler ve bunun da Batı'da aşırı sağ eğilimleri artırması gibi etkenler sebep olmuştur. 11 Eylül 2001 terör saldırılarıyla birlikte İslamofobi Batı'da yükselerek devam etmektedir. Bu sebeplerden ötürü, bugün Müslümanlar ciddi insan hakları ihlalleri ile karşı karşıya kalmaktadır.

Bu çalışma, 'İslamofobi' kavramı üzerine eleştirel bir çözümleme yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada ilk önce, İslamofobi kavramının ne olduğunu açıklamaya çalışacağız. Daha sonra, İslamofobi'yi doğuran gelişmeleri detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Nihai analizde, 11 Eylül terör saldırıları sonrası Batı'da artan İslamofobik olayları ele alacağız.

2. İslamofobi Nedir?

İslamofobi, özellikle 90'lı yıllarda, siyasi aktivistler tarafından Batı Liberal Demokrasilerde İslam ve Müslümanlara yöneltilen söylem ve eylemlere dikkat çekmek amacıyla geliştirilen bir kavramdır. Kavramın ilk zamanlardaki kullanımı Batı'nın İslam'a karşı korku ve dehşet duygusunu tasvir ederken, günümüzde ise araştırmacılar tarafından İslam ve Müslüman karşıtı ayrımcı söz ve eylemleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Fakat, kavram üzerinde ortak bir fikir birliği olduğu söylenemez (Bleich, 2012: 180).

Kelimenin köklerine inildiğinde 'Fobi' kelimesi Yunanca 'Phobos' kelimesine dayanır. Yunan mitolojisinde kelimenin karşılığı 'dehşet tanrısı' veya 'korku tanrısı' olarak karşımıza çıkar (Değirmenci, 2010). Kişide korku, yaşamını ve güvenliğini tehdit eden muhtemel durumlar karşısında belirtisini gösterir. Bu açıdan bakıldığında, böyle bir tepki kişinin yaşamının devamı açısından gereklidir. Buradaki fobi kavramı ise herhangi bir şeye karşı hissedilen aşırı korkuyu ifade eder ve kişinin hayatını olumsuz etkiler. Diğer bir deyişle, birey kendisine fobi oluşturduğunu düşündüğü bir yer, durum ve nesne karşısında aşırı bir reaksiyon gösterir ve bu tür ortamlardan ısrarla kaçınmaya çalışır. Bu tür korkular kişinin özgürce yaşamasını kısıtlar ve hayatını olumsuz bir biçimde etkiler (Sungur, 1997: 5). Fobinin

akrofobi (yükselik korkusu) ve zenofobi (yabancı düşmanlığı) gibi sosyal hayat içinde görülen bir çok çeşidi bulunmaktadır.

Konumuz açısından fobi kavramını irdeleyecek olursak, ifade edilen anlamıyla kelime kullanıldığında en basit anlatımla İslamofobi'nin İslam korkusu veya İslam'dan ve Müslümanlardan korkma diye çevrileceği görülmektedir. Fakat, belirttiğimiz gibi kavram üzerinde tam bir uzlaşı olduğu söylenemez. Bazı yazarlar İslamofobiyi açık bir şekilde tanımlamadan kullanırken, diğerleri kavrama dar, bulanık veya genel anlamlar yüklemektedir. Örneğin, Gottschalk ve Greenberg, İslamofobiyi İslam ve Müslüman kültürlerine karşı oluşan sosyal kaygı/endişe olarak adlandırır. Geisser ise, 'Biz' ve 'Onlar' arasında bir tanım olarak Müslüman dininin reddi gibi bir yaklaşımı ele alır. Lee kavramı Müslüman ve İslam dininden korku olarak tanımlar. Benzer bir şekilde Abbas, İslam ve Müslümanlardan korma ve endişe olarak betimler. Son olarak Stolz ise, İslamofobiyi kalıplaşmış ön yargılara dayanarak oluşan İslam, Müslüman grup ve Müslüman bireylerin reddi olarak belirtir. Ona göre bu reddediş eylem odaklı elementlere (örneğin ayrımcılık şiddet) sahip olabileceği gibi duygusal da olabilir (Bleich, 2012: 181).

Bleich'in ise kavrama bakışı farklıdır. Bleich (2012: 182), İslamofobiyi İslam ve Müslüman kişilere karşı yapılan negatif davranışlar bütünü olarak yorumlar. Bu durumda İslamofobi ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı ve anti-semitizmle benzeşir.

Amerika'nın ünlü İslam araştırmaları uzmanı Esposito de İslamofobi'ye Bleich'le benzer bir anlam yükler. Esposito, İslamofobiyi Müslümanların insan haklarını ihlal eden ve ayrımcılık ve nefret suçlarını içeren söz ve eylemler olarak tanımlar (Gülsüm, 2013).

İslamofobi kavramına uluslararası sivil toplum örgütleri ve hükümetler arası örgütlerde belli bir tanım getirmeye çalışmıştır. Bunlardan Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansına göre İslamofobi: "…11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen olaylar sırasında terör ile mücadele kapsamında aralarında Arapların, Musevilerin, Müslümanların, bazı mülteci grupların, göçmenlerin ve sığınmacıların ve kimi azınlıkların da bulunduğu gruplara bağlı kişi veya kişiler; eğitim, istihdam, barınma, hizmetler ve kamu alanlarına erişim, toplumsal katılım ve hareket serbestliği gibi bazı alanlarda ırkçı ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu çerçevede İslamofobi, İslam dünyasına mensup bireylerin maruz kaldıkları ayrımcı muameleye verilen

genel isimdir." (Özsöz, 2012: 3). Diğer örgütler de benzer bir şekilde, İslam ve Müslümanlara karşı sergilenen ırkçı davranış ve kalıpların dışavurumu olarak kavrama anlam yüklemişlerdir.

Yukarda ele aldığımız tanımlardan da görüyoruz ki İslamofobi kavramının üzerinde uzlaşıldığı tek bir terimsel açıklama yoktur. Fakat verilen tanımlardan yola çıkarak, kavramın temel anlamını içeren İslam korkusundan ziyade daha çok İslam ve Müslümanlara karşı yürütülen ırkçı ve düşmanca davranış kalıplarını tasvir etmek için kullanıldığı iddia edilebilir.

3. İslamofobi'nin Ortaya Çıkmasına Yol Açan Gelişmeler

İslamofobi, 11 Eylül terör saldırıları sonucu her ne kadar ABD ve Avrupa'da yükselmeye başlasada, bu tür bir olgunun Batı toplumlarında ortaya çıkması bir takım gelişmelere dayanmaktadır.

Öncelikle, Batı dünyasının İslam'a karşı oluşan tarihsel korkularında yatmaktadır. İslamiyetin yeni bir din olarak ortaya çıkmasıyla beraber, mevcut dünya düzeni batı da Hıristiyanların olduğu doğuda da Müslümanların yaşadığı ikili bir görünüm kazanmıştır. Bu tür bir bölünmüşlük doğal olarak iki taraf arasında askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak mücadeleye yol açacaktır. Kurulan ilk İslam devleti elde ettiği toprakların genişlemesi akabinde, başkentini Medine'den Şam'a taşımış ve yedinci yüzyılda sırasıyla Libya, Tunus ve Fas'ı fethederek Atlas Okyanusu kıyılarına ulaşmıştır. Tarık Bin Ziyad kumandanlığında ki Emevi ordusu 711 yılında İspanya'yı fethetmiş ve Endülüs imparatorluğunun 800 yıl hüküm süreceği bir dönemin kapısını aralamıştır (Ataman ve Er, 2008: 749-750). Müslümanların Avrupa'ya yerleşmesi, Hıristiyan dünyasıyla Müslümanlar arasında uzun yıllar sürecek düşmanlıkları başlatmıştır. Hıristiyanlar içersinde Müslümanlar işgalci, insan kaçırıp onları köleleştirip satan kişiler olarak tanıtılmış ve bu tür bir anlatım kuşaktan kuşağa aktarılmıştır (Aktaş, 2014: 40).

Avrupa'da bunlar yaşanırken, Türkler de Müslüman Araplarla hem ticari ilişkiler hem de savaşlar sonucu kısa bir süre içinde İslam diniyle tanışmış ve Abbasilerin 751 yılındaki Talas savaşında Çinlilere karşı Türkleri desteklemesi, Türklerin İslamiyet'e geçişini hızlandırmıştır. Türklerin de İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte doğu toprakları görünür bir şekilde İslam hakimiyeti altına girmiştir. Bu durum karşısında Hıristiyan Avrupa doğuda zulme uğradıklarına inandıkları gerek Doğu Hıristiyanları kurtarmak gerekse de Hıristiyanlar açısından kutsal olarak kabul edilen başta Kudüs olmak üzerek kutsal toprakları kurtarmak

için bir takım askeri harekatlara girişmişlerdir. Bu tür bir adımı cesaretlendirecek ilk gelişme, Avrupa'da üç asır boyunca gücünü korumuş olan Endülüs İslam Devletine karşı kazanılan önemli zaferlerdir. Bu zaferler sonucu İslam devletinin gücü bölgede önemli derecede azalmıştır. İkinci gelişme ise, 1071 yılında Türklerin Bizans İmparatorluğuna karşı kazandığı ve Anadolu kapılarını Türklere açan Malazgirt zaferidir. Bu yenilgi sonrası I. Aleksios Komnenos Papa II. Urbanus'tan Türkleri Anadolu'dan atmak için yardım istemiştir. Tüm bu gelişmeler, 1096 yılında adını Haçlı Seferlerini oluşturacak olan ilk askeri harekatın başlangıcını oluşturmuştur. Haçlı seferleri bu tarihten sonrada devam etmiş ve 1291 de doğudaki son Haçlı kalesi Akka'nın düşmesiyle beraber sona ermiştir (Türker ve Ükten, 2014: 321-322). Bu gelişmeleri Osmanlı İmparatorluğunun Balkan topraklarını fethetmesi izlemiş ve 1453'te doğudaki son Hıristiyan toprağı olan İstanbul'un fethiyle zirveye ulaşmıştır. Hıristiyan toplumuyla tarih boyunca yaşanan çatışmalar, Batı'da İslama karşı olan korkuyu pekiştirmiştir. Yaşanan savaşlar nesilden nesile aktarılarak iki toplum arasındaki nefreti ve düşmanlıkları diri tutmuştur.

Hıristiyan dünyasında Müslüman toplumlarına karşı birikmiş nefret ve düşmanlıkların en somut bir şekilde ortaya çıktığı önemli olaylardan biri, 1492'de İspanya'da yaşanan gelişmelerdir. 1492'de güç kazanan Hıristiyan din mensupları bölgede bir çok Müslümanı katletmiş ve İslamiyet'e ait bilimsel, sanatsal ve kültürel tüm eserleri yakıp yıkmışlardır. Bunun sonucunda, gerek nüfus olarak gerekse de kültür bakımından büyük oranda İslam izi bölgeden silinmiştir (Ataman ve Er, 2008: 750).

Osmanlı İmparatorluğunun batıda kazandığı topraklarda uzun süre hakimiyeti eline alması ve doğudan bakıldığında Türklerin İslamiyet'in en büyük temsilcisi olarak görülmesi sonucu İslam ve Müslümanlık denilince akla Türklerin gelmesine yol açmıştır. Abercromby ve Botero gibi yazarlar, Türklerin hedefinin Hıristiyanlığı ortadan kaldırmak olduğunu iddia etmiş ve bu yüzden Hıristiyanların birleşerek Türk tehdidine karşı saldırıya geçmeleri tezini paylaşmışlardır. Yine Luther ve La Noue gibi protestan yazarlar Türklerin Avrupa'da kazandığı zaferlerin neticesini Tanrının Hıristiyanları Türkler aracıyla cezalandırması olarak görmüşler ve "imansız" Türk'e karşı savaşmanın tüm Hıristiyanlar için ortak görev olduğunu söylemişlerdir. La Noue "eğer Hıristiyanlar birleşir ve İslam'ın kirlettiği Hıristiyan ruhları Türklerin elinden, olabilecek en kötü esaretten kurtarırsa belki de Tanrının gazabı üzerimizden kalkar" demiştir. Görüldüğü gibi Batı'da artık Türk denilince artık Müslümanlar

akla gelmektedir ve Türkler Batının varlığı için bir tehdit teşkil etmektedir (Aktaş, 2014: 42). Avrupa toplumlarındaki Türkler hakkındaki bu tür negatif düşünceler Batı'nın o zaman ki İslamofobik yaklaşımının birkaç örneğidir.

Ayrıca, Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde ABD'nin değişen güvenlik algısı yeni bir gelişmedir. 1945 sonrası dünya, iki süper gücün mücadelesine sahne olmuştur. ABD ve SSCB II. Dünya Savaşı sırasında oluşan iş birliğinin savaş sonrası dönemde mümkün olmayacağını görmüşlerdi. İki süper güç aralarındaki anlaşmazlığa ideolojik bir görüntü vermeye çalışmıştır. ABD özgür dünyanın savunuculuğunu üstlenirken, Sovyetler Birliği Üçüncü Dünya ülkelerinin emperyalist ülkelere karşı mücadelesini de fırsat bilerek kendi siyasal ve ideolojik etkisini dünyanın geri kalan bölgelerine yaymayı amaçlamıştır. Zaten savaş sonrası gelişmeler de SSCB'nin bu niyetini desteklemektedir. Savaştan sonra Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta Sovyetlerin desteklediği komünist partiler iktirada gelmiş, Sovyetler savaş sırasında işgal etmiş olduğu İran'dan savaş sonrası hemen çekilmemiş ve Yunanistan'daki iç savaşta komünistleri desteklemiş ve yine Türkiye'den toprak ve boğazlardan üst talep etmiştir (Arı, 2006: 166-167).

Sovyetlerin etki alanını giderek artırması ABD politika yapıcılarında rahatsızlığa neden olmuştur. Bu konuda ilk reaksiyon, George F. Kennan'ın Foreign Affairs dergisinde yayınlanan ünlü 'x' makalesinde görülecektir. Kennan, SSCB'de Amerikan Büyükelçiliği görevini yürütürken kaleme aldığı yazıda, Sovyetlerin genişlemeci politikasının Amerikan çıkarlarını tehdit ettiğini belirtmiştir. SSCB'ye karşı 'çevreleme politikası' izlenerek Sovyet tehdidinin aşılacağını iddia etmiştir. Sovyetlere karşı 'çevreleme politikası' Amerika'nın savaş sonrası dönemde tehdit algısının değiştiğinin ilk göstergesidir (Marsh ve Mackenstein, 2005: 4). Yine 1947'de Truman, Amerika'nın komünist baskıya karşı mücadele eden ülkeleri desteklemede ve demokrasiyi savunmada sorumluluğu olduğunu iddia etmiştir. Truman doktrini olarak da bilinen stratejiyle ABD, Türkiye ve Yunanistan'a mali ve askeri bakımdan destek içeren bir dizi yardımlar yapmıştır (Nugent, 2010: 11).

Sovyetler ise Truman doktrinine sessiz kalmamış Doğu Avrupa Komünist partilerini toplantıya çağırmış ve toplantı sonrası 'Cominform' olarak bilinen bir örgütü kurmuştur (Messenger, 2006: 35). Kısacası Washington dünyanın her tarafına yayılması muhtemel Sovyet tehdidine karşı endişeliyken, Moskova ise ABD'nin dünya üzerindeki

hegomonyasından rahatsızlık duymaktaydı (Hobsbawm, 2004: 234). Sovyetler ve Amerika arasındaki mücadele ekonomik baskı, propaganda ve silahlanma yarışıyla devam etmiş, iki süper güç açıktan bir silahlı çatışmaya girmemiştir (Erhan, 2008: 536).

İki süper güç yukarda da değindiğimiz gibi sıcak bir çatışmaya girmemişlerdi, fakat, aralarındaki ideolojik mücadeleyi Şahin'in (2008: 46) deyimiyle 'vekil savaşları'yla yürüttüler. ABD, İngiltere'nin II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'dan çekilmesiyle bu boşluğu kendisi doldurdu. ABD böylece Müslümanlarla ilk kez doğrudan daha ciddi ilişkiler geliştirme fırsatı bulacaktır. Bahsetmiş olduğumuz Sovyet genişlemesi Ortadoğu'ya da sıçramış, Amerikan/Batı karşıtı yerel milliyetçi gruplar Sovyetler tarafından desteklenmiştir. Amerika ise Sovyet tehdidine karşı İslamcı gruplarla çalışmayı kendi siyasi çıkarına uygun görmüştür. 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'da ki devrim bölgedeki jeopolitik çıkarları derinden etkiledi. Sovyetlerin sıcak denizlere ulaşma ihtimaline karşı, ABD 'çevreleme politika'sının bir uzantısı olan 'yeşil kuşak' projesini devreye soktu. Yeşil Kuşak projesinde Amerika'nın kendi politik çıkarlarına en uygun kesim İslam ve Müslümanlardı. Amerika İslam'ın radikal/cihatcı söylemini kullanarak 'cihad'ın Müslümanların yıllardır ihmal etmiş olduğu bir görev olduğunu, 'ateist' Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi Müslümanlar için ihmal edilmiş bu görevin ifa edilmesi için iyi bir fırsat olduğunu vurgulayarak, Müslümanları Sovyetlere karşı organize etmeye çalıştı. Böylece, İslamın radikal/cihatcı yorumunu ön plana alan ve ona göre hareket eden 'Müslüman savaşçılar' oluşturuldu. Sonuç olarak, Afganistan ve Pakistan'da dini ve askeri eğitimden geçirilen Müslüman savaşçılar Sovyetlere karşı Afganistan'da savaştırıldı (Şahin, 2008: 45). Dokuz yıl süren savaş sonunda Sovyetler Afganistan'dan çekilmek zorunda kaldı.

1989'da Sovyetlerin çökmesi sonucu Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, ABD'nin 'iyi Müslümanları' 'kötü Müslümanlar' ve 'yeni düşmanlar' haline geldi. İslamın radikal/cihatcı yorumuna sahip Müslümanlar Soğuk Savaş sonrası oluşan İslam dünyasının kötü durumundan ve belirsizlik ortamından ABD ve İsrail'i sorumlu tutarken, kendilerininde Soğuk Savaş sırasında kullanılmış olduğunu hissettiler. ABD, Sovyet tehdit algısının ortadan kalkmasıyla tehdit ve güvenlik algısında değişikliğe gitti. Artık 'kızıl tehdit' yerini 'yeşil tehdi'de bırakmıştı. 'Siyasal İslam' ABD'nin bölge çıkarları için en büyük engel olarak görüldü (Şahin, 2008: 48).

ABD politika yapıcıları bu paradigma değişikliğini destekleyecek yeni bir 'x' teorileri bekler oldu. Samuel Huntington'ın 'Medeniyetler Çatışması' tezi ABD'nin bu paradigma değişikliğini destekleyecek bir görev üstlendi. Foreing Affairs dergisinde yayınlanan Huntington'ın makalesi, Kennan'ın Soğuk Savaşı dönemini başlatan 'x' imzalı makalesine benzemektedir (Yılmaz, 2017: 15-16). Soğuk Savaş dönemi boyunca 'Biz' ve 'Öteki' kavramını komünizm üzerine inşa eden Batı, iki kutuplu sistemin sona ermesiyle siyasal ve kültürel kimliğini anti-İslam üzerinde tanımlamaya gitti (Aktaş, 2014: 47).

Huntington'a göre, Soğuk Savaş sonrası yeni dünyada mücadele artık ideolojik ve ekonomik kökenli olmayacaktır. Ülkeler arasındaki büyük bölünmeler ve hakim mücadele kaynağı kültürel olacaktır. Dünyayı Batı'daki Katolik Hıristiyan, Çin'deki Konfüçyüs, Japon, İslam, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika olmak üzere sekiz medeniyet bölgesine ayıran Huntington'a göre, Soğuk Savaş sonrası dönemde artık bu medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin savaş hatlarını teşkil edecek ve mücadelelere sahne olacaktır. Huntington bu medeniyetler arasındaki asıl büyük çatışmanın ise İslam ve Batı medeniyeti ile Çin'deki Konfüçyüs uygarlığı arasında olacağını iddia etmektedir (Huntington, 2017: 24-51).

Bu bağlamda Huntington'ın tezi ABD'li siyasetçilere yeni bir strateji önerisi olarak ortaya çıkmıştır. Meşhur 'kızıl tehdit' artık gitmiş yerini 'yeşil tehdit' almıştır. Bu paradigma değişikliğiyle, ABD'nin Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'daki varlığı sorgulanmayacak, kendi ulusal çıkarlarını içeren başta enerji güvenliğini olmak üzere bölgede İsrail'inde güvenliği sağlama alınacaktı. Altunışık (2009: 75) ABD'nin yeni dış politika ve güvenlik anlayışı açısından Ortadoğu'nun özel öneme sahip olmasında üç unsurun olduğunu iddia eder. Birincisi, bölge dünya petrol rezervlerinin %60'dan fazlasını barındırıyor, bu da ABD'nin küresel hegemonyasının devamlılığı açısından büyük öneme sahipti. ABD yönetimi, ABD'nin gelecekte petrole bağımlı hale geleceğini, bu bakımdan Körfez ülkelerinin kilit öneme sahip olduğunu düşünüyordu. İkinci unsur, ABD hegemonyasının önündeki en büyük engellerden birinin Arap/Müslüman dünyası olduğuna inanılıyordu. Bu açıdan bakıldığında yeni yönetimin Huntington'ın tezinden hareket ettiği görülür. İran ve Irak gibi ülkelerin bu dönemde ki politikaları, ABD yönetimini endişelendiriyordu. Soğuk Savaş'ın bitiminde kurulmaya çalışılan Arap-İsrail barışı da sona ermişti. Son olarak, yeni-muhafazakarlar için İsrail'in güvenliği ayrı bir öneme sahipti. Yeni-muhafazakarlar içindeki Hıristiyan sağı ve

Likud yanlısı Yahudileri temsil edenler açısından, İsrail'in güvenliğinin tehdit oluşturabilecek eylemler engellenmeli ve ortadan kaldırılmalıydı (Altunışık, 2009: 75).

Amerika yukarda belirttiğimiz üç ana hedefe ulaşmak için 'Siyasal İslam'a karşı mücadelesini Soğuk Savaş benzerinde olduğu gibi 'vekil savaşları'yla yürütmeye çalıştı. Bu açıdan, Batının bölgesel politikalarıyla uyumlu, siyasi talebi olmayan ve ılımlı Müslümanlarını, Radikal/Siyasal İslam'a karşı kullanmayı amaçladı. Diğer bir deyişle 'Yeşil Kuşağın' karşısına 'Açık Yeşil Kuşak' olarak adlandırabileceğimiz grubu ortaya çıkardı. Şahin (2008: 49-50) ılımlı islam veya liberal islam gibi isimlerle adlandırılan bu grubun, Sovyetler örneğinde olduğu gibi, başarılı olmasının beklenmesinin iyimser bir tahmin olacağını iddia etmektedir. Çünkü bu sefer ki mücadele 'ateist' bir rejimden çok, Müslüman'ın Müslüma'na karşı mücadelesi olacaktır. Ayrıca 'Açık Yeşil Kuşak' projesi bölgede ABD'nin küresel bir politikasının parçası olarak görülmektedir.

11 Eylül terör saldırıları ABD'nin bölgesel politikalarının eyleme dönüşmesi açısından bir fırsat doğurmuştur. ABD bu saldırı sonrası 'cihad' ve 'terörizm' kavramını bir arada kullanarak yeni düşman tanımlamasında meşrulaştırıcı bir kimlik inşa sürecini başlattı. Ayrıca, ABD bölgede demokratik olmayan rejimlerin İslami grupların sisteme dahil olmasında engel teşkil ettiğini, bu da sistem içerisinde kendine yer bulamayan kişilerin radikalleşerek cihadın önünü açtığını, bu bakımdan bölgede anti-demokratik sistemlerin ortadan kalkması gerektiğini tezini savundu (Özpek, 2012: 185). Bu tür stratejiler, aynı zamanda ABD'nin Ortadoğu'daki petrol bölgeleri ve İsrail'in güvenliği sağlama almada da yardımcı olacaktı (Fuller, 2005: 177).

Nitekim 11 Eylül terör saldırılarının hemen akabinde Bush yönetimi 'teröre karşı savaş' konseptinde Afganistan'ı işgal etmiştir. (BBC, http://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/09/110909_911_legacy.shtml, 2016). Bush 2002'deki Ulusa Sesleniş konuşmasında yine Irak, İran ve Kuzey Kore'yi teröre destek vermekle suçlamış ve bu ülkeleri dünya barışını tehdit eden 'Şer Ekseni (Axis of Evil)' olarak nitelendirmiştir (BBC, http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1790351.stm, 2016).

İslamofobi'ye neden olan son unsur, Batı'ya olan göçler neticesinde var olan Müslüman nüfus ve buna bağlı Batı'da radikal sağın yükselişe geçmesidir.

1945'e kadar Avrupa devletleri göç konusunda pek bir tecrübeye sahip değildi. İkinci Dünya Savaşı sonucu Avrupa'da milyonlarca insan ölmüş ve Avrupanın büyük metropolleri büyük ölçüde tahrip olmuştur. 1945 sonrası dönemde Avrupa devletlerinin sahip olduğu sömürge toplumları ise bir bir bağımsızlıklarını ilan ederek kendi ulus devletlerini kurma sürecine girmişlerdi. Fakat bu yeni kurulan devletler ekonomik açıdan bakıldığında yoksulluk ve işsizliğin çok yüksek olduğu yerlerdi. Batılı devletler ise savaşın yıkıcı etkisini telafi etmek için yeterli insani kaynağa sahip değildi. Eski sömürge toplumları için Avrupa iş fırsatları ve kamu hizmetlerinin kalitesi açısından çekici gelmekteydi. Batılı devletler, bu ihtiyacı kapatmak için eski sömürge topraklarından kendi ülkelerine göçü teşvik etmeye başladılar. Böylelikle Hindistan, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelerden insanlar İngiltere'ye, Fas, Tunus ve Cezayir gibi ülkelerden göçmenler Fransa'ya göç ettiler. Almanya'nın sömürge tecrübesi diğer Batılı ülkeler kadar olmadığından, gerekli insan kaynağını işçi programları adıyla yakın işbirliğine sahip Türkiye gibi ülkelerden karşılamaya başladı (Hampshire, 2013: 47-78).

1945-1980 arası dönemde Müslüman göçmenler, misafir işçi olarak görüldüğünden ve sözleşmeleri bittiği zaman ülkelerine geri dönecekleri düşünüldüğünden dolayı, Avrupa kamuoyunda Müslümanlara karşı düşmanlık ve nefretin yoğunluğu yok denecek kadar azdı (Ataman ve Er, 2008: 756). 1973'de petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu oluşan ekonomik durgunluk ve bunun yarattığı işsizlik ortamı, Avrupalı hükümetlerin gerek post-kolonyal gerekse de misafir işçi göç alımlarını durdurmasına neden oldu. Hükümetlerin benimsediği sıfır göç politikasına rağmen, Avrupa'ya göçler, hem kaçak yollarla hemde misafir göçmenlerin 'aile birleşmesi' gibi kazandıkları insan haklarıyla devam etmiştir (Hampshire, 2013: 47-78; Sales, 2007: 26). Buna rağmen, bu toplumsal hareketlilik 1980 yılına kadar Avrupa halklarında aşırı sağ ve ırkçı kesimlerin zayıf direnişleri haricinde büyük bir tepkiyle karşılanmadı. Fakat, 1979'daki İran İslam Devrimi Batı'daki İslam'a karşı ön yargıların ve nefretin tekrar hortlamasına neden oldu. Ayrıca, Avrupa'daki misafir göçmenlerin kalıcı olarak yerleştiğinin anlaşılması sonrası, göçmenlerin varlığı sorgulanır hale geldi (Ataman ve Er, 2008: 757).

Avrupalı devletlerin, özellikle Yunanistan, İtalya ve Bulgaristan'ın, göçü kontrol etmedeki kapasite yetersizliği sonucu Avrupa'ya göçler devam etmiştir. Sırasıyla 2001'de Afganistan, 2003'te Irak savaşları ve 2010 yılında patlak veren Arap Baharı gibi olaylar neticesinde Avrupa'ya yasadışı göçmen akışı son yıllarda en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Euractiv, http://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/eu-ministers-discuss-

burden-sharing-for-syrian-refugees-african-migrants/, 2017). Göçler sonucunda bugün Avrupa devletleri büyük oranda Müslüman nüfusa sahiptir. Örneğin, Uluslararası Af Örgütü'nün 2010'daki raporuna göre Belçika'da yaşayan Müslümanların oranı % 6, Fransa'da % 7.5, Almanya'da % 5 ve İngiltere'de % 4.6'dır. Bu sayı hızlı bir şekilde artmaktadır. 2030 Avrupa'sında Müslüman nüfusun, Fransa'da % 12, Belçika'da % 10, İngiltere'de % 8 ve Almanya'da % 7 olacağı tahmin edilmektedir (UHİM, 2015: 10).

Mülteci, göç, İslam ve terörizm bağlantısının sürekli bir arada kullanılması, Avrupa'da aşırı sağ duyguların yükselmesine neden olmuştur (Sereghy, 2015: 230). Avrupa ülkelerinin son zamanlarda geçirdiği ekonomik krizlerin işsizliği artırması, Batı'daki aşırı sağ hareketleri besleyen diğer önemli faktördür. Örneğin, 2012'deki Eurobarometer anketine göre Avrupalıların % 62'si göçün işsizliği artırdığına, % 48'de diğer etnik grupların toplumsal güvenliği tehdit ettiğine inanmaktadır (Hampshire, 2013: 21). Yine 2016'daki Eurobarometer anketine göre, Avrupalı vatandaşların % 48 göç ve % 39 terörizmin Avrupa Birliği'nin karşı karşı olduğu en önemli sorunlar olarak görmektedir (European Commission, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2665_en.htm, 2016). Tüm bu etkenler Avrupa'da radikal sağ partilerin göçmen ve İslam karşıtlığını kullanarak son dönemde yapılan seçimlerden yüksek oylar almalarına neden olmuştur. Örneğin Mart 2017'de yapılan Hollanda'daki seçimlerde Wilders'ın Özgürlük Partisi (PVV) 2012 seçimlerine göre oyunu önemli derecede artırmıştır (Hürriyet, http://www.hurriyet.com.tr/hollandanin-ilk-secim-sonuclari-geldi-40395428, 2017). Yine Fransa'daki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda aşırı sağ parti Ulusal Cephe (FN) adayı Marine Le Pen oyların %21,7'sini alarak Yürüyüş Hareketinin Lideri Macron ile birlikte ikinci tura kalmıştır. (Sabah, http://www.sabah.com.tr/dunya/2017/04/24/fransada-le-pen-ve-macron-protestosu, 2017).

4. 11 Eylül Sonrası Batı Toplumlarında Görülen İslamofobik Olaylar

11 Eylül İkiz Kulelere terör saldırılarının ardından ABD eski Başkanı George W. Bush'un medya önünde yaptığı konuşmada, terörizme karşı savaşı "Haçlı Seferi"ne benzetmesi dünyanın 11 Eylül'den önceki dünya olmayacağının bir habercisiydi (Hürriyet, http://www.hurriyet.com.tr/bushtan-hacli-seferi-yakistirmasi-16285, 2016). Açıklamanın etkileri kısa bir süre içinde başta ABD olmak üzere Avrupa'da görülmeye başlamıştır. Başta politikacılar, Batılı medya ve STK'lar olmak üzere bu saldırıları Radikal İslam'ın Batı düşmanlığının göstergesi olarak yorumlamış ve kamuoyunu gerekli cevabın verilmesi için

hazır hale getirmeye çalışmışlardır. Yeni dünya düzeninde artık ağırlıklı olarak 'küresel terörizm' ve 'İslam fobisi' ekseninde din olgusu, ABD ve AB ülkelerinde eşitsizliğin en büyük belirleyici faktörü olacaktı (Delibaş, 2004: 28).

İslamofobik düşünceye sahip batılı yazarlardan Julie Birchill'e göre diğer dinleri tehdit eden İslam'dan şüphe duymak için mevcut gerekçeler olduğunu ileri sürmüş. İslam'ın hoşgörüsüz diğer dinlerden hiçbir farkının olmadığını iddia etmiştir. Yine Financial Times'tan Samuel Brittan İslam'ı militan bir dine benzeterek yaşamı, barışı ve aklı içermeyen ölümü seçen sadece ABD'nin değil Avrupa'nın da aydınlanma değerlerine tehdit teşkil eden bir din görüntüsü tasvir etmiştir. Ona göre İslam, bağnaz ve kör düşüncelerin savunucusudur (UHİM, 2015, 26).

Batılı medya organlarında ve siyasilerinde sürekli tekrar edilen yukardaki ifadelere benzer düşünceler, "Müslüman-terörist" imgesini zihinlerde canlandırmış ve toplumun hafızasına yerleştirmiştir. İkiz Kule saldırılarından sonra NATO'nun terörle mücadele adı altında Afganistan ve Irak'ı 'Şer Güçler' ilan edip işgal etmesi ve Batılı kamuoyunun bu politikaları destek vermesi oluşturulan bu algıyla bağlantılıdır.

Bazian, 11 Eylül sonrası oluşturulan İslamfobik politikalar sonucu Amerika ve Avrupa'da ve dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan Müslümanların şeytanlaştırıldığını ve hukuki, sosyal ve siyasi ayrımcılıklara maruz kalan global bir "öteki" haline dönüştürüldüğünü iddia etmiştir. Bazian, İslam'ın ötekileştirilmesine delil olarak, Batılı medya organlarından çıkan Müslümanları karalayan ve aşağılayan karikatürleri ve "Müslümanların Masumiyeti"gibi yine aynı içeriğe sahip filmleri gösterir (UHİM, 2015: 26).

Yapılan propagandaların neticesinde ABD ve Avrupa'da Müslümanlara karşı ırkçı, ayrımcılık ve nefret içeren olaylarda ciddi artışlar meydana gelmiştir. 2010 yılında yıkılan İkiz Kulelerin bulunduğu yerde yapılması planlanan ve inşasına izin verilen içinde camininde yer alacağı "Park 51" adlı İslam Kültür Merkezine karşı protesto gösterileri düzenlenmiştir. Protestolarda, "Tüm Müslümanlar Terörist Değil, Ama Tüm Teröristler Müslümandı" ve "İslamiyetle İlgili Bilmem Gereken Her şeyi 11 Eylül'de Öğrendim" yazılı pankartlar taşınıp benzer slagonlar atılmıştır (Milliyet, http://www.milliyet.com.tr/new-york-ta-gergin-cami-protestosu/dunya/sondakikaarsiv/23.08.2010/1279807/default.htm, 2017).

BBC Londra'ya göre İngiltere'de Müslümanlara yönelik nefret suçları 2013'e göre 2014'te %70 oranında artmıştır. İslamofobik saldırılara uğrayan Müslümanların %60'ını

Müslüman kadınlar olmuştur. Müslüman kadınların fiziksel görünümlerinin İslamiyeti daha kolay çağrıştırması ve erkeklere nazaran daha kolay hedef olması bu oranın yüksek olmasında büyük etkiye sahiptir (Adesina ve Marocico, 2015). Son olarak 2016 yılında ABD'nin Chicago kentinden United Airlines'a ait uçakla Washington D.C'ye gitmek isteyen Müslüman bir aile uçuş güvenliği gerekçe gösterilerek pilot tarafından uçaktan indirilmiştir. Gerekçe olarak hiçbir neden gösteremeyen pilot bunun kendi kararı olduğunu söylemiştir (Aljazeera Turk, http://www.aljazeera.com.tr/haber/musluman-aileye-ucakta-ayrimcilik, 2016).

2010 yılında başlayan Arap Baharları sonucu, Ortadoğu'daki Arap ülkelerin Tunus ve Mısır gibi bir kısmında rejim değişiklikleri olmuş, Yemen, Irak ve Suriye gibi ülkelerde ise iç savaşlar başlamıştır. Bu karışıklıkları kendi fırsatına çeviren İŞİD gibi radikal terör örgütleri, günümüzde ABD ve Avrupa haklarının gözünde İslam dini ve Müslümanlarla ilişkilendirilmekte ve Batı toplumlarında İslamofobinin artışının diğer bir gerekçesi olmaya devam etmektedir. İslamofobik gerekçeler yüzünden iç savaştan kaçan mültecilerin ya Avrupa'ya girişi engellenmekte ya da Avrupa'ya kaçmayı başaranların büyük bir kısmının ise iltica başvuruları reddedilmekte veya ülkelerine geri gönderilmesi için çeşitli yollar aranmaktadır (AljazeeraTurk, http://www.aljazeera.com.tr/haber/sorularla-geri-kabul-ve-vize-muafiyeti, 2016).

5. Sonuç

İslamofobi terimi üzerinde her ne kadar uzlaşılmış bir tanım olmasada, terimin özü itibariyle Müslümanlara karşı gösterilen ırkçı, nefret ve düşmanlıkları tasvir etmede kullanıldığı görülmektedir. Yukarda bahsetmiş olduğumuz gibi İslamofobinin Batı toplumlarında ortaya çıkması bir takım gelişmelere dayanmaktaydı. Bunların ilki, İslam ve Hıristiyan toplumları arasındaki tarihsel korkulardı. İkincisi, Soğuk Savaş ortamı ve sonrası gelişmelerdi. 1945-90 arası Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın Ortadoğu'ya yerleşmesi ve akabinde kendi ulusal tehdit algısını 'kızıl tehdit' olarak yorumlaması sonucu Müslümanlar ABD çıkarlarına hizmet edecek unsur olarak görülmüştür. Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesiyle beraber bu unsuru harekete geçirecek 'cihad' gibi dini söylemler kullanılarak, Sovyetlere karşı Müslüman Savaşçılar yetiştirilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyet tehdinin ortadan kalması sonucu, ABD yeni güvenlik anlayışında değişikliğe gitti. Huntington'ın 'Medeniyetler Çatışması Tezi' tıpkı Soğuk Savaş dönemini başlatan Kennan'ın

‘x’ makalesi gibi yeni dünya düzeninin şekillenmesinde Batılı siyasetçilere bir strateji olarak sunuldu. Batı için artık en büyük tehdit İslam medeniyeti olacaktı. 1990 sonrası dönemde ‘Siyasal İslamcılar’ Soğuk Savaş sırasında ABD tarafından kendilerinin kullanıldıklarını gördüler ve bölgedeki istikrarsızlığın sorumlusu olarakta ABD’yi sorumlu tuttular. ABD yönetimi bölgede kendisine karşı olan negatif ortamın farkındaydı ve bu ortam Amerika’nın enerji ve bölgedeki müttefiği İsrail’in güvenliğini tehdit etmekteydi. ABD bu sefer ‘yeşil tehtite’ karşı kendine yakın politikalar takip eden ‘Ilımlı İslamcıları’ desteklemeye ve ‘yeşil tehtite’ karşı ‘Açık Yeşil Kuşak’ projesini devreye soktu. Son olarak Batı’da İslamofobiyi besleyen diğer bir gelişme, görüldüğü gibi Batı’da özellikle 1945 sonrası göçlerle gelen Müslüman varlığıdır. Müslümanların toplum içinde görünür bir şekilde var olması ve Batı’daki ekonomik krizlerin yol açtığı istikrarsız ortamlar, Batı milliyetçiliğini tetiklemektedir. Bunun en somut örneği Avrupa’daki milliyetçi partilerinin oylarındaki artışta görülmektedir.

11 Eylül saldırılarından sonra terörizme karşı başlatılan topyekün savaşın ‘Haçlı Seferleri’ne benzetilmesi tarihte yaşanmış olayların hiçte tarihte kalmadığını, hala tazeliğini koruduğunu göstermektedir. Avrupa’da 1945 sonrası yıllarda ilk başlarda Batı ülkelerinin özendirdiği göçlerle daha sonra ise iç karışıklıklar ve savaşlar gibi nedenlerle bu ülkelere gelen Müslüman göçmenler, Batı’nın ırkçı ve ayrımcı politikalarına en çok maruz kalan Müslüman toplumları olacaktır. Özellikle, 11 Eylül terör saldırıları sonrası Müslüman toplumlara karşı bilinçli ve sistemli bir şekilde icra edilen nefret ideolojisi, Müslümanların uğradıkları insan hakları ihlallerinin uzun vadede devam edeceğinin göstergesidir.

Kaynaklar

AKTAŞ, Murat; “Avrupa’da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Sayı:1, (2014), ss. 31-54.

ALTUNIŞIK, Meliha, Benli; “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Sayı:1, (2009), ss.69-81.

ALJAZEERATURK;“Sorularla Geri Kabul ve Vize Muafiyeti”,2015 http://www.aljazeera.com.tr/haber/sorularla-geri-kabul-ve-vize-muafiyeti , Erişim Tarihi:07.06.2016.

ALJAZEERATURK;“MüslümanAileyeUçaktaAyrımcılık”,2Nisan2016 http://www.aljazeera.com.tr/haber/musluman-aileye-ucakta-ayrimcilik , Erişim Tarihi: 20.05.2016.

ARI, Tayyar; (2006), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa, İstanbul.

ATAMAN, Kemal ve Er, Tuba; "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, (2008), ss. 747-770.

BBC; "Bush warns on terror", 30 0cak 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1790351.stm, Erişim tarihi:05. 06.2016.

BBC;"10yılsonradünyadahagüvenlimi?",9Eylül2011 http://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/09/110909_911_legacy.shtml, Erişim tarihi: 05.06.2016.

BLEICH, Erik; "Defining and Researching İslamophobia", *Middle East Studies Association of North America*, Vol. 46, No. 2, (2012), pp. 180-189.

DEĞİRMENCİ, Gamze, (2010), (Avrupada İslamofobi Algısı Üzerine), http://www.bilgesam.org/incele/769/-avrupa%E2%80%99da-%E2%80%9Cislamofobi%E2%80%9D-algisi-uzerine/#.V1dLZjWLQ2w , Erişim Tarihi: 04.06.2016.

DELİBAŞ, Kayhan; "İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:9, (2004), ss.1-41.

ERHAN, Çağrı; (2008), "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Edt.ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim, İstanbul.

EURACTİV; "EU Minister Discuss Burden-Sharing for Syrian Refugees, African Migrants", 9 Ekim 2013, http://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/eu-ministers-discuss-burden-sharing-for-syrian-refugees-african-migrants/, Erişim Tarihi: 20.04.2017.

EUROPEAN COMMISSION; "Spring 2016 Standard Eurobarometer: Strong Public Support for Commission's Political Priorities", 29 Temmuz 2016, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2665_en.htm, Erişim Tarihi: 11.04.2017.

FULLER, Graham, E.; (2005), *Siyasal İslamın Geleceği,* Çev: Mustafa Acar, Timaş Yayınları, İstanbul.

GÜLSÜM, Nil; "Obama da İslamofobiyi Güçlendirdi", Yeni Şafak, 27 Eylül 2013, http://www.yenisafak.com/roportaj/obama-da-islamofobiyi-guclendirdi-568827, Erişim tarihi: 15.05.2016.

HAMPSHIRE, James; (2013) *The Politics of Immigration,* Polity Press, Cambridge.

HOBSBAWM, Eric; (2004) *The Age Of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914 – 1991,* Abacus, London.

HUNGTİNGTON, P. Samuel; (2017), "Medeniyetler Çatışması mı?", Edt. Murat Yılmaz ve Samuel P. Hungtington, *Medeniyetler Çatışması,* 12. baskı, Vadi Yayınları, İstanbul, ss. 23-51.

HÜRRİYET; "Bush'tan Haçlı Seferi Yakıştırması", 17 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/bushtan-hacli-seferi-yakistirmasi-16285, Erişim Tarihi: 06.06. 2016.

HÜRRİYET; "Hollanda'dan İlk Seçim Sonuçları Geldi", 15 Mart 2017 http://www.hurriyet.com.tr/hollandanin-ilk-secim-sonuclari-geldi-40395428, Erişim Tarihi: 20.04.2017.

MARSH, Steve ve MACKENSTEIN, Hans; (2005) *The International Relations of the European Union,* Pearson Longman, London.

MESSENGER, David A.; (2006) "Dividing Europe: The Cold War and European Integration" Edt. DESMOND Dinan, *Origins and Evolution of the European Union*. Oxford: Oxford UP, pp.31-53.

MİLLİYET; "New York'ta Gergin Cami Protestosu", 23 Ağustos 2010, http://www.milliyet.com.tr/new-york-ta-gergin-cami-protestosu/dunya/sondakikaarsiv/23.08.2010/1279807/default.htm, Erişim Tarihi: 28.04.2017.

NUGENT, Neil; (2010), *The Government and Politics of the European Union,* 7th edn. Palgrave, London

ÖZSÖZ, Melih; "13 Dakika 51 Saniye'de İslamofobi", *İktisadi Kalkınma Vakfı*, Sayı:58, (2012), ss. 1-15.

ÖZPEK, Burak, Bilgen; "En Uzun On yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu", *Ortadoğu Etüdleri,* Cilt:3, Sayı:2, (2012), ss.183-215.

SALES, Rosemary; (2007), *Understanding Immigration and Refugee Policy: Contradiction and Continuities,* The Policy Press, Bristol.

SABAH; "Fransa'da Le Pen ve Macron Protestosu", 24 Nisan 2017, http://www.sabah.com.tr/dunya/2017/04/24/fransada-le-pen-ve-macron-protestosu, Erişim Tarihi: 25.04.2017.

SEREGHY, Zsolt, (2015), "Islamophobia in Hungary", eds Enes Bayraklı and Farid Hafez, *European Islamophobia Report 2015,* SETA, İstanbul, pp. 223-238. http://www.setav.org/en/european-islamophobia-report-2015/ , Erişim Tarihi: 10.04.2017.

SUNGUR, Z. Mehmet; "Fobik Bozukluklar", *Psikiyatri Dünyası*, Sayı:1, (1997), ss. 5-11.

ŞAHİN, Mehmet; "ABD'nin 'Müslüman' Savaşçıları", *Akademik Ortadoğu,* Cilt:3, Sayı:1, (2008), ss.43-52.

TÜRKER, Özgür ve ÜKTEN, S. Serkan; "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı Moğol Münasebetleri", *AÜ Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı:54, (2014), ss. 319-344.

Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi (UHİM); (2015), *Avrupa'da Yükselen Ayrımcılık Nefret, İslamofobi ve Irkçılık*, Şan Ofset, İstanbul.

YILMAZ, Murat; (2017), "Medeniyetler Çatışması'na Giriş", Edt. Murat YILMAZ ve Samuel P. HUNGTINGTON, *Medeniyetler Çatışması,*12. baskı, Vadi Yayınları, İstanbul, ss.13-22.

Avrupa Birliği'nin Geleceği: Hegemonya, İmparatorluk veya Dağılma

Zekeriyya AKDAĞ

Araş.Gör., İnönü Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, zekeriyya.akdag@inonu.edu.tr

Öz

Sert gücünden ziyade yumuşak gücünü öne çıkaran, oluşum halinde olan ortak bir dış politikasıyla ve tamamlanmadığından dolayı belirsizliği devam etmekte olan siyasal örgütlenmesiyle Avrupa Birliği'nin, dünya politikasında ne kadar etkili olabileceği çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. Kimi düşünürler tarafından ekonomik dev, siyasi cüce ve askeri bir solucan olarak nitelendirilen Avrupa Birliği dünya politikasında nasıl bir rol üstlenebilecektir? Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin küresel hegemonya mücadelesinde önemli avantajlara sahip olduğu iddia edilmektedir. Etkin işleyebilen bir siyasi yapıya inşa edebildiği taktirde Birliğin bazı yönlerden hegemonya bazı yönlerden de imparatorluk yapılarını andıracağını öngörülmektedir. Bu çalışmada AB'nin uluslararası politikada nasıl bir rol oynayabileceğinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak öncelikle uluslararası ilişkiler teorilerinin hegemonya anlayışları üzerinde durulacaktır. Daha sonra özellikle de eleştirel teorinin hegemonya yaklaşımı çerçevesinde AB'nin hegemonya mücadelesinde

avantajlı ve dezavantajlı yönleri belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca AB gelişim sürecinin imparatorlukların ortaya çıkış süreçlerine benzeyen yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak AB'nin dağılma ihtimali değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler : Avrupa Birliği, Hegemonya, İmparatorluk, Yumuşak Güç

The Future of the European Union: Hegemony, Empire or Fagmentation

Abstract

How effective the European Union can be on world politics is causing a variety of debates, with a emerging common foreign policy, featuring its soft power rather than hard power, and uncertainity of its incompleted political organization. What kind of role can the European Union play in world politics, which is regarded by some thinkers as economic giant, political dwarf and military worm? In this study, it is argued that European Union has significant advantages in the global hegemony struggle. If it can construct a politically active structure, it is foreseed that the Union resemble some aspects of hegemony and some aspects of its empire. In this study, it is aimed to analyze what kind of role EU can play in international politics. For this purpose firstly the hegemonic understandings of theories of international relations will be emphasized. It is then aimed at determining the advantages and disadvantages of the EU in the hegemony struggle, especially in the framework of the hegemonic approach of critical theory. It will also attempt to reveal aspects of the EU development process that resemble the emergence of empires. Finally, the possibility of disintegration of the EU will be assessed.

Key words: European Union, Hegemony, Empire, Soft Power

1.Kuramsal Çerçeve

Hegemon kavramı Antik Yunan'da lider, hegemonya ise bir şehir-devletinin diğerlerine önderlik etmesi anlamında kullanılmıştır (Sönmezoğlu, 2000: 346). Hegemonya kavramını siyaset bilimi bağlamında yaygınlaşmasına en büyük katkıyı şüphesiz ki İtalyan Komünist Partisi'ni kuran düşünür Antonio Gramsci (1891-1937) yapmıştır. Gramsci hegemonya kavramını, hakim sınıfa ait egemen ideolojinin diğer sınıfları kuşatması bağlamında kullanmıştır. Hegemonya kavramının tanımı üzerinde tam bir uzlaşı söz konusu değildir. Farklı uluslararası ilişkiler teorileri hegemonya kavramına farklı anlamlar yüklemektedirler. Realist ve liberal kuramcılar hegemonyadan bahsederken düzeni ön plana çıkarırken eleştirel kuramcılar değişime vurgu yapmaktadırlar.

Güce özellikle de askeri ve politik güce vurgu yapan realist düşünürler "hegemonik istikrar teorisini" savunmaktadırlar. Hegemon, güçlü bir devletin daha az güçlü devletleri kontrol etmesi veya bunlar üzerinde hakimiyet kurmasıdır (Gilpin, 1999: 29). Realist hegemonya kavramı uluslararası sistemin istikrarı için hegemonik bir ulus-devlet ve bu devletin gücünün tanınması varsayımına dayanır (Gilpin, 2011: 111-2). Hegemonik istikrar teorisi uluslararası düzenin kurulabilmesi için hegemonik bir gücün varlığını olmazsa olmaz addederler. 1929 Büyük Buhran'ın ortaya çıkmasına yol açanın bu dönemde güçlü bir politik liderin olmayışından kaynakladığını savunmaktadırlar.

Uluslararası rejim teorisini ortaya atan liberal düşünürler düzen tesisi için hegemonyanın gerekli olduğunu, ancak müesses nizamın devamı için hegemonyaya gerek olmayabileceği üzerinde durmaktadırlar (Keohane, 1984: 240). Liberaller de realistler gibi hegemonyayı maddi kaynaklardaki üstünlük olarak tanımaktadır (Keohane, 1984: 32). Uluslararası rejim teorisi yaklaşımı uluslararası düzen kurulduktan sonra yaratılmış olan uluslararası normlar ve kurumlar vasıtasıyla düzenin kendini devam ettirebileceğine vurgu yapmaktadırlar.

Eleştirel yaklaşımın genel olarak Gramsci'nin devlet bazlı hegemonya yaklaşımını uluslararası ilişkilere uyarladığı söylenebilir. Gramsci hegemonyayı, "zor"dan ziyade "rıza"ya dayanan 'entelektüel-ahlaki yönlendirme' olarak tanımlamaktadır (Gramsci, 2007: 75). "Rıza" yaratımı lider sınıf veya devletin evrensel bir dil yaratabilme becerisiyle doğru orantılı olmaktadır (Anderson, 2007: 41). Neo-Gramscici hegemonya yaklaşımının en önemli düşünürlerinden bir olan Robert W. Cox maddi yetiler, fikirler ve kurumların hegemonyanın oluşma sürecindeki işlevine vurgu yapmaktadır (Cox, 2016: 98). Hegemonya hem iktidarı hem de bu iktidarın "rıza" yoluyla yeniden kurulmasını ima etmektedir. Bir sınıf veya devlet, kendi çıkarlarını evrensel ve genelin çıkarlarıymış gibi sunabildiği oranda hegemonya inşa edebilmektedir.

Değişime vurgu yapan diğer önemli bir eleştirel yaklaşım ise "dünya sistemi teorisi"dir. Dünya sistem yaklaşımı içinde yaşadığımız dünyanın kapitalist dünya ekonomisi olduğu tezi üzerine kuruludur. Kapitalist dünya ekonomisinin temel mantığı sonsuz sermaye birikimine dayandığından buna uygun davranan yapılar sistemde yükselirken aksine hareket edenler düşüş yaşamaktadır. Dünya sistemindeki en önemli değişim mekanizması hegemonya çevrimleridir. Dünya sistem teorisinin en önemli öncülerinden Immanuel Wallerstein iktisadi alandaki üstünlüğün siyasi ve askeri alandaki üstünlüğe yol açtığını savunmaktadır.

Hegemonyanın elde edilebilmesi için öncelikle üretim, ticaret ve finans alanında üstünlüğün elde edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Wallerstein, 2005: 53). Bu üç alandaki üstülüğün aynı anda elde edilebilmesiyle ancak hegemonya konumuna gelinebilir. Hegemonik düşüş ve yükselişleri daha iyi açıkladığından dolayı bu çalışmada eleştirel teori merkeze alınacaktır.

Roma kökenli bir kavram olan imparatorluk ise üst otorite, mutlak güç ve hakimiyeti ifade eder. Genellikle birçok halkın ve ülkenin bir tek idare altında toplandığı bir yönetimdir. Kavram genellikle bir ulusun diğerlerinin dışsal etkinliğinin düzenlenmesi ve tabi devletlerin içsel etkilinin minimize edilmesi anlamına gelecek şekilde kullanılır (Agnew, 2005: 21). İmparatorluk örgütlenmede ve askeri güç kullanımında gerçek bir tekel anlamına gelmektedir. Aynı zaman da ticaret üzerinde hakimiyet, adaletin yönetimi ve tanımı üzerinde doğrudan kontrol manasındadır (Ferguson, 2003). Hegemonya eşitler arası birincilik iken imparatorluk tanım olarak kendine eş ve denk herhangi bir aktör tanımaz. Hegemonya var olan düzen içindeki lider değişimleri manasında kullanılırken imparatorluklar düzen yaratma iddiasındadırlar. Hegemonyalarda rıza unsuru daha öne çıkarken imparatorluklarda zor daha göze çarpmaktadır.

2. Hegemonya ve Avrupa Birliği

Kapitalist dünya ekonomi içinde hegemonyanın çözülmesini sağlayan temel şey, hegemonik gücün zayıflamasından ziyade yeni güçlerin yükselişidir. ABD hegemonyası da diğer hegemonyalar gibi yeni güçlerin yükselişiyle aşınma yoluna girmiştir. Ki bu güçler Avrupa Birliği ve Japonya öncülüğünde Doğu Asya'dır. Dolayısıyla günümüzde ABD, Avrupa Birliği ve Japonya arasında sermaye birikimin merkez üssü ve dolayısıyla hegemonik güç olma konusunda şiddetli bir rekabet yaşanmaktadır.

Küresel hegemonya mücadelesinde ABD, Avrupa Birliği ve Japonya şimdilik temel güçleri bakımından aşağı yukarı birbirine denk durumundadırlar. Bu güçlerin de hepsi de gerekli birikmiş servete, ticari ağlara ve ar-ge faaliyetlerini başarıyla yapacak bilimsel topluluğa sahip bulunmaktadır. Kaynakları aynı olmasa bile aralarında bulunabilecek farkların tümü belirleyicilikten uzaktır (Wallerstein, 2004: 243). Yoğun bir rekabet içinde bulunan bu üç odak arasında sonucu belirleyebilecek ciddi farklar halen gün yüzüne çıkmamıştır. Üçlü'nün geçici olarak geriye düşmüş bir üyesinin nispeten kısa bir dönemde aşabileceği farklar olduğu söylenebilir.

2.1.Sermaye Birikimini Azamileştiren Süreçler

Wallerstein'a göre yaşanmakta olan hegemonya mücadelesinde bu üç odak arasında belirleyici olacak olan çok önemli iki fark bulunmaktadır: Birincisi, devletlerin araştırma ve geliştirmeyle ilgili öncelikleri ve dolayısıyla yeniliklere yaptıkları yatırımlar; ikincisi de, geniş bir biçimde tanımlanan üst tabakaların tüketilebilir servete ulaşma imkanlarını kontrol etme yetenekleri. Bu iki alanda, bir yanda ABD ile öte yanda Avrupa Birliği ve Japonya arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farklar üretim ve maliye alanında olup bitenleri kısıtlayan orta vadeli siyasi-kültürel gerçekliklerdir (Wallerstein, 2004: 244). Üçlü odak arasında esas belirleyici olacak olan ar-ge ile ilgili öncelikleri ve yaratılan artı değerin etkin kullanılıp kullanılamayacağı olacaktır. Ar-ge önceliklerini en çok artı-değerin yaratılacak alanlara yönlendirenler ve aynı zamanda yaratılan artı-değeri yeniden sermaye birikimi alanına kanalize etme konusunda en çok başarılı olabilenler üstünlüğü elde edebileceklerdir.

ABD, Avrupa Birliği ve Japonya'nın orta vadede araştırma ve geliştirme eğilimlerin askeri alana yönlendirenlerin, sermaye birikiminin yeni merkez üssü olma ve dolayısıyla hegemonyayı elde etme mücadelesinde geride kalacağı söylenebilir. Askeri alana yönlendirilen kaynaklar orta vadede göreceli olarak daha az verimli kullanılmış olmaktadır. Askeri alana yönlendirilen kaynaklar da belli oranda artı-değerin yaratılmasını sağlasa bile orta vadede ekonomik alanlara yönlendirilen kaynaklar daha fazla artı-değerin yaratılmasına yol açmaktadır.

Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri adlı eserinde Paul Kennedy askeri güç ile zenginlik arasında ilişki üzerinde durmaktadır. Kennedy'e göre, askeri güce destek sağlamak için çoğu kez zenginliğe erişmeye ve onu korumak için de çoğu kez askeri güce ihtiyaç olur. Ancak devlet kaynaklarının çok büyük bir bölümü varlık yaratmak amacından uzaklaştırılıp askeri amaçlara ayrılırsa, o zaman böyle bir şeyin uzun vadede ulusal gücün zayıflamasına yol açma ihtimali vardır (Kennedy, 2002: 14). Askeri aşırı yayılma tuzağı olarak da adlandırılan bu süreçle yeni askeri eylemlerin maliyetlerinin getirilerini aşması kastedilmektedir. Zamanla zayıflayan ekonomik yapılarının taşıyamayacağı kadar ağır yükler üstlenen büyük güçlerin hegemonyaları erozyona uğramaktadır. Maddi kaynakları ile askeri güçleri arasında optimum bir denge kuramayan ülkeler hegemonya konumlarını yitirmeye başlarlar.

ABD kendini yirmi birinci yüzyılda dünya sisteminin tek süper gücü olarak görmektedir. Kendisine dair bu imge aslen herhangi bir başka ülkeninkinden, hatta birçok başka ülkenin bir araya gelerek sahip olacağından kat kat fazla olan devasa askeri gücüne

dayanmaktadır. Bu imge, ABD'nin dünya sistemi içindeki reel siyasi gücünün sürekli gerilemesini maskelemektedir. Dünya arenasındaki tek önemli üstünlük iddiası askeri alanda olan bir süper güç elbette askeri donanıma yapılan yatırımın sürmesi gerektiğini vurgulamak zorundadır ve vurgulayacaktır. (Wallerstein, 2004:245). ABD en güçlü olduğu askeri alandaki üstünlüğünü devam ettirebilmek, gerilemekte olan reel gücünü örtebilmek ve diğer alanlarda kaybettiği avantajlı konumunu hala en avantajlı olduğu askeri alanı kullanarak telafi etmek için askeri alana göreceli olarak daha fazla kaynak ayıracaktır. ABD eski hegemonik güç olmasından kaynaklanan yükümlülükler yüzünden dünya meselelerinden uzak duramayacaktır.

Askeri harcamalar kısa vadede ABD ekonomisinin genişletilmesini sağlayabilse de, uzun vadede ABD'nin dış borçlarını çoğaltmakta ve böylelikle ABD ekonomisinin sermaye kaçışları karşısındaki kırılganlığını daha da artırmaktadır (Arrighi, 2009:234). Nispi gerileme içindeki büyük güçlerin yeni güçlerin yükselişlerine içgüdüsel tepkisi, güvenliğe daha çok para harcamak olmaktadır. Böylelikle de potansiyel kaynakların yatırımdan uzaklaştırarak, uzun vadeli açmazlarını şiddetlendirmek biçiminde ortaya çıkmaktadır (Kennedy, 2002: 23). Hegemonik güçlerin karşılaştıkları temel çelişkilerden biri de bu olmaktadır. Yeni güçlerin yükselişleriyle daha çekişmeli hale gelmekte olan uluslararası düzen üzerindeki kontrollerini arttırmak için daha fazla askeri alana yönelmektedirler. Fakat bu eğilim aksine uluslararası düzen üzerindeki egemenliklerinin altını oymaktadır.

Japonya, dünyanın siyasi işlerine bulaşmayı neredeyse sıfırda tutarak, bir yandan kendi iç pazarını korurken, diğer yandan dünya pazarlarını ele geçirmek üzere büyük çaba harcamakta ve büyük bir başarı göstermektedir (Wallerstein, 1998:172). Dünya siyaset arenasında daha aktif bir katılımcı olması yolunda, Japonya üzerindeki dış ve iç baskılar da gittikçe artmaktadır. Japonya'nın emperyalist geçmişiyle yüzleşmemiş olması ve dolayısıyla komşularıyla daha sorunlu ilişkilerinin olması dezavantaj olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde Japonya'da askeri alana daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalacaktır.

Avrupa Birliği ekonomik bir bağlamda hegemonik bir bloğu inşa girişiminde bulunmaktadır (Joseph 2002, 202). Buna rağmen Avrupa Birliği dünya meselelerinden uzak durma hususunda Japonya'ya göre daha az başarılı olmaktadır. Önceki kolonileriyle olan tarihsel bağları yüzünden, dünya siyasetine sürekli bulaşmaktan kendini alıkoyma daha az muktedir olmaktadır. Ayrıca, ABD'nin NATO aracılığıyla AB üzerinde, Japon bahsinde

mevcut olmayan, siyasi hak iddiaları bulunmaktadır. Birleşik Devletler, füzelerin yerleştirilmesi meselesinde olduğu gibi, Avrupa'nın sürekli işe dahil olması hususunda ısrar edebilmektedir. Avrupa Birliği'nin hala bir tek siyasi varlık olmaması, iktisadi koordinasyonu zor ve çok sayıda yerel siyasal baskılara tabi olagelmesi Birlik için dezavantajlı bir durum yaratmaktadır (Wallerstein, 1998:172). Avrupa Birliği'nin dünyanın en çatışmalı bölgeleri olan Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlar'a yakın bir coğrafyada bulunması ve Birlikten beklentilerin yüksek olması nedeniyle dünya meselelerinden uzak durma olanağı sınırlı olmaktadır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Avrupa Birliği Japonya'ya göre askeri ve politik alana daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalacaktır. Fakat AB'nin karşılaştığı sorunları askeri araçlar dışındaki yöntemlerle çözmeye yönelme geleneği dikkate alındığında AB'nin bu dezavantajlı durumunu da avantaja çevirebilme yeteneğinin bulunduğu söylenebilir.

Kaynaklarını askeri alana yönlendiren güçlerin genel olarak istedikleri düzeni kurmaları ve hegemonya mücadelesinde başarılı olmaları pek mümkün olmamaktadır. ABD, Avrupa Birliği ve Japonya arasından yaşanmakta olan sermaye birikiminin ana üssü ve dolayısıyla yeni hegemonik güç olma yolundaki mücadelede, kaynaklarını askeri alana göreceli olarak daha az yönlendiren gücün daha avantajlı çıkacağını söyleyebiliriz. Özellikle bu alanda ABD'nin Avrupa Birliği ve Japonya karşısında daha az avantaja sahip olduğu şimdiden ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği ile Japonya'nın askeri-olmayan kalkınmaya çok daha yüksek oranda bir öncelik vermeleri, hegemonya mücadelesinde onlara büyük avantaj sağlayacaktır.

Askeri alana ayrılan kaynaklar arasında deniz gücüne ağırlık verenler orta vadede kaynaklarını daha verimli kullanabildiklerinden dolayı daha karlı çıkmaktadırlar (Wallerstein, 2005:100). Böylece hegemonya mücadelesinden deniz güçleri genel olarak kara güçlerine oranla daha avantajlı olmaktadırlar. Kara ordusunun aksine, donanma göreceli olarak ekonomik refahı güvence altına almanın bir yolu olmaktadır. Kara orduları genellikle garnizonlarda tutulur ve sadece masrafa yol açarken, donanma sürekli görevdedir. Ticaret güzergahlarını denetleyip korur ve böylece yalnızca siyasi değil iktisadi bir artı değer de oluşturmaktadır. Kara ordusu için savaş ve barış sağlanması her şeyi değiştirir. Fakat donanma, özellikle güçlü bir devletin donanmasıysa, barış zamanlarında dahi denizleri korsanlardan koruyarak polislik yapar. Donanmalar kendini siyasi ve iktisadi olarak, kara orduları ise ancak siyasi olarak amorti edebilir (Münkler, 2009:63). Yaşanmakta olan

hegemonya mücadelesinde deniz ve hava gücüne ağırlık verenler kara gücüne ağırlık verenlere göre daha avantajlı olacaklardır. Japonya bir deniz gücü iken Avrupa Birliği göreceli olarak daha kara ağırlıklı bir güç konumundadır. Yalnızca bu durum göz önünde bulundurulduğunda Japonya uzun vadede daha kazançlı çıkabilecektir. Avrupa Birliği hegemonya mücadelesinde başarılı olmak istiyorsa uzun vadede kara yerine deniz ve hava gücüne ağırlık vermelidir.

2.2.Ekonomik Rekabet Gücü

Avrupa Birliği ile Japonya'nın ABD karşısındaki üretim maliyetleri alanında daha avantajlı konumda oldukları görülmektedir. Emeğim maliyeti hususunda Üçlü'ye mensup ülkeler arasındaki farklar çok fazla değildir. Fakat hizmetleri karşılığında ücret alan üst tabakalar ve yönetim kadroları, hem de kar amacı gütmeyen sektörlerde çalışan ve serbest profesyoneller olarak adlandırılanlar söz konusu olduğunda üçlü arasındaki farklılıklar belirginleşmektedir. Bu insanların aldıkları paralar yatırım açısından satışlardan gelen hasılattan ödenen ücretlerdir ve kar oranını düşürürler. Burada Üçlü arasında muazzam farklar vardır ve bu farklar büyük ölçüde bir önceki hegemonik güç ile yeni hegemonik güç adayları arasındaki kültürel farktan kaynaklanmaktadır. ABD'de, genel müdürlerin, yönetim kademesindekilerin gerçek ücretleri ve kar amacı gözetmeyen sektörlerde çalışan serbest profesyonellerin gerçek gelirleri, Avrupa Birliği ve Japonya'dakilere göre oldukça yüksektir. Bunun nedeni ücretlerin tekil olarak daha yüksek olmasının yanı sıra, bu kişilerin toplam işgücü içindeki yüzdesinin de çok daha fazla olmasıdır (Wallerstein, 2004:246). Üst tabakalara ödenen yüksek ücretler ABD ekonomisinin rekabet gücünü aşındırmaktadır. Bu kadroların ABD işgücünün içindeki yüzdesi de AB ve Japonya'dan daha fazla olduğu göz önüne alındığında, ABD ekonomisinin rekabet gücünün daha az avantajlı bir konumda olduğu söylenebilir.

Amerikan CEO'larının ortalama gelirlerinin ABD işletmelerinin küresel ölçekteki rekabet gücünün gerilemesine eşlik eden bir faktör olarak işçilerin ortalama ücretlerine olan oranındaki büyük artış göstermektedir. 1980'de bu oran 40'a 1 iken yirmi yıl sonra 475'e 1 oldu, yani Avrupa ülkeleriyle Japonya'daki oranların yirmi-otuz kat fazlası tekabül etmektedir. Oysa bu ülkeler saat başı üretkenlikte ABD'yi yakalamış ya da geçmiş bulunmaktadırlar. Bir ülkenin cari ödemeler dengesi hesabı genel rekabet gücünün diğer bir ölçüsü olarak alınabilir. ABD'de karlılık 1990'ların ortasında canlanmasının ardından ABD

cari açıklarında tam bir patlama yaşandı, oysa bu arada Batı Avrupa ve Japonya artık üretmeye devam ediyorlardı. Bu da aynı şekilde orta vadede ABD'nin daha zor durumda olduğunun göstergesi olarak alınabilir. ABD şirketlerinin rekabet gücündeki gerilemenin en temel sebebi, işletmelerin dikey entegrasyona ve bürokratikleşmeye yönelik eğilimleridir. Batı Avrupa ve Japonya'nın daha esnek yapıdaki örgütlenmelere sahip olmaları orta vadede ABD'ye karşı daha çok avantaja sahip olacaklarının göstergesidir (Arrighi, 2009:174-5). Sonsuz sermaye birikimi sürekli bir değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu değişim ayak uydurabilecek esnek yapıya sahip olanlar sistemde üstünlüğü elde ederken, bunu gerçekleştiremeyecek kadar katı olanlar merkezi konumlarını yitirmektedirler. Yeni doğanlar her zaman daha esnek olabildikleri için daha avantajlı konumda olmaktadırlar. Avrupa Birliği ve Japonya'nın daha esnek yapıda örgütlenmelere sahip olmaları onları daha avantajlı kılmaktadır.

Wallerstein'a göre; sermaye birikiminin merkezi olma hususunda yaşanan mücadelede ABD'nin, var olan en büyük pazar olma avantajına rağmen fazla genişlemiş, aslında aşırı şişmiş bir orta kademe yönetici ağı nedeniyle azami verimle çalışmayan üretim yapılarına sahip olma dezavantajı vardır. Japonya ise hemen hemen tam tersi bir durumdadır. Üretimi emmek için yetersiz olan iç pazarlarla birlikte görece verimli genel üretim yapıları bulunmaktadır. Avrupa Birliği bu iki ölçüte göre arada bir yere düşüyor gibi görünmektedir (Wallerstein, 2000:290). Genişleme süreci devam eden Avrupa Birliği en büyük pazar olma konusunda ABD'den daha avantajlı olacaktır. Japonya'dan ise bu alanda çok daha avantajlı bir konumdadır.

2.3.Kapasite

Modern dünya-sistemi gittikçe daha karmaşık bir yapıya dönüşmektedir. Kapitalist dünya-ekonomi karmaşıklaştıkça hegemonya konumundaki gücün sistem üzerinde kontrolü daha hızlı bir şekilde aşınmaya uğramaktadır. Sistem üzerinde yeniden kontrol için yeterli kaynaklara sahip olma durumu zayıfladıkça hegemonya konumu da aşınmaktadır. Böylece eski hegemonik güç yerini, daha karmaşık hale gelmiş olan sistem üzerinde kontrolü yeniden tesis edebilmek için yeterli kaynaklara sahip olan yeni bir güce bırakmaktadır.

Dünyayı yönetme işlevini 19. yüzyılın sonuna dek sürdüren Birleşik Krallık 1870'lerden itibaren Avrupa güç dengesi üzerindeki denetimini, bunun hemen ardından da dünya güç dengesi üzerindeki kontrolünü yitirmeye başladı. Aynı zamanda Birleşik Krallık'ın

kapitalist dünya-ekonomisinin merkezini elde tutma yeteneği, kendisinin sahip olduğundan daha zengin, daha büyük ve daha geniş kaynaklara sahip yeni bir ekonomi tarafından zayıflatılıyordu (Arrighi, 2000:100). Nasıl 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyıl başlarındaki egemenlik rolü Birleşik Eyaletler'in ölçeğine ve kaynaklarına sahip bir devlete çok gelmişse, 20. yüzyıl başlarında da dünya egemenliği rolü Birleşik Krallık ölçeğine ve kaynaklarına sahip bir devlete de çok büyük geldi. Arrighi'ye göre, her iki durumda da egemenlik rolü, önemli bir korunma rantından yararlanan, yani hesaba katılmayan maliyet faydalarını bir yandan devletlerarası çatışmanın başlıca bölgelerinden mutlak ya da göreli bir biçimde jeostratejik bir yalıtılmışlıkla, diğer yandan dünya ticaretinin ana kesişme noktalarına mutlak ya da göreli bir yakınlıkla ilişkilendirebilen devletin üzerinde kalmıştır (Arrighi, 2000:105). Hegemonya mücadelesinde başarılı olan ülkeler göz önünde bulundurulduğunda sahip olunan kaynaklar açısından sürekli bir ilerleme söz konusudur. Her hegemonya çevriminde daha fazla kaynaklara sahip olan daha fazla avantajlı olabilmektedir. Hegemonya mücadelesinde, kapitalist dünya-ekonomisinde rakip devletlerarasındaki güç dengesini hangi yönde isterse değiştirebilecek yeterli ağırlığı sahip olanlar başarılı olabilmektedir.

Kapitalist dünya-ekonomisinde birikim ve egemenlik sistemi yüzyıllar boyunca ölçek ve boyut olarak büyümüş, fakat en başından beri çok sayıda ve çok çeşitli hükümet ve sermaye gruplarını kucaklamıştır. Her bir devrede maddi genişlemelerin gerçekleşmesinin sebebi, sistemi, daha geniş ya da derin bir işbölümünün doğması için gerekli olan koşulları yaratan yeni bir mekânsal sabite doğru götürebilen belli bir hükümet-büyük sermaye bloğunun ortaya çıkmasıdır. Bu koşullarda, ticaret ve üretime yatırılan sermayenin getirileri artmaktadır. Karlar ticaret ve üretimin az ya da çok rutin bir biçimde daha da büyümesi amacı doğrultusunda yatırıma aktarılır (Arrighi, 2009: 238). Kapitalist dünya-ekonominin temel değer yasası sonsuz sermeye birikimi olduğundan her dönem sermaye birikimini azamileştiren alanlar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla her devre bir öncekine göre daha karmaşık olmakta ve sistem içinde bir ilerleme söz konusu olmaktadır. Kapitalist tarihin önder kurumlarının ölçeklerinde, bileşimlerinde ve gücünde meydana gelen düzenli bir büyüme söz konusudur.

Avrupa ya da dünya egemenliği için yapılan büyük savaşlarının nihai sonuçları ile taraflardan her birinin seferber ettiği verimli kaynakların miktarı arasında, çok kuvvetli bir karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Uzun süreli yıpratıcı bir savaş, işin sonunda ortaklıkların her birinin nispi kapasitesini ölçen bir sınava dönüşmektedir. Bir tarafın, daha çoğuna mı, daha

azına mı sahip olduğu, mücadele uzadıkça giderek daha önemli hale gelir. Uzun süreli büyük güç savaşlarında zafer, pek çok kez verimlilik tabanı daha çok gelişen tarafın olmuştur (Kennedy, 2002:23). Uzun ve yıpratıcı olan hegemonya mücadelesinde daha fazla potansiyele sahip olanlar göreceli olarak daha avantajlı olmaktadırlar.

Hegemonya mücadelesinde AB'nin en önemli rakibi olan Japonya, 19. yüzyıl Amerika'sının sırtını dayayabildiği muazzam dahili kaynaklardan yoksundur. Ancak bir Japon-Çin ittifakıyla, gittikçe karmaşıklaşmış ve istikrarsızlaşmış olan dünya-sistemine önderlik edebilecek kaynaklara sahip olabilir (Wallerstein, 1998:36). Bu mücadelede sahip olduğu kaynaklar bakımından Avrupa Birliği herhangi bir rakibinden daha önde gözükmektedir. Siyasal olarak etkin işleyen bir Avrupa Birliği güç potansiyeline güç katacak güveni yaratabilir. Gittikçe genişleyen bir Avrupa Birliği'nin, kaosun giderek arttığı bir dünyada asgari yönetim işlevlerini yerine getirmek için gerekli maddi ve ideolojik kaynaklara tek başına sahip olduğu söylenebilir.

2.4. Uluslararası Para ve Uluslararası Dil

Dolaylı hegemonya araçlarından en önemlileri, hegemonik gücün dilinin uluslararası geçerli dil yani **lingua franca** olması ve para biriminin uluslararası para birimi olmasıdır. Dünyada yaygın olarak konuşulan on dilin yarısı Avrupa dilidir. İspanyolca ve Portekizce, İberya'yı, Latin Amerika'ya bağlamaktadır ve yılda iki defa yapılan bir zirvede toplanıp ortak dilleri Fransızca olan ülkeler olarak statülerini kutlayan ve politikaları görüşen yaklaşık 50 Frankofon ülke vardır (Nye, 2005:79). Avrupa Birliği, dolaylı hegemonya araçlarından biri olan uluslararası geçerliliğe olan diller alanında rakiplerine göre daha avantajlı konumda bulunmaktadır.

Diğer bir önemli dolaylı hegemonya aracı ise uluslararası geçerliliğe sahip olan para birimidir. Doların dünyanın tek gerçek ihtiyat akçesi olarak kalma kabiliyeti, ABD'nin diğer rakiplerinden daha büyük bir ekonomik istikrara sahip olduğuna duyulan inanca dayanmaktadır. ABD ekonomisine duyulan güven ortadan kalkarsa doların bu kabiliyeti birdenbire sona erebilir. ABD'nin borçlarının devasa boyutlara çıkmış olduğu göz önünde bulundurulursa, bu inancın herhangi bir şekilde sarsılması ABD'ye ait olmayan paranın Amerikan yatırımlarından hızla çekilmesine yol açabilir ve üç paralı bir ihtiyat sistemi yaratabilir (Wallerstein, 2004:257). Bu da ABD'nin doğrudan olmayan hegemonya araçlarından birini ve sahip olduğu çok önemli bir ekonomik avantajı yitirmesine yol açar.

ABD'nin senyoraj ayrıcalıklarını kötüye kullanması doların tepetaklak oluşuna yol açması olasılığına karşı Avrupa ve Doğu Asya hükümetleri, dolar standardının yerine başka güvenilir alternatifler yaratma konusunda öncesine göre daha iyi bir konumdadırlar. Amerika'nın GSYİH'si Britanya'nınkini on dokuzuncu yüzyılın sonunda aştıktan yarım yüzyıl sonrasına dek sterlin, uluslararası merkezi rolünü sürdürebildi. Arrighi'ye göre, gelecekte Euro gibi başka bir paranın doların yerini alması da pek kolay olmayacaktır. Bunun yerine dünya dolar, Euro ve Yen (ya da Yuan) arasında paylaşılan çoklu bir rezerv-kur sistemine doğru sürüklenecektir (Arrighi, 2009:210-1). Hakim konumdaki bir para birimini yerinden etmek oldukça uzun sürebilmektedir. Eğer Amerika halihazırdaki müsrifliğine devam ettirirse doları bekleyen akıbet de muhtemelen sterlin gibi olacaktır. Dünya-ekonomisinin genişliği ve karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda çoklu bir rezerv-kur sistemi daha muhtemel olmaktadır.

1990'larda Euro'yu yaratan Avrupa dünya ekonomisinde daha etkin olabilmek için gerekli olan mali dayanağı elde etmiş oldu. AB ekonomik refahının ve gücünün göstergesi olan ve dünyada en çok kullanılan ikinci ortak para birimine sahiptir. Euro her ne kadar doların yerini alamamışsa da dünya ekonomisindeki önemli bir rezerv para konumuna yükselmiştir. Avrupa Birliği'nin ortak para birimine geçmesi gerek Birliğin kendi içindeki gerekse de dünya ekonomisindeki etkinliğini arttıran bir etken olmuştur. Birlik ülkelerinin ABD dolarına olan bağımlılıklarını ortadan kaldırmış ve dünya ekonomisinde alternatif bir para birimi ortaya çıkararak doların tekel konumunu aşındırmıştır.

2.5. Yumuşak Güç

Joseph S. Nye'ye göre, yumuşak güç istediğini, zor kullanmak veya para vermek yerine kendine çekme yoluyla elde etme becerisidir. Bir ülkenin kültürünün, siyasi ideallerinin ve politikalarının cazibesinden gelir. Politikalar başkalarına meşru göründüğü zaman, yumuşak güç artıyor demektir (Nye, 2005:5). Gramscici hegemonya anlayışı ile Joseph S. Nye'nin yumuşak güç anlayışı arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Öyle ki, yumuşak güç kavramsallaştırması, Gramscici hegemonya anlayışının yeniden uluslararası ilişlere uyarlanması olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı siyasal örgütlenmelerin yumuşak güçleri üzerine değerlendirme yapmak, aynı zamanda onların hegemonik güç olabilme potansiyelleri üzerine değerlendirme yapmak anlamına geldiği söylenebilir. Avrupa

Birliği'nin kendi çıkarlarını evrensel ve genelin çıkarları gibi sunabilme başarısının en önemli göstergesi yumuşak gücüdür.

AB küresel rolünü, belirli değer ve normları uluslar arası topluma kazandırma üzerine inşa etmiştir (Terzi 2014, 547). AB, kendisine yönelik algının kapsayıcı bir barış projesi olmasından yola çıkarak, öncelikli "görevini" kendi barış ve istikrar alanını çevresine yaymak olarak belirlemiştir (Terzi 2014, 562). Yüzyıllar boyunca şiddetli şekilde çarpışan ulus devletler arasında artık savaşın olanaksız olduğu ve Avrupa'nın bir barış ve refah adası haline geldiği görüşü, global çekiciliği ve prestiji muazzam derecede arttırmaktadır.

Habermas'a göre, sosyal anayasaları ve ekonomik ağırlıkları, yumuşak ve askeri olmayan güçleri, Avrupalılara küresel güçler dengesi içinde azımsanmayacak bir etkiyi garanti etmektedir (Habermas, 2007:88). AB, Avrupalı ulus devletlerin savaş yanlısı geçmişleriyle verimli bir hesaplaşmaya girmiş olmalarının bir örneğidir. Anayasa oluşturulması aşamasına gelen bu proje başarısız olmazsa, AB "ulus devlet ötesi yönetim" biçimine bir model olabilir (Habermas, 2007: 54). Robert W. Cox'a göre, Avrupa siyasal otoritenin çok katmanlı bir sistem halinde yeniden yapılandırılışı itibariyle Vestfalya sonrası; beşeri ihtiyaçların doyuruluşunda izlenebilecek farklı izleklerin meşruiyetinin kabulü itibariyle küreselleşme sonrası bir düzendir (Cox, 2016: 240).

Brzezinski'ye göre; Avrupa, ulus-devletlerin ortak bir uluslar-üstü ekonomik ve sonunda da bir siyasi birlik içinde bütünleşmesine öncülük etmekle, milliyetçilik çağının tahrip edici tutkularının ve dar görüşlülüğünün ötesinde, milliyetçilik sonrası örgütlenmenin daha kapsamlı biçimlerini göstermektedir. Şu anda çok yönlü olarak dünyanın en örgütlü bölgesidir. Böyle bir Avrupa kaçınılmaz olarak bir küresel güç olacaktır (Brzezinski, 1998:54). Uluslararası sistemde en örgütlü bölge olan ve bu alanda öncülüğü bırakmayan AB, karmaşa ve kaosun artmakta olduğu günümüzde ortaya çıkan meydan okumaların üstesinden gelebilme potansiyelini gösteren tek yapı konumundadır.

Yoksul ülkelere yapılan denizaşırı kalkınma yardımının %70'ini Avrupalılar yapmaktadır ki bu da Amerika'nın yaptığının dört katıdır. AB, ticaret ve yardım yoluyla demokrasi ve kalkınmayı destekleyerek denizaşırı ülkelerde etkisini kullanmaktadır. Merkez ve Doğu Avrupa'da sonuçlar etkileyicidir (Nye, 2005: 84). Avrupa Birliği bir yandan kendi dış politika hedeflerini evrensel değerler olarak görülmesini sağlayabilmekte bir yandan da dış yardımlar yoluyla kendi etki alanını genişletebilmektedir. Uluslararası arenada Avrupa Birliği ABD'ye oranla çok daha büyük bir prestij ve çekiciliğe sahip olmaktadır. ABD'nin

özellikle tek taraflı politikaları ve emperyal tavrı dünya politikasında etkisini sınırlamaktadır. Tam tersine AB'nin çok taraflılığa önem vermesi ve uluslararası toplumla birlikte hareket etmeye özen göstermesi cazibesini arttırmaktadır.

Avrupa Birliği'nin yumuşak güç alanında diğer küresel aktörlere göre en çok avantaja sahip olduğu husus kuşkusuz genişleme sürecidir. AB'nin yumuşak gücünü özellikle aşamalı, katı ve dikkatli bir şekilde yönetilen üyelik süreci yoluyla uygulayarak Avrupa'nın barış, özgürlük ve refah alanını genişletmektir (Rehn, 2007:23). AB'nin genişleme politikası barış, özgürlük ve demokrasi getirmesi açısından önemini kanıtlayan son derece önemli bir alandır. Genişleme, AB'nin yumuşak gücünü tam anlamıyla yansıtan en etkili politika araçlarından biridir. AB'nin nüfuzu, Orta ve Batı Avrupa ülkelerinin, iyi işleyen demokrasilere geçmelerine yardım etmiştir. Türkiye ve Balkanlar'da olağanüstü reformların yapılmasını sağlamıştır (Rehn, 2007:69-70). Barışı, istikrarı, zenginliği, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü Avrupa'nın her yanına yayan dikkatle yönetilen bir katılım süreci temin etmek AB açısından hayati önem taşımaktadır. Böylece AB'nin hem kendi sınırları içerisinde hem de uluslararası alanda prestij ve çekiciliği artmaktadır.

Soğuk Savaşın bitmesiyle, Avrupa Birliğine üye olma hedefi, Doğu Avrupa'daki bütün bölgeleri Brüksel'e yönelten bir mıknatıs haline gelmiştir (Nye, 2005:81). Genişleme, sivil bir güç olarak AB'nin belki de en önemli özelliğini yansıtıyor. Barış ve istikrar alanını genişleterek, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü, refahı ve ilerlemeyi destekleyerek, AB şimdiye dek zor kullanarak başarabileceklerinden çok daha fazlasını başarmıştır (Rehn, 2007:24). Birliğe katılım süreci, Avrupa'nın en istikrarsız bölgelerinden olan Balkanlar'da istikrarın sağlanmasına yardım etmektedir. Balkanlar'a katılım süreci yoluyla istikrar ihraç etmek, istikrarsızlık ithal etmekten daha yararlı olmaktadır (Rehn, 2007:98). Avrupa Birliği zor kullanmadan çevresini kendi çıkarlarına uyacak biçimde şekillendirmeye çalışmada en çok başarı gösterebilen aktördür. Güvenilir bir AB perspektifi ile istikrarsız bölgelerde istikrarın sağlanması hem AB'nin prestijini artırmakta hem de istikrarsızlığın kendisine olabilecek maliyetini en düşük düzeyde tutabilmektedir. Dolayısıyla yumuşak gücünü kullanarak elde ettiği başarılar AB kaynaklarını daha verimli alanlara yönlendirerek hegemonya mücadelesinde daha avantajlı bir konum elde etmesine yol açabilecektir

Wallerstein'a göre, Avrupa Birliği sermaye birikiminin merkez üssü olma ve dolayısıyla hegemonya mücadelesinde, ABD ve Japonya ile hatta belki de ABD artı Kanada ve Japonya artı "Dört Ejderha" ile aşağı yukarı aynı ağırlıkta bir tüzel kişiliktir (Wallerstein,

2000:290). Wallerstein, Avrupa Birliği'nin uluslararası alana nüfuz etme hususunda muhtemel bir Japon-ABD ittifakına karşı dahi siyasal bir üstünlüğe sahip olduğunu, ancak bu üstünlüğün neticeyi tartışma dışı bırakacak büyüklükte olmadığını belirtmektedir (Wallerstein, 1998:179). Avrupa Birliği uluslararası arenada iradesini hakim kılabilme konusunda ABD ve Japonya'ya göre çok daha avantajlı konumda bulunmaktadır. Bunun en önemli göstergesi teritoryal olarak genişleyebilen tek aktör olmasıdır. Siyasi farkındalığın arttığı ve dolayısıyla yönetebilmenin çok zor olduğu bir çağda üyelik süreciyle kendi politik hedeflerini benimsetme konusunda başarılı olabilen tek örgütlenmedir.

3. İmparatorluk ve Avrupa Birliği

Avrupa Birliği her ne kadar bir imparatorluk değilse de imparatorluk yapılarıyla bazı benzerlikler taşımaktadır. Yakın çevresinde kendisine alternatif olabilecek herhangi bir aktörün olmaması, genişleme süreci, sınırları ve karar alma mekanizmaları göz önünde bulundurulduğunda imparatorluğa anımsatan bazı eğilimlere sahip olduğu görülmektedir.

İmparatorlukların ortaya çıkış süreçleri incelendiğinde kenar bölgelerde imparatorluk oluşturmak avantajlıyken, dünya siyasetinin güç merkezlerindeki imparatorluk oluşumlarının ancak nadiren başarılı olduğu görülmektedir. Hatta güçlü rakiplerin olmamasının ve hatırı sayılır ölçüde zaman egemenliğinin kenar konumlarda imparatorluk oluşumlarını neredeyse kışkırttığı söylenebilir (Münkler, 2009:68). Kuruluş aşamasındaki ciddi askeri tehditler ve rakipler imparatorluğun enerjisini kendi kendini tüketen alanlara kaydırmasına yol açarak imparatorluk oluşumlarını engellemektedirler. Büyüyen gücün karşısına kararlı bir rakibin çıkmadığı zayıf sınırlar siyasi boşluk etkisi yaratmakta ve bu sınırların ötesine genişlemeyi teşvik etmektedir.

Avrupa kıtasında ve yakın bölgelerinde Birliğe alternatif olabilecek herhangi bir oluşumun bulunmaması Birliğin herhangi ciddi bir rekabetle karşılaşmadan yoluna devam etmesini sağlamaktadır. Nasıl kenar bölgelerde kurulan imparatorluklar herhangi bir ciddi askeri tehditle karşılaşmadan ilerleyebiliyorlarsa Avrupa Birliği de klasik anlamda herhangi bir askeri tehditle karşılaşmadan genişlemeye devam etmektedir.

Periferideki iktidar boşlukları ve ekonomi dinamikleri, bölgesel çatışmalarda yenik düşenlerin müdahale ricaları ve yerel otoritelerin kararları da imparatorluğa evrilmede önem arz etmektedir. Güç ve nüfuz alanlarının genişlemesinde "davet üzerine imparatorluk" ifadesinin de kullanıldığı bu stratejide öncelikle periferinin imparatorlukların oluşumundaki

öncülük işlevi temel unsur olmaktadır (Münkler, 2009:24). İmparatorlukların oluşumunda periferinin çekim gücü, merkezin yayılmacı dinamiği kadar önemlidir. Periferideki siyasi güç boşlukları egemenlik bölgelerinin giderek genişletilmesine yol açmaktadır.

Avrupa Birliği demokrasi, hukuk ve özgürlük temelinde bütün bir kıtayı hayata geçirilmiş bir "ebedi barış" projesi çerçevesinde bir araya getirmiştir (Fischer, 2006:224). Avrupa ulus devletleri arasındaki rekabetin yerine kalıcı bir barış sistemi inşa etmeyi sağlamış olan Avrupa bütünleşmesi modelini dünyanın çatışma ve istikrarsızlık olan diğer bölgelerine ihraç etmektedir. Ulus devletler tarafından izlendiğinde "rejim ihracı" olarak adlandırılacak olan bu hareket, AB tarafından ulvi bir modelin yaygınlaştırılması olarak görülmektedir (Terzi 2014, 562). Büyük savaşların mekanı olmuş bir kıtada barışı, refahı ve güvenliği temin edebilen Avrupa Birliği hem yakın çevresinde hem de dünya çapında büyük bir çekiciliğe sahip olmaktadır. İnsan hakları, demokrasi, barış, refah ve güvenlik açısından büyük sorunlar yaşayan yakın çevre halkları için AB üyesi olmak vazgeçilemez bir isteğe dönüşmektedir. Aynı zamanda gerek ekonomik gerekse de politik olarak daha fazla güç sahibi olmak isteyen yakın çevre ülkeleri AB üyeliğini arzulamaktadırlar. Bu da AB'nin genişlemesi için önemli bir baskı oluşmasına yol açmaktadır.

Avrupalılar doğu ve güneydoğudaki istikrarsız periferileriyle de ilgilenmek, Avrupa'nın mevcut yapısını zorlayacak bir genişleme sarmalının içine çekilmeden oralardaki çöküş ve savaşları engellemek zorundalar. Bu noktada Avrupalılar, bir imparatorluk olmadıkları halde aşırı emperyal genişleme tehlikesiyle veya paradoksuyla karşı karşıyalar (Münkler, 2009:252-3). Periferiye katılım süreci yoluyla istikrar ihraç etmek, mülteciler ve suç eylemleri şeklinde istikrarsızlık ithal etmekten daha yararlı olmaktadır. Periferi'de kurumların inşası için kullanılacak fonlar ayrılması, barışı sağlamak için bölgeye asker göndermekten çok daha iyi sonuçların elde edilmesine yol açmaktadır (Rehn, 2007:98). AB ister istemez yakın çevresindeki sınırlarla ilgilenmek zorunda kalmaktadır. İstikrarsız bölgelerden istikrarsızlık ihraç etmek istemiyorsa yakın çevresindeki olaylara sessiz kalamayacaktır. Gerek genişleme gerekse de komşuluk politikalarıyla yakın çevresini şekillendirmek buralardan istikrarsızlık ihraç etmekten daha yararlı olacaktır.

Avrupa Birliği diğer ülkeler üzerinde en büyük etkisini üyelik perspektifi ile harekete geçirebilmektedir. **Pax Europea**'yı yaygınlaştırmanın en etkili yolu olan bu süreç; barış, demokrasi, refah ve ilerlemiş bir ortak yönetimli karşılıklı bağımlılığı beraberinde getirmektedir (Tsoukalis,2004:167). AB kendi barışını teminat altına almak için yakın

çevresine de barışı hakim kılmak zorundadır. Genişleme süreci bunun en önemli aracı olmaktadır.

Avrupa Birliği genişleme süreciyle, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkmakta olan güç boşluğunu, işbirliğine dayanan ve gönüllü bir imparatorluğu inşa ederek doldurmaktadır. Fakat bu genişlemeyle inşa edilen imparatorluk zorlamadan ziyade istekli bağımlılığa dayanmaktadır. Hukuk ihraç etme, ekonomik yaptırımlar uygulayabilme, idari sistemi vb. yönlerden kimi imparatorluk uygulamalarını çağrıştırsa da Birlik, yakın çevresindeki ülkeleri fethetmeye ve boyun eğdirmeye çalışmamaktadır. Bundan ziyade daha önceki üyeler gibi ortak karar alma mekanizmalarına katılımını sağlamaktadır (Zielonka, 2007,55-9).

Avrupa'nın dışarıya karşı ortak hareket etme kapasitesi Avrupa'daki karar organlarının hiyerarşikleşmesine yol açacak. AB devletleri arasında daha güçlü bir hiyerarşi kurulamazsa, Avrupalıların dışarıya karşı ortak hareket etmeleri de mümkün olmayacak. Avrupa'da ortak bir dış politika ve güvenlik politikasının izlenmesi, yalnızca ABD karşısında ayakta durabilmek için değil, Avrupa'nın periferisinde istikrar sağlamak için de gerekmektedir (Münkler, 2009:255). AB karar alma mekanizmalarını etkin kılabilmek için hiyerarşikleştirme yoluna gitmesi yine AB siyasi örgütlenmesini imparatorluk olgusuna yaklaştıracak bir gelişme olmaktadır.

İmparatorluk olgusunu çağrıştıran diğer bir unsur da sınırlardır. Avrupa kesin sınırları olmayan bir kıtadır; sadece kuzeyde ve batıda coğrafi sınırları vardır. Buna karşın, siyasi ve ekonomik topluluğun güneyde ve doğuda nereye kadar genişleyebileceği, genişlemesi gerektiği belli değildir. Zygmunt Bauman, "Avrupa Bitmemiş bir Serüven" isimli çalışmasında Avrupa'nın sınırları, coğrafyası, kültürü, kimliği belli olan bir yer olmadığını; aksine, sürekli kendini yenileyen değişen ve yeniden yapılanan bir düşünce olduğunu vurgular (Bauman, 2004). Kendi serüvenci karakteriyle kendisini sürekli yeniden yaratabildiği için sürekli değişen bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla AB projesinin nerede biteceği ve sınırlarının nerelere kadar uzanabileceği şimdiden kestirilemez.

Avrupa ne coğrafi ne de siyasi olarak net sınırlara sahiptir. Özellikle de doğuda ve güneydoğuda, büyük ölçekli emperyal düzenlemelere özgü sınır bölgeleri vardır. Emperyal düzenlerde sınırlar genellikle esnektir, merkezin düzenleme gücü buralarda etkisini tedricen kaybeder. Sınırların yerini sınır bölgeleri alır. Avrupa kendini fazla zorlayıp sonunda başarısız olmak istemiyorsa, sınırların belirlenmesinde bu emperyal modeli benimsemek zorundadır. AB'nin dış sınırları Schengen bölgesininkinden, Schengen'inki de avro bölgesininkinden

farklıdır. Avrupa'nın dış sınırlarının hem istikrarlı hem de esnek kılınabilmesi için bu modelin daha da geliştirilmesi gerekmektedir (Münkler, 2009:258-9). Dolayısıyla, Avrupa gelecekte imparatorluk düzeni modelinin bazı özelliklerini almaktan kaçınamayacak. Esnek sınırlara sahip olmak bir yandan AB içerisinde için etkin işleyebilen bir mekanizmaya yol açarken diğer yandan da uluslararası arenada kendi hedeflerini benimsetebilmesine olanak sağlayacaktır. Son dönemlerde çok vitesli Avrupa tartışmalarının yoğunluk kazanması yine bu çerçevede değerlendirilebilir.

Avrupa Birliği, gittikçe daha yoğun bir işbirliğine giderken aynı zamanda üye olmak isteyen ülkelere açık olduğunu kanıtlayarak süper bir güce doğru evrilmektedir. Aynı zamanda uluslararası alanda teritoryal olarak genişleyen tek yapıdır. Uzun vadede Avrupa bölgesinde toprakları bulunmayan ülkeler de üye olmak için baskı yapacaklardır (Alkan, 2007:55-6). Karmaşa ve belirsizliğin artmakta olduğu günümüzde gittikçe daha çok ülke üyelik için baskı yapma yoluna gidecektir. Bu bölgelerden istikrarsızlık ihraç etmek istemeyecek olan Birlik, üyelik perspektifinden vazgeçemez. Genişleme süreci sadece bir işbirliği geliştirilmesi süreci değildir fakat aynı zamanda Birliğin kendi geleceğine yatırım yapması da demektir.

Avrupa Birliği süreci her şeyden önce gönüllülük ilkesine dayanmaktadır. İsteyen üye devlet Brexit olayında olduğu gibi Birlikten ayrılabilir. Aynı zamanda insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne dayanan zordan ziyade rızanın öne çıktığı bir örgütlenmedir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'ni imparatorluk örgütlenmesine benzeştiren bazı öğeler bulunsa da farklılaştıran öğeler çok daha fazla olduğundan Birlik bir imparatorluktan çok nevi sahsına münhasır bir örgütlenme yolunda ilerlemektedir.

4. Dağılma

Uzun vadede AB önündeki en önemli meydan okuma yönetici elit arasında bir uzlaşının oluşmamasıdır. Ekonomik entegrasyona rağmen siyasal bütünleşmenin sağlanamaması durumunda AB'nin varlığını sürdürebilmesi oldukça zor görünmektedir. Üst sınıflar arasındaki siyasi uzlaşma sorunu Avrupa Birliği karşılaşacağı en önemli meydan okuma olacaktır.

Avrupa'da mülteci krizinin, artan yabancı düşmanlığının, terör tehdidinin ve ırkçılığın yarattığı aşırı sağcı ve milliyetçi akımların etkisindeki siyasi partilerin sayısı ve oy oranları artmaktadır. Avrupa'da yaşanmakta olan ekonomik kriz, yükselmekte olan aşırı sağ ve

popülizm AB projesine karşı olan kesimlerin artmasına yol açmaktadır. Brexit olarak adlandırılan AB için büyük önem arz eden İngiltere'nin Birlik'ten ayrılması AB'nin karşılaşmakta olduğu meydan okumaların boyutunu göstermektedir. Yönetici elitler arasında siyasal bir uzlaşıya ulaşılamaması durumunda AB dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

Dünya-sistemde hegemonya, iktisadi avantajı emniyete almak ve pürüzsüz işleyişini sağlamak için esas itibariyle siyasi bir yapılar kümesi gerektirir (Wallerstein, 1998:43). Etkin işleyebilen bir siyasi yapı inşa edemediği müddetçe AB hegemonya mücadelesinde geri kalacaktır. AB birçok yerel siyasi baskı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu da Birliğ'in rakiplerine göre siyasi belirsizliğin daha çok hakim olduğu bir siyasal örgütlenme olmasına yol açmaktadır. AB'nin kendi içindeki siyasi uyuşmazlıkları halledememesi halinde hegemonya mücadelesinde geri düşmesi kaçınılmazdır.

Wallerstein'a göre 18. Yüzyılda İngiltere ve Fransa arasında yaşanan hegemonya mücadelesinde Fransa'nın geri kalmasının en önemli sebeplerinden biri iç çelişkileri dolayısıyla yönetici elit arasında uzlaşının tam sağlanamamasıdır (Wallerstein, 2005:325). AB'nin kendi içindeki siyasi uyuşmazlıkları halledememesi halinde hegemonya mücadelesinde geri düşmesine yol açabilir. İç çelişkilerinin üstesinde gelememesi ve dolayısıyla içeride yıkıcı bir rekabete yönelmesi Birliğ'in dağılmasına yol açabilir.

Avro bölgesinin krize esas teşkil eden yapısal sorunu, "ekonomik bütünleşme/siyasal parçalanmışlık" paradoksudur (Öniş;Kutlay, 2012: 5). Ekonomik entegrasyona rağmen siyasal bütünleşmenin tamamlanmamış olması AB'nin günümüzde karşılaştığı birçok sorunun yapısal temelini oluşturmaktadır. AB'nin ekonomik entegrasyonda ulaştığı seviye daha fazla siyasal entegrasyonu kaçınılmaz kılmaktadır. Bu yapılmadığı taktirde ekonomik entegrasyonunda varlığını sürdürmesi mümkün değildir.

Üye ülkeler, Birlik olarak hareket ettiklerinde ayrı ayrı hareket etmelerinden daha çok etkili olabildiklerini gördükçe siyasal uzlaşma sorununun üstesinden gelmek daha da kolaylaşacaktır. Bütün Avrupalı ülkeler özellikle da küçük ülkeler AB'yi kendi etki ve güçlerinin bir çoğaltanı olarak görmektedirler (Peterson, 2008:204). Bütün AB üye ülkeleri Birlik öncesine göre hemen her alanda daha etkili olmaktadırlar. Bu da Birlik içindeki entegrasyonun artmasının en önemli tetikleyicisi olmaktadır. Avrupa ülkeleri gerek ekonomik olarak gerekse de politik olarak çevre konumuna düşmek istemiyorlarsa Birlik içinde hareket etmek zorundadırlar. Dünya-sistemde yaşanan yoğun rekabette tamamen silinme tehlikesi

Avrupa ülkeleri arasındaki entegrasyonu daha arttıracaktır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin ilerlemesinde en önemli unsurlardan biri de dış tehdittir. Yoğun bir rekabetle yüz yüze kalacak olan AB üyeleri kendi aralarındaki küçük tartışmaları bir kenara iterek daha derin bir işbirliğine yöneleceklerdir.

AB'ye üye olan özellikle de küçük ve orta büyüklükteki ülkeler, kendilerini dünya siyasetinde daha önemli ülkeler haline getirdiği için AB'nin dış politika konusunda güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmasını desteklemektedirler. AB'nin kendilerinden ayrı bir varlık sergilemesinin kendilerine rakip oluşturacağını düşünme potansiyeline sahip büyük ülkeler bile, AB adına konuşmanın veya kendi konumlarına paralel bir AB tutumunun oluşmasının küresel siyasette kendi konumlarını desteklediğini fark etmişlerdir (Terzi 2014, 565). Dolayısıyla üye ülkelerin dünya siyasetindeki önemini artırdığından hemen hemen tüm üyeler daha güçlü bir AB arzulamaktadırlar.

Kissenger'a göre, Soğuk Savaş sonrası dünyada, Avrupa'daki geleneksel ulus-devletler tek tek, küresel rol için gerekli kaynaklara sahip değiller. Kendilerini Avrupa Birliği'nde bir araya getirme çabalarının başarısı, gelecek nüfuzlarını belirleyecektir. Birleşmiş bir Avrupa, büyük devlet rolü oynamaya devam edecek; ulus-devletlere bölünmüş bir Avrupa, ikincil statüye kayacaktır (Kissenger, 2002:784). Birleşmiş bir Avrupa'nın hemen her üyesinin sahip olduğu güç birleşme öncesine göre artmış olacaktır. Her ne kadar bazı üyeler daha çok avantaj sağlasa bile birleşme sürecinden her ülkenin avantaj sağlaması, Birliğin daha da derinleşmesini sağlayan en temel etkendir. Uluslararası arenada ikincil bir statüye düşme tehdidi üst sınıflar arasındaki uzlaşmazlığın aşılmasında en büyük etken olacaktır. Avrupa Birliği projesi bir anlamda iki dünya savaşı sonrası Avrupa'nın dünya siyasetinin merkezi olmakta çıkmasına bir tepkidir. Bölünmüş bir Avrupa'nın dünya politikasında herhangi bir belirleyici gücünün olmayacağı kesindir.

5.Sonuç

Avrupa Birliği dönem dönem geleceğine yönelik tartışmaları alevlendiren bir takım krizlerle karşı karşıya kalsa da bunlar, Birliğ'in varlığının ortadan kaldırabilecek büyüklükte meydan okumalar değildir. Göç ve mülteci krizleri, artan yabancı düşmanlığı, aşırı sağın ve popülizmin yükselişi, terörizm vb. sorunlar sadece Birliğ'in karşılaştığı meydan okumalar değildir. Aynı zamanda tüm dünyayı etkileyen problemlerdir. Tek tek ulus devletlerin bu meydan okumaların üstesinden gelmesi mümkün değildir. Ancak bölgesel ve küresel bir

işbirliği ile bu problemlerin üstesinden gelinilebilir. Avrupa Birliği, küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu yeni meydan okumaların üstesinden gelebilecek ulus devlet sonrası bir işbirliği zeminini yaratmaktadır. Ayrıca kimilerince Birliğ'in dağılacağının göstergesi olarak ele alınan Brexit olayı ters domino etkisi yapabilir. Siyasal entegrasyona en çok karşı çıkan ülkenin itirazının ortadan kalkması daha fazla entegrasyon için zemin hazırlayabilir. Birliğin kalan üyelerinin işbirliğini daha da güçlendirmelerine yol açabilir.

Avrupa Birliği küresel hegemonya mücadelesinde büyük avantajlara sahiptir. Kendi iradesi hakim kılabilme konusunda eşsiz bir gücü bulunmaktadır. Bunun en önemli göstergesi teritoryal olarak genişleyebilen tek aktör olmasıdır. Evrensel bir dil inşa ederek kendi çıkarlarını genelin çıkarı olarak sunabilme hususunda çok başarılıdır. Dünyanın başka hiçbir büyük gücü, diğer ülkelerin kendi politikalarını izlemeleri ve değerlerini benimsemiş olmaları konusunda AB kadar başarılı olamamıştır.

Gramscici hegemonya bağlamında yani "ahlaki ve entelektüel yönlendirebilme" hususunda AB eşsiz bir konuma sahiptir. "Önce Amerika" mottosu ile gün yüzüne çıkan Amerika'nın çıkarlarını her şeyden önde tutan ve dolayısıyla hegemonyaların en önemli özelliklerinden biri olan uzun vadeli çıkarları için kısa vadeli maliyetlere katlanmaktan vazgeçen yeni Amerikan yönetimi ABD'nin dünya liderliğinin meşruiyet temelini ortadan kaldırırken global otoriterleşme eğilimine karşı liberal demokrasiyi, vahşi kapitalizme karşı sosyal demokrat bir iktisadı önceleyen Avrupa Birliği'nin dünya liderliğine zemin hazırlamaktadır.

AB her ne kadar bir imparatorluk değilse bile imparatorluk yapılarını andıran özellikler taşımaktadır. Esnek sınırlara sahip olması, periferisinde istikrarsız küçük siyasal aktörlere sahip olması, hiyerarşik örgütlenme yapısı bunların başında gelmektedir. Yakın çevresinde kendisine rakip güçlü aktörlerden ziyade küçük istikrarsız siyasal örgütlenmelerin bulunması AB'nin genişlemesi için bir siyasi boşluk yaratmaktadır. AB periferisinden istikrarsızlık ihraç etmek istemiyorsa buralarla ilgilenmek zorundadır. Sonuç olarak Avrupa Birliği etkin işleyebilen bir siyasi örgütlenme kurabildiği takdirde hegemonyal ve emperyal yapıların çakıştığı bir yapı olacaktır. Böyle bir Avrupa'da aynı düzenin bazı yönlerden emperyal, bazı yönlerden de hegemonyal özellikler taşıyacağı söylenebilir.

Kaynaklar

Agnew, Hohn; (2005), *Hegemony The New Shape of Global Power*, Temple University Press, Philadelphia.

Alkan, M. Nail; (2007), *The Future of Europe*, Platin, Ankara.

Anderson, Perry; (2007) *Gramsci Hegemonya Doğu-Batı Sorunu ve Strateji,* Çev. Tarık Günersel, , Salyangoz Yayınları, İstanbul.

Arrighi, Giovanni; (2009) *Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü*, Çev. İbrahim Yıldız, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul,.

Arrighi, Giovanni; (2000), *Uzun Yirminci Yüzyıl*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara.

Bauman, Zygmund: (2004), *Europe an Unfinished Adventure*, Polity Press, Cambridge.

Brzezinski, Zbigniew; (1998), *Büyük Satranç Tahtası, Çe*v. Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul.

Cox, Robert; (2016), "Küresel Yönetişimin Yapısal Sorunları: Avrupa'yı Bekleyen Sonuçlar", Dünya Düzenine Yaklaşımlar, Robert W. Cox; Timothy J. Sincilair, Çev. Sezgi Durgun, Uluslar arası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, s.237-241

Cox, Robert; (2016), "Sosyal Kuvvetler, Devletler ve Dünya Düzenleri: Uluslar arası İlişkiler Teorisinin Ötesinde", Dünya Düzenine Yaklaşımlar, Robert W. Cox; Timothy J. Sincilair, Çev. Sezgi Durgun, Uluslar arası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, s. 98-123

Ferguson, Naill; Hegemony or Empire?, 4 Mayıs 2017, https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2003-09-01/hegemony-or-empire,

Fischer, Joschka; (2006), *Tarihin Dönüşü 11 Eylül'den Sonra Dünya ve Batı'nın Yeniden Yapılanması,* Çev. Evrim Güney, Merkez Kitapları Yayıncılık, İstanbul.

Gilpin, Robert; (2011), *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği,* Çev. Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan, Gürkan Polat, Kripto Yayınları, Ankara.

Gilpin, Robert; (1999) *War and Change in World Politics,* Cambridge University Press, Cambridge.

Gramsci, Antonio; (2007) *Prison Notebooks*, Vol. III, Ed. and Trans. by. Joseph A. Buttigieg, Columbia Universty Press, New York.

Habermas, Jürgen; (2007) *Bölünmüş Batı*, Çev. Dilman Muradoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Joseph, Jonathan; (2002), *Hegemony A Realist Analysis*, Routledge, London.

Kennedy, Paul; (2002), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Keohane, Robert O.; (1984), *After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy,* Princeton University Press.

Kissenger, Henry; (2002), *Diplomasi,* Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Münkler, Herfried; (2009), *İmparatorluklar Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı,* Çev. Zehra Aksu Yılmazer, İletişim Yayınları, İstanbul.

Nye, Joseph S.; (2005), *Yumuşak Güç Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*, Çev. Rayhan İnan Aydın, Elips Kitap Yayınları, Ankara.

Öniş, Ziya; ve Kutlay, Mustafa; (2012), "Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33, s.3-22.

Peterson, John; (2008), "The EU as a Global Actor", *The European Union How does it Work?,* Ed. Elizabeth Bomberg, John Peterson and Alexander Stubb, Oxford University Press, New York, p. 202-221.

Rehn, Olli; (2007), *Avrupa'nın Gelecek Sınırları*, Çev. Onur Şen-Hasan Kaya, 1001 Kitap Yayınları, İstanbul.

Sönmezoğlu, Faruk; (2000), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul.

Terzi, Özlem; (2014), "Avrupa Birliği'nin Dış Politikası: Varoluş Tartışmasından Etkinliğin Sorgulanmasına", *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Der. Faruk Sönmezoğlu; Özgün Erler Bayır, Der Yayınları, İstanbul.

Tsoukalis, Loukas; (2004), *What Kind of Europe?,* Oxford University Press, New York.

Wallerstein, Immanual; (2000), "Küresel Olasılıklar 1990-2025" *Geçiş Çağı - Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025),* Terence K. Hopkins; ve Immanuel Wallerstein, Çev. Nuri Ersoy / Ender Abadoğlu, Avesta Basın Yayın, İstanbul, s.284-306

Wallerstein, Immanual; (2004), *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.

Wallerstein, Immanual; (1998), *Jeopolitik ve Jeokültür*, Çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul.

Wallerstein, Immanual; (2005) *Modern Dünya-Sistemi*, II. Cilt, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Bakış Yayınları, İstanbul.

Zielonka, Jan; (2007), *Europe As Empire The Nature Of The Enlargement European Union*, Oxford Universty Press, New York.

Türkiye'nin Küreselleşme Açısından Avrupa Birliğine Stokastik Yakınsamanın Ampirik Olarak İncelenmesi

Fatma ZEREN, Oğuzhan GÖKTOLGA

Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, fatma.zeren@inonu.edu.tr
Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler, ogoktolga@gmail.com

Öz

Küreselleşme, yaklaşık son yirmi yılda dünyada yaşanan birçok alandaki gelişmeleri açıklamak için kullanılan önemli bir kavramdır. Küreselleşme kavramı üzerine çok farklı tanımlar geliştirilmiştir. Küreselleşme farklı bölgelerinde yaşayan insan, toplum ve devletler arasında mesafenin daha az önemli hale gelerek, "karşılıklı bağımlılık" çerçevesinde iletişim ve etkileşimin giderek artmasıdır. Türkiye, 1959 yılındaki tam üyelik başvurusundan bu yana Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olabilmek için çalışmaktadır. 1996 yılında AB ve Türkiye arasında gerçekleştirilen Gümrük Birliği bu yolda önemli bir adım olmuştur. Nitekim uzun süren inişli-çıkışlı ilişkilere rağmen 2004 yılında Türkiye AB tarafından aday ülke olarak tanınmış ve 13 Ekim 2005 itibariyle tam üyelik müzakereleri başlatılmıştır. Türkiye ve AB arasında ekonomik, sosyal, teknolojik, sosyo-kültürel, küreselleşme vs. açıdan önemli farklılıklar olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin küreselleşme açısından AB-15 ülkelerine yakınsayıp (convergence) yakınsamadığı 1995-2013 yıl

aralığı için araştırılmıştır. Mevcut veriye göre kırılma nokta(structural break) veya noktalarını ortaya koyabilme açısından Zivot-Andrews (1992) birim kök testi(unit root test) tercih edilmiştir. Ampirik analiz sonucunda sosyal, siyasal küreselleşme ve genel küreselleşme açısından AB-15 ülkelerini yakınsadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ancak ekonomik açıdan yakınsama gerçekleşmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Avrupa-Birliği, Birim Kök Testi, Zivot-Andrews testi

Abstract

Globalization is an important concept used to explain developments in many of fields over the past twenty years. A lot of definitions have been improved about globalization concept. Globalization is ever increasing of comminication and interaction within two frame of interdependence, getting less important of distance between states, human-beings and societies. Turkey has been trying to be a member of EU since it applied for full membership in 1959. Customs Union realized between Turkey and EU is an important step in this way. So, in spite of long term up and down realtions. Turkey was accepted as a candidate country by EU and was started full membership negotiation in 3rd October 2005. It thougt that there can be important differences between Turkey and EU in terms of economic, social, technological, socio-cultural and globalization. In this study, whether Turkey has convergenced to EU-15 in terms of globalization for time period 1995-2013 is investigated. According to data availability, Zivot-Andrews unit root test is used. According to the results of empirical analaysis, Turkey has convergence to EU-15 in terms of social, political globalization and general globalization. But it hasn't convergence for economically..

Keywords: Globalization, European Union, Unit Root Test, Zivot- Andrews Test

1.Giriş

Kimi zaman birbiriyle örtüşen kimi zaman da çatışan bir yapıda olması nedeniyle kolay ele gelmeyen "kaygan" bir kavram olarak nitelenen (Heywood, 2011: 189) küreselleşme, son yılların sıklıkla kullanılan sözcüklerinin başında yer almaktadır. Son dönemlerde sosyal bilimler yazınında, yaşadığımız dönemi ve bu dönemin tarihsel arka planını anlatmak için en çok kullanılan kavramlardan bir tanesi olmasına karşın; kavram üzerinde bir uzlaşmaya varıldığı söylenemez. Bu durumun başlıca iki nedeni vardır. Bu nedenlerden birincisi, küreselleşmeden her toplumun hatta hemen hemen her bireyin farklı biçimlerde ve düzeylerde etkilenmiş olmasıdır. Bir kimsenin küreselleşme tanımlaması ve kavrama bakış açısı bu etkilenme düzeyi ve biçimine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İkinci ve en az birinci kadar önemli olan neden ise, küreselleşmenin farklı boyutlarda tecrübe edilen bir süreç olmasıdır. Küreselleşme, ekonomiden gündelik hayata; siyasetten kültüre,

insana ilişkin hemen hemen bütün alanlarda gözlemlenmektedir. Bu çalışmada küreselleşme, çalışmanın bütünlüğü açısından ekonomi, kültür ve siyaset boyutlarıyla ele alınacaktır.

2.Küreselleşme ve Ekonomi

Günümüzde ekonomik küreselleşme denildiğinde ulus devletin gücünün de ötesinde ekonomik aktivitelerin genişlemesi vurgulanmaktadır (Paul ve Ripsman 2004, s.358). Ancak, bu durumu "uluslararası ekonomi" olarak yorumlamaktan çok, kendine has özellikleri olan "küreselleşmiş bir ekonomi" olarak yorumlamak daha gerçekçi olacaktır. Uluslararası ekonomi, ulusal ekonomilerin içinde temel varlıklar olduğu ekonomi türüdür. Bu ulusal ekonomiler arasındaki ilişki ticaret ve tarımla birlikte artmaktadır. Küreselleşmiş bir ekonomi ise, ulusal ekonomilerin uluslararası süreçler ve uluslararası işlemler tarafından sistem içerisine dahil edildiği bir ekonomidir (Hirst ve Thompson, 2009: 47).

İki önemli etken ekonominin küreselleşmesinde büyük etkiye sahiptir; Çok Uluslu Şirketler (Multinational corporations (MNCs) ve teknolojik gelişmeler. Bu etkenlerden Çok Uluslu Şirketler (Multinational corporations (MNCs) dünya ticaretinin bugün oldukça fazla olmasında önemli bir paya sahiptir. Bu şirketler dünya ekonomik aktivitelerini gittikçe birbirine entegre eder hale getirmiş bulunmaktadır (Economist 1997). Giddens'a (2005) göre bu firmalar büyük ekonomik güce ve kendi ülkeleri dışında başka ülkelerdeki siyasal politikaları etkileme kapasitesine sahiptir. Yine Giddens'a (2005) göre en büyük ulus-ötesi şirketler bugün birkaç ülke hariç hepsinden çok bütçeleri vardır.

Ekonomik küreselleşmeye ikinci büyük etken teknolojideki yenilikler ve gelişmelerdir. Günümüzde iletişim teknolojisi çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. İnternet, cep telefonu artık toplumun tüm kesimleri tarafından ulaşılabilir hale gelmiş ve sosyal hayatımızda artık vazgeçilmez bir ihtiyaç olmuştur. Bugün iletişim teknolojisinde ki ilerlemeyle beraber, saniyeler içinde iki ülke arasında para akışı gerçekleştirilebilmektedir. Diğer bir deyişle, bir gün içinde milyar dolar değerinde olan işlemler internet üzerinden gerçekleşmektedir (Castells 2005, s.311). İletişim teknolojisindeki gelişmelerin etkisiyle oluşan bu hızlı para akışları, ani para giriş ve çıkışları yüzünden oluşabilecek piyasalardaki kötü durumu engellemek için ulus devletleri bu yeni duruma ayak uydurması için baskı altına almakta ve mevcut kanunlarda düzenlemelere gitmeyi zorlamaktadır.

3. Küreselleşme ve Kültür

Kültür kavramı "tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve manevî değerler ve bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütününe tekabül etmektedir. Kültür statik değil dinamik bir yapıdadır; zamana, siyasal-sosyal ve ekonomik yapıdaki gelişmelere bağlı olarak değişikliğe uğrayabilir; başka kültürlerle karşılıklı olarak alışverişte bulunabilir.

Küreselleşme ile kültür arasında derin bir etkileşim ve ilginin var olduğu, günümüzde yadsınamaz bir gerçekliğe dönüşmüştür (Kalb ve Land, 2009: 271). Günümüzde toplumların birbirleriyle etkileşimi zaman-mekan sınırlamalarının değişime uğramasıyla oldukça kolay hale gelmiştir. Appadurai bu etkileşimin beş alanda toplandığını dile getirmektedir (2009: 403-405): Bunlar sırasıyla; etnik alan (ethnoscapes), medya alanı (mediascapes), teknoloji alanı (technoscapes), finans alanı (finanscapes) ve ideolojik alan (ideascapes) dır.

Toplumlar arasındaki bu yoğun iletişim alanları, Amerikanlaşma, McDonaldlaşma gibi kavramları da beraberinde getirmiştir. Küresel gücü elinde bulundurması nedeniyle ABD'nin, küreselleşmenin de temel aktörü konumunda olması Amerikanlaşmayı beraberinde getirirken, McDonaldlaşma kavramını ortaya atan Ritzer de kültürel küreselleşmeyi yemek kültüründen örnekler vererek aktarmaya çalışmıştır. Ritzer'e göre, McDonaldlaştırma sadece yemek sanayisinde değil eğitimden sağlığa, zevklerden politikaya hatta aile yapılarına kadar geniş bir alanda küreselleşmeye atıfta bulunmaktadır (Ritzer, 2009: 371). Küreselleşme, bu kuşatıcı etkisi nedeniyle her kültürden birçok değeri ortadan kaldırmakta, dönüştürmektedir. Ancak kültürel erozyon, küresel arenada bir güce sahip kültürlerden ziyade bu dinamikleri ellerinde bulunduramayan ülkelerin kültürlerinde daha yoğunluklu hissedilmektedir.

4. Küreselleşme ve Siyaset

Küreselleşmenin siyasal boyutuna ilişkin tartışmaların temelinde devletin gücünün küreselleşmeyle birlikte zayıfladığı iddiası yer almaktadır. Küreselleşme sürecinde devleti zayıflatan durumları özetle;

• Dünya ekonomisi içerisinde sermayenin küreselleşmesiyle devlet egemenliğinin azalmaya başlaması;

• Bağımsız ve egemen devlet ile hegemonik güçler ve iktidar blokları arasındaki gelişmelerin egemen devleti giderek zayıflatması ve sınırlaması

• 1945'ten itibaren etkileri ve sayıları giderek artan IMF,Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların, bir yandan global bağların yoğunlaşmasına neden olurken bir yandan da ulus-devletlerin karar alma süreçlerini etkilemesi;

• Uluslararası Hukukun ulus-devletlerin yanında bireyleri ve devlet dışı örgütleri özne olarak kabul etmesi,

• Küresel dinamiklerin giderek iç-dış politika ayrımını ortadan kaldırması

olarak belirleyebiliriz. Bahsettiğimiz bu faktörler, Held'in küresel süreçte devlet yapılanması ile küresel dönüşümler arasında yaptığı dört temel ayrım önem kazanmaktadır. Bu yarımlardan ilki, devlet ile dünya ekonomisine ilişkin ayrımdır. Devletin egemenlik alanı ile pek çok bakımdan ulusal ve siyasi otoritelerin gücünü veya etki alanını sınırlama veya zayıflatma işlevi gören üretim ve değişim sistemi arasında bir ayrım vardır. İkinci ayrım, devlet ile hegemonik güçler ve güç blokları arasındaki ayrımdır. Küresel dünya ekonomisi ile bağlantılı olarak, devlet fikri ile devletin otoritesini ve bütünlüğünü parçalayıcı işlev gören hegemonik güçler ve güç bloklarının var oluşuyla nitelenen küresel devletler sisteminin gelişmesi arasında bir ayrım vardır. Üçüncü ayrım devlet ile Uluslararası Örgütlenmeler arasındaki ayrımdır. Ulus devlet anlayışı ile çağdaş küresel sistem arasında üçüncü bir ayrım alanı tüm ulus aşırı faaliyet alanlarıyla "(ticaret, okyanuslar, uzay vb.) uğraşmak üzere kurulmakta olan ulus aşırı çok çeşitli uygulama ve örgütlenmelerde (NATO bunlardan yalnızca biridir) yatar. Son ayrım ise, devlet ile Uluslararası Hukuk arasındaki ayrımdır. Ulusal politik bir topluluğun üyesi olma fikri, yani bireylere haklarını ve görevlerini veren yurttaşlık ile bireyleri, "hükümetleri ve hükümet dışı örgütlenmeleri yeni düzenleme sistemlerine tabi kılan uluslararası hukukun gelişmesi arasındaki açıklık" (Held, 1995: 191–197).

5.Stokastik Yakınsama

Orijinal olarak yakınsama analizi, zaman boyunca çeşitli değişkenlere ait (kişi başı gelir, istihdam verimliliği vs.) büyüme sürecinin bölgeler yada ülkeler arasında eşit olup olmadığını araştırmaktır. Ayrıca yakınsamanın oluşabileceği diğer ekonomik ve sosyal faktörler için de araştırılmaktadır. Literatürde yakınsama hipotezini araştırmak amacıyla çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Carlino and Mills (1993) tarafından önerilen stokastik yakınsama hipotezi bu yaklaşımlardan biridir. Bu hipoteze göre, küreselleşmeye etki eden şoklar geçici ise yakınsama durumu söz konusudur. Şayet şoklar kalıcı ise yakınsama durumu

söz konusu değildir. Şokların kalıcı yada geçici olduğunu tespit edebilmek amacıyla literatürde birim kök yaklaşımı kullanılmaktadır. Mevcut veriye göre kırılma nokta veya noktalarını ortaya koyabilme açısından Zivot-Andrews (1992) birim kök testi tercih edilmiştir. Bu test kırılma noktasının dışsal olarak ele alınmasını eleştirmiştir ve kırılma noktasının içsel olarak belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sıfır hipotezi altında serinin tek kırılma ile birim köklü olduğu varsayılmıştır.

6. Ekonometrik Metodoloji

İlk geliştirilen birim kök testlerinin yapısal kırılmaları dikkate almadığı için sapmalı sonuçlar verdiğini Perron(1989)'da belirtmiştir. Dışsal olarak belirlediği kırılma noktasını birim kök testine dahil etmiştir. Zivot-Andrews (1992) ise, kırılma noktasının dışsal olarak ele alınmasını eleştirmiştir ve kırılma noktasının içsel olarak belirlemenin daha güçlü sonuçlar verdiğini geliştirdiği birim kök testi ile ortaya koymuştur. Bu test için aşağıdaki modeller kullanılmaktadır.

$$Y_t = \mu + \beta t + \alpha Y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^{k} c_i \Delta Y_{t-i} + e_t \qquad \text{Model A}$$

$$Y_t = \mu + \beta t + \alpha Y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^{k} c_i \Delta Y_{t-i} + e_t \qquad \text{Model B}$$

$$Y_t = \mu + \beta t + \alpha Y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \theta_2 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^{k} c_i \Delta Y_{t-i} + e_t \qquad \text{Model C}$$

Her üç modeldeki kukla değişkenler ise şöyledir.

$$DT = \begin{cases} 1, & t > T_B \\ 0, & degise \end{cases} \qquad \text{ve} \qquad DU = \begin{cases} t - T_B, & t > T_B \\ 0, & degilse \end{cases}$$

Burada T_B , kırılma noktasını göstermektedir. Model A, düzeyde değişimi göstermektedir; Model B ise, düzeyde değişim olmaksızın eğimde değişimi göstermektedir ve Model C, hem düzeydeki hem de eğimdeki değişimi göstermektedir. Sıfır hipotezinde yapısal kırılma olmadan serinin birim köklü olduğu varsayılmıştır. Alternatif hipotez altında ise kırılma ile birlikte serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Kırılma noktasını tespit edebilmek amacıyla her olası kırılma tarihi için farklı bir gölge değişken kullanılarak model tahmini yapılır. α 'nın en küçük t istatistiğini sağlayan tarih uygun kırılma noktası olarak seçilir.

7. Veri ve Ampirik Analiz

Türkiye'nin küreselleşme açısından AB-15 ülkelerine yakınsayıp yakınsamadığı 1995-2013 yıl aralığı için araştırılmıştır. Ampirik analiz için KOF İsviçre Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü tarafından hazırlanan Küreselleşme Endeksi verileri kullanılmıştır. Bernard ve Durlauf (1995) belirttiği şekilde stokastik yakınsamanın test edilebilmesi için aşağıdaki gibi hesaplanan dönüştürülmüş veriye birim kök testi uygulanır.

$$\tilde{x}_{it} = ln(x_{it}/\bar{x}_t)$$

t. yılda Türkiye'nin küreselleşme indeksi x_{it} ve AB-15 grup ortalaması $\bar{x}_t$ olsun. KOF, birçok açıdan küreselleşme endeksini hesaplamıştır: genel küreselleşme (GK), ekonomik küreselleşme (EK), sosyal küreselleşme (SK) ve politik küreselleşme (PK). Yakınsama teorisi bu dört farklı endeks açısından araştırılmıştır. Birim kök için Zivot-Andrews yaklaşımı kullanılmıştır. ZivotAndrews test sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	**Sabitli**	**Kırılma Tarihi**	**Sabitli veTrendli**	**Kırılma Tarihi**
GK	-6.61	2005	-6.54	2005
EK	-3.77	2004	-3.79	2003
SK	-11.47	2005	-15.37	2005
PK	-6.28	2007	-7.01	2007
Kritik Değerler	**-4.80**		**-5.08**	

GK, SK ve PK için test istatistik değerleri mutlak değer olarak kritik değerlerden büyük olduğundan bu seriler durağandır. Ancak EK serisi ise durağan değildir. Ekonomik küreselleşmenin dışında diğer küreselleşme çeşitleri açısından Türkiye'nin AB-15'in ortalamasına yakınsadığı varsayılmaktadır.

8. Sonuç

Zaman boyunca küreselleşme açısından Türkiye'nin AB-15'in ortalamasına yakınsayıp yakınsamadığı birim kök analizi ile araştırılmıştır. Bilindiği üzere, birim kök analizi ile araştırılan yakınsama türü stokastik yakınsamadır. Bu yakınsama türüne göre seriye etki eden şoklar geçici ise, yakınsamanın gerçekleşmiştir. Ampirik analiz için 1995-2013 yıl aralığı ele alınmıştır ve Zivot-Andrews birim kök testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara

göre Türkiye'nin genel kürselleşme, politik ve sosyal küreselleşme açısından AB-15 ortalamasına yakınsadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ancak ekonomik açıdan yakınsamadağı gözlenmiştir.

Kaynaklar

APPADURAİ, Arjun (2009), Küresel Kültürel Ekonomideki Bölünme ve Farklılıklar (Disjuncture and Difference in the Global Cultulral Economy)", Küreselleşme Temel Küreselleşmeye Karşı Milli Kültürü Koruma ve Yayma Çabası: Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri Örneği 327 Metinler, (Çev. Yavuz Çakır-İklime Çakır), Kudret Bülbül (Ed.), Orion Yayınları, Ankara.

BERNARD Andrew. B., Durlauf Steven. N., *Convergence in International Output*, "Journal of Applied Econometrics"1995, vol. 10, pp. 97–108.

CASTELLS, Manuel., (2005), Enformasyon Çağı I: Ekonomi, Kültür ve Ağ Toplumunun Yükselişi, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

HEYWOOD, Andrew (2013), "Küresel Siyaset(Globat Politisc)", Çeviri:Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir

HIRST, P. -Thompson, G. (2009), " Küreselleşme-Gerekli Bir Mit mi? (Economic Activity in a Globalizing World)", Küreselleşme Temel Metinler, (Çev. Nasuh Uslu), Kudret Bülbül (Ed.), Orion Yayınları, Ankara.

GERALD A. Carlino & Leonard O. Mills, 1993. "Testing neoclassical convergence in regional incomes and earnings," Working Papers 93-22, Federal Reserve Bank of Philadelphia.

GİDDENS, Antony. (2005).Sosyal Teorinin Temel Problemleri, (Çev.) Ü. Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları.

HELD, D. -Mcgrew, A. -Goldblatt, D. -Perraton, J. (2009), "Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür (Global Transformation: Politics, Economics and Culture)", Küreselleşme Temel Metinler, (Çev.İsmail Aktar), Kudret Bülbül (Ed.), Orion Yay., Ank.

KALB, D; Land, Marco Van Der (2009), "Mozayiğin Ötesi: Küreselleşen Bir Çağda Kültürel Kimliğin Sorgulanması (Beyond the Mosaic: Questioning Cultural Identity in a Global Age)", Küreselleşme Temel Metinler, (Çev. Zekeriya Tüysüz), Kudret Bülbül (Ed.), Orion Yayınları, Ankara.

PAUL T.V. and Norrin M. Ripsman "Under Pressure? Globalisation and the National Security State", Journal of International Studies 2004 33: 355 T.V.

RİTZER, George (2009), "McDonaldlaştırmaya Giriş", Küreselleşme Temel Metinler, (Çev. Şen Süer Kaya), Kudret Bülbül (Ed.), Orion Yayınları, Ankara.

ZIVOT, Eric. and ANDREWS, Donald. W. K., (1992). "Further Evidence on the Great Crash, The Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis", Journal of Business and Economic Statistics, Temmuz, Vol: 10, Issue: 3.

Türkiye'de Haziran ve Kasım 2015 Seçimlerinde Kadın Temsiliyeti

Murat AKTAŞ, Fatma Betül ŞENGÖNÜL

Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, muratmha@hotmail.com.

Arş.Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fb.sengonul@alparslan.edu.tr

Öz

Kadınlar ve erkekler, eğitim alanında kâğıt üzerinde eşit haklara sahip olmalarına rağmen ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı, bu haklarından yeterince yararlanamamaktadırlar. Kadınlar, karar alma mekanizmalarına ve siyasete katılmada zorlu engellerle karşılaşmakta, etkili ve bağımsız bir siyaset yapamamaktadırlar. 21. yüzyılda, kadınların siyasal temsiliyet oranlarının dünya genelinde artış gösterdiği gözlemlenmekle birlikte birçok ülkede kadınların siyasal alanda hala erkeklere göre çok daha düşük oranlarda temsil edildikleri görülmektedir. Dünya Bankası`nın 2016 verilerine göre dünya genelinde kadınların parlamentodaki temsiliyet oranı %23,02 iken bu oran Türkiye'de 1 Kasım 2015 genel seçimlerinden sonra %14,57 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye'deki kadınlar, Fransa ve İsviçre gibi birçok Batılı ülkeden daha önce siyasal haklara kavuşmuş olmalarına rağmen, siyasal hayatta hala dünya ortalamasının altında temsil edilmektedirler. Peki, nasıl oldu da Türkiye'de kadınlar, siyasi temsil konusunda bu kadar geriye düştü? Kadınların siyasette temsili ile ilgili sorunlar nasıl aşılabilir? Türkiye'de 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 tarihlerinde yapılan genel seçimlerde kadınların temsiliyeti sorununu ele alan bu çalışma, yukarıdaki soruları cevaplayarak kadınların ulusal düzeyde ne oranda temsil edildiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de Kadın Temsiliyeti, 1 Haziran ve 7 Kasım Seçimleri, Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset

Women Representation in Turkish Parliament in June and November National 2015 Elections

Abstract

Although women and men are legally entitled to have equal rights in education, women are not able to take advantage of these rights by virtue of economic, social and cultural reasons. Women meet difficult challenges in the decision-making process and political participation, and they are not able to play a role in politics efficiently and independently. Although it has been observed that the political representation rates of women are increasing worldwide, women representation in the political arena is still lower than men for many countries in the 21st century. According to the World Bank's 2016 data, the rate of women's representation in parliament worldwide was 23.02% compared to 14.57% after 1 November 2015 general elections in Turkey. Women in Turkey are still represented in the politics under the world average, even though they obtained political rights earlier compared to many Western countries such as France and Switzerland. So how did women in Turkey fall behind in political representation? How can be overcome problems related to the representation of women in politics? This study, addressing the point of representation of women in the general elections held on 7 June and 1 November 2015 in Turkey, aims to analyse that how women are represented at the national level by answering the above questions.

Keywords: Women representation in Turkey, 1st June and 7th November elections, social gender and politics

1. Giriş

İnsanların kendilerini gerçekleştirmek ve yeteneklerini geliştirmek konusunda özgür oldukları bir dünya tasavvuruna dayanan insan hakları kavramı, gelişmeye başladığından günümüze, her ne kadar "insan"a vurgu yaparak varlığını sürdürmüşse de kadınlar bazen açık açık, bazen de üstü kapalı bir şekilde bunun dışında bırakılmıştır. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi olarak bilinen "Declaration des droits de l'homme et du citoyen" adlı bildiride insan için kullanılan "homme" kelimesi bile aslında "erkek" demektir. Yani bu beyannamenin başlığının gerçek çevirisi aslında Fransız "Yurttaş ve Erkek Hakları Bildirisi" biçimindedir. Üstelik Fransızcada insan hakları hala günümüzde de "droits de l'homme" yani "erkeğin hakları" biçiminde kullanılmaktadır. Fransa'da yıllarca süren tartışmalara rağmen

hala insan hakları belgelerinde "insanın erkek" olduğuna gönderme yapan bu kavram tamamen tedavülden kaldırılamamıştır. Bu durum insan ve kadın hakları ile ilgili kadınların önemli oranda söz sahibi olduğu düşünülen toplumlarda bile hangi noktada olduğumuzu göstermek açısından son derece çarpıcı bir veri olarak nitelendirilebilir.

Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen kadınların hak mücadelesi yaşamakta olduğumuz bilgi çağında bazı ülkelerde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuşması zorlu mücadeleler sayesinde olabilmiştir. Kadınlar ilk olarak 1893'te Yeni Zelanda'da ve 1902'de Avustralya'da seçme hakkını elde ettiler. Kadınlara, hem seçme hem de seçilme hakkını birlikte tanıyan ilk ülke ise, 1906 yılında Finlandiya oldu. Finlandiya, 1907 yılında 19 kadın milletvekilinin seçilmesiyle birlikte dünyada ilk kadın milletvekillerinin meclise girdiği ülke oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1920 yılında yürürlüğe giren anayasa değişikliği ile ülke genelinde kadınlara oy verme hakkı tanındı. Fransa'da 4 Ekim 1944'de yapılan yasa değişikliğiyle kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. 29 Nisan 1945'te ilk defa belediye seçimlerine katılan kadınlar, 21 Ekim 1945'te de ilk defa parlamento seçimlerinde oy kullandılar. Günümüzde kadın temsiliyeti konusunda önemli mesafe kat eden İsviçre'de de kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesi 7 Şubat 1971'de gerçekleşti. Türkiye'de ise 30 Nisan 1930'da kadınlara bir defaya mahsus olmak üzere belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı tanındı. Ardından 26 Ekim 1933'te köy kanununda yapılan değişiklik ile kadınlara köylerde muhtarlık ve köy ihtiyar heyeti seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verildi. Türkiye'de kadınlar milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına ise 5 Aralık 1934'te yapılan anayasa değişikliğiyle kavuştular. 8 Şubat 1935'de ilk defa meclis seçimlerine katılan kadınlar mecliste 18 sandalye elde ettiler (Güneş, 2010).

2. Toplumsal Cinsiyet ve Türkiye'de Parlamentoda Kadın Temsiliyeti

Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve genel olarak kadınlarda eğitim oranının yükselmesiyle birlikte kadınların hak mücadelelerinin daha görünür olması sonucunda, kadınlar genel olarak geçmişe göre siyasette temsiliyet oranlarını arttırmayı başarmışlardır. Buna rağmen günümüzde hala -bir kaç ülke dışında- temsil konusunda erkeklerle eşit düzeye ulaşılamamıştır. Hala birçok ülkede kadınların siyasette temsili konusunda erkeklerle aralarında ciddi uçurumlar olduğu gözlemlenmektedir. Kadın kotası ve pozitif ayrımcılık gibi söylem, önlem ve öneriler ile birlikte Ruanda, İsveç, Güney Afrika, Küba, İzlanda ve

Finlandiya gibi bazı ülkelerde ilerlemeler kaydedilmiş ancak Ruanda, Bolivya ve Küba dışındaki birçok ülkede kadınların temsil oranı erkeklere oranla düşük seviyelerde seyretmeye devam etmiştir (Aktaş, 2015). BM İnsani Gelişme Endeksi'ne (HDI) göre 2015 yılında parlamentolarda kadınların yer alması bakımından dünyadaki 192 ülke sıralamasında Türkiye 71'inci sırada yer almaktadır (http://hdr.undp.org/en/indicators/31706).

Dünya Ekonomik Forumu kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliğinin derinliğini ölçmekte dört kritik alanı dikkate almaktadır. Bunlar: eğitime erişim, ekonomik katılım ve fırsatlar, sağlık ve siyasal katılımdır. Hazırlanan Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu'nun 2015 yılı verilerine göre özellikle İskandinav ülkelerinin (Finlandiya, İsveç, Norveç, Danimarka ve Yeni Zelanda) toplumsal cinsiyet uçurumunu azaltmakta olduğu görülmektedir. Türkiye ise bu verilere göre toplumsal cinsiyet uçurumunun en derin ve cinsiyetler arası eşitsizliğin en fazla olduğu ülkelerden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu dört alanın ortalaması alındığında, Türkiye, 142 ülke arasında ancak 130'uncu sırada kendine yer bulabilmektedir (Pınarcıoğlu, 2017).

Yukarıda belirttiğimiz gibi Fransa dâhil bazı Avrupa ülkelerinden bile önce kadınların siyasal haklarına kavuşmuş olduğu Türkiye, günümüzde Avrupa'da kadınların siyasette en az temsil edildiği ülke olarak dikkat çekmektedir. Ataerkil kültürün baskın olduğu Türkiye gibi ülkelerde erkek siyasetçiler ve/veya kimi entelektüeller kadınların erkekler kadar siyasete ilgi duymadıklarını ileri sürerek bu adaletsiz temsiliyet anlayışına meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Böylece Türkiye'de siyaset hala sadece erkek uğraşı olarak görülmekte ve "kadınların elinin hamuru ile erkek işine karışmaması gerektiği" ve daha ziyade annelik kariyeri ile uğraşmaları gerektiği değişik biçimlerde dile getirilmektedir. Örneğin Sağlık Bakanı "anneler, annelik kariyerinin dışında bir başka kariyeri merkeze almamalıdır" diyerek kadın örgütlerinden gelen tepkilere rağmen bu söylemini tekrarlayarak ısrarını sürdürmüştür (Aktaş, 2015).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili rejime geçişle birlikte artan demokratikleşme seviyesini kadınların temsiliyeti konusuna yansıtamamıştır. Parlamentoda zaten az olan kadın sayısı, parlamentonun tamamen erkeklerin tahakkümüne girmesiyle birlikte kadınların parlamentoda temsiliyeti zamanla daha kritik boyutlar aldı. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, 1935-39 yılları arasında %4,5 olan kadın parlamenter oranı, 1946-50 arası %2'ye kadar düştü. 1950'li yıllardan sonra da kadınlar mecliste neredeyse görünmez oldular.

1950'de 472 milletvekilinden sadece 3'ünü kadınlar oluşturdu.1950 sonrasında, ulusal mecliste kadın temsilinin azalmasının yanı sıra, kadınların siyasal katılım ve temsili açısından önemli sayılabilecek iki durum dikkat çekmektedir (Güneş-Ayata, 1998): "İlki, meclisteki kadınların davranışlarındaki değişmelerdir. Bu noktada, kadın temsilciler sayısal olarak azalmakla ve kendilerini kadınların temsilcileri olarak görmemekle birlikte, mecliste daha aktif rol oynamışlardır (Arat, 1998: 265).

İkincisi ise, siyasi temsil olmasa da siyasi katılım anlamında kadınların sayısındaki artıştır. Bu dönemde siyasi partilerin 1960 sonrasında kurulan kadın kolları örgütlenmeleri, büyükşehirlerde kadınların siyasete olan ilgisini arttırmıştır (Güneş-Ayata, 1998).

Kadın kolları, özellikle 1970'lerde siyasette etkinliğini arttırmasına karşın, kadınları siyasetin içinde "bilen ve karar veren özneler" olarak değil, "yardımcı" birtakım faaliyetlerde yer alanlar olarak konumlandırdı. Böylece kadın kolları kadınların siyasette üst kademelere çıkma ve temsilci olmaları noktasında partiyi etkileme gücüne sahip olamadı (Pınarcıoğlu, 2017). Kadınlar aktif siyasette sınırlı oranda yer almaya devam etti ancak meclisteki sayıları 1999 yılına kadar 1935 yılı temsil oranına (%4,6'ya) dahi ulaşamadı. Bu oran 2007 yılına kadar da aşılamadı. 1970'lere gelindiğinde özellikle Avrupa'da kadınların siyasette temsil oranında ciddi gelişmeler yaşanırken, Türkiye'deki kadınların temsil oranı hala cumhuriyetin ilk yıllarındaki temsiliyet oranının altındaydı. 1977'de bu oran %1'in (%0,9) altına kadar indi (Tekeli, 1982; Koray, 1991). 1980 askeri darbesinden sonra 1987 yılında Sosyal Demokrat Halkçı Parti gönüllülük temelinde ilk kez %30 kota uygulamasını başlatmışsa da, bunun da etkisi çok fazla olmadı (Sallan Gül ve Altındal, 2015: 61). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) 1995 yılında 550 vekil arasında 13, 1999'da 22, 2002'de ise 24 kadın vardı. (Detaylar için tablo 1'e bakınız).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kadınların İlk Temsil Edilmeye Başladığı 1935 Yılından 2015'eTemsil Oranları[71]

[71] Kaynak; Gamze Çelik, "Türkiye'de Durum", Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009, s. 19; YSK, "T.C. Yüksek Seçim Kurulu Milletvekili Genel Seçim Arşivi"; TBMM, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Dağılımı".

Tablo I

Dönemi	Yıllar	Toplam Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı	Oranı
5. Dönem	1935-1939	399	18	% 4,5
6. Dönem	1939-1943	429	16	% 3,7
7. Dönem	1943-1946	455	16	% 3,5
8. Dönem	1946-1950	454	9	% 2,0
9. Dönem	1950-1954	472	3	% 0,6
10. Dönem	1954-1957	535	4	% 0,7
11. Dönem	1957-1960	587	8	% 1,3
12. Dönem	1961-1965	450	3	% 0,7
13. Dönem	1965-1969	450	8	% 1,8
14. Dönem	1969-1973	450	5	% 1,1
15. Dönem	1973-1977	450	6	% 1,3
16.Dönem	1977-1980	450	4	% 0,9
17. Dönem	1983-1987	399	12	% 3,0
18. Dönem	1987-1991	450	6	% 1,3
19. Dönem	1991-1995	450	8	% 1,8
20. Dönem	1995-1999	550	13	% 2,4
21. Dönem	1999-2002	550	22	% 4,0
22. Dönem	2002-2007	550	24	% 4,4
23. Dönem	2007-2011	550	50	% 9,1
24. Dönem	2011-2015	550	79	% 14,3
25. Dönem	2015 Haziran	550	98	% 17,82
26. Dönem	2015 Kasım	549	80	% 14,57

Bu arada dünya parlamentolarındaki kadın milletvekillerinin ortalama oranı 1945 yılında %3 iken, 2004 yılında bu oran %13 düzeylerine yükseldi. Türkiye'de de 2007 yılında kadın vekillerin sayısında önemli bir artış sağlandı. 2007 yılında ilk kez meclisteki 550 koltuktan 50'sini alan kadınların temsil oranı 1930'lardaki oranı geçerek, %9,1'e yükseldi. 2011'de ise 550 sandalyenin 79'una kadın vekiller sahip olurken, kadınların temsiliyet oranı mecliste

14,3'e yükseldi. 7 Haziran 2015 seçimlerinde ise 98 kadın vekil sayısıyla bu oran %17,82'ye yükseldi. Bu belirgin artış oranında AB süreci ve KA.DER'in kampanyalarının yanı sıra DTP'nin kota uygulamasının etkili olduğu açıktır (Sallan Gül ve Altındal, 2015: 61). Ancak 7 Haziran 2015 seçim sonuçları ile Türkiye'de hükümet kurulamaması üzerine 1 Kasım 2015'te yapılan seçimlerde kadınların parlamentodaki temsil oranı yine gerilere düştü. Türkiye nüfusunun (78 milyon 741 bin 53 kişi) %50,2'sini erkek nüfus (39 milyon 511 bin 191 kişi) ve %49,8'ini kadın nüfus (39 milyon 229 bin 862 kişi) oluşturmasına (TÜİK, 2015) rağmen 1 Kasım 2015 seçimlerinde kadınlar meclisteki 550 sandalyeden sadece 81'ini alabildiler. Bu durum ise meclisteki kadın oranının %14,73'lerde olduğunu göstermektedir.

3. Dünyadaki Kadın Temsiliyeti

Dünyadaki kadın temsiliyeti oranlarına baktığımızda aslında çok ilginç bir tablo ile karşılaşmaktayız. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi ve Parlamentolar Arası Birlik tarafından yayınlanan "Siyasette Kadın 2017" haritasına göre, tüm dünyada parlamentolarda kadın vekillerin ortalaması 2015'te %22,6 olarak gösterilmekte iken bu oran 2016'da %23,4 olarak ifade edilmektedir. Devlet başkanı ve hükümet başkanı kadın olan ülke sayısı ise 2015 yılında 19 iken, 2016 yılında bu sayı 17'ye düşmüştür. Mart 2017 itibariyle dünyada kadın devlet başkanlarının oranı %7,2 olarak hesaplanırken, kadın hükümet başkanlarının oranı %5,7 olarak istatistiklere yansıdı. Meclis başkanı kadınların oranı ise tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşarak %19,1 olarak literatüre yansıdı. Dünya genelinde kadın bakan sayısı da 730'dan 732'ye yükselerek %18,3 oranına ulaştı. Kadın bakanların %14,7'si çevre, doğal kaynaklar ve enerji alanında; %13,9'u sosyal politikalar; %13,3'ü aile, çocuk, gençlik, yaşlılar ve engelliler; %9,2'si ise kadın meseleleri ve cinsiyet eşitliği alanında görev yapmaktadır. En az kadın bakan oranının olduğu alanlar ise; bilgi ve medya, parlamento işleri, nüfus, savunma ve milli güvenliktir. Bulgaristan, Fransa, Nikaragua, İsveç ve Kanada'da bakanlık düzeyindeki pozisyonların %50'sinde kadınlar bulunmaktadır. Bulgaristan %52,9 kadın bakan oranıyla kadınların siyasetteki temsili açısından dünya ülkeleri arasında birinci sırada yer alıyorken, uzun yıllardır tek kadın bakanla kabinesini oluşturan Türkiye ise, 193 ülke arasında 168'inci sırada kendisine yer bulabildi (http://t24.com.tr).

Her ülke için ve her zaman ve her koşulda geçerli olmamakla birlikte genel olarak sanayileşen ve kentleşen modern toplumlarda kadınların daha özgür kararlar verebildiği ve siyasal temsiliyet konusunda dünyanın diğer kısımlarına göre daha ileri olduğu ileri

sürülmektedir. Rakamlarda genel olarak bu durumu göstermektedir. Nitekim mecliste kadın oranının en yüksek olduğu bölge % 41,7'lik oranla İskandinav ülkeleridir. Bölgesel düzeyde mecliste kadın oranları ise şöyledir:

Kuzey ülkeleri: %41,7

Amerika (Kuzey ve güney toplam): %28,3

Avrupa (Kuzey ülkeleri hariç): %25

Sahra altı Afrika'sı: %23,8

Asya: %19,6

Arap ülkeleri: %18,9

Pasifik: %15

"Siyasette Kadın 2017" haritasına göre kadınların parlamentodaki temsili sıralamasında ise Ruanda %61,3 oranıyla birinci sırada, Bolivya %53,1 oranıyla ikinci sırada, Küba %48,9 ile üçüncü sırada yer almaktadır (http://t24.com.tr). Türkiye toplumsal cinsiyet uçurumunun da en derin olduğu ülkelerden biri olarak görülmektedir (Pınarcıoğlu, 2017). Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik algı ve duyarlılığın göreceli olarak oluştuğu toplumlarda, toplumsal cinsiyet uçurumunun da daralma eğiliminde olduğu ve böylece kadınların toplumsal yaşama katılımının arttığı görülmektedir. Türkiye'deki kadınlar, Fransa ve İsviçre gibi birçok Batılı ülkeden daha önce siyasal haklarına kavuşmuş olmalarına rağmen, siyasal hayatta hala dünya ortalamasının altında temsil edilmektedirler. Türkiye'de 2016 verilerine göre kadınlar sadece parlamentoda düşük temsil oranlarına sahip olmamakla birlikte siyasette yer alan kadınların da oranları düşüktür. Örneğin; il genel meclisinde temsil edilme oranı %4,8; belediye meclislerinde %10,7; belediye başkanlıklarında %2,9'dur. Kadınların istihdam oranının %27 olduğu, okuma yazma bilmeyen kadınların erkeklerden 5 kat daha fazla olduğu ve kız çocuklarının %40'ının ilkokuldan sonra eğitimine devam edemediği bilinen (Pınarcıoğlu, 2017) ülke şartlarında kadınların siyasi hayattaki bu temsil oranları çok da garip karşılanmasa gerektir.

4. Haziran 2015 Genel Seçimleri

7 Haziran genel seçimlerinin Yüksek Seçim Kurulu'ndaki (YSK) kesin verilerine göre; 98 kadın milletvekili meclise girebildi. Bu sayı, %17.82 oran ile Cumhuriyet tarihinin bu zamana kadar kadın temsiliyeti konusunda yakaladığı en yüksek oran oldu. Bu seçimlerde AKP'den 101 kadın adaydan 41'i meclise girebilirken, 449 erkek adaydan 217'si seçildi. Böylece AKP'li kadın milletvekili oranı %15.89'a denk gelirken, erkek milletvekili oranı ise %84.11'e denk düştü.

CHP'den ise 109 kadın adaydan 21'i meclise girerken, 441 erkek adaydan ise 111'i seçildi. Bu sayı %15.91 oranında kadın milletvekiline denk gelirken diğer taraftan %84.09 erkek oranına tekabül etmektedir.

HDP'den ise 249 kadın adaydan 32'si meclise girdi. 301 erkek adaydan 48'inin seçildiği seçimlerden sonra HDP'den seçilen kadın milletvekili oranı %40'a ulaştı.

MHP'den de 67 kadın adaydan sadece 4'ü seçilebildi. 483 erkek adaydan 76'sı meclise girdi. Bu da parti içinde kadın temsil oranı olarak %5'e denk gelmektedir. Meclisteki partiler içinde kadın temsil oranlarına baktığımızda, en yüksek oran %40 ile HDP'ye ait iken en düşük oran ise %5 ile MHP'ye aittir (Tablo 2'ye bakınız).

12 Haziran 2011 tarihinde yapılan 24. Dönem TBMM genel seçimlerinde 15 siyasi parti ve bağımsızlardan 1570 kadın aday yarıştı. Yarışan kadınların sadece 79'u meclise girebilmiştir ve bu oran da %14,3'e denk gelmektedir. 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan 25. Dönem genel seçimlerine ise 20 siyasi parti ve bağımsızlarla birlikte 2719 kadın aday yarıştı. Önceki seçime oranla kadın aday sayısında artış olmasına rağmen bu dönem AKP, CHP, HDP ve MHP'den olmak üzere sadece 98 kadın milletvekili seçildi. Bu durum da HDP ve kısmen CHP dışındaki diğer siyasi partilerin kadınları büyük oranda kazanamayacakları yerlerden aday gösterdiklerini belirtmektedir (http://ysk.gov.tr).

25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi
(7 Haziran 2015)
Siyasi Partilerin Kazandıkları Milletvekillerinin Cinsiyet Dağılımı (
http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/2015-MV_yas_cinsiyet_egitim_dagilimi.pdf **)**

PARTİ ADI	KADIN	% KADIN	ERKEK	%ERKEK	TOPLAM
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ	41	15,89	217	84,11	258
CUMHURİYET HALK PARTİSİ	21	15,91	111	84,09	132
HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ	32	40	48	60	80
MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ	4	5	76	95	80
TOPLAM	**98**	**17,82**	**452**	**82,18**	**550**

Tablo II

5. Kasım 2015 Genel Seçimleri

7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçim sonuçlarının ardından hükümet kurulamaması üzerine 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan 26. Dönem genel seçimlerinde 550 milletvekilinin 81'ini kadınlar oluşturmuştur. %14.73'e denk gelen bu sonuçlar 7 Haziran'da yapılan seçimlerle karşılaştırıldığında kadın temsiliyeti açısından bir gerileme yaşandığı görülmektedir.

7 Haziran 2015 seçimlerinde 258 sandalye kazanan AKP, 1 Kasım seçimlerinde toplam 317 milletvekilliği kazanmıştır. 7 Haziran seçimlerinde 41 kadın vekil ile %15.89 oranında kadınların temsil edildiği AKP grubunda, 1 Kasım seçimlerinde kadın milletvekili sayısı 34'e düştü. Bu sayı da %10.73'e tekabül etmektedir. AKP'nin bu seçim için aday gösterdiği 479 erkek ve 71 kadından 283'ü erkek, 34'ü kadın meclise girebildi.

CHP'den 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan 26. Dönem seçimlerinde 127 kadın adaydan sadece 21'i meclise girmeyi başardı. Bu sayı %15.67'ye denk gelmektedir. 423 erkek adaydan ise 113'ü meclise girdi. CHP grubundaki erkek milletvekili oranı da %84.33'e tekabül etmektedir. CHP'nin toplam milletvekili sayısı 7 Haziran 2015'te yapılan seçimlerde 132 iken Kasım seçimlerinde 134'e yükselmesine rağmen kadın milletvekili oranı düştü. Haziran seçimlerinde %15.91 iken bu oran Kasım seçimlerinde %15.67'yi göstermektedir.

HDP, 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan seçimlerde toplam milletvekili sayısı 80 iken 1 Kasım 2015'te yapılan seçimlerde bu sayı 59'a düştü. 1 Kasım 2015 seçimlerinde 316 erkek, 234 ise kadın aday gösteren HDP'den 36 erkek milletvekili ile 23 kadın milletvekili meclise girmeyi başardı. 7 Haziran seçimlerinde Meclis'e 32 kadın milletvekili ile giren ve kadın temsil oranı %40 olan HDP,1 Kasım seçimlerinin ardından meclise 23 kadın milletvekili ile girebildi ve bu oran da %38,98'e düştü. Buna rağmen mecliste temsil edilen 4 siyasi parti içinde kadınlara en çok yer veren siyasi parti yine HDP oldu.

MHP ise 1 Kasım seçimlerinde 472 erkek ile 78 kadın aday göstermiş, bu adaylardan 37'si erkek, 3'ü ise kadın milletvekili olarak meclisteki yerlerini almışlardır. MHP'deki erkek aday oranı %85,82 iken bu oran kadın adaylarda ise %14'ü göstermektedir. 1 Kasım seçim sonuçlarına göre MHP'deki kadın milletvekili oranı %7,5 olarak belirtilirken erkek milletvekili oranı ise %92,5 olarak dikkat çekmektedir. Bu oran da mecliste en az kadın milletvekiline yer veren siyasi partinin MHP olduğunu göstermektedir. 7 Haziran seçimlerinde 80 milletvekilinden 4'ü kadın 76'sı erkek iken MHP'deki kadın temsil oranı %5 idi. Ancak 1 Kasım seçimlerinde toplamda 40 milletvekili kaybeden MHP'nin vekil sayısı azalmasına rağmen kadın milletvekili oranı %7,5'e yükseldi (Tahaoğlu, 2015).

26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi

(1 Kasım 2015)

Siyasi Partilerin Kazandıkları Milletvekillerinin Cinsiyet Dağılımı (http://www.ysk.gov.tr**)**

PARTİ ADI	**KADIN**	**% KADIN**	**ERKEK**	**%ERKEK**	**TOPLAM**

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ	34	10,73	283	89,27	317
CUMHURİYET HALK PARTİSİ	21	15,67	113	84,33	134
HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ	23	38,98	36	61,02	59
MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ	3	7,5	37	92,5	40
TOPLAM	81	14,73	469	85,27	550

Tablo III

6. Eşit Temsiliyet Önündeki Engeller

Dünyada ve Türkiye'de bu kadın erkek eşitsizliği ve adaletsiz temsiliyetin çeşitli ve çok sayıda sebepleri bulunmaktadır. Nedenleri çok ve çeşitli olmasına karşılık bu nedenlerin bir kısmının toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, sosyo-ekonomik faktörler, siyasal ve kültürel etkenler ve siyasal sistemin işleyişi ile ilgili süreçlerin olduğu belirtilmektedir (Aydemir ve Aydemir, 2011: 16-18). Kadının siyasette temsili konusunda birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de herhangi bir yasal engel ve kadınlara yönelik herhangi ayırım bulunmazken, pratikte bunun pek işlemediği görülmektedir. Yasalar önünde herkesin eşit olmasına rağmen kadınların pratik hayatta sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitim konularında bazı engellerle karşılaştıkları gözlemlenmekle birlikte bu durumun kadınların siyasal temsiliyetini etkilediğine dikkat çekilmektedir. Seçimlerde, kadınların aday olmasını engelleyen en önemli nedenlerden birisi ise bilgi yetersizliği ve özgüven eksikliği olarak belirtilmektedir (Gökçimen: 2008).

Her ne kadar yasal anlamda kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğu belirtilmiş olsa da özellikle eğitim, öğretim ve istihdam ile ilgili veriler incelendiğinde kadınlarla erkekler arasında ciddi farklar olduğu görülmektedir. Örneğin TÜİK verileri incelendiğinde; "Türkiye'de 2015 yılında, 25 ve üstü yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,4 iken bu oran erkeklerde %1,8, kadınlarda genel olarak %9'dur. Lise ve dengi okul mezunu olan 25 ve üstü yaştakilerin toplam nüfus içindeki oranı %19,5 iken, bu oran erkeklerde %23,5, genel olarak kadınlarda %15,6'dır. Yüksekokul veya fakülte mezunu olan toplam nüfus oranı %15,5 olup bu oran erkeklerde %17,9 kadınlarda ise %13,1'dir" (http://www.tuik.gov.tr).

"Eğitimli kadınların işgücüne katılma oranı daha yüksek olarak gözükmektedir. Hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; 2015 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde işgücüne katılma oranı %51,3 olup, bu oran erkeklerde %71,6, kadınlarda ise %31,5 olarak gözükmektedir. Eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülmektedir. Okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %16,1; lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı %26,6 ve lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %32,7'dir. Mesleki veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %40,8 iken yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı ise %71,6 olarak dikkat çekmektedir" (http://www.tuik.gov.tr).

İstihdam ile ilgili verilere baktığımızda yine aynı çarpıcı sonuçları görmekteyiz. Kadın istihdam oranı erkeklerin istihdam oranının yarısından bile daha az. "Hanehalkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; 2015 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı %46 olup, bu oran erkeklerde %65, kadınlarda ise %27,5 olarak gözükmektedir. Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerinin istihdam oranı incelendiğinde ise; 2015 yılında kadın istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %74 ile İsveç iken en düşük olduğu ülke %42,5 ile Yunanistan gözükmektedir. 28 AB üyesi ülkenin ortalama kadın istihdam oranı ise %60,4 oldu. Avrupa Birliği üye ülkelerinde 2015 yılında erkek istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %79 ile Hollanda iken en düşük olduğu ülke %59,3 ile Yunanistan gözükmektedir. AB üyesi ülkelerin ortalama erkek istihdam oranı ise %70,8 olarak dikkat çekmektedir" (http://www.tuik.gov.tr).

Kadınların siyasal temsiliyeti önündeki en önemli nedenlerden biri de ekonomik bağımlılık ve ekonomik eşitsizliktir. Bu veriler ile kadınların siyasal temsiliyet konusundaki verileri birlikte incelendiğinde eğitim ve gelir durumu ile siyasi temsiliyet arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik algı ve duyarlılığın göreceli olarak oluştuğu toplumlarda, toplumsal cinsiyet uçurumunun daralma eğiliminde olduğu, kadınların toplumsal yaşama katılımının yükseldiği görülmektedir (Pınarcıoğlu, 2017). Örneğin AB üyesi ülkelerde kadınları parlamentolardaki temsiliyet oranların bakıldığında bu ilişki açıkça görülmektedir. AB üyesi ülkelerde kadınların parlamentolardaki temsil oranlarının ortalaması %35,2'dir. Bu oran dünya ortalamasının yaklaşık 10 puan üzerindedir. Ayrıca AB üyesi ülkelerin Avrupa Parlamentosu'ndaki temsil

oranlarına baktığımızda ilk 3 sırada ise %61,5 ile Finlandiya, %55,6 ile İsveç ve %50 ile Estonya'nın yer aldığı görülmektedir (http://www.ipu.org/wmn-e/regions.htm).

Kadınlar sadece siyasal temsilde değil aynı zamanda eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi sosyal haklar bağlamında da hala ciddi sorunlarla boğuşmaktalar. Bu yüzden kadınların işgücüne katılımının erkeklere göre son derece sınırlı olması kadınların ya sosyal güvenlik mekanizması dışında kalmalarına ya da koca-baba gibi aktörlere bağımlı hale gelmelerine neden olmaktadır (www.keig.org).

Kadının siyasal yaşama aktif olarak katılması önündeki engellerden birisi de geleneksel ataerkil aile ilişkileri (Doğramacı,1997:141) ve erkek egemenliğine dayalı ataerkil siyaset anlayışının beraberinde getirdiği ekonomik ve toplumsal eşitsizlik ile erkek egemen siyasi kültürdür. Ataerkil siyaset anlayışının gerektirdiği geniş ilişki ağları, sermaye, kamusal alanda geçirilen zaman gibi koşullara çoğu kadın erkekler gibi sahip değildir. Kadınların siyasetten dışlanmaları temelde, modern toplumların toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dayalı özel alan/kamusal alan bölünmesiyle de yakından ilişkilidir. Gündelik yaşamın özel ve kamusal alanlara ayrılmasının ve kamusal alanın erkeklerin, özel alanın ise kadınların sorumluluğunda görülmesinin modern toplumların kurucu bir ilkesi olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Ayrıca ekonomik bağımlılığın da etkisiyle ev işleri ve çocuk bakımının, kadının doğal işi ve sorumluğu olarak görülmesi geleneksel anlayışı, kadının siyasal olaylar ve ülke meseleleri ile ilgilenmesi, sosyal ve kültürel yaşama katılması önünde ciddi sorunlar teşkil etmektedir. Gelişmiş Batı toplumlarında devletin kreş, yuva ve anaokulu gibi hizmetleri yaygınlaştırması ve kalitesini arttırması ile kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik yaşama katılımını pozitif yönde etkilerken, Türkiye'de bu konuda hala ciddi sorunlar bulunmaktadır (Aktaş, 2015). Kadınlarla özdeşleştirilen doğaya ve özel alana yatkınlık, duygusallık, öznellik, tikellik, irrasyonellik ve yardımseverlik gibi özellikler toplumsal bellekte şekillenen siyaset ve iktidar kavramlarıyla bağdaşmamaktadır. Siyasetin 'erkek işi' olarak toplum tarafından içselleştirilmesi, kadınların siyasal süreçlerden dışlanmasını doğallaştırmaktadır. Kadınların geleneksel cinsiyet rolleriyle siyasetin bağdaşmayacağı algısı, kadınların aileleri ve yakın çevreleri tarafından da engellenmelerine neden olmaktadır (Pınarcıoğlu, 2017).

Kadınların toplumdaki sosyal ve ekonomik konumları da, siyasete katılımlarını doğrudan etkilemektedir. Erkekler için siyasete katılımın belirgin şartları yokken, bir kadının siyasete katılımı, özellikle de temsilci olması birçok koşulu gerektirmektedir. Erkek egemen

yapılanma içinde bir kadının siyaset yapabilmesi için her zaman erkeklerden daha yetenekli, daha iyi eğitim görmüş ve özel becerilere sahip olması beklenmektedir. Çünkü bir yandan, siyaset erkek işi olarak görülmekte ve belli özelliklere sahip olmayan kadınların bu işten anlamayacakları varsayılmaktadır, diğer yandan ise aday gösterilen kadınların 'vitrin'e yakışması ve partinin 'vizyonunu' en iyi şekilde temsil etmesi beklenmektedir (Pınarcıoğlu, 2017).

Diğer yandan ataerkil toplumsal yapı içinde yetişen kadınların, siyasal tercihlerini de erkeğin yönlendirmesine göre yaptıkları yaygın olarak savunulmaktadır. Farklı görüş ve ideolojik çevrelerden birçok yazar ve sosyal bilimci genelde kadınların siyasal katılmaya erkeklerden daha az eğilimli olduğunu savunmakta ve kimileri bu görüşlerini çeşitli anket ve araştırmalarla desteklemeye çalışmaktadır. Bazılarına göre erkeklerin siyasal tercihleri zor değişirken, kadınlarda bu ölçüde bir kararlılık görülmemektedir.

Kadınların kadın olduğunu hatırlamayan Siyasi Partiler Yasası, Seçim Kanunu ve lider sultasına bağlı erkek egemenliğindeki aday belirleme sistemi kadınları siyasetten dışlamaktadır. Anti-demokratik uygulamalarla dolu kadın politikası Türkiye'de demokrasinin işleyişi ile ilgili cinsiyetçi yaklaşım ve uygulamaları açıkça göstermektedir (Çağlar, 2011: 10; Menteşe, 2014: 90).

7.Sonuç ve Öneriler

Kadın milletvekillerinin sayısı birçok ülkede ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılı olarak zaman içerisinde artış göstermiştir. Ancak Türkiye bu konuda kendisinden çok daha sonra kadınların siyasal haklara kavuştuğu ülkelerden bile geride kalmıştır. Türkiye'de hala erkeğin egemenliğine dayanan ataerkil toplum yapısı varlığını sürdürmektedir. Kadınların tamamı olmasa da belli bir oranı halen özel alan (mahrem) olarak adlandırılan ilişkiler alanına kapatılarak kamusal yaşamın fırsatlarından mahrum bırakılmaktadır. Sosyal, siyasal ve ekonomik çevre erkekler tarafından erkekler için tasarlanmış ve eğitim sistemi sürekli erkek egemen kültürle birlikte kendini yeniden üretip durmakta ve erkeğin hâkimiyetindeki yaşam devam etmektedir. Kadının aile ve toplumdaki rolünün çalışma yaşamını belirlemesi ve kadın adına birçok eşitsizlik doğurması gibi, kadının hayatının özel yaşamla kısıtlanması, kamu yaşamından, siyasetten ve yönetimden kadınları uzaklaştırmıştır. Sorun, politikaların

belirlendiği, kararların alındığı her alanda, her düzeyde ve her kurumda kadının yeterli oranda ve nitelikte temsil edilememesidir (Tekeli, 1982; Koray, 1991).

Bütün seçim süreçleri ve deneyimler bu sorunları aşmanın yolunun kadınların nüfusu oranında kotalar uygulamaktan geçtiğini göstermektedir. Bu yüzden sadece ulusal düzeyde değil aynı zamanda yerel düzeyde ve her türlü bürokratik ve üst düzey atamalarda %50 kadın kotası kesin ve katı bir şekilde uygulanmadıkça bu eşitsizliğin sona ermesi mümkün gözükmemektedir. Kotalar daha çok karar organlarında cinsiyet dengesizliğini gidermenin bir aracı olarak ortaya çıkarken, uygulama genelde önemli siyasal aktörlerin desteğinden yoksun olmakta veya güçlü ataerkil gelenekleri olan toplumlarda muhalefetle karşılanmaktadır. Kota uygulamasına karşı çıkanlar, bu uygulamaların erkekler aleyhinde bir ayrımcılığa dönüştüğünü ileri sürmektedirler. Haliyle erkek egemen toplum kadınlar lehine kota uygulamasına kayıtsız kalmaktadır (Sitembölükbaşı, 2007: 17; Çağlar, 2011: 73).

Batı ülkelerinde bu oranlar Türkiye'deki oranlar kadar kötü olmasa da kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler yukarıda saydığımız Ruanda ve İskandinav ülkeleri gibi birkaç istisna dışında bütün ülkelerde devam etmektedir. Fakat Türkiye'deki oranın dünya ortalamasının da altında olması kabul edilemez bir durumdur. Geleneksel eğitim ve öğretimin yanı sıra kadının yönetim işlerini erkeğe bırakması ve çocukların eğitimi ile ilgilenmeleri gerektiğini telkin eden bazı iktidar sahiplerinin önemli oranda etkili oldukları görülmektedir. Bu iktidar sahiplerinin egemenliğindeki kitle iletişim araçları ve TV dizileri ile etki altına alınan kadınlar bu tür telkinlerden etkilenmekte ve bu gibi alanları erkeklere terk etmektedirler. Ancak bizim açıkça bir hak gaspı, insan hakları ihlali ve affedilemez bir suç olarak nitelendirdiğimiz bu siyaset ve yönetimin bütün kademelerindeki eşitsizlik eninde sonunda toplumun bütün kesimlerini etkilemektedir.

Etkin bir kota sisteminin olmaması, kadının sosyal, siyasal, kültürel, eğitim ve ekonomik yaşama erkeklerle eşit düzeyde katılabilmesi için gerekli önlemler alınmaması bu kısır döngünün devamını sağlamaktadır. Bu yüzden erkekler siyasal temsilde sürekli kadınlardan çok daha avantajlı durumda olmaya devam etmektedirler. Yasaları yapanların sürekli erkekler olması ve sahip oldukları ayrıcalıkları terk etmek istememeleri, genelde toplumun yarısını teşkil eden kadınların siyasal temsilde nüfusları oranında temsil edilmemelerinin devam etmesini sağlamaktadır. Toplumun yarısını kadınlar oluştururken yönetenlerin yarısını kadınların oluşturmadığı bir sistem nasıl demokrasi olarak adlandırılabilir?

Kadınların temsil hakkını gasp eden, bu haksızlığın giderilmesi ile ilgili yasal düzenlemeleri yapmayan ve gerekli önlemleri almayan bir devlet hukuk devleti olabilir mi? Ya da kadınların siyasete ilgi duysun ya da duymasın bütün yönetim kademelerinin yarısının onlara ait olması onların en doğal hakkı değil midir? Bugün nasıl bir zamanlar sadece soyluların ve zenginlerin seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu dönemler bize tuhaf geliyorsa bir gün mutlaka toplumun neredeyse yarısını oluşturan kadın nüfusunun da erkekler tarafından yönetilmesi ve temsil edilmesi bir o kadar tuhaf, haksız ve garip gelecektir.

Kaynaklar

AKTAŞ, Murat;"Türkiye'de Siyasette Kadın Temsiliyeti", *Küreselleşen Dünyada Kadın Ve Siyaset*, (2015), ss:169-188.

ARAT, Yeşim; "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (1998), ss:82-98.

AYATA-GÜNEŞ, Ayşe; (1998), "Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye'de Kadın ve Siyaset", Der. A. Hacımirzaoglu, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

AYDEMİR, Dilek ve Elvan AYDEMİR; "Türk Siyasetinde Kadınlar: Çok Oluyoruz!USAK Raporları No: 11-05", USAK Yayınları Haziran 2011. http://www.academia.edu/10349766/11-05_kad%C4%B1n_siyaset

ÇAĞLAR, Nedret; "Kadının siyasal yaşama katılımı ve kota uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, vol. *3*, no. 4, (2011), ss:56-79.

Çelik, Gamze "Türkiye'de Durum", Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009, s. 14-25; YSK, "T.C. Yüksek Seçim Kurulu Milletvekili Genel Seçim Arşivi"; TBMM, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Dağılımı".

DOĞRAMACI, Emel; (1997), *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

GÖKÇİMEN, Semra; "Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi", *Yasama Dergisi*, vol. *10*, (2008), ss:5-59.

GÜNEŞ, Günver; "Türk Kadınının Muhtarlık Ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye'nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)", ÇTTAD Bahar-Güz 2010, IX/20-21, ss.171-190. http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi%2020-21/9.pdf

Human Development Reports; “Share of Seats in Parliament (% Held by Women)” 5 Nisan 2017. http://hdr.undp.org/en/indicators/31706

Inter-Parliamentary Union; “Women in Politics” 13 Nisan 2017. http://www.ipu.org/iss-e/women.htm

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi; 19 Nisan 2017. http://www.keig.org

KORAY, Meryem; (1991), *Günümüzdeki Yaklaşımlar Işığında Kadın Ve Siyaset*, Tüses Yayınları, İstanbul.

MENTEŞE, Sabit; “Siyasette Kadının Yeri Ve Önemine İlişkin Bir Araştırma (Tunceli İl Örneği)”, *Uluslararası Kadın Konferansı*, 27, (2014), ss:27-48.

PINARCIOĞLU, Nihal Şirin; “ Eril Siyasette Kadın Temsili (Mi?)”,*Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,* vol. 7, no. 1/1, (2017), ss: 12-24.

SALLAN GÜL, Songül ve Yonca ALTINDAL; “Türkiye Siyasetinin Eril Anatomisi: 2015 Seçimlerini Kota Uygulamaları Üzerinden Yeniden Düşünmek”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, vol. *9, (*2015*),* ss:19-20.

SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban; “Kadınların Siyasal Hayata Etkin Katılımının Bir Aracı Olarak Seçimlerde KOTA Uygulamaları”, *SDÜ İİBF Dergisi*, vol. *12,* no. 1, (2007), ss:13-36.

T24; “BM, Siyasetteki Kadınların Haritasını Çıkardı; İşte Türkiye’nin Sıralaması” 17 Nisan 2017. http://t24.com.tr/haber/bm-siyasetteki-kadinlarin-haritasini-cikardi-iste-turkiyenin-siralamasi,396812

TAHAOĞLU, Çiçek; “Kadın Vekil Oranı Düştü” 2 Nisan 2017. https://bianet.org/bianet/siyaset/168890-kadin-vekil-orani-dustu-43-ilden-sadece-erkek-vekil-cikti

TEKELİ, Şirin; (1982), “Türkiye’ de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri”, Der. Nermin Abadan Unat, *Türk Toplumunda Kadın*, Araştırma, Eğitim ve Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ekin Yayınları, İstanbul.

Türkiye İstatistik Kurumu; “İstatistiklerle Kadın 2016” 2 Nisan 2017. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643

Türkiye İstatistik Kurumu; “İstatistiklerle Kadın 2015” 2 Nisan 2017. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21519

Yüksek Seçim Kurulu; “ 7 Haziran Seçime Katılan Siyasi Parti Adaylarının Cinsiyete Göre Dağılımı” Nisan 2017. http://ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/2015MVES-PartiAdayCinsiyet.pdf

Küresel Siyasette Demokratik Katılım Örneği Olarak: Yurtdışındaki Vatandaşların Siyasal Katılımı

Mehmet Güneş

Doçent Doktor, Ufuk Üniversitesi, mehmet.gunes@ufuk.edu.tr

Öz

Yurtdışındaki yaşayan ülke vatandaşları sahip oldukları hak ve sorumlulukları ile daima gündeme gelmektedirler. Yurtdışında yaşayanların gittikçe önemli bir sayıya ulaşması sebebiyle sadece ekonomik ve kültürel ilişkilerde değil aynı zamanda küresel siyasette de ülkeler, yakın zamanda yurtdışındaki yurttaşların siyasal haklarını kullanabilmeleri için gerekli düzenlemeler yapmak zorunda kalmışlardır.

Dünyada 115 ülke, mevzuatı itibariyle yurt dışında yaşayan vatandaşlarının oy kullanmasına imkân vermektedir. Bu ülkelerden 111'i bu imkânı yurt dışındaki seçmenine kullandırmaktadır. Bu seçmenlerin oy verme yöntemleri ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Finlandiya, Rusya ve Venezuela gibi ülkeler yurt dışı seçmenine sadece sandıkta oy kullanma imkânı sunarken; Avusturya, Kanada, Danimarka, Almanya, İtalya ve Meksika gibi ülkeler sadece mektupla oy kullandırmaktadırlar. Ayrıca Avustralya, Belçika, Estonya, Fransa, Endonezya ve Japonya gibi yurt dışı seçmenine birden fazla oy kullanma yöntemini sunan ülkeler de bulunmaktadır. Bu yöntemler sandıkta, posta yoluyla ve vekâleten oy kullandırma ile elektronik oylama yöntemleridir.

Bu çalışmada yurtdışındaki seçmen kavramının geliştiği ve siyasal katılımın ülke sınırları dışına çıkması ile siyasetin ülke genelinden küresel seviyeye ulaştığı ortaya konulacak ve bir ülkedeki seçimlerin sadece ülke içerisinde etki doğurmadığını diğer ülkeleri de birçok şekilde kapsadığı gösterilecek, konuya ilişkin diğer ülke uygulamalarının sonuçları karşılaştırmalı olarak incelenecek ve gelecekte siyasetin küresel boyutuna ilişkin elde edilen veriler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokratik Katılım, Siyasal Haklar, Yurtdışı Seçmenler, Küresel Siyaset.

As a Sample of Democratic Participation in Global Politics: Political Participation of Citizens Abroad

Abstract

Ever increasing number of citizens living abroad in different countries are always be mentioned with their political rights and responsibilities. Not only in economic and cultural relations but also in global politics, in order to enable them for using the political rights, states have had to make the necessary regulations about citizens abroad. In the world, 115 states entitle their citizens who living abroad for voting by legislation. 111 of them also made this opportunity available for foreign voters. The voting methods vary from country to country for citizens who living abroad. Australia, Belgium, etc. have also offered multiple voting methods to foreign voters. These methods' names are ballot, postal and voting electronic voting methods.

In this study, it claims that the concept of voting abroad has changed and politics reached the global level from the territorial. It will be shown that the elections in one country do not only have an impact within the country but also cover the other countries in many ways. Also the results of other countries' practices related to the issue will be examined comparatively and future data on the global dimension of politics will be revealed in this study.

Keywords: Democratic Participation, Political Rights, Abroad Voters, Global Politics.

1.Giriş

Vatandaşın devlet yönetimine ve dolayısıyla siyasal hayata aktif katılımının, halkın kendi kendini yönetme kabiliyetinin, iradesinin, egemenliğinin oluşumu yanında ve ülkedeki uzlaşı kültürünün gelişimi üzerindeki güçlü, olumlu etkisinin farkında olan ülkeler, siyasi katılımı artırmanın yollarını aramaktadırlar. Günümüzde eğitim, iş, ticaret gibi sebeplerle vatandaşı olduğu ülkenin dışında yaşayan insan topluluğunun yaklaşık 200 milyon civarında olduğu düşünülmektedir. Bu sayıdaki bir halk topluluğu için dünyanın en büyük ilk on ülkesinden biri sayılma yanında küreselleşmenin de ne kadar arttığının bir kanıtıdır. Bu küreselleşme hızıyla insanların doğdukları ülke dışında yaşamak için yer değiştirmenin doğurduğu eğilim karşısında devletler, vatandaşları için yeni düzenlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Bunlar arasında en önemli düzenlemelerden biri dünyanın neresinde olursa olsun vatandaşının en temel siyasi hakkının kullanımı için yurtdışında yaşayanlara sağlanan oy verme hakkıdır.

Demokratik yönetim anlayışının vazgeçilmez unsuru ister ülke içinde yaşayan isterse başka ülke ve coğrafyalarda yaşayan halkın yönetime katılımı ve iradesinin belirlenmesidir. Halkın gönüllü ve geniş bir katılımı demokratik yönetimin meşruluğunu daha da

pekiştirecektir. Temel siyasal hakların başında yer alan vatandaşların devlet yönetimine katılması, devlet ve yerel yönetimi belirleyen seçimlerle ayrıca anayasa dâhil geleceğe yönelik önemli konulara ilişkin değişiklik tekliflerine ait referandumlarda oy kullanması ve halkın iradesini sandıkta ortaya koyması ile sağlanacaktır. Bu durum temsili demokrasinin olağan içeriğinde yer alan alışıldık bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla demokrasi daha çok katılımı teşvik ve temin etmekle ve halkın çoğunluğuna birçok konuda daha çok başvurmakla sağlanabilecektir. Yerel siyasetin sınırları dışına çıkmayı gerektiren bu durum karşısında ülkeler başka ülkelerdeki vatandaşlarına ulaşmayı ve onlara daha çok danışmayı önemsemektedirler. Küresel siyasetin bir parçası niteliğindeki yurtdışındaki vatandaşlar oy verme, onlara karar vermede katılımcı haline getirme hakkının konusu olan bu çalışmada amaç; oy vermenin ülke sınırları dışına çıkması ile küresel siyaset anlayışının da değişeceği, yerel siyasetteki temel düşünce ve argümanlar yerine birçok farklı kültürü içine alan siyasetin öne çıkabileceği ve gelecekteki seçmenlerin yerel ihtiyaç ve anlayışlar yerine küresel değer ve arayışları önceleyen şekilde oy verme hakkını kullanabileceğini anlamaya çalışmaktır. Bu amaç için ilk olarak çalışmada küresel siyasetin ülke siyaseti ile olan ilişkisi ortaya konulacak, daha sonra küresel siyaset enstrümanı olarak yurtdışındaki vatandaşlara tanınan oy verme hakkının içeriği incelenecek, ayrıca bu hakkın Türkiye ve diğer ülkelerdeki uygulamalarına değinilecek ve son olarak bu durumun doğurduğu değişikliklere ilişkin çeşitli değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2.Küresel Hareketlilik, Küresel Siyasetin Ülke Siyasetine Etkisi ve Siyasal Haklar

Dünyanın sosyal dokusunu etkileyen küreselleşme olgusu "bölgeleri aşma ve sınırları aşma ile esneyen toplumsal ilişkilerin ve aktivitelerin çok daha fazlasına işaret etmektedir. Küresel süreçte, uzakta meydana gelenler ve gelişmeler çok ciddi yurt dışı etkilere sebep olabilirken yerel olaylar önemli küresel yankılar oluşturabilmektedir" (Held and Mcgrew, 2008: 10). Dolayısıyla küresel etkileşimin artan hızı ile yerel ve küresel olanlar birbirine daha fazla bağımlı olmaya, birbirini etkilemeye başlamaktadır. Bu nedenle yurt içi meselelerle küresel işler arasındaki sınırlar artık net değildir (Held vd, 2006: 186). Kısaca "son dönemlerde küresel bağlantılar ve karşılıklı bağımlılığın gelişimiyle dünya artık birbirinden kopuk devlet veya birimlerin bir araya gelmesiyle değil, bütünleşmiş tek bir dünya

olarak işlemektedir. İşte bu durum küresel siyasetin de süregiden ve kimilerine göre hızlanan bir değişimin alanı olduğunu göstermektedir" (Heywood, 2013:28).

Küresel siyasetin içeriğinde, "siyasal" alana ilişkin modern anlayışa derinden işlemiş olan "yerel ile uluslararası", "bölgesel olan ile olmayan" gibi geleneksel ayrımların yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Bu yüzden "Küresel siyaset, ulusal ya da bölgesel değil küresel düzeyde yürütülen veya etkileri görülen siyaseti ifade etmektedir. Siyasetin küresel veya dünya çapındaki boyutunun son yıllarda daha önemli hâle geldiği şüphesizdir… Dünyanın bütün bölgelerini ve dolayısıyla bütün insanları gerçekten ya da potansiyel olarak etkileme anlamında giderek artan sayıda siyasî sorun, küresel nitelik kazanmıştır." O halde küresel siyaset denildiğinde; küresel karşılıklı bağlantıların artmasına yönelik eğilimle, yalnızca modern durumu tanımlayan bir nitelikle sınırlı olmayıp aynı zamanda siyasete dair 'sınırsız' ve 'gezegen-ötesi' bir yaklaşım benimseyerek geleneksel öğrenme sürecinin yeniden düşünülmesini gerektiren bir durum akla gelmektedir. Küresel siyaset ifadesi ile hem devletlerin içinde ve aralarında olanların geçmişte hiç olmadığı kadar birbirini etkilediği, hem de siyasetin artan bir kısmının artık devletler aracılığıyla ve devletlerin içinde gerçekleşmediği olgusunu kabul etmek gerekecektir (Heywood, 2013:29).

Küresel karşılıklı bağlantı ve bağımlılıklar geliştikçe ekonomik, sosyal, siyasal nedenlerle tetiklenen göçün ülkeler arasındaki geçişliliği veya hareketliliği daha da artmış ve göç olgusu giderek ulus ötesi bir nitelik kazanmıştır. Türkiye'nin de benzerini yakından yaşadığı üzere halen devam eden aktif bir göç hareketliliği sonucu ülkeye gelen misafir veya mültecilerin gelecekte akıbetlerinin ne olacağı konusu daha çok merak edilmektedir. Dünyanın birçok bölgesinde göçler artarak devam etmektedir. Göçlerin bu şekilde devam etmesini Bauböck'ün de belirttiği gibi (2005: 686); özellikle yeni gelenlerin yurttaşlık, ikamet ve oy verme hakları arasındaki bağlantının nasıl olması gerektiğine dair geleneksel düşünce yapısını kökten sarsan ve göçün demokratik sınırlara deyim yerindeyse bu derece meydan okuyan yaşadığımız çağın ayrı bir olgusu olarak da görmek gerekmektedir. Dolayısıyla artan uluslararası göç dalgaları, küresel emek hareketliliği, siyasal katılmanın ve oy verme haklarının sınırları açısından iki temel konu giderek daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki, "göçmenlerin göç ettikleri ülkede oy verme/temsil hakkına kavuşması ve bu eksende gelişen yurttaşlık tartışmalarıyken; ikincisi ise göçmenlerin ayrıldıkları ülkelerinde sahip oldukları seçme/seçilme temelli oy verme/yurttaşlık haklarının gereklerini nasıl yerine

getirecekleridir. Bu açıdan artan ulus ötesi göç dalgası, dünyada bir yandan yurttaşlık olgusunun geleneksel ulus-devletin territoryal sınırları içine sıkıştırılan tanımlarının gözden geçirilmesine, diğer yandan da yurttaşlık haklarının kapsamının genişletilmesine ilişkin tartışmaları da tetiklemiştir. Bu nedenle göç olgusu, insani, sosyal, ekonomik boyutları yanında geleneksel siyasal tanımları, yurttaşlığın coğrafyasını ve oy verme/katılma haklarının zeminini değiştiren boyutuyla aynı zamanda siyasal bir etki kapasitesine sahiptir" (Yıldırım: 2016: 379).

Küresel hareketliliğin etkilediği siyasal süreçte klasik ulus-devletin tek ulus, tek kültür, tek dil benzeri söylemleri de aşınmaktadır. Genel olarak ulus-devletin tekil inşası, farklı kimliklerin yok sayılması, azınlıkların ve göçmenlerin yaşadığı zorluklar gibi konulara odaklanan ve küresel siyasetin alt başlığı olan çok kültürcülük siyasetinde amaç, anti demokratik olarak görülen bu siyaset anlayışının aşılarak, barış içerisinde bir arada yaşamanın formülünü ortaya koymaktır (Durdu, 2010: 43). Liberaller, azınlık grupları ve etnik gruplar için olumlu bir siyaset olarak görülüyor olsa da muhafazakâr politikacılar ve sosyal bilimciler tarafından sorun çözmek yerine yeni sorunlar yumağı oluşturduğu öne sürülen "çok kültürlülük", "toplumsal çeşitliliğin belli biçimlerinin (kolektif kimliklerin) kamu alanına siyasi araçlar kullanılarak yansıtılmasını esas alan bir değerler ve uygulamalar bütününü ifade etmektedir" (Yürüşen, 1998: 107). Çok kültürcülüğü tetikleyen ve olumlayan küresel hareketlilik, göç hareketlerinin yoğunlaşması, siyasal katılma biçimlerinin değişerek çeşitlenmesi ile bir yandan ülkeleri yurtdışında yaşayan yurttaşlarıyla ilişkilenmeye, diğer yandan da siyasal katılım yollarını farklı siyasal saiklerle de olsa çeşitlendirmektedir. Bu çerçevede ülkeler için "anavatan" dışında yaşayan yurttaşların ulus-devlet sınırlarını aşan bir çerçevede hakları tanımlanmaya başlamıştır. Bunlar içinde son yıllarda en çok öne çıkan unsurlardan birisi de, yurtdışında yaşayan yurttaşların kendi ülkelerindeki seçimlerde de oy kullanmalarına dönük olarak gündeme getirilen yurtdışında oy verme düzenlemesi veya seçme hakkının verilmesidir (Yıldırım, 2016:398).

Küresel siyasette öne çıkan yurtdışındakilere oy vermenin ana öznesi olan siyasî haklar geleneksel olarak vatandaşlık ile özdeşleştirilmesinden ötürü eski dönemlerden beri yabancılara yasaklanmış, kural olarak sadece ülke vatandaşlara tanınmıştır. Bu nedenle uluslararası hukukta vatandaşlık statüsü özel bir role sahip olup; belli bir devletin ülkesindeki, siyasî haklara tam olarak sahip olan bireyi ifade etmektedir. Siyasî haklar alanında vatandaş

ve yabancı arasında var olan ayrım bazı kesimlerce kabul edilmektedir. Dolayısıyla, yabancıya vatandaştan farklı bir muamele uygulanmasının keyfilik veya ayrımcılık olarak değerlendirilmemesi gerektiği savunulmaktadır (Tiburcio, 2001: 177-178). Artık anayasal veya temel haklar içerisinde önemli bir yerde bulunan siyasî hakkın, vatandaşların devlet yönetimi veya kuruluşuna doğrudan ya da dolaylı yollarla katılması gücünü sağlayan haklar olduğu kabul edilmektedir (Garner, 2004:1349). Siyasi hakların ne şekilde anlaşıldığı bu hakkın içeriğinde ne tür alt hakların olabileceğini belirlemektedir. Örneğin Borchard'un siyasî hak tanımı en dar kapsamlı tanımlardan biri olup, sadece seçme ve seçilme hakkı ile sınırlandırılmış olup askerlik hizmeti, jüri üyesi olma, hâkimlik, noterlik ve kamu avukatlığı gibi bazı kamu hizmetlerinde bulunma görevlerini örneğin siyasî hak kapsamı dışında bırakmıştır (194:63). Evans ise, siyasî hakları devletin işleyişine ve siyasetine etkide bulunan haklar olarak tanımlarken, kapsamına düşünce ve ifade özgürlüğü ile toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüğünü de dâhil etmiştir (1981:20). Tiburcio, siyasî hakların yabancılara tanınmayacağını ifade ederken, bu kategoriye hangi hakların dâhil edileceği konusunda yapılacak yorumun da dikkatli ve sınırlayıcı bir şekilde olması gerektiğini savunmaktadır (2001:178).

3.Yurtdışındaki Vatandaşların Demokratik Temsili, Siyasal Katılma ve Oy Kullanma Hakları

Demokrasi kavramı içerisinde katılımı, katılımcı demokrasiyi öne çıkartan önemli bir özellik de, siyasal kültürü değiştirip dönüşüme uğratarak, etkin olan kişilerin dışında kalan insanlara da sesini duyurma imkânı vermesidir. Yaratılan katılım mekanizmasının, iktidar alanı dışındaki kitlelere oy veren nesneler olmaktan çıkarıp, onları katılma, etkileme ve karar verme sürecinin öznesi haline getirmesidir (Vera-Zavala, 2006,20). Karar sürecine dâhil edilen halkın önemli bölümü ne kadar temsil edilebilirse o kadar nitelikli ve sürdürülebilir bir demokrasi tasavvuru söz konusu olacaktır. Ülke yönetimlerinde iktidarı belirlemenin aracı olan demokrasilerde temsil süreci, esas itibarıyla seçimlerle ve oy kullanmayla ilişkilidir. Seçimler tek başına siyasal temsilin ön koşulu olmasa da gerekli koşul olarak kabul edildiği görülmektedir. Özellikle, temsili demokrasinin sınırlılıkları ve sahip olduğu sorunlar bağlamında değerlendirildiğinde, demokrasinin katılımcı niteliğini artırmanın temsili demokrasilerin bu özelliklerinden kaynaklanan sorunların azaltılmasına da neden olabileceği görülmektir (Uzun, 2010:296). Katılımın artırılmasında, yapılacak seçimlerin en temel unsur

olması yanında, diğer yöntem ve uygulamalarla da halk katılımının artırılması gerekmektedir. Küreselleşme sürecinde, iktisadi çıkarların güçlü kesimler tarafından savunulması doğrultusunda temsili demokrasinin kullanılmasının diğer kesimler aleyhine sonuç doğurmaması için ülkede önceden bulunan daha sonra göç etmiş kişilerin de katılma haklarının garanti altına alınması gerekecektir.

Bir ülkenin vatandaşı olduğu halde sonradan çeşitli sebeplerle başka ülkelere göç edenlerin ayrıldıkları ülkeleriyle bağlarını sürdürmesine, bu ülkelerde sahip oldukları siyasal haklarını uygulamaya geçirmesine ilişkin konular, iktidarda kalıcı olmak isteyen siyasetçiler ve devlet yöneticileri arasında giderek daha fazla tartışılmaktadır. Özellikle "ulus ötesi yurttaşlık olgusu devletleri yeni stratejiler geliştirmeye, yurtdışında yaşayan yurttaşlarıyla ilişkilenmenin yeni yollarını aramaya itmekte ve söz konusu "ulus ötesi dinamikler kurumsal aktörlerin göçmenleri aktif yurttaşlar olarak tutabilmeleri için gerekli en iyi koşulları yaratması bağlamında oldukça önemli hale gelmektedir" (Rabago, 2015: 294). Hâlbuki her geçen gün daha da aşınmakta olan, ulus devletin yurttaşlığı ve haklarını ulus-devlet sınırları içinde tanımlayarak inşa eden "geleneksel devletler sisteminde yapılacak seçimlerde oy verme hakkı; ulusal veya bölgesel düzeyde sadece yerleşik yurttaş olma kriteri temelinde gelişmiş ve hem üyelik (yurttaşlık) hem de territoryal alan (yurtiçinde yaşama) o ülkede yaşamayan yurttaşlarla o ülkede yaşayıp da yurttaş olmayanları dışlamak üzerine kurulmuştur" (Caramani and Grotz, 2015: 804). Bu yüzden daha önceki alışkanlıklar bir yana bırakılarak özellikle belirli bir sayıya ve güce diğer ülkelerde erişen vatandaşlara sahip olan devletler, yurtdışındaki yurttaşlarıyla ilişkilenmeyi, devlet ve ulus tahayyüllerini bu topluluklarla siyasi ve hukuki bağlar üzerinden yeniden üretmeyi daha fazla istemektedirler. Yaşanan küresel nitelikteki bu durum "yurtdışında oy" olgusunu gündeme getirmekte, ülkeler farklı saiklerle de olsa gitgide yurtdışında yaşayan yurttaşlarına oy verme haklarını kullanabilmeleri için olanaklar oluşturmanın yollarını aramakta ve düzenlemeler yapmaktadırlar.

Siyaset Bilimi literatüründe son yıllarda önem kazanan ve "dışarıda oy verme" şeklinde anlaşılan "external voting" olgusu en açık haliyle "yurtdışında yaşayan yurttaşların ayrıldıkları kendi ülkelerindeki seçimlerde oy vermesine" imkân sağlayan bir siyasal yaklaşımı içermektedir. Diğer bir ifadeyle bu tür bir hak, halen yurtdışında yaşayıp geldiği ülkedeki vatandaşlığını sürdüren seçmenlerin sahip oldukları haklardan ayrı olarak onlara uzak oldukları ülkelerinde de aktif bir siyasal "katılımcı" imkânı getirmektedir. Bu şekildeki

bir hakkın kullanımı zannedildiği gibi yakın tarihli değildir. Kısaca "yurtdışında yaşayan yurttaşların ayrıldıkları kendi ülkelerindeki seçimlerde oy vermesine imkân sağlayan düzenleme" (Boccagni, Lafleur and Levitt, 2015: 13) olarak bilinen "yurtdışında oy verme" uygulaması ilk olarak modern dönemdeki tarihi 1862 yılında Wisconsin'in Birlik Ordusu'nda savaşan ve Wisconsin dışında olan askerlerine oy verme imkânı tanımasına kadar götürülmektedir (Pogonyi, 2014:124). Konuya ilişkin Lafleur'ün (2015:842) belirlediğine göre; 20. yüzyılın başında yurtdışındaki yurttaşlarının oy kullanması için ilk yasal düzenleme yapan ülkeler 1890'da Yeni Zelanda, 1902'de Avustralya olmuştur. Bu ülkelerin yaptıkları düzenlemelerin ortak yönü, yurtdışındaki yurttaşların oy verme imkânlarını sadece belirli meslek grupları için sınırlamış olmaları ya da belirli meslek grupları için bir ayrıcalığa dönüştürmeleridir. Dolayısıyla o dönem yurttaşlık hakkı olarak oy hakkı yurtdışına giden ve yerleşen herkes için geçerli kabul edilmemiştir. Ülke vatandaşları için yurtdışında oy verme uygulaması, ülkelerin özellikle zorunlu olarak yurtdışında görev yapan askerlerine verdikleri hakla başlamış olsa da, bu hakkın genişlemesinin tarihi de 2nci Dünya Savaşı sonrasında artmıştır (Bauböck 2007: 240). Savaş sonrası 1960'lı yıllara kadar yurtdışında yaşayan yurttaşlarının oy kullanabilmesi için düzenleme yapan ülke sayısı oldukça sınırlı iken özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artan oranda yayılmış ve bugün birçok ülkede farklı yöntemlerle de olsa yurtdışındaki vatandaşlara bu hakkı kullandırmak için gerekli düzenlemeler yapılmıştır (Yıldırım, 2016: 380). IDEA (Institute for Democracy and Electoral Assistance/Demokrasi ve Seçim Destek Enstitüsü) tarafından 2007 yılında yayınlanan bir rapora göre; Dünya genelinde 115 ülke ve 190 milyondan fazla insanı kapsayacak şekilde bu düzenlemelerin yapıldığını belirtilmiştir (Bauböck, 2009: 496). Son olarak 2012 yılında yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, bu tür bir hakkı tanıyan ve uygulanması için gerekli yasal düzenlemeleri yapan ülke sayısı 138'i bulmuştur (Lisi, Belchior vd., 2015: 269).

Yurtdışında ikamet edenlerin anavatanlarında yapılan seçimlerde oy kullanmalarını doğru bulmayıp eleştiren görüşler de mevcuttur. Bunlardan en önemlileri: "1) Yurtdışında ikamet eden seçmenin, kendi ülkesi için gerçekleşen seçimlerde oy kullandığında verdiği oyun doğrudan sonucuna maruz kalmaması ve buna maruz kalan kişilerden daha az sorumluluk taşıması; 2) Yurtdışında ikamet eden seçmen, anavatanında yapılan seçimlerde, aday tanıtımda yaşanabilecek aksaklıklar nedeniyle ihtiyaç duyduğu aday tanıtım bilgilerinden yoksun olabilmesi ve doğru tercih yapamama ihtimali; 3) Yurtdışında ve birbirinden çok uzak yerlerde yaşamayı gönüllü olarak tercih eden seçmenlere ulaşmanın

maliyeti, ülkede kalanlar için gereksiz bir yük oluşturması ve 4) Seçimin kimi yerlerde seçim sandığı gizliliğinin ihlal edilmesi ihtimalinin yüksekliği" (Grace, 2007:38).

Vatandaşların yurtdışında oy verme uygulamasını inceleyen Collyer'e göre (2013:9), göçmenlerin geldikleri ülkelerinde gerçekleştirilen seçimlere katılıp oy vermesinin Dünya genelinde üç farklı modeli bulunmaktadır. Bu modellerin ilkinde yurtdışında yaşayanlara kendi ülkelerindeki şehirlerinde oy verme hakkı tanınmakta, ancak bunun için ülkeye gelme şartı getirilmektedir. Bu tür bir uygulama diğerlerine göre daha zor ve hakkı daraltıcı bir niteliğe sahiptir. İkinci göçmenlere ülkeye gelme şartı gelmeden oy verme hakkı tanınmasıdır. Buna göre oylar kişisel olarak, diplomatik temsilcilikler aracılığıyla ya da posta yoluyla kullanılabilmektedir. Bugün en yaygın olan sistem (Türkiye'de de uygulamaya konulan sistem budur) olan bu modelde vatandaşlar oylarını ülke dışında kullanabilmekte, ancak oyları sanki yurtiçinde, yaşadıkları şehirlerde vermişler gibi sayılarak seçim sonuçlarına dağıtılmaktadır. Bu sistemde yurtiçinde verilen oy ile yurtdışında verilen oy arasında bir fark bulunmamaktadır. Collyer'in "doğrudan temsil için yurtdışından oy" adını verdiği son modelde ise vatandaşlara geldikleri ülkenin yasama organı seçimlerinde doğrudan kendi temsilcilerini seçme hakkı tanınmaktadır. Collyer'e göre bu model gerçek anlamda territoryal ulus-devlet ötesi "yurtdışında oy verme" modeli olarak kabul edilmelidir.(Aktaran Yıldırım,2016:382)

4.Vatandaşların Yurtdışı Oy Kullanma Hakkına İlişkin Türkiye Uygulaması

"Bir devletin geçici ya da sürekli olarak ülke dışında yaşayan seçmen kitlesinin bir kısmının ya da tümünün oy hakkını ülke toprakları dışından kullanmasına imkân tanıyan kanun hükümleri ve usuller" (IDEA, 2007:248) olarak ifade edilen yurtdışında ikamet eden vatandaşların oy kullanması uygulaması, Türkiye'de ilk kez 1987'de, 298 sayılı "Seçimler ve Seçmen Kütükleri Kanunu"nda yapılan bir değişiklikle mümkün olabilmiştir. Ancak yurtdışında yaşayan vatandaşlar oylarını sadece sınır kapılarında yer alan oy verme noktalarında kullanabilmekteydi (Okyay, 2014). Bu uygulama aslında yurtdışında oy kullanma tanımına girmemekteydi zira yurtdışında ikamet eden vatandaşların oy verebilmek için Türkiye'ye gelmeleri gerekmekteydi. Bunun üzerine Anayasa'nın 67. maddesinde 1995'te yapılan değişiklikle, yurtdışında ikamet eden vatandaşların oy hakkını bulundukları yerden kullanabilmelerine imkân tanıyacak yeni yasanın yolunu açılmıştır. Bu değişiklik ayrıca bu hakka bir anayasal temel de kazandırmıştır. 1995'te Seçim Kanunu'nda yapılan

değişiklikle, Yüksek Seçim Kurulu'na (YSK) yurtdışında seçimleri düzenleme ve yönetme görevi de verilmiştir. Ancak uzun süre gerekli düzenlemeler yapılmamış nihayet Türkiye'de vatandaşlık hakkı bulunanların yurtdışında iken oy kullanabilmelerinin önünü açan yasal düzenlemeler ilk defa 2008 yılında Meclis'ten geçirilmiş ve 5749 sayılı Seçim Kanunu'na beş yeni madde halinde eklenmiştir. Daha sonra "posta yoluyla oy kullanmanın seçimlerin bağımsızlığına ve gizlilik ilkesine aykırılık teşkil edeceği gerekçesiyle" yöntem hakkında Anayasa Mahkemesi'ne açılan dava sonucunda kanunda yer alan "posta yoluyla oy kullanma" seçeneği ise daha sonra iptal edilmiştir.

Yurtdışındaki vatandaşların bulundukları ülkede oy kullanmasına imkân veren bu düzenleme 2008'de geçirilmiş olsa da, diplomatik temsilciliklerde ve gümrüklerde oy vermeyle ilgili gerekli düzenlemeler ancak Mayıs 2012'de bütünüyle tamamlanabilmiştir (Mencütek ve Erdoğan, 2015: 7). İlk defa 12 Haziran 2011 tarihli genel seçimlerde 2.568.979 yurtdışı seçmenin 129,283'ü Türk siyasal hayatın ilk defa gümrük kapılarında oy kullanmış olmasına rağmen katılım oranı ancak %5'te kalmıştır. Gerçekleşen az ilgi üzerine yeniden yapılan çalışmalarla katılımı artırmak için hazırlanan yeni yasa tasarısı 9 Mayıs 2012 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda kabul edilerek kanunlaşmış, 18 Mayıs 2012 tarih ve 28296 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemeye göre yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları, Türkiye'de gerçekleştirilen milletvekili genel seçimleri ve referandum oylamalarında seçme hakkını kullanabilmek amacıyla farklı oy kullanma yöntemlerinin eş zamanlı olarak kullanılabilmesi imkânı elde etmiştir. Buna göre Yüksek Seçim Kurulu kararıyla ülkeye göre elektronik, sandıkta ve gümrükte oy kullanma yöntemleri aynı anda uygulanabilecektir. En önemlisi sandıkta oy kullanma yönteminin uygulanacağı ülkelerde ikamet eden vatandaşların gümrük kapılarına kadar gelmelerine gerek kalmadan bulundukları yerden oylarını kullanabilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca 38 gün boyunca sürebilecek oy kullanma günlerine, 08:00-17:00 arası olan oy kullanma saatlerine, oy verme araçlarının özelliklerine ve bir sandıkta oy kullanacak seçmen sayısına koşullara göre değişebilme imkânı getirilmiştir. Ayrıca yurt dışı seçmenini, sadece yurda giriş ve çıkışında oy kullanmak zorunda bırakan düzenleme kaldırılmış, seçim sürecinde seçmenin ülkede kaldığı sürece oy verebilmesine imkân tanınmıştır.

Yapılan yasal değişikler sonrasında 7 Haziran 2015 seçimlerinde yurtiçindeki kayıtlı 53.471.838 seçmenden 46.451.389'u oy kullanmış, kullanılan oyların 45.121.773'ünün

geçerli sayılması sonucunda katılım oranı %86.4 olarak gerçekleşirken yurtdışı temsilciliklerde kullanılan 918.302 oy geçerli sayılmıştır; Türkiye gümrük kapılarında kullanılıp geçerli sayılan oy sayısı ise 123.168 olarak gerçekleşmiştir. 7 Haziran'da yurtdışında kullanılan 918.302 geçerli oyun seçim sonucunda toplam geçerli 46.163.243 oy içindeki payı (yurtiçi, yurtdışı ve gümrük toplamı) %1.98 olmuştur.7 Haziran seçimlerinde yurtdışı seçmenlerin katılım oranı % 32.5 olarak gerçekleşmiştir.

1 Kasım 2015 seçimlerinde yurtdışında oy verme hakkına sahip olan kayıtlı seçmen sayısı 7 Haziran'a göre sınırlı da olsa artmış ve 2.899.069'a yükselmiştir. Bu seçmenlerden 1.159.871'i oy kullanmış; kullanılan oyların 1.147.692'si geçerli sayılmıştır. Yurtdışı sandıklarında katılım oranı % 40.01 olarak gerçekleşmiştir (YSK, 2017). 1 Kasım Milletvekilliği genel seçimlerinde yurtiçi sandıklarında katılım oranı ise %87.4 olmuştur. 7 Haziran'da yurtdışı oyların toplam oylar içindeki payı %1.98 olarak gerçekleşmişken, bu pay 1 Kasım'da toplam oylar içinde % 2.4'e yükselmiştir.

16 Nisan 2017 anayasa değişiklikleri referandumu öncesinde "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun"un geçici maddesine göre 31 Aralık 2016 tarihinden sonra yurt dışında yaşayan ve yerleşik adres bilgileri bilinmeyen seçmenler oy kullanamaz duruma düşmesi ve 2017 başında yurtdışında adresi belli olmayan 980 bin seçmen bulunması üzerine referandum öncesinde yapılan yeni düzenlemeyle yurtdışındaki seçmenlerin, adres bilgileri olmasa bile Türkiye'nin yurtdışındaki temsilciliklerindeki kayıtlı kimlik bilgileriyle oy kullanabileceğine karar verilmiştir.

16 Nisan 2017 referandumunda oy kullanabilecek yurtdışı seçmen sayısı 2015 yılındaki seçimlerden sonra 46 bin 743 kişi artmış ve yurtdışında seçmen kütüğüne kayıtlı üç milyona yakın seçmen tespit edilmiştir. 16 Nisan 2017 referandumu için yurtdışı seçmenler, 57 ülke, 119 temsilcilikte ve 32 gümrük kapısında kurulacak sandıklarda oy kullanmışlardır. Türk vatandaşı yurt dışı seçmenin en fazla olduğu ilk beş ülke Avrupa'da yer almaktadır. Bu ülkelerin seçmen sayılarının toplamının genel yurtdışı seçmen sayısı içindeki oranı 7 Haziran itibariyle %76.7'dir. Türkiye genelindeki etki gücü iller bazında karşılaştırmalı olarak ele alındığında, ülkede sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra en kalabalık dördüncü sıradaki seçmen nüfusuna tekabül etmektedir (Mencütek vd; 2015: 4). Buna göre Almanya'da 1milyon 423 bin, Fransa 323 bin, Hollanda 251 bin, Belçika 136 bin, Avusturya'da 107 bin seçmen tespit edilmiştir. 16 Nisan 2017 referandum sonuçlarına göre yurtdışında toplam

2.957.870 kayıtlı seçmenin 1.424.227'sinin 7.388 sandıkta oy kullandığı ve katılma oranı %48.18 olarak gerçekleştiği görülmüştür (YSK, 2017).

5.Yurtdışında Oy Kullanma Hakkına İlişkin Diğer Ülke Uygulamaları

Bir ülkede yerleşenler dâhil yabancıların sayıları artmaya başladıkça onları karar verme sürecinden uzak tutmanın giderek güçleşeceği, bu nedenle vatandaş ile yabancı arasındaki ayrımın zamanla kaybolacağı ve devletlerin yabancı ile vatandaşa eşit davranmak zorunda kalacağı sıkça dile getirilen bir gerçektir. Bunun yanında ülkedeki yabancılara oy hakkının bahşedilmesinin onların siyasete katılımını teşvik edeceği ve yaşadıkları toplumla bütünleşmelerini sağlayacağı yönündeki inancı belirten (Groenendijk,2008:2) görüşü nasıl ki başka bir ülkede bulunanlara kaldıkları ülkede oy kullanma hakkı vermek için ileri sürülüyorsa aynı şekilde kişi için vatandaşlık bağının devam ettiği kendi ülkesinin geleceğine ilişkin karar vermesi ve kendi toplumu ile yabancılaşmanın önüne geçilmesi, vatandaşı olarak askerlik yaptığı, vergi ödediği gibi ülkesinin geleceğine yönelik karar alınmasında söz hakkı olması gerektiği de ayrı bir gerçektir. Özellikle başka ülkelere göç eden ilk kuşak göçmenler kendi ülkelerinin vatandaşlığını kaybeder veya kendilerine vatandaşlığın gereği olan haklar tanınmazsa daha sonraki nesillerde ciddi şekilde kimlik kırılması yaşanacağı ve göç edilen ülkenin vatandaşlığına mecbur kalınacağı aşikârdır. Ayrıca çok uzun bir zamandan beri bir kavim, ulus veya inancın mensubu olarak ana yurtlarından koparak başka ülkelerde azınlık olarak yaşamak zorunda kalanların yani "diaspora" konumundakilerin asıl ülkelerine karşı sahiplenmesinin yolu olarak da oy verme hakkının gerekliliği ifade edilmektedir.

Vatandaşlık statüsüne bakılmaksızın (bu illegal veya çifte vatandaş olma durumu da olabilir) hangi nedenle olursa olsun yurtdışına çıkan vatandaşların anavatanla irtibatının devamı neredeyse modern tüm ulus devletlerin tamamının ulusal politikalarının bir parçası olmuştur. Ülkeler yurtdışında yaşayan vatandaşlarıyla sadece dil ve kültür bağının devam etmesi yönünde politikalar geliştirmekle kalmamış onların ayrıca anavatandaki demokratik gelişimlere dahil olmalarını da garanti altına almaya çalışmıştır. Bu yeni durum, bazı ülkeler için hükümetlerin politikası olmaktan çok bir devlet politikası çerçevesinde yurtdışında yaşayan vatandaşların siyasal temsil meselesi olarak kurumsallaşmaktadır (Anaz, 2017).

Yurtdışındaki vatandaşlarına oy verme imkânı demokratik ülkeler tarafından sağlanabildiği gibi, otoriter rejimler tarafından ya da geçiş sürecindeki ülkelerin

yönetimlerince de tanınabildiği görülmektedir. Burada dikkati çeken konu genellikle yurtdışı oyların getirilerinden faydalanma amacının öne çıktığı veya yönetimi meşrulaştırmanın bir yolu olarak görüldüğüdür. Örneğin birçok ülkede iktidarda kalmanın yolu olarak yurtdışı seçmene sıcak bakılmaktadır. Mesela Fas'ta yönetim; 2006 Anayasası'nda zaten mevcut olan yurtdışı seçmenlerin oy kullanması hakkıyla ilgili olarak 2011 yılında bir düzenleme yapmıştır (Sahraoui, 2015:527). Bu durum Kuzey Afrika ülkelerinde aşağıdan gelen demokratikleşme talepleri karşısında yönetici elitlerin yurtdışında oy hakkını yukarıdan ve kısmi/meşrulaştırıcı bir taviz olarak araçsallaştırdıkları saptamasına uygun düşmektedir. Diğer yandan Mencütek ve Erdoğan'ın bulguları, "ideolojik pozisyonu ne olursa olsun, farklı ülkelerde iktidar partilerinin oylarını ençoklaştırmak (maksimize etmek) için yurtdışında oy verme olgusunu diğer partilere göre daha fazla desteklediği yönündedir" ve bu Meksika, Macaristan ve Honduras örnekleriyle de uyum sergilemektedir (2015: 11).

Dolayısıyla Brand'ın da işaret ettiği gibi, yurtdışında oy verme uygulamasının ülke sayısı bakımından dünya genelinde yaygınlaştığı görülse de, uygulamanın içeriğine ve yöntemlerine daha yakından bakmak daha yararlı sonuçlar sağlayacaktır (2014: 56).

Yurtdışından oy verme, milletvekili seçimlerinde, başkanlık seçimlerinde, referandumlarda ve yerel yönetim seçimlerinde uygulanmaktadır (Fierro, Morales ve Gratschew, 2007:16). Yurtdışından oy kullanımına imkân tanıyan 115 ülkeden 14'ü bu hakkı sadece Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, 31'i sadece milletvekili seçimlerinde, 20'si Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinde, 7'si Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve referandumda, 11'i her üç tür seçim için, 6'sı Cumhurbaşkanlığı, milletvekili ve yerel yönetim seçimleri ve 67'si ise milletvekili seçimleri ve referandumlar için uygulamaktadır (Abadan-Unat vd., 2014: 6). 2007 yılındaki başka bir araştırmaya göre yurtdışı seçmenleri 64 ülkedeki Devlet başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, 92 ülkede Parlamento seçimlerinde, 38 ülkede ise referandumlarda ve 25 ülkede ise yerel seçimlerde oy kullanabilmektedir (Sundberg, 2007).

Bazı devletler, anavatanda ikamet etmeyen tüm vatandaşlarına sınırsız oy hakkı tanırken, bazıları, yurtdışından oy kullanım hakkına yurtdışında yaşama süresine bağlı bir kısıtlama getirmiştir. Örneğin İngiltere, on beş yıldan daha uzun bir süre kesintisiz olarak yurtdışında yaşayan vatandaşlarının yurtdışında oy kullanmalarına olanak tanımazken, Kanada'da bu süre beş yıldır (Grace, 2007: 44). Diğer yandan yurtdışında kullanılan oyların

değerlendirme biçimi de çeşitlilikler göstermektedir: Bazı durumlarda yurtdışı seçmenlerin oyları son ikamet yerlerinin seçim bölgesindeki oylara eklenirken, bazı ülkeler yurtdışında ikamet eden vatandaşları için özel seçim bölgeleri oluşturmaktadır (Grace, 2007: 45). İkinci durumda, yurtdışında kullanılan oylar, her bir partinin nispi temsil sistemi içinde kazandığı toplam oya eklenmektedir. Bazı ülkeler vatandaşlarına sadece yurtdışında oy kullanma hakkı sağlamakla kalmayıp, anavatandaki yasama organlarında temsil hakkı da verebilmektedir. Hali hazırda dünyada 14 ülkenin ulusal parlamentosunda yurtdışında yaşayan adaylar için sandalye ayırdığı görülmektedir. Hırvatistan, Fransa, İtalya, Portekiz, Cezayir, Cape Verde, Mozambik, Kolombiya, Ekvator, Tunus, Makedonya, Dominik Cumhuriyeti, Romanya ve Guinne Bissau gibi ülkeler yurtdışındaki vatandaşına yalnızca seçme hakkı değil yurtdışını seçim bölgesi olarak düzenleyerek seçilme hakkı da tanıyan ülkelerdendir (Anaz, 2017).

Nüfusları fazla olan bazı ülkelerin yurtdışı oy hakkı incelendiğinde (Rojas, 2004:11-12):

Almanya: Yurtdışındaki vatandaşlarının oy kullanma hakkı milletvekilliği seçimi ile Avrupa parlamentosu seçimleri ile sınırlıdır. Oy kullanacak vatandaşların 18 yaşından büyük olması, kayıtlı seçmen olması ve son 25 içerisinde ülke dışına çıkmış olması gerekmektedir. Bu niteliklere haiz olan yurtdışı seçmenler mektupla oy kullanabilirler. 2002 yılında 37 bin seçmen oy kullanmıştır.

İtalya: Yurtdışında tahmini olarak 3.5 milyon vatandaşı yaşayan İtalya'da kayıtlı 18 yaşından büyük seçmenler seçim gününden 10 gün önceye kadar mektup ile oy kullanabilmektedir. İtalya'daki milletvekilliği, referandumlar, Senato seçimleri, AB Parlamento seçimleri, 12 denizaşırı ülke temsilcilikleri seçiminde oy kullanılabilmektedir.2003 referandumunda yaklaşık 460 bin seçmen (% 21.8 katılımla) oy kullandığı belirlenmiştir.

Avustralya: Yaklaşık 645 bin yurtdışı vatandaşı bulunan Avustralya'da 2001 seçimlerinde 63 bin (Katılım % 9.77) kişi oy kullanmıştır. Bu ülkede oy kullanabilmek için kayıtlı seçmen olarak 18 yaşından büyük olmak ve ülkeden son altı yıl içerisinde çıkış yapmış olmak gerekmektedir. Parlamento ve yerel seçimler ile referandumlarda bizzat oy kullanarak veya mektupla seçim gününün 13 gün sonrasına kadar oy kullanılabilmektedir.

Endonezya:1 milyon 360 bin civarında yurtdışı vatandaşa sahip olan bu ülkede 17 yaşın üzerindeki kayıtlı seçmenler, kişisel veya posta ile oy kullanabilmektedir. Başkan ve

yardımcılığı ile Jakarta parlamento üye seçimlerinde hem kişisel ve hem de mektupla ile seçim günüyle sınırlı olacak şekilde oy kullanılabilmektedir.

ABD: Yaklaşık olarak 3 milyon civarında yurtdışında vatandaşı bulunan ABD'de 18 yaşından büyük kayıtlı seçmenler, Federal seviyedeki her türlü seçime katılmakla birlikte ayrıca bağlı bulundukları eyaletin yasalarına göre birçok seçimde oy kullanabilmektedirler. Özellikle mektupla, fax çekerek ve e-mail yoluyla oy kullanılabilmektedir. Oy verme zamanı kimi eyaletlerde seçimden sonraki 15 gün sonraya kadar uzatılabilmektedir. Katılım oranları incelendiğinde 2000 yılındaki seçimlerde yurtdışı seçmenin katılma oranı %37 olarak tespit edilmiştir.

İngiltere: Son 15 yıl çerisinde ülkeden ayrılmış olmak kaydıyla 18 yaşından büyük vatandaşları, ulusal Parlamento seçimleri, AB Parlamentosu seçimleri ile her türlü yerel seçimler için hem mektupla ve hem de uzaktan erişim yoluyla oy kullanabilmektedirler.

Aynı şekilde Avrupa'da yer alan Portekiz, Rusya, Polonya, İspanya, Ukranya, Moldovya, Litvanya gibi ülkelerde yurtdışındaki vatandaşlara oy hakkının verildiği görülmektedir. Özellikle 2000'li yılların başından bu yana kadar dünyada yurtdışında oy imkânı veren ülke sayısının gittikçe arttığı ancak ülke sayısı artmış olsa da, yurtdışındaki vatandaşların bu tür seçimlere yeterince ilgi göstermedikleri belirlenmiştir. Örneğin Kolombiya'da 2010 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde yurtdışında oy verenlerin oranı birinci turda %25 olurken, ikinci turda ise %23'e gerilemiştir (McIllwaine ve Bermudez, 2015:390). Türkiye'de ise bu oran %35 ile %40 arasındadır.

6.Sonuç

Günümüzde eğitim, iş, ticaret gibi sebeplerle vatandaşı olduğu ülkenin dışında yaşayan insan topluluğunun yaklaşık 200 milyon civarında olduğu düşünülmektedir. Bu küreselleşme hızıyla insanların doğdukları ülke dışında yaşamak için yer değiştirmenin doğurduğu eğilim karşısında devletler, vatandaşları için yeni düzenlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Siyaset Bilimi literatüründe son yıllarda önem kazanan ve "dışarıda oy verme" şeklinde anlaşılan "external voting" olgusu en açık haliyle "yurtdışında yaşayan yurttaşların ayrıldıkları kendi ülkelerindeki seçimlerde oy vermesine" imkân sağlayan bir siyasal yaklaşımı içermektedir. Diğer bir ifadeyle bu tür bir hak, halen yurtdışında yaşayıp

geldiği ülkedeki vatandaşlığını sürdüren seçmenlerin sahip oldukları haklardan ayrı olarak onlara uzak oldukları ülkelerinde de aktif bir siyasal "katılımcı" imkânı getirmektedir.

Savaş sonrası 1960'lı yıllara kadar yurtdışında yaşayan yurttaşlarının oy kullanabilmesi için düzenleme yapan ülke sayısı oldukça sınırlı iken özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artan oranda yayılmış ve bugün birçok ülkede farklı yöntemlerle de olsa yurtdışındaki vatandaşlara bu hakkı kullandırmak için gerekli düzenlemeler yapılmıştır Dünya genelinde bu tür bir hakkı tanıyan ve uygulanması için gerekli yasal düzenlemeleri yapan ülke sayısı 138'i bulmuştur. Bugün en yaygın oy kullandırma sisteminde (Türkiye'de de uygulamaya konulan sistem budur) vatandaşlar oylarını ülke dışında kullanabilmekte, ancak oyları sanki yurtiçinde, yaşadıkları şehirlerde vermişler gibi sayılarak seçim sonuçlarına dağıtılmaktadır. Bu sistemde yurtiçinde verilen oy ile yurtdışında verilen oy arasında bir fark bulunmamaktadır.

Yurtdışındaki vatandaşlara oy hakkı verilmesi ile yerel seviyede görülen bir kararın aslında küresel seviyedeki bir sonuca erişebildiği görülecektir. Dolayısıyla bu örnekle küresel siyasetin içeriğinde, "siyasal" alana ilişkin modern anlayışa derinden işlemiş olan "yerel ile uluslararası", "bölgesel olan ile olmayan" gibi geleneksel ayrımların yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Bu yüzden ülke siyasetinde yurtdışındakilere oy hakkı verildiğinde ve hatta temsilci olma imkânı getirildiğinde küresel siyasetin, aslında ulusal ya da bölgesel siyaseti de içerdiği ve doğrudan etkilediği görülecektir.

Kaynaklar

ABADAN, N., Çıdam, V., Çınar, D.,Kadirbeyoğlu, Z.,Kaynak, S., Özay, B.& Taş, S; (2014), *Avrupa'da Yaşayan Türklerin Oy Verme Davranışları ve 2014 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimi,* Friedrich Ebert Stiftung-Boğaziçi Üniversitesi.

ANAZ, Necati; (2017), "Yurtdışı Seçim Çalışmalarında Uluslararası Teamül", http://www.star.com.tr/acik-gorus/yurtdisi-secim-calismalarinda-uluslararasi-teamul-haber-1198140/(23.04.2017).

BOCCAGNİ, Paolo, Lafleur Jean Micheal ve Peggy Levitt (2015), "Transnational Politics as Cultural Circulation: Toward a Conceptual Understanding of Migrant Political Participation on the Move", *Mobilities*, 1-20.

BORCHARD, Edwin M.; (1914); *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad, or the Law of International Claims*, Columbia University, New York.

BRAND, A. Laurie; (2014), "Arab Uprisings and the Changing Frontiers of Transnational Citizenship: Voting from Abroad in Political Transitions", *Political Geography*, 41: 54-63.

CARAMANİ, Daniele ve Florian Grotz; (2015), "Beyond Citizenship and Residence? Exploring the Extension of Voting Rights in the Age of Globalization", *Democratization*, 22 (5): 799-819.

COLLYER, Michael; (2014), "Inside Out? Directly Elected 'Special Representation' of Emigrants in National Legislatures and the Role of Popular Sovereignty", *Political Geography*, (41): 64-73.

DURDU, Zafer; (2010), "Küresel Siyaset ve Çokkültürcülük**",** *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***,** Cilt III, Sayı 1, Nisan, ss. 27-50.

EVANS, A. C.; (1981), "The Political Status of Aliens in International Law, Municipal Law and European Community Law", *International and Comperative Law*, Vol. 30.

FİERRO, C.N., I. Morales and M. Gratschew; (2007),"External Voting: A Comparative Overview", *Voting from Abroad: The International IDEA Handbook.*

GARNER, Bryan A.; (2004), "Political Rights", *Black's Law Dictionary*, Thomsan West, USA.

GROENENDIJK, s. 5. GROENENDİJK, Kees: Local Voting Rights for Non-Nationals in Europe: What We Know and What We Need to Learn, Migration Policy Institute, 2008, pp. 1-18.

HELD David vd.; (2006), "Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür*", Küreselleşme Okumaları*, ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara.

HELD, David and McGREW, A.;(2008), "Büyük Küreselleşme Tartışması", *Küresel Dönüşümler* , Haz. D. Held, A. Mcgrew, Phoenix Yayınları, Ankara.

HEYWOOD, Andrew; (2013), *Küresel Siyaset*, Çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara.

IDEA; (2007), *Voting From Abroad*, The International IDEA Handbook. International Institute for Democracy and Electoral Assistance Handbook Series. Stockholm.

LAFLEUR, Jean Michel; (2015), "The Enfranchisement of Citizens Abroad: Variations and Explanations", Democratization, 22 (5): 840-860.

LİSİ, Marco, Maria Ana Belchior, Manuel Abrantes ve Joana Azevedo; (2015), "Out of Sight, Out of Mind? External Voting and the Political Representation of Portuguese Emigrants", *South European Society and Politics*, 20 (2): 265-285.

MCILLWAİNE, Cathy ve Anastasia Bermudez; (2015), "Ambivalent Citizenship and Extraterritorial Voting Among Colombians in London and Madrid", *Global Networks*, 15 (4): 385-402.

MENCÜTEK, Zeynep Şahin ve Murat M. Erdoğan; (2015), "The Implementation of Voting From Abroad: Evidence from the 2014 Turkish Presidential Election", *International Migration*, 1-15.

OKYAY, A; (2014), *External voting to be implemented for the first time in Turkey's forthcoming presidential elections*, http://eudo-citizenship.eu/ (25.04.2017).

POGONYİ, Szabolcs; (2014), "Four Patterns of Non-Resident Voting Rights", Ethnopolitics, 13 (2): 122-140.

RABAGO, Y. Gonzalez; (2015), "Engagement Policies in favour of Transnationalism: The Expansion of Transnational Citizenship Within Colombian Emigrants", Rev. Interdiscip. Mobil. Hum, 23 (45): 291-310.

ROJAS, Henry S.; (2004), "A Comparative Study of the Overseas Voting Laws and Systems of Selected Countries", A Development Associates Occasional Paper In Democracy And Governance, Number Seventeen in The Series, Arlington. http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADA596.pdf (21.04.2017).

SAHRAOUİ, Nina; (2015), "Acquiring 'Voice' Through 'Exit': How Moroccan Emigrants Became a Driving Force of Political and Socio-Economic Change", *The Journal of North African Studies*, 20 (4): 522-539.

SUNDBERG, Andy; (2007), "The History and Politics of Diaspora Voting in Home Country Elections", *Voting from Abroad": The International IDEA Handbook.*

TIBURCIO, Carmen; (2001), *The Human Rights of Aliens under Intenational and Comperative Law*, The Hague, Boston, London.

UZUN, Turgay;(2010), "Siyasal Rejimler ve Yerel Katılım Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.14, Sayı:20, ss.295-330.

YILDIRIM, Deniz; (2016), "Gurbetin Oyları: 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Yurtdışı Seçmen Davranışı", *Alternatif Politika,* Cilt 8, Sayı 2, Nisan.

YÜRÜŞEN, Melih;(1998), *Çeşitlilikten Özgürlüğe Çokkültürlülük ve Liberalizm*, Liberte Yay., Ankara.

Aşkıncılıktan İçkinciliğe 15 Temmuz 2016 Sonrası Türkiye'de Demokrasi, Sosyal Sermaye, Sivil Toplum ve Sosyal Hareketler

Hasan Hüseyin Akkaş

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, hsnakkas@gmail.com

Öz

Demokratikleş(tiril)me dalgalarının yaygınlaşması 1980 sonrası Türkiye'de demokratik sistemin demokratikleş(tiril)mesi üzerindeki tartışmaları artırmıştır. Bu süreçte sivil toplumun önemi vurgulanmış ve sosyal hareketler ulusal veya uluslararası düzeyde desteklenmiştir. Ayrıca demokrasi açısından devlet ile vatandaş arasındaki sorunlu ilişkilerin sosyal sermaye üzerinden giderileceği vurgulanmıştır. Çalışma demokrasinin topluma içkin olduğu varsayımından hareket etmektedir.

İçkinci demokrasi kavramı çalışmada açıklanacaktır. 15 Temmuz'da yaşanan "kalkışma girişimi" Türkiye'de demokrasiyi ve demokratik sistemin sürdürülmesindeki tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Çalışma kapsamında sivil toplumun ve sosyal hareketlerin demokratik sistem açısından önemi ile sosyal sermayenin demokrasi açığını giderdiği önermeler açıklanacaktır. Ayrıca sivil toplum, sosyal sermaye ve sosyal hareketler gibi kavramların demokratik sistemi sürdürmede hem demokrasiye içkin hem de aşkın olabileceği hususlar tartışılacaktır.

Anahtar Kelime: Demokrasi, Demokrasinin içkinliği, Türkiye'de demokrasi, Sivil toplum, Sosyal sermaye

From Transcendentalism to Immanentist Sustaining Turkish Democracy Related to Civil Society and Social Capital

Abstract

The proliferation of democratization waves in today's world has increased the debate on the democratization of the democratic system in Turkey after 1980. In this process, the importance of civil society has been emphasized and social movements have been supported either nationally or internationally. Moreover, it has been emphasized that the problematic relations between the state and citizens in terms of democracy will be over social capital. The work is based on the premise that democratic theory is immanentist.

The concept of immanentist democracy will be explained in the study. The "take-over attempt" that took place on July 15th brought the debate about the continuity of the democracy and democratic system in Turkey again. Within the scope of the study, the proposals that civil society will benefit from the democratic system and social capital will defeat democracy will be explained. It is also argued that concepts such as civil society and social capital have led to the values of democracy in maintaining the democratic system

Key Words: Democracy, Democratic immanentist, Democracy in Turkey, Civil Society, Social Capital

1.Giriş

21. Yüzyıl devlet sistemleri dikkate alındığında demokrasinin daha çok talep edildiği ve sistemin sürdürülmesinde, demokratik siyasetin değerlerinin de farklılaştığı görülmektedir. Bu süreçte demokratik egemenliğin temsil edilmesinde siyasal partiler önemli olmakla birlikte demokrasiye içkin olan kavramlar sivil toplumdan sosyal hareketlere değişmektedir. Türkiye Cumhuriyeti devleti ve demokratik sistem, demokrasinin değerleri ve kurumları ile ilgili yaşanan bu süreçleri geç takip etmesinin yanında yeterli okuyamaması nedeniyle devlet ve demokrasinin aşkınlık-içkinlik tartışmaları yeterince analiz edilememektedir. Örneğin Türkiye'de Cumhuriyetçi demokrasinin sürdürülmesinde siyasal partilerin kapatılması veya alternatifi olmayan iktidarların kurulması gibi değişik türde ifade edilen gerekçeler, demokratik sistemin zaman zaman aşkın siyasi anlayışlarla sürdürülmesine neden olmuştur. Ayrıca iktidarların muhalefeti göz ardı etmeleri veya görmezden gelmelerinin yanında muhalefetin de iktidar olmayı arzulayan ve bu doğrultuda toplumu ikna edici politikaları üretememesi, demokratik değerlerin ve normların bireylerde ve toplumlarda içselleşememesine yol açmıştır. Günümüz Türkiye'sinde demokratik siyaseti sürdürmede içsel ve dışsal iki sorundan bahsedilebilir. Birincisi ötekileştirmelerin giderek anlamsızlaştığı bir dünyada Türk demokrasisi ötekileştirme üzerinden siyaseti sürdürmesi, Türkiye'de demokratik değerlerin üretilmesini ve kurumların sürdürülmesini olumsuz etkilemektedir. İkincisi Türkiye'yi de etkileyen dünyanın yaşadığı sorunlardır. Özellikle son yıllarda yaşanan vekalet savaşları, savaşın dışındaki alanları da etkilemekte, doğudan batıya terörizm tehdidi gerekçesiyle demokratik devletler olağan dışı kararlar almakta ve uygulamaktadırlar. Bir diğer ifadeyle demokratik sistemlerin yürütülmesinde istisnalar geçici olması gerekirken günümüz demokrasilerinde olağan dışılığın giderek olağanlaştığı görülmektedir.

Siyasette aşkıncı anlayış insani değerleri ve davranışları kutsallaştırır. Aşkıncı anlayışın hakim olduğu siyaset yapıları hiyerarşik, dikey, seçkinci ve idealdir. Siyasette aşkıncılık toplumda üstün olarak kabul edilen bazılarının diğerlerinden farklı olduklarını ifade eder. Çünkü aşkıncılık yöneten ile yönetilen arasındaki ayrımın olması gerektiği elitçi yaklaşımı içerir. Özneler nesneleştirilir veya nesneler özneleştirilir. Örneğin ayrıcalıkları tanımlanarak kimi kişilikler kutsallaştırılırken onun dışındakiler değersizleştirilir. Toplumda rol model kimlikler ve kişilikler tasarlanarak bireylerin özlerine, ahlaka veya akla uygun hareket etmeleri gerektiği belirtilir. Toplumda aşkınlığa dayalı ilişkiler tahakkümü içermekte ben-o ve dost-düşman gibi ayrışmalar ortaya çıkmaktadır.

Siyasette aşkınlık anlayışı siyasete kutsallığı atfeder. Aşkın siyaset anlayışının temelleri erdemlilikten imanlılığa ve aklın mükemmelliğine insanlık tarihinde çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Örneğin, dünyanın giderek medeniyetler savaşına doğru ilerlediği ve insanlığın mükemmelliğini niteleyen liberal demokrasinin tarihin nihai aşaması olduğunu ifade eden söylemler, siyasette mutlak doğrunun bulunduğunu ve insanlığın bu hakikatlere itaat etmesi gerektiği veya bu hakikatler karşısında giderek tükeneceğini belirten söylemler aşkıncıdır. Burada temel argüman kişinin özüne uygun yaşaması gerektiğidir. Bir diğer

ifadeyle kişi, ödevlerini yerine getirdiği ölçüde toplumda anlamlı olmaktadır. Kısaca aşkıncı siyaset anlayışı kapalı sistemleri nitelemekte ve sistem, hiyerarşik ve dikey olarak baskılamayı içermektedir. Demokratik siyasette aşkınlık ise siyasal alan ile toplumsal alan ikilemi üzerinden siyasetin sürdürülmesini ifade eder. Burada demokratik değerler devletin bürokratik yapısı tarafından üretilmekte; egemenliği temsil eden devlet ile egemenliğin kaynağı olan ulus arasındaki bağ zayıflamaktadır. Kendilerini devletin ve milletin asli unsuru olarak gören kendinden menkul kimseler; halkın demokratik ihtiyaçlarını belirlemekte ve halk, demokratik olgunluğa eriştikçe demokratik değerlere, kurumlara ve araçlara sahip olabilmektedir. Bu durumda kişiler devletin, kendilerini temsil etmediğine inanmaktadırlar.

İçkinci siyaset anlayışı, siyasetin kişilerin ve toplumların değerlerine, tutumlarına ve davranışlarına içkin olduğunu belirtir. İçkincilik kişiye, yaşamının her boyutunda ona içkin olan değer, tutum ve davranışları içerir. Kişiler arası ilişkilerde tahakküm söz konusu değildir. Her insan kendi kudreti oranında ilişkilerini sürdürür. Çünkü içkinlikte esas olan sadece ötekinin olmaması değil aynı zamanda ilişkilerde ötekileş(tir)me veya tahakküm kurma söz konusu olmamasıdır. Kısaca içkinci siyaset anlayışında kişilerin tercihleri önem kazanmakta ve bireysel özgürlük ve özerklik, toplumsal değerlere ve davranışlara içkin hale gelmektedir. İçkinlik insanın evren anlayışında ve yaşamında düalizmi reddeder. Örneğin, devlet ve toplum bireye üstün ve hiyerarşik olarak ortaya çıkmaz. Toplum ve devlet bireylerin üretken güçleriyle ortaya çıkan ve bireylerin kudretlerini temsil eden bir bütünlüktür. Bireyler özgürlüklerini kaybetmemektedir. Toplum ve devlet, bireylerin yaşam enerjilerinin açığa çıktığı alanı temsil ettiğinden varlıkları, bireylerin üretken güçlerine bağlıdır. Demokratik içkinlik bu anlamda demokrasinin değerlerinin ve normlarının bireylere içselleştiği bir düşünceyi ve yaşamı anlatmaktadır.

Demokratik siyasi anlayışın iki boyutundan biri yönetimin ne olduğu, ikincisi ise toplumun yönetim biçimi ile ilişkisidir. Burada egemenliği temsil eden devlet ile egemenliğin kaynağı olan ulus arasındaki ilişki demokratik bir yönetimin sürdürülmesi açısından önemli olmaktadır. Bir diğer ifadeyle demokratik devlet tanımında devlet egemenliğinin toplumsal meşruiyeti ancak devletin demokratik değerlerinin, toplum tarafından benimsenmesi ile mümkün olabilir. Kısaca demokratik sistemi sürdürmede devletin de demokratik değerlere bağlı olması, devletin ve demokratik değerlerin topluma içkin olması gerekir. Demokraside en önemli unsur toplumdur ve yönetimin kararları ile toplumun bu kararları benimseme gücü arttığı ölçüde demokratik yönetim meşrudur. Demokratik bir devlette kuralların topluma içkin olması, toplumsal değerlerin ve kimliklerin devlet tarafından temsil edilmesi ile mümkün olabilir.

Günümüzde demokratik sistemin meşruluğu siyasal partilerden sivil topluma ve sosyal hareketlere değişmektedir. Bir diğer ifadeyle sosyal sınıflara, ekonomik gruplara, bireysel tercihlere, çevreci ve kadın hareketlerine dayanan ve küresel adalet sorunları ile ilgilenen sivil toplum günümüz demokrasilerinde, demokrasinin sürdürülmesinde önemli bir işleve sahiptir. Burada sivil toplum devletin dışında veya içinde değil her yerde olmakta ve devlet, sadece

toplumsal işleyişin güvenliğinden ve bireysel özgürlüklerin güven içinde sürdürülmesinden sorumlu olmaktadır. 21. Yüzyılda devlet, gelişen ve çeşitlenen siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel talepler karşısında dönüşmektedir. Bu dönüşümü etkileyen unsurlar arasında devletin küçülmesi, sosyal ve kültürel alan çoğulculuğun etkinliğinin artması ve sosyal hareketleri saymak mümkündür. Devletin egemenlik alanı egemenliğin kaynağı olan ulusun çoğulcu talepleri karşısında yeniden tanımlanmaktadır. Günümüzde egemenliğin siyasal iktidar (partiler) aracılığıyla temsil edildiği demokrasi anlayışından demokrasinin içkinliğini, sivil topluma ve sosyal hareketlere dayandıran bir siyaset anlayışına evrildiği söylenebilir. Bir diğer ifadeyle aşkıncı-içkinci demokratik siyaset tartışmaları; sosyal hareketler, yeni toplumsal hareketler, sivil toplum, rasyonel tercih ve toplumsal mübadele gibi kavramlar[72] günümüzde devlet ve demokratik toplum ilişkilerinde sürdürülmektedir.

1968 sonrası tüm dünyada kültürün ve gündelik yaşamın siyasette giderek önem kazanması devletin, sivil toplum ve sosyal hareketler karşısında ki konumunu yeniden gündeme taşımıştır. Cumhuriyet dönemi Türkiye'de demokratik sistemin temel sorunlarından biri devlet ile toplum arasındaki bağın aşkın değerler üzerinden kurulması nedeniyle demokratik siyasetin değişik türde kesintilerle sürdürülmesi olmuştur. Demokratik devlet ile toplum arası ilişkilerin oligarşik bürokrasinin aşkın anlayışları ve uygulamaları ile sürdürülmesi, demokratik siyasetin önemli kusurları arasında yer almaktadır. Demokratik sistemin topluma içkinliği, siyasette demokrasinin değerlerini ve kurumlarını sürdürmekle mümkündür. Türkiye'de 15 Temmuz 2016 gecesi yaşanan devlete ve millete karşı bir kalkışma hareketi olarak tanımlanan darbe, demokratik devleti ve demokratik toplumu yeniden tartışılmasını gündeme getirmiştir. Günümüz demokrasilerinde sivil toplum, sosyal hareketler ve sosyal sermaye kavramlarının önemli olduğu belirtilmektedir. Çalışmada demokratik sistemin unsurları olarak bahsedilen bu kavramlar, Türkiye'de demokrasinin aşkınlığı ve içkinliği açısından değerlendirilecektir.

2.Siyasette Aşkınlık Ve İçkinlik Tartışması

Siyasette aşkıncı ve içkinci anlayışlar antik Yunandan ortaçağa ve modern çağdan günümüze devam etmektedir. Antik çağda aşkıncı siyaset anlayışının temel referansı Platon, içkinci siyaset anlayışının referansı ise Aristoteles'tir. Platoncu düşünceyi takip eden geleneğin tarihi süreçteki takipçileri arasında Aziz Augustine, Descartes, Hobbes, Hegel, Kant ve Freud yer alırken Aristocu düşünceyi takip eden gelenek içindeki temsilcilerden bazıları Aziz Thomas, Spinoza, Hume, Deleuze ve Foucault sayılabilir. Bu düşünürler siyasetin

[72]Rasyonel tercih kuramı içinde yer alan kaynak seferberliği teorisi, Coleman'ın öncülük ettiği Rationality and society dergisindeki yazılarından mülhemle rasyonel tercihin iktisat biliminden sosyolojiye aktarılmasını içerir. Mikro iktisadın makro iktisatla yani bireyin toplumla ilişkisinin kurulması anlamında toplumsal mübadele olarak da nitelenen kurama göre bireyler ilişkilerinde karşılıklılık ve ödül beklentisi içinde hareket etmektedirler (Akkaş ve Tekir, 2013:95-96). Bu kuramın etkinliği 1980'li yıllarda sosyal sermaye çalışmalarına artan ilgi nedeniyle azalmış ve Marx'ın düşüncesinden etkilenen yeni toplumsal hareketler teorisi ileri sürülmüştür. Post-Marksist Gramsci'den mülhemle devlet, egemenliğini sivil toplumla kurduğu hegemonya ilişkisi üzerinden sürdürmekte, sosyal hareketler yoluyla devletin demokratikleşeceği tartışmalar yapılmaktadır(Orum ve Dale, 2016:274-276). Her iki kuramda siyasetin kültürel boyutuna önem atfetmekte, çok kültürlülüğü ve kimlik siyasetini vurgulamaktadırlar.

önemli konuları arasında yer alan yöneten ve yönetilen, temsil etme ve temsil edilme, özne ve nesne, güç ve hak, adalet, özgürlük ve eşitlik gibi kavramları temsil ettikleri düşünceler doğrultusunda yorumlamışlardır. Örneğin Platon'un çizgi analojisi veya mağara metaforunda dile getirdiği formlar (idea, soyut) ile fenomenler (görünen, somut) alemini ayrı düşünmesi, Ortaçağ'dan moderne ve günümüze düşünceden yaşama düalist bir yaklaşımı sergilemekle aşkın bir anlayışı ifade etmektedir. Aşkın siyaset anlayışı varlığı, ilkeye (arkhe) dayandırır. Yani var olan, önceden belirlenmiş ilkeye uygun olarak hareket eder. Buradan çıkan sonuç ise kişilerin özüne uygun hareket ettiklerinde mutlu olabilecekleridir.

Günümüze de yansımaları olan modern dönem aşkıncı anlayışın temsilcileri arasında Descartes ağaç metaforu örneğinde ağacın kök, gövde ve dalları arasındaki dikey/hiyerarşik ilişkileri ile insanın gerçeğe ulaşabilme yollarını anlatmaktır. Var oluşu özne olarak tanımlayan Descartes düşünen bir varlık olarak insanın, şüphe ettiği her şeyi akıl süzgecinden geçirerek (öz-ben) gerçeğe ulaşabileceğini ifade eder (Öktem, 2017:312-316). Ortaçağın iman siyaset anlayışını akıl ile ters yüz eden Descartes, aklı her şeyi çözebilen özneye dönüştürerek aşkınlaştırdı. Kant'da aklını kullanma cesaretini göster (sapare aude) ilkesi ile doğanın tahakkümü altında kalan insanlığın, akıl yoluyla aydınlanabileceğine işaret etmekle her şey, akıl ile nesneleşmektedir. Burada akıl kendi dışındakini bilmek amacıyla aşkınlık kazanmakta ve tahakküm kurmaktadır. Kant'ın daimi barış ve kategorik buyruk söylemleri (Atkinson,2013:127-129) evrensel ilkelerin gelişmesi açısından önemli olsa da aşkın akıl anlayışı bu ilkelerin toplumda uygulanmasında tahakküm edici olduğu söylenebilir. Kısaca gerçeğe, doğruya, güzele, mutluluğa, düzeltilmeye ve doğrultulmaya ihtiyacı olan doğanın-nesnenin ancak insan aklı ile mümkün olabileceğini vurgulayan modern düşüncenin aklı, aşkınlaştırdığı söylenebilir. Bu anlayışın siyasetteki yansımasını sosyal mühendislik projelerinde görmek mümkündür. İçinde yaşadığımız popüler dünyada akıl, tüketim davranışları üzerindeki egemenliğe yönlenerek değersizleşmektedir. Bir diğer ifadeyle akıl, egemen üretici gücün aracına dönüşmekte ve bireyler, sanki kendi kararları "imiş" gibi yaşamlarını tanzim ettiklerine inan(dırıl)maktadır.

İçkinci yaklaşım çokluğu ifade eder. Varlık aleminde her şeyin temsil edilebilmesine olanak tanır. Hiyerarşik anlayışı reddeden içkinlikte ben-o, içeri-dışarı, öteki gibi tanımlar yoktur, farklılıklar yaşamdaki güçle ilgilidir. İçkinlik yaklaşımın izlerini Aristoteles'ten Aziz Thomas'a, Spinoza'dan Deleuze'ye kadar değişik düşünürlerde sürmek mümkündür. Örneğin Sokrates insanın doğrulara içindeki sorgulama gücü ile ulaşacağına inanır. Aristo, Platon'un aksine kişinin fenomenler dünyasında gerçeğe ulaşabileceğini vurgulamakla yaşamın bizatihi içinde bir varlık olduğunu tanımlamakta (biçim ile madde birbirinden ayrılamaz ve ilk devindirici dışında hiçbir form maddeden bağımsız değildir), mutlu ve erdemli bir yaşama ulaşabileceğini ifade etmektedir (Tannenbaum, 2017: 62). Böylece yaşam ve siyaset insana içkin hale gelmekte insanın, toplum içinde edindikleri tecrübe ile yetenekleri, demokratik bir yaşamı (karma bir yönetim, demokrasi ve aristokrasi karışımı) ortaya çıkarmaktadır.

Modern dönem düşüncesi ortaçağ iman siyasetini temel alan aşkın anlayışı reddeder. Ancak modern düşünce akla aşkınlık yükler. Modern düşünce doğaya ve varlığa insanbiçimci yaklaşır. Modern düşüncenin önemli temsilcileri arasında yer alan Hobbes doğal hak kavramını bireyin somut gücü olduğunu belirterek, iyi veya kötü gibi kavramların insanın gücüne bağlı olduğunu ifade eder. Günümüz siyasal yapıları üzerinde de etkileri olan düşünürlerden Hobbes siyasal olanı aşkın olarak tanımlar. Doğal durumu insanın, insanla savaşı olduğunu belirten Hobbes temel sorunun güvenlik olduğunu devleti (leviathan), iyiyi ve kötüyü belirleyen ve toplumun tamamını temsil eden otorite olarak tanımlar. Burada kişiler güvenliklerini sağlamak adına devlete haklarını devretmekte ve devletin yasaklamadığı alanlarda kişiler özgürlüğe sahip olmaktadırlar (Ağaoğulları, Türk vd. 2014:438-452). Bireylerin güvenlik içinde yaşamaları için doğal haklarının devredildiği devlet (ölümlü Tanrı) ile ulusun egemenliğini temsil eden iktidar, siyasal alanın iki boyutunu oluşturmakta bireyler, egemenlik haklarını ancak sözleşme ve temsil yoluyla kullanabilmektedirler.

Hobbes'a göre bireyler güvenlikleri için ahlaki bir ödev olarak sözleşmeyle haklarını egemene devretmekte, özgürlüklerini ise egemenin yasaklamadığı alanlarda kullanabilmektedirler. Kısaca siyasal alan egemene ait olmakta, egemenin yasaklamadığı toplumsal alanda ise bireyler özgür olmaktadırlar. Siyasal alan egemenin, toplumla sözleşme sonucu ortaya çıksa da ondan bağımsızdır. Burada toplumun, güvenliğini korumak üzere haklarını egemene devretmesi zorunluluktur. Hobbesçu düşünceden hareket eden günümüz dünyasında asimetrik savaşlar güçlünün hakkı olarak gerçekleştirilmekte (Walzer, 2010:24-36), demokratik değerler ve normlar görmezden gelinebilmektedir. Hak kavramını güce dayandıran Hobbes'un günümüz dünyasında güçlü olanın, güçsüz olanlar üzerinde ahlaki olarak da egemenlik kurmaya hakkı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Modern dönem düşünürleri arasında yer alan Spinoza'ya göre modern düşünce, insanoğlunun var oluşu ve varlığını sürdürme amacı doğrultusunda öznelci yaklaşımlara yönelerek özgürlüğü yok etmektedir. Spinoza modern dönemin aşkın anlayışını, içkinci yaklaşımı ile eleştirir. Onun geometrik yöntemi düaliteyi dışlayan çoklu bir etik anlayıştır. Geometrik kurallar ve açıklamalar bir ve çok olarak eşit derecede bütünü oluşturmaktadır. Tıpkı geometri gibi varlık alemi de sahip olduğu eşit üretken güç ile çokluğu oluşturur. Çünkü her insan yaşamının tüm zamanlarında üretken güce sahiptir. Bu güç kişinin her zaman sahip olduğu ve kullanabileceği doğal gücüdür. Üretken güçlerini etkin hale getiren bireyler, topluma ve devlete katkıda bulunmaktadır. Spinoza'da siyasal ve toplumsal alan ayrımı yoktur ve sözleşme de zorunlu değil tamamen kişilerin iradesiyle ortaya çıkan bir durumdur. Bireysel irade sevgi kavramının sevince dönüşme biçimidir. Yani bireyin üretken gücünü etkin kılarak sürekli sevinme halidir. Çünkü siyasal alan kişilerin üretken gücü ile belirlenmekte ve herkesin katıldığı alan olarak tanımlanmaktadır. Spinoza kişinin sahip olduğu üretken gücünü onun özgürlük alanı olarak tanımlamakta ve doğal durumdan toplumsal duruma geçişi bir zorunluluk değil bireyin varlığını koruma alanı olarak görmektedir. Spinoza'da bireyin özgürlüğü demokrasiye içkin olmakta ve demokrasiyi, üretken güçlerin bir araya geldiği çokluğun ifadesi olarak tanımlamaktadır.

Spinoza'da birey, hayat ile ilgili zorunluluklarının bilgisine ulaştığı ölçüde güçlü ve erdemli bir yaşama sahip olacaktır. Spinozacı yönetim bireyin özgürlük alanını koruyan demokratik çokluğu ifade eder. Yönetimin amacı kişinin hayat ile ilgili zorunluluklarının bilgisine ulaşabilecek özgürlüğünü korur. Spinoza doğal, sivil ve siyasal yaşamın farklı olmadığını, bireyin doğal durumda sahip olduğu üretken gücünü kişisel, toplumsal ve siyasal alanda da sürdüreceğini ifade eder. Bu anlamda Spinoza'da siyaset demokratik içkinliği içermekte, demokratik içkinlik ise kişinin özgürlüğü ve üretken gücü ile hareket ederek çoklu toplumsal ve siyasal alanı ortaya çıkarmaktadır (Balanuye, 2017:93-151). Balanuye'nin Spinoza çalışmaları, Spinoza ve düşüncelerinin modern yaşam ve gündelik yaşam üzerindeki etkilerini anlamada oldukça açıklayıcıdır.

Kısaca modern aşkıncı anlayış, erekselci ve insanbiçimcidir. Varlıklar arasında önem hiyerarşisi kurulmakta ve iktidar, kutsanmışlıklar üzerinden sürdürülmektedir. Aşkın söylemlerin içeriklerini dinsel öğretiler, kutsanmış kişiliklerin mucizeleri, olağanüstü koşullar ve karizmatik kültler oluşturur. Örneğin imam veya papaz, dinsel öğretide insan acziyetini vurgulayarak, sürekli cehennem azabı söylemleriyle cemaat üzerinde egemenliklerini kurmaktadır. (Balanuye, 2017:51-57). Korku ve keder iktidarın sürdürülmesinde önemli bir meşruiyet kaynağıdır. Hobbesçu düşüncedeki insan, insanın kurdu olması kaçınılmaz olarak insanbiçimci bir egemeni (ölümlü Tanrı) ortaya çıkarmıştır. Evren insan aklı ile dizayn edilebilen bir alemdir. Modern siyaset ve hukuk ise insan aklı ile tahkim edildiğinde doğa, insanın biçimlendirdiği bir mükemmellikte varlığını sürdürebilir. Örneğin modern siyasette hukuk doğrulayıcıdır. Güçlü olanın hakkını teslim eden bir doğrulama içeriğine sahiptir. Spinoza'da var olma bir öze, amaca ve mükemmelliğe bağlı değildir. Varlık yaşam için üretken güce sahiptir. Bu güç tüm varlıklarda bulunduğundan mükemmel olana, ideale ve mutlak güce gerek yoktur[73]. Korumacı hukuk anlayışına sahip olan Spinoza'da hukuk, varlıklara içkin olan güçlerini gerçekleştirmede gereksinim duydukları bilgiye engel olacak unsurlardan korunmak için gereklidir. Spinoza'da siyasal olan özgürlük kavramıyla ilişkilendirilir. Bu durumda demokrasi siyasal olana içkindir. İçkinci anlayış özgürlüğe dayanır ve kişiye neşe katar. Spinozacı düşüncede kişinin üretken gücü, erdemin ve hakkın güce bağlı olarak tanımlanması, kişilerin özgürlüğünü koruyarak ve üretken gücünü açığa çıkararak demokrasiyi, çokluğa imkan tanıyan bir sistem olmasını ortaya çıkarmaktadır (Balanuye, 2016:238-251). Spinozacı içkin siyaset anlayışının günümüz demokrasilerine yansıması, özellikle son elli yıldır giderek yaygınlaşan sivil toplum ve sosyal hareketlerin, demokrasinin sürdürülmesinde öneminin vurgulanmasındandır. Bir diğer ifadeyle günümüz demokrasilerinin sorunlarını çözmede dile getirilen sosyal sermaye açığı ve bu açığı

[73] Spinoza'nın Farabi'den, Descartes'e ve yeni Platonculara değişik düşünürlerden etkilendiği ve düşüncesinde panteist (Tanrının evrenle ilişkisi içkin ise) veya pan-enteist olduğu belirtilmektedir. Panteizmde Tanrı ve evren özdeşliği söz konusudur. Tanrı evrende içkin olup; Tanrı her şeydir ve her şey Tanrı demektir. Pan-enteizmde ise her şey Tanrı'da mevcuttur. Bu durumda pan-enteizm hem içkinci hem de aşkıncı olmaktadır. Yazar Spinozacı Tanrı-evren anlayışında içkinci anlayışa sahip olduğunu belirtmekle özellikle Farabi'nin sudur düşüncesinden etkilendiğini ifade etmektedir (Arıcan, 2006:136-141).

gidermede tartışılan sosyal hareketlerin önemi Spinozacı içkin siyaset tartışmalarını yeniden gündeme taşıdığı ifade edilebilir.

Aşkıncı ve içkinci siyaset tartışmaları modern zamanlarda gözetim toplumundan kontrol toplumuna ve denetim toplumuna değişik türde tartışmalarla devam etmektedir. Örneğin Hume'un panoptikon(gözetlemeci) toplumunda mahkumlar kendilerini gözetleyen birilerinin olduğu bilincinde hareket etmeleri, günümüz dünyasında bilginin pazarlanarak bireylerin belirlenmiş toplumsal yaşama adapte olmalarını göstermekte, 1989 yılında Amerika'nın California (Kaliforniya) eyaletinde kurulan Pelican bay hapishanesindeki mahkumların yaşamını anlatan Bauman, mahkumların gardiyanlar ile iletişime geçmelerinin bile imkansız olduğunu, suçluların kalın betonlarla kapalı duvarlar arasında sıkışıp kaldığını ve toplumdan tamamen dışlandıklarını ifade ederek (Bauman, 2000:209-211) günümüz yaşamının zorluklarını anlatmaktadır. Kısaca panoptikon tarzı hapishane ile modern dönemde iktidarın, toplumun hareketlerini gözetim altında tutarak insanları belli kalıplar içinde eğitmekle devlete uyumlu vatandaşlar haline getirildiği anlatılmakta, Pelican bay hapishanesi ile iktidara ayak uyduramayanların karşılaşabileceği ve yaşayabileceği durumları örnekle açıklamaktadır. Bu örnekler modern yaşamdaki aşkınlığı ifade etmesi bakımından önemlidir.

Foucaultcu düşüncede iktidar her yerdedir, direniş de. Eğer iktidar sadece devletin içinde değil aynı zamanda okulda, iş yerinde, yaşamın mikro alanlarında yaşanıyorsa o halde her yerde, hayatı kurmaya çalışan iktidardan ve ona karşı da bir dirençten bahsedilebilir. Hobbes'dan günümüze modern dönemde iktidar varlığını ölüm, korku, baskılama ve yıldırma gibi olumsuzluklar üzerinden sürdürdüğünü söyleyen Foucault, günümüz post-modern yaşamdaki iktidarın biyo-iktidar olduğunu belirtir. Biyo-iktidar ölüm üzerinden değil yaşam üzerinden iktidarını sürdürmekte ve kurumlarını oluşturmaktadır. Bilgi ve bilmek, iktidarın toplumdaki tahakküm edici aracını oluşturmaktadır. Burada iktidar gücünü hiyerarşik ve aşkın unsurlara bağlı olarak değil, topluma içkin istatistiki bilgi ve veri toplama analizleri ile nüfusun devamını sağlayacak ve iktidarını sürdürecek biçimde politikalar üreterek sürdürmektedir. Yönetme sanatı olarak biyo-iktidar, toplumda baskı aracı olmaktan ziyade içten içe işleyen bir mekanizmadır. Biyo-politika yaşamı oluşturan güçlerin tercihlerini ve örgütlenme biçimlerini açıklar. Burada bir ayrım yapmak gerekirse biyo-iktidar egemenlik ilişkilerinde biyo-politika ise hem egemenlik, hem de farklı yaşam üretimlerinin kuruculuğunu ifade etmektedir (Lorey, 2013). Spinoza'nın varlığın özü, varlığı sürdürme çabası ve yaşam arzusu olarak tanımladığı üretken güç (conatus) ile Foucaultcu biyo-politika kavramları günümüz sivil toplum ve sosyal hareketler ile devlet ve demokrasi ilişkilerini analiz etmede önemli kavramlar olduğu söylenebilir.

Günümüzde demokratik içkinlik, siyasetin her yerdeliğini açıklayan kültürel formda tanımlanır. Örneğin Foucault, Spinoza'dan mülhemle iktidarı, üretken güç olarak tanımlar. İktidar bir kişiye, gruba ideolojiye bağlı olarak sürdürülemez. İktidarın görünen ve görünmeyen her yerde olduğunu söyleyen Foucault, direnen toplumsal ilişkilerden uyum gösterenlere değişik türde kimlikler üreterek yaşamın enerjisi olduğunu belirtir. İktidarın

üretken bir güç haline gelmesinde içinde yaşadığımız yüzyılı niteleyen bilgi toplumu olduğunu dile getiren Foucault, bilginin bilimselliğinden ziyade söylemsel olarak itaat eden veya isyan eden benliklerin oluşmasında kullanıldığını söyler. Burada iktidar siyasi parti veya herhangi bir kurum değil stratejik bir duruma indirgenir. İktidar diyalektik bir sürece tabidir. Bir tarafta kimlik üretir diğer tarafta ise üretilen kimliklerin direnciyle karşılaşır. Foucaultcu yönetim, güvenliği esas alan ve istisnaya dayalı tepeden yönetim değil insanların üretkenliğini artırma amacını taşıyan biyo-politika yani yönetimselliktir. Burada siyasi iktidar, biyo-iktidara dönüşmekte ve biyo-iktidar[74] kültürel alandan beslenirken alternatif kimliklerle değişik türde dirençlerin ortaya çıktığı alanda varlığını sürdürmektedir (Nash, 2016:25-34). Kültürel alanda meşruluğunu sürdürmeye çalışan siyasi iktidar spin doktorlar ile düşünceleri ve olayları manipüle ederek varlığını devam ettirirken; direnme anlamında yeni özneler, toplumsal hareketlerden, çevreci ve feminist hareketlere, evrensel adalet hareketlerine değişik türde sivil toplumsal alana iktidar ve alternatif iktidar biçimleri üretilmektedir.

3.İçkinci Demokrasinin Unsuru Olarak Sivil Toplum ve Sosyal Sermaye

21. Yüzyılda dünya küreselleşme ve alternatif küreselleşme süreçlerini yaşamakta devlet, demokrasi, vatandaşlık, sivil toplum gibi kavramlar yeniden tanımlanmaktadır. Küreselleşmeyi etkileyen en önemli unsur üretimin ve tüketimin küreselleşmesinin yanında sorunların da küreselleşmesidir. Bu süreçte demokrasi talepleri artmakta ve demokrasinin içeriği çeşitlenmektedir. İletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, bilgiye erişim yollarının çeşitlenmesi ve kolaylaşması, yerelden küresele demokrasi tartışmalarını artırmıştır. Ulus devlet yapılarında demokrasi siyasal partiler ile temsil edilmektedir. Küreselleşen dünyada siyasal partiler varlığını devam ettirmekle birlikte bireysel tercihlerin artması, sivil toplumun önemi ve sosyal hareketlerin yaygınlaşması, demokratik sistemin ve ulus devletin yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır.

Türkiye'nin demokratikleşme çabalarını Osmanlı'da başlayan reformlara kadar götürmek mümkündür[75]. Cumhuriyet dönemi demokratikleşmede karşılaşılan temel sorun demokratikleşmenin çoğulcu içerikte sürdürülememesi nedeniyle devlet ile toplum arası yaşanan gerilimlerdir. Devletin patrimonyal (koruyucu, emredici, sultan, baba) ve prebandal

[74]Biyo-iktidar kavramını açıklayan Faucault, disipline bağlı iktidar ve biyo-iktidar ayrımı yapmaktadır. Örneğin disipline bağlı iktidar toplumu makine olarak görürken biyo-iktidar, süreç olarak toplumu tanımlar. Disiplinci iktidar denetime dayanırken biyo-iktidar, düzenlemeyi esas alır. Disiplinci iktidar bireyleri kontrol ederken biyo-iktidar, nüfusun ihtiyaçlarını karşılar. Disiplinci iktidar toplumsal düzeni ve istikrarı sağlamada okul, hapishane, ordu ve fabrika gibi kurumlara ihtiyaç duyarken biyo-iktidar, nüfusun demokrafik unsurlarını dikkate almakta ve kamu sağlığı, konut ve sosyal hizmetlerde faaliyetlerini sürdürmektedir. Disiplinci iktidar eğitim ve öğretime önem verirken biyo-iktidar, nüfusun niteliklerine, aşılamaya ve sağlık hizmetlerine önem atfeder (Drake, 2016:58).

[75]Yazar eserde Tanzimattan Cumhuriyete demokratik reformları anlatmaktadır. Padişahın yetkilerinin Meclis karşısında sınırlandırılması, bireylerin kul statüsünden tebaaya ve vatandaş statüsüne geçmesi, siyasal partilerin ortaya çıkışı gibi gelişmelerin Tanzimat döneminden Cumhuriyete demokrasinin gelişimini anlatır. Devlet tarafından ve Devleti Aliye-i Osmaniye-i kurtarma amacıyla başlatılan reformların zamanla vatandaşların talepleri ve uluslararası gelişmeler ile ivme kazandığını demokratikleşme çabalarının, hem topluma içkin hem de topluma aşkın olarak sürdürüldüğünü bu durumun merkez ve çevre ayrımlarına ve demokratik değerlerin, ilkelerin ve kurumların toplumda yerleşmesinde değişik türde aksaklıklara yol açtığını ifade etmiştir (Akkas, 2002: 144 ve 146-147)

(arpalık)[76] içeriği, devlet oligarşisini ortaya çıkarmış; devleti temsil ettiğine inanan bürokratik oligarşi[77] ise toplumun demokrasi taleplerini görmezden gelmiş ve demokratik kurumların yaygınlaşmasının karşısında çelik bir zırha bürünmüştür.

15. Yüzyıl sonrası batı toplumlarında toplumsal üretimin değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan ulus ve devlet yapısı, piyasa ekonomisinin yaygınlaşmasıyla, bireyin hak ve özgürlükleri karşısında sınırlanan bir demokratik yapıya evrilmişti. Devlet (kurallar ve kurumlar açısından) ve toplum (düşünce ve yaşam bakımından) demokrasinin değerlerini, ilkelerini ve kurumlarını geliştiren bir hukuk düzenine sahip oldu. Batı toplumlarında demokratik devlet, halkın kontrol ettiği bir yapıya karşılık gelmekte ve devletin kurumlarında demokratik değerlerin yansıması; hizmette açıklık, hesap verebilirlik ve yerindelik gibi unsurlar ile tanımlanmaktadır. Türkiye batıdaki bu gelişmeler açısından karşılaştırıldığında başta devlet ve kurumları ile toplum arasında güven açığına dayalı karşılıklı baskılamayı içeren bir gerilim hattının ortaya çıktığı söylenebilir. Anayasalardan devletin kurumlarına toplum üzerinde aşkın bir devlet anlayışı söz konusudur. Örneğin 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmında yer alan "--- milletin ebedi varlığı ve Yüce Türk Devleti…demokrasiye aşık Türk evlatları…" gibi ifadeler aşkıncı bir devlet anlayışını ifade eder. Aşkıncı anlayış sadece devlet bürokrasisinde değil toplum ile devlet ilişkilerinde ve siyasetin sürdürülmesinde de devam etmiştir. Örneğin merkez ile çevre arasındaki açığın kapanamaması[78] ve demokratik muhalefetin ortaya çıkamaması, demokrasinin halkın kontrol ettiği ve topluma içkin olan bir sistem değil, halk adına ilgililerin hareket ettikleri aşkın bir sistemi ortaya çıkarmıştır.

Demokrasiye içkin olan önemli unsurlardan biri sivil toplumdur. Sivil toplum tarihi süreçte Hegel'den Marx'a, Tocqueville'den Gramsci'ye düşünürlerce değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Sivil toplum kavramı toplum ve iktidar ilişkilerinde direnci, reddi, alternatifi ve muhalif olmayı kısaca toplumsal dinamizmi ifade eder. Ortak tutum ve davranışları bir araya getiren ve kamuoyu oluşturarak toplumsal ve siyasal değişim üzerinde etkili olan sivil toplum, Batı dünyasında mutlakiyetçi rejimlerin kurulmasından ulus devletin ortaya çıkmasına, monarşiden demokrasiye, insan haklarından kültürel haklara etkili olduğu söylenebilir. Sivil toplum tarihi süreçte kapitalist toplumun yaygınlaşmasında burjuvaziyi (Protestan ahlakına sahip orta sınıf müteşebbisler) temsil etmekte, devlet baskısı ve despotizmine karşı ise sığınılacak bir limana dönüşmüştür. Toplumun beyni sivil alandır. Sivil

[76]Weber patrimonyal prebandalizm kavramını doğu toplumlarını açıklamada kullanmaktadır. Endonezya'nın Javanese toplumu üzerinde yaptığı çalışma sonrasına dayandırılan patrimonyal prebandalizmde devlet; baba olarak kullarına hükmetmekte, toplumu kontrol etmede de yöneticilere ve bürokrasiye vergi ayrıcalığı veya devlet kurumlarını arpalık olarak tahsis etmektedir (Bakker ve Ferrazzi, 1997:11-15).

[77] Bürokratik oligarşi Türkiye'nin demokratikleşmesinde temel engellerden biridir. Bunun iki saç ayağı bulunmaktadır. Yargı ve silahlı kuvvetler. Türkiye'de son yıllara kadar siyasal partilerin sıklıkla kapatılması, darbelerin yapılması ve darbe sonrası darbecilerin yaptığı anayasa ile toplumun yönetilmeye çalışılması; devletin kurumları ile toplum arasındaki mesafenin açılmasına, demokratik değerlerin, ilkelerin ve kurumların toplumda yaygınlaşmasına engel teşkil ettiği söylenebilir (Tekir ve Akkaş, 2014).

[78]Shils'den mülhemle Osmanlıdan Cumhuriyete demokratikleşememenin temel sorunu olarak merkez ile çevre arasındaki gerilimli ilişkiye dikkati çeken Mardin, kültürel kodlardaki derin ayrılıktan dolayı reformlardan inkılap hareketlerine değişim taleplerinin, merkezin ısrarcı tutumuna çevrenin direnç gösterdiğini söyler (Mardin, 2014:117-143). Örneğin laikleşme, merkez ile çevre arasında dinin istismar edildiği biçimde algılandı.

toplum, devlet egemenliğini meşrulaştırmada ve demokratik sistemi, değerleri ve kurumları topluma içkin kılmada önemlidir.

Piyasanın küreselleştiği günümüz dünyasında çevre, yoksulluk ve insan hakları gibi sorunların küreselleşmesi karşısında ulus devletler, sorunların çözümünde yetersiz kalmakta sivil toplum, küresel sivil toplum, devlet dışı örgütler, sosyal hareketler, uluslararası devlet kuruluşları, sivil inisiyatifler ve gönüllü kuruluşlar olarak değişik türde tanımlanan sivil alan, sorunların çözümüne dahil edilmektedir. Ulus devlet anlayışında siyasal alan genellikle seçim yoluyla ve siyasal partiler tarafından vatandaşların temsil edildiği alandır. Günümüz dünyasında sorunların küreselleşmesiyle sivil ve siyasal alan ayrımı giderek zayıfladı ve siyasal alanın sivil alanın kontrolüne girdiği söylenebilir. Küresel sivil toplum, küresel sosyal hareketler ve küresel medyanın ulusal düzeyde etkileri artmaktadır. Demokratikleşmenin talep edildiği bir dünyada demokratik değerler topluma içselleşirken aynı zamanda ulus ötesi ve uluslararası baskılar demokratikleşmeyi kesintiye uğratmaktadırlar. Bu durum 21. Yüzyıl toplumlarının özellikle küresel aktörler tarafından demokratikleş(tiril)melerinin karşılaşabileceği güçlükleri açığa çıkarmaktadır. Türkiye'de demokratikleşme süreci batıdaki gelişmeler ile paralellik arz ederse de demokrasiye içkin olan gelişmelerin gerçekleşememiş olması demokratikleş(tiril)menin, aşkın anlayışlar üzerinden sürdürülmeye çalışıldığını gösterir. Türkiye; demokrasinin içkinleşemediği toplumlarda, özellikle dıştan müdahalelerin ve onların destekçileri ile birlikte hareket ettiklerinde demokrasinin sürdürülmesinin ne kadar güç olduğunu gösteren önemli örnek ülkelerden biridir.

Günümüz demokrasilerinde sivil toplum, özellikle bireysel tercihlerin ve kimliklerin ifade edilmesinde, öz yönetim taleplerinde, vatandaşlıkta, emeğin yaratılmasında, pazarın yaygınlaşmasında ve geleneğin taşınmasında önemlidir. Devlet ile piyasa arasında konumlanan sivil toplum; gönüllü dernekler, düşünce kuruluşları, lobiler, toplumsal hareketler ve kamusal iletişim biçimleri olarak toplumda yer alır. İletişim teknolojisindeki gelişmeler sosyal ağları yaygınlaştırarak sosyal hareketler temelinde sivil toplumun demokrasi açısından önemini daha çok artırmıştır. Seçmenlerin siyasal ideolojiler doğrultusunda siyasal partilere oy verdikleri vatandaş odaklı siyaset anlayışı günümüzde giderek zayıflamaktadır. İletişim teknolojilerin geliştiği, ulusal sınırların anlamsız hale geldiği, küresel yönetişimle birlikte sivil ve siyasal alan ayrımının azaldığı bir dünyada siyaset; piyasa koşullarında pazarlanmakta ve seçmenler, tüketiciler haline gelmekte ve siyasi partiler spin tabiplerden[79] (Görgün, 2006:308-

[79]Spin terimi literatürde eğirmek, bükmek, çevirmek, fırıldak gibi dönmek anlamlarına gelmekte esasen kavram gerçeğin tek başına sunulmasının yeterli olmadığı düşüncesiyle paket içinde sunulması anlamında retorik sanatı olarak eski Yunan'dan Romalılara kullanılmış, günümüzde ise ilk kez 1980'lerin ortalarında Amerika'da Stratejik Savunma İnisiyatifi adlı askeri kuruma karşı suçlamalara kurumun ilerleme kaydettiğini belirten bültenler yayımlanması ile tekrar gündeme gelmiştir. Günümüzde spin doktor terimi gölge başkan olarak da adlandırılmakta örneğin başkan Bush'un iki kez seçilmesinde stratejist ve akıl hocası Karl Rove'nin etkili olduğu söylenmektedir. Yine Tony Blair'in 1994-2003 yılları arasında danışmanlığını yapan Alastair Campbell, "Irak elinde bulundurduğu kitle imha silahlarını 45 dakika içinde kullanacaktır" dezenformasyonu ile Blair'i kamuoyu önünde hesap verme durumunda bırakmıştır. Türkiye'de terim Betül Mardin tarafından topaç doktorları olarak literatüre kazandırılmışsa da genellikle yaygın kullanımı spin doktorlarıdır. Spin tabipler uzman danışmanlar olup, özellikle seçim kampanyaları ve sonrasında siyasetçi imajını güçlendirmede kullanılmaktadır.

310) destek alarak müşteri-tüketici odaklı hareket etmektedir. Bu süreçte sivil inisiyatif, bireylerin tercihleri, gönüllülük ile siyasi partiler arası ilişkiler önem arz etmektedir.

Gönüllü kuruluşlar olarak sivil toplum yerelden ulusala ve küresele demokratik sistemin sürdürülmesinde içkin bir unsur olsa da sivil toplumun bürokratik niteliği, dışa kapalılığı, küresel aktörlerle ilişkileri, uzman yapısı ve etkileşimleri dikkate alındığında, toplumda negatif sermaye üretebilmektedir. Türkiye gibi demokratik sistemi henüz kurumsallaşma aşamasında olan toplumlarda sivil toplum, demokrasinin engeli de olabilmektedir. Örneğin batı demokratik toplumlarında iktidarın, sivil toplum üzerinde kurduğu hegemonya üzerinden siyaseti sürdürmesine karşılık Türkiye gibi ülkelerde sivil toplum, sosyal hareketler, spin tabipler ve sivil inisiyatifler demokratikleşmenin engeli olabilmektedirler. Özellikle sivil toplumun küresel ağları ve ağ-bağ ilişkileri dikkate alındığında demokratik sistem ağır bedeller ödeyebilmektedir. Türkiye bu açıdan değerlendirildiğinde demokrasinin darbeler yoluyla sekteye uğradığı, kapatılan siyasal partiler ile demokratikleşmenin engellendiği ve hatta sivil girişimler ve bağlantıları ile darbelerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir ülkedir.

Demokrasiye içkin olan önemli unsurlardan biri vatandaşların yönetime katılmasıdır. Batıdan doğuya demokrasi, talep edilen yönetim biçimi olmakla birlikte son yıllarda vatandaşların yönetimlere ilgisiz kaldıkları veya gönülsüz katıldıkları eleştirileri yapılmaktadır. Bunda karmaşıklaşan yaşam biçimleri karşısında bireyler yalnızlaşmakta ve yabancılaşmakta siyaset, uzmanlık gerektirmekte ve bireyler, yaşamlarının tüm boyutlarında gerçek olan ile karşılaşmak yerine sanal yaşamı tercih etmektedir. Burada yönetim biçimi olarak demokrasinin kimi, neyi ve nasıl temsil ettiği sorunu ortaya çıkmaktadır. Literatürde demokrasi açığı olarak tanımlanan bu durum Dünya Bankası'ndan, küresel ortaklıklara dile getirilmekte demokrasinin sürdürülebilmesinde sosyal sermayenin önemi üzerinde durulmaktadır (Akkaş ve Tekir, 2013:56-65). Sosyal sermaye, küreselden ulusala (kalkınma ajansları) demokratik sistemin sürdürülmesinde önemli bir kavram olduğu vurgulanmış, örneğin sosyal sermaye çalışmaları Türkiye'de devlet tarafından teşvik edilmektedir.

Sosyal sermaye kavramının önemli temsilcileri arasında Putnam, Coleman ve Bourdieu sayılabilir[80]. Kavram demokrasiye içkin olmakla birlikte toplulukların, sosyal

[80]Putnam Amerikan demokrasisine katılımın giderek azaldığını Bowling Alone adlı eserde anlatmaktadır. Amerika'da bireyler; sivil topluma daha az katılmakta, sosyal grup içinde hareket etme yerine evde internet başında vakit geçirmeyi tercih etmektedirler. Sosyal sermayeyi olumlu anlamda niteleyen Putnam, bireylerin sivik ortamlarda kendilerini geliştirerek toplumsal sorumluluklarının artacağını ve demokrasinin daha sağlıklı işleyeceğini belirtmektedir. Coleman'da sosyal sermayeyi toplumsal yaşamda bireylerin kullanabilecekleri bakiye olarak tanımlamakta; öğrencilerin başarılı olmasında ve bireylerin mutlu yaşamalarında sosyal sermayenin önemli olduğunu vurgulayarak, sosyolojik açıklama getirmektedir. Colemancı sosyal sermaye rasyonel tercihe dayalı toplumsal mübadele kuramı ile açıklanmıştır. Bourdieu ise kapitalist toplumda sınıfsal farklılıkları anlamada sosyal sermayenin önemli olduğunu belirtmekte ve sosyal sermayesi güçlü olanların, iktidar üzerindeki etkilerinin de fazla olacağı vurgusunu yapmaktadır (Akkaş ve Tekir, 2013:87-120). Bireyden topluma sosyal sermaye toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşam üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere sahiptir.

hareketlerin ve uzmanların sosyal sermayeleri güçlendikçe demokrasi üzerinde olumsuz etkileri de olabilmektedir. Özellikle siyasetin kültürel alanda yaygınlaştığı 21. Yüzyıl toplumlarında vatandaşlık da kültürel siyasetin önemli bir parçası haline gelmiştir. Vatandaşlığın klasik unsurlarını oluşturan sivil, siyasal ve sosyal haklar tarihi süreçte milliyetçilikle birlikte ulus-devlet kimliğinde hukuki olarak tahkim edilmişti (Nash, 2016: 137 ve 168-169). Günümüz küresel süreçte ise kimlikler kültürel içerikte ve çoğulcu ama sınırları belirsiz bir toplumsal alanda yeniden filizlenmektedir. Burada sivil alan coğrafi sınırların ötesinde kozmik alana dönüşmekte, toplumsal alanda sosyal sermayesi güçlü olan kimlikler devlet ve demokrasi üzerinde imkanlarını daha çok artırarak, demokrasinin sürdürülmesini olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir.

Sivil toplum ve sosyal sermaye kavramları günümüzde demokrasi açığını giderme ve demokrasiyi sürdürmede önemli olmakla birlikte küreselleşme süreci dikkate alındığında özellikle küreselleşen sivil toplumun, sosyal sermayesi güçlü olan bireylerin ve toplulukların demokrasi üzerindeki etkileri üzerinde daha çok çalışılmalıdır. Burada temel sorun coğrafi sınırları belli olmayan ve kozmik alanda faaliyetlerini yürüten sivil toplumun, sivil inisiyatiflerin, feminist, çevreci, evrensel adalet gibi hareketlerin demokrasi üzerindeki olumlu etkilerinin tespit edilmesindeki güçlüktür. Bir diğer ifadeyle demokrasiye içkin olan sivil toplumun küresel ağ ilişkileri yoluyla faaliyette bulunduğunda devletin kurumlarını ve toplumu manipüle ederek demokratikleşmesini olumsuz etkileyebileceğidir. 15 Temmuz 2016'da kalkışma olarak literatüre geçen öncesinde sivil toplum olarak tanımlanan kalkışma sonrasında altı ibadet, ortası ticaret ve üstü ihanet şebekesi olduğu belirtilen fetö terör örgütünün eğitimden, ticarete ve medyaya dünyanın çoğu ülkesinde küresel bir aktör olarak örgütlendiği bilinmektedir. Ancak yıllardır Türkiye'de ve dünyada küresel bir sivil toplum olarak faaliyetlerini yürüten örgütün, demokrasisi güçlenmekte olan ülkeye demokrasi maliyeti açısından toplumun, devletin ve kurumlarının ağır bir bedel ödediği aşikardır. Bir diğer ifadeyle sivil toplum ulusaldan küresele, küreselleştiğinde ve küresel ağ-bağlara sahip sosyal hareketler ile karşılaşıldığında toplumun demokratikleşme sürecinin ne ile karşılaşabileceğini kestirmek oldukça zordur.

4.Sosyal Hareketlerin Günümüz Demokrasilerine İçkinliği

Sivil oluşumlar, inisiyatifler ve girişimler olarak sosyal hareketler[81] günümüzde yerelden küresele, bireyden topluluğa, kimliklerin ve normların çeşitlenmesinden, değişiminden, kişiler arası eşitsizliklerin giderilmesine, gelişmiş tüketici dünyadan

Sosyal sermayeye sahip ve onu kullanan bireyler ve gruplar demokratik sistemin sürdürülmesine olumlu etkileri varsa içkin, olumsuz ise aşkın olduğu ifade edilebilir.

[81] Modernleşme kuramı açısından sosyal hareketler paradoksal bir durumdur. Toplumlar modernleştikçe ve geliştikçe süreci olumsuz etkileyen hareketler sistem içinde entegre olacak veya sönümlenecektir. Örneğin ulus devlet sürecinde ortaya çıkan burjuva hareketi ulusun devletini kurmakta, kapitalist sistemin yaygınlaşmasında ortaya çıkan işçi hareketi ise zamanla sistem içinde entegre olarak siyasal iktidara yönelmiştir (Çayır, 2016:11-13). Ancak özellikle 1968 sonrası ortaya çıkan hareketler hem nitelik bakımından hem de nicelik açısından farklılaşmakta; demokrasilerde siyasi iktidar, sivil toplum ve sosyal hareketler ile hegemonik ilişkiler üzerinden meşrulaşmakta, aynı zamanda alternatif iktidar veya karşı iktidarın oluşumuna da katkıda bulunmaktadır. Çünkü iktidar kültürel alanda ve her yerde varlığını sürdürebilmektedir.

gelişmemiş üretici bölgeler arasındaki ticarete, ideolojik olarak aşırı sağdan aşırı sola, yeşillere, anarşistlere, barış hareketlerinden öğrenci eylemlerine, antinükleer protestolardan azınlık milliyetçiliklerine, alternatif tıptan fundamentalist dini hareketlere, çocuk, kadın, çevre, küresel ısınma, ırk ayrımcılığı, küresel adalet gibi insan yaşamını ilgilendiren her alanda ortaya çıkmaktadır. Sosyal hareketlerin bu çeşitliliklerini, yönünü, boyutunu, içeriğini ve eylemliliğini tanımlamak oldukça güçtür. Sosyal hareketlerin bu yeni boyutlarını Kuhncu normal bilimin anomalisi ve kural dışı olarak tanımlamak mümkündür (Johston, Larana ve Gusfield, 2016:121-122). Çünkü modernleşme sürecinde sosyal hareketler olarak burjuva ve işçi hareketleri, ulus devletin kurulmasına ve devletin demokratikleşmesine katkıda bulundular. Bu anlamda demokrasiye içkin olan sosyal hareketler, devletin ve demokratik sistemin meşruiyetini sağladı. Yeni sosyal hareketler ise kültürel formda iktidar ve direnç kavramları üzerinden kimlikler ve alternatif kimlikleri üretmektedir.

Sosyal hareketler genellikle toplumlarda gerilimler, sorunlar, şikayetler, yoksunluklar ve anomik vakaların oluşması ile ortaya çıkarlar. Toplumsal durumda baskılama ve şiddet varsa direnmede ortaya çıkacaktır. Örneğin insanlar, hakları olduğuna inandıkları paydan yoksun bırakıldıklarını anladıklarında hak mücadelesine girişmektedirler. Kısaca devlet; toplumun taleplerini yeterince karşılayamadığı durumlarda sosyal hareketler, kendilerini temsil edecek medyadan siyasete kamusal alanda faaliyette bulunmaktadırlar. Batıda sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan hadise bireylerin atomize olması sonucu yönetime karşı kendini güvende hissetmemesidir. Avrupa ülkeleri Avrupa Birliği çatısı altında toplumları birleştirmiş, bireyler kolay seyahat etme ve ekonomik imkanlar gibi bir takım olanaklara sahip olurken, sistem içinde giderek yalnızlaşmakta ve sisteme karşı sessizliğe bürünmektedir. Örneğin ulusal düzeydeki seçimlere katılım, Avrupa Birliği düzeyindeki katılımdan daha yüksektir. Türkiye'de devlet, 28 Şubat sonrasında İslami kesimleri siyasetten tasfiye etmiş, 1998'de Refah Partisi'nin kapatılması; sokak eylemleri, mitingler ve sivil itaatsizlik gibi sosyal hareketleri popülerleştirmiştir. Toplum farklılaştıkça yeni kimlikler türemekte, ortak kimliğin kurulamaması, cemaatlaşmayı artırmakta ve kimlik krizlerini üretmektedir (Güven, 2016:43-52). Ortak değerlerin üretilememesi, sivil temelde bir anayasasının yapılamaması, ötekileştirmenin toplumda bölünmüşlüğü körüklemesi, hoşgörüsüzlük demokrasiye içkin değerlerin üretilmesini engellemektedir. Türkiye'de demokratik sistem aşkın değerler üzerinden sürdürüldüğünden; siyasal ve toplumsal alanda asgari müştereklerde uzlaşma sürdürülememekte ve krizler, içeriden ve dışarıdan pazarlanarak, toplumsal ve siyasal yaşamda kırılmalar ortaya çıkmaktadır.

Siyasetin kültürel alana indirgenmesi ile sosyal hareketlerin niteliği de değişmiş, günümüzde sosyal hareketler, kaynak seferberliği (hareketliliği) olarak sosyal hareketler[82] ve

[82] Kaynak seferberliği hareketi bireylerin kendi çıkarlarını rasyonalize ederek topluluk eylemlerine katılmalarını ifade eder. Kurama göre devletin yukarıdan düzenlemelerine karşı bireyler, toplumsal eylemin kendi yararları açısından katkısı büyük ise eyleme katılarak demokrasiyi güçlendireceklerdir. Bu kuram bireylerin rasyonel tercihlerinin ve eylemlerinin, toplumun iyiliğine hizmet edeceğine inanır. Kurama yönelik temel eleştiri ise bireylerin, her zaman toplumsal eyleme katıldıklarında rasyonel davranmadıklarıdır. Bir diğer ifadeyle bireyin ve grubun çıkarı birleşse bile sosyal hareket, bireyin rasyonel çıkarının dışında kalabilir (Cohen, 2016:105-107).

yeni toplumsal hareketler [83] olarak tanımlanmaktadır. Yeni toplumsal hareketler örgütlenmeden ziyade ağlar yoluyla harekete geçmekte ve yerel düzeyden küresele etkinlikleri olsa da coğrafi sınırları bulunmaması nedeniyle küresel içerikte gündemini oluşturduğu söylenebilir. Günümüzde demokrasi, sosyal hareketleri içerecek niteliklere sahip olmalıdır. Bu anlamda demokratik toplum; farklı seslere kulak vermeli, bireysel tercihleri fark etmeli ve ağsal ilişkilerin etkilerini dikkate almalıdır. Demokratik kurumlar toplumsal farklılıkları içerecek biçimde genişletilmeli, toplumun kolektif tecrübe ve çıkarları, kurumlar vasıtasıyla topluma ve bireylere yansıtılmalıdır. Demokrasi bu anlamda çok kültürlü, çoğulcu, bireysel ve grupsal farklılıkları içeren bir sistem olmalıdır (Young, 2015:97-99). Bireylerin ve grupların farklılıklarını fark edebilecekleri adil bir demokratik sistemin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Küreselleşen dünyada kavramlar, kurumlar ve değerler yeniden üretilmektedir. Bir süreç olarak küreselleşme insanlığın başlangıç tarihine götürülürse de özellikle ekonomiden, iletişime, sosyal yaşamdan kültüre, hukuktan siyasete küresellik, dünyanın son yüzyılda sahip olduğu kurumlarını ve değerlerini dönüştürmektedir. Bu çerçevede demokrasi ve demokratik sistemin sürdürülmesi de dönüşmekte; çoğulculuğu, farklılığı, çok sesliliği, tartışmayı, eleştiriyi, sosyal hareketleri, diyaloğu, sivil toplumu, müzakereyi ve katılımı içerecek bir demokrasiden bahsedilmektedir. Burada demokrasiye içkin unsurlar sivil alanda kültürel ve kimlik temelinde bireylerin tercihlerini, düşüncelerini ve eylem tarzlarını içeren etkinliklerle ortaya çıkmakta demokratik siyaset, yerelden ulusala ve küresele ilişkiler ve etkileşimlerle sürdürülmektedir. İçkin demokrasi anlayışı toplumların demokratik sisteme sahip olup olmadıkları ile ilgilenmez. İyi ve nitelikli bir demokrasinin sürdürülmesini içermektedir (Ayata ve Gölgelioğlu Klujs, 2016:309-314). İçkinci demokrasi vatandaşa, topluluklara ve sosyal hareketlere duyarlı olup, düşünce ve eylemler doğrultusunda demokratik sistem sürdürülmektedir.

5.Türkiye'de Demokrasiye İçkin Unsurları 15 Temmuz Sonrası Yeniden Düşünmek

Türkiye'de merkez ve çevre ilişkileri Osmanlıdan Cumhuriyete ve son yıllara kadar, merkezi siyaseti niteleyen asker ve bürokrasiden oluşan oligarşik yapı ile onun dışındakileri dışlayan, göz ardı eden, baskılayan, ötekileştiren veya görmezden gelen bir çevre arasındaki mücadele olarak tanımlanır. Siyaset merkez ve çevre gerilimi üzerinden sürdürülür. Siyasi kültürü simgeleyen değerler ve semboller de bu gerilimden beslenir. Böylece muhalif olmanın öteki olduğu bir anlayış ve merkezi siyasetin dışındaki düşüncenin tehdit olarak algılandığı bir tutum vardır. Demokratik değerlerin topluma içkin olamamasının önemli nedenlerinden biri yürütülen merkezi siyasetin demokrasinin engelini oluşturması ve demokratik değerleri üretecek ikna kültürünün geliştirilememesidir. Ayrıca kuldan tebaaya, tebaadan vatandaşa

[83] 1968 sonrası ortaya çıkan hareketler yeni toplumsal hareketler olarak tanımlanır. Marksist düşünceye dayalı bu hareketler belli bir grup adına değil genellikle evrensel kaygıları taşımaktadırlar. Devlete değil sivil topluma, kimlik ve kültürel unsurlara, yaşam tarzlarına ve sembolik siyasete yönelen yeni toplumsal hareket hiyerarşik yapılanmaya karşı esnek bir üyelik sistemine sahiptir (Nash, 2016:109-114). Özellikle internetin yaygınlaşması ile sosyal hareketler ağlar yoluyla bazen görünür olmakta çoğu zaman görünmeden hareket edebilmektedirler.

hukuki değişim yaşanmakla birlikte sosyolojik değişimin gerçekleşememesi demokratik değerlerin yaygınlaşmasını geciktirmektedir. Darbeler, muhtıralar ve siyasal partilerin kapatılması ile demokrasi kesintiye uğramakta, rejim tehdidi ile bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kullanmaları engellenmekte, bireyden topluma ve devlete muasır medeniyete ve değerlerine ulaşma ortak amacına sahip olmakla birlikte bu değerlerin yaşanmasında kırılmalar ortaya çıkmaktadır. Merkezi yapıyı oluşturan en önemli unsur Atatürk ilkelerini Kemalizm üzerinden ideolojikleştiren ve rejimi laiklik ile temellendiren anlayış karşısında yerelin dayandığı cemaat yapıları fayda temelinde siyaset ile ilişki kurmakta, merkeziyetçiliğin katı tutumu karşısında içe kapanmakta, varlıkları bilinmekle birlikte görünür olmamaya özen göstererek; hem cemaat üyelerine gizemlilik ve bağlılık katmakta hem de devlete karşı bir güç olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

1960'lı yıllarda öğrenci yetiştirme amacıyla Gülen temelli cemaat yapılanması; dershaneler, okullar, medya ve ticaret yoluyla Türkiye genelinde ve yurt dışında yayılmıştır. Gizlilik, itaat ve bağlılık cemaatin temel ilkesi haline gelerek, Gülen'in tavır, davranış ve sözleri kutsanmıştır. Cemaat üyeleri gizlilik içinde hareket ederek devletin tüm kurumlarında varlıklarını ve güçlerini artırmışlardır (Akın, 2016:43-49). Darbeler ile merkez ve çevre arası bağ daha çok kırıldığından dolayı toplum ve devlet arası ilişkiler anomalileşmiş; devletin laiklik stratejisi karşısında kendini kamufle eden örgüt (Fetö terör örgütü)[84], İslami olmayan tutum ve davranışları gelecekleri adına meşru görmüş, uluslararası desteğin yanı sıra kendine güven arttıkça iktidar olma, iktidarı değiştirme, gerekirse darbe yapma gibi düşünce ve eylem içinde olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasını etkileyen en önemli unsurlar arasında

[84] Cemaat Gülen kültünde yapılanmış gnostik bir içeriğe sahiptir. Gnostizm eski Yunan'da bilgi anlamına gelen gnosis kavramından türemekte bireysel/ruhsal hakikatin bilgisi olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel bağlamında gnostizm Yahudilik, Yunan felsefesi, yeni Platonculuk ve Mısır hermetizmini içeren bir Hıristiyanlık anlayışıdır. İslam dünyasında gnostik örgütler arasında ihvan-ı safa, Hurufilik, ismailililik ve Batınilik sayılabilir. Zahir-batın, açık-gizli, sonlu-sonsuz, bir-çok, görülen-görülmeyen, değişen-değişmeyen, kusurlu-mükemmel gibi zıtlıkların bireyin ezotorik egosunda çözümlendiği bir düşünce olan gnostizm, günümüz dünyasında maddeyi illüzyon olarak tanımlamakta, ruhsal bilgiyi ve tecrübeyi imanın ve kutsallığın yerine koymaktadır. Günümüz İslam dünyasında ruhani yükselişi ve kişisel gelişimi mezceden gnostik tavır, Süneni Ebu Davud'da belirtilen bir hadiste mehdiyi niteleyen "zulümle dolmuş alemi yeniden doğruluk ve adaletle dolduracak kişide bütünleşerek" ilke ile, dinler arası diyalog (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın sentezi) yoluyla tüm dünyada yaygınlık kazanmaktadır. Gülen başlangıçta dayandığı Said Nursi düşüncesinden (Said Nursi'nin Kuran'ı referans aldığını anlatan eseri Emirdağ Lahikası'dır) Allah'ın kendisine bahşettiği mesih ve mehdi gücüne sahip olduğu inancıyla ayrılmış (kendisini ve iç dünyasını amaç olarak görmüş), evreni kurtarmak için seçilmiş olduğuna inandığı Amerika'ya yerleşmiştir. Amerika'da ortaya çıkan ve Amerikan toplumunu yönlendiren moon tarikatı, ufoculuk, scientology, krishna, gül haçlıları ve masonluk gibi örgütler gnostiktir. Günümüzde yeni kolonyalizm olarak da ifade edilen gnostik temelli örgütler ve sosyal hareketler Gülen temelinde Türkiye'den dünyaya ve özellikle Müslümanlar arasında kurtarıcı bir kült olarak sunulmuş ve devletin tüm kurumlarına nüfuz etmeye çalışmıştır (Kurşunoğlu, 2016:121-139). 15 Temmuz darbesinin başarılı olması durumunda tüm İslam dünyasını kaotik ortama sürükleyecek gnostik sapkınlıkların toplumun direnci ile karşılaşması demokratik kültürün, Türkiye'de topluma içkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Türkiye'de devlet ve toplum arası ilişkiler, yapılacak düzenlemeler ile yeni gnostik örgütlenmelerin klonlanmasına imkan vermeyecek nitelikte olmalıdır. Farklılıkları zenginlik olarak gören ve ideolojikleştirmekten kaçınan bir devlet anlayışı demokratik değerleri kurumsallaştırabilir. Asgari mutabakatla gerçekleştirilecek dinamik bir anayasa ile adalet duygusu bireyden topluma yaygınlaşabilir. Karşılıklı güvene dayalı ilişkiler ile demokratik değerler topluma ve devlete içkin hale gelebilir.

demokrasi açığı, kurumsallaşamama eksikliği, rejimin ideolojikleştirme üzerinden sürdürülmesi, toplumsal ve siyasal yaşamda ötekileştirmeler olduğu söylenebilir.

16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa referandumu sonuçları iki açıdan önemlidir: Birincisi toplum, siyasilerin referandum sürecinde kırılmaya yol açacak söylemlerden uzaklaşmalarını istemiştir. Çünkü 15 Temmuz darbesi sivil iradenin gerekirse bedeniyle demokrasinin bedelini ödeyeceği bir düşünce ve yaşamı ortaya çıkarmıştır. Seçmenler toplumsal ayrışmayı körükleyen söylemleri (oy avcılığı) istememekte ve siyaset yapanlara dikkatli olmaları gerektiği uyarısında bulunmaktadırlar. İkincisi Türkiye'de devlet ve kurumlar ile-demokrasiyi yaşamanın ve yaşamın üretken gücü haline getirme başarısını 15 Temmuz darbesine karşı gösteren- toplum ilişkileri, adalet ve barışı esas almalıdır. Demokrasiye içkin değerler; muhalefetin saygınlığı, liyakat, farklılıklara hoşgörü, hesap verebilirlik, şeffaflık, adillik ve barıştır. Demokratik bir sistemin sürdürülmesi toplumda demokrasinin kurumsallaşması ile mümkündür. Adalet ilkelerini temel alan anayasa ile kurumlarını; demokratik değerler ve hukuki ilkelerle tanzim eden devlet, demokratik sistemin kurumsallaşmasına katkıda bulunabilir. Bireyler kendilerini güvende hissettiklerinde işbirliğine, dayanışmaya, sorumluluk almaya ve bir arada yaşamayı olumsuz etkileyecek unsurlara karşı mücadele etme cesaretini göstereceklerdir.

15 Temmuz darbesine karşı sivil direniş, devlet ve toplum arası gerilimlere, darbelerle kesintiye uğrayan demokratik sisteme, kurumsallaşma eksiğine rağmen toplumun düşünce ve yaşamında demokrasiye olan istenci gösterme açısından önemlidir. Ancak demokratik değerler adil bir sistemde yeşerebilir ve özgür bireylerin üretken güçleriyle güçlenebilir. Türkiye'de darbeye karşı toplumun gösterdiği direnişin sarhoşluğuna kapılınmamalıdır. Çünkü son yıllarda batı dünyasını tehdit eden anti demokratik gelişmeler söz konusudur. Batı toplumlarında ırkçı söylemler giderek yaygınlaşmakta ve demokratik sistemi tehdit edecek siyasal oluşumlar popülerleşmektedir. Batı demokrasilerinde demokrasi açığı olarak da ifade edilen ve demokrasinin, hukuk ile korunduğu ancak toplumun ilgisiz kaldığı eleştiriler esasen demokrasinin topluma içkin olup olmadığı ile ilgili tartışmaları gündeme getirmektedir. Demokratik kurumlar, değerler ve ilkeler topluma içkin hale gelmediğinde toplum ile devlet arası güvene dayalı ilişkiler kurulamamaktadır. Bir diğer ifadeyle demokratik değerlerin topluma içkin ol(a)madığı durumlarda demokratik sistemin karşılaşabileceği tehlikelerin maliyeti, demokrasinin sürdürülebilmesi açısından oldukça yüksektir.

Türkiye'de demokrasi, tarihi süreçte aralıklarla kesintiye uğramasına rağmen yaklaşık 200 yıldır devam etmektedir. Demokratik bir hukuk devletine rağmen demokratik değerlerin devlet ve kurumlarında yerleştiğini söylemek oldukça güçtür. 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi demokrasiye içkin değerlerin ve normların kurumsallaş(tırıl)amadığı toplumsal yapılarda demokratik sistemin ve toplumun ödeyeceği bedeller açısından önemlidir. Türkiye'de 15 Temmuz gecesi devlete ve millete karşı bir grup askerin kalkışması karşısında Cumhurbaşkanı ve başbakanın çağrısı ile toplumun her kesiminden tepki gösterilmesi ve tepki sonrası muhtemel darbeye karşı vatandaşların teyakkuz halinin devam etmesi, milletin

demokrasiye olan inancının tescili olarak değerlendirilmelidir. Türkiye'de devlet; farklılıkları kazanç olarak görmeli ve devlet, toplumsal farklılıkları içerecek bir demokrasi sistemini adalet ve liyakat temelinde kurumsallaştırmalıdır. Ayrıca Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşması ve topluma içkin hale gelmesinde önceliklerden biri de toplumsal mutabakatı içeren bir anayasanın yapılmasıdır (Yılmaz, 2016:61-63). Sivil iradenin 15 Temmuz darbe girişimine karşı bedelini, bedeni ile ödemesi demokrasi tarihine ve demokrasi pratiğine örnek gösterilebilecek bir davranıştır. Demokrasinin değer ve kurumlarının yaygınlaşması, asgari mutabakatla yapılacak bir temel uzlaşma anayasası ve demokratik bir toplum ile demokratik sistem güçlenebilir.

6.Sonuç

21. Yüzyıl dünyasında demokrasi, tartışılan boyutları ile bireyden topluma ve devlete arzu edilmekte, demokratikleşme çabaları bir süreç olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye demokrasi açısından 200 yıla yaklaşan tecrübesine rağmen demokrasiyi devlette ve toplumda yeterince içselleştirdiğini söylemek güçtür. Tanzimat'tan günümüze yapılan değişikliklere rağmen devlet ile toplum arası ilişkilerin karşılıklı güven eksiği nedeniyle sürdürülememesi demokratik değerlerin topluma içselleşmesini engellemiştir. Sivil toplumun, demokrasi açısından önemine rağmen Türkiye'de devlet ile sivil toplum arası yaşanan gerilimli ilişki, sistemin sürdürülmesi üzerinde anomali etkilere yol açmıştır. Özellikle sivil toplumun küresel ağ ilişkileri dikkate alındığında sistemin işleyişinde olumsuz etkiler ortaya çıkmıştır. Ayrıca rejim tehlikesi ve terör tehdidi, siyasal ve ekonomik istikrarsızlığı artırmakta toplumsal uzlaşı yokluğu ise toplumda kamplaşmalara artırmaktadır.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'de 1950'den günümüze demokratik sistemin karşılaştığı engeller dikkate alındığında, demokratik değerlerin ve kurumların toplumla yaşanan gerilimler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Halbuki gerilim hatları demokrasilerde istisna, uzlaşma ve barış içinde yaşama zemini esas olması gerekirken Türkiye'de örneğin 8-9 Haziran 1950'de darbe girişimi engellenmiş, 1957-58 darbe planları önlenmiş, 27 Mayıs 1960'da darbe yapılmış, 22 Şubat 1962, 20 Mayıs 1969, 9 Mart 1971'de darbe girişimlerinde bulunulmuş, 12 Mart 1971'de kısmi darbe yapılmış, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra 28 Şubat 1997 post-modern darbesi, 27 Nisan 2007 e-muhtırası ile toplamda 10 kez devlet ve kurumları yeniden tanzim edilme yoluna gidilmiştir[85]. Bu süreçte demokrasinin en önemli unsurları arasında yer alan siyasal partiler kapatılmış ve iktidar, ordunun vesayetinde kurulmuştur. 11. Darbe girişimi 15 Temmuz 2016 tarihinde devlet ve kurumlarında öteden beri gizliliğini koruyarak yapılanan fetö terör örgütünün kalkışmasıdır. Adını yurtta sulh konseyi olarak Türkiye'nin devlet televizyonunda duyuran kalkışma eylemi kendisini, çiğnenen insan haklarının koruyucusu ilan ederek; kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etme, yolsuzluğu önleme, adalet ve barışı sağlamak üzere özgürlükçü ve

[85] İktidarın darbe ile değiştirilme alışkanlığı Osmanlı döneminde de yaygınlıkla kullanılmış, 36 Osmanlı padişahından 12'si isyan veya darbeyle tahtını kaybetmiştir. Osmanlı döneminde taht kavgalarını besleyen unsurun özellikle asker, yani yeniçeri ocağı olması dikkat çekicidir.

demokratik bir hareket olarak tanımlamıştır. Cumhurbaşkanı ve başbakanın çağrısı ile darbe girişimi, toplumun her kesiminden katılan vatandaşların tepkisiyle bedelini gerektiğinde canlarıyla ödeyerek önlenmiştir.

Günümüzde siyasetin kültürel alana indirgenmiş olması, demokrasiye içkin olan unsurları zenginleştirmekte siyasal partilerin, sivil toplumun, sosyal hareketlerin ve yeni sosyal hareketlerin toplum ile devlet arası güvene dayalı ilişkilerin sürdürülmesinde önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca demokratik sistemin işleyişindeki sorunların giderilmesinde sosyal hareketler ve sivil toplum ile devlet arası ilişkilerde ortaya çıkan açığın sosyal sermaye ile kapatılabileceği vurgulanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti; demokrasi, kurumlar, sivil toplum ve siyasal sistem açısından batı ile karşılaştırılarak analiz edildiğinde kendini ve dışını bütünlüklü okuyamadığından, batı hayranlığı ile batı düşmanlığı arasında sıkıştığı söylenebilir. Temel sorun devlet ve toplum ilişkilerinin güven temelinde kurulamaması, bürokrasinin mühendislik marifetiyle toplumu dizayn etme isteği, siyasetin popülizm üzerinden sürdürülmesi ve farklılıkların öteki olarak tanımlanması olduğu söylenebilir.

1980'lerin Türkiye'si liberalleşme ile birlikte siyaset, devletten sivil alana popülerleşmiş, devleti temsil ettiğini iddia eden bürokratik oligarşi ise siyasetin sivilleşmesi önündeki engeli oluşturmuştur. Burada bürokrasinin ötekileştirici rolü nedeniyle demokratikleşmenin tüm dünyada yaygınlaşmasına paralel olarak ülkemizde de artan sivil toplum özellikle devlet bürokrasisinin dışladığı kesimlerin sığındığı limanlar olmuştur. Sosyal sermaye, sivil toplum ve sosyal hareketler bireyin üretken gücünü özgürce kullanarak bir arada barış içinde yaşamayı tesis eden bir demokratik toplum ve sistemi öngörürken, Türkiye'de demokrasinin yaşadığı krizler iki sonucu ortaya çıkarmıştır. Bir tarafta devletine güvenemeyenlerin oluşturduğu hareketler ve örgütler ki bunlar arasında fetö terör örgütü 15 temmuz 2016 tarihinde devlete ve millete karşı eylemde bulunmuştur. Diğer tarafta ise devletin ötekileştirmesine ve toplumsal kesimler arasında tırmanan gerilimli yaşama rağmen toplumun her kesimden insanın darbeye canı pahasına karşı çıkmasıdır. Yapılması gereken ise demokrasinin değerlerinin ve ilkelerinin, kurum ve kuralları ile devlet tarafından yeniden tanzim edilmesi için yeni bir anayasaya duyulan acil ihtiyaçtır.

Demokratik sistemlerde esas olan devletin, ideolojikleş(tiril)mesi üzerinden toplumda sürdürülmemesidir. Türkiye bu anlamda devlet ve toplum olarak geçmişi ile yüzleşmelidir. Bakiyesinde bulunan çok kültürlülüğü kazanç olarak değerlendirmelidir. Ayrıntıdan uzak temel bir uzlaşma anayasasını gerçekleştirmelidir. Batı ile bağı koparmak veya batılaşmak yerine batıdaki gelişmeleri ve değerleri, kendi değerleri ve üretken gücü ile yeniden sentezlemelidir. Doğu ile batı arası ayrım yapmak yerine doğu ile batıyı sentezleyen bir düşünce ve değer sistemi üretmelidir. Ayrıca devlet ve toplum olarak hatalarımızla yüzleşmeyi ve hataları tekrar etmemeyi öğrenmek zorundayız. Aksi halde kötü alışkanlıkların tekrarlanma riski artar. Türkiye toplum ve devlet olarak darbelerle, muhtıralarla, kalkışmalarla ve ötekileştirmelerle tarihi sürecinde sürekli yaşadığı kötü alışkanlıklarını terk etmelidir.

16 Nisan 2017 referandumu sürecinde siyasilerin popülist söylemleri toplumda gerilimleri artırmış, seçmen ise bu gerilimlerin yaşanmamasını arzu etmiştir. Bunun iktidar ve muhalefet açısından iki sonucu ortaya çıkmıştır. İktidar yapacağı düzenlemelerde muhalefetin sesini de dikkate almalıdır. Muhalefet ise iktidarın eksikliklerini ortaya koymalı ve iktidar olma potansiyelini artıracak politikalar geliştirmelidir. İktidar ile muhalefet, birbirini yok sayacak biçimde ilişkilerini sürdürmemelidir. Demokrasinin içkinliğini sadece seçim sonucu belirlemez. Demokrasinin kurumlarının ve kurallarının yaşamın unsuru haline geldiği, hukukun demokratik değerleri kurumsallaştırdığı, bireysel tercihlerin zenginlik olarak kabul edildiği ve bireylerin üretken güçleri ile demokratik yaşamın zenginleştiği bir sistem, herkes tarafından benimsenebilir ve sürdürülebilir.

Kaynaklar

Ağaoğulları, Mehmet Ali (edit) 2014. Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akın, Mahmut Hakkı (2016). Türk Siyasi Kültüründe Laiklik Meselesi ve 15 Temmuz Sonrası Laiklik Tartışmaları ve Fetö", Muhafazakar Düşünce, Yıl 13, Sayı 49, Ankara.

Akkas, H. Hüseyin (2002). An Analysis Of Democratic Development From Tanzimat To Republican Period, Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2002, Sayı, 3, Karaman.

Akkaş, H. Hüseyin ve Tekir, Osman (2013). Demokrasinin Gelişmesi ve Sürdürülebilirlikte Sosyal Sermaye, Kadim Yayınları, Ankara.

Arıcan, M. Kazım (2006). Spinoza'nın Tanrı-Alem İlişkisinde İçkinlik Aşkınlık Problemi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt X, 1. 127-143.

Atkinson, Sam (Edit), 2013. Siyaset Kitabı (The Politics Book), Çev, Tarık sadak, Alfa Yayınları, 2431, İstanbul.

Ayata, Ayşe ve Klujs G. Özlem (2016). "Siyasi Kültür", Siyaset Sosyolojisi, Haz. Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu, Dipnot Yayınları, Ankara.

Bakker, J. I ve Ferrazzi, Gabe (1997). Weber's Pure Ideal Type Model of Patrimonial Prebendalism: testing the Applicability of the Model in Indonesia", Dep. Of. Sociology and Anthropology, University of Guelph, Ontario, Canada.

Balanuye, Çetin (2016). Spinoza, Say Yayınları, İstanbul.

Balanuye, Çetin (2017). Spinoza'nın Sevinci Nereden Geliyor? Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Zygmunt (2000). Social Issues Of Law And Order, British Journal Criminol, 40, 205-221.

Cohen, Jean (2016). "Strateji Ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler", Çev. Kenan Çayır (Edit), Yeni Sosyal Hareketler, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Çayır, Kenan (2016). Yeni Sosyal Hareketler, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Drake, S. Michael (2016). Siyaset Sosyolojisi Küreselleşen Dünyada, Çev. Hüsamettin İnanç, Bilge Kültür Sanat, No.780, İstanbul.

Güngör, Ayten (2006). "Türkiye'de Yeni Bir İletişim Eğilimi: Spin Doctor", II. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, 21. Yüzyılda Halkla İlişkilerde Yeni Yönelimler, Sorunlar ve Çözümler, 27-28 Nisan, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi, 305-318.
Güven, Selahattin (2016). "Temsil Krizinin Siyaseti: Sosyal Hareketler", Sosyal Hareketler Çağı, Edit. Ferhat Tekin ve Erhan Tecim, Açılım Kitap, İstanbul.
Johnston, Hank, Larana, Enrique ve Gusfield R. Joseph (2016). "Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler", Çev. Kenan Çayır (Edit), Yeni Sosyal Hareketler, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
Kurşunoğlu, Mustafa Said (2016). "Gnostik Düşünce Kurumsal Yapılara Karşı: Yeni Kolonyalizmin Sofistik Silahı", Muhafazakar Düşünce, Yıl 13, Sayı 49, Ankara.
Lorey, Isabell, (2013). Yönetimsellik ve Kendini Güvencesizleştirme: Kültür Üreticilerinin Normalleştirilmesi Üzerine, Çev, Özge Çelik, Skopdergi, Sayı 4, 2013.
Mardin, Şerif (2014). "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (edit), Türk Siyasal Hayatı, Sentez Yayıncılık, Ankara.
Nash, Kate (2016), Çağdaş Siyaset Sosyolojisi, 2. Baskıdan çeviri, Hayrettin Özler, Orion Kitabevi, Ankara.
Öktem, Ülker (2017). Descartes'da Bilginin Kesinliği problemi, Erişim Tarihi: 24.04.2017. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9499.pdf
Tekir, Osman ve Akkaş, H. Hüseyin (2014). Türkiye'nin Anayasa Krizi Demokratikleşme Sorunu, Anayasa ve Anayasal Kurumlar, Kadim Yayınları No.12, Ankara.
Walzer, Michael (2010). Haklı Savaş Haksız Savaş Tarihten örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez, Çev.Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul
Yılmaz, Alim (2016). "15 Temmuz Sivil Direnişi: Demokrasiyi Yeniden Kurmak", Muhafazakar Düşünce, Yıl 13, Sayı 49, Ankara.
Young, Marion Iris (2015). "Sosyal Hareketler ve Farklılık Yaklaşımları", Felsefelogos, 1, İstanbul.

Türkiye'de Demokratikleşme Anlamında Değişim Dinamikleri Işığında 1999 Helsinki Zirvesi'nden Sonra Türkiye'nin Demokratikleşmesinde AB Etkisi

Sami ZARİÇ

Öğ.Gör.Dr, e-posta: zaricsam@hotmail.com

Öz

Türkiye'nin ilk olarak 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusu yapmasıyla açıkça gösterdiği Avrupa Topluluğu'na katılma isteği üzerine yıllar boyunca yapılan tartışmalardan sonra, 2005 yılında Avrupa Birliği'ne katılım süreci başlamıştır. Bu sürecin temelindeki önemli yönlerden biri, Türkiye'nin demokratikleşme meselesidir.

10-11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye oybirliği ile AB'ye aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiştir. Türkiye Helsinki Zirvesi'nden sonra son dönemde ciddi bir reform süreci yaşamış, özellikle hukuk devleti olma ve mevzuatını AB standartlarına adapte etme yolunda önemli bir ilerleme göstermiştir.

Değişime direnmenin baskın toplumsal tavır olduğu Türkiye'de esaslı değişim ve dönüşümler Tanzimat'tan bu yana hemen her zaman dış dinamiklerin sürüklemesiyle olmuştur. Türkiye'deki hızlı demokratikleşme adımlarının artması ancak 1990'ların sonlarında başlamıştır. Bunun da esas nedeni, Türkiye'nin AB üyesi olma arzusu ve bu yolda attığı adımlardır.

AB sürecinin Türk demokrasisini konsolide ediyor olmasının en sorunlu görünen yanı yapılan bütün bu reformların AB kurumları tarafından empoze ediliyor ve sıkı sıkıya gözleniyor olmasıdır. Bu yönüyle Türk Demokrasisindeki Avrupalılaşma, yukarıdan aşağıya işleyen bir süreç özelliğine sahiptir.

Bu çalışmada AB'nin Türkiye'de demokratikleşme konusundaki etkisi 1999'dan başlayarak 2016 sonuna kadar olmak üzere dönemler halinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, demokratikleşme, aday ülke, üyelik süreci, müzakereler

The Effect of Eu on Turkey's Democratization After The 1999 Helsinki Summit in The Light of Change Dynamics Regarding Democratization in Turkey

Abstract

After long discussions over Turkey's aspiration to be a full member of the European Community which had been clearly shown first by the application of Turkey for membership in European Economic Community in 1959, the accession process for European Union has begun in 2005. The main aspect of this process was the problematic of Turkey's democratization.

In 10-11 December 1999 Helsinki Summit Turkey has been granted the candidate country status with unanimous vote. After Helsinki Summit Turkey has passed a substantive reform process and progressed especially in the way to be a state governed by the rule of law and to synchronize its regulations with EU standards.

In Turkey where the resistance to change is a dominant societal approach the drastic change and transformations has mostly been hauled by the external dynamics since Tanzimat. Accordingly the

growth in the rapid democratization steps could have commenced by the end of the 1990s. The main reason for this is the aspiration of Turkey to be a full member of EU and the steps it has taken in this way.

The most problematic aspect of consolidation of Turkish democracy in the EU membership process is that all these reforms are being strictly imposed by EU institutions and being closely followed. Thus the Europeanization in Turkish democracy is a process which operates from top to bottom.
In this study the effect of EU on democratization in Turkey has been studied periodically starting from 1999 till the end of 2016.

Key words: European Union, democratization, candidate country, membership process, negotiations

1.Giriş

Türkiye'nin ilk olarak 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusu yapmasıyla açıkça gösterdiği Avrupa Topluluğu'na katılma isteği üzerine yıllar boyunca yapılan tartışmalardan sonra, 2005 yılında Avrupa Birliği'ne katılım süreci başlamıştır. Bu sürecin temelindeki önemli yönlerden biri, Türkiye'nin demokratikleşme meselesidir. 1993 yılında Avrupa Birliği, üyeliğe bir koşul olarak Kopenhag Kriterleri'ni getirmiştir.

Kopenhag Kriterleri'nin ilki siyasi kriterdir ve "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve azınlık hakları da dâhil olacak şekilde insan haklarına saygı gösterilmesini garanti altına alan kurumların istikrarını" gerektirmektedir. AB'nin üye olmak isteyen bir ülkenin bu siyasi kriteri ne ölçüde yerine getirdiğini belirlemesi o ülkenin AB'ye ilişkin statüsünde çok önemlidir. Bundan dolayı katılım süreci Türkiye dâhil müzakere yapılan bütün ülkelerde demokratikleşme süreci ile yakın bir ilişki içindedir. Bu nedenle demokrasi, Türkiye'nin AB katılım sürecinde hayati bir meseledir (Jonasson, 2010:16).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğine yöneltilen eleştirilerden belki de en makul ve rasyonel gerekçelere dayalı olanı demokrasi ve insan hakları ihlallerine yönelik raporların taşıdığı olumsuzluklara bina edilen eleştirilerdir. Demokratikleşme sürecini ideal anlamda gerçekleştiremeyen Türkiye'nin uzunca yıllar insan hakları karnesi olumsuz olmuştur. Bunun elbette birçok gerekçesi olabilir. Demokrasinin sık sık kesintiye uğraması, demokratik kültürün topluma mal olamaması, demokrasinin siyasetin dışındaki alanlarda da gözetilmesi gereken bir kültürel alışkanlık şeklinde algılanmaması, idari yapılanmanın ve mevzuatın çağdaş demokratik normlara göre revize edilememesi gibi birçok faktör zikredilebilir (Ayata, 2009:35-36). Özellikle Türkiye'nin terörle mücadelesi ve zaman zaman bu mücadelede yapılan hatalar da AB'den eleştiri gelmesine neden olabilmektedir. Ancak bu noktada AB'nin çifte standartlı yaklaşımı da eleştiri konusu olabilmektedir.

Avrupalılaşma kavramı AB ve onun mevcut ve gelecekteki AB üyesi devletlere olan etkisi için çoğunlukla kullanılan bir kavramsal ve teorik yaklaşım haline gelmiştir. Terimi kavramlaştırmak üzere yeni gelişmeye başlayan bir literatür bulunmaktadır, ancak terim genel olarak "AB'nin iç (ulusal düzeydeki) etkisi"ne ilişkin olarak kullanılmakta ve böylelikle Birliğin dönüştürücü gücünü analiz etmek için temel bir kavram oluşturmaktadır. Dolayısıyla 1993 Kopenhag Kriterleri AB katılım sürecince aday ülkelerin Avrupalılaşması üzerine olan ana çerçeveyi çizmiştir (Balkır ve Soyaltın, 2010:50).

Avrupalılaşma, genel olarak, AB düzenlemeleri ve kurumsal yapılarının ulusal düzeye indirilmesi (download) şeklinde tanımlanabilir; bu süreç çoğunlukla yüklenme ile tanımlanabilse de, ulusal politika ve tercihlerinin AB düzeyine yüklendiği ya da aktarıldığı (upload), tabandan tavana bir süreç ile eşleşebilmektedir (Howell'den aktaran Terzi, 2010:79-80).

Dolayısıyla aslında Türkiye'den beklenen demokratikleşme konusunda atılımlarıyla Avrupalılaşma sürecine girmesi ve AB değerlerini benimsemesi ve uygulamaya geçirmesidir. Bu çalışmada öncelikle Türkiye'nin AB üyelik süreci özetlenmeye çalışılarak 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra Türkiye'de demokratikleşme anlamında yaşanan gelişmeler dönemsel olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

2.Türkiye'nin AB Üyelik Süreci

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı yıkım, bu acı tecrübenin bir daha yaşanmamasını sağlamak için ülkelerin işbirliğine gitmesine yol açmıştır. Bunun için atılan ilk adım Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un 1951'de imzaladıkları Paris Antlaşması ile kurdukları Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olurken, 1957'de aynı ülkeler Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'na imza atmışlardır. Bu ekonomik bütünleşme hareketi zamanla son derece önemli bir yapı haline dönüşmüştür (Uysal, 2001:141).

Türkiye-AB İlişkilerinin geçmişi 1950'li yıllara dayanmaktadır. Avrupa tarihinin büyük bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa politikasının bir parçası olmasına rağmen, Türkiye'nin kendini Batı'nın ekonomik, güvenlik, kültürel ve politik yapılarına (OEEC; NATO, Kore Savaşı gibi) dâhil olması İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir (Balkır ve Soyaltın, 2010:72). Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET)'nun 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra Türkiye de bu gelişmeye kayıtsız kalmamış ve

Temmuz 1959'da Topluluğa tam üye olmak için başvurmuştur. Bu başvuru üzerine Türkiye'nin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı bildirilmiş ve tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmiştir. Söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır (AB Bakanlığı web sitesi, www.ab.gov.tr/index.php?p=4, 2017).

Ayrıca Türkiye'nin Avrupa macerasının henüz başlangıç noktasında Yunanistan'la rekabet faktörünün önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Türkiye adına bu başvurunun gerçekleştirildiği dönemde Soğuk Savaş dönemi koşullarının, yani bir Soğuk Savaş paradigmasının hâkim olduğunun bilinmesi gerekmektedir. AET'nin kuruluşu da Soğuk Savaş paradigmasına dayanan bir idealdir (Baydarol, 2011).

İkinci Dünya Savaşı ertesinde tercihini Batı bloğu içinde yer almaktan yana kullanan Türkiye, NATO'ya kabul edilmesinin ardından, AET'ye de başvurarak bir anlamda bundan sonraki tüm kararlarını etkileyecek olan adımı atmıştır. Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan Türkiye–Avrupa Birliği ilişkileri, iki taraf için de inişli çıkışlı ancak önemli bir süreci ifade eder. Yaşanan tüm gerginliklere rağmen bugüne değin birbirinden vazgeçemeyen bu çiftin birlikteliğini başlatan resmi belge ise Ankara Anlaşması'dır (Uysal, 2001:141).

Ankara Anlaşması, Türkiye ile AB'nin bütünleşmesi için, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olarak üç devre öngörmüştür. Geçiş döneminin sonunda gümrük birliğinin tamamlanması planlanmıştır. Anlaşmada öngörülen hazırlık döneminin sona ermesiyle birlikte, 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol'de geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir. Geçiş döneminin kapanışında, AB ile bütünleşmemizde önemli bir aşamayı teşkil eden Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği ile taraflar arasındaki entegrasyon seviyesi ileri bir noktaya ulaşmış ve ülkemizin bundan sonraki çabası, Ankara Anlaşması'nda (28.madde) bir sonraki hedef olarak yer alan tam üyelik olmuştur (Dışişleri Bakanlığı web sitesi, www.mfa.gov.tr, 2012). Gümrük Birliği kararının Türkiye açısından olumlu bir karar olup olmadığı hala tartışma konusu olabilmekte ve bu karar sorgulanmaktadır.

Doğrusu Türkiye'nin AET ortak üyeliğine başvurusunun altında yatan esas sebep ekonomik olmaktan çok siyasiydi. Aslında ne Türkiye, ne de Topluluk anlaşmanın şartlarını hayata geçirmeye istekliydiler. Türkiye 1970'lerde gümrük tarifeleri ve ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldırmaya isteksizken, Topluluk da özellikle 1980'lerde Türkiye'nin önüne

siyasi şartlar koymaya başlamıştı. 12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye - AT ilişkilerinin 3 yıl süreyle, yani 1983'deki ilk genel seçimlere kadar, askıya alınıp dondurulmasına sebep olmuştur. Buna ek olarak, 1973 yılındaki petrol fiyatlarının fırlamasından kaynaklanan ekonomik kriz ve 1987 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi, Topluluğun esas kaygılarını oluşturuyordu ve AT'nu özellikle de tekstilde ve tarım ürünlerinde Türkiye ile olan ticaretin önündeki engelleri ve gümrük tarifelerini kaldırma konusunda çok daha tedbirli davranmaya itmiştir (Sözen, 2004:3-4).

12 Eylül 1980 askeri darbesinden itibaren, özellikle de 1983 yılından itibaren Turgut Özal, iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye ekonomisini küresel mali piyasalara entegre olabilmesi için liberalleştirmeye başlamıştı. Lâkin, bazı iç faktörlere bağlı olarak 2000 yılına kadar siyasette liberalleşme, yani demokratikleşme, oldukça yavaş gelişmişti (Sözen, 2004:9). Ancak bu durum Özal'ın demokrasi ve insan hakları konusuna önem vermediği şeklinde yorumlanmamalıdır.

14 Nisan 1987'de Türkiye Topluluğa tam üyelik için müracaat etmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra bir süre donmuş olan veya minimal düzeyde seyreden AB ile ilişkiler, Türkiye sivil yönetime geçtikten sonra yavaş yavaş yeniden normal seyrine dönmüştür (Acar, 2006:210). Türkiye 1990'ların sonuna kadar PKK'nın Kürt ayrılıkçılığı ile askeri açıdan bir mücadele içindeydi. Bu savaş 30,000 kişinin canına, 2003'e kadar Güney Doğu Anadolu'da olağanüstü halin devamına ve milyarlarca doların askeri harcamaya gitmesine yol açmıştır. Üstüne üstlük, Türkiye 1980'lerin sonundan günümüze kadar siyasi bir istikrarsızlık içine hapsolmuştu. Aralık 1989'dan bugünkü Ak Parti hükümetine kadar Türkiye on bir farklı hükümet ve on üç tane dışişleri bakanı değiştirmiştir (Sözen, 2004:9). Dolayısıyla Ak Parti ile beraber siyasi anlamda ülkenin biraz daha istikrarlı bir yapıya kavuştuğu söylenebilir.

1995 yılında Gümrük Birliği'ne geçilmesi kararı sonucunda Türkiye - Avrupa Birliği (AB) ilişkileri olumlu bir havaya girmiştir. Alınan söz konusu kararla Ankara Antlaşmasının son dönemine geçilmiştir. Bu olumlu hava çok uzun sürmemiş ve ne yazık ki AB Lüksemburg Zirvesi'nde kaybolmuştur. Yıllardır Birlik ile yakın ilişki içinde olan ve Birliğe üye olan ve bu süreçten sonra üye olacak birçok ülkeden çok önce demokratik bir siyasi ve liberal bir ekonomik düzene geçmiş olan Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması yönünde karar alınmamıştır. Bu durum karşısında Türkiye söz konusu durumun değişmemesi durumunda AB ile siyasi ilişkileri keseceğini açıklamıştır (Kıras, 2003:XIII). 1997

Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke statüsü alamamasının önemli nedenlerinde birisi olarak insan hakları ve demokrasi ihlalleri gösterilmiştir (Baykal ve Arat'tan aktaran Sancaktar, 2008:121).

1990 sonrası dönemde AB, Türkiye ile kurduğu ilişkilerde iktisadi kriterlerden çok siyasal kriterler başlığı altında insan hakları ve demokrasi konularına önem vermiştir. Bu dönemde "PKK ve Kürt Sorunu", AB-Türkiye ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi boyutu çerçevesinde ele alınmış ve ilişkilerde gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur (Sancaktar, 2008:122-123).

Özal'ın 1987 yılındaki üyelik başvurusu ile başlayan, 1996 yılında Gümrük Birliği ile devam eden AB süreci 1997 Lüksemburg zirvesinde geçici bir duraklamaya uğramasına rağmen 1999'da önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Türkiye'ye adaylık statüsü, bir takım ön koşulların yerine getirilmesi koşuluyla önerilmiştir. Bu koşullar, Kopenhag zirvesinde kabul edilen ve Kopenhag Kriterleri olarak literatürde yerini alan kriterlerdir (Erdoğan'dan aktaran Duran ve Haşlak, 2005:36-37).

AB liderlerinin 1993'teki Kopenhag zirvesinde ilan ettiği bir dizi üyelik kriteri sadece üyeliğin koşullarını değil AB'nin kimliğini nasıl tanımladığını da gösterir. Kopenhag Kriterleri'ne göre aday ülkelerde:

- Demokrasiyi, hukuk devletini, insan haklarını ve azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygıyı güvence alacak istikrarlı kurumlar,
- İşleyen bir piyasa ekonomisinin ve Birlik içinde izleyen rekabetçi baskılarla ve piyasa güçleri ile baş edebilme kapasitesi,
- Siyasi, ekonomik ve parasal birlik dahil üyeliğin getireceği yükümlülükleri üstlenebilme yeteneği, olmalıdır.
- Aday ülkelerin sahip olması beklenen kriterlere ek olarak AB'nin de "Avrupa entegrasyonunun ivmesine zarar vermeden yeni üyeleri kabul edebilme kapasitesine sahip olması" üyelik için önkoşuldur.

Görüldüğü gibi tersten okunursa, Birlik kendisini ve aslında Birlik içindeki potansiyel çatışmaları, demokrasi, hukuk devleti, insan haklan ve azınlık meseleleri ekseninde tanımlıyor ve tüm bu konuların etkin bir biçimde yönetilebilmesi ve bu kavramlar etrafında bir uzlaşmanın sonucu olarak tespit edilmiş hakların güvenceye alınması için istikrarlı kurumların varlığına özel bir önem veriyor. Ekonomiye dair tek bir parametre ise aday ülkenin işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olmasıdır (Doğan, 2004-2005:22). Dolayısıyla Kopenhag Kriterleri,

Birliğin demokratikleşme beklentilerini daha belirgin biçimde ortaya koymuştur. Bahsigeçen kriterler vasıtasıyla Birlik, bir yandan kendini inşa etmekte diğer yandan aday ülkeleri dönüştürmeyi hedeflemektedir (Kerman vd., 2013:87).

10-11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye oybirliği ile AB'ye aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiştir. Bu Zirveyle gelen aday ülke statüsü, Türkiye açısından bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Türkiye açısından iş ciddi bir boyut kazanmış; siyasi ve ekonomik yapıda üyeliğin gerektirdiği değişiklikler ve hazırlıkları belirleyen Katılım ortaklığı Belgesi ve ilerleme raporları bu tarihten sonra gündeme gelmiştir (Acar, 2006:212).

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin Birlik'ten alacağı mali yardımlar insan hakları konularındaki düzenlemelere bağlanmıştır. Demokrasi ilkelerinin, hukukun üstünlüğü prensibinin, insan hakları ve temel özgürlükler ile uluslararası hukukun ihlali halinde, AB Konseyi'nin, AB Komisyonu'nun önerisi üzerine, nitelikli çoğunlukla gerekli tedbirleri alacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca, hükümetlerin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin yararlanabileceği projelerin finanse edilebilmesi açısından demokrasinin gelişmesi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara ve kültürel kimliklere saygı gibi konulara öncelik verilmiştir (Baykal ve Arat'tan aktaran Sancaktar, 2008:121).

1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra, AB Komisyonu Kasım 2000'de bir Katılım Ortaklığı Belgesi(KOB) hazırlamıştır. Bu belgede, Komisyon Türkiye'nin AB'ne giriş müzakerelerine başlamak için kısa vadede (1 yıl) ve orta vadede (1 ile 4 yıl) yerine getirmesi gereken şartları tanımlıyordu. Şimdi iş Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmesine kalmıştı. Bir başka deyişle, siyasi olarak bunun anlamı Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlayabilmesi için tam bir demokratik rejim kurması gerektiğiydi (Sözen, 2004:8).

AB, 1993 yılından itibaren düzenli olarak Türkiye'ye "insan haklarını ve sivil toplumu geliştirmeyi ve savunmayı amaçlayan eylemler" için finans desteği sağlamıştır. Böylece insan hakları ve demokrasi alanında reformlar yapan Türkiye AB'ye tam üyelik hedefinden vazgeçmediğini gösterirken, AB de Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları konusunda gelişme kaydetmesini istediğini göstermiş oluyordu (Sancaktar, 2008:120).

Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesine yönelik program ve takvimimizi içeren Ulusal Program, 19 Mart 2001 tarihinde dönemin Hükümeti tarafından onaylanarak Avrupa Komisyonu'na 26 Mart 2001 tarihinde tevdi edilmiştir (AB Bakanlığı web sitesi, www.ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1, 2017).

Türkiye Helsinki Zirvesi'nden sonra son dönemde ciddi bir reform süreci yaşamış, özellikle hukuk devleti olma ve mevzuatını AB standartlarına adapte etme yolunda önemli bir ilerleme göstermiştir. Türkiye hiçbir zaman olmadığı kadar AB'ye üyelik konusunda kararlı ve iddialı duruma gelmiştir. Aralık 2004 Zirvesi'nde AB'nin Türkiye ile müzakerelere 3 Ekim 2OO5'te başlama kararı almış olması bu anlamda önemli bir adım olmuştur. Türkiye, demokrasi, laiklik, serbest Pazar ekonomisi, iyi yönetişim ve bölgesel işbirliği konusundaki çağdaş standartları Orta Doğu ve Avrasya'nın eşiğine taşımaktadır (Ayata, 2009:35).

Yukarıda da değinildiği gibi 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası daha yaşanmış ve Zirve'de Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmıştır. 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Hükümetlerarası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır. Yine aynı gün bir basın toplantısı düzenlenerek Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlanmıştır. Böylece, Türkiye ile AB arasındaki inişli çıkışlı ilişki, çok önemli bir dönüm noktasını aşarak yepyeni bir sürece girmiştir (AB Bakanlığı web sitesi, www.ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1, 2017). Artık Türkiye'de AB üyeliğine bir adım daha yaklaşıldığı anlaşılmış ve işin daha ciddi boyutta ele alınmasına yol açmıştır.

3.Türkiye'de Demokratikleşme Anlamında Değişim Dinamikleri

Değişime direnmenin baskın toplumsal tavır olduğu Türkiye'de esaslı değişim ve dönüşümler Tanzimat'tan bu yana hemen her zaman dış dinamiklerin sürüklemesiyle olmuştur. Bugün de demokratikleşme, sivilleşme, dışa açılma, ekonomide ve siyasette çoğulcu, rekabetçi ve özgürlükçü bir düzeni yerleştirme konusunda iç dinamikler yetersiz kalmakta, aslında kendi kendimize yapmamız gereken birçok değişim ve dönüşüm ancak dış dünyadan bu doğrultuda esen rüzgârların desteğiyle gerçekleştirilebilmektedir (Acar, 2006:2).

Çok partili seçimlerin ilk defa yapıldığı 1946'dan itibaren Türkiye'deki demokratikleşme reformlarına baktığımızda, bunların sadece *iç dinamikler* yoluyla çok yavaş ilerlediği görülmektedir. Türkiye'deki hızlı demokratikleşme adımlarının artması ancak 1990'ların sonlarında başlamıştır. Bunun da esas nedeni, Türkiye'nin AB üyesi olma arzusu ve bu yolda attığı adımlardır, ki bu bir *dış dinamiktir* (Sözen, 2004:2). Bu doğrultuda 1982 Anayasasının devlet merkezli ve özgürlükleri kısıtlayıcı genel anlayışı, sonradan yapılan anayasa değişiklikleri ile önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Dolayısıyla bu dönüşümde kimi iç

dinamiklerin de rolü olmakla birlikte Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci, zaman zaman iç dinamiklerin de önüne geçen bir faktör olarak ortaya çıkmıştır (Baltacı vd., 2012:134). Bu açıdan, AB üyelik perspektifinin Türkiye'nin demokratikleşmesinde çok önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir.

Bu çerçevede son dönemde diğer uluslararası etkenler ve iç koşullar da etkili olmasına rağmen Türkiye'de yaşanan iç dönüşüm sürecini anlamak için AB önemli bir değişken olmuştur. Helsinki Zirvesi ile başlayarak iç ve dış faktörler uyumu, reformların gerçekleşmesini sağlamıştır. Ak Parti hükümeti 2002-2005 yılları arasında Avrupalılaşma sürecinde altın yıllarını yaşamış, halktan güçlü bir destek alırken ve liberal aktörler ile koalisyon içindeyken, güçlü bir muhalefet ile de karşılaşmamıştır. Fakat 2005 sonrası dönemde Türkiye, hem içeride hem dışarıda ciddi zorluklar ile karşılaşmıştır (Balkır ve Soyaltın, 2010:66).

1990'lı yıllara kadar, Türkiye'de demokratikleşme adımları AB gibi bir dış dinamiğin katkısı olmadan ve bir miktar da Soğuk Savaş koşullarının etkisiyle, çok yavaş sürmüştü. Türkiye'de ancak 1990'ların sonlarında başlayan hızlı demokratikleşme adımları bugün Türkiye'nin AB üyesi olma kararlılığı ile paralel seyretmektedir. AB, bir *dış dinamik* olarak, Türkiye'de demokratikleşme reformlarına doğrudan yaptığı katkının yanında hem doğrudan hem de dolaylı olarak Türk dış politikasına da etki etmektedir (Sözen, 2004:22).

AB sürecinin Türk demokrasisini konsolide ediyor olmasının en sorunlu görünen yanı yapılan bütün bu reformların AB kurumları tarafından empoze ediliyor ve sıkı sıkıya gözleniyor olmasıdır. Bu yönüyle Türk Demokrasisindeki Avrupalılaşma, yukarıdan aşağıya işleyen bir süreç özelliğine sahiptir. Bu durum aslında Osmanlıdan günümüze Türk modernleşmesinin tipik bir özelliğini yansıtmaktadır. AB uyum sürecinin getirdiği ve hükümetler eliyle yukarıdan aşağıya gerçekleştirilen düzenlemeler içerik olarak Türk halkının büyük bir kesimi tarafından benimseniyor olmasına rağmen söz konusu düzenlemelerin bir demokratik meşruiyet sorununu tümüyle ortadan kaldırdığı da söylenemez (Duran ve Haşlak, 2005:38). Bu husus belki de Avrupalılaşma meselesinin üzerinde etraflıca durulması gereken boyutudur.

4.1999 Helsinki Zirvesi'nden Sonra Türkiye'de Demokratikleşme Anlamında Gelişmeler

Demokratik meşruiyet/konsolidasyon açısından AB'nin durumuna bakıldığında genellikle AB'nin aday ülkelerin demokrasilerini konsolide ettiği kabul edilmektedir. Avrupa

Topluluğu'nun 1980'lerdeki genişleme sürecinde Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi Güney Avrupa ülkelerinde demokrasinin konsolidasyonuna yaptığı olumlu katkı ortadadır. 1990larda yine AB'ye üyelik sürecinin demokrasiye yeni geçmiş Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasinin yerleştirilmesinde önemli rolü söz konusudur. Nitekim, 1999 Helsinki Zirvesiyle birlikte Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi batı dışı bir demokrasi olan Türk demokrasisinin konsolide edilmesi açısından önemlidir (Duran ve Haşlak, 2005:28).

1999 sonrası güvenlik sorununun azalmasının ve AB kriterlerinin etkisiyle Türkiye etnik-kültürel çeşitliliğin yaşanmasını ve ifadesini kolaylaştıran önemli yasal reformlar gerçekleştirdi. Uygulamanın da zamanla iyileşmesi beklenebilir. Ancak burada da demokratik konsolidasyon bir güven sorunuyla karşılaşmaktadır. Onbeş yıl süren şiddet ve terör ortamının bir mirası olarak, etnik çeşitlilikle ilgili toplumsal talepleri temsil etme iddiasındaki aktörler, etnik ayrılmacılıkla olan geçmiş veya süregelen bağlantıları nedeniyle sistemle bütünleşememektedirler (Somer, 2004:11). Bu sorun hala günümüzde de devam etmektedir.

Bu çalışmada AB'nin Türkiye'de demokratikleşme konusundaki etkisi 1999'dan başlayarak 2016 sonuna kadar olmak üzere dönemler halinde ele alınmıştır. Başlangıç tarihi olarak 1999'un seçilme nedeni Usul(2003:309)'ün de belirtiği gibi 1999 Helsinki Zirvesi'yle Türkiye'nin adaylık statüsünün tanınmasıyla beraber demokrasi ve insan hakları alanında ciddi çalışmaların ve değişikliklerin başlamış olmasıdır.

4.1. 1999-2002 Arası Gelişmeler

Türkiye'de ciddi anlamda demokratikleşme reformları Türkiye'nin AB'ye resmen aday ülke ilan edildiği Aralık 1999 AB Helsinki Zirvesi'nden sonra başlamıştır (Sözen, 2004:10). Türkiye'ye adaylık statüsü veren 1999 Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Zirve sonrasında Avrupa Komisyonu 2000 yılında ilk Katılım Ortaklığı Belgesi(KOB)'ni yayınlamış, Türkiye de 2001 yılında AB Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Ulusal Program'ı yayınlayarak cevap vermiştir. AB'nin siyasi ve ekonomik beklentilerini karşılamak için temel bir girişim olan Ulusal Program özellikle siyasi alanda beklentilerin gerisinde kalmıştır. 2001 sonunda ve 2002'de Türk otoriteleri AB'nin siyasi alandaki taleplerini karşılayabilmek için daha çok Ulusal Programın yürütülmesine odaklanmıştır (Balkır ve Soyaltın, 2010:50). Bu dönemde AB'nin demokratikleşme konusunda etkili olabilmesinin nedenlerinden biri de Türkiye'de yönetici elitin AB'nin bu konulardaki müdahalelerini artık meşru olarak görmeleri olmuştur (Usul, 2003:317).

Böylece adaylık statüsü alan Türkiye, KOB sonrasında yoğun bir reform süreci başlatmıştır. Bu çerçevede Ağustos 2000'de, BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi onaylanmıştır. 19 Mart 2001'de ise KOB'a uygun bir biçimde "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" Bakanlar Kurulu'nca kabul edilmiştir. 6 ana başlıktan oluşan Ulusal Program'da, bir "Siyasal Kriterler" ana başlığı yer almaktaydı. Siyasal Kriterler ana başlığı altında, KOB'a uygun olarak 20 reform konusu saptanmış ve bu reformları hayat geçirmek için çok sayıda Anayasa değişiklikleri yapılmıştır (Baykal ve Arat'tan aktaran Sancaktar, 2008:121).

1999 yılında Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ndeki askeri hâkim ve savcıların çıkarılması da demokratikleşme yolunda önemli bir adım olmuştur. 2001 yılında ise en kapsamlı Anayasa değişikliği yapılmıştır. 2001 yılında 34. maddede yapılan değişiklikle temel hak ve hürriyetlere getirilen genel sınırlamalar kaldırılmıştır (AB Bakanlığı web sitesi, www.ab.gov.tr/index.php?p=38759&l=1, 2017). 2001 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikler her ne kadar mütevazı görünse de aslında ileride yapılacak daha geniş ve kapsamlı değişikliklerin de adeta bir habercisi olmuştur (Usul, 2003:311).

2001 yılında yapılan değişiklikler AB'nin İlerleme Raporlarında ve diğer ilgili belgelerinde belirttiği konulara yoğunlaşmış, AB'nin Anayasada yapılmasını istediği değişiklikler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede eyleme yönelik olmayan düşünce açıklamaları korunmaya çalışılmış ve düşünce hürriyeti güvenceye alınmaya çalışılmıştır. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ve kötüye kullanılması biçimleri kısıtlanmıştır. Ayrıca temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasının sınırları demokratik ve insan haklarına dayanan bir devlete uygun hale getirilerek AİHS'le uyum sağlanmıştır. MGK ile ilgili olarak MGK'da sivil üye sayısı arttırılarak, MGK kararlarının Bakanlar Kurulunca "değerlendirileceği" yönünde değişiklikler yapılmıştır. 12 Eylül döneminde çıkarılan kanun ve kanun hükmünde kararnamelerin Anayasaya aykırılığının sürülebilmesine dair düzenlemeler insan hakları ve demokratikleşme açısından olumlu gelişmelerdir. Buna paralel olarak AİHM'in zorunlu yargı yetkisinin ve Mahkeme'ye bireysel başvuru hakkının tanınmış olması ve Anayasa Mahkemesi'nin anayasaya uygunluk denetiminde AİHS'i destek ölçü norm olarak kullanması Türkiye'nin AB uyumunu, bundan da öte Türkiye'de insan haklarının gerçekleştirilmesi ve Türkiye'nin demokratikleşmesi sürecini destekleyici unsurlar olmuştur (Fendoğlu'ndan aktaran Kıras, 2009:135).

Bu dönemde siyasi arenada yükselen tansiyon koalisyon hükümetinin dağılmasına ve erken seçimlere yol açmıştır. 3 Ekim 2002'de yapılan genel seçimlerden Ak Parti zaferle çıkmış ve tek başına hükümet kurmuştur. Siyasi alandaki bu dalgalanma Avrupalılaşma sürecinin seyrini değiştirmiş ve ikinci safhaya geçilmesine yol açmıştır (Balkır ve Soyaltın, 2010:61). Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle AB ile olan ilişkiler daha da ivme kazanacaktır.

4.2. 2002-2008 Arası Gelişmeler

Kasım 2002'de toplanan Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığının bir kez daha teyit edilmesi ve Kopenhag siyasal kriterleri sağlandığı taktirde 2004 yılında tam üyelik müzakerelerine başlanacağı garantisi verilmesi üzerine, reformlar kapsamları genişletilerek daha da hızlandırıldı. Türkiye'yi AB Kriterleri'ne ulaştıracak olan çok sayıda "uyum paketleri" TBMM'den geçirildi. Anayasada temel hak ve hürriyetleri esas alan önemli değişiklikler yapıldı. Örneğin, kabul edilen ve onaylanan uluslararası anlaşmaların kanun değerinde olduğunu söyleyen Anayasa maddesi, temel hak ve hürriyetler ile ilgili düzenlemeler içeren uluslararası anlaşmaların kanundan üstün olduğu ve kanun ile hak ve hürriyetler hakkında bir uluslararası anlaşma çatıştığı taktirde uluslararası anlaşmanın dikkate alınacağı şeklinde değiştirildi (Çakmak'tan aktaran Sancaktar, 2008:121). Bu değişiklikler ulusal düzeyde hukuk normlarının evrensel insan hakları normlarına uyması açısından büyük önem arz etmekteydi.

3 Ağustos 2002'de Ecevit – Bahçeli – Yılmaz koalisyon hükümetinin genel seçimler öncesi TBMM'de geçirdiği ve ölüm cezasının kaldırılmasını da içeren reform yasaları ile Türkiye, Kopenhag siyasi kriterlerine daha da yaklaşmıştı. Bunu, Ak Parti'nin 2003 yazında Meclis'e sunduğu ve geniş bir mutabakatla TBMM'de kabul edilen yedinci uyum paketi izlemiştir. Yedinci uyum paketi, Türkiye'de üç dört yıl öncesine kadar tabu sayılan ve aralarında Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın hakkı da bulunan birçok konuda büyük açılımlar getirmiştir. Buna göre, Türkiye en azından yasaları itibariyle, yani kağıt üzerinde, Kopenhag siyasi kriterlerini büyük ölçüde yerine getiriyordu. Esas sorun, 2002 Düzenli İlerleme Raporu'nda da belirtildiği gibi, bu yasaların uygulanmasındaydı. 2002 AB Kopenhag Zirvesi deklarasyonuna göre, Komisyon 2004'ün sonunda yayınlayacağı Düzenli İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirip getirmediğine bakacak ve eğer siyasi kriterler yerine getirilmişse, yani uygulanmaya başlamışsa, beklemeden Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanacaktı. 2003 Düzenli İlerleme Raporu, Türkiye'deki

reformları övüyor ve Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini büyük oranda yasalaştırdığını ve sıranın uygulamaya geldiğini yinelemekteydi (Sözen, 2004:16).

7 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye uyum sürecinde 5170 sayılı Anayasa değişikliği kanunu kabul edilmiştir. 5170 sayılı kanunla 10 maddelik bir anayasa değişikliği yapıldı. Anayasa değişikliği ana muhalefet partisi CHP tarafından da desteklenerek, halk oylamasına gidilmeyi gerektirecek bir çoğunluğun üzerinde bir oyla kabul edilmiştir. 5170 sayılı anayasa değişikliği iki kategori içinde ele alınabilir. Birinci kategori değişiklikleri daha önce yapılan değişikliklerin devamı niteliğinde olanlar ve ikinci kategoride Türk Anayasa Hukuku için yeni olan veya mevcut kurumlarda yenilikler getirenler. Birinci kategoride yapılan değişiklikler Türk Anayasa Hukukunda daha önceki süreçlerde yapılan Anayasa değişiklikleri çerçevesinde yapılan, onları daha ileri götürmeyi amaçlayan değişikliklerdir. Bunlar:

- Ölüm cezasına çıkarılmasına (m. 5/2, m. 17/4, m. 38/9-10, m. 87),
- Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılmasına (DGM) (m. 143),
- Basın özgürlüğüne (m. 30),
- Kadın-erkek eşitliğine (m. 10) ilişkin değişikliklerdir.

İkinci kategorideki değişikler ise Türk Anayasa Hukuku için yeni bir takım kurumlar getiren veya mevcut kurumlarda büyük çapta yenilikler getiren değişikliklerdir. Bunlar:

- Uluslararası Ceza Divanı'na taraf olunması (m. 38/11),
- Yüksek Öğretim Kurulu'ndan (YÖK) asker üyenin çıkarılması (m. 131),
- Silahlı kuvvetlerin harcamalarının Sayıştay denetimine tabi kılınması (m.160),
- Milletlerarası insan hakları sözleşmelerine yasalar karşısında üstünlük tanınması (m. 90) olarak değerlendirilebilir (Gönenç'ten aktaran Kıras, 2009:112).

2004 yılında yapılan değişikliklerle de insan hakları ve demokratikleşme alanlarında ilerleme sağlanmıştır. Anayasadan ölüm cezasının çıkarılması ile kuşkusuz insan haklarının en önemli çekirdeklerinden birini oluşturan yaşama hakkı garanti altına alınmış ve sağlamlaştırılmıştır. İfade ve basın özgürlüğü hususunda yapılan değişiklikler olumlu olmakla birlikte 26. ve 28. maddelerdeki ölçüsüz sınırlama sebeplerinin muhafaza edilmesi, bu alanda yapılan değişikliğin etkisinin fazla olmamasına yol açabilir niteliktedir. Ayrıca 160. maddesinde yapılan değişiklikle silahlı kuvvetler harcamaları Sayıştay'ın denetimine alınmıştır. Böylece asker-sivil ilişkilerinde önemli değişiklik gerçekleştirilmiş, silahlı kuvvetlerin harcamalarının şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerine uygun hale getirilmesi sağlanarak asker-sivil ilişkileri AB'nin istediği seviyeye getirilmeye çalışılmıştır.

2004 yılında yapılan bir başka değişiklik de Anayasanın 90. Maddesinde yapılan değişikliktir. Buna göre "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır." Böylece AB'ye uyum çerçevesinde temel hak ve özgürlükleri içeren düzenlemeler hususunda usulüne uygun olarak yürürlüğe konan uluslararası mevzuatla, iç mevzuatımız arasında uyuşmazlık çıktığında uluslararası antlaşma hükmü geçerli olacaktır. Bu hüküm kuşkusuz ki insan hakları ve demokrasinin korunması ve gerçekleştirilmesi hususunda önemli ve olumlu bir gelişmedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus hangi antlaşmaların temel hak ve özgürlükleri içerdiğidir. Kuşkusuz ki bütün antlaşmalar temel hak ve özgürlükler konusuna değinmektedir. Bu açıdan bu maddeye dayanarak mevzuatımızda uluslararası antlaşmalar, kanunlarımızın üzerinde bir konuma sahip olmuştur (Kıras, 2009:136).

Müzakerelerin başlamasına ölçü teşkil eden Komisyon raporu 6 Ekim 2004'de açıklanmıştır. Raporda Türkiye'nin bu zamana kadar yaptığı Anayasa değişiklileriyle büyük ilerleme kaydettiği, sivil – asker ilişkilerinin daha demokratik bir hal aldığı, Anayasa'da yapılan değişiklikle ve buna bağlı olarak Sayıştay Kanunu'nda yapılan değişiklikle askeri harcamalar üzerinde sivil otoritenin denetim yetkisi sağlanmış olduğu, DGM'ler tamamen Türk Hukuk Sisteminden çıkarılmış, Türkçe dışındaki dillerde yayın yasağıyla ilgili gelişmeler sağlanmış, gözaltı süreleri AB'ye uygun olarak düzenlenmiş, kişi güvenliğinin sağlanmış olduğu, ifade özgürlüğü konusunda büyük ilerleme yaşandığı, kısacası insan hakları ve demokratikleşme açısından olumlu değişikliklerin olduğu belirtilmiştir. Bunun sonucunda Avrupa Komisyonu, reformlar konusunda kaydedilen genel ilerlemeleri değerlendirerek ve kalan yasal düzenlemelerin de yürürlüğe girmesi şartıyla Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriteri karşıladığı yönünde görüş bildirmiş ve katılım müzakerelerini açılmasını tavsiye etmiştir. Bunun sonucunda 17 Aralık 2004'te AB Devlet ve Hükümet Başkanlarıyla toplanan AB Konseyi Brüksel Zirvesinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlaması kararı alındı (Kıras, 2009:138).

Türkiye'de 2005 sonrası dönem, reform sürecinin beklenmeyen bir şekilde hız kesmesiyle şekillenmiştir. 3 Ekim 2005'te üyelik müzakerelerinin başlamasından sonra ironik olarak AB kaynaklı reform süreci belirgin biçimde yavaşlamış ve neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu yavaşlamanın gerisindeki en önemli faktörlerden biri ulusal problemleri AB

üyelik sürecine bağlayarak AB-karşıtı eğilimleri mobilize eden ulusal düzeydeki veto oyuncularıdır (Balkır ve Soyaltın, 2010:62).

14-15 Aralık 2006'da Brüksel'de düzenlenen Avrupa Konseyi, Türkiye'nin tavrına cevaben, müktesebatın sekiz başlığında müzakerelerin dondurulmasına karar vermiş ve herkesçe bilinen olası tren kazasını önlemiştir. Müzakerelerin kısmi olarak askıya alınmasına ek olarak, Avrupa liderlerinin Türkiye karşıtı konuşmaları ve tam üyelik yerine ayrıcalıklı ortaklık önerileri sadece AB'nin kredibilitesinin/güvenilirliğinin değil ahde vefa (pacta sund servanda) prensibinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Ayrıca bu tavır AB'nin aday ülkelere, özellikle de Müslüman bir aday ülkeye karşı, çifte standart uyguladığı izlenimini vermiştir. Tüm bunlar ülkede süregiden tansiyon ile birleşmiş ve Avrupalılaşma sürecinin durma noktasına gelmesine yol açmıştır (Balkır ve Soyaltın, 2010:64-65).

Bu dönemde Fransa'da ve Almanya'da iktidarın Türkiye'nin üyeliğine açık bir şekilde karşı çıkan merkez sağ partilere geçmesi de ister siyasetçiler ister bürokratlar olsun Türkiye'deki karar vericilere, Birliğe gerçekten girme ihtimalini sorgulamaları için mükemmel bir bahane sağlamış ve iç politikadaki AB ve katılım süreci ile ilişkili meselelerde verilen kararların ön plana çıkarılmamasıyla sonuçlanmıştır (Terzi, 2010:86).

4.3. 2008-2016 Arası Gelişmeler

Türkiye'de 2008'den itibaren olan dönem yavaş da olsa ilerleyen ve devam eden bir Avrupalılaşma süreci olarak görülebilir. Türkiye bazı alanlarda hala çeşitli demokratik reformlar başlatmaktadır (Balkır ve Soyaltın, 2010:65).

AB üyeliği, Türkiye'nin daha fazla çağdaşlaşma yönündeki tarihi yöneliminin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Türkiye son yıllarda kapsamlı bir siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu süreçte Türkiye'nin AB'ne katılım müzakerelerinin yarattığı ivme de etkili olmuştur. Türk halkının ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları alanlarında en yüksek norm ve standartları elde etmek için geniş ölçekli reformlar gerçekleştirilmektedir. 12 Eylül 2010 tarihinde düzenlenen referandumla kabul edilen anayasa değişikliği paketi, bu reform sürecinde önemli bir adım olmuştur (Dışişleri Bakanlığı web sitesi, www.mfa.gov.tr, 2012).

Dolayısıyla 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandumla birlikte kabul edilen anayasa değişikliklerinin AB müktesebatında yer alan siyasi kriterlere uyumun sağlanması ve Türkiye'de siyasal sistemin daha demokratik bir yapıya doğru dönüştürülmesi doğrultusunda

atılan önemli bir adım olduğu söylenebilir (Baltacı vd., 2012:143). Gerçi 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimi sonrasında sözkonusu referandumla elde edilen kazanımlar iyice sorgulanır hale gelmiştir.

2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği kapsamında 1982 Anayasasının 10. maddesinde yapılan düzenlemeyle, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi sosyal bakımdan korunması gereken kişilere yönelik alınacak tedbirlerle bu kesimlere yönelik pozitif ayrımcılığa anayasal dayanak sağlanması hedeflenmiştir. Demokratikleşme kapsamında 2010 yılında yapılan diğer bir değişiklik 1982 Anayasası'nın 20. maddesinde yapılmıştır. Sözkonusu değişiklikle kişisel verilerin korunması güvence altına alınmıştır. Yapılan düzenleme, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde kişisel verilerin korunması ve 2009 yılı İlerleme Raporu'nda ise özel hayata ve aile hayatına saygı çerçevesinde Avrupa Birliği müktesebatı ile uyumlulaştırılması talep edilen konulardır. Anayasanın 41. maddesinde yapılan değişiklik de Katılım Ortaklığı Belgesi ile 2009 İlerleme Raporu'nda "Çocuk Hakları" başlığı altında yapılması istenen değişikliklere paralel olarak yapılmıştır. Bu düzenlemeyle çocukların korunma mekanizması anayasal düzeyde ifade edilerek garanti altına alınmıştır. 2010 yılında Anayasa'nın 51, 53, 54 ve 128. Maddelerindeki değişikliklerle sendikal özgürlükler konusunda yeni düzenlemeler yapılmış, grevle ilgili gereksiz sınırlamalar ortadan kaldırılmış, memur ve diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı verilmiştir (AB Genel Sekreterliği, 2010:2-5).

Ayrıca 2010 Anayasa değişikliği paketiyle temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında önemli bir görev ifade edebilecek olan Kamu Denetçiliği Kurumunun getirilmiş olması da önemli bir yenilik olarak sayılabilir. Anayasanın 74. maddesine eklenen fıkralar ile herkesin kamu denetçisine başvurma hakkının olduğu ve bu doğrultuda TBMM Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumunun idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceleyeceği belirtilmiştir. Bu çerçevede Batılı ülkelerin çoğunda "Ombudsmanlık" olarak bilinen Kamu Denetçiliği Kurumunun getirilmiş olması temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında gösterilen hassasiyeti ifade etmesi açısından olumlu bir yenilik olarak gösterilebilir (Hakyemez, 2010:393). Ancak Ombudsmanlık kurumunun kararlarının bağlayıcılığının olmaması nedeniyle ne ölçüde etkin ve faydalı olduğu tartışma konusu olabilir.

Anayasa değişikliği paketindeki maddeler arasında aynı zamanda hak arama özgürlüğünü genişleten ve yargısal denetim yasaklarını azaltan hükümlere de yer verilmiştir.

Örneğin, 2010 değişiklikleriyle uyarma ve kınama biçimindeki disiplin cezalarına karşı yargı yoluna başvurulamayacağına ilişkin Anayasanın 129. maddesinin 3. fıkrası hükmü kaldırılmıştır. Yine, Yüksek Askeri Şura kararlarının yargı denetimi dışında olduğunu belirten Anayasasın 125. maddesindeki hüküm "Ancak, Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır." şeklindeki değiştirilmiştir. Ayrıca Anayasanın 159. maddesindeki HSYK kararlarına karşı yargı yoluna başvurulamayacağına ilişkin hüküm, "Kurulun meslekten çıkarma cezasına ilişkin olanlar dışındaki kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz" şekline dönüştürülmüştür. Dolayısıyla bu değişikliklerle 1982 Anayasasındaki yargısal denetim yasakları biraz daha hafifletilmiştir[86] (Hakyemez, 2010:394).

Sözkonusu Anayasa değişiklik paketiyle, insan hakları ve temel özgürlüklerin kapsamı genişletilmiş ve anayasal sistem Türkiye'nin uluslararası yükümlülükleriyle daha uyumlu hale getirilmiştir. Anayasa değişikliğinin gerektirdiği mevzuat değişikliklerini içeren yeni kanunları ve kanun değişikliklerini kapsayan Eylem Planı 27 Eylül 2010 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Öte yandan yeni, ilerici ve kapsamlı bir Anayasa yapılması ve kabul edilmesi amacıyla çalışmalar sürdürülmektedir. Müzakere sürecindeki tıkanıklığa rağmen AB Bakanlığı'nın kurulmuş olması, üyelik yolunda Türkiye'nin kararlı yürüyüşüne ilişkin AB'ne önemli bir mesaj olmuştur (Dışişleri Bakanlığı web sitesi, www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerine-genel-bakis.tr.mfa, 2012).

Yargısal denetim bağlamında son olarak Anayasanın Geçici 15. Maddesinin yürürlükten kaldırıldığını belirtmek gerekir. Bu çerçevede 12 Eylül 1980 darbesini yapanlar ile yönetimin sivillere devir tarihine kadar yasama ve yürütme yetkisini kullananlar ve bu maddede sayılan diğerlerinin tasarruflarına karşı hukuki, mali ve cezai açıdan yargısal denetim yollarını kapatan hükmün kaldırılmış olması olumlu bir gelişme olarak sayılabilir. Böylece askeri müdahaleyi gerçekleştirenlerin kendileri için getirmiş olduğu hukuksal zırhın siyasal irade tarafından kaldırılmış olması psikolojik açıdan olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir (Hakyemez, 2010:395).

[86] Ancak, her ne kadar uyarma ve kınama cezalarına karşı yargı yolu tam olarak açılmış ise de, HSYK ve Yüksek Askeri Şura kararlarının tümü değil sadece bir kısmı yargı denetimine açılmıştır. Bu nedenle getirilen yenilikler hukuk devleti açısından olumlu olmakla birlikte yetersizdir. Yine, yargısal denetim yasakları kaldırılırken Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemlere karşı yargı yoluna başvurulamayacağını düzenleyen Anayasa hükmüne ve olağanüstü kanun hükmünde kararnamelere karşı Anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağına dair düzenlemeye dokunulmaması da 2010 Anayasa değişikliği paketine ilişkin önemli eksiklikler olarak göze çarpmaktadır (Hakyemez, 2010:394).

Doğrusu yapılan anayasal düzenlemelerle önemli bir dönüşüm yaşanmıştır ancak anayasadaki anti demokratik ruh tamamen ortadan kalkmış değildir ve belki de sivil yeni bir anayasa yapılıncaya kadar da bu durum bütünüyle ortadan kaldırılamayacaktır. Yine de bu değişikliklerin aynı zamanda daha sivil demokratik bir anayasanın yapılmasının ve tüm kural ve kurumlarıyla anayasal bir demokrasinin kurulmasının önünü açtığı ifade edilebilir (Baltacı vd., 2012:147). Dolayısıyla bu konuda atılacak en küçük adımın bile önemi yadsınamaz.

Son olarak, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe girişimi sonrasında ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) ve bu süreçte yaşananlar Türkiye-AB ilişkilerinde ciddi bir kriz yaşanmasına neden olmuştur. AB'nin yayınladığı 2016 İlerleme Raporu'nda da AB'nin, doğrudan Türk demokrasisine yapılan bu darbe girişimini güçlü bir şekilde ve derhal kınadığı ve Türkiye'deki demokratik kurumlara olan tam desteği vurgulanmıştır. Ancak belgenin devamında ise Türk devletine ve Türk demokrasisine karşı olan bu yakın tehdide verilen hızlı tepki meşru olsa da kanun hükmünde kararnameler; alınan tedbirlerin orantılılığı ve yargı yoluna erişim ile bu yolun etkililiği konusunda sorulara yol açtığı ifade edilerek çeşitli uyarılarda bulunulmuştur (AB İlerleme Raporu, 2016:6).

OHAL döneminde KHK'lar ile alınan ihraç vb. kararların ve hukuki sürecin ilerleyen dönemde Türkiye-AB ilişkilerinde yeniden ve sıklıkla gündeme geleceği öngörülmektedir. Hatta daha önceki reformlar kapsamında hukuk sisteminden çıkarılan idam cezasının yeniden gündeme gelmesi ve TBMM'den geçip onaylanması halinde ilişkilerin tamamen dondurulup müzakerelerin kesilmesi riski bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de yaşanan ve yaşanması muhtemel son dönemdeki kritik iç siyasi gelişmelerin AB ile ilişkileri de etkilemesi kaçınılmazdır.

Sonuç

Avrupa Birliği temellerini insan hakları ve demokraside görmektedir. Dolayısıyla bu kavramlar Birlik için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Avrupa Birliği aday ülkelerden, öncelikle demokrasi ve insan hakları konularında belirli düzeye gelmiş olmalarını istemektedir. Bunu da somut bir biçimde Kopenhag Siyasi Kriterlerinde, aday olacak ülkede demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan haklarına ve azınlık haklarına saygının teminat altına alındığı istikrarlı kurumların bulunması gerektiği biçimiyle, ortaya koymuştur. Bu kriterler sağlanmadan AB'ye tam üyeliği sürdürmek ve üye olmak mümkün değildir (Kıras, 2009:134).

AB de Türkiye'nin üyeliği için net bir tavır takınamamış, üyeliğin kredibilitesi/güvenilirliği de gitgide azalmıştır. Buna rağmen son yıllarda ülkede yükselen bir reform grafiğinin olduğu söylenebilir. Fakat süreç oldukça kırılgan olup büyük oranda iç ve dış faktörler arasındaki etkileşime bağlıdır (Balkır ve Soyaltın, 2010:66). Özellikle Türkiye'de son dönemde yaşanan gelişmeler ve İngiltere'nin de Brexit ile üyelikten çıkma kararı alması gibi gelişmeler de süreci daha da kırılgan hale getirmektedir.

Türkiye tam üyelik statüsünü yapmış olduğu reformlar ve kararlılığı sayesinde alacaktır. Ancak yine de Türkiye'ye tam üyelik statüsü verilmemesi durumunda bile Türkiye reform sürecine devam ettiği takdirde insan hakları ve demokrasi açısından ileri bir ülke olacaktır (Kıras, 2009:139). Bu açıdan Türkiye'nin bir kaybı da sözkonusu olmayacaktır.

Son dönemde ise 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında kamu kuruluşlarından ciddi oranda personel ihracı gerçekleşmiş ve bunların bir kısmı da gözaltına alınıp tutuklanmıştır. Bu noktada yürütülen mücadele AB tarafından uluslararası temel hukuk normlarına uygunluk açısından belli eleştirilere neden olmuş ve adil yargılanma ya da orantılılık konusunda sıkıntılar dile getirilmiştir.

Yine de AB yetkililerinin açıklamalarına bakılacak olursa idam cezasının getirilmesi gibi bir düzenlemeye gidilmediği müddetçe üyelik müzakerelerinin bitirilmesi söz konusu olmayacaktır. Ancak her halükarda demokratikleşme ve insan hakları konularının AB için müzakere sürecinde hayati öneme haiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin bu konularda daha da gelişime yönelik ilave adımlar atması tam üyelik açısından isabetli olacaktır.

Kaynaklar

AB Genel Sekreterliği (2010), Avrupa Birliği Uyum Süreci Perspektifinden Anayasa Değişikliği Paketi, Ankara.

AB İlerleme Raporu (2016), http://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/son__2016_ ilerleme_raporu_tr.pdf (16.01.2017).

AB Bakanlığı web sitesi, "Türkiye-AB İlişkileri", http://www.ab.gov.tr/index.php?p=4 (06.02.2017).

AB Bakanlığı web sitesi, "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", http://www.ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1 (06.02.2017).

AB Bakanlığı web sitesi(2005), "Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci ve AB Paneli", http://www.ab.gov.tr/index.php?p=38759&l=1 (06.02.2017).

ACAR, Mustafa (2006), *Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir Ekonomik ve Siyasi Analiz*, Ankara: Orion Yayınevi, 1. baskı.

AYATA, Ali (2009), "Türkiye Usulü Avrupa Birliği'ne Yakınlaşma", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı:40, ss.33-42.

BAYDAROL, Can (2011), "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1206:tuerkiye-avrupa-birlii-likileri&catid=70:ab-analizler&Itemid=134 (02.03.2012).

BALKIR, Canan; Diğdem Soyaltın (2010), "Avrupalılaşmanın Sınırları: Türkiye'deki Domestik değişimi Analiz Etmek", Çiğdem Nas, Rana İzci (der.), *Değişen Avrupa ve Türkiye: Güncel Tartışmalar* içinde, ss. 49-77, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü.

BALTACI, Cemal; Erdal EKE; Mücahit AVCI (2012), "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Türk Anayasal Demokrasisi Üzerine Etkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt 13, Sayı 2, ss. 133-149.

Dışişleri Bakanlığı web sitesi, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerine-genel-bakis.tr.mfa (02.03.2012).

DOĞAN, Erhan (2004-2005), "Modernite–Türkiye–AB: Kopenhag Kriterleri üzerinden bir bağ kurma denemesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı:40, s.21-44.

DURAN, Burhanettin; İrfan HAŞLAK (2005), "AB Süreci ve Türk Demokrasisinin Konsolidasyonu", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:7, sayı:2.

HAKYEMEZ, Y. Şevki (2010), "2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* C. XIV, Sayı: 2, ss.387-406.

JONASSON, Ann-Kristin (2010), "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Oryantasyon, Sahiplenme ve Diyalog", Çiğdem NAS, Rana İZCİ(der.), *Değişen Avrupa ve Türkiye: Güncel Tartışmalar* içinde, ss.15-34, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü.

KERMAN, Uysal; Oğuzhan ÖZALTIN, F. Burak YERLİKAYA (2013), "Avrupa Birliği'nin Türk Kamu Yönetiminden Demokratikleşme Beklentileri: İlerleme Raporları Üzerinden Bir Analiz(1998-2012)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.18, S.2, ss.85-99.

KIRAS, S. Engin (2009), "Türkiye'nin Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde 1982 Anayasasında Yapılan Değişikliklerin İnsan Hakları ve Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

SANCAKTAR, Caner (2008), "İnsan Hakları ve Demokrasi Teması Bağlamında Türkiye -Avrupa Birliği İlişkileri", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, sayı:12., s.114-123.

SOMER, Murat (2004), "Demokratik Konsolidasyon, AB ve Politik Ekonomi", http://home.ku.edu.tr/~musomer/KU7DemokratPolitikEkosu_webversion.pdf (02.03.2012).

SÖZEN, Ahmet (2004), "Türkiye'de Kopenhag Kriterleri Çerçevesinde Demokratikleşme ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", *Bülent Tanör Armağanı,* İstanbul: Legal Yayıncılık.

TERZİ, Özlem (2010), "Türkiye'deki Siyasal Aktörlerin Avrupalılaşması: Siyasi Partiler ve Sivil toplum Kuruluşları", Çiğdem NAS, Rana İZCİ(der.), *Değişen Avrupa ve Türkiye: Güncel Tartışmalar* içinde, ss.79-100. İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü.

USUL, A. Resul (2003), "International Dimension of Democratization? The Influence of the European Union on the Consolidation of Democracy in Turkey 1987-2002", The Institute of Economics and Social Sciences Of Bilkent University, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

UYSAL, Ceren (2001), "Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (1), ss. 140-153.

Küreselleşme Çağında Yükselen Aşırı Uçlar, Popülizm ve Demokrasinin Sürdürülebilirliği "Türkiye Örneği: Genç Parti"

Süleyman EKİCİ, Nuri GÖK

Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, suleyman.ekici@inonu.edu.tr

Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı capodag@yahoo.com

Öz

Küreselleşme; dünya ekonomilerinin, toplumlarının artan ulaşım ve iletişim teknolojileri sayesinde daha fazla entegre olması anlamına gelen, aynı zamanda modern hayatın hemen her alanında hissedilen karmaşık bir süreçtir. Küreselleşme yapısı itibari ile kazanan ve kaybeden kesimler yaratmaktadır. Avrupa'da ve ABD'de aşırı sağ partiler, popülist politikalarıyla küreselleşmeden memnun olmayan bu kesimler üzerinde tabanlarını genişletmekte ve demokrasinin sürdürülebilirliğine dair endişelere neden olmaktadır. Bu çalışmada, yükselen aşırı sağın, küreselleşme sonucunda ortaya çıkan gelir eşitsizliğini ve sosyal konuları kullanarak demokrasinin sürdürülebilirliğine dair etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında Avrupa ve ABD'de aşırı sağ partilerin söylemleri, politikaları ve küreselleşmeden nasıl faydalandıkları incelenecektir. İkinci kısımda ise 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan ve neo-liberal politikaların etkin olduğu dönem sonrasında ortaya çıkan gelişmeler ve buna bağlı göç, çarpık kentleşme, işsizlik gibi konulara yakından bakılacaktır. Ayrıca bu gelişmeler ışığında Küreselleşmeye karşı tutum alan partilerin analizi, Avrupa ve ABD'deki örneklerle fazlaca benzerlik gösteren Genç Parti üzerinden yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Aşırı Sağ, Popülizm, Genç Parti

Abstract

Globalization, the growing integration of economies and societies around the World thanks to modern transportation and communication technologies, is a complex process that affects almost every aspect of modern life. Globalization, an economic process, produces winners or losers, both between countries and within them. In Europa and USA, far-right parties are broadening their bases by using the anxieties of these losers. By doing so, it is brought some concerns about the continuity of democracy. The focus of this study is to analyze how the far-right parties benefit from the outcomes of globalization such as inequality, immigration, urban sprawl, unemployment by which the continuity of democrasy questioned. In the first section of this study, the stances and policies of right and left wing parties, and also how they taking advantage of negative outcomes of globalization are analyzed. In the second section of study, the impact of neo-liberal policies on Turkish society after adapting

market oriented economy in the era marked with Decisions of 24th January 1980 with some unpredictable outcomes such as migration from rural to cities, urban sprawl, unemployment and social disorder. In this point, Young Party is analyzed to compare the neo-fashist and populist parties in Europa in terms of being an anti-establishment party.

Key Words: Globalization, The Extremist Parties, Populism, Young Party

1.Giriş

Günümüzde daha önce eşi benzeri görülmemiş sosyal ve ekonomik değişimler yaşanmaktadır. Değişim ve dönüşüm sürecinin merkezinde yatan, sermayenin ve teknolojinin küresel ölçekte serbestçe dolaşması ile ortaya çıkan ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşme olgusudur. Etkisini her geçen artıran küreselleşme süreci ile; Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ), hükümet dışı organizasyonların (NGO) ve terörist grupların etkinliğini artmış, uluslararası sistemde uzunca bir süredir gözlenen görece istikrar bozulmuştur. Küresel ekonomik yavaşlama ve buna bağlı olarak azalan sosyal devlet olgusu, dünya genelinde ulus-devlet yapılarını zorlamaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki (GOÜ) geniş boyutlu göç hareketleri ile daha da karmaşık hale gelmektedir. Bu gelişmelere yakından bakıldığında küreselleşmenin her yerde ve herkes tarafından aynı ölçüde hissedilmediği görülmektedir. Etkisi ilk olarak ekonomik hayatta ortaya çıkan, sonradan da sosyal ve siyasi hayatta görülen bu süreç dünya genelinde kazananlar ve kaybedenler ortaya çıkarmaktadır.

Küreselleşme ekonomik açıdan ülkeler arasında farklar yarattığı gibi, aynı ülkedeki sınıflar arasında da farklar yaratmaktadır. Genel olarak sermaye sahipleri ve ihracata yönelik üretim yapan sanayiciler bu süreçten faydalanırken; işçiler, çiftçiler ve orta düzey yöneticiler küreselleşmeden zarar görmektedirler (Erdoğan, 2003: 45). Neo-liberal politikalarla bozulan gelir dağılımı siyasal alanda da karşılık bulmaktadır. Küreselleşmenin kaybedenleri ya da en azından beklediği kadar kazanamayanları öteden beri GOÜ demokrasilerini istikrarsızlaştırmaktadırlar. Ancak son zamanlardaki gelişmeler bu kesimlerin, demokrasinin kurumlarıyla yerleşmiş ve iyi işlemekte olduğu Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da (Schmidt, 2002: 320) da liberal demokrasinin sürdürülebilirliğine dair soru işaretleri yarattığını göstermektedir.

Küreselleşmeye bağlı olarak gelişen bu durumlar, aşırı sağ ve popülist eğilimlerin tabanını genişletmektedir. Ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümler, beraberinde

siyasal değişimleri de getirmekte; siyasi paradigmaları ve siyaset yapılış tarzını da değiştirmektedir. Artan teknolojik imkânlarla siyasi partilerin ağırlıkları azalırken, medya üzerinden yürütülen profesyonel kampanyaların ve liderlerin ağırlığı artmaktadır. Oluşan bu yeni durumdan, küreselleşmeye karşı şüphe duyan kesimleri etkilemekte başarılı gözüken aşırı sağ- popülist akımlar, en fazla faydayı elde etmektedir. Pek çok liberale göre 2016 yılı 1933 yılından beri demokrasi açısından geriye gidişi temsil eden en kötü yıl olmuştur (Reybrouck, 2016). Bu yıl içerisinde sırasıyla Bretix referandumu, Trump'ın ABD Başkanlığını kazanması, İtalya'da yapılan referandum ve Avusturya Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aşırı sağın aldığı % 47'lik oy oranı yükselen aşırı sağ ve popülizmi açık bir şekilde göstermektedir. Bu çalışmada artan bu tehlikenin demokrasinin sürdürülebilirliği üzerine etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşme sürecinde yükselen aşırı sağ ve seçmen kitlesi analiz edildikten sonra, Türkiye'de bu partilere gerek kullandığı söylem gerekse de dayandığı taban itibari ile en çok benzeyen Genç Parti örneği incelenecektir.

2. Küreselleşme, Değişen Siyasal Kültür, Yükselen Aşırı Sağ ve Popülizm:

Küreselleşme olgusunun ne zaman başladığına dair pek çok tartışma mevcuttur. Ancak olguyu sanayi devriminin getirdiği ticari ve sermaye hareketlerindeki gelişmelerle başlatanlar büyük ağırlıktadır (World Bank, 2002: 26-46). Buna göre küreselleşme çeşitli dalgalar halinde önce batıdan başlamakta ve diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde genişlemektedir. Bu bakış açısı ile küreselleşmenin dönemler halinde genişlemesi ve demokrasinin dalgalar halinde genişlemesi (Huntington, 2011: 25-37) arasında bir paralellik kurulabilir. Küreselleşmeye olumlu anlamda bakarak, bu sürecin genel olarak dünya üzerindeki fakirliği azalttığını (World Bank, 2002: 3-7), demokratik standartları ve evrensel hukuk çıtasını yukarı çektiğini iddia edenler (Erdağ ve Peker, 2014: 212) bulunmaktadır. Ancak belirtilen iyileşmelerin küreselleşme olgusunun bir sonucu mu yoksa dönemsel olarak gelen ekonomik refahtan mı kaynaklandığı tartışmalıdır. Zira ciddi ekonomik kriz yaşanan I. Dünya Savaşı sonrasında demokrasiler, azalan ekonomik refahla birlikte yerini otoriter ve totaliter rejimlere bırakmışlardır.

II. Dünya Savaşı sonrasında artan ticaret ve azalan korumacılıkla birlikte (Kazgan, 2005: 8-10) küreselleşme süreci hızlanmış ve buna bağlı olarak demokratik rejimlerin sayısı da artmıştır. Gelişmiş ülkelerde önemli refah artışlarının yaşandığı bu dönemde, liberal

demokrasi sosyal devlet uygulamaları sayesinde, bir anlamda sosyal demokrasi ve hatta Marksizmle uzlaşarak refah devletini ortaya çıkarmıştır. Temsili demokrasinin yerleştiği ve *altın çağını* yaşadığı bu dönem, 70'li yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntıların etkisiyle sonlanmış, yeni bir *laisser-faire* dalgası başlamıştır (Şaylan, 2003: 69-93). İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan, sosyal devlet uygulamalarında çok fazla ileri gidildiğini ve sosyal güvenlik harcamalarının gereğinden fazla şişirildiğini (Şaylan, 2003: 127) düşünerek, neo-liberal politikaları uygulamaya koymuşlardır. Sonradan dünya genelinde, zaman zaman da zorla dikte ettirilerek, takip edilen bu politikalar refah devletinde sağlanan görece demokratik uzlaşıyı bozmuştur. Artan iletişim imkânları sayesinde küreselleşmenin etkileri sadece ekonomik boyutta kalmayıp kültürel ve sosyal hayatta da hissedilmiştir.

Bu çalışmanın sorunsalı olan, *"küreselleşme sürecinde ortaya çıkarak yükselen aşırı sağ akımlar demokrasinin sürdürülebilirliğini tehdit ediyor mu?"* sorusunun köklerini neo-liberal politikaların uygulandığı bu dönemde aramakta fayda vardır. Zira baş gösteren akıl almaz değişiklikler, ekonomik ve sosyal yapıdaki dönüşüm, artan iletişim imkânları günümüzde yaşanan pek çok demokratik olguya ışık tutmaktadır. Küreselleşmenin en çok hissedildiği 1980'ler ve sonrası dönemde yaşanan ekonomik değişimler, 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizleri tetiklemiştir. Bu krizlerden en fazla etkilenen kesimler, aşırı sağı destekleyerek demokrasi için yeni bir meydan okuma ortaya koymaktadır (Mudde, 2007: 119-24). Küreselleşme, değişen siyaset tarzıyla temsil krizi yaratmakta ve ana akım siyasal partilerle seçmenler arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Diğer taraftan getirdiği ekonomik zorluklar, kimlik krizleri ve göç gibi olgularla sistem karşıtı aşırı akımlara uygun iklim yaratmaktadır.

Tarihsel bütünlük içerisinde bir dereceye kadar 1930'larda Almanya'daki anayasal, parlamenter Weimar Demokrasisinin sonuna benzeyen (Suransky, 2016) bu sürecin arka planına bakıldığında, gerçekten de 30'lı yılların Almanya'sı ile günümüz dünyasındaki aşırı sağ ve kısmen aşırı solun yükselişin ekonomik temelli olması, demokratik kurumlara güvensizlikten beslenmesi bakımından benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. O zaman moderniteye karşı güç kazanan partiler; bugün de küreselleşmenin getirdiği post-moderniteye karşı politikalar üretenlere benzemektedir (Bittner, 2016). Ana akım siyasal partiler çevre, göç ve gelir adaletsizliği gibi konulara dair tutarlı politikalar geliştiremediklerinden, mevcut düzene ciddi eleştiriler getiren sistem karşıtı partiler taban bulmaktadır. Aşırı sağ- popülist hareketlerin yükselişinin altında yatan faktör, temsili demokrasinin küreselleşme sonucu krize

girmesi olarak değerlendirilmektedir. Geçmişi 19.yy dayanan ve siyasette sağ ve sol olarak süregelen ayrışma küreselleşme süreci ile önemini yitirmiştir. Bu süreçte ana akım partiler kendilerini mümkün oldukça merkeze yakın konumlandırma gayreti içindedirler. İdeolojinin ağırlığını yitirdiği, elitlerin suçlandığı böyle ortamda daha radikal söylemler kullanan aşırı sağ, güçlenerek ***herkesi yakalayan parti*** (catch-all party) veya ***Politik Sistem Karşıtı Parti*** haline gelmektedir (Türk, 2008: 182). Bununla birlikte, aşırı sağ partilerin taban bulup, kolaylıkla filizlenip serpildiği günümüz siyaset arenası, küreselleşme sürecinin etkisi ile önceki dönemlerden oldukça farklıdır.

2.1.Değişen Siyaset Tarzı ve Algılar

Küreselleşme ile değişen demokratik kültür ve siyasal hayat, aşırı sağ akımların taban bulmasında önemli bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Reybrouck (2016)'a göre İngiltere'nin AB üyeliğinin son bulmasının oylandığı Bretix referandumu, batı demokrasisi açısından bir dönüm noktasıdır. Tek tur olarak gerçekleştirilen ve birbirine çok yakın çıkan oy oranlarıyla, bu referandum sadece İngiltere'nin değil tüm kıta Avrupa'sının geleceğini etkileme potansiyeline sahiptir. Bu sonuçların çıkmasında aslında tam olarak neyi oyladığına dair fikri olmayan seçmenlerin, referandum öncesinde yoğun bir propagandaya maruz kalmalarının ciddi bir etkisi vardır. Konular derinliğine tartışılmamış ve mülteciler, Türkiye'nin AB üyeliği vb. sığ alanlara sıkışıp kalmıştır. Bu durum liberal demokrasinin geldiği krizin en açık göstergesidir. Bretix sonuçları analiz edildiğinde görülmektedir ki, AB'den ayrılmak için oy verenler esasen 80'lerde Thatcher ile uygulamaya konulan neo-liberal politikalardan en çok etkilenen, Londra dışında küçük ve orta büyüklükte yaşayan işçi kesimleri ile kırsal alanda yaşayanlardır. Son kırk yıldır siyasetin aşırı merkezileşmesi ve halinden memnun elitler, küreselleşme ile kapitalizmin gittikçe artan etkisinden gayri memnun kitlelerin tepkilerini göz ardı etmişlerdir. Ancak geldiğimiz noktada Bretix sonuçları *kralın çıplak olduğunu* ortaya koymaktadır (Wilkonson, 2016: 135-8).

Aşırı sağın güçlenmesinde popülist söylemler kadar küreselleşme sürecinde gelişen kitle iletişim araçlarının etkin kullanılmasının büyük payı vardır. Küreselleşme süreci ile günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelen kitle iletişim araçları; bir noktaya kadar içine kapanık ve otoriter yönetimlerin gücünü azaltarak (Erdağ ve Peker, 2014: 217) demokrasiyi güçlendirmektedir. Bununla birlikte günümüz liberal demokrasisinde kitle iletişim araçları vasıtasıyla, piyasa koşulları içerisinde seçmenlerin tercihleri etkilenmeye çalışılmaktadır.

İletişim becerilerinin demagoglar vasıtasıyla insanların kararlarını etkilemesi çabasıyla kullanımı çok eskilere, Atina Demokrasisine kadar uzansa da (Schmidt, 2002: 37) küreselleşme sürecinde bu durum seçmenleri etkilemenin ötesinde, onları yönlendirme noktasına varmaktadır. Kitle iletişim araçlarının alışılageldik siyaseti ve siyasi partileri değiştirdiği bu süreçte ana akım siyasi partiler güç kaybederken sistem karşıtı aşırı uç partiler güç kazanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa demokrasileri büyük kitle partileri tarafından domine edilmiştir. Bu partiler; sendikalar, kooperatifler, dernekler ve parti yayın organları sayesinde bireylerin gündelik hayatlarında etkin olabilmiştir. Bu durum uzunca bir süre Avrupa demokrasilerinde seçmen sadakatine bağlı olarak istikrarlı yapıların geçerli olmasını sağlamıştır. Oy verme davranışlarının öngörülebilir olduğu bu yapı, küreselleşmenin etkisi ile 80'li ve özellikle 90'lı yıllardan itibaren değişmeye başlamıştır. Kitle iletişim araçları halkın sağlıklı fikir sahibi olmasından ziyade rekabet ve kar amaçlarını güttüğü bu yeni dönemde parti yayın organlarının yerini büyük holdinglerin kanalları almıştır. Kamu televizyonculuğunda bile halkın aydınlatılmasından ziyade kar amacı güdülmektedir. Kitle iletişim araçlarının kamuoyunun yönlendirilmesinde en etkin vasıtalar haline geldiği bu dönemde sendikalar ve dernekler gibi, partilerin daha önceden seçmenleri ile iletişim vasıtaları olan yayın organları da etkinliklerini yitirmiştir.

Küreselleşmenin getirdiği iletişim çağında, bu imkânlardan en fazla faydayı aşırı sağ akımlar sağlıyor gözükmektedir. Bilinçli olarak kullanılan negatif ve hakarete kadar uzanan söylem, sadece piyasa talepleri karşısında en fazla reytingi arayan medya organlarının dikkatini çekmekle kalmayıp; sosyal medya üzerinden en az onlar kadar sıra dışı haber arayan seçmenlere ulaşmaktadır. Kullanılan duygusal, kışkırtıcı ve yalın dil sayesinde geniş kitlelere verilmek istenilen mesajlar tekrar ve tekrar ücretsiz olarak iletilebilmektedir. Bu mesajlar verilirken "yozlaşmış" yerleşik düzen, elitler ve göçmenler doğrudan hedef alınmakta, siyasetin resmi ve gayri resmi olarak kabul edilen ölçülü dili aşılarak komplo teorileri de dâhil olmak üzere, her türlü suçlayıcı dile başvurulmaktadır (Greven, 2016: 1,6).

Genel oy hakkının yaygınlaşması ile de siyasi partilerin demokratik hayattaki ağırlıkları artmıştır (Türk, 2008: 151). Küreselleşmeyle temsili demokrasilerde siyasi partilerin tarihsel olarak oynadığı devlet ve seçmenler arasında köprü olma işlevi de terk edilmiştir. Seçmenlerle günlük olarak temasın yerine seçim dönemlerinde kitle iletişim

araçları üzerinden, profesyonel danışmanlar tarafından yürütülen kampanyalara (Meyer, 2014: 97**)** ağırlık verilmektedir. Seçimlerin neredeyse demokrasi ile eş anlamlı olarak kullanıldığı bu dönemde seçmenler, kendilerine kitle iletişim araçları aracılığıyla sunulan belli başlı konular arasında tercih yapma durumunda bırakılmaktadır. Merkezi bir rolü olan partilerin, kitleleri yönlendirmek, halk iradesinin sesi olmak ve sorunlara ürettikleri politikalarla çözüm bulmak gibi işlevlerini yitirmeleri temsili demokrasiyi krize sokan başlıca nedendir. İşte tüm bu gelişmeleri İngiliz Sosyolog Colin Crouch (2004: 6) ***post-demokrasi*** olarak tarif ederken; Reybrouck (2016), aynı durumu ***Demokratik Yorgunluk Sendromu*** olarak tanımlamaktadır.

Post-demokratik dönemde seçmenler pasif izleyicilere dönüşürken, ticari menfaatler ilişkilerini yansıtan seçimlerin ağırlığı artmaktadır. Seçimler halen hükümetlerin barışçıl değişimini sağlamakla birlikte, vatandaşların can alıcı konularda tercihlerini yaptıkları bir olay olmaktan çıkmıştır. Yapılan tercihler sadece profesyonel imaj yapıcıların kontrolünde geçen seçim kampanyalarında yer bulabilen sınırlı konular üzerinedir. Thomas Meyer'in ***medya demokrasisi*** (Meyer, 2014: 98**)** olarak tanımladığı bu süreç televizyon seçim tartışmalarında editörler tarafından seçilen konularda, seçmenlerin aydınlatılmasından ziyade reyting kaygısı güdüldüğü bir durumu işaret etmektedir (Meyer, 2014: 61-5**)**. Bu tartışmalarda sayıları milyonları bulan seçmenlerin önünde kullanılan suçlayıcı dil çoğulcu demokrasilerin gereği olan eleştiriye tahammül ve uzlaşabilme prensiplerinden hayli uzaktadır. Kısaca kitle iletişim araçlarının da etkisi ile demokrasinin sadece temsilcileri seçme, temsili demokrasinin de sadece oy verme haline geldiği bu dönemde, bir sonraki seçimi kazanmak en önemli öncelik haline gelmiştir (Crouch, 2004: 4). Temsili demokrasinin sadece seçimlere indirgenmesi ve seçim süreçlerinde yürütülen propaganda faaliyetlerinde kullanılan suçlayıcı dil seçmenleri kutuplaştırmaktadır. Kutuplaşan kesimler, meşruiyeti vandalizme varan sokak gösterilerinde arar hale gelmiş, seçilmiş iktidarlara karşı yapılan ve şiddet içeren gösteriler, devrim süreçlerinin başlangıç noktaları olmuştur. Bu demokrasinin en önemli özelliği olan ve bu sayede diğer tüm yönetim sistemlerinden daha üstün olmasını sağlayan *barışçıl iktidar değişimi* (Schmidt, 2002: 333-6) niteliği ile çelişmektedir.

Avrupa ve dünya genelinde yapılan araştırmalara göre, küresel çağda demokratik kurumlara olan güven azalmaktadır. Avrupalıların sadece %30'u ulusal parlamentolarına güvendiklerini beyan etmektedirler ki bu çok uzun zamandır en düşük seviyeye işaret etmektedir. Benzeri eğilim dünya genelinde de görülmekte olup özellikle son yıllarda *güçlü lider figürü* arayışı görünür olarak artmaktadır (Reybrouck, 2016). Aşırı uçtaki partilerde lider

olgusu önemli bir yer tutmaktadır. Geleneksek parti örgütlerinde yer almayan kişilerin (Berlusconi ve Cem Uzan vb.) sahip oldukları serveti ve medyayı kullanarak siyasete tepeden inme biçimde girmesi ile karizmatik liderlik olgusu yeniden ağırlık kazanırken, parti örgütlerinin ağırlığı ve parti içi demokrasi zayıflamaktadır (İgnazi, 1996: 552; aktaran Türk, 2008: 153).

Yaygın bir kabul olarak demokratikleşme ne kadar yüksekse insan haklarını koruma olanağı da o kadar yüksektir (Schmidt, 2002: 326). Ancak Avrupa'da ve ABD'de yükselen aşırı sağ ile özellikle azınlıklar ve göçmenlerin temel insan haklarına dair kısıtlamalar görülmektedir. Fransa'da ciddi tartışmalara neden olan burka yasağı bu durumun son örneklerindendir. Demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan *hukuk devleti* olgusu, insan haklarını zorlayan mahkeme kararlarıyla zarar görmektedir. İçeriği tam olarak doldurulmayan *kamusal alan* olgusu üzerinden alınan bu kararlar özellikle Müslüman göçmenler üzerinde güvensizlik yarattığı gibi bu kesimlerde oluşan dışlanma hissiyatı nedeniyle radikal terör örgütlerinin üye bulmasını kolaylaştırmaktadır.

Küreselleşme ulus-devlet yapısına zarar vererek, özellikle de sosyal devlet uygulamalarını aşındırarak, bu gidişata tepki duyan yeni bir muhalif kitle yaratmaktadır. Aşırı sağın ve kısmen de aşırı solun yükselişine zemin hazırlayan temel neden bu durum olarak gözükmektedir. Bu partiler; küreselleşme ile ortaya çıkan gelir eşitsizliği, göç, terör ve entegrasyon gibi konulardan faydalanmaktadır (Ashkenas ve Aisch, 2016). On yıl öncesine kadar bu partilere asla oy vermeyeceği düşünülen eşcinseller, feministler, Yahudiler dahi ana akım partilerin göç olgusu gibi ekonomik ve sosyal boyutları olan konulara çözüm getirememesiyle bu partilere oy verir hale gelmişlerdir (Suransky, 2016).

2.2.Aşırı Sağ, Söylemleri ve Dayandığı Kesimler

Avrupa'da genel olarak ağırlık kazanan aşırı uçların ve popülizmin temsilcileri kazandıkları seçim başarıları ile dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu akım Fransa'da 2002 Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda aşırı sağcı aday Jen-Marie Le Pen'in, sosyalist aday Lionel Jospin'i geçerek ikinci tura kalmasıyla dikkati çeker hale gelse de, yükseliş eğilimi daha eskilere dayanmaktadır. Uygulamaya konulan neo-liberal politikalarla, küreselleşmenin etkisini iyiden iyiye hissettirdiği 80'li yıllar sonrasında aşırı sağın Batı Avrupa'daki yükselişi seçim sonuçlarından rahatlıkla izlenebilmektedir (Norris, 2004: 12). Küreselleşmenin artan etkisine paralel olarak yükselen aşırı sağ hareketler, 2000'li yıllardan bugüne kadar daha da

güçlenerek gelmiştir. İngiltere'de AB'den ayrılması için yapılan Bretix referandumunda, çıkış kampanyasının bayraktarlığını yapan Nigel Farage ve onun liderliğindeki *Bağımsız İngiltere Partisi*, Fransa' da aşırı milliyetçi Le Pen'in *Ulusal Cephe* partisi bu akımın akla gelen ilk örnekleridir. Avusturya'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aldığı %47 oyla neredeyse AB'nin ilk aşırı sağcı cumhurbaşkanı olacak Norbert Hofer'i seçtirmenin eşiğine gelen *Özgürlük Partisi* tehlikeyi daha açık hale getirmiştir. *Almanya İçin Alternatif* partisi ile İtalya'da son referandumda %60 oranında çıkan hayır oylarında ciddi etkisi olan *Kuzey Ligi* de dâhil olmak üzere bu grup Avrupa'nın yükselen sağını temsil etmektedir.

Doğu Avrupa ve İskandinavya'da Avrupa ortalamasının üzerinde oy alan aşırı sağ partiler, aynı zamanda Avrupa Parlamentosu seçimlerinde düşük katılım oranları nedeniyle (Malone, 2014: 45) ulusal seçimlerden daha iyi performans göstermektedir. Avrupa'da 2008'den itibaren yaşanan ekonomik kriz ve artan işsizlik oranları sayesinde yeni bir ivme yakalayan aşırı sağ akımlar hemen her ülkede oy oranlarını yükseltmektedir **(Şekil 1)**. Avrupa genelinde çok sayıda örneği bulunabilecek bu partilere, hemen hemen aynı söylemleri kullanarak Amerika kıtasında aşırı sağdan başkan seçilen Donald Trump eklenmiştir. Avrupa ve ABD'deki aşırı şağ partiler popülist bir söylem kullanmaları ve göçmen karşıtlığı tutumu ile benzeşirken, ekonomik konularda ayrıştıkları görülmektedir. Avrupa aşırı sağı korumacı bir ekonomi isterken, ABD'deki karşılıkları, her ne kadar küreselleşme sürecinin getirdiği eşitsizliği eleştirseler ve adil olmayan ticari anlaşmalardan şikâyet etseler de, serbest karşıtı bir duruş göstermekten kaçınmaktadırlar (Greven, 2016: 4-5).

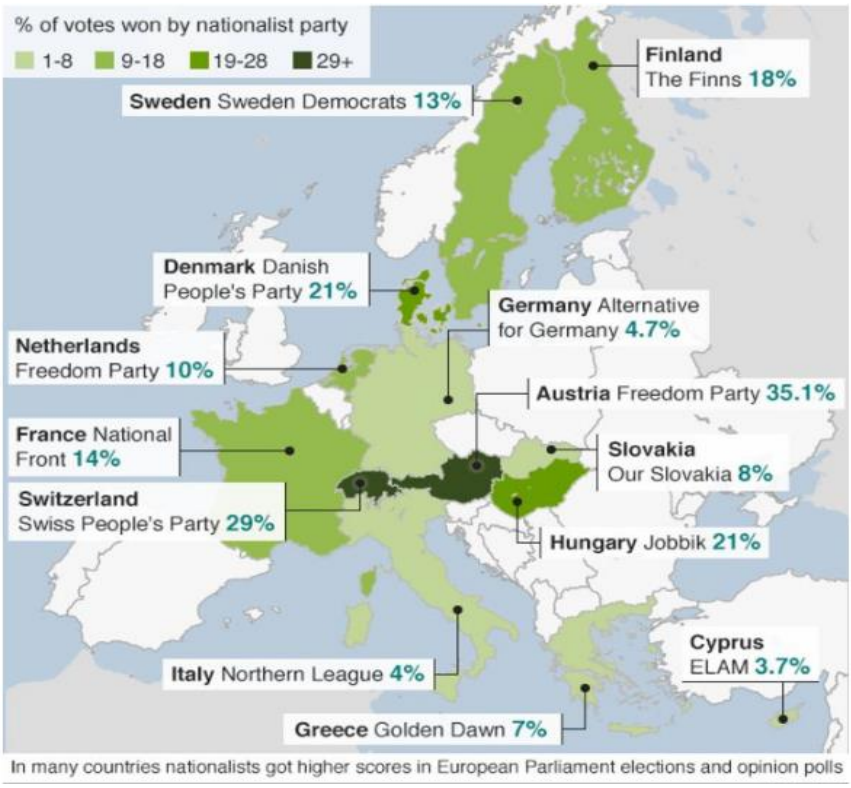

Şekil 1: 2016 itibariyle Avrupa'da Aşırı Sağ Partiler ve Oy Oranları. (**Kaynak** BBC)

Kısmen, yükselen aşırı sağ akımlara tepki olarak, daha çok da ekonomik sıkıntılar nedeniyle aşırı sol akımlar da güçlenmektedir. İtalya'da gerçekleştirilen referandumda hayır cephesinin en büyük bloğu olan İtalyan Beş Yıldız Hareketi ve lideri Beppe Grillo, Yunanistan'da başbakan Alexis Tsipras'ın lideri olduğu Syriza partisi ve İspanya'daki Pademos partisi ise aşırı solu temsil etmektedirler. ABD'de aşırı solu ise Demokrat başkan aday adayı Bernie Sanders (Cherkaoui, 2016: 2). temsil etmektedir. Aşırı sağdaki partiler genel olarak yabancı karşıtı, ulusalcı ve korumacı ekonomiyi temel alan söylemler geliştirirken (Mudde, 2007:187-9), aşırı solun temsilcileri zayıflayan sosyal devlet ve eşitsiz ekonomik paylaşımı ön plana çıkarmaktadırlar. Sıklıkla popülist söylemler kullanan bu iki siyaset tarzı, AB gibi ulus üstü yapılara da mesafeli durmaktadır.

Aşırı sağ partilerin en başta faydalandıkları durum ekonomilerde gözlenen sıkıntılardır. İki savaş arasında faşizmin yükselişini 1929 yılında yaşanan Büyük Bunalım tetiklerken, günümüzde de şiddeti daha hafif olmakla birlikte 2008 yılında dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz siyasal merkezi zayıflatırken aşırı uçların yükselişine zemin hazırlamaktadır (Hunter ve Bowman, 2016: 41). Küreselleşme, ekonomik hayatta toplumları çeşitli şekillerde etkilemektedir. Azalan iş imkânlarına bağlı olarak artan işsizlik, gelir eşitsizliği, eğitim ve diğer ihtiyaçlara erişimde ortaya çıkan adaletsizlikler ilk akla gelen örneklerdir.

Küresel çağda, *azami kar sağlamak* esastır. Bu prensibe göre hiçbir ekonomik kaynak boşa harcanmamalı, kullanıma uygun bir kaynak bulunduğunda, en ucuz maliyetle nerede ve ne koşulda üretilmesi mümkünse üretim orada gerçekleştirilmelidir (Hançer, 2005: 28). Daha

seri üretim için makineleşme ve otomatizasyonunu artıran ÇUŞ'lar, gerek ucuz işgücü gerekse de vergi avantajları nedeniyle daha önceden Avrupa'da ve Amerika'da bulunan yatırımlarını, başta Doğu Avrupa olmak üzere diğer GOÜ'lere taşımaktadırlar. Bu durum, Kıta Avrupa'sında özellikle emek üzerinden gelir elde eden alt ve orta sınıf kesimlerin yakın tarihte hiç olmadığı kadar işsizlikle yüz yüze gelmesine neden olmaktadır. İşsizlik oranı genç nüfus arasında çok daha fazladır (BBC, 2017).

İngiltere, Fransa ve Almanya'da aşırı sağın güçlü olduğu bölgeler incelendiğinde; bu çevrelerin yukarıda belirtilen sebeplerle işsizliğin yoğun olduğu, finanstan ziyade üretimden geçinen kesimlerin yaşadığı, eskiden önemli sanayi merkezi olma özelliği gösteren orta ve küçük yerleşim alanları olduğu görülmektedir. Avrupa ve ABD seçim sonuçları incelendiğinde ise aşırı sağa oy veren kitlelerin; küreselleşme ile kenarda kalan, kırsal ve orta büyüklükteki kasabalarda yaşayan, geleneksel hayat tarzları süren geniş halk kesimleri olduğu görülmektedir (Malone, 2014: 32-6). Eğitim seviyesi kentlilere göre daha düşük olan bu kesimlerde tarihin şaşalı günlerine, Avrupa ve ABD'de 60'lı yıllarda yaşanan ekonomik seviyesin yüksek olduğu refah devletine özlem dikkat çekici unsurlardır (Hunter ve Bowman, 2016: 35-7). Bu kitlelere göre, seçkinlerin ideolojilerini yansıtan liberal demokrasi çok ileri giderek geniş halk kesimlerini göz ardı etmektedir. Fransız aşırı sağının lideri Marine Le Pen, başlıca tabanını oluşturan bu kesimleri *gözden ırak olan ve unutulanlar* olarak tarif etmektedir (Bittner, 2016).

Yerleşik sistem karşıtı duruşlarıyla, aşırı sağ partiler, Şaylan (2003: 303)'ın öngördüğü gibi siyasi iktidarı ele geçirmek ve yeni bir bölüşüm düzeni oluşturmak için *popülist* söylemler geliştirmektedir. Popülist söylemlere aşırı sol, çoğunlukla da aşırı sağ partiler tarafından başvurulmaktadır. Aşırı sağ partiler programları itibariyle önceleri kapitalist liberal politikalara uyumlu gözükürken, küresel rekabetin artışı ile politika değişikliğine giderek özellikle son yıllarda *korumacı milliyetçi ekonomi* adı verdikleri bir söylem geliştirmişlerdir (Greven, 2016: 2). Ekonomik milliyetçiliğe göre uluslararası bankacılar, para tacirleri, sıcak para ve ulus-ötesi şirketler yeni düşmanlardır (Hançer, 2005: 23). Marie Le Pen'in, Fransa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde mücadele içinde olduğunu iddia ettiği *uluslararası sermaye diktatörlüğü* tam da bu yeni düşmanları işaret etmektedir (Walt, 2017).

Aşırı sağ akımların sıklıkla başvurduğu popülist söylem ağırlıklı olarak ekonomik konularda kullanılmakla birlikte, son yıllarda daha fazla görünür olan kimlik krizi nedeniyle

yabancı düşmanlığı gibi sosyoekonomik konulara kaymaktadır. Aşırı sağın kullandığı popülizm Hans George Betz'in tanımıyla:

> *Modern dünyanın en karmaşık sorunları için çok basit çözüm yolları olduğuna inanmak ve sıradan insanın kolayca ifade edemediği fikir, istek ve duyguları ile ilgili konuşmak, net olarak tanımlanmış bir düşmana (ya da düşmanlara) karşı nefret duygularını harekete geçirmek olarak ifade edilebilir.*

1980 ve 1990'ların neo-popülizminin ayırt edici yanı, aşırı sağ partilerin benimsedikleri siyasi stratejinin nefret duygularını harekete geçirmeye yönelik tarafının ağır basmasıdır (Hançer, 2005: 20). Bu nefret duygularının hedefinde; başta yerleşik düzen partileri olmak üzere, uluslararası sermaye, zaman zaman da medya ve özellikle Müslüman göçmenler bulunmaktadır. Avrupa'da, 2008'den itibaren yaşanan ekonomik kriz ve artan işsizlik oranları, göçmen karşıtı görüşlerin artışında etkili olmaktadır. Aşırı sağ partiler pek çok sosyo-ekonomik sorunun olduğu Avrupa ülkelerinde göçmenleri "günah keçisi" ilan ederek, göçmenlerin kendi ülkelerinin vatandaşlarının çalışma ücretlerinde düşüşe yol açtıklarını iddia etmektedirler. Avrupa'da aşırı sağın güçlenmesi, AB projesinin üzerine kurulu olduğu demokrasi, insan hakları, çoğulculuk, f*arklılıklara saygılı olarak birlik içinde* yaşama ilkesi gibi prensiplere önemli bir tehdit yaratmaktadır (Öner, 2014: 81).

Aşırı sağ hareketler değişen durumlara ilişkin yeni söylem geliştirmekte ana akım partilere göre daha başarılı gözükmektedirler. Ekonomide küreselleşmenin ekonomik anlamdaki olumsuz yansımalarının su yüzüne çıkmasıyla korumacı bir yaklaşım benimsemelerinin yanında, daha önceki anti-semitist[87] görüşlerini de değiştirerek bilindik *biz ve onlar* söylemlerindeki "**onları**" artık göçmenler ve özellikle Müslüman olanlar yapmışlardır. Aşırı sağ, AB ile öteden beri sorunlu ilişkiler içerisindedir, ancak bu yapıyı hiçbir zaman son yıllardaki kadar kıyasıya eleştirmemiştir. Küreselleşmenin ulus-devleti aşındırması (Habermas, 2008: 21-7) ve bu süreçte ortaya çıkan AB benzeri ulus-üstü yapıların, kısmi egemenlik devri anlamına gelen, ulus-devlete özgü kimi egemenlik işareti olan uygulamaları (para basma v.b.) hayata geçirmesine duyulan tepki de yükselen aşırı sağa duyulan sempatinin bir diğer kaynağıdır. Brüksel'i sonu gelmez bürokrasi bataklığı ve hiçbir

[87] Marine Le Pen, partisi Ulusal Cephe'yi normalleştirme politikaları çerçevesinde Yahudi karşıtlığı ile bilinen babası Jean Marie Le Pen'i, Yunan trajedilerini andırır şekilde öncelikle parti içinde etkin olmaktan çıkarmış ve 2015 yılında da partiden uzaklaştırmıştır.

soruna çözüm getiremeyen bir oluşum olarak görme durumu artan bir anlayış olarak göze çarpmaktadır (BBC, 2017).

Avrupa'da görülen ekonomik ve insani krizin ilk kurbanı Avrupa demokrasisi olarak görünmektedir. Ekonomik krizlerin başlıca sorumlusu olarak görülen ana akım partilerden uzaklaşan seçmen hem merkez ülkelerde hem de çevre ülkelerde AB'ye şüpheyle bakan aşırı sağ partilere yönelmektedir. Bu durum, Avrupa demokrasinin klasik seküler duruşuna zarar verirken, Macaristan gibi Doğu Avrupa ülkelerinde görülen bazı aşırı sağ politikalar Avrupa demokrasisin temel prensiplerini sarsmaktadır. Artan gelir eşitsizliği, liberal demokrasi temelinde gelişen Avrupa bütünleşmesine de zarar vermektedir. Öteden beri Avrupa idealinin en büyük savunucularından olan Jürgen Habermas bile Yunanistan'da aşırı solun popülist politikalarla, sosyal demokrat bir hükümeti, küresel politikaların sonucu olarak devirmesini Avrupa entegrasyonunun sonu olarak görmektedir (Wilkonson, 2016: 139).

Aşırı sağ partiler bazı özellikleri ile klasik faşist partilerden ayrılmaktadır. Tarihte pek çok örneği görülen faşist partiler alt sınıftaki küçük adamın öfkesine yönelirken bu partiler bununla kalmayıp, hedeflerine kötü politikacıları, ahlaksız bürokratları koymaktadırlar. Korku, geçmiş şaşalı günlere duyulan özlem ve elitlere olan öfke gibi konuları söylemlerinde ustaca kullanarak tabanlarını genişletmektedirler (Suransky, 2016). Kötü düzeni topyekûn değiştirme vaatleri ile orta ve üst sınıflar arasında da destek sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu söylemler onların, bilinen faşist partilerden ayrı olarak *neo-faşist* partiler olarak da tanımlanmasına neden olmaktadır. Liderin kişisel karizmasının öne çıktığı neo-faşist partiler, sistem partilerini eleştirirken, ekonomik temelli popülist söylemlerle tabanlarını genişletmeye çalışmaktadırlar. Bu partilerin neo-faşist söylemleri; yabancı düşmanlığı, işsizlik, ucuz işgücü ve mülteci sorunu gibi ekonomik konuların arasında gizlenerek sunulmaktadır (Türk, 2008: 200-3). Yaylagül ve Dağtaş (2004: 489), bu partilerin üç temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadırlar: *Tepki oylarına talip olması, kendisi dışında farklı düşünenleri ötekileştirmesi ve sentetik ve eklektik özellikler taşıması, ancak bunu halka sunuşunda yaptığı propagandayla gizlemesi*.

Küreselleşmenin yarattığı koşullardan faydalanarak etkinliğini artıran ve aşırı uçta yer alan partiler, ilginç şekilde kendilerini yaratan *bozuk düzeni* değiştirmeyi vaat ederek, kendilerini yerleşik düzenin karşısında konumlandırmaktadır. *Sistem karşıtı* bu partiler, kullandıkları söylemlerle bir anti-politik üçgen kurmaktadırlar. Bu üçgende politik sınıflar,

elitler ve sistemin bizatihi kendisi *kötüyü, düşmanı* ve *işgalciyi* temsil ederken; halk da kurtarılmayı bekleyen *masum kurban* olmaktadır. Sistem karşıtı partiler de, düzeni topyekûn değiştirerek, halkı kurtaracak "*kurtarıcı kahraman*" olarak ortaya çıkmaktadır (Schedler, 1996: 294; aktaran Türk, 2008: 183). Bu noktada küreselleşmenin sosyoekonomik sonuçlarına karşı kendisini savunmasız hisseden kesimlerdeki memnuniyetsizlik ve değişim arzusu bu partilerin gerilim siyasetine zemin hazırlamakta ve böylece de bu partiler tabanlarını genişletebilmektedir. Bu partiler gelir adaletsizliğin yanında, siyasi temsil krizi ve kimlik krizi (Sağır ve Karkın, 2005: 16) gibi konuları öne çıkararak, ana akım partileri elitlerin temsilcileri olarak göstermektedirler.

Politik sistem karşıtı partiler henüz iktidara gelmediklerinden, bu partilerin yönetimi ele almalarıyla sisteme uyarak normalleşeceği mi yoksa radikal söylemlerini uygulamaya geçirerek anti-demokratik bir yapı mı ortaya çıkaracakları henüz bilinmemektedir. Trump'un başkanlık döneminde uygulayacağı politikaların takibi bu anlamda anlamlı olacaktır. Ancak GOÜ'deki yaşanan deneyimler bu noktada yol gösterici olabilir. Tayland'da küreselleşmeye karşı popülist bir söylem kullanarak, özellikle kırsal kuzey nüfusun ve küreselleşmeden yeteri kadar faydalanamayan kentli işçi kesimin desteğiyle iktidara gelen Thaksin Shinawatra, bir süre sonra bazı anti-demokratik uygulamaları hayata geçirmiştir. En başından beri elitlerle sorun yaşayan Shinawatra, yapılan bir askeri darbe ile devrilmiş ve Tayland demokrasisi krize sürüklenmiştir (Case, 2001: 546; Intarakumnerd, 2011: 54). Peru'da 1990-2000 yılları arasında İktidarı elinde tutan Alberto Fujimori[88] yönetimi ise bu konuda başka bir örnektir. Ülkede uzunca bir süre devam eden politik ve ekonomik istikrarsızlığa ana akım partilerin çözüm bulamaması sonucu iktidara gelen Fujimori, popülist söylem ve uygulamaları ile özellikle fakir kırsal kesimden destek alarak iktidarını pekiştirmiştir. 1990-95 arasında iyileşen ekonomik göstergeler, ülkenin uzun zamandır uğraştığı başkaldırı hareketinin bastırılmasıyla geniş kesimlerden destek bulan Fujimori, ikinci döneminde (1995-2000) anti demokratik uygulamalara yönelmiş, kendisine karşı artan muhalefetin sonucu 2000 yılında ülkesinden kaçarak Japonya'ya sığınmıştır. Sonradan, dünyada ilk defa olmak üzere, bir devlet başkanı başka bir ülkede yakalanarak ülkeye getirilmiş ve yargılanarak suçlu bulunmuştur (Booth, 2013: 74).

[88] Daha detaylı bilgi için bkz. BOOTH, Julia Cacares (2013). " *The Persistence of the Fujimori Legacy in Peru*". Yüksek Lisans Tezi. University of British Columbia. www.open.library.ubc.ca.

"Yükselen aşırı uçlar, özellikle aşırı sağ popülist söylemiyle demokrasiyi tamamen ortadan kaldıracak" diyebilmek en azından şu an için iddialı bir önermedir. Bununla birlikte, Peru ve Tayland örneklerinde görüldüğü gibi, popülist söylemlerle küreselleşmenin kaybedenlerini mobilize ederek iktidara gelen partiler, güçlerini pekiştirdikten sonra anti-demokratik uygulamalara yönelebilmektedir. Daha çarpıcı bir örnekte iki dünya savaşı arasında, Avrupa'nın göbeğinde, Weimar Almanya'sında yaşanmıştır. Ana akım partilerin vurdumduymazlığı ve ekonomik sorunlara çözüm bulamaması üzerine otoriter yönetim, demokratik usul ve yöntemlerle iktidara gelerek, demokrasiye son vermiştir (Cross, 2009: 97). Bu noktada kalmayarak tüm dünyayı kana bulayan savaşı başlatmıştır. Otoriter eğilimleri ağır basan Putin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez olarak Kırım'ı savaş sonucu ilhak etmiş ve sınırları değiştirmiştir (Pinkman, 2017).

Avrupa'da ve dünyanın diğer köşelerindeki aşırı uç partilerin ağırlık kazandığı dönemlere bakıldığında, ekonomik kriz sonrası dönemlere rastladığı görülmektedir. Küreselleşme de ortaya çıkardığı eşitsizlik ve adil olmayan rekabet koşulları nedeniyle ülkeler arasında ciddi ekonomik farklar yarattığı gibi, bu farkın aynı ülke içinde farklı sınıflar arasında oluşmasına da ortam hazırlamaktadır. Oluşan bu ekonomik eşitsizlik ve takip eden sosyal bunalımlar aşırı sağ partilerin yükselişine neden olmakta ve demokratik hayatı krizin eşiğine getirmektedir. Hatta kimilerine göre bu kriz başlamış ve post-demokratik döneme geçilmiştir. Aşırı uçtaki neo-faşist, neo-popülist partiler küreselleşme sonucunda daha da belirgin hale gelen gelir adaletsizliği, göç ve terörizm gibi konuları söylemlerinde kullanarak gerekse de küreselleşmenin getirisi kitle iletişim araçlarından etkin şekilde faydalanarak siyasetteki ağırlıklarını artırmaktadırlar. Zaman zaman doğrudan demokratik değerleri ve kurumları hedef alan bu partiler, pek çok ülkede iktidar/ iktidar alternatifi olarak insanlığın büyük deneyimlerden geçerek ulaştığı 2500 yıllık liberal demokrasiyi tehdit eder hale gelmişlerdir.

3. Küreselleşme ve Türkiye'de Yeni Siyaset, Genç Parti Örneği

Türkiye, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlere 2001 yılında yaşanan ağır ekonomik kriz ve sonrasında uygulanan IMF anlaşmalarıyla çerçevesi çizilen kemer sıkma politikaları ile girmiştir. Bu dönem her anlamda siyaset kurumu ve eski siyaset tarzının tükenmişliğini göstermektedir. Seçmen kullandığı oylarla sağ ve sol yelpazede merkezde yer alan siyasi partileri ve uzunca bir zamandır Türk siyasetinde hâkim olan parçalı yapıyı cezalandırarak sandıktan yepyeni bir siyasi kompozisyon çıkarmıştır. Şüphesiz seçim sonucunda aldığı %34,4 oy oranı ile tek başına iktidar olan AK Parti seçimin galibidir. Ancak bazılarına göre ise geliştirdiği IMF ve yabancı karşıtı tutum, kullandığı popülist söylem ve takındığı sistem karşıtı parti tavrı ile Genç Parti ulaştığı, % 7.25'lik oy oranı ve aldığı 2 milyon 285 bin 598 oy ile seçimlerin gizli kazananıdır (Türk, 2008: 88).

Bu bölümde, yukarıda analiz edilen Avrupa'da ve ABD'de görülen aşırı sağ partiler ile Genç Parti arasındaki benzerlikler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Genç Parti ve Avrupa'da yükselen aşırı sağ akımlar; dayandıkları seçmen özellikleri, kullandıkları neo-faşizan ve neo- popülist söylemler, kitle iletişim araçlarını etkin kullanmaları ve takındıkları yerleşik düzen karşıtı tavırları bakımından ciddi benzerlik göstermektedirler. Genç Parti, tıpkı diğer aşırı sağ partiler gibi küreselleşme ile ortaya çıkan sonuçlardan memnun olmayan kır kökenli seçmenler ile dar gelirli kentli işçi seçmenden oy almış ve küreselleşmenin bir sonucu olan kimlik bunalımını iyi kullanarak batı karşıtı bir söylem geliştirebilmiştir. Genç Parti ve söylemlerini anlayabilmek için, öncelikle Türkiye'de bu partinin tabanını teşkil eden küreselleşme mağduru kesimin geçirmiş olduğu sürece bakmakta fayda vardır.

Türkiye, küreselleşme sürecine batı bloğuna eklemlendiği 50'li yıllarda (Huntington, 2011: 21) katılmaya başlasa da küreselleşmeyi tam olarak hissetmesi 24 Ocak Kararları ile başlayan ve ekonomide serbestleşme politikaları ile olmuştur. Serbest piyasa koşullarının egemen olduğu bu dönem, Türkiye'nin ve pek çok GOÜ'nün uluslararası finans sistemine eklemlendiği bir zaman aralığıdır (World Bank, 2002: 34). Bu dönemde *koruyucu ve düzenleyici* devlet tavrı değişmiş, tarımda ve üretiminde piyasa koşullarına tabi olunmasını sağlayacak bir politika değişikliği ortaya çıkmıştır. IMF ve DB gibi kuruluşlardan kredi sağlamak için verilen taahhütler çerçevesinde reel ücretler ve tarım gelirleri baskı altında tutularak enflasyon kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu politikalar sonucunda nüfusun o dönem için üçte ikisini oluşturan ücretli ve tarım kesiminin gelirlerindeki ciddi düşüşler meydana gelmiştir (Güvenç, 1998: 241). Tarım ve ücretli kesimdeki gelirleri azalırken; faiz,

kar ve rant gelirleri artmış ve gelir eşitsizliği devasa boyutlara ulaşmıştır (Öztürk, Nas ve İçöz, 2008: 22).

Bu gelişmeler sonucunda sürekli bir gelir arayışı içinde olan geniş kırsal kesimler kentlere göçe başlamışlardır. Bu göç dalgası az nüfuslu kentlerden ziyade büyük metropollerin varoşlarına gerçekleşmiştir (Kazgan, 1999: 388). Bu kesimdeki yaygın işsizlik ve yoksulluk, küreselleşme sürecindeki teknolojik gelişmelerle birlikte batı kültürüne olan tepki ile birleşerek öfkeli çıkış yolu arayan kitlelerin siyasal tercihlerini etkilemiştir (Yaylagül ve Dağtaş, 2004: 483). Merkez partilerin sorunlara çözüm bulamadığı ve kamu ihaleleri ile köşeyi kolayca dönen yeni Türk Burjuvazisi yaratıldığı (Güvenç, 1998: 241) bu süreçte seçmenler daha radikal tercihlerle milliyetçi ve muhafazakâr partilere yönelmişlerdir. Refah Partisinin *Adil Düzen* sloganı 90'ların ortasından itibaren, adil yanıyla hemen hemen varlığı hiç hissedilmeyen adalete, düzen tarafı ile de kargaşa içindeki yaşamları yoluna koymaya çağrı yapar niteliktedir.

İşte tüm bu koşullar altında, Genç Parti, Cem Uzan'ın sıklıkla kullandığı "**ezilenler iktidar olacak**" sloganı (Türk, 2008: 178) ile siyaset sahnesine çıkmış ve seçmenlerin son yirmi yılda ülkede meydana gelen tüm değişimlerle hesaplaştığı bir deneyim olmuştur (Göregenli, 2003). Genç Parti'nin popülist ve neo- faşist tutumunu anlamak için partinin önüne geçen lider, Uzan'ın tüm seçim kampanyasında kullandığı konuşmalara bakmakta fayda vardır. Kısa tutulan ve sade bir dil seçilen bu konuşmalarda, tüm suç yerleşik partilere ve IMF'ye yüklenirken, çözüm yolu olarak da *damarlardaki asil kan* gösterilmektedir (Türk, 2008: 184). Aslında bu konuşmaların satır araları iyi okunduğunda Avrupa'daki neo-faşist partilerin kurdukları üçgenin bir benzerinin kurulduğu görülmektedir. *Basiretsiz yönetim, masum halk ve kurtarıcı kahraman…*

Aynı şekilde konuşmaların sonunda kullanılan popülist söylemlerde Avrupa'daki ve ABD'deki benzerlerini andırmaktadır: *4 yılda üniversite sayısı dörde katlanacak, işsizlik sigortasına başlanacak, gıdada KDV sıfıra inecek, ilköğretimde ders kitapları bedavaya verilecek vs…* Ancak bu konuşmalarda bunların nasıl yapılacağına hemen hiç değinilmemektedir. Sadece namuslu ve çalışkan Türk halkı ile sınırsız kaynaklarımız işaret edilmektedir o kadar (Göregenli, 2003). Avrupa neo-faşist ve neo-popülist partilerinin

kullandığı popülist, yabancı düşmanlığı içeren[89] ve sistem karşıtı dil, Genç Parti liderinin seçim propagandasında kullandığı ve Türkiye'de aşırı sağ popülizm ve neo-faşizme görünüm kazandıran söylemdir (Yaylagül ve Dağtaş, 2004: 486).

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan kitle iletişim araçlarının etkisi ve profesyonel propaganda, belki de Türk siyaset tarihinde hiç görülmediği kadar etkili olarak Genç Partinin kuruluşundan itibaren kullanılmıştır. Reklamcı Ali Taran'ın yürüttüğü profesyonel kampanyalarda halkla birlikte olunduğu görüntüsü verilmeye çalışılmıştır. Milli ve dini değerler sıklıkla kampanya içerisinde işlenmiş ve sokak dili seçmene ulaşmak için bilinçli olarak kullanılmıştır (Yaylagül ve Dağtaş, 2004: 490). Seçim kampanyalarının hazırlanışı ve sunuşu itibariyle İtalya'daki Berlusconi'nin *Haydi İtalya* (Forza Italia) partisi ile hayli benzerlikler gösteren Genç Parti seçim kampanyası sırasında 38 trilyon lira (Yanardağ, 2002) harcayarak, bu alanda diğer partilerin çok çok önünde yer almıştır. Uzan'ın piyasaya sürülen bir ürün ve bir proje gibi tasarlandığı seçim kampanyası sırasında reklamcılığın, imaj yapıcılığının ve pazarlamacılığın bütün teknikleri kullanılmıştır. Bu haliyle Genç Parti aynı zamanda bir *şirket partisi*dir (Türk, 2008: 192).

Avrupa'da yükselen aşırı sağ partiler gibi Genç Parti'de küreselleşme sonucu ortaya çıkan sorunları ve imkânları siyasetinde iyi kullanmış ve küreselleşmeye şüpheyle bakan kesimlere yönelik söylemler geliştirmiştir. Bu noktada Genç Parti'ye oy veren seçmenlerin kim olduğuna bakmakta fayda vardır. Avrupa'daki popülist aşırı sağcı seçmenleri ile Genç Parti seçmenleri arasındaki benzerlik şaşırtıcı seviyede fazladır. Genç Parti seçmenlerinin profiline bakıldığında; bunların büyük kesiminin az eğitimli, düzenli bir işi olmayan, işsiz ve genç insanlar ile ekonomik krizin yıkıma uğrattığı esnaflar, küçük üreticiler ve orta ölçekli işletme sahipleri olduğu görülmektedir (Yanardağ, 2002). Bir başka deyişle, bu kesim tıpkı Avrupa aşırı sağının yükselişini destekleyen şekilde, küreselleşmenin kaybedenleridir. Bu nedenledir ki Genç Parti, seçim kampanyalarında doğrudan küreselleşmenin kaybedenlerine yönelmiş ve IMF karşıtı popülist milliyetçi bir söylem oluşturarak *gariban perver* bir imaj çizmeye çalışmıştır (Erdoğan, 2003: 60). 3 Kasım 2002 seçimlerinde Genç Partinin ülke barajını geçtiği illerde aldığı oy yüzdelerine bakıldığında[90] bu bölgelerin tamamına yakınının,

[89] Burada Genç Partinin kullandığı Yabancı Karşıtı söylemle Avrupa aşırı sağının kullandığı dilin farklılığına dikkat çekmekte fayda vardır. Genç Parti, Avrupa'da ki örneklerinin aksine, belki de toplumun kültürel değerleri de göz önüne alınarak, göçmenlere yönelik yabancı düşmanlığı yapmamış onun yerine hedefine doğrudan basiretsiz yönetimi oturtmuştur.

[90] Sakarya, Edirne, İzmir, Tekirdağ, Kırklareli, Eskişehir, Uşak, Muğla ve Denizli.

IMF politikalarının tarımı yıkıma uğrattığı Batı illeri, büyük kent merkezleri, sanayi havzaları ve sahil şeritlerinde yer alan görece modern seçim bölgeleri olduğu görülmektedir (Yanardağ, 2002). Genç Parti, Avrupa örneklerinin aksine kırdan az oy alıyor gözükse de, şehirde dayandığı kesimin, köyden kente göç etmiş, birinci ya da ikinci nesil vasıfsız hizmet sektörü işçileri yani henüz kentlileşememiş köylüler olduğu görülmektedir.

Genç Parti, programı itibariyle liberal-muhafazakâr bir görüntü verse de, Avrupa ve ABD'deki benzerleri gibi popülist ve neo-faşist bir eğilimdedir. Hoşnutsuz kesimler üzerinde popülist bir söylem geliştirerek neo-faşizmin ve neo-popülizmin siyasal fırsat yapısı içinde nasıl bir güç kazanacağı ve etkili olabileceği azımsanmayacak bir oy oranına ulaşarak göstermiştir. Seçim kampanyaları incelendiğinde ayrıştırıcı ve suçlayıcı bir dilin hâkim olduğu; demokrasi ve demokratik değerlere hemen hiç vurgu yapılmadığı görülmektedir. Medya Demokrasisi çağında, büyük miktarda para harcanarak, siyasal stratejilerin uygun reklam kampanyaları ile bütünleştirildiğinde nasıl başarılı sonuçlar vereceğini göstermesi açısından da emsal oluşturmuştur. Parti lideri Cem Uzan üzerinden yoğun bir propaganda yürütülmüş ve seçmen liderin kutsandığı yoğun bir propaganda bombardımanına maruz bırakılmıştır. Kısacası Genç Parti, Türk demokrasisindeki temsil krizine, sağ ve sol arasındaki alanın bulanıklaşmasına, siyasetin artan bir biçimde teknik bir meseleye dönüşmesine ve halktan koparak sadece parası olanların yapabileceği bir uğraş haline gelmesine, yaşanan ekonomik-sosyal krizlere değin birçok farklı konuya ışık tutmuştur. Demokrasi krizinin nedenleri ve belki de çıkış yollarını anlamamızda bize rehber olabilecek Genç Parti örneği kullandığı söylemler ve sistem karşıtı tutumuyla Türkiye'de küreselleşme çağında yapılan siyasetin dikkat çekici bir unsuru olarak tarihe geçmiştir.

Kaynak: http://www.haberturk.com/secim2002

4.Sonuç

Küreselleşme hayatın her alanında hissedilen, gelişen iletişim ve ulaşım olanaklarıyla hızını artıran, ekonomik ve idari olarak dünyayı bütünleştirmeyi amaçlayan bir olgudur. Yansımaları hemen her konuda az ya da çok hissedilen küreselleşme içinde bulunduğumuz çağdaki pek çok sosyoekonomik soruna başlıca kaynaklık eden gelişmedir. Etkileri öncelikle ekonomik hayatta görülen küreselleşme, sonradan sosyal hayatta da kimlik sorunu gibi konuları gündeme getirmektedir. Küreselleşmeden memnun olanlar olduğu gibi memnun olmayanlar da vardır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı sonuçlar itibari ile küreselleşmenin kaybedenleri olarak tanımlanacak kesimler, gayri memnuniyetlerini artan şekilde duyurma çabası içindedirler.

Genel olarak küreselleşmenin bilgiye erişimi kolaylaştırdığı için demokrasiyi ve insan haklarını olumlu anlamda etkilediğine inanılmaktadır. Ancak yarattığı eşitsizlikler ve kimlik bunalımlarıyla bazı kesimlerde siyasal tepkiler ortaya çıkarmaktadır. Avrupa ve ABD'de yükselişe geçerek iktidar/ iktidar alternatifi olan aşırı uçtaki popülist partiler, bu kesimlerdeki hoşnutsuzluğa bağlı olarak taban bulmaktadırlar. Gelir eşitsizliği, göç ve kimlik bunalımı gibi küreselleşme sürecinde ortaya çıkan sorunlar bu partiler tarafından kullanılarak toplumlar kutuplaştırılmakta, demokratik değerler doğrudan ya da dolaylı olarak göz ardı edilmektedir. Bilinen anlamda liberal demokrasinin içine düştüğü bu kriz hali post demokrasi olarak tarif edilmektedir.

Günümüzde demokrasinin içine düştüğü kriz haline çok fazla odaklanılırken, aslında bu krizin temel sebebi olan küreselleşme ve onun getirdiği aşırı merkezileşme olgusu gözden kaçırılmaktadır. Bu krizin giderilmesi için krizi yaratan temel olguya yani küreselleşmeye odaklanılarak, hem teorik hem de uygulamaya dair temel çözümler getirilmelidir. Demokrasinin sonunu getirebilecek aşırı akımlara başlıca desteğin küresel kapitalist politikaların ekonomik sonuçlarından olumsuz olarak etkilenen kesimlerden geldiği görülmektedir. Ayrıca küreselleşme sonucu oluşan kimlik bunalımı ve temsil krizinin bu akımları güçlendirdiği görülmektedir. Bu gibi konulara küresel bir çaba ile çözüm bulunmadıkça demokrasinin içine düştüğü krizin daha da derinleşeceğini öngörmek için kâhin olmaya gerek yoktur. "*İnsanlık ortak bir çabayla, küreselleşme mağduru kesimlerden destek bularak güçlenen, popülist bir söylem kullanan ve böylece demokrasinin sürdürülebilirliğini tehlikeye düşüren bu akımların üstesinden gelebilecek mi? Yoksa tıpkı 1930'ların Weimar*

Almanya'sında olduğu gibi gelişmelere seyirci kalarak demokrasinin yerini otoriter rejimlerin almasını mı seyredecek?" Şimdilerde cevabı en çok merak edilen sorudur.

Kaynaklar

ASHKENAS, Jeremy and AISCH, Gregor (2016),"European Populism in the Age of Donald Trump", *The New York Times (*5th December 2016), http://www.nytimes.com/interactive/2016/12/05/world/europe/populism-in-age-of-trump.html (Erişim Tarihi: 06. 12. 2016).

BOOTH, J. Cacares (2013), " The Persistence of the Fujimori Legacy in Peru", University of British Columbia, Yüksek Lisans Tezi, www.open.library.ubc.ca (Erişim Tarihi 10.12.2016).

CASE, William F. (2001), "Thai Democracy, Out of Equilibrium", *Asian Survey*, 41:3, pp. 525–547.

CHERKAOUI, Mohammed (2016), "Donald Trump: The Rise of Right-Wing Politics in America", *Al Jazeera Centre for Studies*,http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2016/7/21 100.pdf (Erişim Tarihi:05.12.2016).

CROSS, Robin (2009), *Hitler,* London: Quercus Publishing.

CROUCH, Colin (2004), *Post Democracy*, Cambridge/UK: Polity Press.

ERDAĞ, Ramazan ve PEKER, Kadir (2014), "Küreselleşme Sürecinin Demokrasi Üzerine Etkisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 5, No. 1, ss.211-220.

ERDOĞAN, Emre (2003),"Küreselleşen Dünyada Türkiye'nin Rolü: Kırılgan Demokrasiyi Korumak", http://www.urbanhobbit.net/PDF/kuresellesme_ve_democracy.pdf (Erişim Tarihi: 24.11.2016).

GÖREGENLİ, Melek (2003),"İki Hilalli Faşizm: Cem Uzan ve Genç Partisi", *Siyasi Gazete* (21 Mart 2003),İzmir.

GREVEN, Thomas (2016),"The Rise of Right Wing Populism in Europe and the United States", *Friedrich Ebert Stifung*, http://www.fesdc.org/fileadmin/user_upload/publications/RightwingPopulism.pdf (Erişim Tarihi: 16.04.2017).

GÜVENÇ, Nazım (1998), *Küreselleşme ve Türkiye*, İstanbul: BDS Yayınları.

HABERMAS, Jurgen (2008), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti* , (Çev. Medeni Beyaztaş), İstanbul: Bakış Yayınları.

HANÇER, Özlem (2005), "Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme: Fransa ve Almanya Örnekleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

HUNTER, J. Davison and BOWMAN, C. Desportes (2016), *The Vanishing Center of American Democracy,* Washington: The University of Virginia Press.

HUNTINGTON, Samuel P. (2011), *Üçüncü Dalga,* (Çev.Ergun Özbudun, 3.Bs), Ankara: Kilit Yayınları.

INTARAKUMNERD, Patarapong (2011), "Thaksin's Legacy: Thaksinomics and Its Impact on Thailand's National Innovation System and Industrial Upgrading", *International Journal of Institutions and Economies* Vol. 3, No. 1, pp. 31-60.

KAZGAN, Gülten (1999), *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

KAZGAN, Gülten (2005), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

MALONE, John (2014), "Examining the Rise of Right Wing Populist Parties in Western Europe" *Honors Theses Paper*, http://digitalcommons.csbsju.edu/honors_theses/45 (Erişim Tarihi : 15.04.2017).

MEYER, Thomas (2014), *Medya Demokrasisi*, (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: Köprü Yayınları.

MUDDE, Cas (2007), *Populist Radical Right Parties in Europa*, New York: Cambridge University Press.

NORRIS, Pippa (2004), "The Rise of the Radical Right", *Harvard University Working Paper*, https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Radical20Right20Chapter201.pdf,(Erişim Tarihi: 16.04.2017).

ÖNER, Selcen (2014), "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni 'Öteki'ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,* Cilt:13, No:1, ss.163-184.

ÖZTÜRK, Şinasi; NAS, Fethi ve İÇÖZ, Ergün (2008), "24 Ocak Kararları, Neo- Liberal Politikalar ve Türk Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:1/2, ss. 15-32.

PİNKHAM, Sophie (2017), "How Annexing Crimea Allowed Putin to Claim He Had Made Russia Great Again", The Guardian (17 March 2017), https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/mar/22/annexing-crimea-putin-make-russia-great-again (Erişim Tarihi: 17.04.2014)

REYBROUCK, David V. (2016),"Why Elections are Bad For Democracy", *The Guardian (*29 June 2016), https://www.theguardian.com/politics/2016/june/29/why-elections-bad-for (Erişim Tarihi: 05.10.2016).

SAĞIR, Meral Ö. ve KARKIN, Naci (2005), "Demokrasinin Güncel Sorunları ve Demokratik Paradokslar", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakultesi Dergisi*, (10). ss.1-25.

SCHMIDT, Manfred G. (2002), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*,(Çev. M. Emin Köktaş), 2.Bs, Ankara: Vadi Yayınları.

SURANSKY, S.Polakow (2016),"The Ruthlessly Effective Rebranding of Europe's New Far Right" *The Guardian* (1st November 2016), https://www.theguardian.com/world/2016/nov/01/the-ruthlessly-effective-rebranding-of-europes-new-far-right (Erişim Tarihi: 05.12.2016).

ŞAYLAN, Gencay (2003), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi,* 2. Bs., Ankara: İmge Kitapevi.

TÜRK, H. Bahadır (2008), *Şirket ve Parti: Genç Parti ve Yeni Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.

WALT, Vivienne (2017), " The Power of Le Pen*", Time World,* 16 March 2017. *http://time.com/4703325/the-power-of-le-pen/ (Erişim Tarihi: 12.04.2017)*

WILKINSON, Michael (2016), " The Brexit Referendum and The Crisis of "Extreme Centrism", *German Law Journal*, 17 (s). pp. 131-142, http://eprints.lse.ac.uk/67090/ (Erişim Tarihi 10.12.2016).

World Bank Policy Research Report (2002), *Globalization, Growth and Poverty*, New York: Oxford University Press.

YAYLAGÜL, Levent ve DAĞTAŞ, Erdal (2004), *Medya Patronluğundan Başbakanlığa Yükselme İstekleri: Cem Uzan ve Genç Parti Örnek Olayı.*

YANARDAĞ, Merdan (2002), "Üçe Karşı İki Hilal; Genç Parti Sürprizi", İstanbul - BİA Haber Merkezi (09 Aralık 2002), http://www.haberturk.com/secim2002 (Erişim Tarihi 12.12.2016).

Populism Worldwide (BBC), 11 Feb 2017, https://www.youtube.com/watch?v=Y-_wK_htDT4 , (16.04.2017)

Kü-Yerelleşme ve Yerel Demokrasi

Murat AKTAŞ, Fatma Betül ŞENGÖNÜL

Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
muratmha@hotmail.com

Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
fb.sengonul@alparslan.edu.tr.

Öz

Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde iletişim ve ulaşım ağları ile örülen dünya, bir yandan küreselleşme ile birleşmeye doğru giderken, diğer yandan kültürel farklılıklarla yerel temelde ayrıntılaşarak yerelleşmektedir. Bu durum yerel ve küresel olan arasında yeni bir diyalektiğin ortaya çıkışını ifade etmektedir. Küresel ile yerelin iç içe geçtiği "kü-yerelleşme" (glocalization) olarak adlandırılan bu süreçte siyasal rejimler, demokrasi ve siyasal katılma da önemli oranda etkilenmiştir. Bir yandan çok uluslu şirketler ve finans kuruluşları, IMF ve benzeri uluslar üstü kuruluşlar dünyayı tek bir pazar haline getirirken diğer yandan buna paralel olarak Avrupa Birliği (AB) gibi ulus-üstü kıtasal birliklerin de gelişmesi ulus devletlerin egemenlik haklarını ve yasalarını önemli oranda etkilemiştir. Bütün bunlara ek olarak sivil toplum örgütleri, internet ve sosyal medya ağlarının gelişmesi, bilgi ve iletişimin ucuzlaması sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamda büyük değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Ayrıca küreselleşme sürecinde iletişim ağları ile örülen dünyamızda insanların dünyanın başka yerlerindeki tecrübelere ve bilgiye kolayca ulaşmasıyla, daha fazla hak ve özgürlük arayışları gündeme gelmiştir. Böylece vatandaşların yerel kimliklerini koruma bilinci ve öz yönetimlerini gerçekleştirebilecekleri fikri de gelişmiştir. Küreselleşme süreci ile birlikte ulus devlet bazı yetkilerini ulus üstü kurumlara bazılarını ise yerel yönetimlere devretmek zorunda kalmış ve bir değişim sürecine girmiştir. Yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırılması suretiyle vatandaşa yönetime daha fazla katılım olanağı sağlanması gündeme gelmiştir. Ancak bir yandan genel olarak zenginleşmeyi, demokrasi ve siyasal katılımı teşvik eden bu süreç, gelişmekte olan ülkelere kalkınmayı vaat ederken diğer, yandan da geri kalmış ülkelerde yol açtığı fakirleşme, gelir dağılımında oluşturduğu eşitsizlik, çevre felaketleri gibi konularda eleştirilmekte, hatta dünyanın birçok yerinde zaman zaman protesto edilmektedir. Yerel girişimlerin katılımıyla gelişerek güçlenen yerel yönetimler, merkezi yönetimlere kıyasla daha yakın oldukları yerlerde yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlara müdahalede daha etkili olmuştur.

Toplumların ulaşım, sağlık, eğitim ve üretim için ihtiyaç duyulan araçların sağlanması konusunda yerel yönetimlerin merkezi hükümetlere göre daha başarılı hizmetler ortaya çıkardığı gözlenmiştir. Bütün bunlar vatandaşın siyasal bilincini arttırmış ve siyasal katılım sürecini de etkilemiştir. Böylece vatandaşların yönetim, karar alma ve kararların uygulanması süreçlerine

katılımlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve vatandaşların yönetim üzerindeki etkileri de artmıştır. Dolayısıyla sanayi devrimi ile birlikte gelişerek kurumsallaşmaya başlayan ulus devlet ve yönetim mekanizmaları da küreselleşme ve kü-yerelleşme sürecinden etkilenmiş ve yönetim ilişkilerinde önemli değişim ve dönüşümler ortaya çıkmıştır. Bu süreç bazı sosyal bilimciler tarafından ulus devletlerin sonu olarak yorumlanmıştır. Artık ulus devletlerin küresel aktörler tarafından geçmişe göre çok daha kolay ve fazla etkilenmekte ve yönlendirilmekte oldukları gözlenmiş ancak ulus devletler ortadan kalkmamış hatta bazı konularda daha etkin hale gelmişlerdir. Üstelik 1990'lı yıllardan itibaren gelişmeye başlayan ve 2000'li yılların başında çok tartışılan küreselleşme ve buna paralel olarak gelişen kü-yerelleşme sürecinde yerel yönetimler güçlenirken günümüzde yerelin adeta küresel olanı istila ettiği gözlenmektedir. Nitekim dünyanın birçok yerinde gelişen aşırı milliyetçi ve popülist hareketler bunu göstermektedir. Küreselleşme bir yandan sınırları ortadan kaldırarak dünyayı tek bir pazar haline getirirken nasıl oluyor da her tarafta aşırı milliyetçi hareketler güçleniyor? Kü-yerelleşme ve yerel demokrasi ilişkisini ele alan bu çalışma aynı zamanda yerelin küreseli istila ederek aşırı milliyetçi uçlar şeklinde yeni bir fenomen olarak belirmesini analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, kü-yerelleşme, grocalizasyon, melezleştirme, yerel demokrasi.

Glocalization and Local Democracy

Abstract

On the one hand, the world shaped by communication and transportation networks, is towards unification with globalization process. On the other hand, it is localized in detail on the local basis with cultural differences. This situation is expressed that the emergence of a new dialectic between the local and the global. Political regimes, democracy, and political participation have also been influenced by this process, which is referred to as glocalization, in which the global and local communities are intertwined. While the multinational corporations, financial institutions, the IMF and other supranational organizations have made the world a single market, on the contrary, the development of supra-national continental units like the European Union (EU) has affected the sovereignty of nation states. In addition to these, civil society organizations, the development of internet and social media networks, and the cheaper information and communication have brought about great changes in social, political, economic and cultural life. Moreover, people established by communication networks have begun to seek more rights and freedom by easily accessing experiences and information anywhere in the world in the process of globalization. Thus, the idea that citizens can protect their local identities and realize their governance has more developed. Along with the context of globalization, the nation state has had to transfer some powers to the supranational institutions and some to the local governments and has entered into a process of change. With the increase of the

powers of the local governments, it has come to the point that the citizen should be able to participate more in the administration than before.

On the one hand, this process, which promises improvement to developing countries, generally promotes enrichment, democracy, and political participation. On the other hand, it is criticized such as poverty in the backward countries, inequalities in income distribution and environmental disasters, and that are occasionally protested even in many parts of the world. Local governments that have strengthened with the participation of local initiatives have been more efficient in interfering with the social, political and economic problems experienced where they are closer than central governments. It has been observed that local authorities provide services more successfully than central governments in ensuring that communities need for transport, health, education and production. All of this increased the political consciousness of the citizen and affected the political participation process. Thus, there are significant improvements have been made in the involvement of citizens in the decision-making and implementations of this decision processes. Moreover, the influence of the citizens on the administration has also increased. Therefore, the nation state and administrative mechanisms that have begun to develop and become institutionalized with the industrial revolution have also been influenced by the process of globalization and glocalization. This process has been interpreted as the end of nation states by some social scientists. In other respect, it has been observed that nation states are much more easily affected by global actors than in the past. However, nation states have not been removed, and in some cases are even more effective. Moreover, local governments continued to strengthen in the process of globalization, which began to develop since the early 1990s, and in parallel with the process of glocalization since the beginning of the 2000s. Today, it is observed that the local is almost invading the global one. Hence, extreme nationalist and populist movements in many parts of the world become evident. While globalization has transformed the world into a single market by removing the borders how do the ultranationalist movements in many parts of the world get stronger? This study examines the relation between glocalization and local democracy; also it aims to analyze that the local world invades the globe world and to appear as a new phenomenon in the form of an extreme nationalist.

Keywords: Globalization, glocalization, grocalization, hybridization, local democracy,

1.Giriş

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte liberalizmin zaferini ilan etmesini müteakiben dünyanın geleceği ile ilgili bir yol ayırımı ortaya çıkmıştı. Bundan böyle ya zaferini ilan eden dünyanın süper gücü ABD'nin hegemonyasına ve onun belirlediği siyasete dayanan, oyunun bütün kurallarını onun belirlediği tek kutuplu bir dünya olacaktı ya da AB gibi bölgesel güçlerin ortaya çıktığı oyunun kurallarının birlikte belirlendiği çok kutuplu bir dünya ortaya çıkacaktı. Uzun yıllar ABD ve AB'nin başını çektiği batı dünyasının etkisinde gelişen uluslararası sistemde yavaş yavaş Çin, Hindistan ve Pakistan gibi ülkeler de kendini hissettirmeye çalışırken, Rusya yeniden güçlü bir aktör olarak uluslararası sahneye geri döndü. Dünyanın kısmen de olsa barışa kavuşabilmesi ve sermayenin rahat hareket edebilmesi için ancak güçler arasında bir dengenin oluştuğu, piyasaların dengeye kavuştuğu çok kutuplu bir dünya düzeninin oluşması gerekiyordu. Bu süreçte ortaya atılan yenidünya düzeni ile birlikte sermayenin küresel anlamda serbest dolaşımını güvence altına alma çabalarına küreselleşme olgusu eşlik etti. Yeni uluslararası sistemin alt yapısını oluşturan küreselleşme süreci sadece uluslararası sistemi etkilemekle kalmadı aynı zamanda ulusal ve yerel düzeyde de sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapı ve aktörleri de ciddi biçimde etkileyerek bunların değişip dönüşmesini sağladı.

İletişim ve ulaşım teknolojilerinin hızla gelişip ucuzlaması ve yaygınlaşması ile birlikte farklılık ve çeşitlilikler demokratik hak ve özgürlükler alanının ayrılmaz bir parçası olarak görülmekte ve küreselleşme süreci bu anlayışın yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Uydular ve internet ağları ile birbirine bağlanmış olan dünyanın değişik yerlerindeki toplumların sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamları küreselleşme elektronik medya aracılığı ile dünya kamuoyuna sunmakta ve bunlar birbirini etkilemektedir.

Küreselleşme sürecinde, sermaye hareketleri ve çok uluslu şirketlerin faaliyetleri ile birbirini daha çok etkileyen ve birbirine daha bağımlı hale gelen ilişkiler kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Günümüzde küresel sermaye ve çok uluslu şirketlerin demokrasi ve hukuki güvence arayışında hareket ettiği düşünüldüğünde demokrasi ile küreselleşme arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu yüzden gelişmiş bir kapitalizmin sağlam bir demokrasiye ihtiyaç duyacağı da yaygın olarak kabul edilen bir görüştür. Böylece iletişim ve ulaşım ağları ile örülen dünya bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte bir yandan birleşmeye doğru giderken, diğer yandan kültürel farklılıklarla yerel temelde ayrıntılaşarak yerelleşmektedir.

Yerel ve küresel olan arasında yeni bir diyalektiğin ortaya çıkışını ifade eden bu süreç kü-yerelleşme olarak ifade edilmektedir.

2. Küreselleşme ve Kü-yerelleşme

2.1. Küreselleşme (Globalization)

Teknoloji, bilgi işlem, iletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişmelerle birlikte 1980'lerden beri tartışılmaya başlayan küreselleşme olgusu hayatın değişik alanlarını etkisi altına alarak önemli değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Küreselleşme kavramının tanımı konusunda da hala tam bir konsensüs sağlanmış değildir. Ancak küreselleşme ile ilgili birçok tanım ve yorumda genel olarak; sermaye, mal ve hizmetlerle ilgili hareketliliğinin artması, sınırların ortadan kalkması ve gezegensel boyutta buluşmalara vurgu yapılmaktadır (Aktaş, 2013: 185-200). Heywood'a (2014) göre; küreselleşme; yaşamlarımızın giderek bizden çok uzaklarda alınan kararlar ve gerçekleşen olaylar tarafından şekillendirilmesi anlamına gelen karmaşık karşılıklı bağlanmışlık ağlarının ortaya çıkışıdır. Dolayısıyla küreselleşmenin en önemli özelliği, coğrafi uzaklığın konuyla ilgisinin azalması ve ulus devletler arasındaki gibi ülkesel sınırların daha az önemli hale gelmesidir. Fakat bu 'yerel' ve 'ulusal'ın 'küresele' tabi olduğu anlamına gelmez. Daha doğrusu küreselleşme, yerel, ulusal ve küresel düzeyde olayların sürekli etkileşmesini ifade eder.

Küreselleşme tanımlarında uluslararasılaşmayı öne çıkaranlar olmasına karşın Robertson (1992b) uluslararası ve küresel perspektifler arasında önemli farklar olduğunu belirtmektedir. O'na göre; uluslararası kavramı küresel kavramından daha az kapsayıcıdır. Uluslararası kavramı uluslar ya da uluslararasındaki ilişkileri belirtirken; küresel daha kapsayıcı bir anlam içermektedir. Küreselleşmeyi modernliğin bir sonucu olarak gören Giddens'a (2004; 1991) göre küreselleşme toplumsal olayların ve toplumsal ilişkilerin yerel bağlamlarla belli bir mesafeden birbirine geçmesidir. O'na göre küreselleşme; yerel oluşumların binlerce kilometre ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersi durumların söz konusu olduğu yani yerel olayların binlerce kilometre ötedeki yapıları etkilediği biçimlendirdiği dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir.

Bu bağlamda küreselleşme, modernleşme ve post modernleşme ile ilişkili bir şekilde dünyanın bir bütün şeklinde somut yapılaşmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla,

küreselleşmenin batı-dışı dünyada yarattığı etkileri de her şeyden önce, modern post-modern gerilimini; 1) bireysel kimliklerin patlaması ve siyasallaşması, 2) merkezi kurum ve yapıların etkisinin azalarak, yerel kurum ve yapıların etkisinin artması ve 3) bireyin davranış kalıbını küresel bir perspektif ve küresel duruma göre ayarlamasına yönelik zorunluluğun ortaya çıkması biçiminde üç noktada toplamak mümkündür (Keyman ve Sarıbay, 2000; Eser, 2014). Buna karşın Robertson (2012: 194) küreselleşmenin sadece modernitenin bir sonucu olduğuna dair önermenin zayıf noktalarından kaçmamızı önermektedir. Burada modernliğin yayılmasını kolaylaştıran genel koşul olarak görülen küresellik, genel olarak coğrafi bakımdan farklı uygarlıkların birbirlerine nüfuz etmesi olarak da tanımlanmaktadır.

Tomlinson'un (2004: 11) ise karmaşık bağlantılılık (complex connectivity) olarak tanımladığı küreselleşme, bazı yazarlarca liberalleşme anlamında da kullanılmaktadır (Eser, 2014:214). O halde küreselleşme genel olarak; internet, iletişim teknolojileri, uydular ve bilgi işlem gibi unsurlar ile dünyadaki beşeri, iktisadi ve kültürel faaliyetlerin bir yandan sınırları aşarak, birbirini etkileyerek dönüştürürken, diğer yandan birbirlerine bağımlı hale gelmesine yol açan bir süreç olarak ele alınabilir. Dünyada son çeyrek yüzyılda meydana gelen sosyal, siyasal ve iktisadi olaylar birlikte değerlendirildiğinde bunların birbirinden bağımsız olaylar olmadığı, yenidünya düzeni veya küreselleşme sürecinin hedefi olan sermayenin küresel anlamda serbest dolaşımını güvence altına alma çabalarının neticeleri olduğu görülebilir (Aktaş, 2016).

Diğer yandan dünyanın bir yerindeki ürün, imaj, fikir ve deneyimlerin dünyanın başka yerlerindeki insanlara dağılması ve homojenleşmesi küreselleşmenin evrensellik boyutunu göstermektedir. Örneğin ekonomik küreselleşme ve ulus-ötesi şirketlerin yükselişi sturbucks ve barbie bebekler gibi küresel ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca radyo, televizyon, film ve internet gibi iletişim teknolojilerinin ucuzlayarak yaygınlaşması küresel kültür akışını homojenleştirmiş ve küresel ünlülerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca İngilizce hakim küresel dil olma yolun ilerlemektedir. Dünyadaki, posta, teleks ve kablo yayınlarının yaklaşık %35'i, dünyadaki radyo programlarının yaklaşık %40'ıve bütün internet trafiğinin yaklaşık %50'si İngilizcedir. Bu ürünlerin gittikçe yaygınlaşması günümüzde küresel dünyanın Amerikanlaşması olarak ifade edilmektedir. Batılılaşmanın ve daha spesifik olarak Amerikanlaşmanın artışı küresel aynılık, hakim ekonomik, toplumsal ve kültürel modelin tüm dünyaya dayatılması anlamında yorumlanmaktadır. Giderek homojenleşen popüler kültürün yükselişi, New York, Hollywood, Londra ve Milano çıkışlı Batı 'kültür

endüstrisi' tarafından yönlendirilmekte ve kontrol edilmektedir. Böylece Batılı ve daha spesifik olarak Amerikan norm ve yaşam tarzları daha savunmasız kültürleri etki altına almış ve örneğin Filistinli gençlerin Chicago Bulls tişörtleri giymesine yol açmıştır. ABD'nin ekonomik ve kültürel ektisi aynı zamanda 'McDonaldslaşma' şeklinde ortaya çıkmakta ve Amerikan tarzı tüketici kapitalizmin görünüşe göre engellenemez yükselişini yansıtmaktadır (Heywood, 2014: 192).

Amerikan malları ve tüketim kültürünün dünyanın her tarafına yayılması, İngilizcenin dünyayı etkisi altına alması ve Amerikan sinemasının kendi kültürünü dünyanın en ücra köşelerine kadar taşıması aynı zamanda savunmasız kalan dillerin ve kültürlerin yok olmasına da sebebiyet vermektedir. Küreselleşmeye karşı çıkanların bazıları küreselleşmenin aslında farklılıkları ortadan kaldırdığını ileri sürerek, bu Amerikanlaşmaya karşı çıkmaktadırlar. Homojenleşme tezinin diğer bir versiyonu da liberal fikir ve yapıların dünya çapında artan yükselişini vurgular. Ekonomik açından bu, serbest piyasalar ve serbest ticaret lehine küresel eğilimi yansıtmaktadır. Siyasal açıdan, seçim demokrasisinin yayılması bunu göstermektedir. Kültürel ve ideolojik açıdan bunun yansıması, bireyciliğin yükselişi, teknokrat rasyonalizm vurgusu ve insan hakları doktrininin kozmopolitik bir siyasal değere dönüşmesi Heywood, 2014: 192) olarak ifade edilmektedir.

Küreselleşme sürecini homojenleşme ve Amerikanlaşmanın yanı sıra melezleşme, yerelleşme veya yerelin geri dönüşü ve kültürel çatışma ve/veya kutuplaşma teorileri ile açıklayanlar da bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşımları kü-yerelleşme başlığı altında ele alacağız. Küreselleşmeyi tek yönlü bir süreç olarak ele alan kültürel homojenleşme yaklaşımı, farklı adlandırmalar altında literatüre uzun süre hakim olmuştur. Ancak 1980'lerin sonundan itibaren söz konusu yaklaşımın sınırlılıklarına yönelik tartışma ve eleştiriler, özellikle de kültürel küreselleşme olgusunun ticarileşme bağlamında dahi olsa kültürel çeşitlilik yaratma kapasitesine dikkat çekilmesi, literatürde paradigmatik bir kopuşa yol açar (Üstel, 2011: 94). Çünkü artık Harvey'in iddia ettiği gibi kitle üretimi ve tüketimine dayalı çok uluslu fordist birikim rejiminin yerini daha esnek bir küresel birikim rejimine bırakmasıyla, standartlaşmış bir kültürel düzenden, post modern durumun simgelediği parçalanmış ve çeşitlenmiş bir kültürel düzene geçildiğini savunmaktadır (Mattelart, 2008'den aktaran Üstel, 2011).

Küreselleşmeyi insanlık için bir şans ve kurtuluş olarak görüp, ona tamamen tabi olunması gerektiğine inananların yanı sıra, bu süreci olumsuz bir süreç olarak görüp ona karşı

cephe alanlar da bulunmaktadır. Kimilerine göre küreselleşme yerel ve ulusal değerleri ve zenginlikleri yok eden ABD ve İngiltere gibi büyük güçlerin değer ve kültürlerini dünyanın diğer yerlerine yayan yerel ve ulusal olanları istila eden hegemonik bir süreci ifade etmektedir. Küreselleşmeye karşı olalım veya savunalım bu süreç hayatımızın bir parçası olarak yaşamımızı etkilemektedir. Yani ister karşı olalım ister savunalım bu sürecin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde birey ve toplumları etkileyen ve yürümekte olan bir süreç olduğu inkâr edilemez. Dolayısıyla küreselleşme, olumlu ve olumsuz yönleriyle iyi analiz edilebilirse önemli bir dönüşüm süreci olabilir (Eser, 2014).

2.2. Kü-yerelleşme (Glocalization)

Günümüzde iletişim ve ulaşım ağları ile örülen dünya bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte bir yandan birleşmeye doğru giderken, diğer yandan kültürel farklılıklarla yerel temelde ayrıntılaşarak yerelleşmektedir. Dolayısıyla küreselleşen dünya bir yandan yatay olarak birbirine karşı çift yönlü hareket eden bir etki ile şeyleri birbirine benzeştirirken diğer yandan birey ve toplumların farklı kimliklerini birbirine benzettiği kadar aynı zamanda onları ayrıştıran bir özelliği de geliştirmektedir. Burada küresel olanın yereli egemenliği altına alarak bütünleştirdiği gibi bir izlenim ortaya çıksa da aslında gerçekte olay her zaman ve sadece bundan ibaret değildir. Yerel ile küresel olan arasında karşılıklılık ilkesine dayanan bir diyalektik söz konusudur. Bu durum küreselleşme (globalization) ve yerelleşme (localization) kavramlarının birleştirilmesi suretiyle oluşturulmuş olan kü-yerelleşme (glocalization) veya glokalleşme terimi ile ifade edilmektedir. Glokalleşme, kısaca "uluslararası ilişkilerde global gerçeklerden hareket ederek global düşünmeyi, otarşizm yerine dışa açılmayı, dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi; ülke içinde ise merkezi yönetim kanalıyla ekonomiyi ve siyaseti yönlendirme yerine yerel yönetimleri daha fazla güçlendirmeyi" ifade ediyor (http://www.sosyolojimektebi.com). Kültürel farklılıkların ve yerel kimliklerin kabulü ve onları savunmayı içinde barındıran kü-yerelleşme, aynı zamanda çok kültürlülük temelinde bir kimlik kavramını da açığa çıkarmıştır. Küresel ve yerel iki karşıt kavram değil aksine karşılıklı olarak kurucu ve birbirine bağlı kuvvetlerdir. Bu açıdan bakıldığında kü-yerelleşme kavramı küresel ve yerelin karışımından oluşan melez bir yapıyı ifade etmektedir.

Kü-yerelleşme kavramı,1980'lerin sonlarında batı dünyasında ve özellikle ABD'de Japon otomobillerinin hâkimiyetinin artmasıyla birlikte Amerika'daki yönetim çevrelerinde önem kazanmaya başlayan Japon iş uygulamaları ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu terim,

küresel yerelleştirme anlamına gelen ve orijinal olarak tarım tekniklerini yerel koşullara uyarlamak için kullanılan Japonca sözcük 'dochakuka'dan türetilmiştir.

The Oxford Dictionary of New Words sözlüğü (1991:134) kü-yerelleşme kavramını küresel ve yerelin iç içe geçmesinden oluşturulan bir karışım olarak tanımlamaktadır (The Oxford Dictionary of New Words, 1991:134'den aktaran Robertson, 1995:28). Küreselleşmenin dinamiklerini yerel olarak yeniden yorumlayan bir yol olarak açıklanan kü-yerelleşme kavramı; içeriğe bağlı çıktılar oluşturan yerel ve küresel ölçeklerin de içiçe geçmesine yol açmaktadır. Bazı yazarlar da küreselleşmenin gerçekten işlediği yol olarak kü-yerelleşmeyi görmektedirler (Robertson, 1992; Swyngedouw, 2004).

Robertson'a (2012) göre küreselleşme kavramı, geleneksel olarak küresel ve yerelin veya evrensel ve özelin eşzamanlılığı ve iç içe girip birbirini etkilemesi ile ilgilidir. Küreselleşme bazen egemen toplumsal ya da bölgesel kültürün diğerleri üzerinde artan hâkimiyetini içeren bir süreç olarak gelişse ve onu belirleyen dışsal kuvvetler sürekli dışarıdan geliyormuş gibi görünse de, aslında bu noktaların her biri yerel konumdadır (Latour, 1993). Bu yüzden küreselleşme kavramının "heterojenleştirici (ayrıştırıcı)" yönlerini çok net bir şekilde ortaya koymak için, kü-yerelleşme kavramı geliştirilmiştir.

Yerelin geri dönüşü: küreselleşmenin yerel koşullara uyum sağlaması veya yerel etkiler güçlendirmesi ölçüsünde homojenleşme -olarak- küreselleşme tezi zayıflamıştır. Örneğin batının tüketim ürün ve imajları, gelişmekte olan ülkelerin daha geleneksel kültürel uygulamalarında, yerelleşme süreci yoluyla (yabancı ürün ve uygulamaların yerel koşul ve ihtiyaçlara uyum sağlaması) kabul görmüştür. Buna dair örnekler arasında Bollywood film endüstrisi ve El Cezire televizyon ağı sayılabilir. Robertson (1992), yerel aktörlerin küresel olasılıklar yelpazesinden unsurları seçip değiştirerek kültürel ödünç alma sürecini kü-yerelleşme olarak (glocalization) tanımlamaktadır (Heywood, 2014: 192). Küresel ile yerel terimlerinin basit olarak birbirine zıt karşıt anlamlar olmaktan ziyade yerel ve küresel arasındaki sürekli bağımlılığı içeren, soyut bir kategoriden ya da kavramdan daha çok sosyal bir süreç olduğunu belirten Robertson'a (2012) göre; küreselin yereli dışladığı bir küresel tanımı mantıklı değildir. Ona göre; küresel kavramının bu şekilde tanımlanması, küresel sistemin özelliklerinin bir küresel sistem içindeki birimlerin özelliklerinin ötesinde olduğu ve ötesine geçtiği için de tüm yerleşimlerin/yerelleşmelerin ötesinde olduğunun da göstergesidir. Küreselleşme ile yerelleşme birbirinin karşıtı olmadığı gibi aksine, çoğunlukla yerel olarak

adlandırılan şeyler aslında esnek bir küresel düşüncenin içinde bulunur. Bu anlamda, küreselleşmenin en genel anlamıyla, dünyanın bir bütün olarak sıkıştırılması olarak tanımlanması, yerellerin birbirine bağlanmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda, küreselleşme kavramı yerelliğin keşfi, genel olarak aynı anlama gelen geleneğin keşfi fikrini de kapsamaktadır (Hobsbawm ve Ranger, 1983).

Robertson'un kü-yerelleşme konusundaki anlayışı hem homojenleştirme/benzerleştirme, hem de heterojenleşme/ayrıştırma ile daha sıkı bir şekilde ilişkili olarak açıklarken, Ritzer konuya Robertson'dan farklı yaklaşmaktadır. Ritzer'e (2003, 2004) göre ise, kü-yerelleşme kavramı yalnızca heterojenleşme ve ayrışma süreci olarak ele alınmıştır. Ancak kültürel homojenleştirme ya da yakınlaşma Ritzer (2004:73) tarafından "grobalization" olarak tanımlanır ki bu sürecin üç ana küresel güç tarafından yönlendirildiği kabul edilmektedir: bunlar kapitalizm, Amerikanlaşma ve McDonalds kültürüdür. Küreselleşmeye kültür odaklı bir yaklaşımdan hareketle birey ve toplulukların dünya kültürüne eklemlenme biçimlerinin karşılıklı etkileşimlerinin homojenleşme iddiasını geçersiz kıldığını savunan Robertson için ise kü-yerelleşme kavramı yerel ve küresel, özel ve belirli ile evrensel, homojenleştirme ve heterojenleşme, farklılık ve aynılık arasındaki "karşılıklı etkileşim"e dayanmaktadır.

Melezleşme olarak küreselleşme: kültürel alış-veriş hiçbir şekilde yukarıdan aşağıya veya tek yönlü bir süreç değildir. Aslında ekonomik ve siyasal açıdan güçlü olanlar da dahil olmak üzere tüm toplumlar küreselleşen kültür piyasasının doğuşu sonucunda daha farklı ve çeşitli hale gelmiştir. Ters kültürel akışlar olarak anılan süreç 'melezleşme' veya kreolleşmenin 'farklı kültürlerin etkileşime girmesiyle birbirlerini karşılıklı olarak aşılaması' gelişimini yansıtmaktadır. Coca-cola ve Mc Donalds, tortilla gibi yemek ve içeceklerin yanı sıra akupunktur, yoga gibi ilaç ve tedavi yöntemleri de giderek yaygınlaşmaktadır (Heywood, 2014: 192).

3. Küresel ve Yerel Çatışması

Kü-yerelleşme kavramı, çeşitli akademik disiplinler ve araştırma alanlarında farklı anlam ve içeriklerle kullanılmıştır. Kültürel çalışmalardan coğrafyaya, ekonomiden spora, göçten medya çalışmalarına kadar birçok alanda yapılan çalışmalarda bu kavramdan yararlanılmaktadır. Örneğin kültürel çalışmalarda, küresel türlerin, tarzların ve stillerin yerel veya ulusal düzeyde uyarlanarak farklı, yerel özelliklerini kaybetmeden küreselleşen kültürel

hareketler ve akımlar üretme yollarını incelemiştir (Achterberg vd, 2011; Kim ve Shin, 2010; Kjeldgaard, 2006). Kü-yerelleşme, küresel kültüre ait öğeler (filmler, küresel markalar veya tüketim kalıpları gibi) yerel kültürler tarafından yeniden yorumlandığında görülebilir. Ayrıca bu, yerel bir kültürün unsurları küresel bir olguyla birleştirildiğinde de olabilir. Örneğin, standart bir uluslararası otelin lobisinde yerel kültüre ait öğeler yerel bir dekorasyon stiliyle tanıtılabilir (Backhaus, 2003).

Sosyo-kültürel teoride Robertson (2003, 2007, 2012) yerelin ve küreselin birbirine nüfuz etmesini ya da birbirinin içine geçmesini/geçişini açıklamak için kü-yerelleşme kavramını kullanmaktadır. Bu yaklaşım yerel ve küreseli basitçe iki zıt gruba ayırmanın ötesine geçip, bu iki kavramın karşılıklı olarak birbirine bağlılıklarını ve bir arada bulunma durumlarını araştırmak için kullanılmıştır. Başka sosyo-kültürel kuramcılar da daha sonra kü-yerelleşme kavramını kendi görüşleri doğrultusunda uyarlamışlardır (Bauman, 1998; Krossa, 2009; Ritzer, 2003, 2004; Roudometof, 2005).

Pazarlama ve iş dünyasında kü-yerelleşme teorisi, küresel ticaret uygulamalarının (ürün içeriği, satış teknikleri ve endüstri ilişkileri gibi) yerel kültürel koşullara, zevklere ve uygulamalara nasıl uyumlu olacak şekilde uyarlanacağını açıklamada yardımcı olmaktadır.

Günümüzde sınırların gittikçe ortadan kalktığı, toplumların birbirlerine daha fazla yakınlaştığı, kültürlerin bir yandan homojenleşirken, diğer yandan tikel parçalar halinde ayrışarak heterojenleştiği bir süreç yaşanmaktadır. Yani küçülen dünyada farklılıkların altı çizilirken parçalanmakta ve diğer yandan tek bir yer haline geldiği şeklindeki söylemlerle dünya birleşmektedir. Fakat söz konusu küreselleşme ve yerelleşme süreçleri bu bağlamda birbirine zıt iki oluşum değildir, aksine birbirlerinin bütünleyicisi olan süreçlerdir (Karakurt,2006; Okur ve Çakıcı, 2007).

Kültürel küreselleşmeyi homojenleşmeyle açıklayan yaklaşıma karşılık, 1990'lı yıllarda literatürde yer bulan parçalanma (ya da çatışma) yaklaşımı da, alternatif bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Özellikle Amerikalı siyaset bilimci Benjamin Richard Barber'ın "Mc Dünyaya Karşı Cihad" ve Samuel Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezlerinin en temsil edici örneklerini oluşturduğu kültürel parçalanma yaklaşımı, küreselleşmenin yıkıcı sonuçlara yol açacağı yönündeki felaketçi senaryolarda ifade bulur. Gerek Barber gerekse Huntington'ın tezlerinde somutlaştığı biçimiyle parçalanma/çatışma yaklaşımı, demokratik açılım fırsatlarının neredeyse imkânsız hale geldiği bir yenidünya düzenini tasvir etmektedir (Üstel,

2011). Ekonomik ve kültürel kutuplaşma yabancı ve tehditkâr değer ve uygulamaları dayatırken, bazen tepkileri de provoke etmektedir. Homojenleşme yerine kutuplaşma sonucu doğurmaktadır. Barber'in (2003) "Mc Dünya" ve "Cihad" ortak bağ tarafından şekillendirilen dünya kültürü imajında bunu görmek mümkündür. Samuel Huntington Medeniyetler Çatışmasının doğuşunu ilan ederek küresel tek-kültür fikrini reddetmiştir. Bunun anlamı, Soğuk Savaş'ın sonu ile birlikte küresel siyasetin Batılı aşamadan çıkması ve odak noktasının giderek, batılı ve batılı olmayan medeniyetler arasında ve aynı zamanda batılı olmayan medeniyetlerin kendi aralarındaki etkileşimler olmaya başlamasıdır. Dolayısıyla temel medeniyetsel çatışma ABD ve Çin arasında ve Batı ile İslam arasında olacaktır (Heywood, 2014: 192).

Küreselleşme ve kabilecilik kavramları üzerinde duran ve bu iki gücün karşılıklı bağımlılığını ve demokrasi bakımından meydana getirdiği tehlikeleri araştıran Barber (1992), aşiretçilik (kabilecilik) ve küreselleşmenin zamanımızın iki eksenli gergin noktası olarak belirdiğini ve bu iki ilkenin kaçınılmaz bir gerginlik (çatışma) içinde olduğunu savunmaktadır. Küreselleşmeyi yerelleşmenin tam tersi olarak tanımlayan Barber'a göre; "Mc Dünya" dinamiklerini; pazar zorunluluğu, kaynak zorunluluğu, bilgi teknolojisi şartı ve ekolojik zorunluluk" oluşturmaktadır. Bunların her biri dünyanın küçülmesi ve ulusal sınırların öneminin azaltılmasına katkıda bulunmakla birlikte, bunlar en tehlikeli ve geleneksel biçimlerinden olan milliyetçilikten de öte, belirli bir topluluğa bağlı olma noktasında önem kazanmışlardır. Evrensel bir rasyonel toplumun aydınlanma rüyasının dikkate değer bir dereceye kadar gerçekleştiğini söylerken Barber, bu başarının da ticarileştirilmiş, bürokratlaştırılmış, homojenize edilmiş ve ayrıca siyasetle ilgisini kesmiş olmakta olduğunu savunmaktadır. Üstelik bunun "küresel bozulma/çökme, ulusal çözülme ve merkezden uzakta olan yolsuzluk güçleriyle rekabet içinde olduğu için çok eksik bir başarı olduğunu savunmaktadır.

"Mc Dünyaya Karşı Cihad"da, bir yanda tüketimci kapitalizm, diğer yanda dinsel ve kabilesel köktencilik tarafından biçimlendiği iddia edilen yenidünya düzeninde, yerel kimliklere ve cemaat ruhuna dayalı, dışladığı oranda iç tutumunu pekiştiren çatışmacı "cihad" ile dünyanın ekonomik açıdan homojenleşmesini ifade eden, ekonomik mantık gereği düzen ve istikrara ihtiyaç duyan, ancak demokrasi, yurttaşlık ve katılımla ilgili bir kaygı taşımayan ve bu bağlamda korporasyonların yerel oligarklar ve despotlarla ittifak içine germekten

kaçınmadığı "McDünya"nın ideal birlikteliğini simgeleyen bir gelecek öngörüsü öne çıkmaktadır (Barber, 1992; Barber, 2003; Üstel, 2011).

21. yüzyıl medeniyetler arasındaki kültürel çatışmalarla şekilleneceğini savunan Huntington'un *Medeniyetler Çatışması Tezi'ne* göre, ülkelerin artık siyasi veya iktisadi sistemlerine veya ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre değil, kültürel özelliklerine göre sınıflandırılması gerekmektedir. Ona göre artık ideolojiler çağının demir perdesinin yerini kültürün kadife perdesi alacaktır. Dünyayı sekiz medeniyet bölgesine ayıran Huntington, önümüzdeki yıllarda bu medeniyetler arasındaki fay hatları boyunca bazı çatışmaların meydana gelerek yayılacağını savunmaktadır. O'na göre eğer gelecekte bir dünya savaşı çıkacaksa bu da yine kültürel dayanaklı medeniyetler arası bir savaş olacaktır (Aktaş, 2014: 48).

Küreselleşmenin tek yönlü sonuçlarına odaklanan homojenleşme-parçalanma (ya da çatışma) yaklaşımlarının indirgemeciliği, 2000'li yıllarda literatürde çok boyutlu tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Homojenleşme yaklaşımlarının teorik ve epistemolojik zaaflarına dikkati çeken Hopper, tek yönlü ve tek biçimli bir küresel kültürün doğmakta olduğu iddiasına karşı Amerikanlaşma tezinin geçersizliğini savunmuştur. Aynı zamanda Amerikan kültürünün her zaman "evrensel" bir çekim gücüne sahip olmadığını savunan Hopper, özellikle son yıllarda dünyada yükselen ABD karşıtı hareketlerin bu ülkenin kültürel hegemonyasını tartışmalı hale getirdiğini savunmaktadır (Hopper, 2007; Üstel, 2011: 96-97).

4. Kü-yerelleşme ve Yerel Demokrasi

Bilgi Çağı olarak da adlandırılan günümüzde, en çok tartışılan konulardan biri "küreselleşme" ise bir diğeri de "yerelleşme"dir. Bu iki kavram birlikte bir yandan kü-yerelleşmeyi ifade ederken, aynı zamanda daha fazla demokratikleşmeyi de ifade etmektedir. Küreselleşme ve bilgi çağı aynı zamanda siyaset ve yönetimin yerelleşme çağıdır (Castells, 2005). Küreselleşme süreciyle birlikte dünyada yaşanan çok yönlü ve kapsamlı değişim sürecinde dünya bir yandan küreselleşme eğilimleri ile bütünleşirken, aynı zamanda yerelleşmekte ve yerelleşmenin önemi giderek artmaktadır. Günümüzde yerelleşmenin siyasal gücün tek elde toplanmasını önleyerek yerel demokrasiyi güçlendireceği düşünülmektedir. Bu yüzden yerel yönetimlerin merkezi yönetimlerin boyunduruğundan kurtarılmaları büyük önem taşımaktadır (Okur ve Çakıcı, 2007).

Yerel düzeyde demokrasinin sağlanması, ulusal düzeyde de demokratikleşmeyle ilgili olmakla birlikte, yerel demokrasi ulusal ölçekteki demokratik yönetimin temelini oluşturmaktadır. Bu süreçte Batılı ülkelerin demokrasilerini geliştirmek için temsili nitelikteki yerel kurumları ve yerel özerklik ilkesini geliştirdikleri görülmektedir (Keleş, 2006; Koçak, 2009).

Küreselleşme ve kü-yerelleşme süreçlerinde her türlü kültürel farklılık kendini daha rahat ifade edebilmekte, internet ve medya aracılığı ile tüm dünya kamuoyuna sunabilmektedir. Küreselleşme; bu kültürel farklılıkların korunması ilkesini demokratik hak ve özgürlükler alanının ayrılmaz bir parçası olarak gören anlayışı da yaygınlaştırmaktadır. Dolayısıyla uluslararası sistemde aktörlerin sayısının artması ile birlikte devlet ve toplum hızla dönüşümler yaşamaktadır. Artan iletişim olanakları, bilginin bireylere daha kolay ulaşması sonucu bireylerin daha fazla bilinçlenmesi, yönetime aktif katılımları sağlanmaktadır. Bir taraftan küreselleşme yönünde gelişmeler olurken, öte yandan ilk bakışta globalleşme ile tezat oluşturan bölgeselleşme de gelişmektedir. Bazı ülkeler başta iktisadi alanda olmak üzere çeşitli alanlarda ittifak oluşturmaya başlamışlardır. Bugün üç ayrı kıtada bölgesel ticaret blokları dikkat çekmektedir. Avrupa Birliği; Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Asya-Pasifik Ekonomik işbirliği (APEC) bölgesel ekonomik entegrasyonlarına örnek gösterilebilir (Okur ve Çakıcı, 2007).

Ayrıca bu süreçte bölgeselleşmeye tepki olarak yerelleşme hareketlerinin gittikçe güçlendiği görülmektedir. Yerel topluluk mensuplarının hakları ve talepleri anlamında bazı ilkeler ve anlayışlar bölgesel ve uluslar arası düzeydeki belge ve sözleşmelerde kendine yer bulmaktadır. Bu konudaki en önemli belgelerden biri 1985 tarihli Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartıdır. Yerel kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi sürecine bütün yurttaşların katılma hakkı, özerk yerel yönetim düşüncesinin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması, kentsel haklarla ilgili konular bu şartlar dahilindedir. Kentsel ya da yerel haklarla ilgili ikinci önemli belge 7 Şubat 1992'de Maastricht'te Avrupa Birliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla ortaya çıkmıştır. Burada karar verme süreçlerinde yerel toplulukların daha iyi temsil edilmelerine cevap veren anlayışların yanı sıra, hizmette halka yakınlık ilkesi önem kazanmıştır. Yerel haklarla ilgili bir diğer önemli belge ise Avrupa Kentsel Şartıdır. Bu şart da, Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nca 18 Mart 1992'de kabul edilmiştir. Bu şart genel olarak, yerel hizmetlerin kalite ve etkinliğinin arttırılmasını, yerel yönetimlerde ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklar yaratmayı, yerel

toplulukların geliştirilmesini ve yerel yönetimlerde etkin yurttaş katılımının sağlanmasını (Yıldırım, 1994;Okur ve Çakıcı, 2007) hedeflemektedir.

Siyasal gruplar veya organizasyonlar kurma ve bunlara katılma özgürlüğü ile düşünce ve ifade özgürlüğünün birlikte var olduğunu kaydeden Giddens, mevcut ekonomik ve siyasal sistemi eleştirerek, üçüncü yol olarak formüle ettiği: radikal merkez, yeni demokratik devlet, aktif sivil toplum, demokratik aile, yeni karma ekonomi, topluma katılma anlamında eşitlik, pozitif refah, sosyal yatırımcı devlet, kozmopolit ulus, kozmopolit demokrasi önerisi yapmaktadır (Giddens, 2000: 84).

Yerel yönetimlerde demokratik davranış ilkesinin yeterince egemen kılınabilmesi için; belediyelerde referandum yönteminin uygulanması, belediyelerin kendi televizyon ve radyo istasyonlarını kurabilmeleri, yerel halkın yönetime ait karar organlarında, karar alma sürecine daha etkili bir şekilde katılabilmeleri, ve belediye meclislerinin mahalle esasına göre oluşturulmasının ve mahallelerin mecliste nispî temsil ilkesine uygun olarak temsil edilmesinin, temel temsil ilkesi olarak benimsenmesi gerekmektedir (Yaşamış, 1993; Okur ve Çakıcı, 2007).

Diğer yandan küreselleşme süreci ile birlikte küresel aktörlerin yanı sıra gittikçe önemi artan sivil toplum örgütlerinden oluşan yeni aktörler ulus devlete ortak olmaya başlamıştır. Özellikle yönetişim kavramının benimsenmesiyle birlikte bu aktörler devlete baskı oluşturmakta ve bir yandan bir takım sınırlamalar getirirken bir yandan devleti esnemek durumunda bırakmaktadırlar. Bu süreçte dönüşemeyen devletler ve organizasyonlar tarihe karışırken, geleneksel yapılarını dönüştüren, yenidünya ile uyumlu hale getiren yapılar ise daha da güçlenmektedir (Aktaş, 2015). Küreselleşme ile birlikte gündeme gelen yerelleşme eğiliminin en somut uygulaması olan adem-i merkeziyetçilik ilkesi, yerel yönetimlerden önce ulusal yönetimlerin yeniden yapılanmalarını, ülkelerin yönetsel örgütlenmelerinde yerel yönetimler lehine değişikliğe gitmelerini zorunlu kılmaktadır (Köse, 2003).

Küreselleşme ve kü-yerelleşme süreciyle birlikte yeni sosyal hareketlerin ortaya çıktığı, çıkara dönük geleneksel çıkar gruplarının farklı, kültür ve yaşam kalitesi ile kimlik politikalarına yönelik talepler ifade ettiği vurgulanmaktadır. Bunların kökenleri, yapısı ve yaklaşımları ile talepleri ve eylem tarzlarının farklı olduğu, değişen ortamla parti hükümeti ile geleneksel temsil mekanizmasını aşındırdıkları, motivasyonlarının kişisel çıkarın ötesine geçtiği, küresel sorunlar ve yaşam kalitesiyle, kültürel ve kimlik sorunlarıyla ilgilendikleri,

siyasal kararları etkileme biçimlerinin de geleneksel temsil mekanizması dışında doğrudan eylem şeklinde olduğu gibi hususlar belirmektedir (Yılmaz, 2003: 320-321).

Küreselleşme sürecinde yaşanan değişim ve dönüşüm kendini ifade edemeyen düşünce ve fikir akımlarına da kendilerini ifade etme ve düşüncelerini yayma imkânı sağlamaktadır. Özellikle değişimin dinamiklerini harekete geçiren internet; küresel, bölgesel ve yerel alanda önemli dönüşümlerin yaşanmasına olanak sağlamaktadır. Günümüzde rahat bir şekilde bilgiye ulaşan insan artık siyasal katılım ve yönetimde çok daha fazla söz sahibi olmak konusunda hem daha fazla bilgiye sahip hem de daha istekli görünmektedir. Dolayısıyla bütünsel bir küresel sivil topluma kaynaklık eden fikirleri sivil toplumun gelişim sürecinde bulmak mümkündür. Artık farklı kültürlerin ve farklı yaşam biçimlerinin temsil taleplerinin hızlanmasıyla çok kültürlü paradigmalara başvurulur hale gelmiştir. Bill Gates'in dediği gibi enformasyon anayolunun hayranlık uyandıran bir özelliği, sanal eşitliğin reel dünya eşitliğine göre çok daha kolay yaratılabilmesidir. "Hepimiz sanal dünyada eşit yaratıldık." (Hardt, 2002: 315).

5.Sonuç

İletişim teknolojisinin gelişmesi ve uluslararası sermayenin çok hızlı hareket etmesi bir yandan ekonomileri üretim ve tüketim kültürünü etkilerken, aynı zamanda vatandaşların siyasal bilincini arttırmış ve siyasal katılım sürecini olumlu yönde etkilemiştir. Dolayısıyla sanayi ekonomisinden bilgi ekonomisine geçiş olarak değerlendirilen küreselleşme ve kü-yerelleşme sürecinde aynı zamanda ulaşımın ucuzlaması ve kolaylaşması ekonomi ile birlikte siyasal yapıları da önemli oranda dönüştürmüştür. Böylece merkezi devlet yapısını tartışmaya açan küreselleşme ve kü-yerelleşme, yerel ihtiyaçlara daha iyi ve daha etkili cevap verebilen, yerel siyasal katılımı teşvik eden, yerelleşmeyi ve âdem-i merkezi yönetimleri teşvik etmiştir. Bu bağlamda 1980'lerin sonundan itibaren çok sayıda ülkede merkezi yönetimler yerel yönetimlere yetki devrederek vatandaşın daha etkin bir şekilde karar alma süreçlerine katılmasına olanak tanımıştır. AB ülkeleri bu düzenlemelere örnek gösterilebilir.

Yerel girişimlerin katılımıyla gelişerek güçlenen yerel yönetimler, merkezi yönetimlere kıyasla daha yakın oldukları yerlerde yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlara müdahalede daha etkili oldukları görülmektedir. Toplumların ulaşım, sağlık, eğitim ve üretim için ihtiyaç duyulan araçların sağlanması konusunda yerel yönetimlerin merkezi hükümetlere göre daha başarılı hizmetler ortaya çıkardığı gözlenmiştir. AB ülkelerinde

gittikçe yaygınlaşan ve etkin bir şekilde çalışan yerelleşme modelleri bunu çok açık bir şekilde göstermektedir.

Küreselleşme sürecinde devletin rolü ve işlevlerinde bazı değişiklikler ortaya çıkmış olsa da devlet hala önemini korumakta ve aslında küresel sistemin en önemli temel araçlarından biri olarak varlığını devam ettirmektedir. Devlet gittikçe yerel yetki devrederek yerelin daha etkin olarak işlemesine olanak sağlarken bazı konulardan çekilerek koordine eden durumuna gelmiştir. Bu süreçte karar alma ve alınan kararların uygulanması süreçlerinde gittikçe etkileri artan devlet dışı aktörlerin, birey ve vatandaşların etkisi artmıştır. Günümüzde artık birçok ülkede, yerel yönetimlerin (belediyeler, bölgeler vb.) kurumsal ve küresel düzeyde kendilerini aktörler haline getirmek için bir takım girişimlerde bulunduğuna rastlanmaktadır. Diğer ülkelerdeki yerel yönetimlerle ağ kurmaktan, uluslararası yatırımcıları çekmek veya korumak için geliştirilecek stratejilere kadar çok sayıda faktör yerel yönetimlerin bu tür faaliyetleri arasında sıralanabilir. Bu faaliyetler söz konusu yerel yönetimlerin kü-yerelleşmesini ifade etmektedir.

Kaynaklar

ACHTERBERG, Peter; Johan HEILBRON, Dick HOUTMAN ve Stef AUPERS; "A cultural globalization of popular music? American, Dutch, French, and German popular music charts (1965 to 2006)", *The American Behavioral Scientist, vol. 55, no. 5*, 2011, ss: 589-608.

AKTAŞ, Murat; "Küreselleşme Sürecinde Demokrasi ve Kalkınma İlişkisi: 2000'li Yıllarda Türkiye Örneği", *ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiriler Kitabı,* Muş Alparslan Üniversitesi, 2016, ss: 501-513.

AKTAŞ, Murat, (2015); "Adem-i Merkeziyet Tartışmaları", (der.) *Başkanlık Sistemi*, Murat Aktaş, Bayram Coşkun, Liberte Yayınları, Ankara.

AKTAŞ, Murat; "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, vol.13, no. 1*, 2014, ss:31-54.

BARBER, Benjamin R; "Global Multiculturalism and the American Experiment",*World Policy Journal X, vol.1*, 1993.

BARBER, Benjamin R; "Jihad Vs. McWorld", *The Atlantic, vol. 269, no.3*, 1992, ss: 53-65.

BAUMAN, Zygmunt; "On glocalization: Or, globalization for some, localization for some others",*Thesis Eleven, vol. 54*, no. 1, 1998, ss: 37-49.

CASTELLS, Manuel; (2005), *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi, Çev: Ebru Kılıç,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ESER, Esen; " KüreselleşSüreci Ve Eğitime Etkisi", *Anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, vol. 2, no.2,* 2014, ss: 211-225.

GIDDENS, Anthony;(1991), *Modernity and Self-Identity,* Polity Press, Oxford.

GIDDENS, Anthony*; (2004), Modernliğin Sonuçları,* Çev, Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony*; (2000), Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi,* Çev., M. Özay, Paradigma Yayınları, İstanbul.

HEYWOOD, Andrew; (2014), *Küresel Siyaset,* Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara.

KARAKURT, Elif; "Kentsel mekânı düzenleme önerileri: Modern kent planlama anlayışı ve postmodern kent planlama anlayışı", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, vol.26*, 2006,ss: 1-25.

KEYMAN, E. Fuat ve Ali Yaşar SARIBAY; (2000), *Global Yerel Eksende Türkiye,* Alfa Yayınları, İstanbul.

KIM, Pil Ho ve Hyunjoon SHIN; "The Birth of "Rok": Cultural imperialism, nationalism, and the glocalization of rock music in South Korea, 1964-1975", *Positions, vol. 18, no. 1, 1*2010, ss: 199-230.

KJELDGAARD, Dannie; "The glocalization of youth culture: The global youth segment as structures of common difference", *The Journal of Consumer Research, vol. 33, no. 2*, 2006, ss: 231–247.

KOÇAK, Hüseyin; "Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Yerel Demokrasi ve Kentsel Yaşam", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, vol. 2, no.10,* 2009, ss: 133-142.

KÖSE, Ömer H; " Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü", *Sayıştay Dergisi, vol. 49*, 2003, ss: 3-46.

KROSSA, Anne S; "Conceptualizing European society on non-normative grounds: Logics of sociation, glocalization and conflict", *European Journal of Social Theory, vol. 12,no. 2*, 2009, ss: 249–264.

LATOUR, Bruno; (1993), *We Have Never Been Modern,* Harvard University Press, Cambridge MA.

MATTELART, Tristan; "Theories de la mondialisation culturelle: Theories de la diversite?",10 Ekim 2007 *www.midipyrenees.fr*. http://www.midipyrenees.fr/upload/pic_midi/docs/H51-04-Mattelart-G.doc.

NEGRİ, Anthony ve Michael M. HARDT; (2002),*İmparatorluk.* Çev., Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul.

OKUR, Fatma ve Ahmet Burhan ÇAKICI; "Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme ve Yerel Demokrasi", *Akademik Bakis Dergisi, vol. 11*, 2007, ss: 1-12.

RITZER, George; "Rethinking globalization: Glocalization/grobalization and something/ nothing", *Sociological Theory, vol. 21, no. 3,* 2003, ss: 193-209.

ROBERTSON, Roland; "Globalisation or glocalisation?", *Journal of International Communication, vol. 18, no.2,* 2012, ss: 191-208.

ROBERTSON, Roland; ROBERTSON, R. (2007). Glocalization. (der.), R. Robertson & J.A. Scholte, Eds.,*Encyclopedia of globalization Vol. 2*, by Roland ROBERTSON and Jan AArt Scholte. Lonra: Routledge.

ROBERTSON, Roland; (2004), *The globalization of nothing,* Pine Forge Press, CA.

ROBERTSON, Roland; "The conceptual promise of glocalization: Commonality and diversity", *International Forum on Cultural Diversity and Common Values.* Gyeongju: Korean national commission for UNESCO, Gyeongju World Culture EXPO Organizing Committe, 2003. 76-90.

ROBERTSON, Roland; (1995), Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneit, *Global Modernities*, by Roland ROBERTSON, ss. 24-44, Sage Publications, Londra.

ROBERTSON, Roland; (1992), *Globalisation: Social Theory and Global Culture,* Sage, Londra.

ROUDOMETOF, Victor; "Transnationalism, cosmopolitanism and glocalization", *Current Sociology, vol. 53, no. 1*, 2005, ss: 113-135.

SWYNGEDOUW, Erik; "Globalisation or 'Glocalisation? Networks, Territories and Rescaling", *Cambridge Review of International Affairs, vol.17, no. 1*, 2004, ss: 25-48.

TOMLINSON, John; (1991), *Cultural Imperialism,* The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

ÜSTEL, Füsun; (2011),"Küreselleşen Hangi Kültür?" Ya da Kültürel Küreselleşmenin Demokrasi Sınırı", (der.), *Küreselleşme ve Demokrasi*, by Özgür Adadağ ve Cemil Yıldızcan, 87-130, Dipnot Yayınları, Ankara.

Wasserman, Herman; "Glocalisation and Globalisation" 3 Nisan 2017. https://www.coursehero.com/file/12363838/GLOCALISATION-AND-GLOBALISATION/.

YAŞAMIŞ, Firuz Demir; "Belediye Reformu", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, vol. 2, no. 2*, 1993, ss: 287-303.

YILDIRIM, Selahattin; (1994), *Yerel Yönetim ve Demokrasi,* IULA-EMME Yayın Birimi, İstanbul.

YILMAZ, Abdullah; (2003), *Çağdaş Siyasal Akımlar,* Vadi Yayınları, Ankara.

Yeni Büyükşehir Belediye Kanunu (6360) İle Köylerin Mahalleye Dönüştürülmesinin Olası Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Haydar ALBAYRAK, Prof. Dr. Yusuf KARAKILÇIK

Dr., Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Malatya İl Koordinatörlüğü, haydaralbayrak@hotmail.com
Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D., y.karakilcik@hotmail.com

Öz

1982 Anayasası'nın 127. Maddesi bağlamında 1984 yılında kurulan ve Aralık 2012'de 6360 sayılı yasayla sayıları 30'a çıkarılan büyükşehir belediyelerinde çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan birisi de tüm büyükşehirlerdeki köy ve belde tüzel kişilikleri lağvedilerek, bu yerel yönetim birimleri büyükşehre bağlı mahalleye dönüştürülmüştür. Öte yandan, mevcut siyasi erk tarafından büyükşehir sayısının 60'lara çıkarılacağı yönünde ciddi açıklamalar yapılmıştır. Büyükşehir sayısının artmasıyla köylerin % 80'den fazlası mahalleye dönüşecek demektir.

Yüzlerce yıllık geleneği bulunan köy yerleşimlerinin mahalleye dönüştürülmesi ne anlama gelmektedir? Olumlu veya olumsuz yönleri neler olabilir? Mahalle birimleri için daha işlevsel bir yönetim modeli mümkün mü? Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın öngördüğü Subsidiarite (yerellik) ilkesi, kamu hizmetlerinin yerel halka en yakın yönetim birimleri eliyle sunulmasını öngörmektedir. Kamusal hizmetlerin, en küçük ve ücra yerleşim yerlerine büyükşehir belediyeleri tarafından sunulması bu ilkeyle ne ölçüde uyumludur? Köy tüzel kişiliklerinin kaldırılması ne tür sorunlara yol açabilir? Sayısı üçe katlanan mahalle birimleri için daha işlevsel bir yönetim modeli mümkün müdür? İşte bu çalışmada tüm bu sorulara yanıt aranmaya ve mahalle birimlerine yönelik işlevsel bir yönetim modeli sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyükşehir (Bütünşehir) Belediyesi, Köy, Mahalle, Subsidiarite (Yerellik), Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı.

An Evaluation on The Possible Effects of The Transformation of Villages To Neighborhood With The New Metropolitan Municipality Law (6360)

Abstract

Major changes were made in the metropolitan municipalities, which were established in 1984 in accordance with Article 127 of the 1982 Constitution and which rose from 30 by law 6360 in December 2012. One of them abolished village's and town's legal entities in all metropolitan and these local government units were turned into metropolitan-bound neighborhood. On the other hand, serious explanations have been made by the current political power about increase the number of metropolitan cities to 60s. With the increase in the number of metropolitans, more than 80% of the villagers will turn into neighborhoods.

What does it mean to turn village settlements, which are traditions of hundreds of years, into neighborhoods? What could their positive or negative aspects be? Is a more functional management model possible for neighborhood units? The Subsidiarite (local) principle is stipulated by the

European Local Governments Autonomy Charter, which Turkey is party to, foresees the provision of public services by the nearest governing bodies to the local population. What extent compatible with this principle is the provision of public services by the metropolitan municipalities to the smallest and remote settlements? What kinds of problems can lead to the removal of village legal entities? Is it possible to have a more functional management model for county-bound neighborhood units, which the numbers have tripled? In this work, all these questions will be tried to be answered and a functional management model for the neighborhood units will be tried to be presented.

Key Words: Metropolitan Municipality, Village, Neighborhood, Subsidiarite (Locality), European Local Governments Autonomy Charter.

1. Giriş

Türkiye'de yerel yönetimler il özel idaresi, belediye ve köy olmak üzere üç kademeden oluşmaktadır. Bunlardan il özel idaresi ve köyler kırsal alanların, belediyeler ise kentsel yerleşim yerlerinin yerel yönetim birimleridir. Şehirlerin nüfus ve mekânsal alan olarak büyümesi belediyelerin önemini daha da artırmıştır. Öte yandan, toplumun büyük bölümünün kentlerde yaşaması ve belediyelerden hizmet beklentilerinin artması ile birlikte mevcut belediye mevzuatı sorunların çözümünde yetersiz kalmış ve belediye kanununda yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaçlar ve dünyadaki gelişmeler bağlamında 1982 Anayasasında "büyük yerleşim yerleri için özel yönetim birimleri kurulabilir" hükmü getirilerek büyükşehir belediyelerinin kurulmasının yolu açılmış, ardından da 1984 yılında üç ilde büyükşehir belediyesi kurulmuştur. Daha sonraki süreçte yapılan çeşitli yasal düzenlemelerle büyükşehir belediyelerinin sayıları artırılmıştır. Büyükşehir belediyelerine ilişkin son düzenleme 2012 tarihli 6360 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile yapılmıştır.

Araştırmanın konusunu 6360 sayılı Yasa ile yerel yönetim sisteminde özellikle de köylerde meydana gelen değişiklikler oluşturmaktadır. Bu kanunla Malatya dâhil 14 ilde büyükşehir belediyesi kurularak toplam büyükşehir sayısı 30'a çıkarılmış, il özel idareleri feshedilmiş, belediye sınırları il mülki sınırı ile birleştirilmiş, belde belediyeleri kapatılmış, belde, bucak ve köylerin idari statüleri kaldırılarak tüzel kişiliği olmayan mahalle statüsüne dönüştürülmüştür. Çalışmada yüzlerce yıllık bir geleneğe sahip olan köylerin mahalleye dönüştürülmesinin olumlu ve olumsuz yönleri değerlendirildikten sonra, bu düzenlemenin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile uyumu ve daha işlevsel bir yerel yönetim modelinin mümkün olup olamayacağı tartışılmaktadır. Ayrıca bu tartışmaların ışığında yeni bir model önerisi sunulmaya çalışılmaktadır.

2. Büyükşehir Belediyesi

Türkiye'deki geçmişi 40 yıla yaklaşan büyükşehir belediyeleri, gittikçe büyüyen kentsel alanlarda normal belediye hizmetlerinin yetersiz kalması sonucu ortaya çıkmış özel bir belediyecilik modelidir. Büyükşehir belediyesi modelin anlaşılması bakımından öncelikle büyükşehir belediyesinin tarihsel gelişimi ve kurulma gerekçeleri ile diğer belediyelerden farklı yönlerini irdelemek yararlı olacaktır.

2.1. Büyükşehir Belediyelerinin Tarihi Gelişimi

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanmaya başlayan ve çok partili hayata geçişle birlikte hızlanan iç göçler, kentlerin hızla büyümesine ve büyük kentlerin etrafında, merkezden kopuk, onunla bütünleşmemiş, düzensiz ve plansız yeni yerleşim yerlerinin oluşmasına neden olmuştur (Keleş ve Yavuz, 1989: 260). Hızlı büyümenin yaşandığı şehirlerdeki belediyeler görevlerini yerine getirmede bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmış, bu sorunları aşmak için belediye teşkilatında yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Keleş, 1994: 245).

Tablo 1. Büyükşehir Belediyeleri ve Kuruluş Yılları

Belediye	Nüfus (2012)	Kuruluş Yılı	Yasal Dayanak	20 km	30 km	50 km	İl Sınırı
Ankara	4.630.735	1984	3030 sayılı Kanun			*	
İstanbul	13.710.512	1984	3030 sayılı Kanun				*
İzmir	3.401.994	1984	3030 sayılı Kanun			*	
Adana	1.636.229	1986	3306 sayılı Kanun		*		
Bursa	1.983.880	1987	3391 sayılı Kanun		*		
Gaziantep	1.438.373	1987	3398 sayılı Kanun	*			
Konya	1.107.886	1987	3399 sayılı Kanun	*			
Kayseri	1.004.276	198	3508 sayılı Kanun	*			
Antalya	1.073.794	1993	504 sayılı KHK	*			
Diyarbakır	892.713	1993	504 sayılı KHK	*			
Erzurum	384.399	1993	504 sayılı KHK	*			
Eskişehir	659.924	1993	504 sayılı KHK	*			
Kocaeli	1.527.407	1993	504 sayılı KHK				*
Mersin	876.958	1993	504 sayılı KHK	*			
Samsun	547.778	1993	504 sayılı KHK	*			
Sakarya	590.498	2000	593 sayılı KHK	*			
Aydın	1.006.541	2012	6360 sayılı Kanun				*
Balıkesir	1.160.731	2012	6360 sayılı Kanun				*
Denizli	950.557	2012	6360 sayılı Kanun				*
Hatay	1.483.674	2012	6360 sayılı Kanun				*
Malatya	762.366	2012	6360 sayılı Kanun				*
Manisa	1.346.162	2012	6360 sayılı Kanun				*
Kahramanmaraş	1.063.174	2012	6360 sayılı Kanun				*
Mardin	773.026	2012	6360 sayılı Kanun				*
Muğla	851.145	2012	6360 sayılı Kanun				*
Tekirdağ	852.321	2012	6360 sayılı Kanun				*
Trabzon	757.898	2012	6360 sayılı Kanun				*
Şanlıurfa	1.762.075	2012	6360 sayılı Kanun				*
Van	1.051.975	2012	6360 sayılı Kanun				*
Ordu	741.371	2013	6447 sayılı Kanun				*

Kaynak: Gürbüz vd., 2014: 109-110.

1960 ve 1970'li yıllarda kendini daha fazla hissettiren bu karmaşık ve kurumsallaşamamış durum, sözü edilen yerleşim yerlerinin yeterli ve sağlıklı kentsel hizmet alabilmelerini engellemiştir. Bu dönem içerisinde karşılaşılan sorunların çözümü yönelik bütüncül tedbirler alınamamış, küçük çaplı pansuman tedbirlerle sorunlar geçiştirilmiştir. Bu alanda bütüncül ve kurumsallaşmış önlemlerin alınması ancak 1980'li yıllarda gerçekleşebilmiştir. İlkin 1982 yılında 2972 sayılı Kanun ve Mart ayında 195 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarılarak üç şehirde (İstanbul, Ankara, İzmir) büyükşehir belediyesi kurulmuştur. Ardından 1982 Anayasası'nın kabulüyle birlikte büyükşehir

belediyeleri anayasal bir temele kavuşmuştur. Anayasa'nın 127. Maddesinde yer alan "…büyük yerleşim yerleri için özel yönetim biçimleri getirilebilir" hükmü doğrultusunda 1984 yılında 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Yasası çıkarılmıştır. Böylece 195 sayılı KHK, yerini 3030 sayılı yasaya bırakmış; İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyeleri varlıklarını yeni yasa çerçevesinde devam ettirmiştir (İzci ve Turan, 2013).

Büyükşehir belediyelerinin statüleri kurgulanırken büyükşehir sınırları içerisinde bulunan ilçe belediyelerinin tek başlarına yerine getiremeyecekleri görevleri yürütmeleri ve ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlamakla sorumlu olmaları amaçlanmıştır. Büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasında hiyerarşik bir yapı öngörülmemiş, ancak aralarında bir tür idari vesayet ilişkisi oluşturulmuştur (Tağma, 2002: 227). Büyükşehir belediyelerine ek mali kaynakların sağlanması nedeniyle, birçok kent "büyükşehir statüsü" kazanmak için çaba harcamış, bu çabaların da etkisiyle 1986 yılında Adana'da, 1987 yılında Bursa, Gaziantep ve Konya'da, 1988'de Kayseri'de ikinci kuşak olarak nitelendirilen büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. 90'lı yıllarında başlarında üçüncü kuşak olarak adlandırılan yedi kentte (Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin ve Samsun) daha büyükşehri belediyesi kurulmuş, ardından 2000 yılında Adapazarı'nda büyükşehir belediyesinin kurulmasıyla birlikte, büyükşehir belediyesi (BŞB) sayısı 16'ya ulaşmıştır (Adıgüzel ve Tek, 2011: 76).

3030 sayılı yasanın ihtiyacı karşılamada yetersiz kalması üzerine 2004 yılında 5216 sayılı yeni Büyükşehir Belediyesi Yasası çıkarılmıştır. Yasayla nüfusu 750 binden fazla kentlerde büyükşehir belediyesi kurulabileceği hükmü getirilmiştir. Yasa, nüfus şartının yanında metropoliten alanının fiziki yerleşim durumu ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin uygun olması şartını da içermektedir. Düzenleme, BŞB kurulmasını zorlaştırdığı için büyükşehir belediyesi özlemini taşıyan birçok kenti hayal kırıklığına uğratsa da nüfus eşiğine yakın olan illerin "büyükşehir belediyesi olma" umudunu canlı tutmuştur (Adıgüzel ve Tek, 2011: 77). Bu beklentiler, Aralık 2012'de çıkarılan 6360 sayılı yasada karşılığını bulmuştur. Söz konusu yasa ile büyükşehir belediyesi sayısı 30'a çıkarılmış, BŞB kurulmuş illerdeki il özel yönetimleri kaldırılmış, belde belediyeleri ve köyler kapatılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Bu düzenlemeyle il özel yönetimlerinin % 36'sı, belediyelerin % 53'ü, köylerin ise % 47'si kaldırılmıştır (Güler, 2012: 1). Kaldırılmış olan bu yerel yönetim birimlerinin sorumlu olduğu tüm yerel hizmetlerden, BŞB sorumlu sayılmıştır. Ayrıca yeni

yasa ile birlikte, idari ve yerel mali yapıda, siyasal coğrafyada, temsil ve katılımda, personel sistemi ile imar ve planlama düzeninde önemli değişiklikler söz konusu olmuştur.

2.2. Büyükşehir Belediyelerinin Kuruluş Gerekçeleri

6360 sayılı yasanın çıkarılış nedenleri (gerekçeleri) dört başlık altında incelenebilir. Birincisi, küçük ölçekli ve sayı olarak çok fazla olan belediyeler, demokratik hedeflere ulaşmada ve hizmet beklentilerini karşılamada yetersiz kalmasıdır. Çoğunluğu güçsüz, layıkıyla hizmet üretemeyen, kendi örgütsel sorunlarıyla boğuşan, halkla ilişkileri sınırlı ve sorunlu olan yapının radikal bir biçimde yeniden yapılandırılması ihtiyacının ortaya çıkması, daha büyük ölçekli belediyeleri gündeme getirmiştir (Adıgüzel ve Tek, 2011: 92). İkinci neden; metropoliten alanlarda kent bütününün ve hatta bu kentin etkileme alanlarının entegrasyonu için planlama ile altyapı ve ulaşım başta olmak üzere bayındırlık ve ekonomik alanlarda birlikteliğin ve uyumun sağlanması ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç, metropoliten alanı kapsayan bir yönetsel organizasyonun kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Üçüncü neden; metropoliten alanlarda ulaşım ve altyapı gibi yatırımlar için ileri teknolojiye ve büyük mali kaynaklara ihtiyaç duyulmasıdır. Küçük ölçekli belediyelerin böylesi olanaklara sahip olmamaları nedeni ile ortaya çıkan aksaklıklar ve yetersizlikler, daha güçlü yönetsel yapılarla giderilmeye çalışılmıştır (Kaya, 2008: 12). Dördüncü nedense; çok sayıda küçük belediyenin ölçek ekonomisinden yeterince yararlanamaması ve kaynak israfına yol açmasıdır (Gürbüz vd., 2014: 115).

Ayrıca metropoliten alandaki en üst yerel yönetim birimi olan büyükşehir belediyeleri, metropoliten alan içerisindeki küçük ölçekli belediyelerin, metropoliten bütünlüğüne aykırı girişimlerini engellemek gibi bir nevi "denetim" işlevini de yerine getirmesi beklenmektedir (Adıgüzel ve Tek, 2011: 77). Bu ifadelere ek olarak İstanbul ve İzmit'te geçerli olan büyükşehir belediyesi sınırıyla mülki sınırların çakıştırılması uygulamasının hizmetlerin bütünlüğü ve etkinliği açısından iyileşme sağladığı ileri sürülerek bu uygulamanın yaygınlaştırılması gerektiği savunulmuş (Zengin, 2014: 102), son düzenleme ile de tüm büyükşehirlerin görev ve yetki alanı il sınırlarına kadar genişletilmiştir.

3. Köy

Tüzel kişiliğe, 1924 tarihli 442 sayılı Köy Yasası ile kavuşan köy yönetimleri, yerel yönetim dizgesi içerisindeki en eski yönetim birimi olmakla birlikte, en fazla ihmal edilmiş olanıdır (Keleş, 1994: 113,114). Ülke nüfusunun 13 milyon olduğu ve 10 milyonunun köylerde yaşadığı bir dönemde çıkarılan köy kanunu ile bugünkü anlamda tali görevlerin tamamı köy halkına ve köy yönetimine bırakılmıştır. Muhtar ve ihtiyar heyeti azalarının, bizzat köy halkı tarafından seçilerek iş başına getirilmesi, köydeki bütün seçmenlerin oluşturduğu ve genel kurul niteliğinde olan köy derneği, köyde alınan kararların gerektiğinde imece veya salma usulü ile yerine getirilmesi, katılımcı demokratik sistemin öngördüğü yatay yapılanmanın kurulduğunu göstermektedir. Köyde görevli imam ve öğretmen gibi merkezden atanan görevliler de ihtiyar meclisinin doğal üyeleri kabul edilmekle birlikte köy yönetimlerinde seçilenlerle halkın ön planda olması, bürokratların geri planda ve azınlıkta bırakılması, katılımcı demokratik sistem ile yatay yapılanma anlayışının en iyi şekilde yansıtıldığını göstermektedir (Tağma, 2002: 229-230).

Tüzel bir kişilik olan köy, hukuki işlem yapabilir, hak ve alacak sahibi olabilir, borç altına girebilir, davalı ve davacı olabilir, kamu gücü ayrıcalıklarından yararlanabilir ve vergi salabilir. Yerel yönetim birimi olarak yürüttüğü görevler yanında köyler genel yönetimin bir organı olarak da görevler yüklenmiştir. Sağlık ve sosyal yardım görevleri, bayındırlık ve iskan görevleri, esenlik, kolluk, nüfus, milli savunma, kültür ve eğitim, tarım ve hayvancılık, orman ve çevre görevleri gibi çok çeşitli görevleri olan köy yönetimleri, bu görevlerin bir bölümünü yerel yönetim birimi olarak, bir bölümünü ise genel yönetim adına yaparlar (Karakılçık, 2013: 212). Köy derneği, tüm köyün katıldığı bir arenadır. Eylem ve işlemleri ile vesayet denetimi dışındadır. Doğrundan demokrasi uygulaması örneğidir (Ökmen ve Parlak, 2010: 279). Oysa köylerin mahalleye dönüşmesiyle, bu birimler söz konusu hak ve ayrıcalıklarını yitirmiştir.

Öte yandan, halen varlığını devam ettiren köylerde, yasanın öngördüğü artılara ve katılımcılık olanaklarına rağmen, köyün dünyaya kapalılığı, sermaye ve teknoloji noksanlığı, ekonomik zafiyeti, bilgi, bilim ve uzman personel yokluğu köyün yönetsel işlerliğini ve katılımcılığını zayıflatmış, köydeki vatandaşların bürokratik işlerini yürüten bir birime dönüşmesine neden olmuştur. Seçilmiş köy muhtarı da bağımsız kararlar alan özerk bir yönetimin başı olmaktan ziyade, merkezi yönetimle köy arasında aracılık üstlenen hükümetin maaşlı bir temsilcisi, hatta bir memuru durumuna düşürülmüştür. Böylece köy yönetimi, şekli

bir yerel yönetim birimi haline getirilmiştir (Tağma, 2002: 231). Özellikle köy yönetiminin gelirlerinin yetersiz olması, köy ihtiyaçlarının giderilmesi ve sorunların çözümünde merkezi yönetim birimlerine olan bağlılığı artırmıştır (Geray, 2000: 3-4). Çok partili dönemle birlikte, kamu hizmetlerinin köylere götürülmesi hedef olarak benimsenmiş ve çoğu kamu hizmeti sürekli olarak merkezi yönetim birimleri tarafından köylere ulaştırılmıştır. Köy yönetimlerini birer yerel yönetim birimi olarak güçlendirmeye yönelik öneri ve çabalar önemsenmemiş, bu tür öneri ve hedeflere kalkınma planlarında dahi yer verilmemiştir (Özefe, 2005: 513-514).

Çıkarıldığı dönemde idari yapıdaki önemli bir boşluğu dolduran Köy Kanunu'nda 1924 yılından günümüze değin topluca bir değişiklik olmamasına karşın, en kapsamlı değişikliklerin köylerde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Güler, 2006: 9). Ancak, zamanla sosyal ve ekonomik yapıda meydan gelen değişimler nedeniyle köy yasası yetersiz hale gelmiştir. Ayrıca sürekli dışarıya göç vermeleri nedeniyle köylerin gittikçe küçülmeleri, mahalli idare teşkilatı olarak etkin bir şekilde faaliyet gösterebileceklerine olan inancı azaltmaya başlamıştır (Özefe, 2005: 513, 537). Bu durum köy yönetimlerinin yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmiş; ancak yasanın bir türlü değiştirilememesi nedeniyle köy yönetimleri gelişmelere ayak uyduramamış ve ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmiştir.

4. Mahalle

"Bir kentin ya da kasabanın belli sınırlarla ayrılmış, kendi başına yaşam olanakları bulunan en küçük yerleşim yeri" olarak tanımlanan mahalle; komşuluk ilişkileri bakımından önem taşıyan, yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu küçük yerleşim birimleridir (Usta, 2008: 9). Tüzel kişiliği bulunmayan ve bağlı olduğu belediyenin bir alt birimi gibi çalışan mahalle, yerel halka en yakın hizmet birimidir. Başındaki muhtar nedeniyle köyü andırsa da, tüzel kişiliği olmamasıyla köyden ayrılmaktadır. Ancak, organlarının seçimi yerel yönetim seçimleriyle birlikte yapılmaktadır (Usta, 2008: 5-9; Ökmen ve Parlak, 2010: 284).

Bir yerleşim biriminin mahalle olması, bir kentin veya kasabanın büyümesiyle ortaya çıkan yeni yerleşim alanı şeklinde veya bir yerde belediye kurulurken tüzel kişiliği ve varlığı sona eren köyün mahalleye dönüştürülmesiyle mümkün olmaktadır. 2012 tarihli son büyükşehir düzenlemesinde ikinci yöntem kullanılarak büyükşehir yapılan illerdeki tüm köyler mahalleye dönüştürülmüş ve bu olağanüstü yolla mahalle sayısı bir gecede ikiye katlanmıştır (Karakılçık, 2013: 216). Bir mahallenin kurulması, kaldırılması, birleştirilmesi veya bölünmesi, ad ve sınırlarının saptanması belediye meclisinin kararı ve kaymakamın

uygun görüşü üzerine valinin onayı ile olmaktadır. Mahalle kurulmasında nüfus bakımından bir üst sınır yoktur ama alt sınır vardır ve bu sınır en az 500 nüfusa sahip olma şeklindedir (Şahin, 2015: 99).

Mahalle yönetiminin organları; muhtar ve onun başkanlığında 4 üyeden oluşan ihtiyar heyetidir. Mahalle yönetiminin görevleri 4571 sayılı yasayla düzenlenmiştir. Ayrıca, nüfus yasası, askerlik yasası, ceza ve hukuk usulü yasası gibi yasalar tarafından da bazı görevler verilmiştir. Ancak bu görevlerin sadece bir kısmını yerine getirebilmektedir. Bugün için mahalle yönetimi, ikametgâh, nüfus cüzdanı sureti gibi resmi belgeleri düzenlemek, onaylamak ve belediye ile ilişkileri yürütmek gibi işler yapmaktadır (Karakılçık, 2013: 217).

Hizmet ve sorumluluk bakımından mülki makamlara bağlı olan mahallenin kendi bütçesi olmadığı için ihtiyaçlarının karşılanması ve sorunlarının çözümü belediyelerin ayni yardım ve desteğine bağlıdır. Diğer bir deyişle; mahallenin sorunlarının çözümü, bir bakıma belediyenin insafına terk edilmiş durumdadır. Uygulamada, mahallelere giden hizmetleri biraz da o mahallenin bağlı bulunduğu belediye başkanına vermiş olduğu oyların belirlediği görülmektedir (Şahin, 2015: 99).

Mahalle, merkezi yönetim tarafından hiçbir zaman gerçek ve kalıcı bir yönetsel (yerel) birim olarak görülmemiştir. Şehir ve kasabalarda yerel yönetimlerin iyi örgütlendirilmemesi ve işletilmemesinden kaynaklanan yönetsel boşluk mahalle muhtarlarınca, bu kurumun mahalleliden aldığı destekle doldurulmuş ve bu durum merkezi yönetimin de işine gelmiştir. Üstelik geçici bir birim olarak görülen mahalle yönetimi ve muhtarlıkları ile ilgili bugüne kadar kapsamlı ve kalıcı bir düzenleme yapılmamış, ait olduğu belediyeyle ilişkilendirilmesi de doğru dürüst belirlenmemiştir (Arıkboğa, 1999: 112).

Mahalle yönetimlerinin, günün koşullarına ve yerel gereksinimlere göre yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Tartışılan çözümlerden biri, mahalle muhtarlıklarının belediyelere bağlı mahalle şubelerine dönüştürülmesi ve doğrudan belediyeye bağlı bir birim olarak çalıştırılmasıdır. Bir başka çözüm yolu da mahalle yönetimlerinin tüzel kişiliğe sahip, halka en yakın yerel yönetim birimi olarak, tıpkı köy tüzel kişilikleri gibi düzenlenmesi ve yeterli yetki ve olanaklarla donatılmasıdır. Bu yolun maliyeti çok yüksek olacağından, belediye birimlerine dönüştürülmesi seçeneği şimdilik daha akılcı görünmektedir (Karakılçık, 2013: 217-218).

5. 6360 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasasının Yerel Yönetim Sisteminde Meydana Getirdiği Değişiklikler

Yeni büyükşehir yasası, yerel yönetim sisteminde ciddi değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişikliklerle ilgili olumlu görüş beyan edenler olduğu gibi değişiklikleri eleştirenler de bulunmaktadır. Bu bölümde yasa ile Türk yerel yönetimler sisteminde meydan gelen değişikler ve bu değişikliklere yönelik eleştiriler, yerel yönetim özerklik şartı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

5.1. 6360 Sayılı Yasanın Genel Değerlendirmesi

2012 yılı Aralık ayında yürürlüğe giren 6360 sayılı "13 İlde Büyükşehir Belediyesi ve 26 İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve KHK'larda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile önce 13 il, bir yıl sonra da Ordu'nun eklenmesiyle toplam 14 yeni il BŞB yapılmış (Gürbüz vd., 2014: 109) ve böylece toplam büyükşehir belediyesi sayısı 30'a çıkarılmıştır. 6360 sayılı Yasa ile yerel yönetim birimlerinin sayısında meydan gelen değişim Tablo 2.'de gösterilmiştir. Söz konusu yasayla Malatya ilinde de 495 köy ve 40 belde belediyesinin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüş, böylece 352 olan mahalle sayısı 887'ye yükselmiştir. Yeni ilçe kurulmadığı için ilçe sayısı sabit kalmıştır (Adıgüzel, 2012: 161).

Büyükşehir belediye yasasına göre, büyükşehir belediyesi kurulacak bir yerin il merkezi olması ve toplam il nüfusunun 750 binden fazla olması gerekmektedir. Aynı zamanda büyükşehir belediyesi sınırı, o ilin mülki idare sınırı olarak belirlenmiştir. Büyükşehir belediyesi sınırları içine katılan ilçe belediyeleri ile nüfusu 20 bin ve üzerinde olan belediyeler büyükşehir ilçe belediyesine dönüştürülmüştür.

Büyükşehir Belediye Kanunu ile birlikte idari yapıda, mali sistemde, siyasal coğrafyada, temsil ve katılımda, personel yapısı, hizmet sunumu ile imar ve planlama düzeninde önemli değişiklikler olmuştur (İzci ve Turan, 2013). Bu kanunda, büyükşehir yapılan iller için tüm il sınırlarının büyükşehir belediye sınırı olarak kabul edilmesi, köylerin ve belde belediyelerinin kapatılarak mahalle statüsüne dönüştürülmesi, il özel idarelerinin kapatılarak belediyelere devredilmesine ilişkin hükümler de yer almaktadır. Belediye sınırlarının mülki idare sınırları ile örtüştürülmesi teorik olarak kırsal nüfusu ortadan kaldırmıştır. Bu değişiklik belediye yönetim anlayışında bir ezberi bozmuş ve merkez (şehir) yönetiminden mekânsal alan yönetimine doğru bir geçiş yaşanmıştır (Gürbüz vd., 2014: 104).

Diğer bir deyişle yapılan yasal düzenleme ile yerel yönetimlerin görev, yetki ve hizmet alanları değiştirilmiş, hizmet üretilen mekânsal yapının yeniden belirlenmesi ile birlikte bu hizmeti sunan kuruluşların yapısı da yeniden düzenlenmiştir.

Yeni yasa, büyükşehir belediyelerini il ölçeğindeki kentsel ve kırsal hizmetleri sunmakla görevli kılmaktadır. Böylece, belediye sınırlarını aşarak, kontrolsüz devam eden kentsel büyümeyi daha etkin yönetmeye ve bu alanlarda planlı yapılaşmaya ve altyapı yapmaya olanak sağlamaktadır. Hatta il ölçeğinde il özel idarelerinin ve birliklerinin etkili bir biçimde yürütemedikleri çevre temizlik, koruma gibi faaliyetlerini de daha etkin yürütebileceklerdir. Tüm bunları, ili ve kentsel büyümeyi tek elden ve daha etkin planlayarak ve yöneterek yapmayı sağlayacak, il ölçeğinde daha geniş yetki, görev ve sorumluluklarla donatılmış, bütünleştirilmiş ve güçlendirilmiş bir büyükşehir belediye sistemiyle denemektedir. Büyükşehir belediyesini güçlü kılan, ama yerel özerkliği ve demokrasiyi zayıflatan bu düzenlemeyle, büyükşehir ilçe belediyeleri dışındaki diğer yerel yönetim birimlerinin varlığına son verilerek, il ölçeğinde merkeziyetçi, bütünleştirilmiş yeni bir büyükşehir sistemi kurulmaktadır. Bu yapıda, il özel idarelerinin, belde belediyelerinin ve köylerin görevleri de büyük ölçüde görev alanı il ölçeğine yükseltilen büyükşehir belediyelerine ve büyükşehir ilçe belediyelerine devredilmektedir (Gül vd., 2014: 178).

Tablo 2. 6360 Sayılı Kanun Öncesi ve Sonrasında Toplam Yerel Yönetim Birimleri

Yerel Yönetim Birimleri (YYB)	**6360 Öncesi Toplam YYB**	**6360'la Kurulan YYB**	**6360'la Kaldırılan YYB**	**6360 Sonrası Toplam YYB**
Büyükşehir Belediyesi	16	14	0	30
BŞ İlçe Belediyesi	143	25	0	529
İl Belediyesi	65	0	14	51
İlçe Belediyesi	749	2	349	416
Belde Belediyesi	1.977	0	1.635	342
Toplam Belediye	**2.950**	**41**	**1.998**	**1.358**
İl Özel İdaresi	81	0	30	51
Köy	34.395	0	16.561	17.834
Mahalle	19.103	17.637	0	36.740

Kaynak: Adıgüzel, 2012: 160.

İl ölçeğinde hizmet görecek üst kademe büyükşehir belediyeleri güçlendirilirken, onun alt kademesi olan sınırlı sayıdaki ilçe belediyeleri dışındaki tüm yerel yönetim birimlerinin

merkezi yönetim kararıyla kapatılması, yerindelik, yerel özerklik, çoğulcu ve katılımcı demokrasi anlayışıyla örtüşmemektedir. Bir başka deyişle, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın ana ilkeleriyle (yerellik, halka yakınlık ve özerklik gibi) ters düşen yeni yasa, yerel katılım, yönetim ve denetim olanaklarının ve mekanizmalarının geliştirilmesi ya da daha etkin kullanımı yönünde bir düzenlemeye yer vermemiştir. Ayrıca, yeni sistem, ilde merkezileştirilmiş bir yerel yönetim yapısı oluşturmakta ve hizmet sunumunda erişebilirlik, halka yakınlık ve etkin halk denetimi gibi açılardan da sorunlara yol açma potansiyelini içinde barındırmaktadır (Gül vd., 2014: 199). Özetle büyükşehir belediyesinin rolü uyum ve koordinasyon ile birlikte daha merkeziyetçi bir yapının sağlanması yönündedir.

6360 sayılı Yasanın getirdiği diğer bir yenilik ise "Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı" adı altında yeni kurum oluşturulmasıdır. Büyükşehir statüsündeki illerin tamamında kurulan bu kuruma, kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması; izlenmesi ve koordinasyonu, acil çağrı, afet ve acil yardım hizmetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi; ilin tanıtımı, gerektiğinde merkezi idarenin taşrada yapacağı yatırımların yapılması ve koordine edilmesi; temsil, tören, ödüllendirme ve protokol hizmetlerinin yürütülmesi; ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik edilmesi ve bunların denetlenmesi de dâhil çok sayıda görev ve yetki verilmiştir. Ayrıca Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarına afet yardım, acil çağrı, yatırım izleme, rehberlik ve denetim, strateji ve koordinasyon ile idari müdürlükler ve gerektiğinde geçici birimler kurma yetkisi de bulunmaktadır. Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığının sevk ve idaresi, vali veya bir yardımcısı tarafından yerine getirilecektir (6360 sayılı Kanun Md. 34).

Merkezi idarenin, yerel yönetime müdahale aracı olarak tasarlanmış izlenimi veren bu yeni yapılanmanın kuruluş amacının, İl Özel İdareleri'nin kapatılmasından kaynaklanacak boşluğu ortadan kaldırmak olduğu düşünülmektedir. Ancak yerelleşmeyi artırdığı iddiasıyla çıkarılan 6360 sayılı kanunun bu yeni yapı nedeniyle yerelleşmeyi değil merkezileşmeyi artırdığına yönelik eleştiriler bulunmaktadır (Gürbüz vd., 2014: 115). Merkezileşme eğiliminin diğer bir örneği ise; "ildeki kamu kurum ve kuruluşları tarafından yürütülmesi gereken bazı hizmetlerin ilgili kuruluş tarafından yürütülmediği ya da yürütülemediği fark edilirse vali tarafından bu hizmetlerin sunulması görevi yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığına verilir ve hizmet sonucunda ortaya çıkan maliyetler ilgili kuruluştan tahsil edilir" şeklindeki düzenlemedir. Bu kapsamda belediyenin yürütmesi gereken hizmetlerde meydana

gelebilecek aksaklıklar valinin isteği üzerine Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı tarafından yerine getirilebilecektir. Yerine getirilmeyen hizmetle ilgili ortaya çıkan maliyetler belediye hesabına aktarılacak olan il bank hesabından kesinti yapılarak karşılanacaktır. Bu düzenlemeyle merkezi yönetime, doğrudan yerel yönetimlerin bütçelerine müdahale imkânı sağlandığı ve mali özerkliğin zayıflatıldığı açıktır (Kızılboğa ve Özaslan, 2013: 801).

5.2. 6360 Sayılı Yasanın Yerel Yönetimler Üzerindeki Genel Etkileri

6360 sayılı Yasa ile yapılan düzenlemeden kentlerin imar ve planlama düzeninde önemli değişikliklere neden olması beklenmektedir. Daha önceki 5216 sayılı Yasa'ya göre, nazım planlarının hazırlanması konusunda BŞB, uygulama imar planlarının hazırlanması konusunda ise ilçe belediyeleri yetkiliydi. Ayrıca, büyükşehir belediyesi olmayan illerde, bütün belediyelerin kendi nazım ve uygulama imar planlarını yapma yetkileri bulunmaktadır. Ancak yeni düzenleme ile birlikte, tüm il alanı büyükşehir belediyesi sınırı içinde kalacağı için ildeki tüm imar ve planlama düzeninin başlıca sorumlusu büyükşehir belediyesi olmaktadır. Ayrıca ilçe belediyelerinin hazırladığı imar planlarını denetleme yetkisini de elinde bulunduracaktır. Büyükşehir belediyelerine verilen bu yetkinin, ilçe belediyelerinin yerel yönetim birimi olarak sahip olmaları gereken özerklikle bağdaşmadığı ve paylaşımının iki basamak arasındaki uyuşmazlıkların giderilmesine katkı sağlamayacağı açıktır (Keleş, 2012: 4).

Yeni düzenlemeyle birlikte büyükşehir belediyelerinin gelirlerinde iki yolla artış beklenmektedir. Birincisi belediyelerin genel bütçeden aldıkları toplam pay artmaktadır. İller düzeyindeki dağılımda özellikle bazı illerin belediye bütçelerinde ciddi artışlar söz konusudur. Örneğin Muğla'nın genel bütçeden aldığı payın % 90-165, Van'ın % 77-51, Erzurum'un % 71-136 oranında artması beklenmektedir (Adıgüzel, 2012: 168). İkinci olaraksa belediyelerin kendi gelirleri artmaktadır. Şöyle ki; yeni yasa ile büyükşehir sınırlarına dâhil edilen köylerde yaşayanlar da emlak vergisi ile vergi, harç ve katılım payları ödemekle yükümlü kılınmıştır. Belediyenin gelir elde ettiği kesim arttığı gibi bir de büyükşehir olması nedeniyle oranlarda artış olmaktadır. Örneğin; Emlak Vergisi Kanunu gereğince emlak vergileri BŞB sınırları ve mücavir alanları içinde % 100 artırımlı olarak uygulanmaktadır. Aynı şekilde, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nu gereğince konutlara ait Çevre Temizlik Vergisi, su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle metreküp başına büyükşehirlerde 24 kuruş diğer yerlerde 19 kuruş olarak hesaplanmaktadır. İşyerleri ve diğer şekilde kullanılan binalara ait Çevre Temizlik Vergisinin ise büyükşehirlerde % 25 artırımlı

uygulanacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla büyükşehir belediyesi mücavir alanı içerisinde bulunan bütün mükellefler çevre temizlik vergisini yeni tarife üzerinden ödeyeceklerdir. Büyükşehir belediyelerinin gelirlerindeki artışın halka sunulacak hizmeti nitelik ve nicelik olarak artırması, yani büyükşehir sınırları içerisinde yaşayanların daha iyi belediye hizmeti alacağı anlamına gelmektedir.

6360 sayılı Yasayla faaliyet alanları il mülki sınırı olarak belirlenen büyükşehir belediyelerinin, illerdeki yerel-siyasal yapıları derinden etkilemesi de beklenmektedir. Büyükşehir belediyesi başkanlığı seçimlerinde ilin tüm seçmenlerinin oy kullanacak olmasının, yereldeki siyasal dengeleri sarsması kaçınılmaz olarak görülmektedir. Adıgüzel tarafından yapılan 6360 sayılı Kanun'un yerel siyasal yapıya etkileri konulu çalışmada BŞB sınırlarının il mülki sınırına genişlemesinin belediye başkanlığını kazanacak siyasi partiler üzerindeki muhtemel etkisini 2009 yerel yönetim seçimlerinde elde edilen sonuçlar üzerinden değerlendirmiştir. Çalışmada belediye sınırlarının il mülki sınırı olarak değiştirilmesinin bazı illerdeki belediye başkanlıklarını kazanan partilerde değişikliğe neden olabileceği sonucuna varılmıştır (Adıgüzel, 2012: 162, 166-167).

5.3. 6360 Sayılı Yasanın Mahalleye Dönüşen Köyler Üzerindeki Etkileri

6360 sayılı Yasa köylerin statüsünde önemli değişiklikler yapmıştır. Söz konusu yasa ile büyükşehir kurulan illerdeki yaklaşık 16.000 köy ve ülke genelinde yaklaşık 2000 civarında belde tüzel kişilikleri kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Yasayla Türkiye'deki köy nüfusu 6 milyon 500 bine düşerken, 30 büyükşehir kapsamında köyden mahalleye dönüştürülen kırsal nüfus 10 milyon 200 bini geçmiştir. Bu değişiklikle köyler, tüzel kişilikten kaynaklı birçok yetki ve haklarını kaybetmiş, kendi başlarına karar alam ve uygulama olanakları ortadan kalkmıştır. Tüzel kişiliğin kazandırdığı bütün hak, yetki ve karar alma mekanizmaları üst yapılanmalara devredilmiştir.

Ülkemizdeki büyükşehir belediyesi karar mekanizmalarına katılım süreçleri incelendiği zaman tüzel kişiliği kaldırılan bu küçük toplulukların ve birimlerin artık karar mekanizmalarına katılımları söz konusu olmayacaktır. Büyükşehir belediyelerinin il sınırları ile birleştirilmeleri sonucu bu alt birimler tarafından oluşturulmuş olan birlikler de ortadan kalkmaktadır. Bütün bu değişikliler bir bütün olarak değerlendirildiğinde tüzel kişilikleri kaldırılan köylerin belirsiz bir duruma düşeceği, mallarına ve gelir kaynaklarına sahip çıkamayacağı ve hizmetlerde aksamalar meydana geleceği beklenmektedir. Ayrıca köylerin

yerel yönetim birimi olmaktan çıkarılmasının birçoğu farklı kültürel kimlik ve yapı barındıran köyler üzerinde sosyal ve kültürel anlamda da olumsuz etki yaratması beklenmektedir (Aksu, 2012, 11; Atak ve Bek, 2015: 181).

Köylerin büyükşehir belediyesine dahil olmasının diğer olumsuz bir etkisi ise, buralarda yaşayan vatandaşların yeni vergi yükümlülükleri altına girmeleri, üstelik bu vergileri büyükşehir statüsü nedeniyle katlamalı ödemek durumunda kalmalarıdır. Örneğin, emlak vergilerini iki kat fazla ödeyeceklerdir. 6360 sayılı Yasa'nın geçici 1. maddesinin 15. fıkrası gereğince bu tür vergi, harç ve katılım payları uygulaması beş yıl süre ile ertelenmiş olsa da, beş yıl sonunda uygulama başlayınca köyden mahalleye dönüşen yerlerde yaşayan dar gelirlilerin ödemelerde zorlanmaları muhtemel görünmektedir.

Yeni düzenlemenin mahalleye dönüşen köyler üzerine bazı olumlu etkileri de olacaktır. İstanbul ve Kocaeli hariç, diğer tüm büyükşehir, büyükşehir ilçe belediyeleri ve bağlı idareleri, yatırım bütçelerinin en az %10'unu on yıl süreyle bu yasa kapsamında belediye sınırlarına yeni dâhil edilen yerleşim yerlerinin altyapı hizmetleri için ayırmaları zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunluluk nedeniyle kırsal alanlardaki altyapı sorunlarının kısa sürede giderilebileceği düşünülmektedir. Ancak büyükşehir merkezine uzak olan yerleşim birimlerine etkin ve verimli hizmet sunumu konusunda bir takım sorunların yaşanması olasıdır. Coğrafi uzaklığın, imar planlarının uygulanması ve denetim araçlarının etkin kullanılmasını olumsuz etkilemesi beklenmektedir (Keleş, 2012: 5-6). Yasayla il düzeyinde bir planlama ve hizmet alabilirliğin sağlanmasının da olumlu yönde etki yapacağı söylenmektedir. Bazı yazarlar, bu uygulamanın kır ve kent kalkınmasını bütünleştirebileceğini ileri sürerek, daha önce köylere götürülemeyen birçok hizmetin (örneğin; çöp toplama, kanalizasyon vb.) büyükşehir belediyeleri tarafından yapılacak olmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedir (Koç, 2014: 67-75).

5.4. 6360 Sayılı Yasaya Yönelik Eleştiriler

Çok sayıdaki bilim insanı, köylerin tüzel kişiliklerinin kanunla kaldırılmasının Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca köylerin mahalleye dönüşmesi ile köylerin karar alma mekanizmalarına katılımının azalacağını, köylerin orada yaşayan halk için kimlik ve aidiyet duygusunu oluşturan temel birimler olduğunu ve bu nedenle söz konusu değişikliğin AB topluluğu için temel ilke haline gelmiş ve Türkiye tarafından da imzalanmış Subsidiarite (yerellik) ilkesine aykırı olduğu belirtilmektedir (Parlak, 2014: 61-62). Yasa ile

çok sayıda belediye ve köyün tüzel kişiliğine, orada yaşayan halka sorulmadan son verilmiştir. Bu durum, Avrupa Yerel Özerklik Şartı'na açık bir aykırılık oluşturmaktadır. Söz konusu Şart'ın "Yerel Yönetim Sınırlarının Korunması" başlığını taşıyan 5. maddesinde şöyle denilmektedir: "Yerel yönetimlerin sınırlarında, mevzuatın elverdiği durumlarda ve mümkünse bir referandum yoluyla ilgili yerel topluluklara önceden danışılmadan, değişiklik yapılamaz" (Duru, 2013: 33). Bu tür zorunluluklar, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda uyulması gereken kurallardandır (Keleş, 2014: 59; Özsalmanlı Yıldız, 2014: 145-146). Oysa bu düzenleme öncesinde ve sonrasında yerel yönetimler ve yerel topluluklara bu konunun sorulmadığı bilinmektedir (Yıldırım vd., 2015: 220). Özetle; yeni düzenlemenin katılım alanında, kolaylaştırıcı değil, güçleştirici bir etmen olduğu sonucuna varılabilir (Keleş, 2013: 18). Dolayısıyla yeni yasa, katılımcı demokrasi anlayışıyla bağdaşmadığı ve Yerel Yönetim Özerklik Şartına aykırı olduğu, idari sistemdeki birleşmeler ve mücavir alan sınırlarının genişlemesi nedeniyle seçim çevrelerinin değişmesine yol açtığı için eleştirilmektedir.

Büyükşehir Belediyesi Yasası ile getirilen modelde, belediye meclisinin oluşumuna bakıldığında, meclis üyelerinin doğrudan seçilmediği görülmektedir. Bunun yerine, ilçe belediye başkanları ile ilçe belediye meclis üyelerinin 1/5'inin, büyükşehir belediye meclis üyesi olarak da görev yapması benimsenmektedir. Ne var ki, kademeler arasındaki ilişkilere katkı sağlaması düşünülen bu yöntemin önemli sakıncaları da söz konusudur. Bu üyelerin kent bütünlüğünü yeterince düşünemeyeceği, çeşitli kararlarda kentin değil ilçenin çıkarlarının ağır basabileceği, ilçe mensubiyetine dayalı gruplaşmaların olacağı, mecliste oluşacak bölgeselleşmenin karar verme sürecine olumsuz etkilerinin olacağı, meclisin gerek halka hesap vermesi gerekse büyükşehir belediye başkanından hesap sorması açısından çeşitli sorunların yaşanacağı belirtilmektedir. Ayrıca mevcut yöntemin önemli temsil adaletsizliklerine yol açtığı da bilinmektedir (Arıkboğa, 2012: 6). Bu konuda belediyeler arasında temsil adaletsizliğinin nasıl olduğu Tablo 3'de görülmektedir. Tablo incelendiğinde, ilçe belediyelerinin nüfusları arttıkça, büyükşehir belediye meclisinde oransal olarak daha az üyeyle temsil edildikleri görülmektedir. Meclisteki bu temsil sistemi, küçük nüfuslu ilçe belediyeler lehine kayırıcı sonuçlar doğurmasının yanında, nüfusu fazla olan belediyeler arasında da dengesizliklere neden olmaktadır. Büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki nüfus farklılıklarının artmasına paralel olarak, temsil adaletsizliği de artmaktadır (Gürbüz vd. 2014: 123). Bu durumun özellikle il merkezinde bulunan ilçe belediyelerinin büyükşehir

belediye meclisinde yeteri kadar temsil edilememesi gibi bir soruna yol açtığı belirtilmelidir. Bununla birlikte kapatılan belde belediyelerinde yaşayanlar açısından temsilci başına düşen kişi sayısında artışlar ortaya çıkmakta ve bu beldelerin büyükşehir ve ilçe belediye meclisinde temsilleri siyasi partilerin insafına bırakılmaktadır (Keleş, 2013: 18).

Tablo 3. İlçe Belediyelerinin Büyükşehir Belediye Meclisine Gönderecekleri Üye Sayısı

Belediye Nüfusu	Meclis Üye Sayısı	Büyükşehir Belediye Meclisine Gönderilen Üye Sayısı	Ortalama Temsil (Nüfus / Temsilci Sayısı)
0-10.000	9	2	5.000
10.001-20.000	11	3	6.666
20.001-50.000	15	4	12.500
50.001-100.000	25	6	16.666
100.001-250.000	31	7	35.714
250.001-500.000	37	8	62.500
500.001-1.000.000	45	10	100.000
1.000.001 +	55	12	83.333

Arıkboğa, 2009: 741.

Kanunun gerekçesinde büyükşehir belediyelerine ilişkin düzenlemenin hizmette etkinlik sağlaması ve daha az maliyetle daha fazla hizmet sunulması temel ilkelerine bağlı olarak tanzim edildiği ifade edilmektedir. Oysa yapılan düzenlemelerle hizmetin vatandaşa en yakın birim tarafından sunulması anlayışından uzaklaşılmış, bu yönüyle bürokrasi daha da hantallaşmıştır. Bu bağlamda günümüzün yükselen değeri olan katılımcılık, demokrasi, yönetişim ve yerellik konuları yasal mevzuatlarda sıklıkla vurgulanmasına rağmen bu konuda kanunda tanımlanan mekanizmaların yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Yerel demokrasinin işlerlik kazabilmesi için yerel yönetimlerle ilgili kuruluş ve sona erme kararlarının alınmasında yerel halkın aktif katılımını sağlayıcı mekanizmalar oluşturulmalıdır. Ancak bu şekilde gerçek anlamda bir belediyecilik anlayışı gerçekleşmiş olacak ve hizmetlerde etkinlik ve verimlilik sağlanacaktır (Atmaca, 2013: 180-181).

Büyükşehir belediye yasası ile belediyeler arasında değişen görev, yetki ve sorumluluk dağılımının etkili bir şekilde sürdürülmesi de zor görünmektedir. Büyükşehir belediyesinin yerine getirmekle yükümlü olduğu yerel hizmetlerini sorumlu olduğu bölgelere götürmesinde ilin coğrafi büyüklüğü, topografik çeşitliliği ve mekânsal uzaklığı, hizmetlerin

kalite ve birim maliyeti kadar, hizmetin ihtiyaç olduğu zamanda ulaştırılmasını da etkileyecektir. Bir başka ifade ile coğrafi, sosyoekonomik ve kültürel özellikler bakımından bir bütünlük göstermeyen illerde, fiziki uzaklıklar belediye hizmetlerinin birim maliyetini yükseltecektir. Bu sorunlar büyükşehir belediyesinin hizmet sunumunda çeşitli sorunlara neden olacak ve yurttaşların sunulan hizmetlerden eşit şekilde ve yeterince yararlanması mümkün olmayacaktır (Yıldırım vd., 2015: 224).

Yasanın birkaç iyi özelliği olmakla beraber yukarıda aktarılan ifadeler ve gerekçenin tamamı değerlendirildiğinde, Zengin'in de belirttiği üzere gerekçeler soyut, bilimsel araştırma ve analizlerden yoksundur. Bu özellikleri nedeniyle gerekçeler, temenniden öteye geçemeyen varsayımlar olarak nitelendirilebilir. Örneğin, Türkiye'nin istisnai iki ili olan İstanbul ve İzmit'te olumlu sonuçlara ulaşıldıysa sayısı otuza varan diğer illerde de aynı sonuçların görüleceği varsayımı ile sınırların genişlemesi ve birçok küçük yerel yönetim biriminin kapatılması durumunda vatandaş katılımını artacağı varsayımının yönetsel ve bilimsel gerçeklikle ilgisi bulunmaktadır (Zengin, 2014: 102). Ayrıca, büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki uyumun sürekli olacağı birlikte daha etkin ve verimli çalışacağı iddiası da Türkiye gerçekliğiyle uyuşmamaktadır. Çünkü büyükşehir ve ilçe belediyesinden oluşan ikili yapıda, her iki belediyenin de aynı siyasi partiden olduğu durumda herhangi sorun çıkmayacağı, büyükşehir belediyesinin ilçe belediyesi ile uyumlu çalışacağı ve ilçe belediyesine destek olacağı öngörülebilir. Ancak her iki belediyenin farklı partilerde olması durumunda ilçe belediyesinin, büyükşehir belediyesinden hiç destek görmemesi, bunun da ötesinde hizmet üretme ve sunmada ilçe belediyesine köstek olma durumuyla karşılaşılabilecektir (Zengin, 2014: 107-108). Böylesi bir durumda ise etkin bir çalışmadan söz edilemeyecektir. Türkiye'de pratikte bu durumlarla sık sık karşılaşılması muhtemeldir. Yani belediye hizmetlerinde etkinlik sağlanabileceği gibi belediye hizmetleri tamamen sabote de edilebilir.

6. 6360 Sayılı Yasa İle Mahalleye Dönüşen Köylere Yönelik Model Önerisi

Köylerin merkezi yönetim kararı ile mahalleye dönüştürülmesi sürecinde orada yaşayan halka sorulmaması, yerinden yönetim ilkesi ve demokratik katılım ilkesi bağlamında eleştirilmektedir. Bu eleştiriye katılmamak mümkün değildir. Ayrıca 6360 sayılı yasal düzenlemenin temel gerekçesi olan optimum ölçek büyüklüğünün sağlandığı ve bu nedenle yerel hizmetlerde etkinliğin sağlanacağı iddiası da gerçekçi görünmemektedir. Çünkü Malatya örneği üzerinden düşünüldüğünde, büyükşehir belediyesinin kendi uhdesinde olan hizmetleri

il merkezinden yaklaşık 180 km mesafedeki mahallelere (Örneğin Kuluncak ilçesi hamal mahallesi) ve yaklaşım 300 km çapındaki bir alana (Yandere /Pütürge ile Hamal/Kuluncak mesafesi) götürmek durumunda olacaktır. Bu mesafedeki bir yerleşim yerine nasıl etkin hizmet götürüleceği konusunda şüphe uyanmaktadır.

6360 sayılı yasaya yönelik bir bu eleştirileri dikkate alarak hem yerel yönetim ilkesine ve yerel demokrasiye daha uygun hem de hizmette etkinliği daha çok artıracak bir model önerisi sunulmaktadır. Bu öneride şu temel amaçlar hedeflenmektedir: a) Yerel yönetimlerin halkın katılımına en elverişli demokratik ve özerk yapıya kavuşturulması, b) Hizmetlerin halka en yakın düzeyde, en verimli biçimde sunulmasını sağlayacak güçte, "yaşamını sürdürebilecek nitelikte" yerel yönetim birimlerinin oluşturulması. Ayrıca köylerin yeterince mali kaynağa, uzman personele ve ekipmana sahip olmaması konusundaki çekinceler de dikkate alınmaktadır.

İki kademeli belediye yapısı İstanbul ve İzmit gibi neredeyse kırsal alanı olmayan iki ilde başarılı olmuş olabilir. Ama sonradan büyükşehir statüsü kazanan ve büyük bölümü kırsal alanlardan oluşan illerden aynı başarıyı beklemek yerinde olmayacaktır. Bu nedenle ilçe belediyelerinin bir alt kademesi olarak ancak büyükşehir belediyesinin taşra birimleri tarzında coğrafi olarak birbirine benzer ve yakın birkaç köyü için alan birimler oluşturulabilir. Bu birimler oluşturulurken en uygun büyüklüğü ve en etkin hizmet yeteneği, bilimsel ve nesnel yöntemlerle tespit edilmelidir. Bu şekilde yapılacak bir basamaklandırma ile hem kırsal alandaki yönetim boşluğu giderilmiş, hem de yerel yönetim birimleri arasındaki işbölümü, işbirliği ve yardımlaşma çerçevesinde hizmet sunmalarının koşulları oluşturulmuş olacaktır.

Oluşturulan bu birimlerde o bölgeye giren mahalle muhtarlarından oluşan encümen benzeri bir idari birim ile büyükşehir belediyesinin atadığı bir yönetici yer almalıdır. Yönetici, muhtarlar heyetinin verdiği kararları uygulamakla ve BŞB ile koordinasyonu sağlamakla görevli olacaktır. Her birime büyükşehir belediyesi tarafından yeterli personel ve ekipman sağlanacak, ayrıca muhtarlar heyetinin karar verdiği yerel hizmetleri finanse etmek için gerekli mali kaynak her yıl için o birime ayrılacaktır. Bu birimlerin büyüklükleri coğrafi şartları, nüfus sayısı, bölgenin ekonomik ve kültürel yapısı dikkate alınarak belirlenmelidir. Bu birimler bulundukları bölgenin merkezinde bir yerde kurulmalı ve bu bölgedeki her türlü belediye hizmetinin yapılması ve planlanmasından sorumlu olmalıdır. Daha önceki dönemlerde var olan nahiyeler gibi ya da kırsal kalkınma amacıyla oluşturulması planlanan

Köy-kent ya da Merkez-köy (Albayrak, 2016, 124-125) projeleri gibi düşünülebilir. Ancak coğrafi, kültürel ve ekonomik olarak bu birimlerle benzeşse de tüzel kişiliğinin olmaması ile nahiyeden ve büyükşehir belediyesinin bir alt birimi olması ile de diğerlerinden ayrılmaktadır. Böylece hem yerel yönetim ilkesi ve yerel demokratik katılım sağlanmış; hem de belediye hizmetlerindeki etkinlik sağlanmış olacaktır.

İkinci olarak en çok eleştirilen konulardan biri olan yerel halkın büyükşehir belediyesi karar organı olan meclislerde yeterince temsil edilmediği hususuna yönelik diğer öneride ise, belediye meclislerinin iki kademeli olması öngörülmektedir. İlk kademe bugünkü mevcut mecliste olduğu gibi oy oranına göre seçilen üyelerden oluşmalıdır. İkinci ve üst kademe meclis ise il genel meclislerinde olduğu gibi her birimden (daha önce belirttiğimiz köylerin gruplandırılarak oluşturulan yerel bölgeler) bir ya da iki üye şeklinde nüfus sayısından bağımsız eşit üye sayısına göre oluşturulmalıdır. Bugün ABD'de senato ve temsilciler meclisinde olduğu gibi. Böyle nüfusça küçük yerleşim birimlerinin de eşit oranda temsili sağlanacak ve küçük olana yapılabilecek adaletsizliklerin önüne geçilebilecektir. İlk kademe meclisten alınan kararlar ikinci meclisin onayı olmadan yürürlüğe giremeyecektir. Bu yolla temsilde adalet sağlanarak her bölgenin kendi sorunlarını dile getirme ve çözüm arama noktasında eşitliği sağlanmış olacaktır.

Bu önerilere ek olarak Güler tarafından dile getirilen ve yerel yönetimin beşiği olarak bilinen İngiltere'de yaygın olarak uygulanan yerel meclislerde salt seçimle gelenlerin değil, sivil toplum kuruluşlarının da yer aldığı, hatta bazı yetkilerin doğrudan sanayi-ticaret odalarına ya da gönüllü kuruluşlara ya da şirketlerden oluşan konsorsiyumlara devredildiği bir model de önerilebilir. Türkiye'de bu modelin sınırlı da olsa uygulamaları vardır. Ekmek fiyatlarının Fırıncılar Odası'na bırakılması bunun örneklerinden birisidir (Güler, 2005: 267-268). Bu model ile önceki modelde yer alan senato benzeri ikinci derece meclise sivil toplum kuruluşu temsilcileri de eklenerek daha katılımcı ve yönetişimci bir demokrasi modeli tesis edilebilir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak, il mülki sınırında büyükşehir belediye modeli Türk yönetim yapısında özellikle de yerel yönetim sistemimizde önemli ve köklü değişikliklere yol açmıştır. İdari alana ilişkin düzenlemelerde, bazı yerel yönetim birimlerinin tüzel kişiliğine son verilmesi, bazılarının dönüştürülmesi (bu illerdeki tüm köy ve belde belediyelerinin mahalleye

dönüştürülmesi) etkinlik ve verimlilik açısından olumlu olarak değerlendirilirken; temsil, katılım ve yerel demokrasi açısından olumlu değerlendirilmemektedir. Ekonomik gerekçelerle (hizmette etkinlik ve verimlilik) yapılan yeni düzenlemeler görev, yetki ve sorumluluk bölüşümünde de yeniden düzenlemeyi gerektirmektedir. Yapılacak yeniden düzenlemenin, temsil ve katılım açısından tespit edilen eksiklikleri gidermesi beklenmelidir. Özetle; büyükşehir belediyesi sınırlarının il mülki sınırlarına genişletilmesinin olumlu ve olumsuz sonuçlarından söz edilebilir. Eleştirilen olumsuz yönlerinin giderilmesi durumunda yerelde yaşanan sıkıntıların giderilmesine katkı sunabilir. Uygulanabilir olduğunu ve soruların çözümüne katkı sunabileceğini düşündüğümüz model önerimizin, bu konuda çalışma yapanlara ilham verebileceğini umut ediyoruz.

Sosyolojik bir yerleşim ve yaşam birimi olan köylerden yerleşim yeri uygun ve erişimin kolay olduğu ve altyapısı tamamlanmış olanlar var olmaya devam edecektir. Kır-kentleşme dinamiklerinin yoğunlaştığı, kıra tersine göçün başladığı, kentlerin kırsal alanları ve köyleri yutarak büyüdüğü bir dönemde, köy ve mahalle, dingin, sosyolojik, özgün ve geleneksel bir yaşam ve dayanışma alanı olarak korunmalı ve geliştirilmelidir. Ayrıca Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı imzalayan bir ülke olarak Türkiye'nin halka en yakın hizmet birimi olarak köy ve mahalleleri söz konusu Şart'ın ilke ve öngörüleri doğrultusunda yeniden yapılandırması ve imzasının gereğini yerine getirmesi, bir görevden öte yükümlülüktür.

Kaynaklar

Adıgüzel, Şenol (2012), "6360 Sayılı Yasa'nın Türkiye'nin Yerel Yönetim Dizgesi Üzerine Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Toplum ve Demokrasi*, Yıl: 6, Sayı: 13-14, s. 153-176.

Adıgüzel, Şenol, Tek, Murat (2011), "Büyükşehir Belediyesi Olma Sürecinde Antakya Metropoliten Alanında Siyaset", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 20, Sayı: 4, s. 73-95.

Aksu, İbrahim Faruk (2012), "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi Bilgi Notu: 1*, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), http://www.turkakademisi.org.tr/usr_img/yayinlar/bilgi_notlari/shy_bnotu_1_belediyeler_aksu_son.pdf (Erişim Tarihi: 22.04.2017).

Albayrak, Haydar (2016), "AB Tarım Politikaları Açısından Türk Tarımında Katılımcı Bir Model Önerisi: TİGEM Örneği", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, s. 124-125.

Arıkboğa, Erbay (2009), "Ölçek Reformunun Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletine Olumlu Etkileri", *4.Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu*, TODAİE, s.737-754.

Arıkboğa, Erbay (2012), "Büyükşehir Belediye Modeli ve Reform", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, s. 1-32.

Atak, Şermin, Bek, Nahit (2015), "Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Mahalle Yönetimlerinde Değişim", (Editörler: Mehmet Mecek, Mesut Doğan, Bekir Parlak), *İdari ve Mali Açıdan Türkiye'de Yerel Yönetimler*, BEKAD Yayınları, Antalya, s. 173-184.

Atmaca, Yıldız (2013), "Optimal Belediye Büyüklüğü ve Yeni Büyükşehir Belediye Yasası", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 168-184.

Duru, Bülent (2013), "Büyükşehir Düzenlemesi Ne Anlama Geliyor?", *GAP Belediyeler Birliği Dergisi*, Mayıs- Haziran-Temmuz 2013, s.33-37.

Geray, Cevat (2000), "Köy Yönetimlerinin Yeniden Yapılandırılması", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, s. 3-24.

Gül, Hüseyin, Kiriş, Hakan Mehmet, Negiz, Nilüfer, Gökdayı, İsmail (2014), *Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Siyaset*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Güler, Birgül Ayman (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarlama Politikaları 1980-1995*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

Güler, Birgül Ayman (2006), *Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.

Güler, Birgül Ayman (2012), *Hükümetin 8 Ekim 2012 Günlü Bütünşehir Yasa Tasarısı Üzerine*, http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/B%C3%9CT%C3%9CNSEH%C4%B0RTASARIBAG.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2017)

Gürbüz, Mustafa, Yıldırım, Uğur, Belli, Aziz (2014), "Büyükşehir Belediye Kanunu'nun Kahramanmaraş İli Ölçeğinde Analizi", *ADÜ SBE Dergisi*, Cilt: 1, Özel Sayı, s.102-135

İzci, Ferit, Turan, Menaf (2013). "Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, s.117-152.

Karakılçık, Yusuf (2013), *Yeni Yerel-Bölgesel Gelişmeler Işığında Yerel Yönetimler: Yeni Yerinden Yönetim Uygulamaları, Tartışmalar, Yaklaşımlar ve Yeni Büyükşehir Belediyesi Yasası*, Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.

Kaya, Erol (2008), "Metropoliten Kent Yönetimi", *Yerel Siyaset*, Yıl: 3, Sayı: 10, s. 11-13.

Keleş, Ruşen (1994), *Yerinden Yönetim ve Siyaset,* Cem Yayınevi, İstanbul.

Keleş, Ruşen (2012), "Anakentlerin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Kentsel ve Bölgesel Araştırma Sempozyumu-3*, 6-7 Aralık 2012, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 1-12.

Keleş, Ruşen (2013), "Anakent Belediyelerinin Sayısı Çoğalırken", *GAP Belediyeler Birliği Dergisi*, s.15-19.

Keleş, Ruşen (2014), *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut Ve Gecekondu*, Cem Yayınevi, İstanbul, s.98-99.

Keleş, Ruşen, Yavuz, Fehmi (1989), *Yerel Yönetimler,* Turhan Kitabevi, Ankara.

Koç, Ayhan (2014), "Türkiye'de Kırsal Kalkınmanın Yeni Boyutları: LEADER Yaklaşımı ve Kırsal Kalkınma Fonlarının Genişletilmiş Merkezi Olmayan Sistemde Yönetimi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 49-78.

Ökmen, Mustafa ve Parlak, Bekir (2010), *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler*, Alfa Aktüel Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

Özefe, İbrahim (2005), "Köy İdarelerinin Sorunları ve Yeniden Yapılanması", (Editörler: Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I*, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, Ankara, s. 513-538.

Özsalmanlı Ayşe Yıldız (2014), "Muğla Kenti Ve Muğla Büyükşehir Belediyesi Yönetimi", *ADÜ SBE Dergisi*, Cilt: 1, Özel Sayı, s.136-159.

Parlak, Bekir (2014), *Yeni Büyükşehir Belediye Yasasının Analizi*, http://www.bursayerelyonetim.com/index.php/yeni-buyuksehir-belediye-yasasinin-analizi/ (Erişim Tarihi: 19.05.2014).

Rhodes, R.A.W. "Developed Countries", *İnternational Handbook on Local Government Reorganizastion***,** Aldwych Press, London, s. 563-567.

Şahin, Yusuf (2015), *Yerel Yönetimler*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa.

Tağma, Korkmaz (2002), *Yeniden Yapılanmada Siyasi Sistemler Yönetim Modelleri ve Türkiye*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Usta, Aydın (2008), *Mahalle Yönetimi ve Geleceği*, Nisan Kitabevi, Ankara.

Zengin, Ozan (2014), "Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirilmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 2, s. 91-116.

“Kardeş Şehir” Uygulamasının Yerel Yönetimler Tarafından Dış İlişkiler Aracı Olarak Kullanımı

Merve Sevinç Sakar, Murat Kaymaz

Araş.Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mervesakar@esenyurt.edu.tr
Uzman Murat KAYMAZ, Gelir İdaresi Başkanlığı, muratkaymaz@hotmail.com.tr

Öz

Bu makale, Yerel Yönetim alanında son yıllarda önem kazanan bir uygulama olan “kardeş şehir” uygulamasını konu almaktadır. Bilindiği üzere uluslararası ilişkiler literatürü çok uzun zaman boyunca sadece devletleri birim aktör olarak kabul etmiş ve sosyal diğer unsurları göz ardı etmiştir. Ancak gerek ticari ilişkilerin çeşitlenmesi ve ekonomik değişim, gerekse de kültürel evrim sonucunda, Realist teorisyenler dahi aktörlerdeki çeşitlenmeyi kabul etmişlerdir. Makalemizde bu aktörlerden birisi olarak algılanmasının önemine inandığımız “yerel yönetimler ”in dış ilişkiler alanında kullandıkları araçlara değinilecektir. Bu araçların kullanımında hem yerel tercihlerin yansıması hem de ulusal dış politika tercihlerinin etkileri görülmektedir. Hollanda ve Türkiye arasında yaşanan sorunların İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi’nin Rotterdam Şehri ile 24.06.2005 tarihinde imzalanan Kardeş Şehir protokolünü 15.03.2017 tarihinde oy birliği ile iptaline yol açması, bu araçsallaştırmanın aktüel örneklerinden birisi olarak makalemizde yer almaktadır. Kardeş Şehir uygulamasının tarihçesi ve yasal temelleri açıklandıktan sonra, örnek şehirler ele alınacak ve Türkiye’nin farklı coğrafi bölgelerinden farklı şehirlerin, Kardeş Şehir protokolü imzaladıkları şehirler ile aralarında nasıl ilişkiler kurdukları hakkında da bilgiler verilecektir. Kardeş şehir uygulaması Türkiye’de başta büyükşehir belediyeleri, çok sayıda yerel yönetim tarafından tercih edildiği için, uygulamanın araçsallaştırılmasını farklı düzlemlerde gözlemlemek ve sonuçlara ulaşmak da mümkün olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kardeş Şehir, Dış Politika, Aktör, Yerel Yönetimler, Yerel Tercihler

The Applicatıon of The "Sister City-Twin City" Concept as a Foreign Relations Instrument

Abstract

This paper focuses on the concept of "Sister Cities- Twin Cities" , a preferred method of municipalities maintaining foreign relations. International relations literature accepted only "states" as actors for a long time disregarding any social components of the international community. This paper focuses on the "cities" as an actor and their instruments in foreign relations reflecting national and local foreign relations preferences. The dispute between Holland and Turkey resulted in abolition of the City Twinning Protocol between Rotterdam and Istanbul; the epitome example of City-Twinning as a foreign relations tool. Sister City is a broadly used concept and it is preferred by many municipalities of Turkey. There will be a brief history of city twinning in Turkey and the code and rulings enacting the concept followed by a number of examples utilized at global politics. Concluding, it can be seen, cities use those protocols in order to enchance their connections in other platforms, express their foreign relations preferences, while gaining an "international" reputation and raising the level of socio-economic and cultural status of the city.

Key Words: Sister City- Twin City, Foreign Relations, Actor, Local Government, Local Preferences

Giriş

Uluslararası ilişkiler alanında analitik bir inceleme yapabilmek ve eldeki verilerden anlamlı sonuçlara ulaşabilmek için teoriler kullanılır çünkü bu disiplinde bilgi ve verilerin izini sürebilmek ve gerçekliği düzenli bir halde sunabilmek için yapılandırma ihtiyacı vardır. BU ihtiyacı en erken karşılayan teoriler ise alanda "Grand Theory" olarak da tanınan Realist Teori ve Liberal Teorilerdir. Diğer Uluslararası İlişkiler yaklaşım ve teorilerinden birçoğunun temelini bu teorilerden aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

1.Tarihsel Süreçte Yerel Yönetimler Arasında ki İlişkiler

Şehir Devletlerin hüküm sürdüğü ve Uluslararası ilişkiler teorilerinin temellerinin izlerini sürdüğümüz Antik Yunan'dan bu yana, devletlerarası ilişkiler incelenirken kullanılan en gözde teorilerden birisi "Realist Teori" olmuştur. Thucydides'in dilinden dinlediğimiz Peloponez Savaşları'nda (McNeill,2005.s.213) kullandığı temel argüman güçlü olanın zayıf üzerinde hakimiyet kurması, bu hakkını ise "gücünden" almasıdır (Thucydides, 2010).

Güçlünün zayıf üzerinde hakim olduğu bu anlayışın modern dönemde kendini yeniden ifade etmesi ise Thomas Hobbes'un Leviathan'ında olur. Nitekim Realist teori de temel argümanlarını Thomas Hobbes'un fikrinden alır. Onun "Doğa Durumu" herkesin herkese düşman olduğu, toplum içindeki bireylerin birbirlerine ve düşmanlarına karşı kendilerini savunabilmesi için devlete (tek bir kişiye) haklarını devrettiği bir kaos ortamından yola çıkar ve bu kaos ortamındaki düzen arayışında devlet en etkili çözüm olarak ortaya koyulur (Hobbes, 2016).

Bu teoriye göre ise uluslararası ilişkilerin temel aktörü ancak ve ancak devlet olabilirdi çünkü devlet bireylerden daha rasyonel bir şekilde karar verebilir ve güç ile güvensizlik temelinde yükselen bu düzende ancak devlet kendini ve haklarını ona veren bireyleri koruyabilirdi (Hobbes, 2016).

Ancak dünya 1651 yılında Hobbes'un İngiliz İç Savaşı esnasında Leviathan kitabını yazarken olduğu kadar güvensiz ve keskin sınırlı olarak kalmadı. Değişen Dünya ve değişen ihtiyaçlar Realist teorisyenleri bile siyasi varlıklar olarak uluslararası kuruluşları, ulus aşırı şirketleri, toplumları ve bireyleri dahi tanımaya mecbur bıraktı (Gebhard, 2017 ,32). Çünkü bu aktörler arasındaki iletişim ve etkileşim onları birbirlerini etkiler ve davranışlarını yönlendirir hale gelmişti.

Uluslararası İlişkilerde "aktör" tanımı da buradan hareketle yapılır. Bir aktörü tanımlayabilmek için onda üç özelliğin bulunması gerekir: (a) Kendi çıkar ve amaçlarını gözetebilecek şekilde bağımsız hareket edebilmelidir; (b) Bu amaç ve çıkarlara ulaşabilmek için insani ve maddi kaynaklarını harekete geçirebilir; (c) Hareketleri ile diğer devlet dışı aktörleri de ve onların tutum ve hareketlerini etkileyebilecek kapasiteye sahiptir (Oshiba, 1998).

Şu anda global sistemin bir parçası olan 200'ü aşkın devlet bulunmasına rağmen, Vestfalya Sisteminin çöküşünün Avrupa ve dolayısıyla Dünyaya yaşattığı savaşların ardından, Uluslararası sistemde devletlerin etkisi sonlanmamakla birlikte, devletler bir aktör olarak tekelini kaybetmiştir.

Ortaya çıkan yeni aktörlerden birisi ve bu makalenin konusu olan şehirlerin ise medeniyet kadar eski bir geçmişi vardır. Medeniyet kelimesi bile Arapça "Medine" kelimesinden türetilir ki, Medine, şehir demektir (Türk Dil Kurumu ,www.tdk.gov.tr, 2017).

İnsanların toplu, düzenli ve kalıcı olarak yaşadıkları yerleşimler şehir olarak adlandırılır (Goodall, B. 1987). Şehirlerin ilk ortaya çıkışı hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte eldeki verilerden yola çıkılarak Neolitik Çağlarda ilk şehirlerin ortaya çıkmaya başladığına yönelik bir görüş hâkimdir. İnsanların değişen yaşam koşulları, zirai hayatın ortaya çıkması ile birlikte yerleşik hayata geçen toplulukların oluşmasının şehirlerin oluşumunu da tetiklediği düşünülmektedir.

Günümüz modern şehirlerinin de prototipi olan bu şehirlerden ilk tarım imparatorlukları doğdu ve bu imparatorluklar da yine şehirlere bölünerek yeni birimler halinde varlıklarını sürdürdüler. Söylenebilir ki, devletler ömürlerini tükettiklerinde dahi şehirler hayatlarını devam ettirebilmiş ve dönüşerek çağa ayak uydurabilmişlerdir.

Modern dönüşümde de şehirlerin başı çektiği söylenebilir. Şehir devletleri söz konusu olduğunda Antik Yunan'ın ardından gözlerin çevrildiği nokta ise Ortaçağ Avrupa'sıdır. Avrupa'nın uzun yıllar süren büyük alt-üst oluşu ve büyük devletlerin uğradığı büyük mağlubiyetler, korunaklı şehirler etrafında toplanmış olan insanların küçük birimler olan Şehir Devletçiklerini siyasi birim olarak benimsedikleri öne sürülebilir. Özellikle Kutsal Roma Germen İmparatorluğu döneminde 10.yy'dan itibaren yaşam alanlarına tanınan "Şehir Hakkı" hukuki bir statü olarak şehirlerin yapısını güçlendirmiş ve üzerlerinden şemsiye devlet çekildikten sonra kendi kendilerini yönetebilen birimler olarak var olmalarına olanak sağlamıştır (Patze, 1977, 163-196).

Almanya, Fransa, İtalya ve Avusturya-Macaristan alanında kendini gösteren bu şehir devleti akımı, Kilisenin de oynadığı rolle ilk şehir kardeşliklerine de olanak sağlamıştır. Bilinen ilk "Kardeş Şehir" örneklerinden biri olarak, Fransız Le Mans şehri ile Alman Paderborn şehirleri arasındaki 839 tarihine kadar uzanan eski bir geçmişi olan "fraternitas caritatis perpetua" "sonsuz kardeşlik" gösterilebilir (Erzbistum Paderborn, www.erzbistumpaderborn.de, 2017). Modern olarak bu kardeşliğin yazılı bir anlaşmaya dönüşmesi ve imzalanması ise Almanya ve Fransa arasında Elysée Anlaşmasının ardından 3 Haziran 1961 tarihinde gerçekleşmiştir. Önceleri dini anlamda iki şehrin arasında bir kardeşlik olarak görülen bu uygulama zaman içerisinde iki şehrin politik olarak da birbiriyle çok yakın ilişkiler içinde olmasına imkân sağlamıştır (Erzbistum Paderborn, www.erzbistumpaderborn.de, 2017).

Dünya Savaşlarının ardından gerçekleşen yakınlaşma dönemlerinde özellikle Avrupa'da farklı ülkelerden şehirlerin birbirleri ile yakın ilişki içinde olmaları desteklenmiştir. Yukarıda örneği görülen Le Mans – Paderborn şehir kardeşliğinin yanı sıra birçok şehir "town twinning" konseptini keşfetmiş ve çok sayıda anlaşma imzalamıştır.

Yine Elysée Anlaşmasının ardından çok sayıda anlaşması olan şehirlerden bir diğeri olan Strasbourg, bu anlaşmaları kendi uzmanlık alanlarında sahip olduğu bilgileri başka şehirler ile kullanmak ve onların uzmanlıklarından faydalanmak niyetini açıkça beyan etmektedir (Strasbourg Belediyesi, http://www.en.strasbourg.eu, 2017).

2.Günümüzde Yerel Yönetimler Arasında ki İlişkilerin Gelişmesi

Görüldüğü üzere şehir yönetimleri her ne kadar dış politika açısından çoğu zaman merkez yönetiminin etkisi altında olmakla birlikte kendi çıkarlarını gözeterek hareket edebilmekte, bu amaçları için bütçe ve insan kaynaklarını kullanabilmekte ve kendilerine benzeyen diğer aktörleri de harekete geçmeye teşvik edebilmektedirler. Böylece de Prof. Oshiba'nın sıralamış olduğu ve "uluslararası ilişkilerde aktörler"i tanımlayan bütün özelliklerin şehirler tarafından taşındığı da görülmektedir.

Oshiba'yı destekleyen bir diğer unsur da UCLG'nin varlığıdır (UCLG, https://www.uclg.org, 2017). Merkezi Barcelona'da bulunan bu kuruluş küresel düzeyde herhangi bir şekilde büyüklüklerini gözetmeksizin şehirlerin çıkarlarını korumak ve kollamak amacı ile kurulmuş olan bir networktur ve 2004 yılında kurulmasını ardından günümüzde 240,000'den fazla şehrin üyesi olduğu bir platform olarak hayatına devam etmektedir. An itibari ile Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Tahir Akyürek UCLG'nin eş başkanlığını yürütmektedir (UCLG, 2017, 2).

Sadece UCLG'nin yönetim heyetini incelemek bile şehirlerin çıkar ve değerlerini gözetmek adına dünyanın her bir yerinden ortak anlayışa sahip olan şehirlerle işbirliği yapabileceklerini göstermektedir:

UCLG Başkanı: Mpho Parks Tau (Güney Afrika Yerel Yönetimler Birliği Başkanı)- Güney Afrika Cumhuriyeti

Eş Başkan: Tahir Akyürek (Konya Büyükşehir Belediyesi)- Türkiye

Eş Başkan: Ada Colau (Barcelona Belediyesi)- İspanya

Eş Başkan: Wen Guohui (Guangzhou) – Çin Halk Cumhuriyeti

Eş Başkan: Anne Hidalgo (Paris Belediyesi) – Fransa- Kadın Erkek Eşitliği Komite Başkanı

Eş Başkan: Roland Ries (Strasbourg) – Fransa

Eş Başkan: Mauricio Rodas Espinel (Quito)- Ecuador

Eş Başkan: Berry Vrbanovic (Kitchener) – Kanada

Eş Başkan: Mohamed Sadiki (Rabat) – Fas (UCLG, 2017, 3)

Şehirlerin uluslararası platformda daha görünür olmasını sağlayan diğer bir oluşum da yerel yönetimlerin daha güçlü olmaması gerektiğini savunan ve destekleyen Avrupa Birliği'nin bir parçası olan Committee of the Regions ya da kısa adı ile Cor'dur (CoR, http://cor.europa.eu/de, 2017). 1994 yılında kurulan bu oluşum Avrupa'daki Yerel Yönetimlerin sesi olarak Avrupa Birliği'nin bir parçası olarak 28 üye ülkeden 350 katılımcıyı bünyesinde barındırır. Üyeler demokratik olarak seçilmek ve ülkelerinde bir siyasi göreve seçilmiş olmak zorundadırlar.

Fakat bu kuruluşu asıl ilginç kılan özellik ciddi bir hukuki düzenleme bütünü olan ve genel itibariyle yerel düzeyi daha yakından ilgilendiren kurallardan oluşan Acquis-Communitaire'nin ve diğer hukuki kuralların oluşumu ve yapımında şehir ve bireylerin sesini duyurmak ve etki sahibi olmaktır (CoR, http://cor.europa.eu/de, 2017,2).

Türkiye'de şehirler tarafından oluşturulan ve şehirlerin çıkarları için hareket eden kuruluşlara örnek olarak ise "Türkiye Belediyeler Birliği" verilebilir (TBB, www.tbb.gov.tr/tr/ , 2017). 1945 yılında belediyelerin haklarını korumak adına bir dernek olarak kurulan ve 57 yıl boyunca bir dernek olarak faaliyet gösteren bu oluşum, 2005 tarihinde Bakanlar Kurulunun 21 Ağustos 2002 tarih ve 4559 sayılı kararı ile mahalli idare birliği statüsüne kavuşmuştur (Resmi Gazete, www.resmigazete.gov.tr, 2017). Şu an kamusal bir kuruluşa dönüşmüş olmasına rağmen Türkiye'de ki bütün belediyeler TBB'nin doğal üyesidir ve TBB üyesi olan bu belediyelere her açıdan destek vermeye çalışan ciddi bir kuruluştur.

3.Kardeş Şehir Uygulaması

Bir uluslararası aktör olmak belediyeler açısından yukarıda örneklendiği gibi çıkar ve ilgi alanlarını korumak ve genişletmek adına platformlar halinde var olma olanağı sunduğu gibi aynı zamanda bireysel ilişkiler kurma yoluyla da aktif olma imkânı sağlar.

Aslında daha çok formel lobi faaliyetleri ve bir dış politika aracı olarak görülüyor olsa dahi, ikili işbirliğinin resmileştirilmiş hali olan kardeş şehir uygulaması, çoğu zaman bu platformların öncülüğünü yapmakta ve hem politik tercihlerin hem de yerel realitenin bir karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır.

Nitekim modern dönemin kardeş şehirlerinin de Dünya Savaşlarından sonra ortaya çıkmış olması bir tesadüf değildir. Örneğin İngiltere'de kayda geçen ilk kardeş şehir "Town Twinning" anlaşmaları 1920'li yıllarda İngiltere'nin Keighley ve West Yorkshire şehirleri ile Fransa'nın Poix du Nord şehri arasında imzalanmıştır (Local Government International Bureau, www.lgib.gov.uk, 2004).

Şehir kardeşliklerinin yeniden "in" olması için ise yeniden bir Dünya Savaşının sonlanmasını beklemek gerekmiştir. Özellikle 1947 yılından sonra Almanya'da bulunan İngiltere, Fransa ve Amerika uluslararası yakınlığın en alt düzeyden başlayarak kurulmasından hareketle şehirlerarası işbirliklerini de desteklemişlerdir. Bu aynı zamanda Almanya'nın Avrupalı ve sistemin kontrolünde kalan bir güç olarak sürmesine imkân sağlayacaktı. Bonn, Düsseldorf ve Hannover'in İngiliz Oxford şehri ile olan ve Crailsheim ile Worthington şehirleri arasında gerçekleşen anlaşmaların yanı sıra Ludwigsburg da Fransız Montbéliard ile "town twinning" anlaşması yaparak Alman şehirlerinin bu yönde yaptıkları anlaşmalara bir başlangıç yapmışlardır (Campbell 1987, s.77-95).

Henüz politik anlamda bir "Tek Avrupa" düşüncesinin var olmadığı bir dönem olan 1951 yılında 50 tane Alman ve Fransız Belediye başkanı tarafından bu kardeş şehir anlaşmalarından güven alarak kurulan RGRE (Rat der Gemeinden und Regionen der Europa) bugün dahi Frankfurt merkezli olarak varlığını sürdürmekte ve şehirler arası işbirliklerini desteklemeye devam etmektedir (RGRE, http://www.rgre.de/, 2017).

Kardeş şehir Avrupa için ne kadar değerli olduğunu Avrupa Komisyonu'nu Yeni Asya Stratejisi'ni tanımlarken, Avrupa'nın profilinin yükseltilmesi üzerinde durması ve bunu

yaparken kullanılacak araçları da ziyaret programlarının artırılması, yükseköğrenim düzeyinde ilişkilerin yoğunlaştırılması, kardeş şehir ilişkileri ve özel işbirliklerinin desteklemesi olarak sıralamasında da görmek mümkündür (Robles, 2007, 153).

Birlik 70'li yıllarda belirli bir süre kardeş şehir uygulamalarına finansal olarak da yardımcı olmuşsa da, bu yardım komisyonun kardeşlikler için bir üst otorite olmasına da sebep olmuştur. Ancak bu durum çok da uzun sürmemiştir. Günümüzdeki anlaşmaların daha az formel ve daha özel ilişkileri destekleyen yani daha spesifik bağlantılara dönüşerek bir değişime uğramıştır.

Bu dönüşümde şehirlerin değişen profillerinin yanında dış ilişkilerin de değişim geçirmesinin de payı vardır. Daha önce devletin tekelinde olan bu ilişkiler artık daha yerel düzeyden de yürütülebilmektedir.

Türkiye'den verilecek örneklerin en başında özellikle Balkanlar Bölgesinden şehirler ile İstanbul Belediyeleri ve Bursa Büyükşehir Belediyesi gibi yoğun göçmen nüfusun yaşadığı şehirler ile yapılan kardeş şehir anlaşmalarının kalkınma yardımı ya da afet desteği şeklinde yapılan katkılar olarak da tecessüm ettiği görülmektedir.

Örneğin Bosna Hersek'te 2014 görülen sel felaketinin ardından hem kamusal bir kurum olan TİKA hem de Marmara Belediyeler Birliği, Eyüp Belediyesi ve Büyükçekmece Belediyesi gibi belediyeler yardım konvoyları yollayarak ayni ve maddi yardımda bulunmuşlardır (Zambak Haber Sitesi, 19.04.2017).

Gerek Türkiye'de gerekse Dünyanın diğer yerlerinde şehirler kendilerine kardeş şehir seçerken arada benzerlik olmasına dikkat ederler. Nitekim ticari ittifaklar kuran ülkelerin benzer ticari çıkarları, savunma ittifakları kuran ülkelerin de benzer korkularının olması gibi, ikili ilişki içine giren şehirler de ortak çıkar gözeterek bu ilişkilere girerler.

Bir şehrin diğerleri ile kardeş şehir anlaşması yapmasında herhangi bir sayı sınırlaması bulunmamasına rağmen genellikle bir ülkeden bir şehir bulunduğunu gözlemlemek mümkündür. Fakat şehrin ticari yönü kadar sosyal ve iktisadi yönü de bu ilişkilerin kurulmasında son derece etkin olduğu için, yoğun göçmen nüfusa sahip Bursa örneğinde olduğu gibi aynı ülkeden birkaç şehirle kardeş şehir anlaşması bulunabilir. 23 Kardeş şehri bulunan bu şehrin Bulgaristan'ın şehirleri olan Filibe, Plevne ve Mestanlı ile anlaşmaları

bulunmaktadır ve Bursa Belediyesinin 23 kardeş şehir anlaşmasından 7 tanesi Balkan Ülkelerinde ki şehirlerle imzalanmıştır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, www.bursa.bel.tr, 2017).

Kardeş Şehir anlaşma veya protokolleri hazırlanırken genelde izlenen yol şu şekildedir; eğer talep yurtdışından geldi ise talep yazıları kayda alınır ve ilgili şehir ve ülke ile ilgili detaylı bir bilgi paketi hazırlanır. Sonra da ilgili dosya Belediye Meclisinde görüşülmek üzere Başkanlık makamına gönderilir. Alınan karar negatif ise dosya kaldırılır ve herhangi bir işlem yapılmaz, ancak pozitif ise Valilik, İçişleri ve Dışişleri Bakanlığına herhangi bir sakınca olup olmadığına ilişkin bilgi talebi de içeren bir yazı gönderir. Eğer bu makamlardan da herhangi bir sakınca belirtilmez ise Kardeşlik Protokolü ya da Anlaşması imzalanma aşamasına gelinir.

Aşağıda bu akışı açıklayan Antalya Belediyesi'ne ait bir akış şeması görülmektedir:

Performans Kriteri	Verimlilik / Etkinlik	Performans Göstergesi	Kardeş Şehir İşbirliği	Performans Hedefi	%90

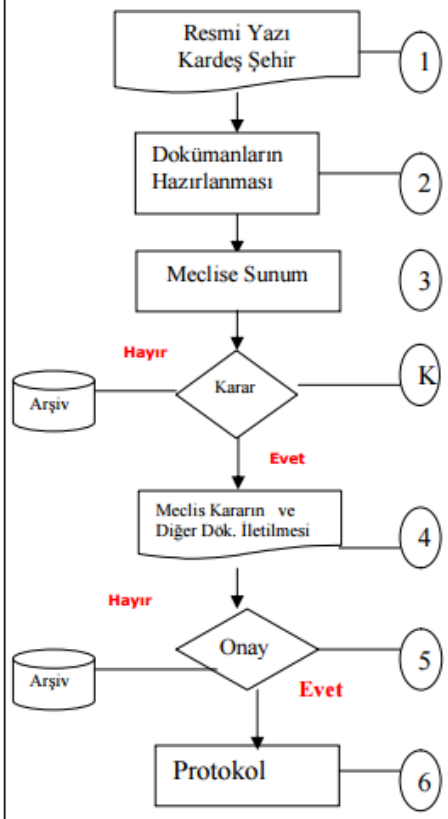

F.N	Faaliyetler	Referans Doküman	
1	Yurtdışından gelen talep yazılar	Resmi Yazışma Kuralları	Otor
2	Kardeş Şehir İlişkilerinin kurulacağı Ülke ve Şehir hakkında bilgilerin hazırlanması	Bilgi Edinme Hakkı Kanunu	Inte
3	İlgili yerlerden gelen kardeş şehir talep yazıları ve önceden hazırlanan dokümanlar Başkanlık Makamına hitaben meclise sunulmak üzere bir üst yazı yazılarak Genel Sekreterin imzası ile otomasyondan kayda alınarak yazı işleri kararlar dairesi başkanlığına gönderilir.	5216 ve 5393 sayılı bel.kan. Meclis İçişleri Bakanlığının 2005/36 sayılı genelge	Otor
K	Antalya Büyükşehir Belediyesi Meclis Üyelerinin Onay vermesi veya Ret'i	5216 ve 5393 sayılı yasalar	Otor
4	Meclisin almış olduğu karar neticesinde; Kardeş şehir kurulmasına yönelik kararların ve dokümanların Valilik Makamına, İçişleri Bakanlığına, Dış İşleri Bakanlığına Bir üst yazı ile resmi yazışma kuralına göre Genel Sekreter Yardımcısı/Genel Sekreter/ onayı alınarak (İmza) faks veya posta ile kayda alınarak gönderilir. Karar Olumsuz olursa evraklar dosyaya kaldırılır.	Resmi Yazışma Kuralları	Otor
5	Dışişleri Bakanlığının Kardeş şehir ilişkisi kurulacak olan Ülke/Şehir'in ile Antalya Büyükşehir belediyesinin Kardeş şehir protokolünün kurulmasında sakıncanın olmadığına dair yazısı Eyer Bakanlık Kardeş Şehir İlişkilerinin Kurulmasında Bakanlıkça bir sakınca olduğunu belirtirse Evraklar dosyaya kaldırılır.	Resmi yazışma Kur.	-
6	Bakanlıktan gelen yazı doğrultusunda Başkandan tekrar sözlü onay alınarak ilgili belediyeyle yazışmalar veya telefon görüşmeleri yapılarak protokol'ün imzalanma aşamasına getirilir.	Resmi yazışmalar kur.	Otor

Şekil : 1: Kardeş Şehir Olma Süreci İç Akış Şeması, Kaynak: Antalya Büyükşehir Belediyesi (2017)

Yukarıdaki akış şemasının uygulanabilmesine kanuni dayanak 3/7/2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunun 18. maddesinin "o" ve "p" fıkralarına dayanılarak gerçekleştirilir:

Madde 18:

"**o)** Diğer mahallî idarelerle birlik kurulmasına, kurulmuş birliklere katılmaya veya ayrılmaya karar vermek.

p) Yurt içindeki ve İçişleri Bakanlığının izniyle yurt dışındaki belediyeler ve mahallî idare birlikleriyle karşılıklı iş birliği yapılmasına; kardeş şehir ilişkileri kurulmasına; ekonomik ve sosyal ilişkileri geliştirmek amacıyla kültür, sanat ve spor gibi alanlarda faaliyet ve projeler gerçekleştirilmesine; bu çerçevede arsa, bina ve benzeri tesisleri yapma, yaptırma, kiralama veya tahsis etmeye karar vermek" (5393 sayılı 3/7/2005 tarihli Belediye Kanunu, mevzuat.gov.tr, 2017).

Kanun bu konuda çok açıktır; karşılıklı iş birliklerinin yanı sıra Kardeş Şehir İlişkilerini de ismen anarak onlara ayrı bir önem biçmiştir. Çünkü bu tarz ilişkiler uluslararası platformda başka ülkelerle olan ilişkilere de ciddi bir sinerji getirme potansiyelini barındırmaktadır. Ortaya çıkan kamu diplomasisi adına da yeni ve yerel bir perspektif sunmaktadır.

Diğer taraftan yapılan her bir kardeş şehir protokolü aynı zamanda bir prestij aracı olarak kullanılabilir; İstanbul Büyükşehir Belediyesinin ilki 1972 yılında Japonya Şimoneseki ile imzalanmış olan kardeş şehir protokolü ile birlikte toplamda 39 tane kardeş şehir protokolü, 20 işbirliği protokolü ve 18 Mutabakat zaptı/ İyi niyet Protokolü bulunmaktadır. Ortak protokol imzalanan şehirlerden 19 tanesi Asya, 11'i Avrupa ve 5'i de Avrupa Kıtasında bulunmaktadır (İstanbul Büyükşehir belediyesi, www.ibb.istanbul, 2017).

1971 yılında Ankara Büyükşehir Belediyesi ile Seoul Yerel Yönetimi arasında imzalanan protokol Ankara'yı bu şehrin ikinci kardeş şehri yapmaktadır. Seoul Yerel Yönetimi ile İstanbul ise 2005 yılında bir işbirliği protokolü imzalanmıştır (Seoul City Government, www.english.seoul.go.kr, 2017).

Bu protokollerin imzalanması ve yürütülmesi kadar nasıl ve ne sebeplerle sona erdiği de Kardeş Şehir Konseptinin araçsallaştırılması konusunda örnek teşkil edebilir niteliktedir. Kimi protokoller herhangi bir zaman sınırlaması yapılmadan imzalanırken kimileri de belirli bir süre ya da içeriği kapsar nitelikte olmaktadır. Bu durumlarda ilgili halin sonlanması ile

birlikte sona eren Kardeş Şehir sözleşmeleri doğal olarak sonlanan anlaşma ya da protokollere örnek teşkil eder.

Ancak İstanbul ve Rotterdam arasındaki Kardeş Şehir Protokolünün iptali, iptalin bile nasıl araçsallaştırılabileceğini ve tepki olarak sunulabileceğini göstermiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen 16 Nisan Referandumu öncesi, Hollanda'da yaşayan Türklerle alakalı bir toplantı yapılması planlanmıştır. 11 Mart 2017 tarihinde Hollanda'da yapılması planlanan toplantıya katılacak olan Türkiye Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun uçağına Hollanda Hükümeti tarafından uçuş izni verilmemesi üzerine patlak vermiş ve Türkiye Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın Rotterdam'daki Türk Elçiliği'ne ulaşması Hollanda polisi tarafından engellenerek, Türk Bakanın Hollanda'da sınır dışı edilmesi ile sonuçlanmıştı. Bir ulusal dış politika mevzusu olan bu duruma karşı, İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisinin 15 Mart 2017 tarihinde oy birliği ile aldığı karar üzere *24 Haziran 2005'te Rotterdam Şehri ile imzalanan Kardeş Şehir Protokolünü* iptal edilerek tepki olarak gösterildi (Anadolu Ajansı Haber Sitesi, 25.04.2017).

Sonuç

Dünya üzerinde birçok ülkenin ortak menfaatler çerçevesinde bir araya geldiği görülmektedir. Bu ortak menfaatler etrafında bir araya gelen ülkeler gibi birçok yerel yönetimlerinde kendi aralarında etkileşim halinde oldukları görülmektedir. Ülkelerin karşılıklı ilişkilerinin gelişmesi için aralarında yaptıkları anlaşmaların, protokollerin vb. birçok sözleşmelerin, yerel yönetimlerde de benzer şekilde gerçekleştiğini görülmektedir. Özellikle kardeş şehir protokolleri ile ortak menfaatlere sahip farklı ülkelerde ki yerel yönetimlerin karşılıklı ilişkiler kurdukları bilinmektedir. Bu ilişkilerde genellikle ticari ve kültürel etkileşimlerin olduğu söylenebilir.

Yerel yönetimlerin önem kazanması ile birlikte kendi ülkelerinin sınırları dışına açılabilen yerel yönetimlerin, kurdukları bu ilişkiler aslında ülkeler arası ilişkileri de olumlu veya olumsuz etkilemektedir. Ortak protokoller imzalayan ülkelerin yerel yönetimleri arasında da ilişkilerin geliştiği görülmekle beraber, ülkeler arası çıkan krizlerin yerel düzeyde ki ilişkileri de olumsuz etkilediğini görebilmek zaman zaman mümkün olmaktadır.

Kardeş şehir uygulamalarının özellikle Türkiye'de yerel yönetimler arasında daha fazla yaygınlaştırılması gerekmektedir. Kardeş şehir uygulaması ile birlikte yerel yönetimler ekonomik, sosyo-kültürel alanda daha da gelişme göstereceklerdir. Tam anlamıyla bir dış politika aktörü olarak çıkar ve ilgi alanlarını gözetip bunun için elindeki kaynakları harekete geçiren birimler olarak değerlendirilebileceği görülmektedir.

Kaynaklar

Kitaplar

Alfredo C. Robles, The Asia-Europe Meeting: The Theory and Practice of Interregionalism, Routledge, 2007, Abingdon, OXON

Campbell E (1987) The ideals and origins of the Franco-German sister cities movement, 1945-70. History of European Ideas 8(1), 77-95.

Goodall, B. (1987) *The Penguin Dictionary of Human Geography*. London: Penguin.

Hans Patze: *Stadtgründung und Stadtrecht.* In: *Recht und Schrift im Mittelalter.* Hrsg. v. Peter Classen. (Vorträge und Forschungen 23) 1977. S. 163–196.

McNeill , William (2005). Dünya Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara.

Thucydides (2010). Peloponez Savaşları, Belge Yayınları, İstanbul

Thomas Hobbes(2016) , YapıKredi Yayınları, İstanbul (Asıl yayın tarihi= 1651/İngiltere)

Makaleler

Ryo Oshiba, (1998) , "Introduction : reconsidering International Actors of international relations", International relations, Vol.119, ss 4-5

İnternetten Alınan Kaynaklar:

Al Jazeera Türk Haber Sitesi, 25.04.2017, http://www.aljazeera.com.tr/haber/rotterdam-ve-istanbul-artik-kardes-sehir-degil

Anadolu Ajansı Haber Sitesi, 25.04.2017, http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/istanbul-ile-rotterdamin-kardes-sehir-protokolune-iptal/772163

Antalya Belediyesi Resmi Web Sitesi, 19.04.2017, https://www.antalya.bel.tr /Content/UserFiles/Files/Birimler_IsSurecleri/Kardes_Sehir_Sureci_Is_Akis_Semasi.pdf

Belediye Kanunu, 2005 Tarihli 5393 Sayılı Kanun, 23.04.2017 http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf

Bursa Belediyesi Resmi Web Sitesi, 19.04.2017, http://www.bursa.bel.tr/kardes-sehirler/sayfa/261/

Büyükçekmece Belediyesi Resmi Web Sitesi, 19.04.2017, http://www.bcekmece.bel.tr/tr-tr/Buyukcekmece/Haberler/Sayfalar/Bosna-Herseke-5-TiR-daha-gonderildi.aspx

Europa Web Sitesi, 19.04.2017, http://cor.europa.eu/de/about/Pages/key-facts.aspx

Rgre, 19.04.2017 http://www.rgre.de/

Hürriyet Daily News, 25.04.2017, http://www.hurriyetdailynews.com/istanbul-terminates-sister-city-protocol-with-rotterdam-after-erdogans-call.aspx?pageID=238&nid=110846

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resmi Web Sitesi, 15.04.2017 https://www.ibb.istanbul/SitePage/Index/151

Konya Haber, 25.04.2017, http://www.konyahaber.com/tikadan-bosnadaki-sel-magdurlarina-yardim-202171h.htm

Liborius und die Freundschaft zweier ungleicher Brüder, 20.04.2017. http://www.erzbistum-paderborn.de/medien/9056/original/230/0810-VortragKleinlibori.pdf

Local Government International Bureau, 20.04.2017 www.lgib.gov.uk

Milliyet Gazetesi, 19.04.2017, http://www.milliyet.com.tr/mbb-uzerine-eyup-ten-bosna-ya-yardim-istanbul-yerelhaber-225345/

Resmi Gazete, 2002 Tarihli 4559 Sayılı, 21.04.2017 http://www.resmigazete.gov.tr /eskiler/2002/08/b20020821.htm#1

Rotemdam Haber Sitesi, 25.04.2017 https://article.wn.com/view-lemonde/2017/03/15/The_Latest_Istanbul_ends_twin_city_agreement_with_Rotterdam/#/related_news

Seoul Metropolitan Gover, 20.04.2017, https://web.archive.org/web/20071210175055/http://english.seoul.go.kr/gover/cooper/coo_02sis.html

Strasbourg Web Sitesi, 20.04.2017, http://www.en.strasbourg.eu/en/europe-international/partnerships-and-solidarity/strasbourg-twin-city/

Take Your Partners, 22.04.2017 https://web.archive.org/web/20110717021118/http://www.lga.gov.uk/lga/aio/190428 (s. 6)

Türk Dil Kurumu, 20.04.2017 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.590309c4ce4426.62066928

UCLG Web Sitesi, 22.04.2017 https://www.uclg.org/sites/default/files/uclg_who_we_are_0.pdf

UCLG Web Sitesi, 22.04.2017, https://www.uclg.org/en/organisation/presidency

UCLG Web Sitesi, 22.04.2017, https://www.uclg.org/

Zambak Haber Sitesi, 19.04.2017, http://www.zambak.ba/marmara-belediyeler-birligi39-nden-bosna39-ya-yardim-konvoyu-3537h.htm

Halkla İlişkiler Boyutuyla Malatya Kent Konseyi'nin Yerelleşme Alanındaki Avantajları ve Dezavantajları

Hasan Batar

Malatya Büyükşehir Kent Konseyi Genel Sekreter Yrd./Malatya Büyükşehir Kent Konseyi/ MALATYA
hasanbatar@gmail.com

Öz

Yerelleşme, yerel demokrasi çerçevesinde yönetişim kavramını kent paydaşları açısından önemli kılan unsurların başında gelmektedir. Bu bakımdan yerel katılım; yerel yönetim ve yerel demokrasi kavramlarının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde özellikle yerel yönetimlerin yaptıkları çalışmaları kitle iletişim araçları vasıtası ile paylaşmalarından dolayı kent paydaşlarının karar alma süreçlerinde daha fazla ve daha etkin yer almak istemelerine de öncülük etmiştir. Halk temelli bir yönetişim anlayışının sergilenmesi için, yerel hizmetlerin üretilmesinde katılım kavramı açısından halkın istek ve taleplerinin karşılanması yönetenler için önemli olduğu aşikârdır. Özellikle halkın oyları ile işbaşı yapan yerel yönetimlerin kendi yaşam eğrilerindeki başarılarını arttırmak ve ömürlerini uzatmak için kent paydaşları ile sıkı ilişkiler geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yerel demokrasinin güçlendirilmesinde yerel katılım önemli bir unsurdur. Bu çalışmanın amacı, yerel halkın karar alma süreçlerine katılımını ve bu katılımın yerel demokrasiye olan katkısının bir unsuru olan Kent Konseylerinin rolünü açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Demokrasi, Yerel Katılım, Karar Alma, Yönetişim

The Advantages and Disadvantages of Malatya City Council in the Field of Localization in the context of Public Relations

Abstract

Localization is one of the most important elements that make governance notion important in terms of city stakeholders in frame of local democracy. İn this perspective, local participation show up as an inseparable part of concepts of local government and local democracy. Today, because especially local governments have shared their work with mass media tools, they have also pioneered the need of city stakeholders to participate more and more effectively in decision-making processes. It is obvious that in order to display a people-based governance concept, it is important for the rulers to meet the wishes and demands of the people in terms of participation in the production of local services. Local governments especially selected with the people's votes are obliged to develop close ties with city stakeholders in order to increase their success in their life curve and prolong their life span. Local participation is therefore an important element in strengthening local democracy. The aim of this study is to explain local people's participation in decision-making processes and the role of the City Councils which is an element of contribution of this participation to local democracy.

Keywords: Local Democracy, Local Participation, Decision Making, Governance

1.Giriş

Pek çok şey gibi yerelleşme tarihin, kültürün ve ekonominin süzgecinden geçerek yeni kavramlar, yeni algılamalar ile zenginleşerek çehresini değiştiriyor. Yerelleşme, bilgi çağında önemli bir özelliğe ve niteliğe sahip olması bakımından ulus devletten sosyal devlete dönüşüm aşamasında sürekli dile getirilen ve dinamik bir etkileşim de sergileyen, gittikçe önem kazanan bir kavramdır.

Katılımın artması yerel yönetimlerin demokratikleşmesine katkıda bulunabilmesinin yanı sıra, kentin hizmet önceliklerinin tespiti ve çözümü konusunda da birlikte yönetme felsefesine hizmet etmektedir. Bu açıdan bakıldığında yereldeki sivil ve resmi otoriteleri kentin geleceğine yön vermesi açısından bir araya getirme misyonu olan Kent Konseyleri bu yerellik kavramı içerisine dâhil edebileceğimiz önemli bir sacayağını oluşturmuştur.

Son yıllarda yerel yönetim sistemine eklenen Kent Konseyleri, genellikle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yerel halkın yönetim sürecine katılımın geliştirilmesi, sivil alan ile kamusal alan arasındaki işbirliğini sağlamanın bir aktörü olarak yerelleşme açısından ileri bir adım olarak sunulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında yerel düzeyde gerçekleştirilebilecek halk katılımı, toplumdan kopuk bir yönetimin sakıncalarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilir (Görmez, 1987:134, 137).

Çalışmamızda esas olarak: Yerelleşmenin çok önemli bir unsuru olan bu yapılanmayı, halkla ilişkiler boyutunda, yerelleşme kavramı içerisindeki konumu, yerel yönetim kademeleri arasındaki halkla ilişkiler ağı kurmasındaki başarısını ya da başarısızlığını, 5393 sayılı Belediyeler Kanunu 76. Maddesi kapsamında yer alması nedeniyle Malatya Büyükşehir Belediyesi'nde halkla ilişkiler uygulamalarında Malatya Kent Konseyinin rolü ve özelde Malatya'da Kent Konseyi algılamasına yönelik bir alan araştırması ile Kent Konseylerinin nasıl bir süreçten geçerek geliştiği konuları ele alınacaktır.

1.1.Çalışmanın Konusu

Çalışma yerelleşmenin yardımcı bir unsuru olarak nitelenen Malatya Kent Konseyinin halkla ilişkiler boyutunu ve belediyenin halkla ilişkilerinde Kent Konseylerinin rolünü ele almakta ve Kent Konseylerinin ortaya çıkışı, gelişimi, Malatya uygulaması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

1.2.Çalışmanın Amacı

Yerelleşeme boyutuyla halkla ilişkilerin, yerel yönetimler içinde yönetişim mekanizmasını sağlamada önemli konumda bulunan Kent Konseyleri açısından anlamı, irdelenmeye çalışılmıştır.

1.3.Çalışmanın Önemi

Yerelde yaşayan halkın belediye yönetimine katılımını sağlamak ve katılımın etkinliğinin, uygulanabilirliğinin gerçekleştirilmesi açısından kent konseylerinin önemi her geçen gün artmaktadır. Halkın sosyal, kültürel ve yapısal ihtiyaçlarını karşılama işlevini yerine getiren belediyelerin bu işlevini etkin biçimde yerine getirebilmesi için yerel halkın beklentilerinin ve sorunlarının sağlıklı olarak belirlenmesinde kent konseylerinin gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Özellikle uhdesindeki gönüllü üyeleri ve bir çatı altında topladığı sivil toplum kuruluşu temsilcileri vasıtasıyla yerel halk arasında karşılıklı iletişim ve etkileşimin sağlanması ve bunu geliştirme imkânını oluşturması açısından kent konseyleri yerel katılıma önemli katkılar sağlayabilecek niteliktedir.

2. Yerel Gündem 21'den Kent Konseylerine Geçiş Süreci

Türk idare geleneği, merkezi yönetimlerin egemen olduğu, merkezin yerel unsurlara güven duymadığı, merkezin yerel yönetimler üzerinde vesayet denetimi uyguladığı bir yerel yönetim geleneğine sahiptir (Göymen, 1999: 68). Sosyal devlet olgusunun her geçen gün iyileşme göstermesi ile birlikte bu güvensizlik algısında da bir iyileşme olduğu göz ardı edilmemelidir.

Tanzimat'tan günümüze, yerel yönetimin güçlendirilmesi ve buna bağlı olarak da yerel yönetişim anlayışının hayata geçirilmesi adına gerek merkezi idarenin iradesiyle, gerekse de yerel yönetimlerin inisiyatifiyle bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Halkın sürece katılımını amaçlayan **Halk Kurultayları**, yerel yöneticilerin istek ve taleplerini yüz yüze dinledikleri **Halk Günleri**, muhtarlarla yerel yöneticilerin bir araya geldikleri **Muhtar Toplantıları** bu uygulamalardan bazılarıdır (Hancıoğlu, 2008: 27-30).

Bahse konu olan uygulamalar, yeterince kurumsal ve işlevsel olmayan ve daha çok yerel yöneticilerin inisiyatifine bağlı olan uygulamalardır. Zira Yerel Gündem 21 süreci sonrasında belediyeler kanununda zikredilen kent konseyi, özellikle belediye meclis üyeleri

ve muhtarlar nezdinde kendi konumlarını pasifize edecek alternatif bir oluşum olarak algılanmasından dolayı, yerelde etkin olma konusunda sürekli gelgitlere maruz kalmıştır.

"Yerel yönetimler, insanın özgürleşmesinde ve insanların demokratik yönetime yatkınlığı ile demokrasinin yaşanabilmesinde ve insanların demokratik eğitim kazanmasında birincil kuruluşlardır" (Görmez, 1997: 62). Dolayısıyla, güçlü bir demokrasi için, güçlü bir yerel yönetim yapılanması için de yönetişim anlayışının yerel yönetimlerde daha çok işletilmesine ihtiyaç vardır. Ancak, yerel yönetimler güçlendirilirken, yerel yönetimleri ne merkezi otoritenin basit bir uzantısı olması, ne de yerel yönetimleri merkezi yönetim karşısına bir alternatif olarak çıkarmaktan da mümkün mertebede kaçınmak gerekmektedir.

Yerel demokrasiyi gerçek anlamda işlevsel hale getirmek ve yerel yönetimleri etkin kılmak, kalkınmayı yerelden ulusala doğru başlatmak için halk katılımının yoğun olduğu bir sistemin oluşturulması zorunluluk arz etmektedir. Esasen demokrasi ya da katılma ile mahalli idareler arasındaki ilişki, ülkemizde son çeyrek asırdır yüklendiği önem nedeniyle en çok ilgi duyulan boyut olmuştur. Doğal olarak bu ilişki hemen hemen her kesim tarafından pozitif olarak kurgulanmıştır (Güler, 2006: 53).

1972'de İsveç'in Stockholm kentinde yapılan "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı" ile 1976'da Kanada'da düzenlenen Vancouver **HABITAT I** Konferansı'nda yerel yönetişim açısından önemli bir yere sahip olan "sürdürülebilir kalkınma" konusu gündeme gelmiştir. Daha sonra Birleşmiş Milletler 1992 Rio **"Yeryüzü Zirvesinde"** 21. Yüzyılın küresel hedeflerinin belirlenmesi için **"Rio Bildirgesi"** ve "Gündem 21" adı altında iki belge ortaya çıkmıştır. Katılım anlayışı temelinde şekillendirilen Gündem 21 modeli ile yerel yönetimlerde katılım ve işbirliğinin sağlanmasında belirleyici bir etken olarak kabul edilmektedir. Böylece yerel yönetimlerin öncülüğünde, sivil toplumun ve diğer ilgililerin, birlikte kendi sorunlarını ve önceliklerini saptayarak, kentleri için **"21. yüzyılın yerel gündemini"** oluşturmaları gerektiğinin altı çizilmekteydi.

2.1. Yönetişim Sürecinde Kent Konseyleri

Merkezi yapılanmanın esas olduğu Türk yönetim sisteminde yönetişim, görece yeni bir yaklaşımdır. Yerelleşmenin ön plana çıktığı modern sonrası dönemde, yönetişimin hayata geçirilebileceği alan yerel yönetimlerdir. Türkiye'de 1990'ların sonlarından itibaren tecrübe edilen Yerel Gündem 21 uygulamaları belirli bir başarı düzeyini yakalamış ve bu başarı

neticesinde Kent Konseyleri Türk yönetim yapısına ve mevzuatına dâhil edilmiştir (Göktolga, 2010: 1).

Yerel Gündem 21'in özünde yer alan "yönetişim" anlayışının gelişmesi sonucunda, dernekler, vakıflar, meslek odaları, sendikalar, özel sektör kuruluşları, akademik kuruluşlar, basın-yayın kuruluşları, yurttaş girişimleri gibi geniş bir yelpazeye yayılan sivil toplum kuruluşları ile mahalli idareler arasında yeni bir ilişki biçimi kurulması durumu ortaya çıkmaktadır (Esen, 2008: 87–88). Bu anlayış çerçevesinde oluşturulacak olan yönetişim mekanizmasının hayata geçirilmesinde etkili olacak olan da Kent Konseyleriydi.

Kent Konseyleri ülkemizde ilk kez 1996 yılından sonra Yerel Gündem 21 ortağı olan kentlerde (Bursa, Malatya, Adana, Antalya, Edirne, İzmir, Adapazarı, Manisa, Diyarbakır, Eskişehir, Trabzon, Kars, Tekirdağ, Van ve Afyonkarahisar) oluşturulmuş, daha sonra program ortağı olmayan kentlere de yayılmıştır.

Devletin yerel halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi, kentte ortak bir vizyonun oluşturulması, kentin doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması, kentte kadın, genç, engelli ve çocukların toplumsal rollerinin güçlendirilmesi, kentte paylaşma, dayanışma ve yardımlaşmanın artırılması gibi pek çok görevi yönetişimci bir yaklaşımla yerine getirme arzusu, son yıllarda bu işin yereldeki aktörü olarak görüldüğü Kent Konseylerini bu anlamda kanun ve yönetmenliklerle yetersiz olmakla beraber güçlendirdiği görülmektedir.

Kent konseyleri, kentin çevre ve kalkınma önceliklerinin ve hedeflerinin saptanmasına ilişkin ortak bir vizyonun belirlenmesinde yönetişimci ve daha çok yerellik arz eden yapılardır. Bu vizyonun gerçekleştirilmesinde, ilgili hedeflerin ve stratejilerin belirlenmesinde, yürütülmesinde ve sonuçta yerel kalkınmada önemli bir rol üstlenmektedirler. Kent konseyleri bu işlevini yereldeki STK'lar, resmi kurumlar, gönüllüleri, uhdesindeki meclisleri ve çalışma grupları aracılığıyla gerçekleştirmektedir.
Kent Konseyleri en geniş anlamda, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. maddesinde belirtilen hedefler doğrultusunda, Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Gündem 21 ve Habitat II'nin sürdürülebilirlik, yaşanılabilirlik ve yapabilir kılma ilkelerinin ışığında, hoşgörü, saygı ve anlayış çerçevesinde halkın yönetime katılımını ve denetimini sağlayacak mekanizmaları geliştirmeyi ve kendi sorunlarına sahip çıkmayı

özendirmeyi, yönetişim eksenli katılımcı demokrasiyi esas alan ve sivil toplumu önceleyen oluşumlardır (Bursa Kent Konseyi, 2012). Dolayısıyla klasik yönetimden yönetişime doğru bir aşama olan Kent Konseyleri, paydaşların karar alma süreçlerine katılımını mümkün kılacak en uygun mekanizmalar olarak görülmektedir.

Kent konseylerinin amacı yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde ortak bir bilinç oluşturarak merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları ve halk arasında kurulacak işbirliği çerçevesinde yerel yönetişime dayalı bir kalkınma politikası oluşturmaktır. Oldukça önemli işlevlere sahip olan kent konseylerinin kuruluşu Belediye kanunun 76. maddesi ile düzenlenmiştir. Gerek Yerel Gündem 21 ortağı olan kentlerde gerekse ortak olmayan kentlerdeki kent konseyleri aracılığı ile binyıl kalkınma hedeflerinin yerelleştirilmesi ve uygulamalarının yaygınlaştırılmasındaki başarılarının ölçülebilmesinde birtakım göstergeler belirlenmiştir. Bu göstergelerde öncelikle yapısal bir değerlendirme yapılmaktadır. Kent konseyinde görüşülen konuların belediye meclisi gündemine alınmış olması ve hedef ile ilgili en az bir çalışma grubunun kurulmuş olmasına yer verilmektedir. Daha sonra işlevsel olarak değerlendirmeye yönelik göstergeler üzerinde durulmakta, hedefin gerçekleştirilmesi ve izlenmesi ile ilgili hususlar ele alınmaktadır. (UCLG-MEWA, UNDP, 2008: 2-16)

Kent konseyi, her katılımcının karşılıklı etkileşim içinde, "birbirinden öğrenmesi", kendini geliştirmesi ve yenilemesini olanaklı kılan eşsiz bir ortam sağlamaktadır. Bu etkileşim, bir yandan kent konseyinin "kolaylaştırıcı" ortakları olan yerel yönetimler ve kamu kuruluşlarınca "yönetişim" anlayışının içselleştirilmesini ve konseyin karar ve çıktılarının kent yönetimine yansımasını gerektirirken, diğer yandan da sivil toplum ortaklarının, geliştirilen eylem önerilerinin ve öncelikli projelerin uygulanmasında sorumluluk üstlenmelerine ilişkin kapasitelerinin geliştirilmesini gerektirmektedir.

Kent konseyleri, merkezi yönetimi, yerel yönetimi ve sivil toplumu bir ortaklık çerçevesinde bir araya getiren "yönetişim" mekanizmalarıdır. Bir başka ifadeyle kent konseyleri, yerel hedeflerin belirlenmesinde ortak aklı oluşturarak yön verici durumda olan; sorunların çözümüne dönük faaliyetlerde hemşehrilik hukuku çerçevesinde herkesi buluşturan ve tüm bu fonksiyonları yerine getirirken de sürdürülebilir kalkınma düsturuyla hareket eden demokratik yapılardır. Daha basit bir ifadeyle kent konseyi; halkı doğrudan ilgilendiren, günlük hayatında önemli yerlere tekabül eden, gerçek ve somut sorunların gündemi

belirlediği, tartışılıp karara bağlandığı ve uygulamaya konulduğu yerelin küçük BM'si (**Bileşmiş Milletler)** olarak nitelendirilebilir.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevreye duyarlılık vurgusu, YG 21 programının etkilerinin göstergesidir. Yönetişim kavramı kanun maddesinde doğrudan yer almasa da, kent konseylerinin çalışma usul ve esaslarını belirleyen Kent Konseyi Yönetmeliği'nin kent konseylerinin görevlerini belirleyen 6. maddesinin a fıkrası "Yerel düzeyde demokratik katılımın yaygınlaştırılmasını, hemşehrilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin geliştirilmesini, çok ortaklı ve çok aktörlü yönetişim anlayışının benimsenmesini sağlamak" şeklindedir. Dolayısıyla; vatandaşların yönetim sürecine katılımında hem sivil toplum kuruluşlarının hem de kent konseylerinin önemli bir işlev gördüğü temelde kabul edilen bir gerçekliktir. Yerel demokrasi düşüncesi bakımından, vatandaşların kent yönetimine katılımı bir gereklilik olduğu gibi; aynı zamanda; vatandaşların yönetime katılma talebi ve yönetimden beklediği hizmetler nitelik olarak da değiştiğinden, bu beklentilere uygun, etkin bir yönetim icra edebilmek için de destek görmektedir (Coşkun, 2007: 102).

2.2. Katılım ve Temsil Bakımından Kent Konseyleri

Türkiye'de, klasik temsili demokrasinin değişik halk kesimlerinin özlemlerine cevap verme konusunda yetersiz kalması, halkın daha çok ve daha aktif olarak katılmak istemesi, yerel politikaların önemini artırmakta, yerel düzeyde oluşturulan politikalar ülke çapındaki politikaları daha çok etkilemektedir. Bu bağlamda, demokrasinin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda yerel yönetimlere daha çok rol düşmektedir" (Ökmen, 2002: 107).

Katılım ve temsil edilme anlamında bir değerlendirme yapacak olursak, kent konseyi üyeleri; mahallin en büyük mülki idare amiri veya temsilcisi, belediye başkanı veya temsilcisi, illerde valiler ilçelerde kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri, mahalle muhtarları, siyasi partilerin temsilcileri, üniversite temsilcileri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, baroların ve ilgili dernekler ile vakıfların temsilcileri ve kent konseyince kurulan meclis ve çalışma gruplarının birer temsilcisinden oluşmaktadır.

Yönetmeliğin eski halinde kent konseyinin üyeleri arasında sayılan seçim bölgesi milletvekilleri ile belediye meclisi ve il genel meclisi tarafından gönderilecek üyelerin yeni düzenlemede yer almadığı, Kent Konseylerine katılacak muhtar sayısının da sınırlandırıldığı dikkat çekmektedir. Bu değişiklik kent konseylerinin temsil anlamında bir daralma yaşadığı eleştirisini de beraberinde getirmektedir.

Ancak yerel katılımın genişlemesi ve toplumun karar mekanizmalarını doğru bir şekilde etkileyebilmesi yönetmelikteki bazı belirsizliklerin yanı sıra siyasal kültürle de ilintilidir. Esasında birlikte yönetme kültürünün uzun dönemde yerel demokrasiye vereceği güç ile beraber, yerel yönetimlerin işini kolaylaştırıcı bir özelliğe de sahip olacaktır.

3. Malatya Kent Konseyi'nin Algılanmasına Yönelik Alan Araştırması

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma Malatya Kent Konseyi'nin halkın karar alma süreçlerine katılması noktasında halkla ilişkiler boyutunu ortaya koymak amacı ile yapılmıştır. Çalışmada kullanılan anket soruları Malatya Kent Konseyi'nin **"Halkla İlişkiler Boyutu İle Tanınırlığı ve Yerelleşmeye Olan Katkısı"** adı altında yapmış olduğu ve bizim çalışma kapsamında belirlemiş olduğumuz ve genel itibarı ile kent konseyinin yapmış olduğu hakla ilişkiler faaliyetleri ile ilgili literatür göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır

3.2. Çalışmanın Yöntemi

Merkez belediye sınırları içerisinde toplamda 240 kişi üzerinde 16 sorudan oluşan ve yüz yüze yapılan bir saha araştırması ile halkla ilişkiler boyutu ile Malatya Kent Konseyi'nin yerelleşme alanındaki avantajları dezavantajları ele alınmıştır. Bu varsayımdan hareketle geliştirilen araştırma halkla ilişkiler faaliyetlerinde Malatya Kent Konseyi'nin katkısını değerlendirmeye yönelik bir örneklemde test edilmesini amaçlamaktadır.

3.3. Çalışmanın Sonuçları

Halkla ilişkiler boyutu ile Malatya Kent Konseyi'nin yerelleşme alanındaki avantajları dezavantajları algısının faaliyetlerinin test edilmesinde deneklere yöneltilen sorular, yaş, cinsiyet ve eğitim başlıkları altında üç faktöre göre değerlendirilmiştir. Bu faktörler ölçeğinde deneklere 12 soru yöneltilmiştir.

Aşağıdaki verilerden hareketle, Malatya Kent Konseyi kendi faaliyetlerini anlatmaya ve kurumu halka tanıtmaya önem verdiği sürece, hedef kitlesi, yani kent halkı tarafından olumlu algılanmakta, olumlu bir kurum imajına sahip olmaktadır. Bu nedenle halkla ilişkiler faaliyetleri, kurumlar için sadece biçimsel olarak günlük işlerinin kolaylaştırıcı bir aracı olarak görülmemeli, kurum ve kamusu arasında uzun erimli karşılıklı iyi ilişkilerin sürdürülebilirliğine de katkı sağlamalıdır diyebiliriz.

1.1. Tablo 1:Yaş

Kent konseylerinin oluşum felsefesinde özellikle önemsenen aktif olarak rol alması gereken kadınlar ve gençlerin özellikle 17- 24 ve 25-35 yaş aralığında % 65 gibi bir oranla karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 1: Yaş

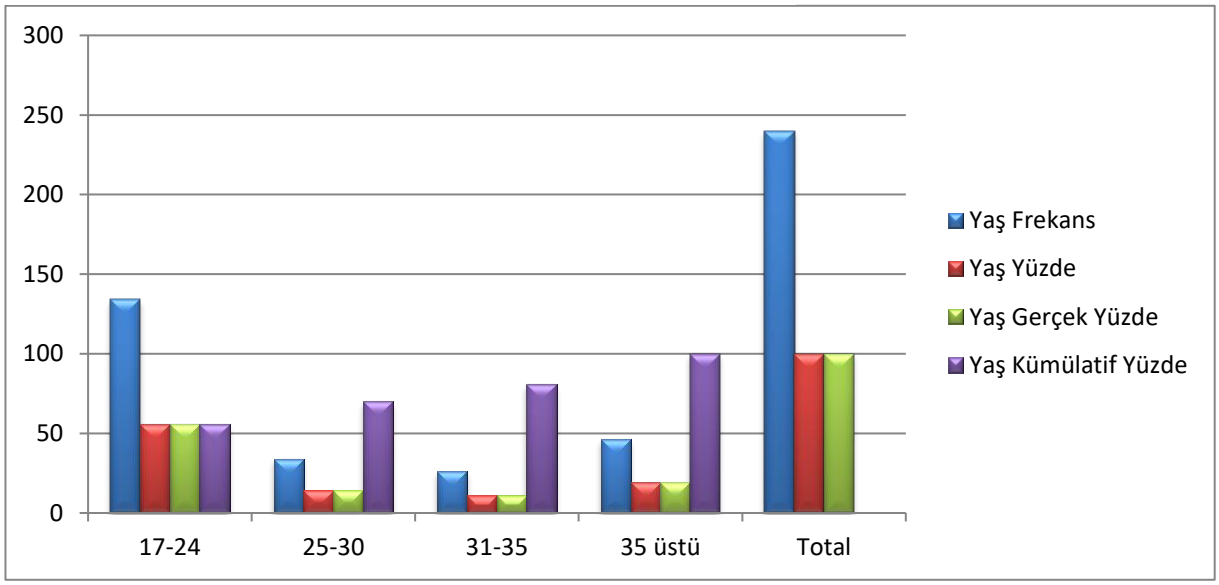

Tablo 1: Yaş Frekans Değerleri

Yaş					
Değer		Frekans	Yüzde	Gerçek Yüzde	Kümülatif Yüzde
	17-24	134	55,8	55,8	55,8
	25-30	34	14,2	14,2	70,0
	31-35	26	10,8	10,8	80,8
	35 üstü	46	19,2	19,2	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

1.2. Tablo 2: Cinsiyet

Alan araştırmasında sağlıklı verilerin elde edilmesi öngörüsü ile kadın ve erkek sayısı arasındaki oranın birbirine yakın olmasına özen gösterilmiştir. Bundan dolayı araştırmanın % 43'ünü erkek ve % 57'sini kadınlar oluşturmuştur.

Şekil 2: Cinsiyet

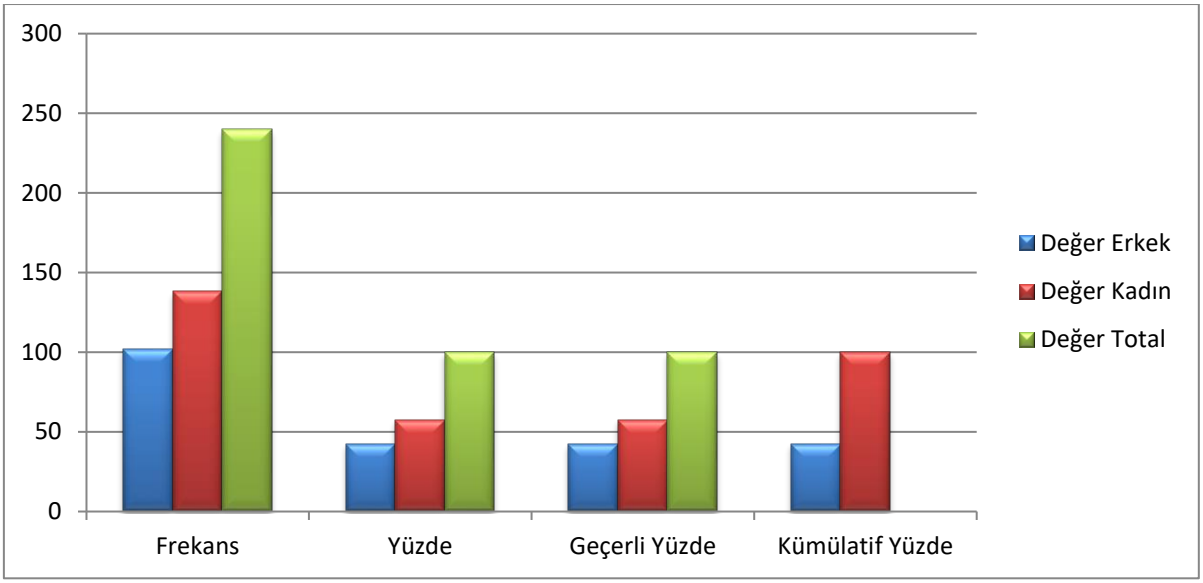

Tablo 2: Cinsiyet Frekans Değerleri

Cinsiyet					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Erkek	102	42,5	42,5	42,5
	Kadın	138	57,5	57,5	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

1.3. Tablo 3: Eğitim Durumu

Kent Konseyleri algılamasının tespit edilmesinde Kent Konseylerinin yapısı itibari ile özellikle kentin sosyal ve kültürel dinamiklerini asgari düzeyde bilen ve bu konuda hassasiyeti yüksek olan vatandaşlar anket çalışmasının %63,7'sini oluştururken lise ve dengi okul mezunları ise oranın %21,3'ünü teşkil etmektedir.

Şekil 3: Eğitim Durumu

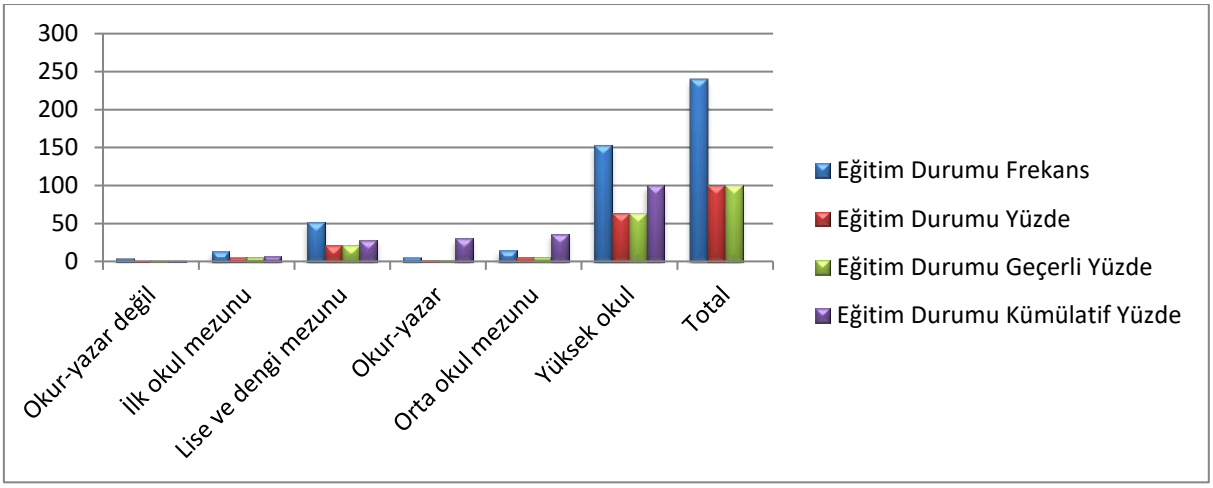

Tablo 3: Eğitim Durumu Frekans Değerleri

Eğitim Durumu					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Okur-yazar değil	4	1,7	1,7	1,7
	İlkokul mezunu	13	5,4	5,4	7,1
	Lise ve dengi mezunu	51	21,3	21,3	28,3
	Okur-yazar	5	2,1	2,1	30,4
	Orta okul mezunu	14	5,8	5,8	36,3
	Yüksekokul	153	63,7	63,7	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

1.4. Tablo 4: Meslek

%55,4 oranında diğer meslek grupları ile öğrencilerin büyük bir paya sahip olduğunu görmekteyiz. Tablo 3'de yer alan verilerde de anket çalışmasına katılan vatandaşların büyük bir kısmının eğitim düzeylerinin yüksekokul olduğu görülmektedir. Yine %12,5 ile unvanlı memur sayısı ikinci planda yer alırken,%7,5 dilim ile ev hanımları karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlardan anlaşılacağı üzere Malatya da Kent Konseyi algısı ve işlevselliği eğitim düzeyi yüksek olan gençler ile kadınlar arasında yakinen bilinmektedir.

Şekil 4: Meslek

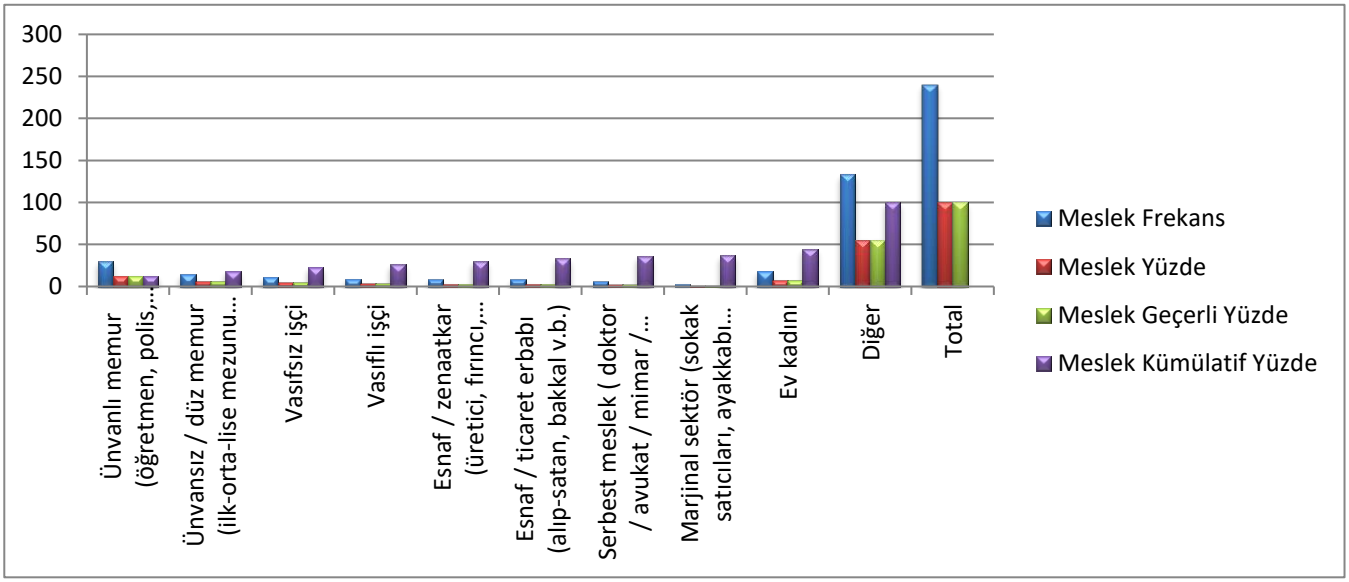

Tablo 4: Meslek Durumu Frekans Değerleri

Meslek					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Ünvanlı memur (öğretmen, polis, subay, mühendis, doktor, hemşire, şef, müdür v.b	30	12,5	12,5	12,5
	Ünvansız / düz memur (ilk-orta-lise mezunu ve hizmetliler dahil)	14	5,8	5,8	18,3
	Vasıfsız işçi	11	4,6	4,6	22,9
	Vasıflı işçi	9	3,8	3,8	26,7
	Esnaf / zenaatkar (üretici, fırıncı, demirci, tamirci v.b.)	8	3,3	3,3	30,0
	Esnaf / ticaret erbabı (alıp-satan, bakkal v.b.)	8	3,3	3,3	33,3
	Serbest meslek (doktor / avukat / mimar / mühendis-yüklenici, muhasebeci v.b.)	6	2,5	2,5	35,8
	Marjinal sektör (sokak satıcıları, ayakkabı boyacısı v.b. geçici işler)	3	1,3	1,3	37,1
	Ev kadını	18	7,5	7,5	44,6
	Diğer	133	55,4	55,4	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

1.5. Tablo 5: Malatya Kent Konseyini hangi unsurlar aracılığı ile tanıdınız?

Malatya Kent Konseyini Malatyalılar, %39,2 oran ile çevreden yani arkadaş, komşu, aile bireyleri aracılığı ile tanımaktadır. Kent Konseyi medya ile olan yakın ilişkilerinden ötürü tanınırlığı %23,8 ile medya ayağı ikinci planda karşımıza çıkmaktadır. % 21,3'lük dilim ile yaptığı etkinlikler ile tanınan Kent Konseyi %15,8'lik pay ile medya, çevre ve yapmış olduğu etkinlikler ile kendinden söz ettirmektedir.

Şekil 5: Malatya Kent Konseyini hangi unsurlar aracılığı ile tanıdınız?

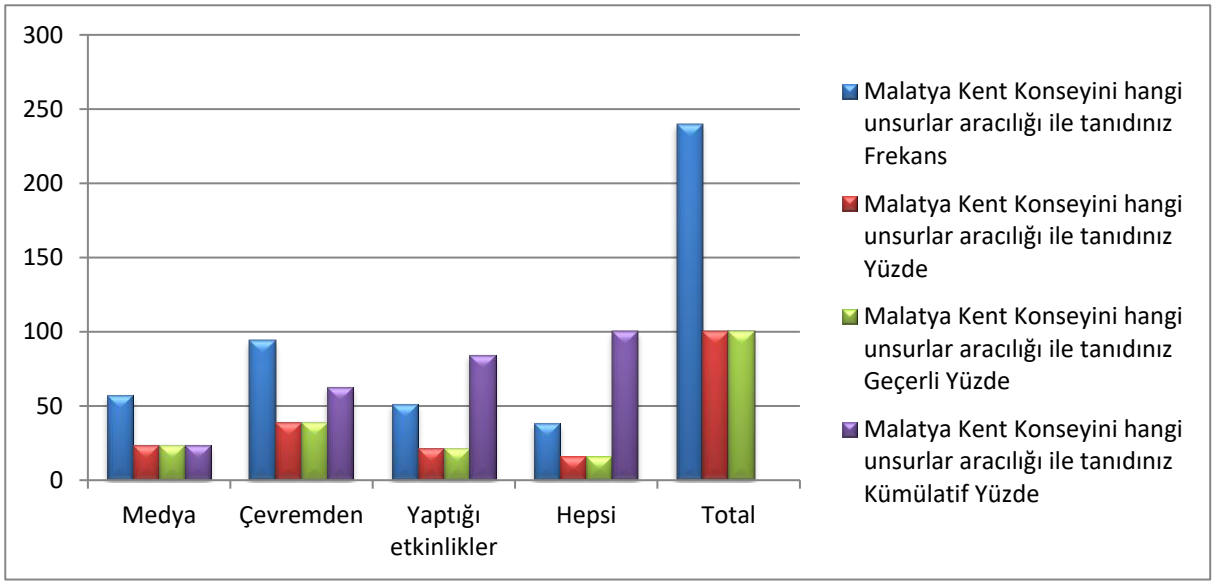

Tablo 5: Unsurlar İlgili Frekans Değerleri

Malatya Kent Konseyini hangi unsurlar aracılığı ile tanıdınız?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Medya	57	23,8	23,8	23,8
	Çevremden	94	39,2	39,2	62,9
	Yaptığı etkinlikler	51	21,3	21,3	84,2
	Hepsi	38	15,8	15,8	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

1.6. Tablo 6: Malatya Kent Konseyi size neyi anımsatıyor?

Kent Konseyi olgusunu tam olarak kavrayan Malatyalı vatandaşların %41,3'ü Kent Konseyi'nin Belediyeler Kanunu ile oluşturulmuş sivil bir çatı olduğunu söylemektedir. Kent Konseyinin daha çok sosyal ve kültürel alanda yapmış olduğu etkinlikler ile Halkla İlişkiler birimi olduğunu öngören veri dilimi ise %25'i oluşturmaktadır.

Şekil 6: Malatya Kent Konseyi size neyi anımsatıyor?

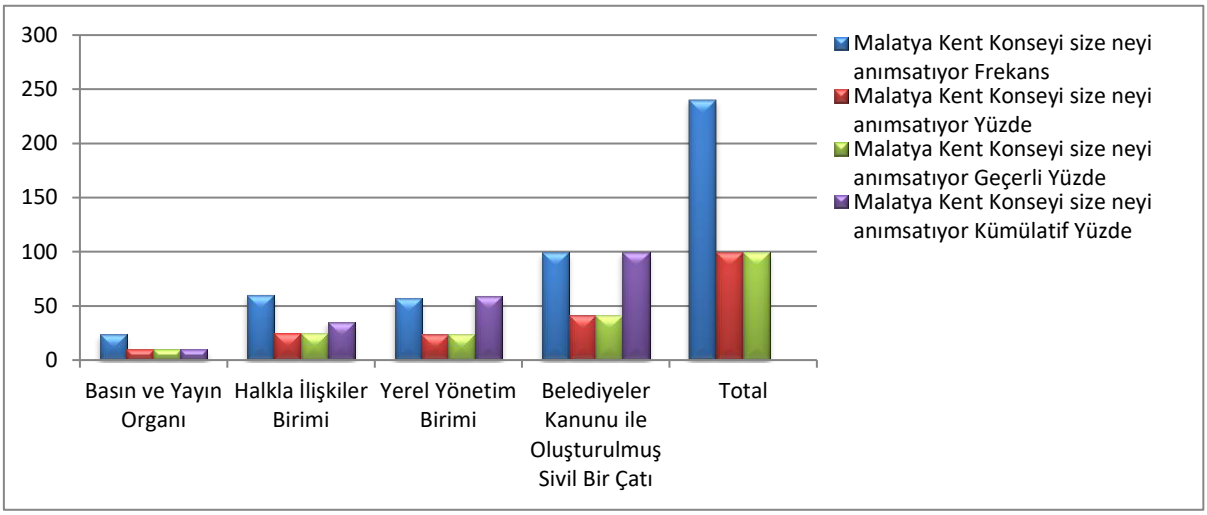

Tablo 6: Malatya Kent Konseyi size neyi anımsatıyor frekans değerleri

Malatya Kent Konseyi size neyi anımsatıyor?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Basın ve Yayın Organı	24	10,0	10,0	10,0
	Halkla İlişkiler Birimi	60	25,0	25,0	35,0
	Yerel Yönetim Birimi	57	23,8	23,8	58,8
	Belediyeler Kanunu ile Oluşturulmuş Sivil Bir Çatı	99	41,3	41,3	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.10. Tablo 7:Yönetişim Kavramını Baz Alan Malatya Kent Konseyi Bunu Hangi Mekanizmalar Aracılığı İle Yapar?

Belediye desteği, Sivil Toplum Desteği ve Gönüllü Katılımcı desteği ile birlikte %44,6'lık bir dilim ile Kent Konseyi oluşum felsefesine bağlı olarak varlığını göstermektedir.

Şekil 7 :Yönetişim Kavramını Baz Alan Malatya Kent Konseyi Bunu Hangi Mekanizmalar Aracılığı İle Yapar?

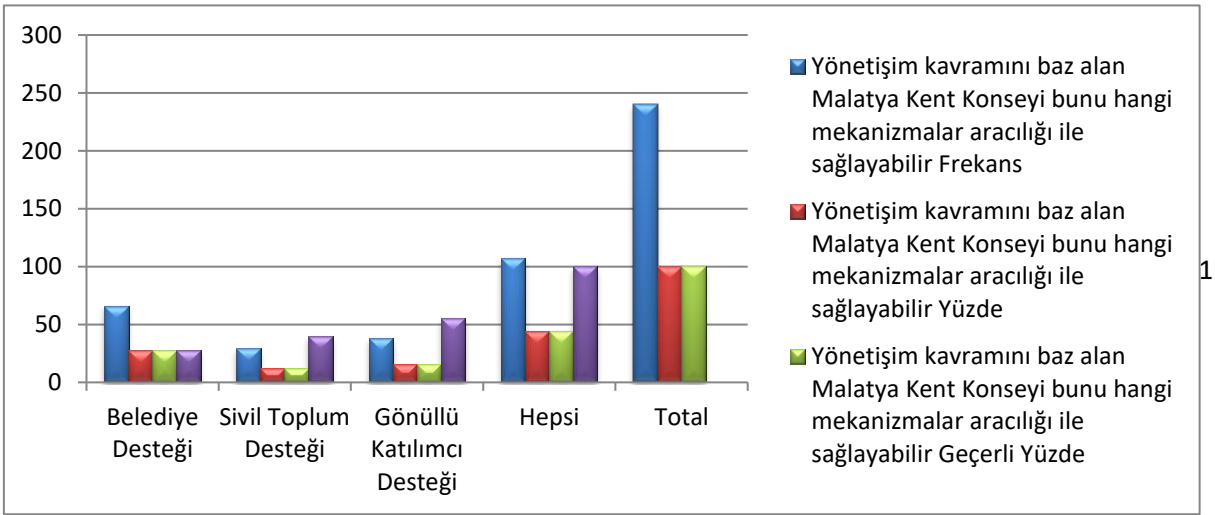

Tablo 7 :Yönetişim Kavramı Unsurları Frekans Değerleri

Yönetişim kavramını baz alan Malatya Kent Konseyi bunu hangi mekanizmalar aracılığı ile sağlayabilir?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Belediye Desteği	66	27,5	27,5	27,5
	Sivil Toplum Desteği	29	12,1	12,1	39,6
	Gönüllü Katılımcı Desteği	38	15,8	15,8	55,4
	Hepsi	107	44,6	44,6	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.11. Tablo 8: Malatya Kent Konseyi'ni Kentte Etkin Kılan Unsurlar Nelerdir?

Halkın yönetime katılımını sağlayan ve vatandaşlara kendi sorunlarına sahip çıkmayı özendiren Kent Konseyi %40,8'lik dilim ile Malatya Belediyesi'nin desteği ve yaptığı sosyal ve kültürel etkinlikler ile kentte etkin olarak rol almaktadır.

Şekil 8: Malatya Kent Konseyi'ni kentte etkin kılan unsurlar nelerdir?

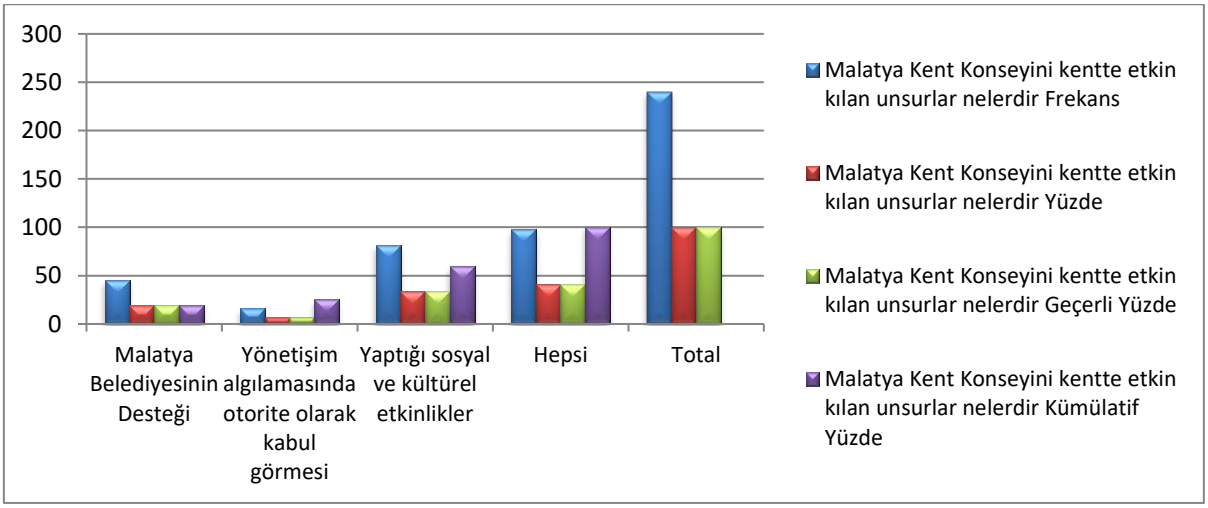

Tablo 8: Malatya Kent Konseyi'ni kentte etkin kılan unsurların frekans değerleri

Malatya Kent Konseyi'ni kentte etkin kılan unsurlar nelerdir?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Malatya Belediyesinin Desteği	45	18,8	18,8	18,8
	Yönetişim algılamasında otorite olarak kabul görmesi	16	6,7	6,7	25,4
	Yaptığı sosyal ve kültürel etkinlikler	81	33,8	33,8	59,2
	Hepsi	98	40,8	40,8	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.12. **Tablo 9: Malatya Kent Konseyi Karar Alma Sürecinde Yeterince Özgür Davranabiliyor Mu?**

Tablo 9'da görüldüğü üzere vatandaşların %27,9 evet ve %27,5'inin hayır dedikleri gözlemlenmektedir. Yine %24,2 ile Belediyenin sosyal, siyasal ve politik çıkarlarını gözetliyor dilimi ve %20,4 'lük siyasi denge gözetliyor sonuçları aslında %27,5'lik hayır dilimine de tekabül ettiğini öngörebiliriz.

Şekil 9: Malatya Kent Konseyi Karar Alma Sürecinde Yeterince Özgür Davranabiliyor

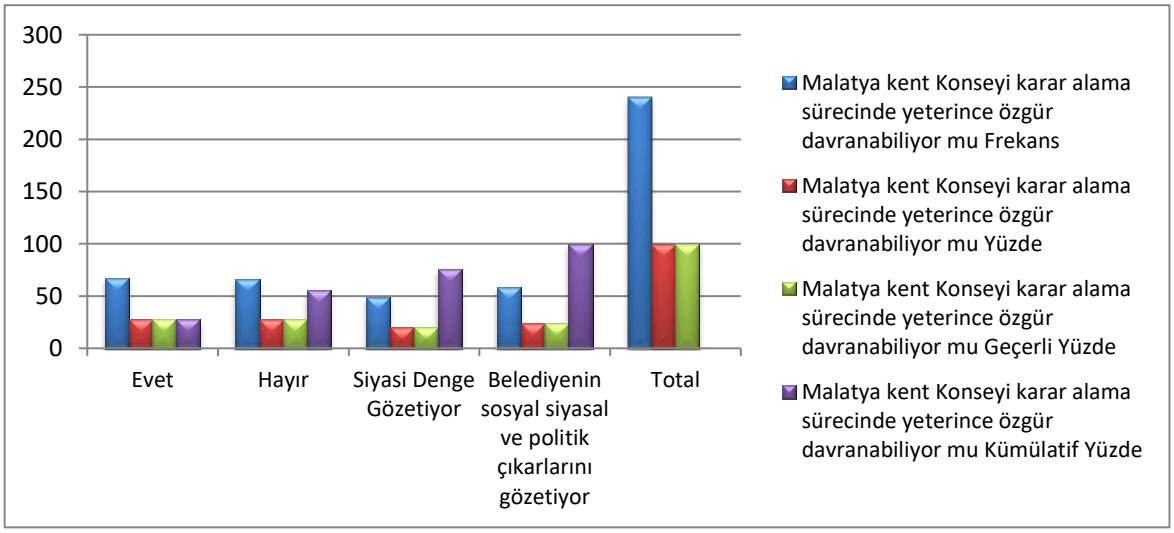

Tablo 9: Malatya Kent Konseyi Karar Alma Sürecinde Frekas Değerleri

Malatya Kent Konseyi karar alama sürecinde yeterince özgür davranabiliyor mu?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Evet	67	27,9	27,9	27,9
	Hayır	66	27,5	27,5	55,4
	Siyasi Denge Gözetiyor	49	20,4	20,4	75,8
	Belediyenin sosyal siyasal ve politik çıkarlarını gözetiyor	58	24,2	24,2	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.13. Tablo 10: Kent Konseyinin Öncelik Vermesi Gereken Konular Nelerdir?

Bu tablo çerçevesinde bir değerlendirme yapacak olursak Kent Konseylerinin yönetmelikte de belirtildiği gibi yerel yönetim ile halk arasındaki köprü vazifesinin sağlanmasının % 24,2 ile kentlilik bilinci ve çevre konularının da bunun peşi sıra geldiğini görmekteyiz.

Şekil 10: Kent Konseyinin öncelik vermesi gereken konular

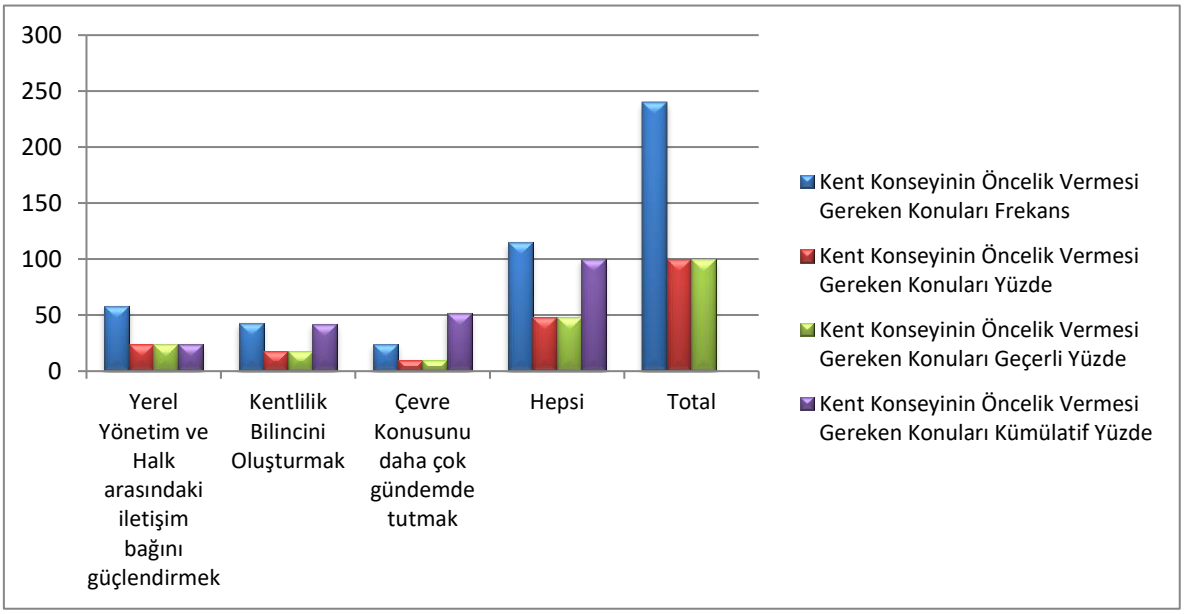

Tablo 10: Öncelikli konuların frekans değerleri

Kent Konseyi'nin öncelik vermesi gereken konular					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Yerel Yönetim ve halk arasındaki iletişim bağını güçlendirmek	58	24,2	24,2	24,2
	Kentlilik Bilincini Oluşturmak	43	17,9	17,9	42,1
	Çevre Konusunu daha çok gündemde tutmak	24	10,0	10,0	52,1
	Hepsi	115	47,9	47,9	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.14. Tablo 11:Kent Konseylerinin Belediyeler Kanunu'nda Belirtilen Hükümler Çerçevesinde Kurulmasının Dezavantajları Nelerdir?

Belediyeler kanunu çerçevesinde kurulan bir Kent Konseyinin daha açık bir ifade ile belediye eli ile kurulan bir Kent Konseyinin karar alma sürecinde yeterince özgür davranamaması %31,3 en başta yer alan bir sorun olarak karşımıza çıkarken, bu sorun ile beraber gönüllü katılımcılığı yeterince temsil edememesi, bunlara bağlı olarak mevcut yerel yönetimin vesayetinin hissedilir olması da muhtemeldir.

Şekil 11: Belediyeler Kanun'un dezavantajları

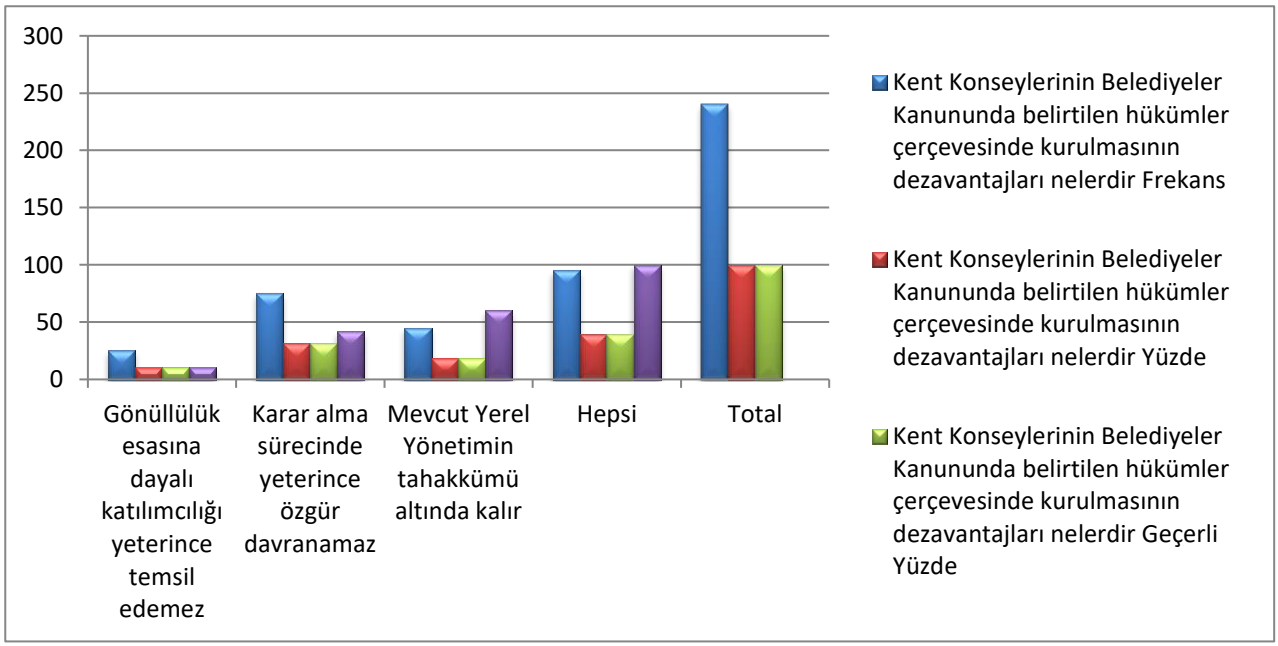

Tablo 11: Belediyeler Kanunu dezavantajları frekans değeri

Kent konseylerinin Belediyeler Kanunu'nda belirtilen hükümler çerçevesinde kurulmasının dezavantajları nelerdir?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Gönüllülük esasına dayalı katılımcılığı yeterince temsil edemez	25	10,4	10,4	10,4
	Karar alma sürecinde yeterince özgür davranamaz	75	31,3	31,3	41,7
	Mevcut Yerel Yönetimin tahakkümü altında kalır	45	18,8	18,8	60,4
	Hepsi	95	39,6	39,6	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.15. Tablo 12 Kent Konseyi'nin Bağımsız Olması Neye Bağlıdır?

Kent konseyleri 5393 sayılı Belediyeler Kanunun 76. maddesi ile yasal bir kimlik ile kısmen güç elde etse de, anket sonuçlarına göre %52,5 dilim ile vatandaşlar bağımsız bütçe, bağımsız bina ve bağımsız personel ile Kent Konseylerin daha etkin olabileceklerini düşünüyorlar.

Şekil 12: Kent konseyinin bağımsızlığı

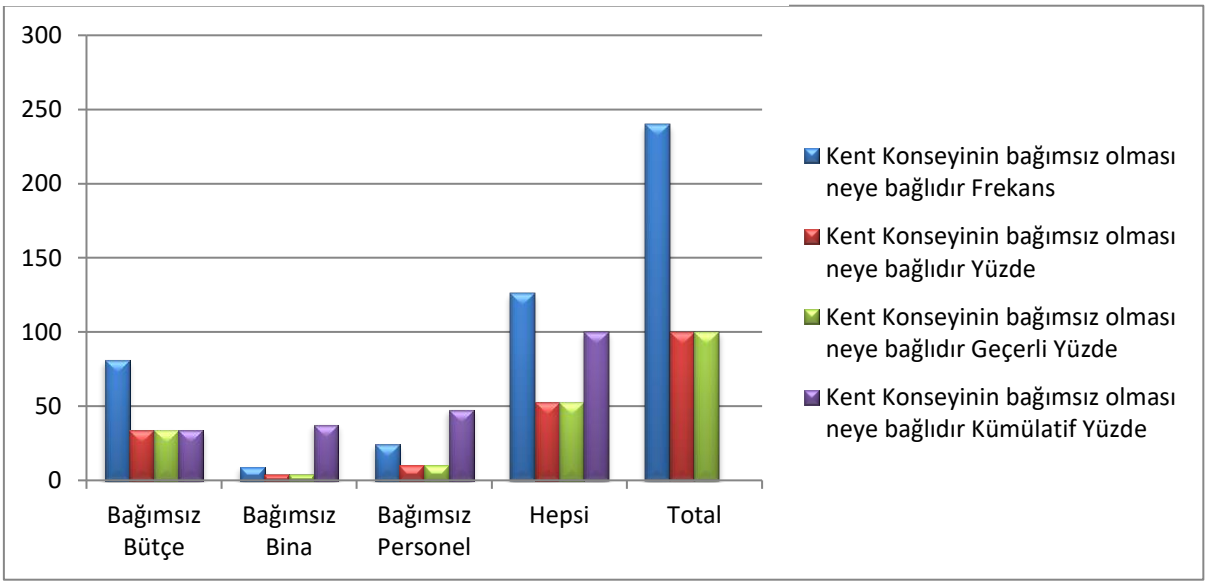

Tablo 12: Kent konseyinin bağımsızlığı frekans değerleri

Kent Konseyinin bağımsız olması neye bağlıdır?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Bağımsız Bütçe	81	33,8	33,8	33,8
	Bağımsız Bina	9	3,8	3,8	37,5
	Bağımsız Personel	24	10,0	10,0	47,5
	Hepsi	126	52,5	52,5	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.16. Tablo 13 Kent Konseyi Bütçesine Kim Katkı Sağlamalı?

Belediye katkısının % 22,9 ile önemli bir orana tekabül ettiği ancak merkezi hükümetten de bu orana yakın bir katkının beklendiği bu tabloda ön plana çıkmıştır.

Şekil 13 Bütçe katkısı

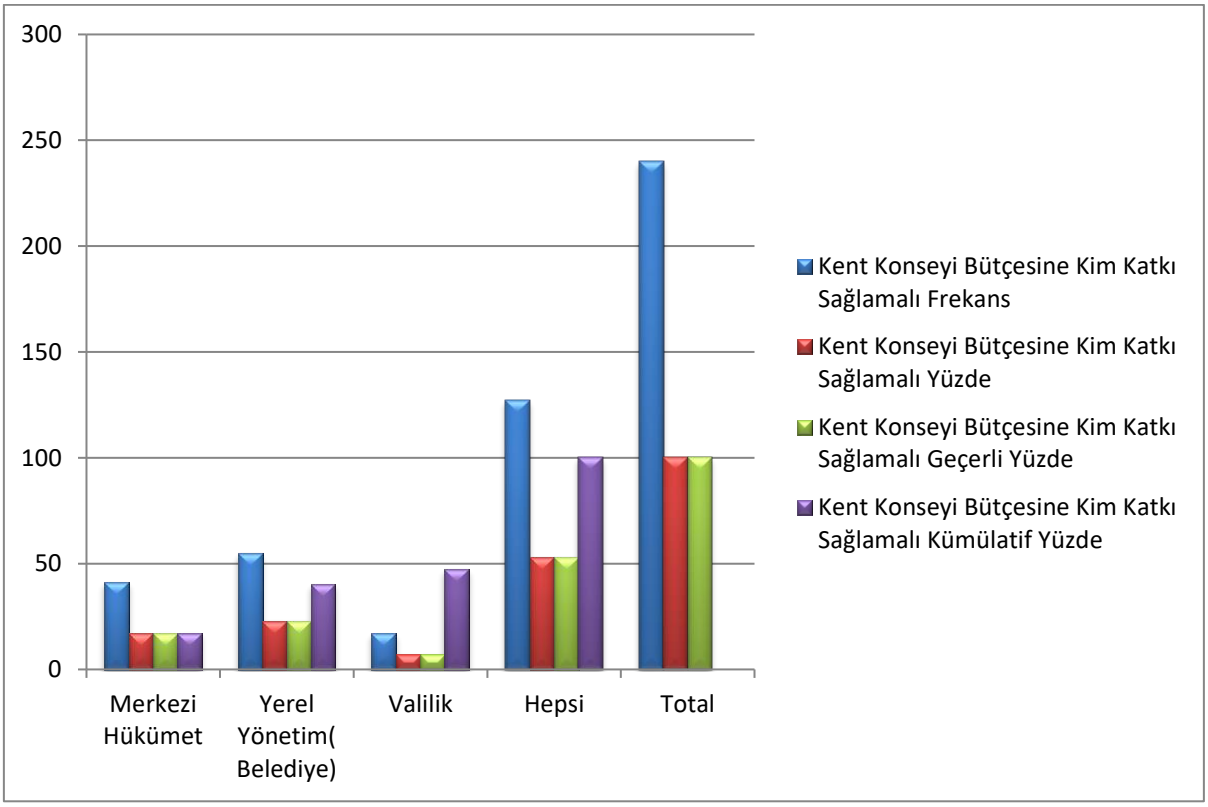

Tablo 13: Bütçe katkısı frekans değerleri

Kent konseyi bütçesine kim katkı sağlamalı					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Merkezi Hükümet	41	17,1	17,1	17,1
	Yerel Yönetim(Belediye)	55	22,9	22,9	40,0
	Valilik	17	7,1	7,1	47,1
	Hepsi	127	52,9	52,9	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.17. Tablo 14 Kent Konseyi Başkanı Kim Olmalıdır?

Kent Konseylerinin gerek yönetmelikleri, gerekse tüzükleri sivil bir çatı vurgusuna sürekli işaret etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında tabloda da görüleceği gibi Kent Konseyi başkanının genel kurul tarafından belirlenmesi gereken bir stk temsilcisi olması % 55 gibi büyük bir oran karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 14: Kent konseyi başkanı kim olmalıdır?

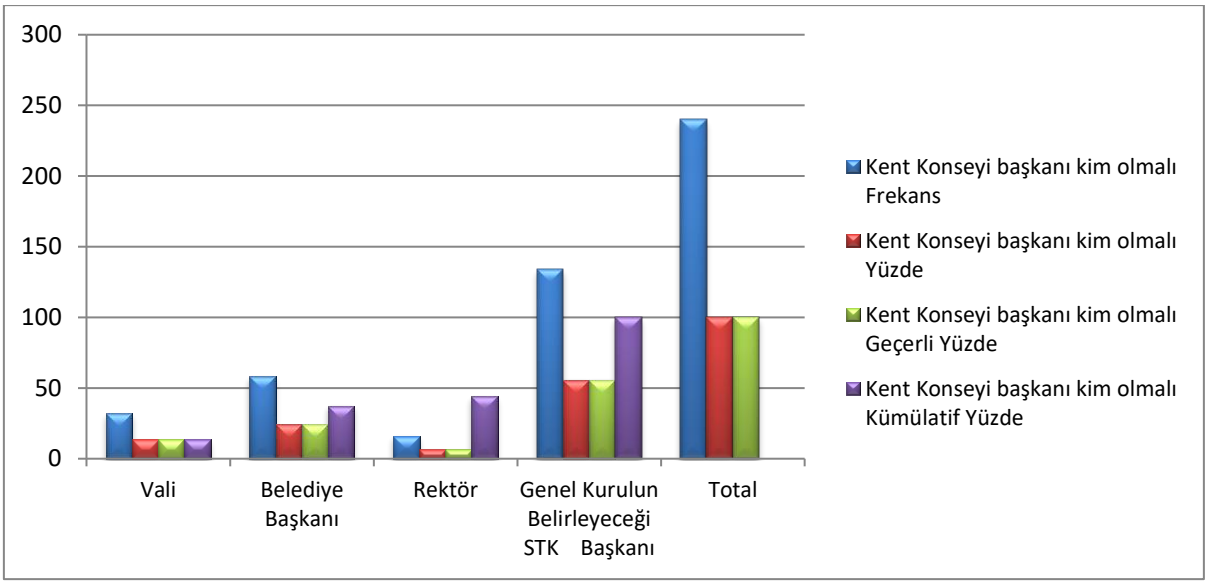

Tablo 14: Kent Konseyi Başkanı Frekans Değerleri

Kent konseyi başkanı kim olmalıdır?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Vali	32	13,3	13,3	13,3
	Belediye Başkanı	58	24,2	24,2	37,5
	Rektör	16	6,7	6,7	44,2
	Genel Kurulun Belirleyeceği STK Başkanı	134	55,8	55,8	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.18. Tablo 15: 2009 -2016 Yılında Kent Konseyinin Hangi Önemli Etkinliğini Duydunuz?

Tablodan anlaşılacağı üzere Kent Konseyi çalışmalarında halkın aktif olarak rol aldığı çalışmalar daha çok zihinlerde kalmaktadır. Genel bir değerlendirmede ise Kent Konseyi tarafından yapılan büyük etkinliklerin çoğundan vatandaşların haberdar oldukları gözlemlenmektedir.

Şekil 15: Kent konseyi etkinlikleri

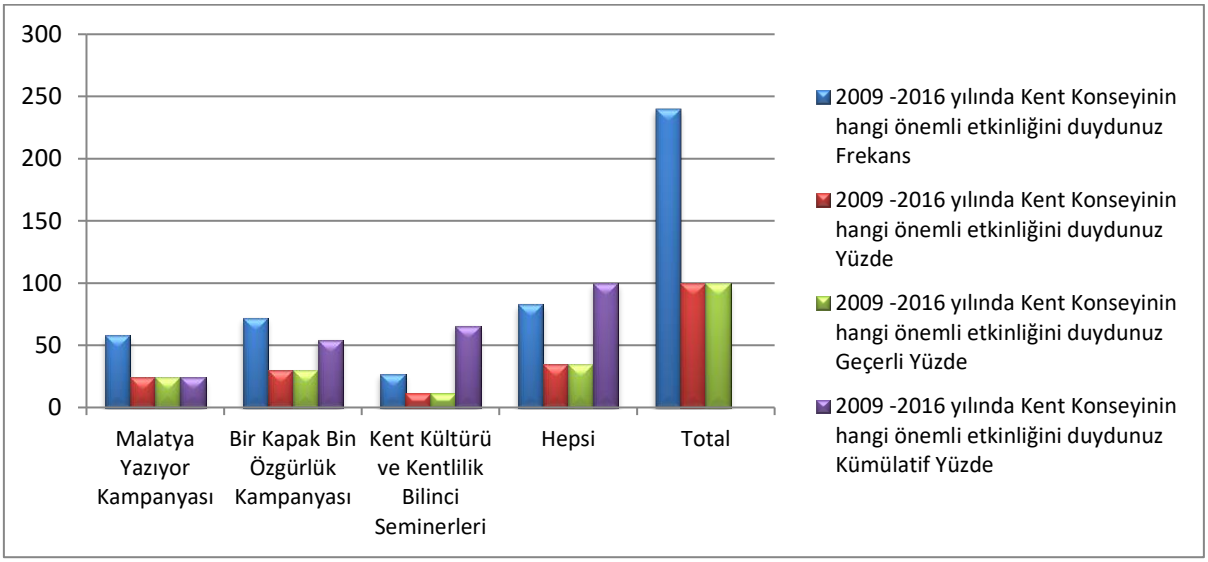

Tablo 15 :Kent Konseyi Etkinlikleri Frekans Değerleri

2009 -2016 yılında Kent Konseyi'nin hangi önemli etkinliğini duydunuz?					
Değer		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Malatya Yazıyor Kampanyası	58	24,2	24,2	24,2
	Hazinemiz Ailemiz	72	30,0	30,0	54,2
	Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci Seminerleri	27	11,3	11,3	65,4
	Hepsi	83	34,6	34,6	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

2.19. Tablo 16: Malatya Kent Konseyi bünyesindeki çalışma grupları ve meclisler heterejon bir yapıya sahip midir?

Bu soruya verilen cevaplara bakıldığında Kent Konseyi çalışma gruplarının esasında heterojen bir yapı sergiledikleri fakat grup bazında aynı heterojen yapının söz konusu olmadığı grup üyelerinin homojen bir yapı sergiledikleri anlaşılmaktadır.

Şekil 16: Çalışma gruplarının yapısı

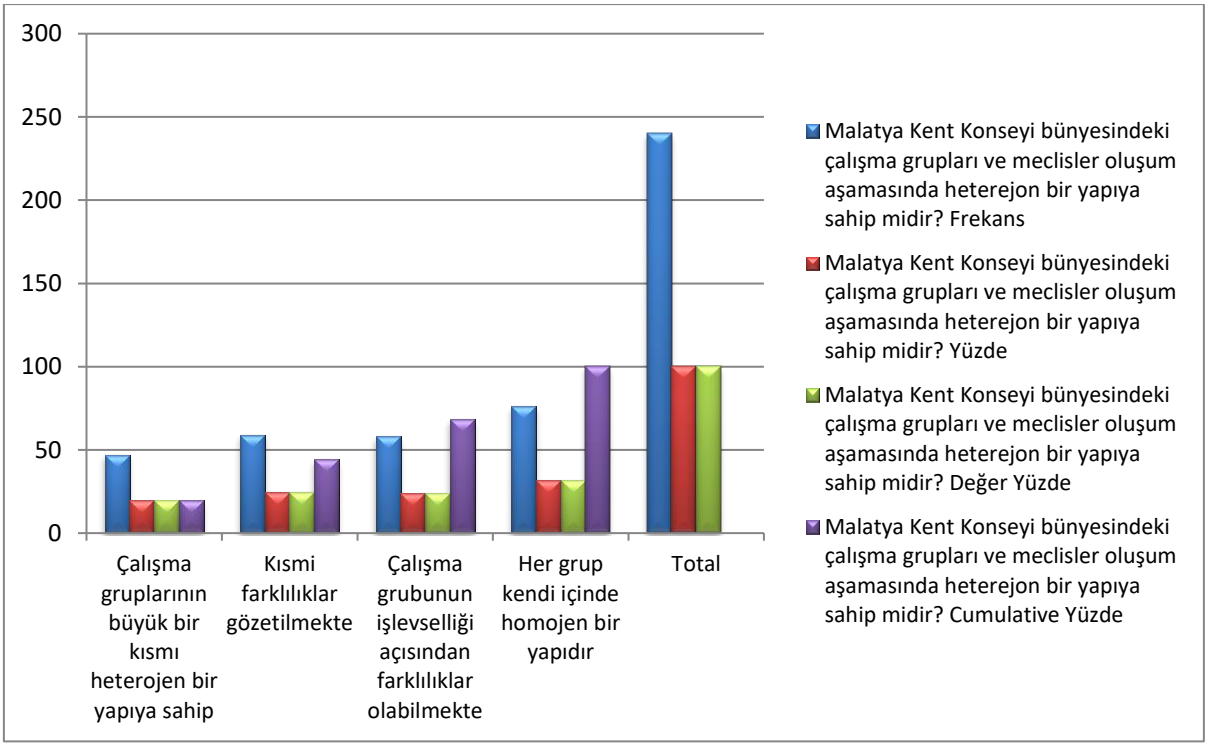

2.19. Tablo 16: Çalışma Gruplarının Yapısı Frekans Değerleri

Malatya Kent Konseyi bünyesindeki çalışma grupları ve meclisler oluşum aşamasında heterojen bir yapıya sahip midir?					
Değer		Frekans	Yüzde	Değer Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Çalışma gruplarının büyük bir kısmı heterojen bir yapıya sahip	47	19,6	19,6	19,6
	Kısmi farklılıklar gözetilmekte	59	24,6	24,6	44,2
	Çalışma grubunun işlevselliği açısından farklılıklar olabilmekte	58	24,2	24,2	68,3
	Her grup kendi içinde homojen bir yapıdır	76	31,7	31,7	100,0
	Total	240	100,0	100,0	

3. Malatya Kent Konseyi Algılamasında Cinsiyete, Eğitime Ve Yaşa Göre Genel Değerlendirme

Malatya Kent Konseyi'ni hangi unsurlar aracılığı ile tanıdınız?" sorusu yöneltilmiş olup bu soruya katılımcıların vermiş olduğu cevaplar aşağıdaki tabloda eğitim, cinsiyet ve yaşa göre belirlenmiştir.

Medya: 57 (%24) kişi

Çevre: 94 (%39) kişi

Yapmış olduğu etkinlikler: 51 (%21) kişi

Hepsi: 38 (%16) kişi

Cinsiyet: 69 kadının (%50)'si çevresinden tanıdığını belirtirken 36 (%35) erkek ise kent konseyinin medyadan tanıdığını 2. sırada belirtmiştir.

Yaş: Katılımcıların soru 6'ya verdikleri cevap yaş değişkeni açısından incelendiğinde 18-24 arası yüksekokul mezunu kadınların "Çevreden duydum" demesi dikkat çekerken, aynı yaş grubundaki yüksekokul mezunu erkeklerin 10 (%10) 'u çevremden duydum cevabı 2. sırada yer almaktadır.

Eğitim: Sırası ile 68 (%28) kadın ve 33 (%14) erkek yüksekokul mezunu çevreden ve yaptığı etkinliklerden duydum derken, 20 (%8)'lik lise mezunu dilimi ise medyadan tanıdım diye cevaplamıştır.

"Malatya Kent Konseyini etkin kılan unsurlar nelerdir?" diye sorulmuş olup katılımcılardan alınmış olan cevaplar tabloda yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna göre belirlenmiştir.

Malatya Belediyesinin Desteği: 45 (%41) kişi

Yönetişim algılamasında otorite kabul edilmesi: 16 (%7) kişi

Yaptığı sosyal ve kültürel etkinlikler: 81 (%34) kişi

Hepsi: 98 (%41) kişi

Cinsiyet: cevaplarda 56 (%41) kadın "Hepsi" derken 52 (%38) kadın yaptığı sosyal ve kültürel etkinliklerin etkin kıldığını belirtmiştir. Erkeklerinde 42 (%41) kısmı "Hepsi" seçeneğini tercih etmiştir.

Yaş: 18–24 yaş arası kadınlardan 39 (%28) yaptığı etkinlikler derken, 38 (%28) "Hepsi" tercihini sunmuş olup, erkeklerde aynı yaş grubunda 11 (%11)'i yaptığı etkinlikler olduğunu vurgulamıştır.

Eğitim: İlgili soru eğitim açısından incelendiğinde ankete cevap verenlerin yüksekokul mezunu olması nedeni ile 60 (%25) kişi "Hepsi" cevabını verirken, 57 (%24) kişi yaptığı etkinlikler cevabını vermiştir.

"Malatya Kent Konseyi yeterince özgür davranıyor mu?"sorusuna katılımcılardan alınan cevaplar:

Evet: 67 (%28) kişi

Hayır: 66 (%28) kişi

Siyasi Denge Gözetiyor: 49 (%20) kişi

Belediyenin çıkarlarını gözetiyor: 58 (%24) kişi

Cinsiyet: 42 (%30) kadın "Evet" derken, en düşük seçenekte 23 (%23) erkek " belediyenin çıkarlarını gözetliyor" demiştir.

Yaş: 18–24 arası kişilerin araştırmaya katılma oranlarının yüksek olması nedeniyle erkeklerden 10 (%10) kişi "evet" derken, kadınların 18–24 arası 38 (%16) kişi "Evet" demiştir.

Eğitim: Yüksekokul mezunu erkeklerden 16 (%17) si "Evet" derken, 12(%12)si "Hayır" demiştir. Yine yüksekokul mezunu katılımcılardan 26 (%19) "Evet" derken 28 (%20) " Hayır" cevabını vermişlerdir.

Kent Konseyinin Belediyeler Kanunu'nda belirtilen hükümler çerçevesinde kurulmasının dezavantajları nelerdir?

Gönüllülük esasına dayalı katılımcılığı yeterince temsil edemez: 25 (%10) kişi

Karar alma sürecinde özgür davranamaz: 75 (%31) kişi

Mevcut Yerel Yönetimin Tahakkümü altında kalır: 45 (%19) kişi

Hepsi: 95 (%40) kişi

Cevapları verilmiştir.

Cinsiyet: En yüksek cevapla 50 (%36) kadın "Hepsi" derken, en düşük cevapla 9 (%9) erkek gönüllülük esasına dayalı katılımcılığı yeterince temsil edemez" cevabını vermiştir.

Yaş: 18–24 arası yaş grubundaki kadınların 37 (%27) "Karar alma sürecinde yeterince özgür davranamaz" derken erkeklerde ise aynı yaş grubunda 16 (%16) kişi " hepsi" demiştir.

Eğitim: Eğitim yönüyle incelediğimizde 39 (%28) yüksekokulu mezunu kadın, "Karar alma sürecinde özgür davranamaz" derken, 28 (%27) yüksekokulu mezunu erkek "Hepsi" demiştir.

"2009–2016 yılları arasında Kent Konseyi'nin hangi önemli etkinliğini duydunuz" sorusuna katılımcıların verdiği cevaplar.

Malatya Yazıyor: 58 kişi (%24)

Hazinemiz Ailemiz : 72 kişi (%30)

Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci: 27 kişi (%11,25)

Hepsi: 83 kişi (%34,75)

Cinsiyet: Cinsiyet açısından incelendiğinde 52 kişi (%38) kadın "Bir Kapak Bin Özgürlük" Kampanyası'nın en önemli etkinlik olduğunu belirtirken, erkeklerin ise en çok "Malatya Yazıyor" Kampanyasını 28 kişi (%27) ile tercih ettikleri görülmüştür.

Yaş: 18–24 arası yaş grubunda toplam 51 kişi (%21) "Bir Kapak Bin Özgürlük" derken aynı yaş grubundan 34 kişi (%14) kişide "Malatya Yazıyor" Kampanyasının etkili olduğunu söylemiştir.

Eğitim: Katılımcıların çoğunluğunun yüksek okul mezunu olması dikkate alındığında 51 kişi (%21) "Hepsi" derken 50 kişi (%21) "Bir Kapak Bin Özgürlük" Kampanyası 36 kişi (%15) kişide "Malatya Yazıyor" demiştir.

"Kent Konseyi'nin başkanı kim olmalıdır?"

Vali: 32 kişi (%13)

Belediye Başkanı: 58 kişi (%24)

Rektör: 16 kişi (%7)

STK Başkanı: 134 kişi (%56)

Olarak cevaplamış olup, bunların yaş, cinsiyet, eğitim durumuna incelediğimizde;

Cinsiyet: 70 kişi (%51) kadın ve 64 kişi (%63) erkek STK temsilcisi olsun derken, Belediye Başkanının olmasını tercih edenlerin 42 kişi (%30) kadın ve 16 kişi (%7) erkek olup; her iki cinste de toplam 16 kişi rektör olmasını istemiştir.

Eğitim: Her iki cinste Yüksekokul mezunu 93 kişi (%39) STK Temsilcisi başkan olsun derken, Belediye Başkanını 31 (%13) kişi ile yine yüksekokul mezunları istemiştir.

Yaş: 18–24 yaş grubundan 62 (%26) kişi STK Temsilcisi derken, 25–34 yaş grubundan toplam 23 (%10) kişi STK Temsilcisinin başkan olmasını istemiştir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Yerel yönetimlerin hizmet önceliklerinin vatandaş odaklı olarak belirlenmesinde önemli mekanizmalarından biri olarak görülen Kent Konseyleri yerelleşme, yönetişim, katılım, gibi kavramların yerel düzeyde uygulanması için belki de en önemli adımlardan biri olarak ve kamuoyunun sesine kulak vermesi gereken önemli yapılanmalar arasında yer almaktadır.

Belediyelerin sundukları hizmetler ile bu hizmetleri sunarken halk temelli bir yaklaşım sergilemelerinde kamuoyu ile ilişkilerinde çift yönlü bir iletişim süreci geliştirmelerinde Kent Konseylerinin varlığı şüphesiz önemli bir rol oynamaktadır. Yerelde üretilen hizmetlerin doğru bir zeminde sorgulanabilmesi, kent dinamiklerini bir çatı altında toplayan bu işin lokomotifi olan Kent Konseyleri vasıtası ile sağlanması, hizmeti üreten ve hizmeti alan arasında bir iletişim bağının oluşturulmasında etkili bir yöntem olması arzulanmaktadır.

Malatya'da Kent Konseyi'nin yukarıda bahsi geçen konular ölçeğinde halkın söz hakkı temsilciliğini daha iyi sağlamasında yöre halkının bu anlamdaki görüş ve önerilerine yönelik yapılan araştırmalar neticesinde, bu yapıdan beklentilerin daha üst düzeyde olduğu ancak gerek belediyeler kanunu 76. maddesi gerek yönetmelikteki belirgin olmayan bazı ifadeler bu yapının kendisinden bekleneni yapamama gibi bir takım sorunlarla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Ayrıca kent konseylerinin yönetmelik gereği belediyeler tarafından kurulması ve belediyeler tarafından desteklenmesi yapısal anlamda güç katarken öte taraftan katılım ve temsil anlamında aynı şeyi söyleyemeyiz. Yönetmelikteki muğlak ifadelerden dolayı kent konseylerinin yaşam serüvenlerinde inişli çıkışlı grafikleri gözlemleyebiliriz. Yine yönetmelik çerçevesinde yerel yönetimlerin inisiyatifine bırakılan kent konseylerinin manevra alanlarının da bu eksende şekillendiğini, halk temelli gündem oluşturma gündem belirleme konularından ziyade manevra alanları çerçevesinde daha çok sosyal ve kültürel etkinlikler ile adından söz ettirdikleri söylenebilir.

Halkın karar alma süreçlerine etkide bulunabilmesi, sorumluluk alma, toplumsal ve yönetsel işleyişe yönelik aidiyet duygularının geliştirilmesi, katılım seviyesinin arttırılması, bakımından Kent Konseyleri klasik anlamda hiyerarşik yönetim yapılarını daha yatay hale getirme pratiğinin iyi örnekleri arasında yer almasına rağmen mevzuat boşlukları belirsizliklerden dolayı bunu sürdürememe sorunu ile baş başa kalmıştır.

Araştırma sonucunda getirilen öneriler ile kent konseylerinin belediyenin karar alma sürecinde daha iyi bir yönetişim faaliyeti yürütmesini sağlamak, iletişim kanallarını etkili bir şekilde kullanarak çift yönlü iletişim çerçevesinde çok daha verimli ve başarılı çalışmalar ortaya koyabilmeleri için katkıda bulunmasının önündeki engellerin tespiti belirlenmeye çalışılmıştır.

Her ne kadar Kent Konseyi başkanının herhangi bir STK başkanı olması oran yüksek çıksa da mevcut yasal mevzuat ve yönetmelik çerçevesinde bakıldığında Kent Konseylerinin yerelde daha etkin olması, Kent Konseyi Başkanının belediye başkanı olması önem arz etmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde Kent Konseyi başkanlığını belediye başkanlarının yaptığı illerde diğerlerine oranla daha etkili oldukları gözlemlenmektedir.

Tüm bu teorik ve pratik bilgiler ışığında Kent Konseylerinin özgünlüğü ve etkinliği açısından yönetmelik, bütçe, personel, bina konularında "**kalkınma ajansları"** modeline benzer bir yapıda yeniden kurgulanmasının gerekliliğine ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

Bursa Kent Konseyi (2012), *Bursa Kent Konseyi Çalışma yönergesi*, http://www.bursakentkonseyi.org.tr/?sayfa=icerik&id=14, (Erişim: 13.08.2016).

COŞKUN, Bayram (2007), *"Kent Yönetimine Katılım ve Kent Konseyleri", Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi*, Ed. Abdullah Yılmaz, Yavuz Bozkurt, Ankara: Gazi Kitabevi,

EMREALP, Sadun (2010,b). *Kent Konseyleri*, İstanbul: UCLG-MEWA

ESEN, Adem (2008), *"Kent Yönetimlerinde Katılım", Yerel Siyaset,* İstanbul: Okutan Yayıncılık.

GÖKTOLGA, Oğuzhan (2010,a), *Türkiye'de bir Yerel Yönetişim Deneyimi: "Yerel Gündem 21"lerden Kent Konseylerine.*

GÖRMEZ, Kemal (1997). *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Vadi Yayınları

GÖYMEN, Korel (1999). *"Türk yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkeziyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri"*, Amme İdaresi Dergisi, s. 4, ss. 67-83.

GÜLER, Birgül A. (2006), Yerel Yönetimler, Ankara: İmge Yayınları

HANCIOĞLU, Elif (2008,a). *Yerel Yönetişim: Yerel Gündem 21 Sürecinde Çankaya Belediyesi*

ÖKMEN, Mustafa (2002), "Yerel Yönetimlerde Özerklik Eğilimleri, Avrupa ve Türkiye", *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler,* Alfa Yayınevi, İstanbul.

UCLG-MEWA, UNDP (2008). *Türkiye Yerel Gündem 21 Programı Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin Yerelleştirilmesi Konusunda Kent Konseylerinin Rolü ve İşlevinin Değerlendirilmesine Yönelik Başarı Kriterleri ve Göstergeler*, UCLG-MEWA, UNDP Yayınları, İstanbul.

UYSAL Sezer, Birkan (1996) *Yerel Yönetimler ve Halkla İlişkiler*; Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 6.

UCLG-MEWA, UNDP (2008). *Türkiye Yerel Gündem 21 Programı Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin Yerelleştirilmesi Konusunda Kent Konseylerinin Rolü ve İşlevinin Değerlendirilmesine Yönelik Başarı Kriterleri ve Göstergeler*, UCLG-MEWA, UNDP Yayınları, İstanbul.

Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı, IULAEMME (UCLG-MEWA) Yayını, İstanbul.

İdeoloji ve Pragmatizm Kıskacında
Beşar Esad Dönemi Suriye-Rusya İlişkileri

Abdullah Torun, Fadime Kar Akyol

Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, abdullah.torun@inonu.edu.tr
Araş.Gör. İnönü Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, fadime.kar@inonu.edu.tr

Öz

10 Haziran 2000 tarihinde Suriye'nin karizmatik lideri Hafız Esad'ın ölümü, gerek iç gerekse dış politika bağlamında Suriye için yeni ve bir o kadar da çetrefilli bir dönemin başlangıcını olur. Babasının ölümünün ardından iktidarı devralan Suriye'nin tecrübesiz yeni lideri oğul Esad göreve gelir gelmez Suriye'yi diktarolyal mirastan kurtarmaya çalışmıştır. Beşar Esad, iktidarının ilk dönemlerinde bir yandan demokratik söylemler üzerinden Suriye'de yeni bir dönemin başladığını söylerken, ülkeyi dikta rejiminden uzaklaştırma görüntüsü vermiş, diğer yandan iç ve dış kamuoyuna karşı meşruiyet mücadelesini sürdürmüştür. Beşar Esad döneminde izlenilen yeni dış politika yönelimleri ve meşruiyet çabası ile Suriye yönetimi bölgesel ve küresel aktörlerin desteğini sağlamaya çabalamıştır. Suriye rejiminin bu dönemdeki en önemli destekçilerinden biri de Rusya olmuştur. Her iki ülke yönetimi de Orta Doğu'da meydana gelen karışıklıkları kendi jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirebilecekleri bir zemin olarak görmüş ve ilişkilerini bu bağlamda geliştirmeye başlamıştır. Nihayetinde, bu çalışmanın temel argümanı şudur: Beşar Esad döneminde yoğunlaşan Rusya-Suriye "dostluğu" 2011 yılından itibaren Suriye'de başlayan kaotik ve çatışmacı koşulların bir sonucu değildir. Söz konusu dostluk ve yakınlaşmanın tarihsel, ideolojik ve pragmatik parametreleri vardır.

Syria-Russian Relations At The Clamp Of Ideology And Pragmatism In Bashar al-Assad Term

Abstract

The death of Syrian charismatic leader, Hafiz Assad, on June 10, 2000, became the beginning of a new and more complicated era for Syria, in terms of domestic and foreign politics. After the death of his father, the inexperienced new leader of Syria, the son Bashar al-Assad took over the power and he immediately tried to save Syria from the dictatorial heritage. Bashar al-Assad, while saying that a new era had begun in Syria through democratic discourses in the early periods of his rule, showed his country's removal from the dictatorship regime and on the other hand he continued the legitimacy struggle against the public opinion both in internally and externally. Both governments saw the turmoil in the Middle East as a ground for realizing their geopolitical interests and began to

develop their relations in this context. The main argument of this study is that Russia-Syria "friendship" which is concentrated in the period of Bashar al-Assad is not a result of the chaotic and conflictual circumstances that started in Syria since 2011. There are historical, ideological and pragmatic parameters of this friendship and convergence.

1.Beşar Esad Öncesi Suriye Dış Politikasının Temel Unsurları

1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye dış politikasının temel unsurlarını sahip olduğu kimlik ve ideoloji retoriği oluşturmaktadır. Suriye'nin kimlik ve ideolojisi ile siyasi yapısının şekillenmesinde en önemli dönüm noktası, 1963 yılında gerçekleştirilen Baas darbesi olmuştur.[91] Baas Partisi'nin iktidara gelmesi Suriye rejimine yeni bir ideoloji ve kimlik kazandırmıştır. Suriye dış politikasına yön veren temel unsurlar da bu ideoloji ve kimlikten ilham alarak uygulanmıştır. Ancak, Raymond Hinnebusch'ın da belirttiği gibi, paradoksal biçimde Suriye dış politikası hem Arap ulusal kimliği, hem de bu kimlik içerisinde hissedilen ezilmişlik duygusu ekseninde şekillenmiştir.[92] Çünkü Arap dünyası içinde her hangi bir tarihi emperyal mirasa sahip olmaması (örneğin, Mısır) Suriye'yi diğer Arap devletleri karşısında zayıf düşürmüştür.

Arap dünyasının yenilgiye uğradığı 1967 Arap-İsrail savaşı (Altı Gün Savaşı) bir yandan Arap ulusçuluğu içerisinde Suriye'ye rol kazandırma fırsatı sunarken, aynı zamanda Suriye'de yönetim değişikliğinin koşullarını oluşturmuş ve 16 Kasım1970'de Hafız Esad parti içi darbe yaparak iktidara gelmiştir. Böylece Suriye yönetiminde Esad ailesinin hegemonik dönemi başlamıştır. Hafız Esad döneminin başlamasının ardından Suriye'de ekonomik ve siyasi istikrarın görece arttığı bir süreç oluşmuştur. Esad rejimi, "Tashih Hareketi" adı verilen

[91] "Yeniden doğuş" ve "diriliş" gibi anlamlar ifade eden Baas Partisi'nin kuruluşu 1943 yılında Şam'da Rum-Ortodoks Mişel Eflak ve Sünni-Arap Salih Bitar tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk kongresini 7 Nisan 1947 tarihinde gerçekleştirmiş, Mişel Eflak genel sekreterlik görevine getirilmiştir. İslamiyet^ten ziyade Arapçılığı esas alan ve bu nedenle Pan-Arabizm ilkesi doğrultusunda Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün'ü kapsayan bir bölgede "Büyük Suriye" projesini hayata geçirmek amacıyla kurulmuştur. "İslam sosyalizmi" veya "Arap sosyalizmi" gibi kavramlar üzerinden ideolojik ve düşünsel temellerini oluşturur. Baas Partisi 1953 yılında Ekrem el-Havra liderliğindeki Arap Sosyalist Partisi ile birleşerek Arap Sosyalist Baas Partisi adını almıştır. Baas hareketinin ilk kez iktidarı kazanması 8 Şubat 1963 tarihinde Irak'ta yapılan bir askeri darbeyle oldu. Irak askeri darbesinden bir ay sonra, 8 Mart 1963 tarihinde Suriye'de Baasçı subayların da yer aldığı bir askeri darbe ile General Emin Hafız devlet başkanı, Salih Bitar ise başbakanlık görevine getirilmiştir. Suriye bu tarihten sonra Baas rejiminin kontrolüne girmiştir. Baas Partisi 1980'lere gelindiğinde Suriye'de beş yüz bin, Irak'ta bir buçuk milyon üyeye kavuşmuşlardır. Ancak belirtmek gerekir ki, her iki ülkede iktidarı ele geçiren Baas rejimleri arasında işbirliğinden ziyade, karşılıklı güvensizliğe ve çıkar çatışmalarına dayalı bir süreç başlamıştır. Özellikle Saddam Hüseyin'in 16 Temmuz 1979'da Irak'ta iktidara gelmesiyle birlikte iki Baas rejimi arasındaki uzlaşmazlıklar daha da artmıştır. Baas rejimleri hakkında bkz. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,*" Cilt I, MKM Yayınları, 5. Baskı, Bursa, 2012, s. 141-143; Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, Barış Platin Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2009, s. 154-160; John F. Devlin, " The Baath Party: Rise and Metamorphosis," *The American Historical Review*, Cilt: 96, Sayı: 5, (Kasım/1991), s. 1396-1407, http://www.jstor.org/stable/pdf/2165277.pdf?acceptTC=true, (28.10 2015); Galip Çağ ve Sami Eker, "Orta Doğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak," *Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 2013, s. 57-72,http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/697712851_makale-4son.pdf, (28.10 2015).

[92] Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolıtion from above*, Routledge, London, 2001, s. 134.

program çerçevesinde kısmi liberal politikalar uygulayarak ekonomik alanda olumlu gelişmeler sağlarken, siyasal alanda bürokratik-otoriter yapının güçlendirilmesine yönelik faaliyetler sürdürmüştür.[93] İçte yaşanan bu gelişmeler Suriye'yi önemli bir bölgesel aktör konumuna getirmiştir.

Sahip olduğu jeopolitik konum ve Orta Doğu güç dengesi içindeki yeri de Suriye dış politikasına yön veren temel unsurlar arasındadır. Suriye'nin jeopolitik konumu ve Orta Doğu güç dengesi içindeki dezavantajlı pozisyonu ülkenin dış politika hassasiyetlerini arttırmış, irredendist bir strateji anlayışının oluşumuna katkı sağlamıştır.[94]

2.Soğuk Savaş Döneminde SSCB-Suriye İlişkileri

Soğuk Savaş döneminde Suriye ile SSCB arasında kurulan yakın ilişki süreci, Suriye'nin bağımsızlığını resmen ilan etmesinden kısa bir süre önce başladı. 1 Şubat 1946 tarihinde taraflar arasında imzalanan bir gizli antlaşma ile SSCB, Suriye'yi uluslararası alanda destekleyeceğini ve ulusal bir ordu kurulmasında yardım edeceği sözünü veriyordu. Ayrıca antlaşmada, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi vurgulanıyordu.

Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli önderliğinde, 1946'da sağlanan bağımsızlığın ardından Suriye'de siyasal istikrar dönemi başlamıştır. Ancak Suriye'deki bu siyasal istikrar fazla uzun sürmemiş, 1949 yılından itibaren ülke iç siyasi karışıklıklar nedeniyle düzensizliklerin giderek arttığı bir sürece girmiştir.[95] 25 Şubat 1954 tarihinde Albay Edip Çiçekli'nin bir askeri darbe sonucu iktidardan düşürülmesi, Suriye iç ve dış politikasında Baas etkisinin giderek artmasına neden olmuştur. Suriye'nin bu iç siyasal ortamında başlayan ve Sovyet çıkarlarının ön planda tutulduğu Suriye-SSCB ilişkileri, Soğuk Savaş boyunca üç temel parametre üzerinden sürdürülmüştür: Batılı güçlere karşı ortak düşmanlık, İsrail'e karşı silahlanma desteği ve Pan-Arap hareketlerine sempati.[96]

1950'lerde Orta Doğu'da meydana gelen bazı önemli gelişmeler Batı karşıtlığının artmasını ve Sovyetler Birliği ile Suriye ilişkilerinin gelişme zeminini kolaylaştırıcı faktörler oldu. Örneğin, 1955 Bağdat Paktı, 1956 Süveyş Krizi ve 1958 yılında Mısır ve Suriye arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) bölgesel dengeleri değiştirmiş ve Suriye-SSCB yakınlığının artmasını sağlamıştır. Bu üç olay bir yandan anti-emperyalist temelli Arap ulusçuluğunun yayılmasına katkı sağlarken, diğer yandan ABD'nin bölgesel etkisinin azalmasına, buna karşılık gerek Suriye'de gerekse bölgede giderek artan Sovyet etkisinin koşullarını oluşturmuştur.[97] Dolayısıyla, Suriye'ye karşı oluşmaya başlayan Sovyet desteği

[93] Meliha Benli Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası," Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, der., *Türkiye'nin Komşuları*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, 261.
[94] Hinnebusch, 2001, s. 137.
[95] 1949-1953 yılları arası dönemde Suriye'de üç hükümet darbesi gerçekleşmiş, 21 kabine değişikliği yapılmış ve bu süreçte iki defa askeri darbe olayı yaşanmıştır. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,:1914-1995*, 11. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz, s. 506;
[96] Philip K. Hitti, *Syria: a Short History*, The Macmillan Company, New York, 1958, s. 257.
[97] Adeed Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From to Triumph to Despair*, Princeton University Press, New Jersey, 2003, s. 160.

yalnızca ideolojik değil, pragmatik nedenler üzerinden de düşünülmüştü. Bu amaçla SSCB Bağdat Paktı'ndan uzak tutma stratejisi uygulayarak Suriye'ye ilk askeri yardım sürecini Paktın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra, Mart 1955'de başlattı.[98] Batı'nın Orta Doğu'daki etkisini arttırmak ve komünizmin yayılmasını engellemek amacıyla oluşturulan Bağdat Paktı, Batı'nın bölge üzerindeki etkisini arttırmak biryana, SSCB'nin bölgeye girişini kolaylaştırıcı rol oynamıştır.[99]

İsrail karşıtlığı Suriye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmaya sağlayan bir başka önemli faktör olmuştur. Suriye İsrail'e karşı yürüttüğü politikalarında Sovyetler Birliği'nin askeri ve mali yardımlarından faydalanmış ve bu durum Suriye'yi Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden biri konumuna getirmiştir.[100]

Hafız Esad'ın 1970 yılında iktidara gelişi, Suriye üzerinde SSCB siyasal ve askeri etkisinin artmaya başladığı yeni bir dönemin başlangıcını oluşturur. Esad yönetiminin başlangıçta Baas içindeki komünistleri tasfiye etmesi nedeniyle Sovyetlerle ilişkilerde oluşan gerginlik fazla sürmemiştir.[101] Aynı yıl Mısır'da yönetim değişmiş, SSCB ile yakın ilişkiler sürdüren Cemal Abdülnasır'ın ölümü üzerine yerine yardımcısı Enver Sedat getirilmişti. Sedat yönetiminin başlangıcında Mısır hem SSCB ile ilişkilerini kontrollü olarak sürdürme, hem de ABD ile yakınlaşma sinyalleri verince Moskova ve Şam arasındaki siyasi ve askeri bağlar güçlenmiştir.

1972 yılında imzalanan SALT I (Strategic Arms Limitations Treaty- Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması) nedeniyle SSCB-ABD ilişkilerindeki yumuşama, SSCB'nin Orta Doğu politikalarına da yansımıştı. Ancak Sedat yönetimindeki Mısır'ın Batı'ya yakınlaşması politikasına karşılık olarak, SSCB Suriye'ye yönelik askeri yardımlarını arttırarak denge oluşturmaya çalıştı.

1980'li yılların ilk yarısı Suriye-SSCB ilişkilerinde işbirliğinin yükseldiği bir dönem oldu. O yıllarda Hafız Esad yönetimi Sovyetler tarafından yoğun olarak silahlandırılmaya devam edildi. Bu bağlamda 1980 yılında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasındaki yakınlaşmanın doruk noktasını oluşturmuştur. Anlaşmanın süresi yirmi yıl olarak düşünülmüş ve taraflar itiraz etmedikçe beşer yıllık dönemlerde uzatılacağı kabul edilmişti. Anlaşmanın sağladığı yakınlaşma 13.000 kadar Sovyet uzman ve danışmanın Suriye'de varlığı söz konu konusu hale getirmişti.[102] Artan yakınlaşmanın sonucu olarak Suriye 1980 anlaşmasını "stratejik ortaklık" olarak değerlendirmişti çünkü 1978 Camp David anlaşması gereği Mısır'ın İsrail'i tanıması ve Batı dünyasıyla uzlaşısını, Suriye Sovyet nezdinde stratejik öneminin artacağı biçiminde düşünmüştü. Fakat anlaşma Suriye'nin beklentilerini karşılamadı. Suriye'nin Lübnan'daki

[98] Global Security, "Syria-Arms Imports," http://www.globalsecurity.org/military/world/syria/arms-imports.htm, (30.11.2015)
[99] Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 626.
[100] Arı, 2012, s. 149.
[101] Arı, 2012, s. 146.
[102] Arı, 2012. S, 152.

pozisyonunu belirlemediği gibi, iki ülke arasında daha geniş ittifak ilişkisi de oluşturmuyordu. Bu nedenle Suriye, anlaşma kapsamında ülkesinde bulunan Sovyet uzaman ve danışmanların sayısını 3000'e kadar düşürdü. 1987 yılında aldığı bir kararla da SSCB'ye ülkesinde üs kolaylıkları sağlamayacağını açıkladı.[103]

Ancak Sovyetlerden sağlanan askeri yardım ve ekipmanların Esad yönetimi için aynı zamanda rahatsızlık yarattığını da belirtmek gerekir. Çünkü Suriye yönetimi, Moskova'ya aşırı askeri bağımlılığın ülkedeki Sovyet etkisinin artmasından da rahatsız oluyordu. Bu nedenle Suriye Fransa ile askeri işbirliği yollarını denemiş ancak Suriye'nin Camp David uyumuna karşı çıkması ve Batı kamuoyunda uluslararası terörizme destek verdiği yönündeki iddialar nedeniyle Fransa tarafında kabul görmemiştir.

Nihayetinde, Soğuk Savaş döneminin son yirmi yılı boyunca iktidarda kalan Hafız Esad döneminde Suriye dış politikasının öncelikli sorunlarını; İsrail karşıtlığı, Hatay, su sorunu, Lübnan'da etkinlik kurma ve Arap dünyasının liderliği gibi parametreler oluşturdu. Söz konusu dönemde Suriye'nin en önemli destekçilerinden biri SSCB oldu. Soğuk Savaş döneminde hem Sovyetler hem de Suriye, aralarındaki askeri ilişkiyi ABD-İsrail ilişkisini Orta Doğu'da dengeleyici bir unsur olarak gördüler. Sovyet yönetimi bu denge oluşumu çabalarını bölgesel çıkarları temelinde stratejik üstünlüğe dönüştürmeye çalışırken, Suriye bu ilişkiyi daha fazla askeri yardım elde edebileceği pragmatik bir ilişki zemininde değerlendirdi.

3.Soğuk Savaş'ın Bitişinin SSCB-Suriye İlişkilerine Etkisi

Hafız Esad yönetimi, Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistemin yeni yapısını Suriye ve Arap dünyasının çıkarları açısından tehdit oluşturabilen bir sistem olarak algıladı. Ayrıca, Soğuk Savaş'ın sona ermesi Suriye açısından bölgesel politikalarını gerçekleştirebilmek için destek bulduğu bir müttefikin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Bu bağlamda, Suriye dış politikasını uluslararası sistemin yeni yapısına uyumlaştırma amacı taşıyan politikalar izlenmeye başladı

1990'lı yıllarda Suriye-Rusya ilişkileri gerileme göstermiştir. Yine de Soğuk Savaş sonrası Suriye dış politikasını tanımlayabilecek en uygun sıfat "pragmatizm" olsa gerek. Çünkü, önemli müttefikini kaybeden Suriye, dış politikasını Batı eksenine yönlendirmeye başlamıştır. Örneğin, 1990 Körfez Krizi sırasında ABD öncülüğündeki koalisyon içerisinde yer alarak, Sovyet kontrolündeki bir ülke imajından uzaklaşmayı hedeflemiştir. Ayrıca Suriye'nin 1991 Madrid ve 1993 Oslo Barış Süreçlerine sağladığı destek, ABD'nin Suriye'ye bakışını yumuşatmaya yönelik çabalar olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası süreçte Suriye yönetimi bir yandan ABD ve Batı dünyasına karşı yakınlaşma politikası izlerken, diğer yandan ABD hegemonyasının bölgesel etkilerini azaltmak amacıyla bölgesel ve küresel güçlerle ilişkilerini geliştirmeye çalıştı.[104] Suriye'nin bu süreçteki en önemli destekçilerinden biri Rusya oldu. Rusya da yeni dönemde Orta

[103] Arı, 2012, s. 152.
[104] Hinnebusch, 2001, s. 156.

Doğu'da ABD'nin bölgesel etkisini azaltmak amacıyla Suriye'yi partner olarak görmenin, bölgesel ve küresel çıkarları açısından olumlu sonuçlar doğuracağını düşündü. Bu nedenle Rusya, Suriye'yi ekonomik ve askeri yardımlarla desteklemeye başladı.[105]

4.Beşar Esad Dönemi Suriye-Rusya İlişkileri

Beşar Esad'ın devlet başkanlığı görevine gelişi Suriye dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcı olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, Beşar Esad devlet başkanlığı görevine geldiğinden itibaren bölgesel ve küresel aktörler tarafından yakından takip edilmeye başlandı.[106] Beşar Esad göreve geldiğinde ılımlı söylemlerde bulunarak, küresel ve bölgesel güçlerle uyumlu bir dış politika sürdüreceğinin sinyallerini verdi. Çünkü Batı eğitimli Beşar Esad, Suriye'yi kapitalist dünyaya entegre etmeyi temel strateji olarak benimsemişti. Suriye yönetimi Batıya yanaşma politikası ve ABD'nin bu politikaya karşı ılımlı tutumu, 2006 yılında İsrail ile Hizbullah arasında yeniden şiddetlenen çatışma sürecine kadar devam etti. Beşar Esad liderliğindeki Suriye-Rusya ilişkileri başlangıçta Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi zorunluluktan kaynaklanan bir ilişki biçimi görüntüsünden uzaklaşma stratejisi izlemeye çalıştı. Beşar Esad yönetimi bir yandan Batıya karşı ılımlı ve katılımcı bir formatta strateji izlerken, diğer yandan Rusya'yı denge unsuru olarak değerlendirip bu ülkeyle ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerini yakınlaştırma politikası izledi. Soğuk Savaş dönemindeki iki kutupluluğu stratejik çıkarları açısından manüpüle etmeye çalışmış olan Suriye yönetimi, Beşar Esad döneminde bu stratejiyi daha kapsamlı ve fonksiyonel biçimde uygulamaya çalışmıştır.

Başlangıçta, Batıda eğitim almış, ve demokratik-liberal değerlere bağlı bir lider görüntüsü vermeye çalışan 35 yaşındaki genç Beşar Esad, rejimin bekası söz konusu olduğunda Baas düşüncesinin otoriter/totaliter yapısından yararlanmayı ihmal etmemiştir. Aynı zamanda Beşar Esad, pan-Arap ideolojiyi de ittifak ve savunma doktrininin bir unsuru olarak gerektiğinde kullanma yeteneğini göstermiştir.[107]

Dolayısıyla, uluslararası sistem Soğuk Savaş sonrası ideolojik mantık dışında inşa sürecini sürdürüyor olsa da, ideolojik gerekçeler Beşar Esad liderliğindeki Suriye dış politikasını etkileyen temel parametreler arasında yer almaya devam etmektedir.

Besar Esad'ın göreve başladığı 2000'li yıllarda Suriye "bölgesel yalnızlık" içindeydi. Besar Esad'ın 2005 yılında gerçekleştirdiği Moskova ziyareti hem Suriye'nin içinde bulunduğu bölgesel yalnızlıktan hem de yeni dönemde Rusya ile ilişkilerinde dönüm noktası oldu. Hafız Esad sonrası Suriye-Rusya ilişkilerinde yeni ve önemli bir süreç başlatan bu ziyaret, 1990'lı yıllarda gerileyen iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda geliştirmenin önünü açtı.[108] Besar Esad ve Vladimir Putin arasında yapılan

[105]Hinnebusch, 2001 s. 156.
[106] Muhammed Hüseyin Mercan, "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikası'nda Süreklilik ve Değişim," *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 4, Sayı: 10, 2010, s. 110.
[107] Wieland, 2013, s. 15.
[108] Yasin Atlıoğlu, "Beşşar Esad'ın Rusya Ziyareti ve Bölgesel Etkileri,"

ikili görüşmelerde birçok alanda işbirliğini öngören antlaşma imzalandı. Antlaşmada Suriye'nin Rusya'ya o sırada 13.4 milyar dolar olan borcunun % 73'ünü silinmesi ve kalan borcunun taksitle ödenmesi kararlaştırıldı. [109] Antlaşmaya 2005-2010 yılları arasında Moskova'nın Şam yönetimine 2,5-3 milyar dolar değerinde silah satışı yapmasını planlandı.[110] Ayrıca, Rusya'nın Suriye'ye gelişmiş hava savunma sistemleri ve bu bağlamda Strelets SA-18 alçak irtifa yüzeyden havaya fırlatılabilen füze satışı kararlaştırıldı.[111]

Rusya ile yakınlaşma politikası başlatan Beşar Esad, 2006 yılında ikinci ziyaretini gerçekleştirdi. İkinci ziyaretin ana gündem konusunu da, Rusya'nın Suriye'ye satmak istediği silahlar oluşturdu. Bu bağlamda, Rusya'nın Suriye'ye MIG-29SMT savaş uçakları Panstir S1 kısa menzilli karadan havaya, aynı anda iki hedefi vurabilen balistik füze satışı söz konusu oldu.[112]

Beşar Esad'ın Moskova ziyaretini dikkate değer kılan bir başka yönü, gerek İsrail ile Hizbullah arasında devam eden çatışmaya yönelik Suriye'nin tutumu, gerekse 14 Şubat 2005'de Lübnan eski Başbakanı Refikel-Hariri'ye yönelik suikasta Suriye'nin destek verdiği iddiasında olan ABD'nin Suriye'ye yönelik siyasi ve ekonomik baskı yapmaya başladığı bir dönemde gerçekleşmiş olmasıdır. Hariri suikasti, Suriye'nin yalnızca Batılı ülkeler tarafından değil, Arap dünyasından da güçlü bir izolasyona uğramasına neden oldu. [113] Geçirmekte olduğu izolasyon sürecine rağmen, ilginç sayılabilecek nitelikte, 2008-2010 arası Suriye dış politikası bir "balayı" dönemi yaşadı. Örneğin bu dönemde Beşar Esad, 2008 yılında Paris'te düzenlenen Akdeniz Zirvesi'ne davet edildi.

Beşar Esad'ın bölgesel yalnızlığı aşma politikasının bir gereği olarak Rusya'ya karşı uyguladığı yakınlaşma stratejisi, Hafız Esad döneminde uygulanan ideolojik sempatinin ve pragmatik ittifak ilişkisinin mirası niteliğindedir. Dolayısıyla, Beşar Esad dönemindeki Suriye-Rusya işbirliği ve yakınlaşması iki ülke arasındaki ilişkilerde pardigmatik bir dönüşümü ifade etmez. Ancak, yine de, belirtmek gerekir ki, Beşar Esad yönetiminin Rusya'ya yönelik yakınlaşma stratejisi, Soğuk Savaş ve sonrasında Hafız Esad döneminde uygulanan pragmatizm stratejisine benzese de, yeni yönetimin Rusya'ya ilişkin yaklaşımları ve iki ülke arasındaki ilişkiler bu çerçevenin ötesinde anlam taşımaktadır. Çünkü Soğuk Savaş döneminin iki kutupluluğundan kaynaklanan bir zorunluluğunun sonucu olarak oluşan SSCB-

---

http://tasam.org/tr-TR/Icerik/932/bessar_esadin_rusya_ziyareti_ve_bolgesel_etkileri, 2008, . (Erişim Tarihi: 20.04.2017).

[109] Sinem Taş, "Geçmişten Günümüze Rusya-Suriye İlişkileri," http://akademikperspektif.com/2013/11/25/gecmisten-gunumuze-rusya-suriye-iliskileri/, 2013, s. 3. (Erişim Tarihi: 20.04.2017).

[110] İlyas Kamalov, *Putin Dönemi Rus Dış Politikası: Moskova'nın Rövanşı,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 234.

[111] Taş, 2013, s. 3.

[112] Atlıoğlu, 2008.

[113] Wieland, 2013, s. 17.

Suriye ilişkilerinden daha kapsayıcı ve dengeleyici bir pragmatizm anlayışı çerçevesinde taraflar birbirleriyle ilişkilerini sürdürmeye başlamışlardır.[114]

5.İç Savaş Sürecinde Suriye-Rusya Birlikteliği

Besar Esad rejimi Arap Baharı öncesi hem iç hem de dış dünyaya karşı güçlü bir görüntü vermeye çalışıyordu.[115] Öyleki Beşar Esad Ocak 2011'de, yani Suriye'de rejime yönelik protestoların başlamasından yaklaşık iki ay önce, yaptığı bir açıklamada; Suriye'nin bazı yönleri ile diğer bölge ülkelerinden farklı olduğunu, kendisinin de Arap dünyasındaki en büyük reformist lider olduğunu iddia ederek, bölgedeki monarşik ve otoriter yönetimler nasihatlerde bulunmayı ihmal etmemiştir.[116] Beşar Esad'ın kendi tanımları dışında, tıpkı babası Hafız Esad gibi, Suriye'nin sıkıntılı olduğu dönemlerde, ülkeyi rahatlatabilecek ittifaklar kurma politikasında başarılı olduğunu da belirtmek gerekir.

İç savaş sürecindeki Suriye-Rusya birlikteliği, Soğuk Savaş döneminde SSCB-Suriye ilişkilerinin 1990'larda kesintiye uğrayan devamı niteliğindedir. Orta Doğu'nun "stratejik kalbi" olarak gördüğü Suriye'de[117] başlayan iç çatışmalar savaş düzeyine ulaştığında Moskova yönetimi bir ikilemle karşı karşıya kaldı: yoğun şekilde savaşa müdahil olmak veya siyasal çözüm oluşturarak Suriye bataklığına saplanmamak.[118] Rusya bu ikilemi Orta Doğu'da daha etkin olabilmek adına Suriye'yi hem uluslararası alanda destekleyerek, hem de doğrudan askeri varlığıyla Suriye'de bulunarak aşmaya çalıştı. Nitekim iç savaş sürecinde iki ülke açısından da yakınlaşma ve işbirliğinin önemi geçmiş dönemlere kıyasla daha da değerli hale gelmiştir. Böylelikle, Suriye'de başlayan iç savaş süreci, hem Rusya'nın Orta Doğu'da oyun kurucu bir aktör olarak dönüşüne zemin hazırlamış, hem de Beşar Esad'ın konumu güçlendirilerek bölgedeki askeri ve diplomatik etkisinin artmasına olanak sağlamıştır.[119]

Suriye'de 2011 yılında rejim karşıtı gösterilerle başlayan çatışmacı sürecin giderek iç savaşa dönüşmesi ve rejimin giderek güç ve kontrol kaybetmesi nedeniyle, Rusya Şam yönetimine olan desteğin ötesinde, 30 Eylül 2015 tarihinde doğrudan askeri operasyonlara başladı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin: "Suriye'de teröristlerle başetmenin tek yolu

---

[114] Mercan,2010, s.109.

[115] Eyal Zisser, "The Crisis in Syria: Threats and Opportunities for Israel," http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/INSS2012Balance_ENG_Zisser819356351.pdf, Erişim Tarihi: 28.04.2017., s. 171.

[116] Carsten Wieland, "A Decade of Lost Changes: Past and Present Dynamics of Bashar al-Asad's Syria," *Orta Doğu Etütleri*, Cilt: 4, Sayı: 2, Ocak/2013, s. 12.

[117] Dmitri Trenin, "Why Russia Supports Assad," http://www.nytimes.com/2012/02/10/opinion/why-russia-supports-assad.html, Erişim Tarihi: 28.04.2017.

[118] Eyal Zisser, "Russia's War in Syria," *Strategic Assessment*, Cilt: 9, Sayı: 1, Nisan/2016, s. 41.

[119] Oktay Tanrısever, "Rusya'nın Artan Bölgesel Etkisi ve Türkiye," http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rusyanin-artan-bolgesel-etkisi-ve-turkiye, 16 Aralık 2016, Erişim Tarihi: 28.04.2017.

önleyici hamlelerde bulunmaktır. Sıranın Rusya'ya gelmesini bekleyemeyiz,[120]" açıklamasını yaparken, hava operasyonlarının hem stratejik gerekçesini oluşturmuş hem de Rusya'nın askeri varlığını ve operasyonları doğrudan Rusya'nın ulusal güvenliği ile ilişkilendirmiş oluyordu. Rusya'nın Suriye'de başlattığı operasyonların hukuksal boyutuna ilişkin olarak ise Suriye resmi haber ajansı SANA 30 Eylül günü yaptığı açıklamada; Rusya'nın Suriye'ye hava güçleri göndermesinin, Suriye'nin talebi üzerine olduğunu belirtiyordu.[121]

Rusya'nın 30 Eylül askeri operasyonlara başlamadan önce Suriye'deki askeri varlığını artırmaya başladığına ilişkin iddialar yayılmaya başlamıştı. Bu haberlerin kaynağı ise Rusya'nın Suriye'ye 6 adet MIG-31 savaş uçağı gönderdiği ile ilgiliydi.[122] Eylül ayı itibariyle Suriye'deki askeri varlığı belirginleşti. Askeri personel açısından Suriye'deki Rus güçlerinin sayısının 4 bin ile 5 bin arasında olduğu tahmin ediliyor.[123]

6.Sonuç

Suriye-Rusya ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada elde edilen temel sonuçlarından biri şudur: Suriye'de iktidarda bulunan yönetim her ne zaman ekonomik, siyasi ve askeri olarak sıkıntılı bir sürece girerse ve rejim her ne zaman içeride ve dışarıda bir meşruiyet sorunu yaşamaya başlarsa, Suriye-Rusya ilişkileri gelişmektedir.

Suriyeli yöneticilerin, kriz dönemlerinde Rusya'dan sağlanacak ekonomik ve askeri yardımların ülke içerisinde istikrarı sağlayacağı düşüncesinden hareketle iki ülke ilişkilerinin zeminini oluşturmaya çalıştılar. Soğuk Savaş döneminde bu stratejiyi anti-batıcı söylemler üzerinden geliştirdiler.

SSCB'nin ise, her ne kadar kendisini bağlantısızlar grubu içerisinde konumlandırmış olsa da sosyalist bloka yakınlık ve sempati duyan Suriye'ye karşı ideolojik desteğinin yanında, kendine özgü stratejik çıkar ve beklentileri bulunmaktaydı. SSCB ideolojik olarak Arap dünyasının muhafazakâr ve devrimci biçiminde ikiye bölünmüşlüğünü bölgesel nüfuz

---

[120] "Rusya Operasyonlara Başladı," *Milliyet*, 30, 09, 2015.

[121] SANA söz konusu açıklamanın devamında, Rus askeri operasyonunun hukuksal gerekçelerinin, Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından şu ifadelerle savunulduğunu bildirdi: "Suriye'nin Cumhurbaşkanı Beşşar el Esad'ın Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin'e resmi mektup aracılığı ile Putin'in terörle mücadele girişimi kapsamında Suriye'ye Rus hava güçleri göndermesine çağrıda bulunması üzerine Rus hava güçlerinin Suriye'de bulunduklarını belirtti. Cumhurbaşkanlığı beyanında Rusya Federasyonunda Federal Meclisin Putin'e Rus hava güçlerini Rusya sınırları dışında kullanmasına izin veren kanunu onaylaması ardından Rus hava güçlerinin Suriye'de bulunma formülüne ilişkin Cumhurbaşkanlığına bir kısım soruların geldiğini ifade etti. Bunun üzerine ülkeler arasındaki ilişkilerin uluslararası misak ve kanunlarla hükmedildiğine dikkat çeken Cumhurbaşkanlığı; aynı zamanda bu devletlerin halklarının çıkarlarına ek olarak toprak bütünlüklerini ve selametini koruma amacıyla imzaladıkları anlaşmalarla ilişkilerini kurduklarını belirtti." SANA,"Rus Hava Güçleri Suriye'nin Talebi Üzerine Gönderildi,"
http://sana.sy/tr/?p=48244#, (Erişim Tarihi: 01.05.2017).

[122] Musa Özuğurlu, "Rusya'nın Suriye'deki Bir Yılı," 29 Eylül 2016,
http://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/09/29/rusyanin-suriyedeki-bir-yili/, (Erişim Tarihi: 02.05.2017).

[123] Özuğurlu, 2016.

etkisini arttırma aracı olarak kullandı. Genel olarak, Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasındaki yakınlaşma her iki ülkenin de çıkarlarını destekler biçimde sürdürüldü.

Beşar Esad döneminde ise hem pan-Arap hem de Baas düşüncesinin otoriter ideolojisinden kaynaklanan nendeler ilişkilerin artmasına neden oldu. Pragmatizm ise, Beşar Esad döneminde Soğuk Savaş döneminde olduğundan daha fazla biçimde iki ülke ilişkilerinin ortak paydası olmaya devam etmektedir. Rusya ve Suriye ilişkileri, yakın gelecekte de ideoloji ve pragmatizm kıskacında sürdürülecek görüntüsü vermektedir.

Kaynaklar

Altunışık, Meliha Benli, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası," Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, der., *Türkiye'nin Komşuları*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, S. 259-292.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,*" Cilt I, MKM Yayınları, 5. Baskı, Bursa, 2012.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,:1914-1995*, 11. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz.

Atlıoğlu, Yasin "Beşşar Esad'ın Rusya Ziyareti ve Bölgesel Etkileri," http://tasam.org/tr-TR/Icerik/932/bessar_esadin_rusya_ziyareti_ve_bolgesel_etkileri, (02.11.2015)

Çağ, Galip ve Sami Eker, "Orta Doğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak," *Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 2013, s. 57-72 http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/697712851_makale-4son.pdf

(28.10 2015)

Dawisha, Adeed, *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From to Triumph to Despair*, Princeton University Press, New Jersey, 2003.

Devlin, John F., " The Baath Party: Rise and Metamorphosis," *The American Historical Review*, Cilt:

96, Sayı: 5, (Kasım/1991), s. 1396-1407,

http://www.jstor.org/stable/pdf/2165277.pdf?acceptTC=true; (28.10 2015).

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler," Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 626.

Hinnebusch, Raymond, *Syria: Revolution from above*, Routledge, London, 2001.

Hitti, Philip K. *Syria: a Short History*, The Macmillan Company, New York, 1958.

Kamalov, İlyas, *Putin Dönemi Rus Dış Politikası: Moskova'nın Rövanşı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008

Mercan, Muhammed Hüseyin, "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikası'nda Süreklilik ve Değişim," *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 4, Sayı: 10, 2010, s. 103-118.

Özuğurlu, Musa, "Rusya'nın Suriye'deki Bir Yılı," 29 Eylül 2016,

http://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/09/29/rusyanin-suriyedeki-bir-yili/

"Rusya Operasyonlara Başladı," *Milliyet*, 30, 09, 2015.

SANA,"Rus Hava Güçleri Suriye'nin Talebi Üzerine Gönderildi,"
http://sana.sy/tr/?p=48244#,

Tanrısever, Oktay, "Rusya'nın Artan Bölgesel Etkisi ve Türkiye,"

http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rusyanin-artan-bolgesel-etkisi-ve-turkiye, 16 Aralık 2016.

Taş, Sinem, "Geçmişten Günümüze Rusya-Suriye İlişkileri,"

http://akademikperspektif.com/2013/11/25/gecmisten-gunumuze-rusya-suriye-iliskileri/,

s.1-6.

Trenin, Dmitri, "Why Russia Supports Assad,"

http://www.nytimes.com/2012/02/10/opinion/why-russia-supports-assad.html,

Yılmaz, Türel, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, Barış Platin Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2009.

Wieland, Carsten, "A Decade of Lost Changes: Past and Present Dynamics of Bashar al-Asad's Syria," *Orta Doğu Etütleri*, Cilt: 4, Sayı: 2, Ocak/2013, s. 9-29.

Zisser, Eyal, "Russia's War in Syria," *Strategic Assessment*, Cilt: 9, Sayı: 1, Nisan/2016, s. 41-49.

ABD Liderliğindeki Liberal Uluslararası Düzenin Sonu mu?: Batı ve Düzen Sonrası Çağda Düzen Bozucu Trumpizm Liberal Yerleşik Düzene Karşı

Ömer Kurtbağ

Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tokat, e-posta: omer.kurtbag@gop.edu.tr

Öz

Bu çalışma, 2008-2009 küresel mali kriz sonrası ABD liderliğindeki Batı merkezli liberal uluslararası düzenin sona erip ermediğini tartışmayı amaçlar ve özellikle de bu düzenin kendisine meydan okuyan Trump yönetimi altında ayakta kalıp kalamayacağı meselesine odaklanır. Bu temelde, çalışma ilk olarak, söz konusu düzenin ABD liderliği ve hegemonyası altında nasıl kurulduğu ve sürdürüldüğünü ele alır ve daha sonra da düzenin mimarı olan ABD'nin neden küreselleşmenin tersine döndüğü bir ortamda bu düzene meydan okuduğunu açıklamaya çalışır. Burada çalışma, liberal uluslararası düzene esas meydan okumanın Çin ve Rusya gibi diğer devletler ya da IŞİD gibi devlet dışı aktörlerden ziyade içeriden geldiği görüşünü tartışır. İkinci olarak, çalışma ilgili düzene yönelik Trumpizm'in yükselişiyle temsil edilen içerden kaynaklı bu tehdidin zamanla nasıl evrildiğini ve ABD'nin iç uyumunu bozmaksızın bu düzen bozucu dönemi atlatıp atlatamayacağını ortaya koymaya çalışır. Burada esas odak noktası, bilhassa liberal yerleşik düzen ile Trump'ın popülist-milliyetçi 'karşı devrimi' arasında yaşanan ve küresel ekonomik ve siyasi düzeni de etkileyecek olan sert iktidar mücadelesi üzerinedir. Çalışma, ABD'nin Trump yönetiminde Batı sonrası düzenin ortaya çıkışında yeniden düzen kurucu bir rol oynamak mı isteyeceğini yoksa müttefik ve ortakları da dahil dünyanın geri kalanı aleyhine kendi dar ulusal çıkarlarının peşinde tek taraflı ve militarist bir çizgiye mi yöneleceğini tartışarak son bulur.

Anahtar Sözcükler: Trump, liberalizm, dünya düzeni, popülizm, yerleşik düzen

The End of US-led Liberal International Order under President Trump?: Disruptive Trumpism vs. Liberal Establishment in the Age of Post-West and Post-Order World

Abstract

This study intends to discuss the end of US-led and Western-centered liberal international order in the aftermath of global economic crisis of 2008-2009 and focuses especially on the debate on whether it will survive under the Trump administration which wowed to challenge it. On this basis, it first examines how this order was established and sustained under the US leadership and hegemony during the Cold War and then clarifies why it is now challenged by its own architect in the wake of the process of 'de-globalization'. It discusses here the view that the main challenge to this order comes from within rather than from outsiders such as China and Russia or non-state actors such as ISIS. Secondly, the study seeks to figure out how this internal threat represented by the wave of Trumpism to the existing order evolved over time and whether the US may overcome this disruptive era without endangering its internal cohesion. Here the focus is particularly on the fierce power struggle between the liberal-minded US establishment and Trump's populist-nationalist 'counter-revolution' with its implications for the future of global economic and political order. The study ends with an overview of whether US under Trump is eager to play an order-instituting role again in the emergence of a post-Western order or it will pursue a unilateralist and militarist line in achieving its own endangered national interests at the expense of the rest of the world including its allies and partners.

Key Words: Trump, liberalism, world order, populism, establishment

Giriş

Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı sonrası ABD liderliğine kurulan liberal uluslararası düzenin sonunun gelip gelmediği sorusu, Amerikan iç siyasetindeki son gelişmeler ışığında ele alınacaktır. Bu doğrultuda, son dönemde Batı dünyasında Britanya'nın AB'den ayrılma kararı ile sonuçlanan Brexit oylaması ve Trump'ın ABD başkanı seçilmesinde simgeleşen yükselişteki popülist ve millici/yerlici/milliyetçi eğilimler ve hareketler gerçeği karşısında, liberal uluslararası düzenin ve bu düzenin kurumlarının sorgulandığı ve yerini yeni bir düzene mi yoksa düzensizliğe mi bırakacağı yönünde yoğun tartışmalar yaşandığı gözlenmektedir. Bu tartışmalarda liberal uluslararası düzene yönelen bu muhalefet, bir iç tehdit veya meydan okuma olarak sunulmaktadır (Colgan and Keohane, 2017: 36; Niblett, 2017: 18). Hatta bu iç tehdidin, söz konusu düzene yönelik olarak küresel sisteme meydan okuma adayı Rusya ve Çin gibi diğer devlet aktörlerden kaynaklanan tehdidin dahi önüne geçtiği yönünde bir izlenim oluşturulmaktadır (Nye, 2017: 14). Bu çalışmada, öncelikle savaş sonrası kurulan liberal uluslararası düzenin kim tarafından, neden ve nasıl kurulduğu ile başlıca kurumları kısaca incelenecek ve bugüne kadar geçirdiği evrim ortaya konulacaktır. Ardından ikinci bölümde, bu düzene yönelik en ciddi muhalefetin geldiği ABD'de Donald Trump'ın zaferiyle sonuçlanan 2016 başkanlık seçimleri etrafında gerçekleşen siyasal kutuplaşma ve bu kutuplaşmanın saflarını oluşturan Trumpizm ideolojisi ile liberal yerleşik düzen arasındaki çekişme ve kavga çözümlenecektir. Bu noktada, çalışmanın temel savı, Trumpizm'in esas olarak geniş halkın çıkarlarını savunarak yerleşik düzeni topyekûn yıkmak amacıyla değil, aksine geniş halk kesimlerinin savunucusu görünüp aynı anda da *liberal* yerleşik düzenin yerine kendi popülist ideolojisine uygun *anti-liberal* bir yeni düzen kurmak amacı ve misyonuyla işbaşına geldiği, ama karşılaşacağı şiddetli direnç nedeniyle bunu başarmasının şüpheli olduğudur. Son olarak ise, Washington merkezli yerleşik düzenin gadrine uğrayan "derin Amerika"nın temsilcisi olarak Başkan Trump'ın artık Washington'a iyice kök salmış olan ve "yerleşik düzen" ya da "gölge hükümet/derin devlet" (shadow government/deep state) olarak da nitelenen bu kuvvetli yerleşik yapılar karşısındaki durumu değerlendirilerek ve bu sert iktidar mücadelesinin yeni bir uluslararası düzenin şekillenme sürecine olası etkilerine yer verilerek çalışma sonuçlandırılacaktır.

1. Liberal Uluslararası Düzenin Kurulması ve Evrimi

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, kapitalist Batı blokunun lideri olarak, özgürlük, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi değerlere dayanan ve BM, NATO, OECD, IMF, Dünya Bankası, G-7 ve GATT gibi küresel düzenlemeler ve çok taraflı kuruluşlarda somutlaşan liberal bir uluslararası düzen inşa edilmesine önayak oldu (Nye, 2017: 10-11). Dünyanın aynı zamanda yeni bir küreselleşme dalgası içine girdiği bir döneme de tekabül eden bu küresel düzen içinde Batılı devletler, önceki dönemin korumacılık, ırkçılık ve faşizm gibi savaşla sonuçlanan ekonomik ve sosyal arızalarını, tehditlerini ve sorunlarını geride bırakarak refah, istikrar ve barışın yeniden hakim kılınacağı görüşünden hareket ettiler (Mazarr, 2017: 25; Niblett, 2017: 18-19). Dahası, Özel'in de işaret ettiği üzere, "İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş demokratik ülkeler kurgulamış oldukları refah sistemleri sayesinde meşruiyetlerini sağlama bağladılar. Bu tür bölüşümcü sistemlerin varlığı, çalışan kesimlerin dünya tarihinde ilk kez yaratılan değerden hatırı sayılır bir pay almaları demokratik rejimlerin sürdürülebilirliğini kolaylaştırdı." (Özel, 2016). "Gömülü liberalizm" (embedded liberalism) olarak da anılan bu sistem içinde, serbest piyasa koşullarına dayalı bir küresel düzen hakim olmakla birlikte, çalışanların ve orta sınıfların olası kayıplarını telafi edebilecek göreli güçlü refah sistemleri ve işgücü politikaları da buna eşlik etmekteydi. Hatta söz konusu sistem sadece bununla da kalmadı, gelişmekte olan dünyada milyonlarca insanın mutlak yoksulluk koşullarından kurtulup orta sınıfa atlamasında da göreli bir başarı kaydetti.

Uluslararası düzlemde, ABD merkezli bu liberal küresel düzen Soğuk Savaş yılları boyunca güvenlik, ticaret ve çevre gibi birçok alanda devletler arasında çok taraflı işbirliğini de teşvik etti ve böylece en azından büyük güçler arası bir sıcak çatışmanın önüne geçmeyi başardı (Colgan and Keohane, 2017: 37). Patrick'in altını çizdiği gibi, "1945'ten beri Birleşik Devletler dünya düzeninin ve bölgesel güç dengelerinin nihai garantörü olarak hareket etmişti. İleri üslerdeki askeri varlığı, sağladığı nükleer şemsiye ve savunma güvenceleri, başka türlü koşullarda anarşik bir küresel sistem içinde kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalacak birçok ülke için güvenliği sağlamıştı." (Patrick, 2017: 53). Ancak bu tablo, Soğuk Savaş ve özellikle de 11 Eylül sonrasında değişmeye başladı. Zira Rusya, Çin, Brezilya ve Türkiye gibi diğer devletler, ABD'nin, gerek Bush gerekse Obama dönemlerinde mimarı olduğu düzenin kural ve normlarıyla artık kendini bağlı hissetmediğini ve çıkarları

gerektirdiğinde bunları ihlal etmekten çekinmeyeceğini gördüler ki, bu da düzenin meşruiyetinin sorgulanmasını beraberinde getirdi. Bunun ardından ise, sistemin daha çoğulcu ve demokratik hale getirilmesi yönünde talepler gelmesi şaşırtıcı olmadı (Mazarr, 2017: 26-27). Tabii bu sayılan ülkelerin demokrasiden giderek uzaklaşarak otoriter popülizme ve milliyetçiliğe kaydığı ve adeta liberalizme düşman hale geldiği yönündeki endişe de, Batı'nın liberal demokratik düzenin tehlikeye girdiği ve hatta çöktüğü yönündeki korkularını daha da besleyen bir faktördü (Walt, 2016).

Ancak sistemden duyulan memnuniyetsizlik sadece dış kaynaklı ya da devlet aktörlerden kaynaklı değildi. Sistemin meşruiyeti içerde de ciddi şekilde sorgulanmaya başlamıştı. Bu sorgulamanın gerisinde yatan faktör ise, Bretton Woods sisteminin 1970'lerde yıkılıp ekonominin giderek finansallaşmasını ifade eden sermaye odaklı neoliberalizm ideolojisinin ve buna dayalı Washington Mutabakatı'nın (The Washington Consensus) Batı dünyasında 1980'lerde artan hakimiyetidir. Özellikle piyasacı neoliberal modelin iflası anlamına gelen ve etkileri hala hissedilen 2008-09 küresel mali krizi sonrasında Batılı ekonomilerin içine girdiği ağır kriz dalgası ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'da giderek kötüleşen insani durum ile birlikte, dünyanın yeniden 1930'lu yılları anımsatan bir aşırılıklar ya da kaos çağına sürüklendiği yönündeki görüşler artmaya başladı. Bunun gerisinde ise, aslında 1980'lerden beri hakim ekonomik paradigma olan neoliberalizmin açık başarısızlığı ve ideolojik iflası yatmaktaydı. Nitekim Özel'in kaydettiği gibi, bu (neo)liberal düzen, "son 30 yıla damgasını vuran piyasacı yaklaşımlar ve gelişmekte olan ülkelerin küresel piyasalara dahil olarak, üretimi kendilerine çekmelerinin de katkısıyla sarsıldı." (Özel, 2016). Böylelikle, düzenin kendisine ve kurumlarına olan halk desteği, neoliberalizmin özellikle kendisini ortaya çıkaran Batılı ülkelerde halkla bağının kopmasıyla aşınırken, artık ekonomik koşulları giderek kötüleşen ya da en azından yerinde sayan Amerikalı ve Avrupalı orta sınıflar da sistemin bozuk ve çarpık olduğu sonucuna vardılar (Özel, 2016; Colgan and Keohane, 2017: 37). Bu da, var olan düzeni yıkmayı kendine gaye edinen ama yerine neyi koyacağı tam da belli olmayan bir anlayışla, otoriter popülizmin ve millici/yerlici (nationalist/nativist) hareketlerin yükselişi için zemin hazırladı. Bu aslında Krastev'in (2016) tabiriyle, önce Brexit oylamasında ve kıta Avrupası'nda yükselişe geçen aşırı sağ ve faşist hareketlerde, ardından da Trump'ın Amerikan başkanı seçilmesinde simgeleşen, "küresel bir rejim değişikliği" talebi ve girişimiydi. Dolayısıyla, Batılı sıradan insanlar ekonomik sistemin tümüyle dışına itildikleri, siyasi seçkinlerce umursanmadıkları ve göz ardı edildikleri hissini kuvvetli biçimde duymaya

başladılar ki, bugünkü popülist ve milliyetçi dalganın gerisinde bu hissiyatın payı büyüktür. Endişeli liberal siyasi seçkinlerin hissiyatı ise, Soğuk Savaş bittiğinde şoka uğrayan komünist seçkinlerin içine düştüğü duruma benzetilebilir (Krastev, 2016). Nitekim Fukuyama gibi, liberal demokrasinin Soğuk Savaş'tan zaferle ayrıldığı ve böylece tarihin sonuna gelindiği tezini savunanlar açısından da, dünya düzenindeki tektonik hareketler sonucu ortaya çıkan karamsar tablo bir o kadar düşündürücüdür (Aslan, 2016).

2. 2016 Amerikan Başkanlık Seçimleri: Popülist Trump'ın ve Trumpizm'in Zaferi

2016 Amerikan başkanlık seçimleri, gerek adayların profili gerekse de seçim kampanya süreçleri açısından Amerikan siyasi tarihinin belki en sıra dışı ama aynı zamanda da en seviyesiz seçimiydi (Erhan, 2016). Başkanlığı bir yana, Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı olması bile beklenmeyen New Yorklu milyarder işadamı Donald Trump, başkanlık seçim sisteminin kendine özgü niteliğinden dolayı, toplam oyun daha azını (Clinton'dan yaklaşık 3 milyon daha az) almasına rağmen seçimi kazanmak için gerekli ikinci seçmen oylarını toplayarak beklenmedik biçimde başkanlığı kazandı. Ancak seçilmesiyle beraber Trump'ın kişiliği ve dünya görüşü etrafında yürütülen tartışmalar daha da alevlendi. Bu noktada birçokları, Trump'ın, başkanlığın gerektirdiği bilgi ve beceri düzeyi, entelektüel seviye, incelik, sağduyu ve basireti kişiliğinde taşımadığı gerekçesiyle onu görev için yetersiz ve uygunsuz bulurken, kampanyası sırasında kullandığı "Önce Amerika" (America First) ve "ABD'yi Yeniden Büyük Yapalım" (Make America Great Again) gibi sloganlar da nostaljik ve popülist arayışlar olarak yorumlandı (Özel, 2017c). Hatta Özel'e (2017b) göre, "Dünya düzeninin acil yeniden yapılanma gereği duyduğu bir dönemde **Trump** gibi birisinin ABD başkanı olması ciddi bir talihsizlik[ti]. Eğer **Trump** başkanlıktaki 4 yılını tamamlayabilirse muhtemelen arkasında toplumsal ilişkileri açısından kutuplaşması derinleşmiş, toplumunun güçsüz kesimleri fakirleşmiş ve korunaksız kalmış bir Amerika bırakacak[tır]."

Seçimleri daha önceki seçimlerden ayıran bir diğer ve belki de daha dikkat çekici husus ise, yarışın Demokratlar ile Cumhuriyetçiler arasında olmaktan çok,

- yerleşik düzeni/müesses nizamı (establishment) temsil edenler ile buna karşı çıkanlar (anti-establishment) arasında,

- siyaseti kariyer edinen bir aday ile siyasi hiçbir deneyimi olmayan "narsist" bir pop kültür fenomeni arasında,
- liberal/küreselci/kozmopolitan (liberal/globalist/cosmopolitan) kadın aday ile millici/yerlici/popülist (nationalist/nativist/populist) erkek aday arasında,
- çokkültürlü/renkli/esmer Amerika (kadınlar, eşcinseller, göçmenler ve diğer azınlıklar) ile beyaz/anglosakson/evanjelik protestan Amerika arasında geçmesiydi.

Trump'ın seçmenleri olarak orta yaş ve üstü beyaz orta sınıf erkekler ve kadınlar, lise ve altı eğitim düzeyindekiler öne çıkarken Clinton'ın seçmenlerinin çoğunluğunu ise, kadınlar, gençler, azınlıklar (hispanikler, siyahlar, eşcinseller, Müslümanlar) ve yüksek eğitimliler (üniversite ve üstü) oluşturdu. Artık eski ve geleneksel sağ-sol ayrımı (ABD'de muhafazakar-liberal/ilerlemeci (progressivist) ayrımı olarak okunabilir) anlamını kaybetti ve yeni ayrım çizgisinin bir yanında *küreselciler* (globalists), diğer yanında ise *milliyetçiler* (nationalists) var (Munich Security Report 2017, 2017). ABD'deki bölünmede Obama/Clinton destekçileri ilk grubu, Trump ve Demokrat Parti başkan adayı Sanders destekçileri ise ikinci grubu temsil ediyordu. Nitekim seçim kampanyalarının da eski sağ-sol ekseninde değil, bu yeni ayrışma üzerinden yürütüldüğü gözlenmektedir.

Trump'ın seçilmesinin Amerikan dış politikası açısından anlamına bakılırsa, Walter R. Mead'ın (2017: 2) ifadesiyle, "70 yıldır ilk kez, Amerikan halkı, savaş sonrası ABD dış politikasının merkezinde yer alan politikalar, fikirler ve kurumları hor gören bir başkan seçmişti." Gerçekten de, Trump'ın dış politikaya ilişkin kampanya vaatlerine yakından bakıldığında, ABD'nin savaş sonrası kurduğu liberal düzene ve bu düzenin BM gibi temel direklerinden birine soğuk bakan, NATO başta olmak üzere girdiği çok taraflı ve ikili ittifak ilişkilerini sorgulayan, NAFTA ve Trans-Pasifik Ortaklığı gibi ticaret anlaşmalarından ve 2015 sonunda Paris'te kabul edilen iklim değişikliği anlaşmasından çekilmeyi taahhüt eden, İran ile yapılan nükleer anlaşmayı yırtıp atmaktan söz eden, Meksika ve Çin'e yönelik göç ve ticaret konularında aşağılayıcı ifadelerle ağır suçlamalarda bulunmaktan çekinmeyen ve Obama'nın IŞİD ile mücadelede kullanmaktan ısrarla kaçındığı "radikal İslamcı terörizm" gibi tabirleri kullanmakta herhangi bir sakınca görmeyen bir başkan adayı portresi çizdiği gözlenmektedir (Kösebalaban, 2017; Patrick, 2017: 52-53). Savaş sonrası oluşan liberal-küreselci yerleşik düzenin ve Obama döneminin geleneksel dış politika anlayışına taban

tabana zıt düşen bu bakış açısı, popülizmin dış politika gibi partiler üstü sayılan hassas bir alana bile etkili şekilde nüfuz edebildiğinin bir göstergesidir.

Mead'a göre, bu dünya görüşü aslında Amerikan siyasi tarihindeki Jacksoncu popülist milliyetçiliğin 21. asır sürümünden başka bir şey de değildir. Ülkenin ilk popülist başkanı sayılan Andrew Jackson'un (1829-1837) dış politikası, ABD'nin dünyaya özgürlüğü yayma evrensel misyonuna hizmet edecek bir siyasi varlık değil, aksine Amerikan halkınca kurulan bir ulus-devlet olduğu ve esas işinin de ülke dışından ziyade ülkenin kendisini düzlüğe çıkarmak olması gerektiği anlayışına dayanır. Trump'ın Önce Amerika söyleminde somutlaşan bu vizyon, günümüzde ABD'nin beyazların baskın olduğu bir ulus-devlet olarak bugünün ve geleceğinin tehdit altında olduğu, değerlerinin kozmopolit ve küreselci saldırılar karşısında saldırıya uğradığı ve bunu önlemenin tek yolunun da güçlü bir liderin etrafında kenetlenmek olduğu iddiasıyla hareket etmektedir (Mead, 2017: 3-4). Burada, hem Washington merkezli ve her iki partiye de hakim olan siyasi seçkinler hem de göçmenler ve azınlık grupları (yerli Amerikalılar, Hispanikler, kadınlar, Müslümanlar, siyahlar ve eşcinseller) ABD'nin karşısındaki başlıca tehdit unsurları olarak gösterilmektedir. Nitekim Amerikan seçkinleri artık yurtseverlik duygularını yitirmiş ve hatta ülkeye ihanet içindeki parazitler, göçmenler ve azınlıklar ise demografik, siyasal ve kültürel olarak beyaz Amerika'nın sonunu getirecek zararlı unsurlar olarak nitelenmektedir. Bu tür bir vizyon üzerine kurulan Trumpist dış politikanın, temel olarak kısa vadeli maddi çıkarlar peşinde koşan popülist bir çizgi izleyeceği ve uluslararası ilişkilere de bir alım-satım ya da al-ver süreci (transactional process) gözüyle bakacağı beklentisi oluşmuştur (Nye, 2017: 12). Ayrıca, ABD'nin dar anlamda ulusal çıkarlarına hizmet ettiği sürece, herhangi bir dış politik eylemin ülkenin uzun süredir koruyucusu ve kollayıcısı olduğu liberal dünya düzenine zarar vermesi, Trump yönetiminin pek de umursamayacağı bir gelişmedir (Patrick, 2017: 52). Tüm bunlar, Trump yönetiminin işbaşına geldiğinde nasıl bir dış politika izleyeceğine dair "öngörülemezlik" ve "belirsizlik" sıfatlarına sıkça atıf yapılmasına yol açmıştır (Mazarr, 2017: 25). Bu da, ABD'nin ortağı ve müttefiki ülkeler için endişe verici bir durum olarak nitelenebilir.

3.Trumpizm ve Amerikan "Demokrasisi"nin Krizi

Trump'ın başkan seçilmesi, sistemin hem böyle tartışmalı ve siyaset dışı bir figürü başkan olarak çıkarması hem de seçim kampanyasının partiler arasında değil daha çok

yerleşik düzen ile karşıtları arasında bir mücadele şeklinde geçmesi dolayısıyla demokrasinin krizi olarak da yorumlanabilir. Nitekim seçimlerden sonra yapılan kamuoyu yoklamaları halkın gerek Demokratlardan gerekse Cumhuriyetçilerden genel halkın çıkarlarını gözetmeleri ve bu yönde ülkeyi yönetmeleri yönünde umudu kestiğini açıkça gösteriyor. ABC ve Washington Post'un yaptığı bir ankette, katılımcıların çoğunluğunun her iki partiye de artık güvenin kalmadığı açıkça ortaya kondu. Zira katılımcıların %67'si Demokratların, %62'si de Cumhuriyetçilerin halktan tümüyle koptukları görüşündeydi (Watkins, 2017). Aslında 2003 yılında Irak'ın işgaline karşı çıkan Fransa'ya tepki olarak Amerikan Kongresi patates kızartmasının adını (French fries) özgürlük kızartması (freedom fries) olarak değiştirdiği zaman, ABD'nin ve Amerikan siyasetinin entelektüel olarak dibe vurduğu andı (Lofgren, 2016). Dolayısıyla, 11 Eylül ve 2008-09 krizi Amerikan halkının ve siyaset sınıfının dengesini epeyce bozmuş durumdadır. Cumhuriyetçiler bu ortamda Obama'nın da başkan seçilmesiyle iyice çılgına dönerken, Demokratlar ise giderek daha da işlevsiz hale geldi ve olan refah düzeyi gerileyen orta sınıfa oldu. Aynı şekilde, Amerikan ekonomisi de, krizle birlikte daha da kumarhane kapitalizmi görüntüsü vermeye başladı.

Cumhuriyetçi Parti'nin uzun zamandır zenginlerin ve sermaye sınıfının çıkarlarını gözeten bir sistem partisi haline gelmiş olduğu düşünülürse, Trump'ı iktidara taşıyan beyaz orta sınıf Amerika'nın hiçbir siyasi tecrübesi olmayan milyarder bir işadamını sırf sisteme kafa tuttuğu için başkanlığa getirmesi şaşırtıcı değildir. Bunun Amerikan demokrasisi açısından sonuçları ise rahatsız edici olabilir. Zira, Trump'ın vergi indirimlerinin ve sosyal güvenlik politikalarının geleneksel parti çizgisine uygun düşmesi halinde, Trumpizm'in demokrasinin altını oyan politika ve uygulamalarına Cumhuriyetçilerin ses çıkarmamaları ihtimali büyüktür. Yine 50 eyaletin 33'ünde Cumhuriyetçi valilerin görevde olduğu ve 32 eyalet meclisinin de yine aynı parti çoğunluğunca kontrol edildiği düşünüldüğünde, hem seçim sisteminde Cumhuriyetçi parti lehine ve azınlık seçmenler aleyhine düzenlemeler yapılmasının hem de bireysel hak ve özgürlüklerin yerel düzeyde daha fazla kısıtlanmasının önünü almak güç olacaktır (Özel, 2017b). Bu tür kısıtlayıcı ve özgürlükleri daraltıcı uygulamaların önüne geçmede en etkin güçleri, yine geniş halkın çıkarlarına yayınlar yaptığı ve kararlar aldığı şüpheli olan Amerikan medyası ile yargı organları başta olmak üzere Amerikan bürokrasisinin oluşturması da, Amerikan demokrasisi açısından bir başka açmazdır. Bu haliyle, "Amerikan istisnacılığı" (American exceptionalism) ideolojisinin en önemli dayanaklarından birini oluşturan tüm dünyaya örnek Amerikan demokrasisinin de,

Trumpizm'in ve otoriter popülizmin zaferiyle "kaotik ve tehlikeli" bir noktaya savrulabileceği ve demokratik değerlerin tartışmaya açık hale gelebileceği sarsıcı biçimde görülmüştür (Krastev, 2016). Kısacası, tüm bunlar, Acemoğlu'nun (2016) eskiden hiçbir grubun özel çıkarının genel kamusal çıkarın önüne geçmesine izin vermeyen, refahı göreli herkese yaymaya çalışan ve kapsayıcı bir özellik sergileyen Amerikan siyasal sisteminin bugün temelden bir bozulmaya uğradığı tespitini de haklı çıkarmaktadır.

Amerikan hükümet kurumları ve bürokrasisi böylelikle halkın istek, talep ve beklentilerine iyice yabancılaşırken bolca parası ve nakdi olan şirketlerin ve özel çıkar gruplarının etkisine ve nüfuzuna ise tümüyle açık hale gelmiş oldu. Obama dönemindeki partizanlık ve kutuplaşma ortamında, 2013'te hükümet kepenk kapattı, ABD borcunu ödeyemez duruma düşmekten (default) son anda kurtuldu ve ülkenin kredi notu tarihinde ilk defa AAA'dan AA'ya düşürüldü (Lofgren, 2016). Bunda her iki partinin de payı vardı ve siyaseten işlevsizleşme diğer alanlara da sirayet etti. Nitekim başka ülkelerde hükümet ya da rejim değiştirmek için ve tüm dünyayı dinlemek ya da gözetlemek amacıyla milyarlar harcayan ABD, kendi ülkesinin eskiyen altyapısını, gerileyen eğitim sistemini ve sokakta yaşayan evsizlerini tümüyle ihmal eder oldu. Bir yandan sınırsız refah ve sonsuz harcamalar, diğer yanda ise kurumlardaki çürümüşlük ve işlevsizlik artık saklanamayacak bir şekilde göze batıyordu. Neredeyse tüm sağlık ve yaşam standardı ölçümlerine göre, Batı Virginia ve Doğu Kentucky gibi bölgeler Üçüncü Dünya ülkelerinden farksız durumdaydı. Detroit ve Cleveland gibi eski şaşaalı günlerini arayan büyük sanayi şehirleri de öyle ve artık "pas kuşağı" (rust belt) olarak anılan bu bölgeden Trump'ın zaferle çıkması da şaşırtıcı olmasa gerekir. Bu tablonun sonucu, para ve sermayenin Silikon Vadisi ile New York (Wall Street)'te toplanmış, birikmiş olmasıdır. Bu para, eğer vergi cennetlerindeki bankalara yatırılmıyorsa, milyon dolarlık Ferrari'lere ya da astronomik fiyatlı Picasso'lara harcanıyor (Lofgren, 2016).

4. Amerikan "Derin Devlet"i ya da "Gölge Hükümet"i

Tüm bu bozuk ve çürümüş tablo, kimilerine göre ABD'yi yöneten "gölge hükümet"in bir sonucudur. Bu yapıya artık "derin devlet" de diyebiliriz. Nitekim daha önce derin devlet iddialarını komplo teorilerinin konusu olarak gören Amerikalıların kendileri de böyle demeye başladı bile, hem de bu tabiri Türkiye'den ödünç alarak (Abramson, 2017; Worley, 2017). Bununla kastedilen, mafyalaşmış ya da çeteleşmiş, devlet içinde türeyen yasadışı unsurlar değil. Bilakis, aşağıda daha ayrıntılı inceleneceği gibi, halkın seçimlerle ortaya koyduğu

iradeye saygısız ya da buna duyarsız hükümet kuruluşları ve bürokrasisi ile finans (Wall Street) ve askeri/sivil sanayi/iş çevrelerinin kurduğu birlikteliktir (Lofgren, 2016). Dolayısıyla, derin devleti oluşturan unsurlar, Lofgren'e (2016) göre, öyle gizli saklı ya da komplocu birtakım ezoterik örgütleri değil, aşağıdaki bileşenleri kapsıyor:

- Ulusal güvenlikle ilgili hükümet kuruluşları: Savunma Bakanlığı (Pentagon), Dışişleri Bakanlığı, Anayurt Güvenliği Bakanlığı, istihbarat kurumları ve Adalet Bakanlığı
- Ekonomiyle ilgili hükümet kuruluşları: Hazine Bakanlığı
- Amerikan Kongresi'ndeki partilerin lider kademeleri ile Savunma ve İstihbarat Komitelerinde görevli Kongre üyeleri
- Tüm bunlar arasında eşgüdümü sağlayan Beyaz Saray'daki Başkanın Yürütme Bürosu ve Ulusal Güvenlik Konseyi

Derin devlet yapısı sadece resmi hükümet kuruluşlarından ibaret değil, aşağıdaki bileşenlerle de tamamlanıyor (Lofgren, 2016):

- Askeri-sınai bileşke (military-industrial complex), Wall Street (finans sermayesi) ve Silikon Vadisi şirketleri (Google, Apple, Facebook, Twitter vd.),
- 11 Eylül sonrası kamu hizmetlerinin, güvenlik de dahil, özelleştirilmesi ile ortaya çıkan ve devletin kadrolu memurlarını bile sayıca aşan bir büyüklüğe ulaşan sözleşmeli çalışanlar (854 bin civarında bir nüfusla üç Pentagon büyüklüğündeki ofis alanını doldurabiliyorlar!),
- Tüm bu bileşenler, özellikle Washington merkezi lobilerin ve düşünce kuruluşlarının da aracılığıyla, kirli bir parasal ilişkiler, karşılıklı çıkarlar ve kariyer imkan/fırsatları ile birbirine örümcek ağı gibi sımsıkı bağlanmış durumda.

Liberal yerleşik düzene karşı mücadele etme ve Washington'daki bu "bataklığı kurutma" (Drain Swamp) vaadi ile işbaşına gelen Trump'ın bunu ne ölçüde başarabileceği göreve geldiğinden beri yoğun biçimde tartışılıyor. Kampanyası bile düzensiz yürüyen ve kuvvetli bir iç politika ve dış politika ekibine de sahip olmayan Trump yönetiminin ilk

aylarındaki görüntüsü acemiliğini ve tecrübesizliğini açıkça ortaya koydu. Ama bundan daha önemlisi, Trump'ın kurduğu kabine de bataklıkla mücadele vaadine pek uygun olmadı. Hatta bir yazarın ifadesiyle, zenginler hesabına çalışan bir hükümet yerine Amerikalılar artık doğrudan zengin bürokratların eline geçmiş (plütokratik) bir hükümete sahip oldular (Burleigh, 2017; McConnel, 2017). Milliyetçi şahinler, Obama muhalifi emekli askerler, popülistler ve yerleşik düzenin içinden gelme muhafazakar teknokratlardan oluşan bir kabine ortaya çıktı denebilir (Zurcher, 2017). Milyarder/milyoner, bağnaz, eşcinsellik ve İslam karşıtı, iklim değişikliğine inanmayan, hatta (Trump'ın başdanışmanı Steve Bannon gibi) beyaz ırkın üstünlüğünü savunan ırkçıları bile barındıran bu kabine ve başkanlık ofisi üyeleri ile danışmanların toplam serveti de 15 milyar dolara yaklaşıyor (Popken, 2017). Dolayısıyla, Donald Trump, ABD'yi sadece ülke tarihinin değil, dünya tarihinin de en zengin kabinesiyle yönetecek. Kabinede yer alan 4 milyarder ve 10 multimilyonerin toplamda 15 milyar doları bulan servetine, Trump'ın 4,5 milyar dolarlık servetinin de eklenmesiyle birlikte toplam rakam 20 milyar dolara yaklaşıyor. Emlak ve kumarhane kralı milyarder Trump, ABD'nin gelmiş geçmiş en zengin başkanı durumunda. Adalet Bakanlığına getirilen ve ırkçı/yabancı düşmanı görüşleriyle tanınan Jeff Sessions'ın serveti 7 milyon doları buluyor. Başdanışmanlığa getirilen, eski Goldman Sachs çalışanı, Alternatif Sağ hareketin liderlerinden ve Breitbart web sitesinin kurucularından Bannon'ın servetinin 10 milyon doları bulduğu tahmin ediliyor. Yine BM'ye Daimi Temsilci olarak atanan Nikki Haley ile Ulusal Güvenlik Danışmanı Vekili McFarlane de milyoner isimlerden. Trump'ın Geçiş Dönemi ekibinde de başta Goldman Sachs olmak üzere şirketler için lobicilik yapmış pek çok isim görev yapmakta. Trump, 17 yıl Goldman Sachs'ta çalışmış olan Steven Mnuchin'i Hazine Bakanı olarak, milyarder yatırımcı Wilbur Ross'u ise Ticaret Bakanı olarak atadı. ABD Hazine Bakanlığı'nın artık tümüyle Goldman Sachs çalışanlarına/emeklilerine tahsis edilmiş özel bir makam olduğu esprisi bile yapılıyor. Bu tabloya bakınca, şirket çıkarlarının, Wall Street'in ve bunlar hesabına çalışan lobilerin Washington'daki nüfuzunun azalacağını ve orta sınıf/mavi yakalı Amerika'nın bu işten kazançlı çıkacağını söylemek çok zor görünüyor. Trump'ın Beyaz Saray ya da Kongre'den ayrılmış veya emekli olmuş devlet görevlileri ve Kongre üyelerine 5 yıl lobicilik yasağı getireceği ifade edilse de, lobiciler için bu büyük bir engel oluşturmayacak. Zira lobicilerin en iyi yaptıkları şey zaten yasaların etrafını dolaşıp hukuki boşluklardan ustaca yararlanmak.

Amerikan devletinin içinde atanmışlar ile diğer çıkar çevrelerinin oluşturduğu bu bloğun ülkeye ekonomik, askeri ve siyasi maliyeti ise şu şekilde özetlenebilir:

- Amerikan ekonomisinin finansallaştırılması ve sanayisizleştirilmesi (financialization and deindustrialization)
- Dış politikanın, terörle savaş stratejisinde olduğu gibi askerileştirilmesi ve güvenlikleştirilmesi (militarization and securitization),
- Plütokratik (zenginlerin yönettiği ya da egemen olduğu) bir sosyal yapının oluşumu ve gelişmiş dünyadaki en adaletsiz gelir dağılımlarından biri,
- Siyasetin işlevsizleşmesi ve sorun çözücülükten uzaklaşıp sorunun kaynağına dönüşmesi.

Bu hiç kimseye hesap vermeyen, kimseye karşı sorumluluk duymayan ve hatalarından da ders çıkarmayan gölge hükümet, Washington merkezli olarak sürekli büyürken ve genişlerken ülkenin bu yapının dışındaki kurum ve kuruluşları ise giderek etkisiz ve işlevsiz hale gelmektedir. Buna en iyi örneklerden biri de Trump göreve başladığından bu yana iyice etkisiz hale gelmiş olan Dışişleri Bakanlığı'nın durumudur. Dolayısıyla, bu noktada da, 21. yüzyılda Amerikan yönetim sisteminin derin paradoksu belirginleşiyor: bir yanda İHA saldırıları, gizli hapishaneler, yurttaşların özel bilgilerinin izlenmesi ve kontrolü, diğer yanda ise sıradan ve görünür hükümetin adeta bir muz cumhuriyetini andıran görüntüsü. Bu "devlet içinde devlet", militarizmden, plütokratik bir ekonomiden ve çağımızın dijital iletişim teknolojileri sayesinde çok kapsamlı bir gözetleme/izleme sisteminden beslenmekte. Zaten başka türlü de, Wall Street'in aymazlıkları, sürekli bir savaş hali ve kültürü ile yurttaşların istihbaratça dinlenmesi ve izlenmesine dayalı adeta paranoyak bir ulusal güvenlik devleti mümkün olamazdı (Lofgren, 2016).

Amerikan iç ve dış politikasında derin devlet izleri için Obama ve Trump döneminden birçok çarpıcı ve sarsıcı örnek bulmak mümkündür:

- ABD'nin borcu milli gelirini aşmışken ve iki parti ülkenin borcunu ödeyemez duruma düşmemesi için borçlanma tavan sınırını artırma konusunda atışırken, ABD hükümeti Libya'daki Kaddafi rejimini devirmek üzere 1 milyar dolar tahsis edebildi. Üstüne üstlük Libya'daki kriz Mali'ye de yayılınca Washington bu ülkeye yönelik Fransız askeri müdahalesine açık ve örtülü destek olacak parayı da bulabildi (Lofgren, 2016).

- Ardından ABD, Ukrayna'daki muhalefete ve sözde STK'lara Batı yanlısı bir hükümet kurulması için mevcut hükümet karşıtı gösterilerde kullanılmak üzere 5 milyar dolar akıtabildi (Ahmed, 2017).

- Yine bütçe krizinden dolayı sivil hava trafiğinin yürütülmesinin dahi riske girdiği bir zamanda, ABD hükümeti, Suriye'deki iç savaşta kullanılmak üzere 385 milyon dolar ayırabildi ve Birleşik Krallık hükümetine bu ülkenin istihbarat imkanlarının kullanılması izni karşılığında en azından 100 milyon pound ödeyecek kaynak yaratabildi (Lofgren, 2016).

- ABD'nin 2013 itibarıyla Afganistan'ın yeniden inşası için harcadığı para 93 milyar dolardı ve bu, hem ülke tarihindeki en maliyetli devlet inşası girişimiydi hem de fena halde başarısız olmuştu (Lofgren, 2016).

- Washington Post gazetesinin 5 Aralık 2016 tarihli haberinde, ABD Savunma Bakanlığının (Pentagon), 5 yıl içinde 125 milyar dolar tasarruf sağlayacak kurum içi bir araştırmayı, savunma bütçesinin Kongre ve hükümetçe kısılmasını önlemek için örtbas ettiği ortaya çıkarıldı (Whitlock and Woodward, 2016).

- Son zamanlarda ABD'de eskiyen altyapıdan dolayı yol ve köprü çökme vakaları artarken, ABD hükümeti Utah'ta 17 futbol sahası büyüklüğünde bir binanın inşaatı için 1.7 milyar dolar tahsis edebildi. Bu devasa yapı, aslında Ulusal Güvenlik Ajansı NSA'in yottabyte (500 kentilyon sayfaya denk) boyutunda bilgi depolayabilmesi ve arşivleyebilmesine imkan sağlayacak muazzam büyüklükte bir telekulak işlevi görecek (Lofgren, 2016).

- Başkan Obama'nın, 2013'te Esad rejiminin kimyasal silah kullandığı iddiası üzerine ABD'nin askeri müdahale ihtimali belirince sarf ettiği şu sözler bile Amerikan (derin) devletinin başkan ne politika izlerse izlesin dış politikada kendi oyun kuralları (Washington playbook) olduğunun açık bir kanıtı niteliğinde: "Washington'da başkanların takip edeceği farz edilen önceden yazılmış bir oyun kitabı var. Bu kitap farklı olaylara verilecek cevaplara dair buyruklar içeriyor ve bunlar da askeri cevaplar olma eğiliminde. Amerika'nın doğrudan tehdit edildiği yerlerde oyun kitabı devreye giriyor. Ama bu oyun kitabı, bizi kötü kararlara sevk edebilecek bir tuzak da olabilir" (Heuvel, 2017).

- Obama yönetimi içinde Suriye meselesi konusunda Dışişleri Bakanlığı ve Bakan Kerry ile Savunma Bakanlığı ve Bakan Carter arasındaki derin görüş ayrılığı da, bahsi geçen ikinci kurumun Soğuk Savaş refleksiyle ve açıkça Rus karşıtı bir tarzda meseleye yaklaşması bakımından, dikkat çekicidir. Nitekim Bakan Kerry Eylül 2016'da Rusya ile IŞİD'e karşı mücadelede istihbarat işbirliğini ve askeri hedeflerin koordinatlarının paylaşılmasını içeren bir anlaşmaya varmasına rağmen Pentagon'un bu hususlardaki şüpheci yaklaşımı ve Ruslara güvenilemeyeceğindeki ısrarı iki kurumu açıkça karşı karşıya getirdi ve hatta iş, Dışişleri'nin Pentagon'u Soğuk Savaş mantığıyla hareket etmekle suçlamasına kadar vardı (Cooper and Sanger, 2016). Bu noktada, Amerikan derin devletinin Rus karşıtı tutumunun sadece Pentagon'a özgü olmadığı ve istihbarat kurumlarının da benzer bir anlayışla hareket ettiği, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, Rusya ve Putin'e sempati besleyen Trump yönetimini de olumsuz etkileyen bir husus olarak dikkat çekicidir.

- Trump'ın seçilmesi sonrası birçok bürokrat ve diplomatın kendilerine güvenmeyen yeni yönetimle çalışmak istememesi ve hatta yönetimin bazı uygulamalarına karşı açık bir direniş sergilemesi de dikkat çekicidir (Özel, 2017a, 2017b). Trump'ın ilk yaptığı icraatlardan biri olan, önce 7, sonra da 6 Müslüman ülkeye yönelik seyahat yasağı içeren başkanlık kararnamelerinin mahkeme kararıyla iki kez uygulamasının durdurulması buna bir örnek olabilir.

- Başkan Trump'ın, göreve gelmesini takiben Amerikan (gölge) hükümetinin istihbarat kurumları ile ciddi bir kriz süreci yaşadığı ve bunlara güvenmediği de gözlendi. Bir uzmanın dikkat çektiği gibi, "…istihbarat teşkilatları, hem kendi aralarında hem de içlerindeki farklı birimler birbirleriyle, yürütme organının kararlarında veya operasyonlarda öncelikli bir konuma erişmek, etkinlik ve kontrol alanlarını genişletmek gayesiyle rekabet amaçlı hareket edebilmekte ya da kendilerine 'durumdan vazife çıkartarak', siyasi süreçlerde aktif rol alabilmektedirler. Bu da zaman zaman siyasi skandallara yol açabilmektedir" (Seren, 2017). Nitekim, CIA, FBI ve NSA'in son dönemde oynadıkları rolün bu alıntıdaki duruma örnek oluşturduğu söylenebilir. Örneklemek gerekirse, istihbarat kuruluşlarınca yaptığı görüşmeler dinlenen ve basına sızdırılan Trump'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı emekli General Michael Flynn'in, henüz göreve başlamadan Amerikan yasalarına aykırı biçimde Rus

elçisi ile dış politika konusunda görüş alışverişi yaptığının ve bu konuda Başkan Yardımcısı Pence'i yanlış bilgilendirdiğinin ortaya çıkmasıyla istifa etmek zorunda kalması Trump yönetimini ve ekibinin güvenilirliğini sarsan bir gelişmeydi (Özel, 2017a). Bu vakanın üzerinden çok geçmeden FBI başkanı Comey'in Trump'ın kampanya ekibinin Rusya bağlantılarının soruşturulduğunu açıklaması da, yeni hükümete yönelik bir başka uyarı mesajı olarak görüldü (Apuzzo, Rosenberg and Huetteman, 2017).

- Trump'ın emriyle Suriye'de Esad rejimi güçlerine yönelik olarak 7 Nisan 2017 Cuma günü gerçekleştirilen füze saldırısı ise, Obama'nın yukarda zikrettiği oyun kitabının devreye girmesi ve Trump'ın tuzağa düşmesi olarak yorumlandı. Nitekim insani mülahazalarla gerekçelendirilmeye çalışılan bu saldırının, Trump'ın sürekli aşağıladığı anaakım (liberal) medya, dış politikadaki yerleşik düzen ve Kongre'nin partiler üstü desteğiyle coşkulu biçimde desteklenmesi de adeta bunu kanıtlamakta. Ancak saldırının, seçim öncesi kampanya ekibi ile Rusya arasındaki bağlantıların FBI tarafından soruşturulmasıyla sıkışan Trump yönetiminin dikkat dağıtma ve gerektiğinde Rusya'ya karşı durabileceğini gösterme operasyonu olarak yorumlanması da, içerdeki iktidar mücadelesinin ne türden dış yansımaları olabileceğine tehlikeli bir örnek oluşturdu. Ayrıca, bu saldırının devamının gelip gelmeyeceği belirsizliğini korurken Washington'ın mevcut Suriye politikasında köklü bir değişikliğe yol açması da beklenmiyordu (Heuvel, 2017).

- Trump'ın Meksika sınırına duvar çekme projesi de, Kongre'deki Demokratlar kadar kendi partisinden Senatörlerin de buna sıcak bakmaması nedeniyle yerine getirilmesi zorlaşan bir başka vaat olarak kalacak gibi görünüyor. Nitekim Trump yönetimi Meksika duvarının finansmanı için gereken 1.4 milyar dolarlık kaynağı Nisan ayında Kongre'de onaylanacak mali bütçe paketinden çıkarmak zorunda kaldı. Aksi halde, bu mesele bütçenin onaylanmaması ve bundan dolayı da hükümetin kepenk kapatmak (government shutdown) zorunda kalmasıyla sonuçlanabilir ki, bu da, sadece Trump'a değil, aynı zamanda şu an hem yasama hem de yürütmeyi kontrol eden Cumhuriyetçi Parti'ye büyük zarar verebilir. Mart ayı içinde Obamacare olarak bilinen sağlık reformu yasasının yerine yeni bir yasa çıkarma girişiminde bulunan Trump yönetimi kendi partisinden gereken sayıda desteğe ulaşamayınca yasayı geri çekmek zorunda

kalmış ve bu da yeni yönetimin itibarına önemli bir darbe indirmişti. Dolayısıyla, her iki vakada da Trump yönetimi geri adım atmak zorunda kalmış oldu (Cillizza, 2017).

Görev başındaki ilk yüz gününü henüz dolduran Trump dönemine sığan bu son örnekler bile, zaman içinde Trump'ın iç ve dış politikadaki birçok hamlesinin yerleşik düzenin aktörleri ve kurumlarınca törpüleneceği ya da etkisiz kılınacağının işareti sayılabilir. Burada Trump'ın vaatlerini yerine getirmesine takoz koyan devlet kurumlarının tutumu ülkedeki güçler ayrılığının sağlıklı işlediği yönünde yorumlanmakla birlikte, yukarda derin devletin etkili olduğu durumlar ya da örneklerde Kongre, yargı, bürokrasi ve medya kaynaklı bu tür engellerin neredeyse hiç devreye girmemiş olmaları da bir o kadar düşündürücüdür.

Sonuç

Görevde ilk yüz gününü Nisan ayı sonunda dolduran Trump, yaptığı icraatlar ve yerine getiremediği vaatleriyle yerleşik düzen dışından gelip kampanya yapan ama yerleşik düzenin içinde kalarak ülkeyi yönetecek bir figür olarak görülmeye başlandı bile. Bu da, toplum nezdinde inandırıcılığı ve güvenilirliği kalmamış olan geleneksel yerleşik düzenin (her iki siyasi partinin geleneksel unsurları, medya, bürokrasi, istihbarat ve mahkemeler başta olmak üzere) Trump'ı engelleme ya da ona iş yaptırmama bahanesiyle Trumpizm'e muhalefette rol çalarak öne çıkmasına yol açabilir. Böylelikle de, bu yerleşik güçler, kamuoyunda yeniden meşruiyet kazanıp geniş halk çıkarları aleyhine çalışan asıl aktörlerin hakimiyetinin partiler ve ideolojiler üstü yapısıyla bir süre daha devam etmesine zemin hazırlayabilir. Liberal düzenin çökmesi halinde yerine Trump zihniyetinin geçeceği ve bunun mevcut yapıya göre daha tehlikeli ve öngörülemez olduğu görüşü de, bunun ideolojik gerekçelendirmesini oluşturabilir. Ancak, Washington'daki hem Trump ile Cumhuriyetçiler hem de Trumpizm ile yerleşik düzen arasındaki bu derin iktidar ve nüfuz mücadelesinden belki de en zararlı çıkacak olan Trump'ın kendi tabanı da dahil geniş halk kesimleri olacaktır.

Washington'daki bu kavganın ve iktidar mücadelesinin elbette dışarıya da olumsuz yansımaları olabilecektir. Nitekim dünyanın yeni bir belirsizlik dönemine girdiği, devletlerin ve devlet dışı aktörlerin sistem içindeki yerlerini sorguladıkları ve sisteme aleni meydan okudukları bir dönemde, ABD'nin rolü ne olacaktır? Çözülmekte olan ABD liderliğindeki mevcut liberal uluslararası düzenin ne pahasına olursa olsun devamını sağlamaya çalışmak mı, yoksa sistemdeki diğer güçlere ve aktörlere de rol biçilen daha kapsayıcı ve çoğulcu bir

sistem kurulmasına ön ayak olmak mı? Trump'ın ilk yüz günlük icraatına bakıldığında, yönetimin kendi vizyonu (Önce Amerika ve Amerika'yı Yeniden Büyük Yapalım) ile yerleşik ve geleneksel dış politika çizgisi (yerleşik düzenin kendi oyun planı) arasında beceriksizce bocalayan ve kafası hayli karışık görünen dağınık bir görüntü ortaya çıkmaktadır. ABD'nin içe kapanması ve dışarıyla ilişki kurduğunda da salt kendi ulusal çıkarlarına odaklı, tek yanlı ve militarist bir dış politikaya kayması halinde, yeni dönemde ABD'nin düzen kurucu bir aktör değil mevcut düzensizliğe katkıda bulunan, hareketleri öngörülemeyen bir aktöre dönüşmesi riski oluşabilir. Nitekim mevcut sistemdeki konumlarını sorgulayan orta boy ya da yükselen güçler, ABD'nin liderlik boşluğu bıraktığı bir ortamda daha bağımsız hareket etme ya da belki ABD karşıtı bloklar veya ittifaklar oluşturma yoluna girmeyi tercih bile edebilirler ki, bu da yeni bir dünya düzeninden çok düzensizliğinin ortaya çıkmasını beraberinde getirebilir. Aynı şekilde, ABD'nin müttefik ve ortakları da, Amerikan dış politikasının yönü hakkında belirsizlik ve öngörülemezlik durumları oluşması halinde, kendilerini Ukrayna ve Suriye krizleri nedeniyle ilişkileri iyice gerilmiş olan ABD ile Rusya arasında sıkışmış ya da bu ikisini dengelemek zorunda kalan bir konumda bulabilirler. Buradan hareketle de, ABD için daha akılcı seçim olabilecek mevcut liberal uluslararası düzenin yerine daha çeşitlenmiş, demokratikleşmiş ve çoğulcu bir düzen kurma ihtimali ise, hem Trump'ın vizyonunun bundan çok uzak olması hem de Amerikan derin devlet yapılarının böyle bir seçeneğe sıcak bakmayacağı gerçeği ile karşı karşıya kalacaktır.

Kaynaklar

ABRAMSON, Alana; "President Trump's Allies Keep Talking About the 'Deep State.' What is That?", *Time*, 8 March 2017. http://time.com/4692178/donald-trump-deep-state-breitbart-barack-obama/.

ACEMOGLU, Daron, "American Democracy is Dying, and This Election isn't Enough to Fix It", *Foreign Policy*, 07 November 2016. http://foreignpolicy.com/2016/11/07/american-democracy-is-dying-and-this-election-wont-fix-it/.

AHMED, Nafeez; "Ukraine Crisis is About Great Power Oil, Gas Pipeline Rivalry", *The Guardian*, 6 March 2014. https://www.theguardian.com/environment/earth-insight/2014/mar/06/ukraine-crisis-great-power-oil-gas-rivals-pipelines.

APUZZO, Matt, Matthew ROSENBERG and Emmarie HUETTEMAN; "F.B.I. is Investigating Trump's Russia Ties, Comey Confirms", *The New York Times*, 20 March 2017. https://www.nytimes.com/2017/03/20/us/politics/fbi-investigation-trump-russia-comey.html.

ASLAN, Ali; "Liberal Demokrasinin Krizi", *Star*, Açık Görüş, 19 Kasım 2016. http://www.star.com.tr/acik-gorus/liberal--7cdemokrasinin-krizi-haber-1160083/.

BURLEIGH, Nina; "Meet the Billionaires Who Run Trump's Government", *Newsweek*, 5 April 2017. http://www.newsweek.com/2017/04/14/donald-trump-cabinet-billionaires-washington-579084.html.

CILLIZZA, Chris; "Donald Trump Just Caved on the Border Wall (or Did He?)", *CNN*, 25 April 2017. http://edition.cnn.com/2017/04/25/politics/donald-trump-border-wall/index.html.

COLGAN, Jeff D. and Robert O. Keohane; "The Liberal Order Is Rigged", *Foreign Affairs*, May/June 2017, pp. 36-44.

ERHAN, Çağrı; "ABD'de Siyasi Kaos İhtimali", *Türkiye Gazetesi*, 06 Kasım 2016. http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/594014.aspx.

HAASS, Richard; "World Order 2.0", *Foreign Affairs*, January/February 2017: pp. 2-9.

HEUVEL, Katrina v.; "Syria Strike Follows Washington's Failed Foreign-Policy Playbook", *The Washington Post*, 11 April 2017. https://www.washingtonpost.com/opinions/syria-strike-follows-washingtons-failed-foreign-policy-playbook/2017/04/11/6588c716-1e0a-11e7-a0a7-8b2a45e3dc84_story.html?utm_term=.d4539f664302.

KÖSEBALABAN, Hasan; "Trump Amerikan Dış Politikasını Değiştirebilecek mi?", *Al Jazeera*, 21 Ocak 2017. http://www.aljazeera.com.tr/gorus/trump-amerikan-dis-politikasini-degistirebilecek-mi.

KRASTEV, Ivan; "Donald Trump and the Bieber Doctrine", The New York Times, 20 November 2016. https://www.nytimes.com/2016/11/21/opinion/donald-trump-and-the-bieber-doctrine.html?rref=collection%2Fcolumn%2Fivan-krastev&action=click&contentCollection=opinion&region=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=5&pgtype=collection&_r=0.

LOFGREN, Mike; (2016), *The Deep State: The Fall of the Constitution and the Rise of a Shadow Government*, Viking, New York.

MAZARR, Michael J.; "The Once and Future Order", *Foreign Affairs*, January/February 2017: pp. 25-32.

MCCONNEL, Adam; "Trump, 'Müesses Nizam' ve ABD Demokrasisinin Geleceği", *Anadolu Ajansı*, 13 Ocak 2017. http://aa.com.tr/tr/analizhaber/trump-muesses-nizam-ve-abd-demokrasisinin-gelecegi/726460&title=Trump 'müesses nizam' ve ABD demokrasisinin geleceği.

MEAD, Walter R.; "The Jacksonian Revolt: American Populism and the Liberal Order", *Foreign Affairs*, March/April 2017: pp. 2-7.

MUNICH SECURITY REPORT 2017: POST-TRUTH, POST-WEST, POST-ORDER?; (2017), Munich Security Conference, www.securityconference.de/en/discussion/munich-security-report/.

NIBLETT, Robin; "Liberalism in Retreat", *Foreign Affairs*, January/February 2017: pp. 17-24.

NYE JR., Joseph S.; "Will the Liberal Order Survive", *Foreign Affairs*, January/February 2017: pp. 10-16.

ÖZEL, Soli; "Hangi Küreselleşme" *Habertürk*, 21 Eylül 2016. http://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1299370-hangi-kuresellesme.

ÖZEL, Soli; "Trumpistan Notları" *Habertürk*, 15 Şubat 2017a. http://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1391313-trumpistan-notlari.

ÖZEL, Soli; "TRUMPİSTAN NOTLARI Dünya Karşısında ABD" *Habertürk*, 20 Şubat 2017b. http://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1397253-trumpistan-notlari-dunya-karsisinda-abd.

ÖZEL, Soli; "Trumpistan Notları Dünya, Avrupa Türkiye" *Habertürk*, 21 Şubat 2017c. http://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1398462-trumpistan-notlari-dunya-avrupa-turkiye.

PATRICK, Stewart M.; "Trump and World Order: The Return of Self-Help", *Foreign Affairs*, March/April 2017: pp. 52-57.

POPKEN, Ben; "Trump's Cabinet Picks Have a Combined Wealth of $14.5B. How Did They All Make Their Money?", *NBC News*, 7 December 2016. http://www.nbcnews.com/business/economy/trump-s-cabinet-picks-have-combined-wealth-11b-how-did-n692681.

SEREN, Merve; "ABD'de 'Siyasallaşan' İstihbarat ve Trump" *Anadolu Ajansı*, Analiz, 21 Nisan 2017. http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/abdde-siyasallasan-istihbarat-ve-trump/802237.

WALT, Stephen M.; "The Collapse of the Liberal World Order", *Foreign Policy*, 26 June 2016, http://foreignpolicy.com/2016/06/26/the-collapse-of-the-liberal-world-order-european-union-brexit-donald-trump/.

WATKINS, Eli: "Poll: Trump, Democrats and GOP All Unpopular", *CNN*, 24 April 2017. http://edition.cnn.com/2017/04/23/politics/donald-trump-approval-poll/index.html.

WHITLOCK, Craig and Bob WOODWARD; "Pentagon Buries Evidence of $125 Billion in Bureaucratic Waste" *The Washington Post*, 5 December 2016, https://www.washingtonpost.com/investigations/pentagon-buries-evidence-of-125-billion-in-bureaucratic-waste/2016/12/05/e0668c76-9af6-11e6-a0ed-ab0774c1eaa5_story.html?utm_term=.763ff6679526.

WORLEY, Will; "What is the 'Deep State' and How Does it Influence Donald Trump?", *Independent*, 6 March 2017. http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/deep-state-what-donald-trump-influence-us-president-control-public-intelligence-military-a7614311.html.

ZURCHER, Anthony; "Trump Presidency: What His New Team Teaches Us", *BBC*, 15 December 2016. http://www.bbc.com/news/world-us-canada-38297406.

Küresel Sistem Değişiminde Turgut Özal Ve AK Parti Dönemi Türkiye ABD İlişkilerinin Ekonomi Politiği

Ahmet Salih İkiz

Öğ.Gör.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ahmet@mu.edu.tr

Öz

Turgut Özal ile başlayan Türkiye'nin küresel ekonomik sisteme entegrasyonu artan ölçekte AK Parti döneminde devam etmiştir. Bu çalışmada iki ayrı dönemde ABD Türkiye ilişkilerinin ekonomi politik analizi değişen küresel sistem altında incelenecektir. Bu iki dönemin ortak dinamikleri olan düşük kur yüksek faiz politikası ve sonrasındaki gelişmeler ülkemize kayıtlı ve kayıt dışı döviz girişi çerçevesinde aktarılacaktır. Enflasyon, cari açık, işsizlik ve ekonomik büyüme gibi temel makroekonomik değişkenler ışığında iki dönem için bir analiz yapılacak ve özellikle yabancı sermaye girişi her iki dönemde değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Türkiye ABD İlişkileri, Turgut Özal, AK Parti

Abstract

Turkey integrated to world financial system and opened to financial flows from western countries with Turgut Özal era. That is improved under liberal economic policies in AK Party ruling.. In this paper my humble intention is to provide comparative analyses of those terms in a given context. I compare main macroeconomic indicators such as inflation, unemployment, current account deficit and economic growth in both terms. The low exchange rate and high interest rate policy is common in the beginning of two terms and have different outcomes. Both leaders aim to attract foreign direct investment for economic growth. Thus the capital accumulation and inflow in both registered and unregistered ways also searched in the borders of this paper.

Keywords: USA Turkey relations, Turgut Özal, AK Party

1.Ekonomik Transformasyon ve Turgut Özal

24 Ocak 1980 kararlarının ekonomik çerçevede uygulanması 12 Eylül 1980 sonrasında gerçekleşecek ithal ikameci ekonomik kalkınma modeli yerini ihracatı teşvik eden modele bırakacaktı. Bu dönemde Türk parasının koruma kanunu da değiştirilerek esnek kur sistemine geçiş sağlanmıştı. Toplam arz yetersizliğinin yurtdışı ithalatla çözüldüğü ve kısa vadeli yurtdışından finans kapitalin ülkeye girişinin başladığı bu dönem Türkiye'de Özal dönemi olarak adlandırıldı. Barajlar Kralı olarak adlandırılan Süleyman Demirel döneminde bir teknokrat olarak görev alan Özal mühendislik kökenli olması nedeniyle ekonomi uygulamalarına pragmatik çözümler önermekteydi. Darbe sonrası dört eğilimi bir araya

getirmekle gurur duyan yeni siyasi oluşuma öncelik veren Özal abisi itibari ile MSP muhafazakar kökenli olmasına rağmen Erbakan ekolünün Milli ekonomiyi temel alan devlet güdümünde iktisadi kalkınmaya değil liberal iktisadi sisteme dayanan bir ekonomi politikası uyguladı. Bu liberal ekonomi politikası, deregülasyon, özelleştirme ve ihracatı teşvike dayalıydı. Şüphesiz bu ekonomi politikasının IMF ve Dünya Bankası kaynakları ve tavsiyelerine dayanmadan gerçekleştirilmesi küresel finans sisteminin merkezi ABD ile uyum içinde bulunmadan gerçekleştirilemezdi. Standby anlaşmaları ile desteklenen bu program Özal'ın deyimi ile üretim pastasını yeniden bölüştürmek yerine büyütmeye yani Milli Gelirin artışına dayanmaktaydı. Bu süreçte ihracatı teşvik etmek amacı ile mali yardımların tasarruf seviyesi yüksek üst gelir gurubunun yatırıma ayrılacak kaynaklarını arttıracağı da temel argümandı.

1980 sonrası küresel sistemde soğuk savaşın etkisi azalmış ve SSCB'nin gücü erezyona uğramıştı. Bu nedenle alternatif bir kalkınma paradigması sunma gücü kendi iç dinamiklerindeki sorunlar nedeni ile mümkün değildi. Bu durumda Özal ilk yıllarda ABD ile önemli ölçüde uyumlu bir politika izledi. Burada ABD Yunanistan ile çıkan suni sorunlarda Türk tarafına öncelik verdi. Baba Bush o dönemde Ortadoğu'yu dizayn etme düşüncesi içinde Irak harekâtını düşündüğünde başlıca destekçisi Özal olmuştu. Ayrıca Ortadoğu'da ABD eksenli politikada Türkiye pivotal bir role Özal tarafından soyundurulmak istenmişti. Bu dönemde diğer Müslüman ülkelerle ekonomik ilişkiler sınırlı kalmıştı. ABD için Türkiye'nin stabil bir ekonomik yapıda olması önem arz ediyordu. Bu dönemde nispeten yüksek ekonomik büyümeler yüksek enflasyon oranları ile gölgelenmiştir. NATO güvenlik şemsiyesi altında Türkiye savunma sanayisinde önemli ölçüde dışa bağımlıydı. Bu nedenle yerli silah sanayini geliştirmek ve savaş uçağı üretmek amacı ile ilgili girişimler bu dönemde başladı. Soğuk savaşın sona erme sürecindeki bu dönemde Türkiye çevresi nispeten istikrarlı bir alandı. Bu dönemde Yunanistan ile yaşanılan gerginliklerden başka, Jivkov dönemi Bulgaristan'ından Türkiye göç etmek zorunda kalan Türkler sorunu ortaya çıktı. Özal ABD'nin desteğini alabileceğini düşünerek, SSCB kökenli Doğu Bloğunun çökme sürecini milliyetçi bir söylemle Adriyatik'ten Çin Seddine Türklerin hâkim olduğu bir coğrafya olarak tanımladı. Bu söylem hem parti içinde milliyetçi muhafazakâr kesimlere bir mesaj içerirken hem de Hunghtington'un söyleminde kırık fayların Türkler tarafından birleştirileceği düşüncesine sahipti. ABD bu dönemde genel olarak Özal ile yakınlaşma içinde bulunsa da eski siyasi liderlerin yasaklamalarının kalkmasından sonra Demirel ile de aynı çizgide devam

etti. Ekonomik alanda süren IMF tabanlı ABD desteği, Türk lirasının değer kaybının sürmesi ve yüksek faizle kısa vadeli sermaye girişini arttırarak suni bir istikrar getirdi. Daha sonraları da görüleceği üzere yüksek faiz politikasının sürdürülebilirliği kur baskılandığı sürece geçerlidir. Özal ABD'nin hegemonik gücünü açıkça sorgulamadı. Bu karşı taraf için de geçerlidir. ABD verili ekonomik istikrar paketleri uygulandığı sürece bir sorun çıkarmadı. Bu dönemde ortaya çıkan İslami kesimlerin yükselişi ilk bakışta parti içi muhafazakârlara verilen bir taviz olarak algılansa da aslında Yeşil kuşak projesinin birer yapıtaşı idi ve izleyen dönemde yükselen Anadolu kaplanları ile siyasal İslam'ın önünü açtı. Türk İslam sentezi dönemin kültürel katalizörü idi. Bu yukarda bahsettiğimiz sınırlar ötesi Türkiye etkisi söylemi ile de uyuşuyordu. Özellikle Kıbrıs konusunda tıkanan görüşmelere bağımsız bir KKTC kurulması ile sadece Türkiye'nin tanıdığı bir ülke kurulması ile çözüm getirildi. Bu çözüm bence bu konuda Türkiye'nin taraf olma kabiliyetini ve manevra alanını da arttırdı.

Özal ve kurucusu olduğu ANAP liberal ekonomi uygulamaları ile Türkiye ekonomisinde kısmi bir değişim yarattılar. Bu refah dönemi, yüksek enflasyon ve kleptokrasi tarafından gölgelense de bu liberal ortam Türkiye'de batıya açık tüketim kalıplarının gelişmesine ve toplam arzın ithal yönlü artışına yol açtı. Bu sürecin temel eleştirisi başlatılan ekonomik reformların sürdürülmemesi ve yetersiz kurumsal çerçeve çizilmesidir. Bu dönemde başlayan ayrılıkçı Kürt hareketi bir sorun olarak ortaya çıksa da Özal bu konuda güvenlik temelli uygulamalardan ziyade uzlaşmacı ve politik bir çözüm seti önermekteydi. Kendisinin Kürt kökenli olduğunu savunarak sosyal yaşamda yükselebildiğine dikkat çekti. Bu konuda radikal askeri önlemlerin Özal sonrasına denk geldiğine dikkat çekilmelidir. Dönemin güvenlik ve istihbarat teşkilatının yaptığı Çekiç Güç uyarılarına da dikkate aldığı söylenemez. Bu dönemde ABD askeri yapısı Kuzey Irak'ta kontrol altında tuttuğu bölgede Iraklı Kürtlere yardımda bulunmakta ve bu politika Uğur Mumcu olmak üzere pek çok yazar tarafından bir Kürt devleti yaratılma sürecinin başlatılması olarak adlandırılmakta idi.

Özal dönemi Süleyman Demirel'in aktif siyasete geri dönmesi ile sönümlendi ve ANAP içindeki farklı siyasi eğilimler MHP ve MSP gibi özlerini içeren partilere döndü. Liberal görüşlü merkez sağ ANAP merkez sağın paylaşımın yönelik DYP ile mücadelesinde her iki tarafın da 2002 seçimlerinden mağlup çıkması ile siyaseten sahneden çekildi. Tarihi diyalektikte altyapının üstyapıyı belirlemesi sürecinde 1994 ve 2001 ekonomik krizlerinin siyasi yaşamın yeniden yapılanmasına ve üst yapı olan siyasi alandaki aktörler yani siyasi

partileri İslami ruhu olanlarla değiştirilmesine neden olduğunu belirtebiliriz. Bu dönemde Batı lideri konumundaki ABD'nin yeni siyasi oluşumlara herhangi bir rezerv koymak yerine liberal ekonomik düzlemde politika tavsiyelerine uymaları karşılığında desteklediği görülür.

Genel olarak Özal'ın demokrasiye destek olacağı düşüncesi ile liberal ekonomik düzeni desteklediği düşünülebilir. Bu nedenle ilk döneminde ABD ile çok sıkı olan ilişkileri IMF ve Dünya Bankası desteği sağlamak amaçlı olmuştur. Bu kurumların desteğinde azalma 1985 sonrası alternatif olarak AB'nin düşünülmesine ve Körfez savaşı sonrasında ise Türki Cumhuriyetler alternatifinin sunulmasına yol açmıştır.

2.AK Parti ve Recep Tayip Erdoğan

Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi Necmettin Erbakan ideolojik liderliğinde Milli Görüş olarak tanımlanan muhafazakâr temelli bir ekonomik modeli esas alarak. AB ve ABD ile daha mesafeli bir ilişki içinde bulunmuşlardı. Örneğin Necmettin Erbakan Avrupa Milli Görüş Teşkilatı vasıtası ile çok güçlü olduğu Almanya ve diğer Avrupalı ülkelerle ilişkili olmakla birlikte ABD ye sınırlı seyahatte bulunmuştu. Milli Görüş gömleğinin çıkarılması olarak adlandırılan ideolojik değişim AK Parti ile gerçekleştirilmiş ve parti kuruluş sürecinde Tayyip Erdoğan başta olmak üzere kurucu kadro AB ülkeleri ve ABD ile yoğun temasta bulunarak küresel ekonomik sistemi ikna etmişlerdi.

Turgut Özal döneminde başlanılan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesi AK Parti döneminde çok hızlı bir süreçte bitirilmiş, Türk Telekom başta olmak üzere pek çok kamu işletmesi satılmıştı. Özal döneminde AB ile ilişkilerde çok gelişme sağlanamazken AK Partinin bu konuda en büyük başarısı AB üyelik müzakerelerine 2004 yılında başlamasıydı. ABD ile ilişkiler ekonomik alanda Kemal Derviş ekonomik reçetelerinin sadakatle izlenmesi ve küresel finans alanında önemli işbirlikleri ile olumlu düzlemde olmuştur. Dönem başında 1 Mart 2003 tezkere krizi ile gerilen ilişkiler Genişletilmiş Orta Doğu Projesi kapsamında ilerlemiş ve özellikle Arap Baharı ve sonrasında askeri yapıda önemli işbirlikleri gerçekleşmiştir. Bu nedenle ABD yönetimi izle gör politikası kapsamında Türkiye ile ilişkilerinde iktidara yapıcı desteklerde bulunmuştur. Bu durum Baba Bush döneminde 1991 yılında başlanılan 1. Körfez savaşının 2003 sonrasında Irak ve Suriye ekseninde realize edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Turgut Özal parti içi dinamikleri nedeniyle İslami muhafazakârlığa kısmi olarak yaklaşırken, Tayyip Erdoğan bu konuda daha açık bir irade ortaya koymuştur. Bu nedenle liberal merkez sağ partilerin yerini siyasi söylemi daha İslami olan AK Parti almıştır. Merkez sağda bu yer değişimi AK Partiyi Türk merkez sağının yeni temsilcisi konumuna getirmiştir. Buna rağmen belirtildiği gibi ekonomik söylem korporatist değil tamamı ile pragmatik bir liberalizm olmuştur. Hatta iktidar her dönemdeki gibi kendi lehine bir sermaye cephesi yaratmıştır.

ABD özellikle Kıbrıs konusunda ilerlemeler sağlanmasına çalışılmış ve şu andaki gelişmeler ışığında gevşek bir federatif modelin her iki tarafta benimsenmesini sağlamıştır. AB üyesi Kıbrıs ile KKTC arasında özellikle Türkiye garantörlüğündeki uzlaşma zemini bölgede Akdeniz doğal gaz rezervleri ve Türk suyu çerçevesinde oldukça önem arz etmiştir.

Özellikle Güneydoğu bölgesi konusunda Tayyip Erdoğan oldukça olumlu açılımlarda bulunmuş ve Leyla Zana başta olmak üzere bazı Kürt kökenli milletvekillerinde bu sorunu yalnızca Erdoğan'ın çözebileceği algısı yaratılmıştır. ABD son dönemlerde Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarına yönelik rezervlerini azaltarak ileri karakollar kurmasında sessiz onayını sunmuştur. Burada önemli faktör iki tarafın da ilişkilerini kazan kazan terminolojisi ile açıklanabilecek bir çıkar işbirliğinde götürmeye çalışmalarıdır. ABD kendi askeri gücünün sınırları zorlamak istemeyerek bu bölgede ittifak üyesi ülkelerin kaynakları ile devam etmek niyetini korumaktadır. Türkiye ise ülke içi istikrarı koruma amaçlı sınır ötesinde bir güvenli alan yaratılmasını sağlamak istemektedir.

AK Parti ve Tayyip Erdoğan döneminde ülke içi muhafazakâr bir dünya görüşü gelişmesini ve eğitim sisteminde bu konuda değişiklikler yapılmasına rağmen ekonomik alandaki liberalizm, özellikle ABD eksenli küresel finans sistemi ile herhangi bir kırılma yaşanmamasına yol açmıştır. Bu durum dönemler itibari ile bazı kırılmalar yaşasa da genel eğilim bu yönde olmuştur. Tayyip Erdoğan karizmatik bir kişilik ve özellikle 15 Temmuz sonrası yaratılan kahraman çıkışı ile parti değil kendi oylarını toparlayan bir sürece girmiş ve bu durum yürütülmesi istenen Türk tipi başkanlık sistemine geçiş için kullanılmıştır. Bu dönemde demokratik sistemin işleyişine AB ülkelerinden eleştirel ve mesafeli bir yaklaşım sergilense de ABD'den doğrudan bir eleştiri veya yorum gelmemiştir. Dünya üzerinde pek çok konuda anında görüş bildiren Beyaz Saray ekibinin Türk tipi başkanlık konusunda yorum, eleştiri veya basın açıklaması yapmaması bu konuda dikkatle değerlendirilmelidir.

Genel itibari ile AK Partinin 2002 2007 arası oldukça reformist olduğu ve hızlı bir ekonomik büyüme kaydettiği konusunda bir görüş birliği vardır. Ancak 2007 sonrasında gerek ABD kökenli küresel kriz ve gerekse ülke içi dinamikler ekonomik büyümenin ilk ivmesini kaybetmesine, cari açıkta artışa ve enflasyon oranlarında yükselmeye yol açmaktadır. Yurtdışından kaynağı belirsiz bazı kaynaklarla finanse edilen cari açığa belirli aralıklarla çıkarılan varlık transferi affı da destek vermektedir. Böylelikle 1980'li yıllardan beri uygulanan düşük kur, yüksek faiz politikasının (Belirli dönemlerde kurdaki hızlı yükselişler hariç) devam edegeldiğini ve kısa vadeli sermaye akımlarının etkili olduğunu halen görmekteyiz. Diğer ilginç bir nokta ise Türkiye'den sermaye çıkışında artıştır. Türk firmalarının yurtdışındaki bu yatırım artışı her ne kadar küresel bir ekonomik güç göstergesi olsa da özü itibari ile cari işlemler açığını olumsuz etkilemektedir.

AK Parti döneminde Türkiye'nin yurtdışı yardımlarında ciddi bir artış olmuştur. Geçmiş dönemlerde Türki Cumhuriyetler ve Balkanlarda yoğunlaşan TİKA destekli projeler varken yakın dönemde gerek coğrafi gerekse kurumsal olarak dışarıya yapılan yardımlarda artış kaydedilmiştir. Coğrafi olarak Asya ve Afrika kıtasında pek çok geri kalmış ülkelere fiziki altyapı, sağlık ve eğitim alanında yardım götürülmüştür. IHH ve benzeri pek çok sivil toplum kuruluşu, yerel yönetimler ve kamu kurumları bu dış yardımların gerçekleştirilmesinde rol oynamışlardır. Bu durum ABD eksenli dış politikada bazı alanlarda karşılıklı olarak kültürel bir boşluğu, Müslümanlık aidiyeti ile doldurabilmiştir. Türkiye geçtiğimiz yıllarda kendi kategorisinde en çok dış yardım yapan ülkelerin başında gelmektedir.

3.Turgut Özal ve AKP Dönemleri

Turgut Özal ve AK Parti dönemleri birbirini tamamlayan bir iç ve dış politika çizmiş görünmektedirler. Her iki dönem pragmatik ve devlet bürokrasisine soğuk bakan liderlik tipi ile örtüşmektedir. Hantal devlet bürokrasisine yönelik benzer yaklaşımlar mevcuttur. Özellikle Özal'ın son dönemlerinde SSCB'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan çok boyutlu dış politika uygulaması AK Parti döneminde Modus Vivendi haline gelmiş ve Ahmet Davutoğlu'nun stratejik derinlik teorisini çizmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu dönem ABD'nin BOP uygulama sürecinde olduğu görülür. Genişletilmiş Ortadoğu ve Afrika Projesi kapsamında pek çok Ortadoğu ülkesinde orta sınıf baskısı ile radikal değişimler yaşanmıştır. Bu nedenle Türkiye sınıra sahip olduğu bu ülkelerle ilişkilerinde farklı boyutta bir politik

düzleme geçmiştir. Özellikle son yıllarda ABD bazı yöresel güçleri kendi saflarında kullanması ilişkilerde kısmi bazı dalgalanmalara yol açmıştır.

Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan dış politikada geleneksel tutucu Dışişleri diplomalılarını tercih etmemiş farklı eksenlerde hareket etmişlerdir. Özal'ın diplomasiyi bypass etme çalışmaları Erdoğan döneminde Monşer söylemiyle ete kemiğe bürünmüş ve bu durum ilk dönemlerde diplomasinin özel danışmanlar ve meslek memurluğu dışından gelen yöneticilerle farklı bir şekilde yönlendirilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte ekonomik temelli çıkar dayanışması her zaman gündemde olmuş, Özal ve Erdoğan'ın ilk dönemlerinde gerek askeri baskıyı azaltmak ve gerekse ekonomik krizleri önlemek amacı ile ABD finans kapitali ile oldukça yakın ilişkiler kurulmuştur. Erdoğan bu konuda çok boyutlu küresel ekonomik sistemin oluşması yani iki kutuplu Dünya düzeninin yıkılması nedeniyle Doğu'ya evirilen sermaye birikimini kullanmaya çalışmıştır. Hindistan, Çin, İran ve Rusya yönelimi bunun meyvesidir. Bu durum bazı konularda ABD karşısında bir koz olarak elde tutulmuştur. Belirli dönemlerde Şangay topluluğuna yönelik yaklaşımlar bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Avrasyacılığın Yeri ve Önemi

Osman AĞIR, Ahmet TUNÇ, Meram TAKAR

Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, osmanagir@hotmail.com.
Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, atunc@hotmail.com.
Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, meramtakar@gmail.com.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin 26. Başbakanı ve 8. Cumhurbaşkanı merhum Turgut Özal renkli kişiliği, dış ilişkilerdeki feraseti, devleti ve bürokrasiyi çok iyi tanıması gibi özellikleriyle Türkiye'nin siyasal yaşamına çok önemli katkılarda bulunmuş; siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda ülkenin çağ atlamasına vesile olmuştur.

1991 yılında SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle Türk dış politikasında yeni açılımlar kaçınılmaz olmuştur. Tüm dünya açısından önemli değişikliklere yol açan bu gelişme Türkiye açısından ise yeni politikalar üretilmesini gerekli kılmıştır. Turgut Özal bu bağlamda bağımsız ülkeler haline gelen Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile ilişkilere özel önem göstermiş ve dış politikada yeni açılımlar hedeflemiştir. Türki Cumhuriyetlerle yakın ilişkilere ve Avrasyacılık düşüncesine sıcak bakmış, Orta Asya ve Kafkasya'nın önemini her fırsatta dile getirmiştir. Farklı ülkeler tarafından değişik anlamlar yüklenen Avrasyacılık, Türk dış politikasında Batı'ya alternatif bir politika ve Türk dünyasıyla kimlik temelli bir medeniyet oluşturmaya çalışan çok boyutlu bir fikir akımı olarak ortaya çıkmıştır. Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Avrasyacılığın Yeri ve Öneminin ele alınmasını amaçlayan bu çalışmada; Turgut Özal'ın devlet ve siyaset anlayışı ile Turgut Özal döneminde Türkiye'nin Avrasyacılık algısı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Avrasya, Avrasyacılık, Dış Politika.

Abstract

The 26th prime minister of the Republic of Turkey and the late President Turgut Ozal were very important contributors to the political life of Turkey and were instrumental in the era of the era of the country in political, economic and social spheres.

With the disintegration of the USSR in 1991 and the end of the Cold War, new initiatives in Turkish foreign policy became inevitable. This development, which has led to significant changes for the whole world, necessitated the production of new policies for Turkey. In this context Turgut Özal paid particular attention to relations with the Central Asian Turkic Republics which became

independent countries and aimed at new developments in foreign politics. Eurasianism, which has taken on different meanings by different countries, has emerged as a multidimensional idea that seeks to create an alternative policy to the West and an identity-based civilization in the Turkish world in Turkish foreign policy.

In this study, which aims to address the place and the importance of Eurasianism in Turkish Foreign Policy, Turgut Özal's understanding of state and politics and Turgut Özal's period were evaluated as the perception of Turkey's Eurasianism.

Key Words: Turgut Ozal, Eurasia, Eurasianism, Foreign Policy.

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 26. Başbakanı ve 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türk siyasi tarihinde derin izler bırakmış liderlerin başında gelmektedir. Özal, 1983-1989 yılları arasında yürüttüğü Başbakanlık ve 1989-1993 yılları arasında yürüttüğü Cumhurbaşkanlığı görevlerinde, hem iç hem de dış politikadaki uygulamaları nedeniyle Türk siyasi tarihindeki "alışılmış lider" tipinin dışına çıkmıştır (Nizamoğlu, 2017). Özal'ın dış politika vizyonu çok yönlü ve çok boyutlu, liberal, pragmatik, proaktif ve alternatiflere sahip bir anlayışa sahiptir (Kösebalaban, 2014: 237). Türkiye'nin siyasi tarihinde çok önemli rol oynamış olan Özal'ın politikalarının etkileri günümüzde hâlâ devam etmekte olup, birçok lider bazı meselelerde bu politikaları referans göstermektedir.

Soğuk Savaş'ın sonra ermesiyle birlikte Türk Dış Politikası'ndan soyutlanmış olan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu ile ikili, çok taraflı ve kurumsal ilişkiler geliştirmeyi ön plana alan ve bölgesel bir güç olarak var olmayı hedefleyen bir dış politika stratejisi oluşturulmak istenmiştir (Laçiner, 2004: 161-202). Turgut Özal'ın 1990'ların ilk yarısında sürekli olarak dile getirdiği "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" söylemi (Efegil, 2008: 1-2) dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Özal, bu söylemi ile Orta Asya (Avrasya) bölgesine dikkat çekmiş ve Türk Avrasyacılığını temelde global düzene ve küreselleşmeye karşıt olmaktan ziyade, Türkiye'yi kendi bölgesinde daha etkin ve merkeze yerleştirecek bir strateji olarak görmüştür (İsmayılov, 2011: 184).

Avrasya kavramı, geniş anlamıyla Avrupa ile Asya kıtalarının birleşim noktasını, dar anlamda da Asya'nın batısı ve Avrupa'nın doğusunda kalan ve jeopolitik teorilerince dünyanın merkezi olarak görülen bölgeye verilen bir adlandırmayı ifade etmektedir (Brzezinski, 1998). Prusyalı doğa bilimci Alexander Von Humboldt tarafından literatüre

kazandırılan bu kavram Avrupa ve Asya'nın bütün coğrafyasını tanımlamak için kullanılmıştır (İşyar, 2010: 7). Avrasyacılık kavramı ise, Rus entelektüelleri tarafından 1920'li yıllarda muhaceret koşullarında meydana getirilen köklü ve çok yönlü bir düşünce sistemidir (Imanov, 2007: 23). Avrasya coğrafyası belli olmakla birlikte farklı Avrasyacılık algıları mevcuttur. Avrasyacılık; Rusya açısından kendisinin önderliğinde yeni bir süper güç oluşturma, Avrupa açısından doğal kaynaklara daha kolay ulaşabilme, ABD açısından Rusya ve Çin'i çevreleme politikasını ifade ederken, Türkiye açısından ise hem jeopolitik hem de jeo kültürel bir hareket sahasında varoluşu ifade etmektedir. Türkiye'nin Avrasyacılık algısının şekillenmesinde Turgut Özal'ın önemli katkıları bulunmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin Avrasyacılık algısının iyi anlaşılması için Özal döneminin iyi irdelenmesi gerekmektedir.

Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Avrasyacılığın Yeri ve Öneminin değerlendirilmesini amaçlayan bu makalede; Turgut Özal'ın devlet ve siyaset anlayışına yer verilmiş, Avrasya ve Avrasyacılık kavramları açıklanarak Turgut Özal dönemi Türk Dış Politikasında Avrasyacılık algısı irdelenmiştir.

2. Turgut Özal'ın Kısa Biyografisi

Turgut Özal sempatik tavırları, içten davranışları, sevecenliği, hoşgörüsü, cana yakınlığı, halkın değerlerini içselleştirebilmesi ve geniş ufkuyla Türk siyasi tarihinin en renkli simalarından birisi olmuştur. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişimine sağlamış olduğu katkılar toplumun her kesimi tarafından büyük takdir toplamıştır.

Turgut Özal 13 Ekim 1927 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Sıdık bankacı, annesi Hafize hanım ise öğretmendir. Babasının memuriyet görevi dolayısıyla öğrenimini çeşitli illerde sürdürmüştür. Öğrenim hayatı boyunca, ülkenin değişik yörelerinden tecrübeler edinmiştir. 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliği bölümünden mezun olmuş, aynı yıl içerisinde Ankara'da Elektrik İşleri Etüd İdaresinde çalışmaya başlamıştır. 1952 yılında mühendislik ekonomisi alanında eğitim için ABD'ye gönderilmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresinde müdür yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1961-62 yılları arasında askerlik hizmetini Milli Savunma Bakanlığı'nda Bilimsel Danışma Kurulu Üyesi olarak yapmış ve bu dönem içerisinde Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde ders vermiştir (TCCB, www.tccb.gov.tr, 2017).

Özal bir süre Başbakanlık Teknik Uzmanlar Kurulu Üyesi olarak çalışmıştır. 1967-71 yılları arasında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini yürütmüştür ve daha sonra da

ABD'ye gitmiştir. 1971-73 yılları arasında Dünya Bankası'nda madencilik ile ilgili projelerde danışman olarak çalışan Turgut Özal, Türkiye'ye döndükten sonra Sabancı Holding AŞ'de üst düzey yönetici ve koordinatör görevlerini yürütmüştür. 1977 seçimlerinde İzmir'den Milli Selamet Partisi adayı olarak seçime katılmış ancak kazanamamıştır (Bora, 2005: 589). 1979 yılında Süleyman Demirel tarafından Başbakanlık Müsteşarı olarak atanmış, bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini de vekaleten yürütmüştür. Özal'ın Türkiye ekonomisinin liberalleştirmeyi hedefleyen ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen bir dizi ekonomik önlemlerin alınmasında ve uygulamasında önemli katkısı olmuştur (Özdemir, 2014).

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 1980-82 yılları arasında Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev yapmış, 1982 yılında bu görevinden istifa ederek 1983 yılında Anavatan Partisi'ni kurmuş ve 6 Kasım 1983 Tarihinde yapılan genel seçimleri kazanarak Türkiye'nin 19. Başbakan'ı olmuştur. 1987 yılında yapılan seçimleri de kazanarak ANAP tek başına iktidarda kalmayı başarmıştır. Böylece Özal, ikinci bir beş yıl daha Başbakan olarak görev yapma şansına sahip olmuştur. 31 Ekim 1989'a gelindiğinde TBMM tarafından 8'inci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş 4 yıl sonra 17 Nisan 1993 tarihinde vefat etmiştir (TCCB, www.tccb.gov.tr, 2017). Turgut Özal üst düzey bürokratlık geçmişi sayesinde devleti iyi tanıması, yurtdışı tecrübesi sayesinde dış politikanın gereklerini kavramış olması ve Demirel gibi usta bir siyasetçiyle beraber çalışması sayesinde iç politikanın gereklerini iyi biliyor olması gibi özellikleri sayesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde en iyi yetişmiş devlet adamı olarak kabul edilmektedir. İç ve dış politikayı, ekonomiyi ve siyaseti teknik anlamda da iyi bilen ve yönetebilen ender devlet adamlarındandır. Başarısındaki en önemli nedenlerden birisi kuşkusuz farklı alanlarındaki bu birikimleri olmuştur.

3. Turgut Özal'ın Devlet ve Siyaset Anlayışı

Cumhuriyet reformlar üzerine kurulmuştur ve ihtiyaç duyduğu noktalarda, kendi özel şartlarını da göz önüne alarak değişim hareketlerini sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde yapılan reformlardan sonra Türk demokrasisi açısından kabul görmeyecek olan askeri darbeler süreci başlamıştır. Türkiye'nin belli değişim ve dönüşümleri sağlamaya çalıştığı bir dönem olan Menderes Hükümetinin hemen ardından 1960 askeri darbesi gerçekleşmiş, çok geçmeden de 1971'de yayınlanan muhtıra ve ardından gelen 1980 Darbesi demokrasimiz

açısından olumsuz bir durum olarak Türk siyasi tarihinde yerini almıştır (Oral ve Erdoğan, 2014: 39). 1980 askeri darbesinin ardından siyaset sahnesine girerek uzun yıllar ülkemizin yönetimini elinde bulunduran Turgut Özal, Türkiye için çok önemli uygulamalara imza atmış, Türkiye'nin liberal demokrasi yolundaki önemli yapısal reformları onun döneminde gerçekleştirilmiştir.

Siyasi anlayışı ve yenilikçi bakış açısıyla Turgut Özal, Atatürk'ten sonra ikinci reformist olarak bilinmektedir. Amerikalı akademisyen Michael Gunter'in ifade ettiği gibi "Turgut Özal, Atatürk'ten sonra Türkiye'nin 20. yüzyıldaki en büyük ve en önemli devlet adamıdır." (Ataman, 2000: 53-63). Gunter'a göre Özal, Türkiye'yi hem iç politikada, hem de dış politikada çok daha güçlü hale getirmiş olan bir liderdir. Atatürk'ün yıkıntılar arasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurması ile Turgut Özal'ın darbelere karşı ayakta kalmaya çalışan demokrasi ve ekonomiye sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'ni yeniden ihya etmesi arasında benzerlik bağı kurulmuştur (İnel, 2014: 104). Turgut Özal, milliyetçi muhafazakârlardan, liberallere kadar uzanan geniş bir yelpazede, Cumhuriyet tarihinin en büyük toplumsal dönüşümünü gerçekleştiren kendi ifadesiyle "Türkiye'ye çağ atlatan" var olan statükoyu değiştirmeye çalışan büyük bir reformcu ve tabu kırıcı olarak bilinmektedir (Bora, 2005: 589).

Özal'ın siyaset felsefesi, anti-devletçi (birey merkezli) ve liberal-muhafazakâr bir anlayışa dayanmaktadır (Duman, 2008:195). Özal, bir yandan bireyi ön planda tutarak, devletin yetki alanının sınırlandırılmasını ve bürokrasinin müdahaleci anlayışının azaltılmasını savunmuş, diğer yandan da muhafazakâr ve milliyetçi değerlerle "devlete sadık-toplumcu" bir anlayışı gündeme getirmiştir. Aynı zamanda, değişik toplumsal kesimler arasında gelir dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmak için sosyal adalet ilkesini savunmuştur. (Uluç, 2014:116). Özal, milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi anlayış çerçevesi çizmiştir. Her defasında bu değerlere vurgu yapan Özal, kurduğu siyasal partinin kadrosunu da milliyetçi, muhafazakâr, sosyal demokrat ve liberal kadrolardan devşirmiştir (Dündar, 2016: 15).

Turgut Özal'ın devlet ve yönetim anlayışı da belirli noktalarda diğer siyasi liderlerden farklılık göstermiştir. Özal daha özgürlükçü, daha liberal ve devlete hız kazandıracak politikalardan yana olmuştur (Oral, 2011: 38). Özal seçilmişler ile atanmışların farkını ortaya koymaya çalışırken, atanmışların seçilmişlerin denetiminde olması gerektiğini önemle vurgulamaya çalışmış ve sivil katılımcı siyaset anlayışını benimseyen ve savunan bir lider

portresi ortaya çıkarmıştır (Nuroğlu, 1995: 258- 259).“Millet devlet için değil, devlet millet için vardır” anlayışı ile devlet toplum ilişkisinde, devleti merkeze yerleştiren klasik devlet anlayışından ziyade, merkeze insanı koymayı amaçlayan bir devlet anlayışı benimsemeye çalışmıştır (Yayla, 2005:585). Özal bireyin devlet için değil, devletin birey için var olduğunu vurgulamış ve özel girişimciliği bir toplumsal norm olarak yaygınlaştırıcı politikalara ağırlık vermiştir. Türkiye’nin modernleşme sürecinde özellikle devletin faaliyet alanını daraltmıştır. Farklı siyasal düşüncelere karşı birleştirici bir tutumla yaklaşmıştır. Özal, bu siyaset anlayışıyla; bir tarafta liberalizmin rekabetçi bireyi ve girişimcilik ruhunu, diğer taraftan muhafazakârlığın dini ve geleneksel değerlerini ön plana çıkartmaya çalışmıştır (Oral ve Erdoğan, 2014: 39).

Özal*, "Türkiye'de pek çok şey değişti. Dış politikada korkak ve ürkek bir konuma girme günleri bitti ...Benim inancım, Türkiye'nin eski pasif ve tereddütlü politikalarını terk etmesi ve aktif bir dış politika yürütmesidir”* diyerek Türk dış politikasında köklü değişiklikler yapacağının işaretini vermiştir. Bu bağlamda Batı, İslam dünyası ve Türk dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Özal’a göre derin bir tarihsel arka plana ve çok kültürlü bir imparatorluk geçmişine sahip olan Türkiye’nin bu potansiyeli iç ve dış politikasına yansıtması kaçınılmazdır (Birdişli, 2016: 191). İç politikada liberal bir anlayışı benimseyerek hızlı adımlarla uygulamaya geçiren Özal, dış politikada gücünü kadim geçmişinden alan, çok boyutlu milli bir anlayışa sahip olmuştur. Türk milletinin dünyada medeniyet kurmuş birkaç milletten birisi olduğunu sık sık dile getirerek aktif bir dış politikadan yana olduğunu vurgulamıştır.

4. Avrasya ve Avrasyacılık

Prusyalı doğa bilimci Alexander Von Humboldt tarafından literatüre kazandırılan ve Mackinder’ in Kara Hakimiyeti Teorisi (Heartland Theory) ile önem kazanmış olan Avrasya kavramı Avrupa ve Asya’nın bütün coğrafyasını tanımlamak için kullanılmıştır (İşyar, 2010: 7). 19. Yüzyılın düşünce sistemini savunan Amerikalı bir amiral olan Alfred Thayer Mahan “Deniz Hâkimiyet Teorisi”nin esaslarını ortaya koymuş, denizlere hâkim olan devletlerin dünyaya hâkim olacağı tezini ileri sürmüştür. 20. yüzyılda ise, demiryollarının gelişmesiyle birlikte, karasal ulaşım önem kazanmaya başlamıştır. Sonuç olarak karasal bölgelere hâkim olan güç, deniz güçlerine karşı avantajlı hale gelmiştir. Bu gelişme karasal mobilizasyonu

kolaylaştırmış ve jeopolitisyen İngiliz Mackinder'in Kara Hâkimiyet teorisini geliştirmesine sebep olmuştur (Bilgiç, 2016: 2). Sir Halford Mackinder'in 20. yüzyılın başlarında ortaya attığı ve 1943 yılında yeniden yorumladığı (Heart Land) Merkez Bölge teorisi coğrafi olarak Rusya'nın batı sınırlarından başlayarak Orta Asya ve Kafkasları içine alır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değer kaybeden bu teoriye göre; Merkez Bölgeye hakim olan gücün, imkanları elverdiği takdirde, Avrasya'ya hakim olacağı, Avrasya'ya hakim olanın Avrupa-Asya-Afrika'dan müteşekkil dünya adasına hakim olacağı ve nihayet dünya adasına hakim olanın da dünyaya hâkim olacağı tezini ileri sürmüştür (SİSAV, 1995, 159). Avrasya sadece bir coğrafi alan ismi olmakla kalmamış, söz konusu coğrafyanın özelliklerinden ve üzerindeki halklara olan etkisinden ilham alan, Batı uygarlığına ve hegemonyasına alternatif bir uygarlık ortaya koymaya girişen Avrasyacılık ideolojisinin de kaynağı olmuştur (Demirhan, 2016). Avrasyacılığın Batı'ya karşı bir alternatif olarak ortaya çıkması soğuk savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan tek kutuplu dünya düzeniyle birlikte gelişmiştir. Rusya tek kutuplu dünya düzenini kabullenememekte ve Avrasyacılığı Batı karşısında bir blok oluşturma idealine dayandırmaktadır.

Avrasyacılık düşünce sisteminin temelleri Rus İmparatorluğu I. Petro dönemine kadar uzanan, 1917 Bolşevik Devrimi'ne muhalefet olmuş ve Avrupa'da sürgün hayatı yaşayan Rus aydınlar tarafından geliştirilen, fakat 1920'lerde sistemleştirilmiş bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Sönmez, 2010: 73-74). Avrasyacılık olarak adlandırılan bu akım Prens Nikolai Trubetskoi tarafından şöyle tanımlanmıştır " Avrasyacılık, etnik veya ırki unsurlara değil, coğrafi unsurlara dayanmaktadır" (İşyar, 2010: 19). Avrasya temelli siyaseti öngören Avrasyacılık, bir bakıma Monroe Doktrini'nin Rusya versiyonudur (Yalçınkaya, 2008: 707). Stephen Shenfield'in belirttiği gibi Avrasyacılık kavramı birçok şey ifade eder (Shenfield ,2002). Avrasyacılık çok medeniyetli, çok kutuplu, çok-kültürlü bir dünya tasavvur etmekte; bu medeniyet ve kültürlerin birbirlerinden ileri, gelişkin ve üstün olduğunun hiçbir objektif kriterle ölçülemeyeceğini, bilimsel anlamda savunulamayacağını öngörmektedir. (Imanov, 2007: 23).

Avrasyacılık fikriyatının kurucu entelektüelleri N. S. Trubetskoy, P. N. Savitsky ve P. P. Suvchinsky, Avrasyacılığın ne olduğunu açıklamak adına dört temel ilkeye vurgu yapmışlardır. Bunlardan ilki Avrasyacılığın Batı karşıtı olmasıdır. Bu ilke kapsamında söylenebilir ki Avrasyacılığın kurucuları Batı medeniyetinden uzak durup Avrupalı olmayan kültürlere sempati beslemişlerdir. Batı her zaman insan haklarını suiistimal eden taraf ve

baskının kaynağı olmuştur. İkinci ilke Avrasyacılara göre Rusya'nın ve Rus kültürünün eşi benzerinin olmamasıdır. Bu ilke ile hem Rusya'nın bulunduğu coğrafyaya hem de geçmişten bu yana sahip olduğu kültürel arka plana vurgu yapılmaktadır. Üçüncü ilke Avrasyacılığın kapitalizm ve sosyalizm, liberalizm ve diktatörlük arasında üçüncü bir yol olduğu inancıdır. Dördüncü ve sonuncu ilke ise Avrasyacılığın monarşi karşıtı olmasıdır (Tüfekçi, 2012: 174).

Avrasyacılık kültürlerin, medeniyetlerin ve etnosların birinin diğerini asimile etmesine ve yutmasına karşı bir alternatiftir. Avrasyacılık, kültür ve medeniyetlerin ekolojisini temin eden, etnik ve medeniyetsel çeşitliliği sağlayan, medeniyetlerarası ilişki temellerinin oluşmasında etkilidir (Imanov, 2007: 201). Batı'nın kendisini üstün görmesine karşıdır Avrasyacılar. Onlara göre Batı medeniyeti dünyanın geri kalanını sömürerek zenginleşmiş, bugün ise bu düzeni devam ettirmenin peşindedir. Bu nedenle Batı medeniyetinden uzak durulmalı alternatif bir yapı kurulmalıdır.

5.1. Türkler Açısından Avrasyacılık

Türkiye coğrafi konum itibariyle kıtaların birbirine en fazla yaklaştığı bölgede yer almaktadır. Çok hassas bir bölgede bulunan Türkiye çevresindeki dengelerin devamı ve bu dengelerin korunması için Avrasya coğrafyasını önemsemiş ve bu doğrultuda Avrasyacılık fikriyatını benimsemiştir (İsmayılov, 2011: 240).

Türkler için Avrasya tarihsel olarak varoluşlarını ortaya koyan vazgeçilmez bir coğrafyadır. Üç bin yıllık Türk tarihinin bütün hikâyesi Avrasya'da geçmiştir. Avrasya Türkler için hem Atayurt, hem de Anavatan demektir (Yazıcı, 2003:3). Türk Avrasyacılığı derinlemesine teorik bir kurgulama olmanın ötesinde genelde dünya dengeleri ve politiği, özelde de Avrasya olarak adlandırılan coğrafyada Türkiye'nin tutumuna yönelik bir önermeler kümesi olarak karşımıza çıkmaktadır (İsmayılov, 2011: 184).

Türkiye'de günümüze dek gelişen dört tip Avrasya yönelişini tespit etmek mümkün olmuştur. Bunlar: Turanist/Pan-Türkist yaklaşımlar; Yeni Dünya Düzeni fikri ile bağdaşık pragmatik yaklaşım ve tüm büyük güç odaklarına karşıt olan izolasyonist Türk Tezi yaklaşımıdır (İşyar, 2010: 267). Türkiye açısından Avrasya coğrafyası Türklerin kadim yurdu olarak önemli bir coğrafya olmanın ötesinde, siyasi ve ekonomik anlamı bulunan alternatif bir yönelimdir. Son dönemlerde ise Batı'nın yanlı politikalarına karşı alternatif bir dış politika argümanı oluşturmaktadır. Hangi devletin bakış açısıyla ele alınırsa alınsın Türkler ve Türkiye olmadan geliştirilen Avrasyacılık düşüncelerinin başarı şansı fazla değildir. Türkiye

Avrasya bölgesinin limanıdır adeta. Hem kültürel olarak bölge ülkelerinden önemli bir kısmını bir arada tutabilecek önemli bir ülke; hem de bölgenin siyasi, ekonomik ve askeri olarak en güçlü ülkelerinden birisidir. Kültürel olarak bölgedeki Türk ve Müslüman ülkeleri bir araya getirebilecek kadim deneyime sahiptir.

6. Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Avrasyacılığın Yeri ve Önemi

Dış politika, uluslararası sistemde bulunan devletlerin birer aktör olarak aldıkları kararlar bütünü veya uluslararası sisteme dönük eğilimler (Şengül, 2012) ile devletler arasında yürütülen iletişimi ifade etmektedir (Birdişli, 2016: 1). Dış politika genel anlamda uluslararası politikayı da açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Devlet kendi ülkesi içerisinde meşru yollardan her türlü politikayı geliştirme ve uygulama gücüne sahipken, dışta böyle bir fırsata sahip değildir. Çünkü dışarıda başka devletlerin egemenliği ve otoritesi mevcuttur (Karaosmanoğlu, 2004: 103). Dış politika hem iç politika sürecini hem de uluslararası politika sürecini kapsar (Gözen, 2004: 3-4).

Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika Kıta'larının birbirine en fazla yaklaştığı bölgede yer almaktadır. Hem Asya hem de Avrupa ülkesidir (İsmayılov, 2011: 240). Uluslararası politikada gerek jeopolitik konumu, gerekse uyguladığı politikalarla hep gündemde olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan bu güne Batıcılık ve Statükoculuk (Yurtta Sulh Cihanda Sulh) Türk dış politikasının geleneksel iki temel eksenini oluşturmuştur (Yılmaz,2016). Batı, temelde iki şey demektir: Alt yapıda kapitalizm ve üst yapıda laik ve demokratik yaşam. Batıcılığın en önemli nedeni coğrafik konumun vermiş olduğu güvensizlik duygusudur (Birdişli, 2016: 86). Türk hükümetleri Batılı müttefikleriyle zaman zaman yaşadığı sorunlar nedeniyle farklı arayışlara girmiş, farklı eksende, farklı politika ve stratejilere yönelmiştir. Bu eksen arayışları Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Avrasya coğrafyasına yayılmış ve bu bölgelere özel Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçü ve Avrasyacı düşüncelerin temelinde yeniden şekillendirilmiştir (Yılmaz, 2016). Devletler takip ettikleri dış politika ile diğer devletlerin hedeflerini ve çabalarını kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek isterler. Türk dış politikasında liderlere bağlı olarak bazı farklı uygulamalara tanıklılık edilse de çok az paradigma değişikliği yaşamıştır.

Atatürk dönemi Türk dış politikası sadece uluslararası konjöktürün etkisi altında oluşmamış aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın ve İstiklal mücadelesinin neden olduğu

acı hatıralara, bu hatıraların liderler üzerindeki etkilerine, dönemin ekonomik koşullarına dayalı olarak biçimlenmiştir (Birdişli, 2016: 93). Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel niteliği olan "Yurtta barış dünyada barış" sözü, geçmişten günümüze Türk dış politikasının temel felsefesi olmuştur (Çınar, 2011: 5). Bu dönemin temel referansı Batıcılıktır. Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran ilkeler ise bağımsızlık temelinde revizyonizm, dengecilik ve statükoculuktur (Balcı, 2013: 174). Bu dönemde dış politika 23 Nisan 1923'de kurulan yasama, yürütme ve yargı yetkisini kendinde toplayan meclis tarafından yürütülmüştür. Türkiye'nin Atatürk döneminde uygulanan dış politikasının en önemli özellikleri barışçıl olması, gerçekçilikten sapmaması, uluslararası hukuka ve meşruiyete azami önem vermesi ve hem bölgesel hem de uluslararası planda işbirliği ve diyalogu önde tutan bir çizgi izlemesidir (TCDB,www.mfa.gov.tr, 2017). Cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk'ün dış politikada takip ettiği temel parametreler (Birdişli, 2016: 93);

a) Bağımsız ve egemen bir devlet olarak uluslararası sistemin bir aktörü olarak kalabilme,

b) Uluslararası ilişkilerde klasik güç dengesinin gözetilmesi,

c) "Yurta Sulh Cihanda Sulh" ilkesinin benimsenmesi, olarak ortaya çıkmaktadır.

İsmet İnönü dönemi Türk dış politikası genelde Atatürk'ün belirlemiş olduğu dış politika ekseni sürdürülürken özelde ise ihtiyat esasına dayalıdır (İlyas ve Turan, 2012: 321). Atatürk'ün, Birinci Dünya Savaşına erken girildiği ve yeni bir savaştan ise Türkiye'nin uzak kalması gerektiği yolundaki görüşlerini yakından bilen İnönü, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına tarafsız kalarak Atatürk'ün "dış politika vasiyetini" yerine getirmiştir (Kürkçüoğlu, 1980: 322). Atatürk'ün son derece iddialı ve kendinden emin dış politikasının aksine İnönü pasif, ihtiyatlı ve yalnızlaşmacı bir dış politika taraftarı olmuştur. (Birdişli, 2016: 116). İnönü Türkiye'nin dış politikasında aktif bir tarafsızlık tutumunu benimsemiş, Türkiye'yi Batı'ya yaklaştırmış ve Sovyetler birliğinin ideolojik yayılmacılığı karşısında batının desteğini almak için politik ve ekonomik liberalizmi benimsemiştir. Tek parti yönetiminin egemen olduğu ve İnönü'nün "milli şef " olarak görüldüğü bu dönemde hiç şüphesiz dış politikanın temel belirleyici aktörü İnönü olmuştur. Bu dönemin temel özelliklerinden biri de Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde ittifak-güvenlik boyutunda konsolidasyonun sağlanmış olmasıdır (Balcı, 2013: 174).

Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidar olması (1950-1960) hem içte, hem de dışta önemli gelişmelerin önünü açmıştır (Duman ve Birsel, 2012). Bu dönemde Türkiye dış politikasında Batı yanlısı bir yol izlemiş (Gümüş: 2006, 96), özellikle Sovyetler Birliği'nin tehdidine yönelik korunma amaçlı ve ekonomik hamle yapma amacına yönelik arayışlara yönelmiştir (Şengül,2012).

1960 Darbesi'nden 1980 Darbesi'ne kadar geçen yirmi yıl, modern Türk siyasi tarihinde ideolojik açından en hareketli ve politik açıdan en istikrarsız dönemi kapsamaktadır (Kösebalaban,2014:179). Bu dönemde sivil-asker ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Türkiye'de vesayet dönemlerinin başladığını, dış politika açısından ise özellikle 1964 tarihli Johnson Mektubu[124] ile birlikte salt batı yanlısı dış politika anlayışı terk edilmeye başlandığı görülmektedir (Balcı, 2013: 176). Bu dönemde çok taraflı bir dış politika anlayışı benimsenmeye çalışılmıştır (Oran, 2000: 357).

Özal dönemi, 1980 yılında yapılan askeri darbenin ardından 1983'de yeniden demokrasiye dönüşle birlikte seçimleri kazanan Turgut Özal'ın altı yıllık başbakanlık dönemini ve ardından görevde vefatına kadar geçen 1989-1993 arasındaki dört yıllık Cumhurbaşkanlığı dönemlerini içermektedir (Birdişli, 2016: 190). Bu on yıllık süreçte Turgut Özal Türkiye için, yaptığı değişiklik ve uyguladığı politikalar ile Türk siyasal hayatının önemli bir parçası olmuş ve Türkiye'nin iç ve dış politikasında yeni bir çağın başlamasına neden olmuştur.

Özal'ın dış politika konusunda vizyon olarak statik, ideolojik, pasif ve çekingen olan geleneksel dış politika söylemini terk ederek bunun aksine çok yönlü ve çok boyutlu, liberal, pragmatik, proaktif ve alternatiflere sahip bir anlayışa yönelmiştir (Kösebalaban, 2014: 237). Dış politika anlayışı iç politika ile bağdaşmaktadır. Özal, Balkanlar ve Asya'daki gelişmeleri yakından takip etmiş "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesinin Türkiye'yi sınırlandırdığı düşüncesini dile getirmiştir (Aral, 2001: 78). Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar, Türk ve İslam dünyaları gibi yakın bölgeler ve Batı ile (Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri) yakın ilişkiler kurulmuştur. Türkiye'nin dış politikasını çeşitlendirmeye ve Türkiye'yi Batı bağımlılığından kurtarmaya çabalamıştır. İdeolojik endişelerden ziyade rasyonel hesaplamalara dayanan bir dış politika geliştirmeyi hedeflemiştir (İnel, 2014: 105-106).

[124] Amerika Birleşik Devletleri başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Türkiye başbakanı İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihinde gönderilen, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemek amacıyla ve kaba bir üslupla yazılmış mektup.

Uluslararası sistemdeki gelişmelere paralel olarak Türkiye, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la birlikte Soğuk Savaş dönemi boyunca izlediği "statükocu pasif dış politika" anlayışını, "aktif dış politika" anlayışına dönüştürmeye başlamıştır (Gözen, 2005: 200).

1989 yılında Avrupa'da büyük bir stratejik deprem yaşanmıştır. Önce Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da komünizm çökmüş ve Varşova Paktı ortadan kalkmıştır. Berlin duvarı yıkılmış ve SSCB dağılmıştır. Böylelikle İki kutuplu güçler sistemi olarak adlandırılan Soğuk Savaş dönemi sona ermiştir (Sanberk, 2014: 215). Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca başta Ortadoğu olmak üzere komşu coğrafyalar ile olan ilişkisini Avro-Atlantik İttifakı'nın stratejileri üzerinden şekillendirmiş ve genel itibariyle güvenlikçi bir dış politika anlayışı benimsemiştir (Alirıza ve Aras, 2012: 1-5). Soğuk Savaş'ın sonra ermesiyle birlikte Türk Dış Politikası'ndan soyutlanmış olan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu ile ikili, çok taraflı ve kurumsal ilişkiler geliştirmeyi ön plana alan ve bölgesel bir güç olarak var olmayı hedefleyen bir dış politika stratejisi oluşturmak istenmiştir (Laçiner, 2004: 161-202). 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılarak Rusya Federasyon'unun kurulması ve 15 yeni devletin bağımsızlığını kazanması, bölgedeki dengelerin değişmesine ve bölge dinamiklerin farklı bir boyuta taşınmasına yol açmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan tek kutuplu uluslararası sistem ve bu sistemde Türkiye ve Rusya'nın kendilerini konumlandırma çabaları ve yeni rol arayışları her iki ülkenin Orta Asya ve Kafkaslar'da izlediği politikaları etkileyen faktörler olmuştur (Özkan, 2010: 20).

Özal yıllarına rastlayan doğu bloğunun çöküşü Türkiye için uluslararası politikada yeni inisiyatifler oluşturma açısından önemli fırsatlar yaratmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin yıkılması ile birlikte Türkiye'nin uluslararası rolünü etkileyen birkaç önemli sonuç ortaya çıkmıştır: Birincisi ve en önemlisi 1945 sonrasında Türkiye'nin Batıya yöneliminin meşruluk temelini oluşturan yakın ve somut tehdit ortadan kalkmıştır. Ancak Sovyetlerin uluslararası siyasetten çekilmesi, Türkiye'nin yakın çevresinde önemli güç boşluğu doğurmuş ve yeni istikrarsızlıklar da yaratmıştır. İkincisi, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlarının bulunduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığına kavuşmuştur. Böylece Sovyetler Birliği döneminde kesilen Türkî Cumhuriyetlerle ilişkilerin yeniden kurulması ve Avrasya bölgesi ile ilişkilerin artırılması bazı kesimlerde büyük beklentiler oluşturmuştur. Türkiye artık Batı ittifakının güneydoğusundaki cephe ülkesi olarak değil, Avrasya güvenlik yapılanmasının merkezi ülkelerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır (Gözen, 2004a: 27). Üçüncüsü ise, Türkiye'nin kuzeyindeki ve doğusundaki ülkelerle ilişkiler

üzerindeki Batı (ABD) ve Sovyetler Birliği ipoteği ortadan kalkmış, ekonomik, ticari ve siyasi anlamda yeni örgütlenme fırsatları çıkmıştır. Böylece, Türk iç politikasındaki İslamcı ve milliyetçi akımların da görece güç kazandığı 1990'lı yani Özal'lı yıllar, Türkiye'nin Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'ya uzanan geniş Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan jeopolitik güç boşluğunu kendi lehine kullanmaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Aslında bu bölgelerde Türkiye'nin daha aktif dış politika izlemesi Batıyla ilişkilerini zayıflatmadan kendi siyasi coğrafyasında normal bir rol arayışından başka bir şey değildir. Amaç Balkanlar'dan Orta Asya'ya uzanan coğrafyada yoğunlaşan etnik, kültürel ve dini temelli çatışmaların ortaya çıkardığı tehdit ve riskleri azaltarak, bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmaları ve ticari ilişkilerini geliştirecekleri istikrarlı ve güvenli bir ortam oluşturmaktır (Kiriği, 2001: 620). Özal, Türkiye'nin Batı Avrupa'dan Çin'in batısına kadar uzanan merkezi bir konuma sahip olması nedeniyle Avrasya bölgesinde kilit rol olarak var olması gerektiğini belirtmiştir. Tarihi, dini ve kültürel özelliklerinden dolayı o bölgenin dönüşümünde çok aktif ve etkili bir rol oynayabileceğini ifade etmiştir (Efegil, 2009: 75).

Türkiye'nin dış politika anlayışına yeni bir misyon ve vizyon kazandıran Turgut Özal'ın, 1991'deki Körfez Savaşı sonrası düzenlediği basın toplantısında, *"Türkiye'nin eski pasif ve müteredditpolitikasını bırakması ve aktif bir dış politika izlemesi gerektiği"* şeklindeki açıklamasıyla Türk dış politikasını tarihsel sürecinden farklı bir noktaya sürüklemeye başlamıştır (Gözen, 2000: 201). 1991'den bu yana, Türkiye bölgesel devletlerle yakın siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler kurmuştur. Özellikle 1991'de eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Kazakistan ve Azerbaycan'a resmi ziyaretlerde bulunarak İslam Konferansı Teşkilatı ve Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi olmalarını önermiştir. Kazakistan ile bir anlaşma imzalamış ve her iki lider ortak bir danışma mekanizması kurmaya ve ikili parlamento ilişkileri geliştirmeye karar vermiştir (Aydın ve Erhan, 2005). Özal Orta Asya Türk cumhuriyetlerine yönelik aktif bir politika izlemiştir. Orta Asya'da Türk Cumhuriyetleriyle yakın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler kurarak Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki etkisini silmeye çalışmıştır (Aysel, 2016: 143).

Özal'a göre, uluslararası politika, çatışma, düşmanlık, savaş ve benzeri temalar üzerine değil, işbirliği, diyalog ve barış temaları üzerine oturmalıydı ve dolayısıyla Özal'ın Türk dış politikası vizyonu, hem Batı hem Doğu hem de kendi bölgesindeki tüm ülkelerle işbirliği içinde olan büyük bir devlet olma idealiydi (İnel, 2014: 105-106). Özal, Türk Avrasyacılığını

temelde global düzene ve küreselleşmeye karşıt olmaktan ziyade, Türkiye'yi kendi bölgesinde daha etkin ve merkeze yerleştirecek bir strateji olarak görmüştür (Telal, 2005: 57).

Türkiye'nin Özal dönemi dış politikasında Avrasya bölgesiyle ilgili oluşturulan stratejinin önceliklerini üç noktada özetleyebiliriz (Sanberk, 2014: 217) :

a) Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni koşullarda dünya barışına katkıda bulunmak ve bir bölge ülkesi olarak önündeki ekonomik işbirliği fırsatlarını değerlendirmek.

b) Sınırlarına bitişik bölgede doğan jeopolitik çoğulculuğu koruyarak Avrasya'nın yeniden bir hegemonik nüfuz alanı haline dönüşmesini önlemek.

c) Bu bölgede eski yapılanmaların ve eski yöntemlerin yerini uluslararası meşruiyet zemininde yeni işbirliği mekanizmalarının almasına katkıda bulunmak.

Türkiye'de Soğuk Savaş sonrası gelişen Avrasyacılık yaklaşımı Orta Asya bölgesine yönelişin siyasi boyutunun yanı sıra kültürel boyutu ile de dikkat çekilmiştir. Özal, bu yaklaşımıyla, Batının modernitesini eleştirerek Batının modernleşme olgusunda tek ve evrensel bir nitelik olmadığını göstermiştir. Avrasya coğrafyası tarihte birçok uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Türk Avrasyacılığı derinlemesine teorik bir kurgulama olmanın ötesinde genelde dünya dengeleri ve politiği, özelde de Avrasya olarak adlandırılan coğrafyada Türkiye'nin tutumuna yönelik bir önermeler kümesi olarak karşımıza çıkmaktadır (İsmayılov, 2011: 311). Bu tutum sadece pragmatik bakış açısının çok daha ötesinde anlamlar barındırmaktadır.

Özal, hem dış hem de iç politikada çok yönlü bir anlayışa sahip olmuş, ABD ve Avrupa ile çok yakın ilişkiler geliştirmeye özen göstermiş; aynı zamanda da Türkiye'nin kültürel yakınlığı bulunan Orta Doğu ve Avrasya bölgesine özel önem vermiştir. Bu bağlamda Arap ülkeleri, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kafkas ülkeleriyle yakın ilişkiler kurulması için bu bölgelerde bulunan ülke liderleriyle kişisel dostluklar geliştirmiştir. Özal Avrasya'nın kalbi sayılan Orta Asya ülkelerinin çok önemli olduğunu her fırsatta vurgulayarak işadamlarını bu bölgede yatırım yapmaları konusunda teşvik etmiştir. Bu gün Kazakistan başta olmak üzere Avrasya coğrafyasında önemli oranda Türk işadamı bulunmaktadır. Hemen

hemen gidilen her şehirde Türk yatırımcıya rastlamak mümkündür. İşadamlarının bölgeye akını Özal'ın teşvikleriyle başlamış ve sonrasında devam etmiştir.

7. Sonuç

20. yüzyılın başında Türkiye kendisini dış politikada kökten dönüşümler için bir dönemecin karşısında bulmuştur. Soğuk Savaş ile başlayan süreç SSCB'nin yıkılması ile sonuçlanmış ve Türkiye bulunduğu coğrafi komumu itibariyle yaşanılan süreçte dış politikasını en iyi şekilde vizyon ve misyonunu belirleyerek bir yol izlemiştir. Turgut Özal önce başbakan (1983-89), daha sonra cumhurbaşkanı (1989-93) olarak Türk siyasetinde öncü rol oynamıştır. Reformist bir lider olarak Özal ülke içindeki siyaset, yönetim ve iş alemine getirdiği dinamizm kadar, Türkiye'nin ekonomik, ticari ve siyasi alandaki dış ilişkilerinin çeşitlendirilmesi ve geleneksel statükocu anlayışın terk edilmesinde de önemli roller üstlenmiştir. Özal, Soğuk Savaş sonrası, Orta Asya'nın kavuşacağı yeni coğrafi haritası ile birlikte Türkiye'nin bu bölgede oynayacağı önemli rolüne dikkat çekmiştir. Türk dış politikasında Avrasya eksenli bir yaklaşım içinde bulunmuştur. Turgut Özal, Türkiye için Doğu dünyasının keşfedilmemiş fırsatlar sunmakta olduğunu ve bu nedenle çok daha büyük önem atfedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Özal'ın vizyonunda yer alan önemli bir diğer husus ise Türkiye'nin Avrasya'da önemli bir oyuncu olması durumunda Batı dünyası için vazgeçilmez olacağıdır.

Avrasya coğrafyası belli olmakla birlikte siyasi bir terim olan Avrasyacılığın ne anlama geldiği muallaktır. Çok farklı Avrasyacılık anlayışı bulunmakta olup, hepsinde bulunan temel özellik Batı karşıtlığı üzerine kurgulanmış olmalarıdır. Avrasyacılığı; Rusya kendisinin önderliğinde yeni bir süper güç oluşturmanın, Avrupa doğal kaynaklara daha kolay ulaşabilmenin, ABD Rusya ve Çin'i çevreleme politikasında başarıya ulaşabilmenin bir aracı olarak algılamaktadır. Türkiye açısından ise Avrasyacılık hem jeopolitik hem de jeo kültürel bir hareket sahasında varoluş anlamına gelmektedir. Türkiye'nin Avrasyacılık algısının şekillenmesinde, özellikle Orta Asya ülkeleri ile kurmuş olduğu sağlam ilişkiler sayesinde, Turgut Özal'ın önemli katkıları olmuştur.

Kaynaklar

ADIBELLİ, Barış; (2006), *Büyük Avrasya Projesi ABD, Rusya, Çin Var Olma Mücadelesi*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

ALİ RIZA, Bülent. ve ARAS, Bülent; (2012), "US-Turkish Relations: A Review at the Beginning of the Third Decade of the Post ColdWarEra", Center For Strategıcand International Studies, Inc. Washington, ss: 5-20.

ARAL, Berdal; " Dispending with Tradition? Turkişh Politics and International society During The Özal Decade 1983- 1993", Middle Eastern Studies, Cilt: 37, Sayı:1, 2001, s.78.

ATAMAN, Muhittin; " Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", Bilgi Dergisi, Cilt:2 Sayı:7, 2003, ss. 49-64.

ATAMAN, Muhittin; "Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü", Liberal Düşünce Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 19, 2000, ss. 53-63.

AYDIN, Mustafa ve Çağrı ERHAN; (2005), *Küresel Politika'da Orta Asya; Avrasya Üçlemesi I*, Nobel Publications, Ankara.

AYSEL, Yunus Emre, (2016), Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Siyasal Liberalizm Açısından Analizi, Bilecik Şeyh Edebali ÜniversitesiSosyal bilimler Enstitüsü, Siyaset bilimi ve kamu yönetimi anabilim dalıYayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Bilecik.

BALCI, Ali; (2013), *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

BİLGİÇ,M. Sadi; (2016), "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri", 24 Ocak 2017, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-167-20160504561317.pdf

BİRDİŞLİ, Fikret; (2016), *Dış Politikada Yöntem ve Türk Dış Politikası*, Kahramanmaraş.

BORA, Tanıl; "Turgut Özal", 20 Şubat 2017, http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/312_10/Bora,%20Tanil_Turgut%20Ozal.pdf.

BRZEZİNSKİ, Zbigniew; (1998), *Büyük Santranç Tahtası: Amerikanın Önceliği Ve Bunun Jeostratejik Gerekleri***,** Çev: Ertuğrul Dikbaş ve Ergün Kocabıyık, Sabah yayınları, İstanbul.

ÇINAR, Yusuf; " Turgut Özal Ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi", Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 26, 2011.

DEMİRHAN, Fahri Erdem; (2016), *Dünyada ve Türkiye'de Avrasya ve Avrasyacılık Algılamalar Yaklaşımlar ve Stratejiler*, Barış Platin Basın Yayınları, İstanbul.

DUMAN, Özkaya Olcay ve Haktan, BİRSEL; Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası Ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi,Cilt:1 Sayı:1, 2012, ss.299-318.

DUMAN, Zeki; (2008), *Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal'ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)*, Kadim Yayınları, Ankara.

DÜNDAR, Lale; Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi ,Sayı: 58, 2016, ss. 1-20.

EFEGİL, Ertan;"Rationality Questionof Turkey's Central Asia Policy", Bilgi Dergisi, Cilt:19 Sayı:2, 2009, ss: 72-92.

EFEGİL, Ertan; "Turkish AK Party's Central Asiaand Caucasus Policies: Critiquesand Suggestions", Caucasian Review of International Affairs, Vol.2 No.3(Summer2008), ss: 166-172.

GÖZEN, Ramazan; (2004), "Turkey"s Foreign Policy in Turbulance of the Post-Cold War Era: Impact of Externaland Domestic Constraints" içinde. G. Bal (Ed.), Turkish Foreign Policy in Post-Cold War Era, Brown Walker Press: Boca Ratoni, FL, ss.27-51.

GÖZEN, Ramazan; "Türk Dış Politikası'nda Vizyon ve Revizyon (VisionandRevision in TurkishForeignPolicy)", Demokrasi Platformu, Vol. 1, No. 4, 2005, ss: 41-58.

GÖZEN, Ramazan; (2000), "*Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*",Liberte Yayınları, Ankara.

GÖZEN, Ramazan;(2004), "*Dış Politika Nedir?*", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası,ed. İdris Bal, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

GÜMÜŞ, Muharrem; (2006), " 1950–1960 Arası Türk Dış Politikası", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.

IMANOV, Vugar; (2008), *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı,*Küre Yayınları, İstanbul.
İLYAS, Ahmet ve TURAN, Orhan; "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi, Cilt:1 Sayı:1, 2012, Erzurum.
İNEL, Hakan; " Turgut Özal Ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Uluslararası Aktörlerle İlişkiler Açısından Karşılaştırılması", Journal Of Business Economics And Political Science, Cilt:3, Sayı:6, 2014,ss. 97-117.
İSMAYILOV, Meşdi; (2011), "Türkiye Ve Rusya Ekseninde Avrasyacılık ",Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
İŞYAR, Ömer Göksel; (2010), *Avrasya ve Avrasyacılık*, Dora Yayınları, Bursa.
KARAOSMANOĞLU, Fatih; (2004), "İnsan Hakları Amaçlı Türk Dış Politikası: Bir Faktör Olarak Agit İnsan Hakları Normları", Edt. İdris Bal, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Nobel Yayın Dağıtım Yayınları, Ankara.
KİRİĞİ, Kemal; (2001), "Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri", Edt. Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul.
KÖSEBALABAN, Hasan; (2014), *Türk Dış Politikası*, Bing Bang Yayınları, Ankara.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Dış Politika" Nedir?, 17 Şubat 2017 http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000054098/5000051413

LAÇİNER, Sedat; "Özalism (Neo-Ottomanism): An Alternative in Turkish Foreign Policy?", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt:1 Sayı:1-2, 2004, ss. 161-202.
NİZAMOĞLU, Yüksel; "Turgut Özal Çalışmaları Bibliyografyası Tahlili", 20Şubat 2017, http://www.tuicakademi.org/donemler-olarak-turk-dis-politikasi-ve-elestirisi/

NUROĞLU, Mehmed; (1995), *Sevgi Şelâlesi: Özal Hakkında Ne Dediler?*,Sebil Yayınevi, İstanbul.
ORAL, Naciye ve ERDOĞAN, Selami, "Turgut Özal Dönemi Türkiye'de Siyasi Liberalizm", Journal of Business EconomicsandPoliticalScience, Cilt: 3, Sayı: 6, 2014, ss. 35-53.

ORAL, Naciye; (2011), "Turgut Özal Ve Siyasal Liberalizm", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

ORAN, Baskın; (2000), *Türk dış politikası*, İletişim Yayıncılık, Ankara.

ÖZDEMİR, Hikmet; (2014), *Turgut Özal Biyografi*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.

ÖZKAN, Gökhan; "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", Akademik Bakış Dergisi, Cilt:4 Sayı:7, 2010, ss: 18-40.

SANBERK, Özdem; (2014), "Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak", Editör. Erkan ERTOSUN, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss: 207-221.

SHENFİELD, Stephen D; (2002), "Official Eurasianism in Orenburg Province." Johnson's Russia List: Researchand Analytical Supplement, Cilt:10 Sayı:7 http://www.cdi.org/russia/johnson/6350-7.cfm.

Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV); (1995), Rusya Federasyonu'ndaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye, SİSAV Yayınları, Yayın No:17, İstanbul.

SÖNMEZ, Sait; "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi"nin Doğu Batı Politikaları"nın Analizi", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt:3 Sayı:6, 2010, ss.73-96.

ŞENGÜL, Mustafa; "Dönemler Olarak Türk Dış Politikası ve Eleştirisi" 29 Ocak 2017, http://www.tuicakademi.org/donemler-olarak-turk-dis-politikasi-ve-elestirisi/

TC.Cumhurbaşkanlığı,12.01.2017, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/

TELLAL, Erel; "Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, 2005, ss. 49-70.

TÜFEKÇİ, Özgür; "Türk Dış Politikasında Avrasyacılık Söylemi: Davutoğlu Ekolü", 26 Şubat 2017, https://www.academia.edu/8193514/TÜRK_DIŞ_POLİTİKASINDA_AVRASYACILIK_SÖYLEMİ_DAVUTOĞLU_EKOLÜ.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, "ANAP Parti Programı", 14 Şubat 2017, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE BULUNANDIJITALKAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASIPARTIYAYINLARI/200707238ANA20PROGRAMI/200707238ANAPPROGRAMI.pdf.

ULUÇ, Abdul Vahap; " Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi", Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt: 12, Sayı: 23, 2014, ss. 107-140.

YALÇINKAYA, Alaeddin; (2008), "Dugin'in Türk Cumhuriyetleri Konusundaki Önerileri Ne Kadar Uygulandı?", 11. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, İstanbul.

YAYLA, Atilla; (2005), "Özal Reformları ve Liberalizm", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss: 589-601.

YAYLA, Atilla; (2008), *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara.

YAZICI, Erdinç; " 21. Yüzyılın Başında Avrasya ve Türkiye'nin Avrasya Vizyonu", Cilt:7 No:2, 2003, ss:3-12.

YILMAZ, Reha; (2013), *Avrasya Paradoksu: Beklentiler Ve Endişeler*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

YILMAZ, Reha; "Türk Dış Politikasında Avrasyacı Arayışlar "Türk Ekseni" Politikası", Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt:9 Sayı:34, 2016, ss.17-24.

1982 Anayasası Çerçevesinde Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması ve Fırat Kalkanı Operasyonunun Anayasal Boyutu

Kürşat AKÇA

Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi, kursat.akca@inonu.edu.tr

Öz

Silahlı kuvvet kullanma, uluslararası hukuku ilgilendirdiği kadar ulusal hukuku da ilgilendiren bir konudur. Zira silahlı kuvvet kullanmaya karar verme yetkisinin kimde olduğu, silahlı kuvvetlerin hangi hallerde ve hangi sürelerle kullanılacağı hususları hiç şüphesiz ulusal hukukun kapsamı içine girmektedir. Nitekim 1982 Anayasası'nda konuyla ilgili "Savaş hali ilânı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme" kenar başlıklı 92. madde ihdas edilmiş ve silahlı kuvvet kullanmanın anayasal sınırları tespit edilmiştir. 1982 Anayasası'nda konuyla ilgili düzenlemeler yer alırken uygulamada da silahlı kuvvet kullanılması kararına ilişkin örnekler karşımıza çıkmaktadır. Güncel bir karar olarak, 24 Ağustos 2016 tarihli Suriye-Türkiye sınır bölgesindeki terör unsurlarını temizlemek için başlatılan "Fırat Kalkanı Harekatı" adlı operasyon örnek gösterilebilir. Çalışmamızda öncelikle 1982 Anayasası'nda silahlı kuvvet kullanmaya ilişkin düzenlemeler aktarılacak akabinde ise bu düzenlemeler ışığında Fırat Kalkanı Operasyonu değerlendirme konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması, 1982 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanı, Fırat Kalkan Operasyonu.

Use of Armed Forces in the Framework of the Turkish Constitution and the Constitutional Dimension of the Operation Euphrates Shield

Abstract

The use of armed force is a matter of concern to international law as well as national law. Because, who is the authority to decide to use the armed force, in which situations and for how long the armed forces will be used, are the issues that concern national law. As a matter of fact, Article 92 of the Constitution of Turkey was regulated and the constitutional limits of the use of armed force in this arrangement were determined. While the Turkish Constitution contains relevant regulations, we find examples of the decision to use military force in practice. An example of an up-to-date decision is to send Turkish troops into the borders of another country with a military operation called the "*Operation* Euphrates Shield" which was launched on August 24, 2016 to clean up the terrorist elements in the Syrian-Turkish border area. In our work, firstly regulations related to the use of armed forces will be transferred to the Turkish Constitution and then the "*Operation* Euphrates Shield" will be evaluated in light of these regulations.

Keywords: Use Of Armed Forces, (1982) Turkish Constitution, Grand National Assembly of Turkey, President of Rebuplic, *Operation* Euphrates Shield.

Giriş

Silahlı kuvvetlerin kullanılması hiç şüphesiz devletlerin egemenliği ile ulusal ve uluslararası bağımsızlığının en önemli unsurlarından birisidir. Devletler başta meşru müdafaa olmak üzere çeşitli nedenlerle silahlı kuvvetleri kullanma yoluna gidebilmektedir. Özellikle Türkiye gibi diplomatik krizlerin ve çatışma ortamının eksik olmadığı bir coğrafyada bulunan devletler için silahlı kuvvet kullanımının önemi yadsınamaz bir gerçektir.

Silahlı kuvvet kullanımı uluslararası hukuku ilgilendirdiği kadar ulusal hukuku da ilgilendiren bir konudur. Zira silahlı kuvvet kullanmaya karar verme yetkisinin kimde olduğu, silahlı kuvvetlerin hangi hallerde ve hangi sürelerle kullanılacağı hususları hiç şüphesiz ulusal hukukun kapsamı içine girmektedir. Nitekim Türk mevzuatına baktığımızda 1982 Anayasası'nda konuyla ilgili düzenlemeler ihdas edilmiştir. Silahlı kuvvetlerin kullanılmasına ilişkin olarak 1982 Anayasası'nda "Savaş hali ilânı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme" kenar başlıklı 92. madde düzenlenmiştir. Anayasa yer alan bu hükmün dışında TBMM İç Tüzüğü'nde de söz konusu anayasa hükmünün uygulamasını göstermek amacıyla 129 ve 130. madde ihdas edilmiştir. Anayasa ve TBMM İç Tüzüğü'ndeki bu hükümlerden hareketle Türk Anayasal Sistemi içerisinde silahlı kuvvetlerin kullanılması sonucunu doğuracak halleri, savaş ilanı, silahlı kuvvetlerin gönderilmesi ve bulundurulması ile ani saldırılara karşılık verilmesi halleri olarak tasnif edebiliriz.

Çalışmamızda ilk olarak söz konusu bu üç halin teorik bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu teorik değerlendirme sonrasında 24 Ağustos 2016 tarihli Suriye-Türkiye sınır bölgesindeki terör unsurlarını temizlemek için başlatılan ve kamuoyunda "Fırat Kalkanı Harekatı" olarak adlandırılan operasyonun da anayasal bir analizi yapılacaktır.

1. Savaş İlanı

Tarih boyunca hem siyasi hem de hukuki mecrada tartışılan temel kavramlardan biri hiç şüphesiz savaştır. Zira bir ülkenin başka bir ülkeye savaş ilan etmesi veya bir savaşa katılma kararı alması beraberinde silahlı kuvvetlerin kullanılması sonucunu doğurur[125]. Bu durum ülkelerin uluslararası ilişkilerinde ve ülke içi dinamiklerinde geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açar. Bu sebeple savaş konusu uluslararası antlaşma ve örgütlerde üzerinde hassasiyetle durulan bir konu iken, ülkelerin temel hukuk normları olan anayasalarda da birtakım şartlara bağlı olarak düzenlenmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nda da savaş konusu farklı düzenlemelerle hüküm altına alınmıştır. Bu düzenlemelerden ilki TBMM'nin görev ve yetkilerini düzenleyen 87. madde bir diğeri ise savaş ilanını düzenleyen 92. maddedir. Bunun yanında söz konusu anayasa hükümlerinin uygulamasını ve teknik tafsilatlarını düzenleyen TBMM İç Tüzük hükümleri ve kanunlar da bulunmaktadır. Şimdi 1982 Anayasası'nda savaş ilanı yetkisinin nasıl düzenlendiğini, mevzuattaki diğer hükümler, doktrin görüşleri ve Anayasa Mahkemesi kararlarını da dikkate alarak inceleme konusu yapalım.

[125] Nitekim 2941 sayılı Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu'nun 3. maddesinde savaş; *"Devletin bekasını temin etmek, milli menfaatleri sağlamak ve milli hedefleri elde etmek amacıyla, başta askeri güç olmak üzere Devletin maddi ve manevi tüm güç ve kaynaklarının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan kullanılmasını gerektiren silahlı mücadele"* olarak tanımlanmıştır.

1.1. Yetki

Savaş ilan yetkisiyle ilgili olarak 1982 Anayasası'nda savaş ilanını düzenleyen 92. maddenin ilk fıkrası şu şekildedir:

"Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde savaş hali ilânına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir."

Söz konusu madde metnine göre savaş ilanına TBMM yetkilidir. Ancak fıkranın düzenleniş şeklinden TBMM'nin savaş ilanına değil savaş ilanına izin verme yetkisine sahip olduğu gibi bir anlam çıkmaktadır. Ancak hükmün lafzından yapılacak bu yorum kanımızca isabetli değildir. Zira madde metninde geçen izin verme yetkisi TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulunmasına ilişkindir. Anayasakoyucu "savaş hali ilanına" ifadesinden sonra "ve" bağlacı getirmiş ancak bunu yüklemle uyumlu şekilde bağlayamadığından TBMM'nin savaş hali ilanı yetkisine değil buna izin verme yetkisi olduğu yönünde bir durum ortaya çıkmıştır. Kanımızca bu doğru değildir. Öyle ki 92. maddenin ikinci fıkrasında TBMM yerine "Cumhurbaşkanı da silahlı kuvvet kullanılmasına karar verebilir" diyerek aslında TBMM'ye ait olan "karar" yetkisinin istisnai olarak Cumhurbaşkanınca da kullanılabileceği belirtilmiştir. Ek olarak 92. maddenin kenar başlığı "Savaş hali ilânı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme" olarak düzenlenmiştir. Eğer burada TBMM'ye tanınan bir izin yetkisi olsaydı bu durumda kenar başlığının "Savaş hali ilanına ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme" şeklinde düzenlenmesi daha doğru olurdu. Ayrıca Anayasanın 87. maddesinde de TBMM'nin görevleri arasında açıkça savaş ilanı yetkisi düzenlenmiş, izin verme yetkisinden hiçbir şekilde bahsedilmemiştir.

TBMM İç Tüzüğü'nde de konuya ilişkin 129. maddeye baktığımızda *"Anayasanın 92 nci maddesinin birinci fıkrası gereğince ... savaş hali ilanına, ... Türkiye Büyük Millet Meclisince karar verilir."* denilmektedir. TBMM İç Tüzüğü'nün bu hükmünden anlaşılacağı üzere savaş ilanına karar verecek olan organ açıkça TBMM'dir.

2941 sayılı savaş ve seferberlik kanununa baktığımızda ise 14. madde *"Savaş ilanına Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından karar verilir"* demektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere TBMM savaş ilanına izin vermeye değil bizzat savaş ilanına karar vermeye yetkilidir. Yine aynı kanunun 16. maddesinde savaş ilanı gibi kaldırılmasında da yetkili organ TBMM olarak düzenlenmiştir.

Benzer şekilde doktrinde de ULUŞAHİN, savaş hali ilanı yetkisinin açıkça TBMM'ye ait olduğunu Anayasaya göre böyle bir kararı doğrudan ve tek basına TBMM'nin alacağını vurgulamaktadır (Uluşahin, 2003: 1047-50). Aynı şekilde YURTSEVEN de savaş hali ilanına münhasıran yetkili organın TBMM olduğu görüşündedir (Yurtseven, 2013: 65).

Buna karşın doktrinde TBMM'nin savaş ilanına karar veremeyeceği sadece buna izin vereceği, izin verildikten sonra savaş hali ilanı yetkisinin yürütmeye ait olduğunu savunan yazarlar da vardır (Çopur, 2006: 48 vd.). Bu görüşte olanların temel gerekçesi anayasanın 92. maddesinde silahlı kuvvetlerin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için TBMM'ye tanınan izin verme yetkisinin savaş hali ilanı içinde geçerli olduğu yönünde yapılan lafzi yorumdan kaynaklanmaktadır.

TBMM uygulamasına baktığımızda da TBMM'nin benzer şekilde konuya yaklaştığı ve yürütmeye savaş ilanı için izin verdiği görülmektedir. TBMM'nin 107 sayılı tezkeresi bunun en tipik örneklerindendir[126]. TBMM, Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında tezkereyle *"Ülkemize bir tecavüz vukuu halinde derhal mukabele edilmesi maksadına münhasır olarak, savaş hâli ilânı, silahlı kuvvetlerin kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konularında Anayasa'nın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesi"* ni kabul etmiştir. Böylece TBMM 107 sayılı tezkereyle savaş hali ilanı için bakanlar kuruluna izin vermiş, kendisinde bu yetkiyi görmemiştir.

TBMM'den çıkan 107 sayılı tezkerenin iptali için açılan davada Anayasa Mahkemesi, söz konusu tezkereyi anayasaya aykırı görmemiştir. Anayasa Mahkemesi'nin kararında[127] çoğunluk görüşü şunları söylemiştir:

"Anayasa'nın 92. maddesi ile yasama organına tanınan yetkinin, ancak her olayın somut koşulları içinde TBMM'nde yapılacak değerlendirmeler sonucunda kullanılmasının gerektiği yolundaki sav, hukuksal idealizm açısından çekici ve doğru görülebilirse de, uygulamadan kaynaklanan gereksinmeler ve gerçeklerle bağdaştırılması son derece güçtür.

Uluslararası boyutlarda önem kazanan, çok hızlı karar alma ve uygulama sürecini gerektiren körfez krizinin her aşamasında belirecek ikincil olayları yasama organının önüne getirip değerlendirmek ve alınacak karar sonucuna göre uygulamaya geçmek, bu tür olayların doğasına da, mantığına da uymaz."

Anayasa Mahkemesi'nin silahlı kuvvet kullanımını gerektirecek her türlü hadisenin TBMM'de uzun uzadıya tartışılmasının bu tür hadiselerin doğasına ve mantığına uymayacağı yönünde yaptığı yorum kanaatimizce savaş ilanı için geçerli değildir. Gerçekten de silahlı kuvvetlerin başka bir ülkeye gönderilmesi ya da yabancı askerlerin Türkiye'de bulunması yönünde yürütmeye izin vermek; hızlı karar almak ve uygulamak için gerekli ve yeterli olabilir ancak savaş ilanında ülke hem ulusal hem de uluslararası mecrada siyasi ve hukuki ağır sonuçlarla karşılaşabileceğinden bunun kararının TBMM'ce alınması gerekir. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz üzere 1982 Anayasası'nda, TBMM İç Tüzüğü'nde ve 2941 sayılı Savaş ve Seferberlik Kanunu'nda savaş ilanı yetkisi açıkça TBMM'ye verilmiştir.

[126] 107 sayılı TBMM Kararı, Kabul Tarihi: 12.08.1990, R.G Tarih ve No: 14.08.1990 – 20605.
[127] Any. Mahk. Kararı, Esas No: 1990/31, Karar No: 2007/14, Karar Tarihi: 24.09.1990.

Yukarıda açıklamalar ışığında kanaatimizce savaş ilanına yetkili organ TBMM'dir. TBMM'nin bu yetkisi izin verme yetkisi değil bizzat savaş ilanı kararı alma şeklindedir. TBMM bu yetkiye münhasıran sahiptir. TBMM dışında herhangi bir organın (özellikle Bakanlar Kurulu'nun) doğrudan ya da TBMM'nin izin kararıyla savaş hali ilan etme yetkisi söz konusu değildir. Aksi durum yetki devri anlamına gelir ki bu da Anayasaya açıkça aykırılık teşkil edecektir.

1.2. Savaş İlanı Kararının Usulü

TBMM'nin savaş ilanı kararını re 'sen mi yoksa istem üzerine mi alınacağı noktasında Anayasada herhangi bir hüküm söz konusu değildir. Ancak konuyla ilgili olarak TBMM İç Tüzüğü'nün 129. maddesinde, TBMM'nin savaş hali ilanı kararını re 'sen değil Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine vereceğini düzenlenmektedir. Buna göre Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine TBMM savaş ilanına karar verir (Çopur, 2006: 49-50). Burada Bakanlar Kurulu'nun isteminin içeriği ile ilgili olarak Anayasa ve TBMM İç Tüzüğü'nde herhangi bir hüküm söz konusu değildir. Kanaatimizce genel siyaseti yürütmekle görevli ve sorumlu organ olan Bakanlar Kurulu savaş ilanını gerektirecek sebepleri ve sonuçları isteminde bir prensip karar şeklinde belirtecektir. Bunun sonucunda TBMM, Bakanlar Kurulu'nun istemini haklı görüp savaş ilan edebilecek ya da Bakanlar Kurulu'nun istemini reddederek savaş ilan etmeyecektir.

TBMM'nin savaş ilan etmesi durumunda bu kararın içeriğinin ne olacağı noktasında da anayasa ve TBMM İç Tüzüğü'nde herhangi bir hüküm yer almamakta, herhangi bir sınırlama düzenlenmemektedir. Kanaatimizce TBMM kararında sadece savaşın ilan edileceği ülkeyi ve gerekçeleri belirtmekle yetinmelidir. Savaş kararı sonrasında başta silahlı kuvvetlerin kullanılması olmak üzere atılacak adımlar noktasında ise yürütmenin yani Bakanlar Kurulu'nun yetkili olduğu kabul edilmelidir.

1.3. Savaş İlanının Ön Şartı: Uluslararası Hukukun Meşru Saydığı Haller

1982 Anayasası'nın 92. maddesine göre TBMM savaş ilanı yetkisini ancak uluslararası hukukun meşru saydığı hallerde kullanabilir. Aksi durumda TBMM'nin savaş ilan yetkisini kullanabilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla uluslararası hukukun ne olduğu ve uluslararası hukukun meşru saydığı hallerin ne olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

1982 Anayasası'nda savaş ilan edilebilmesi için aranan uluslararası hukukun kaynağı zikredilmemiştir. Ancak doktrinde ve uygulamada 2. Dünya Savaşı sonrası dünyanın siyasi haritasını çizen BM antlaşmasının savaş ilanı için gerekli olan uluslararası kaynak olduğu kabul edilmektedir (Tarhanlı, 2003: 139; Göztepe, 2004: 97; Kuşoğlu, 2011: 12). Buna göre savaş ilan edilebilmesi için BM Antlaşmasının meşru saydığı hallere uygun hareket edilmelidir.

BM antlaşmasında kural olarak kuvvet kullanmak veya kuvvet tehdidinde bulunmak yasaktır (Yapıcı, 2006: 22; Göztepe, 2004: 23). Antlaşmanın 2. maddesinin 4. paragrafında yer alan söz konusu

kural mutlak değildir. Bu kuralın bir istisnası, antlaşmanın 51. maddesinde düzenlenmiştir. 51. madde metni şu şekildedir:

"Bu andlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru müdafaa hakkına halel getirmez. (...)".

Söz konusu maddeden hareketle devletlerin meşru müdafaa hallerinde silahlı kuvvetlerini kullanabilmelerinin yolu açılmıştır. Ancak bu durumda devletlerin doğrudan silahlı bir saldırıya[128] hedef olması gerekmektedir (Göztepe, 2004: s. 83; Hancılar, 2011: 66; Tarhanlı, 2003: 140). Devletlerin meşru müdafaa hakları kapsamında silahlı kuvvet kullanmaları durumu, BM güvenlik konseyinin gerekli tedbirleri almasına kadar devam eder (Yapıcı, 2006: 25). BM güvenlik konseyi gerekli tedbirleri aldığında artık meşru müdafaa hali ve buna dayanarak silahlı kuvvet kullanma yetkisi de ortadan kalkar.

Uluslararası hukukta kuvvet kullanmanın meşru sayılabileceği bir diğer hal BM tarafından yürütülecek bir karar alma mekanizmasıyla mümkün olabilir (Erdil, 2001: 87, Yapıcı, 2006: s. 22, Tarhanlı, 2003: 43; Eroğuz, 2016: 29-30). BM Anlaşması'nın "Barışın Tehdidi ya da İhlali ve Saldırı Eylemleri Halinde Alınacak Önlemler" başlıklı VII. Bölümü'nde yer alan 42. maddeye göre, BM Güvenlik Konseyi dünya barışının ve güvenliğinin yeniden tesisi için askeri müdahale kararı verebilir. 24. maddenin ruhuna uygun olarak, bu durumda Güvenlik Konseyi'nin koordinasyon yetkisini ve görevini üstlenmesi gerekirken uygulamada Konsey bu yetkisini üye devletlere devretmeyi tercih etmektedir (Göztepe, 2004: s. 84).

Sonuç olarak Anayasanın 92. maddesinden atıfla Türkiye ancak şu hallerde savaş hali ilan edebilecektir:

- Silahlı bir saldırıya cevap veren bireysel veya kolektif meşru savunma hali,

[128] BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1974 tarihli 3314 sayılı Saldırının Tanımı Kararın da saldırı kavramı tanımlanmış ve hangi hallerin saldırı olabileceği sayılmıştır. Söz konusu kararının ilk maddesinde saldırı, "bir devletin başka bir devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karsı ya da herhangi bir biçimde Birleşmiş Milletler Antlaşması'na aykırı olarak silahlı kuvvet kullanımıdır" şeklinde tanımlanmıştır. Kararın 3. Maddesinde ise saldırı sayılabilecek haller şu şekilde sıralanmıştır:
a)Bir devletin ülkesinin başka bir devletin silahlı kuvvetlerince saldırıya ya da istilaya uğraması,
b) Bir devletin ülkesinin başka bir devlet silahlı kuvvetlerince bombalanması ya da başka silahların kullanılması,
c) Bir devletin limanlarının ya da kıyılarının bir başka devlet silahlı kuvvetlerince ablukaya alınması,
d) Bir devletin kara, deniz ya da hava kuvvetlerine ve sivil uçaklarına ve gemilerine bir başka devletin silahlı kuvvetlerince saldırılması,
e) Bir devletin ülkesinde izinli olarak bulunan bir başka devlet silahlı kuvvetlerinin bu izin koşullarına aykırı olarak kuvvet kullanması ya da izin süresinden sonra da zorla burada kalması,
f) Bir devletin ülkesinin bir başka devletçe bir üçüncü devlete karsı saldırı eylemi amacıyla kullanılmasına izin vermesi,
g) Bir devletçe ya da onun adına bir başka devlete yukarıda belirtilen saldırı eylemlerinden sayılacak yoğunlukta silahlı kuvvet kullanma eylemlerinde bulunan silahlı çeteleri ya da grupları, düzen dışı kuvvetleri ya da paralı askerleri gönderme ya da böyle bir harekette özlü biçimde yer alma.

- Barışı tehdit, barışın ihlali ve fiili tehdit durumlarında B.M. Güvenlik Konseyi tarafından kolektif bir cevap biçiminde güç kullanma yetkisinin verilmesi (Caniklioğlu, 2007: 64).

1.4. Savaş İlanı Kararı Sonucu Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması

TBMM'nin aldığı savaş ilanı kararı sonrası başta silahlı kuvvetlerin kullanılması olmak üzere atılacak adımlar genel siyasetin yürüten ve yürütmenin sorumlu kanadı olan Bakanlar Kurulu'na aittir. Bu husus Anayasa mad. 11/f.2'de "Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur." hükmüyle düzenlenmiştir. Buna göre savaş ilanı sonrasında bakanlar kurulunun TBMM'ye karşı siyasi veya hukuki sorumlulukları doğabilecek ve görevleri sona erebilecektir.

Başbakan, silahlı kuvvetlerin kullanılmasıyla ilgili olarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin komutanı Genelkurmay başkanına emir ve talimat verebilir. Genelkurmay başkanı bu emir ve talimatlara göre hareket etmek zorundadır. Savaş halinde Genelkurmay başkanı Cumhurbaşkanlığı namına başkomutanlık görevini yerine getirir. Genelkurmay başkanı her türlü eylem ve işleminden dolayı Başbakana karşı sorumludur (Anayasa mad. 117/4). Bakanlar Kurulu, savaş sırasında Türk Silahlı Kuvvetlerin kullanılmasıyla ilgili olarak MGK kararlarını dikkate alabilir. Zira MGK kuvvet komutanlarının da bulunduğu Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanmasına ilişkin kararların alındığı önemli bir kuruldur. Ancak Bakanlar Kurulu, MGK'nın görüş ve tavsiyelerini uymak zorunda değildir.

16 Nisan 2017 tarihinde kabul edilen Anayasa değişikliği teklifi ile birlikte 2019 yılından itibaren Cumhurbaşkanı, yürütmenin tek kanadı olacaktır. Dolayısıyla yukarıda Bakanlar Kurulu'nun savaş ilanı sonrasında sahip olduğu yetkiler 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası tamamen Cumhurbaşkanı'na ait olacaktır. Kabul edilen Anayasa değişikliği teklifinde Cumhurbaşkanı'nın siyasi sorumluluğu yer almadığından savaş ilanı sonrasında TSK'nın kullanımıyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı siyaseten sorumlu tutulamayacak ancak cezai sorumluluğuna gidilebilecektir.

1.5. Savaş Hali İlanı Kararının Hukuki Niteliği ve Denetimi

TBMM'nin parlamento kararları ve kanunlar olmak üzere iki tür işlemi vardır. Bunlar kanunlar ve parlamentolardır. Kanunlar TBMM'nin yasama yetkisine dayanarak çıkardığı soyut, genel ve kişilik dışı işlemleridir. Parlamento kararları ise TBMM'nin kanun dışında yaptığı tüm işlemleri ifade etmektedir.

1982 Anayasası'nda savaş ilanı kararının kanun ile mi yoksa parlamento kararı ile mi verileceği noktasında herhangi bir düzenleme söz konusu değildir. Bununla beraber Anayasa ve TBMM İç Tüzüğü'nde savaş ilanı kararının açıkça kanunla düzenleneceği belirtilmemiştir (Erdil, 2001: 89). Diğer taraftan savaş ilanı kararı yasama yetkisi kapsamında bir konu da değildir. Dolayısıyla savaş ilanı kararı TBMM tarafından bir parlamento kararıyla alınacaktır (Gözler, 2000: s. 440; Özbudun, 2013: 313; Çopur, 2006: 53). Buna karşın savaş ilanı kararının maddi açıdan parlamento kararının tipik özelliklerini

taşımadığını ve vatandaşların hukukunu ilgilendirdiği için kanun şeklinde alınması gerektiğini savunan yazarlar da vardır (Teziç, 2014: 73).

Savaş ilanı kararının alınabilmesi için Anayasa'nın 92. maddesinde ve TBMM İç Tüzüğü'nde özel bir toplantı ve karar yeter sayısı öngörülmemiştir. Dolayısıyla savaş ilanı için anayasanın 96. maddesinde öngörülen genel (adi) toplantı ve karar yeter sayısı aranacaktır.

1982 Anayasası'nda Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi üç parlamento kararı vardır. Bunlar, milletvekilliğinin düşmesi kararı (Any m. 85), dokunulmazlığın kaldırılması kararı (any. mad. 85) ve TBMM İç Tüzüğü'dür (Any. mad. 108). Söz konusu bu üç istisna dışında parlamento kararlarının Anayasa Mahkemesi tarafından denetleneceğine dair herhangi bir hüküm Anayasada yer almamaktadır. Dolayısıyla bir parlamento kararı olan ve sonucunda Türk Silahlı Kuvvetlerin kullanılması sonucunu doğuracak olan savaş ilanı kararı Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenemeyecektir.

2. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Yabancı Askerlerin Türkiye'de Bulundurulması

1982 Anayasası'nda askeri kuvvet kullanımını doğuran bir diğer karar türü ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı askerlerin Türkiye bulundurulması kararıdır. Bu husus Anayasanın 92. maddesinde şu şekilde düzenlenmektedir: *"Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde ... Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir."* Söz konusu bu hüküm 1961 Anayasası'ndan aynen alınmıştır. Özellikle savaş dışındaki nedenlerle askerlerin başka bir ülkeye gönderilmesi veya yabancı askerlerin Türkiye'de bulundurulması durumu bu maddeyle hüküm altına alınmıştır.

2.1. Yetki

Anayasanın 92. maddesine göre asker gönderme ve bulundurma için hangi organın yetkili olduğunu iki ihtimale göre cevaplandırmak gerekir. Eğer asker gönderme ve bulundurma milletlerarası antlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında ise bu durumda TBMM'nin izin vermesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle TBMM burada asker gönderme [129] ve bulundurma[130] için nihai karar mercii değildir. TBMM'nin yetkisi izin yetkisi olduğundan izin vermek

[129] Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesi ve hava sahamızın altı ay süreyle yabancı hava unsurlarına açılmasına izin veren 20 Mart 2003 tarihli TBMM kararı (tezkeresi) Anayasa'nın 92. maddesi kapsamında Türk silahlı kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesine izin veren TBMM kararı olarak örnek gösterilebilir.

[130] ABD askerlerinin Irak savaşına hazırlık için Türkiye'de bulunmalarına 3 aylığına izin veren 6 Şubat 2003 tarihli TBMM kararı (tezkeresi) Anayasa'nın 92. maddesi kapsamında yabancı askerlerin Türkiye'de bulunmasına izin veren TBMM kararı olarak örnek gösterilebilir. Bu karar üzerine 28 Şubat 2003 tarihinde 2015 ABD askeri Türkiye'ye 3 aylığına intikal ettirilmiştir.

için üzerinde tartışacağı bir istem (tezkere) söz konusu olmalıdır. Bu istem de hiç şüphesiz yürütmenin genel siyaseti yürütmekle görevli sorumlu kanadı Bakanlar Kurulu'ndan gelecektir[131]. Nitekim bu husus TBMM İç Tüzüğü'nün 130. maddesinden açıkça vurgulanmıştır. Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine TBMM genel kurulunda yapılacak görüşmeyle bu istem ya reddedilecek ya da istem kabul edilip asker gönderme ve bulundurma için izin verilecektir (Kuşoğlu, 2011: 8; Yurtseven, 2013: 60).

TBMM Bakanlar Kurulu'nun talebini kabul eder ve izin verirse asker gönderme ve bulundurma görevini Bakanlar Kurulu yerine getirecektir (Yurtseven, 2013: 63). Başbakan Genelkurmay başkanına emir ve talimat vererek TSK'yı harekete geçirebilir. Gerekirse MGK'nın görüş ve tavsiyelerine başvurabilir.

Diğer bir ihtimal de yani milletlerarası antlaşmaların (NATO üyesi başka bir ülkeye destek kuvvet gönderilmesi gibi) veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği hallerde (taç giyme törenleri gibi) Bakanlar Kurulu, TBMM'nin herhangi bir iznini beklemeden Türk askerini gönderme ve yabancı askeri bulundurma konusunda yetkili olacaktır (Çopur, 2006: 60; Yurtseven, 2013:56).

2.2. Şartları

Anayasanın 92. maddesi ve TBMM İç Tüzüğü'nün 130. maddesinden hareketle asker gönderme ve bulundurma için uluslararası hukukun meşru saydığı haller ve süre olmak üzere iki şart söz konusudur.

Savaş ilanı için öngörülen uluslararası hukukun meşru saydığı haller şartı asker gönderme ve bulundurma için de geçerlidir. Buna göre meşru müdafaa hallerinde ya da BM güvenlik konseyinin alacağı bir karar doğrultusunda asker gönderme ve bulundurma söz konusu olacaktır. Örneğin, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesi ve yabancı askeri personel ile hava unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de konuşlanabilmesine izin veren ancak TBMM tarafından reddedilen 1 Mart 2003 tarihli tezkere, meşruiyet açısından tartışma konusu olmuştur. Bu noktada CANİKLİOĞLU, Irak'a müdahale ve yabancı askerlerin Türkiye'de konuşlandırılmasına ilişkin BM Güvenlik konseyinin herhangi bir kararının olmadığı ancak olsaydı bu kararın tezkereye meşruluk kazandırabileceğini belirtmektedir (Caniklioğlu, 2007: 60). Ancak belirtmek gerekir ki uluslararası hukukun meşru saydığı haller şartının bir istisnası bulunmaktadır. Bu da milletlerarası antlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği hallerdir. Eğer bu haller kapsamında Türkiye silahlı kuvvetlerini başka bir ülkeye gönderirse uluslararası hukukun meşru saydığı haller şartının aranmayacağı genel olarak kabul edilmektedir (Caniklioğlu, 2007: 57).

[131] Uygulamada bu istem "Bakanlar Kurulu Prensip Kararı" adı altında yapılmaktadır. Bakanlar Kurulu TBMM'den konuyla ilgili istemde bulunmadan önce MGK'nın tavsiye ve görüşlerine başvurabilir. Nitekim 6 Şubat, 1 Mart ve 20 Mart 2013 tezkerelerine ilişkin istemin hazırlanmasında dönemin Bakanlar Kurulu 31 Ocak 2003 tarihli MGK toplantısından çıkan kararları dikkate almıştır.

Silah gönderme ve bulundurma için gerekli bir diğer şart ise süre şartıdır. Anayasanın 92. maddesinde süreye ilişkin herhangi bir düzenleme söz konusu değildir. Ancak TBMM İç Tüzüğü'nde TBMM'nin asker gönderme ve bulundurma için gerekli izin belirli süreli olacağı düzenlenmektedir. Süreyi kimin belirleyeceği noktasında TBMM İç Tüzüğü'nde net bir ifade olmasa da 2941 sayılı kanunun 16. maddesinde bu sürenin TBMM tarafından takdir edileceği açıkça düzenlenmiştir. TBMM uygulamasında genel olarak bu süre 1 yıl veya 6 ay olarak belirlenmekte ve gerekli görülmesi halinde aynı sürelerle uzatılmaktadır.

2.3. TBMM'nin İzin Kararının Usulü ve Kapsamı

TBMM, milletler arası antlaşma veya nezaket kurallının gerektirdiği haller dışında asker gönderme ve bulundurmaya ilişkin izin kararını tıpkı savaş ilanında olduğu gibi Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine verecektir. Bakanlar Kurulu bu isteminde asker göndermenin hangi ülkeye olacağını veya hangi ülkeden Türkiye'de asker bulundurulacağını gerekçeleriyle birlikte belirtecektir. Bu istem TBMM genel kurulunda görüşülecek sonucunda istemin reddi[132] ya da isteme uygun olarak izin kararı çıkacaktır.

Söz konusu izin kararının yeter sayısıyla ilgili Anayasa ve TBMM İç Tüzüğü'nde herhangi bir hüküm söz konusu değildir. Dolayısıyla Anayasa mad. 96'da öngörülen genel toplantı ve karar yeter sayısı yeterli olacaktır.

TBMM'nin buradaki yetkisi izin yetkisi olduğundan izin kararında iznin hangi konu için verildiği ve süreye ilişkin şart dışında herhangi bir düzenlemede bulunmaması gerekir. Asker gönderme ve bulundurma kararının kapsamını, sınırını ve ne zaman kullanılacağını yürütme organına bırakır (Kuşoğlu, 2011: 15). Ek olarak TBMM izin kararında sadece asker gönderme veya sadece asker bulundurma için izin verebileceği gibi her ikisi için de aynı anda izin verebilir[133].

2.4. TBMM'nin İzin Kararı Üzerine veya Doğrudan Asker Gönderme ve Bulundurma Kararının Uygulanması

TBMM'nin izin kararı üzerine başbakanlığa bir tezkere yazılarak Bakanlar Kurulu silahlı kuvvetlerin gönderilmesi ve bulundurulması noktasında yetkilendirilmiş olur. Ancak Bakanlar Kurulu, TBMM'den izin kararı çıksa bile asker göndermek ya da bulundurmak zorunda değildir (Aslan, 2015: 260). Zira izin kararı sonrasında gelişen ve değişen şartlar böyle bir yetkinin kullanılmasını gereksiz hale getirebilir ya da engelleyebilir. Dolayısıyla Bakanlar Kurulu'nun izin kararı sonrasındaki yetkisi ihtiyaridir.

---

[132] Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesi ve askeri personel ile hava unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de konuşlanabilmesine izin veren Bakanlar Kurulu istemi 01 Mart 2003 tarihinde TBMM tarafından reddedilmiştir.

[133] Nitekim TBMM 20 Mart 2003 tarihli kararında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesi ve hava sahamızın altı ay süreyle yabancı hava unsurlarına açılmasına aynı anda izin vermiştir.

Bakanlar Kurulu ister TBMM'den aldığı izin kararı doğrultusunda ister asli yetkili olduğu hallerde gerekli görürse silahlı kuvvetlerin gönderilmesi ve yabancı asker bulundurulmasına karar verir. Bu kapsamda Başbakan, Genelkurmay başkanına emir ve talimat verir (Aslan, 2015: 254). Bu emir ve talimatlar kapsamında askeri harekâtın zamanı, harekât planı ve teknik detaylar askeri mercilerce tayin edilir (Aslan, 2015: 254). Gerektiğinde MGK toplanarak, konuyla ilgili görüş ve tavsiyelerde bulunabilir.

2.5. TBMM'nin İzin Kararının Hukuki Niteliği ve Denetimi

TBMM'nin izin kararı uygulamada genellikle tezkere olarak adlandırılır. Bu izin kararları (tezkereler) tıpkı savaş ilanı kararında olduğu gibi, bir parlamento kararıdır (Özbudun, 2013: 331; Kuşoğlu, 2011: 9). Parlamento kararlarının denetimi milletvekilliğinin düşmesi, dokunulmazlığın kaldırılması ve TBMM İç Tüzüğü hariç mümkün değildir. Dolayısıyla TBMM'nin izin kararının anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açılamaz.

3. Silahlı Kuvvetlerin Ani Saldırılarda Cumhurbaşkanı Kararıyla Kullanılması

Silahlı kuvvetlerin kullanılması sonucunu doğuracak bir diğer durum ise ülkeye yapılan ani saldırılarda Cumhurbaşkanı'nın kararıyla TSK'nın kullanılabilmesi durumudur. Bu husus Anayasa mad. 92/2'de şu şekilde düzenlenmiştir: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir."* Hükme göre TBMM tatilde olduğunda veya ara verdiğinde ülke silahlı bir saldırıya uğrarsa ve bu saldırıya karşılık vermek kaçınılmazsa Cumhurbaşkanı alacağı kararla TSK'yı kullanabilecektir.

Ülkeye ani bir saldırı olduğunda Türk Silahlı Kuvvetlerini derhal kullanma yetkisi Cumhurbaşkanı'na aittir. Siyasi olarak sorumsuz olan Cumhurbaşkanı'nın bu yetkiyi tek başına mı yoksa bakanlar kuruluyla birlikte mi kullanacağı tartışmalıdır. Doktrinde genel kabul gören görüş söz konusu yetkinin icrai olması nedeniyle Bakanlar Kurulunun karşı imzasıyla imkân yoksa bakanların en az birinin karşı imzasıyla bu yetkinin kullanılması yönündedir (Gözler, 2000: 505; Özbudun, 2013: 331-332; Aslan, 2015: 258-259; Çopur, 2006: 66). Böylece söz konusu yetkinin kullanılmasından kaynaklanan hallerde sorumluluk Bakanlar Kurulu ya da ilgili bakana ait olacaktır[134].

Anayasası'nın 92. maddesine göre Cumhurbaşkanı'nın ani saldırı hallerinde silahlı kuvvetleri kullanabilmesi için şu şartlar gerekmektedir:

[134] 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumla kabul edilen anayasa değişikliği teklifi ile birlikte Bakanlar Kurulu kaldırılarak yürütme organının sadece Cumhurbaşkanı'ndan oluştuğu hükümet modeline geçilmiştir. Söz konusu anayasa değişikliği 2019'daki milletvekilliği ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra uygulanmaya başlanacaktır. Bu tarihten sonra genel siyasetten sorumlu yürütmenin tek organı Cumhurbaşkanı olacağından ülkeye ani saldırı hallerinde silahlı kuvvetlerin kullanılması yetkisi de sadece Cumhurbaşkanı'na ait olacaktır. Mezkûr anayasa değişikliği teklifi Cumhurbaşkanı'nın siyasi sorumluluğunu düzenlemediğinden Cumhurbaşkanı bu yetkisini kullandığında siyasi olarak sorumlu olmayacak ancak cezai olarak sorumlu olabilecektir.

- TBMM tatilde veya ara vermede olacak.
- Ülke ani bir saldırıya uğrayacak
- Saldırıya derhal karşılık verilmesi kaçınılmaz olacak

Bu üç şartın birlikte gerçekleşmesi durumunda Cumhurbaşkanı'nın TBMM'nin kararını beklemeden silahlı kuvvetleri kullanma kararı alabilecektir. Zira bu hallerde TBMM genel kurulunun toplanması, saldırıya binaen savaş ya da silahlı kuvvetlerin gönderilmesi kararı alması saldırıya karşı hemen cevap verilmesi ihtimalini ortadan kaldıracaktır.

Anayasa, Cumhurbaşkanı'nın ani saldırılara karşı silahlı kuvvetleri kullanabilmesi için yukarıda zikredilen üç şart dışında silahlı kuvvetlerin kullanılması için başka herhangi bir şart aramamıştır. Buna göre savaş ilanı ve TSK'nın yurtdışına gönderilmesi ve yabancı asker bulundurma için gerekli olan "uluslararası hukukun meşru saydığı haller" burada söz konusu olmayacaktır. Zira hâlihazırda BM'nin silahlı kuvvetlerin kullanılması için ön şart koştuğu meşru müdafaa hali burada tezahür etmektedir.

TBMM İç Tüzüğü mad. 130'da Cumhurbaşkanı'nın ani saldırılarda karşı silahlı kuvvetlerin kullanılması halinde TBMM'yi derhal toplantıya çağıracağını belirtmektedir. Bu çağrı üzerine TBMM gerekli görürse savaş ilan edebileceği gibi Bakanlar Kurulu'na Türk silahlı kuvvetlerini başka bir ülkeye gönderme ya da yabancı askerleri Türkiye de bulundurma yetkisi de verebilir.

4. Fırat Kalkanı Harekâtının Anayasal Boyutu

4.1. Genel Olarak

Fırat Kalkanı Harekâtı, Türkiye'nin Özgür Suriye Ordusu ile birlikte 24 Ağustos 2016 tarihinde Suriye'ye başlattıkları askeri operasyonun adıdır. Söz konusu askeri operasyon 02.10.2015 tarihli 1098 sayılı TBMM kararına[135] binaen başlatılmıştır. Söz konusu karar da Irak'ın kuzeyinde PKK'nın, Suriye'nin kuzeyinde ise DAEŞ'in Türkiye'ye yönelik saldırılarının arttığı ve bu örgütlerin Türkiye için birer tehdit olduğu aktartılmış ve bunlara karşı gerekli her türlü önlemin alınabilmesi için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yurt dışına gönderilmesine ya da yabancı kuvvetlerin Türkiye'de bulunabilmesine 1 (bir) yıl süreyle izin verilmiştir. 1098 sayılı izin kararının 1 yıllık süresi 02.10.2016 tarihinde dolduğundan bu süre TBMM'nin 01.10.2016 tarihinde yaptığı toplantıda aldığı 1128 sayılı kararla[136] 1 (bir) yıl daha uzatılmıştır. 1128 sayılı kararın gerekçesi de tıpkı 1098 sayılı TBMM kararındaki gibi sınırdaki PKK ve DAEŞ terör örgütlerinin saldırıları ve yaratmış oldukları tehlikedir. Sonuç olarak Fırat Kalkanı Harekâtı TBMM'nin 1098 sayılı kararına binaen başlatılmış, 1128 sayılı kararına göre devam ettirilmiştir. 29 Mart

[135] TBMM'nin 1098 sayılı kararının metni için bkz., https://www.tbmm.gov.tr/tbmm_kararlari/karar1098.html, Erişim Tarihi: 25.04.2017.
[136] TBMM'nin 1128 sayılı kararının metni için bkz., https://www.tbmm.gov.tr/tbmm_kararlari/karar1128.html, Erişim Tarihi: 28.04.2017.

2017 tarihinde yapılan MGK toplantısı sonrası Cumhurbaşkanı hükümet adına söz konusu operasyonun sona erdiğini duyurmuştur.

4.2. Operasyonun Anayasal Kimliği

Fırat Kalkan Operasyonu savaş ilanı sonucu yapılmış bir harekât değildir. Zira daha öncesinde TBMM'nin ilan etmiş olduğu herhangi bir savaş kararı yoktur. Diğer taraftan bu harekât Anayasa mad. 92/f.2 kapsamında karşılık verilmesi kaçınılmaz ani bir saldırıya karşılık olarak da yapılmamıştır. Söz konusu bu harekâtın Anayasanın 92. maddesinde düzenlenen Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulundurulması kapsamında yapılmış bir harekât olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim operasyona sebep TBMM'nin 1098 ve 1128 sayılı kararları da açıkça Türk askerlerinin yabancı ülke sınırlarına gönderilmesine ve yabancı ülke askerlerinin Türkiye'de bulunabileceğine izin vermektedir.

Söz konusu operasyon ile Türk askerlerinin Suriye sınırlarına dâhil edilmesi bir milletlerarası antlaşma ya da milletlerarası nezaket kuralları gereği olmamıştır. Dolayısıyla Fırat Kalkanı Operasyonunun yapılabilmesi için TBMM'nin izin vermesi gerekirdi. Nitekim TBMM, 1098 ve 1128 sayılı kararlarıyla yurt dışına Türk askerinin gönderilmesi için gerekli izni vermiştir.

Türk Silahlı kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi noktasında TBMM'nin karar alabilmesi için uluslararası hukukun meşru saydığı haller söz konusu olmalıdır. Bu meşru haller, meşru müdafaa halinin söz konusu olması veya BM güvenlik konseyinin kuvvet kullanımı yönünde bir karar almasıdır. Fırat Kalkanı Operasyonu'na konu TBMM'nin 1098 ve 1128 sayılı kararlarına baktığımızda vurgulanan temel nokta PKK ve DAEŞ tarafından yapılan saldırılar ve bu örgütlerin var olan tehditleridir. Ayrıca Başbakan Binali Yıldırım, 24 Aralık 2016 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında Fırat Kalkanı Operasyonun neden başlatıldığı ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *"Bazıları diyor ki Fırat Kalkanı'nı niye başlattınız? Bizim orada ne işimiz var? Bu Fırat Kalkanı başladıktan sonra Türkiye bölgede işin içine tam anlamıyla girdi. Peki başlatmasaydık, 'Gaziantep'in ortasına füze düşüyor, Kilis'in ortasına füze düşüyor, onlarca insan ölüyor, nerede bu devlet, niye bunlara bakmıyor? Bakmanın yolu tehdidi kapıya gelmeden durdurmaktır"* (Sabah Gazetesi, http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/12/24/basbakan-yildirimdan-flas-firat-kalkani-aciklamasi, Erişim Tarihi: 25.04.2017). TBMM'nin 1098 ve 1128 sayılı kararlarından ve başbakanın açıklamalardan anlaşılacağı üzere Fırat Kalkanı Operasyonu'nun temel gayesi Suriye sınırından gelen ve ülke bütünlüğüne zarar veren silahlı saldırılardır. Dolayısıyla Fırat Kalkanı operasyonunun meşru müdafaa gayesiyle yapıldığı ve böylece uluslararası hukukta meşruluk şartını yerine getirdiği söylenebilir. Fırat Kalkanı Operasyonu'nun meşruiyet kazandırabilecek bir diğer şart BM Güvenlik Konseyinin bu yönde bir karar alması olabilirdi ancak o dönem Rusya ve Çin'in muhalif tutumu, konseyin bu yönde bir karar almasına mani olmuştur. Dolayısıyla Fırat Kalkanı operasyonunun meşruiyet şartı olarak meşru müdafaa hali gösterilebilir.

1982 Anayasası'na göre Türk Silahlı Kuvvetlerinin başka bir ülkeye gönderilmesi için gerekli bir diğer şart ise süre şartıdır. TBMM asker gönderme ve bulundurma için gerekli süreyi izin kararında belirtmelidir. Nitekim Fırat Kalkanı Operasyonu'na konu TBMM'nin 1098 ve 1128 sayılı kararında yürütmeye 1 (bir) yıllık süreler verilmiştir. Fırat Kalkanı Operasyonu devam ederken 1098 sayılı TBMM kararının süresi dolmuş 1128 sayılı karar ile bu süre uzatılmıştır. Bu kararın süresi dolmadan ise Fırat Kalkanı operasyonu 29 Mart 2017 tarihinde sona ermiştir.

Sonuç

Silahlı kuvvetlerin kullanılması uluslararası hukuku ilgilendirdiği kadar ülke hukuklarını da ilgilendirmekte konuyla ilgili ülke anayasalarında düzenlemeler yer almaktadır. 1982 Anayasası'nda konuyla ilgili 92. madde ihdas edilmiş ve silahlı kuvvetlerin kullanılmasını gerektiren üç farklı durum düzenlenmiştir. Bunlar savaş ilanı, asker gönderme ve bulundurma ile ani saldırılara karşılık vermedir. Savaş ilanı yetkisi TBMM'ye aittir. TBMM savaş ilan ettikten sonra Bakanla Kurulu silahlı kuvvetlerin kullanılmasına karar verir. Anayasanın 92. maddesi üzerinde yapılan lafzi yorumla TBMM'nin savaş ilanına karar verme değil izin verme yetkisi olduğu savunulsa da hem Anayasanın farklı maddelerinde hem de diğer mevzuat hükümlerinde savaş ilanı yetkisinin münhasıran TBMM'ye ait bir yetki olduğu vurgulanmıştır. TBMM savaş kararını parlamento kararı şeklinde alır ve bu kararın Anayasal denetimi yapılamaz. TBMM'nin savaş kararı alabilmesi için uluslararası hukukun meşru saydığı haller şartının gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlar meşru müdafaa hali ile BM güvenlik konseyinin bu yönde alacağı kararlardır.

Silahlı kuvvetlerin kullanılması ve gönderilmesi için gereken bir diğer durum ise Türk askerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulundurulmasıdır. Bunun için uluslararası hukukun meşru saydığı haller şartının burada da tezahür etmesi gerekmektedir. Asker gönderme ve bulundurma için TBMM'nin iznine bağlıdır. Bu izin üzerine bakanlar kurulu asker gönderip ülkede yabancı asker bulundurabilecektir. Bu izin kararı parlamento kararı şeklindedir ve Anayasa Mahkemesi tarafından denetimi yapılamaz. Milletlerarası antlaşma ya da milletlerarası nezaket kuralları gereği başka bir ülkeye asker gönderilecek veya Türkiye'de yabancı asker bulundurulacaksa bu durumda uluslararası hukukun meşru saydığı haller şartı aranmaz ve bu hallerde Bakanlar Kurulu TBMM'den izin almadan harekete geçebilir.

Silahlı kuvvetlerin kullanılması sonucunu doğuracak son durum ise ülkeye ani silahlı saldırının vuku bulması halinde Cumhurbaşkanı'nın silahlı kuvvetleri kullanmasıdır. TBMM tatilde ve ara vermede iken ülkeye bir silahlı saldırı olur ve bu saldırıya cevap kaçınılmaz olursa bu durumda Cumhurbaşkanı silahlı kuvvetlerin kullanılmasını sağlayabilir. Cumhurbaşkanı'nın bu yetkisi icrai nitelikte bir yetki olduğundan bunu bakanlar kurulu veya bakanlardan biri ile kullanır. Cumhurbaşkanı bu yetkisini kullanır kullanmaz TBMM'yi toplantıya çağırır.

Silahlı kuvvetlerin kullanılmasına somut bir örnek olarak Fırat Kalkanı Operasyonu gösterilebilir. Bu operasyon Anayasanın 92. maddesindeki yabancı ülkelere Türk askerinin gönderil ya da yabancı

askerlerin Türkiye'de bulundurulması kapsamına girer. TBMM, 1098 ve 1128 sayılı izin kararlarıyla bu operasyona yasal dayanak oluşturmuştur. Operasyonun uluslararası meşruluk kaynağı ise meşru müdafaa halidir. Türkiye'ye Suriye ve Irak sınırından PKK ve DAEŞ gibi terör örgütlerince yapılan silahlı saldırılar ve bu örgütlerin faaliyetleri Türkiye'yi operasyona iten sebepler olmuştur.

Kaynaklar

ASLAN, M. Yasin; (2015), *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Uluslararası Askerî Müdahalelerde Görevlendirilmesinin İç Hukuktaki Dayanakları*, Ankara Barosu Dergisi, 2015/3.

CANİKLİOĞLU, Meltem Dikmen; (2007), *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye'nin 2003 Tezkere Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, ss. 29-97.

ÇOPUR, Onat; (2006), *Savaş Hali İlanı*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

ERDİL, Kürşat; (2001), *Birleşmiş Milletler Güvenlik Düzeninde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Sınır Ötesi Operasyonlarda Kullanılması*, Ankara Barosu Dergisi, S. 4.

EROĞUZ, Esra; (2016), *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımının Değişen İçeriği*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Eskişehir.

GÖZLER, Kemal; (2000), *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınevi, Temmuz.

GÖZTEPE, Ece; (2004), *Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi Ya da "Haklı Savaş"ın Haksızlığı Üzerine"*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Ankara.

HANCILAR, Özhan; (2011), *PKK Terorizmi ve Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Açısından Kuvvet Kullanma Hakkı*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

KUŞOĞLU, Baran; (2011), *Türk Anayasa Hukukunda Silahlı Kuvvetlerin Yurt Dışına Gönderilmesine Dair Tezkereler*, Yasama Dergisi, S. 17, Ocak – Şubat – Mart – Nisan.

ÖZBUDUN, Ergun; (2013), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınevi, 14. Baskı, Ankara.

TARHANLI, Turgut; (2003), *Kuvvet Kullanma Meşruiyet ve Hukuk*, Anayasa Dergisi, C. 20.

TEZİÇ, Erdoğan; (2014), *Anayasa Hukuku,* Beta Yayınevi, İstanbul.

ULUSAHİN, Nur; (2003), *Savaş Hâli İlânı ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına İzin Verme Yetkisi ve Anayasa Mahkemesi'nin 24.9.1990 Tarihli Kararı*, Prof. Dr. Turgut Kalpsüz'e Armagan, Ankara.

YAPICI, Utku; (2006), *Uluslararası Hukukta Terörizme Karşı Kuvvet Kullanımı Sorunu*, Uluslararası Hukuk ve Politika , C. 2 , S. 7.

YURTSEVEN, Cemal; (2013), *Silahlı Kuvvet Kullanılması ve TSK'nın Yurtdışında Görevlendirilmesinin Hukuki Esasları*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

SABAH GAZETESİ; http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/12/24/basbakan-yildirimdan-flas-firat-kalkani-aciklamasi, Erişim Tarihi: 25.04.2017

Jandarma Genel Komutanlığı'nın Yapı ve İşlevlerindeki Değişikliklerin Türkiye'nin Güvenlik Sistemine Olası Etkileri

Osman AĞIR, Sinan KOCAMAN

Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, osmanagir@hotmail.com
Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, sinankocamann@gmail.com

Öz

Güvenlik kavramı toplumdaki yasal düzenin aksatılmadan sürdürülmesi, insanların can ve mallarıyla ilgili herhangi bir kaygısının bulunmaması durumunu ifade etmektedir. Çağdaş dünyada, güvenliğin sağlanmasından birincil sorumlu durumda olan devlettir. Bu sebeple ülkeler kendi varlıklarını devam ettirebilmek, vatandaşlarının huzur ve güvenliğini sağlayabilmek için çeşitli güvenlik yapıları oluşturmaktadırlar. Güvenlik ihtiyacı üst düzey ülkeler grubunda yer alan Türkiye, güvenlik yapılanmasını iç güvenlik ve dış güvenlik olarak ikiye ayırmış, dış güvenliğin sağlanması görevini Türk Silahlı Kuvvetleri'ne verirken, iç güvenlik ise doğrudan İçişleri Bakanlığına bağlı Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik ve Emniyet Genel Müdürlüğüne verilmiştir. İç güvenliğin sağlanmasında en aktif kurumlardan birisi olan Jandarma Genel Komutanlığı, hem Genelkurmay Başkanlığı hem de İçişleri Bakanlığı hiyerarşisine bağlı bir kurum olarak görevlerini sürdürmekte iken, 2016 yılında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler ile iki başlı yapısı kaldırılarak, yalnızca İçişleri Bakanlığı'na bağlı kılınmıştır. Jandarma teşkilatında reform sayılabilecek değişikliklere neden olan düzenlemeler Türkiye'deki güvenlik sisteminde Jandarma teşkilatını yeni bir konuma taşımış ve doğrudan mülki idareye bağlı hale getirmiştir. Temel amacı Jandarma teşkilatının yapı ve işleyişinde önemli değişikliklere yol açan yeni yapının Türk güvenlik sistemine olası etkilerini ele almak olan bu çalışmada; Jandarma teşkilatının kuruluşundan bu güne tarihsel süreci ele alınarak, Jandarma teşkilatının yapı ve işlevlerindeki değişikliklerin Türkiye'nin güvenlik sistemine olası etkiler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Jandarma Genel Komutanlığı, Kanun Hükmünde Kararname

Abstract

The concept of security refers to the continuation of the legal order in society without any concerns about people's lives and property. In the contemporary world, it is the state that is primarily responsible for ensuring security. For this reason, countries create various security structures in order to be able to sustain their own assets and to ensure the peace and security of their citizens. Turkey, which is located in a group of high-level countries with a need for security, divided the security structure into internal security and external security and gave the task

to the Turkish Armed Forces while the internal security was given directly to the Gendarmerie General Command, the Coast Guard and the Security General Directorate of the Ministry of Interior . The Gendarmerie General Command, one of the most active institutions in ensuring internal security, has been serving both as the Chief of Staff and as an institution affiliated to the Ministry of Interior hierarchy, but with the Decree Laws issued in 2016, the two headed structures have been removed and made only by the Ministry of Internal Affairs. Regulations that cause changes in the gendarmerie organization that could be considered as reforms have led the Gendarmerie organization to a new position in the security system in Turkey and have become directly dependent on the property administration. In this study, which deals with the possible effects on the Turkish security system of the new structure leading to major changes in the structure and functioning of the main purpose gendarme organization, From the foundation of the gendarmerie organization, the historical process has been taken into consideration and the possible effects of the changes in the structure and functions of the gendarmerie organization to the security system of Turkey have been discussed.

Key words: Security, General Command of Gendarmerie, Decree-Law

1.Giriş

Güvenlik, can ve malın herhangi bir tehlike veya tehdit altında bulunmaması anlamına gelmekte olup, insanın en temel ihtiyaçlarından birisidir. İnsanoğlu, varlığını devam ettirebilmek için güvenliğe ihtiyaç duymuş, bu ihtiyaç neticesinde ise çeşitli örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Güvenliğin sağlanmasının çok yönlü bir çabayı ve farklı alanları kapsaması nedeniyle, devletler sunacakları güvenlik hizmetinin türüne göre farklı örgütler oluşturmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti ise güvenlik yapılanmasını iç güvenlik ve dış güvenlik olarak ikiye ayırmış, dış güvenliğin sağlanması görevini Türk Silahlı Kuvvetleri'ne verirken, istihbarat toplama görevini ayrı bir teşkilat olan Milli İstihbarat Teşkilatına; iç güvenliği ise genel kolluk kuvvetleri olarak sayılan Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne vermiştir. Kolluk olarak kavramlaştırdığımız gerektiğinde zor kullanma yetkisine sahip kamu düzen ve güvenliğini korumakla görevli kuvvet anlamına gelen ve doğrudan İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak teşkilatlanan Jandarma, Sahil Güvenlik ve Polis belirlenmiş görev alanlarında hizmet sunmaktadırlar. Emniyet Genel Müdürlüğü kent merkezlerinde güvenlik hizmetleri sunarken Jandarma Genel Komutanlığı genel anlamda Türkiye'nin belediye sınırları dışında kalan geniş kırsal alanlarında asayiş ve emniyet hizmeti vermektedir.

Genel kolluk kuvveti olan Jandarma, halkın huzur ve güvenliğini ve yasaların yürütülmesini sağlamakla görevli ve yükümlü bir kuvvettir. 2016 yılına kadar Jandarma teşkilatı İçişleri Bakanlığı'na ve

Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı bir kurum olarak çift başlı bir yönetim yapısında görevlerini sürdürmüş; kurumun bu iki başlılığı muadili güvenlik örgütlerinin yapılanmalarıyla örtüşmediği ve askeri yapısı nedeniyle demokratik olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Jandarma'nın Genelkurmay Başkanlığı'nın yönetim yapısından tamamen çıkarılarak İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir sivil güvenlik örgütüne dönüştürülmesi ve askeri özelliklerinden soyutlanması sıklıkla tartışılmış ancak uygulamaya geçirilememiştir. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ise bir dizi değişiklikle birlikte Jandarma Genel Komutanlığı tamamıyla İçişleri Bakanlığı'na bağlı kılınmış ve yapısında birçok değişikliğe gidilmiştir. Uzun zamandır tartışılan ancak bir türlü gerçekleştirilemeyen Jandarma teşkilatında reform sayılabilecek önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Buradan yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada Türkiye'nin güvenlik sisteminde yer alan kurumlar kısaca tanıtılmış; Jandarma teşkilatının tarihsel süreci ele alınarak, Jandarma teşkilatının yapı ve işlevlerindeki değişikliklerin Türkiye'nin güvenlik sistemine olası etkiler tartışılmıştır. Çalışmada tarihsel ve betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

2. Güvenlik Kavramı

Güvenlik, yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan tüm koşulları kapsayan çerçeve bir kavram olup, psikolojiden sosyolojiye; tarihten, siyaset bilimine kadar geniş bir alana nüfuz etmiştir (Buzan,1991:16). Türk Dil Kurumu Güvenlik kavramını, toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu ve emniyet olarak tanımlamaktadır (TDK,www.tdk.com,2017). Tehditle yüzleşme ve tehdide rağmen hayatta kalma güvenliğin temel dinamikleridir (Açıkmeşe,2012:12). Bazı eski metinlerde emniyet ve asayiş olarak adlandırılan güvenlik, bireylerin can ve malları için endişe duymamalarını; herhangi bir saldırıya, engellenmeye, ve kazaya maruz kalmamalarını ifade eder (Günday,2013:292). Milli güvenlik kavramı ise, MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda (1983, m. 2), "Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması" olarak tanımlanmaktadır.

21'nci yüzyılın hemen başında siyasi, ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel alanlarda meydana gelen değişimler güvenlik kavramını derinden etkilemiştir. Bu dönemde haberleşme ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler küreselleşme olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya da bu gelişmeler yaşanırken ABD'de 11 Eylül saldırıları bütün dünyada şok etkisi yaratmıştır. Bu olaylar uluslararası

ilişkileri, ittifakları, stratejik düşünceleri, "tehdit" ve buna bağlı olarak "güvenlik" kavramlarını temelden sarsmış ve büyük oranda değişime zorlamıştır. Yeniden şekillenmekte olan günümüz dünyasında büyük güçler arasında direkt savaş ihtimalinin ortadan kalktığını ve asimetrik tehdit olarak terörizm ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Güvenlik kavramının değişmesiyle birlikte, güvenliğin boyutları ve kapsamı da değişmiştir ve bir yerde küreselleşmiştir(Sandıklı,2009:7). İnsanın en temel ihtiyaçlarından birisi olan güvenlik ihtiyacı günümüz dünyasında karşılanması en zor ihtiyaçların başında gelmektedir. Medeniyetlerin gelişmesi insanoğlunun güvenlik ihtiyacını ortadan kaldıramamış bilakis daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Temel görevlerinden birisi egemenlik sahalarındaki güvenlik ihtiyacını karşılamak olan devletler de güvenliği çeşitli sınıflandırmalara tabi tutarak farklı yapılanmalar oluşturmuşlardır.

3. Türkiye'nin Güvenlik Yapılanması Ve Bu Yapı İçerisinde Jandarmanın Yeri

Türkiye Cumhuriyeti; çok boyutlu, öngörülmesi güç ve sınırları tahmin edilemeyen tehdit ve risklerin yaşandığı istikrarsız bölgelerin merkezinde yer almaktadır. Jeopolitik konumundan kaynaklanan çok boyutlu tehditlerle başa çıkabilmek için çeşitli güvenlik teşkilatları oluşturmuştur. Dışarıdan kaynaklanan güvenlik sorunlarıyla mücadele görevi Genelkurmay Başkanlığına, İstihbarat görevi MİT Müsteşarlığı'na; İç güvenlik ve sahillerin güvenliğinin sağlanması ise İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapmakta olan Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'na verilmiştir. Bu kurumların koordinesi ve birbirine destek olabilmeleri ise mevzuatla düzenleniştir.

3.1. Genelkurmay Başkanlığı

Tarihte Türklerin gerek Orta Asya'da gerekse Orta Asya dışındaki geniş sahalarda ve çeşitli yabancı kavimler üzerinde hâkimiyet kurmaları ancak güçlü orduları sayesinde olabilmiştir. Kişi olarak askerliğe gönül veren Türkler tüm dünyaya ordu-millet olduklarını kanıtlamışlardır. Orta Asya'daki Türk uluslarından başlayarak, her Türk savaşçı durumunda olduğundan askerliğe özel meslek gözü ile bakılmamıştır. Asya Hun İmparatorluğu'nda İmparator Mete tarafından MÖ 209 yılında ilk defa teşkilatlı bir ordu kurulmuş olup bu tarih Türk ordusunun ve Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Mete Han tarafından kurulan ilk daimi Türk ordusu 10'lu teşkilat sistemine göre oluşturulmuştur (TSK,www.tsk.tr, 2017).

Tarihi çok eskilere dayanan Türk Silahlı Kuvvetleri kara, deniz ve hava kuvvetleri subay, askeri memur, astsubay, erbaş ve erleri ile askeri öğrencilerinden teşekkül eden ve seferde ihtiyatlarla ikmal edilen, kadro ve kuruluşlarla teşkilatı gösterilen silahlı devlet kuvvetidir (TSK İç Hizmet Kanunu, 1961: m.1). Türk Silahlı Kuvvetlerinin temel görevi, yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır" (TSK İç Hizmet Kanunu, 1961). İhtiyaç duyulması ve ilgili mercilerin talebi halinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ülke içerisinde meydana gelebilecek olaylarda da görev alabilmektedir. Valilerin, ilde çıkabilecek veya çıkan olayların, emrindeki kuvvetlerle önlenmesini mümkün görmedikleri veya önleyemedikleri takdirde, diğer illerin kolluk kuvvetleriyle bu iş için tahsis edilen diğer kuvvetlerden yararlanmak amacıyla, İçişleri Bakanlığından ve gerekirse Jandarma Genel Komutanlığının veya Kara Kuvvetleri Komutanlığının sınır birlikleri dahil olmak üzere en yakın kara, deniz ve hava birlik komutanlığından mümkün olan en hızlı vasıtalar ile müracaat ederek" yardım talebinde bulunmaları halinde terörün ve asayişi bozan her türlü toplumsal olayın engellenmesi maksadıyla kolluk güçlerine destek olmakla yükümlüdür (İl İdaresi Kanunu,1949: m.11). Söz konusu kanuna göre askerî birlikler kendilerine iletilen yardım taleplerini karşılamakla mükelleftirler. Ayrıca OHAL durumlarında da TSK'ya ülke içerisindeki asayiş olaylarında görev verilebilmektedir.

3.2. Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)

Türkiye Cumhuriyeti döneminde kurulan ilk istihbarat teşkilatı (1927-1965) Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti olmuştur (MİT,www.mit.gov.tr,2017). Bu tarihe kadar istihbarat hizmetleri askerler tarafından yerine getirilmiş, teşkilatın kurulmasından sonrada bir süre kurumun personel kaynağının önemli bir kısmı askerlerden oluşmuştur.

Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) 6 Temmuz 1965 tarih ve 644 sayılı Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu'yla Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak kurulmuş; 1 Ocak 1984 tarihinden itibaren yerini 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu'na bırakmıştır (MİT,www.mit.gov.tr,2017). 2937 sayılı kanunun 4. Maddesinde kurumun başlıca görevleri; Türkiye Cumhuriyetinin ülkesi ve milleti ile bütünlüğüne, varlığına, bağımsızlığına, güvenliğine, anayasal düzenine ve milli gücünü meydana getiren bütün unsurlarına karşı içten ve dıştan yöneltilen mevcut ve muhtemel faaliyetler hakkında milli güvenlik istihbaratını devlet çapında oluşturmak ve bu istihbaratı

gerekli kuruluşlara ulaştırmak, devletin milli güvenlik siyasetiyle ilgili planların hazırlanmasına katkı sunmak ve istihbarata karşı koyma faaliyetlerini gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir.

3.3. İç Güvenlik Yapılanması

İç güvenlik örgütleri, yerel, ulusal ve hatta uluslararası düzeydeki hemen her türlü örgütü doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkileyebilmektedir. Kamusal veya özel tüm diğer örgütlerin varlıklarının devamları, aslında iç güvenlik örgütlerinin başarısına bağlıdır. Çünkü iç güvenlik yönetimi, belirli bir ülkenin sınırları içinde yer alan tüm diğer örgütlerin faaliyet gösterdikleri "Çevresel Faktörleri" doğrudan veya dolaylı şekilde etkilemektedir. Güvenlik, bireylerin olduğu kadar, örgütlerin de yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli ön koşulların ilk sıralarında yer almaktadır. İç güvenlik örgütlerinin varlığı, etkin bir şekilde işleyişi ve dinamik bir değişim süreci içinde kendini yenileyebilmesi, sadece kendi varlıkları açısından değil, aynı zamanda içinde faaliyet gösterdikleri bütün diğer örgütlerin varlıkları açısından da önemlidir (Yılmaz,2012:18). Türkiye'deki iç güvenliğin sağlanması görevi İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir. İçişleri Bakanlığı, bu görevleri bağlı kuruluşları olan Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Sahil Güvenlik Komutanlığı vasıtasıyla yerine getirmektedir (Akyüz, 2015:72). Güvenlik amirleri olarak illerde Valiler, ilçelerde ise Kaymakamlar yetkilendirilmişlerdir.

Kamu düzeninin sağlanması ve suçluların adli mercilere teslimi ile görevlendirilmiş kolluk hizmeti genel ve özel kolluk olmak üzere ikili bir ayırıma tutulmuştur. Genel kolluk Jandarma, Sahil Güvenlik ve Polisi; özel kolluk ise devlet ve yetkili diğer kamu tüzel kişilerince, özel kanunlar çerçevesinde kurulup teşkilatlandırılan, kendi görev alanında güvenliği sağlamak amacı taşıyan diğer kolluk birimlerini ifade eder (JTGYY, 2016: m.3). Özel kolluk olarak ülkemizde MİT, Gümrük, Orman, Belediye Zabıtası, vb. teşkilatlar bulunmaktadır. Ayrıca, genel ve özel kolluk teşkilâtlarının yanı sıra, kişilerin, kurum ve kuruluşların, havalimanı, gar, istasyon gibi yerler ile sahne gösterileri, spor müsabakaları gibi özel maksatlarla güvenliğin sağlandığı ve sadece görevli olduğu yerde yetkili olan, silâhlı/silâhsız bir kuvvet olabilen özel güvenlik teşkilâtları da güvenliğin sağlanmasında sorumluluk sahibidir (Polat,2014:59). Ayrıca; gümrük kapılarında meydana gelen olaylara müdahale etme yetkisi Gümrük Muhafaza Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir.

3.3.1.Emniyet Genel Müdürlüğü

Polis kelime anlamı olarak şehirde kamu düzenini, huzur ve güvenliği sağlayan kuruluş, kolluk, zabıtayı ifade eder (TDK,www.tdk.com,2017). Türkiye'de polisin modern anlamda temelini oluşturan ilk teşkilat kanunu Sultan Abdülmecit zamanında 17 maddelik Polis Nizamı adıyla 20 Mart 1845'te çıkarılmıştır. Bu nizamnameyle polislik müessesesine ilk adım atılmıştır (Mil, 2014: 41). Emniyet Genel Müdürlüğü, İçişlerine bağlı olarak tüm ülke genelinde ve belediye sınırlarında teşkilatlanmıştır. Polisin konuşlanmadığı yerlerde ise adli ve idari kolluk görevleri Jandarma birimleri tarafından yerine getirilmektedir.

Emniyet Genel Müdürlüğü, teşkilat yapılanması olarak merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı olarak üçe ayrılır (EGM, www.egm.gov.tr, 2017). Merkez teşkilatı Ankara'da Genel Müdürlük birimlerini ifade ederken, taşra il ve ilçe yapılanmalarını ifade etmektedir. Yurtdışı teşkilatı ise emniyet ataşelikleri ve diğer yurtdışı birimleri ifade etmektedir.

Teşkilatın görevlerini düzenleyen 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda (1934, m.1) Polis, asayişi amme, şahıs, tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korur. Halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatini temin eder.
Yardım isteyenlerle yardıma muhtaç olan çocuk, alil ve acizlere muavenet eder. Kanun ve nizamnamelerinin kendisine verdiği vazifeleri yapar, ifadesi ile açıklamıştır. Aynı kanunun 2.maddesinde ise görevleri ikiye ayrılmıştır. İlki Kanunlara, tüzüklere, yönetmeliklere, Hükümet emirlerine ve kamu düzenine uygun olmayan hareketlerin işlenmesinden önce bu kanun hükümleri dairesinde önünü almak diğeri ise işlenmiş olan bir suç hakkında Ceza Muhakemeleri Kanunu ile diğer kanunlarda yazılı görevleri yapmaktır (PVSK,1934: m.2). Türk polisinin idari ve adli olmak üzere 2 temel görevi bulunmaktadır. Polisin idari görevleri; genel asayişi ve kamu düzenini korumak, muhtaçlara, yaşlılara, sakat ve güçsüzlere, hastalara ve çocuklara yardım etmektir. Polisin adli görevleri ise; suçun işlenmesiyle Cumhuriyet Savcılarının gözetiminde suç delilerinin araştırılıp şüpheli ve suç delillerinin yargı mercilerine ulaştırılması olarak belirlenmiştir.

3.3.2. Sahil Güvenlik Komutanlığı

Sahil Güvenlik Komutanlığı 25 Temmuz 2016 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 668 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile silahlı bir genel kolluk kuvveti olarak doğrudan İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır (SGK,www.resmigazete.gov, 2016/668). Sahil Güvenlik Komutanlığı

Kanunu'nda (1982, m.4) kurumun görevleri; Türkiye Cumhuriyetinin bütün sahillerinde, iç suları olan Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarında, liman ve körfezlerinde, karasularında, münhasır ekonomik bölgesi ile ulusal ve uluslararası hukuk kuralları uyarınca egemenlik ve denetimi altında bulunan deniz alanlarında, deniz yolu ile yapılan her türlü kaçakçılık eylemlerini, Eski Eserler Kanunu'na aykırı eylemleri, önlemek, izlemek, suçluları yakalamak, gerekli işlemleri yapmak, yakalanan kişi ve suç vasıtalarını yetkili makamlara teslim etmek, kanunlarla kendisine verilen görevleri uygulamak ve yetkileri kullanmak olarak belirtilmiştir

3.3.3.Jandarma Genel Komutanlığı

Jandarma kelimesi, eski Fransızcada kullanılan "gens d'armes", "silâhlı adamlar" kelimesinden gelmektedir (Akman,1991: 59). Jandarma yurt içinde genel güvenliği ve kamu düzenini korumakla görevli, yasa ve nizamların koyduğu hükümlerin yürütülmesini ve bunlara dayanan hükümet emirlerinin yerine getirilmesini sağlayan silahlı kuvvettir (TDK,www.tdk.gov,2017). Avrupa'da Jandarma kavramının ortaya çıkışı, Fransız Jandarmasının 16 Şubat 1791'de kurulması ile başlamıştır. 20'nci yüzyılın ikinci yarısında ülkeler için iç güvenliğin sorunlu olmadığı zamanlarda bazı Anglosakson ülkeler tarafından modası geçmiş bir kolluk olarak değerlendirilen Jandarma, küreselleşmenin getirdiği dinamik ortam, ülkelerin iç ve dış güvenlik ayrımının belirsizleşmesi ve güvenlik paradigmalarının değişmesi neticesinde, tekrar ilk kuruluş yıllarındaki değerine yaklaşmaya başlamış ve askeri statüsünden kaynaklanan özellikleriyle ülkelerin güvenliği için vazgeçilemez bir kurum olarak gündemdeki yerini almıştır (Polat,2014:69). Fransızlar Jandarmayı; "üzerine kadife eldiven geçirilmiş demirden bir yumruk" olarak nitelerler. Suç işlememiş iyi niyetli vatandaşlar daima kadifeyi görecekler, suça teşebbüs edenler ise daima kadifenin içindeki demir yumruktan kanuni nasiplerini alacaklardır. Tarihindeki değişimleri göz önüne alarak Jandarma teşkilatını beş dönemde ele almak mümkündür. İlk Zaptiye Birlikleri Dönemi (1826-1846), Zaptiye Müşirliği Dönemi (1846-1879) Zaptiye Nezareti ve Jandarma Dairesi Dönemi (1879-1909), Meşrutiyet ve TBMM Hükümeti Dönemi (1909-1923) ve son olarak ise 1923 yılından günümüze Cumhuriyet Dönemi'dir (Jandarma Okullar Komutanlığı, 2013: 1-6). İlk Zaptiye Birlikleri Dönemi, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından Zaptiye Müşirliği'nin kuruluşuna kadar olan devreyi kapsar. Tanzimat Fermanı sonrası kurulmaya başlanan zaptiye teşkilatı, görev yaptığı yıllarda imparatorluğun en önemli iç güvenlik organizasyonu olarak varlığını sürdürmüştür. Gerek taşra (Anadolu ve Rumeli) ve gerekse İstanbul'un güvenliğinin sağlaması yönünde önemli görevler üstlenen zaptiye teşkilatı,

kuruluşundan itibaren imparatorluğun içinde bulunduğu idari, mali, sosyal ve siyasi gelişmelerden olabildiğince etkilenmiş ve bir süreklilik hali içerisinde mevcut şartlara en uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Asakir-i Muntazama-i Mansuri ve Asakir-i Muntazama-i Hassa teşkilatları kurulmuştur (Sönmez,2006:202). Emniyet ve asayişin sağlanması konusunda yaşanan sıkıntılardan dolayı zaptiye müşirliğinin kurulmasına karar verilmişti. Bununla birlikte Zaptiye Müşirliği döneminde İstanbul ve diğer illerin güvenlik işlerinin tek elden yürütülmesi amaçlanmıştı. Kolluk teşkilatları arasında emir komuta birliği 1846 yılında Zaptiye Müşirliği Döneminde sağlanmıştır. Değişik askeri birlikler, Zaptiye Müşirliğine bağlanarak ülke çapında düzenli bir kolluk teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Asakir-i Zaptiye Teşkilat Nizamnamesi ile kolluğun görev ve yetkileri düzenlenmiştir. 1903 yılında ise Fransız Jandarma Kanunu tercüme edilerek Jandarma Nizamnamesi çıkarılmıştır (JOK,2013:1-8,1-9).

Cumhuriyet döneminde, 1930 yılında 1706 sayılı Jandarma Kanunu çıkarılmış ve jandarma emniyet ve asayiş ile ilgili görevleri bakımından İçişleri Bakanlığına; eğitim ve öğretim yönünden Genelkurmay Başkanlığına; silah, teçhizat ve mühimmat yönünden Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. 1935 yılında Jandarma subaylarının Harp Okulu'nda yetiştirilmesi esası kabul edilmiştir. 1939 yılında Jandarma Teşkilatı; Sabit Jandarma Birlikleri, Seyyar Jandarma Birlikleri, Jandarma Eğitim Birlikleri ve Okullar olmak üzere üç grup halinde yeniden düzenlenmiştir. 1956 yılında yürürlüğe konan 6815 sayılı Kanun ile bu tarihe kadar Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlı tümen seviyesinde askeri bir kuruluş olan Gümrük Umum Kumandanlığı tarafından yürütülen sınır, kıyı ve karasularımızın emniyet ve korunması ile gümrük bölgelerinde kaçakçılığı men, takip ve tahkik görev ve sorumluluğu Jandarma Genel Komutanlığına verilmiştir. 1961 yılında Jandarma Bölge Komutanlıkları kurulmuştur ve 1968 yılında Diyarbakır'da Hafif Helikopter Bölük Komutanlığı adı altında ilk Jandarma Havacılık Birliği kurulmuştur. 1983 yılında 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu yürürlüğe girmiştir(JGK, www.jandarma.tsk, 2017). Jandarma bir kanun ordusudur ve görevlerini başta 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ve bu kanuna dayalı olarak hazırlanan Yönetmeliklere bağlı olarak yerine getirmektedir.

Jandarma Genel Komutanı tüm Jandarma Teşkilatının komutanıdır ve "General" rütbesine haiz olanlar arasından atanmaktadır. Jandarma Genel Komutanı, teşkilatın sevk ve idaresinden, kanun ve nizam hükümlerinin icrasını sağlamaktan, bunlara dayalı olarak verilen emir ve kararların uygulamasından sorumludur (JTGYK,1983:m6). Görev alanının genişliğine paralel olarak teşkilâtlanan Jandarma Genel Komutanlığı; merkez ve taşra teşkilatları olarak örgütlenmiştir. Merkez teşkilat olarak;

Hukuk Hizmetleri Başkanlığı, Mali Hizmetler Birimi Başkanlığı, İç Denetim Birimi Başkanlığı, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Asayiş Başkanlığı, Personel Başkanlığı, İstihbarat Başkanlığı, Muhabere Elektronik Bilgi Sistemleri Başkanlığı, Kriminal Daire Başkanlığı, Eğitim ve Öğretim Daire Başkanlığı, İstihbarat Okul ve Grup Komutanlığı, Havacılık Daire Başkanlığı, Personel Temin Merkez Komutanlığı, Lojistik Komutanlığı şeklinde teşkilatlanmıştır. Jandarma Genel Komutanlığı taşra teşkilatı olarak ise Jandarma bölge komutanlıkları, il ve ilçe jandarma komutanlıkları, Komando alay/tabur/bölük komutanlıkları, Jandarma komando özel harekat tabur komutanlıkları ve Asayiş komando bölük komutanlıklarından oluşmaktadır. Doğrudan merkeze bağlı birimler ise Jandarma Asayiş Kolordu Komutanlıkları, eğitim ve öğretim birim ve kurumları, komando tugay komutanlıkları, Jandarma Komando Özel Asayiş ve Kurtarma Tugay Komutanlığı (JÖAK) ve havacılık grup/filo komutanlıklarından oluşur (JTGYY,1983: m 5).

Jandarma Genel Komutanlığı, iç güvenlik birliklerinin sevk ve idaresini Jandarma Bölge Komutanlıkları vasıtasıyla yürütmektedir. Bölgenin emniyet ve âsâyiş durumu ile ulaşım şartları ve arazi yapısı dikkate alınarak, Jandarma Bölge Komutanlıkları'na değişik sayıda İl Jandarma Komutanlıkları bağlanmıştır. Ülkemizde, bütün illerde bulunduğu ilin adıyla anılan İl Jandarma Komutanlıkları, ilçelerde ise o ilçenin adıyla anılan İlçe Jandarma Komutanlıkları mevcuttur (Genel Sekreterlik, 2014:44-45). Jandarma birimlerinin konuşlarının düzenlenmesinde, mülki taksimat esas alınır ve her düzeydeki jandarma birlikleri Bakan onayı ile kurulabilir. Karakollar sorumluluk alanlarının merkezi bir yerinde ya da karakol bölgesindeki yurttaşların kolayca gidip gelebileceği, merkeze yakın ve ulaşımı kolay olan bir yerde konuşlandırılabilir. Karakol sorumluluk bölgesinin belirlenmesinde ise, emniyet ve asayiş durumu, suç oranları, ilçenin coğrafi durumu, yerleşim alanlarının durumu, nüfus yoğunluğu, ulaşım durumu gibi özellikler göz önünde tutulur (JTGYY, 2016, m 6).

Jandarma Genel Komutanlığında, emniyet ve asayiş hizmetlerinin, uzmanlaşmış personel tarafından yürütülmesini sağlamak maksadıyla, İl Jandarma, İlçe Jandarma ve Jandarma Karakol Komutanlıklarında, ihtiyaca göre değişik sayılarda özel maksatlı birimler teşkil edilmişlerdir. Söz konusu birimler ve görevleri şu şekildedir: Jandarma Doğal Hayatı Koruma Takımları ve Jandarma Çevre Koruma Timleri; çevre, ekolojik denge ve doğal hayatın korunması, çevre kirliliğinin ve kaçak yapılaşmanın önlenmesi ile çevre bilincinin geliştirilmesi, Jandarma Asayiş Bot Komutanlıkları, iç sularda emniyet ve asayiş hizmetlerinin sağlanması, Jandarma Trafik Timleri; Jandarma sorumluluk alanı içerisindeki protokollerle belirlenmiş karayollarında, trafiğin düzenlenmesi ve denetlenmesi, Jandarma

Motosikletli Asayiş Timleri; genel emniyet ve asayişin sağlanması, meydana gelen olaylara müdahale edilmesi ve trafiğin düzenlenmesi, Jandarma Dağ Arama-Kurtarma Timleri; kış ve dağ turizminin yoğun olduğu yerlerde emniyet ve asayişin sağlanması, arama ve kurtarma faaliyetleri ile hasta ve yaralıların tahliye edilmesi, Çocuk Kısım Amirlikleri; çocukların korunması, çocuk suçluluğunun önlenmesi ve suça sürüklenen çocuklara yönelik alınan tedbirlerin daha etkili bir şekilde sürdürülmesi, Köpek Timleri; sabotajlara, şüpheli ve tehlikeli durumlara karşı güvenliğin sağlanması, uyuşturucu madde, mayın ve patlayıcı maddelerin bulunması, doğal afetlerde kazazedelerin yerinin tespit edilmesi, Atlı Jandarma Birlikleri; özellikle turistik bölgelerdeki mesire yerleri, ormanlık alanlar ve araçlarla girilemeyen yerlerde önleyici kolluk hizmetlerinin yerine getirilmesi maksatlarıyla oluşturulmuşlardır (JGK,www.jandarma.gov.tr, 2017).

Jandarma Genel Komutanlığı'nın mülki ve adli, görevleri bulunmaktadır. Mülki görevler kapsamında, emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, kaçakçılığı men etmek, suç işlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri almak, cezaevlerin dış korumalarını sağlamak, trafik hizmetlerini yürütmek, arama kurtarma görevlerini yapmak, hassas ve kritik öneme sahip tesislerin korunmasına ilişkin önlemleri ilgili kuruluşlarla işbirliği içinde sağlamak gibi görevleri icra eder. Adli görevler kapsamında, işlenmiş suçlarla ilgili olarak kanunlarda belirtilen işlemleri yapmak ve bunlara ilişkin adli hizmetleri yerine getirmektir (JTGYY,1983: m 8). 2016 Kanun Hükmünde Kararname değişikliklerinden önce Jandarmanın askeri görevleri de bulunmaktaydı. Bu görevler seferlik ve savaş hallerinde Bakanlar Kurulunun uygun gördüğü bölümleriyle kuvvet komutanlıkları emrinde görev icra etmek ile Genelkurmay Başkanı'nın talebi üzerine Bakanın, illerde ise garnizon komutanın talebi ve valinin onayıyla verilen askeri görevleri de icra etmek olarak belirtilmiştir.

Jandarma Genel Komutanlığı personel ihtiyacını, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi tarafından eğitimlerini başarıyla tamamlayanlar arasından karşılamaktadır. 2803 sayılı Kanunun 13 üncü maddesinden sonra gelmek üzere 13/A maddesi eklenmiş ve bu maddede "Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi' ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. İlgili maddede "Jandarma ve Sahil Güvenlik Teşkilatlarının subay ve astsubay ve diğer personel ihtiyacını karşılamak, ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın yapmak üzere bünyesinde fakülte, enstitü, astsubay meslek yüksekokulları, eğitim ve araştırma merkezleri ve kurslar bulunan bir yükseköğretim kurumu olarak İçişleri Bakanlığına bağlı Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi kurulmuştur" denilmiştir (KHK/669, www.resmigazete.gov, 2016). Jandarma ve sahil Güvenlik Akademisi'nde yer almayan

branşlara yönelik diğer yükseköğretim kurumlarıyla protokoller yapılarak bu alanlarda öğrenci yetiştirilebileceği de hükme bağlanmıştır (Personel Yönetmeliği,2016: m 5).

4. Jandarma Genel Komutanlığı'nın Yapı Ve İşlevlerindeki Değişikliklerin Türkiye'nin Güvenlik Sistemine Olası Etkileri

Jandarma Genel Komutanlığı, kuruluşu uzun yıllara dayanan, Türk güvenlik sisteminde askeri statülü kolluk kuvveti olarak görev yapan bir birim iken, yapılan bazı düzenlemeler neticesinde idari yapılanması değiştirilmiş ve tamamen İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Getirilen yeni düzenlemeler çerçevesinde Jandarma Genel Komutanlığı'nın Türk Silahlı Kuvvetleri'yle organik ve yapısal bağı kalmamıştır. Aslında Jandarmanın askeri yönünün kaldırılarak tamamen İçişleri Bakanlığı'na bağlanması konusu Türkiye'de uzun yıllar tartışılmış; ancak 2016 KHK'larına kadar uygulamaya geçirilememiştir. İç güvenlikten sorumlu bir birimin askeri yönünün bulunması AB kurumları tarafından da AB uyum sürecinde sürekli eleştiri konusu yapılmıştır.

4.1. Kanun Hükmünde Kararnameler İle Jandarma Teşkilatının Yapı ve İşlevlerinde Yapılan Değişiklikler

Çıkartılan Kanun Hükmünde Kararnameler ile Jandarma Genel Komutanlığı'nın yapısı yeniden düzenlenmiştir. 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu'nun 3 üncü maddesinde yer alan "Türkiye Cumhuriyeti Jandarması emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren silahlı, askeri bir güvenlik ve kolluk kuvvetidir" ibaresinden; 668 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile "askeri" ibaresi kaldırılmış ve söz konusu madde "Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanunların verdiği görevleri yerine getiren silahlı genel kolluk kuvvetidir" şeklinde değiştirilmiştir (KHK/668, www.resmigazete.gov,2016). Bu değişiklikle Jandarmanın artık askeri bir kolluk kuvveti olmadığı, şahsına münhasır iç güvenlikten sorumlu bir birim olduğu kesinleşmiştir. Bu durum Jandarmanın kurumsal kimliğinin oluşmasını kolaylaştıracaktır.

Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliğinde yer alan (1983, m.4) "Jandarma Genel Komutanlığı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası olup; Silahlı Kuvvetlerle ilgili görevleri, eğitim ve

öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığına, emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerin ifası yönünden İçişleri Bakanlığına bağlıdır; ancak Jandarma Genel Komutanı Bakana karşı sorumludur" ibaresi değiştirilmiş ve yeniden düzenlenen Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Yönetmeliğinde, "Jandarma Genel Komutanlığı İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır ve Jandarma Genel Komutanı, Bakana karşı sorumludur ibaresi getirilmiştir (JTGYY, 2016: m.4). Yine aynı yönetmelikte (2016, m.58) Bakan Jandarma teşkilatının en üst amiridir ve teşkilatı idare eder. Jandarma Genel Komutanı tüm jandarma teşkilatının komutanı olarak teşkilatın sevk ve idaresinden, mevzuat hükümlerinin yürütülmesini sağlamaktan, bunlara dayalı olarak verilen emir ve kararların uygulanmasından Bakana karşı sorumludur. Jandarma bölge komutanları konuşlu olduğu ilin valisine, il ve ilçe jandarma komutanları ise mülki amirlere bağlı ve sorumlu olarak görev yapar, denilerek Jandarma'nın idari yapılanma içerisindeki yeri netleştirilmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 1 inci maddesinde yer alan "(Jandarma dahil)" ve "(Sahil Güvenlik dahil)" ibareleri 681 sayılı kanun hükmünde kararname ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni maddeye göre Türk Silahlı Kuvvetleri: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri subay, askeri memur, astsubay, erbaş ve erleri ile askeri öğrencilerden teşekkül eden ve seferde ihtiyatlarla ikmal edilen, kadro ve kuruluşlarla teşkilatı gösterilen silahlı devlet kuvveti olarak tanımlanmıştır (KHK/681,www.resmigazete.gov, 2017). Görüldüğü üzere hem Genel Kurmay Başkanlığı, hem de Jandarma Genel Komutanlığı mevzuatı iki kurum arasındaki yapısal ve organik bağı ortadan kaldırmaya yönelik olarak yeniden düzenlenmiştir.

Kanun Hükmünde Kararname ile yeni bir düzenleme de "İçişleri Bakanının kararıyla bir il veya ilçenin tamamı polis ya da jandarma görev ve sorumluluk alanı olarak belirlenebilir" denilmiştir. Jandarma Genel Komutanlığının kuruluş ve kadrolarıyla konuş yerleri, Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak İçişleri Bakanlığınca düzenlenir. Ancak seferberlik ve savaşta Kuvvet Komutanlıkları emrine girecek birliklerin kuruluş, kadro ve konuşlarının düzenlenmesinde Genelkurmay Başkanlığı'nın onayı alınır maddesi Jandarma Genel Komutanlığı'nın kuruluş ve kadrolarıyla konuş yerleri, İçişleri Bakanlığı'nca düzenlenir. Ancak seferberlik ve savaşta Kuvvet Komutanlıkları emrine girecek birliklerin kuruluş ve kadrolarıyla konuş yerlerinin düzenlenmesinde Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşü alınır şeklinde değiştirilmiştir (KHK/668,www.resmigazete.gov,2016). Jandarma birliklerinin kuruluş ve konuşlarının düzenlenmesinde mülki taksimat esas alınır. Jandarma Genel Komutanı tüm Jandarma

Teşkilatı'nın komutanıdır ibaresine ek olarak Jandarma Genel Komutanı "general" rütbesine haiz olanlar arasından atanır maddesi eklenmiştir (JTGYK,2016, m 5-6).

Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanununun on birinci maddesinde Jandarma'nın Askeri Görevleri arasında bulunan Garnizon Komutanlığı ve Askeri İnzibat görevleri kaldırılmıştır. 668 sayılı KHK ile Jandarma birliklerinin sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenecek bölümleriyle Askeri Kuvvetler emrine girebilecekleri, kalan bölümlerinin normal görevlerine devam edecekleri hükme bağlanmıştır. Ayrıca, Jandarma birliklerinin Genelkurmay Başkanlığı'nın talebi üzerine İçişleri Bakanının, illerde ise garnizon komutanının talep etmesi halinde valinin onayıyla kendilerine verilen askeri görevleri yerine getirecekleri belirtilmiştir. Bu değişiklik Jandarma teşkilatının askeri birlikleri yardımcı kuvvet olarak katılmasını da sivil idareye bırakmıştır.

2803 sayılı Kanunun 12. maddesinde ilişkiler ve işbirlikleri düzenlenmiş, buna göre lüzum görüldüğü hallerde İçişleri Bakanı tarafından, Emniyet Genel Müdürlüğü, Sahil Güvenlik Komutanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı arasında her kademedeki personelin geçici olarak görevlendirilebileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu üç teşkilat arasında silah, teçhizat, taşıt ve mühimmatın birbirlerine geçici olarak tahsis edebileceği veya bedelsiz olarak devredilebileceği hükme bağlanmıştır.

2803 sayılı Kanunun 14'üncü maddesinde düzenlenmiş bulunan subay, astsubay ve uzman jandarmaların atanmalarında Genelkurmay Başkanlığı'nın etkisi kaldırılarak jandarma personellerinin atanmaları tamamen Jandarma Genel Komutanlığı ve İçişleri Bakanlığı'na bırakılmıştır. Kanunun eski halinde Jandarma Genel Komutanının atanması Genelkurmay Başkanının teklifi, İçişleri Bakanının inhası, Başbakanın imzalayacağı ve Cumhurbaşkanının onaylayacağı müşterek kararname ile yapılır' şeklinde iken 'Jandarma Genel Komutanı'nın, Jandarma Genel Komutanı Yardımcılarının, generallerin ve il jandarma komutanlarının atanmaları müşterek kararnameyle, diğer subaylar, astsubaylar ve uzman jandarmaların atanmaları İçişleri Bakanlığınca yapılır şekline dönüşmüştür(KHK/668, www.resmigazete.gov, 2016). Yeni değişiklikle jandarma personellerinin mesleğe alınma, yer değiştirme ve görevde yükselmeleri tamamen Jandarma yönetimine ve İçişleri Bakanlığı'na bırakmıştır.

Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunun' da (1983, m.175-176) yer alan "Jandarma Genel Komutanlığı personeli; subay, astsubay, uzman jandarma, askeri öğrenci, erbaş ve erler ile sivil memur ve işçilerden oluşur. Jandarma subay ve astsubayları duyulan ihtiyaca göre Genelkurmay Başkanlığı'nın onayı alınmak kaydıyla sınıflara ayrılır. Ayrıca Jandarma Genel Komutanlığı'nın subay ihtiyacını: Harp Okullarını bitiren, fakülte ve yüksekokullarda yetiştirilen, fakülte veya yüksekokul bitirenlerden muvazzaf

subay olma ve yedek subaylıktan muvazzaf subaylığa geçme yoluyla sağlanan, Astsubaylıktan subay olma yoluyla muvazzaf subaylığa geçirilen subaylardan karşılanır. Jandarma Genel Komutanlığının kendi kaynaklarından karşılanamayan subay ve astsubay ihtiyacı kendi kuvvetleriyle ilişkileri saklı kalmak şartıyla Jandarma Genel Komutanlığı'nın talebi, Genelkurmay Başkanlığı'nın onayı ile Kuvvet Komutanlıklarından sağlanabilir" maddesi tamamen değiştirilmiş ve Jandarma ve Sahil Güvenlik Teşkilatlarının subay ve astsubay ve diğer personel ihtiyacını karşılamak, ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın yapmak üzere bünyesinde fakülte, enstitü, astsubay meslek yüksekokulları, eğitim ve araştırma merkezleri ve kurslar bulunan bir yükseköğretim kurumu olarak İçişleri Bakanlığına bağlı Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi kurulmuştur.

Jandarma hizmetleri sınıfından bir adet orgeneral kadrosu ile dört adet Jandarma Genel Komutan Yardımcısı kadrosu ihdas edilmiştir (KHK, 2016: geçici m.4). Jandarma Genel Komutanlığının er ve erbaş ile askerlik yükümlüsü ihtiyacı, 21/6/1927 tarihli ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu hükümleri çerçevesinde Milli Savunma Bakanlığı tarafından üç yıl süreyle karşılanır. Ancak İçişleri Bakanlığı'nın göstereceği lüzum üzerine ve Bakanlar Kurulu kararıyla bu süre uzatılabilir. Bu suretle Jandarma Genel Komutanlığı emrine verilen er ve erbaşlar ile askerlik yükümlüleri hakkında, diğer er ve erbaşlar ile askerlik yükümlülerinin tabi olduğu hükümler uygulanır. Bunların giderleri Jandarma Genel Komutanlığı bütçesinden karşılanır ibaresi eklenmiştir (KHK/669, www.resmigazete.gov, 2016).

4.2.Değişikliklerin Türkiye'nin Güvenlik Sistemine Olası Etkileri

Kanun Hükmünde Kararnameler çerçevesinde getirilen yeni düzenlemelerle Jandarma Genel Komutanlığı askeri özelliklerinden arındırılmıştır. Kurumun çift başlı yönetim yapısı ortadan kaldırılmış, tamamen sivilleşmiştir. Yıllardan beri tartışılan Türkiye'nin kolluk birimlerinin tek çatı altında toplanması ve jandarmada askeri hiyerarşinin dışında bir yapılanmaya gidilmesi fikri uygulamaya geçirilmiştir. Yeni durumun en önemli çıktısı hiç kuşkusuz Jandarma Genel Komutanlığı'nın daha güçlü bir yapıya kavuşması olacaktır. Kurumun karar alma mekanizmaları daha hızlı çalışacak, hizmetlerde etkinlik ve verimlilik artacaktır. 2016 öncesi kurumun yapısında bir karar alınırken hem askeri makamların, hem mülki makamların, adli görevlerinde ise adli makamların ikna edilmesi gerekirken, en azından yavaş işleyen askeri bürokrasinin saf dışı kalmasıyla kurumun daha esmek hareket edebilmesi beklenmelidir. Ayrıca Genel Kurmay Başkanlığı gibi büyük bir kurumun gölgesinde kalması nedeniyle bir türlü kendine

ait bir kimlik oluşturamayan Jandarma Genel Komutanlığı'nın kurumsal kimlik oluşturma süreci daha da hızlanacaktır.

Jandarma Genel Komutanlığı, Türk Silahlı Kuvvetlerinden ayrılmasından sonra, profesyonelleşmeye daha çok ağırlık vermiş ve 'Uzman Erbaş' alımlarını arttırmıştır. Polis teşkilatında olduğu gibi, Jandarmanın da yakın gelecekte tamamen profesyonellerden oluşması beklenmektedir. Profesyonelleşmenin sağlanmasıyla terörle mücadelede ile kurumun adli ve idari görevlerinde başarısı artacak; insan hak ve hukukuna daha fazla riayet eden çağdaş bir iç güvenlik yapılanmasına gidilecektir.

Jandarma Genel Komutanlığı subay ihtiyacını Kara Harp Okulundan karşılamaktaydı. Harp okulu mezunları sınıf okulunda kısa bir eğitimden sonra Jandarma sınıfına aktarılmaktaydılar. Jandarma teşkilatı ile oldukça farklı yapısı olan Kara Kuvvetleri'nin eğitimiyle yetişen personelin daha çok sivil görev (adli-idari) ifa eden Jandarma hizmetlerine adaptasyonu kolay olmamaktaydı. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi'nin kurulmasıyla birlikte teşkilat kendi subay ihtiyacını yetiştirmeye başlayacaktır. Doğrudan Jandarma hizmetlerine yönelik olarak yetiştirilecek bu yöneticiler hem kurumsal hizmetleri başarıyla yerine getirebilecek, hem de jandarmanın bağımsız bir kurum kimliğinin oluşmasını hızlandıracaklardır. Çünkü jandarma teşkilatının yerine getirdiği görevler askeri nitelikte değildir. Jandarma trafik, silah ruhsatı, önleyici kolluk, adli kolluk terörle mücadele, kriminal, arama kurtarma, istihbarat vb. birçok farklı görevleri olan bir kuruluştur. Tamamen sivil halka yönelik olan bu hizmetler, askeri mantıkla yetişmiş yöneticilerden ziyade, bu hedeflere uygun vizyonda yetiştirilecek personeller tarafından daha başarılı bir şekilde yürütülebilecektir.

Çift başlı yapının ortadan kalkmasıyla İç güvenlik kurumları arasında koordinasyon ve eş güdüm artacak işbirliği olanakları güçlenecektir. İç güvenlik hizmetlerinin çok başlı bir yapıya, karmaşık bir mevzuata, birbirinden farklı hiyerarşiye, sorumluluk alanına, personel yapısına ve eğitim standartlarına sahip olduğu görülmektedir. Ancak yapılan düzenlemeler ile artık daha koordine bir şekilde çalışılabilmesine olanak sağlanmıştır.

Jandarma Genel Komutanlığı görevlerine teamülde daha çok Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan bir Orgeneralin atandığı görülmüştür. Kara kuvvetlerinin ağırlığı nedeniyle Jandarmanın kendi içerisinden yetişmiş bir generale bu görev verilmemiştir. Jandarma hizmetlerine tamamen yabancı, meslek hayatını kara kuvvetlerinde geçirmiş bir komutanın Jandarma hizmetlerini yeterince bilmeden büyük bir teşkilatı yönetmesi yönetim biliminin gereklerine de aykırı bir durumdur. Jandarma Genel Komutanlığı'nın Türk

Silahlı Kuvvetlerinden ayrılmasıyla birlikte bu çetrefilli durum ortadan kalkmıştır. Getirilen düzenlemeler ile Jandarma sınıfına bir adet orgeneral kadrosu ile dört adet Jandarma Genel Komutan Yardımcısı kadrosu ihdas edilmiştir. Artık jandarmanın kendi içerisinden yetişmiş, kurumu iyi tanıyan bir kişinin Jandarma Genel Komutanı olabilecek olması kurumun geleceği ve hizmetlerinin başarısı açısından son derece önemlidir.

Türkiye'nin iç güvenlik yapılanması, ortak bir stratejik plan yoksunluğu nedeniyle etkin ve verimli çalışmamaktaydı. Bu konuda kurumların değişime direnç göstermesi ve koordinasyon kültürüne kapalı olmaları (Akyüz,2015:82), her birinin ayrı bir istihbarat biriminin bulunması, iş birliği kültürünün gelişmemiş olması, kurumların bilgi saklama eğiliminde olmaları, kurumlar arasında güven duygusunun oluşmaması ve birbirlerini rakip olarak görmeleri gibi nedenlerden dolayı güvenlik birimleri arasında yeterince bilgi ve istihbarat paylaşımı yapılamamaktadır (Mil, 2014:58). Jandarma teşkilatının yeni yapısıyla birlikte istihbarat paylaşımı ve diğer konulardaki koordinasyon daha da kolaylaşacaktır. Eski yapıda askeri makamların onayı olmaksızın jandarmanın diğer güvenlik birimleriyle koordineli çalışması imkan dahilinde olmayıp, askeri hiyerarşinin aşırı merkeziyetçi yapısı nedeniyle hızlı karar almaktan uzaktı. Oysaki güvenlik hizmetleri doğası gereği hızlı karar alıp uygulamayı gerektirmektedir.

Jandarma gibi askeri gelenekten gelen güçlü ve büyük bir kurumun çok başlılıktan kurtularak, bağımsız ve profesyonel bir kurum olarak ortaya çıkacak olması jandarma teşkilatının etkinliğini artıracaktır. Yeni yapıda jandarma ve polisin daha koordineli bir şekilde çalışabilecek olması ile de benzer görevleri ifa etmekte olan bu iki kurumunda başarısını artıracak ve Türkiye'nin güvenlik problemlerinin çözümü hızlanacaktır.

5. Sonuç

Türkiye'nin güvenlik örgütlerinin başarılı çalışmalar yürüttükleri bilinmekle birlikte sistemin birtakım sıkıntılarının bulunduğu da gerçektir. Ortak bir stratejik plan yoksunluğu, koordinasyon kültürünün yerleşmemiş olması, istihbarat paylaşımında yaşanan zaafiyetler bürokratik hantallıklar, kurumlar arasında güven duygusunun yerleşmemiş olması ve kurumların birbirlerini rakip olarak görmeleri yaşanan sıkıntılardan bazılarıdır.

Türkiye'de dışarıdan kaynaklanan güvenlik sorunlarıyla mücadele görevi Genelkurmay Başkanlığına, İstihbarat görevi MİT Müsteşarlığı'na; iç güvenlik ve sahillerin güvenliğinin sağlanması ise İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapmakta olan Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel

Müdürlüğü ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'na verilmiştir. Emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanunların verdiği çok çeşitli görevleri yerine getiren silahlı genel kolluk kuvveti olan Jandarma teşkilatı 2016 yılına kadar İçişleri Bakanlığı'na ve Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı bir kurum olarak çift başlı bir yönetim yapısında görevlerini sürdürmüş; kurumun bu iki başlılığı ve askeri niteliğinin ağır basması muadili güvenlik örgütlerinin yapılanmalarıyla örtüşmediği ve askeri yapısı nedeniyle demokratik olmadığı ileri sürülerek eleştirilmiştir. Jandarma teşkilatı ayrıca adli görevleri nedeniylede adli mercilere bağlı bir kurum olarak adli kolluk görevlerini yerine getirmektedir. Jandarma teşkilatında reform sayılabilecek ve kurumun gelecek vizyonunu gerçekleştirmesine katkı sağlayabilecek değişiklikler 2016 yılında OHAL KHK ları ile ilgili kanunlarda yapılan değişiklikler ile gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda; Jandarma mevzuatından "askeri" ibaresi kaldırılmış ve kurum tamamen İçişleri Bakanlığı hiyerarşisine tabi hale getirilmiştir. TSK İç Hizmet Kanunu'ndan Jandarma çıkarılmış ve Jandarmanın Garnizon Komutanlığı gibi askeri görevleri de kalmamıştır. Jandarma Genel Komutanlığı personelinin atama, terfi ve denetim işlerinde mülki makamlar yetkili kılınmış, personel kaynağı için Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi'nin kurulmasıyla da Jandarma askeri hiyerarşiden ayrı bir kurum haline gelmiştir. Uzun zamandan beri tartışılan ancak bir türlü gerçekleştirilemeyen bu değişikliklerin Türkiye'nin güvenlik sisteminde olumlu değişikliklere yol açacağı beklenmelidir. Jandarma Genel Komutanlığı'nın kurumsal kimlik oluşturma süreci daha da hızlanacak, iç güvenlik hizmetlerinde kararların daha hızlı ve polis birimleriyle koordineli şekilde alınıp uygulamaya geçirilmesi kolaylaşacaktır.

Kaynaklar

AÇIKMEŞE, Sinem; (2012), *Strateji ve Güvenlik Kavramları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

AKMAN, Nurettin; (1991), *Yönetimde iç Güvenlik ve Jandarma*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

AKYÜZ, Bilal; "Türkiye'de İç Güvenlik Algısının Değiştirilmesi: İç Güvenlik Teşkilatı'na Yönelik Yeni Yapılanma Modeli", Savunma Bilimleri Dergisi, Sayı:1,2015,ss:72-82

ALPAR, Güray; "Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu", Güvenlik Bilimleri Dergisi, 2(1), 2013, ss: 79-106

ALYOT, H.Tevfik; (1947), *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü durum)*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BUZAN, Barry; (1991), *People, Stateand Fear: An Agenda For International Security Studies in the Post-Cold War Era*, London: Harvester Weatsheaf

Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu; (1983), Kanun No:2937. www.mit.gov.tr/2937.pdf

Emniyet Genel Müdürlüğü; Erişim Tarihi: 11 Nisan 2017. https://www.egm.gov.tr/Sayfalar/Organizasyon-Yapisi.aspx

Genel Sekreterlik; "175'inci Yılında Jandarma", Jandarma Dergisi, Sayı 139, Haziran 2014, ss: 42-57

GÜNDAY, Metin; (2013), *İdare Hukuku*, İmaj yayınları, Ankara.

İl İdaresi Kanunu; (1949) Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2017. http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5442.pdf

Jandarma Okullar Komutanlığı; (2013), *Jandarma Meslek Bilgisi*, J.Gn.K.lığı Basımevi Müdürlüğü, Ankara

Jandarma Dergisi; (2013), *Jandarma Meslek Bilgisi*, J.Gn.K.lığı Basımevi Müdürlüğü, Ankara

Jandarma Okullar Komutanlığı; Erişim Tarihi: 11 Nisan 2017. https://www.jandarma.tsk.tr/tarihce/index.htm

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Teşkilat, Görev Ve Çalışma Esasları Yönetmeliği; (2016), Erişim Tarihi: 11 Nisan 2017 http://www.jsga.edu.tr/images/haber/2474109_JSGA%20Te%C5%9Fkilat,%20G%C3%B6rev%20ve%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Esaslar%C4%B1%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi.pdf

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Eğitim Merkezi Eğitim-Öğretim Yönetmeliği; (2017), Erişim Tarihi: 11 Nisan 2017.
http://www.jsga.edu.tr/images/haber/2596307_JSGA%20E%C4%9Ft.Mrk.E%C4%9Ft.%C3%96%C4%9Ft.%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi.pdf
Jandarma Genel Komutanlığı, Personel Yönetmeliği (2016), Erişim Tarihi:11.04.2017.
http://www.jsga.edu.tr/images/haber/4549549_J.Gn.K.l%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20ve%20S.G.K.l%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Personel%20Y%C3%Bnetmeli%C4%9Fi.pdf
Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği; (1983), Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017
http://www.jandarma.gov.tr/kriminal/turkish_internet/anasayfa/hukuki_dosyalar/5-%20jandarma%20te%C5%9Fkilat%20g%C3%B6rev%20ve%20yetkileri%20y%C3%B6netmeli%C4%9Fi.pdf
Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği; (2016), Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170121-8.pdf
Kanun Hükmünde Kararname; (2016), Karar Sayısı: KHK/668. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727M2-1.pdf
Kanun Hükmünde Kararname; (2016), Karar Sayısı: KHK/669. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-4.pdf
Kanun Hükmünde Kararname; (2016), Karar Sayısı: KHK/671. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160817-18..htm
Kanun Hükmünde Kararname; (2016), Karar Sayısı: KHK/674. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901M2-2.pdf
Kanun Hükmünde Kararname; (2016), Karar Sayısı: KHK/676. Erişim Tarihi: 12 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161029-5.htm
Kanun Hükmünde Kararname; (2017), Karar Sayısı: KHK/680. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170106M1-2.htm
Kanun Hükmünde Kararname; (2017), Karar Sayısı: KHK/681. Erişim Tarihi: 11 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170106M1-3.htm
Kanun Hükmünde Kararname; (2017), Karar Sayısı: KHK/690. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017.
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170429-M1-2.htm
KOPARAN, Necdet; (2007), "Türk Jandarma Teşkilatı(1908-1923)", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yükseklisans Tezi, Ankara
MİL, H.İbrahim; "Türkiye'de İlk Güvenlik Teşkilatları ve Özellikleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Sayı:11, 2014, ss: 40-61

Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu; (1983), Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2017. http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2945.pdf

Milli İstihbarat Teşkilatı; Erişim Tarihi: 02.05.2017. https://www.mit.gov.tr/onsoz.html

POLAT, Cevdet; "Askeri Statülü Kolluk Kuvveti Olarak Jandarma'nın Dünyadaki Konumu", Jandarma Dergisi, Sayı:139, 2014, ss: 58-69

Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu; (1934), Erişim Tarihi: 10 Nisan 2017 www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2559.doc

Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu; (1982), Erişim Tarihi: 12 Nisan 2017 http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2692.pdf

SANDIKLI, Atilla; (2009), "Değişen Güvenlik Anlayışları ve Türkiye'nin Güvenlik Stratejisi", BİLGESAM Yayınları, Rapor No:2

SÖNMEZ, Ali; "Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869)", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:25, Sayı:39,2006,ss:199-219

SÖNMEZ, Ali; "Osmanlı Devleti'nde İç Güvenliğin Dönüşümü: Zaptiye Teşkilatı'ndan Jandarma'ya", Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt:6,2012,ss:2855-2864

Türk Dil Kurumu; Erişim Tarihi: 11 Nisan 2017. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58ee07bb431989.68079250

Türk Silahlı Kuvvetleri; Erişim Tarihi: 15 Nisan 2017. http://www.tsk.tr/TskHakkinda/Tarihce

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu; (1961), Erişim Tarihi: 11 Nisan 2017. http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf

YILMAZ, Sefer; "Türkiye'nin İç Güvenlik Yapılanmasında Değişim İhtiyacı", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı 3, 2012, ss:17-40

Terör ve Güvenlik Alanında Sivil Havacılık Güvenliğinin Önemi ve Riskler

Ahmet Kenan Sayın

Öğr.Gör., İnönü Üniversitesi, Malatya MYO, aksayin44@gmail.com

Öz

Günümüzde dünyada kentleşmenin gelişmesi ve toplu ulaşım ihtiyacının artmasıyla birlikte güvenlik kavramının önemli bir ayağını, ulaşım alanındaki güvenlik, yani ulaşım güvenliği oluşturmaktadır. Bu güvenlik alanı; hava, kara ve deniz ulaşımındaki güvenliği de kapsamaktadır.

Çağımızda ulaşım güvenliğindeki mevcut sorunlar ve taşıdığı riskler, dünya üzerindeki ülkelerin güvenliği ile yakından ilgili hale gelmiştir. Bunun en belirgin göstergesi sivil havacılık güvenliğinde yaşanmıştır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ni hedef alan, 11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda, dünyadaki sivil havacılık güvenliği ve havalimanı güvenlik hizmetleri, ulaşım güvenliği ve genel güvenlik algısı açısından en önemli konuma yükselmiştir. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte, küresel anlamda bir güvenlik açığı ve terör korkusu yükselişi de ortaya çıkmıştır, Bu olaydan sonra özellikle de havalimanlarında, en etkili güvenlik sistemleri ve güvenlik hizmetleri, uygulanmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada; ulaşım güvenliğinde, sivil havacılık güvenliğinin ulusal ve uluslararası güvenlik açısından önemi ortaya çıkarılmış, sivil havacılık alanında yaşanmış terör olaylarıyla birlikte, genel riskler değerlendirilerek, mevcut sorunlara ve çözümlerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör, Sivil Havacılık Güvenliği, 11 Eylül Saldırısı.

Importence Of The Airport Security In The Field Of Terror And Security And The Risks

Abstract

Nowadays, the one important branch of the security concept is consist of the transportation security as the development of the urbanisation and the need of the collective transportation has arised . This security field includes airport, land and sea route transportation security.

In our time, the existing problem and risks in transportation security area has been closely related with the countries security in the world. The very distinct sample has been observed in airport security . After the attacks on

11 September 2001 in USA the airport security and the transportation security has became one of the first degree importance inside the general security in the world. With the 11 september Attacks a deficit of security has became evident and the arising fear of the terror has been appeared through the world. After this events, the more effective security devise has started to be used and the security measures has been taken especially in the airports.

In this study, considering the terror cases occured how the national and ınternational airport security is important inside the transportation security has been work through. By evaluating the general risks, It is aimed to make some proposal to solve this security problem .

Key words: Terror, Airport Security, 11 September Attacks,

1.Giriş

Dünyada kentleşmenin ve toplu ulaşım ihtiyacının artmasıyla birlikte güvenlik kavramının önemli bir ayağını, ulaşım alanındaki güvenlik, yani ulaşım güvenliği oluşturmakta, bu güvenlik alanı; hava, kara ve deniz ulaşımındaki güvenliği de kapsamaktadır. Çağımızda ulaşım güvenliğindeki mevcut sorunlar ve taşıdığı riskler, dünya üzerindeki ülkelerin güvenliği ile yakından ilgili hale gelmiştir. Bu durumun en önemli olayı ABD'de yaşanan İkiz Kule Saldırıları yani 11 Eylül (2001) Terör Saldırıları olmuştur. 11 Eylül 2001 terör saldırıları uçak kaçırma olaylarının boyutunu tamamen değiştirmiş ve uçakların bir intihar eyleminin aracı olarak kullanılması binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Hava korsanı olarak nitelendirilemeyecek olan teröristler o ana kadar alınan tüm hukuksal ve teknik önlemlerin hava ulaşımının güvenliğini sağlamada hala yetersiz olduğunun gözler önüne serilmesine sebebiyet vermişlerdir. Bu olaydan sonra tüm önlemler yeniden gözden geçirilmiş ve havacılık artık çok sıkı güvenlik tedbirlerinin alındığı ve hızdan önce güvenliğin önemli olduğu ve tercih edildiği bir sektör haline dönüşmüştür (Ünlü, 2009: 61). 11 Eylül 2001'den itibaren, artık yolcu uçakları birer silah haline gelmiş bunun sonucunda da birçok ülke bu olaylardan sonra teröristlerce uçağın yerleşim birimi üzerine çakılmasını önlemek için, hava kuvvetlerine vurma yetkisi vermeye başlamıştır. Bununla birlikte uçakları, yolcuları ve havalimanlarını koruma amaçlı yeni güvenlik sistemleri oluşturulup kullanılmaya başlanmıştır. Güvenlik alanında sivil (asker olmayan) havacılık bir devlet için çok önemli bir konuma yükselmiştir. Günümüzde terör örgütleri ulaşım güvenliğine yönelik saldırılarda sivil havacılığa yönelik saldırıları daha değerli görmeye başlamıştır. Çünkü terörün amaçlarından olan topluma korku salmak ve uluslararası medyada yer almak gibi istekler bu saldırılarla kolaylaşmakta, bir terör örgütü mensubunun bir uçağı kaçırması bağlı olduğu örgüt ve dünya medyası açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Dünya devletleri ve milletleri tarafından halen büyük sorunları olan ve riskler taşıyan sivil havacılık güvenliği terör örgütlerinin hedefinde olan Türkiye içinde çok önemli ve öncelikli bir durumdadır.

2.Terör ve Terörizm

Terör dilimize, Fransızca "terreur" kelimesinden geçen terör sözcüğü etimolojik kökeni bakımından Latincedir. Fransız İhtilaliyle beraber ilk defa kavram olarak kullanılan terörizm, gerek o dönemki kullanım anlamı gerek Latincedeki kelime anlamı itibariyle "korkuyla yönetmek" manasına gelmektedir (Combs, 2006: 4). Türk Dil Kurumu tarafından ise "yıldırı" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Teröre ilişkin daha genel ve sade bir tanım yapmak gerekirse terörü şu şekilde ifade etmek mümkündür (Bal, 2006:4): "Terör, belli ideolojiye sahip bir grup tarafından, hedef kitlenin belli bir konudaki davranışını veyahut fikrini değiştirmek amacıyla belli siyasi amaçlar gerçekleştirmek üzere bilerek özellikle sivillere yönelik olarak toplumda kaos ve korku ortamı meydana getirecek propaganda amaçlı şiddet eylemleri yapılmasıdır."

Bunun yanı sıra terör ve terörizm birbirlerinden farklı kavramlar olarak değerlendirilmektedir. Alkan'a göre (Alkan, 2011: 29); "Hâlbuki terör, büyük çaplı korku veren ve bireylerde yılgınlık yaratan bir eylem durumunu ifade ederken; terörizm ise siyasal amaçlar için mevcut durumu yasadışı yollardan değiştirmek amacıyla örgütlü, sistemli ve sürekli terör eylemlerini kullanmayı bir yöntem olarak benimseme durumunu ifade etmektedir."

Günümüzde terör ve terörizm küresel anlamda bir tehdit olmuş durumdadır. Terör örgütlerinin hedeflerinde; insanların toplu olduğu ve toplum içinde büyük korku yaratacak, metro istasyonları, otogarlar ve hava meydanları yer almaktadır. Buradaki saldırılarda diğer milletlerden insanlarda ölmekte veya yaralanmakta böylece terör eylemi dünya gündemine yayılmaktadır. Birçok medya organı bu olayı flaş haber olarak yayınlamaktadır. Yine bu eylemlerin en büyük hedefi bir hava meydanına saldırı yapmaktır. Böylece eylem ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda büyük etkiler oluşturmaktadır. Terör örgütleri bu eylemlerle birlikte güçlü olduklarını "çok güvenli kabul edilen" bir havalimanına bile saldırı yapabileceklerini kendi tabanına ve kamuoyuna bildirmiş olmaktadır. Bu anlamda dünyada, 11 Eylül saldırıları çok önemli bir yer tutmuştur. Bir örgüte bağlı teröristlerin, ABD'de bir havalimanında güvenlik kontrollerinden geçerek, yolcu uçaklarını kaçırması ve sonuçta ABD'deki İkiz Kulelerin yıkılarak 3 bin

kişiye yakın insanın ölmesi, dünya medyasında canlı olarak yayınlanmıştır ve dünya devletleri yeni ve güçlü bir terörizmle yüzleşmek durumunda kalmıştır.

3.Sivil Havacılık Güvenliği

Sivil havacılık askeri ve polisiye olmayan havacılık faaliyetleridir. Yolcu ve kargo uçakları en çok dikkatimizi çeken ve dünya üzerinde uluslararası antlaşmalarla korunan faaliyetlerdir. Günümüzde küresel terörizm dünyaya korku salmak amacıyla, hedefindeki ülkelerin havalimanlarına saldırı düzenlemektedir. Bu saldırılar bombalı eylemler, uçak düşürme, uçak kaçırma, rehin alma veya uçağa zarar vermek gibi etkili eylemlerdir.

Dünya tarihinde 1960'lı ve 1970'li yıllar sivil havacılık güvenliği için önemli gelişmelerin kapısını aralayan uçak kaçırma ve uçak düşürme eylemlerinin yoğun yaşandığı bir dönem olmuştur. Aşağıda verilen tabloda 1967-1972 yılları arasında dünya üzerinde kaçırılan uçak sayıları gösterilmiştir.

Tablo 1: Dünya genelinde kaçırılan uçak adedi (Uzuner, 2003: 11)

YIL	Uçak Adedi
1967	0
1968	16
1969	40
1970	25
1971	25
1972	27

Dünyada sivil havacılığa karşı yapılan ilk eylemleri sıralayan Merarı, "Sivil Havacılığa Karşı Saldırılarda Eğilimler ve Dersler (Attacks On Civil Aviation: Trends and Lessons) başlığı altındaki yazısında, havacılığa yönelik saldırıların temel modlarının yıllardır değişmediğini söyleyerek ilk uçak kaçırma eyleminin siyasi şantaj amacıyla Temmuz 1968 yılında yapıldığını, ilk terörist bombalama eyleminin havadaki bir uçakta, Mayıs 1949 yılında gerçekleştiğini, bir uçağa ilk silahlı saldırının uçak yerdeyken Haziran 1968 yılında ve ilk plansız silahlı saldırının ise Mayıs 1972 yılında havaalanındaki

yolculara yönelik olarak gerçekleştiğini belirtmektedir (Merarı, 1999: 9). Görüldüğü üzere geçmişten günümüze sivil havacılık birçok farklı çeşitte saldırıya maruz kalmaktadır.

3.1.Sivil Havacılık Güvenliğinde Mevcut Sorunlar

Sivil havacılık faaliyetlerinde en önemli konu güvenliktir. 11 Eylül saldırılarından sonra da güvenlik hizmetleri ve mevcut sorunları en çok konuşulan konular olmuştur. Bir havalimanın ve bir uçağın korunması, güvenliğinin sağlanması çok karmaşık ve kompleks bir güvenlik yapılanması gerektirir. Bu durum, bir çok sorunu ve riski de beraberinde taşır. Güvenlik hizmetlerinde oluşabilecek bir boşluk tüm güvenlik hizmetlerini boşa çıkarabilir. Risk konusu ise daima yüksektir. Çünkü günümüzde özellikle çeşitli patlayıcılar terör örgütlerince kullanılabilmekte ve terör örgütleri mensuplarını bu konuda eğitmektedir. Bir patlayıcının yolcularla birlikte uçağa alınması durumu bile korkutucu ve geri dönüşü zor olan bir durumdur. Çünkü böyle bir durumda uçak havalandıktan sonra güvenlik amacıyla, yapılacak pek bir şey kalmamaktadır.

11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen ve dünya tarihindeki en önemli terör eylemi olarak dört tane yolcu uçağının kaçırılması ve bu uçaklardan ikisinin ABD Dünya Ticaret Merkezi Binalarına çarptırılması sonucu binaların yıkılması olayı incelendiğinde; teröristlerin ABD'nin Boston Logan Havaalanını kullandıklarını, bu havaalanının teröristlerce seçilmiş bir havaalanı olduğunu çünkü bu havaalanının genel olarak çok yoğun hava trafiği ve daha az güvenli oluşu ile bilinen bir havaalanı olduğu, her yıl binlerce yolcunun bagajlarının kaybolduğu, çeşitli kargaşaların yaşandığı ve yeterli güvenlik önleminin alınmadığı ortaya çıkmıştır.

Hava meydanı güvenliği, birçok kanun, yönetmelik ve uluslararası anlaşmayı ayrıca birçok ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşun kararlarını ve kurallarını içermektedir. Bu yönüyle karışık ve güvenlik uygulamaları zorluklarla dolu bir alandır. Bununla birlikte birçok sorunu bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye için bunlardan en önemlisi de güvenlik teşkilatlarının tek bir merkeze bağlı olmaması birçok güvenlik yöneticisinin bulunması durumudur. Ayrıca sivil havacılıkta görev yapan Özel Güvenlik Teşkilatı bünyesinde de birçok sorun mevcuttur.

Sivil havacılıkta ticari kaygılarda karşımıza büyük bir sorun olarak çıkmaktadır. Sivil havacılık içinde faaliyet gösteren işletmeler yolcular başta olmak üzere müşterilerinin hızlı ve konforlu seyahatleri veya kargolarının hızlı taşınması amacıyla güvenlik hizmetlerinde esnekliğe gitmeleri güvenlik açısından olumsuzluklara sebep olmaktadır. Havayolu şirketlerinin kar etmesi, güvenlik hizmetlerinde harcanan

zaman ve güvenlik hizmetlerinin işletmelere yansıyan ekonomik durumu konuları da büyük sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu konularda güvenlik hizmeti esnetilmekte veya çatışmalar oluşmaktadır.

4.Sonuç

Küreselleşen terör ve terör örgütleri tüm dünya devletlerine ve özellikle de Türkiye'ye karşı büyük tehditler ve sorunlar oluşturmaktadır. 11 Eylül saldırıları ve saldırlar sonucu oluşan yeni güvenlik ve terör anlayışı dünyadaki birçok şeyi de değiştirmiştir. Artık devletlerin güvenliği hakkında; bir ülkeden kalkacak uçağın güvenliğinin sağlanması konusu her devletin ilgilendiği bir konu olmuştur ve uluslararası antlaşmalarla daha güvenli hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Taşıdığı riskler açısından sivil havacılık güvenliği incelendiğinde birçok sorunla karşı karşıya olduğu görülmektedir. En öncelikli risk bir terör saldırısıdır. Terör saldırıları birçok insanı öldürmek veya sakat bırakmak, yaralamak, ekonomik zararlar ve topluma psikolojik zararlar vermek üzerine planlanmaktadır. 11 Eylül Saldırılarında yaşandığı gibi bir uçağın tüm yolcularıyla kaçırılması ve bir hedefe intihar saldırısı yapılarak çakılması olayı ise en büyük risklerdendir. Bu risklerin karşısında ise büyük sorun ve eksiklikleri olan güvenlik yapılanması ve hizmetleri karşımızda durmaktadır. Bunun yanında sivil havacılıkta yer alan işletmelerin ticari kaygıları ve hız sorunu büyük engeller olarak güvenlik hizmetlerinin karşısında yer almaktadır.

Sivil havacılıkta ele alınan sorunlar ve terör saldırıları incelendiğinde; yönetiminde güçlü ve tek merkezden yönetilen bir güvenlik yapılanmasına ihtiyaç duyulduğu ve mevcut güvenlik hizmetlerinin gözden geçirilerek sorunların çözülmesinin hem ülkemiz hem de dünya toplumlarının güvenliği açısından riskleri azaltacağı görülmektedir. Ayrıca faaliyette bulunan ilgili işletmelerin faaliyetlerini ulaşım güvenliği açısından düzenlemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bir havalimanına yönelik saldırının tüm dünya ülkelerini hedef aldığı ve saldırı çeşitlerinin artarak devam ettiği ve terör örgütlerinin son dönemde bu tür saldırılara ağırlık verdiği gözlemlenmektedir.

Kaynaklar

ALKAN, Necati: (2011), *Özgürlükten Araçsallığa PKK'da Kadınlar*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, s. 29.

BAL, İhsan; (2006), a.g.e., s. 8; Arthur Garrison, (2003), *"Terrorism: The Nature of Its History"*, Criminal Justice Studies, Vol. 16(1), s. 44.

COMBS, Cindy C; (2006), Terrorism in the 21st Century (4th ed.), New York: Prentice Hall, s.4.

TDK, (2011); Büyük Türkçe Sözlüğü, İnternet Erişim: 16 Ağustos 2011. http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=ter%C3%B6r

MERARI, Arıel, (1999), "*Attacks On Civil Aviation: Trends and Lessons*", Paul Wilkinson and Brian M. Jenkins (Edited by), *Aviation Terrorism and Security* y.evi: Portland, ss: 9-26

UZUNER, Ali, (2003), *Sivil Havacılık Güvenliği*, Ankara: Özen Yayımcılık.

ÜNLÜ, Sinem, (2009); *11 Eylül Olaylarının Uluslararası Sivil Havacılık Güvenliğine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Konya.

Siber Güvenlik Politikalarının Kamu Yönetimine Yansıması

S. Mustafa ÖNEN, Salim KURNAZ

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, IIBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mustafa.onen@inonu.edu.tr
Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, salimkurnaz@hotmail.com

Öz

Bilişim teknolojilerinin kullanımının giderek yaygınlaşması ve hayatın ayrılmaz birer parçası haline gelmesi, kullanıcıların siber suçların mağduru olma riskini giderek artırmaktadır. Bu durum ulus devletlere ve devletler üstü kuruluşlara siber ortamları kontrol altına almak ve kullanıcıların mağdur olmalarını engellemek için gerekli düzenlemeleri yapması zorunluluğunu getirmektedir. Özellikle klasik dolandırıcılık faaliyetleri şeklinde ortaya çıkan siber saldırıların son dönemde kamusal kurumlara yapılan saldırılara dönüşmesi, kamu kurumlarının ve devletlerin konuyu daha kapsamlı ele almasına neden olmuştur. Bu araştırmanın esas amacı, dünyada ve Türkiye'de siber güvenlik politikalarının yasal ve kurumsal açıdan kamu yönetimine yansımasını incelemek ve değerlendirmektir. Bu alandaki çalışmalara katkı sağlamak amacıyla çalışmanın ilk bölümünde, siber suç ve siber güvenlik kavramı ve türleri ele alınacaktır. İkinci bölümde, önce gelişmiş ülkelerde uygulanan siber güvenlik önlemlerine ve yasal düzenlemelere yer verilecek; daha sonra Türkiye'de uygulamaya konan siber güvenlik politikaları kapsamında başlıca yasal ve kurumsal düzenlemeler incelenecektir. Son bölümde ise, mevcut düzenlemelerin yasal ve kurumsal bakımdan Türk Kamu Yönetimine etkisi belli ölçüde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Siber Güvenlik, Siber Suçlar, Siber Güvenlik Stratejisi, Siber Güvenlik Eylem Planı, Siber Güvenlik Yönetimi.

Reflection of Cyber Security Policies to Public Administration

Abstract

Increasing use of information technology and becoming an integral part of life increases the risk of cybercriminals becoming a victim and obliges nation states and non-governmental organizations to regulate cyber environments or prevent users from becoming victims. The recent transformation of cyber attacks, especially from classical fraudulent activities, into attacks on public institutions has led public authorities and governments to take a more comprehensive view of the issue. The main purpose of this research is to examine and evaluate the reflection of cyber security policies on public administration in the world and in Turkey from legal and institutional perspective. To contribute to the studies in this area, in the first part of the work the concept and types of cybercrime and cyber security will be discussed. In the second part, Initially the cyber security measures and legal regulations applied in the developed countries will be given; and then the main legal and institutional arrangements implemented in Turkey will be examined within the scope of the cyber security policies. In the last part, the effects of current regulations on Turkish public administration from legal and institutional aspects will be evaluated to a certain extent.

***Keywords**:* Cyber Security, Cyber Crime, Cyber Security Strategy, Cyber Security Action Plan, Cyber Security Administration.

1. Giriş

Son yıllarda teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, günlük hayatımızın her alanını etkilemektedir. Bireysel, toplumsal ve ekonomik yaşam; bilgi ve iletişim teknolojilerine giderek daha bağımlı hale gelmektedir. Günümüzde teknolojik gelişmeler; ülkeler, toplumlar ve bireyler arası engelleri ortadan kaldırmakta; bilgi ve iletişimin küresel düzeyde yayılmasına neden olmaktadır. İfade ve düşünce özgürlüğünü sağlayacak her türlü girişim; bireylerin ve toplumların özgürlük ve demokratik talepleri üzerinde kuşkusuz olumlu bir etki bırakmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri de bu alanlardan birisi, belki de en önemlisidir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu ve özel sektörde kullanımı ilk başta kapalı intranet şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ile kamu ve özel yönetimdeki açıklık, şeffaflık, katılımcılık, hesap verebilirlik gibi değer ve ilkelerin daha çok benimsenmeye başlaması, vatandaş ve paydaşların bilgiye erişim için istek ve beklentilerini de artırmıştır. Bu durum, kurumların yapılarını kapalı sistemlerden açık sistemlere dönüştürmesine yöneltmektedir. Dönüşüm süreci, e-uygulamaların önünü açarak kurum ile paydaşların iletişim ve paylaşım olanaklarını geliştirmektedir. E-uygulamaların yaygın bir şekilde kullanılmaya başlaması, kişisel ve kurumsal bilgilerin internet ortamına taşınmasının yanı sıra, kötü niyetli kişilerin bu bilgileri istedikleri gibi kullanmak istemesiyle sonuçlanabilmektedir. Artan e-uygulamalar, zamanla siber saldırıların daha çok hedefi haline gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerde hassas bir şekilde korunan ve giderek önemli bir hale gelen temel haklar, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar; bu sefer siber güvenlik için de söz konusu olmuştur. Toplumların özgürlük ve refahı; özel sektör ve sivil toplumun katkıları ile gelişmeye devam edecek bir internete bağlı hale gelmiştir. Siber olaylara, kötü amaçlı faaliyetlere ve kötüye kullanımlara karşı hükümetlerin özgür ve güvenli bir siber ortamı sağlaması, en temel görevleri arasındadır. Hükümetlerin erişim ve açıklığı korumak, çevrimiçi temel haklara saygı göstermek ve internetin güvenirliğini ve birlikte çalışabilirliğini arttırmak gibi çeşitli sorumlulukları vardır.

Bu araştırmanın esas amacı, dünyada ve Türkiye'de siber güvenlik politikalarının yasal ve kurumsal açıdan kamu yönetimine yansımasını incelemek ve değerlendirmektir. Bu alandaki çalışmalara katkı sağlamak amacıyla çalışmanın ilk bölümünde, siber suç ve siber güvenlik kavramı ve türleri ele

alınacaktır. İkinci bölümde, gelişmiş ülkelerde uygulanan siber güvenlik tedbirlerine ve yasal düzenlemelere yer verilecek; Türkiye'de uygulamaya konan siber güvenlik politikaları kapsamında başlıca yasal ve kurumsal düzenlemeler incelenecektir. Son bölümde ise, mevcut düzenlemelerin yasal ve kurumsal bakımdan Türk Kamu Yönetimine etkisi belli ölçüde değerlendirilecektir.

2. Siber Güvenlik Kavramı

Bilişim teknolojileri ve bilgisayar ortamında ortaya çıkan yeni kavramlar, tam olarak dilimize yerleşmemiş durumdadır. Bu kapsamda, İngilizce'den dilimize geçen "siber (cyber)" kelimesi internet anlamında kullanılabilse de, bilgisayar ve bilgisayar ağları ile ilgili olan veya kapsayan bir kavramı göstermektedir. İngilizce karşılığı (cyber space) ile dilimize geçen diğer bir ifade ise, "siber alan" kavramı olup, yalnızca donanım, yazılım ve bilgi sistemleri şeklinde değil, aynı zamanda bu şebekelerdeki insanlar ve sosyal etkileşim de dahil olmak üzere internetten daha fazlasını (Hathaway ve Klimburg, 2012: 8) açıklamaktadır.

Bilgisayar veya bilgisayar ağları kullanılarak siber uzayda meydana gelen her türlü kanun dışı davranışlar siber suç olarak adlandırılmaktadır. Bu suçlarda bilgisayar veya bilgisayar ağları amaç veya araç olarak kullanılabilmektedir. Diğer bir deyişle siber suç, suçun elektronik ortam içerisinde gerçekleştirilebilmesine ve bu fiilin genel olarak hukuka aykırı işlenmesine veya suç olarak tanımlanmasına denmektedir (Beceni'den aktaran Turhan, 2006: 31).

Daha çok bilgi güvenliği veya bilgisayar güvenliği kavramları ile karıştırılan veya aynı anlamda kullanılan siber güvenlik kavramı üzerinde uzlaşılmış tek bir tanım yoktur. Kişisel veya kurumsal bilgilerin korunmasını ifade eden bilgi güvenliği kavramı ve bilişim sistemlerinin korunmasını açıklayan bilgisayar güvenliği; benzer yönleri olmasına rağmen siber güvenliğin alt yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, bilgi güvenliği siber güvenlik tanımına daha yakın bir tanım olmaktadır.

Siber alan güvenliğinin üst düzeyde gerçekleştirilebilmesi için; siber güvenliğe ilişkin bir politika oluşturulması, devlete bağlı kurumların olması, uyumlu bir işleyiş mekanizmasının kurulması, yapıların esnek ve hızlı çalışmasına imkan sağlayacak hukuki alt yapının oluşturulması, nitelikli eleman ihtiyacı için üniversitelerin düzenlenmesi ve Ar-Ge merkezlerinin kurulması (Yıldız, 2014: 58-59) gerekmektedir.

Siber suç kavramı ele alınırken, aynı zamanda siber güvenlik kavramı da açıklanmaktadır. Hangi faaliyetlerin siber suç olduğunun ortaya konabilmesi için siber güvenliğin tanımlanması gerekmektedir.

Siber güvenlik kavramını değişik bakış açıları ile ele alan tanımlar yapılmıştır. Bu tanımların bir kısmı, bilgi güvenliği ve bilgisayar güvenliği anlamını çağrıştıracak tarzda kullanılmaktadır. Siber güvenlik kavramı, bilginin "gizliliği", "bütünlüğü" ve "erişilebilirliği" ile yakından ilgili olmasına rağmen, güvenlik kavramı ile erişilebilirlik arasında ters bir ilişki vardır. Bilginin gizlilik ve bütünlüğü ile ilgili alınacak tedbirlerin bilginin erişilebilirliğini ters yönde etkilerken; aynı şekilde erişilebilirliğin geliştirilmesi uygulandığında ise, bilginin gizliliği ve bütünlüğü tehlikeye düşebilmektedir (Hekim ve Başıbüyük, 2013:137). Bilgiye erişilebilirlik bireysel özgürlük olarak ele alınırken, bu özgürlüğün kapsamının geniş tutulması siber suçları da artırmaktadır.

Siber güvenlik alanının küresel bir boyut kazanarak devleti aşacak bir düzeye gelmesi, siber güvenlik konusunda etkili tedbirlerin ve çözümlerin bulunması için uluslararası kuruluşların faaliyetleri ile devletlerarası işbirliği imkanlarının önemini artırmaktadır (Öğün ve Kaya, 2009: 166). Uluslararası işbirliğinin gerekliliği siber alan kavramının içinde yatmaktadır. Bu kapsamda, siber saldırı sadece ulusal sınırlar içinde değil, aynı zamanda dünyanın bir ucundan diğer ucundaki bir bilgisayara yapılan saldırılar şeklinde de ortaya çıkabilmektedir.

Ayrıca 2016-2019 "Siber Güvenlik Stratejisi" belgesinde siber güvenlik kavramı; siber uzayla ilgili bilişim sistemleri saldırılara maruz kalmaması, ilgili bilginin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirliğinin korunması, saldırılar ile siber güvenlik saldırılarının saptanması, buna ilişkin ilgili tedbirlerin uygulanması, sorunun saptanması ve sonrasında sistemde yaşanan siber güvenlikle ilgili tehditlerin veya saldırılan öncesine dönülmesi durumunu (UHDB, 2016: 8) şeklinde tanımlanmaktadır.

3. ABD'nin Siber Güvenlik Politikaları

Siber güvenlik, ABD tarafından "ulusal tehdit" meselesi olarak tanımlanan bir güvenlik alanıdır (Ayar ve İlhan, 2016: 3). Siber ortamda gerçekleştirilebilecek terörist saldırılar, ülkenin kritik alt yapısı üzerindeki bilgi güvenliğini tehdit ettiğinden ABD'nin siber güvenliği üzerine yoğunlaşılmıştır (Güngör, 2015: 75). Bu nedenle ABD'nin siber güvenlik politikaları, ilk olarak "Başkanlık Direktifleri" aracılığı ile hazırlanmış; bunu diğer yasal ve kurumsal düzenlemeler izlemiştir.

3.1. Siber Güvenlik İle İlgili "Başkanlık Direktifleri"

ABD'deki siber güvenlik politikaları, öncelikle bilgi teknolojilerinin korunması ulusal planı kapsamında 1995 yılında "Başkanlık Karar Direktifi-39 (Amerika Birleşik Devletlerinin Anti-terör Politikası)", 1998 yılında ise "Başkanlık Karar Direktifi-63 (Kritik Binaların Korunması)", "Ulusal Güvenlik Başkanlık Direktifi-5" ile "Ulusal Güvenlik Başkanlık Direktifi-7" yürürlüğe konmuştur.

3.1.1. Başkanlık Karar Direktifi-39 (ABD'nin Anti-terör Politikası)

1990 yıllarında yapılan yasama çalışmaları, Amerikan siber güvenlik politikalarının değerlendirilmesinde önemli olmuştur. Bu kapsamda siber güvenliğe dikkat çeken ilk düzenleme, 1995 yılında yayımlanan "Başkanlık Karar Direktifi-39" Amerika Birleşik Devletleri'nin anti-terör politikası ile ilgilidir. Bu direktif ile Clinton yönetiminin ulusal kritik yapıların korunmasına yönelik çalışmalar yapması bir raporla istenmektedir. Direktif sonucu oluşturulan raporda kritik yapıların korunmasına yönelik gereken önemin verilmediği ortaya konmuştur (The White House, 1995). Bunun üzerine oluşturulan kurul, 1997 yılında "Kritik Yapıların Korunması Üzerine Başkanlık Komisyonu Raporu"nu yayınlamıştır. Rapor ile siber tehlikenin varlığı, giderek büyüyerek alarm verici seviyeye ulaştığı ve Amerikan'ın bu tehlikeye karşı savunmasız olduğu vurgulanmıştır (The White House, 1998).

3.1.2. Başkanlık Karar Direktifi-63 (Kritik Binaların Korunması)

Bu iki rapor sonucunda Başkan Clinton 1998 yılında Başkanlık Karar Direktifi-63 (Kritik Binaların Korunması)'nı yayınlamıştır. Direktifle Amerika'nın ve ekonomik gücünün siber saldırılara karşı korumasız olduğu ve siber saldırıların önlenmesi kapsamında gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmektedir (The White House, 1998). Bu direktif aynı zamanda kritik olarak nitelendirilen yapıların listesini içermektedir. Bu kritik yapılar bilgi ve iletişim, enerji, banka ve finans kuruluşları, ulaşım, su kaynakları, sağlık hizmetleri, yerel ve ulusal düzeydeki hükümet binaları olarak ifade edilmiştir (The White House, 1998). Bu iki başkanlık direktifi, daha sonra oluşturulan kritik siber güvenlik tedbirlerinin temelini oluşturmuştur.

3.1.3. Ulusal Güvenlik Başkanlık Direktif-5

Ulusal Güvenlik Başkanlığı Direktifi (HSPD) 5; Başkan Bush tarafından 28 Şubat 2003 tarihinde yayınlanan bir bildiridir. Bu bildiri, ABD'nin tek kapsamlı ulusal olay yönetim sistemi kurarak, yerel olayları yönetme becerisini arttırma amacına hizmet etmektedir. Bu yönetim sistemi, terörist saldırıların, büyük felaketlerin ve diğer acil durumların önlenmesi, hazırlanması, müdahale edilmesi ve iyileştirilmesi ile ilgilidir. Böyle bir sistemin uygulanması, ülke çapında tüm düzeydeki hükümetlerin verimli ve etkili bir şekilde birlikte çalışmasına izin verecektir. Direktif, resmi görevlilerin ulusal olay yönetim sisteminin çeşitli bölümleri için sorumluluk ve yetkileri hakkında önceki düzenlemelere göre daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu direktif ile 2002 yılında oluşturulan Ulusal Güvenlik Bakanlığına ulusal sınırlar içinde yaşanacak olaylara müdahale yetkisini verilirken; "Ulusal Olay Yönetim Sistemi" (md.15) ve "Ulusal Tepki Planları"nın (md.16) oluşturulması sorumluluğunu yüklemiştir (Department of Homeland Security, 2003a).

3.1.4. Ulusal Güvenlik Başkanlık Direktif -7

17 Aralık 2003 tarihinde Başkan Bush, Birleşik Devletlerin kritik altyapısını ve kilit kaynaklarını belirleyerek öncelikleri saptamak ve onları terörist saldırılardan korumak amacıyla federal bölümler ve ajanslar için ulusal bir politika oluşturmak üzere Ulusal Güvenlik Başkanlığı Yönergesi (HSPD) 7 yayınlanmıştır. İlgili direktif ile teröristlerin hem fiziksel hem de siber tabanlı kritik altyapıların ve önemli kaynakların yok edileceği ve bu tür bir kötü kullanma şeklinde ulusal güvenliği tehdit edeceği ve bu kritik altyapıların ekonominin bütün sektörlerini etkileyeceği açıklanmıştır (Ünver vd., 2010: 11).

Direktifte kullanılan terimlerin tanımları referans alınmış, 31 politika bildirimi yayınlanmış ve kritik alt yapı tanımlama, öncelik verme ve korumaya ilişkin 38 madde tek tek sıralanmıştır. İlke tabloları ile, yönergenin neler içerdiği ve çeşitli federal, eyalet ve yerel ajansların yönergeyi yerine getirirken oynayacakları rolleri tanımlamıştır. Aynı zamanda Ulusal Güvenlik Bakanlığı'nın sorumluluk alanı terör saldırılarına karşı kritik alt yapıların ve kaynakların korunması maddesi de eklenerek genişletilmiştir (Department of Homeland Security, 2003b).

3.2. Ulusal Güvenlik Kanunu ve Ulusal Güvenlik Bakanlığı

2002 yılında Ulusal Güvenlik Kanunu ile siber güvenlik alanında önemli yasal düzenlemeler getirilmiş ve Ulusal Güvenlik Bakanlığı kurulmuştur (Public Law; 2002). 11 Eylül saldırılarından sonra, kanun öncelikli olarak terörist saldırılara odaklanmış ve "siber güvenlik" ifadesi içermese de bu kanun ile Ulusal Güvenlik Bakanlığı'na siber güvenlik ile ilgili olarak önemli tedbirlere başvurma hakkı tanınmıştır.

Ulusal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde 7 gün 24 saat siber güvenliğin takibini yapan izleme merkezleri kurulmuştur. Ayrıca, Ulusal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde asıl sorumluluğu kamu kuruluşları, yerel ve federal kurumların iletişimini kontrol eden Ulusal Güvenlik ve İletişim Entegrasyon Merkezi oluşturulmaktadır. Bu birim; 7/24 saat federal, merkezi ve yerel yönetimler ile İstihbarat Teşkilatı ve Emniyet Teşkilatı kuruluşları ve özel kuruluşları herhangi bir siber saldırıya karşı korumayı ve gerekli tedbirleri almayı üstlenmiş bir merkezdir (Department of Homeland Security, 2017).

3.3. Adalet Bakanlığı

Adalet Bakanlığı (Department of Justice) bünyesinde faaliyet gösteren Federal Araştırma Bürosu (FBI- Federal Bureau of Investigation) suç araştırmaları, terörist faaliyetler ve siber suçların araştırılması kapsamında lider bir role sahiptir. Federal Araştırma Bürosunun en önemli 10 önceliğinden birisi, Amerika Birleşik Devletleri'ni siber tabanlı saldırılardan ve teknolojik suçlardan korumaktır (FBI, 2017a). Bu görevi yerine getirmek üzere Federal Araştırma Bürosunun Siber Suçlar Merkezi vardır. Bu merkez (Ulusal Siber Araştırmalar Görev Kuvvetleri (NCIJTF- National Cyber Investigation Joint Task Force), resmi olarak 2008 yılında kurulmuş olup, Emniyet Teşkilatı, İstihbarat Teşkilatı ve Savunma Bakanlığı'ndan oluşan 20'den fazla ortak kuruluştan oluşmaktadır (FBI, 2017b).

Adalet Bakanlığı bünyesinde siber güvenlik kapsamında oluşturulan diğer kurumlar ise, 6 adet Ulusal Siber Güvenlik Merkezidir. Bu merkezler Savunma Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı ile ortaklaşa çalışarak; siber güvenlik alanında bilgi toplama ve paylaşımı içindedir. Toplanan bu bilgiler üst düzey yöneticilere ve bakanlıklara rapor olarak sunularak durumsal farkındalık yaratılmaya ve siber güvenlik konusunda bilgilendirmeye çalışılmaktadır.

3.4. Savunma Bakanlığı

Savunma Bakanlığı (Department of Defence) bünyesindeki Amerikan Stratejik Komutanlığı aynı zamanda Amerikan Siber Komutanlığı olarak ikiz görevlendirilmiştir. Mayıs-2012 tarihli Savunma Bakanlığı Siber Operasyonlar Planı ile bağlı komutanlıklar içerisinde Müşterek Siber Merkezleri oluşturulmasına karar verilmiştir. Müşterek Siber Merkezlerin görevleri komutanlığa bağlı olarak siber güvenlik savunma ve saldırı operasyonlarının yürütülmesi (Tirell, 2009: 56) şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Savunma Bakanlığına bağlı "Strateji Komutanlığı" altında faaliyette bulunan ABD "Siber Komutanlığı (USCYBERCOM)", siber güvenliğe ilişkin planlar yapmakta, koordine etmekte ve bunları birleştirerek senkronize etmektedir (Department of Defence, 2017).

3.5. Siber Güvenlik Ulusal Stratejileri

Ulusal güvenliğin ve siber güvenliğin öneminin artmasına bağlı olarak ABD'nin güvenlik politikaları büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. 2002 yılında "Ulusal Güvenlik Kanunu" çıkarılmış; 2003 yılında ise, Siber Güvenlik Ulusal Stratejisi ile 2009 yılında Siber Güvenlik Stratejisi Değerlendirme raporu yayınlanmıştır.

3.5.1. 2003-Siber Güvenlik Ulusal Stratejisi

11 Eylül saldırılarından sonra yayınlanan "Siber Güvenlik Ulusal Stratejisi"; diğer düzenlemelerden farklı olarak siber güvenlik tehlikelerini ve bunlara karşı alınacak tedbirleri en kapsamlı biçimde ele almaktadır. Aynı zamanda, kurum ve kuruluşların sorumluluk alanlarını belirleyerek herhangi bir saldırı veya tehlike durumunda görev dağılımını içeren planlar oluşturmaktadır. Siber Güvenlik Ulusal Stratejisi, ülke güvenliğinde kritik role sahip federal bakanlık ve kuruluşlara belli yön vermesinin yanı sıra; hükümete, yerel yönetimlere, özel kuruluşlara, örgütlere ve bireylere güvenliği geliştirmeyi ve sürdürmeyi önermiştir (Office of Homeland Security, 2002: vii). Ayrıca, siber güvenliğin sadece hükümet kuralları ile sağlanamayacağı vurgulanarak kamu ve özel sektörün beraber çalışması gerektiği ortaya konmuştur. Bu düzenlemenin önemli bir amacı ise, kamunun yürüttüğü, kontrol ettiği ve özel sektör ile beraber kullandığı siber ortamların güvenliğini sağlamak ve güçlendirmektir.

2003- Siber Güvenlik Ulusal Stratejisi beş ulusal öncelik içermiştir (Sabillon vd., 2016: 72). Bunlar:

1. Ulusal bir Siber Güvenlik Yanıt Sistemi
2. Ulusal bir Siber Güvenlik Tehdidi ve Güvenlik Açığı İndirgeme Programı

3. Ulusal Siber Güvenlik Bilinci ve Eğitim Programı
4. Hükümet Siber Savunması
5. Ulusal Güvenlik ve Uluslararası Siber Güvenlik İşbirliği'dir.

3.5.2. 2009-Siber Güvenlik Ulusal Stratejisi

Başkan Obama, görevi devraldığı ilk günlerde ulusal siber güvenlik politika ve kurumlarının gözden geçirilmesini istemiştir. Mayıs -2009 tarihinde hazırlanan raporda siber güvenlik sorunları ve kurumların eksiklikleri ortaya konmuştur. Raporda, 2009 yılına kadar yaşanan siber saldırılar ve bunların neden olduğu maddi kayıplar, ifşa olan bilgi ve askeri sırlar ve kritik altyapı hasarları verilmiştir. Ayrıca raporda, kamu kurumlarının şu anda veya gelecekte olabilecek siber saldırılara karşı korumasız oldukları vurgulanmıştır (US GAO, 2009). Bu kapsamda, siber güvenlik açıklarının giderilebilmesi amacıyla yakın dönem eylem planında 10 maddelik ve orta dönem eylem planında ise 14 maddelik bir hareket tarzı benimsenmiştir. Yakın dönem eylem planının ilk maddesi, ulusal düzeydeki siber güvenlik politika ve eylemlerinden sorumlu olacak siber güvenlik koordinatörünün atanmasıyla ilgilidir. Bu kapsamda Başkan Obama tarafından "Ulusal Güvenlik Kurulu" içerisinde "Siber Güvenlik Ofisi" oluşturulmuştur (US GAO, 2009).

4. AB'nin Siber Güvenlik Politikaları

AB'nin siber güvenlik politikaları, başlıca üç grup altında incelenebilir. Bunlar sırasıyla, "Avrupa Siber Güvenlik Kurumu", "Avrupa Komitesi Siber Suç Sözleşmesi" ve "Avrupa Birliği'nin Siber Güvenlik Stratejisi"dir.

4.1. Avrupa Siber Güvenlik Kurumu

Avrupa Siber Güvenlik Kurumu (ECSO), Haziran-2016 tarihinde Belçika'da yürürlüğe giren bir kanun kapsamında kurulmuş, tamamen kendi finans kaynakları olan ve kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Avrupa Komisyonu bünyesinde hareket eden kurumun görevi Avrupa siber güvenliğini geliştirecek arttıracak veya güçlendirecek her türlü girişimi desteklemektir (ECSO, 2017a).

ECSO üyesi kuruluşlar; büyük şirketler, KOBİ'ler ve kuruluşlar, araştırma merkezleri, üniversiteler, son kullanıcılar, operatörler, kümeler ve derneğin yanı sıra Avrupa Birliği üye devletinin yerel, bölgesel ve ulusal yönetimleri, ülkelerin bir parçası olan çok çeşitli menfaat sahipleri ve Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ve H2020 ile ilişkili ülkeleri kapsamaktadır.

ECSO'nun temel amacı, Avrupa siber güvenliğini geliştirmek, teşvik etmek ve teşvik etmeyi amaçlayan her türlü girişim veya projeyi desteklemek ve özellikle şunları gerçekleştirmektir (ECSO, 2017b):

- Siber tehditlere karşı Avrupa Dijital Tek Pazarının büyümesini teşvik etmek ve korumak;
- Avrupa'daki siber güvenlik piyasasını geliştirmek ve artan pazar konumu ile rekabetçi bir siber güvenlik ve bilgi ve iletişim teknolojileri endüstrisinin gelişmesini sağlamak;
- Avrupa'nın lider olduğu sektörel uygulamalarda, güvenilir tedarik zincirlerinin kritik adımları için siber güvenlik çözümleri geliştirmek ve uygulamaktır.

4.2. Avrupa Komitesi Siber Suç Sözleşmesi

Avrupa Komitesi'nin (SSAK- European Committee on Crime Problems) siber suç sözleşmesi, 23 Kasım 2001 tarihinde Budapeşte'de devletlerin imzasına açılmış ve 1 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girerek, siber suçlara ilişkin ilk uluslararası antlaşma özelliğine sahip olmuştur (Önok, 2013: 1241). Siber ortamların güvenliği konusunda Avrupa Birliği'nde kabul edilen en önemli hukuki metindir. 2001 yılında kabul edilen, 2004 yılında yürürlüğe giren çok taraflı antlaşmaya Türkiye, 10 Kasım 2010 tarihinde taraf olmuş; ancak sözleşme hala Türkiye'de onaylanmamıştır (Gürkaynak, 2015: 6).

Avrupa'da bilgi güvenliği politikalarının oluşturulması kapsamında Avrupa Komisyonu tarafından Kasım -2005 tarihinde yayımlanan "Kritik Altyapıları Koruma Programına Yönelik Yeşil Kitap" (Green Paper on a European Programme for Critical Infrastructure Protection) diğer önemli bir belgedir (European Commission, 2005). Bu belge ile; kritik türden bilgi ve iletişim altyapısını (bilgi sistem ağ altyapısı, telekomünikasyon, internet, uydu, bilgisayar, yazılım vd.), yapılacak saldırılar ve doğabilecek her türlü zarardan (doğal felaketler, terörizm, siber saldırı, zararlı kod girişimleri vd.) korumayı ve bireylerin bu tür felaketlerden korunmasını amaçlayan tedbirlere başvurulmuştur (Henkoğlu ve Yılmaz, 2013: 461).

4.3. Avrupa Birliği'nin Siber Güvenlik Stratejisi

Avrupa Birliği (AB) tarafından siber güvenliğin sağlanması amacıyla atılan önemli adımlardan birisi, 2013 yılında Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgesel Komite tarafından hazırlanan "Avrupa Birliği Siber Güvenlik Stratejisi" raporudur. Bu rapor ile siber güvenlik politikasının temelleri

atılmıştır. AB'nin siber güvenlik alanındaki stratejisi "açık, emniyetli ve güvenli siber ortam" sloganı üzerine kurulmuştur. Siber güvenliğin etkin ve etkili bir şekilde sağlanmasının ancak siber güvenlik politikalarının temel hak ve özgürlükler değerleri üzerinden kurulması gerektiği vurgulanmıştır. AB'ye göre bu strateji, AB ve uluslararası siber güvenlik politikalarına rehberlik etmelidir. AB'nin siber güvenliğe ilişkin dayandığı ilkeleri şunlardır (European Commission, 2013: 3-4):

- Fiziksel ortamda sağlanan Avrupa Birliği temel değerlerinin dijital ortamda da oluşturulması,
- Temel hak ve özgürlüklerin, ifade özgürlüğü ve kişisel bilgilerin ve mahremiyetin korunması,
- Herkese açık internet ortamının oluşturulması,
- Demokratik ve etkin katılımlı yönetimini oluşturulması,
- Sorumluluk paylaşımı ile güvenliğin sağlanmasıdır.

5. Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikaları

Türkiye'nin siber güvenlik politikalarından kamu yönetimine yansıyan başlıca yasal ve kurumsal düzenlemeleri, "Siber Güvenlik Kurulu", "Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı", "Siber Güvenliğe İlişkin Temel Kanunlar" ve "Ulusal Siber Güvenlik Stratejileri" başlıkları altında açıklamak mümkündür.

5.1. Siber Güvenlik Kurulu

Bakanlar Kurulunun 2012/3843 sayılı "Ulusal Siber Güvenlik Çalışmalarının Yürütülmesi, Yönetilmesi ve Koordinasyonuna İlişkin Karar" siber güvenlik alanındaki ilk geniş kapsamlı bir çalışmasıdır. Bu düzenleme ile siber güvenlik ile ilgili tedbirlerin belirlenmesi, ilgili plan, program, rapor, usul, esas ve standartların onaylanması, uygulanması ve koordinasyonunun sağlanması için bir kurul oluşturulmuştur. Bu karar ile kurulda, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı'nın başkanlığında Dışişleri, İçişleri, Milli Savunma, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme bakanlıklarının müsteşarlarıyla kritik bakanlıkların üst düzey yöneticileri, askeri kurum yöneticileri ve bilişim teknolojilerinin kamu üst düzey yöneticileri yer almaktadır.

7/4/1983 tarihli 2813 sayılı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumunun Kuruluşuna İlişkin Kanun'da 6/2/2014 tarih 6518 sayılı Kanun'un 106. Md/Ek md.1 ile siber güvenlik konusunda kamu kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilerin aldığı tedbirlerin oluşturulması, ilgili plan, program ile standartların onaylanması, uygulanması ve koordinasyonunda Bakanın başkanlığında kurulan Siber Güvenlik Kurulunun görevleri arasında şunlar vardır (6518 sayılı Kanun, Ek md.1/(2)):

- Siber güvenliğe ilişkin politikalar, stratejiler ve eylem planlarını onaylamak ve uygulanmasını sağlamak,
- Kritik alt yapılara ilişkin tekliflere karar vermek,
- Siber güvenlik kapsamı dışında tutulacak kurum ve kuruluşları saptamak,
- Kanunun verdiği diğer görevleri yapmaktır.

5.2. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı

Türkiye'de siber güvenliğin sağlanması hususunda kamu kurum ve kuruluşlarına, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB)'nın çıkardığı plan, program, esas ve standartlara uyması zorunluluğu getirilmiştir. 2012/3482 sayılı "Ulusal Siber Güvenlik Çalışmalarının Yürütülmesi, Yönetilmesi ve Koordinasyonuna İlişkin Karar (20/10/2010 tarih, 28447 sayılı Resmi Gazete -R.G.)" ile UDHB'nin ulusal siber güvenliğine ilişkin görev ve yetkileri şöyle sıralanmaktadır (md.5):

- İlgili politika, strateji ve eylem planlarını oluşturmak,
- Kamu kurum ve kuruluşlarının bilgi verilerinin güvenliği ile gizliliğin sağlanmasına dönük usül ve esasları belirlemek,
- Siber saldırılara dönük izleme, müdahale ve önleme sistemleri ile ilgili merkezler kurmak, işletmek ve denetlemek,
- Siber saldırıların önlenmesi için her türlü çözümü geliştirmek, teşvik etmek ve kullanmak,
- Yeterli uzman personeli sağlamak, eğitmek, planlamak ve yönetmek,
- Diğer ülkeler ile uluslararası kuruluşlar arasında işbirliğine gitmek,
- Siber güvenlikle ilgili olarak bilinçlendirmeyi, eğitimi ve farkındalığı artırmak,
- Bilgi güvenliğine ilişkin gerçek ve tüzel kişilere güvenlik belgesi vermek,

- Siber Güvenlik Kurulu'nun sekretaryasını yapmaktır.

5.3. Siber Güvenliğe İlişkin Temel Kanunlar

5/11/2008 tarihinde 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanununda (2014 yılında gerçekleştirilen 6518 sayılı Kanunun 102. maddesiyle) Bakanın görevleri arasında siber güvenlikle ilgili politika, strateji ve hedeflerin belirlenmesi, eylem planlarının hazırlanması, Siber Güvenlik Kuruluna sekretarya görevinin yapılması, koordinasyonun sağlanması, kritik alt yapılarla ilgili kurumların belirlenmesi, gerekli merkezlerin kurulması, denetlenmesi, her türlü siber müdahale aracının ve ulusal çözümlerin üretilmesi, geliştirilmesi, eğitilmesi ve farkındalığın artırılması ile diğer esasların belirlenmesi olarak sayılmıştır. Ayrıca 6518 sayılı Kanunun 103. maddesi'ne göre siber güvenliğin sağlanmasında Bakanlar Kurulu, Bakanlık ve Siber Güvenlik Kurulunun verdiği görevlerin Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı ile diğer birimlerce yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır.

Siber güvenliği konu edinen diğer bir düzenleme ise, 2007 yılında hazırlanan 5651 sayılı "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi" hakkındaki kanun olmaktadır. Bu kanunun amacı; içerik, yer, erişim ve toplu kullanım sağlayıcıların yükümlülük ve sorumlulukları ile servis sağlayıcılarıyla internet ortamında işlenen belirli suçlar ile mücadele etmenin esas ve usullerini düzenlemektedir. 5651 sayılı Kanun, aynı zamanda Türkiye'nin internet içerik politikasının tek bir metin altında toplanmasıyla (Kılınç, 2016: 584) dikkat çekmektedir.

Aslında siber güvenlik politikalarının hayata geçirilmesinde hukuki alt yapı çok büyük bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'deki siber güvenlik uygulamalarının ilk izlerine ilgili mevzuatta rastlamak mümkündür. Siber güvenliğe yönelik ilk göze çarpan düzenlemeler olarak 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ile 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) sayılabilir.

5237 sayılı TCK'da elektronik ağların ve vasıtaların kullanılarak suçun işlenmesi Onuncu Bölümde "Bilişim Alanında Suçlar" başlığı altında düzenlenmiştir. Bilişim vasıtaları kullanılarak işlenen dolandırıcılık suçları "nitelikli dolandırıcılık" başlığı altında değerlendirilmiş ve suçta bilişim vasıtalarının kullanılması ağırlaştırıcı bir neden olarak sayılmıştır (Hekim ve Başıbüyük, 2013: 149). 2016 yılında TCK'nın 243. maddesinde yapılan yeni bir ek düzenlemeyle (Ek:24/3/2016-6698/30 md.) bilişim

sisteminin kendi içinde veya bilişim sistemlerinde veri nakillerini gerçekleştirilen ve sisteme girmeksizin teknik araçlar ile hukuka aykırı davrananlara bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasının verilmesi öngörülmüştür. 5237 sayılı TCK'nın yanında 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK)'nın değişik maddelerinde de siber suçlara karşı alınmış önlemleri görmek mümkündür. CMK'nın 134. maddesinde suça karışmış kişilere ait bilgisayarlara yapılacak işlemler de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Türkiye'de siber güvenlik kavramının; işlemlerin manuel olarak yürütüldüğü klasik yönetim kavramından kamu ve özel altyapıların bilgisayar sistemleri tarafından yürütüldüğü bilgi toplumuna geçiş ile ortaya çıkan e-devlet ve e-vatandaş kavramları üzerinden daha çok gerçekleştirildiği görülmektedir. Kamu ve özel sektör kurumları arasında uyumu sağlamak ve dönüşümün bütünlük içinde yürütülmesini sağlamak amacıyla "E-Dönüşüm Türkiye Projesi" hayata geçirilmiştir. Bu proje kapsamında, E-devlet uygulaması ile devletin vatandaşlara, vatandaşların da devlete karşı görev, yükümlülük ve hizmetlerini karşılıklı bir şekilde elektronik olarak iletişim ve işlem yoluyla kesintisiz ve güvenli olarak yürütülmesi (Yılmaz, vd. 2015: 135) amaçlanmaktadır. E-devlet kapsamında Türkiye'de siber güvenlik tedbirleri ve bunların uygulanması daha çok önemli bir hale gelmektedir.

5.4. Ulusal Siber Güvenlik Stratejileri

Türkiye'de siber güvenliğe ilişkin olarak "Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı" ile "2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi" hazırlanarak yürürlüğe konmuştur.

5.4.1. Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı

Türkiye'de bazı yasal düzenlemeler dışında geniş kapsamlı ve direkt olarak siber güvenlik odaklı olarak hazırlanan ilk doküman "Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı" olup, Siber Güvenlik Kurulu tarafından hazırlanmış ve 25/10/2013 tarihli 28683 sayılı R.G.'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Siber Güvenlik Kurulu tarafından hazırlanan bu belgenin amacı ise, şöyledir (UHDB, 2013: 10):

- Kamu kurum ve kuruluşları tarafından bilgi teknolojileri konusunda her türlü hizmetin, işlemin ve verinin sunumu sırasında kullanılan sistemlerde güvenliğin korunması,
- Kamu veya özel sektörün kullandığı kritik altyapıların bilişim sistemlerinin güvenliğinin

sağlanması,

- Siber güvenlikte yaşanabilecek olumsuzlukların en düşük düzeyde kalması, saldırı sonrası sistemin önceki güvenli haline dönmesi ve buna ilişkin stratejik siber güvenlik eylemelerinin önceden belirlenmesi ve oluşacak suçun adli makam ve kolluk makamlarınca etkin araştırılması ve soruşturulması şeklinde belirlenmiştir.

Aynı belgede, siber güvenlik kapsamı ise, kamu kurumlarında kullanılan bilişim sistemlerinin yanında, kamu ve özel sektör tarafından işletilen kritik altyapılar saptanmıştır. Siber güvenlik eylem planının sonunda stratejik eylemlerin uygulamaya konması için detaylı bir takvim belirlenmiş ve kamu kurum ve kuruluşlarına paylaştırılan görevlerin Eylül 2014'de bitirilmesi beklenmiştir (Bıçakcı, 2014: 127). Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı kapsamlı bir şekilde hazırlanan ilk düzenlemelerden kabul edilse de siber güvenlik ile ilgili sorunların tam manasıyla çözüldüğünü söylemek zordur. Bundan dolayı planın iyileştirmesi ve eksiklerinin giderilmesi amacıyla uzun araştırmalar sonucunda 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmıştır.

5.4.2. 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi

Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı sonrası siber güvenliğin artan önemi daha çok dikkate alınarak daha kapsamlı bir planlama yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Siber güvenliğin ulusal güvenliğin bir parçası olduğu düşüncesinin yerleştirilmesi, ulusal siber uzaydaki sistemler ve paydaşların tamamının güvenliğini oluşturacak idari ve teknolojik tedbirlerin alınmasını sağlayacak yetkinliğin oluşturulması amacıyla 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planının ilk adımları Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UHDB) tarafından düzenlenen değerlendirme toplantıları ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda önceki eylem planından sorumlu olanlarla 10 Mart ile 7 Nisan 2015 tarihleri arasında yedi adet değerlendirme toplantısı yapılarak önceki planın gerçekleşme derecesi ve güçlükleri değerlendirilmiş ve geleceğe dönük siber güvenlik kapsamında ilgili faaliyetlerin neler olabileceği belirlenmiştir (UHDB, 2016: 6).

Bu değerlendirme toplantılarında katılımcı kurum temsilcileri tarafından bir önceki planın gerçekleştirme derecesi ve karşılaşılan zorluklar değerlendirilerek geleceğe dönük beklentiler tartışılmıştır. Bu değerlendirme toplantıları sonunda bütün paydaşların (kritik altyapı işletmecileri, kamu kurumları, bilişim sektörü, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler temsilcileri) katılımı ile Ortak Akıl

Platformu düzenlenmiştir. Bu çalışmalara ek olarak Avrupa Birliği, OECD ve NATO gibi uluslararası kuruluşların siber güvenlik stratejileri incelenmiş; ayrıca Amerika, Avrupa ve Uzak Doğu'daki birçok ülkedeki yasal düzenlemeler değerlendirilmiştir. Bütün bu çalışmalar sonucunda ilgili plan hayata geçirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, ülkelerin siber güvenlik eylem planının kapsamı, hedefleri, öncelikleri, organizasyon yapıları, kaynak tahsisleri, Ar-Ge koordinasyonları, kamu-özel sektör işbirlikleri, eğitim gibi alanlardaki ürettikleri çözümler gözden geçirilmiştir (UHDB, 2016: 6). 2016-2019 Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı ile merkezi düzeyde bir kamu otoritesi kurulmak istenmiştir. UDHB'ye bağlı Siber Güvenlik Kurulu'nca hazırlanan stratejik planda siber güvenliği tehdit edecek unsurlar ve ilkeleri eylem planında yer almıştır.

6. Sonuç ve Öneriler

Kamu kurumları, son zamanlarda bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeleri zaman zaman takip etmekte zorlanmaktadır. Hatta teknolojik alanı düzenlemekte, siber suçlarla mücadele etmekte veya suç önleyici tedbirleri hayata geçirmekte bazen yetersiz de kalabilmektedir. Siber suç ve saldırılara karşı etkili tedbirin alınması ve uygulanmasında ulusal politikaların yanında, uluslararası siber politikaların tecrübe ve deneyimlerinden de yararlanılmasında yarar vardır.

Siber saldırı ve tehditlere karşı kamu kurumlarının tek taraflı yapacağı düzenlemeler de bazen etkisiz veya yetersiz kalabilir. Bu nedenle, kritik alt yapı işletmelerinin ve uygulamalarının özel kuruluşlar ile tüm kesimlerin kamu kurumları ile birlikte katılacağı koordineli bir süreç içerisinde gerçekleştirilmesi, öncelikli bir hedef olarak düşünülebilir. Siber güvenlik politikalarının kamu yönetiminde başarılı uygulanmasında kamu ve özel kuruluşlarının içinde yer aldığı, ulusal ve uluslararası boyutu bulunan çok katmanlı ve çok aktörlü, katılımcılık ile işbirliğini ön plana çıkaran bir yönetişim sistemine öncelikle ihtiyaç bulunmaktadır.

ABD'de 1990'lı yıllar özellikle Başkanlık Direktifleri ile hayata geçirilen siber güvenlik tedbirleri ile dikkat çekmektedir. Başkanlık direktifleri çerçevesinde hazırlanan ilk raporlar ile siber güvenlik alanındaki sorunların çözülmeye çalışıldığı ve buna ilişkin güvenlik tedbirlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. AB'de ise, ABD'den farklı olarak siber güvenlik politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında, ortak kurul ve düzenlemeler ile birliğin ortak akıl avantajını kullandığı bilinmektedir. AB'de siber güvenliğin sağlanmasında özellikle oluşturulan kurullara üye ülkelerin kamu ve özel sektör

temsilcileri de katılarak ortak hareket etmeleri, siber güvenlik konusundaki hataları en aza indirebildiği gibi siber suçlara karşı da etkili bir yaptırım izlenmesine yol açmaktadır.

Son zamanlarda yaşanan gelişmeler ile internet ortamı, insan ve toplum hayatına büyük katkıları bulunmasına rağmen, aynı zamanda büyük tehlike ve sorun alanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, dünyadaki hükümetlerin siber güvenlik stratejilerini niçin geliştirmek istediklerini ve siber güvenlik alanının niçin giderek bu denli uluslararası bir mesele haline geldiğini bize çok iyi kanıtlamaktadır. Diğer ülkeler gibi Türkiye de siber güvenlik alanındaki yasal ve kurumsal politikalarını en azından gelişmiş ülkelere paralel bir seviyeye getirmesi, ülkenin gelecekte karşılaşabileceği muhtemel saldırıları baştan önleyebilecektir. Bunun için ülkede siber saldırılara karşı etkili yasal düzenlemelerin çıkarılması ve buna yönelik kamu kurumları ile ilgili tarafların yetkilendirilmesi çok önemlidir. Ancak bu sayede, siber güvenlik politikalarının belirgin bir başarısından söz edilebilir.

Türkiye'nin siber güvenlik tedbirlerinin tam olarak uygulandığını veya siber güvenlik sistemlerini tam olarak yerleştirdiğini bu aşamada söylemek güçtür. Bunun en büyük nedeni, özellikle siber güvenlik kurumlarının siber suçlara karşı müdahale etme imkanlarının sınırlı düzeyde kalması veya bunu yönetecek etkili bir siber güvenlik ağının kurulamamış olması gösterilebilir. Ayrıca, siber suçların uluslararası bir ölçeğe kavuşturulamaması ve saldırının nereden geleceğinin ya da kim tarafından gerçekleştirileceğinin de tam olarak bilinememesi, siber güvenlik ile ilgili belirsizlikleri daha da derinleştirmektedir.

Günümüzde, bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile bilgi toplumuna geçiş süreci giderek daha önemli bir hale gelmektedir. Ancak bu geçişin güvenlik içinde yönetilmesi de çok önemlidir. Bundan dolayı, siber güvenlik alanında detaylı bir planlamaya, uygulamaya ve denetlemeye ihtiyaç vardır. Ayrıca, bu planlamanın kamu kurumları ve özel sektör kuruluşları arasında koordineli olarak yürütülmesi, uluslararası kurumlar ile işbirliği ve uyum içinde yapılması, siber güvenliğe ilişkin politikaların uygulanmasını kuşkusuz daha anlamlı ve başarılı kılacaktır.

Kaynaklar

AYAR, Merve İrem ve İLHAN, Bekir; (2016), "Clinton-Trump Tartışmasında Ulusal Güvenlik Meselesi", SETA Perspektif, Sayı.147, Eylül 2016, ss: 1-6.

BIÇAKCI, Salih; (2014), "NATO'nun Gelişen Tehdit Algısı: 21. Yüzyılda Siber Güvenlik", Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, Cilt 10, Sayı 40 (Kış 2014), ss: 101-130.

Department of Defence; (2017), 20.04.2017, https://www.stratcom.mil/factsheets/2/Cyber_Command/

Department of Homeland Security; (2003a), Homeland Security Presidential Directive-5, 01.03.2017, https://www.dhs.gov/publication/homeland-security-presidential-directive-5

Department of Homeland Security; (2003b), Homeland Security Presidential Directive-7, 01.03.2017, https://www.dhs.gov/homeland-security-presidential-directive-7

Department of Homeland Security; (2017), "Protect Myself from Cyber Attacks", 25.04.2017, https://www.dhs.gov/how-do-i/protect-myself-cyber-attacks

ECSO (European Cyber Security Organization); (2017a), 25.04.2017, www.ecs-org.eu

ECSO (European Cyber Security Organization); (2017b), "About ECSO –Mission&Objectives-" 25.04.2017, http://ecs-org.eu/about

European Commission; (2005), Green paper on a European programme for critical infrastructure protection. 01 Mart 2017, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52005DC0576

European Commission; (2013), Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, "*Cyber security Strategy of the European Union – An Open, Safe and Secure Cyberspace*", Brussels.

FBI (Federal Bureau of Investigation); (2017a), “About: Mission&Priorities”, 01 Mart 2017, http://www.fbi.gov/about-us/quick-facts

FBI (Federal Bureau of Investigation); (2017b), “National Cyber Investigate Joint Task Force”, 18 Nisan 2017, https://www.fbi.gov/investigate/cyber/national-cyber-investigative-joint-task-force

GÜNGÖR, Murat; (2015), Ulusal Bilgi Güvenliği: Strateji ve Kurumsal Yapılanma (uzmanlık Tezi), T.C. Kalkınma Bakanlığı- Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, Yayın No:2919.

GÜRKAYNAK, Gönenç; (2015), “Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Düzenlemeleri ile Karşılaştırmalı Olarak Türkiye’de Siber Güvenlik Düzenlemeleri ve Uygulamaları” İstanbul Üniversitesi, İnternet Teknolojileri Derneği, 20. Türkiye’de İnternet Konferansı, 07 Mart 2017, http://inet-tr.org.tr/inetconf20/bildiri/39.pdf

HATHAWAY, Melissa E., KLİMBURG, Alexander; (2012), National Cyber Security Framework Manual (Ed: Alexander Klimburg), NATO CCD COE Publication, Tallinn.

HEKİM, Hakan ve BAŞIBÜYÜK, Oğuzhan; (2013), “Siber Suçlar ve Türkiye’nin Siber Güvenlik Politikaları”, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, ss.: 135-158.

HENKOĞLU, Türkay ve YILMAZ, Bülent; (2013),”Avrupa Birliği (AB) Bilgi Güvenliği Politikaları”, Türk Kütüphaneciliği Dergisi, Cilt:27, Sayı:3, ss.: 451-471.

KILINÇ, Doğan; (2016), “5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun’un 9/A Maddesi Çerçevesinde Özel Hayatın Korunması”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 20. Cilt, Sayı:2, Ankara, ss.: 577-624.

Office of Homeland Security; (2002), National Strategy For Homeland Security, The White House, Washington, July.

ÖNOK, Murat; (2013), "Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi Işığında Siber Suçlarla Mücadelede Uluslar Arası İşbirliği", Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt:19, Sayı:2(Özel Sayı), İstanbul, ss.: 1229-1270.

ÖĞÜN, Mehmet Nesip ve KAYA, Adem; (2009), "Siber Güvenliğin Milli Güvenlik Açısından Önemi ve Alınabilecek Tedbirler", Güvenlik Stratejileri, Cilt:18, ss.: 145-181.

Public Law; (2002), "An Act to Establish the Department of Homeland Security, and for Other Purposes" Public Law 107-296-Nov.25, 2002, 116 STAT.2135, 107 th Congress, 01 Mart 2017, https://www.dhs.gov/xlibrary/assets/hr_5005_enr.pdf

SABİLLON, Regner; CAVALLER, Victor; CANO, Jeimy; (2016)," National Cyber Security Strategies: Global Trends in Cyberspace", International Journal of Computer Science and Software Engineering (IJCSSE), Cilt: 5, Sayı: 5, Mayıs 2016, ss.: 67-81.

The White House; (1995), Presidential Decision Directives-39 (June 21, 1995), 01 Mart 2017, https://fas.org/irp/offdocs/pdd39.htm

The White House; (1998), Presidential Decision Directive/NSC-63 (May 22, 1998), 01 Mart 2017, https://fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-63.htm

TİRELL, William K.; (2012), "United States Cybersecurity Strategy, Policy, and Organization: Poorly Postured to Cope with a Post 9/11 Security Environment?", U.S. Army Command and General Staff College, Master of Military Art and Science Thesis, Kansas, 2012-02.

TURHAN, Oğuz; (2006), "Bilgisayar Ağları İle İlgili Suçlar (Siber Suçlar)", Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Hukuk Müşavirliği Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.

UDHB (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı); (2013), Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı, 25.04.2017.

UDHB (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı); (2016), 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi, 07.03.2017.

US GAO (United States Government Accountability Office); (2009), National Cyber Security Strategy – Key Improvements Are Needed to Strengthen the Nation's Posture, 01 Mart 2017, http://www.gao.gov/new.items/d09432t.pdf

ÜNVER, Mustafa; CANBAY, Cafer; ÖZKAN, Hüseyin Burhan; (2010), Kritik Altyapıların Korunması, Bilgi Teknolojileri ve İletişimi Kurumu, Bilgi Teknolojileri ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Mayıs.

YILDIZ, Mithat; (2014), "Siber Suçlar ve Kurum Güvenliği", T.C. Ulaştırma ve Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Denizcilik Uzmanlık Tezi (danışman: Alper Sınav).

YILMAZ, Ercan Nurcan; ULUS, Halil İbrahim; GÖNEN, Serkan; (2015), "Bilgi Toplumuna Geçiş ve Siber Güvenlik", Bilişim Teknolojileri Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3, ss.: 133-146.

Almanya'nın 2016 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi (Beyaz Kitap)'nin Niteliksel İçerik Analizi ve Uluslararası Sistemin Geleceği

Fikret Birdişli, Emre Baran Pak

Yrd.Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Y.Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler EnstitüsüSiyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD

Öz

Almanya Sedan Savaşıyla ulusal birliğini sağladığı 1870 yılından 1945 yılına kadar geçen yetmiş beş yıl içinde uluslararası politikayı önemli ölçüde etkileyen bir ülke olmuştur. Dünyanın en büyük savaşları olan her iki dünya savaşında da başrolü oynayan Almanlar baskın bir karaktere stratejik bir siyasal kültüre sahiptirler. İkinci Dünya Savaşı sonrası ağır koşullara tabi tutulan Almanya gerek askeri gerek siyasi açıdan vesayet altına alınmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası politikaya dönüş yapmaya başlayan Almanya aradan geçen yıllarda yavaş yavaş özgüvenini toplamıştır. Bu değişim ve gelişim 1964 yılından itibaren yayımlanmaya başlanan Strateji Belgelerinde de kendini göstermektedir. Bu bağlamda Almanya uluslararası sorunlar karşısında daha aktif rol alma isteğini ittifak ve yük paylaşımı stratejisi içinde açıkça göstermektedir.

Bu çalışma Almanya'nın tarihteki büyük güç rollerine yeniden döneceği öngörüsünü 2016 yılında yayımlanan son Beyaz Kitabın içerik analizini yaparak irdelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden kod analizi tekniği kullanılmıştır.

Anahtar kavramlar: Almanya, Beyaz kitap, Stratejik kültür, Ulusal güvenlik

Qualitative Content Analysis of Germany's 2016 National Security Strategy (White Book) and The Future of the International System

Abstract

Germany is one of the prominent countries which seriously shaped international area in seventy-five years between 1870 and 1945. Germany has been leader actor in both World Wars because of his dominant strategic character in politically. Germany has been heavily controlled by wardship in political and military area. But, Germany regain stuffing since 1960 by stages, this is exposed and realizing in white books that published till 1964. In this context, Germany has willing to become leader country for conciliation of international problems via burden sharing and alliance.

This work investigates this reality by content analyzing of 2016 White Book via Qualitative research methods and code analysis technique.

Key Words: Germany, White Book, Strategic culture, National security

1. Giriş

Kenneth Waltz 1993'de yayımlanan bir makalesinde Rusya ve Japonya ile birlikte Almanya'nın da tarihteki büyük güç rollerini yeniden öğreneceklerini ve ABD'nin de diğerleriyle birlikte yaşamak ve etkileşim içinde olmak gibi daha önce hiç oynamadığı bir role alışmak durumunda kalacağını yazmıştır. Thomas Berger ise 1998'de, 1945 yenilgisinden sonra Japonya ile birlikte Almanya'nın da ekonomik egemenliğine ve politik etkinliğine yeniden kavuştuğunu yazmaktadır. Bu ve benzeri yorumlar bir kehanetin ötesinde başarılı bir stratejik kültür analizinin ürünleridir. Stratejik kültür analizi devletlerin orta ve uzun vadede izleyecekleri stratejiler ile ilgili projeksiyon geliştirilmesine olanak tanır.

Stratejik kültür siyasal kültürün uluslararası ilişkiler disiplini içinde bir varyasyonudur. Bir toplumun siyasal sistemiyle ilişkilendirilmiş inanç ve değerler bütünü olarak tanımlanan siyasal kültür, Jack Synder tarafından güvenlik çalışmalarına stratejik kültür olarak aktarılmıştır. Buna göre inşacı güvenlik yaklaşımını benimseyen uzmanlar toplumun yapısal unsurlarının bir ülkenin dış politikasını ve nihayetinde uluslararası stratejiyi biçimlendirebileceği kanısını taşımaktadırlar.

1990'lı yıllardan bugüne kadar uluslararası alanda yaşanan olayların niteliği ve sonuçları bazı devletlerin tarihsel kimliklerini teyit eden rollere doğru yeniden evirildiklerini göstermektedir. Bu devletlerin arasında uluslararası sistemin geleceği açısından en öne çıkanlardan biri de Almanya'dır. Bu nedenle bu çalışmada Almanya'nın 2016'da yayımlanan son Beyaz Kitabı içerik analizi yöntemiyle incelenmekte, elde edilen verilerden yola çıkarak Almanya'nın geleceğe ilişkin stratejik tutumu çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Araştırmanın sonuçları AB, AGİT ve NATO için olduğu kadar Türkiye-Almanya arasındaki ikili ilişkiler açısından büyük önem taşıyan bulgular içermektedir. Gelişmiş devletlerin Beyaz kitap başlığı altında ulusal güvenlik strateji belgelerinin yayımlamaları giderek yaygınlaşan bir tutum olduğundan ulusal güvenlik belgelerinin analizi de siyaset bilimi ya da uluslararası ilişkiler alanına katkı sağlayacak niteliktedir. Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle Almanya'nın tarihsel geçmişi stratejik kültüre ait bulgular bakımından tarihsel betimleme yöntemi ile analitik olarak incelenmekte ve araştırmayı somutlaştırmak açısından bazı temel kodlar saptanmaktadır. Ardından 2016 Beyaz kitapta Almanya'nın uluslararası ilişkiler ve güvenlik konusunda yapmış olduğu güncel saptamalar ve gelecek vizyonuna ait bulgular analitik karşılaştırma yönteminin sonunda kodlanarak nicel içerik analizine tabi tutulmaktadır. Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular tablolar halinde sınıflandırılarak yorumlanmaktadır.

2. Almanya'nın Stratejik Kültürü

Stratejik kültür bir toplumun siyasal sistemiyle ilişkilendirilmiş inanç ve değerler bütünü anlamına geldiğinden Alman stratejik kültüründe geçmişin çok önemli fonksiyonu vardır. Bu nedenle bu bölümde öncelikle tarihsel etmenler paylaşılmakta ardından Almanya'da Ulusal Güvenlik Stratejilerinin Oluşturulma Süreci'ne yer verilmektedir.

2.1. Almanya'nın Ulusal Güvenlik Algılamasında Geçmişin Rolü

Alman ulusu Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'ndan bu yana devletleşme sürecini tamamlayan bir millet konumundadır. O nedenle, Almanya'nın takip ettiği ulusal güvenlik politikalarının çerçevesini ve derinliğini analiz edebilmek için Alman ulusunun stratejik kültürünü meydana getiren aşamalara değinmek yerinde olacaktır**.** Zira Kutsal-Roma Cermen İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasından bu yana kurulan hemen hemen tüm Alman devletleri kendilerini bu imparatorluğun varisi olarak görmüşlerdir ve "Azametli Roma Kartalı" bu devletlerin günümüz Almanya'sı da dahil olmak üzere kullanmış olduğu bir sembol durumundadır.

Almanların tarih sahnesine Teuton kabileleri şeklinde Roma İmparatorluğu içerisinde çıktığı görülmektedir. Kendi devletlerini kurmaları ise 800 yılında Şarlman döneminde olmuştur. Şarlman'ın[137] liderliğinde kurulduğu kabul edilen Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ile Almanlar ilk devlet tecrübesiyle tanışmışlardır. Fakat tesis edilen bu imparatorluk bir ulus-devlet formu olmaktan uzaktır. Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu Orta Çağ boyunca varlığını sürdürse de 1800'li yılların başına kadar Almanya'da 300'den fazla Alman prensliği mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir (Encyclopedia Britannica, ,2017).

Hem dünya hem de Alman tarihi için 1618-1648 yılları arasında cereyan eden dinsel ve mezhepsel çatışmanın ortaya çıkardığı otuz yıl savaşları büyük öneme sahiptir. Katolik Habsburg İmparatorluğu ve Protestan Alman prenslikleri arasında yaşanan çatışmalar, Almanların tek bir devlet çatısı içerisinde birleşmesini uzun süre geciktirmiştir. Aynı zamanda, Otuz Yıl Savaşları'nın ardından 1648'de imzalanan Vestfalya Antlaşması'nın küçük prensliklere egemenlik hakkı vermesi bu gecikmenin nedenlerinden birini oluşturur.

Almanların ulus-devletleşme sürecinde birleşme çabalarının en önemli kırılma noktasını, Fransa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımı ve Napolyon'un sayısı üç yüzden fazla olan Alman

[137] Alman kaynaklarında Karl der Grosse olarak anılır.

prensliklerini Ren Konfederasyonu çatısı altında yaklaşık otuza kadar düşürmesi oluşturur (Roskin, 2014: 202).

Almanlar Brandenburg Hanedanlığı'nın liderliğinde oluşturulan Prusya Krallığı çatısı altında ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birlikte iki devlet çatısı altında toplanmış ve ulus-devletleşme süreçlerini tamamlamışlardır. Bu iki Cermen devletinin varlığı günümüze kadar sürecek olan Alman düalizmini ortaya çıkarmıştır (Encyclopedia Britannica, 2017).

Almanya'nın ulus-devletleşmiş bir ülke olarak Avrupa'da ortaya çıkması aslında 1648-1789 ve 1814-1914 yılları arasındaki Avrupa'da geçerli olan güç dengesi sistemini zorlayacak şekilde gerçekleşmiştir. Zira Şansölye Bismarck önderliğinde Almanya 1864'te Danimarka ile 1866'da Avusturya ile ve 1870'te Fransa ile yapılan savaşlardan galip gelerek Alman prensliklerini tek federasyon çatısı altında toplamayı başarmıştır (Roskin, 2014: 204-205). Dolayısıyla Almanya'nın Avrupa güç dengesi sisteminin bir aktörü olarak ortaya çıkışı revizyonist bir şekilde gerçekleşmiştir.

Bismarck, 1890 yılına kadar devam edecek olan Şansölyeliği boyunca Almanya'nın gücünü Avrupa içerisinde sağlamlaştırmasına yönelik politikasını Avrupa Güç Dengesi Sistemi'ni koruyacak şekilde sürdürmüştür. Fakat bu durum II. Wilhelm'in İmparator olarak tahta çıkmasıyla değişmiştir. 1890 yılından sonra Almanya'nın izlediği Weltpolitik[138] çerçevesinde Kara Avrupası'nda gücünü artırma planı ve daha fazla koloni ve güç elde etme, donanma gücünü ve kolonyal nüfuzunu artırma çabası Almanya'nın Afrika, Hindistan ve Uzak Doğu'da Britanya ile Kara Avrupası'nda ise Fransa ile ve Balkanlar'da Rusya ile çatışmasına neden olmuştur. Bu çatışma, Pancermenizm ve Panslavizm gibi ideolojik unsurları da içeren devletlerarası bloklaşmayı ortaya çıkararak Avrupa Güç Dengesi Sistemi'nin I. Dünya Savaşı ile birlikte çökmesiyle sonuçlanmıştır (Roskin ve Berry, 2014: 30).

Yukarıda bahsedilen nedenlerin etkili olduğu I.Dünya Savaşı'ndan Almanya'nın yenik ayrılmasıyla birlikte 1918-1933 yılları arasında tesis edilen Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanların amacı, ağır koşullar içeren Versailles Antlaşması'nı revize etmek ve Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasında ilişkiler geliştirerek bunlar arasında bir denge siyaseti takip etmek olmuştur. Bu çerçevede, ilk olarak Rusya ile ilişkiler geliştirilmiş, Rusya ve Almanya arasında 1922'de Rapollo Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın imzalanması Britanya ve ABD nezdinde rahatsızlık yaratmış ve Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında 1925 yılında Locarno Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Almanya uluslararası sisteme dönmüş, Almanya'nın Batı sınırları

[138] Dünya politikası

kesinleştirilirken, Polonya ve Çekoslovakya'ya olan sınırı belirsizleşmiştir. Almanya bu antlaşmanın imzalanmasından sonra ilk aşamada hedefine ulaşmıştır. Zira doğu sınırındaki sınırların belirsizliği Almanya lehine bir nüfuz alanı yaratmış ve ülke ayrıca 1926'da Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir (Uçarol, 2013: 683).

Almanya'nın bu noktadan sonra amacı Versailles Antlaşması'nın getirdiği ekonomik yükten kurtulmak olmuştur. Bu çerçevede girişimlerde bulunan Almanya'nın çabaları sonuç vermiş, 1929 yılında ortaya çıkan Dawes Planı ile ödemesi gereken savaş tazminatı hafifletilmiş ve yine aynı yıl kabul edilen Young Planı ile yer altı zenginlikleri ve sanayisi ile gelişmiş bir bölge olan Rhineland Almanya'ya iade edilmiştir.

1929'da meydana gelen ekonomik bunalımın Almanya'ya etkisi ise siyasal alanda aşırı sağın yükselmesi şeklinde tezahür etmiştir. Ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği ülkede Hitler'in 1933'de Şansölye olarak atanması ise bir dönüm noktası olmuştur. Zira Hitler dönemi Almanya'da Weltpolitik'in yeniden canlandığı bir dönem olmuştur. Hitler Almanya'sı, Kara Avrupası'nda Lebensraum İdeali çerçevesinde, yaşam alanı içerisinde gördüğü alanları hem barışçıl hem de barışçıl olmayan yollarla topraklarına katmış, Almanya'nın doğuya doğru genişleme arzusu Sovyetler Birliği ile, kara Avrupası'nda genişlemesi ise Fransa ile ve bu dönemde oluşturduğu askeri gücüne bağlı olarak denizaşırı topraklarda nüfuz elde etme arzusu da Britanya ile çatışmasına neden olarak İkinci Dünya Savaşı'nı doğurmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Almanya 1945'de Sovyetler Birliği, ABD, Britanya ve Fransa'nın işgaline uğramış, ülke 1949'da Federal Almanya Cumhuriyeti ve Alman Demokratik Cumhuriyeti olarak ikiye ayrılmıştır. Doğu Almanya olarak da anılan Alman Demokratik Cumhuriyeti Sovyetler Birliği kontrolündeki bir uydu devlete dönüşürken, Batı Almanya olarak da bilinen Federal Almanya Cumhuriyeti Batı Blok'unda yer almıştır. Batı Almanya'nın bölünmeden sonraki amacı kendisini Batı toplumuna kabul ettirmek yönünde olmuştur.

1949'dan sonra Batı Kutbu'nda yer alan Batı Almanya, kendisine yer edinmek için iki temel konsept belirlemiştir. Bunlardan "Zivilmacht (Sivil Güç)"; ikili ilişkilerde ve küresel sorunlara yaklaşımda ekonomik araçları ve diplomasiyi öne çıkarırken, bir diğeri olan "Nie Wieder Alleine (Yalnız Başına Asla)" konsepti takip edilen politikalarda uluslararası kurumların ve kuralların kullanılacağına işaret ediyordu (İnat ve orada anılan Czempiel ile Harnisch, 2009: 2).

Yukarıda bahsedilen "Sivil Güç" ve "Yalnız Başına Asla" konseptleri Almanya'nın izlediği dış ve güvenlik politikasının çerçevesini günümüze kadar oluşturan bir söylem olmuştur. Bu kapsamda Şansölye

Adenauer döneminde (1949-1963) izlenen Westpolitik Almanya'nın Batı toplumuna entegrasyonuna yönelik olmuştur. Nitekim Almanya 1949'da Avrupa Konseyi ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne, 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na, 1952'de Avrupa Savunma Topluluklarına üye olmuş, 1952 de yapılan Deutschlandvertag (Almanya Antlaşması) ile Almanya egemen bir devlet olarak tanınmış,
1954'de ise Batı Avrupa Birliği'nin kurulmasına katkı sağlamıştır. 1955'de NATO'ya üye olmasıyla birlikte Almanya'nın silahlanma süreci tekrar başlamıştır.

Almanya'nın Adenauer döneminden sonra, çevresinde güvenliğini sağlamak maksadıyla giriştiği bir diğer politika ise Willy Brandt döneminde (1969-1974) başlatılan Ostpolitik (Doğu Politikası)'tir. Bu kapsamda Demokratik Alman Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği ve Çekoslavakya ile antlaşmalar imzalanmıştır. İki kutbun Birleşmiş Milletler'de karşılıklı vetosu ile engellenen Federal Almanya Cumhuriyeti ve Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin katılımı antlaşmalar yoluyla bahsi geçen bu ülkelerin birbirini resmen tanımasıyla 1973'te gerçekleşmiştir. Brandt döneminde bu çerçevede gerçekleşen diğer önemli gelişme ise, Avrupa Politik İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasıdır.

Almanya, Willy Brandt döneminden sonra da çevresinde güvenliğini sağlamaya yönelik girişimlerine devam etmiştir. 1975'de imzalanan Helsinki Nihai Senedi ile Detant Dönemi'nin devamlılığını da sağlamak üzere Sovyetler ve Batı Bloku arasında tansiyonun düşük tutulması ve II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa düzeninin karşılıklı tanınması kararlaştırılmıştır (Encyclopedia Britannica, 2017). Böylece kutuplar arası ilişkilerin geliştirilmesi Soğuk Savaş'ın sinir merkezlerinden birini oluşturan Almanya'nın yakın çevresini daha güvenli hale getirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan uluslararası koşullar, izlediği dış ve güvenlik politikalarında diplomatik ve ekonomik araçları kullanan Almanya için elverişli bir hale gelmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Avrupa Birliği'ndeki entegrasyon çabaları artmıştır. Böylece bu dönemde Avrupa Birliği içerisinde insanların, malların, hizmetlerin ve sermayenin geçirgenliğinin artması Birlik içerisinde ekonomik manada en önemli güç olan Almanya'nın etkinliğini artırmıştır. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde, ABD ve NATO'nun yoğun etkisi altında dış ve güvenlik politikası geliştirmek durumunda olan Almanya, iki kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu dünya düzenine geçişte kendisine daha çok hareket alanı bulmuştur.

Almanya'nın Soğuk Savaş'ın sonra ermesinden sonra takip ettiği politikalar Avrupa Birliği'nin etkinliğinin artırılması ve Birliğin geliştirilmesine yönelik hamlelerin Atlantik İttifakı ile dengelenmesi

düzleminde seyretmiştir. Bu bağlamda, Schröder Dönemi (1998-2005) Almanya'nın daha çok AB ve AB içinde Fransa ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabaları içerisinde barındırırken, Merkel Dönemi (2005-) Avrupa Entegrasyonu ve Atlantik İttifakı'nın dengelenmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur.

2.2. Almanya'da Ulusal Güvenlik Stratejilerinin Oluşturulma Süreci

Almanya'da ulusal güvenlik stratejilerinin oluşturulmasında ve uygulanmasında, Şansölye'nin hükümetteki etkinliği belirleyici olsa da, ulusal güvenlik stratejilerini ihtiva eden Beyaz Kitaplar (Weissbücher) Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Şansölyelik arasında şekillenmektedir (Martinsen, 2010: 162).

Almanya'da güvenlik stratejilerinin uygulanmasında etkili bir konumda olan Federal Güvenlik Konseyi'nin üyeleri ise şunlardır: Federal Şansölye, Federal Şansölye'nin Müsteşarı, Federal Dışişleri Bakanı, Federal Savunma Bakanı, Federal Maliye Bakanı, Federal Adalet Bakanı, Federal Ekonomi Bakanı, Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanı (BMVg, 2016: 57).

Almanya'da önemli ve acil güvenlik konuları gündeme geldiğinde Şansölye kabinedeki bazı bakanları ad-hoc toplayarak da karar almaktadır. Bu kararların alındığı kabineye ise Bundessicherheitskabinett (Federal Güvenlik Kabinesi) adı verilmektedir.

2.2.1. Almanya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti

Almanya Federal Savunma Bakanlığı 13 Temmuz 2016'da "Weissbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr (Güvenlik Politikası ve Federal Ordunun Geleceği ile İlgili 2016 Beyaz Kitabı)"nı yayımlamıştır. Yayımlanan bahse konu Beyaz Kitap esasen Almanya'nın yayımladığı on ikinci beyaz kitabı teşkil etmektedir. Zira Almanya daha önce 1969, 1970, 1971-72, 1972, 1973-74, 1975-76, 1979, 1983, 1985, 1994 ve 2006 yıllarında Beyaz Kitaplar yayımlamıştır (BMVg, 2017).

2.2.2. Almanya'nın Ulusal Güvenlik Politikasının Temelleri

13 Temmuz 2016'da yayımlanan yeni Beyaz Kitap'ta Almanya ilk olarak, dünyadaki rolüne ve ulusal güvenlik politikasına ilişkin benlik algılamasına değinmektedir. Bu çerçevede tarihten öğrenme ve Avrupalı olmaya vurgu yapılmaktadır (BMVg, 2016: 22). Tarihten öğrenmenin kapsamı burada belirtilmediği için Almanya'nın stratejik kültürünün izleri görülmektedir. Bu bölümde ayrıca Almanya'nın küresel düzene biçim vermede aktif katılım sağlaması gerektiği öne çıkmaktadır. Bunun

nedeni olarak ise, artan ticaret olanaklarından faydalanmak ve bundan kaynaklanan sorumlulukların yerine getirilmesi gösterilmektedir (BMVg, 2016: 22).

Almanya'nın ekonomik olarak güçlü olması öne çıkarılan hususlardan başka bir tanesidir. Fakat bu durumun sürdürülebilmesi için alınması gereken önlemlerden ve geleceğe yönelik bazı tahminlerden bahsedilmektedir. Buna göre; nitelikli işgücünün ülke için önemli olduğu ve siyasi olarak ikili, Avrupa içi ve çok taraflı ağ içerisinde yer alacak bağların ve kamusal yapıların desteklenmesinin önemi, Almanya'nın dünyanın dördüncü en büyük ekonomisi olma özelliğini yitireceği, Asya ve Amerika'daki ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılasının AB'nin toplamını geçmese dahi, Almanya'yı geçeceği vurgulanmaktadır (BMVg, 2016: 22).

Ülkenin refahının korunması için alınması gereken önlemler ise şöyle sıralanmaktadır: Güvenli ikmal yollarının, stabil pazarların ve işleyen bilgi-işlem sistemlerinin korunması, bir üretim merkezi olarak Almanya'nın rekabet edebilirliğini ortaya koyacak olan inovasyon atılımlarının devam ettirilmesi (BMVg, 2016: 22).

Almanya'nın güvenlik politikasına ilişkin benlik algılamasında öne çıkardığı bir diğer husus ise "…esasen teşvik edici olarak kendisini uluslararası müzakerelerde konumlandırmaya, sorumluluk üstlenmeye ve liderlik etmeye hazır" olmasıdır (BMVg, 2016: 22).

Merkel döneminde Almanya'nın takip ettiği Avrupa entegrasyonunun ve Atlantik İttifakı'nın dengelenmesi politikasına da bu bölümde değinilmiştir. Bu kapsamda, 1950'li yıllarda Almanya'nın silahlanmasına müsaade edilmesine yönelik minnettarlık ve bununla birlikte Avrupa Birliği içerisinde bir Avrupa Ordusu oluşturma gayreti dile getirilmektedir (BMVg, 2016: 22-23).

Almanya kendi değerlerini ve güvenlik politikası çıkarlarını şöyle tanımlanmaktadır: Hem Almanya'nın hem de Almanya'nın müttefiklerinin vatandaşlarının, egemenliğinin ve teritoryal bütünlüğün korunması, kurallara dayalı uluslararası düzenin uluslararası hukuk temelinde sürdürülmesi, Avrupa entegrasyonunun derinleştirilmesi ve Transatlantik ortaklığının sağlamlaştırılması (BMVg, 2016: 24- 25). Dolayısıyla Almanya, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren ekonomik olarak güçlü olmasının verdiği avantajla, uluslararası kurumlar üzerinden ve diplomatik-ekonomik araçlar vasıtasıyla sürdürdüğü politikayı devam ettireceğinin sinyalini vermektedir.

3. Almanya'nın 2016 Ulusal Güvenlik Belgesinin İçerik Analizi

Bu bölümde Almanya'nın 2016 yılında yayımlamış olduğu Ulusal Güvenlik Strateji (Beyaz Kitap)'nin içerik analizi yapılmıştır.

3.1. Materyal Analizi

Materyal analizi Almanya'nın 2016'da yayımladığı Beyaz Kitabın genel karakteri, eğilimleri, kod analizi ve içerik analizini içermektedir.

3.1.1. Almanya 2016 Güvenlik Stratejisi'nin Genel Karakteri ve Eğilimleri

Almanya'nın 2016 Güvenlik Stratejisi Şansölye Angela Merkel'in önsözü ile başlamaktadır. Bu önsözde Federal Hükümetin değişen güvenlik koşulları karşısında ülkenin güvenlik politikasına yönelik çıkarlarının, önceliklerinin ve amaçlarının yeniden tanımlamayı amaçladığı açıkça ifade edildiğinden 2016 Beyaz Kitabın revizyonist bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Nitekim takip eden satırlarda Savaş sonrası dönemde edinilen tecrübeler doğrultusunda sınırların askeri güç kullanarak çizilemeyeceğine inandıklarını vurgulayarak bu revizyonist düşüncenin radikal kökenini de ortaya koymuş olmaktadırlar. Ardından İslamcı terörle birlikte siber uzay ve internetin suiistimal edilmesinin şiddeti besleyen bir nefret söyleminin yayılmasına hizmet ederek Almanya ve Avrupa'yı doğrudan tehdit eden unsurlar haline geldiği belirtilmektedir.

Takip eden paragrafta ise Almanya'nın ekonomik ve politik ağırlığının kendisine demokrasi, özgürlükler ve insan hakları konusunda sorumluluklar yüklediğini ve bu sorumluluğu Avrupa ile Atlantik ötesi partnerlerle paylaşma durumunda olduklarını ifade etmektedir. Almanya'nın güvenlik, savunma ve dış politikasının iki dayanağının NATO ve Avrupa Birliği olduğu belirtilerek bu konularda sivil ve askeri unsurların dayanışmasıyla arzu edilen hız ve etkinliğe kavuşulabileceği açıklanmaktadır.

Takip eden satırlarda ise değişen güvenlik ortamı ve yeni tehditlerle baş edebilmek için hükümet ve toplum yoluyla Almanya ve Avrupa Birliğinin dayanıklılığını artırmak gerektiği bunun da ancak açık bir toplum ve özgürlükleri koruyarak mümkün sağlanabileceği anlatılmaktadır. Daha sonra, yayımlanan bu Beyaz Kitabın Alman Güvenlik Politikasının köşe taşlarını oluşturarak bu bağlamda Federal hükümetin sorumluluklarını açıkladığını anlaşılır biçimde dile getirmektedir.

Alman Başbakanı Merkel'in sunuşunun ardından Federal Savunma Bakanı'nın açıklamaları yer almaktadır. Savunma Bakanı ilk satırlarda açık bir toplum ve birbirine bağlanmış ekonomilerden biri

olarak Almanya'nın yüz yüze kaldığı geniş tabanlı güvenlik sorunlarının varlığından söz etmekte ve bu tehditlere karşı hükümetin ve silahlı kuvvetlerin rolünün sorgulanması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Alman Savunma Bakanı da Şansölye gibi 2016 Beyaz Kitabın yayımlanma nedenini değişen güvenlik koşullarına bağlamıştır. Şansölyeden farklı olarak Savunma Bakanı, mevcut krizler karşısında Almanya'nın şimdiye kadar sorumluluklar almış olmasının yanı sıra artık liderlik etmeye de hazırlandığını belirtmesi özellikle dikkat çekicidir. Buna rağmen Şansölye gibi savunma Bakanı da NATO ve Avrupa Birliği'nin önemine vurgu yapmaya devam etmiştir.

Savunma Bakanı önsözün ilerleyen satırlarında Alman Silahlı Kuvvetleri'nin kapasite ve genişlik bakımından büyümeye ihtiyaç duyduğunu belirterek bu büyümenin siber saldırılar, transnasyonal terörizm, hibrit savaşlar gibi gereksinimleri karşılayacak yönde olması gerektiğini belirtmektedir. Almanya'nın uluslararası partnerleri arasında liderlik arzusunu "führung aus der Mitte" (leadership from the center) cümlesiyle tekrar vurgularken Beyaz kitabın bu amaç yolunda bir kilometre taşı olduğuna dikkat çekmektedir. Yapılan bu açıklamalar ve Beyaz Kitabın içindekiler sayfası incelendiğinde öne çıkan eğilimler şunlardır:

Almanya'nın güvenlik politikalarında bir revizyona gitmek istediği bu revizyonun merkezinde yük paylaşımı ve liderliğin yer aldığı, NATO ve Avrupa Birliği'ni ise bu işbirliğinin genel çerçevesini oluşturduğu bu bağlamda gelecek dönemde silahlı kuvvetlerini daha da güçlendirmek arzusu taşıdığı, konsept olarak konvansiyonel tehditler ve yöntemlerden ziyade orduyu yeni nesil savaşlara hazır hale getirmek arzusunda olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Almanya'nın 2016 güvenlik stratejisinin eğilimini ve genel karakterini başlangıçta neorealist ve revizyonist bulduğumuzu söyleyebiliriz. Beyaz Kitabın öz söz ve içindekiler sayfası analiz edildiğinde öne çıkan başlıklar şunlardır.

a) Transnasyonal terör, siber alan gibi postmodern tehditler

b) Uluslararası güvenlik sorunları karşısında yük paylaşımı ve ittifaklar

c) Silahlı kuvvetlerin yeni tehditleri karşılayabilecek biçimde geliştirilmesi

d) Almanya'nın NATO ve AB içinde operasyonel liderlik arzusu

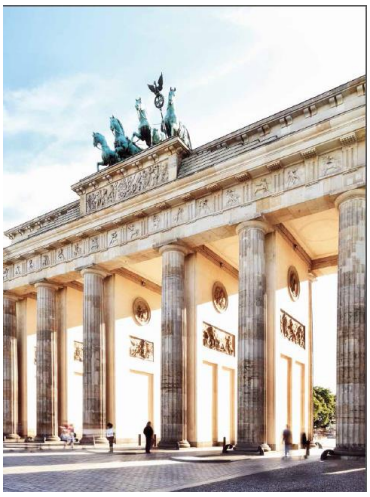

3.1.2. Almanya 2016 Ulusal Güvenlik Stratejisi İçerik Analizinin Bağlamı

Raporun genel bağlamı uluslararası ilişkileri açıklamakta kullanılan temel teoriler üzerinden şekillenmiştir. Rapor ulusal güvenlik üzerine hazırlanmış bir metin olduğu dikkate alındığında doğal olarak realizmin ve rasyonalitenin etkisi altında olması beklenmektedir. Bu noktada raporun bağlam birimlerini uluslararası ilişkiler disiplininin merkez teorileri olan realizm, idealizm ve liberalizm oluşturur.

Uluslararası ilişkilerde liberalizm ve idealizmin pek çok konuda birbiriyle örtüşmesi nedeniyle bu teorilerin bazen birlikte ya da birbiri yerine kullanıldığına sıklıkla şahit olunur. Bu nedenle raporun kavramsal analizinde kategoriler oluşturulurken bu durum dikkate alınmıştır.

Raporun diğer bir analiz bağlamı ise kimlik, değerler ve çıkarlardır. Raporun giriş kısmında bu strateji belgesinin Alman kimliğine, değerlerine ve ulusal çıkarlarına dayandırıldığı açık biçimde ifade edilmektedir ki bu bize göre stratejik kültürün rapora yansıdığı en somut yerdir. Raporun Almanya'nın uluslararası politikanın geleceği konusundaki vizyonunu müttefiklerine deklare eden bir nitelik taşıdığı ayrıca ifade edilmektedir. Bu stratejik kültür vurgusu raporun ilk sayfalarında yer alan muzaffer Bavyera ordusuna ithaf edilmiş Münih Zafer Kapısı (Siegestor) resmi ile de desteklenmiştir. Bu zafer kapısı İkinci Dünya Savaşı yıllarında yıkılmışken daha sonra yeniden inşa edilerek restore edilmiştir. Ardından gelen resimde ise NATO, AB ve Almanya bayrakları birlikte yer almaktadır. Bu nedenle raporun ilk sayfalarında yer alan resimlerin vermiş olduğu mesaj ile 2016 Beyaz Kitabın vermiş olduğu mesaj oldukça örtüşmektedir.

3.1.3. Materyalin İçeriğine Dayalı Kategorik Analiz

Almanya'nın 2016 Beyaz Kitabı iki ana kesimden ve sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Kesim (Part 1) *Güvenlik Politikası* adını taşırken, İkinci Kesim (Part 2) *Alman Silahlı Kuvvetlerinin Geleceği* olarak adlandırılmıştır. Birbirini takip eden bu kesimlerden birincisinin ikinci kesim için bir arka plan oluşturduğu görülmektedir. Bu kapsamda Birinci kesim kendi içinde dört ana bölüm altında toplanmıştır. Bunlar;

Birinci Bölüm Alman Güvenlik Politikasının Anahtar Unsurları

İkinci Bölüm Almanya'nın Güvenlik Çevrimi

Üçüncü Bölüm Almanya'nın Stratejik Öncelikleri

Dördüncü Bölüm Alman Güvenlik Politikasının Temel Angajman Alanları

Bu bölümlerden sonra *Alman Silahlı Kuvvetlerinin Geleceği* başlığını taşıyan ikinci kesim yer almaktadır. İkinci kesim kendi içinde dört bölüme ayrılmıştır. Bunlar;

Beşinci Bölüm Değişen Güvenlik Çevriminde Misyon ve Görevler- Alman Silahlı Kuvvetlerinin Geleceği

Altıncı Bölüm Alman Silahlı Kuvvetlerinin Geleceği İçin Yol gösterici Prensipler

Yedinci Bölüm Alman Silahlı Kuvvetlerinin Kapasitesi İçin Rehber

Sekizinci Bölüm Alman Silahlı Kuvvetlerini Geleceğe Uyumlu Hale Getirmek

a) Birinci Kesimin İçerik Analizi

2016 Beyaz kitabı içindekiler bölümünde sadece iki yerde Almanya (Germany) değil Alman (German) kavramı geçmekte ve her ikisi de norm ve kimliklere vurgu yapılan Birinci Kesim'de yer almaktadır.

Alman Güvenlik Politikasının Anahtar Unsurları başlığını taşıyan bu bölüm Dünya'da Almanya'nın Rolü ve Almanya'nın Güvenlik yaklaşımı alt başlıklarından oluşturulmuştur.

Dünya'da Almanya'nın Rolü alt başlığı altında Alman kimliğinin Avrupa kimliğiyle ayrılmaz biçimde bağlantılı olduğu dünyanın geri kalanıyla da ekonomik siyasi ve askeri nedenlere bağlantılı bulunduklarını vurgulamaktadır. Daha sonra Almanya'nın dünyanın dördüncü büyük ekonomik gücü olduğundan bahisle kaynaklara erişim yollarının güvenliği, dengeli piyasalar, bilgi ve iletişim sistemlerinin fonksiyonel etkinliği gibi konuların Almanya ekonomisinin bağımlı olduğu stratejik başlıklar olduğuna dikkat çekilmektedir. Buradaki vurgu Almanyanın Hitler dönemindeki Labenstraum teorisini anımsatmaktadır.

Almanya'nın ekonomik kapasitesinin nitelikli işgücü sağlayan göçmenlerle olan bağlantısının vurgulandığı satırların ardından bu nitelikli göçmen akımının azalması ve zayıflamasının bir problem olarak zikredilmesi takip eden satırlarda açık toplum ve kültürel çeşitlilik konusundaki liberal vurguların da nedenini oluşturmaktadır. Bu kapsamda bölüm içinde yer alan liberal vurgular aslında rasyonel politikalar yoluyla realist bir anlayışa hizmet etmektedir. Takip eden satırlarda karşılıklı bağımlılık ve işbirliği vurgusu Almanya'nın ilişki içinde olduğu tüm ülkeleri değil daha çok NATO ve AB partnerlerini

kapsamaktadır. Çünkü bu konuya vurgu yapmak için seçilen kavramlar her seferinde NATO ve AB kavramlarıyla birlikte kullanılmış ya da birbirini takip etmiştir.

Alman Değerleri ve Güvenlik Çıkarları başlığı taşıyan bölümde ise özgürlük, güvenlik ve refah kavramları ilk elden öne çıkartılmıştır. Takip eden satırlarda Almanya'nın ulusal çıkarları iki bölüm halinde ele alınmaktadır. Normatif olan bölümde kendi anayasalarında yer alan temel hak ve özgürlüklerin korunması, ikinci olarak uluslararası hukukun ve AB hukukunun öngördüğü evrensel insan hakları ve barışın korunması zikredilmektedir.

Stratejik olan bölümde ise Almanya'nın Avrupa'nın merkezinde yer alan coğrafik konumuna ve önemine ardından da ekonomisinin ticarete olan bağımlılığına dikkat çekildikten sonra Almanya'nın stratejik çıkarları maddeler halinde sıralanmaktadır. Bunlar;

a) Almanya'nın ülkesel bütünlüğü ve bağımsızlığı

b) Müttefiklerinin ülkesel bütünlüğü ve bağımsızlığı

c) Uluslararası hukuka dayalı düzenin korunması

d) Vatandaşların ekonomik refah düzeyinin korunması

e) Kısıtlı kaynakların sorumlu kullanımı

f) Avrupa entegrasyonunun derinleştirilmesi

g) Transatlantik ortaklıklar

Alman Güvenlik Çevrimi başlığını taşıyan birinci kesimin ikinci bölümünde ise değişen uluslararası düzen ve Almanya'nın yüz yüze kaldığı güçlüklere yer verilmiştir. Bu bölümde Almanya'nın değişen uluslararası düzenle ilgili öngörüsü çok kutupluluk ve gücün dağılımı başlıklarıyla özetlenmiştir.

Uluslararası sistemin politik, ekonomik ve askeri bakımdan çok kutupluluğa doğru evirildiğini ön gören Almanya bu konuda Çin, Hindistan başta olmak üzere BRIC ülkeleri, ASEAN ve G20 ülkelerini yeni uluslararası düzenin anahtar aktörleri (key states) olarak zikretmektedir.

Uluslararası alanda barış ve düzenin tesisi konusunda İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulmuş olan Avro-Atlantik Merkezli düzenin artık sorgulandığını düşünen Almanya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'nın lokal şiddet ve çatışmaların önüne geçemediğini dile getirmektedir. Bu sorgulamanın merkezine Rusya'nın Kırım ve Ukrayna konusundaki saldırgan tutumunu yerleştiren Almanya, Rusya'nın bu yolla modernize ettiği ordusu vasıtasıyla hali hazırdaki uluslararası anlaşmalarının limitlerini test ettiğini ileri sürmektedir. Rusya'nın bu politikasını değiştirmediği sürece kıtanın güvenliği için bir sorun oluşturmaya devam edeceği de ayrıca vurgulanmıştır. Buna karşın

Avrupa'da sürdürülebilir bir barış için Rusya ile işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu düşünen Almanya bu konuda doğru bir denge arayışında olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Uluslararası sistem ve güvenlik konusunda AB için ayrı bir başlık açan Almanya, üye devletlerin ekonomik krizler, sığınmacı sorunu ve sınır problemleri ile yüz yüze geldiği Avrupa'nın ancak modernizasyon ve inovasyon konularında işbirliğine devam ederek bu sorunların üstesinden gelebileceğine inandığını ifade etmektedir.

Almanya'nın Güvenlik Sorunları başlığı altında ise Almanya'nın algılamış olduğu tehditler şu başlıklar altında sıralanmıştır.

a) Transnasyonal Terörizm

b) Siber ve Enformasyon alanında tehditler

c) Devlet içi çatışmalar

d) Başarısız devletler ve kötü yönetimler

e) Küresel silahlanma ve kitle İmha silahlarının yaygınlaşması

f) Enformasyon ve iletişim ağlarına, enerji nakil hatlarına ve ticaret yollarına yönelik saldırı ve tehditler

g) İklim değişikliği

h) Kontrol dışı ve düzensiz göçler

Almanya'nın Stratejik Öncelikleri başlığı altında yer alan bölümde söze başlarken bu önceliklerin temel değerler ve çıkarlara dayandırıldığı belirtilmektedir. Bu bölümde Alman devletinin güvenlik konusunu bir bütün olarak nasıl gördüğünü anlatan *gri bölge* tanımına rastlamaktayız. Buna göre iç ve dış güvenliği keskin çizgilerle ayırmanın olanağı artık kalmamış ve genellikle sorunlar bu ikisinin ortasında yer alan gri bir bölgede baş göstermektedir. Bu nedenle hükümetin güvenlik konusuna spesifik değil bütüncül yaklaşması elzemdir. Bu bütüncül yaklaşım sadece yurt içinde güvenlik sorunlarını çözerek Alman vatandaşlarını güvenceye almayı değil yurt dışında yer alan Alman vatandaşlarını da güvenceye almayı içermektedir. Bu nedenle genişleyen tehdit çevrimi ile baş edebilmek amacıyla Almanya'nın NATO ve AB ile işbirliğine ayrı bir önem atfedilmektedir.

Alman Güvenlik Politikasının Temel Angajman Alanları ile ilgili bölümde angajman alanları ulusal ve uluslararası alanı içerecek biçimde ikiye ayrılmıştır. Ulusal angajman alanında

a) Almanya'nın stratejik kapasitesinin geliştirilmesi

b) Sürdürülebilir bir güvenlik çevriminin geliştirilmesi

c) Kapsayıcı gelişmiş bir yaklaşım

d) Güvenlik ve esneklik

e) Uluslararası güvenlikle ilgili konularda sorumluluk alınması

gibi başlıklar yer almaktadır. Almanya'nın uluslararası angajman alanları ise;

a) BM'ler ile ilişkiler

b) NATO ile ilişkiler

c) AB'ile ilişkiler

d) AGİT'le ilişkiler

e) Ad-Hoc konularda işbirliği

f) Silahların kontrolü, silahsızlanma ve silahların yayılmasını önleme

gibi konulara yer verilmiştir.

2016 Beyaz kitapta Almanya'nın stratejik kabiliyetinin geliştirilmesi yönündeki sorumluluk Federal Güvenlik Konseyine bırakılmıştır. Sürdürülebilir bir güvenlik çevriminin geliştirilmesi konusunda ise görevli personelin hem niteliksel hem de sayısal olarak geliştirilmesine özel bir vurgu yapılmıştır. Ayrıca güvenliğin sadece devletle ilgili bir alan olmayıp devletlerin kendi aralarında ortak hareket etmelerinin yanı sıra, endüstri, bilim dünyası ve toplumunda dahil olduğu bir güvenlik çevrimine olan ihtiyaç ön plana çıkartılmaktadır. Bu bağlamda sivil ve askeri alanların örtüşmesi gereği vurgulanmış uluslararası boyutta da diplomatik çözüm yollarının çeşitlendirilmesinin öneminin altı çizilmiştir.

b) İkinci Kesimin İçerik Analizi

Kitabın İkinci Kesimi Alman Silahlı Kuvvetlerinin geleceği ile ilgili ön görülere ayrılmıştır.

Beşinci Bölüm Değişen Güvenlik Çevriminde Misyon ve Görevler-Alman Silahlı Kuvvetlerinin Geleceği başlığını taşımaktadır. Bu bölümde dikkat çeken anahtar kavram Hybrid stratejidir. Günümüzde geniş tehdit spektrumuna karşı askeri ve askeri olmayan yöntemlerin birlikte kullanımı anlamına gelen hybrid strateji içinde Alman Silahlı Kuvvetlerinin görevi şu şekilde sıralanmaktadır:

a) Almanya'nın bağımsızlığını, ülkesel bütünlüğünü ve vatandaşlarını korumak

b) Dış tehditlere karşı devlet ve toplum esnekliğine katkıda bulunmak

c) Dış ve güvenlik politikaları doğrultusunda Almanya'nın eylem kapasitesine katkı sağlamak

d) Almanya'nın açık toplumuna, serbest ve güvenli uluslararası ticaretine ve ikmal yollarına yönelik güvenlik tehditlerini karşılamak için partner ve müttefiklere katkı sağlamak.

e) Müttefiklerin savunmalarına ve vatandaşlarının güvenliğine katkı sağlamak

f) Uluslararası çerçevede güvenlik ve istikrara katkı sağlamak

g) Avrupa'da, transatlantik ortaklıklarda ve çokuluslu işbirliğinde entegrasyonu güçlendirmek.

Altıncı Bölüm Alman Silahlı Kuvvetlerinin Geleceği İçin Yol Gösterici Prensipler başlığını taşımaktadır. Bu bölümde çokulusluluk ve entegrasyon, tek bir kuvvetmiş gibi esneklik ve uyum yeteneği gibi alt başlıklara yer verilmiştir. Bu başlıklar altında Alman Silahlı Kuvvetleri'nin uluslararası güvenlik sorunlarında NATO ve AB ile yük paylaşımının ve birlikte operasyon kabiliyeti kazanmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda Almanya'nın müttefikleriyle gerçekleştireceği ortak operasyonlarda liderlik arzusunu ortaya koyması bu çalışmanın girişinde yer alan Alman Stratejik kültürü hakkındaki açıklamalar açısından dikkat çekicidir. Almanya bu arzusunu "Führung und verantwortung als Rahmennation (leadership as a national framework)" yani *ulusal çerçevede liderlik* cümlesiyle geniş bir çerçeve ve anlam muğlaklığı içinde betimlemesi, Almanya hakkında diğerlerinin tarihsel korkularının nüksetmesine mani olma çabası gibi göründüğünden ayrıca dikkat çekici bir husustur. Nitekim takip eden satırlarda Almanya'nın bu arzusunu ortak operasyonlarda müttefikleriyle birlikte hareket etme kabiliyetini geliştireceği savına bağlamıştır.

Yedinci Bölüm Alman Silahlı Kuvvetlerinin Kapasitesi İçin Rehber başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Alman Silahlı Kuvvetleri için komuta kontrol, gözlem ve keşif yeteneği gibi teknik detaylara yer verilmiştir.

Sekizinci Bölüm Alman Silahlı Kuvvetlerini Geleceğe Uyumlu Hale Getirmek başlığı altında oluşturulmuştur. Bu bölümde yine Alman silahlı kuvvetlerinin giderek artan biçimde dış görevlerde istihdamının altı çizilerek bu kapsamda ordunun sahip olması gereken hazırlık derecesi ve esneklik kabiliyeti hakkında öneriler içeren ve vurgular yapan açıklamalar yer almaktadır.

Raporun sonuç kısmında ise Alman ordusunun Alman güvenlik politikasının bir enstrümanı olarak taşıdığı önem vurgulanmıştır. Buna karşın Avrupa'da birliğin sağlanması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle Almanya'nın artık bir sınır ülkesi ya da ön cephe olmadığı bu nedenle askeri harcamaların geçmişe oranla düşürülerek daha istikrarlı bir düzeyde karar kıldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte Almanya'nın tam bağımsızlığını elde etmesi sonucu diğer partnerleriyle eşit biçimde uluslararası alanda ortaya çıkan sorunlara müdahil olma sorumluluğunu taşıdığı ileri sürülmektedir. Bu kapsamda özellikle Afganistan operasyonunda edinilen tecrübelerle Alman ordusunun bir operasyon gücü haline geldiği anlatılmaktadır.

3.2. Kavramsal Analiz (Kod Analizi)

Kavramsal analiz, içerik analizi yapılan metnin eğilimini sayısal yöntemlerle saptamak için kullanılan yöntemlerden biridir. Buna göre metnin içeriği dikkate alınarak yapılan değerlendirme sonucu bir teori ya da özgün düşünceyle metnin genel eğilimi arasında bir ilişkisellik aranır. Ulusal güvenlik strateji belgeleri uluslararası ilişkiler ya da güvenlik teorileri bağlamında ele alınması gereken bir anlam yüküne sahiptirler. Bu nedenle metnin eğilimi Realizm, Liberalizm, İdealizm ya da Marksist teori kapsamında değerlendirilerek tarama yapılmış ve bu teorilerle ilişkilendirilebilecek kavramlar metin içinde saptanarak istatistiksel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

İlk değerlendirme 2016 Almanya Güvenlik Stratejisi Belgesi'nin (Beyaz Kitap) başlığı üzerinden yapılmış bunun için 1969 dan 2016 yılına kadar geçen sürede yayımlanan beyaz kitapların başlıkları incelemeye tabi tutulmuştur. Bu veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Almanya'da 1969-2016 Yılları Arasında Yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi (Beyaz Kitap) Başlıkları

1	1969	Weissbuch 1969 zur Verteidigungspolitik der Bundesregierung	Federal Hükûmetin Savunma Politikasıyla ilgili
2	1970	Weißbuch 1970 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage der Bundeswehr	Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Güvenliği ve Federal Ordu'nun Durumu ile ilgili
3	1971-1972	Weißbuch 1971/1972 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Entwicklung der Bundeswehr	Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Güvenliği ve Federal Ordu'nun Gelişimi ile ilgili
4	1972	Weißbuch zur zivilen Verteidigung der Bundesrepublik Deutschland	Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Sivil Savunması ile ilgili
5	1973/1974-	Weißbuch 1973/1974 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Entwicklung der Bundeswehr	Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Güvenliği ve Federal Ordu'nun Gelişimi ile ilgili
6	1975-1976	Weißbuch 1975/76 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Entwicklung der Bundeswehr	Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Güvenliği ve Federal Ordu'nun Gelişimi ile ilgili
7	1979	Weißbuch 1979 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Entwicklung der Bundeswehr	Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Güvenliği ve Federal Ordu'nun Gelişimi ile ilgili
8	1983	Weißbuch 1983 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland	Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Güvenliği ile ilgili
9	1985	Weißbuch 1985 zur Lage und Entwicklung der Bundeswehr	Federal Ordu'nun Durumu ve Gelişimiyle ilgili
10	1994	Weißbuch 1994 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage und Zukunft der Bundeswehr	Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Güvenliği ve Federal Ordu'nun Durumu ve Geleceği ile ilgili
11	2006	Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr	Almanya'nın Güvenlik Politikası ve Federal Ordu'nun Geleceği
12	2016	Weissbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr	Güvenlik Politikası ve Federal Ordu'nun Geleceği ile ilgili

Tablo1. incelendiğinde ilk elden dikkat çeken bir husus 1969,1972 ve 1983 yılında yayımlanan Beyaz kitaplar hariç diğer dokuz beyaz kitaplar Almanya'nın güvenliği ve Federal ordunun gelişimi başlığını

taşımaktadır. Bu durum diğer ülkeler tarafından yayımlanan beyaz kitaplarda sıklıkla rastlanan bir şey değildir. Örneğin ABD'de yayımlanan Beyaz kitaplar arasında sadece 2004 yılında yayımlanan belgede *The National Military Strategy of the USA* başlığı dikkat çekmektedir. Genellikle beyaz kitaplarda ulusal ordularla ilgili bölümler bulunmakla birlikte Almanya'nın yayımlamış olduğu strateji belgelerinin hemen hepsinde *Alman Silahlı Kuvvetlerinin Durumu ve Geleceği* başlığının yer alması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası ulusal ordusunun dağılmasının ardından 1960'lı yıllardan sonra ordunun yeniden kurulması ve yapılanması sürecine gösterilen özel önem ve özene bağlanabilir.

Beyaz kitapların başlıkları üzerinde yapılan tarama sonucu saptanan kodların dökümü Tablo 2'de verilmiştir. Tablonun analizi sonrası ortaya çıkan eğilim grafiği ise Grafik 1'de yer almaktadır.

Tablo 2. Almanya'da 1969-2016 Yılları Arasında Yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi (Beyaz Kitap) Başlıkları Kod Analiz Tablosu

	KOD	**ANLAMI**	**FQ**	**%**	**Gösterge**	**KİTABIN YAYIMLANDIĞI YIL**
1	Verteidigungspolitik	Savunma Politikası	1	2,173913	1	1969
2	Entwicklung	Gelişme	5	10,86957	2	1971-72;1973-74;1975-76;1979;1985
3	Zivilien Verteidigung	Sivil Savunma	1	2,173913	1	1972
4	Sicherheit	Güvenlik	7	15,21739	1	1970,1971-72,1973-74,1975-76, 1979, 1983,1994
5	Bundesrepublik	Federal Cumhuriyet	8	17,3913	0	1970,1971-72, 1973-74,1975-76,1979,1983,1994
6	Bundesregierung	Federal Hükumet	1	2,173913	0	1969,
7	Deutschlands	Almanya	9	19,56522	0	1970,1971-72,1973-74,1975-76,1979,1983,1994,2006
8	Bundeswehr	Silahlı Kuvvetler	9	19,56522	1	1970,1971-72,1973-74,1975-76,1985,1994,2006,2016
9	Sicherheitspolitik	Güvenlik Politikası	2	4,347826	1	2006-2016
10	Zukunft	Gelecek	3	6,521739	2	1994, 2006, 2016
TOPLAM			46	100		

Gösterge: Realizm=1; Liberalizm&İdealizm=2, Realizm&liberalizm&İdealiz=0

Grafik 1'de yer alan verilerin dağılımı incelendiğinde Realizmle ilişkilendiren kavramların Beyaz kitap başlıklarında yirmi kez, idealizm ve liberalizmle ilişkilendirilen kavramların ise sekiz kez kullanıldığı görülmektedir. Böylelikle Almanya'nın yayımladığı beyaz kitaplarda kullanılan kavramların Realizm ağırlıklı olduğu Grafik 1'de görülmektedir. Buna karşın ulusal güvenlik strateji kitaplarının zaten güvenliğe realist yaklaşımın bir ürünü olduğu düşünüldüğünde tek başına bu veri kitapların genel değerlendirmesi için için yetersizdir. Bu nedenle kitapların başlıkları üzerinde kod analizi için kullanılan aynı yöntem Beyaz kitabın tüm içeriği için de uygulanmıştır.

Grafik 1. Almanya'da 1969-2016 Yılları Arasında Yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi (Beyaz Kitap) Başlıkları Kod Analiz Grafiği

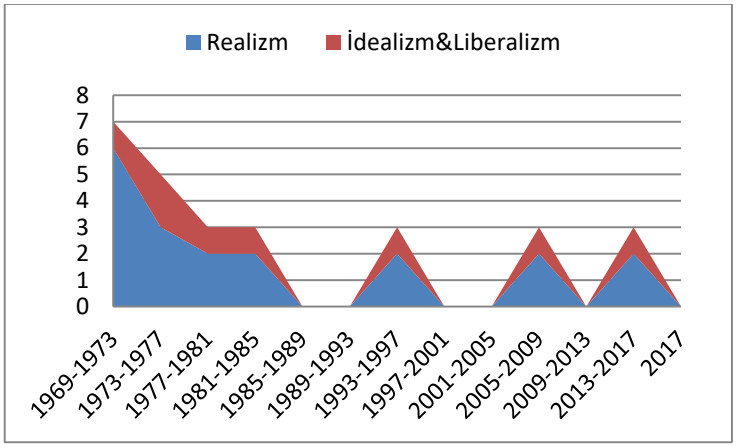

Tablo 3'de 2016 Beyaz kitabın içeriğinin incelenmesi sonucu saptanan kodlar, Türkçe anlamları, frekans verileri, genel toplam içindeki yüzde verileri ve bu kavramların ilişkilendirildikleri teoriler gösterilmektedir. Bu tabloda da Liberalizm ve İdealizm kimi yerlerde ortak bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Bu iki teorinin güvenlik politikaları açısından tek farkı İdealizm referans nesne olarak devleti merkeze alırken, Liberalizm bireyi merkeze almasıdır. Diğer pek çok konuda Liberalizm ve İdealizm örtüşmektedir. Hatta bu nedenle ABD orjinli uluslararası ilişkiler kitapları temel teorileri işlerken Liberalizmi tercih etmekte Avrupalılar ise daha çok İdealizmi ön plana çıkartmaktadırlar.

Tablo 3. Almanya'nın 2016 Ulusal Güvenlik Stratejisi (Beyaz Kitap) İçerik Analizi Kod Tablosu

	Kod	Anlamı	fq	%	Gösterge	İlişkilendirilen Teori
1	Zusammenarbeit	İşbirliği	33	4,6	2	Liberalizm
2	die Reinaissance klassicher Machpolitik	Klasik güç politikasının rönesansı	3	0,4	1	Realizm
3	die preußishe Reforme	Prusya reformları, askeri alanda	1	0,1	1	Realizm
4	Multinational	Çok ulusluluk	40	5,5	2	Liberalizm
5	Auslandseinsatz	Yurt dışı operasyonu	14	1,9	1	Realizm
6	Multilateral	Çok taraflılık	16	2,2	4	Liberalizm&idealizm
7	Sicherheitspolitik	Güvenlik politikası	52	7,2	1	Realizm
8	Multipolaritaet	Çokkutupluluk	7	1,0	4	Liberalizm&idealizm
9	Migration	Göç	13	1,8	0	Tanımlanmamış
10	Europäische Union	AB	6	0,8	4	Liberalizm&idealizm
11	Nordatlantische Allianz	NATO	2	0,3	1	Realizm
12	NATO	NATO	77	10,7	1	Realizm
13	Europa	Avrupa	194	26,8	4	Liberalizm&idealizm
14	Deutsch	Alman	66	9,1	0	Tanımlanmamış
15	Bündnispartner	İttifak partneri	5	0,7	4	Liberalizm&idealizm
16	Islam	İslam	2	0,3	0	Tanımlanmamış
17	Ausländisch	Yabancı/Foreigner	2	0,3	0	Tanımlanmamış
18	Sicherheitsrat	Güvenlik Konseyi	9	1,2	1	Realizm
19	Kultur	Kültür	5	0,7	3	İdealizm
20	Rechtsstaat	Hukuk devleti	6	0,8	3	İdealizm
21	Reform	Reform	9	1,2	3	İdealizm
22	Sozial	Sosyal	10	1,4	0	Tanımlanmamış
23	Gesellschaft	Uluslararası toplum	78	10,8	2	Liberalizm
24	Machtdiffusion	Gücün dağılımı	3	0,4	1	Realizm
25	Proliferation	Silahların yayılması	9	1,2	1	Realizm
26	Euroatlantisch	Avroatlantik	6	0,8	4	Liberalizm&idealizm
27	Transnationaler Terrorismus	Transnasyonal Terörizm	5	0,7	1	Realizm
28	VN (Vereinte Nationen)	BM	25	3,5	3	İdealizm
29	Amerika	Amerika	10	1,4	0	Tanımlanmamış
30	Transatlantisch	Transatlantik	15	2,1	1	Realizm
TOPLAM			723	100		

Tablo 3 incelendiğinde 2016 Beyaz Kitapta toplam otuz kod saptandığı bunların toplam kullanım sıklıklarının toplamı ise 723 olduğu görülmektedir. Bazı kavramlar içerik analizi açısından önem taşımakla birlikte uluslararası ilişkiler teorileriyle ilişkilendirilmediğinden kategori dışı tutulmuştur. Bunların toplam sayısı ise 103'dür. Beyaz kitabın içerik analizinde önemle vurgulanan "Zusammenarbeit" (İşbirliği) kavramı kitapta otuz üç kez kullanılmış ve bu kavramın frekansı toplam içinde %4,6'lık bir dilimi oluşturmaktadır. İçerik analizinde iş birliği, ittifak ve müttefik kavramlarıyla kast edilenlerin ABD ve Avrupa dolayısıyla NATO olduğu daha önce ileri sürülmüştü. Nitekim kod analizinde Avrupa kavramı 194 kez tekrarlanmış olup toplam frekansın %26,8'ini oluşturmaktadır. NATO kod kavramı ise kitapta toplam 79 kez tekrarlanmış olup toplam frekansın %11'ini oluşturmaktadır.

Almanların sıklıkla kullandıkları diğer bir kavram da "Gesellschaft" (Uluslararası Toplumdur). Metinin bütünü incelendiğinde uluslararası toplumla kastedilenin daha çok Avrupa ve ABD ile sınırlı kaldığı bu yönüyle Almanya'nın uluslararası topluma bakışının etnosentrik olduğu ileri sürülebilir. Avrupa ve ABD düalitesi içinde ABD daha çok NATO ittifakı içinde zikredilmektedir. Tek başına Amerika kavramı tüm metinde sadece on kez geçmiştir. Bu nedenle toplam frekansın %1,4'lük dilimini oluşturur. Nitekim NATO kod kavramı %11'lik frekans yüzdesiyle Beyaz kitapta en çok zikredilen ikinci kavram sırasındadır. Kod analizinde saptanan kavramların ilişkilendirildiği teorilerin ağırlık oranları ise Tablo 4'de verilmektedir.

Tablo 4. Almanya'nın 2016 Ulusal Güvenlik Stratejisi (Beyaz Kitap)
İçerik Analizi Gösterge Tablosu, Frekans ve Yüzdesi

Teori	Kod	fq	%
Realizm	1	190	26,3
Liberalizm	2	151	20,9
İdealizm	3	45	6,2
Liberalizm&İdealizm	4	234	32,4
Tanımlanmamış	0	103	14,2
TOPLAM		723	100,0

Tablo 4'incelendiğinde Realizmle ilişkilendirilen toplam kod sayısı 190, yüzdelik olanı ise %26 olarak saptanmıştır. Buna karşın Liberalizm, İdealizm ya da Liberalizm ve İdealizm oranlarının toplamı %59,5'lik bir dilimi oluşturur. Burada unutulmaması gereken Realizmle ilgili kavramlar daha açık ve net iken Liberalizm ve İdealizmle ilgili kavramlar daha geçişkendir. Bu nedenle Realist kavramların tüm kitapta tek başına %26,3'lük bir dilimi teşkil etmesi oldukça dikkat çekici ve önemlidir. Almanya 2016 Beyaz kitapta güvenlik sorunlarının çözümü için yük paylaşımı ve ittifakların önemini sıklıkla vurgulanırken bu kollektivite içinde Almanya'nın liderlik arzusunun taşıdığı özgül ağırlık stratejik kültür açısından gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır.

Grafik 2'ise 2016 Ulusal Güvenlik Staretji Belgesinin kod analizinde elde edilen sonucu yüzdelik dilimler içinde göstermektedir. Bu grafikte doğrudan Liberalizmle ilişkilendirilen kavramlar toplamın %21'ini, İdealizmle ilişkilendirilebilecek olanlar %6'sını, İdealizm ve Liberalizm arasında geçişken olan kavramlar İdealizm ve Liberalizm arasında geçişken olan kavramlar %33'ünü, değerlendirme dışı bırakılan kavramlar %14'ünü, Realist kavramlar ise toplamın %26'sını oluşturmaktadır.

Grafik 2. Almanya'nın 2016 Ulusal Güvenlik Stratejisi (Beyaz Kitap) İçerik Analizi Kod Grafiği Ayrıntılı)

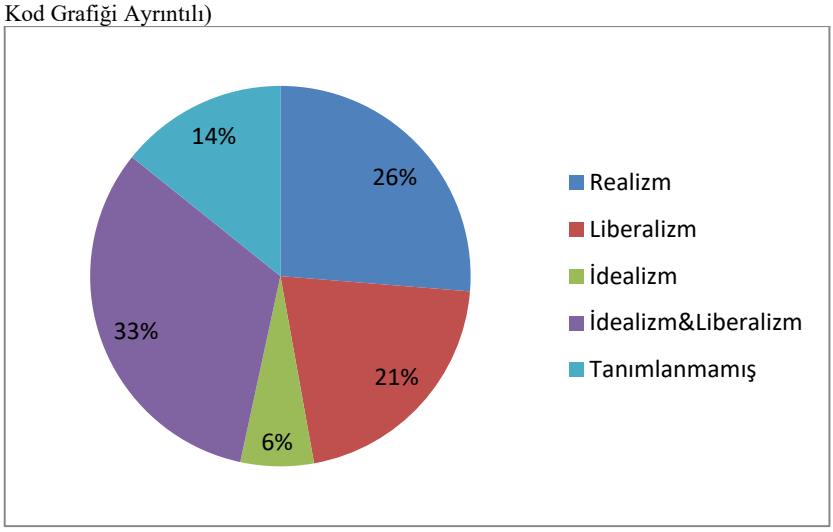

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

4.1. Almanya'nın Algıladığı Ulusal Güvenlik Politikası Çevresi

Almanya ulusal güvenlik politikası çevresini küresel bir ölçekte tanımlamaktadır. Bu kapsamda, uluslararası düzenin köklü bir değişim içerisinde olduğu vurgulanmakta, değişimin etkenlerine, çok kutupluluk ve güç dağılımına, kurallara dayalı Avro-Atlantik barış ve istikrar düzeninin sorgulanmasına ve Avrupa projesinin baskı altında olduğuna ve Almanya'nın ulusal güvenlik politikası için bir dizi meydan okumaya değinilmektedir (BMVg, 2016: 27).

Köklü değişimin yönlendiricileri olarak Almanya küreselleşmeyi, anti-küreselleşmeyi, nüfus değişimi ve kentleşmeyi ve bazı devletlerde ortaya çıkan kötü yönetim ile düzensiz ekonomileri görmektedir (BMVg, 2016: 28-29).

Küreselleşmeyle birlikte salgın hastalıkların, siber saldırıların, enformasyonel operasyonların ve transnasyonal terörizmin arttığı vurgulanmaktadır. Bunun yanında, anti-küreselleşme ile radikal milliyetçilik, şiddet içeren aşırıcılık ve dini fanatizmin arttığına dikkat çekilmiştir. İkisi birlikte

değerlendirildiğinde, Almanya'nın tahmini bu iki mefhumun devlet düzeninin yok oluşunu hızlandırabileceği yönündedir (BMVg, 2016: 28-29).

Nüfus değişimleri ve kentleşmenin ise özellikle nüfusun yoğun olarak toplandığı denize kıyısı olan bölgelerde çatışmaları artıracağı tahmin edilmektedir (BMVg, 2016: 29).

Almanya yukarıda sayılan köklü değişimin etkenleri ile birlikte devletin uluslararası düzenin meşruluk ve fonksiyon açısında temel aktör olarak varlığını sürdüreceğini ön görmektedir. Bunun yanında, devletlerin kötü yönetimi ve düzensiz ekonomilerin bölgesel ve uluslararası krizlerin temel tetikleyicileri olduğu varsayılmaktadır (BMVg, 2016: 29).

Çok kutupluluk ve güç dağılımı eğilimleri de Beyaz Kitap'ta kendisine yer bulmuştur. Buna göre, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da anahtar ülkelerin yükseleceği tahmin edilmektedir. Jeopolitik güç kaymasının politik, ekonomik ve askeri gelişmeleri, bunun da yeni ülke gruplarının ve kurumların oluşturulmasını tetikleyeceği tahmin edilmektedir. Güç dağılımı çerçevesinde Çin'in 2030'a kadar tüm dünya GSYİH'sının beşte birine, Hindistan'ın altıda birine ulaşacağına değinilerek bu iki ülkenin 2050'ye kadar OECD ülkelerinin toplam ekonomik gücüne ulaşacağına yer verilmektedir. Bu durumun askeri alana yönelik yansımalarının tahmini ise Çin'in askeri harcamalarının tüm AB ülkelerinin toplamını geçeceği yönündedir (BMVg, 2016: 30-31).

BRICS, ASEAN ve G20'nin önemli forumlar haline geldiğine değinilen Beyaz Kitap'ta bölgesel entegrasyonların rekabetinin dünya düzeninde bir parçalanma meydana getirebileceğinden bahsedilmektedir. Bu çerçevede, Almanya'nın önerisi rekabetin Birleşmiş Milletler'in kurumsal çerçevesi dâhilinde yapılması, ABD'nin etkinliğini sürdürmeye devam etmesi ve bununla birlikte Avrupa Birliği ülkelerinin daha fazla sorumluluk üstlenmesidir (BMVg, 2016: 31).

Beyaz Kitap'ta değinilen başka bir husus ise kurallara dayalı Avro-Atlantik barış ve istikrar düzeninin sorgulanmaya başlamasıdır. Bu çerçevede, Rusya'nın Ukrayna Krizi ile birlikte Avrupa ve Almanya'nın güvenliğini tehdit ettiği belirtilmekte, sürdürülebilir güvenlik ve refah için Rusya ile işbirliğine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. Almanya, Ukrayna Krizi bağlamında AGİT'in üstlendiği role önem atfetmektedir (BMVg, 2016: 31-32).

Almanya, Avrupa Birliği projesinin ise bir dizi gelişme sonucu baskı altına girmesinin üstünde durmaktadır. Bu baskının sebeplerini ise, 2008 tüm dünyada etkisini göstermeye başlayan Finans Krizi, Suriye merkezli Mülteci Krizi ve devlet yapılarının zayıflamasının sınırlarda yarattığı güvensizlik olarak görmektedir. Almanya ayrıca AB'ye üye ülkelerin ulusal silahlı kuvvetlerin küçültürken, AB dışındaki

ülkelerin silahlanmasının bir ulusal güvenlik riski yaratabileceğini de belirtmektedir (BMVg, 2016: 31-32).

Güvenlik politikasına yönelik olarak Almanya'nın algıladığı tehdit alanları şöyle sıralanmaktadır: Transnasyonal terörizm, siber ve bilgi-iletişim alanında ortaya çıkan meydan okumalar, devletlerarası çatışmalar, zayıf devletler ve kötü yönetim, dünya çapında silahlanmanın ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması, bilgi teknolojileri, iletişim, tedarik, ulaşım ve ticaret hatlarının tehdit edilmesi, enerji ve kaynak güvenliği, iklim değişikliği, kontrol edilmeyen ve düzensiz göç, bulaşıcı hastalıklar ve salgınlar (BMVg, 2016: 27).

Almanya'nın tehdit algıladığı alanların başında transnasyonal terörizm gelmektedir. Terör ağlarının artık ülkelerin parçalanma sürecinden fayda sağladıkları, bahse konu bu terör ağlarının sosyal ve iletişim ağlarını propaganda ve adam devşirme amacıyla kullandığı, terör örgütlerinin finans akımlarının takibinin ve engellenmesinin zor olduğu, DAEŞ ile birlikte terör örgütlerinin ülkesel (territorial) varlık göstererek devletimsi yapılar haline geldiği Beyaz Kitap'ta transnasyonal terörizm çerçevesinde ele alınmaktadır (BMVg, 2016: 34).

Beyaz Kitap'ta belirtilen bir başka meydan okuma ise siber ve bilgi teknolojileri alanında meydana gelen gelişmelerdir. Dijitalleşmenin kişilerin, şirketlerin ve askeri yapıların iletişimini tehdit etmeye başladığı, bunlarla mücadele için yeni mücadele kalıpların geliştirilmesinin gerekliliği, siber saldırıların askeri saldırılarla birlikte kullanıldığı, siber dünyada sınır olmadığı için NATO ve AB'nin ortaklaşa bir strateji geliştirmesinin lüzumu gibi hususlara Almanya'nın önem verdiği görülmektedir (BMVg, 2016: 36-37).

Almanya'nın oluşturduğu güvenlik politikasının önemli bir bileşenini devletler arası çatışmalar oluşturmaktadır. Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesinin ve Asya-Pasifik'te yaşanan gelişmelerin geniş kapsamlı bir çatışmaya dönüşmesinden endişe edilmektedir (BMVg, 2016: 38). Çok kutuplu dünya düzeninin kendisine birçok avantaj sağladığının farkında olan Almanya, Asya-Pasifikte yaşanacak olan ABD-Çin rekabetinin zamanla çok kutupluluğu sarsabilecek bir düopoli oluşturmasından da kaygılanmaktadır.

Siber ve konvansiyonel saldırıların kombine edildiği hibrit tehditler Almanya'nın ulusal güvenlik politikası için algıladığı meydan okumalardan birini teşkil etmektedir. Hibrit saldırıların uluslararası hukukun işleyişini tehdit ettiği vurgulanarak, erken uyarı sisteminin kurulması, enerjisi sektörünün korunması, silahlı kuvvetlerin hazır hale getirilmesi, politikacıların, medyanın ve toplumun gerçeklere

dayalı iletişim hususunda hassas davranması hususlarına burada önem atfedilmektedir (BMVg, 2016: 38-39).

Almanya'nın ulusal güvenlik politikasını belirleyen bir başka etken ise kırılgan devlet yapıları ve devletlerin kötü yönetimidir. Bu çerçevede, paralel devlet yapılanmalarının ve terör örgütlerinin ortaya çıkması devlet yapılarının erozyonuna bağlanmakta, politik, etnik, dini ve mezhepsel çatışmaların Afrika Boynuzu'ndan Orta Asya'ya kadar yayıldığı belirtilmekte, Avrupa'ya komşu olan bölgelerde terör ve suç ağlarının varlık göstermesi ve bunların enerji ve kaynak güvenliğine yönelik tehdit oluşturdukları vurgulanmaktadır. Ayrıca, kırılgan devlet yapılarının olduğu bölgelerde meşru politik yapıların desteklenmesi hedeflenmektedir (BMVg, 2016: 39-40). Almanya, iklim değişikliklerinin, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla birlikte kaynak kıtlığı yaratarak, demografik artışın olduğu ülkeler üzerinde istikrar bozucu ve çatışma ortaya çıkaran bir etkisinin olabileceğini tahmin etmektedir (BMVg, 2016: 39-45).

Dünya çapında silahlanma ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması Almanya'nın önem verdiği başlıkların başında gelmektedir. Kitle imha silahlarının terörist gruplarının eline geçmesi esasen, 11 Eylül saldırılarından bu yana ABD'nin ilan ettiği teröre karşı savaşın önemli bir unsuru olmuştur. Almanya da konvansiyonel silahların bölgesel ve küresel dengeleri değiştirebileceğini belirtmekte ve etkin silah kontrolünün yapılmasının, bu hususta şeffaflığının, güven inşasının ve sınırlayıcı silah ihracatının önemi üzerinde durmaktadır (BMVg, 2016: 40- 41).

Beyaz Kitap'ta Almanya'nın geliştirmiş olduğu ulusal güvenlik stratejisinin göçe yönelik olan ayağı ise Almanya açısından pratik olarak uygulaması en zor politikaları bünyesinde barındırmaktadır. Zira Almanya, bir yandan nitelikli göçe sanayisi ve hizmet sektörü için ihtiyaç duyarken, diğer yandan anti-küreselleşmenin yarattığı ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile baş etmek durumundadır. Bu çerçevede, Almanya göç hareketlerinin bölgesel çatışmaların kapsamını genişletebileceği ihtimali üzerinde durarak, bu hususta geniş kapsamlı bir Avrupa stratejisinin ve uygulamasının ortaya konulmasının öneminden bahsetmektedir (BMVg, 2016: 42-44).

4.2. Almanya'nın Stratejik Öncelikleri ve Ulusal Güvenlik Politikası Düzenleme Alanları

Almanya; Birleşmiş Milletler, Kuzey Atlantik İttifakı, Avrupa Birliği ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'ndaki faaliyetlerini stratejik öncelikleri dâhilinde belirlemiş durumdadır. Bu bağlamda, uluslararası kurumlar üzerinden ulusal güvenliğini sağlamaya yönelik girişimleri, tek ve çok taraflı ortaklıklar ve ad-hoc işbirlikleri ile beraber desteklemektedir.

Beyaz Kitap'ta da bahsedildiği üzere Almanya BM Güvenlik Konseyi'ne daimi üye olma talebini uzun bir süredir dile getirmektedir. Nitekim Almanya çok kutuplu bir dünyada BM'nin Güvenlik Konseyi ile birlikte reforme edilmesine önem vermektedir. Ayrıca BM'nin sivil, polis ve askeri misyonlarında ve BM Sekreterliğindeki görevlerde Almanya'nın etkinlik gösterdiği vurgulanmaktadır (BMVg, 2016: 62-63).

Kuzey Atlantik İttifakı içerisinde Almanya'nın önem verdiği başlıklar, kolektif savunma, ortaklaşa güvenlik ve NATO içerisinde Avrupa sütununun güçlendirilmesine yöneliktir. Kolektif savunma çerçevesinde, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesine destek veren Almanya, nükleer yeterlilik konusunda ise ABD'de ile işbirliğini ön planda tutmaktadır. NATO'nun 2010 yılında aldığı nükleer silahların ortadan kaldırılması ve hibrit savaş tehditlerine yönelik olarak Kuzey Atlantik Antlaşmasının beşinci maddesinin işletilmesi Almanya tarafından desteklenmektedir (BMVg, 2016: 64-65).

NATO'nun Ortaklaşa Güvenlik Stratejisi, Almanya tarafından Rusya ile NATO üzerinden kurulan ilişkilere uygulanabilir olarak bulunmaktadır. Nitekim Almanya bir yandan diyalog yolunun açık tutulması taraftarıyken, diğer yandan Rus saldırganlığının artması durumunda Kuzey Atlantik Antlaşması'nın Beşinci maddesinin işletilebileceğini ve Onuncu maddesi ile Ukrayna'nın Kuzey Atlantik İttifakı'na dahil edilerek Rusya'nın hareket alanının sınırlanabileceğinin sinyali verilmektedir (BMVg, 2016: 66).

Almanya, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Kara Avrupası'nda tesis etmiş olduğu ekonomik ve politik hegemonyayı dizginlemeye yönelik politikalar izlemiştir. Bu çerçevede, tek başına Avrupa Birliği'nin uluslararası politikadaki sınırlılığının farkındadır. Ayrıca, Avrupa Birliği projesinin ABD'nin nispi gücünü azaltması durumunda ABD tarafından sabote edilebileceğinden endişe etmektedir. Bu sebeple, Almanya bir yandan NATO ve diğer yandan Avrupa Birliği dâhilinde askeri savunma amaçlı girişimlerde bulunmaya ve iki örgütlenmenin uyumlaştırılması çabalarına bilhassa Merkel döneminden itibaren önem vermektedir.

Bu kapsamda, 2016 Beyaz Kitabı'nda ele alınan hususlardan biri NATO içindeki Avrupa sütununun güçlendirilmesidir. Nihai hedefi itibarıyla Almanya, NATO'nun Avrupa Ordularındaki etkinliğini artırmak istemektedir (BMVg, 2016: 67).

NATO ve Avrupa Birliği arasında Almanya'nın hedefi bu iki örgütlenmenin siber ve hibrit tehditlere karşı organize savunma geliştirmesi, silahlanma yatırımlarının oranının %20'ye çıkarılması,

füze savunma sistemine ve planlamasına katılımdır. Almanya güney komşularındaki ortaklık girişimlerini desteklerken, NATO içerisinde İttifak'ın kuzey ülkelerinin daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerektiğini belirtmektedir (BMVg, 2016: 69-70).

Almanya, Avrupa entegrasyonunun derinleştirilmesini ulusal çıkarları dahilinde görmektedir. AB'nin istikrar sağlayıcı etkisine değinen Almanya, ülkesel olarak etkisinin azalmasının AB'yi daha önemli kıldığı kanaatindedir. Rusya'yı da içeren Avrupa Komşuluk Politikası ile sığınma, mülteci ve göç politikasını AB'nin sınırlarının korunması için önemli görmektedir (BMVg, 2016: 70-71).

Avrupa Birliği içerisinde Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Almanya tarafından ulusal güvenliğinin sağlamanın önemli bir aracı olarak görülmektedir. Bu kapsamda, Birliğe yönelik herhangi bir saldırı olması durumunda Almanya, Lizbon Antlaşması'nın 42. maddesinin Altıncı fıkrasının ve Avrupa Birliği Antlaşması'nın 46. maddesinin işletilebileceği kanaatindedir. Üçüncü devletlere ve yapılanmalara verilen desteğin Avrupa'nın güvenliğini sağlayabildiğini vurgulayan Almanya, yine üçüncü ülkelere silah ihracatının kısıtlanması hususunda ortaklaşa hareket edilmesi gerektiğini savunmaktadır (BMVg, 2016: 72-76).

Almanya, Birleşmiş Milletler, NATO ve Avrupa Birliği'nin haricinde, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın faaliyetlerine önem vermektedir. Zira bahse konu Teşkilat transnasyonal terörizmin önlenmesi, organize ve siber suçlar, insan ticareti ve göç alanındaki faaliyetleri ile Almanya tarafından önemli bulunmaktadır. Ukrayna Krizi'ne yönelik olarak AGİT'in girişimleri Beyaz Kitap'ta memnuniyetle karşılanmaktadır (BMVg, 2016: 77-81).

4.3. İkili ve Çok Taraflı Ortaklıklar ile Ad-Hoc İşbirlikleri

Almanya belirlediği ulusal güvenlik stratejisi çerçevesinde ABD, Fransa ve Britanya ile ikili ilişkileri önemsemektedir. Aynı zamanda, İsrail'in varlığının korunması Almanya tarafından savunulmaktadır. Önemli bölgesel güçlerle işbirliği geliştirmek, Weimar Üçlüsü'nün faaliyetleri, G7 ve G20 platformları üzerinden ilişkilerin geliştirilmesi ise Almanya'nın dâhil olduğu çok taraflı ortaklık örneklerinden sayılmaktadır (BMVg, 2016: 80).

Ad-hoc işbirlikleri hususunda ise, Almanya'nın desteklediği oluşumlar arasında İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili çalışmalar yürüten E3+3 yapılanması, Ukrayna Krizi'nin çözülmesi hususunda oluşturulan Normandiya İletişim Grubu ve DAEŞ ile Mücadele Koalisyonu yer almaktadır (BMVg, 2016: 81).

4.4. Almanya'nın Ulusal Güvenlik Stratejisinde Bundeswehr'in Rolü

Bundeswehr, Batı Almanya, NATO ve Batı Avrupa Birliği'ne üye olduktan sonra Almanya'nın Soğuk Savaş'ta silahlandırılmasına başlanan bir dönemde 1955 yılında tesis edilmiştir. Bugüne kadar askeri personel sayısını artıran Bundeswehr'in şu anki aktif askeri personel sayısı 177 bin 308'dir. Federal Ordu ayrıca 1990'lı yıllarda Bosna ve Kosova'da yurtdışı operasyonlara katılmış ve 2002-2014 yılları arasında Afganistan'da ISAF bünyesinde görev almıştır (Bundeswehr, 2017).

Federal Ordu (Bundeswehr) 2016 Beyaz Kitabı'nda Alman güvenlik politikasının bir enstrümanı olarak yer almaktadır. NATO ve AB'ye katılımın ordunun görev ve sorumluluğunu genişlettiği ve ülkenin uluslararası sorumluluğunun artmasının askeri operasyonları da kapsadığı vurgulanmaktadır (BMVg, 2016: 87- 88). Almanya, Bundeswehr'i dünya çapında hem askeri, hem de eğitim ve acil yardım operasyonlarında görevlendirmektedir (BMVg, 2016: 89).

Almanya, Bundeswehr'in rolünü takip etmekte olduğu çok taraflı ve uluslararası kurumların üzerinden faaliyetler gösteren dış ve güvenlik politikası çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu çerçevede, NATO'nun Stratejik Konsepti ile AB Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına askeri alanda önem verilmektedir (BMVg, 2016: 98).

Uluslararası operasyonlarda Bundeswehr'in, Bundestag (Federal Alt Meclis) tarafından görevlendirilmesi ve ordu mensuplarının "üniformalı yurttaşlar" olarak nitelendirilmesi Beyaz Kitap'ta öne çıkarılmaktadır ((BMVg, 2016: 108-112). Böylece Almanya, Bundeswehr'in halkla bağının kuvvetli olduğunu ve ordunun demokratik düzen içerisinde hareket ettiğini nazara sunmak istemektedir.

Almanya'nın ordu yapılanması içerisinde stratejik kültürünün izleri ise Prusya reformlarının övülmesi ve Nasyonal Sosyalist rejimin yerilmesi ile görülmektedir (BMVg, 2016: 114).

Federal Ordu'nun farklı meslek gruplarından ve farklı etnisite, inanç ve kültürden kimselere açık olduğu Almanya tarafından bilhassa vurgulanmaktadır (BMVg, 2016: 124-125). Bu husus ise iki temel amaca yönelik olarak algılanabilir. İlk olarak ordunun homojenleştirme ve entegrasyon aracı olarak görülmesi, ikincisi Alman askerinin Nazi yönetimi dönemindeki imajının ortadan kaldırılmak istenmesi.

2016 Beyaz Kitabı'nın Bundeswehr'i içerisine alan yaklaşımı Alman güvenlik politikasının nihai amacını Avrupa Güvenlik ve Savunma Birliği kurmak olarak nitelendirmektedir (BMVg, 2016: 139).

5. Sonuç

Almanya ve Almanlar, uluslararası alanda baskın stratejik kültürleriyle temayüz etmiş bir millettirler. Bu karakterleri uluslararası alanda reaktif bir davranışı besleyerek tarihin kaydettiği en geniş çaplı savaşlar olan her iki dünya savaşında da Almanların başrolde yer almasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası ağır savaş koşullarına maruz bırakılarak baskılanan Almanların bu karakterlerinin nüksederek uluslararası alanda aktif rollerine yeniden dönecekleri öngörüsü ilk kez 1993 yılında Kennetz Waltz tarafından, 1998'de ise Thomas Berger tarafından yapılan stratejik kültür analizlerinde dile getirilmiştir. Nitekim 1960'lı yıllarda ABD tarafından ilan edilen *Esnek Karşılık Doktrini* çerçevesinde Sovyetler Birliği'ni çevreleyen sınır ülkeler ile konvansiyonel harbin en temel unsuru olan kara ordusu önem kazandığından Almanya yeniden federal ordusunu kurarak geliştirme fırsatını elde etmiştir. 1964 yılından 2016 yılına kadar geçen sürede yayımlanan on iki Beyaz kitapta bu durum açıkça gözlemlenmektedir.

Almanya'nın ulusal güvenlik stratejisi kısaca iki kavramla özetlenebilir. Birincisi *Zivilmacht* (sivil güç), ikincisi *Nie Wieder Alleine* (yalnız başına asla) söylemidir. Almanya'nın ulusal güvenlik politikasının eğilimi ise Westpolitik'tir. Bu noktada Almanya'nın ulusal güvenlik stratejisinin iki ayağı vardır. Bunlar;

a) Uluslararası güvenlik sorularında yalnız hareket etmemek

b) Uluslararası alanda ittifakın Almanya için anlamının NATO ve AB ile sınırlı olması.

Bu kapsamda Alman ulusal güvenlik stratejisini *Euroatlantic* kavramı özetlemektedir.

Almanya uluslararası güvenlik sorunlarının çözümünde proaktif davranarak ittifak tutumu içinde liderlik yapma arzusunu da baskılamamaktadır. Böyle bir pratiğin uluslararası sorunlara müdahale etmekte Alman Silahlı Kuvvetlerine esneklik kazandıracağını ileri sürse de Waltz ve Berger gibi biz de bunun stratejik kültürün nüksetmesi olarak algılamaktayız. Almanya'nın uluslararası alanda liderlik arzusunun bir göstergesi de bir süredir kulis yaptığı Almanya'nın BM Güvenlik Konseyinde daimi üye olarak yer alma arzusudur. Şu an için bunun hayata geçirilme imkanı olmasa bile sahip olduğu ekonomik gücü ile AB içinde kazandığı ağırlığına bağlı olarak uluslararası alanda pek çok soruna müdahale etmede vaz geçilmez ülke haline gelmiş ve bu arzusunu P5+1 formülü ile fiilen (*de facto)* hayata geçirmiş görülmektedir.

Alman Beyaz kitaplarında Almanya'nın uluslararası sisteme ait öngörüsünün çok kutupluluk ve güç dengesi olduğu, ayrıca bu denge içinde ekonomik ve askeri gücün başat rol oynayacağı

anlaşılmaktadır. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulmuş olan Avro-Atlantik Merkezli düzenin artık sorgulandığını düşünen Almanya yükselen ekonomik güçleri çok kutuplu uluslararası sistem açısından Anahtar *Devletler* (Key States) olarak tanımlamaktadır. Bunlar BRIC, ASEAN ve G20 ülkeleridir.

Rusya'yı ve politikalarını uluslararası alanda bir sorun olarak gören Almanya söz edilen tehlikeyi baskılamak için Almanya'nın bölgesel sorunlarda daha aktif bir rol alması gerektiğini düşünmekte fakat bununla birlikte bölgesel sorunların çözümü için her halükarda Rusya ile işbirliğini önermektedir. Almanya'nın askeri güce vurgusu ve bölgede lider rolü üstlenmeye olan hevesi ile bölgesel sorunların çözümünde çatışma yerine işbirliğine önem vermesi, Almanya'nın Rusya için merkezinde kendisinin yer aldığı bir çevreleme politikası planladığı anlamına gelir.

Almanya'nın öngördüğü güvenlik sorunları radikalizm, transnasyonal terör, başarısız devletlerin neden olduğu istikrarsızlık ve siber güvenlik sorunları gibi postmodern güvenlik sorunları, uluslararası güvenlik sorunlarına yönelik stratejisi de askeri ve askeri olmayan yöntemleri içeren Hybrid stratejidir. Beyaz kitapta Almanya'nın ordu mensuplarını "üniformalı yurttaşlar" olarak tanımlaması, ordu ve sivil toplum entegrasyonunu en üst düzeye çıkartarak ordunun insan kaynaklarında sürekliliği sağlama amacına yöneliktir. Fakat bu kavramın mefhum-u muhalifi ile aynı zamanda her bir yurttaşı hybrid stratejinin bir parçası olarak algılamasına da engel değildir.

Kaynaklar

Birdişli, Fikret, 2016. *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik: Kavram, Teori, Uygulama,* Seçkin Yayıncılık, Ankara, 259s.

Bundesministerium der Verteidigung, 2017. "Bisherige Weisbücher", *Federal Almanya Savunma Bakanlığı*, https://www.bmvg.de/portal/a/bmvg/start/weissbuch/downloads (03.01.2017).

Bundesministerium der Verteidigung, 2016. *Weissbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr*, Berlin, 143s.

Bundeswehr, 2017. “Die Auslandseinsätze der Bundeswehr”, *Federal Ordu*, https://www.bundeswehr.de/portal/a/bwde/start/einsaetze (03.01.2017).

Bundeswehr, 2017. “Stärke: Militärisches Personal der Bundeswehr”, *Federal Ordu*, https://www.bundeswehr.de/portal/a/bwde/start/streitkraefte/grundlagen/staerke (03.01.2017).

Czempiel, E., 2000. “Determinanten zukünftiger deutscher Aussenpolitik”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B24 (2000), ss. 13-21.

Dedeoğlu, B., 2003. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Derin Yayıncılık, İstanbul, 289s.

Doyle, R., 2007. “The U.S. National Security Strategy: Policy, Process, Problems”, *Public Administration Review*, July-August 2007, ss. 624-629.

Encyclopedia Britannica, 2017. “Germany”, *Britannica Ansiklopedisi*, 1-252, http://www.britannica.com/place/Germany (03.01.2017).

Encyclopedia Britannica, 2017. “Helsinki Accords”, *Britannica Ansiklopedisi*, 1-2, https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords (04.01.2017).

Harnısch, Sebastian. 2000. “Deutsche Aussenpolitik nach der Wende: Zivilmacht am Ende?”, 1-43, http://www.sebastian-harnisch.de/vortr/DVPW2000Vortrag.pdf (03.01.2017).

İnat, K., 2009. “Birleşme Sonrasında Almanya’nın Dış Politikası: ‘Normalleşmenin Son Adımları”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, No:1 (2009), ss. 1-37.

Johnston, A. I. 1995. “Thinking about Strategic Culture”, *International Security*, 19 (4), ss. 32-64.

Martinsen, K. H. 2010. “National Interests in German Security White Books”, *National Identities Journal*, 12 (2), ss.161-180.

Roskın, M. G., 2014. *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, (Çev. S. Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara, 747s.

Roskın, M. G. ve Berry, N. C., 2014. *Uluslararası İlişkiler:Uİ’nin Yeni Dünyası*, Adres Yayınları, Ankara, 481s.

Uçarol, R. 2013. *Siyasi Tarih*: 1789-2012, 9. Basım, Der Yayınları, Ankara, 1492s.

Waltz, Kenneth N, 1993, “The Emerging Structure of International Politics”, *International Security*, 18/2, pp.44-79.

Küreselleşme ve Güvenlik: Türkiye Üzerindeki Etkileri

Cihangir KANAT

Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
chngr.knt2011@gmail.com

Öz

Küreselleşme kavramı, tarih sahnesi boyunca yaşanan gelişmeleri kapsamakla beraber, kavram olarak 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Küreselleşme kavramı, siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer birçok alandaki gelişmelerde etkisini göstermiştir. Bu nedenle, küreselleşmenin tanımı noktasında görülen farklılıklar, küreselleşmenin etki ve sonuçları bağlamında da görülmüştür. Bu konudaki tartışmalar ise, aşırı küreselleşmeciler (hyperglobalist), kuşkucular (sceptics), dönüşümcüler (transformationalist) olmak üzere üç temel yaklaşım ile sürdürülmüştür. Bu yaklaşımların temel tartışma konularından birisi ise ulus devlettir. Küreselleşmeyle birlikte ulus devlet sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alanda birçok etkiye maruz kalmıştır. Bu durum ulusal güvenlik konusunda ciddi bir sorunu beraberinde getirmiştir. Tipik bir ulus devlet örneği olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti özellikle terörizm, etnik ve mezhep temelli kültürel çatışmalar, siber saldırılar ve mülteci sorunu gibi ulusal güvenliğini tehdit eden birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Devlet güvenliğini sağladığı takdirde bireyler güvende olabildiklerinden ulus devletin maruz kaldığı bu etkilere karşı koyma iradesinin, kendisinde olması bir zorunluluk halidir. Dolayısıyla, milli eğitimi ve üretimiyle kendi kendine yeter ülke konumuna gelerek karşılıklı bağımlılık olgusuyla değil, bağımlı kalınan devlet olma hedefi ile uluslararası alanda daha güvenli bir ülke olabilir. Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde; küreselleşmenin çeşitli tanımı ve küreselleşme ile ilgili yaklaşımlar açıklanmıştır. İkinci bölümünde; güvenlik kavramı ve küreselleşmenin güvenlik ile ilişkisi irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise; küreselleşme ile güvenlik ilişkisinin, Türkiye'nin ulusal güvenliği üzerindeki etkileri incelenmiştir. Küreselleşme neticesinde, Türkiye için nasıl bir güvenlik sorunun ortaya çıkmasının yanında, Türkiye'nin bu konuda neler yapabileceğini açıklamaya çalışan bu makale, konuyu tarihsel ve betimsel yöntemle irdeleyerek ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme ve yaklaşımları, güvenlik, ulus devlet, Türkiye.

Abstract

The concept of globalization has emerged in the 20th century as a concept, together with the developments that have taken place throughout the history scene. The concept of globalization has influenced political, social, economic, cultural and many other developments in the region. For this reason, the differences in the definition of globalization have also been seen in the context of the impact and consequences of globalization. The debate on this subject has been pursued by three basic approaches: hyperglobalist, skeptics, transformationalist. One of the main debates of these approaches is the nation state. Together with globalization, the nation state has been exposed to many influences in social, cultural, political and economic contexts. This has brought a serious problem with national security. Established as a typical nation-state example, the Republic of Turkey has faced many challenges threatening national security, especially terrorism, ethnic and sectarian cultural conflicts, cyber attacks and the refugee problem. It is a necessity for the will to resist this effect that the nation state is exposed to because it can be safe if the state provides it with security. Therefore, it can be a safer country on the international scene with the aim of becoming a self-sufficient country by national education and production and not being a dependency but a dependent state. In the first part of this study; Various definitions of globalization and approaches to globalization are explained. In the second part; The concept of security and the relation of globalization to security have been examined. In the third chapter; The effects of globalization and security relations on Turkey's national security have been examined. In the context of globalization, this article, which explains what Turkey can do in this regard, as well as the emergence of a security problem for Turkey, explores the subject in a historical and descriptive way.

Key Words: Globalization and approaches , security, national state, Turkey

1.Giriş

Küreselleşme, 20. yüzyılda ortaya çıkmış bir kavram olmakla beraber aslında insanoğlunun varoluşundan başlayarak, bireyler ve toplumlar arasında artarak devam eden karşılıklı etkileşim sürecidir. Küreselleşme kelimesi ilk olarak 1962 yılında Marshall McLuhan'ın sosyoloji içerikli çalışmasında "Global Village" (Küresel Köy) kavramını kullanmasıyla (Cebeci, 2011: 361) literatürdeki yerini almıştır. Bu kavram bünyesinde siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel vb. birçok alanda geçekleşen etkileşimi kapsamaktadır. Dolayısıyla, nedenleri ve sonuçları açısından detaylı bilimsel araştırmaları gerektirmiş ve bu çerçevede birçok bilim insanının farklı açıklamalar ve analizler ortaya koymasına neden olmuştur. Doğal olarak da küreselleşmeye karşı farklı yaklaşımlar ortaya koyulmuştur. Bu yaklaşımlardan olan aşırı küreselleşmeciler, kuşkucular ve dönüşümcülerin argümanları tartışma yaratmıştır. Bu tartışmaların önemli bir parçası olan ulus devlet küresel bazı aktörlerin hedefi haline gelmiştir. Nitekim ekonomik,

siyasal ve sosyo-kültürel alanlardaki küreselleşme-ulus devlet ilişkisi aslında ulusal güvenlik kavramı penceresinden endişeyle izlenmiştir. Güvenlik yaklaşımlarındaki farklılıklar kavramsal olarak tartışılmakta olsa da küreselleşme sürecinin nesnel olarak ulusal güvenliği tehdit ettiğine dair algılamalar da mevcuttur. Buradaki "ulusal güvenlik kavramı; bir devletin siyasi bağımsızlığını ve özgür karar verebilme yeteneğini silahlı kuvvetler, diplomasi ve istihbarat servisleri aracılığıyla sağlayabilmesi anlamını ifade eder (Sheehan, 2005: 6' dan aktaran Torun, 2012:5)". Dolayısıyla, sınırların geçirgenliği, karşılıklı bağımlılığın artışı, NATO, BM gibi küresel kurumların varlığı, ulus devletin güvenlik konusundaki önemini değiştirmemiştir. Nitekim kuşkucular, başta Batı projeleri olmak üzere küresel yönetişim ve ekonomik uluslararasılaşmayı, Batı'nın dünya meselelerinde önceliğini sürdürmek amacında olduğunu ortaya çıkarma eğilimindedir (Held, 1999: 6). Bu amaçla gerçekleşen küreselleşme süreci sonucu Türkiye'nin ulusal güvenliği tehdit altındadır. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorunların başında gelen etnik ve mezhep çatışmalarına dayalı terörizm tehdidi askeri anlamda başarısızlığa uğratılmakta olsa da, kökten çözüm açısından doğru ekonomik ve sosyal politikalar ile bu mücadele desteklenmelidir. Türkiye için, bir tarafta komşu ülkelerde yaşanan iç çatışmaların olumsuz yansımaları diğer tarafta yabancı ülkelerdeki kitle imha silahlarının varlığı ulusal güvenliği tehdit eden unsurlar iken, bilişim devriminin suç ayağı olan siber saldırılar ile de mücadele etmek durumundadır. Türkiye'nin sorunun çözümünde gerçekte güçlü bir ulus devlet olmaktan geçtiği ve bu konuda yalnız olduğu gerçeği değişmemiştir. Edward H. Carr'ın da ifade ettiği gibi uluslararası düzen ve "uluslararası dayanışma" her zaman kendilerini başkalarına empoze edecek kadar güçlü hissedenlerin sloganı olacaktır (Held, 1999: 6).

Küreselleşme ve güvenlik ilişkisinin Türkiye üzerindeki etkileri bağlamında ele alınmasının amaçlandığı bu çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Çalışmanın birinci bölümünde; küreselleşmenin çeşitli tanımlarına yer verilerek ve küreselleşme ile ilgili yaklaşımlar açıklanmıştır. İkinci bölümünde; güvenlik kavramı ve küreselleşmenin güvenlik ile ilişkisi irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, küreselleşme ile güvenlik ilişkisinin Türkiye'nin ulusal güvenliği üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmış ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

2. Küreselleşme Olgusu ve Küreselleşme Yaklaşımları Üzerine

Küreselleşmenin tam olarak anlaşılabilmesi için 1648 yılında imzalanan Westfalya Barış Anlaşması'ndan itibaren yaşanan gelişmelere bakmak gerekmektedir. Avrupa'nın ve ABD'nin baş aktörlüğünü yaptığı, fakat dünyanın değişen koşulları ile devlet dışı aktörlerin de aktif rol almaya başladığı ortamda özellikle ulus devletler üstünde baskı yaratan, onların egemenlik alanlarını küçülten olaylar bütününü anlamak gerekmektedir.

Westfalya Barış Anlaşması'ndan sonra devletler egemenliğin sadece kendilerinde olduğunu ve aralarındaki sorunları karşılıklı olarak yapacakları ikili görüşmelerle çözeceklerini kabul etmişlerdir. Böylece uluslar-üstü bir otoriteyi tanımadıklarını da kabul etmişlerdir (Erkış, 2013: 62). Bu aynı zamanda birbirlerinin egemenlik haklarını tanımaları anlamına da gelmektedir. Artık devletlerarası ilişkilerden söz etmek mümkündür. Bunun devletlerin birbirlerinin hukuki anlamda eşit kabul etmeleri açısından da önemi büyüktür. Bu kapsamda devletlerin birbirleri ile ilişkilerinin temel öğelerini; ilk olarak başta askeri ve ekonomik olmak üzere güç unsurları, başta din olmak üzere kültür ve ahlak kuralları ile ilgili bütün inanç sistemi, ekonomik çıkarlara dayalı yürütülen politikalar ve mücadeleler ile hukuk kuralları olarak sıralayabiliriz (Pazarcı, 2012:1). Bu sıralama aslında sanayi devrimi, Fransız İhtilalı ve ardından Avrupa'nın kapitalist ve emperyalist politikaları sonucu meydana gelmiş dünya savaşlarının ve devam eden gelişmelerin gerçekleştiği alanları ortaya koymaktadır. Nitekim çağımızda bu sürecin devamı olarak nitelendirilen küreselleşme Jacques Adda'ya göre kapitalizmin dünyaya yayılması iken (Adda 2008: 9'dan aktaran; Cebeci, 2011: 364), Thomas Friedman'a göre dünyayı homojen hale getirerek farklılıkları ortadan kaldıran bir süreçtir (McCann, 2008: 2'den aktaran; Cebeci, 2011: 364). Joseph E. Stiglitz'e göre küreselleşme, malların hizmetlerin ve insanların sınırları aşması için engellerin ortadan kaldırılmasıdır (Stiglitz, 2002: 31 den aktaran Cebeci, 2011: 366). Scholte ise, küreselleşmeyi ülkeler üstü bağlantıların insanlar arasında yayılması anlamına gelen 'yersiz-yurtsuzlaştırma' kavramıyla ifade etmektedir (Scholte, 2005: 54-64'den aktaran; Torun, 2012: 28).

Buradaki tanımlara bakacak olursak küreselleşme olgusunun devletlerarası ilişkilerde farklı alanlarda gerçekleştiğini görebiliriz. Bununla birlikte birçok tanım küreselleşmenin ekonomik ilişkiler bütünü olduğunu ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin tamamıyla ekonomik temelde olduğu kabul edilse dahi bunun sosyo-kültürel sonuçları da bulunmaktadır. Nitekim Zygmunt Bauman (Bauman, 2010: 9)'ın "bazılarımız eksiksiz ve küresel anlamda "küresel" hale geliyor. Bazılarımızsa hayat oyununun kurallarını

koyanın da, gidişatını belirleyenin de "küreseller" olduğu bir dünyada hiç de memnuniyet verici ya da tahammül edilir bir durum olmayan "yerellik"lerine saplanıp kaldı" ifadesinde belirttiği gibi, küreselleşmenin son derece önemli toplumsal sonuçları bulunmaktadır.

Bu çerçevede küreselleşme ile ilgili olarak çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Küreselleşme yaklaşımları Held ve McGrew'un çalışmasında aşırı küreselleşmeci (hyperglobalist), kuşkucu (sceptic) ve dönüşümsel (transformationalist) olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir (Bryane, 2003: 4'den aktaran; Cebeci, 2011: 368). Radikaller olarak da anılmakta olan aşırı küreselleşmecilere göre (Elçin, 2012: 12) dünyada önde gelen bir aktör olan ulus devletin bu konumunu kaybettiği bir süreç yaşanmaktadır (Ritzer, 2010: 55). Artık Kenichi Ohmae'nin de ortaya koyduğu gibi, ekonominin sınırları ortadan kalkmış, insanlar, yoğunlaşan sınır ötesi iletişim, seyahat ve tüketimler sayesinde küresel bir bakış açılarına ulaşmışlardır (Ohmae, 2001: 18-19'dan aktaran; Cebeci, 2011: 369).

Aşırı küreselleşmeci bakış açısına göre, küresel ekonominin yükselişi, radikal dünya düzeninin temeli olarak yorumlanabilecek, küresel düzeyde kültürel karışım (hyperdization), küresel yayılma ve küresel yönetişim kurumlarının (global governance institutions) doğuşu, köklü bir biçimde yeni dünya düzeninin temsilcileri ve ulus devletin sonu olarak yorumlanmaktadır. Artık ulusal hükümetin sınırlarını kontrolde güçlük çekilmektedir (Hablemitoğlu, 2004: 20 den aktaran Kaya, 2009: 6). Kuşkucular ise, Paul Hirst'e göre küreselleşmenin kapsamının tamamen abartıldığı sonucuna varabilirler (Held, 1999: 5). Nitekim, kuşkucular dünya ekonomisinde duvarların kaldırılması yönünde günümüzde yaşanan gelişmelerin, yüzyıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığını iddia etmektedirler (Kaya, 2009: 7). Kuşkucular, belli bir dönem küreselleşmenin yaşanmış olmasına rağmen, artık ulus devletin kendini ispatladığını ve merkezi dünya gücü olarak tarihsel rolünü yeniden kazandığını ya da kazanmakta olduğunu iddia etmektedirler (Ritzer, 2010: 55). Dönüşümsel yaklaşımın öncüleri ise, hem kuşkucuların hem de aşırı küreselleşmecilerin görüşlerine tam olarak katılmamaktadırlar. Dönüşümsel yaklaşımı savunanlardan Antony Giddens, küreselleşmeyi; yerel olayların kilometrelerce uzaktaki olaylar tarafından etkilenip şekillendiği ve tersinin de geçerli olduğu, karşılıklı bağımlılık düzeyindeki artışı ifade eden bir süreç olarak ifade eder (Giddens, 2002: 12'den aktaran; Cebeci, 2011: 365).

Küreselleşme yaklaşımlarının tartışma konusundan birisi olan ulus devlet kavramı, küresel kurumların, anlaşmaların ve ittifakların en temel üyesidir. Nitekim, henüz hegemonik bir dünya devletinin varlığı da söz konusu değildir. Devletler, küresel kurumlardan bağımsız ikili ticaret ve savunma konusunda işbirliği anlaşmaları yapmakta, çok taraflı politikalar sürdürebilmektedirler. Tabiki bu durum, karşılıklı bağımlılık seviyesinde bir artış olsa da, kuşkucuların da ifade ettiği gibi ulus devlet, uluslararası ilişkilerdeki temel yapı taşı olmaya devam edecektir. Hiçbir uluslararası anlaşmanın, ilgili ülkenin yetkili organlarınca onaylanmadan yürürlülüğe girmemesi ve NATO vb. küresel kurumların yaşanan gelişmelere tarafsız tepki verememesi gibi durumlar küresel bir köyden bahsetmemizi zorlaştırmaktadır. Yaşanan gelişmeler gelenekselci yaklaşımlarda olduğu gibi ulus devletlerin beka mücadelesinden ibarettir.

3. Küreselleşme ve Güvenlik

Küreselleşme denildiği zaman uluslararası mücadelenin farklı alanlarda cereyan etmesi, mücadelenin şeklinin değişmesi veya daha da asimetrik bir hal alması gibi bir değişim sürecinden bahsetmekteyiz. Bu değişim süreci özellikle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yapının yeni ve eleştirel bir güvenlik anlayışına ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Bunun başlıca iki nedeni bulunduğunu söylemek mümkündür: Birincisi, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının güvenlik çıkmazını aşamaması, karşılıklı güvenlik bağımlılığın artan değerini silahlanma yarışının daha çok yok edici güç düzeyine ulaşmasının yanında, aynı oranda bir güvenlik artışı sağlamaması ve aşırı savunma harcamaları yapan ekonomilerin üzerindeki ağır yükün fark edilmesi durumudur. İkincisi ise, diğer konu alanlarının güvenlik gündemine dahil edilmesi taleplerinden gelmektedir (Booth, 2003: 59). Bu çerçevede güvenlik üzerine geliştirilmiş Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı, Eleştirel Güvenlik Yaklaşımı, Konstrüktivist Güvenlik Yaklaşımı ve Feminist Güvenlik Yaklaşımı gibi yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Torun, 2012: 44). Bu noktada yeni/eleştirel güvenlik yaklaşımları, geleneksel güvenlik anlayışının nesnesi olan devlet yerine toplumsal grupları veya bireyi koyarak güvenliği daha geniş sosyal, ekonomik, çevresel ve politik amaçlarla birleştirmektedir (Krause ve Williams, 1997'den aktaran; Ağır, 2011: 99-100). Güvenliğin sadece tehditlerin tespiti ve bertaraf edilmesinden ibaret olmadığını, güvenlik politikasının amacının da insanların mutluluk ve refahını sağlamak olması gerektiğini savunan "yeni güvenlik" anlayışı artık daha çok yerde kabul görmektedir (Bilgin, 2010: 72). Bununla birlikte türetilmiş bir kavram olan güvenliğin her durumda geçerli olacak bir tanımı da yoktur. Güvenlik, kişinin siyasi görüşünden kaynaklanan farklı tehdit algılamalarına bağlıdır. Dolayısıyla siyasi bir mekanizma olan devletler tehditleri "tehdit= kapasite x

niyet" formülüyle analiz ederek yurttaşlarının güvenliklerini sağlamaya devam ederler. Nitekim devletlerin güvenliği her bir yurttaşın güvenliği demektir (Bilgin, 2010: 78). Bu nedenle ulusal güvenlik, ulusun bir araya gelerek oluşturduğu siyasal yapı olan devletin güvenliği ile eşdeğer kabul edilebilir. Burada olan güvenliğin çok boyutlu olmasıdır. Ekonomik güvenlik, çevre güvenliği, kimlik güvenliği, sosyal güvenlik ve askeri güvenlik farklı kavramlar olmayıp, güvenliğin farklı türleridir (Baldwin, 2003: 30). Kavramsal olarak bu tartışmalar ışığında küreselleşme ve güvenlik ilişkisini tarihsel anlamda incelediğimizde geleneksel ve yeni/eleştirel güvenlik yaklaşımlarının dönem dönem ön plana çıktığını görebiliriz.

Westfalya Anlaşması'ndan sonra ortaya çıkan ulus devletler güvenlik tehditlerini çoğunlukla çıkarlarına ters düşen veya tarihsel ve kültürel bağlamda düşmanlık beslediği ülkelerin sahip olduğu askeri ve ekonomik güç ile ilgili olarak analiz etmekteydi. Neo-realizmin öncülerinden biri olan Kenneth Waltz'a göre "anarşi durumunda güvenlik en yüksek amaçtır ve eğer beka sağlanırsa, devletler güç, kâr ve huzur gibi diğer amaçların arayışı içerisinde olabilirler (Waltz 1979: 126'dan aktaran; Ağır, 2011: 102). Dolayısıyla ülkeler yeteri kadar güçlü olduğunu düşündüğü anda diğer devletler üzerindeki çıkarları doğrultusunda politikalarını yürütmeye başlamaktaydı. Nitekim birçok konvansiyonel savaşın yaşandığı üç yüz yıllık süreçte dünyanın herhangi bir yerinde cereyan eden bir savaşa baktığımızda, sıcak denizlere inmek, ticaret yollarının hâkimiyetini ele geçirmek, aynı mezhepten insanların yaşadığı bölgeleri kendi topraklarına katmak, yeraltı ve yerüstü kaynakların yer aldığı coğrafyalarda hâkimiyet kurmak, kolonileri ele geçirmek, sömürgeleştirme yarışı, misyonerlik, yönetenin iktidarını elde tutma düşüncesi, fetih düşüncesi gibi birçok nedenle ortaya çıktığını görmekteyiz. Günümüzde bu mücadele çoğunlukla ekonomik ilişkilere dayalı "çıkar dengesi" olarak belirmekte iken (Ağır, 2011: 114), bahsi geçen dönemde bu savaşın bir tarafı olan devletler "güç dengesi" prensibiyle hareket ederek kendisine ittifaklar kurmakla ve konvansiyonel savaşlarla emellerini gerçekleştirmekte veya kendisini savunmaktaydı. Nitekim bu denge durumu, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikler ve ittifaklar olarak gruplar kurarak sağlanmaya çalışılan güç dengesi; İkinci Dünya Savaşı'nda da mihver devletler ve müttefik devletler adıyla olarak ortaya çıkmıştır. Devamında ise, oluşan iki kutuplu dünyada da güç dengesi durumu sürmüştür. Ancak, SSCB'nin dağılmasıyla sonuçlanan Soğuk Savaş dönemi artık yerini ABD'nin siyasal liderliğine ve dünya jandarmalığına bırakmıştır (Kongar, 2016: 23).

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarının hüküm sürdüğü Soğuk Savaş döneminde güvenlik, dar anlamıyla iki süper güç arasındaki gerginliğin silahlı çatışmaya dönüşmemesi olarak tanımlanmıştır. Ancak "yeni güvenlik" yaklaşımı, bunun yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır (Bilgin, 2010:73). Çünkü kapitalizmin dünyadaki hâkimiyeti, küreselleşmeyle birlikte ulus devletlerin sınırlarının daha geçirgen bir yapıda olması, karşılıklı bağımlılık düzeyindeki artışla beraber güvenlik algısı, artık devletler düzeyinden birey güvenliği düzeyine kadar indirgenmek durumunda kalmıştır. Küreselleşme, iç ve dış sorunların iç içe geçmişliğine yol açarak devletlerin iç ve dış güvenlik sorunlarının kesiştiği bir alanda faaliyet göstermelerine neden olmuştur (Cha 2000: 39'dan aktaran; Ağır, 2011: 110). Bu bağlamda küreselleşen dünyanın güvenlik sorununu açıklamaya çalışan yaklaşımlardan birisi olan Çoğulcu Güvenlik Yaklaşımı'nda tehdit birimi sadece devletler değildir. Dolayısıyla güvenliğin önündeki tek engel savaş değildir. Güvenlik, bir ulusun refahını ve bekasını ilgilendiren diğer potansiyel tehlikeleri de kapsar (Fischer, 1993: 7'den aktaran; Torun, 2012: 53). Soğuk Savaş sonrası dönemde Feminist teorisyenler ise, askeri güvenliğin dışında kalan cinsiyet eşitsizliği, yoksulluk, çevre sorunları gibi tüm güvenlik sorunlarının irdelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Feminist Güvenlik Anlayışı'nda teorisyenler azaltılan askeri harcamalar neticesinde artan kaynakları sağlık, eğitim, sosyal ve ekonomik kalkınma gibi alanlara kaydırmak suretiyle var olan hayatı korumak, sosyal refahı sağlamak ve neticede barışı tesis etmek fikrini savunmaktadırlar (Öztürk, 2014: 167). Yani feminist yaklaşımlar, insan odaklı tüm konuların ayrılmaz bir parçasıdır (Booth, 2003: 68). Dolayısıyla, yeni/eleştirel güvenlik yaklaşımlarının güvenlik kavramını adalet ve düzen gibi temel sosyal kavramlarla birlikte ele alması gerekmekte olduğu ortadadır (Öztürk, 2014: 171).

Küreselleşme "kıtalararası veya bölgelerarası akımlar ve aktivite ağları, etkileşim ve güç kullanımını oluşturan; genişleme, yoğunluk, hız ve etki bakımından değerlendirilen toplumsal ilişkilerin ve işlemlerin uzamsal örgütlenmelerdeki dönüşümü kapsayan bir süreç (veya süreçler bütünü)" olarak tanımlanabilir (Held, 1999: 16). Yaşanan bu sürecin olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ancak bu konuda sosyolog Zygmunt Bauman "sahip olduğumuz şey bütünüyle olumsuz bir küreselleşmedir" ifadesiyle küreselleşmeyi eleştirmektedir. Görüldüğü gibi, güvenlik kavramının yeniden tanımlanması, geleneksel güvenlik anlayışının dış askeri tehditlere karşı olan kaygısına ek olarak insan hakları, ekonomi, çevre, uyuşturucu madde trafiği, salgın hastalıklar, suç ya da sosyal adaletsizlik gibi konulara daha fazla öncelik kazandırma kaygısından kaynaklanmaktadır (Baldwin, 2003: 5). Kaçakçılık, göç, yolsuzluklar, terörizm gibi suçlar artık küresel bir hal almıştır. Okyanus ötesinde yer alan ABD'yi Asya Kıtasının

ortasına yer alan Afganistan'daki El-Kaide terör örgütü ABD'nin uçaklarını kullanarak Dünya Ticaret Merkezi'ne terörist saldırı gerçekleştirmek suretiyle orada çalışan ve yaşayan birçok ulusa ait insanın ölümüne sebep olabilmektedir. Burada küreselleşmenin teröristlere sağladığı imkânları gelişmiş küresel ulaşım sistemleri, ülke sınırlarının geçirgenliğinin artması ve kontrol kabiliyetinin azalması ile küreselleşmeye tepkiler sebebiyle terörist gruplar ile ortak hareket etme olarak sıralayabiliriz (Rıtzer, 2011: 401-402). Küreselleşen dünyada ulaşım ve iletişim ağının çok gelişmiş olması, özellikle salgın hastalıkların ülkeler arasındaki geçişinin kolaylaşmasına yol açmıştır. Frengi, Sıtma, Deli Dana, Kuş Gribi, SARS, Ebola virüsü, HIV/AIDS gibi birçok hastalık dünya coğrafyasında geniş alanlara ulaşmıştır. Çünkü insanlar uçak, gemi, karayolu gibi ulaşım imkânlarındaki teknolojik gelişmişlik sayesinde kolaylıkla turistik veya iş maksatlı ülkeler arası seyahat edebilmektedir. Şirketlerin ürünlerini küresel piyasalara sürmek gibi bir yarışın içerisinde yer alması, yine bu yarışta daha ucuz ürünleri üretebilmek adına insan sağlığını tehlikeye atması da küresel dünyanın olumsuz getirilerindendir. Örneğin: Çin'de üretilen oyuncak bebeklerin gözündeki parafin maddesinden tutun da balık çiftliklerindeki balıklara antibiyotik verilmesi gibi yöntemlerin varlığı küresel sağlığı tehdit etmektedir (Ritzer, 2011: 382-414). Sonuç olarak eleştirel teorinin şimdiye kadar yeterli olmadığı noktanın, uygulama alanı olduğunu görmekteyiz (Booth, 2003: 69).

4. Küreselleşmenin Türkiye'nin Güvenliği Üzerindeki Etkileri

1618-1648 yılları arasında Avrupa'da süren Otuz Yıl Savaşları'nın sosyolojik olarak kötü sonuçlarının etkisiyle ve en önemlisi feodal yapının giderek zayıflaması sonucu imzalanan 1648 tarihli Westfalia Anlaşması ile ortaya çıkan ulus devlet (Habermas, 2008: 8), aynı zamanda aynı dili konuşan, ortak tarih ve kültürel mirasa sahip ulusun siyasi olarak örgütlenmesi sonucu oluşmuş bir yapıdır. Ulusal güvenlik ise, egemenliğin olduğu bir mekanda hayati menfaatlerin korunması olarak tanımlanmıştır (Clark, 1999: 114). Barry Buzan'ın People, States and Fear adlı kitabında ulusal güvenlik kavramı Penelope Hartland-Thunberg'e göre, "bir ulusun kendi çıkarlarını, gördüğü gibi, dünyanın herhangi bir yerinde başarıyla takip etme kabiliyeti" şeklinde, Giacomo Luciani'e göre, "dışarıdan gelen saldırılara dayanma kabiliyeti" şeklinde ifade edilmiştir. Laurance Martin'e göre, "güvenlik, geleceğin refahının güvencesi", Frank N. Trager ve Francisco N. Simonie'e göre, "mevcut ve potansiyel zıtlıklara karşı, ulusal ve uluslararası politik koşulların oluşmasında ve genişletilmesinde önemli milli değerlerin korunmasını amaçlayan hükümet politikasının bir parçası" olarak tanımlamıştır (Buzan, 1991:16-17). Türkiye

Cumhuriyeti de Avrupa merkezli doğan ulus devletler gibi çağdaş, laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olmasının yanında, aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu olarak tanımlanan bir millete (TDK, 2017) sahip olan tipik bir ulus devlet örneğidir. Dolayısıyla ulusal güvenliğin "geleneksel olarak, korunması gereken değerler olan siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü içermektedir". Baldwin'in yukarıdaki tanımı, Türkiye için de geçerlidir. Küreselleşme ile ulus devletlerin güvenliği üzerine ortaya atılan argümanlar Türkiye özelinde de tartışılabilir. Tabiî ki küreselleşmenin güvenlik konusundaki etkisi tüm devletlerde aynı değildir. Her ne kadar çoğu küreselleşme argümanı ulus-aşırı politik ve ekonomik güçlerin ulusal güvenlik devletini dünyada tek tip bir biçimde dönüştürüyormuş gibi sunsa da, devletlerin ekonomik ve askeri gücü, jeopolitik konumu, iç siyasi yapıları, eğitim düzeyi gibi farklılıklar küreselleşmeden etkilenme derecesini değiştirmektedir (Ripsman ve Paul, 2005: 200'den aktaran; Ağır, 2011: 112).

Küreselleşmenin Türkiye üzerindeki etkileri ekonomik, kültürel ve siyasal olmak üzere üç alanda incelebilir. Ekonomik alandaki gelişmelerin güvenlik üzerine etkileri dar bir çerçevede askeri harcamalar, ekonomik büyüme ve ulusal güvenlik arasındaki ilişki olarak değerlendirilebilir (Sperling ve Kirchner, 1998:229-230'dan aktaran; Torun, 2012: 75). Dolayısıyla, doğal kaynakların ulusal ekonomiye katkısı, üretim kapasitesi ve dış ticaret ilişkileri, eğitim kalitesi ve buna bağlı teknolojik gelişmişlik gibi konuları yeterli ekonomik güce dönüştürebilme yetisi ulusal güvenliği etkilemektedir. Örneğin, Amerikan, Alman, Rus ve Japon sermayesinden oluşan uluslararası sermaye 1,5 trilyon dolar iken, Türkiye'nin milli geliri yaklaşık 150 Milyar dolardır. Dolayısıyla Türk ekonomisinin on katı büyüklüğünde olan bu sermaye uluslararası piyasalara hâkim konumdadır. Bu miktarla küresel güçler borsalarda yaptıkları oynamalarla Türkiye'yi Şubat 2001'de olduğu gibi kolayca krize sürükleyebilmektedirler (Kongar, 2016: 27).

Küreselleşme, dünyadaki bütün insanların yaşamlarının mahrem ve kişisel yönlerini etkilemekte ve bütün toplumları dönüştürmektedir (Giddens, 1994: 62'den aktaran; Ayan, 2010: 76). Türkiye'de de kültürel anlamda değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Huntington'a göre, ekonomik ve siyasal anlamda güçlerini arttıran devletler kendi kültürlerini ön plana çıkarmakta ve Batı'nın hali hazırda kabul ettirmeye çalıştığı kültür ile çatışma içerisine girmektedir. Aslında burada gerçekleşen, süper güçlerin mücadelesinin yerini medeniyetler çatışmasına bırakmasıdır (Huntington, 2006: 25'den aktaran; Ayan, 2010: 78) Bu çatışma uygulamada iletişim araçları, uluslararası ekonomik, askeri ve kültürel faaliyetler aracılığıyla gerçekleşmektedir. İletişim araçlarının yaygınlaşması ile kültürel etkileşim artmış, insanlar

öteki kıtalardaki kültürel faaliyetleri takip eder hale gelmiştir. Uluslararası ticaretin yaygınlaşması ile Afrikalı, Avrupalı ve Asyalı gençler aynı şarkıları dinleyebilmekte, aynı kıyafetleri giyebilmektedir. Bu çerçevede Türkiye ise, hâkim kültürel değerlerini korumakla birlikte ciddi bir kültürel erozyona maruz kalmaktadır. Tüketim kültürünün yerleşmesine bağlı olarak borçlanma artmakta, eğitimin kalitesi gerilemekte, suç olayları çoğalmaktadır. Örneğin, birçok gelişmiş Avrupa ülkesinden önce 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren Türkiye'de kadına şiddet vakaları sürekli artış göstermektedir. Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" ("Kültür", 2017) sözünden hareketle gelişmiş medeniyetler ile ilişkilerimizi kültürümüzü yücelterek ve koruyarak sürdürmemiz gerekmektedir.

Ulusal güvenlik penceresinden bakıldığı zaman ekonomik ve kültürel yapının bozulmasında asıl amaç devleti siyasal zeminde zayıflatmaktır. Bu çerçevede, kültürel ve ekonomik alanlardaki gelişmelerin aynı zamanda siyasal zeminin bir parçası olduğunu söylemek mümkündür (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 141'den aktaran; Torun, 2012: 92). Barry Buzan (1991: 118)'a göre siyasi tehditler devletin örgütsel istikrarına yöneliktir. Bu çerçevede Türkiye için siyasal anlamdaki en büyük tehdit terörizmdir. Güçlü ekonomiye sahip batılı devletler terörizme verdikleri destekle Türkiye'yi güçsüzleştirmeye çalışmaktadırlar. Terör örgütleri üzerinden etnik ve mezhep temelli çatışmalar çıkarılmaya, Türkiye'yi büyük oranda güvenlik sorununa kaynak ayırması sonucu ekonomik olarak da yıpratmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle Türkiye hiçbir ülkede görülmeyen bir biçimde Ermeni terörüne, 1980'den sonra ortaya çıkan bölücü ve yıkıcı PKK terörüne, laik ve demokratik düzene ve Atatürkçülere karşı olan dinci teröre maruz kalmıştır (Kongar, 2016: 95).

Türkiye, öte yandan Suriye'deki iç savaş sonucu ortaya çıkan mülteci sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği 2015 yılı verilerine göre, Türkiye'de 3,1 milyondan fazla mülteci bulunmakla birlikte bunun 2,8 milyonunu Suriyeli mülteciler oluşturmaktadır. Bu sayı 61 ülkenin nüfusundan fazladır (CNN TÜRK, 2017). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Ocak 2017 tarihli "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri" başlıklı raporuna göre, Suriyeli mülteci sorununun makro düzeyde ekonomik maliyeti Türkiye için 4,5 milyar doları bulmakla birlikte mültecilerin yoğun olarak yaşadığı illerde işsizlik oranı artmıştır. Ayrıca çarpık kentleşme, çocuk işçiliği, uyuşturucu kullanımı ve satışı, kadın ve çocuk istismarı, etnik ve mezhep temelli çatışmalar, yasadışı evlilikler (sadece dini nikah ile yapılan evlilikler), kayıt dışı ticaret ile oluşan eşitsiz rekabet gibi birçok toplumsal sorunla karşı karşıya kalan Türk halkı, kültürel erozyona

uğramaktadır. Bütün bunların yanında en ciddi sorun yine güvenlik alanında yaşanmaktadır. Yerel halk ile mülteciler arasında yaşanabilecek kitlesel gerilimlerin yanı sıra, mülteciler arasında gizlenen PKK ve IŞİD gibi örgütlere bağlı teröristlerin var olduğu konusundaki endişe ciddi bir gerginlik yaratmaktadır (ORSAM, TESEV, 2017). Görüldüğü üzere, küreselleşme ve onun getirdiği liberal düzenin etkisiyle, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde Aralık 2010'da başlayan, sistem, rejim ve yönetim karşıtı olarak ortaya çıkmış ve "Arap baharı" olarak adlandırılan süreç en son Suriye'de belirmiştir. Suriye'deki protestoların ardından çıkan çatışmalar sonucu iç savaş başlamış, ardından kitlesel göç kaçınılmaz bir hal almıştır. Türkiye açısından yaşanan sorun bununla da kalmamıştır. Bu süreçte en uzun sınıra sahip komşusunun toprak bütünlüğü konusundaki endişeler de çözülmesi gereken bir sorun olarak devam etmektedir.

Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden unsurlardan bir diğeri de gelişen bilişim teknolojisi sonucu ortaya çıkmış siber saldırılardır. Bilişim Teknolojileri ve İletişim Kurumunun (BTK) Mayıs 2009 tarihli "Siber Güvenliğin Sağlanması: Türkiye'de Mevcut Durum ve Alınması Gereken Tedbirler" konulu raporuna göre; siber tehditler, bilgi iletişim teknolojisinin olanaklarından faydalanılarak türetilmiş, tamamen yeni suç tanımları doğuran siber saldırıların yanı sıra; bu olanaklarının araç olarak kullanıldığı, klasik suçların siber ortama uyarlanmış hallerini de kapsamaktadır (BTK, 2009:8). Buradaki tehditler; hizmetlerin engellenmesi, kötücül yazılımlar, yemleme, istemdışı elektronik posta ve şebeke trafiğinin dinlenmesi olarak sıralanabilir (BTK, 2009:8). Dünya çapındaki internet trafiğini ve siber tehditleri izleyen özel bir şirketin hazırladığı rapora göre, Türkiye'ye bir haftada 18 bin siber saldırı yapıldığı belirlenmiştir. 2016 yılının ilk altı ayında Türkiye'nin 110 binden fazla saldırı yaşadığı tespit edilirken, Türkiye'ye yönelik büyük boyutlu siber saldırıların çoğunluğunun ABD, Rusya, Almanya ve yurt içi kaynaklı yapıldığı ortaya konmuştur (HABERTÜRK, 2017). Aynı rapora göre siber güvenlik; siber ortamda, kurum, kuruluş ve kullanıcıların varlıklarını korumak amacıyla kullanılan araçlar, politikalar, güvenlik kavramları, güvenlik teminatları, kılavuzlar, risk yönetimi yaklaşımları, faaliyetler, eğitimler, en iyi uygulamalar ve teknolojiler bütünü olarak tanımlanmaktadır (BTK, 2009:22). Bu kapsamda Türkiye, demokratik toplum düzeninin gereklerine uyulmak suretiyle ve ölçülü bir şekilde gerekli tedbirleri almak zorundadır. Siber güvenliğin sağlanması hukuki, teknik, idari, ekonomik, politik ve sosyal unsurların bütüncül olarak ele alınması ile mümkündür.

5. Sonuç

"Küreselleşme ülkelere hem yeni fırsatlar vermekte, hem de yeni tehlikeler (veya riskler) yaratmaktadır" (Somel, 2002: 142 den aktaran Kaya, 2009: 2) ifadesinde görüldüğü gibi, küreselleşme ile ilgili argümanlar, hâkim kültür olan Batı medeniyetinin, dünyada artan oranda kabul gören liberalizmin, süper güç olarak tek başına kalan ABD'nin ve gerçek müttefiklerinin dünya üzerindeki emellerini gerçekleştirme sürecine hizmet etmektedir. Gelişmiş ülkeler, sahip oldukları ileri teknoloji ile küresel şirketler aracılığıyla gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeleri kendilerine bağımlı hale getirmekte ve küresel kurumları diğer ülkeleri istedikleri forma sokacakları şekilde yönlendirdikleri görülmektedir. Yine kültürel baskılar sonucu Arap baharı gibi kitlesel hareketleri başlatabilmekte, iç çatışma ortamlarından faydalanarak terör örgütleri aracılığıyla ilgili bölgelerdeki siyasal yapıyı menfaatleri doğrultusunda şekillendirmektedirler. Dolayısıyla, burada önemli olan bu süreçte hangi tarafta olunduğudur. Küreselleştirenler mi, yoksa küreselleşenler mi? Küreselleşme yaklaşımlarının temel tartışma konularından biri olan ulus devlet, bu sorunun muhatabı olmaya devam etmektedir. Ulus devlet, yeterli ekonomik güce sahip olduğu sürece küreselleştirenler tarafında kalacaktır. Kendi kültürünü ve medeniyetini güzelleştirdiği, tanıttığı ve sahip çıktığı sürece yine küreselleştirenler tarafında kalacaktır. Dolayısıyla, ekonomik ve askeri gücün derecesinin ulusal güvenliğe olan etkisi göz önüne alındığında ulus devlet, güçlü siyasi yapısını koruyan bir unsur olmaya devam edecektir. Sonuç olarak ulus devletin, karşılıklı bağımlılığın arttığı neo-liberal bir ortamda üzerine düşen; milli birlik unsurlarını dinamik tutmak suretiyle etnik kimlik sorunlarının üstesinden gelerek ve ithal etmek yerine, eğitim ve Ar-Ge faaliyetlerine ağırlık vererek katma değer katacak ürünler üretmek, doğal kaynaklarını etkin kullanarak kendi kedine yeter ülke haline gelmektir. Bu ideali gerçekleştirecek bütün imkânlara Türkiye Cumhuriyeti sahiptir.

Kaynaklar

ADDA, Jacques; (2008), *Ekonominin Küreselleşmesi*, Çev: Sevgi İneci, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

AĞIR, Bülent Sarper; "Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* Sayı: 22, (2011), ss: 97-131.

AYAN, Ergin; "Küreselleşme-Ulus Devlet Karşıtlığının Gerçeklikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 3, no. 14, (Fall 2010), ss: 75-87.

BALDWIN, David A.; "Güvenlik Kavramı", *Avrasya Dosyası, Güvenlik Bilimleri Özel*, Çev. Çiğdem Şahin, Cilt:9, Sayı:2, (Yaz 2003), ss: 5-35.

BAUMAN, Zygmunt; (2010), *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev: Abdullah Yılmaz, 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, Pınar; "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 8, (Ocak 2010), ss: 70-96.

BOOTH, Ken; "Güvenlik ve Özgürleş(tir)me", *Avrasya Dosyası, Güvenlik Bilimleri Özel*, Çev. Çiğdem Şahin, Cilt: 9, Sayı: 2, (Yaz 2003), ss: 51-70.

BRYANE, Michael; "Theorising the Politics of Globalisation: A Critique of Held et al.'Transformationalism'", *Journal of Economic and Social Research*, vol. 4, no. 2, (2003).

BTK (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu), (2009), "Siber Güvenliğin Sağlanması: Türkiye'deki Mevcut Durum ve Alınması Gereken Tedbirler", https://www.btk.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FSiberGuvenlik%2Fsg.pdf, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2017

BUZAN, Barry; (1991), *People, States and Fear*, Second Edition, Pearson Education, Harlow.

BUZAN, Barry, Ole WAEVER ve Jaap de WILDE; (1998), *Security A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London.

CEBECİ, İpek; "Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 4, (2011), ss: 359-385.

CHA, Victor D; "Globalization and the Study of International Security", *Journal of Peace Research*, Cilt: 37, Sayı: 3, (2000), pp: 391-403.

CLARK, Ian; (1999), *Globalization and the International Relations Theory*, Oxford University Press, Newyork.

CNN TÜRK, (2017), "Suriyeli Mülteci", http://www.cnnturk.com/video/turkiye/turkiyedeki-multeci-sayisi-61-ulke-nufusundan-fazla, Erişim tarihi: 10.05.2017

ELÇİN, A. Bora; "Küreselleşmenin Tarihçesi", (2012), 13 Aralık 2016. *www.meritymm.com/wp-content/uploads/2013/05/kureselleşme.pdf*

ERKIŞ, İbrahim Uğur; "Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:26, (2013), ss: 54-76

FISCHER, Dietrich; (1993), *Nonmilitary Aspects of Security A System Approach,* Dartmouth Publishing, Cambridge.

GIDDENS, Antony; (2002), *Sağ ve Sol Kolun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği*, Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy, 1. Basım, Metis Yayıncılık, İstanbul.

GIDDENS, Antony; (1994), *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

HABERMAS, Jurgen; (2008), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul.

HABERTÜRK, (2017), "Siber Saldırı", http://www.haberturk.com/ekonomi/teknoloji/haber/1269750-turkiyeye-haftada-18-bin-siber-saldiri-yapiliyor, Erişim tarihi: 11.05.2017

HABLEMİTOĞLU, Şengül; (2004), *Küreselleşme Düşlerden Gerçekleri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara.

HELD, David "v.d"; (2000), *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity Press, UK.

HELD, David, *et. al*; (1999), *Global Transformations,* Polity Press, Cambridge.

HUNTINGTON, Samuel P.; (2006), *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenin Yeniden Kurulması*, Çev. M. Turhan, M.Z. Çetin, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.

KAYA, Mehmet; "Küreselleşme Yaklaşımları", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:13, (2009), ss.1-16.

KÜLTÜR, (2017), http://www.ataturkinkilaplari.com/ao/73/ataturk'un-milli-kultur-ile-ilgili-sozleri---ozdeyisleri.html, Erişim tarihi: 28 Nisan 2017

KONGAR, Emre; (2016), *Küresel Terör ve Türkiye,* Remzi Kitabevi, İstanbul.

KRAUSE, Keith "v.d"; (1997), "Ciritical Security Studies, Concepts and Cases", UCL Press, London.

McCANN, Philip; "Globalization and Economic Geography: The World is Curved, not Flat", *Cambridge Journal of Regions*, Economy and Society Advance Access, June 23, (2008).

ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi), TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı), (2017), "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri", Rapor No: 195, Ocak 2015, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf, Erişim tarihi: 10.05.2017.

PAZARCI, Hüseyin; (2012), *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitabevi, Ankara.

RIPSMAN, Norrin M. ve Paul T.V.; "Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis", *International Studies Review*, Vol: 7, (2005).

RITZER, George; (2010), *Küresel Dünya*, Çev. Melih Pakdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SCHOLTE, Jan Aart; (2005), *Globalization: A Critical Introduction,* 2. Baskı, Palgrave Publishers, New York.

SHEEHAN, Micheal; (2005), *International Security,* Lynne Rienner, Boulder.

STIGLITZ, Joseph E.; (2002), *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B Yayıncılık, İstanbul.

SOMEL, Cem; "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme" *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:18, (2002).

SPERLING, James ve Emil KIRCHNER; "Economic Security and the Problem of Cooperation in Post-Cold War Europe", *Review of International Studies*, Cilt: 24, Sayı: 2, (1998).

TDK (Türk Dil Kurumu), (2017), "Ulus", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=MİLLET, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2017

TORUN, Abdullah; *Ulusal Güvenlik ve Küreselleşme: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Politikasının Dönüşümünde Küreselleşmenin Rolü,* (2012), Ankara.

OHMAE, Kenichi; (2001), *Görünmeyen Kıta Yeni Ekonomisinin Dört Stratejik Emri*, Çev. Barış Gökçer Akbay, Mavi Yapım, İstanbul.

ÖZTÜRK, Zerrin Ayşe; (2014), "Uluslararası İlişkilerde Güvenliği Yeniden Düşünmek", Der. Tayyar Arı, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri,* Dora Yayıncılık, Bursa, ss: 149-178.

Çalışan Kadın Bakış Açısıyla Kadınların İş ve Aile Yaşamında Karşılaştığı Sorunlar Hakkında Bir Uygulama

Halim TATLI, Beşir Koç

Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, htatli@bingol.edu.tr
Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, bkoc@bingol.edu.tr

Öz

Kadınlar, insanlık tarihi boyunca üretim sürecinin her aşamasına katkıda bulunmalarına rağmen, üretimde elde edilen olanaklarından yeterli pay alamadıkları gibi Dünyada yoksulluktan en fazla etkilenen ve iş ve sosyal yaşamda sorun yaşayan toplumun bir kesimini oluşturmaktadır. Günümüzde hem yurt içinde hem de yurt dışında kadınların iş ve aile yaşamında yaşadığı sorunlara yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Kadınlar işgüçlerini arz ederken farklı çalışma şartlarında cinsiyet temelinde erkeklerle sorunlar yaşamakla birlikte, nitelikli işgücü gerektirmeyen işlerde ve uzun çalışma süreleri ile düşük ücretle çalıştırılmaktadır. Ayrıca kadınlar çalışma ortamlarında cinsel taciz ve şiddet gibi cinsiyet temelli sorunlarla yüzleşmektedir. Devam eden literatüre katkı sunmak amacıyla kadınların iş ve aile yaşamında yaşadığı sorunların ortaya konulması amacıyla bu çalışma tasarlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, çalışan kadın bakış açısıyla kadınların iş ve aile yaşamında karşılaştığı sorunlar ve bu sorunları etkileyen demografik ve sosyo-ekonomik etmenlerin neler olduğunu belirlemektir. Bu amaçla, yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Bingöl üniversitesinde çalışan kadınların işgücünü arz ederken ve toplumda yaşamını sürdürürken karşılattığı sorunlara ilişkin yargıların neler olduğu, bu sorunlara maruz kalmalarında etkili olan faktörlerle ilişkisini belirlemek bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Yapılan analizler sonucunda kadınların iş ve aile yaşamında karşılaştığı bazı sorunların eğitim, yaş, medeni durum, çocuk sahipliği, işteki durumu, çalışma deneyimi ve çalıştığı işteki memnuniyet düzeyi gibi etmenlerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kadın İşgücü, Çalışan Kadınalar, Toplumsal Cinsiyet, Bingöl.

An Implementation Study on Working Women 's Point of View and Women' s Problems in Business and Family Life

Abstract

Although women have contributed to every stage of the production process throughout the history of mankind, they have not received sufficient share of the possibilities of production. They also constitute a segment of the society that is most affected by poverty and has problems in business and social life. Today, studies are being carried out for the problems that women experience both in Turkey and abroad, both in work and family life. While women are supplying their workforce, they are employed in different working conditions with men on the basis of gender, with no qualified workforce, with long working hours and low wages. Women also face gender-based issues such as sexual harassment and violence in the working environment. The purpose of this study is to determine the problems faced by women in work and family life from the viewpoint of working women and the demographic and socio-economic factors that affect these problems. As a result of the analysis, it was determined that some of the problems that women encounter in work and family life are related to factors such as education, age, marital status, child ownership, job situation, working experience and level of satisfaction.

Key words: Female Labor Force, Working Women, Gender, Bingol

1. Giriş

Kadınlar, insanlık tarihi boyunca toplumsal alanda, ailede ve iş yaşamında önemli rollerde bulunmalarına rağmen, cinsiyet ayrımına maruz kaldıkları gibi Dünyada yoksulluktan ve dışlanmadan en fazla etkilenen toplumsal kesimi oluşturmaktadır. Kadınların hem iş hem de toplumsal yaşamda bulunmalarının birçok faydaları bulunmaktadır. Zira aile bağlarının önemli bir aktörü olan kadın sosyal sermayenin değerlendirilmesi ve toplumsal refahın artırılması açısından da önemlidir. Kadınların ekonomik sisteme dâhil olarak kazandıkları konum, günümüzde henüz Dünya çapında yaygınlık kazanmamış ve gelişmiş ülkeler ile sınırlı kalmıştır. Günümüzün önemli büyük ekonomilerinde bir olan Amerika'da bulunan firmaları yöneten CEO'ların en çok %3'ü kadındır (Acemoğlu, vd. 2016:252). Cinsiyet temelinde ortaya çıkan bu önemli fark kadınlara karşı yapılan ayrımcılıktan kaynaklandığı ifade edilebilir.

Günümüzde kentleşme, bilginin hızlı bir şekilde yayılması, eğitim imkânlarının artması ve sosyal bilincin gelişmesi nedeniyle giderek daha çok sayıda kadın farklı sektörlerde işgücüne katılmaktadır. Bu katılımın kadın açısında hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Yani kadının iş yaşamına katılmasının, kadına sağladığı yararlarla beraber iş ve aile yaşamında bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kadınlar ev kadını ve annelik rolleri nedeniyle işgücü piyasasının dışında, erkeklere göre daha fazla zaman geçirmektedir. Zira kadının annelik rollü onun işgücüne katılmasını geciktirmektedir. Bu kapsamda Croda, vd., (2011) tarafından Almanya'da yapılan çalışmada, kadınların işgücüne katılımını olumsuz bir biçimde etkileyen en önemli faktörün çocuk sayısı olduğu belirtilmiştir. Başka bir ampirik çalışmada ise ebeveynliğin kadınlar için ücretli iş ve daha az çalışma saatlerinde azalan katılımla ilişkili olduğunu, erkekler için ise ebeveynliğin azalan işgücüne katılım ile ilişkili olmadığını ve bazı durumlarda azalan çalışma saatleri ile ilişkili olduğu saptanmıştır (Gibb vd., 2014). Bu durum, sonradan işgücüne katılmaya çalışan kadınların iş bulmasında birçok sorun ve engel ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenlerden dolayı kadınların hem çalıştıkları iş ile ilgili hem de mesleği ile ilgili beşeri sermaye kazanımı erkeklere göre daha az olur (Acemoğlu, vd. 2016). Bu da çoğu zaman kadınların erkeklere göre daha az ücret almalarına neden olur. Ayrıca iş gücüne katılan kadınlar kötü iş koşullarına maruz kalmaktadır. Kadınların işgücüne katılımları adil bir şekilde yapılması durumda hanelerde yoksulluk azaltılabilir ve sosyal düzeyde bireylerin olumlu yöndeki gelişmelerine destek sağlanmış olur. Kadınların genel olarak iş yaşamında karşılaştığı sorunlar eğitim ve mesleki eğitimde, iş bulma ve yükseltilmede,

ücretlendirmede, sosyal haklardan yararlanmada, cinsiyet ayrımında ve cinsel tacizde ortaya çıkmaktadır (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 206). Türkiye'de kadın emeği ve cinsiyet ayrımcılığı üzerine yapılan bir çalışmada, 1994 yılında özel sektörde kadınların maruz kaldığı cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığının derecesinin % 60'lar civarında olduğu belirtilmiştir (Yamak ve Topbaş, 2004: 149-153). Kadınların yaşadığı bu sorunların özünde Türkiye özelinde geçmişte kadın eğitimine önem verilmemesidir. Kadının eğitim ve işgücüne katılım oranı ele alındığında Türkiye, OECD ülkeleri içindeki yeri hiç iç açıcı değildir. Zira OECD verilerine göre Türkiye'de okumayan ve çalışmayan 15-29 yaş grubundaki genç kadınların çağ nüfusuna oranı 2013'te % 45.2 iken 2014'te % 46'ya yükselmiştir (TİSK, 2016).

Yapılan bazı çalışmalarda ise kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörlerin yaş, eğitim, medeni durum ve kültürel faktörler olduğu tespit edilmiştir (Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997; Tunalı ve Ercan, 1998; Dayıoğlu, 2000; Berber, Yılmaz Eser, 2008; Dayıoğlu ve Kırdar, 2010, Contreras ve Plaza, 2010). Göksel (2013), tarafından yapılan çalışmada kentsel alanlarda dinin ve sosyal normların kadınların işgücü katılımı üzerindeki etkisi negatif olduğu, kırsal alanlarda ise etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışan kadınların iş ortamında karşılaştığı önemli problemlerden bazıları iş yerlerindeki taciz ve dedikodu gibi korku durumlardır. Bu korku durumlarının çalışanlar üzerinde devamsızlık ve iş devir oranındaki artışlar gibi olumsuz durumlar meydana getirmektedir (Akgeyik vd. 2009). Yapılan bir çalışmada kadınlar, erkeklere göre, daha fazla tacize maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Parent ve Thirion, vd., 2007:37-38). Bu durumu destekleyen başka bir çalışmada ise taciz ve dedikodu gibi korku durumlarının kadınların işgücüne katılma olasılığını azalttığı saptanmıştır (Tatlı, 2015).

Kadılar iş yaşamında olduğu gibi toplumsal alanda da birçok sorunla karşı karşıya gelmektedir. Bu sorunların en başında yapılan toplumsal baskıların kadınların üzerlerinde bıraktığı olumsuz etkilerdir. Bu baskıların ortaya çıktığı ilk toplumsal alan aile ortamıdır. Çok farklı sebeplerden dolayı iş yaşamına katılan kadın, çalışan kadın, eş olma ve annelik rollerinden kaynaklanan nedenlerden dolayı aile yaşamında bir dizi sorunla karşı karşıya kalmaktadır (Kocacık ve Gökkaya:2005:212). Yapılan bazı çalışmalarda toplumsal cinsiyet algısı kadınların işgücüne katılımı anlamlı bir biçimde etkileyen önemli bir faktördür (Kılıç ve Öztürk, 2014). Javadian ve Addae (2013) tarafından İran'da yaşayan kadınların iş yerlerinde yüz yüze kaldıkları problemlerin nedenlerini ve işgücünü katılımın düşük olmasını araştırma için yaptıkları çalışmada kamu kurumlarındaki bürokratik engellerin düşük katılıma neden olduğu ve mesleki ayrımın İranlı kadınların kariyer seçimini sınırlandırdığını tespit edilmiştir. Literatürdeki bu çalışmaların tümü kadınların aile ve iş yaşamlarında cinsiyet temelinde bir dizi sorunla karşı karşıya

kaldıklarını göstermektedir. Bu çalışma devam eden literatüre katkı sunmak amacıyla bir yükseköğretim kurumunda çalışan kadınlar üzerinden toplumsal alan, aile ve iş ortamı boyutları ile konu incelenmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışmadaki konuların sırasına baktığımızda, ilk olarak çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilmekte, daha sonra ampirik bulgular açıklanmaktadır. Amprik bulgularda Bingöl Üniversitesinde çalışan kadınların iş ve toplumsal yaşamda yaşadığı sorunlarla ilgili algılar ölçülmüş ve demografik ve sosyo ekonomik faktörlerle arasındaki ilişki belirlenmiştir. Elde edilen bulgular sonuç bölümünde değerlendirilmiş ve karar vericilerin üzerine düşen görevler yorumlanmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, çalışan kadın bakış açısıyla kadınların iş ve toplumsal yaşamında karşılaştığı sorunlar ve bu sorunları etkileyen faktörleri ortaya koymak ve bu faktörleri etkileyen demografik ve sosyo-ekonomik etmenlerin neler olduğunu belirlemektir. Bu amaçla, yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Bingöl üniversitesinde çalışan kadınların işgücünü arz ederken ve toplumda yaşamını sürdürürken karşılattığı sorunlara ilişkin yargıların neler olduğu, bu sorunlara maruz kalmalarında etkili olan faktörlerle ilişkisini belirlemek bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışmada, anket tekniği kullanılmıştır. Hazırlanan anket literatürdeki çalışmalar göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır (Tülük, 2006; Kocacık ve Gökkaya:2005).

Çalışmaya katılan bireylere yüz yüze görüşme yoluyla sorular yöneltilmiş ve anket uygulanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için yürütülen ampirik çalışma çerçevesinde, anket uygulanan Bingöl üniversitesinde her düzeyde çalışan kadınlar bu çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır. Hazırlanan anket beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda demografik, sosyo ekonomik özellikler ve kadınların iş yaşamı hakkındaki görüşlerine ilişkin sorulara, ikinci kısımda kadınların cinsiyet ayrımıyla ilgili algısını ölçen sorulara, üçüncü kısımda kadınların ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algısını ölçen sorulara, dördüncü kısımda kadınların işte yaşadığı ekonomik sorunlarla ilgili algısını ölçen sorulara ve son kısımda ise kadınların iş ortamında yaşadığı cinsel tacizle ilgili algısını ölçen sorulara yer verilmiştir. Anketler Şubat-Mart 2016 dönemini kapsayan iki aylık süre içerisinde bireylerle yüz yüze görüşmek suretiyle uygulanmıştır. Anketler tekrarlı ziyaretlerle Bingöl üniversitesinde çalışan 68 kadının tamamına uygulanmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler, çeşitli istatistiki teknikler ve programlar kullanılmak suretiyle nicel ve nitel olarak analiz edilmiştir. Bu amaçla, SPSS yazılımından yararlanılmıştır. Çalışma

kapsamında kullanılan veri seti 30'dan büyük olduğu için her bir değişkenin dağılımının normal dağılıp dağılmadığıyla ilgili normallik varsayımı, Tek Örneklem Kolmogorov Smirnov Testi ve Homogeneity of Variance Test testi ile yapılmıştır. Bu testler sonucunda verilerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle analizlerde non-parametrik testler kullanma yoluna gidilmiştir. Çalışmada yapılan analizlerde; betimsel istatistiksel teknikler, Muny Witney U Testi, Kruskal Wallis varyans analizi ve çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Ortalamalar ($\bar{X}$) standart sapma (S) ile birlikte verilmiş, istatistiksel anlamlılık için $p<0.10$ değeri alınmıştır.

Kadınların toplumsal ve iş yaşamında yaşadığı sorunları ölçmeye yönelen ölçekler için yapılan güvenirlilik analizlerinde Cronbach Alpha değerleri sırasıyla cinsiyet ayrımıyla ilgili algıyı ölçeği için 0.716, ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeği için 0.510, işte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeği için 0.646 ve iş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği için 0.766 olarak hesaplanmıştır[139].

3. Araştırma Bulguları

3.1. Örnekleme Özellikleri

Tablo 1 incelendiğinde, anket uygulanan ve değerlendirmeye tabi tutulan kadınların % 54.4'ü 26-30 yaş grubunda iken %22.1'i 31-35 yaş grubundadır. Diğer yandan, katılımcıların % 44.1'inin evli ve % 54.4'ünün ise bekâr olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya katılanların eğitim durumu incelendiğinde, katılımcıların %35.3'ü lisansüstü mezunu, %26.5'i lisans ve %25'i ise ön lisans mezunudur. Çalışmada çocuğu olmayan kadınların oranı %66.2, bir çocuğu olanları oranı %22.1'dir (Tablo 1).

[139] Cronbach Alpha değeri $0.50\leq\alpha<0.60$ ise ölçek düşük güvenirlik düzeyine sahip olmasına rağmen prototip ölçek olarak kullanılabilir. Cronbach Alpha değeri $0.60\leq\alpha<0.70$ ise ölçek yeterli güvenirlik düzeyine sahip olup toplum taramalarında kullanılabilir. Cronbach Alpha değeri $0.70\leq\alpha<0.90$ ölçek yüksek güvenirlik düzeyine sahip olup toplum taramalarında ve bilimsel yargıların oluşturulmasında kullanılabilir (Bknz. Özdamar, K. 2013:555).

Tablo 1. Kadınların Sosyo Demografik Özellikleri

Değişkenler		Sayı	%
Yaş	20-25	9	13.2
	26-30	37	54.4
	31-35	15	22.1
	36 ve üstü	7	10.3
Medeni durumu	Evli	30	44.1
	Bekar	36	52.9
	Boşanmış /Dul	2	2.9
Öğrenim durumu	Ortaöğretim	9	13.2
	Ön lisans	17	25.0
	Lisans	18	26.5
	Lisansüstü	24	35.3
Çocuk sayısı	Çocuğu yok	45	66.2
	Bir çocuklu	15	22.1
	İki çocuklu	8	11.8

Ayrıca, çalışmaya katılanların işteki durumları itibariyle dağılımları dikkate alındığında, kadınların % 44.1'i akademik personel, % 38.3'ü memur, %14.7'si şirket personeli ve geriye kalan % 2.9'ü işçi olarak çalışmaktadır (Tablo 2). Kadınların %51.5'inin çalışma deneyimi 1-5 yıl arasında iken, % 30.9'unun çalışma deneyimi 6-10 yıl arasındadır (Tablo 2).

Bir çok ampirik çalışmada kullanılan aylık gelir bu çalışmada da araştırılmış ve katılımcıların gelir serisi dikkate alınarak iki gruba ayrılmıştır. Aylık 2500 TL altı geliri olanlar düşük gelir grubu, aylık 2500 TL'den fazla geliri olanlar yüksek gelir grubu olarak tanımlanmıştır. Buna göre düşük gelir grubunda olanların oranı %42.6 ve yüksek gelir grubunda olanların oranı %57.4 olarak tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Kadınların Sosyo Ekonomik Özellikleri

Değişkenler		Sayı	%
İşteki Durumu	Memur	26	38.3
	Şirket Personeli	10	14.7
	İşçi	2	2.9
	Akademik personel	30	44.1
Çalışma Deneyimi	1 yıldan az	3	4.4
	1-5 yıl	35	51.5
	6-10 yıl	21	30.9
	10 yıl ve üzeri	9	13.2
Gelir Grupları	< 2500 TL	29	42.6
	> 2500 TL	39	57.4

Çalışmada kadınların % 51.5'i çalıştığı işte memnun olduğu, %25.5'i çalıştığı işte çok memnun olduğu saptanmıştır. Memnun olmayanların oranı %5.9 ve az memnun olanların oranı % 17.6 olarak bulunmuştur (Tablo 3). Bu sonuçlara göre kadınların büyük bir kısmı (%76.5) işinde memnundur.

Tablo 3. Kadınların Çalıştıkları İşte Memnun Olup Olmadıklarına Göre Göre Dağılımları

	Sayı	**%**
Memnun değilim	4	5.9
Az memnunum	12	17.6
Memnunum	35	51.5
Çok memnunum	17	25.0
Toplam	68	100.0

Yapılan çalışma sonucunda kadınları çalışmaya yönelten en önemli faktörler ekonomik bağımsızlık (%33.8) ve çalışmaktan hoşlanmak (%33.8) olarak saptanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Kadınların Çalışmaya Yönelten Nedenlere Göre Dağılımları

	Sayı	**%**
Ekonomik nedenler	12	17.6
Çevre/Saygınlık kazanmak	3	4.4
Ekonomik bağımsızlık	23	33.8
Mesleki kariyer elde etmek	7	10.3
Çalışmaktan hoşlanmak	23	33.8
Toplam	68	100.0

Çalışmada kadınların işinden ayrılmalarında etkili olan etmenlerin tespit edilmesi için "İşinizden ayrılacak olsaydınız bunun nedeni ne olurdu?" sorusu yöneltilmiş ve elde edilen cevapların dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur. Buna göre kadınların %55.9'u ailesine zaman ayırmayı, işinden ayrılış nedeni olabileceğini belirtmiştir. Kadınlar tarafından işinden ayrılış nedeni olarak önemli görülen ikinci önemli faktör (%17.6) iş yerindeki kadına yönelik tutumlardır.

Tablo 5. Kadınların İşinden Ayrılmalarında Etkili Olan Faktörlere Göre Dağılımları

	Sayı	**%**
Maddi tatminsizlik	2	2.9
İşyerinizde kadına yönelik tutumlar	12	17.6
Yükselme imkânlarının olmaması	5	7.4
Yaptığınız işi sevmiyor olmanız	11	16.2
Ailenize zaman ayıramamanız	38	55.9
Toplam	68	100.0

Çalışmaya katılan kadınların %64.7'si hayatındaki birinci önceliğin evini ve işini ortak bir dengede yürütmek olduğudur. Buna karşılık kadınların %26.5'i hayatındaki ikinci önceliğin öncelikle eşi ve çocukları olduğudur (Tablo 16).

Tablo 6. Kadınların Hayattaki Önceliklerine Göre Dağılımları

	Sayı	**%**
Öncelikle eşi ve çocukları gelmelidir	18	26.5
Evini ve işini ortak bir dengede birlikte yürütmelidir	44	64.7
Öncelikle kariyeri ve işi gelmelidir	6	8.8
Toplam	68	100.0

Yapılan çalışmada katılımcıların %50'si kadınların çalışma yaşamında cinsiyetlerinden ötürü ayrımcılık yaşadıkları algısına sahip olduğu saptanmıştır. Katılımcılar %32.4'ü mesleki açıdan kadınların çalışabilecekleri alanların sınırlı olduğu algısına sahiptir (Tablo 7).

Tablo 7. Kadınların Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Sorunların Önemine Göre Dağılımı

	Sayı	**%**
Kadınlar daha çok geçici işlerde çalıştırılmaktadır	5	7.4
Mesleki açıdan kadınların çalışabilecekleri alanlar daha sınırlıdır	22	32.4
Kadınlar daha çok sosyal güvencesiz ya da kayıt dışı alanlarda çalıştırılmaktadır	7	10.3
Kadınlar çalıştıkları alanlarda cinsiyetlerinden ötürü ayrımcılık yaşamaktadırlar	34	50.0
Toplam	68	100.0

Çalışan kadınlara göre kadınların çalışma yaşamında daha fazla yer almaları için yapılması gereken politikaların dağılımı Tablo 8'de verilmiştir. Buna göre katılımcıların kadınların çalışma yaşamında daha fazla yer alması için yapılması gereken politikalar ile ilgili algılarının önem sırasına göre, kadınlara yönelik daha fazla yasal düzenlemenin yapılması (%25), kadınların eğitimine önem verilmesi (%23.5), çalışma saatlerinin esnek hale getirilmesi, toplumun çalışan kadınlara bakışı olumlu yönde değişmesi (%16.2) ve iş yerlerinde çocuklar için kreşler açılmasıdır (Tablo 8).

Tablo 8. Kadınların Çalışma Yaşamında Daha Fazla Yer Almaları İçin Yapılması Gereken Politikalara Göre Algılarının Dağılımı

	Sayı	%
Kadınların eğitimine önem verilmeli	16	23,5
İş yerlerinde çocuklar için kreşler açılmalı	10	14,7
Çalışma saatleri esnekleştirilmeli	14	20,6
Toplumun çalışan kadınlara bakışı olumlu yönde değişmeli	11	16,2
Kadınlara yönelik daha fazla yasal düzenleme yapılmalı	17	25,0
Toplam	68	100,0

3.2. Kadınların Toplumsal Cinsiyet Ayırımıyla İlgili Algıları

Anket sorularındaki her yargıya verilen cevapların değerlendirilmesi için aritmetik ortalama kullanılmıştır. Bunun için puan aralığını hesaplamak gerekir. Bu bağlamda aralıkların eşit olduğu varsayımı altında, aritmetik ortalamalar için puan aralığı 0.80 olarak hesaplanmıştır[140]. Buna göre katılımcıların ortalama puanı 1.00-1.80 olan değişkenlere *hiç katılmadıkları*, ortalama puanı 1.81-2.60 olan değişkenlere *az katıldıkları*, ortalama puanı 2.61-3.40 olan değişkenlere *orta derecede katıldıkları*, ortalama puanı 3.41-4.20 olan değişkenlere *çok katıldıkları* ve ortalama puanı 4.21-5.00 olan değişkenlere *tam katıldıkları* gösterdiği kabul edilmiştir.

Çalışmaya katılan çalışan kadınların toplumsal cinsiyet ayrımına ilişkin algılarının dağılımı Tablo 9'da yer verilmiştir. Buna göre elde edilen bulgular bir bütün olarak ele alındığında, kadınların büyük bir çoğunluğunun toplumsal *cinsiyet ayrımıyla* ilgili değişkenlere kısmen katıldıkları görülmektedir. Çalışan kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunların önem algılamalarına göre sırasıyla şunlar olduğu görülmektedir: "Erkekler genellikler yönetimi ellerinde tutmak istemeleri", "Toplumumuzda -erkek meslekleri- ve -kadın meslekleri- diye bir ayrımın olması", "Kadın ve erkeğin aynı eğitimi aldığı bir meslekte erkeklerin daha fazla tercih ediliyor olması", "Günümüzde hala kadınların eğitimine gereken önemin verilmemesi", "İş yaşamında kadınlar arasındaki kıskançlık ve rekabettin erkeklere nazaran daha fazla olması", "Daha iyi bir eğitim almış olsaydım şartları çok daha iyi bir işte çalışabilirdim".

[140] Puan Aralığı = (En Yüksek Değer – En Düşük Değer)/5 = (5 – 1)/5 = 4/5 = 0.80

Tablo 9. Çalışan Kadınların Toplumsal Cinsiyet Ayrımı İle İlgili Algıları

Cinsiyet ayrımı değişkenleri	Hiç katılmıyorum (%)	Az Katılmıyorum (%)	Orta Derecede Katılırım (%)	Çok Katılıyorum (%)	Tam Katılıyorum (%)	$\overline{X}$	S
Günümüzde hala kadınların eğitime gereken önem verilmemektedir.	13.2	25.0	4.4	23.5	33.8	**3.40**	1.50
Toplumumuzda erkek meslekleri ve kadın meslekleri diye bir ayrım bulunmaktadır.	11.8	10.3	8.8	42.6	26.5	**3.62**	1.31
Kadın ve erkeğin aynı eğitimi aldığı bir meslekte erkekler daha fazla tercih edilmektedir.	7.4	17.6	10.3	39.7	25.0	**3.57**	1.25
Kadınlar daha çok düşük ve geçici alanlarda istihdam edilmek için işe alınmaktadır.	11.8	33.8	23.5	20.6	10.3	**2.84**	1.19
Daha iyi bir eğitim alma imkânına sahip olsaydım şartları çok daha iyi bir işte çalışabilirdim.	20.6	20.6	11.8	14.7	32.4	**3.18**	1.57
Kadınların yükselebilmesi için erkeklerden daha fazla ve uzun çalışması gerekmektedir.	22.1	35.3	17.6	13.2	11.8	2.57	1.30
İşe alımlarda ve terfilerde kadının güzel olması bir tercih sebebi olabilmektedir.	14.7	23.5	20.6	23.5	17.6	**3.06**	1.34
Kadının ailesine daha fazla zaman ayırması gerektiği için terfi imkanlarına yeteri kadar sahip olamaz.	13.2	22.1	20.6	23.5	20.6	**3.16**	1.35
Kadınlar daha duygusal oldukları için üst kademelere daha çok erkek çalışanlar uygun görülür.	17.6	29.4	10.3	29.4	13.2	2.91	1.36
İş yaşamında kadınlar arasındaki kıskançlık ve rekabet erkeklere nazaran daha fazladır.	13.2	16.2	10.3	36.8	23.5	**3.41**	1.36
Erkekler genellikler yönetimi ellerinde tutmak istiyorlar.	13.2	5.9	13.2	35.3	32.4	**3.68**	1.34
Erkekle aynı pozisyonda çalışan bir kadın daha az maaş almaktadır.	32.4	39.7	11.8	11.8	4.4	2.16	1.14

Çalışmaya katılan çalışan kadınların aile ortamında yaşadığı sorunlara ilişkin algılarının dağılımı Tablo 10'da sunulmuştur. Buna göre çalışan kadınlar tarafından aile ortamında karşılaşılan en önemli sorun ev işlerini yetiştirmemeleridir. Çünkü katılımcıların "Çalışan kadınlar ev işlerini yetiştiremedikleri için dışarıdan ücretli yardımcı desteği almaları gerekiyor." yargısının ortalama puanı 3.84±1.30 olarak bulunmuştur. Bu sonuç bu yargıya katılımcıların önemli bir kısmının çok katıldığını göstermektedir. Katılımcıların ailede sorun oluşturan değişkenler arasında orta düzeyde katıldıkları değişkenler sırasıyla

"İş ile ilgili sıkıntılarım ev ve aile hayatımı etkiliyor.", "Çocuklarımın sağlıklı yetişmesi için onlara yeterli vakti ayıramıyorum." ve "Çalışan bir kadın olmama rağmen evin diğer bireyleri ev işlerinde bana yardımcı olmadıkları için yüküm daha fazla artıyor"dur (Tablo 10).

Tablo 10. Çalışan Kadınların Aile Ortamında Yaşadığı Sorunlar İle İlgili Algıları

Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili değişkenleri	**Hiç katılmıyorum (%)**	**Az Katılmıyorum (%)**	**Orta Derecede Katılırım (%)**	**Çok Katılıyorum (%)**	**Tam Katılıyorum (%)**	$\overline{X}$	**S**
Çalışma hayatı, bir kadının iyi bir anne ve eş olmasına engeldir.	41.2	22.1	10.3	8.8	17.6	2.40	1.53
Çalışan bir kadın olmama rağmen evin diğer bireyleri ev işlerinde bana yardımcı olmadıkları için iş yüküm daha fazla artıyor.	17.6	36.8	10.3	22.1	13.2	**2.76**	1.34
Evde yaptığım işlerin değeri hem anlaşılmıyor hem de önemsiz görülüyor.	25.0	42.6	8.8	17.6	5.9	2.37	1.21
İş ortamında yaşadığım sorunlar ev ve aile hayatımı etkiliyor.	19.1	13.2	11.8	39.7	16.2	**3.21**	1.39
Çocuklarımın sağlıklı ve terbiyeli yetişmesi için onlara yeterli vakti ayıramıyorum.	22.1	23.5	23.5	16.2	14.7	**2.78**	1.36
Çalışan kadınlar ev işlerini yetiştiremedikleri için dışarıdan ücretli yardımcı desteği almaları gerekiyor.	10.3	7.4	8.8	35.3	38.2	**3.84**	1.30
Eve ekonomik katkı sağlamama rağmen ev halkı tarafından gerekli saygıyı görmüyorum.	44.1	42.6	4.4	7.4	1.5	1.79	0.94
Aldığım maaşın harcama yetkisi bende değil eşimde (ya da evin diğer bireylerinden birinde) oluyor.	47.1	41.2	5.9	5.9	0.0	1.71	0.83
Bulunduğum çevrede çalışan kadınlar her açıdan kendini pek muhafaza edemiyor.	27.9	47.1	8.8	10.3	5.9	2.19	1.14

Çalışan kadınların iş ortamında yaşadığı ekonomik sorunlarla ilgili ifadelere verdikleri cevapların değerlendirmeleri Tablo 11'de verilmektedir. Buna göre çalışan kadınların iş yerinde yaşadığı sorunlarla ilgili değerlendirmelerinde "Kadınların daha çok geçici işlerde çalıştırılması maaşlarını da düşürmektedir" ifadesine orta düzeyde katılmamakta, "Çalıştığım kurumda elde ettiğim başarı takdir görmüyor" ve

"Çalıştığım kurumda verdiğim emeğin çok altında alıyorum" ifadelerine ise az katılmamaktadır (Tablo 11).

Tablo 11. Çalışan Kadınların İş ortamında Yaşadığı Ekonomik Sorunlar İle İlgili Algıları

İşte yaşanılan sorunlarla ilgili değişkenleri	**Hiç Katılmıyorum (%)**	**Az Katılmıyorum (%)**	**Orta Derecede Katılırım (%)**	**Çok Katılıyorum (%)**	**Tam Katılıyorum (%)**	$\overline{X}$	**S**
Çalıştığım kurumda verdiğim emeğin çok altında ücret alıyorum.	26.5	36.8	7.4	17.6	11.8	2.51	1.37
Kadınların daha çok geçici işlerde çalıştırılması maaşlarını da düşürülmesine neden oluyor	10.3	22.1	19.1	32.4	16.2	**3.22**	1.26
İşimde istediğim kadar çalışabileceğime dair bir iş güvencem yok.	36.8	32.4	5.9	16.2	8.8	2.28	1.35
Çalıştığım kurum sigortamı düzenli olarak ödemiyor.	63.2	29.4	0.0	2.9	4.4	1.56	0.98
Çalıştığım kurumda kadınlar daha çok sosyal güvencesiz olarak çalıştırıyorlar.	61.8	29.4	5.9	0.0	2.9	1.53	0.85
Çalıştığım kurumda elde ettiğim başarı takdir edilmiyor.	29.4	35.3	11.8	16.2	7.4	2.37	1.27

Çalışmaya katılan çalışan kadınların iş ortamında yaşadığı cinsel taciz ile ilgili ifadelere verdikleri cevapların değerlendirmeleri Tablo 12'de verilmiştir. Bu bağlamda çalışan kadınların iş yerinde yaşadığı cinsel taciz ilgili değerlendirmelerinde "Çalışma hayatım boyunca, erkek çalışanlar tarafından bir ya da daha fazla psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kaldım." ve "Çalışma hayatımda pek çok defa erkekler beni gözleriyle veya sözleriyle taciz etiler." ifadelerine az katılmakta geri kalan ifadeleri ise hiç katılmamaktadır.

Tablo 12. Çalışan Kadınların İş ortamında Yaşadığı Cinsel Taciz İle İlgili Algıları

Cinsiyet tacizle ilgili değişkenleri	Hiç Katılmıyorum (%)	Az Katılmıyorum (%)	Orta Derecede Katılırım (%)	Çok Katılıyorum (%)	Tam Katılıyorum (%)	$\overline{X}$	S
Çalışma hayatım boyunca, erkek çalışanlar tarafından bir ya da daha fazla psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kaldım.	48.5	19.1	0.0	25.0	7.4	**2.24**	1.46
Çalışma hayatımda pek çok defa erkekler beni gözleriyle veya sözleriyle taciz etiler.	41.2	36.8	4.4	14.7	2.9	**2.01**	1.15
Çalıma hayatım boyunca erkekler tarafından cinsel tacize maruz kaldım.	75.0	19.1	2.9	1.5	1.5	1.35	0.75
Ailemin ve içinde bulunduğum toplumun tepkisinden çekindiğim için işyerinde yaşadığım fiziksel ve/veya cinsel taciz olaylarını anlatamıyorum.	70.6	17.6	2.9	4.4	4.4	1.54	1.06

Çalışan kadınların iş ve toplumsal alanda yaşadığı sorunlarla ilgi algılarını ölçen ölçeklerin ortalama puanları Tablo 13'te verilmiştir. Çalışmada cinsiyet ayrımı algısını ölçen değişkenler kullanarak hesaplanan cinsiyet ayrımı ölçeğinin ortalama puanı 3.13±0.66 olarak hesaplanmıştır. Bu ortalama ölçek puanı dikkate alındığında çalışan kadınların cinsiyet ayrımının olduğuna orta derecede katıldıkları söylenilebilir. Diğer ölçeklerin ortalama puanları dikkate alındığında çalışan kadınların ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğine, işte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğine ve iş ortamında yaşanılan cinsel taciz ile ilgili algı ölçeğine az katıldıkları söylenilebilir.

Tablo 13. Çalışan Kadınların İş ve Toplumsal Alanlarda Yaşadığı Sorunlar Hakkındaki Algıları ölçen Endekslerin Ortalama Puanları

	$\overline{X}$	S
Cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	3.13	0.66
Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	2.56	0.74
İşte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	2.25	0.64
İş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortamla puanı	1.79	0.79

Tablo 14'e göre yaş grupları ile ölçeklerin puan dağılımları arasında önemli farklılıklar bulunmamıştır.

Tablo 14. Çalışan Kadınların İş ve Toplumsal Alanlarda Yaşadığı Sorunlar Hakkındaki Algıları İle Yaş İlişkisi

	20-25		26-30		31-35		36 ve üstü		P değeri*
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	2.93	0.63	3.21	0.67	3.11	0.71	3.01	0.56	0.508
Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	2.51	0.39	2.52	0.73	2.69	0.87	2.52	0.95	0.712
İşte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	1.78	.68	1.72	0.79	1.88	0.84	1.93	0.92	0.987
İş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortalama puanı	2.24	0.49	2.22	0.64	2.2	0.77	2.43	0.59	0.859

* Kruskal-Wallis Test

Araştırmaya katılan çalışan kadınların eğitim durumlarına göre iş ve toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algılarının analiz sonuçlarını Tablo 15 vermektedir. Yapılan analiz sonucuna göre %5 anlamlılık düzeyine göre kadınların eğitim düzeyleri arasında cinsiyet ayrımı algı ölçeğinin ortalama puanının istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Çalışan kadınların eğitim durumlarına göre ölçek toplam puanları incelendiğinde; anlamlı bir şekilde ön lisans ve yüksek lisans mezunu olan kadınların en yüksek ölçek toplam puanına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim durumlarına göre çalışan kadınların puan ortalaması arasındaki farklılığın hangi eğitim düzeyi arasında olduğunu bulmak için yapılan çoklu karşılaştırma analizi sonucuna göre ortaöğretim mezunu ile lisansüstü mezunu olan kadınların (p=0.025), ortaöğretim mezunu ile ön lisans mezunu olan kadınların (p=0.015) ve ortaöğretim mezunu ile lisans mezunu olan kadınların ölçek puanları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Ayrıca %1 anlamlılık düzeyine göre kadınların eğitim düzeyleri arasında ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeği puanının istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Çalışan kadınların eğitim durumlarına göre ölçek toplam puanları incelendiğinde; anlamlı bir şekilde lisans mezunu olan kadınların daha yüksek ölçek puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumlarına göre çalışan kadınların puan ortalaması arasındaki farklılığın hangi eğitim düzeyi arasında olduğunu bulmak için yapılan çoklu karşılaştırma analizi sonucuna göre ortaöğretim mezunu ile lisans mezunu olan kadınların (p=0.004) ve ortaöğretim mezunu ile ön lisans mezunu olan kadınların (p=0.002) ölçek puanları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Tablo 15. Çalışan Kadınların İş ve Toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algıları ile eğitim durum ilişkisi

	Ortaöğretim		Önlisans		Lisans		Lisansüstü		P değeri*
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	2.30	0.68	3.30	0.55	3.30	0.49	3.19	0.63	**0.010**
Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	1.75	0.62	2.88	0.58	2.78	0.49	2.47	0.82	**0.001**
İşte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	1.31	0.66	1.91	0.87	1.69	0.70	1.95	0.80	0.115
İş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortalama puanı	2.61	0.75	2.22	0.60	2.31	0.54	2.08	0.66	0.158

* Kruskal-Wallis Test

Çalışan kadınların iş ve toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algıları ile medeni durumları arasındaki ilişki Tablo 16'da verilmiştir. Tablo 16'ya göre katılımcıların medeni durumları ile ölçeklerin puan dağılımları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 16. Çalışan Kadınların İş ve Toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algıları ile medeni durum ilişkisi

	Evli		Bekar		Dul/Boşanmış		P
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	değeri*
Cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	3.20	0.64	3.06	0.69	3.29	0.18	0.656
Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	2.51	0.87	2.61	0.63	2.33	0.79	0.643
İşte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	1.88	0.82	1.67	0.69	2.37	1.94	0.640
İş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortalama puanı	2.41	0.68	2.12	0.59	2.00	0.47	0.123

* Kruskal-Wallis Test

Araştırmaya katılan çalışan kadınların çocuk sayısına göre iş ve toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algılarının analiz sonuçlarını Tablo 17'de sunulmuştur. Buna göre %1 anlamlılık düzeyine göre kadınların çocuk sayıları arasında ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanının istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Çocuk sayılarına göre çalışan kadınların puan ortalaması arasındaki farklılığın hangi grup arasında olduğunu bulmak için yapılan çoklu karşılaştırma analizi sonucuna göre iki çocuğu olan ile çocuğu olmayan kadınların (p=0.013) ve çocuğu olmayan ve bir çocuğu olan kadınların (p=0.007) ölçek puanları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Tablo 17. Çalışan Kadınların iş ve Toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algıları ile Çocuk Sayısı ilişkisi

	Çocuğu yok		Bir çocuklu		İki çocuklu		P değeri*
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	3.16	0.68	3.15	0.51	2.91	0.83	0.699
Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	2.49	0.73	3.01	0.36	2.08	0.96	**0.003**
İşte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	1.81	0.75	1.88	0.93	1.47	0.71	0.448
İş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortamla puanı	2.30	0.67	2.16	0.49	2.06	0.73	0.513

* Kruskal-Wallis Test

Çalışmada yapılan analizde %1 anlamlılık düzeyine göre kadınların işteki durumları arasında iş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği puanlarının istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olduğu söylenilebilir (Tablo 18). Yani çalışan kadınların işteki durumlarının puan dağılımları arasında önemli farklılık vardır. Kadınların işteki durumlarının ölçek toplam puanları incelendiğinde işçi olan kadınların daha yüksek ortalama ölçek puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi iş statüsü arasında olduğunu bulmak için yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucunda akademik personel ve işçi olan kadınlarda cinsel taciz algı ölçek puanları farklı (P=0.005) ve akademik personel ile şirket personeli olan kadınlarda cinsel taciz algı ölçek puanları farklı (P=0.082) olduğu saptanmıştır. Bu bulgu işteki unvanı daha düşük olan kadınların iş ortamında yaşanılan cinsel taciz algısının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 18. Çalışan Kadınların iş ve Toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algıları ile işteki durum ilişkisi

	Memur		Şirket personeli		İşçi		Akademik personel		P değeri*
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	3.21	0.58	2.73	0.97	2.5	1.06	3.24	0.53	0.367
Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	2.80	0.68	2.02	0.83	2.67	0.16	2.52	0.71	0.106
İşte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanı	1.72	0.85	1.73	0.86	2.00	1.41	1.85	0.71	0.818
İş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortamla puanı	2.35	0.60	2.77	0.76	3.00	0.00	1.93	0.45	**0.001**

* Kruskal-Wallis Test

Yapılan analiz sonucuna, %5 anlamlılık düzeyine göre kadınların iş deneyim düzeyleri arasında cinsiyet ayrımı algı ölçeğinin ortamla puanının istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı

bulunmuştur (Tablo 19). Çalışan kadınların iş deneyimine göre ölçek toplam puanları incelendiğinde; anlamlı bir şekilde iş deneyimi bir yıldan az olan kadınların en yüksek ortalama ölçek puanına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada %5 anlamlılık düzeyine göre kadınların iş deneyim düzeyleri arasında işte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçek ortalama puanının istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir (Tablo 19). Anlamlı bir şekilde iş deneyimi bir yıldan az olan çalışan kadınların daha yüksek ölçek puanına sahip olduğu bulunmuştur. Yani iş deneyimi az olan kadınlar iş ortamında daha fazla ekonomik sorun algısına sahiptir.

Tablo 19. Çalışan Kadınların iş ve Toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algıları ile İş deneyimi ilişkisi

	1 yıldan az		1-5 yıl		6-10 yıl		10 yıldan fazla		P değeri*
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	**3.75**	0.44	3.02	0.61	3.36	0.65	2.79	0.69	**0.027**
Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	2.41	0.74	2.41	0.73	2.88	0.59	2.43	0.98	0.110
İşte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	**2.67**	0.29	1.59	0.72	2.02	0.81	1.72	0.84	**0.040**
İş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortalama puanı	2.28	0.67	2.18	0.57	2.39	0.75	2.15	0.66	0.816

* Kruskal-Wallis Test

Çalışan kadınların gelir gruplarına göre iş ve toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar ile ilgili ölçeklerin ortalama puanı incelenmiş ve analiz sonuçlarına Tablo 20'de yer verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, %1 önem düzeyine göre kadınların gelir gruplarına göre iş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortalama puanı istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olduğu söylenilebilir. Gelir grupları ile diğer ölçek puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Çalışan kadın gelir gruplarının iş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçek ortalama puanları incelendiğinde düşük gelir grubunda olan kadınların anlamlı bir şekilde daha yüksek ortalama ölçek puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Yani düşük gelirli çalışan kadınlar yüksek gelirli çalışan kadınlardan daha fazla iş ortamındaki cinsel taciz algısına sahiptir.

Tablo 20. Çalışan Kadınların İş ve Toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlar hakkındaki algıları ile gelir grupları ilişkisi

	2500<		2500>		P değeri*
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	3.02	0.75	3.21	0.58	0.385
Ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	2.45	0.73	2.64	0.75	0.437
İşte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortalama puanı	1.72	0.85	1.83	.75	0.435
İş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortalama puanı	2.51	0.59	2.05	0.61	**0.002**

* Mann Whitney U Test

4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı, Bingöl Üniversitesin çalışan kadınların iş ve toplumsal alanda yaşadığı sorunları ampirik bulgulara dayanarak ortaya koymaktır. Bunu gerçekleştirmek için anket ile elde edilen veriler üzerinde dört ölçek hesaplanmıştır. Bunlar sırası ile cinsiyet ayrımıyla ilgili algı ölçeği, ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeği, işte yaşanılan ekonomik sorunlarla ilgili algı ölçeği ve iş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeğidir. Bu ölçekler üzerinden hesaplanan ortalama puanlar ile kadınların demografik ve sosyoekonomik özelikleri arasındaki ilişkiler Mann Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis Testi ile araştırılmıştır.

Çalışmada kadınların büyük bir kısmı kendilerini çalışmaya yönelten önemli iki faktörün ekonomik bağımsızlık ve çalışmaktan hoşlanma olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca kadınların yarısı iş yaşamında cinsiyetinden ötürü ayrımcılık yaşadığı algısına sahip olduğu saptanmıştır. Çalışmaya katılan çalışan kadınların toplumda cinsiyet ayrımının olduğuna orta derecede katıldıkları saptanmıştır. Literatürde açıklanan çalışmaların sonuçları çalışmanın bu sonucu destekler niteliktedir (Kocacık ve Gökkaya, 2005; Kılıç ve Öztürk, 2014).

Çalışmaya katılan çalışan kadınlar ev işlerini yetiştirmemeyi aile ortamında karşılaştıkları en önemli sorun olarak görmektedir. TÜİK (2016) tarafından yapılan Aile Yapısı Araştırması sonuçlarına göre ev işlerinin çoğunlukla kadın tarafından yapıldığı belirlenmiştir (TÜİK, 2016). Aynı çalışmada hanedeki eşler arasında en fazla sorun yaşanan konunun evle ilgili sorumluluklar olduğu tespit edilmiştir. Kadınların ailede yaşadığı sorunlar iş yaşamını da olumsuz etkiler.

Çalışan kadınların iş yerinde gördüğü en önemli sorun kadınların daha çok geçici işlerde çalıştırılması nedeniyle maaşlarını düşürmesidir. Yani katılımcılar kadınların daha düşük ücret aldığına inanmaktadır. Yamak ve Topbaş (2004) tarafında yapılan çalışmada da Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığının önemli derecede olduğu saptanmıştır. Benzer bir biçimde Ergül vd. (2012) kadın akademisyenler üzerinde

yaptığı çalışmada çalışmaya katılan üç kadından birisi iş yerinde ayrımcılık yapıldığına inandığı tespit edilmiştir.

Cinsel taciz kadınların iş yerinde yaşadığı önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Çalışan kadınların iş yerinde yaşadığı cinsel tacizle ilgili sorunlar incelendiğinde "Çalışma hayatım boyunca, erkek çalışanlar tarafından bir ya da daha fazla psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kaldım." ve "Çalışma hayatımda pek çok defa erkekler beni gözleriyle veya sözleriyle taciz etiler." ifadelerine az katıldıklarını beyan etmişlerdir. Yapılan bir ampirik çalışmada da kadınların erkeklere göre, daha fazla tacize maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Parent ve Thirion, vd., 2007).

Çalışmada kadınların eğitim düzeyleri ile cinsiyet ayrımı algısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışmada lisansüstü mezunu, lisans mezunu ve ön lisans mezunu olan kadınların cinsiyet ayrımı algısının anlamlı bir biçimde ortaöğretim mezunu ile olan kadınlardan daha fazla olduğu bulunmuştur. Bu sonuç daha fazla eğitim alan kadınların daha fazla cinsiyet ayrımı algısına sahip olduğuna inandığını göstermektedir. Çalışmada kadınların eğitim düzeyleri ile ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algısı arasında da anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Buna göre lisans mezunu ve ön lisans mezunu olan kadınların ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algısının anlamlı bir biçimde ortaöğretim mezunu ile olan kadınlardan daha fazla olduğu bulunmuştur.

Araştırmaya katılan çalışan kadınların çocuk sayısına göre ailede yaşanılan sorunlarla ilgili algı ölçeğinin ortamla puanının istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Akademisyen kadınlar üzerinde yapılan çalışmalarda da iş yaşamında yükselmeyi geciktiren faktörlerin başında evlenme ve çocuk sahibi olması geldiği belirtilmektedir (King, vd., 2009; Wolf Wendel ve Ward, 2006). TÜİK (2016) tarafından yapılan çalışmada da hanelerin %86'sında hanedeki 0-5 bakım işini annelerin üstlendiği tespit edilmiştir. Bu sonuç çalışmanın sonucunu destekler niteliktedir. Hem bir işte çalışan hem de hanede annelik yapan kadınların iş yükü erkelerinkinden daha fazla artmaktadır. Bu iş yükü kadınların iş yaşamında ve ailede sorunlar yaşamalarına yol açmaktadır.

Çalışan kadınların iş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algısının işteki durumlarına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda işçi olan kadınların daha fazla cinsel taciz algısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Akademik personel olan kadınların iş yerindeki cinsel taciz algısının anlamlı bir biçimde işçi ve şirket personeli olan kadınlardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç işteki unvanı diğer unvanalar göre daha düşük olan kadınların iş ortamında yaşanılan cinsel taciz algısının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bu sonucuna benzer bir biçimde yapılan bir çalışmada

da iş yerindeki rol farklılığının iş ortamındaki cinsel tacize yol açtığı tespit edilmiştir (Legnick ve Hall, 1995). Kadınların iş deneyim düzeyleri ile toplumsal cinsiyet ayrımı algısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İş deneyimleri bir yıldan az olan kadınların daha fazla toplumsal cinsiyet ayrımı algısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir biçimde kadınların iş deneyim düzeyleri ile işte yaşanılan ekonomik sorunlar hakkındaki algısı arasında da anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani iş deneyimi az olan kadınlar anlamlı olarak iş ortamında daha fazla ekonomik sorun algısına sahiptir. Çalışmada kadınların gelir gruplarına göre iş ortamında yaşanılan cinsel tacizle ilgili algı ölçeği ortamla puanı istatiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olduğu söylenilebilir. Yani düşük gelirli çalışan kadınlar yüksek gelirli çalışan kadınlardan iş ortamında daha fazla cinsel taciz algısına sahiptir.

Analiz sonuçlarına göre genel olarak çalışan kadınların iş ve toplumsal alanlarda yaşadığı sorunları eğitim durumu, işteki durumu, çocuk sayısı, işteki deneyimi ve gelir durumu etkileyen faktörler olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak, kadınların iş ve toplumsal alanda yaşadığı sorunların şiddetini azaltan yönde etkilemeyi amaçlayan politikalar geliştirilmelidir. Bu politikalar doğrultusunda mevzuatta gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Kadınların eğitim düzeyinin arttırılması, iş yükünü artıran çocuk bakımına yönelik kreş ve çocuk yardımlarının yapılması gibi önemli politikalar hayat geçirilmelidir. Çalışmanın sonuçları, daha sonra bu konuda yapılacak ampirik çalışmalarla karşılaştırılmasında yararlı olabilir.

Kaynaklar

AKGEYİK, T., GÜNGÖR, M., UŞEN, Ş., OMAY, U., (2009). "İşyerinde Psikolojik Taciz Olgusu: Niteliği, Yaygınlığı ve Mücadele Stratejisi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, vol. 56, (2009), ss:404-511.

BERBER, M., YILMAZ E., B., (2008). "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz", *"İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, vol. 10, no. 2, (Nisan 2008), ss:1-16.

CONTRERAS, D., and PLAZA, G., (2010). "Cultural Factors in Women's Labor Force Participation in Chile", *Feminist Economics*, vol. 16, no: 2, , (April 2010), ss: 27-46.

CRODA, E., KYRİAZİDOU, E., and POLYCARPOU, I., (2011). "Intertemporal Labor Force Participation of Married Women in Germany: A Panel Data Analysis", Ca'Foscari University of Venice Department of Economics Working Papers, No:17

DARON, A., DAVID, L. ve JOHN, L.; (2016). *Mikroekonomi*, Pearson Education, Inc, publishing as Prentice Hall.

DAYIOĞLU, M., ve KASNAKOĞLU, Z., (1997). "Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları" *METU Studies in Development*, vol. 24, no: 3, (1997), ss:329-361.

DAYIOĞLU, M., ve KIRDAR, M., (2010). The Determinants of and Trends in Labor Force Participation of Women in Turkey, World Bank.

DAYIOĞLU, M., (2000). "Labor Force Participation of Women in Turkey", F. Acar ve A Güneş-Ayata (Ed.), Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucaus and Turkey, Leiden, Brill.

ERGÖL, Ş., KOÇ, G., EROĞLU, K., ve TAŞKIN, L., (2012). "Türkiye'de Kadın Araştırma Görevlilerinin Ev ve İş Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, vo. 2, no. 1, (2012), ss:43-49, DOI: 10.5961/jhes.2012.032

GİBB, S., J., FERGUSSON, D., M., HORWOOD, L. J., and BODEN, J., M.; (2014)."The Effects of Parenthood on Workforce Participation and Income for Men and Women", *Journal of Family and Economic Issues*, vo. 35, no:1, (2014), ss:14-26,

GÖKSEL, İ., 2013. "Female labor force participation in Turkey: The role of conservatism", *Women's Studies International Forum*, vol. 41, no. 1, (2013), ss:45-54.

JAVADIAN, G., ADDAE, I., Y.; 2013. "The impact of bureaucracies and occupational segregation on participation of Iranian women in the workforce", *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, vo. 32, no.7, (2013), ss:654-670.

KILIÇ, D., ve ÖZTÜRK, S., 2014. "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama", *Amme İdaresi Dergisi*, vol. 47, no. 1, (Mart 2014), ss:107-130.

KING, E. B., BOTSFORD, W. E., and HUFFMAN, A. H.; 2009. "Work, Family, and Organizational Advancement: Does Balance Support The Perceived Advancement of Mothers?", *Sex Roles*, vo.61, (2009). 879- 891.

KOCACIK, F. ve B. GÖKKAYA; 2005. "Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sor unları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 6 no.1 (2005), ss:195-219.

LEGNICK-HALL, M. L.; 1995. "Sexual Harassment Research: A Methodological Critique." *Personnel Psychology,* vo. 48, (1995), ss: 841-864.

ÖZDAMAR, K., (2013). *Paket Programları ile İstatiksel Veri Analizi*, Nisan Kitabevi, 9. Baskı. Eskişehir.

PARENT-THIRION, A., FERNANDEZ MACİAS, E.,, HURLEY, J., VERMEYLEN, G., (2007). Fourth European Working Conditions Survey, European Foundation for the Improvement of Living and Working- Conditions, https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef0698en.pdf (Erişim tarihi, 24.03.2017).

TATLI, H., 2015. "Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Bir Mikro Uygulama", *"İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, vol. 17, no. 4, (2015) ss:215-238, DOI: 10.4026/1303-2860.2015.0304.x

TİSK. 2016. Hayatı Evle Sınırlı Genç Kadın Kitlesi Büyüyor, TİSK Haber Bülteni http://tisk.org.tr/wp-content/uploads/2016/05/Hayat%C4%B1-Evle-S%C4%B1n%C4%B1rl%C4%B1-Gen%C3%A7-Kad%C4%B1n-Kitlesi-B%C3%BCy%C3%BCyor.pdf (19.03.2017)

TUNALI, İ., ERCAN, H., (1998). "Labor Market Segmentation in Turkey", in Main Characteristics and Trends in the Turkish Labor Market, T. Bulutay (Ed.), Ankara: TUİK.

TUİK.(2006). Aile Yapısı Araştırması. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869 (22.03.2017)

TÜLLÜK, M.S; (2006). Türkiye'de Bankacılık Sektöründe Kadın Çalışanların Sorunları: Çanakkale Örneği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,

Wolfvendel, L., E. and Ward, K., 2006. "Academic Life and Mot herhood: Variations by Institutional Type", *Higher Education,* vol. 52, (2006), ss:487-52.

YAMAK, N., ve TOPBAŞ, F., 2004. "Kadın emeği ve Cinsiyete Dayalı Ücret Ayrımcılığı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, vol. 18, no. 3-4, (Eylül 2004), ss:143-156.

YILMAZ, A., BOZKURT, Y., ve İZCİ F., 2008. "Kamu Örgütlerinde Çalışan Kadın İş görenlerin Çalışma Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 9, no. 2, (2008), ss:89-114.

Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algılarını Etkileyen Demografik Niteliklerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Lutfiye Özdemir, Bekir Uçar, Burcu Batga

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, lutfiye.ozdemir@inonu.edu.tr
Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, bekirucar1@hotmail.com
Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi,burcubatga_@hotmail.com

Öz

Cinsiyet bireyin biyolojik yönünü ifade etmektedir; ancak bireyin içinde doğduğu toplum tarafından cinsiyete yüklenen anlamlar toplumsal cinsiyeti beraberinde getirmektedir. Toplumsal cinsiyete yüklenen anlamlar özellikle kadınlar açısından bazı eşitsizlikleri ortaya çıkarmaktadır. Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyete bakış açılarının kalıpyargılardan uzaklaştırılması gelecek nesiller açısından önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmanın temel amacı İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde birinci sınıfta okuyan öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılarını etkileyen demografik niteliklerini belirlemektir.

Bu bağlamda araştırmanın evrenini İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde birinci sınıfta okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmış "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği" ve demografik niteliklerle ilgili soruların yer aldığı bir anket kullanılmıştır. Araştırmada 676 öğrenciden veri elde edilmiş olup bu veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle ölçeğin güvenilir olup olmadığı Cronbach's Alpha testi ile değerlendirilmiştir. Öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılamalarını etkileyen demografik nitelikleri belirlemek amacıyla Çoklu Regresyon Analizi kullanılmış ve bu analiz sonucunda demografik niteliklerin tamamının hangi oranda toplumsal cinsiyet algısı üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre tüm modeller anlamlı çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Rolleri, Demografik Özellikler, Toplumsal Cinsiyet Tutum Ölçeği

A Research on the Determination of Demographic Characteristics Affecting Students' Gender Perceptions

Abstract

Sex is the biologic orientation of the individual; but the meaning that the individual is burdened with by the society, in which it is borned, brings with it the gender. Assigned meanings to the gender reveal some inequalities, especially for women. The removal of social gender perspectives of university students from stereotypes is important for future generations. The main purpose of working with this point is to determine the demographic characteristics which affect gender perceptions of students who study in first grade at Inonu University Faculty of Economics and Administrative Sciences(FEAS).

In this context, the universe of the research is constituted by first class students in Inonu University FEAS. In the study, a questionnaire was used to collect data on the "The Gender Roles Attitude Scale" prepared according to the 5 Likert scale and questions about demographic characteristics. First, the reliability of the scale assessed. Finally, Multicore Regression Analysis used to determine the demographic characteristics that affect students' gender perceptions, According to the results, all the models that set up during the research are significiant.

Keywords: Gender,Social Gender Roles, Demographic Characteristics, The Gender Roles Attitude Scale.

Giriş

Cinsiyet kavramı tüm toplumlar tarafından genetik ve biyolojik yapı farklılıklarıyla tanımlanır (Archer ve Lloyd, 2002). Toplumsal cinsiyet kavramı ise kadın ve erkek olarak bireylerin toplum tarafından nasıl algılandığının temsillerini ifade eden bir kavramdır (Bhasin, 2003: 7). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin aynı anlama geldiğine dair genel bir algı vardır. Bu algıya göre cinsiyeti kadın olan birey kendiliğinden/otomatik olarak kadına uyan bir toplumsal cinsiyet geliştirir (Oakley, 1987: 158); ancak durum böyle değildir. Toplumsal cinsiyet doğumla başlamaz, aksine birey büyüyüp geliştikçe ortaya çıkan ve toplumun bireyde görmeyi arzuladığı bir durumdur.

Cinsiyetin sosyalleştirilmesiyle oluşan toplumsal cinsiyet rollerine göre erkeklerin güçlü olmaları, ailelerini geçindirmeleri, çevrelerinde belirli bir kontrol sağlamaları, kadınların ise sabırlı ve anlayışlı olmaları, çocuklarını büyütmeleri, aile yaşamının devamlılığını sağlamaları, evi çekip çevirmeleri, insan ilişkilerini düzenlemeleri toplum tarafından beklenmektedir. Geleneksel aile yapısında kadın-erkek rolleri beklentilere göre kalıplaşmış, ekonomik gücü temsil ettiği için erkeğe aktif, kadına ise erkeğe bağımlı ve

pasif roller yüklenmiştir (İmamoğlu, 1991: 832; Moya, Expósito ve Ruiz, 2000: 825). Deneysel çalışmalar toplumsal cinsiyet rollerinin, kariyer gelişimi ve işe ilişkin davranışları da önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Erkeksi bireyler ise fırsatlarla dolu kariyer tercihlerine yönelirler ve kariyerleriyle ilgili karar alma etkinliklerinin daha güçlü olduğunu ifade ederler (Gianakos, 2000: 1061).

Toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlar son zamanlarda iş, gelir ve eğitimle ilişkili olarak değişme göstermektedir. Özellikle kadınların geleneksel olmayan rol davranışlarına veya geleneksel olmayan cinsiyet rolü seçimlerine yönelik tutumlarını modern tarzlar doğrultusunda değiştirmeleri beklenir (Tallichet ve Willits, 1986: 219). Şüphesiz ki kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel rollerden uzaklaşarak daha eşitlikçi rollere dönüşmesi sürecinde eğitimin katkısı yadsınamaz. Üniversite öğrencilerinin daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerini benimsedikleri bir bakış açısına sahip olmaları, kadınların gerek iş hayatında gerekse de özel hayatlarında karşılaştıkları adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin azaltılması ve ortadan kaldırılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algılarını belirlemek araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları

İngilizce'de cinsiyet için sex terimi, toplumsal cinsiyet içinse gender terimi kullanılmaktadır. Cinsiyet terimi, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade ederek, biyolojik bir yapıya karşılık gelmektedir (Deaux, 1985: 51). Genetik, fizyolojik ve biyolojik özelliklere göre bireylerin kadın ya da erkek olarak sınıflandırılmasına cinsiyet denir. Bu tanıma göre, kromozomlara göre oluşan cinsel organ bir sınıflandırma kriteridir (Akın, 2007: 2; West ve Zimmerman, 1987: 127).

Toplumsal cinsiyet bireyin biyolojik yapısıyla ilişkili bulunan psikolojik özelliklerini de içerir (Dökmen, 2010: 20; Holmes, 2007: 2; Reeves ve Baden, 2000: 30; Lips, 1988). Toplumsal cinsiyet, etkilerinin sosyal hayatın her kademesinde görülebildiği çok düzeyli bir sistemdir (Wharton, 2005: 81). Toplumsal cinsiyet, cinsiyetli bedenin üstlendiği kültürel anlamlar bütünüdür ve tek bir cinsiyetten kaynaklanmaz (Butler, 2012: 50). Her iki cinsiyeti de içinde barındıran bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle, hem kadın hem erkek bir toplumsal cinsiyet kazanma durumuyla karşı karşıyadır.

İnsanların cinsiyetleri, normal koşullarda farklı üreme organına göre kadın ve erkek olmak üzere iki türdür. Toplumsal cinsiyet ise çeşitlilik gösterir. Kadınlar genellikle kadınsı (feminen), erkekler ise genellikle erkeksi (maskülen) olarak sosyalleştirilirler (Dökmen, 2010: 21-22).

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki temel farklılıklar Tablo 1'de sunulduğu gibidir.

Tablo 1: Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Arasındaki Farklar

Cinsiyet	Toplumsal Cinsiyet
• Cinsiyet doğaldır. • Cinsiyet biyolojiktir. Cinsel organlardaki görünür farklılıklara ve buna bağlı olarak üreme işlevindeki farklılıklara işaret eder. • Cinsiyet değişmez, her yerde aynıdır.	• Toplumsal cinsiyet sosyo-kültüreldir, insan icadıdır.Toplumsal cinsiyet eril ve dişil niteliklere, davranış modellerine, rollere, sorumluluklara vs. işaret eder. • Toplumsal cinsiyet değişkendir, zamana, kültüre, hatta aileye göre değişkenlik gösterir.

Kaynak: Bhasin, 2003: 2

2. Toplumsal Cinsiyet Rolleri

Toplumsal cinsiyet rolleri; toplumun belirli cinsiyetteki üyelerine uygun olduğunu düşündüğü davranış ve sorumlulukların, sosyal olarak paylaşılan beklentilerin toplamını ifade eder (Durkin, 1995: 162). Toplumsal cinsiyet rollerindeki ana fikir, erkek veya kadın olmanın anlamı, kişinin cinsiyetiyle belirlenen genel bir rolü canlandırmasıdır. Buna bağlı olarak "erkek rolü" ve "kadın rolü" olmak üzere her zaman iki cinsiyet rolü mevcuttur. (Cornell, 2016: 85). Bu roller, toplumsallaşma yoluyla çocukluk sürecinde öğrenilmeye başlar ve yetişkinlik dönemi boyunca da pekiştirilir. Böylece erkekler iş alanındaki rollerin, kadınlar ise aile içerisindeki rollerin kendileri için daha önemli olduğunu öğrenirler. Öğrenme süreciyle zaman ve enerjilerinin çoğunu hangi alana dağıtacakları konusunda bir fikir edinirler (Powell ve Greenhaus, 2010: 1012; Pilcher, 2013: 110). Kadına ve erkeğe karşı oluşturulan olumlu veya olumsuz kalıpyargılar her iki cinsiyetin ne gibi konularla ilgileneceklerini, politikaya ilgilerini, çalışma yaşantılarını, performanslarını, eğitimlerini, sosyal ilişkilerini, karşı cinse tutumlarını ve karşı cinsle yakın ilişkilerini etkilemektedir (Sakallı, 2003: 3).

Cinsiyet rolleri erkeklerin ve kadınların toplumda yaptığı iş türüyle tanımlanır. Geleneksel ataerkil yaklaşımlarda kadınlar üreme işi ile erkekler ise üretme işi ile ilgilenirler (Attanapola, 2004: 2303). Kadınlar genellikle gerilimi düşürme ve grup dayanışması gibi daha uzlaşmacı ve olumlu sosyal davranışlar sergilerken erkekler daha fazla çatışmacı ve iş odaklı eylemlerde bulunurlar (Beutel ve Marini, 1995: 437). Echabe ve Castro'ya (1999: 288) göre topluma hakim olan cinsiyet kimlikleri ve kalıpyargılar önemli ideolojik işlevleri yerine getirir. Topluma hakim olan kalıpyargılar, rollerin toplumsal bölünmesinde erkeğin ayrıcalıklı konumunu ve kadının ikincil statüsünü makul göstermeye çalışmaktadır.

Kadın ve erkeğin cinsiyet rolleri zamanla değişme göstermektedir. Günümüzde toplumlar, kadınların üretme işini, aileye ve milli gelire ekonomik katkılarını tanıma ve takdir etme eğilimi yönünde değişmektedir. Değişen toplumlarda ev içinde etkin olan kadınlar aynı zamanda iş gücünün önemli bir parçası olarak da kabul edilirler (Attanapola, 2004: 2302-2303). Cinsiyete göre son derece farklılaşmış geleneksel erişkin rollerinin yavaş yavaş değişmesi, kadınların yaygın olarak iş piyasasına girmesini ve sonrasında kazanç potansiyellerinde bir artış olmasını kolaylaştırmaktadır (Lye ve Biblarz, 1993: 159). Böylece kadının iş hayatına atılarak para kazanma işlevine katılmasıyla geleneksel aile düzeninin bir sonucu olan kadın-erkek rolleri yerini paylaşmaya ve eşitliğe dayalı cinsiyet rolleri anlayışına bırakmaktadır (Fortin, 2005: 419).

Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde öğrencilerin toplumsal cinsiyet rol algılarını ve tutumlarını belirlemeye yönelik çok sayıda araştırma yapıldığı belirlenmiştir (Frieze vd., 2003; Pınar vd., 2008; Zeyneloğlu 2008; Vefikuluçay vd., 2009; Tomoko, 2013; Öngen ve Aytaç, 2013; Hajnalka, 2014; Düşmez, 2016; Dinç ve Çalışkan, 2016). Öngen ve Aytaç'ın (2013) üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam değerleri ilişkisi ile ilgili yapmış oldukları çalışmada kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla, kadın ve erkeğin toplum içinde eşitlikçi role sahip olduğu yönünde bir tutuma sahip oldukları, erkeklerin ise daha gelenekçi tutum içinde olduklarını tespit etmişlerdir. Düşmez'in (2016) çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolü tutumlarının incelenmesi isimli çalışma sonuçları çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rol tutumları üzerinde babanın eğitim durumundan ziyade annenin eğitim durumunun daha etkili olduğunu göstermektedir. Vefikuluçay vd.'nin (2009) üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerini belirledikleri araştırma sonucunda, çalışma yaşamı ve evlilik yaşamı ile ilgili alanlarda erkeklerin daha geleneksel görüşlere sahip oldukları, toplumsal yaşam ve aile yaşamı ile ilgili önermelerde ise kız ve erkek öğrencilerin eşitlikçi görüşlere sahip oldukları belirlenmiştir. Frieze vd.'nin (2003) üniversite öğrencilerinin cinsiyet rolü tutumlarını belirlemek için yapmış oldukları araştırma sonuçları erkeklerin eşitlikçi rolleri kadınlara göre daha az algıladıklarını göstermektedir. Ayrıca erkek öğrencilerin, kadın ve erkeklerin cinsiyetlerine uygun roller sergilemeleri gerektiğine dair tutumları ön plandadır. Dinç ve Çalışkan'ın (2016) üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açılarını belirledikleri çalışma sonucunda kız öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin erkek öğrencilerden daha fazla, eşitlikçi tutuma sahip olduğu saptanmıştır. Hajnalka'nın (2014) üniversite

öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarını belirlemek için yapmış olduğu araştırma sonucu öğrencilerin çoğunun geleneksel toplumsal cinsiyet tutumlarına sahip olduklarını göstermekte; ancak kadınlar kendilerini erkek öğrencilere göre daha çok modern toplumsal cinsiyet rolü tutumlarına sahip olmakla tanımlamaktadırlar.

2.1.Araştırmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde birinci sınıfta okuyan öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılarını etkileyen demografik niteliklerini belirlemektir. Bu amaca yönelik olarak yapılmakta olan araştırma, kısa vadeli bir çalışma olmayıp, öğrencilerin tüm eğitim dönemlerini içeren dört yıllık süreyi kapsamaktadır. Bu sebepten dolayı sadece birinci sınıf öğrencileri araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmanın öğrenciler ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfa geçtiklerinde-tekrarının düşünülmesinin nedeni ise eğitimin; katılımcıların toplumsal cinsiyet algılamalarında farklılık oluşturup oluşturmadığını saptamaktır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma verileri anket yöntemi ile bizzat araştırmacılar tarafından yüz yüze yapılan görüşmeler ile toplanmıştır. Toplanan veriler MS Excel ve SPSS 22.0 programlarına yüklenerek analiz edilmiş olup analiz işlemlerinde öncelikle ölçeğin güvenirliliğini ölçmek için Cronbach's Alpha testi yapılmış ardından demografik niteliklerle ilgili frekans dağılımları hesaplanmış ve son olarak demografik niteliklerin toplumsal cinsiyet ve onun alt boyutları üzerindeki etkisini açıklamak için çok yönlü regresyon analizi uygulanmıştır.

2.3. Araştırmanın Anakütle ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde birinci sınıfta okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu bağlamda İnönü Üniversitesi İİBF Öğrenci İşleri'nden 2016-2017 eğitim-öğretim yılında kayıt yaptıran öğrenci sayısının 1130 kişi olduğu öğrenilmiş olup bu sayı araştırmanın ana kütlesini temsil etmektedir. Büyüköztürk vd.'ye (2011): 1200 kişiden oluşan bir evren için sapma miktarı .05 olduğunda örneklemin 291 kişiden oluşmakta ve böylece bu araştırmanın örneklem büyüklüğünü oluşturan 676 kişi anakütleyi temsil etmekte ve örneklem anakütlenin yaklaşık % 60' nını oluşturmaktadır.

2.4. Kullanılan Ölçek

Araştırmada veri toplama aracı olarak 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmış "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği" ve demografik niteliklerle ilgili soruların yer aldığı bir anket kullanılmıştır. Bu ölçek (α=0.92) üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi için Zeyneloğlu ve Terzioğlu tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, 38 maddeyi ve beş alt boyutu (eşitlikçi cinsiyet rolü, kadın cinsiyet rolü, evlilikte cinsiyet rolü, geleneksel cinsiyet rolü ve erkek cinsiyet rolü) içermektedir. Bu ölçek, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin; 'tamamen katılıyorum= 5' den 'kesinlikle katılmıyorum= 1' şeklinde puanlandırılmıştır. Çalışmada Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği (α=0.703) olarak elde edilmiştir.

2.5.Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın amacı doğrultusunda altı temel hipotez belirlenmiştir:

H1: Demografik nitelikler öğrencilerin toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkilidir.

H2: Demografik nitelikler öğrencilerin eşitlikçi cinsiyet rolleri üzerinde etkilidir.

H3: Demografik nitelikler öğrencilerin kadın cinsiyet rolleri üzerinde etkilidir.

H4: Demografik nitelikler öğrencilerin evlilik cinsiyet rolleri üzerinde etkilidir.

H5: Demografik nitelikler öğrencilerin geleneksel cinsiyet rolleri üzerinde etkilidir.

H6: Demografik nitelikler öğrencilerin erkek cinsiyet rolleri üzerinde etkilidir.

2.6.Araştırmanın Bulguları

Araştırma bulguları bağlamında toplumsal cinsiyet algıları ile birlikte onun alt boyutları olan eşitlikçi cinsiyet rolü, kadın cinsiyet rolü, evlilikte cinsiyet rolü, geleneksel cinsiyet rolü ve erkek cinsiyet rolünü etkileyen demografik nitelikler belirlenmeye çalışılmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerini etkileyen demografik niteliklere ilişkin frekans dağılımları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Demografik Nitelikleri İçin Frekans Dağılımları

Cinsiyet	**N**	**Yüzde**	**Aile Tipi**	**N**	**Yüzde**
Kız	400	59,2	Çekirdek aile	506	74,9
Erkek	276	40,8	Geniş aile	170	25,1
Toplam	676	100,0	**Toplam**	676	100,0
Anne Mesleği	**N**	**%**	**Baba Eğitimi**	**N**	**Yüzde**
Ev Hanımı	554	82,0	Eğitimsiz	30	4,5
Çalışıyor	50	7,4	İlköğretim	330	48,8
Belirtilmeyen	72	10,6	Lise ve üstü	316	46,7
Toplam	676	100,0	**Toplam**	676	100,0
Ebeveynlerin Evlenme Biçimleri	**N**	**Yüzde**	**Şuanda Yaşanan Yer**	**N**	**Yüzde**
Birbirini tanımadan görücü usulüyle	240	35,5	Yurtta	235	34,8
Görücü usulüyle tanışarak	277	41,0	Aile ile birlikte	361	53,4
Tanışıp anlaşarak	159	23,5	Aileden uzak evde	80	11,8
Toplam	676	100,0	**Toplam**	676	100,0
Genel Not Ortalaması	**N**	**Yüzde**	**Baba Mesleği**	**N**	**Yüzde**
0-1,5 Arası	62	9,2	Emekli	128	18,9
1.6-2 Arası	128	18,9	Serbest meslek	161	23,8
2.1-2.5 Arası	154	22,8	Çiftçi	61	9,0
2.6-3 Arası	189	28,0	Memur	87	12,9
3.1 ve üzeri	89	13,1	İşçi	94	13,9
Belirtilmeyen	54	8,0	Ticaret	68	10,1
			Belirtilmeyen	77	11,4
Toplam	676	100,0	Toplam	676	100,0

Tablo 2'de görüldüğü gibi, öğrencilerin %59,2'si kız, annelerin %82'si ev hanımı, ailelerin %74,9'u çekirdek aile olup öğrencilerin %53,4'ü aileleriyle birlikte yaşamaktadır.

Demografik niteliklerin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkisine ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Toplumsal Cinsiyetin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	**B**	**Standart Hata**	**B**	**T**	**P**	**İkili r**	**Kısmi r**
Sabit	2.609	.132		19.771	.000		
Genel not ortalaması	-.008	.010	-.030	-.835	.404	-.023	-.032
Cinsiyet	.244	.029	.315	8.444	.000	.328	.312
Anne Eğitimi	-.023	.026	-.038	-.881	.378	-.042	-.034
Baba Eğitimi	.033	.027	.051	1.218	.224	.000	.047
Anne Mesleği	-.048	.023	-.081	-2.086	.037	-.042	-.081
Baba Mesleği	.003	.001	.096	2.442	.015	.066	.094
Ebeveynlerin Evlenme Biçimi	-.058	.019	-.115	-3.080	.002	-.128	-.119
Ebeveynlerin Nikah Şekli	-.003	.033	-.003	-.088	.930	.022	-.003
Aile Tipi	.065	.032	.078	2.070	.039	.090	.080
Kardeş Sayısı	-.010	.014	-.029	-.710	.478	-.009	-.028
Yetişilen Yer	-.004	.018	-.010	-.246	.806	-.035	-.010
Şuanda Yaşanan Yer	.016	.022	.027	.712	.477	.099	.028
Aile Geliri	-.005	.015	-.013	-.353	.725	.002	-.014
R= .375		R^2= .140		F (13, 662)= 8.313		P= .000	

Toplumsal cinsiyet üzerinde etkili olduğu düşünülen; öğrencilerin genel not ortalaması, cinsiyeti, anne eğitimi, baba eğitimi, anne mesleği, baba mesleği, ebeveynlerin evlenme biçimleri, ebeveynlerin nikah şekilleri, aile tipi, kardeş sayısı, yetişilen yer, şuanda yaşanan yer ve aile geliri gibi değişkenlerin toplumsal cinsiyeti ne şekilde yordadıklarını ortaya koyabilmek amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerle toplumsal cinsiyet anlamlı bir ilişki (R= .375, R^2= .140) sergilemişlerdir (F (13, 662)= 8.313). Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden cinsiyet (p< .001, β= .315), ebeveynlerin evlenme biçimleri (p< .01, β= -.115), baba mesleği (p< .05, β= .096), anne mesleği (p< .05, -.081) ve aile tipi (p < .05, β= .078) değişkenlerinin toplumsal cinsiyet üzerinde anlamlı yordayıcılar oldukları görülmektedir. Ayrıca bu sıralama standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin toplumsal cinsiyetteki göreli önem sırasını göstermektedir. Yordayıcı değişkenlerle toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkilere bakıldığında, cinsiyet ile olan ikili ilişkide r= .328, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= .312; ebeveynlerin evlenme biçimleri ile olan ikili ilişkide r= -.128, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= -.119; baba mesleği ile olan ikili ilişkide r= .066, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= .094 düzeyinde; anne mesleği ile

olan ikili ilişkide r= -.42, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= -.081 düzeyinde olup; son olarak aile tipi ile olan ikili ilişkide r= .90 iken, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= .080 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, toplumsal cinsiyeti yordayan regresyon denklemi şu şekildedir:

Toplumsal cinsiyet= (2.609) – (.008 x genel not ortalaması) + (.244 x cinsiyet) – (.023 x anne eğitimi) + (.033 x baba eğitimi) – (.048 x anne mesleği) + (.003 x baba mesleği) – (.058 x ebeveynlerin evlenme biçimleri) – (.003 x ebeveynlerin nikah şekli) + (.065 x aile tipi) – (.010 x kardeş sayısı) – (.004 x yetişilen yer) + (.016 x şuanda yaşanan yer) – (.005 x aile geliri).

Çoklu regresyon analizi sonucu elde edilen değerlendirildiğinde; toplumsal cinsiyet konusundaki farklılıkların temelinin bireylerin biyolojik cinsiyetinden kaynaklı olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Ebeveynlerin evlenme biçimi ve aile tipi, genelde kültür özelde ise aile kültürü ve yaşantısı ile alakalıdır. Geniş aileler daha çok geleneksel kültürle ve kollektivizm ile ilişkilendirilirken, çekirdek aile daha çok modern kültürle ve bireysellikle ilişkilendirilebilir. Nitekim Düşmez'in (2016) yapmış olduğu çalışma sonucu da bu durumu desteklemektedir. Bu araştırma sonucuna göre öğrencilerin sahip oldukları aile tipi ile toplumsal cinsiyet rolleri tutumları arasında anlamlı ilişki bulunduğu, aile tipi bakımından öğrencilerin çekirdek ailesi olması ile toplumsal cinsiyet rolleri alt boyutlarından kadın cinsiyet rollerinde eşitlikçi tutum sergilemeleri arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyet algısı kültürel olarak değişiklik gösterir. Evlenme biçimi de sahip olunan kültürün bir yansımasıdır. Yapılan meslekler insanların geçim kaynağını oluşturduğu gibi, meslek yaşamı da insanların sosyalleşmesine ve sosyal öğrenmenin gerçekleşmesine katkı sunar. Anne ve baba mesleği bu açıdan bakıldığında meslek yaşamıyla ebeveynlerin sahip oldukları toplumsal cinsiyet algılarını şekillendirmede etkili olduğu söylenebilir.

Eşitlikçi cinsiyet rollerini etkileyen demografik niteliklere ilişkin için çoklu regresyon analizi sonucu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Toplumsal Cinsiyetin Eşitlikçi Cinsiyet Rolü Boyutunun Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	B	T	P	İkili r	Kısmi r
Sabit	5.187	.256		20.230	.000		
Genel not ortalaması	.032	.019	.059	1.636	.102	.043	.063
Cinsiyet	-.494	.056	-.326	-8.789	.000	-.353	-.323
Anne Eğitimi	.017	.051	.014	.329	.743	.012	.013
Baba Eğitimi	-.061	.053	-.048	-1.155	.249	-.028	-.045
Anne Mesleği	-.041	.045	-.035	-.913	.361	-.035	-.035
Baba Mesleği	.000	.003	-.004	-.113	.910	-.012	-.004
Ebeveynlerin Evlenme Biçimi	-.005	.036	-.005	-.128	.898	.004	-.005
Ebeveynlerin Nikah Şekli	-.068	.064	-.039	-1.063	.288	-.074	-.041
Aile Tipi	.001	.061	.000	.011	.991	-.036	.000
Kardeş Sayısı	-.030	.026	-.046	-1.129	.259	-.020	-.044
Yetişilen Yer	.048	.035	.052	1.347	.178	.070	.052
Şuanda Yaşanan Yer	-.143	.043	-.123	-3.309	.001	-.199	-.128
Aile Geliri	.011	.028	.014	.371	.711	.002	.014
R= .390		R^2= .152		F (13, 662)= 9.150		P= .000	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerle toplumsal cinsiyetin eşitlikçi cinsiyet rolü boyutu anlamlı bir ilişki (R= .390, R^2= .152) sergilemişlerdir (F (13, 662)= 9.150, p< .001). Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden sadece cinsiyet (p< .001, β= –.326) ve şuanda yaşanan yer (p < .01, β= –.123) değişkenlerinin eşitlikçi cinsiyet rolü üzerinde anlamlı yordayıcılar oldukları görülmektedir. Ayrıca bu sıralama standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin eşitlikçi cinsiyet rolü üzerindeki göreli önem sırasını göstermektedir. Yordayıcı değişkenlerle eşitlikçi cinsiyet rolü arasındaki ilişkilere bakıldığında, cinsiyet ile olan ikili ilişkide r= –.353, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= –.323 ve şuanda yaşanan yer ile olan ikili ilişkide r= -.199 iken diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= -.128 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, toplumsal cinsiyeti yordayan regresyon denklemi şu şekildedir:

Eşitlikçi cinsiyet rolü= (5.187) + (.032 x genel not ortalaması) – (.494 x cinsiyet) + (.017 x anne eğitimi) – (.061 x baba eğitimi) – (.041 x anne mesleği) + (.000 x baba mesleği) – (.005 x ebeveynlerin

evlenme biçimleri) – (.068 x ebeveynlerin nikah şekli) + (.001 x aile tipi) – (.030 x kardeş sayısı) + (.048 x yetişilen yer) – (.143 x şuanda yaşanan yer) + (.011 x aile geliri).

Biyolojik cinsiyetin eşitlikçi cinsiyet rolü üzerinde negatif yönlü etkisi kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre eşitlikçi cinsiyet rollerini daha fazla benimsedikleri sonucuna ulaşılabilir. Öğrenciler genellikle üniversite yaşamlarında ailelerinden ayrılarak ya arkadaşlarıyla evde ya da yurt ortamında yaşamaya başlarlar. Öğrenciler aile ortamında yaşadıklarında genellikle geleneksel cinsiyet rollerine yakın eğilimler sergilerken, yurtta veya aile ortamında uzaklaştıkça eşitlikçi cinsiyet rollerini benimseme eğilimlerinin arttığı söylenebilir. Bu bağlamda öğrencilerin aile kültürü içerisinde öğrendikleri geleneksel cinsiyet algısının yeni yaşam alanındaki yeni sosyal ilişkiler ve sosyal öğrenmeler ile değişikliğe uğradığı söylenebilir.

Kadın cinsiyet rollerini etkileyen demografik niteliklere ilişkin için çoklu regresyon analizi sonucu Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Toplumsal Cinsiyetin Kadın Cinsiyet Rolü Boyutunun Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	**B**	**Standart Hata**	**B**	**T**	**P**	**İkili r**	**Kısmi r**
Sabit	3.126	.192		16.260	.000		
Genel not ortalaması	-.011	.015	-.028	-.721	.471	-.032	-.028
Cinsiyet	.068	.042	.065	1.626	.105	.067	.063
Anne Eğitimi	-.002	.038	-.002	-.044	.965	.021	-.002
Baba Eğitimi	.040	.040	.044	.995	.320	.038	.039
Anne Mesleği	-.028	.033	-.035	-.828	.408	-.008	-.032
Baba Mesleği	.003	.002	.063	1.506	.133	.049	.058
Ebeveynlerin Evlenme Biçimi	-.026	.027	-.037	-.938	.349	-.033	-.036
Ebeveynlerin Nikah Şekli	-.020	.048	-.016	-.415	.678	-.005	-.016
Aile Tipi	.046	.046	.041	1.007	.314	.025	.039
Kardeş Sayısı	-.027	.020	-.059	-1.358	.175	-.055	-.053
Yetişilen Yer	-.007	.027	-.011	-.266	.790	.002	-.010
Şuanda Yaşanan Yer	-.003	.032	-.004	-.103	.918	.016	-.004
Aile Geliri	-.004	.021	-.007	-.186	.853	.006	-.007
R= .125		R^2= .016		F (13, 662)= .812		P= .648>.05	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerle toplumsal cinsiyetin kadın cinsiyet rolü boyutu arasında anlamlı bir ilişki (R= .125, R^2= .016) saptanmamıştır (F (13, 662)= .812, p> .05). Bu bağlamda, hem kız hem de erkek öğrencilerin kadın cinsiyet rolü algısından uzak oldukları söylenebilir ve eşitlikçi cinsiyet rolünün var olabilmesinin bir ön koşulu olarak açıklanabilir. Bu durum kız öğrencilerin kadın cinsiyet rolü ile ilgili kalıp yargılardan uzaklaşma isteğinin bir göstergesi olabilir. Nitekim mevcut çalışmalar da kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre eşitlikçi cinsiyet rolünü daha fazla benimsediklerini göstermektedir (Vefikuluçay vd., 2009; Frieze vd., 2003; Öngen ve Aytaç, 2013; Seçgin ve Tural, 2011).

Evlilik cinsiyet rollerini etkileyen demografik niteliklere ilişkin için çoklu regresyon analizi sonucu Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Toplumsal Cinsiyetin Evlilikte Cinsiyet Rolü Unsurunun Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	**B**	**Standart Hata**	**B**	**T**	**P**	**İkili r**	**Kısmi r**
Sabit	1.062	.221		4.806	.000		
Genel not ortalaması	-.034	.017	-.072	-2.042	.042	-.058	-.079
Cinsiyet	.507	.048	.380	10.469	.000	.401	.377
Anne Eğitimi	-.007	.044	-.007	-.164	.870	-.004	-.006
Baba Eğitimi	.083	.046	.073	1.812	.070	.043	.070
Anne Mesleği	-.007	.038	-.007	-.184	.854	.007	-.007
Baba Mesleği	.002	.002	.038	.990	.323	.034	.038
Ebeveynlerin Evlenme Biçimi	-.058	.031	-.067	-1.853	.064	-.071	-.072
Ebeveynlerin Nikah Şekli	.086	.055	.055	1.552	.121	.089	.060
Aile Tipi	.067	.053	.046	1.268	.205	.076	.049
Kardeş Sayısı	.019	.023	.033	.842	.400	.009	.033
Yetişilen Yer	-.026	.031	-.032	-.841	.401	-.049	-.033
Şuanda Yaşanan Yer	.077	.037	.075	2.062	.040	.171	.080
Aile Geliri	.007	.024	.010	.267	.789	.031	.010
R= .435		R^2= .189		F (13, 662)= 11.873		P= .000	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerle toplumsal cinsiyetin evlilikte cinsiyet rolü boyutu anlamlı bir ilişki (R= .435, R^2= .189) sergilemişlerdir (F (13, 662)= 11.873, p< .001). Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden cinsiyet (p< .001, β= .380), şuanda yaşanan yer (p < .05, β= .075) ve genel not ortalaması (p< .05, β= –

.072) değişkenlerinin evlilikte cinsiyet rolü üzerinde anlamlı yordayıcılar oldukları görülmektedir. Ayrıca bu sıralama standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin evlilikte cinsiyet rolü üzerindeki göreli önem sırasını göstermektedir. Yordayıcı değişkenlerle evlilikte cinsiyet rolü arasındaki ilişkilere bakıldığında, cinsiyet ile olan ikili ilişkide r= .401, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= .377; şuanda yaşanan yer ile olan ikili ilişkide r= .171 iken diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= .080; son olarak genel not ortalaması ile olan ikili ilişkide r= –.058 iken diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde r= –.079 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, toplumsal cinsiyeti yordayan regresyon denklemi şu şekildedir:

Evlilikte cinsiyet rolü= (1.062) – (.034 x genel not ortalaması) + (.507 x cinsiyet) – (.007 x anne eğitimi) + (.083 x baba eğitimi) – (.007 x anne mesleği) + (.002 x baba mesleği) – (.058 x ebeveynlerin evlenme biçimleri) + (.086 x ebeveynlerin nikâh şekli) + (.067 x aile tipi) + (.019 x kardeş sayısı) – (.026 x yetişilen yer) + (.077 x şu anda yaşanan yer) + (.007 x aile geliri).

Biyolojik cinsiyetin evlilik cinsiyet rolü üzerinde etkisinin çıkması beklenen bir bulgudur. Çünkü her ne kadar cinsiyet rollerinde meydana gelen eşitlikçi cinsiyet rolüne doğru bir eğilim olsa da, insanoğlunun yaratılış gereği hem erkek hem de kız öğrencilerin evlilik gereği cinsiyetlerinin gerektirdiği rolleri oynama eğiliminde oldukları ve kültürümüzün de bu durumu desteklediği söylenebilir. Yaşanılan yer ile evlilik cinsiyet rolü pozitif yönlü bir ilişki sergilemekte olup, öğrencilerin eğitimleri süresince ailelerine yakın olan öğrencilerde evlilik cinsiyet rolünde artış olduğu söylenebilir. Genel not ortalaması ile evlilik cinsiyet rolü arasında ortaya çıkan ters yönlü ilişki eğitim-öğretime yönelen öğrencilerin evlilik cinsiyet rolünden uzaklaştığı ve eşitlikçi cinsiyet rolüne yaklaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Geleneksel cinsiyet rollerini etkileyen demografik niteliklere ilişkin için çoklu regresyon analizi sonucu Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Toplumsal Cinsiyetin Geleneksel Cinsiyet Rolü Unsurunun Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	**B**	**Standart Hata**	**B**	**T**	**P**	**İkili r**	**Kısmi r**
Sabit	2.273	.251		9.052	.000		
Genel not ortalaması	-.002	.019	-.003	-.084	.933	.013	-.003
Cinsiyet	.597	.055	.390	10.863	.000	.402	.389
Anne Eğitimi	-.075	.050	-.062	-1.493	.136	-.108	-.058
Baba Eğitimi	-.003	.052	-.002	-.049	.961	-.079	-.002
Anne Mesleği	-.078	.044	-.067	-1.781	.075	-.034	-.069
Baba Mesleği	.005	.002	.080	2.120	.034	.060	.082
Ebeveynlerin Evlenme Biçimi	-.129	.036	-.130	-3.621	.000	-.167	-.139
Ebeveynlerin Nikah Şekli	-.064	.063	-.036	-1.015	.311	-.012	-.039
Aile Tipi	.105	.060	.063	1.748	.081	.098	.068
Kardeş Sayısı	.004	.026	.006	.146	.884	.050	.006
Yetişilen Yer	-.021	.035	-.023	-.617	.538	-.080	-.024
Şuanda Yaşanan Yer	.041	.042	.035	.973	.331	.109	.038
Aile Geliri	-.011	.028	-.014	-.381	.703	-.017	-.015
R= .453		R^2= .205		F (13. 662)= 13.156		P= .000	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerle toplumsal cinsiyetin geleneksel cinsiyet rolü boyutu anlamlı bir ilişki (R= .453, R^2= .205) sergilemişlerdir (F (13, 662)= 13.156, p< .001). Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden cinsiyet (p< .001, β= .390), ebeveynlerin evlenme biçimleri (p < .001, β= –.130) ve baba mesleği (p< .05, β= .080) değişkenlerinin geleneksel cinsiyet rolü üzerinde anlamlı yordayıcılar oldukları görülmektedir. Ayrıca bu sıralama standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin geleneksel cinsiyet rolü üzerindeki göreli önem sırasını göstermektedir. Yordayıcı değişkenlerle geleneksel cinsiyet rolü arasındaki ilişkilere bakıldığında, cinsiyet ile olan ikili ilişkide r= .402, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= .389; ebeveynlerin evlenme biçimleri ile olan ikili ilişkide r= –.167 iken diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= –.139; son olarak baba mesleği ile olan ikili ilişkide r= .060 iken diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde r= .082 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, toplumsal cinsiyeti yordayan regresyon denklemi şu şekildedir:

Geleneksel cinsiyet rolü= (2.273) – (.002 x genel not ortalaması) + (.597 x cinsiyet) – (.075 x anne eğitimi) – (.003 x baba eğitimi) – (.078 x anne mesleği) + (.005 x baba mesleği) – (.129 x ebeveynlerin evlenme biçimleri) – (.064 x ebeveynlerin nikah şekli) + (.105 x aile tipi) + (.004 x kardeş sayısı) – (.021 x yetişilen yer) + (.041 x şuanda yaşanan yer) – (.011 x aile geliri).

Toplumsal cinsiyetin alt boyutlarından biri olan geleneksel cinsiyet rolü ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, öğrencilerin geleneksel cinsiyet rolü açısından anlamlı bulunan cinsiyet, ebeveynlerin evlenme biçimleri ve baba mesleği şeklinde üç yordayıcı tespit edilmiştir. Biyolojik cinsiyet ile geleneksel cinsiyet rolü pozitif yönlü bir ilişki gösterdiği ve erkek öğrencilerin geleneksel cinsiyet rolünü kız öğrencilere göre daha fazla benimsediği yorumu yapılabilir. Ebeveynlerin evlenme biçimine ve baba mesleğine bakılarak öğrencilerin aile kültürünü ve bu kültürün geleneksel cinsiyet rolü üzerindeki etkisini yansıttığı söylenebilir. Yapılan çalışmalar erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre geleneksel cinsiyet rolünü daha çok benimsediklerini göstermektedir (Pınar vd., 2008, Hajnalka, 2014, Dinç ve Çalışkan, 2016).

Erkek cinsiyet rollerini etkileyen demografik niteliklere ilişkin için çoklu regresyon analizi sonucu Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Toplumsal Cinsiyetin Erkek Cinsiyet Rolü Unsurunun Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	**B**	**Standart Hata**	**B**	**T**	**P**	**İkili r**	**Kısmi r**
Sabit	.990	.268		3.699	.000		
Genel not ortalaması	-.034	.020	-.057	-1.652	.099	-.048	-.064
Cinsiyet	.640	.059	.389	10.922	.000	.418	.391
Anne Eğitimi	-.058	.053	-.044	-1.082	.280	-.020	-.042
Baba Eğitimi	.133	.055	.095	2.391	.017	.052	.093
Anne Mesleği	-.099	.047	-.079	-2.123	.034	-.042	-.082
Baba Mesleği	.007	.003	.096	2.585	.010	.060	.100
Ebeveynlerin Evlenme Biçimi	-.075	.038	-.071	-1.986	.047	-.076	-.077
Ebeveynlerin Nikah Şekli	.070	.067	.036	1.041	.298	.078	.040
Aile Tipi	.122	.064	.068	1.902	.058	.087	.074
Kardeş Sayısı	-.016	.028	-.023	-.584	.559	-.027	-.023
Yetişilen Yer	-.020	.037	-.020	-.537	.591	-.039	-.021
Şuanda Yaşanan Yer	.138	.045	.109	3.062	.002	.205	.118
Aile Geliri	-.036	.030	-.043	-1.215	.225	-.015	-.047
R= .468		R^2= .219		F (13, 662)= 14.267		P= .000	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda demografik değişkenlerle toplumsal cinsiyetin erkek cinsiyet rolü boyutu anlamlı bir ilişki (R= .468, R^2= .219) sergilemişlerdir (F (13, 662)= 14.267, p< .001). Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden cinsiyet (p< .001, β= .389), şuanda yaşanan yer (p < .01, β= .109), baba mesleği (p< .05, β= .096), baba eğitimi (p< .05, β= .095) ve anne mesleği (p< .05, β= –.079) değişkenlerinin erkek cinsiyet rolü üzerinde anlamlı yordayıcılar oldukları görülmektedir. Ayrıca bu sıralama standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin erkek cinsiyet rolü üzerindeki göreli önem sırasını göstermektedir. Yordayıcı değişkenlerle erkek cinsiyet rolü arasındaki ilişkilere bakıldığında, cinsiyet ile olan ikili ilişkide r= .418, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= .391; şuanda yaşanan yer ile olan ikili ilişkide r= .205 iken diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde kısmi ilişkide r= .118; baba mesleği ile olan ikili ilişkide r= .060, diğer yordayıcı ilişkide r= .100; baba eğitimi ile olan ikili ilişkide r= .052, diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde

.093; son olarak anne mesleği ile olan ikili ilişkide r= –.042 iken diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde r= –.082 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, toplumsal cinsiyeti yordayan regresyon denklemi şu şekildedir:

Erkek cinsiyet rolü= (.990) – (.034 x genel not ortalaması) + (.640 x cinsiyet) – (.058 x anne eğitimi) + (.133 x baba eğitimi) – (.099 x anne mesleği) + (.007 x baba mesleği) – (.075 x ebeveynlerin evlenme biçimleri) + (.070 x ebeveynlerin nikah şekli) + (.122 x aile tipi) – (.016 x kardeş sayısı) – (.020 x yetişilen yer) + (.138 x şuanda yaşanan yer) – (.036 x aile geliri).

Biyolojik cinsiyet ile erkek cinsiyet rolünün pozitif yönlü bir ilişki gösterdiği ve erkek öğrencilerin erkek cinsiyet rolünü kız öğrencilere göre daha fazla benimsediği yorumu yapılabilir. Babanın eğitimi ve baba mesleği babanın gelir durumunu etkilediği söylenebilir. Aile ortamlarında erkek cinsiyet rolünü çocuklar babalarını gözlemleyerek öğrenir. Bu bağlamda öğrencilerin erkek cinsiyet rolü algısına etki eden etmenler arasında babaya ait meslek ve eğitim durumu sayılabilir. Yapılan anket sonucuna göre öğrencilerin %82'sinin annesi ev hanımıdır. Bu orana bakıldığında anne mesleğinin erkek cinsiyet rolünü desteklediğinden bahsedilebilir.

Sonuç

Cinsiyet sınıflaması yeryüzünde bulunan bütün insanları içine alan bir kavram olduğundan cinsiyetle ilgili tartışmalar geçmişten günümüze var ola gelmiştir. Cinsiyet bireylerin biyolojik ve genetik olarak sahip olduğu özellikleri ifade ederken, toplumsal cinsiyet birey doğduktan sonra bireye yüklenen anlam ve beklentileri ifade etmektedir. Bu durumda kadın ve erkek olmak biyolojik cinsiyetin sonucu iken, feminen (kadınsı) ya da maskülen (erkeksi) olmak toplumsal cinsiyetin bir sonucudur. Bu çalışmada cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri kavramları ele alınarak, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algılarını etkileyen demografik değişkenlerin neler olduğu sorununa cevap aranmıştır.
Yapılan çalışmada toplumsal cinsiyetin kadın cinsiyet rolünün yordanmasına ilişkin modelin dışında kurulan tüm modeller anlamlı çıkmıştır. Anlamlı çıkan modeller bağlamında, toplumsal cinsiyet ve alt boyutlarına bakıldığında, biyolojik cinsiyetin toplumsal cinsiyet ve diğer tüm alt boyutlarda etkili bir unsur olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısında biyolojik cinsiyetin ne denli önemli bir yere sahip olduğunu bize göstermiştir.

Demografik değişkenlerden cinsiyet, baba mesleği ve ebeveynlerin evlenme biçimlerinin hem toplumsal cinsiyet rolünde hem de onun alt boyutları olan erkek cinsiyet ve geleneksel cinsiyet rollerinde etkileyici unsurlar olması, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde bu değişkenlerin ön plana çıktığını göstermektedir. Bu üç demografik değişkenin erkek cinsiyet, geleneksel cinsiyet ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet rollerinin biçimlenmesine etki ettikleri ve aynı zamanda çalışmanın yapıldığı evrenin toplumsal cinsiyete bakış açısını yansıttığı söylenebilir. Demografik değişkenlere toplumsal cinsiyet algısı ve alt boyutları özelinde bakıldığında, erkek cinsiyet rolü ve geleneksel cinsiyet rolünün toplumsal cinsiyet algısının temelini oluşturduğu söylenebilir. Geleneksel ve erkek cinsiyet rolünün toplumsal cinsiyet rolü üzerinde baskın etkiye sahip olmasının sonucu olarak kadın cinsiyet rolünü tek başına etkileyen anlamlı bir demografik değişkenin olmaması da bu durumun bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Demografik değişkenlerden genel not ortalaması sadece eşitlikçi cinsiyet rolünü etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, eğitime önem veren öğrencilerin evlilik cinsiyet rolünden uzaklaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Eşitlikçi cinsiyet rollerini etkileyen demografik değişkenlerin sadece biyolojik cinsiyet ve şu anda yaşanan yer değişkenlerinden oluştuğu saptanmış olup, toplumdaki geleneksel cinsiyet rolünden eşitlikçi cinsiyet rolüne geçişte öğrencilerin yaşadıkları yerin belirleyici bir unsur olarak ön plana çıktığı ve öğrencilerin ailelerinden uzaklaştıklarında veya tek başlarına yaşadıklarında eşitlikçi cinsiyet rolünü benimseme eğilimi gösterdikleri söylenebilir.

Her alanda yaşanan değişmeler ve gelişmeler bağlamında geleneksel cinsiyet ve erkek cinsiyet rollerinin ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet rollerinin de değişime uğraması kaçınılmazdır. Kuşkusuz ki bu değişimin gerçekleşmesinde eğitimin büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle bireylerin eğitimine daha fazla önem verilebilir. Eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte eğitimli ve nitelikli meslek sahibi anne-babaların sayısı artacaktır. Böylece erkek lehine, kadın aleyhine olan toplumsal cinsiyet rolleri eşitlikçi cinsiyet rolüne doğru değişim sergileyecektir. Öğrencilere eğitim-öğretim esnasında ulusal ve/veya uluslararası kültürel değişim programlarının arttırılması eşitlikçi cinsiyet rolüne doğru değişimi hızlandırabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmadan elde edilen bulguların daha önce yapılan araştırma sonuçları ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Daha fazla araştırmanın yapılması ortaya çıkan farklı sonuçların açıklayıcısı olacaktır. Gelecekte konuyla ilgili araştırma sayısının artması toplumsal cinsiyet

algısı ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak, toplumsal cinsiyet ile ilgili kalıplaşmış yargıların ortadan kaldırılmasına veya en az düzeye indirilmesine katkı sağlayacak ve öğrenciler için daha eşitlikçi bir bakış açısına sahip olmanın yolunu açacaktır.

Kaynaklar

AKIN, Ayşe; "Toplumsal Cinsiyet (Gender) Ayırımcılığı ve Sağlık", Toplum Hekimliği Bülteni, vol. 26, no. 2, (2007). ss: 1-9.

ARCHER, John ve LLOYD, Barbara; (2002), *Sex and gender*, Cambridge Üniversity Press, Cambridge England.

ATTANAPOLA, Chamila T; "Changing Gender Roles And Health Impacts Among Female Workers In Export-Processing Industries In Sri Lanka", *Social Science & Medicine*, vol. 58, (2004), ss: 2301–2312.

BEUTEL, Ann M. ve MARİNİ, Margaret M; "Gender and Values", *American Sociological Review,* vol. 60, no. 3, (1995), ss: 436-448.

BHASİN, Kamla; (2003), *Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller",* Çev. Kader Ay, Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul.

BUTLER, Judith; (2012), *Cinsiyet Belası,* Çev. Başak Ertür, Metis Yayıncılık, İstanbul.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener; (2011), *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı,* Pegem Akademi, İstanbul.

CORNELL, Robert William; (2016), *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

DİNÇ, Ayten ve ÇALIŞKAN, Cüneyt; "The Perspectives Of University Students On Gender Roles", *Journal of Human Sciences*, vol. 13, no. 3, (2016), ss: 3671- 3683.

DÖKMEN, Zehra Yaşın; (2010), *Toplumsal Cinsiyet*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

DEAUX, Kay; "Sex and Gender", Annual Review Of Psychology, vol. 36, (1985), ss: 49-81.

DURKİN, K. (1995). Developmental Social Psychology. Britain: Blacwell Puplishers.

DÜŞMEZ, İhsan; "Çocuk Gelişimi Bölümü Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rolü Tutumlarının İncelenmesi", *International Journal of Social Science*, no. 47, (2016), ss: 489-509.

ECHABE, Agustın E. ve CASTRO, Jose L. G; "The Impact Of Context On Gender Social Identities", *European Journal of Social Psychology*, vol. 29, (1999), ss: 287-304.

FORTİN, Nicole M; "Gender Role Attitudes and the Labour-Market Outcomes of Women Across OECD Countries", Oxford Review of Economic Policy, vol. 21, no. 3,(2005), ss: 416-438.

FRİEZE, Irene H., FERLİGOJ, Anuska, KOGOVSEK, Tina, RENER, Tanja ve HORVAT, Jasna; "Gender-Role Attitudes in University Students in the United States, Slovenia, and Croatia", *Psychology of Women Quarterly*, vol. 27, no. 3, (2003), ss: 256-261.

GİANAKOS, Irene; "Gender Roles and Coping with Work Stress", Sex Roles, vol. 42, no. 11/12, (2000), ss: 1059-1079.

GİDDENS, Anthony; (2008), *Sosyoloji,* Kırmızı Yayınları, İstanbul.

HAJNALKA, Fenyes; "Gender role attitudes among higher education students in a borderland

Central-Eastern European region called 'Partium'", *CEPS Journal*, vol. 4, no. 2, (2014), ss: 49-70.

HOLMES, Mary; (2007), *What is Gender? Sociological Approaches*, SAGE Publications, Great Britain.

İMAMOĞLU, Olcay E; "Aile İçinde Kadın Erkek Rolleri", *TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları Türk Aile Ansiklopedisi*, 3, (1991), ss: 832-835.

LİPS, Hilary M; (1988), *Sex And Gender,* Mayfield Publishing Company, America.

LYE, Diane N. ve Biblarz, Timothy J; "The Effects of Attitudes Toward Family Life and Gender Roles on Marital Satisfaction" *Journal of Family Issues,* vol. 14, no. 2, (1993), ss: 157-188.

MOYA, Miguel, EXPÓSİTO, Francisca ve RUİZ, Josefa; "Close Relationships, Gender, and Career Salience", *Sex Roles,* vol. 42, no. 9-10, (2000), ss: 825-846.

OAKLEY, Ann; (1987), *Sex, Gender And Society*, Gower Publishing Company, England.

ÖNGEN, Burcu ve AYTAÇ, Serpil; "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi", *Sosyoloji Konferansları,* no. 48, (2013), ss: 1-18.

PINAR, Gül, TAŞKIN, Lale ve EROĞLU, Kafiye; "Başkent Üniversitesi Öğrenci Yurdunda Kalan Gençlerin Toplumsal Cinsiyet Rol Kalıplarına İlişkin Tutumları", Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi, (2008), ss: 47–57.

POWELL, Gary N. ve Greenhaus, Jeffrey H; "Sex, Gender, and Decisions At The Family -Work Interface", *Journal of Management*, vol. 36, no. 4, (2010), ss: 1011-1039.

REEVES, Hazel ve BADEN, Sally, (2000). Gender and Development: Concepts and Definitions, BRIDGE (development - gender) Institute of Development Studies, 55: 1-40.

SAKALLI, Nuray; "Cinsiyetçilik: Kadınlara ve Erkeklere İlişkin Tutumlar ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı", *Türk Psikoloji Yazıları,* vol. 6, no. 11-12, (2003), ss: 1-20.

SEÇGİN, Fadime ve TURAL, Ayşegül; ''Sınıf Öğretmenliği Bölümü Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları''*, e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences,* vol. 6, no. 4, (2011), ss: 2446-2458.

TALLİCHET, Suzanne E. ve WİLLİTS, Fern K; "Gender-Role Attitude Change of Young Women: Influential Factors from a Panel Study", *Social Psychology Quarterly*, vol. 49, no. 3, (1986), ss: 219-227.

TOMOKO, Adachi; "Occupational Gender Stereotypes among University Students: Their Relationships with Self-Efficacy and Gender Role Attitudes", *Japanese Asociation of Industrial Organizational Psychology,* vol. 27, no. 2, (2013).

ZEYNELOĞLU, Simge; (2008), *Ankara'da Hemşirelik Öğrenimi Gören Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ZEYNELOĞLU, Simge ve TERZİOĞLU, Füsun; "Development And Psychometrıc Propertıes Gender Roles Attıtude Scale", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* vol. 40, (2011), 409-420.

VEFİKULUÇAY, Duygu Y., ZEYNELOĞLU, Simge, KOCAÖZ, Semra, KISA, Sezer, TAŞKIN, Lale, EROĞLU, Kafiye; "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Görüşleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, vol. 6, no. 1, (2009), ss: 775-792.

WEST, Candace ve ZİMMERMAN, Don H; "Doing Gender", *Gender And Society,* vol. 1, no. 2, (1987), ss: 125-151.

WHARTON, Amy S; (2005), *The Sociology Of Gender,* Blackwell Publishing, United Kingdom.

Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları

Rukiye Aylaz

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, rukuye.aylaz@inonu.edu.tr

Öz

Amaç ve Kapsam: Toplumsal cinsiyet rolleri; geleneksel olarak kadınlarla ve erkeklerle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade etmekte ve toplumda kültürel olarak kadına ve erkeğe uygun görülen kişilik özellikleri ve davranışları içermektedir.

Hemşireler bireylerle sürekli etkileşim halindedir. Cinsiyeti nedeniyle kadının yaşadığı sağlık sorunlarının azaltılmasında ve önlenmesinde sağlık ekibi içerisinde yer alan hemşirelerin önemli rolü bulunmaktadır. Bu araştırmanın amacı İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören hemşirelik öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının belirlenmesidir.

Yöntem: Kesitsel tipte olan çalışma 13 Şubat- 5 Mart 2017 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Sağlık Bilimleri Fakültesi hemşirelik bölümü birinci ve dördüncü sınıflarda öğrenim gören toplam 580 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın örneklem büyüklüğü evrende ki birey sayısı bilinen örneklem genişliği formülü kullanılarak 320 öğrenci olarak belirlenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan sosyo-demografik özellikler soru formu ve Zeyneloğlu tarafından geçerlilik güvenirlik çalışmaları yapılan Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği kullanılmıştır.

Verilerin analizi bilgisayar ortamında yapılmış normal dağılıma uygun olup olmadığı Kolmagorov-Smirnov testi ile değerlendirilmiştir. Normal dağılım gösterme durumunda Bağımsız gruplarda T testi ve One-Way ANOVA testi, normal dağılıma uygun olmayan Mann-Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis Varyans testi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, öğrenci, hemşire

Attitudes of Nursing Students Regarding to Gender Roles

Abstract

Purpose and Scope: Gender roles; Refers to the roles traditionally associated with women and men and includes personality traits and behaviors that are culturally appropriate for women and men in society.

Nurses are in constant interaction with the individual. Nurses in the health care team have an important role in reducing and preventing the health problems that women experience due to gender. The aim of this research is to determine the attitudes of nursing students attending Inönü University School of Health Sciences on gender roles.

Method: The cross-sectional study was conducted between 13 February and 5 March 2017. The universe of the research was composed of a total of 580 students studying in the first and fourth grades of the nursing department of the Faculty of Health Sciences. The sample size of the study was determined as 320 students using the sample size formula known in the sample. Sociodemographic characteristics questionnaire prepared by the researcher and Gender Roles Attitude Scale were used by Zeyneloğlu as validity reliability studies.

Analysis of the data was assessed by the Kolmagorov-Smirnov test to determine whether normal distribution in the computer environment was appropriate. T-test and One-Way ANOVA test, normal distribution non-fit Mann-Whitney U test and Kruskal-Wallis variance test were applied in independent groups in case of showing normal distribution.

Keywords: Gender, nurse, nursing students

1.Giriş

Biyolojik bir kavram olan 'Cinsiyet' (sex) kişinin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, biyolojik, fizyolojik özellikleri ve farklılıkları ortaya koyar (Öngen ve Aytaç, 2013: 2). Anatomik ve hormonal değişimlere göre birey cinsiyetlerden birine ait olur. Toplumsal Cinsiyet (Gender) kavramı; kadın ve erkeğin toplum içindeki statüsünü, bunlara uygun rollerini, görev ve sorumluluklarını, konumunu, toplumun bireyi nasıl algıladığını ve beklentilerini kapsar (Vefikuluçay, 2007: 27).

Toplumsal cinsiyet rolleri; geleneksel olarak kadınlarla ve erkeklerle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade etmekte ve toplumda kültürel olarak kadına ve erkeğe uygun görülen kişilik özellikleri ve davranışları içermektedir (Dökmen, 2010: 31). Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet algısına paralel olarak toplumun tüm değerlerinden etkilenmektedir.

Bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürü; bir kadın ya da erkeğin nasıl davranacağı, nasıl düşüneceği ve nasıl hareket edeceğine ilişkin beklentileri ortaya koyar (Pınar, 2008:47; Vefikuluçay, 2007:27). İnsanlar yetiştirilirken toplumun cinsiyetlerine özgü beklediği roller çerçevesinde, kız ya da erkek çocuk olmayı öğrenerek büyürler. Bu yüzden toplumsal cinsiyet, zaman içerisinde değişiklik gösterebildiği gibi kültürden kültüre de farklılık gösterebilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri hem kadınların hem de erkeklerin yaşamını şekillendirir ve sonuçta bu çeşitlilik sadece farklılıktan daha fazla bir anlam taşır (Coşkun ve Gökdemir 1997:45; Terzioğlu ve Taşkın 2008:62).

Toplum tarafından kadın ve erkeğe biçilen roller, oluşturulan kalıplar mevcuttur. Dünyanın bir çok ülkesinde ve ülkemizde kadın ve erkek geleneksel olarak daha doğmadan farklı sosyal kalıplara konulmaktadır (Balkır 2012: 71). Toplum tarafından kadın ve erkeğe yönelik belirlenen cinsiyet özelliklerine bakıldığında; erkekler için güçlü, korkusuz, akılcı, kendinden emin, bağımsız, soğukkanlı, katı, saldırgan, kadınlar için ise duygusal, hassas, şefkatli, boyun eğen, bakım veren, roller olarak tanımlanmıştır (Zeyneloğlu 2008). Toplum kadına; ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu olma, erkeklere ise; evin geçiminden sorumlu, evin reisi gibi geleneksel roller yüklenmiştir (Akın ve Demirel, 2003:74). Toplumsal yaşamın çoğu alanında kadına ve erkeğe yüklenen bu roller, kadınlar aleyhine bir ayrımcılık yaratarak, toplum yaşantısında sıklıkla kadınların ikinci plana atılmalarına ve erkeğe kadından daha fazla değer veren bir eşitsizlik modelinin devam etmesine neden olmaktadır (Lindsey 1990).

Günümüzde toplumsal cinsiyet olgusu nedeniyle dünyanın hiçbir yerinde kadın ve erkek cinsiyeti arasında toplumsal sorumluluklar, gelir dağılımı, hizmete ulaşım ve kaynakların kullanımında eşitlik sağlanamamıştır (Pınar ve ark. 2008: 48).

Sağlık bakımı sistemi içinde önemli bir yeri olduğu kabul edilen hemşirelik, sağlıklı/hasta bireyi tüm boyutları ile bir bütün olarak ele alan tek sağlık disiplinidir. Hemşireler, insanın, fertilizasyondan (döllenme) ölümüne değin süren yaşamın tüm evrelerinde esenlik-sağlık-rahatsızlık-hastalık ve ölüm dizgesinin herhangi bir noktasında rol ve sorumluluklar üstlenmektedir (Kaya, 2006:16). Bu özelliklerinin yanı sıra hemşirelik, tüm dünyada kadınların baskın olduğu mesleklerden biridir ve insanoğlunun var oluşu ile başlayan hemşirelik, kadının şefkatli, şifa verici rolü ve doğasında bulunan fedakarlık ile özdeşleşmiştir (Tezel ve ark., 2008:13; Yavuz ve Dramalı, 1997:234).

Hemşireler bireylerle sürekli etkileşim halindedir. Cinsiyeti nedeniyle kadının yaşadığı sağlık sorunlarının azaltılmasında ve önlenmesinde sağlık ekibi içerisinde yer alan hemşirelerin önemli rolü bulunmaktadır (Aydın, 2016:223). Bu araştırmanın amacı İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören hemşirelik öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının belirlenmesidir.

2.Yöntem: Kesitsel tipte olan çalışma 13 Şubat- 5 Mart 2017 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Sağlık Bilimleri Fakültesi hemşirelik bölümü birinci ve dördüncü sınıflarda öğrenim gören toplam 580 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın örneklem büyüklüğü evrende ki birey sayısı bilinen örneklem genişliği formülü kullanılarak 320 öğrenci olarak belirlenmiştir. Örneklem seçiminde; araştırmanın evrenini oluşturan sınıflardan tabakalı örneklem yöntemi ile kaç öğrencinin alınacağı belirlenerek, belirlenen öğrenciler sınıf listelerine göre sıralanmış ve basit tesadüfü sayılar tablosu kullanarak 320 öğrenci araştırma grubunu oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan sosyo-demografik özellikler soru formu ve Zeyneloğlu tarafından geçerlilik güvenirlik çalışmaları yapılan Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği (TCRTÖ) kullanılmıştır (Zeyneloğlu, 2011:409). Sosyo-Demografik Özellikler Soru Formu; öğrencilerin tanıtıcı özelliklerini içeren; cinsiyet, yaş, medeni durum, aile yapısı gibi bilgileri içeren toplam 14 sorudan oluşmuştur, Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği, Zeyneloğlu ve Terzioğlu (2011) tarafından geliştirilen 38 madde ve beş alt boyut içermektedir. Alt boyutları, *'eşitlikçi cinsiyet rolü', 'kadın cinsiyet rolü', 'evlilikte cinsiyet rolü', 'geleneksel cinsiyet rolü', 'erkek cinsiyet rolü'*nden oluşmaktadır. 5'li likert tipindeki bu ölçek, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutum cümlelerine; 'tamamen katılıyor' ise 5 puan, 'katılıyor' ise 4 puan, 'kararsız' ise 3 puan, 'katılmıyor' ise 2 puan, 'kesinlikle

katılmıyor' ise 1 puan alacak şekilde puanlandırılmıştır. Bu puanlama sonucuna göre en yüksek puan '190', en düşük puan ise '38' olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınan en yüksek değer, öğrencinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin 'eşitlikçi tutuma sahip' olduğunu, en düşük değer ise, öğrencinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin 'geleneksel tutuma sahip' olduğunu göstermektedir.

Verilerin analizi bilgisayar ortamında yapılmış normal dağılıma uygun olup olmadığı Kolmagorov- Smirnov testi ile değerlendirilmiştir. Normal dağılım gösterme durumunda Bağımsız gruplarda T testi ve One-Way ANOVA testi, normal dağılıma uygun olmayan Mann-Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis Varyans testi uygulanmıştır. Araştırmanın yapılabilmesi için Sağlık Bilimleri Fakültesi Dekanlığından yazılı izin ve öğrencilerden sözel onam alınmıştır

3.Bulgular

3.1.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri (S:320)

Tanıtıcı Özellikleri	S	%
Sınıf		
1.Sınıf	178	55.6
4.Sınıf	142	44.4
Yaş		
18-20	103	32.2
21-23	192	60.0
24-38	25	7.8
Cinsiyet		
Kadın	274	85.6
Erkek	46	14.4
Medeni Durum		
Evli	12	3.8
Bekar	308	96.3
Ekonomik Durum		
İyi	79	24.7
Orta	230	71.9
Kötü	11	3.4
Anne Eğitimi		
1.Okur yazar değil	93	29.1
2.İlköğretim Mezunu	171	53.4
3.Lise ve Üzeri	56	17.5
Baba Eğitim		
1.Okur- yazar değil	30	9.4
2.İlköğretim Mezunu	189	59.1
3.Lise ve Üzeri	101	31.6

Uzun yaşadığı yer		
1.İl	187	58.4
2.İlçe	88	27.5
3.Köy	45	14.1
Aile Yapısı		
Çekirdek aile	262	81.9
Geniş aile	50	15.6
Parçalanmış aile	8	2.5
Çalışma Durumu		
Çalışıyor	33	10.3
Çalışmıyor	287	89.7
Kardeş Durumu		
Tek Çocuk	14	4.4
Kardeşi var	306	95.6

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri incelendiğinde; öğrencilerin yaş ortalamaları 21.38±2.1 (minimum 18, maksimum 38), %55.6'sı birinci sınıf, %44.4'ü dördüncü sınıf, %85.6'sı kadın, %14.4'ü erkek, %3.8'i evli, %81.9'u çekirdek aileye sahip, öğrencilerin annelerinin %53.4'ü, babaların %59.1'i ilköğretim mezunu, %71.9'unun ekonomik durumları orta düzeyde, %58.4'ü en uzun süredir il merkezinde yaşadığı ve %95.6'sının en az bir kardeşi olduğu saptanmıştır.

3.2.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri İle Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

Sosyodemografik Özellikleri	**S %**	**X±SS**	**Anlamlılık**
Sınıf			
1.Sınıf	178 (55.6)	104.55±16.8	t=-553
4.Sınıf	142 (44.4)	105.66±19.0	p=0.581
Cinsiyet			
Kadın	274 (85.6)	104.41±17.3	t=-1.553
Erkek	46 (14.4)	108.82±17.7	p=0.121
Yaş			
18-20	103 (32.2)	104.52±18.7	KW=0.743
21-23	192 (60.0)	106.21±15.5	p=0.595
24-38	25 (7.8)	104.28±19.7	
Medeni Durum			
Evli	12 (3.8)	106.33±20.4	t=-773
Bekar	308 (96.3)	105.00±17.7	p=0.439
Anne Eğitimi			
Okur yazar değil	93 (29.1)	104.52±17.5	
İlköğretim Mezunu	171 (53.4)	104.57±18.3	F=0.585

Lise ve Üzeri	56 (17.5)	107.35±16.7	p=0.569
Baba Eğitim			
Okur- yazar değil	30 (9.4)	103.62±18.1	F=2.126
İlköğretim Mezunu	189 (59.1)	106.12±17.1	p=0.121
Lise ve Üzeri	101 (31.6)	110.36±17.6	
Yaşadığı Yer			
İl	187 (58.4)	104.84±18.4	F=0.114
İlçe	88 (27.5)	105.79±17.5	p=0.892
Köy	45 (14.1)	104.44±16.0	
Aile Yapısı			
Çekirdek	262 (81.9)	105.04±18.02	KW =12.4
Geniş	50 (15.6)	108.26±15.68	p=0.002
Parçalanmış	8 (2.5)	85.12±13.20	
Çalışma Durumu			
Çalışıyor	33 (10.3)	106.72±15.4	t=0.569
Çalışmıyor	287 (89.7)	104.85±18.1	p=0.570
Kardeş Durumu			
Tek Çocuk	14 (4.4)	103.35±12.7	t=-824
Kardeşi var	306 (95.6)	105.12±18.0	p=0.410
Ekonomik Durum			
İyi	79 (24.7)	105.73±20.6	KW=0.987
Orta	230 (71.9)	104.82±16.8	p=0.025
Kötü	11 (3.4)	104.07± 5.2	

Araştırmaya katılan öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği puan ortalamaları 105.05±17.8 (minimum 53, maksimum 165) olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin demografik özellikleri ile Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği puan ortalamaları karşılaştırıldığında; birinci sınıf öğrencilerinin ortalama puanları 104.55±16.8, dördüncü sınıf öğrencilerinin 105.66±19.0'dır. Çok az bir puan yükselişi saptandı ve aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olmadığı saptandı. Cinsiyetleri ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, kadınların puan ortalamaları 104.41±17.3, erkeklerin 108.82±17.7 arasındaki fark önemli bulunmadığı ancak erkeklerin puan ortalamaları daha yüksek bulunduğu belirlendi (t=-1.553 p=0.121). Yaş grupları ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, 18-20 yaş grubu puan ortalaması 104.52±18.7, 21-23 yaş grubu 106.21±15.5 ve 24-38 yaş grubu 104.28±19.7 olarak saptandı, aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli bulunmadığı ancak 21-23 yaş grubunun puan ortalamaları daha yüksek olduğu bu yaş grubunda 4. sınıf öğrencilerinin çoğunlukta olduğu gözlenmektedir (KW=0.743, p=0.595). Anne ve baba eğitimi ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, annesi okuryazar olmayanların puan ortalaması 104.52±17.5, ilköğretim mezunu

104.57±18.3 ve lise ve üzeri 107.35±16.7, babası okuryazar olmayanların puan ortalaması 103.62±18.1, ilköğretim mezunu 106.12±17.1 ve lise ve üzeri 110.36±17.6 olarak belirlendi. Aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli bulunmadığı ancak ebeveynlerin eğitim seviyesi artıkça puan ortalamalarının yükseldiği saptandı. Yaşadığı yer ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, ilde yaşayanların puan ortalaması 104.84±18.4, ilçede yaşayanların105.79±17.5 ve köyde yaşayanların 104.44±16.0 olarak saptandı, aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olmadığı saptandı (F=0.114, p=0.892). Aile yapısı ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, aile yapısı çekirdek olanların puan ortalaması 105.04±18.0, geniş aile yapısına sahip olanların108.26±15.68 ve parçalanmış aile yapısına sahip olanların 85.12±13.20 olarak saptandı, aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olduğu saptandı (KW=12.4, p=0.002). Kardeş durumu ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, tek çocuk olanların puan ortalaması 103.35±12.7, birden fazla kardeşe sahip olanların105.12±18.0 ve aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olmadığı saptandı (t=-824 p=0.410). Ekonomik durum ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, iyi düzeyde olanların puan ortalaması 105.73±20.6, orta olanların104.82±16.8 ve ekonomisi kötü olanların 104.07±5.2 olarak saptandı, aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olduğu saptandı (KW=0.987, p=0.025).

4.Araştırmanın Sınırlılıkları: Bu araştırma Türkiye'nin farklı ilerinde ki üniversitelerde hemşirelik öğrencileri ile eş zamanlı yapılması planlanmıştır ancak yalnızca İnönü Üniversitesin de hemşirelik eğitimi alan öğrenciler ile sınırlı kalmıştır.

Sonuç ve Öneri: Bu araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin TCRTÖ puan ortalamaları (105.05±17.8) orta düzeyde belirlenmiştir. Öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutuma orta düzeyde sahip oldukları saptanmıştır. Erkek öğrencilerin, kız öğrencilerine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin daha iyi bir puana sahip oldukları, anne ve babaların eğitim durumu artıkça öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin pozitif tutum sergiledikleri, öğrencilerin TCRTÖ puan ortalamaları ile aile yapısı ve ekonomik durum arasındaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olduğu saptanmıştır. Uygar ve gelişmiş bir toplum olmanın en önemli göstergelerinden biri kadınlara verilen değerdir. Ülkemizin gelişmişlik düzeyini arttırmaya yönelik kadın sağlığını destekleyen projeler üretilmeli, toplumsal cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmayı amaçlayan girişimler planlanmalıdır. Toplumsal cinsiyet ile ilgili düzenlenecek sempozyum ve panellerde konunun öğrenciler tarafından tartışılmasının sağlanması ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik kulüplerin ya da öğrenci topluluklarının kurulması ve bu tür etkinliklere erkek öğrencilerin katılımının desteklenmesini önerebiliriz.

Kaynaklar

AYDIN Meryem, ÖZEN BEKAR Ebru, YILMAZ GÖREN Şerife, Ali SUNGUR Mehmet; "Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları", AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Vol.16, no 1, (2016), ss:223-242.

BALKIR, Zehra Gönül "Toplumsal Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı". TÜBAKKOM 1. Kadın Avukatlar Kurultayı. Ankara: Aydın Barosu Kadın Hukuku Komisyonu. (2012), 68-94.

COŞKUN A, GÖKDEMİREL S; "Toplumsal yaşamın cinsiyet rollerine etkisi", Şişli Etfal Hastanesi Dergisi Vol, 3, no 1, (1997), ss: 45-49.

DÖKMEN, Zehra Yaşın; (2010), *Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

KAYA Nurten, TURAN Nuray, ÖZTÜRK Aylin; "Türkiye'de erkek hemşire imgesi", Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi. Vol.8,no 1, (2011), ss:16-30.

LINDSEY L. L., Gender Roles A Socıologıcal Perspective, United States of America: Prentice Hall Internatıonal Limited, 1990.

PINAR Gül; "Başkent Üniversitesi Öğrenci Yurdunda Kalan Gençlerin Toplumsal Cinsiyet Rol Kalıplarına İlişkin Tutumları". Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi Vol. 15, no1, (2008), ss: 47-57.

ÖNGEN Burcu, AYTAÇ Serpil; "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi", Sosyoloji Konferansları Vol. 48, no 1, (2013), ss:1-18.

TEZEL A, Akpınar BA, Yurttaş A, Çelebioğlu A. Hastalar Erkek Hemşireleri Kabul Edecekler mi? Türkiye Klinikleri J Med Ethics. Vol 16, no 1, (2008),ss:13-18.

TERZİOĞLU Füsun, TAŞKIN Lale, "Kadının toplumsal cinsiyet rolünün liderlik davranışlarına ve hemşirelik mesleğine yansımaları", Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. Vol 12, no 2, (2008), ss: 62-67.

VEFİKULUÇAY Duygu, ZEYNELOĞLU Simge, EROĞLU Kafiye, TAŞKIN Lale; "Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açıları", Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi Vol.14, no 2, (2007), ss:26-38.

YAVUZ M, DRAMALI Alev; "Erkek öğrencileri içeren hemşirelik eğitimi", IV Ulusal Hemşirelik Eğitimi Sempozyum, Kıbrıs (1997); 234-237.

ZEYNELOĞLU Simge, TERZİOĞLU Füsun; “Toplumsal cinsiyet rolleri tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Vol. 40, no 1, (2011), ss: 409-420.

Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları

Emral GÜLÇEK, Rukuye AYLAZ

Siirt Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu, canan_gulcek@hotmail.com
İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, rukuye.aylaz@inonu.edu.tr

Öz

Amaç ve Kapsam: Cinsiyet, bireyin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikleridir. İnsanlar kadın ya da erkek olarak doğarlar fakat, kadın ya da erkekliğe doğru adım atarken cinsiyet rollerini öğrenirler. Toplumsal cinsiyet rolleri; geleneksel olarak kadınlarla ve erkeklerle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade etmektedir. Bu araştırmanın amacı üniversite de hemşirelik öğrenim gören öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının belirlenmesidir.

Yöntem: Kesitsel tipte olan çalışma 10 Aralık- 15 Ocak 2016 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Siirt Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü birinci ve dördüncü sınıflarda öğrenim gören toplam 240 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada örneklem seçimine gidilmeyerek evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiş olup, 161 öğrenci araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan sosyo-demografik özellikler soru formu ve Zeyneloğlu tarafından geçerlilik güvenirlik çalışmaları yapılan Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; sayı, yüzdelik, ortalama, bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve bağımsız gruplarda testi yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, öğrenci, hemşire

The Attitudes Of Students In Nursing School In Regard To Social Gender Roles

Abstract

Aim and Scope: Gender is genetic, physiological and biological characteristics of an individual as a woman or a man. People are born as men or women, but they learn gender roles when they are stepping towards women or men. Gender roles; Refers to the roles traditionally associated with women and men. The aim of this research is to determine the attitudes of the students who attended nursing education to the gender roles in the university.

Method: The study at sectional type was conducted between the 10thof December and 15thof January. The population of the research comprises 240 first and fourth-year students that study at Siirt University School of Medical Sciences. Without sampling, the reach of the population is aimed and 161 students are taken into the scope of the research. In the research, as data collection tool socio-demographiccharacteriscs question form and in terms of validity and reliability, Social Gender Roles Attitude Scalerespectively prepared by the researcher and Zeyneloğlu was used. In evaluation of data in order to specify the relationship between number, percentage, average and independent variable, one-way analysis of variance (ANOVA) and independent samples t-test method are used. In order that the research can be conducted the written permit was given by the head of Medical Sciences School. And verbal approval was taken from the students included in the research.

Keywords: Social gender, student, nurser

1.Giriş

Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet kavramının içinde barındırdığı kavramlardan biridir. Toplumsal cinsiyet rolleri; geleneksel olarak kadınlarla ve erkeklerle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade etmekte ve toplumda kültürel olarak kadına ve erkeğe uygun görülen kişilik özellikleri ve davranışları içermektedir (Dökmen 2010: 31). Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet algısına paralel olarak toplumun tüm değerlerinden etkilenmektedir. Toplum tarafından kadın ve erkeğe biçilen roller, oluşturulan kalıplar mevcuttur. Ülkemizde kadın ve erkek geleneksel olarak daha doğmadan farklı sosyal kalıplara konulmaktadır (Balkır 2012: 71). Doğum öncesi kız bebeklerin eşyaları için pembe erkek bebeklerin eşyaları için mavi rengin tercih edilmesiyle başlayan süreç kadınların ve erkeklerin yapabileceği işler, evlilikte eşler arasındaki rol dağılımı gibi farklı konularda da ayrımların toplumsal cinsiyetçi yaklaşımın bir sonucu olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu çerçevede erkek cinsiyeti ile kadın cinsiyeti arasında toplumsal yaşama katılma düzeyi açışından farklılık oluşmaktadır. Kadın cinsiyeti daha çok ev gibi özel alanda kalırken, erkek cinsiyetinin ise ev dışı her türlü kamusal alanda kendini ifade ettiği görülmektedir. Çalışma yaşamından siyasete, sivil toplum örgütlenmesinden eğitime kadar her türlü kamusal alanda iki cins temelindeki bu görünüm toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansımasıdır (Balkır 2012: 71; Türmen 2003: 4). Toplumun kadın ve erkekten farklı beklentileri ve bununla ilgili inançları, bireyleri cinsiyetlerine uygun davranışlar geliştirilmeye yöneltir. Toplumun kadın ve erkeğe biçtiği "toplumsal cinsiyet rolü" pek çok mekanizma aracılığıyla her iki biyolojik cinsiyetin de sağlığını olumsuz etkilemekte ve kimi zaman her iki cinsiyet için de bazı sağlık risklerini beraberinde getirmektedir. Erkeğin evin geçiminden sorumlu tutulması, karar verici olarak nitelendirilmesi, her daim güçlü olmak zorunda hissettirilmesi gibi durumlar erkeklerde kronik stres, kardiyovasküler sistem hastalıkları, depresyon, intihar eğilimi gibi tehditler oluştururken; toplumun kadınlarda oluşturduğu anne olma, doğurgan olma, çok çocuk doğurma, erkek çocuk dünyaya getirme gibi baskılar ise kadınlarda istenmeyen düşükler, istenmeyen gebelikler, kadın üreme sistemi sorunları, depresyon gibi tehditler oluşturmaktadır (Akın ve Demirel 2003: 74). Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel bakış açıları toplumda kadınların statüsünü olumsuz yönde etkilemekte ve kadınların toplum içerisinde istenilen statüye ulaşmasını engelleyerek erkeklerin gerisinde kalmasına neden olmaktadır. Dünyada refah ve gelişmenin sağlanabilmesi için kadının toplumsal statüsünün artırılması, sosyal yaşamın her alanına kadınların erkeklerle eşit bir biçimde katılımının sağlanması gerekmektedir. Eğitim seviyesinin yükselmesi, bireylerin toplumsal cinsiyet rollerine çağdaş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Kadın ve erkek arasında

sosyal yaşamda eşitliğin sağlanması ve kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi için toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin toplumun bilinçlendirilmesi ve bu konuda farkındalık yaratılması son derece önemlidir. Bu nedenle öncelikle toplumun toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Çoğunluğu geleneksel bir yapıya sahip olan toplumumuzda kadına ve erkeğe yüklenen rollerin, üniversite öğrencileri açısından nasıl bir anlam taşıdığının araştırılması son derece önemlidir (Vefikuluçay vd. 2009: 778). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi, gelecek neslin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerini eşitlikçi bir biçimde şekillendirmek açısından oldukça önemlidir. Hemşireler ve sağlık çalışanları toplumla ve bireylerle sürekli etkileşim halindedir. Yaşam biçimleri ve bireye yaklaşımlarıyla toplumda iyi birer rol modeli olup, iyi örnekler temsil edebilirler. Cinsiyeti nedeniyle kadının yaşadığı sağlık sorunlarının azaltılmasında ve önlenmesinde sağlık ekibi içerisinde yer alan hemşirelerin önemli rolü bulunmaktadır. Hemşireler kadınlara yaşamları boyunca farklı şekillerde sağlık hizmeti sunmaktadırlar. Yapılan çalışmalar kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolü gelişimde anne babayı rol model aldığını göstermektedir. Bu nedenle anne-babanın bilinçlendirilmesi önem arz etmekte ve özellikle bireylere toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi bakış açısını kazandırma konusunda hemşirelere önemli görevler düşmektedir. Bu hemşireliğin temel amaçlarından olay bireyin, ailenin ve toplumun sağlıkla ilgili ihtiyaç duyduğu konularda eğitim ve danışmanlık hizmetinin bir gereğidir. Ayrıca hemşirelerin kendilerinin de toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi bakış açısına sahip olmaları, hem hemşirelerin hizmet verdiği bireylerin eşitlikçi bakış açısına sahip olmalarına hem de güçlenmesi yönünden yol gösterici olacaktır(Atış 2010: 30). Araştırma,Siirt Üniversitesi'nde lisans öğrenimine devam eden hemşirelik öğrencilerinin çalışma yaşamı, toplumsal yaşam, evlilik ve aile yaşamına ilişkin toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki görüşlerini belirleyerek, üniversite eğitim yaşantısına konuyla ilişkili öneriler geliştirmek amacıyla yapılmıştır.

2.Yöntem: Kesitsel tipte olan çalışma 10 Aralık- 15 Ocak 2016 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Siirt Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü birinci ve dördüncü sınıflarda öğrenim gören toplam 240 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada örneklem seçimine gidilmeyerek evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiş olup, 161 öğrenci araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan sosyo-demografik özellikler soru formu ve Zeyneloğlu tarafından geçerlilik güvenirlik çalışmaları yapılan Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği kullanılmıştır (Zeyneloğlu, 2011:409). Sosyo-Demografik Özellikler Soru Formu; öğrencilerin tanıtıcı özelliklerini içeren; cinsiyet, yaş, medeni durum, aile yapısı gibi bilgileri içeren toplam 12 sorudan

oluşmuştur, Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği, Zeyneloğlu ve Terzioğlu (2011) tarafından geliştirilen 38 madde ve beş alt boyut içermektedir. Alt boyutları, *'eşitlikçi cinsiyet rolü', 'kadın cinsiyet rolü', 'evlilikte cinsiyet rolü', 'geleneksel cinsiyet rolü', 'erkek cinsiyet rolü'*nden oluşmaktadır. 5'li likert tipindeki bu ölçek, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutum cümlelerine; 'tamamen katılıyor' ise 5 puan, 'katılıyor' ise 4 puan, 'kararsız' ise 3 puan, 'katılmıyor' ise 2 puan, 'kesinlikle katılmıyor' ise 1 puan alacak şekilde puanlandırılmıştır. Bu puanlama sonucuna göre en yüksek puan '190', en düşük puan ise '38' olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınan en yüksek değer, öğrencinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin 'eşitlikçi tutuma sahip' olduğunu, en düşük değer ise, öğrencinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin 'geleneksel tutuma sahip' olduğunu göstermektedir. Verilerin değerlendirilmesinde; sayı, yüzdelik, ortalama, bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve bağımsız gruplarda testi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın yapılabilmesi için Sağlık Yüksekokulu Müdürlüğünden yazılı izin alınmıştır. Ayrıca çalışma kapsamına alınan öğrencilerden de sözel onam alınmıştır.

3.Bulgular

31.Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri (S:161)

Tanıtıcı Özellikleri	S	%
Sınıf		
1.Sınıf	59	36.6
4.Sınıf	102	63.4
Yaş		
18-20	46	28.5
21-23	87	54
24-38	28	17.5
Cinsiyet		
Kadın	71	44.1
Erkek	90	55.9
Medeni Durum		
Evli	14	8.6
Bekar	147	91.4
Ekonomik Durum		
İyi	37	23
Orta	109	67.7
Kötü	15	9.3
Anne Eğitimi		
1.Okur yazar değil	78	48.4

2.İlköğretim Mezunu	71	44.9
3.Lise ve Üzeri	12	6.7
Baba Eğitim		
1.Okur- yazar değil	24	14.9
2.İlköğretim Mezunu	91	56.5
3.Lise ve Üzeri	46	31.6
Uzun yaşadığı yer		
1.İl	72	44.7
2.İlçe	63	39.1
3.Köy	26	16.1
Aile Yapısı		
Çekirdek aile	92	57.1
Geniş aile	63	39.1
Parçalanmış aile	6	3.7
Çalışma Durumu		
Çalışıyor	14	8.7
Çalışmıyor	147	91.3
Kardeş Durumu		
Tek Çocuk	2	1.2
Kardeşi var	159	98.8

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri incelendiğinde; öğrencilerin yaş ortalamaları 21.85±2.7 (minimum 17, maksimum 34), %36.6'sı birinci sınıf, %63.4'ü dördüncü sınıf, %44.1'i kadın, %55.9'u erkek, %8.6'sı evli, %57.1'u çekirdek aileye sahip, öğrencilerin annelerinin %44.9'u, babaların %56.5'i ilköğretim mezunu, %71.9'unun ekonomik durumları orta düzeyde, %67.7'i en uzun süredir il merkezinde yaşadığı ve %98.8'sinin en az bir kardeşi olduğu saptanmıştır.

3.2Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri İle Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

Sosyodemografik Özellikleri	S %	X±SS	Anlamlılık
Sınıf			
1.Sınıf	59(36.6)	107.00±16.20	t=0.22
4.Sınıf	102 (63.4)	107.64±18.61	p=0.557
Cinsiyet			
Kadın	71 (44.1)	102.94±17.91	t=-3.092
Erkek	90 (55.9)	111.44±16.84	p=0.762
Yaş			
18-20	46 (28.5)	107.46±21.57	KW=0.70
21-23	87 (54)	107.68±15.38	p=0.99
24-38	28 (17.5)	108.06±18.63	
Medeni Durum			
Evli	14 (8.6)	101.5±10.76	t=-1.39
Bekar	147 (91.4)	108.26±18.07	p=0.128
Anne Eğitimi			
Okur yazar değil	78 (44.7)	109.34±17.73	KW=0.794
İlköğretim Mezunu	71 (39.1)	103.42±16.52	p=0.55
Lise ve Üzeri	12(16.1)	109.28±21.00	
Baba Eğitim			
Okur- yazar değil	24(14.9)	105.70±16.32	F=0.589
İlköğretim Mezunu	91(56.5)	110.88±17.46	p=0.708
Lise ve Üzeri	46 (31.6)	104.83±17.67	
Yaşadığı Yer			
İl	72 (44.7)	108.20±15.78	KW =3.88
İlçe	63(39.1)	104.63±16.13	**p=0.01**
Köy	26(16.1)	111.96±23.50	
Aile Yapısı			
Çekirdek	92 (57.1)	108.69±18.56	KW =9.26
Geniş	63(39.1)	106.17±16.66	p=0.687
Parçalanmış	6 (3.7)	108.33±18.66	
Çalışma Durumu			
Çalışıyor	14 (8.7)	107.50±15.29	t=-0.029
Çalışmıyor	147 (91.3)	107.64±18.08	p=0.855
Kardeş Durumu			
Tek Çocuk	2 (1.2)	103.00±12.82	t=-690
Kardeşi var	159 (98.8)	110.27±14.34	p=0.316
Ekonomik Durum			
İyi	37(23)	108.16±16.53	KW=0.502
Orta	109 (67.7)	108.55±17.49	p=0.682
Kötü	15 (9.3)	108.53± 15.98	

Araştırmaya katılan öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği puan ortalamaları 107.69±17.77 (minimum 38, maksimum 177) olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin demografik özellikleri ile Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği puan ortalamaları karşılaştırıldığında; birinci sınıf öğrencilerinin ortalama puanları 107.00±16.20, dördüncü sınıf öğrencilerinin 107.64.±18.61'dır. Çok az bir puan yükselişi saptandı ve aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olmadığı saptandı.

Cinsiyetleri ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, kadınların puan ortalamaları 102.94±17.91, erkeklerin 111.44±16.84 arasındaki fark önemli bulunmadığı ancak erkeklerin puan ortalamaları daha yüksek bulunduğu belirlendi. Yaş grupları ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, 18-20 yaş grubu puan ortalaması 107.46±21.57, 21-23 yaş grubu 107.68±15.38 ve 24-38 yaş grubu 108.06±18.63 olarak saptandı, aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli bulunmadığı ancak 24-38 yaş grubunun puan ortalamaları daha yüksek olduğu gözlenmektedir .

Yaşadığı yer ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, ilde yaşayanların puan ortalaması 108.20±15.78, ilçede yaşayanların104.63±16.13 ve köyde yaşayanların 111.96±23.50 olarak saptandı, aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olduğu saptandı (p=0.01).

Aile yapısı ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, aile yapısı çekirdek olanların puan ortalaması 108.69±18.56, geniş aile yapısına sahip olanların106.17±16.66 ve parçalanmış aile yapısına sahip olanların 108.33±18.66 olarak saptandı, aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olmadığı saptandı.

Kardeş durumu ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, tek çocuk olanların puan ortalaması 103.00±12.82, birden fazla kardeşe sahip olanların110.27±14.34 ve aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olmadığı saptandı .

Ekonomik durum ile TCRTÖ puan ortalamaları karşılaştırıldığında, iyi düzeyde olanların puan ortalaması 108.16±16.53, orta olanların108.55±17.49 ve ekonomisi kötü olanların 108.53±15.98 olarak saptandı, aradaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olduğu saptandı.

4.Araştırmanın Sınırlılıkları: Bu araştırma Siirt Üniversitesin de hemşirelik eğitimi alan öğrenciler ile sınırlı kalmıştır.

5.Sonuç ve Öneri: Bu araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin TCRTÖ puan ortalamaları (107.69±17.77) orta düzeyde belirlenmiştir. Öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutuma orta düzeyde sahip oldukları saptanmıştır. Erkek öğrencilerin, kız öğrencilerine göre toplumsal

cinsiyet rollerine ilişkin daha iyi bir puana sahip oldukları, öğrencilerin TCRTÖ puan ortalamaları ile yaşadığı yer arasındaki farkın *istatistiksel* olarak önemli olduğu saptanmıştır.

Toplumsal cinsiyet ile ilgili düzenlenecek sempozyum ve panellerde konunun öğrenciler tarafından tartışılmasının sağlanması ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik kulüplerin ya da öğrenci topluluklarının kurulması ve bu tür etkinliklere erkek öğrencilerin katılımının desteklenmesini önerebiliriz.

Ebeveynlerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerinin ve tutumlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar planlanıp, uygulanmalıdır. Ebeveynlerin toplumsal cinsiyet rollerine yönelik düzenlenecek eğitim programları ile bilinçlendirilerek; toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin farkındalık geliştirmeleri, eşitlikçi tutum ve bakış açısı kazanmaları sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Akın, Ayşe ve Simge Demirel (2003). "Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa Etkileri". C.Ü Tıp Fakültesi Dergisi 25(4): 73-82

Atış, Filiz (2010). “Ebelik/ Hemşirelik 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Balkır, Zehra Gönül (2012). "Toplumsal Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı". TÜBAKKOM 1. Kadın Avukatlar Kurultayı. Ankara: Aydın Barosu Kadın Hukuku Komisyonu. 68-94

Dökmen, Zehra Yaşın (2010). Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Türmen, Tomris (2003). "Toplumsal cinsiyet ve kadın sağlığı." Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın. Ed. A. Akın. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (HÜKSAM)Yayınları.

Vefikuluçay Yılmaz, Duygu vd. (2009). "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Görüşleri". Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi 6(1): 775-792.

Vefikuluçay, Duygu vd. (2007). "Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açıları". Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 14(2): 26-38.

Türkiye'de Cinsiyet Uçurumu Endeksinin 10 yıllık değişiminin incelenmesi

Rukiye Aylaz, Gülsen Güneş

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, rukuye.aylaz@inonu.edu.tr
Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı A.D., gulsen.gunes@inonu.edu.tr

Öz

Amaç ve Kapsam: Cinsiyet Uçurumu Endeksi, dünyada cinsiyete dayalı ayrımların büyüklüğünü ve kapsamını göstermek amacıyla ortaya atılmış bir göstergedir. Cinsiyet Uçurumu Endeksi, erkekler ve kadınlar arasındaki cinsiyet ayrımını dört temel kategoride (alt endekste) incelemektedir. Bu alt endeksler ekonomik katılım ve fırsat, eğitime katılım, sağlık ve sağ kalım ve politik güçlenme şeklindedir. Toplam 14 gösterge kullanılarak endeks hesaplanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Dünya Ekonomik Forumunun son 10 yılda yayımladığı Cinsiyet uçurumu İndeksi raporlarının incelenerek Türkiye'nin son 10 yıldaki değişiminin incelenmesidir.

Yöntem: Dünya Ekonomik Forumu'nun her yıl yayımladığı Cinsiyet Uçurumu (GGS) İndeksinin yayımlandığı raporlar, ilk çıktığı yıl olan 2006, sonra sırasıyla her yıl çıkan raporlar ve en son olarak da 2016 da yayımlanan olmak üzere 11 raporda Türkiye'nin toplamda aldığı cinsiyet uçurumu skoru ve diğer ülkeler arasındaki sıralaması, daha sonra da endeksin alt kategorileri olan ekonomik katılım, eğitime katılım, sağlık ve sağ kalım ve politik güçlenme alanlarındaki skorları ve diğer ülkeler arasındaki sıralamaları incelenmiştir.

Sonuç: Cinsiyet Uçurumu İndeksi 2016'da Türkiye'nin sıralaması 144 ülke içerisinde 130. Sıradadır. Türkiye'nin sıralamasının Cinsiyet Uçurumu İndeksine göre alt düzeyde olması özellikle kadının ekonomik katılımda geride kalmasından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Cinsiyet uçurumu Endeksi, Dünya Ekonomik Forumu

Analysing of Ten Years Change in Gender Gap Score in Turkey

Abstract

Purpose and Scope: The Gender Gap Score is a display designed to show the magnitude and scope of sex-based distinctions in the world. The Gender Gap Score examines the gender gap between men and women in four main categories (the bottom end). These sub-indices are economic participation and opportunity, education participation, health and survival and political empowerment. The index is calculated using a total of 14 indicators.

Our aim in this study is to examine the changes in Turkey over the past 10 years by examining the Gender Gap Score (GGS) reports published by the World Economic Forum in the last 10 years.

Method: Reports published by the World Economic Forum annually on the Gender Gap Score (GGS) are published in the first year of the year 2006, then annually in the yearly reports, and lastly in the year 2016, Score and ranking among other countries, followed by scores on economic participation, education participation, health and survival and political empowerment, and sub-categories of the index, as well as the rankings among other countries.

Conclusion: In 2016, Turkey's ranking was 130 in the GGS order among 144 countries. The low ranking of Turkey's ranking according to the Gender Gap Score Index stems mainly from the fact that women are lagging behind in economic participation.

Keywords: Gender, Gender Gap Score, World Economic Forum

1.Giriş

Toplumsal cinsiyet "kadın veya erkek olmakla ilişkilendirilen sosyal, davra-nışsal ve kültürel özellikler, beklentiler ve normları ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ise, bu unsurların kadın ve erkeğin birbirleriyle olan ilişkisini nasıl belirlediğini ve bunun sonucunda bu iki cinsiyet arasında doğan güç farklılıklarını ifade eder" Toplumsal cinsiyet eşitliği aynı zamanda bir kalkınma aracı olarak da önemlidir (1). Uluslararası kuruluşların bu kapsamda geliştirmiş oldukları çok sayıda endeks arasında en bilinenlerden birisi Dünya Ekonomik Forumunun 2006 yılından itibaren yayınladığı Cinsiyet Uçurumu Endeksi Raporudur. Cinsiyet Uçurumu Endeksi, dünyada cinsiyete dayalı ayrımların büyüklüğünü ve kapsamını göstermek amacıyla ortaya atılmış bir göstergedir. Cinsiyet Uçurumu Endeksi, erkekler ve kadınlar arasındaki cinsiyet ayrımını dört temel kategoride (alt endekste) incelemektedir. Bu alt endeksler ekonomik katılım ve fırsat, eğitime katılım, sağlık ve sağ kalım ve politik güçlenme şeklindedir. Toplam 14 gösterge kullanılarak endeks hesaplanmaktadır (2).

Ekonomik katılım ve fırsat alt endeksinde; kadın işgücüne katılım oranının, erkek işgücüne katılım oranına oranı, benzer işte çalışan kadınlar ve erkekler arasında ücret eşitliği (kadın/erkek değerine dönüştürülen), kadının gelirinin erkeğin gelir değerine oranı, kanun yapıcı ve üst düzey yönetici kadın sayısının erkek sayısına oranı ile mesleki ve teknik çalışan kadın sayısının erkek sayısına oranı göstergeleri yer almaktadır.

Eğitime katılım alt endeksinde; kadın okuryazarlık oranının erkek okuryazarlık oranına oranı, ilköğretimde kadın net okullaşma oranının erkek net okullaşma oranına oranı, ortaöğretimde kadın net okullaşma oranının erkek net okullaşma oranına oranı, yükseköğretimde kadın net okullaşma oranının erkek net okullaşma oranına oranı göstergeleri bulunmaktadır.

Sağlık ve sağ kalım alt endeksinde ise; doğumda cinsiyet oranı (kadın/erkek değerine dönüştürülen) ve kadınlar için sağlıklı beklenen ömür değerinin, erkekler için sağlıklı beklenen ömür değerine oranı göstergeleri yer almaktadır.

Politik güçlenme alt endeksinde de; Parlamentodaki kadın koltuk sayısının erkek koltuk sayısına oranı, Bakanlık düzeyindeki kadın sayısının erkek sayısına oranı, kadınların devlet ya da hükümet başkanı olarak geçirdiği yıl sayısının (son 50 yıl) erkeklerin geçirdiği yıl sayısına oranı göstergeleri kapsanmaktadır (2).

Bu çalışmanın amacı, Dünya Ekonomik Forumunun son 10 yılda yayımladığı Cinsiyet uçurumu İndeksi raporlarının incelenerek Türkiye'nin son 10 yıldaki değişiminin incelenmesidir.İnsan hakları evrensel bildirisinde "tüm kadın ve erkekler ayrımcılığa uğramadanyaşama, sağlık, eğitim ve çalışma haklarından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptirler"denilmektedir. Ancak geçmişten günümüze baktığımızda; toplumsal yaşamın birçok alanındaerkek ve kadın arasında bir eşitsizlik modeli görülmektedir. Bu eşitsizlik modeli özellikle ekonomik, toplumsal yaşam, evlilik ve aile yaşamı gibi alanlarda daha fazla göze çarpmaktadır (8,9). Bu alanlardaki eşitsizliklerin kadınların toplumsal statülerini olumsuz yönde etkilemesinin önüne geçilmesinin gerekliliği ilk defa 1995 yılında Pekin'de yapılan 4. Dünya Kadın Konferansı'nda ele alınmıştır. Bu konferansta kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için toplumsal cinsiyet bakış açısının tüm program ve politikalara yerleştirilmesinin gerekliliği ortaya konmuştur (8,9). Bu nedenle toplumsal cinsiyet kavramının tanımında biyolojik farklılıklar değil, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili değerler, beklentiler, yargılar ve roller bulunmaktadır (9).

Günümüzde gelişmiş olan ülkelerde, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları, artık insan haklarının bir gereği olarak düşünülmekte, kadınların sosyal olarak, siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda hayata erkeklerle eşit olarak katılmaları kalkınmanın bir gereği olarak görülmektedir. Bu kabul ediş ve değerlendirme, uluslararası platformda kabul edilen insan hakları belgelerinde, uluslararası sözleşmelerde yer almaktadır. Buna rağmen bir çok ülkede hayatın temel alanları olan eğitim, sağlık, çalışma hayatı, siyaset ve karar alma mekanizmalarına katılım açısından fırsat eşitliğinin sağlanamadığı görülmektedir (10).

Toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının kuramsal altyapısında, 'cinsiyet' (sex) ile 'toplumsal cinsiyet' (gender) arasındaki ayrım kullanılmaktadır. 'Cinsiyet' kavramı, kadınlar ile erkekler arasındaki genetik, biyolojik, fizyolojik farklılıklar anlamına gelirken, 'Toplumsal Cinsiyet' kavramı, kadın ve erkek olarak toplumun bize yüklediği sorumlulukları ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet, "Toplum kadın ve erkek olarak bizden ne beklemektedir?" sorularına cevap veren bir kavramdır.

Toplumsal cinsiyet ilişkileri, hayatın birçok alanında erkeklerin daha baskın olduğu, kadınların genellikle ikinci plana itildiği eşit olmayan güç ilişkisi içermektedir. Erkekler ve erkeklere atfedilen işlevlere ve görevlere verilen değer, birçok açıdan kadınlara ve kadınlara atfedilen işlevlere ve görevlere verilen değerden daha büyüktür (10).

2006 yılından beri yayımlanan Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi Raporu, kadınlar ve erkekler arasındaki cinsiyet eşitsizliklerine ait farklı uçurumları 4 temel alanda geliştirdiği göstergeler yardımıyla

ortaya koymayı amaçla-maktadır. Bu 4 temel alan; sağlık, eğitim, ekonomi ve politika olarak seçil-mekte ve 4 temel alt endeks seti ve değişkenleri aşağıdaki şekilde oluşturulmaktadır (WEF, 2016: 4):

1) Ekonomik Katılım ve Fırsat Endeksi: Kadın işgücüne katılım oranı-nın erkek işgücüne katılımı oranına oranı, benzer işlerde çalışan kadın ve erkeklerin ücretlerine ilişkin anket verileri, kadınların tahmini kazançlarının erkeklerinkine oranı, kadın parlamenter ve yöneticilerin erkeklerinkine oranı, kadın profesyonel ve teknik çalışanların erkeklerinkine oranı.

2) Eğitime Katılım Endeksi: Kadın okuryazarlık oranının erkek okur-yazarlık oranına oranı, kadın net ilköğretim okullaşma oranının erkeklerinkine oranı, kadın net ortaöğretimde okullaşma oranının erkeklerinkine oranı, kadınların yükseköğretime kayıt yaptırma oranlarının erkeklerinkine oranı.

3) Sağlık ve Hayatta Kalma Endeksi: Doğumda cinsiyet oranı (kadınların erkeklere oranı), kadınlarda beklenen sağlıklı yaşam süresi-nin, erkeklerinkine oranı.

4) Politik Güçlenme Endeksi: Parlamentodaki kadın sayısının erkek sayısına oranı, Bakanlık seviyesindeki kadın sayısının erkek sayısına oranı, son 50 yıl içinde kadınların devlet ya da hükümet başkanı olarak geçirdiği yıl sayısının erkeklerin geçirdiği yıl sayısına oranı (3,11).

2.Yöntem:Dünya Ekonomik Forumu'nun her yıl yayımladığı Cinsiyet Uçurumu (GGS) İndeksinin yayımlandığı raporlar, ilk çıktığı yıl olan 2006, sonra sırasıyla her yıl çıkan raporlar ve en son olarak da 2016 da yayımlanan olmak üzere 11 raporda Türkiye'nin toplamda aldığı cinsiyet uçurumu skoru ve diğer ülkeler arasındaki sıralaması, daha sonra da endeksin alt kategorileri olan ekonomik katılım, eğitime katılım, sağlık ve sağ kalım ve politik güçlenme alanlarındaki skorları ve diğer ülkeler arasındaki sıralamaları incelenmiştir. Cinsiyet uçurumu arttığında 0'a yakın, azaldığında 1'e yakın değer almaktadır. Sıralamada ise birinci sırada bulunan ülke cinsiyetler arası uçurumun en az olduğu ülkedir. GGS, Ekonomiye katılım, eğitim, sağlık ve politik katılım skorlarının yıllara göre değişimi için Lineer Regresyon Analizi yapılmıştır.

3.Bulgular: Küresel Cinsiyet Uçurumu İndeksi 2016 raporuna göre ilk 15 ve son 15 de bulunan ülkeler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: 2016 yılı Cinsiyet Uçurumu İndeksine (GGS) göre ilk 10 ve son 10 sıralarında bulunan ülkeler

Sıra	İlk 10 da bulunan ülkeler	GGS	Sıra	Son 10da bulunan ülkeler	GG
1	İzlanda	0.874	135	Lübnan	0.598
2	Finlandiya	0.845	136	Fildişi Sahili	0.597
3	Norveç	0.842	137	Morokko	0.597
4	İsveç	0.815	138	Mali	0.591
5	Rwanda	0.800	139	İran	0.587
6	İrlanda	0.797	140	Çad	0.587
7	Filipinler	0.786	141	Suudi Arabistan	0.583
8	Slovenya	0.786	142	Suriye	0.567
9	Yeni Zelanda	0.781	143	Pakistan	0.556
10	Nikaragua	0.780	144	Yemen	0.516

Tablo 2'de Türkiye'nin Cinsiyet uçurumu İndeksi ve alt kategorilerini oluşturan ekonomik katılım, eğitime katılım, sağlık ve sağ kalım ve politik güçlenme alanlarındaki skorları 2006 yılından itibaren verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Yıllara göre Toplam GGS, Eğitim Skoru, Sağlık Skoru ve Politik Katılım skoru anlamlı olarak değişiklik göstermiştir. Ancak Ekonomik Skorda anlamlı bir değişim görülmemiştir.

Tablo 2: Türkiye'de Cinsiyet Uçurumu Skoru(GGS) ve alt kategorileri Skorlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	GGS	Ekonomiye Katılım	Eğitim	Sağlık	Politik Katılım
2006	0.585	0.434	0.885	0.969	0.052
2007	0.577	0.431	0.854	0.971	0.052
2008	0.584	0.412	0.890	0.971	0.068
2009	0.583	0.400	0.892	0.971	0.068
2010	0.588	0.386	0.912	0.976	0.077
2011	0.595	0.385	0.920	0.976	0.097
2012	0.601	0.414	0.930	0.976	0.087
2013	0.608	0.427	0.943	0.976	0.087
2014	0.618	0.453	0.953	0.980	0.088
2015	0.624	0.459	0.957	0.980	0.103
2016	0.623	0.464	0.958	0.980	0.090
R^2	0.910	0.327	0.909	0.914	0.781
P	0,001	0,066	0.001	0.001	0.001

Tablo 3'de Yıllara göre GGS ve alt kategorilerinde katılan ülkeler arasında kaçıncı sırada olduğumuz belirtilmiştir. 2006 yılında Türkiyenin sıralaması, sıralamaya katılan 115 ülke arasında GGS sıralamasında 105, 2007 yılında 128 ülke arasında 121, 2008 yılında 130 ülke arasında 123, 2009 yılında 134 ülke arasında 129, 2010 yılında 134 ülke arasında 126, 2011 yılında 135 ülke arasında 124, 2013 yılında 136 ülke arasında 120, 2014 yılında 142 ülke arasında 125, 2015 yılında 145 ülke arasında 130 olmuştur. Son çalışmada 144 ülke kapsanmıştır. Türkiye 130. Sıradadır. Bu bulgu özellikle kadınların iş gücüne katılım oranlarındaki düşüklükten kaynaklanmaktadır. Kadının sağlık göstergelerinde ise son on yılda iyileşme olmuştur(3,4,5,6,7). Sağlık yönünden 2014, 2015 ve 2016 yıllarında 32 ülkeyle birlikte 1. Sırada yer almıştır.

Tablo 3:

Yıl	Ülke sayısı	GGS sıra	Ekonomiye katılım sıra	Eğitim sıra	Sağlık sıra	Politik katılım sıra
2006	115	105	106	92	85	96
2007	128	121	118	110	87	108
2008	130	123	124	108	88	106
2009	134	129	130	110	93	107
2010	134	126	131	109	61	99
2011	135	122	132	106	62	89
2012	135	124	129	108	62	98
2013	136	120	127	104	59	103
2014	142	125	132	105	1	113
2015	145	130	131	105	1	105
2016	144	130	129	109	1	113

Şekil 1: Türkiye'de Cinsiyet Uçurumu Skoru(GGS) ve alt kategorileri Skorlarının Yıllara Göre Dağılımı

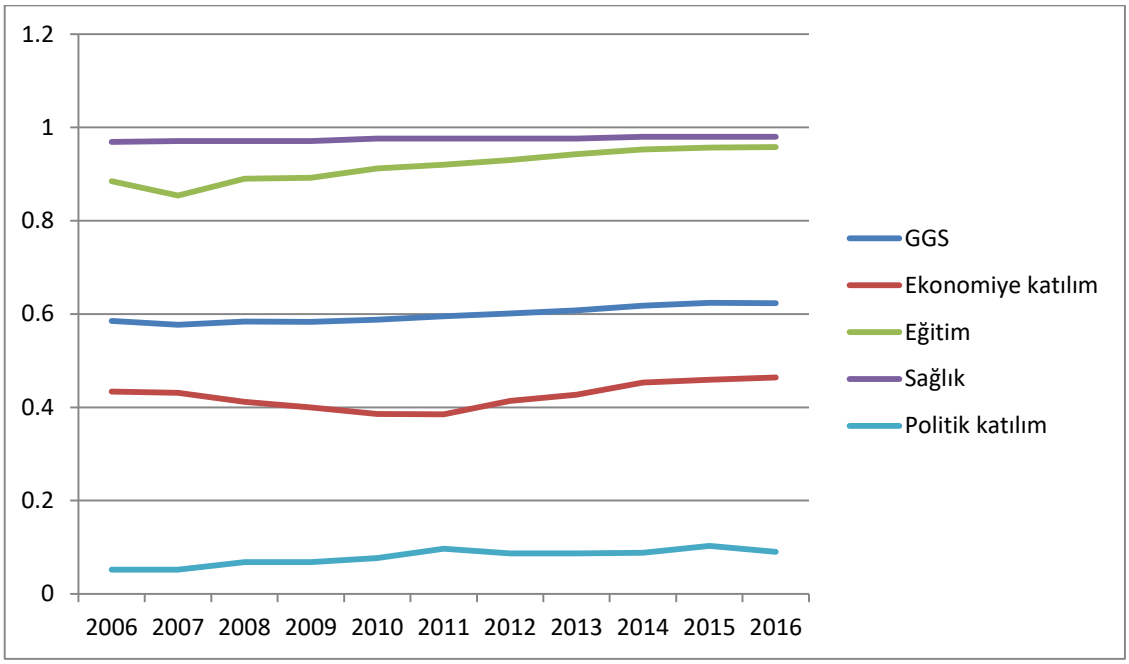

4.Sonuç

Türkiye Dünya Ekonomik Forumunun her yıl yayımladığı Cinsiyet uçurumu indeksine göre oldukça alt sıralarda yer almaktadır. Cinsiyetler arasındaki farkları ölçen farklı indeksler vardır. Bu indeks 14 alt göstergeden oluşmaktadır ve genellikle kadınların erkeklere oranı kıyaslanmıştır. Burada bazı alt kategoriler kullanılmıştır. Türkiye'nin sıralamasının bu kadar alt düzeyde olması özellikle kadının ekonomik katılımda geride kalmasından kaynaklanmaktadır. Yıllara göre bakıldığında ekonomik katılım anlamında bir değişiklik olmadığı görülmüştür.. Eğitim ve politik katılımda yıllara göre skorlarda artış vardır. Sağlık bakımından 32 ülkeyle birlikte birinci Sırada yer almaktayız. Kadınlar ve erkekler arasında ekonomik katılım ve fırsatlar açısından özellikle kadınların aleyhine olan bir durum görünmektedir. Çalışma yaşamındaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadelede doğru ve sağlıklı veri kaynaklarını elde etmek önemlidir. Türkiye'de kayıt dışı, yarı zamanlı veya geçici çalışan kadınların durumu da ortaya konulmalıdır. Kadın emeği ve işgücüne dair verilerin gerçekliği yansıtacak şekilde toplanması ve analiz edilmesi yönünde çabalar gereklidir.Yine de işsizlikle ilgili bulgular, kadınların işsizlik oranlarının erkeklerin işsizlik oranlarından daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (12).

Cinsiyet eşitsizliğinin ölçülmesi, sorunun büyüklüğünün net biçimde ortaya konması bakımından önemlidir. Kadınların ev içerisinde gerçekleştirdikleri ücretsiz çalışmalar ve bakım işleri toplumsal cinsiyet endeksle-rindeki eksik noktalardandır ve bu bileşenlerin de endekslere katılması oldukça önemlidir. Ölçüm yöntemleri fark etmeksizin, endekslerde mutlaka kadınların evdeki faaliyetleri ve

bakım hizmetlerini yerine getirirken harcadığı ücretsiz emeğini dikkate alacak bir gösterge yer almalıdır (11).

Kaynaklar

1. DÜNYA BANKASI, (2011). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma, Dünya Kalkınma Raporu 2012 Genel Bakış, 64665 V1, Washington DC.
2. TÜİK cinsiyet uçurumu İndeksi. ttp://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=istendeks (Erişim tarihi 17.03.2017)
3. Global Gender gap Report 2016. http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/ (erişim tarihi: 17.03.2017)
4. Global Gender Gap Report 2015. http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015 (Erişim tarihi: 17.03.2017)
5. Global Gender Gap Report 2014. http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015 (Erişim tarihi: 17.03.2017)
6. Global Gender Gap Report 2013. http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015 (Erişim tarihi: 17.03.2017)
7. Global Gender Gap Report 2012. http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015 (Erişim tarihi: 17.03.2017)
8. World Health Organization. 1998. Gender and health, Technical paper. Switzerland, pp. 5-20.
9. DV Yılmaz, S Zeyneloğlu, S Kocaöz, S Kısa, L Taşkın, Eroglu K. Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. 2009; 6(1): 775-92
10. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı. 2008–2013. TC. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. Ankara, 2008.
11. Karakaş B, Çevik ÖC.Cinsiyet eşitsizliğinin ölçülmesi: küresel cinsiyet uçurumu endeksine eleştirel bir yaklaşım. Emek ve Toplum. 2016 5(3): 67-81
12. Türkiye'de Kadın İş gücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara 2014.

İktisat Bölümü Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rolleri Hakkındaki Düşünceleri

Çiğdem Tekin, Gülsen Güneş, Rukiye Aylaz

Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı A.D., e-posta: cigdem.oz@inonu.edu.tr
Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı A.D., e-posta: gulsen.gunes@inonu.edu.tr
Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, e-posta: rukuye.aylaz@inonu.edu.tr

Öz

Toplumsal cinsiyet, biyolojik olarak kadın veya erkek olmaktan farklı olarak, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini ve toplumun kişilerden 'kadın' veya 'erkek' olarak beklediği rollerini açıklar. Biz bu çalışma ile İktisat Fakültesi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin düşüncelerini öğrenmeyi amaçladık. Araştırmanın evrenini, İnönü Üniversitesi öğrenim gören İktisat Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem seçilirken $N.t^2.p.q/d^2(N-1)+t^2.p.q$ formülü kullanılmıştır ve minimum örneklem büyüklüğü 278 olarak bulunmuştur. Veri toplama aracı olarak oluşturulan anketler iki formdan oluşmaktadır. İlki "Demografik Bilgi Formu", ikincisi ise öğrencilerin 'toplumsal cinsiyet rollerine' hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla literatür bilgisi doğrultusunda oluşturulan, dörtlü likert tipinde olan ifadelerdir. Öğrencilerin % 52.1'i erkek, %47.9'si kadındır. 'Kadınlar evlerinde ev işlerini yönetsinler ülke yönetimini erkeklere bıraksınlar' ifadesine kız öğrencilerin %7.5'i, erkek öğrencilerin ise %29.1'i kesinlikle katıldığını söylemişlerdir. 'Kocasının maddi durumu iyi olan bir kadının çalışmasına gerek yoktur' ifadesine kızların %4.8'i, erkeklerin %22.4'ü kesinlikle katıldığını belirtmişlerdir. Toplumsal cinsiyet rolleri açısından kız ve erkek öğrencilerin verdikleri cevaplar arasında önemli farklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet rolleri, öğrenci.

Thoughts on the Gender Roles of Students in Economics Department

Abstract

Gender describes the social and cultural definition of man as a woman, the way in which societies distinguish between the two sexes, and the social roles that society expects to be 'women' or 'men'. We aimed to learn about the gender roles of the Faculty of Economics students.The student set is composed of students from Economics Department who are studying at Inönü University.When the sample is selected, the formula $N.t^2.p.q.q/d^2(N-1)+t^2.p.q$ is used and the minimum sample size is 278.The questionnaires consist of two forms.The first is the "Demographic Information Form" and the second one is the question in the type of four likert which is formed according to the literature information in order to learn the thoughts about the perceptionof gender of the students.52.1% of the students were male,47.9% were female. 7.5% of the female students and 29.1% of the male students definitely participated in the statement 'Women manage their housework at home and leave the management of the country to men'. 4.8% of the female and 22.4% of the male definitely participated in the phrase 'a husband does not need a good woman to work.There were significant differences between male and female students in terms of gender roles.

Key words: Perception of gender, student.

1.Amaç ve Kapsam: Toplumsal cinsiyet, biyolojik olarak kadın veya erkek olmaktan farklı olarak, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini ve toplumun kişilerden 'kadın' veya 'erkek' olarak beklediği toplumsal rollerini açıklar (Ecevit, 2011: 4). Toplumsal cinsiyet perspektifi, istihdamdan, eğitime, karar alma mekanizmalarına katılımdan ekonomik kaynaklara ve sağlığa erişime kadar toplumsal yaşamın her alanına yeniden bakmayı, kadın ve erkek açısından eşitsizlikleri görünür kılmayı amaç edinmiştir (Genderand Natural Disasters. Ekim 2015).

Dünya Kalkınma Raporu (WDR) toplumsal cinsiyet eşitsizliği örüntülerinin iki sebepten ötürü önemli olduğunu savunmaktadır. Öncelikle, toplumsal cinsiyet eşitliği kendi içinde önemlidir, çünkü kişinin kendi seçtiği hayatı yaşayabilme ve mutlak mahrumiyete düşmeme yetisi temel bir insan hakkıdır ve kadın veya erkek herkes için eşit olmalıdır. İkinci olarak, toplumsal cinsiyet eşitliği araçsal yönüyle de önemlidir, çünkü daha fazla cinsiyet eşitliği ekonomik verimliliğe ve diğer kilit kalkınma sonuçlarına ulaşılmasına katkıda bulunur.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği bir kalkınma aracı olarak da önemlidir. Kadınların eğitime, ekonomik fırsatlara ve üretkenliğe erkeklerle aynı düzeyde erişebilmesini önleyen engelleri kaldırmak birçok kazanımı da beraberinde getirir. Ayrıca kadınların mutlak ve göreli statülerinin iyileştirilmesi, birçok kalkınma sonucunu da besler. Sosyal ve siyasi açıdan da, kadınlar ve erkeklerin, kararlar alma ve politikaları şekillendirmek için eşit şansa sahip oldukları alan yaratmak; zaman içinde temsil gücü daha yüksek, daha içermeci kurumların ve politika tercihlerinin önünü açarak daha iyi bir kalkınma alanı sunacaktır (Dünya Kalkınma Raporu 2012). Kadın ve erkek arasında sosyal yaşamda eşitliğin sağlanması ve kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi için toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin toplumun bilinçlendirilmesi ve bu konuda farkındalık yaratılması son derece önemlidir. Bu nedenle öncelikle toplumun toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Toplumumuzda kadına ve erkeğe yüklenen rollerin, üniversite öğrencileri açısından nasıl bir anlam taşıdığının araştırılması son derece önemlidir (Vefikuluçay vd. 2009: 778). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi, gelecek neslin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerini eşitlikçi bir biçimde şekillendirmek açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan biz bu çalışma ile İktisat Fakültesi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin düşüncelerini öğrenmeyi amaçladık.

2.Yöntem: Araştırmanın evrenini 2016-2017 Eğitim Öğretim yılları arasında, İnönü Üniversitesi Merkez Kampüsünde öğrenim gören İktisat Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem seçilirken hedef kitledeki birey sayısının bilinmesi durumunda uygulanan $N.t^2.p.q/d^2(N-1)+t^2.p.q$ formülünü kullanılmıştır. Bu formüle göre minimum örneklem büyüklüğü 278 olarak bulunmuştur. Anket uygulaması sonucunda değerlendirmeye alınmayacak, eksik doldurulabilecek anketler olabileceği düşüncesi ile örneklem büyüklüğü 280 olarak belirlenmiştir. Örneklem seçiminde tabakalı rastgele örnekleme yöntemi kullanılmış olup, her bir sınıfın ağırlığına göre basit rastgele olarak öğrenciler seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak oluşturulan anketler iki formdan oluşmaktadır. İlki "Demografik Bilgi Formu", ikincisi ise öğrencilerin 'toplumsal cinsiyet rollerine' hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla literatür bilgisi doğrultusunda oluşturulan, dörtlü likert tipinde olan ifadelerdir.

İstatistiksel analizlerde, tanımlayıcı bulgular için frekans ve yüzdelikler, diğer analizler için de ki-kare testleri kullanılmış olup ve tüm değerlendirmelerde $p<0.05$ düzeyi anlamlı kabul edilmiştir.

3.Bulgular: Çalışmaya katılan öğrencilerin %52.1'i kadın, %47.9'u erkektir. En yüksek yüzdeler ile öğrencilerin %45.7'si 21-22 yaş aralığında, %28.9'unun baba eğitim durumları ilkokul, %37.9'unun annelerinin eğitim durumu ilkokuldur. Öğrencilerin %42.9'u ailesi ile birlikte evde yaşadığını ifade etmiştir. Öğrencilerin %61.1'i ekonomik durumlarını normal olarak, %20.0'ı iyi olarak, %18.9'u ise kötü olarak ifade etmiştir (Tablo 1).

Öğrencilerin toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki düşüncelerinin dağılımına bakıldığında, 'Kadınlar evlerinde ev işlerini yönetsinler ülke yönetimini erkeklere bıraksınlar' ifadesine kız öğrencilerin %7.5'i, erkek öğrencilerin ise %29.1'i kesinlikle katıldığını söylemişlerdir. 'Kocasının maddi durumu iyi olan bir kadının çalışmasına gerek yoktur' ifadesine kızların %4.8'i, erkeklerin %22.4'ü kesinlikle katıldığını belirtmişlerdir. 'Kaynaklar kısıtlı olduğunda, yalnızca erkekler okula gönderilmelidir' ifadesine kız öğrencilerden sadece 1'i kesinlikle evet derken, erkek öğrencilerden ise 7'si kesinlikle evet demiştir. 'Kadın yanlış bir şey yaptığında, eşi ona vurabilir' ifadesine kız öğrencilerin hiçbiri, erkek öğrencilerin ise %10.4'ü kesinlikle katılıyorum demiştir. 'Erkekler, politikaya kadınlardan daha çok uygundur' ifadesine kız öğrencilerin %4.8'i kesinlikle katılıyorum, erkek öğrencilerin ise %18.7'si kesinlikle katılıyorum demiştir. 'Bir kadın için kocasının kariyerine yardımcı olması, kendisinin kariyer yapmasından daha

önemlidir' ifadesine kız öğrencilerin %5.5'i, erkek öğrencilerin ise %26.9'u kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermişlerdir (Tablo 2).

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki düşüncelerine bakıldığında, kız öğrencilerin 'Kadınlar evlerinde ev işlerini yönetsinler ülke yönetimini erkeklere bıraksınlar' ifadesine kız öğrencilerin %13.7'si, erkek öğrencilerin ise %39.6'sı katıldığını (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) söylemişlerdir ($p<0.05$). 'Kocasının maddi durumu iyi olan bir kadının çalışmasına gerek yoktur' ifadesine kızların %15.1'i, erkeklerin %46.3'ü katıldığını (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) belirtmişlerdir ($p<0.05$). 'Kaynaklar kısıtlı olduğunda, yalnızca erkekler okula gönderilmelidir' ifadesine kız öğrencilerden %2.1'i, erkek öğrencilerin ise %10.4'ü katılıyorum (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) demiştir ($p<0.05$). 'Kadın yanlış bir şey yaptığında, eşi ona vurabilir' ifadesine kız öğrencilerin %4.1'i, erkek öğrencilerin ise %14.9'u katılıyorum (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) demiştir ($p<0.05$). 'Bir kadın için kocasının kariyerine yardımcı olması, kendisinin kariyer yapmasından daha önemlidir' ifadesine kız öğrencilerin %10.3'ü, erkek öğrencilerin ise %45.5'i katılıyorum (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) şeklinde cevap vermişlerdir ($p<0.05$) (Tablo 3)

Tablo 1. Öğrencilerin Sosyo-demografik Özellikleri

Sosyo-demografik Özellikler	**Sayı(n)**	**%**
Cinsiyet		
Kadın	146	52.1
Erkek	134	47.9
Yaş		
20 ve altı	86	30.7
21-22	128	45.7
23 ve üstü	66	23.6
Sınıf		
Birinci sınıf	66	23.6
İkinci sınıf	70	25.0
Üçüncü sınıf	70	25.0
Dördüncü sınıf	74	26.4
Babalarının Öğrenim Durumu		
Okur-yazar değil	12	4.3
Okur-yazar	21	7.5
İlkokul	81	28.9
Orta okul	58	20.7
Lise	67	23.9
Lisans ve üstü	41	14.6

Annelerinin Öğrenim Durumu		
Okur-yazar değil	47	16.8
Okur-yazar	33	11.8
İlkokul	106	37.9
Ortaokul	42	15.0
Lise	32	11.4
Lisans ve üstü	20	7.1
Gelir Durumu		
1400 TL ve altı	87	31.1
1401-2400 TL	100	35.7
2401-3400 TL	57	20.4
3401 TL ve üstü	36	12.9
Çalışma Durumu		
Evet	25	8.9
Hayır	255	91.1
Barınma Yeriniz		
KYK	84	30.0
Özel yurt	16	5.7
Arkadaş ile evde	45	16.1
Aile ile	120	42.9
Diğer	15	5.4
En Uzun Süre Yaşanılan Yer		
Köy	60	21.4
İlçe	56	20.0
İl	164	58.6

Tablo 2. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Rolleri Hakkındaki Düşüncelerinin Dağılımı

			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
1.Kadınlar evlerinde ev işlerini yönetsinler ülke yönetimini erkeklere bıraksınlar.	n	Kadın	11	9	36	90
		Erkek	39	14	44	37
	%	Kadın	7.5	6.2	24.7	61.6
		Erkek	29.1	10.4	32.8	27.6
2. Kocasının maddi durumu iyi olan bir kadının çalışmasına gerek yoktur.	n	Kadın	7	15	40	84
		Erkek	30	32	37	35
	%	Kadın	4.8	10.3	27.4	57.5
		Erkek	22.4	23.9	27.6	26.1
3.Bir erkek çocuğu sahip olmayı, bir kız çocuğa sahip olmaya tercih ederim.	n	Kadın	7	7	27	105
		Erkek	11	11	45	67
	%	Kadın	4.8	4.8	18.5	71.9
		Erkek	8.2	8.2	33.6	50.0
4.Kaynaklar kısıtlı olduğunda, yalnızca erkekler okula gönderilmelidir.	n	Kadın	1	2	27	116
		Erkek	7	7	38	82
	%	Kadın	0.7	1.4	18.5	79.5
		Erkek	5.2	5.2	28.4	61.2
5.Kadın yanlış bir şey yaptığında, eşi ona vurabilir.	n	Kadın	0	6	16	124
		Erkek	14	6	32	82
	%	Kadın	0	4.1	11.0	84.9
		Erkek	10.4	4.5	23.9	61.2
6.Erkekler, politikaya kadınlardan daha çok uygundur.	n	Kadın	7	15	27	97
		Erkek	25	38	25	46
	%	Kadın	4.8	10.3	18.5	66.4
		Erkek	18.7	28.4	18.7	34.3
7.Kadınlar, önemli konularda erkeklerin verebildiği kadar iyi karar veremezler.	n	Kadın	5	11	25	105
		Erkek	29	28	33	44
	%	Kadın	3.4	7.5	17.1	71.9
		Erkek	21.6	20.9	24.6	32.8
8. Kadınlar ev ve çocuklar ile ilgilenir, erkekler ise dışarıda çalışırlarsa herkes için daha iyi olur.	n	Kadın	6	11	30	99
		Erkek	30	24	42	38
	%	Kadın	4.1	7.5	20.5	67.8
		Erkek	22.4	17.9	31.3	28.4
9. Bir kadın için kocasının kariyerine yardımcı olması, kendisinin kariyer yapmasından daha önemlidir.	n	Kadın	8	7	34	97
		Erkek	36	25	29	44
	%	Kadın	5.5	4.8	23.3	66.4
		Erkek	26.9	18.7	21.6	32.8

Tablo 3. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Toplumsal Cinsiyet Rolleri Hakkındaki Düşünceleri

	Kadın		**Erkek**		
	Katılıyorum	**Katılmıyorum**	**Katılıyorum**	**Katılmıyorum**	**p**
	n (%)	**n (%)**	**n (%)**	**n (%)**	
1.Kadınlar evlerinde ev işlerini yönetsinler ülke yönetimini erkeklere bıraksınlar.	20 (13.7)	126 (86.3)	53 (39.6)	81 (60.4)	**0.001**
2. Kocasının maddi durumu iyi olan bir kadının çalışmasına gerek yoktur.	22 (15.1)	124 (84.9)	62 (46.3)	72 (53.7)	**0.001**
3.Bir erkek çocuğu sahip olmayı, bir kız çocuğa sahip olmaya tercih ederim.	14 (9.6)	132 (90.4)	22 (16.4)	112 (83.6)	0.088
4.Kaynaklar kısıtlı olduğunda, yalnızca erkekler okula gönderilmelidir.	3 (2.1)	143 (97.9)	14 (10.4)	120 (89.6)	**0.003**
5.Kadın yanlış bir şey yaptığında, eşi ona vurabilir.	6 (4.1)	140 (95.9)	20 (14.9)	114 (85.1)	**0.002**
6.Erkekler, politikaya kadınlardan daha çok uygundur.	22 (15.1)	124 (84.9)	63 (47.0)	71 (53.0)	**0.001**
7.Kadınlar, önemli konularda erkeklerin verebildiği kadar iyi karar veremezler.	16 (11.0)	130 (89)	57 (42.5)	77 (57.5)	**0.001**
8. Kadınlar ev ve çocuklar ile ilgilenir, erkekler ise dışarıda çalışırlarsa herkes için daha iyi olur.	17 (11.6)	129 (88.4)	54 (40.3)	80 (59.7)	**0.001**
9. Bir kadın için kocasının kariyerine yardımcı olması, kendisinin kariyer yapmasından daha önemlidir.	15 (10.3)	131 (89.7)	61 (45.5)	73 (54.5)	**0.001**

4.Sonuçlar: Kız öğrencilerin yüksek oranlarda, maddi durumu iyi olan kadınların çalışmasına gerek olmadığını ve erkeklerin politikaya kadınlardan daha uygun olduklarını düşünürken, erkek öğrenciler ise buna ek olarak kadının, kocasının kariyerine yardımcı olması kendi kariyerinden daha önemli olduğunu düşünmektedirler. Toplumsal cinsiyet rolleri açısından kız ve erkek öğrencilerin verdikleri cevaplar arasında önemli farklar bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda, özellikle gelir getiren iş, kariyer seçimi ve ülke ekonomisi konularında eşitlikçi cinsiyet algısı oluşturmak amacıyla üniversitelerin lisans eğitim müfredatlarına derslerin eklenmesi önerilmektedir. Ayrıca konuyla ilgili özellikle erkek öğrenciler tarafından, akran eğitimlerinin yapılması, öğrenci kulüplerinin ya da

topluluklarının etkinlikler düzenlemesi, konu ile ilgili yetişmiş toplum liderlerinin paneller vermesi ve toplumda farkındalık yaratılarak, toplumun bilinçlendirilmesi ve toplumda eşitlikçi tutum ve bakış açısı kazanmalarının sağlanması önerilmektedir.

Kaynaklar

ECEVİT, Yıldız; (2011), '*Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, 1.Baskı , T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2307, Eskişehir.

Enarson, Elaine. Genderand Natural Disasters. (IPCRR Working Paper, 1, ILO,2000) http://www.ilo.org/employment/areas/crisis-response/lang--en/index.htm. (erişim tarihi Ekim 2015).

Dünya Kalkınma Raporu 2012. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma. http://documents.worldbank.org/curated/en/753081468338506032/pdf/646650V10WDR0B0URKISH0Overview02012.pdf. (erişim tarihi Ekim 2015).

VEFİKULUÇAY, Yılmaz Duygu vd.; "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Görüşleri". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, vol.* 6, no. 1, (2009), ss: 775-792.

Türkiye'de Çalışma Hayatında Cinsiyet Ayrımcılığı

Nurten Ebru ÖZDEMİR

Öğretim Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi SBMYO, neozdemir@beu.edu.tr

Öz

Cinsiyet ayrımcılığı bir insan hakları sorunudur. Cinsiyet ayrımcılığı kadın ve erkek arasında eşit olmayan bir ilişki doğurmaktadır. Söz konusu eşitsizlik, hiyerarşik niteliktedir. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik yaşama yansıtılması, cinsiyet ayrımcılığını gözlemleyebilmeyi kolaylaştırır.

Cinsiyet ayrımcılığının yansıdığı alanlardan biri de çalışma yaşamına ilişkindir. Kadınların çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığına dayalı olarak karşılaştığı başlıca sorunları şu şekilde sıralayabiliriz; Kadınların ücretlerinin düşüklüğü ve ücretlerde kadın - erkek eşitsizliği, kadınların enformel ve standart olmayan işlerde çalışmaları, sosyal sorunlar, mobbing, Cam Tavan Sendromu gibi. Çalışma yaşamında erkeklerle aynı hukuki çerçevede yer alan kadınlar, hukuki korumaya rağmen söz konusu sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu sorunların nedenlerinden biri toplumsal cinsiyet rolleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet olgusu, kadın ve erkeğe yaşamın her alanında biçilen rolleri anlatmaktadır. Bu bağlamda toplum, kadın ve erkeğe biçilen rollere uygun davranmayı beklemektedir. Çalışma hayatında ise bir işin kadın işi ya da erkek işi diye ayrılması da toplumsal cinsiyetin bir parçasıdır. Örneğin hemşirelik, çocuk ve yaşlı bakımı, okul öncesi öğretmenliği, sekreterlik gibi meslekler kadınlara; mühendislik, şoförlük, yöneticilik gibi mesleklerin de erkeklere uygun görünmesi toplumsal cinsiyetin somut halidir.

Cinsiyet ayrımcılığı sorunu küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira uluslararası örgütler, cinsiyet ayrımcılığı konusunda raporlar sunmakta ve ülkelere çözüm yolları oluşturmaktadır. Türkiye'de çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığı olgusu özellikle AB İlerleme Raporları'nda da dile getirilmektedir. Anayasamızın 10. Maddesine göre, "*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür*" ibaresi yer almaktadır. Bu madde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında devlete sorumluluk yüklemektedir. Çalışma yaşamında ise ırk ya da cinsiyet temel alınarak iş ilanı vermek yasaklanmış ve aksi takdirde yaptırımlar uygulanacağı hükme bağlanmıştır. 2006'da kamu kurum ve kuruluşlarının daimi kadrolarına ilk defa işçi olarak alınacaklar hakkında usul ve esasları belirleyen tebliğde değişiklik yapıldı ve iş gücü taleplerinde cinsiyet ayrımı kaldırıldı Bütün bu hukuksal düzenlemelere rağmen Türkiye'de kadınların çalışma yaşamına katılım oranları erkeklere oranla düşüktür. Ülkemizde 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde işgücüne katılma oranı 2014 yılında %50,5 olup, bu oran erkeklerde %71,3, kadınlarda ise %30,3'tür. Bu oranların nedenlerinden biri çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığıdır. Bu nedenle de Türkiye açısından çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığı sorunu, tartışılması ve çözüm üretilmesi gereken konulardan biridir.

Bu çalışmanın amacı çalışma hayatında kişilerin maruz kaldığı cinsiyet ayrımcılığının nedenleri ortaya koymaktır. Bu nedenle ilk olarak cinsiyet ayrımcılığı sorunu detaylı bir biçimde ele alınacaktır. İkinci olarak kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları zorluklar başlıklar halinde değerlendirilerek, bu zorlukların verilerle

Türkiye'deki görünümü irdelenecektir. TÜİK, OECD, ILO, AB, WHO gibi uluslar arası kuruluşların verileri ile dünyadaki ve Türkiye'deki çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı karşılaştırılması yapılarak, Türkiye açısından çözüm önerileri oluşturulmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kavramlar: Cinsiyet Ayrımcılığı, Çalışma Hayatı, Eşitsizlik

Gender Discrimination in Working Life in Turkey

Abstract

Gender discrimination is a human rights issue. Gender discrimination causes unequal relationship between men and women. This inequality is hierarchical. The reflection of biological differences between men and women in social, cultural, political and economic life facilitates to observe.

One of the areas where gender discrimination is reflected is related to working life. We can list the main problems women face in working life based on gender discrimination as inequality of male-female wages; women's wages are lower then men's, women work in informal and non-standard jobs, social problems like mobbing and glass ceiling syndrome. Women who are in the same legal framework as men in their working life may face other problems in spite of legal protection. One of the causes of these problems may be named as gender roles. The gender phenomenon describes the roles played by women and men in all aspects of life. In this context, society expects for men and women play their given roles. In working life, job division as jobs for female or jobs for male is also a part of gender discrimation. Occupations such as nursing, child and elderly care, pre-school teaching, secretarial works are seem to be suitable for women; engineering, chauffeurism, managerial professions are seem to be suitable for men in the society and this situation is concrete proof of gender discrimination in the working life in Turkey.

The problem of gender discrimination emerges as a global problem. Because international organizations present reports on gender discrimination and provide countries with solutions. Gender discrimination in working life in Turkey is also mentioned in the EU Progress Reports. According to Article 10 of our Constitution, "*Women and men have equal rights. The State is obliged to ensure that this equality is put into practice "* is in charge. This article places responsibility on the state in ensuring gender equality. In the working life, it is prohibited to give employment announcement on the basis of race and gender, sanctions shall be imposed otherwise. A revision was made in the communiqué setting out the principles and procedures for the first time permanent employees of public institutions in 2006 and gender discrimination in labor demands removed. Despite all these legal regulations, the participation rates of women in working life in Turkey are lower than in males. The labor force participation rate in the population over 15 years of age in our country is 50.5% in 2014, which is 71.3% for males and 30.3% for

females. One of the reasons for these rates is gender discrimination in working life. For this reason, the issue of gender discrimination in working life in Turkey is one of the issues that need to be discussed and solved.

The aim of this study is to reveal the causes of gender discrimination in the working life. For this reason, the issue of gender discrimination detailly discussed in the introduction. Secondly, the challenges faced by women in their working life in Turkey will be examined in light of the present conditions. It aims to establish proposal of solutions to Turkey by comparing gender discrimination in the working life in the world and Turkey based on the data of international organizations such as TUIK, OECD, ILO, EU and WHO.

Key Words: Gender Discrimination, Working Life, Inequality

1. Giriş

Cinsiyet ayırımcılığı, kadın ve erkelere ilişkin biyolojik farklılıkların, sosyo-ekonomik yaşamda dışlayıcı biçimde kurgulanmasıdır. Kadın ve erkek arasındaki cinsiyet farklılığının, adaletsiz yansıması ise cinsiyet ayrımcılığının en belirgin niteliğini oluşturur. Cinsiyet ayırımcılığı bireyin insan haklarından eşit yararlanmasını engelleyen, sosyal açıdan yapılandırılmış cinsiyet rolleri ve normlarına dayalı olarak herhangi bir ayırıma, dışlanmaya ya da kısıtlanmaya maruz kalmasıdır. Cinsiyet ayırımcılığı, kaynaklara, fırsatlara ulaşmada ve temel hizmetlerden yararlanmada eşitsizlik yetersizlik yaratmaktadır. Söz konusu eşitsizliğe maruz kalanlar ise, kadınlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadının ve erkeğin sosyo-ekonomik yaşamda eşit olmama durumu, kadın aleyhine genişleyen şiddet, yetersizlik, çalışma yaşamı ve siyasette sınırlı temsil ve kişisel ilişkilerdeki güç dengesizliği yaratmaktadır.

Cinsiyet ayırımcılığı; toplumda kadınların temel hizmetlerden yoksun olması, fırsatlara ve kaynaklara sahip olmada erkeklere oranla eşit olmayan koşullar yaşaması, şiddete uğraması, siyasette ve çalışma yaşamında düşük oranlarda temsil edilmesi biçiminde tanımlanmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığı Türkiye'de de çalışma hayatında kadınlar açısından dezavantaj oluşturmaktadır. Bu çalışmayla Türkiye'de kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlar ele alınarak ve hukuksal süreçler gözetilerek çözüm önerileri oluşturmak hedeflenmektedir. Çalışma temel olarak 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı konusu incelenmiştir. İkinci bölümde çalışma hayatında kadınların karşı karşıya kaldığı zorluklar cinsiyet rolleri, ücret eşitsizliği, enformel işler, mobbing ve cam tavan kavramları esas alınarak tartışılmıştır. Üçüncü bölümde 4857 Sayılı Kanunda Kadının Çalışma hayatında sahip olduğu haklara değinilmiştir. Son bölümde ise; Türkiye'de kadının çalışma hayatında görünümü ele alınarak Uluslararası Örgütlerde AB İlerleme Raporu, ILO ve TUİK verileri çerçevesinde değerlendirilecektir.

2. Çalışma Hayatında Cinsiyet Ayrımcılığı

Cinsiyet eşitsizliği tarihsel süreç içerisinde hemen her toplumda var olan, günümüzde de var olmaya devam eden bir olgudur. Bu eşitsizlik, yaratılış ve biyolojik farklılıkların zaman içinde toplumsal farklılığa dönüşmesinden ve kadın-erkek için ayrı roller biçilmesinden kaynaklanmıştır (Sarıeroğlu, 2009: 31). Kadın ve erkek arasında kurgulanan eşitsizlik, yaşamın her alanında gözlemlenebilir niteliktedir. Bu alanlardan biri de çalışma hayatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma hayatında cinsiyet eşitsizliği, kaynaklara ve fırsatlara ulaşmada eşitsizlik, şiddet, temel hizmetlerden yararlanmada yetersiz

kalmaktadır. Çalışma hayatında ve siyasette kadının sınırlı olarak yer alması ve kadınlarla erkekler arasındaki kişisel ilişkilerdeki güç dengesizliği hususlarıyla yakından ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır (Gender Equality: Practice Note, November 2002: 7). Dolayısıyla, bu durum toplumda kadınların temel hizmetlerden yoksun olması, fırsatlara ve kaynaklara sahip olmada erkeklere oranla eşit olmayan koşullar yaşaması, şiddete uğraması, siyasette ve çalışma yaşamında düşük oranlarda temsil edilmesi biçiminde tanımlanmaktadır.

Çalışma hayatında cinsiyete yönelik ayrımcılık, özellikle farklı boyutlarıyla üzerinde en çok konuşulan, tartışılan ve araştırılan konulardan birisini oluşturmaktadır. Çalışma hayatında cinsiyete dayalı ayrımcılık bireyin kişisel yetenek ya da iş performansının dışında gelişmektedir (Demir, 2011: 766). Bu durum kadınların ve erkeklerin biyolojik farklılarının, çalışma yaşamında *yetersizlikle* ilişkilendirilmesine neden olmakta ve kadınlar, erkeklere oranla dezavantajlı bir konuma sahip olmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre cinsiyet eşitsizliği oranları farklılaşmakla birlikte, dünyada kadınların çalışma hayatındaki konumu negatif bir izlenim yaratmaktadır.

Çalışma hayatında kadın ve erkek eşitsizliğini gözlemleyebildiğimiz alanlardan biri, işin cinsiyete göre belirlenmesidir. İşin mekânsal örgütlenmesi (ev içi emeğin kadınla ilişkilendirilmesi), ücret, terfi ve statü hiyerarşileri (cam tavan örnekleri), kadınların belli iş kollarında istihdam edilmeleriyle anlam kazanmaktadır. Örneğin bakım ve ev hizmetlerinde kadınların; şoförlük ve sanayi iş kollarında erkeklerin yoğun olarak istihdam edilmesi, işgücü piyasalarındaki cinsiyetçi boyutu göstermektedir. Cinsiyete dayalı işbölümü kadının çalışma yaşamına girdiği ilk dönemlerde, kadınların ucuz işgücü olarak görüldüğü, vasıfsız, geçici, hizmet işlerinde çalışmalarının uygun olduğu ve üretken/yeterli bir işgücü oluşturmadığı görüşlerinden de etkilenerek güçlenmiştir (Scot, 2005: 389). Söz konusu görüşler ve varsayımlar kadın ve erkek arasında *doğal* bir işbölümü olduğuna ilişkin bakış açısı oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Scot (2005: 389) doğal bir cinsel işbölümünün olmadığını aksine bu tür ayrımların, onları doğallaştıran pratiklerle ortaya çıktığını bildirir. Scot'un görüşlerine göre, çalışma yaşamında cinsiyete dayalı ayrımcılık, bu alandaki pratikler sayesinde doğal bir işbölümü görümüne sahiptir. Bu nedenle de ayrımcılığın önlenebilmesinde yukarıda ifade edilen varsayımların terk edilmesi doğru bir yöntem olabilir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılığın yarattığı eşitsizlik, temel hakların kullanılmasında da eşitsizlik yarattığından, bu sorunun çözümü ülkeler açısından önemsenmektedir. Bizim ülkemizde de yasal ve siyasal araçlarla kadınların, sosyo-ekonomik konumunun güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedeflerin

oluşturulmasında Türkiye-AB ilişkilerinin etkisi de vardır. Toplumsal cinsiyet eşitliği AB 2020 stratejisinin hedefleri arasında yer almakta ve özellikle AB İnsan Hakları Şartı "Kadın-erkek eşitliği istihdam edilme, iş ve ücret alanlarda dâhil olmak üzere sağlanacaktır. Eşitlik ilkesi temsil edilemeyen cinsiyetin sahip olduğu özel hakların uygulanması ve korunması ile ilgili önlemlere halel getirmeyecektir" ifadesiyle vurgulanmaktadır (www. europarl. Europa). Çalışma yaşamının cinsiyet eşitliğini sağlama konusunda en önemli ilkelerinden biri olan eşit ücret hakkı da AB'nin üzerinde durduğu konulardan biridir. Bu bağlamda Roma Antlaşması, üye devletlerin kadın-erkek arasında eşit işe eşit ücret prensibinin uygulanmasını sağlamak zorunda olduğunu dile getirmektedir(ec. europa. eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties).

Çalışma yaşamında etkili olan ILO da *Bütün Erkek ve Kadınlar için İnsana Yakışır İş* gündemini, cinsiyet eşitliği için önemli bir öğe olarak ele almaktadır. Çünkü ILO, kadınların hala düşük ücret alan, atipik ya da hakları yeterince sağlanamayan çalışanlar arasında çoğunluğu oluşturduğunu belirtmekte ve *Kadınlara Daha Fazla ve Daha İyi İş Sağlama Uluslararası Programı* ile kadınlara istihdam yaratma, eğitim, girişimciliği geliştirme, işgücü piyasasına daha iyi erişim sağlama ve fırsat eşitliği gibi yollarla cinsiyet eşitsizliği ile mücadele etmektedir (www.ilo.org,).

150 yıl öncesinde kadınlar Osmanlı döneminde köle ve cariye olarak alınıp satılıyordu. Ayrıca kadınların çalışma hayatında hiçbir hak sahibi olmadığı gibi ailesinin miras hakkından da faydalanamıyordu. Kadınların çalışma hayatında ve siyasette hak iddia etmelerinin örneklerine 1908-1914 yıllarından itibaren rastlanırsa da, bu alanda önemli gelişmeler ancak çalışma hayatına yönelik asıl değişim ve yasal kazanımlar Cumhuriyetin kurulması ile başlamaktadır. Büyük Millet Meclisi döneminin son yıllarında İzmir'de toplanan I. İktisat kongresinde kadınların çalışma hayatına katılmasına yönelik düzenlemeler yasa ile koruma altına alınmıştır (Alper, 2015: 12). 1960'li yıllardan bu yana gerek uluslararası düzeyde gerek ülke içinde kadın hareketi güç kazanmış, kadın hakları konusunda toplumsal bilinç giderek artmıştır. Bu durumun sonucu olarak, 1970'lı yılların ikinci yarısından itibaren, ilgili ulusal mevzuat gözden geçirilmiş, çeşitli yasal düzenlemeler yapılarak kadın- erkek eşitliğinin sağlanması yolunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Geçmişten günümüze bakıldığı zaman kadınların çalışma hayatında erkekler ile aynı yasal hak ve düzenlemelere sahip olduğu görülmektedir.

1971 de yürürlüğe giren 1475 sayılı İş Kanunu benzer işi yapan işçiler arasında cinsiyet nedeniyle ücret ayrımcılığı yapılamayacağını belirtmiştir. Söz konusu düzenleme mevut yasamızda daha detaylı biçimde ele alınmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte mevcut 4857 sayılı İş Kanunu (5.md) iş ilişkisinde dil,

ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamayacağını belirtmekte ve ırk ya da cinsiyet temelli iş ilanı vermeyi yasaklamaktadır. Bu yönüyle çalışma yaşamına katılan bireylerin kadın veya erkek olması önem taşımamaktadır. Diğer yandan yasa işverenlere, çalışanlarına eşit davranma borcu yüklemekte ve cinsiyet ayrımcılığını engellemeyi hedeflemektedir. Ayrıca yasa iş sözleşmesinin yapılması, sözleşmenin uygulanması ve sona ermesi esnasında tüm cinsiyet ayrımcılığı biçimlerini kesin biçimde yasaklamaktadır.

3. Çalışma Hayatında Kadınların Karşılaştığı Başlıca Sorunlar

Çalışma Hayatında Kanunlar kadına ve erkeğe eşit haklar vermesine rağmen uygulamaya baktığımızda bu eşitliğin uygulanmadığı görülmektedir. Çalışma hayatında kadının karşı karşıya kaldığı sorunlar alt başlıklarda değerlendirilmiştir.

3.1. Ücretlerde Kadın - Erkek Eşitsizliği

Cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği, cinsiyetler arasında negatif bir farklılık yaratmaktadır. Bu durum yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi sosyal sorunlara da neden olmaktadır. Kadın ve erkek arasında yaşanan ücret eşitsizliği, aynı işi yapan kadın ve erkeğin farklı ücret alması anlamına gelmektedir. Bu sorunun çözümünde ise yapılan hukuki çalışmalardan en önemlisi 1951 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün eşit iş için erkek ve kadın işçiler arasında eşit ücret ilkesi kabul edilmesidir (Uygur, 1999: 20). Ancak bu ilkenin kabul edilmesi, cinsiyete dayalı ücret farklılığının üstesinden gelmek için yeterli olamamıştır. Çünkü kadının işgücü piyasasındaki konumuna bakıldığında, genellikle emek yoğun ancak niteliksiz ve düşük ücretli işlerde çalıştıkları göze çarpmaktadır (Aytaç vd., 2002: 30). Stockford (2004) kadın çalışanların kariyerlerinde erkeklerle eşit ilerleseler bile, ücret konusunda ayrımcılıkla karşılaştığını belirtir (Stockford, 2004).

Bugün, Türkiye'de kadınların işgücü piyasasında daha fazla sayıda yer almasına ve konumlarının göreceli olarak daha iyi olmasına rağmen, yapılan teorik ve ampirik çalışma sonuçları Türkiye'de kadınların işgücü piyasasında cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kaldığını göstermektedir (Palaz, 2003: 15). Türkiye'de cinsiyet ve ücret arasındaki ilişkiler TUİK raporlarında ele alınmıştır. Buna göre Hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; 2015 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı %46 olup, bu oran erkeklerde %65, kadınlarda ise %27,5 oldu. Avrupa Birliği üye ülkelerinin istihdam oranı incelendiğinde; 2015 yılında kadın istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %74 ile İsveç iken en düşük olduğu ülke %42,5 ile Yunanistan oldu. Avrupa Birliği üye ülkelerinin

(28 ülke) ortalama kadın istihdam oranı ise %60,4 oldu. Avrupa Birliği üye ülkelerinde 2015 yılında erkek istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %79 ile Hollanda iken en düşük olduğu ülke %59,3 ile Yunanistan oldu. Avrupa Birliği üye ülkelerinin ortalama erkek istihdam oranı ise %70,8 oldu. Ayrıca Toplumsal Cinsiyete dayalı ücret farklılığına değinecek olursak; Belçika ve Yeni Zelanda da %6 oranında iken Türkiye'de bu oran %20 'yi bulmaktadır. Bu oranlarda görüldüğü gibi çalışma hayatında en fazla istismar edilen kesim kadınlardır.

Çalışma hayatında erkek ile aynı işi yapan kadının işe alınma, ücretler, yükselme, terfi, tayin, işten çıkarma ile diğer maddi ve maddi olmayan olanaklar açısından farklı uygulamalara maruz kalmaları, istihdamın çeşitli kademelerinde, kadınlar aleyhine var olan eşitsizliğin göstergeleridir. Kadın çalışanlar, mesleklerinde ilerleme konusunda erkek meslektaşlarına göre; daha fazla çalışmak ve daha uzun süre beklemek zorunda kalmaktadır (Mercanlıoğlu, 2009: 36).

Özetle, Çalışma hayatında erkek ile aynı işi yapan kadın sadece cinsiyet ayrımcılığından dolayı daha az ücret almaktadır. Ayrıca çalışma hayatında terfi, yükselme gibi olanaklardan en az yararlanan ve işten çıkarma ile ilgili uygulamalara maruz kalan kesim kadınlardır.

3.2. Kadınların Enformel İşlerde Çalışmaları

Çalışma hayatında en çok kullanılan formel ve enformel terimlerini tanımlayacak olursak; Latince kökenli "formel" terimi, ekonomik kavram olarak, "bilinen ve kabul gören, kurallara uygun ve resmi olan" anlamına gelmektedir (Komşu, 2005:2). Formel iş, kentsel alanda endüstri, ticaret ve hizmetler sektöründe sürekli- devamlı veya geçici işlerde çalışanlar ile kamu kesiminde çalışanları kapsayacak biçimde tanımlanmaktadır (Lordoğlu, Özkaplan, 2003: 81). Enformel iş ise, "bilinen ve kabul gören geleneklere ve kurallara uygun olmayan, resmi ve yasa dışında kalan özelliklere sahip olma" durumunu işaret etmektedir (Komşu, 2003:15). Formel ve Enformel İşler arasındaki dezavantajlara değinecek olursak; Formel işletmeler için, hane halkları için çalışan veya belirli bir işvereni olmayanların enformel işletmeler dışındaki enformel istihdamı; düzenli sözleşmesi olmaksızın evde çalışanları, belirli bir işvereni olmaksızın gündelikçi olarak rastlantısal çalışanları, özel istihdam bürosu aracılığıyla geçici çalışanları, belirli bir işveren için kısmi süreli çalışanları, formel veya enformel işletmeler için endüstride işletme dışında çalışanları (ve aracılarını) ve kayıtsız veya bildirilmemiş çalışanları kapsamaktadır (Beneria, Floro, 2003: 4). Çalışma hayatında kadınlara atfedilen ev işleri ile uğraşmasından dolayı kadınlar genellikle enformel işlerde çalışmayı tercih etmektedir.

Kadınlar kendi istekleri ile de enformel sektörde çalışmayı tercih etmektedirler. Kadınların enformel sektörü kendi istekleri ile seçmelerinin başlıca nedeni bu sektörün en yaygın biçimi olan evde çalışmanın getirdiği avantajlardır. Dışarıda çalışmasına izin verilmeyen kadın bir gelir elde edebilmek amacıyla evde çalışmayı kabul etmektedir. Bunun yanı sıra kadınlar evde çalışarak hem ev işlerini yürütebilmekte ve çocuklarına bakabilmekte hem de ek bir gelir sağlayabilmektedir. (Bolcan, 2006: 30). Ancak bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin de etkisiyle yaygınlaşmıştır. Çünkü kadının doğuştan itibaren yaşadığı yoksunluklar, nitelikli işgücü olabilmesini de engellemekte ve toplumsal cinsiyetçi bakış açısı da kadını, enformel işlerde çalışmak zorunda bırakmaktadır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi ile ev ile çalışma ayrılması ile erkekler dış dünyaya açılırken, kadınlarla çocukların masum ve temiz bir yer olarak tasarlanan evde bırakılmaları, kadınların her şeyden önce birer "ev kadını" olarak görülmelerine yol açmıştır (Bora, 2005: 60). Ev içi, aile, özel alan ve bu alandaki cinsiyete dayalı iş bölümünde, bu işler kadın doğasının bir parçası olarak görülmektedir. Ev içinde yapılan işlerle, boş zaman ve sevgi paylaşımının iç içe geçmişliği de, harcanan emek miktarını gizler. Kadınların ev içinde harcadıkları duygusal, fiziksel ve zihinsel emek karşılığında ücret ödenmez ve tüm bu nedenlerle, bu emek görünmezdir.

3.3. Çalışma Hayatında Mobbing

Mob sözcüğü Latince "karasız kalabalık" anlamına gelen "Mobile Vulgus" sözcüklerinden türemiştir (Tınaz, 2006: 17). Literatür taraması yaptığımız zaman Türkçe'de mobbing kavramına karşılık olarak farklı bazı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunların bazıları; duygusal taciz, işyerinde duygusal linç, işyeri travması, işyerinde psikolojik taciz, işyerinde psikolojik terör, işyerinde duygusal saldırı, yıldırmadır (Çobanoğlu, 2005: 20-21). Çalışma hayatında Mobbing in uygulandığı alanlara değinirsek; aşağı doğru (üstlerin astlarına karşı), yukarı doğru (astların üstlerine karşı) ve yatay (iş arkadaşlarının birbirine karşı) olmak üzere üç tür mobbing bulunmaktadır (Vandekerckhove ve Commers, 2003:42; Carnero vd.,2008:1). Uygulandığı alanlara dikkat ettiğimizde çalışma hayatında mobbing sadece üstlerin astlara uyguladıkları değil aynı zamanda astlarında üstlerine uyguladıkları görülmektedir.

Türkiye'de çalışma hayatınıza baktığımız zaman mobbinge en fazla kadın çalışanların maruz kaldığı görülmektedir. Çalışma hayatında en fazla karşılaşılan mobbing türlerini şu şekilde sıralayabiliriz; azarlama, görevi olmadığı halde farklı görevler verilme, herkesin içinde küçük düşürme, aşağılama, cinsel taciz ve işten çıkarma tehdididir. Mobbing'e maruz kalan bireyler yüksek derecede stres ve kaygı başta

olmak üzere psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik sorunlar yaşamaktadır. Bu durum ise bireyin çalışma yaşamında olumsuz etki yaratmaktadır.

3.4. Cam Tavan

Cam tavan kavramı, ilk kez 1986 yılında Wall Street gazetesinde yayımlanan bir makalede kadınların kariyer basamaklarında ilerlerken karşı karşıya kaldıkları bariyerleri tanımlamak üzere kullanılmıştır (Elliott ve Smith, 2004: 366). Cam tavan, kadınlar ile üst yönetim arasında yer alan ve onların başarı ve liyakatlerine bakılmaksızın ilerlemelerini engelleyen, açıkça görülmeyen, aynı zamanda aşılamayan engelleri nitelendirmektedir. Cam tavan engelleri, işletmelerde rekabet üstünlüğü yaratabilecek çeşitli niteliklere sahip kişilerin üst düzey yönetim kademelerinde görev alamamasına ve işletmelerin verimliliğine katkıda bulunabilecek yeteneklerin kullanılmamasına neden olmaktadır(Aytaç, 1997: 27-28). Ayrıca çalışma hayatında kendine rol alabileceği modellerinin olmayışı, ileri bir kariyerin aile yaşamı üzerindeki olası olumsuz etkilerini düşünmesi, biraz da toplumsallaşma sürecinde öğrendiği roller ile iş hayatının beklentileri arasında yaşadığı rol çatışmaları (anne-eş rolü ile işkadını rolü arasındaki ikilem) ile iş yaşamına ilişkin isteklerini şekillendirmektedir.

Şiyve (2004) ise, kadınların üst düzey yönetici olmalarının önündeki engelleri ifade eden Cam Tavan'ı yaratan iki önemli faktöre işaret etmektedir. Birinci önemli faktör, kadının kendi kendine yarattığı engellerdir. Bunlar, aile hayatlarının zarar görmesinden duyulan endişe, nasıl olsa yükselmem mümkün değil diyerek sonuna kadar gidememe ve bu yaklaşımın getirdiği özgüven eksikliği, iş yaşamında kendi cinsini, öncelikle kadınları rakip olarak görme eğilimi şeklinde tanımlanabilir. İkincisini ise "çevresel faktörler" şeklinde tanımlamak mümkündür. Örneğin, kadının erkek dünyası tarafından bilinçli olarak sınırlandırılması, "nasıl olsa kariyerinin bir noktasında ailesine daha fazla zaman ayırmayı tercih edecek" şeklinde erkekler tarafından geliştirilen inanç, kadınların tabiatı itibarıyla erkeğe göre daha az becerikli, başarılı olma ihtimali düşük, liderlik vasfı olmayan bireyler şeklinde önyargıyla tanımlanması kadınların terfilerini engelleyen çevresel faktörler olarak görülmektedir.

3.5. Kadınların Karşılaştığı Sosyal Sorunlar

Kadınların çalışma hayatında en fazla karşılaştığı zorluklardan biri sosyal sorunlardır. Çalışma hayatına adım atan kadın bir yandan ekonomik özgürlüğünü, saygınlığını ve özgüvenini elde ederken, bir yanda da diğer sorumluluklar alma konusunda zorlanabilmektedir. Bunun en önemli nedeni ise toplumun

kadına atfettiği annelik, eş ve ev kadını olma rolüdür. Kendine atfedilen bütün bu rollerden dolayı kadın ailede, iş yerinde ve evde rol çatışması yaşamakta ve birey olarak bundan ciddi olarak etkilenmektedir. Diğer yandan kadınların kendi kendilerine koymuş oldukları engellerden de bahsedebiliriz. Örneğin; iş-aile çatışması ve suçluluk duyguları ile baş edememeleri, özgüven eksiklikleri, kararsızlık gibi bazı kişilik özellikleri, kendine dair ve cinsiyet rolüne dair negatif önyargıları ve bunlarla ilgili karşılaşabilecekleriyle baş edemeyeceğine yönelik düşünceleri, koşulları değiştirme isteği ve inancının olmaması gibi özellikler söz konusu engelleri zorlaştırmaktadır (www.acibadempsikoloji.com.tr).

Özetle, Çalışma yaşamına girebilen kadınların çalışma yaşamlarını kısa bir dönemde bitirmesi ve/veya kariyerde yükselme doğrultusunda tüm potansiyelini ortaya koyamamasının temel nedeni, ev ve iş yaşamını uzlaştırma konusunda yaşadıkları sorunlardır.

4. Türkiye'de 4857 Sayılı Kanun Çerçevesinde Kadının Çalışma Hayatındaki Hakları

1936 yılında yürürlüğe giren 3008 sayılı kanun'dan beri yapılan tüm hukuki düzenlemeler hep kadınların korunmasını esas alırken; 4857 Sayılı İş Kanunu, kadın erkek arasındaki fırsat eşitliğine ilişkin hükümler içermekte ve daha önceki İş Kanunlarında kadınlara verilen haklar genişletilmektedir. Bunlardan bazıları aşağıda ifade edilmektedir.

4.1. Cinsel tacizin hakli bir fesih nedeni olması:

Bu maddede sözlü ya da fiili cinsel tacizin işyerinde yaşanmış olması söz konusudur. İşverenin bir başka işçisi veya üçüncü kişiler (taşeronun işçileri, müşteriler vb işverenin işçisi olmayan kişiler) tarafından cinsel tacize uğraması ve durumu işverene bildirilmesine rağmen işverenin gerekli önlemleri alınmaması durumunda, işçi haklı nedenle iş sözleşmesini feshedebilecektir (Kılkış, 2016: 101).

4.2. Hamilelik süresince kadın isçiye periyodik kontroller için izin verilmesi:

Kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır. Çoğul gebelik halinde doğumdan önce çalıştırılmayacak sekiz haftalık süreye iki hafta süre eklenir. Ancak, sağlık durumu uygun olduğu takdirde, doktorun onayı ile kadın işçi isterse doğumdan önceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilir. Bu durumda, kadın işçinin çalıştığı süreler doğum sonrası sürelere eklenir. Doğumda veya doğum sonrasında annenin ölümü hâlinde, doğum sonrası kullanılamayan süreler babaya kullandırılır. Üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen

eşlerden birine veya evlat edinene çocuğun aileye fiilen teslim edildiği tarihten itibaren sekiz hafta analık hâli izni kullandırılır.

Hamilelik süresince kadın işçiye periyodik kontroller için ücretli izin verilir. Hekim raporu ile gerekli görüldüğü takdirde, hamile kadın işçi sağlığına uygun daha hafif işlerde çalıştırılır. Bu halde işçinin ücretinde bir indirim yapılmaz. İsteği halinde kadın işçiye, on altı haftalık sürenin tamamlanmasından veya çoğul gebelik halinde on sekiz haftalık süreden sonra altı aya kadar ücretsiz izin verilir.

4.3.Kadın işçilere süt izni verilmesi:

Kadın işçilere bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verilir. Bu sürenin hangi saatler arasında ve kaça bölünerek kullanılacağını işçi kendisi belirler. Bu süre günlük çalışma süresinden sayılır. Bu madde hükümleri iş sözleşmesi ile çalışan ve bu Kanunun kapsamında olan veya olmayan her türlü işçi için uygulanır *(md73).*

4.4. Evlilik Nedeniyle Kıdem Tazminatı Alma Hakkı

4857 sayılı İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesine rağmen 1475 sayılı İş Kanunu'nun bazı hükümleri hala yürürlüktedir. Evlilik nedeniyle iş akdinin feshine ilişkin olarak 4857 Sayılı İş Kanunu'nda, **Kıdem** tazminatına hak kazanma koşullarını belirtmiştir. Kanun, evlilik nedeniyle iş akdini 1 yıl içerisinde feshetme imkânını yalnızca kadın eşe vermektedir. 14. Madde hükmüne göre "…kadının evlendiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde kendi arzusu ile iş akdini sona erdirmesi… Hallerinde işçinin işe başladığı tarihten itibaren iş sözleşmesinin devamı süresince her geçen tam yıl için işverence işçiye 30 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı ödenir. Bir yıldan artan süreler için aynı oran üzerinden ödeme yapılır". Kadın işçinin evlendiği tarihten itibaren 1 yıl içinde iş sözleşmesini feshetmesi ve kıdem tazminatını işverenden talep etmesi gerekir. Aksi halde bu haktan yararlanamaz. Kadın işçinin bu haktan yararlanabilmesi için iş sözleşmesinin devam ediyor olması şarttır. Bildirimli fesih yaptığı için ihbar tazminatından yararlanamaz. Kadınlar verilen bu haktan sadece Kıdem tazminatı alma hakkına sahiptir.

4.5. Doğum Borçlanması

İlk defa 5510 sayılı Kanuna ile yürürlüğe giren doğum borçlanmasında, doğumdan önce hizmet akdi kapsamında çalışanlar sigortalı (4/1a, 4/b, 4/c) hak sahipleri talepte bulunabilirler. Sigortalı hak sahiplerinin doğum borçlanmasına hak kazanabilmeleri için şu koşulları sağlamaları gerekmektedir.

Sigortalı kadının doğum nedeniyle çalışamadığı iki yıllık süreyi borçlanabilmesi için; Kadın sigortalılar doğum nedeniyle çalışamadıkları en fazla üç defa olmak üzere ikişer yıllık sürelerini (toplamda en fazla 6 yıla tekabül etmektedir.) borçlanabilir. Kadın sigortalının doğumdan önce çalışmaya başlayarak sigortalılık şartını yerine getirmesi gerekmektedir. Son olarak ise; doğumdan sonra adına prim ödenmemesi ve borçlanacağı sürede çocuğunun yaşaması, gerekmektedir.

4.6. 5510 Sayılı Kanun ile Genel Evde Çalışan kadınlara İşsizlik Sigortası

29.06.1978 günü kabul edilen, 11.07.1978 tarih, 16343 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun bazı madde ve fıkralarının değiştirilmesine ve bu Kanuna bazı ek ve geçici maddeler eklenmesine dair 2167 sayılı Kanunun, Ek 4. maddesinde ***"1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununda belirtilen genel kadınlar bu kanun hükümlerine tabidirler. Bu kimseleri çalıştıranlar bu Kanuna göre işveren sayılırlar."*** *hükmü getirilmiştir. Çalışma şartları sebebiyle işverene bir hizmet akdi ile bağlılıkları bulunmayan genelevlerde çalışan genel kadınlar, 11.07.1978 tarihinden itibaren belirtilen Kanun gereğince sigortalı sayılmışlardır.*

1964 yılında yürürlüğe giren 506 Sayılı Kanunda sigortalı sayılanlar arasında yer almayan genel evlerde çalışan genel kadınlar yukarıda yazılı 2167 Sayılı Kanun'un ek 4.maddesi ile sigortalılık kapsamına alınmıştı. Bu defa kanun koyucu genelevlerde çalışan genel kadınlara, doğrudan sigortalı sayılanlar arasında yer vermiştir (5510 Say. Kan.mad.4/2e).

İşsizlik Sigortası Kanunu'na göre, İşsiz kalanlara işsizlik ödeneğinin verilmesi yanında ayrıca, " Meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitimi" veriliyor. (4447 Sayılı Kanun Md. 48) Dolayısıyla işsiz kalan genelev kadınlarına Mesleki geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitimi de verilemesi gerekir. Yeni yasal düzenleme ile kadınların çalışma hayatına tekrar katılabilmeleri için İş-Kur yeni bir işte bulunabilmektedir.

4.7. Kadın isçilerin yer ve su altında çalışma yasağına ilişkin düzenleme bulunması

Kadın işçiler fiziksel olarak erkek işçiler kadar güçlü olmamalarından dolayı maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında, su altında ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaları yasaklanmıştır(md.72).

5. Türkiye'de Kadının Çalışma Hayatındaki Görünümü

Özellikle Türkiye'de çalışma hayatında sanayi ve hizmet sektöründe kadın ve erkek çalışan arasında bir ayrımcılık yapıldığı, kadının erkekle aynı işi yapmasına rağmen daha düşük ücret aldığı düşünülmektedir.

TUIK hane halkı 2015 yılı verilerine göre çalışma hayatında kadının istihdama katılma oranlarına değinecek olursak; Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde işgücüne katılma oranı %51,3 olup, bu oran erkeklerde %71,6, kadınlarda ise %31,5 oldu. Eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görüldü. Okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %16,1, lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı %26,6, lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %32,7, mesleki veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %40,8 iken yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %71,6 oldu.

Gelir ve yaşam koşulları araştırması sonuçlarına göre; 2015 yılında yükseköğretim mezunu kadınların yıllık ortalama esas iş gelirleri 29 bin 238 TL iken, lise mezunu kadın çalışanların yıllık ortalama esas iş gelirleri 16 bin 124 TL olarak gerçekleşti. Bir okul bitirmeyen kadın çalışanların yıllık ortalama esas iş gelirleri 8 bin 528 TL oldu.

ILO 2015 Raporlarına göre; Türkiye'de kadınların çalışma hayatında en çok istihdam edildiği meslek grupları; Temizlik Görevlisi, Satış Danışmanı, Muhasebeci, Makine (Dikiş) ve Sekreterliktir. Toplumsal cinsiyet eşitliği endeksine göre 188 ülke arasında çok yüksek insani gelişme gösteren ilk iki ülke Norveç ve Avustralya iken Türkiye bu sıralama da ne yazık ki 77. sırada yer almaktadır. Rapordaki verilere göre çalışma hayatında kayıt dışı istihdam oranlarına baktığımız zaman kadınlarda bu oran %44 erkeklerde ise; %28 iken, İş gücüne katılma oranı ise; erkeklerde %71 iken kadınlarda ise bu oran %32'dir (www.tuik.gov.tr). Verilerde de belirtildiği üzere Türkiye de çalışma hayatında istismar edilen, kayıt dışı çalışmada en fazla maruz kalan istihdam oranlarına dahi dâhil edilmeyen kesim kadınlardır.

6. Sonuç

Kadınların çalışma hayatında etkinliğini arttırması hem kendi kişisel gelişimi için hem de toplum açısından önemli rol oynamaktadır. Kadınlarımız yasal ve hukuk alanında sahip olduğu özlük haklarını öğrenerek çalışma hayatında daha etkin bir rol oynayabilmektedir. Özellikle kadının daha eğitimli, bilinçli, azimli olması ve kendinden emin duruşu ile çalışma hayatında kendine yer edinmekte olup ekonomik ve sosyal haklara sahip olması kadının toplumdaki konumunun güçlenmesinde önemli bir etkidir. Bu durumun gerçekleşmesi için öncelikle kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlara çözüm üretilmesi gerektiğini de bilmemiz gerekmektedir. Kadınlar için hem çalışma hayatında hem de sosyal alandan eşitliği sağlamak ve mevcut olan cinsiyet ayrımcılığını kaldırmak için toplumsal iş bölümündeki cinsiyetçi yapılandırmayı kaldıracak politikalar uygulanarak mümkün olabilir.

Türkiye'nin kalkınmasının önündeki önemli engellerden biri olan kadın istihdamının düşüklüğü ve çalışma hayatındaki koşullarının olumsuzluğu sosyal sorunların da başında gelmektedir. Kadınların çalışma hayatına katılım oranının düşüklüğü ve çalışma hayatında yaşadığı sorunlar için yasal haklarının neler olduğunu tam olarak bilmediklerinden dolayı katılımlarını da olumsuz etkilemekte, karar alma mekanizmalarında temsil edilmeyen kadınların sorunlarına kalıcı ve gerçekçi çözümler aranmamakta ya da bulunamamaktadır. Kadınların çalışma hayatına katılımının desteklenmesi ve cinsiyet eşitliği politikalarının yaygınlaştırılması, geliştirilmesi, uygulanması, mevzuata yansıtılması, pratikte yaşananları gündeme taşımak toplumda konuyla ilgili bilinç ve duyarlılık oluşturacak ilgili kuruluşlar üzerinde denetme görevi görecektir.

Kadınların çalışma hayatını etkileyen en önemli unsurlardan birisi de erkeklerden farklı olarak toplum içerisinde benimsedikleri cinsiyet rolüdür. Cinsiyet rolü, hangi meslek ya da pozisyonun kadın işi, hangilerinin erkek işi olduğunun belirlenmesini sağlamakta hatta çalışma hayatına başlayabilmenin temel koşulu olan eğitim ortamlarında da bunların yansımaları olabilmektedir. Nitekim toplumsallaşma süreci kadınları, yönetmeye yönelik işlerden (yöneticilik, başkanlık, idarecilik, müdürlük gibi) ziyade uzmanlık gerektiren işler yerine (doktorluk, öğretmenlik gibi) yönlendirmektedir.

Çalışma hayatına daha fazla kadının yer alması için Ülkemizde kreş gündüz bakımevi gibi sosyal destek kurumlarının sayısı artırılmalıdır. Özellikle ücretleri düşük olan kadın işçiler doğumdan sonra işe devam etmeleri durumunda kazandıkları ücretlerin büyük bir kısmını bakıcı veya kreşlere ödemek durumunda kalmaktadırlar. Bu olumsuz durumu giderebilmek için doğum yapan kadının çocuğunun kreş veya bakıcı ücreti, aile ve sosyal yardım sigorta kolundan devlet tarafından karşılanması gerekmektedir.

Bu sigorta kolu kadınların küçük çocuklarının bakımlarının sağlanması için işten ayrılmalarını önleyecektir. Bu nedenle aile ve sosyal yardım sigortası adı altında bir sigorta kolu ihdas edilmelidir.

Kaynaklar

ALPER, Yusuf; (2015)“ Türk Sosyal Güvenlik Sistemi Sosyal Sigortalar Hukuku” , Dora Yayıncılık ,7. Baskı.

AYTAÇ, S., SEVÜTEKİN M., IŞIĞIÇOK Ö. , BAYRAM, N., YILDIZ, S., ve ERYİĞİT, K. Y.;(2002) “Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İş Gücünün Konumu: Bursa Örneği. Türkiye İşveren Sendikaları Konfedarasyonu”, Yayın No:219.

AYTAÇ, Serpil; (1997) “Çalışma Yaşamında Kariyer Yönetimi Planlaması Geliştirilmesi Sorunları”, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 1. Baskı.

BENERIA L. ve FLORO M.; (2003). “Labour market informalization and social policy: Distributional links and the case of homebased workers,” Vassar College Economics Working Paper, No. 60, ss.3-35.

BOLCAN, Aybike Elif; (2006), “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadının Yeri ve Kadın İşsizliği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, İstanbul,

BORA, A.; (2007); ‘Kadınlar ve Hane: “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?”’, Yoksulluk Halleri (Edit. N. Erdoğan), İletişim, İstanbul, ss. 97-133.

CRAMPTON, S. M . ve M. MİSHRA; (1999), “Women in management” Public Personnel Management, Vol: 28,No: 1;

ÇOBANOĞLU, Şaban; (2005) “Mobbing: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri” İstanbul: Timaş Yayınları

DEMİR, Mahmut ; (2011), “İş Yaşamında Ayrımcılık:Turizm Sektörü Örneği”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8(1), 761-784, http://www.InsanBilimleri.com, (07.02.2016).

ELLIOTT James R. ve SMITH Ryan A.; (2004); ‘Race, Gender, and Workplace Power’, American Sociological Review, 69(3), June.

Gender Equality: Practice Note, November; (2002), http://www.undp.org/policy/docs/ policynotes/gender-9dec02. doc, 25.04.2017).

SARUEROĞLU Julide; (2009) “Çalışma Hayatı ve Kadın”, Çelik İş Sendikası Dergisi, s. 31.

KOMŞU, Ufuk Cem ; (2005) “İnformal Ekonomik Faaliyetler ve Türkiye’de Kent Yoksulluğu”, “İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, cilt 7, sayı 2, Haziran.

KOMŞU, Ufuk Cem ; (2003) Ekonomik, Toplumsal ve Mekânsal Açıdan Değişen ve Gelişen Çiftlikköy, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

LORDOĞLU, K. ve ÖZKAPLAN N.; (2003) Çalışma İktisadı, Der Yayınları, No. 358, İstanbul.

MERCANLIOĞLU, Çiğdem; (5-7 Mart 2009). Cinsiyete dayalı eşitsizlik kadın yöneticilerin iş ve özel hayatlarını dengeleme zorlukları ve bedelleri, Uluslararası – Disiplinler Arası Kadın Çalışmaları Kongresi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 35–44.

ÖZTÜRK H., SÖKMEN S., YILMAZ F. VE ÇİLİNGİR D. (2008) “Measuring Mobbing Experiences of Avedemic Nurses: Development of a Mobbing Scale” Journal of the American Academy of Nurse Practitioners, 435-442

PALAZ, Serap; (2003), “Türkiye’de Cinsiyet Ayrımcılığı Analizinde Neoklasik Yaklaşıma Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(9): 87-109.

STOCKFORD M. A. ; (2004), The Bellwomen: The Story of The Landmark AT&T Sex Discrimination Case. Rutgers University Press.

SCOTT, J. W. ; (2005), Kadın İşçi, Kadınların Tarihi- Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı-, Editörler: Georges Duby, Michelle Perrot, Bölüm Editörleri: Geneviêve Fraisse Michelle Perrot, Çeviren: Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Cilt: IV, İstanbul.

ŞİYVE, Ozan Çağım ; (2004), “Kadın-Erkek Liderlik Tarzları ve Cam Tavan”Tügiad Elegans Magazin, Sayı:66, Mart-Nisan, www.elegans.com.tr/arsiv/66/ haber018.html (13.07.2007)

TINAZ, Pınar ; (2006) “İş yerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), İstanbul: Beta Yayınları

UYGUR, Sakine; (1999).Kadın İşçiler ve Sorunları. Türk-İş Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Eğitim Yayınları No.27, Ankara

VANDEKERCKHOVE, W VE COMMERS R. ; (2003) " Downward Workplace Mobbing: A Sing of the Times?" Journal of Business Ethichs, 41-50

KUZGUN, Yıldız ve Seher SEVİM ;(2004) "Kadınların Çalışmasına Karşı tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt. 37, Sayı. 1, , s. 15.

http://www. europarl. europa. eu/charter/pdf/text_en. pdf,01.03.2017)

http://ec. europa. eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties(10.03.2017)

www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24643 (15.03.2017)

http://www.ilo.org/ankara/lang--tr/index.htm (29.03.2017)

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kadin/dogum_borclanmasi(02.04.2017)

http://www.acibadempsikoloji.com.tr/is-hayatinda-kadin-olmak/,01.04.2017

Türkiye'de 2002 Yılından İtibaren Kadın İstihdamına Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar

Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY, Bahar MENTEŞE
Yalova Üniversitesi, İ.İ.B.F, elifsel@gmail.com
Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017 mezunu, kayram_bahar@hotmail.com

Öz

Tarihsel süreç içerisinde kadınların çalışma hayatına katılımını engelleyen, iç ya da dış faktörler her zaman var olmuştur. Bu faktörler; kadının kendisinden kaynaklanan cinsiyet, eğitim gibi iç faktörler şeklinde olabileceği gibi; toplumun kadına yüklemiş olduğu görev ve sorumluluklardan kaynaklanan dış faktörler şeklinde de olabilmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de kadın işgücü oranı erkek işgücüne göre daha azdır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2015 yılında çalışma çağındaki kadınların işgücüne katılım oranını %31.5 olarak açıklamıştır ki bu oran aynı dönemde %71.6 olan erkeklerin işgücüne katılım oranının yarısı kadar bile değildir. Oysaki kadınların çalışma hayatına katılımı; ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve de sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarıyla doğru orantılıdır. Türkiye'de Kalkınma planlarında da üzerinde durulan konulardan biri olan kadın istihdamını arttırmak için birçok sosyal politika uygulamaları gerçekleştirilmektedir. TÜİK'in nüfus projeksiyonlarına göre Türkiye'nin nüfusu gittikçe azalmaktadır. 2050'lerde toplam nüfus içindeki genç nüfusu azalacak buna karşılık yaşlı nüfus oranı ciddi bir şekilde artacaktır. Kısaca nüfus gittikçe yaşlanmaktadır. Bu nedenle bir yandan nüfus artışını teşvik edecek politikalar uygulanmakta, öte yandan da buna engel olmayacak şekilde kadın istihdamını arttıracak sosyal politikalar uygulanmaktadır. Bu çalışmada; Türkiye'de kadın istihdamının mevcut durumu ele alınarak, 2002 yılı ve sonrası kadın istihdamını arttırmaya yönelik uygulanan sosyal politikalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Kadın İstihdamı, Türkiye, Sosyal Politikalar.

The Social Policies Implemented For Women Employment In Turkey Since 2002

Abstract

There have always been internal or external factors in the historical process hindering participation of women in work life. These factors may be in the form of internal factors originating from the women including gender and education, and they may as well be in the form of external factors originating from the duties and responsibilities assigned to women by the society. As in many countries in the world, the ratio of women's labor force is lower than the ratio of men's labor force in Turkey as well. The Turkish Statistical Institute (TSI) announced the labor force participation ratio of the women in working age in 2015 as 31.5 % and this ratio was not even half of the labor force participation ratio of the men in working age which was 71.6 % during the same period. However, the labor force participation is in direct proportion to the socio-economic development level and sustainable economic development of countries. Numerous social policies have being implemented in Turkey to improve women employment, which is one of the issues focused in the progress plans. Based on the TSI's population projections, the population of Turkey has been going down gradually. By 2050s, the population of the young people within the total population will drop on the other hand the elderly population will climb substantially. Concisely, the population is aging gradually. Hence, on one hand, policies have been implemented to promote population increase on the other hand social policies have been implemented to improve women employment as not to hinder this process. In this study, the current state of the women employment in Turkey was scrutinized and the social policies implemented for improving women employment in 2002 and afterwards were discussed.

Keywords: Employment, women employment, social policies, Turkey

1.Giriş

Tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde dünyanın bir çok ülkesinde kadınların erkeklere nazaran daha az istihdam edildikleri görülmektedir. Bu durum sadece kadınların refah durumunu etkilememekte, yaşadıkları ülkenin sosyo-ekonomik durumunu da etkilemektedir.

Kadın istihdamınının düşük olduğu ülkelerden biri de Türkiye'dir. Toplumsal cinsiyet algısı dolayısıyla kadına verilen eş-anne rolleri nedeniyle çalışma hayatına olumlu bakılmaması, işverenlerin kadın istihdam etmedeki isteksizliği, kadınların eğitim seviyesinin düşük olması, kocanın çeşitli nedenlerden dolayı eşinin çalışmasına izin vermemesi, mesleklerin de kadın mesleği-erkek mesleği olarak

sınıflandırılması vb nedenler kadın istihdam oranlarını olumsuz etkilemektedir. Kırsal kesimde genellikle yardımcı aile işçisi olarak karşımıza çıkan kadınlar, kentlere göç ettiklerinde ya işsiz olarak ya da çok düşük ücretle ve çoğu zaman da kayıt dışı çalışan olarak karşımıza çıkmaktadır. Erkeklere nazaran daha zor iş bulan kadınlar ekonomik kriz dönemlerinde de ilk işten çıkarılan olmaktadırlar (Şahbaz Kılınç, 2015:130).

Cumhuriyetin ilanından itibaren kadınların toplumsal hayatın her alanında yer alması için çalışmalar yapılmış, sosyal politika uygulamalarıyla güçlendirilmeye çalışılan kadınların istihdam oranları da artmaya başlamıştır. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından nüfus artışı için politikalar uygulanmaya başlanmış, bu politikalar uygulanırken de kadın istihdam oranı azalmasın hatta artsın diye de çalışmalar hızlandırılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'deki kadın istihdamının boyutları incelenerek, kadın istihdamının arttırılması için 2002 yılından itibaren uygulanan sosyal politikalar ele alınmaktadır.

2. Kadın İstihdamının Dünyadaki Tarihsel Gelişimi

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren kadınlar ve erkekler beraber üretim sürecinde yer almışlardır. Bireysel mülkiyetin olmadığı avcılık toplayıcılık dönemlerinde daha çok tarımla uğraşan kadınlar yerleşik ilkel toplum aşamasında ev yönetiminin yanı sıra bazı tohumlu bitkilerin ekim biçim işleri ile uğraşmış, balçığı pişirerek çanak çömlek yapmış, tezgah kullanarak bez dokumaya başlamışlardır. Kadınlar en az erkekler kadar üretim sürecinde yer aldıkları için statü ve saygınlık bakımından erkeklerle eşit konumdaydılar. Sabanın bulunmasıyla topraklar daha verimli hale gelmiş, vahşi hayvanların avlanarak tüketilmesi yerine evcil hayvanlar yetiştirilerek tüketilmeye başlanmış bu da erkeklerin daha az avlanıp, daha çok tarımla uğraşmaya başlamaları sonucunu getirmiştir. Erkeklerin tarımla uğraşmaları sonucu kadınların yiyecek üretimindeki rolü azalmış ve toplumsal statüleri düşmüştür. *Tarımsal artığa el koyan erkeğin biriktirdiği maddi varlıkları devretme isteği ve özel mülkiyetin doğuşu anaerkil ailenin yerini erkek egemenliğine dayalı ataerkil aileye bırakmış, din, hukuk ve ideoloji kadın ve erkek arasında kesin bir hiyerarşi kurmuştur.* Kalabalıklaşan kent toplumunda zanaatkarların ve tarımda çalışan erkeklerin sayısı arttıkça kadınlar tamamiyle dışlanmış ve sadece aile ve eve ilişkin etkinlikleri yerine getiren bireyler şeklinde kamusal alandan dışlanmışlardır (Eşkinat, 2006:79-80).

18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlayan ve zamanla Batı Avrupa'ya ve oradan da tüm dünyaya yayılan ve dünyayı şekillendiren Sanayi Devrimi (Baştaymaz, 2016:162) ile mevcut toplumsal yapı yeni üretim ilişkileri çerçevesinde yeniden şekillenmiş ve kadınlar ücretli işçi olarak çalışma hayatına girmişlerdir. Üretimin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla işgücü talebi artmış, zamanla artan rekabette ayakta kalmak için maliyetleri düşürmek isteyen işverenler çok düşük ücretle işçi çalıştırmışlardır (Ertuğrul Yılmazer, 2014:305).

Sefalet ücreti denecek kadar çok düşük ücretle veya sadece mal karşılığı sağlıksız çalışma koşullarında 13-14 saat çalışmak zorunda bırakılmış, iş kazalarında hayatını kaybetmiş veya işverenler tarafından kötü muameleye maruz kalan kadın çalışanlar çocuklarıyla birlikte erkeklere nazaran daha büyük bir sömürüye maruz kalmışlardır. Zamanla üretimin yapısı ve süreci değişmiş, kadın işgücüne olan talep artmıştır. *Beden gücünün öneminin azalması, tarım sektöründe çalışanların payının küçülmesi ve hizmetler sektörünün gelişmesi, kadınlar için birçok iş alanının doğmasına neden olmuştur*. Ücretli çalışmaya başlaması ile ekonomik bağımsızlığını kazanan kadının ailedeki ve toplumdaki rolü de değişmiştir (Hüseyinli, Hüseyinli, 2016:111). Kadınların çalışma hayatına ilişkin sorunların artmasına paralel olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru başta İngiltere olmak üzere Almanya, Fransa gibi erken sanayileşen ülkelerde kadınların çalışma sürelerinin azaltılması, yer altında çalıştırılmalarının yasaklanması gibi sorunları başta olmak üzere kadınların çalışma hayatına yönelik temel kanunlar hayata geçirilmiştir (Ertuğrul Yılmazer, 2014:305-306).

II. Dünya Savaşı boyunca, ABD ve İngiltere'de, savaşa giden erkek işgücünün yerine çalışmak üzere kadınlar göreve çağrılmış ve bu görevi kabul etmenin vatanseverlik olduğu görüşleri ağır basmıştır. Söz konusu dönemde, A.B.D.'deki endüstriyel üretim sorununun asıl nedeninin işgücü eksikliği değil, kadın işgücü eksikliği olduğu ifade edilmiştir (Omay, 2011:150). Kadınların çalışma hayatına katılımını sağlayan en önemli etken; savaş sonrası artan işgücü ihtiyacı talebi olsa bile tek neden bu değildir. Bu etkenin yanı sıra; eğitim, yükselen ücretler, teknoloji, doğum oranlarının azalması gibi birçok sosyo-ekonomik etken de kadınların çalışma hayatına katılımını arttırmıştır (Kılıç, Öztürk, 2014: 110).

1950'de gelişmekte olan ülkelerdeki 15-64 yaş arası kadın nüfusunun % 50'si ekonomik olarak aktif durumda olup, onların da %87'si tarım sektöründe çalışmaktaydı. Aynı yaş kadın grubunun sanayileşmiş ülkelerde ekonomik olarak aktif durumda olanlarının oranı ise %47 olup, bu kadınlarin ise

sadece %47'si tarım sektöründe çalışmaktaydı. Yıllar geçtikçe hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çalışan kadınların sayısında artış olmuştur (Koray, Mart 1992:93). 1970'li yıllara gelindiğinde uygulanmaya başlayan Neo-liberal ekonomi politikaları çerçevesinde "esnek çalışma biçimleri" gündeme gelmiş, esnek çalışma biçimlerinin yanı sıra yeni iş olanakları da birçok Avrupa ülkesinde, Japonya ve ABD'de kadının işgücüne katılımını arttırmıştır (Ertuğrul Yılmazer, 2014:306). 1975-1980 arasında emek talebindeki yıllık 7,2 milyon civarındaki artışın %54'ünü kadınlar karşılamışken; aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerde emek talebindeki artışın %37-38'i kadınlar tarafından karşılanmıştır (Koray, Mart 1992:93).

1970'li yıllarda petrol krizi ve 1990'lı yılların başında parasal kriz yaşanmış, bunların sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal problemler istihdam problemini ortaya çıkarmıştır. Yanlış istihdam politikalarının yanı sıra işsizliği artırıcı büyüme, üçüncü dünya rekabeti gibi olgular istihdam probleminin ve Avrupa çalışma piyasasındaki diğer yapısal problemlerin ortaya çıkmasında rol oynamışlardır. Bu nedenle 1990'lı yılların ikinci yarısında AB düzeyinde istihdamı arttırarak işsizlik ile mücadele için ortak bir eylem planına dayalı Avrupa İstihdam Stratejisi (European Employment Strategy-EES) uygulamaya konulmuştur. *Girişimciliği özendirmek, iş kurmayı kolaylaştırmak, risk sermayesini sağlamak, vergi kolaylıkları sağlamak, istihdam edilebilirliği artırmak, işsizlik ile mücadele etmek, okuldan işe geçişi kolaylaştırmak, pasif önlemlerden aktif önlemlere geçmek, uyum kapasitesini artırmak, iş organizasyonunu modernize etmek, fırsat eşitliği sağlamak, çalışma ve aile yaşamını bağdaştırmak ve faal yaşama uyumu kolaylaştırmak Avrupa İstihdam Stratejisi'nin içerdiği başlıklardır.* Yine de 2000-2001 döneminde AB istihdam oranı 0.7 puan artarak %64.3'e, kadın istihdam oranı ise 0.9 puan artarak %54.9 olarak gerçekleşmiştir. Yine de hedeflenen istihdam oranına ulaşılamamıştır. 2003 yılında 6.4 milyon çalışma çağındaki kadın, ücretli olarak çalışmamaktaydı ve kadınların 6.6 milyonu çalışmak istediği halde işsizdi (Kesici, Selamoğlu, Haziran 2005:38-39).

1990'lı yıllarda dünya genelinde kadınların işgücü içindeki oranı sabit kalmıştır. Genel kanaatin aksine dünya işgücünün kadın ağırlıklı olduğuna dair net bir eğilim yoktur. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verilerine göre 1990 yılında gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranı % 42.1 iken, bu oran 2003 yılında sadece %2.1 oranında artmıştır. Az gelişmiş ülkelerde 1990 yılında kadınların işgücüne katılım oranı % 43 iken, bu oran 2003 yılında %0.6 oranında azalmıştır. Bu dönemde ekonomik

büyüme meydana gelmiş ve ekonomik büyüme erkeklerin işgücüne katılım oranını arttırmış, kadınlarınkini ise azaltmıştır. Dünya geneline bakıldığında ise 1990 yılında kadınların işgücüne katılım oranı % 39.8 iken, bu oran 2003 yılında %0.2 oranında artmıştır. 2000'li yıllarda kadınların işsizlik oranları erkeklere göre daha fazladır. Kadınlar erkeklere nazaran kayıtlı bir iş için beklemeyi tercih etmektedirler. Bu bekleme döneminde ailelerinden destek görmektedirler ya da kayıt dışı sektörde düzensiz gündelik ücretli işlerde çalışmaktadırlar. Kadın işsizlik oranının erkeklerinkine oranı 1996 yılında İran'da 1.09, 1998 yılında Mısır'da 3.90, 2000 yılında Hindistan'da 0.93, 2003 yılında Venezüella'da 1.41, Arjantin'de 1.16, Şili'de 1.48, Fas'ta 1.13, Sri Lanka'da 2.37 olarak gerçekleşmiştir (Ghose, Majid, Ernst, 2010:30,31,85,86,87).

Kadınların işgücüne katılım oranları 2012 yılı itibariyle dünyada %51.1, Gelişmiş ülkeler ve AB'de %52.8, Doğu Asya'da %66.4, Güney-doğu Asya ve Pasifik'te %58.8, Sahra Altı Afrika'da %64.6, Latin Amerika ve Karayipler'de %53.6, Güney Asya'da %31.8, Ortadoğu'da %18.7 ve Kuzey Afrika'da ise %24.4 olarak gerçekleşmiştir. Avrupa başta olmak üzere ABD ve Japonya gibi sanayileşmiş ülkelerde bile kadın istihdamı sektörlere göre eşit dağılmamıştır. Erkekler daha çok sanayi sektöründe istihdam edilirken; kadınlar en yoğun olarak hizmet sektöründe istihdam edilmektedirler (Ertuğrul Yılmazer, 2014:306).

Bütün tarihsel gelişim süresince, erkeklerle eşit istihdam fırsatları ve gelir olanakları elde etme mücadelesi içerisinde olan (Ekin, 2010: 145) kadınlar aynı vasıf ve eğitim seviyesine sahip olsalar bile çoğu zaman erkeklere göre daha az ücret almaktadırlar. ILO'nun Küresel Ücret Raporu 2016/2017'ye göre Avrupa'da en düşük ücretli dilimlerde kadın oranı ortalama %50-60 iken bu oran en yüksek ücretli %10'luk dilimde % 35'e, en yüksek ücretli % 1'lik dilimde ise % 20'ye düşmektedir. Ücretlilerin en üstteki % 1'lik dilimi içinde yer alan erkek ve kadın CEO'lar söz konusu olduğunda ise cinsiyete göre ücret açığı % 50'nin üzerine çıkmaktadır. Cinsiyet temelli ücret farklılığı, ortalama ücretleri daha yüksek olan işletmelerde daha büyüktür. Avrupa'da ortalama ücretleri en yüksek %1'lik işletme diliminde cinsiyete bağlı ücret farklılaşması hemen hemen %50 oranındadır. Cinsiyete bağlı ücret eşitsizliği işgücü piyasasında genç yaşlardan başlayarak mevcut olup; 40 yaşından büyük işçilerde bu fark daha da açılmaktadır (http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_539505.pdf).

Tablo 1: AB Ülkeleri Ve Türkiye'de 2015 Yılında 20-64 Yaş Arası İstihdam Edilenlerin Oranı (%)

Ülke/Cinsiyet	Toplam	Erkek	Kadın
Avrupa Birliği (28 ülke)	77,1	83,4	70,9
Avrupa Birliği (27 ülke)	77,2	83,5	70,9
Avrupa Birliği (15 ülke)	78,0	84,0	72,0
Euro Bölgesi (19 ülke)	77,2	83,4	71,1
Euro Bölgesi (18 ülke)	77,2	83,4	71,0
Euro Bölgesi (17 ülke)	77,1	83,4	71,0
Belçika	73,3	78,3	68,2
Bulgaristan	73,8	78,0	69,6
Çek Cumhuriyeti	78,7	86,6	70,7
Danimarka	81,3	85,0	77,5
Almanya	81,8	86,7	76,8
Estonya	81,5	85,8	77,3
İrlanda	75,8	84,1	67,6
Yunanistan	73,1	81,7	64,7
İspanya	79,1	84,8	73,4
Fransa	77,3	81,8	73,0
Fransa (metropolitan)	77,5	81,9	73,2
Hırvatistan	71,8	76,9	66,7
İtalya	68,6	79,5	57,8
Kıbrıs	79,8	85,2	74,9
Letonya	80,5	84,0	77,3
Litvanya	80,8	83,0	78,7
Lüksemburg	75,7	81,3	70,0
Macaristan	73,8	81,0	66,7
Malta	71,3	85,8	56,2
Hollanda	81,5	87,2	75,9
Avusturya	78,7	83,4	74,0
Polonya	73,2	80,5	66,0
Portekiz	79,1	82,9	75,5
Romanya	70,8	80,7	60,7
Slovenya	76,0	79,7	72,0
Slovakya	76,2	83,4	69,0
Finlandiya	79,9	81,6	78,2
İsveç	86,2	88,7	83,7
Birleşik Krallık	80,6	86,6	74,7
İzlanda	89,6	92,7	86,5
Norveç	82,4	85,0	79,6
İsviçre	86,6	91,4	81,8

Makedonya	70,2	83,8	56,2
Türkiye	59,9	82,7	37,2

Kaynak: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics

2015 yılında Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin tümünde erkeklerin istihdam oranı kadınların istihdam oranına göre daha yüksektir. Erkeklerin istihdam oranı % 76 iken; kadınların oranı ise %64'tür. AB-28 ülkeleri arasında İtalya, Yunanistan, Romanya ve Çek Cumhuriyeti'ndeki erkek ve kadın istihdam oranları arasındaki fark % 16.6-%20'dir. Kadın istihdam oranının en düşük olduğu ülke Yunanistan'dır. Yunanistan'ı İtalya takip etmektedir. AB-28 ülkeleri arasında en yüksek erkek istihdam oranına sahip ülke % 83 ile Çek Cumhuriyeti'dir. Türkiye'de ise grafikten de anlaşılacağı üzere kadınların işgücüne katılım oranı AB'ye üye ülkelerle kıyaslandığında çok düşüktür (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics).

3. Türkiye'de Kadın İstihdamının Boyutları

3.1. 2000 Yılından Önce Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri

Tarihsel gelişim sürecine baktığımızda Türkiye'de kadınların çalışma hayatına katılımından bahsederken Osmanlı Döneminden de bahsetmek gerekir. O dönemde kadınların çalışma alanlarının başında tarım sektörü gelmekteydi. Küçük üreticilik hakimdi ve bu durum ücretli emeğin ortaya çıkması için uygun bir ortam oluşturmuyordu. Tarım sektörünün yanı sıra halıcılık kadınların en gözde mesleğiydi. Evlerde bulunan tezgahların sayısının yüz binleri bulduğu tahmin edilmektedir ve evlerde gerçekleşen bu dokumacılık faaliyetleri kadınların ev dışındaki ilk faaliyetlerini oluşturmuştur. Gayrimüslim kadınların fabrikalarda çalışması 1840'larda başladığı halde, Müslüman kadınlar için bu tarih başlangıçta Bursa İpek Fabrikalarında olmak üzere 1860'lardan sonradır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde fabrikalarda gayrimüslim kadınlar çalışırken, Müslüman kadınlar sadece erkeklerini fabrikalara gönderdiler. Savaşla birlikte bu durum değişti ve Türk kadınları da fabrikalarda çalışmaya başladılar (Makal, 2012:40-41).

Savaşlar nedeniyle erkek işgücünde görülen azalma sonucu 1915'ten sonra işgücü talebi kadınlara yönelmiştir. Böylece emek piyasasına kadın iş gücünün girmesi geçici olarak gerçekleşmiş ve daha sonraları savaşların devam etmesi ile kadınların emek piyasasındaki mevcudiyetleri kalıcı bir hal almıştır

(Erol, 2015: 2). 1927 Sanayi sayımı sonucunda 14 yaşından büyükler itibariyle 124.144 işçinin 29.533'ünün kadın (%23.73), 14 yaşından küçükler itibariyle 22.684 işçinin 8107'sinin (%35.74) kız çocuk olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı kuruluşlarda çalışan memurların %20.58'i kadın, 10.941 patrondan %0.14'ü kadındır. 1937 yılından 1943 yılına kadar kadın istihdamında %12 oranında bir artış olmuştur (Makal, 2012:50-51).

Tablo 2: İş Kanunu Kapsamına Giren Ücretliler İçerisindeki Kadın ve Çocuk Çalışanlar (1937-1947)

	1937		1943		1947	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çocuk (12-18 yaş)	23.347	8.80	51.871	18.86	20.845	7.21
Kadın	50.131	18.89	56.937	20.70	50.851	17.59
Erkek	191.863	72.11	166.275	60.45	217.451	75.20
Toplam	265.341	100	275.083	100	289.147	100

Kaynak: Ahmet Makal (2012), " Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği,* Hazırlayanlar: Ahmet Makal, Gülay Toksöz, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.50

1936 tarihli İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra 1937, 1938 ve 1943 yıllarında yasa kapsamına giren işyerlerini kapsayan İş İstatistikleri, tüm eksiklik ve hatalarına karşın, gene de döneme ve kadın çalışanlara ilişkin önemli nicel veriler içermektedir. Ancak, İş Kanunu kapsamı dışındaki küçük ölçekli kuruluşlarda çalışan kadınların niceliğine ilişkin olarak sağlıklı bilgilerin elde edileceğine ilişkin kaynaklar mevcut değildir. Tablo 2'de 1937 yılından 1943 yılına kadar kadın istihdamında yaklaşık %12'lik bir artış olduğu görülmektedir. Çocuk ve genç istihdamı 2.5 kat dolaylarında artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na girilmediği halde erkeklerin silah altına alınması sonucu ortaya çıkan işgücü ihtiyacı kadın ve çocuk istihdamı ile giderilmeye çalışılmıştır. 1940 yılında Milli Korunma Kanunu uyarınca yapılan düzenlemelerle İş Kanunu'nun bazı maddeleri askıya alınmış ve bireysel iş ilişkileri alanında ücretli çalışanları koruyucu hükümler zayıflatılmıştır. Bu çerçevede kadın ve çocuk işçilere ilişkin bazı düzenlemelerin askıya alınması kadın ve çocukların daha geniş ölçüde çalıştırılmalarını kolaylaştırmıştır (Makal, 2012:50).

Türkiye'de kadınların gerçek anlamda çalışma hayatına girmeleri ise; 1950 sonrası yaşanan sanayileşme, kırdan kente göç, kadınlara tanınan sosyal, siyasal ve hukuki haklar sonucu gerçekleşmiştir

(Erol, 2015: 2). Günümüzde ise kapitalist üretim, genellikle ev eksenli çalışan kadınları bu dar çerçevede çalışmalarından uzaklaştırıp kadın işgücünü emek piyasasının içerisine çekmiştir. Bu bağlamda kadın hem çalışma hayatında emeğini satan bir işgücü olmakta hem de geleneksel olarak kendisine yüklenmiş olan aile içi ya da dışı sorumlulukları birlikte yürütmekte ve görünmez bir emek olmayı sürdürmektedir (Bozkurt Çakır, Ekim 2016: 54).

Tablo 3: Türkiye'de Kadınlarda İstihdam ve İşsizlik (1988-1999)

Yıllar	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
1988	10.6	30.6
1990	8.5	31.2
1992	7.7	30.2
1994	8.0	28.8
1996	5.9	28.7
1998	6.8	27.3
1999	7.6	27.7

Kaynak: TÜİK (2012), *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Ankara, s.131.

Türkiye'de 1970 yılında kadınların işgücüne katılım oranı % 50.9 iken bu oran 1980 yılında %46.2'ye, 1990 yılında 31.2'ye, 1999 yılında ise 27.7'ye düşmüştür. Halbuki AB'nin kadınların işgücüne katılım oranları açısından bazı ülkeleriyle mukayese edildiğinde bile Türkiye'nin söz konusu dönemlerde durumunun daha kötü olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranları yıllar itibariyle azalmakta, İtalya, İspanya ve Portekiz'de ise yıllar itibariyle bu oran gittikçe artmaktadır. 1970 yılında kadınların işgücüne katılım oranı İspanya'da %17.9 iken, 1980 yılında 27.1'e, 1990 yılında %33.3'e, 2000 yılında ise %41.4'e, 2008 yılında ise %50.4'e yükselmiştir. İtalya'da 1970 yılında bu oran %25.5 iken, 1980 yılında 32.2'ye, 1990 yılında %35.6'ya, 2008 yılında ise %38'e yükselmiştir. Portekiz'de 1970 yılında bu oran %24.6 iken, 1980 yılında %46.3'e, 1990 yılında %48.1'e, 2000 yılında %53.4'e, 2008 yılında ise 56.2'ye yükselmiştir (Buğra, 2010:29).

Türkiye'de kadınların işgücüne katılımında yasal açıdan herhangi bir ayrım olmamasına karşın, hatta kadın işgücüne pozitif ayrımcılık yapılmasına rağmen, toplumun kadına yüklediği rol gereği aile yaşamındaki sorumlulukları kadının çalışma ya da çalışmama yönünde bir tercih yapmasına neden

olmaktadır (Korkmaz, Korkut, 2012: 45). Şöyle ki; ülkemizde, ataerkil toplumsal değerler çocuk ve yaşlı bakımı ile ev işlerinin çoğunu kadına yüklemeyi teşvik etmekte, kadının ev dışında çalışmasına yönelik olumsuz tutumu ise kuvvetlendirmektedir (Selçuk, Tuzlukaya, 2013: 3).

Toksöz' e göre; *"Türkiye'de toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü üzerinde yükselen ataerkil bir toplum yapısında kadınlardan esas olarak ev işleri ve bakım hizmetlerini yerine getirmesi beklenmekte, işgücü piyasasına düşük katılımları ve gelir getirici işlere erişimlerinin sınırlı olması, toplumun geniş katmanları tarafından bir sorun olarak algılanmamaktadır. Aynı şekilde, istihdama katılan kadınların işgücü piyasasında daha düşük nitelikli ve ücretli işlerde yoğunlaşması da bir sorun olarak görülmemektedir*" (Toksöz, 2012: 36). Her ne kadar Toksöz, Türkiye'de kadınların kendilerine yüklenmiş olan sorumluluklar sebebi ile çalışma hayatına katılımlarının sınırlı olması ya da çalışma hayatında karşılaşmış oldukları sorunların; toplumun geniş bir kesimi tarafından göz ardı edilmekte olduğunu belirtse de; siyasi otorite ve politika yapıcılar, Türkiye'de kadınların işgücü piyasasında yaşamakta olduğu sıkıntıların farkındadır ve gerek yasalarla gerekse imzalanan ulusal ve uluslararası sözleşmelerle bu sıkıntıları ortadan kaldırmak ya da en aza indirgeyebilmek için çalışmaktadırlar (Kılıç, Öztürk, 2014: 112). Ancak buna rağmen; Türkiye'de kadınların çalışma hayatına katılımı istatiksel açıdan incelendiğinde önceki yıllara kıyasla iyiye gitmekle beraber pek de iç acıcı bir durum sergilememektedir.

3.2. 2000 Yılından İtibaren Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri

Türkiye'nin 2000 yılındaki nüfusu 64.729.501 kişiden oluşurken, nüfusun 34.346.735'ini erkekler (yaklaşık %50.7), 33.457.192'sini de kadınlar (yaklaşık %49.3) oluşturmuştur. Nüfus hızla artmıştır. 2016 yılında, erkek nüfusu 40.043.650 kişi olurken, kadın nüfusu ise 39.771.221 kişi olmuştur. Başka bir deyişle nüfusun %50.2'sini erkekler,%49.8'ini ise kadınlar oluşturmuştur. Kadınlar ile erkekler arasındaki bu oransal denge, kadınların daha uzun yaşaması nedeniyle 65 ve daha yukarı yaş grubunda kadınların lehine değişmektedir. Bu yaş grubundaki nüfusun %43.9'unu erkekler, %56.1'ini ise kadınlar oluşturmuştur.

Okuma yazma bilmeyen kadınların oranı erkeklere göre daha fazladır. 2015 yılında, 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma yazma bilmeyenlerin toplam nüfus oranı %5,4 iken bu oran erkeklerde %1,8, kadınlarda ise %9'dur. Lise ve dengi okul mezunu olan 25 ve daha yukarı yaştakilerin toplam nüfus

içindeki oranı %19.5 iken bu oran erkeklerde %23.5, kadınlarda ise %15.6'dır. Yüksekokul veya fakülte mezunu olan kişilerin toplam nüfustaki oranı %15.5 olup bu oran erkeklerde %17.9 kadınlarda ise %13.1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, Mart 2017).

Grafik 1: 2000-2016 Döneminde Cinsiyete Göre İşsizlik Oranı (%)

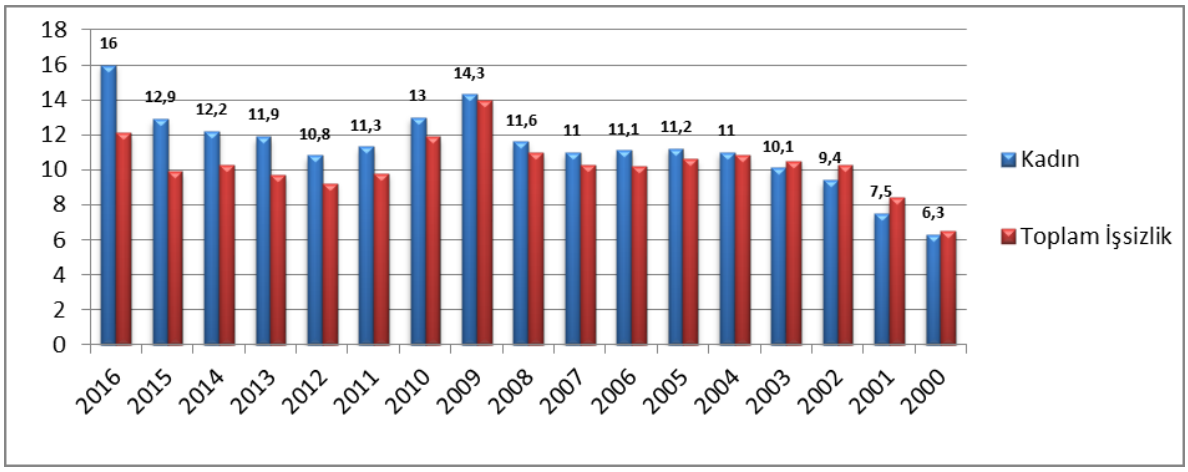

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

Türkiye'de cinsiyete göre işsizlik oranları incelendiğinde yıllar itibari ile kadınlarda işsizlik oranının daha da arttığı görülmektedir. Aslında bu artış köyden kente göç eden vasıfsız kadınların kente gelerek iş bulamamaları ile ilişkilendirilebilineceği gibi, kadınların yıllar itibari ile eğitim seviyesindeki artışa bağlı olarak iş gücüne katılım oranlarındaki artış ile ilişkilendirilebilir. TÜİK verilerine göre Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştakilerde işsiz sayısı 2016 yılı Kasım döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre 590 bin kişi artarak 3 milyon 715 bin kişi olmuştur. İşsizlik oranı ise 1,6 puanlık artış ile %12,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kasım 2016'da çalışma çağındaki kadınların %16'sı işsizdi (http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24624).

Tablo 4: 2000-2016 Döneminde Kadınların Eğitim Durumlarına Göre İşizlik Oranı (%)

	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	İlkokul	Ortaokul veya dengi meslek okul	Genel Lise	Lise dengi meslek okul	Yüksekokul veya fakülte	İlköğretim
2016	3,2	8,9	9,1	15	21,1	20,6	16,9	16,3
2015	2,9	7,9	7,9	16,6	20,3	18,1	16,3	15,1
2014	3	7,3	7,7	15,1	19,1	19,3	15,5	13,4
2013	2,3	6,9	7,5	14,9	20,1	20,4	15,1	15,6
2012	1,4	5,2	6,4	15,4	19,0	19,4	14,7	13,2
2011	2,0	6,5	6,9	15,6	21,3	20,0	15,2	13,6
2010	2,4	6,8	8,6	18,9	24,9	22,5	15,9	16,7
2009	3,0	9,1	9,4	20,0	26,3	25,9	16,3	18,3
2008	2,5	5,9	7,5	17,6	20,6	20,6	14,3	14,2
2007	1,7	4,3	6,5	14,7	22,1	20,9	13,9	14,0
2006	1,6	4,6	7,6	16,2	23,0	20,9	13,0	13,9
2005	2,3	4,3	7,3	15,6	23,2	23,9	14,1	11,7
2004	1,7	2,9	6,2	16,9	22,9	26,6	17,0	10,2
2003	5,0	6,4	6,7	15,8	20,3	20,7	15,3	7,7
2002	2,6	3,1	5,6	19,0	24,1	23,8	14,7	8,6
2001	1,1	2,5	5,1	19,9	20,0	20,7	9,9	12,6
2000	2,2	4,3	3,6	13,0	16,6	16,1	9,1	3,4

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri

Kadınların genel olarak eğitim durumları her ne olursa olsun yıllar itibari ile işsizlikle karşı karşıya kaldıkları söylenebilir. Tablo 4'te de görüleceği gibi sadece "ortaokul veya dengi meslek okul" eğitimi almış olan kadın iş gücünün 2016 yılına göre işsizlik oranında bir düşüş yaşandığı ancak 2000 yılı ile kıyaslandığında ise yıllar itibari ile işsizlik oranının arttığı görülmektedir. Tabloda diğer dikkat çekici bir unsur ise yüksekokul veya fakülte mezunları hariç kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işsizlik oranlarının artmış olduğudur. Bununla beraber kadınlarda eğitim seviyesi arttıkça iş gücüne katılım oranı da artmakta ve zaten Türkiye'de var olan yapısal işsizlik ve istihdam sorunları bu kategoridekileri etkilediğinden kadınlar niteliklerine uygun iş bulamamaktadırlar.

Grafik 2: Çalışma Hayatında Kadınların İş Gücüne Katılma Durumu (2000-2016)

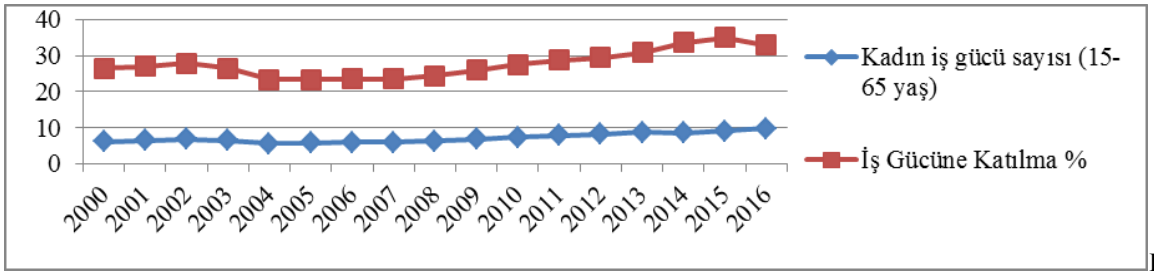

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

Hanehalkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; 2015 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde işgücüne katılma oranı %51,3 olup, bu oran erkeklerde %71,6, kadınlarda ise %31,5 olmuştur. Bu oran AB'ye üye ülkelere nazaran çok düşüktür (TÜİK, Mart 2017).

Tablo 5: Eğitim Durumuna ve Dönemlere Göre İşgücüne Katılma Oranı (%)(15 + yaş)

	Okuma-yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	İlkokul	Ortaokul veya dengi meslek okul	Genel lise	Lise dengi meslek okul	Yüksekokul veya fakülte	İlköğretim
2016	15,2	21,7	29,6	19,5	33,7	41,4	71,3	33,2
2015	16,1	21,6	28,9	20,3	32,7	40,8	71,6	28
2014	16	21,3	28,1	22,7	31,9	39,8	71,3	24
2013	17,4	20,8	29,5	27,5	32,1	39,3	72,2	21,5
2012	16,7	20,7	28,3	27,9	30,6	38,1	70,9	20,7
2011	17,1	21,4	27,5	25,4	30,3	39,2	70,8	21,1
2010	16,3	20,4	25,7	24,6	30,4	39,8	71	19,9
2009	15	19,2	23,3	22,8	30,4	39,1	70,8	18
2008	14,5	18,5	21,1	21,6	29,1	38,3	70	16,9
2007	14,4	17,3	20,5	22,7	28,4	36,4	69,4	16
2006	14,7	18	21,1	22,9	27,9	36,2	68,8	13,5
2005	15,6	18,2	20,9	22,7	26,9	36,8	69,1	12
2004	16,6	17,9	21,4	20,6	26,1	39,4	70,3	10,4
2003	23,6	21,1	24,8	19,9	25,2	36,4	69,5	11,9
2002	24,4	22,4	26,7	18,4	28,5	39	71,5	10,7
2001	24,8	24,2	26	15,7	27,2	40,3	70,8	6,7
2000	25,2	22,2	24,5	15,3	28,1	42,4	70,1	7,9

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

Kadınların yıllar itibari ile genel olarak işgücüne katılma oranları artış eğilimi göstermektedir. Ayrıca eğitim seviyesine bağlı olarak iş gücüne katılım oranlarında da anlamlı bir artış söz konusudur. Bu artışı birçok sebebe bağlamak mümkündür. Örneğin, 2000 yılı sonrasında kadın istihdamına yönelik

uygulanan sosyal politikalar sayesinde kadınların eskiye nazaran iş bulma konusunda daha az sorunla karşılaştıkları dolayısıyla çalışma hayatına katılmaya yöneldikleri söylenebilir. Günümüzde hane içerisinde sadece erkeğin geliri yetmemekte ve kişiler ciddi anlamda ekonomik zorluklar yaşamaktadırlar. Bu durum da kadınları çalışmaya zorlamaktadır. Tüm bu olasılıkların yanı sıra kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe ekonomik bağımsızlığı kazanma bilinci de yükselmekte ve sonuçta bağımlı bireyler olmak istememektedirler.

Grafik 3: 2000-2016 Döneminde Türkiye'de Kadın İşgücünün İstihdam Edilme Oranı (%)

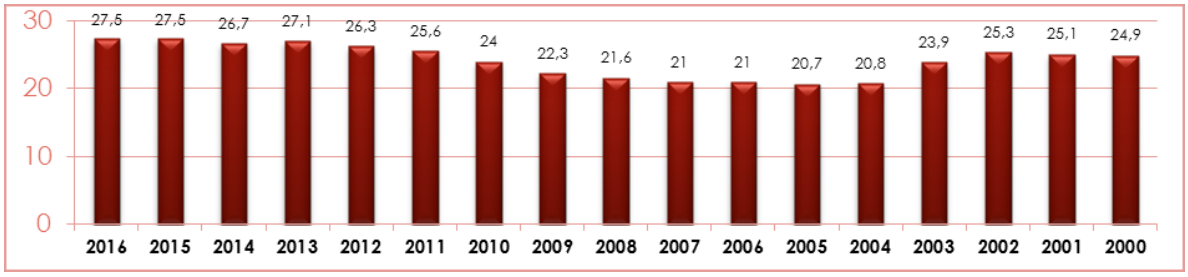

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

Kadınların Türkiye'de 2016 yılına kadar yıllar itibari ile istihdam edilme oranlarında artış yaşanmıştır. Bunun nedenleri arasında çalışmamızın üçüncü bölümünde yer alan kadınların istihdamını arttırmaya yönelik bir çok sosyal politika uygulamasının hayata geçirilmesi bulunmaktadır.

Tablo 6: 2000-2016 Döneminde Kadınların Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilme Oranları (%)

	Okuma-yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	İlkokul	Ortaokul veya dengi meslek okul	Genel lise	Lise dengi meslek okul	Yüksekokul veya fakülte	İlköğretim
2016	14,7	19,8	26,9	16,6	26,6	32,9	59,3	26,9
2015	15,6	19,9	26,6	17	26	33,4	59,9	23,8
2014	15,5	19,7	25,9	19,2	25,8	32,1	60,3	20,7
2013	17	19,4	27,3	23,4	25,6	31,3	61,3	18,1
2012	16,5	19,7	26,5	23,6	24,8	30,7	60,4	18
2011	16,8	20	25,6	21,4	23,8	31,3	60,1	18,2
2010	15,9	19	23,5	20	22,8	30,8	59,7	16,6
2009	14,5	17,5	21,1	18,2	22,4	29	59,3	14,7
2008	14,2	17,4	19,5	17,8	23,1	30,4	60	14,5
2007	14,2	16,6	19,1	19,4	22,1	28,8	59,8	13,7
2006	14,5	17,2	19,5	19,2	21,5	28,6	59,9	11,6
2005	15,3	17,4	19,4	19,1	20,6	28	59,4	10,6
2004	16,3	17,4	20,1	17,1	20,1	28,9	58,3	9,4
2003	22,4	19,8	23,1	16,7	20,1	28,9	58,9	11
2002	23,8	21,7	25,2	14,9	21,7	29,7	60,9	9,7
2001	24,5	23,6	24,7	12,6	21,8	32	63,8	5,9
2000	24,7	21,2	23,6	13,3	23,5	35,6	63,8	7,6

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

Kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe istihdam edilme oranlarında da bir artış söz konusudur. Çünkü küreselleşme ile beraber işverenlerin rekabet güçlerini arttırabilmek için vasıflı eleman taleplerinin bu oranı arttırdığı söylenebilir.

Tablo 7: Kadınların İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri (2000-2016)

Kadınların İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri	2000	2005	2010	2016
İş bulma ümidi yok	49	194	300	658
İş aramaya çalışmaya hazır olan/diğer	171	651	835	1762
Mevsimlik çalışan	339	310	49	89
Ev işleri ile meşgul	12,339	12,703	11,914	11,098
Öğrenci(eğitim-öğretim)	1,144	1,472	1,912	4,541
Emekli	443	584	730	4,16
Özürlü, yaşlı veya hasta	1,359	1,976	2,156	4,036
Ailevi ve kişisel nedenler	703	770	1,334	1,637
Diğer	228	287	127	205

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

TÜİK'in verilerine göre kadınların iş gücüne dahil olmama nedenleri arasında yer alan ve her ne kadar yıllar itibari ile oranında bir azalma olduğu görülen "ev işleri ile meşgul olma" nedeni kadınları

çalışma hayatından uzak tutan en önemli faktördür. Bu sonuç; kadına cinsiyeti sebebi ile toplumun yüklemiş olduğu görevlerin değişmeyeceğinin ve bu görevlerin her zaman kadınla bütünleştirileceğinin göstergesidir.

Tablo 8: İstihdam Edilen Kadınların İşteki Durumu (2000-2016)

	Ücretli, Yevmiyeli veya Maaşlı	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi	Toplam
2016	**5,276**	**112**	**734**	**2,190**	**8,312**
2015	**4,971**	**95**	**707**	**2,286**	**8,059**
2014	**4,627**	**94**	**701**	**2,266**	**7,688**
2013	**4,322**	**94**	**821**	**2,403**	**7,641**
2012	**3,967**	**93**	**788**	**2,46**	**7,309**
2011	**3,599**	**87**	**816**	**2,472**	**6,973**
2010	**3,26**	**83**	**822**	**2,26**	**6,425**
2009	**2,999**	**77**	**749**	**2,045**	**5,871**
2008	**2,975**	**77**	**616**	**1,927**	**5,595**
2007	**2,809**	**75**	**617**	**1,855**	**5,356**
2006	**2,670**	**69**	**659**	**1,859**	**5,258**
2005	**2,468**	**50**	**667**	**1,923**	**5,108**
2004	**2,263**	**49**	**490**	**2,244**	**5,047**
2003	**2,246**	**42**	**716**	**2,888**	**5,891**
2002	**2,264**	**61**	**763**	**3,034**	**6,122**
2001	**1,983**	**40**	**769**	**3,179**	**5,969**
2000	**2047**	**43**	**687**	**3,024**	**5,801**

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

Türkiye' de kadınlar genel olarak ya ücretli ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadırlar. Ne yazık ki; kendi hesabına ya da işveren olarak çalışan kadınların oranı çok düşüktür. Çünkü ülkemizde kadınların işveren olması ya da kendi hesabına çalışmasının önünde hem maddi hem de manevi engeller mevcuttur. Kadınların gelirlerinin olmaması ya da mevcut gelirlerinin çok düşük olmasının yanı sıra çevresi tarafından maddi ya da manevi olarak desteklenmemesi kadınların önündeki engeller arasındadır. Bununla beraber 2016 yılında ilk kez kadın işveren sayısının yüz bine ulaştığı ve geçtiği görülmektedir. 2000 yılı itibari ile incelendiğinde ise hem işveren hem de kendi hesabına çalışan kadınların oranında artış yaşandığı görülmektedir. Bunun nedeninin kadınların girişimci olmalarına yönelik uygulanan politikalar özellikle de her ne kadar yetersiz olsa da mikro kredilerin etkisi olduğu söylenebilir. 2015 yılında İstihdam edilen kadınların %31'i tarım, %15'i sanayi, %1'i inşaat, %53'ü ise hizmetler sektöründe yer almaktaydı.

Tablo 9: Kadınların Son İşinden Ayrılma Sebebi (bin) (2014-2016)

(Geçici Bir İşti, Bitti)	**2014**	**1442**
	2015	1792
	2016	2012
(8 Yıldan Önce İşten Ayrılanlar)	**2014**	6486
	2015	6760
	2016	6950
(Daha Önce Çalışmamış Olanlar)	**2014**	8599
	2015	8171
	2016	7733
(Mevsimlik Çalışıyordu)	**2014**	760
	2015	594
	2016	557
(İşten Çıkartıldı / İşyeri Kapandı / İflas Etti)	**2014**	321
	2015	318
	2016	345
(İşinden Memnun Değildi)	**2014**	484
	2015	477
	2016	504
(Kendisinin Hastalanması Veya Sakatlanması)	**2014**	584
	2015	540
	2016	573
(Ailedeki Çocuklara Veya Bakıma Muhtaç Yetişkinlere Bakmak İçin)	**2014**	432
	2015	438
	2016	444
(Eşinin İsteği Üzerine / Evlilik Nedeniyle)	**2014**	549
	2015	523
	2016	488
(Eğitim / Öğretim)	**2014**	196
	2015	198
	2016	207
(Emeklilik (Erken Emeklilik Dahil))	**2014**	193
	2015	192
	2016	200
(Diğer)	**2014**	65
	2015	52
	2016	40

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

Kadın işgücünün son işten ayrılma sebepleri "geçici bir işti, bitti" sebebi açısından incelendiğinde; bu nedenle işten ayrılanların sayısında 2016 yılında ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. Yani sonuç günümüzde kadınların daha çok geçici işlerde çalışmaktal olduğunu göstermektedir. Diğer bir önemli sonuç ise kadınların son işlerinden ayrılma sebebinin "eşinin isteği ya da evliliği" ve de "ailedeki çocuklara ya da bakıma muhtaç yetişkinlere bakmak" şeklinde olmasıdır. "Ailedeki çocuklara ya da bakıma muhtaç yetişkinlere bakmak" sebebiyle son işinden ayrıldığını belirtenlerin sayısında bir yükselme görülürken; "eşinin isteği ya da evliliği" sebebiyle son işinden ayrılanların sayısında ise yıllar

içerisinde düşüşler görülmektektedir. Bu düşüşün sebebi olarak günümüzde artık erkeklerin de daha iyi koşullarda yaşamak için eşlerinin çalışmasına olumlu bakması ya da yıllar itibari ile kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe bireysel karar vermelerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Gerçekten de TÜİK tarafından yapılan Aile Yapısı Araştırması 2016 sonuçlarına göre; kadınların çalışmasını uygun bulan erkeklerin oranı %78.1'dir (TÜİK, Mart 2017).

Ailedeki çocuklara ya da bakıma muhtaç yetişkinlere bakmak sebebiyle günümüzde bir çok kadın çalışma hayatından ayrılmaktadır. Özellikle çocuk sahibi olan kadınlar kanuni izin haklarını doldukduktan sonra işe başladıklarında yüksek bakıcı maliyetleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye'de çocuk bakımı ile ilgili destek politikaları ya tam olarak düzenlenmediği ya da pilot iller haricinde uygulanmadığı için düşük gelirle çalışan kadınlar çocuk sahibi olduklarında çalışmak yerine çocuklarına bakmayı tercih etmektedirler.

Tablo 10: Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa Göre İstihdam Edilen Kadın İşgücü (Bin)

Sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılığa göre istihdam edilenler	Kayıtlı Değil	Kayıtlı	Toplam
2015	3,711	4,347	8,058
2014	3,724	3,964	7,688
2013	3,973	3,668	7,641
2012	3,959	3,35	7,309
2011	4,030	2,943	6,973
2010	3,758	2,667	6,425
2009	3,426	2,445	5,871
2008	3,270	2,326	5,595
2007	3,253	2,103	5,356
2006	3,310	1,948	5,258
2005	3,318	1,790	5,108
2004	3,388	1,658	5,047
2003	4,200	1,691	5,891
2002	4,439	1,683	6,122
2001	4,391	1,578	5,969
2000	4,051	1,750	5,801

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri

Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları en önemli sorun kayıt dışılıktır. 2003 yılında yüzde 71,3 olan bu oran 2012 yılına gelindiğinde yüzde 54,2 seviyesine gerilemiştir ancak oran hala çok

yüksektir. Kadınların çalışma hayatına aktif olarak katılmaları hem bireysel hem de sosyal gelişmenin önemli bir şartıdır. Ancak, kadınların ücretsiz aile işçisi olarak ya da mevsimlik tarım işlerinde yevmiyeli olarak çalışmaları, yeterli eğitim ve mesleki eğitim düzeyine sahip olmaması, mesleki eğitim kurslarında sadece kadına özel işler olarak toplumsal kabul gören alanlarda eğitim verilmesi ve uygulamada işgücü piyasasında yaşanan cinsiyet ayrımcılığı gibi nedenler ülkemizde kadınların işgücüne katılma oranını düşürmekte iken, kayıt dışı çalışma ve işsizlik oranını ise yükseltmektedir (ÇSGB, 2014:33).

4.Türkiye'de 2002 Yılından İtibaren Kadın İstihdamını Arttırmaya Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar

4.1. Hukuki Çerçevede Yapılan Düzenlemeler

4.1.1. Cinsiyet Eşitsizliğini Önlemeye İlişkin Düzenlemeler

T.C Anayasası'nın yanı sıra 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda, 4857 sayılı İş Kanunu'nda, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu konuya yönelik yapılan ilk hukuki düzenlemeler arasında 2001 yılı Ekim ayında yapılan, 1982 Anayasası'nın 49. maddesindeki değişikliktir. Bu maddeye göre; "*Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır*" (https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf). Bu madde ile çalışma hakkı; herkese eşit olarak tanınmakta, istihdamı arttırmaya yönelik ekonomik ortamı sağlamak ya da çalışmayı desteklemek gibi olgular, Anayasa ile güvence altına alınarak devlete önemli sorumluluklar yüklemektedir.

Ayrıca yine 1982 Anayasası'nın 10. maddesi olan, "*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir*" ibaresine; 2004 yılında "*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür*." (1982 Anayasası, mad. 10), ek fıkrası eklenerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılarak kanun önünde kadın erkek eşitliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Aynı yıl Anayasa'nın 90. maddesine "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya*

aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz." şeklinde bir hüküm eklenmiştir. Böylelikle bu değişiklik ile Birleşmiş Milletler'in "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) kanun hükmüne getirilmiştir. Bu da ayırımcılığın önlenmesi ve kadın-erkek eşitliğiyle ilgili önemli bir karardır (https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf). 2010 yılında ise yine 10. maddenin ikinci fıkrasının sonuna: *"...., bu maksatla alınacak tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz."* ibaresi eklenmiştir.

1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni Kanunu'nda ise kadın-erkek eşitliğini gözeten; cinsiyet ayrımcılığına son veren; kadınları aile ve toplum içerisinde erkeklerle eşit kılan; kadın emeğini değerlendiren düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir. Eski Medeni Kanun'da yer alan "Aile reisi kocadır" hükmü değiştirilerek 186. maddenin ikinci fıkrasında "*Birliği eşler beraberce yönetirler.*" ibaresi konulmuştur. Ayrıca 192. maddesinde ise kanun koyucular, "*Eşlerden her biri, meslek veya iş seçiminde diğerinin iznini almak zorunda değildir. Ancak, meslek ve iş seçiminde ve bunların yürütülmesinde evlilik birliğinin huzur ve yararı göz önünde tutulur.*" ibaresine yer verilerek; bu kanun ile evlilik müessesesini zedelemeyecek olan iş ve meslekler çerçevesinde kadınların çalışma hayatına eşinin iznine tabi olmadan katılabilmesi amaçlanmıştır. Son olarak eski Kanuna göre evin ve çocukların geçimi kocaya ait iken, Yeni Türk Medeni Kanunu'nda, "*Eşler birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve mal varlıklarıyla birlikte katılırlar*." şeklinde düzenleme yapılmıştır (http://kadininstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin).

Kadınların maruz kaldığı cinsiyet ayrımcılığını giderilmesine yönelik bir diğer düzenleme de personel alımında cinsiyet ayrımcılığı yapılmamasına ilişkin olan ve 22 Ocak 2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 2004/7 sayılı Başbakanlık Genelgesi'dir (http://kadininstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin).

Yapılan yasal düzenlemelerin ülkemizde mevcut olan kadın erkek eşitsizliği ideolojisinin giderilmesine yönelik yapıldığı göze çarpmakta ve ilgili yasal düzenlemeler ile kadın-erkek eşitliği ilkesinin en azından yasalarca benimsendiği ve güvence altına alındığı görülmektedir. 26 Eylül 2004 tarihinde kabul edilen ve 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda kadına karşı şiddet ve cinsiyet eşitliği açısından önemli düzenlemeler yapılmıştır. Kadının çalışma hayatı çerçevesinden bakıldığı zaman bu düzenlemeler içindeki 105. maddenin ikinci fıkrasında cinsel taciz suçunun nitelikleri arasına "iş yerinde cinsel taciz" kavramının getirildiği görülecektir. Bu madde ile

hiyerarşi ya da hizmet ilişkisinden kaynaklanan nüfuzun kötüye kullanılmak suretiyle ya da aynı işyerinde çalışmanın sağlamış olduğu kolaylıktan faydalanılarak cinsel taciz fiilinin gerçekleşmesi halinde cezada arttırıma gidilmesi öngörülmüştür. Kanun 122. maddeyle "*Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, özürlülük, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak bir kişinin işe alınmasını veya alınmamasını bu hallerden birine bağlayan kimse hakkında bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir*" şeklinde ayrımcılık yapanlara yönelik yaptırım getirilmiştir (https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html).

19 Mart 2011 tarihli Resmi Gazete'de Kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör işyerlerinde gerçekleşip çalışanların itibarını ve onurunu zedelemekte, verimliliğini azaltmakta ve sağlığını kaybetmesine neden olarak çalışma hayatını olumsuz etkileyen psikolojik tacize yönelik alınacak önlemleri içeren bir Başbakanlık Genelgesi yayınlanmıştır. Genelgeye göre; İşyerinde psikolojik tacizle mücadele öncelikle işverenin sorumluluğunda olup işverenler çalışanların tacize maruz kalmamaları için gerekli bütün önlemleri alacak, bütün çalışanlar psikolojik taciz olarak değerlendirilebilecek her türlü eylem ve davranışlardan uzak duracak, toplu iş sözleşmelerine işyerinde psikolojik taciz vakalarının yaşanmaması için önleyici nitelikte hükümler konulmasına özen gösterilecek, psikolojik tacizle mücadeleyi güçlendirmek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik İletişim Merkezi, ALO 170 üzerinden psikologlar vasıtasıyla çalışanlara yardım ve destek sağlanacak, çalışanların uğradığı psikolojik taciz olaylarını izlemek, değerlendirmek ve önleyici politikalar üretmek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde Devlet Personel Başkanlığı, sivil toplum kuruluşları ve ilgili tarafların katılımıyla "Psikolojik Tacizle Mücadele Kurulu" kurulacak, denetim elemanları, psikolojik taciz şikâyetlerini titizlikle inceleyip en kısa sürede sonuçlandıracak, psikolojik taciz iddialarıyla ilgili yürütülen iş ve işlemlerde kişilerin özel yaşamlarının korunmasına azami özen gösterilecek, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Devlet Personel Başkanlığı ve sosyal taraflar, işyerlerinde psikolojik tacize yönelik farkındalık yaratmak amacıyla eğitim ve bilgilendirme toplantıları ile seminerler düzenleyeceklerdir (Resmi Gazete, 19.03.2011).

22 Mayıs 2003 tarihinde kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu'nda kadınların çalışma hayatına katılımını sağlamak ve karşılaşabilecekleri ayrımcılıkları önlemeye yönelik düzenlemeler yer almaktadır. 10 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren İş Kanunu'nun "*İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz.*

Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz. İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31'inci maddesi hükümleri saklıdır." şeklindeki 5. maddesi ile işverenin işçilerine cinsiyet dahil her türlü ayrımcılığı yasaklanmıştır (http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf).

25 Mayıs 2010 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 2010/14 sayılı Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması Başbakanlık Genelgesi, kadın-erkek fırsat eşitliğinin ve eşitliğin dahli politikasının sağlanmasına yönelik bir dizi etkin önlem getirmektedir. Genelgede yer alan önlemler, İş Kanunu'nun yukarıda sözü edilen 5. maddesinde hükme bağlanan eşit davranma ilkesini ve bu ilkenin uygulanmasını yakından ilgilendirmektedir (Süral, 2013:287).

4.1.2. Çalışma Hayatında Kadının Analık Haline İlişkin Düzenlemeler

25 Şubat 2011 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6111 sayılı Kanun ile İş Kanunu'nun "analık halinde çalışma ve süt izni" başlığı altında yer alan 74. maddesindeki; *"Kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam onaltı haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır. Çoğul gebelik halinde doğumdan önce çalıştırılmayacak sekiz haftalık süreye iki hafta süre eklenir. Ancak, sağlık durumu uygun olduğu takdirde, doktorun onayı ile kadın işçi isterse doğumdan önceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilir. Bu durumda, kadın işçinin çalıştığı süreler doğum sonrası sürelere eklenir."* ibaresine; "*Kadın işçinin erken doğum yapması halinde ise doğumdan önce kullanamadığı çalıştırılmayacak süreler, doğum sonrası sürelere eklenmek suretiyle kullandırılır"* ibaresi eklenmiştir (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110225M1-1.htm)

"Kısmi süreli ve tam süreli iş sözleşmesi" kapsamında 29 Ocak 2016 tarihinde kabul edilen 6663 sayılı Kanun ile 4857 sayılı İş Kanunun 13. maddesine çeşitli ek fıkralar eklenmiş ve bu bağlamda; İş Kanunu'nun 74. maddesince öngörülen izinlerin bitiminden sonra mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden ay başına kadar ebeveynlerden birine kısmi süreli çalışma talebinde bulunma hakkı verilmiştir. Bu talebin işverence karşılanması gerektiği, bu talebin işverence geçerli bir fesih sebebi olamayacağı belirtilmiştir. Bu ek fıkra kapsamında kısmi süreli çalışmaya başlayan işçiye, aynı çocuk için bir daha bu haktan faydalanmamak üzere tekrar tam zamanlı çalışmaya dönebilme hakkı da tanınmıştır

(http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/02/20160210.pdf). Yapılan bu düzenleme ile çocuk sahibi olan kadınların annelik sebebi ile çalışma hayatından kopmasının önüne geçilmenin amaçlandığı görülmektedir. Ancak bu kanun ile sağlanan kısmi çalışma olanağı başlangıçta sadece özel sektörde çalışan ebeveynleri kapsamaktaydı ve kamuda çalışan ebeveynler bu kanun kapsamına dahil edilmemişti. 13 Nisan 2016 tarihli ve 29683 sayılı Resmi Gazete'de Kamu Personeli Genel Tebliği yayınlanarak bu eşitsizliğin önüne geçileceği kamuoyuna duyurulmuştur (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160413-10.htm).

29 Ocak 2016 tarihinde 6663 sayılı Kanun'daki ilgili maddeye: *"kullanılan doğum sonrası analık hâli izninin bitiminden itibaren çocuğunun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla ve çocuğun hayatta olması kaydıyla kadın işçi ile üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçilere istekleri hâlinde birinci doğumda altmış gün, ikinci doğumda yüz yirmi gün, sonraki doğumlarda ise yüz seksen gün süreyle haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin verilir. Çoğul doğum hâlinde bu sürelere otuzar gün eklenir. Çocuğun engelli doğması hâlinde bu süre üç yüz altmış gün olarak uygulanır. Bu fıkra hükümlerinden yararlanılan süre içerisinde süt iznine ilişkin hükümler uygulanmaz."* ibaresinin eklendiği görülmekte ayrıca işçinin sağlık durumu sebebiyle bu sürelerin doğumdan önce ya da sonra hekim raporu ile arttırılabileceği öngörülmüştür. Ayrıca; 6663 sayılı Kanun ile ilgili maddeye; kadın çalışana hamileliği süresince periyodik kontrolleri için ücretli izin verileceği, hekim raporu ile gerekli görüldüğü takdirde daha hahif işlerde çalıştırılacağı ve bu sebeple ücretinde işverence indirim yapılamayacağı gibi ek fıkralar da eklenerek kadının gebelik süresince işverene karşı korunduğu görülmektedir.

Kadın işçinin isteği halinde kendisine tanınan gebelik öncesi ve gebelik sonrası olmak üzere toplam tek gebelikte 16 haftalık, çoğul gebelik halinde ise on sekiz haftalık ücretsiz izninin sonrasında altı aya kadar ücretsiz izin kullanabilme hakkı bu madde ile tanınmış ve bu sürenin yıllık ücretli izin hakkının hesabında dikkate alınmayacağı belirtilmiştir. Yine İş Kanunu'nun 74. maddesi gereğince kadın işçilerin doğumdan önceki ve sonraki çalıştırılmadıkları günler 55. maddede yıllık izin bakımından çalışılmış gibi sayılan haller olarak sayılmıştır. Kadınların doğum sonrasında çocuğunun bakımı sebebi ile çalışma hayatından çekilmemesi adına bu madde ile ayrıca kadın çalışana bir yaşından küçük çocuklarını emzirmek için günlük çalışma süresine dahil edilen, günlük bir buçuk saat süt izni verilmiş ve bu iznin hangi sürelerle ve kaça böünerek kullanılacağı kendisine bırakılmıştır. Ancak Devlet Memurları Kanunu'nun 104. Maddesine 1 Ocak 2016 tarihli 6663 sayılı Kanun ile getirilen ek fıkra ile devlet

memuru kadın çalışanlarda ise bu süre; çocuğunu emzirmesi için doğum sonrası analık izni süresinin bitim tarihinden itibaren ilk altı ayda günde üç saat, ikinci altı ayda günde bir buçuk saat süt izni verilir şeklinde düzenlenmiştir (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/02/20160210.pdf). 13 Nisan 2016 tarihli ve 29683 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Kamu Personeli Genel Tebliği'nde yarım gün izin hakkı kullanmayı tercih eden memurun süt izinlerini kullanamayacağı belirtilmiştir (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160413-10.htm).

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 4. maddesinin birinci fıkrasının a,b ve c bendine göre sigortalı çalışmakta iken doğumu sonrası çalışamaması durumunda; 5510 sayılın Kanunun 41. maddesinin birinci fıkrasının 10/9/2014 tarihli 6552 sayılı kanun ile değiştirilmesiyle çalışılmayan süreler borçlanabileceği süreler kapsamına alınmıştır (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm). Bu kanun ile her çocuk için 2 yıllık borçlanma imkanı bulunmakta ve bu bağlamda 3 çocuk için borçlanan bir anne 6 yıl yani 2160 gün prim kazanmaktadır. Kendi primleriyle bunu tamamladığında yaşı da uygunsa 6 yıl çalışıp beklemeden erken emekli olabilmektedir (http://sgkrehberi.com/haber/109469/).

Çalışan anneler için en önemli sorunlardan biri de çalışırken çocuğuna/çocuklarına kimin bakacağıdır. Anne doğum sonrası çalışmaya başladığında kreş/bakıcı maliyetlerine katlanacak ya da işten ayrılıp çocuğuna kendi bakacaktır. Kanundaki süreler dahilinde çalışmamayı seçen kadınlar için 5510 sayılı Kanun ile doğum borçlanması uygulaması getirilmiş, çalışmayı seçen bazı kadınlar için ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından "Büyükanne Projesi" uygulanmaya başlanmıştır. Bu Projeye göre; torunlarının bakımını üstelenen anneanne ve babaannelere aylık 425 lira yardım yapılması öngörülmüştür. Ancak ne var ki bu uygulama şuanda sadece İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Kayseri, Sakarya, Antalya, Konya, Tekirdağ ve Gaziantep'te yaşayan toplam 6 bin aileyi kapsayacak şekilde on pilot ilde uygulamaya konulmuştur (http://www.aile.gov.tr/haberler/buyukanne-projesi-nedir).

Kadınların analık ve gebelik halleri durumunda yapılan hukuki düzenlemelerin 16.08.2013 tarihli ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamında **"**Gebe Veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları Ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik" ile de yapıldığı görülmektedir. 30 Haziran 2012 tarihli 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamında

kadın çalışan çalıştıran işyerlerine uygulanan bu yönetmeliğe göre kadın çalışanlara yönelik bazı maddeler aşağıdadır (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130816-8.htm):

- Kadın çalışanların gebe oldukları sağlık raporu ile tespit edildiği andan itibaren doğuma kadarki sürede gece çalışmaya zorlanamaz, yeni doğum yapanlar ise doğumu takiben bir yıl boyunca gece çalıştırılamazlar. Bu sürenin sonunda ise sağlık ve güvenlik açısından çalıştırılmalarının sakıncalı olduğunun sağlık raporu ile belirlendiği dönem boyunca da gece çalıştırılamazlar (madde 8),
- Gebe veya emziren kadının günde yedi buçuk saatten fazla çalıştırılamazlar (madde 9),
- Gebe çalışanlara gebelikleri süresince, periyodik kontrolleri için ücretli izin verilir (madde 11),
- Emziren çalışanların, doğum izninin bitiminde ve işe başlamalarından önce, çalışmalarına engel durumları olmadığının raporla belirlenmesi gerekir. Hekim raporu ile çalışmalarının sakıncalı olduğu belirlendiği takdirde; raporda belirtilen süre zarfından ve de işlerde çalıştıralamazlar (madde 12),
- Yaşları ve medeni halleri ne olursa olsun 100-150 kadın çalışanı olan işyerlerinde, emziren çalışanların çocuklarını emzirmeleri için işveren tarafından, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine en çok 250 metre uzaklıkta bir emzirme odasının kurulması zorunludur. 150'den çok kadın çalışanı olan işyerlerinde, 0-6 yaşındaki çocukların bırakılması, bakımı ve emziren çalışanların çocuklarını emzirmeleri için işveren tarafından, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine yakın bir yurdun kurulması zorunluludur. Yurt işyerine 250 metreden daha uzaksa taşıt sağlama yükümlülüğü işverene aittir (madde 13).

2002 yılı sonrası kadınların çalışma hayatına katılımını sağlayan hukuki düzenlemeler incelendiğinde özellikle İş Kanunu'nun 13. ve 74. maddelerinin ve de 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamında **"**Gebe Veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları Ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmeliğin; kadının gebelik ya da annelik durumunda hem çalışma hayatından kopmasını engelleyen hem de çalışırken kendisinin toplumsal cinsiyet rolü sebebiyle üstlenmiş olduğu görevleri de yerine getirebilmesini kolaylaştıran hukuki düzenlemeler olduğu görülmektedir. Yaman'a göre kadınların bakım yükü istihdama katılmalarını engellediği gibi istihdamdan çekilmelerini de etkilemektedir. Şöyle ki; kişilerin yeni bir çocuk sahibi olduklarında ya da yeni bir çocuk doğurma kararında erkeğin değil kadının işten ayrılması beklenmektedir. Ayrıca 4857 sayılı İş Kanunu öncesinde

özel sektörde işveren tarafından kadın çalışanın evlenmesi ya da çocuk doğurması işten çıkarılması için bir sebep olarak görülebiliyordu (Yaman, 2013: 208) ve kadınlar evli olma, çocuk sahibi olma ya da gebe kalma gibi durumlar sebebiyle ya çalışma hayatına hiç katılamamakta ya da bu sebeplerden ötürü çalışma hayatından uzaklaşmak zorunda kalabilmekteydiler.

4.2. Kadın İstihdamına Yönelik Uygulanan Aktif İstihdam Politikaları

2000'li yıllar kamu istihdam hizmetlerinin yeniden yapılandığı yıllar olmuştur. Bu bağlamda; Türkiye' de aktif istihdam politikaları çerçevesinde işgücü eğitimi faaliyetlerinde bulunan kamu kurumları arasında başta Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) olmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığı ve belediyelerin bu konuda çeşitli faaliyetleri bulunmaktadır (Bulut, 2010: 60). Kadınlara yönelik aktif istihdam politikalarını etkin olarak yürüten kurum; 2003 yılında 4904 sayılı Kanunla kurulan İŞKUR'dur. İŞKUR, işgücü piyasasını izleyerek hem işverenler hem de iş arayanlar için destek sağlamakta, aktif ve pasif işgücü programlarını artan bir etkinlikte uygulamaktadır. İŞKUR; "Mesleki Eğitim Kursları**,** Girişimcilik Eğitim Programları**,** İşbaşı Eğitim Programları ve Toplum Yararına Programları" ile dezavantajlı guruplara özellikle de kadınlara; iş bulmalarına aracılık etmenin yanı sıra, hem iş ve meslek danışmanlığı yaparak iş arama becerilerini yükseltmekte hem de mesleki eğitim kursları ile meslek edindirmektedir
(https://statik.iskur.gov.tr/tr/proje_protokol/kad_ist_des_Strateji%20final%20230210.pdf) .

Tablo 11: İŞKUR Tarafından Verilen Yetişkin Eğitimleri (2012-2016)

	2012		2013		2014		2015		2016	
	Kadın	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**
Mesleki Eğitim Kursları	111.817	92.629	60.407	46.801	68.430	55.720	105.191	64.211	77.897	41.275
Toplam	204.446		124.150		107.208		169.402		119.172	
İşbaşı Eğitim Programları	13.762	18.011	29.428	30.028	30.243	33.417	77.246	81.830	107.205	131.000
Toplam	31.773		63.660		59.456		159.076		238.205	
Girişimcilik Eğitim Programları	12.348	13.127	15.192	16.456	12.143	13.023	20.002	21.905	27.752	35.509
Toplam	25.475		25.166		31.648		41.907		63.261	
Engellilere Yönelik K.	2519	3753	772	1064	772	1064	1242	1570	558	802
Toplam	6272		5473		1836		2812		1360	
Hükümlü/Eski Hükümlülere Yönelik K.	202	4479	20	602	111		107	605	53	929
Toplam	4681		1626		622		722		982	

Kaynak: İŞKUR (2012), *2011 Yılı Faaliyet Raporu*, s.25-26, İŞKUR (2014), *2013 Yılı Faaliyet Raporu*, s.33, İŞKUR (2015), *2014 Yılı Faaliyet Raporu*, s.41, İŞKUR (2016), *2016 Yılı Faaliyet Raporu*, s. 43-45.

Tablo 11'de de görüleceği gibi İŞKUR'un düzenlediği mesleki eğitim kursları hariç kadınlar diğer eğitim programlarına erkeklere nazaran daha az katılmışlardır. İşgücü piyasasında dezavantajlı gruplar arasında yer alan kadınların 2013 yılında İŞKUR aracılığıyla özel sektörde istihdam edilme oranı % 30 olarak hedeflenmiş ve istihdam oranı hedefin 1,2 puan üzerinde gerçekleşmiş, 2014 yılında ise bu oran hedefin 0,4 puan altında gerçekleşmiştir (İŞKUR, 2015:78). 2015 yılında da işsiz kadınların işe yerleştirilme hedefi %30 olarak belirlenmiş ancak işe yerleştirilen işsiz kadın oranı %29.5'ta kalarak hedefe ulaşılamamıştır (İŞKUR, 2016:71). 2016 yılında da hedeflenen %34 istihdam oranına ulaşılamamış, istihdam oranı bir önceki yıla göre yüksek olmasına rağmen %31.4'te kalmıştır (İŞKUR, 2017:78).

İŞKUR kadın istihdam oranını arttırmak için çeşitli projeleri de hayata geçirmiştir (https://statik.iskur.gov.tr/tr/proje_protokol/kad_ist_des_Strateji%20final%20230210.pdf). İŞKUR'un kadın istihdamına yönelik projeleri incelendiğinde bazı programların sadece kadınları kapsadığı görülmekte iken bazılarının ise kadın ve genç işgücünü kapsadığı görülmektedir. Kadınları kapsayan bazı Projeler aşağıdadır:

- 2008 Ekim ayında başlayıp Nisan 2010'da son bulan "Aktif İstihdam Tedbirleri Hibe Programı" adı altında yürütülen ve belirlenen illerde kadın ve gençlerin istihdam edilebilirliğini arttırmaya yönelik Proje ile aktif istihdam tedbirlerinin tasarlanması ve uygulanmasıyla ilgili kapasiteyi güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Projenin hedef grubu 15-24 yaş arası kadınlar ve gençler olup bu programdan yararlananların %45'ini kadınlar oluşturmuştur (Gürsel, Kolaşin, 2010: 42).
- Bu projelerden bir diğeri ise İŞKUR ve ILO ile ortak yürütülen "Türkiye'de Kadınlar için İnsana Yakışır İş İmkanları Sağlanması Yoluyla Cinsiyet Eşitliğinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Projesi"dir (http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_484715.pdf). Bu proje kapsamında kadınların işgücüne katılım oranının düşük olduğu Ankara, Gaziantep ve Konya illeri pilot il olarak seçilmiş ve bu illerde kadınları aktif işgücü programlarına yönlendirerek kadın istihdamına katkıda bulunmak ve istihdamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesinde diğer iller için model oluşturmak amaçlanmıştır (Gürsel, Kolaşin, 2010: 43).

- İŞKUR Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin uyum çalışmaları kapsamında, uygulama süresi bir yıl olan, 03 Mart 2009 tarihinde İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği/British Council ile "Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Strateji Geliştirme Projesini" imzalamıştır. Bu proje ile yine bir önceki proje gibi kadın istihdam oranının artırılması, cinsiyet eşitliğinin iyileştirilmesi ve bu konuda farkındalık yaratılması amaçlanmıştır (https://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/kadin%20istihdaminin%20artirilmasi.pdf).
- Kadın İşletmelerine Finansman ve Danışmanlık Desteği Programı: AB Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) kapsamında finanse edilen proje, İŞKUR ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası işbirliğinde yürütülmektedir. 2014-2021 yılları arasında uygulanacak projenin bütçesi 38 milyon Avrodur. Projenin amacı, kadınlara ait veya kadınlar tarafından yönetilen KOBİ'lerin sürdürülebilir büyümelerinin desteklenerek yeni istihdam alanları oluşturulmasıdır. Kadınlara ait veya kadınlar tarafından yönetilen KOBİ'ler projenin hedef grubudur. Projenin işletme destekleri bileşeni kapsamında KOBİ'lere yönelik danışmanlık ve mentorluk hizmeti, işletme becerileri eğitimleri sunulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda 38 ilde toplam 207 işletme danışmanlık projelerinden, 57 işletme ise sürekli işletme koçluğundan ve 80 işletme mentorluk hizmetinden yararlanmaktadır. Diyarbakır, Batman, Gaziantep, Bursa, Adana İzmir, Samsun ve Ankara'da toplam 207 işletmeye yönelik işletme becerileri eğitimleri düzenlenmiştir. 1300 işletmenin katılımı ile Antalya, Ordu, Konya, Aydın, Kocaeli, Tekirdağ, Eskişehir ve İzmir'de Kadın İşletmeleri Seminerleri gerçekleştirilmiştir (İŞKUR, 2017:61).
- Kadınlar İçin Daha Çok ve İyi İşler: Türkiye'de İnsana Yakışır İş İçin Kadınların Güçlendirilmesi Projesi: ILO ve İŞKUR işbirliği ile yürütülmekte olan bu Proje 2013 yılı Mart ayında başlamış olup 2017 yılı içerisinde sona ermesi planlanmaktadır. Projenin amacı, kadın istihdamının artırılması ve yaygınlaştırılması için ulusal ölçekte kapsayıcı ve bütüncül bir politikanın geliştirilmesine destek olmak, aktif işgücü piyasası programları ile kadınlar için insana yakışır iş olanaklarının sağlanması, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çalışma standartları alanında farkındalık oluşturulması ve Türkiye'de kadın istihdamının güçlendirilmesine destek olmaktır. İsveç Uluslararası Kalkınma Ajansı (SIDA) tarafından finanse edilen Projenin bütçesi yaklaşık 3,6 milyon Dolardır. Proje Ankara, Bursa, Konya ve İstanbul pilot illerinde uygulanmakta olup kadın istihdamının artırılması için ulusal ölçekte sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir. Projenin hedef grubu ise İŞKUR'a kayıtlı işsiz kadınlardır (İŞKUR, 2017:62).

4447 sayılı Kanun'un geçici 7. ve geçici 10. maddeleri ile işverene sigorta prim teşvikleri sağlanmıştır. 4447 sayılı Kanuna 5763 sayılı Kanun'la eklenen geçici 7. maddede düzenlenen sigorta prim teşviki kapsamında, işverenler 31 Haziran 2010 tarihine kadar işe almış oldukları 18 yaşından büyük kadın sigortalılar için ilgili Kanunda aranan şartları da sağlamaları kaydıyla, prime esas kazanç alt sınır üzerinden hesaplanan işveren hissesinin her yıl belli bir oranında beş yıl boyunca bu teşvikten yararlanabilmeleri sağlanmıştır. Bu düzenlemeden en son yararlanma süresi 31 Mayıs 2015 tarihiydi (ÇSGB, Özel Politika Gerektiren Gruplar.., 2014).

Kadın istihdamının desteklenmesi amacıyla 06.03.2015 tarihinde başlayıp 30 ay sürecek İzmir, Bursa, İstanbul, Ankara ve Antalya'da çalışan annelere çocuklarının bakıcı sıkıntılarının giderilmesi için Avrupa Birliği ile ortaklaşa olarak Evde Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi yürütülmektedir. Proje kapsamında bakıcı ücretinin bir kısmı devlet tarafından ödenmektedir. Başvuruda bulunacak anne için başvuru tarihi itibariyle 0- 24 ay aralığında (24 üncü ay dahil) çocuğu olmak, T.C. vatandaşı olmak, bir işverenin yanında sigortalı olarak tam zamanlı çalışıyor olmak. (Sosyal Güvenlik Kurumu'na en az 30 tam gün primi bildirilmiş olmak) İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa illerinden birinde çocuğuyla birlikte aynı evde ikamet etmek, asgari ücretin brütünün iki katından fazla maaş almıyor olmak (2016 için 3.294 TL idi), çalıştırdığı çocuk bakıcısıyla arasında; kendisi veya eşinin birinci derecede, çocuk bakıcısı ile aynı evde oturuyorsa 3. dereceye kadar (3. derece dahil) akrabalık ilişkisi bulunmamak, bakıcı için ise çalışacağı evin bulunduğu yerde ikameti olması, T.C. vatandaşı olması, hizmet akdine tabi Ek-9 kapsamında tam zamanlı sigortalı çalışan olmak (SGK'ya 30 tam gün primi bildirilmiş olmak), en az ilkokul mezunu ve en az 18 yaşında olmak Projeye dahil olmak için gereken şartlar arasındadır. Tüm yükümlülüklerini yerine getiren ve kriterleri karşılayan faydalanıcı annelere verilen 300 Euro hibe tutarı 320 Euroya; engelli çocuğu olan veya tek ebeveyn anneler veya sertifikalı çocuk bakıcısı istihdam eden annelere yapılan 390 Euroluk ödeme tutarı ise 416 Euroya çıkartılacaktır (http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/Haberler/haber_20161128_433).

Bir başka düzenleme ise 4447 sayılı Kanuna 6111 sayılı Kanun'la eklenen geçici 10. Madde ile işverene, sigorta prim teşviki sağlanması şeklindedir. Buna göre işverenler 31.12.2020 tarihine kadar işe aldıkları her bir sigortalı için prime esas kazançları üzerinden hesaplanan sigorta primi işveren hissesi tutarında teşvikten yararlanabilirler. İşverenler 01 Mart 2011-31.12.2015 tarihleri arasında işe almış

oldukları 18 yaşından büyük kadın sigortalılar için *(*http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/1ba9395a-33c5-40eb-b7e8-ae2469384ac1/istihdam+tesvkleri_hk_bilinmesi_gerekenler.pdf?MOD=AJPERES):

- Mesleki yeterlilik belgesine sahip olması halinde 48 ay,
- Mesleki ve teknik eğitim veren orta veya yükseköğretim kurumlarından mezun olması veya İŞKUR tarafından düzenlenen işgücü yetiştirme kurslarını bitirmesi halinde 36 ay,
- Yukarıda belirtilen niteliklere sahip olmaması halinde ise 24 ay süreyle bu teşvikten, prime esas kazanç üzerinden hesaplanan işveren priminin tamamı oranında yararlanabilmekteydiler.

Yürülüğe giren bu geçici düzenlemeler ile işveren desteklenerek yine kadın istihdamının arttırılması amaçlanmıştır. Kadın istihdamının arttırılması amacı ile kadınlara girişimcilik eğitimleri ve mikro krediler verilmiştir. 10. Kalkınma Planı'nda özellikle kadın istihdamını arttırmak için kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve kadın girişimcilere özel bütüncül bir destek programının hedeflenmiştir. Bu amaçla yürütülen politikalar genelde mikro krediler üzerine şekillenmekte, eğitim seviyesi düşük ve dar gelirli kadınları kapsamaktadır (Şahankaya, 2016: 321, 326).

Girişimcilik, kadınların verimliliğini ve gelirini arttırarak yoksullukla mücadeleyi sağlar. Stratejik amacı girişimcilik kültürünü geliştirmek ve başarılı yeni işletmelerin kurulmasını sağlamak olan Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'nın (KOSGEB) özel hedefi kadın girişimciliğini geliştirmektir. Kadın girişimcilerin iş kurma sürecinde önlerine çıkan engelleri aşmalarına yardımcı olmak ve kuracakları işletmelerin en kritik dönemi olan ilk yıllarında desteklemek için Türkiye-AB Mali Yardımı 2005 Yılı Programı çerçevesinde Kadın Girişimciliğin Desteklenmesi Projesi 2. bileşeni olan "Kadın Girişimciliğin İnkübasyon Hizmetleri Vasıtasıyla Desteklenmesi" bileşeni kapsamında İstanbul (Pendik), Nevşehir (Hacıbektaş), Kütahya ve Çorum illerinde "Kadın İş Geliştirme Merkezleri (KİŞGEM)" açılmış olup, söz konusu merkezlerde kendi işlerini kurmak isteyen kadın girişimcilere başlangıç desteği verilmiştir. KOSGEB 2012 yılından beri gerçekleştirdiği hizmet içi eğitimlerin konuları arasına "kadın erkek fırsat eşitliği" konusunu da dahil etmiştir (ÇSGB, Özel Politika Gerektiren Gruplar.., 2014).

Türkiye işgücü piyasasına yönelik 2014-2023 yıllarını kapsayacak şekilde "Ulusal İstihdam Stratejisi" Mayıs 2014'te yürürlüğe konulmuştur. Dört temel politika ekseni üzerine inşa edilen stratejinin temel politika eksenleri belirlenirken, makroekonomik politikaların istihdamı teşvik edecek biçimde sürdürülmesi, işgücünün verimliliğinin artırılması, işgücü piyasalarının katılıktan arındırılması, çalışanların istihdam güvencesinin artırılması, istihdama erişimde güçlüklerle karşılaşan özel politika gerektiren grupların işgücüne katılımının desteklenmesi konularına özen gösterilirken bütün bu reformların sosyal koruma şemsiyesi genişletilerek yapılması anlayışı benimsenmiş, ayrıca güvenceli esneklik temel yaklaşım olarak kabul edilmiştir. Avrupa İstihdam Stratejisi'nin dört temel ayağı bulunmakta olup, bunlar; istihdam edilebilirlik, girişimcilik, gelişim ve değişim sürecine uyum sağlayabilme ve işgücü piyasasında herkese eşit fırsatlar sağlayabilmedir. Kadınların işgücüne katılma oranının ve istihdamının artırılmasının hedeflendiği Strateji'de kadınların işgücüne katılma oranının 2023 yılına kadar % 41 düzeyine çıkarılması, kadınların kayıt dışı çalışma oranının 2023 yılında % 30'a düşürülmesi hedefler arasındadır. Düşük gelir grubundaki kadınların kendi imkânlarıyla gelir elde edebilmeleri için bilinçlendirilmesi ve böylece işgücüne kazandırılması amaçlanmaktadır. Söz konusu kadınların ihtiyacını karşılamak üzere küçük ölçekli mali destekleri içeren mikro kredi sisteminin yasal düzenlemelerinin tamamlanarak bütçe kısıtları dikkate alınarak yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır (ÇSGB, 2014:35,81).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sayın Recep Tayyip Erdoğan 07.02.2017 tarihinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Türkiye Ekonomi Şurası'nda özel sektörde faaliyet gösteren işverenlerin gerçekleştirecekleri her ilave istihdam için desteklenecek**l**erini açıklamış ve söz konusu teşvik 09 Şubat 2017 tarih ve 687 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Çalışma Hayatında Milli Seferberlik Programı adıyla da anılan teşvik uygulamaları 31.12.2017 tarihine kadar devam edecektir. Buna göre bir işsizin İŞKUR üzerinden işe alınması durumunda, işveren primi 54 aya kadar devlet tarafından ödenecektir (773 TL). Eğer istihdam edilen işsiz bir kadın ise bu destek 42 aya kadar olacak, söz konusu kadının mesleki yeterlilik belgesi varsa 12 ay ilave istihdam desteğiyle işveren toplam 54 ay devlet tarafından desteklenecektir (http://www.mtso.org.tr/tr/haberler/mersin-de-istihdam-seferberligi-anlatildi). Sigortalının 01.02.2017 ila 31.12.2017 tarihleri arasında işe alınmış olması, işe giriş tarihi itibariyle İŞKUR'a kayıtlı işsiz olması, işe alındığı tarihten önceki üç aylık dönemde, SGK'ya bildirilmemiş olması/işsiz olması gerekir. Bu destekten yararlanan işverenler; aynı sigortalı için aynı dönemde diğer

sigorta primi teşvik, destek ve indirimlerden yararlanamaz. Asgari ücret desteği hesaplamasına bu sigortalıların gün sayısı dahil edilmez.

5.Sonuç Yerine

Türkiye'de kadın istihdamını arttırmaya yönelik sosyal politikalar kadınların karşılaşmış olduğu cinsiyet ayrımcılığının önüne geçilmesi, kadının güçlendirilmesi, kadın istihdamının artması ve kadının sahip olduğu tüm dezavantajlılığı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Ancak kadının analık hali ile ilgili düzenlemeler incelendiğinde; toplumun kadına yüklemiş olduğu çocuk bakımı görevinin kanun koyucular tarafından da kadına yüklenmiş olduğu görülmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu evlilik nedeniyle kadına bir yıl içerisinde kıdemini alarak işten çıkma hakkı tanımıştır. Bu hak kadın istihdamının artmasına engel teşkil etmekte ve bazı işverenler bu nedenle kadın çalışan tercih etmemektedir. Bu Kanun maddesi kadın erkek eşitliği için yapılan çalışmalara aykırılık teşkil etmektedir.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na dayanarak çıkarılan 'Gebe veya emziren kadınların çalıştırılma şartlarıyla emzirme odaları ve çocuk bakım yurtlarına dair yönetmelik" kapsamında "yaşı ve medeni hali ne olursa olsun, 150'den fazla kadın çalışanı olan işyerlerinde, 0-6 yaş aralığındaki çocukların bırakılması, bakılması ve emziren çalışanların emzirmeleri için işverence, çalışma yerlerinden ayrı ama işyerine yakın bir yurdun kurulması zorunludur. Yurt, işyerine 250 metreden daha uzak ise işveren taşıt sağlamak zorundadır" maddesi eşitliğe aykırıdır. Üstelik bu yurtları kurmamak için işverenler kadın çalıştırmaktan kaçınabilirler. Çocuk bakımı sadece annenin görevi değildir. Dolayısıyla kadın kelimesinin kaldırılarak çalışan kelimesinin kullanılması kanaatimizce daha doğru olacaktır. Nüfusumuzun azaldığı düşünülerek izlenen Pronatalist nüfus politikaları gereği bir yandan çocuk doğurulması teşvik edilirken, uygulanan başka politikalarla kadın istihdamı arttırılmaya çalışılmaktadır. O zaman çocukların kreş masraflarının sadece işverene yüklenmesi de yukarıda belirtildiği gibi kadın istihdamını azaltma gibi bir sonuç doğurabilir. Çocuk bakım yurtları/ kreş/ anaokulunun yerel yönetimler tarafından açılması, finanse edilmesi ve işletilmesi çalışan kadının kreş sorununu çözerken kadın istihdamını da artacaktır.

Çocuk bakıcısı problemi bir çok çalışan annenin yaşadığı bir problemdir. Çocuğunu kreşe gönderemeyen veya göndermek istemeyen kadınlar bu problemi daha çok hissetmektedir. Çoğu zaman kadınlar çocuklarına bakıcı bulmakta veya güvenip işe almakta zorlanmaktadır. Bu sorunu çözebilmek

için İŞKUR bünyesinde çocuk bakıcılığı yapabilecek kadınlar eğitilip ihtiyaç duyulduğu anda başvuran ebeveynlere yönlendirilebilir.

Kadın istihdamını arttırmaya yönelik aktif istihdam politikaları kapsamında İŞKUR'un kadınların mesleki gelişimi, eğitimi ya da istihdam edilmelerine ve kadın istihdam eden işverenlere uygulanan sübvansiyonlara ilişkin projelerinin hedeflerine ulaşabilmeleri için bunların yerel yönetimlerle işbirliği yapılarak tanıtılmaları daha geniş kitlelere ulaşılmasını sağlayacaktır. Bununla ilgili çalışacak İŞKUR personelinin sayısı arttırılmalıdır. Personel eksikliğini gidermek için stajer öğrenciler eğitilip çalıştırılabilir.

Mesleki eğitimlere katılacak kadınların yaşadıkları yerler eğitim yerlerine uzak ise ücretsiz servis ayarlanmalı, kadın istihdamını arttırmaya yönelik aktif istihdam politikalar istikrarlı bir şekilde uygulanmaya devam edilmelidir. Engelli kadın istihdamını arttırmak üzere korumalı işyerleri yaygınlaştırılmalı ve topluma bu işyerlerini kurmanın gerek işverene, gerekse engelli kadınlara getireceği avantajlar hakkında bilgi verilmelidir.

Kadın istihdamını arttıran bir diğer etmen olan kadın girişimciliği incelendiğinde ise uygulamaya giren politikaların istihdam arttırıcı etkisi olmakla birlikte yetersiz oldukları söylenebilir. Kadınlara kendi işlerini kurmada daha çok mikro düzeyde maddi destek sağlanmakta ancak birçok kadının bu projelerden haberi olmamaktadır. Girişimciliğe ilişkin bilgilendirmelerin televizyonlardaki Kamu Spotlarının yanı sıra herkesin görebileceği yerlere ilan şeklinde asılması ve bilgilendirme çalışmalarına mahalle muhtarlarının da katılması daha fazla kadının bilgi sahibi olmasını sağlayacaktır. Girişimcilik kredilerinin alınmasından işin kurulmasına kadar geçen süre içinde girişimcilik eğitimleri alan kadınlara yardımcı olmak üzere KOSGEB tarafından bu konuda uzman danışmanlar görevlendirilmelidir. Kadınlara siz işletmenizi kurun faturaları bize gönderin masrafları sonra karşılayalım şeklindeki uygulamalar zaten çoğu yoksul olan kadınları girişimcilikten vazgeçirecektir.

Kısacası Türkiye'de kadınların istihdamı ciddi bir sorundur. Halbuki her bir kadının istihdam edilemeyişi bağımlı nüfusa bir ilavedir. Bu bağlamda kadın istihdamına yönelik sosyal politika uygulamaları daha kapsamlı ve de uzun vadeli olmalı, işverenlere teşvikler devam ettirilmeli ve en önemlisi toplumun kadına yüklemiş olduğu ev içi işlerin ve çocuk bakımının sadece kadının değil eşlerin ortak görevi olduğu bilincine sahip nesiller yetiştirilmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin

yargıların son bulması için okul öncesi eğitimden başlayarak üniversiteler dahil tüm okul müfredatlarına Toplumsal Cinsiyete ilişkin dersler konulup buna ilişkin eşitsizlik algılarının zihinlerden silinmesi amaçlanmalıdır.

Kaynaklar

Baştaymaz, T (2016). *Sosyal Politikanın Fikri Temelleri Yeni Toplum İyi Toplum*, Dora Yayıncılık, Bursa.

Bozkurt, T. (2011). *Çalışma İlişkilerinin Evrimi,* Beta Yayınları, İstanbul.

Bozkurt Çakır, N. (Ekim 2016). "Türkiye'de Esnek İstihdam Politikaları Ve Kadın Emeğine Etkisi", *SAV Katkı,* Sayı:3, s.51-66. http://katki.org/wp-content/uploads/2016/10/katki3son.pdf#page=51

Buğra, A. (2010), *Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye'de Kadın İstihdamı,* TÜBİTAK Projesi, Proje No:108K524.

Bulut, S. (2010). *Türkiye'de Aktif İstihdam Politikası Aracı Olarak Düzenlenen İşgücü Eğitim Kurslarının İstihdam Açısından Belirleyiciliği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÇSGB, (2014). *Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) Ve Eylem Planları (2014-2016),* Ankara, http://www.uis.gov.tr/Media/Books/UIS-tr.pdf

ÇSGB, (2014).*Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-20), Özel Politika Gerektiren GruplarınİstihdamınınArttırılması Ekseni Raporu,* Ankara.

Ekin, N. (2000). *Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları***.** İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.

Erol, S. I. (2015). Türkiye'de Kadının Çalışma Hayatına Katılımının Belirleyicileri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(3), s.1-22.

Ertuğrul Yılmazer, I. U. (2014). "Kadınlara Yönelik Sosyal politikalar", *Sosyal Politika*, Editörler: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, Dora Yayıncılık, Bursa, s.304-318.

Eşkinat, R. (2006). "Kadın Ve Ekonomik Yaşam", *Toplumsal yaşamda Kadın*, Editör: Gürsel Yaktıl Oğuz, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Yayın No:884,s.77-94.

Ghose, A. K. & Majid, N.& Christoph, E (2010), *Küresel İstihdam Sorunu*, Çeviren: Gökhan Aykaç, Selçuk Kayan, ILO Yayınları, Efil Yayınevi, Ankara.

Güngör, E. G. (2012). "Türk Hukuku Ve Avrupa Birliği Hukukunda Kadın İstihdamının Teşvikine Yönelik Düzenlemeler", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, *3*(1), 11-37.

Gürsel, S.&Kolaşin, G.U. (2010). İstihdamda Dezavantajlı Grupların İşgücüne Katılımını Arttırmak. BETAM.

http://sgkrehberi.com/haber/109469/.

http://kadininstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin, 25.04.2017

https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html, 12.12.2016

http://www.aile.gov.tr/haberler/buyukanne-projesi-nedir., 01.05.2017

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/02/20160210.pdf, 25.04.2017

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110225M1-1.htm, 01.05.2017

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo ankara/documents/publication/wcms_484715.pdf , 01.05.2017

https://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/kadin%20istihdaminin%20artirilmasi.pdf, 01.05.2017

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/Haberler/haber_20161128_43301.05.2017

https://statik.iskur.gov.tr/tr/proje_protokol/kad_ist_des_Strateji%20final%20230210.pdf, 01.01.2017

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160413-10.htm, 01.05.2017

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130816-8.htm, 12.04.2017

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics, 01.01.2017

https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, 31.03.2016

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm, 11.04.2015

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_539505.pdf, 08.05.2017

http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/1ba9395a-33c5-40eb-b7e8-ae2469384ac1/istihdam+tesvkleri_hk_bilinmesi_gerekenler.pdf?MOD=AJPERES, 01.01.2017

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24624

http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf

Hüseyinli, N.&Hüseyinli, T (2016), "Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerindeki Etkileri Ve Hukuki Düzenlemeler", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:34, s.108-137.

İŞKUR (2017), *2016 Faaliyet Raporu*, Ankara.

İŞKUR (2016), *2015 Faaliyet Raporu*, Ankara.

İŞKUR (2015), *2014 Faaliyet Raporu,* Ankara.

İŞKUR (2014), *2013 Faaliyet Raporu*, Ankara.

Kesici, M. R. & Selamoğlu, A. (Haziran 2005). "Genel Hatlarıyla Avrupa İstihdam Stratejisi Ve Geçirdiği Dönüşüm", *"İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt:7 Sayı:2, s.25-51.

Kılıç, D., & Öztürk, S. (2014). "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama", *Amme İdaresi Dergisi*, *47*(1), 107-130.

Koray, Meryem (Mart 1992), "Çalışma Yaşamında Kadın gerçekleri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:25, Sayı:1, s.93-122.

Korkmaz, A., & Korkut, G. (2012). Türkiye'de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.17, s.41-65.

Makal, Ahmet (2012). " Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği,* Hazırlayanlar: Ahmet Makal, Gülay Toksöz, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.38-115.

Omay, U. (2011), "Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar", *Çalışma Ve Toplum Dergisi*, 2011/3, s.137-165.

Resmi Gazete (19.03.2011), Sayı:27879.

Selçuk, F., Ü. & Tuzlukaya, Ş. (2013). "Çalışma Yaşamı ve Kadın", *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Sorunlarına Toplu Bir Bakış,* Derleyen: Lerzan Gültekin ve Diğerleri, Ankara, s.4-16.

Süral, N. (2013). "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Fırsatlar, Engeller Ve Hukuki Çerçeve", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Özel S., s.279-309.

Şahankaya, A. (2016). **"**Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin Ahvali". *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği- Neoliberal ve Muhafazakâr Dönem***.** (Der): Melda YAMAN, Saniye DEDEOĞLU, (320-348), SAV, 1. Basım, İstanbul.

Şahbaz Kılınç, N. (2015/2), "Küresel Eğilimler Çerçevesinde Kadın İstihdamı", *Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, Cilt:4, Yıl:4, Sayı:9, s.120-135.

Tokol, A. (2015). *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler***,** *6. Baskı, Bursa.*

Toksöz, G. (2012). "Ulusal İstihdam Stratejisi Kadınlar ve Gençler İçin Ne Getiriyor?". *Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış*, TÜRK-İŞ, Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu 13 Nisan 2012, Ankara.

TÜİK (2012), *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Ankara.

TÜİK (Mart 2017). *Haber Bülteni,* Sayı:24643, http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=24643

TUİK, İş Gücü İstatistikleri. https://biruni.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul

TUİK, İş Gücü İstatistikleri. https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr

Yaman, M. (2013). "Çalışan Kadın Ve Ruh Sağlığı", *Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Bedeni,* SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, 1. Baskı, İstanbul.

Bilgi Ekonomisi Olma Yolunda Türkiye'de Kadın İşgücünün İstihdam Yapısı

Mehmet KAYA, Bahar BURTAN DOĞAN, Sadık SERÇEK

Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kayamehmet@dicle.com.tr

Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, baharburtandogan@yahoo.com

Dr. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, sadik.sercek@dicle.com.tr

Öz

İnsanlığın ekonomik evrimindeki her aşama üretimde temel olan üretim faktörü ile karakterize edilmiştir. İnsanlığın bugünkü geldiği aşama bilgi çağı, bilginin stratejik ve katma değer yaratan bir faktör olduğu ekonomik yapı ise bilgi ekonomisi olarak ifade edilmektedir. Bu ekonomi ile birlikte ekonominin kuramlarının, kavramlarının ve kaidelerinin kısaca adeta kurgusunun değiştiğini söylemek mümkündür. Bu yeni ekonomi sayesinde erkek egemen sanayi ekonomisinde çok fazla istihdam şansı bulamayan kadın işgücü, özellikle eğitim seviyesi yüksek olanlar, daha çok çalışma imkânına kavuşmuştur. Öyle ki bilgi ekonomisinin geçerli olduğu ekonomilerde kadınlar büyüyen bilgi ve hizmet sektöründe %60 istihdam payına sahip olmuştur.10. Kalkınma Planı'nda "*Kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranlarının plan dönemi sonunda sırasıyla yüzde 34,9 ve 2023'de ise yüzde 38'e yükseltilmesi*" hedeflenmektedir. Aslında bunun nasıl gerçekleştirileceğini zamanın Sanayi ve Teknoloji Bakanı şöyle açıklıyor: *"Türkiye'de kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe, istihdama katılımları da artıyor.* Aynı şekilde teknoloji seviyesinin gelişmesi kadın istihdamına olumlu katkı sağlıyor. Bu durum aslında bizim hangi yolda yürümemiz gerektiğini açık bir şekilde gösteriyor. Kadının statüsündeki artışla Türkiye'nin kalkınması birebir örtüşüyor. Bu çalışma bu yola mütevazı bir ışık tutmayı ve bu yolda hızlı ilerlemek için yapılması gerekenleri tartışmaya açmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Bilgi Ekonomisi, Teknoloji, Kadın, İstihdam

The Employment Structure of the Women Workforce in Turkey on the Path to Becoming Knowledge Economy

Abstract

Every stage in the economic evolution of mankind is characterized by the production factor which is the basis of production. The economic structure that humanity today is the information age, information is the strategic and added value creation factor is expressed as information economy. With this economy it is possible to say that the theories, concepts and bases of the economy have changed in short, literally fiction. Thanks to this new economy, the female labor force, especially those with high educational level, who have not had a lot of employment opportunities in male-dominated industrial economies, have got more work opportunities. In economies where the information economy is valid, women have a share of 60% employment in the growing information and services sector. In the 10th Development Plan, it is aimed to increase the female participation and employment rates to 34.9 percent at the end of the plan period and 38 percent in 2023, respectively. In fact, the Minister of Industry and Technology at the time tells how this will be achieved: "As the level of education of women in Turkey increases, employment participation also increases. In the same way, the development of the technology level contributes positively to female employment. This clearly shows in what way we should not walk. The development of Turkey is overlapping the increase in the status of women. This work aims to open a modest light to this path and to open the way to proceed in this direction.

Keywords: Knowledge, Knowledge Economy, Technology, Women, Employment

1. Giriş

Sanayiye dayalı ekonomilerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici gücü doğal kaynaklar ve fiziki mallar iken bilgiye dayalı ekonomilerde ise bu itici güç bilgi olarak kabul edilmektedir. Özellikle başlıca OECD ekonomilerinin bilgiye dayalı hale gelmesi süreci bilginin üretimi, kullanımı ve yayılması anlamında sürmektedir. İstihdam konusu bilgi ekonomisi içerisinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu tartışmalar hem teorik hem de ampirik çerçevede olsa da yapılan tartışmaların çoğu bilgi ekonomisinin teknolojik boyutuyla ilgilidir.

Bilgiye dayalı ekonomilerin istihdam üzerinde pozitif etkileri bulunmaktadır. Bunun en önemli göstergesi teknoloji ile beşeri sermaye arasındaki ilişkidir. Yapılan araştırmalar sonucunda; ekonomilerin bilgi odaklı olmasıyla beşeri sermaye önem kazandığı, iyi bilgi ve yetenek düzeyine sahip bireylere yönelik talebin arttığı anlaşılmaktadır. İş yaşamında bilgi teknolojileri iletişiminin yaygın kullanılmasıyla beraber, kalifiye işgücü daha değerli hale gelirken, eğitimsiz işgücü değersiz hale gelmektedir. Bu sektördeki istihdamın artması kadın işgücünün iş yaşamına başlamasını da kolay hale getirmiştir. Bunun en önemli nedeni günümüz iş yaşamında kas gücüne dayalı sanayi sektörü yerini beyin gücüne dayalı bilgi sektörüne bırakmasıdır.

Bu çalışmanın amacı, bilgi ekonomisinin öncü ülkeleri olarak kabul edilen ABD, İngiltere, Almanya, Fransa başta olmak üzere diğer bilgi ekonomilerinde kadın işgücünün sektörel istihdam yapılarını ortaya koymak, kadın işgücünün istihdam yapısı bakımından Türkiye'nin bilgi ekonomilerine göre nerede olduğunu belirlemektir. Bu çalışmada öncelikle bilgi ekonomisi ve özelliklerine değinilmiş ve bilgi ekonomisiyle istihdam arasındaki ilişki açıklanmıştır. Sonrasında ise, Türkiye'de bilgi ekonomisiyle ilgili bazı veriler tablo ve grafikler yardımıyla açıklanarak kadın işgücünün istihdam yapısı incelenmiştir.

2. Literatür Taraması

Bireylerin oluşturduğu teknik gelişmeler ekonomide gelişme ve ilerlemeyi sürekli hale getirmektedir. İlkel insan yaşamından modern yaşama geçişte meydana gelen gelişmeler günümüz çağdaş yaşamın ortaya çıkmasına fırsat sağlamıştır. Keynes (1936) teknolojik gelişmelerin ekonomide önemli bir kaynak olduğunu vurgularken; Ellul (2003) ekonomide büyümenin sürekliliğinin teknolojik gelişmeyle mümkün olacağını belirtmiştir.

Bilgi ekonomisi öncesinde (sanayi ekonomisinde) üretim kitlesel ve birbirine benzeyen ürünlerdi. Bilgi ekonomisinde ise üretim, kişiye özel ve farklı ürünler haline gelmeye başlamıştır. Üretim kendini tekrar eden süreçler yerine yaratıcılığın, kişisel inisiyatifin, farklı ve başkayı aramanın bir sonucu olmaya başlamıştır. Sanayi ekonomisinde en önemli unsur sermaye ve kolayca yerine yenisi konabilen ve birbirine benzeyen insan gücü (vasıfsız emek) iken, bilgi toplumunda ise birey, özellikle "bilgiyi üreten birey", toplumsal odak haline gelmeye başlamıştır. Gidiş odur ki her geçen gün sermayenin değeri azalmakta ve yerini birey yetenekleri almaktadır (Paker, 1997: 18).

Bilginin, üretim faktörleri arasında öncelikli değere ait olduğu ve kullanımının arttığı ekonomik düzene bilgi ekonomisi denilmektedir. Bilgi ekonomilerinin var olduğu ortamlarda, ölçek ekonomileri yerini güçlü ekonomilerine bıraktığından sektörlerdeki rekabet fazlalaşmaktadır (Bayram, 2010: 66). Bilgi ekonomisinde, üretimin en önemli kaynakları; bilgi ve bilginin ortaya çıkmasında rol oynayan beşeri sermaye iken, bilginin üretilmesi ve ticarete konu olması, yenilik ve icatları, bu yeni ekonomik düzende servet ve refahın temel belirleyicisi haline getirmektedir (Aktan ve Vural, 2004: 150-1). Bilgi, tarih boyunca toplumların zenginliğinin en önemli kaynağı olmuştur. Daha fazla ve daha nitelikli bilgiye sahip olan ve bilgiyi etkin bir siyasal, ekonomik ve sosyal örgütlenme ile doğru biçimde kullanabilen toplumlar diğerlerinin önüne geçerek daha yüksek bir refah seviyesine erişmiştir.

Bilginin üretim sürecine bir faktör olarak girmesiyle ekonominin doğası değişmiştir. Bilginin bu etkili rolünden hareketle bilgi ekonomisi iki temel durumdan hareketle tanımlanmaktadır. Bunlar iktisadi faaliyetlerde bilgi yoğunluğunun artması ve iktisadi olayların giderek küresel hale gelmesidir (Houghton ve Sheehan, 2000). Böylece mal ve hizmet üretiminde bilginin artan ölçüde kullanılması, ekonomileri tanımlamakta "Bilgiye Dayalı Ekonomi" veya "Bilgi Ekonomisi" kavramları kullanılmaya başlanmıştır (Saygılı, 2003: 5). Bilgi Ekonomisi, bilginin ekonomik ve insani kalkınma için etkili bir biçimde kullanıldığı ekonomi olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2004: 13).

Bazı ülke ekonomilerinin, özellikle de ABD gibi gelişmiş bir ekonominin beklenenin üzerinde hızlı büyüme kaydettiği yıllar olmuştur. Büyümenin nedenlerini ve bazı ülkelerin diğer ülkelerden neden daha hızlı büyüme kaydedebildiğini anlamaya çalışan araştırmacılar, büyüme kaydedilen ülkelerde verimliliğin arttığını tespiti ile işe başlamıştır. Verimlilik artışının nedenleri incelendiğinde de bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların bu süreçte en önemli halkalardan biri olduğu tespit edilmiştir.

Dünya Bankası raporunda da belirtildiği gibi teknolojide öncü ülkeleri bilgi ve iletişim sektörüne yapılan yatırımların etkisiyle bilgi temelli ekonomiler haline gelmektedir (World Development Report, 1999). Nitekim ABD'de 1980'li yıllarda, bilgi teknolojilerinde yapılan yatırımlar, 1990'lı yıllarda tahminlerin üzerinde büyümeye, yüksek istihdama (düşük işsizlik) neden olmuştur. Bilgi ve teknoloji üretimine yönelik bu ekonomi, bilgi ekonomisi olarak adlandırılmıştır. Çok genel bir ifade ile bilgi ekonomisi, bilginin ekonomik ve insani kalkınma için etkili bir biçimde kullanıldığı ekonomik yapı olarak tanımlanabilir. Bu özelliği ile bilgi ekonomisi, küresel ve ulusal ekonomilerin bütününü kapsamaktadır (Türkiye Bilişim Şurası, 2004: 210). Bilgi her dönem ekonomik faaliyetlerde kullanılmıştır. Ama bilgi üretiminin ve bu üretilen bilginin yeniden üretimde kullanılmasının, sanayi üretimindekinden daha ileri gittiği ekonomik evrim aşamasıdır.

Sanayileşmede de geç kalan Türkiye ekonomisinin gerek Dünya Bankası'nın gerekse diğer kurumların kriterlerine göre henüz bilgi ekonomisi vasfı taşımadığı ortadadır. Ancak gerek son yıllarda bütçeden en fazla payın eğitime ayrılması, bütçeden araştırma ve geliştirmeye ayrılan payın düşük de olsa %1'e ulaşması, teknolojik altyapı ile ilgili yatırımlar ve artan üniversite sayısı gibi gelişmeler bilgi ekonomisi olma yolundaki çabaları göstermektedir. Özellikle her ile üniversite açılması ile bilinen gerekçelerle üniversite okuyamayan genç kızlara bu konuda fırsat eşitliği ve bu sayede de "eğitilmiş ve yetenekli işgücü" olma imkânı sağlanmıştır. Kaldı ki eğitim seviyesi yükseldikçe kadınların, zaten OECD ve AB ülkelerindeki ortalamalarının altında olan, istihdama katılımının artacağı kesindir. Ayrıca formel eğitim içerisinde veya yaşam boyu öğrenme çalışmaları ile kadınların bilgi ekonomisine dönüşüm sürecinde gerekli bilgi ve teknoloji donanımına sahip olmalarının sağlanması kuşkusuz istihdam şanslarını, özellikle 2015 itibariyle %52,5 olan hizmet sektöründe, daha da güçlendirecektir. Bugüne kadar atıl olan kadın işgücünün üretime dahil edilmesi ekonominin büyüme potansiyeline de katkı sağlayacaktır.

Sosyologların toplumu sanayiyi baz alarak, sanayi öncesi (tarım), sanayi ve sanayi sonrası (bilgi) toplumu şeklinde, toplumu üçe ayırdıkları gibi ekonomiyi de sanayi öncesi, sanayi ve sanayi sonrası ekonomi şeklinde üçe ayırdıkları görülmektedir. Bilgi ekonomisinde mal ağırlıklı üretimin yerini, hizmet ağırlıklı bir üretim almakta ve bilgi temelli bir üretim faktörü haline gelmektedir (Dura ve Atik, 2002). Sanayi sonrası toplumla ilgili çalışmalarda bulunan yazarların çalışmalarında anlaştığı konu, bilginin günümüz üretiminde en önemli girdi haline gelmiş olmasıdır. Burada kullanılan bilgi teknik bir bilgidir.

Pratikte bir amaç için üretilmiş ve kullanılan bir bilgidir. Bilgi ekonomisine geçiş süreciyle birlikte üretimde emek, sermaye ve toprağa olan talep, bilgiye oranla azalmıştır (Dura ve Atik, 2002; Drucker, 1994). Bilgi ekonomisinin klasik ekonomilerden başlıca farklılıkları ve özellikleri şöyle sıralanabilir (Tapscott, 1998).

- Bilgi ekonomisinin orijininde bilgi vardır.
- Bilgi ekonomisi, dijital bir ekonomidir.
- Bilgi ekonomisinde sanallaşma önemli rol oynamaktadır.
- Bilgi ekonomisi, moleküler bir ekonomidir.
- Bilgi ekonomisi, bir ağ ekonomisidir.
- Bilgi ekonomisi, aracısız bir ekonomidir.
- Bilgi ekonomisinin hakim sektörü medyadır.
- Bilgi ekonomisi, sürekli yenilikler getiren bir ekonomidir.
- Bilgi ekonomisinde tüketici ile üretici bütünleşmektedir.
- Bilgi ekonomisi, bir hız ekonomisidir.
- Bilgi ekonomisi, küresel bir ekonomidir.
- Bilgi ekonomisi, bazı sosyal problemleri de beraberinde getirmektedir.

Bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik ve sosyal hayatın her alanında artan kullanımı, bu teknolojilere dayalı ürün ve hizmetlerin üretilmesini ve etkin şekilde kullanılmasını sağlayacak insan kaynağına olan ihtiyacını da artırmıştır. Söz konusu insan kaynağının yetiştirilmesi hem BİT sektörünün hem de bu teknolojileri girdi olarak kullanan diğer sektörlerin geliştirilmesi, ekonomik rekabet gücünün ve istihdamın artırılması açısından kritik öneme sahiptir. Bu açıdan Türkiye'nin güçlü ve zayıf yönleri, sektördeki fırsatları ve tahditleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 1. Bilgi Ekonomisi Açısından Türkiye'nin Güçlü ve Zayıf Yönleri, Fırsatlar ve Tehditler

Güçlü Yanlar	**Tehditler**
- Aktif nüfus (16-64 yaş)	- Küresel şirketlerin pazara girmesi
- Türk insanın pratik zekası	- Bilinçsiz teknoloji yatırımları
- Dinamik bir ekonomik yapı	- Geç kalınması
- Coğrafi konum	- Sayısal uçurum
- Siyasal istikrar	- Verimliliğin düşük olması
- Etkileşimi seven toplum	- Nitelikli personel eksikliği
Zayıf Yanlar	**Fırsatlar**
- Yetersiz hukuksal yapı	- Türkiye'nin AB adaylığı sürecinin devam etmesi
- Takım oyunundan uzaklık	- Diğer ülkelerin hatalarından ders alınması
- Yaratıcılık ve inovasyon eksikliği	- Bilişim teknolojilerinin hızlı elde edilebilmesi
- Sermaye yetersizliği	- Servis sağlayıcılığı ve dış kaynak kullanımına
- Yüksek üretim maliyetleri	yönelik küresel talep
- Devlet müdahaleciliği	- BİT servislerinin lokasyondan bağımsız sunulabilir
- Beşeri sermaye	olması
- Altyapı yetersizliği	- Aracıların ortadan kalkması
- Coğrafi dengesizlikler	- Küresel şirketlerin pazardaki rolü
- Ekonomik ve siyasal istikrarsızlık	- KOBİ'lerin dış pazarlara açılabilmesi
- Standartlardan uzak üretim yapılması	- Maliyet avantajına göre kaynak kullanım olanağı
- Sınırlı işbirlikleri	- Uzun vadede yeni iş olanaklarının varlığı
- Kayıtdışı ekonomi	- Ekonominin daha büyük bir bölümünün kayıt
- İnelastik işgücü pazarı	altına alınması
- Türkçe içeriğin yetersizliği	- Kamu maliyesinde sağlanan etkinlik ve şeffaflığın
- Yabancı dil kullanımı yetersizliği	yatırımcı güvenini yaratması
	- Azgelişmiş bölgelerin yeniliklere kolay erişmesi

Kaynak: Özsağır, 2007: 140-1; Türkiye Bilişim Şurası, 2002: 90-91.

Bilgi ekonomisinde, girişimlerin bilgiyi elde etme, geliştirme ve yönetme yetenekleri; ekonomik büyümenin, verimliliğin ve rekabet edebilirliğin temel unsuru haline gelmiştir. Geleceğe yönelik projeksiyon yapıldığında, gelecekte bir ülkenin ekonomisinin nasıl bir yapılanmaya sahip olacağını, ilgili ülkenin istihdam yapısına bakarak karar verilebilir. (World Bank, 2012). Bu açıdan bilgi ekonomisinin temel göstergeleri olan; ekonomik teşvikler, kurumsal rejim, eğitim, yenilik, bilgi ve iletişim teknolojileri boyutları da ele alınmalıdır.

Bilgi ekonomisine geçiş sürecinde olan bir ülkenin ne konumda olduğunu tespit etmek ve süreci başarı ile yönetebilmek bakımından önemlidir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2009) verilerinin yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde; Dünya genelinde ve Türkiye'de 2016 yılına ait istihdam verileri ve sektörel dağılımları görülmektedir.

Tablo 2. Dünya İşgücü Piyasası Genel Görünümü

Genel İstihdam Verileri	**Dünya 2016**	**Türkiye 2016**
Çalışma Çağındakilerin Nüfusa Oranı (%)	59,2	44,8
İşsizlik Oranları (%)	5,7	10,3
İşgücüne Katılım Oranları (%)	62,8	50,3
Erkek (%)	71,9	71,4
Kadın (%)	46,4	30,4
Sektörel İstihdam Oranları		
Tarım (%)	28,8	19,6
Sanayi (%)	21,5	27,5
Hizmetler (%)	49,7	52,9

Kaynak: Global Employment Trends, March 2017, www.ilo.org

Ekonomide yaşanan dönüşümle beraber istihdam yapısı da değişime uğramıştır. Bu değişimin belki en önemli göstergelerinden biri kadın işgücünün istihdama katılımında gözlenen artıştır. Uluslar arası boyuttaki bu artış yaşanırken Türkiye'de kadın işgücünün istihdama katılım oranı oldukça düşük olduğu görülmektedir. Tablo incelendiğinde bilgi sektörü de dahil olmak üzere dört sektörde kadın işgücünün yapısıyla ilgili önemli noktalar:

- ✓ ABD (%60.6), Belçika (65.2), Hollanda (%64.7) ve Almanya'da (%61.9) kadın işgücünün bilgi sektöründeki istihdam oranı son derece yüksektir. Bu ülkelerde kadın işgücünün yoğun olarak istihdam edildiği bir diğer sektör, hizmetlerdir.
- ✓ Çin (%9.1), Türkiye (%31.3) ve Brezilya'da (%33.3) içinde bulundukları gelişme aşamasının bir sonucu olarak bilgi sektörünün istihdam oranı düşüktür.

- ✓ Bilgi sektörünün istihdam payının düşük olduğu ülkelerde kadın işgücünün önemli bir bölümü tarım sektöründedir. Kadınların tarımdaki istihdam oranları Çin'de %68.9, Türkiye'de %31.9 ve Brezilya'da %13.7'dir.

Tablo 3. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler'de Kadın İşgücünün Sektörel Dağılımı

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Bilgi
ABD	0,3	6,4	32,43	60,6
Almanya	1,2	5,5	31,4	61,9
Avusturya	5,4	3,6	35,5	55,2
Belçika	0,9	4,3	29,3	65,2
Finlandiya	2,8	4,6	35,6	56,3
Fransa	1,7	5,5	32,9	59,6
Hollanda	0,8	2,1	32	64,7
İtalya	1,3	9,4	27,8	61,2
İngiltere	11	3,6	26,3	58,8
Japonya	3,9	18,8	17,7	59,2
Türkiye	31,9	8,8	27,6	31,3
Bulgaristan	4,2	17,7	32,9	44,8
İspanya	1,2	5,1	44,1	49,2
Portekiz	11,5	10,6	40,8	36,6
Yunanistan	11,4	4,3	29,8	54,2
Rusya	4,2	9,6	31,2	54,6
Çin	68,9	11,6	10,1	9,1
Brezilya	13,7	9,3	43,4	33,3
Güney Afrika	0,4	7,6	50,9	40,7

Kaynak: http://laborsta.ilo.org/STP/guest, Erişim Tarihi: 02.04.2017

3. Yöntem

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma insanların olaylara ne tür anlam yükledikleri, diğer bir ifade ile olayları nasıl niteledikleri sorusuna yanıt aramaktadır (Özdemir, 2010: 326). Algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya çıkarılmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39). Dolayısıyla nitel araştırma çeşitli ampirik materyallerin (örnek olay, kişisel deneyim, hayat hikâyesi, görüşme tekniği, gözlemsel, tarihsel, etkileşimsel ve görsel metinler) kullanılmasını içermektedir ve bu bireylerin hayatlardaki önemli anların ve anlamların tanımlanması olarak ifade edilmektedir (Altunışık vd., 2002: 200).

Ayrıca literatürde bilgi ekonomisinin kadın işgücünün istihdam yapısına etkisi ile ilgili çalışmalar da incelenip istatistiksel verilerle karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma; Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm ekseninde kadın işgücünün istihdam yapısı değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kadının toplumsal yaşamda sahip olduğu ve toplum tarafından algılan pozisyonuna göre şekillenen statüsü doğrultusunda temel konular çalışma kapsamında ele alınacaktır.

4. Sonuç ve Öneriler

Tarım toplumundan bilgi toplumuna dönüşüm ülkelerde çeşitli yapısal değişikliklere yol açmaktadır. Bu yapısal değişikliklerden biri, ülkelerin istihdam yapılarında gözlenmektedir. Sanayi toplumunda önemli bir paya sahip olan sanayi sektörünün yerini, sanayi sonrası bilgi ekonomisinde bilgi ve hizmet sektörleri almaktadır. Ayrıca bilgi ekonomisi önceki ekonomilerden "sektörler", "teknolojik altyapı" ve "meslek türleri" açısından da farklılık göstermektedir. Bu ekonomide sanayi ekonomisinden farklı olarak hizmet sektörü ağırlık kazanırken, teknoloji bilgi teknolojisi, çalışanları ise "bilgi işçisi" olarak nitelendirilmektedir. Öyle ki bilgi ekonomisinde üretim ve ekonomik büyüme için fiziksel ve finansal kaynaklardan ziyade beşeri kaynaklar daha çok önem kazanmıştır. Çünkü bilgi temelli ekonomide; bilgiyi üretecek, onu teknolojiye dönüştürecek ve o teknolojiyi kullanacak düzeyde yeteneğe, yaratıcılığa ve deneyime sahip insana ihtiyaç duyulmaktadır. Keza işletmelerin işgücü talebi de bu nitelikteki işgücüne yöneldiği gibi söz konusu nitelikleri taşıyanların istihdam imkânları da artmaktadır.

Dünya nüfusunun giderek artması ve günümüze kadar işsizlik problemini çözmede ve istihdam yaratmada en önemli araç olarak bilinen yatırım kavramının artık bu özelliğini yitirerek, istihdamı azaltarak maliyetleri düşürmeyi amaçlar hale gelmesi, tüm dünya ekonomilerinin istihdam konusunda başka çıkışlar aramasına neden olmaktadır. Yeteri kadar istihdam imkanı sağlayamayan ve önemli oranlarda işsizlik problemiyle karşı karşıya kalan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler ve bölgeler için bilgi ekonomisi temelli sektörler ciddi bir seçenek haline gelmiştir (Giddens, 2002: 12). Genel istihdam yapısında gözlenen bu değişme, kadın işgücünün istihdam yapısında da gözlenmektedir. Sanayi toplumunda sanayi sektörünün kas gücüne dayalı olan yapısından dolayı sanayi sektöründe çok fazla istihdam olanağı bulamayan kadın işgücü, sanayi sonrası toplumda ön plana çıkan bilgi ve hizmet sektörlerinde daha fazla çalışma olanağı bulmuştur. Bu sektörlerdeki işlerin zihin gücüne dayalı olması, eğitim düzeyi gittikçe yükselen kadın işgücünün bu sektörlerde yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Eğitim seviyesi yükselen kadının bilgiye ve iletişim teknolojilerine entegrasyonu ile bilgi toplumu sürecindeki ülkemizin yer aldığı konumun daha da yükseleceği düşünülmektedir. Ancak özellikle kırsal alanda sosyolojik ve kültürel nedenlerden ötürü kadınların aile içindeki konumları ve bunun toplumsal yansımaları olumsuz olmakta; en başta çocuklarını eğiten bir öğretmen olarak anneler çocukların geleceğinde etkisizleşmekte dolayısıyla ülkemizin geleceğini oluşturan gençlerin ilk eğitimleri eksik kalabilmektedir. Bu açıdan kadınların öncelikli olarak eğitim olanaklarından yararlanabilmeleri adına politikaların daha da geliştirilmesi ve ülkemizin kalkınmasına hizmet edecek gerekli donanımları edinmeleri gerekmektedir (Aydın ve Çam, 2016: 244). Böylece bilgi ekonomisinde istihdam yapısı da sanayi ekonomisinden farklılaşmakta ve ekonomi; kas gücüne ya da alın terinden ziyade kafa gücüne ya da akıl terine dayanmaktadır diyebiliriz. Kuşkusuz insanlara bilgi ekonomisinin gerektirdiği bu vasıfları kazandırmanın yolu da insana ve eğitime yatırımdan geçiyor. Nitekim Dünya Bankası'nın bilgi ekonomisi ülkeleri belirlemek üzere kullandığı *Bilgi Değerlendirme Metodolojisinde* kullandığı dört temel unsurdan biri de "eğitilmiş ve yetenekli işgücü" olup diğerleri ise;" ekonomik teşvik ve kurumsal rejim"," etkin bir inovasyon sistemi" ve "modern ve yeterli bir bilgi altyapısı"dır.

Kaynaklar

AKTAN, C. C. ve VURAL, İ. Y. (2004), Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet, Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.

ALTUNIŞIK, R., ÇOŞKUN, Y., Yıldırım, E. ve BAYRAKTAROĞLU, S. (2002), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.* Sakarya: Sakarya Kitabevi.

AYDIN, D. ve ÇAM, M. S. (2016), Bilgi Toplumu Dönüşümünde Türkiye'de Kadın Olmak, *Sosyal Bilimler Dergisi,* ICEBSS Özel Sayısı, s. 224-247.

BAYRAM, H. (2010), *Bilgi Toplumu ve Bilgi Yönetimi,* İstanbul: Etap Yayınevi.

DPT (2004). Türkiye İktisat Kongresi, Bilgi Ekonomisine ve Bilgi Toplumuna Geçiş, *Çalışma Grupları Raporları-III*.

DRUCKER, P. F. (1994), Devlet ve Politika Alanında, Ekonomi Bilimi ve İş Dünyasında, Toplumda ve Dünya Görüşünde: Yeni Gerçekler, *Türkiye İş Bankası Yayınları*, Ankara.

DURA, C. ve ATİK, H. (2002), *Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

ELLUL, J. (2003), *Teknoloji Toplumu*, Çev. M. Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları.

GIDDENS, A. (2002), *Sağ ve Solun Ötesinde, Radikal Politikaların Geleceği*, Çev. Müge SÖZEN ve Sabir YÜCESOY, Metis Yayınları, İstanbul.

HOUGHTON, J. ve SHEEHAN, P. A. (2000), *Primer on the Knowledge Economy*, Australia: Centre for Strategic Economic Studies, February.

ILO-International Labour Organization (2009), *Global Employment Trends,* January, www.ilo.org

KAYMAS, S. (2010). Yeni Liberalizmin Hegemonya Uğrağı Olarak Enformasyon Toplumu Söylemi ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye ve Bilgi Toplumu Siyasası, *Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* III(2), 64-104.

KUHN, M. (2007), *Inside Global Learning Societies – The "War of Ideas" of the Good World in the Global Battle of Cultures*, Ed. M. Kuhn, New Society Models for a New Millennium: The Learning Society in Europe and Beyond, New York: Peter Lang Publishing, 11-44.

KUTLU, E. (2000), *Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.

MACHLUP, F. (1958), An Economic Review of the Patent System, http://www.ipmall.fplc.edu/hosted_resources/jepson/unit1/aneconom.htm

OECD (1996), The Knowledge Based Economy, No. General Distribution OCDE/ GD(96)102, Paris, http://www.oecd.org/ dataoecd/51/8/1913021.pdf

ÖZSAĞIR, A. (2007), *Bilgi Ekonomisi,* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ÖZDEMİR, M. (2010), Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma, *Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1): 323-343.

PAKER, C. (1997), Üçüncü Bin Yıla Girerken Değişim, *MESS Yayını*, İstanbul.

SAYGILI, Ş. (2003), Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu, *DPT Yayınları,* Ankara, Temmuz.

TAPSCOTT, D. (1998), *Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence,* ISBN 0-070-6334-28, McGraw-Hill Education.

TAŞCI, K. (2007), *Teorik Çerçevesi ve Uygulama Örnekleriyle Dünyada ve Türkiye'de Yazılım Endüstrisi,* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Planlama Uzmanlığı Tezi.

Türkiye Bilişim Şurası (2002), *E-Ekonomi Çalışma Grubu Taslak Raporu*, Ankara.

Türkiye Bilişim Şurası (2004), *Bilgi Toplumuna Doğru,* Türkiye 2. Bilişim Şurası Sonuç Raporu, Ankara.

World Bank (1999), *World Development Report, Knowledge for Development*, Washington D. C.

World Bank (2012), Knowledge Economy Index (KEI) 2012 Rankings, http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/2012.pdf (Erişim: 30.04.2017).

YILDIRIM, Ş. ve ŞİMŞEK, H. (2006), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin

http://laborsta.ilo.org/STP/guest, Erişim Tarihi: 02.05.2011.

Enerji Tüketimi ve Enerji Fiyatları Bağlamında Türkiye'nin OECD Ülkeleri İçindeki Yeri

Halim Tatlı, Beşir Koç

Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, htatli@bingol.edu.tr
Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, bkoc@bingol.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın temel amacı ikincil enerji kaynaklarından olan işlenmiş petrol ürünleri, doğal gaz, kömür ve elektrik enerjisinin tüketimi ve fiyatları açısından Türkiye'nin OECD Ülkeleri içindeki yerini hanehalkı ve endüstri alanları göz önünde bulundurarak ortaya koymaktır. Türkiye'de son yıllarda enerji tüketiminde önemli artış meydana gelmektedir. Türkiye'de 2000 yılında 1493 kWh olan kişi başına enerji tüketimi, yaklaşık %80 artarak 2014 yılında 2682 kWh'ye yükselmiştir (IEA, 2016a:486). 2016 yılı itibarı ile birincil enerji tüketimi dikkate alındığında, Türkiye 129.3 MTEP ile dünyadaki tüm ülkeler arasında 19. sırada yer almaktadır (ETKB, 2016:8). Türkiye'nin 2002 yılında 132.6 milyar kWh olan elektrik tüketimi, 2015 yılında yaklaşık iki kat artarak 265.7 milyar kWh 'e yükselmiştir (ETKB, 2016:15). Ayrıca Türkiye'de 2014 yıllı itibarıyla toplam tüketici sayısı yaklaşık 38.55 milyon kişiye ulaşmıştır (EPDK, 2014) Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency, IEA) endüstri ve hane halkı sektörleri tarafından petrol ürünleri, kömür, doğalgaz ve elektriğin fiyatı üzerinde reel nihai kullanım enerji fiyat indeksini hesaplamaktadır. Bu endekse göre, Türkiye'nin 2007 yılından 88.6 olan reel enerji fiyat endeksi yaklaşık %11.3 artarak 2015 yılında 98.6'ya yükselmiştir. Türkiye'de hanehalkı için megavat saat başına dolar cinsinden SGP'ye göre 2004 yılında 67.2 $ / MWh olan doğalgaz fiyatı, yaklaşık %34 artarak 2015 yılında 89.8 $ / MWh'ye yükselmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji tüketimi, enerji fiyatları, OECD, Türkiye

The Place of Turkey in the OECD Countries in the Context of Energy Consumption and Energy Prices

Abstract

The main purpose of this study, is to reveal the location of Turkey in the OECD countries in terms of consumption and prices of processed petroleum products, natural gas, coal and electric energy from secondary energy sources, taking into account the household and industrial areas. In Turkey, there has been a significant increase in energy consumption in recent years. The per capita energy consumption in Turkey, which was 1493 kWh in 2000, increased by approximately 80% to 2,682 kWh in 2014 (IEA, 2016: 486). When primary energy consumption is taken into consideration as of 2016, Turkey take place on the rank 19th among all the countries in the world with 129.3 MTEP. Turkey's electricity consumption was go up, go up 65.7 billion kWh increasing doubled in 2015, which was 132.6 billion kWh in 2002 According to the purchasing power parity (PPP) in dollars per liter in Turkey, go up 3.648 value in 2015, while the price of 95 octane unleaded gasoline was 2.412 in 2004. Despite the fact that natural gas prices in Turkey are above the average of OECD natural gas prices, they are lower than most European countries for both industrial and household sectors.

Key words: Energy consumption, energy prices, OECD, Turkey

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadar insan hayatını kolaylaştıran önemli buluşlardan birisi enerjidir. İnsanlar doğadaki enerji kaynaklarını buldukça onlardan farklı enerji türlerini bulmayı başarmışlardır. Ortaya çıkarılan enerji türleri mal ve hizmetlerin üretilmesinde, ulaşımda, iletişimde, savunmada, eğitimde ve mesken alanlarda kullanılmaktadır. Günümüzde yaşam için gerekli olan enerji kaynaklarına erişim, gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Dünyadaki nüfusun artması, ekonomik büyümenin ve ekonomik kalkınmanın artırılmak istenilmesi, insan ihtiyaçlarının giderek enerjiye bağlı hale gelmesi ve enerji kaynaklarının dünya üzerinde dengesiz bir biçimde dağılması gibi nedenler ülkelerin enerjiye daha fazla ihtiyaç duymalarına yol açmıştır. Ülkeler artan enerji ihtiyacını karşılamak için araştırma ve geliştirmeye kaynak ayırmakta, uluslararası arenada yeni enerji anlaşmalarını imzalamakta ve küresel çapta yatırımlar yapmışlardır. Dünyada 1973 yılında toplam enerji tüketimi 4.674 Milyon Ton Petrol Eşdeğeri (MTEP) iken, bu rakam 2011 yılında 8.918 milyon ton petrol eşdeğere (MTEP) yükselmiştir (IEA, 2013: 28). Yapılan projeksiyon çalışmalarına göre mevcut enerji politikalarının devam etmesi halinde, 2035 yılında dünya enerji talebinin ortalama yıllık %1.5'lik artışla, 2010 yılına göre %46.7 oranında (12.730 MTEP'den 18.676 MTEP'e) daha fazla olacaktır (Enerji Bakanlığı, 2014). Enerjiye olan bu talep ve bu talebi karşılamaya için artırılmak istenilen enerji arzına yönelik yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların odak noktası enerji kullanımının çevresel bozulmalar üzerindeki etkisidir. Yani enerji arzından daha önemli olan husus enerjinin birey, toplum ve çevre üzerinde en az olumsuz etki oluşturacak biçimde yeni sunum yöntemlerinin ortaya çıkarılmasıdır (UNDP 2000; UNDP ve WEC 2000). Bu yaklaşım biçimi enerji arzını ve tüketimini sürdürülebilir bir yapıya kavuşturacağı söylenebilir. Bu meyanda enerji arzının ve enerji tüketiminin sürdürülebilirliği eko-etkinlik analizi ile ölçülebilir. Zira eko-etkinlik daha az çevresel etki ile daha çok değerin meydana getirmesini hedefler (Köne, 2016). Bu sayede hem günümüzün enerji ihtiyacı karşılanır hem de gelecekteki nesillerin daha fazla enerji kaynağına sahip olma fırsatı verilmiş olur. Enerji tüketimi insanın günlük yaşamını kolaylaştırdığı gibi ekonomik performans üzerinde de olumlu etkisi bulunmaktadır. Bunu doğrulayan ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir (Kraft ve Kraft, 1978; Cheng ve Lai, 1997, Soytaş, vd. 2001 Wolde-Rufael, 2006; Aslan 2013; Altıntaş, 2013). Türkiye'de uzun dönemde toplam enerji tüketimi, gayrisafi sabit sermaye ve istihdamın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir. Enerji tüketiminin ise bu değişkenler arasında en etkili olanı olduğu, kısa dönem

analizinde, toplam enerji tüketimi ve gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur (Tatlı, 2015).

Her alanda insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olan enerjinin ulaşılabilirliği enerji fiyatlarına bağlıdır. Özellikle enerji kaynakları açısında fakir ve dışa bağımlı olan ülkelerde enerji kullanımı pahalıdır. Bu ülkelerde ekonomik krizler veya yükselen kurlar nedeniyle enerji daha pahalı hale gelmektedir. Literatürde petrol fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkiye yönelik yönelik çalışmalarda bu iki değişken arasında bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Bazı çalışmalarda petrol fiyat şoklarının anlamlı bir biçimde döviz kurlarını etkilediği tespit edilmiştir (Amano ve van Norden, 1998; Huang ve Guo, 2007; Doğan ve Ustaoğlu, 2012; Aloui vd., 2013; Brahmasrene vd., 2014; Pershin vd., 2015). Bazı çalışmalarda ise petrol fiyatlarının bazı ekonomik göstergeler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda Aydın ve Acar (2011), petrol fiyat şoklarının makro göstergeler ve karbon emisyonu üzerinde çok önemli bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Faria vd. (2009) tarafından yapılan çalışmanın analiz sonuçları, petrol fiyatlarının ihracat üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğunu göstermiştir. Başka bir çalışmada ise gaz fiyatları ve toptan elektrik fiyatları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur (Nakajima, 2013).

Bu bağlamda enerjinin üretimi kadar önemli olan husus enerji fiyatlarıdır. Zira enerji tüketimini etkileyen en önemli faktör enerji fiyatlarıdır. Bu açıdan bazı enerji alanlarından dışa bağımlı olan Türkiye'deki enerji fiyatlarının diğer ülkelere göre düzeyinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Türkiye, enerji arzının sadece %24,8'i yerli üretimin ile karşılandığı için önemli ölçüde petrol ve gaz enerji alanlarında dışa bağımlıdır (IEA, 2016f: 22).

Bu çalışmanın temel amacı ikincil enerji kaynaklarından olan işlenmiş petrol ürünleri, doğal gaz, kömür ve elektrik enerjisinin tüketimi ve fiyatları açısından Türkiye'nin OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) ülkeleri içindeki yerini hanehalkı ve endüstri alanları göz önünde bulundurularak ortaya koymaktır. Karşılaştırmalar yapılırken tablo ve farklı grafik türlerinden faydalanılmıştır.

2.Türkiye ve OECD Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Enerji Fiyatları

Türkiye'de son yıllarda enerji tüketiminde önemli artış meydana gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de kişi başına net enerji tüketimi 1974 yılında 274 kWh (kilowat saat) iken, 2000 yılında 1.493 kWh'ye çıkmıştır. 2000 yılında 1.493 kWh olan kişi başına enerji tüketimi yaklaşık %80 artarak 2014 yılında 2.682 kWh'ye yükselmiştir (IEA, 2016a:486). 2016 yılı itibarı ile birincil enerji tüketimi dikkate alındığında Türkiye 129.3 milyon Ton Eşdeğer Petrol (TEP) ile dünyadaki tüm ülkeler arasında 19. sırada yer almaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2016:8). Toplam enerji tüketimindeki artış toplam enerji tüketimini oluşturan bazı enerji türleri itibarı ile ortaya konulabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin 2002 yılında 132.6 milyar kWh olan elektrik tüketimi, 2015 yılında yaklaşık 2 kat artarak 265.7 milyar kWh'e yükselmiştir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2016:15). Ayrıca Türkiye'de 2014 yıllı itibarıyla toplam tüketici sayısı yaklaşık 38.55 milyon kişiye ulaşmıştır (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2014:1).

Türkiye'de Petrol ürünlerinin dışında tüm enerji fiyatları hükümet tarafından belirlenmektedir. Ayrıca petrol ürünlerine ilk kez 1986 yılında KDV vergi uygulaması getirilmiştir. Türkiye'de talep edilen enerjinin önemli bir kısmı devlet tarafından yapılan yatırmalarla elde edilen enerji ve ithal edilen enerji ile karşılanmaktadır.

2014 yılında OECD ülkeleri içinde elektrik enerjisini en fazla tüketen ilk iki ülke Japonya (1025.1 TWh) ve Kanada (593.1 TWh)'dır. Söz konusu yılda en az elektrik tüketimine sahip ülkeler Estonya (9.7 TWh) ve Lüksemburg (9.8 TWh) olmuştur. 2014 yılında Türkiye 255.5 TWh değeri ile 34 OECD ülkesi arasında ABD'den sonra yer alarak 10. sıradan en çok elektrik tüketimini gerçekleştiren ülke olmuştur (IEA, 2016e)[141]. Türkiye'de 2014 yılında son kullanıcılar tarafından kullanılan toplam nihai tüketim enerjisinin %35.6'sını petrol tüketimi, %22.6'sını doğal gaz, %20.6'sını elektrik ve %12.3'ünü kömür oluşturmuştur (IEA, 2016f:25).[142]

IEA her yıl OECD ülkeleri için –her ülke kendi ekonomik koşulları içinde- nihai kullanım enerji fiyat endeksini hesaplamaktadır. Bu endeks hem nominal hem de reel olarak enerji ve vergilerin dahil olduğu bir yaklaşımla hesaplamaktadır (IEA, 2016a). Endeks hesaplanırken şu adımlar takip edilmektedir:

[141] Görünürdeki tüketim = üretim + ithalat - ihracat.
[142] Toplam nihai tüketim; son kullanıcılar tarafından, yani elektrik, ısıtma, gaz, petrol ürünleri vb. gibi son tüketimdir. Toplam nihai tüketim, elektrik ve ısı üretiminde kullanılan yakıtları ve rafine etme gibi diğer enerji dönüşümlerini kapsamamaktadır.

- Birden fazla fiyatı olan enerji ürünleri için her ülke bazında temsili bir seri oluşturulur. Bu seri ağırlıklı olarak akaryakıt (yüksek kükürtlü ve düşük kükürtlü yakıtlar) fiyatlarından oluşturulur.
- Temsili motor benzin fiyatı, son dönemdeki kurşunsuz benzininin ve önceki dönemlerdeki kurşunsuz benzininin en çok tüketilen bir kombinasyonundan oluşturulur.
- Petrol için endüstri fiyat indeksi ve hanehalkı fiyat indeksi hesaplanır.
    - Endüstri endeksi ağır akaryakıt, hafif akaryakıt ve otomobil için dizel yakıtları (elektrik üretiminde kullanılan yakıtlar dâhil değildir) içermektedir.
    - Hanehalkı indeksi ise benzin ve hafif fuel ouil içermektedir.
- Kömür için endüstri indeksi ve hanehalkı indeksi hesaplanır.
    - Endüstri endeksi kazan (buhar) kömürü ve kok kömürünü içermektedir.
    - Hanehalkı indeksi ise sadece kazan (buhar) kömürünü içermektedir.
- Temel yılı 2010=100 olarak belirlenen indeksler ulusal para birimlerindeki fiyatlardan her bir fiyat serisi oluşturulur. Daha sonra bu seriler ürün grupları, sektör ve ülke bazında toplanır.
- Paasche indeks formülü kullanılarak söz konusu nominal fiyat endeksleri hesaplanır.
- Reel fiyat indeksleri hesaplamak için, nominal fiyat endeksleri ülkeye özgü üretici ve tüketici fiyat indeksleri ile deflate edilir. Her ülkeye özgü tüketici ve üretici fiyat endeksleri ile deflete edilerek reel endeksler hesaplanır. Reel endüstri enerji fiyat indeksi üretici fiyat indeksi (2010=100) ile deflete edilmektedir. Reel hanehalkı enerji fiyat indeksi tüketici fiyat indeksi (2010=100) ile deflete edilmektedir.

2007-2015 yılları arasında Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin endüstri sektörü için hesaplanan reel nihai kullanım fiyat indeksi Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin endüstri sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi 2007-2013 yılları arasında sürekli artmış olmasına rağmen birçok ülkeye göre daha düşük değerdedir. 2014-2015 yılları arasında ise bu endeksin değerinde azalma meydana gelmiştir.

2015 yılında Türkiye endüstri sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi 90.1 değeri ile 31 ülke arasında (küçükte büyüğe doğru sıralandığında) İsveç'ten sonra yer alarak 5. sırada yer almıştır (IEA, 2016a). Türkiye'nin 2015 yılında endüstri sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi Norveç, ABD, Yeni Zelanda ve İsveç dışındaki diğer tüm OECD ülkelerinin değerinden daha düşük olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye ve Bazı OECD Ülkelerinde Endüstri için reel nihai kullanım fiyat indeksi

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fransa	91.5	102.0	90.6	**100.0**	109.8	112.7	110.7	107.5	102.9
Almanya	91.8	100.7	95.4	**100.0**	108.6	110.3	112.2	111.9	104.2
Yunanistan	87.5	97.5	89.6	**100.0**	105.6	113.4	107.8	107.5	101.2
Macaristan	100.5	115.9	100.6	**100.0**	108.6	117.9	112.3	111.5	99.2
İtalya	94.7	104.7	99.1	**100.0**	106.2	118.8	120.0	119.6	112.0
Meksika	98.3	110.4	94.2	**100.0**	103.7	105.6	110.5	114.9	102.8
Polonya	77.8	94.5	90.7	**100.0**	106.0	109.8	103.0	99.1	92.5
Portekiz	96.9	103.9	93.1	**100.0**	109.4	116.1	113.6	112.5	107.8
Türkiye	84.7	95.1	96.2	**100.0**	99.4	107.0	110.4	100.2	90.1
İngiltere	89.8	102.0	98.2	**100.0**	104.4	105.6	105.3	103.3	96.3
ABD	107.8	124.3	93.5	**100.0**	108.5	105.5	106.2	105.9	85.7
OECD Avrupa	90.9	101.5	94.9	**100.0**	106.0	110.2	109.8	107.3	99.8
OECD Toplam	97.9	111.4	95.3	**100.0**	107.3	109.0	110.5	110.2	97.1

Kaynak: IEA, 2016a

Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin hanehalkı sektörünün 2007-2015 yılları için hesaplanan reel nihai kullanım fiyat indeksi Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin hanehalkı sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi 2015 yılı hariç diğer yıllarda sürekli artmıştır.

2015 yılı itibarıyla Türkiye hanehalkı sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi 97.4 değeri ile 33 ülke arasında Belçika'dan sonra gelerek 13. sırada (küçükten büyüğe doğru sıralandığında) yer almıştır (IEA, 2016a). Türkiye'nin 2015 yılında hanehalkı sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi değeri, endüstri sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi değerinden daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 2: Türkiye ve Bazı OECD Ülkelerinde Hanehalkı için reel nihai kullanım fiyat indeksi (2010=100)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fransa	95.9	99.2	91.7	100.0	108.9	110.7	112.7	114.0	112.1
Almanya	94.2	102.4	96.2	100.0	106.6	110.3	111.1	108.6	102.1
Yunanistan	86.1	91.5	81.2	100.0	107.9	119.1	123.3	124.8	115.6
İrlanda	91.9	93.8	92.4	100.0	107.8	117.7	119.0	118.4	110.3
İtalya	99.0	103.2	95.7	100.0	103.8	113.3	112.1	108.5	102.9
Meksika	98.1	97.3	96.9	100.0	106.9	112.8	119.5	126.3	128.1
Polonya	93.4	97.1	98.0	100.0	105.6	110.1	105.9	104.4	100.1
Türkiye	**91.8**	**101.3**	**100.2**	**100.0**	**100.2**	**106.7**	**108.3**	**101.8**	**97.4**
İngiltere	87.8	97.6	99.0	100.0	107.3	108.6	109.1	108.3	100.4
ABD	104.5	113.3	92.7	100.0	112.8	112.9	108.8	105.7	88.2
OECD Toplam	**101.0**	**108.5**	**94.3**	**100.0**	**110.1**	**111.7**	**110.3**	**108.5**	**95.6**

Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin endüstri ve hanehalkı sektörleri toplamının 2007-2015 yılları için hesaplanan reel nihai kullanım fiyat indeksi Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3'e göre Türkiye'nin endüstri ve hanehalkı sektörleri toplamı için hesaplanan reel nihai kullanım fiyat indeksi 2015 yılı hariç diğer yıllarda sürekli artmıştır.

2015 yılında Türkiye toplam reel nihai kullanım fiyat indeksi 92.2 değeri ile 31 ülke arasında İsveç'ten sonra yer alarak 6. sırada (küçükten büyüğe doğru sıralandığında) yer almaktadır (IEA, 2016a). Tüm ülkeler kendi ekonomik koşulları içinde değerlendirildiğinde 2015 yılı itibarı ile Türkiye'nin nihai kullanım enerji fiyatlarının birçok OECD ülkesinden daha düşüktür.

Tablo 3: Türkiye ve Bazı OECD Ülkelerinde Endüstri ve Hanehalkı (Toplam) için Reel Enerji Nihai Kullanım Fiyat İndeksi

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fransa	93.6	100.7	91.2	100.0	109.4	111.8	111.7	110.5	107.2
Almanya	93.2	101.7	95.9	100.0	107.5	110.3	111.6	110.0	103.0
Yunanistan	86.5	93.2	83.8	100.0	107.2	117.5	118.4	119.3	111.1
Macaristan	96.6	105.2	99.0	100.0	105.3	110.5	104.2	100.4	91.4
İtalya	96.6	104.0	97.5	100.0	105.1	116.2	116.3	114.3	107.7
Polonya	84.9	95.7	94.1	100.0	105.8	110.0	104.3	101.4	95.8
Türkiye	**87.2**	**97.3**	**97.7**	**100.0**	**99.7**	**106.9**	**109.8**	**100.6**	**92.2**
İngiltere	88.6	99.4	98.7	100.0	106.0	107.3	107.4	106.1	98.6
ABD	105.4	116.4	92.9	100.0	111.6	110.7	108.1	105.8	87.5
OECD Avrupa	**92.0**	**100.9**	**95.0**	**100.0**	**106.1**	**110.3**	**109.9**	**107.6**	**100.6**
OECD Toplam	**99.5**	**109.9**	**94.7**	**100.0**	**108.7**	**110.3**	**110.4**	**109.4**	**96.3**

2.1. Türkiye ve OECD ülkelerinde Elektrik Tüketimi ve Elektriğin Fiyatı

Elektrik enerjisi genel olarak pahalı bir enerji türüdür. İnsanların yaşamını kolaylaştıran birçok alanda kullanılmaktadır. Enerji fiyatının düşük olması hem doğrudan hem de dolaylı olarak ekonomik gelişme üzerinde etkileri bulunmaktadır.

a) Endüstri'de Elektrik Tüketimi ve Elektriğin Fiyatı

Türkiye'de endüstri sektöründe kullanılan elektrik enerjisi 1974-2014 döneminde sürekli bir artış sergilemiştir (Tablo 4). Türkiye'de endüstri sektöründe 2000 yılındaki enerji tüketimi 46.09 TWh iken bu rakam yaklaşık olarak 2 kat artarak 2015 yılında 95.84 TWh yükselmiştir. Söz konusu dönemde Tablo 4'te verilen ülkeler arasında toplam elektrik tüketim artış oranı en fazla olan ülke Türkiye'dir.

Tablo 4: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endüstri'de Toplam Elektrik Tüketimi (TWh)

	1974	1990	2000	2005	2010	2013	2014
Fransa	88.01	114.67	130.66	134.55	117.44	111.44	111.38
İtalya	80.35	110.92	141.85	144.76	127.87	111.98	112.92
Meksika	18.91	53.39	82.66	104.33	122.71	137.99	142.33
Yunanistan	7.61	12.11	13.58	14.42	14.14	11.37	12.87
Macaristan	11.22	13.72	8.80	9.27	9.28	14.84	14.68
Polonya	41.32	42.74	40.45	41.29	41.83	47.83	40.06
İngiltere	86.87	100.64	114.11	116.03	104.63	97.87	93.53
ABD	648.09	866.54	1142.11	898.15	826.43	846.49	821.04
OECD	**1874.43**	**2668.88**	**3251.37**	**3138.74**	**2980.61**	**2998.23**	**2983.45**
Türkiye	**6.9**	**27.34**	**46.09**	**60.67**	**77.30**	**91.38**	**95.84**

Kaynak: IEA, (2016c), Electrıcity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

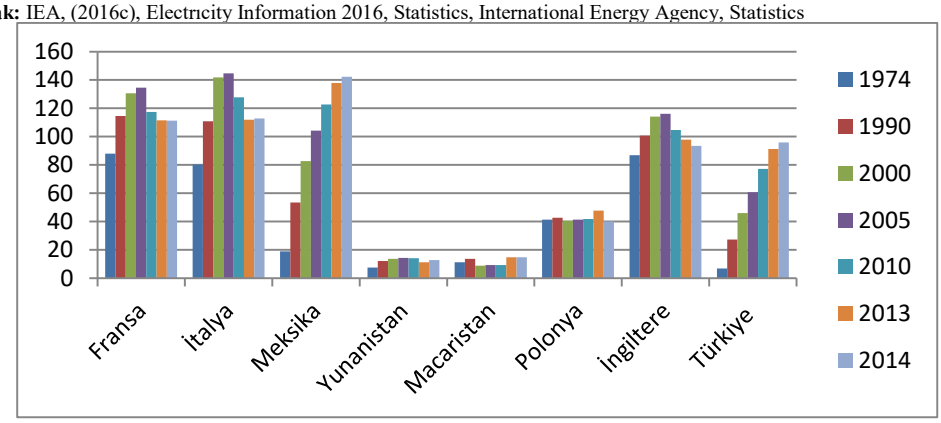

SGP'ye göre $/MWh cinsinde hesaplanan Türkiye'nin ve bazı OECD ülkelerinin endüstri sektöründe tüketilen elektrik enerjisi fiyatı Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin endüstri sektöründe yıllar itibarıyla elektrik fiyatları sürekli artmamaktadır. 2015 yılı itibarıyla Türkiye endüstri sektöründe SGP'ye göre elektrik fiyatı 246.7 $/MWh ile 24 OECD ülkesi arasında İtalya'dan sonra gelerek 23. sırada yer almaktadır (IEA, 2016c). Yani Türkiye'de endüstri sektöründe kullanılan elektrik enerjisi SGP'ye göre bir çok OECD ülkesinden daha pahalıdır. Aynı zamanda OECD ortalamasının üstündedir.

Tablo 5: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Endüstri için Elektrik Fiyatları $/MWh

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fransa	44.8	75.4	81.3	89.2	94.3	103.5	106.6	115.9	115.9	121.1
İtalya	200.4	211.8	251.3	255.0	249.9	261.1	300.8	324.9	330.0	318.9
Meksika	150.1	151.8	188.1	156.7	171.4	186.9	192.0	193.6	203.9	157.5
Yunanistan	..	..	109.6	117.5	122.6	128.9	156.2	173.8	176.9	..
Macaristan	171.3	187.7	226.0	257.0	219.8	220.7	232.7	234.7	220.4	213.8
Polonya	123.5	123.7	154.8	200.3	199.5	197.1	205.5	194.6	176.1	190.4
İngiltere	101.3	100.6	122.5	131.3	113.5	115.5	121.7	128.6	134.1	..
ABD	61.6	63.9	68.3	68.1	67.9	68.2	66.7	68.4	70.1	68.9
OECD	**90.8**	**94.5**	**107.3**	**110.5**	**113.0**	**118.5**	**123.0**	**130.0**	**136.6**	**..**
Türkiye	**168.4**	**163.6**	**202.5**	**233.4**	**240.7**	**233.3**	**258.8**	**258.6**	**246.2**	**246.7**

Kaynak: IEA, (2016c), Electricity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

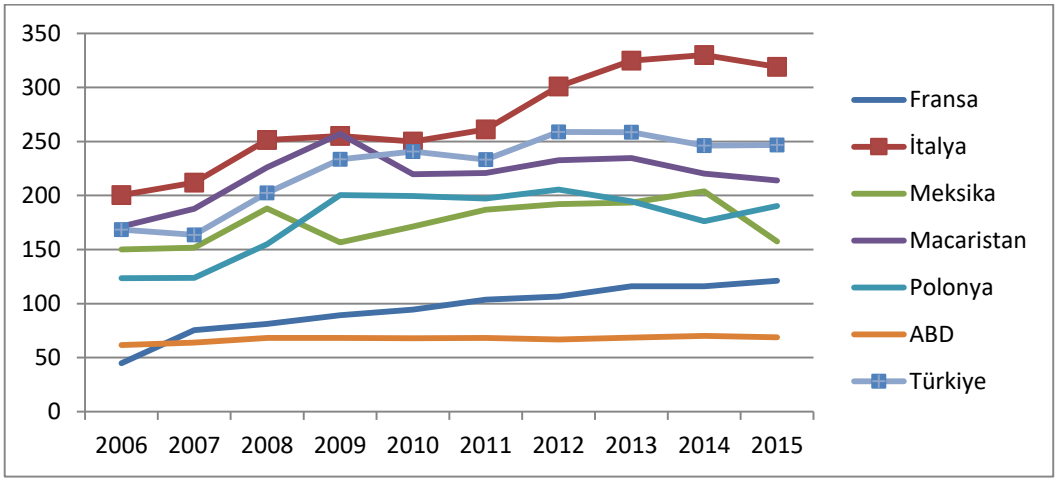

b) Hane halkının Elektrik Tüketimi ve Elektriğin Fiyatı

Türkiye'de toplam enerji tüketimindeki artışa paralel olarak konutlarda hanehalkı tarafından kullanılan elektrik tüketiminde de artış meydana gelmiştir. Konutlarda 2000 yılından toplam elektrik tüketimi 23.89 TWh (terawatt saat) iken, 2014 yılında 46.19 TWh yükselmiştir (IEA, 2016a:486).

Türkiye ve bazı ülkelere ait yıllar itibarı ile konutlarda elektrik tüketiminin TWh cinsinde değerleri Şekil 6'da verilmiştir. 2014 yılına göre söz konusu ülkeler arasında elektrik tüketimi 1.416 TWh ile en yüksek tüketim değerine sahip ülke ABD (Amerika Birleşik Devletleri), 28.08 TWh ile en düşük tüketim değerine sahip ülke Polonya olmuştur.

Tablo 6: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Konutlarda Toplam Elektrik Tüketimi (TWh)

	1974	1990	2000	2005	2010	2013	2014
Fransa	33.04	96.91	128.72	138.48	161.52	167.9	149.4
İtalya	27.33	52.73	61.11	66.96	69.55	66.98	64.26
Meksika	5.5	20.30	36.13	42.53	48.70	52.37	53.91
Yunanistan	3.00	9.07	14.21	16.88	18.13	17.45	17.15
Macaristan	2.87	9.19	9.79	11.12	11.20	10.58	10.42
Polonya	6.13	20.22	21.03	25.25	28.62	28.44	28.08
İngiltere	92.63	93.79	111.84	125.71	118.83	113.45	108.88
ABD	587.18	924.02	1192.45	1359.23	1445.71	1391.03	1416.98
Türkiye	**1.5**	**9.06**	**23.89**	**30.94**	**41.41**	**44.97**	**46.19**

Kaynak: IEA, (2016c), Electrıcity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

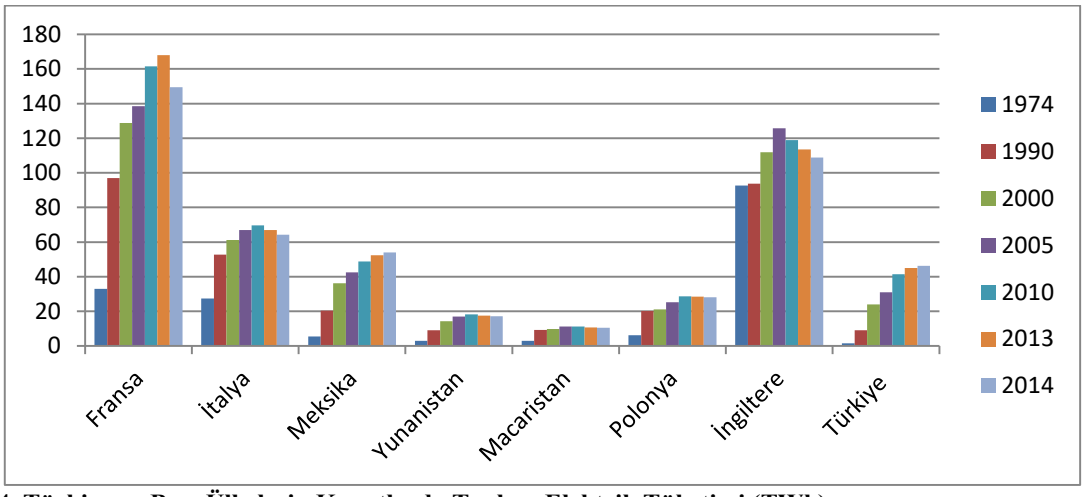

Şekil 4. Türkiye ve Bazı Ülkelerin Konutlarda Toplam Elektrik Tüketimi (TWh)

Bir mal veya hizmetin tüketimini etkileyen önemli faktörler arasında fiyat yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye ve bazı OECD ülkelerinde hanehalkının kullandığı elektrik fiyatı SGP'ye göre $/MWh cinsinden araştırılmış ve Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre 2015 yılında söz konusu ülkeler arasında SGP cinsinden elektriği en pahalı olarak tüketen iki ülke Türkiye (320 $/MWh) ve İtalya (312.3 $/MWh)'dır. Türkiye'nin elektrik fiyatlarının OECD ülkeleri içinde yüksek olmasının nedeni üretiminin önemli bir kısmının doğalgaz kullanımına dayanması olarak ifade edilebilir. Çünkü Türkiye doğalgaz rezervi açısında fakir bir ülkedir. Daha ucuz ve çevreci enerji kaynaklarının üretimine önem verilmesi ile hanehalkı elektrik fiyatları düşürülebilir. Ayrıca Türkiye'nin konut fiyatları komşu piyasalarla kıyasla çok düşük, Estonya ve Çek Cumhuriyeti ile benzerdir (IEA, 2016e:150).

Tablo 7: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Hanehalkı için Elektrik Fiyatları USD/MWh

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fransa	127.9	127.4	133.1	145.7	159.3	160.6	177.9	190.6	199.6
İtalya	230.1	264.7	262.4	254.8	260.7	297.3	308.6	308.9	312.3
Meksika	138.3	143.4	145.2	147.7	154.2	150.9	144.7	151.2	145.2
Yunanistan	..	153.1	156.7	170.5	177.7	210.8	265.1	291.9	..
Macaristan	263.2	298.7	331.8	362.3	351.7	361.1	321.9	282.8	274.2
Polonya	226.4	250.5	280.1	296.9	321.3	342.2	349.0	338.6	347.8
İngiltere	158.3	182.7	186.9	172.4	186.6	197.5	212.8	222.5	221.5
ABD	106.5	112.6	115.1	115.8	117.2	118.8	121.2	125.0	126.5
OECD	137.0	146.9	151.6	154.2	160.7	164.1	172.2	181.5	171.5
Türkiye	183.1	240.5	279.9	293.6	284.9	322.6	335.1	319.2	320.0

Kaynak: IEA, (2016c), Electrıcity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

2.2. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Doğalgaz Tüketimi ve Doğalgazın Fiyatı

Türkiye, doğal gazda önemli ölçüde ithalata ve ithalatta da büyük ölçüde Rusya'ya bağlıdır. LNG ithalatının artmasıyla birlikte Rusya'dan yapılan ithalatın toplam ithalattaki payının, yıllar içinde %65'lerden %55'lere düşmüştür (EPDK, 2016a). Türkiye'de doğalgaz tüketiminin 2015 yılında sektörel dağılımı itibarlıya yüzde olarak sırasıyla; konut tüketimi %22.92, elektrik tüketimi %39.61 ve sanayi tüketimi %29.10 olarak gerçekleşmiştir (EPDK, 2016a)

a) Endüstride Doğalgaz Tüketimi ve Doğalgazın Fiyatı

Tablo 8'de görüleceği üzere, Türkiye'de 2000'den 2014'e endüstride toplam doğalgaz tüketimindeki artış %425, olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Tablo 8 incelendiğinde Türkiye'nin 2000-2014 döneminde endüstride doğalgaz tüketim değerleri sürekli yukarıya doğru artış sergilediği görülmektedir. Türkiye 2014 yılında endüstri sektöründe birçok Avrupa Birliği ülkesinden (Macaristan, Polonya ve İngiltere) daha fazla doğal gaz tüketimini gerçekleşmiştir. OECD ülkelerinin endüstri sektöründeki doğalgaz tüketim değerleri esas alınarak büyükten küçüğe doğru sıralandığında, Türkiye 2005 yılında 3.8 milyon metreküp ile 15. sırada yer alırken 2014 yılında ise 10.4 milyon metreküp ile 7 basamak yükselerek 8. sırada yer almıştır (IEA, 2016c).

Tablo 8: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endüstri'de Toplam Doğalgaz Tüketimi (Million cubic metres)

	2000	2011	2012	2013	2014
Fransa	13 713	9 960	10 803	13 268	11 243
İtalya	773 402	433 000	420 682	406 167	397 582
Meksika	517 205	564 044	589 739	621 152	557 037
Yunanistan	11 341	25 825	23 650	24 983	21 574
Macaristan	1 706	1 205	995	1 508	1 554
Polonya	3 058	4 228	4 142	4 267	4 222
İngiltere	16 586	8 594	8 321	8 521	8 457
ABD	167 994	136 046	142 694	140 435	146 219
OECD	346 924	308 222	316 396	320 557	321 428
Türkiye	1 988	9 572	9 712	9 729	10 437

Kaynak: IEA, (2016c), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Türkiye ve bazı ülkeler için endüstri sektöründeki doğalgaz fiyatı SGP göre $/MWh cinsinden araştırılmış ve Tablo 9'da verilmiştir. Buna göre 2015 yılında söz konusu ülkeler arasında SGP cinsinden endüstride doğalgazı en pahalı olarak tüketen ülke Türkiye (71.8 $/MWh)'dir. 2015 yılı itibarıyla Türkiye endüstri sektöründe SGP'ye göre doğalgazın fiyatı 32.60 $ ile 25 OECD ülkesi arasında Polonya'dan sonra gelerek 7. sırada yer almaktadır (IEA, 2016c). Yani 2015 yılı itibarıyla Türkiye endüstri sektöründe 6 OECD ülkesinden (Kanada, ABD, Yeni Zelanda, Belçika, Hollanda ve Polonya) doğalgazı daha pahalı kullanırken, geri kalan OECD ülkesinde daha ucuz kullanmaktadır. Bu durum Türkiye'nin doğalgaz ihracatçısı ülkelere yakın olması ile açıklanabilir.

Tablo 9: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Endüstri için Doğalgaz Fiyatları $//MWh (GCV basis)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fransa	29.1	40.5	31.6	36.7	43.9	46.9	47.7	45.2	44.5
İtalya	37.7	48.2	44.3	40.2	..	..	..	..	..
Meksika	44.4	55.6	..	..	..	..	..	..	..
Yunanistan	38.5	54.0	39.1	47.9	57.5	77.9	74.7	70.0	56.2
Macaristan	70.2	86.3	84.6	60.9	70.1	84.6	80.7	91.4	73.4
Polonya	48.4	59.4	62.2	64.8	68.9	78.8	75.2	77.2	67.6
İngiltere	22.2	32.2	29.7	26.5	31.7	34.9	38.7	34.8	31.1
ABD	25.3	31.9	17.6	17.8	16.9	12.8	15.3	18.3	12.7
OECD	30.8	38.6	29.0	28.4	29.7	29.6	32.0	32.9	..
Türkiye	57.0	71.9	68.2	55.8	56.9	71.9	76.9	72.9	71.8

Kaynak: IEA, (2016d), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

b) Hanehalkının Doğalgaz Tüketimi ve Doğalgazın Fiyatı

Şekil 5'te, Türkiye ve bazı OECD ülkelerine ait yıllar itibarıyla konutlarda doğalgaz tüketim değerleri verilmektedir. Buna göre Türkiye'de 2007 yılında 36.1 milyar m^3 olan doğalgaz tüketimi yaklaşık %35 artarak 2015 yılında 48.6 milyar m^3 e yükselmiştir (Şekil 5). Ayrıca Şekil 5'te, Türkiye'nin konutlardaki doğalgaz tüketiminin de sürekli artığını göstermektedir.

2014 yılının verilerine göre Türkiye'deki doğalgazın %49.1'i elektrik üretiminde, % 22'si endüstride, %19.1'i konutlarda, %6.3'ü ticari ve kamu hizmetlerinde, % 2.5'i diğer enerji ve %0.9'ulaşım sektöründe kullanılmıştır (IEA, 2016c:103). Bu bulgular Türkiye'de doğalgazın elektrik üretiminin önemli bir kaynağını oluşturduğunu göstermektedir. Elektrik üretiminde yerli kaynakların kullanımının artırılması için yatırımların artırılması önem arz etmektedir. Zira Türkiye'de kullanılan doğalgazın büyük bir kısmı ithal edilmektedir. 2014 yılında ithal edilen net doğalgaz miktarı 47.6 (bcm) milyon m^3e ulaşmıştır (IEA, 2016c:103).

2014 yılına göre Şekil 4'te verilen ülkeler arasında doğalgaz tüketimi 759.4 milyar m^3 ile en yüksek tüketim değerine sahip ülke ABD iken, 36.9 milyar m^3 ile en düşük tüketim değerine sahip ülke Fransa olduğu söylenebilir.

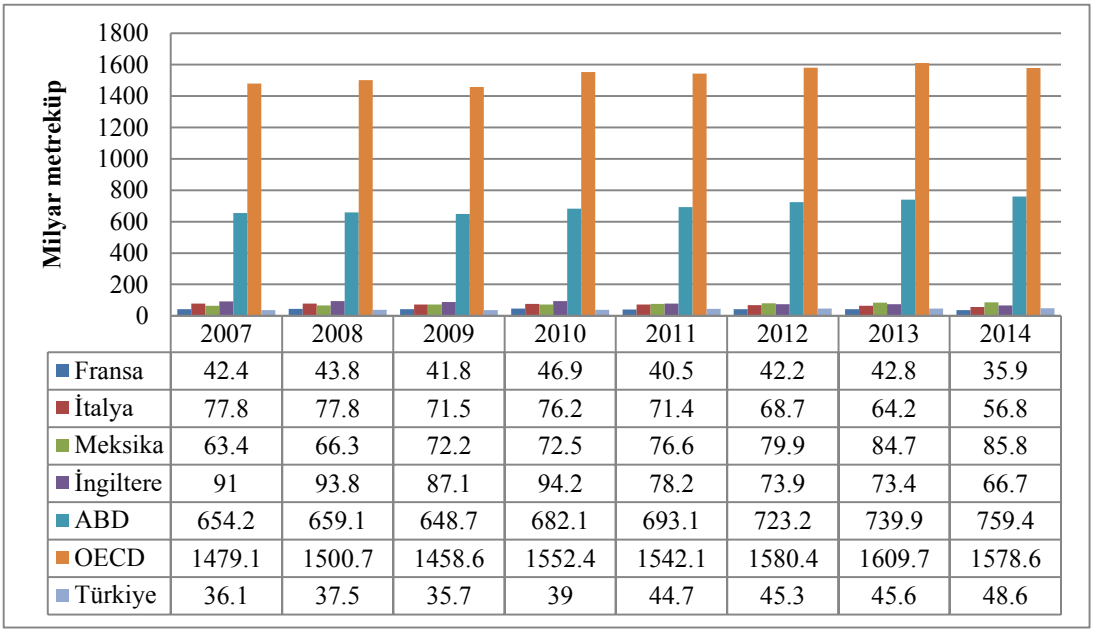

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Fransa	42.4	43.8	41.8	46.9	40.5	42.2	42.8	35.9
İtalya	77.8	77.8	71.5	76.2	71.4	68.7	64.2	56.8
Meksika	63.4	66.3	72.2	72.5	76.6	79.9	84.7	85.8
İngiltere	91	93.8	87.1	94.2	78.2	73.9	73.4	66.7
ABD	654.2	659.1	648.7	682.1	693.1	723.2	739.9	759.4
OECD	1479.1	1500.7	1458.6	1552.4	1542.1	1580.4	1609.7	1578.6
Türkiye	36.1	37.5	35.7	39	44.7	45.3	45.6	48.6

Şekil 5:Türkiye ve Bazı Ülkelerin Yıllar İtibarı ile Konutlarda Doğalgaz Tüketimi
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015 http://www.bp.com/statisticalreview

Türkiye'de 2007 yılında SGP'ye göre 67.2 $/MWh olan doğalgaz fiyatı yaklaşık %34 artarak 2015 yılında 89.8 $/MWh'ye yükselmiştir (Tablo 10). Ayrıca Türkiye'deki doğalgaz fiyatları OECD doğalgaz fiyatlarının ortalamasının üstündedir. Ancak Tablo 10'da verilen ülkelerin dışındaki diğer ülkeler ile kıyaslandığında Türkiye'de hem endüstri hem de konut tüketicileri için doğalgaz fiyatı düşüktür (IEA, 2016e:122). Türkiye IEA üye ülkeleri arasında (ABD, Kanada ve Macaristan'dan sonra) hane halkına dördüncü en düşük gaz fiyatı sağlayan ülkedir (IEA, 2016f:116).

Tablo 10: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Hanehalkı için Doğalgaz Fiyatları USD/MWh (GCV basis)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Fransa	55.2	61.4	61.0	65.5	73.9	76.8	82.5	82.3	82.1
İtalya	78.1	85.9	84.1	91.1	..	..	.	..	..
Meksika	80.8	57.5	67.0	65.0	59.3	50.7	55.0	59.4	52.4
Yunanistan	87.4	101.9	92.4	100.4	110.9	161.2	185.6	173.2	171.5
Macaristan	74.0	85.8	99.2	92.0	102.4	106.9	101.7	87.6	85.3
Polonya	88.8	104.2	115.3	110.1	117.8	126.7	121.0	127.9	126.6
İngiltere	43.7	51.6	57.8	53.1	60.0	65.5	69.9	73.5	70.1
ABD	43.0	45.9	40.0	37.0	36.4	35.3	34.0	36.1	39.5
OECD	55.8	59.5	59.3	57.9	57.6	62.4	61.2	62.9	61.9
Türkiye	67.2	82.7	82.9	72.2	71.3	87.7	92.9	89.5	89.8

Kaynak: IEA, (2016d), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

2.3. Türkiye ve OECD Ülkelerinde LPG Tüketimi ve LPG'nin Fiyatı

Genel olarak Türkiye'de LPG (Liquefied petroleum gas) ürünleri tüplü, dökme ve otomotivde kullanılan otogaz olmak üzere üç tür ürün kullanılmaktadır. 2015 yılına ait verilere göre Türkiye'de 815.547 ton tüplü LPG, 176.281 ton dökme LPG, 3.069.237 ton otogaz LPG olmak üzere toplam 4.061.064 ton LPG tüketimi gerçekleştirilmiştir (Tablo 11). Ayrıca Türkiye'de 2015 yılında LPG ürünleri içinde %75.58 oranı ile en çok kullanılan ürün oto gazdır.

Tablo 11: 2010-2015 Yılları Arasında LPG Tüketimin Ürün Türlerine Göre Dağılımı

Yıl		Ürün			
		Tüplü	**Dökme**	**Otogaz**	**Toplam**
2010	Tüketim (ton)	1.043.809	138.006	2.489.501	3.671.316
	Oran (%)	28.43	3.76	67.81	100
2011	Tüketim (ton)	981.652	154.961	2.641.990	3.778.603
	Oran (%)	25.98	4.10	69.92	100
2012	Tüketim (ton)	889.877	170.292	2.694.857	3.755.026
	Oran (%)	23.70	4.54	71.77	100
2013	Tüketim (ton)	841.646	168.248	2.726.925	3.736.819
	Oran (%)	22.52	4.50	72.97	100
2014	Tüketim (ton)	800.949	145.895	2.838.408	3.785.252
	Oran (%)	21.16	3.85	74.99	100
2015	Tüketim (ton)	815.547	176.281	3.069.237	4.061.064
	Oran (%)	20.08	4.34	75.58	100

Kaynak: EPDK, (2015a) Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu. http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/LPG/YayinlarRaporlar/Yillik (03.01.2017)

Türkiye ve bazı OECD ülkeleri için SGP'ye göre ticari olmayan otomotiv LPG fiyatları $/litre cinsinde Tablo 12'de sunulmuştur. Tablo 12 incelendiğinde Türkiye'de 2007-2013 yılları arasında LPG fiyatında sürekli bir artış olmuştur. Türkiye'de 2007 yılında SGP'ye göre yaklaşık 1.98 $/litre olan doğalgaz fiyatı yaklaşık %27 artarak 2015 yılında 2.52 $/litre'ye yükselmiştir (Tablo 12). Bu fiyat artışlarının bir kısmı döviz kurlarından, bir kısmı da LPG arz edenlerin yaptığı fiyat artışlarından kaynaklandığı ifade edilebilir.

Tablo 12: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Ticari olmayan Otomotiv LPG Fiyatları Litre/$

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Fransa	0.796	0.864	0.785	0.858	1.011	1.039	1.066	1.046	0.959
İtalya	0.766	0.863	0.720	0.848	0.982	1.091	1.080	1.028	0.824
Meksika	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yunanistan	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Macaristan	1.273	1.389	1.244	1.467	1.757	1.950	2.166	2.029	1.665
Polonya	0.900	1.033	0.903	1.072	1.242	1.338	1.286	1.254	1.039
İngiltere	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABD	-	-	-	-	-	-	-	-	-
OECD	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkiye	1.979	2.298	2.200	2.595	2.896	3.090	3.028	2.939	2.520

Kaynak: IEA, (2016c), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics
- : sıfır, 0.0 : ihmal edilebilir; çok önemsiz; …: mevcut değil, yok

2.4. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Petrol Tüketimi ve Petrolün Fiyatı

a) Endüstride Kullanılan Petrol Tüketimi

Türkiye'de endüstrideki petrol tüketimi 2014'te, 1980 yılına göre yaklaşık % 40 oranında artmıştır (Tablo 13).

Tablo 13: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endüstri'de Kullandığı Toplam Petrol Tüketimi (*000 ton*)

	1973	1980	1990	2000	2010	2013	2014
Fransa	35 097	30 625	17 458	18 927	15 566	14 632	14 829
İtalya	30 092	22 940	17 148	14 173	12 739	8 522	8 638
Meksika	5 385	9 163	13 660	13 524	12 740	10 968	11 574
Yunanistan	2 455	3 155	2 131	2 610	2 250	1 474	1 641
Macaristan	2 288	3 299	1 957	1 510	1 729	1 571	1 784
Polonya	2 999	4 729	2 958	3 796	4 156	3 558	3 556
İngiltere	13 333	8 466	3 460	508	558	150	171
ABD	154 235	184 106	141 641	150 284	146 904	124 211	120 198
OECD	516 358	489 696	407 489	450 655	428 796	389 601	384 988
Türkiye	2 680	4 319	6 164	8 114	7 467	7 740	6 030

*****İşlenmiş petrol ürünleri
Kaynak: IEA, (2016b), Oil Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

b) Benzin Tüketimi ve Benzinin Fiyatı

Türkiye'de petrol ağırlıklı olarak ulaşım ve sanayide kullanılmaktadır. Bu bağlamda 2014 yılın verilerine göre toplam petrol talebinin %60.9'u ulaşım, %13.3'ü ise endüstri tüketiminden oluşmaktadır (IEA, 2016b:73). Türkiye'de yurtiçi akaryakıt satışlarında 2015 yılının 2014 yılan göre %13 civarında artış meydana gelmiştir (EPDK, 2016b:26).

Türkiye ve bazı OECD ülkelerine ait yıllar itibarı ile benzin tüketim milyon ton cinsinden değerleri Şekil 6'te verilmiştir. Buna göre Türkiye'de 2007 yılında 33.6 milyon ton olan benzin tüketimi yaklaşık %0.60 artarak 2015 yılında 33.8 milyon tona yükselmiştir. Ayrıca verilen ülkeler arasında petrol tüketim değerleri en yüksek olan ülke ABD olduğu söylenebilir (Şekil 6).

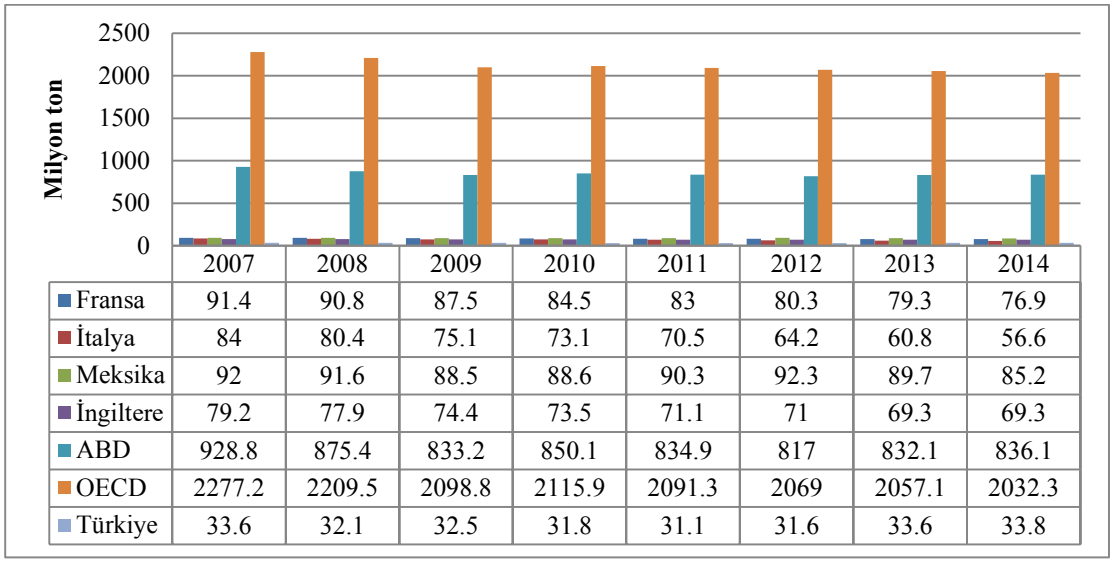

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Fransa	91.4	90.8	87.5	84.5	83	80.3	79.3	76.9
İtalya	84	80.4	75.1	73.1	70.5	64.2	60.8	56.6
Meksika	92	91.6	88.5	88.6	90.3	92.3	89.7	85.2
İngiltere	79.2	77.9	74.4	73.5	71.1	71	69.3	69.3
ABD	928.8	875.4	833.2	850.1	834.9	817	832.1	836.1
OECD	2277.2	2209.5	2098.8	2115.9	2091.3	2069	2057.1	2032.3
Türkiye	33.6	32.1	32.5	31.8	31.1	31.6	33.6	33.8

Şekil 6: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Yıllar İtibarı ile Benzin Tüketimi
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015 http://www.bp.com/statisticalreview

2015 yılı içinde uluslararası piyasadaki fiyatlara bağlı olarak benzin ve motorin fiyatları Türkiye'de dalgalanmalar göstermiş ve vergisiz bayi satış fiyatı ortalaması yıl boyunca 95 oktan kurşunsuz benzin için 1,62 TL/LT, motorin için ise 1,63 TL/LT olarak gerçekleşmiştir (EPDKb, 2016b:66).

Türkiye'de 2007 yılında SGP'ye göre 3.33 $/litre olan benzin fiyatı yaklaşık %9.5 artarak 2015 yılında 3.6 $/litre'ye yükselmiştir. Ayrıca Türkiye'deki petrol fiyatları dünyadaki gelişimlere bağlı olarak artığı söylenebilir. Türkiye'de hem benzin fiyatları hem de diğer petrol ürünlerinin fiyatları OECD ortalamanın üstünde gerçekleşmiştir. Perakende satış fiyatında vergi oranları ise %50 civarlarındadır (Tablo 14)

Tablo 14: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkeler için 95 Oktan Kurşunsuz Benzin Fiyatları USD/litre

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fransa	1.425	1.537	1.401	1.570	1.776	1.847	1.878	1.815	1.650
İtalya	1.590	1.751	1.583	1.750	2.023	2.367	2.344	2.287	2.066
Meksika	1.154	1.201	1.270	1.279	1.343	1.385	1.497	1.687	1.712
İngiltere	1.462	1.645	1.513	1.692	1.905	1.946	1.939	1.823	1.587
ABD	0.768	0.891	0.654	0.766	0.963	0.994	0.968	0.937	0.697
OECD	0.962	1.081	0.910	1.016	1.204	1.253	1.240	1.218	1.004
Türkiye	3.331	3.606	3.422	3.917	4.230	4.388	4.432	4.151	3.648

Kaynak: IEA, (2016e), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

2.5. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Kömür Tüketimi ve Kömür Fiyatı

a) Endüstri'de Kömür Tüketimi ve Kömürün Fiyatı

Fosil yakıtlar içinde petrol eşdeğeri olarak en büyük rezerve sahip enerji türü kömürdür. Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin endüstrideki toplam kömür tüketim miktarları, yıllar itibarıyla Tablo 15'te sunulmuştur. Buna göre, 2014 yılı itibarıyla Türkiye ve ABD en çok kömür tüketimi gerçekleştiren iki ülke olmuştur. Türkiye'nin 2000 yılı endüstrideki toplam kömür tüketimi 12.6 Mtce, 2014 yılında 7.9 Mtce civarına gerilemiştir.

Tablo 15: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endüstri'de Toplam Kömür Tüketimi (Mtce)

	1973	1980	1990	2000	2010	2013	2014
Fransa	10.4	7.7	8.4	5.2	4.3	4.0	4.0
İtalya	3.8	4.3	4.7	3.5	2.5	2.1	2.2
Meksika	2.0	2.3	1.3	1.1	5.6	5.2	3.5
Yunanistan	0.5	0.5	1.5	1.2	0.4	0.3	0.3
Macaristan	2.2	1.8	0.8	0.5	0.4	0.2	0.3
Polonya	14.4	14.9	9.4	10.6	5.4	5.3	5.3
İngiltere	20.1	8.5	9.5	3.9	3.2	3.3	3.4
ABD	86.1	68.9	65.7	43.4	36.2	30.9	30.5
OECD	261.1	229.0	226.5	169.0	140.8	129.3	130.3
Türkiye	1.6	3.1	6.4	12.6	10.4	8.2	7.9

Kaynak: IEA, (2016d), Coal Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Türkiye ve seçilmiş bazı OECD ülkelerinin endüstri için kok kömürünün $/ton cinsinde Tablo 16'te verilmiştir. Türkiye'de 2006 yılında 237.60 $/ton olan kok kömür fiyatı yaklaşık %55.42 artarak 2014 yılında 369.27 $/ton'ya yükselmiştir (Tablo 16).

Tablo 16: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Endüstri için Kömür Fiyatları $/ton*

	2006	2007	2008	2009	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fransa	117.56	101.70	167.77	171.95	192.06	246.61	..	..	..	..
İtalya	107.15	105.41	164.67	133.33	170.84	226.29	..	..	..	..
Meksika	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Yunanistan	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Macaristan	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Polonya	160.13	167.91	290.39	218.52	314.04	414.07	333.04	267.42	236.22	..
İngiltere	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
ABD	102.79	104.77	130.28	158.20	160.84	200.52	202.64	197.72	199.39	187.94
OECD	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Türkiye	237.60	262.83	328.96	398.51	378.17	372.76	409.29	416.01	382.38	369.27

Kaynak: IEA, (2016d), Coal Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics
***Kok kömürü**

b) Hanehalkının Kömür Tüketimi ve Kömürün Fiyatı

Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin hanehalkı tarafından toplam kömür tüketim miktarları, Tablo 17'de verilmiştir. Buna göre 2000 yılından Polonya hariç, birçok Avrupa ülkesi, kömür tüketimini büyük oranda azaltmıştır. Türkiye ise 2010 yılından sora hane halkı kömür tüketimini azaltmaya başlamıştır. Türkiye'nin 1990 yılı hane halkının toplam kömür tüketimi 4.3 Mtce, 2014 yılında 2.6 Mtce gerilemiştir. Fosil bir yakıt olan kömür tüketiminin azaltılması kent alanlarının daha temiz kalmasını sağlamaktadır. Bu anlamda kömüre daha az kirlilik yaratan enerji türü doğalgaz olduğu söylenebilir.

Tablo 17: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Hanehalkının Toplam Kömür Tüketimi (Mtce)

	1973	1980	1990	2000	2010	2013	2014
Fransa	9.2	4.6	2.4	0.9	0.3	0.3	0.2
İtalya	1.2	0.4	0.1	0.0	-	-	-
Meksika	-	-	-	-	-	-	-
Yunanistan	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Macaristan	2.2	2.7	2.4	0.3	0.2	0.2	0.1
Polonya	13.6	17.8	10.5	6.1	11.3	9.9	9.1
İngiltere	20.9	9.7	5.0	2.2	0.9	0.9	0.7
ABD	4.5	2.2	2.1	1.9	-	-	-
OECD	109.5	91.2	65.7	19.9	26.9	18.8	16.3
Türkiye	1.9	2.6	4.3	2.9	9.2	3.2	2.6

Kaynak: IEA, (2016d), Coal Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

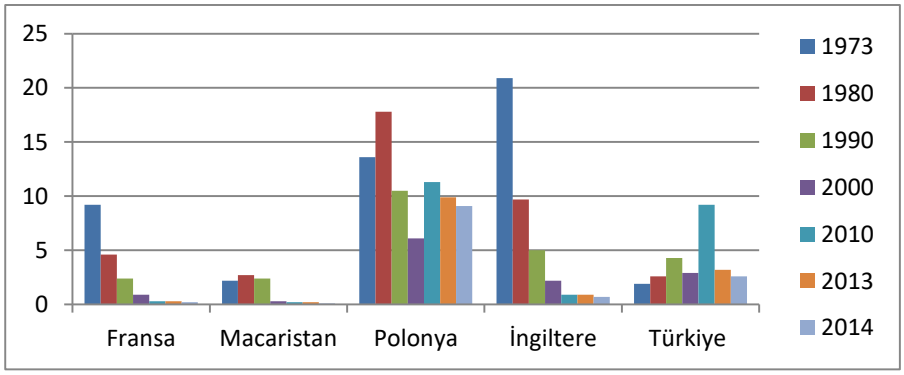

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Genel olarak, OECD ülkeleri arasında, 2010 yılından bu yana en yüksek enerji talep artış oranına sahip ülke Türkiye olduğu ifade edilebilir. Türkiye 2015 yılı itibarıyla birincil enerji tüketiminde dünyadaki tüm ülkeler arasında 19. sırada yer almıştır. Ayrıca son yıllarda ekonomik büyümenin artırılmak istenmesi ve nüfus oranındaki artışıyla birlikte enerji tüketiminde sürekli bir artış yaşanmıştır. Özellikle elektrik ve gaz

tüketiminde devamlı bir artış meydana gelmiştir. Genel olarak hem endüstride hem de hanehalkı sektöründe elektrik, doğalgaz ve petrol tüketimi son 14 yılda sürekli bir artış eğilimi sergilendiği söylenebilir. Bu artış eğilimi ekonomik büyümeye ve nüfus artışına bağlı olduğu ifade edilebilir. Çünkü Türkiye'nin son on yıldaki büyüme rakamı %5 civarlarındadır. Türkiye' de tüketilen benzin miktarı son 7 yıldaki artış oranı yaklaşık %0.60 olarak gerçekleşmiştir. Hem endüstri sektörünün ve hem de hane halkının kömür tüketimde son 4 yılda bir azalış eğilim ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni ısıtma ve elektrik üretiminde kömür yerine doğal gazın tercih edilmesi olduğu ifade edilebilir. Bu azalış eğilimi birçok OECD ülkesinde de görülmektedir.

Tüm OECD ülkeleri kendi ekonomik koşulları içinde değerlendirildiğinde 2015 yılı itibarı ile Türkiye'nin nihai kullanım enerji fiyatları birçok OECD ülkesinden daha olduğu söylenebilir. Buna göre 2015 yılında hesaplan toplam reel nihai kullanım fiyat indeks değerleri küçükten büyüğe doğru sıralandığında Türkiye 92.2 endeks değeri ile 31 OECD ülkesi arasında İsveç'ten sonra yer alarak 6. sırada yer almıştır.

SGP'ye göre elektrik fiyatları değerlendirildiğinde Türkiye'nin $/MWh cinsinden hesaplanan elektrik fiyatları endüstri sektöründe yıllar itibarıyla artış gözlenmiştir. Endüstri sektöründeki elektrik fiyatları SGP'ye göre birçok OECD ülkesinden yüksektir. Zira 2015 yılı itibarıyla Türkiye endüstri sektöründe SGP'ye göre elektrik fiyatı verisi olan 24 OECD ülkesi arasında İtalya'dan sonra gelerek 23. sırada yer almıştır. Yani Türkiye'de endüstri sektöründe kullanılan elektrik enerjisi SGP'ye göre birçok OECD ülkesinden daha pahalı olup OECD ortalamasının üstünde gerçekleştiği söylenebilir. Türkiye IEA üye ülkeleri arasında (ABD, Kanada ve Macaristan'dan sonra) hane halkına en düşük fiyatla gaz sağlayan dördüncü ülke olmuştur.

Türkiye'de hem benzin fiyatları hem de diğer petrol ürünlerinin fiyatları OECD ortalamanın üstündedir. Ayrıca perakende satış fiyatında vergi oranları ise %50 civarlarındadır. Vergilerden dolayı Türkiye'deki petrol fiyatları yüksektir. Türkiye'de 2015 yılı içinde benzin ve motorin bayi satış fiyatı ortalaması yıl boyunca 95 oktan kurşunsuz benzin için 1,62 TL/LT, motorin için ise 1,63 TL/LT olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye enerji kaynakları bağlamında hassas bir bölgede yer almaktadır. Zira Türkiye, enerji kaynaklarının arz ve talep edilen bölgeleri arasında bir kavşak bölge işlevini sahiptir. Enerjide dışa bağımlı olan Türkiye'ye enerji arzının kesilmemesi son derece önem arz etmektedir. Bu açıdan bu konuda karar vericilerin ve politika yapıcıların çok boyutlu politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda,

yerli kaynakların değerlendirilmesine yönelik yatırımların yapılması, uluslararası enerji projelerinde yer alması ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanım stratejilerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de artan enerji talebini karşılamak ve fiyat artışının önlemek için hükümetin, enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi gerekliliği ortada durmaktadır. Özellikle dışa olan bağımlılığını azaltmak için politika üretmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda nükleer enerji yatırımlarını gerçekleştirmek üzere daha fazla aceleci davranması gerektiği söylenebilir. Bunun için nükleer enerji yatırmalarına daha fazla kaynak ayırılmalıdır. Bu meyanda uygulanacak bir diğer politika, sahip olduğu yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılmasıdır. Uluslararası entegrasyon ile yeni enerji yatırım anlaşmaları yapılarak enerji arzındaki riskleri ortadan kaldırılabilir. Bu anlamda Türkiye için önemli projelerden birisi Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)'dır. Artan enerji talebini karşılamak için uluslararası arenada bu tür projeler hayata geçirilmesi gerekir. Bu tür projeler hem Türkiye'nin hem de büyük çoğunluğu Avrupa'da olan OECD ülkülerinin enerji güvenliği için önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye bu OECD ülkeleri ile enerji kaynakları açısından zengin olan coğrafya arasında bir köprü görevini üstlenmektedir.

Sonuç olarak yurt içi enerji arzını artırmak ve dışa olan bağımlılığı azaltmak için uygulanması gereken politikalar vardır. Bu anlamda yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yaralanmak için yatırım yapmak, ülke çapında enerji verimliliği ve tasarrufuna yönelik stratejiler gerçekleştirmek, petrol ve doğalgaz boru hattı projelerinin sayısını artırmak ve buna yönelik yatırmalar yapmak, doğal gaz depolama tesislerini genişletmek ve bunları ülke çapına yaymak ve Nükleer enerji santrallerin faaliyete geçmesini hızlandırmaktır. Böylece enerji konusunda küresel piyasalarda rekabet edilebilirlik potansiyeli ortaya çıkarılmış olur.

Kaynaklar

Aloui, R. Safouane Ben Aïssa, M. ve Nguyen, D.K. (2013). Conditional dependence structure between oil prices and exchange rates: A copula-GARCH approach, Journal of International Money and Finance, 32, 719-738

Altıntaş, H. (2013). Türkiye'de Birincil Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1), 263-294.

Amano, R. A., van Norden, S. (1998). Oil prices and the rise and fall of the US real exchange rate. Journal of International Money and Financ, 17 (2), 299–316

Aslan, A. (2013). Energy Consumption and GDP: The Strong Relationship in OECD Countries, Energy Sources, Part B, 8(4), 339-345.

Aydın, L. ve Acar, M. (2011). Economic impact of oil price shocks on the Turkish economy in the coming decades: A dynamic CGE analysis, Energy Policy, 39, 1722–1731
BP Statistical Review of World Energy June 2015 http://www.bp.com/statisticalreview
Brahmasrene, T., Huang, J.H., Sissoko, Y. (2014). Crude oil prices and exchange rates: Causality, variance decomposition and impulse response. Energy Economics, 44 (4), 407–412.
Cheng, B.S, W.T. Lai (1997). An Investigation of Co-integration and Causality Between Energy Consumption and Economic Activity in Taiwan, Energy Economics, 19(4), 435-444.
Doğan, S., Ustaoğlu, M. ve Demez, S. (2012). Relationship between Real Oil Price and Real Exchange Rate: the case of Turkey, 8th International Strategic Management Conference, Procedia - Social and Behavioral Sciences , 58, 1293 – 1300.
EPDK, (2015a) Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu. http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/LPG/YayinlarRaporlar/Yillik (03.01.2017)
EPDK, (2015b) Petrol Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu. http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik
Faria, J. R., Mollick, A. V., Albuquerque, P. H. & Leon-Ledesma M. A. (2009). The effect of oil price on china's export. China Economic Review, 20, 793–805
Huang, Y., & Guo, F. (2007). The role of oil price shocks on China's real exchange rate. *China Economic Review*, *18*(4),403–416.
IEA, (2016a), Electricity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics.
IEA, (2016b), Oil Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics.
IEA, (2016c), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics.
IEA, (2016d), Coal Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics
IEA, (2016e), Energy Prices and Taxes Quarterly Statistics 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics,
IEA, (2016f), Energy Policies of IEA Countries, Turkey, 2016, Review,
Köne, A.Ç. (2016), Veri Zarflama Analizi İle Türkiye'nin Bölgesel Eko-Etkinliğinin Araştırılması, Türkiye 12. Enerji Kongresi Bildirileri, http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/10-AylinCigdemKone.pdf (06.03.2016)
Kraft, J., ve Kraft, A. (1978). On the Relationship between Energy and GNP, Journal of Energy and Development, 3(2), 401-403.
Nakajima T. ve Hamori, S. (2013). Testing causal relationships between wholesale electricity prices and primary energy prices, Energy Policy, 62, 869–877
Pershin, V., Molero, J.K. ve Gracia, F.P. (2015). Exploring the oil prices and exchange rates nexus in some African economies, Journal of Policy Modeling, http://dx.doi.org/10.1016/j.jpolmod.2015.11.001
Soytaş, U., Sarı, R. Özdemir, O. (2001). Energy Consumption and GDP Relation in Turkey: A Cointegration and Vector Error Correction Analysis, Economies and Business in Transition Facilitating Competitiveness and Change in The Global Environment Proceedings, 838-844, Global Business and Technology Association
Tatlı, H. (2015). Çok Değişkenli Bir Üretim Modeli İle Toplam Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(84) 135-157
Wolde-Rufael, Y. (2006), Electricity Consumption and Economic Growth: A Time Series Experience for 17 African Countries, Energy Policy, 34(10), 1106-1114.

Uluslararası Enerji Lojistiği Açısından Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Türkiye-AB Açısından Önemi

Mustafa YÜCEL, Dilan AYDIN

Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, mustafa.yucel@inonu.edu.tr
Yüksek lisans öğrencisi, İnönü Üniversitesi, aydinndilann@gmail.com

Öz

Küreselleşme ile birlikte rekabet ulusal sınırları aşmış ve uluslararası rekabetin temel noktasını üretim oluşturmaya başlamıştır. Üretim için ise enerjiye ihtiyaç duyulmuştur. Ancak sürekli artan dünya nüfusu ve talep, ülkelerin sahip oldukları yerli kaynakları yetersiz hale getirmiştir. Alternatif enerji kaynakları aranmaya başlanmış ve enerji bakımından zengin olan yerler daha çok önem kazanmıştır. Doğu Akdeniz de bu yerlerden biridir. Özellikle hidrokarbon kaynaklar açısından oldukça zengin olan bölge, deniz ticaretinde de söz sahibidir. Enerji bakımından dışa bağımlı olan Türkiye Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerden bir tanesidir. Stratejik konumu ve boru hatları ile doğu ve batı arasında koridor oluşturmaktadır. Türkiye uzun yıllardır Avrupa Birliği'ne girmek için çalışmaktadır. Avrupa Birliği enerjisinin yarısını dışarıdan temin eden ancak enerji güvenliği ve verimliliği kavramlarına önem veren bir birliktir. Avrupa Birliği'nin amacı kesintisiz, ucuz ve güvenilir enerjiyi eşit şekilde üye ülkelere sunmaktır. Türkiye ise stratejik konumundan dolayı Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının Avrupa Birliği'ne taşınmasında en verimli ve güvenilir yoldur.

Anahtar Kelimeler: AB Enerji Politikaları, Doğu Akdeniz, Enerji, Türkiye Enerji Politikaları

Abstact

Along with globalization, competition has transcended national boundaries and has begun to produce production as the main point of international competition. Energy is needed for production. However, the ever-increasing world population and demand have made the domestic resources of the countries insufficient. Alternative energy sources have been searched for and places that are rich in energy have become more important. The Eastern Mediterranean is one of these places. The region, which is especially rich in terms of hydrocarbon resources, also has a say in maritime trade. Turkey, which is foreign dependent on energy, is one of the countries that have coast to the Eastern Mediterranean. It creates a strategic position and pipelines and corridor between east and west. Turkey has been working for many years to enter the European Union. It is an association that procures the half of the European Union energy from the outside but attaches importance to the concepts of energy security and efficiency. The aim of the European Union is to present uninterrupted, cheap and reliable energy equally to

member countries. Due to its strategic position, Turkey is the most efficient and reliable way of transporting energy resources in the Eastern Mediterranean to the European Union.

Key Words: EU Energy Policies, Eastern Mediterranean, Energy, Turkey Energy Policies

1. Giriş

Küreselleşme ile ulusal sınırlar ortadan kalkmış ve rekabet uluslararası boyutlara taşınmıştır. Rekabetin ise temelini üretim oluşturmaya başlamış ve üretim için de enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Giderek artan nüfus ve talep ülkelerin sahip olduğu yerli kaynakları yetersiz hale getirmiş ve dışarıdan kaynak temin etme zorunluluğu oluşmuştur. Böylelikle ülkeler enerji kaynağı bakımından zengin olan bölgelere yönelmişlerdir. Bu bölgeler üzerinde hakimiyet kurma isteği ülkeler arasındaki rekabeti de artırmıştır. Çalışmamızın ilk bölümünde özellikle hidrokardon kaynakları açısından oldukça zengin olan Doğu Akdeniz bölgesinden ve enerji kaynaklarından bahsedilmiştir.

Üç tarafı denizlerle çevrili olan ve Asya İle Avrupa'yı birbirine bağlayan Türkiye, enerji kaynaklarının büyük bir kısmını dışarıdan temin eden dışa bağımlı bir ülkedir. Sahip olduğu konumu, doğu ile batı arasında bir koridor oluşturması, dünya deniz ticaretinin önemli bir kısmına sahip olması, tamamlanmış ve proje aşamasındaki boru hatları ile Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının pazara sunulmasındaki en verimli yol olması ile büyük bir stratejik öneme sahiptir. Çalışmamızın ikinci kısmında Türkiye'nin enerji politikaları ve Doğu Akdeniz ile olan ilişkileri açıklanmıştır.

28 ülke ve 500 milyondan fazla nüfusa sahip olan Avrupa Birliği enerjisinin neredeyse yarısını dışarıdan temin etmektedir. Nüfusun sürekli artış göstermesi mevcut kaynakları yetersiz hale getirmiş ve AB'ni yerli ve yenilenebilir kaynak arama konusunda harekete geçirmiştir. Temel amacı enerji konusunda üye ülkelerini eşit şartlar altında entegre etmek olan Avrupa Birliği'nin hedefi kesintisiz, güvenilir, ucuz enerjiyi çevreye dost bir şekilde tüketicilere sunmaktır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde Avrupa Birliği'nin enerji politikaları incelenmiştir.

Avrupa Birliği yerli kaynaklarında ve dışarıdan temin ettiği kaynaklarında enerji güvenliğini oldukça önem vermektedir. Enerji güvenliği ise enerji kaynaklarının sürdürülebilir yani kesintisiz, ucuz ve güvenli bir şekilde pazara ve tüketicilere ulaştırılmasıdır. Bu noktada Türkiye sahip olduğu stratejik ve coğrafi konumu ile özellikle Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasındaki en

verimli yollara sahiptir. Çalışmamızın son bölümünde Doğu Akdeniz'deki kaynakların Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkiye etkisi tartışılmıştır.

2.Doğu Akdeniz Enerji Kaynakları

Küreselleşme ile teknoloji hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Buna bağlı olarak ticarette ve rekabette ulusal sınırlar aşılmış ve ülkeler arasındaki rekabetin derecesi artmıştır. Ülkeler için üretim en önemli rekabet aracı haline gelmiştir. Ülkeler arasında yaşanan ekonomik ve politik tüm sorunların temelinde üretim yatmaktadır. Üretim için de enerjiye ve dolayısıyla enerji kaynaklarına ihtiyaç vardır. Her ülke ihtiyacı olan enerji kaynaklarının tamamına sahip değildir ve bir kısmını, bazı ülkeler (örneğin Türkiye) çoğunu dışarıdan temin etmektedirler. Bu nedenle enerji kaynağı bol olan bölgeler önem taşımakta ve tüm dünya bu bölgelere ve kaynaklara sahip olmak için çalışmaktadır.

2.1. Kavramsal Açıdan Enerji ve Enerji Kaynakları

Ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasal dengeler enerji üzerine kuruludur. Enerji, bir ülkenin gelişip kalkınmasındaki en önemli etkendir. Küreselleşme ve teknoloji ile birlikte ulusal sınırlar ortadan kalkmış ve ticaretin sınırları genişlemiştir. Bunun yanı sıra dünya nüfusu giderek artmış ve insanların sürekli değişen ihtiyaçlarını karşılamak daha zor bir hal almıştır. Tüm bu sebepler enerjiye olan ihtiyacın daha da artmasına sebep olmuştur.

Enerjinin hayatımızda önem kazanmasını sağlayan olay buhar makinesinin icadıdır. Sonrasında yaşanan Sanayi Devrimi ve makineleşme ile enerji hayatımızın önemli bir parçası haline gelmiştir. 1973'te yaşanan petrol krizi ile sektörün güvenliği sekteye uğramıştır. Böyle bir ortamda enerjiye yeni bir boyut kazandırmak adına bir takım girişimlerde bulunulmuş ve enerji sektörü geliştirilmeye başlanmıştır. Daha sonraları krizin etkisi azalıp ortam normale dönmesine karşın bu gelişmelere devam edilmiştir.

Enerji kaynakları yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yenilenemeyen kaynaklar kömür, petrol, doğalgaz, nükleer enerji gibi çevreye zararlı ve güvenilirlikleri düşük olan kaynaklardır. Yenilenebilir kaynaklar ise su kaynakları, rüzgar, güneş ışınları, jeotermal kaynaklar gibi çevreye daha az zararı olan ve maliyet avantajı sağlayan kaynaklardır.

Küreselleşmenin etkisiyle sadece ticaret değil, rekabet de uluslararası boyutlara taşınmıştır. Ülkelerin rekabet edebilmeleri için üretime, üretim içinse enerji kaynaklarına ihtiyaçları vardır. Bu nedenle ülkeler arasındaki rekabet ve krizlerin temel sebebi enerji kaynaklarıdır. Ülkeler, enerji kaynaklarının fazla olduğu bölgelerde hakimiyet kurmak istemekte, bu da ülkeler arası krizlere yol açmaktadır. Bugün bakıldığında Suriye ve Mısır'da yaşananlar ve Mavi Marmara gibi sorunların temeli enerji kaynaklarına dayanmaktadır.

Teknolojinin artması, enerji kaynaklarının sınırlı olması ve iklim değişiklikleri enerjiye olan ihtiyacı her geçen gün artırmaktadır. Bu durum ülkelerin ulusal ve uluslararası boyutlarda enerji politikaları oluşturmalarını gerekli kılmaktadır. Enerji piyasasında denge ve dolayısıyla fiyat; enerji arzı ve talebi tarafından oluşturulmaktadır. Enerji talebini belirleyen başlıca faktörler; ekonomik büyüme, yaşam tarzı, toplumun kalkınmışlık düzeyi, teknolojik gelişim ve enerji fiyatlarıdır. Enerji arzının belirlenmesinde ise; rezervler, üretim ve yatırım maliyetleri, dönüşüm teknolojileri ile ülkeler ve bölgeler arası ekonomik ve siyasal ilişkiler ele alınması gereken başlıca faktörlerdir (Bayraç, 2009: 118). Arz ve talebin sürekli araştırılıp bu doğrultuda enerji politikaları oluşturulması gerekmektedir.

Enerji ile ilgili politikaları oluştururken ve gelişmeleri değerlendirirken; enerjinin sağlanacağı kaynaklar, bu kaynaklara ulaşım biçimi, kaynakların sürekliliği, üretim ve dönüştürme yöntemleri, son kullanıcıya kadar kesintisiz ulaştırılması ve tüketimde verimlilik ölçütleri gibi birçok öğe göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ölçütler doğrultusunda hazırlanan enerji politikalarının ekonomik, politik, yasal ve sosyal yönlerinin yanı sıra çevre ve güvenlik boyutları da dikkate alınmalıdır (Uğurlu, 2009: 107). Ülkeler verimlilik ve güvenilirliğin yanı sıra enerji politikalarını gelişen teknoloji ve değişimlere göre geliştirmelidirler. Aksi takdirde bu kaynaklar kullanılmayacak hale gelerek çevreye zarar vereceklerdir.

Enerji kaynaklarına sahip olan bölgelerin bu kaynaklardan etkili bir şekilde faydalanabilmeleri için söz konusu kaynaklara ihtiyacı olan ülkelere satmaları gerekmektedir. Bunun için de alıcı ülkelerin ödeyebileceği bir fiyat belirlemeli ve enerji politikaları ile bütünleşik olan fiyat politikaları oluşturmalıdırlar.

Teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme her alanı olduğu gibi enerji kaynaklarının lojistiğini de etkilemiştir. Teknoloji ile birlikte enerjinin üretilmesi ve lojistiği çok daha kolay bir hal almıştır. Bu durum enerjinin daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Enerjinin kaynağı ile enerjiye ihtiyaç

duyan ülkelerin farklı yerlerde olması enerji lojistiğini gerekli kılmıştır. Enerjinin etkili, verimli ve güvenilir şekilde taşınabilmesi ancak ülkeler arası etkin lojistik sistemleri ile mümkündür. Bunun yanı sıra üretici ve tüketici ülke arasındaki ilişki de önem taşımaktadır. Enerjinin herhangi bir sebepten dolayı kesilmesi tüketici ülkelerin ve dolayısıyla dünyanın ekonomisini olumsuz etkileyecektir.

2.2.Doğu Akdeniz ve Enerji Politikaları

Geçmişte Osmanlı Devleti de dahil bir çok imparatorluğun üzerinde hakimiyet kurmak istediği Doğu Akdeniz Orta Doğu, Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB)'nin ihtiyacı olan enerji kaynaklarına sahip olmasından dolayı oldukça önemlidir. Kıyısı olan devletler ile diğer devletlerin deniz ticaretinde geçiş noktası olduğundan dolayı ayrıca bir öneme sahiptir. Bu nedenle uluslararası deniz ticaretinde söz sahibi bir bölgedir.

Akdeniz; Kıbrıs, Sicilya, Malta Adalarına, Doğu Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birleştiren Süveyş Kanalı'na sahip olması ve dünya petrolünün yarıdan fazlasını ihtiva eden Ortadoğu ve komşu bölgelerini kontrol altında tutması nedeni ile hem bu bölgede bulunan devletlerin, hem de diğerlerinin ilgisini çekmektedir. Doğu Akdeniz ise, genel coğrafi konumu itibariyle dünyanın doğusu ile batısını birbirine bağlayan ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Zira Doğu Akdeniz, Türkiye ve Suriye üzerinden Mezopotamya ve Yakın Doğu'ya, Süveyş Kanalı ile de Arap Yarımadası'na ve Basra Körfezi'ne ulaşmaktadır. Kıyısı olan devletler ile Avrupa, Güneydoğu Asya ve Afrika ülkelerine yapılan deniz ticaretinin dönüm noktası olan Doğu Akdeniz'in önemi, Süveyş Kanalı'nın açılması sayesinde Avrupa-Uzak Doğu hattı, Ümit Burnu'ndan geçen yola göre 7.000 deniz mili kısalmış olmasıyla daha da artmıştır (Yaycı, 2012: 4).

Bölge coğrafi konumunun yanı sıra stratejik konumu ile de önemlidir. Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynakları özellikle hidrokardon kaynakları, bu bölgeyi enerjinin odak noktası haline getirmiştir. 19.yüzyılda Süveyş Kanalı'nın açılması ve 2008 yılında ortaya çıkan petrol ve doğalgaz yatakları ile de bölgenin önemi daha da artmıştır. Bu kaynaklar, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan Mısır, Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Lübnan, Suriye, İsrail ve Gazze Şeridi Birleşmiş Milletler (BM) Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre Doğu Akdeniz'de var olan yataklar üzerinde hak sahibidir. (Aksoy, http://insamer.com, 2017). Bu ülkelerin harita üzerindeki konumları Şekil 1.1.'de belirtildiği gibidir.

Şekil 1.1. Akdeniz Havzası ve Doğu Akdeniz Havzası Kıyıdaş Devletleri

Kaynak: Kedikli ve Deniz, 2015: 402

Sahip olduğu enerji kaynakları ve konumundan dolayı bu bölge sadece yukarıda belirtilen ülkeleri değil, Orta Doğu ve Avrupa ülkelerini de kapsayan birçok ülkeyi ilgilendirmektedir. Keşfedilen enerji kaynaklarının giderek önem kazanması, bu kaynakların hak sahibi ülkeler arasında nasıl paylaşılacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. Kaynaklardan en verimli şekilde yararlanmalarının yolu ülkelerin bu kaynakları etkin şekilde paylaşacakları uluslararası antlaşmalar düzenlemeleridir. Aksi takdirde yaşanan anlaşmazlıklar başta Kıbrıs Sorunu olmak üzere ülkeler arasında daha önceden yaşanmış sorunların tekrardan gün yüzüne çıkmasına sebep olacak ve ciddi krizlere yol açacaktır. Enerji kaynaklarına sahip olan bölgeler, ülkeler arasındaki krizlerin temel sebebi olmalarının yanı sıra barış ve güvenlik konularında da oldukça etkilidirler. Doğu Akdeniz askeri mühimmatların taşınmasında önemli bir geçiş noktası olduğu için uluslararası güvenlik ve dünya barışı açısından da öneme sahiptir.

Doğu Akdeniz'de dört önemli enerji sahası bulunmaktadır. Bunlar; Kıbrıs Adası'nın güneyinde bulunan saha olan Afrodit, Kıbrıs Adası ile İsrail arasında (Afrodit'in güneydoğusunda) olan Leviathan,

Kıbrıs Adası ile Mısır arasında kalan Nil ve Kıbrıs Adası ile Girit Adası'nın güneydoğusunda kalan Herodot sahasıdır (Aksoy, http://insamer.com, 2017).

2.3. Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliği

Doğu Akdeniz birçok ülkenin ihtiyacı olan enerji kaynaklarına sahip olması, sahip olduğu deniz ticaret yolu ile bir çok ülke arasında koridor olması gibi özelliklerinden dolayı herkesin üzerinde hakimiyet kurmak istediği bir bölgedir. Jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı dünyanın enerji merkezi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle burada oluşan her sorun büyüyerek ülkeler arasında krize dönüşebilmektedir.

Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynaklarının bulunduğunun açıklanması, devletlerin ve uluslararası kamuoyunun gözünü bu bölgeye çevirmiştir. Bölgedeki devletler tek taraflı olarak ilanla veya anlaşmalarla Doğu Akdeniz'deki yetkilerini belirleme yoluna giderek rezervlerden yararlanmaya çalışmışlardır. Doğu Akdeniz'de en uzun kıyıya sahip olan Türkiye ise etkili bir politika izlemektense tepkisel olmayı tercih etmiştir. Ege'de de sorunlar yaşadığı Yunanistan ve kronik problemlerin devam ettiği GKRY'nin tutumu ise Türkiye için potansiyel krizler anlamına gelmektedir. Nitekim Türkiye'nin de hak iddia ettiği parselde GKRY'nin, Noble Enerji'ye arama ve işletme ruhsatı vermesi ve Noble Enerji'nin 2011 yılında sondaja başlayacağını açıklaması bölgede güvenlik krizinin patlak vermesine neden olmuştur. Askeri seçeneklerin dahi gündeme geldiği bu dönemde kriz bir sonuca varmadan ertelenmiştir. Ancak devletlerin tutumları dikkate alındığında ertelenen krizin yeniden ortaya çıkabileceği söylenebilmektedir (Aydın, 2016: 563).

Uluslar arası deniz hukuku kapsamında deniz yetki alanları sınırlandırılarak uyuşmazlıkların çözümü sağlanmaya çalışılmaktadır. Doğu Akdeniz'de enerji keşifleriyle ortaya çıkan uluslararası hukuk sorunu, devletlerin deniz yetki alanlarının belirlenmesi ve sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmaya varamamış olmalarıdır. Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanları açısından bakıldığında kara sularında önemli bir uyuşmazlık olmamakla birlikte asıl sorun olarak kıta sahanlıklarında ve münhasır ekonomik bölge (MEB)'de ortaya çıkmaktadır. Akdeniz'e kıyısı olan devletler, kıta sahanlıkları ve münhasır ekonomik bölgenin belirlenmesi ve sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmaya varamamışlardır. Mevcut koşullarda Doğu Akdeniz'deki en büyük sorun Türkiye-KKTC ve Yunanistan-GKRY arasında yaşanmaktadır (Aydın, 2016: 564).

3.Türkiye'nin Enerji Stratejileri

Sanayi Devrimi'nden sonra makineleşmenin artmasıyla birlikte üretim, bir ülkenin ekonomik büyümesinde ve kalkınmasında temel faktör haline gelmiştir. Üretimin gerçekleşebilmesi ise enerjinin varlığına bağlıdır.

Türkiye enerji kaynakları, özellikle hidrokarbon kaynakları açısından dışa bağımlı bir ülkedir. Ülke nüfusunun giderek artması ve ekonominin büyümesi enerjiye olan ihtiyacı her geçen gün arttırmaktadır. Bu durum Türkiye'yi yerli ve yenilenebilir kaynakları araştırıp bulamaya, dışarıdan alınan kaynakları ise daha verimli kullanmaya zorlamıştır.

3.1.Türkiye'nin Stratejik Önemi

Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan köprü olarak nitelendirilen Türkiye, dünya ülkelerinin enerji kaynaklarının pazara ulaştırılmasında önemli bir konuma sahiptir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, bu konumunun yanı sıra deniz ticaret yollarının da önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca tamamlana ve proje aşamasında olan boru hatları ile de hidrokarbon kaynaklarının taşınmasında önemli bir yere sahiptir.

Türkiye enerji kaynağı açısından yeterince zengin değildir ancak sahip olduğu jeopolitik konumu ile enerji kaynaklarının geçişinde kullanılan önemli bir yoldur. Örneğin GKRY'nin Afrodit sahasında bulduğu doğal gazı tüketici pazarlarına ulaştırabilmesi üç yolla mümkündür. Birinci yol çıkarılacak gazın deniz altından döşenecek bir doğal gaz boru hattıyla önce Girit'e, oradan Yunanistan'a ve nihayet İtalya üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasıdır. Bunun için yapılması gereken toplam yatırım 19, 5 milyar dolardır. İkinci yol gazın Kıbrıs'a taşınması ve burada inşa edilecek bir doğalgaz sıvılaştırma santralinde işlenip sıvılaştırılarak tankerler yolu ile tüketim pazarlarına taşınmasıdır. Bu yol için gereken toplam yatırım yaklaşık 12,6 milyar dolardır. Üçüncü yol ise gazı doğrudan Türkiye'ye ulaştırmak ve burada mevcut boru hatlarıyla tüketici pazarlarına aktarılmasıdır. Bunun için yapılması gereken toplam yatırım ise yaklaşık olarak 4,7 milyar dolardır (Sandıklı, http://www.bilgesam.org, 2017). Bu oranlardan da anlaşılacağı gibi enerjinin taşınmasında Türkiye'yi geçiş noktası olarak kullanmak, diğer yollara göre çok büyük maliyet avantajı sağlamaktadır.

Türkiye bulunduğu konum itibariyle enerji noktasında coğrafi olarak bir köprü durumundadır. Bu durum bir enerji terminali konumu meydana getirmekte ve Türkiye bu enerji terminalinin imkanlarından en iyi şekilde faydalanama noktasındadır. Enerji kaynaklarının büyük bir bölümü (%65) Türkiye'nin doğusunda, tüketim ekonomilerinin büyük bir bölümü (%70) de batısındadır (Alemdaroğlu, 2007: 33).

Doğu Akdeniz'in stratejik konumundan dolayı burada yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler sadece bu bölgeyi değil bu bölgeye kıyısı olan veya bu bölge ile ilişkili olan tüm ülkeleri etkilemektedir. Bu alandaki en büyük sorun Türkiye-KKTC-GKRY-Yunanistan arasında yaşanmaktadır. GKRY 5 Nisan 2004'te resmi gazetede yayınlanan bir yasa ile Mart 2003 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 24 mil genişliğinde bitişik ve 200 mil genişliğinde Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilan etmiştir. Rum yönetimi söz konusu ilanı yaparken tek taraflı ve bütün adanın temsilcisiymiş gibi hareket ederek Kıbrıs'taki Türk toplumunu yok saymıştır. Rum Yönetimi'nin bu tavrını sürdürmesi üzerine Türkiye, KKTC ile anlaşarak 21 Eylül 2011'de "Akdeniz'de Kıta Sahanlığı Sınırlandırması" hakkında antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma Türkiye'nin Akdeniz'de imzaladığı tek deniz yetki alanı sınırlandırma antlaşmasıdır ve daha ziyade Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tek yanlı tutumlardan vazgeçirmek üzere atılmış bir adım olarak kabul edilebilir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki yetki alanı sınırlandırma sorunları ile ilgili temel tutumu, Doğu Akdeniz'in uluslararası hukuka göre yarı kapalı bir deniz olarak kabul edilmesi ve sınırlandırmanın ilgili devletlerin bir araya gelip uluslararası hukukun hakkaniyet ilkesi çerçevesinde anlaşmaları yoluyla yapılması gerektiği yönündedir. Bu nedenle Türkiye, Doğu Akdeniz'de herhangi bir MEB ilan etme yoluna gitmemiş ama çeşitli vesilelerle buradaki ab initio (başlangıçtan beri) ve ipso facto (fiilen) haklarını muhafaza ettiğini ve bu hakların geçerli olduğu sahalarda hidrokarbon arama, çıkarma gibi faaliyetlere izin vermeyeceğini açıkça belirtmiştir (Bige Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, http://www.bilgesam.org, 2017).

3.2.Türkiye'nin Enerji Politikaları

Bir ülke enerji politikalarını belirlerken mevcut durumunu göz önünde bulundurup, ekonomik ve siyasi yapısı çerçevesinde gerçekçi politikalar oluşturmalıdır. Mevcut kaynaklarını belirlemeli, vizyon ve hedefleri doğrultusunda hangi kaynaklara ihtiyacı olduğuna, bunları nerelerden temin edeceğine, bunun için ne kadar yatırımın gerekli olduğuna karar verip politikalarını oluşturmalıdır. Enerji bakımından dışa bağımlı olan Türkiye'nin öncelikli hedefi yerli ve yenilenebilir enerji kaynakların keşfetmektir.

Türkiye'nin enerji politikalarını oluşturan temel hassasiyetler ve ilkeler şunlardır;

- Genel olarak enerjinin zamanında, yeterli miktarda ve olabildiğince çevreyle uyumlu bir biçimde tedarikinin güvence altına alınması,
- Enerji talebinin mümkün olduğunca yerli ve yenilenebilir kaynaklardan karşılanması konusunda gerekli tedbirlerin alınması ve arama çalışmalarının yoğunlaştırılması,
- Enerji üretim (özellikle elektrik üretiminde) ve tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesi,
- Üretim ve tüketim süreçlerinde enerji verimliliğinin arttırılması yönünde gerekeni yapmak ve gerekli tedbirleri almak,
- Verimlilik ve etkinliği hedefleyen enerji sektörünün liberalleştirilmesi çalışmalarını sürdürmek, rekabetçi ve şeffaf bir enerji sektörü oluşumu açısından gerekli iyileştirici tedbirleri almaya devam etmek,
- Karşılıklı bağımlılık bağlamında benimsenmiş olan enerji koridoru ve enerji terminali rolüyle uyumlu olarak Türkiye'nin coğrafi ve jeopolitik konumundan etkin bir biçimde yararlanmak,
- Artan enerji talebinin karşılanmasının güvence altına alınması için arz güvenliğine öncelik vermek, bu güvenliğin arttırılmasına yönelik projeler geliştirilmesine önem vermek (doğalgaz depolama kapasitesini arttırmayı ve iletim sistemini güçlendirmeyi hedef alan projeler gibi),
- Çevreyle daha uyumlu yeni enerji teknolojileri konumundaki araştırma ve geliştirme çalışmalarını teşvik etmek ve desteklemek,
- Genel çevre şartlarında iyileşme sağlama ve benimsenmiş olan sera gazı emisyon hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak enerji üretiminin tüm safhalarında temiz enerji teknolojilerinin geliştirilmesi ve kullanılmasını temin için gerekli tedbirleri almak,
- Arz güvenliğini ve kaynak çeşitliliğini arttırma politikasıyla uyumlu olarak elektrik üretimi amaçlı nükleer elektrik santrallerinin kurulması yönünde gerekli girişimleri sürdürmektir (Yazar, 2011: 60-61).

2020'li yıllara daha büyük hedefler ile ulaşmaya ve gelişmiş bir ekonomiye sahip olmaya çalışan Türkiye'nin artan enerji talebi ile enerji kaynakları mukayese edildiğinde 2020 yılına kadar enerji açığı ile karşılaşacağı öngörülmektedir. Yine artan enerji talebinin büyük bir kısmının ithal kaynaklar ile karşılanacak olması Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olan dış ticaret açığını olumsuz

yönde etkileyecektir. Enerji talebinin enerji arzı ile karşılanamaması durumunda ortaya çıkan enerji açığının talep ve arz yönlü olmak üzere iki tür çözümü vardır. Talep yönlü çözümde enerji verimliliğinin arttırılması ve enerji yoğunluğunun düşürülmesi sonucu aynı üretimi veya çıktıyı daha az enerji ile sağlamaktır. Burada kayıp ya da kaçakların en düşük seviyelere düşürülmesi ile enerji tasarrufu sağlanır. Arz yönlü çözüm ise mevcut enerji arz kaynaklarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ile enerji arzına yeni kaynakların ilave edilmesidir (Aydın, 2016: 524-532).

4. Avrupa Birliği'nin Enerji Stratejileri

Küreselleşme ile birlikte dünya ticaretindeki belirsizlikler, nüfus artışı ve ticarete bağlı olarak üretimin artması Avrupa Birliği'nin sahip olduğu enerji kaynaklarının yetersiz kalmasına sebep olmuştur. İhtiyacı olan enerjinin bir kısmını kendi bünyesinde karşılarken neredeyse yarısını dışarıdan temin etmek zorunda kalmış ve bunu sağlayacak ülkelerle karşılıklı anlaşma ve politikalar geliştirmiştir.

AB'nin enerji konusundaki tutumu kuruluşundan günümüze kadar gelişerek gelmiştir. 1950'li yıllarda Paris Antlaşması'yla Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, Roma Antlaşması'yla Avrupa Atom Enerji Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. 1960'lı yıllarda bir takım protokoller hazırlanmış ve üye ülkelere sunulmuştur. 1970'li yıllarda yaşanan birinci ve ikinci petrol kriziyle Avrupa Konseyi çalışmalarını daha ileri düzeye taşımıştır ve Haziran 1980'de 1990 yılında ulaşılması gereken hedefleri belirlemiştir. Bu hedefler üye ülkelerin petrol tüketimini ve ithalatını kısmaları, enerji tasarrufuna gitmeleri ve topluluğun enerji politikası amaçlarına uyum göstermeleri gerektiği şeklindeydi. Bu tarihten sonra 1995'e kadar üretim ithalatın üzerine çıkmıştır ancak 2000'lere gelindiğinde ithalat yeniden üretimi geçmiştir. 1980'lerde komisyon enerji sektöründe tek pazar kurma ve serbestleşme konularına yoğunlaşmıştır. Ayrıca bu dönemde çevrenin korunması konusu da önem kazanmıştır. 1990'ların başında Sovyet İmparatorluğu'nun dağılması üzerine AB kendi enerji güvenliğini sağlamak için Enerji Şartı Antlaşması'nı gündeme getirmiş, hedefler belirlemiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. AB enerji politikasındaki gerçek adımı 1995 yılında yayınlamış olduğu "Avrupa Birliği İçin Bir Enerji Politikası COM (682) 1995" adlı Beyaz Kitap'la atmıştır. 2006 yılında yaşanan Ukrayna-Rusya doğalgaz krizi ile birlik enerji politikalarını tekrardan gözden geçirmiş ve tüm üye devletleri kapsayan ortak bir enerji politikası oluşturma yoluna gitmiştir (Yorkan, 2009: 25-27).

AB'nin yapmak istediği güney koridoru projeleri aracılığıyla kaynak ülke ve güzergah çeşitliliğini artırarak doğalgaz arz güvenliğini artırmaktır. Konunun öneminden dolayı AB nezninde güney koridoru çerçevesinde değerlendirilen projeler (NABUCCO, ITGI, TAP, AGRI, vd.) öncelikli ve desteklenen projelerdir. AB tüm bu projelere destek vermektedir (Yazar, 2011: 41).

4.1.Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları

Tüketicilere daha ucuz enerjiyi, daha yüksek kalitede ve kesintisiz olarak sunmak AB'nin enerji politikasının esas hedefini teşkil etmektedir. AB'nin enerji politikasının hedefleri rekabet gücü, enerji arzının güvenliği ve çevrenin korunması arasında bir denge sağlamak, toplam enerji tüketiminde kömürün payını korumak, doğalgazın payını artırmak, nükleer enerji santralleri için azami güvenlik şartları tesis etmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmak olarak açıklanabilir (Aydın, 2016: 511). AB dünya açısından önemli bir birlik olduğundan burada meydana gelen her türlü değişiklik sadece üye ülkeleri değil tüm dünyayı etkilemektedir. Dolayısıyla bu hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen politikalar tüm dünyayı etkileyecektir..

Avrupa Birliği Enerji Politikası'nın temel prensipleri aşağıda belirtildiği gibidir (Yorkan, 2009: 31).

- Elektrik ve doğalgaz sektörlerinde rekabete açık, şeffaf ve tamamı entegre olmuş bir iç pazarın kurulması
- Çevrenin korunması ve küresel iklim değişikliğiyle mücadele
- Enerji arz güvenliğinin sağlanması
- Enerjide tasarrufun ve verimliliğin arttırılması
- Temiz enerji teknolojilerine yatırımların yapılması
- Ortak bir enerji dış politikası geliştirilmesi

AB enerji politikalarında üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise enerjinin maliyetidir. Enerji, dünya rekabetinin temelini oluşturmakta ve enerji kaynaklarına sahip olanlar bu rekabeti artırmak için çabalamaktadırlar. Bu nedenle belirlenen enerji politikalarında yapılacak olan yatırımlar maliyet avantajı sağlayacak şekilde belirlenmelidir.

4.2.Avrupa Birliği Enerji Arz Güvenliği Politikaları

Ülkelerin refah düzeylerini belirleyen en önemli kaynaklardan birisi enerjidir. Enerji sadece üretim için gerekli olan bir girdi değil, ekonomik ve politik açıdan önemli bir sanayidir. Bu nedenle enerji arzı ülkelerin üzerinde durması gereken bir kavramdır.

Enerji arz güvenliğinden kasıt, enerjinin kesintisiz, ucuz ve çevreye zararsız bir şekilde tüketicilere sunulmasıdır. Enerji arz güvenliğini Tablo 4.1'de belirtildiği gibi petrol, doğalgaz ve elektrik arz güvenliği olarak üç bölümde incelemek mümkündür.

Tablo 4.1.Enerji Türlerine Göre Arz Güvenliği

Enerji Türü	Mevcut Önlemler	Planlanan Önlemler
Petrol	2009/119/EC Yönelgesi 2006/16/EC Yönelgesi'nin yükümlülüğünü kaldırarak üye ülkelere petrol veya petrol ürünlerinin minimum stoklarının tutulması zorunluluğunu getirmektedir. 2006/67/EC Yönelgesi üye ülkelere ham petrol veya petrol ürünlerinin minimum stoklarının tutulması zorunluluğunu getirmektedir.	
Doğalgaz	2004/67/EC doğalgaz arz güvenliğini korumaya yönelik alınan önlemler hakkındadır.	Gaz arzının güvenliğini korumaya yönelik düzenleme teklifi ve 2004/67/EC'nin iptal edilmesi
Elektrik	2005/89/EC elektrik ve alt yapı yatırımlarının güvenliğini korumaya yönelik alınan tedbirler hakkındadır.	

Kaynak: Aydın, 2016: 516.

AB'nin enerji arz güvenliği ile ilgili ilk hedefi acil durum rezervlerinin oluşturulmasıdır. Bunu yapmasındaki amaç yaşanabilecek bir kriz sonrasında kesinti olması durumunda ülkeleri belirli bir süre idare edebilecek miktarda enerjinin depolanmasıdır.

Petrol krizlerinden sonra petrol fiyatlarının artmaya başlamasıyla AB enerji güvenliği ile ilgili daha ciddi atılımlar yapmaya karar vermiştir. Çünkü ilk defa bu dönemde enerji güvenliği riski ortaya çıkmıştır. Bu noktada ilk olarak tüm ülkeleri kapsayan yeni hedefler ve bu doğrultuda politikalar belirlemişlerdir. Üye devletlerden enerjilerini daha verimli kullanmalarını istemiş ve düzenlenen raporlarla bunu kontrol altına almıştır. Ayrıca AB arz güvenliği konusunda aşağıdaki tabloda detaylandırıldığı gibi bir takım yasal düzenlemeler de yapmıştır.

Tablo 4.2.AB Enerji Politikaları Doğrultusunda Yasal Düzenlemeler

	Rekabet	**Arz Güvenliği**	**Sürdürülebilirlik**
2000		SOS hakkında yeşil kitap	
2001			RES hakkında 2.Yönerge (2001/77/EC)
2002			Enerji verimliliği hakkında yönerge (2002/91/EC)
2003	Elektrik, gaz yönergesi		Biyoyakıtlar hakkında yönerge (2003/30/EC)
2004		Gaz SOS Yönergesi (2004/67/EC)	Kojenerasyon hakkında yönerge (2004/8/EC)
2005		Elektrik SOS Yönergesi (2005/89/EC	Enerji verimliliği gereksinimleri hakkında yönerge (2005/32/EC)
2006		Petrol Stokları Yönergesi (2006/67/EC)	UÇ kullanım enerji verimliliği (2006/32/EC)
2007	Birinci Stratejik Geçirme	Enerji Gözden	
2008			İkinci Stratejik Enerji Gözden Geçirme
2009	3.İç piyasa paketi		Enerji ve İklim Paketi
2010		Gaz SOS düzenlemesi	Yeniden etiketleme ve binalarda verimlilik yönergesi

Kaynak: Aydın, 2016: 515.

AB tüm uğraşlarına rağmen tam olarak bütünleşik bir sistem oluşturamamıştır. Bunun nedeni üye ülkelerin enerjiye bakış açılarının farklı olması ve her birinin bu konuda farklı stratejik hedeflere sahip olmasıdır.

5. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Etkisi

AB enerjisinin büyük bir kısmını Rusya'dan temin etmektedir. Ancak nüfusun ve talebin giderek artması bu kaynakları yetersiz hale getirmiştir. Bu nedenle AB, Rusya'dan temin edilen enerjinin yanı sıra farklı kaynaklar bulmak zorunda kalmıştır. Bu noktada hidrokarbon kaynakları açısından oldukça zengin olan Doğu Akdeniz, AB için önemli bir alternatif olmuştur.

AB'nin enerji konusundaki temel hedefi tüm üye ülkeleri kapsayan bütünleşik bir sistem oluşturmaktır. Bu konuda bir takım anlaşmalar yapması ve yasalar düzenlemesi ile dünyaya öncülük etmiştir. AB, önemli bir oluşum olduğundan burada meydana gelen gelişmelerden tüm dünya etkilenmektedir. Bu nedenle yaptığı her atılımı barışçıl ve güvenilir bir şekilde yapmayı amaçlamaktadır.

AB enerji güvenliği konusuna oldukça önem vermektedir. Bu nedenle Doğu Akdeniz'den temin edeceği kaynakların güvenliğini ile de oldukça titizdir. Daha önce bahsettiğimiz gibi enerji güvenliği enerjinin kesintisiz, düşük maliyetle, güvenilir ve çevreye zarar vermeyecek şekilde tüketicilere sunulmasıdır. Türkiye bu noktada Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında kaynakların güvenliğini sağlayacak en ideal yoldur. Bu nedenle AB, Türkiye ile olan ilişkilerini sıcak tutmalıdır.

Türkiye'nin AB enerji müktesebatına uyum süreci 1999 Helsinki Zirvesi'nden hemen sonra başlamıştır. AB enerji iç pazarı müktesebatına uyum çerçevesinde enerji sektörümüzün yeniden yapılandırılması için 2001 yılında bir reform süreci başlatılmıştır (Yorkan, 2009: 35). Türkiye, 40 yıla yakın süren bir bekleyişin ardından 500 milyondan fazla nüfusa sahip, 28 ülkeden oluşan ancak enerji kaynaklarında dışa bağımlı, enerji tüketimi gittikçe artan AB'ne 2015 tarihi itibarıyla tam üyelik süreci ile adapte olma şansını yakalamıştır. Bu süreçte Türkiye, AB'nin enerji alanındaki mevzuatlarına uyum göstermeye çalışmıştır. AB, Türkiye'ye bir Enerji Verimliliği Kanunu Tasarısı hazırlamış ve birim milli gelir başına tükettiğimiz enerjinin yoğunluğunu 2020 yılına kadar en az %15 oranında azaltmayı hedeflemiştir (Çomak vd., 2015: 631).

Türkiye coğrafi konumu ile doğu ve batı arasındaki enerji taşımacılığında hem kara hem de deniz yolları ile köprü görevindedir. Mevcut ve proje aşamasında olan boru hatları ile de kuzey ve güney arasındaki köprüyü oluşturmaktadır. Orta Doğu ve Hazar Bölgesi'ni, Akdeniz ve Avrupa'ya bağlayan

hemen hemen tüm deniz ve kara güzergahları Türkiye'den geçmektedir. Türkiye mevcut boru hatlarının yanı sıra; Kerkük-Yumurtalık ham petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı, Samsun-Ceyhan ham petrol boru hattı (proje aşamasında), Rusya-Türkiye batı doğalgaz boru hattı, Mavi Akım doğalgaz boru hattı ve Mavi Akım'ın İsrail'e uzatılması (proje aşamasında), Azerbaycan-Türkiye doğalgaz boru hattı, İran-Türkiye doğalgaz boru hattı, NABUCCO doğalgaz boru hattı (proje aşamasında), Irak-Türkiye doğalgaz boru hattı (proje aşamasında), Mısır-Türkiye doğalgaz boru hattı (proje aşamasında), Türkmenistan-Türkiye doğalgaz boru hattı (proje aşamasında), Türkiye-Yunanistan-İtalya doğalgaz boru hattı (proje aşamasında)'na sahiptir. Bu projelerin bitirilmesiyle Türkiye, yakın gelecekte Doğu-Batı enerji koridoru olmasının yanı sıra, Kuzey-Güney enerji koridoru olmaya aday, AB ülkelerini enerji krizinden kurtaracak kilit ülke konumuna gelecektir. Böylece AB ile kurulacak enerji iş birliği tam üyelik sürecinde Türkiye'nin önemini daha da arttıracaktır (Bayraç, 2009: 135).

AB çevreye dost ve yenilenebilir enerji kaynakları konusunda oldukça titiz davranmaktadır. Bu konuyu temel prensiplerinden biri haline getirmiş ve üye ülkeleri bu konuda çalışmalar yapmaya yönlendirmektedir. Türkiye ise oldukça zengin olduğu yenilenebilir enerji kaynakları üzerinde 2000'li yıllardan beri çalışmalar yapmaktadır. Bu noktada AB ile ortak prensiplere sahiptir. Ayrıca enerji konusunda dışa bağımlı olan AB, kullanılan kaynakların verimliliği üzerinde de durmaktadır. Bu doğrultuda hedefler koyarak özellikle dışarıdan alınan kaynakların verimli bir şekilde kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Türkiye ise AB gibi enerjisinin büyük bir kısmını dışarıdan temin etmesine ve bu kaynakları verimli kullanmaya yönelik adımlar atmasına karşın pratikte henüz bunu gerçekleştirememektedir.

AB enerjisinin yarısından çoğunu dışarıdan sağladığı için olası aksaklıklara karşı kendini korumaya almıştır. Temin edilen enerjinin bir kısmı depolanarak olası kesintilere karşı önlem almıştır. Türkiye ise bu konuda sınıfta kalmıştır. Herhangi bir kesinti durumunda enerjiyi sağlayabilecek tesisler mevcut değildir.

Dünyada rekabet avantajı sağlamanın en iyi yolu enerjiden geçmektedir. Bu nedenle Türkiye, dünyada meydana gelen gelişmeleri takip etmeli, enerjiye yatırım yapmalı ve teknolojiyi aktif olarak kullanmalıdır. Enerjiyi tüketirken çevreye zarar vermemeli ve kaynakların verimli bir şekilde

kullanılmasını sağlamalıdır. Tüm bu konular AB açısından oldukça önemli olduğundan birliğe üye olma sürecinde etkili olacaktır.

Türkiye sahip olduğu stratejik konumu ile enerji köprüsü veya terminali gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Bunlara ek olarak sahip olduğu coğrafi konumu ve iklim şartları ile yenilenebilir enerji kaynakları açısından oldukça elverişlidir. Tüm bu avantajlarını kullanabilmek için enerji kaynakları bakımından zengin olan ülkelerle olumlu ilişkiler geliştirmelidir.

6. Sonuç

Enerji, bir ülkenin kalkınmışlık düzeyini gösteren en önemli kaynaktır. Aynı şekilde ülkeler arasındaki politik ve ekonomik ilişkiler enerji üzerine kuruludur. Günümüze baktığımızda Mısır ve Suriye'de meydan gelen olaylar ve Mavi Marmara sorununun da temelinde enerji yatmaktadır. Enerjinin bu kadar etkili bir kaynak olması ülkelerin enerjiye verdikleri önemi de her geçen gün artırmaktadır.

Enerji kaynaklarının yarısından çoğunu dışarıdan temin eden Türkiye, üç tarafının denizle kaplı olmasından dolayı enerji ticaretinin en verimli ve güvenilir yoluna sahiptir. Bunun yanı sıra sahip olduğu boru hatları ile doğu ve batı arasındaki; tamamlanacak projelerle de kuzey ve güney arasındaki bağlantıları sağlayacaktır. Türkiye sahip olduğu bu stratejik konumunu iyi değerlendirmeli ve enerji kaynağı çok olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmelidir. Enerji politikalarını oluştururken mevcut durumunu göz önünde bulundurup ona göre kararlar almalıdır. Yenilenebilir enerji kaynakları açısından oldukça elverişli bir iklime sahip olduğundan yerli kaynaklar keşfetme konusunda çalışmalar yapmalıdır.

Avrupa Birliği dünyada meydana gelen her olayda oldukça etkili olan önemli bir birliktir. Bu nedenle bu birlikte meydana gelen olumlu veya olumsuz her türlü olay tüm dünyayı etkilemektedir. Avrupa Birliği enerji politikalarını düzenlerken tüm üye ülkeleri bütünleşik bir şekilde çalışmaya yönlendirmelidir. Aksi takdirde her ülkenin enerjiye bakış açısı farklı olacağından kargaşa yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Enerji konusunda ele alınacak bir diğer önemli konu ise maliyetlerdir. Avrupa Birliği politikalarında yapılacak olan enerji yatırımlarını dikkatle belirlemelidir.

Avrupa Birliği iç kaynaklarının yanı sıra dışarıdan temin ettiği kaynakların güvenliğine önem vermektedir. Türkiye ise sahip olduğu konumuyla Doğu Akdeniz'deki hidrokardon rezervlerinin

Avrupa'ya taşınmasındaki en verimli, güvenilir ve ucuz yoldur. Bu nedenle Avrupa Birliği Türkiye ile olan ilişkilerini sıcak tutmalıdır. Türkiye uzun yıllardır Avrupa Birliği'ne dahil olmak için çalışmaktadır. Bu noktada Avrupa Birliği'nin üzerinde önemle durduğu enerji konusunda politikalar düzenlemekte ancak çok başarılı olamamaktadır. Enerjisinin büyük bir kısmını dışarıdan temin etiği için öncelikle enerjisini verimli ve çevreye zarar vermeden kullanmalıdır. Dünyada meydana gelen gelişmeleri takip etmeli, enerji ile ilgili tüm teknolojik imanları kullanmalıdır. Ayrıca enerji temin ettiği ülkeler ile ilişkilerini sıcak tutmalıdır. Ancak bunları gerçekleştirdiği takdirde birliğe üye olması mümkün olacaktır.

Kaynaklar

ALEMDAROĞLU, Nusret, (2007), "Enerji Sektörünün Geleceği Alternatif Enerji Kaynakları ve Türkiye'nin Önündeki Fırsatlar", İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2007-29, İstanbul.

AYDIN, Levent, (2016), "Enerji Ekonomisi ve Politikaları", 2.Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

BAYRAÇ, H.Naci, (2009), "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1.

ÇOMAK, Hasret, SANCAKTAR, Caner, YILDIRIM, Zafer, (2015), "Enerji Diplomasisi", (1.Baskı), Beta Basım A.Ş., İstanbul.

KEDİKLİ, Umut, DENİZ, Taşkın, (2015), "Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı", Alternatif Politika Dergisi, Cilt: 7, Say: 3.

UĞURLU, Örgen, (2009), "Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları", 1.Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul.

YAYCI, Cihat, (2012), "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", Bilge Strateji Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 6.

YAZAR, Yusuf, (2011), "Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri", SFN Yayıncılık, Ankara.

YORKAN, Arzu, (2009), "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri", Bilge Strateji Dergisi, Cilt:1, Sayı:1.

İnternet Kaynakları

AKSOY, Merve, (2016), "Mevcut Enerji Açısından Doğu Akdeniz Bölgesi", http://insamer.com/rsm/files/Dogu-Akdeniz-Enerji-Rekabeti.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Bilge Adamlar Kurulu, (2013), "Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye", http://www.bilgesam.org/incele/2/-dogu-akdeniz'de-enerji-kesifleri-ve-turkiye/#.WR1oo5KLTIV, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

SANDIKLI, Atilla, (2016), "Doğu Akdeniz'deki Enerji Kaynakları ve Etkileri", http://www.bilgesam.org/incele/2316/-dogu-akdeniz-deki-enerji-kaynaklari-ve-etkileri/#.WR1bDZKLTIU , Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının Paylaşım Sorunu ve Bölgesel ve Küresel Politikalara Etkileri

Osman TEKİR

Yrd.Doç.Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim Bölümü, osmantekir1@gmail.com

Öz

2009 yılından başlayarak bugüne kadar yapılan doğal gaz keşifleri Doğu Akdeniz bölgesinin adeta çehresini değiştirmiş, ekonomik ve siyasal dengelerin değişmesini de beraberinde getirmiştir.

Ortaya çıkarılan yeni gaz rezervleri, potansiyel keşiflerle birlikte bu enerjinin nasıl kullanılacağı, hangi güzergahlardan geçerek enerjiyi talep eden ülkelere ne şekilde ulaştırılacağı, sadece bu kaynaklara sahip olan ülkeler açısından değil; en büyük enerji ihracatçısı Rusya, Küresel hegemonik çıkarları açısından bu enerjiyi kontrol etmek isteyen ABD ve Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulmayı amaçlayan Avrupa Birliği için büyük önem taşıdığı açıktır. Ayrıca bir enerji merkezi olmak için politik çaba içerisinde olan Türkiye, kendisinin dışta bırakılıp ortaya çıkabilecek yeni farklı oluşumları bağımsızlığına bir tehdit olarak algılayan bir ülke olarak bu mücadelenin içinde yer almaktadır.

20. yüzyılın başlarından itibaren bugüne kadar gerçekleşen savaşların nedenlerine bakılacak olursa, yarıdan fazlasının enerji kaynaklı olduğu görülecektir. Bugünkü Ortadoğu'nun Irak, 2011 yılından itibaren Suriye'deki iç savaşın arka planında enerji hatları ve bu hatların hangi güç(ler) tarafından kontrol edileceğine dair bir mücadelenin yaşandığı bir vakadır. Suriye, enerji politikaları çerçevesinde dünyanın en sıcak noktalarından biri haline gelmiştir. Buna küresel güçler arasında ertelenmiş/dondurulmuş ekonomik ve siyasal mücadele de eklenince mevcut/potansiyel rekabetin ne denli sert olduğu hakkında bir fikir verecektir.

Bu çalışmada bölgedeki enerji ile bir şekilde ilgili ülkeler ile bu ilgilerinin sebepleri ve muhtemel sonuçları ile ilgili analizlere yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Doğal Gaz, Enerji Hatları, Küresel Mücadele

Distribution Problem Of Natural Gas Resoruces In Eastern Mediterranean and Its Implications Over Regional and Global Politics

Abstract

Natural gas discoveries since 2009 has changed in the economic and political structure in the Eastern Mediterranean. Newly discovered natural gas reserves not only concern countries which own these resources but also concern Russia, which is the biggest energy exporter, and the European Union, which wants to control these resources for its global interests and wants to get rid of its dependence on Russia. Moreover, Turkey, which wants to situate itself as an energy hub, considers different political formations which exclude Turkey as threats to its integrity and independence.

If we look for causes the reasons of the wars in the 20th century, we will find out that more than half is related with energy. Today, in the Middle East, the control over energy routes constitute main reasons of the war in Iraq and Syria. Syria has become a hot spot due to energy politics. Frozen and delayed economic and political conflict also contributes the present and potential competition.

This study deals with countries related with energy and the reason of these relation and the possible consequences.

Key Words: Eastern Mediterranean Natural Gas Energy Routes Global Competition

1.Giriş

2009 yılından başlayarak bugüne kadar yapılan doğal gaz keşifleri Doğu Akdeniz bölgesindeki dinamikleri değiştirmiş bu da yerel, bölgesel ve küresel politikaların ağırlıklı olarak bu bölgede yoğunlaşmasına neden olmuştur. Her ne kadar Ortadoğu tarihin hemen her döneminde stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı bugünlere kadar önemini koruyup gelmiş olsa da doğal gaz kaynaklarının keşfi ile birlikte enerji merkezli küresel mücadelenin merkezi haline gelmiştir. İsrail'in Tamar ve Leviathan alanındaki keşiflerin ardından Kıbrıs ve Mısır karasularında bulunan doğal gaz keşifleri her üç ülkenin de iç piyasadaki ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra ihraç edebilme potansiyeline de sahiptir. Bu durum doğal gazın ilk bakışta ekonomik karakterli gibi görünen yüzünün siyasal, uluslararası ilişkiler, diplomasi vb gibi yönlerinin de ön planda değerlendirilmesi gereken hususları göz önüne sermektedir.

Yeni gaz rezervleri ve keşifleri bölgede bu enerjinin nasıl kullanılacağı ve ne şekilde ihraç edileceği gibi hususları gündeme taşırken, başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere enerjiye ihtiyaç duyan ülkelerin bu enerjiye nasıl erişim sağlayabilecekleri, bunun yanında tedarikçi pozisyonundaki ülkelerin de ellerindeki pazarı nasıl koruyacakları konusunun ön planda tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Gerçekten Avrupa, Doğu Akdeniz'e yakınlığı nedeniyle bu bölgedeki doğal gaz üretiminin en mantıklı pazarı durumundadır. Bütün zorluklara rağmen eğer Doğu Akdeniz doğal gazı Avrupa piyasasına girebilirse Avrupa, geleneksel tedarikçileri olan Norveç, Cezayir ve özellikle Ukrayna krizinden bu tarafa enerjiyi siyasal bir araç olarak kullanan Rusya'dan bağımlığı azaltmış olacak, enerji güvenliği konusunda önemli bir adım atmış olacaktır. Meseleye aksi yönden bakıldığında ise Rusya elindeki pazarı elinde tutmak için küresel düzeydeki gücünü kullanmak isteyecektir. Rusya'nın politik ağırlığını koyarak Suriye'de gücünü tahkim etmesi ve enerji yollarını kontrol etme konusunda mesafe katetmesi yönündeki mücadele Doğu Akdeniz'de politik iklimin sertleşmesine yol açmıştır. Bunun yanında 2015 yılı sonlarında ABD Kongresinin enerji ihracatı konusundaki kanuni yasakları kaldırması ve 2016 yılı başlarında doğal gaz ihracatına başlaması ile ABD bir rakip ülke olarak bölge ülkelerine katılmıştır. Zaten en büyük küresel bir güç olarak ABD'nin en azından eneji güzergahlarını kontrol etmek istemesi küresel egemenliğini sürdürebilmesi ve kalıcı kılabilmesi için bir gereklilik olduğu da göz önünde bulundurulduğunda mevcut/potansiyel ekonomik ve politik mücadelenin ne denli sert olduğu görülecektir.

Doğu Akdeniz'de bulunan enerji rezervleri ve keşifleri bölgesel ve küresel yeni ittifakların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak ittifakların yapısı ve kısa süreli oluşu bölgedeki enerji politikalarının sütunlarının henüz tam olarak oluşturulmadığını bize göstermektedir. Ayrıca enerji konusu dışındaki bölgesel ve küresel hesapların enerji merkezli görülmeye çalışılmasının rekabetin şiddetini arttırdığı da görülmektedir. Örneğin ABD ve Rusya belli konularda işbirliği içinde bulunurken, ABD kısa bir süre öncesinde Obama döneminde İran'la ilişkilerini düzeltip geliştirirken, 2017 Ocak ayında Trump'ın yönetime gelmesiyle bozulmuş görünmektedir. Türkiye NATO üyesi bir ülke olarak ABD ile geleneksel müttefik bir ülke iken, ABD Türkiye'nin terörist olarak nitelendirdiği gruplar ile işbirliği içindedir. Şüphesiz bu örnekleri çoğalmak mümkündür. Bunun yanında Arap ülkelerinin birçoğu ile İsrail arasındaki düşmanlıklar, Türkiye'nin Doğu Akdeniz bölgesinde özellikle Kıbrıs açıklarında bulunan doğal gaz ile ilgili ekonomik talepleri ve Kıbrıs Rum yönetimi ile olan anlaşmazlıklar, deniz sınırları üzerindeki anlaşmazlıklar doğal gazın üretimini, keşfini ve pazarlanmasını engellemektedir.

Doğu Akdeniz'deki doğal gazın hem sahibi olan ülkelere, ihtiyaç fazlasının ise bunu talep eden ülkelere ulaştırılması bölgenin zenginleşmesi ve refah seviyesinin yükselmesini de beraberinde getirecektir. Bunun başarılabilmesinin yolu bölgenin bir "barış adası" haline getirilmesinden geçmektedir. Dolayısıyla karmaşık bir yapıya sahip mevcut ve geleneksel anlaşmazlık konularının çözülmesi, asgari müştereklerde bir uzlaşı gerekmektedir.

2.Doğu Akdeniz Doğal Gaz Keşifleri ve Rezervleri

İsrail'in karasularında bulunan Tamar ve Leviathan alanlarında yapılan doğal gaz keşifleri son yıllarda yapılan en önemli buluşlar olarak kabul edilmektedir (Nakhle, 2016). İsrail'deki bu keşiflerle birlikte Kıbrıs ve Mısır da Doğu Akdeniz'de yeni gaz rezervleri buldular. Aphrodithe alanı 2011 yılının sonlarında Amerikan şirketi Noble Energy tarafından ve Mısır karasularındaki büyük Zohr alanı İtalyan Eni şirketi tarafından bulundu. Bu keşifler, Kıbrıs'ın gaz ihraç etme ve Mısır'a ülke içi doğal gaz ihtiyacını karşılama ve ihtiyaç fazlasını ihraç etme potansiyelini yaratmaktadır (Ratner, 2016). Hiç kuşku yok ki Doğu Akdeniz bölgesinde gerek bölge ülkeleri arasındaki istikrarsızlıklar gerekse de konuyla ilgili rekabetin şiddetli olması ve küresel güçlerin bölgeye yoğun ilgisi gibi çeşitli nedenlerle tam olarak rezervlerin keşfi yapılmış değildir. Her geçen gün yeni keşiflerin olabileceği ile ilgili bulgu ve yorumların yapıldığını gözlemlemek mümkündür.

Nisan 2010'da ABD Geological Survey (USGS) Akdeniz'in Levant havzasında keşfedilmemiş, ancak teknik olarak geri kazanılabilir doğal gazın 122-127 tcf arasında bir miktarda olduğu tahmininde bulundu. Son yıllarda, yukarıda özetlemeye çalıştığımız önemli engellere rağmen Doğu Akdeniz'de yapılan çalışmalar sonucunda yüz milyarlarca dolarlık büyük petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesine yol açtı (Mostafa, 2016). Bu nedenle, rekabetin şiddetli olması ve küresel bir boyut kazanması şaşırtıcı değildir. Bir ABD-Alman jeopolitik analisti William Engdahl'ın belirttiği gibi, bu kadar derin bir potansiyele sahip bölgenin başta ülke ekonomileri olmak üzere karşılıklı ilişkiler için büyük jeopolitik etkileri olacağı kuşkusuzdur. Kıbrıs'tan Lübnan'a ve Mısır'a kadar uzanan alanda çok daha büyük gaz rezervlerinin olabileceği -bazı kişiler gerçek hacmin daha düşük olabileceğini düşünmesine rağmen- Birleşik Devletler Jeoloji Araştırması kurumu kanıtlanmış rezervleri aşacak miktarda 340 trilyon kübik feet daha olabileceğini (Wainer, 2017) tahmin etmektedir.

2009, 2011 yılları arasında İsrail ve Kıbrıs, 2015 yılında Mısır karasularında yapılan doğal gaz keşiflerinin bölgeye olan ilgiyi arttırdığında şüphe yoktur. Yapılan bazı analizlerde yeni gaz keşiflerinin bölgede sadece enerji işbirliğini güçlendirmekle kalmayacağı, ayrıca bölge ülkeleri arasında ekonomik ve siyasal istikrarın sağlanmasında önemli bir etki yaratabileceği (Taglıapıetra and Zachman:2015) bunun da bölgenin ekonomik ve siyasal bakımdan çehresini değiştirebileceğini ileri sürmektedirler. Bu yönüyle uzun yıllardan beri bir türlü ekonomik ve siyasal istikrarı yakalayamamış bölge ülkelerinin önünde bir fırsat olduğu, yapılan doğal gaz keşiflerinin kendi iç ekonomilerinin bölge ekonomilerinin ötesinde bir boyutunun olduğu açıktır. Bölgede var olan siyasal istikrarsızlıklar, sınır sorunları, bölgesel ve küresel rekabet bu enerjinin üretimi ve pazarlara ulaştırılması konusunda birtakım zorlukları barındırmaktadır. Ancak kolay olmadığı birçok kişi tarafından paylaşılmakla birlikte ekonomik çıkarların bölgede zorlukların ve sorunların önüne geçmesi ile birlikte bir işbirliğinin yaratılması durumunda Akdeniz'in altında yatan enerji stratejik bir rol oynayabilecektir (El Katiri and Fattouh, 2014).

Bölgede artan enerji talebi ile birlikte, ilgili ülkeler için önemli ekonomik kazançlardan kaynaklanan refah, Doğu Akdeniz hidrokarbonları ile ilgili ihracat seçenekleri için çok sayıda projenin hazırlanmasına da yol açmıştır. Boru hatları, sıvılaştırılmış gaz terminalleri ve elektrik bağlantıları gibi alt yapı projelerine, gelişmeleri haklı göstermeyi amaçlayan ayrıntılı tekno-ekonomik ve fizibilite çalışmaları da eklenmiştir (Doguomas, Flouros, 2017:19) Bununla birlikte, devam eden siyasi uyuşmazlıkların yaşandığı bölgelerden olan Doğu Akdeniz'de alınacak yatırı kararları, yalnızca önemli kriterlerin tekno-ekonomik olduğu normal iş süreçleri değildir. Enerji sadece ekonomik büyümenin bir faktörü değil aynı

zamanda politik bir araçtır. Enerji yeniden ortaya çıkan bir iç ve dış politika alanı olarak görülmektedir. Ve bir ülkenin enerji politikası "son derece politik bir konudur". 2020 yılına kadar Doğu Akdeniz gazının yerel enerji sistemleri için bölgesel ve uluslar arası gaz piyasalarından daha çok bir oyun değiştirici olmasının muhtemel olduğuna inanılmaktadır (Doguomas, Flouros, 2017:20).

Bölgedeki yapılan alanlarda yapılan son keşiflerle ihtiyaçlarını karşılama kapasitelerine arttırarak, ithal edilen enerjiden bağımsızlığa katkıda bulunacakları için bölge ekonomileri için önemlidir. Bununla birlikte, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesindeki devletler arasındaki uyuşmazlıklar devam ettiği sürece, doğal gazın gelişmesi ve bölge ülkeleri için ekonomik bir değer oluşturması konusunda net bir gelecek öngörmek çok zor olacaktır.

Günümüzde Doğu Akdeniz enerji havzalarında karasularında enerji rezervleri bulunan ve bir kısmı keşfedilen ülkeler başta İsrail olmak üzere, Mısır ve Kıbrıs'tır. Sahip oldukları enerjinin söz konusu ülkeler için ne anlama geldiğini, bu enerjinin mevcut ve potansiyel ekonomik, siyasal, jeostratejik önemi üzerinde durmak gerekmektedir.

3.İsrail: Sahip Olduğu Enerji "Oyun Kurucu" luğa Yetecek mi?

2009 ve 2010 yıllarında İsrail'in karasularında iki büyük doğal gaz alanı keşfedildi. Tahmini rezervleri 282 milyar metreküp olan Tamar alanı ve tahmini rezervleri 500 milyar metreküp olan Leviathan alanı çoğunlukla iki şirketten oluşan İsrail Delek grubu ve Teksas merkezli Noble Energy'den oluşan özel bir İsrail-ABD ortaklığı tarafından keşfedildi. Bu keşiflere daha sonra Tanin (2012) ve Karish (2013) olmak üzere iki küçük alan daha eklenmiş olup; bunların toplam rezervinin 30 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir (Rettig, 2016:59). Bu gaz alanları sadece ekonomik bir değer olarak değil, aynı zamanda kaynak yetersizliği içinde bulunan İsrail devletine bir gaz ihracatçısı haline gelerek hem daha fazla enerji bağımsızlığı temin edecek hem de siyasal fayda elde etme potansiyeli sağlayabilecek önemli bir güvenlik varlığı olarak görülmektedir.

İsrail, yapılan doğal gaz keşiflerinin sonucunda bir"enerji adası" olarak görülmeye başlanmıştır. 2012 yılının yazındaki enerji sıkıntısı İsrail'i yoğun bir şekilde enerji çeşitlendirme stratejisi izlemeye zorlamış ve üç yıldan daha az bir sürede, enerji bağımlısı bir ülke durumundan farklı bir konuma getirmiştir. Bununla birlikte, neredeyse bütün komşuları ile karmaşık ilişkiler içinde olması İsrail'in bir

“enerji adası” olma potansiyeli önünde bir tehdit(Sachs-Boersma,2015:6) olarak durduğu dile getirilen konuların başında gelmektedir.

İsrail ekonomisi ve enerji sektörü şu anda kömürden doğal gaza geçiş yapmakta ve İsrail hükümeti öngörülerine göre 2030 yılında elektrik üretiminin %70'i ve bütün enerji tüketiminin %50'si doğal gaz ile güçlendirilmiş olacaktır. İsrail aynı zamanda Dünyanın önde gelen 25 gaz ihracatçısından biri olacaktır (Johnson, Ross, Zemenides, 2015:6) ki yukarıda sözü edildiği gibi rezervlerinin yaklaşık %40'nı ihraç kararı almıştır.

Sadece Tamar ve Leviathan alanları birkaç on yıl boyunca İsrail'in elektrik ihtiyacın karşılamakla kalmayacak, net bir enerji ihracatçısı olmasına da olanak sağlayacaktır. İsrail daha önce enerji ithalatçısı bir ülke idi ve komşu ülkelerdeki siyasal istikrarsızlıklar nedeniyle sık sık enerji arzı kesintileri ile yüz yüze kalıyordu. Günümüzde yeni gaz alanları sayesinde bunu önlemek istemektedir (Mostafa, 2016). Tamar bölgesindeki gazın faaliyete geçmesi ile birlikte elektrik kesintilerinin ortadan kalkmasının yanında, İsrail Alt Yapı Bakanlığı doğal gaza geçiş konusunda alt yapı projelerini geliştirmiş ve elektrik üretiminde doğal gazın payı 2008 yılında %20 iken, bu oran 2010 yılında %40'a (De Micco, 2014:6) ve 2014 yılında yaklaşık %50'ye yükselmiştir (The Natural Gas Sector in İsrail, 2015). İsrail, 2013 yılına kadar tükettiği toplam gazın sadece %14'ünü üretebilirken (Roberts, 2014:21) İsrail yönetimi 2013 yılının temmuz ayında ürettiği doğal gazın %4.2'lik kısmını ihraç kararı almıştır.

İsrail, şu anda ve gelecekte stratejik ihracat rotaları ve seçenekleri hakkında bir karar vermiş değildir. Leviathan ve diğer gaz alanlarındaki üretilen gazın Asya, Avrupa veya diğer bölgelerdeki pazarlara ulaştırılabilmesi için halihazırda birçok projenin gündemde olduğu bilinmektedir. İsrail'in denizaşırı konumu LNG tesislerinin bölgesel ve Uluslar arası pazarlara ulaştırılmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca ülkenin coğrafi konumu, Kızıldeniz'de (Eliat limanı) ve Akdeniz'de (Askhelon-Ashod ve Haifa limanları) Akabe Körfezindeki Eliat'da karada bir LNG tesisi gerçekleştirme projesi, İsrail'e Kızıldeniz boyunca LNG sevkiyatları yoluyla karlı Asya pazarlarına ulaşmak için büyük bir stratejik fırsatlar sunmaktadır(İndeo, 2016:14).Bunun yanında, orta vadede İsrail başta Ürdün olmak üzere bölge ülkelerinin iç taleplerini karşılayabilmek için doğal gaza ihtiyaç duyan ülkeler üzerinde yoğunlaşan bölgesel bir ihracat stratejisine olanak yaratmış gibi de görünmektedir. Ancak, bu bölgesel enerji stratejisinin hayata geçirilmesi, Doğu Akdeniz ülkeleri arasında mevcut ve tarihten gelen kötü ilişkiler nedeniyle engellenmektedir. Ürdün, Mısır'dan gelen doğal gaz ithalatına ağırlıklı olarak bağımlı iken;

(doğal gaz ihtiyacının %90'dan fazlası) 2011 yılından itibaren Arap Boru Hattı'na yapılan sabotajlar ve boru hattının korunamaması, ülkeyi yüksek güvenlik açığı karşı karşıya getirmiştir. Bu nedenle Ürdün için İsrail potansiyel bir gaz tedarikçisi olarak görünmektedir(İndeo, 2016:14). Bunun yanında Türkiye'nin İsrail ve Rusya ilişkilerini geliştirmeye yönelik diplomatik çabaların yarattığı işbirliği olanakları çerçevesinde Leviathan doğal gaz alanından Türkiye'ye ulaşacak bir boru hattı ile enerjinin nakledilebileceği İsrail başbakanı Netenyahu tarafından dile getirilmesi medyada geniş yankı buldu. Sözü edilen boru hattı projesi ile yılda 10 milyar bcm doğal gazın taşınacağı beklenmektedir (Sezer, 2017) Böylesi bir projenin gerçekleştirilmesi Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin ileriye taşınması kadar Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının azalması ve enerji tedarikinin çeşitlendirilmesi yoluyla enerji güvenliğine yeni bir boyut getirecektir.

4.Kıbrıs: AB'nin Doğu Akdeniz'deki Enerjiye Erişimi İçin Bir Fırsat

2009 yılından başlayan enerji keşfi çalışmaları çalışmaları sonucunda Noble Energy'nin Kıbrıs karasularında Aphrodithe alanın bulması Kıbrıs ekonomisi ve siyaseti için dönüm noktası olmuştur. Massachusett Teknoloji Enstitüsü tarafından yapılan bir çalışmada bulunan gaz rezervlerinin iç tüketimi karşıladıktan sonra ihraç edilebilecek miktarlarda olduğu belirtilmekte, alandaki doğal gaz rezervlerinin 5 ile 8 trilyon metreküp tutacağı tahmin edilmektedir(Ratner, 2016) Kıbrıs, 2019 yılına kadar bu alanın geliştirilmesi ve gaz ihracatına başlama niyetini açıklamasına rağmen bazı engellerle karşı karşıyadır. Kıbrıs şu anda doğal gaz alt yapısına sahip bir ülke değildir. Doğal gaz alt yapısının olmaması, Aphrodithe alanında üretilecek gazın Kıbrıs için zor ve potansiyel olarak maliyetli olmasına neden olmaktadır. Kıbrıs'ın önünde Avrupa'ya gaz göndermek için ya bir LNG ihracat terminali inşa etmek, ya da komşu ülkelerdeki LNG terminalleri aracılığıyla gazı yönlendirebilmek üzere başlıca iki seçenek bulunmaktadır. Aphrodithe alanını Mısır LNG ihracat terminallerine bağlayan bir boru hattı inşa etmek Kıbrıs'ta bir LNG terminali kurmaktan daha ucuza mal olabilir.

Ancak teknik ve ekonomik zorlukların ötesinde bulunan doğal gazın ekonomik bir değer ifade edebilmesi için çözülmesi gereken siyasal konular daha önemli olarak gündemi oluşturmaya devam etmektedir. Kıbrıs'ın MEB'si (münhasır ekonomik bölge) BM, AB, ABD, Rusya, İsrail, Mısır, Yunanistan ve Lübnan tarafından kabul edilmesine karşılık, Türkiye bunu kabul etmek bir tarafa Kıbrıs Cumhuriyeti'ni de tanımamaktadır. Ayrıca Türkiye adanın yaklaşık %37'sini elinde bulunduran bir ülke

olarak çıkarılacak kaynaklar üzerinde hak iddia etmektedir (Johnson, Ross, Zemenides, 2015:9).

Kıbrıs Rum Kesimi, küresel düzeyde Kıbrıs'ın meşru hükümeti olarak tanınmaktadır ve Avrupa Birliği üyesidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımayı reddetmekte, bunu yerine Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımaktadır. Türkiye Kuzey Kıbrıs'ta 40.000 asker bulundurmaya devam etmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Kıbrıs Rum Kesimi arasında bir federasyon çerçevesinde adayı birleştirme görüşmeleri 2015 yılında hızlanmasına rağmen -bazı iyimser yorumlar yapılsa da- çözüm konusunda bir aşama kaydedilmediği görülmektedir. Türkiye, Aphrodithe alanının mülkiyeti konusunda itiraz etmese de, Kıbrıs'lı Türklere mali fayda sağlamayacak ve "Kıbrıs Sorunu" çözülünceye kadar doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır (Ratner, 2016). Türkiye, Doğu Akdeniz'deki enerji keşiflerine katılmak ve keşfedilecek bu enerjiden pay istemektedir. Nitekim, Kıbrıs Rum Kesiminin tepki göstermesine rağmen 2017 yılının Nisan ayında Türkiye'nin Enerji Bakanı Berat Albayrak tarafından petrol ve doğal gaz aramak için MTA Oruç Gemisinin Akdeniz'de görevlendirildiğini açıklaması büyük yankı uyandırmıştır. Bu konu ile ilgili değerlendirmelerde bulunan TESPAM (Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi) başkanı Oğuzhan Akyener; Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz'deki arama faaliyetlerinin sözde kendilerine ait alanlarda güvenlik sorunlarına yol açacağını belirterek; "Türkiye, Akdeniz'de hidrokarbon aramacılığına yönelerek, Rum Kesimi'nin usulsüz bir şekilde bazı Amerika, Katar, Norveç ve İtalyan şirketleri ile birlikte ihlal ettiği deniz alanlarını sahiplenmiş olacak. Böylelikle olası bir Kıbrıs çözümü kapsamında hak sahibi olduğu deniz alanlarını kaybetmemiş olacak, Rum Yönetimi, adanın güneyindeki 200 milyar metreküp gaz rezervine sahip olduğu düşünülen Aphrodithe alanının geliştirilmesi konusundaki çalışmalarını da ileri bir tarihe ertelemiş olacaktır. Türkiye'nin Akdeniz'deki girişimleri neticesinde ilgili potansiyel alanlarda yeni keşifler yapması, bölgedeki dengeleri değiştirecek" (Milliyet.com, 2017) şeklinde beyanı Türkiye'nin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz bölgesindeki enerji politikaları hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir. Gerçekten Doğu Akdeniz'in enerji görünümünde önemli bir rol oynayacak Kıbrıs ve çevresindeki enerji kaynakları Türkiye'nin enerji diplomasisinde önemli yer tutmaktadır. Türkiye bölgede çıkarılacak doğal gaz dahil diğer kaynakların bütün ada halkına ait olduğunu her fırsatta dile getirmekte (Üstün, 2016:7) ve bu konudaki ısrarını politik söylemleri ve bazen de eylemleriyle ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasından bu tarafa gündeme gelen seçeneklerden biri olarak, İsrail doğal gazının Kıbrıs münhasır ekonomik bölgesi üzerinden geçerek, Türkiye ile İsrail arasında bağlantı oluşturacak bir boru

hattına izin vermeyeceğini ifade etmektedir.

Bütün bu hususlar dikkate alındığında Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'de güven ve işbirliğine dayalı stratejik ittifaklar oluşturulmadan bu enerjiden yararlanmak zordur. Startejik ittifak tanımı önemli bir motivasyon olarak paylaşım kavramını (Theodoulou, 2016) da vurgulamaktadır.

5.Mısır: Bölgedeki Enerjinin Güçlü Oyıncusu

Mısır Afrika ve Ortadoğu'da tarihsel derinliği ve geleneği olan en önemli ülkelerden biridir. 2013 yılında yapılan askeri müdahaleden sonra iç karışıklığı ve sosyal huzursuzlukları gidermek için Mısır yönetiminin büyüme çabası önemli ekonomik sonuçlar vermiş, ve 2015 yılında, Mısır ekonomisi 2010 yılından bu tarafa en hızlı büyümeyi göstermiştir (Ratner, 2016). Mısır, bunun yanında döviz ve enerji sıkıntısı yaşayan bir ülkedir. Mısır büyük bir doğal gaz üreticisi olmasına rağmen, başta hükümet politikaları olmak üzere yerel tüketimin sübvanse edilmesiyle 2015 yılında net bir ithalatçı oldu.

Doğal gaz, Mısır'daki en büyük enerji kaynağıdır ve enerji tüketiminin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Buna ek olarak, 2013 yılında doğal gaz Mısır'ın elektrik üretiminin %77'sinde kullanıldı (Ratner, 2016)

2015 yılının Ağustos ayında İtalyan Eni şirketi, Akdeniz'deki Mısır sularında zengin doğal gaz alanlarının keşfedildiğini açıkladı. Eni şirketi bu alanın bölge için gelecek onyıllar boyunca doğal gaz taleplerini karşılayabilme kapasitesine sahip olduğu yönünde değerlendirmelerde bulundu. Bu durum, darbeyle işbaşına gelen Abdülfettah Sisi hükümetinin üçüncü yılında yerel ve bölgesel olarak büyük yankı uyandırdı. Alan işlevsellik kazandığında, yerel talebi uzun bir süre karşılayabilecek ve böylece enerji harcamaları konusunda daha az para harcanmasını da sağlayacaktır. Mısır'da devam eden siyasal istikrarsızlık, hükümeti daha ihtiyatlı olmaya teşvik edecek ve halkın hayat standardını yükselterek, alt yapı, sağlık ve eğitim konularında yatırımların önünü açabilecektir (Ghafar, 2016:53).

2000'li yılların başlarından 2015'li yıllara kadar doğal gaz ihraç eden bir ülke iken; artan yerel enerji talebi nedeniyle Mısır, bir ABD şirketi aracılığıyla İsrail'den doğal gaz ithal etmeye başladı. Ve o yıllara kadar ürettiği enerjinin bir kısmını İsrail'e ihraç ettiği için ülke içerisinde tartışmalara neden oldu. Tartışmaların odağını doğal gazın İsrail'e çok düşük fiyatlarla ihraç etmesine rağmen, küresel fiyatlarla ithal etmesi oluşturdu.

Mısır karasularındaki yeni keşifler bölgedeki enerji haritasında olduğu kadar potansiyel enerji piyasasında da önemli etkiler yaratabilecektir. Özellikle İsrail'in ürettiği/üreteceği doğal gazın olası alıcıları arasında bulunan Mısır'ın ithalatçı ülke konumundan çıkacak olması, Noble Energy ve Delek grubu arasında bazı sorunlarla karşı karşıya geldi. Keşif haberleri, İsrail borsasında gaz üreticilerinin hisselerinin yoğun bir şekilde satılmasına yol açtı (Ghafar, 2016:55). Muhtemeldir ki Mısır sularındaki yeni keşifler işlerlik kazandığında İsrail üretimine bir ivme kazandıracak ve İsrail'in doğal gaz ihracatına sadece Mısır değil, Kıbrıs ve Türkiye dahil olmak üzere bölgesel bir nitelik kazandıracaktır.

Doğu Akdeniz doğal gazına olan ilgi sadece bölgesel düzeyde değildir. Enerji tedarikçisi ve bu enerjinin mevcut/potansiyel alıcılarını da yakından ilgilendirmektedir. Her ne kadar küresel düzeyde bir etki yaratacağı kabul edilse de bölgede üretilen enerjinin ekonomik ve politik olarak etkileyeceği/etkileneceği ülkeler olan Türkiye, Rusya, ABD ve AB ülkeleri üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

6.Türkiye

Türkiye enerji bakımından zengin bir ülke olmamasına rağmen Orta Doğu ve Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları ve bunların güzergahları dendiğinde ilk akla gelen ve Türkiyesiz herhangi bir projenin hayata geçirilemeyeceği yegâne ülkedir. Bunun da temel nedeni hem bölgesel bir enerji transit merkezi hem de tüketici olarak giderek daha fazla önem kazanmasıdır. ABD merkezli Enerji Enformasyon İdaresi ve diğer veriler (http://middleeastnewservice.com" Turkey:A Future Energy Hub, 2015) de bunu teyit etmektedir. Türkiye'nin son on yılda Dünyanın en hızlı büyüyen ülkelerden biri olduğunu ve enerji tüketimindeki artışın ağırlıklı olarak doğal gazla karşılandığı bir vakadır. Doğal gaz, 2004 yılında 22.1 milyar metreküpten, 2014 yılında 48.6 milyar metreküp olarak iki kat daha fazla tüketildi. Sonuçta Türkiye doğal gaz bakımından Rusya'ya bağımlı olarak büyüdü ki 2014 yılında tükettiği toplam doğal gazın yaklaşık %56'sının Rusya'dan ithal edildiği (World Energy Council, 2016:25) görülmektedir. Türkiye Orta Doğu'daki belirsizlik durumu ve Rusya ile öngörülemeyen ilişkiler nedeniyle potansiyel doğal gaz krizinde kaynakları çeşitlendirmek için önlemler almak yönünde çabalar içerisindedir. Rusya şimdiye kadar Karadeniz ve Ukrayna üzerinden Türkiye'nin en büyük gaz tedarikçisi olmuştur. Ancak Rusya ve Ukrayna arasındaki kriz nedeniyle Ukrayna boru hattının 2019 yılı itibariyle kapatılma ihtimali (Jin, 2016) karşısında Türkiye'nin alternatif planlar

geliştirmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin coğrafi durumu ve konumu enerji kaynaklarına sahip olmamasına rağmen bölgede en önemli aktörler arasında yer almasını da beraberinde getirmektedir.

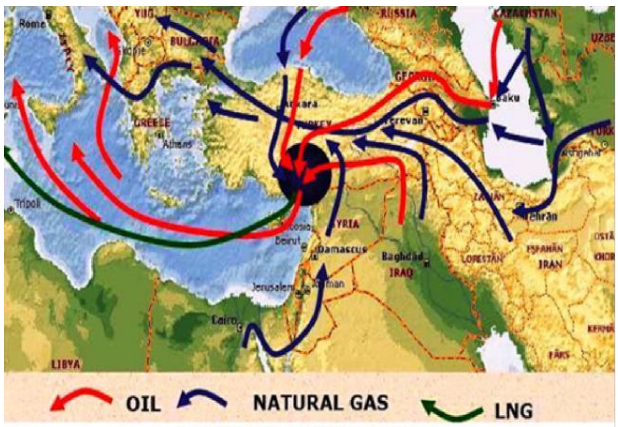

Şekle bakıldığında sadece Doğu Akdeniz bölgesi değil, aynı zamanda Orta Asya ve Rusya'dan gelen enerjinin toplandığı merkez ülke konumundadır.

Türkiye'nin bir enerji transit devleti olma rolünü zayıflatacak politikalara taraf olmak istemeyeceği açıktır. Nitekim, İsrail ve Türk yetkilileri uzun bir süredir doğal gaz boru hattı inşası (ve diğer konular) hakkında görüşmeler yapmaktadırlar. Bu işbirliğinin bir başka nedeni de Rusya'nın Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunmaya başlaması, hem Türkiye'yi hem İsrail'i endişelendirmekten kaynaklanmaktadır. Türkiye, DAEŞ'i bahane ederek Rusya'nın Esad rejimine destek verdiğini söylerken, İsrail, Rusya'nın bölgesel bir hegemonya kurma amacı taşıdığını (Çiçekçi, 2016:44) iddia etmektedir.

Türkiye ve Kıbrıs arasındaki ufak çaptaki anlaşmazlıklar 2011 yılından bu tarafa belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Bununla birlikte 2014 yılında, Türkiye savaş gemilerinden ikisini Kıbrıs'ın münhasır ekonomik bölgesiyle örtüşen alanlara göndermeye karar verdi ve kendi sismik araştırmalarını başlattı. Buna Kıbrıs Rum kesiminin yanında Yunanistan ve Mısır 2014 Kahire Bildirgesinde Türkiye'yi Kıbrıs'taki deniz alanlarında sismik araştırmaları durdurmaya çağırdı. Türkiye de buna tepki olarak Deniz kuvvetlerine Akdeniz'in hidrokarbon zengini bölgelerde savaş gemileri görmeleri durumunda angajman kurallarını uygulamaları talimatının verildiğini açıkladı (Mostafa, 2016).

Her ne kadar Mavi Marmara olayından sonra Türkiye ve İsrail arasında bozulan ilişkiler

düzelmeye doğru bir eğilim gösterse de Kıbrıs, Mısır ve bölgedeki küresel güçler ile bir ittifak yapılması durumunda daha fazla enerji güvenliğini sağlayacak bir "enerji koridoru" açılabilecektir.

7.Rusya

Rusya, hidrokarbon bakımından Dünyanın en büyük ihracatçısı ve en fazla doğal gaz rezervlerini elinde bulunduran ülkedir. Yaklaşık 22 milyon kilometrekarelik çok geniş ve zengin topraklarıyla ve de henüz keşfedilmeyen enerji kaynakları da göz önünde bulundurulduğunda doğal gaz ve petrol sektörü bakımından potansiyeli en fazla olan ülke konumundadır. Bunun yanında üzerinde yer aldığı coğrafi konum sahip olduğu mevcut ve potansiyel enerji ekonomi politiğinde kendisine önemli avantajlar sağlamaktadır. Örneğin Rusya'nın Dünyanın en fazla enerji tüketen iki ülke ile sınırları vardır. Bu ülkeler Çin ve Avrupa Birliği'dir.

Rusya'nın Dünya enerji piyasasındaki konumu, zengin kaynak tabanı tarafından desteklenmektedir. Bol petrol ve gaz rezervleri, Rusya'nın ekonomik amaçları açısından önemli olduğu kadar, politik amaçları için kullanmaktan çekinmeyeceği bir varlıktır (Nowak, 2016:23). Rusya'nın jeopolitik, jeo-ekonomi çok kutuplu ya da her türden yeni emperyalizm oyununu oynayıp oynamamasına bakılmadan, uluslararası alana nüfuz etmesinin en önemli stratejik araçlarından biri olarak enerji politikaları oluşturmaya devam etmektedir. Rusya söyleminin en fazla tekrarlanan konuları arasında Rusya'nın uluslararası alandaki statüsü, BDT ülkeleri ile ilişkileri, Doğu/Batı dünya dengesi enerji ve özellikle doğal gaz politikası belirgin bir yere sahiptir. Enerji stratejisi, Rusya'nın ekonomik stratejisinin önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, Rusya, hem ekonomik, hem güvenlik ve politik hedeflere ulaşabilmek için enerji kaynaklarını bir araç olarak kullanmaktadır. Enerji kaynaklarını politika aracı olarak kullanma becerisine bakıldığında güçlü bir konumda olduğu görülecektir. Nitekim, 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesinden sonra AB ve NATO çevrelerinde Rusya'dan yapılan enerji ithalatı ve enerji güvenliği konusunda tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. AB'nin enerjide büyük ölçüde dışa bağımlılığının ciddi boyutlarda olduğu ve önemli sonuçlar doğuracak nitelikte olduğu (Lidegaard and Bildt, 2014) dile getirilmiştir. AB'nin Rusya'dan ithal ettiği enerjide bağımlılığı petrolde %29, doğal gazda ise %42 civarındadır. Dolayısıyla da Rusya'nın dış pazar bağımlılığı %72'dir. Rusya aslında büyük ölçüde Avrupa pazarına bağlıdır. Gaz ve petrol üretiminin 1/4'ünü Avrupa'ya ihraç etmektedir. Bu da Rusya'nın GSYİH'nin %25'ten fazlasını,

bütçe ve vergi gelirlerinin yaklaşık %50'sinin yanı sıra, yaptığı ihracattan elde ettiği gelirin %70'ini oluşturmaktadır (Nowak, 2016:24).

Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Rusya'nın Doğu Akdeniz'de doğal gazın önemli bir oyuncusu olarak gerek gaz rezervlerine sahip ülkelerle ortaklıklar kurarak, gerekse de Suriye'deki askeri varlığını güçlendirerek en azından enerji güzergahlarını kontrol etmek isteyeceği açıktır. Bu isteğin gerçekleşmesinde Orta Doğu'daki ittifak ve işbirliği konularında henüz bütün ağırlığını koymayan, Dünya ölçeğinde lobi ve sermayeleriyle güçlü İsrail ve O'nun vazgeçilmez müttefiki ABD'nin ve enerji merkezi olma konusunda iddialı olan Türkiye ile ilişkileri belirleyici olacaktır.

8.Avrupa Birliği

Avrupa Birliği enerji üretiminde ve tedarikinde en dezavantajlı ülke/bölge konumundadır. Çünkü AB'nin bulunduğu topraklar hidrokarbon üretimi bakımından en fakir yerlerden biridir. Bu durum beraberinde enerji bakımından dışa bağımlılığı getirmektedir. Avrupa'da krize yol açan Ukrayna ve Rusya arasındaki 2009 yılı anlaşmazlığında AB'nin doğal gaz ithalatının yaklaşık %80'i sadece üç ülkeden (Rusya, Norveç, Cezayir) gerçekleşmekteydi. Benzer şekilde, 2009 yılında AB ham petrol ithalatının neredeyse %60'ı yine üç ülkeden (Rusya, Norveç, Libya) sağlanmaktaydı. Avrupa'nın sınırlı sayıda tedarikçiden gelen enerji ithalatına bağımlı olması, enerji güvenliği konusunda zorluklarla karşılaşması sonucunu doğuracaktır (The East Mediterranean Geopolitical Puzzle and The Risks to Regional Energy Security, 2013). Nitekim AB bu nedenle kendisi için önemli bir kaynak olacak Doğu Akdeniz gaz rezervlerini geliştirme ve Kıbrıs doğal gazını bir boru hattı ile Avrupa kıtasını bağlamak için 2 milyon Euro ayırmıştır. Bu hedeflerin gerçekleşmesi durumunda son yıllardaki %35'lerin üzerindeki Rusya'dan alınan doğal gaza alternatif oluşturulabilecektir. İsrail ve Kıbrıs gazının Avrupa'ya bir boru hattı ile bağlanması bu amacın gerçekleşmesi için en uygun seçeneklerden biridir. Rusya, şüphesiz AB'nin amaçladığı bu projeyi engellemek için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Çünkü Rusya dünyanın en büyük petrol ihracatçılarından biridir ve ekonomisinin %50'si petrol ve gaz ihracatına dayanmaktadır (www.globes.co.il., 2016). AB. 2014-2020 yılları için projeler listesinde yer alan Kıbrıs'tan Yunanistan'a boru hattı ve LNG tesisleri için Avrupa-Asya Doğu Akdeniz koridoruna destek vermesine rağmen, Türkiye'nin karşı çıkması, yatırım eksikliği, yüksek maliyetler, siyasal

belirsizliklerle karşı karşıyadır. Türkiye'nin karşı çıkması Doğu Akdeniz koridorunun Türkiye'nin Güney Doğusu ile Doğu Akdeniz'i birbirine bağlayacak bir boru hattına rakip olabileceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır (De Micco, 2014:20). Türkiye ve AB arasındaki enerji merkezli konular üzerinde henüz bir uzlaşma zemininin oluşturulamaması politik iklimin sertleşmesine de yol açmaktadır.

Avrupa, Doğu Akdeniz'e yakın olması nedeniyle, Doğu Akdeniz'deki doğal gaz üretiminin en mantıklı pazarı durumundadır. Ancak, Avrupa doğal tüketimi 2010 yılından bu tarafa gerileyerek, üretimdeki düşüşün bir kısmını telafi edebilmiştir. 2015 yılında Avrupa'ya yapılan doğal gaz ithalatı %10 daha artarak 2011 yılından 2014 yılına kadar olan ithalattaki düşüşü ortadan kaldırdı. Eğer Doğu Akdeniz doğal gazı Avrupa doğal gaz piyasasına girecek ise, Avrupa geleneksel tedarikçilerinden (Rusya, Norveç, Cezayir), ve aynı zamanda 2016 yılında sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatına başlayan ABD ile ve bu ülkeler kendi aralarında büyük bir rekabetle karşı karşıya kalacaklardır (Ratner, 2016).

9.ABD

ABD kaya gazı üretimindeki artışın bir sonucu olarak dünyadaki en büyük gaz üreticisi olma potansiyeli taşımasına rağmen, yönetim ağırlıklı olarak Rusya gazına bağımlı olan AB ülkeleri için alternatif bir kaynak olarak Doğu Akdeniz gazını görmektedir. ABD'nin 2001 yılında teröre karşı savaşı, öncelikle Irak'ın ve diğer kilit Ortadoğu ülkelerinin geniş petrol alanlarının ABD tarafından kontrol edilmesiyle ilgiliydi. ABD'nin Suriye ile ilgili savaşı daha çok doğal gazın hangi boru hatları üzerinden geniş AB pazarına giden yolun kimin kontrol ettiği ile ilgilidir (Engdahl, 2016).

10.Suriye Savaşı ve Enerji Hatları Sorunu

Suriye'de 11 Mart 2011 yılında başlayan ve Arap Baharı çerçevesinde değerlendirilen iç savaş , daha sonra küresel güçlerin de dahil olmasıyla sosyal kaos, terör, uluslar arası göç krizleri, insan hakları konusunda birçok olumsuz etkiler yaratmıştır. Suriye'de şu anda mevcut olan mücadelenin arka planında enerji hatlarının kimler tarafından nasıl kontrol edileceği ile ilgili bir rekabetin olduğu görülmektedir. Aslında, Suriye üzerinden Basra Körfezi ve Katar doğal gazının 2000'li yıllarda başladığı ileri sürülmektedir. Katar, Suudi Arabistan, Ürdün, Suriye ve Türkiye üzerinden geçecek 10 milyar dolarlık 1500 km.lik bir boru hattı inşa etme konusunda bir teklifte bulundu(Kennedy, 2016).

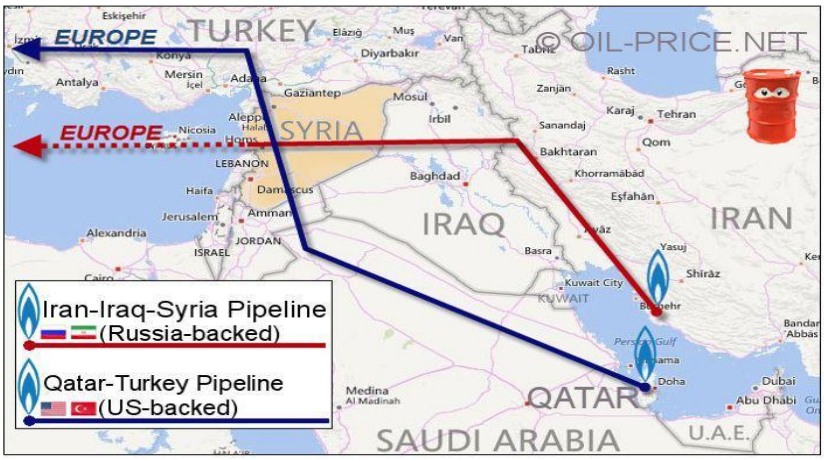

Önerilen boru hattı, Katar'ı Türkiye'deki dağıtım terminalleri yoluyla doğrudan Avrupa piyasalarına bağlayacaktı. Aynı zamanda Katar ile Türkiye arasında inşa edilecek boru hattı, Sünni dünyadaki Körfez krallığına dünya doğal gaz pazarları üzerinde bir hakimiyet kazandıracak ve ABD'nin Arap dünyasındaki en yakın müttefiki Katar'ı güçlendirecekti. Ancak Rusya, Esad Hükümetini destekleyerek ve güçlerini Suriye üslerine kalıcı olarak yerleştirerek, Katar doğal gaz boru hattının geliştirilmesinde önemli bir engel oluşturdu (Durden, 2016). Bazı görüşlere göre Rusya'nın önceliği, Esad rejimini elinde tutmak değil, Ortadoğu'da bir dayanak oluşturmaktı. Böylelikle 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce önemli bir oyuncu olduğu bölgede Rus etkisini yeniden sağlamaktı (Doctorow, 2017). Sebep ne olursa olsun, Rusya'nın bu planı engellemesinde Beşar Esad'ın Ortadoğu'nun doğal gaz tedarikçisi olarak Katar'ı değil, İran'ı Avrupa pazarlarına götürecek alternatif bir boru hattı için İran'la anlaşma imzalaması da önemli rol oynadı (Porter, 2016).

Eğer Katar'ın önerdiği boru hattı üzerinde bir uzlaşma sağlanmış olsaydı tükettiği gazın %30'unu Rusya'dan alan ve enerjiyi politik bir araç olarak kullanmaktan çekinmeyen Rusya'ya karşı AB, daha ucuz enerji sağlayabilecek olmasının yanında enerji güvenliği konusunda rahatlayabilecekti. Bunun yanında Rusya'nın ikinci büyük doğal gaz müşterisi olan Türkiye, Rusya'ya karşı olan enerji bağımlılığını sona erdirmekle kalmayacak, Asya enerjisinin AB pazarlarına getirdiği karlı geçiş merkezi konumunu güçlendirmiş olacaktı(Kennedy, 2016). Şüphesiz, doğal gaz ihracatının %70'ini Avrupa'ya ihraç eden Ruslar, Katar-Türkiye boru hattını varlıklarına karşı bir tehdit olarak görmüşlerdir.

Bütün bu hususlar dikkate alındığında Ortadoğu merkezli enerji savaşının bütün şiddetiyle

sürdüğü görülmektedir. Ayrıca doğal gaz piyasası petrol piyasasına göre daha değişken ve kırılgan bir karakter taşıdığından ülkeler arasındaki sorunlara daha acil çözümler bulunarak doğal gaz keşiflerinin tamamlanması ve ihracat imkanları için gerek güzergahların belirlenmesi gerekse de alt yapı çalışmalarının hızla bitirilmesi gerekmektedir. Bütün bunların yanında alternatif enerji kaynakları için önemli yatırımların yapıldığı, bu konudaki çalışmaların devam ettiği bilinmektedir. Örneğin 2017 yılının Nisan ayı başlarında Almanya Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Gelecek Konseyince desteklenen REN21 tarafından Rapor, 2016 yılı boyunca görüşülen dünyanın her bölgesinden 114 tanınmış enerji uzmanının görüşlerini analiz etmektedir. Bu uzmanlara göre, 2050 yılına kadar %100 yenilenebilir enerjiye ulaşılabileceği (Shaping the Future for %100 Renewable Energy, 2017)konusunda genel bir görüş içerisinde bulundukları görülmektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında Ortadoğu merkezli bölgesel ve küresel enerji savaşının başlıca sebeplerinden birinin de "zaman"lama sorunundan kaynaklandığı görülecektir.

Kaynaklar

ÇİÇEKÇİ, Ceyhun (2016); "Türkiye İsrail Yakınlaşmasının Arka Planı" Ortadoğu, Ocak-Şubat, www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2016113_11ceyhuncicekci.pdf.

DE MİCCO, Pasquale; (2015) "The Prospect of Eastern Medirranean Gas Production: an Alternative Energy Supplier For the EU*?"*, Directorate General for External Policies, Aprıl.

DOCTOROW, Gilbert; (2017) "What Russia Wants-and Expects", https://consortiumnews.com., March 22

DOGUOMAS, Athanasios-FLOUROS, Floro; (2017) "Energy Policy Formulation in İsrael Follwing İts Recent Gas Discoveries", İnternational Journal of Energy Economics and Policy, 7 (1) www.econjournals.com. (Erişim Tarihi:17.03.2017).

DURDEN, Tyler (2016) "The Great Game and Partitioning of Syria", www.zerohedge.com/news/2016-03-22)

El KATİRİ, LAURA and FATTOUH, Bassam; (2014)"*The East Medirrarenan: The Middle East's Last Hydcarbon Frontier"*, Energy in the Medirranean: Promise and Peril?, Joint Report by the Egmont Instıtute and the Atlantic Council, Eds: Sami Andoura and David Karanyi, May.

ENGDAHL, F. William; (2016) "The Syrian Pipeline War: How Russia Trumped USA Energy War in the Mideast", Wed, september 21. (russia-insider.com-node).

GHAFAR, Adel Abdel; (2016) "Egypt's Zohr Gas Discovery: Opportunities and Challenges",Global Energy Debates and The Eastern Mediterranean, Edited by: Ayla Gürel Moran, Harry Tzimitras, Hubert Faustman, Report1 2016, www.fescyprus.org. (Erişim Tarihi: 16.03.2017)

İNDEO, Fabio; (2016) "The Levant Basin: A Jeopolitical Game Changer in the Eastern

Mediterranean?", September 2016, (www.naturalgasworld.com/pdf/Levant/%20İndeo%20EGS...) (Erişim Tarihi:08.03.2017)

JİN, Wang; (2016) "Turkey's Natural Gas War", China.org.cn, April 24.

JOHNSON, Kevin-ROSS, Alex-Zemenides, Endy; (2015) "Natural Gas in the Eastern Medirranean: The Coal and Steel of the 21.Century*",* The Chicago Council on Global Affairs, June.

KARAGİANNİS, Emmanuele; (2016) "Shifting Eastern Mediterranean Alliances*"*, The Middle East Quarterly, Spring.

KENNEDY, F. Robert; (2016) "Another Pipeline War", readersupportednews.org/opinion2/277-75, 29 August.

LİDEGAARD, M. and BİLDT; (2014) "How Ukraine Should Change EU Energy Policy", *Politica.*

Milliyet Gazetesi milliyet.com.tr/oruc-reis-arastırma 21 Nisan 2017

Ministry of National İnfrastucture of İsrael, Energy and Water Resources; "The Natural gas Sector in İsrael*"* http://Energy.gov.il/Englısh/Natural%20Gas/Pages/GxmsMniNGEEconomy.aspx. (erişimTarihi:10.12.2015)

MOSTAFA, Basma; (2016) "Maritime Borders in the Eastern Medirranean", Aprıl, (www.egyptoil-gas.com/publication/maritime...) (Erişim Tarihi:09.03.2017)

NAKHLE, Carole; (2016)"Politics, Economics Still Stifle Eastern Medirranean Gas", www.crystolenergy.com., 10 March. (Erişim Tarihi: 10.03.2017)

NOWAK, Suzanna; (2016) "Russia's Energy Policy:The EU Case", Edited by: Ayla Gürel Moran, Harry Tzimitras, Hubert Faustman,*Global Energy Debates and The Eastern Mediterranean*, Report1 2016, www.fescyprus.org. (Erişim Tarihi: 16.03.2017)

PORTER, Gareth; (2016) "The War Against the Assad is Not a 'Pipeline War'", www.truth-out.org/news/item/37685) September 21

RATNER, Michael; (2016) "Natural Gas Discoveries in the Eastern Medirranean", Congressional Research Service, 15 August 2016.

RETTİG, Elai; (2016) "Obstacles to İsraili Natural Gas Development", Edited by: Ayla Gürel Moran, Harry Tzimitras, Hubert Faustman, *Global Energy Debates and The Eastern Mediterranean,* Report1 2016, www.fescyprus.org. (Erişim Tarihi: 16.03.2017)

ROBERTS, John; (2014) "*The Eastern Medirranaen Energy Conundrum: Options and Challenges",* Energy in the Medirranean: Promise and Peril?, Joint Report by the Egmont Instıtute and the Atlantic Council, Eds: Sami Andoura and David Karanyi, May.

SACHS, Nathan-BOERSMA, Tim (2015) "The Energy Island:İsrael Deals with İts Natural Gas Discoveries", Foreign Policy at Brookings, February. Number:35

SEZER, Aydın; (2017) "Transformed Natural Gas Geostrategy in the Mediterranean: Struggling or Cooperation with Leviathan?" 22 February.

Shaping the Future for %100 Renewable Energy; www.worldfuturecouncil.org/shaping..April 3, 2017.

TAGLIAPIETRA, Simone and ZACHMAN, Georg (2015) "*Egypt: The Catalyst for a New Eastern Medirranean Gas Hub?"*, brugel.org/2015/11/egypt-the-catalyst-for-a-new-eastern-medirranean-gas-

hub.

THEODOULOU, Pavlos (2016) “Cyprus Hydrocarbons: Analysis of the Strategic Development Options*”,* www.eisourcebook.org, 20 February. (Erişim Tarihi:07.03.2016)

ÜSTÜN Nazlı; (2016) *Doğu Akdeniz'de Enerji Politikaları ve Kıbrıs Müzkelerelerine Etkisi, Araştırma Raporu*, Konya Ticaret Odası.

WAİNER, David; (2017) “Huge Gas Finds Can Keep Europa Warm İf the Arguing Stops”, www.bloomberg.com/news articles/2017-02-06/

World Energy Council (2016) World Energy Resources, Unconvential Gas, A Global Phenomenon. www.globes.co.il., 2016

2001 ve 2008 Ekonomik Krizlerinin Türk Kamu Yönetimi Üzerine Etkisi

Ferda Koç, Erdem Özgür, Aydoğan Kutlu

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, E-Posta: ferdakoc44@gmail.com
Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, E-Posta: eozgur76@hotmail.com
Araştırma Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, E-Posta: aydogan.kutlu@gmail.com

Öz

Ekonomik krizler sadece iktisadi değil, aynı zamanda siyasi ve idari sonuçlara da sahip olan olaylardır. Ekonomik krizlerin siyasi ve idari sonuçları, kamu yönetimi üzerinde ciddi etkilere ve dönüşümlere yol açar. Ekonomik krizlerinin yarattığı sosyo-ekonomik sorunları çözmek için şu veya bu biçimde devlete ve onun, toplum içlerine uzanan aygıtı olan kamu yönetimine bir takım görev ve sorumluluklar yüklenir. Bu görev ve sorumluluklar doğrultusunda kamu yönetiminde çeşitli değişim ve reform politikaları oluşturulur. Türkiye de bundan azade değildir.

Türkiye'de de ekonomik krizlerin neden olduğu sosyoekonomik sorunların çözümü kamu yönetiminde kapsamlı değişim ve dönüşüm politikalarıyla aranmıştır. Türkiye'de 2000 sonrası yaşanan iki kriz Türkiye'nin kamu yönetimine yeni görünümler kazandırmıştır. Bu görünümü 2001 Krizi sonrası ve 2008 Krizi olarak iki şekilde ele alacak olursak; 2001 Krizi "devlet başarısızlığı'' olarak görülen bir krizdir. Kriz sonrası devletin düzenleyici rolü ön plana çıkmış, bunun yanında hem özelleştirme hamleleri yoğun olarak görülmüş hem de kamu örgütlenmesi alanında yerelleşme ve bölgeselleşme politikaları uygulamaya konulmuştur. Büyükşehir, belediye, il özel idarelerine yönelik yeni düzenlemelere gidilmiş ve yerel yönetimler önem kazanmıştır. Bunun yanında kalkınma planlaması anlayışından stratejik planlama anlayışına geçilmiştir.

2008 Kriziyle birlikte ise, küresel olarak yeni kamu işletmeciliğinin ve düzenleyici devlet anlayışının ciddi biçimde önem kazandığı bir döneme girilmiştir. Bu dönemde kamu yönetimi alanında merkezileşme yönündeki politikalar yoğun olarak görülmüştür. Buradaki merkezileşme politikası yeni bir tür merkezileşme anlayışıdır. Yani buradaki merkezileşme anlayışı ile vurgulanmak istenen şey siyaset-yönetim ayrımına dayanan hatta siyasete ağırlık veren, gücü siyasetçilerde toplayan anlayıştır. Özellikle ekonomik krizden sonra siyasi iktidarlar başta ekonomi alanında olmak üzere birçok alanda önemli ve kapsayıcı uygulamalara gitmişlerdir. 2008 Krizi sonrasında KHK'lar ile yeni bakanlıklar kurulmuş bunun yanında mevcut bakanlıklara yönelik yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bakan yardımcılığı uygulaması getirilmiştir. KHK'larla birlikte yeni büyükşehirlerin kurulması, il özel idarelerinin (30 tane) kaldırılmasına ve bunların yerine Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın getirilmesine yol açmıştır. Burada kısacası, yerel unsurlar yerine merkezi devlet yapılanması ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmanın ana konusunu, 2001 krizi sonrası Türk kamu yönetiminde yerelleşme ayağının ön plana çıktığı; 2008 krizi sonrasında ise siyasi ve ekonomik etkenlerden dolayı merkezileşme eğiliminin önem kazandığı tezi oluşturmaktadır. Bu tezin odağında, ilk dönemin yerelleşme, ikinci dönemin ise merkezileşme olduğu öne çıkar. Bu çalışmada yerelleşme ve merkezileşmeden ne anlaşılması gerektiğinin açıkça ortaya konulması ve krizlerin sebeplerinin, ortaya çıkışlarının ve sonuçlarının kamu yönetimiyle hangi bağlamlarda ilişkili olduğunun ve merkezileşme ile yerelleşme politikalarına ne tür etkiler doğurduğunun incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu noktadan

hareketle önemli görülen bazı yerli ve yabancı eserler incelenmiş ve bunlardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada daha çok tanımlayıcı araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, 2001 Ekonomik Krizi, 2008 Ekonomik Krizi, Yerelleşme, Merkezileşme

The effect of 2001 and 2008 Economic Crisis On Turkish Public Administration

Abstract

Economic crisis have not only economic, but also political and administrative consequences. The political and administrative results of such economic crisis cause serious changes and effects on public administration. In order to solve socio-economic problems of the economic crises, in one way or another, some tasks and responsibilities are imposed on the state and its public administration as a device that extends into the society. In line with these duties and responsibilities, various change and reform policies are created in public administration. Turkey is no exception to that.

The solution of socio-economic problems caused by economic crises in Turkey has been searched with comprehensive change and transformation policies in public administration. The two economic crisis in Turkey that have been experienced after 2000 have brought new appearances to the public administration. When we consider these appearances in relation to economic crisis, these appearances can be examined as the ones after 2001 economic crisis, and the ones in 2008 economic crisis. The 2001 economic crisis in this respect is seen as "the government failure". After this economic crisis, on the one hand, the regulatory role of the government came into prominence, and on the other hand, a vast amount of privatization was seen, with localization (decentralization) and regionalization in public administration. As such, new regulations were applied to metropolitans, municipalities, and special provincial administration, while the local administrations have gained prominence. At the same time, there had also been a transition to strategical planning from developmental planning.

With 2008 economic crisis, there was a transition to a new era, wherein a new global public management and regulatory government approaches can be seen extensively. In this respect, there was an extensive amount of policies in public administration towards centralization. That is, there was an understanding of collecting power on politics, which was based on the segregation between the politics and the administration. As such, the political powers have gone to important and inclusive practices on many areas, more importantly on economics. After 2008, while new ministries have been established with executive orders, new regulatory arrangements have been made regarding the present ones. As a new arrangement, deputy ministers were adapted to ministries. With executive orders, also new metropolitan municipalities were established, special provincial administrations were removed, and Investment Monitoring and Coordination Agencies were established instead. In short, it is possible to say that centralization of the government came into prominence in place of local actors.

The main subject of this study is therefore the public administration approaches after 2001 economic crisis and 2008 economic crisis; wherein the tendency was towards localization (decentralization) after the 2001 economic crisis, it was towards centralization for the 2008 economic crisis. The aim of this study on the one hand is to reveal what should be understood from centralization and localization (decentralization); and on the other hand is

to discuss the effect of the causes, the emergence and the results of the crisis. Therefore, both the national and international academic resources have been examined by using descriptive research methods.

Key Words: Crise, 2001 Economic Crisis, 2008 Economic Crisis, Localization (decentralization), Centralization.

1.Giriş

Ekonomik kriz, ani veya uzun dönemli bir biçimde, yatırımların yavaşlaması, fiyatların çok yüksek veya çok düşük seviyelerde seyretmesi, işsizliğin artışı gibi ekonominin sağlıklı bir biçimde işleyişini zora sokan koşulların doğduğu durumlar olarak tanımlanabilir. Fakat ekonomik krizler sadece iktisadi değil, aynı zamanda siyasi ve idari sonuçlara da sebep olan olaylardır. Ekonomik krizlerin sebep olduğu siyasi ve idari sonuçlar, kamu yönetimi üzerinde ciddi etkilere ve dönüşümlere yol açmaktadır. Bu etkilere ve dönüşümlere sebep olan koşullara çözüm bulmak amacıyla kamu yönetimine bir takım görev ve sorumluluklar yüklenir. Bu görev ve sorumluluklar yerine getirilmesi amacıyla kamu yönetiminde çeşitli değişim ve reform politikaları oluşturulur.

Türkiye'de kamu yönetimi reformların oluşturulmasında ekonomik krizlerin etkisi bulunmaktadır. Bu durum reformlar üzerinde kırılmalar ve yeni bir değişim dinamiği yaratmıştır. 2000'li yıllarda kamu yönetimi alanındaki değişim hamlelerinde 2001 ve 2008 Krizlerinin etkileri göz ardı edilemez. 2001 Krizi sonrası devletin düzenleyici rolü ön plana çıkarılmış bunun yanında yerelleşme politikaları önem kazanmış, merkezi yönetim alanında daralma gerçekleşmiştir. Özellikle kamu yönetimi işlevlerinin yerelleşmesi vurgulanarak çok odaklı yapılar ön plana çıkartılmıştır. 2008 Krizi sonrası ise kamu yönetiminde yerel unsurlar yerine merkezileşme yönünde politikalar ile yeni bir değişim dalgası içine girilmiştir. KHK'lar ile bakanlık örgütlenmesi düzenleme konusu olmuştur. KHK'lar dışında yeni yerel yönetim düzenlemeleri ile de merkezileşme hamleleri sürdürülmüştür.

Bu çalışmanın ana konusunu, 2001 krizi sonrası Türk kamu yönetiminde yerelleşme ayağının; 2008 krizi sonrasında ise siyasi ve ekonomik etkenlerden dolayı merkezileşme eğilimi oluşturmaktadır. Bu tezin odağında, ilk dönemin yerelleşme, ikinci dönemin ise merkezileşme olduğu öne sürülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada ekonomik krizlerin sebeplerinin, ortaya çıkışlarının ve sonuçlarının kamu yönetimiyle hangi bağlamlarda ilişkili olduğunun ve merkezileşme ile yerelleşme politikalarına ne tür etkiler doğurduğunun incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın planı içinde, ilk olarak 2001 Krizi ve sonrası Türk kamu yönetiminde meydana gelen yerelleşme hamleleri; ardından ise 2008 Krizi ve sonrası merkezileşme eğilimleri irdelenecektir. Çalışma sonuç bölümünde ise, yerelleşme ve merkezileşme eğilimleri toplu olarak değerlendirilecektir.

2.2001 Krizi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkisi

Popüler ve güncel anlamı, genellikle birdenbire meydana gelen bir felaketi, çöküşü ve karar verememe durumunu ima etmesine rağmen, kriz kavramı çok eski ve derinlikli bir anlam menziline sahiptir. Kavramın icadı, eski Yunan tıbbına bağlanır. Yunanlılar sağlığı, vücuttaki dört salgının (balgam, kan, safra ve irin) dengesine bağlıyorlardı ve bu salgılardan herhangi birinin artışı sağlığı bozan bir durum yaratıyordu. İşte kriz sözcüğü, hastanın durumuna göre tedaviye tam olarak hangi zaman diliminde başlanmasına karar vermekle ilgiliydi (Bauman, 2000: 149). Bugün kriz kavramının bu tıp kökenli anlamı hâlâ korunmasına rağmen, "karar verme anı" anlamı genelde aşınmıştır. Nitekim TDK Güncel Sözlük'te kavramın birinci anlamı, "bir organda birdenbire ortaya çıkan fizyolojik bozukluk, akse" olarak tanımlanmıştır. Kavram, tıptan psikolojiye aktarıldığında, "ruhsal bunalım" veya "aşırı istek" anlamlarını kazanırken; kavramın "bunalım, belirsizlik, kritik durum" anlamlarında önce metafor olarak sonradan ise yerleşik bir terim manasında toplumsal olay ve durumlar için kullanılmasıyla "siyasal kriz", "ekonomik kriz" gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.

Kapitalist sistemde kriz kavramı ise, devletin bu sistem içerisinde yerine getirmesi gereken işlevlerin neler olduğu üzerinden şekillenmekte ve sistemin devamlılığı için bu işlevleri yerine getirme kapasitesindeki azalma üzerinden ele alınmaktadır (Habermas,1976: 47). Kapitalist sistem içerisinde yaşanan krizlere yönelik çözüm arayışları genellikle devlete özgülenen işlevlerin dağıtılması, toparlanması veya devlet işlevi konumundan çıkarılması şeklinde pratiğe dökülmektedir. Daha açık bir ifadeyle devlet bir yandan toplumsal düzeni sağlamaya çalışırken diğer bir yandan da sermaye birikimi için uygun koşular yaratma çabası içine girmiştir.

Habermas'ın kapitalist sisteme ilişkin kriz kavramsallaştırması benzer niteliktedir. Habermas (1976), krizleri, sistem bütünlüğünü tehdit eden ve süreklilik gösteren olumsuzluklar olarak açıklamaktadır. Habermas'ın yaklaşımında krizlerin yalnızca ekonomik kriz olarak değil; politik ve kültürel yönleri de belirmektedir. Çünkü krizler başta toplum ve siyaset olmak üzere birçok alanda etkilenmeler yaratan dalgalanmalardır.

Bu tartışmaların ardından Türkiye bağlamına dönülecek olursa 2000'li yıllarda yaşanan 2001 krizi Türkiye'de kamu yönetiminde yeni görünümlere ve dönüşümlere sebebiyet vermiştir. Bu nedenle söz konusu dönüşümleri anlamak için 2001 krizine kısaca göz atmakta fayda görülmektedir.

2001 Krizi Kasım 2000 krizi bir para krizi olup, bu kriz döneminde mali varlıkların fiyatlarında önce yükselme, sonrasında düşme yaşanmış ve devamında mali varlıklardan kaçış başlamıştır. Ayrıca bu krizi tetikleyen en önemli özellik dış sermayenin hızlı bir şekilde ülkeyi terk etmesi ve banka yapılarında ortaya çıkan olumsuzluklardır. 2001 Şubat krizi ise, 2000 Kasım krizinin "Döviz Krizi" şeklinde ortaya çıkan devamı niteliğindedir. Faizin anormal oranlara yükselmesine [143] karşın dövize olan talebin engellenememesi ve Merkez Bankası rezervlerini eritmesine rağmen [144] piyasayı dengede tutamaması sonucu Türk Lirası değer kaybetmeye başlamıştır. İki kriz arasındaki sürenin çok az olması ve Kasım krizinin etkileri geçmeden Şubat 2001 krizinin yaşanması krizleri birbirine bağlamıştır. Görünürdeki başlangıcı siyasi bir gerginlik şeklinde ortaya çıkan Şubat 2001 krizi, anında mali piyasaları ardından da reel sektörü etkileyerek, ekonomik krize dönüşmüştür. Siyasiler arasında cereyan eden bir olumsuzluğun ekonomide kriz şekline dönüşmesinin sebebi ise, ekonominin siyasilerin elinde olması ve onların hal ve hareketlerine göre şekillenmesidir. Dolayısıyla 2001 Şubat krizi öncesi bozuk olan ekonomik yapıya bir de siyasi kriz eklenince krizin etkisi daha da derin olmuştur (Karluk, 2001: 1009-1028). O dönemde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit'in yaşadığı siyasi gerginlik ekonomi içindeki kriz ortamını derinleştirmiştir. Bu siyasi gerginlik piyasalar üzerinde etki yaratmış hisse senetlerinde kayıplar yaşanmıştır. Karluk, bu krizi Türkiye Cumhuriyetin en derin ekonomik krizi olarak vurgulamıştır (Karluk, 2009: 442). Balaban ise 2001 Krizini, ekonomik olmakla birlikte devlete ve politik sisteme ilişkin bir meşruiyet krizi olarak nitelemiştir (Balaban, 2004:8). Kriz döneminde ekonomi ile siyasetin iç içe girmesi, bunun sonucunda oluşan yolsuzluk süreçleri, bunun devamında da kamu kaynaklarının verimsiz kullanımı, kamu harcamalarının gelirlerinden az olmasına sebebiyet vermiştir (Akçay, 2008: 170). Meşruiyet sorununa dönüşen bu dönemde kriz atlatmak için kamu örgütlenmesi stratejisi başlatılmıştır. Kamu örgütlenmesinin yeniden düzenlenmeler ile merkezi yönetim sadece yasalarla belirlenen görevleri yerine getirirken yerel yönetimler genel yetkili hale gelmişlerdir.

[143] Belirtilen dönemde gecelik faiz oranlarının % 6200'lere çıkmış ve ortalama faiz % 4000'ler civari olmuştur.

[144] 20-21 Şubat 2001 tarihlerinde Merkez Bankası 5 milyar dolarlık döviz satışı gerçekleştirmiştir.

2001 Krizi sonrası devletin konumunun belirlenmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Özellikle merkezi örgütlenmenin değişimi yani merkezden uzaklaşma eğilimi yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yerelleşme eğilimine girmiştir. Bu dönemde kamu yönetimi işlevlerinin yerelleşmesi vurgulanarak çok odaklı yapılar ön plana çıkartılmıştır. Bu bağlamda yerelleşme kavramı üzerinde duracak olursak, yerelleşme kavramına yönelik birçok tanım yapılamaktadır. Fakat bu kavramın tanımlanmasında her zaman bir eksiklik yaşanmaktadır. Bu durumun temel nedeni, yerelleşme kavramının yerellik kavramıyla yakın ilişki içerisinde bulunmasıyla ilgilidir.

Yerellik, ilgili literatürde subsidiarite olarak da bilinen ilkenin Türkçe karşılığıdır. Kelime anlamıyla yerellik ilkesi, yedekte olma, destek verme, yardım etme anlamını içermektedir. Sıfat olarak anlamı; bir eylemi, bir davranışı, bir kişiyi veya bir kurumu güçlendiren, onlara yardımcı ve destek olan, yedek ve ikincil anlamına gelmektedir (Karakılçık ve Özcan, 2005: 10). Hizmetlerde halka yakınlık anlamına gelen subsidiarite, aşağıdan-yukarıya doğru yetki aktarımıdır (Güler, 2005: 69). Yerellik, yerelleşmenin tersine yukarıdan aşağıya yetki devri değil, yetkileri önce alt kademeye bırakmaktır (Apan, 2006: 34). Bu ilkeye ilk kez Avrupa Konseyi 15 Ekim 1985'te imzaladığı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın dördüncü maddesinin üçüncü bendinde yer vermiştir (Nadaroğlu, 1998: 70).

Bu çalışma kapsamında yer alan temel kavram olarak yerelleşme ise merkezi yönetimden taşra örgütüne ve yerel yönetimlere veya yarı özerk yönetim örgütlerine ya da özel sektöre kamusal yetki ve sorumlulukların devredilmesidir (Keskin, 2009: 447). Ayman Güler'e göre ise yerelleşme kavramı yukarıdan aşağıya doğru bir yetki aktarımıdır. Yerelleşme 4 türe ayrılır (Güler, 2005: 68); Birincisi; *deconsantration*, merkezden taşra örgütüne yetki devridir. Yetki genişliği[145] diye adlandırılan bir türdür. İkincisi; *devolution*, merkezden-taşra örgütünden yerel yönetimlere yetki devridir. Üçüncüsü; *delegation*, yetkilerin merkezden-taşradan ve yerel yönetimlerden sivil toplum kuruluşlarına devridir. Genellikle sivilleşme olarak adlandırılan türdür. Dördüncü; *özelleştirme*, yetkinin her kademeden özel kesime devridir.

Yukarıda farklı açılardan tanımlanan yerelleşme kavramı kısacası merkezi yönetimin elindeki birçok yetki ve görevin yerel yönetimlere devredilmesi sürecidir (Övgün, 2016: 163). Bu durum özellikle yerelleşme olarak adlandırılan pakete 5227 sayılı Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, Mahalli

[145] Merkezin sahip oldukları yetkilerin en uygun, en hızlı bir şekilde sağlamak amacıyla merkezi hiyarşi içindeki alt birimlere devredilmesidir.

İdareler Kanunu, İl özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu ve Kalkınma Ajansları Kanununda somut bir şekilde dile getirilmiştir.

5227 sayılı Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı (KYTKT), Taslak olarak TBMM Başkanlığına 29 Aralık 2003'te sunulmuştur (Güler, 2005: 79). Toplam 60 maddeden oluşan KYTKT, yasa taslağı iken iki kitap halinde basılmıştır. Prof. Dr. Ömer Dinçer ve Dr. Cevdet Yılmaz'ın birlikte kaleme almış oldukları ilk ciltte, metnin ''felsefi-düşünce gerekçeleri'', II.ciltte ise yasa metninin genel gerekçe madde gerekleri yer almıştır. Bu cilt, Prof. Dr. Ömer Dinçer başkanlığındaki sekiz bürokrat ve bir danışmandan olmak üzere on kişilik bir çalışma grubu tarafından hazırlanmıştır Güler, 2005:81). KYTKT ile hedeflenen merkezi yönetim olmak üzere devletin küçültülmesidir. Buradaki amaç merkez ve yerel arasındaki ilişkinin yeniden belirlenmesi, merkezi yönetimin faaliyet alanının daraltılması ve yetkilerin ademi merkezileşmesidir (Balaban, 2004: 10). Kanun uygulama imkânı bulamamış fakat yerelleşme yönündeki reformların temel belgesi niteliğindeki özelliğini korumuştur. Örneğin 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kalkınma Ajansları Kanunu, Yerel Yönetim Kanunu vb.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile mali yönetim sistemi tamamen değişmiştir. Bununla birlikte yerelleşme açısından önemli adımlar atılmıştır. Öncelikle bütçe ayrımına gidilmiş merkezi, yerel ve sosyal güvenlik olmak üzere üçlü bir ayrım yapılmıştır. Maliye Bakanlığı ve Sayıştay'ın bütçe öncesi izni kaldırılmıştır. Her bir birimin harcama öncesi ön mali kontrolünü kendisi yapması düzenlenmiştir. Bu kanunla kalkınma planlamasından stratejik planlamaya geçilmiştir. Kalkınma planlaması anlayışındaki merkezden tek ve uzun vadeli plan anlayışını yerine her bir kamu kurum ve kuruluşun kendi geleceğini belirleyeceği kısa vadeli değişimler yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte il özel idareleri, büyükşehir belediyeleri ve nüfusu 50.000'in üzerinde olan belediyeler için stratejik plan hazırlama zorunluluğu getirilmiştir (Övgün, 2010: 268). 5018 sayılı kanun yerelleşme reformlarını destekleyen hamleler belgesidir.

Yerelleşme amacıyla yapılan diğer bir düzenleme ise 5449 sayılı Kalkınma Ajansları Kanunudur. İlk olarak 2003 yılındaki 5227 sayılı Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ile dile getirilen ve daha sonraları ise 2006 yılında yasalaşmıştır. Kalkınma Ajanslarının kurulmasındaki amaç bölgesel rekabetin geliştirilmesi, yerel küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet gücünün artırılması ve bununla birlikte yabancı yatırımlar için cazip bölgeler yaratılmasıdır (Övgün, 2010: 269). Ajansların kuruluş gerekçesinde

belirtildiği gibi kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğine dayanan bir sistemdir. Yani yönetişimci bir anlayışa dayanan ve örgütlenmedeki merkezi yönetim anlayışı değiştirmiştir.

2005 yılında hazırlana 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu birlikte ele alınıp değerlendirildiğinde; 5393 sayılı Belediye Kanunu ile birlikte Mülki İdare amirlerinin belediye meclisi kararları üzerindeki yetkisi sınırlandırılmıştır. Kararların tekrar meclise gönderilmesi kaldırılmıştır. Böylece merkezi yönetimin belediye bütçesi ve belediye meclis kararlarının denetlenmesi yetkisi sınırlandırılmıştır. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununda ise ilk defa yerel yönetim birimi için idari ve mali özerklik tanımı yapılmış ve sonrasında ise valinin il genel meclisi başkanlığı görevi son bularak il genel meclisi başkanın meclis üyeleri arasından seçilmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte valinin meclis gündemini belirleme görevi son bulmuştur.

Yerelleşme yönündeki reform uygulamalarındaki diğer bir örnek ise 5355 sayılı Mahalli İdareler Kanunudur. Kuruluşları Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan mahalli idare birlikleri 2005 yılında yasal bir statüye kavuşmuştur. Mahalli İdare Birlikleri, birden fazla mahalli idare birliğinin birlikte görmek üzere kendi aralarında kurdukları kamu tüzel kişiyi ifade eder (5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu,m.3/b). Bu kanunla birlikte birlikler örgütlenme açısından bir yerel yönetim birimi gibi düzenlenerek daha cazip hale getirilmiştir.

Görüldüğü gibi 2001 Krizi, genelde devletin özel olarak da siyasetçilerin başarısızlığı olarak ortaya çıktığı kabul edilmiş ve merkezi devletin ekonomi üzerindeki yetki ve sorumluluklarının yerelleşme ve özelleştirme politikalarıyla azaltılması biçiminde reformlara gerekçe oluşturmuştur.

3.2008 Krizi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkisi

2008 Krizi; ekonomik krizler içerisinde 2008 Krizi, birtakım özellikleri nedeniyle diğer krizlerden ayrışmaktadır. Öncelikle 2008 Krizi, "1929-1933 krizinden bu yana görülmüş en derin krizdir" (Durmuş, 2009: 23). Krizin bu kadar derin olmasının temel sebebi, krizin kökeninde yer alan finansal türev araçların küresel çapta çok yaygın olmasıdır. Bu yüzden kriz, örneğin 1990'lı yıllarda Rusya'da, Uzakdoğu'da vb. başka bölgelerde görülen krizlerden farklı olarak küresel çapta etkili olmuştur. 2008 Krizi'nin bir başka farklılığı, "sermaye birikiminin merkezi ABD'de (ve hemen sonra Avrupa'da) ortaya çıkmış olmasıdır. Böylece kriz kapitalist metropollerin kalbi olan finansal sektörü bütünüyle çökertmiştir. Bu da krizin

kapitalist dünya üzerindeki etkisinin çok daha şiddetli ve çok daha hızlı olmasına neden olmuştur" (Durmuş, 2009: 24).

2008 Ekonomik Krizi, en genel düzeyde, 1980 sonrası finansal serbestleşmenin sonucudur. Çeşitli finansal kuruluşlar, denetimsiz bir serbestlik içinde yüksek risk içeren ipotekli konut (mortgage) kredilerini menkul kıymetler borsalarında tahvile dönüştürerek yüksek kar amacıyla işleme sokmuşlar ve kredilerin bir kısmının geri dönüşsüz olduğu ortaya çıkınca birbirini tetikler biçimde finansal kuruluşların iflasıyla kriz ortaya çıkmıştır.

Kapitalist sistemin merkez ülkelerinde ortaya çıkan kriz, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri de ciddi bir biçimde etkiledi. Bu etki, merkez ülkelerde olduğu gibi finans ve bankacılık sektörleri üzerinden değil, Türkiye ekonomisinin eklemlenmiş olduğu piyasalardaki durgunluğun sirayet etmesiyle, yani "doğrudan reel sektör üzerinden" (Durmuş, 2009: 109) gerçekleşmiştir. "Nitekim Türkiye darbeyi daha ziyade resesyondaki Avrupa üzerinden yemektedir. Çünkü Türkiye, ihracatının %60'ını Avrupa'ya yapmaktadır" (Durmuş, 2009: 110). Avrupa piyasalarındaki durgunluk nedeniyle Türkiye'nin ihracat rakamlarındaki düşüş çok açıktır. 2009 Şubat ayında, 2008 Şubat ayına göre %35 azalma, sanayinin tümünde %38'i, otomotiv ve yan sanayide % 55'i bulmuştur (Durmuş, 2009: 113). Yine Türkiye ekonomisi açısından önemli bir başka husus olan, sıcak para olarak adlandırılan kısa vadeli fon yatırımları, "Ağustos 2008-Ocak 2009 döneminde % 45 oranında ve 40.6 milyar dolar azalarak 48.9 milyar ABD dolarına gerilemiştir" (Durmuş, 2009: 113). Bunların sonucunda büyüme oranları gerilemiş (2006 yılında % 6.9'dan 2007 yılında 4.6'ya, 2008 yılının ikinci çeyreğinde % 2.8'e, üçüncü çeyreğinde % 1.2'ye ve son çeyreğinde % -6,2'ye) ve işsizlik artmıştır (2006 Kasım ayında % 9.6'dan, 2007 Kasım ayında % 10.1'e ve 2008 Kasım ayında % 12.3'e).

2008 Ekonomik Krizi'nin kamu yönetimi açısından en önemli sonucunun 1980 sonrasında neoliberalizmin yerleştirdiği piyasa ezberinin bozulması olduğu söylenebilir. Çünkü serbest piyasanın devlet müdahalesi ve düzenlemesi olmadan kendiliğinden en iyi biçimde çalışacağı ön kabulünden hareketle devlete atfedilen en önemli görev, piyasaların önünü açmak olmuştu. Bunun için serbestleşme, özelleştirme, yerelleştirme gibi bir takım politikalar geliştirilerek devletin ekonomiye müdahalesi mümkün olduğunca kısılmaya çalışıldı. Bu bağlamda 2008 Krizi'nin, piyasaların en gelişkin olduğu merkez-ülkelerde ortaya çıkışı ve derecelendirme kuruluşları, şirketler vb. piyasa aktörlerinin açık ihmal ve sorumsuzluklarının fark edilmesiyle birlikte krizin tamamıyla piyasa dinamikleriyle geliştiği belli oldu.

Ayrıca krizin faturasının muazzam ağırlığı, başta ABD olmak üzere, kapitalist devletlerin kamulaştırma, banka birleştirme ve şirket kurtarma operasyonlarıyla piyasaya müdahalesini zorunlu kıldı.

Bu müdahalelerin esas nedeni, kapitalist birikim rejimi içinde devletin çelişkili konumundan hareketle tespit edilebilir. Devlet, bir yandan sermaye birikimi için uygun koşulları sağlamaya çalışırken diğer yandan da toplumsal düzeni korumaya çalışmaktadır (Balaban, 2004: 7). Dolayısıyla devlet, hem sermaye birikiminin kesilmeden sürmesini hem de toplumsal meşruiyetinin korunmasını sağlamakla mükelleftir. Ekonomik krizler, bu iki çelişkili amacın beraber sürdürülmelerinin zora girdiği anları ifade ederler.

2008 Krizi'nin Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri, Türkiye kapitalizminin devlet-merkezli oluşu ve devletin bu ikili işlevi üzerinden düşünüldüğünde, devletin ve kamu yönetiminin çeşitli politikalar belirleyerek dahil olmasını gerektirmiştir. Bunun kamu yönetimi açısından ilk sonucun ise, "yeni kamu yönetimi yaklaşımı kurumları ile birlikte sorgulanmaya başlaması" (Tosun, 2016: 113) olduğu söylenebilir. Yeni Kamu Yönetimi anlayışı, temelde, devletin ekonomik inisiyatiflerinin piyasa başarısızlığı yarattığı ön kabulünden hareket etmekteydi. Buna göre devlet müdahaleleri azaltılmalı ve kamu yönetiminin verimsiz yapıları, piyasa benzeri yapılar oluşturularak veya piyasa kurumlarıyla işbirliği içinde reformdan geçirilmeliydi. 2008 Krizi'nin bu teşhis ve tedavilerin tam tersi bir biçimde vuku bulması, yani devlet müdahalesinden verimsiz kamu yönetiminden değil, doğrudan denetimsiz piyasa dinamikleri içinde ortaya çıkması, ABD gibi merkez ülkelerden başlayarak bu anlayışın bir tarafa bırakılmasını ve "merkeziyetçi bürokratik yapılara geri dönüşü" (Tosun, 2016: 113) getirdi.

Türkiye'de de kriz-sonrası geliştirilen politikaların, merkezileşme eğilimde olduğu söylenebilir. Merkezileşme kavramını biraz daha açacak olursak; merkez sözcüğü Arapçadan gelip ve kök anlamı "bir nesnenin ya da bir yerin ortasına kazık çakmak'' anlamına gelir (Reyhan, 2007: 10). Merkeziyet ise yetki ve gücün belirli bir noktada yoğunlaştığı yönetim usulüne denir. Aslında bu tanımla merkezileşme kavramına eşit bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkezileşme kavramı ise merkezi idarenin gücünün merkezde toplanmasıdır. Başka bir deyişle bir ülkenin başkentinin karar, yetki ve kaynak dağıtma merkezi olarak görülmesidir (Fedai, 2015: 164). Bu bağlamda, özellikle 6 Nisan 2011 tarih ve 6223 sayılı Kamu Hizmetlerinin Düzenli Verimli ve Etkin Biçimde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlerine İlişkin Konularda Yetki

Kanunu ile yürütme organına tanınan KHK çıkarma yetkisi ve bunun kullanımı çok önemli bir dönüm noktasını işaret eder. Toplamda 35 KHK çıkartılmıştır (Dik, 2017:179). KHK'larda gerçekleşen önemli değişiklikler bakanlıklara ilişkindir. Aile ve sosyal Politikalar Bakanlığı (633 sayılı KHK), Avrupa Birliği Bakanlığı (634 sayılı KHK), Ekonomi Bakanlığı (637 sayılı KHK), Gençlik ve Spor Bakanlığı (638 sayılı KHK), Kalkınma Bakanlığı (641 sayılı KHK)[146]. Bazı bakanlıklarda birleştirilerek isim değiştirilmiştir. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (635 sayılı KHK), Çevre, Orman ve Şehircilik Bakanlığı (636 sayılı KHK), Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (639 sayılı KHK) yeniden düzenlenerek oluşturulmuş bakanlıklardır.

KHK ile bakanlık sisteminin değişmesi ile birlikte 1946'dan beri varlığını koruyan devlet bakanlığı uygulaması kaldırılmış, 643 sayılı KHK ile bakan yardımcılığı kurulmuştur. Bakan yardımcılığı istisnai memurluk olup, bakana bağlı ve sorumlu, görev süresi hükümetin görev suresiyle sınırlı olmuştur. Yine 643 sayılı KHK ile başbakan yardımcılığı yeniden düzenlenmiştir. Yapılan değişiklik ile başbakan yardımcısı güçlenerek ekonomi yönetiminin karargâhı durumuna gelmiştir. Merkez Bankası, Sermaye Piyasası Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu vb. gibi ekonominin önemli kurumsal birimleri üzerinde sorumlu hale gelmiştir (Kayıkçı, 2013: 36).

Merkezileşme yönündeki atılan başka bir adım ise 2012 çıkarılmış olan 6360 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunudur. Bu kanunla birlikte büyükşehir belediyelerine yönelik büyük değişiklikler olmuştur. Bu kanun çıkarılma gerekçelerinden biri kaynakların daha etkin kullanımı ve kaynak israfını önlemeye yöneliktir. Bu durumun göz önüne alındığında ekonomik gerekçeler ön plana çıkarılmıştır. Ekonomik gerekçelerin devamını siyasi gerekçeler izlemiştir. Bu kanunla birlikte belde belediyeleri kapatılarak büyükşehir ilçe belediyelerine bağlanmıştır. Bu durumun yanı sıra büyükşehir belediyelerin kurulduğu illerde valiye bağlı Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur. Bu durum ise merkezileşmenin siyasi ayağı oluşturmuştur. Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile yapılan diğer bir değişiklik ise köylerin tüzel kişilikleri kaldırılarak mahalle olarak büyükşehir belediyelerine bağlanmıştır. Bu durum hem orada yaşayan halkın il ve ilçe merkezlerine yerleşmesine hem de oradaki arazilerin rant alanları oluşturulmasına yol açmıştır (Övgün, 2016: 171).

[146] 641 sayılı KHK ile oluşturulan Kalkınma Bakanlığı Devlet Planlama Teşkilatı'nın üzerine kurulmuştur. Kalkınma Bakanlığı merkezi düzeyde politika üretme ve bölgesel düzeyde koordinasyon sağlama rolü olmuştur. Bakanlık kalkınma ajansları üzerinde şemsiye görevi üstlenmiş ve bununla birlikte ajanslar bakanlığa bağlanmıştır.

Merkezileşmenin bir başka yönü olarak siyasi merkezileşmeye de dikkat çekmek gerekir. Türkiye'nin iç siyasi dinamiklerinin belirlediği tartışmalar içinde MİT Kanunu'nda ve HSYK Kanunu'nda yapılan değişiklikler, Devlet Sırları Kanunu gibi düzenlemeler ile siyasi merkezileşmenin daha da ileriye taşındığı söylenebilir. Öte yandan bu siyasi merkezileşmenin, ekonomi açısından tamamen ilgisiz olduğu söylenemez. Zira iktidardaki AKP yönetiminin ekonomi yönetimini, devlet yöneticilerin doğrudan yönetimine muhtaç gördükleri, bu nedenle örneğin asla teknik/teknokratik bir yapı olarak kabul etmedikleri de bilinen bir husustur.

Sonuç olarak, 2008 Krizi'nin zorunlu kıldığı merkezileşme ve ekonomi alanının devlet tarafından yeniden düzenlenmesi görevi ile Türkiye'de iktidardaki AKP yönetiminin 2010 sonrasında duyduğu siyasi merkezileşme ihtiyacının çakıştığı, bu nedenle gayet belirgin bir merkezileşme dinamiğinin halen mevcut olduğu söylenebilir.

4.Sonuç

Türkiye'de 2001 Krizi yalnızca ekonomik bir kriz değil, bunun yanında siyasal bir kriz yani bir meşruiyet krizi olarak yaşanmıştır. Çünkü siyasi istikrarsızlık, kamu borç yükü vb. devletin başarısızlığı olarak ortaya görülmüştür. 2003 yılındaki 5227 sayılı Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı bu krizi atlatma stratejisi olarak öne sürülmüştür. Bu kanun tasarısı ile hedeflenen şey; Türkiye'nin kamu yönetimi için yeni bir model sunmaktır. Her ne kadar Kanun uygulama imkânı bulamamış olsa da, yerelleşme yönündeki reformların temel belgesi, kılavuz metni olma niteliğini korumuştur. Örneğin 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kalkınma Ajansları Kanunu, Yerel Yönetim Kanunu ile yerele geniş yetkiler aktarılması, bir yandan sermaye birikimi sürecini yeni kanallar açılması bir yandan merkezi yönetimin tek meşruiyet kaynağı olmaktan çıkarılmasının yolu açılmıştır.

2008 Krizi ile birlikte ise yerelleşme olgusu adeta kendini merkezileşme olgusu eğilimine bırakmıştır. Bu eğilimi meşrulaştıran ve kabul edilebilir kılan temel olgulardan biri, 2008 Krizi olmuştur. 2008 Krizi, tüm dünyada, piyasaların denetimsiz ve hiçbir düzenleme olmadan en iyi biçimde işleyebilecekleri ezberini bozarak devlet müdahalelerini ve denetimlerini zorunlu kılmıştır. Bu durumun, Türkiye'de de devletin, özellikle de siyasal iradenin ekonomi yönetimini yeniden örgütleyip merkezileştirmesinde sivil toplumun ve piyasaların direnç göstermesinin önünü aldığını söyleyebiliriz. Böylece siyasal iktidarın 2010 sonrasında -gerekçeleri bu makalenin konusu dışında olan- siyasal

merkezileşme iradesiyle örtüşmüş ve ekonominin merkezileşmesi pek bir tartışma olmadan ilerlemiştir. Bu bağlamda, ekonominin eşgüdümü ve yönetimi açısından Ekonomi, Kalkınma, Avrupa Birliği ve Gümrük ve Ticaret Bakanlıkları kurulmuş; Başbakan Yardımcılığı makamı tesis edilmiştir. Yönetsel biçimin değişmeden siyasi merkezileşmenin güçlendirildiği de iddia edilebilir. Bağımsız İdari Otoritelerin ilgili bakanlıklara bağlanmaları ve yerelde Büyükşehir belediyelerinin il özel idarelerinin yetki ve görevlerini kapsayarak ve yerellik (subsidiarite) ilkesinin hilafına köy ve beldelerin tüzel kişiliklerine son vererek yeniden düzenlenmeleri de merkezileşmenin bir başka biçimi olarak kabul edilebilir.

Kaynaklar

5355 sayılı 26.05.2005 tarihli Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5355.pdf (Erişim Tarihi: 25.04.2017).

AKÇAY, Ümit; (2008), *Merkez Bankasının Bağımsızlaşmasının Ekonomi politiği: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

APAN, Ahmet, ‘’AB Mevzuatında Yerellik (Subsidiarity)’’, *Türk İdare Dergisi,* 450, (2006), s.29-42.

GÜLER, Birgül Ayman; (2005), *Devlette Reform Yazıları*, Paragraf Yayınevi, Ankara.

BALABAN, Osman, ‘’Krizden Kaçış, Krize Kaçış: Türkiye’de Kamu Yönetimi Reformu’’, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt:13, Sayı 4, (Ekim 2004), ss.5-18.

BAUMAN, Zygmund; (2000), *Siyaset Arayışı*, Metis Yayınları, İstanbul.

DURMUŞ, Mustafa (2009), *Kapitalizmin Krizi: 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, Tan Yayınları, Ankara.

DİK, Esra ; (2017), *Türkiye’de Bakanlık Sisteminin Geleceği*, İmge Kitabevi, Ankara.

KESKİN, Nuray Ertürk; (2009), *Türkiye’de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi,* Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.

FEDAİ, Recep; (2015), *AKP Nasıl Yönetti? (2002-2015)*, Derleyen: Barış Övgün, Nika Yayınevi, Ankara, ss.5-18.

HABERMAS, Jürgen; (1976), *Legitimation Crisis,* Heineman, London.

KARAKILÇIK, Yusuf ve Ayşe ÖZCAN(2005), “Yerellik (Subsidiarite) İlkesinin Türk Yerel Yönetim Dizgesinde Uygulanabilirliğinin İrdelenmesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt:14, Sayı 4, ss.5-33.

KARLUK, Rıdvan, “ Küresel Dünyada Ekonomik Kriz”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt: II, Sayı:42, Yıl:7, (Kasım-Aralık 2001), ss.1009-1028.

KARLUK, Rıdvan; (2009), *Türkiye Ekonomisi*, Beta Yayınları, İstanbul.

KAYIKÇI, Sabrina,'' 643 sayılı Kanun Hükmünde Kararname Çerçevesinde Türkiye'de Bakanlık Örgütlenmesinde Yeniden Yapılanma'', *Amme İdaresi Dergisi,* Cilt 47, Sayı:1, (Mart 2013), ss.23-51.

NADAROĞLU, Halil; (1998), *Mahalli İdareler*, Beta Basım, İstanbul.

ÖVGÜN, Barış; (2010), *Devlet ve Planlama*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

ÖVGÜN, Barış;(2016), ''Kamu Yönetimi Reformunda Bir Açmaz: Yerelleşme mi, Merkezileşme mi?'', *Mülkiye Dergisi*, 40(3), ss.159-179.

REYHAN, Cenk; (2007), *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik*, İmge Kitabevi, Ankara.

TOSUN, İlkay,''Türk Kamu Yönetiminde Değişimin İtici Gücü: 2001 ve 2008 Krizleri'', *Kamu Yönetiminde Değişimin Yönü ve Etkileri 13.KAYFOR Kamu Yönetimi Kongresi,* Konya, (2016), ss.104-119.

Türkiye'de 1980'den Sonra Yaşanan Krizlerin Toplumun Gelecekle İlgili Beklentilerine Etkileri (Diyarbakır İli Örneği)

Gülistan KABA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, gulistankaba@gmail.com

Öz

Kriz; beklenmedik bir anda ortaya çıkan, ortaya çıktığı yerin mevcut durumunu değiştiren ve beklenmedik bir anda ortaya çıktığı için de müdahale etmekte genellikle geç kalınan şiddetli dalgalanmalar durumudur. Ekonomik kriz yaşanan toplumlarda, gelecekle ilgili beklentiler iktidarda olan hükümetin tutumuna göre olumlu veya olumsuz etkilenir. Bu çalışmamızda 1980 yılı ve sonrasında ülkemizde yaşanan ekonomik krizlerin incelemesini ve bu krizlerin gelecekle ilgili beklentileri ne yönde etkilediğini Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren örneklem firma grubu ile yapılan mülakat verilerinden yararlanarak açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Krizlerin Etkileri, Türkiye Ekonomisi

The Crisis Late After 1980 In Turkey The Effects Of Society On The Expectations About The Future (Diyarbakir Province Case)

Abstract

Crisis; It is a violent fluctuation that usually occurs at an unexpected moment that changes the current state of the place where it emerges and is usually late to intervene because it emerges unexpectedly. In societies experiencing economic crises, expectations about the future are affected positively or negatively by the government's attitude in power. In this study, we will examine the economic crises experienced in our country during and after 1980 and how these crises affected the expectations about the future by exploiting the interview data with the sampling group operating in the Diyarbakır Organized Industrial Zone.

Keywords: Economic Crisis, Effects of Crisis, Economy of Turkey

Giriş

Ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına neden olan pek çok etken vardır. Ekonomik krizler; dış borçlar, enflasyon oranlarındaki dengesiz değişimler, işsizlik, finans sektöründeki başarısızlıklar, para ve maliye politikalarının amaçlarına uygun kullanılmaması gibi makroekonomik aktörlerin değişmesinden kaynaklanırlar. Bunlardan herhangi birinde meydana gelen bir dengesizlik durumu ekonominin tamamını etkileyebilmektedir. Üreticiler, tüketiciler, siyasi karar mekanizmaları, çalışanlar, GSMH, gelir dağılımı, faiz oranları gibi aktörler krizlerden olumsuz etkilenirler. 1990'lı yıllardan sonra dünya hızla küreselleşmiş ve bu küreselleşmenin etkileri ekonomide de kendini göstermiştir. Ülkelerin ekonomik ilişkileri ve geçmişleri çok eskiye dayansa da küreselleşmeyle birlikte bu ilişkiler daha sık ve güvenilir hale gelmiştir. Bu yüzden bir ülkenin ekonomisinde meydana gelen ekonomik krizler, dalga etkisi yaratarak küreselleşen diğer ekonomileri de etkileri altına alırlar.

Her ekonomide genişleme-durgunluk-daralma dönemleri birbirini takip eder ve daralma döneminde takılı kalan ekonomilerde ekonomik kriz kaçınılmaz son olur. Yaşanan bu ekonomik krizlerden bazı ekonomiler kârlı çıkarken bazıları da daha kötü mali tablolar çizerler. Ekonomik krizlerin olumsuz etkilerini en aza indirgemek veya bu olumsuz etkileri fırsata dönüştürmek için hükümetler tarafından istikrar programları, IMF ve Dünya Bankası gibi güvenilir kurumların desteğiyle hazırlanır. Hazırlanan istikrar programları çerçevesinde ekonominin makroekonomik menfaatleri gözetilerek iyileştirme ve geliştirmeler yapmak amaçlanır. Ülkemizde 1980 sonrasında liberal iktisat politikaları uygulanmaya konulmuş ve böylece Türkiye ekonomisinde köklü bir değişim ve dönüşüm süreci başlamıştır. Bu dönemde kamusal alanda artan açıkların finanse edilmesi için genellikle iç borçlanmaya gidilmiş, ancak bu borçlar hükümet tarafından ödenememiş ve bu borçlar da devlet bankalarına yüklenmiştir. Ortaya çıkan bu dengesizlik durumu ekonominin ve de hükümetin istikrarsızlığından kaynaklanmaktadır.

Ekonomik krizlerin toplumun gelecekle ilgili beklentilerini nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikle ilk bölümde 1980 sonrasında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlere değinilecek, ikinci bölümde Diyarbakır ilinin genel ekonomik yapısına yer verilecek ve üçüncü bölümde ise Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinde yapılan krizlerin toplumu nasıl

etkilediği konulu mülakat verileri; bu firmalarla yapılan görüşmelerde elde edilen verilerden yararlanılarak açıklanacaktır.

1. Türkiye'de 1980'den Sonra Yaşanan Ekonomik Krizler

1.1.1980 Öncesi ve Sonrası Genel Durum

Ülkemiz geçmişten günümüze genellikle hammadde ihracatçısı ve mamul madde ithalatçısı olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu durumu tersine çevirmek isteyen karar birimleri iç piyasayı korumaya yönelik politikalar uygulamış ve devlet eliyle milli sanayileşme adımlarını atmaya başlamışlardır. Devlet tarafından atılan bu ilk adımlar, ilk dönemlerde verimli olmuştur. Ancak daha sonra liberal dış ticaret rejimiyle dış dengenin sağlanamadığı anlaşılmış, ülkeye doğrudan yabancı sermaye aşılanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ülkeye yabancı sermaye girişini artırmak için 1954 yılına geldiğimizde "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" çıkarılmış, ancak buna rağmen ülkemize 1990'lı yılların sonuna kadar hedeflenen oranda yabancı sermaye girişi gerçekleşememiştir (Güven, 2008: 77).

1980'li yıllara geldiğimizde ekonomimizde köklü değişimler olmuş ve devrim niteliğinde kararlar alınmıştır. 1980 öncesinde iç piyasaya yönelik ithal ikameci büyüme stratejileri uygulanırken 1980 sonrasında bu durumun tam tersi politikalar benimsenip uygulanmaya başlanmıştır. 12 Kasım 1979'da göreve gelen dönemin başbakanı Süleyman Demirel; yeni bir istikrar programı hazırlama görevini, Başbakanlık Müsteşarlığı görevine atadığı Turgut Özal'a vermiştir. Turgut Özal "24 Ocak 1980 Kararları" adıyla anılan bir istikrar paketi hazırlamış ve hükümete sunmuştur. 24 Ocak kararlarıyla ekonominin dışa açılması amaçlanıyor ve araç olarak da "piyasa ekonomisi" kullanılıyor (Başkaya, 1986: 251). Turgut Özal'ın hazırlamış olduğu bu paket Türkiye ekonomisi için milat sayılabilir. 24 Ocak paketinin içerisinde yer alan kararlar şunlardır:

- IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kurumların iktisatçıları tarafından hazırlanan Washington Konsensüsü, Neo-liberal iktisat politikalarını içermekte ve bu kurumlar tarafından gelişmekte olan ülkelere bu Neo-liberal iktisat politikaları dayatılmaktadır (Boratav, 2016: 150). 24 Ocak kararlarının ana teması da Neo-liberal iktisat politikalarının önemidir.
- Dış ticaret serbestleştirilmiş ve özellikle mamul madde ihracına yönelik ekonomik büyüme hedeflenmiştir.

- Enerji, gübre ve ulaşım haricindeki sübvansiyonlar kaldırılmış; çiftçilerden alınan ürünlerin desteklemeleri sınırlandırılmıştır.
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri özelleştirilmeye başlanmış ve devlete bağlı kalan KİT'lerde üretilen ürünlerin fiyatı serbest bırakılmıştır.
- Ülkeye yabancı sermaye girişinin artırılması ve faiz oranlarının serbest bırakılması amaçlanmıştır.
- Yüksek oranlı devalüasyonlar gerçekleştirilmiş ve serbest döviz kuru uygulamasına geçilmiştir. (1$ = 46 Lira iken 1$ = 70 Lira olmuştur.)
- İşçi ve memur ücretleri düşürülerek elde edilen emek maliyeti avantajıyla üretim ve ihracat artışı hedeflenmiştir.
- İhracat artışını teşvik etmek için ihracatçı firmalara; ihracatta vergi iadesi, üretici ihracatçıların ham madde ithalatında vergi muafiyetleri, düşük faizli krediler gibi kolaylıklar sunulmuştur.
- 24 Ocak 1980'le uygulamaya geçen iktisat politikaları 1980-1988 yılları arasında bütünlük ve süreklilik taşımıştır.
- Bütçe açıkları ve dış açıklar kapatılmaya çalışılmıştır.
- Vergi reformları yapılmıştır.
- Günlük kur uygulamasına geçilmiştir.

Bu dönemde ihracat rakamlarında meydana gelen olumlu gelişme ve oransal artışlar Türk Lirasının diğer paralar karşısında yüksek oranlarda devalüe edilmesinden kaynaklanmaktadır. 1980 yılında siyasi istikrarsızlık, ekonomik nedenler, uluslararası siyasi ilişkiler ve güvenliğin yeterince sağlanamaması gibi bahaneler gerekçe gösterilerek 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleştirilmiştir. Bu askeri darbenin ardından 24 Ocak Kararları uygulamaya geçebilmiştir. 1980'de uygulamaya konulan ekonomik programın ana yönelişi, Türkiye'yi, henüz bir sanayi toplumu aşamasını tamamlamadan, ileri sanayi ülkelerinin egemen olduğu dünya ekonomik sistemiyle zorunlu bir eklemlenmeye itmekti. Türkiye, 1980-88 döneminde dünyayla ticaret yoluyla bütünleşmeye, 1989 sonrasında ise finansal serbestleşme yoluyla bütünleşmeye zorlandı. Her ikisinin sonuçları da, yüksek toplumsal maliyetler ve büyük ekonomik tökezlemeler olarak ortaya çıktı (Karpat, 2014). Finansal sistemde serbestleşme; vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbestleşmesiyle başlamıştır (Boratav, 2016: 153). Bu durumun üzerine

1982'li yıllarda banker sayısında büyük bir artış görülmüş ve bu bankerler kendi aralarında faiz rekabetine girmişlerdir. Bankerlerin giriştiği bu rekabet olumsuz sonuçlar doğurarak 1982 yılında Bankerler Krizinin patlak vermesine neden olmuştur.

1.2.1982 Bankerler Krizi

Bankerler Krizinin ortaya çıkmasında 24 Ocak Kararlarının etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüdedir. Hızlı bir şekilde sermaye birikiminin sağlanması için Özal tarafından verilen serbest faiz politikası kararı, gerçekleşen bu krizin ana çıkış noktasıdır. Kıymetli evrakların (hisse senedi, çek, bono, tahvil…) tahvillerini kendi borç senetleriyle birlikte piyasaya sunan bankerler; elde ettikleri paralarla ancak eski borçlarını kapatabilmişlerdir. Faizler serbest bırakılırken daraltıcı para politikalarının uygulanması; reel ve nominal faiz oranlarında artışa neden olmuştur. (Kazgan, 2009: 135). Bu durum çok uzun sürmemiş ve 1982 ortalarında Bankerler Krizi patlak verdi. Kastelli, Meban gibi bankerler batarken, İstanbulbank, Hisarbank, Odibank gibi birkaç küçük bankayı da beraberlerinde batırmışlardır (Boratav, 2016: 153).

Bu dikkat çekici krizin ardından Turgut Özal hükümetteki Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden ayrılmış ve 13 Aralık 1983 yılında "başbakan" olarak geri dönmüştür. Turgut Özal'ın bu kez başbakan sıfatıyla hükümete geri dönmesiyle aldığı ilk karar finansal serbestliğin sınırlandırılması olmuştur. 1983 yılının sonlarında faizleri belirleme yetkisi Merkez Bankasının denetimi ve inisiyatifine bırakılmıştır.

1.3.1994 Krizi ve 5 Nisan 1994 kararları

1990'lı yılların başında dünyada hızla gelişen olgu küreselleşmedir. Küreselleşmenin insanlara sunduğu nimetler yanında bir de külfetleri vardır. Bu külfetlerden biri de kuşkusuz ki herhangi bir ekonomide baş gösteren bir ekonomik krizin diğer ekonomileri de etkisi altına aldığı gerçeğidir. 1990 Körfez Krizinde uygulamak zorunda kaldığımız ambargo ile Kerkük-Yumurtalık Boru Hattını kapatmamız üzerine Irak'tan kazandığımız bu gelir kalemi olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanında cari işlemler açığı, enflasyon, döviz kuru, kamu borçlanma gereği, maaş ve ücretler gibi makro argümanlarda düzensiz artışlar yaşanırken ihracatta ve tarımsal üretimde de azalışlar olmuştur. 1989 yılı, 1991 sonuna kadar süren ve 1994'te tekrar şiddetli bir krizle noktalanan dört yıllık bir sürecin hazırlandığı yıl olmuştur. GSMH'nın yıllık büyüme hızı % 2'nin altında kalırken, enflasyon biraz yavaşlamış olsa da yine % 60'ı aşmıştır. Kamu kesimi açıkları ise artmıştır (Kazgan, 2006:148). 1993 yılının ortalarında

siyasi otorite kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve kısa dönemde uygulanacak politikaların faiz oranlarını düşürme amacı taşıyacağını açıklamaya başladı. Bu aşamada ekonomiye likidite enjekte edilmeye başlandı ancak yüksek likidite ve düşmesi beklenen döviz talebini hızla artırmaya başladı. Diğer yandan yüksek cari açık da devalüasyon beklentilerini kamçılamakta ve döviz talebini artırıcı işlev görmekteydi (Turan, 2011: 63). Bu makroekonomik argümanlardaki değişiklik yönlerine baktığımızda 1994 Krizinin bir finans krizi olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Durum böyle olunca hükümetin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. Tansu Çiller hükümeti döneminde IMF destekli ve ilk hedefi mali piyasalardaki istikrarı sağlamak olan bir istikrar paketi hazırlanmıştır. IMF ile Stand-By anlaşması yapılmış ve bu anlaşma dahilinde IMF'den yaklaşık 742 milyon $ lık, geri ödemesi 5 taksit olacak şekilde kredi alınmıştır. 5 Nisan 1994 Kararları olarak andığımız bu paketin amaçları şunlardır:

- Enflasyonist baskıyı azaltmak ve ekonomide istikrarı yeniden sağlamak
- Merkez Bankasının özerkleştirilmesi
- Kamu giderlerini azaltıp kamu gelirlerini artırmak
- Vergi kaçakçılığının önlenmesi
- Döviz kurunun, hedeflenen enflasyon oranı ile uyumunun sağlanması
- Repo işlemlerine ilişkin yeni düzenlemeler
- Tarımsal desteklemeleri, ürünlerin dünya fiyatları ortalamasına göre belirlemek
- Özelleştirmelere hız kazandırılması
- "Belediye Gelirleri Kanunu" nun düzenlenmesidir.

5 Nisan kararları iki bölümden oluşmaktadır. Konjonktürel nitelikte olan ilk bölümde; döviz kuru, ücret, fiyat politikaları, merkez bankası ve bankacılık sektörü, sermaye piyasası ile kamu sektörüne yönelik önlemler, tarımsal destekleme politikaları, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemler yer almaktadır. Kamu sektörüne yönelik önlemler; kamu sektörü, kamu sektörü borçlanma gereği ve finansmanına ilişkindir. İkinci bölüm olan yapısal düzenlemeler bölümünde ise; özelleştirmeler, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler ile sosyal güvenlik kuruluşları reformu düzenlenmiştir (Karluk, 2005: 414). Uygulamaya konulan bu kararların sonucunda; program planlandığı sürede uygulamaya konulamadı ve

halkın gözünde kredibilitesi azaldı. Bunun yanında hükümet de kendi içinde anlaşmazlıklar yaşadı ve uygulama aşamasında kararlı davranamadı. 1994 yılı içinde herhangi bir özelleştirme olmadı ve bu istikrar programı ekonomimizde stagflasyona neden oldu. Ekonomik kriz ve istikrar programı halkın refah düzeyini azalttı ve bu durumdan en çok işçi sınıfı etkilendi. 1994 istikrar programına uzun vadede sadık kalınamadı ve sadece 1994 yılı içinde bu amaçlar kararlılıkla uygulamaya konulabildi. Kısa dönemde mali piyasalarda istikrar sağlanırken reform gerektiren alanlarda uzun dönemde kayda değer bir değişim görülmedi. Para ve döviz kuru politikalarında kısa sürelide olsa başarılı sonuçlar alınmasına rağmen ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda diğer hedeflere ulaşılamadığı görülmüştür (Fırat, 2009: 508). Bu yüzden 1995 yılının ikinci yarısında yaşanan hükümet buhranının da etkisiyle 27 Aralık 1995'de erken seçim kararı alındı.

1.4.Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisi ve dünya ekonomilerinin kötü gidişatı 2000'lere de yansımıştır. 1999'da IMF ile yapılan Stand-by anlaşması, ülkemizin milenyuma nasıl bir ortamda girdiği hakkında bize ışık tutar. 2000'li yıllar, finansal krizlerin ekonomilerin reel kesimlerinin yanı sıra siyasal ve toplumsal boyutta da önemli ölçüde olumsuzluklarla sonuçlanabileceğini ortaya koyan ciddi krizlerle başladı. 2000-2001 döneminde Türkiye'de yaşanan krizin etkileri ekonomik daralma ile sınırlı kalırken, hemen hemen aynı dönemlerde Arjantin'de patlak veren kriz toplumun bütün katmanlarını etkileyen sosyal patlamalara kapı araladı. Her iki ülkede de krizlerin kökeninde yatan faktörler; yapısal ve makroekonomik sorunlar, finansal sistemin (özellikle bankacılık sisteminin) sorunları, sabit kur uygulamaları (Arjantin'de para kurulu), yabancı sermaye girişlerinin ve liberalizasyonun yarattığı sorunlar, politik istikrarsızlıklar ve dışsal şoklardır (Delice, 2003: 69). Ekonomimizin girmek üzere olduğu bu krizi önlemek için yetkili karar birimleri harekete geçmiş ve çeşitli kararlar almışlardır. Bu dönemde döviz kuru ve ücretler çıpa olarak kullanılmış, Merkez Bankasına yeni görevler yüklenmiştir. Merkez Bankası enflasyon hedefine yönelik kur sepeti politikasını izleyerek enflasyonu düşürmeyi amaçlamış ancak başarılı olamamıştır. 2000 yılı sonunda %25 olarak gerçekleşmesi beklenen enflasyon oranı %39 olarak gerçekleşmiştir (Fırat, 2009: 510). Kasım 2000 Arjantin Krizi, Türkiye'nin de içinde bulunduğu uluslararası piyasaları olumsuz etkileyerek yabancı sermayenin ekonomimizden hızla

kaçmasına, döviz talebinin artış göstermesine ve TL likiditesinin azalmasına neden olarak Türkiye ekonomisini finansal krize sürüklemiştir. Kasım 2000 krizinin sonucunda; yabancı sermayenin hisselerini satışa çıkarmasıyla artan hisse senedi satışlarından dolayı yaklaşık %55 oranında bir değer kaybı yaşanmış, devlet bankalarının görev zararları artış göstererek bankacılık sistemlerimizde aksamalara neden olmuştu. Taahhüt edilen özelleştirmeler zamanında gerçekleştirilememiş, petrol fiyatlarının artması da ödemeler bilançosunu ve dış ticaret hadlerimizi olumsuz etkilemiş, işsizlik ve enflasyonda artışlar izlenmiş ve diğer temel ekonomik dengelerde bozulmalar yaşanmıştır.

Türkiye ekonomisi ve yetkili karar mercileri, Kasım 2000 krizinin etkileriyle boğuşurken Şubat 2001'e geldiğimizde yeni bir kriz patlak vermiştir. Bu krizin ana çıkış noktası 19 Şubat 2001'de Başbakan Bülent Ecevit ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in tartışması olarak düşünülmektedir. Bu durum üzerine Kasım 2000 krizinde TL pozisyonlarını koruyan insanlar da Şubat 2001 krizinde dövize hücum etmişlerdir. Bunun sonucunda döviz kuru üzerindeki baskı artmış, Merkez Bankası krizi izleyen iki gün boyunca rezervlerini eritmek pahasına piyasaya müdahale etmiş ancak 22 Şubat 2001 tarihinde, döviz kuru çıpasının yürürlükten kaldırılıp dalgalı kura geçildiğini ilan etmek zorunda kalmıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 25). Türkiye ekonomisinin yaşadığı bu krizlerin ardından dönemin başbakanı Bülent Ecevit, Dünya Bankasında görevde bulunan Kemal Derviş'i Türkiye'ye davet ederek, onu ekonomiden sorumlu devlet bakanı görevine getirdi. Kemal Derviş; ekonomik göstergeleri iyileştirmek için güçlü ekonomi programını hazırladı ve 14 Nisan 2001'de "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konuldu (Aydın, 2006: 207). Bu program; ekonomide şeffaflığı, güvenilirliği, hesap verilebilirliği ve rasyonelliği yeniden sağlamayı, sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılmasını amaçlamaktaydı (Yıldırım, 2012: 9). Bu amaçlara ulaşmak için; dalgalı kur sistemine geçerek enflasyonla mücadele hedeflendi, bankacılık sektörü yeniden yapılandırıldı, kamu gelir-gider dengesi güçlendirildi ve bu araçlar hukuksal düzenlemelerle sağlamlaştırıldı. Güçlü ekonomiye geçiş programı dahilinde IMF ile 18. kez Stand-by anlaşması yapıldı ve IMF, Türkiye'ye 9 milyar $ ek kredi sundu (Kazgan, 2009: 418). Uygulanan program sonucunda 2003 yılının başlarında olumlu gelişmeler gözlenmiştir. Faiz oranları düşmüş ve buna bağlı olarak ihracat, tüketim, üretim, yatırım ve istihdamda artışlar görülmüştür. 2000 ve 2001 krizleri

Türkiye ekonomisi açısından karar verme zamanı olmuş ve bu krizler Türkiye'nin ekonomiyi öğrendiği dönüm noktası olmuştur (Karaçor, 2006: 390).

1.5.2008 Küresel Ekonomik Krizi

Geçmiş yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin açtığı yaralar henüz sarılamamışken Ağustos 2007'de küresel bir kriz patlak vermişti. Bu krizin çıkış noktası; ABD'de yaşanan Subprime Mortgage(yüksek riskli ve yüksek faizli kredi) skandalıydı. Düşük gelirli herkesi ev sahibi yapmak için ABD'de verilen bu krediler; Amerika'da konut fiyatlarının aniden düşmesiyle başlayan ve Amerikan bankacılık sistemine geri dönmeyen Mortgage konut kredilerinin yarattığı finansal dalgalanmalar birçok bankanın iflas eşiğine gelmesine neden oldu. İflas eşiğine gelen bankalar ve diğer kurumların bir kısmı kamulaştırıldı veya devlet desteğiyle ayakta tutulmaya çalışıldı. Bu durum ABD ve dünya piyasalarında buhran etkisi yarattı ve Amerikan doları büyük değer düşüşleri gösterdi. Bu kriz gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeleri etkisi altına alarak buralarda durgunluk ve işsizliğe neden olmuştur (Savaş, 2012: 140).

2004 yılına kadar Türkiye ekonomisinde kamu kesimi dış borçlanmalarla yatırım yaparken; 2004'ten sonra dengeler değişmiş ve dış borçlanmayla özel kesim yatırım yapmaya başlamıştır. Özel sektörde yatırımların artması üretimi artırmış ve artan üretim de ihracatı artırmıştır. Bu durumda özel sektörün yaşadığı en büyük talihsizlik; reel sektörün 2008 krizine çok büyük borçlar altındayken yakalanmasıdır (Yentürk, 2008: 7). Bu krizin Türkiye ekonomisine yansımaları hem finansal piyasalarda hem de reel sektörde kendini göstermektedir. Küresel ekonomik kriz ABD'de Ağustos 2007 tarihinde başlamasına rağmen Türkiye'de borsa 2007 yılı Aralık ayı sonuna kadar yükselmiş, 2008 yılı Ocak ayından itibaren krizin etkisi hissedilmeye başladığı için borsada düşüşler başlamıştır (Yıldırım, 2010: 49). ABD'de başlayan bu kriz; uluslararası piyasadaki dış ticaret ortaklarımızı da kötü etkilemiş ve cari açığımız artış göstermiştir. Kriz döneminde Türkiye ekonomisinde; dezavantajlı kesimlere yapılan transfer ödemeleri ciddi kaynak kayıplarına neden olmuştur. Ekonomik kriz; kapasite kullanım oranının ve GSYİH'nın azalmasına, belirsizliğin artmasına ve artan belirsizliğin yatırım kararlarının ertelenmesine veya sermayenin finans sektörüne kaymasına neden olmuştur. Diğer makroekonomik dengeler de bozulmuştur ancak 2008 küresel krizi geçmiş yıllardaki krizlere nazaran Türkiye ekonomisini beklenilen derinlikte sarsamamıştır. Buna rağmen krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri dünya ekonomisi üzerindeki ortalama etkisinden daha fazla olmuştur. Örneğin krizin etkisinin en çok görüldüğü yıl olan 2009'da dünya ekonomisi –0,5% oranında küçülme yaşanırken bu dönem de Türkiye ekonomisi –4,7%

oranında küçülmüştür. Buna karşın 2010 yılında dünya ekonomisi 5,0% oranında büyürken Türkiye ekonomisi 2010 yılında 8,9% oranında büyümüştür (Tosun, 2015: 57-58). Bu durum; hükümetimizin izlemiş olduğu büyüme ve kalkınma temelli iktisat politikaları, sosyoekonomik paketler, ekonomik istikrardan taviz verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Hükümetin bu istikrarlı tutum ve davranışlarına rağmen işsizlik rakamlarında artış olmuş ve kayıt dışı istihdam, kriz öncesi yıllara oranla % 0,4 oranında artış göstermiştir.

2. Diyarbakır'ın Ekonomik Yapısı Hakkında Genel Bilgiler

2.1.Diyarbakır Tarihi: Tarihi geçmişi Paleolitik ve Neolitik çağlara, yani M.Ö. 7500 yıllarına dayanan ve insanlığın ilk yerleşim birimlerinden biri olan Çayönü'nü sınırları içinde bulunduran Diyarbakır'da tarih sahnesi çok geniştir. Asya ve Avrupa kökenli birçok medeniyet burada hüküm sürmüştür. Diyarbakır ve çevresinde sırasıyla; Hurriler, Mitanniler, Hititler, Asurlar, Aramiler, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Büyük İskender, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Artuklular ve Osmanlılar hüküm sürmüştür. Bu medeniyetler Diyarbakır kentine sanatsal, dinsel, kültürel ve sosyal yönden birçok özellik ve iz miras bırakmışlardır.

2.2.Jeopolitik Konumu: Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Diyarbakır; doğuda Batman, güneyde Şanlıurfa ve Mardin, kuzeyde Elazığ ve Bingöl, batıda Malatya ve Adıyaman, kuzeydoğuda Muş illeriyle sınır komşusudur ve yüzölçümü 15 057,88 km²'dir. 2015 yılında TÜİK tarafından yapılan nüfus sayımına göre kentin nüfusu 1.654.196 'dır. Diyarbakır; nüfus büyüklüğü bakımından Türkiye'nin on ikinci sırada yer alan şehridir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], http://www.tuik.gov.tr , 2017). Şehir merkezinde de dört tane olmak üzere toplamda 17 ilçesi ve 751 köyü vardır. İlçeleri; Kayapınar, Bağlar, Yenişehir ve Sur merkez ilçeleri ile; Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kocaköy, Kulp, Lice ve Silvan'dır. Yer şekilleri oldukça sadedir ve karasal iklim bölgeye hakimdir. Dicle Nehri Diyarbakır'ın içinden geçmektedir ve bu da burada önemli baraj göllerinin yapılmasında etkili olmuştur.

2.3.Tarım: İlin ekonomisi tarıma dayanır. Brüt gelirin % 40'ı tarımdan temin edilir. Diyarbakır'da 650 bin hektara yakın bir alan ekilmektedir. Tahıl başta gelen tarım ürünüdür ve bunun yanında son yıllarda sebze ve meyve yetiştiriciliği de artış göstermiştir. Tahıl üretimi 20 yıl içinde 3 kat artmıştır. Başlıca tarım ürünleri ise buğday, arpa, darı, pirinç, mercimek, baklagiller, saf pamuk, tütün, susam ve

keten tohumudur. Meyvecilikte daha çok üzüm, ceviz, bâdem, nar, dut ve armut yetişir. Son yıllarda verimliliğin artmasında suni gübre ve modern tarım araçlarının kullanımının payı büyüktür. Dicle Nehri, Diyarbakır'ın Nil'i sayılır ve Dicle'nin çevresindeki Hevsel Bahçelerinde kent ihtiyacının büyük kısmını karşılayan verimli meyve ve sebze bahçeleri bulunur.

2.4.Hayvancılık: Diyarbakır'ın düzlük bölgeleri yanında 350 bin hektara yaklaşan çayır ve meraları da vardır ve buralar hayvancılığa çok elverişlidir. Hayvancılıktan elde edilen verim düşüktür. Koyun, kıl keçisi, sığır, inek, eşek ve katır beslenen başlıca hayvanlardır. Kırsal kesimde son yıllarda arıcılık faaliyetleri ve bu alana verilen desteklemeler de artmıştır.

2.5.Sanayi: Sanayi sektörü; bölgelerin üretkenlik durumu, ekonomik büyümesi, istihdam kapasitesi ve toplumsal refahı bakımından önem taşımaktadır. Diyarbakır'ın brüt gelirinin %10'luk kısmı sanayiden elde edilir. Son yıllarda en büyük ve en hızlı gelişme inşaat sektöründe yaşanmıştır. Günümüzde Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'na 2016 yılı itibari ile üye olan faal ticaret ve sanayi işletmesi sayısı 7273'tür (Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası [DTSO], http://www.dtso.org.tr , 2017). Diyarbakır'da hükümette istikrarın sağlanmasıyla 2000'li yıllarda sanayi alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak son yıllarda terör olaylarından dolayı tekrardan bir güvensizlik ortamı oluşmuş ve kentin ekonomik göstergeleri gerilemiştir. Diyarbakır'da önde gelen sanayi kuruluşları; metal cevheri madenciliği, mermer, gıda, tütün, tekstil, mobilya, makine donanım kurulumu ve onarımı vb. alanlarda faaliyet göstermektedirler. Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinde doluluk oranı % 100'e ulaşmasına rağmen alt yapı sorunları günümüzde dahi çözülememiştir ve yeni OSB'lere ihtiyaç vardır.

2.6.Dış Ticaret: Türkiye ihracatı 2005-2014 yılları arasında yıllık ortalama % 10 oranında büyürken, Diyarbakır ihracatı yıllık ortalama % 19 oranında büyüme göstermiştir. Ancak buna rağmen Diyarbakır'ın, Türkiye'nin ihracatı içinde aldığı pay sadece % 0,02'dir. Diyarbakır'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler Irak, Çin ve Suudi Arabistan'dır. Diyarbakır'ın bu ülkelerle yaptığı ihracat oranları; Irak ile % 47,8; Çin ile % 34,2 ve Suudi Arabistan ile % 5.5 'tir (Deniz, 2015: 5). Bu durum her ne kadar masum ve lehimize görünse de aslında o kadar masum değildir. Çünkü ihracatın bu kadar büyük oranlarda bu kadar az ülkeyle olması, olası bir askeri, siyasi veya ekonomik kriz sonucu Diyarbakır'ın ihracatını yerle yeksan edecek derecede kötü etkileyecektir. Bu da ihracatın yapısının çok kırılgan olduğunu gösterir. İhracatı yapılan ürünlerin genelini hammadde ürünler oluşturur. Bu ürünlerin başlıcaları; kum, kil, taş ocakçılığı, öğütülmüş tarım ürünleri, un, demir cevheri, bazalt taşı, mermer, seramik, alçı ve beton ürünleridir.

Diyarbakır'ın ithalatına baktığımızda; Türkiye'nin ithalat senaryosundan farklı bir senaryo ile karşılaşırız. Türkiye'de genellikle ithalat, ihracattan büyüktür ve dış ticaret açığı söz konusudur. Diyarbakır'da ise tam tersi bir durum söz konusu olup dış ticaret dengesi pozitif yöndedir. Diyarbakır'ın dış ticaret fazlası yıllar itibariyle artmakta olup 2014 yılında önceki yıla göre % 27 oranında artmıştır. Diyarbakır'ın en fazla ithalat yaptığı başlıca ülkeler Rusya Federasyonu ve Çin ve en fazla ithal ettiği ürünler; bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar, motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili yedek parça ve aksesuarlar, kimyasal gübre ve azotlu bileşikler, jeneratör vb.dir.

2.7.Hizmet: TÜİK nüfus ve konut araştırması kapsamında iller bazında açıklanan istihdamın sektörlere göre dağılımında; en büyük payı hizmetler sektörü (% 51,3) almaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], http://www.tuik.gov.tr , 2017). Bunun temel nedeni ise Diyarbakır Merkez ilçelerinde ikamet eden nüfusun kırsal kesimdekinden fazla olmasıdır.

2.8.Ormancılık: Orman alanı 500 bin hektar görülmekteyse de, ormanların önemli kısmı fundalıktır. Mevcut olan ormanların verimi düşüktür ve ağaçlandırma faaliyetleri de devam etmektedir.

2.9.Madencilik: Türkiye'de varlığı bilinen en zengin petrol yataklarımız Diyarbakır-Siirt sınırında, Batman'da ve Diyarbakır'ın Bismil ilçesi sınırları içindedir. Diyarbakır'da ilk petrol kuyusu 1961'de Shell tarafından açılmıştır. TPAO ise 1973'ten beri faaliyettedir. Hazro ilçesinde linyit çıkarılır ve Ergani'de de bakır madeni vardır.

2.10.Ulaşım: Diyarbakır ulaşım bakımından çok elverişlidir. Bütün komşu illere asfalt yol ile bağlıdır. Yollar düzgün ve bakımlı olup kışın bile devamlı açıktır. İstanbul-Kurtalan demiryolu Diyarbakır'dan geçer. Ayrıca 2015 yılında yapımı biten ve faaliyete geçen yeni bir uluslararası yük ve yolcu taşımacılığına açık hava limanına sahiptir.

2.11.İşsizlik ve İstihdam: Diyarbakır'da işsizlik rakamları yüksek ve istihdam oranları da çok düşük düzeylerde seyretmektedir. Bu durumun temel nedenlerini incelediğimizde; nüfusun fazla olması, bölgedeki geniş aile yapılarından dolayı bağımlı nüfusun yüksek olması, nüfusun kalifiye iş gücünden yoksun olması, güvensizlikten dolayı bölgeye yatırım yapılamaması, istihdam vergilerinin yüksek olması vb. nedenlerle karşılaşırız. Türkiye'de 81 il içinde iş gücüne katılım ve istihdam oranları sıralamasında Diyarbakır sondan ikinci sırada; işsizlik sıralamasında ise ikinci sırada yer almaktadır. Diyarbakır'da işsizlik rakamının bu kadar yüksek olmasının bir diğer nedeni de kayıt dışı istihdamdır. Ancak yıllar itibari ile kayıt dışı istihdam azalma eğilimindedir ve bu durumun nedeni de tarım sektöründen diğer sektörlere olan iş gücü transferidir. Sektörler arası iş gücü transferinin yaşanmasıyla tarım sektöründen

hizmetler sektörüne iş gücü transferi olmuş ve sanayi sektöründe istihdam da artış eğilimindedir. Bunun nedenlerine baktığımızda köyden kente yapılan göçler en başlıca nedendir. Diyarbakır'da istihdam edilenlerin sektörel dağılımına baktığımızda en büyük payı hizmet (% 51,3) alır, ardından sanayi (% 25,2) ve son olarak da tarım sektörü (% 23,6) gelir. Bu oranın düşük olması atıl iş gücünün ve bağımlı nüfusun artmasına neden olarak üretimi ve kişi başına düşen geliri azaltır.

3. Krizlere Bağlı Olarak Toplumun Gelecekle İlgili Düşünce ve Beklentileri

Yaşanan ekonomik krizler, krizin yaşandığı toplumlarda deforme etkisi yaratır ve toplumun gelecekle ilgili beklentilerini olumlu veya olumsuz olarak etkiler. Toplumun olumsuz etkilenmesini önleyecek tek mekanizma devlet ve devletin hazırladığı krizle mücadele politikalarıdır. Bu politikalar halkın güvenini ne derecede kazanırsa toplumun geleceğe olumlu bakışı, bu güvene paralel olarak artış veya azalış gösterir. Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren firmalar örneklemi üzerinden, girişimcilerle yapmış olduğumuz "Diyarbakır ekonomisinde yer alan girişimci profilinin Diyarbakır ve Türkiye ekonomilerinden beklentileri ve geleceğe bakışları" konulu görüşmelerin değerlendirmesini bu bölümde yapacağız. Görüşmeler; tarım, ticaret, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmalarla gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler dahilinde Türkiye ve Diyarbakır ekonomilerinin geleceği hakkındaki beklentilere, yerli ve yabancı yatırımcıların gelecekte Diyarbakır'da yeni yatırımlar yapmalarını önerip önermediklerine ve kriz dönemlerinde istihdam konularına değinilmiştir.

Türkiye ekonomisinin geleceği hakkında genel olarak bir endişe durumunun hakim olması yanında hükümetimizin atacağı kararlı adımlar sayesinde, gelecekte ekonomimizin daha yüksek standartlara sahip olacağı beklentisi vardır. 2002 yılı ve sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti dönemiyle yakalanan gözle görülür büyüme trendi; Suriye'deki iç savaş, ülkemizde yaşanan terör saldırıları, 15 Temmuz askeri darbe girişimi, siyasi ve ekonomik ilişki içinde olduğumuz ülkelerle yaşanan krizler nedeniyle ekonomimiz duraklamaya uğramıştır. Yerli sanayimizin ithal ettiği hammaddeler, döviz kurlarının artış göstermesiyle sekteye uğramış ve yerli sanayi üretimini kısmak durumunda kalmıştır. İşsizlik oranının artış eğiliminde olması, toplumun gelecekle ilgili beklentilerinin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Uluslararası piyasalarda ithalat-ihracat ilişkisi içinde olduğumuz ülkelerle yaşadığımız gerilimler dış ticaretimizi olumsuz yönde etkilemekte, ithalat-ihracat makasındaki

açılma, cari açığımızın artış göstermesine ve milli gelirimizde azalmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Bunların yanında iç piyasalara durgunluk hakim olmakta ve bu da stok dönüşüm hızlarını düşürerek stok birikmelerine neden olmaktadır. Durum böyle olunca elde edilen toplam gelir, katlanılan toplam maliyetleri karşılamakta yetersiz kalıyor ve bu tablonun ülkemiz lehine değiştirilmesi için hükümete ve topluma düşen görevler vardır. Bunlar;

- Sanayi sektörünün gelişmesi için, devlet lokomotif görevini üstlenmeli ve bu sektörün gelişmesinin önündeki engelleri kaldırmalıdır.
- Yeni yatırımların artması için kredi faiz oranları düşük tutulmalıdır.
- Dışa bağımlılığımızın azalması için tüketici toplumdan üretici topluma geçilmeli ve bunun sağlanması için hükümet yetkilileri; sübvansiyon alanlarını genişleterek desteklemelerini artırmalıdır.
- Toplumsal huzur ve barışın sağlanması için; toplumun bireyleri kendi içlerinde ayrışmaya gitmemeli ve birlikte yarınları inşa sürecine katılmalıdırlar.

Diyarbakır ekonomisinin geleceği hakkındaki düşünceler, genel olarak Türkiye ekonomisi için düşünülenlerle paralel seyretmektedir. Farklı olarak bölgede yaygın biçimde görülen terör olayları, Diyarbakır ekonomisinin gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Güneydoğu Anadolu'nun kilit kenti olan Diyarbakır'da, terör faaliyetleri nedeniyle oluşan ekonomik istikrarsızlığın yıkılması için çözümler üretilmeli ve hayata geçirilmelidir. Aksi halde burada toplumsal huzur sağlanamaz, yerli ve yabancı yatırımcılar için ilgi çekici olmaz. Bölgede ciddi anlamda özellikle tarım sektöründe devlet desteklemeleri mevcuttur. Ancak bu desteklemeler yetersiz kalmakta veya daha verimli alanlara yönlendirilememektedir. Kürt sorunu çözüm sürecinde, Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren imalatçı firma sayısı artış göstermiş ve bu artışa bağlı olarak tekstil sektöründe yaklaşık 2000 kişi istihdam edilmiştir. Diyarbakır'da inşaat sektörü beklenmedik bir ivme kazanarak büyüme göstermiş; ancak bu olumlu gelişmelerin ekonomiye yansıması, tekrardan baş gösteren terör eylemleri nedeniyle hissedilememiştir. Aralık 2015'de Sur ilçesinde başlayan olaylar, iyiye giden ekonomimizin tepetaklak olmasına, piyasalarda güvensiz, huzursuz ve tedirgin bir ortamının oluşmasına neden olmuştur. Bu sorunları çözmek için hükümetimiz ve Diyarbakır Valiliğinin iş birliğiyle Diyarbakır'ı cazibe merkezi yapma yolunda adımlar atılmış ve bu projeye halen devam edilmektedir. Bu proje sonunda Diyarbakır halkı, Diyarbakır ekonomisine yeni bir canlılık geleceğine inanmaktadır. Diyarbakır halkı; terör

olaylarının son bulması, toplumsal huzur ve barış koşullarının sağlanması durumlarında geleceğe güvenle bakmaktadır.

İleriye dönük olarak Diyarbakır'da veya bölgede yeni yatırım planları yapılmamakta ve yatırım planı olanlar da terör olaylarının bitmesine endeksli olarak planlarını ertelemiş durumdalar. Bölgedeki yatırımcıyı, yeni yatırım yapma konusunda tedirgin eden ve caydıran diğer unsurlar da; piyasalardaki istikrarsızlık, döviz kurlarındaki ani yükselişler, kredi faiz oranlarının yüksek olması ve diğer risk faktörleridir. Bölgesel düzeydeki yatırımcılar, zaten kısıtlı olan sermayelerini ve ellerindeki kıt kaynaklarını böyle bir ortamda riske atmak istemiyorlar. Ancak bu sorunlar çözüme kavuşturulduğunda yeni yatırımlar yapıp istihdam alanı açabileceklerini belirtmektedirler.

Diyarbakır'da ekonomik faaliyetlerini sürdüren yatırımcılar, Diyarbakır dışındaki yatırımcılara burada yatırım yapmalarını, Diyarbakır'da toplumsal huzur ortamının oluşması şartına bağlayarak önermekte; kendileri dahi bu ortamda yatırım yapmayı düşünmezken bir başkasına burada yatım yapmalarını önermenin iş ahlakına ters düşeceğini ve rasyonel olmayacağını belirtmektedirler. Bunun yanında yatırım yapmak için uygun ortamın oluşması durumunda Diyarbakır'da ve bölgede yapılacak her yatırım, Türkiye ve bölge ekonomisine artı değerler katarak yeni istihdam alanlarının açılmasına katkıda bulunacaktır. Diyarbakır dışındaki yatırımcılar, genellikle riskin az olduğu bölgelerde yatırımlarını gerçekleştirmektedirler. Bu da Diyarbakır'ın ve bölge ekonomisinin var olan potansiyelinin altında kalmasına neden olmaktadır.

Diyarbakır ekonomisinde yaşanılan kriz dönemlerinde genellikle mevcut çalışan sayıları korunmuş ve istihdam daralmalarına gidilmemiştir. Her ne kadar rasyonel bir neden olmasa da kısmen bu durumun temel nedeni vicdanen duyulacak olan rahatsızlıktır. Girişimciler ve çalışanları arasındaki ilişki sadece işçi-patron ilişkisi olarak kalmamış, kendi aralarında daha yakın bağlar kurmuşlardır. Bu yüzden genel olarak istihdam daralması yerine firma bazında üretim daralmasına gidilmiştir. Bazı firmaların istihdamlarını azaltmamasının nedeni üretimlerini sekteye uğratmak istememeleridir. Kriz dönemlerinde işçi çıkarma yoluna gidilmemesinin bir diğer nedeni de kalifiye iş gücüne ulaşmada çekilen zorluklardır. Bundan dolayı firma yöneticileri yeni bir eleman yetiştirmek için katlanılacak maliyetler yerine, kriz dönemlerinde kalifiye çalışanlarının ücret maliyetlerine katlanmayı yeğlemişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye ekonomisi, sürekli olarak ekonomik krizlerle mücadele içerisinde olmuştur. Yukarıda açıklamış olduğumuz ekonomik krizlerin yıkıcı etkileri daima makroekonomik dengelerimizde hissedilmiştir. Bu krizlerin yıkıcı ve yıpratıcı etkilerini azaltmak için ekonomistler ve devlet yetkilileri sürekli olarak klasikleşmiş iktisat politikalarını uygulamaya koymuşlardır. Ancak bu politikalar gelişen ve değişen dünya karşısında zamanla etkisiz kalmaya başlamıştır. Bu yüzden günümüzde iktisat politikaları, sosyal politikalarla birlikte uygulanmalıdır. Sosyal politikalarla desteklenip beslenen iktisat politikaları, daha tutarlı ve etkili sonuçlar alınmasına aracı olacaktır.

Krizler, toplumun refah düzeyini azaltarak ekonomiyi durgunluğa sürükler. Durgunluğun kronikleştiği ve huzur ortamının olmadığı piyasalarda, toplumun bütün kesimleri yarınlara şüpheyle bakarlar. Yapılması planlanan yatırım kararları ertelenir ve ekonomi dışa bağımlı hale gelir.

Krizlerin toplumun beklentilerini nasıl etkilediğini incelediğimiz çalışmamızda elde ettiğimiz veriler gösteriyor ki krizler yıkıcı ve yeniden yapılandırılması zor etkiler bırakmaktadır. Ekonomiyi şekillendiren ana etmen sadece ekonomik krizler değildir. Ekonomik krizlerin yanında politik ve siyasi krizler, savaşlar, toplumsal olaylar ve terör olayları da toplumu etkileyen diğer etmenlerdir. Bu tür etmenler; ekonominin atıl kapasitede kalmasına, büyüme ve kalkınmanın geç gerçekleşmesine, cari açığın artmasına sebebiyet vermektedirler.

Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinde yapmış olduğumuz görüşmeler neticesinde bölge yatırımcılarının tedirgin olduğunu ve geleceğe endişeyle baktığı sonucuna varıyoruz. Bölgede yaşanan terör olayları bu olumsuz ortamın baş aktörüdür. Bu olumsuzluktan dolayı Diyarbakır piyasası var olan potansiyelinin altında çalışmak zorunda kalmaktadır. Diyarbakır ve Türkiye ekonomisi, tam kapasite işleyen bir ekonomik yapıya sahip olursa uluslararası piyasalarda rekabet gücümüz artar, ihtiyacımız olan ithalat ürünlerini kendi iç piyasamızda üretebilirsek cari açığımız azalır ve buna bağlı olarak kişi başına düşen gelirimizde artışlar görülür.

Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu'daki terör faaliyetlerinin, bu bölgenin gelişmesinin önündeki en büyük engel olduğunu belirtmiştik. Burada devlete düşen görev; terörle mücadele politikalarına hız

kazandırmak ve bu politikalardan etkili sonuçlar alınmasını sağlamak, toplumsal barışın sağlanması, güven ve huzur ortamının yeniden oluşması için adımlar atmaktır.

Bölge halkı, terör örgütleri ve onların faaliyetlerinden dolayı büyük bir nefret ve bıkkınlık içerisindedir. Bölge girişimcileriyle yaptığımız görüşmeler bize gösteriyor ki bölge halkı Çanakkale ruhuyla kazanılan zaferin teröre karşı bugün yeniden kazanılmasını istemekte, hep birlikte dünya devlerine karşı güçlü bir Türkiye yaratma yolunda yarınlara umutla bakmaktadırlar.

Kaynaklar

AYDIN, Üzeyir; (2006), Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi, 1.Baskı, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

BAŞKAYA, Fikret; (1986), Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi: Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, 1. Baskı, Birlik Yayınları, Ankara.

BORATAV, Korkut; (2016), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, 22. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

DELİCE, Güven; "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif". Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı: 20, (Ocak-Haziran 2003), ss: 57-81.

DENİZ, Hikmet; " Diyarbakır Dış Ticareti 2014", Karacadağ Kalkınma Ajansı. 23 Nisan 2017. http://www.karacadag.org.tr/SayfaDownload/Diyarbak%C4%B1r%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticareti%202014,%20H.%20Deniz.pdf

Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası [DTSO]. (2016). Erişim Tarihi: 12 Aralık 2016, http://www.dtso.org.tr/2014/index.php/bilgi-bankasi/dtso/istatistik/uye-istatistikleri/faal-uye-firma-tipine-gore

FIRAT, Emine; "Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi Politiği". Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 17, (2009), ss: 501-524.

GÜLOĞLU, Bülent ve ALTUNOĞLU, A. Ender; "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri". İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 27, (Ekim 2002), ss: 1-29.

GÜVEN, Yılmaz; "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi". Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, (Nisan 2008), ss: 75-97.

KARAÇOR, Zeynep; "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri". Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı: 16, (2006), ss: 379-391.

KARLUK, S. R. (2005), Türkiye Ekonomisi: Cumhuriyetin İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm, 13. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul.

KARPAT, Bülend; "12 Eylül'ün Ekonomi Politiği". 19 Nisan 2017. http://www.birgun.net/haber-detay/12-eylul-un-ekonomi-politigi-5375.html

KAZGAN, Gülten; (2009), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

SAVAŞ, Vural Fuat; (2012), Küresel Finans ve Makro İktisat, 1.Baskı, Efil Yayınevi, Ankara.

TOSUN, Talip; "Ekonomik Krizler ve Katılım Bankacılığı: 2008 Krizi ve Türkiye Örneği". İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Ocak 2015)

TURAN, Zübeyir; "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi". Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, (2011), ss: 56-80.

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], (2011). "2011 Nüfus ve Konut Araştırması". 22 Nisan 2017. http://www.tuik.gov.tr/arastirmaveprojeler/NKA/nufus.html

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], (2015). 22 Nisan 2017. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist

YENTÜRK, Nurhan; "Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler". Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, (20 Aralık 2008).

YILDIRIM, Oğuz; "Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler (1980-2002): (Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri)". 21 Nisan 2017. http://www.ansiklopedi.biz/bankacilik/turk-bankacilik-sektorunde-yasanan-finansal-krizler-1980-2002-nedenleri-sonuclari-ve-ekonomik-etkileri

YILDIRIM, Süreyya; "2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri". KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 18, (2010), ss: 47-55.

Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Denetimi ve Parasal Oran Yöntemiyle Analizi

Ahmet UĞUR, Yusuf Ekrem AKBAŞ, Canan SANCAR

İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, augur@inonu.edu.tr
Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, akbasyea@gmail.com, yeakbas@adiyaman.edu.tr
Gümüşhane Üniversitesi Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, canansancar@gumushane.edu.tr

Öz

Kayıt dışı ekonomi, vergi gelirlerinin azalmasına, GSYH'nın düşük çıkmasına ve bunlara benzer birçok olumsuzluğa neden olduğu için ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de 1998-2015 döneminde kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmiştir. Ayrıca, kayıt dışı ekonomiye dayanarak vergi kaçağının miktarı tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için parasal oran ve vergi denetimi yöntemi kullanılmıştır. Tahmin sonucunda, kayıt dışı ekonominin boyutunun %25-%50 arasında değişim gösterdiği elde edilmiştir. Ayrıca, tahmin sonuçları kayıt dışı ekonominin giderek azaldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuçlar, politika yapıcılarının kayıt dışı ile mücadelede kararlı olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt dışı ekonomi, Vergi Denetimi Yaklaşımı, Parasal Oran Yaklaşımı.

The Analysis of Informal Economy in Turkey with Monetary rate and Tax Audit Methods

Abstract

The informal economy affects the country's economy negatively for it leads to lower tax revenues, lower GDP, and many other similarities. In this study, the size of the informal economy in Turkey between the years of 1998-2015 is estimated. Moreover, the amount of tax evasion is estimated based on the informal economy. Monetary rate and tax audit method are used to estimate the informal economy. As a result of estimation, the size of the informal economy varies between 25% and 50% is estimated. Furthermore, the estimation results show that the informal economy is gradually decreasing. Therefore, these conclusions show that policy makers are determined to struggle the informal economy.

Keywords: Informal economy, Monetary rate, Tax Audit.

1. Giriş

Kayıt dışı ekonomi, kamunun denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonomi, ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın, devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb) tamamen veya kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır (Altuğ, 1999:257).

Yer altı ekonomisi, illegal ekonomi, kara ekonomi, resmi olmayan ekonomi, gizli ekonomi, düzensiz ekonomi, marjinal ekonomi, kayıp ekonomi, karaborsa ekonomisi, gözlenemeyen ekonomi, nakit ekonomisi, paralel ekonomi, enformel ekonomi, vergi dışı ekonomi ve benzer anlamlara gelen kayıt dışı ekonomi kavramı; bilinen istatistiki yöntemlere göre tahmin edilemeyen ve gayri safi milli hasıla hesaplarını elde etmede kullanılamayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür. Başka bir ifade ile kayıt dışı ekonomi, belgeye hiç bağlanmamış ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin devletin bilgisi dışına taşınmasıdır. Kayıt dışı ekonomi, kamunun denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Bireylerin veya işletmelerin ekonomik faaliyet ve işlemlerini kamunun denetimi dışında tutmasının en önemli nedeni ise vergi kaçırma arzusudur. Bu bağlamda tanım olarak belirtecek olursak; Geniş anlamda vergi kaçakçılığı, vergiye karşı koyma olarak nitelendirilmektedir. Dar anlamıyla vergi kaçakçılığı ise, vergi kanunlarına aykırı davranmak ve kanunları uygulamakla görevli bulunan idarenin aldığı önlemlere karşı gelmek suretiyle, ya da az vergi ödemek şeklinde olabilmektedir.

İşleyişi ve nedenleri bakımından son derece kapsamlı ve karmaşık olan kayıt dışı ekonomi kavramı ülkeler için meydana getirdiği sonuçlar nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Kayıt dışı ekonomi, gerek ekonomik büyüme gerekse ekonomik istikrarı temin etmek için devletin uyguladığı makroekonomik ve genelde 'telafi edici' politikaların etkinliğinde aşınma meydana getirmektedir (Savaşan, 2011:8). Tüm dünya ülkeleri için tehdit edici bir unsur haline gelmiştir. Bu nedenle araştırmacılar bu konuya daha fazla eğilmişlerdir.

Kayıt dışı ekonomi olgusunun çok boyutlu olması da çeşitli bilim dallarının inceleme alanına girmesine neden olmuştur. Nitekim kayıt dışı ekonomi ile sadece iktisatçılar ve maliyeciler de il antropologlar, sosyologlar, siyasetçiler, hukukçular, istatistikçiler de ilgilenmişlerdir. Değişik alanlardaki

araştırmacıların ilgilendikleri ve ön plana çıkarmak istedikleri taraflar birbirinden farklı olmuştur. Örneğin, maliyeciler kayıt dışı ekonominin doğurduğu vergi kaybını, istatistikçi ve iktisatçılar kayıt dışı ekonominin boyutu ve ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini, iş hukukçuları kayıt dışı istihdam ve çalışanların güvenli ini, para ve finans piyasalarında bulunanlar, para piyasalarını etkileyen ve kontrol edilemeyen kayıt dışı para miktarını, güvenlik ile uğraşanlar yasa dışı ekonomik faaliyetler, sosyologlar ve hukukçular kişiler arası ilişkiler ve kişilerin devletle ilişkileri ile hukuk devleti demokrasi ve toplumun bilincini ön plana çıkartmışlardır (Aydemir, 1995:21).

Her ne kadar, kayıt dışı ekonominin 1970'lerin sonunda yayınlanan ve yayınlandığında önemli etkiler bırakan birkaç makale ile hızla gündeme geldiği söylense de konuya ilişkin ilk ekonomik araştırmalar 1940'lı yılların başlarına rastlar. Ancak asıl bilimsel ilgiyi Gutmann'ın 1977'de yayınlanan makalesi ile çekmeye başlamıştır. Bu nedenle 1980'lere kadar kayıt dışı ekonomi uluslararası bir olgu olarak kabul edilmemiştir. Kayıt dışı ekonomiye ilişkin ilk uluslararası konferans

1983'te Almanya'nın Bielefeld eyaletinde yapılmıştır. Tanımsal sorunlar hakkında genel ilkelere varmak, konferansın temel amaçlarından biri olmasına rağmen katılımcılar bir konsensüse varamamışlar ve çok farklı tanımlamalar kullanılmıştır (Çetintaş ve Vergil, 2003:16). OECD, Eurostat, ILO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan tanım çalışmaları da bulunmaktadır. Eurostat tarafından benimsenen tanım ve kavramlar 1980'lerin ilk yarısında Eurostat Ulusal Hesaplar Çalışma Grubunun yaptığı çalışmaların sonucu oluşturulmuştur. Eurostat, yasal beyan edilmemiş üretken faaliyetleri kara ekonomi olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşıma göre yeraltı ekonomisi ise beyan edilmemiş yasal üretim faaliyetleri (kara ekonomi) ile yasal olmayan (yasadışı) üretim faaliyetlerinden oluşmaktadır. UNECE, OECD tarafından geliştirilen saklı ekonomi tanımı ise girişimlerin kasten gizledikleri yasal üretimlerini, ev hizmetlerinde ücretle çalışan kişilerin beyan edilmeyen hizmetlerini ve yasadışı üretim faaliyetlerini içermektedir (UNECE, 1993:1).

Schneider (1986)'a göre kayıt dışı ekonomi, katma de ere katkıda bulunan ve millî muhasebe geleneklerine göre millî gelire dâhil edilmesi gereken, ancak hâlihazırda kaydedilmemiş bulunan tüm ekonomik faaliyetlerdir (Erkuş ve Karagöz, 2009:128). Kayıt dışı ekonomi, çok kısa bir cümleyle "devletin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetler" olarak tanımlanabilir. Devletin resmi organlarına bildirilmeksizin gerçekleştirilen üretim veya ticarete yönelik çeşitli faaliyetler, gayri safi

yurtiçi hasıla tahminlerine yansımaz. Bu sebeple de resmi gayri safi yurtiçi hasıla gerçekte oldu undan daha düşük tahmin edilir. Yani kayıt dışı ekonomi denilen olgu, devletin resmi GSYH tahminlerine yansımayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir. Bu bağlamda, ancak daha bilimsel olarak kayıt dışı ekonomi, "resmi GSYH'yi tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSYH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler" şeklinde tanımlanabilir (Yılmaz, 2006:26).

Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008-2010 yıllarını kapsayan "Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Stratejisi Eylem Planı"nda ise; "Kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenen, kayda geçirilmeyen/geçirilemeyen ve bu sebeple denetlenemeyen faaliyetler olarak tanımlanabilir" denilmektedir (GİB, 2009:3).

2. Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri

2.1. Ekonomik ve Mali Nedenler

2.1.1. Enflasyon

Parasız (1993)'a göre 'Daha fazla paranın daha az malı kovalaması' olarak tanımlanabilen enflasyon kayıt dışılığı iki yönden etkilemektedir. Enflasyon sonucu gelirlerinde aşınma yaşanan bireyler gelirlerini korumak için kayıt dışılığa yönelmektedir. Üreticiler elde ettikleri gelirler reel anlamda artmasa bile nominal anlamda arttığı için artan oranlı vergi uygulanması durumunda enflasyon bireylerin fiktif karlarının vergilendirilmesine neden olmaktadır. Bu durumda artan oranlı tarife düz oranlı tarifeye dönüşmektedir. Bireyler bir anlamada enflasyon vergisi ödemektedir. Bu durum enflasyon muhasebesi uygulaması yoksa üreticilerin öz sermayesinde aşınmaya yol açar. Sonuç itibarıyla mükellefler bazı işlemlerini kayıt dışına alarak daha az vergi ödemekte, bu yolla öz sermayelerini güçlendirme yoluna gitmektedirler. Ayrıca nominal miktarlar olarak belirlenen istisna ve indirimlerin zaman içinde enflasyondan dolayı erimeleri nedeniyle vergi dışı kalması gereken gelir gruplarının vergilendirilmesine ya da mevcut vergi yükünün artmasına neden olmaktadır (Aydemir, 1995:53).

2.1.2. İşsizlik

Ekonomide yaşanan dönüşümle birlikte yaşanan sanayileşme köyden kente göçler yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durum, kentlerde yüksek işsizlik oranlarına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomiye giriş çıkışların daha az maliyetli olması sebebiyle işsiz kalan bireyler kayıt dışı ekonomiye razı olmaktadır. İstihdam üzerindeki yükler nedeniyle de işveren açısından bireyleri kayıt dışı çalıştırmak maliyet avantajına dönüşmektedir.

2.1.3. Ekonomik İstikrarsızlık ve Krizler

Ekonomik istikrarsızlık ve krizler, işletmelerin ekonomik gücünü sarsıntıya uğratarak yatırımlarını ve maliyetlerini ve dolayısıyla üretimlerini azaltmalarına sebep olmaktadır. Bunları yaparken de kayıt dışı faaliyetlere yönelmek veya kayıt dışı faaliyetleri artırmak seçenekleri ile karşılayabileceklerdir (Sugözü, 2008:34). Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde, işsiz kitleler kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkânlarını kayıt dışı ekonomi alanlarında aramaktadırlar.

İşletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak için üretimlerini kayıt dışı yollardan sağlayarak, buna bağlı olarak maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Kriz nedeniyle kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi zor ya da mümkün olmayan niteliksiz işçiler, kayıt dışı ekonomide daha kolay iş bulabilmektedirler. Kayıt dışında daha düşük ücretle çalıştırılan bu işçiler işletmelerin üretim maliyetlerini azaltmaktadır (GİB, 2008: 34).

2.1.4. Küçük İşletmelerin Ağırlığı

Küçük işletmelerin ekonomi içinde ağırlıklı olması kayıt dışı ekonomiyi etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Çünkü küçük işletmelerin kayıt ve muhasebe sistemlerinin zayıf olması denetlemeyi zorlaştırmaktadır. Bazı vergiler, iş, sosyal güvenlik vb. konularla ilgili yasalar genellikle belli bir büyüklü ün altındaki işletmeleri kapsamamasına rağmen, kayıt dışı ekonomik faaliyetler daha çok küçük işletmelerde meydana gelmektedir.

Diğer OECD ülkelerine oranla, Türkiye'de yerleşik KOBİ'lerin banka finansmanına erişimleri son derece kısıtlıdır. Bu durum, bir taraftan KOBİ'lerin ayakta kalabilmesi için fason üretim yapan işletmelere

dönüşmelerine; diğer taraftan da bazı faaliyetlerini kayıt dışı alanlara kaydırmalarına ya da gelirlerinin bir kısmını beyan dışı bırakarak daha az vergi ödemelerine yol açmaktadır (GİB, 2008:12).

2.1.5. Tarım Sektörünün Ağırlıkta Olması

Tarım sektörü yapısal özelliklerinden dolayı izleme ve denetlemenin zor olduğu bir sektördür ve bu nedenle kayıt dışılığa elverişli niteliktedir. Tarımda aile işletmesi yapısından, küçük ve orta boy işletme aşamasına geçilememesi, bu kesimin rekabetten uzak faaliyetini sürdürür olmasına, tarımın vergi dışı kalmasına neden olmaktadır.

Ayrıca bu kesimle bağlantısı olan sanayi ve hizmet sektörünün de kendiliğinden vergi dışı kalmasına veya ödemesi gerekenin altında vergi öder halde gelmesine yol açmaktadır (Şengül, 1997:210). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün GSYH içindeki payını düşürmeye yönelik politikalar bu sektörde çalışan bireylerin işsiz kalmasına sebep olmaktadır. Bu sektörde istihdam edilen kişilerin kalifiye eleman olmaması kayıt dışında istihdam edilmelerine neden olmaktadır (İkiz, 2002:22).

2.1.6. Nakit Ekonomisi

Kayıt dışı ekonomide genel olarak nakit para kullanımının daha çok tercih edildiği kabul edilmektedir. Faaliyetlerin nakit para ve takas yoluyla yapılması ödeme delillerini ortadan kaldırmaktadır. Kredi kartı gibi kayıt altına almanın kolay olduğu ödeme araçlarına yönelmek kayıt dışı ekonomi ile mücadele açısından önemlidir.

2.1.7. Adaletsiz Gelir Dağılımı

Gelir dağılımındaki adaletsizlik, düşük gelir grubunun genişliği ve orta gelir grubu üyelerinin nispi olarak azlığı kayıt dışılık sebepleri arasındadır. Gelirin düşüklüğü ve fakirlik, bireyleri kayıt dışı faaliyetlerde bulunmaya zorlayan bir faktördür. Kayıtlı bir işten elde edilen gelir belirli bir yaşam düzeyi için yeterli olmadığı durumda bireyler ikinci bir işte çalışarak kayıt dışına sebep olmaktadır. Özellikle kırsal kesimdeki kadın ve çocukların kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir (Us, 2004:11).

2.1.8. İstihdam Üzerindeki Yükler

Çalışma hayatının koşulları kayıt dışılıkta önemli bir faktördür. Çalışma hayatında kayıt dışılığa sebep olan en önemli faktörlerden birisi sosyal güvelik yükümlülükleridir. İşçilerden kesilen sigorta primlerinin yanı sıra işverenlerin de ödemeleri gereken katılım payları vardır. Bu yükler işverenler için emek maliyetini oluşturmaktadır. Bu nedenle sosyal güvenlik yüklerinin yüksek olması kayıt dışılığı artırmaktadır.

2.1.9. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergi Yükü

Vergi oranları ile kayıt dışı ekonomi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ağır vergiler, üretici ve tüketicilerin karar ve davranışları üzerinde etkide bulunarak sonuçta tüketim, tasarruf, yatırım, risk alma ve çalışma gayretini olumsuz yönde etkiler (Aktan, 2000:10). Ağır vergi yükleri kaçırılan gelirin faydasını artırdığı için mükellefler vergi kaçakçılığına yönelirler. Kayıt dışı ekonominin boyutlarının, vergi oranlarının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde, vergi oranlarının düşük olduğu gelişmiş ülkelere nazaran daha büyük olması bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.

2.1.10. Vergi Sistemindeki Adaletsizlikler

Adalet, verginin amacı veya kendi dışındaki bir hedef de il, verginin unsuru ya da unsurlarından biridir. Verginin adil olması ise onun herkesin vergi verme gücüyle orantılı olması demektir (Yasa, 1956:46-57). Ödeme gücüne göre vergilendirme prensip olarak benimsenmiş olsa da istisna ve muafiyetlikler, götürü gider uygulamaları, kaynakta kesinti yöntemine göre vergileme ödeme gücü ilkesinin fiilen gerçekleştirilmesinin önünde engel teşkil etmektedir (Kanlı, 2007:23).

Ayrıca dolaylı vergilerin vergi hasılatı içinde artışı göstermesi vergilemenin genel olarak adaletsiz hale gelmesine sebep olmaktadır. Bu durum, vatandaşların tersine artan oranlı vergilerden kurtulmak için belgeye dayalı olmaksızın alım satım yapmalarını teşvik ederek, bir taraftan kayıtlı ekonomik faaliyetlerce üretilen mal ve hizmetlerin muamele aşamasında kayıt dışı kalması sebebiyle vergi kaybı doğurmalarına, diğer taraftan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerce üretilen mal ve hizmetlerin kolaylıkla kendisine piyasada yer bulmasına olanak sağlamaktadır (Yılmaz, 2006:87).

2.2.İdari ve Hukuki Nedenler

2.2.1. Yolsuzluk ve Rüşvet

Rüşvet, kamu görevlilerinin kamusal mal ya da hizmetlerin arz edilmesinde görev ve yetkilerini kötüye kullanarak muhatap oldukları kişi ve kurumlara ayrıcalıklı işlem yapmaları ve bu suretle para ve/veya diğer şekillerde menfaat elde etmelerini ifade eder (Yılmaz, 2006:91). Rüşvet gayri meşru bir özellik taşıdığı için yasalarla olduğu için beyan edilmesi söz konusu değildir.

Rüşvetin sonucu olarak ortaya çıkan yolsuzluk, kamu çıkarlarının özel çıkarlar nedeniyle kötüye kullanılmasıdır. Bu durum kamu görevlilerinin yetkilerinin geniş, buna karşın sorumluluklarının sınırlı olmasından kaynaklanır. Bunun yanı sıra yakalanma ve cezalandırılma ihtimalinin düşüklüğü de yolsuzluğun ortaya çıkmasında önemli bir etkendir.

Kamu yönetiminde maaşların düşüklüğü ve dengesizliği, performansa göre ödüllendirmenin olmaması, kamu kuruluşlarında istihdamın sağlıksız olması ve toplumdaki objektif kurallara karşı kişisel sorumluluk anlayışındaki eksiklik yolsuzluğun diğer nedenleri arasında sayılabilir.

2.2.2. Hantal Bürokrasi

Bürokrasi nedeniyle harcanan zaman ve masraf, kayıtlı sektörde kalmak için ek maliyete sebep olmaktadır. Bürokratik formalitelerin fazlalığı da işletmelerin kayıt dışında kalmayı tercih etmelerine sebep olabilmektedir.

2.3.Sosyolojik ve Psikolojik Nedenler

2.3.1. Hızlı Nüfus Artış ve Göç

Ekonomik büyüme oranının üzerinde gerçekleşen nüfus artışı ekonomide işsizlik sorununu gündeme getirmektedir. Bu durumda işsiz kalan bireyler daha az ücretle sosyal güvenlik güvencesi olmadan çalışmaya razı olmaktadır. Ayrıca düşük ücretle çalışan bireyler geçimini sağlayamadığı için ek işte çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu da kayıt dışı ekonomiyi ayrıca büyütmektedir.

2.3.2. Eğitim Düzeyi

Eğitimli bireyler sendikalı ve sigortalı, başka bir deyişle kayıtlı olmanın avantajlarını, bilinçli tüketiciler de kayıtlı sektör mal ve hizmetlerine karşı getirilen tüketici haklarını daha iyi değerlendireceklerdir. Diğer taraftan e itim düzeyi arttıkça bireyler vergi sistemini daha iyi değerlendirirler. Vergi yükünün dağlımı konusunda olumsuz bir görüşe sahip olurlarsa vergiyi ödememe yoluna gidebilirler. Ayrıca eğitim düzeyinin yüksek olması bireylerin vergiye ilişkin yasalarda var olan boşlukları daha kolay tespit etmelerine neden olur. Bu nedenle gelirlerini vergi dışına kaçırma olanağı daha fazladır.

2.4. Siyasal Nedenler

Ne kadar vergi toplanacak, vergi konularının neler olacağı, hangi kesimden ne kadar vergi alınacağı siyasi bir karardır. Bu durumda politikacılar oy kaygısıyla bazı seçmen gruplarının kayıt dışı olarak faaliyet göstermesine göz yummaktadırlar. Bu durumda kayıt dışı ekonomi siyasilerin korumasına girmektedir. Bu şekilde meydana gelen kayıt dışı faaliyetleri ortadan kaldırmak daha zordur.

Ayrıca siyasi çıkarlar nedeniyle bazı gruplara istisna ve muafiyet tanınabilmektedir. Bu durum mükelleflerin vergi sistemine olan güvenini azaltmaktadır. Sonuç olarak da mükellefler kayıt dışı ekonomiye yönelebilmektedir.

3. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

3.1. Vergi Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin en olumsuz etkilerinden bir tanesi vergi gelirlerinin azalmasına sebebiyet vermesidir. Vergi, ödeyen bakımından bir yük, devlet açısından ise bir gelirdir. Bu açıdan, vergi kaçakçılık bu yola başvuran kişilerin vergi yükünü azaltırken, devleti ise gelir kaybına uğratır.

Kayıt dışı ekonomi vergi yükünü dürüst mükellefler aleyhine çevirerek vergi adaletini bozmaktadır. Vergisini ödemeyenler vergisini ödeyenlerce finanse edilen kamu hizmetlerinden yararlanmaktadırlar. Toplumun bir kısmı kazandığı gelirlerinin bir kısmını devlete vergi olarak aktarmakta, bu nedenle hayat standartları, tüketim düzeyleri azalmakta, ancak diğer bir kısmı ise yine aynı

şartlarda gelir elde etmekte ama bu gelirlerinin tamamı kendilerine vergilerini ödemedikleri için harcanabilir tutar olarak kalmaktadır (Bilici, 2008:77).

3.2. Sosyal Güvenlik Sistemi Üzerine Etkisi

Kayıt dışı ekonomi nedeniyle istihdamın kayıt dışı sağlanması, her şeyden önce sosyal güvenlik sisteminin etkinliğini bozmaktadır. Kayıt dışı ekonominin yüksek olması durumunda sosyal güvenlik kurumları yeterli prim toplayamaz hale gelmekte ve finansman sorunu yaşamaktadır.

3.3. Kamu Kesiminin Ekonomideki Büyüklüğüne Etkisi

Kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü, kamu harcamalarının GSYH'ye oranlanmasıyla bulunur. Devletin kayıt dışı ekonomi sonucunda yeterli gelir elde edememesi harcamaları finanse edememesine neden olmaktadır. Devlet para basma ve borçlanma yoluna başvurmak istemiyorsa kamu harcamalarını kısmak zorunda kalacaktır. Bu durumda devlet görevlerini yerine getiremez hale gelebilir. Böylece kamu kesiminin ekonomi içindeki payı küçülecektir.

3.4. Haksız Rekabet

Kayıt dışı ekonomi, kurumsallaşan ve tamamen kayıtlı olarak çalışan işletmeler üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Sektörler arası rekabet şartları bozulmakta, haksız rekabetle karşılaşılmaktadır. Kayıtlı çalışan işletmeler yüksek maliyetlere katlanmak zorunda kalmaktadır.

3.5. Büyüme Üzerinde Etkisi

Kayıt dışı ekonomi nedeniyle ortaya çıkan bütçe gelirlerinin yetersizliği nedeniyle devlet en büyük borçlanıcı olmaya başlar. Ekonominin zaten sınırlı ölçüde yaratabildiği tasarruflar mali piyasalardan çekilerek tasarruf – yatırım dengesini bozar. Ayrıca kısa vadede yüksek faizle borçlanan bir hazinenin varlığı, mali piyasalarda bulunan fonları, en az riskli ve en yüksek karlı olan spekülatif yatırımlara yöneltir. Bankalar topladıkları mevduatı, reel üretime yönelen yatırımcılara aktaramazlar. Çünkü reel yatırımların karlılık oranının, devletin verdi i faiz oranını yakalaması zordur. Diğer taraftan devlete kredi vermek bankalar için de çok az bir risk taşımaktadır. Bu durumda daha riskli olan özel girişimcilere kredi verilmemesi doğaldır. Bu süreç devam ettikçe, GSYH'nin küçülmesine neden olur (Bilici, 2008:75).

3.6. Yabancı Sermaye Girişine Yönelik Engeller

Yatırımcı haksız rekabetin olmadığı, kurumsallaşmış düzenli bir ekonomik altyapıya sahip ve üretim teknolojilerini geliştirilebileceği bir ortam içinde yatırımlarını gerçekleştirmek ister. Kayıt dışı ekonomi haksız rekabet, plansızlık, güvensizlik, belirsizlik gibi sonuçları ile istenilen yatırım ortamının gelişmesine zarar vermektedir. Özellikle üretim yapan işletmeler bu hususlarla ilgilendiği için bu eksikliklerin olması yabancı yatırımcıları yatırım yapmalarını engelleyecektir.

3.7. Ekonomik Göstergelere Etkisi

Kayıt dışı ekonomi GSYH, istihdam, fiyatlar, büyüme oranı, gelir dağılımı, dış ticaret rakamları gibi temel ekonomik göstergelerin doğru olarak belirlenmesini veya tahmin edilmesini zorlaştırır.

3.8. Gelir Dağılımına Etkisi

Kayıt dışı ekonomi söz konusu iken gelir dağılımındaki adalet, kayıt dışı ekonominin olmadığı duruma göre daha da bozulur. Kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar kayıtlı ekonominin gerektirdi i yükümlülükleri yerine getirmezler ancak kamu harcamalarından faydalanırlar. Bu durumda gelirlerinde herhangi bir azalma olmadan fayda elde etmeleri gelir dağılımında adaletsizliğe yol açar.

4. Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Etme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde; doğrudan ölçme yöntemleri, dolaylı ölçme yöntemleri ve karma yöntemler kullanılmaktadır.

4.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Doğrudan ölçme yöntemlerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, anket uygulamalarıyla tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Ancak kayıt dışılık yasal olmayan faaliyetleri içerdiği için verilen cevapların ne kadar güvenilir olacağı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Çünkü kişiler yasal olmayan faaliyetlerini kayıt dışılığın doğası gereği gizleme eğilimi içindedirler. Dolayısıyla anket tekniğine dayalı doğrudan ölçme yöntemleri ile kayıt dışılığı hesaplamak güvenilirliğini azaltmaktadır.

4.1.1.Basit Parasal Oran Yaklaşımı

Parasal tabanlı ilk yaklaşım Cagan (1958) çalışmasından etkilenen Gutmann (1977) tarafından geliştirilmiştir. Gutmann (1977) bankalar dışındaki, dolaşımdaki para miktarının vadesiz mevduatlardan çok hızlı bir şekilde arttığını ifade eder ve nakit para yalnızca kayıt dışı ekonomideki işlemler için uygun olduğundan, bu eşitsizliği kayıt dışı ekonominin bir yansıması olarak görür.

Bu yöntemde kullanılan değişiklikler aşağıda ifade edilmektedir.

C: Dolaşımdaki toplam para miktarı

C_r: Kayıtlı ekonomide kullanılan nakit para miktarı

C_u: Kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit para miktarı

D: Toplam vadesiz mevduat

D_r: Kayıtlı ekonomide kullanılan vadesiz mevduat miktarı

D_u: Kayıt dışı ekonomide kullanılan vadesiz mevduat toplamı

k_r: Kayıtlı ekonomide nakit para / vadesiz mevduat oranı

k_u: Kayıt dışı ekonomide nakit para / vadesiz mevduat oranı

Y_r: Kayıtlı nominal milli gelir seviyesi

Y_u: Kayıt dışı gelir seviyesi

v_r: kayıtlı ekonomide paranın gelir dolaşım hızı

v_u: kayıt dışı ekonomide paranın gelir dolasım hızı

β: Kayıtlı ekonomi dolaşım hızı / kayıt dışı ekonomi dolaşım hızı

Bu değişkenlerin kullanımı şu şekildedir:

$C = C_r + C_u$ **(1)**

$D = D_r + D_u$ **(2)**

$k_r = C_r / D_r$ **(3)**

$k_u = C_u / D_u$ **(4)**

$v_r = Y_r / (C_r + D_r)$ **(5)**

$v_u = Y_u / (C_u + D_u)$ **(6)**

$\beta = v_r / v_u$ **(7)**

(1) ve (2) nolu denklemlerde yer alan dolaşımdaki para miktarı ve vadesiz mevduatlar kayıtlı ve kayıtdışı sektörün ortak değişkenidir. (3) ve (4) nolu denklemlerde ve olarak tanımlanan değerler diğer değişkenlerin sabiti olarak belirtilir. Benzer şekilde (5) ve (6) nolu denklemler her iki sektördeki gelir paranın dolaşım hızını ifade eder. için denklemini çözebilmek amacıyla modelin diğer değişkenleri değişkenlerinden faydalanılır. Değişkenler yerine konup tekrar düzenlendiğinde aşağıdaki eşitlik oluşur.

$$Y_u = \frac{1}{\beta} * Y_r * \frac{(k_u + 1) * (C - k_r D)}{(k_r + 1) * (k_u D - C)} \qquad \textbf{(8)}$$

Bu denklem bildirilmeyen gelirin Y_u, C, D'nin gözlenen değişkeni ve β, k_u ve k_r'nin fonksiyonu olduğunu ifade eder. Bu yöntemin kullanılması için oluşturulan varsayımlar şu şekildedir (Feige, 1986: 771):

1. Kayıt dışı ekonomideki işlemler sadece nakit para ile yapılmaktadır. Çek, banka kartı, gibi ödeme araçları kayıt dışı ekonomide kullanılmamakta ayrıca mevduat hesaplarından ödeme yapılmamaktadır. Böylece $D_u = 0,\ k_u = \infty$ ve $D = D_r$ olmaktadır.

2. Paranın dolaşım hızı kayıtlı ve kayıt dışı sektörde aynıdır. Yani $v_u = v_r$ olduğundan $\beta = 1$'dir.

3. Dolaşımdaki paranın vadesiz mevduatlara oranı C⁄D, kayıt dışı ekonominin boyutundaki değişiklikler hariç sabittir. Yani $k_r = k_u$ bütün dönemler için aynı olduğundan $k_r = C_r / D_r$ de bütün dönemler için sabittir

4. Kayıt dışı ekonominin var olmadığı bir dönem mevcut olduğu varsayılır (Feige, 1979: 6).

Bu varsayımlar altında model tekrar ele alındığında (9) nolu eşitlik oluşur:

$$Y_u = Y_r * \frac{(C - k_r * D)}{(k_r + 1) * D} \qquad \textbf{(9)}$$

Türkiye'de kayıtdışılığın basit parasal oran yöntemiyle tahmini Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'den de görüleceği üzere kayıtdışı ekonominin GSYİH'ya oranı son yıllarda azalmaya başlamıştır. Özellikle kriz yıllarını takip eden dönemlerde kayıtdışılık artmaktadır.

Tablo 1: Kayıtdışı Ekonominin Basit Parasal Oran Yaklaşımı İle Tahmini

Yıl	Vadesiz Mevduatlar (D)	Dolaşımdaki Para (C)	(C/D) **k_0=0.59769**	C_r **k_0*D**	GSYİH (Y_r)	Paranın Dolaşım Hızı (v_r) **(Y_r+Y_u/D+C)**	Kayıtdışı Ekonomi(Y_u) $Yr*\frac{(C-k_0*D)}{(k_0+1)*D}$	Kayıtdışı Ekonomi/ GSYİH(%)
1998Q1	874067	711520	0.81403	522421.1052	13216010	9.44	1789574.001	13.5
1998Q2	1104693	806380	0.72995	660263.9592	15629441	8.85	1293912.105	8.3
1998Q3	1430047	908493	0.63528	854724.7914	20852112	9.13	490716.1388	2.3
1998Q4	1504615	1057864	0.70308	899293.3394	20505584	8.53	1352616.334	6.6
1999Q1	1411636	1676601	1.18770	843720.7208	19275278	8.55	7118123.86	36.9
1999Q2	1641031	1249621	0.76148	980827.8184	23401020	8.92	2399060.98	10.3
1999Q3	1845857	1512903	0.81961	1103250.27	30161687	10.23	4189656.963	13.9
1999Q4	2794042	1887153	0.67542	1669970.963	31757931	7.11	1545070.176	4.9
2000Q1	2957141	1951389	0.65989	1767453.604	33363460	7.06	1298881.103	3.9
2000Q2	3439481	2287779	0.66515	2055743.399	38344610	6.98	1619090.298	4.2
2000Q3	3777746	2670065	0.70678	2257921.007	48240935	7.99	3294101.475	6.8
2000Q4	4352301	3196942	0.73454	2601326.785	46709016	6.72	4000853.19	8.6
2001Q1	5115811	3057713	**0.59769**	3057669.077	44416756	5.43	238.6895639	0.0
2001Q2	5801403	3835182	0.66107	3467440.559	55122680	5.95	2186980.442	4.0
2001Q3	5759932	4467366	0.77559	3442653.757	71044318	7.72	7910773.589	11.1
2001Q4	6905869	4462913	0.64624	4127568.843	69640328	6.31	2116597.374	3.0
2002Q1	6155924	4922485	0.79963	3679334.216	69461341	7.06	8779681.452	12.6
2002Q2	6861900	5911345	0.86147	4101289.011	78985100	7.20	13040607.78	16.5
2002Q3	8144924	6131837	0.75284	4868139.626	101975294	7.84	9902755.345	9.7
2002Q4	8928269	6899360	0.77275	5336337.099	100054355	7.01	10963244.71	11.0
2003Q1	7577268	7496072	0.98928	4528857.311	98040157	8.10	24029534.45	24.5
2003Q2	9310018	8204918	0.8813	5564504.658	105708998	7.11	18764560.23	17.8
2005Q1	16046985	13473621	0.83963	9591122.465	141085930	5.50	21365181.95	15.1
2005Q2	18482050	15171903	0.82089	11046536.46	153763755	5.21	21481836.82	13.9
2005Q3	19199530	17284665	0.90026	11475367.09	181572348	5.92	34386486.05	18.9
2005Q4	25275958.1	18193450.3	0.71979	15107187.4	172509679	4.27	13183896.82	7.6
2006Q1	22960462.9	18872606.9	0.82196	13723239.07	160072572	4.36	22469594.54	14.1
2006Q2	25631056.3	21620534.3	0.84352	15319426.04	183652122	4.48	28258650.89	15.4
2006Q3	24541591.3	21934191.2	0.89375	14668263.7	213295396	5.44	39525271.19	18.5

2006Q4	24522090.4	24439415.7	0.99662	14656608.21	201370695	5.14	50281395.65	24.9
2007Q1	21938407.3	20704685.7	0.94376	13112366.66	187950694	5.36	40711614.42	21.7
2007Q2	25034929.3	23180863.1	0.92594	14963126.89	203279705	5.08	41764269.09	20.5
2007Q3	25179400.4	24610289.9	0.97739	15049475.83	232256566	5.77	55197896.26	23.8
2007Q4	29725334.3	25008369.5	0.84131	17766535.06	219691456	4.63	33499632.93	15.2
2008Q1	29914256.8	26125712.2	0.87335	17879452.15	215605654	4.51	37200090.05	17.2
2008Q2	31098573.4	27070287.4	0.87046	18587306.34	239363433	4.82	40866822.57	17.1
2008Q3	33236931.5	32077853.8	0.96512	19865381.59	262392170	4.94	60344622.43	22.9
2008Q4	33062653	29271922.4	0.88534	19761217.07	233172993	4.41	41981534.71	18.0
2010Q4	59558427	44346900	0.74459	35597476.23	295780856	3.11	27196394.39	9.2
2011Q1	57133869	45813721	0.80186	34148342.16	289198028	3.17	36957754.52	12.8
2011Q2	64718210	49395541	0.76324	38681426.93	317048480	3.06	32851899.14	10.4
2011Q3	62912542.8	51830779	0.82385	37602197.71	350597825	3.49	49629354.9	14.2
2011Q4	65369351.8	49505734	0.75732	39070607.88	341217671	3.26	34092598.84	9.9
2012Q1	58924226.5	47790459.6	0.81104	35218420.94	327995443	3.48	43801064.39	13.3
2012Q2	66488948.6	51249904.2	0.77080	39739779.69	349630197	3.29	37883014.28	10.8
2013	67755894	105579273	0.641754	63103676	1809713087	3.18	114295364.9	7.31
2014	77420141	125046754	0.61913	74739194	2044465876	3.05	62825097.85	5.08
2015	94464630	130607305	0.723272	78062680	2337529940	3.12	420748619.2	17.90

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

4.1.2.Vergi Denetimi Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonominin tahminini de vergi incelemeleri sonucunda mükelleflerin beyan etmediği gelir tutarı esas alınarak işlem yapılmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa vergi denetimleri yoluyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme, vergi incelemeleri sırasında mükelleflerin beyan etmediği gelirlerin tespit edilmesi ile ortaya çıkan matrah farklılıklarının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuş bir yaklaşımdır (Us, 2004: 17). Bu yöntemin varsayımlarına göre, incelenen matrahın tamamının kurumlar vergisi, gelir vergisi ve KDV ile ilgili olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca ortalama vergi oranı (vergi yükü); toplam vergiler/GSMH olarak dikkate alınmaktadır (Temel ve diğerleri, 1994: 21).

Tam olarak kayıt dışı ekonominin ölçümünü değilse de, ekonomik faaliyetlerin vergilendirilemeyen bölümünü ölçmeye yarayan bu yöntemde, vergilendirilmediği halde milli gelir büyüklüğü içerisinde yer alan bazı faaliyetler bu yöntemin içinde değildir (Işık ve Acar, 2003: 124).

Örneğin; bir mal ve hizmetin satışı vergilendirilmediği halde üretimi milli gelir hesabında dikkate alınıyor olabilir. Burada Maliye Bakanlığı hesaplarında yer alan, ancak çeşitli nedenlerle vergi alınamayan ekonomik faaliyetler tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bulunan değerler hem vergilendirilmeyen hem de kayıt dışı ekonomiyi kapsayacağı gibi vergilendirilmeyen ancak kayıt içerisinde yer alan değerleri de kapsayabilir (Temel ve diğerleri, 1994: 13).

Ayrıca, vergilendirilmesi zorunlu olduğu halde vergi dışı bırakılan işlemler söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple, vergi kayıp ve kaçakçılığına sebep olan kayıt dışı ekonomi, yasalarla kayıt dışı bırakılmasına izin verilen faaliyetlerden doğan vergi kayıpları, bir diğer deyişle muafiyet ve istisnalardan doğan vergi kayıpları ve kayıtlara geçirilmesi zorunlu olduğu halde iradi olarak kayıt dışı bırakılan olay ve işlemlerden doğan vergi kayıp ve kaçakları, bir başka deyişle, iradi olarak vergi vermemek veya daha az vergi vermek amacıyla yaratılan gelirden oluşur (Us, 2004: 18).

Kayıt dışı ekonominin belirlenmesinde kayıt altına alınmayan yani saklı yapılan bir eylem tahmin edilmeye çalışıldığından tahmin yöntemlerinin de üstünlükleri gibi zayıf yönleri de mevcuttur. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de vergi mükellefleri vergiye tabi gelirlerini beyan etmektedirler. Vergiye tabi gelir miktarı veya vergi beyannamesi ilgili vergi hukukunu yanlış anlama, hesaplama hataları veya vergi kaçırma nedeniyle yanlış olabilir. Vergi dairesinin amacı denetim mükellefleri ve vergi beyannamelerinden kaynaklanan sorunu çözmektir (Öğünç ve Yılmaz, 2000: 10). Bunun yanı sıra, vergi denetimi için mükelleflerin seçimi de rastgele yapılmamaktadır. Bu nedenle tahminler belirtilmiş olan kayıt dışı ekonominin sadece bir kısmı yansıtmaktadır (Halıcıoğlu, 1999: 7). Ayrıca Türkiye'de Maliye Bakanlığı vergi denetim elemanlarının sayısının yetersiz oluşu gözetim veya denetim eksikliği nedeniyle incelenebilen mükelleflerin oranının yaklaşık yüzde 4 olduğundan güvenilir sonuçlar elde edilemez.

Türkiye'de kayıtdışılığın vergi denetimi yöntemi ile tahminini Tablo 2 vermektedir. Tablo 2'deki sonuçlar, bu yöntem ile bulunan kayıtdışılık oranının basit parasal yönteme göre daha yüksek olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, basit parasal yöntemde bulunan sonuçlara benzer olarak vergi denetimi yönteminde de son yıllarda kayıtdışılık oranının azaldığı ve kriz yıllarında arttığı görülmektedir.

Tablo 2: Kayıtdışı Ekonominin Vergi Denetimi Yaklaşımı ile Tahmini

Yıl	İncelenen Matrah (1)	Bulunan Matrah Farkı (2)	Matrah Farkı Oranı (3)	Gelir+Kurumlar+ KDV Tahsilatı (%)(4)	Vergi Kaçağı (5)	Kayıtdışı Ekonomi	Kayıtdışı Ekonomi/GSYH (%)
1998	176342988	684220838	38.8	3458045	134174115.1	1024229886	14.5
1999	1266777870	1043797167	80.9	6955218	563311724.5	3966983975	37.9
2000	3621021663	1987099014	54.8	10650410	584459889.5	3675848362	22.0
2001	7289622510	13478317678	184.4	16949318	3126975159	18951364600	78.8
2002	13863392055	7971330648	57.4	27693949	1592378139	9366930230	26.7
2003	25563105271	18834977142	73.6	39693356	2924608778	15808696099	34.7
2004	22124052747	18712916620	84.5	52740205	4460860178	24645636341	44.0
2005	32548467217	38715354165	118.9	63634160	7569078522	41136296316	63.3
2006	46796638680	47419382413	101.3	72499945	7346489056	36917030434	48.6
2007	63409073436	30450980150	47.1	109241140	5246094298	25842829052	30.6
2008	78838889618	211092889340	267.7	123154764	32974963365	1648750000000	173.4
2009	12503952419	97972236206	78.0	126889413	9897490726	48046071487	50.4
2012	32274416000	131000851812	4.06	204939340	831848781	16803345377	10.70
2013	33704500000	536749589840	15.92	234038952	3727070310	75659527305	41.80
2014	36064500000	393780044910	10.92	256765377	2803364386	54945941967	26.87
2015	45209700000	467499811220	10.34	296249129	3063215993	60957998277	26.07

Kaynak: GİB, 2016.

5. Sonuç

Bu çalışmada, 1998Q1-2015Q4 döneminde kayıtdışı ekonomi ve vergi kaçağı tahmin edilmeye çalışılmıştır. Tahmin etmek için basit parasal oran ve vergi denetimi yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yöntemlerin sonucunda, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin GSYH'ye oranının yaklaşık %25-%30 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Ayrıca, bu oranın giderek azaldığı belirlenmiştir. Ancak, OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye'de kayıtdışı ekonominin oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun en önemli nedenleri arasında vatandaşlardaki vergi bilinçsizliği ve denetimdeki yetersizlikler olduğu düşünülmektedir. 2008 küresel ekonomik krizinden sonra politika yöneticilerinin istidamı ve vergi kaçağını azaltmak için uyguladığı politikalara rağmen kayıtdışı ekonomide sınırlı azalma

görülmesi vatandaşların vergi konusunda bilinçsiz olduğunu göstermektedir. Bunun için vatandaşlarda küçük yaşlardan başlanarak vergi bilincinin kazandırılması kayıtdışı ekonomiyi önemli derecede azaltması beklenmektedir.

Kaynaklar

AKTAN, Coşkun C;(2000), *Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi*, Ankara: TOSYÖV Yayınları.

ALTUĞ, Osman ; (1999), *Kayıtdışı Ekonomi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

AYDEMİR, Şinasi; (1995), *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi*, HUD, İstanbul.

ÇETİNTAŞ, Hakan ve Hasan VERGİL, "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Tahmini", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 2003, 4 (1), s. 15-30.

ERKUŞ, Hakan ve Kadir KARAGÖZ, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", Maliye Dergisi, 2009, 156: 126-140.

GİB (2009). http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf ,08.01.2013.

HALICIOĞLU, Ferda; (1999), *The Black Economy in Turkey: an Empirical Investigation*. The Review of Political Sciences of Ankara University, 53, 175-191.

IŞIK, Nihat ve Mustafa ACAR, "Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2003, Sayı 21, ss.117-136.

İKİZ, Salih A. S; (2000), Kayıtdısı Ekonomi ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ÖĞÜNÇ, Fethi ve Gökhan YILMAZ, "Estimating the Underground Economy in Turkey", The Central Bank of the Republic of Turkey, Discussion Paper, 2000, Ankara.

PARASIZ, İlker; (1993), *Para Politikası Kaynesgil İktisadın Düşüşü ve Yükşelisi*, Ezgi Kitabevi, İstanbul

SCHNEIDER, Friedrich, "Estimating the Size of the Danish Shadow Economy Using the Currency Demand Approach: An Attempt", Scandinavian Journal of Economics, 1986, 88 (4), 643-668.

SAVAŞAN, Fatih; (2011), *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 35, 3-38.

SUGÖZÜ, H. İbrahim; (2008), "Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980–2004 Türkiye Örneği)", (Yayınlanmış) Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ŞENGÜL, Selami; (1997), *Bir Hurafe Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü)*, Ankara: İmaj.

TEMEL, Adil, Ayşegül ŞİMŞEK, Kuddusi YAZICI, Kayıtdışı Ekonomi: Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisinde Büyüklüğü, Devlet Planlama Dergisi, 1994, 9(104), ss. 10-33.

UNECE; (1993), "Review of Concepts and Definations for Use in Statistics of Hidden and Informal Economy", Joint OECD/UNECE Meeting of National Account Expert, Paris.

US, Vuslat, "Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", Tartışma Metni, 2004/17, Türkiye Ekonomi Kurumu, Haziran.3-11.

YILMAZ, Gülay A; (2006), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İSMMMO Yayını, Mart Matbaacılık, İstanbul.

Sınır Ticareti ve Türkiye Ekonomisine Etkisi

Ahmet UĞUR, Yusuf Ekrem AKBAŞ

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ahmet.ugur@inonu.edu.tr
Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, yeakbas@adiyaman.edu.tr

Öz

Sınır ticareti, bir ülkenin sınırı olan devletlerle yaptığı ve genellikle özel bir düzenlemeye tabi olan bir ticaret şeklidir. Sınır ticareti, çoğu zaman komşu ülkelerin karşılıklı olarak anlaşmasına göre düzenlenir. Sınır ticareti başlangıçta sınırın iki yakasındaki halkın ihtiyaçlarını karşılama amacına yönelik olmasına karşın son zamanlarda artık halk için bir geçim yöntemi olmuştur. Sınır ticareti normal ticarete göre daha kolay yapılabilen bir ticaret türüdür. Normal dış ticaret belli bir sermaye birikimi gerektirdiği için küçük bir kesim yapabilirken sınır ticaretini daha geniş bir kesimin yapabilme şansı vardır. Bu nedenle, zamanla çok daha fazla kişi sınır ticareti ile uğraşmaya başlamıştır. Bölgede sınır ticareti ile iştigal edenlerin sayısının artması ve ticaretin gelişmesi ile o bölgenin gelir seviyesi artacaktır. Bu çalışmada, Türkiye'deki özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki sınır ticaretinin bölge ekonomisine katkısı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sınır ticareti, Türkiye ekonomisi, ihracat, ithalat

Border Trade And Effects on Turkish Economy

Abstract

Cross-border trade is one of the trade method making with the neighbouring countries and generally subjected to special regulations. Cross-border trade is commonly regulated by the mutual agreements of neighbouring countries. Although cross-border trade is firstly aimed to meet the needs of the people in two border side, it is recently become a living method of the people. Cross-border trade is a trade method made more easily than normal foreign trade. Although normal foreign trade could be made only a little part of the people because of needing specific capital, many of the people have the chance of making cross-border trade. Over the time, many people have begun to make cross-border trade. Thus, the increasing the number and development of cross-trade will increase the income level in the region. In this study, the effects of cross-border trade in Turkey, especially in the East and South-East Anatolia, are examined.

Key Words: Cross-border trade, Turkish economy, exports, imports

1) Giriş

Sınır ticareti; daha çok Doğu ve Güneydoğu'daki az gelişmiş illerimizde yapıldığında "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan sınır illerinde mukim gerçek kişilerin zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere karşılıklı olarak yaptıkları ticari işlemler" şeklinde tanımlanmaktadır. Özellikle, Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki illerin ekonomik gelişmişlik seviyesinin düşük olması, bu bölgedeki esnaf, sanatkâr ve ticaret erbabının sınır ticaretinden yararlanması çok doğaldır ve o bölgenin ticarî hacminin gelişmesi, işsizliğinin önlenmesi, o bölgede yapılan sınır ticaretiyle çok ilişkili hale gelmiştir (Van TSO Sınır Ticareti Raporu, 2015:2). Bu bağlamda, sınır ticareti hem sınır bölgesindeki illerde mukim kişilerin geçimini sağlaması açısından hem de bölgelerarası gelişmişlik uçurumunun ortadan kalkması açısından son derece önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki illerin sınır ticaretinin analizi yapılacaktır. Bununla birlikte, bu çalışmaya sadece Suriye, Irak ve İran'a komşu illerin sınır ticareti faaliyetleri dahil edilmiştir. Zaten, bu ülkelerle yapılan sınır ticareti de neredeyse Türkiye'nin sınır ticaretinin tamamına yakınını oluşturmaktadır. Çalışmada ilk olarak sınır ticareti kavramı ele alınacak, daha sonra Türkiye'deki sınır ticaretinin tarihçesi özetlenerek Doğu ve Güneydoğu illerindeki sınır ticaretinin ekonomik analizi yapılacaktır.

2) Sınır Ticaretinin Tanımı ve Kapsamı

Sınır ticareti, kara ve deniz sınırı bulunan ülkelerin aralarında gerçekleştirdikleri özel anlaşmalar ile tanımlanmış, Türkiye'de ise Bakanlar Kurulu kararları ile yetkilendirilmiş, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Gümrük Müsteşarlığı tarafından yürütülen özel bir ticaret şeklidir (Turhan, 2012:98). Sınır ticaretini düzenleyen 25.1.2016 tarihli ve 2016/8478 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararında sınır ticareti; ""Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Karar" kapsamında yer alan illerin ihtiyaçlarının bir kısmının, sınır komşusu ülkelerden ithalat yoluyla tedarik edilerek Karar kapsamındaki illerde piyasaya arz edilmesi ve bu Karar kapsamındaki illerden komşu ülkelere ihracatın artırılması suretiyle söz konusu illere ekonomik canlılık kazandırılması amacıyla yapılan ticari işlemlerdir" şeklinde tanımlanmıştır.

Sınır ticareti ilke olarak, sınır bölgelerinin iki yanında kalan halkın bölgesel ihtiyaçlarının karşılanmasını içerir. Bu tür ticaretten beklenen amaç, sınır bölgelerinde yaşayan halkın ihtiyaç duyduğu

maddelerin daha kolay temin edilmesi, sınır bölgelerinde karşılıklı güven ortamının artmasına katkıda bulunulması, bölge ekonomisine canlılık getirilmesi, mal kaçakçılığının her türlüsünün asgariye indirilmesi, formel işlemleri basitleştirerek, bürokratik işlemlerin azaltılması yoluyla dış ticaret hacminin genişletilmesi, bölge insanının refah düzeyinin yükseltilmesi, istihdamın artırılması, sınır ticareti yoluyla dış ticaretle uğraşan müteşebbis ruhunun oluşumuna katkıda bulunulması vb' dır (Van TSO Sınır Ticareti Raporu, 2015:4).

Sınır ticareti ülkenin kara sınırı olan devletlerle yaptığı genellikle özel bir rejime tabi olan bir dış ticaret şeklidir. Sınır ticareti, sınır komşusu ülkeler arasında varılan karşılıklı anlaşmalarla düzenlenir ve gümrük mevzuatına tabi dış ticaretin bir istisnası niteliğinde olduğundan belli limitlerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla, sınır ticareti kapsamında ithalat yapmak, her bir ürün ve toplam miktar bakımından belli limitlere tabidir.

Esnaf ve tacirin sınır ticareti kapsamında ihracat ve ithalat yapabilmesi için öncelikle Sınır Ticareti Belgesi'ne sahip olmaları gerekmektedir. İthalat yapabilmek için ise, ithal etmek istediği ürün için İthalat Uygunluk Belgesi müracaatında bulunmaları ve İthalat Uygunluk Belgesi almaları gerekmektedir (Sınır Ticareti Raporu, http://www.daka.org.tr, Erişim yılı:2017).

Sınır ticareti kapsamında yapılacak ürün giriş ve çıkışı "yetkili gümrük kapısından" veya "Sınır Ticaret Merkezinden" yapılır. Sınır ticaret merkezi, sınır komşusu ülke ile müşterek sınır hattı üzerinde kurulan ve sınır ticareti yapılabilen mağazaların bulunduğu yerleri ifade eder. Diğer bir deyişle, sınır ticareti kapsamında kurulan mağazaların bulunduğu ve iki sınır ili arasında ticaretin yapıldığı yerlerdir. Söz konusu sınır illerinde yerleşik tacir ve esnaf, komşu ülkelerle belirlenen limitler çerçevesinde doğrudan ihracat ve ithalat yapabildiği gibi, sınır ticaret merkezinde (STM) mağaza kiralama suretiyle de sınır ticareti yapabilmektedirler (Sınır Ticareti Raporu, http://www.daka.org.tr, Erişim yılı:2017).

Sınır ticareti iki ülkenin ileride yaratabilecekleri dış ticaret için zemin hazırlamakta ve sınır bölgesinde yaşayan halkın ekonomik olarak güçlenmesini sağlamaktadır. Ülkeleri sınır ticaretine yönelten nedenlerin başında taşıma maliyetlerinin azalıyor olması, yakın komşuluk ilişkileri, dil bariyerinin daha

düşük olması sayılabilir. İhracat ve ithalat işlemlerinde uygulanan bazı formalitelerin bu tür ticarette uygulanmaması da sınır ticaretinin yoğunluğunu artırmaktadır (Turhan, 2012:99).

Sınır ticareti normal ticarete göre daha kolay geliştirilebilen bir ticaret türüdür. Normal dış ticaret belli bir sermaye birikimi gerektirdiği için küçük bir kesim yapabilirken sınır ticaretini daha yaygın bir kesimin yapabilme şansı vardır. Bölgede sınır ticareti ile iştigal edenlerin sayısının artması ve ticaretin gelişmesi ile o bölgenin gelir seviyesi artacaktır (Van TSO Sınır Ticareti Raporu, 2015:5).

3) Türkiye'nin Sınır Komşuları ve Sınır Ticareti

Her iki ülke sınır halkının bölgesel ihtiyaçlarını karşılamak amacına yönelik bir dış ticaret şekli olan sınır ticaretine ilişkin Türkiye'de ilk uygulama, 1978-1979 yıllarında yaşanan petrol krizi ve döviz darboğazından sonra olmuştur. Petrol krizine çözüm bulabilmek için sınır ticareti yoluyla Ağrı Valiliği, İran'ın Batı Azerbaycan Genel Valiliği arasında varılan mutabakat üzerine çeşitli tüketim malları verilmesine karşılık motorin, fuel-oil ve benzin alımına başlanmıştır. Sınır ticaretinin yoğun olarak yapılmaya başlanması ise, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında Bölgesel Gelişme politikaları kapsamında yapılan düzenleme ile olmuştur (Özçelik vd., 2015:222).

Türkiye'de sınır ticareti ilk defa Ağrı-Gürbulak sınır kapısında başlatılmış, daha sonra 1985 yılında Gaziantep-Ünlüpınar ve Karkamış sınır kapılarından Suriye ile, 1986 yılında Hatay-Cilvegözü sınır kapısından Suriye ile, 1987 yılında Van-Kapıköy sınır kapısından İran ile sınır ticareti başlatılmıştır. 1988 yılında Hakkari-Esendere, 1989 yılında da Artvin-Sarp sınır kapısı sınır ticaretine açılmıştır.1989 yılında Erzurum ilinin Ağrı-Gürbulak sınır kapısından İran'la, Artvin-Sarp sınır kapısından ise BDT(Bağımsız Devletler Topluluğu) ile sınır ticareti yapmasına karar verilmiştir.1990 yılında Kars ilinin Ağrı-Gürbulak sınır kapısından İran'la, Artvin-Sarp sınır kapısından ise BDT ile komşu il statüsünden yararlanarak sınır ticareti yapmalarına izin verilmiştir. Yine aynı yılın ortalarında Mardin, Hakkari ve Şırnak illerinin Mardin-Habur sınır kapısından sınır ticareti yapmalarına karar verilmiştir (Van TSO Sınır Ticareti Raporu, 2015:2).

Türkiye'de sınır ticareti, Bakanlar Kurulu Kararı ve buna istinaden çıkarılan Tebliğlerle yapılmaktadır. Bu kapsamda en son çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararı ise 2016 yılında çıkarılan 2016/8478 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıdır. Bu karara göre Türkiye'de sınır ticareti yapılabilecek iller, kararın 2. maddesi ile belirlenmiştir. İlgili Karar kapsamında; Artvin, Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı,

Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep ve Hatay illerimizde sınır ticareti yapılabilmesi mümkündür. Bu iller, Tablo 1'den de görüleceği üzere Bakanlar Kurulu Kararında karşılarında gösterilen ülkelerle sınır ticareti yapabilirler. 2016/8478 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile sınır ticareti yapılacak iller ve sınır kapıları aşağıdaki Tablo 1'de belirtilmiştir:

Tablo 1: Türkiye'de Sınır Ticareti Yapılabilecek İller ve Sınır Kapıları

SIRA NUMARASI	YETKİLİ SINIR İLİ	YETKİLİ GÜMRÜK KAPISI	ÜLKE
1	ARTVİN	SARP	GÜRCİSTAN
2	ARDAHAN	TÜRKGÖZÜ	GÜRCİSTAN
3	ARDAHAN	AKTAŞ	GÜRCİSTAN
4	KARS	DİLUCU	NAHÇIVAN
5	IĞDIR	DİLUCU	NAHÇIVAN
6	IĞDIR	GÜRBULAK	İRAN
7	AĞRI	GÜRBULAK	İRAN
8	VAN	KAPIKÖY	İRAN
9	HAKKARİ	ESENDERE	İRAN
10	HAKKARİ	HABUR	IRAK
11	HAKKARİ	DERECİK	IRAK
12	HAKKÂRİ	ÜZÜMLÜ	IRAK
13	ŞIRNAK	HABUR	IRAK
14	MARDİN	NUSAYBİN	SURİYE
15	ŞANLIURFA	AKÇAKALE	SURİYE
16	GAZİANTEP	KARKAMIŞ	SURİYE
17	KİLİS	ÖNCÜPINAR	SURİYE
18	HATAY	CİLVEGÖZÜ	SURİYE

Kaynak: http://www.orgtr.org

Sınır ticareti, sınır ticareti merkezleri bünyesinde de yapılabildiğinden söz konusu Bakanlar Kurulu Kararında sınır ticaret merkezleri de belirtilmiştir. Bakanlar Kurulu Kararına göre aşağıdaki Tablo 2'de gösterilen Sınır Ticaret Merkezinden karşılarında belirtilen ülkeyle sınır ticareti yapılabilir.

Tablo 2: Türkiye'deki Sınır Ticaret Merkezleri

SIRA NUMARASI	İLİ	SINIR TİCARET MERKEZİ	ÜLKE
1	AĞRI	SARISU	İRAN
2	HAKKÂRİ	ESENDERE	İRAN
3	VAN	KAPIKÖY	İRAN
4	IGDIR	DİLUCU	NAHÇIVAN

Kaynak: http://www.orgtr.org

Sınır ticareti yapılabilecek illerde sınır ticareti kapsamında ithalat ve ihracat yapabilmek için ilk olarak 2016/8478 sayılı Karar kapsamındaki illerde en az bir yıldır yerleşik olarak faaliyette bulunan esnaf ve tacir olmak gerekmektedir. Bunların sınır ticareti kapsamında ithalat ve ihracat yapabilmesi için ayrıca Sınır Ticareti Belgesine sahip olmalıdır. İthalat yapabilmek için ise, ithal etmek istediği ürün için İthalat Uygunluk Belgesi müracaatında bulunmaları ve İthalat Uygunluk Belgesi almaları gerekmektedir. İthalat Uygunluk Belgesi, karar kapsamındaki sınır illerinde yerleşik Sınır Ticaret Belgesini haiz esnaf ve tacir (Sınır Ticaret merkezinde mağaza kiralayanlar dahil) adına ilgili gümrük kapısından ve Sınır Ticaret Merkezinden her bir ürünün ithalatı için İl Değerlendirme Komisyonu tarafından düzenlenmesi uygun görülen belgedir. Düzenlenen bu belge ile başvuran esnaf ve tacire hangi üründen ne miktar ithalat yapılacağı belirtilmektedir (Sınır Ticareti Raporu, http://www.daka.org.tr, Erişim yılı:2017).

Sınır ticaretinde ithalatı yapılan mallar sadece sınır ticareti yetkisi verilen illerde satılabilir. Diğer illere çıkışının yapılması yasaktır. Sınır Ticareti kapsamında ithalat yapmak, her bir ürün ve toplam miktar bakımından belli limitlere tabidir. Değer Limiti de denilen bu uygulama ile sınır illere komşu ülkeden bir yılda 75 milyon ABD Doları kadar tarım, 75 milyon ABD Doları kadar sanayi ürünleri olmak üzere yıllık

toplam 150 milyon dolar ithalat sınırı bulunmaktadır. Örneğin; İran'a komşu olan tüm iller sınır ticareti kapsamında bu ülkeden bir yılda sadece 150 milyon dolarlık ithalat yapabilirler. Söz konusu 150 milyon dolar, İran ile sınırı bulunan dört il (Ağrı, Iğdır, Van ve Hakkari) nüfusları ve önceki yıllardaki dış ticaret performanslarına göre paylaştırılır (Sınır Ticareti Raporu, http://www.daka.org.tr, Erişim yılı:2017).

1998-2000 yılları arasında yoğun biçimde seyreden, çeşitli istismar ve sakıncalar sonucu sınır ticaretinin kötüye kullanılması nedeniyle sınır ticareti alanında büyük sorunlar yaşanması üzerine, 27 Ekim 1999 tarihli Milli Güvenlik Kurulunun 'sınır ticaretinin kapsamının daraltılması ve ithalatın il ihtiyaçları ile sınırlandırılmasını' içeren 'Tavsiye Kararı' doğrultusunda, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi bölgelerindeki sınır illerinin sınır ticareti yapma yetkisi verilen gümrük kapılarından, kara sınırımız bulunan ülkelerle sınır ticareti kapsamında yapılacak ihracat ve ithalatta uygulanacak kuralları belirleyen ve taşıt üzerindeki depolarda motorin ithalatı ile ham petrol ithalatına ilişkin esasları düzenleyen, 10.03.2000 gün ve 2000/364 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın ilgili valiliklere duyurularak 28.04.2000 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, sınır ticaretinin kapsamı aşamalı olarak daraltılmıştır (Özçelik vd., 2015:222). Bu bağlamda, 2016/8478 sayılı Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Karar'da da sınır ticareti kapsamına girmeyen ürünler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- İhracı ve ithali ilgili mevzuatla yasaklanmış ve ithali belli kurum ve kuruluşlara bırakılmış maddeler;
- Ticaret politikası önlemleri kapsamındaki kota, korunma, damping ve sübvansiyona karşı vergi önlemlerine tabi ürünler;
- Petrol ve petrol ürünleri
- 29/6/2004 tarihli ve 5201 sayılı Harp Araç ve Gereçleri ile Silâh, Mühimmat ve Patlayıcı Madde Üreten Sanayi Kuruluşlarının Denetimi Hakkında Kanun kapsamında kontrole tabi ürünler;
- 14/8/1987 tarihli ve 87/12028 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Tekel Dışı Bırakılan Patlayıcı Maddelerle Av Malzemesi ve Benzerlerinin Üretimi, İthali, Taşınması, Saklanması, Depolanması, Satışı, Kullanılması, Yok Edilmesi, Denetlenmesi Usul ve Esaslarına İlişkin Tüzük kapsamındaki sivil kullanım amaçlı patlayıcı maddeler ile amonyum nitrat ve benzeri içerikli patlayıcı yapımında kullanılabilecek maddeler sınır ticaretine konu edilemez.

- Bu Karar kapsamında canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin ticareti ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından insan, bitki ve hayvan sağlığı açısından risk teşkil ettiği belirlenen ürünlerin ticareti yapılamaz.

4) Doğu ve Güney Doğu İllerinde Sınır Ticareti ve Ekonomiye Etkisi

Sınır ticareti ile sınır illerinde yaşayan insanların ihtiyaçları daha ucuz ve kolay yoldan karşılanmakta ayrıca mal kaçakçılığının her türlüsü asgariye indirilebilmektedir. Sınır ticaretinin ekonomiye katkılarından en önemlisi istihdama yaptığı katkıdır. Bu şekilde sınır ticareti yapılan bölgelerde halkın refah düzeyi artmakta, normal halkta müteşebbis ruhunun gelişmesine katkıda bulunulmaktadır. Ayrıca bürokratik işlemlerinin az olması dolayısıyla ülkenin dış ticaret hacminin gelişmesine de katkıda bulunulmaktadır.

Sınır ticaretinin en büyük yararlarından birisi de göçü engellemesidir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki iller sürekli göç veren illerdir. Göç veren illerden gelenler, Türkiye'nin büyük şehirlerinin etraflarında, varoşlarda kalmakta ve burada problem oluşturmaktadırlar. Ayrıca, göç eden aileler de maddi ve manevi sıkıntılar çekmektedirler. Bu bağlamda, sınır ticareti bölge insanı için geçim kaynağı sağlayarak göçün azalmasına katkıda bulunmaktadır.

Sınır ticaretinin, sınır ticareti yapılan bölgelerde, özellikle ticaret kapsamına giren mallarda, piyasa birim fiyatına etki ederek bölgesel perakende fiyatlar üzerinde genellikle fiyatları düşürücü yönde bir etki de yapmaktadır. Böylece, sınır ticareti enflasyonla mücadele kapsamında da fayda sağlamaktadır (Van TSO Sınır Ticareti Raporu, 2015:8)

Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin 2016/8478 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 1/12/2008 tarihli ve 2008/14451 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı yürürlükten kaldırılmıştır. Eski Kararda sınır ticareti yapılacak gümrük kapısı sayısı Tablo 3'ten de görüleceği üzere daha az sayıda idi ve 2016 yılında yapılan değişiklik sadece bir yıllık süreci kapsadığı için çalışmamızda 2008/14451 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında yer alan sınır kapılarındaki ticaret hacmi analiz edilmiştir.

Tablo 3: 2008/14451 sayılı Bakanlar Kurulu Kararındaki Sınır Ticareti Kapıları

	YETKİLİ SINIR ILI	YETKİLİ GÜMRÜK KAPISI	ÜLKE
1	ARTVİN	SARP	GÜRCİSTAN
2	ARDAHAN	TÜRKGÖZÜ	GÜRCİSTAN
3	IĞDIR	DİLUCU	NAHÇIVAN
4	IĞDIR	GÜRBULAK	İRAN
5	AGRI	GÜRBULAK	İRAN
6	VAN	KAPIKÖY	İRAN
7	HAKKARİ	ESENDERE	İRAN
8	HAKKARİ	HABUR	IRAK
9	ŞIRNAK	HABUR	IRAK
10	MARDİN	NUSAYBİN	SURİYE
11	ŞANLIURFA	AKÇAKALE	SURİYE
12	GAZİANTEP	KARKAMIŞ	SURİYE
13	KİLİS	ÖNCÜPINAR	SURİYE
14	HATAY	CİLVEGÖZÜ	SURİYE

Kaynak: http://www.orgtr.org

Çalışmada 2008 tarihli Bakanlar Kurulu Kararında sınır ticaretine izin verilen gümrük kapılarındaki son 15 yıllık, diğer bir ifadeyle 2002-2016 yılları arasındaki yıllık sınır ticareti hacmi incelenmiştir. Bu bağlamda, sınır ticareti yoluyla yapılan ihracat ve ithalat tutarları Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4'de 2002-2016 yılları arasında İran ve Irak ile sınır ticaretine izin verilen gümrük kapılarındaki ithalat ve ihracat tutarları verilmiştir.

Tablo 4: Gümrük Kapıları İtibariyle İran ve Irak İle Yapılan Sınır Ticareti (Bin Dolar)

Yıllar	İran						Irak	
	Gürbulak (Ağrı)		Kapıköy (Van)		Esendere (Hakkari)		Habur (Hakkari, Şırnak)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2002	20.154	3.275	-	-	4.850	337	68.275	50.637
2003	30.958	4.044	-	-	7.483	677	165.734	18.693
2004	54.136	9.296	2.630	4	15.808	1.974	438.686	38.979
2005	70.024	32.273	7.126	3	41.915	1.051	991.757	26.127
2006	100.848	37.535	6.871	216	63.557	266	440.275	63.515
2007	91.900	55.438	3.406	7	63.458	-	14.443	4.254
2008	27.514	16.448	8.723	545	77.204	-	151	-
2009	13.791	52	10.907	1.595	191.525	102	165	-
2010	27.330	6.512	13.389	323	232.587	399	-	-
2011	37.037	8.564	11.722	4.748	300.024	216	47	-
2012	16.744	8.524	11.210	5.144	299.702	-	-	-
2013	-	10.668	6.935	3.199	254.030	6.144	6	-
2014	21.667	9.532	10.546	2.893	359.175	428	2.439	-
2015	22.536	10.232	10.199	2.815	173.428	162	318	-
2016	23.333	9.134	18.918	4.905	5.753	396	-	-

Kaynak: TÜİK

Tablo 4'e baktığımızda dikkati çeken ilk bulgu sınır ticareti kapsamında yapılan dış ticarette ihracat tutarlarının ithalat tutarlarından daha fazla olmasıdır. Bu durum, sınır ticareti yoluyla ülkeye para girişi olduğunu ve esnaf ve tacirlerin komşu ülkelerden mal ve hizmet satın almak yerine daha çok mal ve hizmet sattığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, sınır ticareti yoluyla Türkiye'ye fon girişi sağlandığı ve Türkiye'nin cari açığına olumlu katkıları olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki sınır illerinde yapılan sınır ticaretinin ülke ekonomisine katkısının pozitif olduğu ve bölgesel gelişmişlik farkını azaltmaya yardımcı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4'ten çıkarılan bir diğer önemli sonuç ise sınır ticareti kapsamında yapılan ithalatın hem düzensiz olması hem de bazı yıllar hiç yapılmamış olmasıdır. Tablo 4'ten de görüleceği üzere İran ve

Irak'tan yapılan ithalatta Habur ve Esendere sınır kapılarında bazı yıllar ihracat yapılmasına karşın hiç ithalat yapılmamıştır. Ayrıca, 2008 tarihli Bakanlar Kurulu Kararında sınır ticareti kapsamında yapılacak ithalatın yıllık kotasının 100 milyon Dolar olmasına karşın yıllık ithalatın 100 bin Doları bile bulduğu herhangi bir yıl yoktur. Dolayısıyla, sınır ticareti kapsamında ithalatın güdük kaldığı söylenebilir. Ayrıca, yapılan ithalat tutarının yıldan yıla çok büyük oranlarda değiştiği de görülmektedir.

Tablo 5'te 2002-2016 yılları arasında Suriye ile sınır ticaretine izin verilen gümrük kapılarındaki ithalat ve ihracat tutarları verilmiştir.

Tablo 5: Gümrük Kapıları İtibariyle Suriye İle Yapılan Sınır Ticareti (Bin Dolar)

Yıllar	Nusaybin (Mardin)		Akçakale (Şanlıurfa)		Karkamış (Gaziantep)		Öncüpınar (Kilis)		Cilvegözü (Hatay)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2002	1.840	4.708	-	-	-	-	1.136	6.999	-	14.627
2003	10.328	6.429	-	-	-	-	1.139	30.464	16.214	21.117
2004	6.657	8.499	-	-	-	-	7.948	19.062	13.698	23.715
2005	35.685	8.486	-	-	-	-	14.061	17.768	75	22.196
2006	148.307	10.388	-	-	-	-	3.552	4.597	1.287	4.856
2007	240.989	10.114	-	-	-	-	-	-	-	41
2008	357.339	5.172	-	-	-	-	-	-	-	682
2009	417.976	3.998	-	5	-	79	-	-	225	54
2010	403.572	2.597	-	14	-	-	-	-	284	895
2011	566.357	580	-	108	-	61	-	-	6	747
2012	592.465	8	-	-	14	-	3.832	-	365	-
2013	413.903	198	21.734	-	6.568	-	62.443	-	31.456	-
2014	323.669	131	5.005	-	1.838	-	240.438	-	75.955	-
2015	229.355	200	981	-	-	-	47.236	8.318	66.092	283
2016	100.133	29	-	-	2.572	-	60.827	26.545	116.041	4.938

Kaynak: TÜİK

Tablo 5'ten de görüleceği üzere sınır ticareti kapsamında Suriye ile yapılan ithalat ve ihracatta Nusaybin Gümrük Kapısı haricinde diğer gümrük kapılarında pek fazla bir işlem hacmi meydana gelmemiştir. İşlem hacminde meydana gelen bu düzensizlik ve azalmada en büyük neden doğaldır ki Suriye'de devam eden savaştır. Bununla birlikte, Nusaybin Gümrük Kapısındaki sınır ticareti savaşa

rağmen devam etmiştir. Dolayısıyla, Suriye'deki savaş Türkiye'deki sınır ticaretine önemli bir darbe vurmuştur. Tablo 5'e dikkat edilirse aynen Tablo 4'te olduğu gibi sınır ticareti kapsamında yapılan ihracat tutarı, ithalat tutarından daha fazladır. Bunun tek istisnası Öncüpınar ve Cilvegözü Gümrük kapılarından 2002-2006 yılları arasında yapılan sınır ticaretidir. Bu durum, eğer Suriye savaşı çıkmasaydı Türkiye'nin sınır ticareti yoluyla Suriye'ye milyar Dolarlık ihracat yapabileceği anlamına gelmektedir.

5) Sonuç

Türkiye'de sınır ticareti en son 25.1.2016 tarihli ve 2016/8478 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile düzenlenmiştir. Bu kararda, sınır ticareti yapılabilecek iller ve sınır ticaret merkezleri belirlenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada İran, Irak ve Suriye ile sınır ticareti yapmasına izin verilen illerdeki sınır ticaretine izin verilen gümrük kapılarındaki ithalat ve ihracat hacmi incelenmiştir. Çalışmada sınır ticareti hacmi incelenen gümrük kapıları; Gürbulak, Kapıköy, Esendere, Habur, Nusaybin, Akçakale, Karkamış, Öncüpınar ve Cilvegözü'dür. Belirtilen gümrük kapılarındaki ithalat ve ihracat tutarları incelendiğinde ilk dikkati çeken husus ihracat tutarlarının ithalat tutarlarında daha fazla olmasıdır. Dolayısıyla, sınır ticareti Türkiye'ye döviz girişi sağlayarak Türkiye'de önemli bir sorun olan cari açığın finansmanına da katkıda bulunmaktadır. Analizde çıkan bir diğer sonuç ise özellikle Suriye ile yapılan sınır ticaretinin azalması ve bazı yıllarda hiç yapılmamasıdır. Bunda ise Suriye'de meydana gelen savaş etkili olmuştur. Bununla birlikte, genel olarak sınır ticareti kapsamında yapılan ithalatta bir düzensizlik hakimdir. Bazı yıllar tutar oransal olarak çok artmasına karşın bazı yıllar oransal olarak çok azalmıştır. Dolayısıyla, ithalatta yaşanan bu düzensizlikler sınır ticaretinde beklenilen faydanın da azalmasına neden olmaktadır.

Kaynaklar

http://www.orgtr.org

ÖZÇELİK, Münevver Katkat, Ela OĞAN ve Sonnur Aktaş GÜZEL, "Sarp Sınır Kapısından Gerçekleştirilen Sınır Ticareti ve Artvin Ekonomisine Etkileri", SOBİAD, Kasım 2015, ss. 219-242.

Sınır Ticareti Raporu, http://www.daka.org.tr

TURHAN, Gökçe Tekin; (2012), Kara Sınırı Komşuları İle Ticaretin Türkiye'nin Kalkınmasına Etkisi – Çekim Modeli Yaklaşımı, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi

TÜİK

Van TSO Sınır Ticareti Raporu, 2015

Türkiye'nin Turizm Gelirleri ve Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi

Suzan ERGÜN, Cebrail TELEK

Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Malatya, suzan.ergun@inonu.edu.tr
Öğr.Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Dış Ticaret Bölümü, Kilis, cebrailtelek@kilis.edu.tr

Öz

Türkiye'nin en önemli makroekonomik sorunlarından biri hiç şüphesiz ki cari işlemler açığıdır. Cari işlemler açığının düşürülmesinde yani ödemeler dengesinin iyileştirilmesinde en etkili kalemlerden biri turizm gelirleridir. Bu yüzden turizm gelirlerinin artırılması Türkiye gibi dış ticaret açığı veren ekonomiler için oldukça önemli olmaktadır. Bu çalışmada amaç, turizm gelirlerini etkileyen birçok faktörden yalnızca biri olan reel döviz kurlarının Türkiye'nin turizm gelirleri üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaç için, 2003-2016 arası üçer aylık veriler kullanılarak, VAR analizi, etki-tepki analizi yapılmış ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin bulunabilmesi için Granger Nedensellik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin turizm gelirleri ile reel döviz kurları arasında nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm gelirleri, Reel Döviz Kuru, VAR Analizi, Granger Nedensellik Analizi.

The Empirical Analysis of Relation Between Turkey's Tourism Revenues and Real Exchange Rate

Abstract

One of Turkey's most important macroeconomic problems is undoubtedly the current account deficit. From this point of view, one of the most effective items in reducing the current account deficit is tourism revenues. Therefore, the increase in tourism revenues is very important for the economies that foreign trade deficit like Turkey. Because tourism is the most important foreign exchange earning activity for countries after export. The purpose of this study is to examine the relationship between tourism revenues and real exchange rates, which is only one of many factors affecting tourism revenues. In this study, VAR analysis, effect-response analysis were performed using three-month data from 2003 to 2016 and Granger Causality analysis was performed to find causality relation between variables. According to the results obtained, causality relation between Turkey's tourism incomes and real exchange rates is found.

Key words: Tourism income, Real Exchange Rate, VAR Analysis, Granger Causality Analysis.

1. Giriş

Türkiye'nin en önemli makroekonomik sorunlarından biri hiç şüphesiz ki cari işlemler açığıdır. Cari işlemler açığının düşürülmesinde en etkili kalemlerden biri de turizm gelirleridir. Bunun yanı sıra, ünlü bir benzetme yapılacak olursa, turizm "Bacasız Fabrika" gibidir. Sanayiye döviz sağlayan ve destek veren önemli sektörlerden birisidir. Bu yüzden turizm gelirlerinin artırılması Türkiye gibi dış ticaret açığı veren ekonomiler için oldukça önemli olmaktadır. Çünkü ihracattan sonra ülkelere en önemli döviz kazandırıcı faaliyet Turizm'dir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde turizm sektörü ekonomik gelişme ve büyüme için itici bir güç olarak görülmüş ve bu amaçla sektörün geliştirilebilmesi için büyük kaynaklar ayrılmış ve çabalar gösterilmiştir. Ekonomik ve siyasal koşullara bağlı olarak gösterdiği iniş çıkışlara karşın Türkiye, yakın geçmişte turizm alanında oldukça önemli sayılabilecek bir atılım gerçekleştirmiştir (Seyidoğlu, 2015:756). Ancak günümüzde Türkiye'nin doğal, tarihi ve kültürel açılardan zengin turizm destinasyonlarına sahip olmasına rağmen, turizm gelirlerine baktığımızda gelişim göstermiş olsa da halen istenilen seviyeye ulaştırılamamıştır diyebiliriz.

Döviz kurları, en çok dış ticaret işlemlerinde etkisini göstermesine rağmen ikinci sıra olarak da Turizm gelirlerini etkilemektedir. Döviz kurunun yüksek olduğu dönemlerde (Encerten Kur), diğer değişkenler sabitken, Turizm gelirlerinin artması beklenmektedir. Çünkü kur yüksek olduğunda, incelenen ülke diğer ülkelere kıyasla daha ucuz hale gelecek ve ekonomik anlamda cazibe merkezi konumuna gelecektir. Ancak, döviz kurlarının oynaklığı yüksekse bu durum turizm gelirlerini olumsuz bir şekilde etkileyebilir. Bu yüzden, döviz kurları ile turizm gelirleri arasındaki ilişkinin incelenmesinde fayda vardır.

Bu çalışmada amaç, turizm gelirlerini etkileyen birçok faktörden yalnızca biri olan reel döviz kurları ile arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla, 2003-2016 arası üçer aylık veriler kullanılarak, VAR analizi, etki-tepki analizi yapılmış ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin bulunabilmesi için Granger Nedensellik analizi yapılmıştır.

2.Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisi için Önemi

Genel olarak bakıldığında turizm gelirlerindeki artışlar, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Bacasız sanayi olarak da adlandırılan turizm sektörü, ülke ekonomisine ihracattan sonra en önemli döviz kazandırıcı faaliyet olarak görülmektedir.

Turizm gelirleri, makroekonomik sorunlardan bir olan ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasında çok önemli bir kalemdir. Türkiye ekonomisine baktığımızda net fazla her zaman net fazla vermektedir. Bunun yanı sıra; yatırımların artmasında, yerel ya da ulusal düzeyde yeni iş fırsatları yaratarak işsizliğin azalmasında, kadın istihdamının artmasında, yoksulluğun azalmasında, teknoloji ve bilgi transferinin artmasına, altyapı yatırımlarının geliştirilmesinde ve genel olarak diğer sektörlerin rekabet düzeylerinin artırılmasında önemli katkılar sunmaktadır.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre son yıllarda; terör, siyasi olaylar, ekonomik krizler ve savaşlar gibi olumsuz durumlara rağmen küresel turizm 2016 yılında da büyümeye devam etti. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) 2016 yılına ilişkin "Dünya Turizm Barometresi" raporuna göre, tüm zorluklara rağmen uluslararası seyahatlerin yüzde 3.9 oranında büyüyerek 1 milyar 235 milyona ulaştığı kaydedildi. 2016 yılındaki küresel seyahatçi sayısının geçen yıla kıyasla 46 milyon arttığı belirtilen UNWTO raporunda, küresel ekonomik krizin başladığı 2008 yılına göre ise artış miktarının 300 milyon olduğu ifade edildi (UNWTO, 2016).

Türkiye ekonomisi için ise son birkaç yılda ortaya çıkan küresel kriz, terör olayları ve Suriye savaşı gibi nedenlerle Turizm gelirlerinde ciddi azalmalar olmuştur. Bu etkileri aşağıdaki Grafik 1. de görebiliriz.

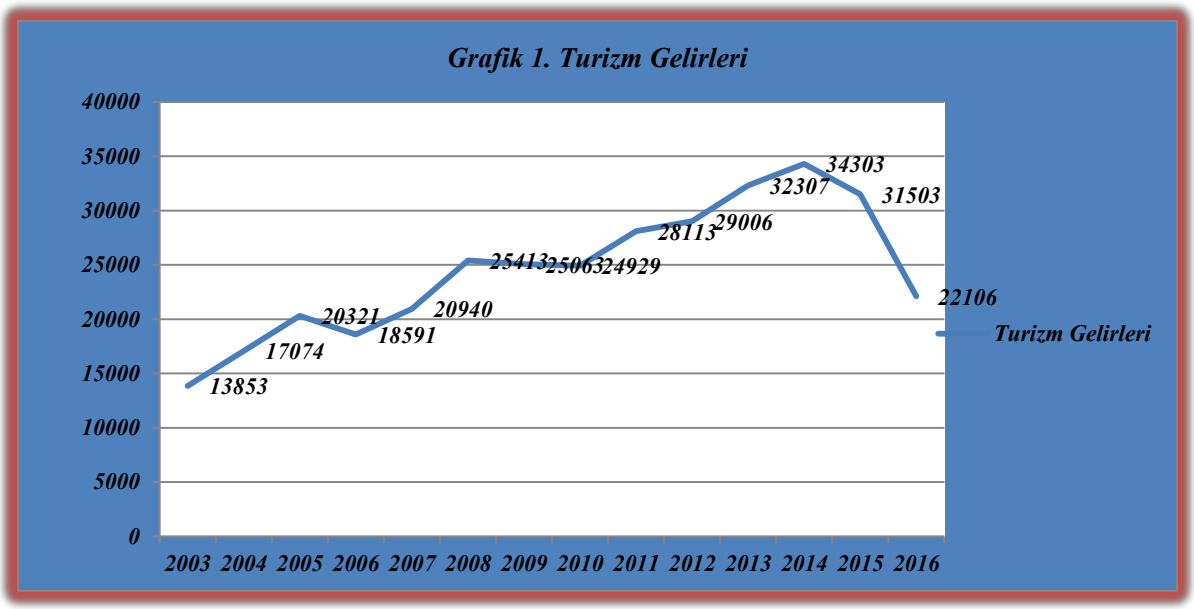

Grafik 1. Türkiye'nin turizm gelirlerinin 2003-2016 yılları arası verileri ile oluşturulmuştur. Grafiğe baktığımızda 2013 yılına kadar turizm gelirlerinin genelde artan bir trend izlediğini görmekteyiz. 2008 ila 2010 arası dönemde küresel krizin etkisiyle yatay bir seyir izlemesine rağmen genelde artan bir trend görülmektedir. 2013 yılından günümüze kadar olan sürede ise Türkiye'de turizm gelirlerinde ciddi bir azalma gözlenmektedir. Bu düşüşün tabi ki en önemli nedenleri arasında ülkemizde ortaya çıkan terör olayları ve bunun yanı sıra halen devam etmekte olan Suriye savaşı gösterilebilir. Türkiye'nin en önemli turist kaynağı olan Rusya ile yaşanan "Uçak krizi" de turizm gelirlerinin düşmesinde önemli rol oynamıştır.

Türkiye ekonomisi için turizm gelirleri önemli bir yere sahiptir. Ödemeler bilançosuna baktığımızda, dış ticaret açığımızın kapatılmasında her yıl fazla verdiğimiz turizm dengesi oldukça etkili bir kalemdir. Bunun yanı sıra, ekonomide turizm sektörü 50'nin üzerinde farklı alanı pozitif yönde etkilemektedir. Bu gibi etkilerinden dolayı turizm gelirlerinin artırılması makroekonomik sorunların çözümü ve ekonomik büyüme ve kalkınma açısından önemlidir. Ekonomi karar vericilerin sektöre ciddi anlamda müdahale edip önlemler almaları gerekmektedir.

Teorik olarak turizm sektörünün performansı üzerinde etkili olan ve sektörü yönlendiren reel döviz kuru, enflasyon oranı, büyüme oranı gibi çok sayıda ekonomik değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerin sektörü ne yönde etkilediğinin analizi yapılmalı ve buna göre sektörün yönlendirilmesi gerekmektedir (Şen ve Şit, 2015). Bu çalışmada, yalnızca Türkiye'de turizm gelirleri ve reel döviz kuru arasındaki ilişki incelenmiştir.

3.Konuyla İlgili Literatür

Ekonomi literatürüne bakıldığında, reel döviz kurları ve turizm gelirleri arasındaki ilişki gerek yurtiçi gerekse yurtdışı çalışmalara konu olmuştur. Bunlardan bazılarını şu şekilde özetleyebiliriz.

Webber (2001), yazdığı makalesinde Avusturalya ekonomisi için 1983-1997 arası dönemi üçer aylık veriler yardımıyla turizm talebi ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yöntem olarak, Johansen, Engle ve Granger analizlerini kullanarak, döviz kurlarındaki değişimlerin uzun vadede turizm talebinin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna varmıştır.

Cheng vd. (2013), reel döviz kurunun ABD turizm gelirleri üzerindeki etkisini 1973-2010 verileri yardımıyla üç farklı VAR modeli kurarak VAR analizi ile incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda reel döviz kuru ile turizm gelirleri arasında bir ilişki olduğu ve reel kurdaki artışın ABD'nin turizm gelirleri üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Algieri (2006), çalışmasında Rusya'nın 1993-2002 yılları arası turizm gelirlerini etkileyen faktörleri araştırmıştır. Bu amaç için, eşbütünleşme analizi yapmış ve sonucunda turizm gelirleriyle Dünya'daki toplam gelir, reel döviz kuru ve havayolu maliyetleri arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmiştir.

Kara vd. (2012), Türkiye ekonomisi 1992-2011 dönemi verileri yardımıyla VAR, Engle Granger testlerini uygulayarak, döviz kurlarından turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisine rastlamışlardır.

Şen ve Şit (2015), yaptıkları çalışmalarında, Türkiye'nin 2000-2012 yılları aylık verileri kullanarak, reel döviz kurlarının turizm gelirleri üzerine etkisini araştırmışlardır. Birim kök testleri, Frekans Dağılımı, Toda-Yamamoto ve Bootstrap tabanlı Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle analiz etmişler ve çalışma sonucunda; reel döviz kurunun Türkiye'nin turizm gelirleri üzerinde etkili olduğunu ve ayrıca turizm gelirleri de reel döviz kurunu etkilemektedir sonucuna ulaşmışlardır.

Bahar (2007), çalışmasında 1980-2005 arasında yapılan devalüasyonların Türkiye'nin turizm sektörü üzerine etkisini araştırmıştır. Bu amaçla, turist sayısı ve ABD Doları ve Alman Markından oluşan

döviz sepeti değişkenlerini kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ülkede uygulanan devalüasyonlar turist sayılarını artırmıştır.

Bozkurt ve Pekmezci (2015), yaptıkları çalışmada Türkiye için 1996-2012 yıllarında turizm sektörü talebi ve döviz şokları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Eşbütünleşme ve Granger nedensellik yöntemleri ile turizm talebinden döviz kurlarına doğru tek yönlü nedenselliğe ulaşmışlardır.

Uğuz ve Topbaş (2011), 1990-2010 dönemine ait aylık turist varışları ve döviz kurları verilerini kullanarak, ülkemize yönelik turizm talebinin döviz kurları ile olan ilişkisi ele almışlardır. Bu çalışmada, söz konusu dönem için EGARCH modeli yardımıyla aylık döviz kuru oynaklığı tespit edilmiş ve Johansen Eşbütünleşme analizi çerçevesinde döviz kuru oynaklığı ve turizm talebi ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre turizm talebi, döviz kuru ve kur oynaklığı ile uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içerisindedir.

Çalışmalarda, turizm gelirleri ile döviz kurları arasında ilişki dönemsel ve yöntemsel farklılıklarla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlarda ciddi farklılıklar görülmektedir.

4. Yöntem

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada, turizm gelirleri ve reel döviz kurları arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla 2003:1-2016:4 yıllarına ait veriler üçer aylık dönemler halinde kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmıştır.

Kullandığımız seriler üçer aylık seriler olduğundan mevsimsel dalgalanmalar gösterebileceği için Tramo-Seats yöntemine göre mevsimsellikten arındırılmıştır. Serileri olası değişen varyans sorununa karşı koruyabilmek için logaritmik dönüşümleri alınmıştır.

Çalışmanın modeli şu şekildedir:

$$\ln Tur_t = a + b \ln Kur_t + e_t \qquad (1)$$

Bu modele göre, $\ln Tur_t$, turizm gelirlerinin logaritmik değerini ve $\ln Kur_t$ ise, reel döviz kuru serisinin logaritmik değerini göstermektedir.

4.2. ADF (Augmented Dickey-Fuller) Birim Kök Testi

Zaman serilerine dayanan modellerde istatistiksel olarak geçerli sonuçların elde edilebilmesi için kullanılan serilerin durağan olup olmadığının araştırılması gerekir. Zira zaman serilerinin büyük kısmının, durağan olmayan bir yapı sergiledikleri görülmüştür.

Değişkenler arasındaki ilişkilerin bir anlam ifade edebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serisi söz konusu ise yapılan regresyon ile elde edilen t ve F testleri geçerli olmayacak ve bundan dolayı elde edilen regresyon da sahte regresyondan ibaret olacaktır (Tarı, 2005:380). Burada durağanlığın ne olduğu tanımını vermek gerekirse; bir zaman serisinin ortalaması ve varyansı zaman içerisinde değişmiyor ve iki zaman dilimi arasındaki covaryans (ortak varyans) hesaplandığı döneme göre değil de yalnızca iki zaman dilimi arasındaki uzaklığa bağlı kalıyor ise seri durağan bir seri olarak kabul edilebilir. Yani zaman serisi durağan ise, ortalaması, varyansı ve covaryansı ne zaman ölçersek ölçelim aynı kalmaktadır (Gujarati, 2006:713).

Çalışmamızda kullanılan zaman serilerinin durağan olup olmadıklarını test etmek için ADF (Augmented Dickey-Fuller) Birim Kök Testi uygulanmıştır. Test sonuçları aşağıda Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Analizi Sonuçları

Veriler	DÜZEY SEVİYESİ			BİRİNCİ FARK SEVİYESİ		
	Sabitsiz ve Trensiz Model	Sabit Terimli Model	Sabitli ve Trendli Model	Sabitsiz ve Trensiz Model	Sabit Terimli Model	Sabitli ve Trendli Model
KUR	**0.173965 (0.7328)**	**-2.925799 (0.0488)**	**-3.640455 (0.0354)**	**-7.196170 (0.0000)**	**-7.111782 (0.0000)**	**-7.194348 (0.0000)**
TUR	**0.938159 (0.9053)**	**-2.991604 (0.0419)**	**-1.596784 (0.7816)**	**-7.803795 (0.0000)**	**-7.865483 (0.0000)**	**-8.821636 (0.0000)**

Not: ( ) içerisindeki değerler olasılık (prob) değerleridir. ADF birim kök testleri için MacKinnon kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlam seviyesinde; Sabit terimli model için -3.52, -2.90 ve -2.58, Sabit terimli ve trendli model için -4.09, -3.47 ve -3.16, Sabit terimsiz ve trendsiz model için -2.59, -1.94 ve -1.61.

Tabloya baktığımızda, serilerimizin düzey seviyesinde, t ve prob. değerlerine bakıldığında her iki serimizin de durağan olmadığı görülmektedir. Ancak serilerimizin 1.dereceden fark düzeylerindeki t ve prob. değerlerine bakıldığında durağan olduğu söylenebilir.

4.3. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi:

Bir testin gücü, yanlış olan hipotezi ret etme olasılığı ile ölçülür. DF testlerinin gücü bu açıdan düşüktür. Çünkü bu testler birim kökü ve yakın birim kökü ayırt etmede yetersiz kalmaktadır. ρ= 1 olursa birim kök vardır ancak ρ= 0.95 olması olmadığını göstermez (yakın birim kök vardır). Eğer, model; Y_t =0.95 Y_{t-1} + u_t şeklinde olursa, DF testine göre seri durağan kabul edilir. Katsayı 1'den küçüktür ancak 0.95 olması, seride aslında birim kök olduğunu ifade etmektedir. Testin güçsüz olması yakın birim kök olması durumunda problem olmaktadır. Testin gücünün düşük olması sorunu veri aralığını genişleterek çözülebilir. Bunların yanında ADF testi test denklemindeki terimlerin ilave farklarının dahil edilmesini gerektirir. Bu da serbestlik derecesinde bir azalmaya ve test sürecinin gücünde bir azalmayı ortaya çıkarır (Tarı, 2014:399).

Phillips ve Perron (1988) , birim kökün varlığını test etmek için, bu varsayımlara dayanmayan alternatif bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Phillips ve Perron geliştirdikleri bu testle oldukça genel, zayıf bağımlı ve benzer dağılmayan kalıntılara (innovation) izin veren birleşik t istatistik regresyonu ve EKK tahmin edicileri için asimptotik bir teori sağlamışlardır (Phillips, 1987).

Tablo 2. PP Birim Kök Analizi Sonuçları

Veriler	DÜZEY SEVİYESİ			BİRİNCİ FARK SEVİYESİ		
	Sabitsiz ve Trensiz Model	Sabit Terimli Model	Sabitli ve Trendli Model	Sabitsiz ve Trensiz Model	Sabit Terimli Model	Sabitli ve Trendli Model
KUR	**0.165470 (0.7303)**	**-3.106600 (0.0318)**	**-3.640455 (0.0354)**	**-7.229120 (0.0000)**	**-7.234844 (0.0000)**	**-7.741720 (0.0000)**
TUR	**0.938159 (0.9053)**	**-2.991604 (0.0419)**	**-1.596784 (0.7816)**	**-7.792051 (0.0000)**	**-7.868653 (0.0000)**	**-8.802551 (0.0000)**

Not: ( ) içerisindeki değerler olasılık (prob) değerleridir. PP birim kök testleri için MacKinnon kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlam seviyesinde; Sabit terimli model için -3.52, -2.90 ve -2.58, Sabit terimli ve trendli model için -4.09, -3.47 ve -3.16, Sabit terimsiz ve trendsiz model için -2.59, -1.94 ve -1.61.

ADF birim kök testine paralel sonuçlar çıkan PP testi de her iki serimizin düzey seviyelerinde birim kök taşıdığını ancak 1.dereceden fark seviyesinde birim kök taşımadığını göstermektedir. Dolayısıyla, serileri birim kök'ten arındırmak için fark alma işlemi yapılmıştır. Bu değişkenlere ait serilerin, birinci farkı alındığında durağan hale gelmişlerdir.

4.4. VAR (Vector Autoregression) Modeli Analizleri

Geleneksel ekonometrik analiz, makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri incelerken, eşanlı bir modeldeki herhangi bir denklemin uygun bir şekilde tahmin edilebilmesi için belirlenmiş olması gerektiğini ve modelin belirlenebilmesini de sıra ve rank koşulları olarak adlandırılan bazı koşulların sağlanmasına bağlamaktadır (Tarı, 2014).

Sims (1980), eşanlı modelleri, belirlenmenin sağlanması için çoğu kez değişkenlerin içsel-dışsal ayrımı ve parametreler üzerine kısıtlamalar koymada keyfi davranıldığı konusunda eleştirerek, bütün değişkenlerin içsel olarak kabul edildiği vektör otoregresyon kısaca VAR modelini geliştirmiştir (Tarı, 2014). Sims'e göre, bir değişken takımı arasında gerçekten eşanlılık varsa, hepsi eşit biçimde ele alınmalıdır; içsel ve dışsal değişkenler arasında önsel bir ayrım yapılmamalıdır (Gujarati, 2006).

VAR modeli, modele katılan bütün değişkenlerin kendi ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine tanımladığı basit çok boyutlu bir zaman serisi öngörü modelidir (Temurlenk, 1989). VAR modelleri ile tahmin yapabilmek için, sistemde yer alan tüm değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. VAR modellerinin tahmini sonucunda elde edilen korelasyonlar, ele alınan değişken seti arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmektedir (Bozkurt, 2007:83-91).

Y ve X gibi iki değişken için basit bir VAR modeli:

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{11i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{12i} X_{t-i} + u_{1t} \qquad (11)$$

$$X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{21i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{22i} X_{t-i} + u_{2t} \qquad (12)$$

biçiminde ifade edilebilir. Burada, α_{i0} sabit terim, α_{ijk} i'nci denklemdeki j'nci değişkenin k gecikmesine ait parametre, u_{it} hata terimi ve p gecikme sayısıdır. Görüldüğü gibi, denklemlerin sağ tarafındaki değişkenler aynıdır. Sabit terim, modele değişkenlerin sıfırdan farklı ortalamalara sahip olması

durumunda dahil edilir. VAR modeli gecikme sayısı dikkate alınarak p'inci dereceden VAR modeli olarak adlandırılır ve VAR(p) olarak gösterilir. Modelde değişkenler arasında içsel-dışsal ayrımı yapılmaksızın bütün değişkenler içsel olarak kabul edilir (Tarı, 2014).

VAR modeli parametrelerinin doğrudan yorumu pek anlamlı olmamaktadır. VAR modelini yapısal analizde kullanabilmek için gerekli olan üç teknik Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi yöntemidir. Bizde bu yüzden çalışmamıza bu analizlerle devam edeceğiz.

4.4.1.Etki-Tepki Analizi (Impulse-Response Analyses)

Etki-Tepki analizi fonksiyonları şokların değişkenler üzerindeki etkilerini ve hangi zamanda etkisinin ne olduğunu grafikler ya da tablolar yardımıyla gösterir.

Sistemdeki her bir değişkenin kendi ve diğer değişkenlerin hatalarına karşı reaksiyonu etki-tepkiler olarak adlandırılır. Etki-tepkiler aynı büyüklüğün iki farklı görünümünü ifade eder. Şoku veren değişken yönünden etki, şoku alan değişken yönünden ise tepki söz konusudur. İki değişken arasında değişkenlerden birinin diğerine neden olduğu yargılamasına dayalı olarak yapılan bu analiz etki-tepki analizi olarak adlandırılmaktadır (Tarı, 2014).

Şekil 1. Turizm Gelirleri ve Reel Döviz Kurları için Etki-Tepki Fonksiyonları

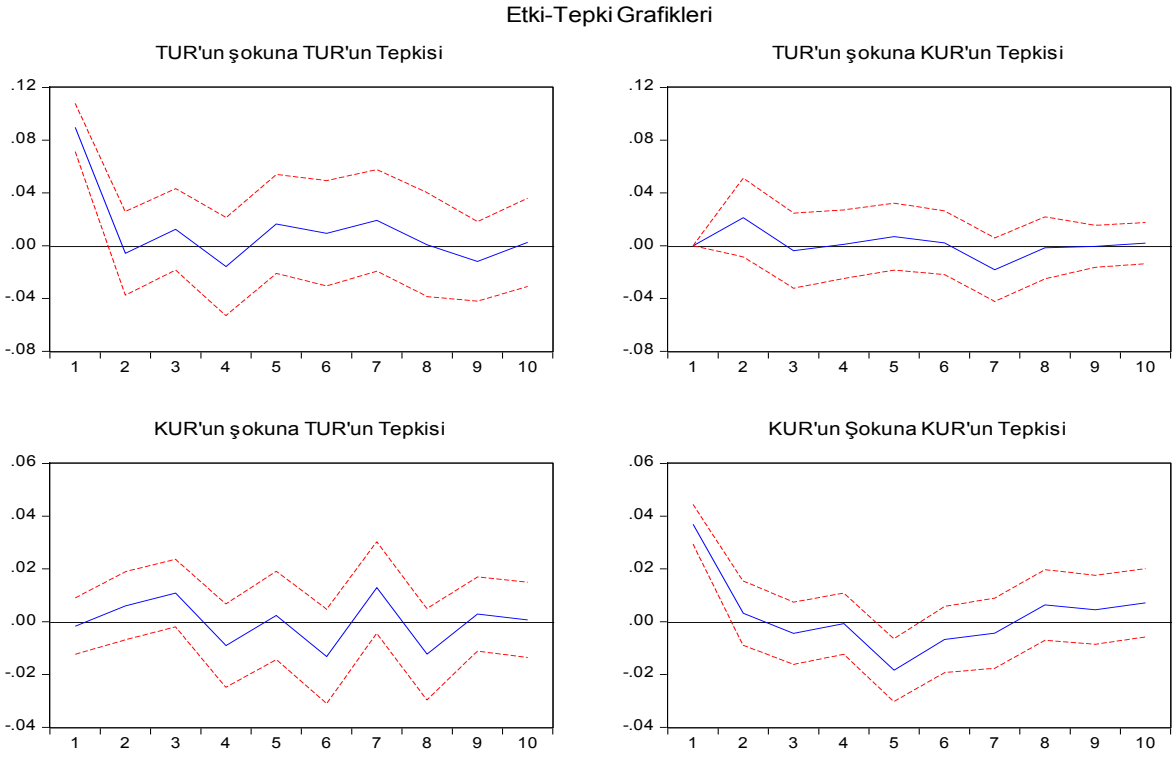

1.satırdaki soldaki ilk grafiğe baktığımızda Turizm gelirleri değişkeninde meydana gelecek 1 birimlik bir şokun kendisi üzerindeki etkisi 3.döneme kadar pozitif 4.dönemde negatif seyretmekte ve daha sonra etkisini kaybetmektedir. Sağdaki grafik de ise turizmde meydana gelecek bir şoka Döviz kurları değişkeninin tepkisi sıfırdan başladığı için anlamsızdır.

2.satırdaki ilk grafikte Döviz kurların değişkeninde meydana gelecek 1 birimlik bir şokun Turizm gelirleri değişkeninin üzerindeki etkisi 3.döneme kadar pozitif 8.döneme kadar da dalgalı bir seyir izlemekte ve daha sonra etkisini kaybetmektedir. Sağdaki grafikte ise Döviz kurlarının kendisi üzerindeki etkisi 8.döneme kadar negatif seyretmekte ve daha sonra etkisi azalmaktadır.

4.4.2.Granger Nedensellik Analizi

Nedensellik analizi iki değişken arasında sebep-sonuç ilişkisinin olup olmadığını, eğer bir ilişki varsa ilişkinin yönünü test etmek amacıyla kullanılmaktadır. Uygulamalı ekonometrik çalışmalarda zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi için en sık kullanılan yöntem Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizidir.

Granger (1969:424-438) tarafından geliştirilen nedensellik testine göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı, böyle bir ilişki söz konusu ise hangi değişkenin diğerini etkilediği araştırılmaktadır. Yani X_t ve Y_t gibi iki değişkenin birbiriyle olan regresyon ilişkisi incelenmektedir. Eğer iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilemezse, bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasında standart Granger testinden yararlanılmaktadır.

Granger nedensellik testi ile ilgili tüm bu açıklamaları yaptıktan sonra, çalışmamızda da bu yöntem uygulanmıştır. Uygulanan test sonuçları aşağıda Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem Sayısı	F-statistic	Prob.
KUR, TUR'un granger nedeni değildir.	**49**	**3.91266**	**0.0031**
TUR, KUR'un granger nedeni değildir.		**1.09401**	**0.3889**

Tablodaki sonuçlara göre; %5 anlam seviyesinde Döviz Kuru, Turizm gelirlerinin granger nedeni değildir hipotezi reddedilmiştir, yani Döviz Kurundan, Turizm Gelirlerine doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Turizm Gelirlerinden, Döviz Kurlarına bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Bu sonuçlar da, etki-tepki analizi sonuçlarına paraleldir.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Genel olarak bakıldığında turizm gelirlerindeki artışlar, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Bacasız sanayi olarak da adlandırılan turizm sektörü, ülke ekonomisine ihracattan sonra en önemli döviz kazandırıcı faaliyet olarak görülmektedir. Türkiye ekonomisi açısından turizm gelirleri, ekonomik büyümeye, cari işlemler açığının kapatılmasına ve diğer tüm sektörlere etkisi ve daha birçoğu bakımından oldukça öneme sahiptir.

Turizm gelirlerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır ve bunlardan en önemlilerinden birisi de hiç şüphesizdir ki, döviz kurlarıdır. Bu çalışmada amaç, turizm gelirlerini etkileyen birçok faktörden yalnızca biri olan reel döviz kurları ile arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla, 2003-2016 arası üçer aylık veriler kullanılarak, VAR analizi, etki-tepki analizi yapılmış ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin bulunabilmesi için Granger Nedensellik analizi yapılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, reel döviz kurlarının turizm gelirleri üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Bu iktisadi anlamda şu şekilde yorumlanabilir, reel döviz kurlarının artması (encerten kur), ülke parasının yabancı para karşısında değerinin düşmesi anlamına gelir yani incelenen ülkenin diğer ülkelere göre turizminin ucuzlamasıdır. Bundan dolayı ülkeye doğru bir turizm talebinde artış gerçekleşir ve turizm gelirleri artar.

Kaynaklar

ALGIERI, B., (2006). "An Econometric Estimation Of the Demand for Tourism: The Case of Russia", *Tourism Economics,* 12: 5–10.

BAHAR, O., (2007). "Türkiye'deki Devalüasyon Uygulamalarının Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12 (1), 255-272.

BOZKURT, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi.* Bursa: Ekin Kitabevi.

BOZKURT, K., & PEKMEZCİ, A. (2015). Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ağustos*, *10*(2), 91-105.

CHENG K. M., & HYEONGWOO H. T., (2013). "The Real Exchange Rate and the Balance of Trade in US Tourism", *International Review of Economicsand Finance* 25: 122–128

GRANGER, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, Econometrica, vol. 37, ss. 424-438.

GUJARATI, D.N. (2006). *Temel Ekonometri*. Şenesen, Ü. ve Şenesen G.G. (Çev.), Literatür Yayıncılık, İstanbul.

KARA, O., İ. Çomlekci, V. Kaya. (2012). "Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergelerle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011)", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Bahar 2012, Cilt:8, Sayı:1.

PHILLIPS, P. C. B., PERRON, P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, Vol. 75, No. 2., pp. 335-346.

SEYİDOĞLU, H., (2015). *"Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama"*. Güzem Can Yayınları, Geliştirilmiş 20. Baskı, İstanbul.

ŞEN, A., & ŞİT, M. (2015). Reel Döviz Kurunun Türkiye'nin Turizm Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi. *Journal of Yasar University*, *10*(40).

TARI, R. (2005). *Ekonometri*. Genişletilmiş 6. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

TARI, R. (2014). *Ekonometri*. Gözden geçirilmiş 9. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

UĞUZ Ç, S., & TOPBAŞ, F. (2011). Döviz Kuru Oynaklığı Turizm Talebi İlişkisi: 1990-2010 Türkiye Örneği. *Paper presented at EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II.* Eskişehir.

UNWTO, (2016). World Tourism Barometer, Vol:11, April, 1-5.

WEBBER, A., (2001). "Exchange Rate Votality and Coentegration in Tourism Demand", *Journal of Travel Research*, 39, 398-405.

Liberalleşme, Yabancı Banka Girişleri ve Türkiye Ekonomisine Etkisi

Suzan ERGÜN, Levent Gökdemir

Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, suzan.ergun@inonu.edu.tr
Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, levent.gokdemir@inonu.edu.tr

Öz

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerin bankacılık sektörüne yabancı katılımında önemli artışlar meydana gelmiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan bugüne kadar geçen sürede gelişmekte olan birçok ülkede bankacılık faaliyetlerinde uluslararasılaşma çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise, 1980 öncesinde ithal ikamesine dayanan, yurtiçi mal ve hizmet üretiminin korunduğu bir ortamda yerli bankalar baskın bir rol oynarken yabancı girişi düşük düzeyde kalmıştır. Ancak, 1980'den bu yana finansal sistemde rekabetin ve etkinliğin artması için uygulanan politikalar sonucunda yabancı girişi hız kazanmıştır. Bu çalışmada bankacılık sektörüne yabancı banka girişinin avantaj ve dezavantajları ve 1980 yılından bugüne Türkiye'de bankacılık sektörüne yabancı katılımının hangi boyutlara ulaştığı, bankacılık sektörüne ve Türkiye ekonomisine etkileri açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Yabancı Banka Girişi, Ulusal Finansal Sektör, uluslararasılaşma

The Effect of Foreign Bank Entries on Turkish Economy

Abstract

Recently, there has been a significant foreign bank participiation to the developing countries' banking sector. Especially, from the years of 1960 to the nowadays a rapid internationalizm in the banking activies of many developing countries has occured. In Turkey, before 1980 when the domestics banks were dominant actors in an enviroment which was based on import substitution and in which the production of domestic goods and services as protected foreign entry remained low. But, since 1980, as a result of the policies implemented for increasing competition and efficiency in the financial system, the foreign entry has increased. In this study, the advantages and disadvantages of foreign bank entry to the banking sector and the size of the foreign entry to Turkish banking sector since 1980 as a result of liberalization policies are explained.

Keywords: Banking Sector, Foreign Bank Entry, Domestic Financial Sector

1. Giriş

Artan küreselleşme süreciyle birlikte gelişmekte olan piyasa ekonomileri finansal sistemlerini serbestleştirdiler, özellikle doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki kısıtlamaları kaldırdılar. Bunun sonucunda ülkelerinde düşük kar seviyesinde sıkışan ve kendi ülkesinde daha fazla büyüme fırsatı bulamayan bankalar girdikleri ev sahibi ülke pazarında yüksek karlar sağlayabilir hale geldiler. Bu açıdan bir başka ülkenin bankacılık sisteminde yer alacak yabancı sermayeli bankanın yalnızca yüksek kazanç arayan değil, aynı zamanda kendi ülkeleriyle ev sahibi ülke arasında köprü görevi görmeyi başaracak bankalar olması da önemlidir (Aysan and Ceyhan, 2006:13).

1960'lı yıllardan beri uluslararası bankacılık faaliyetleri uluslararası ticaret hacminin gün geçtikçe artmasına, doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinin genişlemesine, sermaye piyasalarının küreselleşmesine ve ulusal finans piyasalarının liberalleşmesine paralel olarak hızla büyümüştür. Özellikle birçok gelişmekte olan ülkede yabancı bankaların varlığı hızla artmıştır. Latin Amerika, Orta Doğu, Avrupa ve Asya ülkelerinde aktif toplamı içinde yabancı bankaların payı oldukça yükselmiştir. Güneydoğu Asya'da ulusal finans piyasasında yabancı banka kontrolü 1994 yılında % 1,6 seviyesinde iken 1999 yılında %6 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemler için Latin Amerika'da yabancı banka kontrolü %7,5 seviyesinden %25 seviyesine çıkmıştır. Yabancı banka kontrolü Doğu Avrupa'da daha hızlı bir artış sergilemiştir. 1994 yılında %8 seviyesinde iken 1999 yılında %52 seviyesine çıkmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında bankacılık sektörüne yabancı katılımı küreselleşme ile paralel giden bir iktisadi gelişme olup, iletişim ve bilgi teknolojisinde yaşanan yeniliklerle hız kazanmış bulunmaktadır.

Türkiye'de de 24 Ocak Kararları'yla başlayan yeni süreçte finans piyasaları önemli ölçüde serbestleşmiştir. Finansal sermaye odaklı yeni birikim rejimine geçişte iç ve dış etkenler belirleyici olmuştur. Seksenli yılların sonlarına doğru dışa açık büyüme modelinde ortaya çıkan tıkanıklıklar, enflasyonist baskının kırılamaması nedeniyle geleceğe dönük beklentilerdeki belirsizlik, vergi gelirinin yetersizliği ve borç faiz ödemelerinin yarattığı finansal baskı, yüksek kamu açıkları ve iç tasarrufların sermaye birikimini ve ekonomik büyümeyi finanse etmekteki yetersizliği dış finansman eksenli yeni modele geçişteki ana etkenleri oluşturmaktadır. Temel dış etken ise finansal küreselleşme sürecinin Türkiye ekonomisini kapsama almasıdır. Bu serbestleşme hareketlerine bağlı olarak sektörde faaliyet gösteren yabancı banka sayısı da artmıştır.

Bu çalışma ile Türk bankacılık sektörüne yabancı banka girişinin yıllar içinde nasıl bir değişim gösterdiği irdelenmiştir. İlk olarak yabancı banka girişinin ekonomiler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri açıklandıktan sonra Türkiye ekonomisinde yabancı sermayeli banka girişinin gelişimi açıklanmaktadır.

2. Yabancı Banka Girişinin Ulusal Piyasalar Üzerindeki Etkisi

Uluslararası bankacılık faaliyetleri, uluslararası ticaret akımı ve doğrudan yabancı sermaye artışına paralel olarak uluslararası bir boyut kazanmıştır. Özellikle çok uluslu şirketlerin faaliyetleri arttıkça, uluslararası bankacılık işlemlerinin de arttığı görülmüştür. Yabancı sermaye hareketlerini etkileyen başlıca faktörler; serbestleşme politikaları, yabancı bankaların faaliyetlerine izin veren yaklaşımlar, bankacılık krizleri ve banka sisteminin yeniden yapılandırılması, uluslararası ekonomik işbirliğine artan katılım ve teknolojik yenilikler olarak sıralanabilir. 1990'lı yıllarda birçok ülkede uygulanan serbestleşme politikaları ile yabancı bankaların şube açmalarına ve banka kurmalarına imkan tanıyan düzenlemeler, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bankacılık krizleri, uluslararası sermaye akımları, teknolojik yenilikler özellikle gelişmekte olan ülkelerde yabancı bankaların sektördeki payının önemli ölçüde artmasına yol açmıştır (TBB, 2005:3).

Bankacılık faaliyetlerinin uluslararası bir nitelik kazanması sürecini üç farklı evrede incelemek mümkündür. Birinci evre, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar olan birkaç yüzyıllık süreçtir. İkinci evre, I. Dünya Savaşı sonrası Büyük Buhranı ve II. Dünya Savaşı'nı kapsayan ve yavaşlama aşaması olarak adlandırılabilecek dönemdir. Üçüncü evre ise, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan özellikle 1960'lı yıllarda etkisi belirginleşen günümüze kadar finansal yeniliklerle zenginleşen, artan oranda 'deregülasyonların", finansal krizlerin ve yeni uluslararası düzenlemelerin denendiği aşamadır (Yayla ve diğerleri, 2005:5).

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde artan küreselleşme eğilimleri, bankacılık faaliyetlerinin uluslararası bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. 1960'lardan beri uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinin artması, sermaye piyasalarının küreselleşmesi ve ulusal finans piyasalarının liberalleşmesi uluslararası bankacılık faaliyetlerinin hızla büyümesine neden olmuştur. Uluslararası bankacılık alanındaki en önemli gelişme 1973 yılında petrol ihraç eden ülkelerin petrol fiyatlarını yaklaşık dört kat arttırmasıyla gerçekleşmiştir. Petrol ithal eden gelişmekte olan ülkeler, ithalat finansmanını karşılamak için uluslararası bankalardan borç almak zorunda kalmışlardır. Özellikle birçok gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde yabancı bankaların varlığı 1990'larda önemli oranda yükselmiştir. Güneydoğu Asya'da yabancı banka kontrolü 1994 yılında % 1,6 seviyesinde iken 1999 yılında %6 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemler için Latin Amerika'da yabancı banka kontrolü %7,5 seviyesinden %25 seviyesine çıkmıştır. Yabancı banka kontrolü Doğu Avrupa'da daha hızlı bir artış sergilemiştir. 1994 yılında %8 seviyesinde iken 1999 yılında %52 seviyesine yükselmiştir. Yabancı banka girişlerindeki bu artışlar 1990'ların başında birçok ülkenin finansal liberalleşme politikalarını tamamlaması, yabancı bankalara banka açma izni verilmesi ve ulusal bankaların kısmen de olsa yabancı banka sahipli olmasından kaynaklanmaktadır (Lensink and Hermes, 2003:554).

Tablo 1: Gelir Seviyesine ve Bölgelere Göre Banka Sayıları ve Payları

	1995		2000		2005		2009	
	Sayısı	**Payı**	**Sayısı**	**Payı**	**Sayısı**	**Payı**	**Sayısı**	**Payı**
Tüm Ülkeler								
Ulusal	3192	0,80	3064	0,74	2861	0,71	2617	0,66
Yabancı	788	0,20	1069	0,26	1165	0,29	1330	0,34
Toplam	3980	1	4133	1	4026	1	3947	1
Gelir Gruplarına Göre								
OECD								
Ulusal	1067	0,82	1092	0,80	1102	0,78	1068	0,76
Yabancı	238	0,18	280	0,20	311	0,22	329	0,24
Toplam	1305	1	1372	1	1413	1	1397	1
Diğer Yüksek Gelirli Ülkeler								
Ulusal	79	0,66	74	0,66	63	0,60	62	0,60
Yabancı	40	0,34	38	0,34	42	0,40	41	0,40
Toplam	119	1	112	1	105	1	103	1
Gelişmekte Olan Piyasalar								
Ulusal	1484	0,82	1313	0,74	1159	0,70	1011	0,64
Yabancı	328	0,18	473	0,26	486	0,30	572	0,36
Toplam	1812	1	1786	1	1645	1	1583	1
Gelişmekte Olan Ülkeler								
Ulusal	562	0,76	585	0,68	537	0,62	476	0,55
Yabancı	182	0,24	278	0,32	326	0,38	388	0,45
Toplam	744	1	863	1	863	1	864	1
Bölgelere Göre								
Doğu Asya ve Pasifik								
Ulusal	261	0,82	277	0,81	296	0,81	290	0,76
Yabancı	56	0,18	64	0,19	68	0,19	93	0,24
Toplam	317	1	341	1	364	1	383	1
Doğu Avrupa ve Orta Asya								
Ulusal	673	0,85	610	0,72	510	0,62	418	0,53
Yabancı	115	0,15	235	0,28	310	0,38	374	0,47
Toplam	788	1	845	1	820	1	792	1
Latin Amerika ve Karayipler								
Ulusal	604	0,75	485	0,66	400	0,65	369	0,61
Yabancı	197	0,25	254	0,34	215	0,35	233	0,39
Toplam	801	1	739	1	615	1	602	1
Orta Doğu ve Kuzey Afrika								
Ulusal	147	0,82	135	0,77	120	0,72	103	0,64
Yabancı	32	0,18	40	0,23	46	0,28	57	0,36
Toplam	179	1	175	1	166	1	160	1
Güney Asya	134	0,93	144	0,91	149	0,91	141	0,87
Ulusal	10	0,07	15	0,09	15	0,09	22	0,13
Yabancı	144	1	159	1	164	1	163	1
Toplam								
Sahra Altı Afrika								
Ulusal	227	0,69	247	0,63	221	0,58	166	0,48
Yabancı	100	0,31	143	0,37	158	0,42	181	0,52
Toplam	327	1	390	1	379	1	347	1

*OECD tüm temel OECD ülkelerini içermektedir. Diğer yüksek gelirli ülkeler OECD ülkeleri dışındaki diğer yüksek gelirli ülkeleri içermektedir. Gelişmekte olan piyasalar, Standard & Poor's Emerging Market ve Frontier Markets endekslerinde yer

alan ve 2000 yılında yüksek gelirli ülkelerde olmayan tüm ülkeleri kapsıyor. Gelişmekte olan ülkeler diğer tüm ülkeleri kapsıyor.

Kaynak: Claessens and Horen, 2012: 22.

Finansal hizmetler liberalleşmeden birçok ülke yabancı banka girişlerini engellemek için farklı politikalara (bu politikaların en azından bir kısmı hala bazı ülkelerde uygulanmakta) başvurmuştur. Bu politikaların önemli tereddütler ortaya çıkarması üzerine hükümetler ulusal finans piyasalarını yabancı rekabetine açmak zorunda kalmışlardır. 1990'larda yabancı banka girişlerine konan kısıtlamalar önemli ölçüde azalmıştır. Ulusal finans piyasalarına giriş engellerinin kaldırılması veya azaltılması, hükümetlerin yabancı bankaların ulusal bankalar üzerindeki etkilerine bakışının değiştiği anlamına gelmektedir. Tablo 1 incelendiğinde gelir gruplarına ve bölgelere göre çoğu grup ve bölgede toplam banka sayısının pek fazla değişmediği görülmektedir. Buna karşılık ulusal ve yabancı bankalar açısından bakıldığında özellikle kriz sonrası dönem olduğu için ulusal bankaların sayı olarak ve oran olarak azaldığı, buna karşılık yabancı bankalarda ise artış olduğu görülmektedir. Bu durum bu süre zarfında yabancı bankaların nispi öneminin arttığını gözler önüne sermektedir.

Yabancı bankaların bankacılık sistemine girişi ev sahibi ülkenin hem finansal sistemine hem de ekonomisine avantajlar sağlamaktadır. Yabancı sermayeli bankalarla ilgili genel düşünce bu bankaların finansal kısıtlamaları hafiflettiği, krediye erişimi arttırdığı, borçlanma maliyetlerini düşürdüğü ve böylece ekonomik koşulları iyileştirdiğidir. Yabancı sermayeli banka girişleri ulusal firmalara ödünç verilebilir fon arzını arttırmakta ve daha iyi firma performansına yol açmaktadırlar. Dolayısıyla yabancı bankaların varlığı ne kadar büyük olursa ülkenin büyüme ihtimalinin o kadar fazla olacağıdır (Bruno and Hauswald, 2012:5). Yabancı sermayeli bankaların sağlayacağı avantajlar yabancı bankanın beraberinde getirdiği yeni teknolojiler, yeni ürünler ve yönetim tekniklerinin neden olduğu artan rekabetten kaynaklanmaktadır. Bunun ötesinde yurtdışından daha fazla kaynaklara erişebileceğinden ulusal bankalara kıyasla yabancı bankalar daha istikrarlı fonlama ve kredi açma özelliğine de sahiptirler (Cardenas and et al., 2003:1). Yabancı sermayeli banka girişinin ulusal finans piyasası açısından avantajları şöyle sıralanabilir (Bayraktar and Wang, 2004; Mallikamas, 2002; Hermes and Lensink, 2004:210);

İlk olarak, yabancı bankaların varlığı ulusal bankaları maliyetlerini azaltmaya teşvik edecek, etkinliği arttıracak ve rekabet vasıtasıyla finansal hizmetlerin çeşitliliği artacaktır. Yabancı bankaların varlığı durumunda ulusal bankalar piyasa paylarını kaybetmemek için hizmet kalitesini iyileştirmek zorunda kalacaktır. Bu ulusal bankaların finansal hizmetlerinin kalitesini arttıracaktır. Özellikle yabancı banka girişiyle geri kalmış bankacılık uygulamaları üzerinde baskı oluşacaktır. Bunun sonucunda da bankacılık hizmetleri daha modern bir görünüme kavuşacaktır.

İkinci olarak, yabancı banka girişi pozitif yayılma etkilerine neden olacaktır. Öncelikle yabancı bankalar yeni finansal hizmetler getirecektir. Bu ulusal bankaları böyle yeni finansal hizmetler geliştirmeye teşvik edecektir. Ayrıca, ulusal finansal sistemde finansal aracılık hizmetlerinin etkinliğini arttıracaktır. Bunun ötesinde aynı zamanda yabancı bankalar ulusal bankalara kıyasla daha modern ve daha verimli bankacılık teknikleri kullanacaklardır. Bu modern bankacılık teknikleri kopyalanarak ulusal bankaların bankacılık hizmetlerini daha ileri teknoloji kullanarak yapması sağlanabilir. İlave olarak eğer yabancı banka ulusal bankanın yönetiminde doğrudan paya sahipse yabancı bankalar ulusal bankaların yönetiminin iyileşmesine yardımcı olabilir. Yabancı banka girişi aynı zamanda banka düzenleme ve denetlemesinin de iyileştirilmesine neden olabilir, çünkü bu bankalar ev sahibi ülkenin yetkili otoritesinden düzenleme ve denetleme sisteminin iyileştirilmesini talep edebilirler. Bu da ulusal bankaların bankacılık faaliyetlerinin kalitesinin iyileşmesine katkı yapabilir. Sonuç olarak yabancı banka girişi ulusal finans sistemi üzerinde hükümetin etkisinin azalmasına yardım edebilir ve böylelikle doğrudan kredi politikalarının önemini azaltabilir. Tüm bu pozitif etkiler ulusal bankacılık faaliyetlerinin daha etkin olmasına katkı yapabilir, maliyetlerin azalmasına yardımcı olabilir. Bu maliyet azalmaları uzun vadede ortaya çıkabilir, bu nedenle bankalar ilkin yeni hizmetleri tamamlamak, var olan hizmet ve faaliyetlerin kalitesini iyileştirmek ve yeni bankacılık yönetim tekniklerini tamamlamak zorundadırlar.

Üçüncü olarak yabancı bankalar birçok yoldan ulusal bankacılık sistemindeki insan sermayesinin kalitesini arttırabilir. İlk olarak eğer yabancı bankalar onların yabancı şubelerinde çalışan yüksek yetenekli banka yöneticilerini beraberinde getirebilirse, yerel çalışanlar/bankacılar yabancı banka yöneticisinden uygulamaları öğrenebilir. Bunun ötesinde yabancı bankalar yerel çalışanların eğitimine yatırım yapabilir. Ulusal bankacılık sistemi için mevcut insan sermayesinin artan kalitesi daha verimli bankacılık uygulamalarına neden olabilir ki bu da maliyet azalmasına yardım edebilir. Ayrıca yabancı sermayeli bankalar coğrafi olarak daha fazla çeşitlendirilmiş kredi portföyüne sahip olduklarından ev sahibi ülkede yaşanacak ekonomik olumsuzluklardan çok fazla etkilenmeyeceklerdir (Cardenas and et al., 2003:1). Bu avantajların dışında yabancı banka girişiyle özel sektöre verilen krediler iyileşebilir. Yabancı sermayeli bankalar kriz öncesi dönemde yeniden yapılanma ve yeniden finanse olma maliyetlerini azaltabilir. Ayrıca yabancı bankalar daha istikrarlı kredi kaynakları temin edebilir. Ülkenin uluslar arası sermayeye ulaşmasını kolaylaştırır. Yapılan düzenlemeler kriz döneminde ülkeden kaçan finansal sermayenin miktarını azaltabilir. Ayrıca toplam kredilerdeki artış daha yüksek büyüme oranlarına neden olur ve bu da sonradan ortaya çıkması muhtemel negatif şoklardan korunmaya yardımcı olur.

Finansal hizmetlerin liberalleşmesi potansiyel faydalarına rağmen birçok maliyeti de bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar (Bayraktar and Wang, 2004; Mallikamas, 2002; Cardenas and et al., 2003:2); 1) Eğer yabancı banka girişi ile ulusal bankaların imtiyazlarının değeri azalırsa bu defa ulusal bankalar daha fazla risk alma

yoluna gidebilecektir. 2) Daha ileri hizmet ve ürünler ile yabancı bankalar ulusal bankaların daha karlı alanlardaki paylarını aşağı çekebilecek ve böylece ulusal bankalar daha riskli sektörlere hizmet edecektir. 3) Yabancı banka varlığında artış ekonominin bazı sektörleri için kredilere erişimi daha azaltabilir. 4) Yabancı bankalar kendi ülkesindeki problemleri ev sahibi ülkeye veya ev sahibi ülkedeki problemleri dışarı taşıyarak uluslararası finansal istikrarı olumsuz etkileyebilir. 5)Yabancı bankaların farklı öncelikleri olduğu için ev sahibi ülkenin ulusal önceliklerini önemsemeyecektir. 6) Ülkelerin finansal hizmetlerini liberalleştirmelerini ertelemelerinin bir diğer nedeni ise finans sektörünü ekonomik kalkınmada stratejik bir sektör olarak kabul etmeleridir. 7) Yabancı sermayeli bankalar ev sahibi ülke ekonomilerinin yabancı bankaların faaliyet gösterdiği diğer ülkelerde yaşanan olumsuzluklardan etkilenmesine neden olabilir. Ayrıca bu bankalar daha fazla yatırım fırsatlarına sahip oldukları için eğer ülkede yaptıkları yatırımdan bekledikleri performansı sağlayamazlarsa bırakıp kaçmaya daha yatkındırlar.

3. Yabancı Banka Girişinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkisi

Türkiye ekonomisine 2016 yılı sonu itibarıyla bakıldığında bankacılık sisteminin üç grup bankalardan oluştuğu görülmektedir. Mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları, katılım bankaları şeklinde. Mevduat bankaları da kendi içerisinde kamusal sermayeli mevduat bankaları, özel sermayeli mevduat bankaları, TMSF'ye devredilen mevduat bankaları ve yabancı sermayeli mevduat bankaları olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Yabancı sermayeli bankalar Türkiye'de kurulan yabancı bankalar ve Türkiye'de şube açan yabancı bankalar şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Bununla birlikte hem kalkınma ve yatırım bankaları, hem de katılım bankaları kendi içerisinde kamusal sermayeli bankalar, özel sermayeli bankalar ve yabancı sermayeli bankalar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

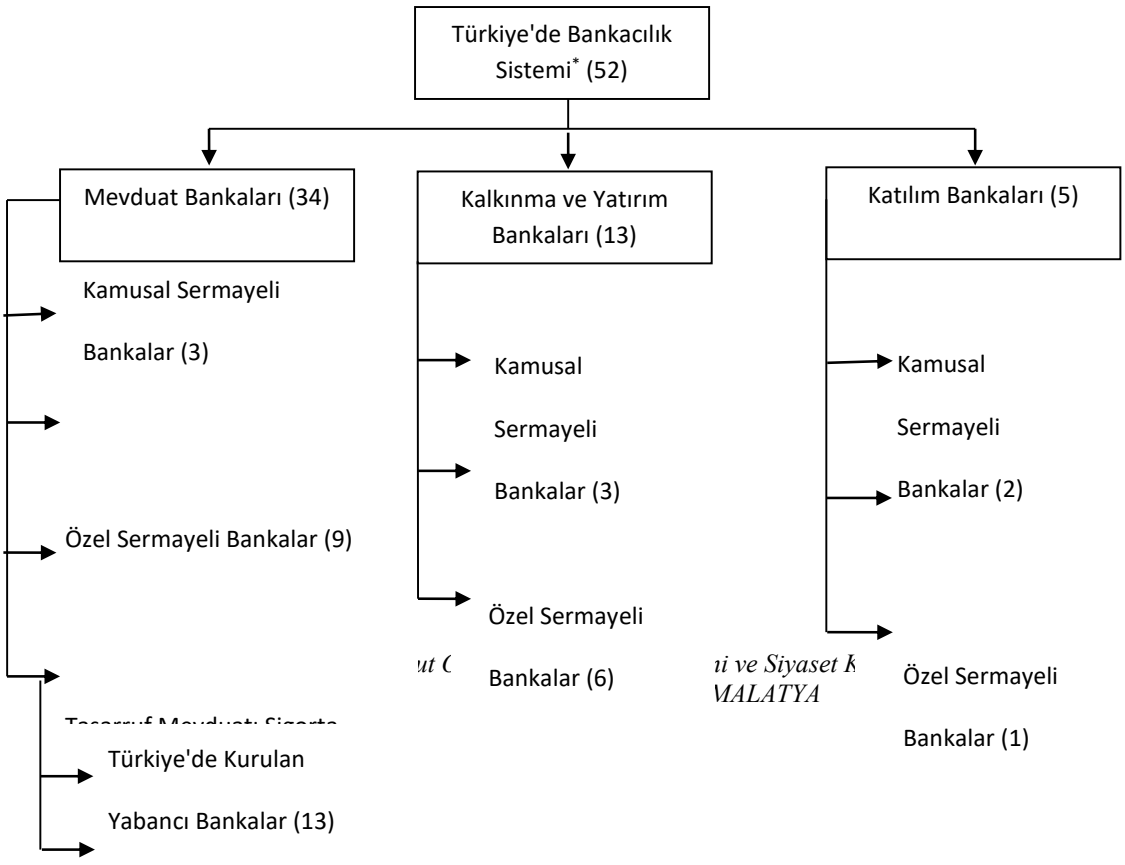

Şekil 1: Türkiye Ekonomisinde Bankacılık Sistemi

*31.12.2016 itibariyle

Kaynak: TBB verilerinden çizilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de Banka Grupları ve Banka Listesi

<table>
<tr>
<td>I. Mevduat Bankaları 34
- Kamusal Sermayeli Bankalar 3
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A. Ş.
Türkiye Halk Bankası A. Ş
Türkiye Vakıflar Bankası TPAO
- Özel Sermayeli Bankalar 9
Adabank A.Ş.
Akbank T. A.Ş.
Anadolu A.Ş.
Fibabanka A.Ş.
Şekerbank T. A.Ş.
Turkish Bank A.Ş.
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.
Türkiye İş Bankası A.Ş.
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
- TMSY'ye Devredilen Bankalar 1
Birleşik Fon Bankası A. Ş.</td>
<td>II. Kalkınma ve Yatırım Bankaları 13
• Kamusal Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankaları
İller Bankası A. Ş.
Türk Eximbank
Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
• Özel Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankaları
Aktif Yatırım Bankası A. Ş.
Diler Yatırım Bankası A.Ş.
GSD Yatırım Bankası A. Ş.
İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş.
Nurol Yatırım Bankası A. Ş.
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.
• Yabancı Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankaları
Bank Pozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş.
Merill Lynch Yatırım Bank A.Ş.
Pasha Yatırım Bankası A.Ş.
Standard Chartered Yatırım Bankası Türk A.Ş.</td>
</tr>
<tr>
<td>- Yabancı Sermayeli Bankalar 21
• Türkiye'de Kurulan Yabancı Sermayeli Bankalar
Alternatifbank A.Ş.
Arap Türk Bankası A.Ş.
Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş.
Burgan Bank A.Ş.
Citibank A.Ş.
Denizbank A.Ş.
Deutsche Bank A.Ş.
Finansbank A.Ş.
HSBC Bank A.Ş.
ICBC Turkey Bank A.Ş.
ING Bank A.Ş.
Odea Bank A.Ş.
Rabobank A.Ş.
Turkland Bank A.Ş.</td>
<td>III. Katılım Bankaları 5
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.
Vakıf Katılım Bankası A.Ş.
Ziraat Katılım A.Ş.</td>
</tr>
</table>

Türkiye Garanti Bankası A.Ş. • ***Türkiye'de Şube Açan Yabancı Sermayeli Bankalar*** Bank Mellat Habib Bank Limited Intesa Sanpaolo S. P. A. J. P. Morgan Chase Bank N.A. Sociéte Générale (SA) The Royal Bank of Scotland Plc.	

Tablo 31.12.2016 tarihi itibarıyla banka gruplarına göre faaliyet gösteren bankaların isimleri yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü üzere 2016 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de faaliyet gösteren 34 mevduat bankasından üçü kamusal sermayeli, dokuzu özel sermayeli, bir tanesi TMSF bünyesinde ve yirmi bir tanesi de yabancı sermayeli bankadır. Buna karşılık 13 kalkınma ve yatırım bankasından üçü kamusal sermayeli, altısı özel sermayeli ve dördü yabancı sermayeli bankadır. Katılım bankaları açısından ise toplam beş katılım bankasından ikisi kamusal sermayeli, biri özel sermayeli ve ikisi yabancı sermayeli bankadır.

Tablo 3: Banka Gruplarına Göre Banka Sayıları

Yıllar	Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	TMSF Devr. Bankalar	Kalkınma ve Yatırım Bankaları	Toplam
1980	12	24	4	-	3	43
1990	8	25	23	-	10	66
1991	8	26	21	-	10	65
1992	6	31	20	-	12	69
1993	6	32	20	-	12	70
1994	6	29	20	-	12	67
1995	5	32	18	-	13	68
1996	5	33	18	-	13	69
1997	5	36	18	-	13	72
1998	4	38	18	-	15	75
1999	4	31	19	8	19	81
2000	4	28	18	11	18	79
2001	3	22	15	6	15	61
2002	3	20	15	2	14	54
2003	3	18	13	2	14	50
2004	3	18	13	1	13	48
2005	3	17	13	1	13	47
2006	3	14	15	1	13	46

2007	3	11	18	1	13	46
2008	3	11	17	1	13	45
2009	3	11	17	1	13	45
2010	3	11	17	1	13	45
2011	3	11	16	1	13	44
2012	3	12	16	1	13	45
2013	3	11	17	1	13	45
2014	3	11	19	1	13	47
2015	3	9	21	1	13	47

Kaynak: TBB.

Türk bankacılık sektörüne yabancı girişi yeni bir olgu olmamakla beraber yabancı bankaların Türk bankacılık sistemi içindeki payı uzun yıllar sınırlı kalmıştır. Türkiye'ye yabancı banka girişine neden olan üç faktör artan nüfus, kişi başına düşen gelir ve Avrupa ile Orta Doğu'nun kesişme noktasında yer alması şeklindedir. Yatırımların arttırılması için gerçekleştirilen reformlar, yüksek dış ticaret ve büyüme potansiyeli ile makroekonomik performansı komşularına kıyasla Türkiye'nin daha fazla yabancı yatırımcıyı çeken unsurlardır. Ayrıca ulusal bankalarla eşit muamelelere maruz kalma, banka sahipliğinde yabancıların mülkiyetinin sınırlandırılmaması, Türk piyasalarına giriş kolaylığı, düşük enflasyon oranları, kurumsal yönetim sisteminde yaşanan iyileşmeler, bankacılık sistemindeki düzenleme ve denetlemelerin arttırılması, esnek kur sisteminin etkin bir şekilde uygulanması yabancı bankaları cezbeden diğer faktörlerdir. Bunlardan başka Basel II Anlaşmasının yüksek kaliteli müşteriler ile gelişmiş risk ölçüm sistemleri ile sermaye maliyetinin daha düşük olmasına neden olması bir diğer faktördür (Aysan and Ceyhan, 2006:14).

Türkiye'de bankacılık sektörüne yabancı girişi 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere iki döneme ayrılarak incelenebilir. 1980 öncesi dönemde finans piyasaları katı bir denetleme sistemine tabi tutulmuştur. Bu dönemde mevduat faizlerine tavan konulmuş yani, faizlerin üst sınırları devlet denetimi altına alınmış ve öte yandan finansal gelirler ve işlemler yüksek oranda vergiye tabi tutulmuştur. Rezerv ve likidite oranları ile aracılık maliyetleri yüksek düzeylerde seyretmiştir. İşletmeler ihtiyaç duydukları finansmanı doğrudan banka kredileriyle karşılamışlardır. Yabancı finansal kurumların yurtiçi piyasalara girişi engellenmiş, dış finansal operasyonlara ve yabancı para ile aktif tutmaya sınırlamalar getirilmiştir. Bu faktörlerin etkisiyle sermaye piyasaları gelişmemiş ve hükümetin denetimi altında kalmıştır. Tüm bu faktörlerin yanında dış ticaret ve döviz çıkışı da kontrol altında tutulmuş, para ve kredi sistemleri baskı altına alınarak doğrudan ekonomiye müdahale edilmiştir. Faiz oranları 1940'lardan beri ithal ikameci kalkınma stratejisiyle birlikte kontrol altında tutulmuş ve 1978'e kadar yalnızca beş veya altı defa değişmiştir. Bu uygulama bankacılık sisteminde fiyat dışı rekabete neden olmuştur. Doğrudan kredi programları ödünç verilebilir fonların yaklaşık %75'ini emmiştir. Aslında bankacılık sektörüne girişler 1960'ların

başından itibaren çok sıkı sınırlamalara tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda 1960-1980 döneminde çok sayıda banka sektörden çıkmıştır. Dolayısıyla ithal ikamesine dayanan, yurtiçi mal ve hizmet üretiminin korunduğu bir ortamda yerli bankalar baskın rol oynarken yabancı bankaların girişi düşük düzeyde kalmıştır (Yayla ve diğerleri, 2005). Bu durumun bir sonucu olarak 1960 yılında ekonomide sadece altı yabancı banka mevcut iken bu sayı 1970 yılında beşe düşmüştür.

Ancak, 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında ve özellikle 1 Temmuz 1980'den sonraki dönem Türk bankacılık sektörü açısından oldukça önemlidir. 24 Ocak Kararları'na kadar kapalı bir ekonomide varlığını sürdüren Türk bankacılık sistemi ekonominin liberalleşmesine paralel olarak mali sektörde izlenen yeniden yapılanma sürecindeki gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi bankacılık sektörünü de fazlasıyla etkilemiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden sonra bankalar uluslararası piyasalardan daha ucuza temin ettikleri fonları özel ve kamu kesimine aktarmışlardır. Bu gelişmeye paralel olarak ülke içinde yabancı banka sayısı da artmıştır. 1980 yılında sadece dört yabancı banka (Arap-Türk Bankası, Banko di Roma, Holantse Bank Uni N.V., Osmanlı Bankası A.Ş.) mevcutken, 1990 yılında bu sayı 23'e ulaşmıştır. Bu dönemde yabancı bankaların büyük kısmı 1980-1985 döneminde gelmiş ve Avrupa, ABD ve Orta Doğu orijinli bankalardır. Grafik 1'de görüldüğü üzere 1980-1988 dönemi boyunca hem toplam banka sayısı hem de yabancı sermayeli banka sayısı hızla artmıştır.

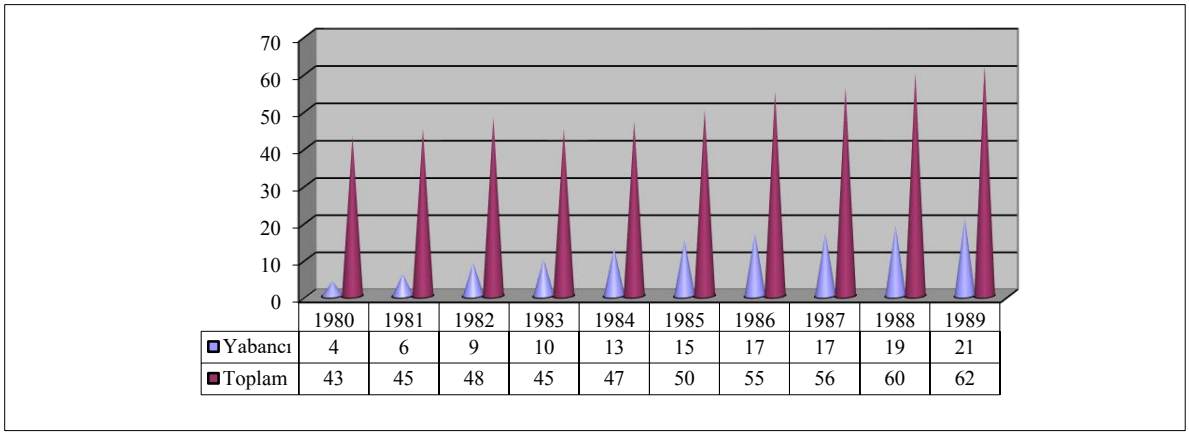

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Yabancı	4	6	9	10	13	15	17	17	19	21
Toplam	43	45	48	45	47	50	55	56	60	62

Kaynak: TBB verilerinden derlenerek çizilmiştir.

Grafik 1: 1980-1989 Yılları Arasında Toplam ve Yabancı Banka Sayısı

1980-1989 döneminde yabancı sermayeli banka sayısı artış göstermişse de, yabancı banka aktiflerinin toplam aktifler içindeki payı çok fazla bir değişim göstermemiştir. 1980 yılında toplam aktifler 1.580.464 milyon

TL iken yabancı bankaların ellerinde tuttuğu aktif miktarı 47.812 milyon TL'dir. 1985 yılında toplam aktif tutarı 15.053.718 milyon TL'ye çıkmış iken yabancı bankaların ellerindeki aktif miktarı 562.989 milyon TL olmuştur. 1989 yılına gelindiğinde ise toplam aktifler 112.837.564 milyon TL'ye çıkmış iken, yabancı bankaların ellerinde bulundurduğu aktif toplamı 3.452.562 milyon TL olmuştur.

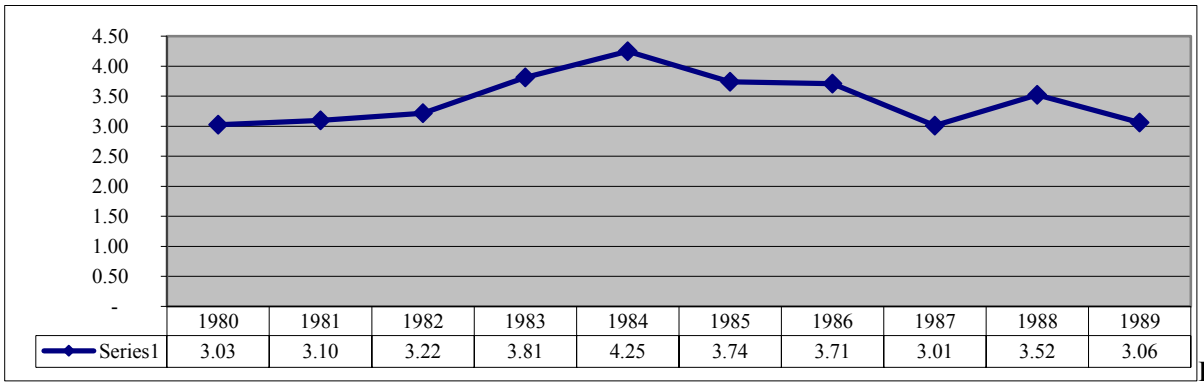

Kaynak: TBB verilerinden çizilmiştir.

Grafik 2: Toplam Aktifler İçinde Yabancı Banka Aktiflerinin Payı (1980-1989)

Yabancı banka sayısındaki bu artışa karşılık yabancı bankaların şube sayısı da yıllara göre değişiklik arz etmiştir. 1980 yılında Türkiye'de mevcut bulunan dört yabancı bankanın sadece 105 şubesi mevcut iken bu sayı bazı yıllarda azalmış olsa da bu düşme önemli boyutta olmamıştır.

Tablo 4 : Türkiye'de Banka Gruplarına Göre Şube Sayıları

	Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları	**Özel Sermayeli Mevduat Bankaları**	**Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları**	**Tas.Mevd.Sig.Fonu. Devr. Bankalar**	**Kalkınma ve Yatırım Bankaları**	**Toplam**
1980	2.469	3.374	105	0	6	**5.954**
1990	2.975	3.455	113	0	17	**6.560**
1991	3.027	3.325	108	0	17	**6.477**
1992	3.001	3.077	109	0	19	**6.206**
1993	3.008	3.105	108	0	20	**6.241**
1994	2.917	3.063	105	0	19	**6.104**
1995	2.875	3.240	104	0	21	**6.240**
1996	2.886	3.429	104	0	23	**6.442**
1997	2.915	3.764	116	0	24	**6.819**
1998	2.832	4.393	115	0	30	**7.370**

1999	2.865	3.960	121	714	31	**7.691**
2000	2.834	3.783	117	1.073	30	**7.837**
2001	2.725	3.523	233	408	19	**6.908**
2002	2.019	3.659	206	203	19	**6.106**
2003	1.971	3.594	209	175	17	**5.966**
2004	2.149	3.729	209	1	18	**6.106**
2005	2.035	3.799	393	1	19	**6.247**
2006	2.149	3.582	1.072	1	45	**6.849**
2007	2.203	3.625	1.741	1	48	**7.618**
2008	2.416	4.290	2.034	1	49	**8.790**
2009	2.530	4.390	2.062	1	44	**9.027**
2010	2.744	4.582	2.096	1	42	**9.465**
2011	2.909	4.944	1.938	1	42	**9.834**
2012	3.079	5.100	2.012	1	42	**10.234**
2013	3.397	5.339	2.244	1	40	**11.021**
2014	3.500	5.455	2.226	1	41	**11.223**
2015	3681	4299	3170	1	42	**11151**
Aralık 2016	3702	4132	2905	1	42	**10740**

Kaynak: TBB.

Türkiye ekonomisinde yüksek enflasyon ve sermaye girişleri 1990-1993 döneminde reel döviz kurunun değerlenmesine neden olmuştur. Yüksek iç faizlerden yararlanmak için ticaret bankaları hızla dış borçlanmasını arttırmıştır. 1993 yılında mali durum daha bozulmuş, döviz kuru ve faiz politikasında yapılan temel politika hataları 1993 yılı sonunda krize neden olmuştur (Denizer, 2000). Böylece 1994 yılının başında Türkiye ekonomisi, kendini reel ekonomiyi de etkileyen çok ciddi bir finansal krizin içinde bulmuştur. 1994 yılının ilk çeyreğinde Türk Lirası ABD Doları karşısında yaklaşık yüzde 70 değer kaybetmiştir. Merkez Bankası döviz piyasasına ağır şekilde müdahale etmiş ve bu müdahale sonucunda uluslararası rezervlerinin yarısından fazlası erimiştir. Gecelik faiz oranları kriz öncesinde yüzde 70 seviyelerinde iken, krizle birlikte çok yüksek seviyelere çıkmıştır (%700 gibi). Ekonomik büyüme ise yaklaşık yüzde altı oranında azalmıştır (Özatay, 1999).

Ekonomiyi krize iten unsurlar iki noktada toplanabilir; Bunlardan birincisi, 1989 yılında 32 Sayılı Kararın alınmasından sonra artan sermaye girişleri, hem cari hem de kamu açıklarının artmasında, Türk parasının yabancı paralar karşısında değerlenmesinde, faiz oranlarının yükselmesinde, para arzının ve kredi stokunun genişlemesinde rol oynayarak hem makroekonomik dengesizlikler yaratmış hem de var olan dengesizliklerin daha da artmasına neden olmuştur. Krizi ortaya çıkaran anahtar nitelikteki bir diğer husus da, kriz esnasında hükümetin sermaye

girişlerine müdahalede yaptığı yanlışlar ve kötü kriz yönetimi olmuştur (Yentürk, 2005:141). 1994 Krizi özellikle bankacılık sistemini önemli ölçüde zayıflatmıştır.

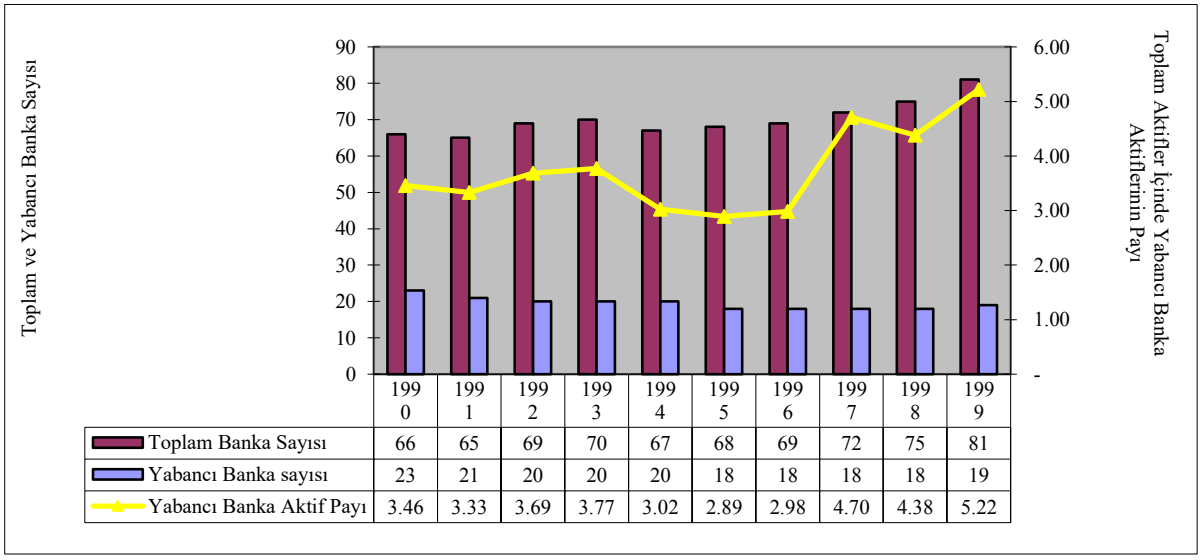

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Toplam Banka Sayısı	66	65	69	70	67	68	69	72	75	81
Yabancı Banka sayısı	23	21	20	20	20	18	18	18	18	19
Yabancı Banka Aktif Payı	3.46	3.33	3.69	3.77	3.02	2.89	2.98	4.70	4.38	5.22

Kaynak: TBB verilerinden çizilmiştir.

Grafik 3: Bankacılık Sektörü Göstergeleri (1990-1999)

Grafik 3'te görüldüğü gibi 1990-1999 yılları arasında yabancı banka sayısı azalma göstermiştir. Buna karşılık bu dönemde yabancı bankaların ellerinde tuttuğu aktif payı özellikle 1996 yılından sonra yükselişe geçmiştir.

Kriz sonrasında Merkez Bankası reel faiz oranı hedeflemeye başlamıştır. Bunun sonucunda ulusal para enflasyon oranında değer kaybetmiştir. Bu döviz kurunun tahmin edilebilirliğini arttırmış ve yüksek kazançlı hükümet bonoları satın alımında kullanmak üzere dış borçlanmayı cesaretlendirmiştir. Böylece bankaların açık pozisyonu oldukça yükselmiştir. Dış borçlanmanın miktarı iç kredi stoğunun yüzdesi olarak Eylül 2000 sonunda %14 iken Kasım 2000 sonunda %23'e ulaşmıştır. Bu süreçte Kasım 2000 ve Şubat 2001'de iki büyük kriz meydana gelmiştir (Bayraktar and Wang, 2004).

Kasım krizi bankacılık sektörünün içine düştüğü likidite problemlerinden kaynaklanmıştır. Bankacılık sektöründeki sorunların iyice ağırlaştığı bir süreçte 18 Haziran 1999 tarihinde yürürlüğe giren 4389 sayılı Bankalar Kanunu bankacılık sektörünü rekabete açmayı, bankacılık sektörüne ilişkin olarak kabul edilen uluslararası kriterleri Türk bankacılık sektörüne taşımayı ve bankacılık sektörünün şeffaf çalışmasını sağlamayı hedeflemişse de

bu düzenlemeler sektördeki sorunları gidermeye yeterli olmamıştır (Çolak, 2001:16). Ayrıca, program uygulanmadan önce beş bankanın TMSF'ye devredilmesi de bankacılık sisteminin programın uygulanması sürecinde sorunlar çıkarmasını engelleyememiştir. İlave olarak 2000 yılındaki stand-by düzenlemesi için Aralık ayında yapılan müzakereler sırasında IMF batan bankaların dış borçlarının garanti altına alınması koşulunu getirmiştir. Banka mevduatlarına getirilen yüzde yüzlük garantinin yanında, uluslararası bankaların Türk bankalarındaki batık kredileri de ahlaki rizikonun ciddi etkileriyle birlikte garanti kapsamına alınmıştır (Kansu, 2004:183-184).

Kriz öncesi kamu bankaları, mali yapılarının bozulmasına neden olan bir yapılanma içinde faaliyette bulunmuşlardır. Kamu bankalarına verilen tarım kesimi ile küçük ve orta boy işletmelerin desteklenmesi görevi sonucu oluşan zararlar zamanında ödenmemiş, ekonomik etkinliğe ters düşen müdahaleler, aşırı istihdam ve şubeleşme gibi sorunlar bu bankaların mali yapılarında ciddi bozulmalara neden olmuştur. Mali yapılarındaki bozulma ve verimsiz kaynak kullanımı sonucu kamu bankalarının kaynak ihtiyaçları artmıştır. Büyüyen kaynak ihtiyacının giderek artan oranda kısa vadeli ve yüksek maliyetli fonlarla karşılanması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Özel sektör bankaları ise, Rusya krizi sonrasında yaşanan olumsuz gelişmeler sonucu, takipteki alacaklarında ciddi bir artışla karşılamışlardır. Bu nedenle özel sektör bankaları, programa mali yapılarında zayıflama ile başlamışlardır. Yeni program döneminde ekonomide canlanmanın başlaması, özel sektör bankalarının karlılıklarının artmasını ve mali yapılarının belirli ölçüde düzelmesini sağlamıştır. Ancak, uygulanan program hedefleri doğrultusunda pozisyon alan özel sektör bankalarının üstlendikleri faiz ve kur riskleri, 2000 yılının ikinci yarısında ciddi boyutlarda artmıştır (TCMB, 2001 Yıllık Rapor:115).

22 Kasım 2000 Krizi bütün dengeleri sarsmış ve programa duyulan güveni azaltmıştır. Kriz, yüksek faiz oranları, büyük miktarda döviz rezervi kayıpları ve 7,5 milyar dolarlık daha kısa vadeli ve daha yüksek faiz oranlı ek IMF kredisi ile atlatılmıştır. Krizin hemen ardından dengelerin çok hassas olduğu bir dönemde ekonomi tekrar bir kriz ortamına girmiş ve yeni kriz çok hızlı bir biçimde bütün ekonomiyi ve toplumun her kesimini etkisi altına almıştır.

Şubat krizi, sermaye hareketlerinin kontrol edilmediği bir ortamda hem döviz kurunun hem de faizlerin bir araç olarak kullanılmasının mümkün olmadığını göstermiştir. Dalgalı kur rejimine ani ve zorunlu geçiş ve ardından yapılan yüksek oranlı devalüasyon daha önce bilançoları faiz şoklarıyla hasar görmüş olan banka ve şirket sektörünü ve özellikle açık döviz pozisyonları ile bu krize yakalanan ekonomik birimleri beklenmedik ölçüde olumsuz etkilemiş, bu birimlerin öz kaynakları erimiş ve varlık değerleri hızla azalmıştır (Celasun, 2002:17). Pek çok firma kapanmış, işsizlik oranı yükselmiştir. Banka çöküşleri artmıştır. Yılın ilk yarısında 18 banka TMSF'ye

devredilmiştir (Kazgan, 2004:245). Şubat kriziyle birlikte döviz kuru çıpasına dayalı anti-enflasyonist istikrar programı mali sistemin en zayıf noktasını oluşturan bankacılık sistemi içerisinde çökmüştür.

Türkiye ekonomisinde, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından gittikçe derinleşen ve yapısal niteliğe bürünen bir daralma süreci yaşanmıştır. Kasım ve Şubat krizleri sadece mali piyasaları sarsmakla kalmamış, krizle birlikte ortaya çıkan hızlı sermaye çıkışları, başta döviz kuru olmak üzere ekonomideki belirsizliği artırarak ekonomik birimlerde güven kaybına yol açmıştır. Yaşanan devalüasyon sonrasında oluşan negatif gelir etkisi, tüketim ve yatırım talebinin hızla kısılmasıyla ekonomide çok büyük daralmaya neden olmuştur. Gerek mali sektörün, gerekse reel sektörün bilançolarında ağır hasarlar oluşurken, üretim ve istihdamda büyük ölçüde gerilemeler yaşanmıştır (TUSİAD, 2002:31). Bu sorunların önüne geçebilmek amacıyla 14 Nisan 2001 ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamada "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ilan edilmiştir. Programı desteklemek üzere de 2002 yılında IMF ile 18. stand-by düzenlemesi yapılmıştır.

Program, üç aşamalı bir temel stratejiye odaklanmıştır. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlere hız verilmiştir. Mali piyasalarda belirsizlik azaltılarak kriz ortamından çıkılmasına çalışılmıştır. İkinci aşamada, özellikle faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanması ve böylece ekonomik birimlere orta vadeli bir perspektif kazandırılması hedeflenmiştir. Üçüncü aşamada ise, makro ekonomik dengeler kurularak istikrarlı bir büyümenin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır (Doğan ve Özekicioğlu, 2005:159).

Ekonomik faaliyet, program uygulamalarına kısa sürede olumlu bir tepki vermiştir. Beklentiler hızla iyileşmiştir. Para piyasalarında istikrar sağlanmıştır. Büyüme hızlanmıştır. Talep özel sektör ağırlıklı olarak artmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereksiniminin milli gelire oranı düşmüştür. Enflasyon uzun yıllardan sonra yüzde 10'un altına gerilemiştir. TL'ye olan talep artmıştır. Reel faiz oranları düşmüştür. Kamu borçlanmasında vade uzamıştır. Bankacılık sisteminin kredi arzı yeniden artmaya başlamıştır. Dış ticaret hacmi büyümüştür. Sermaye girişi hızlanmıştır. İşsizlik oranındaki artış durmuştur. İstikrarlı büyüme ortamı tüm sektörleri olduğu gibi bankacılık sistemini de olumlu yönde etkilemiştir. Finansal istikrarın sağlanması amacıyla reforma tabi tutulan bankacılık sistemi daha sağlıklı bir yapı kazanmıştır (TBB, 2005:9).

2002'den sonra Türk bankacılık sistemi krizin etkilerinden kurtulmaya başlamış ve 2004 yılından itibaren daha da güçlenmiştir. Bu gelişmeler üzerine bankacılık sisteminde yabancı bankaların payı %28,3'lere ulaşmıştır. Bunun ötesinde bazı yabancı sermayeli bankaların kendi ülkelerindeki varlık büyüklüğü Türk bankacılık sisteminin boyutundan daha büyüktür (Aysan and Ceyhan, 2006:13)

Grafik 4'te görüldüğü gibi krizle birlikte banka sayısında hızlı bir düşüş meydana gelmiştir. 2000 yılında 79 olan banka sayısı 2001 sonunda 61'e 2005 sonunda 47'e ve Aralık 2008'de 45'e gerilemiştir. Toplam banka sayısındaki değişime paralel bir şekilde yabancı banka sayısında da krizle birlikte düşüş meydana gelmiştir. 2000 yılında 18 olan yabancı banka sayısı 2001'de 15'e 2003'de ise 13'e gerilemiştir. Ancak 2005'ten sonra yabancı banka sayısında yeniden artış meydana gelmiş ve 2007'de 18'e yükselmiştir.

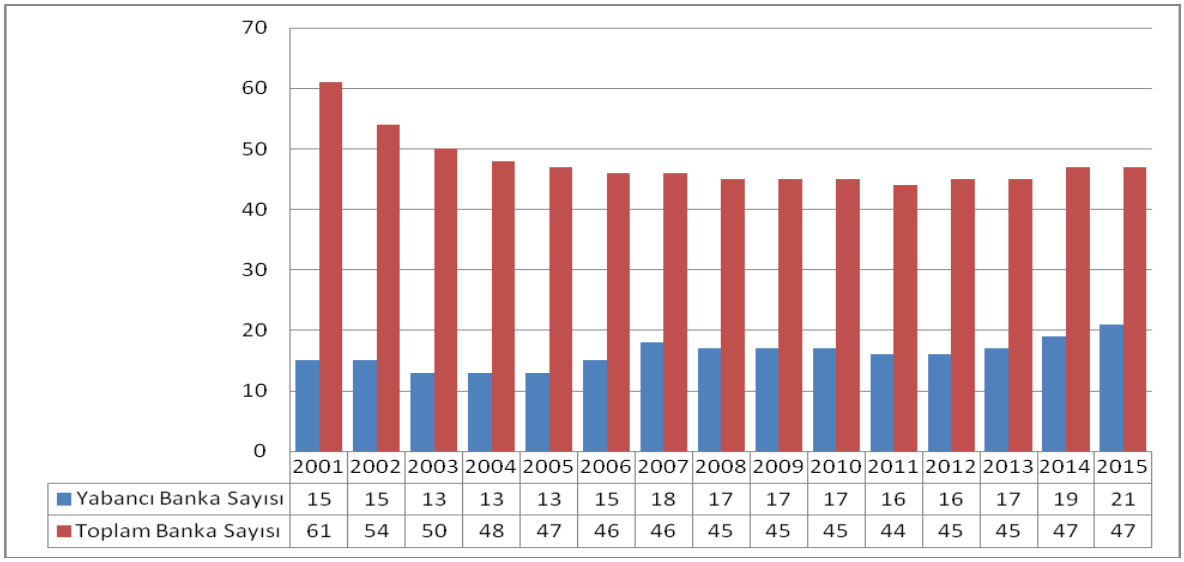

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Yabancı Banka Sayısı	15	15	13	13	13	15	18	17	17	17	16	16	17	19	21
Toplam Banka Sayısı	61	54	50	48	47	46	46	45	45	45	44	45	45	47	47

Kaynak: TBB verilerinden çizilmiştir.

Grafik 4: Toplam ve Yabancı Banka Sayısı (2000-2015)

Banka sayısındaki düşüşle birlikte toplam banka şube sayısı da gerilemiştir. Krizle birlikte azalma gösteren şube sayısı 2003 yılından sonra yeniden yükselişe geçmiştir. Yabancı banka şube sayısı ise krizle birlikte küçük bir gerileme göstermişse de sonraki yıllarda hızla tırmanışa geçmiştir.

Kriz döneminde yabancı bankaların aktiflerinin toplam aktifler içindeki payı gerileme kaydetmiştir. Ancak 2005 yılından sonra bu gerileme yerini yükselişe bırakmıştır. 2000 yılında toplam banka aktifleri içinde yabancı banka aktiflerinin payı %5,42 iken bu oran 2003 yılında %2.78'e kadar gerilemiştir. Fakat sonraki yıllarda hızla tırmanışa geçmiştir.

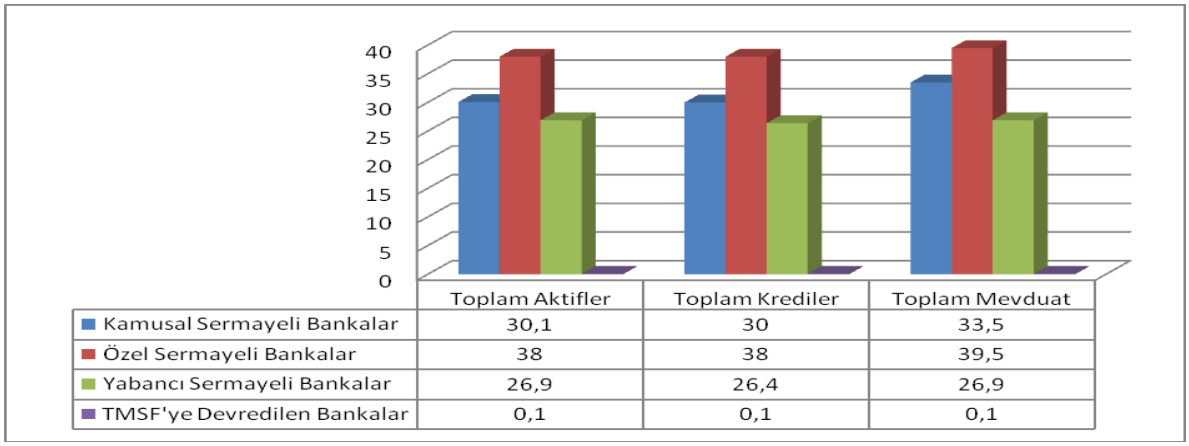

	Toplam Aktifler	Toplam Krediler	Toplam Mevduat
Kamusal Sermayeli Bankalar	30,1	30	33,5
Özel Sermayeli Bankalar	38	38	39,5
Yabancı Sermayeli Bankalar	26,9	26,4	26,9
TMSF'ye Devredilen Bankalar	0,1	0,1	0,1

Kaynak: TBB verilerinden çizilmiştir.

Grafik 5: 31.12.2015 İtibariyle Grup ve Sektör Payları %

Grafik 5'te görüldüğü gibi 2015 yılı sonu itibariyle Türk bankacılık sisteminde yabancı sermayeli bankalar toplam aktiflerin %26,9'unı, toplam kredilerin %26,4'ünü ve toplam mevduatın %26,9'unu elinde bulundurmaktadır.

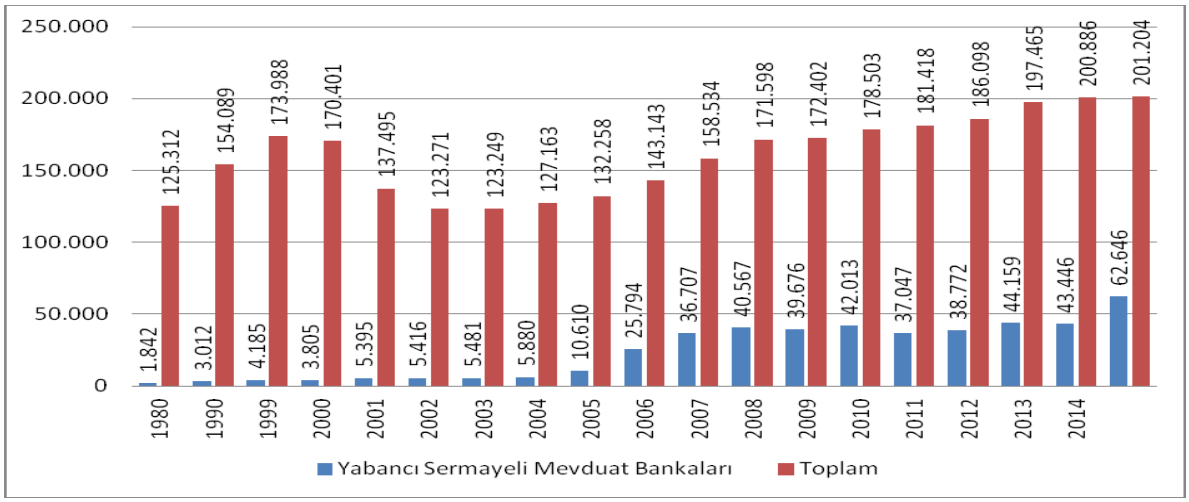

Grafik 6: Türkiye'de Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarında ve Toplam Mevduat Bankalarında Çalışan Personel Sayıları

Yabancı sermayeli bankalarda çalışan personel sayısı özellikle 2005 yılından itibaren hızlı artış göstermiştir. 2016 yılında Aralık 2016 itibariyle mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarında toplam çalışan sayısı 196.699 kişi olmuştur. Bu rakam Temmuz-Eylül 2016 dönemine göre 1.020 kişi (yüzde 0,5 oranında), 2015 yılsonuna göre ise 4.505 kişi (yüzde 2,2 oranında) azalmıştır.

Aralık 2016 dönemi itibariyle, banka çalışanlarının yüzde 29'u kamusal sermayeli mevduat bankaları, yüzde 37'si özel sermayeli mevduat bankaları, yüzde 31'i yabancı sermayeli mevduat bankaları ve yüzde 3'ü ise kalkınma ve yatırım bankaları tarafından istihdam edilmiştir (TBB, 2016:3).

Yabancı sermayeli bankaların toplam aktiflerinin sektör içindeki payı yüzde 5'in altında kalmıştır. Bu bankaların krediler içindeki payı yüzde 5, mevduattaki payı yüzde 2,5 düzeyindedir. Bu bankalar sektör özkaynaklarının yüzde 5'ine sahiptir.

Tablo 5: Yabancı Bankaların ve Mevduat Bankalarının Özkaynak/Toplam Aktifler %

	1980	1990	2000	Aralık 2015
Yabancı Bankalar	4,2	11,1	9,6	10,9
Mevduat Bankaları	5,1	9,9	6,1	10,7
Sektör	5,5	10,1	6,9	11,3

Kaynak: TBB.

Özkaynak/Toplam Aktif oranı bankanın kaynaklarının yüzde kaçının banka sahipleri tarafından temin edildiğini göstermektedir. Bankanın mali gücünü gösterdiği için önemli bir orandır. Tablo 5'e bakıldığında yabancı bankaların özkaynaklarının toplam aktifler içindeki payının arttığını ve Aralık 2015 itibariyle10,9 olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Yabancı Bankaların ve Mevduat Bankalarının Toplam Krediler/Toplam Aktifler %

	1980	1990	2000	Aralık 2015
Yabancı Bankalar	33,3	48,2	17,1	63,8
Mevduat Bankaları	50,4	45,4	31,2	64,7
Sektör	53,8	47,0	32,9	65,2

Kaynak: TBB.

Toplam kredilerin toplam aktiflere oranı arttıkça banka karlılıklarının olumlu etkilendiği anlamına gelir. Tablo 6'da görüldüğü üzere Türkiye'de hem mevduat bankalarında hem yabancı sermayeli bankalarda hem de sektör bütününde benzer bir eğilim mevcuttur. Özellikle son yıllarda bu oranda hızlı bir atış meydana gelmiştir.

Tablo 7: Yabancı Banka ve Mevduat Bankalarının Takipteki Krediler/Toplam Krediler %

	1980	1990	2000	Aralık 2015
Yabancı Bankalar	0,0	0,6	0,6	1,0
Mevduat Bankaları	0,0	1,1	4,6	0,7
Sektör	0,0	1,2	4,3	0,7

Kaynak: TBB.

Takipteki Krediler/Toplam Krediler oranı bankalar için aktiflerin kalitesini ve risk düzeyini gösterir. Aralık 2015 itibariyle bu oran yabancı bankalar için bu oran 1,0 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise Takipteki Kredilerin Toplam Kredilere oranı yabancı bankalarda 0,6 seviyesinde görülmektedir.

Tablo 8: Yabancı Banka ve Mevduat Bankalarının Dönem Net Karı (zararı)/Toplam Aktifler %

	1980	1990	2000	Aralık 2015
Yabancı Bankalar	2,1	2,7	0,6	0,9
Mevduat Bankaları	1,2	2,3	-3,4	1,1
Sektör	1,3	2,3	-3,8	1,1

Kaynak: TBB.

Dönem Net Kar (Zarar)/Toplam Aktif oranı bankaların varlıklarını verimli kullanıp kullanmadığını göstermektedir.Tablo 8'de görüldüğü üzere hem yabancı bankaların hem mevduat bankalarının hem de toplam bankacılık sektörünün bu oranı Aralık 2015 itibarıyla artış sergilemiştir.

Tablo 9: Yabancı Banka ve Mevduat Bankalarının Dönem Net Karı (zararı)/Toplam Özkaynaklar %

	1980	1990	2000	Aralık 2015
Yabancı Bankalar	50,0	24,5	6,2	8,1
Mevduat Bankaları	23,1	23,7	-55,4	10,5
Sektör	24,2	22,5	-43,7	10,2

Kaynak: TBB.

Dönem Net Karı (zararı)/Toplam Özkaynaklar oranı bankanın sahip/sahipleri tarafından konulan sermayenin karlılığının ölçülmesinde kullanılan bir orandır. Tablo 9'da yer alan verilere göre tablodaki banka grupları için bu oran Aralık 2015 itibariyle artmıştır.

Tablo 9: Ödenmiş Sermaye Bazında Sermaye Yapısı (Eylül 2016, %)

	Halka Arz Edilen	Halka Arz Edilmeyen	
		Yerleşik	Yerleşik Olmayan
Sektör Toplamı	12,6	52,3	35,1
Mevduat Bankaları	15,8	36,9	47,3
Kamusal Sermayeli Bankalar	14,0	86,0	0,0
Özel Sermayeli Bankalar	25,9	55,6	18,5
TMSF'ye Devredilen Bankalar	0,0	100,0	0,0
Yabancı Sermayeli Bankalar	9,0	3,3	87,7
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	4,3	92,4	3,5

Tablo 9 Eylül 2016 itibariyle banka gruplarının sermaye yapısını göstermektedir. Tabloya göre Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayeli mevduat bankalarının ödenmiş sermayesinin %9'u halka arz edilmiştir. Halka arz edilmeyen %91'lik oranın %3,3'ü yerleşik olanlar, %87,7'si ise yerleşik olmayanlar tarafından temin edilmiştir.

Son olarak Türkiye'de bankacılık faaliyetleri ile dikkati çeken önemli bir gelişme ise, Türkiye'de yerleşik bankaların başta AB ülkeleri olmak üzere çeşitli ülkelerde şube açarak, banka kurarak veya diğer mali iştiraklere katılım yoluyla yurtdışındaki faaliyetlerini artırmalarıdır. Türkiye'deki bankaların yurtdışında sahip olduğu mali iştirak sayısı 52'dir. Bunun en önemli nedeni Türkiye'deki bankalar ile yurtdışındaki bankalar arasında yerleşikler aleyhine ortaya çıkan haksız rekabete neden olan düzenlemeler ile parasal ve vergisel yüklerdir. Dünyada rekabete en açık sektör olan bankacılıkta ülkelerin aracılık maliyetlerini etkileyen düzenlemelerin tam olarak uyumlu hale getirilememesinin bir sonucu olarak bankalar rekabetin daha iyi sağlandığı ve müşterilerine en ucuz hizmeti sunabilecekleri finans merkezlerine yönelmektedir (TBB, 2005:6).

Değerlendirme

1960'lı yıllarda yükselişe geçen finansal liberalleşme ve entegrasyonun seviyesi 1990'lı yıllarda önemli oranda artmıştır. Ülke deneyimleri finansal hizmetlerin liberalleşmesinin bazı faydaları olmasının yanında maliyetleri olduğunu da göstermiştir. Bankacılık sektörüne yabancı girişinin en önemli faydası sektörde rekabeti arttırarak daha kaliteli ve daha ucuz çeşitli hizmetler sunulmasına neden olmasıdır. İlaveten bankacılık hizmetlerinin daha etkin yapılması kaynak dağılımının daha etkin yapılmasına neden olacaktır. Böylece daha etkin ve rekabetçi bir ekonomiye hizmet edecektir. Finansal hizmetlerin liberalleşmesi potansiyel faydalarına rağmen birçok maliyeti de bünyesinde barındırmaktadır. Bunların başında sistematik kriz riskinde bir artışa neden olması gelmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bu risk daha fazladır. Yabancı banka girişi ile ulusal bankaların daha fazla risk alması da ekonomide olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir unsurdur. Daha ileri hizmet ve ürünler ile yabancı bankalar ulusal bankaların daha karlı olan paylarını aşağı çekebilecek ve böylece ulusal bankalar daha riskli sektörlere hizmet edecektir.

Türk bankacılık sektörüne yabancı girişi yeni bir olgu olmamakla beraber yabancı bankaların Türk bankacılık sistemi içindeki payı uzun yıllar sınırlı kalmıştır. 1980 öncesi dönemde finans piyasaları katı bir denetleme sistemine tabi tutulduğu için bu dönemde sektöre yabancı girişi çok düşük oranda kalmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak 1960 yılında ekonomide sadece altı yabancı banka mevcut iken bu sayı 1970 yılında beşe düşmüştür. 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında ve özellikle 1 Temmuz 1980'den sonraki dönem Türk bankacılık sektörü bakımından oldukça önemlidir. 24 Ocak Kararları'na kadar kapalı bir ekonomide varlığını sürdüren Türk bankacılık sistemi ekonominin liberalleşmesine paralel olarak mali sektörde izlenen yeniden yapılanma sürecindeki

gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Sermaye hareketlerinin 1989 yılında serbestleşmesinden sonra ülke içinde yabancı banka sayısı da artmıştır. 1980 yılında sadece dört yabancı banka mevcutken, 1990 yılında bu sayı 23'e ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda yabancı banka sayısında biraz gerileme meydana gelmişse de bu gerileme çok yüksek oranda olmamıştır. Yapılan çalışmalar yabancı bankaların Türk finans sektörüne farklı yollardan katkı yaptığını göstermişse de yine de yabancı bankaların Türk bankacılık sektörü içindeki payı sınırlı kalmıştır.

Kaynaklar

AYSAN, Ahmet Faruk and Şanlı Pınar Ceyhan (2006). *"Globalization of Turkey Banking Sector: Determinants of Foreign Bank Penetrion in Turkey"*, **Globalization Research Journal of Finance and Economics**, No 15.

BAYRAKTAR, Nihal and Yan Wang (2004). *"Foreign Bank Entry, Performance of Domestic Banks and Sequence of Financial Liberalization"*, *World Bank Policy Research WorkingPaper, No. 3416*.

BRUNO, V. and Hauswald, R. (2012). "The Real Effect of Foreign Banks", January.

CARDENAS, F., Graf, J. P. and O'Dogherty, P. (2003): "Foreign Bank Entry in Emerging Market Economies: A Host Country Perspective", Central Bank Paper submitted for the CGFS Working Group on Foreign Direct İnvestment in the Financial Sectors of Emerging Market Economies.

CELASUN, Merih (2002). "*2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme*", Dikmen, Ahmet (ed.), **Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum** (iç.), Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara: İmge Yayınları.

CLAESSENS, S. and Horen, N. (2012). "Foreign Banks: Trends, İmpact and Financial Stability". IMF Working Paper, WP/12/10.

ÇOLAK, Ömer Faruk (2001). "*Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine Bir Eleştiri*", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.2, ss. 15-30.

DENİZER, Cevdet (2000). *"Foreign Entry in Turkey's Banking Sector, 1980-1997"*, **World Bank Policy Research Working Paper**, 2462, Washington.

DOĞAN, Seyhun ve Halil Özekicioğlu (2005). "*Güney Kore ve Türkiye'de Uygulanan IMF Politikaları*", **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.6, S.1, ss.147-176.

HERMES, Niels and Robert Lensink (2004). *"Foreign Bank Presence, Domestic Bank Performance and Financial Development"*, **Journal of Emerging Market Finance**, Vol.3, No.2, pp. 207-229.

IMF (2007).Global Stability Report, April.

KANSU, Aydan (2004). **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, İstanbul: Derin Yayınları.

KARLUK, Rıdvan (2005). **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim**, 9.b., İstanbul: Beta Yayınları.

KAZGAN, Gülten (2004). **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 2.b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

LENSİNK, Robert and Niels Hermes (2004). *"The Short-Term Effects of Foreign Bank Entry on Domestic Bank Behaviour: Does Economic Development Matter?,"* **Journal of Banking&Finance**, Vol. 28(3), pp. 553-568, March.

MALLİKAMAS, Sothitorn (2002). *"Impacts of Foreign Entry on the Domestic Banking Market",* CU-WB Knowledge Management Project.2002.

ÖZATAY, Fatih (1999). "*The 1994 Currency Crisis n Turkey*", **Journal of Policy Reform**, Vol.3, pp. 327-352. http://www.econturk.org/Turkisheconomy/ozat2.pdf

TBB (2005). " Türkiye'de Yabancı Bankalar ", Bankacılar Dergisi, Sayı 52, 2005, 3-9.

TBB (2016). Türkiye'de Bankacılık Sistemi Banka, Şube ve Çalışan Bilgileri **,** Aralık **.**

TCMB: Yıllık Rapor, 2001.

TUSİAD (2002). **Türkiye Ekonomisi 2002**.

YAYLA, Münür, YaseminTürker Kaya ve İbrahim EKMEN (2005). *"Bankacılık Sektörüne Yabancı Girişi: Küresel Gelişmeler ve Türkiye"*, **BDDK Çalışma Raporu**, Eylül.

YENTÜRK, Nurhan (2005). **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, 2.b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 46.

Politika Faiz Oranının Bankaların Kârlılıkları Üzerine Etkisi: 2011-2016 Dönemi Üzerine Bir İnceleme

Mehmet Cem DANACI, Mustafa ŞİT, Ahmet ŞİT

Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, memetcem.danaci@inonu.edu.tr
Yrd.Doç.Dr., Harran Üniversitesi Turizm ve Otelcilik YO, msit@harran.edu.tr
Öğr.Gör. , Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis MYO Muhasebe ve Vergi Bölümü, ahmetsit@kilis.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı, politika faiz oranının Bankaların kârlılıkları üzerinde etkisi olup olmadığının araştırılmasıdır. Politika faiz oranı, T.C. Merkez Bankası'nın belirlemiş olduğu bir haftalık vadeli repo ihale faiz oranıdır. Bu çalışmada bankaların kârlılıklarının incelenmesi için 10 bankanın 2011-2016 yılları arasındaki verileri örneklem olarak ele alınmıştır. Bu bankalar; Ak Bank, Deniz Bank, Türkiye Ekonomi Bankası (TEB), QNB Finansbank, Garanti Bankası, İş Bankası, Halk Bankası, Vakıflar Bankası, Yapı Kredi ve Ziraat Bankası'dır. Bankaların kârlılıkları Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu'nun (BDDK) resmi sitesinde yer alan bağımsız denetim raporlarından alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, haftalık vadeli repo ihale faiz oranı olarak adlandırılan politika faiz oranı ile bankaların kârlılıkları arasındaki ilişki yazarlar tarafından oluşturulan grafikler yardımıyla incelenmiştir. Çalışma sonucunda; politika faizi olarak da bilinen haftalık vadeli repo faiz oranının arttıkça bankaların kârlılıklarının da arttığı, azaldıkça bankaların kârlılıklarının azaldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Politika Faizi, Banka Karlılıkları, Merkez Bankası

Effects on Polıcy Interest Rates on Banks' Profıts: An Investıgatıon on The Perıod of 2011-2016

Abstract

The aim of this study is to investigate whether the policy interest rate is affecting the profitability of the banks. The policy interest rate is interest rate that one-week repo auction determined by the Central Bank. In this study, the data of 10 banks between 2011 and 2016 is examined as a sample for examining the profitability of the banks. These banks are; Akbank, Denizbank, Turkish Economy Bank (TEB), QNB Finansbank, Garanti Bank, İş Bank, Halk Bank, Vakıflar Bank, Yapı Kredi and Ziraat Bank. The profitability of the banks have been evaluated by taking the independent audit reports included in the official site of the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA). In the study, the relationship between the policy interest rate, which is called the weekly repo auction interest rate, and the profitability of the banks have been examined with the aid of the graphs generated by the authors. The result of this study; it is seen that as the weekly repo interest rate, also known as the policy interest rate, increases, the profitability of the banks also increases and as the profitability of the banks decreases, the weekly repo interest rate decreases.

Key Words: Rates of Policy, Profitability of Banks, Central Bank

Giriş

Bankaların finansal performansları birçok finansal değer ve rasyo ile ölçülebilmektedir. Bankaların finansal performanslarının belirlenmesinde temel rol oynayan mali değerlerden birisi de kârlılıktır. Bankaların kârlılıklarını etkileyen faktörler kendi içerisinde; bankaların kendilerinden kaynaklanan içsel sebepler ve bankaların kendileri dışından kaynaklanan dışsal sebepler olmak üzere iki başlık altında incelenir. Bankaların kârlılıklarını etkileyen dış sebeplerden birisinin de politika faizleri olup olmadığı araştırılacaktır.

1. Politika Faiz Oranı

Politika faiz oranı, T.C. Merkez Bankası'nın belirlemiş olduğu bir haftalık vadeli repo ihale faiz oranıdır. Repo; kelime anlamıyla, bankalar tarafından yapılan belirli bir faiz oranı ile ve belirli bir süre sonrasında geri almak taahhüdüyle bono, tahvil ve benzeri menkul kıymetleri satma işlemidir. Bankalar portföylerindeki tahvil ve bonoları teminat göstererek Merkez Bankasından para alarak repo işlemini gerçekleştirirler. Bankaların repo talepleri Merkez Bankası tarafından belirlenen politika faiz oranı üzerinden karşılanmaktadır.

Merkez Bankası politika faizini kullanarak tedavüldeki para stoklarını belirlemede temel rol oynayacaktır. Tabi burada Merkez Bankası bir hafta vadeli repo ihalesini ihale ile gerçekleştirmektedir ve piyasanın nabzına göre ihale yapılır. Aynı zamanda Merkez Bankası politika faizini kullanarak doğrudan olmasa da bankaların kullandırdıkları kredi hacimlerini, kredilerde uyguladıkları faiz oranını, mevduatlara vermiş oldukları faiz oranını ve son olarak döviz kurunu etkileyebilmektedir.

Merkez Bankasının alt organlarından Para Politikası Kurulu politika faiz oranını belirlerken aynı zamanda makro anlamda toplam arz-talep dengesi, maliye politikasına ilişkin göstergeler, parasal göstergeler ve kredi büyüklükleri, ücret, istihdam, birim maliyet, verimlilik gelişmeleri, kamu ve özel sektör fiyatlama davranışları, enflasyon beklentileri, döviz kurları ve bunları etkileyebilecek gelişmeler ve Merkez Bankasının geleceğe yönelik ekonomik verilerin tahminine yönelik bakış açıları açısından da bilgi edinmekten faydalanır.

Bunun sonucu olarak Merkez Bankasının temel hedeflerinden birisi olan fiyat istikrarı için atılmış bir adım olmaktadır. Merkez Bankasının, bir haftalık vadeli ihale faiz oranı aracılığıyla hedeflerini gerçekleştirme işlevinden dolayı bu faiz oranına, politika faizi de denir.

Merkez Bankasının politika faiz oranını yükseltmesi ve düşürmesi piyasalar üzerinde son derece etkili olmaktadır. Merkez Bankası politika faiz oranını arttırdığında, bankaların Merkez Bankası ile repo gerçekleştirmeleri durumunda, bunun maliyeti bankalar açısından daha yüksek olacaktır. Bundan ötürü, bankalar fonlarını azaltacak, fonları azalan bankaların da kredi faiz oranları yükselecektir. Kredi faizlerinin yükselmesi ile eşgüdümlü olarak mevduat faiz oranları da artacaktır.

Kredi faiz oranlarının yükselmesi, yabancı kaynak kullanan işletmelerin yabancı kaynak maliyetinin artmasına neden olur. Yabancı kaynak maliyetinin yükselmesi, bu maliyeti katlanmakta zorluk çekecek işletmelerin yatırım yapmasına belki de engel olacaktır. Böylece piyasalarda soğuk bir rüzgar estiği görülecektir. Politika faiz oranının azalması durumunda da, bu görülen etkilerin tam tersinin görülmesi beklenmektedir.

Grafik-1: 2011-2016 Yılları Arasında Türkiye'de Yıllık Politika Faiz Oranı

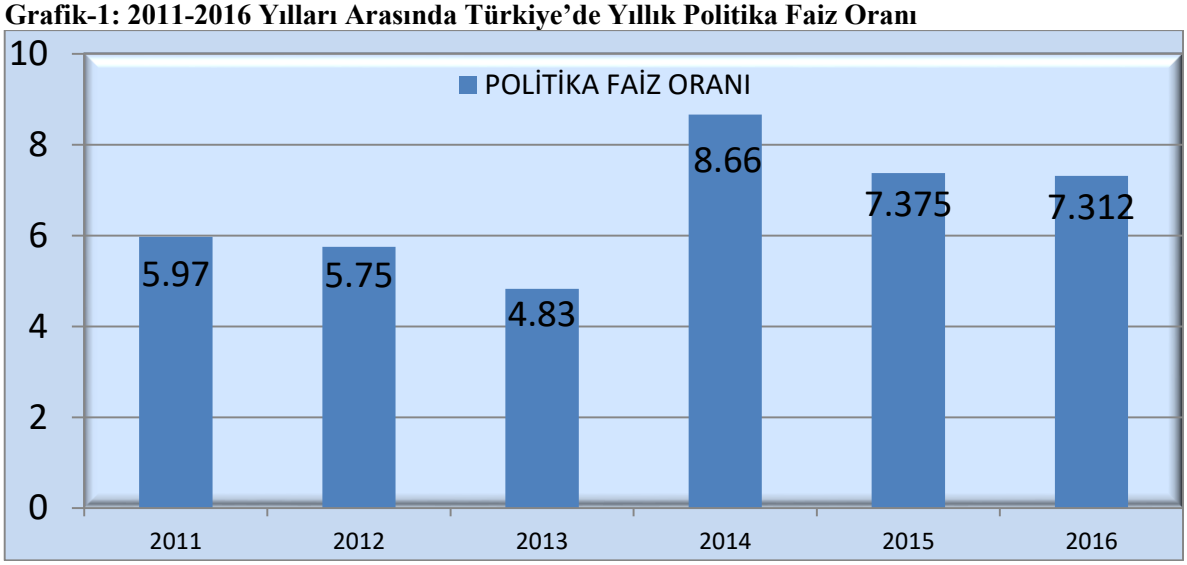

Kaynak: www.tcmb.gov.tr adresinden alınan veriler ile yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik-1 incelendiğinde; Türkiye'de haftalık repo ihale faiz oranı olarak da bilinen politika faizinin 2011-2013 yılları arasında sürekli azalış gösterdiği, muhtemel 17-25 Aralık kumpas girişimlerinin etkisiyle 2014 yılında politika faizinde yaklaşık %80'lik bir artışla %9'a yaklaşmıştır. 2014 yılından toparlanma sürecinde giren piyasalarda politika faizinin de azalış trendine geçtiği görülmektedir.

2. Bankalar Kârlılıkları

İşletmelerin finansal performanslarını belirleyen temel faktörlerden birisi de, kârlılıktır. Bankalar, risk alabilen ancak bu risklere yenik düşmeyen, hem kendilerine kaynak ve imkân tanıyan kişi ve kuruluşları, hem de bankadan kaynak kullananlara memnuniyet sağlayarak, kendi hedefleri doğrultusunda istenen büyüme ve kârlılık hedeflerine ulaşmayı amaçlayan işletmelerdir (Albayrak ve Erkut, 2005, s:49).

Grafik-2: 2011-2016 Yılları Arasında Türkiye'de Bankacılık Sektör Karlılığı

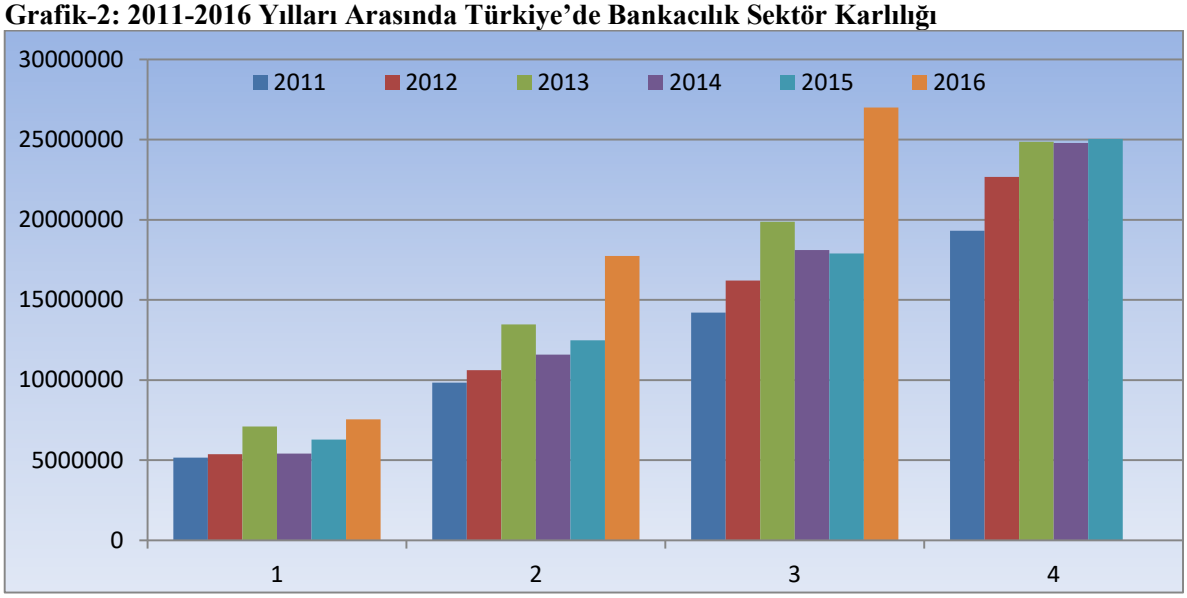

(www.bddk.gov.tr)

Grafik-2'de Türkiye'de 2011-2016 yıllarını kapsayan döneme ait Türk Bankacılık Sektörü çeyrek dönemlere ait kârlılığı yer almaktadır. Grafik incelendiğinde, Türkiye'de son 6 yıl kârlılıklarında sürekli bir artış görülmektedir. BDDK'nın resmi sitesinden alınan verilerde 2016 yılı 4. Çeyrek verileri yer almadığı için dikkate alınmamıştır.

Grafik-3: 2011-2016 Dönemi Örneklem Alınan 10 Bankanın Kârlılıkları

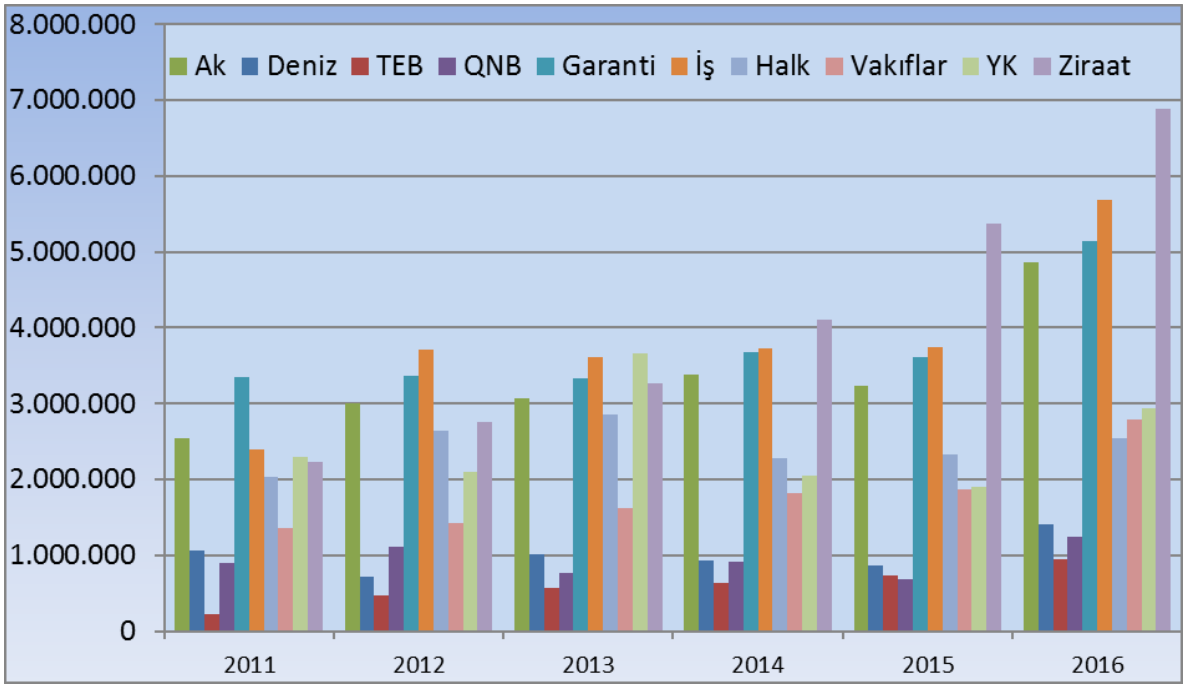

(www.bddk.gov.tr)

Grafik-3'te çalışmada örneklem alınan 10 bankanın 2011-2016 yıllarına ait kârlılıkları verilmiştir. Yapı Kredi Bankası dışında diğer bankalarda genel artış trendi görülmektedir. Tabi burada kârlılık artışından ziyade kar marjlarındaki değişim trendi daha sağlıklı bir sonuç verecektir.

3. Literatür Çalışması

ÇERÇİ, KANDIR ve ÖNAL (2010), çalışmalarında2003-2010 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının kârlılıklarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesini amaçlamışlardır. Çalışmada uygulama olarak doğrusal regresyon yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada bağımsız değişken olarak, takipteki alacaklar karşılığının takipteki kredilere oranı, faiz dışı giderlerin net kâra oranı, kredilerin mevduata oranı, faiz dışı gelirlerin toplam aktiflere oranı ve para arzındaki büyüme oranı ele alınmıştır. Çalışmanın sonucu olarak; bankaların Net Kâr/ Aktif Toplamı olarak bilinen aktif kârlılığının toplam kredilerin toplam mevduata oranı ve faiz dışı gelirler/aktif toplamı oranında olumlu etkilendiği, aktif kârlılığının faiz dışı gelirler/net kâr oranından olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır. Net Faiz oranının ise, toplam krediler/ toplam mevduat oranından, faiz dışı gelirler/ aktif toplamı oranından ve takipteki alacak karşılıkları/ takipteki krediler oranından olumlu olarak etkilendiği sonucu ortaya çıkmıştır.

YÜCEMEMİŞ, ALKAN ve DAĞIDIR (2015), çalışmalarında finansal ve makro ekonomik değişkenlerde görülebilecek belirsizliklerin elimine edilmesi ve sermaye hareketlerinin, bu değişkenler üzerindeki etkisini minimize etmek amacı ile faiz koridoru uygulamasını ele almıştır. 2003-2014 dönemi verilerini kullanarak Türkiye'de etkin kullanılan faiz koridoru sistemi ile enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Carrion-i Silvestre (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ve Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eş bütünleşme analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak, Merkez Bankasının borç alma ve borç vermede belirledikleri faiz oranına dair kararların enflasyon oranı üzerinde etkili olduğu ve faiz oranlarının enflasyon oranında belirleyici bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca hata düzeltme modelinde, uzun vadede uyumlu hareket eden seriler arasında kısa süreli oluşan sapmaların ortadan kalktığı uyumlu hareket eden serilerin yeniden uzun vadede dengeyi oluşturacak değerlere yakın olduğu ve bunun uzun vadede analizlerin güvenilirlik seviyesine kanıt oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

BİNİCİ, KARA ve ÖZLÜ (2016), çalışmalarında 2010-2015 dönemine ait para politikası duruşunun ve parasal aktarım sisteminin daha anlaşılır olmasına katkı sağlamak istemişlerdir. Bu amaçla özellikle sıra dışı koridor politikası çerçevesinde Merkez Bankası tarafından ilan edilen faiz oranları ile bankaların katlanmak zorunda kaldıkları faizin farklı olmasının parasal aktarım mekanizması açısından gelişmeleri ve sonuçları ele alınmıştır. Panel tahmin yöntemleri vasıtasıyla banka bazında akım veriler yardımı ile kredi kullanım faizleri ve mevduat faizleri ile para politikası faizleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucu olarak, para politikasının bankacılık sistemindeki uygulaması açısından resmen ilan edilen faizlerden çok fiili faizler ön plana çıkmıştır. Ayrıca, bankalar arası piyasada oluşan gecelik faiz oranının, kullandırılan kredi ve mevduat fiyatlamasında aktif rol oynadığı görülmüştür.

ALBAYRAK, Y.E. ve ERKUT, H.(2005), çalışmalarında çok amaçlı performans değerlendirme modelini kullanarak, hizmet sektöründe finansal ve finansal olmayan ölçütleri, bankaların performanslarının değerlendirilmesine yönelik bir model oluşturarak geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu sebeple, Analitik Hiyerarşi Performans Modelini kullanarak bankaların yapısında kârlılık ve risk kriterleri ile hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti gibi performans ölçütlerinin beraber kullanılmasına imkân sağlayan bir yöntem tavsiye etmişlerdir. Banka performanslarının belirlenmesinde sadece finansal değerlerle yapılan değerlendirmenin noksan ve yanlış sonuçlar vereceğini iddia etmişlerdir. Çalışmanın sonucu olarak; kârlılık, risk ve sosyal değerlerin bir arada kombinasyonu ile ağırlıklı yapılacak değerlendirme daha doğru bir sonuç ortaya çıkaracaktır.

KAYA, T.Y. (2002), çalışmalarında Türk bankacılık sektöründe, bankaların karlılıklarını belirleyen belirleyici faktörleri araştırmışlardır. Çalışmalarında 1997-2000 yıllarını kapsayan dönemin panel data verileri ile karlılığı belirleyen mikro ve makro faktörleri tespit edebilmek amacıyla Ho ve Saunders' in (1981) geliştirdikleri iki kademeli bir yöntem kullanmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre; bankaların net kar oranlarını belirleyen mikro faktörler özkaynaklar, likidite, personel harcamaları, mevduatlar ve piyasadaki payı; makro faktörler ise enflasyon oranı ve konsolide bütçe açığıdır.

4. Uygulama Çalışması

Politika faiz oranı, T.C. Merkez Bankasının belirlediği 1 haftalık vadeli repo ihale faiz oranıdır. Merkez Bankası belirlediği faiz oranı üzerinden bankaların talep ettikleri repoyu karşılar. Bankalar da portföylerindeki menkul kıymetleri teminat olarak vererek Merkez Bankasından repo alırlar. Bu faiz oranı vasıtasıyla Merkez Bankası, piyasadaki fon miktarını kontrol altında tutarak kredi hacimlerini, kredi kullandırma faiz oranlarını, bankaları mevduatlara verdikleri faiz oranlarını ve dolayısıyla da döviz kurunu da etkileyebilmektedir. Merkez Bankasının bu değişkenlere olan etkisinden dolayı bu faize politika faizi denir(http://www.habergzt.com/yazarlar/omer-faruk-dursun/politika-faizi-nedir-nasil-belirleniyor/102/).

Çalışmada politika faiz oranı için, T.C. Merkez Bankasının resmi sitesinden (www.tcmb.gov.tr) günlük veriler alınarak yıllık ağırlıklandırılmış faiz oranı çevrilerek elde edilmiştir.

Grafik-4: 2011-2016 Dönemi Politika Faizi ve Örneklem Alınan 10 Bankanın Kârlılıklarının Karşılaştırılması

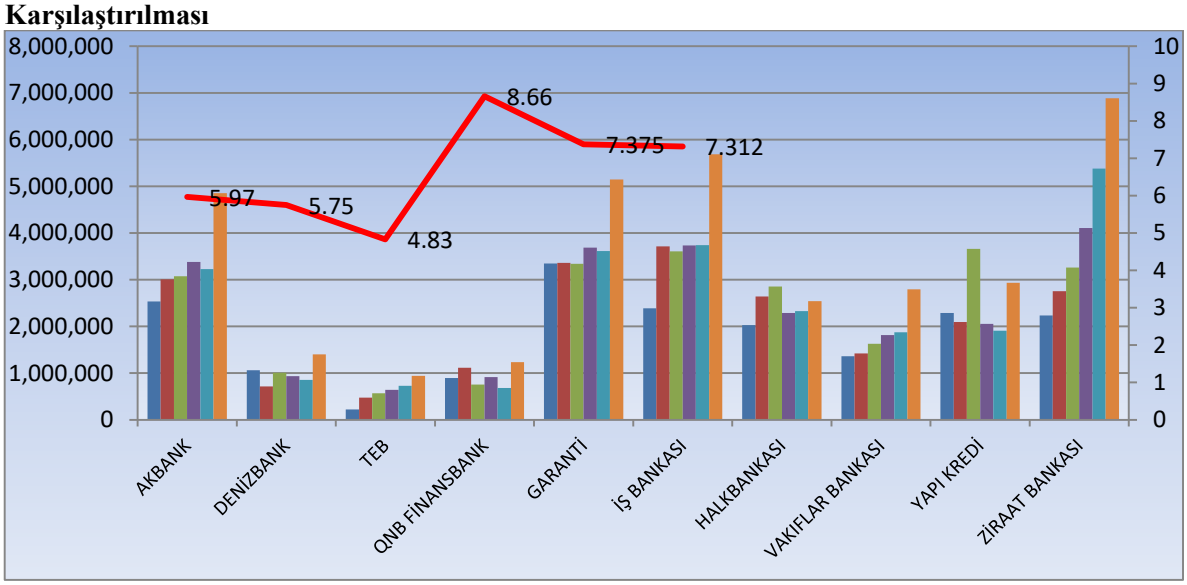

Grafik-4 incelendiğinde, her bir bankanın 2011-2016 yılları arasındaki karlılıkları verilmiştir. Kırmızı doğru ile 2011-2016 yılları arasındaki politika faiz oranı verilmiştir. Karşılaştırma yapıldığında; sadece Yapı Kredi bankasının karlılıkları ile politika faiz oranı arasında yakın ilişki görülmüş, diğer bankaların karlılıklarının politika faiz oranından etkilenmediği görülmüştür.

Sonuç

Bankalar, piyasayı fonlayan temel taşlardandır. Bir ülke ekonomisinin gelişmişliği, bankacılık sektörünün gelişmişliğiyle doğru orantılıdır. Bu sebeple bankalar performanslarını belirlemede temel değişkenlerden birisinin de politika faiz oranı olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'de haftalık repo ihale faiz oranı olarak da bilinen politika faizinin 2011-2013 yılları arasında sürekli azalış gösterdiği ve 2014 yılından toparlanma sürecinde giren piyasalarda politika faizinin de azalış trendine geçtiği tespit edilmiştir. Türk Bankacılık Sektörünün çeyrek dönemlere ait kârlılığına bakıldığında ise son 6 yıl kârlılıklarında sürekli bir artış olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışma yöntemi içerisinde ele alınan on ulusal banka içinse Yapı Kredi Bankası dışında diğer bankaların karlılıklarında artış trendi olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında Türkiye ekonomisinde Merkez Bankasının belirlediği, 1 haftalık vadeli ihale repo faiz oranı olarak bilinen politika faiz oranının bankalar karlılıkları üzerinde etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

ALBAYRAK, Y.E. ve ERKUT, H.(2005), Banka Performans Değerlendirmede Analitik Hiyerarşi Süreç Yaklaşımı, İTÜ Mühendislik Dergisi, Cilt:4, Sayı:6, S:47-58

BİNİCİ, M., KARA, H. ve ÖZLÜ, P.(2016), Faiz Koridoru ve Banka Faizleri: Parasal Aktarım Mekanizmasına Dair Bazı Bulgular, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Çalışma Tebliği No: 16/08

ÇERÇİ, G. , KANDIR, S.Y. ve ÖNAL, Y.B. (2010), Bankalarda Kârlılık Analizi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama, İMKB Dergisi Cilt: 13 Sayı: 50

KAYA, T.Y. (2002), Türk Bankacılık Sisteminde Kârlılığın Belirleyicileri: 1997 – 2000, BDDK MSPD Çalışma Raporları No: 2002/1.

YÜCEMEMİŞ, B. T., ALKAN, U. ve DAĞIDIR, C. (2015) , Yeni Bir Para Politikası Aracı Olarak Faiz Koridoru: Türkiye'de Para Politikası Kurulu Faiz Kararlarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi , Cilt 7, Sayı 13, Temmuz 2015, ISSN 1309-1123, ss. 449-478 DOI: 10.14784/jfrs.02508

- **İnternet Kaynakları**
  https://www.kredinotu.co/politika-faizi-nedir.html
  https://www.kredilog.com/politika-faizi-nedir/
  http://www.habergzt.com/yazarlar/omer-faruk-dursun/politika-faizi-nedir-nasil-belirleniyor/102/

Neo–Liberal Politika Yaklaşımlı Kırsal Alanda Destek Projesi'nin (KASDEP) Eleştirisi: Şanlıurfa Örneği

Gönül SEVİNÇ, Mehmet Reşit SEVİNÇ, Mustafa Hakkı AYDOĞDU,
Mehmet CANÇELİK, Mustafa SERT, Mehmet Emre EREN

Öğr.Gör., Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, gsevinc@harran.edu.tr
Yrd.Doç.Dr.,Harran Üniversitesi Bozova MYO, rsevinc@harran.edu.tr
Yrd.Doç.Dr., Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, mhaydogdu@hotmail.com
Öğr.Gör., Harran Üniversitesi Şanlıurfa Sosyal Bilimler MYO, m.cancelik@harran.edu.tr
Öğr.Gör., Harran Üniversitesi Şanlıurfa Sosyal Bilimler MYO, msert@harran.edu.tr
Okt., Harran Üniversitesi Teknik Bilimler MYO,mehmeteren@harran.edu.tr

Öz

İnsan merkezli olan ve laissez - faire, laissez – passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) görüşüyle ayakta durmaya çalışan liberal ekonomik politika yaklaşımı, geçerliliğini uzun yıllar korumuş olup, günümüzde kendini yenilediği ve geliştirdiği iddiasıyla neo – liberal yaklaşım olarak kabullendirmeye çalışmaktadır. Türkiye'de de özellikle son yıllarda uygulanmaya çalışılan neo –liberal yaklaşım; rasyonel düşünen birey temelli, özgür serbest piyasayı savunurken, müdahaleci ekonomi politikalarına karşıdır. Ancak tüm çabalara rağmen neo – liberal yaklaşım kendisini liberal yaklaşımdan tam anlamıyla ayıramamıştır. Neo – liberal yaklaşım Şanlıurfa ili dâhil, Türkiye'nin birçok kırsalında hafif devletçilik serpiştirilerek çeşitli kalkınma projelerinde de kendine geniş bir uygulama alanı bulabilmiştir.

Şanlıurfa ilinde uygulanan Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDEP), neo - liberal yaklaşımın rasyonel saydığı birey odaklı örgütlenmeyi destekleyen ve işleyişte devletin sadece kuruluş aşamasında sermaye aktardığı bir kırsal kalkınma projesidir. KASDEP, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) arasında imzalanan bir protokol ile 2003 yılında uygulanmaya konulmuştur. Proje ile Şanlıurfa kırsalında yaşayan ve Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Vakıflarında (SYDV) kaydı bulunan yoksul ailelerin büyükbaş/küçükbaş yetiştiriciliği kooperatifleri kurmaları sağlanmıştır. Kurulan kooperatiflere 2007 yılı ve sonrasında hayvan temin edilmiştir. Böylelikle Şanlıurfa kırsalında rasyonel hareket ettiği varsayılan bireylerin; yoksulluk kıskacından kurtulması ve genele yayılan bir refah artışı sağlanması amaçlanmıştır. Şanlıurfa kırsalında kurulan damızlık sığır yetiştiriciliği kooperatif sayısı 16 adet olup, bu kooperatiflere yaklaşık 4.000 büyükbaş kültür ırkı süt sığırı dağıtılmış, makine ve ahırlarda yenileme/revizyon çalışmaları yapılmıştır. Şanlıurfa ili için projenin yaklaşık maliyeti 30 milyon TL olmuştur.

Bu çalışmanın kapsamını Şanlıurfa ilinde uygulanan ve çerçevesi hafif devletçilik serpilmiş neo - liberal ekonomik doktrin ile çizilen KASDEP oluşturmaktadır. Çalışmada KASDEP'in uygulama sonuçlarının, etkilerinin

ve yeterliliğinin somut olarak ortaya konulması amaç edinilmiştir. Çalışmanın ana materyali KASDEP kooperatif işletmelerinin yöneticilerinden ve üyelerinden elde edilen birincil veriler oluşturmaktadır. Birincil veriler sosyal bilimler saha araştırmalarında sıkça kullanılan anket, odak grup görüşmesi ve gözlem yöntemleri kullanılarak toplanmıştır. Toplanan veriler istatistik paket programı (Statistical Packageforthe Social Sciences - SPSS) ve Excel programı kullanılarak veri tabanına girilmiş, sonrasında nitel ve nicel analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, GAP, KASDEP, Tarımsal Örgütlenme, Kooperatif, Hayvancılık.

Neo-Liberal Policy Approach Critique of Rural Area Support Project (KASDEP): Şanlıurfa Sample

Abstract

The liberal economic policy approach, which is human-centered and tries to stand on the laissez-faire, laissez-passer,(let them do, let them go)has been protecting its validity for many years and today it is trying to be acknowledged as a neo-liberal approach with the claim that it renews and develops itself. The neo-liberal approach, which has been tried to be implemented in Turkey especially in recent years, defends the rational-minded individual-based, free liberal market but it is against intrusive economic policies. Despite all the struggles, however, the neo-liberal approach has not fully distinguished itself from the liberal approach. Neo-liberal approach has found a wide application area in various development projects by interspersing lightstatism in many rural areas of Turkey including Şanlıurfa province.

The Rural Area Social Assistance Project (KASDEP), which is being implemented in Şanlıurfa, is a rural development project that supports the individual-oriented organization, which the neo-liberal approach adopts rationally and in which the state transfers capital only in the establishment phase. KASDEP was implemented in 2003 with a protocol signed between the Ministry of Food, Agriculture and Livestock (GDHR) and the General Directorate of Social Assistance and Solidarity (SYDGM). The project has provided the establishment of cattle / sheep breeding cooperatives of the poor and registered in Social Assistance Solidarity Foundations (SYDV) families living in the rural areas of Şanlıurfa. Animals were provided to the cooperatives established in 2007 and after. Thus, the individuals who are supposed to act rationally in Şanlıurfa countryside; It is aimed to get rid of poverty and increase welfare. The number of breeding cattle cooperatives established in Şanlıurfa countryside is 16, approximately 4.000 cattle cultivars were distributed to these cooperatives, and revision / renewal works were carried out in machines and stables. The approximate cost of the project for Şanlıurfa is 30 million TL.

The scope of this work is constituted by KASDEP, which is applied in Şanlıurfa and drawn with neo-liberal economic doctrine, which is framed by light statism. The aim of the study is to provide concrete results of the implementation results, effectiveness and competence of KASDEP. The main material of the study is the first hand data from the directors and members of the KASDEP cooperative enterprises. The first hand data were collected using survey, focus group interview and observation methods frequently used in social studies field surveys. The collected data were entered into the database using (Statistical Package for Social Sciences-SPSS) and Excel program, and then analyzed using qualitative and quantitative analysis methods.

Key words: Şanlıurfa, GAP, KASDEP, Agricultural Organization, Cooperative, Husbandry.

1. Giriş

Liberalizm, İngilizce kökenli "liberty" kelimesinden türetilmiştir. Bu kelime İngilizce'de özgürlük, hürriyet ve serbestlik anlamlarına gelmektedir. Buradan hareketle liberalizmi, "özgürlüğü savunan bir düşünce" olarak tanımlayabiliriz. Her ne kadar, özgürlük liberalizmin temeli ise de, yukarıdaki tanım bugün için liberalizmi açıklamada yeterli değildir. Liberalizmin doğuşundan günümüze kadarki gelişimini esas alarak daha kapsamlı bir tanım yapmak mümkündür. Liberalizm, bireyciliğe dayalı, rasyonel bireylerin siyasal ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılarak, devletin ekonomiye müdahalelerinin en az düzeye indirilmesini savunan doktrindir (Aktan, 1995: 4).

Sanayi Devrimi ile beraber nihai mallarda seri üretime geçen ve bu üretim mekanizmasının varlığı/devamı için hammadde, özgür emek arayışı içerisinde olan liberalist ekonomik doktrin; kendisini ancak "1929 Büyük Ekonomik Buhranı"na kadar koruyabilmiştir. Bu sürece kadar klasik iktisatçılar tarafından el üstünde tutulan ve klasik ekonomi yaklaşımının temel taşı olan liberalizm Ekonomik Buhranla beraber *ekonomi her zaman tam istihdamdadır* görüşünü sorgulamaya başlamıştır.

Liberal ekonominin 1930'larda geçirdiği sarsıntı özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında daha hissedilir bir hale gelmiştir. Bu dönemde Keynes'in öncülüğünü yaptığı ekonomik politikalar ile sosyal devlet, refah devleti kimliğini kazanmıştır. 1970'lerin sonunda ve özellikle 1980'lerde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler ile birlikte bu kez refah devleti uygulamaları sorgulanmaya başlanmış ve devletin sunmakla yükümlü olduğu hizmetlerin ne olması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır (Eser ve Ark., 2011: 202).

1929 Ekonomik Buhranı ile sorgulanmaya başlanan liberalizm, bu sürece kadar etkili bir siyasal ideoloji olarak varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar 1930 sonrası siyasal hayatta etkisini geçmişe göre azalsa da, son 60 yıldır liberalizm normatif politik düşünceye olduğu kadar, batıda da pratik siyasete egemen olmuştur. Bugüne kadar liberalizm, siyasal kuramcılar, profesyonel politikacılar ve neredeyse bütün önemli kişilerin kendi ülkelerindeki politik hareketlerinde başvurulan ortak bir miras haline gelmiştir (Thorsen and Lie, 2017: 3). Bu nedenle 1930 sonrasında siyasal ve ekonomik politikalarda liberalizm yok olmuş ve yerini bambaşka ideolojilere bırakmıştır demek, yanlış olacaktır. Çünkü her defasında liberalizm kendini yenileyerek farklı argümanlarla karşımıza çıkabilme gücüne sahip olmuştur.

Liberalizmden neo – liberalizme dönüşüm süreci asıl olarak, piyasa merkezli bir (sivil) toplum, hukuk ve siyaset anlayışı geleneğinin, ortaya çıkışından neredeyse 400 yıl sonra ne hale dönüştüğüne dair sorunun yanıtlanması yoluyla anlaşılabilir. Batı modernliğinin karmaşık serüveninin analizini gerektiren bu büyük soruya dair burada ancak şu temel saptamayı yapmak mümkün. *Bir düşünce akımı ve yönetim zihniyeti olarak liberalizm her yönüyle oldukça 'modern' bir nitelik taşırken, 'klasik liberalizme' geri dönüş mitiyle kendini kurmaya çalışan neo – liberalizm, (örgütlü) modernliğin çözülme sürecinden beslenmekte ve bizzat bu süreci derinleştirmektedir* (Özkazanç, 2005: 1).

Feodal yapıyla beraber ortaya çıkan toplumsal sınıf yapıları, beraberinde ekonomik güç temelli sınıf ayırımını da getirmiştir. Bir tarafta ekonomik üretim olanaklarına sahip olan burjuva diğer tarafta burjuvanın gücüne güç katmak için çalışan proletarya ayrımı, temelde yoksulluk ile açıklanabilecek bir sınıfsal ayrımdır.

Gerek akademik gerek politika tartışmalarında genel kabul gören temel tanıma göre, yoksulluk iki biçimde tanımlanabilir. Birincisi mutlak yoksulluktur. Mutlak yoksulluk; bir insanın yaşamını minimum seviyede sürdürebilmesidir. Yani biyolojik olarak kendisini üretebilmesi için gerekli kalori ve diğer besin bileşenlerini sağlayacak beslenmeyi gerçekleştirmesidir. Bu temel ihtiyaçları karşılamaktan yoksun ayni ve nakdi geliri olanlar, mutlak yoksulluk sınırının altında kabul edilirler. İkincisi göreli yoksulluktur. Göreli yoksulluk; bir insanın biyolojik olarak değil, toplumsal olarak kendisini üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam biçimini düzeyini ifade eder. Bu durumda, belli bir toplumda kabul edilebilir asgari tüketim düzeyinin altında geliri olanlar, göreli yoksul olarak tanımlanabilir (Gülçubuk ve Aluftekin, 2004: 78).

Sanayileşmiş ülkelerde yoksulluğun nedenleri, ekonomik yapıda ve buna bağlı olarak istihdam olanak ve yapısındaki değişiklikler yerine, giderek bireysel olarak yoksulların kendilerinde ve sosyal

yardımların çalışmamayı özendirici etkilerinde aranmaya bağlanmış ve refah devletine yöneltilen eleştiriler için ek malzeme oluşturmuştur. Yoksulluk kültürü ve sınıf altı (under class) gibi kavramları ön plâna çıkaran bu yaklaşımları, yoksulluğun nedenlerini tarihsel olarak güç ilişkilerinden ve ekonomik nedenlerden uzaklaştırma çabalarının bugünkü yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Başta ABD olmak üzere sanayileşmiş ülkelerde giderek siyasal bir tartışma alanı olan yoksullukla mücadele konusu azgelişmiş ülkelerde de benzer bir boyut kazanma eğilimi içine girmiştir. Bu bağlamda, özellikle IMF ve Dünya Bankası'nın ekonomi politikalarının belirlenmesinde etkili bir rol oynadığı ülkelerde bütçeden sosyal sektör harcamaları için ayrılan payın kısılması, özellikle Dünya Bankası'nın tarım, işgücü piyasaları ve sosyal güvenlik alanlarındaki yapısal reformları yoksullukla mücadele çerçevesinde gerekçelendirme çabaları aynı doğrultuda etkili olmaktadır (Şenses, 2004: 15).

Yoksulluk olgusu, 21. yüzyılda artık sadece azgelişmiş ülkelerin değil, aynı zamanda gelişmiş kapitalist ülkelerin de temel sorunlarından biri olarak, giderek bütün dünyanın gündemini oluşturmaktadır. Günümüz küresel kapitalizmin, başta Dünya Bankası olmak üzere temel düzenleyici kurumları, özellikle 1990 yılından başlayarak, büyüyen ve derinleşen yoksulluk olgusuna artan bir ilgiyle dikkat çekmektedir. Bu ilginin izdüşümü hızla ilgili akademik yazında da görülmekte ve temel arayışlar, yoksulluğun nedeninden ziyade yoksullun tanımlanması, sınıflandırılması ve küresel ölçekte genişleyen ve yoğunlaşan yoksulluğun 'yönetilmesi' üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda karşımıza kabaca iki ana yaklaşım çıkmaktadır. Bir yanda yoksullun tanımlanmasındaki egemen olan ve yoksulluğu gelir ve tüketim ekseninde geliştirilen nicel göstergeler temelinde ele alan bir yaklaşım bulunmaktayken, diğer yandan bu egemen yaklaşımı eleştiren ve yoksulluğun bu nicel göstergelere hapsedilmemesi gerektiği vurgulayan bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşım yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olduğuna dikkat çekerek, temel 'kamusal hizmetlere', sosyal, siyasal haklara erişim 'yoksunluğunu' içerecek şekilde kavramın genişletilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Özçelik, 2013: 418).

1929 Büyük Depresyonunun ardından Keynezyen İktisat Okulunun "Müdahaleci Devlet" anlayışı bütün dünyada önem kazanmaya başlamıştır. Keynezyen iktisat politikaları bütün dünyada 1970'li yılların sonlarına değin uygulanmıştır. Bu politikaların bir sonucu olarak devletin ekonomideki rolü ve fonksiyonları pek çok ülkede genişlemiştir. Devletin büyümesinin ortaya çıkardığı yeni sorunlar (kronik bütçe açıkları, yüksek vergi yükü, enflasyon vb.) iktisatçıları bir takım yeni çözüm arayışlarına yöneltmiştir (Aktan, 1995: 12).

Veri ekonomi politikaları bağlamında oluşturulan devlet bütçeleri, ekonomi ve toplum temelinde sonuçlar oluşturmaktadır. Sosyal devlet uygulamalarının yoğun olduğu toplumlarda oluşturulan bütçe uygulamaları, sermaye dışı sınıflar temelinde şekillenirken; kapitalist toplumlarda ise bütçe uygulamalarının çoğunlukla sermaye zemininde oluştuğu görülmektedir. Türkiye'de neo - liberal ekonomi politikaları bağlamında gerçekleştirilen devlet bütçesi uygulamaları 1980 yılında başlamıştır. Çünkü 1980 döneminde uygulamaya konulan ihracata dayalı, yabancı sermaye girişini destekleyici faaliyetler ve kapitalist dünyaya entegre olmayı sağlayacak şekilde dışa açık büyüme politikaları, hem bütçe uygulamaları üzerinde hem de sosyo - ekonomik sorunların oluşumunda etkili olmuştur (Uçkaç, 2010: 423).

Neo – liberalizmin günümüzdeki temsilcilerinden James M. Buchanan'ın 1976 yılında yazmış olduğu kitabının başlığı ilginçtir. "Anarşizm ve Leviathan Arasında Özgürlüğün Sınırları" başlığını taşıyan kitabında Buchanan devletin varlığını sorgulamakta ve optimal bir devletin temellerini felsefi bir düzeyde incelemektedir. Buchanan'a göre özgür bir toplumun temellerini ancak Anarşizm ve Leviathan'dan uzak ve fakat bu ikisi arasında kurulacak Sınırlı Devlet düşüncesinde yatmaktadır. Devlet ne kadar büyürse, liberal ve özgür bir toplumdan o ölçüde uzaklaşmış oluruz. Buchanan'a göre Optimal Devlet oluşturmak için devletin güç ve yetkilerinin anayasal düzeyde belirlenmesi ve sınırlanması gerekir. Buchanan, devletin sürekli büyümekte olduğuna ve devletin büyümesinin sosyal maliyetlerinin sosyal faydasından daha fazla olduğuna dikkatimizi çekmektedir. Buchanan'a göre çağdaş demokrasilerdeki yozlaşmaların temel kaynağı devlet büyümesidir (Aktan, 1995: 29).

Keynezyen yaklaşımın devletin büyümesini sağladığı ve bu büyüme ile beraber ciddi siyasal ve ekonomik sorunların ortaya çıktığı varsayımı, neo – liberal yaklaşımın kendini ispatlamaya çalıştığı bir alandır. Sınırlı Devlet anlayışı ise temelde rasyonel düşünen bireyci insanla mümkündür. İşte KASDEP projesi bu çerçevede hazırlanmıştır. Temelde yatırım yapacak ekonomik güce sahip olmayan yoksulların yatırımda ilk basamağı atlarken Sınırlı Devlet yardımıyla atlamaları daha sonrasında ise rasyonel düşünerek yatırımlarını gelire dönüştürmeleri amaç edinilmiştir. Şanlıurfa ilinde uygulanan (KASDEP), neo - liberal yaklaşımın rasyonel saydığı birey odaklı örgütlenmeyi destekleyen ve işleyişte devletin sadece kuruluş aşamasında sermaye aktardığı bir kırsal kalkınma projesidir. KASDEP, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) arasında imzalanan bir protokol ile 2003 yılında uygulanmaya konulmuştur. Proje ile Şanlıurfa kırsalında yaşayan ve Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Vakıflarında (SYDV) kaydı bulunan yoksul ailelerin büyükbaş/küçükbaş yetiştiriciliği kooperatifleri kurmaları

sağlanmıştır. Kurulan kooperatiflere 2007 yılı ve sonrasında hayvan temin edilmiştir. Böylelikle Şanlıurfa kırsalında rasyonel hareket ettiği varsayılan bireylerin; yoksulluk kıskacından kurtulması ve genele yayılan bir refah artışı sağlanması amaçlanmıştır. Şanlıurfa kırsalında kurulan damızlık sığır yetiştiriciliği kooperatif sayısı 16 adet olup, bu kooperatiflere yaklaşık 4.000 büyükbaş kültür ırkı süt sığırı dağıtılmış, makine ve ahırlarda yenileme/revizyon çalışmaları yapılmıştır. Şanlıurfa ili için projenin yaklaşık maliyeti 30 milyon TL olmuştur.

Bu çalışmada KASDEP projesinin uygulama sonuçları ortaya konularak, projenin daha verimli ve etkin olabilmesi için uygulamada nelere dikkat edilmesi gerektiği ve nelerin yapılması gerektiği araştırılmıştır.

2. Materyal – Metod

Bu çalışmanın ana materyalini; Şanlıurfa ilinde KASDEP kapsamında süt sığırcılığı desteği alan kooperatif yöneticilerinden ve ortaklarından elde edilen birincil veriler oluşturmaktadır. Bununla beraber KASDEP ile ilgili olarak ortak çalışan; Şanlıurfa ili Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı taşra teşkilatlarının, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na bağlı ilgili birimlerinin, Tarım Kredi ve Kooperatiflerinin taşra teşkilatlarının, Ziraat Bankası'nın ilgili şubelerinin yetkilileri ve personelleri ile bireysel görüşmeler yapılmış, bu birimlerin resmi kayıtlarından, çalışmalarından ve raporlarından elde edilen ikincil verilerden faydalanılmıştır.

Bu çalışma orta boy sosyolojik kuramların bir grubu olan yapısal - fonksiyonel model yaklaşımı ile ele alınmıştır. Birincil verilerin toplanmasında kooperatif yöneticileri ve ortakları ile yüz yüze görüşülerek anket soruları sorulmuş, elde edilen veriler SPSS paket programı (Statistical Package for Social Science) kullanılarak veri tabanı oluşturulmuş ve analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırmada ayrıca KASDEP kapsamında görev alan, sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşların yetkilileri ve personelleri ile odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Saha araştırması süresince özellikle kişisel gözlemlerden elde edilen bilgilerden de yoğun olarak faydalanılmıştır.

3. Bulgular Ve Tartişma

3.1. KASDEP Uygulaması Mevcut Durum

KASDEP kapsamında öncelikle Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve İl-İlçe Gıda Tarım Müdürlükleri'nce kooperatif üyelerinin tespiti yapılmıştır. Proje kapsamında desteklenecek kooperatiflerin 2 tanesi destek öncesi kurulmuş olup 14 tanesi KASDEP'den destek almak amacı ile kurulmuştur. Desteklenecek kooperatif üyeleri yoksul, sabit gelir ve gayri menkul sahibi olmayan muhtaç

kişilerden seçilmiştir. Şanlıurfa ilinde toplam 5 ilçede 16 adet damızlık süt sığırı kooperatifine destek verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Şanlıurfa ilinde KASDEP'ten faydalanan damızlık süt sığırı kooperatifleri

İlçeler	Kooperatif Sayısı	Üye sayısı	Dağıtılan Hayvan Sayısı
Siverek	**7**	**549**	**1.796**
Bozova	**5**	**465**	**1.460**
Birecik	**2**	**200**	**400**
Merkez	**1**	**50**	**100**
Ceylanpınar	**1**	**100**	**200**
Toplam	**16**	**1.364**	**3.956**

Kaynak: Şanlıurfa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü

Tablo 1' de görüldüğü üzere KASDEP kapsamında verilen destekten en fazla pay alan ilçeler Siverek ve Bozova ilçeleridir. Dağıtılan toplam 3.956 büyükbaş hayvanın %82,3'ü bu iki ilçeye verilmiştir. Bu durumun nedeni; ilgili ilçelerde büyükbaş hayvancılığın daha önce yaygın olarak yapılması ve bu ilçelerin diğer ilçelere göre büyükbaş hayvancılık gelişim potansiyelinin daha olumlu olmasıdır.

Kooperatifler iki tip işletme biçiminde çalışmışlardır. Kooperatiflerin bir kısmı hayvanları merkezi ahırlarda toplarken, bir kısmı verilen hayvanları üyelerine dağıtmışlardır. Hayvanları merkezi ahırlarda toplayan kooperatif sayısı 4'dür. Hayvan dağıtımı 2007 yılında başlayıp yaklaşık 4 yıl devam etmiştir. Kooperatif üyeleri hayvan bedelleri ile beraber, ahır yenileme ve ekipman nedeni ile de borçlandırılmışlardır. Hayvan bedelleri ortalama 6.000 TL olup kooperatif üyeleri hayvan bedelleri, ahır yenileme, teçhizat ve makine alımları dahil olmak üzere 25.000 ile 45.000 TL arasında borçlandırılmışlardır. İlgili borçlandırma tüzel kişilik olan kooperatifler adına olsa da, her kooperatif üyesi Ziraat Bankası aracılığı ile sözleşmelere imza atmış, ayrıca kendisi ile beraber 3 kooperatif üyesinin borcuna da kefil olarak müteselsil borç ilişkisine dahil olmuştur.

2017 yılı itibari ile KASDEP kapsamında destek alan damızlık süt sığırı yetiştiriciliği kooperatiflerinden sadece 3 tanesi faal durumdadır (Siverek'te 1, Bozova'da 1 ve Birecikte 1). Faal olan işletmeler ciddi borç altında olmakla beraber varlıklarını sürdürebilmek amacıyla üyeleri ile beraber ciddi anlamda çalışmaktadırlar. KASDEP kapsamında dağıtılan hayvan sayısı 3.956 olup bugün bu üç kooperatifte toplam hayvan varlığı sayısı 600 civarıdır. Diğer kooperatiflerde hayvan varlığı bulunmamaktadır.

Tüm kooperatif üyelerinin borçlarını geri ödeme vadeleri gelmiş olup, kooperatif üyelerinin tamamına yakını borçlarını ödeyememektedirler. Üyelerin tamamına yakını için icra takibi işlemleri başlatılmış olup, devlet yardımları doğrudan gelir destekleri, yaşlılık ve yoksulluk maaşları gibi bir takım gelirleri ya bloke halindedir ya da tamamen kesilmiştir. Şanlıurfa ilinde uygulanan KASDEP'in kırksalda yoksullukla mücadelede başarısı bir tarafa üyelerin zaten zor olan yaşam koşullarını daha da zorlaştırmış ve her üyenin proje öncesi yoksulluk durumundan çok daha kötü bir durum ile karşı karşıya bırakmıştır. Üyeler kendi borçlarını ödeseler dahi müteselsilen kefil olarak borçlanmış oldukları diğer üç kişinin borcundan dolayı borçluluk durumundan kurtulamamaktadır.

3.2. KASDEP Uygulamasını Başarısız Kılan Temel Nedenleri

3.2.1. Kooperatiflerin kuruluş şekli ve üyelik biçimi

Kooperatifçilik tipi örgütlenme sistemi, bireysel yeterlilik, duyarlılık, çaba ve çalışmayı zorunlu kılan bir sistemdir. Özellikle kırsalda uygulanacak olan kooperatif tipi örgütlenmenin gereklilikleri çok daha fazladır. Diğer taraftan kooperatifler var olan ve işleyen bir sistemin devamlılığını, etkinliğini ve karlılığını arttırmak amacıyla kurulur. Daha öncede belirtildiği gibi KASDEP uygulaması başladığında 16 kooperatifin sadece 2 tanesi önceden kurulmuştur. Kısacası ortada işleyen bir sistem olmamakla beraber, kooperatifler tamamıyla destekten faydalanılmak amacıyla kurulmuşlardır.

Kooperatif üyeleri ile yapılan görüşmelerde üyelerin tamamına yakınının (özellikle kadınların tamamının) kooperatifçilik ilkelerinden, kooperatif sisteminin çalışma mantığından, kooperatif mevzuatından haberleri olmadığı görülmüştür. Kooperatiflerin tamamı işleyiş itibari ile bir kişiye bağlı ve bu kişinin yönetiminde faaliyetlerine devam etmiştir. Tüm bürokratik işlemler yine bu kişi tarafından yürütülmüştür. Kısacası neo – liberal yaklaşımın arzu ettiği rasyonel düşünen bireye bu uygulamada rastlanılmamıştır. Kooperatifçiliğin olmazsa olmazı "katılımcı ortak" anlayışı işlerlik kazanmamıştır.

Kooperatife üye olan kişilerin bir kısmı hayvancılık ile ilgisi olmayan, kooperatife alınacak hayvan sayısını arttırmak amacıyla ikili ilişkiler çerçevesinde üye yapılan kişilerden oluşmaktadır. Bu kişilerin bir kısmı alınacak olan hayvan bedeli ve yapılacak olan masraflar dolayısıyla borçlanacaklarının dahi bilincinde değillerdir. Birçoğu kooperatife akraba veya arkadaşının isteği için üye olmuşlardır.

3.2.2. Kooperatif Üyelerinin Sosyo – Ekonomik Durumu

Süt sığıcılığı faaliyet alanı itibari ile yoğun çaba gerektiren, başarısı dış etkenlere ciddi anlamda bağlı olan bir faaliyet alanıdır. Bölgede mera yayılımı usulü küçükbaş hayvancılık hemen hemen her aile tarafından yapılmakla beraber, bakım maliyeti yüksek, ciddi riskler içeren süt sığırcılığı faaliyetleri pek yaygın değildir. Bunda kırsalda yaşayan ailelerin yoksul olmasının etkisi de büyüktür.

Şanlıurfa'da süt sığırcılığı üretim faaliyetinde bulunan işletmelerin etkinliği ile ilgili yapılan bir çalışmada işletmelerin ortalama etkinliğinin %56 olduğu belirlenmiştir. Etkinlikte kullanılan yem karmasının ve elektrik masraflarının önemli derecede etkili olduğu belirlenmiştir (Binici ve Ark., 2013: 623). Süt sığırcılığı yatırım maliyeti yüksek, devamlılık içinse ciddi öz kaynak ihtiyacı duyan bir tarımsal faaliyet koludur. Bir süt sığırının günlük yem maliyeti asgari 10 - 12 TL arasındadır. İşçilik, ilaç ve veteriner masrafları dahil edildiğinde süt sığırının günlük bakım maliyeti 15 TL'ye kadar yükselmektedir. Süt sığırının süt verimliliği ise yine doğru yem karması ve hayvan bakımı ile doğrudan ilgilidir. Uygun koşullarda bakılan ve yemlenen sağlıklı kültür ırkı süt sığırlarının günlük süt verimi; asgari 30 litre civarındadır (Sevinç ve Binici, 2016: 219 - 220).

Araştırma alanında yapılan odak grup görüşmelerinde hayvanların süt verimliliğinin ortalama 20 litrenin altında olduğu görülmüştür. Kooperatif üyeleri bu durumun KASDEP kapsamında dağıtılan hayvan ırklarının bölgeye uygun olmadığına bağlamaktadır. Ancak bölgede faaliyet gösteren veteriner ve Gıda Tarım ve hayvancılık müdürlüğü çalışanları ile yapılan görüşmelerde; uygun bakım koşulları, yem karması ve fiziki koşullarda faaliyet gösteren birçok işletmede günlük 30 litrenin üzerine çıkıldığı belirtilmiştir.

2006 yılından itibaren faaliyete başlayan kooperatifler birkaç yıllık faaliyet süresi sonucunda yem ve yem bitkileri fiyatlarında yaklaşık %500'e yakın artışla karşı karşıya kalmışlardır. Bununla beraber süt ve et fiyatlarındaki artış yem fiyatlarındaki artışla aynı oranda olmamıştır. Bu durum özellikle kendi arazisi olmayan ve yem ihtiyacını dışarıdan satın alarak gidermeye çalışan kooperatiflerin karlılığı ve devamlılığını önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Geçinmekte zorluk çeken kooperatif üyeleri yem ve yem bitkilerinin fiyatlarının yüksekliği dolayısıyla hayvanları için uyulması gereken yem karmasına uyamamış ve en ucuz yollarla hayvanlarının yem ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır (Sevinç ve Binici, 2016: 220). Bu durum hayvanlarda ortalamanın altında ve zararına süt verimine ve dolayısıyla işletmelerde kapanmalara neden olmuştur. Evlerine ekmek götüremeyecek durumda olan kooperatif

üyelerinin artan maliyetleri karşılayacak gücünün olmaması daha yolun başında KASDEP'in başarısını engellemiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Ekonomide liberal öğreti, tam rekabet şartlarında piyasa mekanizmasının mübadele, üretim ve yatırım alanlarında rehberliğinin, kaynaklar ve üretim tekniği (Pareto optimumunda gelir bölüşümü) veri iken, maksimum refah yaratacağı savındadır. Bu sav, akılcı davranışın ekonominin tümünde geçerli olduğunu varsayar. Oysa bu sav ve varsayımın az gelişmiş ülkelerin gerçeklerini tam yansıtmadığı, ancak küçük bir kesimi için geçerli olduğu birçok iktisatçı tarafından ileri sürülmüştür. Şöyle ki: i)Piyasa mekanizmasına tamamıyla bağlı, kar güdüsünün temel dürtü olduğu küçük bir kapitalist kesim, ancak kapitalist tarım işletmelerini, yabancı şirketleri, kapitalist ticaret ve sanayi şirketlerini kapsar; ii) Buna karşılık, piyasa için değil, daha çok aile ihtiyaçlarını karşılamak için aile işgücüyle üretim yapan, para ekonomisine ancak kısmen bağlı (veya bunun dışında kalan) yaygın bir geçimlik tarım kesimi vardır. Böylece, az gelişmiş ülkelerin, "ikili" ekonomik yapıya sahip oldukları, kapitalizm için varsayılan türdeşlikten yoksun bulundukları ortaya konmuştur (Kazgan, 2004; 266).

Boeke'ye göre, toplumsal – kültürel alanda gözlenen ikili yapı, bu ülkelere yabancı olan bir iktisadi sistemin, kapitalizmin, ithal edilerek yerli ve içsel güçlerin oluşturduğu geleneksel sistemle çatışmasından doğar. Geleneksel sistem, kapitalizm – öncesi bir aşamayı yansıtır; bunu, kapitalizm için kurulan teorilere dayanarak incelemek olanaklı değildir. İthal edilmiş, topluma yabancı bir sistem olan kapitalizm, bu toplumların çözülmesine ve yozlaşmasına yol açmaktadır. Öyleyse, toplumu, belirli varsayımlar altında maksimum refaha eriştireceği varsayılan kapitalizmin, Boeke'ye göre, bu toplumlara etkisi tamamıyla olumsuzdur (Kazgan, 2004; 266)

Devletlerin bölgelerarası gelir farklılıkları azaltmak üzere uygulayabileceği 3 farklı yaklaşım vardır: 1) Piyasa Temelli Yaklaşım: Ücret esneksizliği, işgücünün hareketsizliği nedeniyle işgücü piyasasındaki; sermayedeki sınırlamalar nedeniyle sermaye piyasasındaki başarısızlıkların giderilmesi üzerine yoğunlaşır. 2) Müdahaleci Yaklaşım: Kamu teşebbüslerine dayanır ve geri kalmış bölgelerdeki yatırımları hızlandırma amacı güder. Müdahaleci yaklaşıma göre, bölgesel politikanın amacı, ekonomik faaliyetlerin optimal dağılımını sağlamaktır. Özellikle gelirin düşük işsizliğin yüksek olduğu ve diğer bölgelere göre verimliliğin dolayısıyla rekabet gücünün düşük olduğu bölgeler uygulanan yaklaşımdır. 3) Mali Transferler: Otomatik denge sağlayıcılara dayanan mali transferler (işsizlik yardımı gibi), büyük

bağışlar ve ihtiyari kamu harcamalarını içerir (Uzay, 2005; 105). Güneydoğu'da yıllarca uygulanan müdahaleci ve mali transferler yaklaşımları, uygulanabilirlik açısından en makul ve yerinde yaklaşımlar olabilir. Ancak bu yaklaşımların başarılı olabilmesi için bölgedeki sosyo – kültürel ve toplumsal yapının dikkate alınması ve yaklaşımların bu çerçevede revize edilerek ya da denetim mekanizmaları ile güçlendirilerek uygulanması gerekmektedir.

1980'li yıllardan sonra dışa açılma ve dış ticareti geliştirme politikaları ve liberal merkezli piyasa mekanizmasını güçlendirmeye yönelik uygulamalar; Türkiye'de ekonomik yapıyla beraber, toplumsal yapıda ve ailede de değişimlerin olmasını sağlamıştır. Bununla beraber Güneydoğu bölgesinde farklı olarak aşiret, şeyh, cemaat gibi feodal yapının ortaya çıkardığı ve güçlendirdiği farklı toplumsal kurumlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumlar toplum içerisinde hemen hemen her noktada varlığını hissettirmekte, bireylerin kararlarını ve dolayısıyla geleceklerini etkilemektedir. Feodal yapı gücünü insan yığınlarından almaktadır. Feodal yapının güçlenmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için bu insan yığınının sorgusuz biat etmesi gerekmektedir. Sorgusuz biat sağlanabilmesi için insanlar; yoksul, eğitimsiz, çaresiz ve umutsuz bırakılmalıdır. Böylelikle bireyler kendilerini koruduklarına inandıkları yapıyı kabullenecek, bu yapının liderini (ağa, şeyh, cemaat lideri vb.) sahiplenecek ve saygı duyacaktır. Feodal sistemin ihtiyacı olan insan yığınının sağlanması ve bu insan yığınları içerisindeki bireylerin kendilerini daha güçlü hissedebilmeleri için aileler; çocuk yapacak, hane halkı sayısını arttıracaktır. Böylelikle ailelerin de sistem içerisinde statüsü değişebilecek, gücü artacak ve aileler kendilerini güvende hissedebilecektir.

Yasa koyucu ve uygulayıcısı olan siyasi iktidarlar, bölgede oylarını garantiye almak için, feodal yapının varlığını koruyarak, güçlenmesini sağlamaktadır. Siyasi iktidar feodal yapı liderleri sayesinde (ağa, şeyh, cemaat lideri vb.) milyonlarca seçmenin oylarını garanti altına almakta, bunun karşılığında devletin imkânları (faizsiz - düşük faizli krediler, doğrudan gelir ve tarım desteklemeleri, sübvansiyonlar, yatırım hibeleri vb.) feodal yapı liderlerinin ve çevresinin hizmetine sunulmaktadır. Feodal yapı liderleri ise devletin imkânlarını, kendilerine güç veren insan yığınlarının yoksulluktan, çaresizlikten kurtulmaları için değil, kendi statü, yetki, güç ve zenginliklerini arttırmak için kullanmaktadır. Hatta bölgede feodal sistemin liderleri siyasi partiler tarafından, "demokratik seçim sistemi" ile meclise halkın vekili olarak gönderilmektedir. Bu kısır döngü bölgenin yoksulluk kıskacından kurtulmasını engellemektedir. Dolayısıyla bölge halkının refah seviyesinin arttırılması ve toplumsal yapıda olumlu değişimlerin sağlanabilmesi için izlenmesi gerekilen politikaların bölgenin feodal yapısının göz önünde bulundurularak

hazırlanması gerekmektedir. Bu durum göz ardı edilerek atılacak olan her adım, uygulanacak her politika ve verilecek olan her türlü hizmet (faizsiz - düşük faizli krediler, doğrudan gelir ve tarım desteklemeleri, sübvansiyonlar, yatırım hibeleri vb.) feodal yapının statüsünü, yetkisini, gücünü ve zenginliğini arttırmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için; devletçilik politikasının bir fiil işler olması Güneydoğu'da kaçınılmazdır. Bölgenin yoksulluktan kurtulması için uygulanmaya konan liberal veya neo – liberal odaklı politikalar, yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü başarıya ulaşamayacaktır. Çünkü bu politikaların kahramanı olan rasyonel düşünen, özgür ve bilinçli birey bu coğrafyada çok fazla rol alamamaktadır. Devlet tarafından yatırımın yapılması, yine bu bireylerle işletmelerin yine devlet tarafından işletilmesi ve denetlenmesi, sonunda ise bireyler istenilen düzeye ulaşınca işletmelerin bu bireylere devredilmesi en akılcı yol olacaktır.

Kaynaklar

AKTAN, Can, Coşkun; (1995). " Klasik Liberalizm, Neo – Liberalizm ve Libertarianizm", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 28 Sayı 1, s: 1 – 30.

BİNİCİ, Turan., ZUALUF, C.R., ÖZEL, Remziye, SEVİNÇ, Reşit, IŞGIN, Tamer; (2013). "Assessing production efficiency of dairy farms in Şanlıurfa province, Turkey", Journal of Animal and Veterinary Advances, Cilt 12 Sayı 5, p: 621 - 624.

ESER, H., Bahadır, MEMİŞOĞLU, Dilek ve ÖZDAMAR, Gökhan; (2011). "Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo – Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi C. 16 S.2, s: 201 – 217.

GÜLÇUBUK, Bülent ve ALUFTEKİN, Nilay; (2004). Türkiye'de Kırsal Alanda Yoksulluğun Azaltılmasında Hayvancılığın ve Hayvansal Ürün İşleyen Kobilerin Rolü. İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Cilt 19 Sayı 222, s: 77 – 90.

KAZGAN, Gülten; (2004). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

ÖZÇELİK, KAYA, Pınar; (2013). "Neoliberal Küreselleşme Süreci ve Yoksulluk", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 5 No 2, s: 417 – 431.

ÖZKAZANÇ, Alev; (2005), "Türkiye'nin Neo – Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce" 24 Nisan 2017. http://politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2005/neo-liberal.pdf

SEVİNÇ, Gönül ve BİNİCİ, Turan; (2016). "Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (Kasdep) Kapsamında Kurulan Damızlık Sığır Yetiştiriciliği Kooperatiflerinin Genel Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri (Şanlıurfa Örneği)", Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, Cilt 20 Sayı 3, s: 214 – 222.

ŞENSES, Fikret; (2004). "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?" 24 Nisan 2017. http://www.erc.metu.edu/menu/series04/0409.pdf

THORSEN, Einar, Dag and LIE, Amund; (2017), "What is Neoliberalism?" 25 Nisan 2017. http://folk.uio.no/daget/neoliberalism.pdf

UZAY, Nisfet; (2005). *Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

UÇKAÇ, Aynur; (2010), "Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo - Ekonomik Yansımaları", Maliye Dergisi, Sayı 158, (Ocak – Haziran 2010), s: 422 – 430.

Geçmişten Günümüze Malatya'nın Ekonomik ve Sosyal Konumu ve Önemi: Özal'lı Yıllar ve Sonrası Bir Analiz

Ali Yılmaz Gündüz, Ali Fatih Gündüz

Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, ali.gunduz@inonu.edu.tr
Öğr.Gör. İnönü Üniversitesi, Akçadağ MYO, fatih.gunduz@inonu.edu.tr

Öz

Malatya, Anadolu ve Orta Doğu'nun geçit veren kavşak noktasında olmasından dolayı ticaret ve kültür alışverişinin önemli bir merkezi olmuştur. Bu da Malatya'nın tarihi ve kültürel önemini arttırmıştır. Malatya'da Hititler, Medler, Persler, Roma ve Bizans dönemine ait kalıntıların varlığı burada pek çok uygarlığın yaşadığını göstermektedir. Zaman zaman Bizanslılar ve Müslüman Araplar arasında el değiştiren Malatya, Hz. Ömer zamanında Müslümanların eline geçmiştir. Selçuklular devrinde Malatya, sanayi ve ticarette ileri zengin bir şehir olmuştur. Bölgede kumaş dokuyan tezgâh sayısı artmıştır. Malatya 1399 yılında da Memluklulardan Osmanlıların eline geçmiştir. Ancak, 1401 yılında çıkan Osmanlı – Timur savaşında Osmanlı devletinin yenilmesi sonucunda Malatya bir kez daha Timur tarafından yakılıp-yıkılmıştır. Malatya, 1515 yılında Osmanlıların tamamen eline geçtikten sonra halk huzurlu bir şekilde yaşamaya başlamıştır. Önceleri Diyarbakır'a daha sonra Elazığ'a bağlı olan Malatya Cumhuriyetle birlikte, 1924 yılında İl olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen devlet eliyle kalkınma sürecinde Malatya'da yapılan kamu yatırımları Malatya İl'inde sanayinin önünü açmış ve sanayicilere ışık tutmuştur. Malatya'nın demiryoluna bağlanmış olması da ticari kapasitenin artmasını sağlamıştır. 1939 yılında kurulan Dokuma ve Tütün Fabrikaları Malatya'nın ekonomisini canlandırmıştır. Bu sanayileşme çabaları sonraki yıllarda gelişerek devam etmiş, Malatya Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin kalkınma çabalarına paralel bir gelişme seyri göstermiştir. Malatya tarihte olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti döneminde de İsmet İnönü ve Turgut Özal gibi önemli devlet adamlarının yetiştiği bir il olarak tarihe geçmiştir. İsmet İnönü döneminde Malatya devlet yatırımlarından önemli bir pay (dokuma, tütün ve şeker fabrikaları gibi.)alırken, Özal döneminde ise bu pay Turgut Özal Tıp Merkezi ve Organize Sanayi Bölgeleri ile zirve yapmıştır. Özal'ın Türkiye ekonomisinde yapmış olduğu en büyük yenilik ise 24 Ocak 1980 Kararlarının alınmış olmasıdır. Bu Kararların ana teması Türkiye ekonomisinde izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasının terk edilmesi, ihracata dönük sanayileşme politikasın benimsenmesi ve devletin ekonomideki yerinin küçültülmesidir.

Bu çalışmamızda Malatya'nın geçmişten günümüze gelinceye kadar geçirdiği ekonomik ve sosyal problemlerine bir göz attıktan sonra Özal sonrası Türkiye'nin ve özellikle de Malatya'da ekonomik, sağlık ve eğitim alanında ne gibi değişim ve dönüşüm yaşandığı incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik kalkınma, Eğitim, Özal'ın Ekonomi Politikası ve Malatya

Malatya's Economıcal And Socıal Standıng And Its Importance From Past To Present: An Analysıs Of Özal Perıod And After It

Abstract

Malatya, has been a significant center of commercial and cultural trade due to being at crossroads enabling Anatolia and Middle East. This also has increased Malatya's historical and cultural importance. Existence of remains from Rome and Byzantine period In Malatya shows that lots of civilizations lived here before. Malatya, whose sovereignty passing between Byzantines and Muslim Arabs, was captured by Muslims in caliph Omar period. Malatya, advanced in industry and trade, became a rich city in Seljuk age. Number of looms had increased in the region. Malatya was captured by Ottomans from Mamluks in 1399. But, Malatya was ravaged once again by Tamerlane in aftermath of Ottoman defeat in Ottoman - Tamerlane war breking out in 1401. Its people started to live in peace after Malatya was conquered completely by Ottomans in 1515. With Republic Malatya, which was previously bound to Diyarbakır and later Elazığ, became a city in 1924. In etatist development process adopted in first years of Republic, goverment investments in Malatya pave the way for indusry in Malatya city and enlightened the industrialists. Connection of Malatya to railway also provided the increase of trading capacity. Factories of textile and tobacco founded in 1939 invigorated Malatya's economy. These industrialization efforts continued to advance in next years and Malatya has shown an advancement course parallel to improvement efforts of Turkey through history of the Republic. As in past, Malatya also made history in period of Republic of Turkey by being a city in which remarkable politicians such as İsmet İnönü and Turgut Özal were grown up. While Malatya recieved a significant share of goverment investments (textile, tobacco and sugar factories etc.) in İsmet İnonu period, this share reached its summit in Özal period with Turgut Özal Medical Center and Organized Industrial Zones. Özal's greatest innovation in Turkish economy is the enactment of 24 January 1980 decisions. Main theme of these decisions are abandoning the import substituting industrialization policy, adopting industrialization policy towards export and decrease of state's role in economy.

In our study, what kind of change and conversion has happened in economic, health and educational fields in Turkey and especially in Malatya after Özal will be examined after an overview of economic and social problems that Malatya faced from past to present.

Keywords: Economıc Development, Education, The Economic Policy of Özal and Malatya City

1-Giriş

Malatya, eski çağlardan beri Anadolu ve Orta Doğu'nun geçit veren kavşak noktasındadır. Doğu da en eski ulaşım yolu; Malatya-Sivas üzerinden Erzurum'a, oradan da Kafkasya'ya uzanan yoldur. Buna Karasu-Aras yolu da denilmektedir. Öte yandan Güneydoğu'ya, Malatya ve Diyarbakır üzerinden Mezopotamya'ya uzanan yol önemlidir. Malatya'dan Doğuya doğru Murat, Karasu-Van Gölü diğer tabii bir önemli yoldur. Bir başka yol ise Malatya-Kahramanmaraş ve Adana'ya kadar uzanan Güney yoludur. Güneyde dağlar arasında açılmış bir başka yol, Adıyaman üzerinden Urfa'yı Malatya'ya bağlamaktadır. Kısaca bahsedilen bu yollar Malatya da birleşerek Kuzeyde Kafkasya'ya, Güneyde Çukurova,

Mezopotamya ve Suriye'ye, Batı da Ege sahillerine, Doğuda İran, Irak ve Uzakdoğu'ya kadar uzanmaktadır(Ağaldağ,1988: 34).

Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret ve kültür alışverişinin bu yol üzerinden yapılması Malatya'nın tarihi ve kültürel önemini arttırmıştır. Malatya da çok çeşitli kavimlerin yaşadıkları bilinmektedir. Hititler, Medler, Persler, Roma ve Bizans dönemine ait kalıntıların varlığı bu uygarlıkların Malatya'da yaşadıklarını göstermektedir. Bizanslılar, Malatya'yı Sasanilere karşı bir hudut şehri olarak kullanmışlardır. 575 yılının sonbahar mevsiminde Sasanilerle Bizanslılar arasında büyük bir meydan savaşı olmuş, Sasani İmparatoru 1.Hüsrev yenilgiyi hazmedemeyerek intikam amacıyla şehri yakıp yıkmıştır. Uzun süre Bizanslılar ve Müslüman Araplar arasında el değiştiren Malatya, Hz. Ömer zamanından itibaren halifelerin ülkesi ve Bizans topraklarını birbirinden ayıran Avasım adı verilen bir bölge olmuştur. İslam alimlerinden İbn-i Haykal'ın ifadesine göre bu avasım şehirlerinin (sınır, uç bölgeleri) en büyüğü Malatya'dır. Malatya'nın strateji bakımından yolların kavşağında bulunması, önemli dağ geçitlerinde bulunması Müslümanların bu şehre özel önem vermelerine sebep olmuştur (Oğuz, 1985: 12).

Anadolu'da Fırat'ın Doğu kısmı Müslümanların ilk istilası sırasında ele geçirilmiştir. Emeviler devrinde de bu fetih tamamlanarak Anadolu'nun Güney bölümü olan Adana, Ceyhan ile Fırat arasındaki topraklar Müslümanların kontrolüne geçmiştir. Adana bölgesinin merkezi Tarsus, Fırat bölgesinin merkezi Malatya olmak üzere iki hudut valiliği kurulmuştur.

Hıristiyan ve Araplar arasında devam eden savaşta Müslümanların eline geçen Malatya Selçuklular zamanında rahatlamıştır. Selçuklular devrinde Malatya, sanayi ve ticareti ileri zengin bir şehir olmuştur. Burada kumaş dokuyan tezgâh sayısı artmıştır. Malatya 1399 yılında Memluklulardan Osmanlıların eline geçmiştir. Ancak, 1401 yılında çıkan Osmanlı – Timur savaşında Osmanlı devletinin yenilmesi sonucunda Malatya bir kez daha Timur tarafından yakılıp-yıkılmıştır.

Malatya, 1515 yılından itibaren Osmanlı yönetimi altına girdikten sonra Malatya'da yaşayan insanlar huzurlu bir şekilde hayatlarını devam ettirdiler. 1831 yılında Malatya yöresi önceleri Maraş eyaletine bağlı bir Liva (Sancak) iken 1847'de Harput eyaletinin bir Livası haline getirilmiş 1867 yılında da Diyarbakır vilayetinin Mamuret-ül Aziz sancağına bağlı kazası olmuştur. 1892 yılındaki Devlet Salnamesi, Malatya Sancağının Diyarbakır vilayetinden alınarak, Mamuret-ül Aziz vilayetine verildiğini

belirtmektedir. 1918 yılında Malatya Sancağı, 1892 yılındaki durumunu korudu. O dönemde Malatya'nın toplam nüfusu ise 133.244 kişi idi. Cumhuriyetle birlikte (20 Nisan 1924 Anayasası 89.md.ile) İl olan Malatya, Yabancı işgaline uğramayan nadir kentlerden biridir (Malatya Valiliği, 2004: 17).

Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen devlet eliyle kalkınma sürecinde Malatya'da yapılan kamu yatırımları Malatya İl'inde sanayinin önünü açmış ve sanayicilere ışık tutmuştur. Malatya'nın demiryoluna bağlanmış olması da ticari kapasitenin artmasını sağlamıştır.25 Mayıs 1937'de temeli atılan Malatya Dokuma ve Tütün Fabrikası, 1939 yılında da çalışmaya başlamıştır. Bu sanayileşme çabaları sonraki yıllarda gelişerek devam etmiş, Malatya Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin kalkınma çabalarına paralel bir gelişme seyri göstermiştir. Malatya tarihte olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti döneminde de önemli devlet adamlarının yetiştiği bir il'dir. İftiharlarla belirtmek gerekmektedir ki; bunlardan Malatya da yetişen İsmet İnönü ve Turgut Özal gibi iki önemli şahsiyet Cumhurbaşkanlığı makamına kadar gelebilmiş ve Türkiye Cumhuriyetinin çağdaş vizyonunda belirleyici olmuş devlet adamlarıdır. Atatürk'ün en yakın silah arkadaşı olan İsmet İnönü Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kurtuluş savaşına katılarak önemli görevler üstlenmiş ve Türkiye Cumhuriyetinde ikinci Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin çok partili demokratik hayata geçişinin de mimarıdır. Genç, Türkiye Cumhuriyetinin kısıtlı kaynaklarına rağmen yeni şehir olan Malatya'nın gelişmesinde; imar ve kalkınma planların hazırlatılması, Hükümet Konağı, Belediye hizmet binalarının yaptırılması, Malatya'yı Türkiye'nin önemli bir ulaştırma kavşağı yapan demiryolu bağlantısı İsmet İnönü'nün eserlerindendir. Demiryolları bir milletin, bir bölgenin refah ve medeniyet yolları olarak görülmüştür. Bütün bu eserlere ilave olarak Malatya'da işsizlere iş vermek amacıyla Mensucat Fabrikası, Tekel Tütün Fabrikası, yeni okulların yaptırılması (Emeksiz Lisesi 1933), kaliteli eğitim ve öğretim kadrolarının atanması da yine İsmet İnönü tarafından yapılmıştır (Altaş, 2016: 2).

Malatya'nın ikinci ve Türkiye Cumhuriyetinin de 8.Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dır. Özal, 24 Ocak 1980 Kararlarının mimarı olarak tarihe geçmiştir. Bu Kararlarla birlikte Türkiye'de ekonomik, sosyal ve kültürel alanda bir düşünce devrimi yaparak çağdaşlaşma sürecinde sıçrama yaratmış ve çağdaş ekonomik modelin temeli olan dışa açılma politikasını başlatarak Türkiye'nin uluslar arası platformda tanınmasını, yer ve rol almasını sağlamıştır(Malatya Valiliği, 2004: 17).

2-Turgut Özal'ın Hayatı ve Ekonomi Politikası

Türk siyasi hayatına, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi önemli liderlerden çok daha geç girmesine karşın politikada aktif olduğu 13 yıllık kısa dönemin neredeyse tamamında Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerini üstlenmiş olan önemli bir devlet adamıdır. Özal fikriyatı, kişiliği ve tavırlarıyla daima polemiklere neden olmuş kimilerince çok sevilmiş, kimilerince ise nefret edilmiş bir şahsiyettir. Bu çalışmada Turgut Özal'ın hayat hikâyesine kısaca bir göz attıktan sonra asıl üzerinde duracağımız konu Türk demokrasisine ve ekonomisine kazandırdıklarıdır (Brand,1984).

13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir. İlkokulu Bilecik'te, ortaokulu Mardin'de ve liseyi de Kayseri Lisesinde bitirdikten sonra 1945 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi, Elektrik Mühendisliğini burslu olarak kazanır. 1950 yılında üniversiteden başarılı bir şekilde mezun olduktan sonra kısa bir süreliğine Elektrik İdaresi Etüt İşlerinde çalışır. Daha sonra Ekonomi eğitimi almak üzere ABD'ye gider. ABD dönüşü 1961-1962 yılları arasında askerlik hizmetini Milli Savunma Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu üyesi olarak aynı kurumda çalışan Özal, yedek subay öğrencisi olarak aynı kurumda çalışan S.Demirel'e komutanlık ve öğretmenlikte yapmıştır. Askerlik sonrası Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasına katkıda bulunan ve ODTÜ'de dersler veren Özal, Adalet Partisinin başına geçen S.Demirel'e aynı zamanda danışmanlıkta yapmıştır (Arcayürek,1986).

1967 yılında DPT müsteşarı olan Özal, Ekonomi Koordinasyonu Kurulu, Para ve Kurulu, RCD (kaçak akım kurumu) koordinasyon Kurulu ve AET Koordinasyon Kurulu başkanlıklarında bulunmuştur. 1973 yılında Dünya Bankası Sanayi Dairesinde danışman olarak çalışmıştır. 1979 yılında Başbakanlık Müsteşarı olarak atanan Özal, 24 Ocak Kararlarının alınmasında önemli rol üstlenmiştir. 12 Eylül 1980 darbesi sonrası ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapmıştır. Ülkenin 1982 Anayasasıyla birlikte sivilleşmesi sonucu 20 Mayıs 1983 tarihinde arkadaşlarıyla birlikte Anavatan Partisini (ANAP) kurmuş ve partinin başına geçmiştir. Özal 6 Kasım 1983'deki genel seçimlerde toplam 400 milletvekilinden 211 milletvekili çıkararak ANAP'ı iktidar yapar. Kendisi de 45. dönem Başbakanı olur. Başbakanlığı dönemi boyunca izlemeye çalıştığı politika, Devletin ekonomideki rolünü küçültmek ve özelleştirme ağırlıklı bir politika izlemek olmuştur. 7.Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'in görev süresinin dolmasının ardından 31 Ekim 1989'da 8.Cumhurbaşkanı olarak Türkiye Cumhuriyetinin

Cumhurbaşkanı olarak çalışmaya devam etmiş ve 17 Nisan 1983 tarihinde de Hakkın rahmetine kavuşmuştur (Donat,1987: 21; Gökmen,1992).

Türkiye'ye çağ atlatan ekonomik ve siyasi kalkınma hamlelerini gerçekleştiren Özal, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler alanında devrimler gerçekleştirmiş ve bu sayede Türk Milletini gönlünde taht kurmuştur. Aynı şekilde her alanda öncülük ettiği köklü değişimlerle de dünyanın takdirini kazanmıştır. Turgut Özal, 1980 yılına kadar kapalı bir ekonomi olarak bilinen Türkiye ekonomisini 24 Ocak 1980 Kararlarıyla birlikte dünyaya açmıştır. Her gittiği ülkeye beraberinde götürdüğü 100'lerce iş adamının ufkunu açmıştır. Özal'la birlikte ülke ekonomisi inşaat, ticaret ve turizm alanında dünya da tanınır bir hale gelmiştir.

Devletle millet arasında bir denge unsuru olan Özal, düşünce ve teşebbüs hürriyetlerinin önündeki engelleri kaldırarak, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar, Büyük Türkiye Moral ve Motivasyonuyla ekonomik ve siyasal kalkınma hamleleriyle ülkeye büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Aynı şekilde eğitim alanında da teknoloji devrimine imzasını atmış, ilkokullarda öğrencilerin ilk defa bilgisayarla tanışmalarına öncülük etmiş önemli bir devlet adamıdır. Turgut Özal dinde, vicdanda ve fikirde özgür olunmasını savunmuş bu amaçla çalışmalar yapmıştır. Özgürlük onun için dilediğine inanmak, dilediğini düşünmek ve yansıtmaktır. Ama bir başkasının özgürlüğüne saygı duymak da vardır ki bu da özgürlük kadar önemlidir. Yaptığı tüm yeniliklerde bunu göz önünde tutmuş ve bu hoşgörüyü hissetmiştir. Türkiye de özgür düşünce ortamı oluşturmaya çalışmıştır (Malatyahaber.com/haber/Turgut-özal-malatya-vefasızlığı, erişim tarihi:14.03.2017).

3-Özal'ın Malatya'ya ve Türkiye Ekonomisine Katkıları

Özal'ın Malatya'ya olduğu gibi Türkiye ekonomisine katkısı oldukça fazladır. O dönemde Özal demek Malatya ile eş anlamlı olarak kullanılmaktaydı. Bunun nedeni de Malatya'nın birçok sokak, cadde ve beldelerinde Özal isminin mevcut olmasından kaynaklanmaktadır. Özal'ın iktidarda olduğu yıllarda Malatya devlet imkânlarından daha çok yararlanır bir hale gelmişti. Özal Malatya'yı ekonomik ve sosyal alanda daha ileri bir konuma yükseltebilmek için özel bir gayret sarf etmiştir. Örneğin, sağlık alanında Turgut Özal Tıp Merkezinin (TÖTM) projesini ABD'den getirmiştir. Dünyanın en gelişmiş

hastanelerinden biri olan bu merkezde personelin ABD'de Özal'ın da doktoru olan Dr. De Bakey'in gözetiminde eğitilmesi hedeflenmiş olan bu proje Türkiye'ye çağ atlatabilecek, Malatya'yı ve Türkiye'yi sağlık turizminin merkezi yapacak çap ve önemde olacak olan TÖTM, Özal'ın rüyası Kafkaslar, Ortadoğu ve Balkanlarda Malatya'daki Özal Tıp Merkezi ayarında bir hastane olmayacağından, sağlık için kıtaları aşmayı göze alanların ABD ve Avrupa yerine Malatya'ya yönelmesi bekleniyormuş, yani Malatya'nın sağlık turizminin merkezi olması hedefiyle yola çıkılmıştır. Turgut Özal Tıp Merkezi (TÖTM) projesinin ilk başlangıç noktası şöyle anlatılmaktadır: 1989 yılındaki Kayısı Bayramında Turgut Özal Malatya'ya gelir. Aynı günlerde de Malatya Belediye Başkanı Münir Erkal bir trafik kazası geçirir ve şenliklere katılamaz. Özal, dönüşte Belediye Başkanını ziyaret eder. O tarihlerde faaliyette bulunan Devlet Hastanesinin eksiliklerini gören Özal, ''Buraya öyle bir hastane kuracağım ki dünyanın en gelişmiş hastanelerinden biri olacak, ABD'de dünyanın en gelişmiş hastaneleri var, bu hastane onların seviyesinde olacak ve hastanenin eğitim sistematiğini ABD ile iletişim kuracak şekilde ayarlayacağım. Burada hizmet verecek doktor ve diğer personel ABD'de eğitim görecek, en gelişmiş cihazlarla donatılacak'' der. Ankara'ya dönünce sözünü unutmaz, ABD'deki doktoru De Bakey ile temasa geçer; Baylor College of Medicine ile bir eğitim sözleşmesi imzalanır. İnönü Üniversitesi Kampüsü içinde yapılacak olan bu hastane Houston'daki ünlü Methodiste Hastanesinin hemen hemen aynısı olacaktır. Ancak ne yazık ki, ülke ve TÖTM yönetimine geçen yöneticilerin politik anlayışları ve Özal'a olan kinlerinden dolayı, Özal'ın ölümünden sonra hastanenin projesinde olduğu gibi cihazların alımında da bir takım aksaklıklar yaşandı ve sonuçta Methodiste Hastanesinin aynısı olamadı. Ayrıca hastane de çalışan değerli doktorlar da birer birer ayrılmaları, TÖTM' ini sıradan bir hastane haline getirdi.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen yine de ABD'den sonra karaciğer naklinin başarıyla yapıldığı ikinci bir merkezdir. Özal'la dostluğu olan De Bakey bu merkez için birkaç kez Malatya'ya gelmiş sağlık cihazları konularında uzmanlaşmış ekipler getirmiş ve bu ekiplerin önemli katkıları olmuştur. Bugün TÖTM karaciğer naklinin yapıldığı dünyada önemli bir merkezdir.

Özal'ın amaçlarından birisi de belki de en önemlisi otoriter halkın gözünü korkutan ve halkın sahibiymiş gibi davranan devlet anlayışını yıkmaktır. Yerine getirmek istediği ise kişiye ''benim devletim'' dedirtecek amacı kişiye değil topluma yararlı olmak olan bir devlet anlayışı getirmektir. Halkın devlete karşı olduğu kadar, devletinde halka karşı sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Devletin halka karşı sorumluluğunun fabrikalar kurup üretim yapmak olmadığını düşünmektedir. Devletin görevinin halka

güvenlik ve altyapı sağlamak olması gerektiğini savunmuştur. Devleti üretimden hizmete çevirmek amacı ile çeşitli kuruluşlar özelleştirilmiştir. Serbest piyasa ekonomisine önem verilmiştir. Üretim dış pazara, dışarıdaki büyük kuruluşlarda iç pazara çekilmeye çalışılmıştır. Bu sayede dışarı ile olan ilişkiler gelişmiş ve bir dünya devleti olma yoluna girilmiştir.

Özal'ın Türkiye ekonomisine katkısı ise şöyle sıralanabilir:

a-Özal dönemi Türkiye'de ''otoyol dönemi''nin başlangıcı oldu. Özal dönemine kadar 27 km olan otoyol Özal'la birlikte % 1500'lük bir sıçrama yaparak 3000 km'yi bulmuştur. Kısaca Özal otoyolların mimarı olarak Türkiye'de tarihe geçmiştir. Özal demiryollarına ağırlık verilmesi gerektiği yönündeki eleştirileri cevaplarken ''demir yolları komünist işi'' mantığını kullanmıştır (Kaynak,1987: 143).

b-İktidar süresince (1983-1991) Türkiye ekonomisi ortalama % 5.2 büyümüş ve % 6.2'lik de sanayide katma değer artışı sağlanmıştır.

c-Boğazın iki yakasını birbirine bağlayan ve İstanbul trafiğini rahatlatan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü Özal zamanında açılmıştır.

ç-Sivil özgülüklere dikkat çekmek amacıyla sivil kıyafetiyle makam ziyaretleri yapmıştır.

d- Körfez Savaşına ABD'lilerle birlikte girmek istemiştir. ''Irak savaşına Amerikalıların yanında girersek bir koyar üç alırız'' cümlesini kurmuştur. Oysaki savaşa girmememiz gerektiğini düşünün dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, görevinden istifa etmiştir.

e-Özal döneminde yurtdışı ilişkileri ve yurtdışı ziyaretler artmıştır. Hatta her gittiği ülkeye yanında yüzlerce işadamlarını beraberinde götürmüştür. Bu da Türkiye'nin dışarıda tanınmasına ve dış ticaretinin artmasına büyük katkısı olmuştur.

f-Türk ekonomisi rekabete açılmış ve ihracat önderliğinde büyüme modeli benimsenmiştir.

g-Anadolu'nun il ve ilçelerinde Organize Sanayi Bölgeleri kurulmuş, ithal ikameci politika terk edilerek ihracat ve ithalat ağırlıklı bir politika izlenmiştir.

ğ-1980 yılında kişi başına düşen gelir 1535 dolar iken 1987 yılında 1636 dolara yükselmiştir.

h-Kendi önderliğinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Pakistan, İran ve Türkiye'nin ekonomik işbirliği için kurduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatına soğuk savaş sonrası Orta Asya devletlerini de dâhil etmiştir.

i-Televizyonda özel kanalların açılmasını sağlamıştır. Özel kanalların yayına başlamasının anayasaya aykırı olduğu söylendiğinde: Anayasayı bir kez delmekle bir şey olmaz demiştir. Yine buna benzer tarihe geçen sözlerinden birkaç tanesi de şöyledir:

''Cumhurbaşkanı oldum diye namazı mı terk edeceğim, Devlet millet içindir, millet devlet için değildir, demiştir''.

4-Malatya Ekonomisi

Malatya'nın ekonomik yapısını tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler sektörü oluşturmaktadır. Bölge ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir yapıya sahiptir. 1960'lı yıllarda nüfusunun yaklaşık % 80'ni tarım sektöründe çalışırken 2000 sonrası bu oran %30'lara düşmüştür. Malatya'da 1980 sonrası tarımsal üretimde de gözle görülür bir değişme olmuştur. Bölgede narinciye hariç her türlü bitki ve meyve yetiştirilmektedir. Özellikle kayısı üretiminde son derece önemli bir yere sahiptir. Diğer ürünler arasında ise hububat, şeker pancarı, tütün, yaş sebze ve meyveler sayılırken buğday üretimi alanı azalmıştır. Azalan bu alanlara kayısı dikilmiş olup, bugün Malatya'da yaklaşık olarak 10 milyona yakın kayısı ağacı bulunmaktadır (Tarım İl Müdürlüğü, 2016 Yılı verileri).

Bölgenin sanayi yapısına gelince, 1980'li yıllara kadar Malatya'da sadece kamuya ait olan Sümerbank, Tekel ve Şeker fabrikası gibi üç önemli kuruluş bölgenin en göze çarpan sanayi tesislerini teşkil etmektedir. 1980'li yılların sonlarına doğru uygulanan teşvik tedbirleri ile Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerinin kurulması ile birlikte Malatya'da işyeri sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu artış 1990'lı yıllar ve sonrasında da artarak devam etmiştir. Özellikle gıda, tütün mamulleri, tekstil, makine, orman ürünleri, plastik, taş ve toprağa dayalı sanayilerde. Bu adı geçen sanayilerde kamu ve özel sektöre ait olan toplam işyeri sayısı 1987 yılında 18, 1995 yılında 104 ve 2015 yılı itibariyle de 400'ün üzerine yükselmiştir. Yine 2016 yılında uygulamaya konulan teşvik tedbirleri ile bölgeye yeni yatırımlar yapılmaktadır. Bu yatırımlarda bölgenin kalkınmasına ve istihdam artışına yol açmaktadır. Malatya için olumsuz olan durum ise 1988 yılında yapımına başlanan ve bir kamu yatırımı olan Vagon

Onarım Fabrikasının inşaatının % 75'i tamamlandığı bir sırada rantabl olmayacağı gerekçesi ile yapımından vazgeçilmiş olmasıdır. Böyle bir tesisin atıl ve yarım bırakılması demek binlerce insanın iş ve ekmeğinden olması demektir (Gündüz,1996: 12).

Türkiye'nin en büyük projeleri olan GAP ve DAP projeleri de Malatya'ya ulaşımdan sağlığa varıncaya kadar çok büyük katkıları olmuştur. Malatya'nın büyük şehir olması ve Türkiye'nin gelişmiş iller arasında yerini alması bu projelerin sayesinde olduğu söylenebilir.

Malatya ticari durum bakımından geçmişte önemli bir gelişme göstermemişken bugün özellikle kayısı, tekstil ürünleri, mobilya, tuğla ve kiremit sanayi ürünlerinde önemli bir yeri vardır. Malatya tarımsal ürün potansiyeli çok güçlü olan bir yöredir. Son zamanlarda kurulan teknoloji sanayisi ve kurulan fabrikalar sayesinde ticarette giderek artmaktadır. Özellikle ticari ürünlerin başında kayısı ve tekstil gelmektedir. Malatya kayısının % 95'i, 60'a yakın ülkeye ihraç edilmektedir. 1995 yılında ihraç miktarı 31 bin ton iken 2016 yılı itibariyle bu oran 100 bin tona yaklaşmıştır. Her yıl Malatya'ya kayısıdan yaklaşık olarak 300 milyonun üzerinde bir gelir gelmektedir. Bölgede kayısı ihracatını arttırmak amacıyla 1992 yılında ''Kayısı Birliği'' kurulmuş, bir yıl sonra da zarar ederek kapatılmıştır. Kayısı konusunda rahmetli Özal'ın en az 40 bin kişi çalışabilecek bir entegre tesis kurma projesinin olduğu da bilinmektedir. Ne yazık ki ömrü kafi gelmemiştir.

Hizmet sektörü açısından sağlık alanındaki en büyük gelişme olarak görülen Turgut Özal Tıp Merkezini saymak mümkündür. Bugün binlerce hastaya hizmet veren bu hastanenin hastaları karaciğer nakli için Afrika ülkelerinden bile gelmektedir. Bu amaçla da Malatya'ya milyonlarca gelir gelmektedir.

5-Malatya'da Eğitim ve Sağlık Sektörü

5.1-Eğitim

Malatya İl'inde okuma-yazma bilen nüfusun oranı ülke ortalamasının üzerindedir. 1935 yılında erkeklerin % 17'si, kadınların % 3.2'si okuma yazma bilirken bu oran 2000 yılında erkeklerde, % 96.2'ye, kadınlarda ise % 80'e yükselmiştir. Kadın nüfusun okur-yazarlık oranı erkek nüfusunkinden daha hızlı artmakla birlikte cinsiyetler arası farklılık devam etmektedir. Malatya'da ilkokul mezunu olanların oranı 1975 yılında erkeklerde % 17.2, kadınlarda ise % 6.3 iken bu oran 2000 yılında erkeklerde % 51.7'ye kadınlarda ise % 28.9'a yükselmiştir. Lise ve lise dengi ve yükseköğretim mezunlarının payı da her iki

cinsiyette sürekli artış göstermektedir. 1975 yılında erkeklerin % 4.8'i kadınların % 1.2'si lise mezunu iken 2000 yılında erkeklerin % 18.7'si, kadınların % 8.3'ü lise mezunudur. Okur-yazarlık oranı, 2015 yılı itibariyle % 98.7'dir. Türkiye'de ise % 95.6'dır. Bu oran erkeklerde % 98.6, kadınlarda ise % 93'dür. Malatya'da son verilere göre okur-yazar olmayanların oranı kadınlarda % 6.6 erkeklerde de %1.3'dür.

Yükseköğretim mezunu olan nüfus oranı her iki cinsiyette de önceki yıllara göre artış göstermekle birlikte kadın nüfustaki artış erkek nüfustaki artıştan fazladır. 1975 yılında erkeklerin % 1.2'si, kadınların %0.2'si yükseköğretim mezunu iken, 2000 yılında bu değer erkeklerde % 10.2, kadınlarda % 3.9'a yükselmiştir. 2015 yılı itibariyle de bu değerler erkeklerde % 17.8, kadınlarda % 10.9'a çıkmıştır. Bu değerlerin yükselmesinde İnönü Üniversitenin payı yüksektir.

İnönü Üniversitesi 25 Mart 1975 yılında kurulmuş olup 1976-77 yıllarında eğitim-öğretime başlamıştır. İlk olarak Temel Bilimler Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Fakültesi ile öğretime başlamış, 1981 yılında İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1988 yılında ise Tıp ve Mühendislik Fakülteleri öğretime başlamıştır. Yeni enstitü, fakülte ve bölümlerin açılması ile gelişimini sürdüren İnönü Üniversitesi bugün 16 fakülte, 16 yüksekokul ve 4 enstitüsü ile faaliyetini sürdürmektedir. 2015 yılı itibariyle 800'ün üzerinde prof.,doç. ve Yard. Doçentinin yanı sıra 1600'ün üzerinde bir öğretim elemanı kadrosu bulunmaktadır. İnönü Üniversitesinin yaklaşık 1000 tanesi yabancı uyruklu olmak üzere 40 binin üzerinde öğrencisi bulunmaktadır. Yabancı uyruklu öğrencilerin yaklaşık 200'ün üzeri Azerbaycan'dandır. Diğerlerini Afrika kökenli ülkelerden gelen öğrenciler oluşturmaktadır (Altaş,2016).

5.2-Sağlık

Malatya'da 14 kamuya, 4 özel sektöre ait olmak üzere toplam 18 adet Yataklı Tedavi Kurumu vardır. İl'de toplam hekim sayısı ise 600'ün üzerindedir. Bir hekime düşen nüfus miktarı ölçütüne baktığımızda hekim başına en çok nüfus 4176 kişi ile Kuluncak İlçesinde görülürken, bu ilçeyi 2809 kişi ile Battalgazi takip etmektedir. Merkez İlçede ise bir hekime düşen nüfus miktarı 498 kişidir.

Malatya'nın ve aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesinin en büyük hastanelerinden biri olan Turgut Özal Tıp Merkezi, Malatya'da bulunmaktadır. 8. Cumhurbaşkanımız merhum Turgut Özal'ın çabalarıyla Amerika'daki Houston Tıp Merkezinin bir benzeri olarak projelendirilmiş 7000 dönüm alana kurulmuş muhteşem bir eserdir. Bu hastane sadece Malatya İl'inin sağlık hizmeti ihtiyacını karşılamak

için değil, bunun ötesinde sağlık alanında Türkiye'nin en önemli ve en modern tıp merkezi ve hastane projesi olarak, sağlık alanında teknoloji transferi sağlamak ve verilecek kaliteli sağlık hizmeti ile bölge sağlık turizminde cazibe merkezi kılmak amacıyla planlanmıştır. Kapalı alanı 124.000 m2 olan Tıp Merkezinin tüm kapalı alanlarında ısıtma, soğutma ve havalandırma; klima santralleri, soğutma grupları, aspiratörlerden oluşan modern bir iklimlendirme sistemi ile sağlanmaktadır. Ayrıca ameliyathanelerde hijyenik klimatizasyon sistemi bulunmaktadır. 110'u yoğun bakım ünitesi olmak üzere toplam 850'nin üzerinde yatak ve 26 ameliyathane bulunmaktadır.

Amerika'nın Texas Eyaletine bağlı Houston kentinde bulunan Baylor College of Medicine ile yapılan ''Eğitim Sözleşmesi'' ile Tıp Merkezinde görev yapacak elemanların Houston Texas'ta eğitilmelerine imkân sağlanmıştır. Ortadoğu, Uzakdoğu ve Afrika ülkelerinden insanlar şifa bulmak amacıyla Malatya'ya gelmektedirler.

6-Sonuç

1515 yılında Osmanlı yönetimine giren Malatya, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte de il olmuştur. 1. Dünya Savaş'ında yaşanan sıkıntılı günleri atlatmak ve hızlı bir ekonomik kalkınma süreci başlatmak amacıyla Devlet eliyle kurulan kamu tesislerinden (Bez ve Tütün Fabrikası gibi.) Malatya'da yararlanmıştır. Malatya ekonomisinin kalkınmasında lokomotif görevi gören bu tesisler sanayinin önünü açmış ve sanayicilere ufuk kazandırmıştır ayrıca demiryollarının da Malatya'dan geçmesi bölge ekonomisinin çehresini değiştirmiştir. Özellikle demiryollarının Malatya'dan geçmesinde aslen Malatyalı olan ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyetinin 2. Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün katkısı büyüktür. Aynı şekilde yine Malatyalı olan ve Türkiye Cumhuriyetinin, 8.Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Turgut Özal'ında çok büyük katkıları olmuştur. Türkiye ekonomisinde yaşanan 1980-1990 yılları arasındaki gelişmeler Özallı yıllar olarak bilinmektedir. Özal'ın 1980 Kararlarındaki rolü bu döneme rastlamaktadır. Bu dönemde uygulanan ekonomi politikasının ana teması serbest piyasa ekonomisi, devletin ekonomideki payının azaltılması ve fiyat mekanizmasına işlerlik kazandırılmasıdır.

Türkiye ekonomisinde 1980 öncesi daha çok korumacılığa ve yerli üretimin ithal ürünlerin yerine ikamesinin sağlanması hedeflenirken, 1980 sonrasında liberal politikalarla rekabete açık bir ekonomik yapıyla etkinlik, verimlilik artışı ve teşviklerle dış ticaretin arttırılması, kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir. Özal döneminde uygulamaya konulan 24 Ocak Kararlarının temel özü ekonomik

politikanın yoğun hükümet düzenleme ve kontrolünden ziyade daha etkin piyasa güçlerine, dış rekabete ve dış yardımlara ağırlık verecek şekilde yeniden düzenlenmesine dayanıyordu. Bunun içinde ithal ikameci politika anlayışından ihracata yönelik sanayileşmeyi savundu. Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması bu arada devlet tekelindeki bazı üretim alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılması sağlandı. Özel sektörün ağırlığını arttırmak için ilk kez KİT'lerin özelleştirilmesini gündeme geldi. Sanayiyi teşvik amacıyla Organize Sanayi Bölgesi (OSB) uygulaması da yine bu döneme rastlamaktadır. Bugün Malatya da 5 tane OSB bulunmaktadır. Turgut Özal Tıp Merkezide yine Özal zamanında yapılmıştı. Özal zamanında Türkiye ekonomisi, 1983-1991 döneminde ortalama % 5.2'lik bir büyüme oranını ve % 6.2'lik de sanayide katma değer artışı sağlamıştır.

Kaynaklar

ALTAŞ, Mustafa, (2016), ''Malatyalıların İsmet Paşası'', Malatya Haber, 24 Aralık 2016

ARCAYÜREK, Cüneyt,(1986), Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Bilgi Yayınevi, Ankara

AĞALDAĞ, S.,(1988), En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi, Doktora Tezi, Konya

BRAND,M.,A., (1984), 12 Eylül Saat:14:00, Karaca Yayınları, İstanbul

DONAT, Yavuz, (1987), Özallı Yıllar 1983-1987, Bilgi Yayınevi, Ankara

GÖKMEN, Yavuz, (1992), Özal Sendromu, İstanbul V Yayınları

GÜNDÜZ,A.Y.,(1996),Malatya Bölgesinde Bir Üretici Birim Olarak Ailenin Sermaye Oluşumuna Katkısı: Anket Çalışması, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi

KAYNAK,M.,(1987), Ulaştırma Problemi ve Türkiye'de Ulaştırmanın Gelişimi, Ankara

OĞUZ,Mevlit,(1985), Malatya Tarihi, İstanbul

Malatya Valiliği, (2004),Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleri ile Malatya, Aralık-2004

Tarım İl Müdürlüğü 2016 yılı istatistiki veriler

Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Sosyal Devlet Uygulamaları: Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarları Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme

Hakan ÖZDEMİR, Süleyman EKİCİ

Yrd.Doç.Dr. İnönü Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakan.ozdemir@inonu.edu.tr
Yrd.Doç.Dr. İnönü Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, suleyman.ekici@inonu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'nin küreselleşme sürecindeki konumu bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarları dönemindeki sosyal devlet uygulamalarının irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle küreselleşme olgusuyla sosyal devletin etkileşimi ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra da küreselleşme sürecinde Türkiye'nin konumundan bahsedilerek, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarları döneminde Türkiye'deki sosyal devlet uygulamalarına değinilmiştir. Çalışmanın sonunda; sosyal refah ve ekonomiyi daraltıcı politikaların izlendiği küreselleşme sürecinde çalışma ilişkileri ve sendikalizme ilişkin dinamiklerin yeniden şekillendiği, sosyal güvenlik sistemlerinin işlevsizleştiği sonucuna varılmıştır. Türkiye'de, Cumhuriyet tarihinin en önemli ekonomik krizi olarak nitelenen 2001 krizinden sonra iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, ekonomi politikasıyla ve geldiği siyasi geleneğin teamülleriyle çelişecek şekilde tüm yurttaşları kapsayan bir sosyal politika izlediği anlaşılmıştır. Sosyal yardım kuruluşlarının işlevselliğinin, sosyal yardım türlerinin, bunlara aktarılan kaynakların, çalışanların sosyo-ekonomik haklarının arttırıldığı Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarları döneminde, aile ve toplum hizmetlerine dönük gelişkin uygulamaların hayata geçirildiği görülmüştür. Ancak sosyal yardıma muhtaç kesimlerin tespitinde ve yardımların ilgililere ulaştırılmasında fertlerin onurunu zedeleyen ve yardım kuruluşları nezdinde örselenmesine yol açan bireysel başvuru usulünün uygulandığı tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal yardımların dağıtımında kalite ve rekabeti, modern sosyal yardım sisteminin oluşumunu engelleyen, vatandaşların ihtiyaç ve tercihlerinden, iktisadi rasyonaliteden uzak bir şekilde ayni yardıma dayalı destekleme sisteminde ısrar edildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Küreselleşme, Sosyal Devlet, Türkiye.

Social State Practices in Turkey in Globalization Process: An Assessment on Justice and Development Party Government Periods

Summary

In this study, the aim was to investigate the social state applications during the Justice and Development Party governments in terms of the position of Turkey in globalization process. The historical and descriptive methods were made use of the study. Firstly, the interaction between the globalization phenomenon and social state was examined in the study. Then, the position of Turkey in globalization process was mentioned and the social state applications during the Justice and Development Party Governments were investigated. As a result of the study it was determined that the dynamics on working relations and syndicalism were reshaped, and social security systems became nonfunctional in the globalization process in which policies that would narrow social welfare and economy were applied. It was understood that Justice and Development Party, which came to power after the 2001 crisis, which is defined as the most important crisis of the Republic of Turkey, followed a social policy that would cover all the citizens in a way that conflicted with the economy policy and social customs it represented in the past. It was

also observed in the study that the functionality of social welfare institutions and the types of the aids increased in number, the resources allocated for these aids also increased, the socio-economic rights of the employees were improved, and practices aimed for family and society services were applied during the government of Justice and Development Party. However, it was also determined that some individual application methods were also applied that led to the damage on the dignity of individuals in determining the people that were in need and in transferring the social aids to them. In addition, in the distribution of the social aids, it was determined that the aids were delivered to the people in need in a way that prevented quality, competition, and the formation of modern social welfare system far from the needs and preferences of citizens and economic rationality. These aids persistently continued to be delivered in an in-kind aid method.

Keywords: The Justice and Development Party, Globalization, Social State, Turkey.

Giriş

Köken olarak kapitalist sermaye birikimine dayanan küreselleşme; 1970'li yıllarda refah devletinde yaşanan bunalımdan sonra liberal iktisat politikalarının tekrar popülarite kazanması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kapitalizmin karşısındaki alternatif düzen tehdidinin ortadan kalkması, teknoloji ve telekomünikasyon alanlarında yaşanan gelişmeler gibi etmenlerin tesiriyle belirmeye başlayan, ulus devletin iktidar ve egemenlik kaybına uğramasına, üslendiği birçok işlevin değişime uğramasına ya da pasifize olmasına yol açan girift bir süreçtir. Refah devleti anlayışı yerine neo-liberal devlet anlayışının ikame edildiği küreselleşme sürecinde, ulusal ve ulus ötesi yönetişim mekanizmaları, bölgesel ve küresel çaplı örgütler ve çok uluslu şirketlerin belirleyiciliğinde sosyal refah ve ekonomiyi daraltıcı politikalar izlenmekte, çalışma ilişkileri ve sendikalizme ilişkin dinamikler yeniden şekillenmekte, sosyal güvenlik sistemleri işlevsizleştirilmektedir. Küreselleşmenin tüm boyutlarından dünyadaki birçok ülkeye nazaran daha yüksek düzeyde etkilenen Türkiye'de, Cumhuriyet tarihinin en önemli ekonomik krizi olarak nitelenen 2001 krizinden sonra iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), ekonomi politikasıyla ve geldiği siyasi geleneğin teamülleriyle çelişecek şekilde tüm yurttaşları kapsayan bir sosyal politika izlemiştir. Sosyal yardım kuruluşlarının ve türlerinin geliştirildiği, çalışma mevzuatı ve sosyal destekleme sisteminin revize edildiği AK Parti Hükümetleri döneminde, aile ve toplum hizmetlerine yönelik modern uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Küreselleşme sürecinde Türkiye'de sosyal devlet uygulamalarının AK Parti iktidarları dönemi üzerinden irdelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Takip eden bölümde küreselleşme ve sosyal devlet uygulamaları arasındaki ilişki ortaya konacaktır. İkinci bölümde ise,

Türkiye'nin küreselleşme sürecindeki konumuna değinilerek AK Parti iktidarları dönemindeki sosyal devlet uygulamaları ele alınacak ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

1. Küreselleşme ve Sosyal Devlet Uygulamaları

Ülkeler arasında karşılıklı iletişim, etkileşim ve bağımlılık düzeyinin artması; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması ve ulusal sınırları aşan evrensel bir hukukun ve kamuoyunun oluşması süreci olarak tanımlanabilen küreselleşme (DPT, 2000: 3; Yayla, 2005: 96); modern toplumları ve dünya nizamını şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve iktisadi değişmelerin arkasındaki ana etmen olarak görülebilir. Değişmelerin arka planını oluşturan küreselleşme sürecinin temel dinamiğini teknolojik gelişmeler teşkil etmekle birlikte, değişimden ve dönüşümden en yoğun şekilde etkilenen toplumsal alanı ise, ekonomik alan oluşturmaktadır Ancak bu etkileşim ekonomik alanla sınırlı olmayıp, sosyal, politik ve kültürel alanlara da sirayet ederek toplumsal değişimin ivme kazanmasına zemin hazırlamıştır (Çelik, 2012: 72). Başka bir ifadeyle finansal, ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel, teknolojik ve çevresel boyutları bulunan küreselleşme sürecinde, siyasetten devlet-şirket yönetimine, değerlerden inançlara varana dek hemen her şey değişime uğramaktadır. Teknolojinin ilerlemesiyle girilen bilgi çağında, tüm dünyada geleneksel değerlerden uzaklaşılarak yükselen yeni değerlere adapte olunmaktadır. Dünyanın siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, ekolojik açılardan baş döndürücü bir hızla değişmesiyle özelleştirme, serbestleştirme, desantralizasyon, gönüllüleştirme, sivilleşme, demokratikleşme, saydamlık, hızlı haberleşme, bireyleşme gibi yeni kavramlar popülerleşmekte ve bu yenilikleri takiben devletin misyonunda da değişiklikler zorunlu hale gelmektedir (Kara, 2009: 374).

Bu süreçte gelişmiş ülkelerde devletler, teknolojik üstünlüğünü muhafaza etmek, kâr getiren alanları geliştirmek, sermayenin uluslararası hareketliliğini kolaylaştırmak ve bu alanda güvenliğini sağlamak gibi misyonlar üstlenirken, gelişmekte olan ülkelerde ise, sermaye girişini kolaylaştırmak ve sermaye kârlarını artırmak gibi işlevlere ağırlık verilmeye başlanmıştır. Küreselleşme sürecinde sermaye için elzem bir araca dönüşen devletin, günümüzde üstlendiği işlevleri büyük ölçüde değişime uğramakta ya da ortadan kalkmaktadır (Koray, 2012). Ortadan kalkan işlevlerin başında, devlete ekonomik ve sosyal yaşama kamusal araçlarla doğrudan ya da dolaylı yollarla müdahale etme yetkisini hasreden sosyal devlet rolü gelmektedir. Bu rol devletin her şeyden önce kamusal hizmetleri vergilendirme üzerinden finanse etmesine, satışlar esnasında fiyatları denetlemekten KİT'ler aracılığıyla doğrudan üretimde yer almasında ve fiyatların oluşumunda belirleyici rol üstlenmesine kadar uzanmaktadır. Devletin vergilendirme

konusundaki hâkim konumu ve doğrudan kamusal arzı üzerine bina edilen eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, barınma, istihdam gereksinimlerinin karşılanması, nüfusun her kesimine açık, eşit biçimde erişebilen olanakların devletçe güvenceye kavuşturulmasını sağlayan sosyal devlet (Ayman Güler, 2006: 31) anlayışı yerine neo-liberal devlet anlayışı ikame edilmektedir.

Neo-liberal anlayış, devletin küçültülmesi, özelleştirme, pazarın koşulsuz egemenliği gibi değerleri öncelemiştir. Devletle ilgili temel kabulleri ve meşruluk ölçütlerini de yeniden tartışmaya açan (Şaylan, 2003: 132) neo-liberal anlayış, özgür ve adil bir toplumun ancak pazar mekanizması sayesinde kendiliğinden oluşan bir düzenle var olabileceği savına dayanmaktadır. Bu düzende bireylerin davranışları ve ilişkileri mülkiyeti temel alan yasalara, özgür sözleşme ilkesine göre şekillenecektir. Devletin rolü ise, topladığı vergilerle finanse ettiği iç ve dış güvenliği tesis etmek, negatif dışsallığı yüksek alanlarda faaliyette bulunmak ve hukukun üstünlüğünü sağlamak gibi 'tam kamusal mal ve hizmetler'le sınırlanmaktadır (Bulut, 2003: 189). Devlette işe alma, işten çıkarma, iş saatleri gibi hususlarda esnekleşmeyi öngören ve işgücü piyasalarındaki devlet müdahalelerini en azaltmaya çalışan, devletin uluslararası ticarete müdahale yetkisini kaldıran bu yaklaşım devletin giderek küçültülmesini benimsemektedir. Bazı ülkelerde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi 'yarı kamusal' nitelikli hizmetler bile özelleştirilmekte, sosyal devletin yerini piyasa kanalıyla mal ve hizmet arzının sağlanmasını kolaylaştıran katalizör devlet anlayışı almaktadır. Devletin müdahaleci işlevinin kısıtlandığı bu süreçte izlenen esnek istihdam politikası, çalışanın aleyhine, işverenin lehine işlediği için işsizlik yoksulluk ve sosyal çöküş artmaktadır (Kara, 2009: 374-375).

Özelleştirme ve kuralsızlaştırma yoluyla ekonomide geriletilen devlet, piyasadan kaynaklanan külfetleri paylaştırma erkinden de uzak kalmıştır. Ayrıca bu süreçte sermayenin üretim ve iş organizasyonundaki değişimine bağlı olarak istihdam modelleri dönüştürülmekte, sermaye karşısında dengeleyici güç işlevi gören işçi sendikaları da açmaza girmektedir. Bu bağlamda neo-liberal ideolojiyi benimseyenler arttıkça sendikal yapı ve sınıf bilinci üzerindeki aşınma da artmaktadır. Bu arada eşitlik bir slogan, iş güvencesi de bir lüksten öteye gidememektedir (Erdut, 2004: 37). Bu süreçte özellikle sosyal devletin asli görevleri arasında yer alan sosyal güvenlik ve sosyal sigorta sisteminde yapılan değişiklikler neticesinde çalışanlar açısından emeklilik güvencesi ve emekli aylıkları sorunsallaşan alanlara dönüşmüştür. Bozulan aktüaryal dengeler bahane edilerek emeklilik yaş ve prim ödeme gününün artırılması, emekli maaşlarının düşürülmesi gibi uygulamalardan dolayı çalışanların gelecek kaygıları artmış, güvenceleri gittikçe riskli bir alan haline gelmeye başlamıştır. Uygulanan sosyal güvenlik

programları yoluyla refah, özgürlük ve demokratikleşme ortamı yaratılacağı iddia edilirken, refahın toplumsallaştırılması konusunda ciddi bir gerilemeye gidilmiş, varolan zenginliğin merkezileşmesine yol açılmıştır (Çımrın, 2009: 201).

2. Türkiye'nin Küreselleşme Sürecindeki Konumu Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarları Dönemindeki Sosyal Devlet Uygulamalarının İrdelenmesi

Türkiye; 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren günlük yaşam alanlarımızda, ulusal, uluslararası ve toplumsal ilişkilerde büyük değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına yol açan (DPT, 2000: V) küreselleşmenin tüm boyutlarından dünyadaki birçok ülkeye nazaran oldukça yüksek düzeyde etkilenmiştir. Bu durum, Türkiye'nin jeo-stratejik konumundan kaynaklandığı gibi, coğrafyasında barındırdığı insan topluluğunun zengin özelliklerinden, ekonomik küreselleşmenin dinamiklerine uyum sağlamak ve dünya ekonomisine entegre olmak amacıyla 24 Ocak 1980 Kararları'ndan sonra ekonomide başlatılan köklü yapısal değişimden de kaynaklanmaktadır. Ayrıca küreselleşmenin güvenlik boyutundan dolayı uluslararası terörizmle mücadele, silahların kontrolü, yasa dışı göç, insan ticareti, uyuşturucu ve kaçakçılıkla mücadele gibi hususlarda çok daha kapsamlı ve organize bir şekilde ilgilenmek zorunda kalan Türkiye, bu konularda bölgesel ve uluslararası çapta faaliyet gösteren örgüt ve aktörlerle de işbirliğine yönelmek durumundadır (Bayar, 2008: 32-33).

Bu bağlamda II. Dünya Savaşı sonrasında Batı dünyasının güvenliğinin muhafazasında başlıca etken olan NATO'ya 1952 yılından beri üye olan Türkiye, hem bu ittifakın güvenlik şemsiyesinden istifade etmiş, hem de Batılı devletlerin güvenliğine NATO çerçevesinde önemli düzeyde katkılar sunmuş ve sunmaya da devam etmektedir (Rustamov, 2007). Türkiye, kurucu üyelerinden biri olduğu Birleşmiş Milletler (BM)'e karşı da son yıllarda çok daha pro-aktif bir yaklaşım sergileyerek, Örgüt gündeminde yer alan tüm konulardaki çalışmalara etkin bir şekilde destek sağlamakta, BM dışında çok sayıda grup ve örgütlere üyeliğinden de istifadeyle gündemdeki konularda yapıcı ve uzlaştırıcı bir rol üstlenmeye gayret eden öncü bir ülke konumuna erişmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011). BM'nin etkin bir üyesi olan Türkiye, başat bir küreselleşme aktörü olan Avrupa Birliği (AB) ile 1959 yılında başlayan serüveni kapsamında yürürlüğe koyduğu uyum yasa paketleri, reform paketleri, AB müktesebatı gözetilerek hazırlanan yasal reformlarla demokrasi, insan hakları ve sivilleşme konusunda Avrupa standartlarına yaklaşmış, hukuk devletinin birçok gereğini sağlayarak ya da geliştirerek hukuk devletinde büyük bir dönüşüm yaşamıştır (Özdemir ve Çiftlikçi, 2015: 123-124).

Türkiye bu süreçte Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü (OECD) ile Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi örgütlerle de yoğun bir etkileşim içerisinde bulunmuştur. Bahsi geçen örgütler tarafından desteklenen ekonomik küreselleşme süreci, uluslararası planda ekonomiye yön veren ve onu biçimlendiren bir piyasa mekanizmasını işler hale getirmiştir. Bu da tabiatıyla aralarında Türkiye'nin de yer aldığı birçok ülkede ulusal ekonomilerin uzun vadede daha kırılgan ve krize yatkın hale gelmesine yol açmıştır (Ener ve Demircan, 2006: 211). Türkiye'nin 1980 sonrası ekonomi tarihi, küreselleşme süreciyle iç içe geçmiştir. 24 Ocak 1980 Kararlarıyla başlatılan serbestleşme ve dışa açılma sürecinde izlenen ihracata dayalı büyüme stratejisi, 1983-87 döneminde başarılı olmuştur. Altyapı yatırımları sayesinde büyümenin sağlandığı; ancak enflasyonla mücadelede başarısız olunan bu dönemden sonra, dışa açılma sürecinden zarar görenler irrasyonel bir şekilde popülist politikalarla sübvanse edilmiştir. 1988 yılında tamamıyla serbestleştirilen kambiyo rejiminin sağladığı yeni araçlardan yararlanan DYP-SHP Hükümeti (1991-1993) döneminde kısa vadeli borçlanmalar yoluyla sağlanan büyüme, yerini kısa vadeli fon çıkışı sonucunda ülkenin en önemli ekonomik krizlerinden birine bırakmıştır. Birbirini izleyen koalisyon hükümetleriyle Ülkenin yönetildiği 1995-1998 yılları arasında Gümrük Birliği'nin etkisiyle yaşanan hızlı büyüme ve yüksek enflasyona tanık olunmuştur. IMF'nin direktifleriyle Aralık 1999'da uygulamaya konulan istikrar programının finansal sistemi daha da kırılgan hale getirmesinden dolayı mali ve parasal hedeflerin tutturulmasına rağmen, söz konusu program Şubat 2001'de çökmüş ve ülkenin en önemli ekonomik krizi belirmiştir (Erdoğan, 2003: 54-55).

2001 krizinin ardından, 3 Kasım 2002 genel seçimleriyle %34.26 oranında oy alarak tek başına iktidara gelmeyi başaran ve günümüze kadar iktidarını sürdüren AK Parti'nin benimsediği ekonomi politikası ile izlediği sosyal politika arasında belirgin bir paradoks bulunmaktadır. AK Parti; Parti Programında tüm kurum ve kurallarıyla işleyen, devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında tutulduğu, düzenleyici ve denetleyici roller üstlendiği bir piyasa ekonomisinden yana olduğunu belirtmektedir. Özelleştirmenin daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli bir argüman olarak görüldüğünün, ülke ekonomisinin rekabet gücünün artırılması ve yabancı sermayenin uluslararası bilgi birikimi ve tecrübenin transferinde önemli rol oynadığının, AB, DB, IMF ve diğer uluslararası kuruluşlarla ilişkilerimizin ekonominin ihtiyaçları ve ulusal çıkarlar doğrultusunda sürdürülmesi gerektiğine inanıldığının belirtildiği (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzük Program (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı), 2006: 141-142) Parti Programında yer alan ekonomi politikası ile AK

Parti'nin uyguladığı sosyal politika aslında büyük ölçüde çelişmektedir. Şöyle ki, AK Parti iktidarı döneminde sadece formel sektörde çalışanları değil, bütün yurttaşları kapsayan bir sosyal politika anlayışı benimsenmiştir. Oysaki AK Parti neo-liberal politikaları sonuna kadar benimseyen ve IMF'nin önerilerini istisnasız yerine getirmeye çalışan bir ekonomi politikasını benimsemesine; bireye destek olma sorumluluğunu aile ve İslami dayanışma mekanizmalarına yükleme eğilimi yüksek cemaatçi bir siyasi gelenekten gelmesine rağmen oldukça kapsamlı sosyal devlet uygulamalarını başlatmıştır (Buğra, 2010: 219).

Bunda piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ve refah devleti uygulamalarındaki değişiklikler, işsizlik oranları ile geleneksel aile yapılarının parçalanması neticesinde tek ebeveynli ailelerin sayısındaki artışlar, nüfusun yaşlanma eğiliminin hızlanması ile son dönemlerde yaşanan küresel mali krizlerin etkisiyle sosyal yardımlara atfedilen önemin artması etkili olmuştur (Çoşkun ve Güneş, 2008: 143). Ayrıca yaşanan ekonomik krizden sonra IMF'nin kamu maliyesiyle ilgili kaygılarını yansıtan sosyal güvenlik reformu önerilerinin uygulaması neticesinde bir kesimi kapsayan, diğer bir kesimi dışlayıcı niteliği bulunan yapısal sorunlar iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bu yüzden "bazı bireylerin yaşlılık, hastalık, özürlülük, işsizlik ya da işteki kazancının geçinmeye yetmeyişi dolayısıyla toplumdan dışlanma tehlikesiyle karşılaşılınca uygulanması gereken müdahalelerle ilgili bir kavram olan sosyal içerme" adı konmadan gündeme gelmiştir. Ayrıca 2001'de yaşanan krizden sonra iktidara gelen AK Parti Hükümeti, devasa bir yoksulluk sorunuyla karşılaşmak durumunda kalmıştır. Devletin bu sorunu, kendisine siyasi sorumluluk yükleyen bir sorun olarak ele alması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ayrıca Türkiye-AB ilişkileri de sosyal politika alanında ciddi bir zihniyet değişikliğine yol açmıştır (Buğra, 2010: 220-221).

Bu sebeplerden dolayı Ülkede tüm yurttaşları kapsayan bir sosyal politika anlayışının benimsenmesi kaçınılmaz olmuştur. AK Parti iktidarları döneminde bu yönde atılan ilk adım, Dünya Bankası tarafından mali olarak desteklenen Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) uygulamalarının hayata geçirilmesidir. ŞNT Programı üç ana öğeden oluşmaktadır: Eğitim, sağlık ve gebelik yardımı. Söz konusu yardım programı, yoksul ailelere sağlanan nakdi destekle eğitim çağındaki çocuklarının eğitimini ve 0-6 yaş grubundaki çocuklarının sağlık kontrollerini tamamlamalarını, aynı zamanda anne adaylarının düzenli olarak kontrollerini yaptırarak hastanede steril koşullarda doğum yapmalarını özendirmeyi amaçlayan şartlı bir sosyal yardım programıdır. Anneler adına açılan banka hesapları aracılığıyla belirtilen şartların sağlanması durumunda yapılan doğrudan nakit yardımlarıyla ailelerin sağlık ve eğitim konularında olumlu davranış geliştirmelerini sağlayarak yoksulluğun kuşaklararası transferini engellemek

amaçlanmaktadır. Bu bağlamda sunulan Şartlı Nakit Yardımları, okula devam etme şartıyla ilköğrenim ve ortaöğrenim çağındaki çocukların annelerine verilmektedir. Bu kapsamda kız çocuklarının okullaşmasını özendirmek amacıyla kız çocukları için ailelere verilen eğitim yardımı miktarı ise, daha yüksek tutulmaktadır. Örneğin: 2012 yılı rakamlarına göre, bir ilköğretim öğrencisi kız çocuğu için ayda 35 TL, erkek çocuğu için ise, ayda 30 TL ödenmektedir. Bu rakam ortaöğretimde kız çocukları için 55 ve erkek çocukları için 45 TL'ye çıkmaktadır. ŞNT kapsamında verilen sağlık desteği ise, 0-6 yaş aralığındaki çocuklar için, aşılarının tamamlanması ve bağlı olunan sağlık merkezine düzenli ziyaret/kontrol şartına bağlı olarak; hamile kadınlar için de gebeliğin ikinci ayından lohusalığın ikinci ayına kadar devam eden düzenli ödemeler yapılmaktadır. Ayrıca doğumun bir sağlık kuruluşunda gerçekleşmesi koşuluyla bir sefere mahsus doğum yardımı ödemesi de yapılmaktadır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2012: 5-8).

Aralık 2004 tarihinde çıkarılan 5263 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilatı ve Görevleri Hakkında Kanun'la Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu Müdürlüğe bağlı her il ve ilçelerde kurulan 973 vakıf aracılığıyla sosyal yardımların yerel düzeyde daha hızlı bir şekilde ilgililere ulaştırılması olanaklı hale gelmiştir (Zengin vd., 2012: 138). Bahsi geçen sosyal yardımlar; proje destek programları, aile yardımları, sağlık yardımları, eğitim ve özürlü yardımları başlıkları altında toplanabilir. Aile yardımları kapsamında gıda, yakacak ve barınma yardımları sağlanırken, sağlık ve eğitim konusunda yukarıda bahsi geçen ŞNT ödemeleri yapılmaktadır. Ayrıca 2003-2004 eğitim-öğretim yılında ilköğretim kurumlarında, 2006-2007 eğitim-öğretim yılında ise, ortaöğretim kurumlarında ücretsiz ders kitapları dağıtımı uygulaması başlatılmıştır. Sosyal güvencesi olmayan özürlü yurttaşların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yardımlar, aşevi faaliyetleri, doğal afet, terör ve yangın gibi nedenlerle muhtaç durumda olanlara yönelik verilen yardımlar da bu dönemde arttırılmıştır (Yıldırım, 2010: 13-14).

2004 ve 2005 yıllarında yerel yönetim mevzuatında yapılan değişikliklerle, yerel yönetimlere sosyal devlet uygulamaları konularında birtakım görevler verilmeye başlanmıştır. Örneğin: 2004 yılında çıkartılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda belediye başkanının görevleri arasında "bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilere ilgili faaliyetlere destek olmak üzere engelli merkezleri oluşturmak" sayıldığı gibi, belediyenin giderleri arasında "dar gelirli, yoksul, muhtaç, kimsesizler ile engellilere yapılacak sosyal hizmet ve yardımlar" sayılmıştır (md. 18, 24). 2005 yılında çıkartılan 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile "yoksul, muhtaç ve kimsesizlerle özürlülere yapılacak

sosyal hizmet ve yardımlar, sosyo-kültürel ve bilimsel etkinlikler için yapılan giderler" konusunda il özel idareleri görevli kılınmıştır (md. 43). Yine aynı yıl çıkartılan 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda ise, "Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100 binin üzerindeki belediyelerin kadınlar ve çocuklar için konukevi açmaları zorunluluğu (md. 14) getirildiği gibi, belediyelerin yetkileri arasına "beldede ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi ve kayıt altına alınması amacıyla izinsiz satış yapan seyyar satıcıları faaliyetten men etmek, izinsiz satış yapan seyyar satıcıların faaliyetten men edilmesi sonucu, cezası ödenmeyerek iki gün içinde geri alınmayan gıda maddelerini gıda bankalarına, cezası ödenmeyerek otuz gün içinde geri alınmayan gıda dışı malları yoksullara vermek" (md. 15) eklenmiştir. Yine aynı yasada belediye başkanının görev ve yetkilerine "Bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilere yönelik hizmetleri yürütmek ve engelliler merkezini oluşturmak" (md. 38) eklenmiştir.

2007 yılında çıkarılan 5579 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'la önemli bir sosyal devlet uygulaması daha hayata geçirilmiştir. Şöyle ki, bu Kanunla "her ne ad altında olursa olsun her türlü gelirleri toplamı esas alınmak suretiyle; kendilerine ait veya bakmakla yükümlü olduğu birey sayısına göre kendilerine düşen ortalama aylık gelir tutarı bir aylık net asgarî ücret tutarının 2/3'ünden daha az olan bakıma muhtaç özürlülere, resmî veya özel bakım merkezlerinde ya da ikametgâhlarında bakım hizmeti verilmesi öngörülmüştür. Ayrıca "bakıma muhtaç özürlülere sunulacak bakım hizmetinin karşılığı olarak belirlenecek kişi başına aylık bakım ücreti tutarının iki aylık net asgari ücrete kadar çıkabileceği" de belirtilmiştir (md. 2). Söz konusu yasayla "Suça yöneldikleri tespit edilen çocukların davranış bozukluklarını gidermek amacıyla rehabilitasyon süreci tamamlanıncaya kadar geçici süre bakım ve korunmalarının sağlandığı bu süre içerisinde aile, yakın çevre ve toplum ile ilişkilerinin düzenlenmesine yönelik çalışmaların yürütüldüğü, 7-18 yaş kız ve erkek çocuklara yönelik ayrı ayrı yapılandırılan yatılı sosyal hizmet kuruluşları olan Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinin kurulması" (md. 1) öngörülmüştür.

Bu dönemde Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü işbirliğiyle engelli öğrencilere yönelik başlatılan "Özel Eğitime İhtiyacı Olan Öğrencilerin Okullara ve Kurumlara Erişiminin Ücretsiz Sağlanması Projesi" de eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve engelli öğrencilerin okullaşmasının özendirilmesi hususunda önemli bir yere sahiptir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014).

2008 yılında da bu yöndeki ilerleme devam etmiştir. 2008 yılından itibaren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu kararıyla Fon kapsamında yılda iki kez yapılan gıda yardımları üçer aylık periyotlarla yılda dört defaya çıkarılmış, bu bağlamda aktarılan yardımlar da artırılmıştır (Biçer ve Ortakkaya, 2008: 181-182). Bu yardımların yanı sıra, AK Parti Hükümetleri döneminde sosyo-ekonomik yoksunluk içinde bulunan yurttaşların toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomide aktif bir şekilde yer almalarını sağlamak… için kentsel alanda iş kurmaya yönelik, kırsal alanda yöre şartlarına uygun sürdürülebilir faaliyetlere yönelik gelir getirici proje desteklerine başlanmış olup, bu kapsamda 2003-2007 yılları arasında 7681 gelir getirici projeden 54350 aile yararlanmış ve bunlara 147 milyon TL tutarında ödeme yapılmıştır. Ayrıca aynı dönemde yoksul kadınlarla işsiz gençlere yönelik düzenlenen istihdam eğitim projeleri ile 439 projeden 14395 kişi yararlanmış ve bu kişilere 11 milyon TL civarında ödeme yapılmıştır. Bu yardımların dışında toplumsal kalkınma projeleri, geçici istihdam projeleri gibi 'genel proje destekleri'; Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi, Bilişim Çırakları Projesi, Sertifikalı Tarım İşçileri Projesi gibi 'tip projeler' de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü tarafından hayata geçirilmiştir (Güneş, 2008: 165-169).

Sosyal yardımlar kadar sosyal güvenlik sistemi konusunda da bu dönemde köklü düzenlemelere gidilmiştir. 2006 yılında çıkarılan 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu bunlardan birini teşkil etmektedir. Söz konusu Kanunla hiçbir sosyal güvencesi bulunmayan yurttaşların da belirtilen tarihlerde başvurmaları halinde Genel Sağlık Sigortası kapsamına dahil edilmeleri öngörülmüştür. Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından yapılan tespit neticesinde aile içinde kişi başına düşen aylık geliri brüt asgari ücretin 1/3'ünden az olanların primlerinin ise, devlet tarafından ödenmesi kuralının getirildiği Kanunla, ailedeki tüm çocukların 18, lise öğrenimine devam edenlerin 20, üniversite öğrenimine devam edenlerin de 25 yaşına kadar ailesinden dolayı genel sağlık sigortalısı sayılması kabul edilmiştir (Koyuncuoğlu, 2010). Söz konusu Kanunun dışında 2011 yılında çıkartılan 6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'la 1999 yılında çıkartılan 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ile getirilen işsizlik sigortasının kapsamı genişletilmiştir. Kanunla kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışanlarla işsizlik sigortası primi ödeyen isteğe bağlı sigortalılar da işsizlik sigortası kapsamına alınmıştır (md. 68). Ayrıca hizmet sözleşmelerinin sona ermesinden önceki son üç yıl içinde asgari 600 gün sigortalı olarak çalışıp işsizlik sigortası ödemiş ve işten ayrılmadan

önceki son 120 gün içinde prim ödeyerek sürekli çalışan kişilerin işsizlik sigortası desteğinden yararlanmalarına olanak sağlanmıştır (md. 71).

Aynı Kanun, engelli kamu görevlilerinin mesailerine ilişkin olumlu bir uygulamayı da başlatmıştır. İlgili Kanun maddesiyle 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na eklenen fıkrayla "engelli kamu görevlilerinin özür durumu, hizmet gerekleri, iklim ve ulaşım şartları göz önünde bulundurulmak suretiyle günlük çalışmalarının başlama ve bitiş saatleri ile öğle dinlenme sürelerinin merkezde üst yönetici, taşrada mülki amirlerce farklı belirlenebilmesi; yürütülen hizmetin özelliklerine göre, bu madde uyarınca tespit edilen çalışma saat ve süreleri ile görev yerlerine bağlı olmaksızın çalışabilmeleri olanaklı hale getirilmiştir (md. 104).

Bu Kanunla kamuda çalışan kadınlara yönelik önemli birtakım haklar da getirilmiştir. Kanun "kadın memurlara hekim raporunda belirtilmesi halinde hamileliğin yirmi dördüncü haftasından önce ve her hâlde hamileliğin yirmi dördüncü haftasından itibaren ve doğumdan sonraki bir yıl süreyle gece nöbeti ve gece vardiyası görevi verilememesini" (md. 105) öngördüğü gibi, "doğum yapan memura, verilen doğum sonrası analık izni süresinin bitiminden; eşi doğum yapan memura ise, doğum tarihinden itibaren istekleri üzerine yirmi dört aya kadar aylıksız izin verilebilmesinin (md. 108) yolunu açmıştır.

Sosyal güvenlik alanında yeni hakları getiren ya da genişleten bu yasal düzenlemelerin dışında 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halkoylamasıyla kabul edilen 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'la sosyal devlete ilişkin önemli anayasal hükümler getirilmiştir. Kanunla "Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmadığı" (md. 1) ibarelerine yer vererek bahsi geçen kişilere yönelik pozitif ayrımcılığa ilişkin önemli bir anayasal düzenleme getirilmiştir. Ayrıca "devletin her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri almasını" (md. 4) öngören Kanun, "memurlar ile diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme yapma hakkını (md. 6) da getirmiştir.

Bu Kanunla aynı yıl açıklanan istihdam paketiyle kadın ve genç nüfusun istihdamını özendiren önemli teşvikler getirilmiştir. Temmuz 2010 tarihine kadar işe alınacak tüm kadın ve 18-29 yaş aralığındaki erkek işçilerin sigorta primlerinin İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmasından, sigorta primine ilişkin işveren hissesinin bir bölümünün beş yıllığına devlet tarafından karşılanması (Takvim, 2010) gibi uygulamaları öngören bu teşvik paketinin devamı daha sonraki yıllarda da gelmiştir. Örneğin: 2015 yılında açıklanan "Yeni Üretim ve İstihdam Paketi" ile özel sektörde altı ay süreyle İşbaşı Eğitim

Programı'nda çalışacak kursiyerlere İŞKUR tarafından net asgari ücret ödenmesi, işverenin kursiyerler için yaptığı harcamanın vergiden düşürülmesi, söz konusu kursiyerlerin aynı iş kolunda istihdamı durumunda imalat sektöründe 42, diğer sektörlerde 30 ay boyunca SGK işveren priminin İŞKUR tarafından karşılanması gibi özendirmelerle 120 bin yeni istihdam alanı oluşturulmaya çalışılmıştır (Milliyet, 2015). 2017 yılında ise, daha kapsamlı olan bir istihdam paketi çıkarılarak 1.5 milyon dolayında istihdamın yaratılması hedefleyen bir teşvik paketi yayınlanmıştır. Söz konusu pakette "ilk kez işe girecek ve dezavantajlı grupların, 15-25 yaş arası kitlenin istihdamı durumunda asgari ücretin yarısının bir yıl boyunca, bir sonraki yıl da dörtte birinin devlet tarafından karşılanması öngörülmüştür (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2017).

İstihdamı özendirmek amacıyla uygulanan teşvik paketlerinin yanında, iş hayatında çocuklu kadınlara ve onların bakıma muhtaç çocuklarına yönelik yardımlar konusunda da son yıllarda kayda değer gelişmeler sağlanmıştır. Örneğin: 2016 yılında çıkartılan Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik'le 4857 sayılı İş Kanunu'nda değişiklik yapılarak "doğum yapan kadın işçiye kullandırılan analık izninin bitiminden sonra birinci doğumda 60, ikinci doğumda 120, sonraki doğumlarda ise, 180 gün süreyle haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin verilmesi, çoğul doğum halinde bu sürelere 30'ar gün eklenmesi öngörülmüştür. Aynı haklardan 3 yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçilerin de yararlanabileceği belirtilmiştir (md. 6). Ayrıca, kadın işçiye ve 3 yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen eşlerden birine isteği halinde analık izninin bitiminden itibaren 6 aya kadar ücretsiz izin verilmesi öngörülmüştür (md. 7). Öte yandan 4857 sayılı İş Kanunu'na tabi çocuklu kadınların haftalık çalışma süresi olan 45 saati ikiye bölmesine de olanak tanınmıştır. Kadınla bunu her gün kullanabileceği gibi, haftanın belli günlerinde de çalışabilecektir. Ayrıca yeni doğum yapan çalışan bir annenin devlet tarafından kendisine verilen yasal izinlerinin sona ermesinden sonra çocuğu ilköğretim çağına gelinceye kadar çalışan anne ve babadan birinin işvereninden kısmi süreli çalışma izni isteyebilmesinin yolu da açılmıştır (Takvim, 2016). Çalışan çocuklu kadınlara yönelik destekler bununla da kalmamaktadır. Ayrıca 2017 yılında başlatılan "Kadın İstihdamının Desteklenmesi İçin Büyükanne Projesi" ile de özel sektörde iş sözleşmesine tabi ve sigortalı bir işte fiilen çalışan kadın işçilerin çocuklarının bakımını üstlenen anneanne ve babaannelere aylık asgari ücretin %30'u tutarında (425 TL) düzenli ödeme yapılması öngörülmektedir. Henüz 10 ilde yapılmaya başlatılan pilot uygulamada 0-3 yaş aralığında torunu bulunan 6 bin büyükanneye ödeme yapılması planlanmaktadır. Pilot uygulama neticesinde projenin olumlu etkisinin tespiti halinde, Aile ve Sosyal

Politikalar Bakanlığı tarafından uzun vadede projenin ülke sathına yayılarak yürütülmesi amaçlanmaktadır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2017).

Özetlemek gerekirse, Cumhuriyet tarihinin en önemli ekonomik krizinden sonra ülke yönetimine gelen AK Parti iktidarları döneminde izlenen destekleme politikalarıyla Ülkemizde sosyal devlet uygulamaları konusunda önemli gelişmeler kaydedildiği yadsınamaz. İzlediği ekonomi politikasıyla çelişecek şekilde tüm yurttaşları kapsayan bir sosyal politikayı benimseyen AK Parti, başta Şartlı Nakit Transferi gibi birçok çağdaş sosyal yardımı uygulamaya koymuştur. Sosyal yardım kuruluşlarının işlevselliğinin, uygulanan sosyal yardım türlerinin sayısının ve bu bağlamda aktarılan meblağın arttırıldığı AK Parti iktidarları döneminde, özellikle yaşlı, kadın, kadın, özürlü, şehit ve gazilerin dul ve yetimleri gibi toplumun zayıf ve örselenmiş kesimlerini sosyal dışlanmaya karşı korumaya dönük önemli yasal ve kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiş, çalışanların sosyal hakları iyileştirilmiş ve sendikal haklarda ilerlemeler kaydedilmiştir (Bakan ve Özdemir, 2012: 46).

Türkiye'de sosyal güvenlik, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal yardımları kapsayan sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranındaki değişmeler incelendiğinde, AK Parti iktidarları döneminde sosyal devlet uygulamaları alanında kat edilen gelişmeler daha iyi anlaşılabilir. Şöyle ki, söz konusu oran 2006-2008 yılları arasında %11.5 dolayındayken, 2010-2012 yılları arasında %13 dolayında olmuştur. Bu rakamın 2013-2015 dönemi içinde %13 oranında kalması planlanmış (Yentürk, 2012a) ve nitekim bu oran yakalanmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından her yıl düzenli olarak yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) verilerine bakıldığında da 1990-2015 yılları arasında Türkiye'nin İGE değerinin 0.576'dan 0.767'ye yükseldiği, başka bir ifadeyle toplamda %33.2'lik bir artış sağlandığı görülmektedir. 2015 yılında yayınlanan İGE'de 0.767'lik değere erişen Türkiye, bu değerle yüksek insani gelişme kategorisinde yer alıp, 188 ülke ve bölge arasında 71. olmuştur (UNDP, 2017). Ancak yakalanan bu değerin oldukça yetersiz olduğu söylenebilir. Çünkü yukarıda bahsi geçen sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranına ilişkin verilerle Eurostat veritabanında yer alan AB ülkelerinin sosyal koruma harcamaları karşılaştırıldığında, Türkiye'nin en son sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'de yapılan sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranının düşük olmasının yanı sıra, Ülkenin sosyal koruma hizmetlerinin içeriği bakımından da birtakım eksiklerinin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda 9 Nisan 2007 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla Avrupa Sosyal Şartı'na taraf olan Türkiye'ye ilişkin Şartın uygulanmasını denetlemekle görevli Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin çeşitli yıllarda yazılmış gözlem sonuçları raporlarına değinilmesinde yarar vardır. Bahsi geçen raporlarda Türkiye'de sosyal yardımların

bir hak olarak düzenlenmediği ve yürürlükteki sosyal yardım ve hizmetlerin yeterli olmadığı belirtildiği gibi, kurumlar arası eşgüdüm yetersizliğinden ve sosyal açıdan hizmete gereksinim duyanların ihmal edilmesinden dolayı yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadelede ulusal bir stratejinin eksikliğine dek çeşitli eleştiriler dile getirilmiştir (Yentürk, 2012b: 35-40). Bu eleştirilere sosyal yardımlarda nakdi yardımlar yerine ayni yardımlara ağırlık verilmesinde ısrar edilmesi de eklenebilir. İlk başlarda kısmen gerekli olan ayni yardımların ısrarla sürdürülmesi hem modern sosyal yardım sisteminin oluşumuna engel olmakta, hem rekabeti ve kaliteyi olumsuz yönde etkilemekte, hem de söz konusu yardımlar onur kırıcı olarak algılanmaktadır (Bakan ve Özdemir, 2012: 47).

Sonuç

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren modern toplumları ve dünya nizamını yeniden şekillendiren, hızlı sosyal, siyasal ve iktisadi değişmelerin arkasındaki ana etmen olarak görülebilen küreselleşme olgusu; ulus devleti şekillendirdiği koşullara uymaya zorlamakta, dönüştürmekte, üstlendiği işlevler bakımından büyük ölçüde değişime uğratmakta ya da pasifize etmektedir. Kuşkusuz küreselleşmenin tesir ettiği işlevlerin başında sosyal devlet rolü gelmektedir. Sosyal devlet anlayışı yerine neo-liberal devlet anlayışının ikame edildiği küreselleşme sürecinde; sosyal hakların gündem dışına itildiği, esnek istihdam modellerinin revaçta olduğu, IMF ve Dünya Bankası gibi Bretton Woods kurumları aracılığıyla sosyal refah ve ekonomiyi daraltıcı politikaların uygulandığı, işçi hareketleri ve sendikalizmin derinden etkilendiği, sosyal güvenlik sistemlerinin işlevsizleştirildiği, sosyal politikadan uzak bir zemin şekillenmiştir.

Türkiye de gerek jeo-stratejik konumu ve nüfus özellikleri bakımından, gerekse liberal ekonomiye entegre olmak adına başlatılan hummalı girişimler ve güvenlik boyutu sebebiyle dikkate alınması gereken birtakım realitelerden dolayı, küreselleşmenin tüm boyutlarının dünyadaki birçok ülkeye göre daha belirgin şekilde yaşandığı ender bir ülkedir. BM, NATO ve AB gibi küresel ve bölgesel örgütlerle; Dünya Bankası, IMF ve DTÖ gibi finansal kuruluşlarla yoğun bir etkileşim içerisinde bulunan Türkiye'de, 24 Ocak 1980 Kararları sonrası ekonomi tarihi küreselleşme süreciyle içi içe geçmiş, siyasi ve ekonomik istikrardan yoksun uzun koalisyon hükümetlerinden sonra, 2001 yılında Cumhuriyet tarihinin en önemli ekonomik krizi yaşanmıştır. 2001 krizinin ardından tek başına iktidara gelerek günümüze kadar iktidarını devam ettirmeyi başaran AK Parti; benimsediği ekonomi politikası ve geldiği siyasi geleneğin teamülleriyle çelişecek şekilde tüm yurttaşları kapsayan bir sosyal politika izlemiştir. ŞNT

uygulamalarıyla başlattığı sosyal devlet uygulamalarını sosyal yardım kuruluşlarının işlevselliğini, sosyal yardım türlerinin sayısını ve bu yardımlara hasredilen meblağı artırarak devam ettiren AK Parti iktidarları döneminde, toplumun korunmaya muhtaç-zayıf kesimlerine yönelik pozitif ayrımcılığı getiren yasal düzenlemelerin ışığında sosyal dışlanmaya karşı korunmaya dönük düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Çalışanların sosyo-ekonomik haklarında iyileştirilmelerin yapıldığı bu dönemde, çalışma mevzuatı uluslararası normlar ışığında revize edilmiş, aile ve toplum hizmetlerine yönelik gelişkin uygulamalara başlanmıştır.

Ancak bunlar yapılırken sosyal yardıma muhtaç kesimlerin tespitinde ve yardımların ilgililere ulaştırılmasında uygulanan bireysel başvuru usulünden vazgeçilmelidir. Halkın onurunu zedeleyen ve yardım kuruluşları nezdinde örselenmesine yol açan bireysel başvuru usulü yerine, merkezi ve yerel düzeyde faaliyette bulunan kamu kuruluşları vasıtasıyla sağlıklı ve objektif şekilde tespit, tahsis ve dağıtımı sağlayacak bir mekanizma tesis edilmelidir. Bu mekanizma sosyal yardım kuruluşlarının eşgüdümlü şekilde çalışmasına ve ihtiyaç sahipleriyle ilgili sağlıklı verilere erişebilmesine olanak sağlayan web tabanlı bir merkezi koordinasyon sistemini de içermelidir. Ayrıca hem modern sosyal yardım sisteminin oluşumuna engel olan, hem kalite ve rekabeti olumsuz yönde etkileyen, hem de vatandaşların ihtiyaç ve tercihlerinden uzak bir dağıtım sistemini getirerek iktisadi rasyonaliteden uzaklaşılmasına yol açan ayni yardıma dayalı destekleme sisteminden tamamen vazgeçilerek nakdi yardıma yönelinmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzük Program (Kalkınma ve Demokratikleşme Programı); (2016), https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu, Erişim Tarihi: 17.04.2017.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı; (2017), "Büyükanne Projesi Başladı", http://www.aile.gov.tr/haberler/buyukanne-projesi-nedir, Erişim Tarihi: 11.04.2017.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü; (2014), "Engelli Bireyin Eğitim Hakları Nelerdir?", https://eyh.aile.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/egitim, Erişim Tarihi: 26.04.2017.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü; (2012), "Türkiye'de Uygulanan Şartlı Nakit Transferi Programının Fayda Sahipleri Üzerindeki Etkisinin Nitel ve Nicel Olarak Ölçülmesi Projesi Final Raporu", http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/data/5429198a369dc32358ee29b9/Turkiyede_Uygulanan_SNT_Programinin_Etkisinin_Olculmesi_Projesi_Final_Raporu_-_TR.pdf, Erişim Tarihi: 20 Mart 2017.

6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (25.2.2011 Tarih, 27857 Sayılı Resmi Gazete).

Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik, (8.11.2016 Tarih, 29882 Sayılı Resmi Gazete).

BAKAN, Selahaddin, Hakan ÖZDEMİR; (2012), "Sosyal Politika Açısından CHP ile AKP'nin Karşılaştırılması", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi,* 3(1), 22-50.

BAYAR, Fırat; (2008), "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi,* Sayı: 32, 25-34.

BİÇER, Ersin ve Ahmet Fatih ORTAKKAYA; (2008). "SYDGM'nin Sosyal Yardımlarının ve Proje Desteklerinin Etki Analizi Projesi Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", V. Aile Şurası "Aile Destek Hizmetleri" Bildirileri Bildiri Kitabı, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yay., ss. 179-183

BULUT, Nihat; (2003). "Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu Mu?", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 2, ss. 173-197.

BUĞRA, Ayşe; (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika,* İstanbul: İletişim Yayınları.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, (23.7.2004 Tarih, 25531 Sayılı Resmi Gazete).

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, (4.3.2005 Tarih, 25745 Sayılı Resmi Gazete).

5393 Sayılı Belediye Kanunu, (3.7.2005 Tarih, 25874 Sayılı Resmi Gazete).

5579 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (10.2.2007 Tarih, 26430 Sayılı Resmi Gazete).

5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (13.5.2010 Tarih, 27580 Sayılı Resmi Gazete).

COŞKUN, Selim ve Samet GÜNEŞ; (2008). "Dünyadaki Gelişmeler Çerçevesinde Ülkemizdeki Sosyal Yardımları İyileştirme Çalışmalarının Değerlendirilmesi", V. Aile Şurası "Aile Destek Hizmetleri" Bildirileri Bildiri Kitabı, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yay., ss. 140-153.

ÇIMRIN, Füsun KÖKALAN; (2009), "Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti ilişkisi Üzerine", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 23, 195-204.

ÇELİK, Mehmet Yunus (2012), "Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme", *Dumlupınar Üniversitesi .-Sosyal Bilimler Dergisi,* 32(2), 57-74.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2000), "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu", www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/3461/oik560.pdf, Erişim Tarihi: 04.03.2017.

ENER, Meliha, Esra DEMİRCAN; (2006), "Küreselleşme Sürecinde Yeni Devlet Anlayışı ve Türkiye", *Yönetim Bilimleri Dergisi,* 4(2), 197-218.

ERDOĞAN, Emre; (2003), "Küreselleşen Dünyada Türkiye'nin Rolü: Kırılgan Demokrasiyi Korumak", http://www.urbanhobbit.net/pdf/kuresellesme.pdf, Erişim Tarihi: 04.04.2017.

ERDUT, Zeki; (2004), "Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika", Çalışma ve Toplum, 2, 11-37.

GÜLER, Birgül Ayman; (2006). "Sosyal Devlet ve Yerelleşme", Memleket Siyaset Yönetim, 2006/2, ss. 29-43.

GÜNEŞ, Samet; (2008). "Sosyal Yardımların Sunumunda Yeni Bir Yaklaşım Olarak Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Proje Destekleri ve Yoksullukla Mücadeledeki Etkisi", V. Aile Şurası "Aile Destek Hizmetleri" Bildirileri Bildiri Kitabı, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yay., ss. 161-178.

KARA, Bülent; (2009), "Sosyal Devletten Küresel Devlete: Türkiye'de Kamu Çalışanları ve Temel Haklar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 19(1), s. 369-389.

KORAY, Meryem; (2012), "Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları",http://toplumsalbilinc.org/forum/index.php?PHPSESSID=edefbd1d50e30e69a5a6a1956aaeb9ed&topic=2477.msg4081#msg4081, Erişim Tarihi: 26.03.2017.

KOYUNCUOĞLU, Hüseyin; (2010), "Genel Sağlık Sigortası Uygulaması Başlıyor", http://www.hurriyet.com.tr/genel-saglik-sigortasi-uygulamasi-basliyor-15859761, 20.04.2017.

Milliyet (2015), "Yeni Üretim ve İstihdam Paketi Açıklandı", http://www.milliyet.com.tr/yeni-tesvik-ve-istihdam paketi/ekonomi/detay/2037863/default.htm, Erişim Tarihi: 03.04.2017.

ÖZDEMİR, Hakan, Ahmet ÇİFTLİKÇİ; (2015), "Avrupa Birliği (AB)'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Hukuk Devletinin Dönüşümü: Helsinki Zirvesi'nden Günümüze İç Hukukta Yapılan Düzenlemeler Üzerine", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 25(1), 123-144.

RUSTAMOV, Elnur; (2007), "Türkiye'nin NATO ile Olan İlişkisi", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/530/turkiyenin_nato_ile_olan_iliskisi, Erişim Tarih: 11.04.2017.

Sosyal Güvenlik Kurumu; (2017), "1.5 Milyon Kişilik Yeni İstihdam Paketi", https://sgk.com.tr/2017/02/07/1-5-milyon-kisilik-yeni-istihdam-paketi, Erişim Tarihi: 6.4.2017.

ŞAYLAN, Gencay; (2003), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi,* Ankara: İmge Kitabevi.

Takvim.; (2010)."Kadın Eleman Alan Prim Ödemeyecek", Erişim Tarihi: 20.04.2017.

Takvim; (2016), "Anneye Her Ay 823 TL", http://www.takvim.com.tr/ekonomi/2016/09/18/anneye-her-ay-823-tl, Erişim Tarihi: 18.03.2017

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı; (2011), "Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye", http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa, Erişim Tarihi: 08.04.2017.

UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı); (2017), "Türkiye İnsani Gelişme Endeksi'nde 71. Oldu", http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/pressreleases/2017/03/turkey-ranks-71st-by-human-development-index.html, Erişim Tarihi: 07.04.2017.

YAYLA, Atilla; (2005), *Siyasi Düşünceler Sözlüğü,* Ankara: Adres Yayınları.

YENTÜRK, Nurhan; (2012a), "Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamaları: 2006-2013 Harcama İzleme Güncelleme Notu", http://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/bilginotusosyalkoruma.pdf, Erişim Tarihi: 26.04.2017.

YENTÜRK, Nurhan; (2012b), *STK'lar İçin Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Kılavuzu,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

YILDIRIM, Aziz; (2010), "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü", *Yardım ve Dayanışma,* 1(1), 9-16.

ZENGİN, Eyüp, Ayhan ŞAHİN, Salih ÖZCAN; (2012), "Türkiye'de Sosyal Yardım Uygulamaları", *Yönetim ve Ekonomi,* 19(2), 133-142.

Küreselleşme, Bireysel Toplum ve Kişiselleşen Siyaset

Yücel Özden**,** Işıl Arpacı

Öğretim Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Bitlis, TÜRKİYE, yozden@beu.edu.tr.
Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, TÜRKİYE, iarpaci@gmail.com

Öz

Günümüzde farklı boyutlarda yaşanan küreselleşme soyut ve kaygan bir kavramdır. Küreselleşme başlangıçta çağdaş toplumsal yaşamın tüm yönlerinde ve dünya çapında bağımlılığın hızlanması, derinleşmesi ve genişlemesi olarak kabul edilebilir. Bir süreç olarak küreselleşme, dünyanın ekonomik ve kültürel olarak benzeşmesi ve tek bir mekan olarak görülmesidir. Giddens küreselleşmeyi "yerel oluşumların kilometrelerce uzaktaki olaylarca şekillendirilmesi ya da tersi biçimde, uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması" olarak tanımlar (2005: 62). Nitekim toplumsal hayatın pek az yeri küreselleşme sürecinin erişiminden kaçabilir.

Küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel olmak üzere üç ana başlıkta özetlenen etkileri, beraberinde getirdiği toplumsal dönüşümle birlikte, sosyo-politik alanda da kalıcı değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede özellikle bireysel atomizasyon ve toplumsal yapının kimlikler üzerinden çözümlenme sürecine girmesi, modern çağın siyasetinde egemen olan değerleri de bütüncül bir değer kaybına uğratmıştır. İdeolojilerin çözülmesi, siyasi partilerin etkinliğini yitirmesi, egemenlik ve ulus devletin aşınması ve siyasi sınırların ekonomik çıkarlar karşısında erimesi, küresel çağda siyasetin kurallarının da değişeceğinin somut göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada küreselleşmenin değiştirici etkileri karşısında öne çıkan siyasetin kişiselleşmesi kavramı incelenecektir. Çalışmanın temel varsayımı, siyasetin kişiselleşmesinin, küreselleşmenin bütüncül etkilerinin siyasetin kişiselleşmesinde rol oynadığıdır. Bir başka ifadeyle bireysel atomizasyon ve toplumsal bölünmelerin beraberinde siyasetin kişiselleşmesini getireceği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Toplum, Kişiselleşme.

Globalization, Individual Society And Personalized Politics

Abstract

Globalization which is being lived in different dimensions is an intangible concept. Globalization can initially be regarded as accelerating, deepening and expanding dependence in all aspects of contemporary social life. Globalization as a process; is the economic and cultural affinity of the world and is to be seen as a single place. Giddens defines globalization as "the concentration of social relations around the world that connect local forms to distant localities or as the local formations which are shaped by events at distant locations'' (2005: 62).

The effects summarized in the three main themes of globalization which are economic, political and cultural brought permanent changes in the socio-political field. Especially, individual atomization and social structure entering into the process of resolution through identities have caused total values deprivation. The dissolution of ideologies, the disappearance of political parties, the erosion of sovereignty and nation-state are the concrete signs that will change the rules of politics in the global age.

In this study, the concept of personalization of politics will be examined. It is also claimed that individual atomization and social divisions will bring about the personalization of politics.

Key words: Globalization, Society, Personalization.

1. Giriş

Küreselleşme koşulları, insanların kendi kimliklerini etken bir biçimde kendilerinin oluşturduğu yeni bir bireycilik hareketi başlatmıştır (Giddens, 2005: 101). Modern süreçle birlikte toplumsal yapı ve kurumlarda dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde, kolektif anlayışlara olan bağlılık azalırken, bireysellik kavramı ortaya çıkmıştır. Bireyciliğin önem kazanması sonucu bireysel haklar ve bireysel hakların hukuki dayanakları modern toplumlar için vazgeçilmez olmuştur.

Toplumsal yaşamdaki bireyselleşme anlayışı küreselleşme süreci ile ivme kazanmıştır. Bu süreç doğal olarak kişisel yaşam alanlarını da etkilemiştir. Böylece bireyselleşme sürecinde toplumlar önemli değişimler yaşayarak, geleneksel kurumlar geçerliliğini kaybetmiştir. Toplumsal alanda yaşanan dönüşümlerle birlikte siyaset kurumu da değişime uğramıştır. Sosyal yaşamdaki bireyselleşme siyasal alanda hissedilmiştir. Bu çalışmada, öncelikle küreselleşme kavramı ve küreselleşmenin etkileri incelenmektedir. Ayrıca bireycilik anlayışının gelişimi ve toplumun bireyselleşmesine değinilmektedir. Son olarak da, bireyselleşme olgusunun siyasal alandaki yansımaları kişiselleşen siyaset başlığı altında açıklanmakta

2. Küreselleşme

Küreselleşmenin en iyi nasıl kavramsallaştırılacağı konusundaki görüş ayrılıklarına[147] rağmen Giddens'in (2009: 161) tanımlamasıyla küreselleşme; Batı modernleşmesinin bir sonucudur ve "yerel oluşumların kilometrelerce uzaktaki olaylarca şekillendirilmesi ya da tersi biçimde uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması"dır. Bir başka söylemle McLuhan'ın "küresel köy" tabiriyle kastettiği şey; gündelik yaşamın tüm yönlerine etki eden karşılıklı ilişki ağlarının hızlanması, derinleşmesi ve genişlemesidir. Her ne kadar Bauman (1999: 81) bu durumu ayrıcalıkların ve sınırlamaların, zenginliğin ve yoksulluğun, kaynakların ve acizliğin, gücün ve güçsüzlüğün, özgürlüğün ve kısıtlamanın yeniden dağılımı olarak yorumlasa da esasında küreselleşme Kazgan'ın (2000: 28) ifadesiyle ilk basamağı Rönesans'taki coğrafi keşiflere, ikinci basamağı Birinci Sanayi Devrimi'ne, üçüncü basamağı İkinci Sanayi Devrimi'ne dayanan uzun soluklu bir süreçtir.

Küreselleşme, etkilediği alanlar bakımından ekonomik, siyasal ve kültürel olmak üzere üç boyutta incelenebilir (Demirel, 2006: 107). Ekonomik küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla bütünleşmesi ve tüm iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesidir (Yeldan, 2001: 14). Siyasi anlamda küreselleşme ulus üstü yönetici ve düzenleyici kurumların örgütlenmesi, liberal ideoloji ve liberal ideolojinin kurumsal olarak yayılması

- [147] *Aşırı küreselleşmecilerin* yaptığı pek çok küreselleşme çözümlemesi devletlerin rolünde meydana gelen değişmelerle ilgilidir. Dünya ticaretinin hızla gelişmesinden dolayı, ülkelerin artık kendi ekonomilerini tek başına kontrol edemediklerini iddia eden aşırı küreselleşmeciler, ulus devletlerin ve politikacıların da değişken mali pazarlar ve çevresel tehditlerden dolayı ulusal sınırlarını aşan konuları kontrol etmekte zorlandıklarını ifade etmektedirler (Giddens, 2005: 95). Hiper küreselciler ekonomik küreselleşmenin ekonomilerin üretim, ticaret ve finans ağlarının ulusları aşan kurumuyla ulusallıktan çıkışına neden olduğunu belirtirler (Held vd., 2009:134).
- Küreselleşme karşıtı olan *Kuşkucular ise,* eski çağlara nazaran ülkelerin birbiriyle ilişkilerinin günümüzde daha çok yaygınlaştığını kabul etmekle birlikte, küreselleşmenin geçmişine bakarak geçmiş dönemlerde de önemli düzeyde para ve mal hareketlerinin olduğunu ileri sürmektedirler (Yalçınkaya, 2012: 6). Ancak onların gözünde bugünkü dünya ekonomisi, gerçekten de küreselleşmiş bir ekonomi oluşturmaya yetecek kadar bütünleşmiş değildir (Giddens, 2005: 93).
- *Dönüşümcüler,* çağdaş küreselleşmenin ulusal devletlerin otoritelerini, fonksiyonlarını ve güçlerini yeniden yapılandırmakta olduğuna inanırlar (Held vd., 2009:139). Bununla birlikte, küresel düzenin gittikçe şekil değiştirdiği, ancak birçok örüntünün günümüzde de mevcudiyetini koruduğunu savunurlar (Giddens, 2005: 59). Dönüşümcü teze göre, ulus devletler artık dünyadaki tek otorite olmayıp, küresel ortamda gelişen ulus-üstü siyasi ve ekonomik organizasyonlarla etkileşim halindedir.

olarak ifade edilir. Küreselleşme süreciyle birlikte devlet, toplum ve birey ilişkisi yeniden tanımlanarak etkin ve sınırlı devlet anlayışı gelişmiştir (Aktel, 2001: 199). Uluslararası örgütlerin artan önemi siyasal küreselleşmenin varlığının göstergesidir. Çoğunlukla 1945 sonrası ortaya çıkan Birleşmiş Milletler, NATO, AB, Dünya Bankası ve IMF gibi örgütler önemli uluslararası örnekler arasındadır. Bir küresel devlet anlayışından ziyade, ulus aşırı oluşumlar ve uluslararası baskı gruplarının faaliyetleri üzerine temellenen küresel sivil toplum anlayışı var olmuştur (Heywood, 2013: 175). Kültürel anlamdaki küreselleşmede, farklı kültürlerin post-modern söylem çerçevesinde bir arada yaşaması, toplum sözleşmesinin bir anlamda yeniden ve fiilen uygulanması üzerine vurgu vardır. Kültürler arasındaki farklar azalırken demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti, çevre, savaş ve doğal afetler gibi konularda ortak tepkiler ortaya çıkmaktadır (Sezen, 1999: 60).

3. Küreselleşme ve Sosyo-politik Atomizasyon

Farklı alanlarda değişime neden olan küreselleşme olgusu, aynı zamanda kişisel alanı da etkilemektedir. Küreselleşme süreci gündelik deneyimlerin doğasını kökten değiştirirken, toplumlar ciddi dönüşümler geçirmekte, toplumlara ait yerleşik kurumlar da konumlarını kaybetmektedir. Bu anlamda, aile, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsellik, kişisel kimlik ve toplumsal ilişkiler gibi bireye özgü kişisel yönlerin yeniden kurgulanması üzerinde durulmaya başlanmıştır (Giddens, 2005: 101). Siyasal, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin küreselleşmesi, teknoloji yoğun üretimin artması, üretim ve sermayenin mobilitesinin artması, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin sınıf temelinden uzaklaşması, kişisel kimliği ve bireyi ön plana çıkarmıştır (Lash ve Urry, 1987: 99).

Küreselleşmenin toplumun atomizasyonuna etki eden pek çok unsuru olmakla birlikte; sosyo-politik manada ilk çözümleyici unsurun neoliberal politikalar olduğu ifade edilebilir. Modern çağa ilişkin temel durum olarak ekonomiyi yöneten siyaset yerine siyaseti yöneten ekonomi; bir diğer ifadeyle küresel ekonominin ulus sınırlarını aşarak devlet kontrolünden çıkması liberal demokrasinin güç ve prestij kaybetmesine neden olmuştur. Zira artık iktidarların varlığı, sadece seçimlere bağlı olmaktan çıkmıştır. Bundan daha önemlisi küresel ölçekte bir yandan çok uluslu şirketler bir yandan da ulus üstü kurumların varlığı devlet ve dolayısıyla siyasi iktidarları tek karar alıcı olmaktan çıkarmıştır. Dolayısıyla birey için seçimler artık, iktidarı belirleyici ve karar alıcıları etkileyici ana etken değil, sistemin yardımcı bileşenidir. Buna ek olarak minimal devlet anlayışı bir yandan devletin giderek azalan rolünü tanımlarken diğer

yandan birey ve vatandaş arasındaki bağın giderek ekonomikleşen ama aynı zamanda siyasal ve toplumsal boyutlarının azaldığı bir ilişki biçimini ortaya çıkarmıştır.

Öte yandan küreselleşmenin ulusal alan yerine yereli güçlendirici etkisi, farklılıkları tek potada toplayan yurttaşlık kimliği yerine mikro kimlikleri beraberinde getirmiştir. Böylelikle ilk olarak devlet ile birey arasında bütüncül bir tanımlama yaratan vatandaşlık kimliği çözülmüş, diğer yandan yine siyaseti yönlendirmek bağlamında en önemli faktörlerden biri olan bütüncül ideolojiler önemini yitirmeye başlamıştır. Bu çerçevede bireyleri siyasal katılıma kanalize eden ideolojik tabanlı siyasi partiler anlamlarını yitirmiştir.

Dolayısıyla Manuel Castells'in iddia ettiği gibi sermaye serbestçe dolaşırken, siyaset, ümitsizce yerel kalmaktadır. Mevcut siyasi kurumlar artık sermaye hareketlerinin hızını yavaşlatamadıkları için, iktidarın siyasetten gittikçe uzaklaştığı söylenebilir. Bu durumda, artan siyasi duyarsızlığı "seçmenlerin en tepedeki tiplerin sahne ışıkları altında icra ettikleri iç gıcıklayan skandallar" dışında "siyasi" olan her şeye karşı ilgilerini giderek yitirmelerine neden olur. Hükümet binalarında yapılan ve yapılabilecek olan şeyler, bireylerin günlük hayatlarında mücadele ettikleri meseleler için taşıdıkları önemi gittikçe yitirmektedir (Bauman, 2000: 28).

4. Küreselleşme ve Siyasetin Kişiselleşmesi

Ekonomik, kültürel değişimlerle birlikte, siyasal süreçlerde yaşanan değişimler siyasal sistem temelinde kişiselleşmeyi güçlendirmektedir. İlk olarak; devlet ve vatandaşlar arasındaki bağın zayıflamasının, siyasetin kişiselleşmesine etki eden en önemli faktör olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira süreç uzun vadede ideolojik aidiyetler anlamsızlaşmakta ve kararsız seçmenlerin sayısı artmakta, dolayısıyla, geleneksel partilerde kırılmalar meydana gelmektedir. Siyasi partiler açısından bu açmazdan çıkış, seçmenlerin oylarını kazanmak için kişiselleşme stratejilerini kullanmakla gerçekleşmektedir (Adam ve Maier, 2010: 217). Özellikle gelişmiş demokrasilerdeki birçok sosyal ve teknolojik değişime paralel olarak geleneksel kitle partisi kavramı yarım yüz yılı aşkın süredir gerilemektedir. Kitle örgütlenmesi olarak siyasi partilerin gerilemesi ve sıkça yön değiştiren seçmen oylarını hareketlendirme konusunda yaşanan zorluklar, elektronik medyanın gelişimiyle birlikte, seçmenlerin dikkatini yerel seçim kampanyalarından ulusal siyasete kaydırmıştır. Aynı zamanda, büyük partiler seçim kampanyalarında vurgularını yerel adaylardan ulusal siyasi liderlere yöneltmiştir. Sonuç olarak, günümüzde parti politikaları daha az vurgulanırken, seçimleri kazanmayı sağlayacak politikalar yürütebilen liderlerin

kişilikleri daha fazla vurgulanmaktadır (Arpacı, 2013: 131). Kişiselleşen siyaset olgusu küresel iletişim ağları tarafından da desteklenmiştir. Özellikle televizyon siyasi liderlerin kişiliği üzerine yoğunlaşmakta, siyasi olayların gelişimi ise kişiler üzerinden kurgulanmaktadır.

Ayrıca kurumsal değişimler, siyasal grup ve partilerden ziyade bireysel politikacılara önem veren kurumların, mekanizmaların ve kuralların benimsenmesini gerektirmektedir (Gideon ve Sheafer, 2007: 66). Buna siyasal adayların belirlenmesinde televizyon tartışmalarının başlaması, seçimlerde parti içi rekabete imkan veren uygulamaların değiştirilmesi ve ön tanıtım uygulamaları örnek olarak gösterilebilir (Adam ve Maier, 2010: 218).

Siyasal bağlamdaki bir başka değişiklik seçmenlerin katılımının azalmasıdır. Katılım yerleşik demokrasilerde ve yeni demokratikleşen post-komünist devletlerde hızla düşmektedir (McAlister, 2005: 10). Bunun nedeni, bağımlılığın hız ve boyutunun artışı ile birlikte ulusal sınırları aşarak genişleyen piyasa ilişkileridir. Kapsam olarak genişleyen piyasa ilişkileri vatandaşların ulusal makamlara olan bağlılığını zayıflatmıştır (Arpacı, 2013: 132). Seçmenlerdeki bu eğilim nedeniyle, partinin üstünde ve ötesinde görülen liderlerin etkinliği artarken, siyasette kişiselleşmektedir.

5. Sonuç

Küreselleşme ile birlikte demokrasi anlayışındaki değişiklikler, yeni toplumsal hareketler, ideolojilerin zayıflaması, siyasi partilerin dönüşümü ve kitle iletişim araçlarındaki teknolojik yenilikler siyasal süreçlerde yeni anlayışların gelişimine neden olmuştur. Siyasetin kişiselleşmesi ile birlikte siyasette kişiler merkezi bir role kavuşurken, diğer siyasal yapı ve kurumlar giderek sahip olduğu etkiyi yitirmişlerdir.

Post-modern süreç içerisinde küreselleşmenin etkisiyle birlikte siyasal yapılar giderek dönüşmektedir. Bir taraftan medyanın etkin kullanımıyla siyasal partiler güçsüzleşirken, diğer taraftan siyasetin temel belirleyici aktörleri liderler olmuştur. Dünya da lider merkezli, kişiselleşen siyaset anlayışı yaygınlık kazanmıştır.

Özellikle 1980 sonrası siyasal partiler de, lider merkezli bir anlayış hakim olmuş ve partilerin gücü ve geleceği tamamen lidere bağlanmıştır. Bu durumda, siyasetin işleyişinde ve seçimlerde daha çok siyasi liderleri kişisel özellikleri bakımından görünür kılmıştır. Medya da, televizyon tartışmaları gibi birtakım yöntemlerle bu süreci desteklemiş ve liderlerin kişiliği üzerinden siyasal bir figür algısı yaratmıştır.

Siyasetteki kişiselleşme süreci yurttaşların kişisel özellikleri bakımından öne çıkan siyasetçilere yönelmesine neden olmuştur. Bu durumda, seçmenler parti veya parti programından ziyade kişiye göre tercihlerini belirlemektedir. Bu siyasal ortamda güçlü, dinamik ve kitleleri peşinden sürükleyebilen liderler, kişisel özellikleri sayesinde merkezileşerek siyasal süreçleri yönetebilecektir.

Kaynaklar

ADAM, Silke, MAİER, Michaela (2010), "Personalization of Politics A Critical Review and Agenda for Research",*Communication Yearbook,* 34, ss. 213-257.

AKTEL, Mehmet (2001), "Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(2), ss. 193-202.

ARPACI, Işıl (2013), "Küreselleşme Sürecinde Siyasi Parti-Lider İlişkisi", *Küreselleşme Uluslararası Sistem ve Siyasi Partiler* (ed. Gökhan Tuncel), Malatya: Bilsam Yayınları.

BAUMAN, Zygmunt (1999), "Küreselleşme, Toplumsal Sonuçlar", (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BAUMAN, Zygmunt (2000), "Siyaset Arayışı"**,** (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.

DEMİREL, Demokaan (2006), "Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet", *Sayıştay Dergisi,* Sayı: 60, ss. 105-128.

GIDDENS, Anthony (2005), "Modernliğin Sonuçları", (çev: Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GIDDENS, Anthony (2005), "Sosyoloji", (çev: Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi.

GIDDENS, Anthony (2009), "Modernitenin Küreselleşmesi", (çev. Kudret Bülbül), *Küreselleşme Temel Metinler* (ed. Kudret Bülbül), Ankara: Orion Yayınları.

GIDEON, Rahat, SHEAFER, Tamir (2007), "The personalization (s) of politics: Israel, 1949–2003", *Political Communication*, 24(1), 65-80.

HELD, David, AnthonyMcGrew vd. (2009), "Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi, Kültür" (çev. İsmail Aktar), *Küreselleşme Temel Metinler,* (ed. Kudret Bülbül), Ankara: Orion Yayınları.

HEYWOOD, Andrew, (2013), "Siyaset", Ankara: Adres Yayınları.

KAZGAN, Gülten (2000), "Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen", İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

LASH, Scott, URRY, John (1987), "The End of Organized Capitalism"*,* Oxford, PolityPress.

MCALLISTER, Ian (2005), "Personalization of Politics", (J. R.-H. Klingemann, Dü.) Oxford: Oxford Universty Press.

SEZEN, Seziye (1999), **"**Türkiye'de Planlama", Ankara: TODAIE Yayınları.

YALÇINKAYA, M. Hakan (2012), "Küreselleşme ile Yeniden Şekillenen Ulus-Devlet Anlayışı", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, ss. 1-26.

YELDAN, Erinç (2001), "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüm**e"**, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Küresel Sorunun Ulusal Boyutu: Türkiye'de Kadın ve Çocuk Yoksulluğu

Selahaddin BAKAN, Sıla SABANCILAR EREN

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, selahaddin.bakan@inonu.edu.tr
Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi SBMYO, ssabancilar@beu.edu.tr

Öz

Küreselleşme ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimler üzerinde etkili bir süreçtir. Demokrasi ve insan haklarının evrenselleşmesi gibi pozitif değerleri içeren küreselleşme süreci; eşitsizlik, yoksulluk ve esnek çalışma koşulları gibi konularda da negatif bir yansımaya sahiptir. Ancak söz konusu negatif eğilimler küreselleşme sonucunda ilk defa ortaya çıkmaktan ziyade, derinleşmiştir. Küreselleşmenin negatif yönde etkilediği yoksulluk sorunu, kadın ve çocuklar aleyhine derinleşmektedir. Okur-yazarlık oranları ve eğitim hakkı, çalışma hakkı ve istihdam oranları, milli gelirden alınan paylar yoksulluğu daha görünür kılmaktadır. Toplumsal cinsiyetle ve çocuk haklarının toplumsallaşamamasıyla da ilintili olan kadın ve çocuk yoksulluk oranları, ülkelerin gelişmişlik ve demokratikleşme düzeyi hakkında da bilgi sahibi olmayı kolaylaştırır.

Bu çalışmada öncelikle yoksulluk ve yoksulluk türleri hakkında bilgi verilecektir. Çalışmada insan hakları sorunu olarak ele alabileceğimiz kadın ve çocuk yoksulluğunun nedenleri irdelenerek, dünyadaki ve Türkiye'deki yansıması tartışılacaktır. Bu tartışmada dünyada yoksulluğa ilişkin veriler uluslararası raporlarla ve ülke örnekleriyle ele alınarak tablolar halinde çalışmada yer bulacaktır. Türkiye açısından yapılan karşılaştırmalar sonrasında, çözüm önerileri oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu, Çocuk Yoksulluğu.

National Dimension of Global Affair: Women and Child Poverty in Turkey

Abstract

Globalization is an effective process on political, social and economic change. Globalization process includes some positive concepts such as: democracy and human rights but it also includes some negative concepts such as: inequality, poverty and flexible working conditions. Those negative conditions are not a direct result of globalization but they were deepened in this very process. The problem of poverty is deepening to the detriment of women and children and globalization is adding to this problem instead of solving it. . As will be shown in the study, literacy rate, right for education, right to labor, employment rate and national income distribution much more

make poverty issue visible. Women and child poverty which are related to gender and negative socialization ease to have knowledge about the level of democracy and development.

In this study, some information will be given on poverty and poverty types. Women and child poverty will be handled as human rights and the reflection of the matter in Turkey and the world will be compared and analyzed. Data about the poverty from Turkey and the world will be tabled and analyzed. After the comparisons and analyzes, the study will try to offer some solutions to the matter.

Key words: Poverty, Women Poverty, Child Poverty

Giriş

Temel insan hakları sorunlarından biri olan yoksulluk, geçmişten günümüze uzanan bir tarihselliğe sahiptir. Eşitsizlik göstergelerinden biri olan yoksulluk, genellikle gelirle ilişkilendirilmektedir. Gelir yokluğunu veya azlığını ifade eden yoksulluk, bireylerin sosyo-ekonomik alanda kendini gerçekleştirmesine engel olmaktadır. Çünkü yoksul birey, temel hak ve özgürlüklere erişimde zorlanmakta ve toplumun diğer fertlerine göre dezavantajlı olmaktadır.

Yoksulluk sorunu, bireyler arasında eşitsizlik yaratmakla birlikte, eşitsiz bir dağılıma da sahiptir. Söz konusu eşitsizliğin boyutlarından biri ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre karşılaştırıldığında, gelişmiş ülkelerde yoksulluk oranlarının daha düşük olduğu gözlenmektedir. Diğer yandan yoksulluk ölçütlerinde de ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Afrikalı ve Avrupalı iki bireyin yoksulluk ölçütleri birbirinden farklılaşabilmektedir. Böylelikle yoksulluk oranları hesaplanırken, kişi başına düşen ücretler 1-1,5-2 dolar üzerinden üç farklı gelir esas alınarak hesaplanmakta ve genelde nispi yoksulluk çerçevesinde araştırmalar yapılmaktadır. Bu durum yoksulluğun ölçülmesini ve tanımlanmasını karmaşıklaştırmaktadır. Ancak yoksulluk, küresel bir sorun olarak ele alındığından yapılan araştırmaların önemi büyüktür. Dünyada yoksulluğun artışı, yoksulluğun kadın ve çocuklar aleyhine genişlemesi ulusal ve uluslararası politikaların oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Bu çalışma ile de küresel bir sorun olan yoksulluğun, Türkiye'de kadınlar ve çocuklar üzerindeki etkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Yoksulluk Kavramı ve Küreselleşmenin Etkisi

Yoksulluk, bir insan hakları sorunudur. Yoksulluk açlık, eğitimsizlik, barınacak evinin olmaması, hasta olmak ancak tedavi olamamak, herhangi bir işinin olmaması, kirli su nedeniyle çocuğunu kaybetmek olarak tanımlanabilir (Gündoğan, 2008: 42). Temel hak ve özgürlüklere erişimi engelleyen yoksulluk sorunu, bireyin gündelik yaşamını zorlaştırmaktadır. Yoksulluk gelir yetersizliği ve düşkünlüğünün ötesinde insanca bir yaşam için karşılanması zorunlu olan ihtiyaçların karşılanamaması durumudur (Alper, 2016: 51). İnsan onuruna yakışan bir standarda sahip olamama olarak da tanımlayabileceğimiz yoksulluk, Sen tarafından gelir azlığı, gelir yetersizliği ve kapasite-yapabilirlikten yoksunluk olarak ele alınmaktadır (Gerşil, 2015: 161). Bu yönüyle yoksulluk, tek boyutlu değildir. Aktan ve Vural (2002: 4) yoksulluğun boyutlarını şu şekilde ifade etmektedirler: maddi mahrumiyet, fiziki zafiyet, kaynaklara erişememe, izolasyon, güçsüzlük, yoksullukla mücadele kapsamında atılan adımlara katılamama, kendini ifade edememe, zamanın yetersizliği, çevrenin kirlenmesi ve bozulması bağlamında ele almaktadır. Bu yönüyle yoksulluk farklı yoksunlukları yaratan, sosyal, ekonomik ve toplumsal alanda gerçekleşen bir sarmal görünümündedir. Temel haklara ulaşamayan birey, düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmakta ve yoksulluk sorunundan sıyrılması zorlaşmaktadır.

Yoksulluğun nedenleri irdelendiğinde ise, yoksulluk-gelir ilişkisi daha belirgin bir görünüme sahiptir. Gelir dağılımı bozukluğu/adaletsizliği, ücretlerin düşük olması, bölgeler arası farklılıklar, enformel istihdam, kentleşme ve göç yoksulluğun nedenleri arasında yer almaktadır (Güloğlu, Es, 2004: 91). Gelire bağlı unsurlar, yoksulluk üzerinde doğrusal bir etkiye sahiptir. Çünkü insan onuruna yakışan yaşam standardına sahip olabilmek için bireyin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi zorunludur. Bu nedenle de işsizlik ve ücretlerin düşüklüğü yoksulluk riskini artırmaktadır. Ülkede enflasyon oranının yüksek olması, savaşlar, ekonomik krizler ve hane halkı fert sayısının artması da yoksulluk oranlarını artırmaktadır (Yüksel Arabacı, 2016: 187). Bu bağlamda yoksulluk ülkenin ekonomik durumuyla, uluslararası ve ulusal politikalarla artabilmekte veya azalabilmektedir.

Çok boyutlu bir olgu olan yoksulluk zamana ve mekâna göre değişebilmektedir. Yoksulluğa ilişkin söz konusu değişiklikler yoksulluğun iki temel biçimde sınıflandırılmasını sağlamıştır. Güloğlu ve Es (2004: 90) herhangi bir kişinin varlığını sürdürebilmesi için gerekli gelir düzeyine sahip olmamasını mutlak yoksulluk olarak; söz konusu gelir düzeyinin altında bir gelire sahip olmayı ise göreli yoksulluk olarak tanımlarlar. Bu bağlamda göreli yoksulluk hiç gelire sahip olmamak değil; yaşamın asgari koşulların sürdürememek olarak karşımıza çıkar. Nispi yoksulluk, yoksulluk hesaplamalarında da sıklıkla

kullanılmaktadır. Yoksulluk hesaplamalarında kullanılan ölçütlerden biri de Birleşmiş Miletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından ifade edilen insani yoksulluktur. UNDP ülkelerin yoksulluk oranlarını ölçmek amacıyla her yıl *İnsani Yoksulluk Endeksleri*ni yayınlamaktadır. Söz konusu raporlar insani yoksulluğun ölçülebilmesi için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bazı veriler sunmaktadır. Buna göre gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk göstergeleri şu şekildedir (Gündoğan, 2008: 44);

Yaşam süresi: 40 yaşın altında yaşam beklentisi olanların oranları (gelişmiş ülkelerde 60 yaş)

Eğitim: Okuma-Yazma bilmeyenlerin oranı (gelişmiş ülkelerde OECD verilerine göre fonksiyonel cahillik oranları)

Makul Yaşam Standardı: Sağlıklı içme suyuna sahip olmayan, temel sağlık imkânlarından yoksun ve 5 yaşın altında yeterli beslenemeyen, bu yüzden ciddi düzeyde düşük kilolu olan çocukların nüfus yüzdesi (gelişmiş ülkelerde yoksulluk sınırı altında yaşayanlar ve sosyal dışlanmaya maruz kalanlar).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre farklılaşan yoksulluk ölçütleri, *İnsani Gelişme Endekslerinin* oluşturulmasına da katkı sunmaktadır. Yoksulluğun küresel bir sorun olarak algılanması, küreselleşme ve yoksulluk arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusunu akla getirmektedir. Yoksulluk ve küreselleşme arasındaki etkileşimi inceleyen araştırmacılar iki farklı sonucu savunmaktadırlar. Bu görüşlerden biri Neutel ve Heshmati, Agenor, Dollar ve Kraay ve Dünya Bankası tarafından da destek bulan, küreselleşmeyi başaran ülkelerin yoksulluk sorununu çözmeye başlaması; Collier ve Dollar, Kalwij-Verschoor, Milanoseviç tarafından savunulan diğer görüş ise küreselleşmenin az gelişmiş ülkeler açısından yoksulluğu derinleştiren bir durum olmasıdır (Aktaran Yanar, Şahbaz, 2013: 61-62). Bu bağlamda yoksulluğu tanımlama ve hesaplanma yöntemi farklı sonuçlar verdiği gibi, küreselleşme sürecinin de yoksulluk üzerindeki etkisi farklı sonuçlar yaratabilmektedir. Dünyada yoksulluğun görünümü ise aşağıdaki tabloda gözlemlenebilir.

Tablo1: 2013 Yılı Dünya Yoksulluk Verileri

Coğrafi Bölge	Günde 1,25 ABD Dolarından Az Gelir Elde Edenler (Yüzde)
Doğu Asya ve Pasifik	12,5
Avrupa ve Merkez Asya	0,7
Latin Amerika ve Karayipler	5,5
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	2,4
Güney Asya	31
Sahra Altı Afrika	48,5

Kaynak: (Aktaran Yüksel Arabacı, 2016: 195).

Tablo 1 incelendiğinde yoksulluğun ülkeler açısından eşitsiz dağılımı ortaya çıkmaktadır. Örneğin gelişmiş ekonomilerin olduğu Avrupa'da yoksulluk, yüzde 0,7 iken; az gelişmiş ülkeleri temsil eden Sahra Altı Afrika'da nerdeyse yüzde 50'ye tekabül etmektedir. Bu durum az gelişmiş ülkelerin yoksullukla daha fazla karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Yoksulluğun küreselleşme ile ilişkisi irdelendiğinde, yıllara göre yoksulluk artışı olup olmaması doğru bir başlangıç olabilir. Çünkü yoksulluk küreselleşme sonucu ortaya çıkan değil, derinleşen bir sorundur. Bu bağlamda en zengin 20 ülkenin ortalama gelirinin, en fakir 20 ülkenin gelirinin 37 katı olduğu ve bu farkın son kırk yılda ikiye katlandığı (Taş, Özcan, 2012: 246) düşünüldüğünde, küreselleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisi gözlemlenebilir.. Dünya nüfusunun 2010 yılından sonra 2.8 milyarı -yaklaşık yarısı- günlük 2 dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşamakta, bu nüfusun 1.2 milyarı ise (yaklaşık beşte biri), günlük 1 dolarlık sınırın altında yaşamlarını idame ettirmek zorundadır (Taş, Özcan, 2012: 246). Söz konusu oranlar yoksulluğun küreselleşme süreciyle, daha belirgin bir görünüme sahip olduğunu gösterebilmektedir. Gelirle ilişkilendirebileceğimiz yoksulluk kavramı, küreselleşme sürecinin çalışma hayatı üzerindeki etkisi dolayısıyla da söz konusu iddiayı desteklemektedir. Zira küreselleşme sürecinin ücretler, istihdam ve çalışma yaşamı üzerindeki etkisi, sosyal devlet anlayışını aşındırmakta bu durum ise yoksulluğu belirginleştirmektedir. Yoksulluktan en fazla etkilenen toplumsal kesimler ise kadınlar ve çocuklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1. Kadın Yoksulluğu

Küresel bir sorun olan yoksulluk, cinsiyetçi bir dağılıma sahiptir ve kadınlar aleyhine genişlemektedir. 1978 yılında ABD'de kadınların işgücüne katılım oranı 2/3 olmasına rağmen, yaşam koşullarının giderek kötüleştiğini gözlemleyen Pearce *yoksulluğun kadınlaşması* kavramını literatüre kazandırmıştır (Aktaran Ulutaş, 2009: 25). Yoksulluğu, cinsiyetler arası eşitsizlikle ilişkilendiren söz konusu kavram, uluslararası konferanslarda da (4. Dünya Kadın Konferansı) kabul görmüştür. Kadın yoksulluğu, küresel bir sorun niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, BM tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi'nin dışında, kadın ve erkeklerin doğumda yaşam beklentisi, eğitim ve gelir tahminlerine göre ölçülen *Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişim Endeksi* (GDI) ve kadınların parlamentodaki temsili, meslek sahipliği ve yöneticilik oranları çerçevesinde hazırlanan BM *Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi* (GEM) cinsiyete dayalı eşitsizlikler konusunda yol gösterici olmaktadır (Uçar, 2011: 21).

Yoksulluk gelirle ilişkilendirilen bir kavram olduğu için, kadın yoksulluğunun ölçülmesinde de kadınların çalışma yaşamındaki durumu aydınlatıcı olmaktadır. Cinsiyete dayalı işgücüne katılım, ücret, mülkiyet vb. değişkenler çerçevesinde ölçülebilen kadın yoksulluğu özellikle ILO raporlarında gözlemlenebilir. 2016'da ILO'nun hazırladığı rapora göre, dünyada çalışma yaşamında cinsiyet açığı 1995'ten günümüze yüzde 0,6 azaltılmış olup, kadın ve erkeklerin çalışma yaşamına ilişkin karşılaştırması şu şekildedir (www.ilo.org, 29.03.2017):

Tablo 2: 2015 Yılı Çalışma Yaşamındaki Cinsiyet Açığı Verileri

	KADIN	ERKEK
İstihdam Oranı (Yüzde)	46	72
Dünyada İstihdam Payı(Yüzde)	40	
Sosyal Sigorta Pirimi Ödenmemesi (Yüzde)	38	36
Emeklilik Hakkından Faydalanamama	200 milyon	115 milyon
Ücret Karşılığı Olmayan Bakım İşleri (Gelişmiş ülkelerde)	4 sa 20 dk	2 sa 16 dk
Yarı Zamanlı Çalışma (Yüzde)	57	43

Kaynak: (www.ilo.org, 29.03.2017)

Tablo 2'deki verilere göre, kadınların çalışma yaşamında erkeklere oranla dezavantajlı olduğu görülmektedir. Kadınların dünyada istihdam oranı, toplam istihdamın yarısından azdır. Diğer yandan çalışma süresi, yarı zamanlı çalışma ve sosyal güvenlik haklarına ulaşma durumu da bu dezavantajı

yansıtmaktadır. Bu verilerin dışında aynı rapora göre, kadınlar ortalama olarak erkeklere göre en az 2,5 kat daha fazla ücretsiz ev ve bakım işi yaptığı, kadınların erkeklerin kazandığı ücretin hala ortalama yüzde 77'sini kazandığını ve emeklilik haklarından yararlanan kadın oranının, erkek oranından 10,6 düşük gerçekleştiği dile getirilmektedir (www.ilo.org, 29.03.2017). Kadınların çalışma hayatındaki dezavantajlı konumu, onu erkeğe bağımlı kılmaktadır. Bu bağımlılık, kadın yoksulluğunu kaçınılmaz kılmaktadır.

Kadın yoksulluğunun nedenleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre değişmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki kadın yoksulluğunun nedenleri arasında, kadınların enformel meslekler çerçevesinde piyasaya girebilmeleri ve düşük ücretle çalışmalarının etkili olduğunu ifade eden Sallan Gül (2005: 27) yoksulluğun, azgelişmiş ülkelerde yapısal bir sorun olduğunu ve cinsiyetçilikle derinleştiğini bildirirken, bu ülkelerde çok çocuklu aile olma, boşanma, düşük gelirli ailelerden gelme, ev içi çalışmalar ve bakım hizmetleri dolayısıyla kadınların çalışma yaşamına girememesi veya çalışmasına izin verilmemesi nedenlerinden kaynaklandığını bildirir. Kadın yoksulluğunun diğer nedenleri irdelendiğinde ise, mülkiyet edinme ve teknolojiye ulaşma verileri çerçevesinde kadınların, erkeklere oranla kaynaklara ve kamusal hizmetlere, eğitim ve sağlık hakkına eşitsiz erişiminin olması sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Kadın yoksulluğunun nedenleri irdelendiğinde, toplumsal cinsiyet rollerinin etkili olduğu söylenebilir. Tarihsel, dinsel ve kültürel etkilere bağlı gelişen toplumsal roller, çalışma hakkının kullanılması konusunda da etkisini göstermektedir. Sanayileşme öncesinde ücretsiz aile işçisi olan kadın, sanayileşme sonrasında ucuz işçi haline gelmiş ve işe alma, terfi, ücretlendirme konularında çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmaya başlamıştır (Özkan, 2010: 93). Toplum kadın ve erkeğe farklı roller yüklemiş ve onların bu rollere uygun davranmasını beklemiştir. Toplumsal cinsiyet, aile yaşamından, iş yaşamına ve sosyal yaşama kadar belirleyicidir. Toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak kadının özel alanla sınırlandırılması, kadının ev içi emeğinin doğal olduğu iddiasını da barındırmaktadır. Söz konusu emek karşılığında kadınlara ücret ödenmez ve bu emek görünmeyen emek olarak değerlendirilir (Ulutaş, 2009: 27). Ev hizmetlerinin yapılması kadınların doğal göreviymiş gibi algılandığından kadın, çalışma yaşamına katılım zorlaşabilmektedir. Bu zorluk ise, yoksulluğu beklenen bir sonuç haline getirmektedir. Aile ekonomisi içinde yapılan işlerde de, kadınlar görünmeyen emekte önemli paya sahiptir. Ancak bu işler ücretlendirilmediği ve doğal göründüğü için kadın yoksulluğu derinleşmektedir. Kymlicka (2006: 531), kadınlarının bastırılmasının cinsiyet temelinde akıl dışı bir farklılık gütme sorunu değil, cinsiyet farklılıklarının yararların dağıtımıyla ilişkilendirildiği, kadınların sürekli ve sistematik olarak dezavantajlı konumda bırakıldığını belirtmektedir.

Kadın yoksulluğunun çok boyutlu bir olgu olması, kadınların sosyal, siyasal, kültürel yoksunluklarla karşılaşmasına da neden olmaktadır. Kadın yoksulluğu konusunda Uçar (2011: 30), kadınların başta beslenme olmak üzere herhangi bir haktan en son faydalandığını, yoksulluğu katlanılabilir kılma konusunda toplumsal dayanışmada en çok rol üstlenen olduğunu, kendi hayatları da dahil olmak üzere karar verme sürecine katılamadığı ve kültürel alanda da yoksullukla karşılaştıklarından kendi emeğini önemsememe, kendine güvenmeme ve farkına varmama sorunlarıyla karşı karşıya olduğunu bildirir. Bu durum toplumsal cinsiyet rolleriyle pekişmekte ve kadın yoksulluğu doğallaşmaktadır. Kadınların eğitim hakkına ulaşabilme süreci de yoksullukla doğrudan ilişkilendirilebilir. Özellikle kırsal alanda ve geleneksel aile yapısı içinde erkek çocukların dayanılacak güç, kız çocuklarının ise iyi bir yatırım olmadığı görüşü eğitim hakkının kullanılmasında hiyerarşi yaratmakta ve yoksulluğu kalıcılaştırmaktadır (Şener, 2009: 3). Bu yönüyle kadın yoksulluğu toplumsal cinsiyet rolleriyle derinleşmekte ve süreklileşmektedir. Eğitim hakkına ikincil sırada kavuşan kadın, ekonomik yaşamda eğitimsizlik ve yetersizlikle ilişkilendirildiğinden çalışma yaşamında da dezavantajlı konumunu sürdürmektedir.

Kadın yoksulluğu sorunun çözümünde ise aşağıdaki yöntemler önerilmektedir (Şener, 2009: 9): ilk görüş: alternatif çözümlere ihtiyaç duymaksızın, ekonomik büyümeyle yoksulluğun azaltılması, ikinci görüş: cinsiyet eşitliğinin ekonomik kalkınma ile ilişkilendirilerek, hane içi geçim stratejilerinin kaynak olarak dikkate alınması, üçüncü görüş: cinsiyetler arası eşitsizliği azaltma yaklaşımıdır. Bu bağlamda ülkelerin yoksulluğu ve yoksulluk biçimlerini insan hakları sorunu olarak görebilmeleri doğru bir başlangıç olabilir. Yoksullukla mücadele politikalarını oluşturma sürecinde, kadın erkek eşitliği perspektifinden hareket etmek ve ekonomik kalkınma sürecinde katılımcılığın hayata geçirilmesi rasyonel bir paradigma olabilir.

1.1.1. Türkiye'de Kadın Yoksulluğu

Türkiye'de cinsiyet eşitsizliği, günümüzün önemli tartışmaları arasında yer almaktadır. Cinsiyet eşitsizliği, kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamda ikinci planda kalmasına neden olmaktadır. Kadın ve erkek eşitsizliği sorunu, ulusal ve uluslararası raporlarda da gündeme gelmiştir. Bu sorunun Türkiye'deki yansımasını gösteren önemli raporlardan biri, Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan *Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu*'dur. 145 ülke ekonomisini içeren ve ekonomik katılım, siyasi güçlenme, eğitim ve sağlık kriterleri çerçevesinde hazırlanan rapora göre, Türkiye 2014 yılında 125. sıradayken 2015 yılında 130. sıraya gerilemiştir (The Global Gender Gap Report, 2015).

Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu'na göre (2015) Türkiye, kadınların ekonomik sürece katılma şansını yakalama sıralamasında 131., eğitime katılım ve politik güçlülük sıralamasında 105. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin bir yıl içinde 5 sıra gerilemesi, cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesine yönelik etkili bir çalışma yapılmadığı anlamına gelebilir. Ayrıca Türkiye'nin sıralamasının kriterlere göre değişiklik göstermesi, farklı konularda cinsiyet eşitsizliğinin daha çok veya az karşılaşılan bir durum olarak değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Sosyal ve ekonomik hakların kullanımında cinsiyet eşitliğinin sağlanması, sosyal adalete katkı yapmakla birlikte, kadın ve erkek eşitliğinin toplumsallaşmasına ve toplumsal rollerin kadınlar lehine düzeltilmesine de olanak tanır.

Türkiye'de kadınların ekonomik sisteme dahil olamaması kadın yoksulluğunun nedenleri arasında yer almaktadır. Kadın istihdamının düşük olma nedenlerini TÜSİAD ve KAGİDER, *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş Raporu*'nda şu şekilde özetlenmektedir (2008: 156-181): toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi (eğitim hakkı dahil), ekonomik sebeplerin (büyüme, istihdam ve işsizlik) kadınlar üzerinde daha fazla hissedilmesi ve neo-liberal politikalardır. Kadınların erkeklere oranla daha dezavantajlı olma sebepleri rapor bağlamında değerlendirildiğinde, toplumsal cinsiyet rollerinin Türkiye'de yapısal bir sorun olduğu iddia edilebilir. Zira bu rollerin etkisiyle, kadın yoksulluğu riski artış göstermektedir. Kadın ve erkeğin istihdam oranı, eğitim durumu ve gelir oranları Türkiye'de kadın yoksulluğu hakkında bilgi sahibi olmayı kolaylaştırır. Türkiye'de kadın yoksulluğunu gözlemleyebilmek için TÜİK'in bazı verilerini incelenebilir (www.tuik.gov.tr, 13.04.2017):

Tablo 3: 2015 Yılı Cinsiyete Göre Seçilmiş Göstergeler (Yüzde)

	Kadın	**Erkek**	**Toplam**
Okur-yazar olmayan nüfus (25+ yaş)	9	1,8	5,4
Yüksekokulu veya fakülte mezunu nüfus (25+ yaş)	13,1	17,9	15,5
İşgücüne katılım oranı (15+ yaş)	31,5	71,6	51,3
İstihdam oranı (15+ yaş)	27,5	65	46
İşsizlik oranı (15+ yaş)	12,6	9,2	10,3
Genç işsizlik oranı (15-24 yaş)	22,2	16,5	18,5

Kaynak: TÜİK İstatistiklerle Kadın 2016.

Tablo 3 incelendiğinde, kadın ve erkek arasında eşitsizliği gözlemlemek mümkün görünmektedir. Eğitim hakkına sahip olma konusundaki veriler, kadınların eğitim hakkına ulaşmadaki dezavantajını göstermektedir. Eğitimli olma durumu, yoksulluğu ölçmede kullanılan bir ölçüttür. Dolayısıyla sadece bu veri kullanıldığında dahi kadınların erkeklerden daha yoksul olduğu iddia edilebilir. Yoksulluğun diğer

ölçütlerinden olan, işgücüne katılım ve istihdam ölçütlerinde ise, Türkiye'de kadınların yaklaşık yarı oranında işgücüne katıldığı görülmektedir. Bu durum ise kadın yoksulluğunu artıran en önemli etkendir. Yapılan diğer araştırmaya göre Türkiye'de ise eşi ölmüş yoksulların (yüzde) 81,9'u, boşanmış yoksulların 80,7'si ve ayrı yaşayan yoksulların 78'si kadındır (Yüksel Arabacı, 2016: 187). Kadın ve erkeklerin eğitim durumuna göre aldıkları ücretler de Türkiye'de farklılık göstermektedir.

Tablo 4: Yıllık Brüt Ücret Üzerinden Hesaplanan Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı

Eğitim Durumu	Erkek	Kadın	Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı (Yüzde)
İlkokul ve altı	12 597	10 519	16,5
İlköğretim ve Ortaokul	12 571	10 470	16,7
Lise	15 531	13 969	10,1
Meslek Lisesi	19 442	15 647	19,5
Yüksekokul ve Üstü	33 574	28 184	16,1

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 14.04.2017.

TÜİK tarafından hazırlanan verilere göre dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadınlar, erkeklerle aynı eğitim düzeyine sahip olsa da daha az ücret almaktadır. Kadın ve erkek arasında cinsiyete dayalı ücret farkı en az lise mezuniyeti, en fazla ise meslek lisesi mezuniyetine bağlı olarak artmaktadır. Kadın ve erkeğin ücretlendirilmesinde oluşan eşitsizlik, Türkiye'de kadın yoksulluğunu artıran bir etken olarak ele alınabilir. Türkiye'de 2004'ten 2013'e kadar geçen sürede işgücüne katılamayan nüfusun yüzde 70'ni kadınlar oluşturmakta ve işgücüne katılamama nedenleri sırasıyla ev işleriyle meşguliyet, çalışamaz halde olma ve eğitim durumu gelmekteyken; Türkiye'de kadınların ücretsiz işlerde çalışma oranı yüzde 74 olarak gerçekleşmektedir (Kocabacak, 2014: 147-148). Bu durum ise Türkiye'de kadın yoksulluğunu artıran bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de kadın yoksulluğu sorununun çözülmesi için toplumsal cinsiyetçi bakış açısının terk edilerek, yoksullukla mücadelede rasyonel politikaların hayata geçirilmesi doğru bir yöntem olabilir.

1.2.Çocuk Yoksulluğu

Yoksulluktan en çok etkilenen gruplardan biri çocuklardır. Dünyada yoksulluk oranlarının artması, çocuk yoksulluğunu artırmaktadır. Daha savunmasız olan çocukların, ekonomik ve toplumsal alanda kendilerini var etme şansları gelişmekte olan ülkeler açısından daha zorlayıcı görünmektedir. *Çocuk Hakları Sözleşmesi*'ne göre çocukların gözetilmesinde devlet sorumluluk üstlenmektedir. UNICEF çocuk yoksulluğunun göstergelerini şu şekilde ölçmektedir: bebek ve çocuk ölüm oranları, beş yaşın altındaki çocukların ağırlıkları ve boy uzunlukları, temiz içme suyuna ulaşabilme, tam aşılı çocuk oranı ve

ilköğretime başlayan çocuk oranıdır. Söz konusu göstergeler, çocuk yoksulluğunun tek ölçüte göre gözlemlenemeyeceğini göstermektedir.

Yoksulluktan en fazla etkilenen gruplar arasında yer alan çocuklar, yoksulluğun farklı türleriyle de karşı karşıya kalmaktadır. UNICEF tarafından hazırlanan göstergelere göre yoksul çocuklar, yeterli beslenememe dolayısıyla sağlıklı gelişim gösterememekte, temiz içme suyuna ulaşamama nedeniyle hastalık riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri hazırlanan raporlardır. 2016 yılı UNICEF Raporuna göre dünyada; günde en az 19 bin çocuk önlenebilir nedenlerden dolayı hayatını kaybetmekte, 59 milyon çocuk okula gitmemekte, her 15 saniyede bir çocuk beslenemediği için, her gün 1800 çocuk ishalli hastalıklar nedeniyle ölmektedir (www.unicefturk.org, 07.04.2017). Söz konusu oranlar değerlendirildiğinde, çocuk yoksulluğu küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengin ve yoksul ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalara göre ise, zengin ülkelerde 100 çocuk içinde 1'den az oranda çocuk beş yaşına ulaşamazken; yoksul ülkelerde bu oran 5'den fazladır (Taş, Özcan, 2012: 246). Diğer yandan çocuk yoksulluğunun göstergelerinden biri olan yetersiz beslenme olgusu, zengin ve yoksul ülkeler açısından farklılık göstermektedir. Zengin ülkelerde beş yaş altı çocuk nüfusunun yüzde beşi yetersiz beslenme ile karşı karşıyayken; fakir ülkelerde bu oran yüzde ellinin üstündedir (Taş, Özcan, 2012: 246). Bu bağlamda ülkelerin zenginlik sıralaması, çocuk yoksulluğu üzerinden doğrudan etkiye sahiptir. Çok çocuklu ailelere mensup olmak, kırsal alanda veya kırdan kente göç yaşayan ailede büyümek, tek ebeveynli ailede yetişmek, ailenin düzenli gelire sahip olmaması, anne ve babanın örgün eğitim almaması, engelli olma veya ailede engelli bireylerin bulunması da çocuk yoksulluğu riskini artırmaktadır (Avşar Kurnaz, 2007: 50). Bu bağlamda yoksul bir ailenin çocuğu olmak, çocuk yoksulluğu ile doğrudan bir ilişki yaratmakla birlikte bu sorunu kalıcılaştırmaktadır. Çocuk ailenin gözetiminde olduğundan, ailenin ekonomik, sosyal ve kültürel çevresinden bağımsızlaşamamaktadır. Bu durum ise çocuğun yaşamı üzerinde olumsuz sonuçlara (çocuk işçiliği, temel haklara ulaşamama, yoksulluktan sıyrılamama) neden olabilmektedir. Yoksulluk çocukları, yaşamlarının başında olumsuz etkilemekte ve onların yoksul bireyler olarak yaşamlarını sürdürmeye itmektedir. Temel haklardan ve sağlıklı gelişim sürecinden mahrum olan çocuk, değersizleşmekte ve sosyal sorunlarla küçük yaşta tanışmaktadır. Yoksulluk içinde büyüyen çocuklar düşük eğitimli bireyler arasında yer alarak, kötü sağlık, erken yaşta hamilelik, madde bağımlılığı, suç işleme ve anti-sosyal davranışlar, düşük gelirli olmak, işsizlik ve uzun süre devlet yardımına bağımlılık gibi risklerle de karşı

karşıya kalmaktadır (UNICEF, 2006: 4). Bu bağlamda çocuk yoksulluğu sağlıklı bireylerin yetişmesine engel olmakla birlikte, ülkelerde sosyal sorunların artmasına da neden olmaktadır.

Çocuk yoksulluğunu artıran nedenlerden biri de ekonomik krizlerdir. 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında yaşanan eşitsizliklerden en çok etkilenen çocuklardır ve bu krizle birlikte çocuk yoksulluğu 2/3 oranında artış göstermiştir (Durgun, 2016: 369). ÇHS'de de belirttiği gibi, çocukların gözetilmesinden sorumlu olan ilk kişi devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çocuk yoksulluğu ile mücadelede, çocukların yararını gözeten koruyucu tedbirlerin alınması, yasal, idari ve diğer desteklerin oluşturulması faydalı bir başlangıç oluşturabilir.

1.2.1. Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu

Ülkemizde üç kişiden biri çocuktur. Bu nedenle Türkiye'de çocukların ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak değerlerinin anlaşılması, sosyal sorunların çözümünde önemli etkiye sahip olabilecektir. Çocuk yoksulluğu sorunu ülkemiz açısından da son derece önemli bir boyuta sahiptir. Türkiye'de çocuk yoksulluğu ile ilgili bazı oranlara yer vermek, söz konusu sorunun boyutlarını gözlemleyebilmeyi kolaylaştırabilir. 2014 TÜİK verilerine göre Türkiye'de (Durgun, 2016: 371-372): çocuklara yapılan harcamaların GSYH'ya oranı (2010) yüzde 3,59'dan 2011'de 3,4'e düşmüştür ki eğitim harcamaları hariç tutulduğunda bu oran 1,11'dir, hane halkı kullanılabilir geliri yüzde 60 olarak kabul edildiğinde, yoksul çocukların oranı yüzde 44,3'tür, 16 yaş altı nüfusun yoksullukla karşılaşma riski yüzde 30,2'dir, 1.297.000 çocuk okula gidememektedir (15-17 yaş grubunda her 4 çocuktan 1'i), çocuklar 14 yaşına kadar tarımsal alanda, 14 sonrasında sanayi ve hizmet sektöründe çalışmaktadır (her 2 çocuktan 1'i aileye destek olmak için çalışmaktadır).

TÜİK verilerine göre, Türkiye'de çocuk yoksulluğu beklenmeyen bir sonuç değildir. Zira kamu harcamalarının çok küçük bir kısmı çocuklar için ayrılmaktadır. Bu bağlamda çocuk yoksulluğu riski artmakta ve çocuklar temel hak ve özgürlüklere ulaşmakta zorlanmaktadır. 16 yaş altı çocukların yoksulluk riskinin yüzde 30,2 olduğu ülkemizde, yoksullukla mücadelede çocuk işçiliği sosyal bir sorun oluşturmaktadır. UNICEF'in 2016 Çocuk Hakları Raporuna göre *(*www.unicef.org.tr*, 08.10.2016):* Türkiye' de çocuk hakları konusunda katılım ve kurumsallaşma eksikliği bulunduğundan (*Çocuk Hakları İzleme Kurulu'nun oluşturulamaması) alınan karalar bütünleştirilmemekte, ç*ocuk hakları kültürü toplumsallaştırılamadığından çocuklar, kendi başlarına birey olarak değil ailenin, eğitim sisteminin veya toplumun birer uzantısı olarak görülmekte, ülkemizde yargı sistemi de 15 yaşından küçükler (daha fazla korumaya sahip) ile büyükler arasında ayrım yapmakta ve yoksulluk oranlarının tespitinde, sadece 15

yaşından küçükler için hesaplamaların yapılabilmesi ve bu hesaplamanın çocuk yoksulluğunun tüm biçimlerini içermemesi, BM'nin çocuk tanımına uymamaktadır. Bu nedenle yoksulluk araştırmalarının geleceği belirsiz ve veriler güvenilmezdir. Türkiye'de çocuk hakları kültürünün oluşturulamaması, çocuk yoksulluğunun sistematik bir biçimde incelenemediğini göstermektedir. Çocuk haklarına ilişkin verilerin yetersizliği, karşılaştırma yapmayı zorlaştırırken, verilerin güvenilir olmaması da devletin bu alanda etkisiz kalmasına neden olmaktadır. Uluslararası Çocuk Merkezi tarafından koordine edilen ve Türkiye'deki 41 STK'nın katılımıyla hazırlanan (Çocuk Hakları Raporlanma Girişimi) çocuk hakları raporu da Türkiye'de çocuk yoksulluğuna dikkat çekmektedir (www.cocukhaklariizleme.org, 08.10.2016): Türkiye en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği kategorilerinden yalnızca üçünü kabul ettiğinden (mevsimlik tarım işçiliği, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve sokaklarda çalışmak) diğer çocuk işçilik türlerinin tanınmadığı için araştırmalarda ve istatistiklerde yer almadığı, ev içinde çocuk emeği, çocuk fuhuşu, çocukların yasa dışı eylemler için temin edilmesi veya verilmesi, çocuk satışı ve kaçakçılığı, borç esareti ve kölelik, çocukların silahlı çatışmada kullanılmak için zorla ya da zorunlu olarak askere alınması da dahil olmak üzere zorla ya da zorunlu çalıştırma Türk kanunlarında, ÇHS ve ILO 182 sayılı sözleşmeyle uyumlu şekilde yer almadığı ifade edilmektedir. Çocukların bölgesel eşitsizliğe, ayrımcılığa ve yoksulluğa (dört çocuktan biri) ve işçiliğe maruz kaldığını ifade eden AB İlerleme Raporu (2014) çocukların cinsel eşitsizlik ve istismarının endişe verici olduğunu dile getirmektedir (www.ab.gov.tr, 08.10.2016). Her iki rapor birlikte değerlendirildiğinde, hukuksal düzenlemelerin çocuklara tam anlamıyla bir koruma sağlayamadığı ortaya çıkmaktadır. Çocukların korunmasının, insan haklarından bağımsız olmadığı ancak ayrı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu gerçeklik taşımaktadır. Zira yoksulluk ve bölgesel eşitsizlikler her çocuğun temel hak ve özgürlüklere eşit erişimini engellemektedir. Çocuk yoksulluğu konusunda değerlendirilen ölçülerden biri de maddi yoksunluk oranlarıdır. 2014 yılında 0-15 yaş arasındaki çocukların AB ülkelerinde maddi yoksunluk oranı yüzde 10,3'ken Türkiye'de bu oran yüzde 36,2'dir (Gürsel, Uysal, Köksal, 2016: 2). Yapılan araştırmaya göre, Türkiye'de maddi yoksunluk oranları bölgeler arasında eşitsiz dağılıma da sahiptir.

Tablo: Türkiye'de Çocukların Maddi Yoksunluğunun Bölgelere Göre Dağılımı(Yüzde)

BÖLGELER	ORANLAR
Batı Marmara	17,2
Ege	24,4
Doğu Marmara	32,7
Batı Karadeniz	31,7
Batı Anadolu	29,1
Doğu Karadeniz	29,2
İstanbul	28
Orta Anadolu	26,4
Akdeniz	42,2
Orta Doğu Anadolu	48,5
Kuzey Doğu Anadolu	52,9
Güneydoğu Anadolu	55,1

Kaynak: (Gürsel, Uysal, Köksal, 2016: 2)

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye'de çocukların maddi yoksunluk oranları genel itibariyle AB ülkelerinden oldukça uzaktır. Diğer yandan çocuk yoksunluğunun en düşük olduğu bölge Batı Marmara olarak karşımıza çıkmaktayken; Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde çocuk yoksunluğu Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu durum çocukların sağlıklı bir gelişim göstermesine engel olmaktadır. TÜİK verilerine göre Türkiye'de hane halklarının yaklaşık 1/5'i yoksulluk sınırının altında yaşamakta, bağımlı çocuk sahibi ailelerin yoksulluk oranı yüzde 27,7'ye çıkmakta ve çocuk sayısı ikiye çıktığında yoksulluk iki katına; üçe çıktığında 9 katına ulaşmaktadır (Durgun, 2016: 371). Bu bağlamda Türkiye'de yoksulluk çocukla ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. TÜİK verilerine göre Türkiye'de çocuk yoksulluğunun yaş ve cinsiyete göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo: Türkiye'de Yaşa ve Cinsiyete Göre Çocuk Yoksulluk Oranları (Yüzde)

		2007	2009	2011	2013
Cinsiyet	Erkek	32	32,9	31,4	32
	Kız	33,6	35,7	33,2	33,1
Yaş Grubu	0-5 yaş	32,8	33,4	30,6	30,1
	6-13 yaş	33,6	36,1	33,4	33,9
	14-17 yaş	31,1	33,8	32,4	33,6

Kaynak: (Durgun, 2016: 372).

Yukarıda ifade edilen çalışmaya göre çocuk yoksulluğu, ailenin ekonomik durumu ve ailenin çocuk sayısına göre değişmektedir. Ailede çocuk sayısı arttıkça, çocukların yoksulluk riski de artmaktadır. Verilere göre 2009 yılında hem kız hem de erkek çocukların yoksullaşma oranının arttığı göze çarpmaktadır. Bu durum 2008 ekonomik krizinden çocukların da olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Ancak kız çocuklarının yoksullukla daha fazla karşı karşıya kaldığı belirtilmelidir. Bu nedenle de çocuk yoksulluğu ile mücadelede kalıcı adımların atılması doğru bir başlangıç olabilir.

Sonuç

Küresel bir sorun olan kadın ve çocuk yoksulluğu, Türkiye'de de benzer bir görünüme sahiptir. Hem dünyada hem de Türkiye'de temel hak ve özgürlüklere erişimde eşitsizlik yaratan yoksulluk, kadın ve çocuklar aleyhine genişlemektedir. Bu yönüyle yoksulluk insan hakları sorunu olarak değerlendirilebilir. Gerek ulusal gerekse de uluslararası kuruluşlarca hazırlanan veriler, Türkiye'de kadın ve çocuk yoksulluğunun gelişmiş ülkelere oranla yüksek olduğunu göstermektedir. Kadın ve çocuk yoksulluğunun sosyal adaletsizliklere yol açması nedeniyle, kalıcı çözümlerin oluşturulması gereklidir. Kadın ve çocukları dezavantajlı gruplar arasında tanımlayan Türkiye, kamu politikalarında pozitif ayrımcılık gözetmeli ancak devlet yardımlarına bağımlı olmama durumunu sağlamalıdır. Zira devlete bağımlılık, yoksulluğu ortadan kaldırmamakta sadece katlanılabilir kılmaktadır. Bu bağlamda kamu harcamalarının artırılması sosyal sorunlarla mücadelede etkin bir yöntem olarak ele alınabilir. Milli gelirin tabana yayılması ve gelir dağılımında sosyal adaletin sağlanması yoksullukla mücadele konusunda güçlendirici bir etkiye sahiptir. Diğer yandan yoksulluğun insan hakları sorunu olarak ele alınması ve izlenen politikalarda toplumsal cinsiyetçi bakış açısının terk edilmesi de yoksullukla mücadelede önemli bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

AKTAN, Coşkun Can; VURAL, İstiklal Yaşar, (2002) "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri" *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* (içinde), Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.

AVŞAR, KURNAZ, Şebnem, "Çocuk Yoksulluğu", *Aile ve Toplum Dergisi*, 2007/ 3, (12), ss. 47-56.

DURGUN, Özlem, "Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu", *International Conference On Eurasian Economies*, 2016, ss.368-374.

GERŞİL, Gülşen, "Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu", *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* 2015/22, (1), ss. 159-181.

GÖNEN, Emine; HABLEMİTOĞLU, Şengül; ÖZMETE, Emine, "Yoksulluk ve Sürdürülebilir Yaşam Kalitesi İçin Sosyal Hizmetler", *5. Ulusal Sosyal Hizmet Konferansı*, 200, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.

GÜLOĞLU, Tuncay; ES, Muharrem; "Bilgi Toplumuna Geçişte Kentlileşme ve Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004/1, ss. 79-93.

GÜNDOĞAN, Naci "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele", *Ankara Sanayi Odası Dergisi*, 2008, (Ocak-Şubat Sayısı), ss. 40-56.

GÜRSEL, Seyfettin; UYSAL, Gökçe; KÖKSAL, Selin, "Her Üç Çocuktan Biri Maddi Yoksunluk İçinde", *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu*, 2016.

KOCABACAK, Seda, "Kadın Yoksulluğu ve Kadın Sağlığı Üzerine Yansımaları", *Sosyal Güvence Dergisi*, 2014, (6), ss. 135-161.

KYMLICKA, W. (2006) *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ÖZKAN, Bülent, "Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2010/1, (24), ss.90-104.

SALLAN GÜL, Songül, "Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması", *Amme İdaresi Dergisi*, 2005/38, (1), ss.25-45.

ŞENER, Ülker, "Kadın Yoksulluğu", *TEPAV Araştırma Notu*, 2009, ss.1-12.

TAŞ, Yunus; ÖZCAN, Selami, "Türkiye'de ve Dünya'da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma", *International Conference on Eurasian Economies*, 2012, ss.423-430.

UÇAR, Ceren, "Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri", *T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü Alan Uzmanlık Tezi*, 2011, Ankara: Avşaroğlu Matbaası.

ULUTAŞ, Çağla Ü., "Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2009/2, ss. 25-40.

UNICEF, (2006), *Çocuk Yoksulluğunun Önlenmesi*, Ankara: Yorum Matbaası

YANAR, Rüstem; ŞAHBAZ, Ahmet, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Küreselleşmenin Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Aralık 2013, 8(3), 55- 74.

YÜKSEL, Hakan, "Küreselleşme Sürecinin Sosyal Politika Dinamikleri Üzerinde Neden Olduğu Değişimin Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014/1, (19), ss. 127-151.

TÜİK İstatistiklerle Kadın 2016.

TÜSİAD, KAGİDER, *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset" Raporu,* 2008.

The Global Gender Gap Report, 2015.

http://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_458132/lang--tr/index.htm, 29.03.2017.

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_214952.pdf, 03.10.2016.

http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/NGO-Report-TR.pdf, 08.10.2016.

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf, 22.07.2016.

http://www.unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=24, 08.10.2016.

http://www.unicefturk.org/sayfa/dunyada, 07.04.2017.

http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist, 14.04.2017.

İnsani Müdahale Bağlamında Üçüncü Dünya'nın Egemenlik Sorunu

Sinem ARSLAN

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, SBE Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, sinem.alp1@gmail.com.

Öz

Bu makalede insani müdahaleler iki açıdan ele alınmıştır. İlki, BM Anayasası'na hukuki anlamda bağlanamayan insani müdahalelerin buna rağmen gerçekleşmesinin Üçüncü Dünya nezdinde yarattığı egemenlik sorunudur. Bu durumda klasik anlamda egemenlik kavramının günümüzde küresel sistemin etkisi ile değiştiği görülse de, Üçüncü Dünya için önemini korumaya devam etmiştir. Bunda, egemenliğin, zayıf ülkelerin güçlü ülkelere karşı normatif bir sığınak olmasının etkisi vardır.

İkincisi ise, hukuki anlamda dayanağı olsun ya da olmasın, insani müdahalelerin Üçüncü Dünya'daki krizleri çözmede bir yöntem olarak başarılı olamayacağıdır. Çünkü insani müdahaleler genellikle sistemi değil aktörü değiştirmeye yönelmektedir ve Üçüncü Dünya'daki insani krizlerin nedeni, büyük ölçüde aktör değil sistem sorunudur. Üstelik bu sistemin sorunlu olmasının nedeni, 15. yüzyıldan itibaren bu bölgelerde Batı'nın uyguladığı politikalarla yakından ilişkilidir. Bu politikalar, Üçüncü Dünya'yı siyasal ve toplumsal anlamda çözmüş, ekonomilerini küresel sisteme tek taraflı bağlamıştır. Dolayısıyla, bu devletler, ulusal birliğini sağlamada ve demokrasi inşa etmede ciddi yapısal sorunlara sahiptir. Bu yapısal sorunlar, insani müdahalelerle çözülemeyecek kadar kompleks bir yapıya sahiptir. Nitekim pek çok müdahalenin başarısız olmasının temel nedeni budur.

Anahtar Kelimler: Egemenlik, Birleşmiş Milletler, İnsani Müdahale, Üçüncü Dünya.

The Sovereignty Problem of the Third World in the Context of Humanitarian Intervention

Abstract

In this paper, humanitarian interventions are discussed in two different perspectives. The first one is the problem of sovereignty created in the Third World by the fact that humanitarian interventions that cannot be legally connected to The Charter of the UN occurred despite this very situation. Under the circumstances, while the phenomenon of sovereignty in the classical sense changed due to the effect of the global system, it maintains its importance for the Third World. This is due to the fact that sovereignty is a normative shelter for the weak countries against the powerful ones.

The second perspective is, whether they have a legal basis or not, humanitarian interventions cannot succeed as a method of resolving the crises in the Third World. This is because humanitarian interventions usually tend to change the actor, not the system, and humanitarian crises in the Third World occur mainly because of the system, not the actor. Then again, the reason that this system is turbulent is closely related to the Western policies in these areas. These policies broke the Third World politically and socially, and made their economies unilaterally dependent on the global system. Thus, these countries have severe structural problems in establishing their national unity and building their democracy. These structural problems are so complex that they cannot be resolved by humanitarian interventions. Hence, this is the main reason why many interventions fail.

Key Words: Sovereignity, United Nation, Humanitarian Intervention, Third World.

Giriş

Tanım olarak, İnsani müdahale, ulusal çıkarlardan ziyade insani kaygılarla kendi vatandaşı olmayan kişileri kurtarmak için gerçekleştirilen askeri müdahaleler olarak tanımlanabilir (Heywood, 2013: 379). Bu anlamda, bünyesinde, insan hakları, devletlerin egemenlik, bağımsızlık, eşitlik ilkeleri, kuvvet kullanma gibi birçok unsuru barındıran kapsamlı bir konudur. Dolayısıyla insani müdahaleden bahsedeceksek, Birleşmiş Milletlerin kuvvet kullanma esaslarına, İnsan haklarının evrenselliğine, devletlerin değişen egemenlik algısına değinmek gerekecektir. İnsani müdahale fikri esasında, insan haklarının devlet egemenliği karşısında yükselişinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yükseliş insan hakları ve devlet egemenliği arasında bir gerilimin doğmasına neden olmuştur.

İnsan hakları ve devlet egemenliği ikilemini doğuran insani müdahale fikri, hangisinin bir diğeri adına feda edilmesi gerektiği üzerine yoğun biçimde tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışma iki siyasi kutup arasında gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki küreselleşmenin, klasik anlamda egemenlik tanımını (yani devlet aygıtının otoritesini başka bir otoriteden almamış olması ve bu otoritenin üstünde bir otorite kabul etmemesi) mümkün kılmayacak şekilde ulusal anlamda iç ve dış ayrımını ortadan kaldırması sonucu devletleri birbirine karşılıklı bağladığı düşünülen sistemin savunucularıdır. Bu sisteme göre devletler, uluslararası örgütlerle, uluslararası hukuk normları ve kapitalist piyasa değerleri ile birbirlerine karşılıklı bağlanmışlardır ve klasik anlamda egemenliği artık mümkün olmayacak şekilde aşındırmışlardır. Bu devletler başta ABD olmak üzere, Batı ve Batılı değerleri içselleştirmiş devletlerce savunulmaktadır. İkincisi ise, klasik anlamda egemenliğin, BM Anayasası'nda hala geçerliği olduğunu, dolayısıyla bir devletin iç işlerine ne olursa olsun karışılmaması gerektiği fikrini savunur. Bu devletler

genellikle küresel sisteme entegre olamamış ve hatta bu sistemden zarar görmüş, uluslaşma problemi olan, totaliter rejimlerin hakim olduğu ve insan hakları ihlallerine sıklıkla rastlanılan, (etno-centrik bir kavramsallaştırmayla) Üçüncü Dünya devletleridir.

Üçüncü Dünya devletleri, Soğuk Savaş boyunca Doğu ve Batı bloklarında yer almayan ve genellikle Dünya'nın güney ya da doğu bölgesinde kümelenen ülkeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu ülkeler, bilindiği üzere, Afrika ve Asya'da bulunan eski sömürgelerdir. Genellikle insan haklarının ihlal edildiği demokratik olmayan yoksul ülkelerdir (Yalçınkaya, 2008: 201). Bu tanımlama, insani müdahalenin eylem yönünü de belirlemektedir. Bu yön, Kuzey'den Güney'e; Batı'dan Doğu'ya şeklindedir. Dolayısıyla insani müdahaleye egemenlik bağlamında getirilen eleştiriler genellikle Üçüncü Dünya'nın, Batı/Kuzey algısıyla şekillenmektedir. Bu algı, Batı'nın diğer coğrafyalarda 15. Yüzyıldan beri izlediği yayılmacı politikalarla şekillenmiştir. Bu yayılmacı politikalar sömürge ilişkisi içinde cereyan etmiştir.

Bu devletler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sömürgecilikten kurtularak büyük zorluklarla elde ettikleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra teker teker Birleşmiş Milletler sistemine dahil olmuşlardır. Bir milli devletler kulübü olan BM'ye katılarak egemen eşitler arasına girmişlerdir. Ne var ki, pratikte güçlü devletlerin baskısı altında kalmaya devam etmişlerdir. Bugün ise insan haklarının evrenselleşmesi ve insani müdahaleler bu devletlerde egemenliklerine saldırı ve yeni bir baskı aracı olarak değerlendirilmiştir.

1. Klasik Egemenlik Kavramı ve Dönüşümü

Bugün klasik anlamda egemenlik teriminden anladığımız şey; 1648 Westfalya Antlaşmaları ile Avrupalı devletler arasında bir uluslararası hukuk normu olarak ortaya çıkan kavramdır. Tartışmaların ötesinde somutlaşmış ve devlet uygulamalarına dönüşmüş olması yönüyle bu tarih önemlidir. Westfalya ile 'devletin egemenliği', başka devletlerin toprak bütünlüğüne saygılı davranılması', ve 'devletlerin birbirlerinin içişlerine karışmaması' fikri, ilk kez hukuk metninde yerini almıştır (Aral, 2005: 57).

Bir uluslararası hukuk kavramı olarak 1648'de ortaya çıkan egemenlik ilkesi, siyaset teorisinde kurucu iktidar geleneği tartışmalarının hukuk normuna dönüşmüş halidir. Kurucu iktidar geleneği Niccolo Machiavelli (1469-1527) ile başlayan modern devlet düşüncesinin, dinsel, mitolojik ve geleneksel meşruiyet kalıplarından kurtularak, rasyonel temellere dayandırılmış meşruiyete işaret etmektedir. Bunu yaparken bireyi dışlamaktadır. Merkeze, devlet ve bekasını yerleştirmektedir. İktidarın mutlak olduğu bu

kuramda, birey ve toplum, iktidarın meşruiyet ilkelerine uyum göstermesi gereken bir araçtır. Bu geleneği, Jean Bodin (1530-1596), Thomas Hobbes (1588-1679) ve Jean Jacques Rousseau (1712-1778) devam ettirmiştir.

Bodin, egemenlik kavramını Latince, en yüksek, en üst anlamlarına gelen "superanus" teriminden üretmiştir (Beriş, 2006: 32). Bodin egemenliği, bir devletteki yurttaşlar ve uyruklar üzerindeki en yüksek, en mutlak güç olarak tanımlamış ve egemenliği anarşinin karşısında düzen sağlayıcı bir gereklilik olarak görmüştür (Şenel, 2004: 315). Öte yandan, Hobbes'da ortaya çıkan savaş, güvensizlik ve kaos fikrinin devlet kurulurken ihtiyacı olan meşruiyeti karşıladığı görülür. Egemen, bu anarşik doğal ortamdan korunmak için gereklidir. Egemen güç bir kere tesis edildikten sonra, meşruiyet ihtiyacı ortadan kalkmaktadır. İnsanlara düşen vazife ise, bu egemene mutlak itaat etmeleridir (Çetin, 2002: 2-7).

Rousseau'da Fransız devriminin de etkisi ile egemenlik monarktan ulusa doğru kaymıştır. Dolayısıyla artık egemen, genel iradeye denk düşen manada kullanılmaktadır. Genel iradeyi hiçe sayan bir egemen ise egemen olma özelliğini yitirmiş olacaktır. Buna rağmen Rousseau'da da egemenliğin doğası değişmez; egemenlik hala bölünemez ve parçalanamazdır (Beriş, 2006: 108). Egemenliğin bölünemez oluşunun, ulusun varlığı ile bütünleşmesi sonucu artık devlet iç ve dış egemenlik sahasını bütünleştirmiştir. Machiavelli'den başlayıp Rousseau'ya kadar uzanan bu gelenekte içeride ve dışarıda her türlü karar alma yetkisi başka bir otorite kabul etmeyen egemene aittir ve bu anlayışta, günümüz demokrasi anlayışının en önemli ilkesi olan siyasal iktidarın sınırlandırılması gerekliliği fikrine rastlanmamaktadır (Çetin, 2002:7).

Egemenlik kavramı bu düşünürler ve tarihsel süreç ışığında daha mutlak bir hale bürünmüş ve güvenlik odaklı yorumlamaları İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar artarak devam etmiştir. Birey, İkinci Dünya Savaşı'na kadar gerçek anlamda ötelenerek, devlet merkezli bir anlayış uluslararası sisteme hakim olmuştur. Mutlak egemenlik fikri, devletlerin uygulamalarıyla daha da pekişmiş, güvenlik odaklı bu yaklaşımda, savaşın bir siyaset yapma aracına dönüşmesi, devletlerarası ilişkiyi daha çatışmacı hale getirmiştir. Kapitalist yayılmacılığın ve sömürge yarışının da tetiklemesi ile, 20. yüzyıla iki büyük Dünya savaşı ile girilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Bu iki büyük savaşın sonunda iki konu öncelikli olarak devletlerin önünde durmaktaydı. Bunlardan ilki, devletlerden mutlak egemenlik haklarına dayanan savaş yapma haklarının ellerinden alınarak bir uluslararası örgüte devredilmesi böylece uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması konusuydu. İkinci konu ise, kitlesel savaştan en çok etkilenen insanların haklarının, kendi devletlerinin tekeline

bırakmayacak şekilde uluslararası hukuk normların geliştirilmesi gerekliliğiydi. Kısaca, devletlerin egemenlik hakkını kısıtlayacak bir örgüte ihtiyaç vardı, üstelik bu örgüt bireyi de devlet gibi bir uluslararası aktör olarak kabul edecekti.

Devletler, İkinci Dünya Savaşı'na girmeden aslında bir çok anlaşma ve örgüt (Milletler Cemiyeti, Briand Kellog Paktı gibi) çerçevesinde silahlanmayı ve savaşları kısıtlamaya çalışmıştır. Yine de bu çabalar devletlerin egemenlik ilkesine ve savaş yapma haklarına ciddi kısıtlamalar getirmemekteydi. İkinci Dünya Savaşı gibi o zamana kadar eşi benzeri görülmeyen bir yıkımın yaşanması, devletlerin savaşma tekellerinin ellerinden alınması gerekliliğini ortaya çıkardı. Bunun için Birleşmiş Milletler 1945 yılında kurularak savaşın bir siyaset yapma aracı olmaktan çıkmasını amaçladı. Buna göre BM Anayasası 2/4 maddesi ile devletlerin münferiden kuvvet kullanmasını yasakladı. Fakat yine BM Anayasası'na göre bu kuvvet kullanmaya iki istisna getirildi. Bunlar meşru savunma hakkını açıklayan 51. madde ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden unsurlara karşı BM kararı ile kolektif kuvvet kullanmayı açıklayan 39. maddedir.

Öte yandan, savaşların sonucunda, insanlığın kitlesel olarak yoğun bir şiddete maruz kalması, Westfalyan tarzı bir egemenlik anlayışının ürünü olan, devletlerin kendi vatandaşlarının birey olmaktan kaynaklanan haklarını koruyacağı yönündeki ana düşünceyi de sarstı (Altınkök, 2016: 221). Bu gelişmeler, insan haklarının devletçe hukuken tanınmasının tek başına bir anlam ifade etmediğini göstermiş oldu (Beriş, 2006: 190). Zira egemenliklerini kullanma konusunda sınır ve sorumluluk kabul etmeyen devletlerin yarattığı sistemde, binlerce insan kendi egemenleri tarafından öldürülmüştü (Kılıç, 2009: 636). Ortaya çıkan gelişmeler sonucunda, bundan sonraki dönemde devletlerin sahip olduğu bu egemenlik anlayışının sorgulanmasının ve insan hakları bağlamında devletlerin egemenlik haklarına sorumluluk alanının eklenmesinin önü açılmış oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nın dehşet sahnelerinin derin etkisi altında uluslararası düşünce ikliminde ortaya çıkan temel değişimi yansıtan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, bütün insan haklarını uluslararası koruma altına almayı amaçlayan çok sayıda yasa yapma ve standart belirleme çabasının da doğmasına neden oldu. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, devletleri, insan haklarını koruma noktasında negatif ve pozitif olmak üzere iki temel yükümlülük altına soktu. Negatif yükümlülük, devletlerin vatandaşının doğal haklarını yerine getirme yükümlülüğüdür. Pozitif yükümlülük ise, devletin, siyasal otorite, tüzel düzenlemeler ile yurttaşlarının hak ve özgürlüklerini elde edebilmelerinin önünü açmasıdır. Bu anlamda *Bildiri*, devletlerin sınırsız bir yasama ve uygulama yetkisine sahip olmadıklarını

belirtmekte ve devletler egemenliklerini kendiliklerinden sınırlamayı kabul ettiklerini göstermektedir (Beriş, 2006: 201).

Aslında, devletlerin egemenlik alanlarının, vatandaşların lehine sınırlandırılması fikri, İkinci Dünya Savaşı'ndan çok daha önce John Locke (1632-1704) tarafından savunulmuştu. Locke gerçekten de kurucu iktidar geleneğinden kopuşun simgesidir. Modern anlamda iktidarın mutlaklığına itiraz da ilk olarak ondan gelmiştir. Locke'a göre, devletin amacı, barış, güvenlik ve kamu iyiliğinden başka bir şey değildir. Devletin meşruiyeti bu amacı yerine getirdiği ölçüde geçerlidir. (Çetin, 2002: 8). Eğer yönetim, toplumun doğal halinde sahip olduğu doğal hakları (yaşam, özgürlük, mülkiyet) sınırlarsa sözleşmeyi bozmuş olur (Şenel, 2004: 343). Sözleşmeyi bozan devlet, meşruiyetini kaybederek, egemen olmaktan çıkar ve böylesi bir devlete karşı konabilir. Locke'un bu düşünceleri sınırlı bir egemenlik anlayışını doğurmuştur. Üstelik devletin egemenliğinin insan hakları bağlamında yeniden ele alınmasının önünü açmıştır. Devletlerin egemenlik haklarının sınırlandırılması anlamına gelen bu görüşte, devletin uluslararası alanda, özerk ahlaki bir aktör olmasının yerel siyasal yapılanmadan bağımsız olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu durum, Uluslararası İlişkilerin kuramsal açıdan, Machiavellian tanımı ve pratiğinden "evrensel etiğe" doğru bir kayma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Dağı, 2006: 223).

BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ise bunun uluslararası alanda ahlaki evrensel bir norm haline gelmesinde o zamana kadarki en etkili adım oldu. Ne var ki bu girişim devletler için sadece tavsiye niteliğinde kalmıştır. Üstelik İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra belki kitlesel bir şiddete maruz kalmasa da, insanlar, bölgesel veya yerel anlamda, şiddete maruz kalmaya devam etmiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile girilen Soğuk Savaş süresince, güç mücadelesi altında çoğu zaman görmezden gelinmiştir. Öte yandan, bu güç mücadelesinin, BM'de veto yetkisine sahip 5 daimi üyeden ikisi olan ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) arasında olması, BM'nin insani krizlere müdahil olmasını gerektiren sorumluluğunu gerçekleştirmesini engellemiştir. Bu mücadelenin Soğuk Savaş süresince, BM sistemini kilitlediğini söylemek abartı olmaz.

Soğuk Savaş bittiğinde, ABD öncülüğündeki Batı'nın galibiyeti, Batılı değerler olan liberal demokrasi ve serbest pazar ekonomisinin evrensel nitelik kazanmasının önünü açtı. Böylelikle, uluslararası normların ve ahlakilik standartlarının da yaygın şekilde kabul görmesine dayanan "liberal barışın" hakim olduğu Yeni Dünya Düzeni'nin oluştuğu iddia edildi. İşte, modern anlamda insani müdahale fikri de Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan iyimser ve barışçıl "Yeni Dünya Düzeni"

kurma beklentilerine, uluslararası ortamı ve tüm devletleri müdahil etme ile ilgili bir anlayışın yansımasıdır (Heywood, 2013: 380).

1.1. Soğuk Savaş Sonrası Dünya Konjonktürü ve İnsani Müdahale

Devletlerin egemenlik ilkesi, insan haklarının evrenselleşmesi, Birleşmiş Milletler ve kuvvet kullanmaya dair uluslararası hukuk normları gerçekten de Batı'nın kendi tarihsel deviniminin sonuçlarıdır. Devletlerin egemenlik ilkesi Avrupalı devletler arasında 30 Yıl Savaşları'nı bitiren Westfalya Antlaşmaları'nın bir ürünüdür. Dünya savaşları bile kavram olarak bütün Dünya'nın savaştığı bir kaos halini bize çağrıştırsa da, temelde, Avrupalı devletlerin, kapitalist güdülerle diğer coğrafyalar üzerinde yayılmacılıklarının rekabeti ve mücadelesidir. Yine, Habermas (2002: 166), insan hakları düşüncesinin Avrupa'da mezhep bölünmeleri sonucu ortaya çıkan siyasi karışıklıkların üstesinden gelebilmek için başvurulan bir çözüm olarak görmüştür. Dolayısıyla tüm bu kavramların Batı menşeli kavramlar olduğunu bilmek önemlidir.

Batı'nın kendi tecrübeleri ile elde ettikleri haklar ve değerler, Birleşmiş Milletler çerçevesinde yerküreye yayılma imkanı bulmuştur. Avrupalı devletler sistemine ait ve Batı toplumlarının kendi mücadeleleri ile elde ettikleri değerler BM çatısı altında bütün devletleri kapsayacak şekilde hukuki bir zemine oturtulmuştur. Ne var ki BM sistemi, Soğuk Savaş süresince, beş daimi veto yetkisine sahip ülkelerin iki kutuplu dünyasındaki rekabetiyle işlemez hale gelmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte insan haklarının uluslararası mesele haline geldiği görülmekteydi. Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton ve dönemin İngiltere Başkanı Tony Blair gibi ulusal politikacılara göre, bu "Yeni Dünya Düzeni'nde" insan hakları fikri ve insan haklarının ağır ihlalleri, başka devletlerin iç işlerine karışmada yeni dönemin en güçlü ve meşru argümanı olarak yükselmekteydi (Heywood, 2011: 381,382). Bu, devletlerin klasik anlamda egemenlik hakkının artık geçerliliğini yitirdiği anlamına geliyordu. Soğuk Savaş'tan sonra "Yeni Dünya Düzeni" gerçekten de devletleri liberal Batılı değerlere bağlama düşüncesinin bir ifadesi idi ve insani müdahale bunun bir aracı olarak görülebilmekteydi.

Liberal barış kavramı, Imanuel Kant tarafından da işlenmişti. Kant'a göre demokratik ve insan haklarına saygılı anayasal rejimlerin birbirleriyle savaşmakta isteksiz olmaları, uluslararası barışın tesis edilmesine katkı sağlamaktadır. Zira barışın hakim olduğu bu alan, baskıcı rejimleri, demokratik olmaya özendirecektir. Aynı düşünce "demokratik barış tezi" altında Francis Fukuyama ve Michael Doyle tarafından da işlenmiştir (Burchill, 2012: 83-84). Fakat bu düşünce bizi şöyle bir çıkarsamaya

götürecektir; demokratik olmayan devletler saldırgan devletlerdir ve uluslararası barış ve güvenlik için tehdit unsurlarıdır. Bu devletleri demokratikleştirmek, dünya barışı için gereklidir. Dolayısıyla gerekirse, kuvvet kullanılarak bu devletlerin, demokratik rejimlere sahip olması sağlanmalıdır.

Fakat bu düşünce, demokratik olmayan devletlerin neden ortaya çıktığını açıklamamaktadır. Halbuki baskıcı rejimler bir Soğuk Savaş sonrasının olgusu değildir ve kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Bu rejimler sıklıkla, İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra sömürgelerden kurtulmuş ve bağımsızlıklarına kavuşmuş devletlerde görülmekteydi. Baskıcı rejimlerin ortak kaderi paylaşmasının nedeni burada görmezden gelinerek sonuç odaklı bir yaklaşım sergilenmektedir. O da sömürge geçmişlerinin yanı sıra, Soğuk Savaş süresince bu rejimlerin rekabet ortamında daha da istikrarsızlaştırıldığıdır. Soğuk Savaş döneminde egemen güçlerin hegemonya yarışı yandaş devletlerin insan hakları ihlallerinin, antidemokratik yönelim ve eylemlerinin görmezden gelinmesine neden olmuştur. Hatta Latin Amerika ve Afrika'nın geniş kesimlerindeki diktatörlükler bu egemen güçlerce askeri ve ekonomik anlamda desteklenmiştir (Beriş, 2006: 207). ABD ve SSCB'nin BM Güvenlik Konseyi'ndeki yetkilerinden dolayı da insan hakları ihlalleri kapsamında ihlalleri yapan devletlere karşı girişilecek yaptırımlara da müsaade edilmemiştir. Bu dönemde yapılan müdahaleler ise, insan haklarına yönelik kaygılardan ziyade tamamen hegemonya rekabetinden dolayı yapılmıştır (Beriş, 2006: 207).

Öte yandan hegemonik güdülerle olsa da insan haklarını ağır biçimde ihlal eden devletlerin bizatihi kendisi zaman zaman ABD, zaman zaman SSCB olmuştur. ABD 1965-1973 arasında Vietnam'ı işgal edip, üç milyon Vietnamlıyı öldürdüğü ve her türden savaş suçu işlediği hâlde, bu hususta Konsey bünyesinde herhangi bir karar alınmamıştır. Yine ABD, Soğuk Savaş döneminde ABD kıtasındaki Dominik (1965), Grenada (1983) ve Panama (1989) gibi ülkeleri işgal ettiği ve birçok Orta ve Latin Amerika ülkesine karşı doğrudan ya da dolaylı saldırganlıklarda bulunduğu hâlde bu ihlâller veto mekanizması nedeniyle Güvenlik Konseyi yaptırımlarıyla karşılaşmamıştır. Irak 1980'de İran'ı işgal etmiştir fakat Güvenlik Konseyi, İslami devrimle gelen bir hükümetin yönetimde olduğu için o zaman egemen uluslararası sisteme başkaldıran bu ülkeye yönelik saldırganlığa kayıtsız kalmıştır. Sovyetler Birliği ise Soğuk Savaş döneminde Macaristan'ı (1956), Çekoslovakya'yı (1968) ve Afganistan'ı (1979) işgal etmiştir, fakat Güvenlik Konseyi bu saldırganlıklar karşısında da duruma müdahil olmamıştır. İsrail'in de Soğuk Savaş boyunca Filistin halkına, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır gibi komşu Arap ülkelerine yönelik pek çok işgalleri ve/veya askerî operasyonları olsa da Güvenlik Konseyi bu saldırgan ülkeye karşı yalnızca nadiren 'kınama' kararı alabilmiştir. İsrail'in 1967'deki Altı Gün Savaşı sonucunda

işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi için 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararı kabul edilmiş, ancak İsrail bugüne dek bu karara uymadığı hâlde Konsey'de herhangi bir yaptırım kararı alınmamıştır (Aral, 2013: 11-12).

İki kutuplu güç mücadelesinde devletlerin yönetim şeklinden (demokratik, totaliter vs.) çok ideolojik taraflarıyla ilgilenen güçler, Robert Jackson'ın ifadesiyle "pozitif egemenliğe" yani vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılama yeteneğine sahip olmamasına rağmen stratejik değere sahip olan devletler Soğuk Savaş süresince desteklendiler. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu düzeninde güç mücadelelerine sahne olan ve yönetimleri sık sık gayri resmi olarak süper güçlerin koruması altına girerek aşırı silahlanan bu devletler, Soğuk Savaş bitince hamileri tarafından ortada bırakıldılar. Bundan dolayı bu devletler, uluslararası toplumun askeri açıdan iyi donanımlı fakat istikrarsız sorunlu bölgeleri haline gelmiş oldu (Brown, Ainley, 2008: 210).

Bu aşırı silahlanmış ülkelerde Soğuk Savaş'ın bitmesi ile iç istikrarsızlıkların ve iç savaşların arttığı görülmektedir. SSCB'nin ve eski Yugoslavya'nın dağılmaları ile ortaya çıkan durum etnik sorunların ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Afrika'da bin civarında etnik grup, sınırları yapay olarak çizilmiş elli kadar ulus-devlet içine sıkıştırılmıştır; 1990'ların başında sayıları yüz sekseni aşan egemen devlet içerisinde sadece otuzunun hiçbir etnik sorunu bulunmamaktaydı (Demirtürk, 2006: 246). Otorite boşlukları ile etnik gerilimler ve çatışmalarda, büyük ölçüde sivillerin hayatını kaybettiği soykırım ve etnik temizlik hareketlerinin artması, sivillere yönelik şiddetin, kitlesel katliamların ve insan hakları ihlallerinin büyük boyutlara ulaşması, tecavüzün ve sivillere saldırıların yaşanan çatışmalarda "olağan" bir hale gelmesi (Tekin, 2011: 9, 10) ve Batı'nın galibiyeti ile insan hakları ve demokratikleşme söyleminin ABD dış politikasını yönlendiren unsurlar olarak yükselmesi *insani müdahale* fikrini Soğuk Savaş sonrası daha çok ön plana çıkarmıştır.

Savaş'tan sonra insani müdahalelerin BM Anayasası'na bir biçimde bağlama çalışmaları da artmıştır. 1992 yılında Güvenlik Konseyi üyelerinin isteği üzerine BM Genel Sekreteri Butros-Butros Ghali'nin "Barış İçin Bir Gündem" (*An Agenda for Peace*) adlı raporu hazırladı. Buna göre uluslararası barışın ve güvenliğin sürekliliğini sağlamak için BM Anayasası'nın öngördüğü çerçevede daha karmaşık askeri yapılarla ve tarafların rızasını almadan gerçekleştirilebileceği önerisini kapsayan bu rapor, insani müdahalelerin önünü açmaktaydı (Yalçınkaya, 2008: 227). Butros Ghali'den sonra 1997'de BM Genel Sekreterliği'ne getirilen Kofi Annan barış konulu raporlarında genellikle vurguladığı en temel nokta, barış güçlerinin artık ulus içi sorunlarla daha fazla ilgilenmek durumunda kaldığı ve buna uygun olarak

yapılanmanın gerekliliğiydi. Annan bunu gerekli olduğunu söylerken, artık çatışmaların devletlerarasından çok ulus-içi nitelik gösterdiğini bilmekteydi. Uluslararası barışı korumanın, artık ulusal karakterdeki barışı koruma misyonları haline geldiğini gösteren en önemli gösterge ise 1990-1995 arası ortaya çıkan 92 çatışmadan 89'unun ulus içi karakterde olmasıydı (Arıboğan, 2002: 144).

Bu gelişmeler olurken, egemenliğin meşruluğunu ve insan haklarının klasik egemenliği mümkün kılmayacak şekilde geliştiğine dair fikirler de tartışılmaktaydı. Fernando Teson insani müdahale kavramını, devletlerin meşruluğu temelinde ele almıştır. Buna göre devletin nihai varlık nedeni vatandaşlarının doğal haklarının tanınması ve sağlanması ise, bir doğal hak olan insan haklarını sistematik olarak çiğneyen bir hükümet, kendi varlık nedenini ortadan kaldırmış olacaktır. Buradan hareketle, son dönem insani müdahale çalışmaları ile dikkat çeken Teson'a göre devlet, halk ile olan başlangıç sözleşmesini bozarak, egemenliğini dayandırdığı bu meşru zemini kaybetmiştir. Sözleşmeyi ihlal ederek kendi halkı nezdinde meşruluğunu kaybeden bir devletin uluslararası düzeyde de meşruluğundan bahsetmek mümkün değildir. Böyle bir devletin, devletler sistemi içindeki "egemenlik haklarından" da söz edilemez. Bu durumda diğer devletler ve uluslararası kuruluşlar insan haklarını ihlal eden devletin mağdur vatandaşlarına doğrudan yardım etmek hakkına sahiptirler (Dağı, 2006: 224).

Teson'un bu düşüncesi, egemenliği, "koruma sorumluluğu" çerçevesinde yeniden yorumlayan ICISS'in (Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu) görüşlerini hatırlatır niteliktedir. (Keskin, 2007: 62). Kanada hükümetinin inisiyatifiyle 2001'de Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu'nun (International Commission on International and State Sovereignity- ICISS) kurulmasının ardından bu komisyonun yine aynı yıl yayımladığı Koruma Sorumluluğu (The Resposibility to Protect- R2P) raporu ile insani müdahaleye meşru bir zemin kazandırılmaya çalışılmıştır. Kanada hükümetinin oluşturduğu komisyonun hazırladığı raporda insani müdahale kavramının yerine "*koruma sorumluluğu* (responsibility to protect)" kavramı kullanılmıştır. Koruma Sorumluluğu raporunda "sorumluluk olarak egemenlik" çerçevesinde egemenliğin, devlete üç tür sorumluluk yüklediği öngörülmüştür. Bunlar; kendi vatandaşlarının temel haklarını koruması ile ilgili olan "*içsel sorumluluk"*; BM sistemi içinde diğer devletlerin egemenlik haklarına saygı göstermesini kapsayan "*dışsal sorumluluk"*; ve yeni bir kavram olarak üçüncü sorumluluk da devletlerin kendi içindeki karar alıcı ve uygulayıcıların bu sorumlulukların yerine getirilmemesi durumunda "*hesap verme*" sorumluluğudur (Tekin, 2011: 11). Daha sonra, bu raporda ortaya konan görüşleri Kofi Annan, Avrupa Birliği, Afrika Birliği ve BM'nin 2004 Üst Düzey Paneli de kabul etmiş ve kavram 2005 BM Zirve Bildirisi'ne girmiştir.

Üstelik Güvenlik Konseyi de 1674 (2006) sayılı "Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması" kararında bu kavramı kabul etmiştir (Keskin, 2009: 70).

Görüldüğü üzere insan haklarının Soğuk Savaş'tan sonra yükselişe geçmesi, yine aynı dönemde yaşanan ağır insan hakları ihlalleri ve Batı'nın insan hakları savunculuğu, insani müdahaleleri hem tartışmaya açmış hem de egemenliği aşan meşru bir gerekçe olarak görülmüştür. Bu görüşler bir biçimde BM çerçevesine bağlanmaya çalışılmıştır. Fakat Üçüncü Dünya için durum çok daha farklıdır. Onlar insani müdahaleyi egemenliklerini ihlal ettiği gerekçesi ile BM çerçevesinde insani müdahalelerin mümkün olamayacağı savına başvurmaktadırlar. Üstelik, insani müdahaleleri insani gerekçelerden kaynaklı romantik güdülerle değil, ulusal çıkar gibi rasyonel güdülerin insani gerekçeler altında manipüle edildiğini savunmaktadırlar.

1.2. Üçüncü Dünya'nın Egemenlik Algısı Üzerinden İnsani Müdahaleler

İnsani müdahalelerin Üçüncü Dünya'nın egemenlikleri için sorun teşkil etmesinin temel nedeni insani krizlerin sıklıkla yaşandığı bölgeler olmalarıdır. Zira Üçüncü Dünya devletlerinin ciddi iç meşruiyet sorunlarının olduğu ve modern devlet görüntüsünden uzak olduğu bilinen bir gerçektir. Bu devletler, insani krizler, yoksulluk, açlık, iç savaş, alt yapı sorunları, susuzluk, düşük ücretle kötü şartlarda çalışma, yönetim sorunları, grupların aşırı silahlanması, iç çatışmalar gibi sorunlarla boğuşmaktadırlar. Tüm bu gelişmelere baktığımızda, eski sömürge olan ve şimdi Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bu devletlerin uluslararası sistemdeki belki de en büyük kazanımları, Birleşmiş Milletlere dahil olarak eşit ve egemen devlet statüsü kazanmalarıdır. Fakat bu kazanımları, hem iç çatışmalarla hem de dış baskılarla tehdit altındadır.

Bilindiği üzere, küreselleşmenin etkisiyle artan karşılıklı bağımlılık, sermayenin küreselleşmesi, devletlerin yanında bireylerin ve hükümetler-dışı örgütlerin (*non-govermental organizations*) suje olarak kabul edilmesi devletlerin egemenlik alanlarını özellikle teritoryal boyutunu zayıflatmıştır (Torun, 2012: 74). Buna rağmen Üçüncü Dünya için klasik anlamda egemenlik hala değerlidir. Çünkü bu devletler, küreselleşme sürecine edilgen bir pozisyonda dahil olmaya mecbur bırakıldıklarından ve küreselleşmenin zenginliğinden faydalanmaktan çok risklerine maruz kaldıklarından (Ercan, 2009: 18) klasik anlamda egemenlik tanımına bağlanmalarının varlıkları ve sınır güvenlikleri için gerekli olduğunu düşünmektedirler. Çünkü egemenlik, dışsal boyutuyla, zayıf ülkeleri kendilerinden güçlü ülkelere karşı koruyan normatif bir sığınaktır (Beriş, 2006: 226).

Uluslararası hukukçuların genel anlamda mutabık olduğu konu, insani müdahalelerin BM çerçevesinde gerekçelendiremeyeceğidir. Bunu aşmak için uluslararası teamül ışığı çerçevesinde bir zaruret halinde başvurulacak bir yöntem olarak veya BM'nin insan haklarını korumaya yönelik maddelerine istinat edilerek insani müdahalelerin yapılabileceği düşünülmesine rağmen ikna edici olmamış ve uluslararası hukukçuların çoğunluğu tarafından insani müdahale hukuk dışı kabul edilerek reddedilmiştir (Arsava, 2013: 83).

Öncelikle, insani müdahale, kuvvet kullanmayı kapsadığından, BM Anayasası'nın 2/4 maddesini ihlal etmektedir. Üstelik yine BM Anayasası'nın devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmasını engelleyen 2/7 maddesi ile de tezatlık içindedir. Fakat Güvenlik Konseyi'nce 39. maddenin tespit edilip oy birliği sağlanmasından sonra yapılacak müdahaleler egemenlik ihlali olarak değerlendirilemez. Çünkü bu madde devletlerin egemenlik hakkını ortadan kaldırmaktadır (Keskin, 2009: 74). Bu durum ise BM Güvenlik Konseyi'nde nadir rastlanan bir durumdur. 39. madde bağlamında 1990'a kadar BM kolektif zorlayıcı eylem kararını Sovyetler Birliği henüz Güvenlik Konseyi'nde yokken sadece 1950 Kore Savaşı'nda uygulayabilmiştir (Evans, Newnham, 2007: 377). Soğuk Savaş sonrasında ise ilk kez Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle yeniden bir zorlama harekatı BM tarafından gerçekleştirilebilmiştir. 1992 Somali'deki operasyon ise bunun üçüncü ve son örneğidir (Keskin, 2002: 162).

Öte yandan Soğuk Savaş sonrası hazırlanan raporlar ve bu raporlar içinde en önemlisi olan, "Koruma Sorumluluğu Raporu" da dahil olmak üzere belgelerin hiçbiri uluslararası hukuk çerçevesinde bağlayıcı bir belge oluşturmamaktadır. Hiçbiri, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü madde 38'de sayılan geleneksel kaynaklar olan uluslararası antlaşma, teamül kuralı ya da hukuk genel ilkelerinin bir parçası değildir. BM Genel Kurul kararları ve hatta Genel Sekreter'in raporları zaman zaman geleneksel belgelerle birlikte değerlendirilerek bir hukuk kuralının teamül çerçevesinde ortaya çıktığının kanıtı olarak kullanılmaktadır. Ancak teamülün unsurları çerçevesinde değerlendirildiğinde de bu belgelerde kabul edilen koruma yükümlülüğü anlayışının devletlerin uygulamasında istikrarlı bir yer edindiğini ve devletlerin bu uygulamayı bir hukuk kuralı uyguladığı inancıyla yaptığını gösteren hiçbir kanıt yoktur. Bu belgeler içinde BM'nin tüm üye devletlerinin katılımı ile kabul edilen ve bir Genel Kurul kararı olan 2005 Zirve Bildirisi'nde dahi bir hukuk norm yaratıldığı söylenemez. Çünkü Genel Kurul kararları, her ne kadar belirli koşullarda teamülün ispatı için kullanılabilse de, aslında üye devletler açısından tavsiye niteliğindedir, bağlayıcı niteliği bulunmamaktadır (Keskin, 2009: 77-78).

BM Güvenlik Konseyi'nin 39. madde çerçevesinde insani krizlerin önlenmesinde devreye sokulamaması NATO gibi bölgesel güçlerin önünü açmış oldu. NATO'nun Soğuk Savaş sonrası yeni stratejisiyle birlikte insani müdahaleler yeni bir hukuki ve meşruiyet tartışmalarına yol açtı. NATO'nun bu yeni stratejik konseptine göre, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan terörizm, etnik çatışmalar, insan hakları ihlalleri, siyasi istikrarsızlık, ekonomik kırılganlıklar gibi yeni riskler belirlenmekte idi. Bu risklere göre, kolektif savunmadan barışı desteklemeye ve diğer krizlere müdahale harekâtına kadar İttifak görevlerinin tamamı için askeri yeteneklerin sürekli geliştirilmesinin gerekliliğini belirtiliyordu (http://www.bilgesam.org/incele/1221/-baslangicindan-bugune-nato-stratejik-konsepti%E2%80%99nin-gecirdigi-evreler/#.WQ9M-WnyjIU, 07.05.2017). Bu strateji akabinde gerçekleşen Kosova Müdahalesi (1999) ciddi bir meşruiyet krizi yarattı. Bu durum, Rusya ve Çin tarafından ağır biçimde eleştirildi. NATO'nun Güvenlik Konseyi onayı olmaksızın egemen bir devletin iç işlerine karışılmasını yasadışı değerlendirdikten sonra, bu girişimleri Batı standartlarının diğer ülkelere zorla kabul ettirme ve insani müdahalelerin üstü örtülü biçimde Batı çıkarlarına hizmet ettiği iddia edildi (Brown, Ainley, 2008:212).

11 Eylül 2001 terör saldırıları akabinde, saldırıların ABD'nin güvenlik politikalarına etkisi, 2002'de George W. Bush yönetiminin, Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde kendini belli etmiş ve literatüre Bush doktrini olarak geçmiştir. Bu belge, demokrasi ve insan haklarını da içeren bir belgeydi ama asıl önemi, ABD'nin ulusal güvenliğini tehlikede gördüğü durumlarda münferiden kuvvet kullanmaktan imtina etmeyeceklerini belirtmesiydi. Belge her ne kadar insan haklarından bahsetse de temel meselesi ABD'nin ulusal güvenliği meselesiydi (Keskin, 2007: 64). Bu belge aslında o zamana kadar tecrübe edilmiş bir durum olan, uluslararası hukukun devletlerin gücü nispetinde ihlal edilebilir oluşunun deklare edilmesiydi.

Bu belgeye dayanarak gerçekleştirilen 2001 Afganistan ve 2003 Irak müdahalesi bir çok soruna neden oldu. Irak'a düzenlenen operasyon, önce kitle imha silahlarının varlığı gerekçesine, sonra da kitle imha silahı bulunamayınca insani gerekçelere dayandırılmaya çalışıldı. ABD, Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şii nüfusunun siyasi hayattan dışlayan ve fiziki saldırılara maruz bırakan Saddam rejiminin devrilmesi ve rejim değişikliğinin insan hakları namına gerçekleştirilmesini savunmuştur. Böylelikle ABD daha demokratik ve insan haklarına saygılı, toplumu kapsayacak bir rejimi getirmenin gerekliliğini savunmuştur (Heywood, 2011: 382). Ne var ki süreç Irak halkı için daha dramatik bir hal almıştır. Müdahale yıllarca devam etmiş ve 4 bine yakın ABD askeri

ölmüş, 33bine yakını ciddi biçimde yaralanmış; 100binden fazla (sadece 2006'da 35bin sivil hayatını kaybetti) sivil Irak vatandaşı hayatını kaybetmiş, 10binden fazla da Irak askeri yaşamını yitirmiştir (http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/irak-savasinin-degerlendirmesi, 07.05.2017). Siyasi birliği parçalanmış Irak, terör örgütlerinin daha çok barınabileceği bir alan haline geldi. Günümüzde, Musul'un IŞİD terör örgütü tarafından işgal edilmesi ve sürekli kanlı terör eylemlerine sahne olması bunun kanıtıdır.

Bu gelişmeler, Üçüncü Dünya devletlerinin BM sistemi içinde yer almasının, egemenliklerinin ve iç işlerinin ihlalinin önünde engel oluşturmadığı sonucuna bizi götürmektedir. Devletler gücü nispetinde uluslararası hukuk normlarını çiğneyebilmektedir. Bu durum, savaşları engellemek için kurulan BM'nin işlevsizleşmesi ve nihayetinde uluslararası hukukun önemsiz hale gelmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu da 1945'ten bu yana dünya üzerinde büyük bir savaşın çıkmamasının uluslararası hukukun başarısı ya da BM'nin marifeti değil, var olan nükleer eşitliğin sağladığı dehşet dengesinden kaynaklandığını düşündürmektedir (Heywood, 2013: 519). Bu durum bizi başka bir sonuca daha götürmektedir. Devletlerin egemenlikleri ancak, gücü nispetinde ihlal edilemez. Aksi halde, BM, herhangi bir devletin, güçlü başka bir devletçe egemenlik alanının ihlal edilmesini önleyecek kudrete sahip değildir. Dolayısıyla, bugün egemenlikleri en fazla tehdit altında olan ülkeler Üçüncü Dünya devletleridir.

2. Üçüncü Dünya'nın İstikrarsızlaşmasında Batı'nın Etkisi

Bugün gerçekten insani müdahaleler hukuki bir zemine oturtulmuş olduğunu varsaysak bile, insani müdahalelerin Üçüncü Dünya'daki insani krizleri engellemesi için doğru bir yöntem olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü, bu devletler, sürekli olarak insani krize neden olacak bozuk sistemlere sahiplerdir. Bu yapısal bozukluklar ise Üçüncü Dünya'ya yönelik Batı politikaları ile ilişkilendirilmektedir. Bu devletler, Batı tarzı bir demokrasiye, ulusal birliğe sahip olamayacak kadar siyasal ve toplumsal anlamda çözülmüş ve ekonomik anlamda asimetrik bir biçimde Batı'ya bağlanmıştır. Bu yapısal sorunlar, insani müdahalelerle düzeltilemeyecek kadar kompleks bir yapıya sahiptir.

İnsan hakları da tıpkı diğer modern kavramlar gibi, Aydınlanma söylemlerinin pozitivist karakterinden etkilenmiştir. Bu anlamda Batı için insan hakları rasyonel bir çıkarsamadır ve evrenin her yerinde geçerli olmalıdır. Fakat evrensel olduğu düşünülen bu kanunların Batı menşeli olması ve bunun Batı'da paternalist bir tavra dönüşerek bu değerleri benimsemeyen devletleri gerekirse kuvvet kullanma yolu ile demokratikleştirme yöntemi, akıllara Habermas'ın şu düşüncesini (2002: 157) getirmektedir:

"*Evrensel hak iddialarının ardında hep belli bir kolektifin kendi iradesini kabul ettirme gayreti vardır*". Gerçekten Üçüncü Dünya devletleri hem insan hakları hem de insani müdahaleye dair görüşleri Habermas'ın bu düşüncesinden farklı değildir. Bu düşüncenin ortaya çıkmasında ise, Üçüncü Dünya devletlerinin geçmişteki ve günümüzdeki Batı ile ilişkilerinin biçimi etkili olmuştur.

Üçüncü Dünya ülkelerinin Batı ile ilişkilerinde iki ayırıcı özellik bulunmaktadır. Birincisi; bu devletlerin dışarıdan gelen güçlerin 'aktörlerin' baskısı altında olmasıdır. Bu aktörler, Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası örgütler, hem eski hem yeni anlamda sömürgeci ülkeler ile devlet merkezli ama sınırları onları aşan, uluslararası şirketlerdir. İkincisi ise; bu ülkelerde yaşayan insanların Dünya'nın da yoksul çoğunluğunu oluşturması (Bilgin Aytaç, 2013: 83) insan güvenliğinin olmaması. Bu anlamda geliştirilebilir olmakla birlikte Üçüncü Dünya devletleri iki alanda kendilerini tehdit altında hissetmişlerdir. İlki küreselleşme ve kapitalist piyasa ilişkilerinin yayılmacı tavrı, ikincisi ise insan hakları bağlamında sonlanamayacak bir çatışma içinde olmasına karşın Batı'nın insani müdahale ile paternalist bir tavırla bu ülkelerin egemenlik alanlarını ihlale açması ile alakalıdır.

Bu her iki duruma yol açan temel sebep ise, Üçüncü Dünya'nın hala modern devlet yapılanmalarından uzak bir görüntü oluşturmasıdır. Bundan dolayı, öncelikle bu devletlerin "devlet olma sorunu" irdelenecek ve bu durum küreselleşme ve insan güvenliği açısından ele alınacaktır.

2.1. Üçüncü Dünya'nın Devlet Olma Sorunu

Bugün Batı'nın tüm dünyaya yaymaya çalıştığı insan hakları fikri demokrasiden, demokrasi, liberal değerlerden ve liberal değerler de kapitalist piyasa ekonomisinden bağımsız düşünülemez. Çünkü, eşitlik, insan haklarının evrenselliği, özgürlük gibi kavramlar, modern toplumu gelişmiş demokrasi ilkesine bağlamaktadır. Bu açıdan demokrasi, modern düşüncenin bir değerler kümesidir. Bireyci liberal programın, her türlü keyfi güç karşısında insanı özgürleştirme amacı, demokrasinin özünü oluşturmaktadır (Akkaya Kia, 2011: 109). Bu açıdan milli devletlerin hepsi demokratik değildir belki ama, Batı tarzı bir demokrasinin tesis edildiği her ülke milli devlet görünümündedir (Habermas, 2002: 88).

Üçüncü Dünya'nın Batı'nın "refahını" paylaşabilmeleri için öncelikle ulusal birliğe ihtiyaçları vardır. Gerçekten ulusal birliğin yokluğu, Batılı demokratik değerlerin bu topraklarda barınamamasının başlıca nedenlerindendir (Emerson, 1965: 264). Özellikle, Afrika'da devlet sınırlarının, kültürel farklılıkların göz ardı edilerek yapay bir şekilde oluşturulması böylelikle devlet içindeki vatandaşların

etnik, kültürel, dil bakımından sınırları aşan bağlarının olması, sosyal barışın ve ulusal birliğin tesis edilmesi yönünde en büyük engel (Aykaç, 2015: 460) olarak durmaktadır. Üstelik bu farklılıkların, dış güçler tarafından ön plana çıkarılması, devlet olma sorununu daha da vahim hale getirebilmektedir.

Örneğin, 1994'te Ruanda'da aynı dil ve aynı hayat tarzı ile aynı sosyal formasyona sahip etnik gruplar olan Hutular ve Tutsiler arasında soykırım yaşanmıştır. Halbuki bu durumda beklenen devlet olma sorunun kolaylıkla aşılabilir olduğudur. Öyle olması da beklenebilirdi, ta ki Belçikalılar bölgeye gelene kadar. Azınlık Tutsilerin, Hutular üzerindeki üstünlüklerini gösteren kimlik kartlarının basılması, Hutular arasında nefret duygularını körüklemiş ve bu durum 1 milyona yakın insanın öldürülmesi ile sonuçlanmıştır (Aykaç, 2015: 461).

Öte yandan, Gizem Bilgin Aytaç, Üçüncü Dünya'nın ulus olma sorununa değinirken Charles Tilly'nin, savaşın devlet inşası için en önemli unsurlardan biri olduğu tezine değinmiştir (Bilgin Aytaç, 2013: 93). Bilgin Aytaç'a göre, Feodalizmin eksikliğinden oluşan yeni merkezi imparatorluklar, kendi tarihi, hukuki, dilsel, hatta dinsel ortaklıklarını kurarken, aslında bu süreç, önceden belirlenmemiş, koordinasyonsuz, uzun yıllar süren bir devlet inşası modeline dönüşmüştür. Emerson da (1965: 265), Batı'daki demokratik müesseselerin halk yığınlarının içinden ve toplumun evrimci gelişimi ile ortaya çıktığına değinmektedir. Üçüncü Dünya'nın devlet inşası ise bu koordinasyonsuz ve kendiliğinden beliren, toplumsal talepler temelinde değil, tepeden inme biçiminde gerçekleşmiştir. Bu tepeden inmeci devlet inşası, devletlerin toplumsal meşruiyetini de ortadan kaldırmaktadır. Üstelik, istikrarsız olan bu süreç, hem devletlerarası ilişkide hem de devlet içinde, çatışmaları, şiddeti ve güvensizliği körüklemektedir.

Bugün bütün Avrupa devletleri, demokrasi ve insan haklarına kendi tarihsel devinimi sonucu kavuşmadan önce çok insan kanı dökmüş, pek çok anti-demokratik süreçlerden geçmişlerdir. Tarık Zafer Tunaya'dan alıntı yapan bir gazete köşe yazısında (http://www.hurriyet.com.tr/insan-derisiyle-kapli-anayasa-yuzunden-basimiza-neler-geldi-26162808, 07.05.2017) şu ifadeler yer almakta: " *Fransız İhtilali'ne ilişkin eşyaları ve belgeleri seyrediyordum. Gözlerim salonun bir köşesine özenle yerleştirilmiş küçük bir kitaba takıldı.*
1791 Anayasası, Fransa'nın ilk yazılı anayasası. Biraz daha dikkatle bakınca alt satırdaki şu müthiş cümle beni dondurdu. 'İnsan derisiyle kaplanmıştır.' Bu küçücük, rengi sararmış kitap karşısında hürriyet savaşlarının derinliğini, uzunluğunu, özgürlük denilen şeyin bedava olmadığını insan bir kere daha

anlıyor." Bu durum bize şunu gösteriyor ki gerçek özgürlük, eşitlik ve demokrasi talepleri halka pahalıya patlamaktadır ve gerçek özgürlük ve demokrasi ancak halkın mücadelesiyle elde edilebilmektedir.

Fakat bugün Üçüncü Dünya devletlerinin pek çoğu hangi amaç için bir araya getirildiklerinin bilincinde olmayan (dil, din, etnik, kültürel anlamda farklı) insanların, sınırları başkalarınca çizilmiş bir toprak parçasında, kendilerinin seçmediği bir egemenin yönetimi altındalar. Yani Batılıların kendi toplum tasavvuru gibi bir toplum sözleşmesinin Üçüncü Dünya'da gerçekleştiğini söylemek çok güçtür. Böylece insani müdahaleyi gerekçelendirmek adına ortaya atılan "insan haklarını gözetmeyen devletin başlangıç sözleşmesini bozduğu böylece devlet olma özelliğini dolayısıyla da egemenlik hakkını yitirdiği" bu durumda insani müdahalelerin egemenlik sorunu yaratmayacağı tezi burada işlemez hale geliyor. Çünkü bu devletler zaten başlangıç sözleşmesi yapmamış toplumlardan oluşmakta. Bu Üçüncü Dünya'nın temel sorunun sistem sorunu olduğu sonucuna bizi götürmektedir.

Halbuki insani müdahaleler genel anlamda sistemi değil aktörleri değiştirmeye yönelmektedir. Bu ya insani krizlerin aktörlerden kaynaklandığına dair bir yanılsamanın sonucudur. Ya da sistemi değiştirmenin maliyetinin çok yüksek olduğunun farkında olunması ile ilgilidir. Sistemi değiştirmek maliyetli bir iştir çünkü bir devlette başka bir devletin zoruyla demokrasi inşa edilmesi neredeyse imkansızdır. Örneğin özellikle 11 Eylül saldırısından sonra, terörün antidemokratik rejimlerden beslendiği dolayısıyla bu rejimlerin demokratikleştirilmesi için müdahalede bulunulması gerektiği düşüncesi ile 2001'de Afganistan'a Taliban rejimini devirmek, 2003'te Irak'a Saddam Hüseyin'i devirmek için ABD ve koalisyon güçleri müdahale etmiştir. Bu rejimlerin devrilmesi ile bu ülkelerde demokrasinin inşa edileceği varsayılıyordu. Ne var ki bugün Irak üç bölgeye ayrılmış, istikrarsız ve insan güvenliğinin olmadığı bir ülke görünümündedir. ABD Irak müdahalesi ile Irak'ı demokratikleştirmeyi düşünmüşse de gerçekte böyle olmamıştır. Üstelik bu durum ABD'ye pahalıya patlamıştır. Öte yandan ABD Afganistan'dan 2014 yılına kadar ayrılamadı. Askeri varlığını azaltsa da hala askeri güç bulundurmak zorunda kaldı. ABD eski Başkanı Barack Obama 2009'da Afganistan'daki durumu değerlendirirken uzun bir süredir Afganistan'daki varlıklarını, ABD'nin yaşadığı ekonomik bunalımlarla birlikte değerlendirmesi ve artık Afganistan'daki varlıklarını azaltacağına dair söyledikleri, işlerin tahmin edildiği gibi gitmediğini göstermekteydi (http://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-12-02-voa8-88161822/875465.html, 07.05.2017).

Dolayısıyla, insani müdahaleler insani krizlerin önlenmesinde bir çare olamaz. Çünkü insani krizler, devlet olma sorunu yaşayan Üçüncü Dünya'nın sisteminden kaynaklanmaktadır. Sistemin değiştirilmesi

ise düşünüldüğü gibi kolay olmamaktadır. Çünkü gerçek demokrasi ancak halkın talepleri ve mücadelesi ile mümkün olabilir. Kim gelirse gelsin, toplumsal değişim yaşanmadığı müddetçe, siyasi dönüşümün yaşanması oldukça zordur. Gül T. Dağcı ve Hilal Zorba'nın James Meernik'ten aktarımıyla (2016: 58), Meernik'in yaptığı bir analizde: ABD'nin müdahalede bulunduğu 27 farklı ülkenin müdahaleden üç yıl önce ve üç yıl sonra demokrasilerinde bir farklılık olup olmadığını verilerle beraber ölçmüştür. Sonuçta incelenen müdahalelerin %48'inde çok büyük bir değişim görülmemiştir, %74'ünün demokrasi seviyeleri incelenmiş müdahalenin olduğu yıl ile üç yıl sonra arasında hiçbir fark gözlenememiştir.

2.2. Ekonominin Küreselleşmesinin Üçüncü Dünya Üzerindeki Tahribatı

Üçüncü Dünya'nın devlet olma sorununda ekonominin küreselleşmesinin büyük etkisi vardır. Bu durum Üçüncü Dünya'nın Batı algısını da şekillendirmiştir. Üçüncü Dünya'nın kapitalist piyasa ekonomisinin yayılmacılığının bir sonucu olan ekonomik küreselleşmeye maruz kalması ile hem siyasal hem toplumsal anlamda çözülme yaşamıştır. Kapitalizmin yayılmacılığı, ekonominin küreselleşmesini ve ulus sınırlarını aşmayı gerektiriyordu. 19.yüzyılda ulusal sınırları aşma zorunluluğu ve sömürgecilik yarışı, aslında küresel ekonominin bir kaynağının da emperyalizm olduğunu göstermiş oldu. Bundan dolayıdır ki sınır- ötesi ve ulus ötesi ekonomik yapıların gelişimi başlangıçta emperyalizm ile mümkün olmuştur (Heywood, 2013: 130).

Fakat ekonominin küreselleşmesi Üçüncü Dünya'yı daha da tahrip etti ve devlet olma sorunlarını kesifleştirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan bu devletler için küresel ekonominin getirileri umulduğu gibi olmadı. Gizem Bilgin Aytaç'ın aktarımıyla (2013: 90) burada Stephen Krasner'in üzerinde durduğu rejim teorisinin altını çizmekte yarar var. İkinci Dünya savaşı sonrası Amerika'nın yeniden vurguladığı liberal örgütler ve serbest piyasa ekonomisine bağlı büyüme temelli algılayış, 1980'lerde daha hızlı bir biçimde Üçüncü Dünya'yı etkilemeye başlamıştır. Krasner'e göre Amerikan rejiminin, Üçüncü Dünya ile ilgili beklentisi, serbest ticaretle birlikte gelirlerinin büyümesi, büyümeyle birlikte yabancı yatırımlar için daha çekici bölgelerin oluşması, bunun bu ülkelerin iç-politikalarında istikrar, istikrarın da demokrasi yaratacağı öngörüsüdür (Bilgin Aytaç, 2013: 91). Ne var ki bu beklenildiği gibi olmamıştır.

Bunun sebeplerinden biri, Dünya iktisadının karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin ülke içi demokratik eğilimleri tetikleyeceği düşüncesinin aksine, bu sistem içinde gittikçe sıkışıp kalan devletin artık özerkliğini, aksiyon kabiliyetini ve demokratik özünü yitirmeye başlamış olmasıdır (Habermas, 2002: 27).

İster demokratik usulle ister diktatörlükle yönetilsin, devleti yöneten kişiler, giderek küresel ekonomik politikaları kabul edenlerin yükseldiği, diğerlerinin elendiği küresel bir oligarşinin parçaları görüntüsüne bürünmüştür (Akkaya Kia, 2011: 111). Bu durum, anti-demokratik uygulamaların sıklıkla rastlandığı Üçüncü Dünya'da küresel ekonomik sisteme entegre olmuş veya olmak isteyen belli bir çıkar grubunu, yerel gerçekliklerinden koparmış ve ülke belli bir çıkar grubunun daimi yönetimi altına girmesine neden olmuştur. Örneğin, Sömürgecilikle başlayan ve ırkçılığın açık biçimde devlet politikası haline geldiği Güney Afrika Apartheid rejimi, daha yakın döneme kadar (1994) beyaz azınlığın (yaklaşık %9) siyah çoğunluğa (yaklaşık %80) baskısı üzerine kurulmuştu (Erdem, 2015:112). Bugün demokratik ülkeler arasında yer alsa da Güney Afrika'daki anti-demokratik uygulamalar sömürgeciliğin bir sonucuydu.

Öte yandan, ekonomik küreselleşme ile karşılıklı ilişkilerde ekonomileri az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerle girdiği entegrasyon sürecinde alabildiğine zorlanmakta ve böylece devletler arasında asimetrik ilişki biçimi doğmaktadır (Fındıkçı, 2006: 27). Bu asimetrik ilişki biçiminin yaratılması küreselleşmeye mal edilen bir olumsuzluktur. Üstelik ekonomik küreselleşme bu eşitsizliği üretmekle kalmaz bu eşitsizlik kalıplarını daha da sağlamlaştırır. Örneğin, birincil ürünlerin ihracatı Afrika'da teşvik edilmiştir. Böylece Avrupa'daki fabrikaların bu ürünleri işlemesi sağlanmıştır. Bu durum kendi kendine yeterli olmayı ve kalkınmayı teşvik etmek yerine, başkalarına bağımlı olmaya neden olmaktadır. Nitekim, başkalarına bağımlı olmayı öngören bu tek taraflı ekonomik bağımlılık perçinlenmiş ve Afrika'nın Batı desteğine muhtaç kalmasına neden olmuştur (Aykaç, 2015: 451).

Bundan dolayı, ekonomik küreselleşmenin gelişmiş ülkelere hizmet eden ve kar maksimizasyonu için başkalarının yoksullaşması pahasına devreye sokulan bir proje olarak görülmesi yaygın bir kanaattir. Bu görüşe göre, ekonomik küreselleşme bir neo-sömürgecilik hareketidir. Çünkü pazarlarını açma ve kaynaklarının zengin ülkeler tarafından yağmalanmasına izin verme konusunda ülkelere baskı yapmaktadır (Heywood, 2013: 138). Bu durum, Üçüncü Dünya gözünden Batı'nın sömürgeci davranış kalıplarına sahip olduğu fikrini daha da sağlamlaştırmaktadır.

Sonuç

Bugün bütün devletler BM çerçevesinde eşit ve egemen kabul edilse de, uygulamada, bu hakların 1648'deki Avrupalı devletler sistemi içinde sınırlı kaldığını görmekteyiz. Dolayısıyla, bugün güçlü bir devletin egemenlik hakkının ihlal edilmesi düşünülemezken, zayıf ülkelerin egemenlik hakları her konuda ihlal edilmeye açıktır. İnsani müdahaleler ise bu egemenlik hakkının ihlal edilmesinde güçlü bir gerekçe ve yöntem olarak Üçüncü Dünya'nın önünde durmaktadır. Zira Üçüncü Dünya, sistemleri dönüşmediği müddetçe yönetim kimin elinde olursa olsun insani kriz yaratmaya devam edecektir.

Bu sistemin insani kriz yaratmasının nedeni ise genel anlamda Batı ile ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Sömürgecilik, Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası dönemlerin Batı politikaları bu ülkelerdeki, devlet olma sorununu derinleştirdiği gözlenmiştir. Batı'nın Üçüncü Dünya'da yarattığı ve sürekli kriz üreten sistemin yine Batı tarafından formüle edilen bir yöntemle yani insani müdahalelerle düzeltilebileceği fikrinin inandırıcılığı oldukça zayıftır. Nitekim pek çok insani müdahalenin başarısız olması, bu bölgelerdeki başarısız Batı politikalarına bir yenisini eklemenin ötesine geçememiştir.

Kaynaklar

Kitaplar

AKKAYA KİA, Rukiye, (2011), *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk,* 2. Basım, Beta Yayınları, İstanbul.

ARIBOĞAN, Deniz Ülke, (2007), Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BERİŞ, Hamit Emrah, (2006), *Küreselleşme Çağında Egemenlik " Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları"*, 1. Basım, Lotus Yayınevi, Ankara.

BROWN, Chris, AINLEY, Kirsten, (2008), *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, çev. Arzu Oyacıoğlu, 3. Basım, Yayın Odası Yayınları, İstanbul.

EMERSON, Rupert, (1965), *Sömürgelerin Uluslaşması,* çev. Türkkaya Ataöv, 1. Basım, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara.

ERCAN, Fuat, (2009), *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, 5. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul.

HABERMAS, Jurgen, (2002), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti,* çev. Medeni Beyaztaş, 1. Basım, Bakış Yayınları, İstanbul.

HASGÜLER, Mehmet, ULUDAĞ, Mehmet B., (2005), *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, 2. Basım, Nobel Yayınları, Ankara.

HEYWOOD, Andrew, (2011), *Siyaset Teorisine Giriş*, çev. H. Murat Köse, 1. Basım, Küre Yayınları, İstanbul.

HEYWOOD, Andrew, (2013), *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, 1. Basım, Adres Yayınları, Ankara.

ŞENEL, Alaeddin, (2004), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 11. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

YALÇINKAYA, Haldun, (2008), *Savaş: "Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı"*, 1. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Makaleler

ALTINKÖK, Serhat, "Egemenliğin Dönüşümü: İnsan Hakları Alanındaki Gelişmelerin Devlet Egemenliği Sistemi Üzerindeki Etkileri", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, cilt.8, no.1, (2016), ss. 217-229.

ARAL, Berdal, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik", *Seta Analiz,* no.72, (Eylül 2013), ss. 7-27.

ARAL, Berdal, "Egemenlik ve İnsan Hakları Açısından Küreselleşme ve Uluslararası Hukuk", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* no.24, yıl.6 (Şubat-Nisan 2005), ss. 57-78.

ARIBOĞAN, Deniz Ülke, "Uluslararası Barış ve Güvenliğin Sağlanmasında Bir Araç Olarak Birleşmiş Milletler ve Temel Sorunları", *Avrasya Dosyası BM Özel,* cilt.8, no.1 (İlkbahar 2002), ss. 128-148.

ARSAVA, Füsun, " Libya Örneğinde İnsan Haklarının Korunması İçin Yapılan Askeri Müdahale", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, cilt. 4, no.12, (Ocak 2013), ss. 81- 97.

ÇETİN, Halis, "Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt. 3, no.2, (2002), ss. 1-16.

DEMİRTÜRK DEMİRÖĞEN, Ülkü, "Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonları Ve Güç Kullanma Olgusu (1946- 1996)", *Akdeniz İİBF Dergisi,* , no.11, (2006), ss.236-257.

ERDEM, Kasım, (2015), "Parlamenter Sistem ve Hakim Parti Olgusu", edt. Havvana Yapıcı Kaya *,Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri 'Parlamenter Sistem',* TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, ss.111-148.

FINDIKÇI, Aydın, "Dünya Ekonomisi Küreselleşmenin Neresinde?" , *Uluslararası İlişkiler Dergisi,*cilt. 3, no.9, (Bahar 2006), ss. 21-49.

KESKİN, Funda, " BM ve Kuvvet Kullanma", *Avrasya Dosyası BM Özel,* cilt. 8, no.1, (İlkbahar 2002), ss. 149- 174.

KESKİN, Funda, "Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt.6 no.21, (Bahar 2009), ss. 67-88.

KESKİN, Funda, "İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* cilt. 3, no.12, (Kış 2006-2007), ss. 49-70.

KILIÇ, Ali Şahin., " Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Devletlerin Egemenliği Üzerine Ulusal Egemenlik Odaklı Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* cilt.58, no.3 (2009), ss.616-657.

TEKİN, Segah, "İnsani Müdahale Kavramı ve Libya'nın Geleceği", *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Analiz,* (Nisan 2011), ss. 4- 23.

Derlemeler

AYKAÇ, Mustafa, (2015) "Afrika'da Sömürgeciliğe İtiraz: Bir Fırsat Penceresi olarak Türkiye", edt. İsmail Ermağan, *Dünya Siyasetinde Afrika-2,* 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara.

BURCHİLL, Scot, (2012) "Liberalizm", der. Scott Burchill, vd., *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* çev. Ali Aslan, 2. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, ss. 80-117.

DAĞI, İhsan Duran, (2006) "Normatif Yaklaşımlar: Adalet, Eşitlik ve İnsan Hakları", der. D. İhsan Dağı, vd., *Devlet, Sistem ve Kimlik,* 8. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 185-226.

Tezler

BİLGİN AYTAÇ, Gizem, (2013), *Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale,* İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Tezi, İstanbul (Türkiye).

TORUN, Abdullah, (2012), *Ulusal Güvenlik ve Küreselleşme: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Politikasının Dönüşümünde Küreselleşmenin Rolü*, Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Tezi, Ankara (Türkiye).

İnternetten Alınan Kaynaklar

"Başkan Obama'nın 'Afganistan Konuşması' - Tam Metin", 07.05.2017. http://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-12-02-voa8-88161822/875465.html.

"Irak Savaşı'nın değerlendirmesi", 07.05.2017. http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/irak-savasinin-degerlendirmesi.

Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, "Başlangıcından Bugüne NATO Stratejik Konseptinin Geçirdiği Evreler", 07.05.2017. http://www.bilgesam.org/incele/1221/-baslangicindan-bugune-nato-stratejik-konsepti%E2%80%99nin-gecirdigi-evreler/#.WQ9M-WnyjIU.

HIZLAN, Doğan, "'İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa' yüzünden başımıza neler geldi", 07.05.2017. http://www.hurriyet.com.tr/insan-derisiyle-kapli-anayasa-yuzunden-basimiza-neler-geldi-26162808.

Türkiye'de İtici ve Çekici Faktörler Kapsamında Kırsal Göçler

Ertuğrul Güreşci

Yrd.Doç.Dr., Ahi Evran Üniversitesi, ispir_ert@hotmail.com.

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'deki kırsal göçün nedenleri ve sonuçları itici ve çekici faktörler açısından ele alınarak konunun gelişmiş ülkelerle de mukayese edilerek açıklanması amaçlanmıştır. Kırsaldaki itici faktörlerin tarıma ve sosyal yaşama bağlı olarak geliştiği, kentin çekici faktörlerinin ise artan nüfus ile başlayan ekonomik canlanmaya bağlandığı noktasından hareket edilerek çalışmanın ana ekseninin belirlenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada kırsal göç ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar incelenerek çalışmanın altyapısının oluşturulması sağlanacaktır. Bu altyapıdan hareket edilerek, itici faktörlerin ve çekici faktörlerin kırsal göç için etki derecesinin saptanmasına çalışılarak kırsal göçün Türkiye ölçeğinde bir sorun olup olmadığı da irdelenecektir. Çalışmanın kırsal göç alanında yapılacak saha çalışmaları ve teorik çalışmalar için faydalı olabileceği düşüncesinden hareket edilerek kırsal göç olgusuna Türkiye ölçeğinde farklı bir bakış açısı geliştirebileceği beklenmektedir. Ülkemizde gerek üniversitelerde gerekse diğer kamu dışı araştırma enstitüsü ve merkezlerinde konu ile ilgili birçok çalışma yapılmakta ancak teorik çalışmalar ile ilgili eksikliklerin olduğu bir gerçektir. Çalışmanın kırsal göçün teorik temellerinin Türkiye ölçeğinden hareket edilerek oluşturulmasına yapabileceği katkı beklenmektedir. Kısaca bu çalışma, kırsal göçün nedenlerini ve sonuçlarını itici ve çekici faktörler çerçevesinde ele alarak, bu faktörlerin kırsal göç üzerinde ki etkisi çeşitli verilere dayanılarak ölçülmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Göç, kır, kent, kırsal göç

Rural Migrations within the scope of Pushing and Attractive Factors in Turkey

Abstract

In this study, it was aimed to explain the causes and consequences of rural migration in Turkey in terms of repulsive and attractive factors and to compare them with the developed countries. It is very important to determine the main axis of the study by moving from the point that the driving factors in the country develops due to agriculture and social life and the attractive factors of the city depend on the economic revitalization starting with

the increasing population. For this purpose, the infrastructure of the study will be established by examining the domestic and foreign resources related to rural migration in the study. It will also be examined whether the rural migration is a problem in the Turkey scale by trying to determine the impact factor of the pushing factors and attracting factors for rural migration by moving from this infrastructure. It is expected that the worker will be able to develop a different point of view on the scale of Turkey for the rural migration phenomenon by considering that it may be useful for the field studies and theoretical studies to be carried out in the rural migration area. There are many studies on the subject in our country, in universities, in other non-public research institutes and centers, but it is a fact that there are deficiencies in theoretical studies. It is expected that the contribution of the work to the establishment of the theoretical bases of rural migration will be based on the Turkish scale. In short, this study will attempt to measure and assess the impact of these factors on rural migration, based on a variety of data, by addressing the causes and consequences of rural migration within driving and attracting factors.

Keywords: Migration, rural, urban, rural migration

1.Giriş

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup günümüze kadar devam eden ve gelecekte de devam edeceği beklenen bir süreç olarak değerlendirilebilmektedir. Tarih boyunca insanlar çeşitli nedenlerden dolayı yaşadıkları yeri terk etmiş ya da terk etmek zorunda kalmıştır. Bunu kimi zaman kendi isteği ile kimi zaman da zorunlu olarak gerçekleştirmiştir.

Göç ile ilgili ekonomik ve sosyal birçok olayı açıklamak için Sanayi Devrimi ya da sanayileşme süreci incelemekte ve değerlendirilmektedir. Çünkü 1700'lü yılların sonlarına doğru İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi başta Avrupa olmak üzere Rusya, Japonya, ABD'de hızlı bir şekilde yayılmış ve toplumsal yaşamda devrim niteliğinde bir değişim yaşanmasına neden olmuştur. İnsanlık ilk kez kol, rüzgâr ve su gücünün yerine üretimde makinayı kullanmaya başlamış ve az zamanda az emekle misliyle bir üretim gerçekleştirmiştir. Böylece sanayi sektörünün tarım sektörüne ekonomik olarak mutlak üstünlüğü başlamıştır. Bu üstünlük kır-kent dengesinin bozulmasına ve kentler yani sanayinin lehine bir gelişmeye dönüşmüştür (Tacoli et al. 2015; Yıldırım, 2014).

Kırsal göç ile ilgili yapılan değerlendirmelerde, konunun bir sorun olup olmadığının tartışılması sıkça yapılmaktadır. Bu tartışma, genel olarak ekonomik ve sosyal gelişmenin bir sonucu olarak kırsal göçü ele almakta ve konunun gelişmiş ülkelerde ya da sanayileşmesini büyük ölçüde tamamlamış ülkelerde bir sorun olarak görülmemiştir. Bu durum, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ağır ve ileri düzeyde gerçekleşen kırsaldan kente göç olarak tanımlanmakta ve özellikle kentleşme ve kentli gözüyle bir sorun olarak algılanmıştır.

Böyle bir sorunun Türkiye'de nedenleri ve sonuçları ile birlikte açıklanması, yapılacak saha çalışmalarına ve genel göç yaklaşımlarına bağlı olarak incelenecektir. İtici ve çekici faktörler kullanılarak kırsal göçün açıklanması, kırsaldaki iticilik ve kentteki çekicilik faktörleri ile ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu faktörler kırsalın ekonomik ve sosyal sorunları ile kentin ekonomik ve sosyal imkân ve fırsatları ile değerlendirilebilmektedir (Güreşci, 2014).

2.Kırsal Göçteki İtici ve Çekici Faktörlerin Temeli

Kırsal göçün nedenleri ve sonuçları ile ilgili çalışmalarda, kırsal bölgelerin ekonomik ve sosyal yapısı ile kentsel bölgelerin ekonomik ve sosyal yapısının iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu yapı, özellikle itici ve çekici faktörlerin oluşmasında etkili olmaktadır. Kırsal bölgeler ekonomik yapısı nispeten tarıma dayalı, sosyal yapısını ise gelenek ve göreneklerin şekillendirdiği toprak-insan ilişkilerinin daha sık olduğu muhafazakâr denilebilecek bir sosyal düzene dayalıdır. Buna karşılık kentsel bölgelerin ise ekonomik yapısı nispeten sanayi ve hizmetler sektörüne, sosyal yapısı ise daha çok hukuk ve örgütsel yaşam biçimlerine dayalıdır (Çelik, 2006; Güreşci, 2010).

Kırsalın ekonomik yapısını oluşturan tarım sektörü, nüfus-toprak ilişkisinin nüfus artışı ile birlikte olumsuz bir etkiye sahip olabileceği ve marjinal sınırına ermiş olan tarım arazilerinde giderek bir yoksullaşmaya neden olabileceği ön görülmektedir. Bu yoksulluk, sanayileşmenin tarıma girmesi ile birlikte tarımda artan verimlilik ile kısmen artsa da bu tür bir sanayileşmenin tarımda zaten gizli işsiz olan birçok insanı da açığa çıkaracağından yeni bir kırsal göç nedeni olarak gelişebilecektir.

Kırsal bölgelerde yapılan saha çalışmalarında, kentlerin olumsuz yani itici faktörlerinden bahsedilse bile göç eğiliminin yine kentler lehinde olduğu tespit edilmiştir. Özellikle kırsalda beklenen ya da umulan sosyal ve ekonomik fırsatlardaki kıtlığın da aslında bir itici faktör olabileceği ortadadır. Kırsal göç için tespit edilen kırsaldaki itici faktörlerin temelinde toprak-insan ilişkisi ve artan nüfus olgusunun yanı sıra kırsaldaki sosyal problemlerinde bu duruma büyük ölçüde katkı sunduğu kaçınılmazdır (Güreşçi ve Yurttaş, 2008).

Kentteki çekici faktörlerin temeli, bir nebze kırsaldaki itici faktörlerin oluşması ve nüfusun kentlere doğru yönelmesi ile daha da belirgin hale gelmektedir. Ancak kentlerdeki çekici faktörlerin temelinde de ekonomik ve sosyal faktörler ön plana çıkmaktadır. Özellikle kentsel ekonominin temelini oluşturan sanayi ve hizmetler sektörü, bu bölgelerde marjinal verimliği daha fazla ekonomik bir yapı oluşturmakta ve bunun sonucunda beklenen ve umulan bir gelir ve sosyal refah beklentisini beraberinde getirmektedir. Kentlerin örgütlü bir toplum olmada daha

ön planda olması, sosyal yapıyı da güçlendirmekte ve bu çekici faktörleri aynı zamanda sosyal çekicilik haline de getirmektedir. Kısaca kırsal göç için kırsalın ve kentin çekiciliği, bu bölgelerin sosyo-ekonomik yapılarından kaynaklanmakta ve bu süreç değişim ve gelişme ile örtüşebilmektedir (Şen, 2014).

3.Türkiye'de Kırsal Göçün İtici ve Çekici Faktörleri

Kırsal göç için kırın iticiliği ve kentin çekiciliği, Türkiye gibi geç sanayileşen, gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin bir haldedir. Bu belirginlik, Türkiye'de kırsal göçler için genellikle bir sorun olarak değerlendirilmesine ve ileri düzeyde gerçekleşen bir göç olarak kabul edilmesine neden olmaktadır.

Türkiye'de 1950'lerde başlayan ekonomik ve sosyal değişim ve dönüşüm, toplumsal hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Bu hareketlilik, nüfusun yoğun ve kentlere göre nispeten daha yoksul yolduğu kırsal bölgelerden kentsel bölgelere doğru olan kırsal göç şeklinde olmuştur. Nüfus artışı ile birlikte giderek yoksullaşması beklenen tarım sektörü, kitlesel üretimin gerçekleştiği sanayi sektörüne göre daha dezavantajlı dolayısıyla itici bir takım özelliklere sahip olabilmektedir (Güreşci, 2011). Benzer şekilde hizmet sektörünün de sanayi sektöründe oluşturulan ilave katma değer ile geliştiği düşünülürse kentsel ekonomi daha çekici olabilmektedir. Türkiye'de kırsal alanda göç ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda, neden göç etmek istedikleri sorulduğunda, kentsel güçlükler kendilerine hatırlatılmasına rağmen göç etmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu durum, göç edenler için kırsala göre kentin beklenen ve umulan bir gelir ve sosyal imkânlara sahip olabileceği düşüncesi ile açılanabilmiştir (Salacoğlu ve Roe, 2004).

Kırsal nüfusun Cumhuriyetin ilanından sora özellikle 1950'lerden sonra giderek oransal olarak azalması kırsal göç ile ifade edilmektedir. Bu durum aynı zamanda kırsaldaki itici faktör bileşenleri ile de açıklanabilmektedir. Özellikle nüfus-toprak-gelir üçlüsündeki nüfusun artması ile birlikte gelirin azalması ve ekonomik yaşamı güçlendirmesi itici bir faktör olarak değerlendirilmektedir. TÜİK'in göç istatistiklerinde Net Göç Hızı (NGH) negatif olan illerde kırsal nüfus oranının fazla olması da bunu doğrulamaktadır.

Kırsaldaki kamusal hizmet yetersizliği ya da düşük kalitede olması eğitim, sosyal güvenceden yoksunluk, sosyolojik nedenler de kırsalı itici faktörlerin toplandığı bir merkez haline getirmiştir. Kırsaldaki itici ve kentlerdeki

çekici faktörler Türkiye'de kırsal göçün nedenleri konusunda bazen yeterli açıklamayı yapamamaktadır. Bu iki faktörün bulunmasına ilaveten iletici yani ulaşım imkânlarının artması da bu tür göçleri hızlandırıcı bir etki oluşturmuştur.

3.1.Türkiye'de kırsal göçün itici faktörleri

Kırsal göçün itici faktörler temelde Türk tarımı ile ilgili nedenler ve diğer nedenler başlığında toplanabilmektedir. Bunlardan tarımla ilgili nedenler, tarımsal üretimin kendi özelliğinden yani doğal faktörlere bağlılık ve canlı üretimle alakalı olanlar ilk sırada yer almaktadır. Bu faktörler tarımsal üretimde risk ve belirsizliği arttırmakta ve diğer sektörlere göre daha dezavantajlı duruma düşmesine neden olmaktadır. Bunların yanı sıra Türk tarımının içerinde bulunduğu sorunlar da kırsalın itici faktörlerini oluşturmaktadır. Özellikle tarımsal altyapı sorunları yani işletmelerin küçük, parçalı ve dağınık olması ilk sırada gelenleridir. Bu tür altyapı sorunları artan nüfus ile birlikte giderek daha küçük, parçalı ve dağınık bir tarımı beraberinde getirmektedir. Benzer şekilde tarım işletmelerinin piyasa ile zayıf ilişkileri, düşük sermaye kullanımı da tarımda üretim, verimlilik ve rantabiliteyi de düşürmekte ve kırsal bölgelerde tarıma bağlı yeni itici faktörleri oluşturmaktadır (Doğan vd. 2015).

Kırsaldaki itici faktörler ve kırsal göçü tetikleyen bir diğer unsurda tarım dışı yani kırsalın sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Gelenekçi bir yapıya sahip olan kırsal yapı, gelişmeye ve değişime karşı nispeten daha geç tepki vermektedir. Bu durum kırsalda aile yapısı, sosyal yapı ve kültürel ilişkileri de zayıflatabilmektedir.

Türkiye'de kırsalın yerleşim düzenin dağınık olması ve küçük yerleşim birimlerinden olması kamu hizmetlerinin özellikle eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin bu alanda yeterince gelişmemesine imkân vermekte ve bu faktörlerde kırsal göç için itici faktör kapsamında değerlendirilmektedir.

3.2. Türkiye'de kırsal göçün çekici faktörleri

Türkiye'de kırsal göçün açıklanması nedenlerinin, sürecinin ve sonuçlarının değerlendirilmesi ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı hakkındaki düşünceleri, plan ve programları da zenginleştirecektir. Kırsaldaki itici faktörlerin tespit edilmesi ve bu faktörler ile kırsal göç arasındaki ilişkinin ortaya konulması kentin çekici faktörleri ile daha kolay açıklanabilmektedir.

Kentsel yaşamın sadece ekonomik değil sosyal açıdan da kırsala göre çekici olması kırsal göçü tetiklemekte ve sürecin daha hızlı işlemesine neden olmaktadır. Ancak kentsel çekiciliğin beklenenden daha yavaş olması yani yavaş bir kentleşme kırsal göç dalgası ile daha sorunlu bir bölge haline gelebilecektir.

Kentsel bölgelerin çekiciliğini büyük ölçüde kent ekonomisinin temelini oluşturan sanayi ve hizmetler sektörü oluşturmaktadır. Bu sektörlerdeki istihdam olanakları, sermaye yoğun işletme faaliyetleri ve kamusal yatırımların yoğunluğu kendisine doğru bir çekim alanını oluşturmaktadır. Türkiye'de 1950'lerde başlayan hızlı kentleşme sürecinin en önemli nedeni kırdan kente göçler olup bu göçü kentin çekiciliği büyük ölçüde etkilemiştir. Başta Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa olmak üzere büyük kentler sermayenin yoğunlaşması ile birlikte kendisine doğru bir nüfus çekebilmiştir (Akseki ve Meşhur, 2013).

Türkiye'de kentlerin çekiciliği yönünde en önemli etkenlerden birisi de kamu yatırımlarında kentlerin sürekli öncelikli olmasıdır. Bu durum kırsaldakiler için kentin beklenen ve umulan bir yaşam alanı haline gelmesine neden olmuştur. Kentin çekiciliğinin bu ve benzeri ekonomi temelli nedenleri yanı sıra sosyal yaşamam olan katkısı da oldukça önemlidir. Sosyal yaşamın zenginliği, eğitim ve öğretim imkânları, sosyal güvenlik sistemlerindeki gelişmelerde kentteki yaşamı çekici kılabilmektedir.

4.Sonuç ve Öneriler

Kırsal göç, ekonomik ve sosyal gelişmenin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu durum nüfus hareketliliğinin nedenleri ve sonuçları konusunda yeni çalışmaların yapılmasına neden olmaktadır. Kırsal göç, kırsal alandan kentlere olan göçü tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu tür göçlerin ekonomik ve sosyal nedenleri olsa da hepsi birlikte kırsaldaki itici yani nüfusu göçe kısmen zorlayıcı neden olarak tanımlanabilmektedir. Benzer şekilde kentlerde ki ekonomik ve sosyal imkânlarda bir nevi nüfusu kendisine çeken nedenler olarak değerlendirilmektedir.

Kırsal göçün temelinde aslında tarıma bağlı olan ekonomik yaşam ve güçlükleri vardır. Bu güçlükler kırsalda ki tarımsal sorunlar ile iyice belirgin hale gelmektedir. Türkiye'de 1950'lerden sonra başlayan bu tür göçler zamanla kentlerde ciddi sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlar söz konusu göçlerin incelenmesine ve makul ölçülerde değerlendirilmesine neden olmuştur. Özellikle kırsalın itici ve kentin çekici faktörlerin tespiti ve bunların

nedenlerinin ortaya konulması kırsal göçleri açıklamakta önemli birer bulgu olarak ele alınmaktadır. Kırsal göçün itici ve çekici faktörlerinin tespiti ile birlikte geliştirilebilecek politikaların ve uygulamaların daha kolaylaşabileceği gerçeği ön plana çıkmaktadır.

Kaynaklar

AKSEKİ, Hale; Meşhur, M.Çağlar; ‘‘Kentsel Yayılma Sonucu Yapılaşmaya Açılan Verimli Tarım Alanları: Konya Kenti Deneyimleri’’, *MEGARON,* (2013), 8(3), ss: 165-174.

ÇELİK, Fatih, ‘‘ İç Göçlerin İtici Ve Çekici Güçler İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi’’, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 27, (Temmuz-Aralık 2006), ss: 149-170.

DOĞAN, Zeki., ARSLAN, Seçkin., BERKMAN, Ayberk Nuri, ‘‘Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* (Yıl: Ocak 2015), Cilt-Sayı: 8 (1) ss: 29-41.

GÜREŞCİ, Ertuğrul. YURTTAŞ, Ziya. (2008). ‘‘Kırsal Göçün Nedenleri Ve Tarıma Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Erzurum İli İspir İlçesi Kırık Bucağı Örneği.’’ *Tarım Ekonomisi Dergisi,* (2008), 4(2), ss: 47–54.

GÜREŞCİ, Ertuğrul, ‘‘Türkiye’de Kentten - Köye Göç Olgusu’’, *Doğuş Üniversitesi Dergisi,* 11 (1) (2010), ss: 77-86.

GÜREŞCİ, Ertuğrul, ‘‘Kırsaldan Kente Göç Edenler Üzerine Bir Araştırma: Kemalpaşa-İspir Örneği’, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (2014), Yıl: 4, Sayı: 7, ss:107-122.

GÜREŞCİ, Ertuğrul, (2014). *Kırsal Göç, Tarım ve Toplum Üzerine Köşede Kalan Yazılar. Semerci Yayınları, 142s.*

SARACOĞLU, Ş; ROE, Terry,
https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/1734.pdf, Erişim Tarihi: 23.05.2017.

ŞEN, Mustafa, ‘‘Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi’’, *Çalışma ve Toplum,* (2014/1), ss: 231-256.

TACOLİ, Cecilia; GORDON, Mc Granahan., SATTERTHWAİTE, David, ‘‘Urbanisation, rural–urban migration and urban poverty’’, Working Paper March 2015.

YILDIRIM, Arzu, ‘‘Kırsaldan Kente Göç ve Değişen Siyaset: Muş Örneği’’, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* (Özel Sayı I 2015), ss: 25-32.

Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Aracılık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi - Kayısı Tarımı Örneği*

Ahmet ASLAN, Orhan GÜNDÜZ, Salih ATAY, Züleyha DURAN, İbrahim GÖRÜCÜ

Kayısı Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü- Malatya, aslan.ahmet@tarim.gov.tr

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Battalgazi M.Y.O, Malatya, orhangunduz@inonu.edu.tr

Dr., Kayısı Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Malatya, salih.atay@tarim.gov.tr

Kayısı Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Malatya, zuleyha.duran@tarim.gov.tr

Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Malatya, ibrahim.gorucu@inonu.edu.tr

Öz

Kuru kayısının üretim aşamalarında ve özellikle hasat ve hasat sonrası işlemler için yoğun işgücü kullanılmaktadır. Malatya'da kuru kayısı üreticiliği üzerine yapılan araştırma sonuçlarından toplam 3,7 milyon günlük işgücü gereksinimi olduğu ve ildeki çiftçilerin aile işgücü varlığı ile yörede mevcut geçici işgücü varlığının bu talebi karşılayamadığı tespit edilmiştir. Kayısı tarımı için işgücü açığı gezici ve geçici mevsimlik işgücü ile karşılanmaktadır. Bu tür işgücü temini çoğunlukla aracılık hizmetleri vasıtasıyla yakın illerden sağlanmaktadır. Aracılık hizmetleri sağlayan kişiler işgücü temininin yanı sıra iş gücü fiyatlarının oluşumu ve işgücünün çalışma şartları üzerinde de etkili olmaktadırlar. Aracılık hizmetlerinin işleyişinde işgücünü talep eden üreticiler, işçiler ve aracılar açısından fiyat teşekkülü, yasal durum, yaşam şartları ve sosyal imkanlar açısından bir takım sorunlarla karşılaşılmaktadır.

Bu çalışmada, kuru kayısı üretiminin işgücü talebinde aracılık hizmeti yapan aracıların demografik, sosyal ve yasal durumları araştırılmıştır. Araştırmanın verileri, dünyanın en önemli kuru kayısı üretim merkezi olan Malatya ilinde aracılık hizmeti sunan aracılarla yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir. Analizlerde frekans, ortalama ve yüzde değerler kullanılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, aracıların ortalama 41 yaşında olup, 12 yıllık aracılık deneyimine, kayısı tarımı için ise 5 yıllık deneyime ve 4,25 yıllık eğitime sahip oldukları belirlenmiştir. Her biri ortalama 43 işçiye aracılık etmekte ve işçi başına günlük 3,17 TL almaktadırlar. Aracıların hiç birisinde yasal aracılık belgesi olmadığı ve bunun yanı sıra herhangi bir aracılık eğitimine katılmadıkları tespit edilmiştir.

* Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü tarafından desteklenen "Malatya İlinde Kayısı Tarımında Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları Üzerine Bir Araştırma" isimli projeden üretilmiştir.

Aracılık hizmetlerinin sağlıklı yürütülmesi için, yasal durumun netleştirilmesi, denetimlerin yapılması, aracıların mesleki bilgi ve becerilerini geliştirecek eğitim faaliyetlerine katılımının sağlanması önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aracılık hizmeti, mevsimlik işçi, kayısı, Malatya.

An Evaluation of Intermediary Services In Seasonal Farm Labor: Case From Apricot Production

Abstract

During the production stages of dried apricots extensively labor is used, especially harvesting and post-harvest processing period. According to the previously research results on dried apricot production, a total of 3.7 million days labors are demanded in the dried apricot production in Malatya province, and so that the family labor force of the farmers and the temporary labor force in the region can't provide this demand. To dried apricot production, required labor force is reserved by the mobile and temporary seasonal labor. This type of labor force is mostly provided through the intermediary services from nearby provinces. Intermediary service providers are affect the level of labor force prices and the working conditions of the labors, as well as the supply of labor. For producers, labors and intermediaries, some problems occur such as pricing, legal situation, living conditions and social opportunities due to the process of the intermediary services.

In the research, the demographic, social and legal status of the intermediaries and intermediary services in the labor demand for dried apricot production were investigated. Research data were obtained by interviewing the intermediaries who provided the intermediary service in Malatya where is the most important production center of dried apricot in the world. Frequencies, mean values and percentages were used to the data analysis,

Research results showed that the age of intermediaries was 41 years, intermediary experience was 12 years, intermediary experience for in apricot farming 5 years, and education level was 4.25 years, on average. Also, they was intermediaries 43 labors and earn 3,17 TL per labor per day on average. It has been found that none of the intermediaries have legal mediation certificates and that they didn't participate in any mediation training,

It is deemed important to ensure that the intermediary services are carried out in a healthy manner by clarifying the legal situation, conducting inspections, and participating in training activities to improve the professional knowledge and skills of the intermediaries.

Keywords: intermediary service, seasonal labor, apricot, Malatya.

1.Giriş

Türkiye'de nüfusun belli bir bölümünün geçiminin sağlanmasında ve kalkınmasında tarım sektörü etkilidir. Tarım sektöründe çalışanların sosyal, ekonomik ve çalışma koşullarına ilişkin çeşitli sorunları bulunmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de yüz elli yıldan bu yana mevsimlik gezici tarım işçilerinin

varlıkları bilinmektedir. Sanayi ve beslenme değişikliklerine bağlı olarak yetiştirilen ürünler ve yetiştirilme bölgeleri değişmektedir. Buna paralel olarak bu bölgelerde işçi ihtiyacı artmış ve bu ihtiyacı karşılamak için aracılar vasıtası ile geçici işçi temini başlamıştır. Günümüzde neredeyse her tarımsal ürünün üretiminde mevsimlik tarım işçisi emeği kullanılmaktadır.

Mevsimlik gezici ve geçici tarım işçilerinin iş bölgelerine ulaştırılmasında, işveren ile anlaşmasında tarım aracılarının önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu nedenle 27.05.2010 tarih ve 27593 sayılı Resmi Gazete'de Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği yayınlanmıştır. Yönetmelik ile bu görev Türkiye İş Kurumuna verilmekle birlikte, *"Kurum il veya şube müdürlüğü bulunmayan ya da olmasına rağmen haberleşme, ulaşım ve koordinasyon güçlüğü olan yerlerde, kurum tarafından gerçek veya tüzel kişilere aracılık yapmaları için izin verilebilir."* ibaresi bulunmakta ve bu nedenle tarım iş aracıları yoğun olarak faaliyet göstermektedirler.

Çalışma sahası olarak belirlenen Malatya ilinin önemli bir tarım şehri olması, kayısı üretiminde dünya üzerinde önemli bir paya sahip olmasının yanı sıra son yıllarda en fazla mevsimlik işgücü göçü alan iller arasındadır. Kayısı yetiştiriciliği üretimin tüm aşamalarında özellikle hasat ve hasat sonrası uygulamalarında yoğun işgücü gereksinimi gösteren bir üretim faaliyetidir.

Kayısı yetiştiriciliğine yönelik kısıtlı çalışmalarda (Esengün ve ark., 2007; Bilsam., 2009) işgücü kullanım miktarları tahmin edilmiştir. Buna yönelik kısıtlı çalışmalarda, birim alana (dekar) düşen işgücü miktarı 70-90 saat olarak hesaplanmıştır. Bu miktarın yaklaşık %60'ının hasat sonrası işlemleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Malatya ili kayısı üretim alanının 810.970 dekar olduğu (Anonim, 2017) dikkate alındığında yaklaşık 3.7- 4.1 milyon günlük hasat ve hasat sonrası işgücüne ihtiyaç duyulduğu tahmin edilmektedir. Malatya ilinde toplam tarımsal istihdamın sayısı 78 bin olduğu (Anonim, 2012) dikkate alındığında, hasat ve hasat sonrası işlemler için bu işgücünü ihtiyacını karşılayacak yeterli işgücü olmadığından gezici veya mevsimlik işgücünden faydalanmanın zorunluluk haline geldiği görülmektedir. Ortaya çıkan işgücü ihtiyacı, aile ve yörede mevcut işgücünün yeterli olmadığından büyük oranda il dışından tarım aracıları vasıtası ile gelen işçiler ile karşılanmaktadır.

Kayısı yetiştiriciliği için Malatya dışından hasat amacıyla gelen işçi sayısı hakkında net ve resmi bir bilgi olmamakla birlikte, bazı kaynaklarda bu sayının 40-50 bin dolayında olduğu ifade edilmektedir. Ancak aracılık yapan kişi ve kuruluşlar ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.Materyal ve Metot:

2.1.Materyal

Araştırmanın ana materyalini, Malatya ilinde kayısı tarımında gezici ve geçici tarım işçilerinin aracılarına uygulanan anketler sonucunda elde edilen birincil veriler oluşturmaktadır. Araştırmada alan verilerine ek olarak, konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çeşitli araştırmalar, yayınlar, istatistiki bilgiler ile yönetmelikler ve yasalar incelenerek bunlardan elde edilen bilgilerden de faydalanılarak veriler analiz edilmiş ve yorumlamalar yapılmıştır.

2.2.Metot

Bu araştırmaya konu işgücü popülasyonunu temsil edebilecek sayıda aracı örnekleme kullanılarak belirlenmiştir.

Örnek hacminin belirlenmesinde salkım örnekleme metodu kullanılmıştır. Örnekleme aşamasında Malatya ilini temsil edebilecek yoğun aile dışı işgücü kullanılan ve kayısının yoğun üretildiği beş ilçe Battalgazi, Akçadağ, Kale, Darende ve Yeşilyurt ilçeleri gayeli olarak seçilmiştir.

Her ilçeden yine kayısının yoğun üretildiği ve gezici ve geçici işgücünün yoğun kullanıldığı 5 mahalle yine gayeli olarak seçilmiştir. Mahallelerin seçiminde gezici ve geçici tarım işçilerinin çalıştırılıyor olması göz önünde bulundurulmuştur. Anket çalışmaları 2015 yılı kayısı hasat dönemi olan Temmuz ve Ağustos aylarında yüz yüze görüşmeler şeklinde yürütülmüştür.

Her mahallede faaliyet gösteren aracıların tamamı örneğe dahil edilmiştir. Ancak ulaşılan aracılardan sadece 16'sı çalışmaya katılmayı kabul etmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Malatya ilinde çalışma sahası olarak belirlenen ilçeler ve mahalleler.

Akçadağ	Battalgazi	Darende	Kale	Yeşilyurt
Güzyurdu	Hatunsuyu	Aşağıulupınar	Bent	Dilek
Ören	Çolakoğlu	Ayvalı	Kıyıcak	Sütlüce
Bahri	Hanımınçiftliği	Balaban	Salkımlı	Cumhuriyet
Doğu	Orduzu	Ağılbaşı	Tepebaşı	Görgü
Karapınar	Şişman	Yenice	İkizpınar	Şahnahan

Kod planı yardımı ile sayısallaştırılan anket verileri bilgisayara yüklenerek analizler yapılmıştır. Analizlerde frekans, ortalama ve yüzde değerler kullanılmıştır.

3.Bulgular ve Tartışma

Kayısı yetiştiriciliğinde en yoğun işgücü gereksinimi hasat ve hasat sonrası işlemler için gerekmektedir. Kuru kayısı üretim sürecinde sırasıyla ağaçtan indirme (hasat), kasalama, kükürtleme alanına taşıma, sergen yerine taşınma-serme-toplama, çekirdek çıkarma, tekrar kurutulmak üzere yeniden sergen yerine taşınma-serme-toplama, çuvallama ve depoya taşıma aşamalarından oluşmaktadır. Bu süreçteki her faaliyetin kısa zaman diliminde ve dikkatlice gerçekleştirilme ihtiyacı nedeniyle fazlaca işgücü kullanılmaktadır.

Kayısı hasat ve sonrası işlemlerinde çalışmak üzere Malatya iline en fazla Şanlıurfa ve Adıyaman illerinden işçilerin geldiği belirlenmiştir. Bu iki ili Malatya'nın farklı ilçelerinde ikamet edip kayısı hasadı için yoğun üreticilik yapılan ilçe ve alanlarda çalışmaya giden Malatya ikametli gezici işçiler takip etmektedir. Ayrıca Batman, Şırnak, Tunceli, Hatay, Gaziantep, Mardin ve Mersin illerinden de geçici işçilerin geldiği belirlenmiştir.

Tarım aracıları, mevsimlik gezici tarım işçileri ile bahçe sahipleri arasındaki her türlü ilişkide önemli konumdaki kişilerdir. Aracılar bölgede "Dayıbaşı, Elçi, Elçibaşı, Çavuş v.b" gibi farklı isimlerle anılmaktadırlar. Çalışma kapsamında 16 aracı ile görüşülerek değerlendirme yapılmıştır. Aracıların yaş ortalaması 40.67, aracılık deneyimi 12.07 yıl, kayısı aracılığında deneyimleri 5.31 yıl olarak bulunmuştur. Aracıların eğitim ortalaması 4.25 yıldır.

Çalışma bölgelerine ulaşmada önemli oranda aracıların rol oynadığı ve çalışma bölgelerindeki iş durumuna göre işçileri organize ettikleri görülmüştür. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği'ne göre "*Türkiye İş Kurumu'ndan izin alınmadan aracılık yapılamaz.","* *(1) Aracılık yapacak gerçek kişiler ile tüzel kişileri idare, temsil ve ilzama yetkili kişilerde aşağıdaki nitelikler aranır:*

a) Türk vatandaşı olmak,

b) 18 yaşını bitirmiş olmak,

c) Kamu haklarından yoksun bulunmamak,

ç) Türk Ceza Kanununun 53 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile; kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezasına ya da affa uğramış olsa bile devletin güvenliğine karşı suçlar,

Anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, milli savunmaya karşı suçlar, devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk, zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamak,

d) En az ilkokul mezunu olmak.

(2) Ayrıca, Kurumca belirlenen miktardaki masraf karşılığının yatırılması ve tüzel kişilerce şirket kuruluş sözleşmesinin yayımlandığı ticaret sicil gazetesinin bir örneğinin Kuruma ibraz edilmesi şarttır. " , "Aracılık yapmak üzere başvuran ve Kurum tarafından tarımda iş ve işçi bulma aracılığı yapması uygun görülen gerçek veya tüzel kişilere, Kurum il veya şube müdürlüklerince yazılı olarak bilgi verilir. Talepleri uygun bulunan gerçek veya tüzel kişilerden Kurumca belirlenen miktarda masraf karşılığının tahsil edilmesini müteakip Tarımda İş ve İşçi Bulma Aracısı Belgesi verilir. Tüzel kişiler için bu belgede, tüzel kişiliği idare, temsil ve ilzama yetkili kişiler de gösterilir." ve "*Kurumdan izin belgesi almadan veya geçerlilik süresi sona eren aracı belgesini yeniletmeden tarımda iş ve işçi bulma aracılığı yaptığı tespit edilenler ile tarım işverenleri ve tarım işçileri ile Kurumda sözleşme imzalamayan ya da kurum dışında imzaladığı sözleşmeyi Kuruma süresi içinde ibraz etmeyenlere, eylem başka bir idari ihlal oluştursa dahi 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanununun 20 nci maddesinin birinci fıkrasının (d) bendi uyarınca idari para cezası verilir."* ibarelerine rağmen görüşülen aracıların izin almadıkları, herhangi bir aracılık belgelerinin de bulunmadığı belirlenmiştir.

Aracılar aracılık raporu vermemekte ve yüzden dolayı herhangi bir denetimde tabi tutulmamaktadırlar.

Bir aracı ortalama 43.25 işçiye aracılık yapmakta ve aracılık yapılan işçilerin %36.69'u aracı ile akrabalık ilişkisine sahiptir. Aracılardan %68.75'i aynı zamanda yevmiye ile çalışmakta ve genellikle "çavuş" olarak adlandırılan işçilerin yaptıkları işi kontrol ve işçileri sevk etmede görev yapmaktadır. Üreticiler ile iş sezonu başlamadan önce telefon ile görüşen aracılar, üreticilerin istedikleri işçileri ilk etapta akraba daha sonra köy/mahalle ve yakın çevrelerden temin etmektedirler.

Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği'ne göre *"Aracıların işçilerden ücret almaları yasaktır. Ücret yalnızca işverenden alınır.*" ve "*İşçilerden ücret almayacaklarını, hizmetlerinin karşılığını yalnız işverenlerden isteyeceklerini, Kurumca onaylanmış bu sözleşmelerde gösterilen dışında, harç, masraf ve ücret alamayacaklarını, işçilere işe başlamadan önce yapılacak iş, ücret ve diğer hususlar hakkında gerekli bilgileri vereceklerdir*." Şeklinde hükümler bulunmasına rağmen aracıların kayıtsız olması nedeni ile aracılık ücretlerini işçilerden

almaktadırlar. Aracılık ücreti olarak ortalama günlük 3.17 TL alınmaktadır. Bu ücretlerin %93.75'i sezonluk %6.25'i haftalık hesaplanarak alınmaktadır.

Aracılar %40 oranında her yıl aynı üreticiler ile çalışırken %60 oranında başka üreticiler ile çalışmaktadırlar. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliğinde "*Ücret ve çalışma koşulları ile karşılıklı yükümlülüklerin aracı, işveren ve işçiler arasında yazılı sözleşmelerle belirlenmesi zorunludur. Aracının olmadığı yerlerde sözleşme işveren ile işçiler arasında imzalanır. İşveren veya aracı Yönetmelik ekinde yer alan sözleşmelerin birer örneğini düzenleme tarihinden itibaren on iş günü içinde onaylanmak üzere Kuruma ulaştırmak zorundadır."* sözleşme zorunlu olmasına rağmen aracıların bahçe sahipleri ile yazılı sözleşme yapmadıkları ve sözlü olarak anlaştıkları görülmüştür.

Aracıların üreticilerden beklentileri işçileri için tuvalet ve banyo imkanı sağlamaları, barınak temin etmeleri ve çalışma saatlerinin ve süresinin belirlenmesini istediklerini ve en çok bu konularda sıkıntı çektiklerini belirtmişlerdir. Aracıların sıkıntıları ise iş kazaları, ücret alamama ve sosyal güvence olmaması olarak sıralanmaktadır.

Aracılar işçilerin kayısı dışında farklı ürünlerde de çalıştırmalarına aracılık etmekte ve belirli bir güzergahta üreticilerin işçilik gereksinimlerini gözeterek işçilerin Çizelge 2'de gösterilen ürünlerde ve illerde çalışmalarını düzenlediği belirlenmiştir. Malatya iline gelen işçilerin ikamet ettiği iller ve Malatya'dan çalışmak üzere gittikleri iller Şekil.1'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Aracıların işçilerin çalıştıkları ürünler ve iller

Ürün	İller
Fındık	Bolu, Düzce, Giresun, Kocaeli, Ordu, Samsun, Zonguldak
Pamuk	Adana, Adıyaman, Aydın, Diyarbakır, Batman, Hatay, Mersin, Kahramanmaraş, Şanlıurfa,
Pancar	Aksaray, Bursa, Kayseri, Konya, Kahramanmaraş, Nevşehir, Sivas, Yozgat
Soğan	Adana, Ankara, Eskişehir, Hatay
Narenciye	Adana, Antalya, Hatay
Patates	Hatay, Kayseri, Nevşehir, Sivas
Domates	Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Konya, Manisa, Tokat
Elma	Amasya, Denizli, Hatay, Isparta, Niğde
Ayçiçek	Kahramanmaraş, Sivas, Yozgat
Fıstık	Adana, Gaziantep, Şanlıurfa
Mercimek	Diyarbakır, Kayseri, Şanlıurfa
Biber	Antalya, Hatay, Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa,
Çilek	Mersin
Nohut	Aksaray, Konya, Nevşehir, Yozgat
Sarımsak	Gaziantep
Nar	Antalya, Şanlıurfa
Armut	Malatya
Şeftali	Adana, Bursa
Üzüm	Manisa, Nevşehir
Kabak	Nevşehir
Kavun	Adana
Kimyon	Afyon, Konya
Havuç	Ankara
Salatalık	Diyarbakır
Bezelye	Bursa
Meşe	Adıyaman
Kiraz	Afyon
Karpuz	Adana
Patlıcan	Antalya

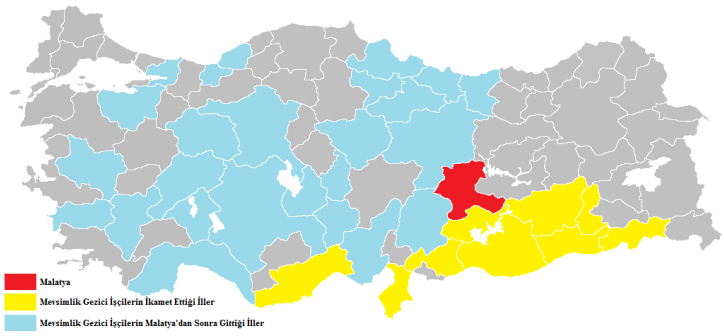

Şekil 1. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalıştığı iller haritası

Genel olarak, tarım aracılarının çalıştırdığı mevsimlik gezici tarım işçileri üzerinde kesin bir hakimiyeti bulunmaktadır. Onlara iş bulma garantisi sağlamak, sağlık sorunlarını çözmeye çalışmak, ücretlerini zamanında almalarını sağlamak ve işin olmadığı dönemde onlara borç vermek aracının ayrıca sorumluluğundaki önemli işler arasında yer almaktadır.

Tarım aracılarına yönelik yasal mevzuat ve düzenlemelerin bulunmasına rağmen çalışma sahasındaki aracıların kayıt dışı çalıştıkları ve mevzuat hükümlerine aykırı faaliyet gösterdikleri görülmüştür. Yeterli kontrol ve denetimlerin arttırılarak aracıların kayıt altına alınmasın yönelik tedbirlerin titizlikle uygulanması gerekmektedir.

Kaynaklar

Anonim 2013. GTHB Malatya İl Müdürlüğü Kayıtları

Anonim, 2017. TUİK https://biruni.tuik.gov.tr/ erişim tarihi: 20.03.2017

BİLSAM, 2009. Malatya Kayısı Raporu. Bilgi Yolu Eğitim Kültür ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Araştırma Raporları No:1, s.122.

ESENGUN, Kemal., GÜNDÜZ, Orhan., ve ERDAL, G. (2007). Input–output energy analysis in dry apricot production of Turkey. Energy Conversion and Management, 48(2), 592-598.

Tekstil Sektöründe Çalışan Suriyeli Göçmenlerin İşe ve Örgüte Uyum Problemleri

Neslihan DERİN, Neslihan ŞİMŞEK ILKIM

Doç.Dr. Neslihan Derin, İnönü Üniversitesi, İİBF Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, neslihan.derin@inonu.edu.tr
Dr. Neslihan Şimşek Ilkım, Yeşilyurt Kaymakamlığı, SYDV Başkanlığı, neslihan.smsk@gmail.com.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı, tekstil sektöründe çalışan Suriyeli göçmenlerin oryantasyon ve örgüte uyum problemlerinin belirlenmesi ve çözüm önerilerinin sunulmasıdır. Çalışma, nitel araştırma yöntemini esas alan, genel tarama modelinde yapılandırılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, çalışanlarının %30'unu Suriyeli işçilerin oluşturduğu, Malatya'da faaliyet gösteren bir tekstil işletmesinin patronu, ustabaşısı ve kısmen Türkçe konuşabilen Suriyeli bir işçi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi ve betimsel analizden faydalanılmıştır. Patron ve ustabaşı, Suriyeli işçilerin iletişim ve kültür gibi bir takım nedenlerden dolayı oryantasyon ve örgüte uyum problemlerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı zamanda patron ve ustabaşı, Suriyeli işçilerin devamsızlık oranlarının çok yüksek olduğunu, kuruma aidiyet duygularının çok az olduğunu, sevk ve idare etmede çeşitli güçlükler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu problemlerin Suriyeli işçilerde verimsizliğe yol açtığını dile getirmişlerdir. Diğer taraftan Suriyeli işçi, kendisinin ve arkadaşlarının özellikle işe yeni başladıklarında, bir takım iletişim, örgüte ve işe uyum sorunu yaşadıklarını belirtmekle birlikle, Suriyeli bir işçinin, Türk işçiden verimlilik açısından farlılıklarının olmadığını dile getirmiştir. Suriyeli işçi genel anlamda motivasyonlarının düşük olduğunu, bu duruma ücret adaletsizliğinin ve fiziksel iş yükünün çok olduğu niteliksiz işlerde çalıştırılıyor olmalarının yol açtığını belirtmiştir. Tüm bu sorunların üstesinden etkin insan kaynakları yönetimi ile gelineceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uyum, Oryantasyon, Sosyalizasyon.

Work and Organization Adaptation Problems of Syrian Migrants Working in the Textile Sector

Abstract

The aim of this study is to determine the orientation and organization adaptation problems of the Syrian workers working in the textile sector and to provide suggestions for solutions. The study is structured in the general screening model that is based on the qualitative research method.The study's working group consists of a boss, foreman and partly Turkish-speaking Syrian worker of a textile factory that employs Syrian workers with a proportion of 30% of its employees, operating in Malatya.Semi-structured interview technique was used as data collection tool. Content analysis and descriptive analysis were used to analyze the data. The boss and the foreman stated that the Syrian workers had problems of orientation and coordination due to reasons such as communication and culture. At the same time, the boss and his foreman stated that the absenteeism rates of the Syrian workers were very high, that they had little sense of belonging to the institution; they posed difficulties in supervising and managing. They stated that these problems lead to inefficiency in Syrian workers. On the other hand, the Syrian worker stated he and his friends had problems in communication and adaptation to job and organization especially when they just started work; that a Syrian worker does not reveal differences in terms of productivity from the Turkish workers. The Syrian worker stated that their motivation is generally low and that this is caused by wage injustice and they are employed in unqualified jobs with heavy physical work load. It is thought that all these problems should be coped with effective human resources management.

Key Words: Adaptation, Orientation, Socialization.

1. Giriş

Arap Baharı ile Tunus'ta başlayan yönetim karşıtı hareketler, Suriye de dahil olmak üzere tüm Orta Doğu ülkelerinde domino etkisi göstererek yayılmıştır. Suriye'de 2011 yılının Mart ayında Deraa'da barışçıl gösterilerin başlaması ve değişim yönünde taleplerin ifade edilmesi, rejim tarafından ciddi bir tehdit olarak görülmüş ve günümüze kadar uzanan çatışmaların fitili ateşlenmiştir. Bu iç savaş nedeniyle can güvenliği tehlikeye düşen Suriye vatandaşlarının büyük kısmı, ülkelerini terk edip başta Türkiye olmak üzere komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır.

Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlanan göçün (www.tdk.gov.tr, 2017) en acımasız yanlarından biri kuşkusuz zorunlu göç olgusudur. Zorunlu göç, insanların vatan olarak benimsedikleri bölgeyi kendi istek ve iradeleri dışında, çeşitli şartların zorlaması nedeniyle terk etmek zorunda kalmalarıdır (Taş ve Özcan, 2013: 289). Zorunlu göçün en büyük nedenlerinin başında savaşlar gelmektedir. Bu doğrultuda Suriye'den Türkiye'ye yapılan göç zorunlu göç olarak tanımlanabilir. Suriye'deki iç savaş nedeniyle Türkiye'ye yönelik ilk toplu göç 300-400 arası Suriyelinin 29.04.2011 tarihinde Cilvegözü Sınır Kapısına gelmesiyle olmuştur. Suriye'den Türkiye'ye toplu göçler artarak devam etmiş ve 2017 Şubat ayı itibariyle Göç İdaresi Genel Müdürlüğünce, Türkiye'de bulunan 2 milyon 957 bin 454 Suriyelinin biyometrik verileriyle kayıt altına alındığı bildirilmiştir (http://www.haberturk.com/, 2017).

Ülkemizdeki uluslararası göçün ulaştığı bu boyut farklı kültürlerden gelen bireylerin etkileşimi ile ortaya çıkan kültürel uyum sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu noktada Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin olarak yapılan saha araştırmalarında bölgede Suriyelilere yönelik bir takım olumsuz tepkilerin olduğu, bu tepkilerin, Suriyeliler ile yerel halk arasında farklı dil, kültür ve yaşam tarzından kaynaklandığı ortaya konmuştur (Sayın vd., 2016: 8). Bu tür kültürel farklılıklar ister istemez çalışma hayatını da etkileyecektir. Suriyeli göçmenlerin, özellikle işe ilk başladıklarında çeşitli oryantasyon ve örgüte uyum problemleri yaşadıkları düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma sorusu; "Suriyeli göçmenlerin işe ve örgüte yönelik uyum problemleri nelerdir? şeklinde tasarlanmıştır. Çalışmanın amacı ise "tekstil sektöründe çalışan Suriyeli işçilerin oryantasyon ve örgüte uyum problemlerinin belirlenmesi ve çözüm önerilerinin sunulmasıdır. Araştırmayla problemlerin tespiti ve çözüm önerilerinin getirilmesiyle Suriyeli işçilerin sevk ve idare edilmesinde işletme yöneticilerine fayda sunulacağı düşünülmektedir. Göçmen işçilerde birey-örgüt uyumunun işlenmesi ayriyeten literatüre de katkı sağlayacaktır.

2. Uyum

Psikoloji ve örgütsel davranış alanında incelenen konulardan biri olan uyum kavramı, bilinçli bir denge kurma ve uyum sağlama sürecini ifade etmektedir. Diğer taraftan mikro analiz düzeyinde uyum, bireyin üyesi olduğu toplumun toplumsal değer yargılarına göre hareket etmesi, çevresindeki yeniliklere

uygun davranışlarda bulunmasıdır" (Kızılçelik ve Erjem, 1994: 432). Tatlılıoğlu'na (2012: 76) göre uyum, kişilerin kendisi ve çevresiyle iyi ilişkiler kurabilmesi ve kurduğu ilişkileri sürdürebilmesi şeklinde tarif edilebilir. Başka bir tanıma göre ise uyum, "bireyin sahip olduğu özelliklerin, kendi benliği ile çevre arasında dengeli bir ilişki kurabilmesi ve bu ilişkiyi sürdürebilmesidir" (Tezcan, 2000: 10). Uyum süreci göçmenin köken ülkedeki konumu, göç ettiği ülkedeki konumu ve bu konumları belirleyen değişkenlerin etkisi altındadır. Göçmenin, eğitim durumu, mesleği ve statü farklılıkları sürecin yapısında farklı seçeneklerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Güven, 1996: 43).

Her ne kadar Suriye ve Türkiye, aralarında akrabalık ilişkileri, dil ve din birlikteliği, tarihsel ve kültürel bağlar olan komşu ülkeler olsa da farklı grupların birlikte yaşaması bireysel ve toplumsal bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Ayrıca göçle birlikte artan işsizlik oranı, istihdam olanaklarının ülke vatandaşlarıyla paylaşılmak zorunda kalması, sosyal yardımların ülke bütçesini zorlaması gibi ekonomik problemler de eklenince hem Türkiye hem de göçmenler için karşılıklı sorunlar her geçen gün artmaktadır.

Bütün bu sorunların dışında günlük hayatta yaşadıkları uyum sorunu iş hayatında kendini daha belirgin bir şekilde göstermektedir. Cascio'ya göre: " İşe başlayan yeni personel adeta bir "kültür şoku" yaşar. Yeni bir organizasyon kültürüyle karşılaşır karşılaşmaz yeni işinin hayal ettiği gibi olmadığını anlar (Karakaş, 2014: 2). Bu duruma bir de göçmenlerin ülke kültürüne yabancı olması eklendiğinde bu şok onlar için daha şiddetli bir hal almaktadır.

Genel olarak ele almak gerekirse yeni personel, işe yeni girdiğinde genelde şu sorunlarla karşılaşmaktadır (Karakaş, 2014: 3):

- Yeni görevi öğrenmede cesaretsizlik
- İş arkadaşlarının kendisini dışladığı duygusu
- Görevin fiziksel şartlarına uyum sağlayamama
- Yeni bir gruba giriyor olmanın yarattığı sorunlar
- Beklentilerin çatışma olasılığı

- İlk defa bir iş çevresine giriyor olmanın verdiği endişe
- İş tecrübesi ve iş ilişkisinin yokluğu
- Yalnızlık duygusunun hâkimiyeti

Yukarda belirtilen sorunlar genel anlamda aynı ülke vatandaşı olunduğunda da yaşanabilecek sorunlardır. Farklı bir ülkeden göç etmiş bir birey bu sorunları daha ağır bir şekilde yaşayacaktır. Tüm bu sorunlarla baş edebilmek için etkin oryantasyon ve sosyalizasyon süreçlerinden faydalanılabilir.

3. Oryantasyon ve Sosyalizasyon

Farklı çevresel düzenleyicilerin (birey, grup, organizasyon) bağımlılığı, bütünleştirici bir birey-çevre uyumu bakışı ve daha geniş bir teorik modelin elemanları olarak farklı uyum tiplerinin oluşturulması ihtiyacını ortaya koymuştur (Edwards ve Shipp, 2007: 231). Örgütsel davranış alanında uyum çalışmaları birey ve çevresel koşullar uyumu başlığı altında dört temel teorik uyum düzeyinde incelenmektedir. Bunlardan en yaygın şekilde kullanılan birey-örgüt uyumu bireylerin ve çalıştıkları organizasyonun değerler sistemi arasındaki uyum düzeyidir. Diğerleri ise birey-denetleyici, birey-iş ve birey-grup arasındaki uyumudur (Cable ve Judge, 1997; Chatman, 1989).

Yapılan çalışmalarda bireylerin organizasyonla uyumunu sağlamanın dört farklı yolu olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, bireyin işi için gerekli olan yetenek, kabiliyet, bilgi ya da iş gereklilikleri arasındaki uyumun sağlanmasıdır. İkincisi, örgütün genel yapısal sistemleri ve kişilerin ihtiyaçları arasındaki uyumun sağlanmasıdır. Üçüncüsü, örgütün kültür ve değerleri ile kişinin kültür ve değerleri arasındaki uyumun sağlanmasıdır. Dördüncüsü ise, bireylerin kişiliği ile örgütün kişiliği başka bir ifadeyle örgütün iklimi arasındaki uyumun teminidir (Judge ve Bretz, 1992: 263). Örgüt liderleri ile örgüt amaçları arasındaki uyum ise bu yollara ek olarak ifade edilebilir (Yahyagil, 2005: 138). Bütün bu yollara giden süreç çalışanın seçimi ve seçilen çalışanın oryantasyonu ve sosyalizasyonu ile gerçekleştirilebilmektedir.

Oryantasyon ile işe yeni başlayan çalışanların işin gerektirdiği tutum ve bilgileri edinmeleri, düşünsel ve/veya bedensel becerileri kazanmaları, bu şekilde en kısa zamanda kendilerini önemli hissederek kuruma aidiyet hissinin oluşması, işe ve kuruma uyumlarının sağlanması amaçlanmaktadır.

Aynı zamanda çalışanın aktarılan bilgilere uyup uymadığı denetlenerek, sorular sorularak, hataları düzeltilerek hem işi öğrenmesi hem de eğitilmesi sağlanmaktadır (Karakaş, 2014: 2). Çoğu yazar oryantasyon eğitimlerinin ilk iş gününde başlaması gerektiğini savunsa da belirli bir zaman geçtikten sonra başlanması gerektiğini savunan araştırmacılar da vardır. Birçok oryantasyon programı üç alana odaklanmaktadır. Bunlar (1) sağlık ve güvenlik konuları, (2) istihdam şartları ve koşulları, (3) örgütün geçmişi, çalışanları, çalışma ortamı gibi kendisine ait özellikleridir (Klubnik, 1987). Yeni gelenleri "eğitmek" için birkaç tamamlayıcı yöntem kullanılabilir. Burada önemli olan neye odaklanılması gerektiğidir. Özellikle bireyde stres ve kaygının kaynağı olan duygular oryantasyonun odak noktası olmalıdır. Daha sonra yeni kişilerarası ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi gerekir.

İşgören yeni işe girdiğinde organizasyon çevresinin gereklerine, geleneklerine, kurallarına en kısa zamanda alışmalı ve üzerindeki yabancılık hissini atmalıdır. Yönetim de bu uyumu hızlandıracak oryantasyonu sağlamalıdır (Gürüz ve Özdemir, 2004: 159). İşe girdikten sonra sosyalleşme uygulamaları makul bir uyum oluşturulmasına katkıda bulunur (Cable ve Parsons, 2001: 7). Sosyalleşme süreci sayesinde bireyler örgütün norm ve değerlerini öğrenirler. Düşük birey-örgüt uyumu algısının olduğu güçlü değerlere sahip organizasyonlarda sosyalleşme sayesinde bireyin değerleri değişebilir ve örgütün değerlerine daha çok benzeyebilir. Örgütsel sosyalizasyon sürecinin birey ve organizasyon için sağladığı yararlar şöyle sıralanabilir (Özgen vd., 2005: 42):

- Sosyalizasyon yeni gelen çalışanların organizasyona uyumunu sağlar ve organizasyon açısından işe başlama maliyetlerini azaltır.
- Sosyalizasyon faaliyetleri yeni çalışanın işini hızlı öğrenmesini ve beklenen standartlara hızlıca ulaşmasını kolaylaştırır.
- Örgütsel sosyalizasyon faaliyetleriyle çalışandaki başaramama korkusu ve işten ayrılma niyeti gibi negatif duygular azalır.
- Örgütsel sosyalizasyon, iş hakkındaki asıl beklentilerin oluşmasına ve çalışanda olumlu tutumlar gelişmesine katkı sağlar.
- İşgören, organizasyonla alakalı bilgileri sosyalizasyon sürecinde hızlı bir şekilde öğreneceğinden zaman tasarrufu sağlar.

- Bireysel ve örgütsel olmak üzere iki yönlü bir süreç olan sosyalizasyon yeni çalışanların bireysel sorumluluklarını daha iyi anlamalarına katkıda bulunur.
- Sosyalizasyon uygulamalarına olumlu tepki veren çalışan kendini grupla birlikte görür, disiplin kurallarına daha fazla uyar ve kişiliğini içinde bulunduğu grubun kurallarına rahatça uydurabilmektedir.

Birey-örgüt uyumunun sağlanmasında kullanılan oryantasyon ve örgütsel sosyalizasyon taktikleri (Kristof, 1996) temelde aynı kavramlar olarak görülseler de önemli bir takım farklılıkları vardır. Giriş öncesi konular olan istihdam ve seçim gibi diğer örgütsel girdi konularıyla karşılaştırıldığında her ikisinin de giriş öncesi dönemine ait uygulamalar olduğu söylenebilir. Ancak oryantasyon ilk iş gününden başlayıp yaklaşık bir hafta süren kısa süreli bir faaliyet iken sosyalizasyon daha uzun zaman alan bir faaliyettir. Sosyalizasyonla kıyaslandığında oryantasyon eğitimine katılan örgüt üyesi sayısı daha azdır. Sosyalizasyon farklı örgütsel sınırlar arasında geçiş yaptığından bütün çalışanları etkiler (Schein, 1971). Bir diğer farklılık iki uygulamanın içeriği ile ilgilidir. Sosyalizasyon bireyin hayatının tüm işle ilgili yönlerini ele alan daha geniş kapsamlı bir faaliyettir (Ashforth ve Saks, 1995). Sosyalizasyon bir süreç iken oryantasyon bir uygulamadır. Bu durum sosyalizasyona kıyasla oryantasyonun daha kolay olduğunun göstergesidir.

4. Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın araştırma sorusu; "Suriye'den göç eden işçilerin işe ve örgüte yönelik uyum problemleri nelerdir? şeklinde tasarlanmıştır. Çalışmanın amacı ise, tekstil sektöründe çalışan Suriyeli işçilerin oryantasyon ve örgüte uyum problemlerinin belirlenmesi ve çözüm önerilerinin sunulmasıdır. Bu doğrultuda Malatya'da tekstil sektöründe faaliyet gösteren, çalışanlarının %30'u Suriyelilerden oluşan bir işletmede durum çalışması gerçekleştirilmiştir.

İşe yeni başlayan çalışan adeta bir "kültür şoku" yaşar. Yeni bir organizasyon kültürüyle karşılaşır karşılaşmaz yeni işinin hayal ettiği gibi olmadığını anlar. Bu durum kendi ülkesinde çalışan fakat kurum veya iş değiştiren yeni çalışan için dahi geçerliyken, farklı bir ülkede, göçmen olarak bulunup yeni işe giren kişi, çok daha ağır kültür şoku yaşayabilir. Bu bilgiler doğrultusunda Suriyeli

göçmenlerin, özellikle işe ilk başladıklarında gerek iletişim kaynaklı gerek kültürel farklılıklardan dolayı bir takım işe ve örgüte uyum problemleri yaşadıkları düşünülmektedir. Çalışanların işe ve örgüte uyum problemlerinin olması, verimliliklerini düşürmekte, işletme başarısını etkilemektedir. Araştırmayla konuyla ilgili problemlerin tespiti ve çözüm önerilerinin getirilmesiyle Suriyeli göçmen işçilerin sevk ve idare edilmesinde işletme yöneticilerine fayda sunulacağı düşünülmektedir. Göçmen işçilerde birey-örgüt uyumunun işlenmesi ayriyeten literatüre de katkı sağlayacaktır.

4.2. Yöntem

Bu çalışma nitel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39).

4.3. Araştırmanın Deseni

Nitel araştırmalarda araştırma modeli yerine araştırma deseni kullanılır. Kavram olarak araştırma deseni sistematik, sınırları ve aşamaları açık-seçik bir biçimde belirlenmiş bir süreci çağrıştırır. Nitel araştırma desenleri araştırmacıya esnek bir yaklaşım sağlar ve belirli bir odak çerçevesinde araştırmanın çeşitli aşamalarının birbiriyle tutarlı olmasına katkıda bulunur (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 69). Bu araştırmanın deseni olarak "Durum Çalışması" kullanılmıştır. Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 77).

4.4. Veri Toplama Tekniği

Nitel araştırmalarda elde edilen sonuçlar evrene genellenememektedir. Bununla birlikte, elde edilen sonuçlar, konuya ilişkin bir bakış açısı sağlaması bakımından önemlidir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmada; karmaşık kişisel ve duygusal sorunların ortaya çıkarılmasına yardımcı olması, istenilen bilginin eksiksiz olarak ve derinlemesine elde edilebilmesi, alınan cevaplara anında dönüt vermeye imkân sağlaması, değişik ve anında değişebilen koşullara uyabilme esnekliğine

sahip olması, soruların sayısı ve sırasını değiştirme serbestisi tanıması gibi özelliklerinden (Topsakal vd., 2013: 550) dolayı yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Bu yöntemde tıpkı yapılandırılmış görüşmelerde olduğu gibi daha önceden belirlenmiş sorular vardır. Fakat bu yöntemin farkı, soruların belirli bir sırayı takip etmemesi ve daha önceden belirlenmeyen ek soruların sorulabilmesiyle daha esnek bir yapıya sahip olmasıdır (Bilim, 2007: 30). Yarı yapılandırılmış soru formumuzda yer alan sorular katılımcılara yüz yüze görüşmelerde sorulmuş ve cevaplar doğrultusunda veriler toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Malatya da faaliyet gösteren bir tekstil işletmesinin patronu, ustabaşısı ve bir Suriyeli işçi oluşturmaktadır.

4.5. Verilerin Analizi

Araştırmamızda yarı yapılandırılırmış görüşme metoduyla toplanan veriler betimsel analiz ve içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, konu ile ilgili literatürdeki bilgiler ışığında yorumlanmıştır.

4.6. Değerlendirme ve Bulgular

Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesi, görüşmelerde ilgili işletmenin patronu ve ustabaşısına sorulan sorulara, ayrı olarak Suriyeli işçiye sorulan sorulara verilen yanıtların yorumlanması ile oluşmuştur. İlk olarak patron ve ustabaşı ile görüşülmüş ve benzer sorular sorulmuştur. Son olarak Suriyeli işçi ile görüşülmüştür.

Soru 1: Suriyeli göçmen işçilere nasıl ulaşıyor, seçiyor ve işe yerleştiriyorsunuz? Bu süreçte ne tür sorunlar yaşıyorsunuz?

“Yeşilyurt Halk Eğitim merkezine, işletmenin talep ettiği işçi sayısı ve niteliklerini belirten bir proje hazırlanıp veriliyor. Proje, eğitim amaçlı olarak hazırlanıp talep edilen işçilerin 6 aylığına istihdam edileceği belirtiliyor. Proje valiliğe sunuluyor ve valilik tarafından onay alınıyor. Arkasından AFAT aracılığıyla konteyner kente gidilip daha önceden AFAT’a niteliklerini belirten ve bizim talebimize uygun olduğu düşünülen işçi adaylarıyla görüşmeler yapılıyor. Daha önce belirtilen bilgiler ve görüşmede elde edilen bilgiler doğrultusunda, nitelikleriyle talebimizi karşılayacağı düşünülen işçiler istihdam ediliyor.

Tekstil sektörüne ilişkin hiçbir nitelik belirtmeyenler paketleme gibi basit işlerde istihdam edilirken, makineci veya kesimci olanlar ilgili alanda istihdam ediliyor."

"Bu süreçte en çok karşılaşılan sorun, Suriyeli işçilerin ifade ettikleri niteliklerinin gerçekle uyuşmaması. Örneğin, kişi makineciyim diyor ve bizimde makineciye ihtiyacımız olduğu için istihdam ediyoruz fakat makine becerisi bizim talebimizi karşılamayabiliyor. Bu durumda da kişiyi daha basit işlerde çalıştırmak zorunda kalıyoruz."

Soru 2: İşe ve örgüte uyumlarını nasıl gerçekleştiriyorsunuz bu süreçte ne tür zorluklar yaşıyorsunuz?

"Proje gereği işe başladıkları ilk iki gün iş ve örgüt hakkında eğitim verilmesi gerekiyor. Bu eğitimler işe ve örgüte uyumu sağlamada ilk basamağı oluşturuyor. Suriyeli işçiler aralarında Türk işçilerin de bulunduğu 25 kişiden oluşan kontrol alanları içerisinde niteliklerine uygun bir şekilde istihdam edilip, 25 kişinin gözetmeni olan ustabaşı tarafından işe ve örgüte uyumları sağlanmaya çalışılıyor. İşe alıştırmak için ilk önce işi tarif etmek gerekiyor. Bu süreçte iletişim oldukça önemli ancak Türkçeyi hemen hemen hiç bilmemeleri veya az bilmeleri bu süreci uzatmaktadır. Türk işçilerde bu süreç 2-3 gün gibi kısa sürede aşılırken Suriyeli işçilerde 2 haftayı bulabiliyor. Ayriyeten işe ve örgüte yaklaşımlarında çalışma kültürleriyle ilgili de ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Kendi ifadelerine göre Suriye'de yarım gün çalışıp diğer vakitlerde dinleniyorlarmış. Türkiye'de mesainin uzun olması, onları zorlamakta özellikle öğleden sonraları verimleri düşmektedir. İlk etapta devamsızlık, geç gelme davranışları sıkça görülebilmekteydi. Ancak süreçte kendimizce oluşturulan disiplin kurallarının defalarca deklare edilmesi ve kuralların gereğinin yapılması ile bu tür davranışların azaldığını söyleyebiliriz."

Soru 3: Suriyeli işçiler üzerinde insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarını yerine getirirken karşılaştığınız sorunlar neler?

"Öncelikle Suriyeli işçileri disipline etmekte ciddi güçlük çekiyoruz. Bu durum hem iletişim hem de kültürlerinden kaynaklanmaktadır. Ücret yönetiminde ise esnek davranılamıyor çünkü valiliğin belirlediği bir miktar var (35 TL), bazen kişiye daha fazla ücret vermek istesek de kanunlar gereği bu mümkün olmuyor. Etkin bir performans değerlendirme ve kariyer planlama sistemi uygulayamıyoruz

çünkü hem biz hem de Suriyeli işçiler Türkiye'de ve bu işletmede geçici olarak bulunduklarını düşünmekteyiz. "

Soru 4: Sizin gözlemlerinize göre Suriyeli işçilerin iş hayatında yaşadıkları zorluklar nelerdir?

"Bizce Suriyeli işçiler öncelikle yabancı bir ülkede olmanın zorluklarını iş hayatında da yaşıyorlar. Özgürlüklerinin kısıtlandığını düşünüyorlar. Bir kısmı işe sırf konteyner kentten çıkma ve bir değişik ortamda bulunmak amacıyla geliyor. Suriyeli işçiler, savaş bitince hemen ülkelerine gitme düşüncesi içerisindeler. bu durum da işe ve işletmeye olan bağlılıklarını azaltmaktadır. Yukarda belirtildiği gibi rahat bir iş kültürü anlayışları olduğu için buradaki beklentileri çok fazla bulmaktalar ve iş yükünü çok ağır görmektedirler."

Soru 5: Genel olarak Suriyeli işçi çalıştırmanın artıları ve eksileri neler?

"Suriyeli işçiler, Türk işçilere göre bize yarı maliyetli çalışmaktalar. Ancak yukarıda ifade edilen problemlerden dolayı, Suriyeli işçilerin verimlilikleri çok düşük seyretmekte dolayısıyla toplam işletme verimliliğine katkıları oldukça düşük. Biz, onların istihdamını daha çok sosyal sorumluluk güdüsüyle gerçekleştirmekteyiz."

Suriyeli işçiye yöneltilen sorular aşağıda yer almaktadır:

Soru 1: İşe ve örgüte uyum sağlamakta ne tür zorluklar yaşadın?

"Öncelikli olarak iletişim ciddi bir problem. Bu işletmede çalışan diğer Suriyeli arkadaşlarıma göre ben biraz Türkçe biliyorum fakat yine de zorlandığım anlar oluyor. Ben, onlar ve ustabaşıları arasındaki iletişimi sağlamaya çalışıyorum. İşin gerektirdiği fiziksel şartları yerine getirmekte oldukça zorlanıyoruz. Bu iş yerinde iş çok fazla, mesai saatleri çok uzun. Bildiğim kadarıyla Türkiye'nin genelinde benzer çalışma şartları mevcut. Memleketimizde, hangi sektör olursa olsun yarım gün çalışırız. Ben memleketimde Arapça öğretmeniydim daha önce tekstilde hiç çalışmamıştım. Eğitimime uygun olmayan basit bir işte çalışmak, işe ve örgüte uyumumu zorlaştırabiliyor."

Soru 2: Verimliliğini ve motivasyonunu bozan temel nedenler neler?

"Öncelikli olarak adil bir ücret yönetim sisteminin olmadığını düşünüyorum. Biz Suriyeliler de Türk işçiyle benzer iş yapıyoruz fakat günde alabildiğimiz maksimum ücret 35 TL. Başka bir sıkıntı ise etkin bir performans değerlendirme sisteminin olmayışı. Çok çalışan da aynı parayı alıyor az çalışan da. Diğer taraftan gurbette oluşumuz, farklı bir kültürün içerisinde yer almak, sıkıntılı bir hayat yaşıyor olmak da buradaki motivasyonumuza ve verimliliğimize yansıyor."

Soru 3: Sence bu işletmenin Suriyeli işçi çalıştırmasının kendisi için artıları ve eksileri neler?

"Bu işletmede şu an 25 Suriyeli işçi var ve bunlar Tükrlere göre yarı ücret alıyorlar. Dolayısıyla işletmenin maliyetlerini düşürmekteler. Türk işçi bulmakta zorluk çekebilecekleri basit işlerde Suriyeliler çalışmakta. Başlarda Suriyeli işçilerin bir takım disiplin ve uyum problemleri oldu ancak zamanla bu problemlerin azaldığını düşünüyorum."

5. Sonuç ve Öneriler

Türkiye, Suriyeli göçmenlere yardım sağlamak amacı ile iç kaynaklarını her açıdan seferber etmiştir. Kamp içindeki nüfusa gıda, barınma, tıbbi destek, eğitim ve koruma hizmetleri sağlanmıştır ve bu hizmetler hala sunulmaya devam etmektedir. Fakat yapılan bu yardım çalışmalarının yeterli olmaması nedeniyle (Sanduvaç, 2013: 11) ekonomik gelirlerini sağlamak zorunda kalan göçmenler Türkiye'nin farklı kentlerinde farklı sektörlerde iş hayatına katılarak kendilerine yer edinmeye çalışmaktadırlar. Bu kentlerden biri de Malatya'dır.

Bu araştırmada Malatya'da tekstil sektöründe çalışan Suriyeli göçmenlerin örgüte uyum problemleri, nitel bir araştırma tekniği olan "durum çalışması" ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bulgularından hareketle Suriyeli göçmen işçilerin, başta iletişim olmak üzere kültürel farklılıklardan dolayı örgüte uyum sağlamakta ciddi sorunlar yaşadıkları söylenebilir. İşletme içerisinde, insan kaynakları yönetim fonksiyonlarının yeterince etkin uygulanamaması sorunların daha belirgin bir şekilde yaşanmasına katkı sağlamaktadır. İnsan kaynakları yönetim fonksiyonlarının etkin

uygulanmamasında, işletme yöneticilerinin olaya yeterince profesyonel yaklaşamamaları ve bir takım kanuni zorunlulukların etkisi olmaktadır. Özellikle ücret konusunda işletme yöneticileri esnek davranamamakta, kanunla belirtilmiş miktar üzerinden ödeme yapmak zorunda kalmaktadırlar. Halbuki insan kaynakları fonksiyonlarının etkin bir şekilde yerine getirilmesi, birey-örgüt uyumunun en kısa sürede gerçekleştirilmesinin temel anahtarıdır.

Etkin insan kaynakları yönetimi gerçekleştirilecek işe alma, oryantasyon ve sosyalizasyon yoluyla çalışanlar arasında elde edilecek yüksek düzeyde birey-örgüt uyumu, tatmin olan ve örgüte bağlanmış bir çalışanı elde tutmanın en etkili yoludur (Erdoğan vd., 2002). Oryantasyon programları öncelikle yeni gelenlere en büyük stres faktörleriyle başa çıkma becerileri kazandırmaya odaklanmalıdır. Oryantasyonun ilk ilkesi gerçek bilgileri içermek olmalıdır. Bu sayede yeni gelenler giriş şokunu atlattıktan sonra ileride karşılaşabilecekleri tipik hayal kırıklıklarından önceden haberdar olabilirler. İkinci ilkesi genel destek ve güvence sağlamak olmalıdır. Bu ilke stresle baş etmeye yönelik duygusal bir yaklaşımı içerir. Böyle bir yaklaşım, farklı bir dil konuşulan, farklı bir çalışma kültürünün olduğu iş ortamında Suriyeli göçmen işçiler için can simidi olacaktır. Etkin bir oryantasyondan sonra bir sonraki adım bireylerin organizasyona adapte olmalarını sağlamak amacıyla bir sosyalizasyon sürecinden geçirilmeleridir. Bu sayede bireyler zamanla organizasyonu tanıyarak kendi değerleriyle uyum gösterip göstermediğine karar verirler. Amaç ve değer uyumu yakalayan çalışanlar organizasyonda kalmaya devam ederler. Sosyalizasyon süreci ile oluşturulan bu uyumlu çalışanlar organizasyonun verimliliğini ve etkinliğini sağlayacak olan kilit bileşenlerdir.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında, Tekstil sektörü yöneticileri, Suriyeli göçmen işçilerin iletişim, kültürel birçok nedenden kaynaklanan işe ve örgüte yönelik uyum problemlerini çözmede etkin oryantasyon ve sosyalizasyon faaliyetlerini kullanabilecekleri söylenebilir. Böylelikle Suriyeli işçilerin verimliliklerini ve iş tatminlerini artırabilirler.

Bu araştırmanın en temel kısıdı bir ilin bir işletmesinde "durum çalışması" yöntemiyle gerçekleştirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla araştırmanın bulguları genelleştirilemez. Konuyla ilgilenen diğer araştırmacılar, Türkiye genelinde Suriyeli göçmen işçilerin işe ve örgüte uyum problemlerinin neler olduğunu hem nitel hem de nicel araştırmalarla daha derinlemesine ortaya koyabilirler. Aynı zamanda araştırmacılar, farklı sektörlerde uyum problemlerinin değişkenlik gösterip göstermediğini araştırabilirler.

Kaynaklar

ASHFORTH, Blake E., and Alan M. SAKS; ‘‘Work Role Transitions: A Longitudinal Examination of the Nicholson Model’’, *Journal of Occupational and Organizational Psychology,* vol. 68, no. 2, (1995), pp: 157-175.

BİLİM, Yasin; (2007), *Görüşme Tekniği ve Araştırmalarda Kullanımı,* A.Yüksel, B. Mil, Y. Bilim, (Ed.). Nitel Araştırma, Detay Yayıncılık, Ankara

CABLE, Daniel M. and Charles K. PARSONS; ‘‘Socialization Tactics and Person-Organization Fit’’, *Personnel Psychology*, vol. 54, no. 1, (2001), pp: 1–23.

CABLE, Daniel M. and Timothy A. JUDGE; ‘‘Interviewers’ Perceptions of Person-Organization Fit and Organizational Selection Decisions’’, *Journal of Applied Psychology*, vol. 82, no. 4, (1997), pp: 546–561.

CHATMAN, Jennifer A.; ‘‘Improving Interactional Organizational Research: A Model of Person-Organization Fit’’, *Academy of Management Review*, vol. 14, no. 3, (1989), pp. 333–349.

DENİZ, Nevin; (1999), *Global Eğitim,* Türkmen Kitabevi, İstanbul.

EDWARDS, Jeffrey R. and Abbie J. SHİPP; (2007), “The Relationship Between Person-Environment Fit and Outcomes: An İntegrative Theoretical Framework”, Edt. C. OSTROFF, T. A. JUDGE, *Perspectives on Organizational Fit*, , Jossey-Bass, San Francisco, pp: 209-258.

ERDOĞAN, Berrin, Maria L. KRAİMER and Robert C. LİDEN; ‘‘Person-Organization Fit and Work Attitudes: The Moderating Role of Leader-Member Exchange’’, *Academy of Management,* vol. 1, (2002), pp: 1-28.

GÜRÜZ, Demet ve Gaye ÖZDEMİR; (2004), *İletişimci Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi*, Mediacat Yayınları, İstanbul.

GÜVEN, Sami; (1996), *Uluslararası İşçi Göçünün Sosyal Politika Sorunları*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.

http://www.haberturk.com/gundem/haber/1427703-yaklasik-3-milyon-suriyeli-kayit-altinda.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58f0953a609824.67733644

JUDGE, Timothy A. and Robert D. BRETZ; ‘‘Effects of Work Values on Job Choice Decisions’’, *Journal of Applied Psychology,* vol. 77, no. 3, (1992), pp: 261-271.

KARAKAŞ, Ayhan; ‘‘İnsan Kaynakları Yönetiminde İşe Alıştırma Eğitimi Programlarının Önemi’’ *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* vol. 7, no. 4, (2014), ss: 1-14.

KIZILÇELİK, Sezgin ve Yaşar ERJEM; (1994), *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara.

KLUBNIK, J.; ‘‘Orienting New Employees’’, *Training and Development Journal*, vol. 41, no. 4, (1987), pp: 46-49.

KRİSTOF, Amy L.; ‘‘Person-Organization Fit: An İntegrative Review of its Conceptualizations, Measurement, and İmplications’’, *Personnel Psychology*, vol. 49, (1996), pp: 1-49.

ÖZDEMİR, Nurdan; “İşe Alıştırma (Oryantasyon) Eğitimi”, 20 Nisan 2017. http://okyanusbilgiambari.com/GG/InsanKaynaklari/egitim/Oryantasyon.pdf

ÖZGEN, Hüseyin, Azim ÖZTÜRK ve Azmi YALÇIN; (2005), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Nobel Kitabevi, Adana.

SANDUVAÇ, Zeynep; ‘‘Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Sığınmacılar İçin Durum Analiz Raporu’’, Mavi Kalem - Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Aralık, 2013.

SAYIN, Yusuf, Ahmet USANMAZ ve Fırat ASLANGİRİ; ‘‘Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler, Suriye Göçü Örneği’’, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* vol. 31, no.18, (2016), ss: 1-13.

SCHEİN, Edgar H.; ‘‘The İndividual, the Organization, and the Career: A Conceptual Scheme’’, *Journal of Applied Behavioral Science*, vol. 7, no. 4, (1971), pp: 401-426.

TAŞ, Yunus ve Selami ÖZCAN; ‘‘Türkiye’de İç Göçün Yoksulluğa ve İstihdama Etkileri’’, *International Conference on Eurasian Economies,* Büyüme ve Gelişme, (2013), ss: 289-298, Petersburg, Rusya.

TATLILIOĞLU, Durmuş; (2012), *Göç Sosyolojisi Açısından Hicret*, Asitan Yayınları, İstanbul.

TEZCAN, Mahmut; (2000), *Dış Göç ve Eğitim*, Anı Yayıncılık, Ankara.

TOPSAKAL, Cem, Zihni MEREY ve Murat KEÇE; ‘‘Göçle Gelen Ailelerin Çocuklarının Eğtim-Öğrenim Hakkı ve Sorunları Üzerine Nitel Bir Çalışma’’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 27, no. 6, (2013), ss: 546-560.

YAHYAGİL, Mehmet Y.; “Birey ve Organizasyon Uyumu ve Çalışanların İş Tutumlarına Etkisi”, *Öneri*, vol. 6, no. 24, (2005), pp: 137-149.

YILDIRIM Ali, Hasan ŞİMŞEK; (2006), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara

Süryani Toplumunda XX. Yüzyılında Yaşanan Sorunların Tarihsel, Kültürel, Hukuksal ve Sosyal Boyutları

Mehmet Bülent ULUDAĞ, Nesrin DEMİR

Prof. Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü mehmetbulentuludag@gmail.com
Doç. Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü nesrinrgs@gmail.com

Öz

Süryaniler, sadece Orta Doğu'nun değil, 4000 yıldan da eski geçmişleriyle dünya tarihinin en eski kültürlerinden birine sahip bir halktır. Kadim Sami toplumları hakkında arkeolojik ilgi sürekli olarak artarken, salt bu keyfiyet bile onlara pozitif ayrımcılık ve kültürel koruma politikalarını hak ettirmiştir. Lozan Andlaşması bu toplumu doğrudan anmamış ve mezhepsel yakınlık nedeniyle Süryanilik, Ermenilik ile bir tutulmuştur. Ermeni ulusçuluğunun Osmanlı Devleti'ne zarar vermeye başladığı bir dönemde, Süryani sorunu diye bir şey yoktur. Nüfusları az olduğu için devlet talepleri de olmamıştır. Onların tek gayesi, birer onur sorunu olarak gördükleri kadim kültürel miraslarını ve özgün Hıristiyan varlıklarını korumak üzerine yoğunlaşmıştır. Süryani toplumunun yaşadığı ciddi sorunların "Büyük Savaş" döneminde ortaya çıktığı görülür. Geleceğe yönelik perspektifler oluşturulurken sosyo-kültürel yapı ve bölgesel kalkınma stratejileri ile birlikte bu zengin tarihin ve kültürün markalaştırılarak korunması hususu da öne çıkmaktadır. Türkiye'nin dış politikasında bu konunun bir "sorun" olarak değil bir kazanım ve zenginlik olarak görülmesini sağlayacak uygulamalara gidilmesi milli menfaatlerle uyumlu bir dönemi hazırlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süryaniler, Hz. Yunus, Asur, Doğu Hıristiyanlığı, Grigoryen Mezhebi, Monofizit, Diofizit, Nestorius, Aramiler

Abstract:

Assyrians are not only in the Middle East, bu also one of the oldest living cultures in the world with their past exceeding 4000 years. Assyrian religious belief and culture was an interesting variation of Early Christianity. This culture was also the last remnant of ancient Mesopotamian culture and civilization. Although this aspect needs a socio-cultural protection and positive discrimination and observation, along history, especially in XXth century Assyrians has faced some unrightful accidents and practices. Some perceptions on Assyrians in that period was about to see equal them with Armenian rebel circles, because of the similarity of two thought within the Gregorian values. Assyrians were not decribed in the Treaty of Lausanne as a different religious and ethnic minority. Some other peoples of the Eastern Anatolia had been rivals of Assyrians to be dominant on the same regions. Nowadays Assyrian diaspora is aiming to investigate their near history and to follow gaining some other purposes. To enlight all causes of this situation and panorama is the main aim of this paper. Within this context to be tryed to transform the perception of "question" about Assyrians to a cultural richness and wealth which will be very useful to Turkish foreign policies.

Keywords: Assyrians, Asur, Jonah, Eastern Ortodoxy, Grigorian Schism, Nestorius, Arameans, Monophisit, Diophisit.

Giriş

Süryaniler, gerek Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, gerekse Cumhuriyet döneminde kendilerinden fazla bahis olunmayan halklar olarak Türk-İslam tarihi içinde tanımsız ve belirsiz bir konum ve statü altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Arap-İslam egemenliği çağında gayrimüslim ama "ehli kitap" statüsü altındaydılar. Yakın dönemlerde, özellikle de I. Dünya Savaşı döneminde yaşananlardan sonra bu toplumun ileri gelenler batı emperyalizminden medet umarcasına İslam egemenliğindeki devirlerini kötüleme yoluna gittiler. Asur'un yok edilmesinden sonra Sami-egemen bir devletleri hiçbir zaman kurulamadı. Yani Geç İlk Çağ'da da erken Orta Çağ'da da devletleri yoktu. Devletin olmaması, kilisenin tek yönetici ve koruyucu güç durumuna gelmesini sağladı. Fakat Hıristiyanlığın erken dönemlerinin doktrin karmaşasının en etkilediği alanlar da Arami-Asuri bölgeleri olduğundan, bu coğrafyada birbiri ile zıt itikatta kiliseler oluştu. Süryani toplumu yeknesak olmadığı gibi, dini kimliğin ötesinde bir etnik-kültürel-kavmi yapı da geliştiremedi. Bu bölünmüş dini doktrinel yapı İslam egemenliği döneminde keskinleşerek devam etti. Kavim ve devlet temeli olmayan Süryanilik, farklı doktrinlere de ayrılınca sadece ehli kitap özellikleriyle İslam hukukunun toleranslarından yararlanacaktı.

Ermeniliğe benzer biçimde Süryanilik de Arap-Türk devletleri içinde asırlarca kaldı. Haçlılardan modern çağ emperyalistlerine kadar her türlü saldırgan-genişlemeci Hıristiyan dalgasını kurtarıcı olarak gördü ve bunlardan medet umdu. Bu durumun en net ortaya çıktığı dönem de I. Dünya Savaşı yıllarıdır. Siyasi bilinçten yoksun din adamlarının kavimlerini felakete götürmesinin örneği olarak Süryani toplumu emperyalizmin ve mandacılığın hizmetine girdi. Binlerce yıl yaşadıkları ülkelerini kaybettiler, İngiliz-Fransız mandacılığından bile bir yarar göremediler, siyasi bir kazanım sağlayamadılar.

Siyaseten bu çöküşe rağmen günümüzde Süryaniliğin ifade ettiği kültürel anlam bambaşkadır. Türkiye'nin en ciddi sorunlarından birisi olan ayrılıkçı Kürt milliyetçiliği çevre ülkelerden ve batı emperyalizminden destek görmektedir. Süryanilik ise unutulmuş, arkaik bir kültürün son hatıraları gibi bir konumdadır. Bu kültürün uğradığı yenilgi ve gerilemelerin baş aktörü olarak Kürtler öne çıkmaktadır. Süryanilerin kültürel başarılarının, siyasetten bağımsız olarak ele alınması gelecekte sakin günlerin kapısını açabilir.

1.Süryaniliğin Tarihsel Süreç İçinde Oluşumu

1.1.Mezopotamya'nın Sami Halkları

İnsanlık tarihinin başladığı yer olan Fırat ve Dicle Vadileri, çok uzun bir zaman sonra Hellenistik dönemlerden sonra başlayan adlandırma ile "Mezopotamya" adını almışlardır. Bu adlandırmadan çok evvel bu bölgelerin halkları ise "nehirler ülkesi" manasına gelen bir adlandırma geliştirmişlerdi. Nehirler Ülkesi en eski uygarlıkların doğumuna şehadet etmişti. Çoğu zaman Nuh Tufanı sonrasını esas alan dinsel mitolojiden gelen adlandırma ile "Sami" olarak tanımlanan halklar en eski çağlardan beri bu bölgenin egemenleri oldular. Sümerler Sami kökenli olmamakla beraber Sami halklarını yönettiler ve ilk uygarlığı ortaya çıkardırlar. Sami kökenli Akkad döneminde bu uygarlık tüm Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'e

yayıldı. Akkad sonrası dönemde egemen kent ya da kentler devletlere de adlarını verdiler, Babil ya da Asur gibi. Amurru, Kalde, Arami gibi farklı Sami lehçeleri halkların da adı oldular. (Sever, 2008: 35-59; Dinç, 2008: 201.) Bu eski kültürler İslam fetihlerine kadar da varlıklarını sürdürdüler.

1.2.Asurlular

Asur devleti bazı dönemlerde Akkad ve Babil hegamonyası altında kaldıysa da, bağımsız oldukları güçlü dönemler de oldu. MÖ 1550'lerde Babil'in Hitit saldırısı ile çöküşünden sonraki dönemde mutlak bir bağımsızlık gözlemlenmektedir. Asurluların MÖ 2000-1800 arası döneme değin uzanan ticaret kolonileri dönemi Anadolu'ya yazılı kültürün de girişini sağladı. Bu dönemlerden öncesine ait yazı örneklerine Anadolu'da rastlanmamıştır. Asurlular uzun dönemler boyunca Mitanni krallığı ve Babil arasında el değiştiren bir ülke olarak kaldılar. 1300'lü yıllarda Mitannilerin sonra ermesinden sonra, bugünkü Kuzey Irak, Kuzeydoğu Suriye ve Türkiye'nin en güneydoğu ucunu içeren bir siyasal etki alanına hakim olabildiler. Mitannilerin Hitit devletine katılmaları ile Fırat'ın batısındaki tüm Mitanni ülkeleri de Hititlerin yayılma alanı oldu. Fırat'ın doğusunda da müstakil bir Asur devleti oluştu. Kadeş Savaşı sonrasında hızlıca barışa varılmasının nedeni de, bu savaşın her iki tarafa da yararının olmadığının anlaşılması ve güçlenen Asur'a karşı duyulan ortak endişelerdir.

Asur devleti Hititleri yıkan "Deniz Halkları" istilalarından olumsuz etkilendi. Fırat'ın kuzeyi ve batısındaki etkisini yitirdi. Ancak MÖ. 10. Asırdan itibaren bir güç olarak yükselmeye başladı. Kuzeyde, bugünkü Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerindeki Urartu Krallığı ile çetin savaşlar yaptı. Doğudaki Med Devleti üzerinde hiçbir zaman mutlak denetim kuramadı. Asurluların esas yayılma alanı bugün "Mümbit Hilal" (The Fertile Crescent) diye adlandırılan Mezopotamya ve Doğu Akdeniz oldu. (Sever, 2008:64-80) MÖ 7. Asırda kısa bir süreliğine Mısır'da da hüküm sürdüler, ama Psammetik onları sürdü ve Sais Krallığını kurdu.

Asurlular zalimlikleriyle meşhur hale geldiler. Bugünkü Irak ve Suriye'deki Baas vahşetinin öncüleri onlardır denebilir. Sürekli olarak ayaklanmalar çıkıyor ve merhametsizce bastırılıyordu. Bu uygulamalar arasında Elam'ın yok edilmesi en bilinenidir. Fakat MÖ 612'ye gelindiğinde her şey değişti ve tüm düşmanlar aynı anda ayaklanarak Ninova'yı kuşattı. Bu kent bugünkü Musul'un hemen doğusunda bulunuyordu. İki yerleşimi Dicle ayırır. Med-İskit desteğini de alan Babil liderliğindeki Mezopotamya kentleri Ninova'yı yakıp yıktı ve Asur siyasi varlığı sona erdi. Coğrafi bir alan olarak Asur adı ise yaşamaya devam etti.

1.3.Yunus Peygamber ve Ninova

Tevrat'ta ve Kur'an'da adı sıkça zikredilen bir peygamber olan Yunus (Jonah) Ninova kentine misyon olarak gitmişti. Deniz ya da Irmak yollarını kullandığı sanılmaktadır. Bu peygamberin Filistin'de denizle Tarşiş (Tarsus)'e gittiği ve bu kentin o dönemde Asur ülkesine dahil olduğu bilinmektedir. Daha sonra da kara yolu ile Kuzey Suriye üzerinden Ninova'ya ulaşmış olabilir. Ninova o dönemin en büyük devleti olan Asur'un merkeziydi. Buradaki başarılı bir misyon ile Yunus Peygamber tüm Asur'u da tek

tanrılı dine sokabileceğine inanmış olabilir. Fakat başlangıçta girişimleri başarısız oldu ve bir gemi ile kenti terk etti. Yeniden Tarşiş'e dönmüş olamayacağına göre bu yolculuk Dicle üzerinden Basra Körfezi'ne yapılmış olmalı. Balık tarafından yutulma olayı da Basra Körfezi'nden başka bir yerde geçmiş olamaz, zira Akdeniz'de bu dev balıklardan yoktur, belki Hint Okyanusu ile bağlantısı olan bu körfeze bunlardan birisi gelmiş olabilir. Ninova'da Yunus'un ayrılmasından sonra felaket belirtisi bazı emareler, belki bir yer sarsıntısı kent halkını tek tanrıya inanmaya ve Yunus'tan yardım istemeye sevketmişti. Yunus da çıkan fırtına nedeniyle batma tehlikesi geçiren gemiden kendini suçlayarak atlamış ve balina tarafından yutulmuştu. Kendini suçlama nedeni, başarısız misyona rağmen Tanrı'nın izni olmadan Ninova'yı terk etmiş olmasıydı. Neticede balık onu bir kıyıya geri kustu. Kendine geldikten sonra Dicle'yi izleyerek Ninova'ya geri döndü ve halk tarafından gerçek bir Tanrı elçisi olarak karşılandı.

Buradaki tuhaf durum daha sonraki dönemlere ait Asur kaynaklarında böylesi bir tek tanrıcı yönelimin bahsinin geçmemesidir. Asur'un başkentinde böylesi bir tek tanrıcı dönüşüm yaşanacak ve bu yazıları, söylencelere, ibadetlere, tapınaklara yansımayacak! Bunun olması imkansızdır. Ermeniler ve Asur'un çöküşünün sonrasındaki Asuri-Arami kitleler Hıristiyanlığa kitleler halinde geçmişler ve günümüzde kadar da öyle kalmışlardı. Bu durumun belki şöyle bir açıklaması olabilir. Yunus'tan 1000 yıl önce Yusuf (Joseph) da ilginç tesadüflerden sonra Mısır'a vezir olmuş ve tek tanrılı inancını bir ölçüde yaymaya muvaffak olmuştu. Ama ona ait Mısır yazılı kaynaklarında hemen hiçbir ize rastlanmaz. Zira Mısırlılar kendi geleneksel kültürleri dışındaki inanca uzun müddet bağlı kalamazlardı. Kendilerini dünyanın merkezi ve en gelişmiş yeri olarak göre Mısırlılar, Yusuf'tan kısa süre sonra öz inanç kültürlerine döndüler, Yusuf'un misyonundan geriye hiçbir iz kalmadı, İbrani kitleleri köleleştirildi ve Musa'ya kadar dört asır boyunca da bu durumdan kurtulamadılar. Buna benzer biçimde Yunus sonrası dönemde Asur en güçlü çağına girerken, onun tek tanrılı inancı unutulmuş ve eski tanrılara dönülmüş olabilir. Belki de kendi dillerindeki Asur Tanrısını Yunus'un bahsettiği tanrı olarak kabul etmiş de olabilirler.

Asur'un çöküşünden sonra onun vaktiyle egemen olduğu alanda Asuri-Arami kültürü baki kaldı. Babil ve Pers egemenliklerinde de bu durum değişmedi. Helenistik ve Roma egemenliği aşamasında bu kültürel asimilasyon tehlikesi ve Yunan-Roma tanrılarının dayatılmasıyla karşılaşıldı. Bir Sami ırkı olan İbranilerden doğan İsa'nın tebliğ ettiği yeni din Asuri alanda yayılarak Süryani cemaatlerinin oluşumunu sağladı. İsa'nın Tanrısal sözleri İbranice olarak kayda alınarak İncil oluşturulduğu halde, İsa'nın ve etrafındakilerin konuştuğu dil, yaygın bir Asuri lehçesi olan Aramice idi. Bu Hıristiyanlaşmaya rağmen bugün daha Süryani dini kültüründe "Hz Yunus adına oruç" denilen bir uygulama olması, Ninova dönemlerinden kalma olabilir. (Küçük, 2008: 26) Bunun netleşmesi ise, bu uygulamanın İsa öncesi dönemlerde de olup olmadığının kanıtlanmasıyla olabilir.

1.4.Doğu Hıristiyanlığı İçinde Süryaniliğin Gelişimi

Pers İmparatorluğu evresinde Asurluların vaktiyle egemenli kurduğu alanlar, bugünkü Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz "Asur" olarak anılmaya devam etti. Arami dilinin egemen olduğu bu kültürel coğrafya bugünkü Suriye adının da kaynağını oluşturur. Fenike kentleri, Halep de Hellenistik dönemde kurulan Antakya idari birimler olarak gelişmişlerse de, bu geniş bölgelerin adı "Asur ülkesi" manasına gelen Suriye biçim/inde anılmaya devam etti. (Sever, 2008: 149.) "Süryani" kelimesi de "Suriye ülkesinden olan" manasına geliyordu. Fakat bu Suriye'nin, Fransız mandasından icat edilmiş olan bugünkü yapay hudutlu talihsiz devletin çok ötesinde bir manası vardı. Asur egemenlik alanını tanımlıyordu. (Soydan & Şarman, 2013: 592.)

Hıristiyanlığın ilk evresinde İsa'nın dünyadan ayrılmasından sonra Filistin'de büyük baskılara uğrayan İseviler ve "Havariler" Antakya'ya çekildiler. Bugün "St. Pierre Kilisesi" olarak bilinen mağarada son kez bir araya geldiler ve daha sonra her biri dini yaymak için ayrı ülkelere gittiler. Geniş anlamda Suriye ülkesinde de Hıristiyanlık yayıldı ve bu bölgelerin halkının adıyla anılan kilise ("cemaat" manasına gelir) böyle ortaya çıktı. Bu kilisenin kurucusu olarak Antakya toplantısının lideri Aziz Petrus kabul edilir. Asuri-Arami etno-kültürel alanının Hıristiyanlaşması III. asra kadar sürdü. Yerel halk farklı tanrılara, Asur'un çöküşünden sonra da tapmaya devam etmiş, bu durum Hıristiyanlık ile sonra ermişti.

Antakya daha sonraki dönemlerde de en önemli Hıristiyan merkezlerinden birisi olmaya devam etti. V. asırda etno-kültürel temelde olduğu görülen bir bölünmeye uğradı. Yunanca konuşan ya da Yunanlaşmış ahali Antakya Doğu Rum Ortodoks Kilisesi içinde yer alırken, yerli Arami-Asuri kültürü içindeki kesimler ilk kez Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'ni oluşturdular. (Sever, 2008: 162.) Bu yeni kilise Jacob Baredeus'un çabalarıyla oluştuğu için bu hizib bazen "Yakubi" olarak da anılır oldu. İsa'nın tanrısal ve insani kişiliğinin birleşik mi ayrı mı olduğu sorunsalı nedeniyle başlayan bir başka bölünmede Aziz Nestorius, ayrı kişilikler (diofizit) tezini savunuyordu. Zaman içinde bu doktrin de ayrı bir kilise haline gelerek Doğu Süryani Kilisesi'ne dönüştü. (Sakin & Kapçı, 2013: 208; Sever, 2008: 171.) Ermeni Hıristiyanlığı da büyük ölçüde bu doktrinden etkilenmiştir. Nestorius taraftarlarının bir kısmı asırlar sonra XVI-XVII asırlarda yeniden "birleşik kişilik" (monofizit) doktrinini benimseyerek Roma'ya bağlandılar. Bu gruba da "Keldani" demek adet olmuştu.

2.Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Süryaniler

1915 yılı itibariyle Musul-Van-Urmiye üçgeninde yaklaşık 250 bin km2 alan içinde, yarım milyon kadar Süryani Hıristiyanın yaşadığı sanılmaktadır. Bu nüfusun büyük kısmı da Osmanlı ülkesinde bulunuyordu. Ermeniliği Osmanlı doğu cephesinde kitlesel bir ayaklanma ve ihanetle Rus ordusu saflarına geçişi uzun yıllar sürecek bir Müslüman-Ermeni savaşlar dizisini getirdi. Süryani Doğu Kilisesi'nin Ermenilikle dinsel dayanışma göstererek ayaklanması onları da hedef durumuna getirdi. Simko Ağa komutasında Kürt aşiretleri Süryanileri Urmiye Gölü havzasından çıkardılar. Süryani toplumu esas gerilemesini yakın komşuları Kürtler karşısında yaşadı. Kürtler, kalabalıklaşarak yayılmaları ve

Osmanlı desteğine sahip olmaları sonucunda Asuri-Arami kültürel alanının büyük kısmına egemen oldular ve Süryanileri de zayıf bir azınlık durumuna düşürdüler. (Öztemiz, 2012:37-40.)

Bu unutulmuş dinsel ve kültürel cemaati Batılı emperyalistler ancak XIX. asrın ilk yarısında keşfettiler. Gönderdikleri misyonerlerle yerel Hıristiyanlar üzerinde etki kurma mücadelesine giriştiler. Kilise-Okul-Hastane şebekeleri kurarak istedikleri yönde kurgulayabilecekleri yeni nesil cemaatler oluşturmak istediler. Botan Kürt aşireti reisi Bedirhan'ın 1840-1847 dönemi ayaklanması Süryanilere çok zarar verdi. On bin ile otuz bin arası bir katliam olduğu sanılmaktadır. Bu katliam Simko'nun yapacaklarının habercisi gibiydi. (Öztemiz, 2012: 37.)

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç döneminde Osmanlıya karşı Rus zaferinin mutlak olduğuna inanan Ermeniler ile aynı çizgide hareket eden bir Süryani kesim de vardı. Ermeni ayaklanmasını bunlar destekledi, ama mağlup oldular ve Batı İran'daki Urmiye havzasına çekildiler. Simko Ağa da bu dönemde onlar üzerine akınlar düzenledi. Tüm bu olanları daha sonraları Ermenilerin yaptığı gibi, "Süryani Soykırımı" adıyla senaryolaştırdılar. 1917 Aralık-1918 Ocak döneminde Urmiye'de İngiliz ve Amerikan yetkilileri Süryanilere Osmanlıya karşı direnişe devam etmeleri halinde bağımsızlık sözü vermişlerdi. Fakat Mart 1918'de Hoy'da bulunan Simko İsmail Ağa Süryani kuvvetlerini kırdı. (Sakin & Kapçı, 2013: 211-214.) Bu grup bir tür "uzun yürüyüş" yaşayarak Hamedan üzerinden İngiliz işgali altındaki Irak'a sığındı. Bakuba'da bunlar için kamp kuran İngilizlerin yıllık harcaması 2 milyon sterling idi. Kısa süre önce Osmanlıya karşı ayaklandırdıkları bu toplumu artık baş belası olarak görmeye başlamışlardı.

1918'e gelindiğinde Süryaniler de tıpkı Ermeniler gibi, İngiltere ve Fransa desteği ile bir devlet sahibi olabileceklerine inanmaya başladılar. Fakat sayıca az ve her yerde azınlık olmaları bunu engelledi. Ermenilik de hem Türklere mağlup oldu, hem de yeniden Kızıl Ordu destekli Bolşevik idaresi altına girerek bağımsızlığını yitirdi. Ermenilerde etnik olarak ayrı olmalarına karşın, dinsel olarak aynı doktrin içinde yer alan Süryaniler ise çok daha zayıf oldukları için küçük de olsa ne bir devlete ne de özerk yönetime kavuşabildiler. Sadece hakları tanınmış kiliseler olarak Irak ve Suriye'de varlıklarını sürdürdüler. 1919 Paris Barış Konferansı'na giden Süryani heyetleri hiçbir netice alamadılar. Batılılar kendi manda idareleri altında kurulacak özerk ya da bağımsız Süryani devletçiklerini korumasını üslenecek durumda değillerdi. Bu nedenle bu istekleri maceracılık olarak görüp Süryanileri eli boş göndermişlerdi. İngilizler Nisan 1919'da Hakkari-Zap havzasında bir Süryani devleti kurulması fikrinden de vazgeçmişlerdi.

Süryani grupları Irak'ta kurulacak İngiliz idaresinin "güvenilir jandarması" yapma politikaları, bu cemaatin istikrarlı bir yerleşime kavuşturulmasını önlemiştir. Lozan görüşmeleri başladığında Süryani liderlerinden Aga Petros Türk delegasyonu ile görüşmüş ve isyancı Süryani grupların affedilerek Hakkari bölgesine yerleştirilmeleri halinde Türk yönetiminden başka hiçbir talepleri olmayacağını ve yerleşecekleri bölgelerin de Türkiye sınırları içinde kalmasını isteyeceklerini bildirmişti. Ama onları fedai olarak kullanmak isteyen İngilizler olası bir uzlaşmayı engellediler. (Sakin & Kapçı, 2013: 217-223.) Bu yüzden Lozan Barış Konferansı'nda da ne Ermeni meselesi ne de Süryaniler gündemde yer alabildi.

Sadece azınlıklarla ilgili maddelerde Rum, Yahudi ve Ermeni azınlıkların adları anıldı. Süryanilerin adı bile yoktu. İngilizler Musul meselesinde de MC Konseyi'ne Süryani sorununu götürerek, oradan kendi istedikleri yönde karar çıkmasını sağladılar.

Irak'ta manda idaresi bitip 1932'de bağımsız olduktan sonra 1933'de bir Süryani isyanı oldu ve şiddetle bastırıldı. İngilizler petrol çıkarlarını en öne koymuşlar, bu toplumun statüsünü uluslararası bir teminata almaya bile gerek duymamışlardı. Irak hükümeti sorunun Milletler Cemiyeti'ne intikal etmesini istemediğinden baskıları fazla arttırmadı. Türkiye'de isyanlara karışmamış Mardin bölgesi Süryanileri ise hiçbir zaman ayaklanmacı bir tutum içinde olmadılar.

2.1.İnsan Hakları Yönünden Süryaniler

Türkiye birçok medeniyete ev sahipliği yapması sebebiyle geniş etnik, dinsel ve dilsel çeşitliliğe sahiptir. Anadolu sadece Türklerin, Kürtlerin, Ermenilerin ve Rumların değil aynı zamanda Süryanilerin, Keldanilerin, Alevilerin ve bir çok etnik kimliği oluşturan vatandaşlarındır. Bu çeşitlilik zaman zaman uygulanan milliyetçi politikalar ve gösterilen baskılarla kontrol altına alınmaya çalışılmış ve bir takım hatalar yapılmıştır.

Türkiye'deki azınlık haklarının koruyucusu ve aynı zamanda Türkiye'nin kurucu anlaşması olan belge Lozan Anlaşması'dır. Lozan Anlaşması Osmanlının son döneminde azınlık kapsamına alınan gayrimüslimleri bu statüde kabul etmiştir (Saraçlı, 2006:65). Yalnız burada bütün azınlıklar sayılmamış Ermeni, Rum ve Museviler bu statü içerisine alınmıştır (Özkan, 25.11.2016, http://www.akader.org/khuka/2001_eylul/anayasa_degisikligi.html).

Lozan Anlaşması'nın 37.ve 45. maddeleri azınlıklar ile ilgilidir. Bu maddelerin içeriklerini oluşturan hükümler temel yasa olarak tanınması ve sonradan çıkarılacak kanun, tüzük ve yönetmeliklerin veya yapılan resmi işlerin bu hükümlere aykırı olmaması ve söz konusu hükümlerden üstün sayılmaması hukukun bir parçasıdır.

Ayrıca Lozan Anlaşması 340 Sayılı Yasa gereği iç hukukumuzun bir parçası olmuştur. Mayıs 2004'te yapılan anayasa değişikliğinden sonra bu durum iyice netlik kazanmıştır. Söz konusu Anayasanın 90. Maddesi gereği Lozan Anlaşması'nın ilgili yasaların üstünde olduğu açıkca belirtilmiştir.

Lozan Anlaşması anlaşılacağı üzere sadece gayrimüslimleri azınlık olarak kabul etmiştir. Bu haklar Lozan'la uluslararası güvence altına alınmıştır. Zaten azınlık hakları kavramı ulusallıktan uluslararası insan hakları koruması yönündedir.

Ulusal ve etnik tanımanın yetmeyeceği gibi ülkelerin bu uygun ortamı yaratması en büyük görevlerinden birisidir. Bu haklar kapsamında imzalanan uluslararası anlaşmaların imzalanması bu azınlık problemini çözmemektedir. Devletlerin bu konuda uygulanması gereken sosyal politikaları da hayata geçirmesi gerekmektedir. Örnek verecek olursak devlet anadilini öğrenmek isteyenlere gerekli şartları sağlaması gerekmektedir.

2.2Ekonomik ve Sosyal Haklar

Mezopotomya halklarının en önemli parçalarından biri olan Süryaniler her zaman yaşadıkları bölgenin kalkınmasına özen göstermişlerdir. Her ne kadar ülkemizde bu yapılanmayı oluşturan Süryani halkının büyük bir çoğunluğu göç ettiyse de Süryaniler yaşadıkları bölge olan Antakya, Malatya, Urfa, Mardin, Elazığ, Hakkâri Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren ayrıcalık istemeyen sadece Türk Milleti ile beraber yaşama isteğinde olan Süryaniler temel hak ve özgürlükler bağlamında sıkıntı yaşamışlardır, Şırnak ve Diyarbakır'da kendi yaşayışlarını ve kültürlerini devam ettirmektedirler.

Türkiye'de uygulanan politika gereği yukarıda sayılan üç grubu azınlık kapsamına aldığı ve sadece bu gruplara azınlık haklarından faydalandığı belirtilmişti. Oysa Süryaniler Anadolu'da ilk Hristiyanlığı kabul eden grup olarak içinde barındırdığı Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler ve Süryani Protestanlar dâhil gayrimüslimlerden sayılacağı ve Lozan kapsamında koruma altına alınması gerektikleri şüphe götürmez bir gerçektir (Oran, 2005:49). Bu kapsamda Süryanilerin azınlık olmadıklarına dair görüş ve uygulamalar tamamen anlaşmanın ruhuna aykırıdır.

Türkiye, Süryanilerin dillerini, eğitim kurumlarını, vakıflarını ve derneklerini yok saymış Lozan'da taahhüt edilen haklardan yoksun bırakmıştır. Oysa Lozan Anlaşması 40.madde gereği "gayrimüslim gruplar her türlü okullar, öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek hakkı, burada kendi dillerini serbestçe kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapabilme" bu faaliyetleri kabul etmektedir. Bu maddeden anlaşılacağı gibi tüm gayrimüslimler bu haklardan faydalanabilir ibaresi mevcuttur. Rum, Ermeni veya Musevi ayrımı Lozan'ın hiçbir maddesinde yoktur. Bu kapsamda Süry Süryanilerin haklarını kullanamamasının sebeplerini farklı yorumlara dayandırılmaktadır. Bunların başında Süryanilerin cumhuriyetin kurulmasıyla bu haklardan feragat ettikleri yönündeki görüştür. Bu talep devrin Süryani lideri olan ve Milli Mücadeleye olan katkılarıyla bilinen İlyas Efendi'nin yapmış olduğu belirtilmektedir (Yenigün, 1923).

Buradan hareketle azınlık haklarının topluluğa verilmekle birlikte kullanımının bireysel olduğu 1500'lü yıllardan beri kabul edilen bir olgudur. Bu hak özellikle uluslararası bir anlaşma ile güvence altına alındığı ve kaldırılamayacağı gerçeği bulunurken bir dini liderin yani İlyas Efendi'nin bu haklardan feragat etmesinin hukuka aykırı olduğu değerlendirilmektedir (Oran, 2003:117). Daha sonra Süryani cemaatinin liderleri bu feragat edinmenin yanlış olduğunu vurgulamışlardır.

Bugüne kadar uygulanan politikalar gereği Süryanilerin eğitim alanında bir takım haklardan yoksun bırakıldığı görülmektedir. Kendilerine ait okulları bulunmayan Süryaniler devlet okullarına gitmektedirler. Burada zorunlu din dersi alanlar olmuştur. Süryanice dilinin anadil olarak Süryaniler tarafından okutulması Lozan Anlaşması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası sözleşmelerin bir gereğidir. Fakat 1960'lı yıllardan beri gelen göçlerden dolayı özellikle Güneydoğu bölgesinde yaşayan Süryanilerin azalmasına sebep olmuş bırakalım kendi eğitim kurumlarını oluşturmalarını birçok kilise kapanma noktasına gelmiştir. Din adamı yetiştirme konusunda yaşanan

hukuki sıkıntılar da mevcuttur. 1980 öncesinde ve sonrasında bazı sınırlamalar getirilse de Süryaniler kilise ve manastırlarında eğitim vermeye devam etmişlerdir (Karataş, 1995:158).

Bunlarla birlikte Avrupa Birliği üyelik yolunda ilerleyen Türkiye azınlık haklarında gelişmeler göstermiştir. 2002 yılında kabul edilen 4471 Sayılı kanun gereği "devletin bölünmez bütünlüğüne" aykırı olmamak kaydı ile azınlıkların dillerin öğretilmesinde kurslar açılabileceği belirtilmiştir. Bir yıl sonra azınlık dillerinin mevcut özel kurslarda öğretilebileceği fakat bu devletin anadili olan Türkçe dışında Türk vatandaşlarına anadili öğretmeme anlamına gelmediği kanunda açıkça bildirilmiştir (Resmi Gazete, 5 Aralık 2003). Yönetmelik müfredatın belirlenmesi, öğretmenlerin atanması ve çocukların okula başlamalarındaki yaş sınırlamaları gibi düzenlemeleri içermektedir. Bu sınırlamalara karşın getirilen yenilikler ve haklar bundan sonraki yapılacak uygulamalara öncelik olması açısından çok önemlidir.

Milli Eğitim Bakanlığı, farklı inanç gruplarının zorunlu din dersi uygulamalarının muafiyetine yönelik taleplerini olumlu yönde görüş bildirme yükümlülüklerini tüm okullara bildirmiştir (AB İlerleme Raporu, 2013:62). Bu kararın sonucunda farklı inançlara haiz ailelerin çocukları üzerinden yaptıkları şikâyet azalmış ve olması gereken din özgürlüğü kapsamında çok büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Süryanilerin çocuklarını devlet okullarına gönderme zorunluluğu ve bu kapsamda zorunlu din dersine tabii tutulmaları artık tarihe karışmış oluyordu.

İlk olarak İstanbul'da anaokulu açma talebinde bulunan Süryaniler ilgili mevzuat gereği Ermeni, Rum ve Musevilerin okul açabileceği yönünde olanak tanındığını ilgili mevzuatın bu kapsam dışına çıkan toplulukların açamayacağı yönünde görüş bildirmiştir. 2013 yılına gelindiğinde Ankara'da bulunan bir idare mahkemesinin Süryanilerin okul açma kapsamında Lozan Anlaşması uyarınca herhangi bir tezat teşkil etmediği ve bu konuda bağlayıcı hükmün olmadığına karar vermiştir. Böylelikle Ağustos 2013 yılında alınan bu mahkeme kararı gereği Süryaniler artık okul açabilme haklarına kavuşmuşlardır (AB İlerleme Raporu, 2013:62). Kiliselerin hafta sonlarında kilise öğretmenlerinin vermiş olduğu Süryanice dil derslerini din okulu kisvesi altında olmadan çağdaş bir şekilde hazırlanacak müfredat ve hazırlanacak ders kitapları sayesinde çağdaş eğitim anlayışı ilkesi doğrultusunda çalışmalarını başlatmış ve sürdürmektedirler.

Süryaniler bu geç verilmiş haklarını elde ettikten sonra bazı sınıfların ders kitaplarında Süryanilere nefret unsurları içeren bilgi ve açıklamaların kaldırılmasını talep etmişler ve bu isteklerine olumlu cevap almışlardır.

Mardin Artuklu Üniversitesi'nde 2014 yılında Süryani dili ve kültürü bölümü açılmıştır. Bu tarihten itibaren sempozyumlar ve konferanslar düzenlenerek Süryanice diline ve kültürüne katkı sağlanmaktadır. Süryaniler kendi anavatanlarının dışındaki ülkelerde Süryanice dil ve eğitim yapılmasına karşın kendi ülkelerinde anadil eğitimi alamamaları konusunda çok mustarip olmuşlardır. Süryani Cemaatlerin hazırlamış oldukları raporlarda ilköğretim ve lise düzeyinde okulların açılması konusunda ortak görüş bildirmişlerdir (Cuma, 2000:16). 2013'te alınan karar ve gerçekleştirilen yeniliklerden sonra geç de olsa kendi anadillerinde dil eğitimi serbest hale gelmiştir.

Süryanilerin diğer önemli sorunlarından biri olan mülkiyet hakkına değinmekte fayda olduğu değerlendirilmektedir. 1950'li yıllardan başlayan göçler neticesinde özellikle Tur Abdin bölgesinde Süryanilerin büyük bir bölümü İstanbul'a ve yurt dışına göç etmişlerdir. Daha sonra geri dönüş süreci başladığında dönen Süryanilerin dönüş problemlerinin yanında bir de toprak sorunu ile karşı karşıya kalmıştır.

Tapu ve kadastro sisteminde yapılan modernizasyon çalışmaları neticesinde Süryanilere ait birçok yer kamulaştırılmış veya Kürt köylülerinden veya komşu Kürt köylerinden gelen vatandaşlar tarafından el koyulmuştur (Tozman, 2012:145). Bu işlemler AB'ye uyum yasaları kapsamında yapılmış fakat bu aşamada Süryanilerin bölgede olmaması ve Kürt köylülerin birbirlerinin çıkarları doğrultusunda şahitlik yapmaları neticesinde bu topraklar hak sahiplerine dağıtılamamıştır. Bu durumdan sadece Süryaniler değil Ezidiler ve Kürtler de etkilenmiştir. Bölgede bulunmayanların toprakları devlete veya üçüncü kişilere geçmiştir (Hacaloğlu, 2004).

Burada kamulaştırmanın sebebi yirmi yıldır toprakların işlenmediği ve sahipsiz kaldığı yönündeki olgudur. Fakat burada önemli olan insanların bu topraklardan kendi istekleri doğrultusunda değil terör ve diğer sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kaldıkları gerçeğini göz ardı etmek olmuştur. Konu kapsamında devam eden davalarla ilgili olarak bir Süryani avukatın "hukuk göç eden insanların topraklarını neden terk ettiklerini ya da neden bölgeden ayrılmak zorunda kaldıklarını sormadığı için bu sıkıntılar oluşmaktadır" demeci aslında her şeyi anlatmaktadır.

Kamulaştırma kapsamında söz konusu toprakların orman arazisi niteliği taşıdığı için de birçok kamulaştırma yapılmıştır. Orman arazisi çünkü özel mülkü kamulaştırabiliyordu. Fakat sadece bu kamulaştırma Süryanileri etkilememiştir. Diğer azınlıklar da kamulaştırma sürecinden nasibini almışlardır. Diğer bir ihlal ise Süryanilere ait toprakları Kürt komşuları tarafından sahiplenilmiş, kendi adlarına kaydettirilmiş veya zorla el konulmuştur (Güsten, 2014:11).

Diasporadan gelen Süryaniler evlerinde ve topraklarında Kürt vatandaşları görmüşler, buraların kendilerine ait olduklarını söylediklerinde yerleşen Kürtlerin buralara geri vermeyi reddettiklerini görmekteyiz. Bu yaklaşım nerdeyse gelen tüm Süryanilere gösterilmiştir. Önce yaşadıkları topraklardan birtakım tehlikelerden veya imkânsızlıklardan göç eden Süryaniler döndüklerinde topraklarının kaybedildiğini görmüşlerdir. Bu durum, yurtdışında hala ikamet etmekte ve dönmek isteyen Süryanileri olumsuz etkilemekte ve döndüklerinde aynı senaryoyu yaşayacaklarından dolayı dönememektedirler.

Diğer bir önemli husus Mor Gabriel Manastırı taşınmazları problemidir. Süryanileri en çok endişelendiren olayların başında gelen bu problem çözülmek istenmekte ama kanunlar buna elvermemektedir.

Bununla bağlantılı olarak, azınlıkların belirlenmesinde önemli adımlardan biri olan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 24.01.2003 tarihli Vakıflar yönetmeliğinde Lozan kapsamına giren tüm azınlık vakıflarını tek tek belirlemiştir. Sayılmış olan bu vakıflar Rum, Ermeni, Musevi, Bulgar, Gürcü, Süryani ve

Keldani'lere ait olan vakıflardır. Lozan Anlaşması'na uygun olan bu yönetmelik sadece vakıflar açısından koyulmuş olmasına rağmen mülkiyet hakkı açısından önemli bir gelişmedir.

Mülkiyet hakları ile ilgili olarak yapıcı bir tutum sergilenerek Vakıflar Kanunu'ndaki gerekli düzenlemelerin uygulanması kapsamında mülkiyet iadesi konusunda ilerleme sağlanmıştır. 7 Ekim 2013 tarihinde Vakıflar Meclisi'nin Yargıtay'ın almış olduğu karar neticesinde Hazine'ye devredilmiş olan Mor Gabriel Manastırı'nın arazileri geri iade edilmiştir (AB İlerleme Raporu, 2013). Süryaniler için bu olay memnuniyetle karşılanmış, diasporada olanlar için geri dönüş kapsamında bir umut ışığı olmuştur. Ancak yürürlükteki mevzuat gereği idaresi Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından alınan veya üçüncü kişilere devredilen taşınmazları kapsamamaktadır. Bu sorunsal Süryaniler için üzülerek söylemek gerekirse devam etmektedir. Çünkü Süryanilerin mülkiyet hakkına sahip oldukları taşınmazların büyük çoğunluğu üçüncü kişilere devredilmesinden dolayı mülkiyet hakkındaki problemler devam etmektedir. Kişilere ve manastırlara ait taşınmazlara yönelik mahkeme süreçleri devam etmektedir. Siyasiler bunların çözümüne yönelik birtakım taahhütlerde bulunmuş ve Süryaniler verilen bu taahhütlerin yerine getirilmesini talep etmektedirler.

İsveç'teki Süryanilerden oluşan bir heyet 2013 yılında dönemin Cumhurbaşkanını ziyaret etmişlerdir. Aynı ay içerisinde İsveç'e resmi temaslar için giden Cumhurbaşkanı burada Süryanilerle tekrar bir araya gelmiştir. Bu temaslarda Başbakan Yardımcısı ile Kültür ve Turizm Bakanı "geçmişten yapılan hatalardan" dolayı ülkesini terk etmek veya göç etmek zorunda kalmış azınlıklara Türkiye'ye dönüş için çağrıda bulunmuştur (AB İlerleme Raporu, 2013:62).

Bu sadece sıradan bir geri dönüş çağrısı değil aynı zamanda reformlarla ve iyi niyetlerle desteklenmiştir. Devletin en üst düzeyinden gelen bu geri dönüş çağrısı yurt dışında yaşayan Süryaniler için sevindirici bir gelişme olmuştur. Bununla birlikte hükümetin "Süryani Açılımı" başlatılacağının müjdesi verilmiştir. Ama bugüne kadar bununla ilgili somut adımların atıldığını söylemek de pek mümkün değildir.

Geri dönüşün önündeki en büyük engel teşkil eden durumlardan biri ekonomik durumdur. İstihdamın ve iş olanaklarının az olması, devletin yatırımcılara olanaklar sağladığı fakat bu imkânlardan Süryani iş adamlarına ayırımcılık yapılarak destek sağlanmadığı, bürokrasinin çok ağır işletildiği gibi sorunlar ekonomik hakların kullanılmasının önünde engel teşkil etmektedir.

Bunun yanında yerel yetkililerin Süryani köylerine pozitif yönde ayrımcılık yaptıkları, bütün Süryani köylerinin yollarının asfalt olduğu ve alt yapılarının tam olduğunu ifade etmektedirler. Bazı Müslüman köylerinin yolunun asfalt olmadığı ve alt yapı çalışmaları devam eden köylerin mevcudiyetine değinilmiştir. Yetkililerin konut yapımında destek verildiğini belirtmesine rağmen eski köylerine yerleşen Süryaniler bu yardımları alamadıklarını ifade etmektedirler (Güsten, 2015:10).

Süryanilerin mülkiyet hakları kapsamındaki yasal süreçleri devam etmektedir. Devletin kamulaştırdığı ama manastırın veya kilisenin sahibi olduğu orman niteliği taşıyan arazileri alması zor

görünmektedir. Hukuk süreçlerinin uzun olması yapılan masrafların fazlalığı gibi faktörler Süryanilerin davalardan çekilmesine ve hak ihlallerinin devam etmesine sebep olmaktadır.

Üçüncü kişilere devredilen arazileri almak hukuk kapsamında mümkün iken bu sefer arazileri devralmaya gidildiğinde silahlı mukabele gösterilmekte ve kolluk kuvvetleri bu olaya müdahale etmeye çekinmektedir. TBMM'nin ilk Süryani milletvekili Erol Dora "bölgede hukuk değil silahların üstün olduğunu" söyleyerek o bölgede yaşanan olayların özetini anlatmaktadır.

Devletten mülkiyet konusunda gerekli adımların ve alınması gereken tedbirlerin uygulanmadığını gören Süryaniler bu anlaşmazlıkları Kürt aşiretleri ile çözmeye çalışmışlardır. Çünkü devlet kurumları burada yetersiz kalmaktadır. Hakemlik olayına giren Kürt vatandaşları ve aşiretleri de gerekeni yapamamış, hatta parti liderlerinin çağrılarına ve müdahalelerine bile kulak asmayan Kürtler zorla ele geçirdikleri arazileri vermemişlerdir (DHA, Erişim tarihi: 26 Kasım 2016, http://www.haber7.com/guncel/haber/1041793-suryanilerle-bdpliler-arasinda-arazi-kavgasi.).

Mülkiyet hakkı ihlalini gidermek ve Süryanilere ait olan toprakların geri verilmesini sağlamak maksadıyla Meclise önerge verilmiş, önergede haksız şekilde yapılan tapu ve kadastro süreçlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi yaşanan hak ihlallerinin ve mağduriyetlerin giderilmesi talep edilmiş ama düzenlemenin nasıl yapılacağı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Süryaniler yapılan kamulaştırmaların hepsinin iptalini ve eski duruma tekrar dönülmesini talep etmektedirler. Ancak bu durumun gerçekleşmesi imkânsız görünmektedir. Çünkü tapu kayıtlarına yapılacak itiraz süresi on yılı geçmiş yani artık zaman aşımı kapsamındadır. İkinci olarak hazineye devredilen arazilerin bir kısmı üçüncü kişilere satılmış ve üçüncü kişiler artık meşru mal sahibi olmuşlardır. Son olarak kamulaştırmaların iptali hâlihazırda arazileri kullanan kişilerin hak ihlaline sebep olacaktır. Buradaki önemli bir diğer husus da Kürtler ile tekrar topraklarına dönen Süryaniler arasında toprak paylaşımı neticesinde çıkacak anlaşmazlıklar düşmanca duyguların beslenmesine neden olacak ve sonuç olarak Süryaniler yine kendi bölgelerinde özgürce yaşayamayacaklardır (Güsten, 2015:12).

Bu kapsamda mevcut hükümet veya devlet, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve özellikle Süryanilerin aleyhine yapılan tapu kadastro düzenlemelerini yok saymalı ve yapılan hak ihlallerini kabul etmelidir. Mevcut kanun ve yönetmeliklerle bu sorunun çözülemediğini yukarıda değinmiştik. Çözüm olarak bu bölgede toprak reformu oluşturarak ve kanunlaştırarak bu hak ihlallerine bir son verilebilir. Kamulaştırma sürecinden sonra meşru hak sahibi olan üçüncü kişilerin elinden toprakları alabilmek için Birleşmiş Milletler tarafından da kabul edilen' Pinheiro' İlkeleri rehber edilerek bu sorunsalın çözülebileceği değerlendirilmektedir.

Bu ilkelerin uygulanması ve takibi için geçici kurumların oluşması gerekliliği ve en önemlisi de devletin bu konuda sonuna kadar sürecin arkasında durmalı ve mevcudiyetini hissettirmesinin gerekli olduğu, hukukun üstünlüğü ilkesinden sapmayarak problemin çözülmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç

Süryani toplumu çok uzun tarihinde farklı tarihsel-kültürel öğelerden beslenerek varlığını sürdürme mücadelesi yapmıştır. Ermenilikle 1915 sonrasında ittifaka girmeleri bu toplum için stratejik bir hata olmuş ve savaşta ağır zayiata uğramışlardır. İngiliz-Fransız emperyalizmini kurtarıcı olarak görmeleri de bir başka yanılgı olmuştur. Günümüzde de daha ziyade Batılı ülkelere yayılmış bir diaspora olarak varlıklarını sürdürme gayretindedirler. Bu uzun hatalar ve kayıplar dizisinden sonra günümüz Süryani cemaat liderlikleri son derece ihtiyatlı, esnek ve uyumlu bir hareket tarzı benimsemişlerdir. Ermenilikle bazı Süryani kesimlerin zaman zaman beraber hareket ettikleri görülmekteyse de nihai amaçlardaki farklılaşma Süryanileri daha makul çizgide hareket eden bir topluluk durumuna getirmektedir.

Bu toplumun temel kaygıları siyasi değil kültürel taleplerle biçimlenmektedir. İlk olarak Asur ve Mezopotamya kimliğinin son örnekleri olarak dillerinin korunmasını ve tarih-arkeoloji-din olarak tanınıp bilinmelerini istemektedirler. Bu çerçevede adeta canlı tarih kombinezonu olma iddiaları vardır. İkinci olarak Asuri-Arami kültürel alanı, bugünkü Suriye-Kuzey Irak-Antakya-Urfa-Mardin bölgelerinde insan ve eser olarak mevcudiyetinin sürdürülmesi ve korunmasına çalışmaktadırlar. Bu durum günümüzde en sıcak terör ve çatışma bölgesi halen gelmiş olan bu geniş alanda daha bir hayatiyet kazanmıştır. Süryani cemaatinin çok büyük kısmının bu kültürel alan dışında kalması bir başka handikaptır ve çözümü ne İsrail ne de Ermenistan modeliyle mümkündür. Bu iki örnekte, bölgesel krizlere ve savaşlara yol açmakla birlikte, saldırgan milliyetçilikle kurulmuş devletler vardır ve emperyalizmden geniş destek almaktadırlar. Keza Kürt milliyetçiliği de emperyalizmin himayesinde gelişmektedir. Süryanilik için bu koşullar yoktur ve yok olmak üzere olan bir kültürel alanla hiçbir iletişimi kalmamış ezici çoğunluktaki bir diaspora cemaati vardır.

Süryanilik siyasi değil kültürel taleplere sahiptir ve bunların çözümü Türkiye açısından bir sorun oluşturmaz. Sayısal ve kültürel varlıklarının korunması, bir dinsel turizm öğesi haline getirilmeleri halinde Türkiye için, acılarla ve hatalarla dolu bir geçmişten çekip kurtarılarak dost haline getirilmiş çok eski bir kültürel-tarihsel-insani öğe oluşturulur ve her iki taraf da kazanabilir. Bu sorunun Ermeni fanatizmi ve bölücü terörizm ile eşdeğer tutulmaması gerekir.

Kaynaklar

Albayrak, Kadir, "Günümüz Ortadoğu Coğrafyasında Süryaniler", **Ortadoğu Yıllığı 2011**, s. 615-632.

Aydınlı, Osman, "Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu'tezili Düşünceye Etkisi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007/1, c. 6, sayı: 11, ss. 7-33.

Dinç, Ahmet, "Tarihten Bugüne Emperyalizmin İstismarında Süryanîlik", **21. YÜZYIL** Ocak / Şubat / Mart 2008.

Doru, M. Nesim, "Grek ve İslam Etkileri Işığında Süryanilerde Felsefi Düşüncenin Gelişimi", **I. Uluslararası Süryani Sempozyumu**, 20-22 Nisan 2012, Mardin Artuklu Üniversitesi.

Durak, Nihat, "İstanbul'un Kadim Süryanileri", **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/12 Fall 2013, p. 427-441.

Güsten, Susanne, **Turabdin'deki Süryani Taşınmazları Sorunu**, 24 s.; 30 cm. – (Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi; Stiftung Mercator Girişimi) ISBN 978-605-9178-02-0

Küçük, Zeynep Gül, **Mardin ve Çevresinde Süryaniler**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı , Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008.

Öztemiz, Mutay, **II. Abdülhamit'ten Günümüze Süryaniler**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012, 208 s.

Öztürk, Ayhan & Erdoğan, Haşim, "Kadim Süryanilerin 20. Yüzyılda Eğitim, Edebiyat ve İletişim Dili Olarak Türkçeye ve Türk Alfabesine Bakışı", **Cumhuriyet International Journal of Education-CIJE**, Vol 2 (3), July 2013, pp. 90-98

Sakin, Serdar & Kapçı, H. Zeki, "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922)", **International Journal of History**, Volume 5 Issue 5, p. 207-224, September 2013.

Sever, Erol, **Asur Tarihi**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008, 282 s.

Soydan, Ersoy & Şarman, Nurdan, "Mardin ve Şırnak İllerindeki Süryanilere ait Dini Yapıların Kültür ve İnanç Turizmi Potansiyeli", **International Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 8, p. 589-607, October 2013.

Ürek, Melki, "Süryaniler'in Tarihi ve Sosyolojik Yapısı", **Milel ve Nihal**, 10 (2), 95-112.

Yonan, G., Malfono Yuhanun Qašišo, **Tarihte Unutulmuş Bir Halk: Asurlular**, Assyrian-Chaldean Syriac Association.

SİYASETİN TOPLUMSAL TABANINI AKTİFLEŞTİRİCİ BİR ARAÇ: FONKSİYONEL MUHALEFET

Doç. Dr. Gökhan TUNCEL, Hasan YILMAZ

İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü e-mail: gokhan.tuncel@inonu.edu.tr

İnönü Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Öz

Egemenlik kaynağının insana ait olduğu kabulüne dayalı siyasal rejimlerde otorite oluşumu ile iktidar kullanımında, iktidar - muhalefet ilişkisinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Seçmen, seçim, siyasi parti ve parlamentonun asli unsurlarını oluşturduğu temsili demokrasi, iktidar - muhalefet ilişkisinde siyasi partileri merkeze almıştır. İktidara gelmek veya ortak olmak için kurulan siyasi partiler, iktidarın kim veya kimler tarafından nasıl kullanılacağı hususunda halkın belirleyicilik düzeyinin yükseltilmesine aracılık etmiştir. Ancak, iktidar muhalefet ilişkisinde muhalefet işlevinin sadece, iktidarı elde etmeye odaklanan yapısal muhalefete bırakılması egemenlik kullanımında birçok kriz alanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Temsili demokrasinin diğer kısıtları ile yapısal muhalefet üzerinden işletilmeye çalışılan yapıda beliren kriz alanlarının azaltılması için, iktidardan talepleri olan kişi veya kişilerin yeri geldiğinde muhalefete kaynaklık etmesi ve muhalefet işlevini üstlenmesi gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada, yapısal muhalefet kültürünün önemli aşamalar kat ettiği bir temsili demokrasi birikimine sahip toplumlarda fonksiyonel muhalefetin genel durumu ve siyasal hayata etkisi tartışılmaktadır. Katılımcılık ile sürdürülebilirliğin sağlandığı derinlikli bir demokrasinin oluşumunda fonksiyonel muhalefete önemli görevler düştüğü için, bu tür bir konunun farklı yönleriyle irdelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimler: Siyaset, demokrasi, katılımcılık, iktidar, muhalefet.

A Tool Activating the Base of Politics: Functional Opposition

Abstract

Political regimes based on the assumption that the sovereignty belongs to human beings have an important role in the formation of authority and in the use of power, in relation to power and opposition. Democracy represented by voters, elections, political parties and the essential elements of parliament are centralized by political parties in relation to power and opposition. Political parties established to come to power or to become partners have mediated raising the level of the people's determination of how and by whom power is to be used. However,

the ruling opposition-related function of the opposition has only caused the emergence of many crisis areas in the use of sovereignty, leaving the structural opposition to focus on itself. In order to reduce the crisis areas in the structure, which is trying to be operated through other constraints of the representative democracy and structural opposition, it is necessary to assume the role of the opposition as the source of the opposition when the person or persons with the demands from the power place. In this work, the general situation of functional opposition and the political life effect are discussed in Turkey, which has an accumulation of representative democracy in which the structural opposition cult has taken significant steps. As the role of functional opposition in the formation of a deep democracy which is attained by participation and sustainability has fallen, it has to be examined in different aspects of such a subject.

Key Words: Politics, democracy, participation, power, opposition.

Giriş

Toplumdaki iktidar ilişkileri üzerinden işleyen siyasal alanda dönemsel olarak farklı düşünce, yapı ve süreçler ortaya çıkmıştır. Halkın yönetime katılımını esas alan demokrasi düşüncesi, zaman ve mekâna bağlı, değişik yönetim yapılanmalarına ve farklı süreçlerin işletilmesine aracılık etmiştir. Siyasal yapıların etki alanlarındaki mekânsal genişleme ile insan sayısındaki artış, doğrudan demokrasi uygulamasının sürdürülebilirliğini engellemiştir. Değişen toplumsal ve siyasal koşullarda demokrasinin uygulanabilirliğini sağlayacak bir model arayışı, temsili demokrasinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Yönetime katılım açısından birçok kısıtı bünyesinde taşımasına karşın, modern dönemde uygulanabilirliği genel kabul gören daha iyi bir model önerisi bulunamadığı için, temsili demokrasi kavram, kuram ile kurumları, genel manada demokrasiye karşılık gelmeye başlamıştır.

İktidar muhalefet ilişkileri, temsili demokrasinin asli konularından biri olmuştur. Temsili demokrasi uygulamalarında siyasetin yapısal ve işlevsel düzeyde sayısal üstünlük (nicelik) üzerine kurulmuş olması, çoğu zaman eleştiri konusu yapılmış olsa dahi, temsili demokrasi uygulamalarına alternatif geliştirilememiştir. İktidar muhalefet ilişkilerinde de temel belirleyici gösterge işlevi gören nicel kıstaslar, siyasal süreçlerin süre ve işlev açısından, iktidar lehine işletilmesini beraberinde getirmiştir. Temsili demokrasilerde iktidarın meşru bir şekilde kullanımı ve el değiştirmesine aracılık etmenin yanında siyasal denetimin etkili aracı konumundaki siyasi partilerin kuruluş amacı, iktidar olma veya iktidarı paylaşmaktır. Demokratik sistem içerisinde farklı alanda birçok işlevi yerine getirseler dahi,

iktidar amacıyla kurulan siyasi partilerin aldığı kararlar ile yaptığı işlem ve eylemlerin siyasal alan dışında değerlendirmesi oldukça zayıf bir ihtimaldir.

Demokratik sistemde iktidar muhalefet ilişkisi yapısal muhalefet olarak ifade edilen siyasi partilerin ötesine geçmekte, birey başta olmak üzere toplumsal kesimler ile toplumun genelini ilgilendiren bir yönü bulunmaktadır. Bu tür bir aşkınlık, muhalefetin kaynağı başta olmak üzere, alanı ile işlevinin genişlemesini de beraberinde getirmektedir. Temsili demokrasinin kriz veya açık kavramlarıyla ifade edilen sorun alanlarının daraltılması, büyük ölçüde, muhalefetin "yapısallığın kısıtlılığından" "fonksiyonelliğin özgürlüğüne" yönelmesine bağlıdır. Özel ve sivil alan başta olmak üzere kamusal alandaki irade ve sorumluluk taşıyan birey(ler) veya kesim(ler), koşulların oluşması durumunda muhalefet fonksiyonunu icra edebilir. Varlığı ve fonksiyonları temelde iktidar ilişkileriyle doğrudan veya dolaylı bağlantılı olmayan birey, toplumsal kesim veya yapılar içinde bulundukları koşullar gereği, muhalefet kaynağına dönüşebilir. Bu tür bir muhalefet kaynağı, ortaya çıkış süreci, yapısı, işleyişi, fonksiyonelliği, etkinlik ve etkililiği bakımından yapısal muhalefetten farklı özelliklere sahip olabilir.

İletişim araçlarının gelişme ve yaygınlaşması, yeni ve karmaşık ilişki ağlarını ortaya çıkartmıştır. Bu yeni ilişki ağları diğer birçok alanı olduğu gibi, siyaseti de etkilemiş ve iktidarın denetim yollarından biri olarak kabul edilen kamuoyu denetiminin farklı tarzlarda yeniden üretilmesine zemin hazırlamıştır. Temsili demokrasinin konsolidasyonunda önemli aşamalar kaydeden toplumlarda, iktidar muhalefet ilişkilerinde birbiriyle bağlantılı oldukça karmaşık birçok sorun bulunmaktadır. Muhalefet kurumu da, gerek iktidarla olan ilişkisi açısından gerekse kendi içsel dinamikleri açısından önemli sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmada muhalefet konusu fonksiyonellik açısından değerlendirmeye alınmakta ve fonksiyonel muhalefetin siyasete etkisi hakkında analiz yapılmıştır.

1. Muhalefet Kavramı ve Muhalefetin İşlevleri (Fonksiyonları)

İktidar ilişkileri üzerine kurulan siyasal alanın iktidarla birlikte önemli kurumlarından biri olan muhalefetin kavram ve işlevlerinin farklı yönleriyle ele alınması çalışmanın daha anlaşılabilir olması için gereklidir. Bu başlık altında genel olarak muhalefet kavramı ile muhalefetin işlevleri ele alınmaktadır.

1.1.Muhalefet Kavramı

Tartışma, rekabet ve çatışma süreçleriyle öne çıkan iktidar muhalefet ilişkisi (Bakan ve Tuncel, 2013: 5344) siyasetin dinamik yönünü oluşturmaktadır. Farklı nedenlere bağlı olarak görüş ayrılığı ve ayrı bir yol tutulmasına karşılık gelen muhalefet; eleştiri, karşı çıkma ve karşıtlığı eyleme geçirmeyi (Turgut, 1984: 4-5) içerisinde barındıran bir kavramdır. Kendisi ve çevresiyle ilgili sorumluluk taşıyan insan(lar)ın bilinçli bir eylemi olan muhalefet; siyasî otoritenin karar, işlem ve eylemlerini tartışma, değerlendirme ve değiştirmeyi sosyal hak olgusu (Nevin, 1985: 77) görmeye dayanmaktadır. Temsili demokrasi düşüncesinin gelişimi ve temsiliyetin kurumsallaşması, muhalefet ile demokrasi arasında yaşamsal bir ilişki kurulmasına (Mayo, 1965: 54; Barker, 1971: 2) zemin hazırlamıştır. Temsili demokrasinin muhalefet vurgusu daha çok muhalefetin yapısal yönüne iken (Prezeworski, 1991: 10), özellikle 1968 yılında dünyanın pek çok yerinde siyasal alanı etkileyen ve katılımcılığa odaklanan toplumsal hareketler, fonksiyonel muhalefete olan ilginin artmasına aracılık etmiştir.

1.2.Muhalefetin İşlevleri (Fonksiyonları)

Toplumdaki değer ve kaynakların belli bir otoriteye bağlı dağıtımını ifade eden siyaset, yöneten ve yönetilenlerden oluşan ikili bir yapı ile ilişki biçiminin oluşumunu kapsamaktadır. Yönetenlerin iktidar kullanımına meşruiyet sağlayan çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. Halkın egemenlik kaynağı olarak kabulü, siyasetin temsiliyet ve katılım üzerine dinamik bir yapı kurmasını ve işleyişe sahip olması sağlamıştır. Siyasetin sahip olduğu bu dinamik yapı ve işleyişin sürdürülebilirliği hususunda muhalefetin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Sınırlandırıl(a)mama ve denetlen(e)meme durumunda, siyasal iktidarın kötüye kullanımının (Brahm, 1972: 11) beklenir bir durum olması, alternatif iktidar olma potansiyeli taşıyan yapısal muhalefet başta olmak üzere, muhalefetin birçok alanda faaliyet göstermesini gerekli kılmaktadır. Özellikle, iktidar

yarışının kurumsallaştığı demokratik yönetimlerde siyaset, iktidar - muhalefet etkileşimi üzerinden yürümektedir.

Toplumdaki inanç, kültür, kural, yapı ve ilişki biçimleri ile bu unsurların siyasal alandaki karşılıklarının birey tarafından benimsenmesini ifade eden toplumsallaşma ve siyasallaşma sürecinde muhalefetin büyük etkisi bulunmaktadır. Toplumsal ve siyasal alanda yaşanan değişim ve dönüşümde, muhalif düşünce ve yapıların öncülüğü söz konusudur. Birey başta olmak üzere toplumsal kesimlerin bilgi düzeylerinin artmasında ve becerilerinin gelişiminde muhalefet, etkili bir eğitim kurumu olarak işlev görmektedir.

2.Muhalefet Türleri

Muhalefet, farklı yönleriyle değerlendirmeye ve sınıflandırmaya açık bir olgudur. Bu kapsamda muhalefet; konu, yapı (Ardoğan, 2004: 173) ve süresi ile örgütlülük düzeyine göre sınıflandırılabilmektedir. Bu çalışmada muhalefet, yapısal ve fonksiyonel açıdan değerlendirme ve sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.

2.1.Yapısal (Doğrudan) Muhalefet

İktidara gelmeyi veya ortak olmayı (iktidarın kendisini) amaçlayan muhalefet, yapısal muhalefet olarak ifade edilmektedir. Yapısal muhalefet kavramı öncelikli olarak siyasi partileri akla getirse de, parlamento içi ve dışı siyasi partiler ile siyasal rejimin kendisini veya siyasal iktidarı sistem dışı yollarla değiştirmek isteyen yapıları da kapsamaktadır. Bu tür muhalif yapıların asli işlevi veya varlık nedeni, sistem içi veya sistem dışında farklı araçlar kullanarak siyasal iktidarı ele geçirmektir.

Yapısal muhalefetin siyasal iktidarı ele geçirmeye odaklanması, bu tür yapıların amacını, faaliyet alanını, konumunu, yaklaşımını ve yöntemini büyük ölçüde etkilemektedir. Yapısal muhalefetin toplum nezdindeki inandırıcılık düzeyinin azalmasında, çoğu zaman, siyasal iktidarın kendisini amaçlıyor olması belirleyicidir. İktidar olmak için toplumsal desteğin gerekliliği, yapısal muhalefetin düşünsel, yapısal ve işlevsel açıdan daralmasına ve katılaşmasına neden olmaktadır.

2.2.Fonksiyonel (İşlevsel / Dolaylı) Muhalefet

Her bireyin ayrı bir dünya ve ayrı bir değer olduğu kabulü, toplumda farklılıkların normal karşılanmasını beraberinde getirmektedir. Doğal ve yapay kaynaklara dayanan bu farklılıklar, yöneten yönetilen arasında kurulan karmaşık ilişkiler ağını farklı bir boyuta taşımaktadır. Yönetilenlerin iktidar karşısındaki konumlanması ve eylemleri, içinde bulunulan şartlara göre değişkenlik göstermektedir. İktidarın kendisini talep etmek yerine, iktidardan bir şey(ler) talep edilmesi, siyasal sistemin meşru bir zeminde yürüdüğünün göstergelerindendir. Yönetilenlerin iktidarı ele geçirme çabası içerisine girmek yerine, gerektiğinde iktidardan bir şey(ler) talep etmesi; iktidarın karar, işlem ve eylemlerinden hak ve menfaatleri olumsuz yönde etkilenen kişi, kesim veya yapıların muhalefet kaynağına dönüşmesi, fonksiyonel muhalefetin ortaya çıkartmasına zemin hazırlamaktadır.

2.2.1. Fonksiyonel Muhalefetin Kaynakları

İrade sahibi bireyin özel, özerk ve özgün olması, onu iktidarlar karşısında potansiyel bir muhalefet kaynağına dönüştürmektedir. İktidar kullanıcısının karar, eylem ve işlemlerinin kendilerini ve çevrelerini olumsuz yönde etkilediğini düşünenler ile sorumlulukları gereği iktidar karşıtı konumlananlar muhalefet kaynağı olarak işlev görebilir. Nicelik itibariyle azınlık veya çoğunluk durumunda olanlar ile niteliklerinin kendilerini diğerlerinden farklı kıldığı toplumsal kesimler muhalefet kaynağına dönüşebilir. Sanat, bilim ve din dâhil olmak üzere insanın sembolik dünyası kültürün ortaya çıkartılmasında, yayılmasında ve uygulanmasında etkili olan (Lipset, 1986: 304) ve özerklik sahibi olmanın gerek şart olduğu (Bourdieu, 1989: 103) aydınlar ile sorumluluk sahibi insanların birlikteliğinden doğan sivil yapılanmalar, fonksiyonel muhalefetin önemli kaynakları arasında sayılabilir.

Bilgi, düşünce, din (Bakan ve Tuncel, 2013: 5346), mezhep, (Kolukırık, 2008: 137), ideoloji, hukuk, kültür, gelenek, ahlak gibi unsurlar fonksiyonel muhalefetin ortaya çıkmasına kaynaklık edebilmektedir. Bu unsurlardan her biri ayrı ayrı veya birlikte fonksiyonel muhalefetin oluşumuna manevi destek sunabileceği gibi, fonksiyonel muhalefetin maddi unsuru olarak doğrudan etkide de bulunabilmektedir. Örneğin, insan ve toplum hayatında pek çok farklı işlevi yerine getiren din, insanın kendisini konumlandırma araçlarından biri olarak (Mardin, 1995: 51) fonksiyonel muhalefete doğrudan veya dolaylı kaynaklık edebilmektedir.

Ekonomi (kazanç, çıkar, menfaat), ırk, cinsiyet (Coşar ve Onbaşi, 2008: 325), yaş gibi maddi veya fiziksel kaynaklar, etkisi zaman ve mekâna bağlı olarak değişmekle beraber, muhalif düşünce ve oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bünyesinde maddi ve kültürel unsurları da barındıran etnisite de etkili bir muhalefet kaynağı olarak işlev görmektedir. Ekonomik temelli bir ayrışmanın ortaya çıkmadığı ya da etkisiz kaldığı Batı dışı toplumlarda ekonomi yerine dinsel, dilsel ve ırksal birlikteliği esas alan siyasi gruplaşmaların neden olduğu toplumsal ve siyasal ayrışma (Lipson, 2005: 46- 47), muhalif hareketlerin sürdürülebilirliğini sağlayan (Heper, 2011: 108) önemli kaynaklardır.

2.2.2.Fonksiyonel Muhalefetin Türleri

Fonksiyonel muhalefet örgütlülük durumu, faaliyet süresi ve kullandığı yöntem açısından sınıflandırılabilmektedir. Öncelikle, yapısal muhalefetten farlı olarak fonksiyonel muhalefet içinde bulunulan şartlara ve sürece göre örgütlü veya örgütsüz bir şekilde iktidar karşısında konumlanabilmekte ve faaliyet yürütmektedir. Amaçlarına ulaşabilmek için şiddeti araç olarak benimseyen veya kullananlar yanında şiddet dışı direnişi benimseyenler de olabilmektedir.

Yapısal muhalefetten fonksiyonel muhalefeti ayıran diğer bir özellik de, süre durumudur. Temsili siyasetin ve dolayısıyla da yapısal muhalefetin seçim dönemlerinde aktivitesi daha artmasına karşın, yapısal muhalefetin faaliyetlerinde süreklilik söz konusudur. Fonksiyonel muhalefet ise, kesintili bir muhalif faaliyet içerisindedir. İçinde bulunulan şartlar fonksiyonel muhalefet kaynaklarının anlık, kısa süreli, dönemsel veya uzun süreli muhalif oluşumlara dönmesini sağlayabilmektedir. İstek, talep ve beklentilerinin iktidar tarafından karşılanması veya iktidarla uzlaşması durumunda fonksiyonel muhalefet oluşumu muhalefet işlevini sona erdirir, kendi asli faaliyet alanında varlığını devam ettirir.

3. Fonksiyonel Muhalefeti Öne Çıkartan Unsurlar

İnsana ve topluma dair bazı unsurlar fonksiyonel muhalefetin önemini ve iktidar karşısındaki etkisini artırmaktadır. İnsanın çevresel koşullara karşı direnmesini ve koşulları değiştirebilmesini sağlayan irade, bilinçli eylemin kaynağı olmanın yanında fonksiyonel muhalefeti güçlü ve farklı kılan özel bir güç kaynağıdır. Tek, az ve zayıfı; çok ve güçlü karşısında önemli bir muhalefet kaynağına dönüştürebilen bu kaynaktan beslenenin nerede, ne zaman, ne yapacağının önceden bilinememesi ve etki boyutunun ölçülememesi, irade sahibini iktidar karşısında güçlü kılabilmektedir.

Modern devlet yapılanması, siyasal iktidarların mekânsal ve işlevsel açıdan belirleyicilik alanını olabildiğine genişletmiştir. Siyasal alnın dışında özel ve sivil bir alanın varlığı, birey başta olmak üzere toplumun gelişmesi için gerek şarttır. Özel ve sivil alanın varlığı aynı zamanda siyasal alanın ve dolayısıyla da siyasal iktidarın sınırlılığı anlamına gelmektedir. Siyasal iktidarın sınırlandırılması için yürütülen faaliyetler ise, fonksiyonel muhalefetin varlık nedenlerinden birisidir.

Siyasetin insanlar, toplumsal kesimler, ülkeler vb. arasındaki etkileşim sürecinin ürünü olması, irade sahibi gerçek ve tüzel kişilerin yeri geldiğinde iktidar karşısında muhalefet sorumluluğunu üstlenmesini gerekli kılmaktadır. Yaptığının sorumluluğunu üstlenmesi gereken gerçek ve tüzel kişiler, yapması gerekirken yapmadıklarından da sorumludur. Bu tür bir sorumluluk düşüncesi, fonksiyonel muhalefetin ortaya çıkışına ve sürdürülebilirliğine önemli katkılar sunmakta ve onu meşru ve güçlü kılmaktadır.

Belli kurallar çerçevesinde ve sistem içerisinde kurgulanması ve aracı kişi ve kurumlar tarafından işletilir olması, temsili siyaseti güçlü kılmaktadır. Ancak, temsili siyasetin sahip olduğu bu özellikler aynı zamanda, onu bazı yönlerden zayıf da kılmaktadır. Temsili siyasetin asli unsurlarından biri olan yapısal muhalefet, bazen içinden çıkılamaz sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Sistem içerisinde kalma ve hareket etme zorunluluğu yapısal muhalefetin birçok açmazla karşı karşıya bırakmaktadır. Fonksiyonel muhalefet ise, sistem karşısındaki konumu ile süre, yapı ve işlevi konusunda sahip olduğu esneklik, yapısal muhalefetin düştüğü açmazları aşma hususunda fonksiyonel muhalefete önemli bir avantaj sunmaktadır. Ayrıca, temsili siyasette ve özellikle iktidar - muhalefet ilişkisinde nicelin esas alınmasından kaynaklanan pek çok sorunun çözümünde ve etkisini azaltmada fonksiyonel muhalefetin niteliği öne çıkarabilme imkânı bulunmaktadır.

Postmodern dönemde insanlar ve toplumlar arasında artan ilişki yoğunluğu ve ilişki belirleyicisi unsurlardaki değişim, bölüşüm sorunlarından kaynaklanan klasik çatışmalardan oldukça farklı yeni çatışma alanları ortaya çıkartmıştır. Habermars'ın (2001: 849); yaşam biçimlerinin gramerindeki farklılıklardan kaynaklandığını belirttiği bu çatışma alanları siyasetin de dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Siyasal alandaki bu dönüşüm, yapısal muhalefetin etkililiğini azaltırken fonksiyonel muhalefeti ön plana çıkartan bir diğer durumdur.

4. Fonksiyonel Muhalefetin Araçları

Fonksiyonel muhalefet kendisini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendirdiği herhangi bir konuda iktidarı ikna etme, denetleme veya yönlendirme ya da iktidara baskı yapma çabası içerisine girmesi söz konusudur. Fonksiyonel muhalefetin iktidarla olan ilişkisinde kullanabileceği pek çok araç bulunmakla birlikte, bu araçlar zaman ve mekâna göre değişkenlik gösterebilmektedir. Ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişme ve yaygınlaşmanın etkisiyle ortaya çıkan ilişki yoğunluğu, fonksiyonel muhalefetin kullandığı araçlarda büyük çaplı değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur.

İnsanın iç dünyasının dışa yansıması olan sanatın, toplum hayatında farklı yansımaları bulunmaktadır. Siyasal hayat da, sanatın çoğu zaman ilgi duyduğu ve etkili olduğu alanlardan biri olmuştur. (Yaman, 2011: 51- 53). İnsanların dikkatini belli konulara çekme ve onları düşündürme amacı taşıma (Yardımcı, 2010: 2), yanında çoğu zaman iktidar karşıtlığından beslenen (Kamiloğlu, 2013: 165-173) mizah, başta olmak üzere hiciv, resim, karikatür, müzik, tiyatro ve sinema gibi sanatsal çalışmalar ile şiir, roman, hikâye, anı, biyografi, makale ve fıkra gibi edebi eserler de fonksiyonel muhalefetin araçları arasında yer almaktadır. Aydınlanma düşüncesinde aklın ve rasyonelliğin aşırı yüceltilmesine tepki olarak doğan ve yeniden insan doğasına dönmeyi amaçlayan ve doğa duygusuna metafizik bir anlam katmayı öneren romantizmin (Bozdağ, 2015: 99) sanat anlayışı fonksiyonel muhalefetin farklı bir evreye girmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle otoriter eğilimli veya güçlü toplumsal tabana sahip siyasal iktidarlara karşı yürütülecek muhalif hareketlerin etkili olmasını sağlayan kanalların başında bu tür sanatsal çalışmalar yer almaktadır. Gençler başta olmak üzere toplumdaki pek çok kesimin siyasallaşma sürecine etkili bir aktör olarak dâhil olmasında görsel sanatların yadsınamaz bir etkisi bulunmaktadır.

Her toplumun birlikteliğini sağlayan ve sürdürülebilir kılan çeşitli ritüeller bulunmaktadır. Bu ritüeller fonksiyonel muhalefete aracılık edebilmektedir. Fonksiyonel muhalefetin geliştirdiği sembol ve ritüellerin toplum tarafından benimsenmesi ve özellikle iktidar karşısındaki görece başarısı daha sonraki dönemlerde fonksiyonel muhalefetin ürettiği ritüellerin siyaset üzerinde belirleyici olmasını sağlayabilmektedir. Seremoniler, kutlamalar, yürüyüşler, açlık grevleri, konuşmama, görmezden gelme, el ele tutuşarak zincir oluşturma, halka açık bir alanda belli bir süre durma, kitap okuma vb. eylemler fonksiyonel muhalefetin araçları olarak işlev görmektedir. Kişiler, kişilerin beden dilini kullanarak oluşturdukları figürler ile eşyalar, kavram, hayvan, bitki, gök cisimleri, çeşitli tarihler ile mekânlar,

fonksiyonel muhalefet tarafından sembolleştirilerek iktidar karşıtı eylemlerde kullanılabilmektedir. Ayrıca, sosyal medya kullanımının gençler başta olmak üzere toplumun büyük kesiminin yoğun bir şekilde kullanması, interneti fonksiyonel muhalefet açısından etkili bir mecraya ve araca dönüştürmüştür.

5. Fonksiyonel Muhalefetin Avantajları (Güçlü Yanları)

Bireyin, toplumsal kesimlerin veya genel olarak toplumun eğitim süreçlerini etkileme potansiyeli taşıyan fonksiyonel muhalefet, birçok alanda farkındalık düzeyinin yükselmesine katkı yapmakta ve toplumsal sorumluluk bilincinin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Toplumsal sorunların iktidar başta olmak üzere, kamuoyu gündemine taşınmasına öncülük etmekte ve sorunun bilinirliliğini sağlamaktadır.

Öze odaklanma ihtimali daha yüksek bir eylem modeli sunarak, muhalefetin iktidar karşıtı eylemlerinde mütekabiliyet imkânına sahip olmasını sağlamakta, iktidar- muhalefet ilişkisinde ölçülü bir mücadele süreci yaşanmasına altyapı hazırlamaktadır. Hak talep etmeye odaklanan bu tür muhalif oluşum ve hareketler hakkını ve haddini bilmekte ve ona göre davranmaktadır. İktidara değil de, hakkı olana odaklanmış olması, iktidar başta olmak üzere toplumu iyiye yönlendirme, ıslah etme ve değişim talebini iletme işlevini daha etkili bir şekilde sunmasını sağlamaktadır.

Zaman, mekân ve fonksiyonellik açısından esneklik imkânına sahip olan fonksiyonel muhalefet, her an uygulanabilir olma yanında yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde bireysel veya toplu, örgütlü veya örgütsüz faaliyet yürütme potansiyeli taşımaktadır. Amaca veya öze odaklanma, istikamet üzeri kalmayı sağlamakta, aracı (iktidarı) amaç haline getirmemesi ise, sürdürülebilirlik hususunda yapısal muhalefetle karşılaştırıldığında fonksiyonel muhalefet, önemli avantajları bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıntıyı ıskalamama veya ayrıntıya dikkat çekme imkanına sahip olması, muhalefetin faaliyet alanını genişletme ve muhalif hareketlerin faaliyetlerine zengin bir portföy sunmaktadır.

Yapısal muhalefetin kendi bünyesine veya faaliyetlerine fonksiyonel muhalefeti eklemleme başarısı, toplumsal ve siyasal meşruiyet düzeyini yükseltmekte ve iktidar karşısındaki etki düzeyine katkı sunabilmektedir. Siyasal sistemin faaliyet alanını genişleten fonksiyonel muhalefet, sistem içi veya sistem dışı radikal hareketlerin ortaya çıkmasına veya gelişmesine engel olmaktadır. Siyasal amaçların şiddet dışı alternatif araçlarla elde edilmesine önemli katkı sunan fonksiyonel muhalefet, siyasallaşma sürecinin

seviyesini yükseltmekte, siyaset dışı aktörlerin de karar alma süreçlerine, sistem içerisinde ve yasal zeminde müdahalesini sağlamaktadır.

6. Fonksiyonel Muhalefetin Dezavantajları (Zayıf Yanları)

Materyalist ve seküler bir dünya tasavvuru ile sayısal üstünlük üzerine kurgulanan temsili demokrasi düşüncesinin benimsenmesi ve uygulama alanındaki yaygınlık, fonksiyonel muhalefetin etkisini azaltmakta ve bu tür muhalif oluşumların ümitsizliğe düşmesine neden olabilmektedir. Ümitsizlik duygusu ise, fonksiyonel muhalefette motivasyon eksikliği ile istikrarsızlıklara aracılık edebilmektedir.

Sınırlı, ölçülü ve sorumlu olmayı gerektiren fonksiyonel muhalefet, şehirli bir eylem modeline karşılık gelmektedir. Amaca ulaşmak için her yolu mubah görmeyen bu eylem modelinde bireysel ve örgütsel düzeyde gerektiğinde iradeye hâkim olunması gerekmektedir. Bu yönüyle bakıldığında fonksiyonel muhalefet, kural ve kurumların büyük ölçüde işlevsiz kaldığı şehirlileşememiş toplumlar için uygulanması oldukça zor bir eylem modeli sunmaktadır. Ayrıca, ısrarlı olma durumu ile inat etme durumunun yer değiştirmesi de fonksiyonel muhalefette amaç sapmasına ve bu oluşumların toplumsal meşruiyet zeminin kaymasına neden olabilmektedir.

7. Başarılı Bir Fonksiyonel Muhalefetin Temel Özellikleri

Süreç ve sonuç itibariyle başarılı bir fonksiyonel muhalefet oluşumu, yapısal açıdan ve faaliyet cihetiyle bazı özellikleri bünyesinde barındırmalıdır. Kendisini, diğerlerinden farklı kılacak "özel" olma durumu başta olmak üzere, "özgünlük" ve "özerklik" sahibi olması gerekmektedir. Amaç, süreç, yöntem veya sahip olduğu özelliklerin "özel" kıldığı fonksiyonel muhalefetin önemli bir aşama kaydetmesi söz konusudur.

Öze bağlı olma ve özden kaynaklanan bir muhalefet, kendi, karşısındaki veya yanındaki(ler)inin durumuna uygun, kendinden bir şeyler katacak özgünlüğe sahip olması halinde taklitten ve eklenti sorunundan uzaklaşacaktır. Sahip olduğu "özel" olma durumundan beslenen özgünlük kendi ve çevresini okuyabilme imkânı sunacaktır. Bu durum da fonksiyonel muhalefete esneklik ve ölçülülük sağlayacağı gibi, tarihi derinliğe sahip insanların anı ve ayrıntıları ıskalamadan ideallere ulaşma çabası içerisine girmesine de önemli katkı yapacaktır.

Ayakları üzerinde durabilmesi için gerekli özü doğal haklardan ve özellikle Yaratıcı'nın Hukuku'ndan alan bir muhalefetin ahlaki bir duruşa sahip olması söz konusudur. Ahlaki bir duruşa sahip muhalefet, iktidar sahiplerine karşı her hal ve şartta özerkliğini koruyacaktır. Kendi iç dinamiklerinden veya değerlerinden beslenen fonksiyonel muhalefetin, özü itibariyle başarısızlığından söz etmek de haksızlık olacaktır.

Fonksiyonel muhalefet neden istediğinin farkında olan bilinçli ve meşru bir düşüncenin ürünü olmalıdır. Ne istediğini bilmesi, amacın bilinmesi ise, muhalefet edilen işlem, eylem veya uygulama yerine kişiye odaklanma yanılgısına düşmesini ve dolayısıyla amaç sapmasını engelleyecektir. Kimden istemesi gerektiğini bilme durumu da hedefteki kişi, kurum, kuruluş, düşünce veya yapıya odaklanmayı sağlayacaktır. Nasıl istemesi gerektiğini bilme ise, oluşumun izleyeceği yol ve yöntemin ortaya çıkmasına büyük katkılar sunacaktır.

8. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Modern ulus devlet modeli, güçler ayrılığı ilkesinin yürütme lehine değişmesine zemin hazırlamıştır. Bu değişimden parlamento içinde ve dışında faaliyet gösteren yapısal muhalefetin asli unsurlarından biri olan siyasi partiler olumsuz yönde etkilenmiştir. Devlet gücü ile iletişim araçlarını büyük ölçüde arkasına alan iktidar karşısında siyasi partilerin kısıtlı imkânlara sahip olması yapısal muhalefeti işlevsizleştirmiştir. Ayrıca yapısal muhalefetin zaman ve faaliyet açısından kısıtlarının olması ve doğası gereği iktidar karşısındaki muhalif konumlanmadaki süreklilik, siyasetin meşruiyet zeminin aşındırmıştır.

Temsili demokrasinin asli unsurları ile kurallarının toplumsal dinamiklerin faaliyet alanını daraltması, katılımcı yönetim açısından birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle, başkanlık sistemi gibi yürütmeyi yasama karşısında daha güçlü kılan hükümet sistemlerinde yapısal muhalefetin görece etkisiz kalması, fonksiyonel muhalefeti daha bir gerekli kılmaktadır. Kendi iç dinamiklerinden beslenen, "özel", "özgün" ve "özerk" fonksiyonel muhalefet, demokrasinin derinleşme sürecine büyük katkılar yapacak potansiyele sahiptir. Fonksiyonel muhalefet düşünce ve oluşumları, siyasal alanı yönetilenler veya muhalifler lehine genişleteceği gibi, siyasal iktidarların yetki ve etki alanlarını da sınırlandırmaktadır. Sınırlandırma sürecini fonksiyonel muhalefetin kendisi yapabileceği

gibi, yapısal muhalefetle işbirliğine giderek daha etkili bir şekilde de yürütebilir. İktidar karşısında güçlü bir yapısal muhalefetin varlığı da, büyük ölçüde, güçlü ve aktif fonksiyonel muhalefetin varlığına bağlıdır.

Kaynaklar

BAKAN, Selahaddin, Gökhan TUNCEL (2013), "Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı: Muhalefet, Journal of Yasar University", 8(31), (s.5341-5370)

BARKER, R. (1971), Studies in Opposition, McMaliman St. Martin's Press

BOZDAĞ, Lütfiye (2015), "Çağdaş Sanat ve Siyaset Dönüşümüne Yeniden Bakmak "Politikanın Estetize Hali", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, C.13, S.52, (s.94-127)

BRAHM H. (1972) "Der Niedergang Der Opposition İn Der Kpdsu", İn: Heinz Brahm (Hrsg.),Opposition in Der Sowjetunion, Düsseldorf

COŞAR Simten ve F.G. ONBAŞI (2008), "Women's Movement in Turkey at A Crossroads: From Women's Rights Advocacy to Feminism", South European Society and Politics, 13(3):325–344

HABERMAS, Jurgen (2001), İletişimsel Eylem Kuramı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

KAMİLOĞLU, Zeynep (2013), "Penguen Dergisinden Hareketle Türk Karikatür Tarihinde Mizahın Saldırı İşlevi" Millî Folklor Dergisi, S.98, (s.165- 173)

KOLUKIRIK, S. (2008), "Türk Modernleşme Sürecinde Merkezin Dönüşümü: Yerelden Küresele Yeni Kimlik Arayışları", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.18, (s.133-146)

LIPSET S. M. (1986), Siyasal İnsan, (Çev. M. Tunçay), Ankara, Teori Yayınlar

MARDİN Şerif, (1995), Din Ve İdeoloji, İstanbul: İnsan Yayınları

MAYO, H. (1964), Demokratik Teoriye Giriş, (Çev. E. Kongar), Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları

NEVİN, Abdulhâlık Mustafa,(1985), İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhalefet (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul

PREZEWORSKİ A. (1991), Democracy and Market, Cambridge University Presss

TURGUT, Nükhet, (1984), Siyasal Muhalefet, Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık

YAMAN, YASA, Zeynep (2011), "Siyasi/Estetik Gösterge" Olarak Kamusal Alanda Anıt ve Heykel", METU JFA S.28 C.1, (s.177-190)

YARDIMCI, İsmail (2010), Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler

Dergisi S.3, C.2, (s.-41)
YILMAZ, Ayşe N. (2014), "Sanat ve Siyaset İlişkisinin Dönüşümü", Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, S.14, (s.285- 315)

Vatandaşlığa Erişim Politikalarında Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Portekiz, İsveç, İrlanda, Japonya, Estonya

Veysel ERAT, Yakup ÖZKAYA

Yrd. Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, veyselerat@hotmail.com
Arş. Gör. Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, yakup.ozkaya@windowslive.com

Öz

Devletler açısından vardıkları ülkede önemli sayılara ulaşan göçmenler ve göç olgusu artık görmezden gelinecek bir sorun olmaktan çıkarak hükümetlerin gündemine oturmuştur. Bir taraftan göçü yönetilecek bir unsur olarak görme ve kontrol altına alma çabaları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde söz konusuyken, diğer taraftan sınırlar içinde bulunan göçmenlerin özellikle entegrasyonuna yönelik politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Göçmenlerin vatandaşlığa kabulünü engelleyen devletler göçmenler açısından ekonomik, sosyal ve demokratik kayıplara neden olurlar. Bu da hem göçmenlerin hem de uluslararası aktörlerin sorunu sıklıkla gündeme getirmesini sağlamaktadır. Bu karşıtlık "yarı vatandaşlık" ve "Avrupa Birliği vatandaşlığı" şeklinde ara çözümlerin ve "ulusaşırı vatandaşlık" gibi modellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çalışmanın hedefi vatandaşlığa erişim konusunda değişimin sınırında olan ülkelerin politikasını analiz etmektir. Çalışmada Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi'nin (Migrant Integration Policy Index-MİPEX) verileri kullanılmıştır. İndekste çeşitli göstergeler üzerinden ülkeler yüzde yirmilik dilimler halinde vatandaşlığa erişim politikalarına göre altı kategoriye alınmıştır. Çalışmada politika değiştirmeye, yani göçmenler için vatandaşlık konusunda adım atmaya yakın olan ülkeler seçilmiştir. Bunlar Portekiz (%86), İsveç (%73), İrlanda (%59), Japonya(%37) ve Estonya'dır(%18). Çalışma üç temel başlıkta kurgulanmıştır. Öncelikle göç, göçmen ve vatandaşlık ilişkisi üzerinde durulacak, ikinci başlıkta MİPEX göstergeleri üzerinden göçmenlerin entegrasyon konusu ve son olarak belirlenen ülkelerin vatandaşlık politikaları çözümlenecektir.

Anahtar Kavramlar: Vatandaşlık Politikası, Portekiz, İsveç, İrlanda, Japonya, Estonya.

A Comparative Analysis in Policy of Access to Nationality: Portugal, Sweden, Ireland, Japan, Estonia

Abstract

In terms of states, immigrants reaching important numbers in a country they came and the immigration phenomenon are now on the agenda of governments, arising as a problem which cannot be ignored. On the one hand, efforts to see and control immigration as an element to be managed are at the national and international level, on the other hand, policies aiming to the integration of immigrants within borders have begun to be developed. States that prevent the acceptance of immigrants' citizenship cause economic, social and democratic losses in terms of immigrants. This ensures that both immigrants and international actors often bring the problem to the agenda. This contradiction has led to the emergence of intermediate solutions such as "semi-citizenship" and "European Union citizenship" and "transnational citizenship".

The aim of the paper is to analyze the policy of the countries which are located at the border of change in terms of access to citizenship. Migrant Integration Policy Index (MIPEX) data was used in the study. The countries has been divided into six categories as twenty percent unit, according to policies of access to citizenship based on the various indicators in the index. In the study, countries that were close to change their policies, that is, to step for citizenship for immigrants, were elected. These are Portugal (86%), Sweden (73%), Ireland (59%), Japan (37%) and Estonia (18%). The study is structured in three basic chapters. Migration, immigrant and citizenship relations will be emphasized first, in the second chapter, ntegration topic of immigrants through the MPPEX indicators and finally the citizenship policies of the determined countries will be resolved.
Keywords: Nationality Policy, Portugal, Sweden, Ireland, Japan, Estonia

Giriş

Ekonomik, siyasal ve toplumsal nedenlere bağlı olarak giderek artan ve küresel bir sorun haline gelen göç, artık dünyanın görmezden geleceği bir sorun olmaktan çıkmıştır. Öteden beri bir sınır meselesi olarak görülen göç sorunu artan göçmen nüfusa bağlı olarak kültürel, toplumsal, siyasal bir soruna dönüşmüştür. Bir taraftan küreselleşme göçü arttırmakta ve uluslararası göç rejiminin oluşmasını pozitif yönde etkilemekte, diğer taraftan ulus devletler ulusu koruma güdüsüyle hem devam eden insan hareketliliğine karşı politika geliştirmekte hem de ülke içinde bulunan göçmenleri entegrasyon ya da asimilasyon politikalarıyla ulus olgusu içinde bütünleştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda göç ve göçmenlerle ilgili birçok alanda politika geliştirilmektedir.

Devam eden insan hareketliliğine karşı geliştirilen politikalar göç akımını kontrol altına almak ve yasadışı göçmenleri engellemek üzerine yoğunlaşırken; ülke içindeki göçmenler için iş piyasalarına erişim, ikamet, entegrasyon amacıyla eğitim, sağlık hakkının kullanımı, siyasal katılım ve vatandaşlık gibi bütünleşmeye dayalı politikalar geliştirilmektedir. Göçmenler vatandaşlığın kendilerine kazandıracağı içerikten ziyade diğerleriyle biçimsel anlamda eşitlik kazandıracak vatandaşlık statüsünün elde edilmesiyle ilgilenirler. Ulus devletler ise prensip olarak tek bir üyeliğe izin verseler de artan etnik farklılıklardan kaynaklanan sorunlara cevap vermek zorunda kaldıklarından, göçmenlerin vatandaşlığına izin vermekte ve çifte vatandaşlığı kabul etmektedirler. Günümüzde vatandaş ve vatandaş olmayanlar arasındaki ayırım giderek azalmaktadır. Birçok ülkede uzun bir süre ikamet eden göçmenler özel statü elde etmektedir. "yarı vatandaşlık" olarak kavramlaştırılan bu durumda göçmenler, iş arama ve iş kurma hakkı, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerinden yararlanma, eğitim hakkı, dernek ve toplantı gibi siyasal haklara sahiptirler. Hatta bazı ülkelerde uzun süredir ikamet eden göçmenler oy hakkına sahiptirler ve yerel düzeyde aday olabilmektedirler. Yarı vatandaşlığa neden olan diğer bir faktör ulus üstü kurumların

insan hakları standartlarını geliştirmeye ve bunu ülkeler arasında yaymasıdır (Castles & Miller, 2008: 59-63).

Bu çalışmanın sorunsalı olan göçmenlere tanınan vatandaşlık erişimine yönelik politikalar göçmen taleplerinin ve göçmenlere yönelik politikaların son halkasını oluşturmaktadır. Göçmenler vardıkları ülkelerde kalıcı olarak ikamet etmeyi başlangıçta düşünmeseler de olağan yaşam koşullarında belirli bir istikrar yaşadıktan sonra geri dönmek istemezler ve vardıkları ülkenin vatandaşı olmayı isterler. Devletler ise bu hakkı hemen vermek yerine çeşitli koşulları yerine getiren göçmenleri vatandaşlığa almaktadır. Çalışmada Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi kapsamına alınan ve belirli bir sınıflandırmaya tabi tutulan ülkeler arasından her gruptan bir ülke seçilerek devletlerin vatandaşlığa erişim politikaları çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde MIPEX ve analizlerinde kullandığı politika alanları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde göçmenlerin vatandaşlığa erişimi konusu genel olarak incelenmiş ve son bölümde Portekiz, İsveç, İrlanda, Japonya ve Estonya'nın vatandaşlık politikaları uygunluk, koşullar, statü güvenliği ve çifte vatandaşlık boyutları üzerinden karşılaştırılmıştır. İndekste çeşitli göstergeler üzerinden ülkeler yüzde yirmilik dilimler halinde vatandaşlığa erişim politikalarına göre altı kategoriye alınmıştır. Çalışmada politika değiştirmeye, yani göçmenler için vatandaşlık konusunda adım atmaya yakın olan ülkeler seçilmiştir. Bunlar Portekiz (%86), İsveç (%73), İrlanda (%59), Japonya(%37) ve Estonya'dır(%18) (Tablo 1).

Tablo 1: MIPEX Ülkelerinin Vatandaşlığa Erişim Politika Skorları

Ranking 2014		Score	Ranking 2014		Score	Ranking 2014		Score
1	Portugal	86	14	Ireland	59	27	Turkey	34
2	Sweden	73	15	Denmark	58	27	Greece	34
3	Germany	72	16	Poland	56	27	Malta	34
4	New Zealand	71	17	Iceland	53	27	Romania	34
5	Australia	69	18	Norway	52	31	Croatia	31
5	Belgium	69	19	Italy	50	31	Hungary	31
7	Luxembourg	68	20	Czech Republic	49	31	Switzerland	31
8	Canada	67	21	Spain	48	34	Austria	26
9	Netherlands	66	22	Slovenia	41	35	Slovakia	25
10	Finland	63	23	Japan	37	36	Bulgaria	21
11	USA	61	23	Cyprus	37	37	Estonia	18
11	France	61	25	South Korea	36	38	Latvia	17
13	United Kingdom	60	26	Lithuania	35			

Kaynak: (MIPEX, 2015d).

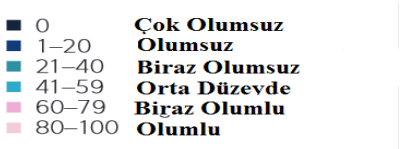

1. Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi (MIPEX) ve Politika Alanları

MIPEX Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile Avustralya, Kanada, İzlanda, Japonya, Güney Kore, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki göçmenlerin entegre edilmesine yönelik politikaları ölçen önemli bir indekstir. Toplam 38 ülkede, sekiz politika alanı ve 167 politika göstergesiyle MİPEX hükümetlerin entegrasyon politikalarını değerlendirme ve karşılaştırma yapmaya olanak tanımaktadır. İndeks ile göstergelerin birbiriyle ilişkisi üzerinden elde edilen veriler yaygın bir hızlı başvuru kılavuzu olarak kabul edilmektedir. Politika yapıcılar, sivil toplum örgütleri, araştırmacılar ve resmi kurumlar bu verileri ulusal entegrasyon politikalarını anlamak ve karşılaştırmak, aynı zamanda eşit muamele standartlarını geliştirmek için kullanmaktadır (MIPEX, 2015a). MIPEX'in başvurduğu uluslararası eşitlik standartları kaynakları şunlardır: Birleşmiş Milletler (BM) Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, BM Ekonomik, sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, BM Çocuk Haklarına dair Sözleşme, BM, Göçmen İşçileri ve aile Üyelerini Koruma Konusunda Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, Her Türlü Irk

Ayrımcılığının Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesi, İstihdam için Göçle İlgili 143 sayılı ILO Sözleşmesi, ILO İş Göçüne İlişkin Çok Taraflı Çerçeve. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği'nin konu ile ilgili mevzuatları eşitlik standartlarının kaynakları olarak MİPEX tarafından kullanılmaktadır (MIPEX, 2015b). Bugüne kadar 2004, 2007 ve 2014 olmak üzere üç MİPEX çalışması yapılmıştır (Yontar & Savut, 20: 2016: 264).

MİPEX'te yer alan politika alanları işgücü piyasa hareketliliği, sağlık, uzun süreli ikamet, ayrımcılıkla mücadele, aile birleşimi, eğitim, siyasal katılım ve vatandaşlığa erişimdir (MIPEX, 2015c). Her bir politikanın düzeyini ölçmek için ana ve alt göstergeler belirlenmiştir. Burada çalışmanın boyutu gereği yalnızca ana göstergeler verilecektir. İşgücü piyasalarına entegrasyon politikaları; piyasalara erişim, istihdam için gerekli olan desteklere erişim ve işçi hakları ana göstergeleriyle ölçülmektedir. Uzun süreli ikametin göstergeleri gerekli oturma süresi ve bunun gerektirdiği resmi belgeler gibi *uygunluk*; dil gereksinimi ve bunun için eğitim alınması gibi *statünün gerektirdiği şartlar*; ikametin devamlılığı için belirlenen yasal sınırların dışına çıkılmaması şeklindeki *statünün korunması* ve daimi ikamete kabul sonrası bu *statünün kazandırdığı haklar* göstergelerinden oluşmaktadır. Aile birleşiminin göstergeleri de uzun süreli ikamet de olduğu gibi uygunluk, aile birleşimi statüsünü elde etmek için gerekli koşullar, elde edilen statünün korunması şartları ve statüyle ilgili haklardan oluşmaktadır. Ayrımcılığın önlenmesi politikasını ölçen göstergeler ülkelerin ırk ve etnisite, din ve inanç, uyrukluk üzerinden yaptıkları *tanımlar* ve bu tanımların geçerli olduğu *bağlamlar*; ayrımcılıkla mücadele yasalarının eğitim, sosyal koruma, hizmetlere erişim gibi *kapsama alanı*; herhangi bir ayrımcılık olduğunda *ayrımcılıkla mücadele politikasının işleyişi* ve ayrımcılığı önlemek için oluşturulan kurumların *eşitlik politikası*. Eğitim konusunda entegrasyon politikası; eğitimin her aşaması (okul öncesi, ortaöğretim vs.) için göçmenlerin eğitim haklarına yönelik ülkelerin belirlediği erişim olanakları, göçmenler için dil desteği ve dil desteği, iletişimsel ve akademik okur-yazarlık gibi ülke vatandaşları için belirlenen resmi eğitim dışındaki eğitsel faaliyetlere erişim, göçmenlere yönelik entegrasyonu kolaylaştıran diğer eğitim fırsatları ve herkes için kültürler arası eğitim düzeyi göstergeleriyle ölçülür. Entegrasyon politikalarında devletlerin göçmenlerin sağlık ihtiyaçlarına verdiği cevap üzerinden ölçüm yapılır. Göçmenlere yönelik siyasal katılım politikalarında; göçmenlerin seçme ve seçilme hakları, politik özgürlükler, göçmenleri de içine alan ve kendilerini ilgilendiren politikalarda kararları etkileyebildikleri danışma kurullarının varlığı ve işleyişi, ulusal ve yerel düzeyde göçmenlerin ve göçmen örgütlerinin desteklenme düzeyi göstergeleri kullanılır.

Son olarak vatandaşlığa erişim politikalarında ülkelerin göçmenlerin vatandaş olabilmesi için öngördüğü şartların zorluk derecesine, vatandaşlıktan çıkarılma şartlarına ve çifte vatandaşlığa bakış açısına göre ülkeler sınıflandırılmaktadır (MIPEX, 2010).

2. Göçmenler için Vatandaşlığa Erişim Politikaları

Vatandaşlık politikaları çoğu Avrupa ülkesi için zayıf alanlardan biri olmaya devam etmektedir. Buna karşın Portekiz, Almanya, İsveç gibi geleneksel göç ülkelerinde vatandaş olma fırsatları görece daha fazladır. MIPEX içinde analize konu olan ülkeler her politika alanında olduğu gibi vatandaşlık politikaları açısından da en iyi senaryo ve en kötü durum üzerinden sınıflandırmaya tabi tutulur. En iyi ve kötü durum 38 ülkenin en az birinde bulunan ulusal politikaların birleşiminden oluşmaktadır. Yani vatandaşlığa açık ülkelerin bu yöndeki en iyi politikaları en iyi senaryoyu oluştururken, vatandaşlığa kapalı ülkelerdeki en sınırlayıcı ya da zorlaştırıcı politikalar en kötü senaryoyu oluşturmaktadır. En iyi senaryo göre; geleceğini vardığı ülkede geçirmek isteyen tüm yerleşim sakinleri, vatandaş olmak ve kamusal hayata eşit derecede katılmak için tam destek almaktadır. Tüm vatandaşların çifte vatandaşlık hakkı bulunmaktadır. Göçmen bir ailenin doğan çocuğu diğer tüm çocuklar gibi doğarken vatandaş olur. Eğer kişi farklı bir ülkede doğmuşsa vardığı ülkeye bağlanmak için orada beş yıl yaşaması yeterlidir. Sabıka kaydının olmaması gibi yasal koşulları yerine getirenlerin uyrukluk hakkı bulunmaktadır. Temel dil sınavı ve vatandaşlık dersini geçme şartı özgür, esnek ve profesyonel kurslar ve testlerle teşvik edilir. Vatandaşlığa yeni girmiş birisi diğer vatandaşların sahip olduğu güvencelere sahiptir. En kötü senaryoya göre; göçmenlerin vatandaşlığını engelleyen devletler uzun vadeli demokratik, toplumsal ve ekonomik eksiklik oluşturmaktadır. Göçmenlerin çocuk ve torunları hala yabancı muamelesi görmektedir. Vatandaşlığa uygunluk süresi on yıldan fazladır. Ülkenin vatandaşlarının çifte vatandaşlık hakkı bulunurken vatandaşlığa kabul edilen göçmenlerin bulunmaktadır. Vatandaşlığa geçme şartları, örneğin belirli bir miktar gelir elde etmek gibi, zor şartlara bağlıdır. Vatandaşlığa başvuranlar zorunlu ve masraflı dil ve entegrasyon sınavlarını destek almadan geçmek zorundadır. İşlemler hukuki denetimden çok taktire bağlıdır. Tüm bunlara rağmen vatandaşlığı elde eden kişilerin vatandaşlığına el konulabilir hatta vatansız kalabilirler (MIPEX, 2015d).

Genel olarak MIPEX ülkelerinde vatandaşlığa erişim politikaları, dört temel gösterge üzerinden analiz edilmektedir. Bunlar uygunluk(eligibility), koşullar(conditions), statünün korunması (security of

status) ve çifte vatandaşlıktır(dual nationality). Ülkede doğmak ve yaşam süresi uygunluk kriteri içine; dil ve entegrasyon süreçleri ile belirli bir gelir ya da iş sahibi olmak koşullar göstergesine; tüm yasal şartların yerine getirilmesi durumunda bunun uygulanması yani vatandaşlığın alınması ya da alınamaması durumunda itiraz hakkının bulunması statü güvenliğine girmektedir. Son olarak çifte vatandaşlığın tanınıp tanınmaması konusu değerlendirilmektedir. Genel olarak MIPEX ülkeleri değerlendirildiğinde; ikamet gereksinimi olan ülkelerin ortalaması 7 yıldır ve 13 ülke en fazla beş yıl şart koşmaktadır. 18 ülkede vardığı yerde doğan ve yetiştirilen çocukların vatandaşlık almasına olanak tanımaktadır. Göçmenlerin vatandaş olabilmeleri için farklı seviyeler de dil sınavı yapılsa da genel olarak yeterli dil dersi verilmemektedir. MIPEX ülkelerinin yarısı vatandaşlık için iş ya da belirli bir miktar gelir koşulu aramaktadır ve bunlar genellikle geleneksel göç ülkeleri değildir. Göçmenler tüm prosedürleri yerine getirse de Güney Kıbrıs, Yunanistan, İrlanda, Malta, İngiltere, Baltık devletleri ve Orta Avrupa'da ihtiyari nedenlerle reddedilebilmektedirler. Çoğu Kuzey Avrupa ülkesinde, Portekiz, Estonya ve Polonya'da vatandaşlığa kabul hakkı tanınmıştır. 31 ülkede verilen kararlara itiraz hakkı vardır. Çifte vatandaşlık ise 25 ülkede uygulanmaktadır (MIPEX, 2015d).

3. Portekiz, İsveç, İrlanda, Japonya, Estonya'da Vatandaşlığa Erişim Politikaları

MIPEX'te yer alan ülkeler genel olarak grupta sınıflandırılmıştır. Buna göre her ne kadar vatandaşlığa erişim politikalarında bu gruba dâhil olan ülkeler bulunmasa da 0(sıfır) olan ülkeler "çok olumsuz" sayılmaktadır. 1-20 arasındakiler "olumsuz"; 21-40 arasındakiler "biraz olumsuz"; 41-60 arasındakiler "orta düzeyde"; 61-79 arasındakiler "biraz olumlu" ve 80-100 arasındakiler "olumlu" sayılmaktadır. Şekil 1'de tüm MIPEX ülkelerinin oranları görülmektedir. Çalışmanın örneklemini oluşturan Portekiz, İsveç, İrlanda, Japonya ve Estonya bir üst sınıra geçmeye yaklaşmış ülkeler olduğu için seçilmiştir. Buna göre, Portekiz olumlu olan tek ülkedir. İsveç biraz olumlu aralığında (61-79) %73'le en iyi durumdadır. İrlanda orta düzeyde (%59), Japonya Türkiye'nin de içinde olduğu biraz olumsuz (%37) ve Estonya olumsuz (%18) aralığındadır (Şekil 1). Çalışmada yukarıda sayılan dört temel gösterge (uygunluk, koşullar, statü güvenliği, çifte vatandaşlık) esas alınarak anılan ülkelerin politika yaklaşımları incelenecek, böylece vatandaşlığa erişim politikalarının gelişen eğilimi ortaya çıkarılacaktır (MIPEX, 2015e).

Şekil 1: Vatandaşlığa Erişim Politikaları Açısından Ülkeler

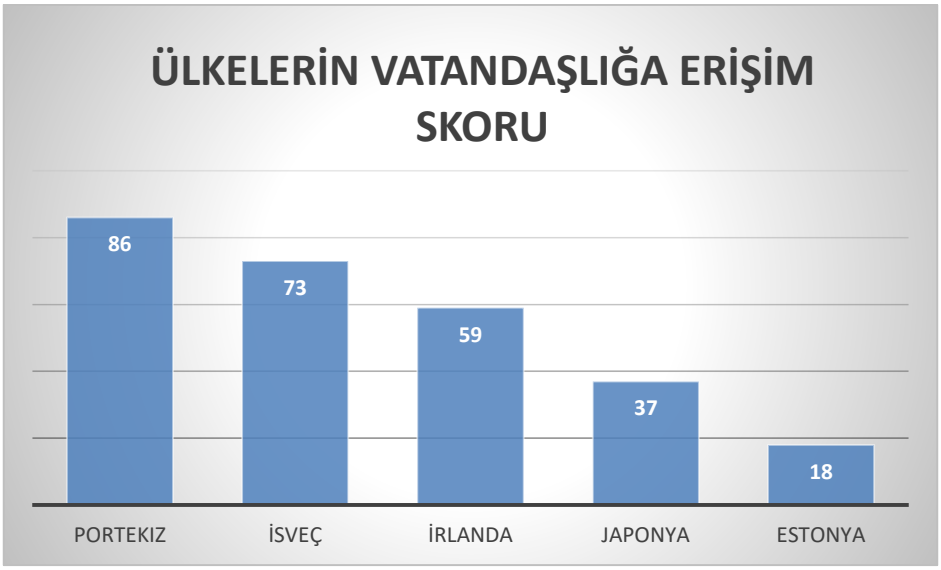

Kaynak: MIPEX verileri kullanılarak derlenmiştir.

3.1. Uygunluk Açısından

Yüksek refah seviyesi, huzurlu ve sakin hayat tarzı, düşük suç oranı ile Avrupa ülkeleri arasında özel bir yere sahip olan Portekiz, 2006'da çıkan vatandaşlık yasasıyla vatandaşlığa erişim konusunda MIPEX skorunu artırmıştır. 38 ülke içinde en iyi skora sahip olmasını vatandaşlığa geçiş yolundaki kısa süreli oturma koşulları, çocuklar için vatandaşlığa erişim, A2 seviyesinde dil yeterliliği gibi kolaylıklara borçludur. Portekiz'de, "uygunluk" açısından değerlendirildiğinde göçmenlerin tıpkı Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, İrlanda ve İngiltere'deki durumlara benzer şekilde belirli kurallar çerçevesinde vatandaşlığa katılımlarının mümkün olduğu görülecektir. Vatandaşlığa geçiş normal göçmenler için 6 yıldan sonra, vatandaşların eşleri için nispeten daha esnek ve Avrupa ülkelerine göre ortalama olan 3 yıldan sonra başlamaktadır. Yine Portekiz'deki çocuklar için birçok hak, doğma ve büyüme hariç tutulmadan güvence altına alınmaktadır. Tüm bu kolaylıklar göçmenlerin vatandaşlığa erişimini diğer ülkelere göre daha kolay hale getirmekte ve Portekiz'in çekim merkezi olmasına imkân sağlamaktadır (MIPEX, 2015f).

İsveç'te göçmenlerin vatandaşlığa uygunluğu için en az 5 yıldır orada yaşamaları ve daimi ikametgahlarının olmaları gerekmektedir (mülteci/vatansızlar için 4, vatandaşın partneri için 3 ya da eşi için 2 yıl). Bunlar MIPEX ülkelerinde ortak uygunluk standartlarıdır. Çocuklarının 3 yıl ikamet ettikten

sonra vatandaşlık haklarına sahip olmaları ancak ebeveynlerin yetkililere bildirmeleriyle mümkündür. Doğumda vatandaşlığı kazanmak daha basit, daha net bir haktır ve bir ya da iki kuşaktan sonra yasal eşitliğin kazanılmasını sağlamaktadır (örneğin; Avustralya, Belçika, Kanada, Almanya, Lüksemburg, Yeni Zelanda, Portekiz ve ABD'de olduğu gibi) (MIPEX, 2015g).

İrlanda da, yeni gelen göçmenlerin uzun vadeli olarak yerleşim hedefleri doğrultusunda, çoğu göçmen mevcut uygunluk kuralları çerçevesinde İrlanda vatandaşlığına hak kazanmaktadır. Kısa ve esnek oturma koşulları (MIPEX ülkelerinde en yaygın 5 yıl) ve çocuklar için (18) vatandaşlık hakkı gibi bu kurallar, diğer yeni göçmen ülkeler tarafından da kabul edilmektedir. 2011 yılında, İrlanda vatandaşlarının partnerlerinin, evli eşlerle aynı fırsatı yakalamış olmaları da İrlanda'nın diğer ülkelerden farkını ortaya koymakta ve uygunluk açısından en üst kademeye taşımaktadır (MIPEX, 2015h).

Japonya'da uygunluk kuralları oldukça katıdır. Göçmenler için sağlanan, fakat çocukları için bu kuralların geçerli olmadığı bir politikaya sahiptir. Öte yandan diğer MIPEX ülkelerindeki birçok genel standarda benzer olarak normal başvurularda bekleme süresi 5 yıl, Japon vatandaşların eşleri için bekleme süresi 3 yıldır. Japonya'da doğan ve büyüyen çocukların ve hatta torunların diğer ülkelerin çoğunun aksine Japon vatandaşlığı için hakları yoktur. Bu da Japonya'nın MIPEX skorunun düşmesine neden olmaktadır (MIPEX, 2015ı).

Oldukça muhafazakar vatandaşlık çerçevesine sahip Estonya, 2014 yılının sonunda bile vatandaşlığa uygunluk hususunda ve entegrasyon bakış açısıyla, hala en kısıtlayıcı ve sınırlayıcı bir yapıya sahiptir. Yurtdışı doğumlu yetişkinler, vatandaşlığa başvurmak için MIPEX ülkelerinde ortalama olan 8 yılı doldurmalıdırlar. Fakat, birçok ülkenin aksine 8 yılın 5 yılı sürekli/uzun dönemli ikametgah gerektirmektedir. Ayrıca Estonya diğer birçok ülkenin aksine vatandaşların eşlerine özel bir uygulama sunmamaktadır. 2015 yılında çıkartılan kanunla, vatansızların çocuklarına doğumda vatandaşlık kazandırılırken bu hükümler, göç alan birçok AB ülkesine oranla yabancı vatandaşlara ve yeni göçmenlere uygulanmamaktadır. Bu durum Estonya'nın uygunluk skorunu tamamen düşürmekte toplam skorunu da olumsuz etkilemektedir (MIPEX, 2015i).

Şekil 2: Uygunluk Açısından Ülkeler

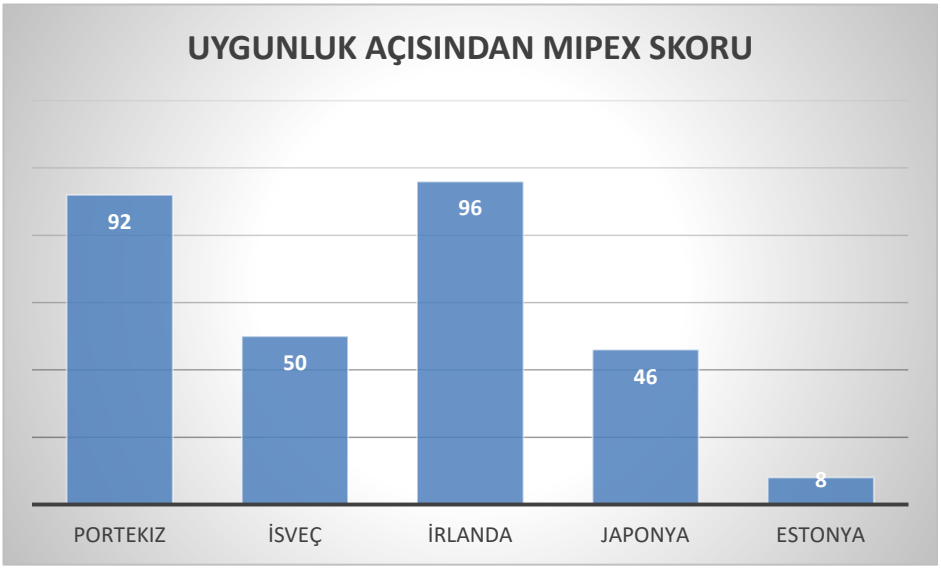

Kaynak: MIPEX verileri kullanılarak derlenmiştir.

3.2. Koşullar Açısından

Portekiz vatandaşlığına erişim koşulları diğer MIPEX ülkelerine nazaran daha kolaydır. Normal göçmenler bu konuda cesaretlendirilerek açık yasal gereksinimleri karşılamaları beklenmektedir. Mevcut yasal düzenlemeler uymak zorunda olan göçmenlerin devletin sağladığı ücretsiz kurslar aracılığıyla basit bir Portekizce (Birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi A2 seviyesi) sınavını geçtikten sonra Portekiz vatandaşlığı ve pasaportu için başvuruda bulunma imkanı sağlanmaktadır. Ayrıca göçmenler vatandaşlık için, bütçe hesaplı yardım yoluyla belirlenen muafiyet başvurusunda bulunmadıkları sürece Portekiz standartlarına göre 250 Euro ücret ödemek zorundadırlar (MIPEX, 2015f).

İsveç, vatandaşlık erişim koşulları skoru yönünden oldukça yüksek bir sıralamadadır. Göçmenler toplumda uyum içinde yaşayan, kendi geçimini sağlayacak bir geliri olan, borcunu zamanında ödeyen, yasalara uyan ve İsveç vatandaşları gibi bazı iyi karakter gereksinimlerini doldurur doldurmaz İsveç vatandaşlığına hak kazanmaktadırlar. Göçmenler vatandaşlık için düşük bir ücret olarak standart 160 Euro ödemek durumundadır ve borçsuz (vergi, ceza ve diğer bütün masrafları ödemiş olmaları gerekir) ve temiz bir sabıka kaydına sahip olmalıdırlar. MIPEX, İsveççe konuşmak için verilen "dil katkısı"yla herkesin minimum seviyede İsveççe konuşmasından çok herkesin İsveççe öğrenme konusunda çaba göstermesinin daha etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu dil desteği ayrıca; evde eğitim alanlara, reşit

olmayanlara, yaşlılara ve engelliler dışındakilere Avustralya, Norveç ve Birleşik Krallık'ta ücretsiz kurslar temelli sağlanmaktadır (MIPEX, 2015g).

Göçmenler diğer ülkelerde olduğu gibi İrlanda'da da bazı yasal gereklilikleri sağlamak zorundadırlar. 2011'den bu yana vatandaşlığa başvuranların iyi karakter (sabıka kaydı) ve yasal ikametgâh gibi standart gereksinimleri yerine getirmeleri vatandaşlık kazanımında fayda sağlamaktadır. Ancak, İrlanda vatandaşı olmak birçok ülkeye oranla en pahalı süreçlerden biridir. Çoğu başvuran için toplam ücret Avusturalya, Kanada, Yeni Zelanda veya ABD'den daha fazla olan 950 Euro'ya kadar çıkmaktadır (sadece İsviçre, Avusturya ve Birleşik Krallık'ta İrlanda'dan daha fazladır). Bu ücret, İrlanda'da Avrupa Birliği üyesi olmayan vatandaşların bir aylık gelirinin %60'ından daha fazladır. İrlanda'nın koşullar açısından MIPEX skorunun düşmesinin sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. İrlanda herhangi bir vatandaşlık veya dil sınavını zorunlu tutmamaktadır. Fakat başarılı olmak için vatandaşlığa başvuran herkesin tıpkı Almanya'da olduğu gibi bazı muafiyetler kazanmaları ve yeterli sayıda ücretsiz kursa katılmaları gerekmektedir (MIPEX, 2015h).

Japonya'da Entegrasyonla ilişkili gereklilikler çok basittir. Vatandaşlığa erişim süreci ücretsizken belli bir gelire sahip olunması istenebilmektedir. Başvuru sahiplerinden herhangi bir şekilde Japonca dil kurslarına katılmış olmaları ya da dil testlerini geçmeleri beklenmemektedir (Örneğin, Avustralya, Kanada, Danimarka, Yeni Zelanda, İskandinav ülkelerinde olduğu gibi). Buna rağmen göçmenlerin ana dili gibi olmasa da iyi derecede Japonya konuşmaları gerekmektedir (MIPEX, 2015ı). Bu da koşullar açısından MIPEX skorunu oldukça düşürmekte ve Japonya'nın toplam skoruna da olumsuz etki etmektedir.

Estonya'da dil ve vatandaşlık testleri başvuranların öğrenebilmesi için nispeten daha elverişlidir. Estonya'da toplumsal uyumu sağlayan ve meslek eğitimi kursu veya uyum kursu ile bunu ispat eden göçmenler vatandaşlığa erişimde temel gereksinimlerden birini yerine getirmiş olurlar. Öte yandan, B1 seviyesinde dil yeterliliğine sahip olunması ve yüksek bir standart olan konuşma akıcılığını yakalanması için ücretsiz Estonya'ca, vatandaşlık kursları ve ücretsiz eğitim materyalleri sayesinde iyi bir hazırlık imkânı sunulmaktadır. Estonya, yazılı testler yerine bazı ülkelerdeki gibi kurslar (Belçika, Lüksemburg, Norveç) veya mülakatlar (Fransa, Yeni Zelanda ABD) ile yeni yöntemleri seçenek olarak sunmaktadır (MIPEX, 2015i).

Şekil 3: Uygunluk Açısından Ülkeler

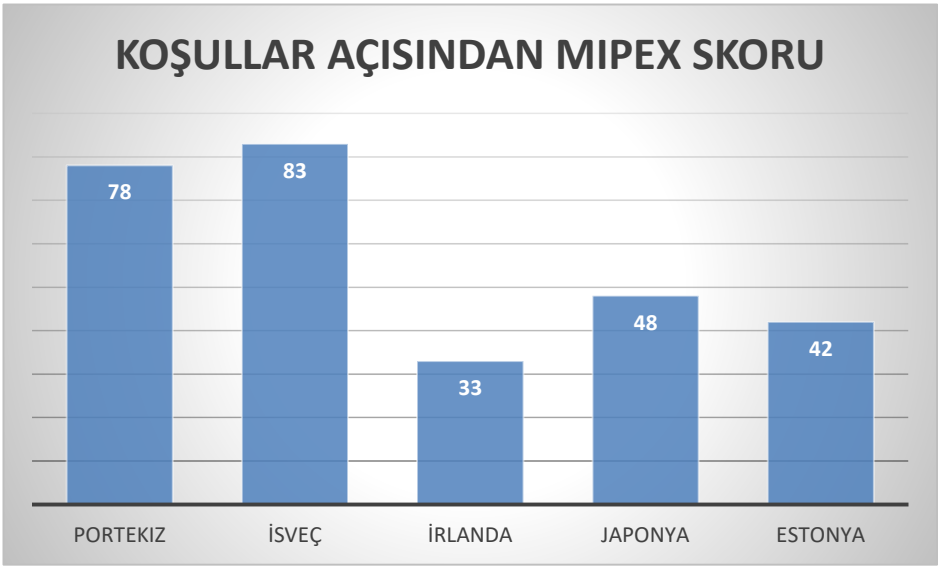

Kaynak: MIPEX verileri kullanılarak derlenmiştir.

3.3. Statü Güvenliği Açısından

2006 dan beri göçmenler Portekiz vatandaşlığına koşullu bir hak kazanmak için kısa ve nesnel bir prosedürü izlemektedirler. Önceden vatandaşlığa başvuranlar belirsiz nedenlerle otoriteler tarafından reddedilebilirlerken, 2006 yasasıyla birlikte göçmenler yasal gereklilikleri sağlayarak Portekiz toplumuna olan bağlarını kanıtlamaktadırlar. Öte yandan diğer Portekiz vatandaşlarında olduğu kadar vatandaşlık kazanan göçmenlerin vatandaşlık hakları da aynı derece güvencededir (MIPEX, 2015f). Bu imkânlar Portekiz'in statü güvenli açısından oldukça yüksek bir MIPEX skoru almasını sağlamaktadır.

Diğer Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi göçmenlerin yasal gereksinimleri karşılamaları İsveç vatandaşı olmaları için yeterlidir. Göçmen Bürosu, vatandaşlığa erişim sürecini nesnel ve kısa tutmaktadır. Yeni vatandaşlar İsveç doğumlu vatandaşlar kadar güvencededir (Çek Cumh. Finlandiya, İtalya ve Polonya'ya bakılabilir) (MIPEX, 2015g).

İrlanda'da göçmenler günümüzde bile vatandaşlığa erişim süreci konusunda güvenceye sahip değildirler. Vatandaşlıkla ilgili olarak temel otorite olan idare (bakan), gerekliliklerin yorumlanması ve hatta bu gereklilikleri karşılayanların reddedilmesi konusunda herhangi bir şeffaflık göstermemektedir. İrlanda'da olduğu gibi Kıbrıs, Yunanistan, Letonya ve Malta'daki göçmenlerin de güvenceleri yoktur.

İrlanda, vatandaşlığa başvuranların reddedilme kararını ve temyiz hakkını vermeyen nadir ülkelerden biridir. Bu durum İrlanda'nın statü güvenliği açısından en düşük MIPEX skorunu almasına neden olmuştur. Öte yandan 31 MİPEX ülkesi bunu garanti altına almaktadır (MIPEX, 2015h).

Japonya'da sürecin uzun ve keyfi olması dikkati çekmektedir. Yine Japonya'da da vatandaşlık başvurusu reddedilen başvuru sahiplerinin 31 MİPEX ülkesinin aksine gerekçeli karar ve temyiz hakkı bulunmamaktadır. Vatandaşlık hakkı kazanan göçmenler ise güvenli ve Japon vatandaşlarıyla eşit durumdadırlar (MIPEX, 2015ı). Fakat bu, skorunun yükselmesinde pek etkili olmamaktadır.

Estonya vatandaşlığına, erişimde temel gereklilikler, keyfi uygulamalar nedeniyle anlamını yitirmektedir. Birçok Kuzey Avrupa ülkesi ve Polonya gibi reformcu ülkelerin aksine Estonya'da bütün gereksinimleri sağlayarak vatandaşlığa başvuranlar vatandaşlık hakkını kazanmazlar. Yeni vatandaşlar Estonya'da güvencesizdirler. Yetkililer yeni vatandaşların vatansız kalma ihtimaline rağmen bile başvurularını reddedebilme ya da vatandaşlıklarını herhangi bir zamanda ellerinden alabilme gücüne sahiptirler (MIPEX, 2015i).

Şekil 4: Uygunluk Açısından Ülkeler

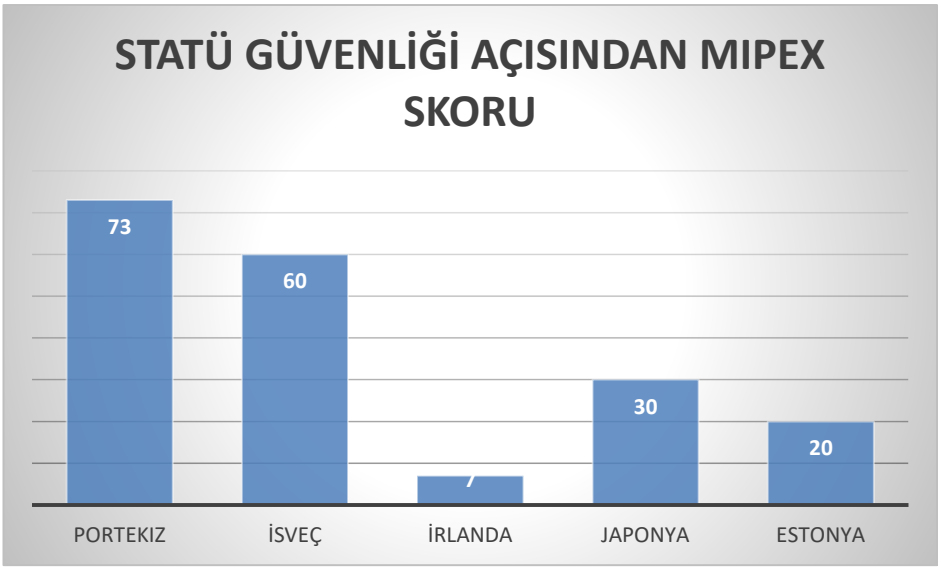

Kaynak: MIPEX verileri kullanılarak derlenmiştir.

3.4.Çifte Vatandaşlık Açısından

Dünya genelinde çifte vatandaşlık kaçınılması gittikçe zorlaşan, düzenlenmesi kolaylaşan ve genel olarak entegrasyonu arttıran bir etken olarak görülmektedir. Çifte vatandaşlık 25 MİPEX ülkesinde yer almakta ve yavaş yavaş uluslararası bir trend haline dönüşmektedir (MIPEX, 2015ı).

Çifte vatandaşlık Portekiz'de ve birçok Avrupa ülkesinde ve birçok diğer ülkede benimsenmiştir (24 diğer MİPEX ülkesi, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka) (MIPEX, 2015f). İsveç 2001'de çifte vatandaşlığı tamamen benimsemiş ve bunu Lüksemburg, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Danimarka takip etmiştir (MIPEX, 2015g). Yine İngilizce konuşulan ve Batı Avrupa'daki çoğu ülkede olduğu gibi İrlanda'da da göçmenlerin ve ülkede doğan çocuklarının çifte vatandaşlığı benimsenmiştir (MIPEX, 2015h).

Japonya'daki yabancı vatandaşlıktan vazgeçme şartı, MİPEX'e göre entegrasyonla ilişkili bir durum değildir. Bu durum vatandaşlığa başvuranların çifte vatandaşlıktan vazgeçmelerine neden olmakta ve MIPEX skorunu da düşürmektedir (MIPEX, 2015ı).

Estonya vatandaşı olmak konusunda diğer vatandaşlıktan vazgeçme gerekliliği Estonya vatandaşlığına geçmede en ciddi engeldir. Bu konuda 2015 yılında çıkarılan yasa, insani temellere dayansa da birçok Avrupa Birliğinden olmayan vatandaşlar çoğu ülkenin aksine (25 MİPEX ülkesi) Estonya'da çifte vatandaş olma hakkına sahip olamamaktadırlar (MIPEX, 2015i). Estonya'nın 38 ülke içinde en alt seviyede kalmasının altında yatan temel göstergelerden biri de ikinci nesil göçmenlere tek vatandaşlık tercihine zorlanmalarıdır.

Şekil 5: Uygunluk Açısından Ülkeler

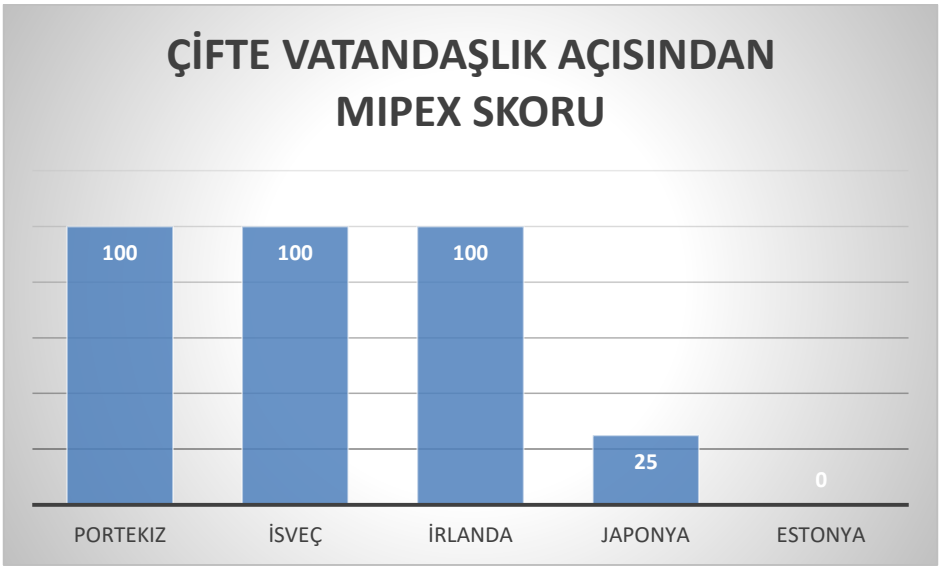

Kaynak: MIPEX verileri kullanılarak derlenmiştir.

Sonuç

İçinde bulunduğumuz yüzyılın göçler çağı olarak nitelendirilmesi (Castles & Miller, 2008) ve göçe dair politikaların devlet gündeminin merkezine oturması konuyu her açıdan incelemek için yeterli sebeplerdir. Birçok açıdan ele alınabilecek göç olgusunun bir boyutunu da ülkelerden bulunan göçmenlerin vatandaş olabilmeleri için geliştirdikleri politikalar oluşturmaktadır. Çünkü giderek vardığı ülkede yaşamaya karar kılan göçmen sayısı artmaktadır. Bugün Avrupa'da gelişmiş ülkelerin hepsinde nüfusun ortalama % 10'unu göçmenler oluşturmaktadır (Unutulmaz, 2015: 136). Bu durum göçü artık yalnızca sınırlarla düşünülmesi gereken bir sorun olmaktan çıkarmıştır.

Mevcut göçmenler en temel ihtiyaçlarının karşılanmasından vatandaş olabilmeye kadar bir dizi taleplerini gündeme getirmekte, devletler ise hem bunlara karşılık vermek hem de toplumsal yapının korunması adına entegrasyon politikaları geliştirmek zorunda kalmaktadır. Göçmenlerin talep zincirinin

en nihai vardığı yer, diğerleriyle kendilerini eşit konuma getirecek vatandaşlık hakkıdır. Devletler de belirli entegrasyon aşamalarını geçen göçmenlere bu hakkı tanımayı giderek benimsemektedirler.

Halen bu hakkı tanımayan ülkeler bulunmakla birlikte, bir göçmenin nasıl vatandaş olacağı konusunda her ülke için geçerli ortak bir standart yoktur. Her ülke vatandaşlığı farklı şartlara bağlamıştır. Ancak bu şartlar MIPEX tarafından dört boyuta indirgenmiştir. Bunlar bir göçmen vatandaşlığa ne zaman uygun hale geleceği; hangi koşullarda vatandaşlığa kabul edileceği, koşulları yerine getirdiğinde bunu hangi prosedürlerle elde edeceği ve vatandaşlıktan çıkarılma zorluğu; çifte vatandaşlığa izin verilip verilmediğidir. Devletin bu durumlarla ilişkili tutumu ülkeni vatandaşlığa erişim politikasını belirlemektedir.

Çalışmada bu dört boyut üzerinden vatandaşlığa açık politikalardan kapalı politikalara beş farklı ülke seçilmiştir: Portekiz, İsveç, İrlanda, Japonya ve Estonya. Uygunluk kriteri açısından skoru en yüksek olan ülke İrlanda'dır. Bunu etkileyen temel faktör kısa süreli ikamet ve göçmen eşleri ile partnerlerinin de vatandaş olabilmesidir. Buna karşın vatandaşlığa en kapalı ülke olan Estonya beş yılı sürekli olmak koşuluyla 8 yıl ikamet istemektedir. Vatandaşların eşlerine özel bir uygulama sunulmadığı gibi vatansızların çocuklarına doğumla vatandaşlık verilmemektedir.

Vatandaş olma koşulları açısından en olumlu ülke İsveç'tir. Kendi geçimini temin eden, borçlarını zamanında ödeyen, yasalara uyan ve toplum ile uyumlu her göçmen kolayca vatandaş olabilmektedir. Ayrıca göçmenlere dil desteği sağlanmakla birlikte vatandaşlığa kabul ücreti çok düşüktür. İsveç'ten sonra koşullar açısından olumlu ülkeler sırasıyla şu şekildedir: Portekiz, Japonya, Estonya ve İrlanda. İrlanda'nın son sırada olmasının nedeni vatandaşlık başvuru ücretinin yüksek olmasıdır. Statü güvenliği açısından da İrlanda en gerideki ülkedir. Diğer ülkeler ise şu şekilde sıralanmaktadır: Portekiz, İsveç, Japonya, Estonya. İrlanda'da bir göçmen tüm vatandaşlık koşullarını taşısa da yetkili makamlar tarafından başvurusu reddedilebilmektedir. Reddedilme ile ilgili şeffaflık olmadığı gibi temyiz hakkı da yoktur. En olumlu ülke olan Portekiz ise yasal gereksinimleri yerine getiren her göçmeni vatandaş olarak kabul etmekte ve vatandaşlıktan çıkarma şartlarını diğer vatandaşlara aynı şartlara bağlı kılmıştır. Son olarak çifte vatandaşlık da Portekiz, İrlanda ve İsveç aynı skorla oldukça olumlu bir tutum takınırken, Japonya ve Estonya konuya olumsuz yaklaşmaktadır. Japonya ve Estonya çifte vatandaşlığa izin vermediği gibi, Estonya ikinci nesil için bir vatandaşlığı tercih etme seçeneğini sunan tek ülkedir.

Kaynaklar

CASTLES, Stephen veMark J. MİLLER; (2008), *Göçler Çağı,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

MIPEX; (2010). "MIPEX 2010 Indicators", 23 Nisan, 2017 tarihinde *Migrant Integration Policy Index*: http://www.mipex.eu/sites/default/files/downloads/mipex_indicators_2010.pdf adresinden alındı

MIPEX; (2015a), "What is MIPEX?", 22 Nisan 2017. *Migrant Integration Policy Index*: http://www.mipex.eu/what-is-mipex

MIPEX; (2015b), "Methodology", 22 Nisan 2017. *Migrant Integration Policy Index*: http://www.mipex.eu/methodology

MIPEX; (2015c), "Policies", 22 Nisan 2017 Migrant Integration Policy Index: http://www.mipex.eu/

MIPEX; (2015d), "Access to Nationality*",* 01 Mayıs 2017. *Migrant Integration Policy Index*: http://www.mipex.eu/access-nationality

MIPEX; (2015e), *Migrant Integration Policy Index 2015,* Migration Policy Group, Belgium.

MIPEX; (2015f), "Portugal*",* 05 Mayıs 2017. *Migrant Intagration Policy Index 2015*: http://www.mipex.eu/portugal

MIPEX; (2015g), "Sweden*",* 05 Mayıs 2017. *Migrant Intagration Policy Index 2015*: http://www.mipex.eu/sweden

MIPEX; (2015h), "Ireland*",* 05 Mayıs 2017. *Migrant Intagration Policy Index 2015*: http://www.mipex.eu/ireland

MIPEX; (2015i), "Estonia*",* 05 Mayıs 2017. *Migrant Intagration Policy Index 2015*: http://www.mipex.eu/estonia

MIPEX; (2015ı), "Japan*",* 05 Mayıs 2017. *Migrant Intagration Policy Index 2015*: http://www.mipex.eu/japan

UNUTULMAZ, K. Onur; (2015), Gündemdeki Kavram "Göçmen Entegrasyonu"- Avrupa'daki Gelişimi ve Britanya Örneği. S. G. Öner, & N. A. Öner içinde, *Küreselleşme Çağında Göç* (s. 135-159). İstanbul: İletişim Yayınları.

YONTAR, İbrahim Güray ve Emre SAVUT; (2016), "Seçilmiş Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'de Göçmenlerin Siyasal Katılımı", *Yönetim Bilimleri Dergisi,* Cilt.14, Sayı. 28, s.. 251-288.

Dialogue and the Graceful Act of Reconciliation

Johnny Lake

Asst. Prof., Northwest Christian University, positiveimages07@gmail.com

Abstract

We are living in very challenging times, locally and globally. The conflicts seem to happen daily. The perception of "them" versus "us" appears to be more divisive than ever. Communication seems ineffective in addressing the problems we face. Violence seems to be a common response. Progress in society has seemed to not resolve problems, but instead seems to produce more conflict, crisis and problems than solutions. In this modern time we are in dire need of skills to resolve considerable difference and create meaningful relationships and work together toward peace. In this paper we examine the meaning and dialogue and its role in moving toward establishing healthy and productive communication, creating and maintaining meaningful dialogue, building collaborative relationships, reconciliation of differences and the creation of a more engaged, cooperative and peaceful community. Proposing effective steps and strategies this research suggests that through dialogue, collaboration and grace for each other, we can reach reconciliation with our fellow human beings.

Key words: dialogue; communication; reconciliation; relationships; grace; collaboration; conflict resolution;

You never know till you try to reach them how accessible men are; but you must approach each man by the right door. Henry Ward Beecher. Proverbs from Plymouth Pulpit (1887).

I am human. So are you.

As likely flawed and equally as perfect for who we are.

Each with our strengths and each with our inevitable weaknesses.

Human.

If we can begin there, we can likely learn about each other, and grow to see and respect the common bonds and needs we do share, despite the history of dehumanization, degradation and destruction of the other, and the consequent acts of disrespect, inconsideration, assault and violence against each other that many of us have experienced and most of us have witnessed. There is need to talk, and listen, together.

If we can begin there, that we all are human; human and related, connected even. If we can recognize that we breathe the same air and drink the same water, that we are in this together, not separately.

If we can see each other, then maybe, just maybe, we can engage in important dialogue and effect the necessary reconciliation that will allow us to work together to teach our children better than we have been taught, to value our elders and employ their well-earned wisdom, to encourage our men, young and old, to fight, not against each other, but together, against poverty, ignorance, violence, racism, sexism and other powerful problems that plague the planet, and ultimately to make the world a better place, now and in the future, for our children.

For your children. For my children.

For our children. All of them.

1.Introduction

We human beings appear to be in a constant state of crisis. Crisis as defined in its original meaning is a sense of turmoil, lapse of authority and spiritual disorientation. But from the original meaning of crisis we can also define crisis as a situation in which authority can be meaningfully exercised because the alternatives are clearly set apart and a decision is required as to which path or course to take.

(Dictionary.com; Oxfordlivingdictionary.com). This seems to be where we are as a species, and as a planet. We cannot turn back time and we cannot undo what has happened in our pasts.

Progress has proven to be something of a mixed blessing, as we continue to make great advances and discoveries, but seem to be more distant, moving farther apart as human beings. In this time, the need for effective dialogue, cooperation and reconciliation is greater than ever. As Dr. Martin Luther King said some years ago, "Our scientific power has outrun our spiritual power. We have guided missiles and misguided men" (Dr. Martin Luther King, Jr., Speech, Strength to Love, 1963). Modern development and technological advances have made the world we live in smaller, more assessable and more connected. At the same time, it has also made it more clear that we are not far from each other, not very different from each other, when we consider basic human desires, needs and rights. We are one, and it is more indelibly represented and reflected by the intense network and web of immediate communication that we now have in most of our hands, and has, according to public perception and opinion, "fundamentally changed our relationship to computing and information". (Retrieved at http://time.com/4309573/most-influential-gadgets/, http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/12126335/Revealed-The-most-important-inventions-of-the-21st-Century-as-voted-by-the-public.html)

Effectively, new technology, and its worldwide reach has also affected our relationships to each other and to the society around us. This virtual closeness, and narrowed proximity, also expands our awareness, accountability and responsibility for our actions and interactions with others, others who we may never meet face to face, or in the same room. The skills and means to interact and communicate have changed, but have also become more important than ever.

We are at a crossroads where the planet we humans occupy is at risk, as well as all other living things. We are facing, according to the Center for Biological Diversity (http://www.biologicaldiversity.org) an "extinction crisis".

> Our planet is now in the midst of its sixth mass extinction of plants and animals — the sixth wave of extinctions in the past half-billion years. We're currently experiencing the worst spate of species die-offs since the loss of the dinosaurs 65 million years ago. Although extinction is a natural phenomenon, it occurs at a natural "background" rate of about one to five species per year. Scientists estimate we're now losing species at 1,000 to 10,000 times the background rate, with literally dozens going extinct every day [1]. It could be a scary future indeed, with as many as 30 to 50 percent of all species possibly heading toward extinction by mid-century [2].

And the cause of such mass extinction? According to the Center for Biological Diversity, it is us humans who are the cause of such destruction of life.

> Unlike past mass extinctions, caused by events like asteroid strikes, volcanic eruptions, and natural climate shifts, the current crisis is almost entirely caused by us — humans. In fact, 99 percent of currently threatened species are at risk from human activities, primarily those driving habitat loss, introduction of exotic species, and global warming [3]. Because the rate of change in our biosphere is increasing, and because every species' extinction potentially leads to the extinction of others bound to that species in a complex ecological web, numbers of extinctions are likely to snowball in the coming decades as ecosystems unravel.

Despite political promises and sincere religious hopes, there appears to be no one who will come to save us and our planet, except us. We must do better to address the negative impact of human activity on the planet for the sake of our children, if not for ourselves. Otherwise, there will only be a very difficult and challenging future we will be able to offer our children.

We must also improve efforts and skills to address and resolve human-derived conflicts, As our planet heats up, our human interactions have become more intense, angry and heated. We hear reports about global warming as an imminent threat to all life on earth and we also hear contradictory claims that global warming is a hoax perpetuated by the Chinese. We may wonder; Who is correct?

Racial, ethnic and cultural conflict remains a norm in most modern societies. Europe and America, as former colonizers of the world, are now struggling with the acceptance and inclusion of immigrants and refugees from their former colonies, choosing to build walls and close borders, rather than change and diversify their national or cultural contexts and identity. Drugs, crime, exploitation, even human slavery remains part of the human experience, despite the amazing progress we see each day. "Now more than ever, we need to find reasons to believe in this world, for it is the only world we have (Evans, NY Times, Feb. 23, 2017). Seeking and finding ways to address differences and resolve conflicts safely and productively is essential if we are to survive as a species.

In a world that seems to be hurtling toward self-destruction, it is critically important that we study, learn and employ positive skills of engagement, collaboration and resolution of real and perceived injury and conflict. It is clear many leaders in positions of authority and power are either unable or unwilling to work together cooperatively to resolve longstanding and new issues of differences, disagreement or conflict.

Dialogue leading to reconciliation offers a process and an effective means to address differences and facilitate positive change.

2.Purpose of Research

The purpose of this research and presentation is to examine and understand the important relationship between dialogue and reconciliation, with dialogue being viewed, not as a primary outcome or goal, but rather seen as foundational or instrumental in the more critical goal of reconciliation itself (Bunt 1995, pg.1). Thus, in this presentation, dialogue is the vehicle (process), collaboration is a desired outcome, and reconciliation is the destination (goal).

Through interactive and participatory exercises and problem-based activities, this presentation will engage participants and audiences in multiple dialogues and self-dialogues that encourage and support the development of key knowledge and skills that will be useful in practical application to enhance communication, increase human understanding, encourage collaboration, and achieve reconciliation.

This work presents interactive research-based and community-based models of both dialogue and reconciliation, and stresses the necessary relationship between the two types of human interaction. It also is the hope of this author that as a result, we can and will model, practice and encourage greater cross-cultural, cross-racial, cross-religious and cross-national communication and cooperation.

Dialogue is a process that is defined both by the act of dialogue itself, but is also related directly to goals or tasks associated with the act of dialogue, considering there are differences in the participants of dialogue. Both factors require attention to engage in dialogue and to reach satisfactory results. What is the issue? Who are appropriate parties for effective dialogue? Why would they engage in dialogue? What would be satisfactory outcomes and goals for dialogue? These are examples of tasks and questions that should be considered in order to support effective dialogue.

As Hume (1749) expressed it, it is experience which allows us to lay a foundation, "...it is experience which is ultimately the foundation of our inference and conclusion (Hume, p.29). Rousseau also criticized society in general, saying, "Man is born free, but is everywhere in chains," alluding to the fact that these social structures did in fact "chain" man into certain duties, obligations and expectations (Rousseau, 141). Once "chained" into the web of society man lost much of himself to the demands of the society. Settled into the habits of society, it appeared that man became enslaved, less free, less individual, less human, and ultimately more controlled, more defined by his social setting than by legitimate characteristics of humankind. Rousseau alluded to this resigned state saying, "Slaves lose everything in

their chains, even the desire to escape from them" (Rousseau 142,143). We must be courageous and not resigned in the face of modern challenges.

Reconciliation, through effective collaboration and dialogue, can break the chains that hold us back and provide a foundation for stronger relationships, communities and societies. But we must also be courageous enough to challenge historical and current conflicts and barriers.

You cannot be truthful if you are not courageous

You cannot be loving if you are not courageous

You cannot be trusting if you are not courageous

You cannot inquire into reality if you are not courageous

Hence courage comes first and everything follows. (Osho, xiii)

3.Dialogue

Dialogue represents a mature and productive form of communication between us humans. To listen and to speak honestly are actions at the heart of effective dialogue. We not only listen to the voices, ideas and thoughts of others, but we also share our own voices, ideas and thoughts. In this creative and integrated process, we can build something new and create new lines of interaction, knowledge and understanding. Once we share our stories we will not be strangers again. Not only do we learn by listening to others, but we also learn by reflecting on our own stories, experiences and perspectives. This process enriches participants and builds community.

> "Communication is central to all of these worlds (that we build together), not in the sense of control, which a positivist ontology naturally favors, but in the sense of dialoguing an ongoing process that respects the autonomy of different reality constructions, enabling each participant to interrogate his or her history and grow beyond it. Dialogue probably is the most noble form of human interaction, and communication scholars should be the first to appreciate its outstanding human qualities" (Krippendorff, 1989, p.94).

Dialogue also creates a necessary tension in the thoughts and beliefs of both parties engaged. Socrates, quoted many times, considered tension a necessary component to producing new and creative thought, so it is with modern dialogue.

> Just as Socrates felt that it was necessary to create a tension in the mind so that individuals could rise from the bondage of myths and half-truths to the unfettered realm of creative analysis and

objective appraisal, so must we see the need for nonviolent gadflies to create the kind of tension in society that will help men rise from the dark depths of prejudice and racism to majestic heights of understanding and brotherhood." – Dr. Martin Luther King Jr. "Letter From a Birmingham Jail. April 16th, 1963).

This tension in dialogue between differing opinions, beliefs and perspectives fuels creativity, and is beneficial, if we can manage it. It offers us a way to address differences and conflicts, and move forward as a dynamic and diverse world community. Tension is a catalyst, revealing a need for creative thought and action. We may view crisis not as a disaster, but as a decision point, a time when one cannot sit still, but must make a choice and move in a certain direction. Within a safe and supportive environment, dialogue can allow for the identification, reflection and examination of our assumptions and beliefs. We may confirm our assumptions and beliefs or discover the weaknesses or inadequacies in our perceptions and thoughts about others and about important concerns.

Our self-reflection or internal dialogue helps us to examine our own beliefs, and to define, evaluate and explain our own positions and evaluate and understand others arguments in contrast or similarity to our own. Each of these elements is important. This is a technique based on Socratic dialogue, and can be applied to develop our thinking about ethics. using structured role play. offering suggestions for how this technique can help us examine language, structures and practices.

Pope Paul VI in his first encyclical said:

> Dialogue is demanded nowadays.... It is demanded by the dynamic course of action which is changing the face of modern society. It is demanded by the pluralism of society, and by the maturity man has reached in this day and age. Be he religious or not, his secular education has enabled him to think and speak, and to conduct a dialogue with dignity *(Ecclesiam suam*, no. 78).

It can help us to engage in successful dialogue when we use a framework and principles to describe key steps in the act of dialogue. Leonard Swidler (2008) describes ten principles of dialogue

1st PRINCIPLE- The essential purpose of dialogue is to learn, which entails change. At the very least, to learn that one's dialogue partner views the world differently is to effect a change in oneself. Reciprocally, change happens for one's partner as s/he learns about her/himself.

2nd PRINCIPLE- Dialogue must be a two-sided project: both between religious/ideological groups, and within religious/ideological groups (inter- and intra-). Intra-religious/ideological dialogue is vital for moving one's community toward an increasingly perceptive insight into reality.

3rd PRINCIPLE-It is imperative that each participant comes to the dialogue with complete honesty and sincerity. This means not only describing the major and minor thrusts, as well as potential future shifts of one's tradition, but also possible difficulties that s/he has with it.

4th PRINCIPLE-One must compare only her/his ideals with their partner's ideals and her/his practice with the partner's practice, not one's ideals with one's partner's practice.

5th PRINCIPLE-Each participant needs to describe her/himself. For example, only a Muslim can describe what it really means to be an authentic member of the Muslim community. At the same time, when one's partner in dialogue attempts to describe back to them what they have understood of their partner's self-description, then such a description must be recognizable to the described party.

6th PRINCIPLE-Participants must not come to the dialogue with any preconceptions as to where the points of disagreement lie. A process of agreeing with one's partner as much as possible, without violating the integrity of one's own tradition, will reveal where the real boundaries between the traditions lie: the point where s/he cannot agree without going against the principles of one's own tradition.

7th PRINCIPLE=Dialogue can take place only between equals, which means that partners learn from each other—*par cum pari* according to the Second Vatican Council—and do not merely seek to teach one another.

8th PRINCIPLE-Dialogue can only take place on the basis of mutual trust. Because it is persons, and not entire communities, that enter into dialogue, it is essential for personal trust to be established. To encourage this it is important that less controversial matters are discussed before dealing with more controversial ones.

9th PRINCIPLE-Participants in dialogue should have a healthy level of criticism toward their own traditions. A lack of such criticism implies that one's tradition has all the answers, thus making dialogue not only unnecessary but unfeasible. The primary purpose of dialogue is to learn, which is impossible if one's tradition is seen as having all the answers.

10th PRINCIPLE-To understand another religion or ideology one must try to experience it from within, which requires a "passing over," even if only momentarily, into another's religious or ideological experience.

3.1.Model of Dialogue Employed:

Self-Dialogue and Self-Knowledge- First, we must know ourselves before we can know others. This activity requires self-examination and recognition of the way our own identity affects our perceptions and interactions with us, as well as provides insights into how others may perceive and interact with us. This activity also provides a context for self-reflection and self-knowledge, a key to successfully engaging others in important dialogue. We exist in a great universe. We are familiar with the "self" and we tend to think well of ourselves. Who are you?

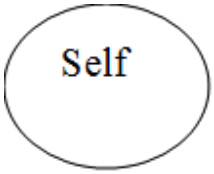

Self-examination seems simple, but can often be challenging and difficult. It is a very important part of the process of engaging others. Self- knowledge is a key building block in the foundation of skills for understanding and interacting successfully with others. Our ability to understand others begins with understanding ourselves. (This activity is described in Appendix 1).

Secondly, we are not alone in the universe. There are many others in the universe. We are not familiar with them and view them as different from us. Significantly, the constant separation of humans deemed "different" from us, has fueled worldwide conflicts and struggle between "them" and "us", between "self" and "other". And this perception still does. What bridges the distance between us and them, between self and other?

How do we close the distance between self and ones we perceive as other?

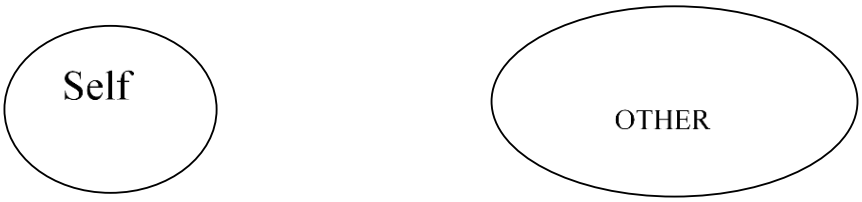

This paper and presentation argues in accord with Howard Zinn that one of the key answer to interpersonal conflict is contact, "equal-status" contact over time that serves as a means of closing the distance between self and other, and serves to build bridges of communication, understanding, acceptance and cooperation. Zinn was deeply concerned and engaged in the intense racial conflicts in the US during the 1960's and 70's. His belief was that powerful personal change would lead to greater social interaction and change. Zinn's logic goes as follows. "Everyone has a hierarchy of values. For many persons, racism may be one such value but it is unlikely to be the thing that anyone cares about most. Change the external requirements of daily life so that whites must engage in equal-status contact with blacks in order to achieve their highest priorities, and over time, racist attitudes will change in response" (Lynd, S., 2014, p. 28). Effective dialogue changes both parties, both speaker and listener. Instead of a separate self and other or "us" and "them", dialogue can be a powerful tool and vehicle to creating a meaningful vision of "we" and "us" as community.

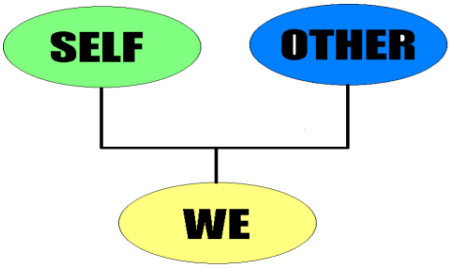

Social science and psychology research supports a conclusion that the opportunity for what Howard Zinn calls "equal-status contact" over time with others different than ourselves, effectively serves to reduce conflict, social separation, stereotyping, prejudice and discrimination between different racial, cultural, ethnic, religious and political groups. We believe this to be true.

Collaboration and Dialogue

This paper suggests a collaborative framework for interactions, that stimulates teamwork, cooperation, problem solving, attitude and belief challenges, and active participation in conceptual action and actual change.

Because the distance between dialogue and reconciliation is considerable, intermediate goals can encourage and support the journey to reconciliation. Communication and collaboration are two significant intermediate or "sub-goals" on the road to achieve reconciliation. Communication is at the heart of effective dialogue. Collaboration extends the act of communicating together to taking action together.

This process supports the development and practice an ongoing collaboration and cooperation between dialogue participants that affirms and refines understanding and guides the approach, decisions and actions, reaffirming the critical importance of actively working together.

Collaboration requires ongoing communication centered on a generative process of honesty, exploration, advocacy, and action that recognizes and challenges the complex realities related to the reconciliation of differences. The act of collaboration is a key component in the process to reach the goal of successful reconciliation.

Effective collaboration depends on honest, open communication and critical engagement. This collaboration and cooperation can affirm the context of a shared mission and highlight the importance of working together to reach a goal. Collaboration to resolve conflict is challenging and calls for a level of courage, honesty, trust and exploration. It takes us out of our comfort zone and results in a creative tension of different perspectives, requiring a variety of skills, desires and sense of common purpose.

Collaboration is a relationship and team-building activity that increases our collective efforts, and results in intensive, rich learning and growth opportunities for all participants. Collaboration invites and includes others, adds to perspectives and utilizes diverse resources. Collaboration benefits from the multiple participants, including community, leadership, and organizations to explore, discover and implement effective strategies to be successful. Collaboration, as part of the process, serves as an effective, intermediate goal between dialogue and reconciliation.

Note: AIIM's Certified Information Professional.; http://www.aiim.org/What-is Collaboration#sthash.199coGVB.dpuf

Collaboration, at the conceptual level, involves:

- Awareness – We become part of a working entity with a shared purpose
- Motivation – We drive to gain consensus in problem solving or development
- Self-synchronization – We decide as individuals when things need to happen
- Participation – We participate in collaboration and we expect others to participate
- Mediation – We negotiate and we collaborate together and find a middle point
- Reciprocity – We share and we expect sharing in return through reciprocity
- Reflection – We think and we consider alternatives
- Engagement – We proactively engage rather than wait and see

Collaboration relies on honest dialogue, openness, listening, sharing knowledge and shared decision-making. This results in a productive level of tension, a broadening in focus and direction, increased responsibility and accountability on the part of collaborating parties. Leadership and governance have the responsibility for recognizing and utilizing emergent results of the collaborative effort. This represents a dynamic, creative and forward-looking process that benefits from full participation and cooperation.

Game Theory - Dialogue game theory is a design paradigm. Role play, debate and problem-solving style dialogue games are applied in a formal pedagogic framework to encourage and model teamwork and collaboration. Game theory, as applied in this project, employs multiple game-style

activities that simulate real-life conflicts, challenges and dilemmas. Participation in these games moves participants from thinking about or proposing possible answers or solutions, to actively engaging and employing new ideas and creative solutions in a safe environment. Game theory activities encourage and demonstrate collaboration and team work. This project employs game theory as a strategy to elicit and support creativity, problem-solving, conflict resolution and cooperation. Game activities included in Appendix.

4.Reconciliation

Its take courage, openness to engage in dialogue to achieve reconciliation.

"True reconciliation is never cheap, for it is based on forgiveness which is costly. Forgiveness in turn depends on repentance, which has to be based on an acknowledgment of what was done wrong, and therefore on disclosure of the truth. You cannot forgive what you do not know."

Archbishop Desmond Tutu 30th November, 1995

Reconciliation is grounded in honesty, investment and willingness of the participants, and is generally considered a response to disagreements or conflicts. Significantly, reconciliation cannot solely be considered a response to conflict. We should recognize differences as an opportunity and not a problem. Reconciliation can be the bridge and conduit for greater human cooperation, compassion, and creativity.

A full understanding of reconciliation also includes a recognition, a consideration and respect of the differences in people, differences of experiences, perspectives, opinions, ideas, perceptions and beliefs, as well as different tastes, desires and choices that humans make. A Reconciliation Model of Peacemaking defined by ten stages of progression is recommended by Newberger (Newberger, K.C., Sept. 2013).

According to Newberger (2013) there are ten distinct stages in the Reconciliation Model.

1. Is mediatorial in nature.
2. Treats participants in a respectful manner, one in which each person would be heard and no one will be marginalized.
3. Seeks to create a just outcome.
4. Has reconciliation as its overarching goal.
5. Targets the true root causes of each conflict.

6. Calls upon each participant to be open to adjust their opinion of their adversary, and to come to appreciate that he/she is a person like they are with character, strengths and flaws.
7. Ask each disputant to examine their own contribution to the conflict.
8. Encourages offenders to offer a sincere apology and do what they can to make things right.
9. Ask those who have been hurt to be ready and willing to forgive.
10. Encourages the participants to develop specific solutions to outstanding issues in order to be able to harmoniously relate to one another in the future.

Reconciliation is the key goal of dialogue. But what is reconciliation? Reconciliation, in this project, is viewed as an active, not reactive, means of addressing local, national and international challenges that ultimately affect all of us. It begins with each of us accepting our responsibility to our closest family and friends, as well as owning our extended obligation to those farthest from us, physically, as well as ideologically. We also should respect our obligations to the future, and protect our planet, the only home we, our children and other living creatures have. "We do not believe that our peoples are doomed to make the same mistakes; nor do we believe that we are forever locked in cycles of violence and political impasse… We must look at our past and our present in light of our hope for the future" (http://www.musalaha.org/models-of-reconciliation/).

According to the organization Musalaha, there are key stages to reach the goal of reconciliation. The model below, significantly, begins with creating relationships and focuses on self-reflection, honesty, commitment, collaboration and the interactions we have with each other. This model is utilized in work with Palestinians and Israelis from Muslim, Christian and Jewish backgrounds.

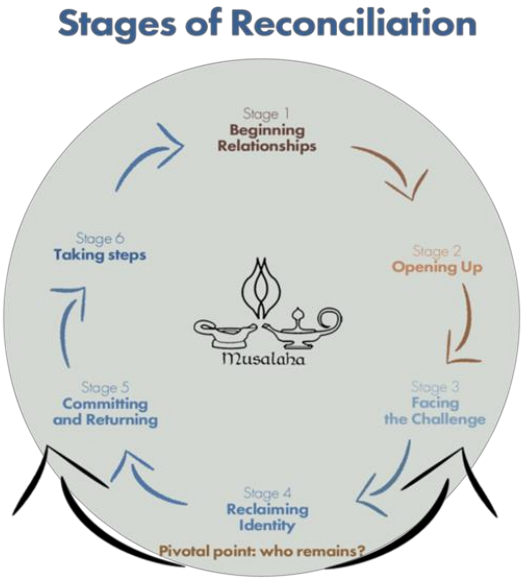

The six stages recommended in this model are:

Stage 1- Beginning Relationships

Stage 2- Opening Up

Stage 3- Facing the Challenge

Stage 4- Reclaiming Identity

Stage 5- Committing and Returning

Stage 6- Taking Steps

These stages form a continuous cycle that creates an ongoing process from step to step that leads to positive actions.

Models of reconciliation provide examples and suggestions, and should always be adjusted to the specific needs of the participants, audience and community. There are other effective models of reconciliation utilized in Rwanda, Kosovo, Australia and America.

There is no conflict necessarily in the work of reconciliation, instead it results in an expanding of worldviews and perspectives of issues and greater understanding of ourselves and others. This process benefits from a certain disposition of kindness and compassion for fellow human beings, and a state of being considerate and thoughtful of others. In this paper we define this as a sense of grace, graceful and gracefulness.

5.Grace

Grace or gracefulness may seem unrelated to dialogue and reconciliation. Grace, as an action, demonstrated for ourselves and toward others, also can serve as a helpful attitude, stance or posture, as an emollient even, in our interactions and communications with others. Grace is an important component, as a means to reconciliation, and not simply as an end unto itself. Grace is referenced, more specifically in this work, as a sense of propriety and rightness of thought, belief and action, as well as the quality or state of being considerate and thoughtful toward others who may see, think, feel or be different than us or the group, culture, community or people we represent.

"Grace" derives from the Greek, charis. In secular Greek, charis was related to chairo, "to rejoice." As far back as Homer it denoted "sweetness" or "attractiveness." Charis came to signify "favor," "goodwill," and "loving kindness"- especially as granted by a superior to an inferior. Grace excludes merit. (Merriam Webster). If we are willing and able to enter into dialogue, with gracefulness, I believe we can reach the goals of reconciliation of conflicts.

Communication matter greatly. Both verbal and nonverbal interactions affect our ability to navigate differences and negotiate conflicts. We live in a time when effective communication with others different than ourselves has become of paramount importance. Language is powerful. "A name can be as dangerous as any skin color" and success depends on recognizing the "…crucial role of language and our use of words (Rosenberg, p.1-2). Today, many people live or die based on the quality, extent and content of the communications between themselves and others. If we are not able to speak our feelings and thoughts to each other, and listen to each other, we all are diminished and many continue to suffer.

Speak openly and honestly. Listen carefully and compassionately to each other. Reframe the way we express ourselves and how we hear others. "We are led to express ourselves with honesty and clarity, while simultaneously paying others a respectful and empathetic attention" (Rosenberg, p. 3). Communication supports interaction, learning and dialogue across differences. Rosenberg (2005, p.3) suggests, what he describes as, "compassionate communication" as an essential component to effective dialogue. He provides four key components of compassionate communication and also four cautions to avoid in practice. Four components of Compassionate Communication (Rosenberg, p. 67) include:

1. Observing
2. Feeling
3. Needing

4. What we would like to request of others

Four cautions to avoid in Compassionate Communication

1. Criticizing
2. Analyzing
3. Blaming
4. Diagnosing others

We can recognize, grow in grace and are more likely to reciprocate each time that we receive or give forgiveness. “What I want in my life is compassion, a flow between myself and others based on a mutual giving from the heart” (Rosenberg, p.3).

As we appreciate and grow, we refine and even redefine experiences that confirm and help develop a more complex awareness of both our own and others strengths and weaknesses or flaws and the importance and value of grace and gracefulness for us humans, both given and received. It is with a certain faith, humility and trust in each other that we can demonstrate our sincerity and integrity when we give or seek grace and forgiveness and as we extend the same mercy and forgive those who may have wronged us.

As we experience and demonstrate grace we become more able to help others to give and receive grace. We become increasingly empowered to speak the truth in caring, love and respect for others. We can develop powerful “…language and communication skills that strengthen our ability to remain human, even under trying conditions” (Rosenberg, p. 3). These skills and abilities will make us more effective in communication, collaboration and dialogue. In such a practice over time we can move from guilt, alienation, and dissonance to grace, compassion, and a sense of belonging. Thus, if we work together, we can live a life rich in meaning, despite challenges, that fulfills our humanity and need for each other.

6.Conclusion

We are facing multiple points of crisis in our world. But, as we have discussed, crisis does not necessarily mean turmoil or failure. It means we cannot sit still or remain where we are at present. We must do better and we can do better. Not separately, but together. As a child’s recent artwork piece stated, “We are each unique and beautiful, but together we are a masterpiece”. It is together that we will best be able to address conflict and crisis, create effective lines of communication and collaborative

relationships, courageously work together to reconcile differences and make our best decisions to move forward. Together.

Aggression, threats of violence and violence itself, does not elicit or encourage meaningful cooperation, participation in dialogue, and does not assist in achieving true reconciliation. Instead we come to fear each other. And often we come to hate each other. We can learn and practice skills that help us to honestly and courageously enter and remain in dialogue with others, together. We must come together, to safely and productively work together, to learn and to teach ourselves and our children how to value themselves, to value the others, and to respect and protect our Mother Earth and her amazing diversity and resilience. We can prepare ourselves and our children to do the important work that lies ahead in the present and in the near future. We must be both intrigued and awed, interested and concerned, courageous enough to tell the truth, and to hear the truth, willing to listen and talk, to learn and to teach, kind enough to truly care for others as we do ourselves, to see others and share our common humanity.

We want to see all children, as we do our own children, be determined to not succumb to conflict, war or fear, but build stronger relationships, bridge historical and modern divisions, strive hard for peace, as hard as we do for war, and pray together, more than once, that we can offer and receive forgiveness, mercy, empathy, understanding and extend a hand of brotherhood, family and community to all, and remain in true dialogue with each other as we seek to express and achieve the precious, valuable and graceful act of reconciliation.

References

Aboud, F. (1992) The Developmental Psychology of Racial Prejudice.

Agger, B. (2007) Time: Labor and life in a smartphone era. Time and Society. Vol 20, Issue 1, 2011

Anderson, R. & Cissna, K.N. (2008) Fresh Perspectives in Dialogue Theory

Brewer, M.B. (1997) The Psychology of Prejudice: InGroup Love or OutGroup Hate.

Brewer, M. B., & Brown, R. J. (1998). *Intergroup relations*. McGraw-Hill.

Brown, R. (2011). *Prejudice: Its social psychology*. John Wiley & Sons.

Crisp, R. J., & Turner, R. N. (2009). Can imagined interactions produce positive perceptions?: Reducing prejudice through simulated social contact. *American Psychologist*, *64*(4), 231.

Derrida, J. (1978). *Writing and difference*. University of Chicago Press.

Duckitt, J. H. (1992). *The social psychology of prejudice*. Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.

Fischer, R. (1972). On separateness and oneness: An I-self dialogue. *Confinia Psychiatrica*.

Fiske, S. T. (2000). Stereotyping, prejudice, and discrimination at the seam between the centuries: Evolution, culture, mind, and brain. *European Journal of Social Psychology*, *30*(3), 299-322.

Foucault, M. (2012). *Discipline & punish: The birth of the prison*. Vintage.

Habermas, J. (1990). The philosophical discourse of modernity: Moral consciousness and communicative action.

Hume, D. (1748) An Enquiry Concerning Human Understanding.

Lynd, S. (2014) Doing History from the Bottom Up: On E.P. Thompson, Howard Zinn, and Rebuilding the Labor Movement from Below. Haymarket Books.

Newberger, K.C. "The Importance of the Reconciliation Model of Peacemaking." September 2013 . Retrieved at https://www.mediate.com/articles/NewbergerK2.cfm

Nichols, Mary P. Socrates and the political community: An ancient debate. SUNY Press, 1987.

Oskamp, S. (Ed.). (2000). *Reducing prejudice and discrimination*. Psychology Press.

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2000). Does intergroup contact reduce prejudice? Recent meta-analytic findings. *Reducing prejudice and discrimination*, *93*, 114.

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, *90*(5), 751.

Reilly, R., Prodanof, I. & Ferrari, G.(1988). Framework for a Model of Dialogue

Rosenberg, M.B. (2005) Nonviolent Communication: A Language of Life. Puddledancer Press: Encinitis, CA.

Rousseau, J.J. (1755). Rousseau, Discourse on the Origin of Inequality

Rye, M. S., Pargament, K. I., Ali, M. A., Beck, G. L., Dorff, E. N., Hallisey, C., ... & Williams, J. G. (2000). Religious perspectives on forgiveness. Forgiveness: Theory, research, and practice, 17-40.

Swidler, L. (2008) *"Understanding Dialogue," in Interfaith Dialogue at the Grass Roots (Philadelphia: Ecumenical Press, 2008).*Walton, D., & Krabbe, E. C. (1995). Commitment in dialogue.

Swidler, L. (2014). Dialogue for Interreligious Understanding: Strategies for the Transformation of Culture- Shaping Institutions. Palgrave Macmillan US.

Wahking, H. (1992). Spiritual growth through grace and forgiveness. Journal of Psychology and Christianity. Vol 11(2), 1992, 198-206.

Witherell, C., & Noddings, N. (1991). Stories lives tell: Narrative and dialogue in education.

APPENDIXES

Racial and Cultural Self-knowledge

1. In terms of my race, ethnicity and culture I am a

_____, _____,

_____, _____

2. One experience shaping this description was _____

_____

_____

_____

3. The first time I remember noticing differences in race, ethnicity and culture was

_____

_____

_____

4. The last time I saw someone treated differently because of their race, ethnicity or culture was

_____

_____

_____

5. One positive thing about being who I am is

_____

_____

6. One difficult or embarrassing thing about being who I am is

_____

_____

¿Quienes Somos? Who Are We?

How do we engage other people in dialogue, especially if they are different from us? This requires practice and skills. This short activity illustrates the challenges and rewards of actively engaging in dialogue with others. Choose a partner, someone you do not know, or would like to get to know better. You will have a total of eight (8) minutes to talk with each other. You may talk about anything you wish. Some suggested questions are:

Who are you?

_____

What does dialogue mean to you? What does reconciliation mean to you?

_____

_____

Who is a role model for you in this work?

_____

What is a communication or leadership issue would you like to see addressed?

_____

_____

What motivates you address communication issues or to take on a leadership role?

Remember your partner's response to these questions and be prepared to introduce h

Thumb Wrestle	Cooperate	Do Not Cooperate
Cooperate	5, 5	5, 0
Do Not Cooperate	0, 5	0, 0

Which Way is Left?	Player 2 **Left**	Player 2 **Right**
Player 1 **Left**	Agreement	Disagreement
Player 1 **Right**	Disagreement	Agreement

The Political Implications of The Syrian Refugee Crisis To Jordan

Dr. Mohammed T. Bani Salameh, Dr. Aymen Hayajneh

Assistant Professor, Political Science Dept. Yarmouk University, Irbid , Jordan
Assistant Professor, Political Science Dept. Yarmouk University, Irbid , Jordan

Abstract

The aim of this study is to shed light on the political effects of the Syrian refugee crisis on Jordan. The study tackles the political impact of the flow of hundreds of thousands of Syrian refugees to Jordan during the past seven years.

The study is based on a mixed approach, the descriptive and the historical. The results of the study show that the Syrian refugee crisis has politically affected Jordan negatively .What makes matters worse and deepens the effects of the crisis in Jordan is the inability of the successive governments to deal strategically with the crisis. The study concluded with some suggested recommendations that may mitigate the negative impact of the crisis on Jordan.

1.Introduction

The Syrian refugee crisis is considered one of the largest, longest, and most complex humanitarian crisis in the 21st century. Statistics show that more than 12 million Syrians have fled to a number of Arab and Western countries since June, 2011. The number of refugees in Jordan exceeded 1.4 million, which is equivalent to 14% of Jordan's population.

With the increasing number of refugees in Jordan, the country also faced an increase in the pressures it had originally, due to the scarcity of resources, which, in turn, has created many economic and social problems, such as: poverty, unemployment, deficit in the state's budget, and an additional pressure on the health and education infrastructure.

The increasing wave of Syrian refugees has also led to significant political effects, such as: the decline of the democratic process, an increased threat to Jordanian national security, and the fear of terrorist attacks on Jordan, which requires more security measures and expenditures. The waves of Syrian refugees and asylum seekers have also played a role in imposing a threat on the Jordanian national identity, increased the rate of violence and extremism, increased corruption, and imposing a threat on the social fabric of Jordan with many unethical social practices, such as: drug trafficking, begging, and prostitution, which are all alien to the Jordanian society. Finally, this rising wave of Syrian immigration to Jordan has also led to several environmental problems.

2.Research Problem

The issue of Syrian refugees in Jordan has received great public and official attention due to the brotherly links between the two nations. The sudden and intense refugee movement to Jordan has had a direct impact on the economic, social, political, and environmental conditions, which in turn inflicted an economic burden on Jordanians by increasing the prices of food, medicine, goods and services, low domestic wage rates. It also increased financial pressures, caused high levels of environmental degradation, increased begging, caused a spread of illicit drug, and caused the proliferation of unethical practices. This study seeks to answer the following main question: "What is the size of the political burden borne by the state and the Jordanian people as a result of Syrian refugee crisis?

3.The Importance of the Study

The tragedy of the Syrian refugees represented one of the dimensions of a widespread political crisis in the Arab world, and it raised many difficult questions at the academic level. Political demography also came to the scene in an attempt to explain this phenomena; not only because the crisis requires finding appropriate solutions, but because of the implications of the issues and problems of re-settling the refugees, and its (the Syrian refugee crisis) impact on development, political stability, and community reconciliation in the countries sending and receiving refugees.

As known, each study has a scientific and practical importance it tries to provide. This study's importance shows through its usefulness to everyone concerned about the effects and

consequences of the Syrian refugee crisis on Jordan, and it includes; decision makers, opinion leaders, researchers, academics, and students,

1. On the theoretical level, the study deals with the issue of the Syrian refugee crisis and its various effects on Jordan, and it explains the international community's position on the crisis, as a humanitarian crisis that does not concern the Jordanian state alone . The study also deals with the crisis of Syrian refugees in Jordan in an organized and scientific manner based on facts and figures.
2. On the practical level, this study is not only a descriptive analysis of the concepts and dimensions of the problem, but it aims to reveal the effects of the Syrian refugee crisis on Jordan by determining the relationship between the crisis and the political situation in Jordan throughout the period of study(2011-2017). The study will then subject that to analysis to identify whether the crisis was a challenge to Jordan and negatively affected the country, or if it was an opportunity for Jordan to benefit from?
3. Both theoretically and practically, this study's importance stems from revealing the dimensions and implications of the Syrian refugee crisis on Jordan in its positive and negative aspects, thus turning the general theoretical debate, which is not scientifically proven, into scientific facts that are tested with evidence and proof , to make the right decision through the right scientific debate, away from improvisation, speculation, or provision.

4.Objectives of the study

The study aims to achieve the following objectives :

1. To identify the political impact of the Syrian refugee crisis on Jordan.
2. To recognize Jordan's national and humanitarian role in securing the basic rights of Arab refugees in general.
3. To make recommendations and propose solutions to the decision makers in Jordan , that will contribute in alleviating the effects of the Syrian refugee crisis in Jordan.

5.Study Hypothesis

The study is based on the following main hypothesis:

The study assumes that the number of Syrian refugees is the independent variable , and the political dimensions are the dependent variables. There is a positive correlation between the increase in the number of Syrian refugees in Jordan and the increase in political tensions and political instability, the retreat of the democratic process, and the spread of corruption, extremism, and tension. These dimensions have been adversely affected by the consequences of the refugee crisis.

6.Methodology of the Study

This study uses the analytical descriptive approach: to describe the phenomenon of Syrian refugee crisis to Jordan, and to identify the dimensions and consequences of this crisis and its impact on Jordan and draw the consequences thereof, in addition to describing the Jordanian experience in dealing with refugee issues before the Syrian crisis.

7.The limits of the Study

The time, spatial and subject limits of the study are as follows:

1. The time limit for this study is seven years- from 2011 to 2016. The year 2011 marks the beginning of the Syrian crisis and the beginning of the influx of Syrian refugees into Jordan. The year 2017 represents the crisis reaching its seventh year and its increasing complexity, along with the weak prospects for reaching a solution in the near future, therefore the possibility of its continuation in the upcoming years.
2. The spatial limit of the study is the Hashemite Kingdom of Jordan- as the host country for the Syrian refugees, and the Syrian Arab Republic, which is witnessing a civil war; one of its most prominent results being the migration of Syrians to neighboring countries, including Jordan.
3. The study subject will be limited to addressing the political effects of the Syrian refugee crisis on Jordan.

8.Study Variables

8.1.Independent variable: the Syrian refugee crisis to Jordan.

8.2.The dependent variable: the political effects of the Syrian asylum seekers on Jordan

9.Literature Review :

There are many studies that dealt with the issue of Syrian refugee crisis on Jordan, but they were all about the effects of the crisis in terms of the economic aspects, such as: the effects of the crisis on the labor market, and the impact of the crisis on economic and social stability, especially in times of crisis, and we note the scarcity of Jordanian studies that dealt with the subject in terms of its political aspects, either directly or indirectly, but there are a number of studies that tried to approach the content and objectives of this study, and from these studies we mention the following:

10.Arabic Studies

10.1. Alexandra Francis study entitled, refugee Crisis in Jordan[(148)]

The study showed that the Syrian refugee crisis has exacerbated the political and economic challenges along with the chronic challenges of Jordan's limited resources. The study concluded that the international community had not helped Jordan to cope with the

[(148)] Alexandra Francis, **Refugee Crisis in Jordan**, Carnegie Endowment for the Middle East, Carnegie Endowment for International Peace, July, July, 2015.

crisis, making Jordan reduce its humanitarian response. It predicted that the consequences of asylum would create a state of political instability in Jordan and increase the risks of instability in the region in the long term.

10.2. The Study of the Jordanian Economic and Social Council entitled, impact of the Syrian Refugee Flow on the Jordanian Labor Market [149] .

The study was done to show the effects of the influx of Syrian refugees on the Jordanian labor market. The study designed a questionnaire for this purpose, based on a specific random sample in the governorates of Amman, Mafraq, and Irbid.

The study concluded that there is a great impact of Syrian labor on various aspects of economic, social, and cultural life, customs and traditions- especially in the labor market. The study showed that the desire of the Syrian worker and his acceptance of inappropriate working conditions, in terms of working hours, daily wages, or work environment, and other factors related to the Syrian worker's view of the profession, and the view of the employer, whether Syrian or Jordanian, of his savings by the employment of Syrian workers. These factors lead to the employer's preference of Syrian labor. The study also showed that the presence of Syrians in local communities has affected many social and security related aspects, such as: the phenomenon of begging in the streets and public places, the spread of drugs, which created a situation of instability amongst Syrians and Jordanians within these communities.

10.3.-Tariq Ismail Al-Sha'rawi study entitled, the general situation of Jordan in light of the Syrian refugee crisis[150].

The study aimed to identify the general situation in Jordan in light of the Syrian refugee crisis. The study was based on the fact that the geographic location of Jordan, neighboring three catastrophic Arab countries (Palestine, Syria, Iraq), has made Jordan one of the largest Arab countries affected by instability in the three countries; since Jordan is a small country with limited resources, which increases its suffering as a result of the waves of migration and asylum it has experienced over the past years.

The study also showed that Jordan always aims to take a position closer to neutrality and non-interference in the internal affairs of other countries, as well as to invest diplomatic relations in order to mitigate the effects of the crisis of asylum and migration on the country. The study pointed out that regarding the Syrian refugee crisis, what affects Jordan is not only the issue of political attitudes towards the parties of the conflict in Syria, but also the issue of Syrian refugee crisis and its repercussions on Jordan.

The study showed the number of Syrian refugees in the country, which exceeded one and a half million refugees, or about 35% of the population of the country, and King Abdullah

---

[149] Jordan Economic and Social Council, **The Impact of the Syrian Refugee Flow on the Jordanian Labor Market,** Jordan Economic and Social Council, Amman, 2016.

[150] Tariq Ismail Al-Shaarawi, **The General Situation of Jordan in Light of the Syrian Refugee Crisis,** Barq Center for Research and Studies, Amman, Jordan, 2016, at the following link: www.barq-rs.com/barq/1768-2

II pointed to its size and dangers on more than one international occasion. The study also showed that the Syrian refugee crisis has increased the economic cost on Jordan to about 7 billion dollars since the beginning of the crisis.

Finally, the study reviewed the Jordanian response plan for the Syrian asylum crisis, in order to recover from it, and move to the stage of sustainable development under the umbrella of international support and cooperation.

10.4.Saleh al-Kilani's study entitled, A Burden Duty on Jordan [(151)]

The study aimed to identify the number of the refugees in Jordan and the challenges imposed by the Syrian refugee crisis on the country. The study revealed that Arab communities of Palestinians, Syrians, Iraqis living Jordan accounted to more than 40% of the population. The study also indicated that Jordan did not join the 1951 Refugee Convention due to the complexities imposed by the situation in the least stable region in the world, in order to preserve its national interests, and most importantly to protect its national identity.

As for the effects of the Syrian refugee crisis, the study showed that Jordan is suffering from a very difficult situations; as it tries to balance its international, humanitarian, and national obligations regarding to the issue of refugees, and between the requirements of national security in the political, economic, and social fields. Jordan had opened its borders to Syrian refugees without deporting any Syrians upon their arrival to the country , bearing in mind that a number of Syrian refugees have decided to return voluntarily, and the study indicated that Jordan supports the option of resettling Syrian refugees in a third country. The study considered that the restoration of stability in Syria is the best solution to the problem of Syrian refugees so that refugees can return to their home country and work to rebuild it.

Finally, the study recommended that the international community commit itself to providing assistance to Jordan, in order for the country to continue to provide services to Syrian refugees, and to provide them with decent living conditions and respect for their human dignity; besides the fact that Jordan plays a major role in stabilizing the region , which helps in containing the effects of conflict and protects the economic interests of many countries around the world.

(151) Saleh Al-Kilani: **A Burden Duty on Jordan**, **Forced Migration Review**, Issue 47,Sep.2014. at: www.fmreviw.org/en/syria/alkilani-html

11.Foreign Studies

11.1.Razan Sieminski study entitled, the Financial Impact of Syrian Refugees on the Jordanian Economy[152].

The study aimed to measure the direct and indirect financial impact of Syrian asylum to Jordan in the sectors of water, electricity, schools, universities, infrastructure, and security costs. The study estimated that the Jordanian government increased spending, by 1% of GDP in 2013 and 2014, on the humanitarian needs of Syrian refugees, including: water, electricity, security, health care, and education services.

The study estimated that restoring the quality of public services to pre-crisis levels could have led to additional fiscal spending of 0.6% of GDP in 2013 and 1% of GDP in 2014, Which are necessary to ensure that the situation for Jordanians doesn't worsen, compared with the previous situation of the flow of refugees.

The study also pointed out that the crisis increased the volume of commodity imports to meet the needs associated with the population increase by more than 11% in 2013. The decrease in exports is due to the loss of a major export route through Syria to Europe and other countries of the region by 30% in 2013. However, what eased the impact on the current account is the relief offered from aid agencies and the transfers from individuals to support refugees. The study considered that the rise in rental prices by 7.7% contributed to the rise in inflation and increased the suffering of Jordanians.

11.2.Stephen Eric et al study entitled, the impact of Syrian asylum on the Jordanian labor market [153]

This study included an analysis of the impact of the Syrian refugee crisis on the Jordanian labor market. The analysis was based on a specific random sample in the capital Governorate Amman, and Mafraq, and Irbid. It also used a methodology that linked the interviews of specialists and the distribution of a questionnaire in the three governorates. The analysis included an indication of the economic impacts, such as: the impact on the number of jobs and opportunities available, and the future prospects of the impact of Syrian labor on the Jordanian economy.

11.3. Jeffrey Frankens' study entitled, assessing the Impact of the Syrian Refugee Crisis on Stability and Resiliency in Jordanian Host Communities: Preliminary Impact Assessment[154]

---

[152]Razan Nasser and Steven Symansky, **The Fiscal Impact of the Syrian Refugee Crisis on Jordan,** United States Agency for International Development **Jan 5- 2015**.

[153]Svein Erik Stave and Solveig Hillesund, **Impact of Syrian Refugees on the Jordanian Labor Market ,** International Labor Organization and FAFO, April 2015.

[154] Jeffrey Frankens **Evaluating the Effects of the Syrian Refugee Crisis on Stability and Resilience in Jordan :Host Communities Preliminary Impact Assessment**. 2014, at the

The study aimed to identify the effects of the Syrian refugee crisis on Jordan in general, and on the Jordanian society in the North region, in particular; as the region bordering Syria and the most affected by the crisis of Syrian asylum to the country.

The study showed that the long-standing Syrian crisis has caused a large influx of refugees to Jordan. By the end of 2013, the number reached more than half a million refugees, or 9% of Jordan's population in general. Despite the support and assistance provided to Jordan to aid in its hosting of Syrian refugees, the situation of the country in general and the host communities in the North in particular is under severe pressure, as the demand for services increased due to the sudden increase in population. The study sought an initial assessment of aid to Jordan in order to prioritize host communities to support flexibility, stability, and ease of tension.

The main findings of the study are that the main factors of tension in host societies are: securing livelihoods, the competition for jobs, the competition of finding affordable housing, the challenges in the education sector, that began to deteriorate as a result of increasing numbers of students. As a result of the of Syrian refugee crisis sectors of health, water, and solid waste were severely affected. All of which pose challenges to society in general, increase tension, and affect the degree of stability. The study pointed out that Jordan suffered from weak infrastructure before the crisis of Syrian asylum which exacerbated the crisis and multiplied its effects.

11.4.-Doris Carrion's study entitled, Syrian Refugees in Jordan: Facing the Difficult Facts[(155)]:

The study sought to find out the political, economic, and social repercussions of the long-term Syrian asylum in Jordan. The study relied on interviews with more than 70 UN officials and international institutions, officials of the Jordanian government, as well as with analysts, journalists and civil society organizations.

The study showed that the Syrian refugee crisis is the second crisis that Jordan has faced in ten years. It had already received Iraqi refugees in 2003. Prior to that, Jordan had received previous waves of refugees from war-torn countries. Jordan received hundreds of Iraqi and Palestinian refugees displaced by the 1991 Gulf war and Arab-Israeli wars in the years 1967-1948.

The study concluded a number of results, notably:

1. The civil war in Syria and the refugee crisis in Jordan have raised the fears of the population, who are competing with the refugees for opportunities and resources, and feel their condition is worse than the Syrians.
2. The crisis has led to rising prices, pressure on public services, and increased feelings of concern and frustration among Jordanian citizens, who feel deprived by the neglect of governments and the failure of international donors.

---

following link https://data.inhcr.orgtsyrianrctugees/downloadphp/

(155) Doris Carrion, **Syrian Refugees in Jordan: Confrontation Difficult Truths,** Middle East and North Africa Programmer .2015.

3. the need to increase international support for Jordan to reduce the negative impact of the asylum crisis on the country, and to provide a living for Syrian refugees.
4. The chances of the return of Syrian refugees to their country do not appear to exist in light of the continuation of the conflict, and this constitutes a challenge for Jordan and the international community.

12.Comment on Previous Studies

The researchers noted from his reading of the literature review of Arab and foreign studies, that there is a wide disparity in the number of studies that dealt with the economic and social effects of the Syrian refugee crisis, and the studies that dealt with its political impacts. This confirms the importance of this study, where it is noted through previous studies that there is a lack of special studies that have been fully concerned with the identification of the political effects of the Syrian refugee crisis on Jordan. According to what the researcher has reviewed, despite the existence of a number of previous studies that tackled more than one dimension of the Syrian refugee crisis to Jordan, there was no study that focused on the political effects of the Syrian refugee crisis on Jordan, therefore this study is necessary in light of the following considerations:

- Most studies emphasized the economic, financial, and social effects of the Syrian asylum crisis on Jordan, and analyzed Jordan's previous experiences in dealing with refugees from Palestine, Iraq and finally Syria.
- What distinguishes the current study from the previous studies is that it deals with the political dimensions of the Syrian refugees crisis in Jordan, while the focus of most of the previous studies was on the economic and financial dimension, without taking into account other aspects and dimensions. The current study differs from the previous studies in that it deals with the dimensions of the crisis and its repercussions on Jordan politically . The study is characterized by its modernity compared to previous studies, which became old studies exceeded by events and developments and the rapid changes in the Syrian crisis.

13.Concepts of Study:

13.1.Political Stability

Political stability is defined as the ability of the regime to cope with the crises it faces successfully, and its ability to manage existing conflicts within the society in a way in which it can control it as required by the objectives and based on a legitimacy that does not resort to the use of political violence on the one hand and efficiency on the other. Political stability is flexible and requires the ability of the regime to employ its institutions to make the necessary changes to respond to the expectations of the masses, and contain the potential conflicts that may arise without the use of violence. [(156)]The researchers defines it as an act of stability of

---

[(156)]Claude Ake, A Definition of Political Stability, **Comparative Politics**,Vol.7.No.2, Jan.1975, pp271.

the Jordanian political system without any threats or challenges, internal or external.

13.2.The Refugee

The refugee is defined in accordance with the 1951 Convention relating to the Status of Refugees, as amended by the Protocol relating to the Status of Refugees of 1966, which entered into force in 1971[157] . The refugee is every person who's found outside of his country of nationality as a result of an act that has occurred and caused him to be persecuted because of his race, nationality, or political views, and cannot address or avoid such fear, shall be entitled to the protection of the country he flees to, "or any person who has no nationality and is outside his or her former habitual residence as a result of such events and cannot or does not want to return to that country.

13.4. The Syrian Crisis

The Syrian crisis began in 2011 as a part of the so-called Arab Spring revolutions that started in Tunisia and moved to Egypt, Libya, and Yemen. The Syrian protests were peaceful in the beginning, but the violent reaction of the Syrian regime, and its rejection of political and economic reforms led to change the demands of the revolutionaries to overthrow the regime. The Syrian regime has failed to deal with the crisis, and the Arab system failed to find a solution to it, which led to the continuation of the crisis and the rise in the number of Syrian victims, between the dead, injured, and refugees.

13.4.Jordan and Refugee Issues: Historical Background

Jordan has a long history and rich experience in dealing with refugees and providing asylum to people who are oppressed religiously or politically. The Mediterranean geographical location of Jordan, the tolerant Arab-Muslim nature of Jordanians, and finally the nature of the Jordanian Hashemite political regime as inheritor of the Arab revolution and a home for all Arabs, all those factors attracted large numbers of refugees to the country throughout history up to the present.

Before the emergence of the modern state of Jordan, at the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth century, Jordan had received waves of immigrants from Chechnya and Circassia who fled from Russia to protect their religion after the occupation of Russia to the Caucasus[158]and in the early twentieth century, after the collapse of the Ottoman state and the fall of Arab rule in Damascus and the impose of the French

---

[157] Solaf Tariq Abdul Karim, War and the principle of non-refoulement, **Qadisiyah Journal of Political Science,** Iraq, Vol. I, 2008.

[158]For more information about the immigration of Chechens and Circassians to Jordan see the following link: www.sukhneh.com/32-11-14-08-11-2014-b2l

mandate on Syria, Jordan witnessed the first wave of Syrian asylum to the country, where a large number of Syrian politicians arrived to Jordan, including Ali Reza Alrekabi, who later became prime minister in Jordan, in addition to many politician Syrians, especially members of the Syrian Independence Party, which occupied important political positions in Jordan[159].

In 1925, when the great Syrian revolution started against the French occupation, and led by Sultan Pasha al-Atrash, the Syrian revolutionaries and the leader of the revolution, Sultan Pasha al-Atrash, took refuge in Jordan, where he was received by Jordanians as a national fighter and provided him with all possible assistance[160].

During the Great Palestinian Revolution of the mid-1930s, Jordan was the safe haven of many Palestinian revolutionaries who were persecuted by British Mandate authorities.

In 1948, following the outbreak of the first Arab-Israeli war (the Palestinian Nakba), some 750,000 Palestinians were forced to emigrate. Jordan received the lion's share of them as a result of the historical, geographical and social ties between Jordan and Palestine. In 1951, Jordan has established the Ministry of Refugee Affairs to provide assistance or care to Palestinian refugees who have come to the country[161].

With the establishment of the unity between the two banks in 1950, Jordan allowed the Palestinian refugees full integration into Jordanian society by granting them Jordanian nationality without detracting them from their legitimate historical rights of the rights return and compensation. Jordan has provided all these facilities to Palestinian refugees, although Jordan is not a party to the 1951 Convention relating to the Status of Refugees[.162]

In 1967, Jordan was surprised by a new wave of Palestinian refugees following Israel's occupation of the entire West Bank, with nearly half a million people in Jordan, they made up a third of the population of the East Bank at the time[163].

---

[159]Philip S. Khoury , **Syria and the French Mandate: the Politics of Arab Nationalism 1920-1945**.London:L.B.Touris and Co. LTD Publishers, 1987,pp220-227.
[160]Marry C. Wilson, **King Abdullah ,Britain, and the Making of Jordan** , Cambridge University Press,1990.P.89.
[161] Shaul Mishal, **West Bank/ East Bank: The Palestinians in Jordan,1999-1967,** the University Press, New Haven,1978
[15]Jordan Economic and Social Council, Ibid, p. 8.
[16] Adnan Abu-Odeh, **Jordanians, Palestinians and the Hashemite Kingdom In the Middle East Peace Process.** United State Institute of Peace Press, Washington,D.C,1999.

As Jordan is located in the heart of the Middle East, the least stable region in the world, it has been and remains the most vulnerable to migration with all the waves of conflict, violence and wars taking place in the region. Jordan hosted several thousand Lebanese during the civil war in Lebanon in the mid-1970s . And hosted several thousand Iraqis during the first Gulf War (1980-1988). In 1990, when Iraq invaded Kuwait, Jordan witnessed a third wave of Palestinian asylum, where most of the Palestinians living in Kuwait and the Arab Gulf countries sought refuge in Jordan, which placed considerable strain on the infrastructure as well as significant changes in its demographic composition and national identity(164).

With the US occupation of Iraq in 2003, Jordan has become the largest host of Iraqi refugees. Iraqi migration has been the largest refugee in the Middle East since the catastrophe of Palestine in 1948. The number of Iraqi refugees and residents in the country reached more than one million, 20% of the population with the consequent of many political, economic and social burdens(165).

At the start of the so-called Arab Spring revolutions, most of which turned into devastating civil wars, Jordan received thousands of Arabs from Egypt, Libya and Yemen as a result of the deteriorating security situation in the former countries .

With the beginning of the Syrian revolution in 2011 and the beginning of Syrian emigration to neighboring countries, Jordan was at the forefront of countries that opened its doors to Syrian refugees fleeing the horrors of the war. Jordan continues to receive Syrian refugees collectively until they reach about 2 million people, (Approximately 650,000 people were registered as refugees(166). Here, it can be said that Jordan's reception of Syrian refugees since 2011 until today is a continuation of the historical experience in receiving refugee flows to the country.

---

(17)Mohammad Bani Salameh and Khalid Edwan, the Identity Crisis in Jordan: historical pathways and contemporary debates, **Journal of Nationalism and Ethnicity** Vol.44,6,2016.doi=10.1080%foo905992-2016.1231454.

(165)Ahmed Al-Shiyab, **The Legal, Economic and Social Conditions of Iraqi Residents in The Hashemite Kingdom of Jordan**.Refugees, displaced and forced migration research center, Yarmouk University,Irbid,Jordan,2009,P.8.

(166) **Syria Regional refugee response Jordan**-UNHCR Data ,2017.

In general, it is concluded that Jordan treats the refugees well if one considers the magnitude of refugees influx to it as a result of the continuing conflicts in the region and the modest amount of assistance provided by the international community[167].

14.Syria and the Arab Spring:

The Syrian crisis is part of a wave of popular protests that swept through the Arab world in 2010 and 2011, which was called the Arab Spring, started from Tunisia and then moved to Egypt and then to Libya, Yemen, and to a lesser extent Jordan and Bahrain. These revolutions succeeded in overthrowing the rule of tyrants in Tunisia, Egypt, Libya and Yemen[168].

Syria has not been exception to calls and demands of reform and democracy, especially that the Syrian regime is one of the most authoritarian regimes in the Arab world. Since President Hafez al-Assad took over power following a military coup in 1970, Assad established a strong regime based on the security grip, with the complete absence of public freedoms and the continuation of the state of emergency, after the death of Assad in 2000, the power was handed over to his son Bashar, who maintained the existing system, where the family and its relatives dominated all parts of the state, and the absence of democracy and transparency and the spread of corruption[169].

The Syrian crisis began in early 2011, by popular demonstrations in the city of Daraa south of the country, to protest against the ruling power practices in Syria, especially after the arrest and torture of a group of teenagers who wrote anti-regime graffiti on the walls, and that was an unprecedented challenge to the rule of Bashar al-Assad, and protest movement quickly spread in all parts of the country, it was initially peaceful protest movement calling for political, economic and social reforms and raise the banner of freedom, and as a result of the brutality of the regime in dealing with the protesters where they were confronted with live ammunition by Syrian security troops and intelligence services and militias loyal to the Syrian

---

[167] Francis, Ibid.p.12.

[168] Axandra.Mark L.Hass and David Welesh, **The Arab Spring: The Hope and Reality of Uprisings,** West View Press, 2nd Edition, 2016.

[169] David W.Lesh, **The New lion of Damascus: Bashar al-asad and Modern Syria**, Yale University Press,2005.

regime known Shbiha, the demands evolved into the overthrow of the regime, and turned from a peaceful revolution to an armed revolution.[170]

The violence in Syria has led the Arab League, the United Nations and the major powers to the adoption of resolutions and the formation of committees and the launch of Arab and international initiatives to resolve the crisis, but to no avail, especially in light of the Russian intervention in the crisis where Russia has repeatedly used the veto to prevent condemnation of the Syrian regime . Russia and Iran provided military, political and economic support to the Syrian regime, which made the crisis more complex. There is no sign on the horizon to an end to the crisis, which enters the seventh year, and expected to continue for at least a decade, civil wars usually last for ten years, and there are many historical evidences to this fact[171]. With the escalation of violence between the Syrian regime and its allies (Russia, Iran and its political arm in Lebanon, Hezbollah), the Syrian opposition and its allies (the Free Syrian Army, the Islamic groups, Turkey, Qatar and Saudi Arabia) , the Syrian crisis has become the greatest tragedy of our time, a shocking humanitarian disaster unprecedented in history, the death toll on both sides has risen, the revolution has turned into a civil war and the number of Syrian refugees has risen dramatically in neighboring countries[172].

The various Syrian opposition forces succeeded in controlling almost 70% of the Syrian territory and besieging the regime in Damascus and the cities of the coast[173].During this conflict, the conflicting parties committed many massacres and the regime had used chemical weapons more than once. The war killed more than half a million Syrian, and caused the displacement of more than (12) million Syrians from their homes, where more than (8) million people have taken refuge, and displaced more than (4) million at home, in addition to almost complete destruction of infrastructure in all areas of Syria[174] .

Syria, Lebanon and Turkey have been among the most affected by the Syrian crisis. They host more than 6 million Syrian refugees and are burdened by hosting them. The international community has contributed little to help Syrian refugees or host countries

---

[170]Robin Yassin Kassab and Leila Al-shami, **Burning Country: Syrians in Revolution and War.** Plauto Press, 2016.

[171] Civil wars usually last at least for a decade , for example: the Algerian civil war 1990-2003,the Sudanese civil war 1983-2005 and the Lebanese civil war 1975-1990.

[172]**Syria Regional Refugee Response**,UNHCR,2017.

[173]Jamie Dettmer, **Syria Rebels: Radicalization and Division**, Middle East institute, 2013.

[174] **Syria Regional Refugee Response**,UNHCR,2017.

In the next part of this paper, we will try to shed light on the effects of the Syrian refugee crisis on Jordan politically, as Jordan is one of the largest refugee-hosting countries in the world in terms of refugee-to-population ratio.

15.The political implications of the Syrian asylum crisis on Jordan:

There is no doubt that the influx of hundreds of thousands of refugees into Jordan over the past seven years has had negative effects on all political, economic, social and environmental levels, especially since Jordan is originally a country with limited resources and potentials and suffers from various political and economic problems. In this part of the paper, we will address the political implications, which have not been addressed in the previous studies, following is a brief discussion of the political implications of the crisis:

15.1.Retreat and decline of the process of reform and democracy

Although the mobility of the Jordanian people demanding for reform and the promotion of democracy has been before the Arab Spring revolutions, but the Jordanian political regime was able to maintain the status quo and avoid making concessions to establish or strengthen the rules of democracy, and to achieve genuine political reforms,[(175)] simple achievements in this area, such as constitutional amendments and laws governing political action such as election laws, political parties, public meetings and others, were not enough to push the events of genuine and comprehensive and deep political reforms, and ultimately the establishment of a democratic, pluralistic civil state[(176)].

The Jordanian political regime has exploited the Syrian crisis and the influx of Syrian refugees into the country to remind the protest movement and the reformers in the country of the possible consequences of the protests as witnessed by several Arab countries. This has led to curbing the Jordanian appetite for a deep political change. The movement of the protests has been reduced until it has completely ceased, the process of reform and democracy has retreated, and despotism and absolute rule have been institutionalized under a regime of parliamentary and partisan pluralism. The situation continues as it is where the society is helpless, while the power is absolute. In sum, the Syrian crisis led to the decline and retreat of

---

[(175)]Mohammed Bani Salameh, **Jordanian Youth Movement in the Arab Spring: Empirical and Qualitative Study**. Al-Badeel Studies and Research Center,Amman-Jordan, 2013

[(176)]Mohammad T.Bani Salameh & Azzam Elananzah, Constitutional reforms in Jordan: a critical analysis , **Digest of Middle East Studies**.Vol.24,issue2, Fall.2015.

the democratic facilitation, and the burial of the movement of protests and reform, the security forces have the upper hand in the state, and the disregard for the rights and freedoms of citizens.[177]

The Syrian crisis has led to a decline in the stability rates in the country. For example, Syrian missiles and artillery shells landed several times in Jordanian cities and towns adjacent to Syria as a result of military operations between the forces of the regime and the opposition, Some Jordanian border posts were directly attacked by terrorist organizations, resulting in deaths and injuries,[178]and increased smuggling and infiltration of individuals, weapons and contraband, this increased the security burden on the security services, which raised the state of alert to the security breaches to encounter dormant cells of the militant groups , as well as increasing tension within the Jordanian society because of the repercussions of the Syrian crisis.

The crisis increased the pace of informal violence of demonstrations and disturbances and protests, and the country suffered from the many changes and shuffling of governments, during the crisis there were about ten governments. Public administration declined, government effectiveness weakened, and corruption increased. According to the standards and reports of international bodies and institutions concerned with the measurement of political stability rates such as the World Bank, the World Economic Forum, Freedom House and others, the reports of these organizations confirmed the decline in the rate of political stability in Jordan during the years of the Syrian crisis[179].

15.2.The threat of security and political stability

Wars and conflicts are the most damaging factors affecting security and stability, and the Syrian crisis is not an exception. The Syrian crisis has led to a decline in stability rates in the country. For example, Jordan suffered from the fall of missiles and rockets on cities and towns adjacent to Syria as a result of military operations between the forces of the regime and the opposition[180]. Some Jordanian border locations were directly attacked by the terrorist organization ISIS; resulting in deaths and injuries. The smuggling and infiltration of

---

[30] Ibid.

[178]Jordan soldiers killed in Syria border bomb attack-News on: Www.aljazera.com/.../jordan-solders-killed-syrian-border-bomb-attack

[179] Jordan political stability-data chart: **The global Economy.com**: www.theglobaleconomy.com/Jordan/wb-political-stability.

[180] Missile from Syria damages Ramtha house ,**Jordan Times**, Nov.2015.

individuals, weapons, and contraband increased because of the lack of border control by regime forces, and it increased security burdens on the security services, which raised the state of alert to the security breaches to encounter radical organizations and sleeper cells of the militant groups. It also increased tension within the Jordanian society because of the repercussions of the Syrian crisis, and it increased the pace of informal violence of demonstrations, disturbances, and protests. Jordan suffered from frequent governmental changes during the years of the crisis; the government reshuffled nearly ten times, public administration declined, government effectiveness weakened, and corruption increased. According to the reports of international institutions concerned with the measurement of political stability rates, such as: the World Bank, the World Economic Forum, Freedom House, and others. The reports of these organizations confirmed the decline political stability rate in Jordan during the years of the Syrian crisis. The higher the rate of Syrian refugees in the country, the lower the rates of political stability[(181)] .

15.3.Deepening Jordan's dependency

Jordan relies heavily on foreign aid, especially from the United States, the European Union, and the Gulf Cooperation Council (GCC) countries. This has been a constraint on its foreign policy, which was often adapted to the policies and orientations of the former countries.[(182)]

As a result of the Syrian refugee crisis, Jordan has become more submissive and more dependent on the foreign aid that's necessary for economic development, and for coping with the burdens of the Syrian refugee crisis

The Syrian refugee crisis has increased Jordan's dependency, especially in the light of pressure exerted by the Gulf states on Jordan to intervene in the Syrian crisis and to take an anti-regime position[(183)] . This has placed Jordan in a narrow corner. On the one hand, it does not want to anger the Gulf countries that support Jordan. On the other side, the country has its own accounts and concerns about the success of the Syrian revolution, the arrival of the

---

[(181)] Jordan political stability-data chart ,Ibid.

[(182)]Laurie Brand, **Jordan inter Arab Relations: The Political Economy of Alliance Making ,** New York: Columbia University Press, 1999

[(183)] Khalid Waleed, Mahmud, where does Jordan stand on the Syrian crisis? at the following link : http://www.middleeastmonitor/2014/24/

opposition to power, and the beginning of a democratic transformations in the Arab region, including Jordan; while the survival of the regime impedes these transformations. Jordan's external relations have also been in a state of stalemate with pivotal countries in the region, such as Turkey and Iran; as Syria is Jordan's only crossing land to Turkey and Europe, and what made things worse is the closure of the Iraqi border, making Jordan almost besieged or isolated

In general, Jordan sought a balanced policy, but it cost the country further marginalization and dependency. Jordan seemed to be subject to the foreign policy of a certain guardianship, or there were restrictions on its foreign policy; this was at the expense of its independence and sovereignty. The foreign policy of the state is an expression of its free will and its national interests.

15.4.High levels of militarization in the state

Despite the fragility of the democratic experiment in Jordan, the society is living in a state of political openness. However, with the influx of Syrian refugees to the country, the state of public freedoms has declined and the security establishment has expanded its control over public life to ensure security and stability(184)

The regime adopted a policy of restricting political parties and civil society organizations , seeking to contain them or weaken them, similar to what happened with the unified Jordanian front party and the Islamic Action Front Party.

The militarization in the country has also increased, as the ruling elites believe that maintaining security and stability is achieved only by the cohesion of the military establishment and the rule of the security fist; the rest of the social institutions can be dispensed. Therefore, the ineffectiveness of the civil state apparatus and the spread of corruption are promoted, even in important sectors, such as: education and health, which used to be mastered by the Jordanians, and were to a recent time a source of pride for them. Those sectors were not removed from the campaign of doubts, and so the military establishment became the only institution with a good reputation in the State. The consequent results are as such: the increase in military spending, where Jordan ranks fourth in the Arab world and eighth at the international level in terms of the volume of military spending relative to

(184)Hasan Barari, Reform and the Dynamics of In/ Stability in Jordan during the Arab Uprisings, **Perceptions,** Winter 2015 /vo1 xx, No .4 , p73

national income[185] and the proportion of military spending of the government spending is 20% . Furthermore, the budget of the Ministry of Defense is not subject to the accountability of the House of Representatives[186].

15.5.Increasing levels of state fragility

Despite the policies of economic liberalism and the cautious political openness adopted by the Jordanian regime during the past years,[187] these policies, which were considered reformist, did not bring the desired outcomes, and they were not for the benefit of all citizens but for the benefit of a certain group of society. The state favors this group to be a small and cohesive ruling elite, especially in light of the abandonment by the state of its economic and social obligations and the decline of the process of political and democratic reform.[188] the decline of the state's ability to provide the basic requirements of life for citizens, such as: food, water, housing, health, education, and legal services appropriate to people's livelihood; with widespread poverty, unemployment, marginalization, injustice, corruption, lack of oversight and accountability, access to public services has become the main concern for citizens, where the ruling elite believe that it prevents citizens from raising the level of demands that they view above the need. This sterile thinking makes the situation a ticking time bomb exposed to an explosion at any time, if the state did not take appropriate actions and raise the level of the provided services and meet the citizens' needs.

15.6.Threat to the Jordanian national identity

The issue of national identity is considered one of the most sensitive and complex issues in Jordan as a result of the failure of the Jordanian state to create a national identity for its citizens. Without a clear national identity based on solid foundations, division and conflict prevail in society. The Arab Spring revolutions proved that the identity crisis is one of the most prominent crises which most Arab countries suffer from, national identity in the context

---

[185] **Jordan militant expéditeurs**, at the following link www.indexmundi.com/jordan/militany-expenditures-html

[186] **Jordan : One of the Most Militarized Nations on Earth** : black-iris.com/at the following link /Jordan-one-of-the-most-militarized-nation-on earth.

[187] Marwan Masher, **A Decade of Struggling Reform Efforts in Jordan : the Resilience of the Renter System**, Middle East ,May 2011.

[188] Curtis, R . Ryan, Political Opposition and Reform Coalitions in Jordan , **British Journal of Middle East Studies,** Vo1. 37 Issue 3,2011.

of tribal, sectarian, regional identities conflict became cause and means of conflict and division and civil wars[189].

In Jordan, the rapid influx in the number of Syrian refugees had brought the issue of identity to the forefront, and in the light of the Jordanian experience in dealing with refugees, it increased the concern of Jordanians from becoming a minority in the country. Since 1948 until today, following waves of refugees, with the arrival of the number of Syrian refugees to approximately (2) million, the number of immigrants has exceeded the number of indigenous people, to the extent that the US Ambassador in Amman Alice Wells stated that: the result of successive waves of immigration and asylum, the indigenous proportion of the total population is 27%, these statements caused a wide stir in the Jordanian society, but at the same time introduced the Jordanian national identity in a new problem[190].

With regard to the Syrian refugees in Jordan, the problem is that some of them have no desire to return to their homes. In the light of Jordan's experience in dealing with refugees, which is characterized by generosity and a permanent willingness to host and settle refugees. The question of settling part of the Syrian refugees in Jordan within a certain time frame becomes a possibility in the light of international pressures to settle a proportion of Syrian refugees in the country of asylum, this exacerbates the crisis of Jordanian national identity and introduces it into a new problem that can be reduced in the absence of a clear national strategy to deal with the problem of asylum . There is no doubt that preserving the Jordanian national identity requires reconsidering the policy of open borders, so that the policy of open boarders does not only governed by international standards. The state is unable to control its borders, while the borders must be closed or open based on the interests of the state and its priorities. The inability of the state to control its borders marginalizes the role of society in taking any positions or reactions to these waves of successive refugees, which kills the sense of personal responsibility towards what is going on within the borders of the state.

15.7.High levels of extremism and terrorism in society

Jordan has known the phenomenon of extremism and terrorism before the Syrian revolution, and has suffered from many terrorist attacks carried out by extremist groups such as the Amman hotel bombings in 2005. The Jordanian state sought to combat the phenomenon of extremism that appeared to be invading the region, and targeting youth mainly for multiple

[189]Bani Salameh & Edwan, Ibid.
)190(Bani Salameh & Edwan, Ibid.

circumstances such as poverty, unemployment, the failure of development projects, the absence of social justice, the monopoly of wealth and the spread of corruption[191].

After the Syrian revolution, the terrorist organizations managed to spread extremist ideology, especially the organization of the Islamic state(ISIS), which, through its media apparatus, mobilized hundreds of Jordanians in the ranks of the organization. The number of Jordanians enrolled in extremist organizations in both Iraq and Syria is estimated at 3,000,[192] security forces is also pursuing dozens of people accused of joining or prompting or sympathizing with extremist organizations.

For a long time, it was believed that the majority of these were uneducated, marginalized and poor, mainly from hard-line families, most of them non-Jordanian, but with the intensification of the conflict in Syria, cases of young people with different characteristics, from the middle class or the bourgeoisie, and Trans- Jordanians that historically have been bastions of regime support to the regime, and they are from different geographical regions of the country.

With the spread of jihadist currents in mosques, schools and some universities, extremist groups have become attractive to different groups and classes of society. These groups were persuaded to embrace jihadist ideology first and later to be trained and used in combat operations in Syria and Iraq[193].

15.8.Weakening national sentiment and strengthening narrow and sub-affiliations

Since the inception of the Jordanian state in 1921 until a short time, Jordan was at both the state and society level the most Pan- Arab country, based on the fact that Jordan is the heir to the message of the Arab revolution and in accordance with that was the philosophy of the regime, which raised the slogan Jordan is the country of all Arabs[194].

The Syrian crisis has revealed a relapse of nationalist sentiment in among the Jordanian society, and eased national hopes in the popular conscience of Jordan, as if Jordan

---

[191]For more information about Jordan,s efforts to fight corruption ,see the following link www.Alghad.com/articales/953502

[192]From Jordan to jihad/the lure of Syria violent extremist groups, at the following link: http://mercygroups.org/sites/default/files/from%20jordan%20to%20jihad-o.pdf

[193]Mohammed Abu Roman , ISIS Jordanian Tale at the following link: www.ammonnews.net/articale/311489

[194]Betty S. Anderson, **Nationalist Voices in Jordan: The Street and the State,** University of Texas Press,2005.

had pulled out of the realm of the national arena, when the official discourse of the state declares that the Syrian refugees are brothers to Jordanians based on the facts of history and geography, and the refugees are in distress and Jordanians must help them, but the reality revealed the depth of the gap between the ruling political elite and the Jordanian society in general, this could be explained by the fact that such elites lack understanding of the reality of society and his concerns and problems.

The Jordanian society expressed its dissatisfaction with the Syrian wave of asylum that affected its life, and had negative repercussions on all political, economic, social, security, demographic and health levels. The Jordanian citizen felt injustice, exclusion and marginalization. The crisis revealed the fragility and weakness of the national, religious and social links between Syrians and the Jordanians, the number of Syrians who came to their relatives in Jordan was very little.

The crisis also revealed the end of the generation of pioneers who clung to the Pan Arab ideology and national identity. They hosted the revolutionaries from Syria and Palestine in their homes in the 1920s and 1930s, furthermore, the society retreated to its narrow tribal and regional affiliations, and the narrow affiliations were strengthened .Despair spread among Jordanians as if they stopped believing in the idea of Arab nationalism [(195)] .

15.9.High rates of corruption in the country

Corruption is one of the most important challenges facing Jordan, it has a negative impact on the policies of reform, development and stability. Many efforts have been exerted to combat corruption, which is a top priority for King Abdullah II. However, this has not borne fruit in achieving the official and popular aspirations in eliminating or limiting corruption[(196)] .

The Syrian crisis has led to an increase in the scope of corruption and the widening and the intertwining of its circles to an unprecedented degree before. Perhaps the revealed issues of political, economic and administrative corruption during the years of the Syrian

---

)195(Curtis R. Ryan, Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring. **Middle East Policy Council.** Vol**.** XXI.No.1 Spring. 2014.

)196(Corruption continues to plague Jordan and 5 steps to fighting it , at the following link:www.Black-iris.com/.../curruption-continuesto-plague-Jordan-and5steps

crisis in many governmental and private institutions indicate the extent of corruption penetration and practice in all economic, social and political aspects life(197).

Perhaps one of the most prominent effects of the Syrian crisis in the area of the spread of corruption is the sensitivity of the stage in the region including Jordan, and the transformations in the region t have weakened the prestige of the state and made individuals more daring to violate the law and practice corruption, especially the category of civil servants who exploit their jobs and practice corruption in various ways such as bribery, commission and assault on public money, especially in the official high circles or what is known as grand corruption(198).

In the lower levels, it is known that the need, poverty, unemployment, economic crises, low wages and high prices are all an environment conducive to corruption. As for the Syrian crisis, the mutual influence between the refugee crisis and corruption seems clear. Syrian asylum has led to higher prices and increased poverty and unemployment. Provide conditions conducive to the practice of corruption.

Finally, with the decline of the democratic process in the country, the political will to combat corruption weakened , and the enjoyment of government officials enjoyed wide freedom to act, and a little accountability and accountability, corruption became practiced by the influential in daylight, so efforts to combat corruption had evaporated, and it became rampant in the country, This is confirmed by the reports of international organizations concerned with the measurement of world corruption indicators(199).

15.10.High degree of division and polarization in society

The Syrian crisis has increased the division and polarization in Jordanian society. The Islamist in the country has declared their support for the Syrian revolution, asserting the right of the Syrian people to freedom, dignity and life. The leftist and Pan –Arab nationalist parties declared their support for the Syrian regime, considering that the Syrian revolution is an external conspiracy aimed at weakening Syria and serving the foreign imperialist interests, primarily Israel, as the Syrian regime refuses to reconcile with Israel and supports the national

---

)197(Jordan drops 12 places on the corruption perception index at the following link www.jordantimes.com/news/.../jordan-drops-12-places-corruption-perceptions-index

)198(Robert Satloff and David Schenker, **Political instability in Jordan** .contingency planning memorandum No.19 Council on Foreign Relations, Press, May 2013.

)199(Jordan drops 12 places on corruption Index. Ibid.

resistance in Palestine and Lebanon[200].The state of political and ideological polarization in society confused the Jordanian political scene, and have had repercussions on the Jordanian society, and perhaps form the foundation stone for further division and polarization ,and increase tension and instability in the future.

16.Conclusions and recommendations

This study dealt with the political implications of the Syrian asylum crisis on Jordan. So, the study dealt with the beginning of Jordan's historical experience in dealing with refugee issues. It also dealt with Syria and the Arab Spring revolutions. The study then went on to explain the most prominent political effects of the Syrian asylum on Jordan. We do not want to repeat here what was mentioned in the previous pages, but here we would like to crystallize some important issues as follows:

First, whatever the economic and social losses caused by the Syrian refugee crisis are great, the political losses that have hit the state and society are greater and more important. Jordan has lost the efforts and sacrifices made in terms of reform, strengthening democracy, building national identity, fighting violence and extremism, combating corruption and adhering to Pan Arab dream. These are costly and far-reaching losses that will extend beyond the end of the Syrian crisis and cannot be reckoned with quickly or impulsively.

Second: The Syrian asylum crisis in Jordan is essentially a crisis of participation in decision-making, public policy, and can be dealt with only in the framework of a new approach of governance and policy making, taking into account the principles and values of broad political participation, dialogue , national consensus and the wishes of the citizens who are the essence and core of very development and stability. The deep-rooted exclusionary policies that have been practiced prior to the Syrian crisis, are like a state of political upheaval which marginalized large segments of society preventing them from a participating effectively in decision-making in critical crucial issues such as the Syrian asylum crisis.

Thirdly, the results of the study showed that the Syrian asylum crisis revealed many political defects and distortions in the political structure of the state, such as the fragility of the democratic experiment, the weakness of the national identity, the decline of citizens' trust in the state and its institutions, and the rampant of corruption, mismanagement and other distortions.

---

[53]Ryan, **Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring**, Ibid.

These distortions have deep roots in the structure of the Jordanian state, and had been revealed and exacerbated by the arrival of Syrian refugees. These are deep and long-standing cracks in the country's political, economic and social infrastructure.

Fourth: The results of this study revealed that the Jordanian state, despite its rich historical experience in dealing with asylum issues, it lacked an effective national strategy to deal with the Syrian refugee crisis. Most of the policies were based on reactions, which led to an increase in citizens' lack of confidence of their state , widening the gap between Who governs and who are governed, revealing a crisis in governance, and prompted many citizens to demand that the State of Jordan to stop the application of open door policies to the influx of Syrian refugees to the country.

Recommendations

Based on the findings of this study on the political effects of the Syrian asylum crisis in Jordan, and on the basis of concern for the interests of the country and citizens, and the necessity to reconsider the approach of exclusionary rule, which left a wide range of Jordanian society absent, widening the gap between the current situation and popular aspirations, and in order to transform the Syrian asylum crisis into an opportunity to evaluate the experience and to reduce the negative effects of the Syrian asylum crisis, this study recommends that:

1. Put the concerned politicians, thinkers, researchers and decision-makers at the political, economic and media levels in Jordan with the results of this study and take lessons and advice from them.
2. The necessity to conduct more research and studies in this area more accurately to identify the effects of the Syrian refugee crisis, weaknesses and shortcomings in dealing with the crisis to find out the reasons for this failure and to search for treatment ,so that these studies support the efforts in dealing with the crisis of Syrian asylum.
3. Enhancing public freedoms and encouraging the media to play the assigned role to cover and follow up the effects of the Syrian refugee crisis and provide daily or weekly information programs that highlight the various dimensions of the Syrian refugee crisis and avoid as far as possible the traditional methods of favoritism of the government as such practices lead to citizens to avoid and ignore such programs.
4. Addressing the international community to recognize the great role that Jordan plays in hosting Syrian refugees and providing necessary assistance to the Jordanian government

and international organizations working in the field of refugees, and Jordan must stress the need to end the war and the return of Syrian refugees to their country.

5. Reconsidering the national strategy to combat extremism, terrorism and corruption and inviting clerics to give these subjects their utmost attention to form a religious awareness that denies extremism and corruption.
6. The need to limit the factors that negatively affect the national and constants, which led to the decline of faith in the national dream and the promotion of narrow loyalties between sectarian or regional or tribal, these deposits seriously affect the environment of the community and the form of relations of individuals and may extend their effects for years.
7. To promote democracy in the country and to achieve genuine political reform by promoting the values of participation, transparency, accountability, combating corruption, and renouncing violence and extremism.

References

- Adnan Abu-Odeh, **Jordanians, Palestinians and the Hashemite Kingdom In the Middle East Peace Process.** United State Institute of Peace Press, Washington,D.C,1999.
- Ahmed Al- Shiyab, **The Legal, Economic and Social Conditions of Iraqi Residents in The Hashemite Kingdom of Jordan**.Refugees, displaced and forced migration research center, Yarmouk University,Irbid,Jordan,2009.
- Alexandra Francis, **Refugee Crisis in Jordan**, Carnegie Endowment for the Middle East, Carnegie Endowment for International Peace, July, July, 2015.
- Axandra.Mark L.Hass and David Welesh, **The Arab Spring: The Hope and Reality of Uprisings,** West View Press, 2nd Edition, 2016.
- Betty S. Anderson, **Nationalist Voices in Jordan: The Street and the State,** University of Texas Press,2005.
- Claude Ake, A Definition of Political Stability, **Comparative Politics**,Vol.7.No.2, Jan.1975.
- Curtis R. Ryan, Jordanian Foreign Policy and the Arab Spring. **Middle East Policy Council.** Vol**.** XXI.No.1 Spring. 2014.
- Curtis, R . Ryan, Political Opposition and Reform Coalitions in Jordan , **British Journal of Middle East Studies,** Vo1. 37 Issue 3,2011.
- David W.Lesh, **The New lion of Damascus: Bashar al-asad and Modern Syria**, Yale University Press,2005.
- Doris Carrion, **Syrian Refugees in Jordan: Confrontation Difficult Truths,** Middle East and North Africa Programmer .2015.
- Hasan Barari, Reform and the Dynamics of In/ Stability in Jordan during the Arab Uprisings, **Perceptions,** Winter 2015 /vo1 xx, No .4 , p73
- Jamie Dettmer, **Syria Rebels: Radicalization and Division**, Middle East institute,2013.
- Jordan Economic and Social Council, **The Impact of the Syrian Refugee Flow on the Jordanian Labor Market,** Jordan Economic and Social Council, Amman, 2016.
- Laurie Brand, **Jordan inter Arab Relations: The Political Economy of Alliance Making ,** New York: Columbia University Press, 1999
- Marry C. Wilson, **King Abdullah ,Britain, and the Making of Jordan** , Cambridge University Press,1990.P.89.
- Marwan Masher, **A Decade of Struggling Reform Efforts in Jordan : the Resilience of the Renter System**, Middle East ,May 2011.
- Missile from Syria damages Ramtha house ,**Jordan Times**, Nov.2015.
- Mohammad Bani Salameh and Khalid Edwan, the Identity crisis in Jordan: historical pathways and contemporary debates, **Journal of Nationalism and Ethnicity** Vol.44,6,2016.doi=10.1080%foo905992-2016.1231454.
- Mohammad T.Bani Salameh & Azzam Elananzah, Constitutional reforms in Jordan: a critical analysis , **Digest of Middle East Studies**.Vol.24,issue2, Fall.2015.
- Mohammed Bani Salameh, **Jordanian Youth Movement in the Arab Spring: Empirical and Qualitative Study**. Al-Badeel Studies and Research Center,Amman-Jordan, 2013
- Philip S. Khoury , **Syria and the French Mandate: the Politics of Arab Nationalism 1920-1945**.London:L.B.Touris and Co. LTD Publishers, 1987,pp220-227.

- Razan Nasser and Steven Symansky, **The Fiscal Impact of the Syrian Refugee Crisis on Jordan,** United States Agency for International Development **Jan 5- 2015**.
- Robin Yassin Kassab and Leila Al-shami, **Burning Country: Syrians in Revolution and War.** Plauto Press, 2016.
- Shaul Mishal, **West Bank/ East Bank: The Palestinians in Jordan,1999-1967,** the University Press, New Haven,1978
- Solaf Tariq Abdul Karim, War and the principle of non-refoulement, **Qadisiyah Journal of Political Science,** Iraq, Vol. I, 2008.
- Svein Erik Stave and Solveig Hillesund, **Impact of Syrian Refugees on the Jordanian Labor Market ,** International Labor Organization and FAFO, April 2015.
- **Syria Regional refugee response Jordan**-UNHCR Data ,2017.
- Tariq Ismail Al-Shaarawi, **The General Situation of Jordan in Light of the Syrian Refugee Crisis,** Barq Center for Research and Studies, Amman, Jordan, 2016, at the following link: www.barq-rs.com/barq/1768-2.

Websites:

- www.Alghad.com/articales/953502

- Corruption continues to plague Jordan and 5 steps to fighting it , at the following link:www.Black-iris.com/.../curruption-continuesto-plague-Jordan-and5steps
- Jeffrey frankens **Evaluating the Effects of the Syrian Refugee Crisis on Stability and Resilience in Jordan :Host Communities Preliminary Impact Assessment**. 2014, at the following link https://data.inhcr.orgtsyrianrctugees/downloadphp/
- **Jordan : One of the Most Militarized Nations on Earth** : black-iris.com/at the following link /Jordan-one-of-the-most-militarized-nation-on earth.
- **Jordan militant expéditeurs**, at the following link www.indexmundi.com/jordan/militany-expenditures-html
- Jordan political stability-data chart: **The global Economy.com**: www.theglobaleconomy.com/Jordan/wb-political-stability.
- Jordan solders killed in Syria border bomb attack-News on: Www.aljazera.com/.../jordan-solders-killed-syrian-border-bomb-attack
- Jordan to jihad/the lure of Syria violent extremist groups, at the following link: http://mercygroups.org/sites/default/files/from%20jordan%20to%20jihad-o.pdf
- Khalid Waleed, Mahmud, where does Jordan stand on the Syrian crisis? at the following link : http://www.middleeastmonitor/2014/24/
- Mohammed Abu Roman , ISIS Jordanian Tale at the following link: www.ammonnews.net/articale/311489
- Saleh Al-Kilani: **A Burden Duty on Jordan**, Forced Migration Review, Issue 47,Sep.2014. at: www.fmreviw.org/en/syria/alkilani-html
- Tariq Ismail Al-Shaarawi, **The General Situation of Jordan in Light of the Syrian Refugee Crisis,** Barq Center for Research and Studies, Amman, Jordan, 2016, at the following link:

Enerji Piyasalarında Fiyat Ayarlamalarının Enflasyonist Etkilerinin İnput-Output Modeli ile Analizi

Meral ÖZHAN, Gazi ÖZHAN

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, ozhan@hacettepe.edu.tr
Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, hgozhan@gmail.com

Öz

Türkiye'de 2014 yılında toplam enerji tüketiminin %90.5'i birincil enerji kaynaklarından karşılanmaktadır. Bunlar büyüklük paylarına göre, sırasıyla, doğal gaz (%35), kömür (% 28.5), ve petroldür (%27). Geri kalan %9.5'lik oran başta hidrolik kaynaklar olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Öte yandan, doğal gazın %99'u, petrolün %89'u, ve kömürün %60.4'ü ithalatla karşılanmaktadır. Enerji kaynakları alanında arz yönünden bu derece yüksek düzeyde bir dış bağımlılık, uluslararası piyasalarda oluşan fiyatların belirlenmesinde son derece sınırlı bir güce sahip olduğumuzu gösterir. Bu çalışmada statik bir input-output (IO) modeli yardımıyla birincil enerji kaynaklarında ithalat üzerinden meydana gelen fiyat artışlarının ekonominin diğer bütün sektörlerine nasıl yayıldığı ve sonuç olarak tüketici fiyatları endeksini nasıl etkilediği analiz edilmektedir. Araştırmanın veri tabanı 2014 yılına ait Türkiye IO tablosuna dayanmaktadır. Doğal gaz ve ham petrol ithalatı, işlenmiş petrol ürünleri ithalatı, ve diğer ithalat olarak üç alt kategoride düzenlenen ithal ürünler girdi fiyatlarındaki artışlarını enflasyonist etkileri iki senaryoda değerlendirilmiştir. Yüksek enflasyon senaryosu ismini alan birinci senaryoda %15 ile %25 arasında değişen ithal enerji fiyatlarındaki artışın genel enflasyonist etkisi %7.4'dir. Daha sınırlı bir başlangıç fiyat ayarlaması varsayımı üzerine formüle edilen ve ılımlı enflasyon senaryosu ismini alan ikinci senaryoda genel enflasyonist etki %4.3 olarak belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: İnput-output analizi, İnput-output fiyat modeli, Enerji fiyatlarının enflasyonist etkileri.

Analyzing Inflationary Effects of Price Adjustments in Energy Markets Using Input-Output Model

Abstract

The energy sector plays a crucial role in all economies not only with its absolute size but also with its backward and forward linkages with other sectors of the economy. In 2014, 90.5% of total energy consumption in Turkey is provided by the primary-energy sources or fossil fuels. Listed by their size, these are natural gas (35%), coal (28.5%), and oil (27%). The remaining 9.5% comes from renewable energy sources, manly from hydroelectric power stations. On the other hand, 99% of natural gas, 89% of oil, and 60.4% of coal are met by imports. Using the static-standard input-out price model, this paper analysis the spillover effects on the domestic economy of rising prices of import energy items. The framework of the study is the IO table of 2014 for the Turkish economy. To

capture the cost-price spiral of import energy items, two scenarios, namely “high inflation” and “low inflation”, are formulated. In the high price scenario, the overall effect of all price changes is captured with a GDP deflator of 1.074, which implies a general inflation rate of 7.4%. In the low inflation scenario, the resulting GDP deflator is 1.043 implies a general inflation rate of 4.3%.

Key words: Input-output analysis, Input-output price model, Inflationary effects of energy prices.

1.Giriş

Resmi istatistik kurumları tarafından hazırlanan fiyat endeksleri kuşkusuz istatistik biliminin geliştirdiği teorik modellere dayalı tekniklerle hazırlanmaktadır. Ancak bu teknikler temelinde hazırlanan fiyat istatistiklerine bakarak belli bir sektörde belirli bir girdi bazında gerçekleşen ilk fiyat artışının ekonominin diğer bütün sektörlerine nasıl yansıdığını hesaplamak kolay değildir. Örneğin bir sektörde veya ekonominin bütün sektörlerinde gerçekleşecek %10’luk bir ücret artışının veya %5’lik bir katma değer vergisi artışının bütün sektörlerde yaratacağı fiyat artışları hangi oranda gerçekleşecektir? Benzeri şekilde ithal doğalgaz fiyatlarında planlanan veya pazarlık konusu olan değişik alternatif oranlardaki fiyat ayarlamaları ekonominin diğer sektörlerine hangi oranda yansıyacaktır? Bu tür sorulara geleneksel fiyat istatistikleri tekniklerini kullanarak yanıt vermek mümkün değildir. Yaygın olarak bilinmemekle birlikte, Leontief tarafından geliştirilen standart input-output üretim modeline dayalı fiyat modeli bu konuda hazır bir çerçeve oluşturmaktadır.

Resmi istatistiklere göre, 2014 yılında, 125.3 mtpe’lik Türkiye toplam enerji tüketiminin %35’i doğal gaz, %28.5’i kömür, ve %27 si petrol olmak üzere fosil veya birincil enerji kaynaklarından karşılanmıştır. Geri kalan sadece %9.5’lik oran başta hidrolik olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşur (Botaş, 2015). Öte yandan, doğal gazın %99’u, petrolün %89’u ve kömürün %60.4’ü ithalatla karşılanmaktadır. Enerji ithalat faturası 2002 de 9.2 milyar dolardan yaklaşık %500 artarak 2014’de 55 milyar dolara yükselmiştir. Bu değer aynı yılda geçekleşen toplam ithalatın %22’si düzeyindedir. Sonuç olarak, enerji sektöründe arz yönünden yüksek oranda bir dışa bağımlılık söz konusudur. Türkiye genellikle uluslararası oligopol, kartel, hatta kimi zaman monopol piyasalarda enerji sektöründe fiyat alıcı durumundadır. Arz yönünden bu derece yüksek düzeyde bir bağımlılık bu sektörde fiyatların belirlenmesinde son derece sınırlı bir güce sahip olduğumuzu gösterir.

Bu çalışmada birincisi ham petrol ve doğal gaz ithalatı, ikincisi işlenmiş petrol ürünleri ithalatı, ve üçüncüsü diğer tüm ithalat olmak üzere, üç ayrı kategoride sanal olarak gerçekleşecek belli oranlardaki dışsal fiyat artışlarının yurtiçi üretim sektörleri üzerindeki enflasyonist etkileri input-output (IO) modeli çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu amaçla

düzenlenen iki ayrı senaryodan birincisi, "yüksek enflasyon" senaryosu olarak formüle edilen A senaryosu, ve ikincisi, "ılımlı enflasyon" senaryosu olarak formüle edilen B senaryosudur. Çalışmanın temel veri kaynağı ve analitik çerçevesi WIOD (World Input-Output Database) tarafından Türkiye ekonomisi için kurulan 2014 Input-output tablosudur. Çalışmanın kalan bölümleri sırasıyla şöyle düzenlenmiştir. İzleyen bölümde çalışmanın veri çerçevesini oluşturan 56-sektörlü 2014 yılı IO tablosu tanıtılmaktadır. Üçüncü bölümde standart-statik IO üretim modeli tanıtılmaktadır. IO fiyat veya maliyet modeli dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Beşinci bölüm uygulamaya ayrılmıştır. Bu bölümde üç ayrı ithalat kategorisinde - ham petrol ve doğal gaz ithalatı, işlenmiş petrol ürünleri ithalatı, ve diğer ithalat - gerçekleşecek fiyat artışlarının enflasyonist etkileri iki ayrı senaryo (A ve B senaryoları) çerçevesinde analiz edilmektedir. Altıncı bölüm sonuç ve değerlendirme üzerinedir.

2.Veri Kaynağı: Türkiye 2014 IO Tablosu

Bir AB (Avrupa Birliği) projesi olan WIOD *(World Input – Output Database)* 28 AB ülkesi ile birlikte 40 ülke için 1995'ten başlamak üzere, yıllık ulusal IO tabloları kurmakta ve yayınlamaktadır. Türkiye bu ülkeler arasında yer alır. Yıllık zaman serileri olarak kurulan bu tablolar 1995'den 2011'e kadar 35-sektörlü, 2000'den başlayanlar ise 2014'e kadar 56-sektörlüdür. Öte yandan, Türkiye İstatistik Kurum (TUİK) tarafından hazırlanan ulusal IO tablolarından son ikisi oldukça eski yıllara, 2012 ve 2002'ye, aittir (TUİK, 2016). WIOD verileri, hem daha önce yayınlandığı için, ve hem de daha yakın yıllara ait olduğu için araştırmanın temel veri tabanı ve analiz çerçevesi olarak seçilmiştir (WIOD, 2016).

WIOD tabloları iki temel matristen oluşur. Birincisi, 56-boyutta endüstriler arası yurtiçi girdiler (değişimler) matriksi ve ikincisi yine aynı boyutta ithalat girdileri matriksidir. İlk aşamada, çalışmanın amacına uygun bir yapı oluşturmak için, yurtiçi üretim matriksi etrafında tek bir toplam endüstriler arası değişim *(transaction)* matriksi oluşturacak şekilde ithalat matriksi üç sırada toplulaştırılmıştır. Birincisi, ham petrol ve doğal gaz üretiminin içinde yer aldığı 4-numaralı Madencilik ve taş-ocakçılığı; ikincisi, 10-numaralı İşlenmiş petrol ürünleri ve kok imalatı sektörüdür. Kalan 54 ithalat sektörü, "Diğer ithalat" ismi ile tek bir satırda toplulaştırılmıştır. Son olarak, orijinal WIOD veri kaynağında yer alan katma değer satırı üzerinde hiçbir işlem yapılmadan birincil inputlar içine aynen alınmıştır. Birincil inputlar, ithalat, katma değer adı aldında emek ve sermaye faktörlerine yapılan ödemeler, ve dolaylı vergiler gibi yurtiçi sektörler tarafından üretilmeyen fakat bir maliyet unsuru oluşturan bütün girdileri içerir.

Yukarıda özetlenen süreç sonunda elde edilen 2014 IO tablosu milyon dolar olarak orijinal değerlerle Tablo 1'de verilmiştir. Yer sınırlılığı nedeniyle, tabloda sadece sınırlı sayıda sütun ve satırlar yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye Input-Output Tablosu (Sınırlı), 2014 (Milyon dolar)

		1	5	6	10	24	31	1	2	3	q
		Bitki üret-hayv	Gıda end	Doku end	Kok işlen petrol	Elekt gaz su	Karay taşım	Hhal ve hük tüket	Gayr safi yatır	İhracat	Toplam üretim
1	Bitki üret hayvanc	9,674	28,497	2,294	33	0	4	27,481	548	14,660	87,422
4	Madenc	23	134	119	5,726	3,336	4	1,208	191	4,519	20,004
5	Gıda end	2,263	12,978	1,177	13	28	48	47,589	1,385	25,383	99,319
6	Dokuma end	146	561	45,182	33	62	420	22,691	2,986	51,646	129,977
10	Kok ve işlen petr	675	200	609	949	107	2,822	2,792	-467	7,095	20,068
24	Elekt gaz su	368	593	1,310	187	19,177	122	5,849	190	983	41,243
27	İnşaat	180	28	36	6	13	78	459	76,865	1,624	84,387
29	Toptan ticaret	1,637	3,986	5,381	722	471	885	14,590	6,219	4,576	62,814
30	Peraken ticaret	652	4,645	4,550	157	243	589	23,724	7,462	6,705	67,336
31	Karayolu taşıma	1,503	5,460	4,850	1,684	855	13,395	47,886	6,928	11,981	129,815
36	Otel gıda hizmetl	13	72	112	14	57	1,028	34,151	136	3,882	46,282
39	Telekom	6	152	328	12	54	761	10,260	75	1,180	24,364
41	Finans hiz	1,573	298	1,762	189	144	2,036	8,159	22	2,973	35,255
44	Emlak aktivite	2	151	360	15	32	1,549	74,093	18	1	93,378
49	Diğer prof hizm	6	945	863	152	206	855	3,823	3,046	304	41,473
50	İdari hizm	639	876	1,052	220	90	1,623	7,479	12	2,040	29,095
51	Kamu yönet	10	13	20	1	2	4	56,545	2	295	57,402
52	Eğitim	0	28	24	3	4	9	35,700	71	65	37,480
53	Sağlık	111	25	49	6	4	83	22,229	52	29	24,040
56	Dış hizm aktivite	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Yurtiçi girdi top	22,139	64,333	76,208	11,923	25,957	43,368	504,723	116,523	287,880	1,494,428
1	Ham pet d.gaz ith	21	44	52	1,471	852	37	61	43	0	4,119
2	İşl petrol ithalatı	1,363	419	1,485	1,871	290	4,942	4,982	47	0	25,446
3	Diğer ith	6,022	11,433	16,743	1,024	1,234	4,160	33,258	43,198	0	222,612
4	Net dolaylı vergi	3,468	710	1,313	1,261	219	7,521	70,476	1,575	0	99,670
5	Katma değer	54,409	22,379	34,176	2,518	12,691	69,788	0	0	0	710,919
	Ödeme sektör top	65,283	34,985	53,769	8,145	15,286	86,448	108,777	44,863	0	1,062,765
q	Toplam üretim	87,422	99,319	129,977	20,068	41,243	129,815	613,500	161,386	287,880	

Kaynak: WIOD (2016).

3.Input-output Üretim Modeli

Standart-statik input-output modelini iki ayrı model üzerinden tanıtmak mümkündür. Birincisi, yaygın olarak bilinen ve uygulanan üretim modelidir. İkincisi, daha az bilinen ve uygulanan fiyat veya maliyet modelidir. Bu modellerin her ikisini de Tablo 1'de yer alan veriler üzerinden tanımlamak mümkündür. Bu bölüm üretim modeline ayrılmıştır. Fiyat modeli dördüncü bölümün konusudur.

Input-output üretim modelinin temel varsayımı sabit oransallıktır. Bu varsayıma göre, bir sektörün üretim sürecinde kullanılan bütün inputların miktarı sektörün outputuyla oransal olarak artar. Bu sabit oran input katsayısı olarak bilinir. Tablo 1'de yer sınırlılığı nedeniyle kısmen verilen 56-sektörlü yurtiçi ara malı kullanımları kare matriksi, FM, *(flow matrix)* adını alır. FM içinde sütunlarda yer alan bir *j* sektörünün satırlarda yer alan bir *i* sektöründen aldığı inputlar (girdiler) için sabit oransal ilişki formel olarak şöyledir:

$$x_{ij} = a_{ij} q_j \qquad (i = 1, 2 \ldots n;\ j = 1, 2 \ldots n) \qquad (1)$$

Burada

x_{ij}: *j* sektörünün i sektöründen aldığı input miktarı, veya *i* den *j* ye output akımı

a_{ij}: *j* sektöründe bir birim output üretmek için *i* sektöründen gerekli input miktarı (input katsayısı)

q_j: *j* sektöründeki output düzeyi

Eşitlik (1) a_{ij} için yazılacak olursa input katsayısının tanımına ulaşılır:

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{q_j} \qquad (2)$$

Bu yolla tanımlanacak bütün girdi katsayılarından oluşan n = 56 boyutlu kare matris A ile gösterilir.

Tablo 1'den Eşitlik (2)'ye göre hesaplanan A matriksinin 6-boyutundaki sol-üst kesimi Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Input Katsayı Matriksi A

		1	2	3	4	5	6
		Bitkisel ve hayvansal üretim ve ilgili hizmetler	Ormancılık ve kerestecilik	Balıkçılık ve su ürünleri üretimi	Madencilik ve taş ocakçılığı	Gıda, içki ve tütün ürünleri üretimi	Dokuma-giyim dericilik ürünleri üret
1	Bitkisel ve hayvansal üretim ve hiz	0.111	0.001	0.002	0.000	0.287	0.018
2	Ormancılık ve kerestecilik	0.000	0.007	0.000	0.003	0.001	0.000
3	Balıkçılık ve su ürünleri üretimi	0.000	0.000	0.011	0.000	0.001	0.000
4	Madencilik ve taş ocakçılığı	0.000	0.000	0.000	0.010	0.001	0.001
5	Gıda, içki ve tütün ürün üret	0.026	0.000	0.029	0.003	0.131	0.009
6	Dokuma-giyim deri ürün üret	0.002	0.001	0.003	0.007	0.006	0.348

Özet olarak, A matriksinin sütun elemanları FM içinde karşı gelen sektörün sütun elemanlarının sektörün toplam outputuna (dikey toplamına) oranı şeklinde hesaplanmıştır.

A girdi katsayıları matriksi veri iken, Aq çarpımı, FM akım matriksinin sıra elemanları toplam vektörünü verir (Miller and Blair, 2012: 20;). Dikey olarak hesaplanan bu vektör ara malı output vektörü olarak bilinir.

Tablo 1'de nihai talep bölümü FD *(final demand)* ile gösterilir. FD içinde yer alan dikey vektörlerin yatay toplamı, sektör üretimlerine yönelik toplam nihai talep vektörünü verecektir. Bu vektör f ile gösterilmektedir.

Yukarıdaki tanımlara göre sektörlerin outputları veya üretimleri toplamını veren q vektörü sütün olarak aşağıdaki gibi yazılacaktır:

$$q = Aq + f \qquad (3)$$

Eşitlik (3) input-output üretim modelinin temel özdeşliğidir. A matriksi başlangıçta inputların outputlara oranı şeklinde dikey olarak tanımlandığı halde, Eşitlik (3) 'te tanımlanan üretim dengesini veren özdeşlikte satırları ile işleme girmektedir. Eşitlik (3)'ün q için çözümü

$$q = (I - A)^{-1} \quad f \qquad (4)$$

Burada I, A ile aynı boyutta (n = 56) birim matrikstir. Eşitlik 4'te yer alan çözüm şu soruya yanıt verir: A teknoloji matrisi veri iken, ekonominin herhangi bir sektöründe veya

tümünde gerçekleşmesi beklenen veya planlanan nihai talep düzeyini veya artışını karşılamak için ekonominin bütün sektörlerinde gerçekleşmesi gereken toplam üretim miktarı veya üretim artışı ne olmalıdır? Bu soruya yanıt olarak, gerekli toplam output vektörü, öngörülen yeni nihai talep vektörü f'nin soldan (I – A) nın tersi ile çarpılması ile bulunacaktır.
Bazı gelişmiş model uygulamalarında ters matrisi hesaplamadan Eşitlik (4) üzerinden iterasyon yöntemleri ile de doğrudan çözüme ulaşılmaktadır (Almon, 2016).

Eşitlik (4)'te yer alan $(I - A)^{-1}$ ters matriksi "Leontief tersi" adıyla bilinmektedir ve L ile gösterilir. Buna göre, Eşitlik (4) yeniden yazılacak olursa:

$$q = (I - A)^{-1} f = Lf \qquad (5)$$

Leontief tersinin 6- boyutunda sol üst kesiti tanıtım amacıyla Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Leontief Tersi, $L = (I - A)^{-1}$

		1	2	3	4	5	6
		Bitkisel ve hayvansal üretim ve hizmetler	Ormancılık ve kerestecilik	Balıkçılık ve su ürünleri üretimi	Madencilik ve taş ocakçılığı	Gıda, içki ve tütün ürünleri üretimi	Dokuma-giyim dericilik ürünleri üret
1	Bitkisel ve hayvansal üret ve hizmetler	1.136	0.002	0.015	0.004	0.377	0.038
2	Ormancılık ve kerestecilik	0.000	1.007	0.000	0.003	0.001	0.000
3	Balıkçılık ve su ürünleri üretimi	0.000	0.000	1.011	0.000	0.001	0.000
4	Madencilik ve taş ocakçılığı	0.005	0.005	0.005	1.023	0.008	0.010
5	Gıda, içki ve tütün ürün üret	0.035	0.002	0.035	0.007	1.164	0.019
6	Dokuma-giyim deri ürün üret	0.005	0.003	0.007	0.013	0.014	1.537

Tablo 3'teki bilgilere göre, örneğin, beşinci sektöre ait sütunun okunuşu şöyle olacaktır: Gıda, içki, ve tütün sektörü ürünlerine yönelik nihai talep harcamaları 1,000 TL (veya dolar) artacak olsa birinci sektörün toplam üretimi 377 TL, ikinci sektörün üretimi 1 TL, üçüncü sektörün üretimi 1 TL, dördüncü sektörün üretimi 8 TL, Gıda sektörünün kendi üretimi 1,164 TL (= 1,000 + 164), ve son olarak altıncı sektörün (Dokuma ve giyim) üretimi 14 TL artacaktır. Leontief tersi içindeki her eleman A içinde karşı gelen katsayılardan daha büyüktür. Bu nedenle teknik katsayılar matrisi içinde sıfır olan birçok giriş L içinde dolaylı

etkiler nedeniyle pozitif düzeye yükselmiştir. Kısaca, A matriksinin sütun elemanları sektörler arasındaki üretim ilişkilerinde sadece doğrudan input gereklerini yansıtırken, L matriksinin sütun elemanları doğrudan ve dolaylı bağlantılar nedeniyle ortaya çıkacak olan toplam (birikimli) input gereklerini göstermektedir.

Son olarak, L matrisinin satır elemanları bütün sektörlerde nihai talep aynı anda bir birim artarken ilgili satırda yer alan sektörün üretiminde ortaya çıkacak toplam üretim artışı gösterir. Ancak, bütün sektörlerde nihai talep artışının aynı anda gerçekleşebileceği varsayımı son derece zayıf bir olasılığa sahip olduğu için L'nin satır elemanları toplamı anlamlı bir büyüklük sayılmaz. Benzeri şekilde, A'nın satır elemanları toplamı da ekonomik teoride önemli bir role sahip değildir. Standard IO modelinde satır elemanları toplamı anlamlı olan matris output katsayı matrisi olarak bilinir ve A'ya simetrik bir yolla, FM matrisinin satır elemanlarının aynı sektör üretimine oranı olarak hesaplanır. Output katsayılar matrisine dayalı olarak kurulan üretim modeli Ghosh arz-yönlü IO modeli olarak bilinir (Miller and Blair, 2012; Ghosh, 1958).

4. Input-Output Fiyat Modeli

Buraya kadar tanıtılan statik-standart IO modelinde her bir sektörün output fiyatı veri alınmış, ve bunların üstü kapalı olarak bire eşit olduğu ve sabit kaldığı varsayılmıştır. Bu bölümde üretim sürecinde fiyatların değiştiği yeni durumda yeni fiyat düzeylerinin nasıl hesaplanacağı konusu teorik olarak ele alınacaktır. Bunun için Tablo 1'den hareketle üç yeni katsayı matrikslerinin tanımlanması gerekmektedir.

Birincis, IO analizinde bir blok olarak VA *(value added)* ile gösterilen birincil inputlar bölümüne aittir. VA içinde ithalat unsurları ile birlikte yer alan birincil inputların sütun elemanlarını sektör üretimlerine bölerek elde edilen katsayılar c_{ij} ile gösterilecektir. Buna göre

$$c_{ij} = \frac{x_{ij}}{q_j} \qquad (6)$$

VA içinde bu yolla hesaplanacak bütün katsayıların birlikte yer aldığı matrisi C ile göstermek anlamlıdır. Buna göre, VA matriksinin sıra elemanları toplamını veren ve h ile gösterilen sütun vektör aşağıdaki formülle hesaplanacaktır:

$$h = Cq \quad (7)$$

Eşitlik (7)'de yer alan q vektörü yerine Eşitlik (5)'te yer alan çözüm değeri konacak olursa:

$$h = Cq = C(I - A)^{-1}f = CLf \quad (8)$$

Eşitlik (8), ithalat girdilerini ve diğer birincil inputlara bütün sektörler tarafından yapılan ödemelerin toplamını Leontief tersi üzerinden dolaylı olarak nihai talep düzeylerine bağlamaktadır.

Eşitlik (8)'de yer alan CL matriks çarpımının ilk altı sektör için bir kesiti Tablo 4'de verilmiştir. Bir kontrol unsuru olarak CL içinde sütun toplamlarının 1 olduğuna dikkat edilmelidir (Özhan,2001).

Tablo 4. CL Birleşik Matriksi (İlk altı sütun)

		1	2	3	4	5	6
		Bitkisel ve hayvansal üret ve hizmetler	Ormancılık ve kerestecilik	Balıkçılık ve su ürünleri üretimi	Madencilik ve taş ocakçılığı	Gıda, içki ve tütün ürünleri üretimi	Dokuma-giyim dericilik ürünleri üret
1	Ham petrol ve doğal gaz ithalatı	0.002	0.001	0.001	0.006	0.002	0.003
2	İşlenmiş petrol ürünleri ithalatı	0.022	0.015	0.026	0.038	0.019	0.027
3	Diğer ithalat	0.096	0.018	0.053	0.092	0.191	0.235
4	Net dolaylı vergiler	0.050	0.018	0.032	0.045	0.035	0.029
5	Katma değer	0.830	0.948	0.887	0.820	0.753	0.707

İkinci olarak, Tablo 1'de yer alan ve FD ile gösterilen nihai talep *(final demand)* bölümü için de sabit oransallık varsayımı geçerlidir. FD içinde yer sınırlılığı nedeniyle üç sütunda toplulaştırılmış olan harcamaların ilgili sütun toplamına bölünmesi sonucu elde edilecek katsayı matriksi B ile gösterilecektir. Teorik açıklamalara gerek kalmadan, A ve C matrikslerine benzer yollarla hesaplanan bu matriksin herhangi bir elemanı b_{ij} aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$b_{ij} = \frac{x_{ij}}{g_j} \qquad (i = 1, 2 \ldots. n; j = 1, 2 \ldots k) \quad (9)$$

Burada g_j, nihai talep kategorilerinin toplamı olarak tanımlanan g vektörünün herhangi bir elemanıdır. Nihai talep vektörü g, yer sınırlılığı nedeniyle Tablo 1'de, k = 5 olduğu halde, üç kategoride toplulaştırılmıştır. Tablo 1'deki makro değerlerle, g yatay vektörü aşağıdaki gibidir:

$$g = [(C + G) + (I + \Delta S) + X] = [613{,}500\ 161{,}386\ 287{,}880] \quad (10)$$

Burada

C = Özel tüketim

G = Hükümet tüketimi

I = Gayri-safi sabit sermaye yatırımı

ΔS = Stoklardaki değişme

X = İhracat

B matrisinin ilk 10 satırı ve ek olarak İnşaat sektörüne ait 27'inci satır, orijinal beş nihai talep kategorisi için Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. Nihai Talep Katsayılar Matris B (Bir kesit)

		1	2	3	4	5
		Hanehalkı nihai tüketimi	Hükümet nihai tüketimi	G-safi s. sermaye oluşumu	Stoklardaki değişme	İhracat
1	Bitkisel ve hayvansal üret ve ilgili hizmetler	0.055	0.003	0.000	0.878	0.051
2	Ormancılık ve kerestecilik	0.001	0.000	0.000	0.037	0.000
3	Balıkçılık ve su ürünleri üretimi	0.001	0.000	0.000	0.006	0.002
4	Madencilik ve taş ocakçılığı	0.002	0.001	0.000	0.307	0.016
5	Gıda, içki ve tütün ürünleri üretimi	0.092	0.015	0.001	2.210	0.088
6	Dokuma-giyim dericilik ürünleri üret	0.043	0.013	0.010	2.436	0.179
7	Ağaç ürünleri imalatı, mobilya hariç	0.001	0.000	0.000	0.140	0.006
8	Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	0.003	0.000	0.000	-0.668	0.010
9	Basım ve kayıtlı iletişim yeniden üret	0.004	0.000	0.001	-0.366	0.002
10	Kok ve arıtılmış petrol ürünleri	0.005	0.001	0.002	-1.390	0.025
27	İnşaat	0.001	0.000	0.478	0.000	0.006

B matrisinin birinci sütunu hanehalkı tüketimi içinde sektörlerin bütçe paylarını gösterir. Örneğin, Tarım sektöründen tüketilen tahıl, sebze, meyve, ve hayvancılık ürünlerinin toplam özel tüketim harcamaları içindeki payı %5.5'tir. Öte yandan, toplam yurtiçi gayri-safi

sabit sermaye yatırımları içinde İnşaat sektörü payını yaklaşık %50 (%47.8) olduğu görülmektedir.

Son olarak, nihai talep kategorilerinin birincil inputlardan karşılanan miktarları Tablo 1'de sağ alt blokta yer alır. Bu değerler üzerinden B'ye benzer bir yolla hesaplanan D katsayı matriksi Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. D Katsayı Matriksi

		1	2	3	4	5
		Hanehalkı nihai tüketimi	Hükümet nihai tüketimi	G-safi s. sermaye oluşumu	Stoklardaki değişme	İhracat
1	Ham petrol ve doğal gaz ithalatı	0.000	0.000	0.000	0.002	0.000
2	İşlenmiş petrol ithalatı	0.010	0.002	0.000	0.001	0.000
3	Diğer ithalat	0.063	0.016	0.267	0.506	0.000
4	Net dolaylı vergiler	0.141	0.005	0.010	0.000	0.000
5	Katma değer	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

D içinde en önemli değer, Diğer ithalat satırında ve Gayri-safi yatırım sütununda yer alan 0.267 oranıdır. Buna göre, yurtiçi sabit sermaye oluşumunda ithal sermaye mallarının payı %26.7'dir.

Bir kere A, B, C, ve D katsayı matrislerini tanımlandıktan sonra IO fiyat modeli daha kolay anlatılabilecektir. Ayrıntıya girmeksizin, bir outputun fiyatının veya maliyetinin iki unsurdan oluştuğunu hatırlamak gerekir. Birincisi, ara malı girdilerinin fiyatları ve bunlardaki değişmelerdir. İkincisi, katma değer ve diğer birincil inputlar veya üretilmemiş inputlar fiyatıdır. İkinci grup içinde ücretler, karlar, dolaylı vergiler, ve son olarak ithalat yer alır.

Bir sektör outputunun birim fiyatı iki temel unsurdan oluşur. Birincisi, yurtiçi ara mallarına ödenen fiyatlardır. İkincisi, katma değer unsurları ile birlikte ithal girdilere yapılan ödemelerdir. Buna bağlı olarak, IO fiyat modeli matris notasyonu ile formel olarak aşağıdaki gibi ifade edilecektir:

$$p = pA + rC + p^* \qquad (11)$$

Burada

p = Yeni sektörel fiyatlar satır vektörü (1 x n)

A = Yurtiçi teknik katsayılar matriksi

C = Katma değer unsurları ve ithal inputlar katsayı matriksi

r = Birincil input fiyat endeksi (1 x m)

p* = Bazı sektörlerde, eğer varsa, ekstra fiyat artışlarını içeren satır vektör (1 x n) (keyfi enflasyon oranları)

Eşitlik (11) IO fiyat veya maliyet modelinin temel denklemidir (Heesterman, 1972; Özhan, 2001). Modelin sektörel fiyat vektörü için çözümü:

$$p = rC(I - A)^{-1} + p^*(I - A)^{-1} = rCL + p^*L \quad (12)$$

Deflatör hesabı

Sabit katsayılar varsayımının nihai talep unsurları için de kabul edildiği daha önce belirtilmiştir. Buna göre, sektörel üretim fiyat endekslerinin hesabına benzer bir süreçle, nihai talep unsurları için fiyat indeks sayıları olarak bilinen deflatörler sektörel fiyatların ve birincil input fiyatlarının bir ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanabilir. Formel olarak:

$$d = pB + rD \quad (13)$$

Burada
d = Katma değer unsurları fiyat endeksi veya deflatör satır vektörü (1 x k)
B = Yurtiçi sektörel nihai mal üretimi katsayı matrisi (n x k)
D = Nihai talep kategorilerinin ithalat ve diğer birincil inputlar tarafından karşılanan oranlarını içeren matriks (m x k)

Eğer p'nin Eşitlik (12)'deki çözüm değeri Eşitlik (13)'te yerine konursa, deflatör vektörü d'nin çözümü aşağıdaki eşitlikle belirlenecektir:

$$d = r[CLB + D] + p^*LB \quad (14)$$

5. Uygulama

Uygulamada üretim modeli kadar yaygın olarak kullanılmamakla birlikte, input-output fiyat modelinin Leontief tarafından üretim modeli ile aynı yıllarda formüle edildiği bilinmektedir. Leontief kendisi 1947 ve 1951 yıllarında ABD için 1939 IO tablosuna dayalı olarak, sırasıyla, dolaylı vergilerdeki ve ücretlerdeki %10'luk artışların sektörel fiyatlar üzerindeki enflasyonist etkilerini nümerik olarak hesaplamıştır (Leontief, 1986). Bu

çerçevede, örneğin, bütün sektörlerde %10'luk bir genel ücret artışının toplam yaşam maliyeti üzerindeki etkisi -GDP deflatör artışı - %3.7 olarak hesaplanmıştır. Buna göre net reel ücret artışının %6.3 olacağı belirtilmektedir (Leontief, 1986: 16). Benzeri hesaplamalar Norveç ekonomisi için Bjerkholt (1983) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bjerkholt'un hesaplamalarına göre, Norveç ekonomisinde 1980 yılı için %10'luk genel bir ithalat fiyat artışının tüketici fiyatları üzerindeki etkisi (CPI artışı), %2.9 olarak bulunmuştur.

İnput-output fiyat modelinin uygulamasına geçmeden önce enerji ürünleri piyasasında yurtiçi fiyat oluşum sürecini sayısal olarak anlamak gerekmektedir. Türkiye'de enerji ürünlerinin yurtiçi satış fiyatları EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) tarafından belirlenmekte ve yönetilmektedir. Kurumun son iki yılda yayınladığı aylık raporlardan petrol ürünlerinden en önemlisi olan kurşunsuz benzin türüne ilişkin İstanbul Avrupa Bölgesi'nde geçerli üç ayrı aya ait (Ocak 2016, Kasım 2016, Ocak 2017) fiyatı bileşimi ve artış oranları Tablo 7'da yer almaktadır.

Tablo 7. Kurşunsuz Benzin Fiyatı, LT/TL, İstanbul-Avrupa Bölgesi

	Ocak2016		Kasım 2016		Ocak 2017		Artış 12-ay (%)
Ürün fiyatı	0.94	22.1	1.18	24.4	1.60	30.1	70.2
Toptancı marjı	0.05	1.2	0.06	1.2	0.06	1.1	20.0
Gelir payı	0.00	0.1	0.00	0.1	0.00	0.1	4.1
Dağıtıcı-bayi marjı	0.44	10.3	0.47	9.7	0.47	8.8	6.8
Toplam vergi	2.83	66.4	3.12	64.6	3.19	59.9	12.7
Satış fiyatı	4.26	100.0	4.83	100.0	5.32	100.0	24.9
Fiyat artış oranı (%)	10-ayda 13.4		İki-ayda 10.1		12-ayda 24.9		

Kaynak: EPDK (2016, 2017).

Tablo 7'ye göre, benzinin tüketici fiyatı beş bileşenden oluşmaktadır: Ürün fiyatı, Toptancı marjı (payı), Gelir payı, Dağıtıcı ve bayi marjı (payı), ve Toplam vergi. Bu beş unsur arasında en büyük pay yıldan yıla değişmekle birlikte en az %60 ile %65 arasında değişen oranda vergilere aittir. İkinci sırada yer alan ithalat veya yerli üretim aşamasında geçerli olan başlangıç fiyatının son satış fiyatı içindeki payı %22 ile %30 arasında değişmektedir. Dağıtıcı ve toptancı olarak bilinen aracı hizmetlerinin payı sadece %10 veya %11'dir. Gelir payı sıfıra yakın düzeyde bir değere sahiptir. Ocak 2016'dan Ocak 2017'ye son 12 ayda gözlenen kurşunsuz benzin fiyat artış oranı yaklaşık %25'tir. Fiyat oluşumunda ikinci en büyük paya sahip olan başlangıç (ithal veya üretici) fiyatındaki artış oranı aynı dönemde %70.2'dir. Toplam vergi payı Ocak 2016'da %66.4'den Ocak 2017'de %59.9'a düşmekle birlikte, kendi başına %12.7 oranında bir artış göstermiştir. Ancak bu değer, üretici veya ithalatçı

fiyatlarında gerçekleşen %70.2'lik artış karşısında düşük kaldığı için vergilerin son satış fiyatı içindeki payı göreli olarak düşmüştür.

Enflasyon İzleme Senaryoları

Eşitlik (12) ve (14) birlikte IO fiyat modelinin uygulama aracı olarak kullanılır. Eğer bir an için hiçbir sektörde ekstra fiyat artışı veya kar marjı ayarlaması olmadığı varsayılırsa bu eşitliklerde sağ taraftaki ikinci terim sıfır olacaktır. Bu varsayım altında sektörel fiyat endeksi sadece katma değer unsurları ve ithal girdilerde ortaya çıkan fiyat artışlarının veya ayarlamalarının bir fonksiyonu olarak yazılacaktır. Ancak, bazı sektörlerde ek kar marjı pozitif olsa bile bunun diğer sektörler üzerindeki etkisi sınırlı olacaktır. Bu durumda bile, yaygın enflasyonist etki bu araştırmada öngörüldüğü gibi ithal enerji girdilerinde gerçekleşen fiyat ayarlamalarına dayandırılacaktır. Sonuç olarak, başta enerji olmak üzere ithal girdilerde gerçekleşen önlenemeyen fiyat artışları bütün sektörler üzerine yayılan enflasyonist bir rol oynayacaktır. Bu çalışmada, bir sanal uygulama olarak, yurtiçi sektörlerde gözlenen fiyat artışlarının ithal ham petrol, işlenmiş petrol ürünleri (benzin), ve doğalgazda sıkça gözlenen başlangıç fiyat ayarlamalarından kaynaklandığı varsayılmıştır. Bu çerçevede iki basit senaryo düzenlenmiştir. Birincisi A ile gösterilen yüksek enflasyon senaryosu ve ikincisi B ile gösterilen normal veya ılımlı enflasyon senaryosudur.

A Senaryosu: Yüksek Enflasyon Senaryosu

Bu temel bilgiler ışığında Türkiye için bu araştırmada denenen birinci senaryo, göreli olarak yüksek enflasyon varsayımı ile kurulan A senaryosudur. Bu senaryoda, VA bloğu ve C matrisi içinde yer alan üç ithalat kategorisi için varsayılan fiyat artışları sırasıyla şöyledir. Birincisi, IO sektörleri arasında dördüncü sırada yer alan Madencilik ve taş ocakçılığı sektörü kapsamında sayılan Ham petrol ve doğal gaz ithalatı için birleşik olarak öngörülen fiyat artışı %25'dir. İkincisi, 10'uncu sırada yer alan Kok ve arıtılmış petrol ürünleri sektörü kapsamında sayılan işlenmiş petrol ürünlerinde öngörülen fiyat artışı %15'tir. Son olarak, diğer 54 sektör tarafından ithal edilen ürünleri temsilen varsayılan fiyat artışı %20'dir. Bunlara ek olarak, 31'inci sırada yer alan Karayolu ulaştırma sektöründe petrol fiyatlarındaki artışa dayandırılan %25'lik fiyat ayarlamasıdır. Sonuncu değer TL'nin değer kaybına bağlı olarak bu sektörde faaliyet gösteren meslek birlikleri tarafından otomatik olarak belirlen bir fiyat ayarlaması olarak da düşünülebilir. Bu dört varsayım birlikte Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Başlangıç Fiyat Ayarlamaları Kaynakları Vektörü

	Birincil inputlar	Başlangıç fiyat artış oranı %
1	Ham petrol ve doğal gaz ithalatı	25.0
2	İşlenmiş petrol ürünleri ithalatı	15.0
3	Diğer ithalat	20.0
4	Dolaylı vergiler	0.0
5	Katma değer	0.0
31	Karayolu ulaşım sektöründe ek fiyat artışı	25.0

Tablo 8'deki varsayımlar altında, IO fiyat modelinin Eşitlik 12'de verilen çözüm sonuçları, fiyat artış oranlarının en yüksek düzeyde gerçekleştiği 10 sektör için Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. A Senaryosunda En yüksek Fiyat Artışının Geçekleştiği 10 Sektör (%)

1	31	Karayolu ulaşımı ve boru hattı ile ulaşım	30.5
2	17	Bilgisayar, elektronik ve optik ürünler imalatı	11.4
3	15	Temel metaller imalatı	11.2
4	20	Motorlu araçlar, çekiciler, yarı-çekiciler imalatı	11.2
5	22	Mobilya imalatı; diğer imalat	10.6
6	16	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı, makine ekipman hariç	10.3
7	13	Lastik ve plastik ürünler imalatı	10.1
8	18	Elektrik ekipmanlar imalatı	9.9
9	11	Kimyasallar ve kimyasal ürünler imalatı	9.4
10	10	Kok ve işlenmiş petrol ürünleri imalatı	9.0

Tablo 9'da en yüksek fiyat artışı, %30.5'lik oranla Karayolu ulaştırması sektöründe gerçekleşmiştir. Bu oranın sadece %5.5 puanı ithalata bağlıdır. Geri kalan %25 puan sektörün baştan varsayılan kendi otomatik fiyat ayarlamasının sonucudur.

Deflatör Hesabı

Eşitlik 14'e göre hesaplanan A senaryosunda nihai talep sektörlerinde gerçekleşen deflatör değerleri ve enflasyon oranları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. A Senaryosunda Deflatörler

	Deflatör	Enflasyon oranı %
Özel nihai tüketim: C	1.071	7.1
Hükümet tüketimi: G	1.035	3.5
Gayri-safi sabit sermaye oluşumu: I	1.107	10.7
Stoklardaki değişme: S	1.004	0.4
Mal ve hizmet ihracatı: X	1.088	8.8
GYH (GDP) deflatörü: d	1.074	7.4

Deflatör değerlerinin ve buna bağlı olarak enflasyon oranlarının en yüksek olduğu nihai talep kategorisi %10.7 ile gayri-safi sabit sermaye oluşumudur. Bunun nedeni yurtiçi yatırımların büyük oranda (%26.7) ithalata dayalı olmasıdır. İkinci sırada %8.8'lik oranla ihracat sektörleri gelmektedir. İhracatın bu kadar yüksek oranda bir fiyat artışı göstermesinin nedeni gıda, dokuma-giyim, ve makine gibi önemli oranda ihraç malı üreten sektörlerin aramalı girdilerinde de yüksek oranda ithalata bağımlı olmasıdır. Deflatör değerlerinde üçüncü sırada 1.071 ile özel tüketim gelmektedir. Buna göre tüketici fiyatları enflasyonu %7.1'dir. Sonuç olarak, A senaryosunda GDP deflatörü %7.4 düzeyinde gerçekleşmiştir. GDP deflatörü harcama yönünden GDP formülüne göre bir ağırlıklı ortalama olarak hesaplanmaktadır.

Senaryo B: Ilımlı Enflasyon Senaryosu

Normal senaryo veya ılımlı enflasyon senaryosunda ithal enerji ürünleri fiyatları dışında yurtiçi üretim sektörlerinde otomatik ek bir fiyat artışının olmadığı varsayılmıştır. Sonuç olarak, p^* vektörü bütünüyle sıfır olacağı için, Eşitlik (12) ve eşitlik (14)'te sağ taraftaki ikinci terimler ortadan kalkacaktır.

Tekrar etmek gerekirse, B senaryosunda üç ithalat bileşiminde dışsal fiyat artışları sırasıyla şöyledir: Ham petrol ve doğal gaz ithalat fiyat artışı %25, İşlenmiş petrol ürünleri ithalatı fiyat artışı %15, ve diğer ithalat maddelerinde fiyat artışı %20. B senaryosunda A senaryosundan farklı olan tek şey belli sektörlerde gerçekleşecek doğrudan ek fiyat artışlarının olmadığı varsayımıdır.

Tablo 11. B Senaryosunda En yüksek Fiyat Artışının Gerçekleştiği 10 Sektör %

1	17	Bilgisayar, elektronik ve optik ürünler imalatı	9.4
2	15	Temel metaller imalatı	9.1
3	20	Motorlu araçlar, çekiciler, yarı-çekiciler imalatı	9.0
4	16	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı, makine ekipman hariç	8.5
5	13	Lastik ve plastik ürünler imalatı	8.3
6	22	Mobilya imalatı; diğer imalat	8.2
7	18	Elektrik ekipmanlar imalatı	7.7
8	11	Kimyasal ürünler imalatı	7.3
9	19	Makine ve ekipman imalatı b.y.s. (n.e.c.)	7.2
10	7	Ağaç ve ağaç ürünleri imalatı; mobilya hariç	6.0

B senaryosuna ait çözüm değerleri en yüksek fiyat artışlarının gerçekleştiği 10 sektör için Tablo 11'de yer almaktadır. Tablodan izlenebileceği gibi, ithal enerji ürünleri ve diğer ithalat maliyetlerine yüksek düzeyde gerçekleşen fiyat artışına karşın yurtiçi sektörel üretim mallarında son derece sınırlı fiyat artışları ortaya çıkmıştır. Çoğunluğu imalat sektörlerinde gözlenen enflasyon oranlarının en yükseği %9.4 ile Bilgisayar, elektronik, ve optik ürünler sektöründe gerçekleşmiştir. Bu değer enerji ithalatı ve diğer ithalat girdilerinde başlangıçta varsayılan fiyat artış oranlarından (%25, %15, ve %20) önemli derecede daha düşüktür. Bunun nedeni, IO fiyat modelinde B matrisi içinde ithalata bağımlılığı yüksek olan sektörlerde yurtiçi üretim fiyatlarının yükselmesi normal olmakla birlikte asıl etkinin ithalat fiyat artışlarının gerekçe gösterilerek bazı sektörlerde yürürlüğe konan ek fiyat artışlarıdır. Buna göre, A senaryosunda ek fiyat artışının model çözümünden önce gerçekleştiği Karayolu ulaştırma sektöründe son aşamada %30.5 olan enflasyonu oranı, B senaryosunda %2 düzeyine düşmüştür. Ilımlı enflasyon senaryosunda hesaplanan deflatör değerleri Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Ilımlı Enflasyon Senaryosunda Deflatör Değerleri

	Deflatör	Enflasyon oranı %
Özel nihai tüketim: C	1.034	3.4
Hükümet tüketimi: G	1.024	2.4
Gayri-safi sabit sermaye	1.084	8.4
Stoklardaki değişme: S	0.905	-9.5
Mal ve hizmet ihracatı: X	1.057	5.7
GYH (GDP) deflatörü: d	1.043	4.3

B senaryosu en yüksek deflatör değeri A senaryosunda olduğu gibi, 1.084 ile yurtiçi yatırım kategorisine aittir. Ancak, yeni senaryoda yatırım mallarındaki %8.4'lük enflasyon

oranı A'daki düzeyinden %2.4 puan daha küçüktür. İkinci sırada yer alan 5.7'lik ihracat deflatörü A senaryosundan %3 puan daha küçüktür. Üçüncü sırada yer alan özel tüketim harcamalarında gözlenen %3.4'lük enflasyon oranı A senaryosuna göre %3.7 puan daha düşüktür. Sonuç olarak, nihai talep kategorilerinin ağırlıklı bir ortalaması olan GDP deflatörü 1.043 olarak gerçekleşmiştir. Bu değer A senaryosundaki düzeyinden %3 puan daha düşüktür. Başta enerji olmak üzere üç değişik ithalat kategorisinde %15 ile %25 arasında değişen yüksek oranlı dışsal fiyat artışları yurt içi genel fiyat düzeyi sadece %4.3 oranında bir artışa yol açmıştır. Bunun için gerekli koşul yurt içi üretim sektörlerinde keyfi olarak belirlenen ek bir fiyat artışının olmadığı varsayımıdır. Sonuç olarak, ekonomik ve sosyal açıdan rasyonel ve savunulabilir olan senaryo B senaryosudur.

6. Sonuç ve Değerlendirme

İnput-output fiyat modeli üretim modeline göre uygulamada daha az denenmekle birlikte, enflasyon hesaplamalarında önemli bir role sahiptir. Fiyat modelinin göreli olarak daha az uygulanmasının başlıca üç önemli nedeni vardır. Birincisi, mevcut IO tabloların ne kadar yeni olursa olsun en az bir yıl eski olmasıdır. İkincisi, ithal veya yerli enerji girdilerine ait fiyat oluşumu sürecinde gerekli istatistiki bilgilerin yetersizliğidir. Üçüncüsü, IO tablolarında yer alan sektör sayıları ve kapsamları ile resmi kurumlar tarafından hazırlanan fiyat indeksleri sepetlerinde kullanılan ağırlık bileşimleri aynı olmayabilir. Bu eksiklikler yanında araştırmanın ortaya koyduğu sonuç ve bunlara dayalı öneriler başlıca dört noktada özetlenebilir.

i. IO fiyat modeli, enerji ürünleri fiyatlarındaki değişmelerin (ayarlamaların) ekonominin diğer bütün sektörlerine nasıl yayıldığı konusunda güçlü teorik temele sahiptir.

ii. Enerji piyasasında karar alıcı rolünde olan merkezi kurumlar fiyat politikalarını belirlerken, başka karar destek modelleri yanında IO fiyat modelini deneyerek kararlarına rasyonellik kazandırabilir.

iii. Türkiye ekonomisinin enerji ürünlerinde yüksek düzeyde dışa bağımlı olması, karar alıcıların fiyat belirleme sürecindeki güçlerini sınırlamaktadır. Bu bağlamda, güvenilir ve yenilenebilir yerli enerji kaynaklarının geliştirilmesi uzun dönemde stratejik bir öneme sahiptir.

iv. Araştırmada uygulanan iki senaryodan düşük enflasyon senaryosu, B, ekonomik teoride haklılığı savunulabilecek senaryodur. Yüksek enflasyon senaryosu, A, ekonomik ve sosyal rasyoneli yeterli olmayan bir uygulamadır.

Kaynaklar

ALMON, Clopper; (2016), *The Craft of Economic Modeling, Volume 3*, University of Maryland, College Park.

BJERKHOLT; "Experiences in Using Input-Output Techniques for Price Calculations", 8 May 2017. https://www.ssb.no/a/histstat/art/art_141.pdf.

BOTAŞ; "2015 Sektör Raporu", 20 Nisan 2017, http://botas.gov.tr/docs/raporlar/tur/sektorrap_2015.pdf.

EPDK; "Petrol ve Lpg Piyasası Fiyatlandırma Raporu Kasım 2016", 2 Mayıs 2017. http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayınlarRaporlar/Fiyatlandırma.

EPDK; "Petrol ve Lpg Piyasası Fiyatlandırma Raporu Ocak 2017", 2 Mayıs 2017. http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayınlarRaporlar/Fiyatlandırma.

HEESTERMAN, Aaart R. G. (1977, 2013); *Forecasting Models for National Economic Planning*, Second Edition, D. Reidel Pub. Co., Dordrecht.

LEONTIEF, Wassily; (1986), *Input-Output Economics*, Second Edition, Oxford University Press. Mew York.

MILLER, Ronald E., and BLAIR, Peter, D.; (2009, 2012), Input Input-Output Analysis: Foundations and Extensions, Second Edition. CUP, Cambridge.

Oilprice.com ; "Top 10 Countries with the Cheapest and Most Expensive Gas", 5 May 2017, "http://oilprice.com/Energy/Oil-Prices/Top-10-Countries-With-The-Cheapest-And-Most-Expensive-Gas.html

ÖZHAN, Gazi; (2001), "İktisat Politikası ve Planlama Ders Notları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Ankara.

WIOD ; "National IO Tables", 10 January 2017, http://www.wiod.org/database/wiots16.

TUİK; "Girdi-Çıktı Tabloları", 20 Şubat 2017, http://tuik.gov.tr/

Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin Suradf Birim Kök Testi İle Sınanması

Gökhan KONAT, Esra CANPOLAT, Mustafa GÖKÇE

Araş.Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, gokhan.konat@inonu.edu.tr

Araş. Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü esra.canpolat@inonu.edu.tr

Bilişim Teknolojileri Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, mugokce@gmail.com

Öz

Bu çalışmada Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) Hipotezi 5 Akdeniz ülkesi olan Fransa, Yunanistan, İtalya, Malta ve İspanya için 1980-2015 yılları baz alınarak panel veri birim kök analizi kullanılarak sınanmıştır. Değişkenlere www.worldbank.org sitesinden ulaşılmıştır. Döviz kuru verisinin sabit bir ortalama etrafında bir seyir izlemesi yani durağanlık şartını sağlaması Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi 'nin geçerli olduğu sonucunu verirken, durağan olmayan bir döviz kuru serisi Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi 'nin geçersiz olduğunu gösterir. Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) değişkeninin durağanlık sınaması için SURADF (Seemingly Unrelated Regressions Augmented Dickey-Fuller) panel birim kök testi kullanılmıştır. Yapılan birim kök testi sonuçları incelenen 5 Akdeniz ülkesinin döviz kuru veri setinin yıllar boyunca durağan olmadığını göstermektedir. Bu da söz konusu ülkeler için SGP hipotezini geçersiz kılmaktadır. Bu ülkeler arasında iktisadi ilişkiler bazında kararlar alınırken SGP değişkeni doğrultusunda kararlar alınacaksa değişkendeki durağan dışılık göz önünde bulundurulmalıdır.

Anahtar kelimeler: Satın Alma Gücü Paritesi, Panel Veri, Birim Kök, SURADF

Abstract

In this study, the Purchasing Power Parity (PPP) Hypothesis was tested using panel data unit root analysis for 5 Mediterranean countries, France, Greece, Italy, Malta and Spain, based on 1980-2015 years. The variables are available at www.worldbank.org. A non-stationary exchange rate series Indicates that the Purchasing Power Parity Hypothesis is invalid, while the exchange rate data is a cruise trace around a fixed average, which means that the Strength of Purchase Power Parity Hypothesis is valid. SURADF (Seemingly Unrelated Regressions Augmented Dickey-Fuller) panel unit root test was used for stationarity test of the Purchasing Power Parity (SGP) variable. The results of the unit root test show that the exchange rate data set of the 5 Mediterranean countries surveyed is non-stationary for years. This invalidates the PPP for the countries concerned. If decisions on economic relations between these countries are taken on the basis of changes in the SGP, the alternative non-stationary should be considered.

Keywords: Purchasing Power Parity, Panel Data, Unit Root, SURADF

1.Giriş

Makro iktisadi analiz, ülkeler arasında ve zaman içinde ekonomik üretkenlik ve yaşam standartlarını karşılaştırmak için birkaç farklı ölçüm temeline dayanır. Ülkeler arası karşılaştırmalarda kullanılan popüler ölçülerden biri satın alma gücü paritesi (SGP) 'dir. Satın Alma Gücü Paritesi Teorisi ilk kez İsveçli iktisatçı, Gustav Cassel tarafından 1918'de ortaya atılmıştır. Cassel, teorinin Birinci Dünya Savaşı sonrasında altın standardına dönülürken yeni resmi kurların belirlenmesinde temel bir gösterge olarak kullanılabileceğine inanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan sabit kurlu Bretton Woods Sistemi'nde de hükümet yetkililerinin, devalüasyon veya revalüasyon oranlarını belirleme açısından teoriden faydalanabilecekleri kabul edilmekteydi (Cassel, 1918).

Satın Alma Gücü Paritesi (SGP), farklı ülkelerin para birimlerini "malların sepeti" yaklaşımıyla karşılaştıran ekonomik bir teoridir. Bu teoriye göre iki ülkenin para birimi eşit veya dengelidir; malların piyasa sepeti (döviz kuru dikkate alınarak) her iki ülkede de aynı fiyattadır.

Satın alma gücü paritesi, uluslararası finansın birçok teorik modelinin temel taşıdır. SGP, satın alma gücü iki ülke için aynı olduğunda, para birimleri arasındaki döviz kurlarının dengede olduğunu belirtmektedir. Bu, herhangi iki ülke arasındaki döviz kuru, sabit bir mal grubu ve hizmet sepeti için iki para biriminin fiyat seviyesine eşit olması gerektiğini göstermektedir. SGP hipotezinin arkasındaki temel fikir, herhangi bir uluslararası mal pazarı arbitrajı zamanla ortadan kalktığı için reel döviz kurunun uzun vadede sabit bir denge değerine dönmesini beklemek zorunda olduğudur. Bu konudaki çalışmalar sadece ampirik araştırmacılar için değil aynı zamanda politika yapıcılar için de kritik öneme sahiptir. Özellikle durağan olmayan bir reel döviz kuru, nominal döviz kuru ile yerli ve yabancı fiyatlar arasında uzun vadeli bir ilişki bulunmadığını ve dolayısıyla SGP'yi geçersiz kıldığını göstermektedir. Bu nedenle, SGP denge kurunu belirlemek için kullanılamaz. Geçersiz bir SGP, parasal yaklaşımı döviz kurunun belirlenmesinden diskalifiye eder ve bu da SGP 'nin geçerli olmasını gerektirir (Chang, 2012).

Sonraki bölümlerde Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) Hipotezi ile ilgili bilgiler sunularak konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara yer verilecek ve ardından ekonometrik teknikler kullanılarak elde edilen bulgular sunulacak ve sonuç kısmı ile çalışma sonlandırılacaktır.

2.Literatür

Satın alma gücü paritesi (SAGP) geçerliliğinin sınaması 1973 sonrası esnek döviz kuru sistemine geçilmesiyle birlikte birçok çalışma yapılmıştır. Genellikle SAGP'nin geçerliliği uzun dönemde incelenmektedir. Literatürde satın alma gücü paritesi (SAGP) geçerliliğinin test edilmesinde iki ekonometrik teknik vardır. Birincisinde, satın alma gücü paritesinin uzun dönem tutarlı olması için reel döviz kuru serisine ait kovaryans durağanlığı izlenmektedir. Zaman serilerinde durağanlık analizi birim kök testleri ile gerçekleştirilir. Serinin birim köklü olması satın alma gücü paritesinin geçerli olmadığı yönündedir. İkincisi ise, eşbütünleşme tekniğine dayanmakta olup SAGP geçerliliği için

nominal döviz kurları ile nispi fiyatların eşbütünleşik olması gerekmektedir. Bu çalışmada reel döviz kurunun durağanlığı birim kök testi ile sınanmıştır (Özcan,2012:140-141).

Çağlayan ve Saçaklı (2006), Türkiye ve Birleşik Krallık için SAGP geçerliliğini Phillips-Perron (1988), Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) ve Elliot, Rothenberg ve Stock Nokta Optimum (ERS) testleri ile analiz etmiştir. Çalışma sonucu SAGP hipotezinin hem Türkiye hem de Birleşik Krallık için geçerli olmadığı yönündedir.

Özcan (2012), G7 ülkelerinin 1980-2010 dönemine ait verilerine Panel KPSS testi uygulayarak satın alma gücü paritesinin geçerliğini test edilmiş ve SAGP hipotezinin geçerli olduğu yönündedir.

Yıldırım vd. (2013), SAGP hipotezi Türkiye için reel döviz kuru serisi standart ve çok kırılmalı birim kök testleri ile sınanırken; AB-15, AB-27, OECD ve G-8 ülkeleri için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CADF panel birim kök testleri ile sınanmıştır. Sonuçlar Türkiye ekonomisi için satın alma gücü paritesinin geçerli olmadığı yönünde iken AB-15, AB-27, OECD ve G-8 ülkeleri için geçerli olduğu yönündedir.

Korkmaz vd. (2013) , Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan İçin SAGP hipotezini geçerliğini 1995:1-2009:1 dönemindeki aylık döviz kurları için geleneksel birim kök ve eşbütünleşme testi uygulanmıştır ve buna göre bu ülkelerde SAGP hipotezinin geçerli olmadığı belirlenmiştir. Yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testi sonuçlarına göre, Kazakistan ve Kırgızistan reel döviz kuru serileri durağan olarak elde edilip SAGP hipotezinin geçerli olduğu ayrıca yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testi sonucuna göre Azerbaycan için SAGP hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir.

Ceylan ve Hakan (2014), SAGP geçerliliğini OECD ülkeleri için 1970-2013 yıllık reel döviz kuru verilerine KSS ve AESTAR test prosedürleri kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlarda AESTAR sürecinin KSS sürecinden daha iyi kanıtlar sunduğu ve 25 OECD ülkesinden 20 'sinin SAGP hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tıraşlıoğlu (2014), OECD üyesi 18 ülkenin SAGP geçerliğini 1993:Q1-2011:Q1 dönemi için klasik birim kök testi ve yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanarak sınamıştır. Kanada ve Meksika'ya ait reel döviz kuru serilerinin durağan olduğu yani SAGP geçerliğini sağladığı yönüdedir.
Büberkökü (2015), çalışmada da 21 yükselen piyasa ekonomisinde SAGP geçerliği birinci ve ikinci nesil panel koentegrasyon testleri kullanılarak incelenmiştir. Birinci nesil testler SAGP zayıf formunun geçerli olduğu yönünde iken ikinci nesil testler SAGP zayıf formunun bile geçerli olmadığı yönündedir.

Destek ve Okumuş (2016), reel döviz kurunun durağanlığı üzerinden 27 OECD ülkesi için SAGP hipotezini 1990:1-2015:5 aralığındaki verilere Fourier ADF ve Fourier KSS birim kök testlerini kullanarak sınanmıştır. Çalışma sonunda 14 OECD ülkesi için reel döviz kurunun yapısal değişimler altında doğrusal olmayan formda durağan olduğu yani SAGP hipotezinin geçerli olduğu desteklenmiştir.

Ağazade (2016) , Rusya için SAGP hipotezinin geçerliliği 1993:11-2013:04 dönemi için rubleye ait reel efektif döviz kuru serisinin durağanlığı asimetrik intibaka izin veren ve vermeyen doğrusal olmayan birim kök testleri ile sınanmıştır. Rusya için SAGP hipotezinin geçerliliği desteklenmektedir.

Atasoy (2016), çalışmada ''Kırılgan Beşli'' ülkelerinin 1996:05-2013:12 dönemine fiyatlanmış reel döviz kuru verilerine her ülke için ADF durağanlık testi yapılmıştır. Sonuç olarak satın alma gücü paritesinin; Brezilya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye'de geçerli olmadığı; Endonezya için geçerli olduğu yönündedir.

Özetle literatürde satın alma gücü paritesinin geçerliliğini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışma sonuçları incelendiğinde uygulanan test teknikleri ve ülkelerin birlikte veya ayrı ayrı ele alınması farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

3.Ekonometrik Bulgular

Çalışmada Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) serisinin durağanlık analizi için SURADF birim kök testi kullanılmıştır. SURADF birim kök testi yatay kesit bağımlılığının olduğu ve T > N durumunda kullanılmaktadır.

Panel veri analizinin birim kök sınaması yapılmadan önce yatay kesit bağımlılığının test edilmesi son derece önemlidir. Yatay kesit bağımlılığı, iktisatta paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin birinde meydana gelen şokun, diğer birimleri de etkilediği durumu ifade eder.

CDLM1 (Breusch, Pagan 1980) ve CDLM2 (Pesaran 2004 CDLM) testleri $T > N$ ve CDLM (Pesaran 2004 CD) testi ise $N > T$ durumunda kullanılırken Bias-Adjusted CD testi her iki durumda da kullanılır. Bias-Adjusted CD testi küçük örneklemlerde anlamlı sonuçlar verirken asimptotik dağılımlarda tutarlı ve güçlü sonuçlar vermektedir. Bias-Adjusted CD test istatistiği;

$$CDLM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^{N} \rho_{ij}^2 \frac{(T-K-1)(\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij})}{V_{Tij}}$$

şeklindedir. Bu test istatistiği, $CDLM_{adj} \sim N(0,1)$ ile asimptotik olarak standart normal dağılım göstermektedir (Pesaran vd. 2008). Sıfır ve alternatif hipotez ise;

$$H_0: Yatay\ kesit\ bağımlılığı\ yoktur.$$

$$H_1: Yatay\ kesit\ bağımlılığı\ vardır.$$

şeklindedir.

Tablo 2: Satın Alma Gücü Paritesi Serisi İçin Yatay-Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

CD Testleri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
cd Lm1 (Breusch, Pagan 1980)	28.692	0.0001***
cd LM2 (Pesaran 2004 CDlm)	4.180	0.0000***
cd LM (Pesaran 2004 CD)	-4.017	0.0000***
Bias-adjusted CD test	6.309	0.0000***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde yokluk hipotezinin reddedileceğini ifade etmektedir.

Bu sonuçlar neticesinde yatay kesit bağımlılığın var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla yatay kesit bağımlılığının olduğu durumlarda kullanılabilen SURADF birim kök testi kullanılmaktadır.

Breuer, McNown ve Wallace (2001) tarafından geliştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Regressions Augmented Dickey-Fuller) panel birim kök testi, aslında "görünüşte ilişkisiz regresyon" (SUR) panel tahmin modeline dayalı genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testidir. SURADF kaç tane birim varsa o kadar birim için ADF regresyonu kurarak birimler arası durağanlığa bakmaktadır. Panelin geneli için çıkarsama yapmamaktadır.

$$\Delta Y_{1,t} = \mu_1 + \delta_1 Y_{1,t-1} + \sum_{j=1}^{p_1} \delta_{1,j} \Delta Y_{1,t-j} + \varepsilon_{1,t}$$

$$\Delta Y_{2,t} = \mu_2 + \delta_2 Y_{2,t-1} + \sum_{j=1}^{p_2} \delta_{2,j} \Delta Y_{2,t-j} + \varepsilon_{2,t}$$

$$\vdots$$

$$\Delta Y_{N,t} = \mu_N + \delta_N Y_{N,t-1} + \sum_{j=1}^{p_N} \delta_{N,j} \Delta Y_{N,t-j} + \varepsilon_{N,t}$$

Burada $t = 1,2,3, \dots, T$ dir. N tane sıfır ve alternatif hipotez tek tek test edilir.

$$H_0^1: \delta_1 = 0; \quad H_0^1: \delta_1 < 0$$

$$H_0^2: \delta_2 = 0; \quad H_0^2: \delta_2 < 0$$

$$\vdots$$

$$H_0^N: \delta_N = 0; \quad H_0^N: \delta_N < 0$$

Burada ilk eşitlikten SUR tahminlerinden test istatistikleri hesaplanır (Chang, Liu, Tzeng ve Yu, 2010). Breuer ve ark. (2001), panel birimleri arasında benzer bir gecikme yapısının dayatılması, test istatistiklerini etkileyebileceğini göstermiştir. Bu nedenle, Perron (1989) tarafından benimsenen yaklaşıma dayalı olarak her denklem için farklı gecikme yapıları seçilebilmektedir.

Tablo 2: SURADF Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	**SURADF**	**%1kritik değer**	**%5 kritik değer**	**%10 kritik değer**
Fransa	-3.816	-5.1684	-4.526**	-4.0776
Yunanistan	-4.334	-5.6107	-4.816**	-4.3467
İtalya	-3.966	-4.9264	-4.136**	-3.6299
Malta	-2.525	-5.1087	-4.306**	-3.8174
İspanya	-3.621	-5.1020	-4.320**	-3.7874

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde yokluk hipotezinin reddedilemeyeceğini ifade etmektedir.

4.Sonuç

Bu çalışmada Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) Hipotezi 5 Akdeniz ülkesi olan Fransa, Yunanistan, İtalya, Malta ve İspanya için 1980-2015 yılları baz alınarak panel veri birim kök analizi kullanılarak sınanmış ve SAGP hipotezinin geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. SURADF panel birim kök test sonucuna göre 5 Akdeniz ülkesi için serilerin birim köklü olduğu yani serilerin durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu durumda SAGP hipotezi 5 Akdeniz ülkesi için geçerli değildir.
Ülkelerin finansal istikrar politikalarının güvenirliği açısından reel döviz kurunun durağanlığı son derece önemlidir. Bu yüzden 5 Akdeniz ülkesi için yapılan analiz neticesinde reel döviz kurunun durağan olmadığı, bu ülkeler için ekonomik politikalarda döviz kuru istikrarı önceliğe alınması gerekmektedir. Bu ülkeler arasında iktisadi ilişkiler bazında kararlar alınırken SGP değişkeni doğrultusunda kararlar alınacaksa değişkendeki durağan dışılık göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynaklar

Breuer, Janice, Boucher; McNown, Robert; Wallace Myles.S.; "Misleading inferences from panel unit root tests with an illustration from purchasing power parity", Review of International Economics, no:9, (2001), ss:482-493.

Breuer, Janice, Boucher; McNown, Robert; Wallace Myles.S.; "Series-Specific Unit Root Tests with Panel Data", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, no:64, (2002), ss:527-546

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R., (1980), "The Lagrange Multiplier Test And Its Applications To Model Specification In Econometrics", Review Of Economic Studies, Blackwell Publishing, Vol. 47 (1): 239-253.

Cassel, G. "Abnormal deviations in International Exchanges", The Economic Journal, no:28 (1918), ss:413-415.

Chang, T. Lee, C. H. Liu, W. C. ; "Nonlinear adjustment to purchasing power parity for ASEAN countries", Japan and the World Economy, no:24, (2012), ss:325–331.

Chang, T., Liu, W. C. , Tzeng, H. W. ve Yu, C. P. (2010), Purchasing power parity for G-7 countries: panel SURADF tests, Applied Economics Letters, 17:12, 1223-1228

ÖZCAN, B. "Satın Alma Gücü Paritesi G7 Ülkeleri için Geçerli mi?", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:30, Sayı:2, 2012, ss.137-161.

PESARAN, M. H., 2004, General Diagnostic Testsfor Cross SectionDependence in Panels, CESifo Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240

PESARAN, M. H. ve YAMAGATA, T., 2008, Testing Slope Homogeneity in Large Panels, Journal of Econometrics, 142, 50–93.

Perron, P. (1989) The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis, Econometrica, 57, 1361–401

Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin Sınanması

Gökhan KONAT, Esra CANPOLAT, Abdullah GÖV

Araş.Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, gokhan.konat@inonu.edu.tr
Araş.Gör., İnönü Ünivesitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, esra.canpolat@inonu.edu.tr
Araş.Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, abdullah.gov@inonu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada Çevreye uyarlanmış kuznets eğrisi hipotezi 1960-2013 dönemleri dikkate alınarak Türkiye için sınanmıştır. Hava kirliliği değişkeni olarak kişi başına karbon oksit (CO_2) değişkeni kullanılmıştır. Ekonomik büyüme değişkeni olarak kişi başına gayri safi milli hasıla (GSMH) değişkeni kullanılmıştır. Değişkenlere www.worldbank.org sitesinden ulaşılmıştır. Değişkenlerin durağanlık sınaması için Zivot-Andrews birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki eşbütünleşme modeli kullanılarak incelenmiştir. Sonuç olarak Türkiye için Kuznets hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır ve N şeklinde bir ilişkinin var olduğu gözlenmiştir. Bu da bize Türkiye'de belli bir gelir seviyesinden sonra hava kirliliğinin azaldığını ancak daha da artan gelir seviyelerinde hava kirliliğinin artmaya devam ettiğini yani çevre ile ilgili politikaların yeterli etkinlikte olmadığı sonucuna varmamıza neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hava kirliliği, ekonomik büyüme, kuznets, birim kök, eşbütünleşme.

Testing Of The Validity Of The Envıronmentally Adapted Kuznets Curve Hypothesis For Turkey

Abstract

In this study, the kuznets curve hypothesis adjusted to environment was tested for Turkey, taking into account the 1960-2013 periods. As a result of changing air pollution, per capita carbon dioxide (CO2) variables have been used. Per capita gross national product (GNP) was used as an economic growth variable. The variables are available at www.worldbank.org. The Zivot Anrews unit root test was used for stationarity testing of variables. The result is that the variables are integrated in the first order. The relationship between the variables has been examined by establishing a cointegration model. As a result, it was observed that the Kuznets hypothesis was not valid for Turkey and N-shaped relationship existed. This led us to the conclusion that air pollution has decreased after a certain level of income in Turkey, but that the air pollution has continued to increase at increasing levels of income, that environmental policies have not been effective enough.

Key Words: Air Pollution, economic growth, kuznets, unit root, coentegration.

1.Giriş

Son zamanlarda tüketim ekonomisinin bütün dünyaya hakim olması sonucunda üreticilerin, artan piyasa talebini karşılayabilmek adına, karlarını maliyetleri kısarak artırmaya çalışmaları çevre tahribatlarını artırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümelerini artırmak ve gelişmiş ülkelere yetişerek var olan pazardan pay alabilmek için doğanın yapısını dikkate almadan faaliyetlerini sürdürme yoluna giderler. Çevresel önlemler alınmadan, kirliliği önlemek için ileri teknolojiler kullanılmadan yapılan üretime yönelik faaliyetler günümüzde çevre kirliliğini küresel bazda bir sorun haline getirmektedir. Çünkü çevre faktörü düşünülmeden yapılan faaliyetler sadece bölgesel bazda değil tüm dünyayı etkileyecek boyutlarda sorunlara sebep olmaktadır. Bu bağlamda çevre kirliliği ve çevre tahribatları sorunları genellikle (maliyetleri artırdığından dolayı) göz ardı edilir. Üretim aşamasında önlemler alınmaz. Gelişmiş ülkeler belli bir refah seviyesine ulaştıktan sonra çevre konularında daha duyarlı hale gelmektedirler. Ekonomik büyüme göstergesi ile refah göstergesi tam da bu noktada birbirinden ayrılmaktadır. Refah seviyesi yükselişte olan ülkeler de çevre hassasiyeti yüksekken ekonomik büyümesi yükselişte olan ülkeler için aynı durum söz konusu değildir. Gelişmiş ülkeler gelişmişlik seviyelerini artırdıkları aşamada üretim faktörlerini kullanırken çevreye zarar vermeden üretimlerini gerçekleştirmeyi kazançları bakımından avantajlı bulmadıklarından çevre faktörünü genellikle önemsemezler. Gelirleri belli bir seviyeyi geçtikten sonra çevreye verdikleri tahribatın maliyetinin herhangi bir kazançla ölçülemeyeceğinin farkına varmışlardır ve üretim sistemi içerisinde gelişmiş teknolojileri kullanarak çeşitli yasalar koyarak çevreyi koruma altına almaya çalışmışlardır. Tabi alınan bu önlemlerin günümüze kadar tahrip edilen ve hala gelişmekte olan ülkeler tarafından tahrip ediliyor olan çevrenin kendini yenilemesine yetip yetmeyeceği konusu büyük bir muammadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde, çevre kirliliğinin artan ekonomik büyümeleri ile birlikte artması, belli bir gelişmişlik düzeyinden sonra gelişmiş (çevre dostu) teknolojinin üretime dahil edilmesiyle çevre kirliliğinin azaldığı gözlemlenmiştir. Sistem içerisindeki bu oluşum Simon Kuznets (1955) tarafından ortaya atılan Kuznet hipotezi ile benzerlik göstermektedir. Kuznets hipotezi ekonomik büyüme ile birlikte gelir dağılımının önce bozulacağını ancak belli bir gelir seviyesinden sonra gelir dağılımı eşitsizliğinin azalacağını söylemektedir. Sanayi devrimi ile birlikte üretimin artması ekonomik büyümeyi hızlı şekilde artırmakla beraber çevre tahribatlarını da beraberinde getirmiştir. Çevre ile ilgili sorunların artması çevre kirliliği üzerine yapılan çalışmaları artırmıştır. İktisadi literatürde Kuznets eğrisi olarak geçen ifade çevre kirliliği konularının modellenmesinde de kullanılmaya başlanmış ve Çevreye Uyarlanmış Kuznet Eğrisi (ÇUKE) olarak ifade edilmiştir.

Sonraki bölümlerde ÇUKE hipotezi ile ilgili bilgiler sunularak konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara yer verilecek ve ardından ekonometrik teknikler kullanılarak elde edilen bulgular sunulacak ve sonuç kısmı ile çalışma sonlandırılacaktır.

2.Çevreye Uyarlanmış Kuznet Eğrisi

Kuznets (1955) yaptığı çalışmada ülkelerdeki gelişmişlik düzeyinin artmasıyla artan kişi başına gelir ile birlikte gelir eşitsizliğinin de arttığını ancak ülkelerin artan gelir seviyesinin belli bir aşamasından sonra gelir eşitsizliğinin azaldığını ifade etmektedir. Yani ülkelerin gelir seviyesi ile gelir eşitsizliği arasında ters-u biçimli bir eğrisel ilişkinin olduğunu söylemektedir. Öne sürdüğü bu iddia literatürde Kuznets Eğrisi Hipotezi olarak bilinmektedir. Grossman ve Krueger (1991, 1995) yaptıkları çalışmada Kuznets'in gelir düzeyi ve gelir eşitsizliği ilişkisini çevre kirliliği ve gelir değişkenleri için uyarlamıştır. Groosman ve Krueger tarafından uyarlanan bu yaklaşım literatürde Çevresel Kuznet Eğrisi Hipotezi olarak bilinmektedir. Bu hipoteze göre ülke ekonomisinin geliştiği süre boyunca hava kirliliği bata artma daha sonra azalma eğilimi göstermektedir (Stern, 2004).

Ters U şeklinde ifade edilen Kuznets Hipotezi için kurulan model ekonometrik model olarak aşağıdaki şekilde ele alınmaktadır:

$$\text{Çevresel Kirlilik} = \beta_0 + \beta_1 \text{Gelir} + \beta_2 \text{Gelir}^2 + \beta_3 \text{Gelir}^3 + u$$

Kuznets hipotezinin geçerli olabilmesi için $\beta_1>0$, $\beta_2<0$, $\beta_3=0$ olması gerekmektedir. Bu model türüne alternatif olarak geliştirilen değişik yapılar ise şu şekildedir:

$\beta_1=0, \beta_2=0, \beta_3=0 \rightarrow$ Çevresel kirlilik ile gelir arasında hiçbir ilişki yoktur.

$\beta_1>0, \beta_2=0, \beta_3=0 \rightarrow$ Çevresel kirlilik ile gelir arasında artan doğrusal bir ilişki vardır.

$\beta_1<0, \beta_2=0, \beta_3=0 \rightarrow$ Çevresel kirlilik ile gelir arasında azalan doğrusal bir ilişki vardır.

$\beta_1<0, \beta_2>0, \beta_3=0 \rightarrow$ Çevresel kirlilik ile gelir arasında U şeklinde eğrisel bir ilişki vardır.

$\beta_1>0, \beta_2<0, \beta_3>0 \rightarrow$ Çevresel kirlilik ile gelir arasında N şeklinde eğrisel bir ilişki vardır.

$\beta_1<0, \beta_2>0, \beta_3<0 \rightarrow$ Çevresel kirlilik ile gelir arasında ters-N şeklinde eğrisel bir ilişki vardır (Işık vd., 2015) .

Başta hava kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için incelenen ÇUKE, Grossman ve Krueger (1995) tarafından genişletilerek farklı ülke grupları ve farklı zaman boyutlarında diğer bir çevre kirliliği göstergesi olan su kirliliği değişkeni için de ve hava kirliliğinin değişik göstergeleri kullanılarak incelenmiştir (Kocak, 2014). Hava kirliliğinin en önemli göstergelerinden biri karbondioksit (CO_2) olarak ele alınmaktadır. Küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin en büyük belirleyicisi olarak kabul edilen sera gazlarından biri olan CO_2, ÇUKE çalışmalarında en çok kullanılan hava kirliliği göstergesidir. Yapılan çalışmaların bir kısmı ÇUKE hipotezinin geçerliliğini ortaya koyarken (Panayotou, 1993; Grossman ve Kreuger, 1995; Denhez, 2007; Moomaw ve Unhruh, 1997; Dijkgraaf ve Vollebergh, 2005; Ang, 2007; Shahbaz, 2012); bazı çalışmalar ÇUKE hipotezinin geçerli olmadığını gösteren

sonuçlar elde etmişlerdir (Agras ve Chapman, 1999; He, Richard, 2010; Fodha ve Zaghdoud, 2010).

Kuznets eğrisi hipotezi geçerliliğini sadece Türkiye için zaman serisi analizi kullanarak sınayan çalışmalarda hipotezin geçerliliğini gösteren sonuca Saatçi ve Dumrul (2012) tarafından yapılan çalışmada ulaşıldığı görülmektedir. Saatçi ve Dumrul (2012) 1950-2007 dönemleri için Türkiye'nin ÇUKE hipotezini yapısal kırılmaya müsaade eden birim kök testi ve eşbütünleşme analizi yaparak sınamışlardır. Çıkan sonuçlar gelir ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin ters-u biçimli olduğu sonucuna varmışlardır. Yapılan çalışmalarda kullanılan ekonometrik teknik, zaman boyutu ve kullanılan değişkene bağlı olarak değişik ilişki sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir. Akbostancı vd. (2009) ve Arslan (2010) Türkiye için yaptıkları çalışmada gelir ile çevre kirliliği arasında N biçimli bir ilişki olduğunu göstererek bizim çalışmamızı destekleyen değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Türkiye'yi de veri setinin içerisine birim olarak dahil eden panel veri çalışmalarında ÇUKE hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılan çalışmalar literatürde yer almaktadır (Arı ve Zeren, 2011; Erataş ve Uysal; 2014).

3.Ekonometrik Bulgular

Çevreye uyarlanmış Kuznets Eğrisinin Türkiye için geçerliliğini sınarken CO_2 ve GSMH değişkenlerinin ilk olarak durağanlık sınaması yapılmıştır. Durağanlık için tek kırılmaya müsaade eden Zivot-Andrews (1992) birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenler için yapılan Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Zivot- Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

	CO_2			**DCO_2**		
Kırılma tarihi	Model A	Model B	Model C	Model A	Model B	Model C
	1970	1988	1990	1974	---	1974
Test İstatistiği	Model A	Model B	Model C	Model A	Model B	Model C
	-2.801103	-3.402393	-3.4044008	-9.972794	---	-9.936757
Kritik değer	Model A	Model B	Model C	Model A	Model B	Model C
%1	-5.34	-4.80	-5.57	-5.34	-4.80	-5.57
%5	-4.93	-4.42	-5.08	-4.93	-4.42	-5.08
%10	-4.58	-4.11	-4.82	-4.58	-4.11	-4.82
	GSMH			**DGSMH**		
Kırılma tarihi	Model A	Model B	Model C	Model A	Model B	Model C
	2004	2002	2004	2003	1981	2003
Test İstatistiği	Model A	Model B	Model C	Model A	Model B	Model C
	-4.166225	-3.870926	-4.128261	-7.666031	-7.361144	-7.739752
Kritik değer	Model A	Model B	Model C	Model A	Model B	Model C
%1	-5.34	-4.80	-5.57	-5.34	-4.80	-5.57
%5	-4.93	-4.42	-5.08	-4.93	-4.42	-5.08
%10	-4.58	-4.11	-4.82	-4.58	-4.11	-4.82

Zivot-Andrews birim kök testi 3 ayrı model türünü dikkate alır. Model A sabitte kırılmaya müsaade eden modeldir, Model B trendde kırılmaya müsaade eden modeldir ve model C ise hem sabitte hem de trendde kırılmaya müsaade eden modeldir. Tablo 1'deki birim kök testi sonuçları her iki değişkenin de birinci farklarda durağan olduklarını göstermektedir. Düzeyde durağan olmayıp durağanlık seviyeleri I(1) olan değişkenler kullanılarak uzun dönem ilişkilerini gösteren eşbütünleşik regresyon modelleri kurularak değişkenler arasındaki ilişkilere bakılabilmektedir. Çünkü değişkenler düzeyde durağan olmayıp birinci farkları durağansa değişkenlerin uzun dönem için kurulan doğrusal bileşenleri durağan bir seyir izleyecektir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşik regresyon modeli aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$$(CO_2)_t=\beta_0+ \beta_1 GSMH_t+ \beta_2 GSMH^2_t+ \beta_3 GSMH^3_t \qquad t=1960,1961,\ldots,1913 \qquad (1)$$

Yukarıdaki model için elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2: Eşbütünleşik Regresyon Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişken: CO_2 Metod: Fulls Modified Least Squares (FMOLS)				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-Statistic	Prob.
GSMH	0.000283	2.96E-05	9.535774	0.0000
$GSMH^2$	-3.22E-08	4.52E-09	-7.135756	0.0000
$GSMH^3$	1.19E-12	2.16E-13	5.489649	0.0000
C	-0.387523	0.060708	-6.383404	0.0000
R-kare			0.951870	
Düzeltilmiş R-kare			0.948924	

Tablo 2'deki sonuçlar parametrelerin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. GSMH 'nın katsayısı sıfırdan büyük, $GSMH^2$ değişkeninin katsayısı sıfırdan küçük, $GSMH^3$ değişkeninin katsayısı ise sıfırdan büyük bulunmuştur. $\beta_1>0$, $\beta_2<0$, $\beta_3>0$ şeklinde bir sonuç elde edilmiştir. Bu durum bize gelirdeki artış ile birlikte belli bir seviyeye kadar hava kirliliğinin arttığını o seviyenin ardından hava kirliliğinin azaldığını ancak gelir seviyesindeki artış devam ettikçe hava kirliliğinin tekrar arttığını göstermektedir. Yani bu sonuçlar bize gelir ile hava kirliliği arasındaki ilişkinin Türkiye'nin 1960-2013 dönemleri için N şeklinde bir seyir izlediğini göstermektedir.

4.Sonuç

Bu çalışmada Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi hipotezi 1960-2013 dönemleri dikkate alınarak Türkiye için sınanmıştır. Hava kirliliği değişkeni olarak kişi başına karbon oksit (CO_2) değişkeni, ekonomik büyüme değişkeni olarak ise kişi başına gayri safi milli hasıla (GSMH) değişkeni kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlık sınaması için Zivot Anrews birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki eşbütünleşme modeli kurularak incelenmiştir. Sonuç olarak Türkiye için Kuznets hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır ve N şeklinde

bir ilişkinin var olduğu gözlenmiştir. Bu da bize Türkiye'de belli bir gelir seviyesinden sonra hava kirliliğinin azaldığını ancak daha da artan gelir seviyelerinde hava kirliliğinin artmaya devam ettiğini yani çevre ile ilgili politikaların yeterli etkinlikte olmadığı sonucuna varmamıza neden olmuştur. Bu bağlamda çevre ile ilgili alınacak kararların daha da dikkatle incelenip daha etkin politikaların yapılması gerektiği sonucuna varmamıza sebep olmuştur. Yapılan bu çalışma sonucunda görmekteyiz ki küresel bazda ekonomik gelişmişliğimizin artması refah düzeyimizi artıracak seviyeye henüz ulaşmamıştır.

Kaynaklar

Akbostancı, E., Türüt-Aşık, S., & Tunç, G. İ. (2009). The Relationship Between Income And Environment In Turkey: Is There An Enviromental Kuznets Curve?, Energy Policy, 37(3), pp.861-867.

Ang, J.B. (2007). CO2 Emissions, Energy Consumption, and Output in France. Energy Policy, 35(10), 4772-4778.

Agras, J., Chapman, D. (1999). A Dynamic Approach to the Environmental Kuznets Curve Hypothesis. Ecological Economics, 28(2), 267-277.

Arı, A., & Zeren, F. (2011). CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 18(2), ss.37-47. Aslan, F. (2010). İktisadi Büyümenin Ekolojik Sınırları ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.

Denhez, F. (2007). Küresel Isınma Atlası (1. Baskı) (Çev: Özgür Adadağ) İstanbul: NTV Yayınları. Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 1057-1072.

Dijkgraaf, E., Vollebergh, H.R. (2005). A Test for Parameter Homogeneity in CO2 Panel EKC Estimations. Environmental and Resource Economics, 32(2), 229-239.

Erataş, F., & Uysal, D. (2014). Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının "BRICT" Ülkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi. İktisat Fakültesi Mecmuası, 64(1), ss.1-25.

Fodha, M., Zaghdoud, O. (2010). Economic Growth and Pollutant Emissions in Tunisia: An Empirical Analysis of The Environmental Kuznets Curve. Energy Policy, 38(2), 1150-1156.

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental Impacts Of A North American Free Trade Agreement. National Bureau Of Economic Research, 3914, pp.1-57. Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1995). Economic Growth And The Environment. The Quarterly Journal Of Economics, 110(2), pp.353-357.

He, J., Richard, P. (2010). Environmental Kuznets Curve for CO2 in Canada. Ecological Economics, 69(5), 1083-1093.

Kocak, E., (2014). Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 2 (3), ss:62-73.

Kuznets, S. (1955). Economic Growth And Income Inequality. The American Economic Review, 45(1), pp.1-28.

Moomaw, W.R., Unruh, G.C. (1997). Are Environmental Kuznets Curves Misleading Us? The Case of CO. Environment and Development Economics, 2, 451-463

Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2011). Çevre Kirliliği Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi İçin Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Yöntemiyle Tahmini. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37, ss.65-86.

Shahbaz, M., Lean, H.H., Shabbir, M.S. (2012). Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Pakistan: Cointegration and Granger Causality. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 16(5), 2947-2953.

Stern, D.I. (2004). The Rise and Fall of The Environmental Kuznets Curve. World Development, 32(8), 1419-1439.

Panayotou, T. (1993). Empirical Tests And Policy Analysis Of Environmental Degradation At Different Stages Of Economic Development. International Labour Organization, No:292778.

World Bank (2017). Elektronik Veri Tabanı.

Zivot, E.,, Andrews, D.W.K. (1992). Further Evidence on The Great Crash, The Oil-Price. Journal of Business and Economic Statistic,10(3), s. 251-270.

Ahlak Ekonomisi: Yolsuzluk Algı Endeksinin Panel Birim Kök Testi ile İncelenmesi

Gökhan KONAT, Mustafa Ercan KILIÇ

Araş.Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, gokhan.konat@inonu.edu.tr

Araş.Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, mercan.kilic@inonu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada yolsuzluk algı endeksinin panel birim kök testi ile incelenmesi 1995-2015 yılları dikkate alınarak sınanmıştır. Bu amaçla bu çalışmada bazı AB ülkeleri, Türkiye ve ABD'nin de içinde bulunduğu bir örneklem üzerinde araştırma yapılmıştır. Ülkelerin genel ahlak seviyesi noktasında önemli bir gösterge kabul edilen Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün her yıl hesapladığı yolsuzluk algı endeksi kullanılmıştır. Uluslararası yolsuzluk algı serisinin durağanlık analizi 3 kırılmalı Panel KPSS birim kök testi kullanılmıştır. Uluslararası yolsuzluk algı serisinin analiz sonuçları serinin durağan olmadığını göstermektedir. Böylece ahlak seviyesinin zamanla durağan olmadığı dinamik bir yapıya sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Algı Endeksi, Panel Veri, Birim Kök.

Moral Economy: Examining The Corruption Perception İndex With Panel Unit Root Test

Abstract

In this study, examining the corruption perception index with panel unit root test has been tested taking into consideration years 1995-2015. For this purpose, a study has been carried out on a sample of some EU countries, Turkey and the United States. The corruption perception index calculated by the Transparency International of the Transparency International, which is considered an important indicator of countries at the point of general morality, is used. Statistical analysis of the international corruption perception series 3 broken Panel KPSS unit root test was used. The results of the analysis of the international corruption perception series show that the series is non stationary. Thus, we have come to the conclusion that the level of morality has a dynamic structure that is non stationary over time.

Keywords: Corruption, Perception Index, Panel Data, Unit Root

1.Giriş

Teknolojik gelişmeler sonrası ortaya çıkan sanayi devrimiyle birlikte ekonomide insanın yerini yavaş yavaş makineler almaya başlamıştır. Artık bir insan onlarca insanın yapacağı işi tek başına yapar hale gelmiştir. Bununla birlikte bu makinelerin başında da en nihayetinde insanlar bulunmaktadır. Ayrıca yapılan üretimde yine insanlar için olmaktadır. Kısaca teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin üretici ve tüketici olarak insan faktörü hep birinci sırada işin içinde olacaktır. Dolayısıyla insanlar arası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi güçlü ekonominin olmazsa olmazları arasında ilk sıralarda gelmektedir (Sedgwick, 1*999).*

1990'lı yıllarda dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan krizlerden sonra ahlaki çöküntü, asimetrik bilgi, amir-memur problemi gibi yeni kavramlar iktisat yazınına eklenmiştir. Bu tür kavramlarla iktisat teorilerinde hep eksik olan ve güçlü bir ekonominin esaslarından olan ahlaklı olmanın gerekliliği açıklanmaya çalışılmıştır. Yaşanan krizlerin en büyük sebebi olarak iyi ahlakın eksikliği gösterilmiştir (Chang, 2000). Geçmişten bugüne incelendiğinde de gelişmiş ülkelerde ahlak seviyesinin gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere göre daha ileri seviyede olduğu bilinmektedir (Dhull, 2014). Bununla birlikte bir toplumun ahlaklı oluşu coğrafi konum gibi statik bir değer midir yoksa ciddi bir çalışma gerektiren dinamik bir alan mıdır sorusu cevaplandırılması gereken önemli bir sorudur.

Yolsuzluk ve ahlak bir arada bulunması mümkün olmayan iki kavramdır. Bir toplumda yolsuzluk artıyorsa ahlak değerleri değer kaybediyor veya o toplum ahlak çizgisinden sapıyor demektir. Bu nedenle bir toplumun ahlak seviyesini anlamak adına yolsuzluk seviyesi iyi bir ölçüdür. Literatürde yolsuzluk konusu daha çok vergi ile olan ilişkisi (Flatters ve Macleod, 1995;Toye ve Moore, 1998), ekonomik büyüme olan ilişkisi (Mauro, 1995;Mo, 2001) ve kalkınma ile olan ilişkisi üzerinden (Beenstock, 1979; Gray ve Kaufman, 1998) üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmada ise yolsuzluk tek başına incelenecektir. Yolsuzluk seviyesinin değişkenliği aslında bir toplumdaki ahlak seviyesinin değişkenliğini göstermiş olacaktır. Bir insanın doğumdan ölüme kadar her an değişmesi gibi insanlardan meydana gelen bir toplumun da her an değişmesi normaldir. Mühim olan bu değişimin olumlu yönde cereyan etmesi için çaba sarfetmektir. Bu çalışmada da Uluslar arası Şeffaflık Örgütünün her yıl ülkeler için hesaplamış olduğu yolsuzluk algı endeksi kullanılarak yolsuzluğun durağan olup olmadığı deneysel olarak araştırılmış olacaktır.

2.Ekonometrik Bulgular

Çalışmada uluslararası yolsuzluk algı serisinin (TRNSPRNCY) durağanlık analizi için hem sabit hem trend içeren 3 kırılmalı Panel KPSS birim kök testi kullanılmıştır. Panel KPSS birim kök testi, Carrion-i-Silvestre ve diğerleri (2005a, 2005b) tarafından geliştirilen ve çoklu yapısal kırılmayı dikkate alan panel birim kök testi olup 5 kırılmaya kadar inceleme yapan bir testtir. Test, optimal kırılma tarihini içsel olarak belirler. Birim kök sınamasında çoklu kırılma durumunu dikkate almanın

yanı sıra paneli oluşturan serilerin ortalamalarında ve trendlerindeki kırılmayı da göz önünde bulundurmaktadır. Ayrıca paneli oluşturan her bir yatay kesit birimi için farklı tarihlerde ve farklı sayılarda yapısal kırılma durumunun ortaya çıkmasına izin vermektedir (Güloğlu ve İspir, 2011). Panel KPSS birim kök testi Hadri (2000) tarafından geliştirilen Hadri birim kök testine dayanmaktadır.

Panel KPSS birim kök testi hem yatay kesit bağımlılığı durumunda hem de yatay kesit bağımsızlığı durumunda kullanılabilir. Panel veri analizinin birim kök sınaması yapılmadan önce yatay kesit bağımlılığının test edilmesi son derece önemlidir. Yatay kesit bağımlılığı, iktisatta paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin birinde meydana gelen şokun, diğer birimleri de etkilediği durumu ifade eder.

Yatay kesit bağımlılık;

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i' x_{it} + \mu_{it} \qquad i = 1,2,\dots,N,\ t = 1,2,\dots,T \qquad (1)$$

$$Cov(\mu_{it}, \mu_{jt}) \neq 0 \qquad i \neq j$$

şeklinde ifade edilebilir. Yukarıdaki eşitlikte yer alan kalıntılar arasındaki bu korelasyonların istatistiksel olarak anlamlılığı Breusch and Pagan (1980)'nin LM testi ile test edilebilmektedir (Pesaran 2004; Güloğlu ve İspir 2009). LM test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$LM_{BP} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^{N} \hat{\rho}_{ij}{}^2 \sim \chi^2{}_{N(N-1)/2}$$

$i \neq j$ olmak üzere hipotez;

$$H_0: \rho_{ij} = \rho_{ji} = 0\ (Yatay\ kesit\ bağımlılık\ yok)$$

$$H_1: \rho_{ij} \neq \rho_{ji} \neq 0\ (Yatay\ kesit\ bağımlılık\ var)$$

şeklinde kurulur. $\hat{\rho}_{ij}$, EKK ile her bir regresyondan elde edilen kalıntılar arasındaki korelasyon katsayısını göstermektedir ve test istatistiği $\chi^2{}_{N(N-1)/2}$ dağılımına sahiptir.

Tablo 1: CDLM$_{adj}$ Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
TRNSPRNCY	0.273	0.393*

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde yokluk hipotezinin reddedilemeyeceğini ifade etmektedir.

Bu sonuçlar neticesinde yatay kesit bağımlılığın olmadığının sonucuna ulaşılmaktadır.

Panel KPSS birim kök testinde hipotezler;

$$H_0: Seri\ durağandır$$

$$H_1: Seri\ durağan\ değildir$$

şeklindedir. Carrion-i-Silvestre sınamasıyla paneli oluşturan bütün serilerin durağanlığı ortak ve bireysel olarak sınanabilmektedir. Yapısal kırılmayı dikkate alarak incelenen model

$$y_{it} = \beta_{it} + \delta_{it} + u_{it} \quad (1)$$

şeklinde yazılabilir ve $i = 1,2, \dots, N$ ve $t = 1,2, \dots, T$ dir. (1) denklemindeki β_{it};

$$\beta_{it} = \sum_{k=1}^{m_i} \varphi_{i,k} D(T_{b,k}^i)_t + \sum_{k=1}^{m_i} \theta_{i,k} DU_{i,kt} + \beta_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

dir. Burada $\beta_{i0} = \beta_i$ gibi bir sabit olup $\varepsilon_{it} \sim i.i.d(0, \sigma_{\varepsilon,i}^2)$'dir. Burada $D(T_{b,k}^i)_t$ ve $DU_{i,kt}$ kukla değişkenler olup aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$D(T_{b,k}^i)_t = \begin{cases} 1, & t = T_{b,k}^i + 1 \\ 0, & diğer \end{cases}$$

$$DU_{i,kt} = \begin{cases} 1, & t > T_{b,k}^i \\ 0, & diğer \end{cases}$$

Bu denklemde k kırılma sayısıdır ve $k = 1,2, \dots, m$ 'dir. Yani m kırılmaya kadar izin vermektedir. Ayrıca modelde u_{it} ve ε_{it} 'nin karşılıklı bağımsız dağıldığı varsayılmaktadır. Bu yaklaşımda hipotezler Hadri testinden biraz farklı kurulur ve aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \sigma_{\varepsilon,i}^2 = 0$$

$$H_1: \sigma_{\varepsilon,i}^2 \neq 0$$

Bu hipotezler altında (2) denklemi;

$$y_{it} = \beta + \sum_{k=1}^{m_i} \varphi_{i,k} DU_{i,kt} + \sum_{k=1}^{m_i} \theta_{i,k} DT^*_{i,kt} + \delta_i t + u_{it} \quad (3)$$

şeklinde yazılır. Yine (3) eşitliğinde;

$$DT^*_{i,kt} = \begin{cases} t - T_{b,k} & , \quad t > T_{b,k}^i \\ 0 & , \quad diğer \end{cases}$$

dir. Modeldeki $\varphi_{i,k}$ ve $\theta_{i,k}$, yapısal kırılmaların her bir seri üzerindeki etkilerini ölçmektedir (Carrion-i-Silverstre, 2005).

Durağanlığı test eden H_0 hipotezi LM test istatistiği ile test edilmektedir.

$$LM_{hom}(\lambda) = N^{-1} \sum_{i=1}^{N} \left(\widehat{w}^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^{T} S_{i,t}^2 \right) \quad (4)$$

Uzun dönem varyansın sabit kabul edildiği bu durumda (4) eşitliğinde yer alan $\widehat{w}^2$, u_{it} uzun dönem varyansının tutarlı bir tahmincisidir. Ayrıca $S_{it} = \sum_{j=1}^{t} u_{ij}$ ve $N^{-1} \sum_{i=1}^{N} \widehat{w}^2{}_i \, \widehat{w}^2{}_i = \lim_{t \to \infty} T^{-1} S_{i,t}^2$ dir. LM istatistiğinin kırılma tarihlerine bağlı olduğunu ifade eden λ vektörü her bir yatay kesit birim için;

$$\lambda_i = \left(\lambda_{i,1}, \lambda_{i,2}, \dots, \lambda_{i,mi} \right)' = (T_{b,1}^i \backslash T \dots T_{b,mi}^i \backslash T)'$$

şeklindedir.

Uzun dönem varyansın yatay kesit birimleri arasında değiştiğine izin verilmesi durumunda LM istatistiği;

$$LM_{het}(\lambda) = N^{-1} \sum_{i=1}^{N} \left(\widehat{w}^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^{T} S_{i,t}^2 \right)$$

şeklinde olacaktır. Standartlaştırılmış LM istatistiği ise;

$$Z(\lambda) = \frac{\sqrt{N}LM(\lambda) - \bar{\xi}}{\bar{\varsigma}} \sim N(0,1)$$

dir. LM testi $T \to \infty$ ve $N \to \infty$ için standart normal dağılım göstermektedir. Denklemde yer alan $\bar{\xi}$ ve $\bar{\varsigma}$ ise beklenen değer ve varyansların her bir yatay kesit için aritmetik ortalamasıdır (Güloğlu ve İspir, 2011).

Tablo 2: Yapısal Kırılmalı Panel KPSS (PANKPSS) Birim Kök Sonuçları

Ülkeler	KPSS Test İst.	Kırılma Sayısı	Kırılma Tarihleri		
Türkiye	0.221	1	2005	-	-
Danimarka	0.380	1	1999	-	-
Almanya	0.706	1	2002	-	-
İngiltere	0.289	1	2007		
Fransa	1.368	2	2002	2007	-
İspanya	0.139	1	1999	-	-
İtalya	0.396	2	1997	2008	-
Belçika	0.603	2	1997	2003	-
Yunanistan	0.696	0	-	-	-
Portekiz	0.059	2	1997	2007	-
Hollanda	0.138	1	2011	-	-
Macaristan	0.133	0	-	-	-
ABD	0.052	1	2009	-	-
PANKPSS Birim Kök Sonuçları					
Test İst. (Hom.)	32.604 (0.000)***				
Test İst. (Het.)	54.764 (0.000)***				

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde yokluk hipotezinin reddedileceğini ifade etmektedir. Parantez içindeki ifadeler olasılık değerleridir.

Yukarıdaki tabloya göre sıfır hipotezinin reddedileceği sonucuna ulaşılır. Dolayısıyla uluslararası yolsuzluk serisinin durağan olmadığı yorumu yapılır.

3.Sonuç

Günümüzde insanların ahlak değerlerinden uzaklaşmasında kapitalizmin bir sistem olarak etkili olduğunu savunan birçok araştırmacı bulunmaktadır. Kapitalizmin Darwin'in evrimsel anlayışı olan "Güçlü olanın ayakta kaldığı" anlayışını benimsediğini ve güçlü, başarılı, kabiliyetli ya da zeki insanları ödüllendiren bu sistemin geriye kalanlara ise acımasızca davrandığını vurgulamaktadırlar. Gün geçtikçe insanların yerini makinelerin aldığı, işsizliğin arttığı ve insanın bir makine kadar

değerinin kalmadığı bir sistemden söz edilmektedir. Diğer taraftan kapitalizmin savunucuları ise eski zamanlarda daha fazla eşitliğin olduğunu ancak bu durumun "fakirlik" noktasında bir eşitlik olduğunu belirtmektedirler. Yani kapitalizm ile bir zenginliğin oluştuğunu ve bu zenginliğin de daha çok katkı sağlayanların elinde birikmesinin normal olduğunu belirtmektedirler. Bu fikri savunanlara göre kapitalizm sistemin gelişmesine katkıda bulunanları ödüllendirmektedir ve bu durum adaletsizlik değildir. Dolayısıyla insanların ahlak noktasında geriye gitmelerinin sistemsel olmadığını iddia etmektedirler.

Uluslararası yolsuzluk algı serisinin analiz sonuçları serinin durağan olmadığını göstermektedir. Böylece ahlak seviyesinin zamanla durağan olmadığı dinamik bir yapıya sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum toplumların ve devletlerin ahlaki meselelerde çok daha tedbirli ve dikkatli davranmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü ahlaki olarak bozulan bir toplumda hiçbir ekonomik düzen veya sistem başarılı olamaz. Oysa yenidünya düzeni olarak tabir edilen küresel ekonomik sistem bazı faydalarıyla birlikte ahlaki birçok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Özellikle ülkeler ve şirketler zenginleşirken insanların göreceli olarak fakirleşmesi ve gelir dağılımının daha adaletsiz bir noktaya gelmesi fertlerin ahlakında olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir (Rodrik, 2011). Zenginlere karşı oluşan gıpta, haset, kıskançlık gibi olumsuz hisler fertleri kaygan bir ahlak zeminine itmiştir. Böyle bir ortamda ahlak çizgisi oldukça dalgalı bir seyir izlemektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki ahlak seviyesinin düşük olmasının bir sebebi de yine gelir dağılımının gelişmiş ülkelere göre daha adaletsiz olmasıdır. Toplumun ahlaklı olması için adil bir gelir dağılımı tek başına yeter sebep değilse de gerekli olduğu su götürmez bir gerçektir. Kapitalizmin sistem olarak insanların ahlakı üzerinde tek başına belirleyici olduğunu söylemek safdillik olmakla birlikte ciddi bir ahlaki erozyona sebep olduğunu kabul etmek gerekir. Gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin şu an yaşadığı sıkıntıları çok daha önce yaşamış ve sosyal devlet anlayışını geliştirmiş ve bu sistemsel erozyona karşı set oluşturmaya çalışmıştır. Sonuç itibariyle tüm sıkıntılarına ve noksanlıklarına rağmen kapitalist sistem dünya üzerinde hâkimiyetine devam etmektedir. Bu nedenle sistemi eleştirmekle birlikte tedbir almak ve bu durumdan en az zararla kurtulmak tek çözüm gibi durmaktadır.

Kaynaklar

Beenstock, M. (1979). Corruption and development. *World Development*, *7*(1), 15-24.

Chang, H.J. The Hazard of Moral Hazard: Untangling the Asian Crisis, **World Development**, 28(4), 2000, s. 775-788.

Flatters, F., & Macleod, W. B. (1995). Administrative corruption and taxation. *International Tax and Public Finance*, 2(3), 397-417.

Gray, C. W., & Kaufmann, D. (1998). Corruption and development. *Finance and development*, *35*(1), 7.

GÜLOĞLU, B. ve İSPİR, M. S., 2009, Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye'de Satın Alma Gücü Paritesi Önsavının Panel Birim Kök Sınaması, Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F.İktisat Bölümü Yayınları.

Güloğlu B. İspir, M.S., Doğal İssizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye için Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi, **Ege Academic Review***,* 11(2), 2011, s.205–215.

Hadri K., Testing for Stationarity in Heterogenous Panels, **Econometrics Journal,** 3, 2000,s.148–161.

J.L.Carrion-i-Silverstre, Health Care Expenditure and GDP: Are they Broken Stationary? **Journal of Health Economics**, 24(5), 2005, s. 839–854.

J.L.Carrion-i-Silverstre ve diğerleri, Breaking the Panels: An Application to the GDP Per Capita, **Econometrics Journal**, 8(2), 2005, s.159–175.

J.S. Dhull, Corruption: Its Impact on Development and Curative Action, **International Journal of Multidisciplinary Approach & Studies** 1(6), 2014, s. 250-268

Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The quarterly journal of economics*, *110*(3), 681-712.

Mo, P. H. (2001). Corruption and economic growth. *Journal of comparative economics*, *29*(1), 66-79.

PESARAN, M. H., 2004, General Diagnostic Testsfor Cross SectionDependence in Panels, CESifo Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240

PESARAN, M. H., ve YAMAGATA, T., 2008, Testing Slope Homogeneity in Large Panels, Journal of Econometrics, 142, 50–93.

Rodrik, D. **Akıllı Küreselleşme**, Elif Yayınevi, 2011

Sedgwıck, P.H., The Market Economy and Christian Ethics, **Cambridge University Press**, 1999.

Toye, J., & Moore, M. (1998). Taxation, corruption and reform. *The European Journal of Development Research*, *10*(1), 60-84.

Transparency International, **https://www.transparency.or**

Küresel Mali Kriz Öncesi ve Sonrasında (2005-2015) Türkiye'de İktisadi Büyüme-Devlet Borcu İlişkisi: Ekonometrik Bir İnceleme

İrfan Kalaycı, Abdullah Göv

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, irfan.kalayci@inonu.edu.tr
Arş. Grv., İnönü Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, abdullah.gov@inonu.edu.tr

Öz

ABD kaynaklı bankacılık krizi 2008-2010 arasında tüm dünyada küresel mali kriz olarak yaşandı. Krizin en çok görünen nedeni, başta Lehman & Brothers başta olmak üzere birçok Amerikan ticaret bankasının ucuz ve uzun dönemli verdiği emlak kredilerini geri alamaması ve batık kredi stokunun (balon gibi) şişmesidir. Genel kanaatlere göre, krizin Türkiye ekonomisini 'teğet' geçtiği ileri sürülebilir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye açısından küresel mali kriz üç alt dönemde (kriz öncesi 2005-2007; kriz dönemi 2008-2010; kriz sonrası 2010-2015) ve "iktisadi büyüme-devlet borcu" ilişkisi bağlamında ekonometrik yöntemle incelemektir. Burada iktisadi büyüme, bir ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasındaki (GSYH) TL cinsinden ve sabit fiyatlarla çeyrek yıllık değişme; devlet borcu ise kamu net borç stoku olarak ele alınmıştır. GSYH verileri TÜİK'in, devlet borcu verileri ise Hazine Müsteşarlığı'nın resmi veri tabanına dayanmaktadır. Kriz öncesinde GSYH'de artış ve azalışlara rağmen Türkiye ekonomisinde pozitif büyüme oranları gerçekleşmiştir. Kriz döneminde tüm Avrupa'da ve ABD'de olduğu gibi Türkiye'de de negatif büyüme (2009: % -5) ortaya çıkmış, fakat onlardan farklı olarak düşük düzeylerde seyretmiştir. Krizden sonra Türkiye reel ve finans sektörlerinde çok erken bir şekilde toparlanma ve genişleme sürecine girmiştir. Kamu borç stoku, Türkiye'de hem kriz öncesinde ve hem de kriz döneminde yavaş düzeyde artmış, fakat kriz sonrasında ise artarak azalmıştır. Borcun reel yatırımlarda kullanılmış olması ölçüsünde de GSYH'de olumlu bir değişme (pozitif büyüme) sağlanmıştır. Kriz sonrasında Türkiye'nin IMF'ye olan borcu sıfırlanmış (2013), ancak iç ve dış borç stoku artmaya devam etmiştir. 2005-2015 dönemini kapsayan çeyrek veriler ışığında Türkiye'de büyüme ile devlet borcu arasındaki ilişki Ziwot Andrews (1992) birim kök testi, Ng-Perron birim kök testi ve Toda Yamamoto (TY) nedensellik testi yardımıyla analiz edilmiştir. Elde edilen her iki birim kök testi bulgularına göre; GSYH ve devlet borcu değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan oldukları saptanmış; TY nedensellik testinin sonucunda ise iki değişken arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu değişkenlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri ve birbirleri hakkında yararlı bilgiler verdiği söylenebilir. Hem iktisadi büyüme ve hem de borçlanma ülke ekonomisinin istikrarı ile ilgilidir. Sürdürülebilir istikrar için enflasyonu arttırmayan fakat istihdamı genişleten en uygun büyüme oranları ve düşük faiz yüküyle borçlanabilme

yeteneği önem taşımaktadır. Türkiye'de hükümetin uyguladığı maliye politikası ile merkez bankasının uyguladığı para ve kur politikaları istikrar için uyumlaştırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Birim Kök Testi, Nedensellik Testi, Küresel Mali Kriz, Türkiye Ekonomisi, İktisadi Büyüme, Devlet Borcu.

JEL Kodları: C22, E32, G01, H63

Before and After Global Financial Crisis (2005-2015) Economic Growth - Public Dept Relationship in Turkey: An Econometric Analysis

Abstract

The US-led banking crisis experienced as the global financial crisis all over the world between 2008-2010.The most visible cause of the crisis is the fact that many American commercial banks, especially Lehman & Brothers, can not reclaim cheap and long-lasting real estate loans and swell up bad credit stocks (like balloons). According to general opinion, it can be claimed that the crisis has ' tangent' the Turkish economy. The aim of this study, the global financial crisis in terms of Turkey is examined by econometric method in three sub-periods (pre-crisis period 2005-2007, crisis period 2008-2010, post-crisis period 2010-2015) and in the context of "economic growth-public debt" relationship. Here, economic growth is defined as the change in the gross domestic product (GDP) of a country in terms of TL and quarterly at constant prices ; while the public debt is treated as public net debt stock. GDP data is based on the official data base of the TUİK and public debt is based on the official data base of the Hazine Müsteşarlığı. Despite the increases and decreases in GDP before the crisis, positive growth rates in the Turkish economy were realized. Negative growth (2009: % -5) also occurred in Turkey as in the whole of Europe and in the US in the crisis period, but it has been at low levels unlike them. After the crisis, Turkey has entered the process of recovery and expansion very early in the real and financial sectors. The public debt stock increased slowly in Turkey both in the pre-crisis period and the crisis period, but it increasingly decreased after the crisis. A positive change in GDP (positive growth) has also been achieved as long as the dept has been used in real investments. After the crisis, Turkey's debt to the IMF was reset (2013), but domestic and external debt continued to increase. The relationship between growth and government debt in Turkey was analyzed using the Ziwot Andrews (1992) unit root test, the Ng-Perron unit root test, and the Toda Yamamoto (TY) causality test with quarterly data for the period 2005-2015. According to the findings of both unit root tests obtained; GDP and public debt variables were found to be stationary in the level values; as a result of the TY causality test, there is a bidirection causality relationship between two variables. Therefore, it can be said that these variables interact with each other mutually and give useful information about each other. Both economic growth and indeptment are related to the stability of the country's economy. For sustainable stability, optimal growth rates that non-enhancing inflation but expand employment and the ability to indeptment at low interest rates are important.

Key Words: Unit Root Test, Causality Test, Global Financial Crisis, Turkish Economy, Economic Growth, Public Debt.

JEL Codes: C22, E32, G01, H63

1.Giriş: Küresel Kriz Konjonktürü

ABD kaynaklı bankacılık krizi 2008-2010 arasında tüm dünyada küresel mali kriz olarak yaşandı. Krizin en çok görünen nedeni, başta Lehman & Brothers başta olmak üzere birçok Amerikan ticaret bankasının ucuz ve uzun dönemli verdiği emlak kredilerini geri alamaması ve batık kredi stokunun (balon gibi) şişmesidir. Genel kanaatlere göre, krizin Türkiye ekonomisini 'teğet' geçtiği ileri sürülebilir.

Pek çok iktisatçı, Amerikan merkezli 2008-2009 krizinin faturasını temelde "finans mühendisleri"ne kesmektedir. Buna yol açan, özellikle, onların menkulleştirme (seküritizasyon) sistemini bozduğu kaygısı olabilir. Bu kriz sürecinde, bankalarca oluşturulan ipotekli kredi ('tut-sat', mortgage) havuzu sayesinde kredi riski dağıtıldığı için düşük faizli kredilendirme yolu açılmış, krediye ihtiyacı olmayanlar bile yeni ev satın almak için kredi talebinde bulunmuş, fakat işler tersine gittiğinde krediler geri dönmemiştir. Bu durumda ev fiyatlarındaki ani patlamayı (emlak balonu) yüksek düşüşler izlemiş, sonuçta menkulleştirilmiş kağıtların fiyatları ile ev fiyatlarındaki düşüşü yansıtmayınca panik başlamıştır (Kalaycı, 2011: 33).

Bir başka deyişle; günümüz küresel ekonomisinin -neredeyse- bir parçası haline gelen mali krizin görünür nedenlerinden biri, ABD'de bir grup bankanın disiplinsiz bir ortamda aşırı kâr hırsı ile yoksul ve orta sınıf ailelere konut kredisi vermesi ve bu yolla oluşan varlıklarını (aktiflerini) karşılık göstererek 'sorunlu' (toksik) türev finansal araçlar yaratmalarıdır. İkinci neden, ABD hükümetinin yüksek askeri harcamalarını finanse etmek için aşırı borçlanmasıdır. İlki, ABD'de banka iflaslarını ve mali sektöre olan güvensizliği; ikincisi, bu ülkenin cari işlemler bilançosunda açıkları ve Türkiye dâhil birçok az gelişmiş ülkenin rezervlerini artırmak yönünde sonuçlar doğurmuştur. Duruma göre farklı şiddet ve yönlerde esen, fakat kesinlikle ABD kaynaklı olan küreselleşme rüzgârı krizi tüm dünyaya yaymıştır. Amerikan dolarının ($) egemen rezerv para olması krizin çabuk yayılmasını sağlamıştır. Gerçekten de krizi tetikleyen, ABD'deki aşırı harcamalar ve tasarruf açığıdır. Amerikan "mali sermaye" (banka ve sanayi kesimi sermayelerinin toplamı) sistemi aşırı kazanç güdüsüyle ve çeşitli ipotek kredisi gibi türev araçları kullanarak, düşük gelirlileri sisteme çekmek istemiştir. Bu araçla ev sahibi olanlar yükümlülüklerini yerine getiremeyince, kredi açan bankalar evlere el koymuş, ancak bankalar bu evleri paraya çeviremeyince ödeme güçlüğüne girmişler ve

iflaslarını talep etmek zorunda kalmışlardır. Bu süreç, dünyanın pek çok ekonomisinde likidite krizi ile sonuçlanacak şekilde "domino etkisi" yaratmıştır (Şahin, 2009: 275-6).

Sonuçta, Amerikan ekonomisi ve bankalarıyla ortak yatırımları olan ya da aralarında düzenli para trafiği bulunan Avrupa ve Türkiye merkezli iktisadi birimler için krizden dolayı yatırımlar ve para trafiği durdu. Gelir-harcama akımı gerilemeye başlayınca, pek çok ekonomide olduğu gibi, krizlerin bulaşıcılık etkisine bağlı olarak, Türkiye'de de bu akıma göre hesaplanan GSYH'de bir daralma oldu ve dolayısıyla büyüme oranları düştü. Fakat ilginçtir ki, Türkiye'nin devlet borçlarında krize rağmen belirgin derecede somut bir gevşeme izlendi.

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere, Türkiye, küresel mali kriz öncesinde 2005-2007 döneminde 3 yıllık ortalama olan % 6,6 ile pozitif büyüme kaydederken; kriz konjonktürünün zirvesi kabul edilen 2009'da % -4,8 oranı ile durgunluk içine girmiş, ancak Avrupa halen krizin etkilerini yaşarken ülkemiz krizden ilk çıkan ve toparlanan bir ekonomi sıfatıyla % 9,2 ile yüksek büyüme rekoru kırmıştır. Kriz sonrası gerçekleşen pozitif büyüme oranları Türkiye'nin genişleme evresine girdiğini pekiştirmiştir. Türkiye, 2005'te elde ettiği yaklaşık 650 milyarlık GSYH'yi, ilk defa krizden hemen sonra 2010'da 1 trilyon TL'nin üzerine çıkarmayı ve 2015'te de 2 katına yaklaştırmayı başarmıştır.

Benzeri olumlu gelişme kamu net toplam borç stokunda (KNTBS) izlenmektedir. 2005'te 270 milyar TL olan Türkiye'nin KNTBS miktarı kriz yılı 2009'da 309 milyar TL'ye çıkmış ve krizden sonraki yıllarda IMF'ye borcumuzun sıfırlanmasıyla 2915'te 161 milyar TL'ye kadar –neredeyse yarı yarıya- düşmüştür. Aynı yıllarda, "KNTBS / GSYH" oranı % 40,1, 30,9 ve 6,9 olarak –düşüş seyreden- olumlu gelişmeler göstermiştir.

Tablo 1. *Türkiye'nin Büyüme ve Devlet Borcu: Krize Bağlı Nicel Gelişmeler*

	Kriz Öncesi (2005-2007)	Kriz Süreci (2008-2010)	Kriz Sonrası (2011-2015)
GSYH (Milyar TL) (1998 bazlı)	2005: 648,9 2006: 758,4 2007: 843,2	2008: 950,5 2009: 952,6 2010: 1.098,8	2011: 1.287,7 2012: 1.416,8 2013: 1.567,3 2014: 1.748,2 2015: 1.952,6
İktisadi büyüme oranı (%) (1998 bazlı)	2005: 8,4 2006: 6,9 2007: 4,7 3 yıllık ort: 6,6	2008: 0,7 2009: - 4,8 2010: 9,2 3 yıllık ort: 1,7	2011: 8,8 2012: 2,1 2013: 4,2 2014: 3,0 2015: 4,0 5 yıllık ort: 4,4
Devlet borcu (milyar TL)	2005: 270,1 2006: 257,9 2007: 247,9	2008: 267,1 2009: 309,0 2010: 317,2	2011: 289,6 2012: 240,5 2013: 197,2 2014: 186,8 2015: 161,0
Devlet borcu (GSYH'deki payı, %)	2005: 40,1 2006: 32,7 2007: 28,2	2008: 26,8 2009: 30,9 2010: 27,3	2011: 20,8 2012: 15,3 2013: 10,9 2014: 9,1 2015: 6,9

Kaynak: BMKGM, 2017.

Bu çalışmada, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ve devlet borcu (BORÇ) göstergelerine bağlı Türkiye ekonomisi bazında kriz konjonktürü ile ilgili olarak ilk olarak ZiwotAndrews (1992) ve NG-Perron birim kök testleri ile serilerin birim kök araştırması yapılmış, ardından seriler arasındaki nedensel ilişkiler için Toda-Yamamoto yönteminden yararlanılmıştır

2. Ekonometrik Yöntem

Toda-Yamamoto (TY) (1995) yaklaşımına dayalı Granger nedensellik testi, değişkenlerin durağan olması ve birim köklü değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcutsa VAR (vector autoregressive) modeller yerine VECM modellerine (vector error correction model) dayalı Granger nedensellik testi yapılabilmesi ön koşulları dikkate alınmadan uygulanabilmektedir.

TY nedensellik testinde incelenen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi analizi, değişkenlerin maksimum bütünleşme mertebesi ($d_{\max}$) ve VAR modelin uygun gecikme uzunluğu (p) belirlendikten sonra ($p+d_{\max}$) boyutunda yeni bir VAR modeli kurularak yapılmaktadır.

TY nedensellik testi için aşağıdaki ($p+d_{\max}$) boyutundaki VAR model dikkate alınır.

$$Y_t = \gamma_{10} + \sum_{j=1}^{p} \gamma_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=1}^{p} \alpha_{1j} Y_{t-j} + \sum_{j=p+1}^{d\max} \theta_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=p+1}^{d\max} \lambda_{1j} Y_{t-j} + u_{1t}$$

$$X_t = \gamma_{20} + \sum_{j=1}^{p} \gamma_{2j} X_{t-j} + \sum_{j=1}^{p} \alpha_{2j} Y_{t-j} + \sum_{j=p+1}^{d\max} \theta_{2j} X_{t-j} + \sum_{j=p+1}^{d\max} \lambda_{2j} Y_{t-j} + u_{1t} \quad (1)$$

TY nedensellik testinde X'ten Y'ye doğru değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi yoktur temel hipotezi, X'ten Y'ye doğru değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi vardır alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır. Buradaki temel hipotezini ilk modelde bulunan $\gamma_{1j} = 0$ hipotezini p-serbestlik dereceli ki-kare dağılımına uyan wald testiyle sınanarak test edilebilir. Benzer şekilde, Y'ten X'ye doğru değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi yoktur temel hipotezini ise ikinci modelde bulunan $\gamma_{2j} = 0$ hipotezini wald testiyle sınanarak test edilebilir.

3. Veri ve Uygulama Bulguları

Bu çalışmada 2005-2015 dönemini kapsayan çeyrek veriler ışığında Türkiye'de büyüme ile devlet borcu arasındaki ilişki Ziwot Andrews (ZA) (1992) birim kök testi, Ng-Perron birim kök testi ve Toda Yamamoto (TY) nedensellik testi yardımıyla incelenmiştir. Burada iktisadi büyüme, bir ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasındaki (GSYH) TL cinsinden ve sabit fiyatlarla çeyrek yıllık değişme; devlet borcu ise kamu net borç stoku olarak ele

alınmıştır. GSYH verileri TÜİK'in, devlet borcu verileri ise Hazine Müsteşarlığı'nın resmi veri tabanına dayanmaktadır.

Değişkenler üzerinde bir şokun etkisinin kalıcı olmasını önlemek ve değişkenler arasında sahte ilişkilere yer vermemek amacıyla değişkenlerin birim köklü olmaması önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmada durağanlık araştırması için ZA (1992) ve Ng-Perron birim kök testleri kullanılmıştır.

GSYH ve BORÇ değişkenlerine uygulanan ZA birim kök testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Testin uygulamasında Scwarz (SIC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi ölçütlerine göre başvurulmuş ve uygun gecikme uzunluğu 4 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. *Bir Kırılma için Ziwot Andrews (ZA) Birim Kök Testi Sonuçları*

	Test İstatistiği		Model A Kritik Değerleri			Test İstatistiği		Model C Kritik Değerleri		
Değişken	Model A	Kırılma Tarihi	%1	%5	%10	Model C	Kırılma Tarihi	%1	%5	%10
GSYH	-7.399229 [4]	2008 Q4	-5.34	-4.80	-.458	-7.508353 [4]	2008 Q4	-5.57	-5.08	-4.82
BORÇ	-5.772807 [4]	2008 Q4	-5.34	-4.80	-.458	-5.978668 [4]	2008 Q4	-5.57	-5.08	-4.82

Not: Kritik değerler ZA (1992) makalesinden elde edilmiştir. Köşeli parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Tablo 2'de verilen ZA'nın Model A ve Model C tahmin sonuçlarına göre BORÇ ve GSYH değişkenlerinin % 1, % 5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde bir içsel kırılmayla birlikte düzey değerlerinde durağan olduğu görülmektedir.

İncelenen değişkenlere uygulanan Ng-Perron birim kök testinin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. *Ng-Perron Birim Kök Testi Sonuçları*

	MSB Test İstatistiği	Kritik Değerleri			Test İstatistiği	Kritik Değerleri		
Değişken	Sabitli model	%1	%5	%10	Sabitli ve trendli model	%1	%5	%10
GSYH	0.00407 [4]	0.174	0.233	0.275	0.06068 [4]	0.143	0.168	0.185
BORÇ	1.00467 [5]	0.174	0.233	0.275	0.11134 [4]	0.143	0.168	0.185

Not: Köşeli parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluklarını göstermekte olup SIC ve HQ bilgi ölçütlerine göre hesaplanmıştır.

Tablo 3'te yer alan Ng-Perron birim kök testi sonuçlarına göre, BORÇ ve GSYH değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

BORÇ ve GSYH değişkenlerinin durağanlık incelenmesinin ardından bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırması için uygulanan TY yaklaşımına dayalı Granger nedensellik testi sonuçları ise Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. *Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları*

Nedensellik Yönü	Gecikme uzunluğu k=3, d_{max}=0	Ki-kare Test istatistiği	p-değeri
$BORÇ \rightarrow GSYH$	3	10.04605 [3]	0.0182
$GSYH \rightarrow BORÇ$	3	14.44559 [3]	0.0024

Not: Köşeli parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Tablo 4'teki TY nedensellik testi sonuçlarına göre 2005Q1-2015Q4 dönemi için Türkiye'de BORÇ ve GSYH arasında iki yönlü bir Granger nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buradan bu iki değişkenin birbirini karşılıklı olarak etkiledikleri söylenebilir.

4. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'de gerçekleşen devlet borcunun ekonomik büyümeye etkisi TY nedensellik testi ile incelenmiştir. Nedensellik analizinin ilk aşaması, değişkenlerin olup olmadıklarının belirlenmesidir. Bu amaçla çalışmada öncellikle ZA (1992) ve Ng-Perron birim kök testleriyle ile BORÇ ve GSYH, bir içsel kırılmayı dikkate alan ZA ve Ng-Perron birim kök testlerinin sonuçlarına göre her iki serinin de düzey değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın önemli bir sonucu yapısal kırılma için uygulanan ZA testinin GSYH ve BORÇ değişkenleri için 2008 yılının dördüncü çeyreğini küresel mali krizi kırılma noktası olarak tespit etmesidir. Değişkenlerin ilgili dönem içinde durağan olduklarının tespitinin ardından verilere uygulanan TY nedensellik testi sonuçlarına göre, BORÇ ile iktisadi büyüme (GSYH) arasında Granger anlamında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Buradan, Türkiye'de iktisadi büyüme ile devlet borcu değişkenlerinin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri söylenebilir.

Notlar:

Kamu Net Borç Stoku (Milyar TL)
Kamu Brüt Toplam Borç Stoku = Kamu Brüt İç Borç Stoku + Kamu Brüt Dış Borç Stoku (I)
TCMB Net Varlıkları (II)
Kamu Varlıkları (III)
İşsizlik Sigortası Fonu Net Varlıkları (IV)
Kamu Net Toplam Borç Stoku= I-(II+III+IV)

Kaynaklar

BMKGM- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, "Ekonomik Göstergeler (1950-2017)" ve "Borç Stoku", *İstatistikler,* www.bumko.gov.tr, (8.5.2017).

KALAYCI, İrfan; (2011), "Finansal Enfeksiyon ve 'Aşı' Kuramı: Bir Genel Kriz Eleştirisi", *Maliye Dergisi*, S.160, Ocak –Haziran, ss:28-56.

NG, Serena, ve PERRON, Pierre; (2001), "Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power," Econometrica, vol. 69, no. 6, ss:1519-1554.

ŞAHİN, Hüseyin; (2009), *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi,-Bugünkü Durumu*, 10.b, Bursa: Ezgi Kitabevi.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *www.hazine.gov.tr,* (20.03.2017).

TODA, Hiro Y. ve YAMAMOTO Taku; (1995), " Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes*", Journal of Econometrics***,** vol. 66, no. 1–2, ss:225-250.

Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, (20.03.2017).

ZIVOT, Eric ve ANDREWS, Donald W.K. (1992), "Further Evidence on The Great Crash, The Oil-Price", *Journal of Business and Economic Statistic*, vol. 10, no. 3, ss:251-270.

AB Üyesi Balkan Ülkelerinde İhracat-Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisinin (1995-2015) Panel Nedensellik Testi ile İncelenmesi

Abdullah Göv, İrfan Kalaycı

Arş. Grv., İnönü Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, abdullah.gov@inonu.edu.tr
Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, irfan.kalayci@inonu.edu.tr

Öz

Avrupa Birliği'ne (AB) üye beş Balkan ülkesi vardır: Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya, Slovenya ve Yunanistan. Bu çalışmanın amacı, AB üyesi Balkan ülkelerinde ihracat (İHR) ve doğrudan yabancı yatırımları (DYY) arasındaki ilişkiyi 1995-2015 (çeyrek yüzyıl) dönemini baz alarak literatürde Fisher-ADF olarak adlandırılan Maddala ve Wu (1999) panel birim kök testi, Im-Peseran-Shin (2003) panel birim kök testi ve Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testi yardımıyla incelemektir. Bu çalışma için ilgili ülkelerin İHR değerleri 2010 sabit fiyatlarla Amerikan doları ($) ve net DYY değerleri ise cari fiyatlarla $ cinsinden kullanılmıştır. DYY çok uluslu şirketler bünyesinde ülkeye yeni teknolojilerle yerli üretimi ve katma değeri arttırmak amacıyla geldiğinde İHR sektörü de görece büyümektedir. Bu ön bilgiler bağlamında yapılan ekonometrik testlerden elde edilen sonuçlar şöyledir: Net DYY ve İHR serilerine uygulanan Im, vd. (2003) ile Maddala ve Wu (1999) panel birim kök testi bulgularına göre, net DYY serisi kendi düzey değerlerinde durağan olmasına rağmen, İHR serisinin kendi düzey değerlerinde birim kök içerdiği (durağan olmadığı) görülmektedir. Ancak İHR serisinin Im, vd. (2003) ile Mandala - Wu (1999) panel birim kök testi sonuçlarına göre, birinci dereceden durağan olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla yapılacak Dumitrescu ve Hurlin(2012) panel nedensellik analizi için net DYY serisinin düzey değerleri ile İHR serisinin birinci dereceden değerleri kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012), $\tilde{Z}^{HNC}$ test istatistiklerini ve bu istatistiklere ait p-olasılık değerlerini Monte-Carlo simulasyonları ile elde etmektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi bulgularına göre, K=3 optimum gecikme uzunluğunda beş ülkeden oluşan panel veri seti için DYY'den İHR'ye doğru tek yönlü bir Granger panel nedensellik ilişkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Küreselleşen ve bütünleşen dünyada AB üyesi Balkan ülkeleri de birer "açık ekonomi" olduklarından İHR gelirlerini ithalat harcamalarına denkleştirdikleri ve DYY girişini çıkışına göre daha fazla arttırdıkları oranda dış ödemeler dengesine yaklaşmış olacaklardır.

Anahtar Kelimeler: *Panel Nedensellik, Panel Birim Kök, AB üyesi Balkanlar, İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar.*

JEL Kodları: *C23, F14, F32*

Export - Foreign Direct Investment Relationship Investigation By Panel Case Test in EU Membership Balkan Countries (1995-2015)

Abstract

The European Union (EU) have five Balkan countries: Bulgaria, Croatia, Romania, Slovenia and Greece. The relationship between export (EXP) and foreign direct investment (FDI) is examined using Im-Peseran-Shim (IPS), Maddala and Wu (1999) panel unit root test called Fisher-ADF in the literature, Im-Peseran-Shim (IPS) panel unit root test and Dumitrescu & Hurlin (2012) panel causality test based on 1995-2015 (quarter century) period in EU membership Balkan countries. For this study, the EXP values of the related countries were used as $ at constant prices 2010 and net FDI values used as US dollars at current prices. When FDI comes to the country in the context of multinational corporations to increase domestic production and value added with new technologies, the sector EXP also grows relatively. These are the results from the econometric tests done in the context of this preliminary knowledge: According to the findings of Im, vd. (2003) and Maddala and Wu (1999) panel unit root tests applied to FDI and EXP series, it is seen that although the net FDI series is stationary at their level values, EXP series includes unit root (not-stationary) in its level values. However, according to the results of the Im, etc. (2003) and Mandala - Wu (1999) panel unit root tests of EXP series, it was found to be stationary at the first-order. Therefore, for Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality analysis, the level values of the net FDI series and the first-order values of the EXP series were used. Dumitrescu and Hurlin (2012) obtain $\tilde{Z}^{HNC}$ test statistics and p-probability values of these statistics with Monte-Carlo simulations. According to the panel causality test results of Dumitrescu and Hurlin (2012), we obtained a one-direction Granger panel causality relationship from FDI to EXP for a panel data set of five countries with K = 3 optimum lag length. Since the Balkan countries of the EU member states are also "open economies" in the globalization and the integration world, they will be close to the balance of external payments where EXP income equals import spending and FDI inflow increases more than output.

Keywords: *Panel causality, Panel unit root, EU member Balkans, Exports, Foreign direct investments.*

JEL Kodları: *C23, F14, F32*

1. Giriş: AB Üyesi Balkan Ülkeleri Hakkında Makro İktisadi Çerçeve

Avrupa Birliği'ne (AB) üye beş Balkan ülkesi vardır: Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya, Slovenya ve Yunanistan. Balkan ülkeleri içinden AB'ye ilk üye olan Yunanistan, en son üye olan ise Hırvatistan'dır. Bu çalışmanın amacı, AB üyesi Balkan ülkelerinde ihracat (İHR) ve doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) arasındaki ilişkiyi 1995-2015 (çeyrek yüzyıl) dönemini baz alarak literatürde Fisher-ADF olarak adlandırılan Maddala ve Wu (1999) "panel birim kök testi", "Im-Peseran-Shin (2003) panel birim kök testi" ve "Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testi" yardımıyla incelemektir.

AB üyesi Balkan ülkeleri arasında en kalabalık ülke yaklaşık 20 milyon kişiyle Romanya olup onu 11 milyonla Yunanistan izlemektedir.

AB üyesi Balkan ülkelerinin genel makroekonomisini gösteren Tablo 1'den anlaşılacağı gibi; 2016 tahmini verilerine göre, 196 milyar $ ile en fazla GSYH elde eden Yunanistan iken, 21.370 dolarlık kişi başına geliri en yüksek olan ise Slovenya'dır. Aynı yılda en fazla büyüyen ekonomiler ise % 4.9 ile Romanya ve % 3 ile Bulgaristan olmuştur. Yunanistan, yaşadığı küresel ve içsel denilen ikiz krizlerin etkisiyle hiç büyümemiştir.

Tablo 1. *AB Üyesi Ülkelerinin Genel İktisadi Görünümü: 2016*

Ülkeler (AB'ye üyelik tarihi)	GSYH (milyon $)	k.b.GSYH ($)	Büyüme Oranı (%)	Nüfus (kişi)
BULGARİSTAN (2007)	50.446	7.091	3.0	7.114.000
HIRVATİSTAN (2013)	49.924	11.785	1.0	4.236.000
ROMANYA (2007)	186.516	9.438	4.9	19.760.000
SLOVENYA (2004)	44.122	21.370	2.3	2.065.000
YUNANİSTAN (1981)	195.878	18.078	0.0	10.835.000

Kaynak: IMF 2016 tahmini verilerinden aktaran; TC Ekonomi Bakanlığı, 2017.

AB üyesi Balkan ülkeleri arasında dış ticarette (DT) ve doğrudan yabancı yatırımlarda (DYY) en fazla öne çıkan ülkeler Romanya ve Yunanistan iken, en az değer yaratan ülkeler

ise DT'de Hırvatistan, DYY'de Slovenya'dır. Önemle belirtmeli ki, bu değerler, ilgili ülkenin gelişmişlik düzeyi konusunda tam, kesin ve net bir ölçüt değildir.

Tablo 2'ye göre; 2015'te AB üyesi Balkan ülkelerinden en fazla ihracat yapan 60,5 milyar $ ile Romanya iken, 12,9 milyar $ ile en az yapan ise Hırvatistan'dır. En büyük ithalatçılar, yaklaşık 70 milyar $ ile yine Romanya ve 48,5 milyar $ ile Yunanistan iken, diğerlerine göre küçük ithalatçılar ise Hırvatistan ile Bulgaristan olmuştur. Aynı dönemde Slovenya hariç, ihracattan daha fazla ithalat yaptıkları için tüm ülkeler dış ticaret açığı vermişlerdir. Ancak

AB üyesi Balkan ülkeleri arasında dünya ihracatına ve ithalatına en fazla katkı sağlayan Romanya'ya (% 0.37 ve 0.42) karşılık, en az katkı veren ise Hırvatistan (% 0.08 ve 012) olmuştur.

DYY stoku göstergesi bakımından AB üyesi Balkan ülkelerinin aynı düzeyde olmadıkları ve bir çeşitlilik arz ettikleri anlaşılmaktadır (Tablo 2): 2016 yılında DYY'nin gerçekleşen rakamlarına göre, en yüksek DYY girişi (inflow) stokuna sahip olan 71,8 milyar $ ile Romanya ve 42,2 milyar $ ile Romanya'dır. Eski Doğu blokunda yer alan bu iki ülke küresel kapitalizme açılıp, güven ve istikrar simgesi sayılan AB üzerinden de bütünleşmeyi sağlayınca DYY konusunda birer çekim merkezi olmaya başlamışlardır. Bu iki ülke, aynı zamanda, en az sermaye çıkışına (outflow) sahne olmasıyla da ortak bir özellik göstermektedir. Küresel yatırımcılar için "AB çıpası" ile hareket eden özellikle (nüfusuna göre 27,6 milyar $ gibi oldukça yüksek sermaye girişi stoku ile) Hırvatistan gibi eski Yugoslav cumhuriyetleri de önemli bakir yatırım alanları olarak gözükmektedir. Aynı dönemde AB üyesi Balkan ülkeleri arasında en fazla DYY çıkışının gerçekleştiği ülke Yunanistan olmuştur. 27,4 milyar $'lık DYY girişi stokuna rağmen, 25,6 milyar $lık oldukça yüksek çıkış stokuna sahip olmasının özel nedeni ise, 2009 küresel mali krize ek olarak içsel krizi birlikte ve yoğun yaşaması ve böylece küresel yatırımcıları ürkütmesidir.

Tablo 2. *AB Üyesi Balkan Ülkelerinin Dış Ticareti (Dünya Ticaretindeki Payı) (2015) ve Doğrudan Yabancı Yatırımları (2016) (milyon $)*

Ülkeler	Mal İhracatı (X) (fob) (Dünya X Payı, %)	Mal İthalatı (M) (cif) (Dünya M Payı, %)	DYY stoku	
			Giriş	*Çıkış*
BULGARİSTAN	25 690 (0.16)	29 298 (0.18)	42 165	2 114
HIRVATİSTAN	12 903 (0.08)	20 460 (0.12)	27 645	4 963
ROMANYA	60 586 (0.37)	69 867 (0.42)	71 804	910
SLOVENYA	31 949 (0.19)	29 706 (0.18)	12 731	5 739
YUNANİSTAN	28 617 (0.17)	48 417 (0.29)	27 360	25 555

Kaynak: WTO, 2015; UNCTAD, 2017.

2. Ekonometrik Yöntem

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi testi ilk defa Granger (1969) tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmada kullanılan Dumitrecu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi, sabit katsayılı heterojen panel veri modelleri için Granger (1969) nedensellik testinin bir uyarlamasıdır. Yatay kesit birimlerde homojen olmayan nedensellik ilişkileri de dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından literatüre kazandırılan panel Granger nedensellik testinde panelde yer alan tüm birimlerde Granger nedensellik ilişkisinin olmadığını gösteren sıfır hipotezi, en az bir birimde Granger nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade eden alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır.

Dumitrecu ve Hurlin panel nedensellik testinde $K \in N^*$ optimum gecikme uzunluğunu, $\beta_i = \left(\beta_i^1, \beta_i^2, ..., \beta_i^K\right)'$ eğim katsayılarını, $i = 1, 2, ..., N$ için N tane birimi ve $t = 1, 2, ..., T$ için T zaman periyodunu göstermek üzere aşağıdaki lineer heterojen panel veri modeli dikkate alınmaktadır.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{K} \gamma_i^k y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{K} \beta_i^k x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Denklem (1)'de γ_i^k gecikme parametrelerini, α_i bireysel etkilerin zaman boyunca sabit kabul edildiğini, β_i^k ise regresyonun eğim katsayılarının birimler arasında değiştiğini ifade etmektedir. Bu testin sıfır hipotezi, $H_0 : \beta_i = 0$, altında panelde yer alan her bir birimin wald istatistiği K serbestlik derecesiyle ki-kare dağılımına yakınsamaktadır.

3.Veri ve Uygulama Bulguları

Bu çalışmada 2005-2015 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılarak AB üyesi beş Balkan ülkesine (Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya, Slovenya ve Yunanistan) ait net doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat değişkenlerinin verileri Amerikan doları cinsinden World Bank (WB, Dünya Bankası) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilmiştir.

Bu çalışmada durağanlık araştırması için Im,Peseran ve Shin (IPS) ile Maddala and Wu (ADF Fisher) panel birim kök testleri kullanılmıştır. Testin uygulamasında SIC ve HQ bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. Panel birim kök testlerinin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. *Panel Birim Kök Testi Sonuçları*

Düzey	Im,Peseran ve Shin W-stat	Maddala and Wu (ADF Fisher)
İHR	1.86014 (0.9686)	2.46265 (0.9914)
D(*İHR*)	-5.15306 (0.0000)*	44.1278 (0.0000)*
DYY	-2.18624 (0.0144)**	21.2432(0.0195)**

Not: Parantez içerisindeki değerler p- olasılık değerlerini, * ve ** ise sırasıyla % 1 ve % 5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. *İHR* ile *DYY* sırasıyla ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların kısaltması olarak kullanılmıştır.

Tablo 3'te verilen DYY ve İHR serilerine uygulanan Im, vd.(Im,Peseran ve Shin W-stat) (2003) ile Maddala ve Wu (1999) panel birim kök testi sonuçlarına göre, *DYY* serisi kendi düzey değerlerinde durağan olmasına rağmen, İHR serisinin kendi düzey değerlerinde birim köklü olduğu görülmektedir. Ancak, İHR serisinin Im, vd. (2003) ile Mandala ve Wu (1999) panel birim kök testi sonuçlarına göre, birinci dereceden durağan olduğu bulunmuştur.

Dolayısıyla yapılacak Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi için *DYY* serisinin düzey değerleri ile İHR serisinin birinci dereceden değerleri kullanılacaktır. Dumitrescu ve Hurlin (2012), $\tilde{Z}^{HNC}$ test istatistiklerini ve bu istatistiklere ait p-olasılık değerlerini Monte-Carlo simülasyonları ile elde etmektedir. Çalışmada elde edilen Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. *Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları*

Gecikme	Nedensellik Yönü	W-istatistiği	$\tilde{Z}^{HNC}$ test istatistiği
K=3 için	$DYY \rightarrow İHR$	7.21347	1.86806 (0.0618)*
	$İHR \nrightarrow DYY$	3.49801	-0.13591 (0.8919)

Not: Parantez içerisindeki değerler p- olasılık değerlerini, * % 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir, K ise optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir. Kritik değerler Dumitrescu ve Hurlin (2012) makalesinden alınmıştır.

Tablo 4'te paneldeki her birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı altında K=3 optimum gecikme uzunluğunda 1995-2015 dönemini kapsayan ve 5 ülkeden oluşan panel veri seti için DYY'den İHR'ye olmak üzere DYY ve İHR arasında tek yönlü bir Granger panel nedensellik ilişkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışma için ilgili ülkelerin İHR değerleri 2010 sabit fiyatlarla $ ve net DYY değerleri ise cari fiyatlarla $ cinsinden kullanılmıştır. 1995-2015 yılları arasında adı geçen tüm ülkeler, 2008 küresel mali kriz dönemi hariç, İHR'lerini genellikle arttırmışlar, ancak sadece Yunanistan en fazla İHR gerçekleştiren ülke olmuştur. Net DYY bakımından, ilgili ülkeler aynı dönemde genellikle daha fazla DYY çıkışına sahne olmuş; bu ülkelerden Slovenya küresel kriz döneminde bile DYY için en çekici ekonomi olarak gözükürken, Yunanistan ise ikiz krizi atlattığı 2014'ten sonra en fazla DYY çeken ekonomi konumuna geçmiştir. DYY çok uluslu şirketler bünyesinde ülkeye yeni teknolojilerle yerli üretimi ve katma değeri arttırmak amacıyla geldiğinde İHR sektörü de görece büyümektedir.

Bu çalışmada, AB üyesi Balkan ülkelerinde İHR ve DYY arasındaki ilişki1995-2015 (çeyrek yüzyıl) dönemi baz alınarak literatürde Fisher-ADF olarak adlandırılan Maddala ve Wu (1999) panel birim kök testi, Im-Peseran-Shin (2003) panel birim kök testi ve Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testi yardımıyla incelenmiştir. Yapılan ekonometrik testlerden elde edilen sonuçlar şöyledir: Net DYY ve İHR serilerine uygulanan Im, vd. (2003)

ile Maddala ve Wu (1999) panel birim kök testi bulgularına göre, net DYY serisi kendi düzey değerlerinde durağan olmasına rağmen, İHR serisinin kendi düzey değerlerinde birim kök içerdiği (durağan olmadığı) görülmektedir. Ancak İHR serisinin Im, vd. (2003) ile Mandala - Wu (1999) panel birim kök testi sonuçlarına göre, birinci dereceden durağan olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla yapılacak Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik analizi için net DYY serisinin düzey değerleri ile İHR serisinin birinci dereceden değerleri kullanılmıştır.

Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi bulgularına göre, K=3 optimum gecikme uzunluğunda beş ülkeden oluşan panel veri seti için DYY'den İHR'ye doğru tek yönlü bir Granger panel nedensellik ilişkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Buradan DYY'nin ihracatı etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla, küreselleşen ve bütünleşen dünyada AB üyesi Balkan ülkeleri de birer "açık ekonomi" olduklarından İHR gelirlerini ithalat harcamalarına denkleştirdikleri ve DYY girişini çıkışına göre daha fazla arttırdıkları oranda dış ödemeler dengesine yaklaşmış olacaklardır.

Kaynaklar

DUMİTRESCU, Elvana- Ivona. ve HURLİN, Christophe; (2012), "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels", *Economic Modelling* vol. 29, no.4, ss:1450–1460.

GRANGER, C.W.J.; (1969), "Investigating Causal Relations by Econometrıc Models And Cross-Spectral Methods", *The Econometric Society*, vol. 37, no. 3, ss:424-438.

IM, Kyung S., PESARAN M. Hashem ve SHİN Yongcheol; (2003), "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, vol. 115, no. 1, ss:53-74.

MADDALA, G.S. ve WU, S.; (1999), "A Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and a New Simple Test", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, vol. 61 no. S1, ss:631-652.

UNCTAD-United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report 2017: Investment and the Digital Economy, 2017, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf (21.4.2017)

TC Ekonomi Bakanlığı, "Ülkeler ve Bölgeler", http://www.ekonomi.gov.tr/portal/ faces/home/ disIliskiler/ulkeler/ulke_masalari?_ (10.5.2017).

WB-The world Bank, http://data.worldbank.org/indicator (23.03.2017).

WTO-World Trade Organization, "Members and Observes: Trade Profiles"; 2015, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm (20/4/2017).

Arap Baharının Türkiye Turizmine Etkisi

Hulisi Binbaşıoğlu, Mehmet Ozan Saray

Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi Kale MYO, Turizm ve Otel İşletmeciliği, hulusi.binbasioglu@inonu.edu.tr
Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, ozan.saray@inonu.edu.tr

Öz

Olumlu ekonomik etkileri, turizm sektörünü dünyadaki birçok ülke açısından çekici kılmaktadır. Ancak bu olumlu ekonomik gelişmeler, birçok unsurdan çok hızlı bir şekilde etkilenmektedir. Bunların başında da politik krizler ve savaşlar gelmektedir. Turist akımlarını doğrudan etkileyen en yakın olay ise Arap Baharıdır. Çalışmada Arap Baharının Türkiye turizmine etkisi, Türkiye'ye bu ülkelerden gelen ziyaretçiler bağlamında değerlendirilmiştir. Turizmin belirleyicileri, çekim modeli kapsamında yürütülen panel veri analizi ile değerlendirilmiştir. 2000-2015 yılları için yapılan analiz sonucunda, Arap Baharı ve vize muafiyeti değişkenleri ile Türkiye'ye 13 Ortadoğu ülkesinden gelen turist sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı olan bir ilişki tespit edilememiştir. Öte yandan nüfus, havayolu ile taşınan yolcu sayısı ve döviz kuru değişkenleri, söz konusu dönemde, gelen ziyaretçi sayısını beklenildiği üzere pozitif yönde etkilerken, uzaklık değişkeninin de yine beklentilere uygun bir biçimde negatif yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Ortadoğu, Turizm, Turist Akımları, Panel Çekim Modeli

The Effect of Arab Spring to Tourism of Turkey

Abstract

Positive economic effects make tourism industry attractive for many countries in the world. However, these positive economic transactions are affected very quickly by many factors. Among these are political crises and wars. The most recent event that directly affects tourist flows is Arab Spring. In the study, the impact of the Arab Spring on tourism of Turkey was assessed in terms of the visitors coming from these countries to Turkey. Determinants of tourism were evaluated within the frame of the Gravity Model. As a result of the panel data analysis for 2000-2015 time span, there is not a statistically significant relation found between the explanatory variables of Arab Spring and visa exemption and the dependent variable number of tourists from 13 Middle Eastern countries to Turkey. On the other hand, in the mentioned period, the population, the number of passengers carried by airline and the exchange rate variables have unsurprisingly affected the number of arriving visitors positively, and the distance variable have affected the number of arriving visitors negatively, as expected.

Keywords: Arab Spring, Middle East, Tourism, Tourist Flow, Panel Gravity Model

1. Giriş

Turizm, gelir getirici etkisi, bölgelerarası gelişme üzerindeki etkisi, istihdam yaratıcı etkisi ve üretimde dışa bağımlılığının az olması nedeniyle birçok ülke açısından önemli bir konuma sahiptir. Günümüzde turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede, ekonomik gelişme ve büyüme açısından lokomotif bir sektör olarak kabul edilmektedir (Bahar, 2007: 62). Dünya Turizm Örgütü'nün yayınlamış olduğu rapora göre, 2015 yılında tüm dünyadaki uluslararası turist sayısı 1 milyar 186 milyon kişi, turizm geliri ise 1,5 trilyon dolar olarak gerçekleşirken, turist sayısının 2030 yılında 1,8 milyar olması tahmin edilmektedir (WTO, 2016). Türkiye'de ise 2016 yılında ziyaretçi sayısı yaklaşık 31,5 milyon iken, turizm geliri ise 22 milyar dolardan fazladır (TUİK, 2017). Bu veriler, turizmi hem Türkiye hem de diğer ülkeler açısından vazgeçilmez bir sektör haline getirmektedir.

Olumlu etkilerinin yanında, turizmin birçok ekonomik, sosyal, kültürel ve doğal olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bu nedenle turizm ile ilgili konular tartışılırken sadece turizmin ekonomik unsurlarına değinmekle kalmayıp, sosyal, çevresel, kültürel etkiler ile insan hakları, güvenlik, adalet ve uluslararası vatandaşlık gibi kavramların da ihmal edilmemesi gerekir (Blanchard ve Higgins-Desbiolles, 2013: 2). Turizmin uluslararası pozisyonundan bahsederken bir turizm çeşidi olarak kültürel turizmi değil, dünyayı anlamanın ve anlamlandırmanın bir yolu olarak turizmin kültürel bir unsur olduğunu belirtmekte fayda vardır (Wintersteiner ve Wohlmuther, 2014: 35).

Bu çerçeve içerisinde söz konusu bu çalışmada Türkiye'ye 2000-2015 dönemi içerisinde Arap Baharından etkilenen (etkilendiği düşünülen) 13 ülkeden gelen ziyaretçilerin belirleyicileri analiz edilmiştir. Giriş bölümü ile beraber çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde turizmin ülkeler arasındaki ilişkileri ne yönde etkilediğine ilişkin bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Arap Baharı olgusu ve Türkiye turizmiyle muhtemel ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin ve metodun tanıtıldığı aynı zamanda çalışmanın bulgularına yer verilen bölüm ise dördüncü bölümdür. Sonuç bölümü ise beşinci bölümdür.

2. Turizm ve Ülkelerarası İlişkiler

Günümüzde toplumları ve bireyleri değişime iten bir güç olarak küreselleşme (Çeken vd., 2008: 72), dünya çapında ekonomik, sosyo-kültürel, politik ve çevresel ilişkilerin güçlü bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşmaktadır (Reisinger, 2009: 6). Küreselleşme için yapılan tanımın tüm unsurları, turizm sektörü için de geçerlidir. Turizm, esasen uluslararası ticaretin bir biçimidir (Divisekera, 2003: 31). Bu uluslararası ticaret de beraberinde uluslararası ilişkilerin önemini getirmektedir. Çünkü ülkelerarası ilişkiler, turizmi de doğrudan etkilemektedir.

Turizm, özellikle uluslararası ortak bir yaşama biçiminin gelişmesine yardımcı olması ve kültürel uygulamaların sürekli transfer edilmesi bakımından çok önemli bir faaliyettir (Turanlı ve Güneren, 2003: 1; Hazbun, 2004: 313). Farklı kültürlerden insanların bir araya gelerek kültürel

etkileşimde bulunması, en sık turizm sektöründe meydana gelmektedir (Çeken vd., 2009: 29). Ülkeler farklı bölgelerde, farklı kültürlere sahip olsalar da, benzer karakteristik özellikler taşıyabilmektedirler. Bu bağlamda çalışmanın örneklemini teşkil eden Ortadoğu bölgesi de Arap, Fars ve Türk kültüründen etkilenmiştir (Reisinger, 2009: 92). Küreselleşme ile beraber ülkeler arasındaki sınırlar kaldırılırken, turizm de kültürel sınırların ortadan kaldırılmasına, daha önceden ülkeler hakkında edinilmiş önyargıların kırılmasına ve daha da yakınlaşmasına yardımcı olmaktadır (Bahar, 2007: 65; Salihi, 2010: 4). Turizm endüstrisinin son yıllarda hızlı bir şekilde ilerlemesinin temelinde, farklı kültürlere mensup insanların birbirlerinin kültürlerini merak etmesi ve tanıma isteği de bulunmaktadır (Çeken, 2004: 10). İnsanlar ve milletler arasındaki bariyerlerin yıkılmasını sağlayan bu kültürel değişim, turizmin küresel bir ekonomik etki yaratmasını da beraberinde getirmektedir (Leong, 2008: 39). Turizmi doğrudan etkileyen uluslararası ilişkilerin; ülkelerin gelirlerinde, döviz transferlerinde, gümrük ve pasaport formalitelerinde önemli etkileri bulunmaktadır (Kozak, 2006: 39).

Günümüzde turizm; ekonomik kazanç sağlamasının yanı sıra, dünya barışına yardımcı olması, insanlar ve uluslararası ilişkiler açısından olumlu atmosfer yaratması gibi katkılarından dolayı bütün ülkeler için çok önemli bir unsur haline gelmiştir (Çeken vd., 2009: 25). Turizm ilk günden itibaren, barışın ve karşılıklı anlaşmanın bir yolu olarak tanımlanmaktadır (Wohlmuther ve Wintersteiner, 2014: 17). Yerel halkın uluslararası turizm etkinliğine bakış açısı da, ulusal ve uluslararası politikalara etki etmektedir (Kim ve Prideaux, 2006). Turizmin yukarıda belirtilen olumlu etkilerine rağmen, yaşanan birçok politik kriz ve savaş durumları, turizmi doğrudan etkilemektedir. Özellikle politik krizler, turizm bölgelerinin pazarlama stratejilerini değiştirmelerine de neden olmaktadır (Beirman, 2002: 168). Turizmin uluslararası ilişkileri etkilediği gibi, ülkelerarası ilişkiler de turizm hareketliliğini doğrudan etkilemektedir.

3. Arap Baharı ve Turizme Etkileri

Turizm hareketliliğini doğrudan etkileyen en son olayların başında ise Arap Baharı gelmektedir. Arap Baharı, Arap coğrafyasındaki otoriter yönetimlere karşı meydana gelen halk hareketlerinin yönlendirdiği demokratikleşme dalgasının genel adıdır (Doğan ve Durgun, 2012: 62). Arap Baharı ve bu süreçten etkilendiği düşünülen çeşitli ülkelerdeki durumla ilgili derlenenler Tablo 1'de yer almaktadır. Tablo 1'de, 13 ülkenin aktif bir biçimde bu toplumsal olaydan etkilendiği, en az sekiz tanesinde hükümetin halk hareketleri veya askeri darbeler sonucunda devrildiği ve Irak ve Libya gibi ülkelerde ortaya çıkan halk hareketlerinin, bu ülkeleri günümüzde de devam etmekte olan iç savaşa sürüklediği görülmektedir. Kuşkusuz başta Suriye olmak üzere Umman da Arap Baharından etkilenmiştir. Nitekim, Suriye'de 2011 yılının Mart ayında başlayan protesto gösterilerinin ardından ülke kısa sürede iç savaşa sürüklenmiştir (Buzkıran ve Kutbay, 2013). Ancak veri bulmanın güçlüğü nedeniyle her iki ülke de analize dahil edilmemiştir.

Tablo 1. Arap Baharından Etkilenen Ülkeler

Ülkeler	Etkili olduğu yıllar	Gerçekleşen etki
Bahreyn	2011-2015	Toplumsal kargaşa ve hükümet değişikliği
Cezayir	2010-2012	Önemli protestolar
Fas	2011-2012	Önemli protestolar ve hükümet değişikliği
Irak	2011-devam ediyor	Önemli protestolar ve iç savaş
Kuveyt	2011-2012	Önemli protestolar ve hükümet değişikliği
Libya	2011-devam ediyor	Hükümetin devrilmesi ve iç savaş
Lübnan	2011	Önemli protestolar ve hükümet değişikliği
Mısır	2011-devam ediyor	Toplumsal kargaşa ve hükümetin devrilmesi
Sudan	2011-2013	Önemli protestolar
Suudi Arabistan	2011	Protestolar
Tunus	2010-2014	Hükümetin devrilmesi
Ürdün	2011	Önemli protestolar ve hükümet değişikliği
Yemen	2011-2015	Hükümetin devrilmesi ve iç savaş

Not: Irak ve Libya'da iç savaş ve karışıklıklar devam ediyor iken Mısır'da ise Temmuz 2013'de yapılan askeri darbe sonrası durum devam etmektedir.

Kaynak: Akpınar (2015); Ghosh (2016); Juneau (2016); Wikipedia (2017)

Bu bağlamda 2011 yılında ortaya çıkan Arap Baharı, Ortadoğu ülkelerinde yönetim biçimleri ve iktidarları da şekillendirmiştir. Arap Baharı'nın ortaya çıkardığı siyasal, kültürel, sosyal ve askeri etkilerin yanında ekonomik anlamda etkiler de bulunmaktadır (Şahin ve Şahin: 2014: 185). Bu sürecin tüm bölgeye, ülkeler arasındaki ticaret hacmi, turizm hareketliliği, ulaşım ve taşımacılık ile emlak gibi alanlarda doğrudan etkileri olmuştur (Alpaslan, 2012: 2). Türkiye ekonomisi ve kuşkusuz turizm sektörü de bölgesindeki bu değişiklikten etkilenmiştir. 2010 yılı sonunda büyüklüğü yaklaşık 25 milyar dolar olan Türkiye turizm sektörü, 2014 yılı sonunda 34,3 milyar dolara ulaşmış ve 2016 yılı itibariyle yine bölgesel gelişmelerin de etkisiyle 22 milyar dolara kadar gerilemiştir. Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayıları incelendiğinde ise, 2015 yılı yaklaşık 5 milyon kişi ile bu rakamın zirve yaptığı yıl iken, Türkiye'nin turizm gelirlerinin ve gelen turist sayısının azaldığı 2016 yılında ise Ortadoğu ülkelerinden gelen turistlerin payı yaklaşık %19 ile tarihsel olarak en yüksek oranına çıkmıştır (TUİK, 2017). Bu bağlamda yapılan araştırmalarda, Arap Baharı nedeniyle bölgede yaşanan gelişmelerin, Türkiye'ye ekonomik anlamda olumsuz yönde etkilerinin olduğunu ortaya konulmuştur (Göçer ve Çınar, 2015; Yalçınkaya ve Yalçınkaya, 2017). Buna karşın turizmle ilgili olarak, Türkiye'ye Ortadoğu'dan gelen turist sayısı açısından Arap Baharı sonrası olumsuz bir etkilenme söz konusu değildir. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde Ortadoğu ülkeleri, turist sayısı ve turizm gelirleri açısından Arap Baharından olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Saeid Ali vd., 2012;

Hacıoğlu ve Saylan, 2014; Şahin ve Şahin: 2014; Al_Omari vd., 2015; Tomazos, 2017). Söz konusu gerilimler ve çatışma ortamı, sadece turizm hareketliliğine değil, o bölgenin turistik eserlerine ve kültürel mirasına da olumsuz yönde zarar vermektedir (Çokişler vd., 2016: 23).

Ortadoğu ülkelerinin bazılarında Arap Baharının halen devam etmesi, bir kısmında yaşanan küçük veya büyük ölçekli sorunlar nedeniyle bu süreç neticesinde ortaya çıkan sonuçları bugün net olarak analiz etmek mümkün değildir (Yalçınkaya ve Yalçınkaya, 2017: 91). Ancak yapılan çalışmalarda, son yıllarda Türkiye-Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesine paralel olarak, gerek Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayılarında gerekse Ortadoğu'dan ülkelerinden turist çıkış sayılarında yıllar itibariyle çok fazla bir artış olması beklenirken (Mengü, 2012: 112), başta Arap Baharı olmak üzere, bu bölgede yaşanan birçok kriz, bu beklentilerin gerçekleşememesine neden olmuştur.

Söz konusu bu çerçeve içerisinde, çalışmada 2000-2015 döneminde Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist akımlarının belirleyicilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

4. Veri, Metodoloji ve Analiz

Çalışmada Arap Baharının Türkiye turizmine etkisi Türkiye'ye bu ülkelerden gelen turist (ziyaretçiler) bağlamında değerlendirilmiştir. Turizmin (uluslararası ziyaretçilerin) belirleyicileri, literatürde yaygın olduğu üzere (Yang vd. 2010; Saray ve Karagöz, 2010) çekim modeli kapsamında değerlendirilmiştir. Dış ticaret genel denge modelleri ile tutarlı sonuçlar üreten çekim modeli tahmin esnekliği sağladığı için yaygın kullanımına sahiptir (Bergstrand, 1985).

Çekim modeli turizm belirleyicileri analizine uygulandığında, turizm akımlarını ya da belirleyicilerini coğrafi bölge, uzaklık, gelir ve nüfus gibi faktörlerle ilişkilendirmektedir (Yang vd. 2010: 830). Bu bağlamda, Hecksher-Ohlin modelinin aksak rekabet temeline dayalı dış ticaret teorileri gelir ve uzaklık gibi iki temel değişkene dayanmaktadır. Yine konuma, tarihsel ilişkilere ve çalışmanın amacına bağlı olarak bir takım kukla değişkenler de analizlere dahil edilmektedir (Batra, 2006: 329).

Bu çerçeve kapsamında, Türkiye'ye Arap Baharı hareketinin geniş biçimde yaşandığı 13 farklı ülkeden gelen ziyaretçilerin belirleyicileri aşağıdaki eşitlikte yer almaktadır:

$$lnZİYARETÇİ_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{ARAPBAHARI}_{it} + \beta_2 VİZE_{it} + \beta_3 lnNÜFUS_{it} + \beta_4 lnUZAKLIK_i + \beta_5 lnHAVAYOLU_{it} + \beta_6 DÖVİZKURU_{it} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Bağımlı değişken ZİYARETÇİ, 13 ülkeden Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin doğal logaritmasıdır. i ve t alt indisleri sırasıyla, 13 ülkeyi ve zaman periyodunu (2000-2015) ifade etmektedir. Bağımlı değişken verileri, TUİK Turizm İstatistikleri'nden (2017) elde edilmiştir. ε_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.

Çalışmada analiz edilen bağımsız değişkenlerin ikisi kukla değişkendir. Bunlar ARAPBAHARI ve VİZE değişkenleridir. ARAPBAHARI, Tablo 1'e göre derlenen ve Türkiye'ye ziyaretçi gönderen i ülkesinin Arap Baharından ne ölçüde etkilendiğini gösteren kukla değişkendir (t döneminde). VİZE ise Türkiye ile i ülkesi arasında ilgili dönemde (2000-2015) vize muafiyeti olup olmadığını gösteren değişkendir. Vize muafiyetinin turist sayısını olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. VİZE verileri Dışişleri Bakanlığı'ndan (2017) derlenmiştir.

Gelir ve/veya piyasa büyüklüğünün turist akımları üzerinde pozitif etkisi olduğu düşünülmektedir (Naude ve Sayman, 2005; Dougan, 2007; Yang vd. 2010; Saray ve Karagöz, 2010). Bu kapsamda piyasa büyüklüğü değişkenin vekil değişkeni olarak $lnNÜFUS$ değişkeni analize dahil edilmiştir. $lnNÜFUS$ Türkiye'ye ziyaretçi gönderen i ülkesinin, t yılları arasındaki toplam nüfusunun doğal logaritmasıdır. Veri, Dünya Bankası online veri bankasından (WDI, 2017) elde edilmiştir. $lnUZAKLIK$ ise Türkiye ile i ülkesi arasındaki coğrafi uzaklıktır ve ulaşım maliyetlerinin vekil değişkeni olarak analize dahil edilmiştir. Ulaşım maliyetlerinin turist sayılarını düşürmesi beklenmektedir. Veriler Nicita ve Olarreaga'nın çalışmalarından (2007) derlenmiştir.

$lnHAVAYOLU$ Türkiye'ye ziyaretçi gönderen, i ülkesinin 2000-2015 döneminde havayolu taşımacılığı ile taşınan yolcu sayısının doğal logaritmasını ifade etmektedir. Havayolu ile yolcu taşıma sayısı (kapasitesi) arttıkça turizm akımlarının pozitif yönde etkileneceği söylenebilir. Havayolu ile taşınan yolcu sayısına ilişkin veri, Dünya Bankası online veri bankasından temin edilmiştir (WDI, 2017).

$DÖVİZKURU$ ise i ülkelerinin ulusal paralarının (yıllık ortalamasının), ₺'nin $ ile değişim oranına göreceli oranıdır (t döneminde). Uysal ve Crompton (1984), Webber (2001), Lee vd. (1996) ve Yang vd. (2010)'nin analizleriyle benzer bir biçimde, yabancı paranın ulusal para cinsinden (₺) değeri arttığında, yabancı ülkelerin satın alma güçleri de görece olarak artacağı için, turizm akımları üzerinde pozitif etki yapması beklenmektedir.

Örneklem farklı ülke ve yıllardan oluştuğu için model panel veri regresyon analiz yöntemi ile tahmin edilmiştir. (1) numaralı eşitlikte UZAKLIK ve VİZE gibi zaman-sabit açıklayıcı değişkenler olduğundan, modelin Tesadüfi Etkiler Metodu (TEM) ile tahmin edilmesi uygun bulunmuştur. Panel veri analiz yöntemi kullanılan farklı çalışmalar incelendiğinde, kurulan modellerde çeşitli varsayımdan sapmaların olduğu (olabileceği) gözlemlenmektedir. Hata terimlerinin birim içerisinde ve/veya birimler arasında değişken varyanslı olmaları (heteroskedastisite) ve ardışık bağımlık TEM'de en fazla gözlemlenen varsayımdan sapmaların başlıcalarıdır (Tatoğlu, 2012: 221-227). Bu tarz sorunlar, standart hataları sapmalı hale getirebileceği için etkinlik de yitirilebilir. Diğer taraftan panel veri modellerinde heteroskedastisite denilirken kast edilen, birimler arasındaki heteroskedastisitedir, birim-içi olan (genellikle) önemsenmemektedir. Oluşabilecek sorunlar nedeniyle panel veri modellerinde

varsayımdan sapmaların varlığının test edilmesi ve son modelin bu sorunları dikkate alacak şekilde yapılması önemlidir (Tatoğlu, 2012: 199). Bu bağlamda TEM için yürütülen ön testler aşağıdaki Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. TEM İçin Varsayımdan Sapmaların Test Edilmesi

Test	Test İstatistiği	Sonuç
Levene, Brown ve Forsythe	W0 = 4.484*** W50 = 3.23*** W10 = 4.19***	Modelde değişen varyans (Heteroskedastisite) vardır.
Bhargava, Franzini ve Narendranithan'ın Durbin-Watson Testi	.487	Otokoreslasyon vardır
Baltagi-WU LBI Testi	.718	

Not: ***% 1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Levene, Brown ve Forsythe testi sonucuna göre "Heterokedastiste yok" biçimindeki temel hipotez %99 güven düzeyinde reddedilmiştir (Baum, 2006). Modelde heteroskedastisite vardır. Bhargava Franzini ve Narendranithan'ın Durbin-Watson testi ile Baltagi ve Wu'nun LBI testleri "kritik değer" olan 2'nin altındadır (Baum, 2006; Tatoğlu, 2012). Bu sonuç modelde otokorelasyon (ardışık bağımlılık sorununun) olduğunu göstermektedir. Modelde etkinlik vb. sorunların oluşmaması için model dirençli standart hatalar ile tahmin edilmelidir. TEM'de iki sorunun çözümü için en uygun model Arellano, Froot ve Rogers tahmincisidir (Hoechle, 2007; Tatoğlu, 2012). Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi kullanılarak ulaşılan sonuca aşağıda yer alan Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Nihai Model: Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi

	Katsayı	**Dirençli Standart Hatalar**	**z-test istatistiği**	**Olasılık Değeri**
ARAPBAHARI	0.2475481	0.1674156	1.48	0.139
VİZE	0.8545297	0.973684	0.88	0.380
lnNÜFUS	1.685362	0.5198434	3.24	0.001
lnUZAKLIK	-2.18216	1.305859	-1.67	0.095
lnHAVAYOLU	0.8136681	0.2073194	3.92	0.000
DÖVİZKURU	0.3814383	0.0718398	5.31	0.000
Sabit	-13.43952	8.45174	-1.59	0.112
Gözlem Sayısı	193	**Wald X^2**	115.09	
R^2	0.3333	**Wald olasılık**	0.0000	

Tablo 3'de görülen ve varsayımdan sapmaların Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi kullanılarak düzeltildiği nihai modelde, Wald testi istatistiği (115.09) ve olasılık değeri (0.0000) modelin bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Turizm akımları (ziyaretçi sayısı) üzerindeki

etkisi merak edilen en önemli değişkenlerden ilki Tablo 1'e göre oluşturulan ARAPBAHARI değişkenidir. Tablo 3'te görülen sonuca göre bu değişkenin, 13 Arap Ülkesinden Türkiye'ye gelen ziyaretçiler üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Nitekim turizm verileri incelendiğinde, Türkiye'ye söz konusu ülkelerden 2000-2015 döneminde gelen ziyaretçilerinin, Arap Baharının etkilediği olduğu dönemde çok fazla değişiklik göstermediği görünmektedir. Türkiye ile 13 Arap ülkesi arasındaki vize serbestisinin yerine kullanılan VİZE değişkeni ise yine istatistiksel olarak anlamlı olmayan diğer bir değişkendir (olasılık değeri 0.380). Verinin anlamlı olmamasının en önemli nedeni Dışişleri Bakanlığı'ndan derlenen verilerin hassasiyetinin düşük olması olarak gösterilebilir (yıllar itibariyle dağılımı tam olarak yansıtmaması).

Ulaşım maliyetlerinin vekil değişkeni olarak analize dahil edilen lnUZAKLIK ise yine az bir farkla da olsa (0.095) %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve beklenildiği üzere negatif işaretlidir. Nitekim ulaşım maliyetleri arttıkça gelen ziyaretçi sayısı azalmaktadır. Toplam nüfus (lnNÜFUS), havayolu taşımacılığı (lnHAVAYOLU) ve döviz kuru değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı ve beklenildiği üzere ziyaretçi akımları üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Nitekim turist gönderen ülkelerin nüfusları arttıkça ve yine havayolu ile taşınan yolcu sayısı arttıkça turizm akımlarının artması olağandır. Diğer taraftan, Türkiye'ye turist/ziyaretçi gönderen ülkelerin ulusal paralarının Türk Lirasına göre değer kazanmasının turizmi olumlu etkilemesi beklenmektedir. Döviz kurunun Türk turizminin en önemli belirleyicilerinden biri olduğu uzun süreden beri bilinmektedir (Uysal ve Crompton, 1984). Tablo 3'te görüldüğü üzere, 13 Arap ülkesinin her birinin 2000-2015 döneminde Türk Lirasına göre değerini gösteren DÖVİZKURU değişkeni de beklenildiği üzere pozitif sonuç vermiştir.

5. Sonuç

Son yıllarda bölgede yaşanan olumlu/olumsuz pek çok gelişmeye, yaşanan iç karışıklıklara, yönetim değişikliklerine, ekonomik bunalımlara ve dış ticarette daralmalara rağmen, bölge ülkelerinin Türkiye'ye yönelik artan ilgisi devam etmektedir. Bu ilginin doruk noktası da kuşkusuz, Dünyanın farklı köşelerinden olduğu kadar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısındaki artıştır. 2010 sonrasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin neredeyse tamamını etkileyen, başlangıçta demokratikleşme taleplerinin yönlendirdiği halk hareketleri ve geniş çaplı protestolarla başlayan sonrasında kimi ülkelerde demokrasi tabanını genişleten ancak kiminde daha totaliter yönetimleri başa getiren hatta kimi örneklerde ise iç savaşa neden olan Arap Baharının da bölge ve Türkiye turizmini etkilememesi düşünülemez. Nitekim günümüzde yoğunluğunu kaybetse de Arap Baharı, özellikle 2010-2013 döneminde etkili olmuş, ekonomiye artı ve/veya eksi etkileri olmuş bir dalgadır. Bu bağlamda çalışmada, 2000-2015 döneminde, Arap Baharından aktif biçimde etkilenmiş 13 ülkeden Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısının belirleyicileri yapılan panel veri metodu ile analiz edilmiştir. Belirleyiciler olarak seçilen değişkenler Arap Baharı, vize muafiyeti (ya da

kolaylığı), nüfus, uzaklık, havayolu ile taşınan yolcu sayısı ve ulusal paranın dolar karşısındaki değeridir (döviz kuru).

Yürütülen panel veri analizi sonucunda Arap Baharı ve vize muafiyeti değişkenleri ile Türkiye'ye 13 Ortadoğu ülkesinden gelen turist sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı olan bir ilişki tespit edilememiştir. Öte yandan nüfus, havayolu ile taşınan yolcu sayısı ve döviz kuru değişkenleri, söz konusu dönemde, gelen ziyaretçi sayısını beklenildiği üzere olumlu yönde etkilerken, uzaklık değişkeninin de yine beklentilere uygun bir biçimde negatif yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Türkiye'de Arap Baharının yaşanmaması ve Ortadoğu ülkeleri tarafından daha güvenli bir turizm destinasyonu olarak algılanması, o bölgeden Türkiye'ye olan turizm hareketliliğinde genel olarak bir düşüşe neden olmamıştır. Ancak diğer taraftan beklenen artışın yaşanmaması da olumsuz bir durum olarak ifade edilebilir.

Kaynaklar

AKPINAR, Pınar (2015), "Mediation as a foreign policy tool in the Arab Spring: Turkey, Qatar and Iran", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, S.17 (3), ss.252-268.

AL OMARI, Ihab, May Muneer ALI, Rami Muneer MAHMOUD ve Omar AA JAWABREH, (2015), "The Arab Spring Impacts on the Jordanian Hotels Sector", *International Journal of Humanities and Social Science*, S.5(4), ss.159-171.

ALPASLAN, İdil Bilgiç (2012), "Suriye Krizi Türkiye Ekonomisini Nasıl Etkiler?", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Ağustos 2012, N201148.

BAHAR, Ozan (2007), "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvikler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9(1), ss.61-78.

BATRA, Amita (2006), "India's Global Trade Potential: The Gravity Model Approach", *Global Economic Review*, S.35(3), ss.327-361.

BAUM, Christopher F. (2006), "Stata Tip 38: Testing for Groupwise Heteroskedasticity", *The Stata Journal*, S.6(4), ss.590-592.

BEIRMAN, David (2002), "Marketing of Tourism Destinations During a Prolonged Crisis: Israel and the Middle East", *Journal of Vacation Marketing*, S.8(2), ss.167-176.

BERGSTRAND, Jeffrey H. (1985), "The gravity equation in international trade: some microeconomic foundations and empirical evidence." *The review of economics and statistics*: S.67(3), ss.474-481.

BLANCHARD, Lynda-Ann ve Freya HIGGINS-DESBIOLLES (2013). *Peace through Tourism. Promoting Human Security Through International Citizenship*, Routledge, London.

BUZKIRAN, Davut ve Hüseyin KUTBAY (2013), "Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S.5(1), ss.147-162.

ÇEKEN, Hüseyin (2004), "Küreselleşme Eğilimlerinin Uluslararası Turizm Hareketlerine Etkisi ve Türkiye", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 12, ss.1-11.

ÇEKEN, Hüseyin, Levent ATEŞOĞLU, Taner DALGIN ve Levent KARADAĞ (2008), "Turizm Talebine Bağlı Olarak Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Gelişmeler", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, S.26(7), ss.71-85.

ÇEKEN, Hüseyin, Taner DALGIN ve Levent KARADAĞ (2009), "Küreselleşme ve Uluslararası Turizm Arasındaki İlişki", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S.22, ss.21-36.

ÇOKİŞLER, Nazım, Aytuğ ARSLAN ve Elvan ÇOKİŞLER (2016), "Silahlı Çatışmaların Somut Kültürel Miras Üzerindeki Etkilerinin Turizm Bağlamında Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.24, ss. 15-25.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2017), "Türk Vatandaşlarının Tabi Olduğu Vize Uygulamaları ve Yabancıların Tabi Olduğu Vize Rejimi", 2 Nisan 2017. www.mfa.gov.tr/turk-vatandaslarinin-tabi-oldugu-vize-uygulamalari.tr.mfa ve www.mfa.gov.tr/yabancilarin-tabi-oldugu-vize-rejimi.tr.mfa

DIVISEKERA, Sarath (2003), "A Model of Demand for International Tourism", *Annals of Tourism Research*, S.30(1), ss.31-49.

DOĞAN, Gürkan ve Bülent DURGUN (2012), "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, S.15(1), ss.61-90.

DOUGAN, James W. (2007), "Analysis of Japanese Tourist Demand to Guam", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, S.12(2), ss.79-88.

GHOSH, Saibal (2016), "Political Transition and Bank Performance: How Important was the Arab Spring?", *Journal of Comparative Economics*, S.44(2), ss.372-382.

GÖÇER, İsmet ve Sertan ÇINAR (2015), "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri" KAÜ İİBF Dergisi, S.6(10), ss.51-68.

HACIOĞLU, Necdet ve Uğur SAYLAN (2014), "Arap Baharı'nın Turizme Yansımaları: Arap Ülkeleri ve Türkiye", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.32(17), ss.55-80.

HAZBUN, Waleed (2004), "Globalisation, Reterritorialisation and the Political Economy of Tourism Development in the Middle East", *Geopolitics*, S.9(2) ss.310-341.

HOECHLE, Daniel (2007), "Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-sectional Dependence", *Stata Journal*, S.7(3), ss.281-312.

JUNEAU, Thomas (2016), "Iran's Policy towards the Houthis in Yemen: A Limited Return on a Modest Investment", *International Affairs*, S.92(3), ss.647-663.

KIM, Samuel Seongseop ve Bruce PRIDEAUX (2006), "An investigation of the relationship between South Korean domestic public opinion, tourism development in North Korea and a role for tourism in promoting peace on the Korean peninsula", *Tourism Management*, S.27, ss.124-137.

KOZAK, Nazmi (2006), *Turizm Pazarlaması*, Detay Yayıncılık, Ankara.

LEE, Choong-Ki, Turgut VAR ve Thomas W. BLAINE (1996), "Determinants of Inbound Tourist Expenditures", *Annals of Tourism Research*, S.23(3), ss.527-542.

LEONG, Aliana Man Wai (2008), "International Tourism and World Peace", *Journal of Macau University of Science and Technology*, S.2(2), ss.38-44.

MENGÜ, Cüneyt (2012), "Türkiye - Arap Dünyası Turizm İlişkilerinde Durum ve Beklentiler", *Ortadoğu Analiz*, S.42(4), ss.102-112.

NAUDÉ, Willem A. ve Andrea SAAYMAN (2005), "Determinants of Tourist Arrivals in Africa: A Panel Data Regression Analysis", *Tourism Economics*, S.11(3), ss.365-391.

NICITA, Alessandro ve Marcelo OLARREAGA (2007), "Trade, Production, and Protection Database, 1976–2004", *The World Bank Economic Review*, S.21(1), ss.165-171.

REISINGER, Yvette (2009), *International Tourism: Cultures and Behavior*, Elsevier, Hungary.

SAEID ALI, Ali Gh, Zamri ARIFIN ve Safar HASIM (2012), "The Challenges of Tourism in the Countries of the Arab Spring Revolutions", *Advances in Natural and Applied Sciences*, S.6(7), ss.1162-1171.

SALİHİ, Emin (2010), "Son Dönem Türk–Arap İlişkilerinin İmaj Boyutu", 06 Aralık 2011. www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=787:son-doenem-tuerkarap-likilerinin-maj-boyutu&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150.

SARAY, M. Ozan ve Kadir KARAGÖZ (2010), "Determinants of Tourist Inflows in Turkey: Evidence from Panel Gravity Model", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6(11), ss.33-46.

ŞAHİN, Mehmet ve Özge Uysal ŞAHİN (2014), "Arap Baharı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S.23, ss.173-187.

TATOĞLU, Ferda Yerdelen (2012), "Panel Veri Ekonometrisi. Stata Uygulamalı", Beta Yayınevi, İstanbul.

TOMAZOS, Konstantinos (2017), "Egypt's Tourism Industry and the Arab Spring", iç. R. Butler & W. Suntikul (Ed.), *Tourism and Political Change*. Oxford: Goodfellow.

TUİK, (2017), "Turizm Geliri, Gideri ve Ortalama Geceleme Sayısı İstatistikleri", 19 Mart 2017. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1609.

TURANLI, Münevver ve Elif GÜNEREN (2003), "Turizm Sektöründe Talep Tahmin Modellemesi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3(2), ss.1-13.

UYSAL, Muzaffer, and Joln L. CROMPTON (1984), "Determinants of demand for international tourist flows to Turkey." *Tourism Management* S.5(4):ss. 288-297.

WDI (2017), "World Development Indicators DataBank", 16 Nisan 2017. http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators.

WEBBER, Anthony G. (2001), "Exchange Rate Volatility and Cointegration in Tourism Demand", *Journal of Travel Research*, S.39(4), ss.398-405.

WIKIPEDIA (2017), "Arab Spring", 16 Nisan 2017. en.wikipedia.org/wiki/Arab_Spring.

WINTERSTEINER, Werner ve Cordula WOHLMUTHER (2014), "Peace Sensitive Tourism: How Tourism can Contribute to Peace", iç. International Handbook on Tourism and Peace, (Ed.) C. WOHLMUTHER ve W. WINTERSTEINER, Drava, Austria.

WOHLMUTHER, Cordula ve Werner WINTERSTEINER (2014), "Tourism and Peace – an Emerging Field of Action and Research", iç. *International Handbook on Tourism and Peace*, (Ed.) C. WOHLMUTHER ve W. WINTERSTEINER, Drava, Austria.

WTO (2016), "UNWTO Tourism Highlights 2016", 03 Ocak 2017. www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899.

YALÇINKAYA, Neslihan ve M. Hakan YALÇINKAYA (2017), "Arap Baharı'nın Türkiye-Suriye Üzerine Sosyo-Ekonomik Yansımaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.43, ss.79-94.

YANG, Chih-Hai, Hui-Lin LIN ve Chia-Chun HAN (2010), "Analysis of International Tourist Arrivals in China: The Role of World Heritage Sites", *Tourism Management*, S.31(6), ss.827-837.